Fatawa Rizvia With verification and translation of Arabic phrases Imam Ahmad Raza Barelvi (May his secret be sanctified) 20 Raza Foundation Jamia Nizamia Razvia Inside Lohari Gate, Lahore, 8 Pakistan (54000)

फ़तावा रिज़विया अरबी वाक्यांशों के शोध और अनुवाद के साथ इमाम अहमद रज़ा बरेलवी (अल्लाह उनकी आत्मा को पवित्र करे) २० रज़ा फ़ाउंडेशन जामिया निज़ामिया रिज़विया अंदरूनी लोहारी दरवाज़ा लाहौर, ८ पाकिस्तान (५४०००)

فتاویٰ رضویہ مع تخریج و ترجمہ عربی عبارات امام احمد رضا بریلوی قدس سرہ ۲۰ رضا

فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ اندرون لوہاری دروازہ لاہور، ۸ پاکستان (۵۴۰۰۰)

Volume 20 Fatawa Rizvia Fatawa Rizvia With Citations and Translation of Arabic Passages

Imam Ahmad Raza Barelvi (May his secret be sanctified) Raza Foundation Jamia Nizamia Razvia Inside Lohari Gate, Lahore No. 8 Pakistan (54000)

www.dawateislami.net I.T. Majlis of Dawateislami Page 1 of 630

जिल्द 20 फ़तावा रज़विया फ़तावा रज़विया अरबी इबारतों के तख़रीज और तर्जुमे के साथ

इमाम अहमद रज़ा बरेलवी (कुद्दिस सिर्रहु) रज़ा फाउंडेशन जामिया निज़ामिया रज़विया अंदरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर नंबर 8 पाकिस्तान (54000)

www.dawateislami.net आई.टी. मजलिस ऑफ़ दावत-ए-इस्लामी पेज 1 का 630

جلد ۲۰ فتاویٰ رضویہ فتاویٰ رضویہ مع تخریج و ترجمہ عربی عبارات

امام احمد رضا بریلوی قدس سرہ رضا فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ اندرون لوہاری دروازہ لاہور نمبر ۸ پاکستان (۵۴۰۰۰)

www.dawateislami.net آئی ٹی مجلس دعوت اسلامی صفحہ ۱ از ۶۳۰

Fatawa Rizvia Volume 20

“Whomsoever Allah intends good for, He gives him understanding of the religion.” (Hadith) AL-ATAYA AL-NABAWIAH FI AL-FATAWA AL-RIDWIAH With references and translations of Arabic phrases

Volume 20

A grand jurisprudential encyclopedia of the fourteenth century comprising rare research.

Imam Ahmad Raza Khan Barelvi (May his secret be sanctified) 1272 AH — 1340 AH 1856 AD — 1921 AD

Raza Foundation, Jamia Nizamia Ridwia Inside Lohari Gate, Lahore 8, Pakistan (54000) Phone: 7657312

Page 2 of 630

फतावा रज़विया जिल्द 20

“अल्लाह जिसके साथ भलाई का इरादा करता है, उसे दीन की समझ अता फरमाता है।” (हदीस)
अल-अताया अन-नबविय्या फिल फतावा अर-रज़विय्या अरबी इबारतों के संदर्भ और अनुवाद के साथ

जिल्द 20

चौदहवीं सदी का एक महान न्यायशास्त्रीय (फिकही) विश्वकोश, जो दुर्लभ शोधों पर आधारित है।

इमाम अहमद रज़ा खान बरेलवी (अल्लाह उनकी रूह को पाक रखे) १२७२ हिजरी — १३४० हिजरी
१८५६ ईस्वी — १९२१ ईस्वी

रज़ा फाउंडेशन, जामिया निज़ामिया रज़विया अंदरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर 8, पाकिस्तान (५४०००) फोन: ७६५७३१२

पेज 2 / 630

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۰

مَنْ یُرِدِ اللّٰہُ بِہٖ خَیْرًا یُفَقِّھْہُ فِي الدِّینِ (الحدیث) الْعَطَایَا النَّبَوِیَّۃُ فِي الْفَتَاوَی الرَّضْوِیَّۃِ مع تخریج وترجمہ عربی عبارات

جلد ۲۰

تحقیقاتِ نادرہ پر مشتمل چودہویں صدی کا عظیم الشان فقہی انسائیکلوپیڈیا

امام احمد رضا بریلوی قدس سرہ العزیز ۱۲۷۲ھ — ۱۳۴۰ھ ۱۸۵۶ء — ۱۹۲۱ء

رضا فاؤنڈیشن، جامعہ نظامیہ رضویہ اندرون لوہاری دروازہ، لاہور ۸، پاکستان (۵۴۰۰۰) فون: ۷۶۵۷۳۱۲

Fatawa Rizvia Volume 20

Book Name: Fatawa Rizvia Volume 20 Author: Sheikh-ul-Islam Imam Ahmad Raza Qadri Barelvi (Mercy of Allah be upon him) Translation of Arabic Phrases: Hafiz Abdul Sattar Saeedi, Director of Education, Jamia Nizamia Rizvia, Lahore Foreword: Hafiz Abdul Sattar Saeedi, Director of Education, Jamia Nizamia Rizvia, Lahore List Arrangement: Hafiz Abdul Sattar Saeedi, Director of Education, Jamia Nizamia Rizvia, Lahore Research & Correction: Maulana Nazir Ahmed Saeedi, Maulana Muhammad Akramullah Butt Under the Supervision & Patronage: Maulana Mufti Muhammad Abdul Qayyum Hazarvi, Secretary General Tanzeem-ul-Madaris Ahle Sunnat, Pakistan Calligraphy: Muhammad Sharif Gul, Katrial Kalan (Gujranwala) Pasting: Maulana Muhammad Mansha Tabish Qasuri, Teacher of Persian Department, Jamia Nizamia Lahore Pages: 632 Publication: Safar-ul-Muzaffar 1422 AH / May 2001 AD Printing Press: __ **Publisher: Raza Foundation Jamia Nizamia Rizvia, Inside Lohari Gate, Lahore Price: ____**

Available at: * Maktaba Qadriya Jamia Nizamia Rizvia, Inside Lohari Gate, Lahore * Maktaba Tanzeem-ul-Madaris, Jamia Nizamia Rizvia, Inside Lohari Gate, Lahore * Maktaba Zia-iya, Bohar Bazar, Rawalpindi * Zia-ul-Quran Publications, Ganj Bakhsh Road, Lahore

फतावा रज़विया जिल्द २०

पुस्तक का नाम: फतावा रज़विया जिल्द २० लेखक: शैख-उल-इस्लाम इमाम अहमद रज़ा क़ादरी बरेलवी (अल्लाह की उन पर रहमत हो) अरबी वाक्यांशों का अनुवाद: हाफ़िज़ अब्दुल सत्तार सईदी, शिक्षा निदेशक, जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर प्रस्तावना: हाफ़िज़ अब्दुल सत्तार सईदी, शिक्षा निदेशक, जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर सूची व्यवस्था: हाफ़िज़ अब्दुल सत्तार सईदी, शिक्षा निदेशक, जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर अनुसंधान और सुधार: मौलाना नज़ीर अहमद सईदी, मौलाना मोहम्मद अकरमुल्लाह बट देखरेख और संरक्षण में: मौलाना मुफ़्ती मोहम्मद अब्दुल क़य्यूम हज़ारवी, महासचिव तंज़ीम-उल-मदारिस अहले सुन्नत, पाकिस्तान कैलिग्राफी: मोहम्मद शरीफ़ गुल, कट्रियाल कलां (गुजरानवाला) पेस्टिंग: मौलाना मोहम्मद मंशा ताबिश क़सूरी, फ़ारसी विभाग के शिक्षक, जामिया निज़ामिया लाहौर पृष्ठ: ६३२ प्रकाशन: सफ़र-उल-मुज़फ़्फ़र १४२२ हिजरी / मई २००१ ईस्वी मुद्रणालय: _ **प्रकाशक: रज़ा फ़ाउंडेशन जामिया निज़ामिया रज़विया, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर मूल्य:** _____

मिलने के पते: * मकतबा क़ादरिया जामिया निज़ामिया रज़विया, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर * मकतबा तंज़ीम-उल-मदारिस, जामिया निज़ामिया रज़विया, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर * मकतबा ज़िया-इया, बोहड़ बाज़ार, रावलपिंडी * ज़िया-उल-क़ुरान पब्लिकेशंस, गंज बख़्श रोड, लाहौर

पृष्ठ ६३० का ३

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۰

نام کتاب: فتاویٰ رضویہ جلد ۲۰ تصنیف: شیخ الاسلام امام احمد رضا قادری بریلوی رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ ترجمہ عربی عبارات: حافظ عبد الستار سعیدی، ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ، لاہور پیش لفظ: حافظ عبد الستار سعیدی، ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ، لاہور ترتیبِ فہرست: حافظ عبد الستار سعیدی، ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ، لاہور تخریج و تصحیح: مولانا نظیر احمد سعیدی، مولانا محمد اکرم اللہ بٹ باہتمام و سرپرستی: مولانا مفتی محمد عبدالقیوم ہزاروی ناظم اعلیٰ تنظیم المدارس اہلسنت، پاکستان کتابت: محمد شریف گل، کٹریال کلاں (گوجرانوالا) پیسٹنگ: مولانا محمد منشا تابش قصوری معلم شعبہ فارسی جامعہ نظامیہ لاہور صفحات: ۶۳۲ اشاعت: صفر المظفر ۱۴۲۲ھ / مئی ۲۰۰۱ء مطبع: __ **ناشر: رضا فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ، اندرون لوہاری دروازہ، لاہور قیمت:** ____

ملنے کے پتے: * مکتبہ قادریہ جامعہ نظامیہ رضویہ، اندرون لوہاری دروازہ، لاہور * مکتبہ تنظیم المدارس، جامعہ نظامیہ رضویہ، اندرون لوہاری دروازہ، لاہور * مکتبہ ضیائیہ، بوہڑ بازار، راولپنڈی * ضیاء القرآن پبلیکیشنز، گنج بخش روڈ، لاہور

630 کا صفحہ 3

Fatawa Razawiya Volume 20

Summary Table of Contents 5 ..... o
Preface 95 ..... Book of Pre-emption
175 ..... Book of Partition
179 ..... Book of Sharecropping
213 ..... Book of Slaughtering
341 ..... Book of Hunting
353 ..... Book of Sacrifice
581 ..... Chapter of Aqiqa

List of Treatises 269 ..... o Subul al-Asfiya
381 ..... o Hadi al-Udhiyah
509 ..... o Al-Safiyah al-Mowhiyah

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

संक्षिप्त विषय-सूची ५ ..... o प्रस्तावना ९५ ..... किताब-उश-शुफ़ा (शुफ़ा की किताब) १७५ ..... किताब-उल-क़िस्मत (विभाजन की किताब) १७९ ..... किताब-उल-मुज़ारआ (बटाई की खेती की किताब) २१३ ..... किताब-उज़-ज़बायह (वध की किताब) ३४१ ..... किताब-उस-सैद (शिकार की किताब) ३५३ ..... किताब-उल-अज़हिया (कुर्बानी की किताब) ५८१ ..... बाब-उल-अक़ीक़ा (अक़ीक़ा का अध्याय)

पत्रिकाओं की सूची २६९ ..... o सुबुल-उल-अस्फ़िया ३८१ ..... o हादी-उल-अज़हिया ५०९ ..... o अस्-साफ़ियतुल-मौहिया

पृष्ठ ४/६३०

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

اجمالی فہرست ۵ ..... o پیش لفظ

۹۵ ..... کتاب الشفعہ

۱۷۵ ..... کتاب القسمہ

۱۷۹ ..... کتاب المزارعہ

۲۱۳ ..... کتاب الذبائح

۳۴۱ ..... کتاب الصید

۳۵۳ ..... کتاب الاضحیہ

۵۸۱ ..... باب العقیقہ

فہرست رسائل ۲۶۹ ..... o سبل الاصفیاء

۳۸۱ ..... o ہادی الاضحیہ

۵۰۹ ..... o الصافیۃ الموحیۃ

Page 4 of 630

Fatawa Razawiyya Volume 20

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Preface

Praise be to Allah! To bring the scientific treasures and jurisprudential stores of Ala Hazrat, Imam-ul-Muslimeen Maulana Shah Ahmad Raza Khan Barelvi (may Allah have mercy on him), into the public eye in a modern way and in full accordance with the requirements of the present era, the institution named 'Raza Foundation' established in Dar-ul-Uloom Jamia Nizamia Razawiyya Lahore in March 1988 AD, is moving towards its goal with great success and lightning speed, completing the evolutionary stages of the proposed project. So far, this institution has published several works of Imam Ahmad Raza, but the greatest achievement of this institution is the publication of "Al-Ataya al-Nabawiyyah fil-Fatawa al-Razawiyyah", known as Fatawa Razawiyya, with referencing and translation in an excellent and beautiful manner. The publication of the said Fatawa began in Sha'ban al-Mu'azzam 1410 AH / March 1990 AD, and by the grace of Allah (Glory be to Him) and the kindness of His Noble Messenger, in a short period of about eleven years, the twentieth volume is in your hands. Before this, nineteen (19) volumes containing Book of Purification, Book of Prayer, Book of Funerals, Book of Zakat, Book of Fasting, Book of Hajj, Book of Marriage, Book of Divorce, Book of Faith, Book of Limits and Punishments, Book of Travel, Book of Partnership, Book of Endowment, Book of Sales, Book of Referral, Book of Testimony, Book of Judgment and Claims, Book of Agency, Book of Acknowledgment, Book of Reconciliation, Book of Commenda, Book of Trusts, Book of Loans, Book of Gifts, Book of Hiring, Book of Compulsion, Book of Interdiction, and Book of Usurpation have been published, the details of which, in terms of years, contents, total pages, and the number of treatises included in them, are as follows:

फतावा रज़विया खंड 20

बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम (अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत दयालु और बहुत कृपालु है)

प्रस्तावना

अल्हम्दुलिल्लाह! आला हज़रत, इमाम-उल-मुस्लिमीन मौलाना शाह अहमद रज़ा खान बरेलवी (रहमतुल्लाहि अलैहि) के वैज्ञानिक खजाने और न्यायशास्त्रीय भंडार को आधुनिक तरीके से और वर्तमान युग की आवश्यकताओं के पूर्ण अनुरूप सार्वजनिक रूप से लाने के लिए, मार्च 1988 ईस्वी में दारुल उलूम जामिया निज़ामिया रज़विया लाहौर में 'रज़ा फाउंडेशन' के नाम से जो संस्था स्थापित की गई थी, वह प्रस्तावित परियोजना के विकासवादी चरणों को पूरा करते हुए बड़ी सफलता और बिजली की गति के साथ अपने लक्ष्य की ओर बढ़ रही है। अब तक, यह संस्था इमाम अहमद रज़ा की कई कृतियाँ प्रकाशित कर चुकी है, लेकिन इस संस्था की सबसे बड़ी उपलब्धि "अल-अताया अल-नबवियाह फ़िल-फ़तावा अल-रज़वियाह", जिसे फ़तावा रज़विया के नाम से जाना जाता है, का संदर्भ और अनुवाद के साथ उत्कृष्ट और सुंदर तरीके से प्रकाशन है। उक्त फ़तावा का प्रकाशन शाबान अल-मुअज़्ज़म 1410 हिजरी / मार्च 1990 ईस्वी में शुरू हुआ था, और अल्लाह तआला (जल्ल मजदूहू) के फज़ल और उसके रसूल-ए-करीम की इनायत से, लगभग ग्यारह वर्षों की छोटी अवधि में बीसवाँ खंड आपके हाथों में है। इससे पहले उन्नीस (19) खंड जिनमें किताबुल तहारत, किताबुस सलात, किताबुल जनाइज़, किताबुज़ ज़कात, किताबुस सोम, किताबुल हज, किताबुन निकाह, किताबुत तलाक, किताबुल ईमान, किताबुल हुदूद वल ताज़ीर, किताबुस सियर, किताबुश शिरकत, किताबुल वक़्फ़, किताबुल बुयू, किताबुल हवालह, किताबुश शहादह, किताबुल क़ज़ा वल दावा, किताबुल वकालह, किताबुल इकरार, किताबुस सुलह, किताबुल मुज़ारबह, किताबुल अमानत, किताबुल आरियह, किताबुल हिबा, किताबुल इजारा, किताबुल इकराह, किताबुल हजर और किताबुल ग़सब शामिल हैं, प्रकाशित हो चुके हैं, जिनका विवरण वर्षों, सामग्री, कुल पृष्ठों और उनमें शामिल ग्रंथों की संख्या के संदर्भ में इस प्रकार है:

पृष्ठ 5 / 630

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

بسم اللہ الرحمن الرحیم

پیش لفظ

الحمد للہ! اعلیٰحضرت امام المسلمین مولانا شاہ احمد رضا خاں بریلوی رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ کے خزائن علمیہ اور ذخائر فقہیہ کو جدید انداز میں عہد حاضر کے تقاضوں کے عین مطابق منظر عام پر لانے کے لئے دارالعلوم جامعہ نظامیہ رضویہ لاہور میں رضا فاؤنڈیشن کے نام سے جو ادارہ ماہ مارچ ۱۹۸۸ء میں قائم ہوا تھا وہ انتہائی کامیابی اور برق رفتاری سے مجوزہ منصوبہ کے ارتقائی مراحل کو طے کرتے ہوئے اپنے ہدف کی طرف بڑھ رہا ہے، اب تک یہ ادارہ امام احمد رضا کی متعدد تصانیف شائع کر چکا ہے مگر اس ادارے کا عظیم ترین کارنامہ "العطایا النبویہ فی الفتاوی الرضویہ المعروف بہ فتاوی رضویہ" کی تخریج و ترجمہ کے ساتھ عمدہ و خوبصورت انداز میں اشاعت ہے۔ فتاوی مذکورہ کی اشاعت کا آغاز شعبان المعظم ۱۴۱۰ھ / مارچ ۱۹۹۰ء میں ہوا تھا، اور بفضلہ تعالٰی جل مجدہ و بعنایت رسولہ الکریم تقریباً گیارہ سال کے مختصر عرصہ میں بیسویں جلد آپ کے ہاتھوں میں ہے، اس سے قبل کتاب الطہارت، کتاب الصلوٰۃ، کتاب الجنائز، کتاب الزکوٰۃ، کتاب الصوم، کتاب الحج، کتاب النکاح، کتاب الطلاق، کتاب الایمان، کتاب الحدود والتعزیر، کتاب السیر، کتاب الشرکۃ، کتاب الوقف، کتاب البیوع، کتاب الحوالہ، کتاب الشہادۃ، کتاب القضاء والدعاوی، کتاب الوکالہ، کتاب الاقرار، کتاب الصلح، کتاب المضاربہ، کتاب الامانات، کتاب العاریہ، کتاب الہبہ، کتاب الاجارۃ، کتاب الاکراہ، کتاب الحجر اور کتاب الغصب پر مشتمل انیس ۱۹ جلدیں شائع ہوچکی ہیں جن کی تفصیل سنین، مشمولات، مجموعی صفحات اور ان میں شامل رسائل کی تعداد کے اعتبار سے حسب ذیل ہے:

Fatawa Rizvia

Volume 20

Vol.	Title	Answers to Questions	Number of Treatises	Years of Publication	Pages
1	Kitab al-Taharah (Book of Purification)	22	11	Shaban al-Mu'azzam 1410 AH / March 1990 AD	838
2	Kitab al-Taharah (Book of Purification)	33	7	Rabi' al-Thani 1412 AH / November 1991 AD	710
3	Kitab al-Taharah (Book of Purification)	59	6	Shaban al-Mu'azzam 1412 AH / February 1992 AD	756
4	Kitab al-Taharah (Book of Purification)	132	5	Rajab al-Murajjab 1413 AH / January 1993 AD	760
5	Kitab al-Salat (Book of Prayer)	140	6	Rabi' al-Awwal 1414 AH / September 1993 AD	692
6	Kitab al-Salat (Book of Prayer)	457	4	Rabi' al-Awwal 1415 AH / August 1994 AD	736
7	Kitab al-Salat (Book of Prayer)	269	7	Rajab al-Murajjab 1415 AH / December 1994 AD	720

Vol.	Title	Answers to Questions	Number of Treatises	Years of Publication	Pages
8	Kitab al-Salat (Book of Prayer)	337	6	Muharram al-Haram 1416 AH / June 1995 AD	664
9	Kitab al-Jana'iz (Book of Funerals)	273	13	Dhu al-Qi'dah 1416 AH / April 1996 AD	936
10	Kitab Zakat, Sawm, Hajj (Zakat, Fasting, Pilgrimage)	316	16	Rabi' al-Awwal 1417 AH / August 1996 AD	832
11	Kitab al-Nikah (Book of Marriage)	459	6	Muharram al-Haram 1418 AH / May 1997 AD	736
12	Kitab Nikah, Talaq (Marriage, Divorce)	328	3	Rajab al-Murajjab 1418 AH / November 1997 AD	688
13	Kitab Talaq, Iman and Hudud-o-Ta'zir (Divorce, Faith, Penalties)	293	2	Dhu al-Qi'dah 1418 AH / March 1998 AD	688
14	Kitab al-Siyar (I) (Book of Biography/Expeditions)	339	7	Jumada al-Akhirah 1419 AH / September 1998 AD	712
15	Kitab al-Siyar (B)	81	15	Muharram al-Haram 1420 AH / April 1999 AD	744
16	Kitab al-Shirkah, Kitab al-Waqf (Partnership, Endowment)	432	3	Jumada al-Ula 1420 AH /	632

Vol.	Title	Answers to Questions	Number of Treatises	Years of Publication	Pages
				September 1999 AD	
17	Kitab al-Buyu, Kitab al-Hawalah, Kitab al-Kafalah (Sales, Debt Transfer, Suretyship)	153	2	Dhu al-Qi'dah 1420 AH / February 2000 AD	726
18	Kitab al-Shahadah, Kitab al-Qada wa al-Da'awa (Testimony, Judgment & Claims)	152	2	Rabi' al-Thani 1421 AH / July 2000 AD	740
19	Kitab al-Wakalah, al-Iqrar, al-Sulh, al-Mudarabah, al-Amanat, al-Ariyah, al-Hibah, al-Ijarah, al-Ikrah, al-Hajr, al-Ghasb (Agency, Confession, Reconciliation, Partnership, Trusts, Loans, Gifts, Hiring, Coercion, Interdiction, Usurpation)	296	3	Dhu al-Qi'dah 1421 AH / February 2001 AD	692

फ़तावा रज़विया

जिल्द २०

जिल्द	शीर्षक	सवालों के जवाब	रिसालों की संख्या	प्रकाशन वर्ष	पृष्ठ
१	किताब-उत-तहारत (पवित्रता की पुस्तक)	२२	११	शाबानुल मुअज़्ज़म १४१० हि. / मार्च १९९० ई.	८३८
२	किताब-उत-तहारत	३३	७	रबीउल थानी १४१२ हि. / नवंबर १९९१ ई.	७१०
३	किताब-उत-तहारत	५९	६	शाबानुल मुअज़्ज़म १४१२ हि. / फरवरी १९९२ ई.	७५६
४	किताब-उत-तहारत	१३२	५	रजबुल मुरज्जब १४१३ हि. / जनवरी १९९३ ई.	७६०
५	किताब-उस-सलात (नमाज़ की पुस्तक)	१४०	६	रबीउल अव्वल १४१४ हि. / सितंबर १९९३ ई.	६९२
६	किताब-उस-सलात	४५७	४	रबीउल अव्वल १४१५ हि. / अगस्त १९९४ ई.	७३६
७	किताब-उस-सलात	२६१	७	रजबुल मुरज्जब १४१५ हि. / दिसंबर १९९४ ई.	७२०
८	किताब-उस-सलात	३३७	६	मुहर्रमुल हराम १४१६ हि. / जून १९९५ ई.	६६४
९	किताब-उल-जनाइज़ (जनाज़े की पुस्तक)	२७३	१३	ज़ीक़ादा १४१६ हि. / अप्रैल १९९६ ई.	९३६

जिल्द	शीर्षक	सवालों के जवाब	रिसालों की संख्या	प्रकाशन वर्ष	पृष्ठ
१०	किताब-ज़कात, सोम, हज (ज़कात, रोज़ा, हज)	३१६	१६	रबीउल अव्वल १४१७ हि. / अगस्त १९९६ ई.	८३२
११	किताब-उन-निकाह (निकाह की पुस्तक)	४५९	६	मुहर्रमुल हराम १४१८ हि. / मई १९९७ ई.	७३६
१२	किताब-निकाह, तलाक़	३२८	३	रजबुल मुरज्जब १४१८ हि. / नवंबर १९९७ ई.	६८८
१३	किताब-तलाक़, ईमान और हुदूद-ओ-ताज़ीर	२९३	२	ज़ीक़ादा १४१८ हि. / मार्च १९९८ ई.	६८८
१४	किताब-उस-सियर (१) (जीवन चरित की पुस्तक)	३३९	७	जमाद-उल-उखरा १४१९ हि. / सितंबर १९९८ ई.	७१२
१५	किताब-उस-सियर (ब)	८१	१५	मुहर्रमुल हराम १४२० हि. / अप्रैल १९९९ ई.	७४४
१६	किताब-अश-शिरका, किताब-उल-वक़्फ़	४३२	३	जमाद-उल-ऊला १४२० हि. / सितंबर १९९९ ई.	६३२
१७	किताब-उल-बुयू, अल-हवाला, अल-कफ़ाला	१५३	२	ज़ीक़ादा १४२० हि. / फरवरी २००० ई.	७२६
१८	किताब-अश-शहादा, अल-क़ज़ा वल-दावा	१५२	२	रबीउल थानी १४२१ हि. / जुलाई २००० ई.	७४०
१९	किताब-उल-वकाला, इक़रार, सुल्ह, मुज़ारबा, अमानत, आरिया, हिबा, इजारा, इकरा, हजर, ग़सब	२९६	३	ज़ीक़ादा १४२१ हि. / फरवरी २००१ ई.	६९२

पृष्ठ ६३० का ६

فتاوی رضویہ

جلد ۲۰

جلد	عنوان	جوابات مسئلہ	تعداد رسائل	سنین اشاعت	صفحات
۱	کتاب الطہارۃ	۲۲	۱۱	شعبان المعظم ۱۴۱۰ھ مارچ ۱۹۹۰ء	۸۳۸
۲	کتاب الطہارۃ	۳۳	۷	ربیع الثانی ۱۴۱۲ھ نومبر ۱۹۹۱ء	۷۱۰
۳	کتاب الطہارۃ	۵۹	۶	شعبان المعظم ۱۴۱۲ھ فروری ۱۹۹۲ء	۷۵۶
۴	کتاب الطہارۃ	۱۳۲	۵	رجب المرجب ۱۴۱۳ھ جنوری ۱۹۹۳ء	۷۶۰
۵	کتاب الصلوۃ	۱۴۰	۶		۶۹۲

جلد	عنوان	جوابات مسئلہ	تعداد رسائل	سنین اشاعت	صفحات
				ربیع الاول ۱۴۱۴ھ ستمبر ۱۹۹۳ء	
۶	کتاب الصلوۃ	۴۵۷	۴	ربیع الاول ۱۴۱۵ھ اگست ۱۹۹۴ء	۷۳۶
۷	کتاب الصلوۃ	۲۶۹	۷	رجب المرجب ۱۴۱۵ھ دسمبر ۱۹۹۴ء	۷۲۰
۸	کتاب الصلوۃ	۳۳۷	۶	محرم الحرام ۱۴۱۶ھ جون ۱۹۹۵ء	۶۶۴
۹	کتاب الجنائز	۲۷۳	۱۳	ذیقعدہ ۱۴۱۶ھ اپریل ۱۹۹۶ء	۹۳۶
۱۰	کتاب زکوۃ، صوم، حج	۳۱۶	۱۶	ربیع الاول ۱۴۱۷ھ اگست ۱۹۹۶ء	۸۳۲
۱۱	کتاب النکاح	۴۵۹	۶		۷۳۶

جلد	عنوان	جوابات مسئلہ	تعداد رسائل	سنین اشاعت	صفحات
				محرم الحرام ۱۴۱۸ھ مئی ۱۹۹۷ء	
۱۲	کتاب نکاح، طلاق	۳۲۸	۳	رجب المرجب ۱۴۱۸ھ نومبر ۱۹۹۷ء	۶۸۸
۱۳	کتاب طلاق، ایمان اور حدود و تعزیر	۲۹۳	۲	ذیقعدہ ۱۴۱۸ھ مارچ ۱۹۹۸ء	۶۸۸
۱۴	کتاب السیر (۱)	۳۳۹	۷	جمادی الاخریٰ ۱۴۱۹ھ ستمبر ۱۹۹۸ء	۷۱۲
۱۵	کتاب السیر (ب)	۸۱	۱۵	محرم الحرام ۱۴۲۰ھ اپریل ۱۹۹۹ء	۷۴۴
۱۶	کتاب الشرکۃ، کتاب الوقف	۴۳۲	۳	جمادی الاولیٰ ۱۴۲۰ھ ستمبر ۱۹۹۹ء	۶۳۲
۱۷	کتاب البیوع، کتاب الحوالہ، کتاب الکفالہ	۱۵۳	۲		۷۲۶

جلد	عنوان	جوابات مسئلہ	تعداد رسائل	سنین اشاعت	صفحات
				ذیقعدہ ۱۴۲۰ھ فروری ۲۰۰۰ء ربیع الثانی	
۱۸	کتاب الشهادة، کتاب القضاء و الدعاوی	۱۵۲	۲	۱۴۲۱ھ جولائی ۲۰۰۰ء	۷۴۰
۱۹	کتاب الوکالة، کتاب الاقرار، کتاب الصلح، کتاب المضاربة، کتاب الامانات، کتاب العاریة، کتاب الهبہ، کتاب الاجارة، کتاب الاکراہ، کتاب الحجر، کتاب الغصب	۲۹۶	۳	ذیقعدہ ۱۴۲۱ھ فروری ۲۰۰۱ء	۶۹۲

Volume 20 Fatawa Ridawiyya

Twentieth Volume: This volume contains answers to 334 questions from page 256 to the end of the eighth volume of the old printed Fatawa Ridawiyya, published by Al-Mujaddid Ahmad Raza Academy, Karachi, and consists of 598 pages. The extremely refined and simple Urdu translation of the two treatises included in this volume, "Hadi al-Adhiyya bi al-Shat al-Hindiyya" and "al-Safiya al-Muhiyya li Hukm Julud al-Adhiyya," is the fruit of the pearl-dropping pen of the great researcher, Bahr al-Ulum, Hazrat Allama Maulana Mufti Abdul Mannan Sahab Azmi (may his high blessings continue). Hazrat Qibla Mufti Sahab is a great asset for the Ahl al-Sunnat wa al-Jama'at and one of the signs of Allah Almighty. In the publication of the old and new Fatawa Ridawiyya, your beautiful efforts are unforgettable. To understand this great Fatawa, your excellent introductions, writings, and insightful commentaries have proven to be very useful and supportive. You played a heroic role in bringing this magnificent scholarly and jurisprudential masterpiece to the public eye. It is an undeniable fact that due to your day and night hard work, pain for the Maslak (school of thought), and tireless efforts, a significant portion of Fatawa Ridawiyya was saved from being lost. Therefore, Mufti Sahab is a benefactor of all Ahl al-Sunnat wa al-Jama'at and deserves thanks. All members of the Raza Foundation present a heartfelt tribute to Mufti Sahab for his research, preaching, and publication achievements in a full manner. Although the translation of the above two treatises is not completely literal, it perfectly clarifies the intent of the author (Mercy of Allah be upon him), as the respected translator himself writes, "This is neither a complete translation, nor a summary, nor a commentary. I have used brevity where necessary, detail where necessary, and equality where necessary; the only intent is to convey the author's words in an easy-to-understand manner." Apart from the two treatises mentioned above in the eighth old volume, the translation of the remaining Arabic and Persian phrases of this volume has been done by the author of these lines (Raqum al-Huroof). Prior to this, the eleventh, twelfth, thirteenth, sixteenth, seventeenth, eighteenth, and nineteenth volumes have also been published with my translation. The volume at hand basically consists of the sublime discussions of Kitab al-Shuf'a (Pre-emption), Kitab al-Qisma (Partition), Kitab al-Muzara'a (Sharecropping), Kitab al-Dhabaih (Slaughtering), Kitab al-Sayd (Hunting), Kitab al-Adhiyya (Sacrifice), and Bab al-Aqiqa. However, issues from various chapters of jurisprudence, theology, etc., have also come under discussion incidentally. In addition to a detailed list of issues and treatises, a separate list of incidental issues has also been prepared for the

convenience of the readers. The following three treatises, containing extremely valuable and precious research and investigations, also adorn this volume:

जिल्द 20 फतावा रज़विया

बीसवीं जिल्द: यह जिल्द फतावा रज़विया पुरानी जिल्द, आठवीं, जो अल-मुजद्दिद अहमद रज़ा अकादमी, कराची द्वारा प्रकाशित है, के पृष्ठ 256 से अंत तक 334 प्रश्नों के उत्तरों और 598 पृष्ठों पर आधारित है। इस जिल्द में शामिल दो रिसालों "हादी अल-अज़हिया बिल-शात अल-हिन्दिया" और "अस-साफिया अल-मुहिया लि-हुक्म जुलूद अल-अज़हिया" का अत्यंत परिष्कृत और सरल उर्दू अनुवाद महान शोधकर्ता बहरुल उलूम हज़रत अल्लामा मौलाना मुफ्ती अब्दुल मन्नान साहब आज़मी (दामत बरकातुहुमुल आालिया) की कलम का फल है। हज़रत क़िबला मुफ्ती साहब अहले सुन्नत व जमात के लिए एक बड़ी पूंजी और अल्लाह तआला की निशानियों में से एक निशानी हैं। फतावा रज़विया के पुराने और नए संस्करण के प्रकाशन में आपके सुंदर प्रयास अविस्मरणीय हैं। इस महान फतावा को समझने के लिए आपकी उत्कृष्ट प्रस्तावनाएँ लेख और सारगर्भित टिप्पणियाँ बहुत उपयोगी और सहायक सिद्ध हुई हैं। इस महान विद्वत्तापूर्ण और न्यायशास्त्रीय कृति को सार्वजनिक करने में आपने एक महान भूमिका निभाई। यह एक अकाट्य तथ्य है कि आपकी दिन-रात की मेहनत, मश्लक (विचारधारा) के प्रति दर्द और अथक प्रयासों के कारण फतावा रज़विया का एक बड़ा हिस्सा नष्ट होने से बच गया। इसलिए मुफ्ती साहब समस्त अहले सुन्नत व जमात के उपकारी हैं और धन्यवाद के पात्र हैं। रज़ा फाउंडेशन के सभी सदस्य मुफ्ती साहब को उनके शोध, प्रचार और प्रकाशन कार्यों के लिए तहे दिल से श्रद्धांजलि अर्पित करते हैं। हालाँकि उपरोक्त दोनों रिसालों का अनुवाद पूरी तरह से शाब्दिक नहीं है, फिर भी यह लेखक (अलैहि रहमा) के उद्देश्य को पूरी तरह से स्पष्ट करता है, जैसा कि अनुवादक स्वयं लिखते हैं, "यह न तो पूरी तरह से अनुवाद है, न सारांश, न ही व्याख्या; ज़रूरत के अनुसार कहीं संक्षिप्तता, कहीं विस्तार और कहीं समानता से काम लिया गया है, उद्देश्य केवल यह है कि लेखक (अलैहि रहमा) के शब्दों का पूरा अर्थ सरल भाषा में समझा दिया जाए।" आठवीं पुरानी जिल्द में उल्लिखित उपरोक्त दो रिसालों के अलावा, इस जिल्द के शेष अरबी और फारसी वाक्यांशों का अनुवाद राकुमुल हुरूफ (लेखक) ने किया है। इससे पहले ग्यारहवीं, बारहवीं, तेरहवीं, सोलहवीं, सत्रहवीं, अठारहवीं और उन्नीसवीं जिल्दें भी मेरे अनुवाद के साथ प्रकाशित हो चुकी हैं। यह जिल्द मुख्य रूप से किताबुश-शुफ़ा, किताबुल-क़िस्मा, किताबुल-मुज़ाराआ, किताबुज़-ज़बाह, किताबुस-सैद, किताबुल-अज़हिया और बाबुल-अक़ीक़ा की महान चर्चाओं पर आधारित है, हालांकि न्यायशास्त्र, धर्मशास्त्र आदि के विभिन्न अध्यायों के मुद्दे भी संयोगवश चर्चा में आए हैं। मुद्दों और रिसालों की विस्तृत सूची के अलावा, पाठकों की सुविधा के लिए

गौण मुद्दों की एक अलग सूची भी तैयार की गई है। अत्यंत महत्वपूर्ण और बहुमूल्य शोध और अन्वेषणों पर आधारित निम्नलिखित तीन रिसाले भी इस जिल्द की शोभा हैं:

पेज 7 का 630

جلد ۲۰ فتاویٰ رضویہ

بیسویں جلد: یہ جلد فتاویٰ رضویہ قدیم جلد، ہشتم مطبوعہ المجدد احمد رضا اکیڈمی کراچی کے صفحہ ۲۵۶ سے آخر تک ۳۳۴ سوالوں کے جوابات اور ۵۹۸ صفحات پر مشتمل ہے، اس جلد میں شامل دو رسالوں "ہادی الاضحیۃ بالشاۃ الہندیۃ" اور "الصافیۃ الموحیۃ لحکم جلودالاضحیۃ" کا انتہائی نفیس و سلیس اردو ترجمہ محقق جلیل بحرالعلوم حضرت علامہ مولانا مفتی عبد المنان صاحب اعظمی دامت برکاتہم العالیہ کے قلم گوہر بار کا ثمر ہے، حضرت قبلہ مفتی صاحب اہل سنت و جماعت کے لئے عظیم سرمایہ اور اللہ تعالیٰ کی نشانیوں میں سے ایک نشانی ہیں۔ فتاویٰ رضویہ قدیم وجدید کی اشاعت کے سلسلہ میں آپ کی مساعی جمیلہ ناقابلِ فراموش ہیں۔ اس عظیم فتاویٰ کو سمجھنے کے لئے آپ کی نہایت عمدہ تقدیمات و تحریرات اور پر مغز تبصرے بہت حد تک مفید و معاون ثابت ہوئے ہیں۔ اس عظیم الشان علمی و فقہی شاہکار کو منظر عام پر لانے میں آپ نے مجاہدانہ کردار ادا کیا۔ یہ ایک ناقابلِ تردید حقیقت ہے کہ آپ کی شبانہ روز محنت، دردِ مسلک اور انتھک کوششوں کے باعث فتاویٰ رضویہ کا خاصا حصہ ضائع ہونے سے بچ گیا لہذا مفتی صاحب تمام اہلسنت و جماعت کے محسن اور شکریہ کے مستحق ہیں رضا فاؤنڈیشن کے تمام ارکان مفتی صاحب کے تحقیقی، تبلیغی اور اشاعتی کارناموں پر انہیں دل کی گہرائیوں سے بھرپور انداز میں خراجِ تحسین پیش کرتے ہیں، مذکورہ بالا دونوں رسالوں کا ترجمہ اگرچہ مکمل طور پر لفظی نہیں ہے تاہم منشاء مصنف علیہ الرحمہ کی کامل وضاحت کرتا ہے جیسا کہ خود مترجم موصوف رقمطراز ہیں کہ "یہ نہ بالکل ترجمہ ہے، نہ خلاصہ، نہ شرح، حسب ضرورت کہیں اختصار، کہیں تفصیل اور کہیں مساوات سے کام لیا ہے، منشاء صرف یہ ہے کہ مصنف علیہ الرحمہ کے کلام کی پوری ترجمانی عام فہم انداز میں کر دی جائے، جلد ہشتم قدیم میں مذکورہ بالا دو رسالوں کے علاوہ

اس جلد کی باقی عربی وفارسی عبارات کا ترجمہ راقم الحروف نے کیا ہے، اس سے قبل گیارہویں، بارہویں، تیرہویں، سولہویں، سترہویں، اٹھار ہویں اور انیسویں جلد بھی راقم کے ترجمہ کے ساتھ شائع ہو چکی ہیں، پیش نظر جلد بنیادی طور پر کتاب الشفعۃ، کتاب القسمۃ، کتاب المزارعۃ، کتاب الذبائح، کتاب الصید، کتاب الاضحیۃ اور باب العقیقہ کے مباحث جلیلہ پر مشتمل ہے، تاہم متعدد ابواب فقیہ و کلامیہ وغیرہ کے مسائل ضمناً زیر بحث آئے ہیں، مسائل و رسائل کی مفصل فہرست کے علاوہ مسائل ضمنیہ کی الگ فہرست بھی قارئین کرام کی سہولت کے لئے تیار کر دی گئی ہے، انتہائی وقیع اور گرانقدر تحقیقات و تدقیقات پر مشتمل مندرجہ ذیل تین رسالے بھی اس جلد کی زینت ہیں:

Fatawa Razawiyya

Volume 20

(1) Subul al-Asfiya fi Hukm al-Dhabh lil-Awliya (1312 AH) The ruling on animals slaughtered in the name of saints after reciting the Takbir.

(2) Hadi al-Udhiya bi-al-Shat al-Hindiya (1312 AH) Proof of the permissibility of sacrificing a sheep.

(3) Al-Safiya al-Muwahiya li-Hukm Julud al-Udhiya (1307 AH) An investigation into the distribution/expenditure of sacrificial hides.

Note that the treatise "Anfus al-Fikr fi Qurban al-Baqr" and the nine issues related to cow slaughter in India immediately following it, which were included in Volume 8 of the old Fatawa Razawiyya, have become part of the new 14th volume comprising Kitab al-Siyar as they are more relevant to it. Therefore, they are not included in this volume.

Safar al-Muzaffar 1422 AH Hafiz Muhammad Abdus Sattar Saeedi May 2001 AD Controller of Education, Jamia Nizamia Razawiyya, Lahore

फ़तावा रज़विया

जिल्द 20

(1) सुबुल अल-अस्फिया फ़ी हुक्म अद-ज़ब्ह लिल-औलिया (1312 हिजरी) तकबीर कहकर बुजुर्गों के नाम पर ज़बह किए जाने वाले जानवरों का हुक्म।

(2) हादी अल-उज़हिया बिश-शाह अल-हिन्दिया (1312 हिजरी) भेड़ की क़ुरबानी के जायज़ होने का प्रमाण।

(3) अस-साफ़िया अल-मुवहिया ली हुक्म जुलूद अल-उज़हिया (1307 हिजरी) क़ुरबानी की खालों के उपभोग की तहक़ीक़।

याद रहे कि रिसाला "अनफुसुल फ़िक्र फ़ी क़ुरबान अल-बक़र" और उसके तुरंत बाद हिंदुस्तान में गोकशी से संबंधित नौ मसले, जो पुराने फ़तावा रज़विया की आठवीं जिल्द में शामिल थे, क्योंकि वे 'किताबुस सियर' से अधिक मेल खाते थे, इसलिए वे किताबुस सियर पर आधारित नई चौदहवीं जिल्द का हिस्सा बन चुके हैं। अतः वे इस जिल्द में शामिल नहीं हैं।

सफ़र अल-मुज़फ़्फ़र 1422 हिजरी हाफ़िज़ मुहम्मद अब्दुल सत्तार सईदी मई 2001 ईस्वी नाज़िम-ए-तालीमात जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर

فتاویٰ رضویہ

جلد ۲۰

(۱) سبل الاصفیاء فی حکم الذبح للاولیاء (۱۳۱۲ھ) تکبیر کہہ کر بزرگوں کے نام پر ذبح کئے جانے والے جانوروں کا حکم

(۲) ھادی الاضحیۃ بالشاۃ الھندیۃ (۱۳۱۲ھ) بھیڑ کی قربانی کے جائز ہونے کا اثبات

(۳) الصافیۃ الموحیۃ لحکم جلود الاضحیۃ (۱۳۰۷ھ) چرمہائے قربانی کے مصارف کی تحقیق

یادر ہے کہ رسالہ "انفس الفکر فی قربان البقر" اور اس کے متصل بعد ہندوستان میں گاؤ کشی سے متعلق نو مسائل جو کہ فتاویٰ رضویہ قدیم جلد ہشتم میں شامل تھے چونکہ کتاب السیر سے زیادہ مطابقت رکھتے تھے اس لئے وہ کتاب السیر پر مشتمل جلد چہار دہم جدید کا حصہ بن چکے ہیں اس لئے وہ اس جلد میں شامل نہیں ہیں۔

صفر المظفر ۱۴۲۲ھ حافظ محمد عبدالستار سعیدی مئی ۲۰۰۱ء ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ، لاہور

Vol 20 | Fatawa-e-Razvia Detailed Table of Contents

Book of Pre-emption (Kitab al-Shufa)

• [Page 97] It is incorrect to declare the reason for Bakr's pre-emption in Zaid's land as his being a partner in Khalid's land. • [Page 95] "Question" regarding the pre-emption right of a neighbor while being a partner and the pre-emption right of a buyer. • [Page 97] The real reason for Bakr being a pre-emptor in Zaid's land is Bakr being Zaid's partner in the access path (khalit-fi-al-tariq). • [Page 95] While being a partner in the sold property, an adjacent neighbor cannot be a pre-emptor. • [Page 98] Account of other commentaries by Maulvi Amir Ahmad Sahib. • [Page 96] Specific ruling of the issue from Durr-e-Mukhtar and Uqud-ud-Durriyya. • [Page 98] When Khalid congratulated Bakr on his purchase, his right of pre-emption became void even if he was a pre-emptor. • [Page 96] A pre-emptor seeking to purchase the property himself nullifies the right of pre-emption. • [Page 98] A house given to a wife in lieu of dower, either as a sale or a gift. In such a case, does the pre-emptor of that house have the right of pre-emption or not? And what is the ruling on a simple gift? • [Page 96] Account of the jurisprudential errors of Maulvi Amir Ahmad Sehaswani. • [Page 99] Pre-emption is mandatory in the case of a sale or a gift for consideration (hiba-bil-iwaz). • [Page 96] It is wrong to declare the cause of non-existence of pre-emption as withdrawal from purchase. • [Page 99] The buyer's possession of the sold property is not necessary for the pre-emptor to exercise their right. • [Page 97] Here, it is also incorrect to consider the lack of 'talab-i-mowasibat' (immediate demand) as the cause for the absence of pre-emption, as there is no mention of 'mowasibat' in the question.

Page 9 of 630

जिल्द २० | फतावा रज़विया विस्तृत विषय-सूची

किताबुश शुफ़आ (अग्र-क्रयाधिकार की पुस्तक)

• [पृष्ठ ९७] जैद की भूमि में बक्र के शुफ़आ का कारण उसका खालिद की भूमि में भागीदार होना घोषित करना गलत है। • [पृष्ठ ९५] "प्रश्न" - भागीदार होते हुए पड़ोसी के शुफ़आ के अधिकार और खरीदार के शुफ़आ के अधिकार के बारे में। • [पृष्ठ ९७] जैद की भूमि में बक्र के शुफ़ई (अग्र-क्रेता) होने का वास्तविक कारण बक्र का जैद के रास्ते का भागीदार (खलीत-फ़िल-तरीक़) होना है। • [पृष्ठ ९५] बेची गई संपत्ति में भागीदार होते हुए सटा हुआ पड़ोसी शुफ़ई नहीं हो सकता। • [पृष्ठ ९८] मौलवी अमीर अहमद साहब की अन्य व्याख्याओं का वर्णन। • [पृष्ठ ९६] दुर्रे मुख्तार और उक़ूद-उद-दुर्रैया से इस मसले का विशेष विवरण। • [पृष्ठ ९८] जब खालिद ने बक्र की खरीददारी पर उसे बधाई दी, तो यदि वह शुफ़ई हो तब भी उसका शुफ़आ का अधिकार समाप्त हो गया। • [पृष्ठ ९६] शुफ़ई का स्वयं खरीदार बनने का इच्छुक होना उसके शुफ़आ के अधिकार को समाप्त कर देता है। • [पृष्ठ ९८] पत्नी को महर के बदले घर दिया गया, चाहे बिक्री के रूप में या उपहार (हिबा) के रूप में। ऐसी स्थिति में उस घर के शुफ़ई को शुफ़आ का अधिकार प्राप्त है या नहीं? और केवल उपहार का क्या हुक्म है। • [पृष्ठ ९६] मौलवी अमीर अहमद सहसवानी की फ़िक़्ही (विधिशास्त्रीय) गलतियों का वर्णन। • [पृष्ठ ९९] बिक्री या प्रतिफल सहित उपहार (हिबा-बिल-इवज़) की स्थिति में शुफ़आ अनिवार्य है। • [पृष्ठ ९६] शुफ़आ की अनुपस्थिति का कारण खरीद से इनकार मानना गलत है। • [पृष्ठ ९९] शुफ़ई के लिए बेची गई वस्तु पर खरीदार का कब्ज़ा होना आवश्यक नहीं है। • [पृष्ठ ९७] यहाँ 'तलब-ए-मुवासिब़त' (तत्काल मांग) की कमी को भी शुफ़आ की कमी का कारण मानना गलत है क्योंकि प्रश्न में मुवासिब़त का कोई उल्लेख नहीं है।

पृष्ठ 9 ऑफ़ 630

کتاب الشفعہ

• [۹۷] زید کی زمین میں بکر کے شفعہ کی علت اس کا خالد کی زمین میں شریک ہونا قرار دینا غلط ہے۔ • [۹۵] شریک ہوتے ہوئے پڑوسی کے حق شفع اور طالب بیع کے حق شفعہ سے "سوال" • [۹۷] زید کی زمین میں بکر کے شفیع ہونے کی حقیقی علت بکر کا زید کا خلیط فی الطریق ہونا ہے۔ • [۹۵] شریک فی المبیع ہوتے ہوئے جار ملاصق شفیع نہیں ہو سکتا۔ • [۹۸] مولوی امیر احمد صاحب کی دیگر تعلیوں کا بیان۔ • [۹۶] در مختار اور عقود الدریہ سے مسئلہ کا جزئیہ۔ • [۹۸] خالد نے جب بکر کی خریداری پر اس کو مبارکباد دی تو اگر وہ شفیع ہو تو بھی اس کا حق شفعہ باطل ہو گیا۔ • [۹۶] شفیع کا طالب شراء ہونا اس سے حق شفعہ کو باطل کرتا ہے۔ • [۹۸] بیوی کو مکان بعوض مہر دیا بیعا یا ہبتہ۔ ایسی صورت میں اس مکان کے شفیع کو حق شفعہ حاصل ہے یا نہیں۔ اور مجرد ہبہ کا کیا حکم ہے۔ • [۹۶] مولوی امیر احمد سہسوانی کی فقہی غلطیوں کا بیان۔ • [۹۹] بیع یا ہبہ بالعوض کی صورت میں شفعہ لازم ہے۔ • [۹۶] انعدام شفعہ کی علت اعراض عن شراء کو قرار دینا غلط ہے۔ • [۹۹] شفیع کے لئے شے مبیعہ پر مشتری کا قبضہ ضروری نہیں۔ • [۹۷] یہاں عدم طلب مواثبت کو بھی عدم شفعہ کی علت قرار دینا غلط ہے کہ سوال میں مواثبت کا کوئی ذکر نہیں

Fatawa Razawiya, Volume 20

Rulings	Page	Rulings	Page
A gift with consideration (Hiba bil-'iwad) is a sale in every way, from beginning to end.	99	If the path of one house is in another, or both share a closed alley, or both share water pipes, and there is no commonality, then one does not have the relationship of a 'Khalit' (partner in rights) with the other, but rather the relationship of a 'Jar-i-Mulasik' (adjoining neighbor).	103
If a house is gifted with a condition of consideration, there will be no right of pre-emption (Shufa) without possession.	99	A specific ruling on the issue from Sharh Niqaya and Durr al-Mukhtar.	103
Pre-emption cannot exist in a simple gift.	99	After division, boundaries, and separation of paths, the right of pre-emption no longer exists.	103
A gift conditional on consideration is initially a gift, and after possession, it becomes a sale.	99	A Hadith on this subject from Bukhari and a specific ruling on the issue from Alamgiri.	103
Bakr received information that Zaid had bought land in which he had the right of pre-emption. He immediately went to that land and demanded pre-emption from Zaid. After a month, he said, "Take the money." Zaid gifted that land to someone else, yet Bakr still demanded pre-emption. What is the legal ruling?	100	The same question again from the perspective of a Shafi' Khalit and its second answer.	104
Both the demand for pre-emption (Talab al-Shufa) and the immediate demand (Talab al-Muwathaba) are necessary for the validity of pre-	100	Definition of Shafi' Khalit and its rulings.	105

Rulings	Page	Rulings	Page
emption. In the questioned case, if both demands were correctly established, then pre-emption is proven.			
The right of pre-emption for another will not be voided by the buyer being a pre-emptor themselves; the land will be divided equally between them.	101	If land was sold to someone and a hand-breadth of land on the side of the pre-emptor was not sold, then the pre-emptor now has no right of pre-emption for that land because the connection no longer exists.	106
Presenting money as a demand for pre-emption will not void the pre-emption. However, if it was said, "Take the price of the land and sell it to me," then the pre-emption will indeed be voided.	101	Later, if that hand-breadth of land was sold to the buyer or gifted to him, even then the neighbor has no right of pre-emption because now the buyer has become a 'Khalit'.	106
Once the right of pre-emption is established, it will not be lost by the buyer gifting that land.	102	In the right of pre-emption, a partner (Sharīk) takes precedence over a 'Khalit', and a 'Khalit' takes precedence over a 'Jar' (neighbor).	107
"Question" about Shafi' Khalit and Jar-i-Mulasik.	102	If structural materials (Amala) were sold, there is no pre-emption in them. If sold along with the land, then pre-emption will apply fundamentally to the land and to the structural materials as a consequence.	107

फतावा रज़विया, जिल्द 20

मसले	पृष्ठ	मसले	पृष्ठ
बदले के साथ उपहार (हिबा बिल-इवज़) शुरुआत और अंत हर तरह से बिक्री (बैय) है।	99	यदि एक घर का रास्ता दूसरे में हो या दोनों का किसी बंद गली में या दोनों के पानी के पाइपों में कोई साझा न हो तो एक का दूसरे से 'खलीत' (अधिकारों में साझीदार) का संबंध नहीं है, बल्कि 'जार-ए-मुलासिक' (सटा हुआ पड़ोसी) का संबंध है।	103
यदि घर को बदले की शर्त पर उपहार में दिया गया हो, तो कब्ज़े के बिना शुफा (अग्र-क्रयाधिकार) लागू नहीं होगा।	99	शरह निक़ाया और दुर्रे मुख़्तार से मसले का विवरण।	103
मात्र उपहार में शुफा नहीं हो सकता।	99	विभाजन, सीमाओं और रास्तों के अलग होने के बाद शुफा का अधिकार नहीं रहता।	103
बदले की शर्त वाला उपहार शुरुआत में उपहार है और कब्ज़े के बाद बिक्री है।	99	बुखारी से इस विषय पर हदीस और आलमगीरी से मसले का विवरण।	103
बक्र को सूचना मिली कि ज़ैद ने ऐसी ज़मीन खरीदी है जिसमें उसे शुफा का अधिकार प्राप्त है। उसने तुरंत उसी ज़मीन पर जाकर ज़ैद से शुफा की मांग की। एक महीने बाद कहा कि रुपये ले लो। ज़ैद ने उस ज़मीन को किसी को उपहार में दे दिया, तब भी बक्र ने शुफा की मांग की। शरीयत का क्या हुक्म है?	100	यही सवाल दोबारा शफीअ खलीत की ओर से और उसका दोबारा जवाब।	104
शुफा की वैधता के लिए तलब-ए-शुफा और तलब-ए-मुवासबत दोनों ज़रूरी हैं। पूछे गए	100	शफीअ खलीत की परिभाषा और उसके नियम।	105

मसले	पृष्ठ
मामले में यदि दोनों मांगें सही तरीके से पूरी हो चुकी हैं, तो शुफा साबित है।	
स्वयं क्रेता के शफीअ होने से दूसरे का शुफा का अधिकार शून्य नहीं होगा, ज़मीन दोनों में आधी-आधी बांट दी जाएगी।	101
शुफा की मांग के रूप में रुपये पेश करने से शुफा शून्य नहीं होगा। यदि इस तरह से कहा गया हो कि ज़मीन की कीमत ले लो और इसे मेरे हाथ बेच दो, तो अलबत्ता शुफा शून्य हो जाएगा।	101
जब शुफा का अधिकार सिद्ध हो गया, तो खरीदार द्वारा उस ज़मीन को उपहार में देने से शुफा का अधिकार समाप्त नहीं होगा।	102
शफीअ खलीत और जार-ए-मुलासिक का "सवाल"।	102
किसी के हाथ में ज़मीन बेची और शफीअ की तरफ की एक हाथ ज़मीन नहीं बेची, तो अब शफीअ को उस ज़मीन के शुफा का अधिकार नहीं क्योंकि संपर्क नहीं रहा।	106
बाद में वह एक हाथ ज़मीन खरीदार को बेच दी गई या उसे उपहार में दे दी गई, तो उसमें भी पड़ोसी को शुफा का अधिकार नहीं क्योंकि अब खरीदार 'खलीत' हो गया है।	106
शुफा के अधिकार में शरीक (साझीदार) खलीत पर और खलीत जार (पड़ोसी) पर प्राथमिकता रखता है।	107
यदि मलबे (अमला) की बिक्री हुई तो उसमें शुफा नहीं है, और यदि ज़मीन के साथ बिक्री हो तो ज़मीन में शुफा मूल रूप से लागू होगा और मलबे में उसके अनुसरण में।	107

पृष्ठ 10/630

مسائل	صفحہ
ہبہ بالعوض ابتداء اور انتہا ہر طرح بیع ہے۔	۹۹
اگر مکان کو ہبہ بشرط العوض کیا ہو تو قبضہ کے بغیر شفعہ لاگونہ ہوگا۔	۹۹
مجرد ہبہ میں شفعہ نہیں ہو سکتا۔	۹۹
ہبہ مشروط بالعوض ابتداء ہبہ بعد قبضہ بیع ہے۔	۹۹
بکر کو اطلاع ہوئی کہ زید نے ایسی زمین خریدی جس میں اس کو حق شفعہ حاصل ہے۔ اس نے فورا اسی زمین پر جا کر زید سے شفعہ طلب کیا، ایک مہینہ کے بعد کہا کہ روپیہ لے	۱۰۰
ایک مکان کی راہ دوسرے میں یا دونوں کی کسی کوچہ سربستہ میں یا دونوں کی آبخوں میں کوئی اشتراک نہ ہو تو ایک کو دوسرے سے خلیط کا علاقہ نہیں، بلکہ جار ملاصق کا علاقہ ہے۔	۱۰۳
شرح نقایہ اور در مختار سے مسئلہ کا جزئیہ	۱۰۳
تقسیم و حدود اور تفریق طرق کے بعد حق شفعہ نہیں۔	۱۰۳
بخاری سے اس مضمون کی حدیث اور عالمگیری سے مسئلہ کا جزئیہ۔	۱۰۳
یہی سوال دوبارہ شفیع خلیط کی طرف سے اور اس کا دوبارہ جواب۔	۱۰۴

مسائل صفحہ		مسائل صفحہ	
لو زید نے اس زمین کو کسی کو ہبہ کیا تب بھی بکر نے طلب شفعہ کیا، کیا حکم شرعی ہے۔ شفعہ کی صحت کے لئے طلب شفعہ و طلب مواثبت دونوں ضروری ہیں، صورت مسئولہ میں اگر دونوں طلبیں بوجہ صحت متحقق ہو چکی ہیں تو شفعہ ثابت ہے۔	۱۰۰	شفیع خلیط کی تعریف اور اس کے احکام۔	۱۰۵
خود مشتری کے شفیع ہونے سے دوسرے کا حق شفعہ باطل نہ ہوگا، زمین دونوں میں نصف نصف تقسیم کر دی جائیگی	۱۰۱	کسی کے ہاتھ میں زمین بیچی اور شفیع کی طرف کی ایک ہاتھ زمین نہ بیچی، تو اب شفیع کو اس زمین کے شفعہ کا حق نہیں کہ اتصال نہ رہا۔	۱۰۶
روپیہ کو بطور طلب شفعہ پیش کرنے میں شفعہ باطل نہ ہوگا، اگر اس طرح سے کہا ہو کہ زمین کی قیمت لے لو اور اس کو میرے ہاتھ بیع کر دو۔ تو البتہ شفعہ باطل ہو جائیگا۔	۱۰۱	بعد میں وہ ایک ہاتھ زمین مشتری کے ہاتھ بیچی یا اس کو ہبہ کی تو اس میں بھی پڑوسی کو حق شفعہ نہیں کہ اب مشتری خلیط ہو گیا۔	۱۰۶
جب حق شفعہ ثابت ہو گیا تو مشتری کے اس زمین کے ہبہ کرنے سے حق شفعہ ساقط نہ ہوگا۔	۱۰۲	حق شفعہ میں شریک خلیط پر اور خلیط جار پر مقدم ہے۔	۱۰۷
شفیع خلیط اور جار ملاصق کا "سوال"۔	۱۰۲		۱۰۷

عملہ کی بیع ہوئی تو اس میں شفعہ
نہیں، اور زمین کے ساتھ بیع ہو تو
زمین میں شفعہ اصلا جاری ہوگا
اور عملہ تبعاً۔

Fatawa Rizwia, Vol. 20

Page 11 of 630

(Right Column) 108 - The same question repeated thrice and its answer. 109 - Sharing water flow (Sayl-e-Ma) does not make one a partner (Khalit), but he will only be considered a neighbor (Jar). 110 - "Question" on the preference or lack thereof for one of the two pre-emptors (Shafi'een). 111 - Answer: If one pre-emptor buys the property from the buyer, the other pre-emptor will have the full right of pre-emption in the entire property. A few "questions" related to pre-emption (referring to page 110). 111 - The right of pre-emption (Shuf'a) is established by the sale itself; possession is not necessary. 112 - If the boundary and entrance are one, it will be called one "house" (Dar); one who is adjacent to any part of it will be the pre-emptor for the entire house. 112 - Statement on the right of pre-emption for two adjacent owners. Legal details from Shami and Alamgiri. 113 - Where pre-emption is not customary, pre-emption can still occur according to Sharia. 113 - If one refused to buy before the sale but later claimed pre-emption, the claim is valid. 113 - An agent for purchase (Wakil-bish-Shira) can be a pre-emptor. 114 - "Question" on selling a house to a non-neighbor while a neighbor is a seeker. 114 - Pre-emption is not established before the sale; if the neighbor fulfills all conditions of pre-emption after the sale, the house will be granted to him through pre-emption.

(Left Column) 114 - "Question" regarding the right of pre-emption (Shuf'a) in building materials and trees. 114 - In such a situation, no one has the right of pre-emption. 115 - Can the right of pre-emption apply to a house at the time of its auction or purchase of its decree without the permission of the house owner? 115 - The sale of property forcibly auctioned by the courts is legally an unauthorized sale (Bay' Fuduli); if the owner dies without permission, the sale is void. In such a case, the right of pre-emption is not established. 116 - There is no right of pre-emption in the case of a gift (Hiba), maintaining family ties (Sila Rahmi), inheritance (Mirath), or will (Wasiyyat). 116 - Question and answer regarding pre-emption in the sale of only the building and debris. 117 - Details of the issue from Tanwir and Durr-e-Mukhtar. 117 - Question about the pre-emptor who is a partner (Shafi' Khalit) and the pre-emptor who is a neighbor (Shafi' Jar). 118 - One whose courtyard contains the sold room is a Shafi' Khalit. The owner of the roof of that room, or one whose house is to the right or left of the room, is a Shafi' Jar. 118 - Detailed explanation of the issue from Alamgiri. 119 - The partner (Khalit) takes precedence over the neighbor (Jar); if all conditions are met, only the partner has the right. 119 - "Question and answer" regarding the right

of pre-emption for those sharing a path in a non-thoroughfare alley (Kucha-e-Ghair Nafiza). 119 - Question and answer regarding the right of pre-emption for partners and the method of settlement.

फ़तावा रज़विया, खंड 20

पृष्ठ 11 का 630

(दायाँ कॉलम) 108 - वही प्रश्न तीन बार और उसका उत्तर। 109 - जल प्रवाह (सैल-ए-मा) साझा करने से कोई ख़लीत (साझेदार) नहीं होगा बल्कि उसे केवल जार (पड़ोसी) माना जाएगा। 110 - दो पूर्व-क्रेताओं (शफ़ीईन) में से किसी एक की प्राथमिकता या अप्राथमिकता का "प्रश्न"। 111 - उत्तर: यदि एक शफ़ी (पूर्व-क्रेता) खरीदार से संपत्ति खरीदता है, तो दूसरे शफ़ी को पूरी संपत्ति में शुफ़ा का पूरा अधिकार होगा। शुफ़ा से संबंधित कुछ "प्रश्न" (पृष्ठ 110 के संदर्भ में)। 111 - केवल बिक्री से ही शुफ़ा (पूर्व-क्रय अधिकार) का अधिकार सिद्ध हो जाता है; कब्जे की आवश्यकता नहीं है। 112 - यदि अहाता (परिसर) और दरवाजा एक हो, तो उसे एक "घर" (दार) कहा जाएगा; जो उसके किसी भी हिस्से से सटा हुआ हो, वह पूरे घर का शफ़ी होगा। 112 - दो सटे हुए मालिकों के शुफ़ा के अधिकार का विवरण। शामी और आलमगीरी से कानूनी विवरण। 113 - जहाँ शुफ़ा का रिवाज न हो, वहां भी शरई तौर पर शुफ़ा हो सकता है। 113 - यदि बिक्री से पहले खरीदने से इनकार कर दिया और बाद में शुफ़ा का दावा किया, तो दावा सही है। 113 - खरीद के लिए वकील (वकील-बिश-शिरा) शफ़ी हो सकता है। 114 - पड़ोसी की इच्छा के बावजूद गैर-पड़ोसी को मकान बेचने पर "प्रश्न"। 114 - बिक्री से पहले शुफ़ा सिद्ध नहीं होता; यदि पड़ोसी बिक्री के बाद शुफ़ा की सभी शर्तें पूरी करता है, तो उसे शुफ़ा के माध्यम से मकान दिला दिया जाएगा।

(बायाँ कॉलम) 114 - भवन सामग्री और वृक्षों में शुफ़ा (पूर्व-क्रय अधिकार) के अधिकार पर "प्रश्न"। 114 - ऐसी स्थिति में किसी को भी शुफ़ा का अधिकार नहीं है। 115 - क्या घर के मालिक की अनुमति के बिना घर की नीलामी या उसकी डिक्री की खरीद के समय उस घर में शुफ़ा का अधिकार लागू हो सकता है? 115 - न्यायालयों द्वारा जबरन नीलाम की गई संपत्ति की बिक्री शरई तौर पर 'बैअ-फ़ुज़ूली' (अनधिकृत बिक्री) है; यदि मालिक बिना अनुमति के मर गया तो बिक्री शून्य है। ऐसी स्थिति में शुफ़ा का अधिकार सिद्ध नहीं होता। 116 - हिबा (उपहार), सिला रहमी (पारिवारिक संबंध), विरासत और वसीयत की स्थिति में शुफ़ा का अधिकार नहीं है। 116 - केवल भवन और मलबे की बिक्री में शुफ़ा के बारे में प्रश्न और उत्तर। 117 - तनवीर और दुर्रे मुख्तार से मसले का विवरण। 117 - शफ़ी-ए-ख़लीत (साझेदार पूर्व-क्रेता) और शफ़ी-ए-जार (पड़ोसी पूर्व-क्रेता) का प्रश्न। 118 - जिसके आंगन में बेची गई कोठरी है, वह शफ़ी-ए-ख़लीत है। जो उस कोठरी की छत का मालिक है या जिसके मकान कोठरी के दाएंबाएं हैं, वह शफ़ी-ए-जार है। 118 - आलमगीरी से पूरे मसले का

विवरण। 119 - ख़लीत (साझेदार) जार (पड़ोसी) पर प्राथमिकता रखता है; यदि सभी शर्तें पूरी हों तो केवल ख़लीत को ही अधिकार है। 119 - बंद गली (कूचा-ए-ग़ैर नाफ़िज़ा) में साझा रास्ता रखने वालों के शुफ़ा के अधिकार से "प्रश्न और उत्तर"। 119 - साझीदारों के शुफ़ा के अधिकार और निपटान के तरीके का प्रश्न और उत्तर।

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۰

صفحہ ۱۱ از ۶۳۰

(دایاں کالم) ۱۰۸ - سہ بارہ وہی سوال اور اس کا جواب۔ ۱۰۹ - سیلِ ماء کے اشتراک سے شریکِ خلیط نہ ہوگا بلکہ صرف جار قرار دیا جائے گا۔ ۱۱۰ - شفیعین میں سے کسی ایک کی ترجیح یا عدم ترجیح کا "سوال" ۱۱۱ - جواب اگر ایک شفیع مشتری سے جائداد خریدے تو دوسرے شفیع کو پوری پوری جائداد میں حقِ شفعہ ہوگا، ۱۱۰ شفعہ سے متعلق چند "سوالات" ۱۱۱ - صرف بیع ہی سے حقِ شفعہ ثابت ہو جاتا ہے قبضہ کی ضرورت نہیں۔ ۱۱۲ - احاطہ اور دروازہ واحد ہو تو "دار" واحد کہا جائے گا جو اس کے کسی جز سے متصل ہو پورے گھر کا شفیع ہوگا۔ ۱۱۲ - دو ملا صقین کے حقِ شفعہ کا بیان۔ شامی و عالمگیری سے جزئیہ۔ ۱۱۳ - جہاں شفعہ کا رواج نہ ہو شرعاً وہاں بھی شفعہ ہو سکتا ہے۔ ۱۱۳ - بیع کے پہلے خریدنے سے انکار کیا اور بعد میں دعویٰ شفعہ کیا دعویٰ صحیح ہے۔ ۱۱۳ - وکیل بالشراء شفیع ہو سکتا ہے۔ ۱۱۴ - ہمسایہ کے طالب ہوتے ہوئے غیر ہمسایہ کے ہاتھ مکان فروخت کرنے سے "سوال" ۱۱۴ - بیع سے پہلے شفعہ ثابت نہیں ، اگر ہمسایہ بیع کے بعد تمام شرائط شفعہ بجا لایا تو اس کو مکان بذریعہ شفعہ دلا دیا جائے گا۔

(بایاں کالم) ۱۱۴ - عملہ اور درختوں میں حقِ شفعہ کا "سوال" ۱۱۴ - ایسی صورت میں کسی کو شفعہ کا حق نہیں۔ ۱۱۵ - مالکِ مکان کی اجازت کے بغیر مکان کے نیلام یا اس کی ڈگری کی خریداری کے وقت اس مکان میں حقِ شفعہ لاگو ہو سکتا ہے یا نہیں؟ ۱۱۵ - کچہریوں کی طرف سے جبراً نیلام کی ہوئی جائداد کی بیع شرعاً بیع فضولی ہے اگر مالک بے اجازت مر گیا تو بیع باطل۔ ایسی صورت میں حقِ شفعہ ثابت نہیں۔ ۱۱۶ - ہبہ ، صلہ رحمی ، میراث اور وصیت کی

صورت میں حقِ شفعہ نہیں۔ ۱۱۶ - صرف عمارت اور ملبہ کی بیع میں شفعہ کا سوال و جواب۔ ۱۱۷ - مسئلہ کا جزئیہ تنویر اور در مختار سے۔ ۱۱۷ - شفیع خلیط اور شفیع جار کا سوال۔ ۱۱۸ - جس کے صحن میں مبیعہ کوٹھری ہے شفیعِ خلیط ہے۔ جو اس کوٹھری کی چھت کا مالک یا جس کے مکان کوٹھری کے دائیں بائیں ہیں وہ شفیعِ جار ہے۔ ۱۱۸ - عالمگیری سے پورے مسئلہ کی تفصیل۔ ۱۱۹ - خلیط جار پر مقدم ہے اگر تمام شرائط بجا لایا ہو خلیط کو ہی حق ہے۔ ۱۱۹ - کوچہ غیر نافذہ میں مشترکہ راہ رکھنے والوں کے حقِ شفعہ سے "سوال و جواب" ۱۱۹ - شریکین کے حقِ شفعہ اور طریقہ تصفیہ کا سوال و جواب۔

Fatawa Razawiyya Volume 20

Page	Subject	Page	Details
120	"Question" regarding the pre-emption right of partners.	125	"Question" regarding making the pre-emptor take an oath on the immediate demand (Talab-e-Muwathabat) in the absence of witnesses.
120	Distinction between owned and unowned land.	126	Reference to the author's treatise "Afqah al-Mahajabah..." providing solutions to apparent contradictions in many scholarly texts and expressing the origins of various opinions of great scholars.
120	Every party and partner has an equal right of pre-emption; the increase or decrease in the share of partnership does not affect this right.	126	The question is vague, upon which a definitive ruling is not possible.
120	If one of the partners claims pre-emption and others do not resist, the entire property will be given to that partner. In case of resistance, the property will be divided among all.	126	If the pre-emptor cannot prove the formal demand (Talab-e-Ishhad) through testimony, his oath on the immediate demand (Talab-e-Muwathabat) is not acceptable at all.
120	No matter how small the partnership, a claim for pre-emption of the entire sold property is necessary, otherwise the claim will lapse.	126	In pre-emption, the pre-emptor is the claimant and the purchaser is the denier, and according to Sharia, the oath is upon the denier. A specific issue from a famous Hadith and Takmila-e-Turi.
120	Specific details of issues from Tanwir, Durr-e-Mukhtar, and Shami.	126	If the formal demand (Talab-e-Ishhad) has been established by just witnesses, there are three scenarios for the immediate demand (Talab-e-Muwathabat):

Page	Subject
121	Reconciliation between the statements of the author of Quniya and Qadhi Khan.
122	"Question" about the right of pre-emption regarding a water spring.
122	After completion of the sale, if the pre-emptor fulfills the conditions of pre-emption, then pre-emption is established.
122	After the sale, the sold property leaves the ownership of the seller and enters the ownership of the purchaser.
122	"Question" regarding sale and exchange to a distant neighbor instead of an adjacent neighbor.
122	An adjacent neighbor has the right of pre-emption whether the sale or exchange is with a distant neighbor, as meanings are considered.
122	Exchanging property for property is the meaning of sale.

Page	Details
126	(1) If the pre-emptor states the time of immediate demand (Talab-e-Muwathabat) was before the formal demand (Talab-e-Ishhad), its proof will not be without witnesses.
126	In this case, the purchaser is the denier.
127	Whoever makes a claim contrary to the original status, it is their responsibility to prove the claim with evidence.
127	If someone claims something from a past time which they are not currently the owner of, it is not acceptable without witnesses.
127	Wherever there are clarifications in scholarly writings that the immediate demand (Talab-e-Muwathabat) is not proven without witnesses, it refers to this scenario.
128	If the formal demand (Talab-e-Ishhad) is not proven by witnesses, or is proven and the pre-emptor claims the time of immediate demand (Talab-e-Muwathabat) was earlier, in both cases, the pre-emptor can ask the purchaser to take an oath: "By Allah, I do not know that the claimant made the immediate demand."

फ़तावा रज़विया खंड 20

पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	विवरण
120	साझेदारों के शुफ़आ (पूर्व-क्रय) के अधिकार के बारे में "प्रश्न"।	125	गवाह न होने की स्थिति में तलब-ए-मुवाथबत (तत्काल मांग) पर शफ़ी (पूर्व-क्रेता) से शपथ दिलाने का "प्रश्न"।
120	स्वामित्व वाली और गैर-स्वामित्व वाली भूमि का अंतर।	126	लेखक के शोध प्रबंध "अफ़क़हुल महजाबा..." का संदर्भ जिसमें विद्वानों के ग्रंथों में स्पष्ट विरोधाभासों का समाधान और बड़े विद्वानों के विभिन्न विचारों के कारणों का वर्णन है।
120	प्रत्येक पक्ष और साझेदार का शुफ़आ का समान अधिकार है; साझेदारी के हिस्से की कमी या अधिकता इस अधिकार को प्रभावित नहीं करती है।	126	प्रश्न अस्पष्ट है जिस पर निश्चित निर्णय संभव नहीं है।
120	यदि साझेदारों में से किसी ने शुफ़आ का दावा किया और दूसरों ने विरोध नहीं किया, तो पूरी संपत्ति उसी साझेदार को दे दी जाएगी, और विरोध की स्थिति में संपत्ति सभी में विभाजित की जाएगी।	126	यदि शफ़ी गवाही से तलब-ए-इशहाद (गवाहों के समक्ष मांग) भी साबित न कर सके तो तलब-ए-मुवाथबत पर उसकी शपथ किसी भी तरह स्वीकार्य नहीं है।
120	साझेदारी कितनी भी हो, पूरी बेची गई संपत्ति के लिए शुफ़आ का दावा आवश्यक है, अन्यथा दावा समाप्त हो जाएगा।	126	शुफ़आ में शफ़ी वादी है और खरीदार प्रतिवादी है, और शरीयत के अनुसार शपथ प्रतिवादी पर है। एक प्रसिद्ध हदीस और तक्मिला-ए-तूरी से विशिष्ट मसला।
120	तनवीर, दुर्रे मुख्तार और शामी से मसलों का विवरण।	126	यदि तलब-ए-इशहाद न्यायपूर्ण गवाहों से साबित हो चुका हो, तो तलब-ए-मुवाथबत की तीन स्थितियाँ हैं:

पृष्ठ	विषय
121	कनिया के लेखक और काज़ी खाँ के कथनों में सामंजस्य।
122	पानी के चश्मे में शुफ़आ के अधिकार का "प्रश्न"।
122	बिक्री पूरी होने के बाद, यदि शफ़ी शुफ़आ की शर्तों को पूरा करता है, तो शुफ़आ स्थापित हो जाता है।
122	बिक्री के बाद, बेची गई संपत्ति विक्रेता के स्वामित्व से निकलकर खरीदार के स्वामित्व में आ जाती है।
122	सटे हुए पड़ोसी के बजाय दूर के पड़ोसी के हाथ बिक्री और विनिमय का "प्रश्न"।
122	सटे हुए पड़ोसी को शुफ़आ का अधिकार प्राप्त होता है, चाहे वह दूर के पड़ोसी के साथ बिक्री करे या विनिमय, क्योंकि अर्थ का महत्व है।
122	माल का माल से बदलना ही बिक्री का अर्थ है।

पृष्ठ	विवरण
126	(1) यदि शफ़ी तलब-ए-मुवाथबत का समय तलब-ए-इशहाद से पहले बताता है, तो इसका प्रमाण गवाहों के बिना नहीं होगा।
126	इस स्थिति में खरीदार प्रतिवादी है।
127	जो मूल स्थिति के विरुद्ध दावा करता है, उसे प्रमाण के साथ दावा सिद्ध करना उसी की जिम्मेदारी है।
127	जिस चीज़ के वर्तमान में मालिक नहीं हैं, उसके पिछले समय के लिए दावा करना बिना गवाहों के स्वीकार्य नहीं है।
127	विद्वानों के लेखों में जहाँ कहीं भी यह स्पष्टीकरण है कि तलब-ए-मुवाथबत बिना गवाहों के सिद्ध नहीं होती, उसका अर्थ यही स्थिति है।
128	यदि तलब-ए-इशहाद गवाहों से सिद्ध न हो, या सिद्ध हो और शफ़ी पहले के समय का दावा करता हो, तो दोनों स्थितियों में शफ़ी चाहे तो खरीदार से शपथ ले सकता है: "अल्लाह की कसम, मुझे नहीं पता कि वादी ने तलब-ए-मुवाथबत की है।"

صفحہ	موضوع	صفحہ	تفصیل
۱۲۰	شرکاء کے حق شفعہ سے "سوال"	۱۲۵	گواہ نہ ہونے کی صورت میں طلبِ مواثبت پر شفیع سے قسم کھلانے کا "سوال"
۱۲۰	دیہہ مملوکہ اور غیر مملوکہ کی تفریق۔	۱۲۶	مصنف کے رسالہ "افقہ المحجابہ عن حلف الطالب علی المواثبہ" کا حوالہ جس میں کثیر نصوصِ علماء میں بظاہر معارضہ کا حل اور اکابر علماء کے ظنونِ مختلفہ کے مناشی کا اظہار۔
۱۲۰	ہر فریق و شریک برابر کا حق شفعہ رکھتا ہے حصہ شرکت کی کمی بیشی کا اس حق پر اثر نہیں۔	۱۲۶	سوال گول ہے جس پر قطعی حکم ممکن نہیں۔
۱۲۰	شرکاء میں سے کسی نے دعویٰ شفعہ کیا اور دوسروں نے مزاحمت نہ کی تو پوری جائیداد اسی شریک کو دلا دی جائے گی، اور مزاحمت کی صورت میں جائیداد کی سب میں تقسیم ہو گی۔	۱۲۶	شفیع طلبِ اشہاد بھی گواہی سے ثابت نہ کر سکے تو طلبِ مواثبت پر اس کی قسم ہرگز مسلم نہیں۔

صفحہ موضوع		صفحہ تفصیل	
۱۲۰	شرکت خواہ کتنی ہی ہو کل مبیعہ کے حق شفعہ کا دعویٰ ضرور ہے۔ ورنہ دعویٰ ساقط ہو جائیگا۔	۱۲۶	شفعہ میں شفیع مدعی اور مشتری منکر ہے اور شرعاً حلف منکر پر ہے۔ حدیث مشہور اور تکملہ طوری سے مسئلہ جزئیہ۔
۱۲۰	مسائل کے جزئیات تنویر، در مختار اور شامی سے۔	۱۲۶	طلبِ اشہاد بینہ عادلہ سے ہو چکی ہو تو طلبِ مواثبت کی تین صورتیں ہیں:
۱۲۱	صاحب قنیہ اور قاضی خاں کے اقوال میں تطبیق۔	۱۲۶	(۱) اگر شفیع طلبِ مواثبت کا وقت طلبِ اشہاد سے پہلے بتائے تو اس کا ثبوت بے بینہ نہ ہوگا۔
۱۲۲	پانی کے چشمہ میں حق شفعہ کا "سوال"	۱۲۶	اس صورت میں مشتری منکر ہے۔
۱۲۲	تکمیلِ بیع کے بعد شفیع شرائطِ شفعہ بجالائے تو شفعہ ثابت ہو جاتا ہے۔	۱۲۷	جو اصل کے خلاف دعویٰ کرے دلیل سے دعویٰ ثابت کرنا اس کی ذمہ داری ہے۔
۱۲۲	بیع کے بعد مبیع بائع کی ملک سے نکل کر مشتری کی ملک میں داخل ہو جاتی ہے۔	۱۲۷	جس چیز کے استئناف کا فی الحال مالک نہ ہو گزرے زمانے میں اس کا دعویٰ کرے تو بے بینہ مقبول نہیں۔
۱۲۲	جار ملاصق کے بجائے جار بعید کے ہاتھ بیع اور تبادلہ کا "سوال"	۱۲۷	عبارتِ علماء میں جہاں جہاں یہ تصریحات ہیں کہ طلبِ مواثبت بے بینہ کے ثابت نہیں اس کا مطلب یہی صورت ہے۔

صفحہ موضوع		صفحہ تفصیل
	جار ملاصق کو حق شفعہ پہنچتا ہے	
۱۲۲	جار بعید کے ساتھ بیع کرے یا تبادلہ کہ اعتبار معانی کا ہے۔	۱۲۸
۱۲۲	مال کا مال سے بدلنا معنیٰ بیع ہے۔	

طلبِ اشہاد بینہ سے ثابت نہ ہو، یا ثابت ہو اور شفیع طلبِ مواثبت کا زمانہ مقدم میں دعویٰ کرتا ہو، ان دونوں صورتوں میں شفیع چاہے تو مشتری سے حلف لے لے کہ واللہ مجھے معلوم نہیں کہ مدعی نے طلبِ مواثبت کی ہے۔

Fatawa Rizvia, Volume 20

Page 128: Excerpts of legal points from Tanwir, Al-Durr al-Mukhtar, Al-Ashbah, Al-Khazanah, Al-Hindiyya, and Al-Muhit. | Summary of the Meaning

Page 130: (2) If the pre-emptor (Shafi') clarifies that they only became aware of the sale at the time of making the formal demand with witnesses (Talab al-Ishhad) and demanded it at that very moment, then there is no need for separate witnesses for the immediate demand (Talab al-Muwathabat). Their statement, supported by an oath, will be considered credible. | Page 135: Neither an absolute attribution of the demand to the past will make the pre-emptor a claimant, nor is it sufficient to merely say, "I demanded it as soon as I knew."

Page 130: In this situation, if the purchaser claims that knowledge was acquired in the past and the pre-emptor denies it, the burden of providing witnesses (proof) lies with the purchaser. | Page 135: It is necessary for two demands to take place before the demand for ownership (Talab al-Tamlīk) in the judge's court; otherwise, the right of pre-emption (Shuf'a) will be void.

Page 130: Legal point from Sirajia, Khazana, and Alamgiri. | Page 136: Where the pre-emptor has already specified the time of the immediate demand to be prior to the demand with witnesses, then providing witnesses is necessary there.

Page 132: (3) If the pre-emptor proves the demand with witnesses, but speaks vaguely regarding the immediate demand, saying "I demanded pre-emption as soon as I knew," even then the pre-emptor's statement will be credible after an oath. | Page 136: The difference between "I demanded as I came to know" and "I have known for such-and-such time and then I demanded" in the immediate demand.

Page 132: The judge will interpret this vague expression as the known and famous demand. | Page 138: Determining the intent behind scholars' expressions in the chapter of 'Demand'.

Page 132: Scholars have stated that as soon as a pre-emptor gains knowledge, even if they are alone, they should demand pre-emption so that their right is not void before Allah and they can swear an oath before the judge. | Page 138: A "Question" regarding the ruling on demanding pre-emption after a denial following notification.

Page 132: Legal point of the issue from Bazzaziya, Tabyin al-Haqa'iq, and Kifayat al-Muntaha. | Page 139: The right of pre-emption is voided by an absolute denial after the sale, a refusal to pre-empt after hearing news of the sale, or by remaining silent.

Page 132: At this juncture, in the statements of scholars, it will be found in some places that in case of a dispute between the pre-emptor and the purchaser, the purchaser's word is accepted, while in other places the pre-emptor's word is preferred. In reconciling these, the aforementioned detail is intended. | Page 139: If they received notification before the sale and denied it, but became a seeker after the sale; or if the price was over-reported, or a person other than the actual purchaser was named, and later the reality emerged and they demanded pre-emption, then the right will not be void.

Page 132: Mention of those books and some of their passages where this detail was mentioned. |

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

पृष्ठ 128: तनवीर, दुर्रे मुख्तार, अशबाह, खज़ाना, हिन्दिया, मुहित से कानूनी बिंदुओं के उद्धरण। | सारांश

पृष्ठ 130: (2) शफ़ी (पूर्व-क्रयाधिकारी) ने स्पष्ट किया कि उन्हें गवाहों की औपचारिक मांग (तलब-ए-इशहाद) के समय ही बिक्री का पता चला और उन्होंने उसी समय मांग की, तो तत्काल मांग (तलब-ए-मुवाथबात) के लिए अलग से गवाहों की आवश्यकता नहीं है। उनकी शपथ के साथ कही गई बात ही विश्वसनीय मानी जाएगी। | पृष्ठ 135: न तो मांग को पूरी तरह से अतीत काल से जोड़ना शफ़ी को दावेदार बनाएगा, और न ही केवल इतना कहना पर्याप्त है कि "मैंने पता चलते ही मांग की।"

पृष्ठ 130: इस स्थिति में, यदि खरीदार दावा करता है कि ज्ञान अतीत में प्राप्त हुआ था और शफ़ी इससे इनकार करता है, तो गवाही (प्रमाण) देने का भार खरीदार पर है। | पृष्ठ 135: काज़ी की अदालत में 'तलब-ए-तमलीक' (स्वामित्व की मांग) से पहले दो मांगों का होना आवश्यक है, अन्यथा शुफ़ा (पूर्व-क्रय अधिकार) निरस्त हो जाएगा।

पृष्ठ 130: सिराजिया, खज़ाना, आलमगीरी से कानूनी बिंदु। | पृष्ठ 136: जहाँ शफ़ी तत्काल मांग का समय गवाहों की मांग से पहले बता चुका हो, वहाँ गवाही देना आवश्यक है।

पृष्ठ 132: (3) यदि शफ़ी ने गवाहों की मांग सिद्ध कर दी, लेकिन तत्काल मांग के संबंध में अस्पष्ट रूप से कहा कि "जैसे ही मुझे पता चला मैंने शुफ़ा की मांग की," तब भी शपथ के बाद शफ़ी की बात मान्य होगी। | पृष्ठ 136: तत्काल मांग में "जैसे ही मुझे पता चला मैंने माँगा" और "मुझे इतने समय से पता था और फिर मैंने माँगा" के बीच का अंतर।

पृष्ठ 132: काज़ी इस अस्पष्ट शब्द को ज्ञात और प्रसिद्ध मांग के रूप में स्वीकार करेगा। | पृष्ठ 138: 'तलब' (मांग) के अध्याय में विद्वानों के कथनों के उद्देश्य का निर्धारण।

पृष्ठ 132: विद्वानों ने कहा है कि जैसे ही ज्ञान प्राप्त हो, शफ़ी चाहे अकेला ही क्यों न हो, उसे शुफ़ा की मांग कर लेनी चाहिए ताकि अल्लाह के यहाँ उसका शुफ़ा निरस्त न हो और वह काज़ी के सामने शपथ ले सके। | पृष्ठ 138: सूचना मिलने के बाद इनकार और फिर शुफ़ा की मांग के नियम के बारे में "सवाल"।

पृष्ठ 132: बज़ाज़िया, तबीनुल हक़ाएक़, किफ़ायतुल मुंतहा से समस्या का कानूनी बिंदु। | पृष्ठ 139: बिक्री के बाद पूर्ण रूप से इनकार करने, बिक्री की खबर सुनकर शुफ़ा लेने से इनकार करने या चुप रहने से शुफ़ा निरस्त हो जाता है।

पृष्ठ 132: इस अवसर पर, विद्वानों के कथनों में कहीं यह मिलेगा कि शफ़ी और खरीदार के बीच विवाद के समय खरीदार की बात स्वीकार्य है, जबकि कहीं शफ़ी की बात को प्राथमिकता दी गई है। इनके बीच सामंजस्य स्थापित करने में ऊपर वर्णित विवरण ही अभिप्रेत है। | पृष्ठ 139: यदि उन्हें बिक्री से पहले सूचना मिली और उन्होंने इनकार कर दिया, लेकिन बिक्री के बाद वे मांग करने वाले बन गए; या यदि मूल्य अधिक बताया गया, या वास्तविक खरीदार के अलावा किसी अन्य व्यक्ति का नाम लिया गया, और बाद में सच्चाई सामने आने पर उन्होंने मांग की, तो अधिकार निरस्त नहीं होगा।

पृष्ठ 132: उन पुस्तकों और उनके कुछ अंशों का उल्लेख जिनमें यह विवरण दिया गया है। |

पृष्ठ 630 में से 13

فتاوی رضویہ ، جلد ۲۰

۱۲۸ تنویر، درمختار، اشباہ، خزانہ، ہندیہ، محیط سے جزئیہ کی عبارتیں۔ | خلاصہ مطلب۔

۱۳۰ (۲) شفیع نے تصریح کردی کہ طلب اشہاد کے وقت ہی مجھے علم ہوا اور اسی وقت طلب کی تو شفیع کے طلب مواثبت کے لئے جدا گانہ گواہی کی ضرورت نہیں، اس کا قول ہی حلف کے ساتھ معتبر ہوگا۔ | ۱۳۵ نہ تو مطلقاً اضافت طلب بزمان ماضی شفیع کو مدعی کردے گی، نہ صرف اتنا کہنا کافی کہ میں نے بمجرد علم طلب کی۔

۱۳۰ اس صورت میں مشتری حصول علم فی الماضی کا مدعی ہے اور شفیع منکر، تو گواہی مشتری کے ذمہ ہے۔ | ۱۳۵ قاضی کے یہاں طلب تملیک سے پہلے دو طلبیں ہولینا ضروری ورنہ شفعہ باطل ہوگا۔

۱۳۰ سراجیہ، خزانہ، عالمگیری سے جزئیہ۔ | ۱۳۶ جہاں شفیع طلب مواثبت کا زمانہ طلب اشہاد سے پہلے بتا چکا ہو وہاں گواہی ضروری ہے۔

۱۳۲ (۳) شفیع نے طلب اشہاد ثابت کردی، اور طلب مواثبت کے لئے گول کہا کہ علم ہوتے ہی میں نے طلب شفعہ کیا تب بھی شفیع کا قول قسم کے بعد معتبر ہوگا۔ | ۱۳۶ طلب مواثبت میں طلبت کما علمت اور علمت منذ کذا فطلبت کا فرق۔

۱۳۲ قاضی اس گول لفظ کو طلب معلوم و مشہور پر حمل کرے گا۔ | ۱۳۸ باب طلب میں عبارات علماء کی مراد کی تعیین۔

۱۳۲ علماء نے فرمایا کہ علم ہوتے ہی شفیع تنہائی میں ہو تب بھی طلب شفعہ کرلے تاکہ عند اللہ اس کا شفعہ باطل نہ ہو اور قاضی کے حضور وہ قسم کھا سکے۔ | ۱۳۸ اطلاع کے بعد انکار پھر طلب شفعہ کے حکم سے "سوال"

۱۳۲ بزازیہ، تبیین الحقائق، کفایۃ المنتہی سے مسئلہ کا جزئیہ۔ | ۱۳۹ بیع کے بعد مطلقاً انکار، خبر بیع سن کر شفعہ لینے سے انکار، یا سکوت سے شفعہ باطل ہوتا ہے۔

۱۳۲ اس موقعہ پر کلمات علماء میں کہیں یہ ملے گا کہ شفیع و مشتری کے اختلاف کے وقت قول مشتری مقبول ہے اور کہیں یہ کہ قول شفیع اس کی تطبیق میں وہی تفصیل مذکورہ بالا مراد ہے۔ | ۱۳۹ پیش از بیع اسکو اطلاع ملی اس نے انکار کیا اور بعد از بیع طالب ہوا۔ یا زر ثمن زائد بتایا گیا، یا کسی خلاف واقعہ کو مشتری بتایا گیا اور بعد میں حقیقت ظاہر ہوئی اور اس نے طلب شفعہ کیا تو حق باطل نہ ہوگا۔

۱۳۲ ان کتابوں اور ان کی بعض عبارتوں کا ذکر جن میں یہ تفصیل مذکور ہوئی۔ |

Volume 20 | Fatawa Razawiya

Page 146 140: "Question" regarding the rights of pre-emption (shufa') of a co-owner in the property itself (khalit fi nafs al-mabi'), a co-owner in the rights of the property (shareek fi haqq al-mabi'), and an adjoining neighbor (jaar malasik). 141: Whether the entire house is sold or a part of it, in any case, the co-owner in the property itself and the co-owner in the rights of the property connected have the right of pre-emption. For the adjoining neighbor, the part of the property that is adjacent to theirs also carries the right of pre-emption. 142: Imam Sabikhani termed this issue difficult because "Uyun al-Masail" did not consider adjacency necessary for the neighbor's right of pre-emption. 142: The author's research states that the difficulty lies with the issue in Uyun al-Masail itself, as it goes against all original texts and commentaries. 143: Being adjacent to a specific part is not considered being adjacent to the whole. For example, a turban is adjacent to the head but not to the feet. 143: Summary of the issue: if the property is a whole house, the adjoining neighbor's adjacency to any part of it is sufficient. 144: Adjacency is not necessary for a co-owner in the rights of the property. 144: Among several co-owners of rights, if there is also an adjoining neighbor, they have no superiority over the others. 144: The ruling on the questioned situation. 145: "Question" regarding the pre-emption of a co-owner in the property, a co-owner in the rights, and an adjoining neighbor.

Page 146 (Contd.) 146: Abdul Aziz and Noor Ahmed are both co-owners in the rights of the property, and Ihsan Karim is an adjoining neighbor as his path is in this dead-end alley. 146: Since Abdul Aziz talked about buying that plot instead of claiming pre-emption upon Noor Ahmed's purchase of both parts, his right of pre-emption was lost. The property became entirely Noor Ahmed's. The wife and son of Khalid sold the entire house to Ihsan Karim, but the two shares of Rashida and Hamida, which Noor Ahmed had bought, were excluded from the sale. Therefore, this entire sale is subject to cancellation.

Page 147 147: Ihsan Karim can either reject this entire sale or take it excluding those two parts at a proportional price. 147: A specific detail of the issue from Alamgiriya. 147: If Ihsan Karim sells, the basis of pre-emption will be eliminated. If he validates it, Noor Ahmed will have the right of pre-emption in it. 147: "Question" regarding the validity or invalidity of words used for pre-emption.

Page 148 148: In pre-emption, it is not necessary to carry money nor is it necessary to mention it to the buyer; the "immediate demand" (talab-e-mowathabat) is necessary

as soon as the news is heard. 148: If the pre-emptor (shafi') said in the immediate demand the word "I will buy," and if this means "I will buy from the purchaser," then the pre-emption is void. 148: And if it means "I will buy from the adult (seller)," then this is not a demand for pre-emption because pre-emption is "ownership by compulsion" (tamalluk-bil-jabr) while sale is "ownership by mutual consent" (tamalluk-bir-riza).

खंड २० | फतावा रज़विया

पृष्ठ १४६ १४०: संपत्ति में सहभागी (ख़लीत फ़ी नफ़्स अल-मबीअ), संपत्ति के अधिकारों में सहभागी (शरीक फ़ी हक़ अल-मबीअ) और समीपवर्ती पड़ोसी (जार मुलासिक) के शुफ़ा (अग्रक्रयाधिकार) के अधिकारों से संबंधित "प्रश्न"। १४१: पूरा घर बेचा गया हो या उसका कुछ हिस्सा, हर हाल में संपत्ति में सहभागी और संपत्ति के अधिकारों में जुड़े सहभागी को शुफ़ा का अधिकार प्राप्त है। समीपवर्ती पड़ोसी के लिए, संपत्ति का जो हिस्सा उसके हिस्से से जुड़ा है, उसमें उसका भी शुफ़ा का अधिकार है। १४२: इमाम साबखानी ने इस मसले को कठिन करार दिया क्योंकि "उयून अल-मसायल" में पड़ोसी के शुफ़ा के अधिकार के लिए जुड़ाव (इत्तिसाल) को ज़रूरी नहीं माना गया। १४२: लेखक का शोध यह है कि समस्या स्वयं उयून अल-मसायल के मसले में है क्योंकि वह सभी मूल ग्रंथों और व्याख्याओं के विरुद्ध है। १४३: किसी विशेष भाग से जुड़े होने को पूरे से जुड़ा हुआ नहीं माना जाता। जैसे पगड़ी सिर से जुड़ी है लेकिन पैरों से नहीं। १४३: मसले का सारांश यह है कि यदि बेची गई चीज़ पूरा घर हो, तो समीपवर्ती पड़ोसी का उसके किसी भाग से जुड़ा होना पर्याप्त है। १४४: संपत्ति के अधिकारों में सहभागी (शरीक फ़ी हक़ अल-मबीअ) के लिए जुड़ाव ज़रूरी नहीं है। १४४: अधिकारों के कई सहभागियों में यदि कोई समीपवर्ती पड़ोसी भी है, तो उसे अन्य पर कोई श्रेष्ठता प्राप्त नहीं है। १४४: पूछे गए मामले (सूरत-ए-मसूला) का आदेश। १४५: संपत्ति में सहभागी, अधिकारों में सहभागी और समीपवर्ती पड़ोसी के शुफ़ा से संबंधित "प्रश्न"।

पृष्ठ १४६ (जारी) १४६: अब्दुल अज़ीज़ और नूर अहमद दोनों संपत्ति के अधिकारों में सहभागी हैं और एहसान करीम समीपवर्ती पड़ोसी है क्योंकि उसका रास्ता इसी बंद गली में है। १४६: चूँकि नूर अहमद द्वारा दोनों हिस्सों की खरीद पर अब्दुल अज़ीज़ ने शुफ़ा के बजाय उस टुकड़े को खरीदने की बात की, इसलिए उसका शुफ़ा का अधिकार जाता रहा, और संपत्ति पूरी तरह से नूर अहमद की हो गई। खालिद की पत्नी और बेटे ने एहसान करीम के हाथ पूरा घर बेचा जिसमें रशीदा और हमीदा के दो हिस्से, जिन्हें नूर अहमद ने खरीदा था, बिक्री से बाहर हो गए। इसलिए, यह पूरी बिक्री निरस्त होने की स्थिति में आ गई।

पृष्ठ १४७ १४७: एहसान करीम चाहे तो इस पूरी बिक्री को रद्द कर दे या इन दो हिस्सों के अलावा आनुपातिक कीमत पर ले ले। १४७: आलमगीरिया से मसले का विवरण। १४७: यदि एहसान करीम बेच देगा तो शुफ़ा की बुनियाद ही खत्म हो जाएगी, और यदि वह बिक्री को वैध कर देगा तो नूर अहमद को उसमें शुफ़ा का अधिकार होगा। १४७: शुफ़ा के शब्दों की वैधता और अवैधता का "प्रश्न"।

पृष्ठ १४८ १४८: शुफ़ा में न तो पैसा ले जाना ज़रूरी है और न ही खरीदार से इसका ज़िक्र करना ज़रूरी है; खबर सुनते ही तुरंत मांग (तलब-ए-मुवाथ़बत) ज़रूरी है। १४८: यदि पूर्व-क्रयकर्ता (शफ़ी) ने तुरंत मांग में यह शब्द कहा कि "खरीदूँगा", और यदि इसका मतलब यह है कि "खरीदार से खरीदूँगा", तो शुफ़ा बातिल (अमान्य) हो गया। १४८: और अगर इसका मतलब यह है कि "वयस्क (विक्रेता) से खरीदूँगा", तो यह शुफ़ा की मांग नहीं है क्योंकि शुफ़ा "ज़बरदस्ती स्वामित्व" (तमल्लुक-बिल-जब्र) है और बिक्री "सहमति से स्वामित्व" (तमल्लुक-बिर-रिज़ा) है।

صفحہ ۱۴۶ ۱۴۰: خلیط فی نفس المبیع شریک فی حق المبیع اور جار ملاصق کے شفعہ کے حقوق سے "سوال"۔ ۱۴۱: کل مکان بیچ کیا یا بعض ہر حال میں خلیط فی نفس المبیع اور شریک فی حق المبیع متصل کو حق شفعہ حاصل ہے جار ملاصق سے جو حصہ مبیع متصل ہو اس میں اس کا بھی حق شفعہ ہے۔ ۱۴۲: امام سابخانی نے اس مسئلہ کو مشکل قرار دیا کیونکہ "عیون مسائل" میں جار کے حق شفعہ کے لئے اتصال کو ضروری نہیں قرار دیا۔ ۱۴۲: مصنف کی تحقیق کہ مشکل کو خود عیون المسائل کا مسئلہ ہے کہ وہ تمام متون و شروح کے خلاف ہے۔ ۱۴۳: کسی خاص جزء سے متصل کو پورے سے متصل نہیں قرار دیا جاتا ہے۔ جیسے عمامہ سر سے متصل ہے لیکن پاؤں سے متصل نہیں۔ ۱۴۳: خلاصہ مسئلہ کہ مبیع پورا مکان ہو تو جار ملاصق کا اس کے جزء سے اتصال کافی ہے۔ ۱۴۴: شریک فی حق المبیع کے لئے اتصال ضروری نہیں۔ ۱۴۴: چند شرکاء حق میں اگر جار ملاصق بھی ہے تو اسے ان باقیوں پر کوئی فضیلت نہیں۔ ۱۴۴: صورت مسئولہ کا حکم۔ ۱۴۵: خلیط فی نفس المبیع شریک فی حق المبیع اور جار ملاصق کے شفعہ سے "سوال"۔

صفحہ ۱۴۶ (بقیہ) ۱۴۶: عبدالعزیز اور نور احمد دونوں خلیط فی حق المبیع ہیں اور احسان کریم جار ملاصق کہ اس کا راستہ اس کوچہ غیر نافذہ میں ہے۔ ۱۴۶: چونکہ نور احمد کی دونوں حصوں کی خریداری پر عبدالعزیز نے بجائے شفعہ کے اس قطعہ کی خریداری کی بات کی، اس لئے اس کا حق شفعہ جاتا رہا، اور مبیع تمام و کمال نور احمد کا ہو گیا اور احسان کریم کے ہاتھ زوجہ اور پسر خالد نے پورا مکان بیچا جس میں رشیدہ حمیدہ کے دو حصے جنھیں نور احمد نے خریدا تھا، بیع سے نکل گئے، اس لئے یہ پوری بیع معرض زوال میں آگئی۔

صفحہ ۱۴۷ ۱۴۷: احسان کریم چاہے تو یہ پوری بیع رد کردے چاہے ان دو حصوں کے علاوہ بحصہ قیمت لے۔ ۱۴۷: عالمگیریہ سے مسئلہ کا جزئیہ۔ ۱۴۷: احسان کریم بیع کردے گا تو شفعہ کی بنیاد ہی ختم ہو جائے گی، اور جائز کردے گا تو نور احمد کو اس میں شفعہ کا حق ہوگا۔ ۱۴۷: الفاظ شفعہ کی صحت و عدم صحت کا "سوال"۔

صفحہ ۱۴۸ ۱۴۸: شفعہ میں نہ روپیہ لے جانا ضروری ہے نہ مشتری سے اس کا ذکر ضروری، خبر سنتے ہی طلب مواثبت فی الحال ضروری ہے۔ ۱۴۸: شفیع نے طلب مواثبت میں یہ لفظ کہا کہ خریدوں گا، اس کا مطلب اگر یہ ہو کہ مشتری سے خریدوں گا تو شفعہ باطل ہو گیا۔ ۱۴۸: اور اگر یہ مطلب ہے کہ بالغ سے خریدوں گا تو یہ طلب شفعہ نہیں کہ شفعہ تملک بالجبر ہے اور بیع تملک بالرضاء۔

Fatawa Razawiyya, Volume 20

Page No.	Ref No.	Description
154	148	Criticism of the pre-emptor's (shafi) witnesses; interpreting the meaning of "and I will buy" figuratively as "I will take through pre-emption (shufa)". The words "I will take" indicate a demand at the place of the sale, therefore the pre-emption is void.
155	149	Endorsement of the judge's decision; The female buyer (mushtariya) denies ownership of the pre-empted property (dar mashfu' baha) and claims acceptance of pre-emption. Both presented witnesses. What will be the Sharia ruling?
156	149	"Question" regarding the Sharia ruling on the court file of the female buyer in another case involving the same land, Muhammad Shah vs. Shahanshahi Begum; If the witnesses of the ownership of the pre-empted property did not testify that the ownership existed before the sale and continues until now, then this testimony is unacceptable and the right of pre-emption is lost.
156	150	Ruling on cross-examination of the pre-emptor's witnesses in this case and their being unacceptable, and the detail of taking an oath from the female defendant; The words of the witnesses to the acceptance of pre-emption are correct. If they are upright (adil), then acceptance of pre-emption is proven and pre-emption is lost. In contrast, witnesses to non-acceptance are unacceptable as they are witnesses to a negative.
156	151	Confirmation of the female defendant's witnesses for being 'matlub' (required) and ruling on the loss of pre-emption; After acceptance of pre-emption, the right of a partner (khalit) in the sold item itself is also lost.
157	151	Copy of the sale deed and question about the applicability of pre-emption in a sale where the price is waived after selling the house; Question with full court proceedings of the above-mentioned issue again.
158	151	Such a sale is permissible, and if it occurs after the meaning of offer and acceptance, then the meanings are also permissible; Summary of proceedings in a few words that in the mentioned case, the female defendant's witnesses are not needed, so criticism of them is also useless.

Page No.	Ref No.	Description
158	152	Pre-emption will be applicable in any case, and the pre-emptor will be able to take the house by paying the full price; Witnesses for the pre-emptor are needed to prove that the pre-empted property was the pre-emptor's property from before the sale until now. If not, then the female defendant's oath. If she refuses the oath, then pre-emption is proven.
158	152	Specific detail of the issue from Alamgiri, Shami, Qazi Khan; Support for the issue from Zayla'i, Muhit, Hindiyyah.
158	153	In the questioned case, the pre-emptor's testimonies are insufficient, and the pre-emptor did not demand an oath from the female defendant, therefore pre-emption is lost.

फ़तावा रज़विया, खंड २०

पृष्ठ संख्या	संदर्भ संख्या	विवरण
१५४	१४८	शफी (हक-ए-शुफ़ा रखने वाला) के गवाहों पर आलोचना; "और मैं खरीदूँगा" के अर्थ को अलंकारिक रूप से लेना कि "मैं शुफ़ा (अग्रक्रयाधिकार) के माध्यम से लूँगा", "तो मैं लूँगा" शब्द मौके पर माँग का संकेत देते हैं, इसलिए शुफ़ा अमान्य है।
१५५	१४९	हाकिम (न्यायाधीश) के फैसले का समर्थन; खरीदार महिला (मुश्तरिया) शुफ़ा वाली संपत्ति के स्वामित्व से इनकार करती है और शुफ़ा स्वीकार करने का दावा करती है। दोनों ने गवाह पेश किए। शरीयत का हुक्म क्या होगा?
१५६	१४९	उसी ज़मीन से संबंधित दूसरे मुकदमे "मोहम्मद शाह बनाम शहंशाही बेगम" में मुश्तरिया की अदालती फ़ाइल पर शरीयत के हुक्म का "सवाल"; यदि शुफ़ा वाली संपत्ति के स्वामित्व के गवाहों ने इस तरह गवाही नहीं दी कि स्वामित्व बिक्री से पहले था और अब तक जारी है, तो यह गवाही अस्वीकार्य है और शुफ़ा समाप्त हो जाता है।
१५६	१५०	इस मामले में भी शफी के गवाहों पर जिरह और उनके अस्वीकार्य होने का हुक्म, और प्रतिवादी महिला से शपथ लेने का विवरण; शुफ़ा स्वीकार करने वाले गवाहों के शब्द सही हैं, यदि वे न्यायप्रिय (आदिल) हैं तो शुफ़ा की स्वीकृति सिद्ध होती है और इसके मुकाबले में शुफ़ा न स्वीकार करने के गवाह अस्वीकार्य हैं क्योंकि वे अभाव के गवाह हैं।
१५६	१५१	प्रतिवादी महिला के गवाहों के अपेक्षित (मतलूब) होने की पुष्टि और शुफ़ा समाप्त होने का हुक्म; शुफ़ा स्वीकार करने के बाद बिक्री वाली चीज़ में साझेदार (खलीत) का अधिकार भी समाप्त हो जाता है।
१५७	१५१	मकान बेचकर कीमत माफ कर देने, ऐसी बिक्री में शुफ़ा लागू होने का सवाल और बैनामा (बिक्री पत्र) की प्रति; उपरोक्त समस्या का फिर से पूरी अदालती कार्यवाही के साथ "सवाल"।
१५८	१५१	

पृष्ठ संख्या	संदर्भ संख्या	विवरण
		ऐसी बिक्री जायज़ है और यदि प्रस्ताव और स्वीकृति (ईजाब-ओ-कबूल) के अर्थ के बाद हुई हो तो अर्थ भी जायज़ है; कार्यवाही का सारांश कुछ शब्दों में कि उक्त मुकदमे में प्रतिवादी महिला के गवाहों की आवश्यकता नहीं है, इसलिए उन पर आलोचना भी बेकार है।
१५८	१५२	शुफ़ा हर हाल में लागू होगा और शफी पूरी कीमत देकर मकान ले सकेगा; शफी के गवाहों की ज़रूरत है जो यह साबित करें कि बिक्री से पहले से अब तक शुफ़ा वाली संपत्ति शफी के स्वामित्व में है, यदि ऐसा न हो तो प्रतिवादी महिला की शपथ। यदि वह शपथ से इनकार करे तो शुफ़ा सिद्ध होगा।
१५८	१५२	आलमगीरी, शामी, काज़ी ख़ान से मसले का विवरण; ज़ैलाई, मुहीत, हिंदिया से मसले का समर्थन।
१५८	१५३	प्रश्नगत स्थिति में शफी की गवाहियाँ अपर्याप्त हैं और शफी ने प्रतिवादी महिला से शपथ की माँग नहीं की, इसलिए शुफ़ा समाप्त।

صفحہ نمبر	شمار	خلاصہ
۱۵۴	۱۴۸	شفیع کے گواہوں پر تنقید، اور خریدوں گا، کے معنی مجازی مراد لیں کہ بذریعہ شفعہ لے لوں گا، "تو لے لوں گا" کے الفاظ طلب فی المثال پر دلالت کرتے ہیں لہٰذا شفعہ باطل۔
۱۵۵	۱۴۹	حاکم کے فیصلہ کی تائید، مشتریہ دار مشفوع بہا کے منکر ملکیت، اور تسلیم شفعہ کی مدعی ہے۔ دونوں نے گواہ پیش کئے۔ شرعی حکم کیا ہوگا۔
۱۵۶	۱۴۹	اسی زمین سے متعلق دوسرے مقدمہ محمد شاہ بنام شہنشاہی بیگم مشتریہ کی مسل عدالت پر حکم شرع کا "سوال"۔ دار مشفوع بہا کی ملکیت کے گواہوں نے اگر گواہی اس طرح نہ دی ہو کہ دار مشفوع بہا پر ملکیت بیع سے پہلے اور مستمر الی الآن ہے۔ تو یہ گواہی نامقبول اور شفعہ ساقط ہے۔
۱۵۶	۱۵۰	اس مقدمہ میں بھی شفیع کے گواہوں پر جرح اور ان کے نا قابل قبول ہونے کا حکم، اور مدعیہ سے قسم لینے کی تصریح۔ تسلیم شفعہ کے گواہوں کے الفاظ صحیح ہیں، اگر عادل ہوں تو تسلیم شفعہ ثابت اور شفعہ ساقط اس کے مقابلہ میں عدم تسلیم شفعہ کے گواہ نامقبول کہ وہ عدم کے گواہ ہیں۔
۱۵۶	۱۵۱	مدعی علیہا کے گواہوں کے بوجہ مطلوب ہونے کی تصدیق اور شفعہ کے ساقط ہونے کا حکم۔ تسلیم شفعہ کے بعد خلیط فی نفس المبیع کا حق بھی ساقط ہو جاتا ہے۔

صفحہ نمبر	شمار	خلاصہ
۱۵۷	۱۵۱	مکان بیچ کر کے ثمن معاف کر دینے، ایسی بیع میں شفعہ جاری ہونے کا سوال اور بیعنامہ کی نقل۔ مسئلہ مذکورہ بالا دوبارہ کچہری کی پوری کارروائی کے ساتھ "سوال"۔
۱۵۸	۱۵۱	ایسی بیع جائز ہے اور معانی ایجاب و قبول کے بعد ہوئی ہو تو معانی بھی جائز ہے۔ چند الفاظ میں کارروائی کا خلاصہ کہ مقدمہ مذکورہ میں مدعی علیہا کے گواہوں کی ضرورت نہیں تو ان پر تنقید بھی بیکار ہے۔
۱۵۸	۱۵۲	شفعہ بہر حال جاری ہوگا اور شفیع کل زر ثمن دے کر مکان لے سکے گا۔ شفیع کے گواہوں کی ضرورت ہے جو یہ ثابت کریں کہ بیع کے قبل سے اب تک دار مشفوع بہا شفیع کی ملک ہیں یہ نہ ہو تو مدعی علیہا کی قسم وہ قسم سے انکار کرے تو شفعہ ثابت۔
۱۵۸	۱۵۲	عالمگیری، شامی، قاضی خاں سے مسئلہ کا جزئیہ۔ زیلعی، محیط، ہندیہ سے مسئلہ کی تائید،
۱۵۸	۱۵۳	صورت مسئولہ میں شفیع کی گواہیاں ناکافی ہیں اور شفیع نے مدعی علیہا سے حلف کا مطالبہ نہیں کیا اس لئے شفعہ ساقط۔

Fatawa Razawiya, Volume 20

Right Column 159: A Hanafi can claim preemption (Shufa) from a Wahhabi; two doubts on this and their answers. 160: Preemption can also occur in the property of an open infidel (Kafir). 161: An attractive explanation of the issue. 162: "Question" regarding delay in the demand for witness (Talab-e-Ishhad) after the immediate demand (Talab-e-Muwathabat). 162: In the case under question, the immediate demand will also serve as the demand for witness. 162: Two demands are mandatory in preemption before the demand for litigation: immediate demand and demand for witness. 162: If the sold house or one of the contracting parties is present, then one demand will substitute for both. 162: Witnessing is not necessary for either of the two demands; however, witnessing is necessary for proof. 163: The delays mentioned in the question were all useless and unnecessary, which did not harm the right of preemption. 164: Another detailed "Question" along with the case file related to the same matter. 165: In the case under question, the same demand is sufficient for both. 165: There was no need to take witnesses to the enclosure or have them wait behind a curtain to go inside.

Left Column 165: Saying "be a witness" in the demand for witness is not necessary. 166: Support for the meaning of "Ishhad" (witnessing) from Quranic verses. 166: References from Bada'i, Khaniyah, Muheet, and Hidayah. 166: If the first demand is not sufficiently fulfilled, then going to the house and making arrangements behind a curtain etc. constitutes a necessary delay and forfeits preemption. 166: Leaving the nearer one and going towards the farther one for the demand for witness cannot be analogized; the condition is that the nearer one should not be on the way to the farther one. 167: The words used for the first demand are insufficient in the respondent's view. 167: Identification of those present is done by pointing, and of those absent by naming, which includes mentioning the four boundaries in houses. 167: Support for the issue from Wajeez, Muheet-e-Sarkhasi, Alamgiri, Hidayah, Ghayat-ul-Bayan, and Qudoori, and the final ruling. 170: Making the immediate demand while standing, and if one cannot walk without a stick to go for the demand for witness, then going inside for a stick is not a delay; otherwise, it is a delay. 170: If someone was sitting, heard news of the sale, stood up, and then made the immediate demand, the gathering itself has changed, and the time for the immediate demand has expired. 171: "Question and Answer" regarding the right of preemption in movable property. 172: An inexperienced person can claim

preemption, but if they delayed thinking whether they had the right or not, then the right of preemption is lost.

Page 16 of 630

फतावा रज़विया, खंड २०

दायां कॉलम १५९: हनफ़ी वहाबी से शुफ़ा (पूर्वक्रय अधिकार) कर सकता है, इस पर दो संदेह और उनके उत्तर। १६०: शुफ़ा खुले काफ़िर की संपत्ति में भी हो सकता है। १६१: मसले की एक आकर्षक व्याख्या। १६२: तलब-ए-मुवाथबत (तत्काल मांग) के बाद तलब-ए-इशहाद (गवाहों के समक्ष मांग) में देरी का "प्रश्न"। १६२: विचाराधीन मामले में तलब-ए-मुवाथबत ही तलब-ए-इशहाद का काम भी करेगी। १६२: शुफ़ा में मुकदमे की मांग से पहले दो मांगें अनिवार्य हैं: तलब-ए-मुवाथबत और तलब-ए-इशहाद। १६२: यदि बेची गई संपत्ति या अनुबंध करने वाले पक्षों में से कोई भी सामने हो, तो एक ही मांग दोनों का स्थान ले लेगी। १६२: दोनों मांगों में से किसी के लिए गवाही आवश्यक नहीं है, हालांकि प्रमाण के लिए गवाही आवश्यक है। १६३: प्रश्न में वर्णित सभी देरी फालतू और अनावश्यक थीं जिनसे शुफ़ा को कोई नुकसान नहीं होता। १६४: उसी मामले से संबंधित मुकदमे की फाइल के साथ दूसरा विस्तृत "प्रश्न"। १६५: विचाराधीन मामले में वही मांग दोनों के लिए पर्याप्त है। १६५: गवाहों को बाड़े के पास ले जाने या पर्दा कराकर अंदर ले जाने की कोई आवश्यकता नहीं थी।

बायां कॉलम १६५: तलब-ए-इशहाद में "गवाह हो जाओ" कहना आवश्यक नहीं है। १६६: कुरान की आयतों से इशहाद के अर्थ का समर्थन। १६६: बदाए, खानिया, मुहीत, हिदाया का हवाला। १६६: यदि पहली मांग पर्याप्त रूप से नहीं हुई है, तो घर तक जाना और पर्दा कराना आदि अनिवार्य विलंब है और शुफ़ा को समाप्त कर देता है। १६६: तलब-ए-इशहाद के लिए पास वाले को छोड़कर दूर वाले के पास जाने को इस पर तुलना नहीं किया जा सकता; शर्त यह है कि पास वाला दूर वाले के रास्ते में न पड़े। १६७: पहली मांग के लिए बताए गए शब्द उत्तरदाता की दृष्टि में अपर्याप्त हैं। १६७: उपस्थित की पहचान इशारे से होती है और अनुपस्थित की नाम लेने से, जिसमें घर और मकान की चारों सीमाओं का उल्लेख शामिल है। १६७: वजीज़, मुहीत-ए-सरखसी, आलमगीरी, हिदाया, गायत-उल-बयान, कुदूरी से मसले का समर्थन और अंतिम निर्णय। १७०: खड़े होकर तलब-ए-मुवाथबत करना और तलब-ए-इशहाद के लिए जाने के लिए छड़ी के बिना न चल सके तो छड़ी के लिए घर के अंदर जाना देरी नहीं है, अन्यथा यह अवश्य देरी है। १७०: बैठा था, बिक्री की खबर सुनकर खड़ा हुआ और तलब-ए-मुवाथबत की तो महफिल ही बदल गई, और तलब-ए-मुवाथबत का समय समाप्त हो गया। १७१: चल संपत्ति में शुफ़ा के अधिकार का "प्रश्न और उत्तर"। १७२: एक अनुभवहीन व्यक्ति शुफ़ा का दावा कर सकता है, लेकिन अगर उसने यह सोचने में देरी कर दी कि उसे अधिकार है या नहीं, तो शुफ़ा का अधिकार खत्म हो गया।

पृष्ठ १६ का ६३०

دایاں کالم ۱۵۹: حفی وہابی سے شفعہ کرسکتا ہے، اس پر دو شبہے اور ان کا جواب۔ ۱۶۰: شفعہ کھلے کافر کی جائداد میں بھی ہو سکتا ہے۔ ۱۶۱: تفہیم مسئلہ کی ایک دلکش تقریر، ۱۶۲: طلب مواثبت کے بعد طلب اشہاد میں تاخیر کا "سوال" ۱۶۲: صورت مسئولہ میں طلب مواثبت ہی طلب اشہاد کا کام بھی دے گی۔ ۱۶۲: شفعہ میں طلب خصومت سے پہلے دو طلبیں لازم طلب مواثبت اور طلب اشہاد۔ ۱۶۲: اگر دار مبیعہ یا احد المتعاقدین میں سے کوئی بھی پیش نظر ہے تو ایک ہی دونوں کے قائم مقام ہوگی۔ ۱۶۲: دونوں طلبوں میں سے کسی کے لئے گواہی ضروری نہیں، البتہ ثبوت کے لئے گواہی ضروری ہے۔ ۱۶۳: جن تاخیروں کا سوال میں ذکر ہے سب فضول اور بلا ضرورت تھیں جن سے شفعہ کو ضرر نہیں۔ ۱۶۴: اسی معاملہ سے متعلق مقدمہ کی مثل کے ساتھ دوسرا تفصیلی "سوال" ۱۶۵: صورت مسئولہ میں وہی طلب دونوں کے لئے کافی ہے۔ ۱۶۵: گواہوں کا گھیرے کے پاس لے جانا پردہ کراکر اندر لے جانے کی ضرورت نہ تھی۔

بایاں کالم ۱۶۵: طلب اشہاد میں "گواہ ہو جاؤ" کہنا کچھ ضروری نہیں۔ ۱۶۶: آیات قرآنی سے اشہاد کے معنی کی تائید۔ ۱۶۶: بدائع، خانیہ، محیط، ہدایہ کا حوالہ، ۱۶۶: اگر طلب اول بروجہ کفایت نہ ہو تو مکان تک جانا اور پردہ کرانا وغیرہ ضرور تاخیر و مسقط شفعہ ہے۔ ۱۶۶: طلب اشہاد کے لئے اقرب کو چھوڑ کر ابعد کی طرف جانے پر اس کو قیاس نہیں کیا جا سکتا کہ اس کے لئے شرط یہ ہے کہ اقرب ابعد کے راستہ میں نہ پڑے۔ ۱۶۷: طلب اول کے جو الفاظ بیان کئے گئے ہیں البتہ نظر مجیب میں ناکافی ہیں۔ ۱۶۷: حاضر کی تعیین اشارہ سے ہوتی ہے اور غائب کی تسمیہ سے، جو گھر و مکان میں ذکر حدود اربعہ ہے۔ ۱۶۷: وجیز، محیط سرخسی، عالمگیری، ہدایہ، غایۃ البیان، قدوری سے مسئلہ کی تائید اور مسئلہ کا آخری حکم۔ ۱۷۰: کھڑے ہو کر طلب مواثبت

کرنا اور طلب اشہاد کو جانے کے لئے چڑی کے بغیر چل نہ سکتا ہو تو چھڑی کے لئے گھر میں جانا تاخیر نہیں، ورنہ ضرور تاخیر ہے۔ ۱۷۰: بیٹھا تھا بیع کی خبر سن کر اٹھ کھڑا ہوا، اور طلب مواثبت کی تو مجلس ہی بدل گئی، اور طلب مواثبت کا وقت ختم ہو گیا۔ ۱۷۱: جائداد منقولہ میں حق شفعہ کا "سوال و جواب" ۱۷۲: بے سال کا آدمی طلب شفعہ کرسکتا ہے اور اگر اس انتظار میں کہ مجھے حق ہے یا نہیں، کچھ تاخیر کردی تو شفعہ کا حق جاتا رہا۔

Volume 20

Fatawa Razawiyya

172 - Not selling the house to the pre-emptor (Shafi) but giving it to a non-pre-emptor, even though the pre-emptor is in dire need of the house and was promised it would be given to him, and the pre-emptor was even given possession as a tenant before the sale.

172 - The outsider who bought the house did so for the mosque because a third person, to cause distress to the pre-emptor, said if the house is taken for the mosque, I will give my house to the mosque. Now the intention is to sell the house to the pre-emptor at a very high price, even though the mosque does not need the house, is in debt, and other necessary matters are not managed. "Question"

173 - Before the sale, the pre-emptor has no right; his being a tenant in the house, his announcing his intent to buy, his being in need, or having an agreement with a partner that "I will give it to you" cannot grant him any priority.

173 - If, upon hearing news of the sale, one immediately performs 'Talab-e-Muwasibat' and 'Talab-e-Ishhad', he can obtain pre-emption at the same price it was sold for.

173 - They are asking for more than that price; if this means he became ready to purchase the house without a demand, then his pre-

172 - And if the mutawalli (trustee) was given funds collected through donations and he paid an unnecessarily high price, then for an exorbitant increase, the mutawalli will be a sinner and will have to compensate for the loss to the mosque. 173

172 - Refusing to buy before the sale does not invalidate the right of pre-emption (shufa). 174

173 - Delay in 'Talab-e-Muwasibat' (immediate demand) and 'Talab-e-Ishhad' (demand with witnesses) after the sale invalidates the right of pre-emption. 184

Kitab-ul-Qisma (Book of Division)

173 - "Question" regarding dividing the entire property among only a few heirs. 175

emption is invalidated. In such a case, not giving him the house is not an injustice.

173 - The remaining matters mentioned in the question are extra and have no connection with this issue. The mosque paid a high price for the house; there are two scenarios: if people paid the price of the house through donations and gave it to the mosque, then there is no sin, as paying more than the original price is not a sin.

173 - Such a division is void. The decision of the arbitrators (panch) will only be effective for those who appointed them; they have no authority over others. 175

Qazi (judge) has made such a decision after testimony that there are no further heirs, then the division will be revoked upon the appearance of another heir. 176

जिल्द २०

फ़तावा रज़विया

१७२ - शफ़ीअ (पूर्वाधिकारी) को मकान न बेचकर किसी और को देना, जबकि शफ़ीअ को मकान की सख्त ज़रूरत है और इस वादे पर कि उसे मकान दिया जाएगा, बिक्री से पहले किरायेदार के रूप में शफ़ीअ को कब्ज़ा भी दिला दिया गया।

१७२ - और चंदा इकट्ठा करके मुतवल्ली (ट्रस्टी) को दिया गया और उसने बिना ज़रूरत के ज़्यादा कीमत दी, तो अत्यधिक वृद्धि पर मुतवल्ली गुनहगार होगा और उसे मस्जिद के नुकसान का हर्जाना देना होगा। १७३

१७२ - मकान खरीदने वाले अजनबी ने मस्जिद के लिए मकान खरीदा है क्योंकि एक तीसरे व्यक्ति ने शफ़ीअ को परेशान करने के लिए कहा था कि अगर मकान मस्जिद के लिए ले लिया जाए तो मैं अपना मकान मस्जिद को दे दूँगा। अब इरादा यह है कि मकान शफ़ीअ को बहुत ज़्यादा कीमत पर बेचा जाए, हालाँकि मस्जिद को मकान की ज़रूरत नहीं है, मस्जिद कर्ज़ में है और उसके अन्य ज़रूरी कामों का इंतज़ाम नहीं है। "सवाल"

१७२ - बिक्री से पहले खरीदने से मना करने से शफ़ा (पूर्वाधिकार) का हक़ खत्म नहीं होता। १७४

१७३ - बिक्री से पहले शफ़ीअ का कोई अधिकार नहीं है; उसका मकान में किरायेदार होना, खरीदने का एलान करना, उसका ज़रूरतंद होना, या किसी हिस्सेदार के साथ समझौता होना कि "तुझे दूँगा", उसे कोई प्राथमिकता नहीं दे सकता।

१७३ - बिक्री के बाद 'तलब-ए-मुवासिबत' (तत्काल मांग) और 'तलब-ए-इशहाद' (गवाहों के साथ मांग) में देरी से शफ़ा का अधिकार शून्य हो जाता है। १८४

१७३ - बिक्री की खबर मिलते ही यदि 'तलब-ए-मुवासिबत' और 'तलब-ए-इशहाद' कर लिया जाए, तो उसी कीमत पर शफ़ा हासिल किया जा सकता है जिस पर वह बिका था।

किताब-उल-किस्मा (बँटवारे की किताब)

१७५

१७३ - वे उससे ज़्यादा कीमत माँग रहे हैं; अगर इसका मतलब यह है कि बिना मांग के वह मकान खरीदने को तैयार हो गया, तो उसका शफ़ा खत्म हो गया। ऐसी स्थिति में उसे मकान न देना ज़ुल्म नहीं है।

१७३ - सवाल में ज़िक्र की गई बाकी बातें अतिरिक्त हैं और उनका इस मसले से कोई संबंध नहीं है। मस्जिद ने मकान की ज़्यादा कीमत दी, इसकी दो स्थितियाँ हैं: यदि लोगों ने चंदे से मकान की कीमत अदा करके मस्जिद को दे दिया, तो कोई गुनाह नहीं हुआ क्योंकि असल से ज़्यादा कीमत देना गुनाह नहीं है।

१७३ - पूरी संपत्ति को केवल कुछ वारिसों के बीच बाँटने का "सवाल"।

१७३ - ऐसा बँटवारा बातिल (अमान्य) है। पंचों का फैसला केवल उन्हीं लोगों पर लागू होगा जिन्होंने उन्हें नियुक्त किया, उन्हें दूसरों के मामले में दखल देने का अधिकार नहीं है। १७५

काज़ी (न्यायाधीश) ने यदि ऐसा फैसला इस गवाही के बाद किया कि और कोई वारिस नहीं है, तो वारिस के सामने आने के बाद बँटवारा रद्द कर दिया जाएगा। १७६

جلد ۲۰

فتاوی رضویہ

۱۷۲ - اور چندہ کرکے متولی کو دیا اور اس نے بلا ضرورت زائد قیمت دی تو زیادت فاحش پر متولی گنہگار ہوگا اور مسجد کے نقصان کا متولی کو تاوان دینا پڑے گا۔

۱۷۲ - شفیع کے ہاتھ مکان نہ بیچ کر غیر شفیع کو دینا جبکہ شفیع کو مکان کی سخت ضرورت ہے اور اس وعدہ پر کہ اس کو مکان دیا جائے گا بیع سے قبل بطور کرایہ دار شفیع کا قبضہ بھی کرا دیا۔

۱۷۲ - مکان خریدنے والے اجنبی نے مکان مسجد کے لئے خریدا ہے کیونکہ ایک تیسرے آدمی نے ایذائے شفیع کے لئے کہا کہ وہ مکان مسجد پر لے لیا جائے تو میں اپنا مکان مسجد کو دے دوں گا۔ اب ارادہ ہے کہ مکان بہت زائد قیمت پر شفیع کے ہاتھ بیچا جائے، حالانکہ مسجد کو ضرورت مکان کی نہیں، مسجد مقروض ہے اور اس کے دیگر ضروری امور کا انتظام نہیں۔ "سوال"

۱۷۳ - قبل بیع شفیع کا کوئی حق نہیں، مکان کا اس کے پاس کرایہ ہونا، اس کا اس کے خریدنے کا اعلان کرنا، اس کا

۱۷۳ - بیع کے پہلے خریداری سے انکار سے حق شفعہ باطل نہیں ہوتا۔

۱۷۳ - بعد بیع طلب مواثبت اور طلب اشہاد میں تاخیر سے ۱۸۴ حق شفعہ باطل ہو جاتا ہے۔

ضرورتمند ہونا، یا اس کا کسی حصہ دار سے معاہدہ ہو جانا کہ تجھے دوں گا، اسے کوئی ترجیح نہیں دے سکتا۔

۱۷۳ - بیع کی خبر پاتے ہی طلب مواثبت اور طلب اشہاد بجالا یا تو اسی دام پر جس پر بکا شفعہ حاصل کر سکتا ہے۔

۱۷۳ - اس سے زائد قیمت مانگتے ہیں، اگر اس کا مطلب یہ ہے کہ طلب بجائے بغیر اس مکان کی خریداری پر تیار ہو گیا تو اس کا شفعہ باطل ہو گیا، ایسی صورت میں اس کو مکان نہ دینا ظلم نہیں۔

۱۷۳ - بقیہ باتیں جو سوال میں ذکر ہوئیں زائد ہیں اس کا اس مسئلہ سے کوئی تعلق نہیں، مسجد نے مکان کی قیمت زائد دی، اس کی دو صورت ہے، لوگوں نے چندہ سے مکان کا دام ادا کرکے مسجد کو دے دیا، جب تو کوئی گناہ نہ ہوا کہ اصل سے زائد قیمت دینا گناہ نہیں۔

کتاب القسمۃ

۱۷۳ - کل جائداد صرف چند ورثہ میں تقسیم کرنے کا "سوال" ۱۷۵

۱۷۳ - ایسی تقسیم باطل ہے۔ پنچ کا فیصلہ صرف انہیں لوگوں کے حق میں نافذ ہوگا جنھوں نے انہیں بنایا، دوسروں کے حق میں انہیں تصرف کا اختیار نہیں۔ ۱۷۵

قاضی نے اگر ایسا فیصلہ اس گواہی کے بعد کیا کہ مزید کوئی وارث نہیں، تو وارث ظاہر ہونے کے بعد تقسیم توڑ دی جائے گی۔ ۱۷۶

Fatawa-e-Razviyya | Volume 20

Page	Subject (Left Column)	No.	Subject (Right Column)	Page
183	The Qazi has general authority.	176	If there is significant damage to the land while cutting trees and demolishing a house, the landlord may take the cut trees and debris themselves after paying the cost of cutting and excavation labor.	183
184	When should there be collective distribution among shareholders of several houses, and when for each house individually.	177	If the annual status is known, the landlord has the right to separate at the end of each year.	184
184	**Book of Sharecropping**		A specific legal case from Al-Khayriyyah and Ash-Shami.	184
185	Question regarding a tenant's right of permanence and compensation for an eviction lawsuit.	179	Details on when the owner will pay the price for planting and building on owned land, and when the tenant will pay the price of the land, along with the author's preference.	185
187	A tenant does not gain the right of permanence merely by the passage of time, regardless of the land's nature or the duration of cultivation.	179	The context of Hawi Zahidi's statement and the author's opinion regarding it.	187
187	If one makes land cultivable, digs ditches etc., brings soil from elsewhere, plants trees, or builds a house, they gain the right of permanence on state land. Subsequently, their heirs shall not be evicted without a valid Sharia reason.	180	The basis for the right of permanence in conduct is the consideration of both sides.	187
189		180		189

Page	Subject (Left Column)	No.	Subject (Right Column)	Page
	A specific case from Jami' al-Fusulayn and Uqud al-Durriyyah.		Summary of the ruling: A tenant has no hereditary right to owned village land, and forcibly remaining in possession is certainly an injustice.	
189	Excuses for separation.	181	Awarding costs to the plaintiff is contrary to the rulings of Sharia.	189
189	A tenant never acquires any right of permanence on land owned by a landlord.	183	Measures for the recovery of one's right.	189
189	After the lease term expires, the landlord can have the land vacated; if a house was built or trees planted, the land must be vacated, trees cut, and debris removed.	183	If the tenant is content with an increase in rent and does not vacate the land, then according to Sharia, that same rent is obligatory upon them.	189

पृष्ठ	विषय (बायाँ कॉलम)	संख्या	विषय (दायाँ कॉलम)	पृष्ठ
१८३	काज़ी को सामान्य अधिकार (विलायत-ए-आम) प्राप्त है।	१७६	यदि पेड़ काटने और घर गिराने में ज़मीन का बहुत नुकसान हो, तो कटे हुए पेड़ों और मलबे की कटाई और खुदाई की मज़दूरी देने के बाद ज़मींदार स्वयं उन पेड़ों और मलबे को ले सकता है।	१८३
१८४	कई घरों के साझीदारों के बीच कब सामूहिक बँटवारा होगा और कब प्रत्येक घर का अलग-अलग?	१७v	यदि वर्ष-दर-वर्ष का पता हो, तो प्रत्येक वर्ष की समाप्ति पर ज़मींदार को अलग करने का अधिकार है।	१८४
१८४	**किताब अल-मुज़ारअत (साझा खेती की पुस्तक)**		खैरिया और शामी से मसले का विवरण।	१८४
१८५	काश्तकार (किसान) के हक़-ए-इस्तकरार (स्थायित्व के अधिकार) और बेदखली के मुकदमे के मुआवजे से संबंधित 'प्रश्न'।	१७९	इस बात का विवरण कि ममलुका (स्वामित्व वाली) ज़मीन पर पेड़ लगाने और निर्माण पर कब मालिक कीमत देगा और कब मज़दूर ज़मीन की कीमत देगा, और लेखक की प्राथमिकता।	१८५
१८७	समय बीतने मात्र से काश्तकार को स्थायित्व का अधिकार प्राप्त नहीं होता, चाहे ज़मीन कैसी भी हो और चाहे वह कितने भी समय तक खेती करे।	१७९	'हावी ज़ाहीदी' के कथन का संदर्भ और उस पर लेखक की राय।	१८७
१८७		१८०		१८७

पृष्ठ	विषय (बायाँ कॉलम)	संख्या	विषय (दायाँ कॉलम)	पृष्ठ
	यदि ज़मीन को खेती के योग्य बनाया गया हो, उसमें खाइयाँ आदि खोदी गई हों, दूसरी ज़मीन से मिट्टी लाकर डाली गई हो, पेड़ बोया गया हो या घर बनाया गया हो, तो राजकीय ज़मीन (सुल्तानी ज़मीन) में उसे स्थायित्व का अधिकार मिल जाता है। इसके बाद उसके वारिसों को भी बिना किसी शरई कारण के बेदखल नहीं किया जाएगा।		आचरण में स्थायित्व के अधिकार का आधार दोनों पक्षों के हितों का विचार करना है।	
१८९	'जामे अल-फसुलैन' और 'उक़ूद अद-दुर्रिया' से मसले का विवरण।	१८०	स्वामित्व वाले गाँवों की ज़मीन में काश्तकार का कोई वंशानुगत अधिकार नहीं है और उस पर जबरन कब्ज़ा बनाए रखना निश्चित रूप से ज़ुल्म है।	१८९
१८९	अलग होने के बहाने।	१८१	वादी को हर्जाना दिलाना शरीयत के आदेश के खिलाफ है।	१८९
१८९	ज़मींदार की ममलुका ज़मीन में काश्तकार को कभी किसी तरह का स्थायित्व का अधिकार नहीं मिलता।	१८३	अपने अधिकार की वसूली की युक्ति।	१८९
१८९	पट्टे (इजारा) की अवधि समाप्त होने के बाद ज़मींदार ज़मीन खाली करा सकता है; यदि उसमें घर बनाया गया हो या पेड़ लगाया गया हो, तो ज़मीन खाली करनी होगी, पेड़ काट लेने होंगे और मलबा ले जाना होगा।	१८३	यदि लगान (किराया) बढ़ने पर काश्तकार खुश है और ज़मीन नहीं छोड़ता, तो शरीयत के अनुसार वही बढ़ा हुआ लगान उस पर अनिवार्य है।	१८९

صفحہ	مضمون (بایاں کالم)	نمبر	مضمون (دایاں کالم)	صفحہ
			درخت کٹنے اور مکان اکھاڑنے میں زمین کا زیادہ نقصان ہو تو کٹے ہوئے درخت اور اجڑے ہوئے ملبہ	
۱۸۳	قاضی کو ولایت عامہ حاصل ہے۔	۱۷۶	کی قیمت کٹائی اور گھر کھدوائی کی مزدوری مہیا کرنے کے بعد ادا کرکے وہ درخت اور ملبہ زمیندار خود لے لے۔	۱۸۳
۱۸۴	چند گھروں کی شرکاء میں کب اجتماعی تقسیم ہو اور کب ہر ہر گھر کی علیحدہ علیحدہ۔	۱۷۷	سال بسال کا پتہ ہوتا ہو تو ہر سال کے ختم پر زمیندار کو علیحدہ کرنے کا حق ہے۔	۱۸۴
۱۸۴	**کتاب المزارعۃ**		خیریہ اور شامی سے مسئلہ کا جزئیہ۔	۱۸۴
۱۸۵	کاشتکار کے حق استقرار اور مقدمہ بے دخلی کے تاوان سے "سوال"	۱۷۹	اس امر کی تفصیل کہ ارض مملوکہ میں غرس و بنا پر کب مالک قیمت دے گا اور کب اجیر زمین کی قیمت دے گا، اور مصنف کی ترجیح۔	۱۸۵

صفحہ	مضمون (بایاں کالم)
	مرور مدت سے کاشتکار کو استقرار کا
۱۸۷	حق حاصل نہیں ہوتا، زمین کیسی ہی ہو
	اور چاہے کتنی ہی مدت کاشت کرے۔
	زمین کو کاشت کے قابل بنایا ہو، اس میں
	چوگڑی وغیرہ کھودی، دوسری زمین
	سے مٹی لاکر پاتی، درخت بویا یا مکان
۱۸۷	بنایا تو سلطانی زمین میں اس کو حق
	استقرار مل جاتا ہے۔ اور اس کے بعد اس
	کے ورثہ کو بھی بلاوجہ شرعی بے دخل
	نہ کیا جائے گا۔
	جامع الفصولین اور عقود الدریہ سے
۱۸۹	مسئلہ کا جزئیہ۔
۱۸۹	علیحدگی کے اعتذار۔
	زمیندار کی مملوکہ زمین میں کاشتکار کو
۱۸۹	کبھی کسی طرح حق استقرار نہیں۔
۱۸۹	

صفحہ	مضمون (دایاں کالم)
	حاوی زاہدی کی عبارت کا محمل
۱۸۷	۱۷۹ اور اس کے بارے میں مصنف کی
	رائے۔
	کردار میں حق استقرار کی بنیاد نظر
۱۸۷	۱۸۰ اللجانبئین ہے۔
	خلاصہ حکم دیہات مملوکہ کی زمین
	میں کاشتکار کو کوئی حق موروثی
۱۸۹	۱۸۰ نہیں اور اس پر جبرا قابض رہنا
	ضرور ظلم ہے۔
	مدعی کو خرچہ دلانا حکم شرع کے
۱۸۹	۱۸۱ خلاف ہے۔
۱۸۹	۱۸۳ اپنے حق کی وصولی کی تدبیر،
۱۸۹	۱۸۳

صفحہ مضمون (بایاں کالم)	نمبر مضمون (دایاں کالم)	صفحہ
اجارہ کی مدت تمام ہونے کے بعد زمیندار زمین خالی کرا سکتا ہے اور اس میں مکان بنایا یا درخت لگایا ہو تو زمین خالی کرے، درخت کاٹ لے اور ملبہ لے جائے۔	اضافہ لگان پر کاشتکار خوش ہے اور زمین نہ چھوڑے تو شرعا وہی لگان اس پر لازم ہے۔	

Fatawa Razawiyya Volume 20

190 | If the land rent rate increased on its own and he continued cultivation despite refusal, then this increased rent is mandatory for him. | 198 -- | If he cultivated on his own without the rejection or permission of the partners, then if damage was caused to the land, he is a usurper (ghasib); in this case, there is neither compensation for the land's damage nor rent. | 198 191 | Whatever is received in lieu of this increased rent under the name of litigation expenses, he can take it. | 199 -- | And if the land benefits from agriculture, then this situation is included in 'permission'. In this case, there is neither rent nor indemnity; however, partners can also cultivate in proportion to their respective shares. | 199 192 | Its general rule of when one can take in the name of expenses and when not. | 199 -- | Research by the author and details of the issue. | 199 193 | To take by such a name in which there is infamy, because in Sharia there is an order to avoid both bad deeds and bad names. | 199 -- | In a situation where the profit or loss to the land from agriculture is not known, the jurists (fuqaha) do not write an explicit ruling on it. | 199 193 | Another "Question" regarding such land and the "Answer" detailing the previous method for recovering one's right. | 199 -- | Research of the author that this ruling falls under 'harm' (mazarrat). | 199 196 | Telling lies is forbidden (haram). | 199 -- | The ruling on the issue from Jami' al-Fusalayn and Shami, and the specification that this ruling falls within the scope of custom (urf). | 199 196 | To recover one's right and ward off oppression from oneself, one can use double-meaning language as long as there is no harm in truthfulness. | 201 -- | Ruling on the issue according to the custom (urf) of our time. | 201 197 | If the harmful consequences of truth exceed those of lying, then lying out of necessity is also allowed. | 202 -- | Summary ruling. | 202 197 | A "Question" about cultivation by a single partner in a joint village without the permission of other partners. | 202 -- | A "Question" about a landlord taking an offering (nazrana) at the time of land transfer. | 202 197 | Cultivation with the permission of other partners is permissible. And unless it is clarified that rent will not be taken, it will also be mandatory to pay rent for the partners' share. | 203 -- | It is permissible for one cultivator to sell land to another cultivator, and the landlord's offering would be permissible if it were taken from the second cultivator as an increase in the current year's rent; however, it is taken as a bribe to establish the second in place of the first. Therefore, it is impermissible. | 203 198 | If cultivation was done against the will of other partners, he is an oppressor and a usurper; if the land was damaged by

cultivation, he should pay compensation, and if no damage was caused, no rent is applicable. | --

Page 19 of 630

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

१९० | यदि लगान की दर स्वयं बढ़ गई हो और इनकार के बावजूद खेती करता रहे, तो यह बढ़ा हुआ लगान उस पर अनिवार्य है। | १९८ -- | यदि साझीदारों के इनकार या अनुमति के बिना स्वयं खेती कर ली, तो यदि भूमि को नुकसान पहुँचा तो वह गासिब (अवैध कब्जा करने वाला) है; इस स्थिति में न तो भूमि के नुकसान का हर्जाना है और न ही लगान। | १९८ १९१ | इस बढ़े हुए लगान के बदले में मुकदमे के खर्च के नाम पर जो मिले, वह ले सकता है। | १९९ -- | और यदि खेती से भूमि को लाभ हो, तो यह स्थिति अनुमति में शामिल है। इस स्थिति में भी न लगान है न हर्जाना, अलबत्ता साझीदार भी अपने-अपने हिस्सों की मात्रा में खेती कर सकते हैं। | १९९ १९२ | इसका सामान्य नियम कि कब खर्च के नाम पर ले सकता है और कब नहीं। | १९९ -- | लेखक का शोध और मसले का विवरण। | १९९ १९३ | ऐसे नाम से लेना जिसमें बदनामी हो, क्योंकि शरीयत में बुरे काम और बुरे नाम दोनों से बचने का हुक्म है। | १९९ -- | जिस स्थिति में खेती से भूमि का लाभ-हानि कुछ ज्ञात न हो, फ़ुकहा (विधिवेत्ता) इसका स्पष्ट आदेश नहीं लिखते। | १९९ १९३ | ऐसी ही भूमि के बारे में दूसरा "प्रश्न" और उसमें अपने अधिकार की वसूली के पिछले तरीके के विवरण का "उत्तर"। | १९९ -- | लेखक का शोध कि यह आदेश 'मज़रत' (नुकसान) में शामिल है। | १९९ १९६ | झूठ बोलना हराम है। | १९९ -- | जामे-उल-फ़ुसूलैन और शामी से मसले का हुक्म और इस हुक्म के'उर्फ़ (प्रथा) के दायरे में होने का स्पष्टीकरण। | १९९ १९६ | अपना हक वसूल करने और अपने से ज़ुल्म दूर करने के लिए द्विअर्थी बात कह सकते हैं जब तक कि सच बोलने में कोई नुकसान न हो। | २०१ -- | हमारे समय के'उर्फ़ (प्रथा) के अनुसार मसले का हुक्म। | २०१ १९७ | यदि सच बोलने की बुराई झूठ बोलने से बढ़ जाए, तो मजबूरी में झूठ बोलने की भी अनुमति है। | २०२ -- | सारांश का हुक्म। | २०२ १९७ | साझा गाँव में साझीदारों की अनुमति के बिना किसी एक साझीदार के खेती करने का "प्रश्न"। | २०२ -- | भूमि हस्तांतरण के समय ज़मींदार के नज़राना लेने का "प्रश्न"। | २०२ १९७ | अन्य साझीदारों की अनुमति से खेती जायज़ है। और जब तक स्पष्ट न हो कि लगान नहीं लिया जाएगा, साझीदारों के हिस्से का लगान देना भी अनिवार्य होगा। | २०३ -- | एक किसान का दूसरे किसान के हाथ भूमि बेचना जायज़ है, और ज़मींदार का नज़राना यदि दूसरे किसान से चालू वर्ष के लगान में वृद्धि के रूप में लिया जाता तो जायज़ होता, लेकिन यह दूसरे को पहले के स्थान पर स्थापित करने की रिश्वत के रूप में लिया जाता है। इसलिए यह नाजायज़ है। | २०३ १९८ | यदि अन्य

साझीदारों की इच्छा के विरुद्ध खेती की, तो वह ज़ालिम और गासिब है; और यदि खेती से भूमि को नुकसान पहुँचा हो तो हर्जाना दे, और यदि नुकसान न पहुँचा हो तो लगान लागू नहीं। | --

पृष्ठ १९ का ६३०

۱۹۰ | خودہی لگان کی شرح بڑھ گئی ہو اور انکار کے باوجود کاشت کرتارہا تو یہ بڑھی ہوئی لگان اس پر لازم ہے۔ | ۱۹۸ -- | اگر شرکاء کے رد یا اذن کے بغیر از خود کاشت کرلی تو اگر زمین کو نقصان پہنچا غاصب ہے اس صورت میں نہ زمین کے نقصان کا تاوان نہ لگان کچھ نہیں۔ | ۱۹۸ ۱۹۱ | اس اضافہ شدہ لگان کے بدلے مقدمہ کے خرچہ کے نام سے جو ملے لے سکتا ہے۔ | ۱۹۹ -- | اور زراعت سے زمین کو فائدہ ہو تو یہ صورت اجازت میں داخل ہے۔ اس صورت میں بھی نہ لگان نہ تاوان، البتہ شرکاء بھی اپنے اپنے حصوں کی مقدار زراعت کرسکتے ہیں۔ | ۱۹۹ ۱۹۲ | اس کا قاعدہ کلیہ کہ کب خرچہ کے نام سے لے سکتا ہے اور کب نہیں۔ | ۱۹۹ -- | مصنف کی تحقیق اور مسئلہ کی تفصیل | ۱۹۹ ۱۹۳ | ایسے نام سے جس میں بدنامی ہونے لے کہ شریعت میں برے کام اور برے نام دونوں سے بچنے کا حکم ہے۔ | ۱۹۹ -- | جس صورت میں زراعت سے زمین کا نفع نقصان کچھ معلوم نہ ہو فقہاء اس کا صریح حکم نہیں لکھتے۔ | ۱۹۹ ۱۹۳ | ایسی ہی زمین کے بارے میں دوسرا "سوال" اور اس میں اپنے حق کی وصولی کی سابقہ تدبیرہ کی تفصیل کا "جواب" | ۱۹۹ -- | مصنف کی تحقیق کہ یہ حکم مضرت میں داخل ہے۔ | ۱۹۹ ۱۹۶ | جھوٹ بولنا حرام ہے۔ | ۱۹۹ -- | جامع الفصولین اور شامی سے مسئلہ کا حکم اور اس حکم کے دائرہ عرف ہونے کی تصریح۔ | ۱۹۹ ۱۹۶ | اپنا حق وصول کرنے اور اپنے سے ظلم دفع کرنے کے لئے پہلو دار بات کہہ سکتے ہیں جبکہ صدق میں مضرت نہ ہو۔ | ۲۰۱ -- | ہمارے زمانہ کے عرف کے اعتبار سے مسئلہ کا حکم۔ | ۲۰۱ ۱۹۷ | صدق کا مفسدہ کذب سے بڑھ جائے تو مجبوری کذب کی بھی اجازت ہے۔ | ۲۰۲ -- | خلاصہ کا حکم۔ | ۲۰۲ ۱۹۷ | مشترکہ گاؤں میں بے اذن شرکاء کسی ایک شریک کے کاشت کرنے کا "سوال" | ۲۰۲ --

| منتقلی زمین کے وقت زمیندار کے نذرانہ لینے کا "سوال" | ۲۰۲ ۱۹۷ | باجازت دیگر شرکاء کاشت جائز ہے۔ اور جب تک تصریح نہ ہو کہ لگان نہ لیا جائے گا شرکاء کے حصہ کے لگان دینا بھی واجب ہوگا۔ | ۲۰۳ -- | ایک کاشتکار کا دوسرے کاشتکار کے ہاتھ زمین بیچنا جائز ہے اور زمیندار کا نذرانہ اگر دوسرے کاشتکار سے سال روان کی اجرت میں اضافہ کے طور پر لیا جاتا تو جائز ہوتا دوسرے کو پہلے کی جگہ قائم کرنے کی رشوت کے طور پر لیا جاتا ہے۔ اس لئے ناجائز ہے۔ | ۲۰۳ ۱۹۸ | اگر اور شرکاء کی مرضی کے خلاف کاشت کی تو ظالم اور غاصب ہے اور زمین کو کاشت سے نقصان پہنچا ہو تو تاوان دے اور نقصان نہ پہنچا ہو تو لگان عائد نہیں۔ | --

Fatawa Razawiyya Volume 20

Page	Content (Right Column)	Page	Content (Left Column)
205	It is unlawful for someone who does not vacate land due to hereditary pressure to keep its produce; it is better to give it to the landowner or to the poor.	203	In the above situation, when the first cultivator has withdrawn for the sake of the second and the landlord has accepted the second, then he has now become the tenant, and he will have to pay the tax (kharaj) that the landlord will take in the future.
206	"Question" regarding the cultivator planting trees in the land due to non-payment of land revenue, the landlord collecting one-fourth of its value, the landlord's uncultivated land being cultivated, and benefiting from another person's land that came into his portion due to incorrect measurement.	203	And if the second cultivator is considered the permanent owner of the land, then this sale of land will be 'fuzuli' (unauthorized), and the addition of nazrana (gift/tribute) to the land price and price with the landlord's permission for the first cultivator and nazrana for the landlord will be permissible, but the landlord collecting tax from him in the future will be impermissible.
206	Not paying the fixed land revenue is oppression and a sin.	203	Fixing production by estimation in a crop-sharing field is void (batil). Details of the issue, rulings for various cases, and a sub-issue from 'Hidayah'.
206	The landowner has no right in that tree; demanding it is oppression.	204	The ruling for such a deal with a Hindu cultivator is different.
206	Giving interest-free loans to one's subjects for the whole year on the condition that you will have to pay this much extra in the year's rent, or after collecting previous arrears from the debtor, saying give this much more as 'Salam' (advance payment), can the extra amount	204	"Question" regarding a permanent lease (patta), sub-tenant cultivator (theekmi), and right of occupancy (haq-e-istiqrar) after 12 years.

Page	Content (Right Column)	Page	Content (Left Column)
	be shown in the accounts at the time of settling accounts or not?		
207	Is it permissible or not to collect that money in the name of 'Bay' al-Salam' (forward sale) after receiving the demand, and giving a 'seer' (weight unit) of wheat for it, saying this is the rate here?	205	A permanent lease is not a binding contract; the contract ends upon the completion of the year.
207	Giving loans to non-Muslims here on this condition is permissible, but it is impermissible for Muslims.	205	The legal right of occupancy is nothing according to Sharia.
208	Dealing with non-Muslims here if, at the time of the cultivation agreement itself, it is settled that rent is this much year by year, and if any year it remains unpaid, then for that year this much extra is permissible. But if the increase was made after the agreement, then it is forbidden (haram).	205	One can become a sub-tenant cultivator, but it is not permissible to take more than the fixed rent.
		205	Methods for taking extra.

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

पृष्ठ	सामग्री (दायाँ कॉलम)	पृष्ठ	सामग्री (बायाँ कॉलम)
२०५	पैतृक दबाव के कारण जो भूमि न छोड़े, उसकी उपज उसके लिए नाजायज़ है; या तो वह भूमि के स्वामी को दे दे, यह श्रेष्ठ है, या गरीबों को दे दे।	२०३	उपरोक्त स्थिति में जब पहला काश्तकार (किसान) दूसरे के लिए पीछे हट गया और ज़मींदार ने दूसरे को स्वीकार कर लिया, तो अब वही पट्टेदार बन गया है, और ज़मींदार भविष्य में जो कर (खराज) लेगा, उसे वह चुकाना होगा।
२०६	मालगुज़ारी (भू-राजस्व) न देने, काश्तकार के ज़मीन में पेड़ लगाने, उसके मूल्य में से ज़मींदार द्वारा एक चौथाई वसूल करने, ज़मींदार की बंजर भूमि को आबाद करने और गलत नाप के कारण दूसरे की जो ज़मीन उसके हिस्से में आ गई उससे लाभ उठाने का "सवाल"।	२०३	और यदि दूसरे काश्तकार को भूमि का स्थायी स्वामी माना जाए, तो भूमि की यह बिक्री 'फ़ुज़ूली' (अनधिकृत) होगी और भूमि के मूल्य पर नज़राना की वृद्धि तथा ज़मींदार की अनुमति से पहले काश्तकार के लिए मूल्य और ज़मींदार के लिए नज़राना जायज़ होगा, लेकिन ज़मींदार का भविष्य में उससे कर वसूल करना नाजायज़ होगा।
२०६	निर्धारित मालगुज़ारी का भुगतान न करना ज़ुल्म और गुनाह है।	२०३	बटाई के खेत में अनुमान से उपज निर्धारित करना बातिल (अमान्य) है। मसले का विवरण और विभिन्न स्थितियों के आदेश तथा 'हिदाया' से मसले का विवरण।
२०६	उस पेड़ में ज़मीन के मालिक का कोई अधिकार नहीं है, उसे माँगना ज़ुल्म है।	२०४	हिंदू काश्तकार के साथ ऐसे मामले का आदेश अलग है।
२०६	अपनी प्रजा को साल भर का ब्याज मुक्त ऋण इस शर्त पर देना कि साल भर के लगान में तुम्हें इतना अधिक देना होगा, या ऋणी से पिछला बकाया वसूल करके यह	२०४	स्थायी पट्टा, शिकमी (उप-किरायेदार) काश्तकार और १२ वर्ष के बाद अधिकार-ए-इस्तकरार (कब्ज़ा अधिकार) से संबंधित "सवाल"।

पृष्ठ	सामग्री (दायाँ कॉलम)	पृष्ठ	सामग्री (बायाँ कॉलम)
	कहना कि इतना और 'सलम' (अग्रिम) के रूप में दे और अतिरिक्त राशि हिसाब-किताब के समय दिखाई जा सकती है या नहीं?		
२०७	माँग वसूल करके'बय-ए-सलम' के नाम पर उस रुपये को वसूल करना और उसे एक सेर गेहूँ देना कि हमारे यहाँ यही भाव है, जायज़ है या नहीं?	२०५	स्थायी पट्टा कोई अनिवार्य अनुबंध नहीं है, वर्ष समाप्त होने पर अनुबंध समाप्त हो जाता है।
२०७	यहाँ के गैर-मुसलमानों को इस शर्त पर ऋण देना जायज़ है और मुसलमानों को नाजायज़।	२०५	कानूनी अधिकार-ए-इस्तकरार शरीयत के नज़दीक कुछ भी नहीं है।
२०८	यहाँ के गैर-मुसलमानों से यदि काश्तकारी के समझौते के समय ही इस प्रकार मामला किया जाए कि साल-दर-साल इतना लगान और यदि किसी वर्ष शेष रह गया तो उस वर्ष इतना अधिक, तो जायज़ है और समझौते के बाद वृद्धि की तो हराम (वर्जित) है।	२०५	शिकमी काश्तकार बन सकता है लेकिन निर्धारित लगान से अधिक लेना जायज़ नहीं है।
		२०५	अधिक लेने के तरीके।

صفحہ	مضمون (دایاں کالم)	صفحہ	مضمون (بایاں کالم)
	موروثیت کے دباؤ سے جو زمین نہ چھوڑے پیداوار اس کے لئے ناجائز ہے	۲۰۳	صورت بالا میں جب کاشتکار اول دوسرے کے لئے دستبردار ہوچکا اور زمیندار نے دوسرے کو قبول کرلیا تو اب وہی مستاجر ہوگیا، اور خراج جو زمیندار آئندہ لے گا اس کو ادا کرنا ہوگا۔
۲۰۵	یا تو زمین کے مالک کو دے یہ افضل ہے یا فقراء کو دے۔		
	مالگذاری نہ دینے کاشت کار کے زمین میں درخت لگانے اس کی قیمت میں سے زمیندار کے چوتھائی وصول کرنے		اور اگر کاشتکار دوم زمین کا مستقل مالک سمجھا جائے تو زمین کی یہ بیع فضولی ہوگی اور نذرانہ زمین کی قیمت پر اضافہ
۲۰۶	زمیندار کی غیر آباد زمین کے آباد کرنے اور غلط ناپ کی وجہ سے دوسرے کی جو زمین اس کے حصہ میں آگئی اس سے فائدہ اٹھانے کا "سوال"	۲۰۳	اور زمیندار کی اجازت سے قیمت کاشتکار اول کی اور نذرانہ زمیندار کے لئے جائز ہوگا مگر زمیندار کا آئندہ اس سے خراج وصول کرنا ناجائز ہوگا۔
	مقرر مالگذاری کا ادا نہ کرنا ظلم و گناہ ہے۔	۲۰۳	بٹائی کے کھیت میں اندازہ سے پیداوار مقرر کرنا باطل ہے۔ مسئلہ کی تفصیل اور مختلف صورتوں کا حکم اور ہدایہ سے مسئلہ کا جزئیہ۔
۲۰۶			

صفحہ	مضمون (دایاں کالم)	صفحہ	مضمون (بایاں کالم)
۲۰۶	مالک زمین کا اس درخت میں کوئی حق نہیں اس کا مانگنا ظلم ہے۔	۲۰۴	ہندو کاشت کار سے ایسے معاملہ کا حکم جدا ہے۔
۲۰۶	اپنی رعایا کو سال بھر کا بلاسودی قرض اس طور پر دینا کہ سال بھر کے لگان میں تم کو اتنا زائد دینا ہوگا، یا قرضدار سے پچھلا بقایا وصول کر کے یہ کہنا	۲۰۴	دوامی پٹہ، ٹھیکمی کا کاشتکار اور ۱۲ سال کے بعد حق استقرار سے "سوال"
۲۰۶	مزید اتنا سلم کے دے اور زائد رقم حساب فہمی کے وقت حساب میں دکھائی جاسکتی ہے یا نہیں؟		
۲۰۷	مطالبہ وصول کر کے بیع سلم کے نام پر اس روپیہ کو وصول کرنا اور اسے سیر بھر گیہوں دینا کہ ہمارے یہاں یہی بھاؤ ہے جائز ہے یا نہیں؟	۲۰۵	دوامی پٹہ کوئی عقد لازم نہیں ، سال تمام پر عقد ختم ہو جاتا ہے۔
۲۰۷	یہاں کے غیر مسلموں کو اس شرط پر قرض دینا جائز ہے اور مسلمانوں کو ناجائز۔	۲۰۵	قانونی حق استقرار شریعت کے نزدیک کچھ نہیں۔
۲۰۸	یہاں کے غیر مسلموں سے اگر معاہدہ کاشتکاری کے وقت ہی اس طرح معاملہ کیا جائے کہ سال بسال اتنی لگان اور اگر	۲۰۵	ٹھیکمی کا کاشتکار بن سکتا ہے مگر مقررہ لگان سے زائد لینا جائز نہیں۔

صفحہ	مضمون (دایاں کالم)	صفحہ	مضمون (بایاں کالم)
	کسی سال باقی پڑ گئی تو اس سال کی		
	اتنی زائد تو جائز ہے اور معاہدہ کے بعد		
	اضافہ کیا تو حرام۔		
		۲۰۵	زائد لینے کی ترکیبیں۔

Yes, after receiving the balance, if some amount is collected from non-Muslims as a penalty for delay, it is permissible even if it is named Bai-e-Salam. **208**

Details of when the excess amount can be shown in the account and when not. 208

The form of Bai-e-Salam mentioned in the question—taking ten rupees for a seer of grain—is permissible with non-Muslims but impermissible with Muslims; calling it consensual is wrong as it is consent under pressure. 209

A method to make such wealth Halal. 209

The condition of increasing the rent year by year in case of non-payment is impermissible, and because of this, the lease becomes Fasid (voidable). 209

"Question and Answer" regarding leasing fifteen bighas of land for five years for one thousand rupees and receiving the lease money in advance. 209

"Question and Answer" regarding giving a field to a farmer at a rate higher or lower than the government rent. 209

Whether the original farmer can sub-lease it to a sub-tenant for more. 210

Measures for the permissibility of the aforementioned case. 210

Slaughtering at night is Makruh Tanzihi (mildly disliked), and there is no dislike in case of necessity. **213**

Dislike is also present in this act. If slaughtered correctly, there is no dislike in the slaughtered animal. 213

If life is proven and it bleeds after slaughter, it is Halal. If death is proven and it bleeds, it is still Haram. 214

Signs of life. 214

Saying 'Bismillah Allahu Akbar' without 'waw' (and) at the time of slaughter is Mustahabb (recommended), and saying it with 'waw' is Makruh (disliked). 215

Saying 'Bismillah Allahu Akbar' is necessary for the one slaughtering, not for the one holding the hands and legs. 215

In which direction should the animal be at the time of slaughter? 216

It is Sunnah for both the slaughterer and the animal to face the Qibla. 216

In our country, if the animal's head is towards the south, it is 216

Yes, after receiving the balance, if some amount is collected from non-Muslims as a penalty for delay, it is permissible even if it is named Bai-e-Salam. **208**

"Question and Answer" regarding the right of settlement. 210

Book of Slaughter (Kitab-ul-Zaba'ih)

"Question" regarding slaughtering at night and whether the animal bleeds or not. 213

Slaughtering at night is Makruh Tanzihi (mildly disliked), and there is no dislike in case of necessity. **213**

lying on its left side, and its back is towards the east, its face will be towards the Qibla.

The slaughterer should place his right foot on the side of the animal's neck while slaughtering. 217

Turning away from the Qibla is Makruh, and according to some Maliki Imams, it is a reason for the animal being Haram. 217

हाँ, शेष राशि प्राप्त करने के बाद विलंब के लिए जुर्माने के रूप में गैर-मुसलमानों से कुछ वसूल करना जायज़ है, भले ही उसका नाम 'बै-ए-सल्लम' ही रखा जाए।

इस बात का विवरण कि अतिरिक्त राशि कब खाते में दिखाई जा सकती है और कब नहीं।

'बै-ए-सल्लम' का जो रूप प्रश्न में वर्णित है कि एक सेर अनाज के बदले दस रुपये लेना, गैर-मुसलमानों के साथ जायज़ है और मुसलमानों के साथ नाजायज़, और इसे रज़ामंदी कहना गलत है क्योंकि यह दबाव की रज़ा है।

ऐसे धन को हलाल करने का एक तरीका।

भुगतान न होने की स्थिति में लगान में साल-दर-साल वृद्धि की शर्त नाजायज़ है और इस कारण पट्टा (इजारा) फासिद (शून्यकरणीय) हो जाता है।

१५ बीघा ज़मीन एक हज़ार रुपये पर पाँच साल के लिए पट्टे पर देने और पट्टे की राशि अग्रिम प्राप्त करने के बारे में "सवाल-जवाब"।

सरकारी लगान से कम या अधिक दर पर खेत किसान को देने का "सवाल-जवाब"।

क्या मूल किसान इसे उप-किरायेदार को अधिक राशि पर दे सकता है या नहीं।

रात में ज़िबह करना मकरूह-ए-तन्ज़ीही है और ज़रूरत के समय कोई कराहत नहीं। २०८ २१३

इस कार्य में भी कराहत है। यदि सही ढंग से ज़िबह हो जाए तो ज़िबह किए गए जानवर में कोई कराहत नहीं। २०८ २१३

जीवन सिद्ध हो और ज़िबह के बाद रक्त निकले, तो हलाल है। और मृत्यु सिद्ध हो और रक्त निकले, तब भी हराम है। २०९ २१४

जीवन के लक्षण। २०९ २१४

ज़िबह के समय 'बिस्मिल्लाह अल्लाहु अकबर' बिना 'वाव' (और) के कहना मुस्तहब है और 'वाव' के साथ कहना मकरूह है। २०९ २१५

ज़िबह करने वाले पर 'बिस्मिल्लाह अल्लाहु अकबर' कहना ज़रूरी है, हाथ-पैर पकड़ने वाले पर नहीं। २०९ २१५

ज़िबह के समय जानवर का रुख किस दिशा में होना चाहिए? २०९ २१६

ज़िबह करने वाले और ज़िबह होने वाले दोनों का किबला की ओर होना सुन्नत है। २१० २१६

हाँ, शेष राशि प्राप्त करने के बाद विलंब के लिए जुर्माने के रूप में गैर-मुसलमानों से कुछ वसूल करना जायज़ है, भले ही उसका नाम 'बै-ए-सल्लम' ही रखा जाए।

उपरोक्त स्थिति के जायज़ होने के उपाय। २१०

निपटान के अधिकार (हक़-ए-इस्तकरार) से संबंधित "सवाल-जवाब"। २१०

ज़िबह की पुस्तक (किताब-उल-ज़बाइह)

रात में ज़िबह करने और ज़िबह का खून निकलने या न निकलने से संबंधित "सवाल"। २१३

रात में ज़िबह करना मकरूह-ए-तन्ज़ीही है और ज़रूरत के समय कोई कराहत नहीं। २०८ २१३

हमारे देश में यदि ज़िबह का सिर दक्षिण की ओर हो, जानवर बाईं करवट पर लेटा हो और पीठ पूर्व की ओर हो, तो उसका रुख किबला की ओर होगा। २१० २१६

ज़िबह करने वाला अपना दायां पैर ज़िबह होने वाले की गर्दन के किनारे रखकर ज़िबह करे। २१० २१७

किबला से मुँह मोड़ना मकरूह है और कुछ मालिकी इमामों के अनुसार यह ज़िबह के हराम होने का कारण है। २१७

ہاں باقی وصول کرنے کے بعد تاخیر کے ہرجانہ کے طور پر غیر مسلمانوں سے کچھ وصول کرلے تو جائز ہے چاہے نام اس کا بیع سلم ہی رکھے۔

اس امر کی تفصیل کہ زائد رقم کب حساب میں دکھائی جاسکتی ہے اور کب نہیں۔

بیع سلم کی جو صورت سوال میں مذکور ہے کہ سیر بھر غلہ کے بدلہ دس روپیہ لیں، غیر مسلموں سے جائز اور مسلمانوں سے ناجائز، اور اس کو رضا کہنا غلط ہے کہ یہ دباؤ کی رضا ہے۔

ایسے مال کو حلال کرنے کی ایک تدبیر۔

عدم ادائیگی کی صورت میں لگان میں سال بسال اضافہ کی شرط ناجائز اور اس کی وجہ سے اجارہ فاسد ہے۔

رات کا ذبیحہ مکروہ تنزیہی ہے اور ضرورت کے وقت کوئی کراہت نہیں۔ ۲۰۸ ۲۱۳

کراہت بھی اس فعل میں ہے۔ صحیح ذبح ہو جائے تو ذبیحہ میں کوئی کراہت نہیں۔ ۲۰۸ ۲۱۳

زندگی ثابت ہو اور ذبح کے بعد خون دے، حلال ہے۔ اور موت ثابت ہے اور خون دے تب بھی حرام ہے۔ ۲۰۹ ۲۱۴

علامات حیات۔ ۲۰۹ ۲۱۴

ذبح کے وقت بغیر واؤ کے بسم اللہ اکبر کہنا مستحب اور واؤ کے ساتھ کہنا مکروہ ہے۔ ۲۰۹ ۲۱۵

۲۰۹ ۲۱۵

ہاں باقی وصول کرنے کے بعد تاخیر کے ہرجانہ کے طور پر غیر مسلمانوں سے کچھ وصول کرلے تو جائز ہے چاہے نام اس کا بیع سلم ہی رکھے۔ ۲۰۸

پندرہ بیگھہ اراضی ہزار روپیہ پر پانچ سال تک اجارہ دینے اور زر اجارہ پیشگی وصول کرنے کا "سوال وجواب"

سرکاری لگان سے کم و بیش شرح پر کھیت کاشت کار کو دینے کا "سوال وجواب" ۲۰۹

اصل کاشتکار شکمی کاشت کار کو بیش پر دے سکتا ہے یا نہیں۔ ۲۱۰

صورت مذکورہ کے جواز کی تدبیریں۔ ۲۱۰

حق استقرار سے متعلق "سوال وجواب" ۲۱۰

کتاب الذبائح

رات کا ذبیحہ مکروہ تنزیہی ہے اور ضرورت کے وقت کوئی کراہت نہیں۔ ۲۱۳

بسم اللہ اللہ اکبر کہنا ذبح پر ضروری ہے ہاتھ پاؤں پکڑنے والے پر نہیں۔

وقت ذبح جانور کو کس رخ ہونا چاہئے۔ ۲۱۶

ذبح کرنے والے اور ذبیحہ دونوں کو قبلہ رو ہونا سنت ہے۔ ۲۱۶

ہمارے ملک میں ذبیحہ کا سر جنوب کی طرف ہو اور جانور بائیں پہلو پر سویا ہو اور پیٹھ مشرق کی طرف ہو تو اس کا رخ قبلہ کی طرف ہوگا۔ ۲۱۶

ذبح کرنے والا اپنا دہنا قدم مذبوح کی گردن کے کنارے رکھ کر ذبح کرے۔ ۲۱۷

توجہ بقیبلہ ترک کرنا مکروہ ہے اور بعض ائمہ مالکیہ کے نزدیک وجہ حرمت ذبیحہ ہے۔ ۲۱۷

ہاں باقی وصول کرنے کے بعد تاخیر کے ہرجانہ

کے طور پر غیر مسلمانوں سے کچھ وصول کرلے تو جائز ہے چاہے نام اس کا بیع سلم ہی رکھے۔

۲۰۸

رات کا ذبیحہ مکروہ تنزیہی ہے اور ضرورت کے وقت کوئی کراہت نہیں۔

۲۱۳

رات کے ذبیحہ کے اور ذبیحہ کے خون دینے نہ دینے سے متعلق "سوال"

۲۱۳

Fatawa Rizvia Volume 20

- It is emphasized to avoid disagreement among scholars. (217)
- Hadith on the method of slaughtering from Bukhari, Muslim, Darimi, Ibn Majah. (217)
- Mentioning Allah's name (Tasmiyah) is a condition for slaughter, and saying Takbeer with it is Sunnah. (218)
- Method of laying down the animal for slaughter from 'Ayni and Tanwir. (218)
- "Question" regarding the assistant slaughterer and their reciting of Tasmiyah. (218)
- An assistant slaughterer is one who helps by placing their hand on the knife along with the one slaughtering; Tasmiyah is obligatory for both. (218)
- Correction of a Deobandi ruling: the person holding the legs is not an assistant in slaughtering. (218)
- Detailed ruling from Durr-ul-Mukhtar and Sharh-ul-Niqayah. (218)
- What is the ruling if no part of the Adam's apple (ghundi) remains attached to the head during slaughter? (219)
- The validity of slaughter depends on the cutting of the veins. Whether it is above or below the knot is not the consideration. (219)
- What is the final decision on slaughtering above and below the knot? (220)
- The validity of slaughter depends on cutting at least three veins; it doesn't depend on being above or below the knot - final statement from Shami. (220)
- Explanation of a passage from Bada'i and the author's research that only two veins connect the heart to the brain, not the trachea (halqum) and esophagus (mari). (221)
- "Question" about the one holding (the animal) not saying Tasmiyah. (221)
- Explanation of the difference between an assistant slaughterer and the one holding the animal. (221)
- When permissible and prohibited factors combine, the ruling of prohibition prevails. (221)
- Detailed ruling from Durr-ul-Mukhtar and Shami on who is required to say Tasmiyah. (221)
- Whether three veins are cut when slaughtering above the knot or not. (222)
- This can only be known through observation. (222)
- "Question and Answer" regarding slaughtering above the knot. (223)
- Ruling on slaughtering with a sickle. (224)

- A sickle is among the instruments for slaughtering. (224)
- Slaughtering with a sickle is disliked (makruh) just like using a blunt knife. (225)
- It is permissible to slaughter with it in case of necessity. (225)
- Separating the head and skinning before the animal cools down is useless torment. (225)
- Eating such a slaughtered animal is nonetheless permissible (halal). (225)
- Detailed explanation of the death and life of the slaughtered animal and the effects of slaughter on it. (226)
- If the animal dies before three veins are cut while slaughtering with a blunt weapon out of necessity, scholars differ on its permissibility or prohibition. The tendency is towards prohibition. (226)

फतावा रज़विया खंड २०

- विद्वानों के बीच मतभेद से बचना अनिवार्य है। (२१७)
- बुखारी, मुस्लिम, दारीमी, इब्न माजा से ज़बह (वध) के तरीके पर हदीस। (२१७)
- तस्मिया (अल्लाह का नाम लेना) ज़बह की शर्त है और इसके साथ तकबीर कहना सुन्नत है। (२१८)
- ऐनी और तनवीर से ज़बीहा (वध किए जाने वाले पशु) को लिटाने का तरीका। (२१८)
- सहायक ज़बह करने वाले और उसके तस्मिया पढ़ने पर "प्रश्न"। (२१८)
- सहायक ज़बह करने वाला वह है जो ज़बह करने वाले के साथ छूरी पर हाथ रखकर छूरी चलाने में मदद दे, इन दोनों पर तस्मिया वाजिब है। (२१८)
- देवबंदी मसले की शुद्धि, पैर पकड़ने वाला सहायक ज़बह करने वाला नहीं है। (२१८)
- दुर्रे मुख्तार और शरह निक़ाया से विवरण। (२१८)
- ज़बह में अगर घंडी (टेंटुआ) का कोई हिस्सा सिर में न लगा रहे तो क्या हुक्म है। (२१९)
- ज़बीहा की वैधता रगों के कटने पर है। अ़क्दा (गांठ) के ऊपर या नीचे होने का विचार नहीं। (२१९)
- अ़क्दा के ऊपर और नीचे ज़बह करने के बारे में अंतिम निर्णय क्या है। (२२०)
- ज़बह का आधार कम से कम तीन रगों के कटने पर है, अ़क्दा के ऊपर या नीचे होने पर नहीं - शामी से अंतिम निर्णय का बयान। (२२०)
- बदाइ' की एक इबारत की व्याख्या और लेखक का शोध कि केवल दो रगें दिल से दिमाग तक जुड़ी हैं, हलकुम और मरी नहीं। (२२१)
- पकड़ने वाले के तस्मिया न कहने पर "प्रश्न"। (२२१)
- सहायक ज़बह करने वाले और पकड़ने वाले के बीच अंतर का बयान। (२२१)
- जब जायज़ और हराम (कारक) जमा हो जाएँ तो हराम को प्रधानता मिलेगी। (२२१)
- दुर्रे मुख्तार और शामी से इस बात का विवरण कि तस्मिया किस पर वाजिब है। (२२१)
- अ़क्दा के ऊपर ज़बह करने से तीन रगें कट जाती हैं या नहीं। (२२२)
- यह बात केवल अवलोकन (मुशाहदा) से ही पता चल सकती है। (२२२)
- अ़क्दा के ऊपर ज़बह करने का "प्रश्न और उत्तर"। (२२३)
- दरांती से ज़बह करने का हुक्म। (२२४)

- दरांती ज़बह के औजारों में से है। (२२४)
- दरांती से ज़बह करना वैसा ही मकरूह है जैसा कुंद (भोथरी) छूरी से। (२२५)
- ज़रूरत के समय इससे भी ज़बह करना जायज़ है। (२२५)
- ठंडा होने से पहले सिर अलग करना और खाल उतारना बिना किसी लाभ के कष्ट देना है। (२२५)
- ऐसे ज़बीहे का मांस खाना बहरहाल हलाल है। (२२५)
- ज़बीहा की मौत और ज़िंदगी का विवरण और ज़बह के उस पर पड़ने वाले प्रभावों का बयान। (२२६)
- ज़रूरत के समय कुंद हथियार से ज़बह करते समय तीन रगें कटने से पहले जान निकल गई, तो हलाल और हराम होने में विद्वानों का मतभेद है। रुझान हराम की ओर है। (२२६)

पृष्ठ 22/630

- اختلاف علماء سے بچنا مؤکد ہے۔ (۲۱۷)
- بخاری، مسلم، دارمی، ابن ماجہ سے طریقہ ذبح کی حدیث۔ (۲۱۷)
- تسمیہ شرط ذبیحہ ہے اور اس کے ساتھ تکبیر سنت ہے۔ (۲۱۸)
- عینی اور تنویر سے ذبیحہ کے لٹانے کا طریقہ۔ (۲۱۸)
- معین ذابح اور اس کے تسمیہ پڑھنے سے "سوال" (۲۱۸)
- معین ذابح وہ ہے کہ ذبح کرنے والے کے ساتھ چھری پر ہاتھ رکھ کر چھری پھیرنے میں مدد دے، ان دونوں پر تسمیہ واجب ہے۔ (۲۱۸)
- دیوبندی مسئلہ کی تغلیط، پاؤں پکڑنے والا معین ذبح نہیں۔ (۲۱۸)
- در مختار اور شرح نقایہ سے جزئیہ۔ (۲۱۸)
- ذبح میں گھنڈی کا کوئی حصہ سر میں نہ لگا ہو تو کیا حکم ہے۔ (۲۱۹)
- ذبیحہ کامدار رگ کٹنے پر ہے۔ ذبح فوق العقدہ اور تحت العقدہ کا لحاظ نہیں۔ (۲۱۹)
- ذبح فوق العقدہ اور تحت العقدہ میں قول فیصل کیا ہے۔ (۲۲۰)
- ذبح کا مدار کم سے کم تین رگوں کے کٹنے پر ہے فوق العقدہ اور تحت العقدہ پر نہیں شامی سے قول فیصل کا بیان۔ (۲۲۰)
- بدائع کی ایک عبارت کی توضیح اور مصنف کی تحقیق کہ صرف دو رگیں قلب سے دماغ تک متصل ہیں، حلقوم اور مری نہیں۔ (۲۲۱)
- پکڑنے والے کے تسمیہ نہ کہنے سے "سوال" (۲۲۱)
- ذابح معین اور پکڑنے والے کے فرق کا بیان۔ (۲۲۱)

- جب مبیح اور محرم جمع ہوں تو غلبہ حرام کو ہوگا۔ (۲۲۱)
- درمختار اور شامی سے اس امر کا جزئیہ کہ تسمیہ کس پر واجب ہے۔ (۲۲۱)
- ذبح فوق العقدہ سے تین رگ کٹ جاتی ہیں یا نہیں (۲۲۲)
- یہ بات مشاہدہ ہی سے معلوم ہو سکتی ہے۔ (۲۲۲)
- ذبح فوق العقدہ کا "سوال وجواب" (۲۲۳)
- درانتی کے ذبیحہ کا حکم۔ (۲۲۴)
- درانتی آلات ذبح سے ہے۔ (۲۲۴)
- درانتی سے ذبح ایسا ہی مکروہ ہے جیسا کند چھری سے۔ (۲۲۵)
- ضرورت کے وقت اس سے بھی ذبح جائز ہے۔ (۲۲۵)
- ٹھنڈا ہونے سے پہلے سر علیحدہ کرنا اور کھال اتارنا تعذیب بلا فائدہ ہے۔ (۲۲۵)
- کھانا ایسے ذبیحہ کا بہر حال حلال ہے۔ (۲۲۵)
- ذبیحہ کی موت اور زندگی کی تفصیل اور ذبح پر اس کے اثرات کا بیان۔ (۲۲۶)
- ضرورۃ کند ہتھیار سے ذبح میں تین رگیں کٹنے سے پہلے جان نکل گئی تو حلت وحرمت میں علماء کا اختلاف ہے۔ رجحان جانب حرمت ہے۔ (۲۲۶)

Fatawa Rizvia, Volume 20

Page	Subject	Page	Subject	Page
232	Question regarding slaughtering with a handleless knife and fasting in hot weather in hot places.	227	Summary of the ruling on the issue.	232
233	It is forbidden for a resident (non-traveler) to do such work that results in falling ill from fasting.	228	It is also disliked (makruh) for a Muslim to slaughter an animal in this manner even after reciting Bismillah.	233
233	If it is not possible to leave such work and fasting is impossible, then one should observe makeup fasts (qada).	228	Question regarding the lawfulness and unlawfulness of the skin of a slaughtered animal.	233
233	Question and answer regarding emergency slaughter (Dhabh-e-Iztirari).	228	Such skin is halal even if the skin of buffalo and goat is not fit for eating.	233
233	What is the ruling on eating meat when someone other than a Muslim recited Tasmiyah and slaughtered it in the name of a manifest deity?	228	Mention of the seven parts of a slaughtered animal whose consumption is forbidden (haram).	233
234	If a name other than Allah's is taken at the time of slaughter, the animal is carrion. Similarly, if a Muslim recites Tasmiyah but intends the worship of someone other than God, the slaughter is forbidden.	228	Question regarding the forbidden parts of a slaughtered animal.	234
234	if at the time of slaughter, neither a name other than God's was taken nor was His worship intended, then the slaughter is halal even if it is dedicated in someone's name.	228	Seven items are specified in the noble Hadith.	234
234	The slaughter of a polytheist (mushrik) is absolutely not halal even if Bismillah was recited. The	228	Hadith of Tabarani	234

Page	Subject	Page	Subject	Page
	slaughter of a Person of the Book is halal if Bismillah was recited, even if they intended Jesus (pbuh) by it. (Footnote)			
234	Explanation of the reason for the difference from Nishapuri and Bada'i.	229	Imam Azam declared blood from among them as forbidden (haram) and the rest as disliked (makruh).	234
235	Proof from Quran and Hadith that having ill-suspicion (bad-gumani) about a Muslim is forbidden.	230	Makruh refers to 'Makruh-e-Tahrimi' (prohibitively disliked). The author of Bada'i expressed this as haram, and the author of Tanweer as makruh.	235
235	Prohibition from Quran and Hadith against judging based on the intention of the heart.	231	The author of Durr-e-Mukhtar stated 'Makruh-e-Tahrimi' as the preferred opinion.	235
235	Evil suspicion originates from an evil heart.	231	In the texts, when the word 'makruh' is used absolutely, it refers to 'Makruh-e-Tahrimi'.	235
	Prohibition from Tafsir Kabir, Dhakhira, Wahbaniyah, and Durr-e-Mukhtar against having the suspicion that a Muslim intends to seek closeness to someone other than God through his slaughter.	232		

फतावा रज़विया, जिल्द २०

पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
२३२	बिना दस्ते वाली छुरी से ज़बीहा और गर्म स्थानों पर गर्मी में रोज़े के बारे में "सवाल"।	२२७	मसले का सारांश।	२३२
२३३	मुकीम (गैर-मुसाफ़िर) के लिए ऐसा काम करना हराम है जिससे रोज़ा रखने पर वह बीमार हो जाए।	२२८	मुसलमान के लिए ऐसे जानवर को बिस्मिल्लाह पढ़कर ज़ब्ह करना भी मकरूह है।	२३३
२३३	अगर ऐसे काम को छोड़ना मुमकिन न हो और रोज़ा रखना संभव न हो, तो कज़ा रोज़े रखे।	२२८	ज़ब्ह किए गए जानवर की खाल के हलाल और हराम होने का "सवाल"।	२३३
२३३	आपातकालीन ज़ब्ह (ज़ब्ह-ए-इज़्तिरारी) का "सवाल और जवाब"।	२२८	ऐसी खाल हलाल है, चाहे भैंस और बकरी की खाल खाने लायक न हो।	२३३
२३३	ज़ाहिर के नाम के सिवा मुसलमान ने तस्मिया पढ़कर ज़ब्ह किया, उसका खाना कैसा है।	२२८	ज़बीहा के उन सात अंगों का उल्लेख जिनका खाना हराम है।	२३३
२३४	ज़ब्ह के समय अल्लाह के सिवा किसी और का नाम लिया जाए तो ज़बीहा मुर्दार है। इसी तरह अगर मुसलमान ने तस्मिया पढ़ा लेकिन उसका इरादा गैर-खुदा की इबादत का था, तो ज़बीहा हराम है।	२२८	ज़बीहा के वर्जित हिस्सों के बारे में "सवाल"।	२३४
२३४	ज़ब्ह के समय न तो गैर-खुदा का नाम लिया गया और न ही उसकी इबादत का इरादा था, तो ज़बीहा हलाल है चाहे वह किसी के भी नाम का हो।	२२८	हदीस शरीफ में सात चीज़ों का स्पष्टीकरण है।	२३४
२३४	मुशरिक का ज़बीहा बिल्कुल हलाल नहीं है, भले ही बिस्मिल्लाह पढ़कर ज़ब्ह किया गया हो। अहले-	२२८	तबरानी की हदीस।	२३४

पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
	किताब का ज़बीहा हलाल है अगर बिस्मिल्लाह पढ़कर ज़ब्ह किया गया हो, चाहे उससे मुराद हज़रत ईसा (अलैहिस्सलाम) हों। (हाशिया)			
२३४	निशापुरी और बदाइअ से अंतर के कारण का वर्णन।	२२९	इमाम आज़म ने इनमें से खून को हराम और बाकी को मकरूह बताया।	२३४
२३५	मुसलमान पर बदगुमानी (बुरा संदेह) करना हराम होने का सबूत कुरान और हदीस से।	२३०	मकरूह से मुराद 'मकरूह-ए-तहरीमी' है। बदाइअ के लेखक ने इसे हराम कहा है और तनवीर के लेखक ने मकरूह।	२३५
२३५	दिल के इरादे पर हुक्म लगाने की मनाही कुरान और हदीस से।	२३१	दुर्रे मुख्तार के लेखक ने मकरूह-ए-तहरीमी को सही बताया है।	२३५
२३५	बुरा ख्याल बुरे दिल से निकलता है।	२३१	जब ग्रंथों में 'मकरूह' शब्द बिना किसी शर्त के आए, तो उसका अर्थ 'मकरूह-ए-तहरीमी' होता है।	२३५
	तफसीर कबीर, ज़खीरा, वहबानिया और दुर्रे मुख्तार से इस बदगुमानी की मनाही कि मुसलमान अपने ज़ब्ह से गैर-खुदा का तक़र्रुब (निकटता) चाहता है।	२३२		

فتاوی رضویہ، جلد ۲۰

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
۲۳۲	بے دستہ کی چھری ذبیحہ اور گرم مقامات پر گرمی میں روزہ سے "سوال"	۲۲۷	مسئلہ کا خلاصہ حکم۔	۲۳۲
۲۳۳	مقیم غیر مسافر کو ایسا کام کرنا حرام ہے جس سے روزہ رکھنے میں بیمار پڑ جائے۔	۲۲۸	مسلمان کو ایسے جانور کا بسم اللہ پڑھ کر ذبح کرنا بھی مکروہ ہے۔	۲۳۳
۲۳۳	اگر ایسے کام کے ترک پر قدرت نہ ہو، روزہ رکھنا ممکن نہ ہو تو قضاء رکھے۔	۲۲۸	مذبوح کی کھال کا حلت و حرمت کا "سوال"	۲۳۳
۲۳۳	ذبح اضطراری کا "سوال و جواب"	۲۲۸	ایسی کھال حلال ہے اگر چہ بھینس اور بکری کی کھال کھانے کے لائق نہیں ہوتی۔	۲۳۳
۲۳۳	ظاہر کے نام کا بجز مسلمان نے تسمیہ پڑھ کر ذبح کیا اس کا کھانا کیسا ہے۔	۲۲۸	ذبیحہ کے ان سات اعضاء کا ذکر جن کا کھانا حرام ہے۔	۲۳۳
۲۳۴	ذبح کے وقت غیر اللہ کا نام لے تو ذبیحہ مردار ہے یو نہی مسلمان نے تسمیہ پڑھ کر ذبح کیا اور اس سے غیر خدا کی عبادت کا قصد کیا تو ذبیحہ حرام ہے۔	۲۲۸	ذبیحہ کے اجزائے ممنوعہ سے "سوال"	۲۳۴

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
۲۳۴	وقت ذبیحہ نہ غیر خدا کا نام لیا نہ اس کی عبادت چاہی تو ذبیحہ حلال ہے چاہے وہ کسی کے نام کا ہو۔	۲۲۸	سات چیزوں کی تصریح حدیث شریف میں ہے۔	۲۳۴
۲۳۴	مشرک کا ذبیحہ مطلقاً حلال نہیں اگر چہ بسم اللہ پڑھ کر ذبح کیا ہو، اور کتابی کا ذبیحہ بسم اللہ پڑھ کر ہو تو حلال ہے اگر چہ اس سے حضرت مسیح مراد لیا ہو۔ (حاشیہ)	۲۲۸	طبرانی کی حدیث	۲۳۴
۲۳۴	نیشاپوری اور بدائع سے وجہ فرق کا بیان۔	۲۲۹	امام اعظم نے ان میں خون کو حرام اور باقی کو مکروہ فرمایا۔	۲۳۴
۲۳۵	مسلمان پر بد گمانی حرام ہونے کا ثبوت قرآن وحدیث سے۔	۲۳۰	کراہت سے مراد کراہت تحریم ہے۔ صاحب بدائع نے اسی کو حرام سے تعبیر کیا اور صاحب تنویر نے کراہت سے۔	۲۳۵
۲۳۵	دل کے ارادے پر حکم لگانے کی ممانعت قرآن وحدیث سے۔	۲۳۱	صاحب در مختار نے کراہت تحریمی کو راجح بتایا۔	۲۳۵
۲۳۵	بر اگمان برے دل سے نکلتا ہے۔	۲۳۱	متون میں جب کراہت کا لفظ مطلق وارد ہو تو مراد کراہت تحریم ہوتی ہے۔	۲۳۵

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
تفسیر کبیر، ذخیرہ، ووہبانیہ، در مختار سے اس بدگمانی کی ممانعت کہ مسلمان اپنے ذبح سے غیر خدا کا تقرب کرتا ہے۔	۲۳۲				

Fatawa Rizvia Volume 20

Page Number	Topic Description	Topic Description	Page Number
236	Mention of two things added by Qazi Badiuddin Khwarizmi, Shamsuddin Quhistani, and Ahmed Misri Hashi Durr-e-Mukhtar.	Whose slaughtered animal (Zabiha) is permissible.	232
236	Mention of three things added by Qazi Badiuddin and Ahmed Misri.	Description of the conditions for a valid slaughter (Zabiha).	232
236	References for specific details.	Slaughter by a woman and a sensible child is permissible.	232
237	Mention of ten things that the author of the book extracted through detailed investigation.	"Question" regarding slaughter by a woman, Bohra etc.	232
237	Clarification that the word 'seven' in the Hadith was not for limitation.	Even if it is a Muslim or Scriptuary (Kitabi) woman, their slaughtered animal is Halal.	233
237	"Parts" doesn't just mean limbs; it includes humors as well.	If a Bohra is just an innovator (Bid'ati), his Zabiha is Halal. If he is an apostate (Murtad), then no.	233
238	Mention of additions from number 15 to 21 and the reasoning for all.	There is a difference of opinion among scholars regarding modern-day Christians.	233
238	In books of Fiqh as well, the word 'seven' is not for limitation but just to follow the Hadith.	Most Mashaikh (elders/ scholars) declare it Haram.	233
238			233

Page Number	Topic Description	Topic Description	Page Number
	The condition of the word "Shah" (sheep/goat) in many books is the same.	The Fatwa is on this, and it is identified as Zahir-ul-Riwayah.	
238	The dislike (Karahat) for tripe (Ojhri) is established either by Dalalat-un-Nass (indication of the text) or as parts of a specified cause.	Nowadays, Christians kill by strangulation and also by plunging a knife into the neck.	244
239	There is also a mention of the anus in Yanabi.	Explanation of the appointed slaughterer.	244
239	Reference for the complete discussion on this topic in the author's treatise "Minah-ul-Mulhiyah".	"Question" regarding slaughter by a Shi'a.	244
240	"Question and Answer" on the above-mentioned issue.	Modern-day Tabra'i Shi'as are infidels (Kafir) and apostates (Murtad).	244
241	"Question" on the lawfulness and prohibition of a limb separated from a living animal.	Description of some beliefs of the Rawafiz (Shi'as) of current times.	244
241	Eating a separated limb of any animal except fish and locust is Haram.	Slaughter by Rawafiz is carrion and Haram.	246
241	Description of the issue from the Hadith.	Mention of the beliefs and rulings of modern-day apostates like Nechari and Wahabi.	246

फ़तावा रज़विया खंड २०

पृष्ठ संख्या	विषय विवरण	विषय विवरण	पृष्ठ संख्या
२३६	काजी बदीउद्दीन ख्वारिज्मी, शम्सुद्दीन कुहिस्तानी, अहमद मिस्री हाशियह दुर्रे मुख्तार द्वारा जोड़ी गई दो चीजों का उल्लेख।	किसका ज़बीहा (ज़बह किया हुआ जानवर) जायज़ है।	२३२
२३६	काजी बदीउद्दीन और अहमद मिस्री द्वारा जोड़ी गई तीन चीजों का उल्लेख।	ज़बीहा सही होने की शर्तों का वर्णन।	२३२
२३६	जुरईयात (विस्तृत शाखाओं) के हवाले।	औरत और समझदार बच्चे का ज़बीहा जायज़ है।	२३२
२३७	उन दस चीज़ों का ज़िक्र जिन्हें पुस्तक के लेखक ने शोध करके निकाला।	औरत और बोहरा आदि के ज़बीहा से संबंधित "सवाल"।	२३२
२३७	इस बात की व्याख्या कि हदीस शरीफ़ में 'सात' का शब्द सीमा (हसर) तय करने के लिए नहीं था।	चाहे वह मुसलमान हो या किताबी औरत, उनका ज़बीहा हलाल है।	२३३
२३७	'अजज़ा' (अंगों) से तात्पर्य केवल अंग ही नहीं बल्कि दोष (اخلاط) भी हैं।	बोहरा अगर सिर्फ़ बिदअती हो तो उसका ज़बीहा हलाल है, और अगर मुर्तद (धर्मत्यागी) हो तो नहीं।	२३३
२३८	नंबर १५ से २१ तक की बढ़ोत्तरी का ज़िक्र और सबकी व्याख्या।	आज के ईसाइयों के बारे में विद्वानों (उलेमा) में मतभेद है।	२३३
२३८	फ़िक़ह की किताबों में भी 'सात' का शब्द सीमा के लिए नहीं है, केवल हदीस के अनुसरण में है।	अधिकांश मशायख़ इसे हराम कहते हैं।	२३३
२३८	अनेक किताबों में शब्द 'शाह' (बकरी/भेड़) की शर्त का भी यही हाल है।	इसी पर फतवा है और इसे ज़ाहिर-उर-रिवायत बताया गया है।	२३३

पृष्ठ संख्या	विषय विवरण	विषय विवरण	पृष्ठ संख्या
२३८	ओझड़ी की कराहत (नापसंदगी) दलालत-उन-नस्स या निर्धारित कारण के अंगों के रूप में प्रमाणित है।	आज कल के ईसाई गला घोंट कर भी मार डालते हैं और गले में छुरी घुसा कर भी।	२४४
२३९	यनाबीअ में दबर (मलद्वार) का उल्लेख भी है।	निर्धारित वधकर्ता (ज़ाबेह) की व्याख्या।	२४४
२३९	इस विषय की पूरी चर्चा के लिए लेखक की पुस्तिका "मिनह-उल-मुल्हिया" का संदर्भ।	शिया के ज़बीहा से संबंधित "सवाल"।	२४४
२४०	उपरोक्त मसले का "सवाल और जवाब"।	आज के तबर्राई शिया काफ़िर और मुर्तद हैं।	२४४
२४१	जीवित पशु से अलग किए गए अंग की हलाल और हराम होने से संबंधित "सवाल"।	वर्तमान समय के रवाफ़िज़ के कुछ अकीदों (मान्यताओं) का बयान।	२४४
२४१	मछली और टिड्डी के अलावा किसी भी जानवर के शरीर से अलग किए गए अंग का खाना हराम है।	रवाफ़िज़ का ज़बीहा मुर्दार और हराम है।	२४६
२४१	हदीस शरीफ़ से मसले का वर्णन।	वर्तमान समय के धर्मत्यागियों (मुर्तदीन) जैसे नेचरी और वहाबियों के अकीदों और आदेशों का उल्लेख।	२४६

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

صفحہ نمبر	تفصیل عنوان
۲۳۶	ان دو چیزوں کا ذکر جن کا اضافہ قاضی بدیع الدین خوارزمی، شمس الدین قہستانی، احمد مصری محشی در مختار نے کیا۔
۲۳۶	ان تین چیزوں کا ذکر جن کا اضافہ قاضی بدیع الدین اور احمد مصری نے کیا۔
۲۳۶	جزئیات کے حوالے سے۔
۲۳۷	ان دس چیزوں کا ذکر جن کو بالتصریح مصنف کتاب نے تفحص کر کے نکالا۔
۲۳۷	اس امر کی تشریح کہ حدیث شریف میں سات کا لفظ حصر کے لئے نہ تھا۔
۲۳۷	اجزاء سے مراد اعضاء ہی نہیں اخلاط بھی ہیں۔
۲۳۸	
۲۳۲	کس کس کا ذبیحہ جائز ہے۔
۲۳۲	ذبیحہ صحیح ہونے کی شرائط کا بیان۔
۲۳۲	عورت اور سمجھدار بچہ کا ذبیحہ جائز ہے۔
۲۳۲	عورت اور بوہرہ وغیرہ کے ذبیحہ سے "سوال"۔
۲۳۳	مسلمان اور کتابی عورت ہی کیوں نہ ہو ان کا ذبیحہ حلال ہے۔
۲۳۳	بوہرہ اگر صرف بدعتی ہو اس کا ذبیحہ حلال ہے۔ اور مرتد ہو تو نہیں۔
۲۳۳	

تفصیل عنوان	صفحہ نمبر
نمبر ۱۵ سے ۲۱ تک اضافوں کا ذکر اور سب کی توجیہ۔	
کتب فقہ میں بھی سات کا لفظ حصر کے لئے نہیں صرف اتباع حدیث میں ہے۔	۲۳۸
کتب کثیرہ میں لفظ شاہ کی قید کا بھی یہی حال ہے۔	۲۳۸
اوجھڑی کی کراہت بطور دلالۃ النص یا بطور اجزائے علت منصوصہ ثابت ہے۔	۲۳۸
ینا بیع میں دبر کی تصریح بھی ہے۔	۲۳۹
اس موضوع کی پوری بحث کا مصنف کے رسالہ "منح الملحیہ" پر حوالہ۔	۲۳۹
مذکورہ بالا مسئلہ کا "سوال وجواب"۔	۲۴۰
زندہ جانور سے علیحدہ کئے ہوئے عضو کی حلت و حرمت کا "سوال"۔	۲۴۱
	۲۴۱

تفصیل عنوان	صفحہ نمبر
آج کل کے نصاری کے بارے میں علماء میں اختلاف ہے۔	
اکثر مشائخ اس کو حرام فرماتے ہیں۔	۲۳۳
اسی پر فتوی اور اسی کو ظاہر الروایۃ بتایا گیا۔	۲۳۳
آج کل کے نصاری گلا گھونٹ کر بھی مار ڈالتے ہیں اور گلے میں چھری پیوست کر کے بھی۔	۲۴۴
معین ذابح کی تشریح۔	۲۴۴
شیعہ کے ذبیحہ کا "سوال"۔	۲۴۴
آج کل کے شیعہ تبرائی کافر و مرتد ہیں۔	۲۴۴
روافض زمانہ کے کچھ عقائد کا بیان۔	۲۴۴
	۲۴۶

صفحہ نمبر	تفصیل عنوان	صفحہ نمبر	تفصیل عنوان
	مچھلی اور ٹڈی کے علاوہ کسی جانور کے علیحدہ شدہ عضو کا کھانا حرام ہے۔		روافض کا ذبیحہ مردار و حرام ہے۔
۲۴۱	حدیث شریف سے مسئلہ کا بیان۔	۲۴۶	مرتدین وقت سے نیچری اور وہابیہ کے عقائد و احکام کا ذکر۔

Fatawa Razawiyyah, Volume 20 Index of Contents

[Ref. 246] Statement regarding the prohibition of their slaughtered animals and other rulings. | [Ref. 246] "Question and Answer" regarding the slaughtered animal of a sinner (Fasiq). [Page 251] [Ref. 246] Mention of those who are less misguided than them and their ruling. | [Ref. 246] A "Question" regarding someone who takes an unmarried woman into his home, and performs sacrifice after dawn on the Day of Sacrifice (Yawm-un-Nahr) but before Fajr prayer, if there are no poor Muslims, and regarding the third portion of the sacrifice and eating that portion oneself. [Page 251] [Ref. 246] "Question" regarding the slaughtered animal of modern-day Jews and Christians. | [Ref. 246] It is forbidden to accuse someone of adultery (zina) without proof. Rather, if they live like husband and wife, testimony can be given that they are husband and wife, and the slaughtered animal of an adulterer is also lawful. [Page 252] [Ref. 246] Jews and Christians believe in the divinity of Christ and Ezra; their slaughtered animal is prohibited, fatwa is given on this and it is stated as the Zahir-ur-Riwayah. | [Ref. 246] Sacrifice performed after dawn on the Day of Sacrifice in villages will be valid, but not in cities; it must be performed after the Eid prayer. [Page 252] [Ref. 247] According to some, it is permissible, though there is no doubt about its dislike (karahat). | [Ref. 247] Dividing the sacrificial meat into three parts is a recommended (mustahabb) act; one can eat all the meat themselves, however, giving this meat to local non-Muslims is not permissible. [Page 253] [Ref. 248] Modern-day Christians do not even slaughter according to religious law; mention of an observation from 1219 AH. | [Ref. 248] "Question and Answer" regarding the slaughtered animal of a sinner (Fasiq). [Page 253] [Ref. 249] "Question and Answer" regarding the slaughtered animal of Qadianis and Wahhabis. | [Ref. 249] "Question" regarding the slaughtered animal of a sinner, his hospitality, and funeral prayer. [Page 253] [Ref. 249] "Question and Answer" regarding meat sent by a Deobandi. | [Ref. 249] The slaughtered animal of a sinner is permissible, his funeral prayer is obligatory, and there is a difference of opinion among the pious predecessors (Salaf-e-Salihin) regarding accepting his invitation. [Page 253] [Ref. 250] The slaughtered animal of a Bohra is doubly forbidden, and the profession of slaughtering is lawful. | [Ref. 250] The profession of a butcher is permissible. [Page 254] [Ref. 250] The Hadith narrated about slaughtering cows and cutting down trees is fabricated (mawdu'). | [Ref. 250] "Question and Answer" regarding the above issue. [Page 254] [Ref. 251] Two fatwa requests regarding the slaughtered animal of women and their answer. |

[Ref. 251] Specifics from Khania, Shami, and Bazzazia, and clarification that no part of the sacrifice should be given as wages to the butcher. [Page 255]

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20 विषय सूची

[क्र. 246] उनके ज़बीहा के हराम होने का बयान और अन्य अहकाम। | [क्र. 246] फासिक के ज़बीहा का "सवाल और जवाब"। [पृष्ठ 251] [क्र. 246] उनसे कम दर्जे के गुमराहों का ज़िक्र और उनका हुक्म। | [क्र. 246] बिना निकाह के औरत को घर में रख लेने वाले, यौम-ए-नहर की सुबह सादिक के बाद लेकिन फज्र की नमाज़ से पहले कुर्बानी करने वाले, यदि मुसलमान गरीब न हों, और कुर्बानी के तीसरे हिस्से तथा उस हिस्से को खुद खाने वाले के बारे में "सवाल"। [पृष्ठ 251] [क्र. 246] आजकल के यहूद व नसारा के ज़बीहा का "सवाल"। | [क्र. 246] बिना सबूत के ज़िना का हुक्म लगाना हराम है। बल्कि यदि वे पति-पत्नी की तरह रहते हों, तो उनके पति-पत्नी होने की गवाही दी जा सकती है और ज़ानी का ज़बीहा भी हलाल है। [पृष्ठ 252] [क्र. 246] यहूद व नसारा मसीह और उज़ैर की दिव्यता के कायल हैं, उनका ज़बीहा हराम है, इसी पर फतवा है और यही ज़ाहिर-उर-रिवायत बताया गया है। | [क्र. 246] देहातों में यौम-ए-नहर की सुबह सादिक के बाद कुर्बानी हो जाएगी, शहरों में नहीं होगी; ईद की नमाज़ के बाद होना वाजिब है। [पृष्ठ 252] [क्र. 247] कुछ के नज़दीक जायज़ है अलबत्ता कराहत में कोई शक नहीं। | [क्र. 247] कुर्बानी के गोश्त के तीन हिस्से करना मुस्तहब है, सारा गोश्त खुद भी खा सकते हैं, अलबत्ता यह गोश्त यहाँ के गैर-मुस्लिमों को देना जायज़ नहीं। [पृष्ठ 253] [क्र. 248] आजकल के नसारा शरीयत के अनुसार ज़बह भी नहीं करते; 1219 हिजरी के एक मुशाहदे का ज़िक्र। | [क्र. 248] फासिक के ज़बीहा से "सवाल और जवाब"। [पृष्ठ 253] [क्र. 249] कादियानी और वहाबी के ज़बीहा का "सवाल और जवाब"। | [क्र. 249] फासिक के ज़बीहा, उसकी ज़ियाफ़त और जनाज़े की नमाज़ से "सवाल"। [पृष्ठ 253] [क्र. 249] देवबंदी के भेजे हुए गोश्त से "सवाल और जवाब"। | [क्र. 249] फासिक का ज़बीहा जायज़ है, उसकी जनाज़े की नमाज़ वाजिब है और उसकी दावत कुबूल करने और न करने में सलफ़ सालेहीन के बीच मतभेद है। [पृष्ठ 253] [क्र. 250] बोहरे का ज़बीहा हराम-दर-हराम है, और ज़बह करने का पेशा हलाल है। | [क्र. 250] कसाई का पेशा जायज़ है। [पृष्ठ 254] [क्र. 250] गाय को ज़बह करने और पेड़ों को काटने के बारे में जो हदीस रिवायत करते हैं वह मौज़ू है। | [क्र. 250] उपरोक्त मसले का "सवाल और जवाब"। [पृष्ठ 254] [क्र. 251] औरतों के ज़बीहा के बारे में दो इस्तिफ़्ता और उनका जवाब। | [क्र. 251] खानिया, शामी और बज़ाज़िया से मसले का विवरण और इस बात की स्पष्टता कि कुर्बानी का कोई भी हिस्सा कसाई की मज़दूरी में न दिया जाए। [पृष्ठ 255]

۲۴۶ | ان کے ذبیحہ کے حرام ہونے کا بیان اور دیگر احکام۔ | فاسق کے ذبیحہ کا "سوال وجواب" | ۲۴۶ | ۲۵۱ ۲۴۶ | ان سے کم درجہ کے گمراہوں کا ذکر اور ان کا حکم۔ | بے نکاحی عورت گھر میں ڈال لینے والے یوم نحر صبح صادق کے بعد نماز فجر سے قبل قربانی کرنے والے مسلمان غرباء نہ ہوں تو قربانی کے تیسرے حصہ اور اس حصہ کو خود کھانے والے کے بارے میں "سوال" | ۲۴۶ | ۲۵۱ ۲۴۶ | آج کل کے یہود و نصاریٰ کے ذبیحہ کا "سوال" | پر بلا ثبوت زناء کا حکم لگانا حرام ہے۔ بلکہ میاں بیوی کی طرح رہتے ہوں تو ان کے میاں بیوی ہونے کی گواہی دی جاسکتی ہے اور زانی کا ذبیحہ بھی حلال ہے۔ | ۲۴۶ | ۲۵۲ ۲۴۶ | یہود و نصاری الوہیت مسیح و عزیر کے قائل ہیں، ان کا ذبیحہ حرام، اسی پر فتوی اور یہی ظاہر الروایۃ بتایا گیا۔ | دیہات میں یوم نحر صبح صادق کے بعد قربانی کی تو ہو جائیگی شہر میں نہیں ہوگی، بعد نماز عید ہونا واجب ہے۔ | ۲۴۶ | ۲۵۲ ۲۴۷ | بعض کے نزدیک جائز البتہ کراہت میں شک نہیں۔ | قربانی کے گوشت کا تین حصہ کرنا امر استحبا بی ہے سارا گوشت خود بھی کھا سکتے ہیں البتہ یہ گوشت یہاں کے غیر مسلموں کو دینا جائز نہیں۔ | ۲۴۷ | ۲۵۳ ۲۴۸ | آج کل کے نصاریٰ بطور شرع ذبح بھی نہیں کرتے ۱۲۹۱ھ کے ایک مشاہدہ کا ذکر۔ | فاسق کے ذبیحہ سے "سوال وجواب" | ۲۴۸ | ۲۵۳ ۲۴۹ | قادیانی اور وہابی کے ذبیحہ کا "سوال وجواب" | فاسق کے ذبیحہ، اس کی ضیافت اور نماز جنازہ سے "سوال" | ۲۴۹ | ۲۵۳ ۲۴۹ | دیوبندی کے بھیجے ہوئے گوشت سے "سوال وجواب" | فاسق کا ذبیحہ جائز، نماز جنازہ اس کی واجب اور اس کی دعوت قبول کرنے اور نہ کرنے میں سلف صالحین کے اندر اختلاف ہے۔ | ۲۴۹ | ۲۵۳ ۲۵۰ | بوہرے کا ذبیحہ حرام در حرام، اور ذبیحہ کا پیشہ حلال ہے۔ | قصاب پیشہ کا جائز ہے۔ | ۲۵۰

| ۲۵۴ ۲۵۰ | ذبح بقر اور قاطع شجر کے بارے میں جو حدیث روایت کرتے ہیں موضوع ہے۔ | مسئلہ بالا کا "سوال وجواب" | ۲۵۰ | ۲۵۴ ۲۵۱ | دو استفتاء دربارہ ذبیحہ نساء اور ان کا جواب۔ | خانیہ، شامی اور بزازیہ سے مسئلہ کا جزئیہ اور اس امر کی تصریح کہ قربانی کا کوئی حصہ قصاب کی اجرت میں نہ دے۔ | ۲۵۱ | ۲۵۵

Fatawa Razawiyya Volume 20

- "Question" regarding the slaughter of a hermaphrodite animal | 255 | Description of Bahira and Sa'iba | 260
- Sacrifice of a hermaphrodite is not permissible. Such meat does not cook when cooked, but it is certainly halal after slaughter. | 255 | In the Great Quran, declaring such animals haram is described as the act of infidels, and it has been refuted. | 260
- Sub-point of the issue from Dur-e-Mukhtar and Alamgiri. | 255 | This has no relation to 'that over which any name other than Allah's has been invoked', nor is the sweet from idols' altars included in this. | 261
- If a goat's kid raised on a bitch's milk has passed the weaning period, it is halal without doubt. If it's within that period, abstaining from that milk for a few days before slaughtering also makes it halal. | 256 | An animal over which a name other than Allah's is taken at the time of slaughter is 'that over which any name other than Allah's has been invoked'. | 261
- If slaughtered in that state, eating it is disliked (Makruh). | 256 | Refutation of the ignorant notions of the Wahhabis. | 261
- Scholars differ on whether this dislike is Tahrimi (prohibitive) or Tanzihi (scrupulous). In Nawazil, Khulasa, Khania, Zakhira, Bazzazia, Tabyin, Takmilla, Dur-e-Mukhtar, etc., Tanzihi is specified, and this is Imam Muhammad's view and it is stronger in terms of evidence. | 256 | Muslims should not take sweets offered to idols. Taking such sweets is both a humiliation and use according to the infidels' intent. | 261
- Proof of the issue from the texts of Dur-e-Mukhtar, Takmilla, Hindia, Fatawa-e-Kubra, Khazana, Shami, Fath-ul-Allah-il-Mueen. | 257 | However, eating such animals is against their intent. But the condition is that there should be no discord (Fitna). | 261
- Precautionary ruling. | 258 | It is necessary to avoid discord (Fitna). | 261
- The same "Question and Answer" again. | 258 | "Question" about slaughtering an animal offered (to idols) and its meat. | 261
- Question and answer regarding the permissibility and impermissibility of a kid raised on human milk. | 259 | If an infidel says the names of idols and a Muslim slaughters it by taking Allah's name, the animal is halal. | 261
- "Question" regarding animals left in the name of idols. | 260 | This act is forbidden for Muslims and that meat is disliked (Makruh). | 261

- (Left empty) | | "Question and answer" regarding buying an animal with cut ears dedicated to idols, and then slaughtering and eating it oneself. | 262

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

- उभयलिंगी (خنثی) जानवर के ज़बीहा का "सवाल" | २५५ | बहीरा और साइबा का बयान | २६०
- उभयलिंगी की क़ुर्बानी जायज़ नहीं। ऐसा गोश्त पकाने से पकता नहीं, ज़बह के बाद वह हलाल ज़रूर है। | २५५ | क़ुरआन अज़ीम में ऐसे जानवरों को हराम क़रार देना काफ़िरों का काम बताया गया है, और इसे रद्द फ़रमाया गया है। | २६०
- दुर्रे-मुख्तार और आलमगिरी से मसले का जुज़इया। | २५५ | इसका 'मा अहल्ला बिही लि-ग़ैरिल्लाह' (जिस पर अल्लाह के सिवा किसी और का नाम लिया गया हो) से कोई संबंध नहीं है, और न ही बुतों के थान की मिठाई इसमें शामिल है। | २६१
- कुतिया के दूध से परवरिश पाने वाले बकरी के बच्चे को दूध छोड़े मुद्दत गुज़र गई हो तो बिना किसी संकोच के हलाल है। मुद्दत के अंदर दो-चार दिन उस दूध से परहेज़ करके हलाल किया तब भी हलाल है। | २५६ | ज़बह के वक़्त जिस जानवर पर ग़ैर अल्लाह का नाम लिया जाए, वह 'मा अहल्ला बिही लि-ग़ैरिल्लाह' है। | २६१
- इसी हालत में ज़बह किया तो उसका खाना मकरूह है। | २५६ | वहाबियों के जाहिलाना ख़याल का रद्द। | २६१
- विद्वानों का इसमें मतभेद है कि यह मकरूह तह्रिमी है या तन्ज़ीही। नवाज़िल, ख़ुलासा, ख़ानिया, ज़ख़ीरा, बज़्ज़ाज़िया, तबयीन, तकमिल्ला, दुर्रे-मुख्तार आदि में तन्ज़ीही की स्पष्टता है और यही इमाम मुहम्मद का क़ौल है और प्रमाण के लिहाज़ से प्रबल है। | २५६ | बुतों के चढ़ावे की मिठाई मुसलमानों को नहीं लेनी चाहिए। ऐसी मिठाई लेना ज़िल्लत भी है और काफ़िरों के मक़सद के अनुकूल इस्तेमाल भी। | २६१
- दुर्रे-मुख्तार, तकमिल्ला, हिंदिया, फ़तावा कुबरा, ख़ज़ाना, शामी, फ़तहुल अल्लाह अल-मुईन के इबारतों से मसले की पुष्टि। | २५७ | अलबत्ता ऐसे जानवरों का खाना उनकी मंशा के खिलाफ़ है। मगर शर्त यह है कि फ़ितना न हो। | २६१
- एहतियाती हुक्म। | २५८ | फ़ितना से बचना लाज़िम है। | २६१
- यही "सवाल-जवाब" दोबारा। | २५८ | चढ़ावे के जानवर के ज़बह करने और उसके गोश्त से मुताल्लिक "सवाल"। | २६१

- इंसानी दूध पर परवरिश पाने वाले बच्चे की हिल्लत और हुरमत का सवाल-जवाब। | २५९ | काफ़िर बुतों के नाम कहे और मुसलमान अल्लाह का नाम लेकर ज़बह करे तो जानवर हलाल है। | २६१
- बुतों के नाम पर छोड़े हुए जानवर के मुताल्लिक "सवाल"। | २६० | यह फ़ेल मुसलमानों के लिए मना है और वह गोश्त मकरूह है। | २६१
- (बायां हिस्सा रिक्त) | | बुतों के नाम पर कान कटे हुए जानवर को ख़रीद कर अपने तौर पर ज़बह करने और खाने का "सवाल-जवाब"। | २६२

पृष्ठ २६/६३०

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

- خنثی جانور کے ذبیحہ کا "سوال" ۲۵۵ | بحیرہ اور سائبہ کا بیان ۲۶۰
- خنثی کی قربانی جائز نہیں۔ ایسا گوشت پکائے سے پکتا نہیں ذبح کے بعد وہ حلال ضرور ہے۔ ۲۵۵ | قرآن عظیم میں ایسے جانوروں کو حرام قرار دینا کافروں کا کام بتایا، اور اس کو رد فرمایا۔ ۲۶۰
- در مختار اور عالمگیری سے مسئلہ کا جزئیہ۔ ۲۵۵ | اس کو ما اھل بہ لغیر اللہ سے کوئی علاقہ نہیں نہ بتوں کے تھان کی مٹھائی اس میں داخل ہے۔ ۲۶۱
- کتیا کے دودھ سے پرورش پانے والے بکری کے بچے کو دودھ چھوڑے مدت گزر گئی ہو تو بے خرخشہ حلال ہے۔ مدت کے اندر دو چار روز اس دودھ سے پرہیز کر کے حلال کیا تب بھی حلال ہے۔ ۲۵۶ | ذبح کے وقت جس جانور پر غیر اللہ کا نام لیا جائے وہ ما اہل بہ لغیر اللہ ہے۔ ۲۶۱
- اسی حالت میں ذبح کیا تو اس کا کھانا مکروہ ہے۔ ۲۵۶ | وہابیہ کے جاہلانہ خیال کا رد۔ ۲۶۱
- علماء کا اس میں اختلاف ہے کہ یہ کراہت تحریمی ہے یا تنزیہی۔ نواز ل، خلاصہ ، خانیہ ذخیرہ، بزازیہ، تبیین، تکملہ، در مختار وغیرہ میں تنزیہی کی تصریح ہے اور یہی امام محمد کا قول ہے اور من حیث الدلیل قوی ہے۔ ۲۵۶ | بتوں کے چڑھاوے کی مٹھائی مسلمانوں کو نہ لینا چاہئے۔ ایسی مٹھائی لینا ذلت بھی ہے اور کافروں کی مراد کے موافق استعمال بھی۔ ۲۶۱
- در مختار ، تکملہ، ہندیہ، فتاوی کبری، خزانہ، شامی، فتح اللہ المعین کی عبارتوں سے مسئلہ کا اثبات۔ ۲۵۷ | البتہ ایسے جانوروں کا کھانا ان کی مراد کے خلاف ہے۔ مگر شرط یہ ہے کہ فتنہ نہ ہو۔ ۲۶۱

- احتیاطی حکم۔ ۲۵۸ | فتنہ سے بچنا لازم ہے۔ ۲۶۱
- یہی "سوال وجواب" دوبارہ۔ ۲۵۸ | چڑھاوے کے جانور کے ذبح کرنے اور اس کے گوشت سے "سوال" ۲۶۱
- آدمی کے دودھ پر پرورش پاتے ہوئے بچہ کی حلت وحرمت کا سوال وجواب۔ ۲۵۹ | کافر بتوں کے نام کہے اور مسلمان اللہ کا نام لے کر ذبح کرے تو جانور حلال ہے۔ ۲۶۱
- بتوں کے نام پر چھوڑے ہوئے جانور کے متعلق "سوال" ۲۶۰ | یہ فعل مسلمانوں کے لئے منع ہے اور وہ گوشت مکروہ ہے۔ ۲۶۱
- (خالی) | | بتوں کے نام پر کان کٹے ہوئے جانور کو خرید کر اپنے طور پر ذبح کرنے اور کھانے کا "سوال وجواب" ۲۶۲

Fatawa-e-Razvia Volume 20

Page 262: Question regarding consuming oil cooked with prohibited items like released bulls and turtles etc. Page 267: If the intention of the slaughterer is the worship of Sheikh Saddu, the slaughtered animal becomes carrion (haram). If the intention of worship was not there and it was slaughtered in the name of Allah, then the slaughtered animal is halal.

Page 262: A bull is halal. Rebuttal of Molvi Abdul Hai Sahib calling it haram, however, even a permissible thing becomes prohibited if it leads Muslims to humiliation. Page 267: Detailed ruling on the matter in question.

Page 263: A prohibited thing remains prohibited even after burning, and if mixed with halal, it makes that haram too. Page 269: Subul al-Asfiya fi Hukm adh-Dhaba'ih al-Awliya (Ways of the Pure regarding the ruling on animals slaughtered for saints).

Page 263: "Question and Answer" regarding released animals. Page 269: What is the ruling if an animal named after elders/saints is slaughtered with Takbeer (Allahu Akbar).

Page 264: Excerpt from Alamgiri that if the owner makes such an animal permissible, it is permissible, otherwise prohibited due to being someone else's property. Page 269: In the permissibility or prohibition of the slaughtered animal, the intention of the slaughterer is taken into account.

Page 264: Mention of the issue 'Zafar contrary to genus' in this regard. Page 269: Detailed description of different intentions.

Page 264: The same issue repeated again. Page 270: Excerpt of the issue from Alamgiri, Jami' al-Fatawa, Tatar-Khaniya.

Page 265: Sheikh Saddu is an evil spirit. Page 270: In the intention of slaughter, the intention at the specific time of slaughter is also taken into account.

Page 265: "Question" about slaughtering a chicken in the name of Sheikh Saddu and having a Milad and feeding people on that occasion. Page 270: Support for this matter from other Sharia matters.

Page 266: If Milad is recited there, it will prohibit honoring such spirits whose practices are not even within Islam; one should not eat the chicken slaughtered for

them, rather their food at all. Page 271: The fame and calling out before slaughtering, especially by a minor slaughterer, holds no weight.

Page 266: Question regarding a Maulvi Sahib who ate at the house of those who dedicate animals to someone other than Allah. Page 271: Attributing (a name) does not mean worship; therefore, it is incorrect to conclude that these animals will be used for the worship of those elders.

Page 266: Detail and explanation of "Ma uhilla bihi lighayrillahi" (that which is dedicated to other than Allah) and slaughter for saints etc. Page 271: Examples of this from Salah, Fasting, Hajj, Zakat etc.

फ़तावा-ए-रज़विया खंड २०

पृष्ठ २६२: छोड़े हुए सांड और कछुए आदि हराम वस्तुओं को जलाकर या तेल में पकाकर पके हुए तेल को खाने का "सवाल"। पृष्ठ २६७: ज़बह करने वाले की नीयत अगर शेख सद्दू की इबादत हो तो ज़बीहा मुर्दार हो जाएगा और इबादत की नीयत न की और ज़बह अल्लाह के नाम से किया तो ज़बीहा हलाल हुआ।

पृष्ठ २६२: सांड हलाल है। और मौलवी अब्दुल हई साहब के इसे हराम कहने का खंडन, लेकिन वह मुबाह भी वर्जित हो जाता है जो मुसलमानों को ज़िल्लत पर पेश करे। पृष्ठ २६७: मसअले का विस्तृत हुक्म।

पृष्ठ २६३: हराम चीज़ जलने के बाद भी हराम रहेगी, और हलाल में मिल जाने पर उसे भी हराम कर देगी। पृष्ठ २६९: सुबुल अल-अस्फिया फ़ी हुक्म अद-ज़बाईह अल-औलिया (बुज़ुर्गों के नाम पर ज़बह किए गए जानवरों के हुक्म के बारे में पवित्र मार्ग)।

पृष्ठ २६३: छोड़े हुए जानवर के संबंध में "सवाल व जवाब"। पृष्ठ २६९: बुज़ुर्गों के नाम का जानवर तकबीर के साथ ज़बह किया जाए तो क्या हुक्म है।

पृष्ठ २६४: आलमगीरी का अंश कि ऐसे जानवर को यदि मालिक मुबाह कर दे तो मुबाह, अन्यथा किसी और के स्वामित्व के कारण मना है। पृष्ठ २६९: ज़बीहा की हलाली या हराम होने में ज़बह करने वाले की नीयत का एतबार है।

पृष्ठ २६४: इस संबंध में 'ज़फ़र बनाम जिन्स' के मसअले का उल्लेख। पृष्ठ २६९: विभिन्न नीयतों का विस्तृत वर्णन।

पृष्ठ २६४: यही मसअला फिर से दोहराया गया। पृष्ठ २७०: आलमगीरी, जामे-उल-फ़तावा, तातारखानिया से मसअले का अंश।

पृष्ठ २६५: शेख सद्दू एक ख़बीस रूह (बुरी आत्मा) है। पृष्ठ २७०: ज़बह की नीयत में भी ज़बह के विशेष समय की नीयत का एतबार है।

पृष्ठ २६५: शेख सद्दू के नाम से मुर्गा ज़बह करने और उस अवसर पर मीलाद पढ़वाने और खाना खिलाने का "सवाल"। पृष्ठ २७०: इस बात का अन्य शरई मामलों से समर्थन।

पृष्ठ २६६: अगर वहाँ मीलाद पढ़ा जाए तो वह ऐसी रूहों के सम्मान से मना करेगा जिनका इस्लाम तक में कोई चलन नहीं, उनके लिए जो मुर्गा ज़बह हो वह बल्कि उनका खाना न खाए। पृष्ठ २७१: ज़बह से पहले की प्रसिद्धि और पुकार, विशेषकर नाबालिग ज़बह करने वाले की, उसका कोई एतबार नहीं।

पृष्ठ २६६: ऐसे मौलवी साहब के बारे में सवाल जिन्होंने अल्लाह के अलावा किसी और के नाम का जानवर करने वालों के घर खाना खाया। पृष्ठ २७१: निस्बत (जुड़ाव) का मतलब इबादत नहीं है, इसलिए यह निष्कर्ष निकालना सही नहीं है कि इन जानवरों से उन बुज़ुर्गों की इबादत की जाएगी।

पृष्ठ २६६: 'मा उहिल्ला बिही लिग़ैरिल्लाह' और बुज़ुर्गों के नाम पर ज़बह आदि का विस्तृत विवरण। पृष्ठ २७१: नमाज़, रोज़ा, हज, ज़कात आदि से इसका उदाहरण।

पृष्ठ 27 of 630

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۰

۲۶۲: چھوڑے ہوئے سانڈ اور کچوے وغیرہ حرام اشیاء کو جلا کر یا تیل میں پکا کر پکے ہوئے تیل کے کھانے کا "سوال" ۲۶۷: ذبح کرنے والے کی نیت اگر شیخ سدو کی عبادت ہو تو ذبیحہ مردار ہو جائے گا اور عبادت کی نیت نہ کی اور ذبح اللہ کے نام سے کیا تو ذبیحہ حلال ہوا۔

۲۶۲: سانڈ حلال ہے۔ اور مولوی عبدالحئی صاحب کے اسے حرام کہنے کی تردید، لیکن وہ مباح بھی ممنوع ہو جاتا ہے جو مسلمانوں کو ذلت پر پیش کرے۔ ۲۶۷: صورتِ مسئولہ کا تفصیلی حکم۔

۲۶۳: حرام شے جلنے کے بعد بھی حرام رہے گی، اور حلال میں مخلوط ہو تو اسے بھی حرام کر دے گی۔ ۲۶۹: سبل الاصفیا في حکم الذبائح اللاولیاء

۲۶۳: چھوڑے ہوئے جانور کے متعلق "سوال و جواب" ۲۶۹: بزرگوں کے نام کا جانور تکبیر کے ساتھ ذبح کیا جائے تو کیا حکم ہے۔

۲۶۴: عالمگیری کا جزئیہ کہ ایسے جانور کو مالک مباح کر دے تو مباح ورنہ ملک غیر کی وجہ سے ممنوع ہے۔ ۲۶۹: ذبیحہ کی حلت یا حرمت میں نیت ذابح کا اعتبار ہے۔

۲۶۴: اس سلسلہ میں مسئلہ ظفر بخلاف جنس کا تذکرہ۔ ۲۶۹: مختلف نیتوں کا تفصیلی بیان۔

۲۶۴: یہی مسئلہ پھر مکرر۔ ۲۷۰: عالمگیری، جامع الفتاویٰ، تاتارخانیہ سے مسئلہ کا جزئیہ۔

۲۶۵: شیخ سدو ایک روح خبیث ہے۔ ۲۷۰: نیت ذبح میں بھی خاص وقت ذبح کی نیت کا اعتبار ہے۔

۲۶۵: شیخ سدو کے نام سے مرغ ذبح کرنے اور موقعہ پر میلاد پڑھوانے اور کھانا کھلانے کا "سوال"۔ ۲۷۰: اس امر کی تائید دیگر امور شرعیہ سے۔

۲۶۶: اگر وہاں میلاد پڑھے تو ایسی روحوں کی تعظیم سے منع کرے گا جن کا اسلام تک معمول نہیں، ان کے لئے جو مرغ ذبح ہو وہ بلکہ ان کا کھانا نہ کھائے۔ ۲۷۱: ذبح سے پہلے کی شہرت و پکار خصوصاً صغیر ذابح کی اس کا کچھ اعتبار نہیں۔

۲۶۶: ایسے مولوی صاحب کے متعلق سوال جنھوں نے غیر اللہ کے نام کا جانور کرنے والوں کے گھر کھانا کھایا۔ ۲۷۱: اضافت کا مطلب عبادت نہیں، اس لئے اس کا یہ مطلب نکالنا صحیح نہیں کہ ان جانوروں سے ان بزرگوں کی عبادت کی جائے گی۔

۲۶۶: ما اھل بہ لغیر اللہ اور ذبح اولیاء وغیرہ کی تفصیل و تشریح۔ ۲۷۱: نماز، روزہ، حج، زکوۃ وغیرہ سے اس کی مثال۔

Fatawa-e-Razviya Volume 20

Subject	Page	Subject	Page
Those who declare them prohibited based on attribution are daring against the Sharia.	271	In such a situation, accusing the common people of worship against their own clarification due to lack of change is sheer excess.	277
Proof from Hadith and books of Fiqh for such attributions, proof from Hadith for various attributions of specific slaughtering.	271	Supposing someone had such an intention, the ruling of disbelief will be limited to him; applying a general ruling would not be correct.	278
According to the clarification of scholars, one who declares attribution as a cause of prohibition absolutely is ignorant.	272	Summary ruling of the issue.	278
Texts from Durr-e-Mukhtar and Shami regarding permissible attributions for slaughtering.	273	Explanation of the verse "And do not eat of that upon which the name of Allah has not been mentioned" from Tafsir al-Kabir.	279
If an ignorant person performs this attribution with the intention of worship, we also call him an infidel; however, if the slaughterer does not have this intention and slaughters for the sake of Allah, then the animal will be lawful.	273	"Question and Answer" regarding the cause and prohibition of a fetus.	279
Condemnation of ill-will (bad suspicion) from the Quran, Hadith, and sayings of the elders of religion.	273	Ibid., the above-mentioned issue.	279
Specific issue regarding "Ma Uhilla Bihi Lighairillah" (what is consecrated to other than Allah) with clarifications from Munyah, Zakheerah, Sharh Wahbaniyah, Durr-e-	275	"Question" regarding buying meat from non-Muslims.	280

Subject	Page	Subject	Page
Mukhtar, etc., stating that we cannot harbor ill-will of seeking proximity to other than Allah through this slaughtering.			
A detail from Shami and Qazi Khan regarding "Bismillah binam-e-Khuda binam-e-Muhammad" that if the name of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is taken out of respect, there is no harm; but if partnership with Allah is intended, the slaughtered animal is prohibited.	275	It is not permissible to buy meat from a polytheist who is not of the People of the Book; the word of a disbeliever is not reliable at all regarding lawful and prohibited.	281
Detail from Shami and Durr-e-Mukhtar regarding "In the name of God and in the name of Muhammad" and the fatwa of non-disbelief.	276	An exceptional case.	282
Warning and calling out the ignorance of those who issue a fatwa of absolute prohibition for such animals.	276	One who calls this ruling "prohibited" and "fabricated" in opposition is liable to disbelief. Repentance and renewal of Islam are necessary.	282
Refutation of the opponent's argument in support of the intention of worship.	276	Those who still do not agree and buy meat from them, Muslims should boycott them.	282
Specification and lack of change are also not baseless.	277		

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द २०

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
जो लोग निसबत (attribution) के आधार पर उन्हें हराम बताते हैं, वे शरीयत पर हिमाकत करते हैं।	२७१	ऐसी स्थिति में परिवर्तन न होने के कारण आम लोगों पर उनके स्पष्टीकरण के विपरीत इबादत का आरोप लगाना सरासर ज्यादती है।	२७७
हदीस और फ़िक़्ह की किताबों से ऐसी निसबतों का सबूत, विशेष ज़ब्ह की विभिन्न निसबतों का हदीस से सबूत।	२७१	मान लीजिए किसी की ऐसी नीयत थी, तो कुफ्र का हुक्म उसी तक सीमित रहेगा; सामान्य हुक्म लगाना सही नहीं होगा।	२७८
विद्वानों के स्पष्टीकरण के अनुसार, निसबत को पूर्ण रूप से हराम होने का कारण बताने वाला अज्ञानी है।	२७२	मसले का संक्षिप्त हुक्म।	२७८
दुर्रे मुख्तार और शामी से ज़ब्ह की जायज़ निसबतों के साक्ष्य।	२७३	आयत 'ला ताकुलु मिम्मा लम युज़करिस्मुल्लाहि अलैहि' की तफ़सीर-ए-कबीर से व्याख्या।	२७९
अगर कोई अज्ञानी यह निसबत इबादत की नीयत से करे, तो उसे हम भी काफ़िर कहते हैं; लेकिन अगर ज़ब्ह करने वाले की यह नीयत न हो और वह अल्लाह के वास्ते ज़ब्ह करे, तो जानवर हलाल होगा।	२७३	भ्रूण (fetus) की वजह और हुरमत का "सवाल और जवाब"।	२७९
कुरान, हदीस और बुजुर्गों के कथनों से बदगुमानी (बुरी धारणा) की निंदा।	२७३	वही, उपरोक्त मसला।	२७९
"मा उहिल्ला बिही लि-गैरुल्लाह" के विशेष मसले में मुनियाह, ज़खीरा, शरह वहबानिया, दुर्रे मुख्तार आदि का स्पष्टीकरण कि हम इस ज़ब्ह से गैर-	२७५	गैर-मुस्लिमों से मांस खरीदने का "सवाल"।	२८०

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
अल्लाह की निकटता चाहने की बदगुमानी नहीं कर सकते।			
शामी और काज़ी खान से 'बिस्मिल्लाह बनाम-ए-खुदा बनाम-ए-मुहम्मद' का मसला कि यदि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का नाम सम्मान स्वरूप लिया गया हो तो कोई हर्ज नहीं, और यदि अल्लाह के साथ साझेदारी मुराद हो तो ज़बीहा हराम है।	२७५	गैर-किताबी मुशरिक से मांस खरीदना जायज़ नहीं, हलाल और हराम के बारे में काफ़िर की बात बिल्कुल विश्वसनीय नहीं है।	२८१
शामी और दुर्रे मुख्तार से 'बनाम-ए-खुदा व बनाम-ए-मुहम्मद' का मसला और कुफ्र न होने का फतवा।	२७६	एक अपवादात्मक स्थिति।	२८२
ऐसे जानवरों की पूर्ण हराम होने का फतवा देने वालों को चेतावनी और उनकी अज्ञानता का प्रदर्शन।	२७६	इस हुक्म के खिलाफ हराम और इसे बनावटी बताने वाले पर कुफ्र का लागू होना। तौबा और इस्लाम का नवीनीकरण अनिवार्य है।	२८२
इबादत के इरादे के समर्थन में विपक्षी के तर्क का खंडन।	२७६	अब भी जो न माने और उनसे मांस खरीदे, मुसलमानों को उसका बहिष्कार (boycott) करना चाहिए।	२८२
विशेषता और परिवर्तन न होना भी निराधार नहीं है।	२७७		

موضوع	صفحہ
جو لوگ اضافت کی بنیاد پر ان کو حرام بتاتے ہیں شریعت پر جرات کرتے ہیں۔	۲۷۱
حدیث اور کتب فقہ سے ایسی ضافتوں کا ثبوت خاص ذبح کی مختلف اضافتوں کا حدیث سے ثبوت۔	۲۷۱
حسبِ تصریح علماء مطلقاً اضافت کو سببِ حرمت قرار دینے والا جاہل ہے۔	۲۷۲
درمختار اور شامی سے ذبح کی جائز اضافتوں کی نصوص۔	۲۷۳
اگر کوئی جاہل یہ اضافت بہ نیت عبادت کرے اس کو ہم بھی کافر کہتے ہیں لیکن ذابح کی یہ نیت نہ ہو اور وہ اللہ کے واسطے ذبح کرے تو جانور حلال ہوگا۔	۲۷۳
ایسی صورت میں عدم تبدیل سے عوام کی تصریح کے خلاف عبادت کا الزام سراسر زیادتی ہے۔	۲۷۷
بالفرض کسی نے ایسی نیت کی ہو تو حکمِ کفر اسی پر مقصور رہے گا عام حکم لگانا صحیح نہ ہوگا۔	۲۷۸
مسئلہ کا خلاصہ حکم۔	۲۷۸
آیت لا تاکلوا مما لم یذکر اسم اللہ علیہ کی تشریح تفسیرِ کبیر سے۔	۲۷۹
جنین کی علت وحرمت کا "سوال وجواب"	۲۷۹

موضوع	صفحہ
قرآن و حدیث واقوالِ بزرگانِ دین سے بدگمانی کی مذمت۔	۲۷۳
خاص مسئلہ مَا اھل بہ لغیر اللہ میں منیہ، ذخیرہ، شرح وہبانیہ، درمختار وغیرہ کی تصریح کہ ہم اس ذبح سے تقرب الی غیر اللہ کی بدگمانی نہیں کر سکتے۔	۲۷۵
شامی اور قاضی خاں سے بسم اللہ بنام خدا بنام محمد کا جزئیہ کہ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا نام تعظیماً لیا ہو تو کوئی حرج نہیں، اور اللہ کے ساتھ شرکت مرادی ہو تو ذبیحہ حرام ہے۔	۲۷۵
شامی اور درمختار سے بنام خدا وبنام محمد کا جزئیہ اور عدم کفر کا فتویٰ۔	۲۷۶
ایسے جانور کی مطلقاً حرمت کا فتویٰ دینے والوں کو تنبیہ اور ان کی تجہیل	۲۷۶
قصدِ عبادت کی تائید میں مخالف کی دلیل کا رد۔	۲۷۶
ایضاً مسئلہ مذکورہ بالا۔	۲۷۹
غیر مسلموں سے گوشت خریدنے کا "سوال"	۲۸۰
مشرک غیر کتابی سے گوشت خریدنا جائز نہیں حلال وحرام میں کافر کا قول بالکل معتبر نہیں۔	۲۸۱
ایک استثنائی شکل۔	۲۸۲
اس حکم کے خلاف حرام اور اس کو بناوٹی بتانے والے پر لزومِ کفر ہے۔ توبہ و تجدیدِ اسلام ضروری ہے۔	۲۸۲
اب بھی جو نہ مانے اور ان سے گوشت خریدے مسلمان اس کا مقاطعہ کریں۔	۲۸۲

تخصیص اور عدم تبدیل بھی بے اصل نہیں۔ ۲۷۷

Fatawa Razawiyya Volume 20

Page No.	Left Column Content	Page No.	Right Column Content
288	Settlement on an incorrect type of condition in the purchase of meat is unlawful.	283	Likewise, the issue of purchasing meat from a non-believer.
289	A question on the above issue with the addition that the slaughterhouse is government-run and a Muslim is appointed for slaughtering.	283	Meat should not be purchased even in a lawful manner from loathsome people.
290	In the questioned scenario, purchasing, eating, or feeding the meat is not permissible.	283	A slaughtered animal was found, but the slaughterer is unknown. If only Muslims live in that area, it is halal. If such people also reside there whose slaughter is not permissible, then it is not halal.
290	As long as the animal was alive, it was certainly haraam (prohibited); it becomes halal through Shariah-compliant slaughter, and it was not obtained in the mentioned manner.	283	Answer to the objection regarding the issue of omitting the name of Allah (Tasmiah).
290	If a non-Muslim seller says that a Muslim slaughtered it, his word is not reliable in religious matters (Diyanat).	283	A usurped animal will become halal through slaughter, but the slaughterer is sinful for disposing of someone else's property.
290	Texts from Durr-e-Mukhtar, Shami, Hedaya, Tabyeen, Hindiyyah, Ashbah, Fath-ul-Qadeer.	283	If such an animal is for sacrifice (Qurbani), then several derived issues apply.
291	Difference between religious matters (Diyanat) and worldly	283	

Page No.	Left Column Content	Page No.	Right Column Content
	dealings (Mu'amalat) and an example from Hindiyyah.		Even if the meat is halal, it is forbidden for the slaughterer and others to eat it.
291	Mention of an exceptional case.	284	This prohibition is due to it being someone else's property.
291	A Muslim slaughtered an animal and sent it home through a non-Muslim servant; what is the ruling?	286	After disposing of usurped property, if it's impossible to return it, the owner can only take compensation.
291	This information pertains to dealings (Mu'amalat); if the heart is satisfied that he is telling the truth, it should be accepted.	286	Specific details of the issue from Durr-e-Mukhtar, Ashbah, Tanweer, Durar, Hedaya, etc., and support from Hadith.
293	Details from Tabyeen-ul-Haqa'iq and Durr-e-Mukhtar.	286	If a non-believer changes his mind about an abandoned animal and gifts it to someone, it is permissible for the recipient; it has nothing to do with "what is dedicated to other than Allah."
293	If there is some doubt in his word, do not eat.	287	Shah Abdul Aziz Dehlvi, who gives fatwas against enlightened scholars in this chapter, also considers the continuation of "dedicating to other than Allah" until the moment of slaughter as necessary for it to be prohibited.

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

पृष्ठ संख्या	बायां कॉलम सामग्री	पृष्ठ संख्या	दायां कॉलम सामग्री
288	मांस की खरीद में गलत प्रकार की शर्त पर समझौता नाजायज है।	283	वही, काफिर से मांस खरीदने का मसला।
289	उपरोक्त मसले पर इस वृद्धि के साथ सवाल कि बूचड़खाना सरकारी है और ज़ब्ह (वध) पर मुसलमान नियुक्त है।	283	घृणित लोगों से हलाल तरीके से भी मांस नहीं खरीदना चाहिए।
290	प्रश्नाधीन स्थिति में मांस खरीदना, खाना, खिलाना जायज़ नहीं है।	283	वध किया हुआ जानवर मिला, वध करने वाला अज्ञात है। यदि उस क्षेत्र में केवल मुसलमान ही रहते हैं, तो वह हलाल है। और यदि ऐसे लोग भी रहते हैं जिनका वध जायज़ नहीं है, तो हलाल नहीं है।
290	जब तक जानवर जीवित था, वह निश्चित रूप से हराम था; वह शरीयत के अनुसार वध से हलाल होगा, और उल्लिखित तरीके से प्राप्त नहीं हुआ।	283	बिस्मिल्लाह छोड़ने (तस्मिया छोड़ना) के मसले पर आपत्ति का उत्तर।
290	यदि कोई गैर-मुस्लिम विक्रेता कहे कि इसे किसी मुसलमान ने वध किया है, तो धार्मिक मामलों (दयानत) में उसकी बात विश्वसनीय नहीं है।	283	छीना हुआ (ग़सब किया हुआ) जानवर वध करने से हलाल हो जाएगा, लेकिन दूसरे की संपत्ति का उपयोग करने के कारण वध करने वाला गुनहगार हुआ।
290		283	यदि ऐसा जानवर कुर्बानी का हो, तो उस पर कई मसलों की व्याख्या।

पृष्ठ संख्या	बायां कॉलम सामग्री	पृष्ठ संख्या	दायां कॉलम सामग्री
	दुर्र-ए-मुख्तार, शामी, हिदाया, तबयीन, हिन्दिया, अश्बाह, फतहुल कदीर से प्रमाण।		
291	धार्मिक मामलों (दयानत) और सांसारिक लेनदेन (मुआमलत) में अंतर और हिन्दिया से उसका उदाहरण।	283	मांस हलाल होते हुए भी उसे वध करने वाले और दूसरों के लिए खाना हराम है।
291	एक अपवादात्मक स्थिति का वर्णन।	284	यह निषेध (हुरमत) दूसरे की मिल्कियत (स्वामित्व) के कारण है।
291	एक मुसलमान ने जानवर वध किया और उसे गैर-मुस्लिम नौकर के माध्यम से घर भेजा, क्या हुक्म है?	286	छीनी हुई चीज़ का उपयोग करने के बाद उसे लौटाना असंभव हो, तो मालिक केवल हर्जाना ले सकता है।
291	इस सूचना का संबंध लेनदेन (मुआमलत) से है, यदि दिल को तसल्ली हो कि वह सच कह रहा है, तो मान लिया जाए।	286	दुर्र-ए-मुख्तार, अश्बाह, तनवीर, दुरर, हिदाया आदि से मसले का विवरण और हदीस से पुष्टि।
293	तबयीनुल हकाइक और दुर्र-ए-मुख्तार का विवरण।	286	यदि काफिर ने छोड़े हुए जानवर पर अपना इरादा बदलकर किसी को उपहार (हिबा) में दे दिया, तो वह प्राप्तकर्ता के लिए जायज़ है, इसका "गैर-अल्लाह के नाम पर वध" से कोई संबंध नहीं है।
293	यदि उसकी बात में कुछ संदेह लगे तो न खाएं।	287	शाह अब्दुल अजीज देहलवी साहब जो इस अध्याय में अन्य विद्वानों के विरुद्ध फतवा देते हैं, वे भी वध के समय तक "गैर-अल्लाह के लिए पुकारना" (इहलाल लि-ग़ैरिल्लाह) की निरंतरता को आवश्यक मानते हैं।

صفحہ نمبر	بائیں کالم کا مواد	صفحہ نمبر	دائیں کالم کا مواد
۲۸۸	گوشت کی خریداری میں غلط قسم کی شرط پر صلح ناجائز۔	۲۸۳	ایضاً مسئلہ شراء اللحم من الکافر،
۲۸۹	مسئلہ بالا کا اس اضافہ کے ساتھ سوال کہ مذبح سرکاری ہے اور ذبح پر مسلمان مقرر ہے۔	۲۸۳	قابل نفرت لوگوں سے حلال طریقے پر بھی گوشت خریدنا نہیں چاہئے۔
۲۹۰	صورت مسئولہ میں گوشت خریدنا، کھانا، کھلانا جائز نہیں۔	۲۸۳	جانور مذبوح ملا، ذابح معلوم نہیں اگر اس علاقہ میں صرف مسلمان ہی بستے ہوں تو حلال ہے اور اگر ایسے لوگ بھی بستے ہوں جن کا ذبیحہ جائز نہیں، تو حلال نہیں۔
۲۹۰	جانور جب تک زندہ تھا بالیقین حرام تھا، ذبح شرعی سے حلال ہو گا، اور طریقہ مذکورہ پر اس کا حصول نہ ہوا۔	۲۸۳	مسئلہ متروک التسمیہ سے اعتراض کا جواب۔
۲۹۰	بیچنے والا غیر مسلم اگر یہ کہے کہ اس کو مسلمان نے ذبح کیا	۲۸۳	

صفحہ نمبر	بائیں کالم کا مواد	صفحہ نمبر	دائیں کالم کا مواد
	ہے۔ تو دیانات میں اس کی خبر معتبر نہیں۔		غصب کا جانور ذبح سے حلال ہو گا مگر ملک غیر میں تصرف کرنے کی وجہ سے ذابح گنہگار ہوا۔
۲۹۰	در مختار، شامی، ہدایہ، تبیین، ہندیہ، اشباہ، فتح القدیر سے نصوص۔	۲۸۳	ایسا جانور اگر قربانی کا ہو تو اس پر چند مسائل کی تفریع
۲۹۱	دیانات اور معاملات میں فرق اور ہندیہ سے اس کی مثال۔	۲۸۳	گوشت حلال ہوتے ہوئے بھی وہ گوشت ذابح اور دوسروں کو کھانا حرام۔
۲۹۱	ایک استثنائی صورت کا بیان۔	۲۸۴	یہ حرمت ملک غیر کی وجہ سے ہے۔
۲۹۱	مسلمان نے جانور ذبح کیا اور غیر مسلم نوکر کے ذریعہ گھر بھیجا کیا حکم ہے۔	۲۸۶	مغصوب میں تصرف کے بعد اس کا لوٹانا ناممکن ہو مالک صرف تاوان لے سکتا ہے۔
۲۹۱	اگر دل جمے کہ سچ کہہ رہا ہے، مان لیا جائے۔	۲۸۶	در مختار، اشباہ، تنویر، درر، ہدایہ وغیرہ سے مسئلہ کا جزئیہ اور حدیث سے تائید۔
۲۹۳	تبیین الحقائق اور در مختار کا جزئیہ۔	۲۸۶	کافر نے چھوڑے ہوئے جانور کو ارادہ بدل کر کسی کو ہبہ کر دیا تو ایسا جانور موہوب لہ کے

صفحہ نمبر	بائیں کالم کا مواد	صفحہ نمبر	دائیں کالم کا مواد
			لئے جائز، اسے مااھل بہ لغیر اللہ سے کچھ علاقہ نہیں۔
			شاہ عبدالعزیز صاحب دہلوی جو اس باب میں روشن علماء کے خلاف فتویٰ دیتے ہیں، وہ بھی تادم ذبح استمرار اہلال لغیر اللہ کو ضروری قرار دیتے ہیں۔
۲۹۳	اس کی بات میں کچھ شبہ معلوم ہو تو نہ کھائے۔	۲۸۷	

Fatawa Rizvia, Volume 20

[Right Column Content] 294 | Their evidentiary Hadith and the wording of Nishapuri convey the same meaning; rather, Shah Sahab has explicitly clarified this in his own Tafsir. 293 | The ruling on the issue is that with the change of intention, that animal became lawful. 295 | "Question and Answer" regarding a slaughtered animal whose slaughterer is unknown. 295 | "Question" regarding the rooster of Madar Sahab. 298 | The Muslim who slaughters in the name of Allah and takes its life for Him, it is lawful. 295 | Roosters should neither be taken to shrines nor should any specific rooster be considered mandatory. However, the reward should be conveyed to the souls of those elders. 295 | "Question" regarding Shah Abdul Aziz Sahab's fatwa of prohibition concerning the goat of 'Bare Peer Sahab' (Ghaus-ul-Azam). 296 | Shah Sahab has committed an error in this matter in both his Fatawa and Tafsir. 296 | Imam Malik states: without proof, only the word of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is acceptable; no other scholar is infallible. 296 | "Question and Answer" regarding animals dedicated in the name of elders. 296 | If a predator has torn the vein of a lawful animal, can it still be slaughtered provided it's alive, or not? And what is the ruling if the entire place of slaughter is consumed? 297 | The author's writing (footnote) in response to a fatwa from a Mufti of Kashmir.

[Left Column Content] Interpretation of the verse "Forbidden to you is the carrion." | 298 Refutation of the Wahhabi school in the matter of "what has been dedicated to other than Allah" through this interpretation. | 298 An injured or sick animal, no matter how weak its condition, if life is proven, it will become lawful through slaughter. | 299 After proof of life, there is no need for any other sign of life. | 299 A detailed point from Wajiz Kardari that if a beast of prey eats the head or rips open the belly and the animal is alive, then slaughtering it is permissible. | 299 In Wajiz Kardari, the word 'severing' (qat') is used regarding the vein. Severing is one thing, and piercing is another. | 300 Three subsidiary branches are mentioned in the text of Wajiz, in which there is an apparent contradiction. | 300 A refined reconciliation by the author between these statements. | 301 Another reconciliation and an unparalleled discourse on investigating the legal cause (Tahqiq al-Manat) in the absence of the place of slaughter. | 301 Agreement of all various subsidiary branches and the answer to the inquiry question. | 303 "Question" regarding the slaughter of an animal caught and injured by a dog. | 302 If the dog is a trained hunter and was released after reciting Bismillah, even if the animal dies from the wound, it is still lawful. | 302

फ़तावा रज़विया, जिल्द २०

[दाहिनी ओर की सामग्री] २९४ | उनकी प्रमाणित हदीस और निशापुरी की इबारत का यही अर्थ है, बल्कि शाह साहब ने अपनी तफ़सीर में स्वयं इसकी व्याख्या की है। २९३ | मसले का हुक्म यह है कि नीयत बदल जाने से वह जानवर हलाल हो गया। २९५ | "सवाल व जवाब" उस ज़बह किए हुए जानवर के बारे में जिसके ज़बह करने वाले का पता न हो। २९५ | मदार साहब के मुर्गे का "सवाल"। २९८ | जो मुसलमान अल्लाह के नाम पर ज़बह करे और उसी के लिए उसकी जान ले, वह हलाल है। २९५ | मुर्गे को मज़ार पर नहीं ले जाना चाहिए और न ही मुर्गे की विशिष्टता को ज़रूरी समझना चाहिए। अलबत्ता, उसका सवाब उन बुज़ुर्गों की रूह को पहुँचाया जाए। २९५ | बड़े पीर साहब के बकरे के संबंध में शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब के हराम होने के फतवे से "सवाल"। २९६ | शाह साहब ने इस मसले में अपने फतावा और तफ़सीर दोनों जगह गलती की है। २९६ | इमाम मलिक फ़रमाते हैं: बिना दलील के तो सिर्फ अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बात स्वीकार्य है, बाकी कोई भी विद्वान निर्दोष नहीं है। २९६ | बुज़ुर्गों के नाम के जानवर से "सवाल व जवाब"। २९६ | यदि किसी हिंसक पशु ने हलाल जानवर की नस फाड़ दी, तो क्या वह जीवित रहने की स्थिति में फिर से ज़बह किया जा सकता है या नहीं? और यदि पूरा ज़बह का स्थान ही खा लिया जाए तो क्या हुक्म है? २९७ | कश्मीर के एक मुफ्ती साहब के फतवे के जवाब में लेखक का लेख (हाशिया)।

[बाईं ओर की सामग्री] आयत "हुर्रिमत अलैकुमुल मयताह" (तुम पर मुर्दार हराम किया गया) की तफ़सीर। | २९८ इस तफ़सीर के माध्यम से मसला "मा उहिल्ला बिही लि-गैरुल्लाह" में वहाबी संप्रदाय का खंडन। | २९८ ज़ख्मी या बीमार जानवर, उसकी स्थिति कितनी भी कमज़ोर क्यों न हो, यदि जीवन प्रमाणित है, तो वह ज़बह से हलाल हो जाएगा। | २९९ जीवन के प्रमाण के बाद जीवन के किसी और लक्षण की आवश्यकता नहीं है। | २९९ 'वजीज़ करदरी' से इस मामले का विवरण कि यदि हिंसक पशु सिर खा जाए या पेट फाड़ दे और जानवर जीवित हो तो ज़बह जायज़ है। | २९९ 'वजीज़ करदरी' में नस के संबंध में 'क़ता' (काटने) शब्द का प्रयोग हुआ है। काटना अलग है और छेद करना अलग है। | ३०० वजीज़ की इबारत में तीन उप-शाखाओं (फुरू) का उल्लेख है जिनमें स्पष्ट रूप से विरोधाभास है। | ३०० इन कथनों के बीच लेखक का सूक्ष्म और उत्तम सामंजस्य। | ३०१ ज़बह के स्थान के नष्ट होने की स्थिति में एक अन्य सामंजस्य और 'तहक़ीक़-ए-मनात' पर एक बेमिसाल भाषण। | ३०१ सभी विभिन्न उप-शाखाओं की सहमति और पूछताछ के प्रश्न का उत्तर। |

३०३ कुत्ते द्वारा पकड़े गए ज़ख्मी जानवर के ज़बीहा के बारे में "सवाल"। | ३०२ यदि कुत्ता शिकारी हो और बिस्मिल्लाह पढ़कर छोड़ा गया हो, तो घाव से मरने पर भी वह हलाल है। | ३०२

[دائیں کالم کا مواد] ۲۹۴ | ان کی مستدل حدیث اور عبارت نیشاپوری کا یہی مفاد ہے بلکہ شاہ صاحب نے اپنی تفسیر میں خود اس کی تصریح کی ہے۔ ۲۹۳ | حکم مسئلہ یہ کہ نیت بدل جانے سے وہ جانور حلال ہو گیا۔ ۲۹۵ | مذبوحہ جانور جس کے ذائح کا پتہ نہ ہو "سوال وجواب" ۲۹۵ | مدار صاحب کے مرغ کا "سوال" ۲۹۸ | جو مسلمان اللہ کے نام پر ذبح کرے اور اسی کے لئے اس کی جان لے وہ حلال ہے۔ ۲۹۵ | مرغ کو نہ مزار پر لے جانا چاہئے نہ مرغ کی خصوصیت ضروری سمجھنا چاہئے۔ ثواب البتہ ان بزرگوں کی روح کو پہنچادے۔ ۲۹۵ | بڑے پیر صاحب کے بکرے کے سلسلہ میں شاہ عبدالعزیز صاحب کے فتویٰ حرمت سے "سوال" ۲۹۶ | شاہ صاحب نے اس مسئلہ میں اپنے فتاویٰ اور تفسیر دونوں جگہ غلطی کی ہے۔ ۲۹۶ | امام مالک فرماتے ہیں بے دلیلی تو صرف رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا قول مقبول ہے بقیہ کوئی عالم معصوم نہیں۔ ۲۹۶ | بزرگوں کے نام کے جانور سے "سوال وجواب" ۲۹۶ | درندہ نے حلال جانور کی رگ چھیڈ ڈالی تو وہ جانور بشرط حیات پھر ذبح ہو سکتا ہے یا نہیں۔ اور کل مذبح کھا جائے تو کیا حکم ہے۔ ۲۹۷ | کشمیر کے ایک مفتی صاحب کے فتوے کے جواب میں مصنف کی تحریر (حاشیہ)

[بائیں کالم کا مواد] آیہ حرمت علیکم المیتہ کی تفسیر۔ | ۲۹۸ اس تفسیر سے مسئلہ ما اھل بہ لغیر اللہ میں مسلک وہابیہ کا رد۔ | ۲۹۸ زخمی یا مریض جانور اس کی حالت کتنی ہی سقیم ہو اگر زندگی ثابت ہو تو ذبح سے حلال ہو جائے گا۔ | ۲۹۹ زندگی کے ثبوت کے بعد زندگی کی کسی علامت کی ضرورت نہیں۔ | ۲۹۹ وجیز کردری سے اس امر کا جزئیہ کہ درندہ سر کھا جائے یا پیٹ پھاڑ دے اور جانور زندہ ہو تو ذبح جائز ہے۔ | ۲۹۹ وجیز کردری میں رگ کے سلسلہ میں

قطع کا لفظ ہے۔ قطع اور ہے سوراخ کرنا اور ہے۔ | ۳۰۰ وجیز کی عبارت میں تین فرعوں کا ذکر ہے جن میں بظاہر تعارض ہے۔ | ۳۰۰ ان اقوال کے درمیان مصنف کی نفیس توفیق۔ | ۳۰۱ ایک دوسری توفیق اور فوات محل ذبح میں تحقیق مناط کی بے مثال تقریر۔ | ۳۰۱ تمام فروع مختلفہ کا اتفاق اور سوال استفتائ کا جواب۔ | ۳۰۳ کتے کے پکڑنے زخمی جانور کے ذبیحہ سے "سوال" | ۳۰۲ کتا شکاری ہو اور بسم اللہ پڑھ کر چھوڑا ہو تو زخم سے مر جائے تب بھی حلال ہے۔ | ۳۰۲

Fatawa Razawiyya Volume 20

If it is alive, it should be slaughtered; there is no harm in eating from a wound inflicted by a dog.	**304**	
"Question" regarding blood flowing some time after slaughter and slaughter by a woman and a child.	304	
The reason for permissibility (halal) is the animal being alive at the time of slaughter, whether blood flows immediately or later, or not at all.	304	
If a woman or child slaughters according to Shariah, their slaughtered animal is halal.	304	
There is a difference of opinion among scholars in the case of no blood flowing.	304	
A buffalo about whose life there was no certainty was slaughtered and given to a butcher for ten rupees; he buried the meat and sold the skin for six rupees. How much is the claim on this?	305	
If the said buffalo was definitely alive or signs of life were found at the time of slaughter, then the full	305	
Slaughtering a cow and cutting trees is permissible. Evidence for this is from a Quranic verse, and the famous saying among people regarding this is baseless.	**306**	
A consumer of wine who causes harm is punishable, but if he is a Muslim, it is not eternal; such a person is under Allah's will and the end result is undoubtedly forgiveness.	307	
Charging a fee for slaughtering and cutting is permissible. Fixing the fee in money is permissible; however, fixing the fee in the meat of the same animal or another animal is forbidden.	307	
A person who makes a habit of taking meat as a fee is an open sinner (fasiq mu'lin). And leading prayers (imamat) by him is makruh tahrimi (severely disliked).	307	
If an animal belonging to Hindus is slaughtered after reciting 'Bismillah Allahu Akbar', it is halal, but this act is disliked for Muslims.	308	
And if it is done based on the intention of Hindus, then the animal is carrion, and there is also a danger to his faith; however, one should not harbor such suspicion about a Muslim. Nevertheless, it is better to avoid the imamat of such a person.	308	
"Question" regarding a goat prepared by a scavenger.	308	

If it is alive, it should be slaughtered; there is no harm in eating from a wound inflicted by a dog. **304**

ten days' value, otherwise nothing.

"Question" regarding giving a charity animal to the beneficiary without slaughtering it. 305

If the charity is obligatory and the obligation specifically involves slaughter, it will not be fulfilled without slaughter. Yes, if the time for slaughter has passed, it should be given as charity alive. 306

Question regarding the one who slaughters a cow, cuts trees, drinks wine, and about the fee for slaughter and slaughtering an offering animal. 306

Slaughtering a cow and cutting trees is permissible. Evidence for this is from a Quranic verse, and the famous saying among people regarding this is baseless. **306**

If a Muslim has slaughtered it by saying 'Bismillah Allahu Akbar', there is no doubt in it being halal. 309

If it was made by non-Muslim scavengers because he offered it in the name of his idols, then eating such meat is forbidden for a Muslim. 309

फतावा रज़विया जिल्द 20

अगर वह जीवित है तो उसे ज़बह कर लिया जाए, कुत्ते के ज़रिए दिए गए ज़ख्म से उसके खाने में कोई हर्ज नहीं। **304**

ज़बह के कुछ دیر बाद खून बहने और औरत व बच्चे के ज़बीहा के بارے में "सवाल"। 304

हलाल होने का कारण ज़बह के समय जानवर का जीवित होना है, खून तुरंत निकले या बाद में, या न निकले। 304

अगर औरत या बच्चा शरीयत के मुताबिक ज़बह करे तो उनका ज़बीहा हलाल है। 304

खून न निकलने की सूरत में उलेमा का मतभेद है। 304

भैंस जिसकी ज़िन्दगी के बारे में यकीन नहीं था, ज़बह करके दस रुपये में कसाई को दी, उसने गोश्त दफन कर दिया और खाल छह रुपये में बेच दी, इस पर कितना दावा हुआ? 305

गाय का ज़बह करना और पेड़ काटना जायज़ है। कुरान की आयत से इसका सबूत है और इस बारे में लोगों में जो मशहूर बात है वह निराधार है। **306**

शराब पीने वाला नुकसान पहुँचाने वाला सज़ा का पात्र है लेकिन अगर मुसलमान है तो स्थायी नहीं, ऐसा व्यक्ति अल्लाह की मर्जी के अधीन है और अंजाम निस्संदेह क्षमा है। 307

ज़बह और काटने की मज़दूरी जायज़ है। पैसों से मज़दूरी तय करना जायज़ है, उसी जानवर बल्कि दूसरे जानवर के गोश्त से मज़दूरी तय करना मना है। 307

जो व्यक्ति मज़दूरी में गोश्त लेने की आदत बना ले, वह खुलेआम गुनाह करने वाला (फासिक मुअलिन) है। और उसकी इमामत मकरूह तहरीमी है। 307

हिंदुओं का जानवर अगर 'बिस्मिल्लाह अल्लाहु अकबर' पढ़कर ज़बह किया जाए तो हलाल है, लेकिन मुसलमानों के लिए यह काम मकरूह है। 308

और अगर हिंदुओं की नीयत पर करे तो जानवर मुर्दार है, और उसके ईमान को भी खतरा है, लेकिन मुसलमान पर ऐसी बदगुमानी नहीं करनी चाहिए, अलबत्ता ऐसे व्यक्ति की इमामत से परहेज़ बेहतर है। 308

अगर वह जीवित है तो उसे ज़बह कर लिया जाए, कुत्ते के ज़रिए दिए गए ज़ख्म से उसके खाने में कोई हर्ज नहीं। **304**

उक्त भैंस अगर निश्चित रूप से जीवित थी या ज़बह के वक्त ज़िन्दगी की निशानी पाई गई तो पूरे दस दिन की कीमत, वरना कुछ नहीं। 305

सदका का जानवर बिना ज़बह किए हकदार को देने का "सवाल"। 305

अगर सदका वाजिब हो और वाजिबी ज़बह की हो तो बिना ज़बह के अदा न होगा, हाँ अगर ज़बह का वक्त निकल गया हो तो ज़िंदा ही सदका किया जाए। 306

गाय ज़बह करने वाले, पेड़ काटने वाले, शराब पीने वाले और ज़बह की मज़दूरी और चढ़ावे का जानवर ज़बह करने वाले के बारे में सवाल। 306

गाय का ज़बह करना और पेड़ काटना जायज़ है। कुरान की आयत से इसका सबूत है और इस बारे में लोगों में जो मशहूर बात है वह निराधार है। **306**

मेहतर द्वारा बनाए गए बकरे के बारे में "सवाल"। 308

अगर मुसलमान ने 'बिस्मिल्लाह अल्लाहु अकबर' कहकर ज़बह किया हो तो उसके हलाल होने में कोई संदेह नहीं। 309

अगर गैर-मुस्लिम मेहतरों ने इसलिए बनाया हो कि उसने अपने बुतों के नाम पर चढ़ाया, तो ऐसा गोश्त खाना मुसलमान के लिए हराम है। 309

زندہ ہے تو ذبح کر لیا جائے، کتے کے ڈالے ہوئے زخم سے اس کے کھانے میں کوئی حرج نہیں۔	۳۰۴	**ذبح بقر اور قطع شجر جائز ہے۔ قرآن کی آیت سے اس کا ثبوت ہے اور اس بارے میں لوگوں میں جو قول مشہور ہے بے اصل ہے۔**	۳۰۶
ذبح کے کچھ دیر کے بعد خون دینے اور عورت اور بچہ کے ذبیحہ سے "سوال"۔	۳۰۴	شارب خمر ضرر معذب ہے لیکن مسلمان ہے تو دائمی نہیں، ایسا شخص زیر مشیت الہی ہے اور انجام بلاشبہ مغفرت ہے۔	۳۰۷
حلت کی علت جانور کا وقت ذبح زندہ ہونا ہے خون فورا یا بعد میں دے یا نہ دے۔	۳۰۴	ذبح اور قطع کی اجرت جائز ہے۔ پیسوں سے اجرت مقرر کرنا جائز اسی جانور بلکہ دوسرے جانور کے گوشت سے اجرت مقرر کرنا منع ہے۔	۳۰۷
عورت یا بچہ مطابق شرع ذبح کرے تو ان کا ذبیحہ حلال ہے۔	۳۰۴	جو شخص گوشت اجرت میں لینے کی عادت بنالے فاسق معلن ہے۔ اور اس کی امامت مکروہ تحریمی ہے۔	۳۰۷
خون نہ دینے کی صورت میں علماء کا اختلاف ہے۔	۳۰۴	ہندوؤں کا جانور بسم اللہ اللہ اکبر پڑھ کر ذبح کرے تو حلال ہے مگر مسلمانوں کو یہ فعل مکروہ ہے۔	۳۰۸

زندہ ہے تو ذبح کر لیا جائے، کتے کے ڈالے ہوئے زخم سے اس کے کھانے میں کوئی حرج نہیں۔ ۳۰۴

بھینس جس کی زندگی کے بارے میں یقین نہیں ذبح کرکے دس روپیہ میں قصاب کو دی اس نے گوشت دفن کردیا اور کھال چھ روپیہ میں بیچ دی اس پر کتنا مطالبہ ہوا۔ ۳۰۵

مذکورہ بھینس اگر بالیقین زندہ تھی یا ذبح کے وقت زندگی کی علامت پائی گئی پورے دس روز ورنہ کچھ نہیں۔ ۳۰۵

صدقہ کا جانور بلا ذبح مصرف کو دینے کا "سوال" ۳۰۵

صدقہ واجبہ ہو اور وجوب خاص ذبح کا تو بے ذبح ادانہ ہوگا، ہاں ذبح کا وقت نکل گیا ہو تو زندہ ہی صدقہ کیا جائے۔ ۳۰۶

ذابح بقر اور قاطع شجر اور شارب خمر اور ذبح کی اجرت اور چڑھاوے کا جانور ذبح کرنیوالے کے بارے میں سوال۔ ۳۰۶

ذبح بقر اور قطع شجر جائز ہے۔ قرآن کی آیت سے اس کا ثبوت ہے اور اس بارے میں لوگوں میں جو قول مشہور ہے بے اصل ہے۔ ۳۰۶

اور ہندوؤں کی نیت پر کرے تو جانور مردار، اور اس کے ایمان میں بھی خطرہ، لیکن مسلمان پر ایسی بدگمانی نہ کرنی چاہئے البتہ ایسے شخص کی امامت سے پرہیز بہتر ہے۔ ۳۰۸

خاکروب کے بنائے ہوئے بکرے کا "سوال" ۳۰۸

مسلمان نے بسم اللہ اللہ اکبر کہہ کر ذبح کیا ہو تو اس کے حلال ہونے میں شبہ نہیں۔ ۳۰۹

غیر مسلم بھنگیوں کا بنایا اس لئے ہو کہ اس نے اپنے بتوں کے نام چڑھایا تو ایسا گوشت مسلمان کو کھانا حرام ہے۔ ۳۰۹

Fatawa Razawiyya, Volume 20

[Left Column] - If the slaughterer was a Muslim and he got it prepared, and he also practices his impure profession, then if he has not cleaned it very well, this is severe negligence. (Page 311) - And if he has cleaned it, then it will be seen whether people there avoid eating what he has touched or not. If they avoid it, then the one who got it prepared has shown carelessness and acted against religious expediency and committed disobedience. (Page 312) - All this ruling applies as long as it remained under the constant observation of a Muslim from the time of slaughter until it was prepared and came into the Muslim's hands. (Page 312) - If it disappeared for a short while, then it is Haraam (forbidden). (Page 312) - Horse meat is Halal (permissible) according to Sahibayn (Imam Abu Yusuf and Imam Muhammad), while Imam Abu Hanifa says it is Makruh (disliked). This dislike is Makruh Tahrimi (close to forbidden). (Page 312) - Qadhi Khan has authenticated it; he is a 'Faqih an-Nafs' (a master of jurisprudence), and the Fatwa will be based on his authentication. (Page 313) - Quhistani has authenticated it, and Qadhi Khan has narrated it from Khulasa, Hidaya, Muheet, and Mughni. The texts (mutoon) are based on this, which were written for narrating the Madhhab (school of thought) and upon which the Fatwa is issued. (Page 314) - Stating in Kifayah that the contrary is Zahir al-Riwayah or that the Fatwa of the majority (jumhoor) is against it does not harm it.

[Right Column] - 309: Also, there is a severe difference of opinion among scholars regarding horse meat and milk. Regarding meat, caution lies in the Imam's view. The reason for the difference in the view that calls milk Halal is that the reason for prohibiting the meat is the reduction of tools for Jihad (since horses are used in war). This reason is not found in milk. (Page 311) - 309: "Question" regarding the meat of donkey, mule, and horse. (Page 312) - 309: Donkey is Haraam. Likewise, the mule born from a female donkey. A horse is Makruh Tahrimi in the Madhhab of Imam-e-Azam. Likewise, the mule whose mother is a horse. (Page 312) - 309: Hadith on the prohibition of donkeys. (Page 312) - 310: A question regarding the permissibility or prohibition of the Owl, and references from Alamgiri, Tahtawi, Shami, Mizan, and Hayat al-Hayawan that it is Haraam according to the Shafi'is and Halal according to the Hanafis. However, in Alamgiri, this view is mentioned with the word "Qeela" (it is said), which means this view is weak. (Page 312) - 310: The reference to Hayat al-Hayawan is incorrect; it does not attribute the permissibility to the Hanafis; however, there are two views within the Shafi'i school. (Page 313) - 310: Apart from these three books, all books of Fiqh and Ahadith have declared predatory animals with claws and

fangs to be Haraam. Explicit texts (nusoos) on this subject from Alamgiri, Tahtawi, Shami, Mizan ash-Sha'rani. (Page 314) - 311: [Reference number at the end of the right column].

Page 32 of 630

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

[बायाँ कॉलम] - अगर कसाई मुसलमान था और उसने बनवाया और वह अपना नापाक पेशा भी करता है। तो अगर उसने अच्छी तरह सफाई न की हो तो यह सख्त बे-एहतियाती है। (पेज 311) - और अगर सफाई कर ली हो तो देखा जाएगा कि लोग वहां उसके छुए हुए को खाने से परहेज करते हैं या नहीं। अगर परहेज करते हैं तो बनवाने वाले ने लापरवाही की और दीनी मसलहत के खिलाफ काम किया और नाफरमानी के गुनहगार हुए। (पेज 312) - यह सारा हुक्म उस वक्त है जब ज़बह के वक्त से बनाने के दौरान और मुसलमान के हाथ में आने तक बराबर मुसलमान की निगाह में रहा। (पेज 312) - थोड़ी देर के लिए गायब हुआ तो हराम। (पेज 312) - घोड़े का गोश्त साहिबैन के नज़दीक हलाल है और इमाम साहब मकरूह फरमाते हैं। यह कराहत तहरीमी है। (पेज 312) - काज़ी ख़ां ने इसकी तस्हीह की है, वह फकीह-उन-नफ़्स हैं, फ़तवा उन्हीं की तस्हीह पर होगा। (पेज 313) - कुहिस्तानी ने इसकी तस्हीह की, और काज़ी ख़ां ने खुलासा, हिदाया, मुहीत, मुग्नी से नक़ल की, इसी पर मतून (मूल ग्रंथ) हैं जिनकी रचना मज़हब की नक़ल के लिए हुई और जिन पर फ़तवा होता है। (पेज 314) - किफया में इसके खिलाफ को ज़ाहिर-अर-रिवैया कहना या जम्हूर का फ़तवा इसके खिलाफ होना इसे नुकसान नहीं पहुँचाता।

[दायाँ कॉलम] - 309: इसी तरह घोड़े के गोश्त और दूध के बारे में उलमा में सख्त इख़्तिलाफ़ (मतभेद) है। गोश्त में एहतियात इमाम के क़ौल में है। जिस क़ौल में दूध को हलाल कहा गया है, उसमें अंतर का कारण यह है कि गोश्त की हुरमत का कारण जिहाद के साधनों में कमी आना है। और दूध में यह वजह नहीं पाई जाती। (पेज 311) - 309: गधा, खच्चर और घोड़े के गोश्त से "सवाल"। (पेज 312) - 309: गधा हराम है। इसी तरह वह खच्चर जो गधी से पैदा हुआ। घोड़ा इमाम-ए-आज़म के मज़हब में मकरूह तहरीमी है। इसी तरह वह खच्चर जिसकी माँ घोड़ी हो। (पेज 312) - 309: गधे की हुरमत (निषेध) की हदीस। (पेज 312) - 310: उल्लू की हिल्लत (वैधता) और हुरमत से सवाल और आलमगीरी, तहतावी, शामी, मीज़ान और हयातुल-हैवान का हवाला कि शाफ़ई के नज़दीक हराम और हनफ़ियों के यहाँ हलाल है। लेकिन आलमगीरी में यह क़ौल लफ्ज़ "क़ील" (कहा गया है) के साथ बयान किया गया है जिसका मतलब है कि यह क़ौल ज़ईफ़ (कमजोर) है। (पेज 312) - 310: हयातुल-हैवान का हवाला गलत है, इसमें हनफ़ियों की तरफ हिल्लत की निस्बत नहीं है, अलबत्ता शाफ़ई के दो क़ौल हैं। (पेज 313) - 310: इन तीन किताबों के अलावा तमाम कुतुबे-फिक़्ह और अहादीस में पंजे और कीले (नुकीले दाँत) वाले शिकारी जानवरों को हराम करार दिया गया है।

आलमगीरी, तहतावी, शामी, मीज़ान-ए-शेरानी से इस मौज़ू पर नुसूस (स्पष्ट प्रमाण)। (पेज 314) - 311: [दाहिने कॉलम के अंत में संदर्भ संख्या]

पेज 32 of 630

[بایاں کالم] - اگر بکر مسلمان کا تھا اور اس نے بنوایا اور وہ اپنا ناپاک پیشہ بھی کرتا ہے۔ تو اگر خوب اچھی طرح اس نے صفائی نہ کرلی ہو تو یہ سخت بے احتیاطی ہے۔ (۳۱۱) - اور اگر صفائی کرلی ہو تو دیکھا جائے گا کہ لوگ وہاں اس کے چھوئے ہوئے کو کھانے سے پرہیز کرتے ہیں یا نہیں ۔ پرہیز کرتے ہیں تو بنوانے والے نے بے پروائی کی اور مصلحت دینی کے خلاف کیا اور نافرمانی کے مرتکب ہوئے۔ (۳۱۲) - یہ سارا حکم اس وقت ہے کہ ذبح کے وقت سے بنا کے دوران اور مسلمان کے ہاتھ میں آنے تک برابر مسلمان کی نگاہ میں رہا۔ (۳۱۲) - تھوڑی دیر کے لئے غائب ہوا تو حرام۔ (۳۱۲) - گھوڑے کا گوشت صاحبین کے نزدیک حلال ہے اور امام صاحب مکروہ فرماتے ہیں۔ کراہت تحریمی ہے۔ (۳۱۲) - قاضی خاں نے اس کی تصحیح کی وہ فقیہ النفس ہیں فتویٰ انھیں کی تصحیح پر ہوگا۔ (۳۱۳) - قہستانی نے اس کی تصحیح کی، اور خلاصہ، ہدایہ، محیط، مغنی سے قاضی خاں نے نقل کی اسی پر متون ہیں جن کی وضع نقل مذہب کے لئے ہوئی اور جن پر فتویٰ ہوتا ہے۔ (۳۱۴) - کفایہ میں اس کے خلاف کو ظاہر الروایہ کہنا یا جمہور کا فتویٰ اس کے خلاف ہونا اس کو مضر نہیں۔

[داہنا کالم] - ۳۰۹: ایضاً گھوڑے کے گوشت اور دودھ کے بارے میں علماء میں سخت اختلاف ہے گوشت میں احتیاط قول امام میں ہے۔ جس قول میں دودھ کو حلال کہا اس میں وجہ فرق یہ ہے کہ گوشت کے حرمت کی وجہ تقلیل آلہ جہاد ہے۔ اور دودھ میں یہ وجہ نہیں پائی جاتی۔ (۳۱۱) - ۳۰۹: گدھا، خچر اور گھوڑے کے گوشت سے "سوال" (۳۱۲) - ۳۰۹: گدھا حرام ہے۔ یونہی وہ خچر جو گدھی سے پیدا ہوا، گھوڑا امام اعظم کے مذہب میں مکروہ تحریمی ہے۔ یونہی وہ خچر جس کی ماں گھوڑی ہو۔ (۳۱۲) - ۳۰۹: حرمت خر کی حدیث (۳۱۲) - ۳۱۰: الو کی حلت و

حرمت سے سوال اور عالمگیری، طحطاوی، شامی، میزان، اور حیاۃ الحیوان کا حوالہ کہ شافعیہ کے نزدیک حرام اور حنفیہ کے یہاں حلال ہے مگر عالمگیری میں یہ قول لفظ قیل کے ساتھ بیان کیا جس کا مطلب ہے کہ یہ قول ضعیف ہے۔ (۳۱۲) - ۳۱۰: حیاۃ الحیوان کا حوالہ غلط ہے اس میں حنفیہ کی طرف حلت کی نسبت نہیں، البتہ شافعیہ کے دو قول ہیں۔ (۳۱۳) - ۳۱۰: ان تین کتابوں کے علاوہ تمام کتب فقہ اور احادیث میں پنجہ اور کیلہ والے شکاری جانور کو حرام قرار دیا ہے۔ عالمگیری، طحطاوی، شامی، میزان شعرانی سے اس موضوع پر نصوص۔ (۳۱۴) - ۳۱۱: [داہنی کالم کے آخر میں حوالہ نمبر]

Fatawa Razawiyya Volume 20

Page 33 of 630

Page (Source)	Topic 1	Page (Source)	Topic 2	Page (Final)
314	The wisdom behind the prohibition of such animals is that their nature is Sharia-wise bad, so the consumer will also become ill-natured.	314	Merely having teeth is not a cause for prohibition, but rather hunting with them is the cause of prohibition.	318
315	There is a consensus among Imam-e-Azam, Shafi'i, and Ahmad on the prohibition of such an animal.	315	Bat is not a bird of prey.	318
315	There is no doubt about the owl being a bird of prey with talons.	315	"Question" regarding grain-eating crows and crows that eat both grain and filth.	319
	Statement of eyewitness accounts of this matter.	315	The grain-eating crow is called 'Ghurab al-Zar'', which is small, black, and has a red beak.	319
316	Evidence of the owl being a bird of prey from 'Aja'ib al-Makhluqat', 'Mir'at al-Istilahat', and a verse by Amir Khusrow (may mercy be upon him).	316	And the carrion-eating crow is called 'Ghurab al-Abqa'', which has whiteness along with blackness in its color; this also includes the mountain crow which is large and completely black.	319
317	Answer to the doubt that in some books the word 'Boom' (owl) has appeared with the word 'Yukal' (it is eaten).	317	Those that eat by gathering are called 'Aqa'aq'; there is a difference of opinion regarding it. The correct view	320

Page (Source)	Topic 1	Page (Source)	Topic 2	Page (Final)
			is that it is 'Makruh Tanzih' (slightly disliked).	
317	These narrations cannot contradict the general jurisprudential rule and observations.	317	"Question and answer" regarding the crow and the owl.	320
317	In Arabic, the word 'Boom' is not exclusively for owls.	317	"Question and answer" regarding the eggs and meat of peacocks, and the keeping of such chickens.	320
317	Every bird that flies at night is called 'Boom' in Arabic.	317	The permissibility of beef is proven from the Quran; whether the Prophet (peace be upon him) ate it or not is not currently under consideration.	320
317	'Boom' is also used for birds without talons.	317	Whether the Prophet (peace be upon him) consumed beef or not. "Question Answer"	321
318	"Question" about the permissibility or prohibition of bats.	318	The Prophet (peace be upon him) ate beef. (Footnote)	321
318	There is a difference of opinion among our scholars regarding the permissibility or prohibition of bats.	318	Pigeon meat and meat from an 'Aqiqah' sacrifice are permissible for the parents.	321
318	According to 'Fawaid-e-Hanafiyya', the opinion of permissibility is correct.	318	Which rabbit is permissible: the one with claws or the one with hooves? "Question"	322

फतावा रज़विया खंड 20

पृष्ठ 33 / 630

पृष्ठ (स्रोत)	विषय 1	पृष्ठ (स्रोत)	विषय 2	पृष्ठ (अंतिम)
314	ऐसे जानवरों की हुरमत (निषेध) की हिकमत यह है कि उनकी खसलत (प्रकृति) शरीयत के अनुसार बुरी है, तो खाने वाला भी वैसा ही बुरी खसलत वाला हो जाएगा।	314	केवल दांत होना हुरमत का कारण नहीं है, बल्कि उससे शिकार करना हुरमत का कारण है।	318
315	ऐसे जानवर की हुरमत पर इमाम-ए-आज़म, शाफ़ई और अहमद का इत्तेफ़ाक़ (सहमति) है।	315	चमगादड़ शिकारी जानवर नहीं है।	318
315	उल्लू के पंजे वाला शिकारी जानवर होने में कोई संदेह नहीं है।	315	दाना खाने वाले कौवे और दाना व गंदगी दोनों खाने वाले कौवे के बारे में "सवाल"।	319
	इस बात के प्रत्यक्ष साक्ष्यों का वर्णन।	315	दाना खाने वाले कौवे को 'ग़ुराबुज़ ज़र' कहते हैं, जो छोटा काला होता है और उसकी चोंच लाल होती है।	319
316	'अजाइबुल मख़्लूक़ात', 'मिरातुल इस्तिलाहात' और अमीर ख़ुसरो (रहमतुल्लाह अलैह) के शेर से उल्लू के शिकारी जानवर होने का प्रमाण।	316	और मुर्दार (मरा हुआ) खाने वाले कौवे को 'ग़ुराबुल अबक़' कहते हैं, उसके रंग में कालेपन के साथ सफेदी भी होती है, इसमें वह पहाड़ी कौवा भी शामिल है जो बड़ा और बिल्कुल काला होता है।	319
317		317		320

पृष्ठ (स्रोत)	विषय 1	पृष्ठ (स्रोत)	विषय 2	पृष्ठ (अंतिम)
	इस संदेह का उत्तर कि कुछ किताबों में 'बूम' (उल्लू) शब्द के साथ 'यूकल' (खाया जाता है) शब्द आया है।		इकट्ठा करके खाने वाले को 'अक़अक़' कहते हैं, इसमें मतभेद है। सही यह है कि यह 'मकरूह तन्ज़ीही' है।	
317	ये रिवायतें फ़िक़्ही नियम और अवलोकनों के विपरीत नहीं हो सकतीं।	317	कौवे और उल्लू से संबंधित "सवाल व जवाब"।	320
317	अरबी में 'बूम' शब्द केवल उल्लू के लिए निर्धारित नहीं है।	317	मोर के अंडे और मांस, और ऐसे मुर्ग पालने के बारे में "सवाल व जवाब"।	320
317	हर रात में उड़ने वाले पक्षी को अरबी में 'बूम' कहते हैं।	317	गाय की हिल्लत (वैधता) कुरान से सिद्ध है, हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने खाया या नहीं, यह इस समय विचाराधीन नहीं है।	320
317	'बूम' बिना पंजे वाले पक्षी को भी कहते हैं।	317	क्या हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने गाय का मांस खाया या नहीं? "सवाल जवाब"।	321
318	चमगादड़ की हिल्लत व हुरमत से संबंधित "सवाल"।	318	हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने गाय का मांस खाया। (हाशिया)।	321
318	चमगादड़ की हिल्लत व हुरमत में हमारे उलेमा में मतभेद है।	318	कबूतर का मांस और अक़ीक़ा का मांस माता-पिता के लिए हलाल है।	321
318	'फ़वाइदे हनफ़िया' के अनुसार हिल्लत (वैधता) का ही कथन सही है।	318	कौन सा खरगोश जायज़ है: पंजे वाला या खुर वाला? "सवाल"।	322

صفحہ	عنوان ۱ صفحہ		عنوان ۲ صفحہ	
۳۱۴	ایسے جانوروں کے حرمت کی حکمت یہ ہے کہ ان کی خصلت شرعابری ہے تو کھانے والا بھی ایسا ہی بد خصلت ہو جائے گا۔	۳۱۴	مطلقاً دانت ہونا موجب حرمت نہیں بلکہ اس سے شکار کرنا حرمت کا موجب ہے۔	۳۱۸
۳۱۵	ایسے جانور کی حرمت پر امام اعظم، شافعی واحد کا اتفاق ہے۔	۳۱۵	چمگاڈر شکاری جانور نہیں۔	۳۱۸
۳۱۵	الو کے پنجہ والے شکاری جانور ہونے میں شبہ نہیں۔	۳۱۵	دانہ خور کوے اور دانہ و نجاست دونوں کھانے والے کوے سے "سوال"	۳۱۹
	اس بات کی عینی شہادتوں کا بیان۔	۳۱۵	دانہ خور کوے کو غراب الزرع کہتے ہیں، جو چھوٹا سیاہ اور اس کی چونچ سرخ ہوتی ہے۔	۳۱۹
۳۱۶	عجائب المخلوقات مرات الاصطلاحات اور امیر خسرو علیہ الرحمہ کے شعر سے الو کے شکاری جانور ہونے کا ثبوت۔	۳۱۶	اور مردار خور کوے کو غراب البقع، اس کے رنگ میں سیاہی کے ساتھ سفیدی بھی ہوتی ہے اس میں وہ پہاڑی	۳۱۹

صفحہ	عنوان ۱ صفحہ		عنوان ۲ صفحہ	
			کوا بھی داخل ہو جو بڑا اور بالکل سیاہ ہوتا ہے۔	
	اس شبہ کا جواب کہ بعض کتابوں		جمع کر کے کھانے والے کو عقعق	
۳۱۷	میں لفظ بوم کے ساتھ یوکل کا لفظ آیا ہے۔	۳۱۷	کہتے ہیں اس میں اختلاف ہے۔ صحیح یہ کہ مکروہ تنزیہی ہے۔	۳۲۰
۳۱۷	یہ روایتیں قاعدہ کلیہ فقہیہ اور مشاہدات کے معارض نہیں ہو سکتیں۔	۳۱۷	کوے اور الو سے "سوال و جواب"	۳۲۰
۳۱۷	عرب میں لفظ بوم صرف الو کے لئے ہی موضوع نہیں۔	۳۱۷	پہلوں کے انڈے اور گوشت، اور ایسے مرغ کے پالنے سے "سوال و جواب"۔	۳۲۰
۳۱۷	ہر رات میں اڑنے والے پرند کو عربی میں بوم کہتے ہیں۔	۳۱۷	گائے کی حلت قرآن سے ثابت ہے حضور نے کھایا یا نہیں۔ یہ اس وقت پیش نظر نہیں۔	۳۲۰
۳۱۷	بوم غیر ذی مخلب پرند کو بھی کہتے ہیں۔	۳۱۷	گائے کا گوشت سرکار نے تناول فرمایا یا نہیں۔ "سوال جواب"	۳۲۱
۳۱۸	چمگاڈر کی حلت و حرمت سے "سوال"	۳۱۸	گائے کا گوشت سرکار نے کھایا۔ (حاشیہ)	۳۲۱
۳۱۸	چمگاڈر کی حلت و حرمت میں ہمارے علماء میں اختلاف ہے۔	۳۱۸	کبوتر کا گوشت اور عقیقہ کا گوشت ماں باپ کے لئے حلال ہیں۔	۳۲۱

صفحہ	عنوان ۱ صفحہ	عنوان ۲ صفحہ
۳۱۸	فوائد حنفیہ کے مطابق وہی قول حلت ہے۔	۳۱۸
۳۲۲	کون سا خرگوش جائز ہے پنجہ والا یا کھر والا "سوال"	

Fatawa Razawiyya Volume 20

Page	Left Column Content	Page	Right Column Content
325	A rabbit only has paws, and that is what's halal. There are no hoofed rabbits on the face of the earth.	322	Statement of differences mentioned by Allama Qazwini.
325	"Question" regarding the fish put into a pond by non-believers and participation in a joint company and sale of shares.	322	The author's research that 'Jareeth' and 'Marmahi' are two separate fish.
325	Fish belong to the person who catches them; releasing them into another pond does not remove them from ownership. Thus, a prohibition on eating such fish would be due to them being the property of another, but here such fish are inherently permissible.	323	Explanation of 'Marmahi' and a statement of its names in various languages.
325	If the company's trade is according to Sharia, then the partnership is permissible; however, the sale of purchased shares is impermissible.	324	Various theories regarding the birth of 'Marmahi' and the author's own theory.
325	Fish caught by a non-Muslim is permissible because slaughtering (Zibah) is not a condition for fish.	324	Mention of expert differences regarding 'Jari', 'Saloor', and 'Anglis'.
325	"Question" from the explanation of strange sea creatures and 'Jareeth' and 'Singli'.	323	Identification of 'Marmahi' from Irshad al-Sari, Majma' Bihar al-Anwar, Qamoos, Taj al-Arus, Hayat al-Haywan, Ajaib Qazwini, and Multaqa al-Abhur.
329	If the aforementioned fish exists, it is so rare that it is beyond the knowledge of common people. This fish cannot be 'Jareeth'.	324	Extraction of narrations from Umdat al-Qari, Majma' Bihar al-Anwar, Taj al-Arus, and Hayat al-Haywan in which 'Jareeth' and 'Marmahi' are written as one.

Page	Left Column Content	Page	Right Column Content
330	A narration from 'Mabsut' about 'Jareeth' stating it is a very common fish.	324	The author's research that according to the jurists, these two are separate.
330	Allama Qazwini called 'Jareeth' 'Marmahi', and some have called it 'Jareeth'.	324	Evidence of the separation of the two from Maghrib, Izah, Hashiya al-Kishwari, Durr al-Mukhtar, Umdah, Fathullah al-Mu'een, Hashiya Kanz al-Azhari, Tahtawi, and Shami.
331	They have written about this rare fish in 'Ajaib Bahr Faris' and 'Jareeth' in 'Ajaib Bahr Hind'.	325	'Singli' is not an Urdu word, hence the lack of knowledge about it.

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

पृष्ठ	बायाँ कॉलम सामग्री	पृष्ठ	दायाँ कॉलम सामग्री
३२५	खरगोश के पंजे ही होते हैं वही हलाल है। खुर वाला खरगोश दुनिया के पर्दे पर नहीं।	३२२	अल्लामा क़ज़्वीनी के द्वारा वर्णित अंतरों का विवरण।
३२५	तालाब में काफिरों की डाली हुई मछलियों और संयुक्त कंपनी की साझेदारी और शेयरों की बिक्री से "सवाल"	३२२	लेखक का शोध कि 'जरीस' और 'मारमाही' दो अलग-अलग मछलियाँ हैं।
३२५	मछलियाँ पकड़ने वाले की संपत्ति होती हैं, दूसरे तालाब में छोड़ने से संपत्ति से बाहर नहीं होतीं, तो ऐसी मछलियों को खाने की मनाही दूसरे की संपत्ति होने के कारण होगी लेकिन यहाँ ऐसी मछलियाँ मूलतः वैध हैं।	३२३	मारमाही की व्याख्या और विभिन्न भाषाओं में इसके नामों का विवरण।
३२५	यदि कंपनी का वह व्यापार शरीयत के अनुसार हो तो साझेदारी जायज़ है, खरीदे गए शेयरों की बिक्री अलबत्ता नाजायज़ है।	३२४	मारमाही के जन्म के बारे में विभिन्न सिद्धांत और स्वयं लेखक का सिद्धांत।
३२५	गैर-मुस्लिम के हाथ की पकड़ी हुई मछली जायज़ है क्योंकि मछली में ज़बह की शर्त नहीं।	३२४	जरी, सलूर और एंग्लिस के बारे में विशेषज्ञों के मतभेदों का उल्लेख।
३२५	विचित्र समुद्री जानवर और जरीस और सिंगली की व्याख्या से "सवाल"	३२३	इरशाद अल-सारी, मजमा बिहार अल-अनवार, कामूस, ताज अल-अरूस, हयात अल-हैवान, अजाइब क़ज़्वीनी और मुल्ताक़ा अल-अब्हुर से मारमाही का निर्धारण।
३२९	उपर्युक्त मछली यदि है तो इतनी दुर्लभ है कि आम जनता के ज्ञान से बाहर है। यह मछली 'जरीस' नहीं हो सकती।	३२४	उम्दत अल-कारी, मजमा बिहार अल-अनवार, ताज अल-अरूस, हयात अल-हैवान से ऐसी कथाओं का निष्कर्षण

पृष्ठ	बायाँ कॉलम सामग्री	पृष्ठ	दायाँ कॉलम सामग्री
			जिसमें जरीस और मारमाही को एक लिखा गया है।
३३०	जरीस के बारे में 'मबसूत' की एक कथा कि यह बहुत अधिक पाए जाने वाली मछली है।	३२४	लेखक का शोध कि न्यायविदों के अनुसार ये दोनों अलग-अलग हैं।
३३०	अल्लामा क़ज़्वीनी ने जरीस को मारमाही कहा, और कुछ लोगों ने इसे जरीस कहा है।	३२४	मग़रिब, ईज़ाह, हाशया अल-किशवरी, दुर्रे मुख्तार, उम्दा, फ़तहउल्ला अल-मुईन, हाशया कंज़ अल-अज़हरी तहतावी और शामी से दोनों के अलग होने का प्रमाण।
३३१	उन्होंने इस दुर्लभ मछली को 'अजाइब बहरे फारस' और जरीस को 'अजाइब बहरे हिंद' में लिखा है।	३२५	सिंगली उर्दू भाषा का शब्द नहीं है इसलिए इससे अनभिज्ञता।

صفحہ	بائیں کالم کے مندرجات	صفحہ	دائیں کالم کے مندرجات
۳۲۵	خرگوش کے پنجہ ہی ہوتا ہے وہی حلال ہے۔ کھر والا خرگوش دنیا کے پردے پر نہیں۔	۳۲۲	علامہ قزوینی کے ذکر کردہ فروق کا بیان۔
۳۲۵	تالاب میں کفار کی ڈالی ہوئی مچھلیوں اور مشترکہ کمپنی کی شرکت اور حصوں کی فروخت سے "سوال"	۳۲۲	مصنف کی تحقیق کہ جریث اور مارماہی دو علیحدہ علیحدہ مچھلیاں ہیں۔
۳۲۵	مچھلیاں پکڑنے والے کی ملک ہوتی ہیں، دوسرے تالاب میں چھوڑنے سے ملک سے خارج نہیں ہوتی تو ایسی مچھلیوں کے کھانے کی ممانعت ملک غیر کی وجہ سے ہوگی لیکن یہاں ایسی مچھلیاں مباح الاصل ہیں۔	۳۲۳	مارماہی کی تشریح اور مختلف زبانوں میں اس کے نام کا بیان۔
۳۲۵	اگر شرکت کی وہ تجارت بموجہ شرعی ہو تو شرکت جائز، خریدے ہوئے حصوں کی فروخت البتہ نا جائز ہے۔	۳۲۴	مارماہی کی پیدائش کے بارے میں مختلف نظریات اور خود مصنف کا نظریہ۔
۳۲۵	غیر مسلم کے ہاتھ کی پکڑی ہوئی مچھلی جائز ہے کہ مچھلی میں ذبح شرط نہیں۔	۳۲۴	جری، صلور اور انگلیس کے بارے میں اہل فن کے اختلافات کا ذکر۔
۳۲۵		۳۲۳	

صفحہ	بائیں کالم کے مندرجات	صفحہ	دائیں کالم کے مندرجات
			ارشاد الساری، مجمع بحار الانوار،
	عجیب وغریب سمندری جانور اور جریث اور سنگلی کی تشریح سے "سوال"		قاموس، تاج العروس، حیاۃ الحیوان، عجائب قزوینی اور ملتقی الابحر سے مارماہی کی تعیین۔
			عمدۃ القاری، مجمع بحار الانوار،
۳۲۹	مذکورہ بالا مچھلی اگر ہو تو ایسی نادر ہے کہ عوام کے علم سے باہر ہے۔ یہ مچھلی جریث نہیں ہو سکتی۔	۳۲۴	تاج العروس، حیاۃ الحیوان سے ایسی روایتوں کی تخریج جس میں جریث اور مارماہی کو ایک لکھا ہے۔
۳۳۰	جریث کے بارے میں مبسوط کی ایک روایت کہ یہ کثیر الوجود مچھلی ہے۔	۳۲۴	مصنف کی تحقیق کہ فقہاء کے نزدیک یہ دونوں علیحدہ علیحدہ ہیں۔
۳۳۰	علامہ قزوینی نے جریث کو مارماہی کہا، اور بعضوں نے اس کو جریث کہا ہے۔	۳۲۴	مغرب، ایضاح، حاشیہ الکشوری، در مختار، عمدہ، فتح اللہ المعین، حاشیہ کنز الازہری طحطاوی اور شامی سے دونوں کے علیحدہ ہونے کی شہادت۔
۳۳۱	انھوں نے اس نادر مچھلی کو عجائب بحر فارس اور جریث کو عجائب بحر ہند میں لکھا ہے۔	۳۲۵	سنگلی اردو زبان کا لفظ نہیں اس لئے اس سے لا علمی۔

Volume 20 Fatawa Razawiyya

Page 336: Eating small fish is forbidden according to the Shafi'i school and permissible according to other Imams. However, its prohibition is explicitly mentioned in Jawahir al-Akhlati. Therefore, caution is preferable. | Page 332: There are two types of scholarly opinions regarding prawns.

Page 336: A question about dried fish and the one who calls it forbidden. | Page 333: The author's research is that for us, everything besides fish is forbidden. So, for those who consider prawns to be fish, it is not forbidden, and for those who do not consider it fish, it is forbidden.

Page 336: Dried fish is permissible. If the one who calls it forbidden is ignorant, he should be taught; if he is a scholar, he should be ordered to renew his marriage and his Islam. | Page 333: In the books of medicine and zoology, prawns are unanimously called fish.

Page 336: Reg Mahi (sandfish) is listed as an insect in Fatawa 'Alamgiri, therefore it is forbidden. | Page 333: Texts from Qamus, Sahah, Taj al-Arus, Surah, Muntaha al-Arab, Makhzan, Tuhfa, and Nazar karda Dawood al-Antaki.

Page 337: If there is an odor in dried fish or dried meat after cooking, eating it is disliked, as it is contrary to natural refinement and Islamic cleanliness. It is forbidden for such a person to enter the mosque while smelling, and if it harms the body, then eating it is forbidden. | Page 334: Texts supporting the above subject from Hayat al-Haywan, Jami Ibn al-Baytar, and Anwar al-Asrar.

Page 338: "Question" regarding the wisdom of not slaughtering fish. | Page 334: The author's opinion is that in Jawahir al-Akhlati, small fish whose entrails are not removed are written as disliked. So, prawns should be under the ruling of such fish. Its appearance is more like an animal than a fish, and the term 'fish' is also applied to non-fish creatures like Reg Mahi etc., so caution is preferable.

Page 339: The wisdom behind slaughtering is to remove flowing blood. There is no flowing blood in locusts and fish, therefore slaughter is not required. | Page 334: "Question" about eating prawns, eggshells, and spider webs.

Page 339: According to us, only those two animals are permissible without slaughter; according to the Shafi'is, other aquatic animals are also permissible, so they eat them all without slaughter. | Page 334: There is a difference of opinion among scholars

regarding prawns. The ruling for eggshells is the same as for eggs. A specific ruling regarding spider webs was not seen, but apparently it is prohibited like a wasp's nest, as both are made from their saliva.

Page 340: "Question and Answer" regarding eating fish with its intestines. | Page 336: Eating soft bones is permissible.

Page 35 of 630

जिल्द २० फतावा रज़विया

पृष्ठ ३३६: छोटी मछलियों का खाना शाफई मज़हब के नज़दीक हराम और बाकी अइम्मा के नज़दीक हलाल है। मगर जवाहर अल-अख्लाती में इसकी हुरमत (निषेध) का उल्लेख है। लिहाज़ा एहतियात (सावधानी) बेहतर है। | पृष्ठ ३३२: झींगे के बारे में विद्वानों के दो तरह के विचार हैं।

पृष्ठ ३३६: सूखी मछली और उसे हराम कहने वाले के बारे में प्रश्न। | पृष्ठ ३३३: लेखक का शोध यह है कि हमारे यहाँ मछली के अलावा सब हराम हैं, तो जिनके यहाँ झींगा मछली है वह हराम नहीं, और जिनके यहाँ मछली नहीं वह हराम है।

पृष्ठ ३३६: सूखी मछली हलाल है। इसे हराम कहने वाला यदि अज्ञानी है तो उसे समझाया जाए, और यदि विद्वान है तो उसे निकाह और इस्लाम के नवीनीकरण का आदेश दिया जाए। | पृष्ठ ३३३: चिकित्सा और प्राणी विज्ञान की पुस्तकों में सर्वसम्मति से झींगे को मछली कहा गया है।

पृष्ठ ३३६: आलमगीरी में रेग माही (रेत की मछली) को कीड़ों (हशरातुल अर्ज़) में लिखा गया है, इसलिए यह हराम है। | पृष्ठ ३३३: क़ामूस, सहाह, ताजुल अरूस, सुराह, मुन्तहल अरब, मख़्ज़न, तोहफ़ा, नज़र कर्दा दाऊद अंताकी के प्रमाण।

पृष्ठ ३३७: यदि सूखी मछली या सूखे मांस को पकाने के बाद उसमें गंध हो, तो उसे खाना मकरूह है क्योंकि यह स्वभाव की सुकुमारता और इस्लामी स्वच्छता के विरुद्ध है। ऐसी गंध की स्थिति में मस्जिद में जाना वर्जित है, और यदि यह शरीर को हानि पहुँचाए तो इसे खाना हराम है। | पृष्ठ ३३४: हयातुल हैवान, जामे इब्न बैतार, अनवारुल असरार से उपरोक्त विषय के प्रमाण।

पृष्ठ ३३८: मछली को ज़िबह न करने के रहस्य पर "प्रश्न"। | पृष्ठ ३३४: लेखक की राय है कि जवाहर अल-अख्लाती में छोटी मछली जिसकी गंदगी दूर न की गई हो, उसे मकरूह लिखा गया है, तो झींगे को भी ऐसी ही मछली के हुक्म में होना चाहिए। इसकी आकृति मछली की तुलना में जानवर के अधिक समान है और 'मछली' शब्द का प्रयोग गैर-मछली जीवों जैसे रेग माही आदि पर भी होता है, इसलिए एहतियात बेहतर है।

पृष्ठ ३३९: ज़िबह करने का रहस्य बहने वाले रक्त (दम-ए-मसफूह) को निकालना है। टिड्डी और मछली में बहने वाला रक्त नहीं होता, इसलिए ज़िबह की आवश्यकता नहीं है। | पृष्ठ ३३४: झींगे, अंडे के छिलके और मकड़ी के जाले खाने पर "प्रश्न"।

पृष्ठ ३३९: हमारे निकट केवल वही दो जानवर बिना ज़िबह के जायज़ हैं, शाफईयों के निकट अन्य जलीय जीव भी जायज़ हैं, अतः वे उन सभी को बिना ज़िबह के खाते हैं। | पृष्ठ ३३४: झींगे के संबंध में विद्वानों में मतभेद है। अंडे के छिलके का नियम अंडे के समान है। मकड़ी के जाले के संबंध में कोई विशिष्ट विवरण नहीं मिला, लेकिन स्पष्टतः यह ततैया के छत्ते की तरह वर्जित है क्योंकि दोनों उनके लार से बने होते हैं।

पृष्ठ ३४०: मछली को उसकी आँत सहित खाने पर "प्रश्न और उत्तर"। | पृष्ठ ३३६: मुलायम हड्डी खाना जायज़ है।

पेज ३५ ऑफ ६३०

۳۳۶ چھوٹی مچھلیوں کا کھانا شافعی مذہب کے نزدیک حرام اور باقی ائمہ کے نزدیک حلال ہے۔ مگر جواہر الاخلاطی میں اس کی حرمت کی تصریح ہے۔ لہذا احتیاط اولیٰ۔ | ۳۳۲ جھینگے کے بارے میں علماء کے دونوں طرح کے قول ہیں۔

۳۳۶ سوکھی مچھلی اور اس کے حرام کہنے والے کے بارے میں سوال۔ | ۳۳۳ مصنف کی تحقیق کہ ہمارے یہاں مچھلی کے علاوہ سب حرام ہیں، تو جن کے یہاں جھینگا مچھلی ہے حرام نہیں، اور جن کے یہاں مچھلی نہیں حرام ہے۔

۳۳۶ سوکھی مچھلی حلال ہے۔ اس کو حرام کہنے والا جاہل ہے تو سمجھایا جائے، اور عالم ہے تو اس کو تجدیدِ نکاح اور تجدیدِ اسلام کا حکم دیا جائے۔ | ۳۳۳ کتب طب و علم الحیوان میں جھینگے کو بالاتفاق مچھلی کہا گیا۔

۳۳۶ ریگ ماہی کو عالمگیری میں حشرات الارض لکھا ہے لہذا حرام ہے۔ | ۳۳۳ قاموس، صحاح، تاج العروس، صراح، منتہی الارب، مخزن، تحفہ، نذر کردہ داؤد انطاکی کے نصوص۔

۳۳۷ سوکھی مچھلی اور سوکھے گوشت میں پکانے کے بعد بو ہو تو اس کا کھانا مکروہ لطافت طبع اور نظافت اسلام کے خلاف۔ ایسے آدمی کی بو کی حالت میں مسجد میں جانا منع، اور اگر جسم کو ضرر دے تو اس کا کھانا حرام | ۳۳۴ حیاۃ الحیوان، جامع ابن بیطار، انوار الاسرار سے مضمونِ بالا کے نصوص۔

۳۳۸ مچھلی ذبح نہ کرنے کی حکمت کا "سوال" | ۳۳۴ مصنف کی رائے کہ جواہر اخلاطی میں چھوٹی مچھلی جس کی آلائش دور نہ کی جائے اس کو مکروہ لکھا ہے تو جھینگے کو ایسی مچھلی

کے حکم میں ہونا چاہئے اس کی صورت مچھلی سے زیادہ جانور کے مشابہ اور لفظ مچھلی کا اطلاق غیر مچھلی پر بھی ہوتا ہے جیسے ریگ ماہی وغیرہ، تو احتیاط اولیٰ ہے۔

۳۳۹ ذبح کی حکمت دم مسفوح کا نکالنا ہے۔ ٹیڈی اور مچھلی میں دم مسفوح نہیں ہوتا لہذا ذبح نہیں۔ | ۳۳۴ جھینگے، پوست بیضہ، مکڑی کے جالے کے کھانے کا "سوال"

۳۳۹ ہمارے نزدیک وہی دو جانور بے ذبح جائز، شوافع کے نزدیک باقی دریائی جانور بھی، تو وہ سب کو بے ذبح کھاتے ہیں۔ | ۳۳۴ جھینگے میں علماء کا اختلاف ہے۔ پوست بیضہ کا حکم بیضہ کا ہے۔ جالے کا جزئیہ نظر میں نہیں، مگر ظاہر ممانعت جیسے بھڑ کا چھتہ کہ دونوں ان کے تھوک سے بنے ہیں۔

۳۴۰ مچھلی کی آنت سمیت کھانے کا، "سوال و جواب" | ۳۳۶ ملائم ہڈی کھانا جائز ہے۔

Fatawa Razawiyya | Volume 20

Book of Hunting

- If life is proven, there is no need for any sign of life, and if there is doubt about life, it will be known from the signs. (Page 345)
- "Question" regarding hunting. (Page 341) | Statement of the signs of life. (Page 345)
- If hunting is for the purpose of sport and amusement, it is forbidden (Haram), otherwise it is lawful (Halal). (Page 341) | Statement of 'Mawqudha' (an animal killed by a blow) from Madarik and Ma'alim. (Page 346)
- Description of the signs of amusement. (Page 341) | The author's research that an animal killed by a gun is 'Mawqudha'. (Page 346)
- Also "Question" regarding hunting. (Page 342) | Also "Question and Answer" regarding hunting with a gun. (Page 347)
- Hunting for medicine or food is permissible (Mubah), for amusement it is forbidden. (Page 342) | Another question about hunting with a gun. (Page 348)
- Description of the signs of hunting out of necessity. (Page 342) | "Question" regarding prey caught by a dog. (Page 349)
- Fishing and putting live bait on a hook is permissible out of necessity, but forbidden for amusement. (Page 343) | Statement about a trained dog. (Page 349)
- Impaling live worms is permissible and impaling after killing them is also permissible; hunting is permissible in both cases. (Page 343) | Condition that other untrained and non-Muslim's dogs should not be with the trained one. (Page 349)
- A bullet from a gun is not in the same category as an arrow; prey killed by it is forbidden. (Page 343) | The second condition is that the dog's owner should remain focused in that direction from beginning to end. (Page 349)
- Being sharp-edged for the slaughtering tool is a condition; a bullet is not like that. Explanation of 'Shami' that it does not pierce or cut. If, for instance, a bullet were made with an edge, even then it is not certain that the animal was cut by the edge itself. (Page 343) | There are a total of fourteen conditions for the prey of a hunting dog to be lawful (Halal). (Page 349)
- If more life than a slaughtered one still remains in the prey, then slaughtering is necessary. (Page 351)

- Explanation of the issue from Hidaya. (Page 344) | The idea that prey becomes impure due to teeth marks is incorrect. (Page 351)
- If life remains in an animal hunted with a gun and it is slaughtered, then it is permissible, otherwise it is forbidden. (Page 345) | Firstly, at the time of hunting, the dog is in anger. In a state of anger, the dog's saliva dries up. Secondly, blood is also impure, the removal of which is necessary after being wounded. (Page 351)

फ़तावा रज़विया | जिल्द 20

किताब अस-सैद (शिकार की पुस्तक)

- यदि जीवन सिद्ध हो जाए तो जीवन के किसी लक्षण की आवश्यकता नहीं है, और यदि जीवन के बारे में संदेह हो तो लक्षणों से पता चलेगा। (पृष्ठ 345)
- शिकार के संबंध में "सवाल"। (पृष्ठ 341) | जीवन के लक्षणों का वर्णन। (पृष्ठ 345)
- यदि शिकार खेल और मनोरंजन के उद्देश्य से हो तो हराम (वर्जित) है, अन्यथा हलाल (वैध) है। (पृष्ठ 341) | मदारिक और मा'अालिम से 'मवकुज़ा' (चोट से मरा जानवर) का बयान। (पृष्ठ 346)
- मनोरंजन के लक्षणों का वर्णन। (पृष्ठ 341) | लेखक का शोध कि बंदूक से मारा गया जानवर 'मवकुज़ा' है। (पृष्ठ 346)
- पुन: शिकार के संबंध में "सवाल"। (पृष्ठ 342) | पुन: बंदूक के शिकार पर "सवाल और जवाब"। (पृष्ठ 347)
- दवा या भोजन के लिए शिकार मुबाह (अनुमेय) है, मनोरंजन के लिए हराम है। (पृष्ठ 342) | बंदूक से शिकार का एक और सवाल। (पृष्ठ 348)
- आवश्यकतावश शिकार होने के लक्षणों का वर्णन। (पृष्ठ 342) | कुत्ते द्वारा पकड़े गए शिकार के संबंध में "सवाल"। (पृष्ठ 349)
- मछली का शिकार और कांटे में ज़िंदा चारा लगाना ज़रूरत पड़ने पर जायज़ है, मनोरंजन के लिए नाजायज़ है। (पृष्ठ 343) | प्रशिक्षित कुत्ते का बयान। (पृष्ठ 349)
- ज़िंदा कीड़े को पिरोना जायज़ है और मार कर पिरोना भी जायज़ है; शिकार दोनों स्थितियों में जायज़ है। (पृष्ठ 343) | यह शर्त कि प्रशिक्षित कुत्ते के साथ दूसरे अप्रशिक्षित और गैर-मुस्लिम के कुत्ते नहीं होने चाहिए। (पृष्ठ 349)
- बंदूक की गोली तीर की श्रेणी में नहीं आती; उसके द्वारा मारा गया शिकार हराम है। (पृष्ठ 343) | दूसरी शर्त कि कुत्ते के मालिक को शुरू से अंत तक उसी दिशा में ध्यान केंद्रित रखना चाहिए। (पृष्ठ 349)
- ज़ुब्ह (वध) में औज़ार का धारदार होना शर्त है; गोली वैसी नहीं होती। 'शामी' की व्याख्या कि इसमें भेदन और काटना नहीं होता। यदि मान लें कि कोई ऐसी गोली बनाई जाए जिसमें धार

हो, तब भी यह निश्चित नहीं कि जानवर धार से ही कटा है। (पृष्ठ 343) | शिकारी कुत्ते के शिकार के हलाल होने की कुल चौदह शर्तें हैं। (पृष्ठ 349)

- यदि शिकार में अभी भी ज़ुब्ह किए गए जानवर से अधिक जीवन शेष है, तो ज़ुब्ह करना अनिवार्य है। (पृष्ठ 351)
- हिदाया से मसले की व्याख्या। (पृष्ठ 344) | दांत लगने से शिकार के नापाक होने का विचार गलत है। (पृष्ठ 351)
- बंदूक से शिकार किए गए जानवर में यदि जीवन हो और उसे ज़ुब्ह कर लिया जाए तो जायज़ है, अन्यथा नाजायज़ है। (पृष्ठ 345) | प्रथम, शिकार के समय कुत्ता क्रोध में होता है। क्रोध की स्थिति में कुत्ते की लार सूख जाती है। दूसरा, रक्त भी अशुद्ध है, जिसका ज़ख्मी होने के बाद निकलना आवश्यक है। (पृष्ठ 351)

पृष्ठ 630 का 36

کتاب الصید

- اگر حیات ثابت ہو تو کسی علامت حیات کی ضرورت نہیں، اور حیات میں شبہہ ہو تو علامات سے پتہ چلے گا۔ (صفحہ ۳۴۵)
- شکار سے "سوال" (صفحہ ۳۴۱) | حیات کی علامتوں کا بیان۔ (صفحہ ۳۴۵)
- شکار کھیل و تفریح کی غرض سے ہو تو حرام ہے ورنہ حلال۔ (صفحہ ۳۴۱) | مدارک اور معالم سے موقوذہ کا بیان۔ (صفحہ ۳۴۶)
- علامات تفریح کا بیان۔ (صفحہ ۳۴۱) | مصنف کی تحقیق کہ بندوق کا مارا ہوا موقوذہ ہے۔ (صفحہ ۳۴۶)
- ایضاً شکار سے "سوال" (صفحہ ۳۴۲) | ایضاً بندوق کے شکار کا "سوال وجواب" (صفحہ ۳۴۷)
- شکار دوا یا غذا کے لئے مباح، تفریح کے لئے حرام۔ (صفحہ ۳۴۲) | بندوق سے شکار کا ایک اور سوال۔ (صفحہ ۳۴۸)
- بضرورت شکار ہونے کی علامتوں کا بیان۔ (صفحہ ۳۴۲) | کتے کے پکڑے ہوئے شکار سے "سوال" (صفحہ ۳۴۹)
- مچھلی کا شکار اور کانٹے میں زندہ گھیر لگانا بضرورت جائز، تفریحاً نا جائز ہے۔ (صفحہ ۳۴۳) | معلم کتے کا بیان۔ (صفحہ ۳۴۹)

- زندہ گھسیا پرونا جائز اور مار کر پروناجائز، شکار ہر دو صورت میں جائز ہے۔ (صفحہ ۳۴۳) | معلم کے ساتھ میں دوسرے غیر معلم اور غیر مسلم کے کتے نہ ہونے کی شرط (صفحہ ۳۴۹)
- بندوق کی گولی تیر کے حکم میں نہیں، اس کا مارا ہوا شکار حرام ہے۔ (صفحہ ۳۴۳) | دوسری شرط کہ کتے والے کو شروع سے آخر تک اسی طرف متوجہ رہنا چاہئے۔ (صفحہ ۳۴۹)
- ذبح میں آلہ کا جارح ہونا شرط ہے گولی ایسی نہیں ہوتی۔ شامی کی تشریح کہ اس میں خرق و قطع نہیں ہوتا۔ اگر بالفرض کوئی گولی ایسی بنائی جائے جس میں دھار ہو تب بھی یہ یقین نہیں کہ جانور دھار سے ہی قطع ہوا۔ (صفحہ ۳۴۳) | شکاری کتے کے شکار کے حلال ہونے کی کل چودہ شرطیں ہیں۔ (صفحہ ۳۴۹)
- شکار میں ہنوز مند وبوح سے زیادہ زندگی باقی ہے۔ تو ذبح ضروری ہے۔ (صفحہ ۳۵۱)
- ہدایہ سے مسئلہ کی تشریح۔ (صفحہ ۳۴۴) | دانت لگنے سے شکار کے ناپاک ہونے کا خیال غلط ہے۔ (صفحہ ۳۵۱)
- بندوق سے شکار کئے ہوئے جانور میں اگر حیات ہو اور ذبح کر لیا جائے تو جائز ہے ورنہ ناجائز ہے۔ (صفحہ ۳۴۵) | اولاً شکار کے وقت کتا غصہ میں ہوتا ہے۔ غصہ کی حالت میں کتے کا لعاب خشک ہو جاتا ہے۔ ثانیاً خون بھی ناپاک ہے زخمی ہونے کے بعد جس کا نکلنا ضروری ہے۔ (صفحہ ۳۵۱)

Fatawa Razawiyya, Volume 20

Book of Sacrifice (Kitab al-Adhiya)

Page	Topic/Ruling	Ref. No.	Topic/Ruling	Page
358	Book of Sacrifice		Detail from Durr-e-Mukhtar and Allama Rahmati.	358
358	"Question" regarding cutting nails and hair after the Eid al-Adha crescent.	353	The sunrise horizon changes every 3 miles, and the moon's horizon is better at 27 miles.	358
360	The command to not cut nails, hair, etc., during the first ten days of Dhu al-Hijjah is recommendatory (Mustahabb).	353	According to the proof of sighting on the 29th, it will be obligatory to donate the value of the meat of the sacrifice performed on the 13th as charity.	360
360	If forty days have passed for some reason, one should cut them during the ten days of Dhu al-Hijjah because it is a sin to not cut for more than forty days. One cannot commit a sin for a recommended act.	353	"Question and Answer" regarding news from newspapers about the crescent sighting.	360
360	"Question" about the time of sacrifice.	354	Description of the horizons of Rampur and Bareilly and their difference.	360
361	Sacrifice is permissible until the 12th of Dhu al-Hijjah, not on the 13th.	354	In houses where sacrifice was obligatory for several people, if it could not be done for some,	361

Page	Topic/Ruling	Ref. No.	Topic/Ruling	Page
			the rest should donate the price of their share of the sacrifice.	
361	If the sighting of Dhu al-Hijjah occurred based on 30 days in one place and 29 days in another, and those with 30 days sacrificed on their last day, if the news of those with 29 days reached those with 30 without Sharia proof, their sacrifice is valid, even if they acted against precaution as it is the least preferred. In case of the possibility of 29 days, for the potential day of sacrifice, the precautionary rule for them will be that they donate the price of a live animal equivalent to the meat consumed by themselves and their friends.	355	Whether sacrifice is obligatory if one owns more than one residential house.	361
361	Detail of the issue from Qahistani and Alamgiri.	356	If the cash value of houses exceeding one's needs reaches the amount of Nisab, sacrifice is obligatory. Whether there are several houses or one, and whether they are rented out or left empty.	361
362	If the crescent was proven through a Sharia requirement, then it was a 30-day sighting for here as well.	357	Detail of the obligations incumbent upon a possessor of Nisab.	362
	Regarding Eid al-Adha, Allama Shami considers the difference in horizons.	358		

फ़तावा रज़विया, जिल्द २०

क़ुर्बानी की किताब (किताब अल-अज़हिया)

पृष्ठ	विषय/हुक्म	सं. सं.	विषय/हुक्म	पृष्ठ
३५८	किताब अल-अज़हिया		दुर्र-ए-मुख़्तार और अल्लामा रहमती का विवरण।	३५८
३५८	ईद-उल-अज़हा के चाँद के बाद नाखून और बाल कटवाने का "सवाल"।	३५३	सूर्योदय का क्षितिज हर ३ मील पर बदलता है और चंद्रमा का क्षितिज २७ मील पर बेहतर है।	३५८
३६०	ज़िल हिज्जा के पहले दस दिनों में नाखून, बाल आदि न कटवाने का हुक्म मुस्तहब (पसंदीदा) है।	३५३	२९ तारीख को चाँद दिखने के प्रमाण के आधार पर, १३ तारीख को की गई क़ुर्बानी के मांस की राशि दान करना अनिवार्य होगा।	३६०
३६०	यदि किसी कारण से चालीस दिन बीत गए हों, तो ज़िल हिज्जा के दस दिनों में ही कटवा लें क्योंकि चालीस दिन से अधिक समय तक न कटवाना गुनाह है। मुस्तहब के लिए गुनाह नहीं किया जा सकता।	३५३	चाँद दिखने के बारे में समाचार पत्रों की खबर का "सवाल और जवाब"।	३६०
३६०	क़ुर्बानी के समय का "सवाल"।	३५४	रामपुर और बरेली के क्षितिज और उनके अंतर का वर्णन।	३६०
३६१	ज़िल हिज्जा की १२ तारीख तक क़ुर्बानी जायज़ है, १३ को नहीं।	३५४	जिन घरों में कई लोगों के नाम पर क़ुर्बानी वाजिब	३६१

पृष्ठ	विषय/हुक्म	सं. सं.	विषय/हुक्म	पृष्ठ
			थी, अगर कुछ की तरफ से क़ुर्बानी न हो सकी, तो बाकी लोग अपने हिस्से की क़ुर्बानी की कीमत सदका (दान) करें।	
३६१	एक जगह ज़िल हिज्जा का चाँद ३० के हिसाब से हुआ, और दूसरी जगह २९ के हिसाब से। ३० वालों ने अपने हिसाब से आखिरी दिन क़ुर्बानी की। अगर २९ वालों की खबर ३० वालों के पास बिना शरीयत के प्रमाण के पहुँची, तो उनकी क़ुर्बानी हो गई, हालाँकि उन्होंने एहतियात के खिलाफ किया क्योंकि यह सबसे कम पसंदीदा है। और २९ की संभावना होने की स्थिति में, संभावित क़ुर्बानी के दिन के लिए उनके लिए एहतियाती हुक्म यह होगा कि जितना मांस उन्होंने और उनके दोस्तों ने खाया, उतने की जीवित जानवर की कीमत दान करें।	३५५	यदि रहने के लिए एक से अधिक मकान हों तो क़ुर्बानी वाजिब है या नहीं।	३६१
३६१	कहिस्तानी और आलमगीरी से मसले का विवरण।	३५६	यदि ज़रूरत से ज़्यादा मकानों का नकद मूल्य निसाब की मात्रा तक पहुँच जाए, तो क़ुर्बानी वाजिब है। चाहे मकान कई हों या एक, और उन्हें किराए पर दिया गया हो या खाली छोड़ा गया हो।	३६१
३६२	यदि शरीयत के मुताबिक चाँद का प्रमाण मिल गया, तो यहाँ के लिए भी ३० की रूयत (चाँद दिखना) हुई।	३५७	निसाब के मालिक पर अनिवार्य अधिकारों का विवरण।	३६२

पृष्ठ	विषय/हुक्म	सं. सं.	विषय/हुक्म	पृष्ठ
	ईद-उल-अज़हा के बारे में अल्लामा शामी क्षितिज के अंतर को स्वीकार करते हैं।	३५८		
पेज ३७ / ६३०				

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۰

کتاب الاضحیة

صفحہ	مضمون/حکم	شمارہ	مضمون/حکم	صفحہ
۳۵۸	کتاب الاضحیة		در مختار اور علامہ رحمتی کا جزئیہ۔ مطلع شمس ہر تین ۳	۳۵۸
۳۵۸	ہلال عید الاضحی کے بعد ناخن اور بال ترشوانے کا "سوال"	۳۵۳	میل پر بدلتا ہے اور مطلع قمر بہتر ۲۷ میل پر۔ انتیس کی ثبوت رؤیت کے اعتبار سے	۳۵۸
۳۶۰	عشرہ ذوالحجہ میں ناخن، بال وغیرہ نہ ترشوانے کا حکم استحبابی ہے۔	۳۵۳	تیرہویں کی قربانی کے گوشت کی رقم صدقہ کرنے کا حکم وجوبی ہوگا۔	۳۶۰
۳۶۰	اگر کسی وجہ سے چالیس دن ہو گئے ہوں تو عشرہ ذوالحجہ میں ہی کٹوائے کہ چالیس دن سے زیادہ تک	۳۵۳	رؤیت ہلال کے بارے میں اخبار کی خبر کا "سوال و جواب"	۳۶۰

صفحہ	مضمون/حکم	شمارہ	مضمون/حکم	صفحہ
	نہ کٹوانا گناہ ہے۔ مستحب کے لئے گناہ نہیں کیا جاسکتا۔			
۳۶۰	قربانی کے وقت کا "سوال"	۳۵۴	رامپور اور بریلی کے مطالع اور ان کے فرق کا بیان۔	۳۶۰
۳۶۱	بارہ ذوالحجہ تک قربانی جائز ہے تیرہویں کو نہیں۔	۳۵۴	گھروں میں جتنے آدمیوں کے نام قربانی واجب تھی کچھ کی طرف سے قربانی نہ ہو سکی تو بقیہ لوگ اپنے اپنے حصہ کی قربانی کی قیمت صدقہ کریں۔	۳۶۱
۳۶۱	ایک جگہ ذوالحجہ کی رؤیت تیس کے حساب سے ہوئی ، اور دوسری جگہ انتیس کے حساب سے تیس والوں نے قربانی اپنے حساب سے آخری دن کی ، اگر انتیس والوں کی خبر تیس والوں کے یہاں بے ثبوت شرعی پہنچی تو ان کی قربانی ہوگئی اگرچہ انہوں نے خلاف احتیاط کیا کہ سب سے مفضول ہے۔ اور انتیس	۳۵۵	چند مکان سکونت سے زائد ہوں تو قربانی واجب ہے یا نہیں۔	۳۶۱

صفحہ	مضمون/حکم شمارہ	مضمون/حکم صفحہ
	کا احتمال ہونے کی صورت میں محتمل دن قربانی کی ان کے لئے احتیاطا یہ حکم ہوگا کہ جتنا گوشت اپنے اور احباب کے صرفہ میں لائے اتنے کی زندہ جانور کی قیمت صدقہ کریں۔	حاجت سے زائد مکان کی نقد قیمت مقدار نصاب پر ہو تو قربانی واجب ہے۔
۳۶۱	۳۵۶ قہستانی اور عالمگیری سے مسئلہ کا جزئیہ۔	۳۶۱ مکان چند ہوں یا ایک اور ان کو کرایہ پر چلاتا ہو یا چھوڑ رکھا ہو۔
۳۶۲	۳۵۷ اگر بطریق موجب شرعی ثبوت ہلال ہو گیا تو یہاں کے لئے بھی تیس کی رؤیت ہوئی۔	صاحب نصاب پر لازم آنیوالے حقوق کی تفصیل۔ ۳۶۲
	۳۵۸ درباره عید الاضحی علامہ شامی اختلاف مطالع کا اعتبار کرتے ہیں۔	

Fatawa Rizvia, Volume 20

Page	Topic (Right Column)
463	No Zakat or sacrifice on unrecoverable debt.
463	Whether sacrifice by the head of household suffices for the whole family.
463	One sacrifice cannot be for all household members.
463	Sacrifice is not obligatory on anyone other than the owner of Nisaab.
464	Same rule for voluntary sacrifice: not for several people, though reward can be gifted.
464	Is gold/silver or equivalent value property necessary for the obligation of sacrifice?
465	To be a Nisaab owner, possession of fifty-six rupees beyond essential needs is required.
466	A farmer's plow and oxen are part of essential needs.
467	It's unrealistic that a 1000/month earner lacks 56 rupees on sacrifice day; if so, sacrifice is not obligatory.
467	One for whom sacrifice is obligatory must borrow or sell property if cash is unavailable.
469	"Question" regarding exchanging a sacrifice goat found to be milch/

Page	Topic (Left Column)
469	In Khazana, prioritized Zafrani's saying that value is the consideration.
469	Further support from Hindiya and Bazaziya.
469	This is proven by many narrations from core texts and commentaries.
469	Clarification of 'essential needs' from Hidaya.
469	Difference among later scholars on the issue, but what we mentioned is more cautious.
469	Extraction of passages from various Fiqh books allowing taking Zakat for such a person.
470	Author's harmonization: both rulings are separate, no contradiction; can receive Zakat and sacrifice is obligatory.
470	"Question" regarding the Nisaab of Sadaqatul Fitr and sacrifice.
470	One having 50 rupees gold and 20 rupees silver jewelry is a Nisaab owner; Zakat, Fitrah, sacrifice all obligatory.
470	No Zakat, Fitrah, or sacrifice for one whose debts encompass their entire wealth.
470	

Page Topic (Right Column)

pregnant and management of its milk etc.

Page 38 of 630

Page Topic (Left Column)

No Zakat or sacrifice on a minor owning Nisaab, nor upon guardians on their behalf.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

पृष्ठ	विषय (दायां कॉलम)
463	न वसूल होने वाले कर्ज (قرض مردہ) पर ज़कात और क़ुर्बानी नहीं है।
463	क्या घर का मालिक क़ुर्बानी करे तो वह पूरे घर की ओर से हो जाएगी या नहीं।
463	एक क़ुर्बानी घर के सभी सदस्यों की ओर से नहीं हो सकती।
463	निसाब के मालिक के अलावा किसी और पर क़ुर्बानी वाजिब नहीं है।
464	नफ़्ली क़ुर्बानी का भी यही हुक्म है कि वह कई लोगों की ओर से नहीं हो सकती, हालांकि सवाब जिसे चाहे पहुँचा सकते हैं।
464	क्या क़ुर्बानी वाजिब होने के लिए निसाब के बराबर सोना-चांदी या उसी मूल्य का माल होना ज़रूरी है?
465	निसाब का मालिक होने के लिए बुनियादी ज़रूरतों के अलावा छप्पन रुपये का माल होना ज़रूरी है।
466	किसान के हल और बैल बुनियादी ज़रूरतों में शामिल हैं।
467	यह वास्तविकता के विरुद्ध है कि 1000 मासिक आय वाला क़ुर्बानी के दिन 56 रुपये न रखे; यदि ऐसा हो तो क़ुर्बानी वाजिब नहीं।

पृष्ठ	विषय (बायां कॉलम)
469	'ख़ज़ाना' में ज़ाफ़रानी के इस कथन को प्राथमिकता दी गई कि मूल्य (क़ीमत) का ही विचार किया जाएगा।
469	'हिन्दिया' और 'बज़ज़िया' से अतिरिक्त समर्थन।
469	मूल ग्रंथों और व्याख्याओं के कई विवरणों से यही सिद्ध है।
469	'हिदाया' से बुनियादी ज़रूरतों (ضرورت اصلیہ) का स्पष्टीकरण।
469	इस मसले में बाद के विद्वानों का मतभेद है, लेकिन जो हमने उल्लेख किया वही अधिक सावधानीपूर्ण (احوط) है।
469	विभिन्न फ़िक़्ह की किताबों से उन उद्धरणों का चयन जिनमें ऐसे व्यक्ति के लिए ज़कात लेना जायज़ है।
470	लेखक का समन्वय: दोनों हुक्म अलग हैं, कोई विरोध नहीं; ज़कात ले सकता है और क़ुर्बानी वाजिब होगी।
470	सदक़ा-ए-फ़ित्र और क़ुर्बानी के निसाब के बारे में "प्रश्न"।
470	जिसके पास 50 रुपये का सोना और 20 रुपये का चांदी का जेवर है, वह साहिबे-निसाब है; ज़कात, फ़ित्रह, क़ुर्बानी सब वाजिब है।

पृष्ठ	विषय (दायां कॉलम)	पृष्ठ	विषय (बायां कॉलम)
467	जिसे क़ुर्बानी वाजिब है, नकद न होने पर उधार ले या अपना कोई सामान बेचे।	470	जिसका कर्ज उसकी पूरी संपत्ति को घेरे हुए हो, उस पर ज़कात, फ़ित्रह और क़ुर्बानी कुछ भी नहीं है।
469	क़ुर्बानी के लिए खरीदी बकरी को दुधारू या गर्भवती पाकर उसे बदलने और उसके दूध आदि के प्रबंधन पर "प्रश्न"।	470	निसाब के मालिक नाबालिग पर न तो स्वयं ज़कात-क़ुर्बानी है और न ही अभिभावकों पर उनकी ओर से।

पृष्ठ 630 का 38

صفحہ	موضوع (دایاں کالم)	صفحہ	موضوع (بایاں کالم)
۴۶۳	قرض مردہ والے پر بھی زکوٰۃ و قربانی نہیں۔	۴۶۹	خزانہ میں ز عفرانی کے اس قول کو مقدم کیا کہ اعتبار قیمت کا ہے۔
۴۶۳	گھر کا مالک قربانی کرے تو گھر بھر کی طرف سے ہو جائے گی یا نہیں۔	۴۶۹	ہند یہ اور بزازیہ سے تائید مزید۔
۴۶۳	ایک قربانی سب گھر والوں کی طرف سے نہیں ہو سکتی۔	۴۶۹	متون و شروح کی کثیر روایات سے یہی ثابت ہے۔
۴۶۳	اور مالک نصاب کے علاوہ کسی پر قربانی واجب نہیں۔	۴۶۹	ہدایہ سے ضرورت اصلیہ کی توضیح۔
۴۶۴	نفلی قربانی کا بھی یہی حکم ہے کہ ایک چند کی طرف سے نہیں ہو سکتی البتہ کرنے والا اس کا ثواب جس کو چاہے پہنچا سکتا ہے۔	۴۶۹	مسئلہ میں اختلاف متاخرین کی طرف سے ہے مگر جو ہم نے ذکر کیا وہی احوط ہے۔
۴۶۴	وجوب قربانی کے لئے مقدار نصاب سے چاندی یا سونا دیگر مال اسی قیمت کا ہونا ضروری ہے یا نہیں۔	۴۶۹	مختلف کتب فقہ سے ان عبارتوں کی تخریج جن میں ایسے شخص کے لئے اخذ زکوٰۃ جائز رکھا ہے۔
۴۶۵		۴۷۰	

صفحہ	موضوع (دایاں کالم)	صفحہ	موضوع (بایاں کالم)
	مالک نصاب ہونے کے لئے حاجت اصلیہ کے علاوہ چھپن روپے کے مال کا مالک ہونا ضروری ہے۔		مصنف کی تطبیق کہ دونوں حکم علیحدہ علیحدہ ہیں ان میں کوئی تعارض نہیں زکوٰۃ لے سکتا ہے اور قربانی اس پر واجب ہو گی۔
۴۶۶	کاشتکار کے ہل بیل، حاجت اصلیہ میں ہیں۔	۴۷۰	نصاب صدقہ فطر اور قربانی کا "سوال"
۴۶۷	یہ امر خلاف واقعہ ہے کہ ہزار روپے ماہوار آمدنی والا قربانی کے دن چھپن روپے کا مالک نہ ہو، بایں ہمہ ایسا ہو تو اس پر قربانی واجب نہیں۔	۴۷۰	جس شخص کے پاس پچاس روپیہ کا طلائی اور بیس روپیہ کا نقرئی زیور ہے۔ دونوں ملا کر وہ نصاب ہے زکوٰۃ فطرہ قربانی سب اس پر واجب ہے۔
۴۶۷	وہ جس پر قربانی واجب ہے اگر پاس نقد نہ ہو تو ادھار لے یا اپنا کوئی مال بیچے۔	۴۷۰	جس کا قرض اس کے مال کو محیط ہو اس پر زکوٰۃ فطرہ اور قربانی کچھ نہیں۔
۴۶۹	جس بکری کو قربانی کے لئے خریدا، دودھ والی یا گابھن دیکھ کر اس کے عوض میں دوسری کرنا، اور اس کے دودھ وغیرہ کے انتظام کے متعلق "سوال"	۴۷۰	نابالغ مالک نصاب پر نہ خود زکوٰۃ و قربانی نہ اس کی طرف سے اولیاء پر۔

Volume 20 Fatawa Rizvia

Page	Content
371	A person who has the *nisab* buying an animal with the intention of sacrifice does not make it specific. Therefore, raising it, selling it, or drinking its milk is permissible.
371	Sacrifice of a pregnant or lactating goat is valid but undesirable. Prohibition of it has appeared in the Hadith.
371	Upon whom is the sacrifice obligatory (Wajib) or compulsory (Fard)?
371	What is the ruling on suspending the sacrifice of a cow to please non-Muslims?
371	Sacrifice is obligatory for the one who possesses *nisab*, and stopping it for someone's pleasure is forbidden (Haram).
372	The "question" of performing sacrifice from shared property with the permission of the partners.
372	The "question" regarding the sacrifice of one who possesses less than the *nisab*.
372	
377	Brief answer and the ruling on the situation.
377	The "question" of expressing consent before officials regarding the reduction of sacrifice days.
377	The "question" regarding the evidence for the issue of *Tatbiq* (clasping hands) in *Ruku* (bowing).
378	Ruling on non-followers of schools of jurisprudence (*Ghair Muqallideen*), an account of some of their incorrect issues, and blame on them for reducing sacrifice days to please disbelievers.
378	The "question" regarding the timings of sacrifice in cities and villages, and city dwellers sending their sacrifices to villages.
379	Sacrifice on behalf of city dwellers by villagers before the Eid prayer is prohibited.
379	Account of the arrangement for sending sacrifice from the city to villages and the explanation of the outskirts of the city (*Fina-e-Misr*), etc.
380	

Page	Content
	Sacrifice is not obligatory for one possessing less than the *nisab*; if performed, it is valid.
372	If such a person bought an animal with the intention of sacrifice, then the sacrifice of that specific animal became obligatory; changing it is not permissible.
372	Sacrifice from shared property in the name of one partner with everyone's permission is valid.
273	Detailed account of the issue of partnership and its five types.
373	Separate details for each case, the ruling for all, and specific legal precedents for each issue from books of jurisprudence.
	Original Ruling: This animal is from the *Bahima al-An'am* (cattle) and is a type of goat, and its sacrifice is permissible by the consensus of Muslims.
394	
	"Question and Answer" regarding the obligation of sacrifice in villages or lack thereof.
381	*Hadi al-Adhiya bi al-Shat al-Hindiya* (Guide to Sacrifice with Indian Sheep/ Goat).
381	"Question" regarding the permissibility or impermissibility of sheep sacrifice.
382	Copy of a fatwa by a Maulvi Sahib regarding its impermissibility in this regard.
293	The author's (mercy be upon him) response and rejection of the fatwa of impermissibility.

जिल्द 20 फ़तावा रज़विया

पृष्ठ	सामग्री
371	साहिब-ए-निसाब के लिए क़ुर्बानी की नीयत से जानवर खरीदने से वह मुतय्यन (निर्धारित) नहीं होता। इसलिए उसका पालना, बेचना और उसका दूध पीना जायज़ है।
371	गाभिन या दूध वाली बकरी की क़ुर्बानी हो तो जाती है लेकिन नापसंदीदा है। हदीस शरीफ़ में इसकी मनाही आई है।
371	क़ुर्बानी किस-किस पर वाजिब या फ़र्ज़ है?
371	ग़ैर-मुस्लिमों की खुशनूदी के लिए गाय की क़ुर्बानी रोकना कैसा है?
371	क़ुर्बानी साहिब-ए-निसाब पर वाजिब है और किसी की खुशनूदी के लिए इसे बंद करना हराम है।
372	साझा माल से साझेदारों की इजाज़त से क़ुर्बानी करने से मुताल्लिक "सवाल"।
372	निसाब से कम माल रखने वाले की क़ुर्बानी से मुताल्लिक "सवाल"।
372	
377	मुख़्तसर जवाब और सूरत-ए-मसला का हुक्म।
377	हुक्काम के सामने क़ुर्बानी के दिनों में कमी पर रज़ामंदी ज़ाहिर करने का "सवाल"।
377	रुकू में 'ततबीक़' (हाथों को बांधना) के मसले की सनद का "सवाल"।
378	ग़ैर-मक़ल्लिदीन का हुक्म, उनके कुछ ग़लत मसाइल का बयान, और काफ़िरों की खुशनूदी के लिए क़ुर्बानी के दिनों में कमी करने पर उन पर मलामत (फटकार)।
378	शहर और गांव में क़ुर्बानी के औक़ात (समय) और शहर वालों की अपनी क़ुर्बानियां देहात में भेजने से मुताल्लिक "सवाल"।
379	शहरियों की तरफ़ से देहातियों द्वारा ईद की नमाज़ से पहले भी क़ुर्बानी ममनू (वर्जित) है।
379	शहर से देहात में क़ुर्बानी भेजने की तरकीब और फ़ना-ए-मिस्र (शहर के बाहरी इलाके) वग़ैरा का बयान।
380	देहात में क़ुर्बानी वाजिब होने और न होने का "सवाल-ओ-जवाब"।

पृष्ठ	सामग्री
	निसाब से कम माल रखने पर क़ुर्बानी वाजिब नहीं, अगर कर ली जाए तो हो जाएगी।
372	अगर किसी ऐसे शख़्स ने क़ुर्बानी की नीयत से जानवर खरीदा तो उसी की क़ुर्बानी वाजिब हो गई, उसे बदलना जायज़ नहीं।
372	साझे माल से किसी एक शरीक (साझेदार) के नाम पर सबकी इजाज़त से क़ुर्बानी हो जाएगी।
273	साझेदारी के मसले की तफ़सील और उसकी पांचों किस्मों का बयान।
373	हर सूरत की अलग-अलग तफ़सील, सबका हुक्म और फ़िक़्ह की किताबों से हर मसले का जुज़िया (विवरण)।
	असल हुक्म: यह जानवर 'बहीमा-ए-अनआम' (मवेशियों) में से है और बकरी की ही एक क़िस्म है और इसकी क़ुर्बानी अहले इस्लाम के इज्मा (आम सहमति) से जायज़ है।
पृष्ठ	सामग्री
381	हादी अल-अज़हिया बिश-शाह अल-हिंदिया (भारतीय भेड़/बकरी के ज़रिए क़ुर्बानी का रहनुमा)।
381	भेड़ की क़ुर्बानी जायज़ या नाजायज़ होने का "सवाल"।
382	इस सिलसिले में किसी मौलवी साहब के अदम-ए-जवाज़ (अवैधता) के फ़तवे की नक़ल।
293	मुसन्निफ़ अलैहिर्रहमा का जवाब और अदम-ए-जवाज़ के फ़तवे का रद्द (खंडन)।
394	

صفحہ	مضمون
۳۷۱	صاحب نصاب کے لئے قربانی کی نیت سے جانور خریدنے سے متعین نہیں ہوتا۔ اس لئے اس کا پالنا یا بیچنا اور اس کا دودھ پینا روا ہے۔
۳۷۱	گابھن یا دودھ والی بکری کی قربانی ہو تو جاتی ہے لیکن ناپسندیدہ ہے۔ حدیث شریف میں اس کی ممانعت آئی ہے۔
۳۷۱	قربانی کس کس پر واجب یا فرض ہے۔
۳۷۱	غیر مسلموں کی خوشنودی کے لئے گائے کی قربانی موقوف کرنا کیسا ہے۔
۳۷۱	قربانی صاحب نصاب پر واجب ہے اور کسی کی خوشنودی کے لئے بند کرنا حرام ہے۔
۳۷۷	مختصر جواب اور صورت مسئلہ کا حکم۔
۳۷۷	قربانی کے ایام کی تخفیف پر حکام کے سامنے اظہار رضامندی کا "سوال"
۳۷۷	مسئلہ تطبیق فی الرکوع کی سند کا "سوال"
۳۷۸	غیر مقلدین کا حکم، ان کے بعض غلط مسائل کا بیان، اور خوشنودی کفار کے لئے ایام قربانی میں تخفیف پر ان کی ملامت۔
۳۷۸	شہر اور قریہ میں قربانی کے اوقات اور اہل شہر کی اپنی قربانیاں دیہات میں بھیجنے سے "سوال"

صفحہ	مضمون
۳۷۲	مال شرکت سے شرکاء کی اجازت سے قربانی کرنے سے "سوال"
۳۷۲	نصاب سے کم مال رکھنے والے کی قربانی سے "سوال"
۳۷۲	نصاب سے کم مال رکھنے پر قربانی واجب نہیں، کر لے تو ہو جائے گی۔
۳۷۲	ایسے شخص نے قربانی کی نیت سے جانور خریدا تو اسی کی قربانی واجب ہوگئی بدلنا جائز نہیں۔
۳۷۲	مال مشترک سے کسی ایک شریک کے نام سب کی اجازت سے قربانی ہو جائے گی۔
۲۷۳	مسئلہ شرکت کی تفصیل اور اس کی پانچوں قسموں کا بیان۔
۳۷۳	ہر صورت کی علیحدہ علیحدہ تفصیل، سب کا حکم اور کتب فقہ سے ہر مسئلہ کا جزئیہ۔
۳۷۹	شہری دیہاتیوں کی طرف سے بھی قربانی قبل نماز عید ممنوع۔
۳۷۹	شہر سے دیہات میں قربانی بھیجنے کی ترکیب اور فنائے مصر وغیرہ کا بیان۔
۳۸۰	دیہات میں قربانی واجب ہونے اور نہ ہونے کا "سوال و جواب"۔
۳۸۱	ہادی الاضحیہ بالشاۃ الھندیہ
۳۸۱	بھیڑ کی قربانی جائز یا نا جائز ہونے کا "سوال"
۳۸۲	اس سلسلہ میں کسی مولوی صاحب کے عدم جواز کے فتوے کی نقل۔
۲۹۳	مصنف علیہ الرحمہ کا جواب اور فتوائے عدم جواز کا رد۔
۳۹۴	

اصل حکم کہ یہ جانور بہیمہ انعام میں سے

ہے اور بکری کی ہی ایک قسم ہے اور اس

کی قربانی باجماع اہل اسلام جائز ہے۔

Volume 20 Fatawa Rizvia

Page	Subject	Page	Subject
394	The continuous tradition (tawāruth) of the people of Islam is established in this matter. Not a single person has any disagreement or doubt.	394	Whoever has a doubt about the sheep being among the 'Bahimat al-An'am' (cattle) should specify the type of sheep, which category of animal it belongs to.
394	To declare everyone misguided and a misguider is rebellion; the answer to those who deny clear issues is silence.	396	Warning No. 2
394	We have written this text to silence the disputant and to warn the negligent.	396	The division of 'An'am' (cattle) in the Quranic verse, where 'hamulah' refers to camels and oxen, and 'farshan' refers to goats and sheep. It has already been established from the first verse that 'An'am' is the animal for sacrifice.
397	Request to the readers not to hurry; make a decision after reading the entire text.	395	Warning No. 3
397	Warning No. 1	395	It is an agreed-upon matter that 'Ghanam' (flock) is a sacrificial animal.
397	Explaining self-evident truths is difficult. Even so, I will strive my best.	395	It is also a settled matter that a sheep is a type of 'Ghanam'.
397	It is proven from Quranic verses that sacrifice will only be permissible from 'Bahimat al-An'am'.	395	Proof of sheep and goat being of one genus from the translation of Shah Rafi-ud-Din.
397	Sheep is certainly from among the 'Bahimat al-An'am'.	396	Warning No. 4

Page	Subject
397	Clarification and interpretation of 'Bahimat al-An'am' from Ma'alim al-Tanzil.
398	Horse, mule, donkey are not among the 'Bahimat al-An'am'.
398	Clarification of 'Bahimat al-An'am' from Misbah.

Page	Subject
396	In such a situation, the decisive word belongs to the scholars of lexicography. And anyone who has a command over Arabic, Persian, and Urdu knows that the word 'bhed' (sheep) in the Hindi language is the same as what is called 'mish' in Persian and 'da'n' in Arabic.
396	Proof of the above subject from Tarjuma-e-Rafiyya, Persian translation by Shah Waliullah, Zakhiro-e-Uqba, Sahah, Nafais, Tuhfat-ul-Momineen, Muntakhab Rashidi, etc.
396	Now the situation remains that a sheep should be taken around the three countries, and each person should be asked what animal this is.

खण्ड २० फ़तावा रज़विया

पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	विषय
३९४	इस मसले में अहले इस्लाम का तवारुस (निरंतर परंपरा) साबित है। और किसी एक व्यक्ति को भी इसमें मतभेद या संदेह नहीं है।	३९४	जिसे भेड़ के'बहीमतुल अनाम' (चौपाए) होने में संदेह हो, वह भेड़ की श्रेणी निर्धारित करे कि वह किस प्रकार का जानवर है।
३९४	सबको गुमराह और गुमराह करने वाला घोषित करना सरकशी है; स्पष्ट मसलों का इनकार करने वालों का जवाब खामोशी है।	३९६	चेतावनी नंबर २
३९४	हमने यह लेख विवाद करने वाले को खामोश करने और बेखबरों को सचेत करने के लिए लिखा है।	३९६	कुरआन की आयत में 'अनाम' का विभाजन कि 'हमूलह' से तात्पर्य ऊँट और बैल है, और 'फर्शन' से तात्पर्य बकरी और भेड़ है। और पहली आयत से यह साबित हो चुका है कि 'अनाम' कुर्बानी का जानवर है।
३९७	पाठकों से अनुरोध है कि जल्दबाजी न करें, पूरा लेख पढ़कर ही फैसला करें।	३९५	चेतावनी नंबर ३
३९७	चेतावनी नंबर १	३९५	यह मसला सर्वसम्मत है कि 'ग़नम' (भेड़-बकरी) कुर्बानी का जानवर है।
३९७	स्वयं सिद्ध तथ्यों को समझाना कठिन है। फिर भी मैं पूरा प्रयास करूँगा।	३९५	भेड़ का 'ग़नम' की एक किस्म होना भी एक तयशुदा बात है।
३९७	कुरआनी आयतों से साबित है कि कुर्बानी केवल 'बहीमतुल अनाम' की ही जायज़ होगी।	३९५	शाह रफ़ीउद्दीन साहब के अनुवाद से भेड़ और बकरी के एक ही नस्ल (जीनस) होने का प्रमाण।

पृष्ठ	विषय
३९७	भेड़ निश्चित रूप से 'बहीमतुल अनाम' में से है।
३९७	'मआलिम-उत-तंजील' से 'बहीमतुल अनाम' की व्याख्या और विवरण।
३९८	घोड़ा, खच्चर, गधा 'बहीमतुल अनाम' में से नहीं हैं।
३९८	'मिसबाह' से 'बहीमतुल अनाम' का स्पष्टीकरण।

पृष्ठ	विषय
३९६	चेतावनी नंबर ४
३९६	ऐसे मौके पर अंतिम निर्णय भाषाविदों का होता है। और जिसे भी अरबी, फारसी और उर्दू पर महारत है, वह जानता है कि हिंदी भाषा में शब्द 'भेड़' वही है जिसे फारसी में 'मीश' और अरबी में 'ज़ान' कहते हैं।
३९६	उपरोक्त विषय का प्रमाण तर्जुमा-ए-रफ़ीया, शाह वलीउल्लाह के फारसी अनुवाद, ज़खीरा-ए-उकबा, सहाह, नफ़ाइस, तोहफ़तुल मोमिनीन, मुंतखब रशीदी आदि से।
३९६	अब स्थिति यह रह गई है कि एक भेड़ लेकर तीनों मुल्कों में घुमाया जाए, और हर एक से पूछा जाए कि यह कौन सा जानवर है।

पृष्ठ ४०/६३०

صفحہ	مضمون
۳۹۴	اس مسئلہ میں اہل اسلام کا توارث ثابت ہے۔ اور کسی ایک آدمی کو بھی اختلاف یا شک نہیں ہے۔
۳۹۴	سب کو گمراہ اور گمراہ گر قرار دینا سرکشی ہے واضح مسائل کا انکار کرنے والوں کا جواب خاموشی ہے۔
۳۹۴	منازع کو خاموش اور غافلوں کی تنبیہ کے لئے ہم نے یہ تحریر لکھی۔
۳۹۷	قارئین سے گزارش کہ جلدی نہ کریں، پوری تحریر پڑھ کر فیصلہ کریں۔
۳۹۷	تنبیہ نمبرا
۳۹۴	بھیڑ کی نوع متعین کرے کہ وہ جانور کی کس قسم میں ہے۔
۳۹۶	تنبیہ نمبر ۲
۳۹۶	انعام کی تقسیم کہ آیت قرآن میں حمولۃ سے مراد اونٹ اور بیل، اور فرشاً سے مراد بکری اور بھیڑ ہے۔ اور آیت اولیٰ سے یہ ثابت ہوچکا ہے کہ انعام قربانی کا جانور ہے۔
۳۹۵	تنبیہ نمبر ۳
۳۹۵	یہ مسئلہ اتفاقی ہے کہ غنم قربانی کا جانور ہے۔

صفحہ	مضمون
	بدیہات کی تفہیم مشکل ہے۔
۳۹۷	پھر بھی میں پوری جدوجہد کروں گا۔
۳۹۷	آیات قرآنی سے ثابت ہے کہ قربانی صرف بہیمتہ الانعام کی جائز ہوگی۔
۳۹۷	بھیڑ یقیناً بہیمتہ الانعام میں سے ہے۔
۳۹۷	معالم التنزیل سے بہیمتہ الانعام کی توضیح اور تفسیر۔
۳۹۸	گھوڑا، خچر، گدھا بہیمتہ الانعام سے نہیں۔
۳۹۸	مصباح سے بہیمتہ الانعام کی تصریح۔

صفحہ	مضمون
۳۹۵	بھیڑ کا غنم کی نوع ہونا بھی طے شدہ امر ہے۔
۳۹۵	شاہ رفیع الدین صاحب کے ترجمہ سے بھیڑ بکری کے ایک جنس ہونے کا ثبوت۔
۳۹۶	تنبیہ نمبر ۴
۳۹۶	ایسے موقعہ پر قول فیصل علمائے لغت کی بات ہوتی ہے۔ اور جس کو بھی عربی و فارسی و اردو پر عبور ہو جانتا ہے کہ ہندی زبان میں لفظ بھیڑ وہی ہے جسے فارسی میں میش اور عربی میں ضان کہتے ہیں۔
۳۹۶	ترجمہ رفیعیہ، ترجمہ فارسی شاہ ولی اللہ، ذخیرہ عقبی، صحاح، نفائس، تحفۃ المومنین، منتخب رشیدی وغیرہ سے مضمون بالا کا ثبوت۔
۳۹۶	اب صورت یہی رہ گئی ہے کہ ایک بھیڑ لے کر تینوں ملک میں پھرا جائے، اور ایک ایک سے پوچھا جائے یہ کون جانور ہے۔

Fatawa Rizvia, Volume 20

400 | Warning No. 5 | 400 | Description of the difference in thirteen things between the two. 400 | Tanveeri proof for the fact that the aforementioned method is the final way to solve this matter. | 400 | Sacrifice of a buffalo is permissible against analogy (qiyas). 400 | Warning No. 6 | 400 | Description of the difference between cow and buffalo according to common usage ('urf). 400 | The assertion that the buffalo has been appended to the cow for sacrifice, and sheep cannot be appended to goats, is fundamentally wrong. | 400 | There is only uniformity in the organs of cow and buffalo; this uniformity also exists in horses and donkeys, yet they are two distinct species. 400 | The issue of sacrifice itself is non-analogical. Therefore, the question of appending one to another or not does not arise at all. | 400 | Description of differences in the organs of cow and buffalo too. 401 | Statements of Allama Itqani, Aini, and Turi that the spilling of blood (sacrifice) as worship is against analogy. Therefore, it will be limited to its own context. | 401 | The Indian sheep is more deserving of being appended to the Arabian ram than the buffalo is to the cow. 401 | Sacrifice of a wild animal is not permissible. | 401 | Description of the similarity between sheep and ram. 401 | Buffalo is a species of bovine (baqr), therefore the word 'baqr' includes it; there's no need for appending. | 401 | The only difference between a sheep and a ram is that one has a wide tail and the other's is round. 402 | If a doubt arises from the phrase "Al-Jamus kal-Baqr" in Kanz, it's just like "Al-Bakht kal-A'rab". | 402 | Description of differences in certain organs among humans, camels, and rams of different regions. 402 | The first respondent himself quoted from Shami, Mafatih, and Ashi'ah that this is a species of 'baqr'. | 402 | When such a difference in the absence or presence of these organs exists between two individuals of the same species, then counting sheep and ram as two species based on the tail being wide or round is a grave mistake. 403 | The first respondent intentionally declared buffalo as a separate species and opposite to 'baqr'. | 403 | Warning No. 7 403 | If it were a matter of appending, then there is an extraordinary difference between buffalo and cow. Appending one to the other would not be rationally permissible. | 403 | All exegetes, Hadith scholars, jurists, and linguists, whether Arab or non-Arab, recognize two types of 'Ghanam' (ovines): sheep (Daan) and goat (Ma'z).

फ़तावा रिज़विया, खंड २०

४०० | चेतावनी नंबर ५ | ४०० | दोनों के बीच तेरह चीजों में अंतर का वर्णन। ४०० | इस बात पर तन्वीरी प्रमाण कि ऊपर बताया गया तरीका ही इस बात के समाधान का अंतिम ज़रिया है। | ४०० | भैंस की कुर्बानी कयास (तर्क) के विपरीत जायज़ है। ४०० | चेतावनी नंबर ६ | ४०० | उर्फ़(प्रचलन) में गाय और भैंस के बीच अंतर होने का वर्णन। ४०० | यह बात ही सिरे से गलत है कि कुर्बानी में भैंस को गाय के साथ जोड़ा गया है और भेड़ को बकरी के साथ नहीं जोड़ सकते। | ४०० | गाय और भैंस के केवल अंगों में समानता है, यह समानता तो घोड़े और गधे में भी है, लेकिन ये दोनों अलग-अलग प्रजातियां (मबाइन नौ) हैं। ४०० | कुर्बानी का मसला ही गैर-कयासी (तर्क से परे) है। तो इसमें किसी को किसी के साथ जोड़ने या न जोड़ने का सवाल ही पैदा नहीं होता। | ४०० | गाय और भैंस के अंगों में भी अंतर का वर्णन। ४०१ | अल्लामा इतकानी, ऐनी और तूरी का बयान कि इराक-ए-दम (खून बहाना) का इबादत होना कयास के खिलाफ है। इसलिए यह अपने संदर्भ तक ही सीमित होगा। | ४०१ | भारतीय भेड़ अरबी मेंढे के साथ जुड़ने की भैंस से भी ज्यादा हकदार है। ४०१ | जंगली जानवर की कुर्बानी जायज़ नहीं है। | ४०१ | भेड़ और दुंबे के बीच समानता का वर्णन। ४०१ | भैंस 'बक़र' (गोवंश) की ही एक प्रजाति है, इसलिए 'बक़र' शब्द में यह शामिल है, इसे अलग से जोड़ने की जरूरत नहीं। | ४०१ | भेड़ और दुंबे में केवल इतना ही अंतर है कि एक की पूंछ चौड़ी और दूसरे की गोल होती है। ४०२ | यदि 'कंज' के शब्द "अल-जामूस कल-बक़र" से संदेह हो, तो यह वैसा ही है जैसे "अल-बख़्त कल-आरब"। | ४०२ | विभिन्न क्षेत्रों के मनुष्यों, ऊँटों और दुंबों के बीच कुछ अंगों में अंतर का वर्णन। ४०२ | स्वयं प्रथम उत्तरदाता ने शामी, मफातीह और अशिअत से ऐसे उद्धरण दिए हैं कि यह 'बक़र' की ही एक प्रजाति है। | ४०२ | जब एक ही प्रजाति के दो व्यक्तियों के बीच अंगों की अनुपस्थिति में यह अंतर हो सकता है, तो भेड़ और दुंबे की पूंछ चौड़ी या गोल होने के आधार पर उन्हें दो अलग प्रजातियां मानना भारी भूल है। ४०३ | प्रथम उत्तरदाता ने जानबूझकर भैंस को एक अलग प्रजाति और 'बक़र' के विपरीत घोषित कर दिया। | ४०३ | चेतावनी नंबर ७ ४०३ | यदि जोड़ने की ही बात होती, तो भैंस और गाय में असाधारण अंतर है। एक को दूसरे के साथ जोड़ना तर्कसंगत रूप से जायज़ ही नहीं होता। | ४०३ | समस्त मुफ़स्सिर (व्याख्याकार), अहले-हदीस, फ़ुक़हा (न्यायविद्), और भाषाई विद्वान, चाहे अरबी हों या गैर-अरबी, 'ग़नम' (भेड़-बकरी) के दो प्रकार मानते हैं: ज़ान (भेड़) और मअज़ (बकरी)।

पृष्ठ ४१ का ६३०

۴۰۰ | تنبیہ نمبر ۵ | ۴۰۰ | دونوں میں تیرہ چیزوں میں فرق کا بیان۔ ۴۰۰ | اس بات پر دلیل تنویری کہ مذکورہ بالا طریقہ ہی اس بات کے حل کا آخری ذریعہ ہے۔ | ۴۰۰ | بھینس کی قربانی خلاف قیاس جائز ہے۔ ۴۰۰ | تنبیہ نمبر ۶ | ۴۰۰ | عرفا گائے اور بھینس میں فرق ہونے کا بیان۔ ۴۰۰ | یہ بات ہی سرے سے غلط ہے کہ قربانی میں بھینس کو گائے کے ساتھ لاحق کیا گیا ہے۔ اور بھیڑ کو بکری کے ساتھ لاحق نہیں کرسکتے۔ | ۴۰۰ | گائے اور بھینس میں صرف اعضاء میں اتحاد ہے، یہ اتحاد تو گھوڑے اور گدھے میں بھی ہے لیکن یہ دونوں مباین نوعیں ہیں۔ ۴۰۰ | قربانی کا مسئلہ ہی غیر قیاسی ہے۔ تو اس میں کسی کو کسی کے ساتھ لاحق کرنے اور نہ کرنے کا سوال ہی پیدا نہیں ہوتا۔ | ۴۰۰ | گائے اور بھینس کے اعضاء میں بھی فرق کا بیان۔ ۴۰۱ | علامہ اتقانی، عینی، اور طوری کا بیان کہ اراقۃ الدم کا عبادت ہونا خلاف قیاس ہے۔ اس لئے اپنے مورد پر مقصور ہوگا۔ | ۴۰۱ | ہندی بھیڑ عربی مینڈھے کے ساتھ ملحق ہونے کی بھینس سے بھی زیادہ مستحق ہے۔ ۴۰۱ | وحشی جانور کی قربانی جائز نہیں۔ | ۴۰۱ | بھیڑ اور دنبہ کے تشابہ کا بیان۔ ۴۰۱ | بھینس بقر کی ایک نوع ہے اس لئے لفظ بقر اس کو شامل ہے، الحاق کی ضرورت نہیں۔ | ۴۰۱ | بھیڑ اور دنبے میں صرف اتنا فرق ہے کہ ایک کی دم چوڑی اور دوسرے کی گول ہوتی ہے۔ ۴۰۲ | اگر کنز کے لفظ "الجاموس کالبقر" سے شبہ ہو تو ایسے ہی ہے جیسے "البخت کالاعراب" | ۴۰۲ | بعض علاقوں کے انسانوں، اونٹوں، دنبوں کے درمیان بعض اعضاء میں اختلاف کا بیان۔ ۴۰۲ | خود مجیب اول نے شامی، مفاتیح اور اشعۃ سے ایسے اقوال نقل کئے ہیں کہ یہ بقر کی ہی ایک نوع ہے۔ | ۴۰۲ | جب ایک نوع کے دو افراد میں ان اعضاء میں عدم وجود میں یہ اختلاف ہے تو پھر بھیڑ اور دنبہ کی دم چوڑی اور گول ہونے کی بنیاد پر انہیں دو نوعیں

شمار کرنا سخت غلطی ہے۔ ۴۰۳ | مجیب اول نے جان بوجھ کر بھینس کو ایک الگ نوع اور بقر کا مقابل قرار دیا۔ | ۴۰۳ | تنبیہ نمبر ۷ ۴۰۳ | اگر لاحق کرنے کی ہی بات ہوتی تب بھینس اور گائے میں غیر معمولی فرق ہے۔ ایک کو دوسرے کے ساتھ لاحق کرنا عقلا جائز ہی نہیں ہوتا۔ | ۴۰۳ | جملہ اہل تفسیر، اہلحدیث، اہل فقہ، اہل لغت کیا عربی کیا عجمی، غنم کی دونوں میں مانتے ہیں ضان اور معز۔

Fatawa Razawiyya Volume 20

Page 407: Evidence from the texts of Kifayat al-Radi, Majma' Bihar al-Anwar, Mirqat, Sharh al-Kanz, Qamus, Mukhtar al-Sihah, Dhakhirat al-Uqba, and Ghiyath that what the Arabs call 'Ma'z' (goat), the Persians call 'Buz', and what the Arabs call 'Daan' (sheep), the Persians call 'Meish'. Page 408: Further support from the statements of Sheikh Muhaqqiq and Allama Shami. Page 408: Since there are only two types of 'Ghanam' (livestock - small), that which is not a 'Buz' (goat) will inevitably fall into the category of 'Daan' (sheep). Page 408: It is unanimously agreed that this animal is among 'An'aam' (livestock), and there are only four types of 'An'aam'. Page 409: This animal is not of the camel (Ibl) or bovine (Baqar) kind, so it must be either 'Daan' or 'Ma'z'. It is not 'Ma'z' because that is the hairy one, and this is the woolly one, so it must inevitably be 'Daan'. Page 409: Answer to the doubt that there is a difference of 'Chakti' (fat tail) between the ram and the sheep. Page 409: Warning (Tanbih) No. 8. Page 409: The respondent's meticulousness is based on the fact that the difference is grounded in being 'Chakti' (fat-tailed) or not. Page 410: If this were considered a fundamental difference, then instead of two, there would be three types of 'Ghanam'. Page 410: Warning (Tanbih) No. 9.

Page 407: It is wrong to think that in the discussed issue, distinction is required only from some participants. Page 408: The statement of the Sheikh mentions a ruling specific to 'Daan' (sheep), so its interpretation with the word 'Meish' cannot be a more general interpretation. Page 408: Warning (Tanbih) No. 10. Page 408: An argument based on information cannot be rejected on the basis of mere possibility. Page 409: Imam Ibn Humam argued for the prohibition of the daughter of adultery (bint zina) on the grounds that she is linguistically a 'daughter', and it is not proven that this word has been transferred from this meaning. Page 409: Warning (Tanbih) No. 11 Page 409: Scholars of Tafsir, Hadith, Fiqh, and Linguistics agree that the difference between 'Daan' and 'Ma'z' is that of wool (souf) and hair (sha'r). Page 409: References from the books of the aforementioned sciences on the above issue. Page 410: Argument from a narration of Imam Ahmad, which is a Hadith, and its explanation in 'Mirqat', that the difference is only in hair and wool. Page 410: The conclusion of the texts mentioned in Warning No. 7 is also that the only difference between the two is hair and wool. Page 410: Answer to the doubt regarding the occurrence of the word 'Meish' in the definition of 'Daan', that when distinction is desired in some commonalities, a definition can be made using a more general term.

फ़तावा रज़विया जिल्द २० (20)

पृष्ठ ४०७ (407): किफ़ायत अल-राज़ी, मजमा बिहार अल-अनवार, मिर्क़ात, शरह अल-कंज, क़ामूस, मुख्तार अल-सिहाह, ज़खीरत अल-उक़्बा और ग़ियास के ग्रंथों से यह प्रमाण कि अरब के लोग जिसे 'माज़' (बकरी) कहते हैं, फ़ारसी में उसे 'बुज़' कहा जाता है और अरब जिसे 'ज़ान' (भेड़) कहते हैं, फ़ारसी में उसे 'मेश' कहा जाता है। पृष्ठ ४०८ (408): शेख मुहक़्क़िक़ और अल्लामा शामी के कथनों से और समर्थन। पृष्ठ ४०८ (408): जब 'ग़नम' की केवल दो ही किस्में हैं, तो जो 'बुज़' (बकरी) नहीं है, वह अनिवार्य रूप से 'ज़ान' (भेड़) की श्रेणी में आएगी। पृष्ठ ४०८ (408): यह सर्वसम्मति से स्वीकृत है कि यह जानवर 'अनाम' (पशुधन) में शामिल है, और 'अनाम' केवल चार प्रकार के होते हैं। पृष्ठ ४०९ (409): यह जानवर ऊंट (इब्ल) या गाय (बक़र) की जाति से नहीं है, इसलिए यह अनिवार्य रूप से 'ज़ान' होगा या 'माज़'। यह 'माज़' नहीं है क्योंकि वह बालों वाला होता है, और यह ऊन वाला है तो यह अनिवार्य रूप से 'ज़ान' ही होगा। पृष्ठ ४०९ (409): इस शंका का उत्तर कि दुंबा और भेड़ में चर्बी वाली पूँछ (चकती) का अंतर है। पृष्ठ ४०९ (409): चेतावनी (तन्बीह) संख्या ८ (8)। पृष्ठ ४०९ (409): उत्तर देने वाले की सूक्ष्मता इस बात पर आधारित है कि भेद की बुनियाद 'चकती' (चर्बीदार पूँछ) होने और न होने पर है। पृष्ठ ४१० (410): यदि इसे मौलिक अंतर माना जाए, तो 'ग़नम' की दो के बजाय तीन किस्में हो जाएँगी। पृष्ठ ४१० (410): चेतावनी (तन्बीह) संख्या ९ (9)।

पृष्ठ ४०७ (407): यह सोचना गलत है कि विचाराधीन मामले में भी केवल कुछ प्रतिभागियों से ही भेद वांछित है। पृष्ठ ४०८ (408): शेख के कथन में ऐसे हुक्म का वर्णन है जो 'ज़ान' के साथ विशिष्ट है, इसलिए 'मेश' शब्द से उसकी व्याख्या अधिक सामान्य व्याख्या नहीं हो सकती। पृष्ठ ४०८ (408): चेतावनी (तन्बीह) संख्या १० (10)। पृष्ठ ४०८ (408): जानकारी पर आधारित तर्क को केवल संभावना के आधार पर खारिज नहीं किया जा सकता। पृष्ठ ४०९ (409): इमाम इब्न हुमाम ने व्यभिचार की पुत्री (बिंत ज़िना) की हुरमत (निषेध) का प्रमाण यही दिया कि वह भाषाई रूप से 'पुत्री' है और इस शब्द का इस अर्थ से हटाना प्रमाणित नहीं है। पृष्ठ ४०९ (409): चेतावनी (तन्बीह) संख्या ११ (11) पृष्ठ ४०९ (409): तफ़्सीर, हदीस, फ़िक़्ह और भाषा विज्ञान के विद्वान सहमत हैं कि 'ज़ान' और 'माज़' में ऊन (सूफ़) और बाल (शअर) का अंतर है। पृष्ठ ४०९ (409): उपरोक्त विषयों पर संबंधित विज्ञान की पुस्तकों के संदर्भ। पृष्ठ ४१० (410): इमाम अहमद के एक हदीस के वर्णन और 'मिर्क़ात' में उसकी व्याख्या से तर्क कि अंतर केवल बाल और ऊन का है। पृष्ठ ४१० (410): चेतावनी

संख्या ७ (7) में वर्णित ग्रंथों का निष्कर्ष भी यही है कि इन दोनों में केवल बाल और ऊन का अंतर है।
पृष्ठ ४१० (410): 'ज़ान' की परिभाषा में 'मेश' शब्द आने पर इस शंका का उत्तर कि जब कुछ समानताओं में भेद करना हो, तो अधिक व्यापक शब्द के साथ परिभाषा दी जा सकती है।

पृष्ठ 42/630

۴۰۷ | کفایۃ الراضي، مجمع بحار الانوار، مرقاۃ، شرح الکنز، قاموس، مختار الصحاح، ذخیرہ العقبٰی، غیاث کی عبارات سے اس کا ثبوت کہ عربی حضرات جس کو معز کہتے ہیں فارسی اسی کو بز اور عربی جس کو ضان کہتے ہیں فارسی میں اس کو میش۔ ۴۰۸ | شیخ محقق اور علامہ شامی کے قول سے تائید مزید۔ ۴۰۸ | جب غنم کی دو ہی قسمیں ہیں تو جو (بز) بکری نہ ہو لامحالہ (ضان) دنبہ میں داخل ہے۔ ۴۰۸ | اس جانور کا انعام میں ہونا متفق علیہ ہے اور انعام صرف چار ہی ہیں۔ ۴۰۹ | یہ جانور ابل اور بقر سے تو ہے نہیں، لامحالہ یہ ضان ہوگا یا معز معز تو نہیں کہ وہ بال والا ہے۔ اور یہ اون والا تو لامحالہ ضان ہی ہوگا۔ ۴۰۹ | اس شبہ کا جواب کہ دنبہ اور بھیڑ میں چکتی کا فرق ہے۔ ۴۰۹ | تنبیہ نمبر ۸۔ ۴۰۹ | مجیب کی تدقیق کا مدار اس پر ہے کہ فرق کی بنیاد چکتی ہونے اور نہ ہونے پر ہے۔ ۴۱۰ | اگر اس کو بنیادی فرق مانا جائے تو غنم کی دو کے بجائے تین نوعیں ہو گئی۔ ۴۱۰ | تنبیہ نمبر ۹۔

۴۰۷ | یہ سوچنا غلط ہے کہ مسئلہ مبحوثہ میں بھی بعض مشارکات سے ہی تمیز مطلوب ہے۔ ۴۰۸ | شیخ کی عبارت میں ایسے حکم کا بیان ہے جو ضان کے ساتھ خاص ہے تو لفظ میش سے اس کی تفسیر تفسیر بالا عم ہی نہیں ہو سکتی۔ ۴۰۸ | تنبیہ نمبر ۱۰۔ ۴۰۸ | جو استدلال اطلاعات کی بنیاد پر ہو اس کو احتمال کی بنیاد پر رد نہیں کیا جا سکتا۔ ۴۰۹ | امام ابن ہمام نے بنت زنا کی حرمت کی دلیل یہی دی کہ وہ لغۃً بنت ہے اور اس لفظ کا اس معنی میں منقول ہونا ثابت نہیں۔ ۴۰۹ | تنبیہ نمبر ۱۱ ۴۰۹ | علمائے تفسیر و حدیث و فقہ ولغت متفق ہیں کہ ضان اور معز میں صوف اور شعر کا فرق ہے۔ ۴۰۹ | مذکورہ بالا علوم کی کتابوں سے مسئلہ بالا پر حوالے ۔ ۴۱۰ | امام احمد کی روایت کہ وہ ایک حدیث اور مرقاۃ کی اس کی تشریح سے استدلال کہ فرق صرف شعر و

صوف کا ہے۔ ۴۱۰ | تنبیہ نمبر ۷ میں گزری ہوئی نصوص کا مآل بھی یہی ہے کہ ان دونوں میں صرف شعر و صوف کا فرق ہے۔ ۴۱۰ | ضان کی تعریف میں لفظ میش وارد ہونے پر اس شبہہ کا جواب کہ جب بعض مشارکات میں تمیز منظور ہو تو لفظ اعم کے ساتھ تعریف ہو سکتی ہے۔

Fatawa Rizvia, Volume 20

Page	Subject	Subject	Page
413	To the extent that the demand of 21 texts is also that the interpretation of 'Zaan' (sheep) is 'Meish' (ewe) and 'Zawat-ul-Souf' (wool-bearing animals).	Argument from the issue of expiation of fasting from 'Tanweeri'.	416
413	Predecessors consider defining with a general term permissible, but they do not call it excellent.	Denunciation of general application in the place of restriction from Imam Ghazali's writing.	416
413	Proof of the above matter from Sharh-e-Mawaqif and Hashiya-e-Talweeh.	In the matter of sacrifice of sheep itself, this respondent declared the entire generality astray based on this general interpretation.	417
413	Carrying the statements of those whom scholars call 'non-excellent' upon them is not a good thing.	Detail of further issues.	417
413	Warning number 12.	Warning number 14.	418
414	The condition of equality in definition is obvious, and it is not permissible to carry it against the obvious without evidence.	The issue of limitation is traditional. So, what weight does the statement of Fazil Lahori carry against the clarification of equality by elders like Imam Razi, Sadr-us-Shariah, Qazi Azduddin Baizawi, Taftazani, Qutubuddin Razi Fatawa, etc.? That too from a book which is about the science of grammar.	418
414	The synonymity of Hamd and Madh is the proof of the above content from the statement of Imam Taftazani and Allama Sayyid Sharif.	Warning number 15.	419
415			419

Page	Subject	Subject	Page
	Something being permissible in itself is one thing, and a discourse being interpreted upon it is another.	Just as the predecessors allowed definition by a more general term (bil-a'am), they similarly allowed definition by a more specific term (bil-akhas), rather even by a disparate term (mubayyin).	
415	Warning number 13.	Support of the above issue from the statements of Hasan, Chalpi, Sayyid Sharif, and Bahr-ul-Uloom.	419
415	According to us, interpretation with a general term is only permissible when the intended meaning is clear and there is a context (qareena) for it; otherwise, such a definition is prohibited due to ambiguity (talbees).	So it can also be that the 'Meish' interpretation is by equality (bil-musawi) and the 'Aliya' interpretation is by specification (bil-akhas).	420
415	It is a famous rule of the linguists that they speak in indefinite terms (nakirah) to mean something specific, and speak in definite terms (marifa) to mean something indefinite; explanation from the example of the above issue.	Warning number 16.	421
416	In Shariah matters, interpretation through a more general term without established context is invalid.	Answer to the doubt of the first respondent that those who used the word 'Zawat-ul-Souf' in the interpretation of 'Zaan' also used the word 'min' (from) with it, which means it is 'some' from among the wool-bearing animals.	421

फ़तावा रज़विया, खंड 20

पृष्ठ	विषय	विषय	पृष्ठ
413	यहाँ तक कि 21 ग्रंथों की माँग भी यही है कि ज़ान (भेड़) की व्याख्या 'मीश' (भेड़) और 'ज़वात-उल-सूफ़' (ऊन वाले जानवर) है।	'तनवीरी' से रोज़े के कफ़्फ़ारे के मसले से दलील।	416
413	पूर्वज सामान्य शब्दों के साथ परिभाषा को जायज़ मानते हैं लेकिन इसे 'उत्तम' नहीं कहते।	इमाम ग़ज़ी के लेखन से प्रतिबंध के स्थान पर सामान्य प्रयोग की निंदा।	416
413	'शरह-ए-मवाकिफ़' और 'हाशिया-ए-तलवीह' से उपरोक्त विषय का प्रमाण।	खुद भेड़ की क़ुर्बानी के मसले में इसी जवाब देने वाले ने सारी सामान्यता को इसी सामान्य व्याख्या के आधार पर गुमराह बताया।	417
413	विद्वान जिसे 'ग़ैर-جید' (गैर-उत्तम) बता रहे हैं, उनके कथनों को उन पर लागू करना अच्छी बात नहीं है।	और अधिक मसलों का विवरण।	417
413	चेतावनी संख्या 12.	चेतावनी संख्या 14.	418
414	परिभाषा में समानता की शर्त स्पष्ट है और बिना प्रमाण स्पष्ट के विपरीत व्याख्या जायज़ नहीं है।	सीमा निर्धारण का मामला रिवायती (नक़ली) है। तो इमाम राज़ी, सदर-उश-शरिया, क़ाज़ी अज़ुद्दीन बैज़ावी, तफ़्ताज़ानी, क़ुतबुद्दीन राज़ी फ़तावा आदि जैसे बड़ों द्वारा समानता के स्पष्टीकरण के मुक़ाबले में फ़ाज़िल लाहौरी के कथन की क्या अहमियत है? वह भी ऐसी किताब से जो व्याकरण (इल्म-ए-नह्व) के बारे में हो।	418
414	इमाम तफ़्ताज़ानी और अल्लामा सैय्यद शरीफ़ के कथन से	चेतावनी संख्या 15.	419

पृष्ठ	विषय	विषय	पृष्ठ
	उपरोक्त विषय का प्रमाण 'हम्द' और 'मदह' में पर्यायवाची होना है।		
415	किसी चीज़ का अपने आप में जायज़ होना एक बात है और किसी कलाम (भाषण) का उस पर आधारित होना दूसरी बात है।	पूर्वजों ने जिस प्रकार अधिक सामान्य (बिल-आम) द्वारा परिभाषा को जायज़ रखा, उसी प्रकार अधिक विशिष्ट (बिल-अख़स) द्वारा भी, बल्कि विरोधाभासी (मुबय्यिन) से भी।	419
415	चेतावनी संख्या 13.	हसन, चलपी, सैय्यद शरीफ़, बहर-उल-उलूम के कथनों से उपरोक्त मसले का समर्थन।	419
415	हमारे निकट सामान्य शब्द से व्याख्या तभी जायज़ है जब आशय स्पष्ट हो और उस पर कोई संकेत (क़रीना) हो, अन्यथा भ्रम (तल्बीस) के कारण ऐसी परिभाषा वर्जित है।	तो ऐसा भी हो सकता है कि 'मीश' वाली व्याख्या समानता (बिल-मुसावी) पर आधारित हो और 'अलिया' वाली व्याख्या विशिष्टता (बिल-अख़स) पर।	420
415	भाषाविदों का प्रसिद्ध नियम है कि वे अनिश्चित (नकिरा) बोलकर कोई निश्चित चीज़ मुराद लेते हैं और निश्चित (मआरफ़ा) बोलकर अनिश्चित; उपरोक्त मसले के उदाहरण से समझाना।	चेतावनी संख्या 16.	421
416	शरीअत के मामलों में बिना स्थापित संकेत के सामान्य शब्द से व्याख्या अमान्य है।	पहले जवाब देने वाले के इस संदेह का उत्तर कि ज़ान की व्याख्या में जिन लोगों ने 'ज़वात-उल-सूफ़' शब्द का प्रयोग किया है, उसके साथ शब्द 'मिन' (से) भी है, जिसका अर्थ है कि यह ऊन वाले जानवरों में से कुछ हैं।	421

صفحہ	مضمون
	یہاں تک کی ۲۱ نصوص کا تقاضا بھی یہی ہے کہ ضان
۴۱۳	کی تفسیر میش اور ذوات الصوف ہے۔
	متقدمین عام کے ساتھ تعریف
۴۱۳	کو جائز قرار دیتے ہیں لیکن اس کو عمدہ نہیں کہتے۔
۴۱۳	شرح مواقف اور حاشیہ تلویح سے مذکورہ بالا امر کا ثبوت
۴۱۳	علماء جس کو غیر جید بتارہے ہیں ان کی عبارتوں کو ان پر حمل کرنا عمدہ بات نہیں۔
۴۱۳	تنبیہ نمبر ۱۲
۴۱۴	

مضمون	صفحہ
مسئلہ کفارہ صوم سے دلیل تنویری۔	۴۱۶
امام غزی کی تحریر سے مقام تقیید میں اطلاق عام کی شناعت۔	۴۱۶
خود بھیڑ کی قربانی کے مسئلہ میں اسی مجیب نے سارے عموم کو اسی تفسیر عام کی بنیاد پر گمراہ بتا دیا۔	۴۱۷
مزید مسائل کی تفریح۔	۴۱۷
تنبیہ نمبر ۱۴۔	۴۱۸
	۴۱۸

صفحہ	مضمون
۴۱۴	تعریف میں مساواۃ کی شرط ظاہر ہے اور بلادلیل ظاہر کے خلاف پر حمل جائز نہیں۔ امام تفتازانی اور علامہ سید شریف کے قول سے مضمون بالا کی سند حمد ومدح میں ترادف ہے۔
۴۱۵	کسی چیز کا فی نفسہ جائز ہونا اور بات ہے اور کسی کلام کا اس پر محمول ہونا اور بات ہے۔
۴۱۵	تنبیہ نمبر ۱۳
۴۱۵	ہمارے نزدیک عام سے تفسیر اسی وقت جائز ہے جب مراد واضح اور اس پر قرینہ ہو
۴۱۹	تنبیہ نمبر ۱۵
۴۱۹	متقدمین نے جس طرح تعریف بالاعم جائز رکھی اسی طرح تعریف بالاخص بھی بلکہ مباین سے بھی۔
۴۱۹	حسن، چلپی، سید شریف، بحر العلوم کی عبارتوں سے مسئلہ بالا کی تائید۔
۴۲۰	تو ایسا بھی ہو سکتا ہے کہ میش والی تفسیر بالمساوی ہو اور الیہ والی تفسیر بالاخص۔

صفحہ	مضمون
	تحدید کا مسئلہ نقلی ہے۔ تو امام رازی، صدرالشریعہ، قاضی عضد الدین بیضاوی، تفتانی، قطب الدین رازی فتاویٰ وغیرہ اکابر کی مساواۃ کی تصریح کے مقابلہ میں فاضل لاہوری کا قول کیا سند رکھتا ہے۔ وہ بھی ایسی کتاب سے جو علم نحو کی ہو۔

صفحہ	مضمون	مضمون صفحہ
	ورنہ تلبیس کی وجہ سے ایسی تعریف ممنوع ہے۔	
۴۱۵	اہل لغت کا مشہور قاعدہ ہے کہ نکرہ بول کر شے معین مراد لیتے اور معرفہ بول کر غیر معین مسئلہ بالا کی مثال سے تفہیم۔	تنبیہ نمبر ۱۶ ۴۲۱
۴۱۶	شرعیات میں بدون قیام قرینہ اعم سے تفسیر باطل ہے۔	مجیب اول کے اس شبہ کا جواب کہ ضان کی تفسیر میں جن لوگوں نے ذات الصوف کا لفظ استعمال کیا ہے اس کے ساتھ لفظ "من" بھی ہے جس کا مفہوم یہ ہے کہ ذوات الصوف میں سے بعض ہے۔ ۴۲۱

Fatawa Ridawiyya, Volume 20

Right Column	Page	Left Column	Page
First, the word "min" is only in Sharh al-Nuqayah; second, it is not for partitiveness because in the same text the word "ma kana" (whatever was) is used, which signifies generality of individuals.	421	Warning Number 19	425
This is like the philosophers' definition of human: "Every one who is from the people of speech (rational)."	421	If sheep are not considered as having wool but are specified by their fat tail (alyah), then the category of "ghanam" (small cattle) will break. Therefore, the definition "possessing wool" is equal, and "possessing a fat tail" is more specific.	425
The respondent has also used "min" in his statement in this same sense.	421	Warning Number 20	425
Warning Number 17	422	If there is a "ghanam" without a fat tail, then according to the Imam [Abu Hanifa], its sacrifice is permissible. According to Imam Muhammad (may Allah have mercy on him), it is impermissible.	425
Answer to the second indication of "min" being partitive in the definition of "jan" (small cattle).	422	If the fat tail of a sheep is like a tail, then by consensus of both sides, sacrifice is permissible.	426
Taking "some" in the definition of a goat as "one having hair" is not an indication that "min" in the definition of a sheep is also partitive. This is because it relies on the principle that two connected	422	References from Ajnas, Khulasa, Wajiz, Khizana, Anwar al-Abrar by al-Ardabīlī Shāfi'ī.	426

Right Column	Page	Left Column	Page
sentences have the same ruling, whereas this principle is incorrect.			
In the definition of "ma'z" (goat), the phrase "ma kana dhawat al-sha'r" (whatever has hair) is indeed equal.	423	Even if it does not have a fat tail, it will still remain a sheep.	426
On this basis, there will be no objection regarding cows, bulls, and buffaloes that they are excluded from the division.	423	If a sheep cannot exist without a fat tail, then the meaning of the aforementioned statement of Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) would be that the sacrifice of what is not a goat is impermissible, which would be an absurd statement.	427
Warning Number 18	423	Warning Number 21	428
There is no room at all to interpret this definition as general.	423	Limbs in an animal are like qualities.	428
It is the consensus of linguists that wool (suf) is specific to sheep (da'n).	424	There is no price assigned to limbs as opposed to the animal itself.	428
		Citation from the permissibility of a Murabaha sale even if a slave girl becomes blind while with the buyer, without disclosing the defect.	428

फतावा रज़विया, जिल्द २०

दायां कॉलम	पृष्ठ	बायां कॉलम	पृष्ठ
पहला, "मिन" शब्द केवल शरह अल-नुक़ायह में है; दूसरा, यह विभाजक (तबईज़) के लिए नहीं है क्योंकि इसी इबारत में "मा काना" शब्द है जो व्यक्तियों की व्यापकता (उमूम) को दर्शाता है।	४२१	चेतावनी संख्या १९	४२५
यह वैसा ही है जैसे दार्शनिकों ने मनुष्य की परिभाषा में कहा "कुल मन काना मिन अहल अल-नुतक़" (हर वो जो बोलने वालों/ बुद्धिजीवियों में से है)।	४२१	यदि भेड़ को ऊन वाला न मानकर केवल भारी पूंछ (अलियाह) वाला माना जाए, तो 'ग़नम' (भेड़-बकरी वर्ग) का हिस्सा टूट जाएगा। इसलिए 'ऊन वाली' परिभाषा समान है और 'भारी पूंछ वाली' अधिक विशिष्ट।	४२५
उत्तरदाता ने अपनी इबारत में भी "मिन" का इसी अर्थ में उपयोग किया है।	४२१	चेतावनी संख्या २०	४२५
चेतावनी संख्या १७	४२२	यदि कोई 'ग़नम' बिना भारी पूंछ वाली हो, तो इमाम (अबू हनीफ़ा) के अनुसार उसकी कुर्बानी जायज़ है। और इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैहि) के अनुसार नाजायज़।	४२५
'जान' (भेड़-बकरी) की परिभाषा में "मिन" के विभाजक होने के दूसरे संकेत का उत्तर।	४२२	यदि किसी भेड़ की भारी पूंछ साधारण पूंछ की तरह हो, तो दोनों पक्षों की सहमति से कुर्बानी जायज़ है।	४२६
बकरी की परिभाषा में "मालहू शअर" (जिसके बाल हों) में 'कुछ' अर्थ लेना इस बात का संकेत नहीं है कि भेड़ की परिभाषा में भी "मिन" विभाजक ही हो। क्योंकि यह इस सिद्धांत पर	४२२	अजनास, खुलासा, वजीज़, खजाना, अनवार अल-अबरार लि-अरदबीली शाफई का संदर्भ।	४२६

दायां कॉलम	पृष्ठ	बायां कॉलम	पृष्ठ
आधारित है कि दो जुड़े हुए वाक्यों का एक ही नियम होता है, जबकि यह सिद्धांत गलत है।			
बकरी (माज़) की परिभाषा में "मा काना दवात अल-शअर" शब्द समान ही है।	४२३	जिसके चकती (भारी पूंछ) न हो, वह भी भेड़ ही रहेगी।	४२६
इसी आधार पर गाय, बैल और भैंस पर कोई आपत्ति नहीं होगी कि वे वर्गीकरण से बाहर हैं।	४२३	यदि भारी पूंछ के बिना भेड़ न हो, तो इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैहि) के उपर्युक्त कथन का अर्थ यह होगा कि जो बकरी न हो उसकी कुर्बानी नाजायज़, यह एक निरर्थक बात होगी।	४२७
चेतावनी संख्या १८	४२३	चेतावनी संख्या २१	४२८
इस परिभाषा को सामान्य (उमूम) मानने की कोई गुंजाइश नहीं है।	४२३	जानवर में अंग गुणों (औसाफ) के समान होते हैं।	४२८
भाषविदों का सर्वसम्मत निर्णय है कि ऊन (सूफ़) भेड़ (ज़ान) के साथ विशिष्ट है।	४२४	जानवर में अंगों के बदले कोई अलग कीमत नहीं होती।	४२८
		खरीदार के पास दासी के अंधी हो जाने पर, दोष बताए बिना मुराबाहा बिक्री जायज़ होने से तर्क।	४२८

पृष्ठ ४४/६३०

دایاں کالم صفحہ		بایاں کالم صفحہ	
اولاً "من" کا لفظ صرف شرح نقایہ میں ہے ثانیاً یہ تبعیض کے لئے نہیں کیونکہ اسی عبارت میں "ماکان" کا لفظ ہے جو عموم افراد پر دلالت کرتا ہے۔	۴۲۱	تنبیہ نمبر ۱۹	۴۲۵
یہ ایسا ہے جیسے فلاسفہ نے انسان کی تعریف میں کہا "کل من کان من اھل النطق"	۴۲۱	ضان کو صوف والا نہ مانیں، الیہ کے ساتھ خاص کریں تو غنم کا حصہ ٹوٹ جائیگا، اس لئے ذات الصوف والی تعریف بالمساوی ہے اور ذات الیہ والی بالاخص۔	۴۲۵
مجیب نے اپنی عبارت میں بھی "من" کو اسی معنی میں استعمال کیا ہے۔	۴۲۱	تنبیہ نمبر ۲۰	۴۲۵
تنبیہ نمبر ۱۷	۴۲۲	اگر کوئی غنم بے الیہ والی ہو تو امام صاحب کے نزدیک اس کی قربانی جائز ہے۔ اور امام محمد رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ کے نزدیک ناجائز۔	۴۲۵

دایاں کالم	صفحہ	بایاں کالم	صفحہ
جان کی تعریف میں "من" تبعیضیہ ہونیکے دوسرے قرینہ کا جواب۔	۴۲۲	اگر کسی ضان کا الیہ دم کی طرح ہو تو بالاتفاق بین الطرفین قربانی جائز ہے۔	۴۲۶
بکری کی تعریف میں "مالہ شعر" میں بعض مراد لینا اس بات کا قرینہ نہیں کہ ضان کی تعریف میں بھی "من" تبعیضہ ہی ہو کیونکہ اس کا مدار اس پر ہے کہ دو متصل جملوں کا ایک حکم ہے حالانکہ یہ اصول غلط ہے۔	۴۲۲	اجناس، خلاصہ، وجیز، خزانہ، انوار الابرار للاردیبلی شافعی کا حوالہ۔	۴۲۶
معز کی تعریف میں "ماکان ذوات الشعر" کا لفظ مساوی ہی ہے۔	۴۲۳	تو جس کے چکتی نہ ہو وہ بھی ضان ہی رہے گا۔	۴۲۶
		الیہ کے بغیر ضان نہ ہو تو امام محمد رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ کے مذکورہ بالا قول کا مطلب یہ ہوگا کہ جو بکری نہ ہو اس کی قربانی ناجائز یہ مہمل بات ہوگی۔	۴۲۷
اسی بنیاد پر گائے بیل اور بھینس سے اعتراض نہ ہوگا کہ وہ مقسم سے خارج ہے۔	۴۲۳		
تنبیہ نمبر ۱۸	۴۲۳	تنبیہ نمبر ۲۱	۴۲۸
اس تعریف کو عموم پر حمل کرنے کی کوئی گنجائش ہی نہیں۔	۴۲۳	جانور میں اطراف بمنزلہ اوصاف ہیں۔	۴۲۸
	۴۲۴		۴۲۸

دایاں کالم صفحہ	بایاں کالم صفحہ
جملہ اہل لسان کا یہ فیصلہ ہے کہ صوف ضان کے ساتھ خاص ہے۔	جانور میں اطراف کے مقابلہ میں کوئی دام نہیں ہوتا۔
	مشتری کے پاس باندی اندھی ہو گئی
	تو اس کے بلا اظہار عیب مرابحہ ۴۲۸
	بیع جائز ہونے سے استشہاد۔

Fatawa Rizvia, Volume 20

Subject	Page	Subject	Page
Even if there is no fatty tail, a fat-tailed sheep (Dunba) remains a fat-tailed sheep.	429	Clarification of the fatwa being on the saying of Imam (Abu Hanifa) from the statements of the leading scholars.	432
Warning No. 22	429	Supplement: The definition of 'Zat-ul-Alyah' is not found in the three statements presented by the first respondent.	433
Just a wide, thick, and very fatty tail is not called 'Chakti'.	429	Mention of Maulana Abdul Hai Lakhnawi's fatwa and the difference between his saying and the first respondent's saying.	434
There is no restriction on 'Chakti' being small or large.	429	Maulana Abdul Hai Sahab did not deny the sheep being a sacrificial animal; he prohibited the sacrifice of its six-month-old young.	434
Definition of 'Chakti' from 'Al-Qamus'.	430	Statement regarding the incorrect intention of the aforementioned Molvi Sahab.	434
This definition applies to sheep as well.	430	Mention of a fatwa by the author written in response to a student of the Maulana.	435
No specific quantity of 'Chakti' is fixed.	430	Prayer and conclusion of the treatise.	435
Warning No. 23	430	Question about the sacrifice of a six-month-old sheep and mention of Molvi Abdul Hai Sahab's fatwa of prohibition.	436
	431		436

Subject	Page
Jurists have given three definitions of 'Zaan': 'Zat-us-Soof', 'Zat-ul-Alyah', 'Khilaf-ul-Ma'az', and Urdu translation 'Meesh' and 'Bher' (sheep).	
Whether it's the statement of rulings, definition, or translation, it can only be through equivalents.	431
Therefore, the five words are equal and synonymous.	431
Warning No. 24	431
The tail of a sheep is also completely 'Alyah'; its thinness is not a defect, therefore its sacrifice is permissible.	431
Warning No. 25	432
If the sheep's tail is not accepted as 'Alyah', then this issue would be a disagreement between the two sides (Imam Abu Hanifa vs disciples), and the fatwa is based on the Imam's saying, so its sacrifice is permissible.	432
Sacrifice of a six-month-old sheep is permissible.	
'Dunba' (fat-tailed sheep) and 'Bher' (sheep) are of the same species, and the ruling for both is the same.	436
Reasoning from Shah Abdul Qadir Sahab's translation that he translated 'Zaan' as 'Bher' (sheep).	437
Proof from Persian dictionaries that 'Zaan' and 'Meesh' are one and the same.	437
Reference to scholars of lexicography and exegesis that they interpreted 'Zaan' as woolly goats.	437
Reasoning for the unity of both from Arabic idioms and the Quran.	438

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

विषय	पृष्ठ
चकती न हो तब भी दुंबा दुंबा ही रहेगा।	४२९
तंबीह नंबर २२	४२९
चौड़ी, मोटी, खूब चर्बीदार का नाम ही चकती नहीं।	४२९
चकती में छोटी बड़ी होने की कोई कैद नहीं।	४२९
कामूस से चकती की परिभाषा।	४३०
यह परिभाषा भेड़ पर भी सादिक (खरी) आती है।	४३०
चकती की कोई मात्रा मुतैय्यन (तय) नहीं।	४३०
तंबीह नंबर २३	४३०
	४३१
इमाम साहब के कौल (कथन) पर फतवा होने की तसरीह (स्पष्टीकरण) अइम्मा (इमामों) की इबारतों (उद्धरणों) से।	४३२
तज़ईल (परिशिष्ट), मुजीब-ए-अव्वल द्वारा प्रस्तुत तीन इबारतों में जात-उल-अलिया वाली परिभाषा नहीं।	४३३
मौलाना अब्दुल हई साहब लखनवी के फतवे का बयान और उनके और मुजीब-ए-अव्वल के कौल में फर्क का बयान।	४३४
मौलाना अब्दुल हई साहब ने भेड़ के कुर्बानी का जानवर होने से इंकार नहीं किया, उसके छह महीने के बच्चे की कुर्बानी मना की।	४३४
मौलवी साहब मौसूफ (उल्लेखित) के गलत मंशा का बयान।	४३४
मुसन्निफ (लेखक) के एक फतवे का जिक्र जो मौलाना के किसी शागिर्द के जवाब में लिखा गया था।	४३५
दुआ और खत्मे रिसाला (ग्रंथ की समाप्ति)।	४३५
भेड़ के छह महीने के बच्चे की कुर्बानी का सवाल और मौलवी अब्दुल हई साहब के फतवे की मनाही का जिक्र।	४३६
	४३६

विषय	पृष्ठ
फ़ुक़हा (विधिवेत्ताओं) ने ज़ान की तीन परिभाषाएँ दीं, जात-उस-सूफ़, जात-उल-अलिया, ख़िलाफ़-उल-मअज़ और उर्दू अनुवाद 'मीश' व 'भेड़'।	
बयान-ए-अहकाम, परिभाषा या अनुवाद जो कुछ भी हो, सिर्फ बराबरी से ही हो सकता है।	४३१
इसलिए पाँचों शब्द बराबर और समानार्थी हैं।	४३१
तंबीह नंबर २४	४३१
भेड़ की दुम भी 'अलिया' मुकम्मल है, इसका दुबला होना ऐब (दोष) नहीं, लिहाज़ा इसकी कुर्बानी जायज़ है।	४३१
तंबीह नंबर २५	४३२
भेड़ की दुम को 'अलिया' न माना जाए तो यह मसला तरफ़ैन (दोनों पक्षों) का विवादी हुआ और फतवा इमाम के कौल पर है, तो इसकी कुर्बानी जायज़ है।	४३२
भेड़ के छह महीने के बच्चे की कुर्बानी जायज़ है।	
दुंबा और भेड़ एक ही नस्ल हैं, और दोनों का हुक्म एक ही है।	४३६
शाह अब्दुल कादिर साहब के अनुवाद से दलील कि उन्होंने 'ज़ान' का अनुवाद 'भेड़' किया।	४३७
फारसी शब्दकोश से सबूत कि 'ज़ान' और 'मीश' एक ही हैं।	४३७
विद्वानों (कोश और व्याख्याकारों) का हवाला कि उन्होंने 'ज़ान' की तफ़्सीर (व्याख्या) ऊन वाली बकरी फरमाया।	४३७
मुहावरात-ए-अरब और कुरान से दोनों की एकता पर दलील।	४३८

पृष्ठ 630 का 45

مضمون	صفحہ
چکتی نہ ہو تب بھی دنبہ دنبہ ہی رہے گا۔	۴۲۹
تنبیہ نمبر ۲۲	۴۲۹
چوڑی، موٹی، خوب چربی دار کا نام ہی چکتی نہیں۔	۴۲۹
چکتی میں چھوٹی بڑی ہونے کی کوئی قید نہیں۔	۴۲۹
قاموس سے چکتی کی تعریف۔	۴۳۰
یہ تعریف بھیڑ پر بھی صادق آتی ہے۔	۴۳۰
چکتی کی کوئی مقدار متعین نہیں۔	۴۳۰
امام صاحب کے قول پر فتوٰی ہونے کی تصریح عبارت ائمہ سے۔	۴۳۲
تذییل، مجیب اول کی پیش کردہ تین عبارتوں میں ذات الیہ والی تعریف نہیں۔	۴۳۳
مولانا عبد الحی صاحب لکھنوی کے فتوٰی کا بیان اور ان کے اور مجیب اول کے قول میں فرق کا بیان۔	۴۳۴
مولانا عبد الحی صاحب نے بھیڑ کے قربانی کا جانور ہونے کا انکار نہیں کیا، اس کے چھ ماہہ بچے کی قربانی منع کی۔	۴۳۴
مولوی صاحب موصوف کے منشاء غلط کا بیان۔	۴۳۴
مصنف کے ایک فتوٰی کا ذکر جس کو مولانا کے کسی شاگرد کے جواب میں لکھا تھا۔	۴۳۵
دعا اور ختم رسالہ۔	۴۳۵

مضمون	صفحہ
تنبیہ نمبر ۲۳	۴۳۰
فقہاء نے ضان کی تین تعریفیں کیں، ذات الصوف، ذات الیہ، خلاف المعز، اور اردو ترجمہ میش و بھیڑ۔	۴۳۱
بیان احکام، تعریف یا ترجمہ جو کچھ ہو صرف مساوی سے ہی ہو سکتا ہے۔	۴۳۱
اس لئے پانچوں الفاظ مساوی اور ہم معنی ہیں۔	۴۳۱
تنبیہ نمبر ۲۴	۴۳۱
بھیڑ کی دم بھی الیہ کا مل ہے اس کا دبلا ہونا عیب نہیں لہٰذا اس کی قربانی جائز ہے۔	۴۳۱
تنبیہ نمبر ۲۵	۴۳۲
بھیڑ کے شش ماہہ بچہ کی قربانی کا سوال اور مولوی عبد الحی صاحب کے فتوی ممانعت کا ذکر۔	۴۳۶
بھیڑ کے چھ ماہہ بچہ کی قربانی جائز ہے۔	۴۳۶
دنبہ اور بھیڑ ایک ہی نوع ہیں، اور دونوں کا حکم ایک ہی ہے۔	۴۳۶
شاہ عبد القادر صاحب کے ترجمہ سے استدلال کہ انہوں نے ضان کا ترجمہ بھیڑ کیا۔	۴۳۷
فارسی لغت سے ثبوت کہ ضان اور میش ایک ہی ہے۔	۴۳۷
علمائے لغت و تفسیر کا حوالہ کہ انہوں نے ضان کی تفسیر اون والی بکری فرمایا۔	۴۳۷
محاورات عرب اور قرآن سے دونوں کے اتحاد پر استدلال۔	۴۳۸

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
بھیڑ کی دم کو الیہ نہ تسلیم کیا جائے تو یہ مسئلہ طرفین کا خلافی ہوا اور فتوی قول امام پر ہے تو اس کی قربانی جائز ہے۔	۴۳۲		

صفحہ 45 از 630

Fatawa Razviya, Volume 20

440: Reference of Shah Abdul Haq Muhaddis Dehlavi that he also translated 'Daan' (sheep) as 'Meish'. 440: If sheep is considered outside of 'Daan', then instead of four types of livestock, there would be five. 440: Explanation of the text of 'Nihaya'. 440: The cause of Maulana Abdul Hai's misunderstanding. 440: Research on 'Chakti' (fat tail). 441: Qazi Khan's ruling that sacrificing an animal with a small fat tail is permissible. 441: There are differences between certain organs of animals, and even humans. 441: Description of two-humped camels. 441: Differences in organs of Chinese, Tatars, Zangis, Western women, and Turks. 441: All these differences are not the cause of a different species, so why would the difference in tail between Indian and Arabian rams change the species? 442: "Question" regarding the sacrifice of a six-month-old castrated animal. 442: Only rams are an exception. 442: A castrated animal less than a year old is not permissible.

442: "Question" regarding the sacrifice of a goat less than a year old. 443: Sacrifice of an animal less than a year old is not permissible, nor is the intention for its sacrifice correct. 443: It is disliked (makruh) to replace an animal that was raised with the intention of sacrifice. 444: "Question" about sacrificing a castrated animal and the fast of the one sacrificing. 444: Sacrificing a castrated animal is superior. 444: Fasting on the day of Eid-ul-Adha and the three days following it is forbidden (haram). 444: Fasting from the 1st to the 9th of Dhu al-Hijjah is superior. 444: Among all voluntary fasts, the fast of Arafah is the most superior. 444: The person sacrificing should not eat anything before the sacrifice. 444: He should eat from the sacrificial meat first, but this is not a fast. 444: "Question and Answer" regarding the sacrifice of a kid (young goat) that was raised on dog's milk. 444: Sacrificing a kid raised on human milk is permissible.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २०

४४०: शाह अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी का संदर्भ कि उन्होंने भी 'ज़ान' (भेड़) का अनुवाद 'मेश' किया है। ४४०: यदि भेड़ को 'ज़ान' से बाहर माना जाए तो मवेशियों की चार के बजाय पाँच किस्में हो जाएँगी। ४४०: 'निहाया' के पाठ का स्पष्टीकरण। ४४०: मौलाना अब्दुल हई साहब की गलतफहमी का कारण। ४४०: 'चकती' (दुम्बे की पूँछ की चर्बी) पर शोध। ४४१: क़ाज़ी खाँ का आंशिक निर्णय कि छोटी चकती वाले जानवर की कुर्बानी जायज़ है। ४४१: जानवरों बल्कि इंसानों के कुछ अंगों में भी अंतर होता है। ४४१: दो कूबड़ वाले ऊँटों का वर्णन। ४४१: चीनियों, तातारियों, ज़ंगियों, पश्चिमी महिलाओं और तुर्कों के अंगों में अंतर। ४४१: ये सभी अंतर प्रजाति बदलने का कारण नहीं हैं, तो भारतीय और अरबी दुम्बों में पूँछ के अंतर से प्रजाति क्यों बदलेगी? ४४२: छह महीने के खसी (बधिया) की कुर्बानी का "सवाल"। ४४२: केवल मेंढे का अपवाद है। ४४२: एक साल से कम उम्र के खसी की कुर्बानी जायज़ नहीं।

४४२: साल भर से कम के बकरा-बकरी की कुर्बानी का "सवाल"। ४४३: साल भर से कम की न कुर्बानी जायज़ न उसकी कुर्बानी की नीयत सही। ४४३: जिस जानवर को कुर्बानी की नीयत से पाला, उसे बदलना मकरूह है। ४४४: खसी की कुर्बानी करने और कुर्बानी करने वाले के रोज़े रखने का "सवाल"। ४४४: खसी की कुर्बानी अफ़ज़ल (श्रेष्ठ) है। ४४४: बकर ईद के दिन और उसके बाद तीन दिन का रोज़ा हराम है। ४४४: पहली से नौवीं ज़िलहिज्जा के रोज़े अफ़ज़ल हैं। ४४४: सब नफ़ली रोज़ों में अरफ़ा का रोज़ा अफ़ज़ल है। ४४४: कुर्बानी करने वाला कुर्बानी से पहले कुछ न खाए। ४४४: कुर्बानी के मांस में से पहले खाए मगर यह रोज़ा नहीं है। ४४४: बकरी का बच्चा जो कुतिया का दूध पीकर पला हो, उसकी कुर्बानी का "सवाल व जवाब"। ४४४: आदमी के दूध से परवरिश पाने वाले बकरी के बच्चे की कुर्बानी जायज़ है।

पृष्ठ ४६ का ६३०

۴۴۰ شاہ عبدالحق محدث دہلوی کا حوالہ کہ انھوں نے بھی ضان کا ترجمہ میش کیا۔ ۴۴۰ بھیڑ کا ضان سے خارج مانا جائے تو انعام کی چار کے بجائے پانچ قسمیں ہو جائیں گی۔ ۴۴۰ نہایہ کی عبارت کی توضیح۔ ۴۴۰ مولانا عبدالحی صاحب کی غلط فہمی کا منشاء۔ ۴۴۰ چکتی کی تحقیق۔ ۴۴۱ قاضی خاں کا جزئیہ کہ الیہ صغیرہ والے کی قربانی جائز ہے۔ ۴۴۱ جانوروں بلکہ آدمیوں کے بعض اعضاء میں باہم اختلاف ہوتا ہے۔ ۴۴۱ دو کوہان والے اونٹوں کا بیان۔ ۴۴۱ چینیوں، تاتاریوں، زنگیوں، زنان مغربیہ و اتراک کے اعضاء میں اختلاف۔ ۴۴۱ یہ سب اختلافات نوع کا سبب نہیں، تو ہندی اور عربی دنبوں میں دم کے فرق سے کیوں نوع بدلے گی۔ ۴۴۲ چھ مہینہ کے خصی کی قربانی کا "سوال" ۴۴۲ صرف مینڈھے کا استثناء ہے۔ ۴۴۲ خصی سال بھر سے کم کا جائز نہیں۔

۴۴۲ سال بھر سے کم کے بکرا بکری کی قربانی کا "سوال" ۴۴۳ سال بھر سے کم کی نہ قربانی جائز نہ اس کی قربانی کی نیت صحیح۔ ۴۴۳ جس جانور کو قربانی کی نیت سے پالا اس کا بدلنا مکروہ ہے۔ ۴۴۴ خصی کی قربانی کرنے اور قربانی کرنے والے کے روزہ رکھنے کا "سوال" ۴۴۴ خصی کی قربانی افضل ہے۔ ۴۴۴ بقر عید کے دن اور اس کے بعد تین دن کا روزہ حرام ہے۔ ۴۴۴ پہلی سے نویں ذوالحجہ کے روزے افضل ہیں۔ ۴۴۴ سب نفلی روزوں میں عرفہ کا روزہ افضل ہے۔ ۴۴۴ قربانی کرنے والا قربانی سے قبل کچھ نہ کھائے۔ ۴۴۴ قربانی کے گوشت میں سے پہلے کھائے مگر یہ روزہ نہیں۔ ۴۴۴ بکری کا بچہ جو کتیا کا دودھ پی کر پلا ہو اس کی قربانی کا "سوال و جواب" ۴۴۴ آدمی کے دودھ سے پرورش پانیوالے بکری کے بچہ کی قربانی جائز ہے۔

Volume 20 Fatawa Razawiyyah

- Answer to the doubt from the issue of child's breastfeeding on this matter. | 445 | - An animal was bought with the intention of special sacrifice and there is still time, then sacrifice it. Do not give the remainder of the price as atonement after sacrificing a lower-priced animal in exchange, as this is audacity. | 448
- Question regarding keeping someone else's animals in one's own use, exchanging them with one's daughter's animal, and sacrificing an animal without horns. | 446 | - One can recite the Holy Quran by holding it in the left hand if necessary. | 448
- Keeping another's animal in one's own use is usurpation, exchanging it with a daughter's cow is prohibited. And sacrifice of the exchanged animal is prohibited. Its slaughtering is prohibited. However, if the girl takes compensation for her animal from the father, then the sacrifice from the father's side will be fulfilled. | 446 | - Two cows were bought jointly and divided into fourteen shares; if individual participation was not done for both, then there is no harm in it with the consent of both buyers. | 448
- If the animal's age is complete, the sacrifice is permissible. Whether horns never grow in its entire life. | 446 | - Buying a cow with the intention that if partners are found, they will be included, is permissible. | 449
- A person with Nisab (wealthy enough to sacrifice) exchanges the sacrifice animal due to some compulsion and has to pay a little more for the exchanged animal, he can do so, there is no blame on him; yes, if he makes some profit on the price of the animal bought first, he should give it in charity. | 447 | - Mixing intestines and tripe in the meat for the poor is inappropriate. | 449
- Question regarding such an animal for sacrifice which could not be slaughtered on time due to some excuse, should another be sacrificed in its place. | 447 | - How is it to give the head, legs to the Saggi (water-carrier) and barber, and a piece of meat to the butcher. | 449
- Question regarding such an animal bought after being specified for sacrifice, or with the intention that if liked, sacrifice will be performed. | 447 | - Giving food of Aqiqah and Niyaz to a sweeper is bad. | 449
- Question about reciting the Great Quran by holding it in the left hand. | 447 | - Participation of dogs in the animal (sacrifice) is harmful. | 449
- In the case of buying by specifying for sacrifice, the person with Nisab has the choice to change the animal, but if in its stead a sacrifice of lower price is made,

then give the remaining amount to the poor as charity. | 448 | - It is recommended to give one-third of the meat from the sacrifice to the poor. | 449

जिल्द २० फ़तावा रज़विया

- इस मसले पर बच्चे के दूध पिलाने के मसले से पैदा हुए संदेह का उत्तर। | ४४५ | - खास कुर्बानी की नीयत से जानवर खरीदा और अभी समय है तो उसकी कुर्बानी करें, कम कीमत का बदल कर कुर्बानी करके शेष राशि का कफ़ारा न दें क्योंकि यह जसारत (धृष्टता) है। | ४४८
- दूसरे के जानवरों को अपने अधिकार में रखना, उसे अपनी बेटी के जानवर से बदलना और बिना सींग वाले जानवर की कुर्बानी का "सवाल"। | ४४६ | - आवश्यकता होने पर बाएं हाथ में कुरआन मजीद लेकर तिलावत कर सकते हैं। | ४४८
- दूसरे का जानवर अपने अधिकार में रखना ग़सब (छीनना) है, उसे बेटी की गाय से बदलना हराम है। और बदले हुए जानवर की कुर्बानी हराम। उसका ज़बह करना हराम। अलबत्ता लड़की अपने जानवर का मुआवज़ा अगर बाप से ले ले तो बाप की तरफ से कुर्बानी अदा हो जाएगी। | ४४६ | - दो गायें संयुक्त रूप से खरीदी गईं और चौदह हिस्से किए गए, दोनों की अलग-अलग शिरकत न की गई तो दोनों खरीदारों की रजामंदी से इसमें कोई हर्ज नहीं। | ४४८
- जानवर की उम्र पूरी हो तो कुर्बानी जायज़ है। चाहे उम्र भर सींग न निकलें। | ४४६ | - इस नीयत से गाय खरीदना कि हिस्सेदार मिलेंगे तो शरीक करेंगे, जायज़ है। | ४४९
- साहिबे निसाब (सामर्थ्यवान) कुर्बानी का जानवर किसी मजबूरी के कारण बदले और बदले हुए जानवर की कीमत कुछ अधिक देनी पड़े तो ऐसा कर सकता है, उस पर कोई दोष नहीं; हाँ, पहले खरीदे गए जानवर के दाम पर कुछ लाभ हो तो खैरात (दान) कर दे। | ४४७ | - गरीबों के गोश्त में आंत और ओझड़ी मिला देना अनुचित है। | ४४९
- कुर्बानी के ऐसे जानवर के बारे में "सवाल" जिसे किसी मजबूरी के कारण समय पर ज़बह न कर सके क्या उसके बदले दूसरा कर दे। | ४४७ | - सिर, पैर सग्गी और हज्जाम को, और मांस का एक टुकड़ा कसाई को देना कैसा है। | ४४९
- ऐसे जानवर के बारे में "सवाल" जिसे कुर्बानी के लिए तय करके खरीदा, या इस नीयत से कि पसंद आई तो कुर्बानी कर देंगे। | ४४७ | - अकीका और नियाज़ का खाना भंगी को देना बुरा है। | ४४९

- कुरआन अज़ीम बाएं हाथ में लेकर तिलावत करने का "सवाल"। | ४४७ | - जानवर में कुत्तों की शिरकत नुकसानदेह है। | ४४९
- कुर्बानी के लिए तय करके खरीदने की स्थिति में साहिबे निसाब को जानवर बदलने का अधिकार तो है लेकिन इसके बदले में अगर उससे कम कीमत की कुर्बानी की तो बाकी रकम गरीबों को खैरात (दान) करें। | ४४८ | - कुर्बानी में से गरीबों को एक तिहाई गोश्त देना मुस्तहब (पसंदीदा) है। | ४४९

पृष्ठ ४७ / ६३०

- اس مسئلہ پر بچہ کی رضاعت کے مسئلہ سے شبہ کا جواب۔ | ۴۴۵ | - خاص قربانی کی نیت سے جانور خریدا اور ابھی وقت ہے تو اس کی قربانی کریں، کم قیمت کی بدل کر قربانی کر کے بقیہ دام کا کفارہ نہ دیں کہ یہ جسارت ہے۔ | ۴۴۸
- دوسرے کے جانوروں کو اپنے تصرف میں رکھنا اسے اپنی لڑکی کے جانور سے بدلنا اور بے سینگ کے جانور کی قربانی کا "سوال" | ۴۴۶ | - بہ ضرورت بائیں ہاتھ میں قرآن مجید لے کر تلاوت کر سکتے ہیں۔ | ۴۴۸
- دوسرے کا جانور اپنے تصرف میں رکھنا غصب ہے، اس کو بیٹی کی گائے سے بدلنا حرام۔ اور بدلے ہوئے جانور کی قربانی حرام۔ اس کا ذبح کرنا حرام۔ البتہ لڑکی اپنے جانور کا معاوضہ اگر باپ سے لے لے تو باپ کی طرف سے قربانی ادا ہو جائیگی۔ | ۴۴۶ | - دو گائیں مشتر کہ خریدی گئیں اور چودہ حصے کئے گئے، دونوں کی الگ الگ شرکت نہ کی گئی تو دونوں مشتریوں کی رضا سے اس میں کچھ حرج نہیں۔ | ۴۴۸
- جانور کی عمر پوری ہو تو قربانی جائز ہے۔ چاہے عمر بھر سینگ نہ نکلے۔ | ۴۴۶ | - اس نیت سے گائے خریدنا کہ حصہ دار ملیں گے تو شریک کرینگے جائز ہے۔ | ۴۴۹
- صاحب نصاب قربانی کا جانور کسی مجبوری کی وجہ سے بدلے اور بدلے ہوئے جانور کی قیمت کچھ زائد دینا پڑے تو ایسا کر سکتا ہے اس پر کوئی الزام نہیں، ہاں پہلے خریدے ہوئے جانور کے دام پر کچھ منافع لے تو خیرات کر دے۔ | ۴۴۷ | - فقراء کے گوشت میں آنت اور اوجھڑی ملادینا بے جا ہے۔ | ۴۴۹

- قربانی کے ایسے جانور سے "سوال" جسے کسی عذر کے سبب وقت پر ذبح نہ کرسکے، اس کے بدلے دوسری کر دے۔ | ۴۴۷ | - سر، پیر سقی اور حجام کو، ایک پارچہ قصاب کو دینا کیسا ہے۔ | ۴۴۹
- ایسے جانور سے "سوال" جسے قربانی کے لئے متعین کر کے خریدا، یا اس نیت سے کہ پسند آئی تو قربانی کر دینگے۔ | ۴۴۷ | - عقیقہ و نیاز کا کھانا بھنگی کو دینا برا ہے۔ | ۴۴۹
- قرآن عظیم بائیں ہاتھ میں لے کر تلاوت کرنا کا "سوال" | ۴۴۷ | - جانور میں کتوں کی شرکت نقصان دہ ہے۔ | ۴۴۹
- قربانی کے لئے متعین کر کے خریدنے کی صورت میں صاحب نصاب کو جانور بدلنے کا اختیار تو ہے لیکن اس کے بدلے میں اگر اس سے کم قیمت کی قربانی کی تو بقیہ رقم فقیروں کو خیرات کریں۔ | ۴۴۸ | - قربانی میں سے فقیروں کو تہائی گوشت دینا مستحب ہے۔ | ۴۴۹

Volume 20 | Fatawa Rizvia

Page Number | Right Column Items 449 | "Question" regarding an animal purchased by a wealthy person with the intention of sacrifice before the days of sacrifice. 449 | "Question" from the explanation of city and village. 449 | It is written in a book that where a few adult free men are present, Friday prayers are valid. So what is the ruling on sacrifice? 450 | If a poor person buys an animal with the intention of sacrifice, then the sacrifice of that animal becomes obligatory (wajib) upon them. 450 | If an animal is in the possession of a poor person, and later they intend to sacrifice it; there was no intention at the time of purchase, they intended it later, so the sacrifice did not become obligatory on them. 450 | One sacrifice was obligatory on a wealthy person, and if they make a vow (mannat) for another sacrifice, then the second one also becomes obligatory, though it won't be obligatory just because of the purchase. 450 | The correct definition of a city and the statement that in places other than cities, sacrifice is permissible from the morning. 450 | If the sacrificial animal is lost and found after the days of slaughter (Ayyam-e-Nahr), then all partners should collectively give it in charity; those among them who were owners of nisab (eligible for zakat) were obligated to perform another sacrifice during the days of slaughter, if they didn't, they are sinful. 451 | "Question" about performing sacrifice on behalf of another person. 451 | Permission is necessary from the person on whose behalf the sacrifice is being made, whether it is explicit or customary (urfi). 451 | Explanation of various forms of customary permission and the excerpt from Durr-e-Mukhtar on this issue.

Page Number | Left Column Items 451 | Water-carriers, barbers, and butchers have no right to the sacrifice; they can be given [meat] as a gift, but if given as wages, it is haram (forbidden). 451 | Three partners can share in half an animal; if four partners joined, then the sacrifice is not valid. 451 | "Question" about one partner not paying the price. 451 | The sale was completed with the contract, and the buyer became the owner of the item sold. 451 | Payment of the price is not a condition for obtaining ownership. 451 | In the mentioned case, everyone's sacrifice was completed, and the one who didn't pay the price will be responsible for the price. 452 | If their intention went bad and they don't want the sacrifice at all, then no one's sacrifice was valid. 453 | One who performs a voluntary (nafl) sacrifice cannot transfer one portion to another after slaughter. 453 | "Question" about the skin of the sacrificial animal. 453 | The skin of the sacrificial animal can be kept and used for one's own purposes; if the skin is sold with the intention of using the proceeds for oneself, then its charity

(sadaqah) is obligatory. It can be given to Sayyids or for any other charitable work.
453 | The ruling on dividing meat into three parts.

खंड 20 | फतवा रज़विया

पृष्ठ संख्या | दायाँ कॉलम 449 | कुर्बानी के दिनों से पहले कुर्बानी की नीयत से खरीदे गए जानवर के बारे में "सवाल"। 449 | शहर और गाँव की व्याख्या से "सवाल"। 449 | किसी किताब में लिखा है कि जहाँ कुछ वयस्क स्वतंत्र व्यक्ति हों, वहाँ जुमा जायज़ है। तो कुर्बानी का क्या हुक्म है। 450 | यदि कोई फकीर (निर्धन) कुर्बानी की नीयत से जानवर खरीदे, तो उस जानवर की कुर्बानी उस पर वाजिब हो जाती है। 450 | जानवर फकीर के स्वामित्व में हो, और बाद में कुर्बानी की नीयत की, खरीदते समय नीयत नहीं थी, बाद में नीयत की, तो उस पर कुर्बानी वाजिब नहीं हुई। 450 | मालदार पर एक कुर्बानी स्वयं वाजिब थी, और यदि वह कुर्बानी की मन्नत मानेगा तो दूसरी भी उस पर वाजिब होगी, हालांकि खरीदारी की वजह से उस पर वाजिब नहीं होगी। 450 | शहर की सही परिभाषा और इस बात का विवरण कि शहर के अलावा अन्य स्थानों पर सुबह से ही कुर्बानी जायज़ है। 450 | कुर्बानी का जानवर खो जाए और कुर्बानी के दिनों (अय्याम-ए-नह्र) के बाद मिले, तो सभी साझेदार मिलकर उसे खैरात (दान) कर दें; उनमें से जो साहिब-ए-निसाब थे, उन पर कुर्बानी के दिनों में दूसरी कुर्बानी वाजिब थी, यदि नहीं की तो वे गुनहगार हुए। 451 | दूसरे की ओर से कुर्बानी करने का "सवाल"। 451 | जिसकी ओर से कुर्बानी हो, उसकी अनुमति आवश्यक है, चाहे वह स्पष्ट हो या प्रथागत (उर्फी)। 451 | प्रथागत अनुमति के विभिन्न रूपों का वर्णन और इस मसले पर 'दुर्र-ए-मुख़्तार' का उद्धरण।

पृष्ठ संख्या | बायाँ कॉलम 451 | पानी भरने वालों (सक्कों), नाई और कसाई का कुर्बानी में कोई हक नहीं है, उन्हें उपहार स्वरूप दिया जा सकता है, लेकिन अगर मज़दूरी में दिया तो हराम हुआ। 451 | आधे जानवर में तीन साझेदार हो सकते हैं; यदि चार साझेदार हो गए तो कुर्बानी सही नहीं। 451 | एक साझेदार के कीमत न देने का "सवाल"। 451 | बिक्री का अनुबंध पूरा हो गया और खरीदार बेची गई वस्तु का मालिक हो गया। 451 | स्वामित्व प्राप्त करने के लिए कीमत का भुगतान शर्त नहीं है। 451 | उपर्युक्त स्थिति में सबकी कुर्बानी हो गई और कीमत न देने वाला कीमत का जिम्मेदार होगा। 452 | यदि उसकी नीयत खराब हो गई और वह कुर्बानी चाहता ही नहीं, तो किसी की भी कुर्बानी नहीं हुई। 453 | नफ़्ली (ऐच्छिक) कुर्बानी करने वाला ज़ब्ह (वध) के बाद एक हिस्सा दूसरे को हस्तांतरित नहीं कर सकता। 453 | कुर्बानी की खाल का "सवाल"। 453 | कुर्बानी की खाल को पास रखकर उसे अपने काम में लाया जा सकता है; यदि अपने काम में लाने की नीयत से खाल बेची,

तो उसका सदका वाजिब है। सैयद या किसी अन्य नेक काम के लिए उसे दिया जा सकता है। 453 | मांस के तीन हिस्से करने का हुक्म।

पृष्ठ 48 का 630

صفحہ نمبر | دایاں کالم ۴۴۹ | غنی کے قبل از ایام قربانی نیت قربانی سے جانور خریدے ہوئے جانور کے بارے میں "سوال" ۴۴۹ | شہر وقریہ کی تشریح سے "سوال" ۴۴۹ | کسی کتاب میں لکھا ہے کہ جہاں چند کس بالغ آزاد ہیں وہاں جمعہ جائز ہے۔ تو قربانی کا کیا حکم ہے۔ ۴۵۰ | فقیر بہ نیت قربانی جانور خریدے تو اس جانور کی قربانی اس پر واجب ہو جاتی ہے۔ ۴۵۰ | جانور فقیر کی ملک میں ہو، اور بعد میں قربانی کی نیت کی، خریدتے وقت نیت نہ تھی، بعد میں نیت کی، تو اس پر قربانی واجب نہ ہوئی۔ ۴۵۰ | مالدار پر ایک قربانی خود واجب کی، اور قربانی کی منت مانے گا تو دوسری بھی اس پر واجب ہو گی البتہ اس پر خریداری کی وجہ سے واجب نہ ہوگی۔ ۴۵۰ | شہر کی صحیح تعریف اور اس امر کا بیان کہ شہر کے علاوہ مقامات پر صبح سے قربانی جائز ہے۔ ۴۵۰ | قربانی کا جانور کھو جائے اور بعد ایام نحر دستیاب ہو جائے تو سب شرکاء مل کر اسے خیرات کریں، ان میں جو صاحب نصاب تھے ان پر ایام نحر میں دوسری قربانی واجب تھی، نہ کی تو گنہ گار ہوئے۔ ۴۵۱ | دوسرے کی طرف سے قربانی کرنے کا "سوال" ۴۵۱ | جس کی طرف سے قربانی ہو اس کی اجازت ضروری ہے خواہ صریحی ہو خواہ عرفی۔ ۴۵۱ | عرفی اجازت کی مختلف صورتوں کا بیان اور اس مسئلہ پر درمختار کی عبارت۔

صفحہ نمبر | بایاں کالم ۴۵۱ | سقے ، حجام اور قصاب کا قربانی میں کوئی حق نہیں یوں دے سکتے ہیں، اجرت میں دیا تو حرام ہوا۔ ۴۵۱ | نصف جانور میں تین شریک ہو سکتے ہیں چار شریک ہو گئے تو قربانی صحیح نہیں۔ ۴۵۱ | ایک شریک کے قیمت نہ دینے کا "سوال" ۴۵۱ | بیع عقد سے تمام ہو گئی اور خریدار مبیع کا مالک ہو گیا۔ ۴۵۱ | ادائے ثمن حصول ملک کے لئے شرط نہیں۔ ۴۵۱ | مذکورہ صورت میں قربانی سب کی ہو گئی اور قیمت نہ دینے والا قیمت کا ذمہ

دار ہو گا۔ ۴۵۲ | اگر اس کی نیت خراب ہو گئی، وہ قربانی چاہتا ہی نہیں۔ تو کسی کی قربانی نہیں ہوئی ۴۵۳ | نفلی قربانی کرنے والا ذبح کے بعد ایک حصہ دوسرے کو منتقل نہیں کر سکتا۔ ۴۵۳ | قربانی کی کھال کا "سوال" ۴۵۳ | قربانی کی کھال باقی رکھ کر اسے اپنے مصرف میں لایا جا سکتا ہے اپنے مصرف میں لانے کی نیت سے کھال بیچی تو اس کا صدقہ واجب ہے۔ سید یا کسی اور کار خیر کے لئے بیچی تو ان کو دے سکتے ہیں۔ ۴۵۳ | تین حصہ کرنے کا گوشت کا حکم ہے۔

Fatawa Razawiya Volume 20

Issue	Page	Issue	Page
Whether sacrifice is mandatory on the father on behalf of young children or not.	454	"Question" about one sacrifice in the name of several men.	457
How many sacrifices are due on one person.	454	Sacrifice is for Allah Almighty. Its reward will reach as many people as it is dedicated to, and if all of them had made a will for it, it should be performed separately from their respective wealth on behalf of each.	457
Sacrifice on behalf of young children is not obligatory (wajib) for the father; it is recommended (mustahabb).	454	One animal cannot be sacrificed on behalf of two people.	457
One sacrifice is obligatory for one person; any additional ones performed will be voluntary (nafl).	454	"Question" regarding the intention of both sacrifice and Aqiqa in one animal.	457
If the liver of the sacrificed animal was buried in a grave, the sacrifice is valid, but the liver was wasted, and this act was unlawful.	455	In a large animal, seven can be partners, or even fewer, but no one's share should be less than one full share, otherwise no one's sacrifice will be valid.	457
If the slaughter is not with the intention of sacrifice but as a remedy/ superstition, then the sacrifice is not valid.	455	Both Aqiqa and sacrifice are permissible in one large animal.	458
The ruling for the distribution of meat from a sacrifice made on behalf of a deceased person is the same as for a general sacrifice. However, if it is performed based on the deceased's will, all of it should be given as charity.	455	"Question" regarding the sacrifice of a castrated animal.	458
Mention of the author's practice.	456		458

Issue	Page	Issue	Page
		Sacrifice of every kind of castrated animal is permissible; it brings perfection in it.	
Question about giving sacrificial meat to non-Muslims.	456	If the ear is split or the tip of the horn is trimmed, the sacrifice is permissible. But it is better that the ear, eye, hand, and foot are completely healthy and intact.	458
If a poor person gives meat from their sacrifice to a Harbi [non-Muslim at war], they should give its value in charity. If they give it to a rich person, they have acted contrary to what is recommended.	456	The prohibition in the Hadith regarding Sharqah, Kharqah, Muqabalah, Mudabarah is interpreted as a 'makruh tanzihi' (disliked) prohibition.	459
Repeated question.	456	If the horn is broken down to the core/marrow, the sacrifice will be invalid.	459
"Question" about giving offal to a non-Muslim.	457	"Question and Answer" regarding a broken horn.	459
Offal is not an edible item; there is no harm if a non-Muslim takes it, but giving meat is not permissible.	457		

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
छोटे बच्चों की तरफ़ से बाप पर क़ुरबानी है या नहीं।	४५४	कई मर्दों के नाम से एक क़ुरबानी का "सवाल"	४५७
एक आदमी पर कितनी क़ुरबानी है।	४५४	क़ुरबानी अल्लाह तआला के लिए है। इसका सवाब जितनों को पहुँचाया सब को पहुँचेगा, और उन सब ने अगर इसकी वसियत की हो तो सब की तरफ़ से उनके माल से जुदा-जुदा की जाए।	४५७
बाप पर छोटे बच्चों की तरफ़ से क़ुरबानी वाजिब नहीं मुस्तहब है।	४५४	एक जानवर दो की तरफ़ से क़ुरबान नहीं हो सकता।	४५७
एक शख़्स पर एक क़ुरबानी वाजिब है ज़ायद जो करेगा नफ़्ली होगी।	४५४	एक जानवर में क़ुरबानी और अक़ीक़ा दोनों की नियत का "सवाल"	४५७
क़ुरबानी की कलेजी क़ब्र में दफ़्न कर दी तो क़ुरबानी हो गई कलेजी ज़ाया हो गई, और यह फ़ेल नाजायज़ हुआ।	४५५	बड़े जानवर में सात शरीक हो सकते हैं कम भी, लेकिन किसी का हिस्सा एक मुकम्मल हिस्सा से कम न हो, वरना किसी की क़ुरबानी न होगी।	४५७
अगर ज़बीहा बनियत क़ुरबानी न हो बल्कि कोई टोटका हो तो क़ुरबानी न हुई।	४५५	एक बड़े जानवर में अक़ीक़ा और क़ुरबानी दोनों जायज़ है।	४५८
मय्यत की तरफ़ से की हुई क़ुरबानी के गोश्त की तक़सीम का वही हुक्म है जो आम क़ुरबानी का है अलबत्ता मय्यत की वसियत पर करे तो सब सदक़ा करे।	४५५	ख़स्सी की क़ुरबानी से "सवाल"	४५८
मुसन्निफ़ के मामूल का ज़िक्र।	४५६	हर तरह की ख़स्सी की क़ुरबानी जायज़ है इसमें इससे कमाल पैदा होता है।	४५८

विषय	पृष्ठ
क़ुरबानी का गोश्त ग़ैर-मुस्लिमों को देने का सवाल।	४५६
फ़क़ीर अपनी क़ुरबानी का गोश्त किसी हरबी को दे तो इतनी क़ीमत सदक़ा करे। और ग़नी को दे तो मुस्तहब के ख़िलाफ़ किया।	४५६
सवाल मुकर्रर।	४५६
ओझड़ी ग़ैर-मुस्लिम को देने का "सवाल"।	४५७
ओझڑی खाने की चीज़ नहीं, ग़ैर-मुस्लिम ले जाए तो हर्ज नहीं, गोश्त देना जायज़ नहीं।	४५७

विषय	पृष्ठ
चरे हुए कान और सींग की नोक तराशी हुई हो तो क़ुरबानी जायज़ है। मगर अफ़ज़ल यह है कि कान, आँख, हाथ, पाँव बिल्कुल सलामत हों।	४५८
शर क़ाह, ख़रक़ाह, मुक़ाबला मुदाबरा से हदीस की ममानअत नह्य-ए-तंज़ीही पर महमूल है।	४५९
सींग गूदे की नोक तक टूट गया हो तो क़ुरबानी नाजायज़ होगी।	४५९
टूटे हुए सींग का "सवाल-ओ-जवाब"	४५९

مضمون	صفحہ
چھوٹے بچوں کی طرف سے باپ پر قربانی ہے یا نہیں۔	۴۵۴
ایک آدمی پر کتنی قربانی ہے۔	۴۵۴
باپ پر چھوٹے بچوں کی طرف سے قربانی واجب نہیں مستحب ہے۔	۴۵۴
ایک شخص پر ایک قربانی واجب ہے زائد جو کرے گا نفلی ہو گی۔	۴۵۴
قربانی کی کلیجی قبر میں دفن کر دی تو قربانی ہو گئی کلیجی ضائع ہو گئی، اور یہ فعل ناجائز ہوا۔	۴۵۵
	۴۵۵

مضمون	صفحہ
کئی مردوں کے نام سے ایک قربانی کا "سوال"	۴۵۷
قربانی اللہ تعالیٰ کے لئے ہے۔ اس کا ثواب جتوں کو پہنچایا سب کو پہنچے گا، اور ان سب نے اگر اس کی وصیت کی ہو تو سب کی طرف سے ان کے مال سے جدا جدا کی جائے۔	۴۵۷
ایک جانور دو کی طرف سے قربان نہیں ہو سکتا۔	۴۵۷
ایک جانور میں قربانی اور عقیقہ دونوں کی نیت کا "سوال"	۴۵۷
بڑے جانور میں سات شریک ہو سکتے ہیں کم بھی، لیکن کسی کا حصہ ایک مکمل حصہ سے کم نہ ہو، ورنہ کسی کی قربانی نہ ہو گی۔	۴۵۷
	۴۵۸

مضمون	صفحہ
اگر ذبیحہ بنیت قربانی نہ ہو بلکہ کوئی ٹوٹکا ہو تو قربانی نہ ہوئی۔	
میت کی طرف سے کی ہوئی قربانی کے گوشت کی تقسیم کا وہی حکم ہے جو عام قربانی کا ہے البتہ میت کی وصیت پر کرے تو سب صدقہ کرے۔	۴۵۵
مصنف کے معمول کا ذکر۔	۴۵۶
قربانی کا گوشت غیر مسلموں کو دینے کا سوال۔	۴۵۶
فقیر اپنی قربانی کا گوشت کسی حربی کو دے تو اتنی قیمت صدقہ کرے۔ اور غنی کو دے تو مستحب کے خلاف کیا۔	۴۵۶
سوال مکرر۔	۴۵۶
اوجھڑی غیر مسلم کو دینے کا "سوال"۔	۴۵۷
ایک بڑے جانور میں عقیقہ اور قربانی دونوں جائز ہے۔	
خصی کی قربانی سے "سوال"	۴۵۸
ہر طرح کی خصی کی قربانی جائز ہے اس میں اس سے کمال پیدا ہوتا ہے۔	۴۵۸
چرے ہوئے کان اور سینگ کی نوک تراشی ہوئی ہو تو قربانی جائز ہے۔ مگر افضل یہ ہے کہ کان، آنکھ، ہاتھ، پاؤں بالکل سلامت ہوں۔	۴۵۸
شر قاہ، خرقاہ، مقابلہ مدابرہ سے حدیث کی ممانعت نہی تنزیہی پر محمول ہے۔	۴۵۹
سینگ گودے کی نوک تک ٹوٹ گیا ہو تو قربانی ناجائز ہو گی۔	۴۵۹
ٹوٹے ہوئے سینگ کا "سوال وجواب"	۴۵۹

اوجھڑی کھانے کی چیز نہیں، غیر
مسلم لے جائے تو حرج نہیں، گوشت ۴۵۷
دینا جائز نہیں۔

Fatawa Razawiya, Volume 20

Page	Topic (Left Column)	Page	Topic (Right Column)
461	Sacrifice of an animal born without ears and tail is permissible according to Imam Sahab and impermissible according to Imam Muhammad (may Allah have mercy on him).	466	Items that last can be made from the hide and used for personal use.
462	Reasons why the opinion favoring permissibility is not reliable.	467	Hadiths on this subject from Bukhari and Muslim.
462	(1) Mention of twenty-one books which state impermissibility, and no mention of the contrary.	467	Meat and hide can also be exchanged for items that last.
463	(2) Impermissibility is also mentioned in the Blessed Hadith.	467	It is also permissible to give the meat or hide itself, or something made from it, or something bought with it as a gift.
463	(3) When a cut-off ear is not permissible, how can one born without an ear be permissible?	468	Transfer of ownership (Tamleek) is not a condition for this; permission (Ibahat) is sufficient.
464	(4) The ruling is the same for both original and accidental defects.	468	This ruling is derived from the word 'at'imu' (feed them) in the Hadith.
464	(5) Caution lies in this.	469	It is not permissible for one to hoard perishable items for themselves and their family as this is accumulating wealth (Tamawwul). Hoarding such items for charitable purposes is not Tamawwul, so it's permissible.
465	Sacrifice of an animal with one-third tail cut or ears slit is permissible.	470	The meaning of the ruling to give the sacrificial hide in charity is not necessarily transfer of ownership, but to spend it in any good cause.
465	One can give the hide of the sacrifice to a Sayyid, mother,	470	

Page	Topic (Left Column)	Page	Topic (Right Column)
	father, children, or spouse; if the intention is charity (Sadaqah), it is optional charity (Sadaqah Nafila), otherwise, it is a gift.		Indication towards the disagreement of Molvi Rashid Ahmed Sahab on this issue.
466	"Question" about selling the sacrificial hide with the intention of charity to spend on a mosque.	471	The above issue repeated.
466	Both the intention of charity and spending on a mosque are acts of devotion (Qurbat), and devotion is intended with the hide, therefore it is permissible.	471	Hides were first given to the mosque, or selling them with the intention of a good deed to give to the mosque is permissible; yes, if sold for oneself, it's necessary to make a poor person its owner.
466	In sacrifice, the intended devotion is the shedding of blood. That is why charity of the meat, etc., was not mandatory.	472	Question and answer regarding the above issue.
466	A Hadith explaining the distribution of the sacrifice.	475	Commentary on the Hadith of Nabisha al-Hadhali (may Allah be pleased with him) by Imam Zayla'i.

फतवा रज़विया, खंड २०

पृष्ठ	विषय (बायाँ कॉलम)	पृष्ठ	विषय (दायाँ कॉलम)
४६१	जन्मजात कान और दुम न रखने वाले जानवर की क़ुर्बानी इमाम साहब के यहाँ जायज़ और इमाम मुहम्मद (रह.) के यहाँ नाजायज़ है।	४६६	खाल से बाकी रहने वाली चीज़ें बनाकर अपने प्रयोग में भी ला सकते हैं।
४६२	जवाज़ (जायज़ होने) के क़ौल के विश्वसनीय न होने के कारण।	४६७	बुखारी और मुस्लिम से इस विषय की हदीसें।
४६२	(१) उन इक्कीस किताबों का ज़िक्र जिनमें अदम-ए-जवाज़ (नाजायज़ होने) पर नस है, और इसके विपरीत का ज़िक्र नहीं है।	४६७	मांस और खाल को बाकी रहने वाली चीज़ से बदला भी जा सकता है।
४६३	(२) हदीस मुबारक में भी अदम-ए-जवाज़ का ज़िक्र है।	४६७	मांस या खाल को मूल रूप में या उसकी कोई चीज़ बनाकर या उसी प्रकार की वस्तुओं से खरीदकर उपहार देना भी जायज़ है।
४६३	(३) जब कटा हुआ कान जायज़ नहीं है तो बिना कान वाला कैसे जायज़ होगा।	४६८	इसके लिए तमलीक (स्वामित्व प्रदान करना) शर्त नहीं, इबाहत (अनुमति) काफी है।
४६४	(४) असली और आकस्मिक दोनों तरह के दोषों का हुक्म एक समान है।	४६८	यह हुक्म हदीस के शब्द 'अत-इमू' (उन्हें खिलाओ) से प्राप्त होता है।
४६४	(५) इसी में एहतियात (सावधानी) है।	४६९	अपने और अपने परिवार के लिए खराब होने वाली चीज़ों को बचाना जायज़ नहीं क्योंकि यही तमव्वुल (धन संचय) है। नेक कार्यों के लिए ऐसी चीज़ों को बचाना तमव्वुल नहीं है, इसलिए जायज़ है।
४६५	एक तिहाई दुम कटी और कान फटे हुए की क़ुर्बानी जायज़ है।	४७०	

पृष्ठ	विषय (बायाँ कॉलम)	पृष्ठ	विषय (दायाँ कॉलम)
			क़ुर्बानी की खाल में सदक़ा करने के हुक्म का मतलब तमलीक नहीं बल्कि हर नेक काम में खर्च करना है।
४६५	क़ुर्बानी की खाल सैय्यद, माँ, बाप, औलाद, पति-पत्नी एक दूसरे को दे सकते हैं; अगर सदक़ा की नीयत हो तो सदक़ा-ए-नफ़िला है, अन्यथा उपहार है।	४७०	इस मसले में मौलवी रशीद अहमद साहब के मतभेद की ओर संकेत।
४६६	क़ुर्बानी की खाल सदक़ा की नीयत से बेचकर मस्जिद में खर्च करने का "सवाल"।	४७१	उपरोक्त मसला दोबारा।
४६६	सदक़ा की नीयत और मस्जिद का खर्च दोनों क़ुर्बत (पुण्य कार्य) हैं और खाल में क़ुर्बत ही मक़सूद है, इसलिए जायज़ है।	४७१	खालें पहले मस्जिद को दी गईं या उनको नेक काम की नीयत से बेचकर मस्जिद के लिए देना जायज़ है; हाँ, यदि अपने लिए बेचा तो फकीर को उसका मालिक बनाना ज़रूरी है।
४६९	क़ुर्बानी में मक़सूद क़ुर्बत खून बहाना है। इसीलिए मांस आदि का सदक़ा वाजिब नहीं हुआ।	४७२	उपरोक्त मसले से संबंधित सवाल और जवाब।
४६९	क़ुर्बानी के व्यय (वितरण) के विवरण की एक हदीस।	४७५	इमाम ज़ैलई द्वारा हदीस-ए-नबेशा हज़ली (रज़ि.) की व्याख्या।

صفحہ	موضوع (بایاں کالم)	صفحہ	موضوع (دایاں کالم)
۴۶۱	پیدائشی کان اور دم نہ رکھنے والے جانور کی قربانی امام صاحب کے یہاں جائز اور امام محمد رحمہ اللہ کے وہاں ناجائز۔	۴۶۶	کھال سے باقی رہنے والی چیز بنا کر اپنے صرفہ میں بھی لاسکتے ہیں۔
۴۶۲	جواز کے قول کے قابل اعتماد نہ ہونے کی وجہیں۔	۴۶۷	بخاری و مسلم سے اس مضمون کی حدیثیں۔
۴۶۲	(۱) ان اکیس کتابوں کا ذکر جن میں عدم جواز پر نص، اور خلاف کا ذکر نہیں۔	۴۶۷	گوشت اور کھال کو باقی رہنے والی چیز سے بدلا بھی جا سکتا ہے۔
۴۶۳	(۲) حدیث مبارک میں بھی عدم جواز مذکور ہے۔	۴۶۷	گوشت یا کھال بعینہ یا اس کی کوئی چیز بنا کر یا اسی قسم کی اشیاء سے خرید کر ہدیہ دینا بھی جائز ہے۔
۴۶۳	(۳) جب مقطوع اذن جائز نہیں تو بے اذن کیسے جائز ہو گی۔	۴۶۸	اس کے لئے تملیک شرط نہیں اباحت کافی ہے۔
۴۶۴	(۴) اصل اور طاری دونوں قسم کے عیب کا حکم یکساں ہے۔	۴۶۸	یہ حکم حدیث کے لفظ اطعموا سے مستفاد ہے۔

صفحہ	موضوع (بایاں کالم)	صفحہ	موضوع (دایاں کالم)
			اپنے اور اہل و عیال کے لئے ہلاک ہونے والی
۴۶۴	(۵) اسی میں احتیاط ہے۔	۴۶۹	چیزوں سے بچنا جائز نہیں کہ یہی تمول ہے۔ مصارف خیر کے لئے ایسی اشیاء سے بچنا تمول نہیں اس لئے جائز ہے۔
۴۶۵	تہائی دم کٹی اور کان چیری کی قربانی جائز ہے۔	۴۷۰	قربانی کی کھال میں صدقہ کرنے کے حکم کا مطلب تملیک نہیں بلکہ ہر مصرف خیر میں صرف کرنا ہے۔
۴۶۵	قربانی کی کھال سید ، ماں، باپ، اولاد، میاں بیوی ایک دوسرے کو دے سکتے ہیں صدقہ کی نیت ہو صدقہ نافلہ ہے۔ ورنہ ہدیہ ہے۔	۴۷۰	اس مسئلہ میں مولوی رشید احمد صاحب کے اختلاف کی طرف اشارہ۔
۴۶۶	قربانی کی کھال صدقہ کی نیت سے بیچ کر مسجد میں صرف کرنے کا "سوال"	۴۷۱	مسئلہ بالا مکرر۔
۴۶۶	صدقہ کی نیت اور صرفہ مسجد دونوں قربت ہیں اور کھال میں قربت ہی مقصود لہٰذا جائز ہے۔	۴۷۱	کھالیں پہلے مسجد کو دی گئیں یا ان کو کار خیر کی نیت سے فروخت کرکے مسجد کے لئے دینا جائز ہے، ہاں اپنے کے لئے بیچا تو فقیر کو اس کا مالک بنانا ضروری ہے۔
۴۶۶		۴۷۲	سوال وجواب متعلقہ مسئلہ بالا۔

صفحہ	موضوع (بایاں کالم)	صفحہ	موضوع (دایاں کالم)
	قربانی میں قربت مقصودہ خون بہانا ہے۔ اسی لئے گوشت وغیرہ کا صدقہ واجب نہ ہوا۔		
۴۶۶	مصارف قربانی کے بیان کی ایک حدیث۔	۴۷۵	حدیث نبیشہ ہذلی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی تفسیر از امام زیلعی۔

Fatawa Rizvia, Volume 20

Page 475: Correct context of the Hadith "Whoever sells the skin of his sacrifice, there is no sacrifice for him." Page 481: "Question" regarding an Imam who forcibly collects sacrificial skins as his right, the people who assist him, those who rule in his favor, and the cleric who takes responsibility for the questioning on the Day of Resurrection. Page 476: Three consecutive "Questions and Answers" regarding the non-ownership of sacrificial skins. Page 482: Description of the permissible uses of sacrificial skins. Page 477: "Question" about the sacrifice of an animal from a cattle pound (Kanji House). Page 483: It is wrong to say that one skin or its price cannot be given to two poor people. Page 477: It is not permissible to buy an animal head from a cattle pound; its sacrifice is also invalid. Page 483: The Imam who says forced collection is permissible, or whoever helps him, both are oppressors and sinners, and considering the accountability of the Day of Judgment to be light is disbelief (Kufr). Page 477: Auctioning from a cattle pound is an unauthorized sale (Bay' Fuzuli), which depends on the owner's permission. Page 483: The one who gave an evil prayer (curse) to someone for not giving to such an Imam, himself became deserving of divine punishment. Page 477: The same ruling applies to court auctions when the auction is equal to the demand. If auctioned for more and the excess is given to the owner and he accepts it, then permission is granted, the buyer becomes the owner of the animal, and the sacrifice becomes valid. Page 483: "Question and Answer" regarding the uses of sacrificial skins. Page 478: Giving sacrificial skin to a wealthy person or the poor as a form of assistance without entitlement. Or giving it to a Sayyid and using it for their expenses. Page 488: A fair decision on a dispute between two gentlemen regarding a matter. Page 478: One can keep the skin as is or exchange it for something durable for their own use. Page 488: The upper part of the horn is called 'Qarn'. Even if the whole upper part breaks, the sacrifice is valid, but if it breaks from the root, the sacrifice is forbidden. Page 478: Sacrificial skin can be given to Sayyids and to wealthy people. It can also be given to the Imam. Page 488: "Question and Answer" about spending sacrificial skin on a mosque and madrasa. Page 478: Reference to 'Al-Safiyyah al-Mujiyah' for details on this matter and 'Al-Zahr al-Basim' for giving Zakat to a Sayyid. Page 491: "Question" about spending sacrificial skin on a teacher's salary, madrasa construction, student books, etc. Page 479: "Question and Answer" of the above issue. Page 491: Rulings on sacrificial skins.

फतावा रजविया, खंड 20

पृष्ठ 475: हदीस "जिसने अपनी कुर्बानी की खाल बेची, उसकी कोई कुर्बानी नहीं" का सही संदर्भ। पृष्ठ 481: कुर्बानी की खाल को अपना हक समझकर जबरन वसूल करने वाले इमाम, उसकी मदद करने वाली जनता, उसके पक्ष में फैसला देने वाले और हश्र (प्रलय) के दिन की जवाबदेही की जिम्मेदारी लेने वाले मौलवी के संबंध में "सवाल"। पृष्ठ 476: कुर्बानी की खाल के स्वामित्व न होने से संबंधित लगातार तीन "सवाल और जवाब"। पृष्ठ 482: कुर्बानी की खाल के जायज़ उपयोग का वर्णन। पृष्ठ 477: कानजी हाउस (पशु बाड़े) के जानवर की कुर्बानी का "सवाल"। पृष्ठ 483: यह कहना गलत है कि एक खाल या उसकी कीमत दो गरीबों को नहीं दी जा सकती। पृष्ठ 477: कानजी हाउस के जानवर का सिर खरीदना जायज नहीं है, उसकी कुर्बानी भी नाजायज है। पृष्ठ 483: जो इमाम जबरन वसूली को जायज कहे या जो उसकी मदद करे, दोनों जालिम और गुनहगार हैं और हश्र की पूछताछ को हल्का समझना कुफ्र है। पृष्ठ 477: कानजी हाउस की नीलामी एक अनधिकृत बिक्री (बय फुज़ूली) है, जो मालिक की अनुमति पर निर्भर करती है। पृष्ठ 483: ऐसे इमाम को न देने वाले को जिसने बद्दुआ दी, वह खुद ही ईश्वरीय दंड का पात्र हुआ। पृष्ठ 477: अदालत की नीलामी का भी यही हुक्म है जब नीलामी मांग के बराबर हो। यदि अधिक पर नीलाम हुआ और अतिरिक्त राशि मालिक को दी गई और उसने ले ली, तो अनुमति मिल गई और खरीदार जानवर का मालिक हो गया और कुर्बानी जायज हो गई। पृष्ठ 483: कुर्बानी की खाल के उपयोग के बारे में "सवाल और जवाब"। पृष्ठ 478: बिना हक के सहायता के तौर पर साहिब-ए-निसाब (धनी) या गरीबों को कुर्बानी की खाल देना। या सैय्यद को देना और इसे खर्च में लाना। पृष्ठ 488: एक मसले पर दो व्यक्तियों के विवाद का निष्पक्ष फैसला। पृष्ठ 478: खाल को वैसे ही रखकर या टिकाऊ चीजों से बदलकर अपने उपयोग में लाया जा सकता है। पृष्ठ 488: सींग के ऊपरी हिस्से को 'क़र्न' कहते हैं। यदि पूरा [ऊपरी हिस्सा] टूट जाए तब भी कुर्बानी जायज है, लेकिन अगर जड़ से टूट जाए तो कुर्बानी वर्जित है। पृष्ठ 478: कुर्बानी की खाल सादात (सैय्यदों) को दी जा सकती है, मालदारों को दी जा सकती है। इमाम को भी दी जा सकती है। पृष्ठ 488: मस्जिद और मदरसे में कुर्बानी की खाल खर्च करने का "सवाल और जवाब"। पृष्ठ 478: इस मसले के विवरण के लिए 'अस-साफिया अल-मुजिया' का संदर्भ और सैय्यद को जकात देने के लिए 'अज़-ज़हर अल-बासिम' का संदर्भ। पृष्ठ 491: शिक्षक के वेतन, मदरसे के निर्माण और छात्रों की किताबों आदि में कुर्बानी की खाल खर्च करने का "सवाल"। पृष्ठ 479: उपरोक्त मसले का "सवाल और जवाब"। पृष्ठ 491: कुर्बानी की खाल के अहकाम (नियम)।

حدیث من باع جلد اضحیۃ فلا اضحیۃ لہ کا محمل صحیح۔ (۴۷۵) | قربانی کی کھال اپنا حق سمجھ کر زبردستی وصول کرنیوالے امام، اس کی مدد کرنے والے عوام، اس کے موافق فیصلہ کرنے والے اور حشر کی باز پرس کا ذمہ لینے والے مولوی سے متعلق "سوال" (۴۸۱) قربانی کی کھال کی عدم تملیک سے متعلق مسلسل تین "سوال و جواب" (۴۷۶) | قربانی کی کھال کے جائز مصارف کا بیان۔ (۴۸۲) کانجی ہاؤس کے جانور کی قربانی کا "سوال" (۴۷۷) | یہ کہنا غلط ہے کہ ایک کھال یا اس کی قیمت دو فقیروں کو نہیں دی جاسکتی۔ (۴۸۳) کانجی ہاؤس کی راس خریدنا جائز نہیں اس کی قربانی بھی ناجائز ہے۔ (۴۷۷) | جو امام جبراً وصول کرنے کو جائز کہے یا جو اس کی مدد کرے دونوں ظالم اور گنہ گار ہیں اور حشر کی باز پرس کو ہلکا سمجھنا کفر ہے۔ (۴۸۳) کانجی ہاؤس کی نیلامی بیع فضولی ہے جو مالک کی اجازت پر موقوف رہتی ہے۔ (۴۷۷) | ایسے امام کو نہ دینے والے کو جس نے بددعا دی وہ خود ہی مستحق عذاب الٰہی ہوا۔ (۴۸۳) کچہری کے نیلام کا بھی یہی حکم ہے جبکہ مطالبہ کے برابر نیلام ہوا۔ اگر زائد پر نیلام ہوا اور زائد مالک کو دیا اور اس نے لے لیا تو اجازت ہوگئی اور خریدار جانور کا مالک ہوگیا اور قربانی جائز ہوگئی۔ (۴۷۷) | قربانی کی کھال کے مصارف کا "سوال وجواب" (۴۸۳) بلا استحقاق ازراہ اعانت صاحب نصاب یا فقراء کو قربانی کی کھال دینا۔ یا سید کو دینا اور اس صرفہ میں لانا۔ (۴۷۸) | مسئلہ کے متعلق دو صاحبوں کے اختلاف کا منصفانہ فیصلہ۔ (۴۸۸) کھال کو بعینہ باقی رکھ کر یا باقی رہنے والی چیزوں سے بدل کر اپنے تصرف میں لاسکتا ہے۔ (۴۷۸) | سینگ کے اوپری حصہ کو قرن کہتے ہیں کل ٹوٹ جائے تب بھی قربانی جائز ہے گو اڈوٹے تو قربانی منع ہے۔ (۴۸۸) قربانی کی کھال سادات کو دے سکتا ہے مالدار کو دے سکتا ہے۔ امام کو بھی دے سکتا ہے

(۴۷۸) | قربانی کی کھال مسجد ومدرسہ میں صرف کرنے کا "سوال و جواب" (۴۸۸) اس مسئلہ کی تفصیل کے لئے الصافیۃ الموجیۃ کا حوالہ اور سید کو زکوۃ دینے کے لئے الزھر الباسم کا حوالہ۔ (۴۷۸) | قربانی کی کھال معلم کی تنخواہ، مدرسہ کی تعمیر اور طلبہ کی کتاب وغیرہ میں صرف کرنے کا "سوال" (۴۹۱) مسئلہ بالا کا "سوال وجواب" (۴۷۹) | قربانی کی کھال کے احکام۔ (۴۹۱)

Fatawa-e-Razvia Volume 20

(1) One can keep it for their own use. Reasoning from the word 'Adkharu' in the Hadith. (491) (2) Can be exchanged for items that are durable. (491) (3) Cannot sell it for one's own gain; if sold, the price must be given as charity. (491) Buying even durable items with that price is not permissible; giving charity is necessary. (492) (4) It is not permissible to exchange it for consumable items for oneself; give their price as charity. (492) (5) It cannot be rented out after keeping it or exchanging it for something durable. (493) (6) Cannot be given toward a demand or obligation upon oneself. (493) (7) Cannot be given to a poor person with the intention of paying one's Zakat. (493) (8) It can be sold for money specifically to give to the poor. (493) (9) Can be gifted to a wealthy person. (493) (10) Can be given to a mosque (based on the Hadith of Hazrat Nubaysha al-Hudhali). (494) (11) Can be spent on every act of piety (referring to the aforementioned Hadith). (495) (12) It is also permissible to sell it with the intention of giving to a pious work. (495) (13) Permissible to spend on education. (496) (14) Permissible to spend on the building of a religious school (Madrasa). (496) Interest (Usury) is forbidden. (496) The rent of a building endowed (Waqf) for a Madrasa can be spent on education. (496) (15) Can be exchanged for books to be given to students. (496) "Question and Answer" regarding giving the price of the sacrificial skin as salary for teachers. (497) Objection to giving the amount of sacrificial skin for teachers' salaries, as it is seen as paying wages, which cannot be paid from Zakat funds. (497) Explanation of the difference between Zakat and sacrificial skin, and reference to the treatise "Al-Safiya". (498) Another "Question and Answer" in Persian on the same issue. (498) The same issue repeated. (500) "Question and Answer" about selling the skin of an Aqiqah sacrifice for personal use and then spending it. (501) The amount from sacrificial skin can be spent directly on the mosque; the transfer of ownership to a poor person (Tamleek) is not necessary. (502) If a skin was sold for personal gain, its charity becomes mandatory; it cannot be used for the mosque. (502) "Question and Answer" about buying religious books with sacrificial skin money to place in a library. (503) It is permissible to give sacrificial skin money to a religious association, but it is necessary to verify that the association belongs to the Ahl-e-Sunnat wal-Jama'at. Nowadays, stated goals are phrased in very pleasing words. (503)

फ़तावा रज़विया खंड २०

(१) इसे अपने पास रखकर निजी उपयोग में लाया जा सकता है। हदीस शरीफ़ के शब्द 'अदखरु' से दलील। (४९१) (२) ऐसी चीज़ों से बदला जा सकता है जो टिकाऊ हों। (४९१) (३) अपने लाभ के लिए नहीं बेच सकते, यदि बेची तो उसे सदका (दान) करें। (४९१) उस राशि से टिकाऊ चीज़ खरीदना भी जायज़ नहीं है, दान करना ही आवश्यक है। (४९२) (४) उपभोग्य वस्तुओं से अपने लिए बदलना जायज़ नहीं, उनकी कीमत दान करें। (४९२) (५) इसे पास रखकर या टिकाऊ चीज़ से बदलकर किराए पर नहीं दिया जा सकता। (४९३) (६) अपने ऊपर आने वाली किसी माँग या दायित्व के भुगतान में नहीं दे सकते। (४९३) (७) अपनी ज़कात की नीयत से किसी ग़रीब को नहीं दे सकते। (४९३) (८) ग़रीबों को देने के उद्देश्य से इसे नकद राशि के लिए बेचा जा सकता है। (४९३) (९) किसी धनी व्यक्ति को उपहार स्वरूप दिया जा सकता है। (४९३) (१०) मस्जिद में दिया जा सकता है (हज़रत नुबैशा हुज़ली की हदीस के आधार पर)। (४९४) (११) पुण्य के प्रत्येक कार्य में खर्च किया जा सकता है (पूर्वोक्त हदीस)। (४९५) (१२) पुण्य कार्य के लिए देने की नीयत से बेचना भी जायज़ है। (४९५) (१३) शिक्षा पर खर्च करना जायज़ है। (४९६) (१४) धार्मिक मदरसे के निर्माण में खर्च करना जायज़ है। (४९६) ब्याज (सूद) हराम है। (४९६) मदरसे के लिए वक़्फ़ की गई इमारत का किराया शिक्षा में खर्च किया जा सकता है। (४९६) (१५) किताबों से बदलकर विद्यार्थियों को पुस्तकें दी जा सकती हैं। (४९६) कुर्बानी की खाल की कीमत शिक्षकों के वेतन के रूप में देने पर 'सवाल और जवाब'। (४९७) कुर्बानी की खाल की राशि शिक्षकों के वेतन में देने पर आपत्ति कि यह वेतन भुगतान माना जाएगा, जो ज़कात से संभव नहीं है। (४९७) ज़कात और कुर्बानी की खाल के बीच अंतर का विवरण और 'अस-साफ़िया' ग्रंथ का संदर्भ। (४९८) इसी विषय पर एक अन्य फ़ारसी 'सवाल और जवाब'। (४९८) वही मसला पुनः दोहराया गया। (५००) अक़ीक़ा की कुर्बानी की खाल बेचकर निजी उपयोग में खर्च करने पर 'सवाल और जवाब'। (५०१) कुर्बानी की खाल की राशि सीधे मस्जिद में खर्च की जा सकती है; किसी ग़रीब को स्वामी बनाना (तमलीक) अनिवार्य नहीं है। (५०२) यदि खाल निजी लाभ के लिए बेची गई, तो उसकी राशि का दान करना अनिवार्य है; वह मस्जिद में नहीं लगाई जा सकती। (५०२) कुर्बानी की राशि से धार्मिक किताबें खरीदकर पुस्तकालय में रखने पर 'सवाल और जवाब'। (५०३) धार्मिक संस्था को कुर्बानी की राशि देना जायज़ है, परंतु यह सुनिश्चित करना आवश्यक है कि वह संस्था अहले-सुन्नत वल-जमाअत की हो। आजकल संस्थाओं के उद्देश्य बहुत लुभावने शब्दों में लिखे जाते हैं। (५०३)

पृष्ठ ५२/६३०

(۱) باقی رکھ کر اپنے مصرف میں لا سکتا ہے۔ حدیث شریف کے لفظ ادخروا سے استدلال۔ (۴۹۱) (۲) ایسی چیزوں سے بدل سکتا ہے جو باقی رہنے والی ہوں۔ (۴۹۱) (۳) اپنے لئے داموں سے بیچ نہیں سکتے، بیچی تو صدقہ کریں۔ (۴۹۱) اس دام سے باقی رہنے والی چیز بھی خریدنا جائز نہیں، تصدق ہی ضروری ہے۔ (۴۹۲) (۴) خرچ ہونیوالی چیزوں سے اپنے لئے بدلنا جائز نہیں اس کی قیمت صدقہ کریں۔ (۴۹۲) (۵) باقی رکھ کر یا باقی رہنے والی چیز سے بدل کر اس کو کرایہ پر نہیں دے سکتے۔ (۴۹۳) (۶) اپنے اوپر آتے ہوئے مطالبہ میں نہیں دے سکتے۔ (۴۹۳) (۷) اپنی زکوۃ کی نیت سے فقیر کو نہیں دے سکتے۔ (۴۹۳) (۸) فقیر کو دینے کے لئے داموں سے بیچ سکتے ہیں۔ (۴۹۳) (۹) غنی کو ہبہ کر سکتے ہیں۔ (۴۹۳) (۱۰) مسجد میں دے سکتے ہیں (حدیث شریف حضرت نبیشہ ہذلی) (۴۹۴) (۱۱) ہر قربت کے کام میں صرف کر سکتے ہیں (حدیث مذکور) (۴۹۵) (۱۲) کار قربت میں دینے کی نیت سے بیچنا بھی جائز ہے (۴۹۵) (۱۳) تعلیم میں صرف کرنا جائز۔ (۴۹۶) (۱۴) مدرسہ دینیہ کی عمارت میں صرف کرنا جائز۔ (۴۹۶) سود حرام ہے۔ (۴۹۶) جو عمارت مدرسہ پر وقف کی اس کا کرایہ تعلیم میں صرف کر سکتے ہیں۔ (۴۹۶) (۱۵) کتابوں سے بدل کر کتاب طلبہ کو دے سکتے ہیں۔ (۴۹۶) قربانی کی کھال کی قیمت تنخواہ مدرسین میں دینے کا "سوال و جواب" (۴۹۷) چرم قربانی کی رقم تنخواہ مدرسین میں دینے پر اعتراض کہ وہ اپنی اجرت میں دیتا ہے جو زکوۃ سے ادا نہیں کی جاسکتی۔ (۴۹۷) زکوۃ اور چرم قربانی میں فرق کا بیان اور رسالہ "الصافیہ" کا حوالہ۔ (۴۹۸) اسی مسئلہ کا ایک اور فارسی "سوال و جواب" (۴۹۸) وہی مسئلہ مکرر۔ (۵۰۰) قربانی عقیقہ کی کھال اپنے مصرف میں بیچ کر صرف کرنے کا "سوال و جواب" (۵۰۱) چرم قربانی کی رقم براہ راست مسجد میں صرف ہو

سکتی ہے تملیک فقیر ضروری نہیں ہے۔ (۵۰۲) جس چرم کو اپنے مصرف کے لئے بیچا اس کا تصدق ضروری ہے وہ مسجد میں نہیں لگ سکتی۔ (۵۰۲) چرم قربانی کی رقم سے دینی کتابیں خرید کر کتب خانہ میں رکھنے کا "سوال و جواب" (۵۰۳) چرم قربانی کی رقم دینی انجمن میں لگانا جائز ہے مگر یہ تحقیق ضروری ہے کہ واقعہ وہ انجمن اہل سنت و جماعت کی ہے۔ آج کل اظہار مقاصد کے الفاظ بڑے دل خوش کن ہوتے ہیں۔ (۵۰۳)

Volume 20 | Fatawa Razawiyya

510 | 503 If the intention of selling sacrificial skin is not to accumulate wealth, its proceeds can be spent on all charitable causes. | Same question repeated. 510 | 504 In sacrifice, closeness (to Allah) is intended in general; specific transfer of ownership (tamlik) to the poor is not necessary. | 504 Cooking and feeding the hungry in Muharram with sacrificial skin money is very good and rewarding; it can also be dedicated as Isaal-e-Sawab for the two noble Imams, as it is an offering to them. 510 | 504 The use of sacrificial skin is also permissible for a wealthy person. | 504 Clarification from the author that I do not take charity or Zakat myself; whatever money friends send, it is spent on charitable causes according to their opinion. 510 | 505 In sacrificial skin, that sale is prohibited whose purpose is to accumulate wealth. | 505 A "question" about helping the Sultan of Turkey with sacrificial skin money. 511 | 505 Sale for charitable works is not a sale for accumulating wealth, therefore it should be permissible. | 505 The money from sacrificial skin is not the exclusive right of the poor; at this time, helping the Sultan of Turkey is very necessary, so it should be given for that. 511 | 506 The purpose of sacrificial skin is neither just for charitable work, nor has anything occurred to make giving in charity obligatory. | 506 A "question" about spending sacrificial skin money on a mixed-education school. 511 | 506 If one sold it for themselves, it became accumulation of wealth, therefore its charity became obligatory. | 506 Education that has no relation to religion, like the English language—spending sacrificial skin money on it is not permissible. If there's caution that the money will only be spent on religious headings, then it is permissible. 511 | 507 The real purpose of sacrifice is to shed blood, not to give in charity. | 507 "Question and Answer" regarding a method of helping schools with sacrificial skin money. 511 | 509 Until the blood is shed, any kind of benefit from it is not permissible. | Al-Safia al-Muhiya li-Hukm Julud al-Adhiya (The enlightening and clear treatise on the rulings of sacrificial skins). 512 | 509 After the shedding of blood, every kind of benefit from the sacrifice is permissible. | 509 Question about spending sacrificial skin money on charitable causes where transfer of ownership (tamlik) cannot occur.

Page 53 of 630

५१० | ५०३ यदि कुर्बानी की खाल बेचने का उद्देश्य धन संचय करना न हो, तो उसकी राशि सभी परोपकारी कार्यों में खर्च की जा सकती है। | वही प्रश्न दोहराया गया। ५१० | ५०४ कुर्बानी में सामान्यतः ईश्वर की निकटता का उद्देश्य होता है; विशेष रूप से ग़रीबों को स्वामित्व हस्तांतरित (तमलीक) करना अनिवार्य नहीं है। | ५०४ मुहर्रम में कुर्बानी की खाल के पैसों से खाना बनाकर भूखों को खिलाना बहुत अच्छा और पुण्यदायी कार्य है; इसे दोनों इमामों के ईसाल-ए-सवाब के लिए उनकी भेंट के रूप में भी दिया जा सकता है। ५१० | ५०४ अमीर व्यक्ति के लिए भी कुर्बानी की खाल का उपयोग वैध है। | ५०४ लेखक की ओर से स्पष्टीकरण कि मैं स्वयं सदक़ा और ज़कात नहीं लेता; जो मित्र ऐसी राशि भेजते हैं, उसे उनकी इच्छानुसार परोपकारी कार्यों में खर्च कर दिया जाता है। ५१० | ५०५ कुर्बानी की खाल की वह बिक्री वर्जित है जिसका उद्देश्य धन संचय करना हो। | ५०५ कुर्बानी की खाल की राशि से तुर्की के सुल्तान की सहायता के विषय में "प्रश्न"। ५११ | ५०५ परोपकारी कार्यों के लिए बेचना धन संचय के लिए बेचना नहीं है, इसलिए यह वैध होना चाहिए। | ५०५ कुर्बानी की खाल की राशि पर केवल निर्धनों का अधिकार नहीं है; इस समय तुर्की के सुल्तान की सहायता करना अत्यंत आवश्यक है, इसलिए इसमें दी जानी चाहिए। ५११ | ५०६ कुर्बानी की खाल का उपयोग न तो केवल परोपकारी कार्य है और न ही ऐसी कोई स्थिति उत्पन्न हुई जिससे दान (सदक़ा) अनिवार्य हो। | ५०६ सह-शिक्षा वाले मदरसे में कुर्बानी की खाल की राशि खर्च करने पर "प्रश्न"। ५११ | ५०६ यदि स्वयं के लिए बेचा तो यह धन संचय हुआ, अतः उसका दान (सदक़ा) अनिवार्य हो गया। | ५०६ ऐसी शिक्षा जिसका धर्म से कोई संबंध नहीं है जैसे अंग्रेज़ी भाषा, उसमें कुर्बानी की खाल की राशि खर्च करना वैध नहीं है। यदि ऐसी सावधानी बरती जाए कि राशि केवल धार्मिक मदों में खर्च हो, तो वैध है। ५११ | ५०७ कुर्बानी का वास्तविक उद्देश्य रक्त बहाना है, दान देना नहीं। | ५०७ मदरसों की सहायता के एक तरीके पर "प्रश्न और उत्तर"। ५११ | ५०९ जब तक रक्त न बह जाए, तब तक इससे किसी भी प्रकार का लाभ उठाना वैध नहीं है। | अल-साफ़िया अल-मुहिया ली-हुक्म जुलूद अल-अज़हिया (कुर्बानी की खालों के नियमों पर एक स्पष्ट शोध प्रबंध)। ५१२ | ५०९ रक्त बहने (कुर्बानी) के बाद, कुर्बानी से हर प्रकार का लाभ उठाना वैध है। | ५०९ कुर्बानी की खाल की राशि को ऐसी परोपकारी मदों में खर्च करने का प्रश्न जहाँ स्वामित्व का हस्तांतरण (तमलीक) संभव न हो।

۵۱۰ | ۵۰۳ اگر چرم قربانی کی بیع سے تمول مقصود نہ ہو تو اس کی رقم سارے ہی مصارفِ خیر میں صرف ہوسکتی ہے۔ | وہی سوال مکرر۔ ۵۱۰ | ۵۰۴ چرم قربانی میں مطلقاً تقرب مقصود ہے خاص تملیک فقیر ضروری نہیں۔ | ۵۰۴ چرم قربانی کی رقم کھانا پکوا کر محرم میں بھوکوں کو کھلانا بہت خوب اور کارِ ثواب ہے اور امامین کریمین کو اس کا ایصالِ ثواب بھی ہوسکتا ہے یہ ان کی نذر ہے۔ ۵۱۰ | ۵۰۴ چرم قربانی کا استعمال مالدار کو بھی مباح ہے۔ | ۵۰۴ مصنف کی طرف سے اس امر کی وضاحت کہ میں خود صدقہ و زکوٰۃ نہیں لیتا، جو احباب ایسی رقم بھیجتے ہیں وہ ان کی رائے کے موافق انھیں مصارفِ خیر میں خرچ کردی جاتی ہے۔ ۵۱۰ | ۵۰۵ چرم قربانی میں وہ بیع ممنوع ہے جس کا مقصود تمول ہو۔ | ۵۰۵ چرم قربانی کی رقم سے سلطان ترکی کی مدد کا "سوال" ۵۱۱ | ۵۰۵ امورِ خیر کے لئے بیع تمول کے لئے بیع نہیں لہٰذا جائز ہونا چاہئے۔ | ۵۰۵ چرم قربانی کی رقم خاص فقراء کا حق نہیں اس وقت سلطان ترکی کی مدد بڑی ضروری ہے اس لئے اس میں دیا جائے۔ ۵۱۱ | ۵۰۶ چرم قربانی کا مصرف نہ تو صرفِ کارِ خیر ہے نہ کوئی ایسی بات پیدا ہوئی جس سے تصدق واجب ہو۔ | ۵۰۶ مخلوط تعلیم کے مدرسہ میں چرم قربانی صرف کرنے کا "سوال" ۵۱۱ | ۵۰۶ اپنے لئے بیچا تو تمول ہوا، لہٰذا اس کا صدقہ واجب ہوا۔ | ۵۰۶ ایسی تعلیم جس سے دین کا کوئی تعلق نہیں جیسے انگریزی زبان، اس میں چرم قربانی صرف کرنا جائز نہیں، اور ایسی احتیاط ہو کہ وہ رقم صرف دینی مد میں خرچ ہوسکے تو جائز ہے۔ ۵۱۱ | ۵۰۷ قربانی کا اصل مقصد خون بہانا ہے تصدق نہیں۔ | ۵۰۷ چرم قربانی سے اس مدارس کی امداد کے ایک طریقہ کا "سوال و جواب"۔ ۵۱۱ | ۵۰۹ جب تک خون نہ بہہ لے اس سے کسی قسم کا انتفاع جائز نہیں۔ | الصافیۃ الموحیۃ لحکم جلود الاضحیۃ۔ ۵۱۲ |

۵۰۹ اراقہ دم کے بعد قربانی سے ہر قسم کا انتفاع جائز ہے۔ | ۵۰۹ چرم قربانی کی رقم ایسے مصارفِ خیر میں صرف کرنے کا سوال جہاں تملیک نہیں ہوسکتی۔

Fatawa Razawiyya, Volume 20

Page	Topic (Continued)
512	Extraction of the Hadith of Nubaysha al-Hudhali from Abu Dawud.
512	The word "Aitajaru" (trade/transact) is general for all acts of merit, so selling it for everyone became permissible.
512	In Sahih al-Bukhari, instead of "Aitajaru," the word "Tasaddaqu" (give charity) has appeared. Thus, "Aitajar" means charity itself.
513	By consensus of scholars, the command here is not for obligation (wujub), so even if charity is meant, it will mean voluntary charity (nafl).
513	Discussion on the jurisprudential principle: if the incident and the ruling are one, the general (mutlaq) will be interpreted as restricted (muqayyad).
513	This ruling is not absolutely necessary; where there is contradiction (tanafi) between the

Page	Topic
515	Since the sacrifice has been performed by slaughtering the sacrificial animal for the worship of God, it can now only be spent on acts of merit (thawab).
516	Spending the sacrifice for accumulating wealth (tamawwul) will not be permissible as it is an act of the self (nafs).
516	Exchanging a sacrifice for something perishable is purely accumulation of wealth (tamawwul).
516	Dirhams (money) are also meant to be spent; exchanging the skin of the sacrifice with the intention of charity is permissible and not accumulation of wealth.
516	Selling the sacrificial skin for oneself is still accumulation of wealth and is impure (khabith), and giving its charity is obligatory.
517	Giving charity from the money obtained through accumulation (tamawwul)

Page	Topic (Continued)
	two, it will be done so, and if there is no contradiction, the general will remain general.
513	If both words occur in a negative command or in multiple causes, there is no contradiction between them and interpretation (haml) is not necessary.
514	Example of the prevention of combining the absolute and the restricted, and the necessity of interpreting the absolute according to the restricted.
514	The rule of combining is for obligatory rulings, not for permissibility and recommendation (istihbab).
515	Weakening an objection of Allama Shami and reference to Jadd al-Mumtar.
515	A counter-argument: if in the Hadith of Nubaysha, "aitajar" is interpreted as charity, then in the Hadith of Aisha, the word "at'imu" (feed) must also be interpreted as charity because "at'imu" appears there instead of "aitajaru." However, by consensus of scholars, it remains on its general application, and for feeding, permission (ibahat) is sufficient.

Page	Topic
	is obligatory for the removal of impurity, not for obtaining reward (thawab).
517	If someone hoped for reward from such charity, they committed double sin.
518	The summary is that just as it is permissible to sell the skin of the sacrifice with the intention of charity, so it is with other virtuous intentions.
519	A question and its answer.
520	Description of another topic.
520	There are three aspects of consumption in sacrifice: eating, storing, and performing acts of merit.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २०

पृष्ठ	विषय (जारी)
512	अबू दाऊद से नबैशा अल-हुधली की हदीस का निष्कर्षण।
512	शब्द "ऐतजरु" (व्यापार करें) सभी सवाब के कार्यों के लिए सामान्य है, इसलिए सभी के लिए इसे बेचना जायज़ हो गया।
512	बुखारी शरीफ में "ऐतजरु" के बजाय "तसद्दक़ु (दान दें) शब्द आया है। अतः ऐतजर से मुराद सदका (दान) ही है।
513	विद्वानों की सहमति से, यहाँ आदेश अनिवार्यता (वुजूब) के लिए नहीं है, अतः यदि सदका मुराद लिया जाए तो वह नफ़्ली (स्वैच्छिक) सदका ही होगा।
513	इस फ़िक्ही (विधिशास्त्र) सिद्धांत पर चर्चा कि यदि घटना और हुक्म (नियम) एक हों, तो मुतलक (सामान्य) को मुक़ैयद (प्रतिबंधित) पर लागू किया जाएगा।

पृष्ठ	विषय
515	चूँकि कुर्बानी के जानवर की बलि देकर खुदा की इबादत की गई है, इसलिए अब इसे केवल सवाब (पुण्य) के कार्यों में ही खर्च किया जा सकता है।
516	कुर्बानी को धन संचय (तमव्वुल) के तौर पर खर्च करना जायज़ नहीं होगा क्योंकि यह नफ़्स (स्वार्थ) का कार्य है।
516	कुर्बानी को किसी नष्ट होने वाली चीज़ से बदलना पूरी तरह से धन संचय (तमव्वुल) है।
516	दिरहम (मुद्रा) भी तो खर्च होने वाली चीज़ है; दान की नीयत से कुर्बानी की खाल को बदलना जायज़ है, यह धन संचय नहीं है।
516	कुर्बानी की खाल अपने लिए बेचना तब भी धन संचय है और खबीस (अशुद्ध) है, और इसका सदका वाजिब है।

पृष्ठ	विषय (जारी)
513	यह हुक्म मुतलकन (पूर्णत:) ज़रूरी नहीं है; जहाँ दोनों में विरोध (तनाफ़ी) हो वहाँ ऐसा किया जाएगा, और जहाँ विरोध न हो वहाँ मुतलक को मुतलक ही रखा जाएगा।
513	यदि दोनों शब्द नकारात्मक हुक्म में या अनेक कारणों में आए हों, तो उनमें कोई विरोध नहीं है और हमल (व्याख्या) ज़रूरी नहीं है।
514	मुतलक और मुक़ैयद को जोड़ने के निषेध और मुतलक को मुक़ैयद पर लागू करने की अनिवार्यता का उदाहरण।
514	जोड़ने का हुक्म वुजूबी (अनिवार्य) नियमों में है, जवाज़ (अनुमति) और इस्तिहबाब (सिफारिश) में नहीं।
515	अल्लामा शामी के एक एतराज़ (आपत्ति) का खंडन और जद्द अल-मुमतार का संदर्भ।
515	एक प्रतिवाद: यदि हदीस-ए-नबैशा में 'ऐतजर' का अर्थ सदका लिया जाए, तो हदीस-ए-आयशा में 'अतईमू' (खिलाओ) शब्द का अर्थ भी सदका ही लेना होगा, क्योंकि उसमें 'ऐतजरु' की जगह 'अतईमू' आया है। जबकि विद्वानों की सहमति से यह अपने व्यापक अर्थ में है और खिलाने के लिए अनुमति (इबाहत) ही काफी है।

पृष्ठ	विषय
517	धन संचय (तमव्वुल) के रूप में प्राप्त राशि का सदका खबीस (अशुद्धि) को दूर करने के लिए वाजिब है, सवाब हासिल करने के लिए नहीं।
517	यदि किसी ने ऐसे सदके से सवाब की उम्मीद की, तो उसे दोहरा गुनाह हुआ।
518	सारांश यह है कि जिस प्रकार सदके की नीयत से कुर्बानी की खाल बेचना जायज़ है, उसी प्रकार अन्य नेक कार्यों की नीयत से भी।
519	एक सवाल और उसका जवाब।
520	एक अन्य विषय का वर्णन।
520	कुर्बानी के उपभोग के तीन पहलू हैं: खाना, संचय करना, और सवाब के कार्य करना।

صفحہ	موضوع (سلسلہ جاری)
۵۱۲	ابوداؤد سے نبیشہ ہذلی کی حدیث کی تخریج۔
۵۱۲	"ایّتجروا" کا لفظ تمام کارِ ثواب کو عام ہے تو سب کے لئے بیچنا جائز ہوا۔
۵۱۲	بخاری شریف میں "ایّتجروا" کے بجائے لفظ "تصدقوا" آیا ہے۔ تو ایّتجر سے مراد تصدق ہی ہے۔
۵۱۳	بہ اتفاق علماء امر یہاں وجوب کے لئے نہیں، تو صدقہ مراد لینے پر بھی صدقہ نافلہ ہی مراد ہوگا۔
۵۱۳	اس اصولِ فقہی کی بحث کہ حادثہ اور حکم ایک ہو تو مطلق کو مقید پر محمول کیا جائے گا۔

صفحہ	موضوع
۵۱۵	چونکہ قربانی کے جانور ذبح کرکے خدا کی عبادت کی گئی ہے۔ اس لئے اب اس کو ثواب کے کام میں ہی صرف کیا جاسکتا ہے۔
۵۱۶	قربانی کو تمول کے طور پر خرچ کرنا جائز نہ ہوگا کہ یہ کار نفس ہے۔
۵۱۶	قربانی ہلاک ہونے والی چیز سے بدلنا مطلقاً تمول ہے۔
۵۱۶	دراہم بھی تو خرچ ہونے والے ہیں، ان سے خیرات کی نیت سے چرم قربانی کو بدلنا جائز ہے تمول نہیں۔
۵۱۶	چرم قربانی اپنے لئے بیچنے تب بھی تمول ہے اور خبیث

صفحہ	موضوع (سلسلہ جاری)	صفحہ	موضوع
			ہے اور اس کا صدقہ واجب ہے۔
۵۱۳	یہ حکم مطلقاً ضروری نہیں، جہاں دونوں میں تنافی ہو وہاں ایسا کیا جائے گا، اور تنافی نہ ہو تو مطلق کو مطلق ہی رکھا جائے گا۔	۵۱۷	تمول کے طور پر حاصل کی ہوئی رقم کا تصدق ازالہ خبیث کے لئے واجب ہے۔ حصولِ ثواب کے لئے نہیں۔
۵۱۳	دونوں کلمے اگر حکم منفی میں واقع ہوں یا اسبابِ متعدد میں واقع ہوں، تو ان میں تنافی نہیں اور حمل ضروری نہیں۔	۵۱۷	کسی نے ایسے صدقہ سے امید ثواب کی تو ڈبل گناہ ہوا۔
۵۱۴	امتناعِ جمع بین المطلق والمقید اور وجوبِ حملِ المطلق علی المقید کی مثال۔	۵۱۸	خلاصہ یہ ہوا کہ جس طرح تصدق کی نیت سے چرم قربانی فروخت کرنا جائز اسی طرح دیگر امور خیر کی نیت سے بھی۔
۵۱۴	جمع کا حکم حکمِ وجوبی میں ہے جواز و استحباب میں نہیں۔	۵۱۹	ایک سوال اور اس کا جواب۔
۵۱۵	علامہ شامی کے ایک اعتراض کی تضعیف اور جدالممتار کا حوالہ۔	۵۲۰	ایک دوسرے عنوان کا بیان۔
۵۱۵		۵۲۰	

صفحہ موضوع (سلسلہ جاری) **صفحہ موضوع**

ایک معارضہ اگر حدیثِ نبیشہ میں ایّتجر کو تصدق پر محمول کریں تو حدیثِ عائشہ میں لفظ اطعموا کو بھی تصدق پر ہی محمول کرنا ہوگا کہ اس میں ایّتجروا کی جگہ اطعموا آیا ہے۔ حالانکہ بہ اتفاق علماء یہ اپنے اطلاق پر ہے اور کھلانے میں اباحت کافی ہے۔

قربانی میں مصرف کی تین جہتیں ہیں: کھانا، جمع کرنا، کارِ ثواب کرنا۔

صفحہ ۵۴ از ۶۳۰

Volume 20 | Fatawa Razawiyya

521 | A person of insight, after reviewing all related Hadiths, will decide that the Hadith is general for all types of charitable acts. 526 | In such a sale, consumption and storage are absent, and since it is for oneself, commercial intent is also absent. Contrary to selling something that remains, where storage is found, and in selling to a consumer for a pious act, although consumption and storage are absent, commercial intent is established, so this sale will be permissible. 522 | Support from Hidaya. 527 | Another discourse: the correct application of the word 'sale' (bai) is for sale in exchange for money (dirhams). Because in a sale of physical goods, both can be the sold item. 523 | Support from the words of Allama Itqani. 527 | Furthermore, sale is the exchange of property; property exists when it is for oneself. In this way, such a sale as we mentioned was also prohibited. 523 | Semantic correction of Al-Hakim's narration: "Whoever sells the skin of the sacrifice, there is no sacrifice for him." 528 | Scholars prohibited the sale of the remainder to the consumer by analogizing it with sale for money. 524 | Although this Hadith is weak in its chain of narration, it became accepted because scholars received it with acceptance. 529 | Support for the explanation of Maulvi Abdul Rashid Sahib's evidentiary text of Hidaya. 524 | There cannot be an absolute prohibition of sale in this Hadith. By consensus of scholars, selling for charity is permissible. Because the ruling for the substitute is the same as for the thing substituted. When it is permissible to give price in obligatory charities like Zakat, Fitra, and expiations etc., then this is voluntary charity, why should it not be permissible in it? 532 | Support for the explanation from Allama Itqani's commentary on Hidaya. 525 | Explanation of the reason for the impermissibility of giving price for sacrificial and Hady (Hajj sacrifice) animals. 533 | Statement regarding the fact that I continued to issue a fatwa for the permissibility of selling sacrificial skins for charitable causes until 1305 AH. 525 | Inference from the wordings of the Hadith "then there is no sacrifice for him" regarding the prohibition of a specific type of sale. 533 | After 1305 AH, opposition appeared from the Deobandi scholars on this issue. 525 | Sales for charity, sales for good deeds, consumption, and storage are legally commanded; therefore, "there is no sacrifice for him" will not apply to them. Rather, it refers to the sale that is to a consumer and for personal benefit. 535 | Critique of the wording of Maulvi Rashid Ahmad Sahib Gangohi's fatwa. - | Explanation of the texts of Hidaya and Durr-e-Mukhtar that absolute sale is not prohibited; only personal enrichment is prohibited. 536 | Page 55 of 630

५२१ | अंतर्दृष्टि रखने वाला व्यक्ति सभी संबंधित हदीसों को देखकर निर्णय करेगा कि हदीस सभी प्रकार के पुण्य कार्यों के लिए सामान्य है। ५२६ | ऐसी बिक्री में उपभोग (खाना) और भंडारण अनुपस्थित है, और अपने स्वयं के लिए होने के कारण व्यावसायिक व्यापार भी अनुपस्थित है। इसके विपरीत, जो वस्तु शेष रहने वाली हो, उसकी बिक्री में भंडारण पाया जाता है, और पुण्य कार्य के लिए उपभोक्ता को बेचने में यद्यपि उपभोग और भंडारण अनुपस्थित है, लेकिन व्यावसायिक व्यापार सिद्ध है, इसलिए यह बिक्री जायज़ होगी। ५२२ | हिदाया (Hidaya) से समर्थन। ५२७ | एक अन्य प्रवचन: 'बै' (बिक्री) शब्द का सही अनुप्रयोग रुपयों (दिरहम) के बदले बिक्री पर होता है। क्योंकि वस्तुओं के विनिमय में दोनों ही बेची गई वस्तु (मबी) हो सकते हैं। ५२३ | अल्लामा इत्कानी के वचनों से समर्थन। ५२७ | इसके अतिरिक्त, 'बै' संपत्ति का विनिमय है; संपत्ति तब होती है जब वह स्वयं के लिए हो। इस प्रकार, ऐसी बिक्री भी वर्जित हुई जिसका हमने उल्लेख किया है। ५२३ | हाकिम की रिवायत "जिसने अपनी कुर्बानी की खाल बेची, उसके लिए कोई कुर्बानी नहीं" का अर्थगत संशोधन। ५२८ | विद्वानों ने उपभोक्ता से शेष वस्तु की बिक्री को रुपयों के बदले बिक्री पर कयास (तुलना) करके प्रतिबंधित कर दिया। ५२४ | यद्यपि यह हदीस सनद (श्रृंखला) के रूप में कमज़ोर है, लेकिन विद्वानों ने इसे स्वीकार किया है, इसलिए यह हदीस मक़बूल (स्वीकार्य) हो गई। ५२९ | मौलवी अब्दुल रशीद साहब के हिदाया के साक्ष्य पाठ की व्याख्या का समर्थन। ५२४ | इस हदीस में पूर्णतः बिक्री का निषेध नहीं हो सकता। विद्वानों की सहमति से दान (सदका) के लिए बेचना जायज़ है। क्योंकि विकल्प (बदल) का नियम मूल वस्तु (मुबदल मिन्हु) के समान होता है। जब ज़कात, फित्रा और कफ़्फ़ारा आदि अनिवार्य दान में कीमत देना जायज़ है, तो यह स्वैच्छिक दान है, इसमें क्यों जायज़ न होगा। ५३२ | अल्लामा इत्कानी की शरह-ए-हिदाया (हिदाया की व्याख्या) से स्पष्टीकरण का समर्थन। ५२५ | कुर्बानी और हदी (हज की कुर्बानी) के जानवर में कीमत देने के नाजायज़ होने के कारण का वर्णन। ५३३ | इस बात का वर्णन कि मैं पुण्य कार्यों के लिए कुर्बानी की खाल बेचने के जायज़ होने का फ़तवा १३०५ हिजरी तक देता रहा। ५२५ | हदीस के शब्द "उसके लिए कोई कुर्बानी नहीं" से विशेष बिक्री के निषिद्ध होने पर तर्क। ५३३ | १३०५ हिजरी के बाद इस मामले में देवबंदी विद्वानों की ओर से विरोध प्रकट हुआ। ५२५ | दान के लिए बिक्री, पुण्य कार्यों के लिए बिक्री, उपभोग और भंडारण तो शरीयत द्वारा आज्ञापित हैं, इसलिए उन पर "उसके लिए कोई कुर्बानी नहीं" लागू नहीं होगा, बल्कि इससे तात्पर्य वही बिक्री होगी जो उपभोक्ता से हो और अपने निजी लाभ के लिए हो। ५३५ | मौलवी रशीद

अहमद साहब गंगोही के फ़तवे की इबारत की आलोचना। - | हिदाया और दुर्रे मुख्तार के अंशों का स्पष्टीकरण कि पूर्णतः बिक्री निषिद्ध नहीं है, केवल धन संचय का पहलू निषिद्ध है। ५३६ | पृष्ठ ५५ / ६३०

۵۲۱ | صاحب بصیرت جملہ احادیث متعلقہ کو دیکھ کر فیصلہ کرے گا کہ حدیث تمام انواع قربات کو عام ہے۔ ۵۲۶ | ایسی بیع میں اکل وادخار مفقود ہے اور اپنی ذات کے لئے ہونے سے اتجار بھی مفقود ہے۔ بخلاف اس کے جو باقی رہنے والی سے بیچے میں ادخار پایا جاتا ہے اور کار ثواب کے لئے مستملک سے بیچنے میں گو اکل وادخار مفقود ہے لیکن اتجار متحقق ہے تو یہ بیع جائز ہوگی۔ ۵۲۲ | ہدایہ سے تائید۔ ۵۲۷ | ایک دوسری تقریر، لفظ بیع کا صحیح اطلاق بیع بالدراہم پر ہے۔ کیونکہ عین سے بیع میں تو دونوں ہی مبیع ہو سکتے ہیں۔ ۵۲۳ | علامہ اتقانی کے کلام سے تائید۔ ۵۲۷ | نیز بیع مبادلتہ المال ہے مال جب ہوگا کہ اپنے لئے ہو، اس طرح بھی ایسی بیع ممنوع ہوئی جس کا ہم نے ذکر کیا ہے۔ ۵۲۳ | حاکم کی روایت من باع جلد الاضحیۃ فلا اضحیۃ لہ کی معنوی تصحیح۔ ۵۲۸ | بقیہ مستملک سے بیع کو علماء نے بیع بالدراہم قیاس کرکے منع کیا۔ ۵۲۴ | یہ حدیث گو سندا ضعیف ہے مگر علماء نے تلقی بالقبول فرمائی تو حدیث مقبول ہوئی۔ ۵۲۹ | مولوی عبدالرشید صاحب کی مستدل عبارت ہدایہ کی توضیح کی تائید۔ ۵۲۴ | اس حدیث میں مطلقاً بیع کی ممانعت نہیں ہو سکتی باتفاق علماء صدقہ کے لئے بیچنا جائز ہے۔ کیونکہ بدل کے لئے مبدل منہ کا حکم ہے۔ جب زکوۃ و فطرہ اور کفارہ وغیرہ صدقات واجبہ میں قیمت دینا جائز ہے تو یہ صدقہ نفلی ہے اس میں کیوں جائز نہ ہوگا۔ ۵۳۲ | علامہ اتقانی کی شرح ہدایہ سے توضیح کی تائید۔ ۵۲۵ | قربانی اور ہدی کے جانور میں دفع قیمت ناجائز ہونے کی علت کا بیان۔ ۵۳۳ | اس امر کا بیان کہ میں امور خیر کے لئے چرم قربانی کی بیع کے جواز کا فتوی ۱۳۰۵ھ تک دیتا رہا۔ ۵۲۵ | حدیث کے لفظ فلا اضحیۃ لہ سے خاص بیع ممنوع ہونے پر استدلال۔ ۵۳۳ | ۱۳۰۵ھ کے بعد اس مسئلہ میں علماء دیوبند کی طرف سے خلاف ظاہر ہوا۔ ۵۲۵ | بیع للتصدق بیع برائے امور

خیر اکل، ادخار تو شرعاً مامور ہیں، تو ان پر فلا اضحیۃ لہ مرتب نہ ہوگا بلکہ اس سے مراد وہی بیع ہوگی جو مستملک سے ہو اور اپنی ذات کے لئے ہو۔ ۵۳۵ | مولوی رشید احمد صاحب گنگوہی کے فتویٰ کی عبارت کی تنقید۔ - | ہدایہ اور درمختار کی عبارتوں کی توضیح کہ مطلقاً بیع ممنوع نہیں، روجہ تمول ممنوع ہے۔ ۵۳۶ | Page 55 of 630

Fatawa Rizvia - Volume 20

542: In Zakat and Sadaqah al-Fitr, permission (ibahah) is not sufficient; ownership (tamleek) is necessary. | 536: Clarification by Maulvi Rashid Ahmad Sahib that selling with the intention of accumulating wealth or for charity, in both cases charity is obligatory. 542: Criticism of Maulvi Abdul Hai Sahib's speech; he also considers ownership necessary for the charity of sacrificial skin (jild-e-udhiya). | 537: There is a clear discrepancy between these two points; one who claims the second follows from the first is like one who uses "La a'budu ma ta'budun" (I do not worship what you worship) to prove that one should not pray. 543: Concise criticism: The necessity of ownership for charity does not mean ownership is necessary for all virtuous deeds. | 538: Refutation of Maulvi Rashid Ahmad Sahib's statement that it is proven from these two narrations that charity is obligatory, so it cannot be spent on Sayyids or madrasas. 543: The full statement should have been that the command here is for charity (tasadduq), not for proximity (taqarrub); and since ownership is necessary for charity, a part of the minor premise (sughra) was suppressed in the reasoning, leading to an incorrect conclusion. | 538: Criticism: If you say selling for wealth makes charity obligatory, then it is correct. But if the idea is that selling absolutely makes charity obligatory, then this is not proven by those texts at all. 543: Statement of the origin of the error. | 539: Refutation of Maulvi Abdul Rashid Sahib's statement that for charity, absolute ownership (tamleek) is necessary, whether by way of permission (ibahah) or full transfer of ownership (tamleek-e-taam). 544: Statement of the applications of the term 'charity' (sadaqah). | 539: Scholars have stipulated that permission (ibahah) and ownership (tamleek) are opposites of each other. 544: (1) Transferring wealth to the poor (Tamleek al-mal min al-faqir): This application is specific to Zakat and Sadaqah al-Fitr; it does not include lending (i'arah), permission (ibahah), and expiation (kaffarah). | 540: Juristic principle that the word 'it'am' (feeding) is for permission (ibahah) and 'ita' (giving) is for ownership (tamleek). 544: (2) Benefitting the poor from wealth (Tamleek al-faqir min al-mal): Ownership is not necessary in this; benefit (intifa'), consumption (istihlak), disposal (tasarruf), and permission (ibahah) are all permissible. In this sense, expiation is also included in charities. | 540: Clarification by Imam Ghazali, Imam Alai, Sadr al-Shariah, and Allama Shams Muhammad and Shami that ownership (tamleek) and permission (ibahah) are two distinct legal actions. | 541: Clarification by Zain Ibn Nujaim and others that one permitted (mubah lahu) spends the permitted item on the ownership of the seller,

and after spending it leaves the seller's ownership but does not enter the ownership of the permitted one.

Page 56 of 630

फ़तावा रज़विया - खंड २०

542: ज़कात और सदक़ा-ए-फ़ित्र में अनुमति (इबाहत) पर्याप्त नहीं है, स्वामित्व (तमलीक) आवश्यक है। | 536: मौलवी रशीद अहमद साहब का स्पष्टीकरण कि धन संचय की नियत से बेचना या दान की नियत से, दोनों ही स्थितियों में दान अनिवार्य है। 542: मौलवी अब्दुल हई साहब के कलाम पर आलोचना; वे भी कुर्बानी की खाल (जिल्द-ए-उज़हिया) के सदके के लिए स्वामित्व को आवश्यक करार देते हैं। | 537: इन दोनों बातों में स्पष्ट अंतर है; जो दूसरे को पहले से सिद्ध मानता है, वह वैसा ही है जैसे कोई "ला आ'बदु मा ता'बदून" (मैं उसकी इबादत नहीं करता जिसकी तुम करते हो) से यह सिद्ध करे कि नमाज़ न पढ़ो। 543: संक्षिप्त आलोचना: दान के लिए स्वामित्व आवश्यक होने का अर्थ यह नहीं है कि सभी पुण्य कार्यों के लिए स्वामित्व आवश्यक हो। | 538: मौलवी रशीद अहमद साहब के इस कथन का खंडन कि इन दोनों रिवायतों से यह सिद्ध हुआ कि सदका वाजिब है, इसलिए इसे सैयदों या मदरसे पर खर्च नहीं किया जा सकता। 543: पूरी बात इस तरह कहनी चाहिए थी कि यहाँ दान (तसद्दुक) का हुक्म है न कि निकटता (तक़र्रुब) का; और दान के लिए स्वामित्व आवश्यक है, तो तर्क में 'सुग़रा' (लघु आधारवाक्य) का एक भाग दब गया, इसलिए परिणाम गलत निकला। | 538: आलोचना: और कहो कि धन के लिए बिक्री हो तो सदका वाजिब है। तो यह सही है। और अगर यह विचार हो कि पूर्णतः बिक्री हो तो सदका वाजिब है, तो यह इन इबारतों से हरगिज़ साबित नहीं होता। 543: गलत आधार का विवरण। | 539: मौलवी अब्दुल रशीद साहब के इस कथन का खंडन कि सदके के लिए पूर्णतः स्वामित्व (तमलीक) आवश्यक है, चाहे वह अनुमति (इबाहत) के रूप में हो या पूर्ण स्वामित्व के रूप में। 544: 'सदका' शब्द के प्रयोगों का विवरण। | 539: विद्वानों ने स्पष्ट किया है कि अनुमति (इबाहत) और स्वामित्व (तमलीक) एक-दूसरे के विपरीत हैं। 544: (१) गरीब को धन का स्वामित्व देना (तमलीक अल-माल मिन अल-फकीर): यह प्रयोग ज़कात और सदक़ा-ए-फ़ित्र के लिए विशिष्ट है; इसमें उधार (आरिया), अनुमति (इबाहत) और कफ़्फ़ारा शामिल नहीं हैं। | 540: फकीहों (धर्मशास्त्रियों) का नियम कि 'इताम' (खिलाना) शब्द अनुमति (इबाहत) के लिए है और 'इता' (देना) स्वामित्व (तमलीक) के लिए। 544: (२) गरीब को धन से लाभान्वित करना (तमलीक अल-फकीर मिन अल-माल): इसमें स्वामित्व आवश्यक नहीं है; इसमें उपयोग (इंतिफा), उपभोग (इस्तिहलाक), विनिधान (तसर्रुफ) और अनुमति (इबाहत) सब जायज़ है। इस अर्थ में कफ़्फ़ारा भी सदक़ात में शामिल है। | 540: इमाम ग़ज़ाली, इमाम अलाई, सद्रुश शरीआ और अल्लामा शम्स मुहम्मद और शामी का स्पष्टीकरण कि स्वामित्व (तमलीक) और अनुमति (इबाहत) दो अलग-अलग कार्य हैं। |

541: ज़ैन इब्न नुजैम आदि का स्पष्टीकरण कि जिसे अनुमति मिली है (मुबाह लहू), वह उस वस्तु को विक्रेता के स्वामित्व पर खर्च करता है, और खर्च के बाद वह विक्रेता के स्वामित्व से निकल जाती है लेकिन अनुमति पाने वाले के स्वामित्व में प्रवेश नहीं करती।

۵۴۲: زکوۃ اور صدقہ فطر میں اباحتہ کافی نہیں تملیک ضروری ہے۔ | ۵۳۶: مولوی رشید احمد صاحب کی تصریح بیع بنیت تمول یا بنیت تصدق سب کا صدقہ واجب ہے۔ ۵۴۲: مولوی عبدالحئی صاحب کے کلام پر تنقید وہ بھی تصدق جلدواضحیہ کے لئے تملیک ضروری قرار دیتے ہیں۔ | ۵۳۷: ان دونوں باتوں میں صاف تغایر ہے تو جو ثانی کو اول سے ثابت مانے ایسا ہی ہے کہ کوئی لا اعبد ما تعبدون سے ثابت کرے کہ نماز نہ پڑھو۔ ۵۴۳: تنقید مجمل، تصدق کے لئے تملیک ضروری ہونے سے جمیع کار ثواب کے لئے تملیک لازم ہونا ضروری نہیں۔ | ۵۳۸: مولوی رشید احمد صاحب کے اس قول کی تردید کہ ان دونوں روایتوں سے ثابت ہوا کہ صدقہ واجب ہے تو اس کو سید اور مدرسہ پر صرف نہیں کرسکتے۔ ۵۴۳: پوری بات یوں کہنی چاہئے تھی کہ یہاں تصدق کا حکم ہے نہ کہ تقرب کا، اور تصدق کے لئے تملیک ضروری ہے تو استدلال میں صغریٰ کا ایک جز دب گیا اس لئے نتیجہ غلط ہوا۔ | ۵۳۸: تنقید، اور کہو کہ تمول کے لئے بیع ہو تو صدقہ واجب ہے۔ تو یہ صحیح ہے۔ اور اگر یہ خیال ہو کہ مطلقاً بیع ہو تو صدقہ واجب ہے تو یہ ان عبارتوں سے ہرگز ثابت نہیں۔ ۵۴۳: منشاء غلط کا بیان۔ | ۵۳۹: مولوی عبدالرشید صاحب کے اس قول کی تردید کہ صدقہ کے لئے مطلقاً تملیک ضروری ہے چاہے بطور اباحت ہو یا بطور تملیک تام۔ ۵۴۴: صدقہ کے اطلاقات کا بیان۔ | ۵۳۹: علماء نے نص کی کہ اباحت اور تملیک ایک دوسرے کی ضد ہیں۔ ۵۴۴: (۱) تملیک المال من الفقیر، یہ اطلاق زکوۃ اور صدقہ فطر کے لئے خاص ہے اس میں اعارۃ، اباحتہ اور کفارہ داخل نہیں۔ | ۵۴۰: فقہاء کا ضابطہ کہ اطعام کا لفظ اباحتہ کے لئے ہے اور ایتاء کا تملیک کے لئے ۵۴۴: (۲) تملیک الفقیر من المال اس میں تملیک ضروری نہیں، اس میں انتفاع استہلاک تصرف اور اباحت سب جائز ہے۔ اس معنی پر کفارہ بھی صدقات میں شامل ہے۔

| ۵۴۰: امام غزالی، امام علائی، صدر الشریعہ اور علامہ شمس محمد اور شامی کی تصریح کہ تملیک واباحتہ الگ الگ دو تصرف ہیں۔ | ۵۴۱: زین ابن نجیم وغیرہ کی تصریح کہ مباح لہ مباح کو بیچ کی ملک پر خرچ کرتا ہے اور خرچ کے بعد بیع کی ملک سے نکل جاتی ہے لیکن مباح لہ کی ملک میں داخل نہیں ہوتی۔

Fatawa Razawiya, Volume 20

545 | The basis of Maulvi Rashid Ahmad Sahib's mistake is that he saw permission (ibahat) as sufficient even in mandatory expiations (kaffarat-e-wajibah), so he claimed that permission is absolutely sufficient in mandatory charities (sadaqat-e-wajibah) as well. | Proof of this application from the blessed Hadith. | 552

545 | Maulvi Rashid Ahmad's reasoning does not have a repeated middle term. | (6) In this application, even the 'other' is disregarded, and benefiting oneself is also called charity (sadaqah). | 552

546 | Clarification from 'Nuqayah' that disposal of property is exempted from 'tamlik' (transfer of ownership) in expiations. | Proof of this application from the blessed Hadith. | 552

546 | (3) In this application, poverty is disregarded in charity, so it includes permission, transfer of ownership, and both the rich and the poor. | In the jurists' saying regarding sacrifice 'one-third should be given as charity', charity (tasadduq) does not mean the first sense where transfer of ownership (tamlik) is necessary. | 555

547 | Support for this from Hadith and Shami. | The proof in the Great Quran uses the word 'feeding' (it'am) on this occasion, for which permission (ibahat) is sufficient. | 555

547 | (4) In this application, the purpose is neither transfer of ownership nor permission; it includes every use of wealth for the benefit of Muslims. For example, building canals and wells. | The author's research is that three aspects were mentioned in sacrifice: eating, storing, and giving charity. Sometimes it's expressed with the word "iytajiru" and sometimes with "at'imu". Therefore, such a meaning of 'tasadduq' must be intended that is common to all of them, and those would be non-mandatory charities where transfer of ownership is not necessary. If transfer of ownership is not necessary, then they can be spent on mosques and madrasas. | 555

547 | Clarification and support from blessed Hadith, sayings of Sadr-us-Sharia, the author of Hidaya, and Khair-ud-Din Ramli. | If mandatory charity requiring transfer of ownership is not intended, then what kind of charity is intended? | 556

549 | Further support from a specific point in 'Khaniyah' and other books of fatwas. | In the Hadith of Nabeeshah al-Huzali (RA), the word "iytijar" appears, which means all good deeds are intended. And this is the fourth in our mentioned applications. | 557

552 | (5) In this application, even the restriction of 'wealth' is disregarded, and simply providing benefit is called charity. | Whatever sense we take besides the first, it does not harm us as transfer of ownership is not necessary in any other. | 557

फतवा-ए-रजविया, खंड २०

५४५ | मौलवी रशीद अहमद साहब की गलती का आधार यह है कि उन्होंने अनिवार्य प्रायश्चित (कफ़्फ़ारा-ए-वाजिबा) में भी अनुमति (इबाहत) को पर्याप्त देखा, तो कह दिया कि अनिवार्य दान (सदक़ात-ए-वाजिबा) में भी पूर्णतः अनुमति पर्याप्त है। | धन्य हदीस से इस प्रयोग का प्रमाण। | ५५२

५४५ | मौलवी रशीद अहमद के इस तर्क में मध्य पद की पुनरावृत्ति नहीं है। | (६) इस प्रयोग में 'दूसरे' को भी नज़रअंदाज़ कर दिया जाता है और स्वयं को लाभ पहुँचाना भी सदक़ा कहलाता है। | ५५२

५४६ | 'नुकाया' से स्पष्टीकरण कि कफ़्फ़ारा में संपत्ति का उपयोग स्वामित्व हस्तांतरण (तम्लीऽ) से मुक्त है। | धन्य हदीस से इस प्रयोग का प्रमाण। | ५५२

५४६ | (३) इस प्रयोग में सदक़ा से निर्धनता को नज़रअंदाज़ कर दिया जाता है, तो इसमें अनुमति, स्वामित्व हस्तांतरण और अमीर-गरीब सब शामिल होते हैं। | बलिदान के संबंध में फ़ुक़हा (न्यायविदों) के कथन 'एक तिहाई दान किया जाए' में 'तसद्दुक़' (दान) का अर्थ पहला अर्थ नहीं है जिसमें स्वामित्व हस्तांतरण (तम्लीक) आवश्यक हो। | ५५५

५४७ | हदीस शरीफ और शामी से इसका समर्थन। | महान कुरान में इस अवसर पर 'खिलाने' (इताम) शब्द का उपयोग किया गया है, जिसके लिए अनुमति (इबाहत) पर्याप्त है। | ५५५

५४७ | (४) इस प्रयोग में न तो स्वामित्व हस्तांतरण उद्देश्य है और न ही अनुमति; इसमें मुसलमानों के लाभ के लिए धन का हर उपयोग शामिल है। जैसे नहर और कुएं बनवाना। | लेखक का शोध यह है कि कुर्बानी में तीन पहलू बताए गए हैं: खाना, संचय करना और दान देना। इसे कभी "ऐतजरू" शब्द से व्यक्त किया गया और कभी "अतइमू" शब्द से। इसलिए 'तसद्दुक़' का ऐसा ही अर्थ लेना होगा जो इन सबमें समान हो, और वे गैर-अनिवार्य दान ही होंगे जिनमें स्वामित्व हस्तांतरण आवश्यक नहीं है। और यदि स्वामित्व हस्तांतरण आवश्यक नहीं होगा, तो उन्हें मस्जिद और मदरसे में खर्च किया जा सकेगा। | ५५५

५४७ | धन्य हदीस, सदरुश-शरिया के कथन, हिदाया के लेखक और खैरुद्दीन रमली द्वारा इसका स्पष्टीकरण और समर्थन। | यदि अनिवार्य दान जिसमें स्वामित्व हस्तांतरण आवश्यक हो, वह अभीष्ट न हो, तो फिर कौन सा दान अभीष्ट है? | ५५६

५४९ | 'खानिया' और अन्य फतवे की किताबों के एक विशिष्ट बिंदु से और अधिक समर्थन। | नबीशा हज़ली (रज़ी.) की हदीस में "ऐतजार" शब्द आया है जिसका अर्थ सभी पुण्य कार्य है। और यह हमारे द्वारा बताए गए अनुप्रयोगों में चौथा है। | ५५७

५५२ | (५) इस प्रयोग में धन के प्रतिबंध को भी नज़रअंदाज़ कर दिया जाता है और केवल लाभ पहुँचाना ही सदक़ा कहलाता है। | पहले के अलावा हम जो भी अर्थ लें, वह हमें नुकसान नहीं पहुँचाता क्योंकि किसी अन्य में स्वामित्व हस्तांतरण आवश्यक नहीं है। | ५५७

पृष्ठ ५७ का ६३·

۵۴۵ | مولوی رشید احمد صاحب کی غلطی کا منشا یہی ہے کہ انھوں نے کفارات واجبہ میں بھی اباحت کافی دیکھی تو کہہ دیا کہ صدقات واجبہ میں بھی مطلقاً اباحت کافی ہے۔ | حدیث مبارک سے اس اطلاق کا ثبوت۔ | ۵۵۲

۵۴۵ | مولوی رشید احمد کے اس استدلال میں حد اوسط مکرر نہیں۔ | (۶) اس اطلاق میں غیر سے بھی قطع نظر کرلی جاتی ہے اور اپنے کو نفع پہنچانے کا نام بھی صدقہ ہوتا ہے۔ | ۵۵۲

۵۴۶ | نقایہ کی تصریح کہ تصرف تملیک سے کفارات مستثنیٰ ہے۔ | حدیث مبارک سے اس اطلاق کا ثبوت۔ | ۵۵۲

۵۴۶ | (۳) اس اطلاق میں صدقہ سے فقر کو قطع نظر کرلیا جاتا ہے تو اس میں اباحت تملیک اور مالدار و غریب سب شامل ہوتے ہیں۔ | فقہاء کے قول فی الاضحی یتصدق بالثلث میں تصدق سے مراد معنی اول نہیں کہ تملیک ضروری ہو۔ | ۵۵۵

۵۴۷ | حدیث شریف اور شامی سے اس کی تائید۔ | دلیل قرآن عظیم میں اس موقع پر اطعام کا لفظ ہے جس کے لئے اباحت کافی ہے۔ | ۵۵۵

۵۴۷ | (۴) اس اطلاق میں نہ تملیک سے غرض نہ اباحت سے، اس میں نفع مسلمین کے لئے ہر تصرف مال داخل ہے۔ جیسے نہر اور کنویں بنوانا۔ | مصنف کی تحقیق کہ قربانی میں تین جہتیں بیان کی گئیں، اکل، ادخار اور تصدق، اسی کو کہیں "ایتجروا" کے لفظ سے تعبیر کیا اور کہیں "اطعموا" کے لفظ سے تعبیر کیا۔ تو تصدق کے ایسے ہی معنی مراد لینے ہوں گے جو ان سب کو

عام ہو اور وہ صدقہ غیر واجبہ غیر ضروری التملیک ہی ہوں گے، اور تملیک ضروری نہ ہوگی تو مسجد اور مدرسہ میں صرف ہو سکیں گے۔ | ۵۵۵

۵۴۷ | حدیث مبارک، اقوال صدر الشریعہ۔ صاحب ہدایہ خیر الدین رملی سے اس کی توضیح و تائید۔ | اگر صدقہ واجبہ ضروری التملیک مراد نہ ہو تو کونسا صدقہ مراد ہے۔ | ۵۵۶

۵۴۹ | خانیہ اور دیگر کتب فتاویٰ کے ایک جزئی سے تائید مزید۔ | نبیشہ ہذلی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی حدیث میں لفظ "ایتجار" آیا ہے جس کا مطلب تمام امور خیر ہی مراد ہیں۔ اور یہ ہمارے بیان کردہ اطلاقات میں چوتھا ہے۔ | ۵۵۷

۵۵۲ | (۵) اس اطلاق میں مال کی قید سے بھی قطع نظر کر لی جاتی ہے اور مطلقاً نفع رسانی کا نام صدقہ ہوتا ہے۔ | اول کے علاوہ جو بھی مراد لے لیں ہم کو مضر نہیں کہ اور کسی میں تملیک ضروری نہیں۔ | ۵۵۷

Fatawa Rizvia Volume 20

Topics	Page	Topics	Page
Answer to the reasoning of Maulana Abdul Hai; we disagree with his statement that there are only three directions in sacrifice.	557	Bakr says all references relate to Hajj sacrificial animals (Hady). And this issue is from the chapter on Udhiyah (sacrifice), so the reasoning is not correct. Whose statement is correct?	560
Description of more directions from Quduri, Halbi, Shami, Zahiriya.	557	What is the meaning of Khitam?	561
Addition of a few more directions.	558	Difference between Zamam and Khitam, and four applications of Khitam.	561
Since there is no evidence for restriction to three, a separate proof is necessary for the prohibition in these good matters, and that is missing, so our claim is proven.	558	Proof of the above applications from 12 books of linguistics, jurisprudence, and Hadith.	561
Name of the treatise and year of compilation.	559	Definition of Khitam mentioned in 'Umdat al-Ri'ayah. Not in accordance with the words of the experts in the field.	567
"Questions and Answers" regarding rooster sacrifice before Eid prayer in villages, giving skin as wages to the butcher, and giving sacrifice skin to students, Muezzins, Mullas, etc.	560	The addition of the word 'Khitam' in the Hadith attributed to Bukhari and Muslim in 'Umda is incorrect.	567
Sacrifice of a rooster is impermissible.	560	The Hadith regarding the charity of the covering (jhool) of the camel (budnah) is narrated in five places in Sahih Bukhari and all five Hadiths are	567

Topics	Page	Topics	Page
		mentioned in one place in Muslim; the word 'Khitam' is not in any of them.	
Villagers can perform permissible sacrifices early in the morning.	560	Detail of the words of Hadith narrated in both books.	567
Giving skin as wages is not permissible.	560	The narration with the imperative mood (amr) in 'Umdat al-Ri'ayah is also against all other narrations.	569
Description of the uses of sacrificial skin.	560	Discussion on the matter whether obligation (wujub) is proven from the word 'amr' or from the imperative form.	569
"Question" for the decision of a debate.	560	Imam Ibn Hajar's clarification that the word 'Khitam' is not in the narration.	569
Referring to Hidaya, Sharh Wiqaya, 'Umdat al-Ri'ayah, Durr al-Mukhtar, Badaya, and Tanqih Dharuri, Zaid says that the rope and covering of the sacrifice should be given as charity.	560	However, in Hidaya and Kafi of Imam Nasafi, the Hadith is narrated in the same words as mentioned in 'Umda. So, Hafiz Ibn Hajar's not seeing it is not a proof of its non-existence.	570

फतावा रजविया जिल्द 20

विषय	पृष्ठ
मौलाना अब्दुल हई साहब के तर्क का उत्तर, हमें उनके इस कथन से असहमति है कि कुर्बानी में केवल तीन दिशाएं (पहलु) हैं।	557
कुदूरी, हलबी, शामी, जहीरिया से और अधिक दिशाओं का वर्णन।	557
कुछ और दिशाओं का इजाफा।	558
जब तीन पर सीमित होने का कोई प्रमाण नहीं है, तो इन नेक कामों में प्रतिबंध के लिए अलग से प्रमाण आवश्यक है, और वह न होने के कारण हमारा दावा सिद्ध है।	558
रिसाले (पत्रक) का नाम और संकलन का वर्ष।	559
गांवों में ईद की नमाज से पहले मुर्गे की कुर्बानी, कसाई की मजदूरी में खाल देने, और छात्र, मुअज्ज़िन, मुल्ला जी आदि को कुर्बानी की खाल देने के संबंध में "प्रश्न और उत्तर"।	560
मुर्गे की कुर्बानी नाजायज है।	560
बक्र कहता है कि सभी संदर्भ हज के जानवरों (हद्य) से संबंधित हैं। और यह मसला बाब-उल-अजहिया (कुर्बानी के अध्याय) का है, इसलिए तर्क सही नहीं है। किसका कथन सही है?	560
'खिताम' का अर्थ क्या है?	561
ज़माम और खिताम के बीच अंतर, और खिताम के चार अनुप्रयोग।	561
भाषा विज्ञान, न्यायशास्त्र, और हदीस की 12 पुस्तकों से उपरोक्त अनुप्रयोगों का प्रमाण।	561
'उमदतुल रियाया' में उल्लिखित खिताम की परिभाषा। क्षेत्र के विशेषज्ञों के शब्दों के अनुसार नहीं है।	567
'उमदा' में बुखारी और मुस्लिम की ओर संबन्धित हदीस में शब्द 'खिताम' का जोड़ा जाना गलत है।	567
सहीह बुखारी में ऊंट (बुदना) के झूल (कपड़े) को दान करने की हदीस पांच स्थानों पर	567

विषय	पृष्ठ
गांव वाले सुबह-सुबह जायज कुर्बानी कर सकते हैं।	560
मजदूरी में खाल देना जायज नहीं है।	560
कुर्बानी की खाल के उपयोग का विवरण।	560
एक बहस (मुनाज़रा) के फैसले का "सवाल"।	560
हिदाया, शरह वकाया, उमदतुल रियाया, दुर्रे मुख्तार, बदाया और तन्कीह ज़रूरी के संदर्भ में ज़ैद कहता है कि कुर्बानी की रस्सी और झूल को दान करना चाहिए।	560
पृष्ठ 630 का 58	

विषय	पृष्ठ
वर्णित है और मुस्लिम में पांचों हदीसें एक ही स्थान पर उल्लिखित हैं; किसी में भी 'खिताम' शब्द नहीं है।	
दोनों पुस्तकों में वर्णित हदीस के शब्दों का विवरण।	567
'उमदतुल रियाया' में आज्ञावाचक (अम्र) के साथ वाली रिवायत भी अन्य सभी रिवायतों के विरुद्ध है।	569
इस विषय पर चर्चा कि शब्द 'अम्र' से अनिवार्यता (वजह) सिद्ध होती है या आज्ञावाचक रूप से।	569
इमाम इब्न हजर का स्पष्टीकरण कि रिवायत में 'खिताम' शब्द नहीं है।	569
अलबत्ता हिदाया और इमाम नसफ़ी की 'काफ़ी' में हदीस उन्हीं शब्दों में वर्णित है जो 'उमदा' में उल्लिखित हैं। अतः हाफिज इब्न हजर का न देखना, उसके न होने का प्रमाण नहीं है।	570

موضوعات صفحہ

مولوی عبدالحئی صاحب کے استدلال کا جواب، ہم کو ان کے اس قول سے اختلاف ہے کہ قربانی میں جہتیں صرف تین ہیں۔ ۵۵۷

قدوری، حلبی، شامی، ظہیر یہ سے مزید جہتوں کا بیان۔ ۵۵۷

چند اور جہتوں کا اضافہ۔ ۵۵۸

جب تین میں حصر پر کوئی دلیل نہیں تو ان امورِ خیر میں صرف کرنے کی ممانعت کے لئے الگ سے دلیل ضروی، اور وہ مفقود تو ہمارا دعویٰ ثابت۔ ۵۵۸

رسالہ کا نام اور سن تالیف۔ ۵۵۹

دیہات میں نماز عید سے قبل مرغ کی قربانی، قصاب کی اجرت میں چرم دینے، ۵۶۰

موضوعات صفحہ

بکر کہتا ہے تمام حوالوں کا تعلق حج کے جانور ہدی سے ہے۔ اور یہ مسئلہ باب الاضحیہ کا ہے اس لئے استدلال صحیح نہیں۔ کس کا قول درست ہے۔ ۵۶۰

خطام کے معنی کیا ہیں۔ ۵۶۱

زمام اور خطام کا فرق، اور خطام کے چار اطلاقات۔ ۵۶۱

لغت، فقہ، حدیث کی ۱۲ کتابوں سے اطلاقات بالا کا ثبوت۔ ۵۶۱

عمدۃ الرعایہ میں ذکر کی ہوئی خطام کی تعریف۔ کلمات اہل فن کے مطابق نہیں۔ ۵۶۷

عمدہ میں بخاری ومسلم کی طرف منسوب حدیث میں لفظ خطام کا اضافہ غلط ہے۔ ۵۶۷

موضوعات	صفحہ
اور طالبعلم، مؤذن، ملاجی وغیرہ کو چرم قربانی دینے سے "سوال وجواب"	
مرغ کی قربانی ناجائز ہے۔	۵۶۰
دیہات والے جائز قربانی صبح صبح کر سکتے ہیں۔	۵۶۰
اجرت میں کھال دینا جائز نہیں۔	۵۶۰
مصارف چرم قربانی کا بیان۔	۵۶۰
ایک مناظرہ کے فیصلہ کا "سوال"	۵۶۰
ہدایہ، شرح وقایہ، عمدۃ الرعایہ، درمختار، بدایہ اور تنقیح ضروری کے حوالہ سے زید کہتا ہے کہ قربانی کی رسی اور جھول صدقہ کرنا چاہئے۔	۵۶۰
صحیح بخاری میں بدنہ کے جھول کے تصدق کی حدیث پانچ جگہ مروی ہے اور مسلم میں پانچوں حدیث ایک ہی جگہ مذکور ہیں کسی میں خطام کا لفظ نہیں۔	۵۶۷
دونوں کتابوں میں مروی الفاظ حدیث کی تفصیل۔	۵۶۷
عمدۃ الرعایۃ میں صیغہ امر کے ساتھ روایت بھی تمام روایتوں کے خلاف ہے۔	۵۶۹
اس امر کی بحث کہ لفظ امر سے وجوب ثابت ہوتا ہے یا صیغہ امر سے۔	۵۶۹
امام ابن حجر کی تصریح کہ روایت میں لفظ خطام نہیں ہے۔	۵۶۹
ہدایہ اور کافی امام نسفی میں البتہ حدیث انہیں الفاظ میں مروی ہے جو عمدہ میں مذکور ہیں۔ تو حافظ ابن حجر کا نہ دیکھنا نہ ہونے پر دلیل نہیں۔	۵۷۰

Fatawa Razawiyya, Volume 20

Page 570: Account of the horsecloths (jhoolon) of Abdullah ibn Umar (may Allah be pleased with him). Page 570: Account of the horsecloths of the Hady animals of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) in the Farewell Pilgrimage. Page 571: The Farewell Pilgrimage was in the open spring season, so these horsecloths were not ordinary ones for protection from cold. Page 571: The author's research that this Hajj was on 19th Dhu al-Hijjah 10 AH, corresponding to March 6, 632 AD, on a Friday, which was the expression of that time. Page 571: Imam Ibn Hajar and Imam Qastalani stated this in the month of the Sun's entry into Aries. Page 571: The author extracted the solar noon ephemeris (taqweem) for that day from Zij-i Ulugh Begi and Zij-i Ahmad Bahadur Khani. Page 571: Technical details of its implementation are in the footnote. Page 571: The weather according to the extracted ephemeris is extremely moderate in Makkah al-Mukarramah, so these horsecloths were specifically for honoring the rituals of Allah (Sha'air Allah). Page 572: The aforementioned nose-rings (nakeel) of the Hady animals are also not like sacrificial ropes that lead to the Haram. Page 572: The second difference is that when Hady is slaughtered (nahr), the bridle and horsecloth remain on its body at the time of sacrifice, whereas the sacrificial rope is untied from the neck before slaughtering, so there should be a difference between the two.

Page 574: Ibn Hammam's statement that we couldn't find the two hadiths mentioned by the Mashaikh due to our limited vision. Page 574: Refutation of the non-conformist (Ghair-Muqallid) who claims absolute negation of the Imams' hadiths. Page 575: The actual discussion is about the nose-ring (khitam) mentioned, which is for the Hady of Hajj, not for sacrificial camels. Page 575: There is a difference between sacrifice (Qurbani) and Hady; this [Hady] will be specific to the Haram, while sacrifice can be anywhere. Both are equal in the primary objective of shedding blood (iraqat-ud-dam). Page 575: In Hidayah, Bada'i, etc., the hadith of Hady was used to argue about the meat and skin of the sacrifice, not about the horsecloths and ropes. Page 576: There was a difference between the mentioned horsecloths of Hady and those of ordinary animals. They were woven specifically for Hady camels and placed on them at the time of departure for the Haram. Page 576: Making them for this purpose is Sunnah, and like Taqlid (hanging ornaments) and Ish'ar (marking), this too is a symbol of the rituals of Allah (Sha'air Allah). Page 577: In that time, they would put a collar (qaladah) around the neck of the sacrificial camel (budnah) and also make a slight wound with a spear in a specific manner (ish'ar). Page 578: It is

recommended (Mustahab) for these horsecloths to be according to the status of the sender.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २०

पृष्ठ ५७०: अब्दुल्लाह इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) की झूलों का बयान। पृष्ठ ५७०: हज्जतुल विदा में रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के हदी के जानवरों की झूलों का बयान। पृष्ठ ५७१: हज्जतुल विदा खुले वसंत के मौसम में था, इसलिए ये झूलें ठंड से बचाव के लिए कोई साधारण झूलें नहीं थीं। पृष्ठ ५७१: लेखक का यह शोध कि यह हज १९ ज़ुल-हिज्जा १० हिजरी, तदनुसार ६ मार्च ६३२ ईस्वी, शुक्रवार को था, जो उस समय की अभिव्यक्ति थी। पृष्ठ ५७१: इमाम इब्न हजर और इमाम कस्तलानी ने इसे मेष राशि में सूर्य के प्रवेश (तश्वील-ए-हमल) के महीने में बताया। पृष्ठ ५७१: लेखक ने ज़ीज-ए-उलुग बेगी और ज़ीज-ए-अहमद बहादुर खानी से उस दिन के दोपहर के समय की पंचांग (तक़वीम) निकाली। पृष्ठ ५७१: इसके कार्यान्वयन का तकनीकी विवरण पाद-टिप्पणी (हाशिया) में है। पृष्ठ ५७१: निकाली गई पंचांग के अनुसार मक्का मुअज़्ज़मा में मौसम बहुत मध्यम होता है, इसलिए ये झूलें विशेष रूप से अल्लाह के प्रतीकों (शा'इर अल्लाह) के सम्मान के लिए थीं। पृष्ठ ५७२: हदी के जानवरों की उक्त नकेल भी क़ुर्बानी की रस्सियों की तरह नहीं हैं जो हरम तक ले जाती हैं। पृष्ठ ५७२: दूसरा अंतर यह है कि हदी का नह्र (वध) किया जाता है, तो क़ुर्बानी के समय उसकी लगाम और झूल उसके शरीर पर रहती हैं, जबकि क़ुर्बानी की रस्सी गले से खोलकर ज़िबह करते हैं, इसलिए दोनों में अंतर होना चाहिए।

पृष्ठ ५७४: इब्न हम्माम का कथन कि मशाइख द्वारा उल्लिखित दो हदीसों को हम अपनी सीमित दृष्टि के कारण नहीं पा सके। पृष्ठ ५७४: गैर-मुक़ल्लिद का खंडन जो इमामों की हदीसों पर पूर्ण निषेध का दावा करते हैं। पृष्ठ ५७५: 'खिताम' (नकेल) की वास्तविक चर्चा हज की हदी के बारे में है, क़ुर्बानी के ऊंटों के बारे में नहीं। पृष्ठ ५७५: क़ुर्बानी और हदी में अंतर है; यह (हद्दी) विशेष रूप से हरम में होगी, जबकि क़ुर्बानी कहीं भी हो सकती है। खून बहाने के प्राथमिक उद्देश्य में दोनों समान हैं। पृष्ठ ५७५: हिदाया, बदाइ' आदि में हदी की हदीस से क़ुर्बानी के मांस और खाल के बारे में दलील दी गई, झूलों और रस्सियों के बारे में नहीं। पृष्ठ ५७६: हदी की उक्त झूलों और आम जानवरों की झूलों में अंतर था। वे विशेष रूप से हदी के ऊंटों के लिए बुनी जाती थीं और हरम की रवानगी के समय उन पर डाली जाती थीं। पृष्ठ ५७६: इस कार्य के लिए उनका बनाना सुन्नत है और तक़लीद (हार डालना) और इष'आर (निशान लगाना) की तरह यह भी अल्लाह के प्रतीकों का चिह्न है। पृष्ठ ५७७: उस समय में ऊंट (बुदना) के गले में हार (क़लादा) डालते थे और विशेष रूप से भाले से हल्का घाव (इष'आर) भी लगाते थे। पृष्ठ ५७८: इन झूलों का भेजने वाले की हैसियत के अनुरूप होना मुस्तहब (पसंदीदा) है।

۵۷۰ | عبداللہ ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی جھولوں کا بیان۔ ۵۷۰ | حجۃ الوداع میں رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ہدی کے جانوروں کی جھولوں کا بیان۔ ۵۷۱ | حجۃ الوداع کھلی بہار کے موسم میں تھا تو یہ جھولیں سردی سے بچنے کی معمولی جھولیں نہ تھیں۔ ۵۷۱ | مصنف کی یہ تحقیق کہ یہ حج ۱۹/ ذوالحجہ ۱۰ھ مطابق چھٹی مارچ ۶۳۲ء روز جمعہ کو تھا جو اس وقت کی تعبیر تھی۔ ۵۷۱ | امام ابن حجر اور امام قسطلانی نے اس کو تحویل حمل کے مہینہ میں فرمایا۔ ۵۷۱ | مصنف نے زیج الغ بیگی اور زیج احمد بہادر خانی سے اس دن کے نصف النہار کی تقویم نکالی۔ ۵۷۱ | اس کے عمل کی فنی تفصیل حاشیہ میں۔ ۵۷۱ | مستخرجہ تقویم کا موسم مکہ معظمہ میں نہایت معتدل ہوتا ہے تو یہ جھولیں خاص تعظیم شعائر اللہ کے لئے تھیں۔ ۵۷۲ | ہدی کے جانوروں کے مذکورہ نکیل بھی قربانی کی رسیوں کی طرح نہیں کہ وہ حرم تک لے جاتی ہیں۔ ۵۷۲ | دوسرا فرق یہ ہے کہ ہدی نحر ہوتا ہے تو مہار اور جھول وقت قربانی اس کے بدن پر رہتی ہیں اور قربانی کی رسی گلے سے کھول کر ذبح کرتے ہیں تو دونوں میں فرق ہونا چاہئے۔

۵۷۴ | ابن ہمام کا فرمان کہ مشائخ کی ذکر کردہ دو حدیثوں کو ہم اپنی کوتاہی نگاہ کی وجہ سے نہ پاسکے۔ ۵۷۴ | غیر مقلد پر رد کہ ائمہ کی حدیثوں پر سلب مطلق کا دعویٰ کرتے ہیں۔ ۵۷۵ | اصل بحث خطام جس کا ذکر ہوا حج کی ہدی میں ہے، قربانی کے اونٹوں میں نہیں۔ ۵۷۵ | قربانی اور ہدی میں فرق ہے، یہ خاص حرم میں ہوگی، اور قربانی ہر جگہ ہو سکتی ہے، اصل مقصود اراقۃ الدم میں دونوں برابر ہیں۔ ۵۷۵ | ہدایہ وبدائع وغیرہ میں قربانی کے گوشت اور کھال کے بارے میں حدیث ہدی سے استدلال ہوا، جھول اور رسیوں کے بارے میں نہیں۔ ۵۷۶ | ہدی کے مذکورہ جھول اور عام جانوروں کی جھول میں فرق تھا۔ وہ صرف ہدی کے اونٹوں کے لئے بنتیں

اور روانگی حرم کے اوقات ان پر ڈالی جاتیں۔ ۵۷۶ | اس کام کے لئے ان کا بنانا سنت اور تقلید واشعار کی طرح یہ بھی شعائر اللہ کی علامت ہے۔ ۵۷۷ | اس زمانہ میں بدنہ کے گلے میں قلادہ ڈالتے اور خاص میں نیزہ سے خفیف زخم بھی لگاتے۔ ۵۷۸ | ان جھولوں کا بھیجنے والے کی حیثیت کے موافق ہونا مستحب ہے۔

Fatawa Razawiya, Volume 20

Left Text Content	Page	Right Text Content	Page
And if there is any absolute association, even the peg to which the sacrificial animal was tied should be given in charity.	578	"Question" regarding the age of the animal for Aqiqah.	583
Statement of the reason for giving the peg in charity from Fath al-Bari etc.	578	In Aqiqah, a goat less than a year old is not permissible, and it is also not permissible if there is doubt about its age.	583
Further clarification from the author.	578	Repeated "Question and Answer".	583
Summary: It is one thing if a man gives his entire house in charity, but the command to give the rope in charity is not established from the hadith of Waqfa.	579	A butcher's word is not reliable. If there is doubt about it being a year old, do not do Aqiqah.	584
Chapter on Aqiqah		"Question" regarding eleven matters related to Aqiqah. The rules for an Aqiqah animal are the same as those for a sacrificial animal.	584
Can Aqiqah for several children be done in one animal, or should there be a separate animal for each?	581	In Aqiqah, it is also recommended to divide the meat into three parts, similar to the sacrifice.	584
In a large animal, seven children's Aqiqah can be done, and in a goat, only one child's.	581	Parents can also eat the meat of the Aqiqah.	585
He paid the price of the sacrificial skin from his own pocket and added it to the Aqiqah meal, feeding the poor and relatives. Later he found out that the skin should be given in charity. So he annulled the sale and	581	In Aqiqah, the midwife should be given one leg provided she is a Muslim. Calling non-Muslim midwives or male doctors is forbidden. No specific right	585

Left Text Content	Page	Right Text Content	Page
exchanged the skin for the remaining items. What is the ruling on this?		is fixed for the barber, water-carrier, scavenger, or washerman.	
In the mentioned case, the money belonged to both of them, so the half that was done is permissible. It was his misunderstanding to consider it the price of the skin. Now that he has exchanged it for a non-perishable item, he is allowed to benefit from those things. However, since his intention was to give charity, it is appropriate that he spends it on the poor.	582	It is forbidden to fix a price for the skin of the Aqiqah and use it for one's own expense.	585
		Details regarding set-off of the price for the skin of the Aqiqah.	585

फतावा रज़विया, जिल्द 20

बायां पाठ विषय	पृष्ठ	दायां पाठ विषय	पृष्ठ
और यदि कोई पूर्ण रूप से संबंध हो, तो वह खूँटा भी दान कर देना चाहिए जिससे कुर्बानी का जानवर बँधा था।	५७८	अकीका के लिए जानवर की उम्र से संबंधित "सवाल"।	५८३
फ़तहुल बारी आदि से खूँटा दान करने के कारण का विवरण।	५७८	अकीका में एक साल से कम उम्र की बकरी जायज़ नहीं है और यदि उसकी उम्र में संदेह हो तब भी जायज़ नहीं है।	५८३
लेखक की ओर से और अधिक स्पष्टीकरण।	५७८	बार-बार "सवाल और जवाब"।	५८३
सारांश: यदि कोई व्यक्ति अपना पूरा घर ही दान कर दे तो अलग बात है, लेकिन हदीस-ए-वक्फा से रस्सी दान करने का आदेश सिद्ध नहीं होता।	५७९	कसाई की बात का भरोसा नहीं। यदि एक साल की उम्र में संदेह हो तब भी अकीका न करें।	५८४
अकीका का अध्याय		अकीका के मुद्दों से संबंधित ग्यारह बातों का "सवाल"।	
		अकीका के जानवर के वही नियम हैं जो कुर्बानी के जानवर के हैं।	५८४
क्या एक जानवर में कई बच्चों का अकीका हो सकता है या सभी के लिए अलग-अलग जानवर होने चाहिए?	५८१	अकीका में भी मांस के कुर्बानी की तरह तीन भाग करना मुस्तहब (पसंदीदा) है।	५८४
बड़े जानवर में सात बच्चों का और बकरे में केवल एक बच्चे का अकीका हो सकता है।	५८१	माता-पिता भी अकीका का मांस खा सकते हैं।	५८५
कुर्बानी की खाल का मूल्य अपनी ओर से देकर उसे अकीका के भोजन में मिला दिया और गरीबों और रिश्तेदारों को खिलाया। बाद में पता चला कि खाल	५८१	अकीका में दाई को एक रान दी जाए बशर्ते वह मुसलमान हो। गैर-मुस्लिम दाइयों या पुरुष	५८५

बायां पाठ विषय	पृष्ठ	दायां पाठ विषय	पृष्ठ
दान करनी चाहिए। तो बिक्री को रद्द करके खाल को शेष वस्तुओं से बदल लिया, इस पर क्या हुक्म है।		डॉक्टरों को बुलाना हराम है। नाई, मशकी, मेहतर, धोबी का कोई निश्चित अधिकार तय नहीं है।	
उल्लेखित स्थिति में पैसा दोनों का था इसलिए इसमें जो आधा किया गया वह जायज़ हुआ। इसे खाल की कीमत समझना उसकी गलतफहमी थी, अब जब उसने इसे गैर-उपभोज्य वस्तु से बदल लिया है, तो उन चीजों से लाभ उठाना उसके लिए जायज़ है। लेकिन चूंकि उसकी नीयत दान करने की थी, इसलिए उचित यही है कि उसे गरीबों पर ही खर्च करे।	५८२	अकीका की खाल की कीमत तय करके उसे अपने उपयोग में लाना मना है।	५८५
		अकीका की खाल को कीमत में समायोजित (मुजरा) करने का विवरण।	५८५

متن صفحہ		متن صفحہ	
اور مطلقاً نسبت کا خیال ہو تو کھونٹا بھی صدقہ کرنا چاہئے جس سے قربانی کا جانور بندھا تھا۔	۵۷۸	عقیقہ سے جانور کی عمر سے "سوال"	۵۸۳
فتح الباری وغیرہ سے تصدق جعل کی وجہ کا بیان۔	۵۷۸	عقیقہ میں سال بھر سے کم کی بکری جائز نہیں اور اس کی عمر میں شک ہو تب بھی جائز نہیں۔	۵۸۳
مصنف کی طرف سے توضیح مزید۔	۵۷۸	مکرر "سوال و جواب"	۵۸۳
خلاصہ: آدمی اپنا سارا گھر ہی صدقہ کر دے تو اور بات ہے لیکن حدیث وقفہ سے رسی کے تصدق کا حکم ثابت نہیں۔	۵۷۹	قصاب کی بات کا اعتبار نہیں۔	۵۸۴
		سال بھر میں شبہ ہو تب بھی عقیقہ نہ کریں۔	۵۸۴
باب العقیقۃ		مسائل عقیقہ سے متعلق گیارہ باتوں کا "سوال" عقیقہ کے جانور کے وہی مسائل ہیں جو قربانی کے جانور کے ہیں۔	۵۸۴
ایک جانور میں کئی بچوں کا عقیقہ ہو سکتا ہے یا سب کے لئے علیحدہ علیحدہ جانور ہونا چاہئے۔	۵۸۱		

متن	صفحہ	متن	صفحہ
بڑے جانور میں سات بچے اور بکرے میں صرف ایک بچہ کا عقیقہ ہو سکتا ہے۔	۵۸۱	عقیقہ میں گوشت بھی مثل قربانی کے تین حصہ کرنا مستحب ہے۔	
چرم قربانی کا عوض اپنے پاس سے دے کر طعام عقیقہ میں ملا دیا اور فقراء و خویش و اقارب سب کو کھلا یا پتہ چلا کہ چمڑا صدقہ کرنا چاہئے۔ تو بیع فسخ کر کے چمڑہ کو اشیائے باقیہ سے بدل لیا اس کا کیا حکم ہے۔	۵۸۱	والدین بھی عقیقہ کا گوشت کھا سکتے ہیں۔	۵۸۵
صورت مذکورہ میں پیسہ دونوں میں اس کا تھا اس لئے اس میں جو نصف کیا جائز ہوا۔ اس کو چمڑہ کی قیمت سمجھنا اس کی غلط فہمی تھی ، اب جب کہ غیر مستہلک چیز سے اس کو بدل لیا تو ان چیزوں سے اس کو انتفاع جائز ہے لیکن چونکہ اس کی نیت صدقہ کرنے کی تھی اس لئے مناسب یہی ہے کہ اس کو فقراء پر ہی صرف کرے۔	۵۸۲	عقیقہ میں جنائی کو ایک ران دی جائے جبکہ مسلمان ہو ، غیر مسلم دائیاں یا مرد ڈاکٹر بلانا حرام ہے۔ حجام ، سقا، خاکروب ، دھوبی کا کوئی حق مقرر نہیں۔	۵۸۵
		عقیقہ کے پوست کا دام کر کے اپنے صرف میں لانا منع ہے۔	۵۸۵

متن صفحہ **متن صفحہ**

عقیقہ کے پوست کو قیمت میں

مجرا کرنے کی تفصیل۔

Volume 20 - Fatawa Razawiyya

- If one is capable of slaughtering, it is better to slaughter the animal for Aqiqah itself. (585)
- Supplication (Dua) for Aqiqah. (585)
- There is no harm in breaking the bones of the Aqiqah animal. It is better not to break them and to bury them in the ground. (586)
- Description of the days for Aqiqah. (586)
- For a boy's Aqiqah, at least one goat is required, and two are better. (586)
- The wages for preparing the meat can be adjusted against the price of the Aqiqah skin. (586)
- Whether one eats the head and feet themselves or gives them all to the water-carrier or barber, there is no specific Shariah ruling on this. (586)
- Repeated "Question & Answer". (586)
- Details of issues from 'Uqud ad-Durriyya'. (586)
- "Question & Answer" regarding the permissibility of Aqiqah on the day of Eid al-Adha. (587)
- Question about giving silver equal to the weight of hair to the barber, and giving the head to the barber and the thigh to the midwife. (587)
- It is prohibited to make a non-Muslim a midwife; if the barber is wealthy, giving him silver was wrong, but the Aqiqah is valid; there is no specific ruling regarding the head, give it to whomsoever one wishes. (588)
- "Question" about giving the head-flute (surnai) and thigh to a non-Muslim midwife, parents eating the meat, and feeding it to kites and crows. (588)
- Neither a command nor a prohibition for giving the head-flute of the Aqiqah animal. (588)
- It is prohibited to make a non-Muslim woman a midwife and forbidden to give them anything from the Aqiqah. (588)
- The ruling for Aqiqah meat is the same as for Qurbani; feeding it to kites and crows is meaningless, give it to the poor. (590)
- "Question" about breaking the bones of the Aqiqah animal and burying the skin and bones in the ground. (590)
- There is no harm in breaking the bones; the burden of proof is on those who prohibit it; bury only the bones, burying the skin is prohibited. (590)
- "Question" about parents and maternal grandparents eating the meat of Aqiqah. (590)

- Everyone can eat the meat of Aqiqah; its ruling is like that of Qurbani meat. (590)
- There is no harm in breaking the bones of Aqiqah, but not breaking them is better. This is the ruling of Imam Malik, while Imam Shafi'i rules for breaking them; in our school, if there is no specific ruling, then the ruling is according to Imam Malik's school. (591)
- "Question & Answer" about parents eating the Aqiqah meat. (591)
- "Question" about Aqiqah on behalf of a deceased person. (592)
- Qurbani (sacrifice) on behalf of a deceased person is permissible. (592)

जिल्द २० - फतावा रज़विया

- यदि कोई ज़ब्ह (पशु बलि) करने में सक्षम है, तो अक़ीक़ा के लिए स्वयं जानवर को ज़ब्ह करना बेहतर है। (585)
- अक़ीक़ा की दुआ। (585)
- अक़ीक़ा के जानवर की हड्डियां तोड़ने में कोई हर्ज नहीं। न तोड़ना और ज़मीन में दफ़्न करना अफ़ज़ल (बेहतर) है। (586)
- अक़ीक़ा के दिनों का बयान। (586)
- लड़के के अक़ीक़ा के लिए कम से कम एक बकरा और दो अफ़ज़ल हैं। (586)
- गोश्त बनाने की मज़दूरी अक़ीक़ा के चमड़े की कीमत से अदा की जा सकती है। (586)
- सिरी पाये (सिर और पैर) चाहे खुद खाए चाहे सब पानी भरने वाले या हज्जाम (नाई) को दे दे, शरीयत में इस बारे में कोई विशिष्ट आदेश नहीं है। (586)
- पुन: "सवाल और जवाब"। (586)
- 'उक़ूद अद्दुर्रिया' से मसलों का विवरण। (586)
- ईद-उल-अज़हा के दिन अक़ीक़ा जायज़ होने का "सवाल और जवाब"। (587)
- बालों के वजन के बराबर चांदी हज्जाम को देने और सिरी हज्जाम को और रान (जांघ) भंगन (दाई) को देने का सवाल। (587)
- गैर-मुस्लिम को दाई बनाना हराम है; यदि हज्जाम मालदार हो तो उसे चांदी देना गलत था, अक़ीक़ा हो गया, सिरी के बारे में कोई विशेष आदेश नहीं है, जिसे चाहे दे दे। (588)
- सरनाई, रान काफ़िर दाई को देने, माता-पिता द्वारा मांस खाने और चील-कौवों को खिलाने का "सवाल"। (588)
- अक़ीक़ा के जानवर की सरनाई को देने का न कोई आदेश है न ही मनाही। (588)
- काफ़िर महिला को दाई बनाना हराम है और उन्हें अक़ीक़ा में से कुछ भी देना मना है। (588)
- अक़ीक़ा के मांस का वही नियम है जो क़ुर्बानी का है; चील-कौवों को खिलाना निरर्थक है, गरीबों को दें। (590)
- अक़ीक़ा के जानवर की हड्डी तोड़ने और खाल व हड्डी ज़मीन में दफ़्न करने का "सवाल"। (590)

- हड्डी तोड़ने में कोई हर्ज नहीं, सबूत उन पर है जो मना करते हैं; केवल खाली हड्डियाँ दफ़्न करें, खाल दफ़्न करना हराम है। (590)
- माता-पिता, नानी-नाना के अक़ीक़ा का मांस खाने का "सवाल"। (590)
- अक़ीक़ा का मांस सब खा सकते हैं, इसका नियम क़ुर्बानी के मांस जैसा ही है। (590)
- अक़ीक़ा की हड्डी तोड़ने में कोई हर्ज नहीं, न तोड़ना बेहतर है। इमाम मालिक का यही नियम है, और इमाम शाफ़ई तोड़ने का हुक्म देते हैं; हमारे मज़हब में कोई नियम न हो तो इमाम मालिक के मज़हब के अनुसार नियम होगा। (591)
- माता-पिता के अक़ीक़ा मांस खाने का "सवाल और जवाब"। (591)
- मृतक की ओर से अक़ीक़ा का "सवाल"। (592)
- मृतक की ओर से क़ुर्बानी जायज़ है। (592)

पृष्ठ ६१/६३०

- باب ذبح پر قادر ہو تو عقیقہ کا جانور ہی کو ذبح کرنا افضل ہے۔ (۵۸۵)
- عقیقہ کی دعا۔ (۵۸۵)
- عقیقہ کے جانور کی ہڈیاں توڑنے میں حرج نہیں۔ نہ توڑنا اور زمین میں دفن کرنا افضل ہے۔ (۵۸۶)
- عقیقہ کا دنوں کا بیان۔ (۵۸۶)
- لڑکے کے عقیقہ کے لئے کم سے کم ایک بکرا اور دو افضل ہے۔ (۵۸۶)
- گوشت بنانے کی اجرت چرم عقیقہ کے دام میں مجرا کر سکتا ہے۔ (۵۸۶)
- سری پائے چاہے خود کھائے چاہے سب سقہ، حجام کو دے شرع میں اس کا کوئی حکم نہیں۔ (۵۸۶)
- مکرر "سوال و جواب" (۵۸۶)
- عقود الدریہ سے مسائل کی تفصیل۔ (۵۸۶)
- عید الاضحیٰ کے روز عقیقہ جائز ہونے کا "سوال و جواب" (۵۸۷)
- بال برابر چاندی حجام کو دینے اور سری حجام اور ران بھنگن کو دینے کا سوال۔ (۵۸۷)
- غیر مسلم کو جنائی بنانا حرام ہے حجام مالدار ہو تو چاندی اس کو دے کر برا کیا، عقیقہ ہو گیا، سری کے بارے میں کوئی خاص حکم نہیں، جس کو چاہے دے۔ (۵۸۸)
- سرنائی، ران کافر جنائی، گوشت والدین کو کھانا، اور چیل کوؤں کو کھلانے کا "سوال" (۵۸۸)
- عقیقہ کے جانور کا سرنائی کو دینے کا نہ حکم نہ ممانعت۔ (۵۸۸)
- کافرہ کو جنائی بنانا حرام اور ان کو عقیقہ سے کچھ دینا منع ہے۔ (۵۸۸)

- عقیقہ کے گوشت کا وہی حکم ہے جو قربانی کا ہے، چیل کوؤں کو کھلانا بے معنی ہے مسکینوں کو دیں۔ (۵۹۰)
- عقیقہ کے جانور کی ہڈی توڑنے اور کھال اور ہڈی زمین میں دفن کرنے کا "سوال" (۵۹۰)
- ہڈی توڑنے میں کوئی حرج نہیں دلیل وہ ہے جو منع کرے خالی ہڈی دفن کریں کھال دفن کرنا حرام ہے۔ (۵۹۰)
- ماں باپ، نانی نانا کے عقیقہ کا گوشت کھانے کا "سوال" (۵۹۰)
- عقیقہ کا گوشت سب کھا سکتے ہیں اس کا حکم قربانی کے گوشت کا ہے۔ (۵۹۰)
- عقیقہ کی ہڈی توڑنے میں کوئی حرج نہیں نہ توڑنا بہتر۔ امام مالک کا حکم ہے، اور امام شافعی توڑنے کا حکم دیتے ہیں، ہمارے مذہب میں کوئی حکم نہ ہو تو امام مالک کے مذہب کے موافق حکم ہے۔ (۵۹۱)
- عقیقہ کا گوشت والدین کے کھانے کا "سوال و جواب" (۵۹۱)
- مردہ کی طرف سے عقیقہ کا "سوال" (۵۹۲)
- مردہ کی طرف سے قربانی جائز ہے۔ (۵۹۲)

Fatawa Rizvia, Volume 20

- No proof of Aqiqah after death. (593)
- Analogizing Aqiqah to Qurbani (sacrifice), knowing the common cause of both, sharing of Qurbani and Aqiqah, and the "question" regarding the number of Aqiqahs in a large animal. (594)
- If a child dies after seven days and Aqiqah was not performed, the parents are not entitled to its intercession. (593)
- There is no need to analogize one of Aqiqah and Qurbani to the other; both are included in the generality of shedding blood for the sake of Allah. (595)
- Repeated question and answer. (593)
- Participation in both Qurbani and Aqiqah together is permissible. (595)
- How many Aqiqahs can be in a large animal. (593)
- "Question" regarding Aqiqah for a deceased person. (595)
- There is no Aqiqah for a deceased person; Qurbani is performed on their behalf. (593)
- Boys who die before seven days do not have Aqiqah, but they do provide intercession. However, for those who die after seven days and their Aqiqah was not performed despite the ability to do so, their parents will not receive their intercession. (596)
- There can be up to seven Aqiqahs in a large animal. (593)
- Explanation and commentary on the noble Hadith "Al-Waladu murtahanun bi-aqiqatihi" (The child is ransomed by its Aqiqah). (596)
- Qurbani can also be part of it; if it's for any other purpose, the Aqiqah will not be fulfilled. (593)
- According to some, Qurbani on behalf of a minor child is obligatory for parents; it is for the living, not necessary after death. (597)
- The adulterer cannot perform the Aqiqah for a child of adultery; the mother can. (594)

फतावा रिज़विया, जिल्द २०

- मृत्यु के बाद अकीका का कोई प्रमाण नहीं है। (५९३)
- अकीका को कुर्बानी पर कयास करना, और दोनों के साझा कारण को जानना, कुर्बानी और अकीका की साझेदारी और बड़े जानवर में अकीका की संख्या का "सवाल"। (५९४)
- यदि बच्चा सात दिन के बाद मर जाए और अकीका न हुआ हो, तो माता-पिता उसकी शफ़ाअत (सिफारिश) के पात्र नहीं होंगे। (५९३)
- अकीका और कुर्बानी में से एक को दूसरे पर कयास करने की आवश्यकता नहीं है; दोनों अल्लाह की खातिर खून बहाने (बलिदान) की व्यापकता में शामिल हैं। (५९५)
- दोबारा पूछा गया सवाल और जवाब। (५९३)
- कुर्बानी और अकीका दोनों की साझेदारी एक साथ जायज़ है। (५९५)
- बड़े जानवर में कितने अकीका हो सकते हैं। (५९३)
- मृतक के अकीका का "सवाल"। (५९५)
- मृतक का अकीका नहीं होता, उसकी ओर से कुर्बानी दी जाती है। (५९३)
- जो लड़के सात दिन से पहले मर गए, उनका अकीका नहीं है, लेकिन उनकी शफ़ाअत है। अलबत्ता, जो सात दिन के बाद मरे और सामर्थ्य होने के बावजूद उनका अकीका नहीं किया गया, तो उनके माता-पिता को उनकी शफ़ाअत नहीं मिलेगी। (५९६)
- बड़े जानवर में सात तक अकीका हो सकते हैं। (५९३)
- हदीस शरीफ़ 'अल-वलद मुर्तहन बि-अकीक़तिहि' (बच्चा अपने अकीका के बदले गिरवी है) की व्याख्या और विवरण। (५९६)
- इसमें कुर्बानी की भी साझेदारी हो सकती है; यदि यह किसी अन्य उद्देश्य के लिए हो तो अकीका अदा नहीं होगा। (५९३)
- कुछ लोगों के अनुसार, माता-पिता पर नाबालिग बच्चे की ओर से कुर्बानी वाजिब है; यह जीवित के लिए है, मृत्यु के बाद अनिवार्य नहीं है। (५९७)
- ज़िना के बच्चे का अकीका ज़ानी (व्यभिचारी) नहीं कर सकता, माँ कर सकती है। (५९४)

पृष्ठ ६२/६३०

- عقیقہ کا مرنے کے بعد ثبوت نہیں۔ (۵۹۳)
- عقیقہ کو قربانی پر قیاس کرے، اور دونوں کی علت مشترکہ جاننے، قربانی اور عقیقہ کے اشتراک اور بڑے جانور میں عقیقہ کی تعداد کا "سوال" (۵۹۴)
- بچہ اگر سات دن کے بعد مرا اور عقیقہ نہ ہوا تو ماں باپ اس کے شفاعت کے حقدار نہیں۔ (۵۹۳)
- عقیقہ و قربانی میں سے ایک کو دوسرے پر قیاس کرنے کی ضرورت نہیں دونوں اراقۃ الدم لوجہ اللہ کے عموم میں شامل ہیں۔ (۵۹۵)
- مکرر سوال وجواب۔ (۵۹۳)
- قربانی اور عقیقہ دونوں کی شرکت ایک ساتھ جائز ہے۔ (۵۹۵)
- بڑے جانور میں کتنے عقیقے ہو سکتے ہیں۔ (۵۹۳)
- مردہ کا عقیقہ کا "سوال" (۵۹۵)
- مردے کا عقیقہ نہیں اس کی طرف سے قربانی ہے۔ (۵۹۳)
- جو لڑکے سات دن سے قبل مر گئے ان کا عقیقہ نہیں، مگر ان کی شفاعت ہے۔ البتہ جو سات دن کے بعد مرے اور باوجود استطاعت ان کا عقیقہ نہیں کیا تو ان کی شفاعت والدین کو نہیں ملے گی۔ (۵۹۶)
- بڑے جانور میں سات تک عقیقے ہو سکتے ہیں۔ (۵۹۳)
- حدیث شریف الولد مرتھن بعقیقتہ کی توضیح و تشریح۔ (۵۹۶)

- اس میں قربانی کی بھی شرکت ہو سکتی ہے دوسری کسی غرض کے لئے ہو تو عقیقہ ادانہ ہو گا۔ (۵۹۳)
- بعض کے نزدیک نابالغ بچے کی طرف سے ماں باپ پر قربانی واجب ہے وہ زندہ کے لئے ہے بعد موت لازم نہیں۔ (۵۹۷)
- زنا کے بچہ کا عقیقہ زانی نہیں کر سکتا ماں کر سکتی ہے۔ (۵۹۴)

Fatawa Rizvia Volume 20

List of Auxiliary Issues

Exegetical Benefits

- **Page 397:** Division of livestock (An'am): that in the Quranic verse, 'Hamulah' refers to camels and oxen, and 'Farsha' refers to goats and sheep. And it has been proven from the first verse that 'An'am' is the sacrificial animal.
- **Page 166:** Corroboration of the meaning of 'Ishhad' from Quranic verses.

Hadith-related Benefits

- **Page 279:** Explanation of the verse 'And do not eat of that upon which the name of Allah has not been mentioned' from Tafsir al-Kabir.
- **Page 250:** The Hadith narrated about the slaughterer of a cow and the cutter of a tree is fabricated.
- **Page 298:** Interpretation of the verse 'Prohibited to you is dead animal (Maitah)'.
- **Page 312:** Hadith on the prohibition of donkeys.
- **Page 298:** Refutation of the Wahhabi sect's doctrine on the issue of 'what is dedicated to other than Allah' based on this interpretation.
- **Page 466:** A Hadith regarding the distribution of sacrificial meat.
- **Page 346:** Explanation of 'Mawqudhah' (an animal killed by a blow) from Madarik and Ma'alim.
- **Page 475:** Interpretation of the Hadith of Nabayshah al-Hudhali (may Allah be pleased with him) by Imam al-Zayla'i.
- **Page 346:** The author's research that an animal killed by a gun is 'Mawqudhah'.
- **Page 475:** The correct context/interpretation of the Hadith 'Whoever sells the skin of his sacrifice, his sacrifice is void'.
- **Page 394:** Explanation and interpretation of 'Bahimat al-An'am' (livestock) from Ma'alim al-Tanzil.

फतावा रजविया खंड 20

सहायक विषयों की सूची

तफ्सीरी लाभ (व्याख्यात्मक लाभ)

- **पृष्ठ ३९७:** मवेशियों का विभाजन: कि कुरान की आयत में 'हमूला' का अर्थ ऊंट और बैल है, और 'फर्शा' का अर्थ बकरी और भेड़ है। और पहली आयत से यह सिद्ध हो चुका है कि 'अनआम' (मवेशी) कुर्बानी का जानवर है।
- **पृष्ठ १६६:** कुरान की आयतों से 'इश्हाद' के अर्थ की पुष्टि।

हदीस संबंधी लाभ

- **पृष्ठ २७९:** तफ्सीर-ए-कबीर से आयत 'और उनमें से मत खाओ जिन पर अल्लाह का नाम नहीं लिया गया' की व्याख्या।
- **पृष्ठ २५०:** गाय के वध करने वाले और पेड़ काटने वाले के बारे में जो हदीस वर्णित है, वह मनगढ़ंत है।
- **पृष्ठ २९८:** आयत 'तुम पर मुर्दार (मृत पशु) हराम किया गया' की व्याख्या।
- **पृष्ठ ३१२:** गधे की निषेध (हुरमत) पर हदीस।
- **पृष्ठ २९८:** इस व्याख्या से 'मा उहिल्ला बिही लि-ग़ैरिल्लाह' (जो अल्लाह के अलावा किसी और के नाम पर समर्पित हो) के मुद्दे पर वहाबी संप्रदाय के मत का खंडन।
- **पृष्ठ ४६६:** कुर्बानी के गोश्त के वितरण के विवरण पर एक हदीस।
- **पृष्ठ ३४६:** 'मदआरिक' और 'मआलिम' से 'मौक़ूज़ाह' (चोट से मारे गए जानवर) का विवरण।
- **पृष्ठ ४७५:** इमाम जैलई द्वारा हदीस-ए-नबेशह हुज़ली (रज़ियल्लाहु अन्हु) की व्याख्या।
- **पृष्ठ ३४६:** लेखक का शोध कि बंदूक से मारा गया जानवर 'मौक़ूज़ाह' है।
- **पृष्ठ ४७५:** हदीस 'जिसने अपनी कुर्बानी की खाल बेच दी, उसकी कुर्बानी नहीं हुई' का सही संदर्भ/व्याख्या।
- **पृष्ठ ३९४:** 'मआलिम-अत-तन्ज़ील' से 'बहीमतुल अनआम' का स्पष्टीकरण और व्याख्या।

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۰

فہرست ضمنی مسائل

فوائد تفسیریہ

- **۳۹۷:** انعام کی تقسیم کہ آیت قرآن میں حمولۃ سے مراد اونٹ اور بیل، اور فرشاً سے مراد بکری اور بھیڑ ہے۔ اور آیت اولٰی سے یہ ثابت ہو چکا ہے کہ انعام قربانی کا جانور ہے۔
- **۱۶۶:** آیات قرآنی سے اشہاد کے معنی کی تائید۔

فوائد حدیثیہ

- **۲۷۹:** آیت لا تاکلوا مما لم یذکر اسم اللہ علیہ کی تشریح تفسیر کبیر سے۔
- **۲۵۰:** ذابح بقر اور قاطع شجر کے بارے میں جو حدیث روایت کرتے ہیں موضوع ہے۔
- **۲۹۸:** آیہ حرمت علیکم المیتۃ کی تفسیر۔
- **۳۱۲:** حرمت خر کی حدیث
- **۲۹۸:** اس تفسیر سے مسئلہ ما اھل بہ لغیر اللہ میں مسلک وہابیہ کا رد۔
- **۴۶۶:** مصارف قربانی کے بیان کی ایک حدیث۔
- **۳۴۶:** مدارک اور معالم سے موقوذہ کا بیان۔
- **۴۷۵:** حدیث نبیشہ ہذلی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی تفسیر از امام زیلعی۔
- **۳۴۶:** مصنف کی تحقیق کہ بندوق کا مارا ہوا موقوذہ ہے۔
- **۴۷۵:** حدیث من باع جلد اضحیۃ فلا اضحیۃ لہ کا محمل صحیح۔

• **۳۹۴:** معالم التنزیل سے بہیمۃ الانعام کی توضیح اور تفسیر۔

Fatawa Rizvia Volume 20

Ref	Text
515	Abu Dawood extracted the Hadith of Nubaysha al-Hudhali.
516	The word 'Aitajaru' is general for all rewarding deeds, so selling for all was permissible.
516	In Sahih Bukhari, instead of 'Aitajarua', the word 'Tasaddaqu' (give charity) has come. So by 'Iitijar', 'Tasadduq' itself is meant.
516	By consensus of scholars, the command here is not for obligation (wujub), so even if charity is intended, it will mean voluntary charity.
520	A counter-argument: if in the Hadith of Nubaysha we interpret 'Aitajaru' as giving charity, then in the Hadith of Aisha, the word 'At'imu' (feed) must also be interpreted as charity, as

Ref	Text
544	In this Hadith, there cannot be an absolute prohibition of sale; by consensus of scholars, selling for the sake of charity is permissible. Because the ruling for the substitute is the same as for the original. When it is permissible to give the value in Zakat, Fitrah, expiation, etc. obligatory charities, then this is a voluntary charity; why would it not be permissible in it?
557	In the Hadith of Nubaysha al-Hudhali (may Allah be pleased with him), the word 'Aitajaru' has appeared, which means all good matters are intended. And this is the fourth among our stated applications.
567	In 'Umda, the addition of the word 'Khitam' (bridle) in the Hadith attributed to Bukhari and Muslim is incorrect.
567	The Hadith of giving the covering (jhul) of the sacrificial camel (budnah) as charity is narrated in five places in Sahih Bukhari, and in Muslim, all five Hadiths are mentioned in one place; the word 'Khitam' is not in any of them.
567	Details of the words of Hadith narrated in both books.

Ref	Text
	'At'imu' appears there instead of 'Aitajarua'. Even though, by scholarly consensus, this is for general permissibility, and for feeding, permissibility is sufficient.
521	A person of insight will decide after looking at all related Hadiths that the Hadith is general for all types of good deeds.
523	The conceptual correction of Hakim's narration: 'Whoever sells the skin of his sacrifice, there is no sacrifice for him.'
524	Although this Hadith is weak in terms of its chain (sanad), but since scholars have accepted it (talqi bil-qabul), the Hadith became acceptable.

Ref	Text
569	In Umdat-ul-Ri'ayah, the narration with the imperative form (sigha-e-amr) is also against all other narrations.
570	Imam Ibn Hajar's clarification that the word 'Khitam' is not in the narration.
570	However, in Hidaya and Kafi of Imam Nasafi, the Hadith is narrated in those very words mentioned in Umda. So Hafiz Ibn Hajar not seeing it is not proof of its non-existence.

फ़तावा रिज़विया जिल्द २०

संदर्भ पाठ		संदर्भ पाठ	
٥١٥	अबू दाऊद ने नुबैशा अल-हुधली की हदीस निकाली (तख़रीज की)।	٥٤٤	इस हदीस में पूर्णतः बिक्री की मनाही नहीं हो सकती; विद्वानों की सहमति से दान (सदका) के लिए बेचना जायज़ है। क्योंकि बदले के लिए मूल वस्तु का ही हुक्म होता है। जब ज़कात, फ़ितरा और कफ़्फ़ारा आदि अनिवार्य दानों में क़ीमत देना जायज़ है, तो यह तो स्वैच्छिक दान (सदका-ए-नफ़्ल) है, इसमें क्यों जायज़ नहीं होगा?
٥١٦	'अइतजरू' शब्द सभी पुण्य कार्यों के लिए सामान्य है, तो सभी के लिए बेचना जायज़ हुआ।	٥٥٧	हज़रत नुबैशा अल-हुधली (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस में 'अइतजरू' शब्द आया है जिसका अर्थ सभी अच्छे कार्य ही हैं। और यह हमारे द्वारा बताए गए अर्थों में चौथा है।
٥١٦	बुखारी शरीफ़ में 'अइतजरूआ' के स्थान पर 'तसददक़ू (दान करो) शब्द आया है। अतः 'इतितजार' से तात्पर्य 'तसद्दुक़' (दान) ही है।	٥٦٧	'उम्दा' में बुखारी और मुस्लिम की ओर संकलित हदीस में 'खिताम' (लगाम) शब्द की वृद्धि ग़लत है।
٥١٦	विद्वानों की सर्वसम्मति के अनुसार, यहाँ आदेश 'अनिवार्यता' (वुजूब) के लिए नहीं है, अतः दान का अर्थ लेने पर भी इससे तात्पर्य स्वैच्छिक दान (नफ़्ल सदका) ही होगा।	٥٦٧	सहीह बुखारी में ऊँट के झूल (कपड़ा) को दान करने की हदीस पाँच स्थानों पर वर्णित है और मुस्लिम में पाँचों हदीसें एक ही स्थान पर उल्लेखित हैं; किसी में भी 'खिताम' शब्द नहीं है।
٥٢٠		٥٦٧	

संदर्भ पाठ	
	एक आपत्ति: यदि नुबैशा की हदीस में 'अइतजरू' का अर्थ दान लिया जाए, तो हज़रत आयशा की हदीस में 'अत'इमू' (खिलाओ) शब्द का अर्थ भी दान ही लेना होगा, क्योंकि उसमें 'अइतजरूआ' की जगह 'अत'इमू' आया है। जबकि विद्वानों की सहमति से यह अनुमति (मुबाह) पर आधारित है और खिलाने में अनुमति पर्याप्त है।
७२१	एक दूरदर्शी व्यक्ति संबंधित सभी हदीसों को देखकर यह निर्णय लेगा कि हदीस सभी प्रकार के पुण्य कार्यों के लिए सामान्य है।
७२३	हाकिम की हदीस 'जिसने अपनी क़ुर्बानी की खाल बेची, उसकी कोई क़ुर्बानी नहीं' का वैचारिक संशोधन।
७२४	यह हदीस सनद (सूत्र) के लिहाज़ से कमज़ोर है, लेकिन चूँकि विद्वानों ने इसे स्वीकार कर लिया है, इसलिए हदीस मान्य (मक़बूल) हो गई।

संदर्भ पाठ	
	दोनों पुस्तकों में वर्णित हदीस के शब्दों का विवरण।
७६१	'उम्दतु-र-रियाया' में आदेशात्मक रूप (सीग़ा-ए-अम्र) के साथ वर्णन भी अन्य सभी वर्णनों के विरुद्ध है।
७७०	इमाम इब्न हजर का स्पष्टीकरण कि वर्णन में 'खिताम' शब्द नहीं है।
७७०	हालाँकि, हिदाया और इमाम नसफ़ी की 'काफ़ी' में हदीस उन्हीं शब्दों में वर्णित है जो उम्दा में उल्लेखित हैं। अतः हाफ़िज़ इब्न हजर का उसे न देख पाना उसके न होने का प्रमाण नहीं है।

نمبر	متن	نمبر	متن
۵۱۵	ابو داؤد نے نبیشہ ہذلی کی حدیث کی تخریج کی۔	۵۴۴	اس حدیث میں مطلقاً بیع کی ممانعت نہیں ہو سکتی بالاتفاق علماء صدقہ کے لئے بیچنا جائز ہے۔ کیونکہ بدل کے لئے مبدل منہ کا حکم ہے۔ جب زکوٰۃ و فطرہ اور کفارہ وغیرہ صدقات واجبہ میں قیمت دینا جائز ہے تو یہ صدقہ نفل ہے اس میں کیوں جائز نہ ہوگا۔ نبیشہ ہذلی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی حدیث
۵۱۶	"ایتجر" کا لفظ تمام کار ثواب کو عام ہے تو سب کے لئے بیچنا جائز ہوا۔	۵۵۷	میں لفظ "ایتجر" آیا ہے جس کا مطلب تمام امور خیر ہی مراد ہیں۔ اور یہ ہمارے بیان کردہ اطلاقات میں چوتھا ہے۔
۵۱۶	بخاری شریف میں "ایتجروا" کے بجائے لفظ "تصدقوا" آیا ہے۔ تو ایتجار سے مراد تصدق ہی ہے۔	۵۶۷	عمدہ میں بخاری و مسلم کی طرف منسوب حدیث میں لفظ خطام کا اضافہ غلط ہے۔
۵۱۶	بہ اتفاق علماء امر یہاں وجوب کے لئے نہیں، تو صدقہ مراد لینے پر بھی صدقہ نافلہ ہی مراد ہوگا۔	۵۶۷	صحیح بخاری میں بدنہ کے جھول کے تصدق کی حدیث پانچ جگہ مروی ہے اور

نمبر	متن نمبر	متن
		مسلم میں پانچوں حدیث ایک ہی جگہ مذکور ہیں کسی میں خطام کا لفظ نہیں۔
۵۲۰	ایک معارضہ اگر حدیث نبیشہ میں ایتجار کو تصدق پر محمول کریں تو حدیث عائشہ میں لفظ اطعموا کو بھی تصدق پر ہی محمول کرنا ہو گا کہ اس میں ایتجروا کی جگہ اطعموا آیا ہے۔ حالانکہ بہ اتفاق علماء یہ اطلاق پر ہے اور کھلانے میں اباحت کافی ہے۔ ۵۶۷	دونوں کتابوں میں مروی الفاظ حدیث کی تفصیل۔
۵۲۱	صاحب بصیرت جملہ احادیث متعلقہ کو دیکھ کر فیصلہ کرے گا کہ حدیث تمام انواع قربات کو عام ہے۔ ۵۶۹	عمدۃ الرعایہ میں صیغہ امر کے ساتھ روایت بھی تمام روایتوں کے خلاف ہے۔
۵۲۳	حاکم کی روایت مَنْ بَاعَ جِلْدَ اُضْحِیَّتِہٖ فَلَا اُضْحِیَّۃَ لَہٗ کی معنوی تصحیح۔ ۵۷۰	امام ابن حجر کی تصریح کہ روایت میں لفظ خطام نہیں ہے۔
۵۲۴	یہ حدیث گوسندا ضعیف ہے مگر علماء نے تلقی بالقبول فرمائی تو حدیث مقبول ہوئی۔ ۵۷۰	ہدایہ اور کافی امام نسفی میں البتہ حدیث انھیں الفاظ میں مروی ہے جو عمدہ میں مذکور ہیں۔ تو حافظ ابن حجر کا نہ دیکھنا نہ ہونے پر دلیل نہیں۔

Fatawa Razawiyya, Volume 20

- Ibn Humam's statement that we could not find the two Hadiths mentioned by the scholars due to our short-sightedness. (570)
- Difference between "Talabtu kama Alimtu" and "Alimtu munzu kazaa af-talabta" in Talab al-Muwasabat. (136)
- Explanation and commentary on the noble Hadith: "The child is pledged for his Aqiqah." (592)
- Determining the intention of the scholars' statements in the chapter of Talab (Seeking). (138)
- Fiqhi Benefits:
- It is not necessary to take money for Shuf'ah (Right of Pre-emption) nor is it necessary to mention it to the buyer; upon hearing the news, Talab al-Muwasabat (immediate demand) is necessary at once. (148)
- When Khalid congratulated Bakr on his purchase, even if he were a pre-emptor, his right of pre-emption became null and void. (98)
- Shuf'ah can also occur in the property of an open disbeliever. (160)
- Shuf'ah is mandatory in the case of a sale by gift with consideration (Hiba bi-al-Iwadh). (99)
- Performing Talab al-Muwasabat while standing, and if one cannot walk without a walking stick to go for Talab al-Ishhad, then going home for a walking stick is not a delay; otherwise, it is certainly a delay. (170)
- Definition of a 'Shafi' Khaleet' (pre-emptor partner in rights) and its rulings. (105)
- A farmer does not gain the right of permanence through the passage of time, no matter what the land is like and no matter how long he cultivates it. (179)
- In the right of pre-emption, the 'Khaleet' (partner in rights) takes precedence over the 'Khaleet Jar' (neighboring partner). (107)
- In cases where the profit or loss of the land from cultivation is unknown, the jurists do not write a clear ruling. (199)
- The right of pre-emption is established by sale alone; possession is not necessary. (111)
- Tasmiah (naming Allah's name) is a condition for the slaughtered animal, and Takbeer with it is Sunnah. (218)

- If the enclosure and entrance are single, it will be called a single "Dar" (house); whoever is connected to any part of it will be the pre-emptor for the entire house. (112)
- A designated slaughterer is one who assists the person slaughtering by placing their hand on the knife to help move it; Tasmiah is mandatory for both of them. (218)
- The right of pre-emption does not exist in the case of Hiba (gift), Sila Rahmi (joining family ties), inheritance, or will. (116)
- Slaughtering depends on cutting the veins. No regard is given to slaughtering above or below the Adam's apple (knot). (219)
- Distinction between owned and unowned villages. (120)
- What is the decisive word regarding slaughtering above or below the Adam's apple? (220)

फ़तावा रज़विया, खंड 20

- इब्न हुमाम का कथन कि विद्वानों द्वारा वर्णित दो हदीसों को हम अपनी दृष्टि की कमी के कारण नहीं पा सके। (570)
- तलब-ए-मुवासाबत में "तलबतु कमा अलीमतु" और "अलीमतु मुन्ज़ु कज़ा अफ़-तलबता" के बीच अंतर। (136)
- हदीस शरीफ "बच्चा अपने अक़ीक़ा के लिए गिरवी है" की व्याख्या और टीका। (592)
- तलब (खोज/मांग) के अध्याय में विद्वानों के कथनों के इरादे का निर्धारण। (138)
- फ़िक़्ही लाभ:
- शुफ़'आ (पूर्व-क्रय का अधिकार) के लिए पैसे ले जाना ज़रूरी नहीं है और न ही खरीदार को इसका ज़िक्र करना ज़रूरी है; खबर सुनते ही तुरंत तलब-ए-मुवासाबत (तत्काल मांग) ज़रूरी है। (148)
- जब खालिद ने बक्र की खरीद पर उसे बधाई दी, तो भले ही वह शुफ़'आ का हकदार (शफ़ी) हो, उसका शुफ़'आ का अधिकार समाप्त हो गया। (98)
- खुले काफ़िर (अविश्वासी) की संपत्ति में भी शुफ़'आ हो सकता है। (160)
- हिबा बिल इवज़ (प्रतिफल के साथ उपहार) की स्थिति में शुफ़'आ अनिवार्य है। (99)
- खड़े होकर तलब-ए-मुवासाबत करना, और यदि तलब-ए-इशहाद के लिए जाने के लिए छड़ी के बिना नहीं चल सकता, तो छड़ी के लिए घर जाना देरी नहीं है; अन्यथा, यह निश्चित रूप से देरी है। (170)
- 'शफ़ी ख़लीत' (अधिकारों में साझीदार पूर्व-क्रेता) की परिभाषा और उसके नियम। (105)
- समय बीतने से किसान को स्थिरता का अधिकार प्राप्त नहीं होता, चाहे ज़मीन कैसी भी हो और चाहे वह कितने ही समय तक खेती करे। (179)
- शुफ़'आ के अधिकार में 'ख़लीत' (अधिकारों में साझीदार) 'ख़लीत जार' (पड़ोसी साझीदार) से ऊपर होता है। (107)
- जिस स्थिति में खेती से ज़मीन का नफ़ा-नुकसान कुछ मालूम न हो, फ़ुक़हा उस पर स्पष्ट हुक्म नहीं लिखते। (199)
- केवल बिक्री से ही शुफ़'आ का अधिकार सिद्ध हो जाता है; कब्ज़े की आवश्यकता नहीं है। (111)

- तस्मिया (अल्लाह का नाम लेना) ज़बीहा (ज़बह किए गए जानवर) के लिए शर्त है, और इसके साथ तकबीर सुन्नत है। (218)
- यदि अहाता (परिसर) और दरवाज़ा एक ही हो तो उसे एक ही "दार" (घर) कहा जाएगा; जो इसके किसी भी हिस्से से जुड़ा होगा वह पूरे घर का शफ़ी होगा। (112)
- मुअैयन ज़ाबेह (निर्दिष्ट वध करने वाला) वह है जो ज़बह करने वाले के साथ छूरी पर हाथ रखकर छूरी फेरने में मदद करे, इन दोनों पर तस्मिया वाजिब है। (218)
- हिबा (उपहार), सिला रहमी (रिश्तेदारी निभाना), विरासत और वसीयत की स्थिति में शुफ़'आ का अधिकार नहीं है। (116)
- ज़बीहा का दारोमदार नसें कटने पर है। उक़्दा (कंठ) के ऊपर या नीचे ज़बह करने का लिहाज़ नहीं। (219)
- मम्लूका (स्वामित्व वाली) और ग़ैर-मम्लूका बस्तियों के बीच अंतर। (120)
- उक़्दा के ऊपर या नीचे ज़बह करने के बारे में फ़ैसलाकुन बात क्या है। (220)

पेज 65 का 630

- ابن ہمام کا فرمان کہ مشایخ کی ذکر کردہ دو حدیثوں کو ہم اپنی کوتاہی نگاہ کی وجہ سے نہ پاسکے۔ (۵۷۰)
- طلب مواثبت میں طلبت کما علمت اور علمت منذکذا افطلبت کا فرق۔ (۱۳۶)
- حدیث شریف الولد مرتھن بعقیقتہ کی توضیح و تشریح۔ (۵۹۲)
- باب طلب میں عبارات علماء کی مراد کی تعین۔ (۱۳۸)
- فوائد فقہیہ
- شفعہ میں نہ روپیہ لے جانا ضروری ہے نہ مشتری سے اس کا ذکر ضروری، خبر سنتے ہی طلب مواثبت فی الحال ضروری ہے۔ (۱۴۸)
- خالد نے جب بکر کی خریداری پر اس کو مبارکباد دی تو اگر وہ شفیع ہو تو بھی اس کا حق شفعہ باطل ہو گیا۔ (۹۸)
- شفعہ کھلے کافر کی جائداد میں بھی ہو سکتا ہے۔ (۱۶۰)
- بیع بالہبہ بالعوض کی صورت میں شفعہ لازم ہے۔ (۹۹)
- کھڑے ہو کر طلب مواثبت کرنا اور طلب اشہاد کو جانے کے لئے چھڑی کے بغیر چل نہ سکتا ہو تو چھڑی کے لئے گھر میں جانا تاخیر نہیں، ورنہ ضرور تاخیر ہے۔ (۱۷۰)
- مرور مدت سے کاشتکار کو استقرار کا حق حاصل نہیں ہوتا ، زمین کیسی ہی ہو اور چاہے کتنی ہی مدت کاشت کرے۔ (۱۷۹)
- حق شفعہ میں شریک خلیط پر اور خلیط جار پر مقدم ہے۔ (۱۰۷)

- جس صورت میں زراعت سے زمین کا نفع نقصان کچھ معلوم نہ ہو فقہاء اس کا صریح حکم نہیں لکھتے۔ (۱۹۹)
- صرف بیع ہی سے حق شفعہ ثابت ہو جاتا ہے قبضہ کی ضرورت نہیں۔ (۱۱۱)
- تسمیہ شرط ذبیحہ ہے اور اس کے ساتھ تکبیر سنت ہے۔ (۲۱۸)
- احاطہ اور دروازہ واحد ہو تو "دار" واحد کہا جائے گا جو اس کے کسی جز سے متصل ہو پورے گھر کا شفیع ہوگا۔ (۱۱۲)
- معین ذابح وہ ہے کہ ذبح کرنے والے کے ساتھ چھری پر ہاتھ رکھ کر چھری پھیرنے میں مدد دے، ان دونوں پر تسمیہ واجب ہے۔ (۲۱۸)
- ہبہ-صلہ رحمی، میراث اور وصیت کی صورت میں حق شفعہ نہیں۔ (۱۱۶)
- ذبیحہ کا مدار رگ کٹنے پر ہے۔ ذبح فوق العقدہ اور تحت العقدہ کا لحاظ نہیں۔ (۲۱۹)
- دیہہ مملوکہ اور غیر مملوکہ کی تفریق۔ (۱۲۰)
- ذبح فوق العقدہ اور تحت العقدہ میں قول فیصل کیا ہے۔ (۲۲۰)

1. The basis of slaughter is on cutting at least three veins; it is not dependent on being above or below the knot. Explanation of the decisive statement from Shami. (220) | Also, there is severe disagreement among scholars regarding the meat and milk of horses. Regarding the meat, the cautious opinion is that of the Imam. For the opinion that considers milk halal, the reason for the difference is that the prohibition of meat is due to the reduction of the tools of Jihad. This reason is not found in milk. (311)
2. Explanation of the difference between the designated slaughterer and the one who holds the animal. (221) | Answer to the doubt that in some books the word 'yukal' (is eaten) has appeared with the word 'yawm' (day). (317)
3. "Question" about the prohibited parts of the slaughtered animal. (232) | These narrations cannot conflict with general jurisprudential principles and observations. (317)
4. Whose slaughter is permissible? (222) | There is disagreement among our scholars regarding the lawfulness and prohibition of bats. (318)
5. Explanation of the designated slaughterer. (244) | The grain-eating crow is called 'Ghurab al-Zar'; it is small, black, and has a red beak. The large, completely black mountain crow is also included in this category. (319)
6. Proof from Hadith for various attributions of specific slaughter. (271) | The one that eats gathered food is called 'Aq-aq' (magpie); there is disagreement about it. The correct view is that it is Makruh Tanzihi (mildly disliked). (320)
7. Texts from Durr al-Mukhtar and Shami regarding permissible attributions of slaughter. (273) | Only a rabbit with paws is halal. A hoofed rabbit does not exist on the face of the earth. (322)
8. The difference between religious matters and transactions, and an example of it from Hindiyya. (283) | Fish caught by a non-Muslim is permissible because slaughter is not a condition for fish. (323)
9. In 'Wajeeza Kardari', the word 'qata' (cutting) is used regarding the veins. Cutting is one thing and piercing is another. (300) | The author's research is that 'Jarith' and 'Marmahi' are two separate types of fish. (325)
10. Horse meat is halal according to the Sahibayn (Imam Abu Yusuf and Imam Muhammad), while the Imam (Abu Hanifa) considers it Makruh. The dislike is Tahrimi (strongly disliked). (310) | The wisdom of slaughter is the removal of

'dam masfooh' (flowing blood). Blood in locusts and fish is not 'dam masfooh', hence slaughter is not required. (334)

1. ज़बह (वध) का आधार कम से कम तीन रगों के कटने पर है; गाँठ के ऊपर या नीचे होने पर नहीं। शामी से निर्णायक कथन का विवरण। (220) | इसी तरह घोड़े के मांस और दूध के बारे में विद्वानों में गहरा मतभेद है। मांस के मामले में सावधानी इमाम के कथन में है। जिस कथन में दूध को हलाल कहा गया है, उसमें अंतर का कारण यह है कि मांस की वर्जना का कारण जिहाद के उपकरणों में कमी आना है। और दूध में यह कारण नहीं पाया जाता। (311)
2. नियत वधकर्ता और पकड़ने वाले के बीच अंतर का विवरण। (221) | इस संदेह का उत्तर कि कुछ पुस्तकों में 'यौम' (दिन) शब्द के साथ 'युकल' (खाया जाना) शब्द आया है। (317)
3. ज़बीहा (वध किए गए पशु) के प्रतिबंधित अंगों के बारे में "प्रश्न"। (232) | ये विवरण सामान्य फ़िक़्ही (न्यायशास्त्रीय) सिद्धांतों और अवलोकनों के प्रतिकूल नहीं हो सकते। (317)
4. किसका ज़बह करना जायज़ है? (222) | चमगादड़ की हलाला और हराम होने में हमारे विद्वानों में मतभेद है। (318)
5. नियत वधकर्ता की व्याख्या। (244) | अनाज खाने वाले कौवे को 'ग़ुराब अल-ज़र' कहा जाता है, जो छोटा काला होता है और उसकी चोंच लाल होती है। इसमें वह पहाड़ी कौवा भी शामिल है जो बड़ा और पूरी तरह काला होता है। (319)
6. हदीस से विशेष ज़बह की विभिन्न श्रेणियों का प्रमाण। (271) | इकट्ठा करके खाने वाले को 'अक़-अक़' (नीलकंठ जैसा पक्षी) कहते हैं, इसमें मतभेद है। सही यह है कि यह मकरूह तंज़ीही है। (320)
7. 'दुर्र-ए-मुख्तार' और 'शामी' से ज़बह की जायज़ श्रेणियों के विवरण। (273) | पंजों वाला खरगोश ही हलाल है। खुर वाला खरगोश दुनिया में कहीं नहीं पाया जाता। (322)
8. धार्मिक मामलों और लेन-देन में अंतर और 'हिंदिया' से इसकी मिसाल। (283) | गैर-मुस्लिम के हाथ की पकड़ी हुई मछली जायज़ है क्योंकि मछली में ज़बह की शर्त नहीं है। (323)
9. 'वजीज़ा करदरी' में रगों के सिलसिले में 'क़तअ' (काटना) शब्द है। काटना अलग है और छेद करना अलग। (300) | लेखक का शोध कि 'जरीस' और 'मारमाही' दो अलग-अलग मछलियाँ हैं। (325)
10. घोड़े का मांस साहिबैन के नज़दीक हलाल है और इमाम साहब (अबू हनीफ़ा) मकरूह फ़रमाते हैं। यह कराहत तहरीमी है। (310) | ज़बह की हिकमत 'दम-ए-मस्फ़ूह' (बहता हुआ

खून) निकालना है। टिड्डी और मछली में 'दम-ए-मस्फ़ूह' नहीं होता, इसलिए वध की ज़रूरत नहीं। (334)

पृष्ठ 630 में से 66

۱۔ ذبح کا مدار کم سے کم تین رگوں کے کٹنے پر ہے فوق العقدہ اور تحت العقدہ پر نہیں شامی سے قول فیصل کا بیان۔ ۲۲۰ | ایضا گھوڑے کے گوشت اور دودھ کے بارے میں علماء میں سخت اختلاف ہے گوشت میں احتیاط قول امام میں ہے۔ جس قول میں دودھ کو حلال کہا اس میں وجہ فرق یہ ہے کہ گوشت کے حرمت کی وجہ تقلیل آلہ جہاد ہے۔ اور دودھ میں یہ وجہ نہیں پائی جاتی۔ ۳۱۱ ۲۔ ذابح معین اور پکڑنے والے کے فرق کا بیان۔ ۲۲۱ | اس شبہ کا جواب کہ بعض کتابوں میں لفظ یوم کے ساتھ یوکل لفظ آیا ہے۔ ۳۱۷ ۳۔ ذبیحہ کے اجزائے ممنوعہ سے "سوال" ۲۳۲ | یہ روایتیں قاعدہ کلیہ فقہیہ اور مشاہدات کے معارض نہیں ہوسکتیں۔ ۳۱۷ ۴۔ کس کس کا ذبیحہ جائز ہے۔ ۲۲۲ | چمگادڑ کی حلت و حرمت میں ہمارے علماء میں اختلاف ہے۔ ۳۱۸ ۵۔ معین ذابح کی تشریح۔ ۲۴۴ | دانہ خور کوے کو غراب الزرع کہتے ہیں، جو چھوٹا سیاہ اور اس کی چونچ سرخ ہوتی ہے۔ اس میں وہ پہاڑی کوا بھی داخل ہو جو بڑا اور بالکل سیاہ ہوتا ہے۔ ۳۱۹ ۶۔ خاص ذبح کی مختلف اضافتوں کا حدیث سے ثبوت۔ ۲۷۱ | جمع کر کے کھانیوالے کو عقعق کہتے ہیں اس میں اختلاف ہے۔ صحیح یہ کہ مکروہ تنزیہی ہے۔ ۳۲۰ ۷۔ در مختار اور شامی سے ذبح کی جائز اضافتوں کی نصوص۔ ۲۷۳ | خرگوش کے پنجے ہی ہوتا وہی حلال ہے۔ کھر والا خرگوش دنیا کے پردے پر نہیں۔ ۳۲۲ ۸۔ دیانات اور معاملات میں فرق اور ہندیہ سے اس کی مثال۔ ۲۸۳ | غیر مسلم کے ہاتھ کی پکڑی ہوئی مچھلی جائز ہے کہ مچھلی میں ذبح شرط نہیں۔ ۳۲۳ ۹۔ وجیزہ کردری میں رگ کے سلسلہ میں قطع کا لفظ ہے۔ قطع اور ہے سوراخ کرنا اور ہے۔ ۳۰۰ | مصنف کی تحقیق کہ جریث اور مارماہی دو علیحدہ علیحدہ مچھلیاں ہیں۔ ۳۲۵ ۱۰۔ گھوڑے کا گوشت

صاحبین کے نزدیک حلال ہے اور امام صاحب مکروہ فرماتے ہیں۔ کراہت تحریمی ہے۔ ۳۱۰ |

ذبح کی حکمت دم مسفوح کا نکالنا ہے۔ ٹیڑی اور مچھلی میں دم مسفوح نہیں ہوتا لہذا ذبح نہیں۔ ۳۳۴

Fatawa Rizvia Volume 20

Page	Subject Matter	Page	Subject Matter
332	Regarding Eid-ul-Adha, Allama Shami considers the difference of horizons.	358	According to us also, two animals are permissible without slaughter; according to the Shafi'is, other marine animals are also permissible, so they eat all of them without slaughter.
336	Clarification of 'essential requirements' (Hajat-e-Asliya) from al-Hidaya.	363	The author's research is that among us, besides fish, all [water creatures] are forbidden; so for those who consider prawns to be fish, they are not forbidden, and for those who don't, they are forbidden.
342	Whether it is necessary to own assets equal to the value of the Nisab of silver or gold for sacrifice to be obligatory.	369	Description of the signs of being hunted.
343	To be the owner of Nisab, it is necessary to own assets worth fifty-six rupees beyond original needs.	370	A gun bullet is not under the ruling of an arrow; prey killed by it is prohibited (Haram).
343	A farmer's plow and oxen are included in 'essential requirements'.	370	For slaughter, it is a condition that the instrument must be sharp/wounding; a bullet is not so.
343	On whom is sacrifice obligatory (Wajib) or compulsory (Farz).	371	Shami's explanation that there is no tearing or cutting involved. Even if, hypothetically, a bullet was made with a sharp edge, there is still no certainty that the animal was cut by that edge.
345	This is a consensus matter that 'Ghanam' (small livestock) is a sacrificial animal.	397	Description of the signs of life.
349	It is also a settled matter that sheep are a type of 'Ghanam'.	397	Description of a trained dog.

Page	Subject Matter
349	It is fundamentally wrong to say that buffalo is categorized with cows for sacrifice, and that sheep cannot be categorized with goats.
351	Sacrifice of wild animals is not permissible.
351	Sacrifice of buffalo is permissible contrary to analogy (Qiyas).
---	Since there are only two types of 'Ghanam', what is not a goat (Buz) is inevitably included in sheep (Daan/Dumba).
400	There are a total of fourteen conditions for the prey of a hunting dog to be lawful (Halal).
401	If more life remains in the prey than in a slaughtered animal, then slaughtering is necessary.
403	The idea that the prey becomes impure from teeth marks is incorrect.
408	

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

पृष्ठ	विषय-वस्तु
332	ईदुल-अज़हा के बारे में अल्लामा शामी उदय-स्थलों (आफाक) के मतभेद का संज्ञान लेते हैं।
336	हिदाया से 'मूल आवश्यकताओं' (हाजत-ए-असलीया) का स्पष्टीकरण।
342	कुर्बानी के वाजिब होने के लिए चाँदी या सोने के निसाब की मात्रा या उसी मूल्य के अन्य माल का होना आवश्यक है या नहीं।
343	मालिक-ए-निसाब होने के लिए मूल आवश्यकताओं के अलावा छप्पन रुपये के माल का मालिक होना आवश्यक है।
343	किसान के हल-बैल मूल आवश्यकताओं में शामिल हैं।
343	कुर्बानी किस-किस पर वाजिब या फर्ज़ है।
345	यह सर्वसम्मत मसला है कि 'ग़नम' (भेड़-बकरी) कुर्बानी का जानवर है।
349	
358	हमारे निकट भी दो जानवर बिना ज़बह के जायज़ हैं, शाफ़इयों के निकट अन्य समुद्री जानवर भी, तो वे उन सबको बिना ज़बह के खाते हैं।
363	लेखक का शोध कि हमारे यहाँ मछली के अलावा सब हराम हैं; तो जिनके यहाँ झींगा मछली है वह हराम नहीं, और जिनके वहाँ मछली नहीं है वह हराम है।
369	शिकार होने के संकेतों का वर्णन।
370	बंदूक की गोली तीर के हुक्म में नहीं है, उसका मारा हुआ शिकार हराम है।
370	ज़बह में उपकरण का धारदार/ज़ख़्मी करने वाला होना शर्त है, गोली ऐसी नहीं होती।
371	शामी की व्याख्या कि इसमें फटने और कटने का अमल नहीं होता। अगर मान लिया जाए कि ऐसी गोली बनाई जाए जिसमें धार हो, तब भी यह निश्चित नहीं कि जानवर धार से ही कटा।
397	जीवन के संकेतों का वर्णन।
397	प्रशिक्षित कुत्ते का वर्णन।

पृष्ठ	विषय-वस्तु
	भेड़ का 'ग़नम' की एक नस्ल होना भी एक तयशुदा मामला है।
349	यह बात पूरी तरह गलत है कि कुर्बानी में भैंस को गाय के साथ जोड़ा गया है। और भेड़ को बकरी के साथ नहीं जोड़ा जा सकता।
351	जंगली जानवरों की कुर्बानी जायज़ नहीं है।
351	भैंस की कुर्बानी कयास (अनुमान) के विपरीत जायज़ है।
---	जब 'ग़नम' की दो ही किस्में हैं, तो जो (बुज़) बकरी नहीं है, वह लाज़मी तौर पर (ज़ान) दुम्बा में शामिल है।
पृष्ठ 67 का 630	

पृष्ठ	विषय-वस्तु
400	शिकारी कुत्ते के शिकार के हलाल होने की कुल चौदह शर्तें हैं।
401	यदि शिकार में अभी भी ज़बह किए गए जानवर से अधिक जान बाकी है, तो ज़बह करना ज़रूरी है।
403	दांत लगने से शिकार के नापाक होने का विचार गलत है।
408	

صفحہ	مضمون
۳۳۲	درباره عیدالاضحیٰ علامہ شامی اختلاف مطالع کا اعتبار کرتے ہیں۔
۳۳۶	ہدایہ سے ضرورت اصلیہ کی توضیح۔
۳۴۲	وجوب قربانی کے لئے مقدار نصاب چاندی یا سونا دیگر مال اسی قیمت کا ہونا ضروری ہے یا نہیں۔
۳۴۳	مالک نصاب ہونے کے لئے حاجت اصلیہ کے علاوہ چھپن روپے کے مال کا مالک ہونا ضروری ہے۔
۳۴۳	کاشتکار کے بل بیل، حاجت اصلیہ میں ہیں۔
۳۴۳	قربانی کس کس پر واجب یا فرض ہے۔
۳۵۸	ہمارے نزدیک بھی دو جانور بے ذبح جائز، شوافع کے نزدیک باقی دریائی جانور بھی، تو وہ سب کو بے ذبح کھاتے ہیں۔ مصنف کی تحقیق کہ ہمارے یہاں مچھلی کے علاوہ سب حرام ہیں، تو جن کے یہاں جھینگا مچھلی ہے حرام نہیں، اور جن کے وہاں مچھلی نہیں حرام ہے۔
۳۶۳	
۳۶۹	بصورت شکار ہونے کی علامتوں کا بیان۔
۳۷۰	بندوق کی گولی تیر کے حکم میں نہیں، اس کا مارا ہوا شکار حرام ہے۔
۳۷۰	ذبح میں آلہ کا جارح ہونا شرط ہے گولی ایسی نہیں ہوتی۔
۳۷۱	

صفحہ	مضمون
۳۴۵	یہ مسئلہ اتفاقی ہے کہ غنم قربانی کا جانور ہے۔
۳۴۹	بھیڑ کا غنم کی نوع ہونا بھی طے شدہ امر ہے۔
۳۴۹	یہ بات ہی سرے سے غلط ہے کہ قربانی میں بھینس کو گائے کے ساتھ لاحق کیا گیا ہے۔ اور بھیڑ کو بکری کے ساتھ لاحق نہیں کر سکتے۔
۳۵۱	وحشی جانور کی قربانی جائز نہیں۔
۳۵۱	بھینس کی قربانی خلاف قیاس جائز ہے۔
---	جب غنم کی دو ہی قسمیں ہیں تو جو (بز) بکری نہ ہو لامحالہ (ضان) دنبہ میں داخل ہے۔
۳۹۷	حیات کی علامتوں کا بیان۔
۳۹۷	معلم کتے کا بیان۔
۴۰۰	شکاری کتے کے شکار کے حلال ہونے کی کل چودہ شرطیں ہیں۔
۴۰۱	شکار میں ہنوز مذبوح سے زیادہ زندگی باقی ہے۔ تو ذبح ضروری ہے۔
۴۰۳	دانت لگنے سے شکار کے ناپاک ہونے کا خیال غلط ہے۔
۴۰۸	شامی کی تشریح کہ اس میں خرق و قطع نہیں ہوتا۔ اگر بالفرض کوئی گولی ایسی بنائی جائے جس میں دھار ہو تب بھی یہ یقین نہیں کہ جانور دھار سے ہی قطع ہوا۔

Fatawa Rizwia Volume 20

- 513 | Charity of the amount obtained as wealth is mandatory to remove impurity. It is not for attaining reward. | 408 | It is agreed upon that these animals are rewards, and rewards are only four. | 513
- 513 | If someone hoped for a reward from such charity, it is a double sin. | 452 | The correct definition of a city and the statement that sacrifice is permissible from the morning in places other than a city. | 513
- 512 | The summary is that just as it is permissible to sell the skin of the sacrifice with the intention of charity, similarly it is permissible with the intention of other good deeds. | 459 | The prohibition in the Hadith regarding 'Sharqa', 'Kharqa', and 'Muqabala Mudabara' is interpreted as 'Nahi Tanzihi' (disliked but not strictly forbidden). | 512
- 515 | There are three aspects of usage in sacrifice: eating, storing, and performing acts of reward. | 470 | The meaning of the command to give charity from the skin of the sacrifice is not 'Tamlik' (transfer of ownership), but rather spending it on every good cause. | 515
- 523 | Description of the applications of charity. | 491 | Rulings regarding the skin of the sacrifice. | 543
- 555 | The author's research states that three aspects were mentioned regarding sacrifice: 'Akl' (eating), 'Iddikhar' (storing), and 'Tasaduq' (charity). This was expressed in some places with the word 'Aitajaru' and in others with the word 'At'imu'. Therefore, the meaning of charity must be taken in a way that is general to all of them, which would be 'Sadaqa Ghair Wajiba' (non-obligatory charity) without the necessity of 'Tamlik'. When 'Tamlik' is not necessary, it can be spent on mosques and madrasas. | 510 | Absolute proximity (to Allah) is intended in the skin of the sacrifice; specifically transferring ownership to the poor (Tamlik Faqir) is not necessary. | 555
- 567 | Definition of 'Khitam' mentioned in 'Umda-tur-Ri'aya'. It is not according to the words of the experts. | 512 | Every type of benefit is permissible from the sacrifice after the spilling of blood (slaughtering). | 567
- 571 | The original discussion of 'Khitam' mentioned is regarding the sacrificial animal of Hajj (Hadi), not for the camels of regular sacrifice (Qurbani). | 512 | Replacing a perished sacrificial animal with something else is absolutely considered 'Tamawwul' (attaining wealth/possession). | 571

- 571 | There is a difference between 'Qurbani' (regular sacrifice) and 'Hadi' (Hajj sacrifice); the latter is specific to the Haram, while Qurbani can be done anywhere. In the primary goal of 'Iraqa-ud-Dam' (spilling of blood/slaughter), both are equal. | 513 | Dirhams are also to be spent. It is permissible to replace the skin of the sacrifice with them with the intention of charity; it is not considered 'Tamawwul'. | 571
- --- | --- | 513 | If one sells the skin of the sacrifice for themselves, it is still 'Tamawwul' and is 'Khabith' (impure/evil), and its charity is mandatory. | ---

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

- 513 | धन के रूप में प्राप्त राशि का दान अशुद्धि दूर करने के लिए अनिवार्य है। पुण्य प्राप्ति के लिए नहीं। | 408 | यह सर्वसम्मति से स्वीकार किया गया है कि इन जानवरों का इनाम में होना है, और इनाम केवल चार ही हैं। | 513
- 513 | यदि किसी ने ऐसे दान से पुण्य की आशा की तो वह दोहरा पाप है। | 452 | शहर की सही परिभाषा और इस बात का वर्णन कि शहर के अलावा अन्य स्थानों पर सुबह से कुर्बानी जायज़ है। | 513
- 512 | सारांश यह है कि जिस तरह दान की नीयत से कुर्बानी की खाल बेचना जायज़ है, उसी तरह अन्य नेक कार्यों की नीयत से भी। | 459 | 'शर्क़ा', 'खर्क़ा', 'मुक़ाबला मुदाबराह' के संबंध में हदीस में मनाही को 'नही तंज़ीही' (नापसंदीदा) माना गया है। | 512
- 515 | कुर्बानी में उपयोग के तीन पहलू हैं: खाना, जमा करना और पुण्य कार्य करना। | 470 | कुर्बानी की खाल का दान करने के आदेश का अर्थ 'तम्लीक' (स्वामित्व हस्तांतरण) नहीं है, बल्कि इसे हर नेक कार्य में खर्च करना है। | 515
- 523 | दान के अनुप्रयोगों का वर्णन। | 491 | कुर्बानी की खाल के अहकाम (नियम)। | 543
- 555 | लेखक का शोध यह है कि कुर्बानी में तीन पहलुओं का वर्णन किया गया है: 'अक्ल' (खाना), 'इद्दिख़ार' (जमा करना) और 'तसदुक़' (दान)। इसे कहीं "ऐतजरू" शब्द से व्यक्त किया गया और कहीं "अत'इमु" शब्द से। इसलिए दान का ऐसा ही अर्थ लिया जाना चाहिए जो इन सभी के लिए सामान्य हो और वे 'सदक़ा ग़ैर वाजिबा' (गैर-अनिवार्य दान) ही होंगे जिसमें 'तम्लीक' आवश्यक नहीं है। जब 'तम्लीक' आवश्यक नहीं होगा, तो उसे मस्जिद और मदरसे में खर्च किया जा सकेगा। | 510 | कुर्बानी की खाल में पूर्ण रूप से निकटता (अल्लाह की) ही उद्देश्य है; विशेष रूप से गरीब को मालिक बनाना (तम्लीक फ़क़ीर) आवश्यक नहीं है। | 555
- 567 | 'उम्दत-उर-रियाया' में उल्लिखित 'ख़िताम' की परिभाषा। यह विशेषज्ञों के शब्दों के अनुसार नहीं है। | 512 | रक्त बहाने (ज़बह करने) के बाद कुर्बानी से हर प्रकार का लाभ उठाना जायज़ है। | 567
- 571 | 'ख़िताम' की मूल चर्चा जिसका उल्लेख हुआ है, वह हज के हदी (बलि पशु) के बारे में है, कुर्बानी के ऊंटों के बारे में नहीं। | 512 | नष्ट हो गई कुर्बानी की वस्तु को बदलना पूर्ण रूप से 'तमव्वुल' (धनार्जन/संपत्ति प्राप्त करना) है। | 571

- 571 | 'कुर्बानी' और 'हदी' (हज की बलि) में अंतर है; हदी विशेष रूप से हरम में होगी, जबकि कुर्बानी कहीं भी हो सकती है। 'इराक़ा-उद-दम' (रक्त बहाने/बलि देने) के मूल उद्देश्य में दोनों बराबर हैं। | 513 | दिरहम भी तो खर्च होने वाले हैं, उनसे खैरात की नीयत से कुर्बानी की खाल को बदलना जायज़ है, यह 'तमव्वुल' नहीं है। | 571
- --- | --- | 513 | यदि कोई अपने लिए कुर्बानी की खाल बेचे तब भी यह 'तमव्वुल' है और 'ख़बीस' (अशुद्ध) है, और इसका दान अनिवार्य है। | ---

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

- ۵۱۳ | تمول کے طور پر حاصل کی ہوئی رقم کا تصدق ازالہ خبث کے لئے واجب ہے۔ حصولِ ثواب کے لئے نہیں۔ | ۴۰۸ | اس جانور کا انعام میں ہونا متفق علیہ ہے اور انعام صرف چار ہی ہیں۔ | ۵۱۳
- ۵۱۳ | کسی نے ایسے صدقہ سے امید ثواب کی تو ڈبل گناہ ہوا۔ | ۴۵۲ | شہر کی صحیح تعریف اور اس امر کا بیان کہ شہر کے علاوہ مقامات پر صبح سے قربانی جائز ہے۔ | ۵۱۳
- ۵۱۲ | خلاصہ یہ ہوا کہ جس طرح تصدق کی نیت سے چرم قربانی فروخت کرنا جائز اسی طرح دیگر امور خیر کی نیت سے بھی۔ | ۴۵۹ | شرقاء، خرقاء، مقابلہ مدابرہ سے حدیث کی ممانعت نہی تنزیہی پر محمول ہے۔ | ۵۱۲
- ۵۱۵ | قربانی میں مصرف کی تین جہتیں ہیں: کھانا، جمع کرنا، کارِ ثواب کرنا۔ | ۴۷۰ | قربانی کی کھال میں صدقہ کرنے کے حکم کا مطلب تملیک نہیں بلکہ ہر مصرف خیر میں صرف کرنا ہے۔ | ۵۱۵
- ۵۲۳ | صدقہ کے اطلاقات کا بیان۔ | ۴۹۱ | قربانی کی کھال کے احکام۔ | ۵۴۳
- ۵۵۵ | مصنف کی تحقیق کہ قربانی میں تین جہتیں بیان کی گئیں، اکل، ادخار اور تصدق، اسی کو کہیں "ایتجروا" کے لفظ سے تعبیر کیا اور کہیں "اطعموا" کے لفظ سے تعبیر کیا۔ تو تصدق کے ایسے ہی معنی مراد لینے ہوں گے جو ان سب کو عام ہو اور وہ صدقہ غیر واجبہ غیر ضروری التملیک ہی ہوں گے، اور تملیک ضروری نہ ہوگی تو مسجد اور مدرسہ میں صرف ہوسکیں گے۔ | ۵۱۰ | چرم قربانی میں مطلقاً تقرب مقصود ہے خاص تملیک فقیر ضروری نہیں۔ | ۵۵۵

- ۵۶۷ | عمدة الرعایہ میں ذکر کی ہوئی خطام کی تعریف۔ کلمات اہل فن کے مطابق نہیں۔ | ۵۱۲ | اراقہ دم کے بعد قربانی سے ہر قسم کا انتفاع جائز ہے۔ | ۵۶۷
- ۵۷۱ | اصل بحث خطام جس کا ذکر ہوا حج کی ہدی میں ہے، قربانی کے اونٹوں میں نہیں۔ | ۵۱۲ | قربانی ہلاک ہونے والی چیز سے بدلنا مطلقاً تمول ہے۔ | ۵۷۱
- ۵۷۱ | قربانی اور ہدی میں فرق ہے، یہ خاص حرم میں ہوگی، اور قربانی ہر جگہ ہوسکتی ہے، اصل مقصود اراقۃ الدم میں دونوں برابر ہیں۔ | ۵۱۳ | در اہم بھی تو خرچ ہونے والے ہیں، ان سے خیرات کی نیت سے چرم قربانی کو بدلنا جائز ہے تمول نہیں۔ | ۵۷۱
- --- | --- | ۵۱۳ | چرم قربانی اپنے لئے بیچے تب بھی تمول ہے اور خبیث ہے اور اس کا صدقہ واجب ہے۔ | ---

Fatawa Razawiyya, Volume 20

Page	Reference	Main Text	Page (Ref)
260	571	In Hidaya, Badai, etc., the Hadith of Hady is used as evidence for the meat and skin of sacrifice, but not for the covers (jhool) and ropes.	The Great Quran stated that declaring such animals forbidden is the work of disbelievers and rejected it.
261	571	There was a difference between the aforementioned covers of Hady and those of common animals. They were made specifically for the camels of Hady and placed on them at the time of departure for the Haram.	It has no connection with 'Ma Uhilla bihi li Ghayr-illah' (dedicated to other than Allah), nor is the sweet at the shrine of idols included in it.
261	571	Making them for this purpose is Sunnah, and like Taqleed (neck-marking) and Ish'ar (body-marking), it is also a sign of the symbols of Allah (Sha'air Allah).	The animal upon which a name other than Allah's is taken at the time of slaughter is 'Ma Uhilla bihi li Ghayr-illah'.
261	578	The aforementioned nose-ropes of Hady animals are also not like sacrificial ropes, as they lead them to the Haram.	If a disbeliever says the names of idols and a Muslim slaughters by taking Allah's name, the animal is Halal.
265	578	The second difference is that when Hady is slaughtered (nahr), the lead rope and cover remain on its body at the time of sacrifice, whereas the rope of a regular sacrifice is removed from the neck for slaughter, so there should be a difference between the two.	Sheikh Saddu is a wicked spirit.
265	592	Children who die before seven days do not have an Aqiqa, but they will intercede. However, for those who die after seven days and despite	'Question' regarding slaughtering a rooster in the name of Sheikh Saddu, reciting

Page	Reference	Main Text	Page (Ref)
		the ability, their Aqiqa was not performed, parents will not receive their intercession.	Milad on the occasion, and feeding people.
		Beliefs and Kalam	266
266	260	'Question' regarding animals left in the name of idols.	**Detailed explanation and clarification of 'Ma Uhilla bihi li Ghayr-illah' and slaughtering for saints, etc.**
267			If the intention of the one slaughtering is to worship Sheikh Saddu, the slaughtered animal becomes carrion, and if the intention was not worship and slaughter was done in the name of Allah, then the slaughtered animal is Halal.
271	260	Explanation of Bahirah and Sa'ibah.	Attribution (idafat) does not mean worship; therefore, it is not correct to derive the meaning that these animals will be used for the worship of those elders.

फतावा रज़विया, खंड 20

पृष्ठ	संदर्भ	मुख्य पाठ	पृष्ठ (संदर्भ)
260	571	हिदाया और बदै आदि में क़ुर्बानी के मांस और खाल के बारे में हदीस-ए-हदी से दलील दी गई है, झूल (कपड़ा) और रस्सियों के बारे में नहीं।	क़ुरआन-ए-अज़ीम में ऐसे जानवरों को हराम करार देना काफ़िरों का काम बताया गया है, और इसे रद्द कर दिया गया है।
261	571	हदी के उक्त झूल और आम जानवरों के झूल में फर्क था। वे विशेष रूप से हदी के ऊंटों के लिए बनाई जाती थीं और हरम की रवानगी के समय उन पर डाली जाती थीं।	इसका 'मा उहिल्ला बिही लि गैरिल्लाह' (जिसे अल्लाह के अलावा किसी और के नाम पर समर्पित किया गया हो) से कोई संबंध नहीं है, और न ही बुतों के थान की मिठाई इसमें शामिल है।
261	571	इस काम के लिए उन्हें बनाना सुन्नत है और तक़लीद और इश्वार की तरह यह भी अल्लाह की निशानियों (शाइर अल्लाह) का प्रतीक है।	ज़ब्ह के समय जिस जानवर पर अल्लाह के सिवा किसी और का नाम लिया जाए, वह 'मा उहिल्ला बिही लि गैरिल्लाह' है।
261	578	हदी के जानवरों की उक्त नकेल भी क़ुर्बानी की रस्सियों की तरह नहीं है क्योंकि वे उन्हें हरम तक ले जाती हैं।	यदि काफ़िर बुतों के नाम ले और मुसलमान अल्लाह का नाम लेकर ज़ब्ह करे, तो जानवर हलाल है।
265	578	दूसरा फर्क यह है कि हदी का नह्र (वध) होता है तो मुहार और झूल क़ुर्बानी के समय उसके शरीर पर रहती हैं और क़ुर्बानी की रस्सी गले से खोलकर ज़ब्ह करते हैं, तो दोनों में फर्क होना चाहिए।	शेख सद्दू एक दुष्ट आत्मा है।
265	592	जो लड़के सात दिन से पहले मर गए उनका अक़ीक़ा नहीं है, लेकिन वे शफ़ाअत (सिफारिश) करेंगे। अलबत्ता जो सात दिन के बाद मरे और सामर्थ्य के बावजूद उनका	शेख सद्दू के नाम पर मुर्गा ज़ब्ह करने और उस अवसर पर मिलाद पढ़वाने और खाना खिलाने का 'सवाल'।

पृष्ठ	संदर्भ	मुख्य पाठ
		अक़ीक़ा नहीं किया गया, तो उनके माता-पिता को उनकी शफ़ाअत नहीं मिलेगी।
		अक़ायद-ओ-कलाम
266	260	बुतों के नाम पर छोड़े गए जानवरों के संबंध में 'सवाल'।
267		
271	260	बहीराह और साइबाह का बयान।

पृष्ठ (संदर्भ)
266
'मा उहिल्ला बिही लि गैरिल्लाह' और औलिया आदि के नाम पर ज़ब्ह करने की विस्तृत व्याख्या।
यदि ज़ब्ह करने वाले की नियत शेख सद्दू की इबादत हो तो ज़बीहा (वध किया हुआ जानवर) मुरदार हो जाएगा, और यदि इबादत की नियत नहीं की और ज़ब्ह अल्लाह के नाम से किया तो ज़बीहा हलाल हुआ।
इज़ाफ़त (संबंध जोड़ने) का अर्थ इबादत नहीं है, इसलिए यह अर्थ निकालना सही नहीं है कि इन जानवरों से उन बुजुर्गों की इबादत की जाएगी।

पृष्ठ 69 का 630

صفحہ حوالہ	متنِ کتاب	صفحہ
۲۶۰ ۵۷۱	ہدایہ وبدائع وغیرہ میں قربانی کے گوشت اور کھال کے بارے میں حدیث ہدی سے استدلال ہوا، جھول اور رسیوں کے بارے میں نہیں۔	قرآن عظیم میں ایسے جانوروں کو حرام قرار دینا کافروں کا کام بتایا، اور اس کو رد فرمایا۔
۲۶۱ ۵۷۱	ہدی کے مذکورہ جھول اور عام جانوروں کی جھول میں فرق تھا۔ وہ صرف ہدی کے اونٹوں کے لئے بنتیں اور روانگی حرم کے وقت ان پر ڈالی جاتیں۔	اس کو ما اھل بہ لغیرہ اللہ سے کوئی علاقہ نہیں نہ بتوں کے تھان کی مٹھائی اس میں داخل ہے۔
۲۶۱ ۵۷۱	اس کام کے لئے ان کا بنانا سنت اور تقلید واشعار کی طرح یہ بھی شعائر اللہ کی علامت ہے۔	ذبح کے وقت جس جانور پر غیر اللہ کا نام لیا جائے وہ ما اھل بہ لغیر اللہ ہے۔
۲۶۱ ۵۷۸	ہدی کے جانوروں کی مذکورہ نکیل بھی قربانی کی رسیوں کی طرح نہیں کہ وہ حرم تک لے جاتی ہیں۔	کافر بتوں کے نام کہے اور مسلمان اللہ کا نام لے کر ذبح کرے تو جانور حلال ہے۔
۲۶۵ ۵۷۸	دوسرا فرق یہ ہے کہ ہدی نحر ہوتا ہے تو مہار اور جھل وقت قربانی اس کے بدن پر رہتی ہیں	شیخ سدو ایک روح خبیث ہے۔

صفحہ حوالہ	متنِ کتاب	صفحہ
	اور قربانی کی رسی گلے سے کھول کر ذبح کرتے ہیں تو دونوں میں فرق ہونا چاہئے۔ جو لڑکے سات دن سے قبل مر گئے ان کا عقیقہ نہیں، مگر ان کی شفاعت ہے۔ البتہ جو سات دن	شیخ سدو کے نام سے مرغ ذبح
۲۶۵ ۵۹۲	کے بعد مرے اور باوجود استطاعت ان کا عقیقہ کرنے اور موقعہ پر میلاد پڑھوانے نہیں کیا تو ان کی شفاعت والدین کو نہیں ملے گی۔	اور کھانا کھلانے کا "سوال"۔
	عقائد وکلام	۲۶۶
۲۶۰ ۲۶۶	بتوں کے نام پر چھوڑے ہوئے جانور کے متعلق "سوال"	**ما اھل بہ لغیر اللہ اور ذبح اولیاء وغیرہ کی تفصیل و تشریح۔**
۲۶۷	ذبح کرنے والے کی نیت اگر شیخ سدو کی عبادت ہو تو ذبیحہ مردار ہو جائے گا اور عبادت کی نیت نہ کی اور ذبح اللہ کے نام سے کیا تو ذبیحہ حلال ہوا۔	
۲۶۰ ۲۷۱	بحیرہ اور سائبہ کا بیان	اضافت کا مطلب عبادت نہیں، اس لئے اس کا یہ مطلب نکالنا صحیح نہیں کہ ان جانوروں سے ان بزرگوں کی عبادت کی جائے گی۔

Fatawa Ridawiyya - Volume 20

Rulings / Description	Page No.	Subject Heading	Page No.
Those who declare them haraam (forbidden) based on attribution are being audacious towards Sharia.	271	Funerals	
A detailed ruling from Shami and Qazi Khan regarding "In the name of Allah, in the name of Muhammad": if the name of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is taken out of reverence, there is no harm; however, if partnership with Allah is intended, the slaughtered animal is haraam.	275	The slaughtered animal of an evildoer (fasiq) is permissible, his funeral prayer is obligatory, and there is a difference of opinion among the pious predecessors regarding accepting his invitation.	253
Ruling from Shami and Durr al-Mukhtar regarding "In the name of Allah and in the name of Muhammad" and the fatwa of non-disbelief.	276	Fasting	
"Question and Answer" regarding animals named after elders.	296	"Question" about slaughtering with a handle-less knife and fasting in heat in hot regions.	227
A wine drinker is harmful and punishable but if he is a Muslim, he is not eternal (in punishment); such a person is under the will of Allah and the end is undoubtedly forgiveness.	307	It is forbidden for a resident (non-traveler) to perform such work that leads to falling ill while fasting.	228
Rulings of the Mosque		If one does not have the power to leave such work and fasting is impossible, then they should keep compensatory (qada) fasts.	228
If there is a smell in dried fish and dried meat after cooking, eating it is disliked (makruh), being against natural	332	Fasting on the day of Eid al-Adha and the three days	444

Rulings / Description	Page No.
refinement and Islamic cleanliness. Such a person is prohibited from entering the mosque while smelling, and if it harms the body, eating it is forbidden (haraam).	
The proceeds from sacrificial hides can be spent directly on the mosque; transferring ownership (tamleek) to a poor person is not necessary.	502
The hide sold for personal use must have its value given in charity (tasadduq); it cannot be used for the mosque.	502
Imamate	
A person who makes it a habit to take meat as wages is an open evildoer (fasiq mu'allin), and his leading the prayer (imamate) is severely disliked (makruh tahrimi).	307

Subject Heading	Page No.
following it is forbidden (haraam).	
Fasting from the first to the ninth of Dhu al-Hijjah is superior.	444
Among all voluntary (nafl) fasts, the fast of Arafah is superior.	444
One who is performing sacrifice should not eat anything before the sacrifice.	444

फतवा रज़विया - जिल्द 20

मसले / विवरण	पृष्ठ संख्या
जो लोग निस्बत के आधार पर उन्हें हराम बताते हैं, वे शरीयत पर हिमाकत करते हैं।	271
शामी और क़ाज़ी खाँ से "बिस्मिल्लाह बनाम खुदा बनाम मुहम्मद" का जुज़िया कि अगर हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का नाम ताज़ीमन (सम्मानपूर्वक) लिया गया हो तो कोई हर्ज़ नहीं, और अगर अल्लाह के साथ शरीक करना मुराद हो तो ज़बीहा हराम है।	275
शामी और दुर्रे मुख्तार से "बनाम खुदा और बनाम मुहम्मद" का जुज़िया और कुफ्र न होने का फ़तवा।	276
बुजुर्गों के नाम के जानवर से संबंधित "सवाल व जवाब"।	296
शराब पीने वाला गुनहगार और सज़ा का हक़दार है लेकिन अगर मुसलमान है तो स्थायी (दाइमी) नहीं, ऐसा व्यक्ति अल्लाह की मर्जी के अधीन है और परिणाम निःसंदेह मग़फ़िरत (माफी) है।	307
मस्जिद के अहकाम	
सूखी मछली और सूखे गोश्त में पकाने के बाद अगर बू (गंध) हो तो उसका खाना मकरूह है, यह स्वभाव की नज़ाकत और इस्लाम की सफ़ाई के खिलाफ है।	332

विषय शीर्षक	पृष्ठ संख्या
जनाइज़ (शव संस्कार)	
फ़ासिक़ का ज़बीहा जायज़ है, उसकी नमाज़-ए-जनाज़ा वाजिब है, और उसकी दावत स्वीकार करने या न करने में सलफ़ सालेहीन के बीच मतभेद है।	253
रोज़ा	
बिना दस्ते की छुरी से ज़बह और गर्म स्थानों पर गर्मी में रोज़े से संबंधित "सवाल"।	227
मुक़ीम (निवासी) को ऐसा काम करना हराम है जिससे रोज़ा रखने में वह बीमार पड़ जाए।	228
अगर ऐसे काम को छोड़ने की शक्ति न हो और रोज़ा रखना मुमकिन न हो, तो क़ज़ा रखे।	228
बकर ईद के दिन और उसके बाद के तीन दिनों का रोज़ा हराम है।	444

मसले / विवरण	पृष्ठ संख्या
ऐसे आदमी का बू की हालत में मस्जिद में जाना मना है, और अगर शरीर को नुकसान पहुँचाए तो उसका खाना हराम है।	
कुर्बानी की खाल की रकम सीधे मस्जिद में खर्च की जा सकती है, किसी फकीर को उसका मालिक बनाना (तम्लीक) जरूरी नहीं है।	502
जिस खाल को अपने उपयोग के लिए बेचा गया हो, उसका सदक़ा करना ज़रूरी है और वह मस्जिद में नहीं लगाया जा सकता।	502
इमामत	
जो व्यक्ति गोश्त को उजरत (मज़दूरी) के तौर पर लेने की आदत बना ले, वह फ़ासिक़-ए-मुअ़ल्लन (खुलेआम पाप करने वाला) है और उसकी इमामत मकरूह-ए-तहरीमी है।	307

विषय शीर्षक	पृष्ठ संख्या
पहली से नौवीं ज़ुल-हिज्जा के रोज़े अफ़ज़ल (बेहतर) हैं।	444
सभी नफली रोज़ों में अरफ़ा का रोज़ा अफ़ज़ल है।	444
कुर्बानी करने वाला कुर्बानी से पहले कुछ न खाए।	444

مسئلہ / تفصیل	صفحہ نمبر
جو لوگ اضافت کی بنیاد پر ان کو حرام بتاتے ہیں شریعت پر جرات کرتے ہیں۔	۲۷۱
شامی اور قاضی خاں سے بسم اللہ بنام خدا بنام محمد کا جزئیہ کہ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا نام تعظیما لیا ہو تو کوئی حرج نہیں، اور اللہ کے ساتھ شرکت مراد لی ہو تو ذبیحہ حرام ہے۔	۲۷۵
شامی اور در مختار سے بنام خدا و بنام محمد کا جزئیہ اور عدم کفر کا فتویٰ۔	۲۷۶
بزرگوں کے نام کے جانور سے "سوال وجواب"	۲۹۶
شارب خمر ضرر معذب ہے لیکن مسلمان ہے تو دائمی نہیں، ایسا شخص زیر مشیت الٰہی ہے اور انجام بلا شبہ مغفرت ہے۔	۳۰۷

عنوان	صفحہ نمبر
جنائز	
فاسق کا ذبیحہ جائز، نماز جنازہ اس کی واجب، اور اس کی دعوت قبول کرنے اور نہ کرنے میں سلف صالحین کے اندر اختلاف ہے۔	۲۵۳
روزہ	
بے دستہ کی چھری ذبیحہ اور گرم مقامات پر گرمی میں روزہ سے "سوال"	۲۲۷
مقیم غیر مسافر کو ایسا کام کرنا حرام ہے جس سے روزہ رکھنے میں بیمار پڑ جائے۔	۲۲۸

مسئلہ / تفصیل	صفحہ نمبر
احکام مسجد	
سوکھی مچھلی اور سوکھے گوشت میں پکانے کے بعد بو ہو تو اس کا کھانا مکروہ لطافت طبع اور نظافت اسلام کے خلاف۔ ایسے آدمی کی بو کی حالت میں مسجد میں جانا منع، اور اگر جسم کو ضرر دے تو اس کا کھانا حرام۔	۳۳۲
چرم قربانی کی رقم براہ راست مسجد میں صرف ہو سکتی ہے تملیک فقیر ضروری نہیں ہے۔	۵۰۲
جس چرم کو اپنے مصرف کے لئے بیچا اس کا تصدق ضروری ہے وہ مسجد میں نہیں لگ سکتی۔	۵۰۲
امامت	
جو شخص گوشت اجرت میں لینے کی عادت بنالے فاسق معلن ہے اور اس کی امامت مکروہ تحریمی ہے۔	۳۰۷

عنوان	صفحہ نمبر
اگر ایسے کام کے ترک پر قدرت نہ ہو، روزہ رکھنا ممکن نہ ہو تو قضاء رکھے۔	۲۲۸
بقر عید کے دن اور اس کے بعد تین دن کا روزہ حرام ہے۔	۴۴۴
پہلی سے نویں ذوالحجہ کے روزے افضل ہے۔	۴۴۴
سب نفلی روزوں میں عرفہ کا روزہ افضل ہے۔	۴۴۴
قربانی کرنے والا قربانی سے قبل کچھ نہ کھائے۔	۴۴۴

Fatawa Rizvia Volume 20

Eat from the sacrifice meat first, but this is not a fast. 444

Zakat

A person who has fifty rupees worth of gold jewelry and twenty rupees worth of silver jewelry. Combining both makes the threshold (Nisab); Zakat, Fitrah, and Sacrifice (Qurbani) are all obligatory on him. 367

One whose debt encompasses his entire wealth, there is no Zakat, Fitrah, or Sacrifice upon him. 367

Neither the minor owner of Nisab himself nor the guardians on his behalf are liable for Zakat and Sacrifice. 369

There is no Zakat or Sacrifice even for someone who has a debt to a deceased person. 369

In Zakat and Sadaqah al-Fitr, mere permission (Abahat) is not enough; transferring ownership (Tamleek) is necessary. 532

And if there is a general consideration of association, then even the tethering post with which the sacrificial animal was tied should be given in charity. 578

Explanation of the reason for charity of 'Ja'l' from Fath al-Bari etc. 578

Summary: It's a different matter if a person gives away his entire house in charity, but the command to give the rope in charity is not proven from Hadith and Fiqh. 579

Isal-e-Sawab (Gifting Rewards)

The rule for optional (Nafli) sacrifice is also the same: it cannot be from more than one person, although the person performing it can send its reward to whomever they wish. 469

Sacrifice is for Allah Almighty. If its reward is sent to many, it will reach all of them. And if all of them had made a will for it, then it should be performed separately for each from their respective wealth. 457

Spending the money from the sacrificial skin to cook food and feed the hungry during Muharram is very good and a meritorious act, and its reward can also be sent to the Imams (Imam Hassan and Imam Hussain); this is their offering (Nazr). 502

Sadaqah & Charity

The "question" of giving the sacrificial animal to the rightful recipient without slaughtering it. 305

If it is an obligatory charity (Sadaqah Wajibah) and the obligation is specifically for slaughtering, then it won't be fulfilled without slaughtering; however, if the time for slaughtering has passed, then give it in charity alive. 306

Nazr (Vow)

If a wealthy person has made one sacrifice obligatory on themselves, and then vows to sacrifice, another one will also become obligatory. However, it won't be obligatory on him just because of purchase. 451

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

कुर्बानी के मांस में से पहले खाएं लेकिन यह रोज़ा नहीं है। 444

ज़कात

जिस व्यक्ति के पास पचास रुपये का सोने का और बीस रुपये का चांदी का आभूषण है। दोनों को मिलाकर वह निसब (न्यूनतम सीमा) बन जाता है; उस पर ज़कात, फितरा और कुर्बानी सब अनिवार्य (वाजिब) हैं। 367

जिसका कर्ज उसकी संपत्ति को घेरे हुए हो, उस पर ज़कात, फितरा और कुर्बानी कुछ भी नहीं है। 367

निसब के मालिक नाबालिग पर न तो स्वयं ज़कात और कुर्बानी अनिवार्य है, न ही अभिभावकों पर उसकी ओर से। 369

मृतक के कर्जदार पर भी ज़कात और कुर्बानी नहीं है। 369

और यदि सामान्य रूप से संबंध का विचार हो, तो उस खूंटे को भी दान (सदक़ा) करना चाहिए जिससे कुर्बानी का जानवर बंधा हुआ था। 578

फ़तह अल-बारी आदि से 'जअल' के दान (तसद्दुक) के कारण का वर्णन। 578

सारांश: यदि कोई व्यक्ति अपना पूरा घर दान कर दे तो अलग बात है, लेकिन हदीस और फ़िक़्ह से रस्सी के दान का आदेश सिद्ध नहीं है। 579

ईसाल-ए-सवाब (पुण्य पहुँचाना)

नफ़्ली (ऐच्छिक) कुर्बानी का भी यही नियम है कि यह एक से अधिक लोगों की ओर से नहीं हो सकती, हालांकि इसे करने वाला इसका पुण्य जिसे चाहे पहुँचा सकता है। 469

कुर्बानी अल्लाह तआला के लिए है। इसका पुण्य जितनों को पहुँचाया जाए, सबको पहुँचेगा। और यदि उन सबने इसकी वसीयत की हो, तो उन सबकी ओर से उनके धन से अलग-अलग कुर्बानी की जाए। 457

कुर्बानी की खाल की रकम से खाना पकवा कर मुहर्रम में भूखों को खिलाना बहुत 502

ज़कात और सदक़ा-ए-फित्र में केवल अनुमति (अबाहत) काफी नहीं है, स्वामित्व का हस्तांतरण (तमलीक) आवश्यक है।

सदक़ा और खैरात

कुर्बानी के जानवर को बिना ज़िबह (वध) किए पात्र को देने का "प्रश्न"।

यदि यह सदक़ा वाजिबा (अनिवार्य दान) है और अनिवार्यता विशेष रूप से वध करने की है, तो वध किए बिना यह पूरा नहीं होगा; हाँ, यदि वध का समय निकल गया हो, तो जीवित ही दान कर दिया जाए।

पृष्ठ 630 का 71

अच्छा और पुण्य का काम है, और इसका पुण्य इमाम हसन और इमाम हुसैन को भी पहुँचाया जा सकता है; यह उनकी नज़र (भेंट) है।

नज़र (मन्नत)

यदि एक धनी व्यक्ति ने स्वयं पर एक कुर्बानी अनिवार्य की है, और वह कुर्बानी की मन्नत मानता है, तो दूसरी भी उस पर अनिवार्य होगी। हालांकि, केवल खरीदारी के कारण यह उस पर अनिवार्य नहीं होगी।

305 306 451

قربانی کے گوشت میں سے پہلے کھائے مگر یہ روزہ نہیں۔ ۴۴۴

زکوۃ

جس شخص کے پاس پچاس روپیہ کا طلائی اور بیس روپیہ کا نقرئی زیور ہے۔ دونوں ملا کر وہ نصاب ہے زکوۃ فطرہ قربانی سب اس پر واجب ہے۔ ۳۶۷

جس کا قرض اس کے مال کو محیط ہو اس پر زکوۃ فطرہ اور قربانی کچھ نہیں۔ ۳۶۷

نابالغ مالک نصاب پر نہ خود زکوۃ و قربانی نہ اس کی طرف سے اولیاء پر۔ ۳۶۹

قرض مردہ والے پر بھی زکوۃ و قربانی نہیں۔ ۳۶۹

اور مطلقاً نسبت کا خیال ہو تو کھونٹا بھی صدقہ کرنا چاہئے جس سے قربانی کا جانور بندھا تھا۔ ۵۷۸

فتح الباری وغیرہ سے تصدق جعل کی وجہ کا بیان۔ ۵۷۸

خلاصہ: آدمی اپنا سارا گھر ہی صدقہ کردے تو اور بات ہے لیکن حدیث وفقہ سے رسی کے تصدق کا حکم ثابت نہیں۔ ۵۷۹

ایصال ثواب

نفلی قربانی کا بھی یہی حکم ہے کہ ایک چند کی طرف سے نہیں ہوسکتی البتہ کرنے والا اس کا ثواب جس کو چاہے پہنچا سکتا ہے۔ ۴۶۹

قربانی اللہ تعالیٰ کے لئے ہے۔ اس کا ثواب جتوں کو پہنچایا سب کو پہنچے گا، اور ان ۴۵۷

سب نے اگر اس کی وصیت کی ہو تو سب کی

طرف سے ان کے مال سے جدا جدا کی جائے۔

چرم قربانی کی رقم کھانا پکوا کر محرم میں

بھوکوں کو کھلانا بہت خوب اور کار ثواب ہے ۵۰۲ اور امامین کریمین کو اس کا ایصال ثواب بھی

ہوسکتا ہے یہ ان کی نذر ہے۔

نذر

مالدار پر ایک قربانی خود واجب کی، اور

قربانی کی منت مانے گا تو دوسری بھی اس پر ۴۵۱ واجب ہوگی البتہ اس پر خریداری کی وجہ

سے واجب نہ ہوگی۔

زکوۃ اور صدقہ فطر میں اباحت کافی ۵۳۲ نہیں تملیک ضروری ہے۔

صدقہ و خیرات

صدقہ کا جانور بلا ذبح مصرف کو ۳۰۵ دینے کا "سوال"

صدقہ واجبہ ہو اور وجوب خاص ذبح کا

تو بے ذبح ادا نہ ہوگا، ہاں ذبح کا وقت ۳۰۶

نکل گیا ہو تو زندہ ہی صدقہ کیا جائے۔

Volume 20

Marriage - Today's Christians kill by strangling as well as by piercing a knife into the throat. (Page 244) - It is forbidden to pass a ruling of adultery without proof. Rather, if they live like husband and wife, testimony can be given of them being husband and wife, and the animal slaughtered by an adulterer is also halal. (Page 252) - Today's Tabarrai Shiites are infidels and apostates. (Page 244)

Expiation - Explanation of some beliefs of the Rafidites of this time. (Page 244) - Issue of expiation for fasting with Tanwiri evidence. (Page 416) - The slaughtered animal of Rafidites is forbidden carrion. (Page 246)

Maintenance - Mention of the beliefs and rulings of contemporary apostates like Necharis and Wahhabis. (Page 246) - Awarding expenses to the plaintiff is against Shariah law. (Page 189) - Explanation of the prohibition of their slaughtered animal and other rulings. (Page 246)

Siyar (Conduct/Travel) - Mention of miscreants of a lesser degree than them and their ruling. (Page 246) - If a Bohra is only an innovator, their slaughtered animal is halal. But if they are an apostate, then it's not. (Page 243) - "Question" regarding the slaughtered animal of today's Jews and Christians. (Page 246) - There is disagreement among scholars regarding today's Christians. (Page 243) - Jews and Christians believe in the divinity of Christ and Uzair; their slaughtered animal is forbidden; the fatwa is based on this and this is stated as the 'Zahir al-Riwayah'. (Page 246) - Most spiritual masters (Mashaikh) declare it forbidden. (Page 243) - "Question and Answer" regarding the slaughtered animal of Qadianis and Wahhabis. (Page 249) - The fatwa is on this and this was stated as 'Zahir al-Riwayah'. (Page 243) - "Question and Answer" regarding meat sent by Deobandis. (Page 249)

I.T. Majlis of Dawat-e-Islami

जिल्द 20

निकाह - आजकल के ईसाई गला घोंटकर भी मार डालते हैं और गले में छुरी घुसाकर भी। (पृष्ठ 244) - बिना प्रमाण के व्यभिचार का निर्णय देना हराम है। बल्कि यदि वे पति-पत्नी की तरह रहते हों, तो उनके पति-पत्नी होने की गवाही दी जा सकती है और व्यभिचारी द्वारा ज़बह किया गया जानवर भी हलाल है। (पृष्ठ 252) - आजकल के तबर्राई शिया काफ़िर और धर्मत्यागी (मुरतद) हैं। (पृष्ठ 244)

कफ़्फ़ारा - इस समय के राफ़िदियों (शियाओं) के कुछ अकीदों का वर्णन। (पृष्ठ 244) - तनवीरी प्रमाण के साथ रोज़े के कफ़्फ़ारे का मसला। (पृष्ठ 416) - राफ़िदियों द्वारा ज़बह किया गया जानवर मुर्दार और हराम है। (पृष्ठ 246)

नफ़क़ा - समय के धर्मत्यागियों जैसे नेचरी और वहाबियों के अकीदों और अहकाम (नियमों) का उल्लेख। (पृष्ठ 246) - वादी को खर्च दिलाना शरीयत के हुक्म के ख़िलाफ़ है। (पृष्ठ 189) - उनके ज़बह किए गए जानवर के हराम होने का वर्णन और अन्य अहकाम। (पृष्ठ 246)

सियर (आचरण/यात्रा) - उनसे कम दर्जे के गुमराहों का ज़िक्र और उनका हुक्म। (पृष्ठ 246) - बोहरा यदि केवल बिदअती हो तो उसका ज़बह किया हुआ हलाल है, और यदि वह मुरतद (धर्मत्यागी) हो तो नहीं। (पृष्ठ 243) - आजकल के यहूदियों और ईसाइयों के ज़बह किए गए जानवरों के बारे में "सवाल"। (पृष्ठ 246) - आजकल के ईसाइयों के बारे में विद्वानों में मतभेद है। (पृष्ठ 243) - यहूदी और ईसाई मसीह और उज़ैर की दिव्यता के कायल हैं, उनका ज़बह किया हुआ हराम है, इसी पर फतवा है और यही 'ज़ाहिर-उर-रिवायह' बताया गया है। (पृष्ठ 246) - अधिकांश मशायख़ इसे हराम कहते हैं। (पृष्ठ 243) - कादियानी और वहाबी के ज़बह किए गए जानवरों के बारे में "सवाल और जवाब"। (पृष्ठ 249) - इसी पर फ़तवा है और इसी को 'ज़ाहिर-उर-रिवायह' बताया गया है। (पृष्ठ 243) - देवबंदी द्वारा भेजे गए मांस के बारे में "सवाल और जवाब"। (पृष्ठ 249)

पृष्ठ 72 / 630

आई.टी. मजलिस दावत-ए-इस्लामी

جلد ۲۰

نکاح - آج کل کے نصاری گلا گھونٹ کر بھی مار ڈالتے ہیں اور گلے میں چھری پیوست کرکے بھی۔ (صفحہ ۲۴۴) - پر بلا ثبوت زناء کا حکم لگانا حرام ہے۔ بلکہ میاں بیوی کی طرح رہتے ہوں تو ان کے میاں بیوی ہونے کی گواہی دی جاسکتی ہے اور زانی کا ذبیحہ بھی حلال ہے۔ (صفحہ ۲۵۲) - آج کل کے شیعہ تبرائی کافر و مرتد ہیں۔ (صفحہ ۲۴۴)

کفارہ - روافض زمانہ کے کچھ عقائد کا بیان۔ (صفحہ ۲۴۴) - مسئلہ کفارہ صوم سے دلیل تنویری۔ (صفحہ ۴۱۶) - روافض کا ذبیحہ مردار حرام ہے۔ (صفحہ ۲۴۶)

نفقہ - مرتدین وقت سے نیچری اور وہابیہ کے عقائد و احکام کا ذکر۔ (صفحہ ۲۴۶) - مدعی کو خرچہ دلانا حکم شرع کے خلاف ہے۔ (صفحہ ۱۸۹) - ان کے ذبیحہ کے حرام ہونے کا بیان اور دیگر احکام۔ (صفحہ ۲۴۶)

سیئر - ان سے کم درجہ کے گمراہوں کا ذکر اور ان کا حکم۔ (صفحہ ۲۴۶) - بوہرہ اگر صرف بدعتی ہو اس کا ذبیحہ حلال ہے۔ اور مرتد ہو تو نہیں۔ (صفحہ ۲۴۳) - آج کل کے یہود و نصاریٰ کا ذبیحہ کا "سوال"۔ (صفحہ ۲۴۶) - آج کل کے نصاریٰ کے بارے میں علماء میں اختلاف ہے۔ (صفحہ ۲۴۳) - یہود و نصاریٰ الوہیت مسیح و عزیر کے قائل ہیں، ان کا ذبیحہ حرام، اسی پر فتویٰ اور یہی ظاہر الروایۃ بتایا گیا۔ (صفحہ ۲۴۶) - اکثر مشائخ اس کو حرام فرماتے ہیں۔ (صفحہ ۲۴۳) - قادیانی اور وہابی کا ذبیحہ کا "سوال و جواب" (صفحہ ۲۴۹) - اسی پر فتویٰ اور اسی کو ظاہر الروایۃ بتایا گیا۔ (صفحہ ۲۴۳) - دیوبندی کے بھیجے ہوئے گوشت سے "سوال و جواب" (صفحہ ۲۴۹)

آئی ٹی مجلسِ دعوتِ اسلامی

Fatawa Rizvia Volume 20

- Page 321: The government ate beef. (Footnote)
- Page 717: What is the ruling on suspending cow sacrifice for the pleasure of non-Muslims?
- Page 717: Sacrifice is obligatory for the wealthy (Sahib-e-Nisab), and stopping it for someone's pleasure is forbidden.
- Page 777: Question regarding expressing consent before authorities for reducing the days of sacrifice.
- Page 378: Ruling on Ghair-Muqallideen, explanation of some of their erroneous issues, and blaming them for reducing sacrifice days for the sake of disbelievers' pleasure.

Partnership (Shirkat) - Page 109: Sharing floodwater will not make one a partner in easements (sharik-e-khaleet), but only a neighbor. - Page 120: Every party and partner has an equal right of pre-emption; any increase or decrease in the partnership share does not affect this right. - Page 146: Among several partners, if one is also an adjacent neighbor, they have no superiority over the others. - Page 197: Question regarding a single partner farming in a joint village without the permission of other partners. - Page 323: If the partnership's trade is according to Sharia, the partnership is permissible; however, selling purchased shares is forbidden. - Page 472: Question regarding performing sacrifice from partnership assets with the permission of the partners.

Right Side Column Subjects: - Page 474: Detailed explanation of the issue of partnership and its five types. - Page 474: Separate details for every case, their rulings, and specific points from books of jurisprudence for each issue. - Page 448: Two cows were purchased jointly and divided into fourteen shares; if individual partnerships were not made for each cow, there is no harm with the consent of both buyers.

Gift (Hiba) - Page 99: If a house is gifted conditional upon compensation (hiba-bil-iwaz), pre-emption will not apply without possession. - Page 99: Pre-emption cannot occur in a pure gift. - Page 99: A gift conditional upon compensation is initially a gift, and after possession, it is a sale. - Page 293: If a disbeliever gifts an abandoned animal to someone after changing their mind, such an animal is permissible for the recipient; it has no relation to 'what is slaughtered for other than Allah'.

Agency (Wakalat) - Page 113: A purchasing agent can be a pre-emptor. - Page 453: Question regarding performing sacrifice on behalf of someone else. - Page 453: Permission from the person on whose behalf the sacrifice is made is necessary, whether explicit or customary. - Page 453: Explanation of various forms of customary permission and the text from Durr al-Mukhtar on this issue.

Lease/Hiring (Ijarah) - Page 203: In the above case, since the first hunter has withdrawn in favor of the second and the landlord has accepted the second, now this one is the lessee.

फतावा रिज़विया जिल्द 20

- पेज 321: सरकार ने गाय का मांस खाया। (हाशिया/फुटनोट)
- पेज 717: गैर-मुस्लिमों की खुशी के लिए गाय की कुर्बानी को रोकना कैसा है?
- पेज 717: कुर्बानी साहिब-ए-निसाब (धनी) पर वाजिब है और किसी की खुशी के लिए इसे बंद करना हराम है।
- पेज 777: कुर्बानी के दिनों में कटौती पर अधिकारियों के सामने सहमति व्यक्त करने का "सवाल"।
- पेज 378: गैर-मुकल्लिदीन का हुक्म, उनके कुछ गलत मसलों का वर्णन, और काफिरों की खुशी के लिए कुर्बानी के दिनों में कमी करने पर उनकी निंदा।

साझेदारी (शिरकत) - पेज 109: बाढ़ के पानी की साझेदारी से कोई 'शारीक-ए-खलीत' (सुविधाओं में भागीदार) नहीं होगा, बल्कि केवल पड़ोसी (जार) माना जाएगा। - पेज 120: प्रत्येक पक्ष और भागीदार को शुफ़ा (अग्रक्रय) का समान अधिकार है; साझेदारी के हिस्से में कमी या वृद्धि का इस अधिकार पर कोई प्रभाव नहीं पड़ता। - पेज 146: अधिकार के कई भागीदारों में, यदि कोई निकटवर्ती पड़ोसी भी है, तो उसे बाकियों पर कोई प्राथमिकता नहीं है। - पेज 197: साझा गाँव में अन्य भागीदारों की अनुमति के बिना किसी एक भागीदार द्वारा खेती करने का "सवाल"। - पेज 323: यदि साझेदारी का वह व्यापार शरीयत के अनुसार है, तो साझेदारी जायज़ है; हालांकि खरीदे गए हिस्सों की बिक्री नाजायज़ है। - पेज 472: भागीदारों की अनुमति से साझेदारी की संपत्ति से कुर्बानी करने पर "सवाल"।

दाहिनी ओर के विषय: - पेज 474: साझेदारी (शिरकत) के मसले का विवरण और इसकी पाँचों किस्मों का वर्णन। - पेज 474: हर सूरत का अलग-अलग विवरण, सभी का हुक्म और फ़िक़ह की किताबों से प्रत्येक मसले का विवरण। - पेज 448: दो गायें साझा रूप से खरीदी गईं और चौदह हिस्से किए गए; यदि दोनों की अलग-अलग साझेदारी नहीं की गई, तो दोनों खरीदारों की सहमति से इसमें कोई हर्ज नहीं है।

उपहार (हिबा) - पेज 99: यदि घर को किसी मुआवज़े की शर्त पर उपहार (हिबा बिल-एवज़) दिया गया हो, तो कब्ज़े के बिना शुफ़ा (अग्रक्रय) लागू नहीं होगा। - पेज 99: शुद्ध उपहार में शुफ़ा नहीं हो सकता। - पेज 99: मुआवज़े की शर्त वाला उपहार शुरू में उपहार है और कब्ज़े के बाद बिक्री (बय)

है। - पेज 293: यदि किसी काफिर ने छोड़े हुए जानवर का इरादा बदलकर किसी को उपहार में दे दिया, तो ऐसा जानवर प्राप्तकर्ता के लिए जायज़ है; इसका 'मा अहिल्ला बिही लि-गैरिल्लाह' (अल्लाह के सिवा किसी और के नाम पर ज़िबह) से कोई संबंध नहीं है।

वकालत (एजेंसी) - पेज 113: खरीदारी का एजेंट (वकील बिल-शिरा) शुफ़ा (अग्रक्रय अधिकार रखने वाला) हो सकता है। - पेज 453: किसी और की तरफ से कुर्बानी करने का "सवाल"। - पेज 453: जिसकी तरफ से कुर्बानी की जाए उसकी अनुमति ज़रूरी है, चाहे वह स्पष्ट हो या प्रथागत (उर्फी)। - पेज 453: प्रथागत अनुमति के विभिन्न रूपों का वर्णन और इस मसले पर 'दुर्र-ए-मुख्तार' का पाठ।

इजारा (किराया/पट्टा) - पेज 203: उपरोक्त स्थिति में जब पहला शिकारी दूसरे के पक्ष में हट गया और ज़मींदार ने दूसरे को स्वीकार कर लिया, तो अब यही पट्टेदार (मुस्ताजिर) है।

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

۳۲۱ | گائے کا گوشت سرکار نے کھایا۔ (حاشیہ) ۷۱۷ | غیر مسلموں کی خوشنودی کے لئے گائے کی قربانی موقوف کرنا کیسا ہے۔ ۷۱۷ | قربانی صاحب نصاب پر واجب ہے اور کسی کی خوشنودی کے لئے بند کرنا حرام ہے۔ ۷۷۷ | قربانی کے ایام کی تخفیف پر حکام کے سامنے اظہار رضا مندی کا "سوال" ۳۷۸ | غیر مقلدین کا حکم، ان کے بعض غلط مسائل کا بیان، اور خوشنودی کفار کے لئے ایام قربانی میں تخفیف پر ان کی ملامت۔

شرکت ۱۰۹ | سیل ماء کے اشتراک سے شریک خلیط نہ ہوگا بلکہ صرف جار قرار دیا جائے گا۔ ۱۲۰ | ہر فریق و شریک برابر کا حق شفعہ رکھتا ہے حصہ شرکت کی کمی بیشی کا اس حق پر اثر نہیں۔ ۱۴۶ | چند شرکاء حق میں اگر جار ملاصق بھی ہے تو اسے ان باقیوں پر کوئی فضیلت نہیں۔ ۱۹۷ | مشترکہ گاؤں میں بے اذن شرکاء کسی ایک شریک کے کاشت کرنے کا "سوال" ۳۲۳ | اگر شرکت کی وہ تجارت بروجہ شرعی ہو تو شرکت جائز، خریدے ہوئے حصوں کی فروخت البتہ ناجائز ہے۔ ۴۷۲ | مال شرکت سے شرکاء کی اجازت سے قربانی کرنے سے "سوال"

دائیں کالم کے مضامین: ۴۷۴ | مسئلہ شرکت کی تفصیل اور اس کی پانچوں قسموں کا بیان۔ ۴۷۴ | ہر صورت کی علیحدہ علیحدہ تفصیل، سب کا حکم اور کتب فقہ سے ہر مسئلہ کا جزئیہ۔ ۴۴۸ | دو گائیں مشترکہ خریدی گئیں اور چودہ حصے کئے گئے، دونوں کی الگ الگ شرکت نہ کی گئی تو دونوں مشتریوں کی رضا سے اس میں کچھ حرج نہیں۔

ہبہ ۹۹ | اگر مکان کو ہبہ بشرط العوض کیا ہو تو قبضہ کے بغیر شفعہ لاگو نہ ہوگا۔ ۹۹ | مجرد ہبہ میں شفعہ نہیں ہو سکتا۔ ۹۹ | ہبہ مشروط بالعوض ابتداء ہبہ بعد قبضہ بیع ہے۔ ۲۹۳ | کافر نے چھوڑے ہوئے جانور کو ارادہ بدل کر کسی کو ہبہ کر دیا تو ایسا جانور موہوب لہ کے لئے جائز، اسے ما اھل بہ لغیر اللہ سے کچھ علاقہ نہیں۔

وکالت ۱۱۳ | وکیل بالشراء شفیع ہو سکتا ہے۔ ۴۵۳ | دوسرے کی طرف سے قربانی کرنے کا "سوال" ۴۵۳ | جس کی طرف سے قربانی ہو اس کی اجازت ضروری ہے خواہ صریحی ہو خواہ عرفی۔ ۴۵۳ | عرفی اجازت کی مختلف صورتوں کا بیان اور اس مسئلہ پر در مختار کی عبارت۔

اجارہ ۲۰۳ | صورت بالا میں جب کہ شکار اول دوسرے کے لئے دستبردار ہو چکا اور زمیندار نے دوسرے کو قبول کر لیا تو اب یہی مستاجر

Volume 20 | Fatawa Razviya

Index Number	Subject / Description (Right Column)	Subject / Description (Left Column)	Page Number
183	After the expiry of the lease period, the landlord can have the land vacated; and if a house has been built or trees planted on it, the land should be vacated, trees cut down, and the debris taken away.	It will be, and the tribute that the landlord takes in the future will have to be paid. A permanent lease is not a binding contract; the contract ends at the end of the year.	205
183	If cutting down trees and demolishing the house causes significant damage to the land, the landlord may take the cut trees and the cleared debris himself after paying for the cost of cutting and the labor for house excavation.	In case of non-payment, the condition of year-by-year increase in rent is illegal, and due to this, the lease becomes void.	209
184	If there is a year-by-year lease agreement, the landlord has the right to remove the tenant at the end of every year.	"Question and Answer" regarding leasing fifteen bighas of land for one thousand rupees for five years and collecting the lease money in advance.	209
185	Details regarding when the owner will pay the price for planting and construction on owned land and when the employee/lessee will pay the price of the land, and the author's preference.	Specific points from Khania, Shami, and Bazazia regarding the issue, and the clarification that no part of the sacrificial animal should be given as wages to the butcher.	255
202	"Question" regarding the landlord taking an offering at the time of land transfer.	Question about the cow slaughterer, tree cutter, wine drinker, and the wages for slaughtering and the	306

Index Number	Subject / Description (Right Column)	Subject / Description (Left Column)	Page Number
		one who slaughters the animal of offering.	
203	It is unlawful for one cultivator to sell land to another, and if the landlord's offering is taken as an increase in the annual rent from another cultivator, it would be permissible; it is taken as a bribe to install another in place of the first. Therefore, it is unlawful.	Wages for slaughtering and cutting are permissible. It is permissible to fix wages in money; it is prohibited to fix wages with the meat of the same animal or even another animal.	307
		Water carriers, barbers, and butchers have no right in the sacrifice; they can be given [meat] in this way, but if given as wages, it is Haram (forbidden).	449

अनुक्रम संख्या	विषय / विवरण (दायाँ कॉलम)	विषय / विवरण (बायाँ कॉलम)	पृष्ठ संख्या
183	पट्टे की अवधि समाप्त होने के बाद ज़मींदार ज़मीन खाली करवा सकता है; और यदि उसमें मकान बनाया गया हो या पेड़ लगाया गया हो, तो ज़मीन खाली करे, पेड़ काट ले और मलबा ले जाए।	होगा, और वह टैक्स जो ज़मींदार भविष्य में लेगा उसे अदा करना होगा। स्थायी पट्टा कोई आवश्यक अनुबंध नहीं है, साल के अंत पर अनुबंध समाप्त हो जाता है।	205
183	यदि पेड़ काटने और मकान गिराने में ज़मीन का अधिक नुकसान हो, तो कटे हुए पेड़ों और मलबे की कीमत, कटाई और घर की खुदाई की मज़दूरी उपलब्ध कराने के बाद अदा करके ज़मींदार वे पेड़ और मलबा खुद ले ले।	भुगतान न होने की स्थिति में लगान में साल-दर-साल वृद्धि की शर्त नाजायज़ है और इसके कारण पट्टा (इजारा) अमान्य हो जाता है।	209
184	यदि साल-दर-साल का पट्टा हो, तो हर साल के अंत पर ज़मींदार को अलग करने का अधिकार है।	पंद्रह बीघा ज़मीन एक हज़ार रुपये पर पाँच साल के लिए पट्टे पर देने और पट्टे की राशि अग्रिम वसूल करने का "सवाल-जवाब"।	209
185	इस बात का विवरण कि स्वामित्व वाली भूमि पर वृक्षारोपण और निर्माण पर मालिक कब कीमत देगा और कब किरायेदार ज़मीन की कीमत देगा, और लेखक की वरीयता।	खानिया, शामी और बज़ाज़िया से समस्या का विवरण और इस बात का स्पष्टीकरण कि कुर्बानी का कोई भी हिस्सा कसाई की मज़दूरी में न दिया जाए।	255
202			306

अनुक्रम संख्या	विषय / विवरण (दायाँ कॉलम)	विषय / विवरण (बायाँ कॉलम)	पृष्ठ संख्या
		गाय ज़िबह करने वाले, पेड़ काटने वाले, शराब पीने वाले और ज़िबह की मज़दूरी तथा चढ़ावे का जानवर ज़िबह करने वाले के बारे में सवाल।	
	ज़मीन हस्तांतरण के समय ज़मींदार द्वारा "नज़राना" (भेंट) लेने का "सवाल"।		
203	एक काश्तकार (किसान) का दूसरे काश्तकार को ज़मीन बेचना नाजायज़ है; और ज़मींदार का नज़राना यदि दूसरे काश्तकार से साल के दौरान लगान में वृद्धि के रूप में लिया जाता तो जायज़ होता, यह दूसरे को पहले के स्थान पर स्थापित करने के लिए रिश्वत के रूप में लिया जाता है। इसलिए यह नाजायज़ है।	ज़िबह करने और काटने की मज़दूरी जायज़ है। पैसों से मज़दूरी तय करना जायज़ है, उसी जानवर या किसी अन्य जानवर के मांस से मज़दूरी तय करना मना है।	307
		भिश्ती (पानी भरने वाले), नाई और कसाई का कुर्बानी में कोई हक नहीं है, उन्हें वैसे ही दे सकते हैं, लेकिन मज़दूरी में दिया तो हराम है।	449

اشاریہ نمبر	مضمون / تفصیل (دایاں کالم)	مضمون / تفصیل (بایاں کالم)	صفحہ نمبر
۱۸۳	اجارہ کی مدت تمام ہونے کے بعد زمیندار زمین خالی کرا سکتا ہے اور اس میں مکان بنایا یا درخت لگایا ہو تو زمین خالی کرے، درخت کاٹ لے اور ملبہ لے جائے۔	ہوگا، اور خراج جو زمیندار آئندہ لے گا اس کو ادا کرنا ہوگا۔ دوامی پٹہ کوئی عقد لازم نہیں ، سال تمام پر عقد ختم ہو جاتا ہے۔	۲۰۵
۱۸۳	درخت کٹنے اور مکان اکھاڑنے میں زمین کا زیادہ نقصان ہو تو کٹے ہوئے درخت اور اجڑے ہوئے ملبہ کی قیمت کٹائی اور گھر کھدائی کی مزدوری مہیا کرنے کے بعد ادا کر کے وہ درخت اور ملبہ زمیندار خود لے لے۔	عدم ادائیگی کی صورت میں لگان میں سال بسال اضافہ کی شرط ناجائز اور اس کی وجہ سے اجارہ فاسد ہے۔	۲۰۹
۱۸۴	سال بسال کا پتہ ہوتا ہو تو ہر سال کے ختم پر زمیندار کو علیحدہ کرنے کا حق ہے۔	پندرہ بیگھ اراضی ہزار روپیہ پر پانچ سال تک اجارہ دینے اور زرِ اجارہ پیشگی وصول کرنے کا "سوال وجواب"	۲۰۹
۱۸۵		خانیہ، شامی اور بزازیہ سے مسئلہ کا جزئیہ اور اس امر	۲۵۵

اشاریہ نمبر	مضمون / تفصیل (دایاں کالم)	صفحہ نمبر	مضمون / تفصیل (بایاں کالم)
	اس امر کی تفصیل کہ ارض مملوکہ میں غرس و بنا پر کب مالک قیمت دے گا اور کب اجیر زمین کی قیمت دے گا، اور مصنف کی ترجیح۔		کی تصریح کہ قربانی کا کوئی حصہ قصاب کی اجرت میں نہ دے۔
۲۰۲	منتقلی زمین کے وقت زمیندار کے نذرانہ لینے کا "سوال"	۳۰۶	ذابح بقر اور قاطع شجر اور شارب خمر اور ذبح کی اجرت اور چڑھاوے کا جانور ذبح کرنیوالے کے بارے میں سوال۔
۲۰۳	ایک کاشتکار کا دوسرے کاشتکار کے ہاتھ زمین بیچنا ناجائز ہے اور زمیندار کا نذرانہ اگر دوسرے کاشتکار سے سال دوران کی اجرت میں اضافہ کے طور پر لیا جاتا تو جائز ہوتا دوسرے کو پہلے کی جگہ قائم کرنے کی رشوت کے طور پر لیا جاتا ہے۔ اس لئے ناجائز ہے۔	۳۰۷	ذبح اور قطع کی اجرت جائز ہے۔ پیسوں سے اجرت مقرر کرنا جائز اسی جانور بلکہ دوسرے جانور کے گوشت سے اجرت مقرر کرنا منع ہے۔
		۴۴۹	سقے، حجام اور قصاب کا قربانی میں کوئی حق نہیں یوں دے سکتے ہیں ، اجرت میں دیا تو حرام ہوا۔

	Question and answer regarding giving the price of the sacrificial animal's skin as salary to teachers.	**496**	**Sales**
99	Objection to giving the amount of sacrificial hide as salary to teachers, that it is given as their wage which cannot be paid from Zakat.	497	Gift with exchange is like that in the beginning and in the end.
115	It is not permissible to give hide as wages.	560	The sale of property forcibly auctioned by courts is legally a 'Bay-e-Fuzuli' (unauthorized sale). If the owner dies without permission, the sale is void. In such a case, the right of pre-emption is not established.
122	The wages for butchering the meat can be offset against the price of the Aqiqah hide.	586	After sale, the sold item leaves the ownership of the seller and enters the ownership of the buyer.

Usurpation (Ghasab)

124			**"Question" regarding sale and exchange to a distant neighbor instead of an adjacent one.**
124	Summary of ruling: A cultivator has no hereditary right in owned village lands, and to remain in forced possession is harmful and unjust.	189	An adjacent neighbor has the right of pre-emption; whether one sells to or exchanges with a distant neighbor, the intent/ meaning matters.
124	If one cultivates shared land without the refusal or permission of partners, and the land is damaged, they are a usurper. In this case,	198	Exchanging wealth for wealth in essence is a sale.

124

"Question" regarding sale and exchange to a distant neighbor instead of an adjacent one.

neither compensation for damage nor rent is due.

280 A usurped animal becomes Halal by slaughter, but the slaughterer becomes a sinner for disposing of someone else's property.

288 After disposing of a usurped item, if it is impossible to return it, the owner can only take compensation.

289 Keeping another's animal in one's possession is usurpation; exchanging it with a daughter's cow is prohibited. And the sacrifice of the exchanged animal is prohibited. Its slaughter is prohibited. However, if the girl takes compensation for her animal from her father, the sacrifice will be fulfilled on behalf of the father.

290 "Question" regarding buying meat from non-Muslims.

291 Also, the issue of buying meat from an infidel.

446 Meat should not be bought even by lawful means from despicable people.

कुर्बानी की खाल की कीमत
शिक्षकों के वेतन में देने के बारे में सवाल और जवाब। ४९६ **बिक्री (बुयू)**

शिक्षकों के वेतन के रूप में कुर्बानी की खाल की राशि देने पर आपत्ति कि यह उनके वेतन के रूप में दी जाती है जिसे ज़कात से अदा नहीं किया जा सकता। ९१ ४९७ बदले के साथ उपहार शुरू और अंत में हर तरह से वैसा ही है।

अदालतों द्वारा जबरन नीलाम की गई संपत्ति की बिक्री शरीयत के अनुसार 'बय-ए-फुज़ुली' (अनधिकृत बिक्री) है। यदि मालिक बिना अनुमति के मर जाता है, तो बिक्री शून्य है। ऐसी स्थिति में शुफ़ा (पूर्व-क्रय) का अधिकार स्थापित नहीं होता है। ११५ मजदूरी में खाल देना जायज़ नहीं है। ५६०

मांस बनाने की मजदूरी को अक़ीक़ा की खाल की कीमत में समायोजित किया जा सकता है। १२२ ५८९ बिक्री के बाद, बेची गई वस्तु विक्रेता के स्वामित्व से निकलकर खरीदार के स्वामित्व में प्रवेश करती है।

ग़सब (अपहरण/अतिक्रमण)

१२४

एक आसन्न पड़ोसी के बजाय दूर के पड़ोसी के साथ बिक्री और विनिमय का "प्रश्न"।

आदेश का सारांश: स्वामित्व वाले ग्रामीण क्षेत्रों में किसान का कोई वंशानुगत अधिकार नहीं है और उस पर जबरन कब्जा बनाए रखना नुकसानदेह और अन्याय है। १२४ १८९ एक आसन्न पड़ोसी को शुफ़ा का अधिकार प्राप्त है; चाहे कोई दूर के पड़ोसी के साथ

१२४

एक आसन्न पड़ोसी के बजाय दूर के पड़ोसी के साथ बिक्री और विनिमय का "प्रश्न"।

बिक्री करे या विनिमय, अर्थ/उद्देश्य ही मान्य है।

१२४ यदि भागीदारों के इनकार या अनुमति के बिना स्वयं खेती की जाए और यदि भूमि को नुकसान पहुँचता है, तो वह ग़ासिब (अतिक्रमणकारी) है। इस स्थिति में न तो भूमि के नुकसान का हर्जाना और न ही कोई लगान देय है।

१९८ धन को धन से बदलना ही वास्तव में बिक्री है।

२८० छीना हुआ जानवर वध करने से हलाल हो जाएगा लेकिन दूसरे की संपत्ति का उपयोग करने के कारण वध करने वाला गुनहगार होगा।

२९० गैर-मुसलमानों से मांस खरीदने का "प्रश्न"।

२८८ छीनी गई वस्तु का उपयोग करने के बाद उसे वापस करना असंभव हो, तो मालिक केवल हर्जाना ले सकता है।

२९१ वही, काफ़िर से मांस खरीदने का मसला।

२८९ दूसरे का जानवर अपने अधिकार में रखना ग़सब है, उसे बेटी की गाय से बदलना हराम है। और बदले हुए जानवर की कुर्बानी हराम है। उसका वध करना हराम है। हालाँकि, यदि लड़की अपने जानवर का मुआवजा अपने पिता से ले लेती है, तो पिता की ओर से कुर्बानी पूरी हो जाएगी।

४४६ घृणित लोगों से वैध तरीके से भी मांस नहीं खरीदना चाहिए।

पृष्ठ ७५/६३०

قربانی کی کھال کی قیمت تنخواہ

مدرسین میں دینے کا سوال و جواب، ۴۹۶

چرم قربانی کی رقم تنخواہ مدرسین میں دینے پر اعتراض کہ وہ اپنی اجرت میں دیتا ہے جو زکوٰۃ سے ادا نہیں کی جاسکتی۔ ۴۹۷ ۹۹

اجرت میں کھال دینا جائز نہیں۔ ۵۶۰ ۱۱۵

گوشت بنانے کی اجرت چرم عقیقہ کے دام میں مجرا کرسکتا ہے۔ ۵۸۶ ۱۲۲

غصب

جارِ ملاصق کے بجائے

جارِ بعید کے ہاتھ بیع اور

تبادلہ کا "سوال" ۱۲۴

۱۸۹ ۱۲۴

بیوع

ہبہ بالعوض ابتداء اور انتہاء ہر طرح ہے۔

کچہریوں کی طرف سے جبرانیلام کی ہوئی جائداد کی بیع شرعاً بیع فضولی ہے اگر مالک بے اجازت مر گیا تو بیع باطل۔ ایسی صورت میں حق شفعہ ثابت نہیں۔

بیع کے بعد مبیع بالغ کی ملک سے نکل کر مشتری کی ملک میں داخل ہوجاتی ہے۔

جارِ ملاصق کے بجائے جارِ بعید کے ہاتھ بیع اور تبادلہ کا "سوال"

۱۲۴

جار ملاصق کو حق شفعہ پہنچتا ہے جار بعید کے ساتھ بیع کرے یا تبادلہ کہ اعتبار معانی کا ہے۔

خلاصہ حکم دیہات مملوکہ کی زمین میں کاشتکار کو کوئی حق موروثی نہیں اور اس پر جبراً قابض رہنا ضرر و ظلم ہے۔

اگر شرکاء کے رد یا اذن کے بغیر از خود کاشت کرلی تو اگر زمین کو نقصان پہنچا غاصب ہے اس صورت میں نہ زمین کے نقصان کا تاوان نہ لگان کچھ نہیں۔ ۱۹۸ ۱۲۴

مال کا مال سے بدلنا معنیٰ بیع ہے۔

غصب کا جانور ذبح سے حلال ہوگا مگر ملک غیر میں تصرف کرنے کی وجہ سے ذابح گنہگار ہوا۔ ۲۹۰ ۲۸۰

غیر مسلموں سے گوشت خریدنے کا "سوال"

مغصوب میں تصرف کے بعد اس کا لوٹانا ناممکن ہو مالک صرف تاوان لے سکتا ہے۔ ۲۹۱ ۲۸۸

ایضاً مسئلہ شراء اللحم من الکافر،

دوسرے کا جانور اپنے تصرف میں رکھنا غصب ہے، اس کو بیٹی کی گائے سے بدلنا حرام۔ اور بدلے ہوئے جانور کی قربانی حرام۔ اس کا ذبح کرنا حرام۔ البتہ لڑکی اپنے جانور کا معاوضہ اگر باپ سے لے لے تو باپ کی طرف سے قربانی ادا ہو جائیگی۔ ۴۴۶ ۲۸۹

قابلِ نفرت لوگوں سے حلال طریقے پر بھی گوشت خریدنا نہیں چاہئے۔

Fatawa-e-Razviya Volume 20

- Spending on the building of a religious madrasa is permissible. | 496 | In exchange for this increased rent, he may take what he receives in the name of litigation costs. | 191
- Interest is forbidden. | 496 | The general rule regarding when one can take in the name of costs and when not. | 192
- **Waqf (Endowment)** | | Cultivation is permissible with the permission of other partners. And as long as it is not specified that rent will not be taken, it is obligatory to pay rent for the partners' share as well. | 197
- The rent of a building endowed to a madrasa can be spent on education. | 496 | **Shahadat (Testimony)**
- Question and answer regarding buying religious books from the proceeds of sacrificial skins and keeping them in a library. | 503 | The pre-emptor (shafi') clarified that he became aware only at the time of formal demand (talab-e-ishhad) and demanded it then; the pre-emptor doesn't need separate testimony for immediate demand (talab-e-muwathabat), his word under oath will be credible. | 130
- **Sulh (Reconciliation)** | | In this case, the buyer claims knowledge was gained in the past and the pre-emptor denies it, so the burden of testimony is on the buyer. | 130
- Reconciliation on an incorrect type of condition in the purchase of meat is impermissible. | 283 | Where the pre-emptor has already stated the time of immediate demand to be before the formal demand, testimony is necessary. | 136
- **Kasb (Occupation/Earning)** | | The buyer denies ownership of the pre-empting property and claims acceptance of pre-emption. Both presented witnesses. What will be the Shariah ruling? | 149
- The profession of a butcher is permissible. | 252 | If witnesses of ownership of the pre-empting property did not testify in such a way that ownership preceded the sale and continues until now, the testimony is unacceptable and pre-emption is voided. | 149
- **Lagaan (Rent/Land Tax)** | | The words of the witnesses for acceptance of pre-emption are correct; if they are just, then acceptance of pre-emption is established and pre-emption is voided. Conversely, witnesses for non-acceptance are rejected as they are witnesses to a negative. | 150

- If a farmer is silent on a rent increase and does not leave the land, then legally that same rent is obligatory for him. | 189 | Criticism of the pre-emptor's witnesses. | 154
- If the rent rate increased on its own and despite refusal, the farmer continued to cultivate, then the increased rent is obligatory for him. | 190

फतावा-ए-रजविया जिल्द २०

- मदरसा दीनिया की इमारत में खर्च करना जायज है। | ४९६ | वह इस बढ़े हुए लगान के बदले मुकदमे के खर्च के नाम पर जो मिले ले सकता है। | १९१
- ब्याज हराम है। | ४९६ | इसका सामान्य नियम कि कब खर्च के नाम पर ले सकता है और कब नहीं। | १९२
- **वक़्फ़ (बंदोबस्ती)** | | अन्य साझेदारों की अनुमति से खेती करना जायज है। और जब तक यह स्पष्ट न हो कि लगान नहीं लिया जाएगा, साझेदारों के हिस्से का भी लगान देना वाजिब है। | १९७
- मदरसा पर वक़्फ़ की गई इमारत का किराया शिक्षा में खर्च कर सकते हैं। | ४९६ | **शहादत (गवाही/साक्ष्य)**
- क़ुरबानी की खालों की रक़म से दीनी किताबें खरीदकर पुस्तकालय में रखने का सवाल-जवाब। | ५०३ | शफ़ी ने स्पष्ट कर दिया कि तलब-ए-इशहाद (औपचारिक माँग) के समय ही मुझे पता चला और उसी समय माँग की, तो शफ़ी को तलब-ए-मुवाथ़बत (त्वरित माँग) के लिए अलग से गवाही की ज़रूरत नहीं, उसका बयान ही शपथ के साथ विश्वसनीय होगा। | १३०
- **सुलह (समझौता)** | | इस स्थिति में खरीदार अतीत में ज्ञान होने का दावा करता है और शफ़ी इससे इनकार करता है, तो गवाही का भार खरीदार पर है। | १३०
- मांस की खरीदारी में गलत प्रकार की शर्त पर सुलह नाजायज है। | २८३ | जहाँ शफ़ी तलब-ए-मुवाथ़बत का समय तलब-ए-इशहाद से पहले बता चुका हो, वहाँ गवाही ज़रूरी है। | १३६
- **कसब (पेशा/जीविका)** | | खरीदार ज़मीन के स्वामित्व का इनकार करता है और शुफ़ा (अग्रक्रयाधिकार) स्वीकार करने का दावा करता है। दोनों ने गवाह पेश किए। शरई हुक्म क्या होगा? | १४९
- कसाई का पेशा जायज है। | २५२ | यदि ज़मीन के स्वामित्व के गवाहों ने इस तरह गवाही न दी हो कि ज़मीन पर स्वामित्व बिक्री से पहले था और अब तक जारी है, तो यह गवाही अस्वीकार्य है और शुफ़ा समाप्त हो जाता है। | १४९
- **लगान (किराया/भू-राजस्व)** | | शुफ़ा स्वीकार करने के गवाहों के शब्द सही हैं; यदि वे न्यायप्रिय हों तो शुफ़ा की स्वीकृति सिद्ध हो जाती है और शुफ़ा समाप्त हो जाता है। इसके विपरीत, शुफ़ा न स्वीकार करने के गवाह अस्वीकार्य हैं क्योंकि वे 'न होने' के गवाह हैं। | १५०

- लगान में बढ़ोतरी पर किसान खामोश रहे और जमीन न छोड़े, तो शरई तौर पर वही लगान उस पर लाज़िम है। | १८९ | शफ़ी के गवाहों पर आलोचना। | १५४
- खुद ही लगान की दर बढ़ गई हो और इनकार के बावजूद किसान खेती करता रहे, तो बढ़ा हुआ लगान उस पर लाज़िम है। | १९०

पेज ७७/६३०

- مدرسہ دینیہ کی عمارت میں صرف کرنا جائز ہے۔ | ۴۹۶ | اس اضافہ شدہ لگان کے بدلے مقدمہ کے خرچہ کے نام سے جو ملے لے سکتا ہے۔ | ۱۹۱
- سود حرام ہے۔ | ۴۹۶ | اس کا قاعدہ کلیہ کہ کب خرچہ کے نام سے لے سکتا ہے اور کب نہیں۔ | ۱۹۲
- **وقف** | | باجازت دیگر شرکاء کاشت جائز ہے۔ اور جب تک تصریح نہ ہو کہ لگان نہ لیا جائے گا شرکاء کے حصہ کا بھی لگان دینا واجب ہے۔ | ۱۹۷
- جو عمارت مدرسہ پر وقف کی اس کا کرایہ تعلیم میں صرف کر سکتے ہیں۔ | ۴۹۶ | **شہادت**
- چرمِ قربانی کی رقم سے دینی کتابیں خرید کر کتب خانہ میں رکھنے کا سوال وجواب۔ | ۵۰۳ | شفیع نے تصریح کر دی کہ طلبِ اشہاد کے وقت ہی مجھے علم ہوا اور اسی وقت طلب کی تو شفیع کو طلبِ مواثبت کے لئے جداگانہ گواہی کی ضرورت نہیں، اس کا قول ہی حلف کے ساتھ معتبر ہو گا۔ | ۱۳۰
- **صلح** | | اس صورت میں مشتری حصولِ علم فی الماضی کا مدعی ہے اور شفیع منکر، تو گواہی مشتری کے ذمہ ہے۔ | ۱۳۰
- گوشت کی خریداری میں غلط قسم کی شرط پر صلح ناجائز ہے۔ | ۲۸۳ | جہاں شفیع طلبِ مواثبت کا زمانہ طلبِ اشہاد سے پہلے بتا چکا ہو وہاں گواہی ضروری ہے۔ | ۱۳۶
- **کسب** | | مشتری دار مشفوع بہا کے منکر ملکیت، اور تسلیمِ شفعہ کی مدعی ہے۔ دونوں نے گواہ پیش کئے۔ شرعی حکم کیا ہو گا۔ | ۱۴۹

- قصاب کا پیشہ جائز ہے۔ | ۲۵۲ | دار مشفوعہ بہا کی ملکیت کے گواہوں نے اگر گواہی اس طرح نہ دی ہو کہ دارِ مشفوع بہا پر ملکیت بیع سے پہلے اور مستمر الی الآن ہے۔ تو یہ گواہی نامقبول اور شفعہ ساقط ہے۔ | ۱۴۹
- **لگان** | | تسلیمِ شفعہ کے گواہوں کے الفاظ صحیح ہیں، اگر عادل ہوں تو تسلیمِ شفعہ ثابت اور شفعہ ساقط اس کے مقابلہ میں عدمِ تسلیم شفعہ کے گواہ نامقبول کہ وہ عدم کے گواہ ہیں۔ | ۱۵۰
- اضافہ لگان پر کاشتکار خاموش ہے اور زمین نہ چھوڑے تو شرعاً وہی لگان اس پر لازم ہے۔ | ۱۸۹ | شفیع کے گواہوں پر تنقید۔ | ۱۵۴
- خود ہی لگان کی شرح بڑھ گئی ہو اور انکار کے باوجود کاشت کار کاشت کرتا رہا تو بڑھی ہوئی لگان اس پر لازم ہے۔ | ۱۹۰

Judgement and Lawsuit (Qada wa Da'wa) - Page 152: Testimony is required from the preemptor's (Shafi's) witnesses to prove that the property subject to preemption (Mashfu' biha) was in the preemptor's ownership from before the sale until now. If not, the defendant must take an oath; if they refuse, preemption is established. - Page 113: If a person refused to buy before the sale but later filed a preemption claim, the claim is valid. - Page 176: The Qadi (Judge) possesses general authority. - Page 120: If one of the partners files a preemption claim and others do not object, the entire property will be awarded to that partner. In case of objection, the property will be divided among all.

Prohibition and Permissibility (Hazr o Ibahat) - Page 120: No matter the extent of partnership, a claim for preemption of the entire sold property is necessary, otherwise the claim will be dismissed. - Page 193: One should not adopt a name that brings infamy, as Sharia commands avoiding both bad deeds and bad names. - Page 126: If the 'request for witness' (Talab-e-Ishhad) has been made with just witnesses, there are three scenarios for the 'request for immediate claim' (Talab-e-Muwathiba): (1) If the preemptor states the time of the immediate claim was before the request for witness, it cannot be proven without evidence. - Page 196: Telling lies is prohibited (Haram). - Page 127: He who makes a claim contrary to the original status is responsible for proving the claim with evidence. - Page 196: To recover one's right or to ward off oppression from oneself, one may use ambiguous language if speaking the truth would cause harm. - Page 127: If someone claims ownership of something for a past period when they are not the current owner, it is not acceptable without evidence. - Page 197: If the harm of speaking the truth exceeds the mischief of lying, then lying out of necessity is permitted. - Page 127: Wherever scholars' texts state that the 'immediate claim' (Talab-e-Muwathibat) is not established without evidence, it refers to this specific scenario. - Page 206: Non-payment of fixed revenue is oppression and a sin. - Page 128: If 'request for witness' is not proven by evidence, or if it is proven and the preemptor claims the 'immediate claim' occurred at an earlier time, in both cases, the preemptor can ask the buyer to take an oath saying, "By Allah, I do not know that the claimant made an immediate claim." - Page 213: Slaughtering at night is 'Makruh Tanzihi' (disliked but not sinful), and in case of necessity, there is no dislike. - Page 135: Neither the absolute attribution of the request to the past makes the preemptor a claimant, nor is it sufficient to simply say, "I made the request upon gaining knowledge." - Page 213: The dislike is in the act

itself. If the slaughter is performed correctly, there is no dislike in the slaughtered animal (the meat).

न्याय और मुक़दमा (क़ज़ा ओ दावा) - पृष्ठ १५२: शफ़ी (पड़ोसी/साझेदार) के गवाहों की आवश्यकता है जो यह साबित करें कि बिक्री से पहले से अब तक बिक्री वाली जायदाद शफ़ी के स्वामित्व में है। यदि ऐसा न हो, तो प्रतिवादी की शपथ ली जाएगी; यदि वे शपथ से इनकार करते हैं, तो शुफ़ा (पूर्व-क्रय अधिकार) साबित हो जाएगा। - पृष्ठ ११३: यदि किसी ने बिक्री से पहले खरीदने से इनकार कर दिया और बाद में शुफ़ा का दावा किया, तो दावा सही है। - पृष्ठ १७६: क़ाज़ी को सामान्य अधिकार (विलायत-ए-आममा) प्राप्त है। - पृष्ठ १२०: यदि साझेदारों में से किसी ने शुफ़ा का दावा किया और दूसरों ने कोई विरोध नहीं किया, तो पूरी संपत्ति उसी साझेदार को दे दी जाएगी। विरोध की स्थिति में संपत्ति सब में विभाजित होगी।

निषेध और अनुमति (हज़्र ओ इबाहत) - पृष्ठ १२०: साझेदारी चाहे कितनी भी हो, पूरी बेची गई संपत्ति के लिए शुफ़ा का दावा करना आवश्यक है, अन्यथा दावा समाप्त हो जाएगा। - पृष्ठ १९३: ऐसे नाम से न बुलाएँ जिससे बदनामी हो, क्योंकि शरीयत में बुरे काम और बुरे नाम दोनों से बचने का आदेश है। - पृष्ठ १२६: यदि न्यायसंगत गवाहों द्वारा 'तलब-ए-इशहाद' की जा चुकी हो, तो 'तलब-ए-मुवासाबा' (तत्काल दावा) की तीन स्थितियाँ हैं: (१) यदि शफ़ी 'तलब-ए-मुवासाबा' का समय 'तलब-ए-इशहाद' से पहले बताता है, तो उसका प्रमाण बिना गवाहों के नहीं होगा। - पृष्ठ १९६: झूठ बोलना हराम (प्रतिबंधित) है। - पृष्ठ १२७: जो मूल स्थिति के विपरीत दावा करता है, उसे प्रमाण के साथ दावा सिद्ध करने की जिम्मेदारी उसी की है। - पृष्ठ १९६: अपना अधिकार प्राप्त करने और स्वयं पर होने वाले जुल्म को रोकने के लिए गोलमोल बात कही जा सकती है जब सच बोलने में नुकसान हो। - पृष्ठ १२७: जिस चीज़ का वर्तमान में कोई मालिक न हो, बीते समय के लिए उसका दावा बिना प्रमाण के स्वीकार्य नहीं है। - पृष्ठ १९७: यदि सच बोलने का नुकसान झूठ बोलने की बुराई से बढ़ जाए, तो मजबूरी में झूठ बोलने की अनुमति है। - पृष्ठ १२७: विद्वानों के ग्रंथों में जहाँ कहीं भी यह स्पष्टीकरण है कि 'तलब-ए-मुवासाबात' बिना गवाहों के साबित नहीं होती, उसका अर्थ यही स्थिति है। - पृष्ठ २०६: निर्धारित राजस्व (मालगुज़ारी) का भुगतान न करना जुल्म और पाप है। - पृष्ठ १२८: यदि 'तलब-ए-इशहाद' गवाहों से साबित न हो, या साबित हो और शफ़ी पिछले समय में 'तलब-ए-मुवासाबत' का दावा करता हो, तो इन दोनों स्थितियों में शफ़ी चाहे तो खरीदार से शपथ ले सकता है कि "अल्लाह की कसम, मुझे नहीं पता कि दावेदार ने तलब-ए-मुवासाबत की है।" - पृष्ठ २१३: रात में जानवरों का ज़बह करना 'मक़रूहे तनज़ीही' (अप्रिय) है, और ज़रूरत के समय कोई आपत्ति नहीं है। - पृष्ठ १३५:

न तो बीते समय की तलब का पूर्ण रूप से आरोपण शफ़ी को दावेदार बना देगा, और न ही केवल इतना कहना काफी है कि "मैंने जानकारी मिलते ही तलब की।" - पृष्ठ २१३: नापसंदगी केवल उस कार्य (रात में ज़बह करने) में है। यदि सही तरीके से ज़बह हो जाए, तो ज़बीहा (मांस) में कोई बुराई नहीं है।

पृष्ठ ७८ / ६३०

قضا و دعویٰ - صفحہ ۱۵۲: شفیع کے گواہوں کی ضرورت ہے جو یہ ثابت کریں کہ بیع کے قبل سے اب تک دار مشفوع بہا شفیع کی ملک ہیں یہ نہ ہو تو مدعی علیہا کی قسم وہ قسم سے انکار کرے تو شفعہ ثابت۔ - صفحہ ۱۱۳: بیع کے پہلے خریدنے سے انکار کیا اور بعد میں دعویٰ شفعہ کیا دعویٰ صحیح ہے۔ - صفحہ ۱۷۶: قاضی کو ولایت عامہ حاصل ہے۔ - صفحہ ۱۲۰: شرکاء میں سے کسی نے دعویٰ شفعہ کیا اور دوسروں نے مزاحمت نہ کی تو پوری جائداد اسی شریک کو دلا دی جائے گی، اور مزاحمت کی صورت میں جائداد کی سب تقسیم ہوگی۔

حظر و اباحت - صفحہ ۱۲۰: شرکت خواہ کتنی ہی ہو کل مبیعہ کے حق شفعہ کا دعویٰ ضرور ہے۔ ورنہ دعویٰ ساقط ہو جائیگا۔ - صفحہ ۱۹۳: ایسے نام سے جس میں بدنامی ہو نہ لے کہ شریعت میں برے کام اور برے نام دونوں سے بچنے کا حکم ہے۔ - صفحہ ۱۲۶: طلب اشہاد بینہ عادلہ سے ہو چکی ہو تو طلب مواثبہ کی تین صورتیں ہیں: (۱) اگر شفیع طلب مواثبت کا وقت طلب اشہاد سے پہلے بتائے تو اس کا ثبوت بے بینہ نہ ہوگا۔ - صفحہ ۱۹۶: جھوٹ بولنا حرام ہے۔ - صفحہ ۱۲۷: جو اصل کے خلاف دعویٰ کرے دلیل سے دعویٰ ثابت کرنا اس کی ذمہ داری ہے۔ - صفحہ ۱۹۶: اپنا حق وصول کرنے اور اپنے سے ظلم دفع کرنے کے لئے پہلودار بات کہہ سکتے ہیں جبکہ صدق میں مضرت ہو۔ - صفحہ ۱۲۷: جس چیز کے استناف کافی الحال مالک نہ ہو گزرے زمانے میں اس کا دعویٰ کرے تو بے بینہ مقبول نہیں۔ - صفحہ ۱۹۷: صدق کا مفسدہ کذب سے بڑھ جائے تو مجبوری کذب کی بھی اجازت ہے۔ - صفحہ ۱۲۷: عبارت علماء میں جہاں جہاں یہ تصریحات ہیں کہ طلب مواثبت بے بینہ کے ثابت نہیں اس کا مطلب یہی صورت ہے۔ - صفحہ ۲۰۶: مقرر مالگزاری کا ادانہ کرنا ظلم و گناہ ہے۔ - صفحہ ۱۲۸: طلب اشہاد بینہ سے ثابت نہ ہو، یا ثابت ہو

اور شفیع طلب مواثبت کا زمانہ مقدم میں دعویٰ کرتا ہو، ان دونوں صورتوں میں شفیع چاہے تو مشتری سے حلف لے لے کہ واللہ مجھے معلوم نہیں کہ مدعی نے طلب مواثبت کی ہے۔ - صفحہ ۲۱۳: رات کا ذبیحہ مکروہ تنزیہی ہے اور ضرورت کے وقت کوئی کراہت نہیں۔ - صفحہ ۱۳۵: نہ تو مطلقاً اضافت طلب بزمان ماضی شفیع کو مدعی کردے گی، نہ صرف اتنا کہنا کافی کہ میں نے بمجرد علم طلب کی۔ - صفحہ ۲۱۳: کراہت بھی اس فعل میں ہے۔ صحیح ذبح ہو جائے تو ذبیحہ میں کوئی کراہت نہیں۔

Fatawa Rizvia Volume 20

216: It is Sunnah for both the slaughterer and the animal to face the Qibla. 225: Slaughtering with a sickle is as disliked (Makruh) as with a blunt knife. 225: In case of necessity, slaughtering with it is also permissible. 225: Detaching the head or skinning the animal before it cools down is a form of torture without any benefit. 225: Consumption of such a slaughtered animal is Halal in any case. 233: Mention of those seven organs of a slaughtered animal whose consumption is forbidden (Haram). 241: Eating a separated limb of any animal except fish and locust is Haram. 253: Dividing sacrificial meat into three parts is a recommended act (Mustahabb); one can eat the entire meat themselves, however, giving this meat to non-Muslims here is not permissible. 256: A goat kid raised on dog's milk is Halal without hesitation if a significant period has passed since it stopped suckling. Even if it is made Halal after abstaining from that milk for just a few days within that period, it is still Halal. 256: If slaughtered in that state (while nursing), eating it is Makruh. 261: Muslims should not take sweets offered to idols. 261: Taking such sweets is a form of humiliation and also consumption according to the wishes of the infidels. 261: However, eating such animals is against their wish. But the condition is that there should be no strife (fitna). 261: It is mandatory to avoid strife. 262: "Question and Answer" regarding purchasing an animal with cut ears dedicated to idols and slaughtering it oneself and eating it. 262: "Question" regarding eating oil produced by burning or cooking forbidden things like released bulls and tortoises etc. 275: Special issue regarding "Ma Uhilla bihi li-ghayrillah" (that which is dedicated to other than Allah) with clarifications from Munya, Dhakhira, Sharh Wahbania, Durr-e-Mukhtar, etc., that we cannot entertain suspicion of seeking nearness to other than Allah from this slaughter. 281: It is not permissible to buy meat from a polytheist non-People of the Book. 282: Muslims should boycott those who still do not comply and buy meat from them. 286: What is the ruling if a Muslim slaughters an animal and sends it home via a non-Muslim servant? 290: A slaughtered animal is found, but the slaughterer is unknown; if only Muslims reside in that area, it is Halal, but if people whose slaughter is not permissible also live there, then it is not Halal. 295: "Question and Answer" regarding a slaughtered animal whose slaughterer is unknown.

फतावा रज़विया जिल्द 20

216: ज़ब्ह करने वाले और ज़बीहा (जानवर) दोनों का क़िबला-रुख़ होना सुन्नत है। 225: दरांती से ज़ब्ह करना वैसे ही मकरूह है जैसे कुंद छुरी से। 225: ज़रूरत के वक़्त इससे भी ज़ब्ह करना जायज़ है। 225: जानवर के ठंडा होने से पहले उसका सर अलग करना और खाल उतारना बिना फ़ायदे के तकलीफ़ देना है। 225: ऐसे ज़बीहा का मांस खाना हर हाल में हलाल है। 233: ज़बीहा के उन सात अंगों का ज़िक्र जिनका सेवन हराम है। 241: मछली और टिड्डी के अलावा किसी भी जानवर के अलग किए गए अंग का मांस खाना हराम है। 253: क़ुरबानी के मांस के तीन हिस्से करना मुस्तहब (पसंदीदा) है; सारा मांस ख़ुद भी खा सकते हैं, हालाँकि यहाँ के ग़ैर-मुस्लिमों को यह मांस देना जायज़ नहीं है। 256: कुतिया के दूध से पले बकरी के बच्चे के लिए अगर दूध छोड़े हुए काफ़ी समय बीत गया हो, तो वह बिना किसी संकोच के हलाल है। अगर उस अवधि के भीतर दो-चार दिन उस दूध से परहेज़ करके हलाल किया गया हो, तब भी हलाल है। 256: इसी हालत में (दूध पीने के दौरान) ज़ब्ह किया गया तो उसका सेवन मकरूह है। 261: बुतों (मूर्तियों) के चढ़ावे की मिठाई मुसलमानों को नहीं लेनी चाहिए। 261: ऐसी मिठाई लेना ज़िल्लत भी है और काफ़िरों की इच्छा के अनुकूल इस्तेमाल भी। 261: अलबत्ता ऐसे जानवरों का सेवन उनकी इच्छा के विरुद्ध है। मगर शर्त यह है कि कोई फ़ितना (कलह) न हो। 261: फ़ितने से बचना अनिवार्य (लाज़िम) है। 262: बुतों के नाम पर कान कटे हुए जानवर को ख़रीदकर अपने तौर पर ज़ब्ह करने और खाने का "सवाल-ओ-जवाब"। 262: छोड़े गए सांड और कछुए जैसी हराम चीज़ों को जलाकर या तेल में पकाकर तैयार तेल के सेवन का "सवाल"। 275: "मा उहिल्ला बिही लि-ग़ैरिल्लाह" के विशेष मसले पर मुन्यह, ज़ख़ीरा, शरह वहबानिया, दुर्रे मुख़्तार आदि से स्पष्टीकरण कि हम इस ज़ब्ह से ग़ैर-अल्लाह की निकटता प्राप्त करने का संदेह नहीं कर सकते। 281: मुशरिक (ग़ैर-किताबी) से मांस ख़रीदना जायज़ नहीं है। 282: जो अब भी न मानें और उनसे मांस ख़रीदें, मुसलमान उनका बहिष्कार (बॉयकॉट) करें। 286: अगर किसी मुसलमान ने जानवर ज़ब्ह किया और उसे ग़ैर-मुस्लिम नौकर के ज़रिए घर भेजा, तो क्या हुक्म है? 290: ज़ब्ह किया हुआ जानवर मिला, लेकिन ज़ब्ह करने वाला अज्ञात है; अगर उस क्षेत्र में केवल मुसलमान रहते हों तो वह हलाल है, और अगर ऐसे लोग भी रहते हों जिनका ज़ब्ह किया हुआ जानवर जायज़ नहीं, तो वह हलाल नहीं है। 295: ज़ब्ह किया हुआ जानवर जिसके ज़ब्ह करने वाले का पता न हो, "सवाल-ओ-जवाब"।

पेज 79 ऑफ 630

۲۱٦ : ذبح کرنے والے اور ذبیحہ دونوں کو قبلہ رو ہونا سنت ہے۔ ۲۲۵ : درانتی سے ذبح ایسا ہی مکروہ ہے جیسا کند چھری سے۔ ۲۲۵ : ضرورت کے وقت اس سے بھی ذبح جائز ہے۔ ۲۲۵ : ٹھنڈا ہونے سے پہلے سر علیحدہ کرنا اور کھال اتارنا نا تعذیب بلا فائدہ ہے۔ ۲۲۵ : کھانا ایسے ذبیحہ کا بہر حال حلال ہے۔ ۲۳۳ : ذبیحہ کے ان سات اعضاء کا ذکر جن کا کھانا حرام ہے۔ ۲٤۱ : مچھلی اور ٹڈی کے علاوہ کسی جانور کے علیحدہ شدہ عضو کا کھانا حرام ہے۔ ۲۵۳ : قربانی کے گوشت کا تین حصہ کرنا امر استحبابی ہے سارا گوشت خود بھی کھا سکتے ہیں البتہ یہ گوشت یہاں کے غیر مسلموں کو دینا جائز نہیں۔ ۲۵٦ : کتیا کے دودھ سے پرورش پانے والے بکری کے بچے کو دودھ چھوڑے مدت گزر گئی ہو تو بے خرخشہ حلال ہے۔ مدت کے اندر دو چار روز اس دودھ سے پرہیز کرکے حلال کیا تب بھی حلال ہے۔ ۲۵٦ : اسی حالت میں ذبح کیا تو اس کا کھانا مکروہ ہے۔ ۲٦۱ : بتوں کے چڑھاوے کی مٹھائی مسلمانوں کو نہ لینا چاہئے۔ ۲٦۱ : ایسی مٹھائی لینا ذلت بھی ہے اور کافروں کی مراد کے موافق استعمال بھی۔ ۲٦۱ : البتہ ایسے جانوروں کا کھانا ان کی مراد کے خلاف ہے۔ مگر شرط یہ ہے کہ فتنہ نہ ہو۔ ۲٦۱ : فتنہ سے بچنا لازم ہے۔ ۲٦۲ : بتوں کے نام پر کان کٹے ہوئے جانور کو خرید کر اپنے طور پر ذبح کرنے اور کھانے کا "سوال وجواب" ۲٦۲ : چھوڑے ہوئے سانڈ اور کچوے وغیرہ حرام اشیاء کو جلا کر یا تیل میں پکا کر پکے ہوئے تیل کھانے کا "سوال" ۲۷۵ : خاص مسئلہ ما اھل بہ لغیر اللہ میں منیہ ، ذخیرہ، شرح وہبانیہ، در مختار وغیرہ کی تصریح کہ ہم اس ذبح سے تقرب الی غیر اللہ کی بدگمانی نہیں کر سکتے۔ ۲۸۱ : مشرک غیر کتابی سے گوشت خریدنا جائز نہیں۔ ۲۸۲ : اب بھی جو نہ مانے اور ان سے گوشت خریدے مسلمان اس کا مقاطعہ کریں۔ ۲۸٦ : مسلمان نے جانور ذبح کیا اور غیر مسلم

نوکر کے ذریعہ گھر بھیجا کیا حکم ہے۔ ۲۹۰ : جانور مذبوح ملا، ذابح معلوم نہیں اگر اس علاقہ میں صرف مسلمان ہی بستے ہوں تو حلال ہے اور اگر ایسے لوگ بھی بستے ہوں جن کا ذبیحہ جائز نہیں، تو حلال نہیں۔ ۲۹۵ : مذبوحہ جانور جس کے ذابح کا پتہ نہ ہو "سوال و جواب"

Fatawa Rizwiya Volume 20

295: "Question" regarding the chicken of Madar Sahib. | If it was offered by non-Muslim sweepers to their idols, then it is forbidden (Haram) for a Muslim to eat such meat. (Page: 309) 295: An animal slaughtered by a Muslim in the name of Allah and for His sake is Halal. | A donkey is Haram. Similarly, a mule born from a female donkey is Haram. In the school of Imam-e-Azam, horse meat is Makruh Tahrimi (prohibitively disliked). Similarly, a mule whose mother is a mare. (Page: 312) 295: Chickens should not be taken to shrines, nor should any specific significance be attached to them. However, the reward (thawab) should be sent to the souls of those pious elders. | "Question" regarding grain-eating crows and crows that eat both grain and filth. (Page: 319) 299: A detail from Wajeez Kardari: if a predator eats the head or tears the stomach and the animal is still alive, slaughtering it is permissible (Ja'iz). | "Question and Answer" regarding the eggs and meat of elephants, and the finding of such chickens. (Page: 320) 302: If a hunting dog is released with "Bismillah" and the prey dies from the wound, it is still Halal. | Pigeon meat is Halal for parents. (Page: 321) 304: If a woman or a child slaughters according to Sharia, their slaughtered animal is Halal. | Eating small fish is Haram according to the Shafi'i school and Halal according to other Imams. However, its prohibition is mentioned in Jawahir al-Akhlati. Therefore, caution is preferable. (Page: 332) 306: Slaughtering cows and cutting trees is permissible. Evidence for this exists in Quranic verses, and the popular sayings among people regarding this are baseless. | Sandfish (Reg Mahi) is listed as insects (hashrat al-ard) in Fatawa Alamgiri, therefore it is Haram. (Page: 333) 308: If a Hindu slaughters an animal saying "Bismillah Allahu Akbar", it is Halal, but this act is disliked (Makruh) for Muslims. | The author's opinion: In Jawahir al-Akhlati, small fish whose offal is not removed is written as Makruh. Thus, prawns (jhinga) should be in the same ruling as such fish because their appearance is more like an animal than a fish, and the word "fish" is also applied to non-fish like sandfish etc. Therefore, caution is preferable. (Page: 338) 308: If it is done according to the intention of Hindus, the animal is a carcass (murdar), and there is a threat to one's faith. However, one should not have such bad suspicions about a Muslim, although it is better to avoid having such a person as an Imam. | There is disagreement among scholars regarding prawns. The ruling for eggshell is the same as the egg. No specific ruling on spiderwebs is in view, but the apparent prohibition is like a hornet's nest, as both are made from their saliva. (Page: 339) 309: If a Muslim slaughtered saying "Bismillah Allahu Akbar", there is no doubt about it being Halal. |

फतावी रज़विया जिल्द 20

295: मदार साहब के मुर्गे का "सवाल"। | यदि इसे गैर-मुस्लिम भंगियों ने अपने बुतों के नाम पर चढ़ाया हो, तो ऐसा मांस खाना मुसलमान के लिए हराम है। (पृष्ठ: 309) 295: जो मुसलमान अल्लाह के नाम पर ज़बह करे और उसी के लिए उसकी जान ले, वह हलाल है। | गधा हराम है। इसी तरह वह खच्चर जो गधी से पैदा हुआ हो। इमाम-ए-आज़म के मज़हब में घोड़ा मकरूह तहरीमी है। इसी तरह वह खच्चर जिसकी माँ घोड़ी हो। (पृष्ठ: 312) 295: मुर्गे को न मज़ार पर ले जाना चाहिए और न ही मुर्गे की कोई विशेषता ज़रूरी समझनी चाहिए। अलबत्ता, सवाब उन बुज़ुर्गों की रूह को पहुँचा दें। | दाना खाने वाले कौवे और दाना व नजासत दोनों खाने वाले कौवे से संबंधित "सवाल"। (पृष्ठ: 319) 299: वजीज़ करदरी से इस बात का विवरण कि यदि कोई दरिंदा सिर खा जाए या पेट फाड़ दे और जानवर जीवित हो, तो ज़बह करना जायज़ है। | हाथी के अंडे और मांस, और ऐसे मुर्गे के पाने के संबंध में "सवाल व जवाब"। (पृष्ठ: 320) 302: यदि शिकारी कुत्ता हो और बिस्मिल्लाह पढ़कर छोड़ा गया हो और शिकार ज़ख्म से मर जाए, तब भी वह हलाल है। | कबूतर का मांस माता-पिता के लिए हलाल है। (पृष्ठ: 321) 304: यदि औरत या बच्चा शरीयत के अनुसार ज़बह करे, तो उनका ज़बीहा हलाल है। | छोटी मछलियों का खाना शाफई मज़हब के नज़दीक हराम है और बाकी इमामों के नज़दीक हलाल है। लेकिन जवाहर अल-अख्लाती में इसकी हुरमत (वर्जना) का स्पष्ट उल्लेख है। इसलिए एहतियात (सावधानी) बेहतर है। (पृष्ठ: 332) 306: गाय का ज़बह करना और पेड़ काटना जायज़ है। कुरान की आयत से इसका प्रमाण है और इस बारे में लोगों में जो कहावत प्रसिद्ध है वह निराधार है। | रेग माही (रेत की मछली) को आलमगीरी में हशरातुल अर्ज़ (कीड़े-मकोड़े) लिखा गया है, इसलिए यह हराम है। (पृष्ठ: 333) 308: हिंदुओं का जानवर बिस्मिल्लाह अल्लाहु अकबर पढ़कर ज़बह किया जाए तो हलाल है, लेकिन मुसलमानों के लिए यह कार्य मकरूह है। | लेखक की राय: जवाहर अल-अख्लाती में छोटी मछली जिसकी गंदगी दूर न की गई हो, उसे मकरूह लिखा गया है। तो झींगे को भी ऐसी ही मछली के हुक्म में होना चाहिए क्योंकि उसका रूप मछली से ज़्यादा जानवर जैसा है, और "मछली" शब्द का प्रयोग गैर-मछली पर भी होता है जैसे रेग माही आदि। इसलिए एहतियात बेहतर है। (पृष्ठ: 338) 308: और यदि हिंदुओं की नीयत पर किया जाए तो जानवर मुर्दार है, और इससे ईमान को भी खतरा है। लेकिन मुसलमान पर ऐसी बदगुमानी नहीं करनी चाहिए, हालांकि ऐसे व्यक्ति की इमामत से परहेज़ बेहतर है। | झींगे के बारे में उलेमाओं में मतभेद है। अंडे के छिलके का हुक्म अंडे जैसा ही है। मकड़ी के जाले के बारे में कोई विशेष विवरण दृष्टि में नहीं है,

लेकिन ज़ाहिरी मनाही ततैया के छत्ते जैसी है क्योंकि दोनों उनके थूक से बने हैं। (पृष्ठ: 339) 309: यदि मुसलमान ने बिस्मिल्लाह अल्लाहु अकबर कहकर ज़बह किया हो, तो उसके हलाल होने में कोई संदेह नहीं है। |

पृष्ठ 80 / 630

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۰

۲۹۵: مدار صاحب کے مرغ کا "سوال" | غیر مسلم بھنگیوں کا بنایا اس لئے ہو کہ اس نے اپنے بتوں کے نام چڑھایا تو ایسا گوشت مسلمان کو کھانا حرام ہے۔ (صفحہ: ۳۰۹) ۲۹۵: جو مسلمان اللہ کے نام پر ذبح کرے اور اسی کے لئے اس کی جان لے وہ حلال ہے۔ | گدھا حرام ہے۔ یونہی وہ خچر ہو گدھی سے پیدا ہوا، گھوڑا امام اعظم کے مذہب میں مکروہ تحریمی ہے۔ یونہی وہ خنجر جس کی ماں گھوڑی ہو۔ (صفحہ: ۳۱۲) ۲۹۵: مرغ کو نہ مزار پر لے جانا چاہئے نہ مرغ کی خصوصیت ضروری سمجھنا چاہئے۔ ثواب البتہ ان بزرگوں کی روع کو پہنچادے۔ | دانہ خور کوے اور دانہ و نجاست دونوں کھانے والے کوے سے "سوال"۔ (صفحہ: ۳۱۹) ۲۹۹: وجیز کردری سے اس امر کا جزئیہ کہ درندہ سر کھا جائے یا پیٹ پھاڑ دے اور جانور زندہ ہو تو ذبح جائز ہے۔ | پیلوں کے انڈے اور گوشت، اور ایسے مرغ کے پانے سے "سوال و جواب"۔ (صفحہ: ۳۲۰) ۳۰۲: کتا شکاری ہو اور بسم اللہ پڑھ کر چھوڑا ہو تو زخم سے مر جائے تب بھی حلال ہے۔ | کبوتر کا گوشت ماں باپ کے لئے حلال ہے۔ (صفحہ: ۳۲۱) ۳۰۴: عورت یا بچہ مطابق شرع ذبح کرے تو ان کا ذبیحہ حلال ہے۔ | چھوٹی مچھلیوں کا کھانا شافعی مذہب کے نزدیک حرام اور باقی ائمہ کے نزدیک حلال ہے۔ مگر جواہر الاخلاطی میں اس کی حرمت کی تصریح۔ لہذا احتیاط اولیٰ، (صفحہ: ۳۳۲) ۳۰۶: ذبح بقر اور قطع شجر جائز ہے۔ قرآن کی آیت سے اس کا ثبوت ہے اور اس بارے میں لوگوں میں جو قول مشہور ہے بے اصل ہے۔ | ریگ ماہی کو عالمگیری میں حشرات الارض لکھا ہے لہذا حرام ہے۔ (صفحہ: ۳۳۳) ۳۰۸: ہندوؤں کا جانور بسم اللہ اللہ اکبر پڑھ کر ذبح کرے تو حلال ہے مگر مسلمانوں کو یہ فعل مکروہ ہے۔ | مصنف کی رائے کہ جواہر اخلاطی میں چھوٹی مچھلی جس کی الائش دور نہ کی جائے اس کو مکروہ لکھا ہے تو جھینگے کو ایسی مچھلی کے

حکم میں ہونا چاہئے اس کی صورت مچھلی سے زیادہ جانور کے مشابہ اور لفظ مچھلی کا اطلاق غیر مچھلی پر بھی ہوتا ہے جیسے ریگ ماہی وغیرہ، تو احتیاط اولیٰ ہے۔ (صفحہ: ۳۳۸) ۳۰۸: اور ہندوؤں کی نیت پر کرے تو جانور مردار، اور اس کے ایمان میں بھی خطرہ، لیکن مسلمان پر ایسی بدگمانی نہ کرنی چاہئے البتہ ایسے شخص کی امامت سے پر ہیز بہتر ہے۔ | جھینگے میں علماء کا اختلاف ہے۔ پوست بیضہ کا حکم بیضہ کا ہے۔ جالے کا جزئیہ نظر میں نہیں، مگر ظاہر ممانعت جیسے بھڑ کا چھتہ کہ دونوں ان کے تھوک سے بنے ہیں۔ (صفحہ: ۳۳۹) ۳۰۹: مسلمان نے بسم اللہ اللہ اکبر کہہ کر ذبح کیا ہو تو اس کے حلال ہونے میں شبہ نہیں۔ |

Fatawa-e-Razvia | Volume 20

Content	Page	Content	Page
Eating soft bone is permissible.	340	Sacrifice of a six-month-old sheep lamb is permissible.	446
Hunting for sports and entertainment is forbidden, otherwise lawful.	341	Replacing an animal raised with the intention of sacrifice is disliked (makruh).	443
Fishing and using live bait on a hook is permissible by necessity, forbidden for entertainment.	342	Sacrifice of a goat kid raised on human milk is permissible.	444
Impaling live snails is impermissible and killing then impaling is permissible, hunting is permissible in both cases.	343	Out of necessity, one can hold the Holy Quran in the left hand and recite.	448
If an animal hunted with a gun is still alive and then slaughtered, it is permissible, otherwise impermissible.	345	It is bad to give food from Aqiqa and Niaz to a scavenger (sweeper).	449
"Question" regarding prey caught by a dog.	349	The involvement of dogs in an animal [for hunting/sacrifice] is harmful.	449
The order not to trim nails, hair, etc., in the ten days of Dhul-Hijjah is recommended (mustahabb).	353	It is recommended to give one-third of the sacrifice meat to the poor.	449
If for some reason forty days have passed, then get it trimmed within the ten days of Dhul-Hijjah because not trimming for more than forty days is a sin. A sin cannot be committed for the sake of a recommended act.	353	The sacrificial skin can be kept for personal use. If the skin is sold with the intention of using the proceeds for oneself, then giving its value in charity is obligatory (wajib). If sold for a Sayyid or any other good cause, it can be given to them.	451
Buying an animal with the intention of sacrifice does not make it fixed for a person liable to	471	If the liver of the sacrificed animal is buried in a grave, the sacrifice is	455

Content	Page	Content	Page
pay Zakat (Sahib-e-Nisab). Therefore, raising it, selling it, or drinking its milk is permissible.		complete but the liver is wasted, and this act was impermissible.	
Sacrifice of a pregnant or milch goat is valid but disliked. Prohibition has come in the Hadith.	471	If the slaughter is not with the intention of sacrifice but for some ritual/superstition (tonka), then the sacrifice is invalid.	455
		If a poor person gives his sacrificial meat to an enemy non-Muslim (harbi), he should give charity equal to its value. Giving it to a wealthy person is contrary to what is recommended.	456

फतावा-ए-रज़विया | जिल्द २०

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
मुलायम हड्डी खाना जायज़ है।	340	भेड़ के छह महीने के बच्चे की कुर्बानी जायज़ है।	446
शिकार खेल और मनोरंजन के उद्देश्य से हो तो हराम है, अन्यथा हलाल है।	341	जिस जानवर को कुर्बानी की नीयत से पाला गया हो, उसे बदलना मकरूह है।	443
मछली पकड़ना और ज़रूरत पड़ने पर जीवित चारे को कांटे में लगाना जायज़ है, मनोरंजन के लिए नाजायज़ है।	342	मनुष्य के दूध से पाले गए बकरी के बच्चे की कुर्बानी जायज़ है।	444
जीवित घोंघे को पिरोना नाजायज़ है और उसे मारकर पिरोना जायज़ है, शिकार दोनों ही स्थितियों में जायज़ है।	343	ज़रूरत पड़ने पर बाएं हाथ में कुरान मजीद लेकर तिलावत कर सकते हैं।	448
बंदूक से शिकार किए गए जानवर में यदि जान हो और उसे ज़बह कर लिया जाए तो जायज़ है, अन्यथा नाजायज़ है।	345	अकीका और नियाज़ का खाना भंगी को देना बुरा है।	449
कुत्ते के पकड़े हुए शिकार के बारे में "सवाल"।	349	जानवर में कुत्तों की भागीदारी नुकसानदेह है।	449
ज़िल-हिज्जा के दस दिनों में नाखून, बाल आदि न कटवाने का आदेश मुस्तहब (पसंदीदा) है।	353	कुर्बानी के मांस में से गरीबों को एक तिहाई हिस्सा देना मुस्तहब है।	449
यदि किसी कारण से चालीस दिन बीत गए हों, तो ज़िल-हिज्जा के दस दिनों में ही कटवा लें क्योंकि चालीस	353	कुर्बानी की खाल को पास रखकर उसे अपने काम में लाया जा सकता है। यदि खाल को खुद के लिए पैसे इस्तेमाल करने की नीयत से बेचा गया, तो	451

विषय	पृष्ठ
दिन से अधिक न कटवाना गुनाह है। मुस्तहब के लिए गुनाह नहीं किया जा सकता।	
साहिबे-निसब (ज़कात देने के योग्य व्यक्ति) के लिए कुर्बानी की नीयत से जानवर खरीदने मात्र से वह तय नहीं हो जाता। इसलिए उसका पालना, बेचना या उसका दूध पीना जायज़ है।	471
गाभिन या दूध देने वाली बकरी की कुर्बानी हो तो जाती है लेकिन नापसंद है; हदीस शरीफ में इसकी मनाही आई है।	471

विषय	पृष्ठ
उसकी कीमत का सदका देना वाजिब (अनिवार्य) है। यदि सैय्यद या किसी अन्य नेक काम के लिए बेची गई, तो उन्हें दी जा सकती है।	
कुर्बानी की कलेजी यदि कब्र में दफन कर दी गई, तो कुर्बानी हो गई लेकिन कलेजी बर्बाद हो गई और यह कार्य नाजायज़ हुआ।	455
यदि ज़बह कुर्बानी की नीयत से न हो बल्कि किसी टोना-टोटका के लिए हो, तो कुर्बानी नहीं हुई।	455
यदि कोई गरीब अपनी कुर्बानी का मांस किसी हर्बी को दे, तो उसे उतनी कीमत का सदका करना चाहिए। और यदि अमीर को दिया, तो मुस्तहब के खिलाफ काम किया।	456

عنوان صفحہ		عنوان صفحہ	
ملائم ہڈی کھانا جائز ہے۔	۳۴۰	بھیڑ کے چھ ماہہ بچہ کی قربانی جائز ہے۔	۴۴۶
شکار کھیل و تفریح کی غرض سے ہو تو حرام ہے ورنہ حلال۔	۳۴۱	جس جانور کو قربانی کی نیت سے پالا اس کا بدلنا مکروہ ہے۔	۴۴۳
مچھلی کا شکار اور کانٹے میں زندہ گھیر لگانا بضرورت جائز، تفریحاً ناجائز ہے۔	۳۴۲	آدمی کے دودھ سے پرورش پانیوالے بکری کے بچہ کی قربانی جائز ہے۔	۴۴۴
زندہ گھونگا پرونا ناجائز اور مار کر پرونا جائز، شکار ہر دو صورت میں جائز ہے۔	۳۴۳	بہ ضرورت بائیں ہاتھ میں قرآن مجید لے کر تلاوت کر سکتے ہیں۔	۴۴۸
بندوق سے شکار کئے ہوئے جانور میں اگر حیات ہو اور ذبح کرلیا جائے تو جائز ہے ورنہ ناجائز ہے۔	۳۴۵	عقیقہ و نیاز کا کھانا بھنگی کو دینا برا ہے۔	۴۴۹
کتے کے پکڑے ہوئے شکار سے "سوال"	۳۴۹	جانور میں کتوں کی شرکت نقصان دہ ہے۔	۴۴۹
عشرہ ذوالحجہ میں ناخن، بال وغیرہ نہ ترشوانے کا حکم استحبابی ہے۔	۳۵۳	قربانی میں سے فقیروں کو تہائی گوشت دینا مستحب ہے۔	۴۴۹

عنوان صفحہ		عنوان صفحہ	
اگر کسی وجہ سے چالیس دن ہو گئے ہوں تو عشرہ ذوالحجہ میں ہی کٹوائے		قربانی کی کھال باقی رکھ کر اسے اپنے مصرف میں لایا جا سکتا ہے اپنے مصرف	
کہ چالیس دن سے زیادہ تک نہ کٹوانا گناہ ہے۔ مستحب کے لئے گناہ نہیں کیا جا سکتا۔	۳۵۳	میں لانے کی نیت سے کھال بیچی تو اس کا صدقہ واجب ہے۔ سید یا کسی اور کار خیر کے لئے بیچی تو ان کو دے سکتے ہیں۔	۴۵۱
صاحب نصاب کے لئے قربانی کی نیت سے جانور خریدنے سے متعین نہیں ہوتا۔ اس لئے اس کا پالنا یا بیچنا اور اس کا دودھ پینا روا ہے۔	۴۷۱	قربانی کی کلیجی قبر میں دفن کر دی تو قربانی ہو گئی کلیجی ضائع ہو گئی، اور یہ فعل ناجائز ہوا۔	۴۵۵
گابھن یا دودھ والی بکری کی قربانی ہو تو جاتی ہے لیکن ناپسندیدہ ہے۔ حدیث شریف میں اس کی ممانعت آئی ہے۔	۴۷۱	اگر ذبیحہ بنیت قربانی نہ ہو بلکہ کوئی ٹونکا ہو تو قربانی نہ ہوئی۔	۴۵۵
		فقیر اپنی قربانی کا گوشت کسی حربی کو دے تو اتنی قیمت صدقہ کرے۔ اور غنی کو دے تو مستحب کے خلاف کیا۔	۴۵۶

Fatawa-e-Razviya Volume 20

Subject	Page
Ojhri (stomach/offal) is not an edible item; there is no harm if a non-Muslim takes it, but giving meat to them is not permissible.	457
Sacrifice of any kind of castrated animal is permissible; it leads to perfection in it.	458
If the ears are slit or the tips of the horns are trimmed, sacrifice is permissible. However, it is better if the ears, eyes, hands, and feet are completely intact.	458
The skin of the sacrificial animal can be given to Sayyids, parents, children, or husband and wife to each other. If given with the intention of charity, it is voluntary charity (Sadaqah Nafilah); otherwise, it is a gift.	465
A "Question" about selling sacrifice skin with the intention of charity and spending it on a mosque.	466
The intention of charity and spending on a mosque are both acts of drawing near to God, and drawing near is the purpose for the skin, hence it is permissible.	466
	478
Spending sacrifice hide proceeds on education that has no relation to religion, such as the English language, is not permissible. If there is such care that the money is only spent on religious aid, then it is permissible.	506
"Question and Answer" regarding a method of aiding seminaries with sacrifice hide proceeds.	507
If the sale of sacrifice hide is not intended for wealth accumulation, the amount can be spent on all charitable causes.	510
Since the sacrificial animal has been slaughtered as an act of worship to God, its proceeds can now only be spent on acts of spiritual merit.	512
It is not permissible to spend sacrifice proceeds for wealth accumulation as this is a selfish act (kar-e-nafs).	512
Sacrifice of a rooster is impermissible.	560
	560

Subject	Page	Subject	Page
One can keep the skin as it is or exchange it for durable items and bring it into one's own use.		People in villages can perform valid sacrifice early in the morning.	
Sacrifice skin can be given to Sayyids and can be given to wealthy people. It can also be given to the Imam.	478	In a large animal, Aqiqa for seven children can be done, and in a goat, only for one child.	581
The upper part of the horn is called 'Qarn'; even if it breaks completely, sacrifice is permissible. If the base (godda) is broken, sacrifice is prohibited.	488	A goat less than a year old is not permissible for Aqiqa, even if its age is in doubt, it remains impermissible.	583
It is permissible to put sacrifice hide money into a religious association, but verification is necessary that the association belongs to the Ahl-e-Sunnat-wa-Jama'at. Nowadays, the wording used to express goals is very pleasing.	503	Parents can also eat the meat of the Aqiqa.	585
		In Aqiqa, a thigh (leg) should be given to the midwife if she is Muslim. Calling non-Muslim midwives or male doctors is forbidden. No specific right is fixed for the barber, water-carrier, scavenger, or washerman.	585

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द २०

विषय	पृष्ठ
ओझड़ी खाने की चीज़ नहीं है, अगर कोई गैर-मुस्लिम इसे ले जाए तो कोई हर्ज नहीं, लेकिन उसे गोश्त देना जायज़ नहीं है।	४५७
हर प्रकार के खस्सी जानवर की कुर्बानी जायज़ है, इससे उसमें पूर्णता आती है।	४५८
अगर कान कटे हुए हों या सींग की नोक कटी हुई हो तो कुर्बानी जायज़ है। लेकिन बेहतर यह है कि कान, आँख, हाथ, पैर पूरी तरह सुरक्षित हों।	४५८
कुर्बानी की खाल सैयद, माता, पिता, संतान, पति-पत्नी एक-दूसरे को दे सकते हैं। यदि दान (सदका) की नीयत हो तो यह नफ़्ली सदका है, अन्यथा यह उपहार है।	४६५
दान की नीयत से कुर्बानी की खाल बेचकर मस्जिद में खर्च करने पर "सवाल"।	४६६
दान की नीयत और मस्जिद पर खर्च करना दोनों ही पुण्य के कार्य हैं और खाल में पुण्य ही उद्देश्य है, इसलिए यह जायज़ है।	४६६
	४७८
ऐसी शिक्षा जिसका धर्म से कोई संबंध नहीं है जैसे कि अंग्रेजी भाषा, उसमें कुर्बानी की खाल (का पैसा) खर्च करना जायज़ नहीं है, और अगर ऐसी सावधानी बरती जाए कि वह राशि केवल धार्मिक कार्यों में खर्च हो सके तो जायज़ है।	५०६
कुर्बानी की खाल से मदरसों की मदद करने के एक तरीके पर "सवाल-जवाब"।	५०७
यदि कुर्बानी की खाल की बिक्री से धन संचय करना उद्देश्य न हो, तो उसकी राशि सभी प्रकार के धर्मार्थ कार्यों में खर्च की जा सकती है।	५१०
चूँकि कुर्बानी के जानवर को ज़बह करके ईश्वर की इबादत की गई है, इसलिए अब इसके पैसे को केवल पुण्य के कार्यों में ही खर्च किया जा सकता है।	५१२
कुर्बानी (की आय) को धन संचय के रूप में खर्च करना जायज़ नहीं होगा क्योंकि यह नफ़्स (इच्छा) का कार्य है।	५१२
मुर्गे की कुर्बानी नाजायज़ है।	५६०
गाँव वाले जायज़ कुर्बानी सुबह-सवेरे कर सकते हैं।	५६०

विषय	पृष्ठ
खाल को उसकी मूल अवस्था में रखकर या स्थायी वस्तुओं से बदलकर अपने उपयोग में लाया जा सकता है।	
कुर्बानी की खाल सादात (सैयदों) को दी जा सकती है, धनवानों को दी जा सकती है। इमाम को भी दी जा सकती है।	४७८
सींग के ऊपरी हिस्से को 'कर्ण' कहते हैं, यदि वह पूरा टूट जाए तब भी कुर्बानी जायज़ है, लेकिन यदि जड़ से टूट जाए तो कुर्बानी वर्जित है।	४८८
कुर्बानी की खाल की राशि किसी धार्मिक संस्था में लगाना जायज़ है, लेकिन यह जाँच करना आवश्यक है कि वह संस्था वास्तव में अहले सुन्नत व जमात की है। आज के समय में उद्देश्यों को व्यक्त करने वाले शब्द बहुत मनमोहक होते हैं।	५०३
पृष्ठ ८२ का ६३०	
बड़े जानवर में सात बच्चों का और बकरे में केवल एक बच्चे का अकीका हो सकता है।	५८१
अकीका के लिए एक साल से कम उम्र की बकरी जायज़ नहीं है और यदि उसकी उम्र में संदेह हो तब भी जायज़ नहीं है।	५८३
माता-पिता भी अकीका का मांस खा सकते हैं।	५८५
अकीका में दाई को एक रान (पैर) दी जाए यदि वह मुसलमान हो, गैर-मुस्लिम दाइयों या पुरुष डॉक्टरों को बुलाना हराम है। हज्जाम (नाई), सक्का (पानी पिलाने वाला), खाकरूब (सफाई कर्मी), धोबी का कोई अधिकार तय नहीं है।	५८५

مضمون	صفحہ
اوجھڑی کھانے کی چیز نہیں، غیر مسلم لے جائے تو حرج نہیں، گوشت دینا جائز نہیں۔	۴۵۷
ہر طرح کی خصی کی قربانی جائز ہے اس میں اس سے کمال پیدا ہوتا ہے۔	۴۵۸
چرے ہوئے کان اور سینگ کی نوک ترشی ہوئی ہو تو قربانی جائز ہے۔ مگر افضل یہ ہے کہ کان، آنکھ، ہاتھ، پاؤں بالکل سلامت ہوں۔	۴۵۸
قربانی کی کھال سید، ماں، باپ، اولاد، میاں بیوی ایک دوسرے کو دے سکتے ہیں صدقہ کی نیت ہو صدقہ نافلہ ہے۔ ورنہ ہدیہ ہے۔	۴۶۵
	۴۶۶

مضمون	صفحہ
ایسی تعلیم جس سے دین کا کوئی تعلق نہیں جیسے انگریزی زبان، اس میں چرم قربانی صرف کرنا جائز نہیں، اور ایسی احتیاط ہو کہ وہ رقم صرف دینی مد میں خرچ ہو سکے تو جائز ہے۔	۵۰۶
چرم قربانی سے مدارس کی امداد کے ایک طریقہ کا "سوال وجواب"۔	۵۰۷
اگر چرم قربانی کی بیع سے تمول مقصود نہ ہو تو اسکی رقم سارے ہی مصارف خیر میں صرف ہوسکتی ہے۔	۵۱۰
چونکہ قربانی کے جانور ذبح کر کے خدا کی عبادت کی گئی ہے۔ اس لئے اب اس کو ثواب کے کام میں ہی صرف کیا جاسکتا ہے۔	۵۱۲
	۵۱۲

مضمون	صفحہ
قربانی کی کھال صدقہ کی نیت سے بیچ کر مسجد میں صرف کرنے کا "سوال"۔ صدقہ کی نیت اور صرفہ مسجد دونوں قربت ہیں اور کھال میں قربت ہی مقصود لہٰذا جائز ہے۔	۴۶۶
کھال کو بعینہٖ باقی رکھ کر یا باقی رہنے والی چیزوں سے بدل کر اپنے تصرف میں لا سکتا ہے۔	۴۷۸
قربانی کی کھال سادات کو دے سکتا ہے مالدار کو دے سکتا ہے۔ امام کو بھی دے سکتا ہے۔	۴۷۸
سینگ کے اوپر ی حصہ کو قرن کہتے ہیں کل ٹوٹ جائے تب بھی قربانی جائز ہے گوڈا ٹوٹے تو قربانی منع ہے۔	۴۸۸
چرم قربانی کی رقم دینی انجمن میں لگانا جائز ہے مگر یہ تحقیق ضروری ہے کہ واقعہ وہ انجمن اہل سنت و جماعت کی ہے۔ آج کل اظہار مقاصد کے الفاظ بڑے دل خوش کن ہوتے ہیں۔	۵۰۳
قربانی کو تمول کے طور پر خرچ کرنا جائز نہ ہوگا کہ یہ کار نفس ہے۔	
مرغ کی قربانی ناجائز ہے۔	۵۶۰
دیہات والے جائز قربانی صبح صبح کر سکتے ہیں۔	۵۶۰
بڑے جانور میں سات بچے اور بکرے میں صرف ایک بچے کا عقیقہ ہو سکتا ہے۔	۵۸۱
عقیقہ میں سال بھر سے کم کی بکری جائز نہیں اور اس کی عمر میں شک ہو تب بھی جائز نہیں۔	۵۸۳
والدین بھی عقیقہ کا گوشت کھا سکتے ہیں۔	۵۸۵

عقیقہ میں جنائی کو ایک ران دی جائے

جبکہ مسلمان ہو، غیر مسلم دائیاں یا مرد
۵۸۵
ڈاکٹر بلانا حرام ہے۔ حجام، سقا، خاکروب،

دھوبی کا کوئی حق مقرر نہیں۔

- It is forbidden to sell the skin of the Aqiqah animal for personal use. | 585 | Inheritance
- There is no harm in breaking the bones of the Aqiqah animal. Not breaking them and burying them in the ground is better. | 586 | "Question" regarding the distribution of the entire property among only a few heirs | 175
- It is forbidden to hire a non-Muslim for childbirth assistance. If the barber is wealthy, it was wrong to give him silver; the Aqiqah is valid. There is no specific ruling regarding the head; it can be given to anyone. | 588 | Such a distribution is void. The decision of a council (Panch) will only be valid for those who appointed them; they have no right to dispose of others' rights. | 175
- There is neither a command nor a prohibition on giving the head of the Aqiqah animal to the barber. | 588 | If the Qazi made such a decision based on the testimony that there are no more heirs, then the distribution will be nullified if an heir appears. | 176
- It is forbidden to hire a female disbeliever for childbirth assistance, and giving them anything from the Aqiqah is prohibited. | 588 | Fundamental Benefits
- Everyone can eat the meat of Aqiqah; its ruling is like that of the meat of Udhiyah (sacrifice). | 590 | A pre-emptor (Shafi') becoming a seeker of purchase nullifies their right of pre-emption (Shufa). | 96
- There is no harm in breaking the bone of Aqiqah, though not breaking it is better. It is Imam Malik's command, while Imam Shafi'i commands breaking it. If there is no specific ruling in our school, then the ruling is according to Imam Malik's school. | 591 | It is incorrect to establish the cause for the non-existence of pre-emption as 'renunciation of purchase'. | 96
- Sacrifice on behalf of a deceased person is permissible. | 592 | If the pre-emptor cannot prove the request for witnesses (Talab-e-Ishhad) through testimony, then their oath regarding the immediate demand (Talab-e-Muwathabah) is absolutely not acceptable. | 126
- Revivification of dead lands (Ihya al-Mawat) | 180 | In pre-emption, the claimant is the plaintiff and the buyer is the denier, and according to Sharia, the oath is upon the denier. | 126
- If a person has made land cultivable, dug four yards etc., filled it with soil from another land, planted trees, or built a house, they get the right of stability (Haq-

e-Istiqlal) in state-owned land. After that, their heirs shall also not be evicted without a Sharia-compliant reason. | |

- अक़ीक़ा के खाल को बेचकर अपने खर्च में लाना मना है। | ५८५ | विरासत (Inheritance)
- अक़ीक़ा के जानवर की हड्डियाँ तोड़ने में कोई हर्ज नहीं। न तोड़ना और ज़मीन में दफ़्न करना अफ़ज़ल (बेहतर) है। | ५८६ | पूरी संपत्ति को केवल कुछ वारिसों में बाँटने का "सवाल" | १७५
- गैर-मुस्लिम को दाई (बच्चे के जन्म में सहायक) बनाना हराम है। अगर नाई मालदार हो तो उसे चांदी देकर गलत किया, अक़ीक़ा हो गया। सिरी (सिर) के बारे में कोई विशेष हुक्म नहीं, जिसे चाहे दे दे। | ५८८ | ऐसा बंटवारा बातिल (अमान्य) है। पंच का फैसला केवल उन्हीं लोगों के हक में लागू होगा जिन्होंने उन्हें बनाया है, दूसरों के हक में उन्हें दखल देने का अधिकार नहीं। | १७५
- अक़ीक़ा के जानवर का सिर नाई को देने का न हुक्म है न मनाही। | ५८८ | क़ाज़ी ने अगर ऐसा फैसला इस गवाही के बाद किया कि और कोई वारिस नहीं है, तो वारिस के प्रकट होने के बाद बंटवारा रद्द कर दिया जाएगा। | १७६
- काफ़िरा को दाई बनाना हराम है और उन्हें अक़ीक़ा में से कुछ देना मना है। | ५८८ | उसूली फ़ायदे (Fundamental Benefits)
- अक़ीक़ा का गोश्त सब खा सकते हैं, इसका हुक्म कुर्बानी के गोश्त जैसा है। | ५९० | शफ़ीअ (हक-ए-शुफ़ा रखने वाला) का खरीदार बनने की इच्छा करना उसके हक-ए-शुफ़ा को खत्म कर देता है। | ९६
- अक़ीक़ा की हड्डी तोड़ने में कोई हर्ज नहीं, न तोड़ना बेहतर है। इमाम मालिक का हुक्म है, और इमाम शाफ़ई तोड़ने का हुक्म देते हैं। हमारे मज़हब में कोई हुक्म न हो तो इमाम मालिक के मज़हब के अनुसार हुक्म है। | ५९१ | शुफ़ा (Pre-emption) के न होने का कारण 'खरीदने से इनकार' को मानना गलत है। | ९६
- मृतक की ओर से कुर्बानी जायज़ है। | ५९२ | यदि शफ़ीअ गवाहों को बुलाने (तलब-ए-इशहाद) को गवाही से साबित न कर सके, तो तुरंत मांग (तलब-ए-मुवासबत) पर उसकी कसम बिल्कुल स्वीकार्य नहीं है। | १२६
- इहया-उल-मवात (बंजर भूमि को आबाद करना) | १८० | शुफ़ा में दावेदार मुद्दई (plaintiff) है और खरीदार मुनकिर (denier) है, और शरीयत के अनुसार कसम मुनकिर पर है। | १२६

- ज़मीन को खेती के काबिल बनाया हो, उसमें गड्ढे आदि खोदे, दूसरी ज़मीन से मिट्टी लाकर डाली, पेड़ लगाए या मकान बनाया, तो सुल्तानी (सरकारी) ज़मीन में उसे हक-ए-इस्तक़रार (स्थायित्व का अधिकार) मिल जाता है। और उसके बाद उसके वारिसों को भी बिना किसी शरिया कारण के बेदखल नहीं किया जाएगा। | |

पेज ८३ ऑफ़ ६३०

- عقیقہ کے پوست کا دام کر کے اپنے صرف میں لانا منع ہے۔ | ۵۸۵ | میراث
- عقیقہ کے جانور کی ہڈیاں توڑنے میں حرج نہیں۔ نہ توڑنا اور زمین میں دفن کرنا افضل ہے۔ | ۵۸۶ | کل جائداد صرف چند ورثہ میں تقسیم کرنے کا "سوال" | ۱۷۵
- غیر مسلم کو جنائی بنانا حرام ہے حجام مالدار ہو تو چاندی اس کو دے کر برا کیا، عقیقہ ہو گیا، سری کے بارے میں کوئی خاص حکم نہیں، جس کو چاہے دے۔ | ۵۸۸ | ایسی تقسیم باطل ہے۔ پنچ کا فیصلہ صرف انھیں لوگوں کے حق میں نافذ ہوگا جنھوں نے انھیں بنایا، دوسروں کے حق میں انھیں تصرف کا اختیار نہیں۔ | ۱۷۵
- عقیقہ کے جانور کا سر نائی کو دینے کا نہ حکم نہ ممانعت۔ | ۵۸۸ | قاضی نے اگر ایسا فیصلہ اس گواہی کے بعد کیا کہ مزید کوئی وارث نہیں، تو وارث ظاہر ہونے کے بعد تقسیم توڑ دی جائے گی | ۱۷۶
- کافرہ کو جنائی بنانا حرام اور ان کو عقیقہ سے کچھ دینا منع ہے۔ | ۵۸۸ | فوائد اصولیہ
- عقیقہ کا گوشت سب کھا سکتے ہیں اس کا حکم قربانی کے گوشت کا ہے۔ | ۵۹۰ | شفیع کا طالب شراء ہونا اس سے حق شفعہ کو باطل کرتا ہے۔ | ۹۶
- عقیقہ کی ہڈی توڑنے میں کوئی حرج نہیں نہ توڑنا بہتر۔ امام مالک کا حکم ہے، اور امام شافعی توڑنے کا حکم دیتے ہیں، ہمارے مذہب میں کوئی حکم نہ ہو تو امام مالک کے مذہب کے موافق حکم ہے۔ | ۵۹۱ | انعدام شفعہ کی علت اعراض عن شراء کو قرار دینا غلط ہے۔ | ۹۶

- مردہ کی طرف سے قربانی جائز ہے۔ | ۵۹۲ | شفیع طلب اشہاد بھی گواہی سے ثابت نہ کر سکے تو طلب مواثبہ پر اس کی قسم ہرگز مسلم نہیں۔ | ۱۲۶
- احیاء الموات | ۱۸۰ | شفعہ میں مدعی اور مشتری منکر ہے اور شرعاً حلف منکر پر ہے۔ | ۱۲۶
- زمین کو کاشت کے قابل بنایا ہو، اس میں چوگز وغیرہ کھودی، دوسری زمین سے مٹی لا کر پاٹی، درخت بویا یا مکان بنایا تو سلطانی زمین میں اس کو حق استقرار مل جاتا ہے۔ اور اس کے بعد اس کے ورثہ کو بھی بلاوجہ شرعی بے دخل نہ کیا جائے گا۔ | |

Fatawa Rizvia, Volume 20

Ref	Description
166	It cannot be analogized to skip the closer witness and go to the farther one, for the condition is that the closer one should not be on the path of the farther one.
167	Identification of a present person is through pointing, and of an absent person through naming, which in the case of a house or building involves mentioning the four boundaries.
217	Avoiding the disagreement of scholars is emphasized.
221	When the permitting and the prohibiting factors combine, the prohibition prevails.
235	When the word 'dislike' (karahat) appears absolute in texts, it means 'prohibitive dislike' (karahat-e-tahrim).
238	The dislike of tripe (ojhri) is established through the implication of the text (Dalalat-un-Nass) or as part of a textually stated legal cause.
263	
301	The fine reconciliation by the author between these statements.
301	An unparalleled discourse on another reconciliation and the determination of the legal cause in the missing of the place of slaughter.
302	The legal cause for lawfulness is the animal being alive at the time of slaughter, whether blood flows immediately or later, or not at all.
318	Merely having teeth does not cause prohibition; rather, hunting with them causes prohibition.
323	Fish are the property of the one who catches them. Releasing them into another pond does not remove them from ownership. So, the prohibition of eating such fish would be due to someone else's ownership, but here such fish are fundamentally permissible.
395	It is established from Quranic verses that sacrifice is only permissible from grazing livestock (Bahimat-ul-An'am).
396	

Ref	Description
	A prohibited thing remains prohibited even after burning, and if mixed with a lawful thing, it will make that prohibited too.
282	The statement of a disbeliever regarding lawful and prohibited is not reliable at all.
282	An exceptional form.
282	Claiming this ruling is forbidden or artificial entails a ruling of disbelief (Kufr). Repentance and renewal of Islam are necessary.
300	The text of "Al-Wajiz" mentions three branches where there is an apparent contradiction.

Ref	Description
	Sheep is certainly among the grazing livestock (Bahimat-ul-An'am).
400	The issue of sacrifice itself is non-analogous. So, the question of likening or not likening someone with another doesn't arise in it.
401	The statement of Allama Itqani, Aini, and Touri that the spilling of blood being an act of worship is against analogy. Therefore, it will be limited to its specific instance.
410	Reasoning based on generalities cannot be rejected on the basis of probability.
410	Imam Ibn Humam gave the reason for the prohibition of a daughter born out of wedlock (bint-e-zina) as her being linguistically a daughter, and it's not proven that this word is transmitted in any other sense.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

संदर्भ	विवरण
166	गवाही की तलाश में क़रीब वाले को छोड़ कर दूर वाले की तरफ जाने पर इसे क़यास नहीं किया जा सकता, क्योंकि इसके लिए शर्त यह है कि क़रीब वाला दूर वाले के रास्ते में न पड़े।
167	उपस्थित की पहचान संकेत से होती है और अनुपस्थित की नाम से, जो घर और मकान में चार सीमाओं के उल्लेख से है।
217	विद्वानों के मतभेद से बचना ताकीद (ज़ोर) वाला काम है।
221	जब अनुमति देने वाला और निषेध करने वाला कारण जमा हों तो हराम का प्रभाव प्रबल होगा।
235	ग्रंथों में जब 'कराहत' शब्द बिना शर्त (मुतलक़) आए तो उसका अर्थ 'कराहत-ए-तहरीम' (निषेधात्मक अरुचि) होता है।
238	

संदर्भ	विवरण
301	इन कथनों के बीच लेखक का उत्तम सामंजस्य।
301	एक अन्य सामंजस्य और ज़ब्ह के स्थान के छूट जाने में 'तहक़ीक़-ए-मनात' (क़ानूनी कारण की जाँच) पर बेमिसाल व्याख्या।
302	हलाल होने का कारण ज़ब्ह के समय जानवर का जीवित होना है, खून तुरंत निकले या बाद में, या न निकले।
318	पूर्ण रूप से दाँत होना हराम होने का कारण नहीं है बल्कि उससे शिकार करना हराम होने का कारण है।
323	मछलियाँ पकड़ने वाले की मिल्कियत होती हैं, दूसरे तालाब में छोड़ने से मिल्कियत खत्म नहीं होती, तो ऐसी मछलियों के खाने की मनाही किसी और की मिल्कियत की वजह से होगी, लेकिन यहाँ ऐसी मछलियाँ मूल रूप से जायज़ (मुबाह-उल-असल) हैं।
395	

संदर्भ	विवरण
	ओझड़ी की नापसंदगी 'दलालत-उन-नस' या मूल रूप से उल्लिखित कारण के अंगों के रूप में सिद्ध है।
263	हराम चीज़ जलने के बाद भी हराम रहेगी, और हलाल में मिल जाए तो उसे भी हराम कर देगी।
282	हलाल और हराम के मामले में काफिर का कथन बिल्कुल विश्वसनीय नहीं है।
282	एक अपवादात्मक रूप।
282	इस हुक्म के खिलाफ हराम और इसे बनावटी बताने वाले पर कुफ्र (ईश्वरद्रोही) का फैसला लागू होता है। तौबा और इस्लाम का नवीनीकरण ज़रूरी है।
300	'वजीज़' के विवरण में तीन शाखाओं का उल्लेख है जिनमें स्पष्ट रूप से विरोधाभास है।

संदर्भ	विवरण
	कुरानी आयतों से सिद्ध है कि कुर्बानी केवल 'बहीमत-उल-अनआम' (चौपायों) की जायज़ होगी।
396	भेड़ निश्चित रूप से 'बहीमत-उल-अनआम' में से है।
400	कुर्बानी का मसला ही गैर-क़यासी (तर्क से परे) है। तो इसमें किसी को किसी के साथ जोड़ने या न जोड़ने का सवाल ही पैदा नहीं होता।
401	अल्लामा इतक़ानी, ऐनी और तूरी का बयान कि खून बहाना इबादत होना क़यास के खिलाफ है। इसलिए यह अपने विशिष्ट मामले तक ही सीमित रहेगा।
410	जो तर्क व्यापकता (इतलाक़ात) पर आधारित हो, उसे संभावना (एहतमाल) के आधार पर खारिज नहीं किया जा सकता।
410	इमाम इब्न हुमाम ने 'बिन्ते ज़ना' (अवैध संतान) के निषेध का तर्क यही दिया कि वह भाषाई रूप से बेटी है और इस शब्द का किसी और अर्थ में इस्तेमाल होना सिद्ध नहीं है।

حوالہ	تفصیل حوالہ		تفصیل
۱۶۶	طلب اشہاد کے لئے اقرب کو چھوڑ کر ابعد کی طرف جانے پر اس کو قیاس نہیں کیا جاسکتا کہ اس کے لئے شرط یہ ہے کہ اقرب ابعد کے راستہ میں نہ پڑے۔	۳۰۱	ان اقوال کے درمیان مصنف کی نفیس توفیق۔
۱۶۷	حاضر کی تعین اشارہ سے ہوتی ہے اور غائب کی تسمیہ سے، جو گھر و مکان میں ذکر حدود اربعہ ہے۔	۳۰۱	ایک دوسری توفیق اور فوات محل ذبح میں تحقیق مناط کی بے مثال تقریر۔
۲۱۷	اختلاف علماء سے بچنا مؤکد ہے۔	۳۰۲	حلت کی علت جانور کا وقت ذبح زندہ ہونا ہے خون فورا یا بعد میں دے یا نہ دے۔
۲۲۱	جب مبیح اور محرم جمع ہوں تو غلبہ حرام کو ہوگا۔	۳۱۸	مطلقاً دانت ہونا موجب حرمت نہیں بلکہ اس سے شکار کرنا حرمت کا موجب ہے۔ مچھلیاں پکڑنے والے کی ملک ہوتی ہیں، دوسرے تالاب میں چھوڑنے سے ملک خارج نہیں ہوتی تو ایسی مچھلیوں کے کھانے کی
۲۳۵	متون میں جب کراہت کا لفظ مطلق وارد ہو تو مراد کراہت تحریم ہوتی ہے۔	۳۲۳	

حوالہ	تفصیل حوالہ		تفصیل
			ممانعت ملک غیر کی وجہ سے ہوگی لیکن یہاں ایسی مچھلیاں مباح الاصل ہیں۔
۲۳۸	اوجھڑی کی کراہت بطور دلالۃ النص یا بطور اجزائے علت منصوصہ ثابت ہے۔	۳۹۵	آیات قرآنی سے ثابت ہے کہ قربانی صرف بہیمۃ الانعام کی جائز ہوگی۔
۲۶۳	حرام شے جلنے کے بعد بھی حرام رہے گی، اور حلال میں مخلوط ہو تو اسے بھی حرام کردے گی۔	۳۹۶	بھیڑ یقیناً بہیمۃ الانعام میں سے ہے۔
۲۸۲	حلال و حرام میں کافر کا قول بالکل معتبر نہیں۔	۴۰۰	قربانی کا مسئلہ ہی غیر قیاسی ہے۔ تو اس میں کسی کو کسی کے ساتھ لاحق کرنے اور نہ کرنے کا سوال ہی پیدا نہیں ہوتا۔
۲۸۲	ایک استثنائی شکل۔	۴۰۱	علامہ اتقانی، عینی، اور طوری کا بیان کہ اراقتہ الدم کا عبادت ہونا خلاف قیاس ہے۔ اس لئے اپنے مورد پر مقصور ہوگا۔
۲۸۲	اس حکم کے خلاف حرام اور اس کو بناوٹی بتانے والے پر لزوم کفر ہے۔ توبہ و تجدید اسلام ضروری ہے۔	۴۱۰	جو استدلال اطلاقات کی بنیاد پر ہو اس کو احتمال کی بنیاد پر رد نہیں کیا جاسکتا۔
۳۰۰	وجیز کی عبارت میں تین فروع کا ذکر ہے جن میں بظاہر تعارض ہے۔	۴۱۰	

حوالہ	تفصیل حوالہ	تفصیل
		امام ابن ہمام نے بنت زناء کی حرمت کی دلیل یہی دی کہ وہ لغتیٰ بنت ہے اور اس لفظ کا اس معنی میں منقول ہونا ثابت نہیں۔

صفحہ 84 از 630

Fatawa Rizwia - Volume 20

517 | The condition of equality in definition is apparent, and it is not permissible to interpret against the apparent without evidence. | 414 | This ruling is not absolutely necessary; where there is contradiction between the two, it will be done so, and if there is no contradiction, the absolute will be kept as absolute. | 517 517 | A thing being permissible in itself is one thing, and a discourse being construed upon it is another. | 415 | If both clauses occur in a negative ruling or in multiple causes, then there is no contradiction in them and carrying [one over the other] is not necessary. | 517 518 | In legal matters, interpretation from the more general without the presence of a contextual clue is void. | 416 | An example of the prohibition of combining the absolute and the restricted, and the necessity of carrying the absolute over the restricted. | 518 519 | The abhorrence of general application in a place of restriction from the writing of Imam Ghazni. | 416 | The ruling of combination is in obligatory rulings, not in permissibility and recommendation. | 519 525 | In animals, parts are like attributes. | 428 | Description of the reason for the impermissibility of paying the price for the animal of sacrifice and Hady. | 525 525 | In animals, there is no price for the parts [as opposed to the whole]. | 428 | Argument for the prohibition of specific sale from the wordings of the Hadith 'fla adhiya lahu'. | 525 525 | In sacrifice, the intended closeness [to God] is the shedding of blood. That is why the charity of meat etc. is not obligatory. | 466 | Sale for charity, sale for other good deeds like eating, storing; these are legally commanded. So, 'fla adhiya lahu' will not be applicable to them. Rather, it means that sale which is destructive and for one's self. | 525 539 | The use for the skin of the sacrifice is not just for good deeds, nor has anything occurred that makes charity obligatory. | 511 | The text of the author of Al-Hidayah that permissibility (ibaha) and ownership (tamlik) are opposites of each other. | 539 540 | If sold for oneself, it became wealth; therefore, its charity became obligatory. | 511 | The rule of the jurists that the word 'it'am' (feeding) is for permissibility and 'ita' (giving) is for ownership. | 540 540 | The real purpose of sacrifice is shedding blood, not charity. | 511 | The clarification of Imam Ghazali, Imam Alai, Sadr al-Shariah, and Allama Shams Muhammad and Shami that ownership and permissibility are two different disposals. | 540 | The discussion of the legal principle that if the occurrence and the ruling are one, then the absolute will be construed as the restricted. | 516 | |

फ़तावा रज़विया - जिल्द २०

५१७ | परिभाषा में समानता की शर्त ज़ाहिर है और बिना दलील ज़ाहिर के खिलाफ़ पर हमल (आधारित करना) जायज़ नहीं। | ४१४ | यह हुक्म मुतलक़न (पूर्ण रूप से) ज़रूरी नहीं, जहाँ दोनों में तनाफ़ि (विरोध) हो वहाँ ऐसा किया जाएगा, और तनाफ़ि न हो तो मुतलक़ को मुतलक़ ही रखा जाएगा। | ५१७ ५१७ | किसी चीज़ का फ़ी-नफ़्सही (स्वयं में) जायज़ होना और बात है और किसी कलाम का उस पर महमूल (आधारित) होना और बात है। | ४१५ | दोनों कल्ले (वाक्य) अगर हुक्म-ए-मन्फ़ी (नकारात्मक आदेश) में वाक़े हों या अस्बाब-ए-मुतअद्दिद (अनेक कारणों) में वाक़े हों, तो उनमें तनाफ़ि नहीं और हमल ज़रूरी नहीं। | ५१७ ५१८ | शरइयात में बिदून-ए-क़ियाम-ए-क़रीना (बिना संदर्भ के) आम से तफ़्सीर बातिल है। | ४१६ | इमतनाअ-ए-जमअ बैन-अल-मुतलक़ वल-मुक़य्यद (पूर्ण और प्रतिबंधित के मिलन का निषेध) व वजूब-ए-हमल-अल-मुतलक़ अल-अल-मुक़य्यद की मिसाल। | ५१८ ५१९ | इमाम ग़ज़नी की तहरीर से मक़ाम-ए-तक़यीद में इतलाक़-ए-आम की शनाअत (बुराई)। | ४१६ | जमअ का हुक्म हुक्म-ए-वजूबी में है जवाज़ व इस्तहबाब में नहीं। | ५१९ ५२५ | जानवर में अतराफ़ (अंग) ब-मंज़लह-ए-औसाफ़ (गुणों के समान) हैं। | ४२८ | क़ुर्बानी और हदी के जानवर में दफ़ा-ए-क़ीमत (कीमत देना) नाजायज़ होने की इल्लत (कारण) का बयान। | ५२५ ५२५ | जानवर में अतराफ़ के मुक़ाबले में कोई दाम नहीं होता। | ४२८ | हदीस के लफ़्ज़ 'फ़ला अज़हियता लहू' से ख़ास बैअ (बिक्री) मम्नूअ (वर्जित) होने पर इस्तदलाल (तर्क)। | ५२५ ५२५ | क़ुर्बानी में क़ुर्बत-ए-मक़सूदा (इच्छित निकटता) ख़ून बहाना है। इसीलिए गोश्त वग़ैरह का सदक़ा वाजिब न हुआ। | ४६६ | बैअ लित-तसदद्क़ (दान के लिए बिक्री), बैअ बराए दीगर उमूर-ए-खैर अकल (खाने), इद्खार (संग्रह) तो शरअन मामूर (आदिष्ट) हैं, तो उन पर 'फ़ला अज़हियता लहू' मुरत्तब न होगा बल्कि इससे मुराद वही बैअ होगी जो मुस्तहलिक (विनाशकारी) से हो और अपनी ज़ात के लिए हो। | ५२५ ५३९ | चर्म-ए-क़ुर्बानी (क़ुर्बानी की खाल) का मसरफ़ (उपयोग) न तो सिर्फ़ कार-ए-खैर है न कोई ऐसी बात पैदा हुई जिससे तसद्दक़ (दान) वाजिब हो। | ५११ | साहब-ए-हिदाया की नस (पाठ) की इबाहा (अनुमति) और तमीलीक (स्वामित्व) एक दूसरे की ज़िद (उलट) हैं। | ५३९ ५४० | अपने लिए बेचा तो तमव्वुल (धन संचय) हुआ, लिहाज़ा इसका सदक़ा वाजिब हुआ। | ५११ | फ़ुक़हा का ज़ाबता (नियम) कि इतआम (खिलाना) का लफ़्ज़ इबाहा के लिए है और ईता (देना) का तमीलीक के लिए। | ५४० ५४० | क़ुर्बानी का असल मक़सद ख़ून बहाना है तसद्दक़ नहीं। | ५११ | इमाम ग़ज़ाली, इमाम अलाई, सद्र-उश-शरिया और अल्लामा शम्स मुहम्मद और शामी की तसरीह

(स्पष्टीकरण) कि तमीलीक व इबाहा अलग-अलग दो तसररुफ़ (अधिकार) हैं। | ५४० | इस उसूल-ए-फ़िक़ही की बहस कि हादसा और हुक्म एक हो तो मुतलक़ को मुक़य्यद पर महमूल किया जाएगा। | ५१६ | |

पृष्ठ ८५ / ६३०

فتاوی رضویہ - جلد ۲۰

۵۱۷ | تعریف میں مساوات کی شرط ظاہر ہے اور بلا دلیل ظاہر کے خلاف پر حمل جائز نہیں۔ | ۴۱۴ | یہ حکم مطلقاً ضروری نہیں، جہاں دونوں میں تنافی ہو وہاں ایسا کیا جائے گا، اور تنافی نہ ہو تو مطلق کو مطلق ہی رکھا جائے گا۔ | ۵۱۷ ۵۱۷ | کسی چیز کا فی نفسہ جائز ہونا اور بات ہے اور کسی کلام کا اس پر محمول ہونا اور بات ہے۔ | ۴۱۵ | دونوں کلے اگر حکم منفی میں واقع ہوں یا اسباب متعدد میں واقع ہوں، تو ان میں تنافی نہیں اور حمل ضروری نہیں۔ | ۵۱۷ ۵۱۸ | شرعیات میں بدون قیام قرینہ اعم سے تفسیر باطل ہے۔ | ۴۱۶ | امتناع جمع بین المطلق والمقید وجوب حمل المطلق علی المقید کی مثال۔ | ۵۱۸ ۵۱۹ | امام غزنی کی تحریر سے مقام تقیید میں اطلاق عام کی شناعت۔ | ۴۱۶ | جمع کا حکم حکم وجوبی میں ہے جواز واستحباب میں نہیں۔ | ۵۱۹ ۵۲۵ | جانور میں اطراف بمنزلہ اوصاف ہیں۔ | ۴۲۸ | قربانی اور ہدی کے جانور میں دفع قیمت ناجائز ہونے کی علت کا بیان۔ | ۵۲۵ ۵۲۵ | جانور میں اطراف کے مقابلہ میں کوئی دام نہیں ہوتا۔ | ۴۲۸ | حدیث کے لفظ فلا اضحیۃ لہ سے خاص بیع ممنوع ہونے پر استدلال۔ | ۵۲۵ ۵۲۵ | قربانی میں قربت مقصودہ خون بہانا ہے۔ اسی لئے گوشت وغیرہ کا صدقہ واجب نہ ہوا۔ | ۴۶۶ | بیع للتصدق بیع برائے دیگر امور خیر اکل، ادخار تو شرعاً مامور ہیں، تو ان پر فلا اضحیۃ لہ مرتب نہ ہوگا بلکہ اس سے مراد وہی بیع ہوگی جو مستہلک سے ہو اور اپنی ذات کے لئے ہو۔ | ۵۲۵ ۵۳۹ | چرم قربانی کا مصرف نہ تو صرف کار خیر ہے نہ کوئی ایسی بات پیدا ہوئی جس سے تصدق واجب ہو۔ | ۵۱۱ | صاحب ہدایہ کی نص کی اباحۃ اور تملیک ایک دوسرے کی ضد ہیں۔ | ۵۳۹ ۵۴۰ | اپنے لئے بیچا تو تمول ہوا، لہذا اس کا صدقہ واجب ہوا۔ | ۵۱۱ | فقہاء کا ضابطہ کہ اطعام کا لفظ اباحۃ کے لئے ہے اور ایتاء کا تملیک کے لئے۔ | ۵۴۰ ۵۴۰ | قربانی کا

اصل مقصد خون بہانا ہے تصدق نہیں۔ | ۵۱۱ | امام غزالی، امام علائی، صدر الشریعۃ اور علامہ شمس محمد اور شامی کی تصریح کہ تملیک واباحۃ الگ الگ دو تصرف ہیں۔ | ۵۴۰ | اس اصول فقہی کی بحث کہ حادثہ اور حکم ایک ہو تو مطلق کو مقید پر محمول کیا جائے گا۔ | ۵۱۶ | |

Fatawa-e-Razviyah, Volume 20

Page	Topic	Topic	Page
541	Clarification by Zain ibn Nujaym and others that the beneficiary spends the permitted (mubāh) thing while it is still under the ownership of the seller, and after spending, it leaves the seller's ownership but does not enter the beneficiary's ownership.	The content of their supporting Hadith and the text of Nishapuri also suggests this; in fact, Shah Sahib himself has clarified this in his Tafsir.	292
546	Clarification in Nuqayah that expiations are exempt from disposal by transfer of ownership.	"Question" regarding Shah Abdul Aziz Sahib's fatwa of prohibition concerning the goat of Bare Peer Sahib.	295
569	Discussion on whether obligation (wujub) is established by the word 'amr' (command) or by the imperative form (sigha-e-amr).	Shah Sahib has made an error in this matter in both his Fatawa and Tafsir.	296
595	There is no need to derive Aqiqah from Qurbani through analogy; both are included in the generality of 'shedding blood for the sake of Allah'.	Imam Malik says that without proof, only the word of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) is accepted; no other scholar is infallible.	296
	Iftaa and the Protocol of the Mufti	Author's writing in response to a fatwa by a Mufti from Kashmir (Footnote).	297
126	The question is vague, on which a definitive ruling is not possible.	Qazi Khan has corrected it; he is a 'Faqih al-Nafs' (deeply intuitive jurist), the fatwa will be based on his correction.	310
262	The breeding bull (sand) is halal. Refutation of Maulvi Abdul Hayy Sahib's claim that it is haram, but even a permitted thing becomes prohibited	Quhustani corrected it, and Qazi Khan has quoted from Khulasah, Hidayah, Muhit, and Mughni; the texts (mutun) established for	310

Page	Topic
	if it presents Muslims in a state of humiliation.
272	According to the clarification of scholars, one who considers absolute attribution as a cause of prohibition is ignorant.
276	Warning to those who issue a fatwa of absolute prohibition of such animals and calling them ignorant.
293	Shah Abdul Aziz Dehlavi, who issues fatwas against the path of scholars in this chapter, also considers the continuation of 'Ihlal li ghayr-Allah' (invoking other than Allah) until the time of slaughter as necessary.
	conveying the school of thought and upon which fatwas are issued follow this.
311	In Kifayah, calling the opposite 'Zahir al-Riwayah' or the majority fatwa being against it does not harm it.
333	Dried fish is halal. He who calls it haram, if ignorant, should be taught; if he is a scholar, he should be ordered to renew his marriage and his Islam.

फ़तावा-ए-रज़विया, खंड २०

पृष्ठ	विषय	विषय	पृष्ठ
५४१	ज़ैन इब्न नुजैम और अन्य का स्पष्टीकरण कि 'मुबाह लह' (लाभार्थी) अनुमत वस्तु को विक्रेता के स्वामित्व में रहते हुए खर्च करता है, और खर्च करने के बाद वह विक्रेता के स्वामित्व से बाहर हो जाती है लेकिन लाभार्थी के स्वामित्व में प्रवेश नहीं करती है।	उनके द्वारा उद्धृत हदीस और निशापुरी के पाठ का भी यही अर्थ है, बल्कि शाह साहब ने स्वयं अपनी तफ़सीर में इसकी व्याख्या की है।	२९२
५४६	नुक़ाया का स्पष्टीकरण कि स्वामित्व के हस्तांतरण द्वारा निपटान से कफ़्फ़ारा (प्रायश्चित) मुक्त हैं।	बड़े पीर साहब के बकरे के संबंध में शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब के हराम होने के फ़तवे से "सवाल"।	२९५
५६९	इस विषय पर चर्चा कि क्या आदेश (वुजूब) 'अम्र' शब्द से स्थापित होता है या आज्ञावाचक रूप (सीग़ा-ए-अम्र) से।	शाह साहब ने इस मामले में अपने फ़तवे और तफ़सीर दोनों जगह ग़लती की है।	२९६
५९५	अक़ीक़ा और क़ुरबानी में से एक को दूसरे पर तुलना (क़यास) करने की आवश्यकता नहीं है, दोनों 'अल्लाह के लिए रक्त बहाने' की व्यापकता में शामिल हैं।	इमाम मालिक फ़रमाते हैं कि बिना प्रमाण के केवल अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की बात स्वीकार्य है, बाकी कोई भी विद्वान मासूम (त्रुटिहीन) नहीं है।	२९६
	इफ़्ता और मुफ़्ती का प्रोटोकॉल	कश्मीर के एक मुफ़्ती साहब के फ़तवे के जवाब में लेखक का लेख (पाद-टिप्पणी)।	२९७
१२६	सवाल गोल है जिस पर निश्चित निर्णय संभव नहीं है।	क़ाज़ी ख़ान ने इसका शोधन किया है, वे 'फ़क़ीह अन-नफ़्स' (गहन सहज न्यायविद) हैं, फ़तवा उन्हीं के शोधन पर होगा।	३१०
२६२	साँड हलाल है। और मौलवी अब्दुल हई साहब के इसे हराम कहने का खंडन, लेकिन	क़ुहिस्तानी ने इसकी पुष्टि की है, और खुलासा, हिदाया, मुहीत, मुग़नी से क़ाज़ी	३१०

पृष्ठ	विषय
	वह मुबाह (अनुमत) भी निषिद्ध हो जाता है जो मुसलमानों को अपमानित करता हो।
२७२	विद्वानों के स्पष्टीकरण के अनुसार, निरपेक्ष संबंध (इज़ाफ़त) को हराम का कारण मानने वाला अज्ञानी है।
२७६	ऐसे जानवरों की पूर्ण हराम होने का फ़तवा देने वालों को चेतावनी और उनकी मूर्खता का वर्णन।
२९३	शाह अब्दुल अज़ीज़ देहलवी, जो इस विषय में विद्वानों के विपरीत फ़तवा देते हैं, वे भी वध के समय तक 'इहलाल लि-ग़ैरिल्लाह' (अल्लाह के अलावा किसी और का नाम पुकारना) की निरंतरता को आवश्यक मानते हैं।

विषय	पृष्ठ
ख़ान ने उद्धृत किया है, इसी पर वे मूल ग्रंथ (मतून) आधारित हैं जिन्हें पंथ (मज़हब) के विवरण हेतु संकलित किया गया है और जिन पर फ़तवा दिया जाता है।	
किफ़ाया में इसके विपरीत को 'ज़ाहिरुल रिवाया' कहना या बहुमत का फ़तवा इसके ख़िलाफ़ होना इसे क्षति नहीं पहुँचाता।	३११
सूखी मछली हलाल है। इसे हराम कहने वाला यदि अज्ञानी है तो उसे समझाया जाए, और यदि विद्वान है तो उसे निकाह और इस्लाम के नवीनीकरण का आदेश दिया जाए।	३३३

صفحہ	عنوان	صفحہ	عنوان	صفحہ
۵۴۱	زین ابن نجیم وغیرہ کی تصریح کہ مباح لہ مباح کو مبیع کی ملک پر خرچ کرتا ہے ان کی مستدل حدیث اور عبارت نیشاپوری اور خرچ کے بعد مبیع کی ملک سے نکل جاتی ہے لیکن مباح لہ کی ملک میں داخل نہیں ہوتی۔	۲۹۲	کا بھی مفاد ہے بلکہ شاہ صاحب نے اپنی تفسیر میں خود اس کی تصریح کی ہے۔	
۵۴۶	نقایہ کی تصریح کہ تصرف تملیک سے کفارات مستثنیٰ ہیں۔	۲۹۵	بڑے پیر صاحب کے بکرے کے سلسلہ میں شاہ عبدالعزیز صاحب کے فتوٰی حرمت سے "سوال"	
۵۶۹	اس امر کی بحث کہ لفظ امر سے وجوب ثابت ہوتا ہے یا صیغہ امر سے۔	۲۹۶	شاہ صاحب نے اس مسئلہ میں اپنے فتاوٰی اور تفسیر دونوں جگہ غلطی کی ہے۔	
۵۹۵	عقیقہ و قربانی میں سے ایک کو دوسرے پر قیاس کرنے کی ضرورت نہیں دونوں اراقہ الدم لوجہ اللہ کے عموم میں شامل ہیں۔	۲۹۶	امام مالک فرماتے ہیں بے دلیل تو صرف رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا قول مقبول ہے بقیہ کوئی عالم معصوم نہیں۔	
	افتاء ورسم المفتی	۲۹۷		

صفحہ	عنوان
۱۲۶	سوال گول ہے جس پر قطعی حکم ممکن نہیں۔
۲۶۲	سانڈ حلال ہے۔ اور مولوی عبدالحئی صاحب کے اسے حرام کہنے کی تردید، لیکن وہ مباح بھی ممنوع ہو جاتا ہے جو مسلمانوں کو ذلت پر پیش کرے۔
۲۷۲	حسب تصریح علماء مطلقاً اضافت کو سبب حرمت قرار دینے والا جاہل ہے
۲۷۶	ایسے جانور کی مطلقاً حرمت کا فتویٰ دینے والوں کو تنبیہ اور ان کی تجہیل
۲۹۳	

صفحہ	عنوان
۳۱۰	کشمیر کے ایک مفتی صاحب کے فتوے کے جواب میں مصنف کی تحریر (حاشیہ)
۳۱۰	قاضی خاں نے اس کی تصحیح کی وہ فقیہ النفس ہیں فتویٰ انھیں کی تصحیح پر ہوگا۔
۳۱۰	قہستانی نے اس کی تصحیح کی، اور خلاصہ، ہدایہ، محیط، مغنی سے قاضی خان نے نقل کی اسی پر متون ہیں جن کی وضع نقل مذہب کے لئے ہوئی اور جن پر فتویٰ ہوتا ہے۔
۳۱۱	کفایہ میں اس کے خلاف کو ظاہر الروایہ کہنا یا جمہور کا فتویٰ اس کے خلاف ہونا اس کو مضر نہیں۔
۳۳۳	سوکھی مچھلی حلال ہے۔ اس کو حرام کہنے والا جاہل ہے تو سمجھایا جائے، اور عالم ہے تو اس کو تجدید نکاح اور تجدید اسلام کا حکم دیا جائے۔

شاہ عبدالعزیز صاحب دہلوی جو اس باب

میں روش علماء کے خلاف فتویٰ دیتے

ہیں، وہ بھی تادم ذبح استمرار اہلال لغیر

اللہ کو ضروری قرار دیتے ہیں۔

صفحہ 86 از 630

Fatawa Rizvia, Volume 20

Rulings / Context	Ref	Detailed Explanations / Scholarly Context	Page
To declare everyone as misguided and misguiding is rebellion.	393	In the text of the Sheikh, there is a statement of a ruling specific to sheep ('Dhaan'), so its interpretation using the term 'Meish' cannot be an interpretation using a more general category (tafsir bil-a'amm).	410
The answer to those who deny clear issues is silence.	394	The predecessors allow definition using a general term but do not consider it excellent.	413
If the sheep's tail is not accepted as 'Alyah', then this issue becomes a matter of disagreement between the two sides. Since the fatwa is based on the Imam's opinion, its sacrifice is permissible.	434	Proof of the aforementioned matter from Sharh al-Mawaqif and Hashiya al-Taluh.	413
Clarification from the writings of the leaders (Imams) that the fatwa is based on the Imam's opinion.	434	In our view, interpretation using a general term is only permissible when the intended meaning is clear and supported by context; otherwise, such a definition is prohibited due to potential ambiguity.	415
Logic		Just as the predecessors allowed definition via a more general term, they also allowed it via a more specific term, and even via contrasting terms.	419
Understanding self-evident truths is difficult, yet I will make a full effort.	395	Support for the above issue from the texts of Hassan, Chalpi, Sayyid Sharif, and Bahr al-Uloom.	419
In cows and buffaloes, there is commonality only in body parts;	402	It is also possible that the 'Meish' interpretation is an equal definition,	420

Rulings / Context	Ref	Detailed Explanations / Scholarly Context	Page
this commonality also exists in horses and donkeys, yet these are distinct species.		while the 'Alyah' interpretation is more specific.	
When two individuals of the same species differ in the absence of certain body parts, it is a grave error to classify sheep and rams as different species based on their tail shape (wide or round).	406	In the definition of a goat ('Ma'z'), the phrase "those possessing hair" is an equal definition.	423
Answering the doubt regarding the use of 'Meish' in the definition of sheep: when a distinction from some members is intended, a definition using a general term can be valid.	410	On this basis, there will be no objection regarding cows, bulls, or buffaloes as they are outside the division.	423
It is wrong to think that in the discussed issue, a distinction is required from only some members.	410	**Grammar (Nahw)**	
		In the definition of a goat, interpreting "possessing hair" as referring to "some" is not a contextual proof that the particle 'min' in the definition of sheep is partitive. This relies on the premise that two adjacent sentences share the same ruling, which is an incorrect principle.	422

फतावा रज़विया, जिल्द २०

नियम / संदर्भ	सं.	विस्तृत स्पष्टीकरण / विद्वत्तापूर्ण संदर्भ	पृष्ठ
सबको गुमराह और गुमराह करने वाला करार देना सरकशी (विद्रोह) है।	३९३	शेख की इबारत में ऐसे हुक्म का बयान है जो भेड़ ('ज़ान') के साथ विशिष्ट है, इसलिए 'मेश' शब्द से उसकी व्याख्या 'तफ़सीर बिल-आम' (अधिक सामान्य व्याख्या) नहीं हो सकती।	४१०
स्पष्ट मसलों का इनकार करने वालों का जवाब खामोशी है।	३९४	पूर्ववर्ती विद्वान सामान्य शब्दों के साथ परिभाषा को जायज़ मानते हैं, लेकिन इसे उत्कृष्ट नहीं कहते।	४१३
यदि भेड़ की पूंछ को 'अलियाह' स्वीकार नहीं किया जाता है, तो यह मसला दोनों पक्षों के बीच विवाद का विषय बन जाता है। चूंकि फतवा इमाम की राय पर आधारित है, इसलिए इसकी कुर्बानी जायज़ है।	४३४	शरह अल-मवाकिफ और हाशिया अल-तलूह से उपरोक्त मामले का प्रमाण।	४१३
इमामों के लेखन से यह स्पष्टीकरण कि फतवा इमाम की राय पर आधारित है।	४३४	हमारे अनुसार, सामान्य शब्दों के साथ व्याख्या तभी जायज़ है जब इच्छित अर्थ स्पष्ट हो और संदर्भ द्वारा समर्थित हो; अन्यथा, संभावित अस्पष्टता के कारण ऐसी परिभाषा वर्जित है।	४१५
तर्कशास्त्र (मंतिक)		जिस तरह पूर्ववर्ती विद्वानों ने अधिक सामान्य शब्द द्वारा परिभाषा की अनुमति दी, उन्होंने अधिक विशिष्ट शब्द और यहाँ तक कि विरोधाभासी शब्दों द्वारा भी इसकी अनुमति दी।	४१९
स्वयंसिद्ध सत्य को समझना कठिन है, फिर भी मैं पूरा प्रयास करूँगा।	३९५	हसन, चलपी, सैय्यद शरीफ और बहर अल-उलूम के ग्रंथों से उपरोक्त मुद्दे का समर्थन।	४१९
	४०२		४२०

नियम / संदर्भ	सं.	विस्तृत स्पष्टीकरण / विद्वत्तापूर्ण संदर्भ	पृष्ठ
गाय और भैंस में केवल शारीरिक अंगों में समानता है; यह समानता घोड़े और गधे में भी है, फिर भी ये अलग-अलग प्रजातियां हैं।		यह भी संभव है कि 'मेश' वाली व्याख्या एक समान परिभाषा हो, जबकि 'अलियाह' वाली व्याख्या अधिक विशिष्ट हो।	
जब एक ही प्रजाति के दो जीवों में कुछ अंगों की अनुपस्थिति के आधार पर अंतर हो, तो भेड़ और मेढ़े को उनकी पूंछ के आकार (चौड़ी या गोल) के आधार पर अलग प्रजाति मानना एक बड़ी गलती है।	४०६	बकरी ('मअज़') की परिभाषा में, "बालों वाले" वाक्यांश एक समान परिभाषा है।	४२३
भेड़ की परिभाषा में 'मेश' के उपयोग के संबंध में संदेह का उत्तर: जब कुछ सदस्यों से अंतर करना अपेक्षित हो, तो सामान्य शब्द के साथ परिभाषा मान्य हो सकती है।	४१०	इस आधार पर, गाय, बैल या भैंस के संबंध में कोई आपत्ति नहीं होगी क्योंकि वे विभाजन से बाहर हैं।	४२३
यह सोचना गलत है कि चर्चा किए गए मुद्दे में केवल कुछ सदस्यों से ही अंतर की आवश्यकता है।	४१०	**व्याकरण (नह्व)**	
		बकरी की परिभाषा में, "बालों वाले" का अर्थ "कुछ" के रूप में लेना इस बात का प्रमाण नहीं है कि भेड़ की परिभाषा में 'मिन' शब्द आंशिक है। यह इस धारणा पर आधारित है कि दो निकटवर्ती वाक्यों का नियम एक ही होता है, जो कि एक गलत सिद्धांत है।	४२२

احکام / سیاق و سباق	نمبر	مفصل تشریحات / علمی تناظر	صفحہ
سب کو گمراہ اور گمراہ گر قرار دینا سر کشی ہے۔	۳۹۳	شیخ کی عبارت میں ایسے حکم کا بیان ہے جو ضان کے ساتھ خاص ہے تو لفظ میش سے اس کی تفسیر تفسیر بالا عم ہو ہی نہیں سکتی۔	۴۱۰
واضح مسائل کا انکار کرنے والوں کا جواب خاموشی ہے۔	۳۹۴	متقدمین عام کے ساتھ تعریف کو جائز قرار دیتے ہیں لیکن اس کو عمدہ نہیں کہتے۔	۴۱۳
بھیڑ کی دم کو الیہ نہ تسلیم کیا جائے تو یہ مسئلہ طرفین کا خلافی ہوا۔ اور فتویٰ قول امام پر ہے۔ تو اس کی قربانی جائز ہے۔	۴۳۴	شرح مواقف اور حاشیہ تلوح سے مذکورہ بالا امر کا ثبوت	۴۱۳
امام صاحب کے قول پر فتویٰ ہونے کی تصریح عبارت ائمہ سے۔	۴۳۴	ہمارے نزدیک عام سے تفسیر اسی وقت جائز ہے جب مراد واضح اور اس پر قرینہ ہو ورنہ تلبیس کی وجہ سے ایسی تعریف ممنوع ہے۔	۴۱۵
منطق		متقدمین نے جس طرح تعریف بالا عم جائز رکھی اسی طرح تعریف بالاخص بھی بلکہ مباین سے بھی۔	۴۱۹
	۳۹۵		۴۱۹

احکام / سیاق و سباق	نمبر	مفصل تشریحات / علمی تناظر	صفحہ
بدیہات کی تفہیم مشکل ہے۔ پھر بھی میں پوری جد و جہد کروں گا۔		حسن، چلپی، سید شریف، بحر العلوم کی عبارتوں سے مسئلہ بالا کی تائید۔	
گائے اور بھینس میں صرف اعضاء میں اتحاد ہے، یہ اتحاد تو گھوڑے اور گدھے میں بھی ہے لیکن یہ دونوں مباین نوعیں ہیں۔	۴۰۲	ایسا بھی ہو سکتا ہے کہ میش والی تفسیر بالمساوی ہو اور الیہ والی تفسیر بالاخص۔	۴۲۰
جب ایک نوع کے دو افراد میں ان اعضاء میں عدم وجود میں یہ اختلاف ہے تو پھر بھیڑ اور دنبہ کی دم چوڑی اور گول ہونے کی بنیاد پر انھیں دو نوعیں شمار کرنا سخت غلطی ہے۔	۴۰۶	معز کی تعریف میں "ماکان ذوات الشعر" کا لفظ مساوی ہی ہے۔	۴۲۳
ضان کی تعریف میں لفظ میش وارد ہونے پر اس شبہ کا جواب کہ جب بعض مشارکات میں تمیز منظور ہو تو لفظ اعم کے ساتھ تعریف ہو سکتی ہے۔	۴۱۰	اسی بنیاد پر گائے بیل اور بھینس سے اعتراض نہ ہوگا کہ وہ مقسم سے خارج ہے۔	۴۲۳
یہ سوچنا غلط ہے کہ مسئلہ مبحوثہ میں بھی بعض مشارکات سے ہی تمیز مطلوب ہے۔	۴۱۰	**نحو**	
			۴۲۲

بکری کی تعریف میں "مالہ شعر" میں بعض
مراد لینا اس بات کا قرینہ نہیں کہ ضان کی
تعریف میں بھی "من" تبعیضیہ ہی ہو کیونکہ
اس کا مدار اس پر ہے کہ دو متصل جملوں کا
ایک حکم ہے حالانکہ یہ اصول غلط ہے۔

Fatawa Razawiyya, Volume 20

Linguistics Section

- Proof of the above subject from Tarjuma Rafi'iyya, Persian translation by Shah Waliullah, Zakheera-e-Uqba, Sihah, Nafais, Tuhfat al-Momineen, Muntakhab-e-Rashidi, etc. (Page 398)
- In Arabic, the word 'Bum' (Owl) is not designated solely for the owl. (Page 317)
- Buffalo is a species of cow (baqr), so the word 'baqr' includes it; no separate addition is needed. (Page 401)
- Every bird flying at night is called 'Bum' in Arabic. (Page 317)
- If there is doubt from the term "The buffalo is like the cow" in Kanz, it is just like saying "The Bactrian camel is like the Arabian camel." (Page 402)
- 'Bum' is also used for birds without talons. (Page 317)
- Description of the distinction between cows and buffaloes according to common usage. (Page 402)
- Explanation of 'Mar-mahi' (eel/snake-fish) and its names in various languages. (Page 325)
- All scholars of exegesis, Hadith, jurisprudence, and linguistics, both Arab and non-Arab, recognize two species of 'Ghanam' (sheep/goats): 'Dhan' (sheep) and 'Ma'z' (goat). Evidence from Kifayat al-Radi, Majma' Bihar al-Anwar, Mirqat, Sharh al-Kanz, Qamus, Mukhtar al-Sihah, Zakheera al-Uqba, and Ghiyath shows that what Arabs call 'Ma'z', Persians call 'Buz', and what Arabs call 'Dhan', Persians call 'Mesh'. (Page 407)
- 'Sangi' is not an Urdu word, hence ignorance of it. (Page 331)
- Further support from the statements of Sheikh Muhaqqiq and Allama Shami. (Page 408)
- Horse, mule, and donkey are not considered 'Bahimat al-An'am' (livestock). (Page 396)
- Scholars of exegesis, Hadith, jurisprudence, and linguistics agree that the difference between 'Dhan' and 'Ma'z' is that of wool (soof) versus hair (sha'r). (Page 411)
- Clarification of 'Bahimat al-An'am' from Al-Misbah. (Page 396)
- Inference from Imam Ahmad's narration of a Hadith and its explanation in Mirqat that the difference lies only in hair and wool. (Page 412)
- Proof from Shah Rafiuddin's translation that sheep and goats are of the same genus. (Page 397)

- Support for the above subject from Imam Taftazani and Allama Sayyid Sharif's statements on the synonymy of 'Hamd' and 'Madah'. (Page 413)
- In such matters, the final word lies with linguists. Anyone proficient in Arabic, Persian, and Urdu knows that the Hindi word 'Bhair' (sheep) is the same as 'Mesh' in Persian and 'Dhan' in Arabic. (Page 397)
- A well-known rule of linguists is that sometimes an indefinite noun is used to refer to a specific object, and a definite noun is used to refer to something non-specific. (Page 415)

Page 88 of 630

फ़तावा रज़विया, खंड 20

भाषा विज्ञान (लुग़त) अनुभाग

- तरजुमा रफ़ीय्या, शाह वलीउल्लाह के फ़ारसी अनुवाद, ज़खीरा-ए-उक़्बा, सिहाह, नफ़ाइस, तोहफ़त अल-मोमिनीन, मुंतख़ब-ए-रशीदी आदि से उपरोक्त विषय का प्रमाण। (पृष्ठ 398)
- अरबी में 'बूम' (उल्लू) शब्द केवल उल्लू के लिए ही निर्धारित नहीं है। (पृष्ठ 317)
- भैंस गाय (बक़र) की ही एक किस्म है, इसलिए 'बक़र' शब्द इसमें शामिल है; इसे अलग से जोड़ने की आवश्यकता नहीं है। (पृष्ठ 401)
- रात में उड़ने वाले हर पक्षी को अरबी में 'बूम' कहते हैं। (पृष्ठ 317)
- यदि कंज़ के शब्द "भैंस गाय की तरह है" से संदेह हो, तो यह वैसा ही है जैसे "बैक्ट्रियन ऊंट अरब ऊंट की तरह है"। (पृष्ठ 402)
- बिना पंजों वाले पक्षी को भी 'बूम' कहा जाता है। (पृष्ठ 317)
- लोक व्यवहार में गाय और भैंस के बीच अंतर का वर्णन। (पृष्ठ 402)
- 'मार-माही' (सर्प-मछली) की व्याख्या और विभिन्न भाषाओं में उसके नामों का विवरण। (पृष्ठ 325)
- तमाम मुफ़स्सिर, अहले हदीस, फ़ुक़हा और भाषाविद्, चाहे अरबी हों या गैर-अरबी, 'ग़नम' (भेड़-बकरी) की दो प्रजातियाँ मानते हैं: 'ज़ान' (भेड़) और 'माज़' (बकरी)। किफ़ायत अल-राज़ी, मजमा बिहार अल-अनवार, मिर्क़ात, शरह अल-कंज़, क़ामूस, मुख़्तार अल-सिहाह, ज़खीरा अल-उक़्बा और गियास के उद्धरणों से यह सिद्ध है कि जिसे अरबी में 'माज़' कहते हैं, फ़ारसी में उसे 'बुज़' और जिसे अरबी में 'ज़ान' कहते हैं, फ़ारसी में उसे 'मेश' कहा जाता है। (पृष्ठ 407)
- 'संगी' उर्दू भाषा का शब्द नहीं है, इसलिए इसके बारे में जानकारी नहीं है। (पृष्ठ 331)
- शेख मोहक़्क़िक और अल्लामा शामी के कथन से अतिरिक्त पुष्टि। (पृष्ठ 408)
- घोड़ा, खच्चर और गधा 'बहीमत अल-अनाम' (पालतू मवेशी) में नहीं आते। (पृष्ठ 396)
- तफ़सीर, हदीस, फ़िक़्ह और भाषा विज्ञान के विद्वान इस पर सहमत हैं कि 'ज़ान' और 'माज़' में अंतर ऊन और बालों का है। (पृष्ठ 411)
- 'अल-मिस्बाह' से 'बहीमत अल-अनाम' का स्पष्टीकरण। (पृष्ठ 396)
- इमाम अहमद की एक हदीस और मिर्क़ात में उसकी व्याख्या से यह प्रमाण कि अंतर केवल बालों और ऊन का है। (पृष्ठ 412)

- शाह रफ़ीयउद्दीन साहब के अनुवाद से भेड़ और बकरी के एक ही जाति के होने का प्रमाण। (पृष्ठ 397)
- इमाम तफ़्ताज़ानी और अल्लामा सैयद शरीफ़ के कथनों से उपरोक्त विषय का समर्थन कि 'हमद' और 'मदह' पर्यायवाची हैं। (पृष्ठ 413)
- ऐसे मामलों में भाषाविदों की बात ही अंतिम मानी जाती है। जो कोई भी अरबी, फ़ारसी और उर्दू का ज्ञाता है, वह जानता है कि हिंदी का शब्द 'भेड़' वही है जिसे फ़ारसी में 'मेश' और अरबी में 'ज़ान' कहते हैं। (पृष्ठ 397)
- भाषाविदों का प्रसिद्ध नियम है कि कभी-कभी अनिश्चित संज्ञा (नकिरा) बोलकर विशिष्ट वस्तु का अर्थ लिया जाता है और निश्चित संज्ञा (मारिफ़ा) बोलकर अनिश्चित का। (पृष्ठ 415)

पृष्ठ 88/630

فتاوی رضویہ، جلد ۲۰

لغت

- ترجمہ رفیعیہ، ترجمہ فارسی شاہ ولی اللہ، ذخیرہ عقبی، صحاح، نفائس، تحفۃ المومنین، منتخب رشیدی وغیرہ سے مضمون بالا کا ثبوت۔ (۳۹۸)
- عرب میں لفظ بوم صرف الو کے لئے ہی موضوع نہیں۔ (۳۱۷)
- بھینس بقر کی ایک نوع ہے اس لئے لفظ بقر اس کو شامل ہے، الحاق کی ضرورت نہیں۔ (۴۰۱)
- رات میں اڑنے والے ہر پرند کو عربی میں بوم کہتے ہیں۔ (۳۱۷)
- اگر کنز کے لفظ "الجاموس کالبقر" سے شبہ ہو تو ایسے ہی ہے جیسے "البخت کالاعراب" (۴۰۲)
- بوم غیر ذی مخلب پرند کو بھی کہتے ہیں۔ (۳۱۷)
- عرفا گائے اور بھینس میں فرق ہونے کا بیان۔ (۴۰۲)
- مار ماہی کی تشریح اور مختلف زبانوں میں اس کے نام کا بیان۔ (۳۲۵)
- جملہ اہل تفسیر، اہلحدیث، اہل فقہ، اہل لغت کیا عربی کیا عجمی، غنم کی دو نوعیں مانتے ہیں ضان اور معز۔ کفایۃ الراضی، مجمع بحار الانوار، مرقاۃ، شرح الکنز، قاموس، مختار الصحاح، ذخیرۃ العقبی، غیاث کی عبارت سے اس کا ثبوت کہ عربی حضرات جس کو معز کہتے ہیں فارسی اسی کو بز اور عربی جس کو ضان کہتے ہیں فارسی میں اس کو میش۔ (۴۰۷)
- سنگی اردو زبان کا لفظ نہیں اس لئے اس سے لاعلمی۔ (۳۳۱)
- شیخ محقق اور علامہ شامی کے قول سے تائید مزید۔ (۴۰۸)

- گھوڑا، خچر، گدھا بہیمۃ الانعام سے نہیں۔ (۳۹۶)
- علمائے تفسیر و حدیث و فقہ ولغت متفق ہیں کہ ضان اور معز میں صوف اور شعر کا فرق ہے۔ (۴۱۱)
- مصباح سے بہیمۃ الانعام کی تصریح۔ (۳۹۶)
- امام احمد کی روایت کہ وہ ایک حدیث اور مرقاۃ کی اس کی تشریح سے استدلال کہ فرق صرف شعر و صوف کا ہے۔ (۴۱۲)
- شاہ رفیع الدین صاحب کے ترجمہ سے بھیڑ بکری کے ایک جنس ہونے کا ثبوت۔ (۳۹۷)
- امام تفتازانی اور علامہ سید شریف کے قول سے مضمون بالا کی سند حمد و مدح میں ترادف ہے۔ (۴۱۳)
- ایسے موقعہ پر قول فیصل علمائے لغت کی بات ہوتی ہے۔ اور جس کو بھی عربی و فارسی و اردو پر عبور ہو جانتا ہے کہ ہندی زبان میں لفظ بھیڑ وہی ہے جسے فارسی میں میش اور عربی میں ضان کہتے ہیں۔ (۳۹۷)
- اہل لغت کا مشہور قاعدہ ہے کہ نکرہ بول کر شے معین مراد لیتے اور معرفہ بول کر شے معین مراد لیتے ہیں اور معرفہ بول کر غیر معین۔ (۴۱۵)

Fatawa Razawiyya, Volume 20

Page 89 of 630

- Explanation of the above issue through an example. (415)
- The consensus of all linguistic experts is that 'Suf' (wool) is specifically associated with 'Zan' (sheep). (424)
- So, even that which does not have a tail-fat (Chakti) will still be considered 'Zan'. (426)
- Even if there is no tail-fat, it will still remain a fat-tailed sheep (Dunba). (429)
- There is no restriction on the tail-fat being small or large. (429)
- Definition of tail-fat (Chakti) from the dictionary (Qamoos). (430)
- This definition also applies to sheep (Bhair). (430)
- No specific quantity of tail-fat is fixed. (430)
- The jurists (Fuqaha) have given three definitions of 'Zan': possessor of wool (Zat-us-Suf), possessor of a fat tail (Zat-ul-Aliyah), opposite of goat (Khilaf-ul-Ma'z), and Urdu translations as 'Meish' and 'Bhair'. (431)
- Statements of rulings, definitions, or translations, whatever they may be, can only be based on equality. (431)
- Therefore, all five words are equal and synonymous. (431)
- Fat-tailed sheep (Dunba) and sheep (Bhair) are of the same species, and the ruling for both is the same. (436)
- Reasoning from Shah Abdul Qadir's translation that he translated 'Zan' as 'Bhair' (sheep). (437)
- Proof from Persian lexicon that 'Zan' and 'Meish' are the same. (437)
- Reference to scholars of linguistics and exegesis that they defined the interpretation of 'Zan' as a goat with wool. (437)
- Argument for the unity of both from Arabic idioms and the Quran. (438)
- Reference to Shah Abdul Haq Muhaddis Dehlavi that he also translated 'Zan' as 'Meish'. (440)
- Research on 'Chakti' (tail-fat). (440)
- What is the meaning of 'Khatam' (nose-ring/halter)? (561)
- The difference between 'Zimam' and 'Khatam', and four applications of 'Khatam'. (561)
- Proof of the above applications from 12 books of linguistics, jurisprudence, and Hadith. (561)

Guarantee and Indemnity (Zaman-o-Tawan)

- If a contribution was collected and given to the trustee, and he paid an unnecessarily high price, then the trustee will be a sinner for the excessive increase and will have to pay indemnity for the loss to the mosque. (173)
- A "question" regarding the cultivator's right of stability and indemnity for the eviction lawsuit. (179)
- If cultivation was done against the will of other partners, then he is an oppressor and a usurper; if the land is damaged by cultivation, he should pay indemnity, and if not damaged, no rent is due. (198)
- A buffalo whose life was uncertain was slaughtered and given to a butcher for ten rupees; he buried the meat and sold the hide for six rupees; how much was the claim on this? (305)

फ़तावा रज़विया, जिल्द २०

पृष्ठ ८९/६३०

- उपरोक्त मसले का उदाहरण के साथ स्पष्टीकरण। (४१५)
- सभी भाषाविदों का यह निर्णय है कि 'सूफ़' (ऊन) विशेष रूप से 'ज़ान' (भेड़) के साथ है। (४२४)
- तो जिसके चक्ती (पूंछ की चर्बी) न हो वह भी 'ज़ान' ही रहेगा। (४२६)
- चक्ती न हो तब भी वह दुंबा (वसा-पूंछ वाली भेड़) ही रहेगा। (४२९)
- चक्ती के छोटी या बड़ी होने की कोई शर्त नहीं है। (४२९)
- क़ामूस (शब्दकोश) से चक्ती की परिभाषा। (४३०)
- यह परिभाषा भेड़ पर भी लागू होती है। (४३०)
- चक्ती की कोई मात्रा निर्धारित नहीं है। (४३०)
- फ़ुक़हा (न्यायविदों) ने ज़ान की तीन परिभाषाएँ दी हैं: ऊन वाला (ज़ातुस सूफ़), वसा-पूंछ वाला (ज़ातुल आलिया), बकरी के विपरीत (खिलाफ़ुल मअज़), और उर्दू अनुवाद 'मेश' और 'भेड़'। (४३१)
- नियमों का बयान, परिभाषा या अनुवाद, जो कुछ भी हो, केवल समानता पर आधारित हो सकता है। (४३१)
- इसलिए, ये पांचों शब्द समान और समानार्थी हैं। (४३१)
- दुंबा और भेड़ एक ही प्रजाति के हैं, और दोनों का नियम एक ही है। (४३६)
- शाह अब्दुल क़ादिर साहब के अनुवाद से तर्क कि उन्होंने ज़ान का अनुवाद 'भेड़' किया। (४३७)
- फ़ारसी शब्दकोश से प्रमाण कि ज़ान और मेश एक ही हैं। (४३७)
- भाषा और व्याख्या के विद्वानों का संदर्भ कि उन्होंने ज़ान की व्याख्या 'ऊन वाली बकरी' के रूप में की। (४३७)
- अरबी मुहावरों और कुरान से दोनों की एकता पर तर्क। (४३८)
- शाह अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी का संदर्भ कि उन्होंने भी ज़ान का अनुवाद 'मेश' किया। (४४०)
- चक्ती का शोध। (४४०)

- 'ख़िताम' (नकेल/लगाम) का क्या अर्थ है। (५६१)
- ज़िमाम और ख़िताम के बीच का अंतर, और ख़िताम के चार उपयोग। (५६१)
- भाषा, फ़िक़्ह और हदीस की १२ किताबों से उपरोक्त उपयोगों का प्रमाण। (५६१)

ज़मान और तावान (गारंटी और हर्जाना)

- और चंदा करके मुतवल्ली (ट्रस्टी) को दिया और उसने बिना ज़रूरत अतिरिक्त कीमत दी, तो अत्यधिक वृद्धि पर मुतवल्ली गुनहगार होगा और मस्जिद के नुकसान का हर्जाना मुतवल्ली को देना पड़ेगा। (१७३)
- किसान के स्थिरता के अधिकार और बेदखली के मुकदमे के हर्जाने से संबंधित "सवाल"। (१७९)
- यदि अन्य साझेदारों की मर्जी के खिलाफ खेती की गई, तो वह अत्याचारी और अनधिकृत कब्जेदार है; यदि खेती से जमीन को नुकसान हुआ है, तो वह हर्जाना दे, और यदि नुकसान नहीं हुआ है, तो लगान लागू नहीं होगा। (१९८)
- एक भैंस जिसकी जिंदगी के बारे में यकीन नहीं था, उसे ज़ब्ह करके दस रुपये में कसाई को दिया, उसने मांस दफन कर दिया और खाल छह रुपये में बेच दी, इस पर कितना दावा हुआ। (३०५)

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۰

صفحہ ۸۹ از ۶۳۰

- مسئلہ بالا کی مثال سے تفہیم۔ (۴۱۵)
- جملہ اہل لسان کا یہ فیصلہ ہے کہ صوف ضان کے ساتھ خاص ہے۔ (۴۲۴)
- تو جس کے چکتی نہ ہو وہ بھی ضان ہی رہے گا۔ (۴۲۶)
- چکتی نہ ہو تب بھی دنبہ ہی رہے گا۔ (۴۲۹)
- چکتی میں چھوٹی بڑی ہونے کی کوئی قید نہیں۔ (۴۲۹)
- قاموس سے چکتی کی تعریف۔ (۴۳۰)
- یہ تعریف بھیڑ پر بھی صادق آتی ہے۔ (۴۳۰)
- چکتی کی کوئی مقدار متعین نہیں۔ (۴۳۰)
- فقہاء نے ضان کی تین تعریفیں کیں، ذات الصوف، ذات الیہ، خلاف المعز، اور اردو ترجمہ میش و بھیڑ۔ (۴۳۱)
- بیانِ احکام، تعریف یا ترجمہ جو کچھ ہو صرف مساوی سے ہی ہوسکتا ہے۔ (۴۳۱)
- اس لئے پانچوں الفاظ مساوی اور ہم معنی ہیں (۴۳۱)
- دنبہ اور بھیڑ ایک ہی نوع ہیں، اور دونوں کا حکم ایک ہی ہے۔ (۴۳۶)
- شاہ عبدالقادر صاحب کے ترجمہ سے استدلال کہ انھوں نے ضان کا ترجمہ بھیڑ کیا۔ (۴۳۷)
- فارسی لغت سے ثبوت کہ ضان اور میش ایک ہی ہے۔ (۴۳۷)
- علمائے لغت و تفسیر کا حوالہ کہ انھوں نے ضان کی تفسیر اون والی بکری فرمایا۔ (۴۳۷)
- محاورات عرب اور قرآن سے دونوں کے اتحاد پر استدلال۔ (۴۳۸)

- شاہ عبدالحق محدث دہلوی کا حوالہ کہ انھوں نے بھی ضمان کا ترجمہ میش کیا۔ (۴۴۰)
- چکتی کی تحقیق۔ (۴۴۰)
- خطام کے معنی کیا ہیں۔ (۵۶۱)
- زمام اور خطام کا فرق، اور خطام کے چار اطلاقات۔ (۵۶۱)
- لغت، فقہ، حدیث کی ۱۲ کتابوں سے اطلاقات بالا کا ثبوت۔ (۵۶۱)

ضمان و تاوان

- اور چندہ کرکے متولی کو دیا اور اس نے بلا ضرورت زائد قیمت دی تو زیادت فاحش پر متولی گنہگار ہوگا اور مسجد کے نقصان کا متولی کو تاوان دینا پڑے گا۔ (۱۷۳)
- کاشتکار کے حق استقرار اور مقدمہ بے دخلی کے تاوان سے "سوال" (۱۷۹)
- اگر اور شرکاء کی مرضی کے خلاف کاشت کی تو ظالم اور غاصب ہے اور زمین کو کاشت سے نقصان پہنچا ہو تو تاوان دے اور نقصان نہ پہنچا ہو تو لگان عائد نہیں۔ (۱۹۸)
- بھینس جس کی زندگی کے بارے میں یقین نہیں ذبح کرکے دس روپیہ میں قصاب کو دی اس نے گوشت دفن کردیا اور کھال چھ روپیہ میں بیچ دی اس پر کتنا مطالبہ ہوا۔ (۳۰۵)

Vol. 20 Fatawa Rizvia

- **Encouragement and Admonition (Targhib-o-Tarhib)**
  - Imam Ibn Hajar and Imam Qastallani mentioned this regarding the month of fetal transition. [Page 575]
  - Proof of the prohibition of suspicion against a Muslim from the Quran and Hadith. [Ref 230]
  - Extracted from the calendar of Makkah, the weather of Makkah is very moderate, so these coverings (jhools) were specifically for honoring the symbols of Allah (Sha'air-Allah). [Page 577]
  - Prohibition of judging the intentions of the heart from the Quran and Hadith. [Ref 231]
- **Debt (Qarz)**
  - Bad suspicion stems from a bad heart. [Ref 231]
  - Strategy for recovering one's right/dues. [Page 189]
  - Condemnation of suspicion from the Quran, Hadith, and sayings of pious predecessors. [Ref 273]
- **Stratagems (Heel)**
- **History and Memoirs (Tarikh-o-Tazkira)**
  - Description of the arrangement for sending sacrifice from the city to villages and the boundaries of Egypt etc. [Page 379]
  - After 1305 AH, opposition from Deobandi scholars appeared on this issue. [Ref 533]
- **Debate and Grief for the Misguided (Munazara-o-Dard-e-Bad Mazhaban)**
  - In that era, they would put garlands around the necks of sacrificial camels (Badnah) and put coverings on special camels and make light wounds on their humps with a spear (Ishar). [Ref 561]
  - Refutation of the Deobandi perspective on the issue. [Page 218]
  - Account of the animal coverings used by Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with him). [Ref 572]
  - Refutation of the ignorant view of the Wahhabis. [Page 261]
  - Account of the animal coverings for the Prophet's (peace and blessings be upon him) sacrificial animals during the Farewell Pilgrimage (Hujjat-ul-Wida). [Ref 574]
  - Refutation of the opponent's argument in support of the intention of worship. [Page 276]

- Since Hajj-at-ul-Wida was in the open spring season, these coverings were not ordinary ones meant for protection from the cold. [Ref 575]
- Specification and the lack of change are also not baseless. [Page 277]
- The author's research that this Hajj was on 19 Dhu al-Hijjah 10 AH corresponding to March 6, 632 AD, Friday, which was the expression of that time. [Ref 575]
- In such a situation, accusing the general public of worshiping against their explicit declarations due to a lack of change is an outright injustice. [Page 277]
- Hypothetically, if someone had such an intention, the ruling of disbelief (Kufr) will be restricted to him; it would not be correct to apply a general ruling. [Page 278]

जिल्द २० फतावा रज़विया

- **प्रोत्साहन और चेतावनी (तरगीब-ओ-तरहीब)**
  - इमाम इब्न हजर और इमाम कस्तलानी ने इसे गर्भ परिवर्तन के महीने में कहा। [पृष्ठ ५७५]
  - मुसलमान पर बदगुमानी (बुरा संदेह) हराम होने का सबूत कुरान और हदीस से। [संदर्भ २३०]
  - मक्का मुअज्जमा के कैलेंडर से निकाला गया है कि मक्का का मौसम बहुत मध्यम होता है, इसलिए ये झूलें (पशुओं के कपड़े) अल्लाह के प्रतीकों (शायर-अल्लाह) के विशेष सम्मान के लिए थीं। [पृष्ठ ५७७]
  - दिल के इरादे पर हुक्म लगाने (निर्णय लेने) की मनाही कुरान और हदीस से। [संदर्भ २३१]
- **ऋण (कर्ज़)**
  - बुरा गुमान (संदेह) बुरे दिल से निकलता है। [संदर्भ २३१]
  - अपना हक वसूल करने की योजना। [पृष्ठ १८९]
  - कुरान, हदीस और बुजुर्गों के कथनों से बदगुमानी की निंदा। [संदर्भ २७३]
- **युक्ति (हीला)**
- **इतिहास और स्मरण (तारीख-ओ-तज़किरा)**
  - शहर से देहात में कुर्बानी भेजने की विधि और मिस्र आदि की सीमाओं का वर्णन। [पृष्ठ ३७९]
  - १३०५ हिजरी के बाद इस मसले में देवबंदी विद्वानों की ओर से विरोध प्रकट हुआ। [संदर्भ ५३३]
- **वाद-विवाद और पथभ्रष्टों का शोक (मुनाज़रा-ओ-दर्द-ए-बद मज़हबां)**
  - उस ज़माने में बलि के ऊंटों (बदना) के गले में माला डालते थे और खास ऊंटों पर झूल भी डालते थे और उनके कूबड़ में नेज़े से हल्का ज़ख्म भी लगाते थे। [संदर्भ ५६१]
  - देवबंदी मसले का खंडन। [पृष्ठ २१८]
  - अब्दुल्लाह बिन उमर रज़ियल्लाहु अन्हु की झूलों का वर्णन। [संदर्भ ५७२]
  - वहाबियों के अज्ञानतापूर्ण विचार का खंडन। [पृष्ठ २६१]

- हज्जतुल विदा में रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के बलि के जानवरों की झूलों का वर्णन। [संदर्भ ५७४]
- इबादत के इरादे के समर्थन में विपक्षी के तर्क का खंडन। [पृष्ठ २७६]
- चूंकि हज्जतुल विदा वसंत के खुले मौसम में था, इसलिए ये झूलें सर्दी से बचने की मामूली झूलें नहीं थीं। [संदर्भ ५७५]
- विशिष्टीकरण और बदलाव न होना भी आधारहीन नहीं है। [पृष्ठ २७७]
- लेखक का यह शोध कि यह हज १९ ज़िलहिज्जा १० हिजरी तदनुसार ६ मार्च ६३२ ईस्वी शुक्रवार को था, जो उस समय की अभिव्यक्ति थी। [संदर्भ ५७५]
- ऐसी स्थिति में, बदलाव न होने के कारण आम लोगों की स्पष्ट घोषणा के विरुद्ध इबादत का आरोप लगाना सरासर ज़्यादती है। [पृष्ठ २७७]
- मान लीजिए किसी ने ऐसी नियत की हो, तो कुफ़्र का हुक्म उसी तक सीमित रहेगा; सामान्य हुक्म लगाना सही नहीं होगा। [पृष्ठ २७८]

पृष्ठ ९० का ६३०

- **ترغیب و تریب**
  - امام ابن حجر اور امام قسطلانی نے اس کو تحویلِ حمل کے مہینہ میں فرمایا۔ [صفحہ ۵۷۵]
  - مسلمان پر بدگمانی حرام ہونے کا ثبوت قرآن وحدیث سے۔ [عدد ۲۳۰]
  - مستخرجہ تقویم مکہ معظمہ کا موسم مکہ معظمہ میں نہایت معتدل ہوتا ہے تو یہ جھولیں خاص تعظیم شعائر اللہ کے لئے تھیں۔ [صفحہ ۵۷۷]
  - دل کے ارادے پر حکم لگانے کی ممانعت قرآن وحدیث سے۔ [عدد ۲۳۱]
- **قرض**
  - برا گمان برے دل سے نکلتا ہے۔ [عدد ۲۳۱]
  - اپنے حق کی وصولی کی تدبیر۔ [صفحہ ۱۸۹]
  - قرآن وحدیث واقوالِ بزرگانِ دین سے بدگمانی کی مذمت۔ [عدد ۲۷۳]
- **حیل**
- **تاریخ و تذکرہ**
  - شہر سے دیہات میں قربانی بھیجنے کی ترکیب اور فنائے مصر وغیرہ کا بیان۔ [صفحہ ۳۷۹]
  - ۱۳۰۵ھ کے بعد اس مسئلہ میں علماء دیوبند کی طرف سے خلاف ظاہر ہوا۔ [عدد ۵۳۳]

- **مناظرہ و درو بد مند ہباں**
    - اس زمانہ میں بدنہ کے گلے میں قلادہ ڈالتے اور خاص اونٹوں پر جھول بھی ڈالتے اور ان کے کوہان میں نیزہ سے خفیف زخم بھی لگاتے۔ [عدد ۵۶۱]
    - دیوبندی مسئلہ کی تغلیط [صفحہ ۲۱۸]
    - عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی جھولوں کا بیان۔ [عدد ۵۷۲]
    - وہابیہ کے جاہلانہ خیال کا رد۔ [صفحہ ۲۶۱]
    - حجتہ الوداع میں رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ہدی کے جانوروں کی جھولوں کا بیان۔ [عدد ۵۷۴]
    - قصد عبادت کی تائید میں مخالف کی دلیل کا رد۔ [صفحہ ۲۷۶]
    - حجتہ الوداع کھلی بہار کے موسم میں تھا تو یہ جھولیں سردی سے بچنے کی معمولی جھولیں نہ تھیں۔ [عدد ۵۷۵]
    - تخصیص اور عدم تبدیل بھی بے اصل نہیں۔ [صفحہ ۲۷۷]
    - مصنف کی یہ تحقیق کہ یہ حج ۱۹ ذوالحجہ ۱۰ھ مطابق چھٹی مارچ ۶۳۲ء روز جمعہ کو تھا جو اس وقت کی تعبیر تھی۔ [عدد ۵۷۵]
    - ایسی صورت میں عدم تبدیل سے عوام کی تصریح کے خلاف عبادت کا الزام سراسر زیادتی ہے۔ [صفحہ ۲۷۷]
    - بالفرض کسی نے ایسی نیت کی ہو تو حکم کفر اسی پر مقصور رہے گا عام حکم لگانا صحیح نہ ہو گا۔ [صفحہ ۲۷۸]

Fatawa Rizvia Volume 20

Page No. | Ref No. | Content | Content 418 | 396 | One who doubts that sheep are among the 'Bahimat-ul-An'am' (livestock) should determine the species of the sheep, into which category of animal it falls. | The issue of definition is based on transmission. Compared to the explicit statements of equality by masters like Imam Razi, Sadr-al-Shariah, Qazi Adud-ud-Din Baydawi, Taftazani, and Qutb-ud-Din Razi in their Fatawa, what authority does the saying of Fadil Lahori hold? Especially when it is from a book of grammar. 421 | 398 | Now the only remaining option is to take a sheep through all three countries and ask each person what animal it is. | Answer to the first respondent's doubt: in the interpretation of 'Daan' (sheep), those who used the term 'Dhat-us-Soof' (possessor of wool) also included the word "min" (from/of), which means it is 'some' of the 'possessors of wool'. 421 | 400 | A clear proof that the aforementioned method is the final means to solve this matter. | Firstly, the word "min" is only in 'Sharh-un-Niqayah'. Secondly, it is not for partitive (tab'eediyah) purpose, because the word "ma kaan" (that which is) exists in the same text, which indicates the generality of individuals. 421 | 403 | The first respondent intentionally declared the buffalo as a separate species and opposite to the cow. | This is just as philosophers said in the definition of man: "Everyone who is from the people of speech". 421 | 403 | If it were just a matter of appending, then there is an extraordinary difference between a buffalo and a cow. Appending one to the other would not be rationally permissible at all. | The respondent has also used "min" in this same sense in his own text. 425 | 409 | The respondent's scrutiny relies on the basis of difference being whether it has a fat-tail or not. | If 'Daan' is not accepted as 'having wool' but is restricted to having a fat-tail (Aliyah), then the category of 'Ghanam' (flock) would be disrupted. Therefore, the definition as 'possessor of wool' is an equivalent one, while the definition as 'possessor of fat-tail' is more specific. 433 | 410 | If this is considered a fundamental difference, then instead of two, there would be three species of 'Ghanam'. | Supplement: The definition as 'possessor of fat-tail' is not present in the three texts presented by the first respondent. 434 | 413 | It is not appropriate to apply the texts of those whom scholars call 'not proficient' to them. | Statement of Maulana Abdul Hai Sahab Lakhnawi's fatwa and statement of the difference between his saying and that of the first respondent. --- | 417 | In the matter of sheep sacrifice itself, this same respondent declared the general public as misled based on this general interpretation. | ---

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

पृष्ठ सं. | संदर्भ सं. | विवरण | विवरण 418 | 396 | जिसे भेड़ के'बहीमत-उल-अनआम' होने में संदेह हो, वह भेड़ की प्रजाति निर्धारित करे कि वह जानवर की किस श्रेणी में आता है। | परिभाषा का मामला पारंपरिक साक्ष्यों पर आधारित है। इमाम राजी, सद्रुश-शरिया, क़ाज़ी अदुदुद्दीन बैज़ावी, तफ़्ताज़ानी, क़ुत्बुद्दीन राजी आदि जैसे बड़ों द्वारा फ़तावा में स्पष्ट रूप से समानता के उल्लेख के मुकाबले फ़ाज़िल लाहौरी के कथन का क्या आधार है? वह भी व्याकरण की किसी किताब से। 421 | 398 | अब स्थिति यह है कि एक भेड़ लेकर तीनों देशों में घुमाया जाए, और हर एक से पूछा जाए कि यह कौन सा जानवर है। | प्रथम प्रतिवादी के इस संदेह का उत्तर कि 'ज़ान' (भेड़) की व्याख्या में जिन लोगों ने 'ज़ातुस-सूफ़' (ऊन वाला) शब्द का प्रयोग किया है, उसके साथ शब्द "मिन" (में से) भी है, जिसका अर्थ यह है कि यह 'ऊन वालों' में से कुछ है। 421 | 400 | इस बात पर स्पष्ट प्रमाण कि ऊपर बताया गया तरीका ही इस मामले के समाधान का अंतिम साधन है। | प्रथम, शब्द "मिन" केवल 'शरहुन-निक़ाया' में है; द्वितीय, यह आंशिक अर्थ (तबईज़िया) के लिए नहीं है, क्योंकि उसी वाक्य में "मा कान" शब्द है जो व्यक्तियों की सामान्यता को दर्शाता है। 421 | 403 | प्रथम प्रतिवादी ने जानबूझकर भैंस को एक अलग प्रजाति और गाय के विपरीत घोषित किया। | यह वैसा ही है जैसे दार्शनिकों ने मनुष्य की परिभाषा में कहा "प्रत्येक वह जो बोलने वालों में से है"। 421 | 403 | यदि केवल जोड़ने (संलग्न करने) की बात होती, तो भैंस और गाय में असाधारण अंतर है। एक को दूसरे के साथ जोड़ना तर्कसंगत रूप से अनुमत ही नहीं होता। | प्रतिवादी ने अपने लेख में भी "मिन" का प्रयोग इसी अर्थ में किया है। 425 | 409 | प्रतिवादी की सूक्ष्म जांच इस बात पर टिकी है कि अंतर का आधार चक्ती (मोटी पूंछ) होने या न होने पर है। | यदि 'ज़ान' को ऊन वाला न मानकर मोटी पूंछ (अलिया) के साथ विशिष्ट किया जाए, तो 'ग़नम' (भेड़-बकरी का समूह) का भाग खंडित हो जाएगा, इसलिए 'ऊन वाला' वाली परिभाषा समानांतर है और 'मोटी पूंछ वाला' वाली विशेष है। 433 | 410 | यदि इसे मौलिक अंतर माना जाए, तो 'ग़नम' की दो के बजाय तीन प्रजातियां हो जाएंगी। | परिशिष्ट: प्रथम प्रतिवादी द्वारा प्रस्तुत तीन इबारतों में 'मोटी पूंछ वाला' वाली परिभाषा नहीं है। 434 | 413 | विद्वान जिन्हें अकुशल बता रहे हैं, उनके लेखों को उन पर थोपना अच्छी बात नहीं है। | मौलाना अब्दुल हई साहब लखनवी के फ़तवे का विवरण और उनके तथा प्रथम प्रतिवादी के कथन के बीच अंतर का वर्णन। --- | 417 | स्वयं भेड़ की क़ुरबानी के मामले में इसी प्रतिवादी ने इस सामान्य व्याख्या के आधार पर पूरी जनता को गुमराह करार दे दिया। | ---

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

صفحہ نمبر | حوالہ نمبر | متن | متن ۴۱۸ | ۳۹۶ | جس کو بھیڑ کے بہیمہ الانعام ہونے میں شبہ ہو وہ بھیڑ کی نوع متعین کرے کہ وہ جانور کی کس قسم میں ہے۔ | تحدید کا مسئلہ نقلی ہے۔ تمام رازی، صدر الشریعہ، قاضی عضد الدین بیضاوی، تفتازانی، قطب الدین رازی فتاوی وغیرہ اکابر کی مساواۃ کی تصریح کے مقابلہ میں فاضل لاہوری کا قول کیا سند رکھتا ہے۔ وہ بھی ایسی کتاب سے جو علم نحو کی ہو۔ ۴۲۱ | ۳۹۸ | اب صورت یہی رہ گئی ہے کہ ایک بھیڑ لے کر تینوں ملک میں پھر ا جائے، اور ایک ایک سے پوچھا جائے یہ کون جانور ہے۔ | مجیب اول کے اس شبہ کا جواب کہ ضان کی تفسیر میں جن لوگوں نے ذات الصوف کا لفظ استعمال کیا ہے اس کے ساتھ لفظ "من" بھی ہے جس کا مفہوم یہ ہے کہ یہ ذوات الصوف میں سے بعض ہے۔ ۴۲۱ | ۴۰۰ | اس بات پر دلیل تنویری کہ مذکورہ بالا طریقہ ہی اس بات کے حل کا آخری ذریعہ ہے۔ | اولاً "من" کا لفظ صرف شرح نقایہ میں ہے ثانیاً یہ تبعیضیہ کے لئے نہیں کیونکہ اسی عبارت میں "ماکان" کا لفظ ہے جو عمومِ افراد پر دلالت کرتا ہے۔ ۴۲۱ | ۴۰۳ | مجیب اول نے جان بوجھ کر بھینس کو ایک الگ نوع اور بقر کا مقابل قرار دیا۔ | یہ ایسا ہے جیسے فلاسفہ نے انسان کی تعریف میں کہا "کل من کان من اھل النطق" ۴۲۱ | ۴۰۳ | اگر لاحق کرنے کی ہی بات ہوتی تب بھینس اور گائے میں غیر معمولی فرق ہے۔ ایک کو دوسرے کے ساتھ لاحق کرنا عقلاً جائز ہی نہیں ہوتا۔ | مجیب نے اپنی عبارت میں بھی "من" کو اسی معنی میں استعمال کیا ہے۔ ۴۲۵ | ۴۰۹ | مجیب کی تدقیق کامدار اس پر ہے کہ فرق کی بنیاد چکتی ہونے اور نہ ہونے پر ہے۔ | ضان کو صوف والا نہ مانیں، الیہ کے ساتھ خاص کریں تو غنم کا حصہ ٹوٹ جائیگا، اس لئے ذات الصوف والی تعریف بالمساوی ہے اور ذات الیہ والی بالاخص۔ ۴۳۳ | ۴۱۰ | اگر اس کو بنیادی فرق مانا

جائے تو غنم کی دو کے بجائے تین نوعیں ہو گئی۔ | تذییل، مجیب اول کی پیش کردہ تین عبارتوں میں ذات الیہ والی تعریف نہیں۔ ۴۳۴ | ۴۱۳ | علماء جس کو غیر جید بتارہے ہیں ان کی عبارتوں کو ان پر حمل کرنا عمدہ بات نہیں۔ | مولانا عبدالحی صاحب لکھنوی کے فتویٰ کا بیان اور ان کے اور مجیب اول کے قول میں فرق کا بیان۔ --- | ۴۱۷ | خود بھیڑ کی قربانی کے مسئلہ میں اسی مجیب نے سارے عموم کو اسی تفسیر عام کی بنیاد پر گمراہ بتا دیا۔ | ---

Vol. 20 Fatawa Razawiyya

Page	Description	Page	Description	Page
543	Maulana Abdul Hayy Sahib did not deny that sheep are sacrificial animals; he prohibited the sacrifice of its six-month-old young.	432	Concise criticism; since transfer of ownership (Tamlik) is necessary for charity (Tasadduq), it is not necessary that it be mandatory for all meritorious acts.	543
543	Description of the wrong intention of the aforementioned Molvi Sahib.	432	It should have been said that the ruling here is for charity, not for seeking nearness (Taqarrub), and if transfer of ownership is necessary for charity, then one part of the minor premise was suppressed in the reasoning, hence the result was wrong.	543
543	If sheep are excluded from livestock (Anaam), there would be five types of livestock instead of four.	440	Description of the wrong intention.	543
545	The reason for Maulana Abdul Hayy Sahib's misunderstanding.	440	The reason for Molvi Rashid Ahmad Sahib's error is that he saw permission (Ibahat) as sufficient even in mandatory expiations (Kaffarat-e-Wajibah), so he said that permission is absolutely sufficient even in mandatory charities (Sadaqat-e-Wajibah).	545

Page	Description	Page	Description	Page
545	All these differences are not the cause of differences in species; then why would the species change due to the difference in tails of Indian and Arabian rams?	441	In this reasoning of Molvi Rashid Ahmad, the middle term is not repeated.	545
570	Criticism of the wording of Molvi Rashid Ahmad Sahib Gangohi's fatwa.	535	Refutation of the non-followers (Ghair Muqallid) who claim absolute negation on the Hadiths of the Imams.	570
	Molvi Rashid Ahmad Sahib's clarification: whether selling with the intention of accumulating wealth or for charity, the charity of all is mandatory.	536	Astronomy and Cosmology.	
358	There is a clear divergence between these two things, so whoever considers the second proven by the first is like one who tries to prove from 'I do not worship what you worship' that one should not pray.	537	The sunrise horizon changes every three miles and the moonrise horizon every seventy-two miles.	358
360	Refutation of Molvi Rashid Ahmad Sahib's statement that it was proven from these two narrations that charity is mandatory, so it cannot be spent on a Sayyid or a madrasa.	538	Description of the horizons of Rampur and Bareilly and their differences.	360
	Refutation of Molvi Abdul Rashid Sahib's statement that transfer of ownership (Tamlik) is necessary for charity.	539	Calendar / Ephemeris.	
576	Criticism of Maulana Abdul Hayy Sahib's discourse.	542	The author extracted the ephemeris for the noon of that day from Zij-i-Ulugh Begi and Zij-i-Ahmad Bahadur Khani.	576

जिल्द २० फतावा रज़विया

पृष्ठ	विवरण	पृष्ठ	विवरण	पृष्ठ
५४३	मौलाना अब्दुल हई साहब ने भेड़ के क़ुर्बानी का जानवर होने का इनकार नहीं किया, उसके छह महीने के बच्चे की क़ुर्बानी मना की।	४३२	संक्षिप्त आलोचना; दान (तसद्दुक़) के लिए स्वामित्व का हस्तांतरण (तमलीक) आवश्यक होने से सभी पुण्य कार्यों के लिए तमलीक का अनिवार्य होना ज़रूरी नहीं।	५४३
५४३	उपर्युक्त मौलवी साहब के गलत मंशा का विवरण।	४३२	पूरी बात इस तरह कहनी चाहिए थी कि यहाँ दान (तसद्दुक़) का हुक्म है न कि ईश्वर की निकटता (तक़र्रुब) का, और यदि दान के लिए तमलीक ज़रूरी है तो तर्क में लघु प्रतिज्ञा (सुग़रा) का एक हिस्सा दब गया, इसलिए परिणाम गलत निकला।	५४३
५४३	यदि भेड़ को मवेशियों (अनाम) से बाहर माना जाए तो मवेशियों की चार के बजाय पाँच किस्में हो जाएँगी।	४४०	गलत मंशा का विवरण।	५४३
५४५	मौलाना अब्दुल हई साहब की गलतफहमी का मंशा।	४४०	मौलवी रशीद अहमद साहब की गलती का मंशा यही है कि उन्होंने अनिवार्य प्रायश्चित्तों (कफ़्फ़ाराते वाजिबा) में भी केवल अनुमति (इबाहत) को पर्याप्त देखा, तो कह दिया कि अनिवार्य दान (सदक़ाते वाजिबा) में भी पूर्णतः इबाहत पर्याप्त है।	५४५
५४५	ये सब मतभेद प्रजाति के मतभेद का कारण नहीं हैं, तो भारतीय और अरबी भेड़ों में पूंछ के अंतर से प्रजाति क्यों बदलेगी?	४४१	मौलवी रशीद अहमद के इस तर्क में मध्य पद (हदे औसत) की पुनरावृत्ति नहीं है।	५४५

पृष्ठ	विवरण	पृष्ठ	विवरण	पृष्ठ
५७०	मौलवी रशीद अहमद साहब गंगोही के फतवे की इबारत की आलोचना।	५३५	गैर-मुक़ल्लिद का खंडन जो इमामों की हदीसों पर पूर्ण निषेध का दावा करते हैं।	५७०
	मौलवी रशीद अहमद साहब का स्पष्टीकरण: धन संचय की नीयत से बेचना हो या दान की नीयत से, सबका दान अनिवार्य है।	५३६	खगोल विज्ञान और अंतरिक्ष विज्ञान।	
३५८	इन दोनों बातों में स्पष्ट अंतर है, तो जो दूसरे को पहले से सिद्ध माने वह ऐसा ही है जैसे कोई 'ला आ'बदु मा ता'बुदुन' से सिद्ध करे कि नमाज़ न पढ़ो।	५३७	सूर्य का क्षितिज हर तीन मील पर और चंद्रमा का क्षितिज बहत्तर मील पर बदलता है।	३५८
३६०	मौलवी रशीद अहमद साहब के इस कथन का खंडन कि इन दोनों रिवायतों से सिद्ध हुआ कि दान अनिवार्य है, इसलिए इसे सैयद या मदरसे पर खर्च नहीं किया जा सकता।	५३८	रामपुर और बरेली के क्षितिज और उनके अंतर का विवरण।	३६०
	मौलवी अब्दुल रशीद साहब के इस कथन का खंडन कि दान के लिए स्वामित्व का हस्तांतरण (तमलीक) आवश्यक है।	५३९	पंचांग / जंत्री।	
५७६	मौलाना अब्दुल हई साहब के कलाम पर आलोचना।	५४२	लेखक ने उस दिन के मध्याह्न का पंचांग 'ज़ीज-ए-उलुग बेगी' और 'ज़ीज-ए-अहमद बहादुर खानी' से निकाला।	५७६

صفحہ	تفصیل	صفحہ
۵۴۳	مولانا عبدالحی صاحب نے بھیڑ کے قربانی کا جانور ہونے کا انکار نہیں کیا، اس کے چھ ماہہ بچے کی قربانی منع کی۔	۴۳۲
۵۴۳	مولوی صاحب موصوف کے منشاء غلط کا بیان۔	۴۳۲
۵۴۳	بھیڑ کو ضان سے خارج مانا جائے تو انعام کی چار کے بجائے پانچ قسمیں ہو جائیں گی۔	۴۴۰
۵۴۵	مولانا عبدالحی صاحب کی غلط فہمی کا منشاء۔	۴۴۰
۵۴۳	تنقید مجمل، تصدق کے لئے تملیک ضروری ہونے سے جمیع کار ثواب کے لئے تملیک لازم ہونا ضروری نہیں۔	۴۳۲
۵۴۳	پوری بات یوں کہنی چاہئے تھی کہ یہاں تصدق کا حکم ہے نہ کہ تقرب کا، اور تصدق کے لئے تملیک ضروری ہے تو استدلال میں صغریٰ کا ایک جز دب گیا اس لئے نتیجہ غلط ہوا۔	۴۳۲
۵۴۳	منشاء غلط کا بیان۔	۴۴۰
۵۴۵	مولوی رشید احمد صاحب کی غلطی کا منشا یہی ہے کہ انھوں نے کفارات واجبہ میں بھی اباحت کافی دیکھی تو کہہ دیا	۴۴۰

صفحہ	تفصیل صفحہ		تفصیل صفحہ	صفحہ
			کہ صدقات واجبہ میں بھی مطلقاً اباحت کافی ہے۔	
۵۴۵	یہ سب اختلافات اختلافات نوع کا سبب نہیں، تو ہندی اور عربی دنبوں میں دم کے فرق سے کیوں نوع بدلے گی۔	۴۴۱	مولوی رشید احمد کے اس استدلال میں حد اوسط مکرر نہیں۔	۵۴۵
۵۷۰	مولوی رشید احمد صاحب گنگوہی کے فتویٰ کی عبارت کی تنقید۔	۵۳۵	غیر مقلد پر رد کہ ائمہ کی حدیثوں پر سلب مطلق کا دعویٰ کرتے ہیں۔	۵۷۰
	مولوی رشید احمد صاحب کی تصریح بیع بنیت تمول یا بنیت تصدق سب کا صدقہ واجب ہے۔	۵۳۶	فلکیات و ہیئت	
۳۵۸	ان دونوں باتوں میں صاف تغایر ہے تو جو ثانی کو اول سے ثابت مانے ایسا ہی ہے کہ کوئی لا اعبد ما تعبدون سے ثابت کرے کہ نماز نہ پڑھو۔	۵۳۷	مطلع شمس ہر تین میل پر بدلتا ہے اور مطلع قمر بہتر میل پر۔	۳۵۸
۳۶۰	مولوی رشید احمد صاحب کے اس قول کی تردید کہ ان دونوں روایتوں سے ثابت ہوا کہ صدقہ واجب ہے تو	۵۳۸	رامپور اور بریلی کے مطالع اور ان کے فرق کا بیان۔	۳۶۰

تفصیل صفحہ	صفحہ
اس کو سید اور مدرسہ پر صرف نہیں کر سکتے۔	
مولوی عبدالرشید صاحب کے اس قول کی تردید کہ صدقہ کے لئے تملیک ضروری ہے۔	۵۳۹
مولانا عبدالحی صاحب کے کلام پر تنقید۔	۵۴۲
تقویم	
مصنف نے زیج الغ بیگی اور زیج احمد بہادر خانی سے اس دن کے نصف النہار کی تقویم نکالی۔	۵۷۶
	۵۷۶

Fatawa Rizvia (Volume 20)

Page Contents Index:

- Technical details of its procedure are in the footnote. (566) | Extraction of narrations from Umdat al-Qari, Majma' Bihar al-Anwar, Taj al-Arus, Hayat al-Hayawan where Jarith and Marmahi are considered one. (329)
- Hayat al-Hayawan (Heading) | The author's research that according to jurists, these two are separate. (330)
- There is no doubt that an owlet is a predatory animal. (315) | Evidence from Maghrib, Izah, Hashiya al-Kashmiri, Durr al-Mukhtar, Umdah, Fathullah al-Muin, Hashiya Kanz al-Azhari, Tahtawi, and Shami that both are separate. (330)
- Statement of eye-witness testimonies for this matter. (315) | In books of medicine and zoology, shrimp is unanimously called a fish. (336)
- Proof of the owl being a predatory animal from 'Ajaib al-Makhluqat', 'Mir'at al-Istilahat', and a couplet by Amir Khusrow (RA). (316) | Textual proofs from Qamus, Sihah, Taj al-Arus, Surah, Muntaha al-Arab, Makhzan, Tuhfa, and Tazkira Dawood Antaki. (336)
- A bat is not a predatory animal. (318) | Textual proofs from Hayat al-Hayawan, Jami' Ibn al-Baitar, and Anwar al-Asrar for the above-mentioned. (337)
- "Question" regarding the explanation of strange and wonderful sea animals, Jarith and Sangi. (323) | Description of differences in the organs of a cow and a buffalo. (402)
- If the aforementioned fish exists, it is so rare that it is beyond the knowledge of common people. This fish cannot be a Jarith. (322) | An Indian sheep is more entitled to be joined with an Arabian ram than a buffalo. (402)
- A narration from Al-Mabsut regarding Jarith that it is an abundant fish. (322) | Description of the similarity between sheep and rams. (405)
- Allama Qazwini called Jarith 'Marmahi', and some have called it Jarith. (322) | The only difference between a sheep and a ram is that one has a broad tail and the other has a round one. (405)
- They have described this rare fish in 'Ajaib Bahr Faris' (Wonders of the Persian Sea) and Jarith in 'Ajaib Bahr Hind' (Wonders of the Indian Sea). (325) | There are differences in some organs of animals and even humans. (441)
- Identification of Marmahi from Irshad al-Sari, Majma' Bihar al-Anwar, Qamus Taj al-Arus, Ajaib Qazwini, and Multaqa al-Abhur. (325) | Description of two-humped camels. (441)

फ़तावा रिज़विया (खंड २०)

पृष्ठ सामग्री अनुक्रमणिका:

- इसके अमल का तकनीकी विवरण हाशिये (footnote) में है। (५६६) | उम्दत अल-क़ारी, मजमा बिहार अल-अनवार, ताज अल-अरूस, हयात अल-हैवान से ऐसी रिवायतों की तख़रीज जिनमें जरीथ और मारमाही को एक लिखा गया है। (३२९)
- हयात अल-हैवान (शीर्षक) | लेखक का शोध कि फुकहा (न्यायविदों) के अनुसार ये दोनों अलग-अलग हैं। (३३०)
- उल्लू के बच्चे के शिकारी जानवर होने में कोई संदेह नहीं है। (३१५) | मग़रिब, ईज़ाह, हाशियह अल-कश्मीरी, दुर्रे मुख्तार, उम्दा, फ़तहुल्लाह अल-मुईन, हाशियह कंज़ अल-अज़हरी, तहतावी और शामी से दोनों के अलग होने का प्रमाण। (३३०)
- इस बात की चश्मदीद गवाहियों का बयान। (३१५) | चिकित्सा और जीव विज्ञान की पुस्तकों में झींगे को सर्वसम्मति से मछली कहा गया है। (३३६)
- अजायबुल मखलूकात, मिरातुल इस्तलाहात और अमीर खुसरो (रहमतुल्लाह अलैह) के शेर से उल्लू के शिकारी जानवर होने का प्रमाण। (३१६) | क़ामूस, सिहाह, ताज अल-अरूस, सुराह, मुन्तहल अरब, मखज़न, तोहफा, तज़किरा दाऊद अंताकी के नुसूस (मूल पाठ)। (३३६)
- चमगादड़ शिकारी जानवर नहीं है। (३१८) | हयात अल-हैवान, जामे इब्नुल बैतार, अनवारुल असरार से उपर्युक्त बातों के नुसूस। (३३७)
- "प्रश्न" - विचित्र समुद्री जानवरों और जरीथ व संगी की व्याख्या। (३२३) | गाय और भैंस के अंगों में अंतर का वर्णन। (४०२)
- यदि उपर्युक्त मछली है, तो वह इतनी दुर्लभ है कि आम लोगों के ज्ञान से बाहर है। यह मछली जरीथ नहीं हो सकती। (३२२) | भारतीय भेड़ अरबी मेंढे के साथ जुड़ने की भैंस से भी अधिक हकदार है। (४०२)
- जरीथ के बारे में मबसूत की एक रिवायत कि यह बहुत अधिक संख्या में पाई जाने वाली मछली है। (३२२) | भेड़ और दुंबे की समानता का वर्णन। (४०५)
- अल्लामा क़ज़वीनी ने जरीथ को मारमाही कहा, और कुछ लोगों ने इसे जरीथ कहा है। (३२२) | भेड़ और दुंबे में केवल इतना अंतर है कि एक की पूंछ चौड़ी और दूसरे की गोल होती है। (४०५)

- उन्होंने इस दुर्लभ मछली को 'अजायब बह्र फ़ारस' और जरीथ को 'अजायब बह्र हिन्द' में लिखा है। (३२५) | जानवरों और यहाँ तक कि मनुष्यों के कुछ अंगों में आपसी भिन्नता होती है। (४४१)
- इरशाद अल-सारी, मजमा बिहार अल-अनवार, क़ामूस ताज अल-अरूस, अजायब क़ज़वीनी और मुल्तक़ल अबहुर से मारमाही की पहचान। (३२५) | दो कूबड़ वाले ऊंटों का वर्णन। (४४१)

पृष्ठ ९३ / ६३०

فتاویٰ رضویہ (جلد ۲۰)

فہرست مضامین صفحہ ہذا:

- اس کے عمل کی فنی تفصیل حاشیہ میں۔ (۵۶۶) | عمدة القاری، مجمع بحار الانوار، تاج العروس، حیاة الحیوان سے ایسی روایتوں کی تخریج جس میں جریث اور مارماہی کو ایک لکھا ہے۔ (۳۲۹)
- حیاة الحیوان (سرخی) | مصنف کی تحقیق کہ فقہاء کے نزدیک یہ دونوں علیحدہ علیحدہ ہیں۔ (۳۳۰)
- الو کے بچہ والے شکاری جانور ہونے میں شبہ نہیں۔ (۳۱۵) | مغرب، ایضاح، حاشیہ الکشمیری، درمختار، عمدہ، فتح اللہ المعین، حاشیہ کنز الازہری طحطاوی اور شامی سے دونوں کے علیحدہ ہونے کی شہادت۔ (۳۳۰)
- اس بات کی عینی شہادتوں کا بیان۔ (۳۱۵) | کتب طب و علم الحیوان میں جھینگے کو بالاتفاق مچھلی کہا گیا۔ (۳۳۶)
- عجائب المخلوقات مرات الاصطلاحات اور امیر خسرو علیہ الرحمہ کے شعر سے الو کے شکاری جانور ہونے کا ثبوت۔ (۳۱۶) | قاموس، صحاح، تاج العروس، صراح، منتہی الارب، مخزن، تحفہ، تذکرہ داؤد انطاکی کے نصوص۔ (۳۳۶)
- چمگاڈر شکاری جانور نہیں۔ (۳۱۸) | حیاة الحیوان، جامع ابن بیطار، انوار الاسرار سے منصوص بالا کے نصوص۔ (۳۳۷)
- عجب و غریب سمندری جانور اور جریث اور سنگی کی تشریح سے "سوال" (۳۲۳) | گائے اور بھینس کے اعضاء میں بھی فرق کا بیان۔ (۴۰۲)

- مذکورہ بالا مچھلی اگر ہو تو ایسی نادر ہے کہ عوام کے علم سے باہر ہے۔ یہ مچھلی جریث نہیں ہو سکتی۔ (۳۲۲) | ہندی بھیڑ عربی مینڈھے کے ساتھ ملحق ہونے کی بھینس سے بھی زیادہ مستحق ہے۔ (۴۰۲)
- جریث کے بارے میں مبسوط کی ایک روایت کہ یہ کثیر الوجود مچھلی ہے۔ (۳۲۲) | بھیڑ اور دنبہ کے تشابہ کا بیان۔ (۴۰۵)
- علامہ قزوینی نے جریث کو مارماہی کہا، اور بعضوں نے اس کو جریث کہا ہے۔ (۳۲۲) | بھیڑ اور دنبے میں صرف اتنا فرق ہے کہ ایک کی دم چوڑی اور دوسرے کی گول ہوتی ہے۔ (۴۰۵)
- انھوں نے اس نادر مچھلی کو عجائب بحر فارس اور جریث کو عجائب بحر ہند لکھا ہے۔ (۳۲۵) | جانوروں بلکہ آدمیوں کے بعض اعضاء میں باہم اختلاف ہوتا ہے۔ (۴۴۱)
- ارشاد الساری مجمع بحار الانوار، قاموس تاج العروس، عجائب قزوینی اور ملتقی الابحر سے مارماہی کی تعین۔ (۳۲۵) | دو کوہان والے اونٹوں کا بیان۔ (۴۴۱)

Fatawa Rizvia Volume 20

- Differences in the body parts of Chinese, Tatars, Zangis (Black people), Western women, and Turks. | 441
- Agreement of Imam Azam, Shafi'i, and Ahmad on the prohibition of such an animal. | 315
- Miscellaneous |
- Which rabbit is permissible: the one with claws or the one with hooves? "Question" | 322
- Reconciliation between the statements of the author of Quniya and Qazi Khan. | 121
- Different theories regarding the birth of eels and the author's own view. | 325
- Explanation of a passage from Bada'i and the author's research that only two veins are connected from the heart to the brain, not the windpipe and esophagus. | 221
- Mention of differences among experts regarding Jari, Saloor, and Inglais (types of fish). | 325
- Detailed description of various intentions. | 269
- Description of signs of recreation/amusement. | 441
- Question regarding the permissibility or prohibition of owls, and references to Alamgiri, Tahtawi, Shami, Mizan, and Hayat al-Hayawan stating it's prohibited according to Shafi'is and permissible according to Hanafis, but in Alamgiri this view is mentioned with the word "Qeel" (it is said), which means it is a weak view. | 312
- Description of differences in certain body parts among humans, camels, and rams in some regions. | 405
- The reference to Hayat al-Hayawan is incorrect; it does not attribute permissibility to Hanafis, though there are two views from Shafi'is. | 312
- Explanation of a passage from Nihayah. | 440
- Apart from these three books, all books of Fiqh and Hadith declare predatory animals with claws and fangs as prohibited. Texts on this subject from Alamgiri, Tahtawi, Shami, Mizan al-Sha'rani. | 312
- Weakening of an objection by Allama Shami and reference to Jadd al-Mumtar. | 520

- The wisdom behind the prohibition of such animals is that their character is legally bad, so the one who eats them will also become of such bad character. | 312

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

- चीनियों, तातारियों, ज़ंगियों, पश्चिमी महिलाओं और तुर्कों के अंगों में अंतर। | 441
- ऐसे जानवर की हुरमत (निषेध) पर इमाम-ए-आज़म, शाफ़ई और अहमद की सहमति है। | 315
- विविध |
- कौन सा खरगोश जायज़ है: पंजों वाला या खुर वाला? "सवाल" | 322
- साहिब-ए-कुनिया और काज़ी ख़ाँ के कथनों में सामंजस्य। | 121
- मारमाही (बाम मछली) की उत्पत्ति के बारे में विभिन्न सिद्धांत और स्वयं लेखक का दृष्टिकोण। | 325
- 'बदाइअ' की एक इबारत की व्याख्या और लेखक का शोध कि हृदय से मस्तिष्क तक केवल दो नसें जुड़ी होती हैं, श्वास नली और अन्नप्रणाली नहीं। | 221
- जरी, सलूर और इंग्लाइस के बारे में विशेषज्ञों के मतभेदों का उल्लेख। | 325
- विभिन्न नियतों का विस्तृत विवरण। | 269
- मनोरंजन के संकेतों का वर्णन। | 441
- उल्लू की हलाली और हुरमत के बारे में प्रश्न और आलमगीरी, तहतावी, शामी, मीज़ान और हयातुल हैवान का संदर्भ कि शाफ़ईयों के निकट यह हराम है और हनफ़ियों के यहाँ हलाल है, किंतु आलमगीरी में यह कथन 'क़ील' शब्द के साथ है जिसका अर्थ है कि यह कथन दुर्बल है। | 312
- कुछ क्षेत्रों के मनुष्यों, ऊंटों और दुम्बों के बीच कुछ अंगों में अंतर का विवरण। | 405
- हयातुल हैवान का संदर्भ गलत है, इसमें हनफ़ियों की ओर हलाल होने का श्रेय नहीं दिया गया है, अलबत्ता शाफ़ईयों के दो मत हैं। | 312
- 'निहाया' की एक इबारत की व्याख्या। | 440
- इन तीन पुस्तकों के अतिरिक्त, फ़िक़्ह और हदीस की सभी पुस्तकों में पंजों और नुकीले दांतों वाले शिकारी जानवरों को हराम घोषित किया गया है। आलमगीरी, तहतावी, शामी, मीज़ान-ए-शेरानी से इस विषय पर मूल पाठ। | 312
- अल्लामा शामी के एक आक्षेप को कमज़ोर साबित करना और जद-उल-मुमतार का हवाला। | 520

- ऐसे जानवरों की हुरमत की हिकमत यह है कि उनकी प्रकृति शरीयत की दृष्टि से बुरी है, तो उन्हें खाने वाला भी वैसी ही बुरी प्रकृति का हो जाएगा। | 312

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۰

- چینیوں، تاتاریوں، زنگیوں، زنان مغربیہ و اتراک کے اعضاء میں اختلاف۔ | ۴۴۱
- ایسے جانور کی حرمت پر امام اعظم، شافعی و احمد کا اتفاق ہے۔ | ۳۱۵
- متفرقات |
- کون سا خرگوش جائز ہے پنجہ والا یا کھر والا "سوال" | ۳۲۲
- صاحب قنیہ اور قاضی خاں کے اقوال میں تطبیق۔ | ۱۲۱
- مارماہی کی پیدائش کے بارے میں مختلف نظریات اور خود مصنف کا نظریہ، | ۳۲۵
- بدائع کی ایک عبارت کی توضیح اور مصنف کی تحقیق کہ صرف دو رگیں قلب سے دماغ تک متصل ہیں، حلقوم اور مری نہیں۔ | ۲۲۱
- جری، صلور اور انگلیس کے بارے میں اہل فن کے اختلافات کا ذکر۔ | ۳۲۵
- مختلف نیتوں کا تفصیلی بیان۔ | ۲۶۹
- علامات تفریح کا بیان۔ | ۴۴۱
- الو کی حلت و حرمت سے سوال اور عالمگیری، طحطاوی، شامی، میزان، اور حیاۃ الحیوان کا حوالہ کہ شافعیہ کے نزدیک حرام اور حنفیہ کے یہاں حلال ہے مگر عالمگیری میں یہ قول لفظ قیل کے ساتھ بیان کیا جس کا مطلب یہ ہے کہ یہ قول ضعیف ہے۔ | ۳۱۲
- بعض علاقوں کے انسانوں، اونٹوں، دنبوں کے درمیان بعض اعضاء میں اختلاف کا بیان۔ | ۴۰۵
- حیاۃ الحیوان کا حوالہ غلط ہے اس میں حنفیہ کی طرف حلت کی نسبت نہیں، البتہ شافعیہ کے دو قول ہیں۔ | ۳۱۲

- نہایہ کی عبارت کی توضیح۔ | ۴۴۰
- ان تین کتابوں کے علاوہ تمام کتب فقہ اور احادیث میں پنجہ اور کیلہ والے شکاری جانور کو حرام قرار دیا ہے۔ عالمگیری، طحطاوی، شامی، میزان شعرانی سے اس موضوع پر نصوص۔ | ۳۱۲
- علامہ شامی کے ایک اعتراض کی تضعیف اور جد الممتار کا حوالہ۔ | ۵۲۰
- ایسے جانوروں کے حرمت کی حکمت یہ ہے کہ ان کی خصلت شرعاً بری ہے تو کھانے والا بھی ایسا ہی بد خصلت ہو جائے گا۔ | ۳۱۲

Fatawa Razawiyya, Volume 20

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Book of Pre-emption (Kitab al-Shufa) (Explanation of Pre-emption)

Issue 1: 27 Jumada al-Akhirah 1305 AH

What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid, a Hindu, was the owner of a plot of land. Through his agent, he kept announcing his intention to sell to all the people of the neighborhood. No one expressed a desire to purchase it. Bakr, a Muslim, who had become the owner of an adjacent plot through an arbitration award before the sale, purchased it. This plot of Bakr was part of Khalid's plot, which has now been partitioned. Khalid's plot, who is also a Muslim, is situated behind Zaid's plot. However, its path is completely separate from Zaid's path, whereas Zaid's and Bakr's plots both share a path in a closed alley (cul-de-sac). Six days after the completion of the sale, Khalid told Bakr (the buyer), "Sell this land to me, otherwise I will take it through pre-emption." Bakr replied, "I was a pre-emptor myself; your pre-emption does not stand before mine." Khalid remained silent for one and a half months and did not offer any money; instead, he said, "Congratulations to you." Later, he offered the money and showed readiness to buy. In this situation, is Khalid a pre-emptor or not? And has his right of pre-emption lapsed or not? Explain and you shall be rewarded.

The Answer:

In the queried situation, Khalid has absolutely no right of pre-emption. Firstly: He is an adjacent neighbor (Jar-e-Mulaasiq). And Bakr is a partner in the rights of the property sold (Shareek fi Haqq al-Mubee'). It is stated in Durr al-Mukhtar:

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम (अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत दयालु और कृपाशील है)

किताबुश शुफ़आ (पूर्व-क्रय का अधिकार) (शुफ़आ का बयान)

मसला 1: 27 जमादी-उल-आख़िर 1305 हिजरी

दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद हिन्दू एक ज़मीन के टुकड़े का मालिक था, उसने अपने कारिंदे के ज़रिए पूरे मोहल्ले वालों को उसे बेचने के इरादे का ऐलान किया, लेकिन किसी ने उसे खरीदने की इच्छा नहीं जताई। बक्र मुसलमान, जो एक पंचायती फ़ैसले के ज़रिए उक्त ज़मीन से सटे हुए एक टुकड़े का मालिक बिक्री से पहले ही बन चुका था, उसने इसे खरीद लिया। बक्र का यह टुकड़ा खालिद के टुकड़े का हिस्सा था जो अब तक़सीम (विभाजित) हो चुका है। खालिद का टुकड़ा, जो कि वह भी मुसलमान है, ज़ैद के टुकड़े के पीछे स्थित है। लेकिन उसका रास्ता ज़ैद के रास्ते से बिल्कुल अलग है, जबकि ज़ैद और बक्र के दोनों टुकड़ों का रास्ता एक बंद गली में है। बिक्री पूरी होने के छह दिन बाद खालिद ने बक्र (खरीदार) से कहा कि यह ज़मीन मेरे हाथ बेच दो वरना मैं शुफ़आ के ज़रिए ले लूँगा। बक्र ने कहा कि मैं ख़ुद शफ़ीअ (शुफ़आ का हक़ रखने वाला) था, मेरे सामने तुम्हारा शुफ़आ नहीं बनता। खालिद डेढ़ महीने तक खामोश रहा और रुपये पेश नहीं किए, बल्कि कहा कि "तुम्हें मुबारक हो"। उसके बाद उसने रुपये पेश किए और खरीदने के लिए तैयार हुआ। इस सूरत में खालिद शफ़ीअ है या नहीं? और क्या उसका शुफ़आ का हक़ खत्म हो गया या नहीं? बयान कीजिए, आप पुण्य के पात्र होंगे।

अल-जवाब:

पूछी गई सूरत में खालिद को हरगिज़ शुफ़आ का हक़ नहीं है। अव्वल: वह 'जारे मुलासिक' (पड़ोसी) है। और बक्र 'शरीके फ़ी हक्कुल मबीअ' (बिक्री की गई चीज़ के हक़ में शरीक) है। 'दुर्रे मुख़्तार' में है:

पृष्ठ 630 में से 95

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۰

بسم اللہ الرحمن الرحیم

کتاب الشفعہ (شفعہ کا بیان)

مسئلہ ۱: ۲۷ جمادی الآخرہ ۱۳۰۵ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید ہندو ایک قطعہ زمین کا مالک تھا، اپنے کارندے کی معرفت سب اہل محلہ پر ارادہ بیع کا اعلان کرتا رہا، کسی نے خواہش خریداری نہ کی، بکر مسلمان نے جو بذریعہ فیصلہ ثالثی ایک قطعہ زمین ملحقہ قطعہ مذکورہ کا قبل بیع مالک ہو چکا تھا، اسے خرید لیا، اور یہ قطعہ بکر قطعہ خالد کا جزء تھا کہ اب تقسیم ہوگئی ہے۔ اور قطعہ خالد کہ وہ بھی مسلمان ہے قطعہ زید کی پشت پر واقع ہے۔ مگر اس کی راہ قطعہ زید کی راہ سے بالکل جدا ہے اور قطعہ زید قطعہ بکر دونوں کے راہ ایک کوچہ سربستہ میں ہے، تکمیل بیع سے چھ دن بعد خالد نے بکر مشتری سے کہا یہ زمین میرے ہاتھ بیچ ڈال ورنہ میں بذریعہ شفعہ لے لوں گا۔ بکر نے کہا میں خود شفیع تھا، میرے سامنے تیرا شفعہ نہیں خالد ڈیڑھ مہینے تک خاموش رہا اور روپیہ پیش نہ کیا، بلکہ کہا تمھیں مبارک ہو، بعدہ روپیہ پیش کیا اور آمادہ خریداری ہوا، اس صورت میں خالد شفیع ہے یا نہیں؟ اور اس کا حق شفعہ ساقط ہو ا یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان کیجئے اجر دیئے جاؤ گے۔ت)

الجواب:

صورت مستفسرہ میں خالد کو ہر گز استحقاق شفعہ نہیں۔ اولاً: وہ جار ملاصق ہے۔ اور بکر شریک فی حق المبیع۔ درمختار میں ہے:

- If the buyer is a partner and the house has a neighbor, then there is no pre-emption for the neighbor in his presence. (Summarized)
- If the buyer is himself a partner in the house, then in his presence, the neighbor does not have the right of pre-emption in that house. (End of summary)

In 'Uqud al-Durriya' it is stated: - If the third person is only a neighbor, then he has no right of pre-emption because the buyer is a partner (Khalit), so he takes precedence over the neighbor. - If the third person is only a neighbor, he does not have the right of pre-emption because the buyer is a partner himself, therefore he takes precedence over the neighbor. (T)

Secondly: Even if he were a pre-emptor, his seeking to purchase from the buyer is itself sufficient to forfeit pre-emption. It is stated in 'Durr al-Mukhtar': - It is invalidated if he rents it or bargains for it as a sale or a lease (Multaqa) or asks him to transfer the purchase contract to him. - If he requested the subject of sale on lease, or bargained for it as a lease or sale, then his right of pre-emption will be invalidated. According to Multaqa, he wanted to be the person in charge of the purchase from the buyer. (T)

In 'Minh al-Ghaffar' it is stated: - Because by proceeding to buy from the buyer, he has turned away from the demand [of pre-emption], and by this, pre-emption is invalidated. Ended. - Because his act of buying from the buyer is a withdrawal from the demand for pre-emption, and by this withdrawal, pre-emption becomes void. (T)

I say: From here, the ignorance of some who claim knowledge is revealed, as they stated in response to this question, justifying the absence of pre-emption...

Note: He is Amir Ahmad Sahaswani 12.

---

1. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Shufa, Bab ma tuthbitu bihi fihi awwalan, Matba Mujtabai, Delhi, 2/215
2. Al-Uqud al-Durriya, Kitab al-Shufa, Arg Bazar, Kandahar, Afghanistan, 1/181
3. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Shufa, Bab yabtul al-shufa, Matba Mujtabai, Delhi, 2/215
4. Radd al-Muhtar with reference to Minh al-Ghaffar, Kitab al-Shufa, Bab ma yabtulha, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/152

- यदि खरीदार साझीदार है और घर का कोई पड़ोसी है, तो उसकी उपस्थिति में पड़ोसी के लिए कोई पूर्व-क्रय अधिकार (शुफ़ा) नहीं है। (संक्षिप्त)
- यदि खरीदार स्वयं घर में साझीदार है, तो उसकी उपस्थिति में पड़ोसी को उस घर में पूर्व-क्रय का अधिकार नहीं है। (संक्षिप्त)

'उक़ूद अल-दुर्रिया' में उल्लेख है: - यदि तीसरा व्यक्ति केवल पड़ोसी है, तो उसे पूर्व-क्रय का अधिकार नहीं है क्योंकि खरीदार स्वयं साझीदार है, अतः वह पड़ोसी पर वरीयता रखता है। - यदि तीसरा व्यक्ति केवल पड़ोसी हो तो उसे पूर्व-क्रय का अधिकार नहीं है क्योंकि खरीदार स्वयं साझीदार है, इसलिए वह पड़ोसी पर अग्रगामी है। (त)

दूसरा: यदि वह पूर्व-क्रेता होता भी, तो उसका खरीदार से बिक्री की मांग करना ही पूर्व-क्रय अधिकार को समाप्त करने के लिए पर्याप्त है। 'दुर्र अल-मुख्तार' में है: - यह अधिकार तब समाप्त हो जाता है जब वह उसे किराए पर लेता है या बिक्री या पट्टे के रूप में उसका सौदा करता है (मुल्तका), या उससे खरीद अनुबंध को अपने नाम करने का अनुरोध करता है। - यदि उसने बेची गई वस्तु को पट्टे पर माँगा, या पट्टे या बिक्री के तौर पर भाव लगाया, तो उसका पूर्व-क्रय अधिकार समाप्त हो जाएगा। मुल्तका के अनुसार, वह खरीदार से खरीद का प्रभारी बनना चाहता था। (त)

'मिन्हा अल-ग़फ़्फ़ार' में उल्लेख है: - क्योंकि खरीदार से खरीदने की पहल करके उसने पूर्व-क्रय की मांग से किनारा कर लिया है, और इससे पूर्व-क्रय अधिकार समाप्त हो जाता है। (समाप्त) - क्योंकि खरीदार से खरीदने का उसका प्रयास पूर्व-क्रय की मांग से विमुख होना है, और इस विमुखता से पूर्व-क्रय अधिकार समाप्त हो जाता है। (त)

मैं कहता हूँ: यहीं से ज्ञान का दावा करने वाले कुछ लोगों की अज्ञानता का पता चलता है, जैसा कि उन्होंने इस प्रश्न के उत्तर में पूर्व-क्रय अधिकार की अनुपस्थिति का कारण बताते हुए कहा...

नोट: वह अमीर अहमद सहसवानी १२ हैं।

---

1. दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-शुफ़ा, बाब मा तुथबितु बिही फ़ीही अव्वलन, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, २/२१५

2. अल-उक़ूद अल-दुर्रिया, किताब अल-शुफ़ा, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफ़गानिस्तान, १/१८१
3. दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-शुफ़ा, बाब यबुतुल अल-शुफ़ा, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, २/२१५
4. रद अल-मुहतार, मिन्हा अल-ग़फ़्फ़ार के हवाले से, किताब अल-शुफ़ा, बाब मा यबुतुलुहा, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ५/१५२

पृष्ठ ९६ / ६३०

لو کان المشتری شریکا وللدار جار فلا شفعة للجار مع وجوده ا ہ ملخصا۔ اگر مشتری مکان میں خود شریک ہو تو اس کی موجودگی میں پڑوسی کو اس مکان میں شفعہ کا حق نہیں ہے اھ ملخصا۔(ت)

عقود الدریہ میں ہے: لوکان الثالث جار افقط فلا شفعه له لان المشتری خلیط، فیقدم علی الجار- اگر تیسرا آدمی صرف پڑوسی ہو تو اس کو شفعہ کا حق نہیں ہے کیونکہ مشتری خود شریک ہے لہذا وہ پڑوسی پر مقدم ہے۔ (ت)

ثانیا: اگر شفیع ہوتا بھی تو اس کا مشتری سے طالب بیع ہونا خود ہی اسقاط شفعہ کے لئے بس ہے۔ در مختار میں ہے: یبطلها ان استاجر ہا او ساومها بیعاً او اجارة ملتقی او طلب منه ان یولیه عقد الشراء - مبیع کو اجارہ پر مانگا۔ یا اجارہ یا بیع کے طور پر بھاؤ لگایا تو اس کا حق شفعہ باطل ہو جائے گا۔ ملتقی یا مشتری سے شراء کا متولی ہونا چاہا۔ (ت)

منح الغفار میں ہے: لان بالاقدام علی الشراء من المشتری اعرض عن الطلب و به تبطل الشفعة انتهی- کیونکہ اس کا مشتری سے خریدنے کا اقدام شفعہ کے طلب سے اعراض ہے جبکہ اس اعراض سے شفعہ باطل ہو جاتا ہے انتہی (ت)

اقول: و من هنا علم جهل بعض من یدعی العلم- حیث قال في جواب هذا السوال معللا لا نعدام شفعة

عہ: وھو امیر احمد سہسوانی ۱۲۔

---

1 در مختار کتاب الشفعة باب ماتثبت بی فیه اولا مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۱۵ 2 العقود الدریة کتاب الشفعة ارگ بازار قندھار افغانستان ۱/ ۱۸۱ 3 در مختار کتاب الشفعة باب یبطل الشفعة مطبع

مجتبائی دہلی ۲/ ۲۱۵ 4 رد المحتار بحوالہ منح الغفار کتاب الشفعة باب مایبطلها دار احیاء التراث العربي بیروت ۵ / ۱۵۲

(Arabic Text Column) Khalid [said] that Khalid declined to buy from the buyer during this period, so Khalid's offering of the price after that would not be beneficial [end of quote]. This is translated into Arabic. Now observe how he made the forfeiture a proof and the refusal of forfeiture a cause for forfeiting [the right of pre-emption]. Another instance of his ignorance is citing the lack of immediate demand (Talab al-Muwathabah) as a reason, whereas there is no mention of it in the question. So, O claimant of knowledge! How did you know that he did not demand this right? Another ignorance is that he made the third reason that Bakr's piece of land was a part of Khalid's piece, so Bakr himself became the pre-emptor. Because in such a situation, a person becomes a pre-emptor even without possession, while Bakr is already in possession, so why wouldn't he be a pre-emptor? It is stated in al-Hindiyya: If a person buys a house and has not yet taken possession when a neighboring house is sold, then that buyer has the right of pre-emption. This is also in Muhit al-Sarakhsi[1]. Thus, it is proven that Khalid has no right of pre-emption against Bakr [end of quote]. Translated into Arabic—I say: Bakr's piece being a part of Khalid's piece, if it makes one a pre-emptor, it should be for Khalid's piece, not for Zaid's piece. However, the discussion is about Zaid's piece. Furthermore, Bakr's right of pre-emption is based on being a partner in the pathway of Zaid's piece, and that is a valid right whether Khalid and his land are there or not; Bakr would still be a pre-emptor. Thus, he made two types of errors: neglecting the true basis and building upon an unrelated matter. Also, how can he negate...

(Urdu Text Column) ...said that Khalid declined to buy from the buyer during this period, so Khalid's offering of the price after that would not be beneficial [end of quote] with Arabic. So, observe how he made the forfeiture a proof and the refusal of forfeiture a cause for forfeiting the right of pre-emption. Another instance of his ignorance is citing the lack of demand for the right of pre-emption here as a reason, whereas there is no mention of it in the question. So, O claimant of knowledge! How did you know that he did not demand this right? Another ignorance is that he made the third reason that Bakr's piece of land is a part of Khalid's piece, so Bakr himself became the pre-emptor. Because in such a situation, a person becomes a pre-emptor even without possession, while Bakr is already in possession, so why wouldn't he be a pre-emptor? In Hindiyya, it is stated: If a house is bought and possession had not yet been taken when a house next door was sold, then that buyer has the right of pre-emption. It is likewise in Muhit. So it is proven that Khalid has no right of pre-emption

compared to Bakr [end of quote]. I say: (I say) If Bakr's piece being a part of Khalid's piece makes one a pre-emptor, it should be for Khalid's piece, not for Bakr's piece. However, the discussion is about Bakr's piece. Furthermore, Bakr's right of pre-emption is based on being a partner in the pathway of Zaid's piece, and that is a valid right whether Khalid and his land are there or not; Bakr would still be a pre-emptor. Thus, he made two types of errors: neglecting the true basis and building upon an unrelated matter. Also, this gentleman, regarding his (statement...

[1] Fatawa Hindiyya, Book of Pre-emption, Chapter 17, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/200 Page 97 of 630

जिल्द 20 / फतावा रजविया

(अरबी पाठ स्तंभ) खालिद [ने कहा] कि खालिद ने इस अवधि के दौरान खरीदार से खरीदने से इनकार कर दिया, इसलिए उसके बाद खालिद द्वारा कीमत की पेशकश करना फायदेमंद नहीं होगा [उद्धरण समाप्त]। यह अरबी में अनूदित है। तो गौर करें कि उसने कैसे ज़ब्ती (फॉरफीचर) को प्रमाण बना दिया और ज़ब्ती के इनकार को [शुफ़ा के अधिकार की] ज़ब्ती का कारण बना दिया। उसकी अज्ञानता का एक और उदाहरण यह है कि उसने तत्काल मांग (तलब-ए-मुवासाबा) की कमी को एक कारण बनाया, जबकि सवाल में इसका कोई ज़िक्र नहीं है। तो, ऐ ज्ञान के दावेदार! आपको कैसे पता चला कि उसने इस अधिकार की मांग नहीं की? एक और अज्ञानता यह है कि उसने तीसरा कारण यह बनाया कि बक्र के ज़मीन का टुकड़ा खालिद के टुकड़े का हिस्सा था, इसलिए बक्र खुद शुफ़ा (पूर्व-क्रयाधिकारी) बन गया। क्योंकि ऐसी स्थिति में, एक व्यक्ति बिना कब्ज़े के भी शुफ़ा बन जाता है, जबकि बक्र पहले से ही कब्ज़े में है, तो वह शुफ़ा क्यों नहीं होगा? हिंदिया में लिखा है: यदि कोई व्यक्ति घर खरीदता है और अभी तक कब्ज़ा नहीं लिया था कि पड़ोस का एक घर बिक गया, तो उस खरीदार को शुफ़ा का अधिकार है। मुहीद अल-सरख़्सी में भी ऐसा ही है[1]। इस प्रकार, यह सिद्ध हो गया कि बक्र के मुक़ाबले खालिद को शुफ़ा का कोई अधिकार नहीं है [उद्धरण समाप्त]। अरबी में अनूदित—मैं कहता हूँ: बक्र के टुकड़े का खालिद के टुकड़े का हिस्सा होना, यदि यह किसी को शुफ़ा बनाता है, तो यह खालिद के टुकड़े के लिए होना चाहिए, न कि ज़ैद के टुकड़े के लिए। हालांकि, चर्चा ज़ैद के टुकड़े के बारे में है। इसके अलावा, बक्र का शुफ़ा का अधिकार ज़ैद के टुकड़े के रास्ते में भागीदार होने पर आधारित है, और वह एक वैध अधिकार है चाहे खालिद और उसकी ज़मीन वहां हो या न हो; बक्र फिर भी शुफ़ा होगा। इस प्रकार, उसने दो प्रकार की गलतियाँ कीं: वास्तविक आधार की उपेक्षा करना और एक असंबंधित मामले पर निर्माण करना। साथ ही, वह कैसे नकार सकता है...

(उर्दू पाठ स्तंभ) ...कहा कि खालिद ने इस अवधि में खरीदार से खरीदने से इनकार किया, इसलिए इसके बाद खालिद का कीमत की पेशकश करना फायदेमंद न होगा [उद्धरण समाप्त] अरबी के साथ। तो गौर करो उसने किस तरह ज़ब्ती को सकारात्मक और ज़ब्ती से इनकार को शुफ़ा के लिए ज़ब्ती बना दिया। और उसकी यह भी अज्ञानता है कि यहाँ शुफ़ा के अधिकार की मांग न करने को कारण बनाया गया है, जबकि सवाल में इसका कोई ज़िक्र नहीं है। तो ऐ ज्ञान के दावेदार! तुझे कहाँ से पता चला कि उसने इस अधिकार की मांग नहीं की? और एक अज्ञानता यह भी है कि उसने तीसरा

कारण यह बनाया कि बक्र के ज़मीन का टुकड़ा खालिद के टुकड़े का हिस्सा है, तो इस तरह बक्र खुद शुफ़ा बन गया क्योंकि ऐसी स्थिति में बिना कब्ज़े के व्यक्ति शुफ़ा बन जाता है जबकि बक्र कब्ज़े में है तो वह शुफ़ा क्यों न हो? हिंदिया में है: अगर मकान खरीदा और अभी कब्ज़ा न किया था कि पड़ोस में एक मकान बिका, तो उस खरीदार को शुफ़ा का अधिकार है। मुहीद में इसी तरह है। तो साबित हुआ कि बक्र के मुक़ाबले खालिद को शुफ़ा का हक नहीं है [उद्धरण समाप्त]। मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) बक्र के टुकड़े का खालिद के टुकड़े का हिस्सा होना अगर शुफ़ा का आधार है तो खालिद के टुकड़े के लिए हो न कि बक्र के टुकड़े के लिए, हालांकि बात बक्र के टुकड़े की हो रही है। साथ ही यह कि बक्र को शुफ़ा का हक ज़ैद के टुकड़े के रास्ते में शरीक होने पर आधारित है और वह वाजिब हक है चाहे वहां खालिद और उसकी ज़मीन न हो, बक्र फिर भी शुफ़ा है। तो उसने दो तरह की गलतियाँ कीं: वास्तविक आधार की उपेक्षा करना और अजनबी चीज़ को आधार बनाना। साथ ही, यह साहब अपने (बयान की...

[1] फ़तावा हिंदिया, किताबुश शुफ़ा, अध्याय 17, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/200 पृष्ठ 630 का 97

(عربی متن کا کالم) خالد ان خالداً اعرض عن الاشتراء من المشتری هذه المدة فلا یفید عرض الثمن بعد ذلك اهـ بالتعریب، فانظر کیف جعل السقط مثبتا، والاعراض عن المسقط مسقطا ومن جهله ایضاً التعلیل بعدم طلب المواثبة، فانه لا ذکر له في السوال، فمن این لك انه لم یواثب ومن جهله ایضاً التعلیل الثالث بأن قطعة بکر لما کانت جزء من قطعة خالد، فالبکر شفیع بنفسه، لان الرجل في امثال الصورة یکون شفیعا بدون القبض فکیف والبکر قابض، قال في الهندیة ولوا شتری دار اولـم یقبضها حتی بیعت دار اخری بجنبها، فله الشفعة کذا في محیط السرخسی ۱، فثبت انه لا شفعة لخالد مع بکر اهـ معربا ۔ اقول: کون قطعة بکر جزء من قطعة خالد، ان جعله شفیعا فلقطعة خالد لا لقطعة زید، وانما الکلام في قطعة زید، وایضا شفعة بکر مبتنیة علی کونه شریکا لقطعة زید فی الطریق حق، لو لم یکن هناك خالد ولا ارضه لکان بکر شفیعا ایضاً، فقد اخطاء من وجهین، اهمال المبنی الحقیقی والبناء علی امر اجنبی وایضا کیف ینفی

(اردو متن کا کالم) ہوئے کہا کہ خالد نے اس مدت میں مشتری سے خریدنے سے اعراض کیا لہٰذا اس کے بعد خالد کا ثمن کی پیشکش کرنا مفید نہ ہوگا اھ عربی کے ساتھ ، تو غور کرو اس نے کس طرح مسقط کو مثبت اور مسقط سے اعراض کو شفعہ کے لئے مسقط بنایا، اور اس کی یہ بھی جہالت ہے کہ حق شفعہ کے عدم مطالبہ کو یہاں علت بنایا حالانکہ اس کا سوال میں کوئی ذکر نہیں ہے تو اے مدعی علم! تجھے کہاں سے معلوم ہو گیا کہ اس نے اس حق کا مطالبہ نہیں کیا، اور ایک جہالت یہ بھی ہے کہ اس نے تیسری علت یہ بنائی کہ بکر کا قطعہ زمین خالد کے قطعہ کا جز ہے تو یوں بکر خود شفیع ہوا کیونکہ اس جیسی صورت میں بغیر قبضہ کے آدمی شفیع ہو جاتا ہے جبکہ بکر قابض ہے تو کیوں شفیع نہ ہو، ہندیہ میں ہے اگر مکان خریدا اور ابھی قبضہ نہ کیا تھا

کہ پڑوس میں ایک مکان فروخت ہوا تو اس خریدار کو شفعہ کا حق ہے۔ محیط میں یوں ہے۔ تو ثابت کہ خالد کو شفعہ کا حق بکر کے مقابلہ میں نہیں ہے اھ، اقول: (میں کہتا ہوں) بکر کے قطعہ کا خالد کے قطعہ کا جز ہونا اگر شفعہ کو بنائے تو خالد کے قطعہ کے لئے بنائے نہ کہ بکر کے قطعہ کے لئے، حالانکہ بات بکر کے قطعہ کے ہو رہی ہے، نیز یہ کہ بکر کو شفعہ کا حق زید کے قطعہ کے راستہ میں شریک ہونے پر مبنی ہے اور وہ بر حق ہے خواہ وہاں خالد اور اس کی زمین نہ ہو، بکر پھر بھی شفیع ہے تو اس نے دو طرح کی خطائیں کیں، حقیقی مبنی کو مہمل بنانا اور اجنبی چیز کو مبنی بنانا، نیز یہ صاحب اپنے (بیان کی

Fatawa Rizvia, Volume 20

(Boxed Text - Arabic/Urdu Translation): (Arabic Section): This [confirms] Khalid as a pre-emptor because it is possible for both to be pre-emptors. If you resort to preference, then it is an additional matter to what you mentioned, and in it was sufficiency. Moreover, the argument is not completed except by including the premise stating that the right of pre-emption is also established for the buyer, and it is an obscure premise. So, mentioning the obvious and omitting the subtle is a blatant ignorance or a deviation from the path. In short, the evils of arrogance and the claim of leadership are more than can be counted. So look at where the state of knowledge has reached while the man claims to be 'Shams al-Ulama' (Sun of Scholars) and writes that with his own name, along with what it contains of innovations, transgression, sharpness of tongue, defamation, and falling upon all the scholars of the time, and even many of those before them from the people of Sunnah and Gnosis. Allah is the Helper, and there is no power nor might except with Allah, the Almighty, the Merciful.

(Urdu Section): ...in the light of) how can you negate Khalid's pre-emption while it is possible for both to be pre-emptors? If you are forced to choose preference, then this is more than what you stated, although the matter that makes us independent (of further proof) is present. Furthermore, this discourse is not complete without the premise that the buyer also has the right of pre-emption, which was necessary to include here, and this premise was worthy of explanation. So, omitting an obscure and subtle premise while mentioning the obvious one is clear ignorance. Or it is a deviation from the method of explanation. In summary, there are countless evils in presenting oneself as great and being arrogant. Consider where the state of knowledge has reached while he claims to be 'Shams al-Ulama', and then writes this title with his own name, even though it involves innovation and self-exaltation, long-tonguedness, taunting, and claiming superiority over all contemporary scholars, and even many earlier people of the Sunnah and Gnosis. There is no power nor might except with Allah, the Mighty, the Merciful. (T)

Thirdly: His saying 'Congratulations to you' is an explicit proof of consent and submission. And pre-emption after submission is void. In Tanwir it is stated: 'Submitting to it after the sale invalidates it' (Summarized). (After the sale, submitting to it makes the pre-emption void. Summarized.) And Allah Almighty knows best.

Issue 2: Queried by Maulvi Syed Muhammad Jan Sahib, 15 Rabi-ul-Awwal Sharif 1306 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Bakr owes his wife a dower (Mahr) amounting to (twenty thousand rupees). Bakr bought a house. After buying it, he sold that house to his wife in exchange for the dower, or gifted it in exchange for the dower. In this case, does Khalid, who is a pre-emptor of the mentioned house, have the right of pre-emption or...

---

1 Durr-ul-Mukhtar, Kitab-ush-Shuf'ah, Chapter on what invalidates it, Matba Mujtabai Delhi, 6/215. Page 98 of 630

फ़तावा रज़विया, खंड 20

(बॉक्स टेक्स्ट - अरबी/उर्दू अनुवाद): (अरबी अनुभाग): यह खालिद को एक शफ़ीअ (पूर्व-क्रयाधिकारी) बनाता है क्योंकि दोनों का शफ़ीअ होना संभव है। यदि आप वरीयता का सहारा लेते हैं, तो यह आपके द्वारा उल्लेखित बातों के अतिरिक्त है, और उसमें पर्याप्तता थी। इसके अलावा, यह बात इस आधार (प्रस्तावना) को जोड़े बिना पूरी नहीं होती कि शुफ़ा (पूर्व-क्रय) का अधिकार खरीदार के लिए भी सिद्ध होता है, जो कि एक गूढ़ आधार है। स्पष्ट का उल्लेख करना और सूक्ष्म को छोड़ देना घोर अज्ञानता है, या मार्ग से विचलन है। संक्षेप में, अहंकार और नेतृत्व का दावा करने की बुराइयां इतनी हैं कि उन्हें गिना नहीं जा सकता। देखें कि ज्ञान की क्या स्थिति हो गई है जबकि वह व्यक्ति 'शम्स-उल-उलेमा' (विद्वानों का सूर्य) होने का दावा करता है और अपने नाम के साथ उसे लिखता है, बावजूद इसके कि इसमें बिदअत, सरकशी, ज़बान दराज़ी, और ज़माने के तमाम विद्वानों, बल्कि सुन्नत और मारिफ़त वाले बहुत से पूर्वजों पर तंज और दोषारोपण शामिल है। अल्लाह ही मददगार है, और अल्लाह, जो कि शक्तिशाली और दयालु है, के बिना न कोई शक्ति है और न ही कोई सामर्थ्य।

(उर्दू अनुभाग): ...रोशनी में) खालिद के शुफ़ा (पूर्व-क्रय) का खंडन कैसे कर सकते हैं जबकि दोनों का शफ़ीअ होना संभव हो। अगर आप तरजीह (प्राथमिकता) के लिए मजबूर हैं तो यह आपके बयान किए गए से अधिक है, हालांकि हमें बेपरवाह करने वाला मामला मौजूद है। इसके अलावा, यह प्रवचन इस आधार के बिना पूरा नहीं होता कि खरीदार को भी शुफ़ा का अधिकार प्राप्त होता है जिसे यहाँ जोड़ना आवश्यक था और यह आधार स्पष्टीकरण के योग्य था, तो गूढ़ और सूक्ष्म आधार को छोड़ना और स्पष्ट का उल्लेख करना खुली अज्ञानता है। या यह बयान के तरीके से विचलन है। सारांश यह है कि अपने आप को बड़ा दिखाने और अहंकार करने में अनगिनत बुराइयाँ हैं, आप गौर करें कि ज्ञान का यह हाल कहाँ है जबकि वह शम्स-उल-उलेमा होने का दावा कर रहा है, और फिर खुद अपने नाम के साथ यह उपाधि लिखता है हालाँकि इसमें बिदअत और डींग मारना, ज़बान दराज़ी, तंज और ज़माने के तमाम उलेमा-ए-किराम बल्कि अहले सुन्नत और अहले मारिफ़त के बहुत से पूर्वजों पर बड़ाई का दावा है। ला हौल वला.क़ुव्वत इल्ला बिल्लाहिल अज़ीज़िर रहमान। (त)

तीसरा: उसका यह कहना 'तुम्हें मुबारक हो' रज़ा और तस्लीम (सहमति और स्वीकारोक्ति) का स्पष्ट प्रमाण है। और तस्लीम के बाद शुफ़ा बातिल (अमान्य) है। तन्वीर में है: 'बिक्री के बाद इसे तस्लीम

करना इसे बातिल कर देता है' संक्षेप में। (बिक्री के बाद इसे तस्लीम करना शुफ़ा को बातिल कर देता है। संक्षेप में।) वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है)।

मसला 2: मुस्तफ़ती मौलवी सैयद मोहम्मद जान साहब, 15 रबी-उल-अव्वल शरीफ़ 1306 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या फरमाते हैं कि बक्र पर उसकी पत्नी की महर (ऋण) के रूप में (बीस हज़ार रुपये) बकाया है। बक्र ने एक मकान खरीदा, खरीदने के बाद उसने वह मकान महर के बदले अपनी पत्नी के हाथ बेच दिया या महर के बदले दे दिया, तो इस स्थिति में क्या खालिद, जो उक्त मकान का शफ़ीअ है, उसे शुफ़ा का अधिकार प्राप्त होता है या...

---

1 दुर्रे मुख़्तार, किताबुश शुफ़आ, बाब मा युबतिलुहा, मतबा मुजतबाई देहली, 6/215. पृष्ठ 630 का 98

هذا كون خالد شفيعا لامكان ان يكونا شفيعين، فان فزعت الى الترجيح، فهو امر زائد على ماذكرت، و قد كان فيه المغنى، على انه لا يتم الكلام الا بضم المقدمة القائلة ان حق الشفعة يثبت للمشترى ايضا، وهى مقدمة غامضة، فذكر الواضح وترك الدقيق جهل فاضح، او عدول عن الطريق وبالجملة فمفاسد التكبر وادعاء التصدر اكثر من ان تحصر، فانظر الى اين صار حال العلم والرجل يدعى شمس العلماء، ويكتب ذلك مع اسم نفسه، مع مافيه من البدع والطغيان، وسلاطة اللسان، والطعن، والوقيعة فى جميع علماء الزمان، بل وكثير ممن قبلهم من اهل السنة والعرفان، فالله المستعان ولا حول ولا قوة الا بالله العزيز الرحمن۔

روشنی میں) خالد کے شفعہ کی نفی کیسے کرسکتے ہیں جبکہ دونوں کا شفیع ہونا ممکن ہو۔ اگر آپ کو ترجیح کی مجبوری ہے تو یہ آپ کے بیان کردہ سے زائد ہے حالانکہ ہمیں مستغنی کرنے والا امر موجود ہے۔ علاوہ ازیں یہ کلام اس مقدمہ کے بغیر تمام نہیں کہ مشتری کو بھی شفعہ کا حق ثابت ہوتا ہے جس کو یہاں ضم کرنا ضروری تھا اور یہ مقدمہ قابل وضاحت تھا، تو مقدمہ غامضہ اور دقیق کو ترک کرنا اور واضح کو ذکر کرنا کھلی جہالت ہے۔ یا طریقہ بیان سے انحراف ہے۔ خلاصہ یہ کہ اپنے کو بڑا ظاہر کرنے اور تکبر کرنے میں بیشمار مفاسد ہیں، آپ غور کر لیں کہ کہاں علم کا یہ حال جبکہ دعوٰی کر رہا ہے شمس العلماء ہونے کا، اور پھر خود اپنے نام کے ساتھ یہ لقب لکھتا ہے حالانکہ اس میں بدعت اور تعلی، زبان درازی، طعن اور زمانہ کے تمام علماء کرام بلکہ بہت سے پہلے کے اہل سنت واہل عرفان پر بڑائی کا دعوٰی ہے لا حول ولا قوۃ الا باللہ العزیز الرحمن۔ (ت)

ثالثاً: اس کا کہنا تمہیں مبارک ہو صریح دلیل رضا و تسلیم ہے۔ اور شفعہ بعد تسلیم باطل۔ تنویر میں ہے: یبطلھا تسلیمھا بعد البیع اہ ملخصا۔ (بعد از بیع اسے تسلیم کرنا شفعہ کو باطل کر دیتا ہے اھ ملخصات) واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲: مسئولہ مولوی سید محمد جان صاحب ۱۵ ربیع الاول شریف ۱۳۰۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ بکر پر اس کی زوجہ کا دین مہر بمقدار (بیس ہزار روپیہ عد ۱۱) کے لازم ہے۔ بکر نے ایک مکان خریدا، بعد خریداری کے وہ مکان اپنی زوجہ کے ہاتھ بعوض دین مہر کے بیع کر دیا یا بعوض دین مہر کے بوجھ کیا، تو اس صورت میں خالد کہ مکان مذکور کا شفیع ہے اس کا شفعہ پہنچتا ہے یا

---

1 درمختار کتاب الشفعہ باب مایبطلھا مطبع مجتبائی دہلی ۶ / ۲۱۵ Page 98 of 630

Fatawa-e-Razvia Volume 20

...not, and if a simple gift is made to the wife without any exchange, is there a right of pre-emption or not? Explain and be rewarded.

Answer: If a sale was made in exchange for dower, or a gift for exchange was made, i.e., it was said: "I have given this house to you in exchange for your dower," and the wife accepted it, then pre-emption is mandatory. This is true even if the house has not come into the wife's possession.

(Arabic) Because pre-emption depends on the cessation of ownership from the owner, and in a valid sale, ownership ceases by the mere contract without depending on possession. And a gift for exchange is a sale from the beginning and at the end, as stated in Al-Hidayah, Al-Durr al-Mukhtar, and other books.

Because the basis of pre-emption is the cessation of ownership from the owner, whereas in a valid sale, ownership is removed just by the contract of sale. It is not dependent on the buyer's possession, and a gift with exchange is a sale initially and finally as it is in books like Hidayah and Durr-e-Mukhtar etc. (T)

And if a gift was made on condition of exchange, i.e., it was said: "I have gifted this house to you on condition that you gift your dower back to me," and the wife relinquished the dower, then pre-emption will not be established until the house comes into the wife's possession. When the wife takes full possession with the husband's permission, at that time the pre-emptor's right of pre-emption will be established.

(Arabic) Because it is a gift initially, ownership does not cease except by possession. When possession is found, it becomes a sale, so pre-emption is established.

Because this is a gift initially, therefore in a gift, the donor's ownership will not be removed without possession. So when possession is found, the gift will become a sale and the right of pre-emption will be established. (T)

And if a simple gift was made, then there is no pre-emption at all,

(Arabic) In Al-Hidayah, there is no pre-emption in a gift unless it is on condition of exchange, because it is a sale at the end. Possession is necessary, and neither the gifted item nor its exchange should be undivided (shai'), because it is a gift initially. And Allah knows best.

It is in Hidayah that there is no pre-emption in a gift except when it is conditioned with an exchange because in such a case it is considered a sale finally, so possession is necessary. And the gifted thing and its exchange should not be undivided property because it is a gift initially. And Allah Almighty knows best. (T)

1. Al-Hidayah, Kitab al-Hiba, Bab Ma Yasihhu Ruju'uhu, Yusufi Press Lucknow, 3/89-288
2. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hiba, Bab al-Ruju' fi al-Hiba, Mujtabai Press Delhi, 2/162
3. Al-Hidayah, Kitab al-Shuf'a, Bab Ma Tajibu fih al-Shuf'a, Yusufi Press Lucknow, 4/402

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 20

...नहीं और अगर पत्नी को बिना किसी विनिमय (एवज़) के केवल उपहार (हिबा) कर दे, तो शुफ़ा (अग्रक्रयाधिकार) है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: अगर मेहर के बदले में बिक्री (बैअ) की या विनिमय के साथ उपहार (हिबा बिल-एवज़) किया, यानी यूँ कहा कि "यह मकान मैंने तुम्हारे मेहर के बदले तुम्हें दिया," और पत्नी ने स्वीकार कर लिया, तो शुफ़ा लाज़िम है। चाहे मकान पत्नी के कब्ज़े में न आया हो।

(अरबी) क्योंकि शुफ़ा का आधार मालिक से स्वामित्व समाप्त होने पर है, जबकि सही बिक्री में स्वामित्व अनुबंध (अक़्द) मात्र से समाप्त हो जाता है, कब्ज़े पर निर्भर नहीं होता। और विनिमय वाला उपहार शुरुआत और अंत में बिक्री है जैसा कि अल-हिदाया, अल-दुर्र अल-मुख्तार और अन्य पुस्तकों में है।

क्योंकि शुफ़ा का दारोमदार मालिक से स्वामित्व के ज़वाल (समाप्ति) पर है जबकि सही बैअ (बिक्री) में अक़्द-ए-बैअ से ही स्वामित्व ज़ाइल हो जाता है। खरीदार के कब्ज़े पर निर्भर नहीं होता, और हिबा बिल-एवज़ शुरुआत और अंत में बैअ है जैसा कि हिदाया और दुर्र-ए-मुख्तार आदि किताबों में है। (त)

और अगर विनिमय की शर्त पर उपहार (हिबा बि-शर्त अल-एवज़) किया यानी यूँ कहा कि "यह मकान मैंने तुम्हें उपहार में दिया इस शर्त पर कि तुम अपना मेहर मुझे उपहार में दे दो," और पत्नी ने मेहर माफ़ कर दिया, तो शुफ़ा तब तक साबित नहीं होगा जब तक मकान पत्नी के कब्ज़े में न आ जाए। जब पति की अनुमति से पत्नी पूर्ण कब्ज़ा कर लेगी, उस समय शफ़ी (अग्रक्रयाधिकारी) का शुफ़ा साबित होगा।

(अरबी) क्योंकि यह प्रारंभ में उपहार है, इसलिए कब्ज़े के बिना स्वामित्व समाप्त नहीं होता। जब कब्ज़ा प्राप्त हो जाता है, तो यह बिक्री बन जाता है, इसलिए शुफ़ा स्थापित हो जाता है।

क्योंकि यह इब्तिदाअन (प्रारंभ में) हिबा है इसलिए हिबा में कब्ज़े के बिना वाहिब (दाता) का स्वामित्व ज़ाइल न होगा, तो जब कब्ज़ा पाया जाएगा तो हिबा बैअ (बिक्री) बन जाएगा तो शुफ़ा साबित हो जाएगा। (त)

और अगर केवल उपहार (हिबा मुजर्रद) किया तो मूल रूप से शुफ़ा नहीं है,

(अरबी) अल-हिदाया में है कि उपहार में शुफ़ा नहीं होता जब तक कि वह विनिमय की शर्त के साथ न हो, क्योंकि वह अंततः बिक्री है। और कब्ज़ा होना आवश्यक है और न ही उपहार में दी गई चीज़ और न ही उसका विनिमय साझा (शाए) होना चाहिए क्योंकि यह प्रारंभ में उपहार है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

हिदाया में है हिबा में शुफ़ा नहीं होता मगर जब वह एवज़ के साथ मशरूत (शर्तयुक्त) हो क्योंकि ऐसी सूरत में वह इंतहाअन (अंतत:) बैअ क़रार पाता है तो कब्ज़ा ज़रूरी है। और मौहूब (उपहार की चीज़) और उसका एवज़ शाए (अविभाजित) न हो क्योंकि यह इब्तिदाअन हिबा है। वल्लाहु तआला आलम। (त)

1. अल-हिदाया किताब अल-हिबा, बाब मा यसिहु रुजू'उहु, यूसुफ़ी प्रेस लखनऊ, 3/89-288
2. दुर्र अल-मुख्तार किताब अल-हिबा, बाब अल-रुजू' फ़िल हिबा, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, 2/162
3. अल-हिदाया किताब अल-शुफ़ा, बाब मा तजीबु फ़ीहि अल-शुफ़ा, यूसुफ़ी प्रेस लखनऊ, 4/402

نہیں اور اگر زوجہ کو بلا عوض ہبہ مجرد کردے تو شفعہ ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا الجواب: اگر بعوض مہر بیع کی یا ہبہ بالعوض کیا، یعنی یوں کہا یہ مکان میں نے بعوض تیرے مہر کے تجھے دیا، اور زوجہ نے قبول کیا تو شفعہ لازم ہے۔ اگرچہ مکان قبضہ زوجہ میں نہ آیا ہو۔

لان الشفعة تعتمد زوال الملك عن المالك والملك فی البیع الصحیح یزول بمجرد العقد من دون توقف علی القبض والهبة بعوض بیع ابتداء وانتهاء کما فی الهدایة ۱ والدرالمختار ۲ وغیرهما من الاسفار۔

کیونکہ شفعہ کا مدار مالک سے ملکیت کے زوال پر ہے جبکہ صحیح بیع میں عقدِ بیع سے ہی ملکیت زائل ہو جاتی ہے۔ مشتری کے قبضہ پر موقوف نہیں ہوتی، اور ہبہ بالعوض ابتداءً اور انتہاءً بیع ہے جیسا کہ ہدایہ اور در مختار وغیرہ ہما کتب میں ہے۔ (ت)

اور اگر ہبہ بشرط العوض کیا یعنی یوں کہا کہ یہ مکان میں نے تجھے ہبہ کیا بشرطیکہ تو مجھے مہر ہبہ کردے، اور زوجہ نے مہر بخش دی، تو شفعہ ثابت نہ ہوگا، جب تک مکان قبضہ زوجہ میں نہ آجائے، جب باذن شوہر زوجہ قبضہ کاملہ کرے گی، اس وقت شفیع کا شفعہ ثابت ہوگا۔

لانها هبة ابتداء فلا یزول الملك الا بالقبض، فاذا وجد القبض عادت بیعا فتثبت الشفعة۔

کیونکہ یہ ابتداءً ہبہ ہے لہذا ہبہ میں قبضہ کے بغیر واہب کی ملکیت زائل نہ ہوگی، تو جب قبضہ پایا جائے گا تو ہبہ بیع بن جائے گا تو شفعہ ثابت ہوجائے گا۔ (ت)

اور اگر ہبہ مجرد کیا تو اصلاً شفعہ نہیں،

فی الھدایۃ لا شفعۃ فی ھبۃ الا ان تکون بعوض مشروط لانہ بیع انتھاء ولا بد من القبض وان لا یکون الموھوب ولا عوضہ شائعا لانہ ھبۃ ابتداء واللہ تعالٰی اعلم۔

ہدایہ میں ہے ہبہ میں شفعہ نہیں ہوتا مگر جب وہ عوض کے ساتھ مشروط ہو کیونکہ ایسی صورت میں وہ انتہاءً بیع قرار پاتا ہے تو قبضہ ضروری ہے۔ اور موہوب اور اس کا عوض شائع نہ ہو کیونکہ یہ ابتداءً ہبہ ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

1 الہدایۃ کتاب الہبہ باب ما یصح رجوعہ و ما لا یصح مطبع یوسفی لکھنو ۳/ ۸۹- ۲۸۸ 2 درمختار کتاب الہبہ باب الرجوع فی الہبۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۱۶۴ 3 الہدایۃ کتاب الشفعۃ باب ماتجب فیہ الشفعۃ مطبع یوسفی لکھنو ۴/ ۴۰۲

Fatawa-e-Razvia Volume 20

Issue 3: Presented by Maulvi Syed Muhammad Jan Sahib, 23 Rabi al-Thani Sharif 1306 AH.

What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid purchased a plot of land and, to prove his possession, began cutting a branch from a tree located on the purchased land. At that time, Bakr received news of the sale of the land. Bakr immediately went to Zaid at the site and said, "I am the pre-emptor (Shufi') of this land, give it to me." Zaid replied, "Your right of pre-emption (Shuf'ah) is not valid for two reasons: firstly, by precedent (Naziran), and secondly, I am a pre-emptor myself." After that, no further conversation took place. After one month and twelve days, Bakr told Zaid, "Take the money for which you purchased this land and give the land to me." Zaid did not take the money and said that the right of immediate demand (haqq-e-mowathabat) has expired. After some time, Zaid transferred the land via an absolute gift (hibah mutlaq) and registered the certified document. Upon hearing about the gift, the claimant pre-emptor (Bakr) said, "I was not aware of the gift. Now that I am aware, I am also a pre-emptor for this transfer too." In these cases, is Bakr's pre-emption valid or not? And is this transfer by gift before mutual settlement between Zaid and Bakr valid or not? Please clarify, and may you be rewarded.

Answer: If the pre-emptor, immediately upon hearing the news, makes a demand for pre-emption (talab-e-shuf'ah) and then goes to the buyer or to the property to make a formal demand (talab-e-taqrir), and if the sold property is still in the seller's possession, making the demand to him is also sufficient. And if he does not delay this second demand provided he is capable, then through these actions his right of pre-emption becomes established (mustaqirr) such that it will not be nullified without a nullifying cause. It is stated in Durr al-Mukhtar:

[Arabic Section] "The pre-emptor makes the demand of immediate jump (talab al-mowathabah), then he takes witnesses against the seller if the property is in his possession, or against the buyer even if he does not have possession, or at the site of the property. This is necessary, even if it were possible through a letter or a messenger; if he does not take witnesses, his pre-emption is nullified. If he is not able to do so, it is not nullified."

[Urdu Translation of the above] "The pre-emptor, after making the demand for establishment of right, should then make witnesses before the seller if the property is in his possession, or before the buyer even if the land is not in his possession, or

do so at the sold land. And this is necessary to the extent that if it was possible for him through a letter or through a messenger and he did not do so, his right of pre-emption will be nullified; and if he did not have the power to do so, it will not be nullified. (Summarized)"

It is in Hidayah: [Arabic]: Once a right is established and fixed, it does not lapse. [Urdu]: And once a right is proven and established, it does not fall away.

1. Durr al-Mukhtar, Book of Pre-emption, Chapter on Demanding Pre-emption, Mujtabai Press, Delhi, 2/212. Page 100 of 630

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द २०

मसला ३: मौलवी सैयद मोहम्मद जान साहब द्वारा प्रस्तुत, २३ रबी-उल-थानी शरीफ़ १३०६ हिजरी।

धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: ज़ैद ने ज़मीन का एक टुकड़ा खरीदा, और अपने कब्ज़े के सबूत के तौर पर खरीदी गई ज़मीन पर लगे एक पेड़ की टहनी काटना शुरू कर दिया। उसी समय बक्र को ज़मीन की बिक्री की सूचना मिली। बक्र उसी समय मौके पर ज़ैद के पास गया और कहा, "मैं इस ज़मीन का शफ़ी (हक-ए-शुफ़ा रखने वाला) हूँ, इसे मुझे दे दो।" ज़ैद ने कहा, "तुम्हारा शुफ़ा (पूर्वाधिकार) दो कारणों से मान्य नहीं है: पहला, नज़ीरन (मिसाल के तौर पर), और दूसरा, मैं खुद भी एक शफ़ी हूँ।" उसके बाद कोई बातचीत नहीं हुई। एक महीने और बारह दिनों के बाद, बक्र ने ज़ैद से कहा, "वह पैसे ले लो जितने में तुमने यह ज़मीन खरीदी है और ज़मीन मुझे दे दो।" ज़ैद ने पैसे नहीं लिए और कहा कि तत्काल मांग का अधिकार (हक-ए-मोवाथबत) खत्म हो गया है। कुछ समय बाद ज़ैद ने वह ज़मीन पूर्ण उपहार (हिबा मुतलक) के ज़रिए हस्तांतरित कर दी और प्रमाणित दस्तावेज़ पंजीकृत करा दिया। उपहार की सूचना मिलने पर दावेदार शफ़ी (बक्र) ने कहा कि मुझे उपहार की सूचना नहीं थी, अब जब मुझे सूचना मिली है, तो मैं इस हस्तांतरण का भी शफ़ी हूँ। इन स्थितियों में क्या बक्र का शुफ़ा मान्य है या नहीं? और ज़ैद और बक्र के बीच आपसी समझौते से पहले उपहार द्वारा यह हस्तांतरण मान्य है या नहीं? स्पष्ट करें, पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: यदि शफ़ी समाचार सुनने के तुरंत बाद शुफ़ा की मांग करता है और खरीदार या मकान के पास जाकर मांग की पुष्टि (तलब-ए-तक़रीर) करता है, और यदि बिकी हुई संपत्ति अभी भी विक्रेता के कब्ज़े में है, तो उसके पास मांग करना भी पर्याप्त है। और इस दूसरी मांग में भी यदि सामर्थ्य होने पर देरी न की जाए, तो इन कार्यों से उसका शुफ़ा स्थापित (मुस्तक़िर) हो जाता है कि बिना किसी निरस्तीकरण के वह निरस्त नहीं होगा। दुर्रे मुख़्तार में है:

[अरबी खंड] "शफ़ी पहले 'तलब-ए-मुवाथबत' (तत्काल मांग) करे, फिर विक्रेता के सामने गवाह बनाए यदि संपत्ति उसके कब्ज़े में हो, या खरीदार के सामने गवाह बनाए भले ही संपत्ति उसके कब्ज़े में न हो, या बेची गई ज़मीन पर जाकर ऐसा करे। और यह ज़रूरी है यहाँ तक कि यदि उसे पत्र या संदेशवाहक के माध्यम से भी संभव हो और वह ऐसा न करे तो उसका शुफ़ा निरस्त हो जाएगा, और यदि उसे इसकी शक्ति न हो तो निरस्त नहीं होगा।"

[उपरोक्त का उर्दू अनुवाद] "शफ़ी इस्तक़रार-ए-हक़ तलब करके फिर विक्रेता के पास गवाह बनाए यदि प्रॉपर्टी उसके कब्ज़े में हो, या खरीदार के पास गवाह बनाए भले ही ज़मीन उसके कब्ज़े में न हो, या बेची गई ज़मीन पर ऐसा करे। और यह ज़रूरी है यहाँ तक कि यदि उसे यह पत्र या कासिद (संदेशवाहक) के ज़रिए भी संभव हो और वह ऐसा न करे तो उसका शुफ़ा बातिल (निरस्त) हो जाएगा, और अगर उसे यह शक्ति न हुई तो बातिल नहीं होगा। (संक्षेप)"

हिदाया में है: [अरबी]: अधिकार जब सिद्ध और स्थिर हो जाए तो वह समाप्त नहीं होता। [उर्दू]: और जब हक साबित हो जाए और मुस्तक़िर (स्थिर) हो जाए।

1. दुर्रे मुख़्तार, किताब-उश-शुफ़ा, बाब तलब-उश-शुफ़ा, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, २/२१२। पेज १०० / ६३०

مسئلہ ۳: مسئولہ مولوی سید محمد جان صاحب، ۲۳ ربیع الثانی شریف ۱۳۰۶ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے ایک قطعہ اراضی خریدا، اور واسطے ثبوت اپنے قبضہ کے ایک شاخ درخت واقع اراضی مشتریہ کو قطع شروع کیا، اس وقت بکر کو اطلاع بیع لینے اراضی کی ہوئی، بکر اسی وقت موقع پر زید کے پاس گیا اور کہا میں اس اراضی کا شفیع ہوں مجھ کو دے دو، زید نے کہا تمھارا شفعہ دو وجہ سے جائز نہیں، ایک نظیراً، دوسرے میں خود شفیع ہوں۔ پھر کچھ گفتگو نہ ہوئی، بعد ایک مہینہ بارہ روز کے بکر نے زید سے کہا کہ روپیہ لے لو، جس قیمت کو یہ اراضی خریدی ہے اور اراضی مجھ کو دے دو، زید نے روپیہ نہ لیا اور کہا کہ حق مواثبت جاتا رہا اور بعد چند عرصہ کے زید نے وہ اراضی بذریعہ ہبہ مطلق منتقل کردی اور دستاویز مصدقہ پر رجسٹری کردی، وقت اطلاع ہبہ شفیع مدعی ہوا کہ مجھ کو اطلاع ہبہ کی نہ تھی، اب جو مجھے اطلاع ہوئی تو میں اس انتقال کا بھی شفیع ہوں، ان صورتوں میں شفعہ بکر جائز ہے یا نہیں؟ اور یہ انتقال ہبہ قبل تصفیہ باہمی زید وبکر کے درست ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: شفیع اگر بفو ر استماع خبر طلب شفعہ کر کے مشتری یا مکان کے پاس جا کر طلب تقریر کرے، اور اگر مبیع ہنوز قبضہ بائع میں ہو تو اس کے پاس طلب بھی کافی ہے۔ اور اس طلب دوم میں بھی بشرطِ قدرت دیر نہ لگائی تو ان امور سے اس کا شفعہ مستقر ہو جاتا ہے کہ بے صدور مبطل باطل نہ ہوگا۔ در مختار میں ہے:

[Arabic Section] یطلبها لشفیع طلب المواثبة ثم یشهد علی البائع لو العقار فی یده اوعلی المشتری وان لم یکن ذاید او عند العقار، وهذا لابد منه، حتی لو تمکن ولو بکتاب او رسول، ولم یشهد بطلت شفعته، وان لم یتمکن منه لا تبطل۱ اه ملخصاً۔

[Urdu Translation/Explanation] شفیع استقرار حق طلب کرکے پھر بائع کے پاس گواہ بنائے اگر پراپرٹی اس کے قبضہ میں ہو یا مشتری کے ہاں گواہ بنائے اگرچہ زمین اس کے قبضہ میں نہ ہو، یا فروخت شدہ زمین پر ایسا کرے۔ اور یہ ضروری ہے حتیٰ کہ اگر اس کو یہ بذریعہ خط یا بذریعہ قاصد بھی ممکن ہو اور وہ ایسا نہ کرے تو اس کا شفعہ باطل ہو جائے گا اور اگر اس کو یہ قدرت نہ ہوئی تو باطل نہ ہوگا۔ اہ ملخصاً۔ (ت)

ہدایہ میں ہے: الحق متی ثبت واستقر لا یسقط اور حق جب ثابت ہو جائے اور استقرار ہو جائے۔

۱ درمختار کتاب الشفعہ باب طلب الشفعہ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۱۲ Page 100 of 630

Fatawa Ridawiyya, Volume 20

...except by dropping it etc. | It will not be dropped without being dropped by oneself. (T)

In *Radd al-Muhtar* it is stated:

"It becomes established by witnessing, i.e., by the second request, which is the request of confirmation. The meaning is that if witnesses are called for it, it does not become void thereafter by silence, unless he drops it with his tongue or is unable to pay the price, then the judge voids his pre-emption (shuf'a) etc." | Pre-emption becomes established upon making witnesses, i.e., at the second request. This second request is for firmness. The meaning is that once witnesses have been taken for pre-emption, it will not become void by silence afterwards. Yes, if he himself drops it with his tongue or is unable to pay the price, then the judge will declare his pre-emption void. etc. (T)

So, if he has performed all the stages of the initial request and the second request, then undoubtedly his right has become confirmed. The buyer being a pre-emptor himself does not prevent his right; the point is that if both are pre-emptors of equal rank and the buyer resists, then the sold property will be divided equally between the two.

In *al-Durr al-Mukhtar*: "If the buyer is a partner and there is another partner for the house, then both have the right of pre-emption." 3 | It is in *al-Durr al-Mukhtar* that if the buyer is a partner and there is another partner in the sold house, then both partners will have the right of pre-emption. (T)

And presenting money as a request for pre-emption, saying "I am the pre-emptor, take your money and give me the pre-empted thing," is not harmful.

"Because it does not indicate disinterest in it, but rather interest in it. In *al-Durr al-Mukhtar*: The principle is that pre-emption is voided by expressing disinterest in it, not interest in it." 4 | Because this does not indicate turning away from it, but rather expresses interest in it. In *al-Durr al-Mukhtar*, the rule is that pre-emption is dropped by turning away, it is not dropped by this interest. (T)

Yes, presenting money in such a way as to say "take the price and sell the house to me," certainly voids the pre-emption.

In *al-Durr al-Mukhtar*: "It voids it if he requests from him to transfer the contract of purchase to him." 5 | In *al-Durr al-Mukhtar* it is stated that if the pre-emptor makes a demand to "purchase from me," then pre-emption will be voided by this demand. (T)

Footnotes: 1. *Al-Hidayah*, Book of Pre-emption, Chapter of Requesting Pre-emption, Yusufi Press, Lucknow, 4/392. 2. *Radd al-Muhtar*, Book of Pre-emption, Chapter of Requesting Pre-emption, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/139. 3. *Al-Durr al-Mukhtar*, Book of Pre-emption, Chapter of what is established first, Mujtabai Press, Delhi, 2/215. 4. *Al-Durr al-Mukhtar*, Book of Pre-emption, Chapter of what is established first, Mujtabai Press, Delhi, 2/215. 5. *Al-Durr al-Mukhtar*, Book of Pre-emption, Chapter of what voids it, Mujtabai Press, Delhi, 2/215.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

सिवाय इसे छोड़ने के आदि। | यह स्वयं छोड़े बिना नहीं छूटेगा। (त)

रद्दुल मुहतार में है:

"गवाही देने से, यानी दूसरी मांग से यह पुख्ता हो जाता है, और यह दूसरी मांग पुख्तगी के लिए है। इसका अर्थ यह है कि जब इस पर गवाह बना लिए जाएं तो उसके बाद खामोशी से यह बातिल नहीं होगा, सिवाय इसके कि वह अपनी ज़बान से इसे छोड़ दे या कीमत चुकाने में असमर्थ रहे, तो काज़ी उसके शुफ़आ (अग्रक्रयाधिकार) को बातिल कर देगा आदि।" | शुफ़आ का गवाह बनाने यानी दूसरी मांग पर स्थिरता आ जाती है, यह दूसरी मांग पुख्तगी के लिए है और मतलब यह हुआ कि जब शुफ़आ पर गवाह बना लिए तो इसके बाद खामोशी से बातिल न होगा, हाँ अगर खुद अपनी ज़बान से साकित करे या समन की अदायगी से आजिज़ रहे तो काज़ी इसके शुफ़आ को बातिल करार देगा। आदि (त)

अतः यदि उसने प्रारंभिक मांग और दूसरी मांग के सभी चरणों को पूरा कर लिया है, तो निस्संदेह उसका अधिकार पुख्ता हो गया है, और खरीदार का स्वयं शुफ़ई होना उसके अधिकार में बाधक नहीं है। सार यह है कि यदि दोनों समान स्तर के शुफ़ई हों और खरीदार विरोध करे, तो बेची गई वस्तु दोनों में आधी-आधी हो जाएगी।

दुर्रे मुख़्तार में है: "यदि खरीदार साझेदार हो और घर का कोई और साझेदार भी हो, तो उन दोनों को शुफ़आ का अधिकार होगा।" 3 | दुर्रे मुख़्तार में है कि अगर मुश्तरी (खरीदार) शरीक हो और मबीअ (बेचे गए) मकान में कोई और शरीक भी हो तो दोनों शरीकों को शुफ़आ का हक होगा। (त)

और शुफ़आ की मांग के तौर पर रुपया पेश करना कि "मैं शुफ़ई हूँ, अपना रुपया लो और शुफ़आ की हुई चीज़ मुझे दे दो," इसमें कोई हर्ज नहीं।

"क्योंकि यह उससे विरक्ति नहीं दर्शाता बल्कि उसमें रुचि दर्शाता है। दुर्रे मुख़्तार में है: सिद्धांत यह है कि शुफ़आ उससे विरक्ति प्रकट करने से बातिल होता है, न कि रुचि दिखाने से।" 4 | क्योंकि यह उससे एतराज़ पर दलालत नहीं करता बल्कि इसमें दिलचस्पी का इज़हार है, दुर्रे मुख़्तार में है फायदा यह है कि एतराज़ करने से शुफ़आ साकित होता है, इस दिलचस्पी से साकित नहीं होता। (त)

हाँ, इस तरह रुपया पेश करना कि "कीमत लो और मकान मेरे हाथ बेच डाल," यह निश्चित रूप से शुफ़आ को खत्म कर देने वाला है।

दुर्रे मुख़्तार में है: "यह उसे बातिल कर देता है यदि वह उससे मांग करे कि वह उसे खरीद के अनुबंध का हस्तांतरण कर दे।" 5 | दुर्रे मुख़्तार में है कि शुफ़ई अगर यह मुतालबा करे कि "मुझसे शिरा (खरीद) कर" तो इस मुतालबा से शुफ़आ बातिल हो जाएगा। (त)

फुटनोट: 1. अल-हिदाया, किताबुश शुफ़आ, बाब तलबुश शुफ़आ, मतबा यूसुफ़ी, लखनऊ, 4/392 2. रद्दुल मुहतार, किताबुश शुफ़आ, बाब तलबुश शुफ़आ, दार इहयाउत तुराथिल अरबी, बेरूत, 5/139 3. दुर्रे मुख़्तार, किताबुश शुफ़आ, बाब मा तसबुतु ही फ़ीहि अव्वलन, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, 2/215 4. दुर्रे मुख़्तार, किताबुश शुफ़आ, बाब मा तसबुतु ही फ़ीहि अव्वलन, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, 2/215 5. दुर्रे मुख़्तार, किताबुश शुफ़आ, बाब मा युब्तिलुहा, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, 2/215

पृष्ठ 101/630

الا باسقاطہ الخ۔ | توخود ساقط کئے بغیر ساقط نہ ہوگا۔ (ت)

ردالمحتار میں ہے :

تستقر بالاشهاد ای بالطلب الثاني، وهو طلب التقریر، والمعنی اذا اشهد علیها لا تبطل بعد ذلك بالسكوت الا ان یسقطها بلسانه او یعجز عن ایفاء الثمن فیبطل القاضي شفعته الخ۔ | شفعہ کا گواہ بنانے یعنی دوسری طلب پر استقرار ہوجاتا ہے یہ دوسری طلب برائے پختگی ہے اور معنی یہ ہوا کہ جب شفعہ پر گواہ بنالیے تو اس کے بعد سکوت سے باطل نہ ہوگا ہاں اگر خود اپنی زبان سے ساقط کرے یا ثمن کی ادائیگی سے عاجز رہے تو قاضی اس کے شفعہ کو باطل قرار دے گا۔ الخ (ت)

پس اگر تمام مدارج طلب ابتدائی و طلب ثانی کے بجالا یا تو بیشک اس کا حق مؤکد ہوگیا، اور مشتری کا خود شفیع ہونا اس کے حق کا مانع نہیں، غایت یہ ہے کہ اگر دونوں مساوی درجہ کے شفیع ہے اور مشتری مزاحمت کرے تو مبیع دونوں میں نصف نصف ہوجائے۔

فی الدرالمختار لو كان المشتری شریكا وللدار شریك اخر فلهما الشفعة 3۔ | در مختار میں ہے کہ اگر مشتری شریک ہو اور مبیع مکان میں کوئی اور شریک بھی ہو تو دونوں شریکوں کو شفعہ کا حق ہوگا۔ (ت)

اور روپیہ بطور طلب شفعہ پیش کرنا کہ میں شفیع ہوں اپنا روپیہ لے۔ اور شئی مشفوع مجھے دے کچھ مضر نہیں۔

لانه لا یدل علی الرغبة عنها بل فیها فی الدرالمختار الاصل ان الشفعة تبطل باظهار الرغبة عنها لا فیها 4۔ | کیونکہ یہ اس سے اعراض پر دال نہیں ہے بلکہ اس میں دلچسپی کا اظہار ہے درمختار میں ہے فائدہ یہ ہے کہ اعراض کرنے سے شفعہ ساقط ہوتا ہے اس دلچسپی سے ساقط نہیں ہوتا۔ (ت)

ہاں یوں روپیہ پیش کرنا کہ قیمت لے اور مکان میرے ہاتھ بیچ ڈال ، البتہ مسقط شفعہ ہے۔

فی الدرالمختار یبطلها ان طلب منه ان یولیه عقد الشراء 5۔ | در مختار میں ہے کہ شفیع اگر یہ مطالبہ کرے کہ مجھ سے شراء کرے تو اس مطالبہ سے شفعہ باطل ہوجائے گا۔ (ت)

حواشی: 1 الهدایه کتاب الشفعة باب طلب الشفعة مطبع یوسفی لکھنؤ ۴ / ۳۹۲ 2 ردالمحتار کتاب الشفعة باب طلب الشفعة دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۳۹ 3 درمختار کتاب الشفعة باب ماتثبت ہی فیہ اولا مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۱۵ 4 درمختار کتاب الشفعة باب ماتثبت ہی فیہ اولا مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۱۵ 5 درمختار کتاب الشفعة باب مایبطلها مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۱۵

Volume 20 Fatawa Ridawiyyah

And gifts are mere [acts], even if there is no pre-emption; however, the buyer cannot void the pre-emptor's right due to a gift or any other method of transfer because the claim of pre-emption is based on the sale made by the original owner to this buyer, not on the gift that this buyer makes to another. In such a situation, the pre-emptor has the authority to void all the buyer's actions and take the sold property through pre-emption.

[Boxed Text] In Al-Durr al-Mukhtar: "The pre-emptor voids all of his [the buyer's] actions, i.e., the buyer's, including the endowment (waqf), mosque, cemetery, and gift." (Zayla'i and Zahidi)[1] — (Incomplete response received) [Urdu Translation]: It is stated in Al-Durr al-Mukhtar that after obtaining the right of pre-emption, the pre-emptor will cancel all actions of the buyer, even going as far as dismantling an endowment, mosque, cemetery, or gift. Zayla'i and Zahidi (T)

Problem 164: Rajab 1307 AH. From Budaun, Mard-e-hi Tola, Sheikh Hamid Hasan Sahib Mukhtar.

[Diagram Labels]: Public Street (شارع عام), Niaz Ahmad (نیاز احمد), Mindhoo Azeemullah (مینڈھو عظیم اللہ), Rahmu (رحمُو), North (شمال), South (جنوب), L 9 Girah (ل گرہ ۹), S 5 Girah (ص ۵ گرہ), M 13 Girah (م ۱۳ گرہ), D Girah (دگرہ).

What do the scholars of religion say regarding this issue: A house measuring (9 Girah) on the north side belonged to Mindhoo Azeemullah. South of it was Rahmu's house measuring (5 Girah), and south of that was Niaz Ahmad's house. Mindhoo and Niaz Ahmad purchased Rahmu's house and divided it between themselves (each getting 7 Girah). The northern land was taken by Mindhoo and added to his northern house. Thus, Mindhoo Azeemullah's house became [the size of] (Masa La-ah) in addition to Achak. The southern portion measuring (14 Girah) went to Niaz Ahmad, who added it to his southern house. Niaz Ahmad then sold his house, which included this buyer's land, to Wazir-ud-Din. Approximately ten years ago, Wazir-ud-Din, the buyer, built a solid house in all four directions on his own. State [your ruling] that when after division three houses became two, and there is a wall between them, and any partnership in the wall...

[1] Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Shuf'ah, Bab Talab al-Shuf'ah, Mujtabai Press, Delhi, 2/312

खंड 20 फतावा रज़विया

और उपहार मात्र हैं, यद्यपि 'शुफ़आ' (अग्रक्रयाधिकार) नहीं है, लेकिन खरीदार उपहार या हस्तांतरण के किसी भी तरीके के कारण शुफ़आ करने वाले के अधिकार को समाप्त नहीं कर सकता है क्योंकि उसका शुफ़आ का दावा उस बिक्री पर आधारित है जो मूल मालिक ने इस खरीदार को की थी, न कि उस उपहार पर जो यह खरीदार दूसरे के लिए करता है। ऐसी स्थिति में, शुफ़आ करने वाले के पास अधिकार होता है कि वह खरीदार के सभी कार्यों को रद्द कर दे और शुफ़आ के माध्यम से बेची गई वस्तु को प्राप्त कर ले।

[बॉक्स में पाठ] 'दुर्र-उल-मुख्तार' में है: "शुफ़आ करने वाला उसके(खरीदार के) सभी कार्यों को रद्द कर देता है, यानी खरीदार के, यहाँ तक कि वक्फ़, मस्जिद, कब्रिस्तान और उपहार को भी।" (ज़ैलई और ज़ाहिदी)[1] — (अधूरा उत्तर मिला) [उर्दू अनुवाद]: 'दुर्र-उल-मुख्तार' में है कि शुफ़आ प्राप्त कर लेने के बाद, शुफ़आ करने वाला खरीदार के सभी कार्यों को समाप्त कर देगा, यहाँ तक कि वक्फ, मस्जिद, कब्रिस्तान और उपहार तक को रद्द कर देगा। ज़ैलई और ज़ाहिदी (त)

मसअला १६४: रजब १३०७ हिजरी। बदायूँ से, मर्द-ए-ही टोला, शेख हामिद हसन साहब मुख्तार।

[आरेख लेबल]: सार्वजनिक सड़क (شارع عام), नियाज़ अहमद (نیاز احمد), मिंढू अज़ीमुल्लाह (مینڈھو عظیم اللہ), रहमू (رحمُو), उत्तर (شمال), दक्षिण (جنوب), ल ९ गिरह (ل ۹ گرہ), स ५ गिरह (ص ۵ گرہ), म १३ गिरह (م ۱۳ گرہ), द गिरह (دگرہ)।

धर्मगुरु इस मामले में क्या कहते हैं: उत्तर की ओर एक घर जिसकी माप (९ गिरह) थी, मिंढू अज़ीमुल्लाह का था। उसके दक्षिण में रहमू का घर था जिसकी माप (५ गिरह) थी, और उसके दक्षिण में नियाज़ अहमद का घर था। मिंढू और नियाज़ अहमद ने रहमू का घर खरीदा और इसे आपस में विभाजित कर लिया (प्रत्येक को ७ गिरह मिले)। उत्तरी भूमि मिंढू को मिली, उसने इसे अपने उत्तरी घर में शामिल कर लिया। अब मिंढू अज़ीमुल्लाह का घर 'आचक' के अलावा (मासा ल'अह) का हो गया। और दक्षिणी हिस्सा जिसकी माप (१४ गिरह) थी, नियाज़ अहमद को मिला, उसने इसे अपने दक्षिणी घर में मिला लिया। फिर नियाज़ अहमद ने अपना घर, जिसमें खरीदार की यह भूमि भी शामिल थी, वज़ीर-उद-दीन को बेच दिया। लगभग दस साल पहले, खरीदार वज़ीर-उद-दीन ने चारों दिशाओं से अपने आप एक पक्का मकान बनाया। फरमाएं कि जब विभाजन के बाद तीन घरों से दो घर हो गए, और बीच में एक दीवार मौजूद है, और दीवार में कोई साझेदारी...

[1] दुर्र-उल-मुख्तार, किताब-उश-शुफ़आ, बाब तलब-उश-शुफ़आ, मुतबा मुज्तबाई दिल्ली २ / ३१२

اور ہبہ مجرد ہیں اگرچہ شفعہ نہیں، مگر مشتری بوجہ ہبہ خواہ کسی طریقہ انتقال کے حق شفیع کو ساقط نہیں کرسکتا کہ اس کا دعوٰی شفعہ بر بنائے بیع ہے۔ جو مالک اول نے اس مشتری کے ہاتھ کی، نہ بر بنائے اس ہبہ کے جو یہ مشتری دوسرے کے لئے کرتا ہے، ایسی حالت میں شفیع کو اختیار ہوتا ہے کہ مشتری کے تمام تصرفات کو رد کردے اور مبیع بذریعہ شفعہ لے لے۔

[Boxed Text] في الدرالمختار ینقض الشفیع جمیع تصرفاته ای المشتری حتی الوقف والمسجد والمقبرة والهبة زیلعی وزاهدی 1۔ (جواب نا مکمل ملا) در مختار میں ہے کہ شفعہ حاصل کرلینے کے بعد شفیع مشتری کے تمام تصرفات ختم کردے گا حتی کہ وقف، مسجد، مقبرہ اور ہبہ تک کو توڑ دے گا، زیلعی و زاہدی (ت)

مسئلہ ۱۶۴: رجب ۱۳۰۷ھ از بدایوں مرد ہی ٹولہ شیخ حامد حسن صاحب مختار

[Diagram Labels]: شارع عام، نیاز احمد، مینڈھو عظیم اللہ، رحمُو، شمال، جنوب، ل ۹ گرہ، ص ۵ گرہ، م ۱۳ گرہ، دگرہ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مکان تعدادی (ماسہ للعہ ۹ گرہ) جانب شمال مینڈھو عظیم اللہ کا تھا۔ اس کے جانب جنوب رحمُو کا مکان تعدادی (ص للعہ ۵ گرہ) کا، اس سے جنوب کو نیاز احمد کا مکان تھا، رحمُو کا مکان مینڈھو و نیاز احمد نے خرید کیا، اور باہم تقسیم ہو گئی (لعہ للعہ ۷ گرہ) اراضی شمال مینڈھو کو ملی، اس نے اپنے مکان شمال میں شامل کرلی اب مینڈھو و عظیم اللہ کا مکان (ماسہ للعہ) علاوہ آچک کے ہو گیا، اور (مہ للعہ ۱۴ گرہ) جنوبی نیاز احمد کو ملی، اس نے اپنے مکان جنوبی میں ملا لی نیاز احمد اپنا مکان جس میں اراضی مشتری یہ بھی

شامل تھی بدست وزیر الدین بیچ کردیا، تخمیناً دس برس ہوئے کہ وزیر الدین مشتری نے ہر چہار سمت سے بطور خود اپنا پختہ مکان تعمیر کرلیا، فرمائے کہ جب تقسیم ہو کر تین مکان سے دو مکان ہو گئے، اور در میان میں دیوار موجود ہے اور کوئی شرکت دیوار میں

1 درمختار کتاب الشفعۃ باب طلب الشفعۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۱۲

Fatawa Razawiyyah Volume 20

...not even that, and the paths for the shops are on the western side on the main public road, and the eaves (water drainage) for both are on the eastern side in their respective separate lands. So, does Waziruddin, the buyer of Niaz Ahmad's house, have the right of a partner in easements (Haqq Khaleet) or the right of a contiguous neighbor (Shafi' Jar) regarding the purchased land of the Mendhus? Waziruddin presumes that Rahmu's house was jointly purchased by his seller Niaz Ahmad and Mendhu, therefore he has the right of Khaleet. Is this presumption of his Shariah-compliant or invalid? Please explain and be rewarded.

Answer: In the situation described, since neither the path of one house goes through the other, nor are they both in a closed dead-end alley, nor does the water from the eaves of one affect the other, then by consensus, neither owner has a 'Khaleet' relationship with each other; rather, each is merely a neighbor. It is stated in Durr al-Mukhtar:

[Arabic]: للخليط فى حق البيع هو الذى قاسم وبقيت له شركة فى حق العقار كالشرب والطريق خاصين فلو عامين فلا شفعة بهما اھ ملخصا۔ [Translation]: The 'Khaleet' (partner in rights) in the right of sale is the one who has partitioned but a partnership remains in the rights of the property, such as irrigation rights and a private path. If they are public, there is no pre-emption based on them. [Summarized]. (T)

In Sharh al-Niqaya by Allama Birjindi, it is stated:

[Arabic]: جار ملاصق بابه فى سكة اخرى، او يكون بابه وباب ذلك الجار معا الى الطريق العام۔ [Translation]: A contiguous neighbor whose door is in another street, or whose door and the door of that neighbor are both towards the public road. (T)

Waziruddin's idea that his seller and Mendhu were partners (Khaleet) in a shared land, a portion of which fell into his seller's house and another into Mendhu's house, and therefore he is his Khaleet, is purely invalid. Because when partitions occurred, boundaries were set, walls were erected, and paths were established, where is the mixture (Khalt) then? The Radiant Master of the Worlds (may Allah the Exalted grant him peace and blessings) says:

[Arabic]: اذا وقعت الحدود وصرفت الطرق فلا شفعة اخرجه الامام البخارى. [Translation]: When boundary-marking is done and the paths are diverted, the partner no longer has the right of pre-emption; Bukhari (narrated it).

1. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Shufa, Mujtabai Press, Delhi, 2/211.
2. Sharh al-Niqaya by al-Birjindi, Kitab al-Shufa, Nawal Kishore, Lucknow, 3/48.
3. Sahih al-Bukhari, Abwab al-Shirkah fi al-Aradin, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/339.

फतावी रज़विया जिल्द २०

...भी नहीं, और दुकानों के रास्ते पश्चिम की ओर सार्वजनिक सड़क (शाहराह-ए-आम) पर हैं और दोनों की आबचकन (छत का पानी गिरने की जगह) पूर्व की ओर अपनी-अपनी अलग ज़मीन में हैं। तो वज़ीर उद्दीन, जो नियाज़ अहमद के मकान का खरीदार है, उसे मेंढुओं की खरीदी हुई ज़मीन के संबंध में 'हक़-ए-खलीत' (साझेदारी का अधिकार) प्राप्त है या 'शफ़ी-ए-जार' (पड़ोसी का अग्र-क्रयाधिकार) का? वज़ीर उद्दीन का मानना है कि रहमू का मकान मेरे विक्रेता नियाज़ अहमद और मेंढु ने मिलकर खरीदा था, इसलिए मुझे खलीत का अधिकार प्राप्त है। क्या उसका यह मानना शरीयत के अनुसार सही है या गलत? बयान फरमाएं, पुण्य मिलेगा।

उत्तर: पूछी गई स्थिति में, जब न तो एक घर का रास्ता दूसरे में है, न ही दोनों किसी बंद गली में हैं, और न ही एक का दूसरे से आबचकन का कोई संबंध है, तो सर्वसम्मति से उनमें से किसी भी मालिक का दूसरे से खलीत का रिश्ता नहीं है, बल्कि हर एक दूसरे का केवल पड़ोसी है। 'दुर्रे मुख्तार' में उल्लेख है:

[अरबी]: للخليط فى حق البيع هو الذى قاسم وبقيت له شركة فى حق العقار كالشرب والطريق خاصين فلو عامين فلا شفعة بهما اھ ملخصا۔ [अनुवाद]: बिक्री के अधिकार में खलीत वह है जिसने बंटवारा तो कर लिया हो लेकिन संपत्ति के अधिकारों जैसे सिंचाई के अधिकार और निजी रास्ते में साझेदारी बाकी हो। यदि वे सार्वजनिक हों, तो उन पर अग्र-क्रयाधिकार (शुफ़ा) नहीं है। [संक्षिप्त] (त)

अल्लामा बिरजिंदी की 'शरह नक़ाया' में है:

[अरबी]: جار ملاصق بابه فى سكة اخرى، او يكون بابه وباب ذلك الجار معا الى الطريق العام۔ [अनुवाद]: वह सटा हुआ पड़ोसी जिसका दरवाज़ा दूसरी गली में हो, या उसका और उस पड़ोसी का दरवाज़ा दोनों ही सार्वजनिक सड़क की ओर हों। (त)

वज़ीर उद्दीन का यह सोचना कि उसका विक्रेता और मेंढु एक साझा ज़मीन के खलीत थे, जिसका एक हिस्सा उसके विक्रेता के घर में आया और दूसरा मेंढु के घर में, इसलिए वह उसका खलीत है, पूरी तरह से गलत है। क्योंकि जब बंटवारा हो गया, सीमाएं निर्धारित हो गईं, दीवारें खड़ी हो गईं और रास्ते अलग हो गए, तो फिर मेल (खल्त) कहाँ रहा? सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

[अरबी]: اذا وقعت الحدود وصرفت الطرق فلا شفعة اخرجه الامام البخارى۔ [अनुवाद]: जब सीमांकन हो जाए और रास्ते बदल दिए जाएं तो फिर शुफ़ा का अधिकार नहीं रहता। इसे इमाम बुखारी ने उद्धृत किया है।

1. दुर्रे मुख्तार, किताबुश शुफ़ा, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/211
2. शरह अल-नक़ाया लिल-बिरजिंदी, किताबुश शुफ़ा, नवल किशोर लखनऊ, 3/48
3. सहीह अल-बुखारी, अबवाबुश शिरका फिल अरज़ीन, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/339

بھی نہیں، اور راستے دکانوں کے جانب غرب شارع عام میں ہیں اور دونوں کی آبچکن جانب شرق اپنی اپنی جدا گانہ زمین میں۔ تو وزیر الدین مشتری مکان نیاز احمد کو نسبت (لعہ للعہ کے گڑھ) اراضی مشتریہ مینڈھوں کی ، حق خلیط کا حاصل ہے یا شفیع جار کا، وزیر الدین گمان کرتا ہے کہ رحمو کا مکان میرے بائع نیاز احمد اور مینڈھو نے مشترکہ خریدا تھا، لہذا مجھے حق خلیط حاصل ہے، یہ گمان اس کا شرعا صحیح یا باطل ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: صورت مستفسرہ میں جبکہ نہ ایک مکان کی راہ دوسرے میں نہ دونوں کی کسی کوچہ سربستہ غیر نافذہ میں ، نہ ایک کو دوسرے سے آبچک کا تعلق ، تو بالاتفاق ان میں سے کسی کے مالک کو دوسرے سے علاقہ خلیط نہیں ، بلکہ ہر ایک دوسرے کا مجاز محض ہے۔ درمختار میں ہے :

للخلیط فی حق البیع ھو الذی قاسم وبقیت لہ شرکۃ فی حق العقار کالشرب والطریق خاصین فلو عامین فلا شفعۃ بھما اھ ملخصا۔ | تقسیم شدہ مبیع کے حقوق میں شرکت مثلا پانی اور راستہ خاص ہوں یا عام۔ باقی ہو تو بھی خلیط کو اس شرکت کی وجہ سے شفعہ نہیں اھ ملخصا۔ (ت)

شرح نقایہ علامہ برجندی میں ہے :

جار ملاصق بابہ فی سکۃ اخری، او یکون بابہ وباب ذلك الجار معا الی الطریق العام۔ | پڑوسی جس کا دروازہ دوسری گلی میں ہو یا دونوں کا شارع عام کی طرف سے ملا ہو۔ (ت)

وزیر الدین کا خیال ہے میرا بائع مینڈھو ایک زمین مشترک کے خلیط تھے جس کا ایک حصہ میرے بائع اور ایک مینڈھو کے مکان میں پڑا، لہذا میں اس کا خلیط ہوں، محض باطل ہے۔ کہ جب

تقسیمیں ہو گئیں حدیں پڑ گئیں، دیواریں کھینچ گئی، راہیں پڑ گئیں ، پھر خلط کہاں، حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

اذا وقعت الحدود وصرفت الطرق فلا شفعة اخرجه الامام البخاری۔ | جب حد بندی ہو جائے اور راستہ تبدیل ہو جائے تو اب شریک کو شفعہ کا حق نہیں ، اس کو بخاری (نے روایت کیا)۔

1 درمختار کتاب الشفعة مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۱۱ 2 شرح النقایه للبرجندی کتاب الشفعة نولکشور لکھنؤ ۳ / ۴۸ 3 صحیح البخاری بواب الشرکة فی الارضین قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۳۳۹

Fatawa Razawiyya Volume 20

...others from Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them both).	And others have narrated from Hazrat Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them both). (T)

It is stated in Fatawa Alamgiriyah: "When two partners have divided the land and drawn a line in the middle, then both contributed something and built a wall, each of them shall be considered a neighbor to the other in the land."[1]

In short, to claim the right of intermixture (khilt) based on previous partnership is a strange claim, the falsity of which is evident to every rational person, let alone a person of excellence. And Allah Subhanuhu wa Ta'ala knows best.

Problem 5: From Badaun, Mardi Tolah, Sheikh Hamid Hasan, Advocate, 16 Rajab 1307 AH.

[Diagram Layout] | North | Main Road | South | | :--- | :--- | :--- | | Mendhu etc. | Construction | House of Waziruddin, Purchaser | | Ma L'ah | Land subject to pre-emption (Defendant) | | | Purchaser: Hamid Hasan (1st time) | | L'ah L'ah | | | Purchaser: Hamid Hasan (2nd time) | | | Achak house of Mendhu etc. | | Achak house of Waziruddin |

What do the scholars of the religion say in this matter: The house of Mendhu and Azimullah is of (Ma Sah La'ah) yards, in which on the north side (Ma Mah La'ah 9 Girah) is their ancestral property and (La'ah La'ah 7 Girah) on the south is specifically the purchase of Mendhu, which he received through purchase after division from Niaz Ahmed; Mendhu [and] Azimullah, out of a total house area of (Ma Sah La'ah) yards, [sold] ===== yards of land on the north side with the exception of the eastern achak and construction with the specification that east-west is (Ah Ah) yards and north-south is [some] yards, sold to Hamid Hasan (Ma Ah Ah) yards remained out of the total house, from this remaining (Ma Ah Sah) yards, (Lah L'ah 14 Girah) yards of northern land was sold by Mendhu alone to the said Hamid Hasan with these words: that out of (Ma Ah Sah) yards, (L'ah 14 Girah) yards is my land according to the private mutual division of land with Azimullah.

[1] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Shufa, Chapter Two, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/166 Page 104 of 630

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

...दूसरों ने जाबिर बिन अब्दुल्लाह (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से।	और दूसरों ने हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्लाह (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया है। (त)

फ़तावा आलमगीरिया में है: "जब दो साझीदारों ने ज़मीन बांट ली और बीच में एक लकीर खींच ली, फिर दोनों ने कुछ खर्च करके एक दीवार बना दी, तो उनमें से हर एक ज़मीन में दूसरे का पड़ोसी माना जाएगा।"[1]

संक्षेप में, पिछली साझेदारी के आधार पर अब 'हक़-ए-ख़ल्त' (मिश्रण का अधिकार) का दावा करना एक अजीब दावा है जिसकी असत्यता हर बुद्धिमान व्यक्ति पर स्पष्ट है, गुणी व्यक्ति की तो बात ही क्या। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है।

मसला ५: बदायूँ से, मर्दी टोला, शेख हामिद हसन वकील, १६ रजब १३०७ हिजरी।

[नक़्शा] | उत्तर | आम रास्ता (शाहराह) | दक्षिण | | :--- | :--- | :--- | | मेंढू आदि | अमला (निर्माण) | वज़ीरुद्दीन खरीदार का मकान | | मा ल'अह | ज़मीन मुशफ़ूआ (मुद्दाअलैह) | | | खरीदार: हामिद हसन (पहली बार) | | ल'अह ल'अह | | | खरीदार: हामिद हसन (दूसरी बार) | | | मेंढू आदि का आचक मकान | | वज़ीरुद्दीन का आचक मकान |

धर्मगुरु इस मसले में क्या कहते हैं: कि मेंढू और अज़ीमुल्लाह का मकान (मा सह ल'अह) गज़ का है, जिसमें उत्तर की ओर (मा मह ल'अह ९ गिरह) उनकी पुश्तैनी [संपत्ति] है और दक्षिण की ओर (ल'अह ल'अह ७ गिरह) विशेष रूप से मेंढू की खरीद है जो उसे नियाज़ अहमद से बंटवारे के बाद खरीद के माध्यम से मिली थी; मेंढू[और] अज़ीमुल्लाह ने कुल मकान (मा सह ल'अह) गज़ में से ===== गज़ ज़मीन उत्तर की ओर, पूर्वी आचक और निर्माण के अपवाद के साथ, इस निर्धारण के साथ कि पूर्व-पश्चिम (अह अह) गज़ है और उत्तर-दक्षिण [कुछ] गज़ है, हामिद हसन के हाथ बेच दी, (मा अह अह) गज़ कुल मकान में से बाकी रहा, इस शेष (मा अह सह) गज़ में से (लह ल'अह १४ गिरह) गज़ उत्तरी ज़मीन अकेले मेंढू ने इन शब्दों के साथ उक्त हामिद हसन के हाथ बेच दी कि: (मा अह सह) गज़ में से (ल'अह १४ गिरह) गज़ मेरी ज़मीन अज़ीमुल्लाह के साथ निजी आपसी बंटवारे के अनुसार है।

[1] फ़तावा हिन्दिया, किताबुश-शुफ़ा, दूसरा अध्याय, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, ५ / १६६ पृष्ठ १०४/६३०

وغیرہ عن جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالٰی عنہما اور دیگر نے حضرت جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا ہے۔ (ت)

فتاوٰی عالمگیریہ میں ہے: اذا اقتسما الارض وخطا خطاً في وسطها ثم اعلی کل منهما شیئاً حتی بنیا حائطاً، فکل منهما جار لصاحبه فی الارض[1]۔ جب دو شریکوں نے زمین تقسیم کرلی اور درمیان میں خط کھینچ لیا پھر دونوں نے کچھ خرچ کرکے دیوار بنادی تو دونوں ایک دوسرے کے پڑوسی قرار پائیں گے، (ت)

غرض اگلے وقتوں کی شرکت پر اب دعوٰی حق خلط کرنا عجب دعوٰی ہے جس کا بطلان ہر ذی عقل پر ظاہر۔ فضلاً عن ذی فضل۔ واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۵: از بدایوں مردی ٹولہ شیخ حامد حسن وکیل ۱۶ رجب ۱۳۰۷ھ

شمال	**شارع عام**	**جنوب**
مینڈھو وغیرہ	عملہ ما لعہ زمین مشفوعہ مدعا علیہ	مکان وزیر الدین مشتری
مشتریہ حامد حسن بار اول		للعہ مشتریہ حامد حسن بار دوم
آچک مکان مینڈھو وغیرہ		آچک مکان وزیر الدین

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مینڈھو و عظیم اللہ کا مکان (ما صہ للعہ) گز کا ہے جس میں جانب شمال (ما مہ للعہ ۹ گرہ) ان کی موروثی اور (لعہ للعہ ۷ گرہ) جنوبی خاص مشتریہ مینڈھو ہے جو اسے بذریعہ شراء بعد تقسیم نیاز احمد ملی تھی، مینڈھو عظیم اللہ نے منجملہ مکان

تعدادی (ما صہ لعہ) گز کے ===== گز کے زمین جانب شمال میں باستثنائے آچک شرقی و علمہ بدین تعیین کہ شرقاً غرباً (عہ عہ) گز را اور جنوباً شمالاً ہے گز بدست حامد حسن بیچ کی (ما عہ عہ) گز منجملہ مکان باقی رہی، اس بقیہ (ما عہ سہ) گز سے (لہ لعہ ۱۴ گرہ) گز اراضی شمالی تنہا مینڈھو نے بایں الفاظ بدست حامد حسن مذکور بیع کی کہ منجملہ (ما عہ سہ گز کے لعہ ۱۴ گرہ) گز میری اراضی بروئے تقسیم خانگی باہمی اراضی عظیم اللہ

[1] فتاویٰ ہندیہ کتاب الشفعة الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۱۶۶ Page 104 of 630

Fatawa Rizvia Volume 20

...is towards the north. Therefore, with the exception of the 'abchak' (eaves drip area) of the sale (this 12-girah yard) among those (138-yard) yards is also included which was particularly part of the Mashria Maindhu, and this total number of (141-yard) yards was until that time without any boundary wall; in the map where dots are given, there is no wall or boundary mark, only the determination of direction and the quantity of yards gives it a mental distinction. This piece of land which is called 'abchak' is also an indistinguishable piece of the house complex without any boundary wall, which cannot be determined without measurement. In short, the whole house is a single piece. From this, the remaining (2-girah) southern yard and the entire 'abchak' and the works located in the Mashria of Hamid Hasan were sold to Maindhu Azeemullah through the hands of Waziruddin, the southern neighbor. Between this house and the house of Waziruddin (the buyer), there is a specific wall owned by Waziruddin that acts as a separator. The paths of both houses are towards the west on the public road. And the 'abchaks' of both are in their respective specific lands towards the east, and the water of both passes through their own specific lands towards the east into various houses. Please state whether in such a case, does Hamid Hasan have the right of pre-emption (Shufa) as a partner (Khalit) in the sold land or not? And according to Sharia, should that entire land be given to Hamid Hasan based on this right or not? Explain and be rewarded.

Answer: In the queried situation, Waziruddin is merely a neighbor of this house of Maindhu etc., as he has no partnership in the essence of the sold property (nafs-e-mabee), nor in the rights of the sold property. And from the statement and the map of the question, it is clear that the land of the 'abchak' is also not shared in common, but rather both 'abchaks' are separate pieces of such different houses in which neither has any right related to the other. There is only adjacency (ittisal). So there is no right beyond neighborliness. It is not necessary to have a wall in between to negate partnership (khult); to think there is partnership where there is no wall in the 'abchak' land is wrong, rather mere determination and distinction are sufficient. It is in Alamgiri:

Arabic Text	**Urdu Translation**
If there is a stream whose upper part belongs to one man and its lower part to another man, and a man buys the share of	If there is such a stream that its upper part belongs to one person and the lower part to another, and someone

Arabic Text

the owner of the upper stream, and the owner of the lower stream claims pre-emption, then pre-emption is for him due to adjacency. Similarly, if a man buys the share of the lower stream, then pre-emption is for the owner of the upper stream due to adjacency. Thus in Al-Mabsut, etc., summarized.

Urdu Translation

buys the upper part, then the lower one has the right to claim pre-emption; this pre-emption will be that of a neighbor. Likewise, if someone buys the lower part, then the upper one will have the right of pre-emption as a neighbor. It is mentioned in Mabsut as such, etc., summarized. (t)

[1] Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Shuf'ah, Chapter 2, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/171. Page 105 of 630

फतावा रज़विया जिल्द 20

...उत्तर की ओर है। इसलिए 'आबचक' (छज्जे से गिरने वाला पानी की जगह) की बिक्री के अपवाद के साथ (यह 12 गिरह गज) उन (138 गज) गज में भी शामिल है जो विशेष रूप से मरिया मेंढू का था, और यह कुल संख्या (141 गज) गज उस समय तक बिना किसी सीमा दीवार के थे; नक्शे में जहां-जहां बिंदु दिए गए हैं, वहां कोई दीवार या सीमा चिह्न नहीं है, केवल दिशा का निर्धारण और गज की मात्रा उसे एक मानसिक विशिष्टता देती है। भूमि का यह टुकड़ा जिसे 'आबचक' कहा जाता है, बिना किसी सीमा दीवार के घर के परिसर का एक अविभाज्य टुकड़ा है जिसे बिना माप के निर्धारित नहीं किया जा सकता। संक्षेप में, पूरा घर एक ही टुकड़ा है। इसमें से शेष (2 गिरह) दक्षिणी गज और पूरी 'आबचक' और हामिद हसन की मरिया में स्थित कार्यों को मेंढू अज़ीमउल्लाह ने दक्षिणी पड़ोसी वज़ीरुद्दीन के हाथों बेचा। इस घर और खरीदार वज़ीरुद्दीन के घर के बीच वज़ीरुद्दीन के स्वामित्व वाली एक विशेष दीवार विभाजक के रूप में है। दोनों घरों के रास्ते पश्चिम की ओर सार्वजनिक सड़क पर हैं। और दोनों की 'आबचक' पूर्व की ओर अपनी-अपनी विशिष्ट भूमि में हैं, और दोनों का पानी अपनी विशिष्ट भूमि से होते हुए पूर्व में विभिन्न घरों में चला जाता है। कृपया बताएं कि ऐसी स्थिति में हामिद हसन को बेची गई भूमि में एक भागीदार (खलीत) के रूप में शुफ़ा (अग्रक्रय का अधिकार) का अधिकार है या नहीं? और शरीअत के अनुसार क्या हामिद हसन को इस अधिकार के आधार पर वह पूरी भूमि मिलनी चाहिए या नहीं? उत्तर दें और पुण्य प्राप्त करें।

जवाब: पूछी गई स्थिति में, वज़ीरुद्दीन इस मेंढू आदि के घर का केवल पड़ोसी है क्योंकि न तो बेची गई संपत्ति के मूल (नफ़्स-ए-मबी) में उसकी कोई भागीदारी है, और न ही बेची गई संपत्ति के अधिकारों में। और प्रश्न के विवरण और नक्शे से स्पष्ट है कि 'आबचक' की भूमि भी आपस में साझा नहीं है, बल्कि दोनों 'आबचक' ऐसे अलग-अलग घरों के अलग-अलग टुकड़े हैं जिनमें एक का दूसरे से संबंधित कोई अधिकार नहीं है। केवल जुड़ाव (इत्तिसाल) ही है। तो पड़ोस से अधिक उसे कोई अधिकार नहीं है। भागीदारी (खुल्त) को नकारने के लिए बीच में दीवार का होना ही आवश्यक नहीं है कि 'आबचक' की भूमि में जहाँ दीवार नहीं है वहाँ भागीदारी और मेल माना जाए, बल्कि केवल निर्धारण और विशिष्टता ही पर्याप्त है। आलमगीरी में है:

अरबी पाठ

यदि कोई ऐसी नहर हो जिसका ऊपरी हिस्सा एक आदमी का हो और उसका निचला हिस्सा दूसरे आदमी का हो, और कोई आदमी ऊपरी नहर के मालिक का हिस्सा खरीद ले, और निचली नहर का मालिक शुफ़ा (अग्रक्रय) का दावा करे, तो उसे पड़ोस के कारण शुफ़ा का अधिकार है। इसी तरह, यदि कोई आदमी निचली नहर का हिस्सा खरीदता है, तो ऊपरी हिस्से के मालिक को पड़ोस के कारण शुफ़ा का अधिकार होगा। ऐसा अल-मबसूत में है, आदि संक्षेप में।

उर्दू अनुवाद

यदि ऐसी नहर हो कि उसका ऊपरी भाग एक व्यक्ति का हो और निचला भाग दूसरे का हो, और किसी व्यक्ति ने ऊपर वाले का भाग खरीद लिया हो, तो नीचे वाले को शुफ़ा की मांग करने का अधिकार है; यह शुफ़ा पड़ोसी वाला होगा। और इसी तरह अगर किसी ने नीचे वाले का हिस्सा खरीदा हो, तो ऊपर वाले को शुफ़ा का अधिकार होगा और वह पड़ोसी वाला शुफ़ा होगा। मबसूत में इसी तरह है, आदि संक्षेप में। (त)

[1] फतावा हिंदीया, किताब अल-शुफ़ा, अध्याय 2, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/171 पेज 105 / 630

سے جانب شمال ہے۔ لہٰذا باستثنائے آبچک بیج کی (اس لہ ۱۲ گرہ) گز منجملہ اس (لح لہ) گز کے بھی شامل ہے جو خاص مشریہ مینڈھو تھی، اور یہ کل تعدادی (ماسہ لہ) گز اس وقت تک بلا کسی حد فاصل کے ہے، نقشے میں جہاں جہاں نقطے دئے گئے ہیں وہاں کوئی دیوار یا حد نشان نہیں صرف تعین سمت و مقدار گز کے اسے ایک ذہنی امتیاز ہے۔ یہم قطعہ زمین سے جسے آبچک کہا جاتا ہے یہ بھی بلا کسی حد فصل کے مجموعہ مکان کا ایک غیر متمیز ٹکڑا ہے جسے بے پیمائش کے تعین نہیں کر سکتا، غرض کل مکان قطعہ واحدہ ہے۔ اس میں سے بقیہ (لله ۲ گرہ) گز جنوبی و کل آبچک و عملہ واقع مشریہ حامد حسن کو مینڈھو عظیم اللہ نے بدست وزیر الدین ہمسایہ جنوبی بیج کیا، اس مکان اور مکان وزیر الدین مشتری کے بیچ میں ایک دیوار خاص مملوک وزیر الدین فاصل ہے۔ دونوں مکان کی راہیں جانب غرب شارع عام میں ہیں۔ اور دونوں کی آبچکیں اپنی اپنی خاص زمین میں جانب مشرق ہیں، دونوں کا پانی اپنی خاص زمین میں ہوتا ہوا شرق مکانات مختلفہ میں گزر جاتا ہے۔ فرمائیے کہ ایسی صورت میں اراضی مبیعہ حامد حسن کو حق شفعہ خلیط ہے یا نہیں؟ اور شرعاً اس استحقاق سے وہ کل زمین حامد حسن کو ملنا چاہئے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: صورت مستفسرہ میں وزیر الدین اس مکان مینڈھو وغیرہ کا جار محض ہے کہ نہ اسے کوئی شرکت نفس مبیع میں، نہ حق مبیع میں، اور تقریر و نقشہ سوال سے ظاہر کہ آبچک کی زمین بھیج باہم مشترک نہیں، بلکہ دونوں آبچکیں ایسے مختلف مکانوں کے جداگانہ ٹکڑے ہیں جن میں ایک کا کوئی حق دوسرے سے متعلق نہیں، صرف اتصال ہی اتصال ہے تو جوار سے زیادہ اسے کوئی استحقاق نہیں، نفی خلط کے لئے بیچ میں دیوار ہی ہونا ضروری نہیں کہ اراضی آبچک میں جہاں دیوار نہیں شرکت و خلط مانیں، بلکہ مجرد و تعین و امتیاز کافی ہے۔ عالمگیریہ میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
اذا کان نہر علاہ لرجل واسفلہ لرجل فاشتری رجل نصیب صاحب اعلی النہر فطلب اسفل النہر الشفعۃ فالشفعۃ لہ بالجوار وکذلك لـواشتری رجل نصیب اسفل النہر فالشفعۃ لصاحب الاعلی بالجوار ، کذا فی المبسوط اھ ملخصاً۔	اگر ایسی نہر ہو کہ اس کا اوپر والا حصہ ایک شخص کو اور نیچے والا دوسرے کا ہو تو کسی آدمی نے اوپر والے کا حصہ خرید لیا تو نیچے والے کو شفعہ کے مطالبہ کا حق ہے اس کا یہ شفعہ پڑوسی والا ہوگا، اور یونہی اگر کسی نے نیچے والے کا حصہ خریدا ہو تو اوپر والے کا شفعہ ہو تو وہ شفعہ پڑوسی والا ہوگا۔ مبسوط میں یوں ہے اھ ملخصاً (ت)

[1] فتاوی ہندیہ کتاب الشفعۃ الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۱۷۱ صفحہ ۱۰۵ از ۶۳۰

Volume 20, Fatawa Razawiyya

And Hamid Husain is a successor in the right of the sold item because by purchasing an undivided portion of a single house, the buyer becomes a partner in the property itself (Sharik fi'l-Ayn). Similarly, by purchasing a specific, demarcated portion with determined direction and quantity, one becomes a successor in the rights (Khalifa fi'l-Haqq). As long as the boundaries are separate such that no connection remains, under the statement of Durr al-Mukhtar:

Arabic Original	Urdu Translation/Explanation
If a man sells property except for, say, one cubit on the side of the preemptor's boundary, there is no right of pre-emption (shuf'a) due to the lack of connection. Likewise, there is no pre-emption if he gifted this portion to the buyer and he took possession of it.[1]	If someone sold their land but did not sell one cubit towards the boundary of the preemptor, the neighbor will not have the right of pre-emption because connection with their boundary was not established. Similarly, if they gifted that much portion to the buyer and handed over possession. (T)

In Radd al-Muhtar it says:

Arabic Original	Urdu Translation/Explanation
It appears that what is meant is gifting after selling everything except this portion, based on the indication of the words "to the buyer". The same applies if he sold it to him because he has become a partner in the rights, so there is no pre-emption for the neighbor.[2] That is, similar to a gift in terms of the absence of pre-emption is if the seller sells this remaining cubit to the buyer of the first portion. This is because by purchasing the first portion, he became a partner in the rights of the second portion (which is the cubit sold second). Thus, although the house's neighbor had the right of neighborhood in this cubit due to the connection, there is no	It is evident that his intention is to gift to the buyer after the sale. The indication for this is the word "to the buyer". Similarly, if he sold that portion to the buyer later, because the buyer has now become a partner in the rights, therefore the neighbor will now not have the right of pre-emption. That is, in the absence of pre-emption, that situation where the seller sold the remaining cubit from the first sale to the first buyer, then like a gift, there will be no pre-emption for the neighbor because that buyer, by virtue of buying the first piece, became a partner in the rights of the other remaining part. So even though the neighbor of the place has a connection in this remainder due to

Arabic Original	Urdu Translation/Explanation
pre-emption for him because the buyer is a partner in the rights (Khalit), and there is no pre-emption for a mere neighbor against a partner.	neighborhood, there is no pre-emption for him because the buyer became a partner in rights. Therefore, against him, a mere neighbor has no right of pre-emption. (T)

[1] Durr al-Mukhtar, Book of Pre-emption, Chapter on what invalidates it, Mujtabai Press, Delhi, 2/216. [2] Radd al-Muhtar, Book of Pre-emption, Chapter on what invalidates it, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/154.

जिल्द २०, फतावा रज़विया

और हामिद हुसैन 'खलीफा फि हक अल-मबी' (विक्रीत वस्तु के अधिकारों में उत्तराधिकारी) है कि एक ही मकान का एक अविभाजित हिस्सा खरीदने से खरीदार 'शरीक फिल-ऐन' (वस्तु में भागीदार) हो जाता है। इसी तरह, दिशा और मात्रा के निर्धारण के साथ एक विशिष्ट, सीमित हिस्सा खरीदने से 'खलीफा फिल-हक' (अधिकारों में उत्तराधिकारी) हो जाता है। जब तक सीमाएं अलग हों कि संबंध विच्छेद न हो जाए, 'दुर्रे मुख्तार' के कथन के अनुसार:

अरबी मूल

यदि किसी व्यक्ति ने अपनी अचल संपत्ति बेची, सिवाय उदाहरण के तौर पर शफी (पड़ोसी) की सीमा की ओर एक गज़ के, तो संपर्क न होने के कारण पूर्व-क्रय अधिकार (शफ़ा) नहीं होगा। इसी प्रकार शफ़ा का अधिकार नहीं होगा यदि उसने इतना हिस्सा खरीदार को उपहार में दिया और उसे कब्जा दे दिया।[1]

उर्दू अनुवाद/व्याख्या

अगर किसी ने अपनी ज़मीन बेची मगर शफ़ी की हद की तरफ एक गज़ को फ़रोख़्त न किया तो पड़ोसी को शफ़ा का हक़ न होगा क्योंकि उसकी हद से इत्तेसाल न पाया गया, और यूँ ही अगर उसने इतना हिस्सा मुश्तरी को हिबा कर दिया और क़ब्ज़ा दे दिया। (त)

रद्द अल-मुह्तार में है:

अरबी मूल

स्पष्ट है कि इसका तात्पर्य इस हिस्से के अलावा अन्य सब बेचने के बाद खरीदार को उपहार देना है, जैसा कि "खरीदार के लिए" शब्दों से संकेत मिलता है। इसी तरह यदि उसने वह हिस्सा उसे बेच दिया हो, क्योंकि वह अब अधिकारों में भागीदार बन गया है, इसलिए पड़ोसी के लिए शफ़ा का अधिकार नहीं है।[2] अर्थात, शफ़ा न होने में उपहार के समान वह स्थिति है यदि विक्रेता पहली बिक्री के बाद शेष बचे गज़ को पहले हिस्से के खरीदार को बेच दे। क्योंकि पहले हिस्से को

उर्दू अनुवाद/व्याख्या

स्पष्ट यह है कि उसका अर्थ बिक्री के बाद खरीदार को उपहार देना है, इस पर "खरीदार के लिए" शब्द संकेत है। और इसी प्रकार यदि उसने इतना हिस्सा बाद में खरीदार को बेच दिया हो, क्योंकि वह खरीदार अब अधिकारों में भागीदार हो चुका है, इसलिए अब पड़ोसी को शफ़ा का अधिकार नहीं होगा। यानी शफ़ा न होने में वह स्थिति कि विक्रेता ने पहली बिक्री में से शेष गज़ को पहले खरीदार को बेचा तो उपहार की तरह पड़ोसी का शफ़ा नहीं होगा क्योंकि वह

अरबी मूल	उर्दू अनुवाद/व्याख्या
खरीदने से वह दूसरे हिस्से (बाद में बेचे गए गज़) के अधिकारों में भागीदार बन गया। अतः घर के पड़ोसी का यद्यपि संपर्क के कारण इस गज़ में पड़ोस का अधिकार था, लेकिन उसके लिए शफ़ा नहीं है क्योंकि खरीदार अधिकारों में भागीदार है, और भागीदार के विरुद्ध केवल पड़ोसी के लिए शफ़ा का कोई अधिकार नहीं है।	खरीदार पहला खंड खरीदने के कारण दूसरे शेष हिस्से के हक में भागीदार हो गया। तो यद्यपि स्थान के पड़ोसी को पड़ोस के कारण इस शेष में संपर्क प्राप्त है लेकिन उसका शफ़ा नहीं क्योंकि खरीदार अधिकारों में भागीदार बन गया, अतः उसके मुकाबले में केवल पड़ोसी को शफ़ा का अधिकार नहीं रहा। (त)

[1] दुर्रे मुख्तार, किताबुश शफ़ा, अध्याय: जो इसे अमान्य करता है, मतबअ मुज्तबाई, दिल्ली, २/२१६ [2] रद्दुल मुह्तार, किताबुश शफ़ा, अध्याय: जो इसे अमान्य करता है, दारुल एहया अल तुरात अल अरबी, बेरूत, ५/१५४

اور حامد حسین خلیفہ فی حق المبیع ہے کہ مکان واحد کا ایک حصہ مشاع خریدنے سے مشتری شریک فی العین ہو جاتا ہے۔ یوں ہی اس میں سے ایک حصہ معین محدود بتعین سمت و مقدار خریدنے سے خلیفہ فی الحق ہو جاتا ہے۔ جب تک حدیں فاصل ہوں کہ انقطاع تعلق نہ ہو جائے زیر قول در مختار:

عربی عبارت	اردو ترجمہ و تشریح
ان باع رجل عقارا الا ذرا مثلا فی جانب حد الشفیع فلا شفعة لعدم الاتصال وکذا لا شفعة لو وهب هذا القدر للمشتری و قبضه [1]۔	اگر کسی نے اپنی زمین فروخت کی مگر شفیع کی حد کی طرف ایک گز کو فروخت نہ کیا تو پڑوسی کو شفعہ کا حق نہ ہوگا کیونکہ اس کی حد سے اتصال نہ پایا گیا، اور یوں ہی اگر اس نے اتنا حصہ مشتری کو ہبہ کر دیا اور قبضہ دے دیا۔ (ت)

ردالمحتار میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ و تشریح
الظاهر ان المرد وهبة بعد بیع ماعدا هذا القدر بقرینة قوله للمشتری ومثله مالو باعه له لانه صار شریکا في الحقوق، فلاشفة للجار [2] اھ یعنی مثل الهبة فی عدم الشفعة مالو باع البائع هذا الذراع الباقی فی البیع الاول للمشتری القطعة	ظاہر یہ ہے کہ اس کی مراد بیچ کے بعد مشتری کو ہبہ کرنا ہے اس پر قرینہ للمشتری کا لفظ ہے اور یونہ اگر وہ اتنا حصہ اس نے بعد میں مشتری کو فروخت کر دیا ہو، کیونکہ وہ مشتری اب حقوق میں شریک ہو چکا ہے اس لئے اب پڑوسی کو شفعہ کا حق نہ ہوگا اھ یعنی شفعہ نہ ہونے میں وہ صورت کہ بائع نے پہلی بیع میں سے

عربی عبارت	اردو ترجمہ و تشریح
الاولی لانه بشرائه القطعة الاولی صار شریکا في حقوق القطعة الثانیة. وهی الذراع المبیع ثانیا. فجار الدار وان کان له حق الجوار في هذا الذراع لوجود الاتصال لکن لا شفعة له لان المشتری خلیط في الحقوق فلا شفعة معه للجار	باقیماندہ گز کو پہلے مشتری کے پاس فروخت کیا تو ہبہ کی طرح پڑوسی کا شفعہ نہ ہوگا کیونکہ وہ مشتری پہلے قطعہ کو خریدنے کی بناء پر دوسرے باقیماندہ حصہ کے حق میں شریک ہو گیا تو اگرچہ جگہ کے پڑوسی کو پڑوس کی وجہ سے اس باقیماندہ میں اتصال ہے لیکن اس کا شفعہ نہیں کیونکہ مشتری حقوق میں شریک بن گیا لہذا المحض۔ اس کے مقابلہ میں محض پڑوسی کو حق شفعہ نہ رہا۔ (ت)

[1] درمختار کتاب الشفعة باب مایبطلها مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۱۶ [2] ردالمحتار کتاب الشفعة باب مایبطلها داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۵۴

Volume 20 Fatawa Razawiya

In the same [source] it is stated:

[The buyer of a yard becomes a partner in rights, so he is prioritized over the neighbor as we have mentioned before. 1] [The buyer has become a partner in the rights of the remaining yard; therefore, he will be prioritized over the neighbor, as mentioned before. (t)]

Thus, when Hamid Hasan purchased the first plot of ===== yards by specifying the direction and quantity, he became a 'partner in rights' (Khaleet fil Haqq) in all the remaining land owned by Mendhu and Azimullah. Similarly, his second purchase maintained this entitlement. Given that the house along with the eaves-drop area (Abchak) etc. is entirely a single plot, Hamid Hasan's right pertains to the whole of it. There is no reason to exempt any part of it, as is obvious to everyone. Religiously, a 'partner in rights' takes precedence over a mere neighbor (Jar-e-Mahz); if a neighbor purchases it, he [the partner] can reclaim it from everyone through pre-emption (Shufa). As found in all authoritative books. It is stated in Alamgiri:

[Order shall be observed therein; thus, the partner is prioritized over the sharing-partner (Khaleet), and the sharing-partner over the neighbor. 2] [The order will be observed in this; so the partner will be prioritized over the 'Khaleet', and the 'Khaleet' is prioritized over the neighbor. (t)]

Therefore, it is proven that whatever land of eaves etc. was sold by Waziruddin to a mere neighbor, all of it should go to Hamid Hasan, the pre-emptor sharing rights in the property (Shafi Khaleet fil Haqq), through pre-emption, provided he fulfilled the conditions of 'Talab' (demand) as required. Although construction materials/ buildings, when sold separately from their land, are not subject to pre-emption; it is stated in Sharh al-Majma' by Allama Ibn al-Malik:

[Selling a palm tree alone or a building alone [does not entail pre-emption], for there is no pre-emption because they cannot exist without the land. 3] [There is no pre-emption in the separate sale of a date-palm tree or a building, because they have no stability without the land. (t)]

But its inclusion in the sale does not prevent the entitlement of pre-emption in the land. In Radd al-Muhtar, it is stated:

[Even if the deal is one, it contains that which is subject to pre-emption and that which is not.] [The deal may be one, and it may consist of such parts that pre-emption is possible in some and not in others, then for the pre-emptor...]

1. Radd al-Muhtar, Book of Pre-emption, Chapter on what invalidates it, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/155
2. Fatawa Hindiyya, Book of Pre-emption, Chapter Two, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/125-26
3. Radd al-Muhtar with reference to Sharh al-Majma', Book of Pre-emption, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/138

जिल्द २० फतावा रज़विया

इसी में है:

[एक गज़ का खरीदार अधिकारों में साझीदार हो जाता है, अतः उसे पड़ोसी पर प्राथमिकता दी जाएगी जैसा कि हमने पहले उल्लेख किया है। १] [शेष गज़ में खरीदार अधिकारों का साझीदार हो गया, इसलिए वह पड़ोसी पर प्राथमिकता पाएगा, जैसा कि पहले उल्लेख हुआ। (त)]

अतः हामिद हसन ने जिस समय पहला टुकड़ा ===== गज़ दिशा और मात्रा निर्धारित करके खरीदा, वह मेंडू और अज़ीमुलला के स्वामित्व वाली शेष सभी भूमि में 'ख़लीत फिल हक़' (अधिकारों में साझीदार) हो गया। इसी तरह दूसरी बार की खरीदारी ने भी इसका अधिकार बनाए रखा। और चूंकि वह मकान आबचक (छत का पानी गिरने की जगह) आदि के साथ पूर्णतः एक ही टुकड़ा है, तो इसके कुल भाग से हामिद हसन का अधिकार जुड़ गया, जिससे किसी भी भाग को अपवाद मानने का कोई कारण नहीं है जैसा कि किसी पर गुप्त नहीं है। और 'ख़लीत फिल हक़' शरीअत के अनुसार केवल पड़ोसी (जार-ए-महज़) पर प्राथमिकता रखता है कि अगर पड़ोसी खरीदे तो वह शुफ़ा (अग्रक्रयाधिकार) के माध्यम से इसे उन सब से वापस ले सकता है। जैसा कि सभी प्रामाणिक पुस्तकों में है। आलमगीरी में है:

[उसमें क्रम का पालन किया जाएगा, अतः साझीदार (शरीक) को 'ख़लीत' पर और 'ख़लीत' को पड़ोसी पर प्राथमिकता दी जाएगी। २] [इसमें क्रम का ध्यान रखा जाएगा, तो साझीदार 'ख़लीत' पर और 'ख़लीत' पड़ोसी पर प्राथमिकता पाएगा। (त)]

अतः सिद्ध हुआ कि जितनी भूमि आबचक आदि वज़ीरुद्दीन के हाथ केवल पड़ोसी को बेची गई, वह पूरी हामिद हसन, जो बेची गई वस्तु के अधिकारों में साझीदार शुफ़ा करने वाला (शफ़ी ख़लीत फ़िल हक़) है, को शुफ़ा के माध्यम से मिलनी चाहिए, यदि उसने माँग की शर्तें पूरी तरह पूरी की हों। और निर्माण कार्य यद्यपि जब अपनी भूमि से अलग करके बेचा जाए तो वह शुफ़ा का स्थान नहीं है, शरह अल-मजमा अल्लामा इब्न अल-मलिक में है:

[केवल खजूर के पेड़ की बिक्री या केवल इमारत की बिक्री में शुफ़ा नहीं है, क्योंकि वे भूमि के बिना स्थिर नहीं रह सकते। ३] [खजूर के पेड़ की अलग से या इमारत की अलग से बिक्री में शुफ़ा नहीं है क्योंकि भूमि के बिना उनका कोई अस्तित्व नहीं है। (त)]

मगर बिक्री में इसका शामिल होना भूमि में शुफ़ा के अधिकार को नहीं रोकता, रद अल-मुह्तार में है:

[सौदा भले ही एक हो, उसमें वह भी शामिल होता है जिसमें शुफ़ा है और वह भी जिसमें नहीं है।] [सौदा एक हो और वह ऐसे हिस्सों पर आधारित हो कि कुछ में शुफ़ा हो सकता है और कुछ में नहीं, तो शुफ़ा वाले...]

1. रद अल-मुह्तार, किताबुश शुफ़ा, बाब मा युबतिलुहा, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत ५/१५५
2. फतावा हिन्दिया, किताबुश शुफ़ा, दूसरा अध्याय, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर ५/१२५-१२६
3. रद अल-मुह्तार, शरह अल-मजमा के हवाले से, किताबुश शुफ़ा, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत ५/१३८

पृष्ठ १०७ का ६३०

اسی میں ہے:

مشتری الذراع صار شریکا فی الحقوق فیقدم علی الجار کما قدمناہ ۱۔ باقیماندہ گز میں مشتری حقوق کا شریک ہو گیا لہٰذا وہ پڑوسی پر مقدم ہوگا، جیسا کہ پہلے گزرا۔ (ت)

پس حامد حسن نے جس وقت پہلا قطعہ ===== گز بتعیین سمت و مقدار خریدا باقی تمام زمین مملوکہ مینڈھو و عظیم اللہ میں خلیط فی الحق ہو گیا، اسی طرح دوسرے بار کی خریداری نے اس کا بھی استحقاق قائم رکھا، اور جبکہ وہ مکان مع آبچک وغیرہ بتمامہ قطعہ واحدہ ہے، تو اس کے مجموع سے حق حامد حسن متعلق ہوا، جس سے کسی جز کو مستثنیٰ ماننے کی کوئی وجہ نہیں کما لا یخفی علی احد (جیسا کہ کسی پر مخفی نہیں ہے۔ ت) اور خلیط فی الحق جار محض پر شرعاً مقدم کہ جار خریدے تو یہ بذریعہ شفعہ اس سے سب پر واپس لے سکتا ہے۔ کما فی الکتب قاطبۃ (جیسا کہ معتبر کتب میں ہے۔ت) عالمگیری میں ہے:

یراعی فیھا الترتیب فیقدم الشریك علی الخلیط، والخلیط علی الجار ۲۔ اس میں ترتیب کی رعایت ہوگی تو شریک مقدم ہوگا خلیط پر، اور خلیط مقدم ہے پڑوسی پر۔ (ت)

پس ثابت ہوا کہ جس قدر زمین آبچک وغیرہ آبچک بدست وزیر الدین جار محض بیچ کی گئی تمام و کمال حامد حسن شفیع خلیط فی حق المبیع کو بذریعہ شفعہ ملنی چاہئے ، اگر وہ شرائط طلب کما ینبغی بجالایا ہو، اور عملہ اگرچہ جب اپنی زمین سے بیچا جائے محل شفعہ نہیں ، شرح المجمع علامہ ابن ملک میں ہے:

وبیع النخل وحدہ او البناء وحدہ فلا شفعة لانھما الاقرار لھما بدون العرصة ۳۔ کھجور کے درخت کی علیحدہ یا عمارت کی علیحدہ بیع میں شفعہ نہیں کیونکہ زمین کے بغیر ان کو قرار حاصل نہیں ہے۔ (ت)

مگر اس کا بیع میں داخل ہونا زمین میں استحقاق شفعہ کا مانع نہیں ، ردالمحتار میں ہے:

الصفقة وان اتحدت فقد اشتملت علی ما فیہ الشفعة وعلی مالیس فیہ سودا ایک ہو اور وہ ایسے حصوں پر مشتمل ہو کہ بعض شفعہ ہو سکتا ہے اور دوسرے بعض میں نہیں ہو سکتا تو شفعہ والے

۱ رد المحتار کتاب الشفعة باب ما یبطلھا دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۵۵ ۲ فتاوی ہندیہ کتاب الشفعة الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۱۲۵-۲۶ ۳ رد المحتار بحوالہ شرح المجمع کتاب الشفعة دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۳۸

Fatawa Razvia Volume 20

[Boxed text at the top] Arabic: فیحکم بھا فیما تثبت فیہ اداء لحق العبد کذا فی درر البحار وشرح المجمع اہ واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم۔ Urdu translation of the above: Due to it being a servant's (human) right, the rule of pre-emption (shuf'ah) will apply to the entire transaction so that the servant's right can be fulfilled, as mentioned in 'Durr al-Bihar' and 'Sharh al-Majma'. And Allah, the Exalted, knows best. (T)

Problem 6: From Badaun, Shaikh Hamid Hasan Sahib, Lawyer. 9 Ramadan al-Mubarak 1307 AH.

A question has come again from Badaun with lengthy descriptions, the summary of which is that a total house of 202 yards was declared. The first sale was made to Hamid Hasan, where after [blank] yards, [blank] yards remained. From these [blank] yards, [blank] northern yards, which were determined as the share of Mindhu through a private family partition, were sold by Mindhu with specified boundaries to Hamid Hasan. The sold land was the owned property of the deceased, [and after it] the house of Sa'dullah etc.

West: Path South: Land of Azeemullah North: Common (Mushriya) land of Hamid Hasan

Later, the remaining portion was sold to Wazir-ud-Din. The water from this house and Wazir-ud-Din's house flows through their respective specific drains and meets in the eastern courtyard of the houses owned by Sa'dullah etc. There, the water from both these and those houses combines and exits through the gate of that same owned courtyard into the path. In this situation, Wazir-ud-Din claims partnership in the rights of the sold property (Huquq al-Mabi'). And Hamid Hasan, the pre-emptor (shafi'), claims partnership in the sold property itself (Nafs al-Mabi') on the grounds that there is no external distinction. What is the Islamic legal ruling? And will the structures standing on this third-time sale, which are included in the sale, be included in the pre-emption or not? Explain and be rewarded.

The Answer: In the queried situation, Hamid Hasan has the right of pre-emption (shuf'ah). Wazir-ud-Din has no right to oppose him. Although the land being bounded by specific boundaries is sufficient for its distinction and the negation of joint ownership (shuyoo'). A piece of land whose beginning and end can be separately identified is not considered joint (mushaa'). However, since boundaries have not yet been physically established in the house, walls have not been built, and paths have

not been separated, and there are only mental distinctions, Hamid Hasan has a superior right as a 'Khalit fi Huquq al-Mabi'' (partner in the rights of the sold property) in the sale. And this right was established and recognized for him from the time he purchased the first piece of [blank] yards. It is stated in 'Radd al-Muhtar':

1. Radd al-Muhtar, Book of Pre-emption, Chapter on what invalidates it, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/157. Page 108 of 630

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

[शीर्ष पर बॉक्स किया हुआ पाठ] अरबी: فیحکم بھا فیما تثبت فیہ اداء لحق العبد کذا فی درر البحار وشرح المجمع اہ واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم۔ उपरोक्त का उर्दू अनुवाद: चूंकि यह बंदे का हक है, इसलिए पूरे सौदे पर शुफ़आ (अग्रक्रयाधिकार) का हुक्म होगा ताकि बंदे का हक अदा हो सके जैसा कि 'दुर्र अल-बिहार' और 'शरह अल-मजमा' में है। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 6: बदायूं से शेख हामिद हसन साहब वकील, 9 रमज़ान अल-मुबारक 1307 हिजरी।

बदायूं से दोबारा यह सवाल लंबी इबारतों के साथ आया, जिसका सारांश यह है कि कुल मकान 202 गज़ का बताया गया है। पहली बिक्री हामिद हसन के हाथ हुई, जिसमें से = = गज़ निकलकर (मा अ अ) गज़ बाकी था। उन (मा अ अ) गज़ों में से (ल लअ 14 गिरह) उत्तरी गज़, जो घरेलू विभाजन के अनुसार मोंढू के हिस्से में आए थे, मोंढू ने हामिद हसन के हाथ निर्धारित सीमाओं के साथ बेच दिए। बिकी हुई ज़मीन मृतक की मिल्कियत थी, और उसके बाद सादुल्लाह आदि का मकान है।

पश्चिम: रास्ता दक्षिण: अज़ीम उल्लाह की ज़मीन उत्तर: हामिद हसन की मुशरिया (साझा) ज़मीन

फिर बाकी हिस्सा वज़ीर-उद-दीन के हाथ बिका। इस मकान और वज़ीर-उद-दीन के मकान का पानी अपनी-अपनी विशेष नालियों से होकर पूर्व के सादुल्लाह आदि के मिल्कियत वाले मकानों के सहन (आंगन) में मिलता है। वहां इन दोनों मकानों और उन मकानों का पानी सब एक होकर उसी मिल्कियत वाले सहन के दरवाज़े से निकलकर रास्ते में चला जाता है। इस स्थिति में वज़ीर-उद-दीन 'हुकूक अल-मबी' (बिक्री की चीज़ के अधिकारों) में साझेदारी का दावा करता है। और हामिद हसन, जो शफ़ी (अग्रक्रय का अधिकार रखने वाला) है, इस आधार पर 'नफ़्स अल-मबी' (स्वयं बिकी हुई चीज़) में साझेदारी का दावा करता है कि कोई बाहरी अंतर नहीं है। तो शरीयत के अनुसार क्या हुक्म है? और जो निर्माण इस तीसरी बार की बिक्री में मौजूद हैं और बिक्री में शामिल हैं, क्या वे शुफ़आ में शामिल रहेंगे या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

जवाब: पूछी गई स्थिति में हामिद हसन को शुफ़आ का अधिकार प्राप्त है। और वज़ीर-उद-दीन को उसके मुकाबले विरोध का कोई अधिकार नहीं है, क्योंकि यद्यपि ज़मीन का सीमाओं से बंधा होना ही उसके अंतर और 'शुयू' (साझापन) को खत्म करने के लिए काफी है। जिस टुकड़े की शुरुआत और अंत अलग से बताया जा सके वह साझा (मुशाअ) कैसे हुआ? लेकिन चूंकि अभी तक मकान में

भौतिक सीमाएं नहीं बनी हैं, दीवारें नहीं खींची गई हैं, रास्ते अलग नहीं हुए हैं, और केवल मानसिक अंतर हैं, तो हामिद हसन को बिक्री में एक उच्च श्रेणी का 'खलीत फ़ी हुकूक अल-मबी' (अधिकारों में साझीदार) का अधिकार प्राप्त है। और यह अधिकार उसके लिए उसी समय से साबित और मान्य था जब से उसने = = गज़ का पहला टुकड़ा खरीदा था। 'रद्द अल-मुह्तार' में है:

1. रद्द अल-मुह्तार, किताबुश शुफ़आ, बाब मा युब्तिलुहा, दार इह्या अल-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/157। पृष्ठ 108/630

فیحکم بھا فیما تثبت فیہ اداء لحق العبد کذا فی درر البحار وشرح المجمع اہ واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم۔

میں بندے کا حق ہونے کی وجہ سے پورے سودے پر شفعہ کا حکم ہوگا کہ بندے کا حق ادا ہو سکے، جیسا کہ درالبحار اور شرح مجمع میں ہے اہ، واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۶: از بدایوں شیخ حامد حسن صاحب وکیل ۹ رمضان المبارک ۱۳۰۷ھ

بدایوں سے دوبارہ یہ سوال بعبارات طوال آیا جس کا خلاصہ یہ کہ کل مکان ۲۰۲ گز کا ظاہر کیا گیا ہے اور بیع اول بدست حامد حسن مین سے = = = = = = = گز نکل کر (ما عہ عہ) گز باقی تھا، اس میں سے منجملہ (ما عہ عہ) گز کے (لہ لعہ ۱۴ گرہ) گز شمالی کہ بروئے تقسیم خانگی حق مینڈھو ٹھہری، مینڈھو نے بایں حدود معینہ بدست حامد حسن بیع کی اراضی آہچک زمین مبیعہ مملوکہ مقرر بردار مقرر وبعد مکان سعد اللہ وغیرہ۔

غربی جنوبی شمالی راستہ اراضی عظیم اللہ اراضی مشریہ حامد حسن

پھر باقی بدست وزیر الدین بیع ہوئی، اس مکان اور مکان وزیر الدین کا پانی اپنی اپنی خاص آنچکوں میں ہو کر شرقی مکانوں کے صحن مملوکہ سعد اللہ وغیرہ میں ملتا ہے۔ اور وہاں یہ دونوں پانی اور ان مکانوں کے پانی سب ایک ہو کر اسی صحن مملوک کے دروازے سے نکل کر راہ میں گزر جاتے ہیں، اس صورت میں وزیر الدین کو دعوٰی شرکت فی حقوق المبیع ہے۔ اور حامد حسن شفیع کو بدیں وجہ کہ کوئی تمیز خارجی نہیں دعوٰی شرکت فی نفس المبیع ہے، پس شرعاً کیا حکم ہے۔ اور عملہ کہ اس مبیع بار سوم پر قائم اور بیع میں داخل ہے شفعہ میں داخل رہے گا یا نہیں؟

بینوا توجروا

الجواب: صورت مستفسرہ میں حامد حسن کو حق شفعہ حاصل ہے۔ اور وزیر الدین کو اس کے مقابل کوئی استحقاق مزاحمت نہیں کہ اگرچہ زمین کا محدود بحدود معینہ ہونا ہی اس کے امتیاز و ابطال شیوع کے لئے بس ہے۔ جس قطعہ کا آغاز و انجام جدا بتا سکیں وہ مشاع کب ہوا، مگر از آنجا کہ ہنوز مکان میں حدیں فاصل نہ پڑیں، دیواریں نہ کھینچیں، راہیں نہ پھریں، صرف ذہنی امتیازات ہیں، تو حامد حسن کو بیع میں ایک اعلیٰ درجہ کا حق خلیط فی حقوق المبیع حاصل ہے۔ اور یہ استحقاق اس کے لئے اسی وقت سے ثابت و مسلم تھا جب سے اس نے = = گز کا پہلا قطعہ خریدا، ردالمحتار میں ہے:

۱ ردالمحتار کتاب الشفعة باب ما یبطلها داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۵۷ Page 108 of 630

Fatawa Razawiyya Volume 20

The buyer of a yard becomes a partner in rights and thus takes precedence over the neighbor, as we have mentioned before. (T)

And the connection of Wazir-ud-Din's house with the water drainage of this sold property, if viewed according to the narration of Tatarkhaniya, is not worthy of attention at all. It clearly states that even if the water of one house flows through the sold house itself, this will not be considered partnership in rights and will only be deemed as mere neighborhood. It is stated in Alamgiriya:

"If a man has a watercourse in a house that is sold, he has the right of pre-emption (shuf'a) by virtue of being a neighbor, not by partnership. A watercourse is not like a right to water (shurb)." Similarly in Tatarkhaniya. (2) Water from another person flows through the sold mansion, then that person with the watercourse will have the right of pre-emption due to being a neighbor, not as a partner. The flow of water does not carry the rule of irrigation. Thus it is in Tatarkhaniya. (T)

And if the narration of Muheet and Zakhira is followed, then Hamid Hasan, who is a partner in the path, is absolutely prior to Wazir-ud-Din, who only has a connection in the watercourse. In the presence of the former, the latter has no right of interference. It is stated in Alamgiriya:

"The owner of the path is more entitled to pre-emption than the owner of the watercourse." Similarly in Muheet. (3) The one with the path is superior in pre-emption to the one with the water flow. Thus it is in Muheet. (T)

It is stated in Radd al-Muhtar, commentary on Durr al-Mukhtar:

"It is stated in Ad-Durr al-Muntaqa and Al-Barjandi reported that the path is stronger than the watercourse, so refer to it. End." (4) I say he quoted it from Az-Zakhira as I have seen it there. (T)

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Shuf'a, Bab Ma Yubtiluha, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/155
2. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Shuf'a, Chapter Two, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/170
3. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Shuf'a, Chapter Two, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/177
4. Radd al-Muhtar, Kitab al-Shuf'a, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/160

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

हाथ (गज़) का खरीदार अधिकारों में साझीदार बन जाता है, इसलिए वह पड़ोसी पर वरीयता रखेगा, जैसा कि हमने पहले उल्लेख किया है। (त)

और वज़ीर-उद-दीन के घर का इस बिकी हुई संपत्ति के जल निकास से जो संबंध है, अगर तातारखानिया के वर्णन के अनुसार देखा जाए, तो वह बिल्कुल भी ध्यान देने योग्य नहीं है। इसमें स्पष्ट रूप से कहा गया है कि यदि एक घर का पानी स्वयं उसी बिकी हुई हवेली में बहता हो, तब भी यह अधिकारों में साझेदारी नहीं मानी जाएगी और इसे केवल पड़ोसी होने का दर्जा दिया जाएगा। आलमगीरिया में है:

"यदि किसी व्यक्ति का जलमार्ग उस घर में हो जो बेचा गया है, तो उसे पड़ोसी होने के कारण शुफ़आ (अग्रक्रय) का अधिकार होगा, साझेदारी के कारण नहीं। जलमार्ग पानी के अधिकार (शर्ब) के समान नहीं है।" इसी तरह तातारखानिया में है। (२) बिकने वाली हवेली में से दूसरे व्यक्ति का पानी बहता है, तो उस पानी वाले को हवेली में पड़ोसी होने के कारण शुफ़आ का अधिकार होगा, साझीदार वाला शुफ़आ नहीं होगा। पानी का बहना, सिंचाई का हुक्म नहीं रखता। ऐसा ही तातारखानिया में है। (त)

और यदि मुहीत और ज़खीरा के वर्णन पर अमल किया जाए, तो हामिद हसन, जो रास्ते में साझीदार है, वज़ीर-उद-दीन से निश्चित रूप से प्राथमिकता रखता है, जिसका केवल जलमार्ग में एक संबंध है। उसके होने पर उसे (वज़ीर-उद-दीन को) हस्तक्षेप का कोई अधिकार नहीं है। आलमगीरिया में है:

"रास्ते वाला शुफ़आ (अग्रक्रय) में जलमार्ग वाले से अधिक हकदार है।" इसी तरह मुहीत में है। (३) रास्ते वाला शुफ़आ में पानी के बहाव वाले से बेहतर है, ऐसा ही मुहीत में है। (त)

रद्द-उल-मुहतार, हाशियह दुर्रे मुख्तार में है:

"अद-दुर्र अल-मुंतका में कहा गया है और अल-बरजंदी ने उल्लेख किया है कि रास्ता जलमार्ग से अधिक प्रबल है, अतः उसकी ओर रुजू करें। इति (समाप्त)।" (४) मैं कहता हूँ कि उन्होंने इसे अज़-ज़खीरा से उद्धृत किया है जैसा कि मैंने उसमें देखा है। (त)

1. रद्द-उल-मुहतार, किताबुश शुफ़आ, बाब मा युबतिलुहा, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ५/१५५

2. फ़तावा हिन्दिया, किताबुश शुफ़आ, दूसरा अध्याय, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, ५/१७०

3. फ़तावा हिन्दिया, किताबुश शुफ़आ, दूसरा अध्याय, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, ५/१७७

4. रद्द-उल-मुहतार, किताबुश शुफ़आ, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ५/१६०

पृष्ठ १०९ / ६३०

مشتری الذراع صار شریکا فی الحقوق فیقدم علی الجار، کما قدمناہ ۱۔ باقیماندہ گز کو خریدنے والا مشتری حقوق میں شریک بن گیا ہے تو وہ پڑوسی پر مقدم ہوگا۔ جیسا کہ پہلے ہم نے ذکر کیا۔ (ت)

اور مکان وزیر الدین کو اس مبیع کے سیل آب سے جو علاقہ ہے اگر روایت تاتارخانیہ پر نظر کیجئے تو اصلا قابل التفات نہیں۔ اس میں صاف تصریح ہے کہ ایک مکان کا پانی خود اس دار مبیع میں بہتا ہو جب بھی یہ شرکت فی الحقوق نہ ٹھہرے گی اور صرف جوار محض قرار پائے گا، عالمگیریہ میں ہے:

لرجل مسیل ماء في داربیعت کانت لہ الشفعة بالجوار لابالشرکة ولیس المسیل کالشرب کذا في التتارخانیة ۲۔ فروخت ہونے والی حویلی میں سے دوسرے شخص کا پانی بہتا ہے تو اس پانی والے کو حویلی میں پڑوسی ہونے کی وجہ سے شفعہ کا حق شریک والا شفعہ نہ ہوگا اور پانی کا بہنا، سیرابی کا حکم نہیں رکھتا۔ یوں تاتارخانیہ میں ہے۔ (ت)

اور اگر روایت محیط وذخیرہ پر عمل کیجئے تو حامد حسن کہ شریک فی الطریق ہے۔ وزیر الدین سے جو صرف میل آب میں ایک علاقہ رکھتا ہے قطعاً مقدم ہے کہ اس کے ہوتے اسے کوئی استحقاق نہیں مزاحمت نہیں، عالمگیری میں ہے:

صاحب الطریق الوی بالشفعة من صاحب مسیل الماء کذا في المحیط ۳۔ راستے والا شفعہ میں پانی کے بہاؤ والے سے اولٰی ہے، یوں محیط میں ہے۔ (ت)

رد المحتار حاشیہ در مختار میں ہے:

قال في الدرالمنتقی ونقل البرجندی ان الطریق اقوی من المسیل فراجعه انتهای ۴۔ قلت نقله عن الذخیرة کما رأیته فیه۔ الدرالمنتقی میں فرمایا جس کو برجندی نے نقل کیا کہ راستہ کا حق پانی کے بہاؤ سے اقوی ہے۔ تو اس کی طرف مراجعت چاہئے، میں کہتا ہوں کہ انھوں نے اس کو ذخیرہ سے نقل کیا ہے جیسا کہ میں نے اس میں دیکھا ہے۔ (ت)

۱ رد المحتار کتاب الشفعة باب مایبطلهادارا حیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۱۵۵ ۲ فتاوی ہندیہ کتاب الشفعة الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۱۷۰ ۳ فتاوی ہندیہ کتاب الشفعة الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۱۷۷ ۴ رد المحتار کتاب الشفعة دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۱۶۰

Fatawa Rizvia Volume 20

In any case, Hamid Hassan can take all of this sold land along with what is established on it and included in this sale through pre-emption (Shuf'ah). When buildings are included in a sale along with the land, they also follow as a consequence and become subject to pre-emption. It is stated in Radd al-Muhtar:

"Buildings and trees are excluded, so there is no pre-emption in them except as an accessory to the land, even if they were sold with the condition of stability and permanence." - Durr al-Muntaqa, And Allah knows best. (T)

Problem 7: 3 Shawwal 1310 AH What do the scholars of religion and the muftis of the firm Shariah say in this case? Malu Khan sold a fortress-mansion with land, bordering Muhammad Khan's mansion to the north and Rafi-ud-Din's to the south, to an outsider. Upon receiving this news, Muhammad Khan and Rafi-ud-Din, who are neighbors of the seller, claimed pre-emption. Consequently, Kalan Khan and Ali Hasan Khan (the recent buyers) wrote the deed of sale in the name of Muhammad Khan following his claim of pre-emption. Rafi-ud-Din has now filed a pre-emption lawsuit. Can the plaintiff Rafi-ud-Din achieve success through pre-emption against Muhammad Khan (the pre-emptor-buyer) according to Shariah, or can the disputed property be divided between both pre-emptors? If so, in what proportion, equal or more or less? Explain and you shall be rewarded.

Answer: In the questioned scenario, Rafi-ud-Din will get the entire pre-empted house from Muhammad Khan through pre-emption because Muhammad Khan's purchase of it from the first buyer is an acknowledgement of that buyer's ownership. Acknowledging that ownership constitutes a waiver of pre-emption regarding the first sale, and waiving pre-emption forfeits the right of pre-emption. Thus, Muhammad Khan is no longer a pre-emptor for this house, and Rafi-ud-Din's right remains. Therefore, he can take the entire house from Muhammad Khan. It is stated in Fatawa Alamgiri:

"If a present pre-emptor buys the house from the [first] buyer, and then the absent [second] pre-emptor appears, he has the choice to take the entire house based on the first sale."

1. Radd al-Muhtar, Book of Pre-emption, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/138.

किसी भी स्थिति में, हामिद हसन इस पूरी बेची गई भूमि को, उस पर जो कुछ भी निर्मित है और इस बिक्री में शामिल है, शुफ़ा (पूर्व-क्रय अधिकार) के माध्यम से ले सकता है। जब भवन अपनी भूमि के साथ बिक्री में आते हैं, तो वे भी स्वभावतः शुफ़ा के अधीन हो जाते हैं। रद-अल-मुह्तार में लिखा है:

"भवन और पेड़ बाहर रखे गए हैं, इसलिए उनमें शुफ़ा नहीं होगा जब तक कि वे भूमि के अधीन न हों, भले ही उन्हें स्थिरता और निरंतरता की शर्त पर बेचा गया हो।" - दुर-ए-मुंतका, और अल्लाह बेहतर जानता है। (त)

समस्या 7: 3 शव्वाल 1310 हिजरी धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ्ती इस स्थिति में क्या कहते हैं? मलू खान ने एक किला-हवेली भूमि सहित, जिसके उत्तर में मुहम्मद खान की हवेली और दक्षिण में रफ़ी-उद-दीन की हवेली लगती है, किसी बाहरी व्यक्ति को बेच दी। इस खबर को पाकर मुहम्मद खान और रफ़ी-उद-दीन, जो विक्रेता के पड़ोसी हैं, ने शुफ़ा का दावा किया। फलस्वरूप, कलन खान और अली हसन खान (हाल के खरीदारों) ने मुहम्मद खान के शुफ़ा के दावे के अनुसार उनके नाम पर बैनामा (बिक्री पत्र) लिख दिया। अब रफ़ी-उद-दीन ने शुफ़ा का मुकदमा दायर किया है। क्या रफ़ी-उद-दीन शरीयत के अनुसार मुहम्मद खान (खरीदार शफ़ी) के खिलाफ शुफ़ा के माध्यम से सफलता प्राप्त कर सकता है, या विवादित संपत्ति दोनों शफ़ियों के बीच विभाजित की जा सकती है? यदि हाँ, तो किस अनुपात में, बराबर या कम या ज्यादा? वर्णन करें और आपको प्रतिफल मिलेगा।

उत्तर: पूछे गए मामले में, रफ़ी-उद-दीन मुहम्मद खान से शुफ़ा के माध्यम से पूरा घर प्राप्त करेगा क्योंकि मुहम्मद खान का इसे पहले खरीदार से खरीदना उस खरीदार के मालिकाना हक को स्वीकार करना है। उस स्वामित्व को स्वीकार करना पहली बिक्री के लिए शुफ़ा के अधिकार को त्यागना है, और शुफ़ा के अधिकार का त्याग करना उसे समाप्त कर देता है। अत; मुहम्मद खान अब इस घर का शफ़ी नहीं रहा और रफ़ी-उद-दीन का अधिकार बना हुआ है। इसलिए, वह मुहम्मद खान से पूरा घर ले सकता है। फतावा आलमगीरी में लिखा है:

"यदि उपस्थित शफ़ी ने खरीदार से घर खरीद लिया, फिर अनुपस्थित [दूसरा] शफ़ी आ गया, तो वह चाहे तो पहली बिक्री के आधार पर पूरा घर ले सकता है।"

1. रद-अल-मुह्तार, किताबुश शुफ़ा, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/138। पृष्ठ 630 का 110

بہر حال حامد حسن اس تمام زمین مبیع کو مع اس کے جو اس مبیع پر قائم اور اس بیع میں داخل ہے بذریعہ شفعہ لے سکتا ہے عملہ جب اپنی زمین کے ساتھ بیع میں آئے تو بالتبع وہ بھی محلِ شفعہ ہو جاتا ہے۔ ردالمختار میں ہے :

خرج البناء والاشجار فلا شفعة فیھا الا بتبعیة العقار وان بیع بحق القرار، در منتقی ۱ - واللہ تعالٰی اعلم۔ عمارت اور درخت خارج ہوگئے تو ان میں شفعہ نہ ہوگا بغیر زمین کے تابع بنے، اگرچہ قرار وبقاء کی شرط پر فروخت کئے ہوں در منتقی ، واللہ تعالٰی اعلم ۔ (ت)

مسئلہ ۷: ۳ شوال ۱۳۱۰ھ علمائے دین ومفتیانِ شرع متین کیا فرماتے ہیں اس صورت میں کہ ملو خاں نے ایک قلعہ حویلی معہ اراضی جس کے شمال میں ملحق حویلی محمد خاں، جنوب میں ملحق رفیع الدین کی ہے۔ کلن خاں اور علی حسن خان شخص غیر کے ہاتھ بیچ کردی، اور اس کی خبر پاکر محمد خان و رفیع الدین ہمسایہ بائع متدعی شفعہ ہوئے، چنانچہ کلن خاں و علی حسن خان مشتری حال نے حسب دعوٰی شفعہ محمد خاں کے نام بیعنامہ لکھ دیا، رفیع الدین نے نالش شفعہ کی ہے۔ پس رفیع الدین مدعی بذریعہ شفعہ بمقابلہ محمد خاں مشتری شفعہ کے کامیابی شرعاً حاصل ہوسکتا ہے، یا دونوں شفیعوں کو قطعہ مشفوعہ تقسیم ہوسکتا ہے تو کس مقدار سے یعنی مساوی یا کم وبیش؟ بینوا توجروا

الجواب: صورتِ مستفسرہ میں رفیع الدین کل مکان مشفوع بذریعہ شفعہ محمد خاں سے پائے گا کہ محمد خاں کا اس کو مشتریِ اول سے خریدنا اس کے ملک کو تسلیم کرنا ہے اور اس کی ملک تسلیم کرنا بیع اول کے تسلیم شفعہ سے اعراض ، اور شفعہ سے اعراض حقِ شفعہ کا مسقط ، تو

محمد خاں اس مکان کا شفیع نہ رہا اور رفیع الدین کا استحقاق باقی ، لہذا وہ کل مکان محمد خاں سے لے سکتا ہے۔ فتاویٰ عالمگیری میں ہے :

لو کان الشفیع الحاضر اشتری الدار من المشتری ثم حضر الغائب فان شاء اخذ کل الدار بالبیع الاول، ایک حاضر شفیع نے مشتری سے مکان خرید لیا، پھر دوسرا شفیع جو غائب تھا حاضر ہوگیا تو اس کو اختیار ہے چاہے تو پورا مکان پہلے سودے پر

۱ ردالمختار کتاب الشفعة داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۳۸ Page 110 of 630

Fatawa Razawiyya, Volume 20

Arabic	English Translation
وان شاء اخذ كلها بالبيع الثانى 1	And if he wishes, he can take the entire house through the second transaction by right of pre-emption. (T)

It is stated in the same:

Arabic	English Translation
قد بطل حق الشفيع الحاضر بالشراء لكون الشراء دليل الاعراض 2 - والله سبحانہ و تعالیٰ اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحكم۔	The right of the present pre-emptor is voided by the purchase, because purchasing is proof of relinquishment [of the right of pre-emption]. And Allah Subhaanahu wa Ta'ala knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is most perfect and most solid. (T)

(T)

Issue 8 to 12: What do the scholars of religion say regarding these issues? Clarify and you will be rewarded. (1) After knowledge of the sale but before the purchaser takes possession, can a claim for pre-emption be made on the sold property or not? (2) Within a single enclosure belonging to a person, there are several houses which share a single entrance and have the same four boundaries. Zaid's house is adjacent to one side of this enclosure. Now if this entire property is sold, in this case, can Zaid take only that portion through pre-emption which is adjacent to his house, or the entire property? (3) In a neighborhood where there is no custom of pre-emption, can a legal claim for pre-emption be made according to Sharia or not? (4) If before the sale, the neighbor refuses to purchase, but then makes a claim for pre-emption after the sale, will it be heard or not? (5) If the pre-emptor is an agent (wakil) for the purchaser for the purpose of buying, will his right of pre-emption remain or not?

Answer: (1) Pre-emption is established immediately upon sale. Possession by the purchaser is not required. It is mentioned in Al-Hidayah:

Arabic	English Translation
يشهد على البائع ان كان المبيع فى يده معناه لم يسلم الى المشترى 3-	One should testify against the seller if the sold item is in his possession; its meaning is that it has not yet been delivered to the purchaser. (T)

1. Fatawa Hindiyya, Kitab ash-Shufa, Chapter Six, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/178

2. Fatawa Hindiyya, Kitab ash-Shufa, Chapter Six, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/178
3. Al-Hidayah, Kitab ash-Shufa, Bab Talab ash-Shufa etc., Matba' Yusufi Lucknow, 4/391

फतावा रजविया, जिल्द 20

अरबी	हिंदी अनुवाद
وان شاء اخذ كلها بالبيع الثانى 1	और यदि वह चाहे, तो दूसरे सौदे पर शफ़ा (पूर्व-क्रय अधिकार) के माध्यम से पूरा घर प्राप्त कर ले। (त)

इसी में है:

अरबी	हिंदी अनुवाद
قد بطل حق الشفيع الحاضر بالشراء لكون الشراء دليل الاعراض 2 - والله سبحانہ و تعالیٰ اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحكم۔	उपस्थित शफ़ी (शफ़ा का अधिकार रखने वाला) ने खरीदारी के कारण अपना शफ़ा का अधिकार खो दिया है क्योंकि खरीदना शफ़ा से विमुखता का प्रमाण है। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है और उसका ज्ञान, उसकी महिमा बुलंद हो, सबसे पूर्ण और सबसे ठोस है। (त)

(त)

मसला 8 से 12: इन मसलों के बारे में दीन के उलमा क्या फ़रमाते हैं? बयान करें, आपको पुण्य मिलेगा। (1) बिक्री की जानकारी होने के बाद लेकिन खरीदार के कब्ज़ा करने से पहले, क्या बेची गई वस्तु पर शफ़ा का दावा किया जा सकता है या नहीं? (2) एक व्यक्ति के एक ही अहाते में कई घर हैं जिनका दरवाज़ा एक ही है और उनकी चारों सीमाएँ एक ही हैं। इस अहाते के एक तरफ ज़ैद का घर लगा हुआ है। अब यदि यह पूरा घर बेचा जाए, तो क्या ऐसी स्थिति में ज़ैद शफ़ा के माध्यम से उस हिस्से को ले सकता है जो उसके घर से सटा हुआ है या पूरे घर को? (3) जिस मुहल्ले में शफ़ा का रिवाज न हो, क्या वहाँ शरीअत के अनुसार शफ़ा का दावा हो सकता है या नहीं? (4) यदि बिक्री से पहले पड़ोसी खरीदने से इनकार कर दे, फिर बिक्री के बाद शफ़ा का दावा करे तो उसे सुना जाएगा या नहीं? (5) यदि शफ़ी खरीदार की ओर से खरीदारी का वकील हो, तो उसका शफ़ा कायम रहेगा या नहीं?

उत्तर: (1) शफ़ा केवल बिक्री होने से ही साबित हो जाता है। खरीदार के कब्ज़े की आवश्यकता नहीं है। हिदाया में है:

अरबी	हिंदी अनुवाद
يشهد على البائع ان كان المبيع فى يده معناه لم يسلم الى المشترى 3-	विक्रेता के विरुद्ध गवाही दे यदि बेची गई वस्तु उसके कब्ज़े में हो, इसका अर्थ यह है कि अभी खरीदार को न सौंपा गया हो। (त)

1. फ़तावा हिन्दिया, किताबुश शफ़ा, छठा अध्याय, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/178
2. फ़तावा हिन्दिया, किताबुश शफ़ा, छठा अध्याय, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/178
3. अल-हिदाया, किताबुश शफ़ा, शफ़ा की मांग का अध्याय आदि, मतबा यूसुफी लखनऊ, 4/391

عربی	اردو ترجمہ
وان شاء اخذ کلها بالبیع الثانی 1	اور چاہے دوسرے سودے پر پورا مکان شفعہ کے ذریعہ حاصل کرلے۔ (ت)

اسی میں ہے:

عربی	اردو ترجمہ
قد بطل حق الشفیع الحاضر بالشراء لکون الشراء دلیل الاعراض 2 - واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔	حاضر شفیع نے اپنا حقِ شفعہ خریداری کی وجہ سے باطل کرلیا کیونکہ خریدنا شفعہ سے اعراض کی دلیل ہے۔ واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔

(ت)

مسئلہ ۸ تا ۱۲: کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسائل میں: بینوا توجروا۔ (۱) بعد علم بیع قبل قبضہ کرنے مشتری کے شیئ مبیع پر دعوی شفعہ ہوسکتا ہے یا نہیں؟ (۲) ایک شخص کے احاطہ واحدہ میں چند منازل ہیں جن کا دروازہ ایک ہی ہے اور حدود اربعہ اس کی ایک ہی ہیں، اس احاطہ کے ایک طرف زید کا مکان ملحق ہے۔ اب یہ کل مکان بیع کیا جائے، تو آیا اس صورت میں زید اس قطعہ کو بذریعہ شفعہ لے سکتا ہے، جو اس کے مکان سے متصل ہے یا کل مکان کو۔ (۳) جس محلہ میں رواج شفعہ نہ ہو وہاں شرعاً دعوی شفعہ ہو سکتا ہے یا نہیں؟ (۴) اگر قبل بیع ہمسایہ

خریداری سے انکار کرے۔ پھر بعد بیع دعوی شفعہ کرے تو مسموع ہوگا یا نہیں؟ (۵) اگر شفیع مشتری کی طرف سے وکیل خریدنے کا ہو تو اس کا شفعہ قائم رہے گا یا نہیں؟

الجواب: (۱) شفعہ بمجرد بیع ثابت ہوتا ہے۔ قبضہ مشتری کی حاجت نہیں۔ ہدایہ میں ہے:

عربی	اردو ترجمہ
یشھد علی البائع ان کان المبیع فی یدہ معناہ لم یسلم الی المشتری 3-	اگر مبیع زیر قبضہ بائع ہو تو وہاں گواہی قائم کرے اس کا معنی یہ ہے کہ ابھی مشتری کو نہ سونپا ہو۔ (ت)

1 فتاوی ہندیہ کتاب الشفعة الباب السادس نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۱۷۸ 2 فتاوی ہندیہ کتاب الشفعة الباب السادس نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۱۷۸ 3 الہدایة کتاب الشفعة باب طلب الشفعة الخ مطبع یوسفی لکھنؤ ۴ / ۳۹۱

Volume 20 / Fatawa Rizvia

In Durr al-Mukhtar, it is stated:

[Arabic Quote]: Then let him establish testimony against the seller if the property is in his possession, or against the buyer even if he is not in possession of it. Briefly, and Allah, glorified and exalted be He, knows best, and His knowledge, may His glory be magnificent, is most complete and most wise. (T)

[Urdu Explanation]: If the land is in the possession of the seller, then establish testimony there, or make the buyer a witness even if the land is not in his possession. Briefly, and Allah, glorified and exalted be He, knows best, and His knowledge, may His glory be magnificent, is most complete and most wise. (T)

(2) When the entire area has one enclosure and one gate, it is a single house. In al-Hidayah, it is stated:

[Arabic Quote]: House (Dar) is the name for what is surrounded by boundaries. 2

[Urdu Explanation]: The circle within which boundaries are established is called a house (Dar). (T)

And he who has a connection with any part of a single unit is the pre-emptor (Shafi') of the entire house, even if one person has a connection on only one side for the measure of one handspan (shibr) and another has it on all three sides perfectly, they are both equal in pre-emption. In Radd al-Muhtar, it is stated:

[Arabic Quote]: Adjacent from one side, even if by a handspan, is like adjacent from three sides; they are both equal. [As per] al-Itqani. 3

[Urdu Explanation]: Connection from one side, even if only for a handspan, is equal to connection from the other three sides. [As per] al-Itqani. (T)

To the extent that if a single house, along with all its residential units, is sold to a single individual, and the pre-emptor wants to take through pre-emption only that unit which is adjacent to his own house, this will by no means be permitted, even if the sellers were different; rather, he must take everything or leave everything. In Alamgiri, it is stated:

[Arabic Quote]: If the pre-emptor wants to take some of what was purchased without the rest, or to take the side adjacent to the house without the remaining, he does not

have that right without disagreement among our companions; rather, he takes all or leaves [all].

[Urdu Explanation]: If a pre-emptor wants to take a portion of an unpartitioned sold property and leave some, or wants to take the portion adjacent to his property through pre-emption and leave the rest, he does not have this choice. There is no disagreement among our companions (jurists) on this; rather, he should take everything or leave everything.

---

1 Durr al-Mukhtar, Kitab al-Shuf'ah, Chapter on what invalidates it, Mujtabai Press, Delhi, 2/212. 2 Al-Hidayah, Kitab al-Buyu', Chapter on Rights, Yusufi Press, Lucknow, 3/88. 3 Radd al-Muhtar, Kitab al-Shuf'ah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/120.

'दुर्रे मुख्तार' में है:

[अरबी उद्धरण]: फिर विक्रेता (बाइए) के विरुद्ध गवाही दे यदि अचल संपत्ति उसके कब्जे में हो, या खरीदार (मुश्तरी) के विरुद्ध भले ही वह उसका स्वामी (जा यद) न हो। संक्षेप में, और अल्लाह सुब्हानहु व तआला सबसे बेहतर जानता है, और उसका ज्ञान, जिसकी शान बुलंद है, सबसे पूर्ण और सबसे हिकमत वाला है। (त)

[उर्दू स्पष्टीकरण]: यदि भूमि विक्रेता के कब्जे में हो, तो वहां गवाही स्थापित करे या खरीदार को गवाह बनाए, भले ही भूमि उसके कब्जे में न हो। संक्षेप में, और अल्लाह सुब्हानहु व तआला सबसे बेहतर जानता है, और उसका ज्ञान, जिसकी शान बुलंद है, सबसे पूर्ण और सबसे हिकमत वाला है। (त)

(2) जब घेरा एक हो और दरवाज़ा एक हो, तो वह एक ही घर (दार) है। 'हिदाया' में है:

[अरबी उद्धरण]: जिस घेरे पर सीमाएं(हुदूद) निर्धारित की गई हों, उसे 'दार' कहते हैं। 2

[उर्दू स्पष्टीकरण]: जिस दायरे पर सीमाएं कायम की गई हैं उसे 'दार' कहते हैं। (त)

और जो व्यक्ति एक इकाई के किसी भी हिस्से से जुड़ा हो, वह पूरे घर का शफीअ (अग्रक्रयाधिकारी) है, यहाँ तक कि यदि एक व्यक्ति का संबंध केवल एक ओर से एक बालिश्त (हाथ की माप) की मात्रा में हो और दूसरे का तीनों ओर से पूर्ण रूप से हो, तो दोनों शुफ़आ (अग्रक्रयाधिकार) में बराबर हैं। 'रद्दुल मुहतार' में है:

[अरबी उद्धरण]: एक ओर से जुड़ाव, चाहे वह एक बालिश्त ही क्यों न हो, तीन दिशाओं से जुड़ाव के बराबर है; वे दोनों बराबर हैं। [जैसा कि] इत्क़ानी [ने कहा है]। 3

[उर्दू स्पष्टीकरण]: एक ओर से जुड़ाव, भले ही एक बालिश्त हो, शेष तीन दिशाओं के जुड़ाव के बराबर है। इत्क़ानी (त)

यहाँ तक कि यदि एक घर अपनी सभी इकाइयों के साथ एक ही व्यक्ति को बेचा जाए, और शफीअ चाहे कि शुफ़आ के माध्यम से उनमें से केवल उसी इकाई को ले जो उसके घर से जुड़ी है, तो इसकी

अनुमति बिल्कुल नहीं दी जाएगी, भले ही बेचने वाले अलग-अलग हों; बल्कि वह सब कुछ ले या सब कुछ छोड़ दे। 'आलमगीरी' में है:

[अरबी उद्धरण]: यदि शफीअ बेची गई वस्तु के कुछ हिस्से को लेना चाहे और कुछ छोड़ना चाहे, और अपने घर से सटे हुए हिस्से को लेना चाहे और बाकी को छोड़ना चाहे, तो उसे हमारे साथियों के बीच बिना किसी विवाद के ऐसा करने का अधिकार नहीं है; बल्कि वह सब कुछ ले ले या सब छोड़ दे।

[उर्दू स्पष्टीकरण]: एक अविभाजित बेची गई वस्तु (मबीअ) में से शफीअ कुछ हिस्सा लेना चाहे और कुछ छोड़ना चाहे, और अपने हिस्से से जुड़े हुए हिस्से को शुफ़आ में लेना चाहे और बाकी को छोड़ना चाहे, तो उसे यह अधिकार नहीं है। इसमें हमारे साथियों (फ़ुक़हा) के बीच कोई मतभेद नहीं है, बल्कि वह सब कुछ ले ले या सब कुछ छोड़ दे।

---

1 दुर्रे मुख्तार, किताबुश शुफ़आ, बाब मा युबतिलुहा, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, 2/212. 2 अल-हिदाया, किताबुल बुयूअ, बाबुल हुकूक, मतबा यूसुफी, लखनऊ, 3/88. 3 रद्दुल मुहतार, किताबुश शुफ़आ, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/120.

در مختار میں ہے:

ثم یشھد علی البائع لو العقار في یدہ او علی المشتری وان لم یکن ذا ید ۱ باختصار، واللہ سبحنہ وتعالی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔ (ت) | اگر زمین بائع کے قبضہ میں ہو تو وہاں گواہی قائم کرے یا مشتری کے پاس گواہ بنائے اگرچہ زمین اس کے قبضہ میں نہ ہو باختصار، واللہ سبحانہ وتعالی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔ (ت)

(۲) کل کو کہ جب احاطہ واحد، دروازہ واحد ہے تو وہ دار واحد ہے۔ ہدایہ میں ہے:

الدار اسم لما ادیر علیہ الحدود ۲۔ | جس دائرہ پر حدود قائم کی گئی ہیں اس کو دار کہتے ہیں۔ (ت)

اور واحد کے کسی ٹکڑے سے جسے اتصال ہو وہ کل دار کا شفیع ہے، حتی کہ اگر ایک شخص صرف ایک جانب بقدر ایک بالشت کے اتصال رکھتا ہو اور دوسرا تینوں جانب بروجہ کمال تو دونوں شفعہ میں برابر ہیں۔ ردالمختار میں ہے:

الملاصق من جانب واحد ولو بشبر کالملاصق من ثلثۃ جوانب، فھما سواء اتقانی ۳۔ | ایک جانب سے اتصال اگرچہ ایک بالشت ہو تو وہ باقی تین اطراف والے سے اتصال کے برابر ہے اتقانی (ت)

یہاں تک کہ اگر دار واحد اپنے جمیع منازل کے ساتھ شخص واحد کے ہاتھ بیچے، اور شفیع چاہے کہ بذریعہ شفعہ ان میں سے صرف وہ منزل لے جس سے اس کا مکان متصل ہے۔ تو ہرگز اجازت نہ دیں گے، اگرچہ بیچنے والے جدا جدا ہوں بلکہ کل لے یا کل ترک کرے۔ عالمگیری میں ہے:

ان اراد الشفیع ان یاخذ بعض المشتری دون البعض وان یاخذ الجانب الذی یلی الدار دون الباقی لیس له ذلك بلا خلاف بین اصحابنا، ولکن یأخذ الکل اویدع۔ | ایک غیر ممتاز مبیع میں سے شفیع بعض حصہ کو لینا چاہے اور کچھ چھوڑنا چاہے اور اپنے وار سے متصل حصہ کو شفعہ میں لینا اور باقی کو چھوڑنا چاہے تو اس کو یہ اختیار نہیں، اس میں ہمارے اصحاب کا کوئی اختلاف نہیں، لیکن وہ سب کو لے یا سب کو چھوڑ دے۔

---

1 درمختار کتاب الشفعة باب مایبطلها مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۱۲ 2 الہدایۃ کتاب البیوع باب الحقوق مطبع یوسفی لکھنو ۳/ ۸۸ 3 ردالمحتار کتاب الشفعة دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۱۲۰

Fatawa Razawiya Volume 20

...leave because if one takes some and leaves the rest, the transaction would be fragmented for the buyer, whether one person bought from one person, or one person bought from two or more sellers. Even if the pre-emptor wishes to take the share of only one of the sellers, he does not have the right to do so, etc. And Allah Almighty knows best. (Ref)

(3) Certainly, it can happen even if it's not a common custom in the entire city because pre-emption (Shuf'ah) is a Shar'i ruling. It is not based on custom etc. and this is very apparent. And Allah knows best. (4) It will surely be heard; the right of pre-emption is established after the sale. So before denial, there is nothing. In Durr al-Mukhtar it is stated: "Surrendering it after the sale invalidates it, not before." Surrendering the right of pre-emption after the sale invalidates it; it does not invalidate it before the sale. (Ref)

In Alamgiri it is stated: "Surrendering pre-emption before the sale is not valid, and after it is valid." Surrendering pre-emption before the sale is not valid; it is valid after it. And Allah Almighty knows best. (Ref) (5) Yes, in Durr al-Mukhtar: "It is established for the one who purchases either originally or as an agent." Yes, it is in Durr al-Mukhtar that the right of pre-emption will be established for the one who buys either for themselves or as an agent. (Ref)

In Hidayah it is stated: "When the agent of the buyer purchases, he has the right of pre-emption." If the buyer's agent purchases, he will have the right of pre-emption. And Allah Almighty knows best. (Ref)

Footnotes: 1. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Shuf'ah, Chapter 4, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/175 2. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Shuf'ah, Bab ma Yubtiluha, Matba' Mujtabai Delhi, 2/215 3. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Shuf'ah, Chapter 9, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/182 4. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Shuf'ah, Ma Thabata hi Fihi Awalan, Matba' Mujtabai Delhi, 2/315 5. Al-Hidayah, Kitab al-Shuf'ah, Bab ma Yubtilu bihi al-Shuf'ah, Matba' Mujtabai Delhi, 4/205

फतावा रज़विया जिल्द 20

...छोड़ दे क्योंकि अगर कुछ को ले और कुछ को न ले तो इससे खरीदार पर सौदा खंडित हो जाएगा, चाहे एक खरीदार ने एक विक्रेता से खरीदा हो या एक ने दो या अधिक से, यहाँ तक कि अगर पूर्वक्रय करने वाला (शफी) विक्रेताओं में से किसी एक का हिस्सा लेना चाहे तो उसे यह अधिकार नहीं है, इत्यादि। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (संदर्भ)

(3) बेशक हो सकता है अगरचे शहर भर में रिवाज न हो कि शुफ़आ (पूर्वक्रय) शरीयत का हुक्म है। रिवाज आदि पर आधारित नहीं है और यह अत्यंत स्पष्ट है। और अल्लाह बेहतर जानता है। (4) ज़रूर सुना जाएगा, शुफ़आ का अधिकार बिक्री के बाद साबित होता है। तो इनकार से पहले कोई चीज़ नहीं। दुर्र-ए-मुख्तार में है: "बिक्री के बाद इसे समर्पित करना इसे अमान्य कर देता है, उससे पहले नहीं।" बिक्री के बाद शुफ़आ छोड़ना उसे अमान्य करता है; बिक्री से पहले अमान्य नहीं करता। (संदर्भ)

आलमगीरी में है: "बिक्री से पहले शुफ़आ का समर्पण सही नहीं है और उसके बाद सही है।" बिक्री से पहले शुफ़आ को छोड़ना सही नहीं है, इसके बाद सही है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (संदर्भ) (5) हाँ, दुर्र-ए-मुख्तार में है: "यह उसके लिए स्थापित होता है जो असल रूप से या वकालत के माध्यम से खरीदता है।" हाँ, दुर्र-ए-मुख्तार में है कि जो स्वयं या वकील के रूप में खरीदे, उसमें शुफ़आ साबित होगा। (संदर्भ)

हिदाया में है: "खरीदार का वकील जब खरीदारी करता है तो उसे शुफ़आ का अधिकार होता है।" खरीदार का वकील अगर खरीदे तो उसे शुफ़आ का अधिकार होगा। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (संदर्भ)

फुटनोट: 1. फतावा हिंदिया, किताबुश शुफ़आ, अध्याय 4, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/175 2. दुर्र-ए-मुख्तार, किताबुश शुफ़आ, बाब मा युब्तिलुहा, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/215 3. फतावा हिंदिया, किताबुश शुफ़आ, अध्याय 9, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/182 4. दुर्र-ए-मुख्तार, किताबुश शुफ़आ, मा सबत ही फिहि अव्वलन, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/315 5. अल-हिदाया, किताबुश शुफ़आ, बाब मा युब्तिलु बिहिश शुफ़आ, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 4/205

पृष्ठ 630 का 113

چھوڑے کیونکہ اگر بعض کو لے اور بعض کو نہ لے تواس سے مشتری پر سودا متفرق ہو جائے گا خواہ ایک مشتری نے ایک بائع سے متفرق ہو جائے گا خواہ ایک مشتری نے ایک بائع سے ایک نے متعدد حصہ داروں سے خریدا ہو حتی کہ اگر دو فروخت کرنے والوں میں سے ایک کے حصہ کو لینا چاہے تو شفیع کو یہ اختیار نہیں ہے الخ، واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

(۳) بیشک ہو سکتا ہے اگرچہ شہر بھر میں رواج نہ ہو کہ شفعہ حکم شرعی ہے۔ رواج وغیرہ پر مبنی نہیں و ھذا ظاہر جدا (یہ بالکل ظاہر ہے۔ ت) واللہ اعلم۔ (۴) ضرور مسموع ہوگا، حقِ شفعہ بعدِ بیع ثابت ہوتا ہے۔ تو قبل از انکار کوئی چیز نہیں۔ درمختار میں ہے: یبطلھا تسلیمھا بعد البیع لا قبلہ ۲۔ بیع کے بعد شفعہ کو چھوڑنا اس کو باطل کرتا ہے بیع سے پہلے باطل نہیں کرتا۔ (ت)

عالمگیری میں ہے: تسلیم الشفعۃ قبل البیع لا یصح وبعدہ صحیح ۳۔ واللہ تعالی اعلم۔ بیع سے قبل شفعہ کو چھوڑنا صحیح نہیں، اس کے بعد صحیح ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔(ت) (۵) نعم فی الدرالمختار تثبت لمن شری اصالۃ او وکالۃ ۴۔ ہاں درمختار میں ہے اصالۃ یا وکالۃ جو خریدے اس میں شفعہ ثابت ہوگا۔(ت)

ہدایہ میں ہے: وکیل المشتری اذا ابتاع فلہ الشفعۃ ۵ واللہ تعالٰی اعلم۔ مشتری کا وکیل اگر خریدے تو اس کو حقِ شفعہ ہوگا۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

---

۱ فتاوٰی ہندیہ کتاب الشفعۃ الباب الرابع نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۱۷۵ ۲ در مختار کتاب الشفعۃ باب ما یبطلہا مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۱۵ ۳ فتاوٰی ہندیہ کتاب الشفعۃ الباب التاسع نورانی کتب خانہ

پشاور ۵ / ۱۸۲ ۴ در مختار کتاب الشفعۃ ما ثبت ہی فیہ اولا مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۱۵ ۵ الھدایۃ کتاب الشفعۃ باب ما یبطل بہ الشفعۃ مطبع مجتبائی دہلی ۴ / ۲۰۵

Volume 20 | Fatawa Razawiyya

Problem 13: From Ujjain, Mirza Bari Mohalla, sent by Mian Aftab Hussain, 22 Dhu al-Hijjah 1312 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Amr is selling his house. Zaid, a neighbor of Amr, is ready for the purchase, but the owner of the house is giving the house to a non-neighbor. So, does the right of pre-emption (Shufa) in the house purchase first belong to the neighbor or to the stranger?

The Answer: For a pre-emptor (Shafi), the right of pre-emption is established after the sale. Until the house is sold, the pre-emptor cannot interfere. Yes, when the owner sells it to a non-neighbor, then the neighbor has the right of demand through the right of pre-emption. If he fulfills the conditions of demand and makes a claim, the house will be granted to him from the buyer. It is stated in Tanwir al-Absar: 'Shufa becomes mandatory after the sale.'(t) In Durr-e-Mukhtar it says: 'If the pre-emptor waives the right of pre-emption before the purchase, it is not valid due to the absence of its condition, which is the sale. Ended. And Allah Almighty knows best.' (t) | If the pre-emptor waived pre-emption before the purchase, it is not valid because the condition of pre-emption, which is sale, was not found. Ended, and Allah Almighty knows best (t).

Problem 14: From Sigrampur, Tehsil Bilsi, District Budaun, sent by Sheikh Barkatullah, 12 Jumada al-Akhira 1313 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid is a cultivator (tenant). A landlord gave him land for his residence, on which he built a 'Chaupal' and a house, and that cultivator planted a garden in the field. Now he has sold this house and Chaupal to the landlord. In this situation, can the partners of that garden be pre-emptors or not? Please explain and be rewarded.

The Answer: Since the cultivator is only the owner of the building materials and the trees, and the land is not his property, there is no pre-emption for anyone in just the building materials and trees. In Radd al-Muhtar, it is narrated from Al-Bazzaziya: 'There is no pre-emption in structures (Kurdar) because they are movable, like building materials and trees.' | It is narrated in Radd al-Muhtar from Bazzaziya that there is no pre-emption in a Chaupal because it is a movable thing, like a building.

---

1. Durr-e-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Shufa, Matba' Mujtabai Delhi, 2/411
2. Durr-e-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Shufa, Matba' Mujtabai Delhi, 2/411

जिल्द २० | फ़तावा रज़विया

मसला १३: अज़ उज्जैन महल्ला मिर्ज़ाबारी, मुरसला मियां आफ़ताब हुसैन, २२ ज़िलहिज्जा १३१२ हि. क्या फ़रमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसले में कि अम्र अपना मकान फ़रोख़्त करता है। ज़ैद हमसाया-ए-अम्र ख़रीदारी पर मुस्तइद है मगर मालिक-ए-मकान ग़ैर हमसाया को मकान देता है। पस हक़-ए-शुफ़ा ख़रीद कर मकान में अव्वल दर्जा हमसाया को पहुँचा है या ग़ैर को?

अल-जवाब: शुफ़ई के लिए हक़-ए-शुफ़ा बाद-ए-बैअ साबित होता है। मकान जब तक बिक न हो शुफ़ई मुज़ाहमत नहीं कर सकता, हाँ जब मालिक ग़ैर हमसाया के हाथ बेच डाले उस के बाद हमसाया के लिए बज़रिया हक़-ए-शुफ़ा हक़-ए-मुतालबा है। अगर शराइत-ए-तलब बजा ला कर दावा करे तो मकान ख़रीदार से दिला दिया जाएगा। तनवीरुल अबसार में है: 'शुफ़ा बैअ के बाद लाज़िम होता है।'(त) दुर्रे मुख्तार में है: 'अगर मुश्तरी के ख़रीदने से पहले शुफ़ई ने शुफ़ा साक़ित किया तो सही नहीं क्योंकि शुफ़ा की शर्त जो कि बैअ है न पाई गई। इन्तहा। वल्लाहु तआला आलम।' (त) | ख़रीदारी से क़ब्ल अगर शुफ़ई ने शुफ़ा साक़ित किया तो सही नहीं क्योंकि शुफ़ा की शर्त जो कि बैअ है न पाई गई। इन्तहा वल्लाहु तआला आलम (त)

मसला १४: सीग्रामपुर तहसील बिसौली जिला बदायुं, मुरसला शैख़ बरकतुल्लाह, १२ जमादी-उल-उख़रा १३१३ हि. क्या फ़रमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसले में कि ज़ैद काश्तकार है, उस को ज़मींदार ने ज़मीन अपनी सुकूनत के वास्ते दी जिस में उस ने चौपाल और मकान बनाया, और उस काश्तकार ने खेत में बाग़ लगाया। अब यह मकान चौपाल उस ने फ़रोख़्त बदस्त-ए-ज़मींदार किया, ऐसी हालत में इस बाग़ के शौरका शुफ़ई हो सकते हैं या नहीं? बैनवा तौजेरू।

अल-जवाब: जब कि काश्तकार सिर्फ़ अमला-ए-मकान व दरख़्तान का मालिक है। ज़मीन उस की मिल्क नहीं तो मुजर्रद अमला व दरख़्त में किसी के लिए शुफ़ा नहीं। रद-उल-मुहतार में बज़ाज़िया से मनक़ूल है: 'इमारत और दरख़्तों (किरदार) में शुफ़ा नहीं क्योंकि वह मनक़ूला चीज़ है जैसे इमारत और दरख़्त।' | रद-उल-मुहतार में बज़ाज़िया से मनक़ूल है, चौपाल में शुफ़ा नहीं क्योंकि वह मनक़ूला चीज़ है जिस तरह इमारत।

---

1. दुर्रे मुख्तार शरह तनवीरुल अबसार किताबुश शुफ़ा, मतबा मुजतबाई देहली २/४११
2. दुर्रे मुख्तार शरह तनवीरुल अबसार किताबुश शुफ़ा, मतबा मुजतबाई देहली २/४११

পৃষ্ঠ ১১৪/৬৩০

مسئلہ ۱۳: از اوجین محلہ مرزاباڑی مرسلہ میاں آفتاب حسین ۲۲ ذی الحجہ ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ عمرو اپنا مکان فروخت کرتا ہے زید ہمسایہ عمرو و خریداری پر مستعد ہے مگر مالک مکان غیر ہمسایہ کو مکان دیتا ہے۔ پس حقِ شفعہ خرید کر مکان میں اول میں درجہ ہمسایہ کو پہنچا ہے یا غیر کو؟

الجواب: شفیع کے لئے حقِ شفعہ بعد بیع ثابت ہوتا ہے۔ مکان جب تک بک نہ ہو شفیع مزاحمت نہیں کر سکتا، ہاں جب مالک غیر ہمسایہ کے ہاتھ بیچ ڈالے اس کے بعد ہمسایہ کے لئے بذریعہ حقِ شفعہ حقِ مطالبہ ہے اگر شرائطِ طلب بجا لا کر دعوٰی کرے گامکان خریدار سے کرا سے دلا دیا جائے گا۔ تنویر الابصار میں ہے: تجب بعد البیع ۱ (شفعہ بیع کے بعد لازم ہوتا ہے۔ ت) درمختار میں ہے: اسقط الشفیع الشفعۃ قبل الشراء لم یصح لفقد شرطہ، وھو البیع انتھی ۲- واللہ تعالٰی اعلم۔ | خریداری سے قبل اگر شفیع نے شفعہ ساقط کیا تو صحیح نہیں کیونکہ شفعہ کی شرط جو کہ بیع ہے نہ پائی گئی۔ انتھٰی واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۱۴: سیگرام پور تحصیل بسولی ضلع بدایوں مرسلہ شیخ برکت اللہ ۱۲ جمادی الاخرہ ۱۳۱۳ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید کا کاشتکار ہے، اس کو زمیندار نے زمین اپنی سکونت کے واسطے دی جس میں اس نے چو پال اور مکان بنایا، اور اس کا کاشتکار نے کھیت میں باغ لگایا اب یہ مکان چو پال اس نے فروخت بدستِ زمیندار کیا، ایسی حالت میں اس باغ کے شرکاء شفیع ہو سکتے ہیں یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: جبکہ کاشتکار صرف عملہ مکان ودرختان مالک ہے۔ زمین اس کی ملک نہیں تو مجرد عملہ ودرخت میں کسی کے لئے شفعہ نہیں۔ فی ردالمحتار فی البزازیة لاشفعة فی الکردارلانہ نقلی کالبناء، والاشجار | ردالمحتار میں بزازیہ سے منقول ہے، چو پال میں شفعہ نہیں کیونکہ وہ منقول چیز ہے جس طرح عمارت

---

1 درمختار شرح تنویر الابصار کتاب الشفعة مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۴۱۱ 2 درمختار شرح تنویر الابصار کتاب الشفعة مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۴۱۱

And similar is mentioned in Nihaya, Dhakhira, and Tatarkhaniya from Sirajiya. (Summarized). And Allah knows best. | And it is not in trees, etc. It is narrated in Nihaya, Tatarkhaniya, and Dhakhira from Sirajiya. (Summarized). And Allah the Exalted knows best. (T)

Question 15: What do the scholars of religion say in this matter that Zaid took a loan of (a certain amount) from Bakr and mortgaged three houses. When the period passed and the money was not paid, Bakr filed a suit and got a decree with interest and expenses (a certain amount). In this, all three houses, whose value was around five hundred rupees, were auctioned for sixty-six rupees. The auction agent of Bakr bought them and later, showing himself as the buyer for his master, registered them in Bakr's name. Bakr did not take possession of these houses; Zaid remained in possession as before for six or seven years. Neither before nor after the auction did anything occur that would prove permission or consent to this auction, until both died, and after Zaid, his heirs came into possession. Now, the heirs of Bakr filed a suit and obtained a decree for possession, and before possession was obtained, the decree was sold to Khalid. Khalid also hasn't received possession. In this case, can Amr, who is a neighbor (Shari/Shafi') of the said mansion, claim the right of pre-emption (Shufa) at the time Khalid gains possession or not? And if Khalid forfeits his decree and waives his right to possession with or without compensation, what will be the status of the pre-emptor's (Shafi') right of pre-emption? Explain and you shall be rewarded.

Answer: In the questioned scenario, no claim of pre-emption (Shufa) applies to these houses at all because for pre-emption, it is necessary that the ownership of the house passes out of the owner's hand.

It is mentioned in Radd al-Muhtar from Fatawa al-Sughra that pre-emption depends on the cessation of the seller's ownership. etc. | It is narrated in Radd al-Muhtar from Fatawa al-Sughra: The basis of pre-emption is the cessation of the seller's ownership. etc. (T)

And here, these houses legally did not pass out of Zaid's ownership. This auction sale, which took place without permission, was a sale by a non-owner, which in Sharia is called 'Bai Fuzuli' (unauthorized sale), and it remains dependent on the owner's permission.

In the Fatawa of Imam Qadi Khan: When a man sells... | In the Fatawa of Imam Qadi Khan: When the seller...

---

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Shufa, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/138.
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Shufa, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/138.

फ़तावा रिज़विया, खंड २०

और इसी तरह निहाया, ज़ख़ीरा और ततारख़ानिया में सिराजिया से उद्धृत है। (संक्षिप्त)। और अल्लाह ही बेहतर जानता है। | और पेड़ों आदि में नहीं है। निहाया, ततारख़ानिया और ज़ख़ीरा में सिराजिया से उद्धृत है। (संक्षिप्त)। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है। (त)

मसाला १५: धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि ज़ैद ने बक्र से (एक निश्चित राशि) ऋण लिया और तीन मकान गिरवी रख दिए। जब अवधि बीत गई और पैसा नहीं चुकाया गया, तो बक्र ने मुकदमा दायर किया और ब्याज और खर्च (एक निश्चित राशि) के साथ डिक्री प्राप्त की। इसमें तीनों मकान, जिनका मूल्य लगभग पांच सौ रुपये था, छियासठ रुपये में नीलाम हो गए। बक्र के नीलामी एजेंट ने उन्हें खरीदा और बाद में अपने मालिक के लिए खरीदार बताते हुए बक्र के नाम पर लिखवा दिया। बक्र ने इन मकानों पर कब्जा नहीं किया; ज़ैद छह-सात साल तक पहले की तरह कब्जा बनाए रखा। नीलामी से पहले या बाद में कभी ऐसी कोई बात नहीं हुई जो इस नीलामी की अनुमति या सहमति का प्रमाण हो, यहाँ तक कि दोनों का निधन हो गया, और ज़ैद के बाद उसके उत्तराधिकारी काबिज हुए। अब बक्र के वारिसों ने मुकदमा दायर किया और कब्जे की डिक्री प्राप्त की, और अभी कब्जा प्राप्त नहीं हुआ था कि डिक्री खालिद को बेच दी गई। खालिद को भी अभी तक कब्जा नहीं मिला है। इस स्थिति में, क्या अम्र, जो उक्त हवेली का पड़ोसी (शफी') है, खालिद के कब्जा प्राप्त करने के समय शुफ़ा (अग्रक्रय का अधिकार) का दावा कर सकता है या नहीं? और यदि खालिद अपनी डिक्री को नष्ट कर दे और मुआवजे के साथ या बिना मुआवजे के कब्जे के अधिकार को छोड़ दे, तो शफी (अग्रक्रय का अधिकार रखने वाला) के शुफ़ा के अधिकार की क्या स्थिति होगी? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

जवाब: प्रश्त स्थिति में, इन मकानों पर किसी भी तरह से शुफ़ा (अग्रक्रय) का दावा नहीं बनता है क्योंकि शुफ़ा के लिए मकान का स्वामित्व मालिक के हाथ से निकलना अनिवार्य है।

रद्दुल मुहतार में फ़तावा सुग़रा से उद्धृत है कि शुफ़ा विक्रेता के स्वामित्व के अंत पर निर्भर है। आदि। | रद्दुल मुहतार में फ़तावा सुग़रा से उद्धृत है: शुफ़ा का आधार विक्रेता के स्वामित्व का अंत है। आदि। (त)

और यहाँ वे मकान शरीयत के अनुसार ज़ैद के स्वामित्व से बाहर नहीं हुए। यह नीलामी बिक्री, जो बिना अनुमति के हुई, एक गैर-मालिक द्वारा की गई बिक्री थी जिसे शरीयत में 'बैअ फ़ुज़ूली' (अनधिकृत बिक्री) कहा जाता है, और वह मालिक की अनुमति पर निर्भर रहती है।

इमाम क़ाज़ी ख़ान के फ़तावा में है: जब किसी आदमी ने बेचा... | इमाम क़ाज़ी ख़ान के फ़तावा में है जब विक्रेता ने...

---

1. रद्दुल मुहतार, किताबुश शुफ़ा, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/138।
2. रद्दुल मुहतार, किताबुश शुफ़ा, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/138।

पृष्ठ ११५/६३०

ونحوه في النهاية والذخيرة والتتارخانية عن السراجية ۱ ھ ملخصاً۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ | اور درختوں وغیرہ میں نہیں ہے۔ نہایہ، تاتار خانیہ اور ذخیرہ میں سراجیہ سے منقول ہے۔ اھ ملخصاً واللہ تعالیٰ اعلم (ت)

مسئلہ ۱۵: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے بکر سے (مامہ عد) روپیہ قرض لئے اور تین مکان رہن کر دئے جبکہ مدت گزری اور روپیہ ادا نہ ہوا، بکر نے نالش کر کے مع سود و خرچہ (مالہ لعہ لعہ) کے ڈگری پائی، اس میں تینوں مکان جن کی قیمت کی حیثیت قریب پانسو روپیہ کے تھی، چھیانسٹھ روپیہ میں نیلام ہو گئے، نیلام کارندہ بکر نے خرید اور بعدہ، اپنے آقا کے لئے خریدار ظاہر کر کے بنام بکر لکھ دیا، بکر نے ان مکانات پر قبضہ نہ کیا، زید چھ سات برس تک بدستور قابض رہا، اس سے قبل از نیلام خواہ اس کے بعد کبھی کوئی بات ایسی صادر نہ ہوئی جو اس نیلام کے اجازت یا رضامندی پر دلیل ہو، یہاں تک کہ دونوں انتقال کر گئے، اور بعد زید وارثان زید قابض ہوئے، اب ورثائے بکر نے نالش کر کے ڈگری دخیابی حاصل کی، اور ہنوز دخل نہ ہوا تھا کہ ڈگری بدست خالد بیچ کر دی، اس خالد کو بھی دخل نہیں ملا ہے۔ اس صورت میں عمرو حویلی مذکور کا شفیع مدت دخل یابی خالد شفعہ طلب کر سکتا ہے یا نہیں، اور اگر خالد اپنی ڈگری ضائع کر دے اور حق دخیابی سے بعوض یا بلا عوض دستبردار ہو تو شفیع کے حق شفعہ کی کیا حالت ہوگی؟ بینواتوجروا

الجواب: صورت مستفسرہ میں ان مکانات پر ہرگز کسی طرح دعوی شفعہ نہیں پہنچتا کہ شفعہ کے لئے مکان کا ملک مالک سے خارج ہونا ضروری ہے۔

في ردالمحتار في الفتاوی الصغری الشفعة تعتمد زوال الملك عن البائع ۲ الخ۔ | ردالمحتار میں فتاویٰ صغریٰ سے منقول ہے۔ شفعہ کا مدار بائع کی ملکیت کا زوال ہے۔ الخ (ت)

اور یہاں وہ مکانات شرعا ملک زید سے خارج نہ ہوئے، یہ بیع نیلام جو بلا اجازت واقع ہوئی غیر مالک کی بیع تھی جسے شرع میں بیع فضولی کہتے ہیں، اور وہ اجازت مالک پر موقوف رہتی ہے۔

في فتاویٰ الامام قاضی خاں اذا باع الرجل | امام قاضی خاں کے فتاویٰ میں ہے جب بائع نے

---

۱ ردالمحتار کتاب الشفعة دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۳۸ ۲ ردالمحتار کتاب الشفعة دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۳۸

Fatawa Razviya, Volume 20

[Boxed Arabic Text 1]: "Selling the property of another, according to us, the sale is dependent on the owner's permission."[1] [Urdu Translation]: If someone else's property is sold, then according to us, this sale will be dependent on the owner's permission. (T)

Now, since Zaid himself remained in possession of these houses, and then he passed away without giving permission, the sale became void, to the extent that even the heirs of Zaid do not have the power of permission.

[Boxed Arabic Text 2]: "In Al-Hindiya, if the owner dies, it is not executed with the permission of the heir."[2] [Urdu Translation]: It is stated in Hindiya that when the owner dies, the sale will not be executed with the permission of the heir. (T)

In reality, neither is Bakr the owner of these houses, nor are his heirs, nor is there a decree for Khalid the buyer; rather, they are all the estate left by Zaid. The heirs of Bakr are only entitled to the amount of their debt claim, that is all. Moreover, the claim of pre-emption (shuf'a) is only applicable in a contract of exchange, not in transfer by inheritance.

[Boxed Arabic Text 3]: "In Al-Alamgiriya, pre-emption is not mandatory for what is not a sale nor in the sense of a sale, so it is not mandatory in gift, reward, inheritance, and will."[3] [Urdu Translation]: It is in Alamgiri that as long as a sale or the meaning of a sale is not found, pre-emption (shuf'a) will not be mandatory. Even in gift, reward, inheritance, and will, it will not be mandatory. (T)

Therefore, Amr has no right of pre-emption whatsoever. This is the command of the pure Shariah. And there is no command except that of the pure Shariah. And Allah Almighty knows best.

Problem 16: Zaid is a Hindu. He built a house on land in a village where the residential area and lands are the joint property of ten or twelve people. Now, the aforementioned Zaid sold only his residential house and building for a price to a person whose own residence is at an estimated distance of fifty steps. However, the land is not included in the sale; only the materials and the building have been sold. Now, after a period of two months has passed, one of the partners, who also resides fifty steps away from this sold house, files a Shari'a claim for pre-emption, assuming he is a pre-emptor. In such a situation, according to the Noble Shari'ah, is pre-

emption permissible on these sold materials of Zaid the Hindu or not? Explain and be rewarded.

---

[1] Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Buyu', Chapter on Dependent Sale, Naval Kishore, Lucknow, 2/351 [2] Fatawa Hindiya, Kitab al-Buyu', Chapter Twelve, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 3/152 [3] Fatawa Hindiya, Kitab al-Shuf'a, Chapter One, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/160

फ़तावा रज़विया, जिल्द २०

[बॉक्स अरबी पाठ १]: "किसी और की संपत्ति बेचना हमारे अनुसार मालिक की अनुमति पर निर्भर है।"[1] [उर्दू अनुवाद]: अगर किसी और का माल बेचा गया तो हमारे नज़दीक यह बिक्री मालिक की इजाज़त पर रुकी रहेगी। (त)

अब जबकि ज़ैद स्वयं उन मकानों पर काबिज़ रहा, फिर वह बिना अनुमति के इंतक़ाल कर गया, तो बिक्री रद्द हो गई, यहाँ तक कि ज़ैद के उत्तराधिकारियों को भी अनुमति का अधिकार नहीं है।

[बॉक्स अरबी पाठ २]: "फ़तावा हिंदिया में है कि जब मालिक की मृत्यु हो जाए तो उत्तराधिकारी की अनुमति से बिक्री निष्पादित नहीं होगी।"[2] [उर्दू अनुवाद]: हिंदिया में है कि जब मालिक फ़ौत हो जाए तो वारिस की इजाज़त से बिक्री नाफ़िज़ (निष्पादित) न होगी। (त)

वास्तव में न तो बक्र इन मकानों का मालिक है और न ही उसके वारिस, और न ही खरीदार खालिद पर कोई डिक्री है; बल्कि वे सब ज़ैद की छोड़ी हुई जायदाद हैं, और बक्र के वारिसों को केवल उनके क़र्ज़ की राशि की मांग का अधिकार है, बस। और शुफ़ा (अग्रक्रयाधिकार) का दावा केवल विनिमय अनुबंध में होता है, न कि विरासत द्वारा स्थानांतरण में।

[बॉक्स अरबी पाठ ३]: "आलमगीरिया में है कि शुफ़ा अनिवार्य नहीं है उसमें जो न बिक्री है और न बिक्री के अर्थ में है, यहाँ तक कि वह उपहार, पुरस्कार, विरासत और वसीयत में अनिवार्य नहीं होगा।"[3] [उर्दू अनुवाद]: आलमगीरी में है, जब तक बिक्री या बिक्री का अर्थ न पाया जाए तो शुफ़ा लाज़िम (अनिवार्य) न होगा। यहाँ तक कि हिबा (उपहार), सिला (पुरस्कार), मीरास (विरासत) और वसियत में लाज़िम न होगा। (त)

अतः अम्र को शुफ़ा का कोई अधिकार प्राप्त नहीं है, पवित्र शरीयत का यही आदेश है। और पवित्र शरीयत के अलावा कोई आदेश मान्य नहीं है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला १६: ज़ैद एक हिंदू है। उसने एक गाँव की ज़मीन पर एक मकान बनाया जहाँ आबादी और ज़मीन दस-बारह व्यक्तियों की संयुक्त संपत्ति है। अब उस ज़ैद ने केवल अपने रहने के उस मकान और इमारत को कई क़ीमतों के बदले एक ऐसे व्यक्ति को बेच दिया जिसका अपना घर लगभग पचास कदम की दूरी पर है। लेकिन ज़मीन बिक्री में शामिल नहीं है; केवल सामग्री और भवन ही बेचा गया है। अब दो महीने की अवधि बीतने के बाद, अन्य साझेदारों में से एक साझेदार, जो उस बेचे गए

मकान से पचास कदम दूर रहता है, खुद को शुफ़ा का हकदार मानकर शरीयत के आधार पर शुफ़ा का दावा पेश करता है। ऐसी स्थिति में, पवित्र शरीयत के अनुसार, हिंदू ज़ैद की इस बेची गई सामग्री पर शुफ़ा जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

---

[1] फ़तावा क़ाज़ी खान, किताबुल बुयू, अल-बयउल मौक़ूफ़ पर अध्याय, नवल किशोर, लखनऊ, २/३५१ [2] फ़तावा हिंदिया, किताबुल बुयू, बारहवाँ अध्याय, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, ३/१५२ [3] फ़तावा हिंदिया, किताबुश शुफ़आ, पहला अध्याय, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, ५/१६०

فتاوی رضویہ، جلد ۲۰

[خانہ بند عربی متن ۱]: مَالُ الغَیرِ عِنْدَنَا یَتَوَقَّفُ البیعُ عَلَیٰ إِجَازَۃِ الْمَالِكِ [1] [اردو ترجمہ]: غیر کا مال فروخت کیا تو ہمارے نزدیک یہ بیع مالک کی اجازت پر موقوف ہوگی۔ (ت)

اب کہ زید خود ہی ان مکانات پر قابض رہا، پھر وہ بالا اجازت انتقال کر گیا بیع باطل ہوگئی ، یہاں تک کہ وارثان زید کو بھی اجازت کا اختیار نہیں۔

[خانہ بند عربی متن ۲]: فِی الہِنْدِیَّۃِ إِذَا مَاتَ الْمَالِكُ لَا یَنْفُذُ بِإِجَازَۃِ الْوَارِثِ [2] [اردو ترجمہ]: ہندیہ میں ہے کہ جب مالک فوت ہو جائے تو وارث کی اجازت سے بیع نافذ نہ ہوگی۔ (ت)

در حقیقت نہ بکر ان مکانوں کا مالک ہے نہ اس کے ورثہ نہ خالد خریدار پر ڈگری، بلکہ وہ سب متروکہ زید ہیں، اور ورثائے بکر کو صرف اپنی مقدار قرض کے مطالبہ پہنچتا ہے وبس، اور دعوی شفعہ فقط عقد مبادلہ میں ہے نہ انتقال بوراثت میں،

[خانہ بند عربی متن ۳]: فِی العَالَمْگِیرِیَّۃِ لَا تَجِبُ الشُّفْعَۃُ مَا لَیْسَ بِبَیعٍ وَلَا بِمَعْنَی الْبَیْعِ حَتَّیٰ لَا تَجِبُ بِالہِبَۃِ وَالصِّلَۃِ وَالْمِیرَاثِ وَالْوَصِیَّۃِ [3] [اردو ترجمہ]: عالمگیری میں ہے، جب تک بیع یا معنی بیع نہ پایا جائے تو شفعہ لازم نہ ہوگا۔ حتی کہ ہبہ، صلہ، میراث اور وصیت میں لازم نہ ہوگا۔ (ت)

پس عمرو کو زنہار استحقاق شفعہ حاصل نہیں، شرع مطہر کا تو یہ حکم ہے۔ اور حکم نہیں مگر شرع مطہر کے لئے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۶: زید ہندو ہے۔ اس نے ایک مکان بنایا، ایسی زمین دیہہ میں کہ آبادی اور اراضی اس دیہہ کی ملکیت مشترکہ ہے دس بارہ اشخاص کی، اب اس زید مذکور نے صرف اس مکان وبناء سکنی اپنی کو بہ ثمن متعدد ہاتھ ایک شخص کے کہ مکان خاص رہنے اس کے کا تخمیناً پچاس قدم کے

فاصلہ سے فروخت کیا، مگر اراضی داخل بیع نہیں ہے۔ صرف عملہ وبناء کو فروخت کیا ہے۔ اب بعد انقضائے عرصہ دوماہ کے منجملہ اور شرکاء کے ایک شریک کہ وہ بھی پچاس قدم اس مکان مبیعہ سے رہتا ہے، بگمان شفیع ہونے کے شفعہ شرعی بربنائے دعویٰ قائم کرتا ہے۔ ایسی صورت میں عند الشرع شریف اس عملہ مبیعہ زید ہندو پر شفعہ جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

---

[1] فتاوی قاضی خاں کتاب البیوع فصل فی البیع الموقوف نولکشور لکھنؤ ۲/ ۳۵۱ [2] فتاوی ہندیہ کتاب البیوع الباب الثانی عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۳/ ۱۵۲ [3] فتاوی ہندیہ کتاب الشفعة الباب الاول نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۱۶۰

The Answer: Regardless of whether he is inherently capable of being a pre-emptor (Shafi'), and whether he has fulfilled the mandatory requirements like 'Talab-e-Muwathabat' and 'Ishhad' (immediate demand and witnessing) without which pre-emption (Shufa) becomes void or not; his claim in the inquired situation is fundamentally void because a building is not the subject of pre-emption, and pre-emption cannot be established in it intentionally and inherently.

Arabic Text

As stated in 'Tanwir al-Absar' and its commentary 'Al-Durr al-Mukhtar': [Pre-emption] is not established intentionally except in real estate (land), not in buildings or date-palms when they are sold intentionally, even if sold with the right of permanence (haqq al-qarar), contrary to what Ibn al-Kamal understood because it opposes what is transmitted, as explained by our teacher Al-Ramli, summarized. He mentioned it before and said: our teacher Al-Ramli rejected it and gave a fatwa against it following Al-Bazzaziyya and others. So, preserve it. And Allah Almighty knows best.

Urdu Translation/Explanation

As in 'Tanwir al-Absar' and its commentary 'Durr-e-Mukhtar', pre-emption intentionally can only occur in land. There is no pre-emption in buildings and date trees when they are sold intentionally, even if sold on the condition of staying (permanence). This is contrary to Ibn Kamal's understanding because he stated something against the transmitted reports, as our teacher Al-Ramli has informed, summarized. He mentioned this previously and said that our teacher Al-Ramli has refuted it and gave the fatwa of non-existence of pre-emption following Bazzaziyya etc. So, keep it safe. And Allah Almighty knows best. (T)

Issue 17: What do the scholars of religion say in this matter: Zaid sold a room whose courtyard is owned by Amr, and in this courtyard there is [unclear text] of this room and its roof is the property of Bakr. And on two sides of it are Bakr's houses. He sold it to Bakr. In this case, is the pre-emptor (Shafi') Bakr or Amr? And can Amr get that room by claiming pre-emption or not? Explain and you shall be rewarded.

The Answer: In the inquired situation, the pre-emptor is Amr, not Bakr. And if Amr fulfilled the conditions of pre-emption, then by claiming pre-emption... Note: In the original it is like this; it is most likely that the text should be: "there is another room next to this same room" - Abdul Mannan A'zami.

Footnotes: 1 Durr-e-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Shufa, Bab ma tathbut hi fihi awwalan, Matba Mujtabai Delhi, 2/214. 2 Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Shufa, Bab ma tathbut hi fihi awwalan, Matba Mujtabai Delhi, 2/214. Page 117 of 630

उत्तर: इस बात से इतर कि वह स्वयं प्री-एम्प्टर (शफी) होने की क्षमता रखता है या नहीं, और क्या उसने 'तलब-ए-मुवाथबात' और 'इश्हाद' जैसे अनिवार्य कार्यों को पूरा किया है या नहीं, जिसके बिना प्री-एम्पशन (शुफा) शून्य हो जाता है; पूछताछ की गई स्थिति में उसका दावा पूरी तरह से शून्य है क्योंकि इमारत प्री-एम्पशन का विषय नहीं है, और इसमें जानबूझकर और स्वाभाविक रूप से प्री-एम्पशन स्थापित नहीं किया जा सकता है।

अरबी पाठ

जैसा कि 'तन्वीर अल-अब्सार' और उसकी व्याख्या 'अल-दुर्र अल-मुख्तार' में है: जानबूझकर [प्री-एम्पशन] केवल अचल संपत्ति (भूमि) में स्थापित होता है, इमारतों और खजूर के पेड़ों में नहीं जब उन्हें जानबूझकर बेचा जाता है, भले ही ठहराव के अधिकार (हक़ अल-क़रार) के साथ बेचा जाए, इब्न अल-कमाल की समझ के विपरीत क्योंकि यह जो प्रेषित है उसके विरुद्ध है, जैसा कि हमारे शिक्षक अल-रमली ने संक्षेप में बताया है। उन्होंने इसका पहले उल्लेख किया और कहा: हमारे शिक्षक अल-रमली ने इसे खारिज कर दिया और अल-बज़ाज़िया और अन्य के अनुसरण में इसके न होने का फतवा दिया। तो इसे सुरक्षित रखें। और अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे अच्छा जानता है।

उर्दू अनुवाद/व्याख्या

जैसा कि 'तन्वीर अल-अब्सार' में और उसकी व्याख्या 'दुर्रे मुख़्तार' में है कि शुफा (प्री-एम्पशन) जानबूझकर केवल ज़मीन में हो सकता है, इमारत और खजूर के पेड़ में शुफा नहीं है, जब उन्हें जानबूझकर बेचा जाए, चाहे ठहराव की शर्त पर बेचा जाए। यह इब्न कमाल की समझ के खिलाफ है क्योंकि उन्होंने रिवायत के खिलाफ कहा, जैसा कि हमारे शेख रमली ने सूचित किया। उन्होंने इसे पहले ज़िक्र किया और कहा कि हमारे शेख रमली ने इसका खंडन किया है और अदम-ए-शुफा (शुफा न होने) का फतवा बज़ाज़िया वगैरह की पैरवी में दिया है, लिहाज़ा इसे याद रखें। और अल्लाह ताला बेहतर जानता है। (त)

मसला १७: दीन के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: ज़ैद ने एक कोठरी बेची जिसका सहन (आँगन) अम्र का है और उस सहन में इस कोठरी के[अस्पष्ट] है और उसकी छत बक्र की मिल्कियत है। और उसके दो तरफ बक्र के मकान स्थित हैं। उसने इसे बक्र को बेच दिया। इस स्थिति में शफी (प्री-एम्प्टर) बक्र है या अम्र? और क्या अम्र शुफा का दावा करके वह कोठरी हासिल कर सकता है या नहीं? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: पूछी गई स्थिति में, इसका शफी अम्र है न कि बक्र, और अगर अम्र ने शुफा की शर्तों को पूरा किया था, तो शुफा का दावा करके.. नोट (عہ): असल में इसी तरह है, संभावना यही है कि इबारत इस तरह हो "इसी कोठरी के बराबर एक कोठरी और है" - अब्दुल मन्नान आज़मी।

पाद-टिप्पणियाँ: 1 दुर्रे मुख़्तार शरह तन्वीर अल-अब्सार, किताब अल-शुफा, बाब मा तशबुत ही फ़ीही अव्वलन, मतबा मुजतबाई दिल्ली, २/२१४ 2 दुर्रे मुख़्तार, किताब अल-शुफा, बाब मा तशबुत ही फ़ीही अव्वलन, मतबा मुजतबाई दिल्ली, २/२१४ पृष्ठ ११७/६३०

الجواب: قطع نظر اس سے کہ وہ فی نفسہ شفیع ہونے کی صلاحیت رکھتا ہے۔ اور طلب مواثبت و اشہاد و غیر ہما امور لازمہ جس کے بغیر شفعہ باطل ہو جاتا ہے بجا لایا یا نہیں۔ دعوی اس کا صورت مستفسرہ میں راسا باطل ہے کہ بناء محل شفعہ نہیں اور اس میں قصدا و بالذات شفعہ ثابت نہیں ہو سکتا۔

عربی عبارت	اردو ترجمہ
كما في تنوير الابصار و شرحه الدر المختار لا تثبت قصداً إلا في عقار لا بناء ونخل اذا بيعاً قصداً ولو حق القرار خلافاً لما فهمه ابن الكمال لمخالفته المنقول كما افاده شيخنا الرملی اھ ملخصاً، وذكره من قبل فقال فرده شيخنا الرملی وافتی بعدمها تبعا للبزازية وغيرها فليحفظ والله تعالی اعلم۔	جیسا کہ تنویر الابصار میں اور اس کی شرح درمختار میں ہے کہ شفعہ قصداً صرف زمین میں ہو سکتا ہے عمارت اور کھجور کے درخت میں شفعہ نہیں، جب ان کو قصداً فروخت کیا جائے اگرچہ بشرط قرار فروخت کیا جائے، یہ ابن کمال کے فہم کے خلاف ہے کہ انھوں نے منقول کے خلاف کہا جیسا کہ ہمارے شیخ رملی نے افادہ کیا اھ ملخصاً انھوں نے قبل ازیں ذکر کیا ہے اور کہا کہ ہمارے شیخ رملی نے اس کا رد کیا ہے اور عدم شفعہ کا فتوٰی بزازیہ و غیرہا کی اتباع میں دیا ہے پس اسے محفوظ کر لو۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۷: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے ایک کوٹھری جس کا صحن مملوک عمرو اور اس صحن میں اس کوٹھری کے اور عہ ہے اور سقف اس کی ملک بکر ہے۔ اور

اس کی دو جانب بھی مکانات بکر واقع ہیں بکر کے ہاتھ فروخت کی، اس صورت میں شفیع اس کا بکر ہے یا عمرو، اور عمرو کو بدعوی شفعہ وہ کوٹھری مل سکتی ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: صورت مستفسرہ میں شفیع اس کا عمرو ہے نہ کہ بکر، اور اگر عمرو شرائط شفعہ بجا لایا تھا تو بدعوی شفعہ عہ: اصل میں اس طرح ہے، اغلب یہ ہے کہ عبارت اس طرح ہو "اسی کوٹھری کے برابر ایک کوٹھری اور ہے" عبد المنان اعظمی۔

حواشی: 1 درمختار شرح تنویر الابصار کتاب الشفعة باب ماتثبت هي فيه اولا مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۱۴ 2 درمختار کتاب الشفعة باب ماتثبت هي فيه اولا مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۱۴ Page 117 of 630

He can take this room from Bakr because since the pathway of this house is in Amr's land, Amr is a 'Khaleet' (partner in rights) regarding the sold property. Bakr, solely because he owns the upper floor and his houses are on both sides of the room, is merely a 'Jaar' (neighbor). Legally, a 'Khaleet' takes precedence over a 'Jaar'; hence, Bakr's houses being on both sides only makes him a neighbor. Similarly, being in possession of the upper floor, even if due to ownership, only establishes neighborship; otherwise, it is a futile argument.

[Table Content] Arabic Text: In Al-Fatawa al-Alamgiriyya: If a lower floor is shared between two men, and one of them owns an upper floor over it which is shared between him and another person, and the one who has a share in the lower floor and the upper floor sells his share, then his partner in the lower floor has the right of pre-emption (Shufa) in the lower floor, and his partner in the upper floor has the right of pre-emption in the upper floor. The partner in the lower floor has no right of pre-emption in the upper floor, nor does the partner in the upper floor have a right of pre-emption in the lower floor. This is because the partner in the lower floor is a neighbor to the upper floor and a partner in its rights if the path to the upper floor is through it. Likewise, the partner in the upper floor is a neighbor to the lower floor, or a partner in rights if the path to the upper floor is in that house. Thus, the partner in the actual property itself is more deserving [1]. And in Fatawa Qazi Khan: If the owner of the lower floor sells his floor, the owner of the upper floor has the right to take the lower floor by pre-emption because the lower floor is connected to the upper floor, so they are considered neighbors [2].

Urdu Translation: It is stated in Fatawa Alamgiriyya: The lower floor is shared by two gentlemen, and one of them has an upper chamber (Bala Khana) above it in which a third person is also a partner. If the one who has a share in the upper chamber sells his shares in both the lower and upper floors, then the partner in the lower floor has the right of pre-emption in the lower part, and the partner in the upper floor has the right of pre-emption in the upper part. The lower partner does not have the right of pre-emption in the upper part, nor does the upper partner have it in the lower part, because the lower partner is a neighbor to the upper chamber. If the path to the upper chamber is shared, then he is also a partner in the rights of the upper chamber. Similarly, the shareholder of the upper chamber is a neighbor to the lower part; if the path to the upper chamber passes through the lower floor, he will also be a partner in the rights of the lower floor. Therefore, a partner in the actual sold

property takes precedence and is more deserving compared to a neighbor or a partner in rights. And in Fatawa Qazi Khan, it is stated that if the owner of the lower floor sells his share, the owner of the upper floor has the right of pre-emption because there is a connection between the lower and upper floors, so both will be declared neighbors. (T)

In short, in any case, Bakr is no more than a mere neighbor, and Amr is a 'Khaleet' regarding the sold property because the path of the sold house is...

[Footnotes] 1. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Shufa, Chapter 2, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/167. 2. Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Shufa, Section on the Order of Pre-emptors, Naval Kishore Lucknow, 4/862.

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

वह इस कोठरी को बक्र से ले सकता है क्योंकि जब इस मकान का रास्ता अम्र की ज़मीन में है, तो अम्र बेची गई संपत्ति (मबीअ) के अधिकारों में हिस्सेदार (ख़लीत) हुआ, और बक्र केवल इसलिए कि वह ऊपरी मंज़िल का मालिक है और उसके मकान कोठरी के दोनों ओर हैं, महज़ एक पड़ोसी (जार) है। और शरीअत के अनुसार, 'ख़लीत' को 'जार' पर प्राथमिकता प्राप्त है; बक्र के मकान दोनों ओर होने से वह केवल पड़ोसी ही हो सकता है। इसी तरह ऊपरी मंज़िल पर काबिज़ होना भी अगर स्वामित्व के कारण है, तो वह केवल पड़ोस को सिद्ध करता है; अन्यथा, यह एक व्यर्थ तर्क है।

[तालिका सामग्री] अरबी पाठ: अल-फ़तावा अल-आलमगीरिया में है: यदि एक निचली मंज़िल दो व्यक्तियों के बीच साझा है और उनमें से एक की उस पर ऊपरी मंज़िल है जो उसके और किसी अन्य के बीच साझा है, और वह व्यक्ति जिसका निचली और ऊपरी मंज़िल दोनों में हिस्सा है, अपना हिस्सा बेचता है, तो निचली मंज़िल के भागीदार को निचली मंज़िल में और ऊपरी मंज़िल के भागीदार को ऊपरी मंज़िल में शफ़ा (पूर्वाधिकार) का अधिकार है। निचली मंज़िल वाले को ऊपर वाले हिस्से में और ऊपर वाले हिस्से वाले को निचली मंज़िल में शफ़ा का अधिकार नहीं है क्योंकि निचली मंज़िल का हिस्सेदार ऊपरी मंज़िल का पड़ोसी है और उसके अधिकारों में भागीदार है यदि ऊपरी मंज़िल का रास्ता उससे होकर जाता है। इसी प्रकार ऊपरी मंज़िल का भागीदार निचली मंज़िल का पड़ोसी है, या अधिकारों में भागीदार है यदि ऊपरी मंज़िल का रास्ता उस घर में है। अतः मूल संपत्ति के भागीदार का अधिकार सर्वोपरि है [1]। और फ़तावा क़ाज़ी ख़ान में है: यदि निचली मंज़िल के मालिक ने अपनी मंज़िल बेची, तो ऊपरी मंज़िल के मालिक को शफ़ा के माध्यम से निचली मंज़िल लेने का अधिकार है क्योंकि निचली मंज़िल ऊपरी मंज़िल से जुड़ी हुई है, अतः वे पड़ोसी माने जाएंगे [2]।

उर्दू अनुवाद: फ़तावा आलमगीरी में है: निचली मंज़िल दो सज्जनों के बीच साझा है और उनमें से एक का उस पर एक ऊपरी कमरा (बाला ख़ाना) है जिसमें कोई तीसरा व्यक्ति भी भागीदार है। यदि वह व्यक्ति जिसका ऊपरी कमरे में हिस्सा है, निचली और ऊपरी दोनों मंज़िलों में अपना हिस्सा बेचता है, तो निचले भागीदार को निचले हिस्से में और ऊपर वाले भागीदार को ऊपरी हिस्से में शफ़ा का अधिकार है। नीचे वाले को ऊपर और ऊपर वाले भागीदार को नीचे वाले हिस्से में शफ़ा का अधिकार नहीं है क्योंकि नीचे वाला भागीदार ऊपरी कमरे का पड़ोसी है। और यदि ऊपरी कमरे का रास्ता साझा है, तो वह ऊपरी कमरे के अधिकारों में भी भागीदार है। इसी तरह ऊपरी कमरे का हिस्सेदार

नीचे वाले हिस्से का पड़ोसी है; यदि ऊपरी कमरे का रास्ता निचली मंज़िल से होकर गुज़रता है, तो वह निचली मंज़िल के अधिकारों में भी भागीदार होगा। इसलिए पड़ोस या अधिकारों के भागीदार की तुलना में मूल बेची गई संपत्ति के भागीदार का अधिकार प्रमुख और श्रेष्ठ है। और फ़तावा क़ाज़ी ख़ान में है कि यदि निचली मंज़िल वाले ने अपना हिस्सा बेचा, तो ऊपर वाले को शफ़ा का अधिकार है क्योंकि निचली और ऊपरी मंज़िल में जुड़ाव है, इसलिए दोनों पड़ोसी घोषित किए जाएंगे। (त)

संक्षेप में, किसी भी स्थिति में बक्र एक साधारण पड़ोसी से अधिक नहीं है और अम्र बेची गई संपत्ति के अधिकारों में हिस्सेदार (ख़लीत) है क्योंकि बेचे गए मकान का रास्ता...

[पाद टिप्पणियाँ] 1. फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-शफ़ा, अध्याय 2, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/167। 2. फ़तावा क़ाज़ी ख़ान, किताब अल-शफ़ा, शफ़ा करने वालों के क्रम पर अनुभाग, नवल किशोर लखनऊ, 4/862।

पृष्ठ 630 का 118

اس کوٹھری کو بکر سے لے سکتا ہے کہ جب طریق اس مکان کا زمین عمرو میں ہے تو عمرو خلیط فی حق المبیع ہوا، اور بکر اسی وجہ سے کہ مالک علو ہے اور اس کے مکانات کوٹھری کے دونوں جانب ہیں محض جوار ہے۔ اور خلیط جار پر شرعاً مقدم مکانات بکر دونوں جانب ہونے سے وہ صرف جار ہو سکتا ہے۔ اسی طرح قابض علو ہونا بھی اگر بوجہ ملک ہو تو فقط مثبت جوار ہے۔ ورنہ لغو بحث۔

فی الفتاوٰی العالمگیریۃ سفلیٰ بین رجلین ولاحدھما علیہ علو بینہ وبین آخر فباع الذي له نصيب في السفلى والعلو نصيبه فلشريكه في السفلى الشفعة في السفلى ولشريكه في العلو الشفعة في العلوا ولاشفعة لشريكه في السفلى في العلو ولا لشريكه في العلو في السفلى لان شريكه في السفلى جار للعلو وشريك في حقوق العلوا ان كان طريق العلو فيه وشريكة في العلو جار للسفلى او شريك في الحقوق اذا كان طريق العلو في تلك الدار فكان الشريك في عين البقعة اولیٰ 1- وفی الفتاوٰی قاضی خاں باع صاحب السفلى سفله كان لصاحب العلوان يأخذ السفلى بالشفعة لان السفلي متصل بالعلو فكانا جارين2-

فتاوٰی عالمگیری میں ہے نچلی منزل دو حضرات کی مشترکہ ہے اور دونوں میں سے ایک کا اس پر بالا خانہ ہے جس میں کوئی تیسرا شخص بھی شریک ہے تو نچلی منزل والوں میں سے جس کا بالا خانہ میں حصہ ہے اس نے اپنے نچلے اور اوپر والے حصوں کو فروخت کیا تو نچلے شریک کو نچلے حصہ میں اور اوپر والے شریک کو اوپر والے حصہ میں شفعہ کا حق ہے نیچے والے کو اوپر اور اوپر والے شریک کو نیچے والے حصہ میں شفعہ کا حق نہیں ہے کیونکہ نیچے والا شریک بالا خانہ کا پڑوسی ہے اور اگر بالا خانہ کا راستہ مشترکہ ہو تو وہ بالا خانہ کے حقوق میں

بھی شریک ہے اور یوں ہی بالا خانہ کا حصہ دار نیچے والے حصہ کا پڑوسی ہے اگر راستہ بالا خانہ نیچے والی منزل میں سے گزرتا ہو تو وہ بھی نچلی منزل کے حقوق میں شریک ہو گا لہذا پڑوسی یا حقوق میں شریک کی بنسبت عین مبیع میں شریک کا حق مقدم اور اولیٰ ہے۔ اور فتاویٰ قاضی خاں میں ہے کہ نچلی منزل والے نے اپنا حصہ فروخت کیا تو اوپر والے کو شفعہ کا حق ہے کیونکہ نچلی اور اوپر منزل میں اتصال ہے تو دونوں پڑوسی قرار پائیں گے۔ (ت)

غرض بہر حال بکر جار محض سے زائد نہیں اور عمرو خلیط فی حق المبیع ہے کہ راستہ مکان مبیع کا اس

1 فتاویٰ ہندیہ کتاب الشفعہ الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۱۶۷ 2 فتاویٰ قاضی خاں کتاب الشفعہ فصل فی ترتیب الشفعاء نولکشور لکھنو ۴ / ۸۶۲

Vol. 20 Fatawa-e-Razvia

...the land is owned property. And legally, a 'Khaleet' (partner in rights) is prioritized over a 'Jaar' (neighbor). As it is stated in general books. (T) Thus, in the mentioned case, assuming Amr is a claimant as a partner in the essence of the sold property. Neither Bakr nor Amr fulfilled the conditions of pre-emption (Shuf'ah), so in the absence of an objector, he can take the sold house from Bakr. And Allah Almighty knows best, and His knowledge is most complete and most wise.

Problem 18: What do the scholars of the religion say about this problem: a house located in a non-through street (dead-end alley) was sold to a stranger who has no pre-emptive right (Shuf'ah) related to that house. The path of that house is through the land in front of the door of Zaid. And the path for both is common up to the public thoroughfare. Thus, Zaid, after fulfilling the conditions of pre-emption, claims pre-emption. In this case, can Zaid get that house or not? Explain and be rewarded.

The Answer: In the mentioned case, Zaid is a 'Khaleet' regarding the rights of the sold property. And the right of pre-emption (Shuf'ah) is established for him. Therefore, in the case where he has fulfilled all the conditions, if there is no claimant of pre-emption who is a 'Khaleet' in the essence of the sold property itself, then he can definitely get the house. And Allah Almighty knows best, and His knowledge is most complete and most wise. Correct Answer: Muhammad Naqi Ali Mian 7 Safar 1312 AH

Problem 19: What do the scholars of religion say about this problem: several heirs of Zaid are partners in the land of a house. Some of them sold their shares to a stranger named Amr. Then, one of those persons who had not sold their shares also sold his share to the same Amr. Now, among the mentioned persons, one person is a 'Shafi' (pre-emptor). So, does this person have priority over the stranger Amr or not? And can he take this sold land from Amr through pre-emption or not? Explain and be rewarded.

The Answer: Since Amr has already bought a share of the same land, and the boundaries have not yet been separated, he is also a partner, and this pre-emptor (Shafi) is also a partner. Therefore, there is no priority for one over the other. If this partner demanded the entire sold amount of the second sale through pre-emption and Amr did not agree to give it, then half will be given to the pre-emptor, and if Amr agreed, then the whole will be given.

जिल्द २० फ़तावा-ए-रज़विया

...की ज़मीन ममलूक (स्वामित्व वाली) है। और शरई तौर पर 'ख़लीत' (अधिकारों में साझीदार), 'जार' (पड़ोसी) पर मुक़द्दम (प्राथमिक) है। जैसा कि आम किताबों में है। (त) लिहाज़ा सूरत-ए-मसूला में, मबीअ (बेची गई संपत्ति) की ज़ात में किसी शरीक (साझीदार) के मुद्दई (दावेदार) होने की तक़दीर पर अम्र है। न बक्र और न ही अम्र ने शुफ़आ की शर्तें पूरी कीं, तो मुख़ालिफ़ की अदम मौजूदगी में वह मबीअ मकान बक्र से ले सकता है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है और उसका इल्म सबसे कामिल और हिकमत वाला है।

मसअला १८: दीन के उलमा इस मसअले में क्या फ़रमाते हैं कि एक ग़ैर-नाफ़िज़ कूचे (बंद गली) में स्थित एक मकान एक अजनबी के हाथ बेच दिया गया जिसका उस मकान से शुफ़आ का कोई ताल्लुक नहीं है। उस मकान का रास्ता ज़ैद के दरवाज़े के सामने की ज़मीन से है। और दोनों का रास्ता शाहराह-ए-आम (मुख्य मार्ग) तक मुश्तरक (साझा) है। चुनाँचे ज़ैद शुफ़आ की शर्तें पूरी करने के बाद शुफ़आ का दावा करता है। इस सूरत में क्या वह मकान ज़ैद को मिल सकता है या नहीं? बयान करें और अज्र पाएँ।

अल-जवाब: सूरत-ए-मसूला में ज़ैद हक़-ए-मबीअ में 'ख़लीत' है। और शुफ़आ का हक़ उसके लिए साबित है। लिहाज़ा जिस सूरत में उसने तमाम शर्तें पूरी कर दी हों, अगर नफ़्स-ए-मबीअ में कोई 'ख़लीत' शुफ़आ का मुद्दई न हो, तो मकान उसे यक़ीनन मिल सकता है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है और उसका इल्म सबसे कामिल और हिकमत वाला है। अल-जवाब सहीह: मुहम्मद नक़ी अली मियाँ। ७ सफ़र १३१२ हिजरी।

मसअला १९: दीन के उलमा इस मसअले में क्या फ़रमाते हैं कि एक मकान की ज़मीन में ज़ैद के कई वारिस शरीक हैं। उनमें से कुछ ने अपने हिस्से अम्र नाम के एक अजनबी के हाथ बेच दिए। फिर उन अफ़राद में से जिन्होंने अपने हिस्से नहीं बेचे थे, उनमें से एक ने अपना हिस्सा उसी अम्र के हाथ बेच दिया। अब ज़िक्र किए गए अफ़राद में से एक शख़्स 'शफ़ीअ' (शुफ़आ का हक़ रखने वाला) है। तो क्या यह शख़्स अजनबी अम्र पर तरजीह (प्राथमिकता) रखता है या नहीं? और क्या वह इस मबीअ ज़मीन को अम्र से शुफ़आ के ज़रिए ले सकता है या नहीं? बयान करें और अज्र पाएँ।

अल-जवाब: चूँकि अम्र उसी ज़मीन का एक हिस्सा ख़रीद चुका है, और अभी तक हुदूह (सीमाएँ) अलग नहीं हुई हैं, तो वह भी शरीक है और यह शफ़ीअ भी शरीक है। लिहाज़ा किसी एक को दूसरे

पर तरजीह नहीं है। अगर इस शरीक ने दूसरी बिक्री के कुल माल का शुफ़आ के ज़रिए मुतालबा किया और अम्र देने पर राज़ी न हुआ, तो आधा शफ़ीअ को दिला देंगे, और अगर अम्र राज़ी हो गया तो पूरा दिला देंगे।

पेज ११९ ऑफ ६३०

کی زمین مملوک ہے۔ اور شرعاً خلیط جار پر مقدم۔ کما ھو فی عامۃ الکتب (جیسا کہ یہ عام کتب میں ہے۔ت) پس صورت مسئولہ میں برتقدیر مدعی ہونے کسی شریک فی نفس المبیع کے عمرو ہے۔ نہ بکر اور عمرو شرائط شفعہ بجالایا تو در صورت عدم مزاحم مکان مبیع کو بکر سے لے سکتا ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم وعلمہ اتم واحکم۔

مسئلہ ۱۸: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک مکان واقع کوچہ غیر نافذہ ایک شخص اجنبی کے ہاتھ کہ اس مکان سے کوئی علاقہ شفعہ نہیں رکھتا فروخت ہوا، راستہ اسی مکان کا اراضی پیشِ دروازہ زید ہے۔ اور راہ دونوں کو شارع عام تک مشترک، پس زید بعد بجا آوری شرائط شفعہ بحسب شفعہ دعویٰ کرتا ہے۔ اس صورت میں وہ مکان زید کو مل سکتا ہے یا نہیں۔ بینوا توجروا

الجواب: صورت مسئولہ میں زید خلیط فی حق المبیع ہے۔ اور حق شفع اس کے لئے ثابت، پس جس صورت میں کہ وہ سب شرائط بجالایا اگر کوئی خلیط فی نفس المبیع مدعی شفعہ نہ ہو، تو مکان اسے قطعاً مل سکتا ہے واللہ تعالٰی اعلم وعلمہ اتم واحکم۔ الجواب الصحیح محمد نقی علی میاں ۷ صفر ۱۳۱۲ھ

مسئلہ ۱۹: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک مکان کی اراضی میں زید کے چند ورثہ شریک ہیں، ان میں سے بعض نے اپنے حصے عمرو شخص اجنب کے ہاتھ بیچ کردئے، پھر ان اشخاص میں سے جنھوں نے اپنے حصے بیچ نہیں کئے تھے ایک نے اسی عمرو کے ہاتھ اپنا حصہ بیچ کر دیا، اب ان اشخاص مذکورین میں ایک شخص شفیع ہے۔ تو یہ شخص عمرو اجنب پر

ترجیح رکھتا ہے یا نہیں؟ اور اس اراضی مبیع کو عمرو سے شفعہ میں لے سکتا ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: عمرو جبکہ ایک حصہ اسی زمین کا خرید چکا ہے۔ اور ہنوز حدود جدا نہ ہوں تو وہ بھی شریک ہے اور یہ شفیع بھی شریک ہے تو کسی دوسری پر ترجیح نہیں، اگر اس شریک نے بیعِ ثانی کی کل مبیع کا مطالبہ بذریعہ شفعہ کیا اور عمرو دینے پر راضی نہ ہوا، تو نصف شفیع کو دلا دیں گے، اور عمرو راضی ہو گیا تو کل دلا دیں گے۔

Volume 20 Fatawa Razawiyya

In Radd al-Muhtar, it is stated: If one of two partners in a house sells their share to the other partner, and a third person comes and claims the right of pre-emption (shufa), then if that person is also a partner in the house, the share will be divided between him and the buyer, because they are both pre-emptors (shafis). That is, if the third person claims his right and does not waive it for the other pre-emptor. [Abridged] And Allah knows best. (T)

Problem 20: From Devranya, Tehsil Baheri, 7 Safar-ul-Muzaffar 1315 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: In the village of Devranya, there is approximately two biswas of landholding. Of this, approximately 5 kachwansis belong to Khaliluddin, and 10 kachwansis belong to Khwaja Bakhsh. The nambardari of both biswas belongs to Khwaja Bakhsh. Another person sold 16 biswansis from these same two biswas to Khaliluddin. How much pre-emption (shufa) right do Khwaja Bakhsh and Khaliluddin each get? Explain and be rewarded.

Answer: If that village is owned property such that the landlords are owners of their respective shares, then undoubtedly the right of pre-emption applies. Both Khaliluddin, the buyer, and Khwaja Bakhsh are pre-emptors. If Khwaja Bakhsh fulfills the conditions like talab-i-mowasibat (immediate demand) etc., and files a claim for pre-emption on the entire sold 16 biswansis, then if Khaliluddin contests it, 8 biswansis will remain with Khaliluddin and 8 biswansis will be awarded to Khwaja Bakhsh through pre-emption. No regard will be given to the fact that one owns two kachwansis and the other ten. If Khaliluddin does not contest and gives up the whole, then Khwaja Bakhsh will get the entire amount. However, if Khwaja Bakhsh did not claim the entire sold amount but, thinking he would only get half, initially only claimed pre-emption on 8 biswansis, then his right of pre-emption is extinguished; he will get nothing now. It is mentioned in Radd al-Muhtar: "It is mentioned in Khayriyyah that the land being Ushri (tithe-paying) or Khiraji (tax-paying) does not contradict ownership. Thus, in many books, the selling or waiving of owned Ushri or Khiraji land is mentioned."

1. Radd al-Muhtar, Kitab-ush-Shufa, Bab Ma Tathbutu Fihi Awwalan, Dar Ihya at-Turath al-Arabi, Beirut, 5/152. Page 120 of 630

जिल्द 20 फ़तावा रज़विया

रद-उल-मुहतार में है: यदि एक घर के दो भागीदारों में से एक ने अपना हिस्सा दूसरे भागीदार को बेच दिया, तो एक तीसरा व्यक्ति आया और उसने शुफ़ा (अग्रक्रय का अधिकार) का दावा किया। यदि वह व्यक्ति भी उस घर में भागीदार है, तो वह हिस्सा उसके और खरीदार के बीच विभाजित किया जाएगा, क्योंकि वे दोनों शुफ़ा के हकदार (शफ़ी) हैं। यानी, यदि तीसरे व्यक्ति ने अपना शुफ़ा का अधिकार नहीं छोड़ा और दावे पर कायम रहा। [संक्षिप्त] और अल्लाह बेहतर जानता है। (त)

मसला 20: देवरानिया, तहसील बहेड़ी से, 7 सफ़र-उल-मुज़फ़्फ़र 1315 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: देवरानिया गाँव में लगभग दो बिस्वा ज़मींदारी है। इसमें से लगभग 5 कचवांसी ख़लीलउद्दीन के पास है, और 10 कचवांसी ख़्वाजा बख़्श के पास। दोनों बिस्वा की नबंरदारी ख़्वाजा बख़्श के पास है। किसी अन्य व्यक्ति ने इन्हीं दो बिस्वा में से 16 बिस्वांसी ख़लीलउद्दीन के हाथ बेच दी। तो ख़्वाजा बख़्श और ख़लीलउद्दीन को कितना-कितना शुफ़ा (अग्रक्रय का अधिकार) पहुँचता है? स्पष्ट करें और पुण्य पाएँ।

जवाब: यदि वह गाँव ऐसी ममलुका (स्वामित्व वाली) संपत्ति है कि ज़मींदार अपने-अपने हिस्सों के मालिक हैं, तो निस्संदेह उसमें शुफ़ा का अधिकार लागू होता है। ख़लीलउद्दीन खरीदार और ख़्वाजा बख़्श दोनों शफ़ी (हकदार) हैं। यदि ख़्वाजा बख़्श ने 'तलब-ए-मुवासिबत' आदि की शर्तें पूरी कीं और पूरी 16 बिस्वांसी की बिक्री पर शुफ़ा के माध्यम से दावा किया, तो यदि ख़लीलउद्दीन विरोध करे, तो 8 बिस्वांसी ख़लीलउद्दीन के पास रहेंगी और 8 बिस्वांसी शुफ़ा के माध्यम से ख़्वाजा बख़्श को दिला दी जाएँगी। इस बात पर ध्यान नहीं दिया जाएगा कि उनमें से एक दो कचवांसी का मालिक है और दूसरा दस का। और यदि ख़लीलउद्दीन विरोध न करे बल्कि पूरा दे दे, तो ख़्वाजा बख़्श को पूरा मिलेगा। और यदि ख़्वाजा बख़्श ने पूरी बिक्री पर दावा नहीं किया बल्कि यह सोचकर कि मुझे आधी मिलेगी, शुरू में केवल 8 बिस्वांसी पर शुफ़ा चाहा, तो उसका शुफ़ा का अधिकार समाप्त हो गया, अब उसे कुछ नहीं मिलेगा। रद-उल-मुहतार में है: "ख़ैरिया में उल्लेख है कि भूमि का उश्री (दशमांश-देय) या ख़राजी (कर-देय) होना स्वामित्व के विरोधाभासी नहीं है। अतः कई पुस्तकों में ममलुका उश्री या ख़राजी भूमि की बिक्री, वक्फ़ आदि का ज़िक्र है।"

1. रद-उल-मुहतार, किताब-उश-शुफ़ा, बाब मा तश्बुतु फ़ीहि अव्वलन, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/152. पृष्ठ 120 / 630

فی ردالمحتار باع احد شریکین فی دارحصہ منھا للاخر فجاء ثالث و طلب الشفعہ فان کان شریکا قسمت بینہ وبین المشتری لانھما شفیعان ای اذا طلب ولم یسلم للشفیع الآخر اھ مختصرا واللہ تعالیٰ اعلم۔ ردالمحتار میں ہے ایک مکان میں دو شریکوں میں سے ایک نے اپنا حصہ شریک کے پاس فروخت کیا تو ایک تیسرا شخص آیا اس نے شفعہ کا مطالبہ کیا اگر وہ بھی مکان میں شریک ہو تو وہ مکان شفیع اور مشتری میں مشترکہ قرار پائے گا کیونکہ وہ دونوں شفعہ کے حقدار ہیں یعنی جب تیسرے نے اپنا حق شفعہ نہ چھوڑا اور مطالبہ پر قائم رہا اھ مختصرا واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۲۰: از دیورنیا تحصیل بہیڑی ۷ صفر مظفر ۱۳۱۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین مسئلہ میں کہ موضع دیورنیا میں تخمیناً دو بسوہ زمینداری ہے۔ منجملہ اس کے تخمیناً ۵ کچوانسی خلیل الدین کے پاس، اور ۱۰ کچوانسی خواجہ بخش کے پاس، او نمبرداری دونوں بسوہ پر خواجہ بخش کی ہے۔ دیگر نے انہی دو بسوہ سے ۱۶ بسوانسہ خلیل الدین کے ہاتھ بیع کی، تو شفعہ خواجہ بخش اور خلیل الدین کس کو کتنا پہنچتا ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: اگر وہ دیہہ مملوکہ ہے کہ زمیندار اس میں اپنے اپنے حصوں کے مالک ہیں، تو بلا شبہ اس میں حق شفعہ جاری ہے اور خلیل الدین مشتری اور خواجہ بخش دونوں شفیع ہیں، خواجہ بخش اگر طلب مواثبت وغیرہ شرائط بجالایا اور کل مبیع ۱۶ بسوانسی پوری پر بذریعہ شفعہ دعویٰ کیا تو اگر خلیل الدین مزاحمت کرے تو آٹھ بسوانسی خلیل الدین کے پاس رہیں گے، اور آٹھ بسوانسی شفعہ خواجہ بخش کو دلادی جائینگی اس بات پر کچھ لحاظ نہ ہوگا کہ ان میں ایک دو کچوانسی کا مالک ہے اور دوسرا دس کا، اور اگر خلیل الدین مزاحمت نہ کرے بلکہ کل دے دے تو کل خواجہ بخش

کو ملے گی، اور اگر خواجہ بخش نے کل مبیع پر دعویٰ نہ کیا بلکہ یہ سمجھ کر کہ مجھے آدھی ملیں گی، ابتداءً آٹھ ہی بسوانسی پر شفعہ چاہا، تو اس کا حق شفعہ ساقط ہوا، اب کچھ نہ پائے گا، ردالمحتار میں ہے: ذکر فی الخیریۃ ان کون الارض عشریۃ اوخراجیۃ لا ینافی الملک ففی کثیر من الکتب ارض الخراج او العشر خیریہ میں مذکور ہے کہ زمین کا عشری یا خراجی ہونا ملکیت ہونے کے منافی نہیں ہے تو بہت سی کتب میں ہے کہ مملوکہ عشری یا خراجی زمین کا فروخت کرنا، وقف

۱ ردالمحتار کتاب الشفعۃ باب ماتثبت ھی فیہ اولا دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۱۵۲ Page 120 of 630

Volume 20 - Fatawa Razawiyya

[Property] owned in a way that its sale, endowment, and inheritance are permissible, then the right of pre-emption (Shuf'a) is established in it. Unlike state lands given for cultivation which are not for sale, so there is no pre-emption in them etc. (T)

In Durr-ul-Mukhtar it is stated: If the buyer himself was a partner and there was another partner for the house, then both of them have the right of pre-emption[2]. If the buyer himself was a partner while there was another partner in it, then both have the right of pre-emption. (T)

In Radd-ul-Muhtar it is stated: In Al-Quniya, a neighbor bought a house and it had another neighbor, so he demanded pre-emption and so did the buyer, then it is between them in halves, because they are two pre-emptors. Ibn al-Shihna said: His statement "and so the buyer" means when he demands and does not surrender to the other pre-emptor, and in the words of Ibn al-Shihna there is an indication that the statement of Al-Quniya "so he demanded pre-emption" means that he did not surrender everything to the other, not the reality of the demand. So it does not contradict what we presented from Al-Khaniyya that the original [claimant] does not need to make a demand[3]. In Quniya it is stated: one person bought a neighboring house while there is another neighbor of that house, so he demanded pre-emption, then he and the buyer will both be partners in that house, because both are equal pre-emptors. Ibn al-Shihna said, his statement "and so the buyer" means when he demands pre-emption and does not give up his right to the other. And in the speech of Ibn al-Shihna there is a hint that by Quniya's statement "so pre-emption was demanded," it is meant that he did not hand over the whole to the other, it does not mean that he actually demanded it. So in this way, it does not contradict what we mentioned from Khaniyya that the original person is not in need of making a demand. (T)

In Tanvir-ul-Absar it is stated: Ownership is gained without taking possession, by mutual consent or by the decree of a judge, according to the number of pre-emptors, not according to the [size of] ownership[4]. They will become owners upon acquisition according to the number of pre-emptors, not according to ownership, by mutual consent or the decree of a judge. (T)

---

1. Radd-ul-Muhtar, Kitab al-Jihad, Bab al-Ushr wal-Kharaj, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/256

2. Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Shuf'a, Bab Ma Tathbutu Hiya Fihi Awwalan, Matba Mujtabai, Delhi, 2/215
3. Radd-ul-Muhtar, Kitab al-Shuf'a, Bab Ma Tathbutu Hiya Fihi Awwalan, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/152
4. Durr-e-Mukhtar Sharh Tanvir-ul-Absar, Kitab al-Shuf'a, Matba Mujtabai, Delhi, 2/211

जिल्द २० - फ़तावा रज़विया

स्वामित्व वाली भूमि जिसे बेचा जा सकता है, वक्फ किया जा सकता है या विरासत में दी जा सकती है, उसमें शुफ़आ (अग्रक्रयाधिकार) का अधिकार स्थापित होगा। इसके विपरीत सरकारी भूमि, जो बटाई (खेती) के लिए दी जाती है और बेचने योग्य नहीं होती, उसमें शुफ़आ नहीं है आदि। (त)

'दुर्र-ए-मुख़्तार' में है: यदि खरीदार स्वयं एक भागीदार था और उस संपत्ति में कोई अन्य भागीदार भी हो, तो दोनों को शुफ़आ का अधिकार है[2]। यदि खरीदार स्वयं शरीक था जबकि उसमें कोई और भी शरीक हो, तो दोनों को शुफ़आ का हक है। (त)

'रद्द-उल-मुहतार' में है: 'अल-कुनिया' में है कि एक पड़ोसी ने घर खरीदा और उसका एक और पड़ोसी भी था, तो उसने शुफ़आ की मांग की और खरीदार ने भी, तो वह उन दोनों के बीच आधा-आधा होगा, क्योंकि वे दोनों प्री-एम्प्टर (शफीअ) हैं। इब्न अल-शिहना ने कहा: उनका यह कहना कि "और खरीदार भी" इसका अर्थ है कि जब वह मांग करे और दूसरे शफीअ के लिए न छोड़े, और इब्न अल-शिहना के शब्दों में यह संकेत है कि कुनिया का कथन "तो उसने शुफ़आ मांगा" का अर्थ यह है कि उसने दूसरे को सब कुछ नहीं सौंपा, न कि वास्तव में मांग की। अतः यह 'खानिया' से हमारे द्वारा प्रस्तुत इस बात के विपरीत नहीं है कि मूल व्यक्ति को मांग करने की आवश्यकता नहीं है[3]। कुनिया में है: एक ने पड़ोस वाला मकान खरीदा जबकि उस मकान का पड़ोसी एक और व्यक्ति भी है, तो उसने शुफ़आ का दावा किया तो वह और खरीदार दोनों उस मकान में भागीदार होंगे, क्योंकि वे दोनों बराबर के शफीअ हैं। इब्न अल-शिहना ने कहा, तो उनका कथन "मुलतरी भी" यानी जब वह शुफ़आ का दावा करे और दूसरे के लिए अपना अधिकार न छोड़े। और इब्न अल-शिहना के कलाम में यह संकेत है कि कुनिया के कथन "तो शुफ़आ मांगा" से अभिप्राय यह है कि उसने दूसरे को पूरा नहीं सौंपा, यह मतलब नहीं कि वास्तव में मांगा। तो इस प्रकार 'खानिया' से हमारे बताए हुए के विरुद्ध नहीं हुआ कि मूल व्यक्ति मांग करने का मोहताज नहीं है। (त)

'तन्वीर-उल-अबसार' में है: शुफ़आ करने वालों की संख्या के अनुसार मालिकाना हक प्राप्त होता है, न कि उनके पिछले मालिकाना हिस्से के अनुसार, आपसी सहमति या काज़ी के फैसले से[4]। रजामंदी या काज़ी के फैसले से शुफ़आ करने वालों की तादाद के मुताबिक, न कि मिल्कियत के मुताबिक, हासिल करने पर मालिक हो जाएंगे। (त)

1. रद्द-उल-मुहतार, किताब अल-जिहाद, बाब अल-उश्र वल-खराज, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ३/२५६
2. दुर्र-ए-मुख़्तार, किताब अल-शुफ़आ, बाब मा तथ्बुत हिय फ़ीहि अव्वलन, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, २/२१५
3. रद्द-उल-मुहतार, किताब अल-शुफ़आ, बाब मा तथ्बुत हिय फ़ीहि अव्वलन, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ५/१५२
4. दुर्र-ए-मुख़्तार शरह तन्वीर-उल-अबसार, किताब अल-शुफ़आ, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, २/२११

पृष्ठ १२१ / ६३०

مملوکة یجوز بیعها وایقافها وتورث فتثبت فیها الشفعة بخلاف السلطانیة التی تدفع مزارعة لاتباع فلا شفعة فیها الخ۔ کرنا، میراث ہونا جائز ہے ، تو ان میں شفعہ ثابت ہوگا۔ بخلاف سرکاری زمین جو مزارعت میں دی جائے اور قابل فروخت نہ ہو اس میں شفعہ نہیں ہے الخ۔ (ت)

در مختار میں ہے: لوکان المشتري شریکا وللدار شریك اخر فلهما الشفعة[2]۔ اگر خریدار خود شریک تھا جبکہ اس میں کوئی اور بھی شریک ہو تو دونوں کو شفعہ کا حق ہے۔ (ت)

رد المحتار میں ہے: في القنیة اشتری الجار دارا ولها جار اخر فطلب الشفعة وکذا المشتری فهی بینهما نصفین، لانهما شفیعان قال ابن الشحنة فقوله وکذا المشتری ای اذا طلب ولم یسلم للشفیع الاخر، وفی کلام ابن الشحنة اشارة الی ان قول القنیة فطلب الشفعة المراد به انه لم یسلم اکل للاخر لاحقیقة الطلب، فلاینا فی ما قدمناه عن الخانیة ان الاصیل لایحتاج الی الطلب[3]۔ قنیہ میں ہے ایک نے پڑوس والا مکان خریدا جبکہ اس مکان کا پڑوسی ایک اور شخص بھی ہے تو اس نے شفعہ کا مطالبہ کیا تو وہ اور مشتری دونوں اس مکان میں شریک ہونگے ، کیونکہ وہ دونوں برابر کے شفیع ہیں، ابن شحنہ نے کہا ، تو اس کا قول یوں مشتری بھی ، یعنی جب وہ شفعہ کا مطالبہ کرے اور دوسرے کو اپنا حق نہ چھوڑے ، اور ابن شحنہ کے کلام میں یہ اشارہ ہے کہ قنیہ کے قول "تو شفعہ طلب کیا" اس سے مراد یہ ہے کہ دوسرے کو کل نہ سونپا ، یہ مراد نہیں کہ حقیقتاً طلب کیا ، تو یوں خانیہ سے ہمارے ذکر کردہ کے منافی نہ ہوا کہ اصل شخص طلب کرنے کا محتاج نہیں ہے۔ (ت)

تنویر الابصار میں ہے: تملك بلاخذ بالتراضی او بقضاء القاضی بقدر رؤس الشفعاء لا الملك[4]۔ رضا مندی یا قاضی کی قضاء سے شفعہ کرنے والوں کی تعداد کے مطابق نہ کہ ملکیت کے مطابق حاصل کرنے پر مالک ہو جائیں گے۔ (ت)

---

1. رد المحتار کتاب الجہاد باب العشر والخراج دار احیاء التراث العربی بیروت ۳ / ۲۵۶
2. درمختار کتاب الشفعة باب ماتثبت ھی فیه اولا مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۱۵
3. رد المحتار کتاب الشفعة باب ما تثبت ھی فیه اولا دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۵۲
4. درمختار شرح تنویر الابصار کتاب الشفعة مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۱۱

Fatawa Rizvia, Volume 20

In Durr al-Mukhtar it is stated: If one of the two partners demands only half based on the fact that he is entitled to only that much, his pre-emption (shuf'a) becomes void because the condition for its validity is that he demands the whole, as elaborated by al-Zayla'i. This should be remembered. And Allah the Exalted knows best. (t)

Problem 21: From Ujjain, Gwalior region, house of Mir Khadim Ali Sahib, Assistant. Sent by Haji Yaqub Ali Khan Sahib, 2 Jumada al-Ula 1316 AH. What do the scholars of religion and muftis committed to the true Shariah say regarding this matter: A property/well belonging to Ganga Bai and Mathura Bai is adjacent to the house of Hakim Rahmat Ali Sahib on its eastern side, faces the public road on its southern side, and on its western side is only the house of Hakim Rahmat Ali Sahib. They sold this property to a Brahmin from outside the neighborhood for seven hundred rupees, out of which a sale deed was executed for ten rupees. When Hakim Sahib received news of this, he filed a claim for the right of pre-emption at the time the document was being prepared. Subsequently, due to the claim for pre-emption, that woman gave that property, which is contiguous to Hakim Sahib's house, to the Brahmin as charity (sadaqah), thinking that Hakim Sahib's claim would thus be nullified. In this situation, is Hakim Sahib's claim for the right of pre-emption valid or not? Please state according to the texts of the scholars' books, may Allah the Exalted have mercy on them all.

The Answer: If the pre-emptor (shafi') fulfilled the conditions of demand, his right of pre-emption is established. Giving it away as charity does not nullify the pre-emption. Once the sale was completed and the buyer became the owner, the seller's ownership ceased; it is now the buyer's property, so who is she to give it in charity? And if the charity occurred in such a way that after the pre-emption claim, the seller and buyer mutually rescinded the sale, and then the seller gave the subject of sale to the buyer as charity, then this was an act of the buyer which the pre-emptor can invalidate. The mutual rescission of a sale by the seller and buyer is considered a new sale with respect to a third party; that is, the buyer has now sold that thing back to the seller, and the pre-emptor can reject the buyer's sale and even an endowment (waqf). These actions cause no defect in his right of pre-emption.

1 Durr al-Mukhtar, Kitab al-Shuf'a, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/211.

फ़तावा रज़विया, खंड २०

दुर्रे मुख्तार में है: यदि दो साझेदारों में से एक ने केवल अपने हक के आधार पर आधे की मांग की, तो उसका शुफ़ा (पूर्वक्रयाधिकार) शून्य हो गया क्योंकि शुफ़ा की वैधता के लिए शर्त यह है कि वह पूरे की मांग करे, जैसा कि ज़ैलई ने इसे विस्तृत रूप से वर्णन किया है, इसे याद रखा जाना चाहिए। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला २१: उज्जैन, ग्वालियर क्षेत्र, मीर खादिम अली साहब असिस्टेंट का मकान, प्रेषक हाजी याकूब अली खान साहब, २ जमादी-उल-उला १३१६ हिजरी। दीन के विद्वान और शरीयत का पालन करने वाले मुफ्ती इस मसले में क्या कहते हैं: गंगा बाई और मथुरा बाई के मकान का एक हिस्सा हकीम रहमत अली साहब के मकान के पूर्व में स्थित है, दक्षिण में सार्वजनिक सड़क है और पश्चिम में केवल हकीम रहमत अली साहब का मकान है। उन्होंने इस हिस्से को मोहल्ले के बाहर के एक ब्राह्मण को सात सौ रुपये में बेच दिया, जिसमें से दस रुपये का बयनामा हुआ। जब हकीम साहब को खबर मिली, तो दस्तावेज़ के समय उन्होंने शुफ़ा (पूर्वक्रयाधिकार) का दावा किया। फिर शुफ़ा के दावे के कारण उस औरत ने उस हिस्से को, जो हकीम साहब के मकान से जुड़ा हुआ है, ब्राह्मण को खैरात (दान) कर दिया, इस विचार से कि हकीम साहब का दावा खारिज हो जाए। इस स्थिति में हकीम साहब का शुफ़ा का दावा सही है या नहीं? विद्वानों की पुस्तकों के उद्धरणों के साथ स्पष्ट करें, अल्लाह उन सब पर रहम फरमाए।

उत्तर: यदि शफी (पूर्वक्रयाधिकारी) ने मांग की शर्तों को पूरा किया है, तो उसका शुफ़ा का अधिकार स्थापित है। और इस खैरात कर देने से शुफ़ा समाप्त नहीं हुआ। जब बिक्री पूरी हो गई और खरीदार मालिक बन गया, तो विक्रेता का उस पर कोई मालिकाना हक नहीं रहा; अब यह उसी का माल है, तो वह दान करने वाली कौन? और अगर खैरात इस तरह हुई कि शुफ़ा के दावे के बाद विक्रेता और खरीदार ने आपस में बिक्री रद्द कर दी, फिर विक्रेता ने खरीदार को वह चीज़ खैरात कर दी, तो यह खरीदार का एक कार्य था जिसे शफी रद्द कर सकता है। विक्रेता और खरीदार द्वारा बिक्री को आपस में रद्द करना तीसरे व्यक्ति के हक में नई बिक्री माना जाता है। यानी खरीदार ने अब वह चीज़ विक्रेता को बेच दी और शफी खरीदार की बिक्री यहाँ तक कि वक्फ को भी रद्द कर सकता है। इन कार्यों से उसके शुफ़ा के अधिकार में कोई बाधा नहीं आएगी।

१ दुर्रे मुख्तार, किताबुश शुफ़ा, मतबा मुज्तबाई दिल्ली २/२११

در مختار میں ہے: لو طلب احد المشریکین النصف بناء علی انه یستحقه فقط بطلت شفعته اذ شرط صحتها ان یطلب الکل کما بسطه الزیلعي فلیحفظ واللہ تعالی اعلم۔ اگر دونوں شریک حضرات میں سے ایک نے نصف کا مطالبہ صرف اپنے استحقاق کے مطابق کیا تو شفعہ باطل ہو گیا کیونکہ شفعہ کی صحت کے لئے شرط ہے کہ وہ کل کا مطالبہ کرے، جیسا کہ زیلعی نے اس کو مبسوط پر بیان کیا، اسے محفوظ کرنا چاہئے، واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۲۱: از اوجین علاقہ گوالیار مکان میر خادم علی صاحب اسٹنٹ مرسلہ حاجی یعقوب علی خاں صاحب ۲ جمادی الاولی ۱۳۱۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیان پابند شرع برحق اس مسئلہ میں، ایک چشمہ گنگا بائی و متھرا بائی کے مکان کا شرق رویہ ملحق مکان حکیم رحمت علی صاحب اور طرف جنوب شارع عام اور مغرب رویہ اس مکان کے صرف مکان رحمت علی صاحب ہے، اس چشمہ کو ایک برہمن غیر محلہ کو سات سو روپیہ میں فروخت کیا، ازاں جملہ دس روپیہ بیعنامہ ہوا، اس برہمی سے لئے، جب حکیم صاحب کو خبر پہنچی تو بوقت دستاویز دعوٰی حق شفعہ کیا تو اس عورت نے بوجہ دعوٰی حق شفعہ حکیم صاحب اس چشمہ کو جو منضم مکان حکیم صاحب ہے اس برہمن کو خیرات کردیا، اس خیال سے کہ دعوٰی حکیم صاحب رد ہو جائے، اس صورت میں بحق شفعہ دعوٰی حکیم صاحب درست ہے یا نہیں؟ بیان فرمائیں بعبارت کتب علماء رحمۃ اللہ تعالٰی علیہم اجمعین۔

الجواب: اگر شفیع شرائط طلب بجالایا تو اس کا حق شفعہ ثابت ہے۔ اور اس خیرات کر دینے سے شفعہ حاصل نہ ہوا، جب بیع تمام ہو چکی مشتری کا مالک ہو گیا، بائع کی اس میں ملک نہ رہی، اب یہ اسی کا مال اس پر خیرات کرنے والی کون، اور اگر خیرات یوں واقع ہوئی کہ بعد دعوٰی شفعہ

بائع و مشتری نے باہم بیع کو فسخ کر لیا، پھر بائع نے مبیع مشتری پر خیرات کر دی، تو یہ مشتری کا ایک تصرف تھا جسے شفیع توڑ سکتا ہے، بائع و مشتری کا باہم بیع فسخ کر لینا تیسرے شخص کے حق میں بیع جدید ہوتا ہے یعنی مشتری نے اب وہ چیز بائع کے ہاتھ بیچ ڈالی اور مشتری کی بیع درکنار وقف تک کو شفیع رد کر سکتا ہے ان تصرفات سے اس کے حق شفعہ میں کوئی خلل

1 درمختار کتاب الشفعة مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۱۱

Fatawa Rizvia, Volume 20

It does not come, in Durr-e-Mukhtar it is stated:

[Arabic Box Left]: The pre-emptor (Shufi') can annul all the buyer's actions, even waqf (endowment), building a mosque, a graveyard, or a gift. – Zaylai and Zahidi[1] Urdu Box Right: The pre-emptor can nullify actions taken by the buyer, including waqf, mosque, graveyard, and gift. – Zaylai and Zahidi. (T)

In [Fatawa] Alamgiri it is stated:

[Arabic Box Left]: If the buyer disposes of the purchased house before the pre-emptor takes possession—by gifting it and handing it over, or giving it as charity, or renting it out, or making it a mosque and praying in it, or dedicating it as a waqf, or making it a graveyard and burying someone in it—then the pre-emptor has the right to take possession and annul the buyer's actions. This is stated in Sharh al-Jami' al-Saghir by Qadi Khan.[2] Urdu Box Right: If the buyer has made dispositions in the purchased property before the pre-emptor's possession—such as by giving it as a gift and handing over possession, or giving it as charity, or renting it out, or declaring it a mosque and prayers were offered in it, or making a complete waqf, or making it a graveyard and performing burials in it—then the pre-emptor has the right to take possession and end all these dispositions. It is so in Qadi Khan's Sharh Jami' al-Saghir. (T)

In the same [book], from [al-]Zakheera, it is stated:

[Arabic Box Left]: The buyer has the right to sell, and the price is lawful for him, except that the pre-emptor has the right to annul [the sale].[3] - Ah (until the end), abridged. Urdu Box Right: The buyer has the justification to sell and the price is pure (lawful) for him, but the pre-emptor will have the choice to break these dispositions. - Ah, abridged. (T)

In [Tanwir al-Absar] it is stated:

[Arabic Box Left]: Cancellation (Iqala) is an annulment regarding the contracting parties, but a sale regarding a third party.[4] - Ah, excerpted. And Allah Almighty knows best.

---

[1] Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Shuf'ah, Chapter on Requesting Pre-emption, Mujtabai Press Delhi, 2/213 [2] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Shuf'ah, Chapter 8, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/181 [3] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Shuf'ah, Chapter 8, Noorani Kutub

Khana Peshawar, 5/181 [4] Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Buyu', Chapter on Cancellation (Iqala), Mujtabai Press Delhi, 2/33-34

फतावा रज़विया, जिल्द 20

नहीं आता, दुर्रे-मुख़्तार में है:

[अरबी]: शफ़ी (पूर्व-क्रेता) खरीदार के सभी कार्यों को रद्द कर सकता है, यहाँ तक कि वक्फ़, मस्जिद, कब्रिस्तान और उपहार को भी। - ज़ैलई और ज़ाहिदी।[1]

आलमगिरी में है:

[अरबी]: अगर मुश्तरी ने खरीदी गई संपत्ति में शफ़ी के कब्ज़े से पहले ऐसे कार्य किए जैसे कि उपहार देकर कब्ज़ा सौंप दिया, उसे दान कर दिया, किराए पर दे दिया, उसे मस्जिद बना दिया और उसमें नमाज़ पढ़ी गई, पूर्ण वक्फ़ कर दिया, या कब्रिस्तान बनाकर उसमें दफनाने की क्रिया की, तो शफ़ी को कब्ज़ा लेकर इन सभी कार्यों को रद्द करने का अधिकार है। काज़ी ख़ां की शरह जामे-अस्-सग़ीर में इसी प्रकार है।[2] उर्दू: अगर खरीदार ने खरीदी गई संपत्ति में शफ़ी के कब्ज़े से पहले कार्य किए जैसे कि हिबा (उपहार) करके कब्ज़ा सौंप दिया, उसे सदक़ा (दान) कर दिया, किराए पर दे दिया, उसे मस्जिद घोषित कर उसमें नमाज़ पढ़ी गई, पूर्ण वक्फ़ कर दिया, या कब्रिस्तान बना कर उसमें दफ़नाने का कार्य किया, तो शफ़ी को कब्ज़ा करके इन तमाम कार्यों को समाप्त करने का अधिकार है। काज़ी ख़ां की शरह जामे-अस्-सग़ीर में इसी प्रकार है। (त)

इसी में ज़ख़ीरा से है:

[अरबी]: मुश्तरी के लिए बेचना वैध है और वह क़ीमत उसके लिए हलाल है, लेकिन शफ़ी को अधिकार होगा कि वह रद्द कर दे।[3] - संक्षिप्त। उर्दू: मुश्तरी को बेचने का अधिकार है और वह मूल्य उसके लिए पवित्र (वैध) है लेकिन शफ़ी को अधिकार होगा कि वह इन कार्यों को तोड़ दे। - संक्षिप्त। (त)

तन्वीर में है:

[अरबी]: इक़ाला (अनुबंध रद्द करना) दोनों पक्षों के बीच निरस्तीकरण है, परंतु तीसरे व्यक्ति के लिए वह बिक्री है।[4] - उद्धृत। और अल्लाह बेहतर जानता है। उर्दू: इक़ाला दोनों पक्षों के अधिकार में निरस्तीकरण (फ़स्ख़) है और तीसरे व्यक्ति के अधिकार में वह नई बिक्री है। - उद्धृत। और अल्लाह बेहतर जानता है। (त)

1. दुर्रे-मुख़्तार, किताबुश-शुफ़ा, बाब तलबुश-शुफ़ा, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/213
2. फतावा हिन्दिया, किताबुश-शुफ़ा, बाब आठवाँ, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/181
3. फतावा हिन्दिया, किताबुश-शुफ़ा, बाब आठवाँ, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/181
4. दुर्रे-मुख़्तार, किताबुल-बुयूअ, बाबुल-इक़ाला, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/33-34

पृष्ठ 123/630

نہیں آتا، در مختار میں ہے:

ینقض الشفیع جمیع تصرفات المشتری حتی الوقف والمسجد والمقبرۃ والھبۃ، زیلعی وزاھدی ۱- | مشتری کے کئے ہوئے تصرفات حتی کہ وقف، مسجد، مقبرہ، ہبہ جیسے کو بھی شفیع کالعدم کردے، زیلعی وزاہدی۔ (ت)

عالمگیری میں ہے:

لو تصرف المشتری فی الدار المشتراۃ قبل اخذ الشفیع بان وھبھا وسلمھا اوتصدق بھا اوأجرھا او جعلھا مسجدا وصلی فیھا او وقفھا وقفا وجعلھا مقبرۃ ودفن فیھا، فللشفیع ان یأخذ وینقض تصرف المشتری کذا فی شرح الجامع الصغیر لقاضی خاں ۲ | اگر مشتری نے خرید کردہ پراپرٹی میں شفیع کے قبضہ سے قبل تصرفات کئے یوں کہ ہبہ کرکے قبضہ دے دیا، اس کو صدقہ کردیا، اُجرت پر دے دیا، اس کو مسجد قرار دے کر اس میں نماز پڑھی گئی، مکمل وقف کردیا، یا قبرستان بنا کر اس میں دفن کا عمل کیا تو شفیع کو قبضہ کرکے ان تمام تصرفات کو ختم کرنے کا حق ہے۔ قاضی خاں کی شرح جامع الصغیر میں یوں ہے۔ (ت)

اسی میں ذخیرہ سے ہے:

المشتری لہ ان یبیع ویطیب لہ الثمن غیر ان للشفیع ان ینقض ۳ اھ مختصرا ۔ | مشتری کو فروخت کرنے کا جواز ہے اور وہ ثمن اس کے لئے طیب ہے مگر شفیع کو اختیار ہوگا کہ وہ ان تصرفات کو توڑ دے اھ مختصرا۔ (ت)

تنویر میں ہے:

الاقالة فسخ فی حق المتعاقدین بیع فی حق ثالث ٤ اھ ملتقطا۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ | اقالہ فریقین کے حق میں فسخ ہے اور تیسرے شخص کے حق میں وہ جدید بیع ہے اھ ملتقطا واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

---

۱ در مختار کتاب الشفعة باب طلب الشفعة مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۱۳ ۲ فتاوی ہندیہ کتاب الشفعة الباب الثامن نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۱۸۱ ۳ فتاوی ہندیہ کتاب الشفعة الباب الثامن نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۱۸۱ ۴ در مختار کتاب البیوع باب الاقالة مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۳-۳۴

Fatawa Razawiyya, Volume 20

Problem 22: From Old City, Bareilly, sent by Molvi Syed Karamat Ali, 4 Muharram-ul-Haram 1321 AH.

Question: What do the scholars of the luminous Muhammadan Sharia say regarding this case: Zaid's neighbor is Amr, and both their houses are located in the same plot. There is only a wall between them. The doors of both are adjacent to each side at a distance of three or four yards, and no other person lives as close whose door is attached to Zaid's door, except the aforementioned Amr. Now Zaid, with the intention of causing trouble to Amr, exchanged his aforementioned land with Bakr's land which is at a distance of about two hundred yards and wrote an agreement, i.e., sold his land to Bakr. In this situation, does Amr have the right of pre-emption (Shuf'a) on the land or not? Explain and be rewarded.

Answer: The right of pre-emption definitely applies, even if the word 'exchange of land for land' was used instead of 'sale' (bai'), and even if an 'agreement of exchange' was written instead of a 'deed of sale' (bainama). This is because in these contracts, the meaning is considered, not the specific words. It is stated in Al-Hidayah:

[Arabic]: "A'taytuka bi-kadha aw khudhhu bi-kadha fi ma'na qawlihi bi'tu wa ishtaraytu li-annahu yu'addi ma'nahu al-ma'na huwa al-mu'tabaru fi hadhihi al-'uqud." (1) [English Translation]: "I gave it to you for such a price" or "Take it for such a price" has the same meaning as saying "I sold" and "I bought," because it conveys their meaning, and meaning is what matters in these contracts. (T)

And exchanging property for property is also a sale in meaning. It is stated in Al-Alamgiriyah:

[Arabic]: "Amma ta'rifuhu fa-mubadalat al-mali bi-al-mali bi-al-taradhi hakadha fi al-Kafi." (2) [English Translation]: Regarding its definition, it is the exchange of property for property by mutual consent; thus it is in Al-Kafi. (T)

In the same it is:

[Arabic]: "Law qala li-akhar 'awwadtu farasi bi-farasika faqala wa ana fa'altu aydan fa-hadha bay'un." (3) [English Translation]: If one said to another, "I have exchanged my horse for your horse," and the other said, "I have also done so," then this is a sale. (T)

1. Al-Hidayah, Kitab al-Buyu', Matba' Yusufi, Lucknow, 3/22.

2. Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Buyu', Chapter 1, Nurani Kutub Khana, Peshawar, 2/3.
3. Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Buyu', Chapter 2, Nurani Kutub Khana, Peshawar, 3/5.

फ़तावा रज़विया, खंड 20

प्रश्न 22: पुराने शहर बरेली से मौलवी सैयद करामत अली द्वारा प्रेषित, 4 मुहर्रम-उल-हराम 1321 हिजरी।

प्रश्न: धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि मुहम्मदी शरीयत के अनुसार, ज़ैद का पड़ोसी अम्र है और दोनों के घर एक ही भूखंड में स्थित हैं। उनके बीच केवल एक दीवार है। दोनों के दरवाज़े तीन या चार गज़ की दूरी पर एक-दूसरे के बगल में हैं, और कोई अन्य व्यक्ति इतना करीब नहीं रहता जिसका दरवाज़ा ज़ैद के दरवाज़े से सटा हो, सिवाय उपरोक्त अम्र के। अब ज़ैद ने अम्र को परेशान करने की नीयत से अपनी उक्त ज़मीन का बकर की ज़मीन से विनिमय (तबादला) कर लिया जो लगभग दो सौ गज़ की दूरी पर है और एक इकरारनामा (अनुबंध) लिख दिया, यानी अपनी ज़मीन बकर को बेच दी। इस स्थिति में, क्या अम्र को ज़मीन पर शुफ़ा (पूर्व-क्रय का अधिकार) प्राप्त है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य कमाएं।

उत्तर: शुफ़ा का अधिकार निश्चित रूप से प्राप्त है, भले ही 'बिक्री' (बै) शब्द के बजाय 'ज़मीन का ज़मीन से विनिमय' कहा गया हो, और भले ही 'बिक्रीनामा' के बजाय इस विनिमय का 'इकरारनामा' लिखा गया हो। ऐसा इसलिए है क्योंकि इन अनुबंधों में अर्थ ही महत्वपूर्ण है, किसी विशेष शब्द की आवश्यकता नहीं है। हिदाया में लिखा है:

[अरबी]: "अतय्तुका बि-कज़ा औ ख़ुज़हु बि-कज़ा फ़ी मा'ना क़ौलिही बि'तु वा इशतरय्तु लि-अन्नहु युअद्दी मा'नहु अल-मा'ना हुवा अल-मुअतबरु फ़ी हाज़िहि अल-उक़ूद।" (1) [हिन्दी अनुवाद]: "मैंने तुम्हें इतने के बदले में दिया" या "इतने के बदले में ले लो", यह "मैंने बेचा" और "मैंने खरीदा" के अर्थ में है क्योंकि यह उनके अर्थ को व्यक्त करता है, और इन अनुबंधों में अर्थ ही मान्य है। (त)

और संपत्ति का संपत्ति से विनिमय करना भी अर्थतः बिक्री है। आलमगीरिया में है:

[अरबी]: "अम्मा तारीफ़ुहु फ़ा-मुबादलत अल-मालि बि-अल-मालि बि-अल-तराज़ी हाकज़ा फ़ी अल-काफ़ी।" (2) [हिन्दी अनुवाद]: जहाँ तक इसकी परिभाषा का सवाल है, यह आपसी सहमति से संपत्ति का संपत्ति से विनिमय है; अल-काफी में इसी प्रकार है। (त)

उसी में है:

[अरबी]: "लौ क़ाला ली-आख़र अव्वदतु फ़रासी बि-फ़रासिका फ़-क़ाला वा अना फ़अल्तु अय्ज़न फ़-हाज़ा बय'उन।" (3) [हिन्दी अनुवाद]: यदि एक ने दूसरे से कहा, "मैंने अपना घोड़ा तुम्हारे घोड़े के बदले में दे दिया," और दूसरे ने कहा, "मैंने भी ऐसा ही किया," तो यह एक बिक्री है। (त)

1. अल-हिदाया, किताब अल-बुयू, मतबा यूसुफी, लखनऊ, 3/22।
2. फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-बुयू, अध्याय 1, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 2/3।
3. फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-बुयू, अध्याय 2, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 3/5।

مسئلہ ۲۲: از شہر کہنہ بریلی مرسلہ مولوی سید کرامت علی ۴ محرم الحرام ۱۳۲۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ شریعت غراء محمدیہ اس صورت میں کہ زید کا ہمسایہ عمرو ہے اور دونوں کے مکان ایک ہی قطعہ میں واقع ہے۔ صرف دیوار پر درمیان میں ہے۔ اور دروازہ دونوں کا متصل ہر ایک جانب کو بفاصلہ تین چار گز کے، اور کوئی دوسرا شخص ایسا قریب نہیں رہتا جس کا دروازہ ملحق بدروازہ زید ہو۔ سوائے عمرو مذکور کے، اب زید نے بنظر تکلیف دہی عمرو کی اپنی زمین مذکور کا تبادلہ بکر کے زمین سے جو بفاصلہ تقریباً دو صد گز ہے کر کے اقرار نامہ تحریر کر دیا یعنی اپنی زمین بکر کے بیچ کر دیا، اب اس حالت میں عمرو کو حق شفعہ زمین پہنچتا ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا الجواب: ضرور حق شفعہ پہنچتا ہے اگر چہ بجائے لفظ بیع مبادلہ زمین بزمین کہا، اگر چہ بجائے بیعنامہ اس مبادلہ کا اقرار نامہ لکھا، اس لئے کہ ان عقود میں معنی ہی معتبر ہیں، خاص لفظ کی حاجت نہیں۔ ہدایہ میں ہے: اعطیتک بکذا اوخذہ بکذا فی معنی قولہ بعت و اشتریت لانہ یؤدی معناہ المعنی ھو المعتبر فی ھذہ العقود ۱۔ میں نے تجھے اتنے عوض میں دیا یا اتنے عوض میں لے، یہ بعت و اشتریت کے معنی میں ہے کیونکہ یہ ان کے ہم معنی ہیں اور ان عقود میں معنی ہی معتبر ہے۔ (ت)

اور مال کا مال سے بدلنا بھی معناً بیع ہے، عالمگیری میں ہے: اما تعریفۃ فمبادلۃ المال بالمال بالتراضی ھکذا فی الکافی ۲۔ بیع کے تعریف، رضامندی سے مال کا مال کے بدلے دینا، کافی میں اس طرح ہے۔ (ت)

اسی میں ہے: لو قال لاخر عوضت فرسی بفرسک فقال وانا فعلت ایضا فھذا بیع ۳۔ اگر ایک نے دوسرے کو کہا، میں نے اپنا گھوڑا تیرے گھوڑے کے بدلے میں دیا، دوسرے نے کہا میں نے بھی کر لیا، تو یہ بیع ہے۔ (ت)

۱ الھدایۃ کتاب البیوع مطبع یوسفی لکھنؤ ۳/ ۲۲ ۲ فتاوٰی ہندیہ کتاب البیوع الباب الاول نورانی کتب خانہ پشاور ۳/۲ ۳ فتاوٰی ہندیہ کتاب البیوع الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۳/ ۵

In the book of Shufa (Pre-emption), it is stated: "Regarding its conditions, there are several types, including a contract for exchange, which is a sale or its equivalent (until his statement), and among them is the exchange of property for property." (1) There are several conditions for pre-emption, one of which is a contract of exchange. This refers to a sale or its equivalent, and specifically involves the exchange of property for property. (T)

In Hidaya, it says: "When a person becomes the owner of real estate in exchange for property, pre-emption becomes mandatory in it." (2) When a person acquires ownership of property in exchange for some consideration (money/property), pre-emption becomes necessary in it. (T)

This is a specific detail regarding this issue. And Allah Almighty knows best. Problem 23: From Rampur State, Mohalla Bangla Azad Khan, Dabdaba-e-Sikandari Press, sent by Farooq Hassan Khan, 7 Jamadi-ul-Awwal 1331 AH. Zaid filed a claim in court to obtain a plot of land (sara) for which Amr is the sole purchaser. And for another plot of land, the aforementioned Amr along with Bakr, Khalid, Faheem, and Naeem are joint purchasers. Zaid filed separate claims against the said purchasers asserting his right of pre-emption. The mentioned purchasers, after coming to know about the sale, deny that Zaid performed the 'Talab-e-Mowathabat' (immediate demand) and 'Ishhad' (demand with witnesses). The evidence produced by Zaid in court regarding 'Talab-e-Mowathabat' failed to prove the demand. Consequently, Zaid, admitting the lack of proof for his demand, himself requests to take an oath. The question for the experts in Islamic jurisprudence (Fiqh) is whether, in this scenario, Zaid's claim regarding the performance of 'Talab-e-Mowathabat' will be accepted if accompanied by an oath, or, according to the authoritative (Mufta Biha) narrations and established legal principles, since an oath is taken regarding the act of another (Tahleef ala fi'l-il-ghair), should the purchasers be asked to swear whether they had knowledge of Zaid's 'Talab-e-Mowathabat'? The second party has submitted a fatwa request (Istifta) in court, a copy of which is attached to this question. Considering the content of this question and focusing on the narrations and texts in the submitted Istifta, and based on the authoritative narrations and established legal texts of Fiqh books presented by the second party, please provide an answer. Explain and you shall be rewarded.

The Answer: This is a highly debated and significant issue. This humble servant (may the Almighty Lord forgive him), upon receiving this question...

1. Fatawa Hindiyya, Book of Shufa, Chapter One, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/160.
2. Al-Hidayah, Book of Shufa, Chapter on what makes Shufa mandatory, Matba' Mujtabai Delhi, 4/200. Page 125 of 630

शुफ़ा (Pre-emption) की किताब में है: "इसकी शर्तों के बारे में, उनमें से कई प्रकार हैं, जिनमें विनिमय (exchange) का अनुबंध शामिल है, जो बिक्री या उसके समकक्ष है (उनके कथन तक), और उनमें से संपत्ति का संपत्ति से विनिमय है।" (१) शुफ़ा की कई शर्तें हैं, उनमें से एक विनिमय का अनुबंध है। और वह बिक्री या उसका समानार्थी है (उनके कथन तक) और उनमें से माल का माल से विनिमय है। (त)

हिदाया में है: "जब कोई व्यक्ति किसी माल के बदले अचल संपत्ति का मालिक बन जाता है, तो उसमें शुफ़ा अनिवार्य हो जाता है।" (२) जब प्रॉपर्टी का किसी माल के बदले मालिक बन गया तो उसमें शुफ़ा लाज़िम होता है। (त)

यह इस मसले का विशेष विवरण है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। मसला २३: रियासत रामपुर, मोहल्ला बंगला आज़ाद ख़ान, मतबा दबदबा-ए-सिकंदरी से, प्रेषक फ़ारूक़ हसन ख़ान, ७ जमादी-उल-अव्वल १३३१ हिजरी। ज़ैद ने एक सरा (ज़मीन का टुकड़ा) पाने का दावा किया जिसका एकमात्र खरीदार अम्र है। और दूसरे सरा के लिए, उपरोक्त अम्र और बक्र, खालिद, फ़हीम और नईम पाँच व्यक्ति संयुक्त खरीदार हैं। ज़ैद ने शुफ़ा के अधिकार को प्रकट करते हुए उक्त खरीदारों के खिलाफ अलग-अलग नंबरों से अदालत में मामला दर्ज किया। उक्त खरीदारों ने बिक्री का पता चलने के बाद ज़ैद द्वारा 'तलब-ए-मुवाथबत' (तत्काल मांग) और 'इशहाद' (गवाहों के साथ मांग) किए जाने से इनकार कर दिया। ज़ैद ने अदालत में तलब-ए-मुवाथबत के बारे में जो गवाहियाँ पेश कीं, उनसे उक्त मांग साबित नहीं हुई। लिहाज़ा, ज़ैद ने अपनी तलब-ए-मुवाथबत के सबूत की कमी को स्वीकार करते हुए, खुद शपथ लेने का अनुरोध किया है। फ़िक़्ह (इस्लामी न्यायशास्त्र) के विशेषज्ञों से यह पूछना है कि इस मामले में तलब-ए-मुवाथबत की अदायगी के बारे में ज़ैद की बात शपथ के साथ स्वीकार की जाएगी, या मुफ़्ता बिहा (जिन पर फ़तवा दिया गया है) रिवायतों और प्रामाणिक फ़िक़्ही कथनों के अनुसार, किसी दूसरे के कार्य पर शपथ लेने (तहलीफ़ अला फ़ेल-इल-ग़ैर) के कारण खरीदारों से ज़ैद की तलब-ए-मुवाथबत की जानकारी के बारे में शपथ ली जाएगी? दूसरे पक्ष ने अदालत में जो इस्तिफ़्ता (फ़तवे के लिए सवाल) पेश किया है, उसकी हूबहू नकल इस सवाल के साथ संलग्न है। इस सवाल की सामग्री और इस्तिफ़्ता में दी गई रिवायतों और इबारतों को ध्यान में रखते हुए, दूसरे पक्ष द्वारा फ़िक़्ह की किताबों से पेश किए गए मुफ़्ता बिहा रिवायतों और प्रामाणिक कथनों के आधार पर जवाब देने की कृपा करें। बयान करें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: यह मसला अत्यंत विवादित और महत्वपूर्ण है। इस तुच्छ सेवक (अल्लाह उसे क्षमा करे) ने इस सवाल के प्राप्त होने पर...

1. फतावा हिन्दिया, किताबुश शुफ़ा, अध्याय एक, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, ५/१६०।
2. अल-हिदाया, किताबुश शुफ़ा, अध्याय जिसमें शुफ़ा अनिवार्य होता है, मतबा मुजतबाई दिल्ली, ४/२००। पृष्ठ १२५ का ६३०

اسی کی کتاب شفعہ میں ہے: اما شرطها فانواع منها عقدا لمعاوضة وهو البيع او ما ہو بمعناه (الی وله) ومنها معاوضة المال بالمال۔ (1) شفعہ کے شرائط کئی ہیں، ان میں ایک عقد معاوضہ ہے۔ اور وہ بیع یا اس کا ہم معنی ہے (تا اس کے قول) اور ان میں سے مال کا مال سے تبادلہ ہے۔ (ت)

ہدایہ میں ہے: اذا ملك العقار بعوض هو مال وجبت فيه الشفعة۔ (2) جب پراپرٹی کا کسی مال کے عوض مالک بن گیا تو اس میں شفعہ لازم ہوتا ہے۔ (ت)

یہ خاص جزئیہ اس مسئلہ کا ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ مسئلہ ۲۳: از ریاست رامپور محلہ بنگلہ آزاد خاں مطبع دبدبہ سکندری مرسلہ فاروق حسن خاں ۷ جمادی الاولی ۱۳۳۱ھ زید نے دعوی دلانے ایک قطعہ سرا کا جس کا منفرد عمرو مشتری ہے۔ اور دوسرے قطعہ سرا کا جس کے عمرومند کور و بکر و خالد و فہیم و نعیم پانچ اشخاص مشترکاً خریدار ہیں، باظہار حق شفعہ بہ نمبر ہائے جداگانہ بنام مشتریان مذکور عدالت میں رجوع کیا، مشتریان مذکور بعد علم بالبیع ادائے طلب مواثبت و اشہاد زید کے منکر ہیں، زید نے جو شہادتیں دربارہ طلب مواثبت عدالت میں پیش کیں ان سے طلب مذکور ثابت نہ ہوئی، پس زید اعتراف عدم ثبوت طلب مواثبت اپنی طلب مواثبت پر خود خواستگار بجا آوری حلف کا ہے۔ علماء ماہرین علم فقہ سے دریافت طلب یہ امر ہے کہ بصورت مسئلہ نسبت ادائے طلب مواثبت قول زید کا مع الیمین مقبول ہوگا یا باقتضائے روایات مفتی بہا واقوال مستندہ فقہیہ بسبب ہونے تحلیف علی فعل الغیر مشتریان سے علم طلب مواثبت زید پر قسم لی جائے گی، اور فریق ثانی نے جو استفتاء عدالت میں پیش کیا ہے اس کی نقل بجنسہ ہمرشتہ سوال ہذا ہے۔ نظر بمضمون سوال ہذا و توجہ بروایات و عبارات سوال و جواب مندرجہ استفتاء گذرانیدہ، فریق ثانی بحوالہ روایات مفتی بہا با ستدلال اقوال مستندہ کتب فقہ جواب مرحمت ہو، بینوا توجروا۔

الجواب: یہ مسئلہ معرکۃ الآراء و مزید الاقدار ہے۔ فقیر غفرلہ المولی القدیر نے اس سوال کے ورو دپر

1 فتاوی ہندیہ کتاب الشفعة الباب الاول نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۱۶۰ 2 الهداية كتاب الشفعة باب مايجب فيه الشفعة مطبع مجتبائی دہلی ۴/ ۲۰۰ Page 125 of 630

Fatawa Razawiya, Volume 20

Numerous statements of scholars, which appeared to be highly contradictory and conflicting, were collected in large numbers. Through the grace of Allah Almighty, these were examined with an eye toward their implications, the points of contention, the intended objectives, and the underlying purposes. After thorough research, investigation, harmonization, and divine guidance, a refined ruling was established, based on firm principles and supported by the convergence of reason and tradition. This ruling, by the praise of Allah Almighty, unified all those conflicting statements into a single voice, and the clashes and tensions vanished at once. The various opinions that had arisen from different sources among great scholars like Imam Ibn Qadi Samawah, Imam Hamwi, Imam Abu al-Saud Azhari, Imam Saihani, and Imam Shami (may Allah Almighty have mercy on them) were clarified, revealing the truth with divine help. This humble servant named this scholarly treatise "Afqah al-Mujawabah 'an Half al-Talib 'ala Talab al-Muwathabah" (The Most Jurisprudential Answer regarding the Oath of the Seeker upon the Demand of Immediate Claim). For a detailed explanation of the objective and the removal of doubts, one should refer to that treatise. Here, the essence of the ruling is mentioned in brief.

The question that was sent here, and another that was in the attached fatwa, are both extremely vague and incomplete. Based on them, a definitive ruling cannot be given as to whether the oath should be taken from the pre-emptor (shafi) or the purchaser (mushtari). Rather, the truth lies in the details. First, it should be seen whether the pre-emptor has proven the demand for witnesses (talab-e-ishhad) through reliable evidence or has failed. In the latter case, an oath will never be taken from the pre-emptor, nor will it be heard, because the pre-emptor is claiming the right of pre-emption and the purchaser is the denier. Shar'iah dictates that the oath is upon the denier, not the claimant. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says in a famous Hadith:

"The burden of proof is upon the claimant, and the oath is upon the one who denies." (Arabic quote) Evidence is required from the claimant and an oath from the denier. (t)

Therefore, standard authoritative books have explicitly stated that in the case of the purchaser's denial, the pre-emptor cannot prove his demand without witnesses. It is stated in Al-Hidayah, Tabyin al-Haqa'iq, and Takmilah al-Turi:

"Because he needs to prove his demand before the judge, and that is not possible for him except through witnessing." (Arabic quote) Because he needs to prove his

demand before the judge, whereas it is not possible for him without making witnesses. (t)

And if the demand for witnesses (talab-e-ishhad) has been proven by legal evidence, then there are three scenarios regarding the demand of immediate claim (talab-e-muwathabah): (1) If the pre-emptor proves his demand of immediate claim through some time established by that proven and known evidence of demand for witnesses...

--- Footnotes --- 1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Rahn, Bab idha ikhtalafa al-rahin wa al-murtahin, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/332; Jami' al-Tirmidhi, Abwab al-Ahkam, Bab ma ja'a fi al-bayyinah 'ala al-mudda'i, Amin Company Delhi, 1/160; Sunan al-Kubra li al-Bayhaqi, Kitab al-Da'wa wa al-Bayyinat, Dar Sadir Beirut, 10/252. 2. Al-Hidayah, Kitab al-Shuf'ah, Matba' Yusifi Lucknow, 4/390.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

विद्वानों के अनेक कथन, जो प्रत्यक्ष रूप से अत्यंत विरोधाभासी और परस्पर विरोधी थे, बड़ी संख्या में एकत्रित किए गए। अल्लाह तआला की तौफीक से, उनके निहितार्थों, विवाद के बिन्दुओं और इच्छित उद्देश्यों पर दृष्टि डाली गई। गहन शोध, जांच, सामंजस्य और ईश्वरीय मार्गदर्शन के बाद, एक परिष्कृत निर्णय तैयार किया गया, जो ठोस सिद्धांतों पर आधारित है और तर्क एवं परंपरा के मिलन द्वारा समर्थित है। अल्लाह तआला की प्रशंसा से, इस निर्णय ने उन सभी विरोधाभासी कथनों को एक सुर में पिरो दिया, और टकराव एवं तनाव एक ही बार में समाप्त हो गया। बड़े विद्वानों जैसे इमाम इब्न काज़ी समावा, इमाम हमवी, इमाम अबू अल-सऊद अज़हरी, इमाम सैहानी और इमाम शामी (अल्लाह उन पर रहम करे) के बीच विभिन्न कारणों से जो मतभेद उत्पन्न हुए थे, ईश्वरीय सहायता से उन सब का रहस्योद्घाटन हुआ और सत्य स्पष्ट हो गया। इस तुच्छ सेवक ने इस विद्वत्तापूर्ण लेख का नाम "अफ़्क़ह अल-मुजा़वबह अन हफ़्ल अल-तालिब अला तलब अल-मुवा़सबह" रखा है। उद्देश्य की स्पष्टता और भ्रमों के निवारण के लिए उसी लेख का संदर्भ लें। यहाँ निर्णय का सार संक्षेप में प्रस्तुत है।

जो प्रश्न यहाँ भेजा गया था, और दूसरा जो संलग्न फ़तवे में था, दोनों ही अत्यंत अस्पष्ट और अपूर्ण हैं। उनमें से किसी के आधार पर यह निश्चित निर्णय नहीं लिया जा सकता कि यहाँ शफी (हक-शफ़ा चाहने वाला) से शपथ ली जाएगी या मुश्तरी (खरीदार) से। बल्कि सच्चाई विस्तार में है। सबसे पहले यह देखा जाए कि क्या शफी ने गवाहों की मांग (तलब-ए-इशहाद) को विश्वसनीय साक्ष्य से सिद्ध कर दिया है या वह विफल रहा है। दूसरी स्थिति में, शफी से कभी शपथ नहीं ली जाएगी, और न ही उसे सुना जाएगा, क्योंकि शफी हक-शफ़ा का दावा कर रहा है और खरीदार उसका खंडन कर रहा है। शरीयत के अनुसार शपथ खंडन करने वाले पर होती है, न कि दावेदार पर। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) एक प्रसिद्ध हदीस में फरमाते हैं:

"अल-बय्यिनतु अलल मुद्दई वल यमीनु अला मन अनकरा" (अरबी उद्धरण) दावेदार पर गवाह और इनकार करने वाले पर कसम लाज़िम है। (त)

इसीलिए प्रमाणिक पुस्तकों में स्पष्ट रूप से कहा गया है कि खरीदार के इनकार की स्थिति में शफी गवाहों के बिना अपनी मांग सिद्ध नहीं कर सकता। हिदाया, तबयीनुल हक़ाएक़ और तकमिलह तूरी में है:

"लिअन्नहू यहताजु इला इसबाति तलबाही इन्दल काज़ी वला युमकिनुहू ज़ालिका इल्ला बिल इशहाद" (अरबी उद्धरण) क्योंकि वह काज़ी के पास अपनी मांग साबित करने का मोहताज है, जबकि गवाह बनाए बिना उसके लिए यह मुमकिन नहीं। (त)

और यदि गवाहों की मांग शरीअत के अनुसार साक्ष्य से सिद्ध हो चुकी है, तो अब तलब-ए-मुवाज़बह (तत्काल मांग) के संबंध में तीन स्थितियां हैं: (1) यदि शफी अपनी तलब-ए-मुवाज़बह के लिए उस तलब-ए-इशहाद के साक्ष्य से सिद्ध समय से कोई समय...

--- पाद-टिप्पणियाँ --- 1. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-रहन, बाब इज़ा इखतलाफा अल-राहिन व अल-मुर्तहिन, पुरानी कुतुब खाना कराची, 1/332; जामी' अल-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-अहकाम, बाब मा जा' फ़ी अल-बय्यिनह अला अल-मुद्दई, अमीन कंपनी दिल्ली, 1/160; सुनन अल-कुबरा ली अल-बैहक़ी, किताब अल-दवा व अल-बय्यानात, दार सादिर बेरुत, 10/252। 2. अल-हिदाया, किताब अल-शुफ़ा, मतबा यूसुफी लखनऊ, 4/390।

عبارات کثیرہ علماء کو بظاہر نہایت متخالف و متعارض تھیں بکثرت جمع کیں، اور ان کے محو انظار و منزع کلام و منظر مراد و ملحظ مرام پر بتوفیقہ تعالٰی نظریں ڈالیں اور بعد تحقیق و تدقیق و تطبیق و توفیق وہ حکم نفیس مشید بالاصول و مؤید بتظافر العقول والمنقول منقح کر لیا جس نے بحمد اللہ تعالٰی ان تمام عبارات متعارضہ کو یک زبان کر دیا اور تصادم و تزاحم یک لخت اٹھ گیا، اور مختلف ظنوں کو مختلف مناشی سے اکابر علماء مثل علامہ ابن قاضی سماوہ و علامہ حموی و علامہ ابوالسعود از ہری و علامہ سائحانی اور شامی رحمہم اللہ تعالٰی کو پیدا ہوئے تھے بعونہ سبحانہ سب کا کشف حجاب و اظہار صواب کیا، فقیر نے اس تحریر کامل النحریر کا نام "اَفْقَہُ الْمُجَاوَبَۃِ عَنْ حَلْفِ الطَّالِبِ عَلٰی طَلَبِ الْمُوَاثَبَۃِ" رکھا۔ وضاحت مرام وازاحت اوہام تو اسی تحریر پر محمول۔ یہاں نفس حکم بجمال اجمال مذکور۔

سوال کہ یہاں ارسال ہوا، اور دوسرا کہ فتوٰی منسلک میں تھا دونوں نہایت گول اور نا تمام ہیں ان میں سے کسی پر ایک حکم قطعی کہ یہاں شفیع کا حلف لیں گے یا مشتری کا، ہر گز نہیں ہو سکتا بلکہ حق تفصیل ہے۔ اولا نظر کی جائے، آیا شفیع نے طلب اشہاد بینہ عادلہ سے ثابت کردی یا وہ بھی ناکام رہی، در صورت ثانیہ ہر گز شفیع کا حلف نہ لیا جائے گا، نہ مسموع ہوگا کہ شفیع ثبوت حق شفعہ کا دعوٰی کرتا ہے۔ اور مشتری منکر ہے۔ اور شرعاً حلف منکر پر ہے نہ کہ مدعی پر، رسول اللہ صلی اللہ اللہ تعالٰی علیہ وسلم حدیث مشہور میں فرماتے ہیں:

البیّنۃ علی المدعي والیمین علی من انکر- مدعی پر گواہ اور منکر پر قسم لازم ہے۔ (ت)

ولہذا عامہ کتب معتمدہ میں تصریح فرمادی کہ بحالِ انکار مشتری شفیع اپنی طلب بے گواہوں کے ثابت کر ہی نہیں سکتا۔ ہدایہ و تبیین الحقائق و تکملہ طوری میں ہے:

لانه یحتاج الی اثبات طلبه عند القاضي ولا یمکنه ذلك الا بالاشهاد - کیونکہ قاضی کے ہاں وہ اپنی طلب کو ثابت کرنے کا محتاج ہے جبکہ یہ گواہ بنائے بغیر اس کے لئے ممکن نہیں۔ (ت)

اور اگر طلب شہاد بینہ شرعیہ سے ثابت ہو چکی ہے۔ تو اب طلبِ مواثبت کے باب میں تین صورتیں ہیں: (۱) اگر شفیع اپنی طلب مواثبت کے لئے کوئی وقت اس طلبِ اشہادِ مشہود و معہود ثابت بالبینہ سے

1 صحیح البخاری کتاب الرہن باب اذا اختلف الراهن والمرتهن قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۳۳۲، جامع الترمذی ابواب الاحکام باب ماجاء فی البیئة علی المدعی امین کمپنی دہلی ۱ / ۱۶۰، سنن الکبری للبیہقی کتاب الدعوی والبنیات دارصادر بیروت ۱۰ / ۲۵۲ 2 الہدایہ کتاب الشفعہ مطبع یوسفی لکھنؤ ۴ / ۳۹۰

Fatawa Razawiyya Volume 20

[The claimant] previously stated and claimed that he had performed the 'Talab-i-Muwathabat' (immediate demand for pre-emption) at the very moment he gained knowledge of the sale. However, without evidence, this is not admissible at all, nor is the oath of the pre-emptor heard, as he has already admitted to the precedence of knowledge, and its accompaniment is a claim for a demand that is still unknown and unproven.

Arabic Text: How can he be believed in something that is neither clear nor evident, while the proof of his right depends on it? Urdu Translation: So how can he be verified in an unclear matter, while proving his own right depends on it? So who else will clarify it? (T)

He is claiming the occurrence of the demand in the past, and the buyer is denying it.

Arabic Text: The original state is non-existence, and whoever claims against the original state must enlighten his claim with evidence. Urdu Translation: Non-existence is the original state, and whoever makes a claim contrary to the original state, it is necessary for him to illuminate his claim with witnesses. (T)

He is recounting something that is currently beyond his control, as he admitted to prior knowledge, and the time for 'Talab-i-Muwathabat' was at that very instant; he does not have the power to create that demand at this moment. And one who recounts such a thing, his word without evidence is not heard. It is stated in 'Durr-o-Ghurar':

Arabic Text: Whoever recounts something that he does not currently possess the power to initiate anew, his account shall not be believed without evidence. Urdu Translation: One who is not the owner to enforce it at present, his account will not be credible without witnesses. (T)

This is the meaning of the clarifications that 'Talab-i-Muwathabat' cannot be proven without evidence.

Arabic Text: i.e., when 'Talab-i-Muwathabat' is alone, unlike what follows, for in that case, its separation from 'Talab-i-Ishhad' (demand with witnesses) is not proven, as you will soon learn. And one demand may sometimes stand in place of both demands. Thus, after proving 'Talab-i-Ishhad' through witnesses or its proof by the buyer's admission, there is no need to prove 'Talab-i-Muwathabat'. Urdu Translation:

That is, when 'Talab-i-Muwathabat' is separate, this is contrary to the upcoming situation where there is no proof in 'Talab-i-Muwathabat' that it is devoid of 'Talab-i-Ishhad', as will soon be known to you. When a single demand can stand in place of two demands, then after the proof of 'Talab-i-Ishhad' through witnesses or the proof by the buyer's own admission, the pre-emptor now [does not need to] prove 'Talab-i-Muwathabat'.

[1] Al-Durar al-Hukkam fi Sharh Ghurar al-Ahkam, Kitab al-Shuf'ah, Bab Ma Takun Hiya Fihi, Mir Muhammad Kutub Khana Karachi, 2/216.

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

पहले बयान किया और मुद्दई (दावेदार) हुआ है कि उसी वक्त बेअ (बिक्री) के इल्म होते ही उसने तलब-ए-मुवाषबत (हक-ए-शुफ़ा की तत्काल मांग) कर ली थी, तो बिना गवाही के यह हरगिज़ काबिले-समाअत (सुनने योग्य) नहीं है, और न ही शफ़ीअ (हक-ए-शुफ़ा रखने वाला) की कसम काबिले-समाअत है क्योंकि वह खुद इल्म की तक़द्दुम (पहल) को मान चुका है और उसके साथ एक ऐसी मांग का दावा कर रहा है जो अब तक मजहूल (अज्ञात) और गैर-साबित है।

अरबी पाठ: वह उस चीज़ में कैसे सच्चा माना जा सकता है जो न तो स्पष्ट है और न ही स्पष्ट करने वाली, जबकि उसके हक का साबित होना उसी पर निर्भर है। उर्दू अनुवाद: तो गैर-वाज़ेह (अस्पष्ट) चीज़ में वह कैसे तस्दीक करे जबकि अपने हक़ को साबित करना खुद उस पर मौक़ूफ़ (निर्भर) है। तो और कौन वाज़ेह करेगा। (त)

वह माजी (अतीत) में तलब (मांग) हासिल होने का मुद्दई है और मुश्तरी (खरीदार) मुनकिर (इनकार करने वाला) है।

अरबी पाठ: असल चीज़ अदम (अभाव) है, और जो कोई असल के खिलाफ दावा करे, उसे अपने दावे को गवाही के साथ रोशन करना चाहिए। उर्दू अनुवाद: अदम असल है और जो शख़्स असल के खिलाफ का दावा करे उस पर अपने दावे को रोशन करना गवाही के साथ ज़रूरी है। (त)

वह एक ऐसी चीज़ का ज़िक्र कर रहा है जो इस समय उसके अख्तियार से बाहर है क्योंकि उसने इल्म की तक़द्दुम का इकरार किया, और तलब-ए-मुवाषबत का वक्त उसी पल था, उस वक्त वह मांग पैदा करने की कुदरत नहीं रखता। और जो ऐसी चीज़ का ज़िक्र करे उसकी बात बिना गवाही के मसमूअ (सुनी जाने वाली) नहीं, 'दुर्र-ओ-गुरर' में है:

अरबी पाठ: जो किसी ऐसी चीज़ का ज़िक्र करे जिसे वह फिलहाल दोबारा शुरू करने का मालिक नहीं है, उसके ज़िक्र की बिना गवाही के तस्दीक नहीं की जाएगी। उर्दू अनुवाद: जिसको फिलहाल नाफ़िज़ (लागू) करने का मालिक नहीं तो उसकी हिकायत (वर्णन) बगैर गवाही काबिले तस्दीक न होगी। (त)

यही मानी हैं उन तसरिहात (स्पष्टीकरणों) के कि तलब-ए-मुवाषबत बिना गवाही के साबित नहीं हो सकती।

अरबी पाठ: यानी जब तलब-ए-मुवाषबत अकेली हो, उसके विपरीत जो आगे आएगा, क्योंकि उसमें तलब-ए-इशहाद (गवाहों के साथ मांग) से उसके अलग होने का सबूत नहीं है, जैसा कि आप जल्द ही जानेंगे। और कभी-कभी एक ही मांग दोनों मांगों के स्थान पर हो सकती है। अतः गवाहों के ज़रिए तलब-ए-इशहाद के साबित होने या खरीदार के इकरार से साबित होने के बाद, तलब-ए-मुवाषबत को साबित करने की ज़रूरत नहीं है। उर्दू अनुवाद: यानी जब तलब-ए-मुवाषबत अलग हो, यह आइंदा आने वाली सूरत के बरखिलाफ़ है जहाँ तलब-ए-मुवाषबत में इस बात का सबूत नहीं कि वह तलब-ए-इशहाद से खाली है जैसा कि अनकरीब तुझे मालूम होगा जबकि एक ही तलब दो मुतालबात (मांगों) के कायम मुकाम हो सकती है तो गवाहों के ज़रिया तलब-ए-इशहाद के इसबात (साबित करने) या खुद मुश्तरी के इकरार से सुबूत के बाद शफ़ीअ को अब तलब-ए-मुवाषबत के इसबात [की ज़रूरत नहीं]।

[1] अद-दुररुल हुक्काम फी शरह गुररुल अहकाम, किताबुश शुफ़आ, बाबु मा तकूनु हिया फ़ीही, मीर मुहम्मद कुतुब खाना कराची, २/२१६

पृष्ठ १२७/६३०

پہلے بیان کیا اور مدعی ہوا ہے کہ اسی وقت بمجرد علم بالبیع میں طلب مواثبت بجالایا تھا، تو ہر گز بے بینہ مسموع نہیں، نہ شفیع کا حلف اصلاً قابل سماعت کہ وہ باقرار خود سبقت علم مان چکا ہے اور اس کی معیت کا ایک ایسی طلب کے لئے مدعی ہے جو ہنوز مجہول و غیر ثابت ہے۔

فکیف یصدق فیما ھو غیر بین ولا مبین مع توقف ثبوت حقه علیه۔ | تو غیر واضح چیز میں وہ کیسے تصدیق کرے جبکہ اپنے حق کو ثابت کرنا خود اس پر موقوف ہے۔ تو اور کون واضح کرے گا۔ (ت)

وہ حصول طلب فی الماضي کا مدعی ہے اور مشتری منکر۔

والاصل العدم ومن ادعی خلاف الاصل فعلیه تنویر دعواہ بالبینة۔ | عدم اصل ہے اور جو شخص اصل کے خلاف کا دعویٰ کرے اس پر اپنے دعویٰ کو روشن کرنا گواہی کے ساتھ ضروری ہے۔ (ت)

وہ ایک ایسی چیز کی حکایت کر رہا ہے جو اس وقت اس کے اختیار سے باہر ہے کہ وہ سبقت علم کا مقر ہوا، اور طلب مواثبت کا وقت اسی فور میں تھا اس وقت احداث طلب پر قدرت نہیں رکھتا۔ اور جو ایسی شیئ کا حاکی ہو اس کا قول بے بینہ مسموع نہیں، درر و غرر میں ہے:

من حکی مالا یملك استئنافه للحال، لا یصدق فیما حکی بلا بینة[1]۔ | جس کو فی الحال نافذ کرنے کا مالک نہیں تو اس کی حکایت بغیر گواہی قابل تصدیق نہ ہوگی۔ (ت)

یہی معنی ہیں تصریحات کے کہ طلب مواثبت بے بینہ کے ثابت نہیں ہوسکتی۔

ای اذا کان طلب المواثبتة وحده بخلاف مایأتی فأنه لم یثبت فیه انفراده عن طلب الاشهاد، کما ستعلم، وطلب واحد ربما یقوم مقام الطلبین فبعد اثبات طلب الاشهاد بالشهود او ثبوته باقرار المشتری لا یحتاج الی اثبات طلب المواثبة۔ | یعنی جب طلب مواثبت الگ ہو یہ آئندہ آنیوالی صورت کے برخلاف ہے جہاں طلب مواثبت میں اس بات کا ثبوت نہیں کہ وہ طلب اشہاد سے خالی ہے جیسا کہ عنقریب تجھے معلوم ہوگا جبکہ ایک ہی طلب وہ مطالبوں کے قائم مقام ہو سکتی ہے تو گواہوں کے ذریعہ طلب اشہاد کے اثبات یا خود مشتری کے اقرار سے ثبوت کے بعد شفیع کو اب طلب مواثبت کے اثبات [کی ضرورت نہیں]۔

[1] الدرر الحکام فی شرح غرر الحکام کتاب الشفعة باب ماتکون هی فیه میر محمد کتب خانہ کراچی ۲/ ۲۱۶

Fatawa Razawiya, Volume 20

| Separately from it, if the buyer claims separation by prior knowledge regarding the trees, then the burden of proof is upon him, not upon the pre-emptor (shafi'). | There is no need for it separately. So, if the buyer claims that the pre-emptor knew about the sale before the request for witnessing (ishhad) and did not perform the immediate demand (muwasibat), then in this case, it is incumbent upon the buyer to provide witnesses for it, not upon the pre-emptor. (T) |

In Ghayat al-Bayan Sharh al-Hidayah of Allama Al-Atqani, it is stated: | The purpose of the demand is the demand of muwasibat, and witnessing (ishhad) in the gathering is not a condition; the condition is the demand itself. One only provides witnesses for it because the demand cannot be verified without evidence.[1] | By demand is meant the demand of muwasibat. As for witnessing (making witnesses), its presence in that gathering is not a condition; the condition is only the demand itself. Making witnesses is necessary only because without it, the demand cannot be verified. (T) |

In Nihayah of Imam Saghnagi and Mi'raj al-Dirayah, then in Nata'ij al-Adhkar and commentaries of Hidayah, it is stated: | The demand of muwasibat cannot be separated from witnessing (ishhad) with respect to the judge's knowledge.[2] | The demand of muwasibat cannot be separated from witnessing according to the knowledge of the judge. (T) |

In both these cases, the way is that if the pre-emptor wishes, he can take an oath from the buyer. Here, the oath pertains to another's act. The buyer's oath will be solely based on knowledge, such as "By Allah, I do not know that this Zaid, the claimant, has performed this demand of muwasibat which he claims." In Tanwir al-Absar and Durr al-Mukhtar, it is stated: | If the buyer denies the demand of muwasibat, he shall swear based on his knowledge.[3] | If the buyer denies the demand of muwasibat, he shall swear on his knowledge (that "I do not know this"). (T) |

In Wajiz of Imam Kardari, it is stated: | (If he) denies the pre-emptor's demand of muwasibat, he (the buyer) shall swear on his knowledge, and if he requested it from... | If the buyer denied the pre-emptor's demand of muwasibat, he shall swear on his knowledge, and if the pre-emptor [requested] from the buyer... |

---

[1] Ghayat al-Bayan [2] Nata'ij al-Adhkar fi Kashf al-Rumuz wal-Asrar Takmilah bar Fath al-Qadir Kitab al-Shufa' Bab Ma Yabtulu bihi al-Shufa', Maktabah Nooria Razvia Sukkur,

8/346 [3] Durr al-Mukhtar Kitab al-Shufa' Bab Ma Yabtuluha, Matba' Mujtabai Delhi, 2/21

फतावा रजविया, जिल्द २०

| इससे अलग, यदि खरीदार पेड़ों पर पूर्व-ज्ञान द्वारा अलगाव का दावा करता है, तो सबूत का भार उस पर है, पूर्व-क्रेता (शफी) पर नहीं। | इसकी अलग से आवश्यकता नहीं है। इसलिए, यदि खरीदार यह दावा करता है कि पूर्व-क्रेता को गवाह बनाने (इशहाद) की मांग से पहले बिक्री का ज्ञान था और उसने तत्काल मांग (मुवासबत) नहीं की थी, तो इस स्थिति में खरीदार पर अनिवार्य है कि वह इस पर गवाह पेश करे, न कि पूर्व-क्रेता पर। (त) |

अल्लामा अतक़ानी की 'ग़ायत अल-बयान शरह अल-हिदाया' में है: | मांग से तात्पर्य मुवासबत की मांग है, और सभा में इशहाद (गवाह बनाना) शर्त नहीं है; शर्त केवल स्वयं मांग है। इसमें गवाह केवल इसलिए बनाए जाते हैं क्योंकि सबूत के बिना मांग की पुष्टि नहीं की जा सकती।[1] | मांग से तात्पर्य मुवासबत की मांग है। रहा इशहाद (गवाह बनाना), तो उस सभा में उसका पाया जाना शर्त नहीं है; शर्त केवल स्वयं मांग है। इसमें गवाह बनाना केवल इसलिए आवश्यक है क्योंकि इसके बिना मांग की पुष्टि नहीं हो सकेगी। (त) |

इमाम सग़नाक़ी की 'निहाया' और 'मेराज अल-दिराया', फिर 'नताइज अल-अजकार' और हिदाया की व्याख्याओं में है: | मुवासबत की मांग न्यायाधीश के ज्ञान के संबंध में इशहाद से अलग नहीं हो सकती।[2] | मुवासबत की मांग न्यायाधीश के ज्ञान के अनुसार इशहाद से अलग नहीं हो सकती। (त) |

इन दोनों स्थितियों में तरीका यह है कि यदि पूर्व-क्रेता चाहे तो खरीदार से शपथ ले सकता है। यहाँ शपथ दूसरे के कार्य पर है। खरीदार की शपथ केवल ज्ञान पर होगी जैसे 'अल्लाह की कसम, मुझे नहीं पता कि इस ज़ैद (दावेदार) ने यह मुवासबत की मांग, जिसका वह दावेदार है, पूरी की है।' 'तन्वीर अल-अबसार' और 'दुर्र अल-मुख्तार' में है: | यदि खरीदार मुवासबत की मांग का इनकार करे, तो वह अपने ज्ञान पर शपथ खाएगा।[3] | यदि खरीदार मुवासबत की मांग का खंडन करता है, तो वह अपने ज्ञान पर शपथ खाएगा (कि 'मुझे यह मालूम नहीं')। (त) |

इमाम करदरी की 'वजीज़' में है: | (यदि वह) पूर्व-क्रेता की मुवासबत की मांग का इनकार करता है, तो वह (खरीदार) अपने ज्ञान पर शपथ खाएगा, और यदि उसने उससे मांग की... | खरीदार ने पूर्व-क्रेता की मुवासबत की मांग का इनकार किया तो वह अपने ज्ञान की कसम खाएगा और अगर पूर्व-क्रेता ने खरीदार से... |

[1] ग़ायत अल-बयान [2] नताइज अल-अजकार फी कश्फ अल-रुमूज़ वल-असरार तकमिला बर फतह अल-क़दीर किताब अल-शुफ़ा बाब मा यब्तुलु बिही अल-शुफ़ा, मकतबा नूरिया रजविया सुक्कुर, 8/346 [3] दुर्र अल-मुख्तार किताब अल-शुफ़ा बाब मा यब्तुलुहा, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/21

पृष्ठ १२८ (६३० में से)

| منفردا عنہ، فان ادعی المشتری الانفراز بتقدم العلم علی الاشجار فعلیہ البینۃ لا علی الشفیع۔ | کی الگ طور پر ضرورت نہیں، تو اگر مشتری یہ دعوٰی کرے کہ شفیع کو طلب اشہاد سے قبل بیع کا علم تھا اور اس نے مواثبت نہ کی تو اس صورت میں مشتری پر لازم کہ وہ اس پر گواہی پیش کرے نہ کہ شفیع پر۔ (ت) |

غایۃ البیان شرح الہدایہ للعلامۃ الاتقانی میں ہے: | المراد من المطالبۃ طلب المواثبت والاشہاد فیہ في المجلس لیس بشرط والشرط ھو نفس الطلب۔ وانما یشھد فیہ لانہ لا یصدق علی الطلب الا بینۃ 1۔ | مطالبہ سے مراد طلب مواثبت ہے۔ رہا اشہاد (گواہ بنانا) تو اس کا اس مجلس میں پایا جانا شرط نہیں ہے شرط صرف نفس طلب ہے۔ اس میں گواہ بنانا صرف اس لئے ضروری ہے کیونکہ اس کے بغیر طلب کی تصدیق نہ ہو سکے گی۔ (ت) |

نہایہ امام سغناقی و معراج الدرایہ پھر نتائج الاذکار و شروح ہدایہ میں ہے: | طلب المواثبۃ لا ینفك عن الاشہاد في حق علم القاضی 2۔ | طلب مواثبت قاضی کے علم کے اعتبار سے اشہاد سے جدا نہیں ہو سکتی۔ (ت) |

ان دونوں صورتوں میں سبیل یہی ہے کہ شفیع چاہے تو مشتری سے حلف لے۔ اور یہاں حلف فعلِ غیر پر ہے۔ مشتری کا حلف محض علم پر ہوگا کہ واللہ مجھے معلوم نہیں کہ اس زید مدعی نے یہ طلب مواثبت جس کا یہ مدعی ہے ادا کی ہو، تنویر الابصار و درمختار میں ہے: | لو انکر المشتری طلب المواثبۃ فانہ یحلف علی العلم 3۔ | اگر مشتری طلب مواثبت کا انکار کرے تو وہ اپنے علم کی قسم کھائے گا (کہ یہ مجھے معلوم نہیں)۔ (ت) |

وجیز امام کردری میں ہے: | انکر طلب الشفیع مواثبة حلفه علی العلم، وان طلبه عند | مشتری نے شفیع کی طلب مواثبت کا انکار کیا تو اپنے علم کی قسم کھائے گا اور اگر شفیع نے مشتری سے |

---

1 غایۃ البیان 2 نتائج الافکار فی کشف الرموز والاسرار تکملہ بر فتح القدیر کتاب الشفعہ باب ما یبطل به الشفعہ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۸/۳۴۶ 3 درمختار کتاب الشفعہ باب ما یبطلها مطبع مجتبائی دہلی ۲/۲۱

Fatawa Razawiyyah, Volume 20

...upon meeting him, then it is a definite oath. [Urdu Translation]: If a claim is made for demand at the time of meeting, then in this case the buyer will take a definite oath (that the pre-emptor had not made the immediate demand prior to this). (T)

In Al-Ashbah it is stated: "If the buyer denies the demand for pre-emption upon [the pre-emptor] gaining knowledge, then the word is his [the buyer's] along with an oath denying knowledge." [Urdu Translation]: The buyer denied the demand, claiming that the pre-emptor did not make the immediate demand upon hearing about the sale; in this case, the buyer will take an oath regarding his knowledge, and his statement will be accepted. (T)

In Khizanat al-Muftin, from Fatawa Kubra, it is stated: "When the buyer denies the demand for pre-emption upon hearing about the sale, then the statement is his along with an oath based on knowledge: 'By Allah, I do not know that the pre-emptor demanded it immediately upon hearing of the sale'." [Urdu Translation]: The buyer denied the demand for pre-emption, saying that the pre-emptor did not make the immediate demand upon hearing about the sale; in this case, his word will be accepted based on an oath regarding his knowledge, and he will say, "By Allah, I have no knowledge that the pre-emptor made the demand immediately upon hearing." (T)

In Al-Hindiyyah, from Al-Multaqit, it is stated: "When the buyer denies the pre-emptor's demand for pre-emption upon hearing about the sale, he takes an oath regarding his knowledge. If he denies his demand at the time of meeting him, he takes a definite oath." [Urdu Translation]: If the buyer denies the demand upon the pre-emptor hearing about the sale, he will give an oath regarding his knowledge. And if the buyer denies the demand at the time of their meeting, he will give a definite oath. (T)

It is similarly stated in many books. In the same source, from Muhit of Imam Sarakhsi: "If the buyer denies the demand for pre-emption, he says to him, 'You did not demand pre-emption when you came to know; rather, you abandoned the demand and stood up from the assembly,' while the pre-emptor [claims otherwise]..." [Urdu Translation]: While denying the demand for pre-emption, the buyer says to the pre-emptor, "You did not demand pre-emption upon hearing of the sale, but rather you got up from the assembly and abandoned the demand," while the pre-emptor says that I...

Footnotes: 1. Fatawa Bazzaziyya, on the margin of Fatawa Hindiyya, Book of Pre-emption, Chapter Three, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 6/167. 2. Al-Ashbah wa al-Nazair, Second Art, Book of Pre-emption, Idarat al-Quran, Karachi, 2/87. 3. Khizanat al-Muftin, Book of Pre-emption, Manuscript version, 2/194. 4. Fatawa Hindiyya, Book of Pre-emption, Chapter Three, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/174.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

...मुलाक़ात पर, तो यह एक निश्चित शपथ है। [उर्दू अनुवाद]: यदि मुलाक़ात के समय तलब (दावा) करने का दावा किया जाए, तो इस स्थिति में मुश्तरी (ख़रीदार) एक निश्चित शपथ लेगा (कि शफ़ीअ (पूर्व-क्रयकर्ता) ने इससे पहले तत्काल माँग नहीं की थी)। (त)

अल-अशबाह में कहा गया है: "यदि मुश्तरी [शफ़ीअ को] ज्ञान होने पर शफ़अ (पूर्व-क्रय) की माँग से इनकार करता है, तो बात मुश्तरी की मानी जाएगी और साथ में उसकी जानकारी न होने की शपथ ली जाएगी।" [उर्दू अनुवाद]: मुश्तरी ने माँग से इनकार किया, यह दावा करते हुए कि शफ़ीअ ने बिक्री के बारे में सुनने पर तत्काल माँग नहीं की थी; इस स्थिति में, मुश्तरी अपनी जानकारी के बारे में शपथ लेगा, और उसका बयान स्वीकार किया जाएगा। (त)

ख़ज़ानतुल मुफ़्तीन में फ़तावा कुबरा से उद्धृत है: "जब मुश्तरी बिक्री के बारे में सुनने पर शफ़अ की माँग से इनकार करता है, तो कथन उसका माना जाएगा और ज्ञान पर आधारित शपथ होगी: 'अल्लाह की कसम, मुझे नहीं पता कि शफ़ीअ ने बिक्री की खबर सुनने पर तत्काल इसकी माँग की थी'।" [उर्दू अनुवाद]: मुश्तरी ने शफ़अ की माँग से इनकार किया, यह कहते हुए कि शफ़ीअ ने बिक्री की खबर सुनने पर तत्काल माँग नहीं की थी; इस स्थिति में, उसकी बात उसकी जानकारी के बारे में शपथ के आधार पर स्वीकार की जाएगी, और वह कहेगा, "अल्लाह की कसम, मुझे कोई जानकारी नहीं है कि शफ़ीअ ने खबर सुनने के तुरंत बाद माँग की थी।" (त)

अल-हिन्दिया में अल-मुल्तक़ित से उद्धृत है: "जब मुश्तरी शफ़ीअ द्वारा बिक्री के बारे में सुनने पर शफ़अ की माँग से इनकार करता है, तो वह अपनी जानकारी के बारे में शपथ लेता है। यदि वह उससे मिलने के समय उसकी माँग से इनकार करता है, तो वह एक निश्चित शपथ लेता है।" [उर्दू अनुवाद]: यदि मुश्तरी शफ़ीअ द्वारा बिक्री की खबर सुनने पर की गई माँग से इनकार करता है, तो वह अपनी जानकारी के संबंध में शपथ देगा। और यदि मुश्तरी उनके मिलने के समय माँग से इनकार करता है, तो वह एक निश्चित शपथ देगा। (त)

इसी तरह कई किताबों में कहा गया है। उसी स्रोत में इमाम सरख़सी के मुहीत से है: "यदि मुश्तरी शफ़अ की माँग से इनकार करता है, तो वह उससे कहता है, 'जब तुम्हें पता चला तब तुमने शफ़अ की माँग नहीं की थी; बल्कि तुमने माँग छोड़ दी थी और मजलिस (सभा) से खड़े हो गए थे,' जबकि शफ़ीअ [अन्यथा दावा करता है]..." [उर्दू अनुवाद]: शफ़अ की माँग से इनकार करते हुए, मुश्तरी

शफ़ीअ से कहता है, "तुमने बिक्री की खबर सुनने पर शफ़अ की माँग नहीं की थी, बल्कि तुम सभा से उठ गए थे और माँग छोड़ दी थी," जबकि शफ़ीअ कहता है कि मैंने...

पाद-टिप्पणियाँ: 1. फ़तावा बज़ाज़िया, फ़तावा हिन्दिया के हाशिये पर, किताबुश शफ़अ, तीसरा अध्याय, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 6/167. 2. अल-अशबाह वल नज़ाइर, फ़न्नुस सानी, किताबुश शफ़अ, इदारातुल कुरान, कराची, 2/87. 3. ख़ज़ानतुल मुफ़्तीन, किताबुश शफ़अ, हस्तलिखित संस्करण, 2/194. 4. फ़तावा हिन्दिया, किताबुश शफ़अ, तीसरा अध्याय, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 5/174.

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۰

لقائہ فعلی البتات[1]۔ [ترجمہ]: ملاقات کے وقت طلب کا دعوٰی کیا تو اس صورت میں مشتری قطعی قسم کھائے گا (کہ شفیع نے قبل ازیں مواثبت نہیں کی)۔ (ت)

اشباہ میں ہے: انکر المشتری طلب الشفعہ حین علم فالقول لہ مع یمینہ علی نفی العلم[2]۔ [ترجمہ]: مشتری نے طلب کا انکار کیا کہ شفیع نے بیع کی خبر سننے پر مواثبت نہیں کی تو مشتری اپنے علم کی قسم کھائے گا اور اس کی بات مان لی جائے گی۔ (ت)

خزانہ المفتین میں فتاوٰی کبرٰی سے ہے: المشتری اذا انکر طلب الشفعۃ عند سماع البیع فالقول لہ مع الیمین علی العلم باللہ ما یعلم ان الشفیع حین علم بالبیع طلب[3]۔ [ترجمہ]: مشتری نے طلب شفعہ کا انکار کیا کہ شفیع نے بیع کی خبر سننے پر مواثبت نہیں کی تو اپنے علم کی قسم پر اس کی بات قبول کر لی جائے گی اور یوں کہے گا کہ اللہ کی قسم مجھے علم نہیں کہ شفیع نے سن کر موقع پر طلب کی ہو۔ (ت)

ہندیہ میں ملتقط سے ہے: المشتری اذا انکر طلب الشفیع الشفعۃ عند سماع البیع یحلف علی العلم، وان انکر طلبہ عند لقائہ حلف علی البتات[4]۔ [ترجمہ]: شفیع کا بیع کی خبر سننے پر طلب کا اگر مشتری انکار کرے تو اپنے علم کی قسم دے گا۔ اور اگر اس کی ملاقات کے موقع پر طلب کا مشتری انکار کرے تو قطعی قسم دے۔ (ت)

اسی طرح کتب کثیرہ میں ہے۔ اسی میں محیط امام سرخسی سے ہے: اذا انکر المشتری طلب الشفعۃ فیقول لہ لم تطلب الشفعۃ حین علمت بل ترکت الطلب وقمت عن المجلس والشفیع [ترجمہ]: مشتری

طلب شفعہ کا انکار کرتے ہوئے شفیع کو کہے کہ تو نے بیع کی خبر سن کر شفعہ طلب نہ کیا بلکہ تو مجلس سے اٹھ گیا اور طلب کو ترک کیا، اور شفیع کہے کہ میں نے

حواشی: 1. فتاویٰ بزازیہ علی ہامش فتاویٰ ہندیہ کتاب الشفعہ الفصل الثالث نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۱۶۷ 2. الاشباہ والنظائر الفن الثانی کتاب الشفعہ ادارۃ القرآن کراچی ۲ / ۸۷ 3. خزانہ المفتین کتاب الشفعہ قلمی نسخہ ۲ / ۱۹۴ 4. فتاویٰ ہندیہ کتاب الشفعہ الباب الثالث نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۱۷۴

20 جلد (Volume 20) Fatawa Rizvia

Arabic: ۔ يقول طلبت فالقول قول المشترى فلا بد من الاشهاد وقت الطلب توثيقاً Urdu: If he says, "I made the demand at this time," then the buyer's word will be accepted, because witnessing at the time of demand is necessary so that the matter is firm/ documented. (T)

And if the pre-emptor (Shafi') did not specify any time for 'Talab-e-Muwatibat' (immediate demand) prior to this 'Talab-e-Ishhad' (demand with witnesses) and the witness, but rather explicitly clarified that he became aware of the sale at the very moment he performed 'Talab-e-Ishhad' and had no prior knowledge of the sale, then the pre-emptor's statement under oath is acceptable. In this case, there is no need to provide separate testimony for 'Talab-e-Muwatibat'. If the buyer claims that the pre-emptor had knowledge of the sale before 'Talab-e-Ishhad' and did not perform 'Talab-e-Muwatibat' at that time, then the buyer is now the claimant. He must provide evidence, because he is now asserting the acquisition of knowledge in the past, whereas the pre-emptor is the denier.

Arabic: والحادث يضاف الى اقرب الاوقات۔ والاصل العدم فمن خالف هذين الاصلين فعليه البينة۔ Urdu: A new occurrence will be attributed to the nearest time, and non-existence is the original state. Whoever acts contrary to these two principles, witnesses (proof) are mandatory for them. (T)

In Fatawa Imam Qazi Khan it states: Arabic: لوقال الشفيع لم اعلم بالشراء الا الساعة كان القول قوله،وعلى المشترى البينة انه علم قبل ذلك ولم يطلب ۔ Urdu: If the pre-emptor says, "I had no knowledge of the purchase, it has come now," then his word will be reliable. And the buyer should present testimony that he (pre-emptor) had prior knowledge and did not make the demand. (T)

In Sirajiyyah it states: Arabic: الشفيع اذا طلب الشفعة فقال المشترى علمت بالبيع قبل هذا ولم تطلب وقال الشفيع علمت به الساعة فالقول للشفيع ۔ Urdu: When the pre-emptor made the demand, the buyer said "You knew of the sale before this and didn't make a claim," while the pre-emptor says "I just found out now," then the pre-emptor's statement will be accepted. (T)

In Khazanat-ul-Muftiyeen it is from Fatawa Zahiriyyah and in Alamgiri from Muheet:

1. Fatawa Hindiyyah, Kitab-ush-Shufa, Chapter 3, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/172.

2. Fatawa Qazikhan, Kitab-ush-Shufa, Section on the Order of Pre-emptors, Naval Kishore Lucknow, 4/822.
3. Fatawa Sirajiyyah, Kitab-ush-Shufa, Chapter on Demand of Pre-emption, Naval Kishore Lucknow, p. 110.

अरबी: ۔ يقول طلبت فالقول قول المشترى فلا بد من الاشهاد وقت الطلب توثيقاً उर्दू: यदि वह कहे कि "मैंने इस समय मांग की है," तो खरीदार की बात मानी जाएगी क्योंकि मांग के समय गवाही आवश्यक है ताकि मामला पक्का (प्रमाणित) हो जाए। (त)

और यदि शफीअ (हक-शुफा रखने वाला) ने तलब-ए-मुवातबत (तत्काल मांग) के लिए तलब-ए-इशहाद (गवाहों के समक्ष मांग) और गवाह से पहले कोई समय नहीं बताया, बल्कि स्पष्ट रूप से कह दिया कि जिस समय मैंने तलब-ए-इशहाद की, उसी समय मुझे पता चला था, उससे पहले बिक्री का ज्ञान नहीं था, तो शपथ के साथ शफीअ का ही कथन स्वीकार्य है। इसके लिए तलब-ए-मुवातबत पर अलग से गवाही देने की आवश्यकता नहीं है। यदि खरीदार दावा करे कि तलब-ए-इशहाद से पहले ही शफीअ को बिक्री का पता चल गया था और उसने उस समय तलब-ए-मुवातबत नहीं की, तो अब खरीदार दावेदार है। उसे गवाही देनी चाहिए, क्योंकि अब वह अतीत में ज्ञान होने का दावा कर रहा है और शफीअ इससे इनकार कर रहा है।

अरबी: والحادث يضاف الى اقرب الاوقات۔ والاصل العدم فمن خالف هذين الاصلين فعليه البينة۔ उर्दू: नया मामला निकटतम समय की ओर माना जाएगा, और यह कि 'अभाव' मूल है। जो व्यक्ति इन दो नियमों के विपरीत जाए, उस पर गवाह अनिवार्य होंगे। (त)

फ़तावा इमाम क़ाज़ी खाँ में है: अरबी: لوقال الشفيع لم اعلم بالشراء الا الساعة كان القول قوله،وعلى المشترى البينة انه علم قبل ذلك ولم يطلب ۔ उर्दू: यदि शफीअ कहे कि मुझे खरीदारी का पता नहीं था, अब हुआ है, तो उसका कथन विश्वसनीय होगा। और खरीदार गवाही पेश करे कि उसे पहले पता चल चुका था और उसने मांग नहीं की। (त)

सिराजिया में है: अरबी: الشفيع اذا طلب الشفعة فقال المشترى علمت بالبيع قبل هذا ولم تطلب وقال الشفيع علمت به الساعة فالقول للشفيع ۔ उर्दू: शफीअ ने मांग की तो खरीदार ने कहा कि तुझे इससे पहले बिक्री का पता चल गया था और तूने मांग नहीं की, जबकि शफीअ कहे कि मुझे अभी पता चला है, तो शफीअ की बात स्वीकार की जाएगी। (त)

खज़ानतुल मुफ़्तीईन में फ़तावा ज़हीरिया से और आलमगिरी में मुहीत से है:

1. फ़तावा हिन्दिया, किताबुश शुफ़ा, अध्याय 3, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/172

2. फ़तावा क़ाज़ीखाँ, किताबुश शुफ़ा, शुफ़ा अधिकारियों के क्रम का अनुभाग, नवल किशोर लखनऊ, 4/822
3. फ़तावा सिराजिया, किताबुश शुफ़ा, शुफ़ा की मांग का अध्याय, नवल किशोर लखनऊ, पृ. 110

पेज 130/630

یقول طلبت فالقول قول المشتری فلا بد من الاشہاد وقت الطلب توثیقاً ۔ اس وقت طلب کیا ہے تو مشتری کی بات مانی جائے گی اسی لئے کہ وقت اشہاد ضروری ہے تاکہ معاملہ پختہ ہو۔(ت)

اور اگر شفیع نے طلب مواثبت کے لئے کوئی وقت اس طلب الشہاد و مشہود سے پہلے نہ بیان کیا، بلکہ صراحۃً تصریح کر دی کہ جس وقت میں نے طلب اشہاد کی اسی وقت مجھے علم ہوا تھا اس سے پہلے علم بالبیع نہ تھا، تو شفیع ہی کا قول حلف کے ساتھ مقبول ہے۔ اس سے طلب مواثبت پر جداگانہ گواہی دینے کی حاجت نہیں، مشتری اگر دعوی کرے کہ طلب اشہاد سے پہلے شفیع کو علم بالبیع ہو لیا تھا، اور اس نے اس وقت طلب مواثبت نہ کی تو اب مشتری مدعی ہے۔ یہ گواہی دے، اسی لئے کہ اب یہ حصول علم فی الماضی کا ادعا کرتا اور شفیع منکر ہے۔

والحادث یضاف الی اقرب الاوقات۔ والاصل العدم فمن خالف ہذین الاصلین فعلیہ البینۃ۔ نیا معاملہ اقرب وقت کی طرف منسوب ہوگا، اور یہ کہ عدم اصل ہے۔ جو شخص ان دونوں قاعدوں کے خلاف کرے تو اس پر گواہ لازم ہوں گے (ت)

فتاوٰی امام قاضی خاں میں ہے : لوقال الشفیع لم اعلم بالشراء الا الساعۃ کان القول قولہ،وعلی المشتری البینۃ انہ علم قبل ذلك ولم یطلب ۔ اگر شفیع کہے کہ مجھے خریداری کا علم نہ تھا اب ہوا ہے، تو اس کا قول معتبر ہوگا۔ اور مشتری گواہی پیش کرے کہ اس کو پہلے علم ہو چکا اور اس نے طلب نہ کیا۔ (ت)

سراجیہ میں ہے : الشفیع اذا طلب الشفعۃ فقال المشتری علمت بالبیع قبل ہذا ولم تطلب وقال الشفیع علمت بہ الساعۃ فالقول للشفیع ۔ شفیع نے طلب کیا تو مشتری نے کہا تجھے قبل ازیں بیع کا علم ہو

گیا تھا تو نے مطالبہ نہ کیا جبکہ شفیع کہے کہ مجھے ابھی علم ہوا ہے تو شفیع کی بات قبول ہو گی۔ (ت) خزانہ المفتیین میں فتاوٰی ظہیریہ اور عالمگیری میں محیط سے ہے:

۱ فتاوی ہندیہ کتاب الشفعة الباب الثالث نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۱۷۲ ۲ فتاوی قاضیخان کتاب الشفعة فصل فی ترتیب الشفعاء نولکشور لکھنؤ ۴/ ۸۲۲ ۳ فتاوی سراجیہ کتاب الشفعة باب طلب الشفعة نولکشور لکھنؤ ص ۱۱۰

Fatawa Razawiyya Volume 20

[Table 1] Arabic: If the pre-emptor says, 'I have just now become aware and I am making the demand,' and the buyer says, 'You knew before this and did not demand,' then the statement of the pre-emptor is accepted. 1 Urdu Translation: If the pre-emptor says, 'I have just now become aware and I am making the demand,' and the buyer says, 'You did not demand despite having prior knowledge,' then the pre-emptor's word will be accepted. (T)

Similarly, if the pre-emptor has proven the 'Talab-e-Ishhad' (demand with witnesses) and has not specified any prior time for 'Talab-e-Muwasibat' (immediate demand) at all, but rather spoke to people in general terms, saying "As soon as I became aware, I demanded the right of pre-emption," then in this situation too, the pre-emptor's oath is credible. If in reality he had no knowledge before that time of Talab-e-Ishhad, and he immediately made the Talab-e-Muwasibat even if no one else was present at that time, he is truthful before Allah in his oath. The judge will relate this general wording to the known, witnessed demand, and will not trouble the pre-emptor for more details regarding the timing. This is the intent of these excerpts: that although a pre-emptor learns of the sale in solitude, he should demand the pre-emption with his tongue so that his right is not forfeited before Allah Almighty and he can take an oath when needed. It is in Fatawa Bazzaziyya:

[Table 2] Arabic: He is believed upon his oath that he demanded as soon as he knew. 2 Urdu Translation: If the pre-emptor says, 'I demanded as soon as I gained knowledge,' his claim will be verified upon taking an oath. (T)

In Durr it is stated:

[Table 3] Arabic: If he hears about the sale in a place devoid of witnesses and remains silent, his right of pre-emption is invalidated. If he says, 'I demanded the pre-emption,' but no one heard him, it is not invalidated. Until he appears before the judge, and the pre-emptor says, 'I demanded the pre-emption and did not abandon it,' and swears an oath on that, he will be truthful in his oath, and the immediate demand (Talab-e-Muwasibat) will be established. 3 Urdu Translation: When he heard the news of the sale in a place where there was no witness, if he remained silent, his pre-emption would be void. But if he says, 'I demanded it there' and no one heard, the pre-emption will not be void. Until, when appearing before a judge, the pre-emptor says, 'I demanded the pre-emption and did not forgo it,' and the judge takes

an oath from him and he swears it, then he will be truthful in his oath. And the Talab-e-Muwasibat will be established. (T)

In Tabyin al-Haqa'iq it is stated:

[Table 4] Arabic: If no one is present with him, he should demand without witnesses, because this demand is valid without witnesses. Witnessing is for [addressing] denial. The demand is necessary so that his right before Allah Almighty is not forfeited and so that it is possible for him to take an oath when an oath is required. 4 Urdu Translation: Even if no one is present, one should make the demand without witnesses, because demand without witnesses is valid. Witnessing is for countering denial, whereas demand is essential so that his right before Allah is not lost and it remains possible to give an oath if needed. (T)

Footnotes: 1 Fatawa Hindiyya, Book of Shufa, Chapter Three, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/177 2 Fatawa Bazzaziyya, on the margins of Fatawa al-Hindiyya, Book of Shufa, Chapter Three, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/166 3 Al-Durr al-Hukkam fi Sharh Ghurar al-Ahkam, Book of Shufa, Chapter on what it consists of, Mir Muhammad Kutub Khana Karachi, 2/215 4 Tabyin al-Haqa'iq, Book of Shufa, Chapter on Demand of Shufa, Al-Maktabah al-Kubra al-Amiriyyah Bulaq Egypt, 5/223

फतावा रज़विया जिल्द 20

[तालिका 1] अरबी: लो काल अश-शफ़ीउ अलिमतुस सा'आता व अना अतलुबुहा व कालल मुश्तरी अलिमता कबल ज़ालिका वलम ततुलब फल-कौलु कौलुश शफ़ीइ। १ उर्दू अनुवाद: अगर शफी (पूर्वाधिकारी) ने कहा मुझे अब इल्म हुआ और तलब कर रहा हूँ, मुश्तरी (खरीदार) ने कहा तूने पहले इल्म होने के बावजूद तलब नहीं किया है, तो शफी की बात मानी जाएगी। (त)

यूँ ही अगर शफी ने तलब-ए-इशहाद (गवाहों के साथ मांग) साबित कर दी और तलब-ए-मुवासिबत (तुरंत मांग) के लिए कोई वक़्त मुतक़द्दिम (पिछला समय) असलन मोअय्यन (निर्धारित) न किया, बल्कि लोगों से मुजमल (सामान्य) कहा कि जैसे ही मुझे खबर हुई मैंने शफआ तलब किया, तो इस सूरत में भी शफी का हलफ़ (शपथ) मोतबर (विश्वसनीय) है। अगर वाक़ई में उसे तलब-ए-इशहाद के उस समय से पहले इल्म नहीं हुआ था, और उसने फ़ौरन तलब-ए-मुवासिबत कर ली थी भले ही उस समय कोई दूसरा मौजूद न हो, वह अपने इस हलफ़ में अल्लाह के नज़दीक सच्चा है। काज़ी इस गोल लफ़्ज़ को उसी तलब-ए-मालूम मश्हूद (ज्ञात मांग) पर महमूल (लागू) करेगा और शफी को समय के अधिक विवरण के लिए परेशान नहीं करेगा। इन इबारतों का यही मन्शा (उद्देश्य) है कि शफी को अगरचे तन्हाई में इल्म-बिल-बयअ (बिक्री का ज्ञान) हो, वह अपनी ज़बान से शफआ तलब कर ले ताकि अल्लाह तआला के यहाँ उसका शफआ साक़ित (रद्द) न हो और ज़रूरत के वक़्त हलफ़ कर सके। फतावा बज़ाज़िया में है:

[तालिका 2] अरबी: युसद्दकु अला अन्नहु तलबा कमा अलिमा मअल हलफ़। २ उर्दू अनुवाद: शफी ने कहा मैंने इल्म होते ही तलब किया, तो क़सम के साथ उसकी तसदीक़ (पुष्टि) कर दी जाएगी। (त)

दुरर में है:

[तालिका 3] अरबी: इज़ा समिआ बिल-बयई फी मकानिन खालिन अनिश शुहूदि फसकता तबतुलु शुफ़अतुहु, व इज़ा काला तलबतुश शुफ़अता वलम यस्मअहु अहदुन ला तबतुलु, हत्ता इज़ा हज़रा इंदल क़ाज़ी, व कालश शफ़ीउ तलबतुश शुफ़अता वलम अतरुकहा व हलफ़ा अला ज़ालिका काना बार्रन फी यमीनिहि, व यसबुतु तलबुल मुवासिबा। ३ उर्दू अनुवाद: जब ऐसी जगह उसने बयअ (बिक्री) की खबर सुनी जहाँ कोई गवाह न था तो यह खामोश रहा, उसका शफआ बातिल (रद्द) हो जाएगा और जब यह कहे कि मैंने वहाँ तलब किया और किसी ने न सुना, तो शफआ बातिल न होगा हत्ताकि (यहाँ तक कि) जब काज़ी के यहाँ हाज़िर होकर शफी ने कहा मैंने शफआ तलब किया और तर्क

(त्याग) नहीं किया और काज़ी ने उस पर क़सम ली और उसने क़सम खाई तो अपनी क़सम में सच्चा होगा। और तलब-ए-मुवासिबत साबित हो जाएगी। (त)

तबीनुल हक़ाइक़ में है:

[तालिका 4] अरबी: इन लम यकुन बि-हज़रतिहि अहदुन यतलुबु मिन गैरि इशहादिन, लिअन्ना हाज़त तलबा सहीहुन मिन गैरि इशहादिन वल इशहादु लि-मुखालाफ़तिल जुहूद वत तलबा ला बुद्दा मिन्हु कैला यस्कुता हक्कुहु फीमा बैनहु व बैनल्लाहि तआला व लियुम्किनुहुल हलफ़ु इज़ा हुलिफ़ा। ४ उर्दू अनुवाद: अगर कोई भी हाज़िर न हो तब भी तलब बगैर गवाही के कर दे, क्योंकि यह बगैर गवाहों के तलब सही होगी और गवाही तो इनकार के मुक़ाबले के लिए होती है जबकि तलब ज़रूरी है ताकि उसका अल्लाह के नज़दीक हक़ साक़ित न हो और उससे क़सम ली जाए तो क़सम देना मुमकिन हो। (त)

पादलेख: 1 फतावा हिंदिया किताबुश शुफ़आ बाब तीसरा नूरानी कुतुब खाना पेशावर 5/177 2 फतावा बज़ाज़िया हाशियतुल फतावा अल-हिंदिया पर किताबुश शुफ़आ फ़स्ल तीसरी नूरानी कुतुब खाना पेशावर 6/166 3 अद-दुररुल हुक्काम फी शरह ग़ुररिल अहकाम किताबुश शुफ़आ बाब उस चीज़ के बारे में जिसमें यह होती है, मीर मोहम्मद कुतुब खाना कराची 2/215 4 तबीनुल हक़ाइक़ किताबुश शुफ़आ बाब तलब-ए-शुफ़आ मक्तबा कुबरा अमीरिय्या बुलाक़ मिस्र 5/223

पृष्ठ 131/630

لو قال الشفیع علمت الساعة وانا اطلبہا وقال المشتری علمت قبل ذلک ولم تطلب فالقول قول الشفیع ۱۔ اگر شفیع نے کہا مجھے اب علم ہوا اور طلب کررہا ہوں مشتری نے کہا تو نے پہلے علم ہونے کے باوجود طلب نہیں کیا ہے تو شفیع کی بات مانی جائے گی۔ (ت)

یوں ہی اگر شفیع نے طلب اشہاد ثابت کردی اور طلب مواثبت کے لئے کوئی وقت متقدم اصلا معین نہ کیا بلکہ لوگوں میں مجمل کہا کہ معالم ہوتے ہی میں نے شفعہ طلب کیا تو اس صورت میں بھی شفیع کا حلف معتبر ہے اگر واقع میں اسی وقت طلب اشہاد سے پہلے علم نہ ہوا تھا جب تو ظاہر اور ہو چکا تھا اور فورا طلب مواثبت کرلی تھی اگرچہ اس وقت کوئی دوسرا موجود نہ تھا وہ اپنے اس حلف میں عنداللہ سچا ہے اور قاضی اس گول لفظ کو اسی طلب معلوم مشہود پر حمل کرے گا اور اس سے زیادہ تفصیل وقت کی شفیع کو تکلیف نہ دیگا یہی منشا ہے ان عبارات کا کہ شفیع کو اگرچہ تنہائی میں علم بالبیع ہو معازبان سے طلب شفعہ کرلے کہ عند اللہ تعالٰی اس کا شفعہ ساقط نہ ہو اور وقت حاجت حلف کر سکے۔ فتاوٰی بزازیہ میں ہے:

یصدق علی انہ طلب کما علم مع الحلف ۲۔ شفیع نے کہا میں نے علم ہوتے ہی طلب کیا تو قسم کے ساتھ اس کی تصدیق کردی جائے گی۔ (ت)

درر میں ہے:

اذا سمع بالبیع فی مکان خال عن الشہود فسکت تبطل شفعتہ، واذا قال طلبت الشفعة ولم یسمعہ احد لا تبطل، حتی اذا حضر عند القاضي، وقال الشفیع طلبت الشفعة ولم اترکہا وحلف علی ذلک کان بارا فی یمینہ، ویثبت طلب المواثبة ۳۔ جب ایسی جگہ اس نے بیع کی خبر سنی جہاں کوئی گواہ نہ تھا تو یہ

خاموش رہا، اس کا شفعہ باطل ہو جائے گا اور جب یہ کہے کہ میں نے وہاں طلب کیا اور کسی نے نہ سنا شفعہ باطل نہ ہو گا حتیٰ کہ جب قاضی کے ہاں حاضر ہو کر شفیع نے کہا میں نے شفعہ طلب کیا اور ترک نہیں کیا اور قاضی نے اس پر قسم لی اور اس نے قسم کھائی تو اپنی قسم میں سچا ہو گا۔ اور طلب مواثبت ثابت ہو جائے گی۔ (ت)

تبیین الحقائق میں ہے:

ان لم یکن بحضرته احد یطلب من غیر اشهاد، لان هذا الطلب صحیح من غیر اشهاد والاشهاد لمخالفة الجحود والطلب لا بد منه کیلا یسقط حقه فیما بینه و بین الله تعالی ولیمکنه الحلف اذا حلف ۴۔ اگر کوئی بھی حاضر نہ ہو تب بھی طلب بغیر گواہی کر دے، کیونکہ یہ بغیر گواہوں کے طلب صحیح ہو گی اور گواہی تو انکار کے مقابلہ کے لئے ہوتی ہے جبکہ طلب ضروری ہے تاکہ اس کا عنداللہ حق ساقط نہ ہو اور اس سے قسم لی جائے تو قسم دینا ممکن ہو۔ (ت)

---

1 فتاویٰ ہندیہ کتاب الشفعة الباب الثالث نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۱۷۷ 2 فتاویٰ بزازیہ علی ہامش الفتاوی الہندیہ کتاب الشفعة الفصل الثالث نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۱۶۶ 3 الدرر الحکام فی شرح غرر الاحکام کتاب الشفعة باب ماتکون ہی فیہ میر محمد کتب خانہ کراچی ۲ / ۲۱۵ 4 تبیین الحقائق کتاب الشفعة باب طلب الشفعة المکتبة الکبریٰ الامیریه بولاق مصر ۵ / ۲۲۳

Volume 20 Fatawa Razawiyya

In Al-Kifayah, it is stated:

[Table Context: Arabic source text on the left, Urdu translation on the right] "It is mentioned in Al-Mabsut that even if no one is present with him when he hears [the news of the sale], it is appropriate for him to claim pre-emption (shuf'ah) immediately. The claim is valid without witnesses; witnesses are only for countering denial. Therefore, it is appropriate for him to claim it so that if the buyer asks him to take an oath, it is possible for him to swear that he claimed it as soon as he heard [the news]." (T)

An investigator of the scholars' words will find many explicit statements that when there is a dispute between the pre-emptor (shafi') and the buyer regarding the claim, the word of the buyer prevails. And in many places, it is said that the word of the pre-emptor prevails. The resolution and reconciliation of this apparent discrepancy is found in numerous texts which detail that if the pre-emptor attributes the 'immediate claim' (talab-e-muwathibat) to a prior time, then the word is that of the buyer. However, if he leaves it vague without specifying a time and only says that he claimed it immediately upon gaining knowledge, then the word is that of the pre-emptor. This reconciliation and detail are provided in Khania, Bazaziya, Durar wa Ghurar, Jami' al-Fusulayn, Sirajiyah, Waqia'at al-Muftin, Fatawa Sughra, Muhit, Mabsut, Fatawa Zahiriyah, Wahbaniyah, Khizanat al-Muftin, Takmilah Turi, and the marginalia of Ramli, Shami, Sharh Wahbaniyah, and many other books. The great Imam, the Judge of the East and West, the Shaikh of the school of thought, our master Imam Abu Yusuf, says in Nawadir:

[Table Context: Arabic source text on the left, Urdu translation on the right] "When the pre-emptor says, 'I claimed pre-emption when I came to know,' then his word is accepted. But if he says, 'I knew yesterday and claimed it,' or 'The sale took place yesterday and I claimed it at that time,' he will not be believed except with evidence." This was quoted by Allama Turi in the Supplement to Al-Bahr. (T)

The exalted Imam Khassaf says in Sharh Adab al-Qadi:

---

1 Al-Kifayah with Fath al-Qadir, Book of Pre-emption, Chapter on Claiming Pre-emption, Maktaba Nooria Razavia Sukkur, 8/307. 2 Supplement to Al-Bahr al-Ra'iq, Book of Pre-emption, H.M. Saeed Company Karachi, 8/129. Page 132 of 630

जिल्द २० फ़तावा रज़विया

किफ़ाया में है:

[तालिका संदर्भ: बाईं ओर अरबी स्रोत पाठ, दाईं ओर उर्दू अनुवाद] "मबसूत में ज़िक्र फ़रमाया कि अगर कोई भी उसके पास मौजूद हो, तो बेअ (बिक्री) की ख़बर सुनते ही शुफ़आ (अग्रक्रय) तलब करना मुनासिब है, जबकि बिना गवाह बनाए तलब सही है। गवाह तो इनकार के मुक़ाबले के लिए है, तो उसको तलब करना मुनासिब है, ताकि जब उससे मुश्तरी (खरीदार) क़सम ले, तो उसके लिए यह क़सम देना मुमकिन हो कि मैंने सुनते ही तलब किया है।" (त)

उलेमा के शब्दों की खोज करने वाला बहुत सी जगहों पर यह स्पष्ट उल्लेख पाएगा कि जब शुफ़ीअ (दावेदार) और मुश्तरी के बीच तलब के बारे में विवाद हो, तो मुश्तरी का कहना मान्य होता है। और बहुत सी जगहों पर यह है कि शुफ़ीअ का कहना मान्य है। इस ज़ाहिरी मतभेद में समाधान और सामंजस्य बताने वाली वे ही अनेक इबारतें हैं जिनमें विवरण दिया गया है कि यदि शुफ़ीअ ने 'तलब-ए-मुवाथ़िबत' (तत्काल दावा) को पिछले समय की ओर मनसूब (संबद्ध) किया, तो मुश्तरी का कहना मान्य है। और अगर बिना समय बताए गोल-मोल छोड़ दिया और केवल इतना कहा कि जैसे ही मुझे पता चला मैंने तलब किया, तो शुफ़ीअ का कहना मान्य है। खानिया, बज़ज़िया, दुरर व ग़ुरर, जामि अल-फ़ुसूलैन, सिराजिया, वाक़िआतुल मुफ़्तीन, फ़तावा सुग़रा, मुहीत, मबसूत, फ़तावा ज़हीरिया, वहबानिया, ख़ज़ानतुल मुफ़्तीन, तक्मिलाह तूरी, और हवाशी रमली व शामी और शरह वहबानिया आदि अनेक पुस्तकों में यह समाधान और विवरण दिया गया है। पूर्व और पश्चिम के महान न्यायधीश, पंथ के शेख, हमारे आका इमाम अबू यूसुफ़ 'नवादिरात' में फ़रमाते हैं:

[तालिका संदर्भ: बाईं ओर अरबी स्रोत पाठ, दाईं ओर उर्दू अनुवाद] "जब शुफ़ीअ कहे कि 'मैंने जानकारी होने पर शुफ़आ तलब किया', तो उसकी बात मान्य होगी। और यदि उसने कहा कि 'मुझे कल पता चला और मैंने तलब किया' या 'बिक्री कल हुई थी और मैंने उसी समय तलब किया', तो गवाही के बिना उसकी पुष्टि नहीं की जाएगी।" इसे अल्लामा तूरी ने 'बहर' के तक्मिलाह में उद्धृत किया है। (त)

इमाम जलील ख़स्साफ़ 'शरह अदब अल-क़ाज़ी' में फ़रमाते हैं:

1 अल-किफ़ाया मय फ़तह अल-क़दीर, किताबुश शुफ़आ, बाबू तलबिश शुफ़आ, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, 8/307. 2 तक्मिलाह मिन अल-बहर अर-राइक़, किताबुश शुफ़आ, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 8/129. पृष्ठ १३२/६३०

کفایہ میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
ذکر في المبسوط لو لم یکن بحضرته احد حین سمع	مبسوط میں ذکر فرمایا کہ اگر کوئی بھی اس کے پاس موجود ہو
ینبغي ان یطلب الشفعة، والطلب صحیح من غیر	تو بیع کی خبر سنتے ہی شفعہ طلب کرنا مناسب ہے جبکہ بغیر گواہ
اشهاد، والاشهاد لمخالفة الجحود فینبغي له ان یطلب	بنائے طلب صحیح ہے گواہ تو انکار کے مقابلہ کے لئے ہے تو اس
حتی اذا احلفه المشتری امکنه ان یحلف انه طلبها	کو طلب کرنا مناسب ہے، تاکہ جب اس سے مشتری قسم لے
کما سمع - ۱	تو اس کو یہ قسم دینا ممکن ہو کہ میں نے سنتے ہی طلب کیا ہے۔
(ت)	(ت)

متتبع کلماتِ علماء بہت جگہ تصریح پائے گا کہ جب درباره میں طلبِ شفیع و مشتری میں اختلاف ہے قول قول مشتری ہے۔ اور بہت جگہ یہ کہ قول قولِ شفیع ہے، اس ظاہری اضطراب میں توفیق و تطبیق بتانے والی وہی عباراتِ کثیرہ ہیں جن میں تفصیل فرمادی کہ شفیع نے طلبِ مواثبت کو وقتِ سابق کی طرف منسوب کیا تو قول قول مشتری ہے۔ اور گول چھوڑا کوئی وقت اس کا بیان نہ کیا

صرف اتنا کہ کہ بمجردِ علم میں نے بطلب کی تو قول قول شفیع ہے۔ خانیہ وبزازیہ و درر وغرر و جامع الفصولین وسراجیہ وواقعات المفتین وفتاوٰی صغریٰ و محیط و مبسوط و فتاوٰی ظہیر یہ و وہبانیہ وخزانہ المفتین وتکملہ طوری و حواشی رملی وشامی وشرح وہبانیہ وغیرہا کتبِ کثیرہ میں یہ توفیق و تفصیل ارشاد ہوئی، امام اجل قاضی الشرق والغرب شیخ المذہب سیدنا امام ابو یوسف نوادر میں فرماتے ہیں:

عربی متن	اردو ترجمہ
اذا قال الشفیع طلبت الشفعة حین علمت فالقول	جب شفیع کہے میں نے علم ہونے پر شفعہ طلب کیا تو اس کا
قولہ، ولو قال علمت امس و طلبت او کان البیع امس و	قول معتبر ہوگا اور اس نے کہا مجھے گزشتہ روز علم ہوا اور میں
طلبتها فی ذلك الوقت لم یصدق الا ببینة ۲ اہ نقلہ	نے طلب کیا یا یوں کہا کہ بیع گزشتہ روز ہوئی اور میں نے
العلامة الطوری في تکملہ البحر۔	طلب کیا، اسی وقت، تو بغیر گواہی اس کی تصدیق نہ کی جائے
	گی، اہ اس کو علامہ طوری نے بحر کے تکملہ میں نقل کیا ہے۔
(ت)	(ت)

امام جلیل خصاف شرح ادب القاضی میں فرماتے ہیں:

1 الکفایۃ مع فتح القدیر کتاب الشفعہ باب طلب الشفعہ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۸ / ۳۰۷ 2 تکملہ من البحر الرائق کتاب الشفعہ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۸ / ۱۲۹ Page 132 of 630

Fatawa Razawiyya, Vol. 20

The buyer said, "I bought this house a year ago, and the pre-emptor (Shafi') knew about my purchase but did not make a claim." Therefore, if the judge asks the pre-emptor when the house was purchased and the pre-emptor says, "I claimed pre-emption as soon as I knew," the judge will consider this statement sufficient. This is because it is not possible for him to say the buyer bought it a year ago as he would then need to prove his claim; hence he avoids that and mentions the claim of pre-emption. If the buyer says to him, "Did you claim it at the time you knew?", the pre-emptor's word will be reliable because, in this situation, his knowledge and claim appeared together before the judge. This is contrary to a situation where the pre-emptor says, "I knew for such a period and made the claim," and the buyer denies the claim; in that case, the buyer's word will be reliable because the claim at that time was not apparent to the judge and would require proof. An analogy for this is the marriage of a virgin girl. This has been quoted by Allama Shurunbulali in 'Taysir al-Maqasid Sharh Nazm al-Faraid'. (T)

Faqih al-Nafs Khaniah states:

If the buyer says, "I bought this house, which he wants to take through pre-emption, a year ago, and this claimant knew of my purchase..."

1. Sharh Adab al-Qadi by al-Khassaf, Taysir al-Maqasid Sharh Nazm al-Faraid.

फतवा रज़विया, जिल्द 20

खरीदार (मुश्तरी) ने कहा, "मैंने यह घर एक साल पहले खरीदा था, और शुफ़आ करने वाले (शफी) को मेरी खरीदारी का पता था, लेकिन उसने दावा नहीं किया।" इसलिए, यदि न्यायाधीश शुफ़आ करने वाले से पूछे कि घर कब खरीदा गया था, और वह कहे, "जैसे ही मुझे पता चला मैंने शुफ़आ का दावा किया," तो न्यायाधीश उसकी इस बात को पर्याप्त मानेगा। ऐसा इसलिए है क्योंकि उसके लिए यह कहना संभव नहीं है कि खरीदार ने इसे एक साल पहले खरीदा था, क्योंकि तब उसे अपने दावे को साबित करने की आवश्यकता होती; इसलिए वह इससे बचते हुए शुफ़आ के दावे का उल्लेख करता है। यदि खरीदार उससे कहे, "क्या तुमने पता चलने के समय दावा किया था?", तो शुफ़आ करने वाले की बात विश्वसनीय होगी क्योंकि इस स्थिति में उसका ज्ञान और दावा न्यायाधीश के सामने एक साथ प्रकट हुए। यह उस स्थिति के विपरीत है जहाँ शुफ़आ करने वाला कहे, "मुझे इतने समय से पता था और मैंने दावा किया," और खरीदार दावे से इनकार कर दे; उस स्थिति में खरीदार की बात विश्वसनीय होगी क्योंकि न्यायाधीश के सामने उस समय का दावा प्रकट नहीं हुआ था और उसे प्रमाण की आवश्यकता होगी। इसका एक उदाहरण कुंवारी लड़की का निकाह है। इसे अल्लामा शूरुनबुलानी ने 'तयसीर अल-मकासिद शरह नज़्म अल-फराइद' में उद्धृत किया है। (त)

इमाम फकीह अन-नफ्स खानिया फरमाते हैं:

यदि खरीदार कहे, "मैंने यह घर, जिसे वह शुफ़आ के आधार पर प्राप्त करना चाहता है, एक साल पहले खरीदा था, और इस दावेदार को मेरी खरीदारी का पता था..."

1. शरह अदब अल-काज़ी अल-खस्साफ द्वारा, तयसीर अल-मकासिद शरह नज़्म अल-फराइद।

पृष्ठ 133 का 630

قال المشتری اشتریت هذه الدار منذ سنة وقد علم الشفیع شرائی ولم یطلب فأسأله عن ذلک، فان القاضی یسأل المدعی متی اشتریت هذه الدار فان قال الشفیع طلبت الشفعة حین علمت فان القاضی یکتفی منه بهذا المقدار، لان لایمکنه ان یقول اشتراها منذ سنة لاحتیاجه الی اثباته فاحترز عنه بذکر طلب الشفعة_فان قال له المشتری طلبت حین علمت فالقول للشفیع، لانه فی هذه الحالة ظهر علمه للقاضی مقارنا للطلب، بخلاف ما اذا قال الشفیع علمت منذ کذا او طلبت و قال المشتری ما طلبت کان القول للمشتری اذا لم یظهر للقاضی بالاسناد لذلک الوقت فیحتاج الی اثبات، ونظیره البکر اذا زوجت اھ۔ نقله العلامة الشرنبلالی فی تیسیرالمقاصد شرح نظم الفرائد۔

مشتری نے کہا میں نے یہ دار ایک سال سے خرید رکھا ہے اور شفیع کو میری خریداری کا علم ہوا اور طلب نہ کی، تو اس سے سوال کریں تو اگر قاضی مدعی شفعہ سے سوال کرے کہ اس دار کی خریداری کب ہوئی، تو شفیع نے اگر کہا میں نے علم ہوتے ہی طلب کی تو قاضی اس کی اس قدر بات کو کافی قرار دے گا کیونکہ شفیع کو یہ ممکن نہیں کہ وہ یوں کہے کہ مشتری نے سال سے خرید رکھا ہے وہ طلب کے اثبات کا محتاج بنے، لہٰذا اس بیان سے احتراز کرتے ہوئے طلب شفعہ کو ذکر کیا ہے۔ تو اگر مشتری اس کو کہے کہ تو نے علم کے وقت طلب کیا تھا تو شفیع کی بات معتبر ہوگی کیونکہ اس حالت میں طلب اور علم اکٹھے قاضی پر ظاہر ہوئے، اس کے برخلاف اگر شفیع یوں کہے کہ میں نے اتنی مدت سے جانا اور طلب کی اور مشتری طلب کا انکار کر دے تو مشتری کا قول معتبر ہوگا کیونکہ قاضی پر اس وقت کی طلب ظاہر نہ ہوئی تو اثبات کا محتاج ہوگا۔ اور اس کی نظیر باکرہ لڑکی کا نکاح ہے۔ اس کو علامہ شرنبلالی نے تیسیر المقاصد شرح نظم الفرائد میں نقل فرمایا ہے۔ (ت)

امام فقیہ النفس خانیہ میں فرماتے ہیں:

ان قال المشترى انى قد اشتريت هذه الدار التى يريد ان يأخذها بالشفعة منذ سنة وقد علم هذا المدعى بشرائى اگر مشتری کہے کہ میں نے یہ دار سال سے خرید کر رکھا ہے جس کو وہ شفعہ کی بناء پر حاصل کرنا چاہتا ہے اور اس مدعی شفعہ کو میری خریداری کا علم ہوا تو

1 شرح ادب القاضى للخصاف تيسير المقاصد شرح نظم الفرائد-

Fatawa Ridawiyyah Volume 20

And if he did not demand the right of pre-emption (shuf'a), then in this case the judge says to the claimant: "When was this house purchased?" If the claimant replies in response: "I demanded it at the time I learned about it," his statement will be correct and the judge will consider it sufficient. If the buyer says: "You did not demand it when you learned about it," the statement of the pre-emptor (shafi') will be accepted. And if the pre-emptor says: "I have known for a year and I demanded it," and the buyer says: "You did not demand it at that time," then the buyer's statement will be accepted. This case is like that of a virgin girl whose marriage was arranged. When the news of the marriage reached her, she rejected the marriage. If this dispute between husband and wife is presented before the judge, and the husband says: "When the news of the marriage reached her, she remained silent," and the woman says: "I rejected it as soon as I became aware," then the woman's statement will be accepted. But if the woman says: "I found out on such and such a day and I rejected it," then the woman's statement will not be accepted (it was mentioned up to this point). And if the pre-emptor is asked: "When did you find out?" and he says: "Yesterday or an hour ago today," then the pre-emptor's statement will not be accepted without evidence. (T)

Allama Mula Khusraw states in 'Ghurar': If the pre-emptor says: "I made the demand at the time I became aware," then his statement will be accepted along with an oath. And if he says: "I became aware yesterday and I made the demand," then he will be required to provide evidence. (T)

In 'Durar' it is:

1. Fatawa Qazi Khan, Book of Pre-emption, Chapter on the Order of Pre-emptors, Nawal Kishore, Lucknow, 4/866.
2. Ad-Durar al-Hukkam fi Sharh Ghurar al-Ahkam, Book of Pre-emption, Chapter on what it consists of, Mir Muhammad Kutub Khana, Karachi, 2/216.

और यदि उसने शुफ़ा (पूर्व-क्रय अधिकार) की माँग नहीं की, तो इस स्थिति में न्यायाधीश वादी से कहेगा: "यह घर कब खरीदा गया था?" यदि वादी उत्तर में कहता है: "मैंने तभी माँग की थी जब मुझे इसके बारे में पता चला," तो वादी का यह बयान सही होगा और न्यायाधीश इसे पर्याप्त मानेगा। यदि खरीदार कहता है: "तुमने पता चलने पर माँग नहीं की थी," तो शुफ़ा माँगने वाले (शफ़ी) का बयान मान्य होगा। और यदि शफ़ी ने इस तरह कहा कि: "मुझे एक साल से पता था और मैंने माँग की थी," और खरीदार कहे कि: "तुमने उस समय माँग नहीं की थी," तो खरीदार का कथन मान्य होगा। यह मामला एक कुंवारी लड़की के विवाह जैसा है जिसका निकाह कर दिया गया। जब उसे निकाह की खबर मिली, तो उसने निकाह को अस्वीकार कर दिया। यदि पति-पत्नी का यह विवाद न्यायाधीश के सामने पेश हो, और पति कहे: "जब उसे निकाह की खबर मिली, तो वह चुप रही," और महिला कहे: "मैंने पता चलते ही इसे अस्वीकार कर दिया था," तो महिला की बात मान्य होगी। लेकिन अगर महिला कहती है: "मुझे अमुक दिन पता चला था और मैंने अस्वीकार कर दिया था," तो महिला की बात मान्य नहीं होगी (यहाँ तक कहा गया है)। और यदि शफ़ी से कहा गया: "तुम्हें कब पता चला?" और उसने कहा: "कल या आज एक घंटे पहले," तो गवाही के बिना शफ़ी की बात स्वीकार नहीं की जाएगी। (त)

अल्लामा मुल्ला खुसरौ 'ग़ुरर' में फरमाते हैं: यदि शफ़ी कहता है: "मैंने जिस समय मुझे पता चला उस समय माँग की," तो उसकी बात शपथ के साथ मान्य होगी। और यदि वह कहता है: "मुझे कल पता चला और मैंने माँग की," तो उसे गवाही देने के लिए बाध्य किया जाएगा। (त)

'दुरर' में है:

1. फ़तावा क़ाज़ी खान, किताबुश शुफ़ा, शफ़ी' के क्रम का अध्याय, नवल किशोर, लखनऊ, 4/866।
2. अद-दुररुल हुक्काम फ़ी शरह ग़ुररुल अहकाम, किताबुश शुफ़ा, वह अध्याय जिसमें यह शामिल है, मीर मोहम्मद कुतुब खाना, कराची, 2/216।

ولم يطلب الشفعة يقول القاضي للمدعي متى اشترى هذه الدار فان قال المدعي طلبت الشفعة حين علمت كان صحيحا اكفاه ذلك فان قال المشتري ماطلبت حين علمت كان القول الشفيع، وان قال الشفيع علمت منذ سنة وطلبت وقال المشتري لم تطلب كان القول قول المشتري، وهو كالبكر اذا زوجت فبلغها الخبر فردت فاختصما الى القاضي فقال الزوج حين بلغها الخبر سكتت، وقالت رددت حين علمت، كان القول قولها، وان قالت علمت يوم كذا و رددت لا يقبل قولها (الى ان قال) ولو قيل للشفيع متى علمت، فقال امس او في يومي قبل هذه الساعة لا يقبل قوله الا ببينة - اس نے طلب نہ کی تو اس صورت میں قاضی مدعی سے کہے گا کہ یہ دار کب سے خرید ا گیا تو مدعی نے اگر جواب میں کہا کہ میں نے علم کے وقت ہی طلب کی تھی تو مدعی کا یہ بیان صحیح ہوگا اور قاضی اس کو کافی قرار دے گا تو مشتری اگر کہے کہ تو نے علم کے وقت طلب نہ کی تو شفیع کی بات معتبر ہوگی، اور اگر شفیع نے یوں کہا کہ میں نے سال سے جانا اور طلب کی اور مشتری کہے تو نے اس وقت طلب نہ کی تو مشتری کا قول معتبر ہوگا ، یہ معاملہ باکرہ لڑکی کے نکاح کی طرح ہے کہ اس کو نکاح کی خبر پہنچی تو اس نے نکاح کو رد کیا تو خاوند بیوی کا یہ اختلاف قاضی کے سامنے پیش ہو تو خاوند کہے اس کو جب نکاح کی خبر پہنچی تو یہ خاموش رہی اور عورت کہے میں نے علم ہوتے ہی رد کر دیا تھا تو عورت کی بات معتبر ہو گی اور اگر عورت کہے کہ مجھے فلاں روز علم ہوا اور میں نے رد کر دیا تھا تو عورت کی بات معتبر نہ ہو گی (یہاں تک فرمایا) اور اگر شفیع کو کہا گیا تو نے کب معلوم کیا تو اس نے کہا گزشتہ روز یا آج ایک گھنٹہ قبل تو شفیع کی بات بغیر گواہی قبول نہ ہو گی۔(ت)

علامہ مولیٰ خسرو غرر میں فرماتے ہیں: قال الشفیع طلبت حیط علمت فالقول له بیمینه، ولو قال علمت امس وطلبته کلف اقامة البینة 2- شفیع کہے جس وقت مجھے علم ہوا اس وقت میں طلب کی تو اس کی بات قسم کے ساتھ معتبر ہو گی، اور اگر کہے مجھے گزشتہ روز علم ہوا اور میں نے طلب کی تو اسے گواہی کا پابند کیا جائے گا۔ (ت)

درر میں ہے:

1 فتاویٰ قاضی خان کتاب الشفعة فصل فی ترتیب الشفعاء نولکشور لکھنؤ ۴/ ۸۶۶ 2 الدر الحکام في شرح غرر الاحکام کتاب الشفعه باب ما تکون ہی فیہ میر محمد کتب خانہ کراچی ۲/ ۲۱۶

(Arabic) He shall be tasked with providing evidence, and his word shall not be accepted because he attributed the demand to a past time; thus, he related something that he does not possess the right to initiate now. Whoever relates something that he does not possess the right to initiate now is not believed in what he relates without evidence. If he does not attribute the demand to a past time but speaks in absolute terms, then he has related something he possesses the right to initiate now because we treat it as if he just learned of the purchase and demanded pre-emption now. Therefore, his word is accepted. This is stated in Al-Imadiyyah and others.

(Urdu) He will be required to provide witnesses and his claim will not be accepted because he has attributed the demand to the past. He has recounted a matter that he is not capable of enforcing at present. And whoever recounts a matter that he is not authorized to enforce from the beginning at present, his recounting will not be confirmed without witnesses. When the pre-emptor does not attribute the demand to the past but speaks absolutely, it will be an account of a matter that he is currently authorized to enforce from the beginning, because we will understand it as if he has just gained knowledge of the purchase and has just demanded pre-emption. Therefore, the pre-emptor's word will be credible. It is thus in Imadiyyah etc. (T)

I say: And with Allah is the success (I say, and success is from Allah Almighty - T). The meaning of these statements is not that the mere attribution of the demand to a past time by the pre-emptor makes him the claimant; for what choice does he have before the judge regarding attribution to the past, as it is mandatory for both 'Muwathibat' (immediate demand) and 'Ishhad' (demand by witnesses) to occur before the demand in the presence of the judge? To the extent that if he starts with the demand of ownership immediately upon gaining knowledge and did not make those previous demands, the pre-emption will be void. It is stated in Fatawa Khayriyya:

(Arabic) Our scholars have stated collectively that whenever one is able to make a demand for witnesses but does not do so, his pre-emption is void. If he ignores it and goes directly to the court initially and demands before the judge, it is void. The demand before the judge comes after the two demands, namely 'Talab al-Muwathibat' and 'Talab al-Ishhad'. So if he presents it before both of them or before one of them...

(Urdu) All our scholars have clearly stated that whenever there was power for 'Talab-e-Ishhad' (demand for witnesses) and witnesses were not made, then his pre-emption will become void. And if he did not make the demand in the first instance and set off towards the judicial court and went to the judge to make the demand, the pre-emption will be void because the demand in the court of the judge occurs after the first two demands; the first demand is 'Muwathibat', the second demand is 'Ishhad'. And when the demand before the judge occurs before both or one...

[1] Ad-Durar al-Hukkam Sharh Ghurar al-Ahkam, Kitab al-Shufa, Bab Ma Takunu Hiya Fihi, Mir Muhammad Kutub Khana Karachi, 2/216 Page 135 of 630

(अरबी) उसे प्रमाण प्रस्तुत करने का दायित्व दिया जाएगा और उसका कथन स्वीकार नहीं किया जाएगा क्योंकि उसने मांग को अतीत के समय से जोड़ा है; अतः उसने ऐसी बात का वर्णन किया है जिसे वह वर्तमान में लागू करने का अधिकार नहीं रखता। जो व्यक्ति ऐसी बात का वर्णन करता है जिसे वह वर्तमान में शुरू से लागू करने का अधिकार नहीं रखता, प्रमाण के बिना उसके वर्णन पर विश्वास नहीं किया जाता। यदि वह मांग को अतीत के समय से नहीं जोड़ता बल्कि सामान्य रूप से बात करता है, तो उसने ऐसी बात का वर्णन किया है जिसे वह वर्तमान में लागू करने का अधिकार रखता है क्योंकि हम इसे ऐसे मानते हैं जैसे उसे अभी खरीदारी का पता चला है और उसने अभी शुफ़ा (अग्रक्रय) की मांग की है। इसलिए उसका कथन स्वीकार किया जाता है। ऐसा ही अल-इमादिया और अन्य में कहा गया है।

(उर्दू) उसे गवाही का पाबंद किया जाएगा और उसकी बात स्वीकार नहीं होगी क्योंकि उसने तलब (मांग) को अतीत से जोड़ा है, तो उसने ऐसी बात का वर्णन किया है जिसे वर्तमान में लागू करने पर वह सक्षम नहीं है। और जो व्यक्ति ऐसी बात का वर्णन करे जिसे वह वर्तमान में प्रारंभ से लागू करने का अधिकार न रखता हो, तो गवाही के बिना उसकी पुष्टि नहीं होगी। और जब शफी तलब को अतीत से नहीं जोड़ेगा बल्कि बात को सामान्य रूप से कहेगा, तो यह ऐसी बात का वर्णन होगा जिसे वह वर्तमान में प्रारंभ से लागू करने का अधिकार रखता है क्योंकि हम इसे ऐसे समझेंगे कि उसे अभी खरीदारी की जानकारी मिली है और अभी शुफ़ा की तलब की है। इसलिए शफी की बात विश्वसनीय होगी। इमादिया आदि में ऐसा ही है। (त)

मैं कहता हूँ: और अल्लाह की ही सहायता से (मैं कहता हूँ और सहायता अल्लाह तआला की ओर से है - त)। इन इबारतों का यह अर्थ नहीं है कि केवल शफी द्वारा तलब को बीते हुए समय से जोड़ने मात्र से वह वादी बन जाएगा; क्योंकि न्यायाधीश (काज़ी) के सम्मुख बीते समय के उल्लेख के अलावा उसके पास क्या विकल्प है, जबकि काज़ी के समक्ष तलब से पहले 'मुवासिबत' (तत्काल मांग) और 'इशहाद' (साक्षियों द्वारा मांग) का होना अनिवार्य है? यहाँ तक कि यदि वह जानकारी मिलते ही स्वामित्व की मांग से शुरू करता है और वे पूर्व माँगें नहीं करता, तो शुफ़ा अमान्य (बातिल) हो जाएगा। फ़तावा खैरिय्या में है:

(अरबी) हमारे विद्वानों ने सर्वसम्मति से स्पष्ट किया है कि जब भी साक्षियों द्वारा मांग (तलब-ए-इशहाद) की शक्ति हो और गवाही न दी जाए, तो उसका शुफ़ा अमान्य हो जाता है। यदि वह उसे छोड़ दे और सीधे अदालत की ओर चला जाए और काज़ी के पास मांग करे, तो वह अमान्य है। काज़ी के समक्ष मांग दोनों मांगों, अर्थात तलब-ए-मुवासिबत और तलब-ए-इशहाद, के बाद आती है। अतः यदि वह उसे उन दोनों या उनमें से किसी एक से पहले प्रस्तुत करता है...

(उर्दू) हमारे सभी विद्वानों ने स्पष्ट रूप से फरमाया है कि जब भी तलब-ए-इशहाद पर शक्ति हो और गवाही न बनाई जाए, तो उसका शुफ़ा बातिल हो जाएगा। और यदि उसने प्रथम समय में तलब नहीं की और न्यायपालिका (महकमा-ए-कज़ा) की ओर चल पड़ा और काज़ी के पास जाकर तलब की, तो शुफ़ा बातिल होगा क्योंकि काज़ी के पास तलब पहली दो तलब के बाद होती है; पहली तलब मुवासिबत है, दूसरी तलब इशहाद है। और जब काज़ी के पास तलब को उन दोनों या एक से पहले...

[1] अद-दुरर अल-हुक्काम शरह ग़ुरर अल-अहकाम, किताब अल-शुफ़ा, बाब मा तकूनु हिया फ़ीहि, मीर मुहम्मद कुतुब खाना कराची, २/२१६ पृष्ठ १३५ का ६३०

كلف اقامة البينة ولايقبل قوله لانه اضاف الطلب الى وقت ماض فقد حكى مالا يملك استئنافه للحال، و من حكى مالا يملك استئنافه للحال لايصدق فيما حكى بلا بينة، واذا لم يضف الطلب الى وقت ماض بل اطلق الكلام اطلاقا تاما فقد حكى مايملك استئنافه للحال لانه نجعله كأنه علم بالشراء الآن، وطلب الشفعة الآن فلذا جعل القول قوله كذا في العمادية وغيرها -

اس کو گواہی کا پابند کیا جائے گا اور اس کی بات قبول نہ ہوگی کیونکہ اس نے طلب کو ماضی کی طرف منسوب کیا ہے تو ایسی بات کو حکایت کیا جس کو فی الحال نافذ کرنے پر قادر نہیں، اور جو شخص ایسی بات کی حکایت کرے جس کو وہ فی الحال ابتداء نافذ کرنے کا مالک نہ ہو تو اس حکایت میں اس کی تصدیق بغیر گواہی نہ ہوگی، اور شفیع جب طلب کو ماضی کی طرف منسوب نہ کرے گا بلکہ کلام کو مطلقاً ذکر کرے تو یہ ایسی بات کی حکایت ہوگی جس کو ابتداء نافذ کرنے کا فی الحال مالک ہے کیونکہ ہم اس کو یوں سمجھیں گے کہ ابھی اس کو خریداری کا علم ہوا ہے اور ابھی شفعہ طلب کیا ہے اس لئے شفیع کی بات معتبر ہوگی، عمادیہ وغیرہ میں یوں ہے۔ (ت)

اقول: وباللہ التوفیق (میں کہتا ہوں اور توفیق اللہ تعالٰی سے ہے۔ت) ان عبارات توفیق کا جس طرح یہ مطلب نہیں کہ مجرد اضافت طلب بزمان ماضی شفیع کو مدعی کو دے گا کہ اسے قاضی کے حضور اضافت الی الماضی سے کیا چارہ کہ دونوں مواثبت و اشہاد کا طلب عند القاضی سے پہلے ہونا لازم، یہاں تک کہ اگر بفور علم طلب تملک سے آغاز کیا اور وہ طلبیں پہلے نہ کرلیں شفعہ باطل ہوجائے گا۔ فتاوٰی خیریہ میں ہے:

صرح علمائنا قاطبة انه متى تمكن من طلب الاشهاد لم يشهد بطلت شفعته فلو اضرب عنه ومضى الى المحكمة ابتداء وطلب عند القاضى بطلت والطلب عند القاضى متأخر عن الطلبين اى طلب المواثبة و الاشهاد فأذا قدمه عليهما او على احدهما

ہمارے تمام علماء نے تصریح فرمائی ہے کہ جب بھی طلب اشہاد پر قدرت ہوئی اور گواہی نہ بنائی تو اس کا شفعہ باطل ہوجائے گا اور اگر اس نے اول وقت میں طلب نہ کی اور محکمہ قضاء کی طرف چل پڑا اور قاضی کے پاس جاکر طلب کی شفعہ باطل ہوگا جبکہ قاضی کے ہاں طلب پہلی دو طلب کے بعد ہوتی ہے پہلی طلب مواثبت ہے دوسری طلب اشہاد ہے اور جب قاضی کے ہاں طلب کو پہلی دونوں یا ایک

[1] الدرالحکام شرح غرر الاحکام کتاب الشفعة باب ماتکون هی فیه میر محمد کتب خانہ کراچی ۲ /

Fatawa Razawiyya Volume 20

[Arabic Box]: His pre-emption (shuf'ah) is void, and there is no disagreement among our Imams in this as far as I know. 1 [Urdu Box]: If he prioritized it over the demand, his pre-emption will be void. And according to my knowledge, there is no difference of opinion among our Imams in this. (T)

Inevitably, before the judge, he will attribute it to the past, and therefore it is stated in Fath-ul-Allah al-Mu'in:

[Arabic Box]: He shall not be made to take an oath unless he attributes the demand to past time. 2 [Urdu Box]: An oath will not be taken from the pre-emptor (shafi') unless he has attributed the demand to past time; then an oath will be taken. (T)

Similarly, this meaning can never be intended that it is absolutely sufficient for the pre-emptor to say, "I made the demand as soon as I knew," even if he has already stated the time of that demand as being prior to the demand for witnesses. This would be the case where the scholars (Ahl-e-Taufiq) did not consider the pre-emptor's statement valid, i.e., "I knew yesterday and I demanded" (I got knowledge yesterday and I demanded. T) it would have been necessary for this to be accepted as well. And the difference remains merely wasted because the pre-emptor here is informing about the immediate demand (talab-e-mowathabat). And that does not happen except immediately upon knowledge, so the meaning of "talabtu" is definitely "talabtu kama 'alimtu" (I demanded when I came to know. T). Therefore, the non-acceptance of the pre-emptor's statement in this case is mentioned in Sirajiyya with the word "fa" of sequence (fa-e-ta'qib) as:

[Arabic Box]: If the pre-emptor said, "I demanded pre-emption when I knew," then the statement is his. But if he said, "I have known since such-and-such a time and I demanded," and the buyer said, "You did not demand," then the statement is the buyer's. 3 [Urdu Box]: If the pre-emptor said, "I demanded at the very moment I came to know," then his word will be credible. And if he said, "I have known since such-and-such a day and then I demanded," and the buyer says, "You did not make the demand," then the buyer's word will be credible. (T)

In the commentary of Mabsut, the judgment of non-acceptance was given specifically on these words of connection:

[Arabic Box]: Where it is said, as quoted from him in Jami' al-Fusulayn with the symbol "sh-s-l", a virgin girl reached puberty and said... [Urdu Box]: Where they said as

quoted from them in Jami' al-Fusulayn. The symbol "sh-s-l" a virgin girl reached puberty...

---

1 Fatawa Khayriyya, Kitab al-Shuf'ah, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 2/152. 2 Fath al-Mu'in, Kitab al-Shuf'ah, Bab Talab al-Shuf'ah, H.M. Saeed Company, Karachi, 3/329. 3 Fatawa Sirajiyya, Kitab al-Shuf'ah, Naval Kishore, Lucknow, p. 110.

फतवा रज़विया खंड 20

[अरबी बॉक्स]: उनका शुफ़अ (पूर्व-क्रय अधिकार) निरस्त हो गया, और जहाँ तक मुझे पता है, इस पर हमारे इमामों के बीच कोई मतभेद नहीं है। 1 उर्दू बॉक्स: यदि उसने इसे मांग से पहले कर दिया, तो उसका शुफ़अ निरस्त हो जाएगा। और मेरी जानकारी के अनुसार इसमें हमारे इमामों का कोई मतभेद नहीं है। (त)

लाचारी में काज़ी के सामने वह इसे अतीत से ही संबंधित करेगा, और इसीलिए फतह-उल-अल्लाह अल-मुईन में कहा गया है:

[अरबी बॉक्स]: उससे शपथ नहीं ली जाएगी जब तक कि वह मांग को अतीत के समय से न जोड़े। 2

इसी तरह, यह अर्थ भी कभी अभिप्रेत नहीं हो सकता कि शफ़ीअ का इतना कह देना कि "मैंने ज्ञान होते ही मांग की" पूर्णतः पर्याप्त है, भले ही वह उस मांग का समय गवाहों की मांग से पहले बता चुका हो। ऐसा ही होता उस स्थिति में जिसमें तौफ़ीक वालों (विद्वानों) ने शफ़ीअ के कथन को विश्वसनीय नहीं माना, यानी "कल मुझे पता चला और मैंने मांग की" (मुझे कल पता चला और मैंने मांग की। त) तो इसमें भी स्वीकार करना अनिवार्य होता। और अंतर केवल व्यर्थ रहता क्योंकि शफ़ीअ यहाँ तत्काल मांग (तलब-ए-मवाथबत) की सूचना दे रहा है। और वह ज्ञान के तुरंत बाद के अलावा नहीं होती, तो इस "तलबतु" का अर्थ निश्चित रूप से यही है कि "तलबतु कमा अलीमतु" (मैंने मांग की जब मुझे पता चला। त)। इसलिए, इस मामले में शफ़ीअ के कथन की अस्वीकृति को सिराजिया में अनुक्रम के"फ़ा" (फ़ा-ए-ताकीब) शब्द के साथ इस प्रकार वर्णित किया गया है:

[अरबी बॉक्स]: यदि शफ़ीअ ने कहा, "मैंने शुफ़अ की मांग तब की जब मुझे पता चला," तो कथन उसका है। लेकिन अगर उसने कहा, "मैं इतने समय से जानता हूँ और मैंने मांग की," और खरीदार ने कहा, "तुमने मांग नहीं की," तो कथन खरीदार का है। 3 उर्दू बॉक्स: शफ़ीअ ने अगर कहा, "मैंने उसी समय मांग की जब मुझे ज्ञान हुआ," तो उसकी बात विश्वसनीय होगी। और अगर उसने कहा, "मुझे फलां दिन से पता है फिर मैंने मांग की थी," और खरीदार कहे, "तूने मांग नहीं की थी," तो खरीदार की बात विश्वसनीय होगी। (त)

शराह मबसत में विशेष रूप से इन शब्दों के जुड़ाव पर अस्वीकृति का आदेश दिया गया:

[अरबी बॉक्स]: जहाँ कहा गया है, जैसा कि उनसे जामि अल-फुसुलैन में प्रतीक "श-स-ल" के साथ उद्धृत किया गया है, एक कुंवारी लड़की वयस्क हुई और उसने कहा... उर्दू बॉक्स: जहाँ उन्होंने फरमाया जैसा कि उनसे जामि अल-फुसुलैन में मनसूब (उद्धृत) है। प्रतीक "श-स-ल" कुंवारी लड़की बालिग हुई...

---

1 फतवा खैरिया, किताबुश शुफ़अ, दारुल मारिफा, बेरुत, 2/152। 2 फतह-उल-मुईन, किताबुश शुफ़अ, बाबु तलबुश शुफ़अ, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, 3/329। 3 फतवा सिराजिया, किताबुश शुफ़अ, नवल किशोर, लखनऊ, पृ. 110।

[عربی باکس]: بطلت شفعتہ ولیس فی ھذا اختلاف بین ائمتنا فیما علمت ۱- [اردو باکس]: طلب سے مقدم کردیا تو اس کا شفعہ باطل ہوگا۔ اور میرے علم کے مطابق اس میں ہمارے ائمہ کا کوئی اختلاف نہیں۔(ت)

ناچار عند القاضی نسبت الی الماضی ہی کرے گا، ولہذا فتح اللہ المعین میں فرمایا:

[عربی باکس]: انہ لا یستحلف الا اذا اسند الطلب الی الزمن الماضی ۲- [اردو باکس]: شفیع سے قسم نہ لی جائے گی مگر جب اس نے طلب کو زمانہ ماضی کی طرف منسوب کیا قسم لی جائیگی۔(ت)

اسی طرح یہ معنی بھی زنہار مراد نہیں ہو سکتا کہ شفیع کا اتنا کہہ دینا کہ "میں نے بمجرد علم طلب کی" مطلقاً کافی و وافی ہے اگر چہ اس طلب کا زمانہ طلب اشہاد سے مقدم بتا چکا ہو۔ ایسا ہی ہوتا جس صورت میں اہل توفیق نے قول شفیع معتبر نہ رکھا، یعنی علمت امس وطلبت (مجھے گزشتہ روز علم ہوا اور میں نے طلب کی۔ت) واجب تھا کہ اس میں بھی قبول ہوتا۔ اور فرق محض ضائع رہتا کہ شفیع یہاں طلب مواثبت سے خبر دے رہا ہے۔ اور وہ نہیں ہوتی مگر بفور علم، تو اس طلبت کے معنی قطعاً یہی ہے کہ طلبت کما علمت (میں نے طلب کیا جب مجھے معلوم ہوا۔ت) و لہذا اس صورت میں عدم قبول قول شفیع کو سراجیہ میں بلفظ فاء تعقیب بیان کیا کہ:

[عربی باکس]: الشفیع لو قال طلبت الشفعۃ حین علمت کان القول لہ، ولو قال علمت منذ کذا فطلبت وقال المشتری ماطلبت فالقول للمشتری ۳- [اردو باکس]: شفیع نے اگر کہا میں نے اسی وقت طلب کی جب مجھے علم ہوا تو اس کا قول معتبر ہوگا اور اگر کہا مجھے فلاں دن سے معلوم ہے تو میں نے طلب کی تھی اور مشتری کہے تو نے طلب نہ کی تھی تو مشتری کی بات معتبر ہوگی۔(ت)

شرح مبسوط میں خاص انہیں الفاظ اتصال پر حکم عدم قبول دیا:

[عربی باکس]: حیث قال کما نقل عنہ فی جامع الفصولین برمز "شصل" بلغت بکرا فقالت [اردو باکس]: جہاں انہوں نے فرمایا جیسا کہ ان سے جامع الفصولین میں منقول ہے۔ رمز "شصل" باکرہ لڑکی بالغ ہوئی

---

۱ فتاوٰی خیریہ کتاب الشفعة دارالمعرفة بیروت ۲/ ۱۵۲ ۲ فتح المعین کتاب الشفعة باب طلب الشفعة ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۳/ ۳۲۹ ۳ فتاوٰی سراجیہ کتاب الشفعة نولکشور لکھنؤ ص ۱۱۰

Fatawa Razawiya Volume 20

[Arabic Box 1]: I rejected [the marriage] as soon as I reached [puberty], and the husband says you remained silent, then the word is the husband's. Similarly, if [the pre-emptor] says I demanded pre-emption as soon as I heard, and the buyer says you remained silent, then the word is the buyer's. 1

[Urdu Box 1]: So she said, "I rejected my marriage when this news reached me," and the husband says, "You remained silent," then the husband's statement will be considered valid. Similarly, if the pre-emptor says, "When I came to know, I demanded pre-emption," and the buyer says, "You remained silent," then the buyer's statement will be considered valid. (T)

In the same [source] it is stated:

[Arabic Box 2]: If she did not have witnesses with her, then when she finds them: if she reached puberty through menstruation, she should say "I have menstruated now and I have annulled it, so bear witness to it." And if she reached puberty through nocturnal emission or age, she should say "As soon as I reached puberty I annulled it, so bear witness," or say "Bear witness that I reached puberty and annulled it." If they ask when you reached puberty, she should say "As soon as I reached puberty I annulled it," and should not add to this, because if she says "I reached puberty before this and annulled it when I reached puberty," she would not be believed. 2

[Urdu Box 2]: If witnesses were not present at the time of reaching puberty and she found witnesses and made them testify: if that girl reached puberty through menstruation, she should say, "I have just started menstruating and I break the marriage, you be witnesses to this." And if she reached puberty due to nocturnal emission or age, she should say, "As soon as I reached puberty, I broke the marriage, so you be witnesses," or say, "Become witnesses that I reached puberty and I broke the marriage." If they ask when she reached puberty, she should say in response, "As soon as I reached puberty, I broke the marriage," and say nothing more than this, because [if] she said, "I reached puberty before this and I broke it when I reached puberty," her word will not be worthy of belief. (T)

Look, even in the state of mentioning a previous time, the claim of immediate connection was rejected. In essence, acceptance does not depend solely on a bare claim of immediate connection, nor does non-acceptance depend purely on reference to the past. Rather, what is required is an explicit statement of connection

with the customary seeking of witnesses, or not mentioning any time prior to the time of testimony for the demand of 'Muwathibat' (immediate demand of pre-emption), and being content with merely stating the connection, so that it can be definitively or potentially intended as the witnessed demand. Admitting that knowledge preceded the witnessed demand necessitates the rejection of the statement, even if there are millions of claimants of immediate connection. From this, it becomes clear that just as "I requested as I came to know" [is rejected].

1 Jami' al-Fasulayn, referring to "Shasl", Chapter 25 on Options, Islami Kutub Khana Karachi, 1/328. 2 Jami' al-Fasulayn, referring to "Shasl", Chapter 25 on Options, Islami Kutub Khana Karachi, 1/328.

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

[अरबी बॉक्स १]: मैंने [यौवन] प्राप्त करते ही अस्वीकार कर दिया, और पति कहता है कि तुम चुप रहीं, तो पति की बात मानी जाएगी। इसी तरह यदि [पूर्वाधिकारी] ने कहा कि जैसे ही मैंने सुना मैंने शफ़ा (पूर्वाधिकार) की माँग की, और खरीदार ने कहा कि तुम चुप रहे, तो खरीदार की बात मानी जाएगी। १

[उर्दू बॉक्स १]: तो उसने कहा कि 'जब मुझे यह खबर मिली तो मैंने अपना निकाह रद्द कर दिया,' और पति कहता है कि 'तुम चुप रही,' तो पति की बात विश्वसनीय होगी। इसी तरह यदि शफी (पूर्वाधिकारी) कहे कि 'जब मुझे पता चला तो मैंने शफ़ा माँगा,' और खरीदार कहे कि 'तुम चुप रहे,' तो खरीदार की बात विश्वसनीय होगी। (त)

इसी में है:

[अरबी बॉक्स २]: यदि उसके पास गवाह नहीं थे, फिर जब उसे वे मिल गए: यदि वह मासिक धर्म के माध्यम से यौवन तक पहुँची, तो उसे कहना चाहिए 'मुझे अब मासिक धर्म आया है और मैंने इसे रद्द कर दिया है, तो इस पर गवाह रहो।' और यदि वह स्वप्नदोष या उम्र के कारण यौवन तक पहुँची, तो उसे कहना चाहिए 'जैसे ही मैं यौवन तक पहुँची मैंने इसे रद्द कर दिया, तो गवाह रहो,' या कहे 'गवाह रहो कि मैं यौवन तक पहुँची और मैंने इसे रद्द कर दिया।' यदि वे पूछें कि तुम कब यौवन तक पहुँची, तो उसे कहना चाहिए 'जैसे ही मैं यौवन तक पहुँची मैंने इसे रद्द कर दिया,' और इससे अधिक कुछ न कहे, क्योंकि यदि वह कहती है 'मैं इससे पहले यौवन तक पहुँची थी और जब मैं यौवन तक पहुँची थी तब मैंने इसे रद्द कर दिया था,' तो उसकी बात पर विश्वास नहीं किया जाएगा। २

[उर्दू बॉक्स २]: यदि यौवन प्राप्त करने के समय गवाह मौजूद नहीं थे और उसने गवाह पाकर गवाही कराई: तो अगर वह लड़की मासिक धर्म के साथ बालिग (वयस्क) हुई हो तो यूँ कहे कि 'मुझे अभी मासिक धर्म आया है और मैं निकाह को तोड़ती हूँ, तुम इस पर गवाह हो जाओ।' और अगर वह स्वप्नदोष या उम्र के आधार पर बालिग हुई हो तो यूँ कहे 'जैसे ही मैं बालिग हुई मैंने निकाह तोड़ दिया तो तुम गवाह हो जाओ,' या कहे 'तुम गवाह बन जाओ मैं बालिग हुई और मैंने निकाह तोड़ दिया।' अगर वे पूछें तो कब बालिग हुई, जवाब में कहे 'जैसे ही मैं बालिग हुई मैंने निकाह तोड़ दिया' और इस पर और कुछ न कहे, क्योंकि [अगर] उसने कहा कि 'मैं इससे पहले बालिग हुई थी और मैंने तोड़ दिया, जब बालिग हुई' तो उसकी बात पुष्टि के योग्य नहीं होगी। (त)

देखो, पूर्व समय बताने की स्थिति में तत्काल संबंध के दावे को भी खारिज कर दिया गया। संक्षेप में, स्वीकृति का आधार न तो केवल तत्काल संबंध का दावा है, और न ही अस्वीकृति का आधार केवल अतीत का संदर्भ है। बल्कि, गवाहों की माँग के साथ संबंध का स्पष्ट रूप से उल्लेख करना या 'मुवासिबत' (तत्काल माँग) के लिए गवाही के समय से पहले का कोई समय न बताना आवश्यक है, और केवल संबंध बताने पर संतुष्ट होना चाहिए ताकि इसे स्पष्ट रूप से या संभावित रूप से गवाह वाली माँग माना जा सके। और गवाह वाली माँग से पहले ज्ञान होना स्वीकार करना कथन की अस्वीकृति का कारण है, भले ही तत्काल संबंध के लाखों दावेदार हों। और यहीं से स्पष्ट हुआ कि जिस प्रकार 'मैंने माँगा जैसे ही मुझे पता चला' [अस्वीकृत है]।

१ जामि अल-फ़सुलैन, "शस्ल" के संदर्भ में, अध्याय २५, विकल्पों पर, इस्लामी कुतुब खाना कराची, १/ ३२८। २ जामि अल-फ़सुलैन, "शस्ल" के संदर्भ में, अध्याय २५, विकल्पों पर, इस्लामी कुतुब खाना कराची, १/ ३२८।

पृष्ठ १३७/६३०

[عربی باکس ۱]: رددت کما بلغت، والزوج یقول سکت فالقول للزوج، فکذالو قال طلبت الشفعة کما سمعت فقال المشتری سکت فالقول للمشتری ۱۔

[اردو باکس ۱]: تو اس نے کہا میں نے اپنا نکاح رد کیا جب یہ خبر پہنچی اور خاوند کہتا ہے تو خاموش رہی تو خاوند کی بات معتبر ہو گی تو یوں ہی اگر شفیع کہے جب مجھے معلوم ہوا میں نے شفعہ طلب کیا تو مشتری کہے تو خاموش رہا، تو مشتری کی بات معتبر ہو گی۔ (ت)

اسی میں ہے:

[عربی باکس ۲]: لو لم یکن عندھا شھود فاذا وجدتھم فلو بلغت بحیض تقول حضت الآن ونقضته، فأشھد واعلیه، ولو بلغت باحتلام اوبسن تقول کما بلغت نقضته، فأشھد وا اوتقول اشھدوا، انی بلغت ونقضته فان قالوا متی بلغت تقول کما بلغت نقضته، ولا تزید علی ھذا الانھا لو قالت بلغت قبل ھذا ونقضته حین بلغت لاتصدق ۲۔

[اردو باکس ۲]: اگر بالغ ہونے کے وقت گواہ موجود نہ تھے اور اس نے گواہ پاکر گواہی بنائی تو اگر وہ لڑکی حیض کے ساتھ بالغ ہوئی ہو تو یوں کہے کہ مجھے ابھی حیض آیا ہے اور میں نکاح کو توڑتی ہوں تم اس پر گواہ ہو جاؤ، اور اگر وہ احتلام یا عمر کی بناء پر بالغ ہوئی ہو تو یوں کہے جو نہی میں بالغ ہوئی میں نے نکاح توڑ دیا تو تم گواہ ہو جاؤ، یا کہے تم گواہ بن جاؤ میں نے بالغ ہوئی اور میں نے نکاح توڑ دیا، اگر وہ پوچھیں تو کب بالغ ہوئی، جواب میں کہے جیسے ہی میں بالغ ہوئی میں نے نکاح توڑ دیا اور اس پر مزید کچھ نہ کہے، کیونکہ اس نے کہا میں قبل ازیں بالغ ہوئی اور میں نے توڑ دیا، جب بالغ ہوئی تو اس کی بات قابلِ تصدیق نہ ہو گی۔ (ت)

دیکھو زمانہ متقدم بتانے کی حالت میں ادعائے فوراً اتصال کو بھی رد فرمادیا، غرض نہ مدار قبول مجرد ادعائے اتصال پر ہے، نہ مناطِ عدم قبول محض اضافت بماضی، بلکہ طلب شہودِ معہود سے اتصال کا صراحتہً بیان یا طلب مواثبت کے لئے کوئی وقت متقدم علی وقت الا شہاد نہ بیان کرنا، اور صرف بیان اتصال پر قانع ہونا درکار ہے کہ عیناً یا احتمالاً یہی طلب مشہود مراد ہو سکے، اور طلب مشہود سے تقدم علم کا اقرار موجب عدم قبول قول ہے۔ اگرچہ لاکھ مدعی اتصال ہوں، اور یہیں سے ظاہر ہوا کہ جس طرح طلبت کما علمت

۱ جامع الفصولین بحوالہ "شصل" الفصل الخامس والعشرون فی الخیارات اسلامی کتب خانہ کراچی ۱/ ۳۲۸ ۲ جامع الفصولین بحوالہ "شصل" الفصل الخامس والعشرون فی الخیارات اسلامی کتب خانہ کراچی ۱/ ۳۲۸

Fatawa Razawiyya Volume 20

("I made the demand as soon as I became aware." - T) This cannot mean the demand before the judge. [Arabic Box 1]: Because you have learned that connecting it [the testimony] with knowledge [of the sale] is invalidating for the right of pre-emption (Shufa) due to the absence of the two preceding demands. [Urdu explanation]: Based on this reason which has become known to you, that testimony connected with the knowledge of the sale before the judge invalidates the Shufa, because before that, two demands were not found. (T)

Similarly, accepting any vague demand whose description is based solely on the claimant's tongue as the intended meaning is also self-evidently false. [Arabic Box 2]: Because of what has been mentioned before, that he is a claimant, so how can his statement be accepted? And because of what you have learned, this would disregard the difference agreed upon by all people of success (scholars), and based on the texts from al-Sirajiyya and Sharh al-Mabsut regarding its invalidity. [Urdu explanation]: And based on the previous point that he is a claimant, so how can his statement be reliable? And based on what you have already learned, he is ignoring the difference agreed upon by all those of success, and based on the texts from al-Sirajiyya and Sharh al-Mabsut regarding its invalidity. (T)

Inevitably, what is meant is that very 'Talab-i-Ishhad' (demand by witnesses) which is testified, customary, and proven and known through just evidence or the buyer's confession. Therefore, the outcome of the clarification, investigation, and the essence of scrutiny, by the grace of Allah Almighty, is that 'Talab-i-Ishhad' can never be proven without witnesses or the buyer's confession. Without its proof, an oath from the pre-emptor (Shafi) regarding 'Talab-i-Muwathabat' (immediate demand) can never be taken. Yes, when it is proven and for 'Talab-i-Muwathabat', no time before the demand of testimony is mentioned, even if it be a single brief moment, but rather explicitly made that very 'Talab-i-Ishhad' as 'Talab-i-Muwathabat', in the sense that knowledge was gained at that very moment, and immediately 'Talab-i-Ishhad' was made so that both demands were established; or if he mentioned no time at all for 'Talab-i-Muwathabat' and was content with merely saying "I made the demand as soon as I found out", then in this case the pre-emptor's statement under oath will be accepted. Otherwise, the word is that of the buyer.

[Arabic Box 3]: Such should be the investigation. And Allah is the Guardian of success. Master this, for you will not find it with anyone other than this weak servant. And

Allah is Kind to His servants. Praise be to Allah, Lord of the worlds. And Allah Almighty knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is most complete and most perfect. [Urdu explanation]: The investigation is appropriate in this way. And Allah Almighty is the owner of success. Make it firm because you will not find it without this weak servant, and Allah Almighty is Kind to His servants. Praise be to Allah, Lord of the worlds. And Allah Almighty knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is most complete and most perfect. (T)

Problem 24: 6 Dhu al-Qi'dah 1321 AH What do the scholars of religion say regarding this problem: If information regarding Shufa (pre-emption) has been given to two people...

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

("जानकारी होते ही मैंने माँग की।" - ट) इससे काजी के समक्ष माँग मुराद नहीं हो सकती। [अरबी बॉक्स १]: क्योंकि आपको ज्ञात हो गया कि काजी के पास ज्ञान (बिक्री की जानकारी) के साथ गवाही को जोड़ना शुफ़ा (अग्रक्रयाधिकार) को बातिल कर देता है क्योंकि इससे पहले दो माँग नहीं पाई गईं। [उर्दू विवरण]: इस वजह की बिना पर जो तुझे मालूम हुई कि काजी के यहाँ इल्म से मुत्तसिल गवाही शुफ़ा को बातिल करती है क्योंकि इससे क़ब्ल दो तलब न पाई गईं। (ट)

यूँ ही कोई तलब-ए-मजहूल (अज्ञात माँग) जिसका बयान महज़ मुद्दई (दावेदार) की ज़बान से हो, मक़सूद मानना भी बदीही-उल-बुतलान (स्वयं-सिद्ध रूप से असत्य) है। [अरबी बॉक्स २]: क्योंकि जैसा पहले गुज़र चुका कि वह दावेदार है, तो उसकी बात कैसे स्वीकार की जा सकती है? और इस आधार पर जो आप जान चुके हैं कि यह सभी विद्वानों द्वारा सहमत अंतर की उपेक्षा करना होगा, और अल-सिराजिया और शरह अल-मब्सूत के ग्रंथों के आधार पर इसकी अमान्यता पर। [उर्दू विवरण]: और गुज़िश्ता की बिना पर कि वह मुद्दई है तो उसका क़ौल कैसे मोतबर हो और इस बिना पर जो तुम मालूम कर चुके कि वह तमाम अहल-ए-तौफीक़ के मुत्तफ़िक़-अलैह फ़र्क़ को नज़रअंदाज़ कर रहा है और सिराजिया, शरह अल-मब्सूत की इसके बुतलान पर नुसूस की बिना पर। (ट)

ला-जरम (निश्चित रूप से) इससे मुराद वही 'तलब-ए-इशहाद' है जबकि मशहूद-व-महूद और बय्यना-ए-आदिला या इक़रार-ए-मुश्तरी से साबित-व-मारूफ़ हो। तो हासिल-ए-तनक़ीह-व-तहक़ीक़ व अत्र-ए-तनक़ीद-व-तदक़ीक़ ब-हम्दिल्लाह तआला वही निकला कि 'तलब-ए-इशहाद' हरगिज़ बे-गवाहों या एतराफ़-ए-मुश्तरी साबित नहीं हो सकती, न बे उसके सबूत के'तलब-ए-मुवाथबत' पर हरगिज़ हलफ़-ए-शफ़ी लिया जा सकता है। हाँ, जब वह साबित हो और 'तलब-ए-मुवाथबत' के लिए कोई ज़माना तलब-ए-शहादत से पहले, अगरचे एक ही साअत-ए-ख़फ़ीफ़ा हो, बयान न किया, बल्कि सराहतन उसी 'तलब-ए-इशहाद' को 'तलब-ए-मुवाथबत' बनाया, बा-ईं मअनी (इस अर्थ में) कि उसी वक़्त इल्म हुआ था, मआ तलब-ए-इशहाद की कि दोनों तलबों के क़ायम हुई; या 'तलब-ए-मुवाथबत' के लिए असलन कोई वक़्त न बताया, सिर्फ़ इतने कहने पर क़ाने हुआ कि "मैंने मालूम होते ही तलब की", तो इस सूरत में क़ौल-ए-शफ़ी ब-हलफ़ मोतबर होगा। वरना क़ौल मुश्तरी का है।

[अरबी बॉक्स ३]: ऐसी ही जाँच होनी चाहिए। और अल्लाह सफलता का मालिक है। इसे मज़बूती से पकड़ लो क्योंकि तुम इस कमज़ोर बंदे के अलावा इसे कहीं और नहीं पाओगे। और अल्लाह अपने

बंदों पर दयालु है। सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो संसारों का पालनहार है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है और उसका ज्ञान, उसकी महिमा महान हो, सबसे पूर्ण और सबसे सटीक है। [उर्दू विवरण]: तहक़ीक़ यूँ मुनासिब है। और अल्लाह तआला तौफीक़ का मालिक है। इसको मज़बूत कर लो क्योंकि इस अब्द-ए-ज़ईफ़ के बग़ैर इसको न पाओगे, और अल्लाह तआला अपने बंदों पर मेहरबान है। अल-हम्द-ओ-लिल्लाह रब्ब-इल-आलमीन वल्लाहु तआला आलम व इल्मुहू जल्ला मजदूहू अतम-ओ-अहकम। (ट)

मसला २४: ६ ज़िल-कादा १३२१ हिजरी क्या फ़रमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसले में कि अगर शुफ़ा की इत्तिला दे दी गई हो दो आदमियों...

पेज १३८ ऑफ ६३०

(علم ہوتے ہی میں نے طلب کی۔ت) سے طلب عندالقاضی مراد نہیں ہو سکتی، لما علمت ان اتصالہ بالعلم مبطل للشفعة لعدم تقدم الطلبین۔ اس وجہ کی بناء پر جو تجھے معلوم ہوئی کہ قاضی کے ہاں علم سے متصل گواہی شفعہ کو باطل کرتی ہے کیونکہ اس سے قبل دو طلب نہ پائی گئیں (ت) یو ہیں کوئی طلب مجہول جس کا بیان محض مدعی کی زبان سے ہو، مقصود ماننا بھی بدیہی البطلان ہے۔ لما تقدم ان مدع فیہ فکیف یقبل قولہ ولما علمت انه یضیع علی هذا الفرق المطبق علیه من اهل التوفیق، ولما من نصوص السراجیة وشرح المبسوط علی بطلانه۔ اور گزشتہ کی بناء پر کہ وہ مدعی ہے تو اس کا قول کیسے معتبر ہو اور اس بناء پر جو تم معلوم کر چکے کہ وہ تمام اہل توفیق کے متفقہ علیہ فرق کو نظر انداز کر رہا ہے اور سراجیہ، شرح المبسوط کی اس کے بطلان پر نصوص کی بناء پر۔ (ت) لا جرم اس سے مراد وہی طلب اشہاد ہے جبکہ مشہود و معہود اور بینہ عادلہ یا اقرار مشتری سے ثابت و معروف ہو، تو حاصل تنقیح و تحقیق و عطر تنقید و تدقیق بحمد اللہ تعالٰی وہی نکلا کہ طلب اشہاد ہرگز بے گواہان یا اعتراف مشتری ثابت نہیں ہو سکتی نہ بے اس کے ثبوت کے طلب مواثبت پر ہرگز حلف شفیع لیا جا سکتا ہے ہاں جب وہ ثابت ہو اور طلب مواثبت کے لئے کوئی زمانہ طلب شہادت سے پہلے اگر چہ ایک ہی ساعت خفیفہ ہو، بیان نہ کیا، بلکہ صراحتہ اسی طلب اشہاد کو طلب مواثبت بنایا، بایں معنی کہ اسی وقت علم ہوا تھا، معا طلب اشہاد کی کہ دونوں طلبوں کے قائم ہوئی، یا طلب مواثبت کے لئے اصلا کوئی وقت نہ بتایا، صرف اتنے کہنے پر قانع ہوا کہ میں نے معلوم ہوتے ہی طلب کی، تو اس صورت میں قول شفیع بحلف معتبر ہوگا۔ ورنہ قول قول مشتری ہے۔ هکذا ینبغی التحقیق۔ واللہ ولی التوفیق، اتقن هذا فانک لا تجده فی غیر هذا العبد الضعیف، واللہ بعبادہ لطیف، والحمد للہ رب العالمین، واللہ تعالٰی اعلم و علمہ جل مدہ اتم

واحکم۔ تحقیق یوں مناسب ہے۔ اور اللہ تعالٰی توفیق کا مالک ہے۔ اس کو مضبوط کر لو کیونکہ اس عبد ضعیف کے بغیر اس کو نہ پاؤ گے، اور اللہ تعالٰی اپنے بندوں پر مہربان ہے۔ الحمد للہ رب العالمین واللہ تعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم (ت) مسئلہ ۲۴: ۶ ذی القعدہ ۱۳۲۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اگر شفعہ کی اطلاع دے دی گئی ہو دو آدمیوں

Fatawa Rizwia Volume 20

...before him, and that person refused to take it. Now he is asking for pre-emption (shufa). Is his right still valid or not? Explain and you shall be rewarded.

The Answer: If after the sale has taken place, the pre-emptor (shafi') refused the pre-emption, even if the news of the sale had not yet reached him, or after hearing the news he refused to take the pre-emption, or even if he remained silent, then the right of pre-emption is forfeited. Now he has no right to claim pre-emption, provided that in that news no such thing was stated which would change the pre-emptor's intention regarding whether or not to take the pre-emption. Otherwise, if before the sale he was told that this house is about to be sold, do you want pre-emption? And he refused, but when it was sold, he immediately became a seeker of pre-emption. Or if after the sale, the news of the sale reached him in such a wrong manner that it would affect his inclination or disinclination—for example, a higher price was quoted, or a different buyer was named. For instance, it was sold for five hundred, but he was told it was sold for six hundred, "will you take pre-emption?" and he refused, but later it became known that the sale was for five hundred. Then he immediately demanded pre-emption. Or if the house was sold to Zaid, but the pre-emptor was informed that Amr has bought it. He refused pre-emption, but later he was informed that Zaid had bought it, so he immediately became a seeker of pre-emption. In all these cases, the right of pre-emption will not be forfeited by refusal. He can obtain it. It is stated in Fatawa Alamgiri:

Relinquishing the right of pre-emption before the sale is not valid, but it is valid after it, whether the pre-emptor knows the grounds for pre-emption or not, and whether the person to whom he is surrendering this right knows of it or not. Thus it is in Al-Muhit 1.

Surrendering pre-emption before sale is not valid, it is valid after it, whether the pre-emptor has knowledge of the necessity of pre-emption or not, whether the one in whose favor he is forfeiting the pre-emption has knowledge of it or not. In Muhit it is thus. (T)

In the same work it is stated:

That by which the right of pre-emption is invalidated after its establishment is [of two kinds]: voluntary and necessary. The voluntary is [either] explicit or by implication. As for the first, it is like the pre-emptor saying, "I have invalidated the pre-emption," or "I have dropped it," or "I have absolved you of it," or "I have surrendered it," or...

After establishment, the act that invalidates pre-emption is voluntary and one is necessary. The voluntary is explicit and also by way of implication. But explicit voluntary is, for example, the pre-emptor saying, "I have invalidated the pre-emption," or "I have dropped it," "I have absolved you from it," "I have surrendered it."

[1] Fatawa Hindia, Kitab al-Shufa, Chapter 9, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/182

फतावा रिज़विया, जिल्द २०

...के सामने और उस शख्स ने लेने से इंकार किया, तो अब वह शुफ़ा माँगता है, उसका हक़ बाक़ी है या नहीं? बयान फरमाएं और सवाब पाएं।

अल-जवाब: अगर बय (बिक्री) हो जाने के बाद शफ़ीअ (पड़ोसी/हकदार) ने शुफ़ा से इंकार किया, चाहे अभी तक उसे बय की ख़बर भी न पहुँची हो, या ख़बर सुन कर शुफ़ा लेने से मुनकिर हुआ, या ख़ामोशी इख़्तियार की, तो शुफ़ा साक़ित (रद्द) हो गया, अब उसे दावा-ए-शुफ़ा का हक़ नहीं जब तक कि उस ख़बर में कोई ऐसी बात न बयान की गई हो जिससे शुफ़ा लेने न लेने में शफ़ीअ की ग़रज़ बदलती हो, वरना अगर बय से पहले उससे कहा गया कि यह मकान बिकने वाला है तो क्या शुफ़ा चाहेगा? उसने इंकार कर दिया और जब बिका तो फौरन तालिब-ए-शुफ़ा हुआ, या बय के बाद ख़बर-ए-बय उसी गलत तौर पर पहुँची जिससे रग़बत (इच्छा) और अदम-रग़बत (अनिच्छा) मुख्तलिफ हो मसलन क़ीमत ज़्यादा बताई गई या खरीदार किसी और शख्स को ज़ाहिर किया गया। पाँच सौ को बिका था, उससे कहा गया छह सौ को बिका है तो शुफ़ा लेगा? उसने इंकार किया, और बाद में मालूम हुआ कि पाँच सौ में बय हुई है। तो फौरन शुफ़ा तलब किया या मकान ज़ैद के हाथ बिका था, शफ़ीअ को ख़बर दी गई कि अम्र ने खरीदा है। उसने शुफ़ा से इंकार किया, फिर इत्तिला हुई कि ज़ैद ने खरीदा तो फौरन ख़्वास्तगार-ए-शुफ़ा (शुफ़ा चाहने वाला) हुआ, तो इन सब सूरतों में इंकार से शुफ़ा साक़ित न होगा। वह पा सकता है। फतावा आलमगीरी में है:

बय से पहले शुफ़ा को सौंप देना सही नहीं है और उसके बाद सही है, चाहे शफ़ीअ को शुफ़ा की वजह का पता हो या न हो, और उसे पता हो जिसके लिए यह हक़ छोड़ा जा रहा है या न हो, जैसा कि मुहीत १ में है।

बय से पहले शुफ़ा को सौंप देना सही नहीं इसके बाद सही है शफ़ीअ को शुफ़ा की ज़रूरत का इल्म हो या न हो, जिसके हक़ में शुफ़ा को साक़ित कर रहा है उसका इल्म हो या न हो, मुहीत में यूँ है। (त)

इसी में है:

जिससे सुबूत के बाद शुफ़ा का हक़ बातिल होता है, इख़्तियारी और ज़रूरी। इख़्तियारी सरीह और दलालत। अव्वल (पहला) यह कि शफ़ीअ कहे मैंने शुफ़ा बातिल किया या मैंने इसे साक़ित किया, या मैंने तुझे इससे बरी किया या मैंने सौंप दिया, या...

सुबूत के बाद शुफ़ा को बातिल करने वाला अमल इख़्तियारी है और एक ज़रूरी है इख़्तियारी सरीह है और दलालत के तौर पर भी, लेकिन इख़्तियारी सरीह मसलन शफ़ीअ यूँ कहे मैंने शुफ़ा बातिल किया या मैंने साक़ित किया, मैंने तुझ को इससे बरी किया मैंने सौंप दिया।

[1] फतावा हिन्दिया, किताबुश शुफ़ा, बाब ९, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, ५/१८२

पृष्ठ १३९/६३०

کے روبرو اور اس شخص نے لینے سے انکار کیا، تو اب وہ شفعہ مانگتا ہے، استحقاق اس کا باقی ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: اگر بیع ہو جانے کے بعد شفیع نے شفعہ سے انکار کیا، اگرچہ ہنوز اسے خبر بیع بھی نہ پہنچی ہو، یا خبر سن کر شفعہ لینے سے منکر ہوا، یا سکوت ہی کیا، تو شفعہ ساقط ہو گیا، اب اسے دعوی شفعہ کا استحقاق نہیں جبکہ اس خبر میں کوئی ایسی بات نہ بیان کی گئی ہو جس سے شفعہ لینے نہ لینے میں شفیع کی غرض بدلتی ہو، ورنہ اگر پیش از بیع اس سے کہا گیا کہ یہ مکان بکنے والا ہے تو شفعہ چاہے گا، اس نے انکار کر دیا اور جب بکا تو فوراً طالب شفعہ ہوا، یا بعد بیع خبر بیع اسی غلط طور پر پہنچی جس سے رغبت و عدم رغبت مختلف ہو مثلاً زر ثمن زیادہ بتایا گیا یا مشتری کسی اور شخص کو ظاہر کیا گیا، پانچ سو کو بکا تھا، اس سے کہا گیا چھ سو کو بکا ہے تو شفعہ لے گا، اس نے انکار کیا، اور بعد کو معلوم ہوا کہ پانچ سو بیع ہوئی ہے۔ تو فوراً شفعہ طلب کیا یا مکان زید کے ہاتھ بکا تھا، شفیع کو خبر دی گئی عمرو نے خریدا ہے۔ اس نے شفعہ سے انکار کیا، پھر اطلاع ہوئی کہ زید نے خریدا تو فوراً خواستگار شفعہ ہوا، تو ان سب صورتوں میں انکار سے شفعہ ساقط نہ ہوگا۔ وہ پا سکتا ہے۔ فتاوٰی عالمگیری میں ہے:

تسلیم الشفعة قبل البیع لایصح و بعده صحیح علم الشفیع بوجه الشفعة اولم یعلم، و علم من اسقط الیه هذا الحق اولم یعلم کذا فی المحیط ۱ ۔

بیع سے قبل شفعہ کو سونپ دینا صحیح نہیں اس کے بعد صحیح ہے شفیع کو لزوم شفعہ کا علم ہو یا نہ ہو، جس کے حق میں شفعہ کو ساقط کر رہا ہے اس کا علم ہو یا نہ ہو ، محیط میں یوں ہے۔ (ت)

اسی میں ہے:

ما یبطل بہ حق الشفعة بعد ثبوتہ، ثبوت کے بعد شفعہ کو باطل کرنے والا عمل اختیاری ہے

اختیاری و ضروری والاختیاری صریح ودلالة. اما الاول نحوان یقول الشفیع ابطلت الشفعة او اسقطتها، او ابرأتک عنها اوسلمتها، او

اور ایک ضروری ہے اختیاری صریح ہے اور بطور دلالت بھی، لیکن اختیاری صریح مثلاً شفیع یوں کہے میں نے شفعہ باطل کیا یا میں نے ساقط کیا، میں نے تجھ کو اس سے بری کیا میں نے سونپ دیا.

[1] فتاویٰ ہندیہ کتاب الشفعة الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۱۸۲

Volume 20

Fatawa Ridawiyya

[Arabic]: Likewise, whether he knew about the sale or not, if it was after the sale, thus it is in Al-Bada'i. (1) [Urdu]: Like these and other words, these words were said after the sale, whether the sale was known or not, as mentioned in Bada'i. (T)

In it is:

[Arabic]: When he was told the purchaser is so-and-so, and he surrendered the right of pre-emption (shuf'ah), then he learned it was someone else, he retains the right of pre-emption. And when he was told the purchaser is Zaid and he surrendered it, then he learned that Amr was a partner with Zaid, his surrender is valid for Zaid's share, and he has the right to take Amr's share. This is how Al-Jawhara al-Nayyirah explained it. And if he was informed the price is a thousand and he surrendered, but then it turns out the price is less than that, his pre-emption remains. But if the price was a thousand or more, there is no pre-emption. Thus it is in Al-Dhakhira. (2) [Urdu]: When he was told the purchaser is a certain person, he gave up the right of pre-emption. Later he found out it was someone else, so his right of pre-emption remains. When he was told the purchaser is Zaid, he gave up the right of pre-emption, later it was known that someone else like Amr is a partner with Zaid, then giving it up for Zaid's share will be correct and for Amr's share he has the right of pre-emption. Jawhara-e-Nayyirah has explained it like this: when it was known that the price of the sold item is one thousand, he gave up the right of pre-emption. Later he found out the price was less than that, so his right of pre-emption will remain. Yes, if the price is one thousand or more, then there will be no right of pre-emption. It is so in Dhakhira. (T)

In the same [source] it is:

[Arabic]: The principle in such issues is to see whether the purpose of the pre-emptor in surrendering does not change, the surrender is valid and the pre-emption is voided. If his purpose changes, it is not valid and he retains his pre-emption. Thus it is in Al-Bada'i. (3) And Allah Almighty knows best. [Urdu]: The rule in these types of issues is to see if the purpose of giving up pre-emption does not change later, then giving it up will remain valid and pre-emption will be void. And if the purpose changes, then pre-emption will remain and will not be lost. As mentioned in Bada'i. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 25: What do the scholars of religion and the muftis of the firm Sharia say in this matter that in a non-through street...

---

1 Fatawa Hindiyya, Kitab al-Shuf'ah, Chapter 9, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/182 2 Fatawa Hindiyya, Kitab al-Shuf'ah, Chapter 9, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/182 3 Fatawa Hindiyya, Kitab al-Shuf'ah, Chapter 9, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/183

जिल्द २०

फ़तावा रज़विया

[अरबी]: जैसे कि, चाहे उसे बिक्री के बारे में पता हो या नहीं, अगर यह बिक्री के बाद हुआ, तो अल-बदाइ' में ऐसा ही है। (१) [उर्दू]: इनके जैसे और शब्दों में, ये शब्द बिक्री के बाद कहे गए हों, चाहे बिक्री का पता हो या न हो, बदाइ' में ऐसा ही है। (त)

इसमें है:

[अरबी]: जब उससे कहा गया कि खरीदार फलां व्यक्ति है, तो उसने शुफ़ा (अग्रक्रयाधिकार) छोड़ दिया, फिर उसे पता चला कि वह कोई और है, तो उसका शुफ़ा का अधिकार बना रहेगा। और जब उससे कहा गया कि खरीदार ज़ैद है और उसने छोड़ दिया, फिर उसे पता चला कि ज़ैद के साथ कोई और भी, जैसे अम्र, साझीदार है, तो ज़ैद के हिस्से में छोड़ना सही होगा और अम्र के हिस्से में उसे शुफ़ा का अधिकार होगा। अल-जौहरा अल-नय्यिरा ने इसी तरह इसकी व्याख्या की है। और अगर उसे बताया गया कि कीमत एक हज़ार है और उसने छोड़ दिया, लेकिन पता चला कि कीमत उससे कम है, तो उसका शुफ़ा बना रहेगा। लेकिन अगर कीमत एक हज़ार या उससे ज़्यादा हो, तो शुफ़ा नहीं होगा। ज़खीरा में ऐसा ही है। (२) [उर्दू]: जब उसे बताया गया कि खरीदार फलां व्यक्ति है, तो उसने शुफ़ा छोड़ दिया, फिर उसे पता चला कि कोई और है तो उसे शुफ़ा का अधिकार बाकी है। जब उसे बताया गया कि खरीदार ज़ैद है तो उसने शुफ़ा छोड़ दिया, फिर बाद में पता चला कि ज़ैद के साथ कोई दूसरा भी मसलन अम्र शरीक है, तो ज़ैद के हक में छोड़ना सही होगा और अम्र के हिस्से में उसे शुफ़ा का हक है। जौहरा-ए-नय्यिरा ने इसकी यूँ तफसीर की है कि जब मालूम हुआ कि मबीअ (बेची गई चीज़) की कीमत हज़ार है तो उसने शुफ़ा छोड़ दिया, बाद में मालूम हुआ कि समन (कीमत) उससे कम है तो उसका शुफ़ा कायम रहेगा, हाँ अगर समन हज़ार या ज़ायद हो तो फिर शुफ़ा न होगा। ज़खीरा में यूँ है। (त)

इसी में है:

[अरबी]: इस प्रकार के मुद्दों में सिद्धांत यह है कि यह देखा जाए कि अगर समर्पण में शुफ़ाकर्ता का उद्देश्य नहीं बदलता है, तो समर्पण वैध है और शुफ़ा रद्द हो जाता है। और अगर उसका उद्देश्य बदल जाता है, तो यह वैध नहीं है और उसका शुफ़ा बना रहता है। बदाइ' में ऐसा ही है। (३) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। [उर्दू]: इस किस्म के मसाइल में ज़ाबता यह है कि देखा जाए कि शुफ़ा

छोड़ने की गरज़ बाद में तब्दील नहीं होती तो छोड़ना बरक़रार रहेगा और शुफ़ा बातिल होगा और गरज़ तब्दील हो जाए तो शुफ़ा बाकी रहेगा और साक़ित न होगा, बदाइ' में यूँ है। वल्लाह तआला आलम। (त)

मसला २५: क्या फरमाते हैं उलेमा-ए-दीन व मुफ्तीयान-ए-शरा-ए-मतीन इस बाब में कि एक कूचा-ए-गैर नाफ़िज़ा (बंद गली) में एक...

---

१ फ़तावा हिंदीया, किताब-उश-शुफ़ा, बाब ९, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ५/१८२ २ फ़तावा हिंदीया, किताब-उश-शुफ़ा, बाब ९, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ५/१८२ ३ फ़तावा हिंदीया, किताब-उश-शुफ़ा, बाब ९, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ५/१८३

جلد ۲۰

فتاوی رضویہ

نحو ذلک سواء علم بالبیع اولم یعلم ان کان بعد البیع ھکذا في البدائع۱۔ ان کی مثل اور الفاظ یہ الفاظ بیع کے بعد کہے خواہ بیع کا علم ہو یا نہ ہو، بدائع میں یوں ہے۔ (ت)

اس میں ہے:

اذا قیل لہ ان المشتری فلان فسلم الشفعة ثم علم انه غیرہ فله الشفعة واذا قیل لہ ان المشتری زید فسلم ثم علم انه عمرو وزید صح تسلیمہ لزید و کان له ان یأخذ نصیب عمرو، کذا فسرہ الجوھرة النیرة ولو اخبر ان الثمن الف فسلم فاذ الثمن اقل من ذلك فھو علی شفعته فلو کان الثمن الفاء اواکثر فلاشفعة کذا فی الذخیرة۲۔ جب اسے بتایا گیا مشتری فلاں شخص، تو اس نے شفعہ چھوڑ دیا، پھر اسے معلوم ہوا کہ کوئی اور ہے تو اسے شفعہ کا حق باقی ہے۔ جب اسے بتایا گیا کہ مشتری زید ہے تو اس نے شفعہ چھوڑ دیا پھر بعد میں معلوم ہوا کہ زید کے ساتھ کوئی دوسرا بھی مثلاً عمرو شریک ہے تو زید کے حق میں چھوڑنا صحیح ہو گا اور عمرو کے حصہ میں اسے شفعہ کا حق ہے۔ جوہرہ نیرہ نے اس کی یوں تفسیر کی ہے جب معلوم ہوا کہ مبیع کی قیمت ہزار ہے تو اس نے شفعہ چھوڑ دیا، بعد میں معلوم کہ ثمن اس سے کم ہے تو اس کا شفعہ قائم رہے گا، ہاں اگر ثمن ہزار یا زائد ہو تو پھر شفعہ نہ ہوگا ذخیرہ میں یوں ہے۔(ت)

اسی میں ہے:

فالأصل في جنس ھذہ المسائل ان ینظر ان کان لا یختلف غرض الشفیع فی التسلیم صح التسلیم و بطلت الشفعة وان کان یختلف غرضه لم یصح وھو علی شفعته کذا فی البدائع۳۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ اس قسم کے

مسائل میں ضابطہ یہ ہے کہ دیکھا جائے کہ شفعہ چھوڑنے کی غرض بعد میں تبدیل نہیں ہوتی تو چھوڑنا برقرار رہے گا اور شفعہ باطل ہوگا اور غرض تبدیل ہو جائے تو شفعہ باقی رہے گا اور ساقط نہ ہوگا، بدائع میں یوں ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۲۵: کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس باب میں کہ ایک کوچہ غیر نافذہ میں ایک

---

۱ فتاوی ہندیہ کتاب الشفعۃ الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۱۸۲ ۲ فتاوی ہندیہ کتاب الشفعۃ الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۱۸۲ ۳ فتاوی ہندیہ کتاب الشفعۃ الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۱۸۳

Zaid's house is situated in such a way that several residents of the mentioned lane have the right of pre-emption as 'Khaleet-fi-al-Tariq' (partners in the path). Some of them, in addition to this right, also have the right of pre-emption as 'Jar-e-Mulasia' (adjacent neighbors). Amru's house is located at the back of the said house, whose door opens into another lane, and he has the right of pre-emption as an adjacent neighbor. Zaid, the owner of the house under pre-emption, sold some land of his house which was at the back and adjacent to Amru's house, to Amru. Since the said land is a part of the house under pre-emption of the residents of the non-thoroughfare lane, the inquiry is whether the 'Shafiaan-e-Khaleet-fi-al-Tariq' (pre-emptors who are partners in the path) and 'Shafiaan-e-Jar-e-Mulasia' (adjacent neighbor pre-emptors) legally have the right of pre-emption on a part of the house under pre-emption or not? Please explain and you will be rewarded. For convenience, a map is drawn on the back of this page.

[Map Description:] For convenience, the map is written on the back of this. Top Row: House of Neighbor | Mansion of Neighbor | House of Neighbor | House of Neighbor Underneath: Door | Doors of the Mansion | Door | Door Side: Public Road Middle Lane: Non-thoroughfare Lane Middle Row (Top): House of Khalid Shafi | House of Zaid (Seller) | House of Bakr Shafi | House of Ganga Shafi | House of Yusuf | House of Muhammad Yaqoob Underneath: Door | Door | Door | Door | Door | Door Attached to Zaid's house: Sold Land Bottom Lane: Non-thoroughfare Lane Bottom Row: House of Amru (Buyer) | House of Neighbor | House of Neighbor | House of Neighbor | House of Neighbor Underneath: Door | Door | Door | Door | Door Side: Public Road

ज़ैद का मकान इस प्रकार स्थित है कि उक्त गली के कई निवासियों को 'ख़लीत-फ़िल-तरीक़' (रास्ते में भागीदार) के रूप में शुफ़ा (अग्रक्रयाधिकार) का अधिकार प्राप्त है। उनमें से कुछ को इस अधिकार के अतिरिक्त 'जार-ए-मुलासिक़' (सटे हुए पड़ोसी) के रूप में भी शुफ़ा का अधिकार प्राप्त है। उक्त मकान के पीछे की ओर अम्र का मकान स्थित है, जिसका दरवाज़ा दूसरी गली में खुलता है और उसे सटे हुए पड़ोसी के रूप में शुफ़ा का अधिकार प्राप्त है। शुफ़ा के अधीन मकान के मालिक ज़ैद ने अपने मकान की कुछ भूमि, जो पीछे की ओर थी और अम्र के मकान से सटी हुई थी, अम्र को बेच दी। चूँकि उक्त भूमि उस गली के निवासियों के शुफ़ा के अधीन मकान का एक हिस्सा है जो आर-पार नहीं जाती (ग़ैर नाफ़िज़ह), इसलिए यह पूछताछ की जा रही है कि क्या 'शफ़ियान-ए-ख़लीत-फ़िल-तरीक़' और 'शफ़ियान-ए-जार-ए-मुलासिक़' को कानूनी रूप से शुफ़ा के अधीन मकान के एक हिस्से पर शुफ़ा का अधिकार प्राप्त है या नहीं? विस्तार से बताएं और पुण्य प्राप्त करें। सुविधा के लिए इस पृष्ठ के पीछे एक नक्शा दिया गया है।

[नक्शे का विवरण:] सुविधा के लिए नक्शा पीछे लिखा गया है। शीर्ष पंक्ति: पड़ोसी का मकान | पड़ोसी की कोठी | पड़ोसी का मकान | पड़ोसी का मकान नीचे: दरवाज़ा | कोठी के दरवाज़े | दरवाज़ा | दरवाज़ा बगल में: शारे आम (मुख्य सड़क) मध्य गली: कूचा-ए-ग़ैर नाफ़िज़ह (बंद गली) मध्य पंक्ति (ऊपर): खालिद शफी का मकान | जैद विक्रेता का मकान | बक्र शफी का मकान | गंगा शफी का मकान | यूसुफ का मकान | मुहम्मद याकूब का मकान नीचे: दरवाज़ा | दरवाज़ा | दरवाज़ा | दरवाज़ा | दरवाज़ा | दरवाज़ा | दरवाज़ा जैद के मकान से जुड़ा हुआ: अराज़ी-ए-मबीआ (बेची गई भूमि) नीचे की गली: कूचा-ए-ग़ैर नाफ़िज़ह (बंद गली) नीचे की पंक्ति: अम्र खरीदार का मकान | पड़ोसी का मकान | पड़ोसी का मकान | पड़ोसी का मकान | पड़ोसी का मकान नीचे: दरवाज़ा | दरवाज़ा | दरवाज़ा | दरवाज़ा | दरवाज़ा बगल में: शारे आम (मुख्य सड़क)

पृष्ठ 141 का 630

مکان زید کا ایسا واقع ہے جس پر حق شفعہ خلیط فی الطریق چند اشخاص باشندگان کوچہ مذکور پہنچا ہے۔ اور ان میں سے بعض کو علاوہ حق شفعہ خلیط فی الطریق کے حق شفعہ جار ملاصق بھی حاصل ہے۔ مکان مذکور کی پچھیت کی طرف عمرو کا مکان واقع ہے۔ اور جس کا دروازہ دوسرے کوچہ میں ہے اور اس کا حق شفعہ جار ملاصق ہے۔ زید مالک مکان مشفوعہ نے اپنے مکان کی کچھ اراضی جو پچھیت کی طرف اور مکان عمرو سے متصل تھی ، وہ بدست عمرو فروخت کی ، چونکہ اراضی مذکور مکان مشفوعہ باشندگان کوچہ غیر نافذہ کا جز ہے۔ اس لئے استفتاء اس امر کا مطلوب کوہ شفیعان خلیط فی الطریق اور شفیعان جار ملاصق کو حق شفعہ مکان مشفوعہ کے ایک جز پر شرعاً پہنچتا ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا واسطے سہولت کے نقشہ پشت ہذا پر تحریر کیا جاتا ہے

[نقشے کی تفصیل:] واسطے سہولت کے نقشہ پشت ہذا پر تحریر کیا جاتا ہے پہلی قطار: مکان محلہ دار | کوٹھی محلہ دار | مکان محلہ دار | مکان محلہ دار نیچے: دروازہ | دروازہ ہائے کوٹھی | دروازہ | دروازہ سائیڈ پر: شارع عام درمیان: کوچہ غیر نافذہ دوسری قطار (اوپر): مکان خالد شفیع | مکان زید بائع | مکان بکر شفیع | مکان گنگا شفیع | مکان یوسف | مکان محمد یعقوب نیچے: دروازہ | دروازہ | دروازہ | دروازہ | دروازہ | دروازہ زید کے مکان کے ساتھ متصل: اراضی مبیعہ نیچے کی گلی: کوچہ غیر نافذہ تیسری قطار (نیچے): مکان عمرو مشتری | مکان محلہ دار | مکان محلہ دار | مکان محلہ دار | مکان محلہ دار نیچے: دروازہ | دروازہ | دروازہ | دروازہ | دروازہ سائیڈ پر: شارع عام

Volume 20 Fatawa Razawiyya

The Answer: Whether the entire house is sold or just a part of it, in every case, there is a right of pre-emption (shuf'ah) for the one who is intermingled in the property itself (khaleet fi nafs al-mabi') and a partner in the rights of the property (shareek fi haqq al-mabi'), as well as for the adjacent neighbor (jaar mulasik), provided that the neighbor is connected to that specific part being sold. If not connected, then no right exists, except according to a problematic narration. It is stated in Durr al-Mukhtar and other general books: "If one sells a piece of land, for example, by measure, alongside the boundary of the pre-emptor, then there is no pre-emption due to the lack of physical connection." (1) In Radd al-Muhtar, Al-Saihani raised a problem with this legal stratagem (hila) based on what Al-Shurunbulali quoted from 'Uyun al-Masa'il: "If a large house with several rooms is such that one small room is sold, the neighbor of the entire house has the right of pre-emption because the sold part is a portion of the house, and the neighbor of the house is the neighbor of the sold part, even if not directly connected to it." (2) I say: What is in 'Uyun is problematic, not what we have. Contemplate this. What Allama Shami said and what I have written in the margins on Shami is that the commentator, i.e., Allama Shami, quoted from Al-Quhistani at the beginning of the book, stating that if there is a connection with the sold property even in a legal sense (hukman), then that connected portion and the furthest part of the sold house are equal in pre-emption. For example, if someone sells a room within a house, then everything from the part connected to that room to the entire house is equal in pre-emption. (3)

1. Durr al-Mukhtar, Book of Pre-emption, Chapter on what invalidates it, Mujtabai Press, Delhi, 3/216.
2. Radd al-Muhtar, Book of Pre-emption, Chapter on what invalidates it, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/154.
3. Radd al-Muhtar, Book of Pre-emption, Chapter on what invalidates it, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/140. Page 142 of 630

जिल्द २० फतावा रज़विया

जवाब: चाहे पूरा मकान बेचा जाए या उसका कुछ हिस्सा, हर सूरत में उस व्यक्ति के लिए शुफ़आ (अग्रक्रयाधिकार) का हक़ है जो स्वयं बेची गई संपत्ति में मिला हुआ हो (ख़लीत फ़ी नफ़्स अल-मबी') और बेची गई संपत्ति के अधिकारों में भागीदार हो (शरीक फ़ी हक़ अल-मबी'), और सटे हुए पड़ोसी (जार मुलासिक़) के लिए भी है, बशर्ते कि वह बेची गई संपत्ति के उस विशिष्ट भाग से जुड़ा हो। यदि जुड़ा नहीं है, तो शुफ़आ नहीं होगा, सिवाय एक विवादास्पद रिवायत के। 'दुर्र-ए-मुख्तार' और अन्य सामान्य पुस्तकों में उल्लेख है: "यदि किसी ने शफ़ी' (शुफ़आ का अधिकार रखने वाला) की सीमा से सटा हुआ एक गज़ हिस्सा छोड़कर बाकी ज़मीन बेच दी, तो जुड़ाव न होने के कारण शुफ़आ नहीं हो सकेगा।" (१) 'रद अल-मुह्तार' में है कि सैहानी ने इस कानूनी युक्ति (हीला) पर आपत्ति जताई है, जिसे शुरुनबुलानी ने 'उयून अल-मसाइल' से उद्धृत किया है कि किसी ने एक बड़ी हवेली जिसमें कई छोटे कमरे थे, उसमें से एक छोटा कमरा बेचा, तो उस हवेली के पड़ोसी को शुफ़आ का हक़ है क्योंकि बेचा गया कमरा हवेली का ही एक हिस्सा है, इसलिए पूरी हवेली का पड़ोसी उस बेचे गए हिस्से का भी पड़ोसी है, भले ही वह हिस्सा पड़ोसी से सीधे जुड़ा न हो। (२) मैं कहता हूँ कि 'उयून अल-मसाइल' का ज़िक्र किया हुआ मामला स्वयं पेचीदा है, न कि वह जो यहाँ वर्णित है। गौर करें। अल्लामा शामी ने जो बयान किया वह समाप्त हुआ, मैंने शामी पर हाशिए में लिखा है कि मुशह्शी (व्याख्याकार) यानी अल्लामा शामी ने किताब की शुरुआत में क़ुहिस्तानी से नक़्ल करते हुए बयान किया है कि यदि मबी' (बेची गई चीज़) से जुड़ाव कानूनी तौर पर (हुक्मी) भी हो, तो वह जुड़ा हुआ हिस्सा और बेची गई हवेली का सबसे दूर का हिस्सा शुफ़आ में बराबर हैं; मसलन किसी ने हवेली में से एक कमरा बेचा, तो उस कमरे से सटे हिस्से समेत पूरी हवेली शुफ़आ में बराबर है। (३)

1. दुर्र-ए-मुख्तार, किताबुश-शुफ़आ, बाब मा युबतिलहा, मतबा मुज्तबाई दिल्ली ३/ २१६
2. रद अल-मुह्तार, किताबुश-शुफ़आ, बाब मा युबतिलहा, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी बैरुत ५/ १५४
3. रद अल-मुह्तार, किताबुश-शुफ़आ, बाब मा युबतिलहा, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी बैरुत ५/ १४० पृष्ठ १४२/६३०

الجواب: کل مکان بیع کیا جائے گا خواہ بعض، ہر صورت میں خلیط فی نفس المبیع و شریک فی حق المبیع کا شفعہ ہے اور جار ملاصق کا بھی، اگر خاص اس جزء مبیع سے اتصال رکھتا ہو، الا لا، الا علی روایۃ مشکلۃ، در مختار و غیرہ عامہ کتب میں ہے: باع عقارا ذرعاً مثلا فی جانب حد الشفیع فلا شفعۃ لعدم الاتصال ۱ ، فی ردالمحتار استشکل السائحانی ھذہ الحیلۃ بما نقلہ الشرنبلالی عن عیون المسائل، دار کبیرۃ ذات مقاصیر باع منھا مقصورۃ فلجار الدار الشفعہ لان المبیع من جملۃ الدار وجار الدار جار المبیع وان لم یکن متصلا بہ اھ اقول المشکل ما فی العیون لاما بنا۔ تأمل اھ ۲ ما قال العلامہ الشامی و کتبت علیہ ان المحشی قدم صدر الکتاب عن القھستانی ان الملاصق المتصل بالمبیع ولم حکماً کما اذا بیع بیت من دار فان الملاصق لہ ولا قصی الدار فی الشفیع سواء ۳ اھ وھو کسی نے شفیع سے متصل ایک گز چھوڑ کر باقی زمین فروخت کی تو عدم اتصال کی وجہ سے شفعہ نہ ہو سکے گا، ردالمحتار میں ہے اس حیلہ پر سائحانی نے اشکال پیش کیا جس کو شرنبلالی نے عیون المسائل سے نقل کیا کہ کسی نے بڑی حویلی جو کہ کئی چھوٹے کمروں پر مشتمل ہے میں سے ایک چھوٹا مکان فروخت کیا تو اس حویلی کے پڑوسی کو شفعہ کا حق ہے کیونکہ وہ مبیع مکان حویلی کا حصہ ہے تو پوری حویلی کا پڑوسی اس مبیع کا پڑوسی ہے اگرچہ یہ مبیع مکان پڑوسی سے متصل ہی نہیں ہے اھ میں کہتا ہوں کہ عیون المسائل کا ذکر کردہ خود مشکل ہے نہ کہ جو یہاں مذکور ہے۔ غور کرو، علامہ شامی نے جو بیان کیا وہ ختم ہوا، میں نے شامی پر حاشیہ لکھا ہے کہ محشی یعنی علامہ شامی نے کتاب کی ابتدا میں قہستانی سے نقل کرتے ہوئے بیان کیا کہ مبیع سے متصل اگر حکمی طور بھی ہو تو وہ متصل حصہ اور حویلی فروخت شدہ کا انتہائی حصہ

شفعہ میں برابر ہیں مثلاً کسی نے حویلی میں سے ایک کمرہ فروخت کیا تو اس کمرہ سے متصل حصہ سمیت تمام دار شفعہ میں برابر ہے اھ

۱ در مختار کتاب الشفعة باب ما یبطلها مطبع مجتبائی دہلی ۳/ ۲۱۶ ۲ رد المحتار کتاب الشفعة باب ما یبطلها دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۵۴ ۳ رد المحتار کتاب الشفعة باب مایبطلها دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۴۰ صفحہ ۱۴۲ از ۶۳۰

Fatawa Rizvia Volume 20

[Right Column - Urdu Translation of Arabic] It is similar to what is mentioned in 'Uyun al-Masa'il, and likewise in Al-Hindiyya, narrated from Al-Muhit from Al-Khassaf's commentary on Adab al-Qadi. The reason for the problem (ishkal) with it is that what is mentioned here is explicitly stated in all the reliable books of the school of thought—the primary texts (mutun), commentaries (shuruh), and legal rulings (fatawa). Therefore, whatever contradicts their explicit statements is what is problematic, not this.

I say: What is mentioned here is supported by the texts of all the primary works (mutun) stating that the cause for pre-emption (shuf'a) is the connection of the pre-emptor's (shafi') property with the purchased property. It is clear that when the purchased item is separate and detached from the shafi's property, there is no connection between them. Connection through an intermediary is not sufficient; otherwise, a neighbor who is across but not adjacent would also be a pre-emptor, and no one argues for that. One cannot deny their statement that a connection of one hand-span is like a connection along the entire boundary. This is because connection with a part of a thing is connection with the thing itself. However, we do not concede that connection with one part of a thing is connection with another part of it. Do you not see that the turban connected to Zaid's head is connected to Zaid but not to his feet? And the shoe connected to Zaid's foot is connected to Zaid but not to his head? Thus, it has become clear that the report from 'Uyun al-Masa'il is problematic. The conclusion is that if the entire sold property is considered, then connection with any part of it is sufficient for pre-emption. However, when a specific part of the property is sold, then...

[Left Column - Original Arabic Text] Similar to what is in 'Uyun, and its equivalent also in Al-Hindiyya from Al-Muhit, from the commentary of Adab al-Qadi by Al-Khassaf. The reason for its difficulty (ishkal) is that what is here is explicitly stated in most of the reliable books of the school of thought—texts, commentaries, and legal opinions. So, whatever contradicts it is the problem, not this.

I say: What is here is supported by what the texts state, that the cause of pre-emption (shuf'a) is the connection of the pre-emptor's (shafi') property to the buyer's property. It is apparent that if the buyer's property is separated and detached from the shafi's property, there is no connection between them. Connection by an intermediary is not sufficient, otherwise, a neighbor who is not adjacent but facing would also be a

shafi', and no one says that. Nor is it denied by what they stated, that adjacent by a span is like adjacent by all boundaries. This is because connection to a part of a thing is connection to the thing itself. But we do not accept that connection to a part of a thing is connection to its other part. Do you not see that the turban adjacent to Zaid's head is adjacent to Zaid but not to his feet? And the shoe connected to Zaid's foot is connected to Zaid but not to his head? Thus it becomes clear that the report of 'Uyun is problematic. The conclusion is that if the sold item (mabi') is the whole, connection to a part of it is sufficient, and if it is a specific part of a thing...

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

[दायां कॉलम - अरबी का उर्दू अनुवाद] यह उयून अल-मसाइल में उल्लिखित के समान है और वैसा ही अल-हिन्दिया में भी अल-मुहीत से रिवायत है, जो खसाफ़ की शरह अदब अल-क़ाज़ी से उद्धृत है। इसके प्रति आपत्ति (इश्काल) का कारण यह है कि यहाँ जो उल्लेख है वह धर्मशास्त्र (मज़हब) की सभी प्रामाणिक पुस्तकों - मूल ग्रंथों (मुतून), टीकाओं (शुरू) और फ़तवों में स्पष्ट रूप से वर्णित है। अतः जो इन स्पष्टीकरणों के विरुद्ध है, वही आपत्तिजनक है न कि यह।

मैं कहता हूँ: यहाँ जो कहा गया है उसका समर्थन उन सभी मूल ग्रंथों के पाठों (नुसूस) से होता है कि शुफ़ा (अग्रक्रयाधिकार) का कारण खरीदे गए माल का शफी (वह व्यक्ति जिसे शुफ़ा का अधिकार है) की संपत्ति से जुड़ना है। और यह स्पष्ट है कि जब खरीदी गई चीज़ शफी की संपत्ति से अलग और पृथक हो, तो उनके बीच कोई जुड़ाव (इत्तसाल) नहीं होगा, और मध्यस्थता के माध्यम से जुड़ाव पर्याप्त नहीं है। अन्यथा, वह पड़ोसी भी शफी बन जाता जो समीपस्थ नहीं है लेकिन सामने है, और इसका कोई भी समर्थन नहीं करता है। उनकी उस बात से इंकार नहीं किया जा सकता जिसमें उन्होंने स्पष्ट किया है कि एक बालिश्त (हाथ की माप) का जुड़ाव संपूर्ण सीमाओं के जुड़ाव के समान है। ऐसा इसलिए है क्योंकि किसी वस्तु के एक हिस्से से जुड़ाव उस वस्तु से जुड़ाव माना जाता है। लेकिन हम यह स्वीकार नहीं करते कि एक हिस्से से जुड़ाव उसके दूसरे हिस्से से जुड़ाव है। क्या आप नहीं देखते कि ज़ैद के सिर पर रखी पगड़ी (इमामा) ज़ैद से तो जुड़ी है पर उसके पैरों से नहीं? और ज़ैद के पैरों से जुड़े जूते ज़ैद से तो जुड़े हैं पर उसके सिर से नहीं? अतः यह स्पष्ट हो गया कि उयून अल-मसाइल की रिवायत आपत्तिजनक है। और निष्कर्ष यह है कि जब पूरी बिकी हुई वस्तु (मबी') हो, तो उसके किसी एक हिस्से का जुड़ाव शुफ़ा के लिए पर्याप्त है, और जब बिकी हुई वस्तु का कोई विशिष्ट भाग हो तो...

[बायां कॉलम - मूल अरबी पाठ] जैसा कि उयून में है और वैसा ही अल-हिन्दिया में अल-मुहीत के माध्यम से खसाफ़ की शरह अदब अल-क़ाज़ी से है। इसकी कठिनाई (इश्काल) का कारण यह है कि यहाँ जो है वह मज़हब की अधिकांश विश्वसनीय पुस्तकों - मुतून, शुरू और फ़तावा में स्पष्ट है। अतः जो इसके विरुद्ध है, वही समस्या है, न कि यह।

मैं कहता हूँ: यहाँ जो है उसका समर्थन मुतून के इस कथन से होता है कि शुफ़ा का कारण शफी की मिल्कियत का खरीदार की मिल्कियत से इत्तसाल (जुड़ाव) है। यह ज़ाहिर है कि जब खरीदार की

मिल्कियत शफी की मिल्कियत से अलग और जुदा हो, तो उनके बीच कोई जुड़ाव नहीं होगा। मध्यस्थ के ज़रिए जुड़ाव काफी नहीं है, वर्ना वह पड़ोसी भी शफी हो जाता जो मिला हुआ नहीं बल्कि सामने है, और इसका कोई कायल नहीं है। और न ही उनके इस स्पष्टीकरण से इसका इंकार होता है कि एक बालिश्त का जुड़ाव पूरी सीमाओं के जुड़ाव जैसा है। यह इसलिए कि चीज़ के हिस्से से जुड़ाव चीज़ से जुड़ाव है। लेकिन हम यह तस्लीम नहीं करते कि चीज़ के एक हिस्से से जुड़ाव उसके दूसरे हिस्से से जुड़ाव है। क्या आप नहीं देखते कि ज़ैद के सिर से जुड़ा इमामा ज़ैद से तो जुड़ा है पर उसके पैर से नहीं? और ज़ैद के पैर से जुड़ा जूता ज़ैद से तो जुड़ा है पर उसके सिर से नहीं? तो स्पष्ट हो गया कि उयून की रिवायत मुशकिल (समस्याग्रस्त) है। हासिल यह है कि जब मबी' (बिकी हुई चीज़) पूरी हो, तो उसके एक हिस्से का जुड़ाव काफी है, और जब चीज़ का कोई खास हिस्सा हो...

पृष्ठ 143/630

[دایاں کالم - عربی کا اردو ترجمہ] یہ عیون المسائل میں مذکور کی مثل ہے اور اسی کی مثل ہندیہ میں ہے محیط سے انھوں نے خصاف کی شرح ادب القاضی سے نقل کیا ہے۔ اس کے اشکال کی وجہ یہ ہے کہ یہاں جو مذکور ہے وہی تمام معتمد کتب مذہب متون و شروح اور فتاوٰی میں تصریح شدہ ہے تو جو ان کی تصریحات کے خلاف ہے وہ مشکل ہے نہ کہ یہ، میں کہتا ہوں یہاں پر ذکر کردہ کی تائید میں تمام متون کی نصوص ہیں کہ شفعہ کا سبب خرید کردہ چیز شفیع کی ملکیت کا اتصال ہے اور ظاہر بات یہ ہے کہ جب خرید کردہ چیز شفیع کی ملکیت سے علیحدہ فاصلہ پر ہو تو اتصال نہ ہو گا جبکہ بالواسطہ اتصال کافی نہیں ہے نہ ورنہ پڑوسی کا پڑوسی غیر اتصال والا بھی شفیع بن جائے گا حالانکہ اس کا کوئی بھی قائل نہیں ہے اس پر یہ بیان وارد نہیں ہو سکتا جس کی تصریح یوں ہے کہ ایک بالشت کا اتصال جمیع حدود کا اتصال اور یہ اس لیے کہ چیز کی جز سے اتصال چیز سے اتصال ہے لیکن ہمیں یہ تسلیم نہیں کہ ایک جز سے اتصال اس کی دوسری جز سے اتصال ہے۔ آپ دیکھ رہے کہ عمامہ کا اتصال سر سے ہونے کی وجہ سے زید کے پاؤں سے اتصال نہیں اور زید کے پاؤں کو اس کے جوتے کا اتصال ہے اس کے سر سے اتصال نہیں ہے۔ تو واضح ہو گیا کہ عیون المسائل والی روایت مشکل ہے اور حاصل یہ کہ جب کل مبیع ہو تو اس کی کسی جز کا اتصال شفعہ کے لئے کافی ہے اور جب کوئی معین جز مبیع ہو تو

[بایاں کالم - اصل عربی متن] مثل ما في العيون ومثله ايضاً فی الهندية عن المحيط عن شرح ادب القاضی للخصاف، ووجه اشكاله ان ماهنا مصرح به في عامة كتب المذهب المعتمدة متوناً وشروحاً وفتاوٰی، فمخالفه فهو المشكل لاهذا۔ اقول: ويؤيد ماهنا مانص عليه المتون ان سبب الشفعة اتصال ملك الشفيع بالمشترى، وظاهر ان المشترى اذا كان مفرزا مفصولا عن ملك الشفيع لم يكن بينهما اتصال،

ولايكفى الاتصال بالواسطة والا لكان الجار الغير الملاصق المحاذى ايضاً شفيعاً ولا قائل به. ولاينكر عليه بمآ صرحوا به ان الملاصق بشبر كالملاصق بجميع حدود، وذلك لان الاتصال بجزء الشيئ اتصال بالشئ، ولا نسلم ان لاتصال بجزء من شيئ يكون اتصالاً بجزئه الآخر، الاترى ان العمامة الملاصقة لرأس زيد ملاصقة لزيد لا لرجله والنعل المتصل برجل زيد متصلة بزيد لا برأسه، فأ تضح ان رواية العيون مشكلة والحاصل ان المبيع اذا كان الكل كفى الاتصال بجزئه واذا كان جزء معين من شيئ

Fatawa Razviya, Volume 20

[Arabic Box 1]: Connection with another part of it is not sufficient, for connection with a part is a summary connection with the whole, not with each and every individual part. Thus, the two situations are different. - (t) [Urdu Box 1]: Connection with the second part of this sold item is not sufficient because connection with a part implies a summary connection with the whole, rather than a separate connection with each part individually. Thus, in both cases, they are different. (t)

For a partner in the rights of the sold item, physical connection with the item is not necessary. Merely sharing a right such as a private path, etc., is sufficient. It is stated in Durr-ul-Mukhtar:

[Arabic Box 2]: In the commentary of Al-Majma': Similarly, for the neighbor facing from across a non-through street (dead-end alley), there is pre-emption (Shufa). [Urdu Box 2]: In Sharh al-Majma' it is stated: Similarly, the neighbor facing from across a dead-end street is also entitled to pre-emption. (t)

It is stated in Radd-ul-Muhtar:

[Arabic Box 3]: Abu al-Saud explained it by stating that entitlement to pre-emption in it is based on sharing in the rights of the sold item, so physical adjacency is not considered. [Urdu Box 3]: Abu Sa'ud explained the reason for this by saying that the entitlement of pre-emption in a dead-end street is based on sharing in the rights of the sold item; in this, physical adjacency is not taken into account. (t)

And among several partners in rights, if one is also an adjacent neighbor and the others are not, he will have no preference over those others; they are all equal. In Alamgiri, it is quoted from Bada'i:

[Arabic Box 4]: Pre-emption belongs to all the residents of the street; the adjacent and the non-adjacent are equal in it because they are all partners in the path. [Urdu Box 4]: The residents of a dead-end street have an equal right of pre-emption, whether they have physical adjacency or not, because they all share in the path of the street. (t)

Therefore, in the case inquired about, Khalid, Bakr, Yahya, Yusuf, Yaqub, and the owners of the four houses and the bungalow opposite are all equal pre-emptors (shafi') for this portion of the sold item. In their presence, Amr and the four neighborhood residents next to him whose doors are in the alley cannot be pre-

emptors as long as they have no other entitlement. And Allah the Almighty knows best.

1 Jidd al-Mumtar 'ala Radd al-Muhtar 2 Durr al-Mukhtar, Kitab al-Shufa, Matba' Mujtabai Delhi, 2/211 3 Radd al-Muhtar, Kitab al-Shufa, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/141 4 Fatawa Hindiyya, quoting al-Bada'i, Kitab al-Shufa, Chapter 2, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/166

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

[अरबी बॉक्स 1]: इसके दूसरे हिस्से से जुड़ाव पर्याप्त नहीं है, क्योंकि एक हिस्से के साथ जुड़ाव पूरे के साथ एक संक्षिप्त जुड़ाव है, न कि प्रत्येक व्यक्तिगत हिस्से के साथ। इस प्रकार, दोनों स्थितियाँ भिन्न हैं। - (त) [उर्दू बॉक्स 1]: इस बेची गई वस्तु (मबी') के दूसरे हिस्से से जुड़ाव पर्याप्त नहीं है क्योंकि एक हिस्से के जुड़ाव से पूरे का जुड़ाव संक्षिप्त रूप में होता है, न कि हर एक हिस्से से अलग-अलग। तो इस तरह दोनों स्थितियों में वे अलग हैं। (त)

बिक्री की गई वस्तु के अधिकारों में साझीदार के लिए वस्तु से भौतिक जुड़ाव आवश्यक नहीं है। केवल किसी अधिकार में साझेदारी, जैसे निजी रास्ता आदि, पर्याप्त है। 'दुर्रे मुख्तार' में है:

[अरबी बॉक्स 2]: मजमा की शरह में है: इसी तरह, बंद गली के सामने वाले पड़ोसी के लिए भी शुफ़ा (अग्रक्रय) का अधिकार है। [उर्दू बॉक्स 2]: शरह-ए-मजमा में है कि इसी प्रकार बंद गली के सामने वाला पड़ोसी भी शुफ़ा का हकदार है। (त)

'रद-उल-मुह्तार' में है:

[अरबी बॉक्स 3]: अबू सऊद ने इसका कारण यह बताया कि इसमें शुफ़ा का अधिकार बिक्री की गई वस्तु के अधिकारों में साझेदारी पर आधारित है, इसलिए भौतिक निकटता पर विचार नहीं किया जाता है। [उर्दू बॉक्स 3]: इसकी वजह अबू सऊद ने यह बयान की कि बंद गली में शुफ़ा का अधिकार मबी' के अधिकारों में साझेदारी पर आधारित है, इसमें भौतिक निकटता का कोई महत्व नहीं है। (त)

और अधिकारों के कई साझीदारों में अगर एक पड़ोसी भौतिक रूप से सटा हुआ भी है और बाकी नहीं, तो उसे उन बाकी लोगों पर कोई प्राथमिकता नहीं होगी, वे सब बराबर हैं। 'आलमगीरी' में 'बदाइ' से उद्धृत है:

[अरबी बॉक्स 4]: शुफ़ा गली के सभी निवासियों के लिए है; इसमें सटा हुआ और न सटा हुआ बराबर हैं क्योंकि वे सभी रास्ते में भागीदार हैं। [उर्दू बॉक्स 4]: बंद गली वालों को शुफ़ा का अधिकार समान है, चाहे वे भौतिक रूप से सटे हों या न हों, क्योंकि वे सभी गली के रास्ते में साझीदार हैं। (त)

अतः, पूछे गए मामले में खालिद, बक्र, यह्या, यूसुफ, याकूब और सामने के चारों घरों और कोठी वाले, इस बेचे गए हिस्से के लिए समान रूप से शुफ़ी (हकदार) हैं। उनकी उपस्थिति में अम्र और उसके

बराबर के चार मोहल्ले वाले जिनके दरवाज़े गली में खुलते हैं, वे शुफ़ी नहीं हो सकते जब तक कि उनके पास कोई अन्य अधिकार न हो। और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है।

1 जिद्द अल-मुमतार अला रद अल-मुह्तार 2 दुर्रे मुख्तार, किताबुश शुफ़ा, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/211 3 रद उल-मुह्तार, किताबुश शुफ़ा, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी बैरुत, 5/141 4 फ़तावा हिंदिया, हवालह अल-बदाइ, किताबुश शुफ़ा, बाब दूसरा, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/166

पृष्ठ 144 / 630

[عربی باکس ۱]: لم یکف الاتصال بجزئه الآخر، فان الاتصل بالجزء اتصال بالکل مجملا، لا بکل جزء منه فردا فردا فافترقا۔ (ت) [اردو باکس ۱]: اس مبیع کی دوسری جزء کا اتصال کافی نہیں کیونکہ جزء کے اتصال سے کل کا اتصال مجمل ہوتا ہے نہ کہ ہر ہر جزء سے فردا فردا ہوتا ہے۔ تو یوں دونوں صورتوں میں مختلف ہیں۔ (ت)

شریک فی حق المبیع کے لئے مبیع سے اتصال ضرور نہیں۔ صرف شرکتِ حق مثلِ طریقِ خاص وغیرہ کافی ہے۔ درمختار میں ہے:

[عربی باکس ۲]: في شرح المجمع وکذا للجار المقابل في السکة الغیر النافذة الشفعة۔ (ت) [اردو باکس ۲]: شرح مجمع میں ہے یونہی بند گلی کا سامنے والا پڑوسی بھی شفعہ کا حقدار ہے۔ (ت)

ردالمختار میں ہے:

[عربی باکس ۳]: وجهه ابو السعود بأن استحقاقها فیه الشرکة في حق المبیع فلا تعتبر الملاصقة۔ (ت) [اردو باکس ۳]: اس کی وجہ ابو سعود نے یہ بیان کی کہ بند گلی کا استحقاقِ شفعہ مبیع کو حقوق میں شرکت پر مبنی ہے اس میں اتصال کا اعتبار نہیں ہے۔ (ت)

اور چند شرکاء حق میں اگر ایک جار ملاصق بھی ہے باقی نہیں تو اسے ان باقیوں پر کوئی ترجیح نہ ہوگی، وہ سب یکساں ہیں، عالمگیری میں بدائع سے ہے:

[عربی باکس ۴]: الشفعة لاهل السکة کلهم یستوي فیها الملاصق وغیر الملاصق لانهم کلهم خلطاء في الطریق۔ (ت) [اردو باکس ۴]: بند گلی والوں کو شفعہ کا حق مساوی ہے خواہ اتصال والے ہوں یا نہ ہوں کیونکہ وہ تمام گلی کے راستہ میں شریک ہیں۔ (ت)

پس صورتِ مستفسرہ میں خالد، بکر، یحییٰ، یوسف، یعقوب اور سامنے کے چاروں مکان اور کوٹھی والے سب اس جز مبیع کے یکساں شفیع ہیں، ان کے ہوتے عمر و اور اس کے برابر کے چاروں محلہ دار جن کے دروازے کوچہ میں ہیں شفیع نہیں ہو سکتے جبکہ اور کوئی استحقاق نہ رکھتے ہوں، واللہ تعالی اعلم۔

۱ جدا لمتار علی رد المحتار ۲ درمختار کتاب الشفعة مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۱۱ ۳ رد المحتار کتاب الشفعة دار احیاء التراث العربي بیروت ۵/ ۱۴۱ ۴ فتاوئ ہندیہ بحوالہ البدائع کتاب الشفعة الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۱۶۶

Fatawa Ridawiyya (Volume 20)

Question 26: Sent by Abdul Aziz, Noor Muhammad, and Ehsan Karim from the town of Aonla, district Bareilly, Katra Pakhta locality, on 4 Jamadi-ul-Awwal 1325 AH. What do the scholars of religion say in this matter that Zaid, during his lifetime and according to Sharia laws of inheritance, divided his owned and possessed land (the map of which is given below) among his son Khalid, wife Hindah, and daughters Kulthum, Maryam, Zubaydah, and Maymounah, and gave them proprietary possession. Khalid took possession of his share separately, and Hindah the wife and all four daughters took joint possession of their shares. They built a red-colored wall in the middle of the house; the northern part remained in Khalid's possession and the southern part in the possession of Hindah and the four daughters. After Zaid's death, Hindah and Zaid's four daughters sold their southern portion to Abdullah. After the death of the said Abdullah, his heirs sold the said southern portion to Sheikh Noor Ahmed, and Noor Ahmed is still in proprietary possession. Upon Khalid's death, his heirs—son Amr, wife Radhiya, and daughters Safiyyah, Zakiyyah, Rashidah, and Hamida—took proprietary possession of Khalid's deceased northern estate. Which is bounded by these four boundaries: house and courtyard of Abdul Aziz, house of Hafiz Mazhar, house of Noor Ahmed, house of Abdul Aziz and Ehsan Karim, Amr, etc. Khalid's heirs wanted to sell their right to the northern portion to Abdul Aziz, and a mutual agreement was reached with Abdul Aziz. They received a sum of [amount] as earnest money from the said Abdul Aziz against a receipt. Noor Ahmed, the pre-emptor (Shafi'), was also ready to purchase when the said Ehsan Karim, upon hearing news of the sale, increased the price. Rashidah, Hamida, and Khalid's daughters executed a sale deed of their rights in favor of Noor Ahmed Shafi'. Before the registration could take place, Amr, contrary to the mutual agreement with Abdul Aziz, along with his mother Radhiya, executed a sale deed for Khalid's entire deceased estate on behalf of himself and Radhiya in favor of Ehsan Karim. He also got a waiver of inheritance rights (dastbardari) executed by Shafia etc. (sisters) and presented it for registration verification. Shafia and Zakiyyah verified it. However, Rashidah and Hamida, whose waiver proceedings had been done without their knowledge and information, and who had already written a sale deed for their share in favor of Noor Ahmed, refused the waiver document and got the sale deed in favor of Noor Ahmed registered. Since a sale agreement had previously been made between Abdul Aziz and Amr etc., although sale talks were also held with the said Noor Ahmed, Bakr, Amr etc. had received an amount (of rupees) as a sale advance

from Abdul Aziz against a written receipt. In such a situation, where Abdul Aziz from two sides, Noor Ahmed from one side, and Ehsan Karim from one side have the right of pre-emption (shuf'a) over parts of the house—in fact, Noor Ahmed, by virtue of being a prior purchaser, has already reached the rights of a partner (shafi'-e-khalit) in the remaining rights of Amr, Radhiya, Shafia, and Zakiyyah—considering the aforementioned facts, which person is entitled to purchase the disputed house? And to whom does it belong according to Sharia? The door of Abdul Aziz's house is also in another locality. Explain and be rewarded.

मसाला 26: अब्दुल अज़ीज़, नूर मोहम्मद और एहसान करीम द्वारा प्रेषित, कस्बा आँवला, जिला बरेली, मोहल्ला कटरा पुख्ता, दिनांक 4 जमादी-उल-अव्वल 1325 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि ज़ैद ने अपनी जीवनकाल में शरई फ़राइज़ (उत्तराधिकार नियमों) के अनुसार अपने स्वामित्व और कब्जे वाली एक ज़मीन (जिसका नक्शा नीचे दिया गया है) को अपने बेटे खालिद, पत्नी हिंदा, और बेटियों कुलसुम, मरियम, जुबैदा और मैमूना के बीच विभाजित कर दिया और उन्हें मालिकाना कब्ज़ा और दखल दे दिया। खालिद ने अपने हिस्से पर अलग से और पत्नी हिंदा और चारों बेटियों ने संयुक्त रूप से अपने हिस्से पर मालिकाना कब्ज़ा कर लिया, और मकान के बीच में एक लाल रंग की दीवार खड़ी कर दी; उत्तरी हिस्सा खालिद के कब्जे में रहा और दक्षिणी हिस्सा हिंदा और चारों बेटियों के कब्जे में। ज़ैद की मृत्यु के बाद, हिंदा और ज़ैद की चारों बेटियों ने अपना दक्षिणी हिस्सा अब्दुल्ला के हाथ बेच दिया। उक्त अब्दुल्ला की मृत्यु के बाद, उसके उत्तराधिकारियों ने उक्त दक्षिणी हिस्सा शेख नूर अहमद को बेच दिया और नूर अहमद अब तक मालिकाना काबिज़ है। खालिद की मृत्यु पर, उसके वारिस—बेटे अमर, पत्नी रज़िया, और बेटियों सफ़िया, ज़किया, रशीदा और हमीदा—खालिद की छोड़ी हुई उत्तरी संपत्ति पर मालिकाना काबिज़ हो गए। जिसकी सीमाएँ इन चार सीमाओं के भीतर हैं: अब्दुल अज़ीज़ का मकान और सहन, हाफ़िज़ मज़हर का मकान, नूर अहमद का मकान, अब्दुल अज़ीज़ का मकान और एहसान करीम, अमर आदि। खालिद के वारिसों ने उत्तरी हिस्से का अपना अधिकार अब्दुल अज़ीज़ को बेचना चाहा और अब्दुल अज़ीज़ के साथ आपसी समझौता हो गया। उन्होंने उक्त अब्दुल अज़ीज़ से रसीद लेकर बयाना (अग्रिम राशि) के रूप में [रकम] प्राप्त कर ली। नूर अहमद शफ़ी (पुनर्खरीद अधिकार रखने वाला) भी खरीदने को तैयार था कि उक्त एहसान करीम ने बिक्री की खबर सुनकर कीमत बढ़ा दी। रशीदा, हमीदा और खालिद की बेटियों ने अपने अधिकारों का बैनामा (बिक्री पत्र) नूर अहमद शफ़ी के नाम कर दिया। अभी रजिस्ट्री नहीं हुई थी कि अमर ने अब्दुल अज़ीज़ के साथ हुए आपसी समझौते के खिलाफ अपनी माँ रज़िया के साथ मिलकर खालिद के पूरे छोड़े हुए मकान का बैनामा अपनी और रज़िया की ओर से एहसान करीम के नाम लिख दिया, और शफ़िया आदि बहनों की ओर से विरासत से दस्तबरदारी (अधिकार त्याग) लिखवाकर तस्दीक (सत्यापन) के लिए रजिस्ट्री में पेश किया। शफ़िया और ज़किया ने इसकी तस्दीक कर दी। और रशीदा और हमीदा ने, जिनकी जानकारी और सूचना के बिना दस्तबरदारी की कार्यवाही की गई थी और जो पहले ही अपने हिस्से का बैनामा नूर अहमद के नाम लिख चुकी थीं,

दस्तबरदारी के दस्तावेज़ से इनकार कर दिया और नूर अहमद के नाम वाले बैनामे की रजिस्ट्री करा दी। चूंकि बिक्री का समझौता पहले अब्दुल अज़ीज़ और अमर आदि के बीच हुआ था, हालाँकि बिक्री की बातचीत उक्त नूर अहमद से भी हुई थी, बक्र, अमर आदि ने अब्दुल अज़ीज़ से लिखित रसीद के साथ बयाना के रूप में [रकम] प्राप्त की थी। ऐसी स्थिति में जबकि अब्दुल अज़ीज़ दो तरफ से, नूर अहमद एक तरफ से, और एहसान करीम एक तरफ से मकान के कुछ हिस्से के कारण शफ़ा (पुनर्खरीद) का अधिकार रखते हैं, बल्कि नूर अहमद पहले खरीदार होने के कारण अमर, रज़िया, शफ़िया और ज़किया के शेष अधिकारों में शफ़ी-ए-खलीत (साझेदार पुनर्खरीदकर्ता) के अधिकार तक पहुँच चुका है। तो उपरोक्त तथ्यों को ध्यान में रखते हुए, विवादित मकान खरीदने का हकदार कौन व्यक्ति है? और शरीयत के अनुसार यह किसे मिलता है? अब्दुल अज़ीज़ के मकान का दरवाज़ा भी दूसरे मोहल्ले में है। बयान करें, पुण्य पाएँ।

مسئلہ ۲۶: مرسلہ عبدالعزیز و نور محمد واحسان کریم قصبہ آنولہ ضلع بریلی محلہ کٹرہ پختہ بتاریخ ۴ جمادی الاول ۱۳۲۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے ایک قطعہ مملو کہ مقبوضہ اپنا جس کا نقشہ ذیل میں درج ہے۔ اپنی حین حیات بروئے فرائض شرعی خالد پسر، ہندہ زوجہ، کلثوم و مریم و زبیدہ و میمونہ دختران کو تقسیم کر کے مالکانہ قابض و دخیل کرا دیا، خالد اپنے حق پر جداگانہ اور ہندہ زوجہ اور ہر چہار دختران مشتر کاً اپنے حق پر مالکانہ قابض ہو گئے، اور در میان مکان کی دیوار سرخ رنگ قائم کر لی، قطعہ شمالی خالد کی اور جنوبی ہندہ، اور ہر چہار دختران کے قبضہ میں رہا، بعد وفات زید کے ہندہ اور ہر چہار دختران زید نے اپنا قطعہ جنوبی عبداللہ کے ہاتھ بیچ کر دیا، بعد فوت عبد اللہ مذکور کے اس کے ورثاء نے قطعہ جنوبی مذکور بدست شیخ نور احمد فروخت کر دیا اور نور احمد اب تک مالکانہ قابض ہے۔ خالد کے مرنے پر عمرو پسر، رضیہ زوجہ، صفیہ و ذکیہ و رشیدہ و حمیدہ و دختران ورثاء خالد شمالی متروکہ خالد پر مالکانہ قابض ہو گئے۔ جو کہ محدود بدیں حدود اربعہ ہے۔ مکان اور صحن مکان عبد العزیز مکان حافظ مظہر مکان نور احمد مکان عبد العزیز و احسان کریم عمرو وغیرہ۔ ورثاء خالد نے اپنا حق قطعہ شمالی بدست عبد العزیز بیع کرنا چاہا اور معاہدہ باہمی عبد العزیز ہو گیا باخذ رسید مبلغ ع زر بیعانہ عبد العزیز مذکور سے حاصل کر لیا، نور احمد شفیع بھی آمادہ خریداری تھا کہ احسان کریم مذکور نے خبر بیع مذکور سن کر کچھ قیمت بڑھائی، رشیدہ، حمیدہ و دختران خالد نے اپنے حق حقوق کا بیعنامہ بنام نور احمد شفیع کے کر دیا۔ ہنوز رجسٹری نہیں ہوئی ہے کہ عمرو نے خلاف معاہدہ باہمی عبدالعزیز کے مع رضیہ مادر کے کل مکان متروکہ خالد کا بیعنامہ اپنی اور رضیہ کی جانب سے بنام احسان کریم تحریر کر دیا، اور ایک دستبرداری لاد علوی

وراثت شفیعہ وغیرہ ہشیرگان کی جانب سے تحریر کرا کر بغرض تصدیق رجسٹری میں پیش کی شفیعہ ذکیہ نے تصدیق اس کی کردی، اور رشیدہ و حمیدہ نے کہ جن کی بلا علم و اطلاع کارروائی دستبرداری کی ہوئی تھی اور یہ اپنے حق کا بیعنامہ بھی بنام نور احمد تحریر کر چکی تھیں، تحریر دست برداری سے انکار کر دیا، اور بیعنامہ موسومہ نور احمد کی رجسٹری کرادی، چونکہ معاہدہ بیع پیشتر سے عبدالعزیز و عمرو وغیرہ منعقد ہوا تھا، حالانکہ گفتگو بیع کی نور احمد مذکور سے بھی تھی، بکر، عمرو وغیرہ نے مبلغ (مہ روپیہ) بطور بیعنامہ عبدالعزیز سے بہ تحریر رسید حاصل کر لی تھی، ایسی صورت میں جبکہ عبدالعزیز دو جانب سے اور نور احمد ایک جانب سے اور احسان کریم ایک جانب سے کچھ مکان کی وجہ سے استحقاق شفیع رکھتے ہیں، بلکہ نور احمد بوجہ خریداری مقدم کے شفیع خلیط بقیہ حقوق عمرو و رضیہ شفیعہ و ذکیہ پہنچ چکا ہے۔ تو بلحاظ واقعات متذکرہ صدر کون شخص مستحق خریداری مکان متنازعہ کا ہے۔ اور شرعاً کس کو پہنچتا ہے۔ عبدالعزیز کے مکان کا دروازہ بھی دوسرے محلے میں ہے۔ بینوا توجروا

Fatawa Razawiya Volume 20

[Diagram Labels] South Southern plot, house of Nur Ahmad as mentioned, wife of Khalida. Karim Bakhsh East Saba Bano's portion (North) House of Hafiz Nazir Ali House of the person named Karim Bakhsh, the aforementioned Darogha. House of Abdul Aziz Saghir Bano's portion Entrance

Answer: From the statement of the questioners, it has become clear that there was only a discussion of sale with Abdul Aziz, and a deed of sale was given, but the contract of sale was not completed. Nur Ahmad is in Calcutta; he wrote to one of his brothers to purchase this plot. Acting as an agent (wakil) for Nur Ahmad, he purchased the shares of Rashida and Hamida from it. Abdul Aziz and Nur Ahmad are both partners in the rights of the sold property (khalit fi haqq al-mabi'), and Ehsan Karim is merely an adjacent neighbor (jar mulasit) because his path is not in that private alley (kucha ghair nafiza). When Abdul Aziz found out, he himself stated that he went to the aforementioned purchaser, i.e., the agent of Nur Ahmad, and said, "My discussion of sale was prior. At whatever price you have bought these shares, give them to me for the same price, otherwise I am a pre-emptor (shafi') and will take them through pre-emption (shuf'a)." By saying this, Abdul Aziz's right of pre-emption in these two portions was lost because he did not demand pre-emption; rather, initially, he wanted to buy them at those prices. And he threatened to take it through pre-emption in case of refusal. This matter invalidates pre-emption. It is stated in Durr al-Mukhtar:

"It (the right of pre-emption) is invalidated if he bargains for it through sale or lease, or requests him to make him an agent for the contract of purchase."

If a pre-emptor requests from the purchaser a sale or lease, or to become an agent for his purchase, then his right of pre-emption will be invalidated. (T)

---

1 Durr al-Mukhtar, Kitab al-Shuf'a, Chapter on what invalidates it, Mujtabai Press, Delhi, 2/215.

फ़तावा रज़विया खंड २०

[आरेख (Diagram) का अनुवाद] दक्षिण नूर अहमद के घर का दक्षिणी भूखंड, जैसा कि बताया गया है, खालिदा की पत्नी। करीम बख्श पूर्व सबा बानो का हिस्सा (उत्तर) हाफिज नजीर अली का घर करीम बख्श नामक व्यक्ति का घर, उपरोक्त दारोगा अब्दुल अज़ीज़ का घर सगीर बानो का हिस्सा प्रवेश द्वार

उत्तर (अल-जवाब): प्रश्नकर्ताओं के बयान से यह स्पष्ट हो गया है कि अब्दुल अजीज के साथ केवल बिक्री की बातचीत हुई थी और बिक्री का विलेख दिया गया था, लेकिन बिक्री का अनुबंध पूरा नहीं हुआ था। नूर अहमद कलकत्ता में है; उसने अपने एक भाई को इस भूखंड को खरीदने के लिए लिखा था। नूर अहमद के एजेंट (वकील) के रूप में कार्य करते हुए, उसने इसमें से रशीदा और हमीदा के हिस्से खरीदे। अब्दुल अज़ीज़ और नूर अहमद दोनों बेची गई संपत्ति के अधिकारों में भागीदार (ख़लीत फ़ी हक़ अल-मबी') हैं, और एहसान करीम केवल एक सटा हुआ पड़ोसी (जार मुलासिक) है क्योंकि उसका रास्ता उस निजी गली (कूचा ग़ैर नफ़िज़ा) में नहीं है। जब अब्दुल अज़ीज़ को पता चला, तो उसने स्वयं कहा कि उसने उक्त खरीदार यानी नूर अहमद के वकील के पास जाकर कहा कि, "मेरी बिक्री की चर्चा पहले हुई थी। आपने ये हिस्से जितने में खरीदे हैं, मुझे उसी दाम पर दे दो, वरना मैं शफ़ीअ (पूर्वाधिकार रखने वाला) हूँ और शफ़आ (पूर्वाधिकार) के माध्यम से उन्हें ले लूँगा।" यह कहने से अब्दुल अज़ीज़ का इन दोनों हिस्सों में शफ़आ का अधिकार समाप्त हो गया क्योंकि उसने शफ़आ की माँग नहीं की, बल्कि शुरू में उन्हें उन दामों पर खरीदना चाहा। और न देने की स्थिति में शफ़आ के माध्यम से लेने की धमकी दी, यह बात शफ़आ को अमान्य कर देती है। दुर्र-ए-मुख्तार में है:

"वह (शफ़आ का अधिकार) तब अमान्य हो जाता है जब वह इसके लिए बिक्री या पट्टे के माध्यम से सौदेबाजी करता है, या उससे खरीद के अनुबंध के लिए खुद को एजेंट बनाने का अनुरोध करता है।"

यदि कोई शफ़ीअ खरीदार से बिक्री या पट्टे की मांग करता है, या उसकी खरीद का एजेंट (वकील) बनने की मांग करता है, तो उसका शफ़आ का अधिकार समाप्त हो जाएगा। (त)

---

1 दुर्र-ए-मुख्तार, किताब अल-शफ़आ, इसे अमान्य करने वाला अध्याय, मुज्तबाई प्रेस, दिल्ली, 2/215।

[نقشہ کے الفاظ] جنوب قطعہ جنوبی مکان نور احمد مرقومہ بندہ زوجہ خالدہ کریم بخش مشرق حصہ صبا بانو شمال مکان حافظ نذیر علی مکان مسمی کریم بخش داروغہ مذکور مکان عبدالعزیز حصہ صغیر بانو دروازہ

الجواب: بیان سائلان سے واضح ہوا کہ عبدالعزیز سے صرف گفتگو بیع ہوئی تھی اور بیعنامہ دیا گیا عقد بیع تمام نہ ہوا تھا، نور احمد کلکتہ میں ہے، اس نے اپنے ایک بھائی کو اس قطعہ کی خریداری کے لئے لکھا، اس نے وکالۃً نور احمد کے لئے اس میں سے رشیدہ و حمیدہ کے حصے خرید لئے، عبدالعزیز و نور احمد دونوں خلیط فی حق المبیع ہیں، اور احسان کریم محض جار ملاصق کہ اس کا راستہ اس کوچہ غیر نافذہ میں نہیں، جب عبدالعزیز کو معلوم ہوا خود اس کا بیان ہے کہ اس نے مشتری مذکور یعنی وکیل نور احمد سے جا کر کہا کہ میری گفتگو بیع سابق سے ہے۔ یہ حصے جتنے کو تم نے خریدے ہیں انہیں داموں کو مجھے دے دو ورنہ میں شفیع ہوں شفعہ سے لے لوں گا، اس کہنے سے عبدالعزیز کا ان دونوں حصوں میں شفعہ جاتا رہا کہ اس نے طلب شفعہ نہ کی بلکہ ابتداءً انہیں داموں کو خریدنا چاہا۔ اور نہ دینے کی حالت میں بذریعہ شفعہ لے لینے کی دھمکی دی، یہ امر مبطل شفعہ ہے، در مختار میں ہے:

یبطلھا ان ساومھا بیعاً او اجارۃ او طلب منہ ان یولیہ عقد الشراء 1.

اگر شفیع نے مشتری سے بیع یا اجارہ یا اس کی شراء کا ولی (وکیل) بننے کا مطالبہ کرے تو اس سے شفعہ کا حق باطل ہو جائے گا۔ (ت)

---

1 درمختار کتاب الشفعہ باب ما یبطلھا مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۱۵

Fatawa Rizvia, Volume 20

Thus, Noor Ahmad became the independent owner of two shares which no one can take from him, provided no other pre-emptor like Karim Bakhsh etc. has claimed pre-emption according to the prescribed conditions. As for the sale to Ihsan Karim, in which the wife and son of Khalid sold the entire house to him and declared Khalid's daughters ineligible; Shafia and Zakia became ineligible due to their confirmation and acknowledgment. However, Rashida and Hamida did not acknowledge this; rather, they completed the sale of their portion in the name of Noor Ahmad. Consequently, some of the sold property went out of Ihsan Karim's hands, and the sale of the remainder entered a state of potential annulment. That is, Ihsan Karim will have the choice whether to accept the two shares of Rashida and Hamida, in addition to the rest of the house, at the proportional price, or to reject the entire sale. It is stated in Fatawa Alamgiri:

"If the purchased item is a single unit and entitlement to a portion of it is established, whether before or after taking possession, the buyer has the option regarding the remainder: if he wishes, he may take it at its proportional price, or if he wishes, he may leave it." (T)

Thus, if Ihsan Karim rejected the sale, then the very basis of the sale for pre-emption would vanish. That remaining portion would be as if it was never sold; no one would have the right of pre-emption in it. If he accepted taking the remainder at the proportional price, and Noor Ahmad fulfilled the conditions of pre-emption, then he (Noor Ahmad) would now have precedence over Abdul Aziz etc., because by purchasing the shares of Rashida and Hamida, Noor Ahmad has now become a 'Khalit' (partner) in the subject of sale itself, whereas Abdul Aziz is only a 'Khalit' in the rights associated with the subject of sale. Allah Almighty knows best.

Problem 72: 30 Sha'ban al-Mu'azzam 1335 AH

What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid and Amr were owners of a house and a shop. Zaid was the pre-emptor (shafi) for Amr's property. Amr sold his share of the said shop and house to Bakr. Immediately upon hearing this news, Zaid went to Bakr for the purpose of claiming pre-emption, along with a few people who are witnesses to the demand of pre-emption, and in whose presence Zaid performed the conditions of pre-emption immediately upon hearing the news of the sale. Among them, one is a close relative of Zaid and also a relative of Amr and

Bakr, and others are friends of Zaid. He went to Bakr with the intent of demanding pre-emption, with money tied in a handkerchief...

1. Fatawa Hindiyya, Book of Sales, Chapter 15, Noorani Kutub Khana Peshawar, 3/166. Page 147 of 630

फ़तावा रज़विया, जिल्द २०

अतः नूर अहमद दो हिस्सों का स्वतंत्र स्वामी बन गया जिसे कोई नहीं ले सकता, बशर्ते कि वहां कोई अन्य शफ़ी (पूर्व-क्रयाधिकारी) जैसे करीम बख़्श आदि ने शर्तों के साथ शफ़ा (पूर्व-क्रयाधिकार) का दावा न किया हो। रही बात एहसान करीम के हाथ बिक्री की, जिसमें खालिद की पत्नी और बेटे ने पूरा घर उसे बेच दिया और खालिद की बेटियों को अयोग्य घोषित कर दिया; शफ़िया और ज़किया अपनी पुष्टि और इक़रार के कारण अयोग्य हो गईं। मगर रशीदा और हमीदा ने इक़रार नहीं किया, बल्कि नूर अहमद के नाम अपनी बिक्री पूरी करा दी, तो बेची गई चीज़ (मबीअ) का कुछ हिस्सा एहसान करीम के हाथ से निकल गया, और शेष की बिक्री निरस्तीकरण की स्थिति में आ गई। यानी एहसान करीम को अधिकार होगा कि चाहे तो रशीदा और हमीदा के दो हिस्सों के अलावा घर के बाकी हिस्से को आनुपातिक कीमत पर लेना स्वीकार करे, चाहे पूरी बिक्री रद्द कर दे। फ़तावा आलमगीरी में है:

"यदि खरीदी गई चीज़ एक ही हो और उसके किसी हिस्से पर किसी और का अधिकार सिद्ध हो जाए, चाहे कब्ज़े से पहले या बाद में, तो खरीदार को शेष हिस्से के बारे में विकल्प होगा: यदि वह चाहे तो उसे आनुपातिक कीमत पर ले ले, या चाहे तो छोड़ दे।" (त)

अतः यदि एहसान करीम ने बिक्री रद्द कर दी, तो शफ़ा की नींव ही खत्म हो जाएगी, और वह शेष हिस्सा ऐसा हो जाएगा जैसे बिका ही न हो, किसी को उसमें शफ़ा का अधिकार नहीं होगा। और यदि उसने आनुपातिक कीमत पर शेष को लेना स्वीकार किया, और नूर अहमद ने शफ़ा की शर्तें पूरी कीं, तो अब वह अब्दुल अज़ीज़ आदि सभी पर प्राथमिकता रखेगा क्योंकि रशीदा और हमीदा का हिस्सा खरीदने के कारण नूर अहमद अब 'ख़लीत फ़ी नफ़्सिल मबीअ' (स्वयं बेची गई वस्तु में साझीदार) हो चुका है, जबकि अब्दुल अज़ीज़ केवल 'ख़लीत फ़ी हक़्क़िल मबीअ' (बेची गई वस्तु के अधिकारों में साझीदार) है। अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला ७२: ३० शाबान अल-मुअज़्ज़म १३३५ हिजरी

दीन के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद और अम्र एक मकान और दुकान के मालिक थे, ज़ैद अम्र की मिल्कियत का शफ़ी था, अम्र ने अपनी उक्त दुकान और मकान का हिस्सा बक्र के हाथ बेच दिया। ज़ैद ने इस खबर को सुनते ही तुरंत कुछ लोगों के साथ, जो शफ़ा की मांग के गवाह हैं और जिनके सामने ज़ैद ने बिक्री की खबर सुनते ही शफ़ा की शर्तें पूरी की थीं, जिनमें से एक ज़ैद का

करीबी रिश्तेदार और अम्र व बक्र का भी रिश्तेदार है और अन्य लोग ज़ैद के मिलने वाले दोस्त हैं, बक्र के पास शफ़ा की मांग के उद्देश्य से गया, रुपया रुमाल में बांधकर...

१ फ़तावा हिन्दिया, किताबुल बुयूअ, अध्याय १५, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, ३ / १६६ पेज 147 का 630

پس نور احمد دو حصوں کا مالک مستقل ہو گیا جس سے کوئی نہیں لے سکتا، اگر وہاں اور کوئی شفیع مثل کریم بخش وغیرہ بادرائے شرائط طالب شفعہ نہ ہوا ہو، رہی احسان کریم کے ہاتھ بیع جس میں کل مکان صرف زوجہ و پسر خالد نے اس کے ہاتھ بیچا اور دخترانِ خالد کو نا مستحق قرار دیا، شفیعہ، ذکیہ تو بوجہ تصدیق واقرار نامستحق ٹھہریں، مگر رشیدہ و حمیدہ نے اقرار نہ کیا بلکہ اپنی بیع کی بنام نور احمد کے تکمیل کرادی، تو بعض مبیع احسان کریم کے ہاتھ سے نکل گیا، اور بقیہ کی بیع معرض زوال میں آگئی یعنی احسان کریم کو اختیار ہوگا، چاہے دو حصہ رشیدہ و حمیدہ علاوہ بقیہ مکان بحصہ قیمت لینا قبول کرے۔ خواہ کل بیع کر دے، فتاوٰی عالمگیری میں ہے:

اذا کان المشتری شیئا واحدا واستحق بعض قبل القبض او بعدہ فللمشتری الخیار فی الباقی ان شاء اخذہ بالحصۃ وان شاء ترک ۔۱ اگر خرید شدہ چیز ایک ہو اور اس کے بعض حصہ کا استحقاق ثابت ہو جائے خواہ قبضہ سے قبل یا بعد ثابت ہو تو مشتری کو باقی حصہ میں اختیار ہوگا اگر چاہے تو باقی کو اس قیمت کے حصہ پر لے یا چاہے تو چھوڑ دے۔ (ت)

پس اگر احسان کریم نے بیع رد کردی تو سرے سے بنائے شفعہ ہی کی بیع تھی جاتا رہے گا، اور وہ بقیہ قطعہ ایسا ہو جائے گا گویا بکا ہی نہیں کسی کو اس میں حق شفعہ نہ ہوگا، اور اگر بقیہ بحصہ قیمت لینا قبول کیا، اور نور احمد شرائط شفعہ بجالایا تو اب وہی عبدالعزیز وغیرہ سب پر مرجح رہے گا کہ اب بوجہ خریداری حصہ رشیدہ وحمیدہ نور احمد خلیط فی نفس المبیع ہو چکا ہے۔ اور عبدالعزیز صرف خلیط فی حق المبیع ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۷۲: ۳۰ شعبان المعظم ۱۳۳۵ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید و عمرو کا ایک مکان اور دکان کے مالک تھے، زید عمرو کی ملکیت کا شفیع تھا، عمرو نے اپنا حصہ دکان و مکان مذکور کا بکر کے ہاتھ فروخت کیا، تو زید بفور سننے اس خبر کے مع چند آدمیوں کے جو کہ گواہ طلب شفیع کے ہیں، اور جن کے سامنے کہ زید نے شرائط شفیع بغور سننے خبر بیع کے ادا کی ہیں، جن میں سے کہ ایک زید کا قریبی رشتہ دار، ونیز عمرو و بکر کا بھی رشتہ دار ہے ودیگر لوگ زید کے ملنے والے دوست ہیں، بکر کے پاس بغرض طلب شفیع گیا، روپیہ رومال میں باندھ کر

Vol 20

He took [the money] in his hand and went to Bakr, saying, 'I am the pre-emptor (Shafi') of this portion of the shop and house; how did you purchase this portion? I will purchase it.' Zaid did not say verbally, 'I have brought the money, take the price and transfer this property to my name.' Bakr, in response to Zaid's talk, refused to give the mentioned property. Despite the fact that Zaid did not express that 'I have brought the money, take the price and transfer this property to my name', although he had taken the money with that very intention and it was present in his hand, and he only did not mention it verbally, then in such a situation, were the requirements of a pre-emptor according to the noble Sharia fully fulfilled or not? Inform us and you will be rewarded.

The Answer: Neither is taking money necessary, nor is mentioning the bringing of money to the buyer necessary; all these are useless and absurd points. However, 'Talab-e-Muwathibat' (immediate demand) must be made with such words from which an immediate demand is established. The questioner, upon inquiry, stated that as soon as I heard the news, I said these words: 'I am its pre-emptor, how did Riyaz-ud-Din buy it? I will buy it.' From this, the immediate demand (Talab-e-Fi-al-hal) is not established. If 'I will buy it' means 'I will buy it from the buyer,' then it is obvious that mentioning a purchase from the buyer invalidates the right of pre-emption (Shufa). It is stated in Durr-ul-Mukhtar: 'يبطلها شراء الشفيع من المشترى وكذا ان ساومها بيعا واجارة او طلب منه ان يوليه عقد الشراء' (Summary) Translation: The purchase by the pre-emptor from the buyer invalidates it [Shufa], and similarly bargaining for its sale or lease or requesting him to make him the guardian of the purchase contract. (Summary) [T]

And if it means 'I will buy from the seller,' then this too is not a claim for Shufa; purchasing is acquiring ownership by mutual consent. Whereas Shufa is acquiring ownership by compulsion. In Durr-ul-Mukhtar, it is stated: 'تمليك البقعة جبرا على المشترى بما قام عليه' Translation: Shufa is the name for becoming the owner of a piece of land from the buyer by compulsion at the price it cost him. [T]

And if figuratively the meaning is taken as 'I will take it through Shufa,' then this too is a promise and an intention. It is not an immediate demand. In Alamgiri, it is stated: 'لو قال الشفعة لى اطلبها بطلت' Translation: If he said, 'The Shufa is mine, I will demand it,' it becomes invalid.

1. Durr-ul-Mukhtar, Kitab-ush-Shufa, Bab Ma Yubtiluha, Mujtabai Press Delhi, 2/215
2. Durr-ul-Mukhtar, Kitab-ush-Shufa, Bab Ma Yubtiluha, Mujtabai Press Delhi, 2/210

जिल्द २०

वह (पैसे) अपने हाथ में लेकर बक्र के पास गया और उससे कहा, 'मैं दुकान और मकान के इस हिस्से का शफी' (शुफ़ा का अधिकार रखने वाला) हूँ, तुमने यह हिस्सा कैसे खरीदा? मैं इसे खरीदूँगा।' ज़ैद ने मौखिक रूप से यह नहीं कहा कि 'मैं पैसे लाया हूँ, कीमत लो और यह संपत्ति मेरे नाम करो।' बक्र ने ज़ैद की बात के जवाब में उक्त संपत्ति देने से इनकार कर दिया। ज़ैद द्वारा इस बात का इज़हार न करने के बावजूद कि 'मैं पैसे लाया हूँ, कीमत लो और यह संपत्ति मेरे नाम कर दो', जबकि वह पैसे उसी इरादे से ले गया था और वे उसके हाथ में मौजूद थे, केवल ज़बान से उसका ज़िक्र नहीं किया था, तो ऐसी स्थिति में क्या शरीयत के अनुसार शफी' के चरण पूरी तरह से अदा हुए या नहीं? बयान फरमाएं आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: न तो रुपये ले जाना ज़रूरी है और न ही खरीदार से रुपये लाने का ज़िक्र करना ज़रूरी है, ये सब व्यर्थ और बेकार बातें हैं। लेकिन 'तलब-ए-मुवासेबत' (तत्काल मांग) ऐसे शब्दों से होनी चाहिए जिससे तत्काल मांग सिद्ध हो। प्रश्नकर्ता ने पूछताछ के बाद बयान किया कि मैंने खबर सुनते ही ये शब्द कहे थे कि 'मैं इसका शफी' हूँ, रियाज़ुद्दीन ने कैसे खरीदा, मैं खरीदूँगा।' इससे तत्काल मांग (तलब-ए-फ़िल-हाल) सिद्ध नहीं होती। 'मैं खरीदूँगा' से अगर यह तात्पर्य है कि 'मैं खरीदार (क्रेता) से खरीदूँगा', तो स्पष्ट है कि खरीदार से खरीदारी का ज़िक्र शुफ़ा को बातिल (अमान्य) कर देता है। 'दुर्रे मुख़्तार' में है: 'يبطلها شراء الشفيع من المشترى وكذا ان ساومها بيعا واجارة او طلب منه ان يوليه عقد الشراء' (सारांश) अनुवाद: शफी' का खरीदार से खरीदना और इसी तरह बिक्री या किराये का सौदा करना या उससे खरीद के अनुबंध का अभिभावक बनाने की मांग करना, उसके शुफ़ा के अधिकार को अमान्य कर देता है। (सारांश) (त)

और अगर यह तात्पर्य हो कि 'मैं विक्रेता से खरीदूँगा' तो यह भी शुफ़ा की मांग नहीं है, खरीदारी आपसी सहमति से स्वामित्व प्राप्त करना है। जबकि शुफ़ा बलपूर्वक स्वामित्व प्राप्त करना है, 'दुर्रे मुख़्तार' में है: 'تمليك البقعة جبرا على المشترى بما قام عليه' अनुवाद: शुफ़ा, ज़मीन के किसी टुकड़े का खरीदार से उस पर लगी लागत के साथ बलपूर्वक मालिक बनने का नाम है। (त)

और यदि लाक्षणिक रूप से यही अर्थ लिया जाए कि 'मैं शुफ़ा के माध्यम से ले लूँगा', तो यह भी एक वादा और संकेत है। यह तत्काल मांग नहीं है, 'आलमगीरी' में है: 'لو قال الشفعة لى اطلبها بطلت' अनुवाद: यदि उसने कहा, 'शुफ़ा मेरा है, मैं इसकी मांग करूँगा', तो यह अमान्य हो गया।

1. दुर्रे मुख़्तार, किताबुश शुफ़ा, बाब मा युब्तिलुहा, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, २/ २१५
2. दुर्रे मुख़्तार, किताबुश शुफ़ा, बाब मा युब्तिलुहा, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, २/ २१०

पृष्ठ ६३० का १४८

جلد ۲۰

اپنے ہاتھ میں لے گیا اور بکر سے جاکر اس نے کہا کہ میں ان حصہ دکان ومکان کا شفیع ہوں، تم نے اس حصہ کو کیسے خرید کیا میں خریدوں گا۔ زید نے زبان سے یہ نہیں کہا کہ میں روپیہ لایا ہوں، قیمت لو اور یہ جائداد میرے نام کرو، بکر نے زید کی گفتگو کے جواب میں جائداد مذکور دینے سے انکار کر دیا، زید کے اس امر کے اظہار نہ کرنے سے کہ میں روپیہ لایا ہوں قیمت لو اور یہ جائداد میرے نام کر دو، حالانکہ روپیہ اسی نیت سے لے گیا تھا اور وہ اس کے ہاتھ میں موجود تھا صرف زبان سے اس کا ذکر نہیں کیا، تو ایسی حالت میں مراتبِ شفیع بموجب شرع شریف پورے طور سے ادا ہوئے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: نہ روپے لے جانا ضرور نہ مشتری سے روپیہ لانا کا ذکر ضرور، یہ سب بیکار و مہمل باتیں ہیں، مگر طلب مواثبت ایسے لفظ سے جس سے فی الحال طلب ثابت ہو، ضرور ہے۔ سائل نے بعد دریافت بیان کیا کہ میں نے خبر سنتے ہی یہ لفظ کہے تھے کہ میں اس کا شفیع ہوں، ریاض الدین نے کیسی خریدی میں خریدوں گا، اس سے طلب فی الحال ثالث ثابت نہیں ہوتی "خریدوں گا" سے اگر یہ مراد ہے کہ مشتری سے خریدوں گا، جب تو ظاہر ہے کہ مشتری سے خریداری کا ذکر شفعہ کو باطل کر دیتا ہے۔ درمختار میں ہے: یبطلھا شراء الشفیع من المشتری وکذا ان ساومھا بیعا واجارۃ او طلب منہ ان یولیہ عقد الشراء 1 (ملخصاً) شفیع کا مشتری سے خریدنا اور یونہی بیع یا اجارہ کا سودا کرنا یا عقد شراء کا ولی بننے کا مطالبہ کرنا اس کے حق شفعہ کو باطل کر دیتا ہے۔ ملخصاً(ت)

اور اگر یہ مراد ہو کہ بائع سے خریدوں گا تو یہ بھی طلب شفعہ نہیں، خریداری تملک بالرضا ہے۔ اور شفعہ تملک بالجبر، در مختار میں ہے: تمليك البقعة جبرا على المشترى بما قام عليه 2۔ شفعہ کسی ٹکڑا زمین کا مشتری سے اس پر لازم قیمت کے ساتھ جبراً مالک بننے کا نام ہے۔(ت)

اور اگر مجازاً یہی معنی مراد لئے جائیں کہ بذریعہ شفعہ لے لوں گا، تو یہ بھی وعدہ و انداز ہے۔ طلب فی الحال نہیں، عالمگیری میں ہے: لو قال الشفعة لی اطلبها بطلت اگر کہا میرا شفعہ ہے میں اس کی طلب کروں گا، تو باطل ہو گیا۔

---

1 درمختار کتاب الشفعہ باب مایبطلہا مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۱۵ 2 درمختار کتاب الشفعہ باب مایبطلہا مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۱۰

Fatawa Razawiyyah Volume 20

Shufa (Pre-emption): "Even if he said to the buyer: 'I am your pre-emptor (Shafi') and I will take the house from you through pre-emption,' it becomes void." 1

His pre-emption will be void, and if he told the purchaser, "I am your pre-emptor and I will take the house from you based on pre-emption," then the pre-emption becomes null and void. (Note): Therefore, in the scenario questioned, Zaid's pre-emption became void. And Allah Almighty knows best.

Problem 28: From Rampur, Katra Jalaluddin Khan deceased, sent by Pirzada Ghulam Moinuddin Sahab, 5 Safar 1326 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid claimed that 'so-and-so woman' purchased 'so-and-so land' at 'such-and-such price' from 'so-and-so person' in my absence. I am a partner in the pathway (Khalit fi al-Tariq), while the purchaser is an adjacent neighbor (Jar-e-Mulasik). My right takes precedence, and I have fulfilled the conditions of Shufa (pre-emption). The woman responded that Zaid never fulfilled the conditions of pre-emption, nor is the house through which pre-emption is claimed owned by Zaid. Moreover, there is a delay (Tamadi) in the claim; rather, Zaid has already accepted the sale (Tasleem al-Shufa). Evidence was sought from Zaid and the woman. The court deemed the evidence presented by Zaid insufficient and rejected it. One reason stated by the court is that even if the plaintiff's evidence is considered free from contradictions, the evidence presented by the defendant proves acceptance of pre-emption after the sale. Therefore, the claim is dismissed. Several queries have been presented on behalf of the plaintiff, stating that a partner in the pathway takes precedence over an adjacent neighbor. Can these queries be useful? To avoid the 'delay' (Tamadi) argument, the plaintiff proved through two witnesses that at the time of sale, he was present in Richha, meaning he was not in Rampur. The evidence of 'acceptance of pre-emption' presented by the defendant adequately proves that on the same day the sale deed was verified, the plaintiff became aware of the sale and accepted it. So, is the mentioned evidence on behalf of the plaintiff sufficient for proof, and can the delay be removed or not? Please clarify and be rewarded.

Answer: In this matter, setting aside additional details, focusing on only two points is sufficient. Firstly, regarding the statement of the plaintiffs' witnesses about their ownership of the house through which pre-emption is claimed, if their statement only mentions that the house is the property of the plaintiffs or their ancestral property—the statements of the witnesses and plaintiffs should be examined. If their

statements only contain this much and do not clarify that before the purchase by the buyer, this house or part of this house belonged to the plaintiffs and remains so until now; and to the best of our knowledge, it has not left the ownership of the plaintiffs, then such evidence is absolutely not useful for proving the claim of pre-emption.

1 Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Shufa, Chapter 3, Nurani Kutub Khana Peshawar, 5/176

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

शुफ़ा (पूर्व-क्रय अधिकार): "भले ही उसने खरीदार से कहा: 'मैं तुम्हारा शफ़ीअ (दावेदार) हूँ और मैं तुमसे शुफ़ा के ज़रिए घर ले लूँगा,' तो वह बातिल (अमान्य) हो जाता है।" 1

उसका शुफ़ा बातिल हो जाएगा, और अगर उसने खरीदार से कहा, "मैं तुम्हारा शफ़ीअ हूँ और शुफ़ा के आधार पर तुमसे घर लूँगा," तो शुफ़ा बातिल हो गया। (नोट): इसलिए, प्रश्नाधीन स्थिति में ज़ैद का शुफ़ा बातिल हो गया। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला २८: रामपुर, कटरा जलालुद्दीन खान मरहूम से, पीरजादा गुलाम मोईनुद्दीन साहब द्वारा भेजा गया, ५ सफर १३२६ हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: ज़ैद ने दावा किया कि 'फलां महिला' ने 'फलां भूमि' 'इतनी कीमत' पर 'फलां व्यक्ति' से मेरी अनुपस्थिति में खरीदी। मैं रास्ते में साझीदार (खलीत फ़िल तरीक़) हूँ, जबकि खरीदार सटा हुआ पड़ोसी (जार-ए-मुलासिक़) है। मेरा अधिकार प्राथमिकता वाला है, और मैंने शुफ़ा की शर्तें भी पूरी कर ली हैं। महिला ने जवाब दिया कि ज़ैद ने कभी शुफ़ा की शर्तें पूरी नहीं कीं, और न ही वह घर जिसके ज़रिए शुफ़ा का दावा किया गया है, ज़ैद के स्वामित्व में है। इसके अलावा, दावे में देरी (तमादी) है; बल्कि, ज़ैद पहले ही बिक्री को स्वीकार (तस्लीम-ए-शुफ़ा) कर चुका है। ज़ैद और महिला से सबूत मांगे गए। अदालत ने ज़ैद द्वारा पेश किए गए साक्ष्यों को अपर्याप्त मानकर खारिज कर दिया। अदालत द्वारा बताया गया एक कारण यह है कि भले ही वादी के साक्ष्यों को अंतर्विरोधों से मुक्त मान लिया जाए, फिर भी प्रतिवादी द्वारा पेश किया गया साक्ष्य बिक्री के बाद शुफ़ा की स्वीकृति को साबित करता है। इसलिए, दावा खारिज किया जाता है। वादी की ओर से कई प्रश्न पेश किए गए हैं, जिनमें कहा गया है कि रास्ते का साझीदार सटे हुए पड़ोसी पर प्राथमिकता रखता है। क्या ये प्रश्न उपयोगी हो सकते हैं? 'देरी' (तमादी) के तर्क से बचने के लिए, वादी ने दो गवाहों के ज़रिए साबित किया कि बिक्री के समय वह ऋच्छा में मौजूद था, यानी वह रामपुर में नहीं था। प्रतिवादी द्वारा पेश किए गए 'शुफ़ा की स्वीकृति' के साक्ष्य पर्याप्त रूप से साबित करते हैं कि जिस दिन बिक्री विलेख (सेल डीड) सत्यापित किया गया था, उसी दिन वादी को बिक्री का पता चला और उसने उसे स्वीकार कर लिया। तो, क्या वादी की ओर से उल्लिखित साक्ष्य सबूत के लिए काफी हैं, और क्या देरी को दूर किया जा सकता है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: इस मामले में, अतिरिक्त विवरणों को छोड़कर, केवल दो बातों पर ध्यान देना काफी है। पहला, वादी के गवाहों का उस घर के स्वामित्व के बारे में बयान जिसके ज़रिए शुफ़ा का दावा किया गया है, यदि उनके बयान में केवल इतना ही उल्लेख है कि घर वादियों की संपत्ति या उनकी पैतृक संपत्ति है—गवाहों और वादियों के बयानों की जांच की जानी चाहिए। यदि उनके बयानों में केवल इतना ही है और यह स्पष्ट नहीं किया गया है कि खरीदार द्वारा खरीद से पहले यह घर या इस घर का हिस्सा वादियों का था और अब तक है; और हमारी जानकारी में यह वादियों के स्वामित्व से बाहर नहीं गया है, तो ऐसा साक्ष्य शुफ़ा के दावे को साबित करने के लिए बिल्कुल भी उपयोगी नहीं है।

१ फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-शुफ़ा, अध्याय ३, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ५/१७६ पृष्ठ १४९/६३०

شفعتہ ۔ ولو قال للمشتری انا شفیعك واخذ الدار منك بالشفعة بطلت ۱۔ اس کا شفعہ باطل ہوگا، اور اگر مشتری کو کہا میں تیرا شفیع ہوں اور شفعہ کی بناء پر تجھ سے دار لوں گا تو شفعہ باطل ہو گیا۔ (ت) لہذا صورتِ مسئولہ میں زید کا شفعہ باطل ہوگیا۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۸: از ریاست رامپور کٹرہ جلال الدین خاں مرحوم مرسلہ پیرزادہ غلام معین الدین صاحب ۵ صفر ۱۳۲۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے دعوٰی کیا کہ مسماۃ فلاں نے اراضی فلاں اتنی قیمت کو فلاں شخص سے میری غیبت میں خریدی، اور میں خلیط فی الطریق ہوں مشتریہ جارِ ملاصق ہے۔ میرا حق مقدم ہے اور میں شرائط شفعہ بھی ادا کر چکا ہوں، مسماۃ مجیب ہوئی کہ زید نے ہرگز شرائط شفعہ ادا نہ کئے، نہ مکان مشفوع بہا زید کا مملوکہ ہے۔ اور دعوٰی پر تمادی ہے۔ ببلکہ زید تسلیم الشفعہ کر چکا ہے۔ زید اور مسماۃ سے ثبوت طلب ہوا۔ زید نے جو شہادت پیش کی عندالعدالت ناکافی قرار دے کر نامقبول فرمائی گئی، ایک وجہ عدالت نے یہ تحریر فرمائی ہے کہ شہادت مدعی کو نقائض سے مبرامان لیا جائے تب بھی شہادت جو مدعی علیہا کی جانب سے گزری، اس سے تسلیم شفعہ بعد از بیع ثابت ہے۔ لہذا دعوٰی خارج اور منجانب مدعی کئی استفتاء پیش ہوئے ہیں، اس بارہ میں کہ خلیط فی الطریق جارِ ملاصق پر مقدم ہے۔ کیا یہ استفتاء مفید ہو سکتے ہیں، مدعی نے تمادی سے بچنے کی غرض سے دو گواہوں سے یہ ثابت کرایا کہ میں وقت بیع مقام رچھا میں موجود تھا یعنی رامپور میں نہ تھا، مدعی علیہا کی جانب سے جو شہادت تسلیم شفعہ کی پیش ہوئی ہیں اس سے کماحقہ ثابت ہے کہ بعد تصدیق بیعنامہ اسی روز مدعی کو علم بیع ہوا اور مدعی نے تسلیم شفعہ کیا، تو کیا شہادت مذکور منجانب مدعی واسطے ثبوت کے کافی ہے، اور تمادی مرتفع ہو سکتی ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: اس مسئلہ میں زوائد سے قطع نظر کر کے صرف دو باتوں پر نظر کافی ہے۔ اولاً گواہانِ مدعیان کا ان کی ملک دارِ مشفوع بہا میں ہونے کی نسبت صرف اتنا بیان کہ وہ مکان مدعیوں کی ملک یا ان کا موروثی ہے اظہار ت شہود ومد عیان دیکھے جائیں، اگر ان کے بیان میں صرف اسی قدر ہو کہ اور یہ ظاہر نہ کیا ہو کہ شرائے مشتریہ سے پہلے یہ مکان یا جز مکان مدعیان تھا اور اب تک ہے۔ ہمارے علم میں ملک مدعیان سے خارج نہ ہوا، تو ایسی شہادت ثبوت دعویٰ شفعہ کے لئے ہرگز کار آمد

۱ فتاویٰ ہندیہ کتاب الشفعہ باب الثالث نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۱۷۶ Page 149 of 630

It is not that the defendant denies the ownership of the claimants in the property subject to pre-emption (mushfoo' biha). And since they could not present evidence in the manner required by Sharia, i.e., ownership prior to the sale and continuing until now; it is stated in Tanveer-ul-Absar, Durr-ul-Mukhtar, and Radd-ul-Muhtar:

[Arabic segment]: When the pre-emptor (shafi') makes a claim, the judge asks the opponent regarding the pre-emptor's ownership of what justifies the pre-emption. If the opponent admits it, or refuses to take an oath upon their knowledge, or the pre-emptor presents proof that it is his property (by having two witnesses say that it was this pre-emptor's property before this buyer bought this real estate, and it remains his until this hour, and we do not know that it has left his ownership. If they say it belongs to this neighbor, it is not sufficient as stated in Al-Muheet), then the judge asks the buyer, "Did you buy it or not?" End of quote.

[Urdu segment inside box]: When the pre-emptor makes a claim, the judge asks about the ownership of the pre-emptor due to which he is exercising pre-emption. So if the opposing party admits this ownership or refuses to take an oath upon his knowledge, or the pre-emptor presents witnesses to this ownership that it is his property, in a way that both witnesses say that before the purchase by the buyer, this land was his property until now. And we do not have knowledge of it being removed from his ownership. If the witnesses say that it belongs to this neighbor, it will not be sufficient as is in Al-Muheet; the judge asks the buyer, "Did you buy it or not?" End of quote. (T)

Since the testimony of the claimants' witnesses was not according to the required Sharia manner, it was incumbent upon the ruler to conclude the case at that point and dismiss the claim; proceeding further with the case was merely a cause of delay.

Secondly: The witnesses for the defendant, who testified regarding the acknowledgement of the claimants, stated that on the day of the sale, after the sale, Moinuddin Khan informed the claimants about the sale of the land subject to pre-emption and told them, "If you wish to take it, take it." They replied, "We do not need it." This testimony is extremely sufficient and complete in terms of fulfillment. The objections raised against its wording are meaningless. In this, one should only see what the status of the witnesses is; if even two of them are acceptable according to Sharia, then a decision in favor of the defendant is mandatory. It appears from a review of the written judgment that the judge relied on the buyer's witnesses and the

decision was based on their statement, and no legally significant cross-examination was conducted against them by the claimants. In such a situation, the ruling must be that the claim for pre-emption is dismissed and the buyer is exonerated from the demand.

---

1 Durr-ul-Mukhtar Sharh Tanveer-ul-Absar, Kitab al-Shufa', Bab al-Shufa', Matba' Mujtabai Delhi 2/212; Radd-ul-Muhtar, Kitab al-Shufa', Bab al-Shufa', Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 5/124.

फतावा रिज़विया, जिल्द २०

ऐसा नहीं है कि प्रतिवादी शुफ़ा (pre-emption) वाली संपत्ति में वादियों के मालिकाना हक से इनकार करती है। और चूंकि वे शरीयत के अनुसार आवश्यक तरीके से सबूत पेश नहीं कर सके, यानी बिक्री से पहले का स्वामित्व और अब तक निरंतरता; तनवीर-उल-अबसार, दुर-उल-मुख्तार और रद्द-उल-मुहतार में उल्लेख है:

[अरबी भाग]: जब शुफ़ा करने वाले (शफ़ी) ने दावा किया, तो काज़ी ने विपक्षी से शफ़ी के उस स्वामित्व के बारे में सवाल किया जिसकी वजह से वह शुफ़ा कर रहा है। यदि विपक्षी इसे स्वीकार कर लेता है, या अपने ज्ञान पर कसम खाने से इनकार करता है, या शफ़ी इस बात का प्रमाण प्रस्तुत करता है कि यह उसकी संपत्ति है (दो गवाहों द्वारा यह कहलवाकर कि यह अचल संपत्ति इस खरीदार के खरीदने से पहले इस शफ़ी की संपत्ति थी, और यह इस समय तक उसी की है, और हमें नहीं पता कि यह उसके स्वामित्व से बाहर हो गई है। यदि वे कहते हैं कि यह इस पड़ोसी की है, तो यह पर्याप्त नहीं है जैसा कि अल-मुहीत में है), फिर न्यायाधीश खरीदार से पूछता है, "क्या आपने इसे खरीदा है या नहीं?" उद्धरण समाप्त।

[बॉक्स के अंदर उर्दू अनुवाद]: जब शफ़ी ने तलब की तो काज़ी शफ़ी की उस मिल्कियत के मुतल्लिक सवाल करे जिसकी वजह से वो शफ़ा कर रहा है। तो अगर मुखालिफ फरीक उसकी इस मिल्कियत का इकरार करे या अपने इल्म पर कसम देने से इनकार करे या शफ़ी अपनी इस मिल्कियत पर गवाही पेश कर दे कि वो उसकी मिल्कियत है यूँ कि दोनों गवाह कह दें कि मुस्तरी (खरीदार) की खरीदारी से कब्ल (पहले) ये ज़मीन इसकी अब तक मिल्क है। और इसकी मिल्कियत से खारिज हो जाने का हमें इल्म नहीं है। अगर गवाह ये कहें कि वो इस पड़ोसी की है तो काफी न होगा जैसा कि मुहीत में है, काज़ी मुस्तरी से सवाल करे कि क्या तूने इसे खरीदा है या नहीं। उद्धरण समाप्त। (टी)

चूंकि वादियों के गवाहों की गवाही शरीयत द्वारा अपेक्षित तरीके से नहीं थी, हाकिम (न्यायाधीश) के लिए अनिवार्य था कि वह इसी स्तर पर मुकदमा समाप्त कर देता और दावा खारिज कर देता; मुकदमे को आगे बढ़ाना केवल समय का अपव्यय था।

दूसरा: प्रतिवादी के गवाहों ने, जिन्होंने वादियों की स्वीकारोक्ति के संबंध में गवाही दी, कहा कि बिक्री के दिन, बिक्री के बाद, मुईनुद्दीन खान ने वादियों को शुफ़ा वाली जमीन की बिक्री की सूचना दी और

उनसे कहा कि यदि तुम लेना चाहो तो ले लो, उन्होंने उत्तर दिया कि हमें इसकी आवश्यकता नहीं है। गवाही देने के मामले में यह अत्यंत पर्याप्त और पूर्ण गवाही है। इसके शब्दों पर किए जाने वाले ऐतराज बेमानी हैं। इसमें केवल इतना देखना चाहिए कि गवाहों की स्थिति कैसी है; यदि उनमें से दो गवाह भी शरीयत के अनुसार स्वीकार्य हैं, तो प्रतिवादी के पक्ष में निर्णय लेना अनिवार्य है। लिखित निर्णय की समीक्षा से स्पष्ट हुआ कि न्यायाधीश ने खरीदार के गवाहों पर भरोसा किया और उनके बयान पर फैसला दिया, और वादियों की ओर से उन पर कोई शरई तौर पर विचारणीय जिरह (cross-examination) नहीं की गई। ऐसी स्थिति में वास्तव में यही आदेश होना चाहिए कि शुफ़ा का दावा निरस्त किया जाए और खरीदार को मांग से बरी किया जाए।

---

1 दुर-उल-मुख्तार शरह तनवीर-उल-अबसार, किताब-अल-शुफ़ा, बाब-अल-शुफ़ा, मतबा मुजतबाई दिल्ली 2/212; रद्द-उल-मुहतार, किताब-अल-शुफ़ा, बाब-अल-शुफ़ा, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत 5/124।

पृष्ठ १५०/६३०

نہیں کہ مدعا علیہا دار مشفوع بہا میں ملک مدعیان کی منکر ہے۔ اور یہ اس طریقہ پر جو شرعا درکار ہے یعنی ملک متقدم علی البیع و مستمر الی الآن پر اقامت بینہ نہ کر سکے، تنویر الابصار و درمختار و رد المحتار میں ہے :

اذا طلب الشفیع سأل القاضي الخصم عن مالکیة الشفیع لما یشفع به فان اقر بها او نکل عن الحلف علی العلم، او برهن الشفیع انها ملکه (بان یقولا انها ملك هذا الشفیع قبل ان یشتری هذا المشتری هذا العقار، وهی له الی الساعة ولم نعلم انها خرجت عن ملکه، فلو قالا انها لهذا الجار لا یکفی کما فی المحیط) سأله عن الشراء هل اشتریت ام لا اھ

جب شفیع نے طلب کی تو قاضی شفیع کی اس ملکیت کے متعلق سوال کرے جس کی وجہ سے وہ شفعہ کر رہا ہے۔ تو اگر مخالف فریق اس کی اس ملکیت کا اقرار کرے یا اپنے علم پر قسم دینے سے انکار کرے یا شفیع اپنی اس ملکیت پر گواہی پیش کر دے کہ وہ اس کی ملکیت ہے یوں کہ دونوں گواہ کہہ دیں کہ مشتری کی خریداری سے قبل یہ زمین اس کی اب تک ملک ہے۔ اور اس کی ملکیت سے خارج ہو جانے کا ہمیں علم نہیں ہے۔ اگر گواہ یہ کہیں کہ وہ اس پڑوسی کی ہے تو کافی نہ ہوگا جیسا کہ محیط میں ہے، قاضی مشتری سے سوال کرے کہ کیا تو نے اسے خریدا ہے یا نہیں۔ اھ (ت)

جبکہ شہادت گواہان مدعیان اس طریقہ مطلوبہ شرع پر نہ تھی، حاکم پر لازم تھا کہ فقط اسی قدر پر مقدمہ ختم کر دیتا اور دعوٰی خارج کرتا، مقدمہ کا آگے بڑھانا محض تطویل ہوئی۔

ثانیا: گواہان مدعا علیہا جنھوں نے درباره تسلیم مدعیان شہادت دی ہے کہ روز بیع بعد بیع معین الدین خاں نے مدعیوں کو اطلاع بیع اراضی مشفوعہ دی، اور ان سے کہا کہ اگر تمھیں لینا منظور ہو لے لو، انھوں نے کہا جواب دیا کہ ہم کو ضرورت نہیں، بحیث ادا نہایت کافی و وافی شہادت ہے، اس کے الفاظ پر جو اعتراض کئے جاتے ہیں بے معنی ہے، اس میں فقط اتنا دیکھنا چاہئے کہ گواہوں کی حالت کیسی ہے اگر ان میں دو گواہ بھی قابل قبول شرع ہوں تو فیصلہ بحق مدعا علیہا لازم ہے۔ ملاحظہ تحریر سے ظاہر ہوا کہ حکم مجوز نے گواہان مشتریہ پر اعتماد کیا کہ اور ان کے بیان پر فیصلہ رہا، اور جانب مدعیان سے ان پر کوئی جرح قابل لحاظ شرع نہ کی گئی، تو اس صورت میں واقعہ میں حکم یہی ہونا چاہئے کہ دعویٰ شفعہ ساقط، اور مشتریہ مطالبہ سے بری ہے۔

---

1 درمختار شرح تنویر الابصار کتاب الشفعہ باب الشفعہ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۱۲ ، ردالمحتار کتاب الشفعہ باب الشفعہ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۱۲۴

In opposition to this, the testimonies of the claimants that 'we were not here' are testimonies of negation (Shahadat 'ala al-Nafy) and are not worthy of consideration. Nor is that fatwa regarding two joint owners (Khalit) adjacent to each other preferred. They could have been somewhat useful to the claimant if, firstly, the status of being a 'Khalit' had reached the stage of proof, and then, even after accepting pre-emption (Shufa), a 'Khalit' in the property itself has no right. And Allah knows best.

Question 3029: From Rampur state, Katra Khallan Khan deceased, sent by Ghulam Moeenuddin Khan, 1st Rabi-ul-Awwal Sharif 1326 AH. (1) Before the judges of Sharia and the muftis of the community, all the documents of the case of Asghar Ali Khan, alias Banney Khan (claimant) versus Shehanshahi Begum (purchaser) and Tasawwur Shah (seller), defendants, case number 193/2 for the claim of pre-emption on land located in Katra Jalaluddin Khan, the decision of the Mufti of the Court of Rampur State dated December 22, 1907, are formally presented with copies. It is requested to know if, according to the command of the pure Sharia, the decision in this case in favor of the defendant is correct or not? Provide a verdict and be rewarded.

The Answer: Regarding the aforementioned case, the petition of claim and the claimant's statement dated March 6, 1907, in response to the court's inquiry, and the statements of Abdul Tayyab Khan, Dr. Madan Khan, Ali Bahadur Khan, Safdar Ali Khan son of Abbas Khan, Bashiruddin Khan, Ziauddin Khan, Ahmed Hasan Khan, Safdar Ali Khan son of Nisar Ali Khan, and Abdul Ghani Khan, who are witnesses for the claimant Asghar Ali Khan, and the formally certified copies of the decision by the Mufti judge have been presented before the humble one (the author). The petitioner stated that on behalf of the defendant Shehanshahi Begum, only two witnesses, Niaz Husain Khan and Aziz Muhammad Khan, were produced in this case. Their statements in this case are exactly the same as they gave in the case of Syed Muhammad Shah against the said Shehanshahi Begum, the certified copies of which are currently present here in the Darul Ifta. Furthermore, the judge mentioned a summary of their statements in the decision and also recorded the testimony of Saeeduddin Khan during the site investigation, in which it is mentioned that both claimants, Asghar Ali Khan and Syed Muhammad Shah, accepted the pre-emption after the sale. After stating that there are defects in the testimony of the claimants' witnesses, the judge based the decision on the statements of those three witnesses of the defendant, that through them, it is proven that both claimants refused to demand pre-emption after the sale. Thus, they no longer have any right of claim. And

the witnesses of Asghar Ali Khan, who state that he was not in Rampur at the time of the sale, are witnesses of negation which are not admissible. However, in our opinion, the witnesses for the defendant in this case are more than necessary, and there is no need to discuss their testimony at all. Therefore, the absence of copies of their statements does not hinder the pronouncement of the ruling in this case. Nor does the observation that Aziz Muhammad Khan said regarding Asghar Ali Khan, 'I know the appearance but the parentage is unknown,' nor is it proven from the statement that...

इसके विपरीत दावेदारों की यह गवाहियाँ कि 'हम यहाँ नहीं थे' नकारात्मक साक्ष्य (शहादत अल-नफ़ी) हैं और विचार योग्य नहीं हैं, न ही वह फ़तवा दो खलीत (संयुक्त स्वामियों) के मामले में जो एक-दूसरे के निकट हों, प्राथमिकता रखता है। वे दावेदार के लिए कुछ हद तक उपयोगी हो सकते थे यदि पहले तो 'खलीत' होना ही प्रमाण के स्तर तक पहुँच गया होता, फिर शुफ़ा (अग्रक्रयाधिकार) को स्वीकार करने के बाद भी स्वयं बेची गई संपत्ति में 'खलीत' का कोई अधिकार नहीं रहता। और अल्लाह ही बेहतर जानता है।

प्रश्न ३०२९: रामपुर रियासत, कटरा खल्लां ख़ाँ मरहूम से, गुलाम मोईनुद्दीन ख़ाँ द्वारा प्रेषित, १ रबी-उल-अव्वल शरीफ १३२६ हिजरी। (१) शरीयत के न्यायमूर्तियों और मिल्लत के मुफ़्तियों के समक्ष असगर अली ख़ाँ उर्फ बन्ने ख़ाँ (दावेदार) बनाम शहंशाही बेगम (क्रेता) और तसव्वुर शाह (विक्रेता), प्रतिवादी, मामला नंबर १९३/२, कटरा जलालुद्दीन ख़ाँ में स्थित भूमि पर शुफ़ा के दावे से संबंधित सभी कागजात, रामपुर रियासत की अदालत के मुफ़्ती के २२ दिसंबर १९०७ के फैसले की प्रमाणित प्रतियों के साथ प्रस्तुत हैं। अनुरोध है कि पवित्र शरीयत के आदेश के अनुसार इस मामले में प्रतिवादी के पक्ष में फैसला सही है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: उपरोक्त मामले के संबंध में दावे की अर्जी और दावेदार का बयान दिनांक ६ मार्च १९०७, जो अदालत की पूछताछ के जवाब में था, और अब्दुल तैयब ख़ाँ, डॉ. मदन ख़ाँ, अली बहादुर ख़ाँ, सफ़दर अली ख़ाँ पुत्र अब्बास ख़ाँ, बशीरउद्दीन ख़ाँ, ज़ियाउद्दीन ख़ाँ, अहमद हसन ख़ाँ, सफ़दर अली ख़ाँ पुत्र निसार अली ख़ाँ और अब्दुल गनी ख़ाँ (जो दावेदार असगर अली ख़ाँ के गवाह हैं) के बयान, और मुफ़्ती न्यायाधीश के फैसले की प्रमाणित प्रतियाँ इस फ़कीर (लेखक) के सामने पेश की गईं। याचिकाकर्ता ने बयान दिया कि प्रतिवादी शहंशाही बेगम की ओर से इस मामले में केवल दो गवाह नियाज़ हुसैन ख़ाँ और अज़ीज़ मुहम्मद ख़ाँ पेश हुए, और इस मामले में उनका बयान ठीक वैसा ही है जैसा उन्होंने उक्त शहंशाही बेगम के खिलाफ सैयद मुहम्मद शाह के मामले में दिया था, जिसकी प्रमाणित प्रतियाँ इस समय यहाँ दारुल इफ़्ता में मौजूद हैं। इसके अलावा, न्यायाधीश ने फैसले में उनके बयानों का सारांश उल्लेख किया है और स्थल जांच के दौरान सईदउद्दीन ख़ाँ की गवाही भी दर्ज की है, जिसमें उल्लेख है कि दोनों दावेदारों, असगर अली ख़ाँ और सैयद मुहम्मद शाह ने बिक्री के बाद शुफ़ा को स्वीकार किया था। न्यायाधीश ने दोनों फैसलों में यह कहने के बाद कि दावेदारों के गवाहों के साक्ष्य में कमियां हैं, प्रतिवादी के उन तीन गवाहों के बयान पर फैसला आधारित किया है

कि उनसे यह साबित होता है कि दोनों दावेदारों ने बिक्री के बाद शुफ़ा की मांग से इनकार कर दिया था। अतः उन्हें अब दावे का कोई अधिकार नहीं रहा। और असगर अली ख़ाँ के गवाह जो यह बयान करते हैं कि वह बिक्री के समय रामपुर में नहीं थे, वे नकारात्मक गवाह हैं जिन्हें नहीं सुना जाता। लेकिन हमारी राय में, इस मामले में प्रतिवादी के गवाह ज़रूरत से कहीं ज़्यादा हैं, जिनकी गवाही पर चर्चा करने की बिल्कुल आवश्यकता नहीं है। इसलिए, उनके बयानों की प्रतियों का पेश न होना इस मामले में फैसला सुनाने में बाधा नहीं है। और न ही इस पर ध्यान देना कि अज़ीज़ मुहम्मद ख़ाँ ने असगर अली ख़ाँ के बारे में कहा, 'मैं शक्ल पहचानता हूँ पर पिता का नाम नहीं जानता,' और न ही बयान से यह साबित है कि...

पृष्ठ १५१ / ६३०

اس کے مقابل مدعیوں کی یہ گواہیاں کہ ہم یہاں نہ تھے شہادت علی النفی ہیں قابلِ لحاظ نہیں، نہ وہ فتویٰ دو خلیط جار پر مقدم ہے۔ کچھ مفید مدعی ہو سکتے ہیں کہ اول تو خلیط ہونا ہی پایہ ثبوت کو نہ پہنچا، پھر بعدِ تسلیم شفعہ خلیط فی نفس المبیع کا بھی کچھ حق نہیں رہتا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۰۲۹: از ریاست رامپور کٹرہ خلاں خاں مرحوم مرسلہ غلام معین الدین خاں اربیع الاول شریف ۱۳۲۶ھ (۱) حاکمانِ شریعت مفتیانِ ملت کے حضور تمام کاغذات مقدمہ اصغر علی خاں عرف بنے خاں مدعی بنام شہنشاہی بیگم مشتریہ و تصور شاہ بائع مدعاعلیہا نمبر ۲/ ۱۹۳ دعویٰ شفعہ بر اراضی واقعہ کٹرہ جلال الدین خاں فیصلہ مفتی عدالت ریاست رامپور واقع ۲۲ دسمبر ۱۹۰۷ء کی نقول باضابطہ پیش کر کے درخواست ہے کہ شرع مطہر کے حکم سے اس مقدمہ میں فیصلہ بحق مدعاعلیہا ہونا صحیح ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: مقدمہ مذکورہ کے متعلق عرضی دعویٰ و عرض مدعی مورخہ ۶ مارچ ۱۹۰۷ء بجواب استفسار حکم، واظہارات عبد الطیب خاں، وڈاکٹر مدن خاں، وعلی بہادر خاں، وصفدر علی خاں ولد عباس خاں و بشیر الدین خاں، وضیاء الدین خاں، واحمد حسن خاں، وصفدر علی خاں ولد ثار علی خاں و عبدالغنی خاں نہ کس گواہان اصغر علی خاں مدعی، وفیصلہ مفتی صاحب حاکم مجوز کی نقول باضابطہ فقیر کے سامنے پیش ہوئے، اور سائل نے بیان کیا کہ شہنشاہی بیگم مدعاعلیہا کی طرف سے اس مقدمہ میں صرف دو گواہ نیاز حسین خاں و عزیز محمد خاں پیش ہوئے، اور ان کا بیان اس مقدمہ میں بھی بعینہ وہی ہے جو انھوں نے مقدمہ سید محمد شاہ میں بنام شہنشاہی بیگم مذکورہ میں کیا ہے۔ اور جس کی نقول باضابطہ اس وقت یہاں دارالافتاء میں حاضر ہے۔ نیز حاکم نے فیصلہ میں ان کے بیانوں کا خلاصہ ذکر کیا، اور تحقیقات موقع پر شہادت سعید الدین خاں کا

بھی بیان لکھا ہے جس میں اصغر علی خاں وسید محمد شاہ دونوں مدعیوں کا بعد بیع تسلیم شفعہ مذکور ہے، اور مجوز نے دونوں فیصلوں میں بعد اس بیان کے کہ شہادت شہود مدعیان میں نقائص ہیں، بر تقدیر نقائص ان تین گواہانِ مدعیہ کے بیان پر مدارِ فیصلہ رکھا ہے کہ ان سے دونوں مدعیوں کا بعد بیع طلب شفعہ سے انکار کر دینا ثابت ہے۔ تو ان کو کسی طرح استحقاقِ دعویٰ نہ رہا، اور گواہانِ اصغر علی خاں جو وقتِ بیع اس کا رام پور میں نہ ہونا بیان کرتے ہیں گواہان نفی ہیں کہ مسموع نہیں، مگر ہماری رائے میں گواہانِ مدعاعلیہا اس مقدمہ میں حاجت سے محض زیادہ ہیں جن کی شہادت پر بحث کی اصلاً ضرورت نہیں، و لہٰذا ان کے اظہارات کی نقل پیش نہ ہونا اس مقدمہ میں بیاں حکم سے مانع نہیں، نہ اس پر نظر کہ عزیز محمد خاں نے اصغر علی خاں کی نسبت کہا، ولدیت نامعلوم شکل جانتا ہوں نہ اظہار سے ثابت کہ

Fatawa Razawiya Volume 20

The witness pointed out to the claimant; there is no need to consider that Saeed Uddin Khan is a witness in another case whose claimant is a different person, even if the defendant is the same. Citing his statement as a witness for this case is not reliable. All these matters are extraneous. In a pre-emption claim, it is necessary that either the defendant admits that the property used as the basis for pre-emption belongs to the pre-emptor, or the pre-emptor proves it with evidence. If neither occurs, then the pre-emptor should demand an oath from the defendant, and if the defendant refuses to take the oath, then in the absence of these scenarios, the pre-emption claim can never be established. It is stated in Al-Zayla'i:

| (Arabic Text) When the pre-emptor comes forward and claims purchase and requests pre-emption before the judge, and none of its conditions are missing, [the judge] shall turn to the defendant and ask him about the house by virtue of which he seeks pre-emption, whether it belongs to the pre-emptor or not. Even if it is in the hands of the pre-emptor and it outwardly indicates ownership, because the outward appearance is not suitable for establishing a right, proof of his ownership through evidence is necessary. So he asks him about it. If he denies its being his property, he says to the claimant, "Establish evidence that it is your property." If he is unable to provide evidence and requests his oath, he makes the buyer swear by Allah that he does not know him to be the owner of what he mentioned as the basis for his pre-emption. Then, if he refuses the oath, or evidence is established for the pre-emptor, or the buyer admits it, the pre-emptor's ownership is established in the house through which he claims pre-emption, and the cause is established. After that, the judge asks... | (Urdu Translation) The pre-emptor came before the judge and claimed the purchase and requested pre-emption, provided there is no shortcoming in the conditions of the claim. Then the judge will turn to the defendant and question him regarding the house on the basis of which the pre-emptor claims pre-emption, as to whether it is the property of the pre-emptor or not. Even if the house is in the possession of the pre-emptor, the question will still be asked despite the possession, although possession outwardly indicates ownership. This is because the outward appearance does not establish a right, so some evidence is necessary for the proof of his ownership. Therefore, the judge will ask the defendant about the claimant's ownership. If the defendant denies his ownership, the judge will tell the claimant to present witnesses for his ownership. If he is unable to bring witnesses and demands an oath from the defendant, the judge will take an oath from the defendant as

follows: that he knows his ownership of what the claimant mentioned as the basis for pre-emption. Then if the defendant refuses to take the oath, or the pre-emptor's witnesses give testimony, or the buyer himself admits his ownership, then the ownership of the pre-emptor for the house on the basis of which he seeks pre-emption is established. |

गवाह ने वादी को इशारे से बताया, इस पर विचार करने की आवश्यकता नहीं है कि सईद उद्दीन खान दूसरे मुकदमे के गवाह हैं जिसका वादी कोई अन्य व्यक्ति है, भले ही प्रतिवादी वही हो। उनके बयान को इस मुकदमे के लिए गवाह बनाकर पेश करना विश्वसनीय नहीं है। ये सभी मामले अतिरिक्त हैं। हक-शुफा (Pre-emption) के दावे में यह आवश्यक है कि या तो प्रतिवादी यह स्वीकार करे कि जिस संपत्ति के आधार पर शुफा माँगा जा रहा है वह शफी (Pre-emptor) का स्वामित्व है, या शफी इसे प्रमाण (बय्यिना) से सिद्ध करे। यदि यह भी न हो, तो शफी प्रतिवादी से शपथ की मांग करे और यदि वह शपथ लेने से मना कर दे, तो इन स्थितियों के बिना शुफा का दावा कभी स्थापित नहीं हो सकता। ज़यलई में है:

| (अरबी पाठ) जब शफी न्यायाधीश के पास आकर खरीद का दावा और शुफा की मांग पेश करे, और शुफा की शर्तों में कोई कमी न हो, तो न्यायाधीश प्रतिवादी की ओर मुड़कर उससे उस घर के बारे में पूछेगा जिसके आधार पर वह शुफा मांग रहा है, कि क्या वह शफी का है या नहीं? और भले ही वह शफी के हाथ (कब्जे) में हो और यह प्रत्यक्ष रूप से स्वामित्व को दर्शाता हो, क्योंकि प्रत्यक्ष बात हक साबित करने के लिए पर्याप्त नहीं होती, इसलिए प्रमाण के साथ उसके स्वामित्व की पुष्टि आवश्यक है। अतः वह उससे इसके बारे में पूछेगा। यदि वह उसके स्वामित्व से इनकार करे, तो न्यायाधीश वादी से कहेगा: "प्रमाण पेश करो कि यह तुम्हारा है।" यदि वह प्रमाण देने में असमर्थ हो और उसकी शपथ मांगे, तो वह खरीदार से अल्लाह की शपथ लेगा कि उसे उस चीज के मालिक होने का पता नहीं है जिसे उसने शुफा के आधार के रूप में उल्लेख किया है। फिर यदि वह शपथ से इनकार करे, या शफी के लिए प्रमाण स्थापित हो जाए, या खरीदार इसे स्वीकार कर ले, तो उस घर में शफी का स्वामित्व सिद्ध हो जाएगा जिसके आधार पर वह शुफा मांग रहा है, और कारण भी स्थापित हो जाएगा, और उसके बाद न्यायाधीश पूछेगा... | शफी ने काजी के यहाँ आकर बढ़कर खरीदारी का दावा किया और शुफा तलब किया और दावे की शर्तों में कोताही न हो, फिर काजी मुद्दआ अलैहि (प्रतिवादी) की तरफ मुतवज्जह होकर उससे उस घर के मुताल्लिक सवाल करेगा जिसकी बिना पर शफी शुफा का दावा करता है कि क्या यह शफी की मल्कियत है या नहीं, अगरचे वह घर शफी के कब्जे में हो, कब्जे के बावजूद सवाल होगा, हालांकि कब्जा मल्कियत पर ही जाहिरा दलालत करता है, यह इसलिए कि जाहिर चीज़ इस्तेहकाक (अधिकार) साबित नहीं करती, तो उसकी मल्कियत के सबूत के लिए कोई दलील ज़रूरी है, लिहाजा काजी मुद्दआ अलैहि से मुद्दई (वादी) की

मल्कियत का सवाल करेगा। अगर मुद्दआ अलैहि उसकी मल्कियत का इनकार करे तो काजी मुद्दई को कहेगा कि अपनी मल्कियत पर गवाह पेश कर, तो अगर वह गवाह लाने से आजिज़ (अक्षम) है और मुद्दआ अलैहि से उस पर कसम लेने का मुतालबा (मांग) करे तो काजी मुद्दआ अलैहि से यूँ कसम ले कि मुद्दई जिस बिना पर शुफा कर रहा है तो उस ज़िक्र कर्दा पर उसकी मल्कियत को जानता है, तो मुद्दआ अलैहि अगर कसम से इनकार करे या शफी के गवाह शहादत दे दें या खुद मुश्तरी (खरीदार) उसकी मल्कियत का इकरार कर दे तो जिस दार (घर) की बिना पर शुफा तलब करता है उसकी मल्कियत शफी के लिए साबित। |

पृष्ठ १५२/६३०

گواہ نے مدعی کو اشارہ سے بتایا، نہ اس پر لحاظ کی حاجت کہ سعید الدین خاں دوسرے مقدمہ کا گواہ ہے جس کا مدعی شخص آخر ہے، گو مدعاعلیہ وہی ہے۔ اس کا بیان اس مقدمہ کا شاہد بنا کر کہنا تک قابل استناد ہے۔ یہ سب امور زائد ہیں، مدعیِ شفعہ میں لازم ہے کہ یا تو مدعیٰ مقرر ہو کہ دار مشفوع بہا شفیع کی ملک ہے، یا شفیع اسے بینہ سے ثابت کرے اور یہ بھی نہ ہو تو شفیع مدعاعلیہ کا حلف چاہے اور وہ قسم کھانے سے انکار کردے، بے ان صورتوں کے دعویٰ شفعہ ہر گز ثابت نہیں ہو سکتا، زیلعی میں ہے:

| اذا تقدم الشفیع، وادعی الشراء وطلب الشفعة عند القاضی، ولم یخل بشیئ من شروطه، اقبل علی المدعی علیه فسأله عن الدار التی یشفع بها هل هی ملك الشفیع ام لا، و ان كانت هی فی ید الشفیع وهی تدل علی الملك ظاهرا، لان الظاهر لا یصلح للاستحقاق فلا بد من ثبوت ملكه بحجة، فیسأله عنه فان انكر ان یكون ملكاله یقول للمدعی اقم البینة انها ملكك، فان عجز عن البینة وطلب یمینه استحلف المشتری بالله ما یعلم انه مالك للذی ذكره مما یشفع به، فان نكل او قامت للشفیع بینة او اقر المشتری بذلك ثبت ملك الشفیع فی الدار التی بشفع بها وثبت السبب وبعد ذلك یسأل القاضی | شفیع نے قاضی کے ہاں آکے بڑھ کر خریداری کا دعویٰ کیا اور شفعہ طلب کیا اور دعویٰ کی شرائط میں کوتاہی نہ ہو، پھر قاضی مدعاعلیہ کی طرف متوجہ ہو کر اس سے اس دار کے متعلق سوال کرے گا جس کی بناء پر شفیع شفعہ کا دعویٰ کرتا ہے کہ کیا یہ شفیع کی ملکیت ہے یا نہیں اگرچہ وہ دار شفیع کے قبضہ میں ہو قبضہ کے باوجود سوال حالانکہ قبضہ ملکیت پر ہی ظاہراً دلالت کرتا ہے یہ اس لیے کہ ظاہر چیز استحقاق ثابت نہیں کرتی تو اس کی ملکیت کے ثبوت کے لئے کوئی دلیل ضروری ہے لہٰذا قاضی مدعاعلیہ سے مدعی کی ملکیت کا سوال کرے گا، اگر مدعی علیہ اس کی ملکیت کا

انکار کرے تو قاضی مدعی کو کہے گا کہ اپنی ملکیت پر گواہ پیش کر، تو اگر وہ گواہ لانے سے عاجز ہے اور مدعی علیہ سے اس پر قسم لینے کا مطالبہ کرے تو قاضی مدعی علیہ سے یوں قسم لے کہ مدعی جس بناء پر شفعہ کر رہا ہے تو اس ذکر کردہ پر اس کی ملکیت کو جانتا ہے تو مدعی علیہ اگر قسم سے انکار کرے یا شفیع کے گواہ شہادت دے دیں یا خود مشتری اس کی ملکیت کا اقرار کردے تو جس دار کی بناء پر شفعہ طلب کرتا ہے اس کی ملکیت شفیع کے لئے ثابت |

Fatawa-e-Razawiyyah Volume 20

[Table Header] [Arabic]: The defendant: "Did you purchase it or not?" etc. (Summary) - 1 [Urdu]: In this way, the cause for pre-emption will be established. After this, the judge (Qazi) will ask the defendant (purchaser): "Have you purchased this house or not?" etc. (Summary) (T)

In this case, it is evident that the defendant denies the pre-emptor's (Shafi's) ownership. Neither did the pre-emptor request an oath, nor did the defendant refuse an oath. So, it remained only a matter of testimony, and that was insufficient. Here, testimony is required to the effect that before the sale of the pre-empted house, the house by virtue of which pre-emption is claimed was in the pre-emptor's ownership, and until now it remains in his ownership; as far as we know, since then it has not gone out of his ownership. It is stated in Al-Muhit and Al-Hindiyyah:

[Arabic Box Text]: If the defendant admits to the purchase of the house but denies that the claimant is a pre-emptor through the house whose boundaries he defined, and denies that the house whose boundaries he defined is the property of the claimant, then the claimant should bring witnesses and each of them should testify - 2 (Summary). [Urdu Translation of Box]: The defendant admits to the purchase of the house but denies the claimant's ownership of the house based on which the claimant is claiming pre-emption on the specified house. In this case, the claimant should present witnesses and each witness should give testimony (Summary). (T)

[Persian/Legal Testimony]: "I bear witness that the house located in such and such place, its boundaries are such and such, was the property of this claimant before this defendant purchased this house from me, and it remained in his ownership until today, and today this house is the property of this claimant."

[Urdu Translation]: I testify that the house located in such-and-such place has these boundaries, it was in the claimant's ownership before the defendant purchased this specific house, and today this house belongs to this claimant. (T)

And this is because if at the time of sale, the house providing pre-emption rights was not in the pre-emptor's ownership, then for this reason there can be no right of pre-emption, even if after the sale this house comes into the claimant's ownership through inheritance, sale, gift, will, etc. It is stated in Alamgiriyyah:

[Bottom Table] [Arabic]: The condition for pre-emption is the pre-emptor's ownership at the time of purchase in the house through which he takes it. [Urdu]: For the

validity of pre-emption, the condition is that for the house on the basis of which the pre-emption claim is made, at the time of the purchaser's purchase...

---

1. Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Shuf'a, Bab Talab al-Shuf'a, Al-Matba'a al-Kubra al-Amir, Bulaq, Egypt, 5/244-245.
2. Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Mahadir wa al-Sijillat, Mahdar fi Da'wa al-Shuf'a, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 6/607.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द २०

[तालिका शीर्षक] [अरबी]: प्रतिवादी: "क्या आपने इसे खरीदा है या नहीं?" आदि (संक्षेप) - १ [उर्दू]: इस प्रकार, शुफ़ा (अग्रक्रयाधिकार) का कारण सिद्ध हो जाएगा। इसके बाद न्यायाधीश (काज़ी) प्रतिवादी (क्रेता) से पूछेगा: "क्या आपने यह घर खरीदा है या नहीं?" आदि (संक्षेप) (त)

इस मामले में यह स्पष्ट है कि प्रतिवादी शफ़ी (अग्रक्रयाधिकार रखने वाले) के स्वामित्व से इनकार करता है। न तो शफ़ी ने शपथ चाही और न ही प्रतिवादी ने शपथ लेने से इनकार किया, तो केवल गवाही का मामला रह गया, और वह पूरी तरह अपर्याप्त रही। यहाँ इस आशय की गवाही की आवश्यकता है कि जिस घर पर शुफ़ा का दावा किया जा रहा है, उसकी बिक्री से पहले वह घर जिसके आधार पर शुफ़ा का दावा है, शफ़ी के स्वामित्व में था, और अब तक उसके स्वामित्व में है; हमारी जानकारी में तब से अब तक वह उसके स्वामित्व से बाहर नहीं गया है। अल-मुहीत और अल-हिन्दिया में है:

[अरबी बॉक्स पाठ]: यदि प्रतिवादी घर की खरीद को स्वीकार करता है लेकिन इस बात से इनकार करता है कि वादी उस घर के माध्यम से शफ़ी है जिसकी सीमाएँ उसने बताई हैं, और इस बात से इनकार करता है कि वह घर जिसकी सीमाएँ उसने बताई हैं, वादी की संपत्ति है, तो वादी को गवाह पेश करने चाहिए और उनमें से प्रत्येक को गवाही देनी चाहिए - २ (संक्षेप)। [उर्दू अनुवाद]: प्रतिवादी घर की खरीद को स्वीकार करता है लेकिन उस घर पर वादी के स्वामित्व से इनकार करता है जिसके आधार पर वादी निर्दिष्ट घर पर शुफ़ा का दावा कर रहा है। ऐसी स्थिति में, वादी को गवाह पेश करने चाहिए और प्रत्येक गवाह को गवाही देनी चाहिए (संक्षेप)। (त)

[फ़ारसी/कानूनी गवाही]: "मैं गवाही देता हूँ कि जो घर फलां स्थान पर है, जिसकी सीमाएँ ऐसी और ऐसी हैं, वह इस वादी की संपत्ति थी इससे पहले कि इस प्रतिवादी ने मुझसे यह घर खरीदा, और आज तक उसके स्वामित्व में रहा, और आज यह घर इस वादी का है।"

[उर्दू अनुवाद]: मैं गवाही देता हूँ कि जो घर फलां स्थान पर है उसकी सीमाएँ ये हैं, वह प्रतिवादी द्वारा इस विशिष्ट घर को खरीदने से पहले वादी के स्वामित्व में था, और आज यह घर इस वादी का है। (त)

और यह इसलिए क्योंकि यदि बिक्री के समय वह घर जो शुफ़ा का अधिकार प्रदान करता है, शफ़ी के स्वामित्व में नहीं था, तो इस कारण से उसमें शुफ़ा का अधिकार नहीं हो सकता, भले ही बिक्री के

बाद यह घर विरासत, बिक्री, उपहार, वसीयत आदि के माध्यम से वादी के स्वामित्व में आ जाए। आलमगीरिया में है:

[नीचे की तालिका] [अरबी]: शुफ़ा के लिए शर्त यह है कि उस घर में खरीद के समय शफ़ी का स्वामित्व हो जिसके माध्यम से वह इसे लेता है। [उर्दू]: शुफ़ा की वैधता के लिए यह शर्त है कि जिस घर के आधार पर शुफ़ा का दावा है, उस पर खरीदार की खरीद के समय...

---

1. तब्यीन अल-हक़ाएक़, किताब अल-शुफ़ा, बाब तलब अल-शुफ़ा, अल-मतबा अल-कुबरा अल-अमीर, बुलाक, मिस्र, ५/२४४-२४५।
2. फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-महादिर वल-सिजिलात, महज़र फ़ी दावा अल-शुफ़ा, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, ६/६०७।

पृष्ठ १५३/६३०

المدعی علیہ ھل اشتریت ام لا الخ ملخصاً ۔ 1 | ہو جائیگی یوں شفعہ کا سبب ثابت ہو جائیگا اس کے بعد قاضی مدعی علیہ (مشتری) سے سوال کرے کیا تو نے یہ دار خریدا ہے یا نہیں الخ ملخصاً (ت)

اس مقدمہ میں ظاہر ہے کہ مدعی علیہا ملک شفیع کی منکر ہے۔ نہ شفیع نے حلف چاہا نہ اس نے حلف سے انکار کیا، تو صرف صورتِ شہادت رہی، اور وہ محض ناکافی گزری، یہاں شہادت اس مضمون کی درکار ہے کہ دار مشفوعہ کی بیع سے پہلے دار مشفوع بہا شفیع کی ملک تھی اور اب تک اس کی ملک ہے ہمارے علم میں جب سے اب تک اس کی ملک سے خارج نہ ہوئی، محیط و ہندیہ میں ہے:

ان یقر المدعی علیه بشراء الدار وینکر کون المدعی شفیعاً بالدار التي حدہا وینکر کون الدار التي حدہا ملکاً للمدعی، احضر المدعی الشھود وشھد کل منھم 2 - (ملخصاً)۔ | مدعی علیہ دار کی خریداری کا اقرار کرے اور شفیع جس مکان کی بناء پر مدعی کے بیان کردہ دار پر مدعی کی ملکیت کا انکار کرے تو مدعی گواہ پیش کرے اور ہر گواہ شہادت دے (ملخصاً)۔ (ت)

گواہی میدہم کہ خانہ کہ بفلاں موضع ست حد ہائے وے کذا و کذا ملک ایں مدعی بود و پیش از انکہ ایں مدعی علیہ مرایں خانہ را خرید و بر ملک وے ماند تا امروز و امروز ایں خانہ ملک ایں مدعی ست۔ | میں گواہی دیتا ہوں کہ جو مکان فلاں موضع میں ہے اس کی حدود یوں یوں ہیں وہ اس مدعی کی ملکیت میں دعوٰی علیہ کے اس خاص مکان کو خریدنے سے قبل تھی اور آج یہ مکان اس مدعی کا ہے۔ (ت)

اور یہ اس لئے کہ اگر وقت بیع دار مشفوع بہا ملک شفیع میں نہ تھا، تو اس سبب سے اس میں استحقاق شفیع نہیں ہو سکتا اگرچہ بعد بیع یہ دار مشفوع بہا وراثت یا بیع یا ہبہ یا وصیت و غیرہا سے ملک مدعی میں آجاوے، عالمگیریہ میں ہے:

الشفعة شرطها ملك الشفيع وقت الشراء في الدار التي ياخذبها | شفعہ کی صحت کے لئے یہ شرط ہے جس دار کی بناء پر شفعہ کا دعویٰ ہے اس پر مشتری کی خریداری

---

1 تبیین الحقائق کتاب الشفعۃ باب طلب الشفعۃ المطبعۃ الکبری الامیر بولاق مصر ۵ / ۲۴۴۔۲۴۵ 2 فتاویٰ ہندیہ کتاب المحاضر والسجلات محضر فی دعوی الشفعہ نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۶۰۷

Fatawa Rizvia, Volume 20

Shufa (Pre-emption) 1 - Until the pre-emptor's ownership is established. (T) In it is stated: A man bequeathed a house to someone, and he did not know about it until a house adjacent to it was sold. Then he accepted the bequest. He has no right of pre-emption. 2 A person made a will for a house for someone, but he was not yet aware of the will until a house in the neighborhood of that house was sold. After that, he became aware and accepted the will. Now, there will be no pre-emption. (T)

And if the pre-emptor, after the sale and demand for pre-emption but before the judge's decree, sells the property by which the right of pre-emption was established (dar-e-mashfu biha), then the right of pre-emption is extinguished. It is in Durr-e-Mukhtar: Selling that through which one pre-empts before the judgment of pre-emption absolutely invalidates it. 3 Selling that which is the cause for the right of pre-emption before the judge's decision absolutely invalidates the pre-emption. (T)

Therefore, it is necessary that witnesses testify to the continuous ownership of the pre-emptor in the 'mashfu biha' (property providing the right) from before the sale of the 'mashfua' (pre-empted property) until that time. Any inclination towards this in this case is apparently only in the statement of Ziauddin Khan, who said that on the east side of this pre-empted house is the ancestral house of Asghar Ali Khan, and he has been the owner and possessor of it since before the sale of the pre-empted property until now. But if you see the reality, it has no connection at all to the required objective; it is thousands of miles to the east of the pre-empted house. It is not known in which administrative unit or even which city the property that the witness is calling Asghar Ali Khan's ancestral and owned property is located. While there is no pointer to the 'dar-e-mashfu biha' nor a description of its boundaries, then how can just such a description that 'it is there to the east' be of any use. Of the remaining eight witnesses, four did not mention the pre-emptor's property at all. Safdar Ali Khan son of Nisar Ali Khan only said that "Saying this, Asghar Ali Khan went to his ancestral house. Asghar Ali Khan was sitting at the door of his ancestral house in a non-through street. I haven't prayed for eight days, Mazhar's beard which is equal." His situation is also the same, from this also...

1 Fatawa Hindiyya, Kitab al-Shufa, Chapter 1, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/161
2 Fatawa Hindiyya, Kitab al-Shufa, Chapter 1, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/164
3 Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Shufa, Chapter on what invalidates it, Matba' Mujtabai Delhi, 2/215

फतावा रज़विया, जिल्द 20

शुफ़ा (पूर्वक्रयाधिकार) 1 - जब तक शफीअ (पूर्वक्रयाधिकारी) का स्वामित्व स्थापित न हो जाए। (त) इसी में है: एक व्यक्ति ने किसी के लिए एक मकान की वसीयत की, और उसे इसके बारे में तब तक पता नहीं चला जब तक कि उसके बगल वाला घर नहीं बिक गया। फिर उसने वसीयत स्वीकार कर ली। उसके पास शुफ़ा का कोई अधिकार नहीं है। 2 एक व्यक्ति ने उसके लिए एक मकान की वसीयत की जबकि उसे अभी तक वसीयत का ज्ञान नहीं हुआ था, यहाँ तक कि उस मकान के पड़ोस में कोई मकान बेच दिया गया। उसके बाद उसे ज्ञान हुआ तो उसने वसीयत स्वीकार कर ली। तो अब शुफ़ा नहीं होगा। (त)

और अगर शफीअ, बिक्री और शुफ़ा की मांग के बाद काज़ी के फैसले से पहले 'मशफ़ू बिहा' (वह घर जिसके कारण शुफ़ा का हक मिला हो) को बेच दे, तो शुफ़ा का अधिकार समाप्त हो जाता है। दुर्रे मुख्तार में है: शुफ़ा के फैसले से पहले उस चीज़ को बेच देना जिससे शुफ़ा का अधिकार मिलता है, उसे पूर्णतः अमान्य कर देता है। 3 जिसके कारण शुफ़ा का अधिकार हो उसे काज़ी के फैसले से पहले बेच देना शुफ़ा को पूर्णतः बातिल (अमान्य) कर देता है। (त)

तो यह अनिवार्य है कि 'मशफ़ूआ' (बिकी हुई संपत्ति) की बिक्री से पहले से लेकर उस समय तक 'मशफ़ू बिहा' में शफीअ के निरंतर स्वामित्व पर गवाह गवाही दें। इस मुकदमे में इसकी ओर थोड़ा झुकाव स्पष्ट रूप से केवल ज़ियाउद्दीन खान के बयान में है कि इस 'मशफ़ूआ' मकान के पूर्व की ओर असग़र अली खान का पैतृक मकान स्थित है और वह 'मशफ़ूआ' की बिक्री से पहले से लेकर अब तक उस पर मालिक और काबिज़ हैं। लेकिन वास्तविकता देखें तो इसका उस उद्देश्य से कोई संबंध नहीं है, 'मशफ़ूआ' मकान से पूर्व की ओर हज़ारों मील तक है। पता नहीं कि गवाह जिस संपत्ति को असग़र अली खान की पैतृक और ममलूक (स्वामित्व वाली) बता रहा है, वह किस इलाके या किस शहर में स्थित है। जबकि 'दार-ए-मशफ़ू बिहा' की ओर न तो इशारा है और न ही उसकी सीमाओं का वर्णन, तो केवल इतनी परिभाषा कि 'वहां पूर्व को है' क्या काम दे सकती है। बाकी आठ गवाहों में से चार ने शफीअ की मिल्कियत का ज़िक्र ही नहीं किया। निसार अली खान के बेटे सफ़दर अली खान ने इतना कहा कि "यह बात कहकर असग़र अली खान अपने पैतृक मकान में चले गए। असग़र अली खान एक बंद गली में अपने पैतृक मकान के दरवाज़े पर बैठे थे, मैंने आठ दिनों से नमाज़ नहीं पढ़ी, मज़हर की दाढ़ी जो बराबर है।" उसका भी वही हाल है, इससे भी...

1 फतावा हिंदिया, किताबुश शुफ़ा, अल-बाबल अव्वल, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/161 2 फतावा हिंदिया, किताबुश शुफ़ा, अल-बाबल अव्वल, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/164 3 दुर्रे मुख्तार, किताबुश शुफ़ा, बाबू मा युबतिलहा, मतबअ मुजतबाई दिल्ली, 2/215

पेज 154/630

الشفعة ۱۔ تک شفیع کی ملکیت قائم ہو۔ (ت) اسی میں ہے: رجل اوصی لہ بدار، ولم یعلم حتی بیعت دار بجنبھا، ثم قبل الوصیة فلا شفعة لہ۔ ۲ ایک شخص نے اس کے لئے ایک مکان کی وصیت کی حالانکہ اس کو ابھی تک وصیت کا علم نہ ہوا حتی کہ اس مکان کے پڑوس میں کوئی مکان فروخت کیا اس کے بعد اس کو علم ہوا تو وصیت قبول کی۔ تو اب شفعہ نہ ہو گا۔ (ت)

اور اگر شفیع بعد بیع و طلب شفعہ قبل قضائے قاضی دارِ مشفوع بہا کو بیچ کردے، تو شفعہ ساقط ہو جاتا ہے۔ در مختار میں ہے: یبطلھا بیع مایشفع بہ قبل القضاء بالشفعة مطلقا۔ ۳ جس کے سبب شفعہ کا حق ہو اس کو قاضی کے فیصلے سے قبل فروخت کر دینا شفعہ کو مطلقاً باطل کر دیتا ہے۔ (ت)

تو لازم ہے کہ قبل بیع دارِ مشفوعہ سے اس وقت تک مشفوع بہا میں شفیع کی ملک مستمر پر شہود شہادت دیں، اس کی طرف کچھ میلان اس مقدمہ میں بظاہر صرف ضیاء الدین خاں کے بیان میں ہے کہ اس مکان مشفوعہ کے پورب کی جانب مکان اصغر علی خاں موروثی واقع ہے اور وہ قبل بیع مشفوعہ سے اس وقت تک وہ اس پر مالک و قابض ہیں اور حقیقت دیکھئے تو اصلاً اسے بھی اس مطلوب سے مس نہیں، مکان مشفوعہ سے پورب کی جانب ہزاروں میل تک ہے۔ نہیں معلوم کہ گواہ جس کو اصغر علی خاں کا موروثی و مملوک بملک مستمر بتا رہا ہے کس عملے بلکہ کس شہر میں واقع ہے۔ جبکہ دارِ مشفوع بہا کی طرف نہ اشارہ نہ اس کے حدود کا بیان تو صرف اتنی تعریف کہ وہاں پورب کو ہے کیا کام دے سکتی ہے۔ باقی آٹھ گواہوں سے چار نے ملکِ شفیع کا اصلاً ذکر ہی نہ کیا، صفدر علی خاں ولد نثار علی خاں نے اتنا کہا کہ "یہ بات کہہ کر اصغر علی خاں اپنے مکان موروثی میں گئے اصغر علی خاں کو چہ غیر نافذہ میں اپنے مکان موروثی کے

دروازہ پر بیٹھے تھے، میں نے آٹھ روز سے نماز نہیں پڑھی، داڑھی مظہر کی جو برابر ہے" اس کا بھی وہی حال ہے اس سے بھی

۱ فتاویٰ ہندیہ کتاب الشفعة الباب الاول نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۱۶۱ ۲ فتاویٰ ہندیہ کتاب الشفعة الباب الاول نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۱۶۴ ۳ در مختار کتاب الشفعة باب مایبطلها مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۱۵

It was not clear whether Asghar Ali Khan's ancestral house is located in the neighborhood of the pre-empted property or on the other side of the city. Therefore, there is no discussion regarding its inclusion in the ownership of the pre-empted property. Ali Bahadur Khan stated that the plaintiff's ancestral house is adjacent to the east of Syed Tasawwur Shah's house. It is unknown from which of Tasawwur Shah's houses? Yes, two testimonies indicate the location of the pre-empted property. Safdar Ali Khan, son of Abbas Khan, stated that the plaintiff's ancestral house is to the south of the disputed tiled house, with a wall and door in between. From this, it was known that he is a contiguous neighbor (Jar-e-Mulasik), although the plaintiff claims to be a partner in the property rights (Khalit-fil-Mabi'). Bashiruddin Khan said, "The house whose land was sold for a bungalow, to its east is Asghar Ali Khan's house. And that house is Asghar Ali Khan's ancestral property, and the path for both houses is in the same lane." And the same witness had previously stated in the case of Syed Muhammad Shah vs. Shahanshah Begum that his beard could be held in a pinch. Initially, he used to trim his beard, but now he has repented and will not shave it anymore. Among all these testimonies, this testimony is firm in that he determined the location of the house with the words "the house whose land was sold for a bungalow" according to his narrow view, and by stating that the path for both is in the same lane, he also indicated a mix in the rights of the sold property. However, disregarding all flaws, none of them even mentioned the name of the ancestor, let alone stating the date of death. So, by merely being ancestral, how is it clear since when this house has been in Asghar Ali Khan's ownership? It is possible that the ancestor from whose inheritance this house is intended for the plaintiff inherited it after the sale of the pre-empted property. In that case, what right of pre-emption can the plaintiff have through this house? Evidence is provided so that the right is manifest to the judge. The summary and negligence of these testimonies is that the decider stated in the judgment that the plaintiff's witnesses did not state whether the plaintiff is the son, brother, or someone else of the ancestor. "When the judge does not even know the identity of the ancestor, how can the date of death be known, from which it could be determined whether the pre-empted property was the pre-emptor's ownership at the time of sale or not?" Inevitably, the testimonies are merely useless, and the claim has not reached the standard of proof at all. It is stated in Radd al-Muhtar:

If they both said that it (the house) belongs to this neighbor, it is not sufficient, as (is mentioned) in al-Muhit.	**If both witnesses say that the house belongs to this neighbor, it is not sufficient, as mentioned in Muhit. (T)**

Therefore, it was necessary for the claim to be dismissed, as the State Mufti did, and it is mandatory that the appeal be rejected. And Allah Almighty knows best.

---

1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Shuf'ah, Bab Talab al-Shuf'ah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/44. Page 155 of 630

यह स्पष्ट नहीं हुआ कि असग़र अली ख़ां का पुश्तैनी मकान पूर्व-क्रय (शफ़ा) वाली संपत्ति के मोहल्ले में स्थित है या शहर के दूसरे छोर पर। इसलिए, इसमें पूर्व-क्रय की गई संपत्ति के स्वामित्व के बारे में बिल्कुल भी बहस नहीं है। अली बहादुर ख़ां ने कहा कि सैयद तसव्वुर शाह के मकान से पूर्व की ओर वादी का पुश्तैनी मकान मिला हुआ है। यह ज्ञात नहीं है कि तसव्वुर शाह के किस मकान से? हाँ, दो गवाहियां पूर्व-क्रय संपत्ति के स्वामित्व का पता दे रही हैं। सफ़दर अली ख़ां पुत्र अब्बास ख़ां ने कहा कि वादी का पुश्तैनी मकान विवादित खपरैल मकान के दक्षिण में है और बीच में एक दीवार और दरवाज़ा है। इससे यह ज्ञात हुआ कि वह एक सटा हुआ पड़ोसी (जार-ए-मुलासिक) है, यद्यपि वादी संपत्ति में हिस्सेदार (खलीत-फिल-मबीअ) होने का दावा करता है। बशीरउद्दीन ख़ां ने कहा, "जिस मकान की कोठी की भूमि बेची गई है, उस मकान से पूर्व की ओर असग़र अली ख़ां का मकान है। और वह मकान असग़र अली ख़ां का पुश्तैनी है और उन दोनों मकानों का रास्ता भी एक ही गली में है।" और यही गवाह सैयद मोहम्मद शाह बनाम शहंशाह बेगम के मामले में यह बयान दे चुका है कि उसकी दाढ़ी मुट्ठी में आ जाती है। पहले वह दाढ़ी कटवाता था, अब उसने तौबा कर ली है और अब नहीं मुंडवाएगा। इन सभी गवाहियों में यही गवाही पुख्ता है कि उसने "जिस मकान की कोठी की भूमि बेची गई है" इन शब्दों से अपने संकीर्ण विचार के अनुसार मकान का निर्धारण भी किया और दोनों का रास्ता एक ही गली में होने के कारण बेची गई संपत्ति के अधिकारों में मिश्रण भी बताया। लेकिन, सभी कमियों को नज़रअंदाज़ करते हुए, उनमें से किसी ने भी पूर्वज का नाम तक नहीं लिया, उसकी मृत्यु की तारीख बताना तो दूर की बात है। तो केवल पुश्तैनी होने से क्या स्पष्ट हुआ कि यह मकान कब से असग़र अली ख़ां के स्वामित्व में है? संभव है कि वह पूर्वज, जिसकी विरासत से यह मकान वादी को पूर्व-क्रय संपत्ति की बिक्री के बाद मिलना अभिप्रेत हो, तो इस मकान के माध्यम से वादी को पूर्व-क्रय (शफ़ा) का क्या अधिकार मिल सकता है? साक्ष्य इसलिए होता है कि अधिकार न्यायाधीश पर स्पष्ट हो जाए। इन गवाहियों का सारांश और लापरवाही यह है कि निर्णयकर्ता ने फैसले में कहा कि वादी के गवाहों ने यह बयान नहीं दिया कि वादी पूर्वज का बेटा है या भाई है या कौन है? "जब काज़ी को पूर्वज का ही पता नहीं चला तो मृत्यु की तारीख कैसे ज्ञात हो सकती है, जिससे यह पता चले कि पूर्व-क्रय संपत्ति बिक्री के समय शफ़ी (पूर्व-क्रय अधिकार रखने वाले) के स्वामित्व में थी या नहीं।" अनिवार्य रूप से, गवाहियाँ केवल व्यर्थ हैं और दावा बिल्कुल भी प्रमाण के स्तर तक नहीं पहुँचा। रद अल-मुह्तार में है:

यदि वे दोनों कहें कि यह मकान इस पड़ोसी का है, तो यह पर्याप्त नहीं है, जैसा कि अल-मुहीत में है।

अगर दोनों गवाह यह कहें कि मकान इस पड़ोसी का है तो काफी नहीं, जैसा कि मुहीत में है। (त)

इसलिए, यह आवश्यक था कि दावा खारिज कर दिया जाए, जैसा कि राज्य मुफ्ती ने किया, और यह अनिवार्य है कि अपील को अस्वीकार कर दिया जाए। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

---

1 रद अल-मुह्तार, किताबुश-शफ़ा, बाबु तलबिश-शफ़ा, दार इहयाउत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/44. पेज 155 ऑफ़ 630

نہ کھلا کہ اصغر علی خاں کا مکان موروثی دار مشفوعہ کے محلہ واقع ہے یا شہر کے دوسرے کنارے پر ، تو مشفوع بہا کی ملک سے اس میں بھی اصلاً بحث نہیں، علی بہادر خاں نے کہا سید تصور شاہ کے مکان سے پورب کو مکان موروثی مدعی کا ملا ہوا ہے۔ معلوم نہیں تصور شاہ کے کسی مکان سے ؟ ہاں دو گواہیاں ملک مشفوع بہا کا پتہ دے رہی ہیں، صفدر علی خاں ولد عباس خاں نے کہا مکان موروثی مدعی سے کھپریل مکان متنازعہ کے دکھن کہ دیوار و در میان میں ہے "اس سے جار ملاصق ہونا معلوم ہوا، اگر چہ مدعی خلیط فی المبیع ہونے کا مدعی ہے۔ بشیر الدین خاں نے کہا "جس مکان کی کوٹھی کی اراضی فروخت ہوئی ہے اس مکان سے پورب کی جانب کی مکان اصغر علی خاں کا ہے۔ اور وہ مکان اصغر علی خاں کا موروثی ہے ان دونوں مکانوں کا راستہ بھی ایک ہی کوچہ میں ہے" اور یہی گواہ بمقدمہ سید محمد شاہ بنام شہنشاہی بیگم مذکورہ بیان کر چکا ہے کہ اس کی ڈاڑھی چٹکی میں آجاتی ہے۔ اول ڈاڑھی کتر واتا تھا اب توبہ کر لی اب نہیں منڈائے گا، ان سب گواہیوں میں یہی گواہی چست ہے کہ اس نے ان لفظوں سے کہ "جس مکان کی کوٹھی کی اراضی فروخت ہوئی ہے" اپنے تنگ خیال کے مطابق تعین مکان بھی کی اور دونوں کا راستہ ایک ہی کوچہ میں ہونے سے خلط فی حق المبیع بھی بتایا، مگر، تمام نقائص سے قطع نظر کرکے ان میں سے کسی نے مورث کا نام تک نہ لیا، اس کی تاریخ موت بتانا تو بڑی بات ہے، تو نری موروثی ہونے سے کیا کھلا کہ یہ مکان کب سے اصغر علی خاں کی ملک ہے، ممکن کہ وہ مورث جس کے ترکہ سے یہ مکان مدعی کو وراثۃ بعد بیع دار مشفوعہ مراد ہو، تو اس مکان کے ذریعہ سے مدعی کو کیا استحقاق شفعہ ہو سکتا ہے، شہادت اس لئے ہوتی ہے کہ حق حاکم پر ظاہر ہو، ان شہادتوں کا اجمال واہمال یہ ہے کہ مجوز نے فیصلہ میں کہا کہ گواہان مدعی نے یہ نہ

بیان کیا کہ مدعی مورث کا بیٹا ہے یا بھائی ہے یا کون "جب قاضی کو مورث کا ہی پتہ نہ چلا تو تاریخ موت کیونکر معلوم ہو سکتی ہے جس سے جانا جائے کہ دار مشفوعہ بہا عند المبیع ملک شفیع تھی یا نہیں، لا جرم شہادتیں محض مہمل ہیں اور دعوی اصلا پایہ ثبوت کو نہ پہنچا، ردالمختار میں ہے:

لوقالا انہا لہذا الجار لا یکفی کما فی المحیط ۱- **اگر دونوں گواہ یہ کہیں کہ مکان اس پڑوسی کا ہے تو کافی نہیں، جیسا کہ محیط میں ہے۔ (ت)**

لہذا واجب تھا کہ دعوی خارج ہو، جیسا کہ مفتی ریاست نے کیا، اور لازم ہے کہ اپیل نا منظور، واللہ تعالی اعلم۔

---

۱ ردالمختار کتاب الشفعۃ باب طلب الشفعۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۴۴ Page 155 of 630

(Header) Fatawa Razawiyya Volume 20

(2) In the presence of the authorities of the Shari'ah and the scholars of the nation, all papers of the lawsuit filed by Syed Muhammad Shah, the plaintiff, against Shahanshahi Begum, the purchaser, and Tasawwur Shah, the seller, defendants, case number 4/205, for a pre-emption claim on land situated in Katra Jalaluddin Khan, along with the officially certified copy of the judgment by the Mufti of Rampur State dated December 22, 1907, are presented. Is the judgment of this case in favor of the defendants correct according to the commands of the Shari'ah? Provide an answer and be rewarded.

Answer: Regarding this case, the petition, the statement of defense from Shahanshahi Begum, the replication from the plaintiff, and the testimonies of Usman Khan, Abdul Razzaq Khan, Syed Dilawar Ali Khan, Natho Khan, Bashiruddin Khan, and Abdul Ghaffar Khan (witnesses for the plaintiff), and Niyaz Hussain Khan, Aziz Muhammad Khan, Aminuddin Khan, and Saeeduddin Khan (witnesses for the defendants), along with the court proceedings of the Mufti, the presiding officer, were presented before the humble servant (the Mufti). The status of this claim is even worse than the case of Asghar Ali Khan vs. the aforementioned Shahanshahi Begum. Among the plaintiff's witnesses, only three touched upon the plaintiff's ownership of the property. Of these, Abdul Ghaffar Khan's statement is: "The house on the east belongs to the seller, and on the west belongs to the pre-emptor; the backyard of both houses is shared." This witness narrates the story of two houses with a shared backyard, one belonging to the seller and the other to the pre-emptor, but his testimony gives no clue as to which city or which part of the city those houses are located in. There is no identification of the houses nor any indication towards them in the testimony. This testimony is of the same caliber as Ali Bahadur Khan's testimony in the case of Asghar Ali Khan vs. Shahanshahi Begum. Natho Khan said: "This house of Syed Muhammad Shah, due to which the pre-emption claim is made, is ancestral." Syed Dilawar Ali said: "The pre-emptor's house is an ancestral property." Although the word was general, it was written in the testimony that "identification was provided." Thus, from these two witnesses, the location of the pre-empting property (mushfu' biha) was identified. Shahanshahi Begum here also denies the plaintiff's ownership of the pre-empting property. The plaintiff neither took an oath from her nor did she refuse to take an oath; instead, the plaintiff relied on the evidence. However, that evidence was not provided according to the rules of Shari'ah, as no testimony mentioned that the plaintiff was the owner of the pre-empting property

before the sale of the property being pre-empted and has remained its owner continuously until now. In Asghar Ali Khan's case, although the claim was mere summary, he couldn't provide details in response to the judge's inquiry, yet he did mention the ancestor's name. Here, not even that much is done. From the statement of the plaintiff or the witnesses, it is not clear how many months after the sale of the pre-empted property Muhammad Shah inherited this house. The sale of the pre-empted property took place on December 16, 1906, and the testimonies were recorded on June 29, 1907. If until June 8, 1907, any ancestor of Syed Muhammad Shah—father, brother, uncle, etc.—remained the owner of this pre-empting property, and died on that date, and the house came into Syed Muhammad Shah's ownership, then on June 29...

(शीर्षक) फतावा रज़विया, जिल्द २०

(२) शरीअत के हुक्काम और मिल्लत के उलेमा की खिदमत में सैयद मुहम्मद शाह (वादी) बनाम शहंशाही बेगम (क्रेता) और तसव्वुर शाह (विक्रेता), प्रतिवादीगण, मुकदमा नंबर ४/२०५, कटरा जलालुद्दीन खान स्थित भूमि पर शुफा (पूर्व-क्रय अधिकार) के दावे से संबंधित सभी कागज़ात, और रामपुर रियासत के मुफ़्ती के २२ दिसंबर १९०७ के फैसले की प्रमाणित प्रतियों के साथ प्रस्तुत किए जाते हैं। क्या शरीअत के हुक्म से इस मुकदमे का फैसला प्रतिवादी के पक्ष में होना सही है? जवाब दें और सवाब पाएं।

जवाब: इस मुकदमे के संबंध में वादी की अर्ज़ी, शहंशाही बेगम का जवाब-ए-दावा, वादी का रद-ए-जवाब, और उस्मान खान, अब्दुल रज्जाक खान, सैयद दिलावर अली खान, नत्थू खान, बशीरुद्दीन खान और अब्दुल गफ्फार खान (वादी के गवाह) और नियाज़ हुसैन खान, अज़ीज़ मुहम्मद खान, अमीन उद्दीन खान और सईद उद्दीन खान (प्रतिवादी के गवाह) के बयान, और मुफ़्ती साहब (न्यायाधीश) की अदालती कार्यवाही की प्रमाणित प्रतियां इस फ़क़ीर के सामने पेश की गईं। इस दावे की हालत असगर अली खान बनाम शहंशाही बेगम वाले मुकदमे से भी बदतर है। वादी के गवाहों में से केवल तीन ने वादी के मालिकाना हक की ओर ध्यान दिलाया। इनमें से अब्दुल गफ्फार खान का बयान है: "पूर्व की ओर का मकान विक्रेता का है, और पश्चिम की ओर का शुफ़ा करने वाले का है; दोनों मकानों का पिछवाड़ा साझा है।" यह गवाह ऐसे दो मकानों की कहानी सुनाता है जिनका पिछवाड़ा साझा है और उनमें से एक विक्रेता का है और दूसरा शुफ़ा करने वाले का, लेकिन उसकी गवाही यह नहीं बताती कि वे मकान किस शहर या शहर के किस कोने में स्थित हैं। गवाही में न तो मकानों की पहचान है और न ही उनकी ओर कोई इशारा। यह गवाही उसी स्तर की है जैसी असगर अली खान बनाम शहंशाही बेगम के मुकदमे में अली बहादुर खान की गवाही थी। नत्थू खान ने कहा "सैय्यद मुहम्मद शाह का यह मकान जिसके कारण शुफ़ा का दावा किया गया है, पुश्तैनी है।" सैयद दिलावर अली ने कहा "शुफ़ा करने वाले का मकान पुश्तैनी मिल्कियत है।" हालाँकि शब्द सामान्य था, लेकिन बयान में लिखा था कि "निशानदेही कर दी गई", तो इन दो गवाहों से 'मशफू बिहा' (जिस संपत्ति के आधार पर दावा किया गया) का पता चला। शहंशाही बेगम यहाँ भी 'मशफू बिहा' में वादी के मालिकाना हक से इनकार करती है। वादी ने न तो उससे हलफ लिया और न ही उसने हलफ से इनकार किया, बल्कि वादी ने अपनी बात गवाही पर आधारित रखी। और वह शरीअत के नियम के अनुसार पूरी नहीं हुई, क्योंकि किसी भी गवाही में यह उल्लेख नहीं है कि बिकी हुई संपत्ति की बिक्री

से पहले वादी 'मशफू बिहा' का मालिक था और अब तक लगातार उसका मालिक बना हुआ है। असगर अली खान के मुकदमे में हालांकि दावा संक्षिप्त था, और वह जज की पूछताछ पर विवरण नहीं दे सका, फिर भी उसने पूर्वज का नाम तो बता दिया था, यहाँ तो उतना भी नहीं है। वादी या गवाहों के बयान से यह पता नहीं चलता कि बिकी हुई संपत्ति की बिक्री के कितने महीने बाद मुहम्मद शाह को यह मकान विरासत में मिला। बिक्री १६ दिसंबर १९०६ को हुई थी, और गवाहियां २९ जून १९०७ को हुईं। यदि ८ जून १९०७ तक सैयद मुहम्मद शाह का कोई पूर्वज—पिता, भाई, चाचा आदि—इस 'मशफू बिहा' मकान का मालिक रहा, और उस तारीख को उसकी मृत्यु हुई, और मकान सैयद मुहम्मद शाह की मिल्कियत में आया, तो २९ जून...

पेज १५६ ऑफ ६३०

(۲) حکامِ شریعتِ علماءِ ملت کے حضور تمام کاغذات مقدمہ سید محمد شاہ مدعی بنام شہنشاہی بیگم مشتریہ و تصور شاہ بائع مدعا علیہا نمبری ۴/۲۰۵ دعوٰی شفع براراضی واقعہ کٹرہ جلال الدین خاں، فیصلہ مفتی ریاست رامپور واقع ۲۲ دسمبر ۱۹۰۷ء کی نقول باضابطہ حاضر کرکے کہ شرع شریف کے حکم سے اس مقدمہ فیصلہ بحق مدعا علیہا ہونا صحیح یا کیا؟ بینوا توجروا

الجواب: اس مقدمہ کے متعلق عرضی دعوٰی و جواب دعوٰی از جانب شہنشاہی بیگم، ورد جواب از جانب مدعی واظہار عثمان خاں و عبد الرزاق خاں وسید دلاور علی خاں و تھو خاں وبشیر الدین خاں و عبد الغفار خاں گواہان مدعی و نیاز حسین خاں و عزیز محمد خاں و امین الدین خاں وسعید الدین خاں گواہان مدعا علیہا و روبکار مفتی صاحب حاکم مجوز کے نقول باضابطہ فقیر کے سامنے پیش ہوئیں، اس دعوٰی کی حالت دعوٰی اصغر علی خاں مدعی بنام شہنشاہی بیگم مذکورہ سے بھی بدتر ہے مشہودِ مدعی میں صرف تین گواہوں نے مکان مدعی ملک ہونے کی طرف توجہ کی، ازیں جملہ عبد الغفار خاں کا بیان ہے "مکان جانبِ مشرق مملوکہ بائع کا ہے، اور جانب غرب شفیع کا ہے پچھادونوں مکان کا مشترکہ ہے" یہ گواہ ایک ایسے دو مکانوں کا قصہ بیان کرتا ہے جنکا پچھامشترک اور ان میں ایک مملوک بائع دوسرا شفیع کا ہے، مگر اس کی شہادت کچھ پتا نہیں دیتی کہ وہ مکان کس شہر، یا شہر کے کس گوشہ میں واقع ہیں، شہادت میں نہ مکانوں کی تعیین، نہ ان کی طرف اشارہ یہ شہادت اس پایہ کی ہے کہ مقدمہ اصغر علی خاں بنام شہنشاہی بیگم میں شہادت علی بہادر خاں تھی، نتھو خاں نے کہا "یہ مکان سید محمد شاہ کا جس کی وجہ سے دعوٰی شفعہ کیا ہے موروثی ہے سید دلاور علی نے کہا "مکان شفیع کا مملوکہ موروثی ہے" لفظ اگرچہ مطلق تھا مگر اظہار میں لکھا کہ "نشان دہی کردی" تو انھیں دو گواہوں سے ملک مشفوع بہا کا پتا چلا

شہنشاہی بیگم یہاں بھی مشفوع بہا میں ملک مدعی سے منکر ہے اور مدعی نے نہ اس سے حلف لیا نہ اس نے حلف سے انکار کیا بلکہ مدعی نے شہادت پر اپنے کام کا مدار رکھا، اور وہ حسب قاعدہ شرع ادانہ ہوئی کہ کسی شہادت میں بیع مشفوعہ سے پہلے مشفوع بہا کا ملک مدعی ہونا اور اب تک بالاستمرار اس کی ملک میں رہنا اصلاً مذکور نہیں، مقدمہ اصغر علی خاں میں اگر چہ دعویٰ محض مجمل تھا، بجواب استفسار حاکم اور تفصیل نہ کرسکا، تو نامِ مورث تو بتا دیا، یہاں اس قدر بھی نہیں، بیانِ مدعی یا بیان شاہدان کسی سے پتا نہیں چلتا کہ یہ مکان محمد شاہ کو بیع مشفوعہ کے کتنے مہینے بعد میراث میں ملا ہے، بیع مشفوعہ ۱۶ دسمبر ۱۹۰۶ء کو ہوئی، اور شہادتیں ۲۹ جون ۱۹۰۷ء کو ہوئیں کیا اگر ۸ جون ۱۹۰۷ء تک سید محمد شاہ کا کوئی مورث باپ یا بھائی یا چچاو غیرہم اس مکان مشفوع بہا کا مالک رہا، اور اس تاریخ اس کی وفات ہوئی، اور مکان ملکِ سید محمد شاہ میں آیا تو ۲۹ جون

Fatawa Rizvia, Vol 20

For the witnesses to say that 'this house is the ancestral property of the pre-emptor (shafi')' would be wrong—absolutely not; it would certainly be correct and true, but it serves no purpose for the claimant. His ownership must have existed before the time of sale of the pre-empted property and continued until now; proof of this was required, which not a single witness even mentioned to establish it. Thus, such testimonies are merely failures and meaningless, and the claim fundamentally failed to reach the level of proof. It is stated in Al-Ajnas, Az-Zakhira, Al-Muheet, etc.:

"It is necessary that they (witnesses) testify that this house, which is adjacent to the sold house, was the property of this pre-emptor before this buyer bought this house, and it remains his until this hour, for we do not know of it having left his ownership. For if they (two witnesses) said that 'this house belongs to this neighbor', it would not be sufficient." 1

Witnesses should testify in such a way that this house in the neighborhood of the sold property was in the ownership of the pre-emptor before this buyer purchased it, and it has remained so until now, and its exit from his ownership is unknown to us. So if they only say that 'this house belongs to this neighbor', then this is not enough. (T)

Furthermore, the testimonies given on behalf of Shehanshahi Begum by Niaz Hussain Khan, Aziz Mohammad Khan, and Saeed-ud-Din Khan are on the same scale that is currently prevalent throughout India, where in all cases, including this one, the witnesses for both the claimant and the defendant have proceeded and continue to proceed in this manner. They are providing proof that Syed Muhammad Shah, after hearing the news of the sale, accepted the pre-emption and then refused the demand. If this scale is not acceptable, then the testimony of the claimant's witnesses is rejected for another reason, and if it is accepted, the nullity of the pre-emption is established, as mentioned in the judgment. In any case, the claim for pre-emption is purely unproven, and the appeal is fundamentally not maintainable. And Allah Almighty knows best.

Issue 31: What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid, before the marriage of Zubaida (who was to be married to his son), wrote a sale deed for a house. After writing the content stating the receipt of the sale price, he then waived it. Is this type of waiver sale deed permissible under Sharia or not? If after the marriage, Zaid or his heirs deny the receipt of the price and claim that the sale deed

was written as a loan, will it be considered a loan under Sharia or not? And can a pre-emptor's right of pre-emption ever apply in this type of sale deed or not? Explain and be rewarded. I, so-and-so son of so-and-so, resident of Rampur, [state] that a single-story house [situated] thus and so in Rampur, bounded as follows...

1. Fatawa Hindiyyah with reference to Al-Ajnas, Al-Muheet, and Az-Zakhira, Book of Pre-emption, Chapter Seven, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/179

फ़तावा रिज़विया, जिल्द २०

गवाहों का यह कहना कि 'यह मकान शफ़ी (पूर्व-क्रयाधिकारी) का पैतृक है', गलत होगा—कतई नहीं; यह निश्चित रूप से सही और हक होगा, लेकिन वादी के किसी काम का नहीं। उसकी मिलकियत तो बिकाऊ मकान की बिक्री के समय से पहले हो और अब तक निरंतर रहे, इसका प्रमाण आवश्यक था, जिसका नाम तक किसी गवाह ने नहीं लिया, जिससे इसकी पुष्टि हो सके; अतः ऐसी गवाहियाँ केवल विफलता और निरर्थक हैं, और दावा मूलतः प्रमाण के स्तर तक नहीं पहुँचा। 'अजनास', 'ज़खीरा', 'मुहीत' आदि में वर्णित है:

"गवाहों के लिए यह गवाही देना आवश्यक है कि यह मकान जो बिकाऊ मकान के बगल में है, इस शफ़ी की मिलकियत है, इससे पहले कि इस खरीदार ने इस मकान को खरीदा हो, और वह इस समय तक उसकी है, क्योंकि हमें ज्ञात नहीं कि यह उसके मालिकाना हक से बाहर हुआ हो। अतः यदि वे (दो गवाह) कहें कि 'यह मकान इस पड़ोसी का है', तो यह पर्याप्त नहीं होगा।" १

गवाहों को इस प्रकार गवाही देनी चाहिए कि बेचे गए मकान के पड़ोस में यह मकान इस खरीदार के इस मकान को खरीदने से पहले शफ़ी के मालिकाना हक में था और इस समय तक है, और हमें इसके उसके मालिकाना हक से बाहर निकलने का पता नहीं है। अतः यदि वे केवल यह कहें कि 'यह मकान इस पड़ोसी का है', तो यह पर्याप्त नहीं है। (त)

इसके साथ ही शहंशाह बेगम की ओर से नियाज़ हुसैन ख़ान, अज़ीज़ मोहम्मद ख़ान और सईद-उद-दीन ख़ान ने जो गवाहियाँ दीं, वे उसी पैमाने पर हैं जो आज पूरे भारत में प्रचलित हैं और तमाम मुकदमों में और स्वयं इस मुकदमे में वादी और प्रतिवादी दोनों के गवाह इसी ढर्रे पर चले और चल रहे हैं। वे इस बात का प्रमाण दे रहे हैं कि सैयद मुहम्मद शाह ने बिक्री की खबर सुनने के बाद शुफ़ा (पूर्व-क्रयाधिकार) को स्वीकार कर लिया, और फिर मांग से इनकार किया। यदि यह पैमाना स्वीकार्य नहीं है, तो वादी के गवाहों की गवाही एक और कारण से निरस्त हो गई, और यदि स्वीकार्य है, तो शुफ़ा का बातिल (अमान्य) होना सिद्ध हो गया, जैसा कि निर्णय में वर्णित है। बहरहाल, शुफ़ा का दावा केवल अप्रमाणित है, और अपील मूलतः विचारणीय नहीं है। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है)।

प्रश्न ३१: धर्मगुरु इस मामले में क्या राय देते हैं कि ज़ैद ने एक मकान का बैनामा (बिक्री पत्र) जुबैदा के निकाह से पहले लिखा, जिसका निकाह उसके बेटे के साथ होने वाला है। इस विषय पर 'बिक्री मूल्य

प्राप्त कर लिया गया' लिखकर और फिर उसे माफ करने का इक़रार करके क्या इस प्रकार का माफी का बैनामा शरीयत के अनुसार जायज़ है या नाजायज़? यदि निकाह के बाद ज़ैद या उसके वारिस कीमत की प्राप्ति से इनकार करें और कहें कि बैनामा ऋण (कर्ज) के रूप में लिखा गया था, तो क्या शरिया के अनुसार इसे ऋण माना जाएगा या नहीं? और क्या शफ़ी का शुफ़ा कभी इस प्रकार के बैनामे में हो सकता है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। मैं अमुक पुत्र अमुक निवासी रामपुर हूँ, यह कि एक मंजिला मकान फलां-फलां स्थान पर रामपुर में स्थित है, जिसकी सीमाएं निम्न हैं...

१ फ़तावा हिन्दिया के हवाले से 'अल-अजनास', 'अल-मुहीत' और 'अज़-ज़खीरा', किताबुश-शुफ़ा, सातवाँ अध्याय, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ५/१७९

पृष्ठ १५७/६३०

کو گواہوں کا کہنا کہ یہ مکان شفیع کا مورثی ہے، غلط ہوگا، ہر گز نہیں، ضرور صحیح و حق ہوگا، مگر مدعی کے کسی مصرف کا نہیں، اس کی ملک تو وقتِ بیع مشفوعہ سے پہلے ہواور اب تک مستمر رہے، اس کا ثبوت درکار تھا، جس کا نام تک کسی شاہد نے نہ لیا، توا ایسی شہادتیں محض ناکامی اور بے معنی ہیں، اور دعوٰی اصلاً پایہ ثبوت کو نہ پہنچا اجناس و ذخیرہ و محیط و غیر ہما میں ہے:

ینبغی ان یشھدوا ان ھذہ الدار التی بجوار الدار المبیعۃ ملك ھذا الشفیع قبل ان یشتری ھذا المشتری ھذا الدار و ھی لہ الی ھذا الساعۃ لانعلمھا خرجت عن ملکہ فلو قالا ان ھذہ الدار لھذا الجار لایکفی۔ ۱

گواہ یوں شہادت دیں کہ مبیع مکان کے پڑوس میں یہ مکان اس مشتری کے اس مکان کو خریدنے سے قبل شفیع کی ملکیت میں اس وقت تک ہے اور اس کی ملکیت سے خارج ہونا ہمیں معلوم نہیں، تواگر صرف یہ کہیں کہ یہ مکان اس پڑوسی کا ہے تو اتنا کافی نہیں ہے۔ (ت)

معہذا شہنشاہی بیگم کی طرف سے جو شہاد تیں نیاز حسین خان و عزیز محمد خاں وسعید الدین خاں نے دیں وہ اس پیمانے پر جو آج کل تمام ہند میں رائج اور جملہ مقدمات اور خود اس مقدمہ میں مدعی و مدعٰی علیہ سب کے شہود اسی رنگ پر چلے اور چلتے ہیں، اس امر کا ثبوت دے رہے ہیں کہ سید محمد شاہ نے بعد بیع خبر سن کر تسلیم شفعہ کردی، اور طلب سے انکار کیا، اگر یہ پیمانہ مقبول نہیں تو خود شہادت شہود مدعی ایک اور وجہ سے مردود ہوئی، اور مقبول ہو تو بطلان شفعہ ثابت ہو گیا، جیسا کہ فیصلہ میں مذکور ہے، بہر حال دعوٰی شفعہ محض ناثابت ہے، اور اپیل اصلا قابلِ منظور نہیں، واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۱: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے ایک بیعنامہ مکان کا قبل نکاح زبیدہ جس کا نکاح اس کے پسر کے ساتھ ہونے والا ہے۔ بدیں مضمون لکھ کر زرِ ثمن کی وصولیابی کا اقرار لکھ کر معاف کر دیا، اس قسم کا بیعنامہ معافی کا شرعاً جائز ہے یا ناجائز؟ اگر بعد نکاح زید یا اس کے ورثاء انکار وصولیابی زرِ ثمن کا کرکے کہیں کہ بیعنامہ بطور قرض لکھا گیا تھا شرعاً قرض قرار پائے گا یا نہیں؟ اور کبھی شفیع کی شفعہ اس قسم کے بیعنامہ میں ہو سکتی ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا میں کہ فلاں ابن فلاں ساکن رامپور ہوں جو کہ ایک منزلہ مکان چنیں و چناں واقع رامپور محدودہ ذیل

1 فتاویٰ ہندیہ بحوالہ الاجناس والمحیط والذخیرۃ کتاب الشفعۃ الباب السابع نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۱۷۹

Fatawa Rizvia, Volume 20

[The property] is my owned and possessed property. Now, in a state of sound mind and stable intellect, without any compulsion, coercion, or reluctance, and with my own free will, I have sold it along with all its rights and appurtenances for a sum of five hundred rupees (face-stamped coins) received in hand to Mst. Zubaida, whose marriage will take place today, as per my wish, with Bakr, the son of my seed. I have sold it and have made the aforementioned female purchaser the owner and possessor of the sold house, just like myself. I have received the full and complete price from the purchaser. That is, I have forgiven her the price because of the natural love I have for the aforementioned son Bakr. Therefore, due to this gift and forgiveness, neither I nor my legal representatives have any claim to the price, nor will there be any. Mutual exchange of possession has occurred. Now, I, the seller, have no concern with the sold house. If any partner or shareholder emerges, I, the seller, will be responsible for the answer.

The Answer: In the situation described, the sale is valid in absolute terms. And if the offer and acceptance of the sale occurred before the waiver of the price, then the waiver of the price is also valid. Now, Zaid or Zaid's heirs have no claim whatsoever to this property or its price. Yes, if the seller wrote the waiver of the price before the acceptance of the purchaser or the purchaser's agent, and after that, acceptance occurred on the part of the purchaser, then the waiver will not be valid; the sale will be valid, and the price will be due unless the seller waives it after the purchaser's acceptance. As for pre-emption (shuf'a), it is established in every case. Even if the price is waived, the pre-emptor (shafi'), if he fulfills the conditions, can take it for the full price, as the pre-emptor cannot benefit from the waiver of the price. It is stated in Alamgiri:

"If he waives the entire price, or gifts it, or absolves him of it. If that is before the receipt of the price, then the whole is valid, etc." Translation: When the seller waives the entire price for the purchaser, or gifts it, or absolves him from the price, if it is before the seller's possession of the price, then all this is permissible, etc. (T)

It is stated in Radd al-Muhtar: "It is said in al-Dhakhira: If he waives the entire price, or gifts, or absolves from it. If it was before its receipt, then the whole is valid and it is not attached to the original contract. In al-Bada'i regarding Shuf'a: And if he waives the entire price, nothing falls away from him [the pre-emptor], because..." Translation: It was stated in al-Dhakhira: If he waives the entire price, or gifts it, or

absolves him, if he does so before his possession of the price, then all is valid, and this giving up of the price will not be attached to the original contract. In the chapter on pre-emption in al-Bada'i: if the seller waived the entire price for the purchaser, then from the pre-emptor...

[1] Fatawa Hindiyah, Kitab al-Buyu', Chapter Sixteen, Noorani Kutub Khana Peshawar 3/173. Page 158 of 630

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 20

[यह संपत्ति] मेरे स्वामित्व और अधिकार में है। अब, स्वस्थ स्वास्थ्य और स्थिर बुद्धि की स्थिति में, बिना किसी विवशता, दबाव या अनिच्छा के, और अपनी स्वेच्छा से, मैंने इसे इसके सभी अधिकारों और लाभों के साथ पांच सौ रुपये (चेहरे वाले सिक्के) के बदले में मुसम्मात ज़ुबैदा को बेच दिया है, जिसका निकाह आज मेरी इच्छा के अनुसार मेरे सगे पुत्र बक्र के साथ होगा। मैंने इसे बेच दिया है और उक्त खरीदार महिला को बिके हुए घर का वैसा ही मालिक और कब्ज़ेदार बना दिया है जैसा मैं स्वयं था। मैंने खरीदार से पूरी कीमत प्राप्त कर ली है। अर्थात्, मैंने उपर्युक्त पुत्र बक्र के प्रति प्राकृतिक प्रेम के कारण खरीदार ज़ुबैदा को उसकी कीमत माफ़ कर दी है। अतः इस उपहार और माफ़ी के कारण, मुझ पर या मेरे उत्तराधिकारियों का कीमत के लिए कोई दावा नहीं है और न ही होगा। लेन-देन का विनिमय संपन्न हो चुका है। अब, मुझे (विक्रेता को) बिके हुए घर से कोई सरोकार नहीं होगा। यदि कोई सहभागी या हिस्सेदार पैदा होता है, तो मैं (विक्रेता) जवाबदेह हूँ।

अल-जवाब: पूछी गई स्थिति में, बिक्री पूर्ण रूप से वैध है। और यदि बिक्री का प्रस्ताव (इजाब) और स्वीकृति (क़बूल) कीमत की माफ़ी से पहले हुई थी, तो कीमत की माफ़ी भी वैध है। अब ज़ैद या ज़ैद के वारिसों का इस संपत्ति या इसकी कीमत पर रत्ती भर भी दावा नहीं बनता। हाँ, यदि विक्रेता ने खरीदार या खरीदार के वकील की स्वीकृति से पहले कीमत की माफ़ी लिखी थी और उसके बाद खरीदार की ओर से स्वीकृति हुई, तो माफ़ी वैध नहीं होगी; बिक्री वैध होगी और कीमत देना अनिवार्य होगा जब तक कि विक्रेता खरीदार की स्वीकृति के बाद उसे माफ़ न कर दे। जहाँ तक प्री-एम्प्शन (शुफ़ा) का प्रश्न है, वह हर स्थिति में स्थापित है। भले ही कीमत माफ़ कर दी जाए, शुफ़ा का अधिकार रखने वाला (शफ़ी), यदि वह शर्तों को पूरा करता है, तो पूरी कीमत चुकाकर इसे ले सकेगा, क्योंकि शफ़ी कीमत की माफ़ी का लाभ नहीं उठा सकता। आलमगीरी में उल्लेख है:

"यदि वह पूरी कीमत छोड़ देता है, या उसे उपहार दे देता है, या उसे उससे मुक्त कर देता है। यदि यह कीमत प्राप्त करने से पहले है, तो सब कुछ सही है, आदि।" अनुवाद: जब विक्रेता खरीदार के लिए पूरी कीमत माफ़ कर दे या उपहार दे दे या उसे कीमत से मुक्त कर दे, यदि यह विक्रेता द्वारा कीमत प्राप्त करने से पहले हो, तो यह सब जायज़ है। आदि (त)

रद अल-मुह्तार में है: "अल-ज़ख़ीरा में कहा गया है: यदि वह पूरी कीमत छोड़ देता है, या उपहार देता है, या मुक्त करता है। यदि यह इसकी प्राप्ति से पहले था, तो सब कुछ सही है और यह मूल

अनुबंध के साथ नहीं जुड़ता है। अल-बदाई' में शुफ़ा के संबंध में: और यदि वह पूरी कीमत छोड़ देता है, तो उससे [शफ़ी से] कुछ भी कम नहीं होता क्योंकि..." अनुवाद: अल-ज़ख़ीरा में फरमाया गया: यदि पूरी कीमत माफ़ कर दे, या उपहार में दे दे, या उसे मुक्त कर दे, यदि वह कीमत प्राप्त करने से पहले ऐसा करता है, तो सब सही है, और कीमत का यह त्याग मूल अनुबंध से नहीं जुड़ेगा। बदाई' के शुफ़ा अध्याय में है: यदि विक्रेता ने खरीदार से पूरी कीमत माफ़ कर दी, तो शफ़ी से...

[1] फ़तावा हिंदिया, किताब अल-बुयू, अध्याय सोलह, नूरानी कुतुब खाना पेशावर 3/173। पृष्ठ 158 का 630

مملوکہ و مقبوضہ میرا ہے۔ وہ اب میں نے بحالت صحت نفس و ثبات عقل بلا اکراہ واجبار و رغبت اپنے مع جمیع حقوق و مرافق بعوض مبلغ پانچسو روپیہ چہرہ دار ہمدست مسماۃ زبیدہ جس کا نکاح حسب خواہش میری بکر پسر نطفہ میرے سے تاریخ امروز ہوگا، بیچا اور بیع کیا میں نے اور مکان مبیعہ مشتریہ مذکورہ کو مثل ذات اپنی کے مالک و قابض کر دیا، میں نے زر ثمن تمام و کمال مشتریہ سے وصول پایا، میں نے یعنی زر ثمن اس کا بوجہ محبت فطری بکر پسر مذکور کے زبیدہ مشتریہ کو معاف کیا میں نے پس بخشش و معافی مجھ کو اور قائم مقامان میرے کو دعوٰی زر ثمن کا نہیں ہے اور نہ ہوگا تقابض البد لین واقع ہوا، اب مجھ بائع کو مکان مبیعہ سے کچھ سروکار نہ ہوگا، اگر کوئی سہیم یا شریک پیدا ہو تو جواب دہ میں بائع ہوں۔

الجواب: صورت مستفسرہ میں بیع مطلقاً صحیح ہے، اور اگر ایجاب و قبول بیع قبل معافی ثمن واقع ہوئے تھے تو معافی ثمن بھی صحیح ہے، اب زید یا وارثان زید کو اس جائداد خواہ اسکے زر ثمن میں اصلاً دعوٰی نہیں پہنچتا، ہاں اگر قبل قبول مشتریہ یا وکیل مشتریہ معافی ثمن بائع نے لکھی اور اس کے بعد مشتریہ کی طرف سے قبول واقع ہوا تو معافی صحیح نہ ہوگی، بیع صحیح ہوگی، اور ثمن دینا آئے گا جب تک بائع بعد قبول مشتریہ کی طرف نہ کرے، رہا شفعہ وہ ہر حال میں ثابت ہے، اگرچہ ثمن معاف ہو جائے، کل ثمن شفیع اگر شرط بجا لائے، لے سکے گا، کہ ثمن کی معافی سے شفیع کا فائدہ نہیں اٹھا سکتا، عالمگیری میں ہے:

اذا حط کل الثمن. او وھبہ. او ابراہ عنہ. فان کان ذلك قبل قبض الثمن صح الکل الخ۔ جب مشتری کو بائع تمام ثمن ساقط کر دے یا ہبہ کر دے یا ثمن سے اس کو بری کر دے تو اگر ثمن پر بائع کے قبضہ سے قبل ہو تو یہ سب جائز ہے۔ الخ (ت)

ردالمحتار میں ہے: قال فی الذخیرۃ اذا حط کل الثمن. او وھب او ابراہ عنہ. فان کان قبل قبضہ صح الکل ولا یلتحق باصل العقد. فی البدائع من الشفعۃ. ولو حط جمیع الثمن ولا یسقط عنہ شیئ لان ذخیرہ میں فرمایا، اگر تمام ثمن ساقط کردے یا ہبہ کردے یا اس کو بری کردے اگر ثمن پر اپنے قبضہ سے قبل کرے تو سب صحیح ہے اور یہ ثمن چھوڑنا اصل عقد سے ملحق نہ ہوگا، بدائع کے شفعہ میں ہے اگر بائع نے مشتری سے کل ثمن ساقط کئے تو وہ شفیع سے

[1] فتاویٰ ہندیہ کتاب البیوع الباب السادس عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۳/ ۱۷۳ Page 158 of 630

Vol. 20 Fatawa Ridawiyyah

[Top Section] Remitting the entire price does not attach to the original contract, because if it did, the sale would become void as it would be a sale without a price. Therefore, the remission is not valid concerning the pre-emptor's (Shafi'i) rights, but it is valid concerning the buyer's rights, and he is absolved from the price. [Rad al-Muhtar][1]

[Middle Section] In Fatawa Qazi Khan, it is stated: If a seller says, "I have sold this item to you for ten dirhams and gifted you the ten," and then the buyer accepts the sale, the sale is valid, but the buyer is not absolved from the price. This is because the obligation of the price only arises after the acceptance of the sale. If the remission occurs before acceptance, it is a remission before the cause [of obligation] exists, which is not valid. Allah knows best.[2]

Issue 32: From Budaun, Soth Mohalla, sent by Nawab Abdullah Khan, 3 Rabi-ul-Awwal 1328 AH. Does a Hanafi neighbor have the right of pre-emption (Shuf'a) over a Wahhabi non-follower (Ghair-Muqallid)? Explain and be rewarded.

The Answer: Certainly, it is available. The ruling on pre-emption in all books of Fiqh is general. In Al-Hidayah, it is stated: Pre-emption is mandatory for the partner in the object of sale, then for the partner in the rights of the object of sale, such as irrigation and pathway, and then for the neighbor.[3] A partner in the actual object of sale has the first right of pre-emption, then a partner in its rights like shared water for irrigation or a shared path, and finally, the neighbor has the right.

---

[1] Rad al-Muhtar, Kitab al-Buyu', Chapter on Disposal of the Sold Object and the Price, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/167. [2] Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Buyu', Chapter on Rulings of Invalid Sales, Naval Kishore Lucknow, 2/349. [3] Al-Hidayah, Kitab al-Shuf'a, Matba' Yusifi Lucknow, 4/387.

जिल्द २० फतावा रज़विया

[शीर्ष खंड] पूरी कीमत माफ करना मूल अनुबंध से नहीं जुड़ता है, क्योंकि यदि ऐसा होता, तो बिक्री शून्य हो जाती क्योंकि यह बिना कीमत की बिक्री होती। इसलिए, यह छूट पूर्व-क्रयकर्ता (शफी) के अधिकारों के संबंध में मान्य नहीं है, लेकिन खरीदार के अधिकारों के संबंध में मान्य है, और वह कीमत से मुक्त हो जाता है। [रद्द अल-मुह्तार][1]

[मध्य खंड] फतावा काजी खान में कहा गया है: यदि एक विक्रेता कहता है, "मैंने आपको यह वस्तु दस दिरहम में बेची है और आपको दस उपहार में दिए हैं," और फिर खरीदार बिक्री स्वीकार कर लेता है, तो बिक्री वैध है, लेकिन खरीदार को कीमत से छूट नहीं मिलती है। ऐसा इसलिए है क्योंकि कीमत का दायित्व बिक्री की स्वीकृति के बाद ही उत्पन्न होता है। यदि स्वीकृति से पहले छूट दी जाती है, तो यह कारण [दायित्व का] अस्तित्व में आने से पहले की छूट है, जो मान्य नहीं है। अल्लाह सबसे अच्छा जानता है।[2]

मसला ३२: बदायूँ, सोथ मोहल्ला से, नवाब अब्दुल्ला खान द्वारा प्रेषित, ३ रबी-उल-अव्वल १३२८ हिजरी। क्या हनफी पड़ोसी को वहाबी गैर-मुकल्लिद पर शुफ़ा (पूर्व-क्रय) का अधिकार प्राप्त है? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: निश्चित रूप से प्राप्त है। फ़िक़्ह की सभी पुस्तकों में शुफ़ा का नियम सामान्य रूप से लागू है। हिदाया में लिखा है: शुफ़ा का अधिकार पहले उस व्यक्ति के लिए अनिवार्य है जो बेची गई वस्तु में साझीदार है, फिर उसके लिए जो वस्तु के अधिकारों (जैसे सिंचाई का पानी या रास्ता) में साझीदार है, और उसके बाद पड़ोसी के लिए।[3] जो व्यक्ति बेची गई वास्तविक वस्तु में हिस्सेदार है उसे पहला अधिकार है, फिर उसके अधिकारों जैसे साझा पानी या रास्ते के साझीदार को, और अंत में पड़ोसी को अधिकार होगा।

---

[1] रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-बुयू, फस्ल फिल तसर्रुफ फिल मबीअ वल समन, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ४/१६७। [2] फतावा काजी खान, किताब अल-बुयू, फस्ल फि अहकाम अल-बय अल-फासिद, नवल किशोर लखनऊ, २/३४९। [3] अल-हिदाया, किताब अल-शुफ़ा, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ, ४/३८७।

पृष्ठ १५९/६३०

[اوپری حصہ] حط کل الثمن لایلتحق باصل العقد، لانه لو التحق لبطل البیع لانه یکون بیعاً بلاثمن فلم یصح الحط فی حق الشفیع و صح فی حق المشتری و کان ابراء لہ عن الثمن اھ1۔ ساقط نہ ہوں گے کیونکہ کل ثمن کا اسقاط اصل عقد سے ملحق نہ ہوتا کیونکہ اگر اصل بیع سے ملحق ہو تو بیع باطل ہو جائے، اس لئے کہ وہ بیع بلا ثمن قرار پائی گی، تو وہ شفیع کے حق میں اسقاط نہ ہوگا، مشتری کے حق میں صحیح ہوگا اور مشتری کو ثمن سے برات ہوگئی اھ (ت)

[درمیانی حصہ] فتاوٰی قاضی خاں میں ہے: قال بعتک ھذا الشیئ بعشرۃ دراھم و وھبت لک العشرۃ ثم قبل المشتری البیع جاز البیع، ولا یبرأ المشتری عن الثمن لا یجب الا بعد قبول البیع، فاذا ابرأ عن الثمن قبل القبول کان ابرأ قبل السبب فلا یصح 2 اھـ واللہ تعالٰی اعلم۔ بائع نے کہا میں نے تجھے یہ چیز دس دراہم کے بدلے فروخت کی اور میں نے تجھے وہ دس ہبہ کئے پھر مشتری نے بیع قبول کرلی تو بیع صحیح ہوگئی اور مشتری ثمن سے بری نہ ہوگا جبکہ ثمن کا وجوب بیع کو قبول کرنے کے بعد ہوتا ہے اگر قبول کرنے سے قبل مشتری کو بری کردے تو یہ سبب سے قبل بری کرنا ہوگا جو کہ صحیح نہیں ہے اھ واللہ تعالٰی اعلم(ت)

مسئلہ ۳۲: از بدایوں سوتھ محلہ مرسلہ نواب عبداللہ خاں ۳ ربیع الاول شریف ۱۳۲۸ھ حنفی المذہب جار کو وہابی غیر مقلد پر حق شفعہ حاصل ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: بیشک حاصل ہے، تمام کتب فقہ میں حکم شفعہ عام معلق ہے، ہدایت میں ہے: الشفعۃ واجبۃ للخلیط فی نفس المبیع، ثم للخلیط حق المبیع کشرب والطریق، ثم للجار 3۔ عین مبیع میں شریک کو

شفعہ کا حق لازم ہے پھر مبیع کے حقوق میں شریک کو جیسے زمین کو سیراب کرنے والے پانی اور اس کے راستے میں شرکت ہو اس کے بعد پڑوسی کو حق ہوگا۔ (ت)

---

1 رد المحتار کتاب البیوع فصل فی التصرف فی المبیع والثمن دار احیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۱۶۷ 2 فتاوٰی قاضی خاں کتاب البیوع فصل فی احکام البیع الفاسد نولکشور لکھنؤ ۲/ ۳۴۹ 3 الہدایہ کتاب الشفعة مطبع یوسفی لکھنؤ ۴/ ۳۸۷

Fatawa Razawiyyah Volume 20

In Durr-e-Mukhtar, it is stated: Its cause is the connection of the pre-emptor's property with the purchased property through partnership or neighborhood. 1 The reason for pre-emption (Shuf'a) is the connection of the pre-emptor's ownership with the purchased property, either by way of partnership or by way of neighborhood. (T)

In the same [book], it is stated: Pre-emption belongs to the adjacent neighbor. 2 The right of pre-emption belongs to the adjoining neighbor. (T)

In Alamgiri, it is stated: If the partner yields, it becomes obligatory for the neighbor. 3 When the partner gives up his right to pre-emption, then the neighbor has the right. (T)

In the same [book], it is stated: The neighbor has the right of pre-emption if the neighbor has demanded pre-emption upon hearing of the sale. 4 The neighbor has the right of pre-emption only if he made the demand as soon as he heard of the sale. (T)

In Qazi Khan, it is stated: Pre-emption is a right legislated out of consideration for whoever was a partner or a neighbor at the time of sale. 5 The right of pre-emption is ordained for the consideration of the partner or the neighbor at the time of sale. (T)

There is absolutely no restriction anywhere that the seller or buyer must be a follower (Muqallid) of a school of thought, otherwise there would be no right to pre-emption; let whoever claims this show it in any authentic book, and he will never be able to do so. Since the ruling in all books is undoubtedly general, when can an individual's specific limitation be worthy of consideration? An ignorant person may have two doubts here: first, that a non-conformist (Ghair Muqallid) does not believe in the neighbor's right to pre-emption, so in his own estimation, he is free from this demand. Second, that a non-conformist opposes the people of truth in many matters of religious principles. He follows a separate religion altogether, so the rulings of our religion would not apply to him. Both of these doubts are purely false and meaningless; it is clearly specified in the books that even if an open infidel...

---

1. Durr-e-Mukhtar, Kitab ash-Shuf'ah, Mujtabai Press, Delhi, 2/210
2. Durr-e-Mukhtar, Kitab ash-Shuf'ah, Mujtabai Press, Delhi, 2/210
3. Fatawa Hindiyyah, Kitab ash-Shuf'ah, Chapter 2, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/166

4. Fatawa Hindiyyah, Kitab ash-Shuf'ah, Chapter 2, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/167
5. Fatawa Qazi Khan, Kitab ash-Shuf'ah, Chapter 2, Nawal Kishore, Lucknow, 4/860

फ़तावा रज़विया खंड २०

'दुर्रे मुख़्तार' में है: इसका कारण खरीदे गए माल के साथ प्री-एम्प्टर (शफीअ) के स्वामित्व का जुड़ाव है, चाहे वह साझेदारी के माध्यम से हो या पड़ोस के माध्यम से। 1 प्री-एम्प्शन (शुफ़ा) का कारण खरीदी गई संपत्ति के साथ शफीअ की मिल्कियत का संबंध है, चाहे वह साझेदारी के रूप में हो या पड़ोस के रूप में। (त)

उसी में है: प्री-एम्प्शन का अधिकार सटे हुए पड़ोसी का है। 2 शुफ़ा का हक़ उससे जुड़े हुए पड़ोसी को है। (त)

'आलमगीरी' में है: जब भागीदार अपना हक़ छोड़ दे, तो यह पड़ोसी के लिए अनिवार्य हो जाता है। 3 जब साझीदार शुफ़ा का हक़ छोड़ दे, तो फिर पड़ोसी का हक़ होता है। (त)

उसी में है: पड़ोसी को प्री-एम्प्शन का अधिकार तब होता है जब पड़ोसी ने बिक्री के बारे में सुनते ही प्री-एम्प्शन की मांग की हो। 4 पड़ोसी को शुफ़ा का हक़ तभी है जब उसने बिक्री की खबर सुनते ही उसकी मांग की हो। (त)

'काज़ी खाँ' में है: प्री-एम्प्शन एक ऐसा अधिकार है जो बिक्री के समय भागीदार या पड़ोसी होने के लिहाज़ से शरीयत में रखा गया है। 5 हक़-ए-शुफ़ा शरीक या पड़ोसी की रियायत के लिए बिक्री के समय लागू होता है। (त)

मूलतः कहीं भी यह शर्त नहीं है कि विक्रेता या खरीदार का 'मुक़ल्लिद' होना ज़रूरी है, अन्यथा शुफ़ा का हक़ नहीं होगा। जो इसका दावा करे, वह किसी प्रामाणिक पुस्तक में दिखा दे, और वह कभी नहीं दिखा सकेगा। और जब सभी पुस्तकों में यह नियम बिना किसी संदेह के सामान्य है, तो अपनी ओर से कोई विशेष शर्त कब स्वीकार्य हो सकती है। एक अनजान जाहिल को यहाँ दो ही संदेह हो सकते हैं: एक यह कि गैर-मुक़ल्लिद पड़ोसी के शुफ़ा के हक़ का कायल नहीं है, इसलिए वह अपने विचार में इस मांग से मुक्त है। दूसरा यह कि गैर-मुक़ल्लिद धर्म के सिद्धांतों के कई मामलों में अहल-ए-हक़ का विरोधी है। वह बिल्कुल अलग ही धर्म रखता है, इसलिए हमारे धर्म के नियम उस पर लागू नहीं होंगे। और ये दोनों संदेह पूरी तरह से निराधार और अर्थहीन हैं; किताबों में स्पष्ट रूप से उल्लेख है कि यदि किसी स्पष्ट काफिर ने भी...

---

1. दुर्रे मुख़्तार, किताबुश शुफ़ा, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, २ / २१०

2. दुर्रे मुख़्तार, किताबुश शुफ़ा, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, २ / २१०

3. फ़तावा हिन्दिया, किताबुश शुफ़ा, अध्याय २, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, ५ / १६६

4. फ़तावा हिन्दिया, किताबुश शुफ़ा, अध्याय २, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, ५ / १६७

5. फ़तावा क़ाज़ी खाँ, किताबुश शुफ़ा, अध्याय २, नवल किशोर, लखनऊ, ४ / ८६०

पृष्ठ १६० का ६३०

در مختار میں ہے: سببھا اتصال ملك الشفیع بالمشتری بشرکۃ اوجوار 1۔ شفعہ کا سبب خرید کردہ کے ساتھ شفیع کی ملک کا اتصال بطور شرکت یا بطور پڑوس ہو۔ (ت)

اسی میں ہے: الشفعۃ للجار الملاصق 2۔ شفعہ کا حق متصل پڑوس کو ہے۔ (ت)

عالمگیری میں ہے: اذا اسلم الخلیط وجبت للجار 3۔ جب شریک شفعہ کو چھوڑ دے تو پھر پڑوسی کا حق ہے۔ (ت)

اسی میں ہے: للجار حق الشفعۃ اذا کان الجار قد طلب الشفعۃ حین سمع البیع 4۔ پڑوسی کو شفعہ کا حق تب ہے کہ اس نے بیع کو سنتے ہی طلب کی ہو۔ (ت)

قاضی خاں میں ہے: الشفعۃ حق شرع نظرا لمن کان شریکا اوجارا عند البیع 5۔ حق شفعہ شریک یا پڑوسی کی رعایت کے لئے مشروعات ہے بوقت بیع (ت)

اصلاً کہیں یہ قید نہیں کہ بائع یا مشتری کا مقلد ہونا ضروری ہے ورنہ حق شفعہ نہ ہوگا جو اس کا ادعا کرے کسی کتاب معتبر میں دکھائے، اور ہر گز نہ دکھا سکے گا۔ اور جب تمام کتب میں حکم بلا شبہ عام ہے، تو اپنی طرف سے تخصیص کب قابلِ سماعت ہے۔ ناواقف جاہل کو یہاں دو ہی شبہے عارض ہو سکتے ہیں ایک یہ کہ غیر مقلد شفعہ جار کا قائل نہیں تو وہ اپنے زعم میں اس مطالبہ سے بری ہے۔ دوسرے یہ کہ غیر مقلد بہت مسائل اصول دین میں اہل حق کا مخالف ہے۔ وہ ایک دین ہی جداگانہ رکھتا ہے تو ہمارے دین کے احکام اسے شامل نہ ہوں گے، اور یہ دونوں شبہے محض باطل وبے معنی ہیں، کتابوں میں صاف تصریح ہے کہ اگر کھلے کافر نے

1 در مختار کتاب الشفعة مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۱۰ 2 در مختار کتاب الشفعة مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۱۰ 3 فتاویٰ ہندیہ کتاب الشفعة الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۱۶۶ 4 فتاویٰ ہندیہ کتاب الشفعة الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۱۶۷ 5 فتاویٰ قاضیخاں کتاب الشفعة الباب الثانی نولکشور لکھنؤ ۴ / ۸۶۰

Fatawa Razawiyya, Volume 20

...sold a house to someone else and a Muslim is its pre-emptor. A Muslim will receive the right of pre-emption. Even if open disbelievers, who do not believe in pre-emption at all and explicitly deny the essence of Islam, are not exempt from pre-emption in their own view due to the absence of pre-emption or difference of religion, then how can a non-conformist (Ghayr Muqallid), who believes in the original pre-emption even if he disputes regarding neighboring pre-emption, and claims to follow the religion of Islam even if he is erroneous in his claim, be exempt from pre-emption due to his own view or difference in sect? It is stated in Fatawa Alamgiri:

If a Dhimmi purchased a house from a Dhimmi in exchange for wine or pork, and its pre-emptor is either a Dhimmi or a Muslim, the right of pre-emption is established according to our companions [jurists].[1]	If a Dhimmi (protected non-Muslim) has bought a house from another Dhimmi in exchange for wine or pork, and the one exercising pre-emption is either a Dhimmi or a Muslim, according to our companions, he has the right of pre-emption. (T)

It is stated in Fatawa Qazi Khan: | | | |---|---| | The Muslim and the infidel, the adult and the minor, the male and the female are equal in pre-emption, both for them and against them.[2] | Muslims, non-believers, adults, children, men, and women are all equal in their right to pre-emption or against it. (T) |

It is stated in Hidaya: | | | |---|---| | If a Dhimmi purchases (a house) for wine or pork, if its pre-emptor is a Muslim, he shall take it for the value of the wine and pork; and through Islam, his right is strengthened, not invalidated.[3] Ah Multaqitan. | When a Dhimmi buys a house in exchange for wine or pork, if a Muslim is entitled to pre-emption, he will obtain the pre-emption in exchange for the value of the wine and pork. Islam strengthens his right rather than invalidating it. Ah Multaqitan (T) |

In short, the defendant cannot invalidate this right for the claimant based on any of his own views or religion. The reason is obvious: the pure Shariah has established the right of pre-emption as a means to ward off harm from a benefit. When the claimant wishes to repel his own harm, how can the defendant reply that in my view and religion, there is no entitlement to ward off one's own harm?

---

[1] Fatawa Hindiyya, Book of Pre-emption, Chapter 15, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/194 [2] Fatawa Qazi Khan, Book of Pre-emption, Munshi Nawal Kishore Press

Lucknow, 4/860 [3] Al-Hidaya, Book of Pre-emption, Chapter of Pre-emption, Yusufi Press, Nawal Kishore Lucknow, 4/397-98

फ़तावा-ए-रज़विया, खंड 20

...दूसरे के हाथ मकान बेचा और मुसलमान उसका शफ़ी' (हक़-ए-शुफ़ा रखने वाला) है। मुसलमान को शुफ़ा मिलेगा, तो खुले काफ़िर जिनके यहाँ शुफ़ा सिरे से कोई चीज़ ही नहीं और वह सराहतन नफ़्स-ए-इस्लाम से मुन्किर हैं, जबकि अपने ख़याल में अदम-ए-शुफ़ा या तख़ालुफ़-ए-दीन के सबब शुफ़ा से बरी न हुए, तो ग़ैर मुक़ल्लिद कि असल शुफ़ा का क़ायल है, अगरचे शुफ़ा-ए-ज्वार में कलाम करे, और दीन-ए-इस्लाम का दावा रखता है अगरचे अपने दावे में ग़लत कार हो, क्योंकि अपने ख़याल या तख़ालुफ़-ए-मज़हब के बाइस शुफ़ा से बरी हो सकता है। फ़तावा-ए-आलमगीरी में है:

अगर किसी ज़िम्मी ने ज़िम्मी से मकान ब-इवज़ शराब या ख़िनज़ीर ख़रीदा और उस पर शुफ़ा करने वाला ज़िम्मी हो या मुसलमान हो, तो हमारे असहाब के नज़दीक उसको शुफ़ा का हक़ है।[1]

अगर किसी ज़िम्मी ने ज़िम्मी से मकान के बदले शराब या सूअर दिया और उस पर शुफ़ा का दावा करने वाला ज़िम्मी या मुसलमान हो, तो हमारे विद्वानों के अनुसार उसे शुफ़ा का अधिकार है। (त)

फ़तावा क़ाज़ी ख़ान में है: | | | |---|---| | मुसलमान, काफ़िर, बड़ा, छोटा, पुरुष और महिला शुफ़ा के मामले में समान हैं, चाहे उनके हक़ में हो या उनके ख़िलाफ़ हो।[2] | मुसलमान, काफ़िर, बड़े, छोटे, पुरुष और महिला, शुफ़ा उनके पक्ष में हो या विरुद्ध, सब समान हैं। (त) |

हिदाया में है: | | | |---|---| | जब किसी ज़िम्मी ने शराब या सूअर के बदले (मकान) ख़रीदा, यदि उसका शुफ़ा करने वाला मुसलमान हो, तो वह शराब और सूअर के मूल्य के बदले उसे प्राप्त करेगा; और इस्लाम से उसका अधिकार दृढ़ होता है न कि अमान्य।[3] अह मुल्तक़ितन। | जब किसी ज़िम्मी ने शराब या सूअर के बदले मकान ख़रीदा, यदि मुसलमान शुफ़ा का हक़दार हो तो वह शराब और सूअर की क़ीमत के बदले शुफ़ा प्राप्त करेगा, इस्लाम उसके हक़ को मज़बूत बनाता है न कि रद्द करता है। अह मुल्तक़ितन (त) |

कुल मिलाकर, प्रतिवादी अपने किसी विचार या धर्म के कारण इस अधिकार को वादी के लिए अमान्य नहीं कर सकता, और इसका कारण स्पष्ट है कि पवित्र शरीयत ने लाभ से हानि को दूर करने के लिए शुफ़ा का अधिकार निर्धारित किया है। वादी जो अपनी हानि को दूर करना चाहता है, प्रतिवादी यह उत्तर कैसे दे सकता है कि मेरे विचार और धर्म में तो अपनी हानि को दूर करने का कोई अधिकार नहीं है।

[1] फ़तावा हिन्दिया, किताबुश शुफ़ा, अध्याय 15, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/194 [2] फ़तावा क़ाज़ी ख़ान, किताबुश शुफ़ा, मुंशी नवल किशोर प्रेस लखनऊ, 4/860 [3] अल-हिदाया, किताबुश शुफ़ा, बाबुल शुफ़ा, यूसुफ़ी प्रेस, नवल किशोर लखनऊ, 4/397-98

पृष्ठ 161/630

دوسرے کے ہاتھ مکان بیچا اور مسلمان اس کا شفیع ہے۔ مسلمان کو شفعہ ملے گا، تو کھلے کفار جن کے یہاں شفعہ سرے سے کوئی چیز ہی نہیں اور وہ صراحتۃً نفسِ اسلام سے منکر ہیں، جبکہ اپنے خیال میں عدمِ شفعہ یا تخالفِ دین کے سبب شفعہ سے بری نہ ہوئے، تو غیر مقلد کہ اصل شفعہ کا قائل ہے، اگرچہ شفعہِ جوار میں کلام کرے، اور دینِ اسلام کا دعوٰی رکھتا ہے اگرچہ اپنے دعوے میں غلط کار ہو، کیونکہ اپنے خیال یا تخالفِ مذہب کے باعث شفعہ سے بری ہو سکتا ہے۔

فتاوٰی عالمگیری میں ہے:

لواشتری ذمی من دار بخمر او خنزیر وشفیعھا ذمی او مسلم وجب الشفعۃ عند اصحابنا[1]۔

اگر کسی ذمی نے ذمی سے مکان بعوض شراب یا خنزیر خریدا اور اس پر شفعہ کرنیوالا ذمی ہو یا مسلمان ہو اس کو ہمارے اصحاب کے نزدیک شفعہ کا حق ہے۔ (ت)

فتاوٰی قاضی خاں میں ہے: | | | |---|---|---| المسلم والکافر والکبیر والصغیر والذکر والانثی في الشفعۃ لھم وعلیھم سواء[2]۔ | مسلمان، کافر، بڑا، چھوٹا، مرد اور عورت شفعہ ان کے حق میں ہو یا خلاف ہو سب برابر ہیں۔ (ت) |

ہدایہ میں ہے: | | | |---|---|---| اذاشتری ذمی بخمر اوخنزیر ان کان شفیعھا مسلما اخذ بقیمۃ الخمر والخنزیر وبالاسلام یتأکد حقہ لا ان یبطل [3] اھ ملتقطاً۔ | جب شراب یا خنزیر کے عوض کسی ذمی نے مکان خریدا اگر مسلمان شفعہ کا حقدار ہو تو شراب اور خنزیر کی قیمت کے عوض شفعہ حاصل کرے گا، اسلام اس کے حق کو مضبوط بناتا ہے نہ کہ باطل کرتا ہے اھ ملتقطاً (ت) |

بالجملہ مدعا علیہ اپنے کسی خیال ومذہب کے باعث اس حق کو مدعی کے لئے باطل نہیں کر سکتا، اور وجہ اس کی ظاہر ہے کہ شرعی مطہر نے حقِ شفعہ نفع سے وضعِ ضرر کے لئے مشروع فرمایا ہے، مدعی کہ اپنا ضرر دفع کرنا چاہتا ہے، مدعا علیہ یہ جواب کیونکر دے سکتا ہے کہ میرے خیال ومذہب میں تو اپنے ضرر کے دفع کا استحقاق نہیں

---

1 فتاویٰ ہندیۃ کتاب الشفعۃ الباب الخامس عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵/۱۹۴ 2 فتاویٰ قاضی خاں کتاب الشفعۃ مطبع نولکشور لکھنؤ ۴/۸۶۰ 3 الھدایہ کتاب الشفعۃ باب الشفعۃ مطبع یوسفی نولکشور لکھنؤ ۴/۹۸-۳۹۷

Fatawa Razawiyya, Volume 20

It can be worthy of attention; it is in Hidaya: [Arabic]: The connection in this manner has been established as a cause to repel the harm of proximity, for proximity is a source of harm as is well-known. And Allah Almighty knows best. [Urdu]: The connection in this manner is a cause for repelling the harm of neighborhood, because the neighborhood is the place of harm as is well-known. And Allah Almighty knows best. (T)

Issue 33: Asked by Muhammad Haider Hasan Khan Rampuri, 22 Rabi-ul-Awwal Sharif 1328 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: A portion of a house was sold. The pre-emptor (Shafi), who is a co-sharer in the property itself, immediately made the demand of jumping (Talab-e-Muwathibat) upon hearing the news. At the time of making the demand, some individuals were present with him, and the sold house was also visible from that place. The pre-emptor, after making the demand, took those individuals with him and went to the sold house. Everyone stood by the door of the house, while the pre-emptor went inside to ensure privacy (purdah) and then came out and took everyone inside the house. Then the pre-emptor made the demand with witnesses (Talab-e-Ishhad). If the pre-emptor had wanted, he could have made the second demand at the same place where he made the first, as the sold house was visible from there too. It is requested to clarify whether the two delays made by the pre-emptor in performing the demand with witnesses invalidate the right of pre-emption or not? State the ruling and be rewarded.

The Answer: In the described case, neither has the pre-emption been invalidated nor was there any delay in the demand with witnesses. There was no need for a repeated demand here; rather, the same demand of jumping (Talab-e-Muwathibat) that he made in sight of the sold house—where he was in front of the house and according to the verbal statement of the questioner, only fifty steps away—served as both demands. The principle is that two demands are required before the demand of litigation (Talab-e-Khusumat): first, immediately upon learning even if no one is present, and second, in front of one of the contracting parties or the property. If at the time of learning, one of the sellers is present or the property is in view, then this single act fulfills both the first and second demands. Furthermore, in the demand with witnesses (Talab-e-Ishhad), it is not necessary to say to those present, "Become witnesses." In fact, the presence of witnesses is not a condition for the validity of either demand; they are only required for providing evidence if the buyer denies it.

Performing the demand of jumping (Talab-e-Muwathibat) in sight of the property before witnesses is, by priority, a demand with witnesses (Talab-e-Ishhad).

1. Al-Hidaya, Kitab-ush-Shufa, Matba-e-Yusufi Naval Kishore Lucknow, 4/388 Page 162 of 630

फ़तावा रज़विया, जिल्द २०

ध्यान देने योग्य हो सकता है; हिदाया में है: [अरबी]: इस तरह का संबंध पड़ोस के नुकसान को दूर करने के लिए एक कारण के रूप में स्थापित किया गया है, क्योंकि पड़ोस नुकसान का स्रोत है जैसा कि सर्वविदित है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। [उर्दू]: इस तरीके का संबंध पड़ोस के नुकसान को दूर करने के लिए एक कारण है क्योंकि पड़ोस नुकसान की जगह है जैसा कि प्रसिद्ध है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (त)

मसला ३३: प्रेषित मोहम्मद हैदर हसन खान रामपुरी, २२ रबी-उल-अव्वल शरीफ़ १३२८ हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: एक घर का हिस्सा बेचा गया। शफी (पूर्वाधिकारी), जो संपत्ति में ही हिस्सेदार है, ने खबर सुनते ही तुरंत 'तलब-ए-मुवाथबत' (पहली मांग) की। मांग करते समय कुछ लोग उसके साथ मौजूद थे और वहां से बेचा गया घर भी दिखाई दे रहा था। शफी मांग करने के बाद उन लोगों को अपने साथ लेकर बेचे गए घर के पास आया। सभी लोग घर के दरवाजे के पास खड़े रहे और शफी घर के अंदर गया और वहां पर्दा कराया, फिर बाहर आकर सबको घर के अंदर ले गया। तब शफी ने 'तलब-ए-इशहाद' (गवाहों के साथ मांग) की। यदि शफी चाहता तो उसी जगह दूसरी मांग भी कर सकता था जहाँ उसने पहली मांग की थी, क्योंकि वहाँ से भी बेचा गया घर दिखाई दे रहा था। यह जानना आवश्यक है कि शफी ने गवाहों के साथ मांग करने में जो दो बार देरी की, क्या ये दोनों देरी या उनमें से कोई शफ़ा (पूर्वाधिकार) को समाप्त कर देती है या नहीं? बयान करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: पूछे गए मामले में न तो शफ़ा रद्द हुआ और न ही गवाहों के साथ मांग करने में देरी हुई। यहाँ दोबारा मांग करने की आवश्यकता नहीं थी, बल्कि वही 'तलब-ए-मुवाथबत' जो उसने बेचे गए घर के सामने की—जहाँ वह घर के सामने था और प्रश्नकर्ता के मौखिक बयान के अनुसार केवल पचास कदम की दूरी पर था—दोनों मांगों का काम कर गई। वास्तविकता यह है कि यहाँ मुकदमेबाजी की मांग (तलब-ए-खुसुमत) से पहले दो मांगें अनिवार्य हैं: पहली, खबर मिलते ही तुरंत चाहे उस समय वहाँ कोई और न हो, और दूसरी, किसी एक पक्षकार या संपत्ति के सामने। यदि खबर मिलते समय बेचने वालों में से कोई मौजूद हो या संपत्ति दिखाई दे रही हो, तो वही पहली और दूसरी दोनों मांगें मानी जाएँगी। इसके अलावा, गवाहों के साथ मांग (तलब-ए-इशहाद) में उपस्थित लोगों से यह कहना ज़रूरी नहीं है कि "तुम गवाह बन जाओ", बल्कि वास्तव में दोनों में से किसी भी मांग में गवाहों का मौजूद होना शर्त नहीं है। वे केवल सबूत देने के लिए आवश्यक होते हैं यदि खरीदार इनकार कर दे।

गवाहों के सामने संपत्ति के सामने 'तलब-ए-मुवाथबत' करना प्राथमिकता के तौर पर 'तलब-ए-इशहाद' है।

1. अल-हिदाया, किताबुश-शफ़ा, मतबा-ए-यूसुफ़ी नवल किशोर लखनऊ, ४/३८८ पृष्ठ १६२ / ६३०

رکھتا، ایسا جواب کب قابل التفات ہوسکتا ہے، ہدایہ میں ہے: الاتصال علی ھذہ الصفۃ انما انتصب سببا فیہ لدفع ضرر الجوار اذ ھو مادۃ المضار علی ماعرف ۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ اس طریقہ کا اتصال پڑوس کے ضرر کو دفع کرنے کے لئے سبب ہے کیونکہ پڑوس محل ضرر ہے جیسا کہ معروف ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۳۳: مسئولہ محمد حیدر حسن خاں رامپوری ۲۲ ربیع الاول شریف ۱۳۲۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک مکان کا حصہ فروخت ہوا، شفیع جو خلیط فی نفس المبیع ہے اس نے خبر سن کر فورا طلب مواثبت کی، ادا کے وقت چند اشخاص شفیع کے پاس موجود تھے، اور اس جگہ سے مکان مبیع بھی نظر آتا ہے۔ شفیع طلب مواثبت کرکے خود اشخاص مذکورہ کو ساتھ لے کر مکان مبیع کے پاس آیا، سب آدمی مکان کے دروازے کے پاس کھڑے رہے اور شفیع مکان کے اندر چلا گیا اور وہاں پردہ کرایا، اور پھر باہر آکر سب آدمیوں کو مکان کے اندر لے گیا، تب شفیع نے طلب اشہاد ادا کی، شفیع اگر چاہتا تو جس جگہ اس نے طلب اول ادا کی تھی اور وہاں سے مکان مبیع بھی نظر آتا تھا اس جگہ طلب ثانی بھی ادا کر سکتا تھا، یہ امر دریافت طلب ہے کہ شفیع نے جو دو تاخیریں ادائے طلب اشہاد میں کیں، یہ دونوں تاخیریں یا ان میں سے کوئی مبطل شفعہ ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: صورت مستفسرہ میں نہ شفعہ باطل ہوا نہ طلب اشہاد میں تاخیر ہوئی، نہ یہاں طلب مکرر کی حاجت تھی، بلکہ وہی طلب مواثبت جو اس نے دار مبیع کے منظر میں کی، جہاں وہ مکان کے سامنے اور حسب بیان زبانی سائل نے صرف پچاس قدم کے فاصلہ پر تھا، وہی دونوں طلبوں کا کام دے گئی، اصل یہ ہے کہ یہاں طلب خصومت سے پہلے دو طلبیں لازم کی ہیں، ایک بفور علم

اگرچہ اس وقت وہاں اور کوئی نہ ہو، دوم احد العاقدین یا مبیع کے سامنے، اور اگر بوقت علم احد البائعین حاضر یا مبیع پیش نظر ہے، تو یہی طلب اول و دوم دونوں ہوجائیں گی، پھر طلب اشہاد میں حاضرین سے یہ کہنا کچھ ضرور نہیں کہ تم گواہ ہوجاؤ بلکہ فی الواقع دونوں میں سے کسی طلب میں گواہوں کا موجود ہونا ہی شرط نہیں، وہ صرف ثبوت دینے کے لئے درکار ہوتے ہیں جبکہ مشتری انکار کرے تو گواہوں کے سامنے طلب مواثبت منظر مبیع میں کرنا بدرجہ اولیٰ طلب اشہاد۔

۱ الہدایۃ کتاب الشفعہ مطبع یوسفی نولکشور لکھنو ۴ / ۳۸۸ Page 162 of 630

Fatawa Rizvia Volume 20

It is also [sufficient] even if he did not say to the witnesses, 'Be witnesses'. From this, it is evident that after this, for the pre-emptor (shafi') to take the witnesses to the door and then inside and make a demand was all futile and more than necessary. Neither delay nor total absence of this causes any harm to the pre-emption. It is stated in Durr-e-Mukhtar:

If one makes witnesses for the demand of pre-emption in the presence of any of these (i.e., the buyer, the seller, or at the property sold), it suffices him and this action stands in place of both demands. (t)

It is in Alamgiri:

The need for the demand of witnesses (talab-e-ishhad) after the immediate demand (talab-e-muwathibat) arises only when he was unable to make witnesses at the time of the immediate demand; for instance, if the pre-emptor heard of the sale while away from the buyer, the seller, and the property. However, if he heard of it in the presence of these three (i.e., any one of them, as is evident) and made witnesses for it at that time, it suffices him, and it stands in place of both demands. Thus it is in Khazanat-ul-Muftin. (t)

In Qadi Khan and Uqud-ud-Durriyya, etc., it is stated:

Indeed, the second demand is named 'talab-e-ishhad' because making witnesses is a condition [for it], so that it can be proven in case of denial by the opposing party. (t)

In Nata'ij-ul-Afkar, from Bada'i', it is stated:

---

1 Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Shuf'a, Bab Talab al-Shuf'a, Matba' Mujtabai Delhi, 2/212 2 Fatawa Hindiya, Kitab al-Shuf'a, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/173 3 Fatawa Qadi Khan, Kitab al-Shuf'a, Fasl fi al-Talab, Naval Kishore Lucknow, 4/861 Page 163 of 630

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

यह भी है चाहे उसने गवाहों से न कहा हो कि गवाह रहो, और यहीं से ज़ाहिर है कि इसके बाद शफ़ी' (हक़-ए-शुफ़ा रखने वाला) का गवाहों को दरवाज़े पर और फिर अंदर ले जाना और माँग करना सब फ़ुज़ूल और ज़रूरत से ज़्यादा था, जिसकी देरी बल्कि अनुपस्थिति से भी शुफ़ा को कोई नुक़सान नहीं पहुँचता। दुर्रे मुख़्तार में है:

यदि शुफ़ा की माँग पर इनमें से किसी के पास गवाह बना ले यानी ख़रीद-ओ-फ़रोख़्त करने वालों और मबीअ (बेची गई चीज़) के पास तो यह उसके लिए काफ़ी है और यह अमल दोनों माँगों के स्थान पर होगा। (त)

आलमगीरी में है:

तलबे मुवासेबत (तत्काल माँग) के बाद तलबे इशाद (गवाही की माँग) की ज़रूरत तब होगी जब तलबे मुवासेबत पर वह गवाह न बना सके मिसाल के तौर पर यों कि शफ़ी' ने ख़रीदारी की ख़बर मुश्तरी (ख़रीदार), बाए' (विक्रेता) और मबीअ मकान से दूर होने पर सुनी, लेकिन जब उनकी मौजूदगी में सुनी हो और उस वक़्त गवाह भी इस माँग पर तय कर लिये हों तो उसे काफ़ी है और यह अमल दो माँगों के स्थान पर होगा। ख़ज़ानतुल मुफ़्तीन में इसी तरह है। (त)

क़ाज़ी ख़ाँ और उक़ूदुल दुर्रिया वगैरह में है:

चुनाँचे दूसरी माँग का नाम तलबे इशाद इसलिए रखा गया है क्योंकि इसमें गवाह बनाना शर्त है ताकि विरोधी पक्ष के इनकार पर साबित कर सके। (त)

नताइजुल अफ़कार में बदाइ' से है:

---

1 दुर्रे मुख़्तार, किताबुश शुफ़ा, बाबू तलबिश शुफ़ा, मतब' मुज्तबाई दिल्ली, २/२१२ 2 फ़तावा हिन्दिया, किताबुश शुफ़ा, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, ५/१७३ 3 फ़तावा क़ाज़ी ख़ान, किताबुश शुफ़ा, फ़स्ल फ़ित तलब, नवल किशोर लखनऊ, ४/८६१ पेज १६३ / ६३०

بھی ہے اگرچہ گواہوں سے نہ کہا ہو کہ گواہ رہو، اور یہیں سے ظاہر ہے کہ اس کے بعد شفیع کا شہود کو دروازہ پر پھر اندر لے جانا اور طلب کرنا سب فضول و زائد از حاجت تھا، جس کی تاخیر بلکہ عدم سے بھی شفعہ کو کوئی ضرر نہیں پہنچتا۔ درمختار میں ہے:

لو اشهد في طلب المواثبة عند احد هؤلاء (ای البائعین والمبیع) کفاه و قام مقام الطلبین۔[1] | اگر شفعہ کی طلب پر ان میں سے کسی کے پاس گواہ بنائے یعنی خرید و فروخت کرنے والوں اور مبیع کے پاس تو اس کو کافی ہے اور یہ عمل دونوں طلب کے قائم مقام ہوگا۔ (ت)

عالمگیری میں ہے:

انما یحتاج الی طلب المواثبة ثم الی طلب الاشهاد بعد اذا لم یمکنه الاشهاد عند طلب المواثبة بان سمع الشراء حال غیبة عن المشتری والبائع والدار، اما اذا سمع عند حضرة هؤلاء الثلاث (ای احدهم کما لایخفی) و اشهد علی ذالك فذلك یکفیه، و یقوم مقام الطلبین کذا فی خزانة المفتین۔[2] | طلبِ مواثبت کے بعد طلبِ اشہاد کی ضرورت تب ہوگی جب طلبِ مواثبت پر وہ گواہ نہ بنا سکے، مثلاً یوں کہ شفیع نے خریداری کی خبر مشتری بائع اور مبیع مکان سے غائب ہونے پر سنی لیکن جب ان کی موجودگی میں سنی ہو اور اس وقت گواہ بھی اس طلب پر قائم کرلئے ہوں تو اسے کافی ہے اور یہ عمل دو طلب کے قائم مقام ہوگا خزانہ المفتین میں اسی طرح ہے۔ (ت)

قاضی خاں و عقود الدریہ وغیرہما میں ہے:

انما سمی الثانی طلب الاشهاد لان الشهادة شرط بل لتکمنه اثبات الطلب عند جحود الخصم۔[3] | چنانچہ دوسری طلب کا نام طلب اشہاد اس لئے رکھا گیا ہے کیونکہ اس میں گواہ بنانا شرط ہے تاکہ مخالف فریق کے انکار پر ثابت کرسکے (ت)

نتائج الافکار میں بدائع سے ہے:

---

[1] در مختار کتاب الشفعة باب طلب الشفعة مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۱۲ [2] فتاوٰی ہندیہ کتاب الشفعة نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۱۷۳ [3] فتاوٰی قاضی خان کتاب الشفعة فصل فی الطلب نولکشور لکھنؤ ٤/ ٨٦١

Volume 20 Fatawa Razawiyya

[Arabic Quote]: "As for calling witnesses for this demand, it is not a condition; rather, it is for confirmation in case of denial, as it is in the first demand." Translation: Calling witnesses in the second demand is not a condition; rather, witnesses are called so that one can prove their right in case of denial by the opponent, just as it is not a condition in the first demand. (T)

It is stated in Fath-ullah al-Mu'in: [Arabic Quote]: "Calling witnesses for the demand of affirmation (the second demand) is not a condition, as mentioned in al-Bada'i." Translation: Calling witnesses for the demand of affirmation, i.e., the second demand, is not a condition, as it is stated in al-Bada'i. (T)

In Al-Hindiyya from Al-Muheet al-Sarakhsi, it is stated: [Arabic Quote]: "As for the demand of calling witnesses (Talab-e-Ishhad), it is to have witnesses for the demand of immediate claim (Talab-e-Muwathibat) so that the obligation of the demand becomes firm immediately. Calling witnesses is not a condition for the validity of the demand; however, it is done to strengthen the right of pre-emption if the buyer denies the demand of pre-emption. And Allah Almighty knows best." Translation: The demand of calling witnesses (Talab-e-Ishhad) means calling witnesses for the immediate claim (Talab-e-Muwathibat), i.e., the first demand, so that the obligation of the demand is solidified immediately. At that time, calling witnesses is not a condition for the validity of the demand, but rather it is so that when the opposing party denies it, one can strengthen their right of pre-emption. And Allah Almighty knows best.

Problem 384 to 387: From Rampur State, submitted by Mufti Abdul Qadir Khan Sahib, Mufti of Rampur State, 10 Jumada al-Ula 1328 AH. In the case of Fakhruddin Khan vs. Haider Hassan Khan and Musammat Munawwar Begum daughter of Muhammad Shafi Khan, the case file along with the submitted fatwas is presented for observation. After observing the proceedings and statements of witnesses, please provide answers to the following questions: (1) In a situation where the pre-emptor (Shafi) receives news of the sale at a place near the pre-empted property and the pre-empted house is in sight, will a single demand in front of witnesses suffice for both the immediate claim (Talab-e-Muwathibat) and the demand for witnesses (Talab-e-Ishhad), or is there a need for two separate demands? (2) In the mentioned scenario, if a person makes a demand once, then leaves that spot, takes witnesses to the house and has not yet made the second demand, but instead goes inside, arranges

for privacy, takes the witnesses inside, and then makes the second demand there, will this delay cause... [Continued on the next page]

1. Nata'ij al-Afkar fi Kashf al-Rumuz wal-Asrar, Takmilla Fath al-Qadeer, Kitab al-Shuf'ah, Bab Talab al-Shuf'ah, Maktaba Nooria Razawiyya Sukkur, 8/308
2. Fath al-Mu'in, Kitab al-Shuf'ah, Bab Talab al-Shuf'ah, H.M. Saeed Company Karachi, 3/330
3. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Shuf'ah, al-Bab al-Thalith, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/171

खंड 20 फतवा रज़विया

[अरबी उद्धरण]: "जहाँ तक इस माँग के लिए गवाह बुलाने का सवाल है, यह कोई शर्त नहीं है; बल्कि यह इनकार की स्थिति में पुष्टि के लिए है, जैसा कि पहली माँग में है।" अनुवाद: दूसरी माँग में गवाह बनाना शर्त नहीं है, बल्कि इसलिए गवाह बनाए जाते हैं ताकि विरोधी के इनकार करने पर अपने अधिकार को साबित किया जा सके, जैसा कि पहली माँग में शर्त नहीं है। (त)

फतह-उल्लाह अल-मुईन में है: [अरबी उद्धरण]: "पुष्टि की माँग (दूसरी माँग) के लिए गवाह बनाना शर्त नहीं है, जैसा कि बदई' में है।" अनुवाद: तलब-ए-तकरीर यानी दूसरी माँग में गवाह बनाना शर्त नहीं है, जैसा कि बदई' में है। (त)

अल-हिंदीया में मुहित अल-सरखसी से है: [अरबी उद्धरण]: "गवाहों को बुलाने की माँग (तलब-ए-इशहाद) यह है कि तत्काल दावे की माँग (तलब-ए-मुवातिबत) पर गवाह बनाए जाएँ ताकि माँग की अनिवार्यता तुरंत पक्की हो जाए। माँग की वैधता के लिए गवाह बनाना शर्त नहीं है; हालाँकि, यह इसलिए किया जाता है ताकि यदि खरीदार शुफ़ा की माँग से इनकार करे, तो शुफ़ा (पूर्व-क्रय) के अधिकार को मज़बूत किया जा सके। और अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे बेहतर जानता है।" अनुवाद: तलब-ए-इशहाद यह है कि तलब-ए-मुवातिबत यानी पहली माँग पर गवाह बनाए जाएँ ताकि तत्काल माँग की अनिवार्यता पक्की हो जाए, जबकि उस समय माँग की वैधता के लिए गवाह बनाना शर्त नहीं है, बल्कि इसलिए है कि जब विरोधी पक्ष इनकार करे, तो यह अपने शुफ़ा के अधिकार को मज़बूत बना सके। और अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे बेहतर जानता है।

मसला 384 से 387: रामपुर रियासत से, मुफ़्ती अब्दुल क़ादिर खाँ साहब, मुफ़्ती रियासत रामपुर द्वारा प्रेषित, 10 जमादी अल-ऊला 1328 हिजरी। फखरुद्दीन खान बनाम हैदर हसन खान और मुसम्मात मुनव्वर बेगम पुत्री मोहम्मद शफी खान के मामले में, केस फाइल और पेश किए गए फतवे अवलोकन के लिए यहाँ प्रस्तुत हैं। कार्यवाही और गवाहों के बयानों के अवलोकन के बाद, निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर प्रदान करें: (1) क्या उस स्थिति में, जब पूर्व-क्रेता (शफी) को बिक्री की सूचना ऐसी जगह मिले जो पूर्व-क्रेय संपत्ति के पास हो और पूर्व-क्रेय घर नज़र में हो, गवाहों के सामने एक ही माँग तत्काल दावे (तलब-ए-मुवातिबत) और गवाहों की माँग (तलब-ए-इशहाद) दोनों के लिए पर्याप्त होगी, या दो अलग-अलग माँगों की आवश्यकता है? (2) उपरोक्त स्थिति में, यदि कोई एक बार माँग करता है, फिर उस स्थान से उठकर घर के पास गवाहों को ले जाता है और अभी तक

दूसरी माँग नहीं की है, बल्कि अंदर जाकर, पर्दे का प्रबंध कर गवाहों को अंदर ले जाता है और वहां दूसरी माँग करता है, तो क्या यह देरी... [अगले पृष्ठ पर जारी]

1. नताइज अल-अफकार फी कशफ अल-रुमूज़ वल-असरार, तकमिला फतह अल-क़दीर, किताब अल-शुफ़ा, बाब तलब अल-शुफ़ा, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, 8/308
2. फतह अल-मुईन, किताब अल-शुफ़ा, बाब तलब अल-शुफ़ा, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 3/330
3. फतावा हिंदीया, किताब अल-शुफ़ा, अल-बाब अल-सालिस, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/171

امّا الاشہاد علی ھذا الطلب فلیس بشرط و انّما ھو لتوثقۃ علی تقدیر الانکار کما فی الطلب الاول ۱۔ دوسری طلب میں گواہ بنانا شرط نہیں بلکہ اس لئے گواہ بنائے کہ مخالف کے انکار پر اپنے حق کو ثابت کر سکے جیسا کہ پہلی طلب میں شرط نہیں ہے۔ (ت)

فتح اللہ المعین میں ہے: الاشہاد علی الطلب التقریر لیس بشرط کما فی البدائع ۲۔ طلب تقریر یعنی طلب ثانی میں گواہ بنانا شرط نہیں، جیسا کہ بدائع میں ہے۔ (ت)

ہندیہ میں محیط سرخسی سے ہے: امّا طلب الاشہاد فھو ان یشھد علی الطلب المواثبۃ حتی یتأکّد الوجوب بالطلب علی الفور، ولیس الاشہاد شرطاً لصحۃ الطلب لکن لیتوثق حق الشفعۃ اذا انکر المشتری طلب الشفعۃ ۳ واللہ تعالی اعلم۔ طلب اشہاد یہ ہے کہ طلب مواثبت یعنی پہلی طلب پر گواہ بنائے تاکہ فوری طور پر طلب کا وجوب پختہ ہو جائے جبکہ صحت طلب کے لئے اس وقت گواہ بنانا شرط نہیں ہے بلکہ اس لئے ہے کہ مخالف فریق جب انکار کرے تو یہ اپنے حق شفعہ کو مضبوط بنا سکے واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۸۴ تا ۳۸۷: از ریاست رامپور مسئولہ مفتی عبدالقادر خاں صاحب مفتی ریاست رام پور ۱۰ جمادی الاولٰی ۱۳۲۸ھ مقدمہ فخر الدین خان بنام حیدر حسن خان ومسماۃ منور بیگم بنت محمد شفیع خاں میں مسل مع فتاویٰ مدخلہ بغرض ملاحظہ حاضر ہے، بعد ملاحظہ روئداد و اظہارات گواہان سوالات ذیل کا جواب عطا ہو: (۱) آیا جس حالت میں کہ شفیع کو اطلاع بیع ایسی جگہ پہنچی کہ در مشفوعہ سے قریب ہو اور دارِ مشفوعہ پیش نظر ہو اس وقت شہود کے سامنے طلبِ واحد طلبِ مواثبت و طلبِ اشہاد دونوں کی جگہ کافی ہو جائیں گی یا دو طلب جداگانہ کی حاجت ہے؟ (۲)

صورت مذکورہ میں اگر ایک بار طلب کرکے وہاں سے اٹھ کر دار کے پاس شہود کو لے جائے اور ہنوز طلبِ ثانی نہ کرے، بلکہ اندر جا کر پردہ کرا کر شہود کو اندر لیجا کر وہاں طلبِ دوم کرے تو یہ تاخیر موجب

۱ نتائج الا فکار فی کشف الرموز والاسرار تکملہ فتح القدیر کتاب الشفعۃ باب طلب الشفعۃ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۸/ ۳۰۸ ۲ فتح المعین کتاب الشفعۃ باب طلب الشفعۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۳/ ۳۳۰ ۳ فتاوٰی ہندیہ کتاب الشفعۃ الباب الثالث نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۱۷۱

Fatawa Razawiya Volume 20

Will it result in the annulment of Shufa (Pre-emption) or not? (3) If the demand (Talab) was made legally in front of witnesses but the person did not say "be witnesses," is there any flaw in the Talab-e-Ishhad (demand with witnesses) or not? (4) If the first demand was not made in a sufficiently legal manner to stand as Talab-e-Ishhad, and then the procedure mentioned in the second question was carried out, would this be considered evidence of relinquishment and cause the forfeiture of pre-emption? Or, based on the analogy that in a single city, going to someone farther away instead of the nearest person is not harmful, would the pre-emption not be annulled? (5) Are the words of the first demand, as stated by the plaintiff and witnesses, sufficient and adequate for that demand to stand in place of both demands or not? Ultimately, a final ruling is sought: based on this Muslim record, is pre-emption established or forfeited? Explain and be rewarded.

The Answer: The documents have been reviewed. The answer to the first three questions is the same as written before reviewing the case file. The pure Shariah has made two things mandatory: first, 'Talab-e-Fawr' (immediate demand) upon gaining knowledge; second, making that demand in front of the seller, the buyer, or the property itself with a specific intent. This is the extent of the reality of the second demand. There is no special need for the specific words "be witnesses," nor is saying this part of the essence of 'Ishhad'. 'Ishhad' means providing a source, i.e., obtaining testimony for one's action in front of another. It is evident that for obtaining testimony, only the occurrence (of the act) in front of the witness is required, not that the actor also verbally requests 'Ishhad'. To the extent that if the actor, after performing the act, even forbids the witness from testifying, it is not effective at all. It is stated in Fath al-Qadir:

Arabic	**Urdu Translation**
الاتفاق على ان من سمع اقرار رجل، له ان يشهد عليه بما سمع منه، وان لم يشهده بل ولو منعه منه الشهادة بما سمع منه۔	There is agreement that whoever hears a person's admission has the right to testify about what they heard, even if the person making the admission does not ask them to be a witness; in fact, even if he forbids them from testifying, they can still testify. (T)

And when obtaining testimony is established without the statement "be witnesses," then whatever action the actor performs in the presence of witnesses so that they

may become witnesses, they will certainly become witnesses, and he has definitely facilitated the attainment of that quality of testimony for them.

[1] Fath al-Qadir, Kitab al-Shahadat, Bab al-Shahada 'ala al-Shahada, Maktaba Nooria Razavia Sukkur, 16/527.

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

क्या इससे शुफ़ा (पूर्व-क्रयाधिकार) रद्द हो जाएगा या नहीं? (३) यदि गवाहों के सामने कानूनी तौर पर मांग (तलब) की गई और यह नहीं कहा गया कि "गवाह बन जाओ," तो 'तलब-ए-इशहाद' (गवाहों के साथ मांग) में कोई कमी है या नहीं? (४) यदि पहली मांग पर्याप्त कानूनी तरीके से नहीं की गई थी कि वह 'तलब-ए-इशहाद' के स्थान पर खड़ी हो सके और फिर दूसरे प्रश्न में उल्लिखित प्रक्रिया अपनाई गई, तो क्या यह अधिकार त्यागने का प्रमाण है और पूर्व-क्रयाधिकार को समाप्त कर देगा? या, इस सादृश्य के आधार पर कि एक ही शहर में निकटतम व्यक्ति के बजाय दूर वाले के पास जाने में कोई हर्ज नहीं है, क्या पूर्व-क्रयाधिकार रद्द नहीं होगा? (५) पहली मांग के जो शब्द वादी और गवाहों ने बताए हैं, क्या वे पर्याप्त और पूर्ण हैं जिनसे वही मांग दोनों मांगों के स्थान पर हो जाएगी या नहीं? अंत में अंतिम निर्णय आवश्यक है कि इस मुस्लिम विवरण के अनुसार पूर्व-क्रयाधिकार सिद्ध है या समाप्त? स्पष्ट करें, पुण्य प्राप्त होगा।

उत्तर: दस्तावेजों का अवलोकन किया गया। पहले तीन प्रश्नों का वही उत्तर है जो केस फाइल देखने से पहले लिखा गया था। शरीयत-ए-मुतहरा ने दो बातें अनिवार्य की हैं: पहली, जानकारी मिलते ही तत्काल मांग (तलब-ए-फ़ौर); दूसरी, उस मांग का विक्रेता, खरीदार या संपत्ति के सामने विशिष्ट निर्धारण के साथ होना। यही दूसरी मांग की वास्तविकता है। इस विशेष शब्द की कि "गवाह बन जाओ" कोई आवश्यकता नहीं है, और न ही यह कहना 'इशहाद' की वास्तविकता में शामिल है। 'इशहाद' का अर्थ है आधार प्रदान करना, यानी दूसरे के लिए अपने कार्य पर गवाही प्राप्त करना। यह स्पष्ट है कि गवाही प्राप्त करने के लिए केवल गवाह के सामने (कार्य का) होना आवश्यक है, न कि कार्य करने वाला मौखिक रूप से 'इशहाद' भी करे। यहाँ तक कि यदि कार्य करने वाला कार्य के बाद गवाह को गवाही देने से मना भी कर दे, तो भी इसका कोई प्रभाव नहीं पड़ता। 'फ़तह अल-क़दीर' में है:

अरबी	**उर्दू अनुवाद**
الاتفاق على ان من سمع اقرار رجل، له ان يشهد عليه بما سمع منه، وان لم يشهده بل	इस पर सहमति है कि जिस किसी ने किसी व्यक्ति की स्वीकारोक्ति सुनी, उसे यह अधिकार है कि वह उसकी सुनी हुई बात पर गवाही दे, भले ही स्वीकार करने वाला उसे गवाह न

अरबी	उर्दू अनुवाद
ولو منعه منه الشهادة بما سمع منه۔	बनाए; बल्कि अगर वह उसे गवाही देने से मना भी करे, तब भी वह गवाही दे सकता है। (त)

और जब गवाही प्राप्त करना "गवाह बन जाओ" कहे बिना ही सिद्ध है, तो जो कार्य करने वाला गवाहों की उपस्थिति में इस उद्देश्य से कार्य करता है कि वे गवाह बन जाएं, वे निश्चित रूप से गवाह बन जाएंगे, और उसने निश्चित रूप से उनके लिए गवाही के उस गुण की प्राप्ति को सुगम बना दिया है।

[1] फ़तह अल-क़दीर, किताबुश शहादात, बाबूश शहादते अलश शहादह, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, १६/५२७।

पृष्ठ १६५ / ६३०

بطلان شفعہ ہوگی یا نہیں؟ (۳) گواہوں کے سامنے اگر طلب بوجہ شرعی کرلی اور یہ نہ کہا کہ گواہ ہوجاؤ، تو طلب اشہاد میں کوئی خلل ہے یا نہیں؟ (۴) اگر طلب اول بوجہ کافی ایسے طور پر نہ کی کہ طلب اشہاد کے بھی قائم مقام ہوتی، اور پھر کاروائی مذکورہ سوال دوم عمل میں لایا۔ تو یہ دلیل اعراض و مسقط شفعہ ہے یا اس قیاس پر کہ مصر واحد میں اقرب کو چھوڑ کر ابعد کے پاس جانے سے حرج نہیں ہوتا شفعہ باطل نہ ہوگا؟ (۵) طلب اول کے جو الفاظ مدعی و شاہدان نے بیان کئے ہیں آیا وہ کافی و وافی ہیں جن سے وہی طلب قائم مقام طلبین ہو جائیگی یا نہیں؟ بالآخر حکم اخیر مطلوب ہے کہ اس روئداد مسلم کی رو سے شفعہ ثابت ہے یا ساقط؟ بینوا توجروا۔

الجواب: کاغذات ملاحظہ ہوئے، پہلے تین سوالوں کا وہی جواب ہے جو قبل ملاحظہ مثل لکھا گیا تھا، شرع مطہر نے دو باتیں لازم فرمائیں، ایک طلب بفور علم، دوم اس طلب کا بتعیین مطلوب بائع یا مشتری یا مشفوع کے سامنے ہونا طلب دوم کی اتنی ہی حقیقت ہے خاص اس لفظ کی کہ گواہ ہوجاؤ، کچھ حاجت نہیں، نہ یہ کہنا داخل حقیقت اشہاد ہے۔ اشہاد اعطائے ماخذ ہے یعنی دوسرے کے لئے اپنے تصرف پر تحصیل شہادت، اور بدیہی ہے کہ حصول شہادت کے لئے شاہد کے سامنے صرف وقوع درکار ہے۔ نہ کہ متصرف اسے اشہاد باللسان بھی کرے، یہاں تک کہ اگر متصرف بعد تصرف شاہد کو شہادت سے منع بھی کردے، اصلا موثر نہیں، فتح القدیر میں ہے:

عربی	اردو ترجمہ
الاتفاق علی ان من سمع اقرار رجل، لہ ان یشھد علیہ بما سمع منہ،	اس پر اتفاق ہے کہ جس نے کسی شخص کا اقرار سنا تو اس کو یہ حق ہے کہ اس کی سنی بات پر گواہی دے اگر چہ اقرار

عربی	اردو ترجمہ
وان لم یشھدہ بل ولو منعہ منہ الشھادۃ بما سمع منہ۔	کرنے والا اس کو گواہ نہ بنائے بلکہ وہ گواہی سے منع کرے تو بھی گواہی دے سکتا ہے۔(ت)

اور جب حصول شہادت بے اس قول کے گہ ہو جاؤ ثابت ہے، تو جو تصرف متصرف بمشہد شہود اس لئے کرے کہ وہ شاہد ہوجائیں، قطعاً وہ شاہد ہوجائیں گے، اور قطعاً ان کے لئے اس وصف شہادت کا حصول اس نے

1 فتح القدیر کتاب الشھادات باب الشھادۃ علی الشھادۃ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱۶/ ۵۲۷

desired. Through the aforementioned act, they acquired this characteristic, so undoubtedly, he fulfilled the requirement of testimony for both, and this much is the reality of Ishhad (witnessing). Allah the Almighty said, "And take witnesses when you make a commercial transaction." (Quran 2:282), and Allah the Almighty said, "And take as witness two just persons from among you" (Quran 65:2) when you divorce or take back. No one in the world is of the opinion that at the time of witnessing contracts or cancellations, it is mandatory for the person involved to say with his tongue "Be witnesses." Rather, in the second demand, or even the first, the physical presence of witnesses itself is not necessary, as stated in Al-Bada'i, Al-Khaniyyah, and Al-Muhit, and alluded to in Al-Hidayah etc. (As there are texts on this in Bada'i, Khaniyyah, and Muhit, and an indication towards it in Hidayah etc. - Ed). In fact, the Sharia's intent is those two things: first, immediate demand; second, presence at the scene (Mahzar). In the third case, demand by specification. It often happens that the news of the sale reaches the preemptor at a place where neither the contracting parties nor the property being sold are present. Necessarily, there was a need for two demands because if he waits for the scene of action, immediacy is lost. And if he is satisfied only with immediacy, there is no presence at the scene. When the news reaches the actual scene, there is fundamentally no need for multiple demands; a single demand will serve the purpose of both.

Because of the combination of immediacy and presence together, while this issue is common in books. We have mentioned some of its texts. Do not forget what we have presented regarding the meaning of Ishhad and the reality of seeking Ishhad, so that you do not slip from the literal meaning of many statements. (Ed)

Answer to the fourth question: In the inquired situation, preemption (Shufa) will certainly become void. Relying on going to a far place while leaving a near one is absolutely void and like "gathering thorns from a tragacanth tree" (an impossible task). Its permissibility in a single city is only in the case where while going to the far place, one does not pass by the near place. If on the way he passed by the near place and left it to go towards the far one, the preemption will definitely be void. This is certainly a proof of withdrawal. It is in Muhit, Sarkhasi, Bazzaziyya, Khaniyyah, Hindiyya, and other general books:

If everything were in one place in reality and demand was made from... | If all these matters are found at the spot and for the one at a distant place...

1 Al-Qur'an Al-Karim 2/282 2 Al-Qur'an Al-Karim 65/2 Page 166 of 630

फतावा रज़विया जिल्द 20

चाहा। और उसी के उक्त कार्य से यह विशेषता उन्हें प्राप्त हुई, तो निस्संदेह उसने दोनों के लिए गवाही प्राप्त की, और गवाही की हकीकत इतनी ही है। अल्लाह तआला ने फरमाया: "और जब तुम व्यापार करो तो गवाह बना लो।" (कुरान 2:282), और अल्लाह तआला ने फरमाया: "और अपने में से दो न्यायप्रिय व्यक्तियों को गवाह बना लो" (कुरान 65:2) जब तुम तलाक दो या रुजू (वापसी) करो। दुनिया में कोई भी इस बात का कायल नहीं है कि अनुबंधों और निरस्तीकरण के समय गवाही देते समय कार्य करने वाले के लिए अपनी जुबान से यह कहना अनिवार्य है कि "गवाह बन जाओ", बल्कि दूसरी मांग हो या पहली, गवाहों की स्वयं मौजूदगी ही अनिवार्य नहीं है, जैसा कि अल-बदाइ, अल-खानिया और अल-मुहीत में स्पष्ट है और अल-हिदाया आदि में इसकी ओर संकेत है। (जैसा कि इस पर बदाइ, खानिया और मुहीत के ग्रंथ प्रमाण हैं और हिदाया आदि में इसकी ओर संकेत है। - सं.) बल्कि शरीअत का उद्देश्य वे ही दो बातें हैं: पहली, तत्काल मांग; दूसरी, घटनास्थल (महज़र) पर मौजूदगी, और तीसरी स्थिति में स्पष्ट मांग। अक्सर ऐसा होता है कि प्री-एम्प्टर (शफीअ) को बिक्री की खबर वहां पहुँचती है जहाँ न तो अनुबंधकर्ता और न ही बेची जाने वाली वस्तु मौजूद होती है। विवश होकर दो मांगों की आवश्यकता हुई क्योंकि यदि वह घटनास्थल की प्रतीक्षा करे तो तत्कालिकता समाप्त हो जाती है। और यदि वह केवल तत्कालिकता पर संतुष्ट हो तो घटनास्थल मौजूद नहीं है। और जब खबर स्वयं घटनास्थल पर पहुँचती है, तो मूल रूप से मांगों की संख्या की आवश्यकता नहीं होती, एक ही मांग दोनों का काम देगी।

तत्कालिकता और उपस्थिति दोनों के एकत्र होने के कारण, जबकि यह मसला किताबों में आम तौर पर प्रचलित है। हमने इसके कुछ ग्रंथों का उल्लेख किया है। इशाद (गवाही) के अर्थ और इशाद की मांग की वास्तविकता के बारे में हमने जो पेश किया है, उसे न भूलें, ताकि आप बहुत से कथनों के बाहरी अर्थों से न फिसलें। (सं.)

चौथे सवाल का जवाब: पूछी गई स्थिति में शुफ़ा (pre-emption) निश्चित रूप से रद्द हो जाएगा। पास वाले को छोड़कर दूर वाले की ओर जाने का सहारा लेना पूरी तरह से व्यर्थ और असंभव कार्य है। एक ही शहर में इसकी अनुमति केवल उस स्थिति में है जब दूर वाले के पास जाते समय रास्ते में पास वाला न पड़ता हो। यदि रास्ते में वह पास वाले के पास से गुजरा और उसे छोड़कर दूर वाले की ओर गया, तो शुफ़ा निश्चित रूप से रद्द हो जाएगा। और यह निश्चित रूप से अधिकार छोड़ने का प्रमाण है। मुहीत, सरख्सी, बज़ाज़िया, खानिया, हिन्दिया आदि सामान्य किताबों में है:

यदि वास्तविकता में सब कुछ एक ही स्थान पर हो और मांग... | यदि ये सभी मामले मौके पर पाए जाएं और दूर वाली जगह वाले को...

1 अल-कुरान अल-करीम 2/282 2 अल-कुरान अल-करीम 65/2 पेज 166 ऑफ़ 630

چاہا۔ اور اسی کے فعل مذکورہ سے یہ وصف ان کو حاصل ہوا، تو بلاشبہ اس نے دونوں کے لئے تحصیل شہادت کی، اور اسی قدر حقیقت اشہاد ہے، قال اللہ تعالٰی "وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ" خرید وفروخت کرتے وقت اشہاد کرلو، وقال اللہ تعالٰی "وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ" جب طلاق دو یا رجعت کرو اپنے میں سے دو ثقہ کو گواہ کرلو۔ عالم میں کوئی اس کا قائل نہیں کہ عقود وفسوخ میں گواہ کرتے وقت متصرف کا زبان سے یہ کہنا ضرور ہے کہ گواہ ہو جاؤ، بلکہ طلب دوم خواہ اول کسی میں نفس وجودِ شہود ہی ضرور نہیں، کما نصوا علیه في البدائع والخانية والمحيط واشار اليه في الهداية وغیرھا (جیسا کہ اس پر بدائع، خانیہ اور محیط کی نصوص ہیں اور ہدایہ وغیرہ میں اس کی طرف اشارہ ہے۔ت) بلکہ مقصود شرع وہی دو باتیں ہیں ایک طلب فوری، دوسری محضر، اور الثلثہ میں طلب بتعیین، اکثر یہ ہوتا ہے کہ شفیع کو خبر بیع وہاں پہنچی ہے کہ عاقدین و مبیع سے کچھ حاضر نہیں، ناچار دو طلبوں کی حاجت ہوئی کہ محضر کا انتظار کرے تو فوری جاتا ہے۔ اور فقط فور پر قانع ہو تو محضر نہیں، اور جب خبیر عین محضر میں پہنچی تو تعداد طلب کی اصلاً حاجت نہیں، طلب واحد ہی دونوں کا کام دے گا۔

لاجتماع الفور والمحضر معا والمسئلة دوارة فی الکتب | فوریت اور حاضری دونوں کے اجتماع کی وجہ سے، جبکہ یہ مسئلہ وقد ذکرنا بعض نصوصھا ولا تنس ما قدمنا من | کتب میں عام دائر ہے اور ہم نے بعض کتب کی نصوص ذکر معنی الاشہاد ومن حقیقة طلب الاشہاد کیلا تزل | کردی ہیں اور ہمارا بیان معنی اشہاد اور طلب کی حقیقت کو نہ من ظاھر کثیر من العبارات۔ | بھولنا تاکہ تو بہت سی کتب کی ظاہر عبارات سے نہ پھسلے (ت)

جواب سوال چہارم: صورت مستفسرہ میں ضرور شفعہ باطل ہو جائے گا، اور قریب کہ چھوڑ کر بعید کی طرف جانے سے استناد محض باطل وخرط القتاد، مصر واحد میں اس کا جواز اس صورت میں ہے کہ بعید تک جانے میں قریب پر گزر نہ ہو، اور اگر راہ میں قریب پر گزرا اور اسے چھوڑ کر بعید کی طرف گیا، قطعاً شفعہ باطل ہو جائے گا۔ اور یہ ضرور دلیل اعراض ہے۔ محیط، سرخسی، بزازیہ، خانیہ، ہندیہ وغیرہا عامہ کتب میں ہے:

لو كان الكل في مكان حقيقة وطلب من | اگر یہ تمام امور بر محل پائے جائیں اور بعید جگہ والے کو

1 القرآن الكريم ٢/ ٢٨٢ 2 القرآن الكريم ٦٥/ ٢ Page 166 of 630

Fatawa Rizvia Volume 20

[Box 1] (Arabic): If one makes a claim for a further house and leaves the nearer one, it is permissible. Likewise, this is the case unless one reaches the nearer one and then goes to the further one; in that case, the right of pre-emption (shuf'a) is invalidated. 1 (Urdu/Translation): If one makes a demand and leaves the near one, it is permissible. This is also like that. Yes, if one reaches the near one and goes towards the far one, then at that time pre-emption will be invalidated. (T)

And here the same thing happened; witnessing (ishhad) could have been done outside the door, but he left it and went inside, and had a curtain drawn, and took witnesses, then made the demand. So, this was passing by the near one to go towards the far one, and this is certainly an invalidator of pre-emption. Answer to the fifth question: What is clear from a legal (fiqh) perspective after observing the statement of the claimant and the claimant's witnesses is that these words are insufficient. The identification of a present person is done by pointing, and an absent one by naming, as the boundaries are mentioned regarding the house. The books of the scholars are full of these two methods, and it is clearly stated that a demand for something unknown (majhuul) is not valid. It is mentioned in "Khulasa-ul-Wajiz" by Imam Kardari:

[Box 2] (Arabic): Pre-emption is deserved through a demand, which is of two types: 'muwathibah' (immediate claim), which has been mentioned, and 'ishhad' (claim by witnessing), which is that he calls witnesses saying, "I am demanding it," or any expression from which the demand for the house is understood, and he mentions the boundaries. 2 (Urdu/Translation): The right to pre-emption is established by demand, and demand is of two types: one is 'talab-e-muwathibat', which they have mentioned, and the second type is 'talab-e-ishhad', which is to say "I am demanding pre-emption," or any other phrase through which the demand for a house is understood, making witnesses and also mentioning the boundaries of the house. (T)

It is in "Muhit al-Sarakhsi" and "Fatawa 'Alamgiri":

[Box 3] (Arabic): Indeed, the demand for witnessing is valid in the presence of the buyer, the seller, or the sold item (property). So he says in the presence of one of them: "Indeed, so-and-so has bought this house," and he mentions its four boundaries etc. 3 (Urdu/Translation): To say in the presence of the buyer or seller or the property: "So-and-so has bought this house," and mention its four boundaries, then the demand will be correct, etc. (T)

It is in "Fatawa Dhakhira" and "Nata'ij al-Afkar":

[Box 4] (Arabic): The form of this demand is that the pre-emptor presents himself at... (Urdu/Translation): The form of this 'talab-e-ishhad' is that the pre-emptor [presents himself at] this house...

[Footnotes] 1. Fatawa Hindiyya, Book of Pre-emption, Chapter Two, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/721. 2. Fatawa Bazzaziyya on the margin of Fatawa al-Hindiyya, Book of Pre-emption, Chapter of Demanding Pre-emption, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/163. 3. Fatawa Hindiyya, Book of Pre-emption, Chapter Two, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/721.

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

[बॉक्स 1] (अरबी): यदि कोई दूर वाले का दावा करता है और पास वाले को छोड़ देता है, तो यह जायज़ है। इसी तरह यह भी है, जब तक कि वह पास वाले तक न पहुँच जाए और फिर दूर वाले की ओर न चला जाए; उस स्थिति में शुफ़आ (पूर्व-क्रय अधिकार) निरस्त हो जाता है। 1 (उर्दू/अनुवाद): मांग करे और करीब वाले को छोड़ दे, तो जायज़ है। यह भी ऐसे ही है। हाँ, अगर करीब पहुँचकर दूर की तरफ जाए तो उस समय शुफ़आ बातिल (निरस्त) हो जाएगा। (त)

اور یہاں یہی ہوا। (और यहाँ यही हुआ); दरवाज़े के बाहर भी गवाही (इशहाद) की जा सकती थी, लेकिन उसे छोड़कर वह अंदर गया, और पर्दा करवाया, और गवाहों को ले गया, तब मांग की। तो यह करीब से गुज़रकर दूर की तरफ जाना हुआ, और यह निश्चित रूप से शुफ़आ को बातिल करने वाला है। पाँचवें सवाल का जवाब: मुद्दई (दावेदार) और मुद्दई के गवाहों के बयान के अवलोकन से जो कुछ फ़िक्ही (कानूनी) नज़र में स्पष्ट होता है, वह यह है कि ये शब्द अपर्याप्त हैं। हाज़िर की पहचान इशारे से होती है और ग़ायब की नाम से, जैसे कि घर के ज़िक्र में सीमाओं (हद) का उल्लेख है। विद्वानों की किताबें इन दो तरीकों से भरी हुई हैं, और यह स्पष्ट है कि अज्ञात (मझूल) की मांग सही नहीं है। इमाम करदरी की "खुलासा-उल-वजीज़" में है:

[बॉक्स 2] (अरबी): शुफ़आ का अधिकार मांग से प्राप्त होता है, जो दो प्रकार की होती है: 'मुवातिबः (तत्काल मांग), जिसका उल्लेख किया जा चुका है, और 'इशहाद' (गवाहों के माध्यम से मांग), जो यह है कि वह गवाह बनाए और कहे, "मैं इसकी मांग कर रहा हूँ," या कोई भी ऐसा वाक्यांश जिससे घर की मांग समझी जाए, और सीमाओं का उल्लेख करे। 2 (उर्दू/अनुवाद): शुफ़आ का हक मांग से होता है और मांग दो किस्म की है: एक 'तलब-ए-मुवातिबत' जिसका ज़िक्र उन्होंने कर दिया है और दूसरी किस्म 'तलब-ए-इशहाद' है, वह यह कि मैं शुफ़आ मांग रहा हूँ, या कोई और शब्द जिससे जिस मकान की मांग समझी जाए, कह कर गवाह बनाए और मकान की हदें भी ज़िक्र करे। (त)

"मुहीत सरख़सी" और "फ़तावा आलमगीरी" में है:

[बॉक्स 3] (अरबी): वास्तव में गवाही की मांग खरीदार या विक्रेता या बेची गई वस्तु (संपत्ति) की उपस्थिति में मान्य है। तो वह उनमें से किसी एक की उपस्थिति में कहता है: "बेशक फ़लां ने यह घर खरीदा है," और उसकी चारों सीमाओं आदि का उल्लेख करता है। 3 (उर्दू/अनुवाद): खरीदार या

विक्रेता या बेची गई चीज़ के पास यूँ कहे कि फ़लां ने यह मकान खरीदा और उसकी चारों सीमाओं का ज़िक्र करे तो मांग दुरुस्त होगी आदि। (त)

"फ़तावा ज़खीरा" और "नताइज अल-अफ़कार" में है:

[बॉक्स 4] (अरबी): इस मांग का रूप यह है कि शफ़ीअ (दावेदार) उपस्थित हो... (उर्दू/अनुवाद): इस तलब-ए-इशहाद की सूरत यह है कि शफ़ीअ उस मकान...

[पाद टिप्पणियां] 1. फ़तावा हिन्दिया, किताबुश शुफ़आ, अध्याय दो, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/721। 2. फ़तावा बज़ाज़िया, फ़तावा हिन्दिया के हाशिए पर, किताबुश शुफ़आ, तलब-ए-शुफ़आ का अध्याय, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/163। 3. फ़तावा हिन्दिया, किताबुश शुफ़आ, अध्याय दो, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/721।

पृष्ठ 167/630

[باکس ۱] (عربی): ابعدھا وترك الاقرب جاز، فکذا ھذا الا ان یصل الی الاقرب ویذھب الی الابعد فحینئذ تبطل۔ 1 (اردو/ترجمہ): طلب کرے اور قریب والے کو چھوڑ دے، تو جائز ہے تو یہ بھی ایسے ہے ہاں اگر قرب پر پہنچ کر ابعد کی طرف جائے تو اس وقت شفعہ باطل ہوجائے گا۔ (ت)

اور یہاں یہی ہوا، بیرون در بھی اشہاد کر سکتا تھا، اور اسے چھوڑ کر اندر گیا، اور پردہ کرایا، اور شہود کو لے گیا، اس وقت طلب کی، تو یہ اقرب پر گزر کر ابعد کی طرف جانا ہوا، اور یہ ضرور مبطل شفعہ ہے۔ جواب سوال پنجم: بیان مدعی و گواہان مدعی کے ملاحظہ سے جو کچھ نظر فقہی میں واضح ہوتا ہے۔ ان الفاظ کا ناکافی ہونا ہے۔ حاضر کی تعین اشارہ سے ہوتی ہے اور غائب کی تسمیہ سے کہ دار میں ذکر حدود ہے۔ کتب علماء انھیں احد الوجہین سے مالا مال ہیں، اور تصریح ہے کہ مجہول کی طلب صحیح نہیں۔ خلاصہ وجیز امام کردری میں ہے:

[باکس ۲] (عربی): یستحق بطلب وھو نوعان مواثبۃ وقد ذکرہ اشھد ھو ان یشھد قائلاً اطلبھا او عبارۃ یفھم منھا طلب الدار ویذکر الحدود۔ 2 (اردو/ترجمہ): شفعہ کا استحقاق طلب سے ہوتا ہے اور طلب دو قسم ہے ایک طلب مواثبت جس کا ذکر انھوں نے کر دیا ہے اور دوسری قسم طلب اشہاد ہے، وہ یہ کہ میں شفعہ طلب کر رہا ہوں، یا کوئی اور عبارت جس سے جس مکان کی طلب سمجھی جائے، کہہ کر گواہ بنائے اور مکان کے حدود بھی ذکر کرے۔ (ت)

محیط سرخسی وفتاوٰی عالمگیریہ میں ہے:

[باکس ۳] (عربی): انما یصلح طلب الاشھاد بحضرۃ المشتری او البائع والمبیع فیقول عند حضرۃ واحد منھم، ان فلانا اشتری ھذہ الدار ودارا ویذکر حدودھا الاربعۃ 3 الخ۔ (اردو/ترجمہ): مشتری یا

بائع یا مبیع کے پاس یوں کہے فلاں نے یہ مکان خریدا اور اس کی حدود اربعہ کو ذکر کرے تو طلب درست ہو گی الخ (ت)

فتاوٰی ذخیرہ و نتائج الافکار میں ہے:

[باکس ۴] (عربی): صورۃ ھذا الطلب ای یحضر الشفیع عند (اردو/ترجمہ): اس طلب اشہاد کی صورت یہ ہے کہ شفیع اس مکان

[حواشی] 1 فتاوٰی ہندیہ کتاب الشفعۃ الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۷۲۱ 2 فتاوٰی بزازیہ علی ہامش الفتاوی الہندیہ کتاب الشفعۃ باب طلب الشفعۃ نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۱۶۳ 3 فتاوٰی ہندیہ کتاب الشفعۃ الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۷۲۱

Volume 20 - Fatawa Rizvia

...and say, "Verily so-and-so has bought this house," or present oneself to the buyer and say, "This person has bought the house with such-and-such boundaries from so-and-so," or present oneself to the seller and say, "This person has sold the house with such-and-such boundaries to so-and-so." etc. (T)

(Arabic Text) ...and says, "Verily so-and-so bought this house," or the buyer is present and says, "This is a buyer from so-and-so of a house whose boundaries are such-and-such," or the seller says, "This one sold to so-and-so a house whose boundaries are such-and-such."

It is stated in Fatawa Qazikhan:

The form of requesting witnesses is that when the pre-emptor meets the buyer, he should say, "I demand the right of pre-emption (shuf'ah) from you for the house you bought from so-and-so. One of its boundaries is this, the second is this, the third is this, and the fourth is this." (to his statement) And it is necessary for him to state whether he is a pre-emptor due to partnership, or due to being a neighbor, or due to rights in the property, and he must specify the boundaries so that the house becomes identified. (T)

The form of requesting witnesses is for the pre-emptor to say to the buyer when he meets him: "I demand the pre-emption from you for a house you bought from so-and-so, one of whose boundaries is such, the second such, the third such, and the fourth such." (to his statement) And it is necessary to clarify that he is a pre-emptor by partnership or by neighborhood, or in rights, and he clarifies the boundaries so that the house becomes known.

It is stated in Hidayah:

The form of this request for witness is to say, "So-and-so has bought this house," etc. (T)

The form of this request is to say that so-and-so bought this house, etc.

This is in Mahzar-dar, then he said:

And it is narrated from Imam Abu Yusuf (may Allah Almighty have mercy on him) that naming the sold item and specifying its boundaries is established as a condition, because a demand is only valid for a known thing.	And from Abu Yusuf, it is required to name the sold item and specify it, because the demand is not valid except [for a known thing].

1. Nata'ij al-Afkar fi Kashf al-Rumuz wal-Asrar, Supplement to Fath al-Qadir, Book of Pre-emption and Litigation, Maktaba Nooria Rizvia, Sukkur, 8/311.
2. Fatawa Qazikhan, Book of Pre-emption, Chapter on Request, Naval Kishore, Lucknow, 4/862.
3. Al-Hidayah, Book of Pre-emption, Chapter on Requesting Pre-emption, Matba' Yusufi, Lucknow, 4/391.

...और कहे, "वास्तव में फलां ने यह घर खरीदा है," या खरीदार के पास उपस्थित होकर कहे कि उसने फलां से इन चार सीमाओं वाला घर खरीदा है, या विक्रेता के पास उपस्थित होकर कहे कि उसने फलां को इन सीमाओं वाला घर बेचा है। आदि (त)

(अरबी पाठ) ...और कहता है, "निश्चय ही फलां ने यह घर खरीदा," या खरीदार उपस्थित होता है और कहता है, "यह फलां से एक घर का खरीदार है जिसकी सीमाएं ऐसी-ऐसी हैं," या विक्रेता कहता है, "इसने फलां को एक घर बेचा जिसकी सीमाएं ऐसी-ऐसी हैं।"

फ़तावा क़ाज़ीखान में है:

गवाहों के अनुरोध का रूप यह है कि जब पूर्व-क्रयकर्ता (शफ़ी) खरीदार के पास आए तो कहे, "मैं आपसे उस घर के लिए पूर्व-क्रय के अधिकार (शुफ़ा) की मांग करता हूँ जो आपने फलां व्यक्ति से खरीदा है। इसकी सीमाओं में से एक यह है, दूसरी यह है, तीसरी यह है और चौथी यह है।" (उसके कथन का अंत) और उसके लिए यह बताना आवश्यक है कि क्या वह साझेदारी के कारण, या पड़ोसी होने के कारण, या संपत्ति में अधिकारों के कारण पूर्व-क्रयकर्ता है, और उसे सीमाओं को स्पष्ट करना चाहिए ताकि घर की पहचान हो सके। (त)

गवाहों के अनुरोध का रूप यह है कि पूर्व-क्रयकर्ता खरीदार से मिलते समय कहे: "मैं आपसे फलां से खरीदे गए घर के लिए पूर्व-क्रय की मांग करता हूँ, जिसकी एक सीमा ऐसी है, दूसरी ऐसी, तीसरी ऐसी और चौथी ऐसी है।" (उसके कथन का अंत) और यह स्पष्ट करना आवश्यक है कि वह साझेदारी या पड़ोस द्वारा, या अधिकारों में पूर्व-क्रयकर्ता है, और वह सीमाओं को स्पष्ट करता है ताकि घर ज्ञात हो जाए।

हिदाया में है:

इस गवाह के अनुरोध का रूप यह है कि कहना, "फलां ने यह घर खरीदा है," आदि (त)

इस अनुरोध का रूप यह कहना है कि फलां ने यह घर खरीदा, आदि।

यह महज़र-दार में है, फिर उन्होंने कहा:

और इमाम अबू यूसुफ़ (अल्लाह उन पर रहम करे) से वर्णित है कि बेची गई वस्तु का नाम लेना और उसकी सीमाओं को

और अबू यूसुफ़ से, बेची गई वस्तु का नाम देना और उसे निर्दिष्ट करना

निर्दिष्ट करना एक शर्त के रूप में निर्धारित किया गया है, आवश्यक है, क्योंकि मांग [एक ज्ञात
क्योंकि मांग केवल एक ज्ञात वस्तु के लिए ही मान्य होती है। वस्तु के] अलावा मान्य नहीं है।

1. नताइज अल-अफ़कार फ़ी कश्फ़ अल-रुमूज़ वल-असरार, फतह अल-क़दीर का पूरक, पूर्व-क्रय और मुकदमेबाजी की पुस्तक, मकतबा नूरिय्या रिज़विया, सुक्कुर, 8/311।
2. फ़तावा काज़ीखान, पूर्व-क्रय की पुस्तक, अनुरोध पर अध्याय, नवल किशोर, लखनऊ, 4/862।
3. अल-हिदाया, पूर्व-क्रय की पुस्तक, पूर्व-क्रय का अनुरोध करने पर अध्याय, मतबा यूसुफ़ी, लखनऊ, 4/391।

کے پاس حاضر ہو کر کہے کہ تحقیق فلاں نے یہ مکان خریدا ہے یا مشتری کے پاس حاضر ہو کر کہے کہ اس نے فلاں حدود اربعہ والا مکان خریدا ہے یا بائع کے پاس حاضر ہو کر کہے اس نے فلاں حدود والا مکان فروخت کیا ہے۔ الخ (ت)

الدار ویقول ان فلانا اشتری هذا الدار او یحضر المشتری ویقول هذا مشتری من فلان دارا التی حدودها کذا الخ او البائع ویقول هذا باع من فلان دارا التی حدودها کذا الخ۔

فتاوٰی قاضیخان میں ہے:

طلب اشہاد کی صورت یہ ہے کہ شفیع جب مشتری کے پاس آئے تو کہے میں تجھ سے اس مکان کا شفعہ طلب کرتا ہوں جو تو نے فلاں شخص سے خریدا ہے۔ اور جس کی حدود میں سے ایک یہ ہے دوسری یہ اور تیسری یہ، اور چوتھی یہ ہے (اس کے قول) اور ضروری ہے کہ وہ بیان کرے کہ میں شرکت کی بناء پر شفیع ہوں یا پڑوس کی بنا پر شفیع ہوں یا حقوق میں شرکت کی بناء پر شفیع ہوں، اور حدود کو بیان کرے تاکہ مکان متعین ہو جائے۔ (ت)

صورة طلب الاشهاد ان یقول الشفیع للمشتری حین لقیه اطلب منك الشفعة فی دار اشتریتها من فلان التی احد حدودها کذا والثانی کذا الثالث کذا والرابع کذا (الی قوله) ولابد ان یبین انه شفیع بالشرکة او بالجوار، اوفی الحقوق، ویبین الحدود لتصیر الدار معلومة۔

ہدایہ میں ہے:

اس طلب اشہاد کی صورت یہ ہے کہ فلاں نے یہ مکان خریدا ہے الخ (ت)

صورة هذا الطلب، ان یقول ان فلانا اشتری هذا الدار الخ،

یہ محضر دار میں ہے، پھر فرمایا:

اور امام ابو یوسف رحمتہ اللہ تعالیٰ علیہ سے مروی ہے کہ مبیع کا نام اور اس کی حدود کا ذکر شرط قرار دیا گیا ہے کیونکہ مطالبہ صرف معلوم چیز میں

وعن ابی یوسف یشترط تسمیة المبیع وتجدیدہ، لان المطالبة لاتصح الا

1 نتائج الافکار فی کشف الرموز والاسرار تکملہ فتح القدیر کتاب الشفعة والخصومة فیها مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۸/ ۳۱۱ 2 فتاویٰ قاضی خاں کتاب الشفعة فصل فی الطلب نولکشور لکھنؤ ۴/ ۸۶۲

3 الہدایۃ کتاب الشفعة باب طلب الشفعة مطبع یوسفی لکھنؤ ۴/ ۳۹۱

...in [something] known 1 It is correct. (T)

This is regarding the absence of one of the contracting parties and the presence of the other. It is mentioned in 'Ghayat al-Bayan' by Allama Itqani, citing the 'Mukhtasar' of Imam Karkhi (may Allah have mercy on him):

He should name the house, land, and location and describe its boundaries so that he may secure the transaction for himself. 2	**Name the house, land, and location and describe its boundaries so that he may make the transaction firm for himself. (T)**

In the same book, it is stated:

Al-Quduri mentioned in his commentary that Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on him) made naming the sold item and its boundaries a condition, because a demand is only valid for something known. So, if one calls for witnesses to the demand but does not specify the desired object, then the demand will not specifically apply to one sold item over another, and no legal ruling will be attached to it. 3	**Al-Quduri mentioned in his commentary that Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on him) made it a condition to name the sale and its boundaries because a demand is valid only for a known thing. Thus, when he called witnesses for the demand and did not state the desired object, the demand would not be specific to any one sold item over another, nor would the ruling be related to it. (T)**

Here, while the house subject to pre-emption was present, there was certainly a gesture towards it, but its mention is nowhere in the case records. Therefore, the ruling should be as Imam Quduri stated: 'No ruling will be attached to it.' (T). No ruling can be based on such a vague demand. Observe the second fatwa submitted by the plaintiff; it is not correct, and the critique of it is clear from this fatwa of mine (the humble one). And Allah Almighty knows best.

Problem 39: From Rampur state, Mastoola locality, from Mr. Ghulam Habib Khan Sahib, alias Budhan Miyan Sahib, 29 Dhu al-Hijjah 1330 AH. What do the scholars of religion and muftis of the clear Sharia say regarding this: Zaid and Bakr were

partners in an orchard, each owning half. Zaid sold his half share to Khalid. Bakr claimed the right of pre-emption and...

1. Al-Hidayah, Kitab al-Shuf'ah, Bab Talab al-Shuf'ah, Matba' Yusufi, Lucknow, 4/392.
2. Ghayat al-Bayan.
3. Ghayat al-Bayan.

जिल्द २० (खंड 20) फतावा रज़विया

...ज्ञात में 1 सही होता है। (त)

यह संविदाकारों में से एक की अनुपस्थिति और दूसरे की उपस्थिति के मामले में है। अल्लामा इतकानी की 'ग़ायत अल-बयान' में इमाम करखी (रहमतुल्लाहि अलैहि) के'मुख़्तसर' से उद्धृत है:

घर, ज़मीन और स्थान का नाम ले और उसकी सीमाओं का वर्णन करे ताकि वह अपने लिए मामले को पुख्ता कर ले। 2

घर, ज़मीन और स्थान का नाम लेकर उल्लेख करे और उसकी सीमाओं को बयान करे ताकि अपने लिए मामला पक्का कर ले। (त)

उसी में है:

कुद्दूरी ने अपनी शरह (व्याख्या) में उल्लेख किया है कि इमाम अबू यूसुफ़ (रहमतुल्लाहि अलैहि) ने बेची गई चीज़ (मबी'अ) का नाम और उसकी सीमाओं का उल्लेख करना शर्त बताया है, क्योंकि मांग केवल ज्ञात वस्तु में ही सही होती है। अतः जब उसने मांग पर गवाही मांगी और वांछित वस्तु को स्पष्ट नहीं किया, तो मांग किसी एक विशिष्ट बेची गई चीज़ से संबंधित नहीं होगी और न ही उससे कोई कानूनी हुक्म जुड़ा होगा। 3

कुद्दूरी ने अपनी व्याख्या में उल्लेख किया है कि इमाम अबू यूसुफ़ (रहमतुल्लाहि अलैहि) ने बिक्री का नाम और उसकी सीमाओं का उल्लेख करना शर्त करार दिया है क्योंकि मांग ज्ञात चीज़ में ही सही होती है, तो जब उसने साक्ष्य की माँग की और वांछित चीज़ को बयान नहीं किया, तो फिर मांग का संबंध किसी एक विशिष्ट बेची गई चीज़ से नहीं हो सकेगा और न ही आदेश का संबंध उससे होगा। (त)

यहाँ जब शुफ़आ (पूर्व-क्रयाधिकार) वाला घर सामने मौजूद था, तो इशारा निश्चित रूप से था, लेकिन इसका ज़िक्र पूरे मामले की फ़ाइल में कहीं नहीं है। इसलिए, हुक्म वही होना चाहिए जो इमाम कुद्दूरी ने फरमाया: 'उससे कोई हुक्म नहीं जुड़ेगा।' (त)। ऐसी अस्पष्ट मांग पर कोई हुक्म नहीं हो सकता। वादी द्वारा पेश किया गया दूसरा फतवा देखें, वह सही नहीं है और उस पर चर्चा मेरे इस (फकीर के) फतवे से स्पष्ट है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 39: रियासत रामपुर, मोहल्ला मस्तूला, जनाब गुलाम हबीब खाँ साहब उर्फ़ बुद्धन मियाँ साहब की ओर से, 29 ज़ुल-हिज्जा 1330 हिजरी। दीन के उलेमा और शरीयत के मुफ्ती इस बारे में क्या

फरमाते हैं कि: ज़ैद और बक्र एक बाग में आधे-आधे के शरीक (साझेदार) थे। ज़ैद ने अपना आधा हिस्सा खालिद के हाथ बेच दिया। बक्र ने शुफ़आ के हक का दावा किया और...

1. अल-हिदाया, किताबुश शुफ़आ, बाबु तलबुश शुफ़आ, मतबा यूसुफी, लखनऊ, 4/392.
2. ग़ायत अल-बयान।
3. ग़ायत अल-बयान।

पृष्ठ 169/630

فِی مَعْلُوم ۱؎ صحیح ہوتا ہے۔ (ت)

یہ غیبت دار و محضر احد العاقدین میں ہے۔ غایۃ البیان علامہ اتقانی میں مختصر امام کرخی رحمہ اللہ تعالٰی سے ہے :

یسمی الدار والارض والموضع ویحدو حتی یستوثق لنفسہ ۲؎۔

دار، زمین اور موضوع کا نام لے کر ذکر کرے اور اس کی حدود کو بیان کرے تاکہ اپنے لئے معاملہ کو پختہ کرلے۔ (ت)

اسی میں ہے:

قال القدوری فی شرح و انما شرط ابو یوسف رحمہ اللہ تعالی تسمیۃ المبیع والتحدید، لان المطالبۃ لا تصح الا فی معلوم، فاذا اشھد علی الطلب ولم یبین المطلوب لم یکن للمطالبۃ اختصاص بمبیع دون مبیع، ولایتعلق بھا حکم ۳؎۔

قدوری نے اپنی شرح میں ذکر کیا ہے کہ امام ابو یوسف رحمہ اللہ تعالٰی نے بیع کا نام اور اس کی حدود کو ذکر کرنا شرط قرار دیا ہے کیونکہ مطالبہ معلوم چیز میں ہی صحیح ہوتا ہے تو جب اس نے طلب اشہاد کیا اور مطلوب کو نہ بیان کیا تو پھر مطالبہ کا اختصاص کسی ایک مبیع سے نہ ہوسکے گا اور نہ ہی حکم کا تعلق اس سے ہوگا۔ (ت)

یہاں جبکہ دار مشفوعہ سامنے حاضر تھی، اشارہ ضرور تھا، اس کا ذکر مسل بھر میں کہیں نہیں، لہذا حکم وہی چاہئے جو امام قدوری نے فرمایا: لا یتعلق بھا حکم (نہ ہی حکم کا تعلق اس سے ہوگا۔ ت) ایسی مہمل طلب پر کوئی حکم نہیں ہو سکتا، دوسرا فتوٰی مدخلہ مدعی ملاحظہ ہو ا، وہ صحیح نہیں اور اس پر کلام اسی فتوٰی فقیر سے واضح، واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۹ : از ریاست رامپور محلہ مستولہ جناب غلام حبیب خاں صاحب عرف بدھن میاں صاحب ۲۹ ذی الحجہ ۱۳۳۰ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس باب میں کہ زید و بکر ایک باغ میں نصف نصف کے شریک تھے، زید نے اپنا حصہ نصفی بدست خالد بیع کیا، بکر بحق شفعہ دعویدار ہوا اور

۱ الهداية كتاب الشفعة باب طلب الشفعة مطبع يوسفى لكهنؤ ۴ / ۳۹۲ ۲ غاية البيان ۳ غاية البيان

Volume 20 Fatawa Rizvia

Bakar presented witnesses for Talab-e-Muwathabat (immediate claim of pre-emption) and Ishhad (invocation of witnesses) before the court. The witnesses of Bakar stated that when the informant disclosed the state of the sale, Bakar stood up in anxiety and immediately said, "I have taken the half orchard sold at its actual price as my right of pre-emption." Now, is this act, i.e., standing up from a sitting position to make the Talab-e-Muwathabat, considered a delay or not? Secondly, after the Talab-e-Muwathabat, Bakar going home to get a walking stick and then immediately returning to go to the buyer's house to perform the Talab-e-Ishhad—is this legally considered a delay or not? Explain and be rewarded.

Answer: The distance to where the Talab-e-Ishhad was to be performed and the condition of the pre-emptor (Shafi) will be considered. If he could not go that far without a stick, then going home to get a stick and departing immediately upon finding it is not a delay, even if searching for it took ten to twenty minutes, because necessary matters are legally exempt. However, if the search was prolonged, or if after finding it he delayed unnecessarily, or if there was no need for a stick at all and he only delayed to take it out of habit, then this is certainly a delay and not included in excuses. This was regarding Talab-e-Ishhad. As for standing up before Talab-e-Muwathabat and then uttering the words of ownership after standing, that absolutely invalidates the pre-emption and cuts off the 'immediacy'. In fact, besides the issue of immediacy, the assembly changed due to standing, so even based on a weak narration, there remains no scope for pre-emption. It is stated in Al-Hindiya:

The request for witnesses (Talab-e-Ishhad) is measured by the ability to invoke witnesses. Thus, whenever one is able to invoke witnesses in the presence of any of these things (the seller, buyer, or property) and does not request witnesses, his right of pre-emption is voided to avoid harm to the buyer. This is also mentioned in Muheet-e-Sarakhsi.[1] | Talab-e-Ishhad depends on the ability to make someone a witness. So when one has the power to make someone a witness and does not make the claim, his right of pre-emption becomes void so that harm to the buyer is removed. It is similarly stated in Muheet-e-Sarakhsi. (T)

In the same work it is mentioned:

If the pre-emptor learns of the sale at night and is unable to go out and perform Ishhad until... as in Al-Hawi fil-Fatawa.[2] | When the pre-emptor learns of the purchase

at night and is not capable of going and performing the demand for Ishhad etc., it is thus in Hawi fil-Fatawa. (T)

---

[1] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Shuf'a, Bab al-Thalith, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/172 [2] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Shuf'a, Bab al-Thalith, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/173 Page 170 of 630

खंड 20 फ़तावा रज़विया

बकर ने अदालत के सामने तलब-ए-मुवाथ़बत (तुरंत दावा) और इशहाद (गवाहों को बुलाना) के गवाह पेश किए। बकर के गवाहों का बयान है कि जब खबर देने वाले ने बिक्री की स्थिति स्पष्ट की, तो बकर घबराकर खड़ा हो गया और उसने तुरंत कहा कि "जिस वास्तविक कीमत पर आधा बाग बेचा गया है, उसी कीमत पर मैंने इसे अपने शुफ़आ (अग्रक्रय) के अधिकार के तहत ले लिया है।" अब, क्या यह बात, यानी बैठे हुए से खड़े होकर तलब-ए-मुवाथ़बत करना देरी में शामिल है या नहीं? दूसरा यह कि तलब-ए-मुवाथ़बत के बाद बकर का छड़ी लेने घर जाना और घर से तुरंत वापस आकर खरीदार के घर जाना और वहां तलब-ए-इशहाद करना शरीअत के अनुसार देरी में शामिल है या नहीं? स्पष्ट करें, पुण्य पाएं।

उत्तर: जहाँ तलब-ए-इशहाद के लिए जाना था, उस दूरी और शफ़ी (अग्रक्रय का अधिकार रखने वाला) की स्थिति पर विचार किया जाएगा। यदि वह इतनी दूर बिना छड़ी के नहीं जा सकता था, तो छड़ी लेने के लिए घर जाना और उसे मिलते ही तुरंत रवाना होना देरी नहीं है, भले ही उसे ढूँढने में दस-बीस मिनट लग गए हों, क्योंकि आवश्यकता के कार्य शरीअत में अपवाद हैं। और यदि लंबे समय तक ढूँढने के बाद की या मिल जाने के बाद बिना ज़रूरत देरी की, या वास्तव में छड़ी की ज़रूरत ही नहीं थी, केवल आदत के अनुसार हाथ में लेने के लिए यह देरी की, तो यह निश्चित रूप से देरी है और बहाने में शामिल नहीं है। यह तलब-ए-इशहाद के बारे में था। जहाँ तक तलब-ए-मुवाथ़बत से पहले खड़े हो जाने और खड़े होने के बाद स्वामित्व के शब्द कहने का प्रश्न है, तो वह पूर्णतः शुफ़आ को समाप्त करने वाला और 'तात्कालिकता' को खत्म करने वाला है। बल्कि तात्कालिकता तो दूर, खड़े होने से सभा (मजलिस) भी बदल गई, तो कमज़ोर रिवायत पर भी शुफ़आ की कोई गुंजाइश नहीं रही। हिंदिया में है:

तलब-ए-इशहाद गवाह बनाने की क्षमता पर निर्भर है। अतः जब भी इन चीजों (विक्रेता, खरीदार या संपत्ति) में से किसी के पास गवाह बनाने की क्षमता हो और वह गवाहों की मांग न करे, तो खरीदार को होने वाले नुकसान से बचने के लिए उसका शुफ़आ रद्द हो जाता है। मुहीत-ए-सरखसी में भी ऐसा ही है।[1] | तलब-ए-इशहाद किसी एक के पास गवाह बनाने की शक्ति पर निर्भर है। तो जब किसी के पास उसे गवाह बनाने की शक्ति हुई और उसने दावा नहीं किया, तो उसका शुफ़आ रद्द हो जाएगा ताकि खरीदार के नुकसान को खत्म किया जा सके। मुहीत-ए-सरखसी में इसी प्रकार है। (त)

उसी में है:

यदि शफ़ी को रात में पता चले और वह बाहर जाने और इशहाद करने में असमर्थ हो... जैसा कि अल-हावी फ़िल-फ़तावा में है।[2] | जब शफ़ी को खरीदारी का पता रात में चला और वह जाकर इशहाद की माँग करने में सक्षम न हुआ आदि, हावी फ़िल-फ़तावा में इस प्रकार है। (त)

---

[1] फ़तावा हिंदिया, किताबुश शुफ़आ, अध्याय 3, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/172 [2] फ़तावा हिंदिया, किताबुश शुफ़आ, अध्याय 3, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/173 पृष्ठ 170 / 630

بکر نے گواہان طلبِ مواثبت و اشہاد روبروئے عدالت پیش کیں، گواہانِ بکر کا بیان ہے کہ جس وقت مخبر نے حال مبیع کا ظاہر کیا تو بکر گھبرا کر کھڑا ہو گیا، اور فوراً اس نے یہ کہا کہ جس قیمت واقعی کو نصف باغ بیچا ہوا ہے اسی قیمت کو میں نے بحقِ شفعہ خود لیا، پس یہ امر یعنی بیٹھے سے کھڑے ہو کر طلبِ مواثبت کرنا داخل تاخیر ہے یا نہیں، دوم یہ کہ بعد طلبِ مواثبت بکر کا چھڑی لینے گھر میں جانا اور گھر میں سے فوراً واپس آکر مشتری کے مکان پر جانا اور وہاں طلبِ اشہاد بجالانا شرعاً تاخیر میں داخل ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: جہاں طلبِ اشہاد کو جانا تھا اس کے بعد اور شفیع کی حالت پر نظر کی جائے گی، اگر یہ اتنی دور بے عصا کے نہ جا سکتا تھا تو چھڑی لینے کے لئے گھر میں جانا اور اس کے ملنے پر فوراً آکر روانہ ہونا تاخیر نہیں، اگر چہ اس کی تلاش میں دس بیس منٹ ہو گئے ہوں کہ امورِ ضرورت شرعاً مستثنیٰ ہیں، اور اگر تلاشِ دیر کے بعد کی یا مل جانے کے بعد بلا ضرورت دیر لگائی یا سرے سے عصا کی حاجت ہی نہ تھی، صرف حسبِ عادت ہاتھ لینے کے لئے یہ دیر کی تو یہ ضرور تاخیر ہے اور داخل عذر نہیں، یہ طلبِ اشہاد میں تھا، رہا طلبِ مواثبت سے پہلے اس کا کھڑا ہو جانا اور بعد قیامِ الفاظ ملک ادا کرنا، وہ مطلقاً مسقطِ شفعہ و قاطعِ فور ہے۔ بلکہ فور درکنار قیام سے مجلس بھی بدل گئی، تو روایتِ ضعیفہ پر بھی شفعہ کی گنجائش نہ رہی، ہندیہ میں ہے:

طلب الاشهاد مقدر بالتمكن من الاشهاد فمتى تمكن من الاشهاد عند حضرة واحد من هذه الاشياء ولم يطلب الاشهاد بطلت شفعته نفيا للضرر عن المشترى، كذا فى محيط السرخسى[1]۔ | طلبِ اشہاد کسی

ایک کے پاس گواہ بنانے کی قدرت پر موقوف ہے تو جب کسی ایک کے پاس اس کو گواہ بنانے کی قدرت ہوئی اور اس نے طلب نہ کی تو اس کا شفعہ باطل ہو جائے گا تاکہ مشتری کے ضرر کو ختم کیا جائے، محیطِ سرخسی میں ایسے ہی ہے۔ (ت)

اسی میں ہے:

الشفیع اذا علم فی اللیل ولم یقدر علی الخروج والاشہاد الی کذا فی الحاوی فی الفتاوی[2]۔ | جب شفیع کو خریداری کا علم رات کو ہوا اور جا کر اشہاد کی طلب پر قادر نہ ہوا الخ حاوی فی الفتاوی میں یوں ہے۔ (ت)

---

[1] فتاوی ہندیہ کتاب الشفعہ الباب الثالث نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۱۷۲ [2] فتاوی ہندیہ کتاب الشفعہ الباب الثالث نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۱۷۳ Page 170 of 630

Fatawa Ridawiyya Volume 20

It is stated in Fatawa of Imam Ajall Qazi Khan: *Talab al-Muwathaba* (the immediate demand of pre-emption) is at the time immediately after the pre-emptor becomes aware of the sale. And Hisham narrated from Imam Muhammad that demanding immediately upon gaining knowledge is set as a condition. (Summarized. And Allah Almighty knows best.) (T)

Problem 40: From village Shopri, Tehsil Aonla, District Bareilly, inquired by Wahid Ali Khan, 17 Jumadi al-Ula 1336 AH. In a large plot of land owned by a single landlord, many individuals live as subjects by constructing houses at their own cost. As long as they reside there, the landlord does not interfere. If they flee or move away, the landlord becomes the owner of the debris/materials. Or, at the time of sale of beams, planks, bricks, etc., the landlord takes one-fourth of the price. However, no resident has the right to sell the land itself. In such a situation, if a resident sells his debris/ materials to another resident, and a third person whose property is adjacent to the sold property makes a claim of pre-emption (shufa), is this claim valid or void? And if the aforementioned landlord makes a claim for his right of pre-emption, can he do so or not?

Answer: Since he is not the owner of the land and is only selling the construction materials (amlah), there is absolutely no right of pre-emption for the neighbor (jar) nor for the landlord owner of the land. It is stated in Durr al-Mukhtar: Pre-emption is not established for building and date-palm trees when sold intentionally, even if with the right of residence/permanence. (Summarized. And Allah Almighty knows best.) Pre-emption will not be established in the intentional sale of buildings and trees, even if the condition of keeping them intact is also kept. (Summarized. And Allah Almighty knows best.) (T)

Problem 41: From Bareilly city, Farashi neighborhood, inquired by Maqsood Ali Khan, 6 Muharram 1329 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid is 7 years old. Can he demand the conditions of pre-emption or not? And does he legally have the authority to seek pre-emption or not? Explain and be rewarded.

---

1. Fatawa Qazi Khan, Book of Pre-emption, Chapter on Demand, Nawal Kishore Press Lucknow, 4/860
2. Durr al-Mukhtar, Book of Pre-emption, Chapter on what it is first established in, Mujtabai Press Delhi, 2/212

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

फ़तावा इमाम अजल्ल क़ाज़ी ख़ाँ में है: 'तलबी मुवाष़बात' (तुरंत दावा) का समय शफ़ी (पूर्व-क्रयाधिकारी) को बिक्री का पता चलने के तुरंत बाद है। और हिशाम ने इमाम मुहम्मद से रिवायत की है कि ज्ञान होने के तुरंत बाद तलब (मांग) को शर्त माना गया है। (संक्षेप में। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।) (त)

मसाला 40: ग्राम शोपरी, तहसील आँवला, ज़िला बरेली से सायल वाहिद अली ख़ाँ, 17 जमादी अल-उला 1336 हिजरी। एक बड़े भूखंड में जो केवल एक ज़मींदार के स्वामित्व में है, बहुत से लोग रैयत के रूप में अपनी लागत से घर बनाकर रहते हैं। जब तक वे वहां रहते हैं, ज़मींदार कोई बाधा नहीं डालता। उनके भाग जाने या चले जाने पर ज़मींदार उस मलबे आदि का मालिक बन जाता है, या बिक्री के समय कड़ी, तख्ता, ईंट आदि की कीमत का चौथा हिस्सा ज़मींदार लेता है। लेकिन किसी निवासी को ज़मीन बेचने का अधिकार नहीं है। ऐसी स्थिति में, यदि कोई निवासी अपना मलबा आदि किसी दूसरे निवासी को बेच दे, और तीसरा व्यक्ति जिसकी संपत्ति बेची गई चीज़ से जुड़ी है, शुफ़ा (पूर्व-क्रय) का दावा करता है, तो क्या उसका यह दावा सही है या गलत? और अगर ज़मीन का मालिक ज़मींदार खुद शुफ़ा का दावा करे, तो वह ऐसा कर सकता है या नहीं?

उत्तर: चूँकि वह ज़मीन का मालिक नहीं है और केवल निर्माण सामग्री (अमला) बेच रहा है, तो इसमें शुफ़ा का अधिकार न तो पड़ोसी (जार) को है और न ही ज़मीन के मालिक ज़मींदार को। 'दुर्रे मुख़्तार' में है: इमारत और खजूर के पेड़ की जानबूझकर की गई बिक्री में शुफ़ा साबित नहीं होता, चाहे वह ठिकाने के अधिकार के साथ ही क्यों न हो। (संक्षेप में। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।) इमारत और पेड़ की जानबूझकर की गई बिक्री में शुफ़ा साबित नहीं होगा, चाहे उन्हें बरकरार रखने की शर्त भी रखी गई हो। (संक्षेप में। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।) (त)

मसाला 41: बरेली शहर, मोहल्ला फ़राशी से सायल मक़सूद अली ख़ाँ, 6 मुहर्रम 1329 हिजरी। उलमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद 7 साल का है, क्या वह शुफ़ा की शर्तों की मांग कर सकता है या नहीं? और क्या उसे शरीयत के अनुसार शुफ़ा की मांग का अधिकार प्राप्त है या नहीं? बयान फ़रमाएँ, सवाब पायें।

---

1. फ़तावा क़ाज़ी ख़ाँ, किताबुश शुफ़ा, फ़स्ल फ़ित तलब, मतबा नवल किशोर लखनऊ, 4/ 860

2. दुर्रे मुख़्तार, किताबुश शुफ़ा, बाब मा तुष़बतु हिया फ़ीहे अव्वलन, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/212

पेज 171/630

فتاوی امام اجل قاضی خاں میں ہے: طلب المواثبۃ فوقتہ فور علم الشفیع بالبیع و روی ہشام عن محمد- الی- یشترط الطلب فور العلم اھ مختصرا۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ طلب مواثبت کا وقت شفیع کو بیع کے علم کے فوراً بعد ہے اور ہشام نے امام محمد سے روایت کی ہے کہ علم کے فوراً بعد طلب کو شرط قرار دیا گیا ہے۔ اھ مختصراً واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۴۰: از موضع شوپری تحصیل آنولہ ضلع بریلی مسئولہ واحد علی خاں ۱۷ جمادی الاولی ۱۳۳۶ھ ایک بڑے قطعہ اراضی میں جو صرف ایک زمیندار کی ملکیت ہے، اور بہت سے اشخاص بطور رعایا اس اراضی میں اپنے اپنے صرف لاگت سے مکان تیار کر کے رہتے ہیں، جب تک وہ آباد رہتے ہیں، ان سے زمیندار کچھ مزاحمت نہیں کرتا، اور بوقت بھاگ جانے یا اٹھ جانے کے اس ملبہ وغیرہ کا زمیندار مالک ہو جاتا ہے، یا بر وقت فروخت کڑی، تختہ، اینٹ وغیرہ زمیندار اس قیمت سے چہارم لیتا ہے لیکن کسی باشندہ کو زمین فروخت کرنے کا اختیار نہیں ہے، ایسی حالت میں جب ایک باشندہ اپنا ملبہ وغیرہ کسی دوسرے باشندے کے ہاتھ فروخت کرے، تو تیسرا شخص جو بیعہ کے ملحق رہتا ہے دعوی شفعہ کرتا ہے، تو یہ دعوی اس کا صحیح ہے یا باطل، اور اگر مالک زمین زمیندار مذکورہ دعوی اپنے حق شفعہ کرے تو وہ کر سکتا ہے یا نہیں؟

الجواب: جبکہ وہ زمین کا مالک نہیں، اور تنہا عملہ بیچتا ہے۔ تو اس میں ہرگز حق شفعہ نہ جار کو ہے نہ مالک زمین زمیندار کو، درمختار میں ہے: لا تثبت فی بناء ونخل بیعا قصدا ولو مع حق القرار بالاختصار، واللہ تعالٰی اعلم۔ عمارت اور درخت کی قصداً بیع میں شفعہ ثابت نہ ہوگا خواہ برقرار رکھنے کی شرط بھی رکھی ہو بالاختصار۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۴۱: از شہر بریلی فراشی محلہ مسئولہ مقصود علی خاں ۶ محرم ۱۳۲۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید بعمر ۷ سال ہے، وہ شرائط شفعہ طلب کر سکتا ہے یا نہیں؟ اور اس کو اختیار طلب شفعہ کا شرعاً حاصل ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

---

۱ فتاوی قاضی خاں کتاب الشفعۃ فصل فی الطلب مطبع نولکشور لکھنؤ ۴/ ۸۶۰ ۲ درمختار کتاب الشفعۃ باب ماتثبت ہی فیہ اولا مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۱۲

Volume 20 Fatawa Razawiyya

The Answer: One can claim the right of pre-emption (Shufa). However, if one delayed claiming it because of being unsure whether they had the right to claim or not, then they can no longer claim it due to the lapse of 'Muwathaba' (immediate demand). (Because of the loss of the immediate demand. - T) And Allah knows best.

Problem 42: From the village of Reund, Post Office Moonda, District Moradabad, submitted by Muhammad Ismail Khan, agent, 14 Sha'ban 1337 AH. What do the scholars of religion and muftis of the firm Sharia say regarding this matter: Amr sold his house to Zaid. Zaid neither had the right of pre-emption as a purchaser in this house, nor was he in possession of it, nor did he have it on rent. In contrast to Zaid, Bakr's house is situated below the wall between Amr's sold house. A common wall separates Amr's house and Bakr's house. Bakr is the pre-emptor (shafi') for it and had taken this house on rent and had possession of it for some months prior. He has announced the purchase of this house from Zaid in front of the Imam of the congregational mosque and many Muslims. There are several shareholders in Zaid's house,

[Labels in Diagram: Residential house of Ishaq Khan Residential house of Hamiduddin Khan Residential house of Rabia Bibi Residential house of Umar Khan Residential house of Nazar Muhammad Khan Floor of the Mosque]

Among those shareholders, who are siblings, there was an agreement with one shareholder that the house would be given to Bakr. For assurance, possession was previously handed over through a rental agreement. Zaid has purchased this house by collecting donations for the congregational mosque. The congregational mosque is located with four houses in between from this house; the mosque neither has the right of pre-emption against Bakr, nor is this house for any use of the mosque. It is heard that a gentleman who is giving his own house to the congregational mosque for free has set a condition: that if the house currently with Bakr on rent, and in which he is a pre-emptor, is purchased in the name of the mosque as its price, then I will also give my house for free. Probably keeping in view the harassment and trouble caused to Bakr, this condition has been imposed. Firstly, Bakr is not even being given the house, and if giving it to Bakr is considered, it is stated that it will be given at a greatly inflated price. Bakr absolutely does not tolerate an increase in price; he is not at all willing to pay any increase.

जिल्द २० फ़तावा रज़विया

उत्तर: शुफ़ा (पूर्वक्रय अधिकार) की माँग की जा सकती है। और यदि इस इंतज़ार में कि मुझे माँग का अधिकार है या नहीं, माँग नहीं की तो अब नहीं कर सकता क्योंकि 'मुवाथ़बा' (तत्काल माँग) का समय बीत चुका है। (मुवाथ़बत के खत्म हो जाने के कारण। - त) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला ४२: ग्राम रयूँड, डाकखाना मूँडा, जिला मुरादाबाद, प्रेषक मुहम्मद इस्माइल खान कारिंदा, १४ शाबान १३३७ हिजरी। धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या कहते हैं: अम्र ने अपना घर ज़ैद के हाथों बेच दिया। ज़ैद न तो इस घर में खरीदार के रूप में शुफ़ा का अधिकार रखता था, न ही उसका इस पर कब्ज़ा था, और न ही यह उसके पास किराए पर था। ज़ैद के विपरीत, बक्र का घर अम्र के बेचे गए घर के बीच की दीवार के नीचे स्थित है। एक बीच की दीवार अम्र के घर और बक्र के घर को अलग करती है। बक्र इसका शफ़ी (पूर्वक्रय अधिकारी) है और कुछ महीने पहले से बक्र ने इस घर को किराए पर लेकर इस पर कब्ज़ा कर रखा है। उसने जामा मस्जिद के इमाम साहब और कई मुसलमानों के सामने ज़ैद वाले इस घर को खरीदने का एलान किया है। ज़ैद वाले घर में कई हिस्सेदार हैं,

[आरेख में लेबल: इशाक खान का आवासीय घर हमीदुद्दीन खान का आवासीय घर राबिया बीबी का आवासीय घर उमर खान का आवासीय घर नज़र मुहम्मद खान का आवासीय घर मस्जिद का फर्श]

उन हिस्सेदारों में से, जो आपस में भाई-बहन का रिश्ता रखते हैं, एक हिस्सेदार के साथ यह समझौता हो चुका है कि घर बक्र को दिया जाएगा। और इत्मीनान के लिए पहले ही किराएनामे के ज़रिए कब्ज़ा दिला दिया गया है। ज़ैद ने यह घर जामा मस्जिद के लिए चंदा इकट्ठा करके खरीदा है। जामा मस्जिद इस घर से चार घर दूर स्थित है; मस्जिद न तो बक्र के मुकाबले शुफ़ा रखती है, न ही यह घर मस्जिद के किसी उपयोग का है। सुना गया है कि एक सज्जन जो अपना घर जामा मस्जिद को मुफ़्त दे रहे हैं, उन्होंने यह शर्त रखी है कि यदि वह घर जो बक्र के पास किराए पर है, और जिसमें वह शफ़ी है, मस्जिद के नाम पर उसकी कीमत के तौर पर खरीद लिया जाए, तो मैं भी अपना घर मुफ़्त दे दूँगा। संभवतः बक्र को परेशान करने और तकलीफ देने के उद्देश्य से यह शर्त लगाई गई है। बक्र को पहली बात तो घर दिया ही नहीं जाता और यदि बक्र को देना स्वीकार भी किया जाता है, तो बहुत अधिक बढ़ी हुई कीमत पर देने की बात कही जाती है। बक्र कीमत में किसी भी वृद्धि को बिलकुल बर्दाश्त नहीं करता, वह इस बात पर कतई सहमत नहीं है कि वह कुछ भी अतिरिक्त दे।

الجواب: شفعہ طلب کر سکتا ہے اور اگر اس انتظار میں کہ مجھے طلب کا اختیار ہے یا نہیں طلب نہ کیا تو اب نہیں کر سکتا لفوات المواثبہ (مواثبت کے فوت ہونے کی وجہ سے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۴۲: از موضع ریوئنڈ، ڈاک خانہ مونڈہ ضلع مراد آباد مسئولہ محمد اسمعیل خاں کارندہ ۱۴ شعبان ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ عمرو نے اپنا مکان زید کے ہاتھ فروخت کیا، زید اس مکان میں خریدار کا نہ تو شفعہ رکھتا تھا اور نہ اس مکان پر قابض ہے اور نہ اس کے پاس کرایہ پر ہے۔ بخلاف زید کے بکر کا مکان عمرو کے اس مکان فروخت شدہ کے درمیان دیوار کے نیچے واقع ہے۔ ایک درمیانی دیوار عمرو کے مکان اور بکر کے مکان کو قطع کرتی ہے۔ بکر اس کا شفیع ہے اور کچھ ماہ پیشتر سے یہ مکان بکر نے کرایہ پر لے کر قبضہ کر رکھا ہے۔ اور اس نے جامع مسجد کے پیش امام صاحب اور اکثر مسلمانوں کے روبرو اس زید والے مکان کے خرید لینے کا اعلان کیا ہے۔ زید والے مکان میں کئی حصہ دار ہیں،

[خاکہ میں درج الفاظ: مکان مسکونہ اسحاق خاں مکان مسکونہ حمید الدین خاں مکان مسکونہ رابعہ بی بی مکان مسکونہ عمر خاں مکان مسکونہ نذر محمد خاں فرش مسجد]

منجملہ ان حصہ داروں کے کہ جو آپس میں بھائی بہن کا رشتہ رکھتے ہیں ایک حصہ دار کا معاہدہ ہو چکا ہے کہ مکان بکر کو دیا جائے گا اور اطمینان کے لئے پیشتر بذریعہ کرایہ نامہ قبضہ کرایا گیا ہے، زید نے یہ مکان جامع مسجد کے لئے چندہ فراہم کر کے خرید کیا ہے۔ جامع مسجد اس مکان سے چار مکان درمیان میں دے کر واقع ہے، مسجد نہ تو بکر کے مقابلہ میں شفعہ رکھتی

ہے، نہ مسجد کے کسی صرف کا یہ مکان ہے۔ سنا جاتا ہے کہ ایک صاحب نے کہ اپنا مکان جامع مسجد کی بلا قیمت دیتے ہیں، یہ شرط کی ہے کہ اگر وہ مکان جو بکر کے پاس بطور کرایہ کے ہے، اور جس میں وہ شفیع ہے بطور قیمت مسجد کے نام خرید لیا جائے گا تو میں بھی بلا قیمت مکان دے دوں گا۔ غالباً بکر کی ایذارسانی اور تکلیف مد نظر رکھتے ہوئے یہ شرط لگائی گئی ہے، بکر کو اول تو مکان دیا بھی نہیں جاتا اور اگر بکر بہت دینا گوارا کیا جاتا ہے تو قیمت بے حد اضافہ کر کے دینا بیان کیا جاتا ہے۔ بکر اضافہ قیمت کو بالکل گوارا نہیں کرتا وہ ہرگز اس بات پر رضامند نہیں ہے کہ کچھ بھی اضافہ دے،

In such a case, is such a purchase permissible for the mosque? And to what extent will Zaid's taking an increase over the original price be considered among good deeds? Can Zaid receive any reward for doing this when the right of the pre-emptor (shafi') of the house is being invalidated and the house is being bought, and then for the benefit of the mosque, paying an increase over the original price is tolerated? There is no consensus among the Muslims in this matter; most are against the purchase of this house because the mosque is in debt for over a hundred rupees, which should be paid. Furthermore, the awnings (shamiana) are lying incomplete, due to which the worshippers are in distress. One house is situated exactly on the floor of the mosque; it is not being purchased. Some time before this house of Amr, a house in front of the mosque was sold, but it was not purchased. Some members of the mosque committee were not in favor of purchasing this house. The Imam of the mosque knew that Bakr had rented this house with the intention of buying it. And Bakr is in severe distress due to the lack of space. Please record the answer on the back of this petition with a seal, etc., and grant it. The address for the reply will be: Reach Muhammad Ismail Khan, the agent, at the location of Village Raywand, Post Office Munda, District Muradabad, Dera Zamindar.

The Answer:

Before the sale, the pre-emptor (shafi') has no right. Neither having it on rent beforehand, nor announcing "I will buy this house," nor a prior agreement with any shareholder can give him any preference. Only after receiving news of the sale, if he performs 'Talab-e-Muwathibat' (immediate demand) and 'Talab-e-Ishhad' (demand with witnesses), does his right become established at that time. And in this state, what is the need for an increase? He will take it for the same amount it was sold for. Here in the question, it is stated that they are asking for an increase from Bakr, and he is not agreeing to the increase. If this is such that he did not fulfill the aforementioned demands, or he wanted to buy after that and did not agree to the increase, then he no longer has any right, and there is no obligation to give it to him at all. The fact that the other person is not a pre-emptor will not benefit him when his own right of pre-emption no longer remains. As for the other points written in the question—that someone else offered to give their house for free for the purchase of this house, or the mosque is in debt, or the awnings are incomplete, or a nearby house was sold earlier and not bought, or it is available now and not being taken, or some members were not in favor of its purchase, or the Imam knew Bakr's intention,

or Bakr is in distress regarding the house—these are all irrelevant matters. The donation remains the property of the donors. If they had not handed it over to the trustee (mutawalli) of the mosque and instead bought the house and dedicated it to the mosque beforehand, then the question is not even relevant whether there was any sin in taking more than the original price. The buyer has the choice to agree on whatever price they wish.

Allah the Almighty said: "Except that it be a trade by mutual consent among you." 1. Allah the Almighty said: But let it be a transaction by your mutual consent. (T)

---

1. Al-Quran Al-Karim 4/29 Page 173 of 630

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 20

ऐसी स्थिति में क्या मस्जिद के लिए ऐसी खरीदारी जायज़ है? और ज़ैद का मूल कीमत से अधिक लेना किस हद तक नेक कार्यों में शामिल होगा? और क्या ज़ैद को ऐसा करने में कुछ पुण्य मिल सकता है, जबकि मकान के शफ़ी (अग्रक्रयाधिकार रखने वाला) का अधिकार समाप्त करके मकान खरीदा जाए, और फिर मस्जिद के लाभ के लिए मूल कीमत से अधिक देना स्वीकार किया जाए? मुसलमानों में इस बारे में सहमति नहीं है; अधिकांश इस मकान की खरीदारी के खिलाफ हैं क्योंकि मस्जिद पर एक सौ से अधिक रुपयों का कर्ज है, जिसे अदा किया जाना चाहिए। इसके अलावा, शामियाने वहां अधूरे पड़े हैं जिनकी कमी के कारण नमाज़ियों को परेशानी हो रही है। एक मकान ठीक मस्जिद के फर्श पर स्थित है, उसे नहीं खरीदा जा रहा है। अम्र के इस मकान से कुछ दिन पहले मस्जिद के सामने वाला एक मकान बिका था, वह नहीं खरीदा गया। मस्जिद के कुछ सदस्यों की राय इस मकान की खरीदारी के पक्ष में नहीं थी। मस्जिद के इमाम को मालूम था कि बक्र ने इस मकान को खरीदने की नीयत से किराए पर लिया है। और बक्र को स्थान की कमी की वजह से बहुत परेशानी है। कृपया इस प्रार्थना पत्र के पीछे मुहर आदि लगाकर उत्तर प्रदान करें। उत्तर के लिए पता यह होगा: गाँव रयवंड, डाकखाना मुंडा, जिला मुरादाबाद, डेरा ज़मींदार में पहुँचकर मोहम्मद इस्माइल खां कारिंदा को मिले।

उत्तर:

बिक्री से पहले शफ़ी का कोई अधिकार नहीं है। न तो पहले से उसके पास किराए पर होना, न ही यह घोषणा करना कि "मैं इस मकान को खरीदूंगा," और न ही किसी हिस्सेदार से पहले हुआ समझौता उसे कोई प्राथमिकता दे सकता है। बिक्री की खबर मिलते ही यदि वह 'तलब-ए-मुवातिबात' (तत्काल मांग) और 'तलब-ए-इशहाद' (गवाहों के साथ मांग) पूरी करता है, तो उस समय उसका अधिकार स्थापित होता है। और इस स्थिति में उसे मूल्य वृद्धि की क्या आवश्यकता है? जितने में बिक्री हुई है, वह उतने में ही लेगा। यहाँ प्रश्न में यह है कि वे बक्र से वृद्धि माँग रहे हैं और वह वृद्धि पर सहमत नहीं है। यदि इसका अर्थ यह है कि उसने उपरोक्त माँगें पूरी नहीं कीं, या उसके बाद खरीदना चाहा और वृद्धि पर सहमत नहीं हुआ, तो उसका कोई अधिकार नहीं रहा, और उसे न देना बिल्कुल भी ज़रूरी नहीं है। दूसरे का शफ़ी न होना उसे कोई लाभ नहीं पहुँचाएगा जब उसका अपना शुफ़ा (अग्रक्रयाधिकार) ही नहीं रहा। बाकी जो बातें प्रश्न में लिखी हैं - कि किसी और ने इस मकान की खरीदारी पर अपना मकान मुफ्त देने को कहा, या मस्जिद पर कर्ज है, या शामियाने अधूरे हैं, या पास

का मकान पहले बिका और नहीं खरीदा गया, अब उपलब्ध है और नहीं लिया जा रहा, कुछ सदस्यों की राय इसकी खरीदारी की नहीं थी, इमाम को बक्र का इरादा पता था, बक्र को मकान की परेशानी है - ये सब अप्रासंगिक बातें हैं। चंदा देने वालों की संपत्ति बनी रहती है। यदि उन्होंने उसे मस्जिद के मुतवल्ली को नहीं सौंपा था और उससे पहले मकान खरीदकर मस्जिद को समर्पित कर दिया, तो यह प्रश्न ही नहीं उठता कि मूल कीमत से अधिक लेने में कोई पाप हुआ। खरीदार को अधिकार है कि वह जितने पर चाहे अपनी सहमति दे।

अल्लाह तआला ने फरमाया: "सिवाय इसके कि वह तुम्हारी आपसी सहमति से किया गया व्यापार हो।" 1. अल्लाह तआला ने फरमाया: मगर यह कि कोई सौदा तुम्हारी आपसी रजामंदी का हो। (त)

---

1. अल-क़ुरान अल-करीम 4/29 पृष्ठ संख्या 173/630

ایسی صورت میں کیا مسجد کو ایسی خریداری جائز ہے، اور زید کا اصلی قیمت سے اضافہ لینا کس حد تک داخلِ حسنات ہوگا۔ اور زید کو ایسا کرنے میں کچھ ثواب مل سکتا ہے جبکہ مکان کے شفیع کا حق باطل کیا جا کر مکان خریدا جائے، اور پھر مسجد کی منفعت کے لئے قیمتِ اصلی سے زائد بڑھا کر دینا گوارا کیا جائے، باہم مسلمانوں میں اس بارے میں اتفاق نہیں، اکثر اس مکان کی خریداری کے خلاف ہیں کیونکہ مسجد ایک سو کئی روپیہ کی مقروض ہے وہ ادا ہونا چاہئے، پھر شامیانہ ادھورے پڑے ہیں جس کے نہ ہونے سے نمازیوں کو تکلیف ہے، ایک مکان عین مسجد کے فرش پر واقع ہے۔ اس کو خرید نہیں کیا جاتا ہے۔ اس عمرو والے مکان سے پہلے کچھ دن ایک مکان اور مسجد کے سامنے کا فروخت ہو گیا وہ نہیں خریدا گیا مسجد کے بعض ممبران کی رائے اس مکان کی خریداری کی نہیں، مسجد کے پیش امام کو معلوم تھا کہ یہ مکان بکر نے خریداری کی نیت سے کرایہ پر لیا ہے۔ اور بکر کو تنگیِ مکان کی سخت تکلیف ہے۔ جواب براہ کرم پشت عریضہ ہذا پر مہر وغیرہ سے مرتب فرما کر مرحمت فرمایا جائے، جواب کے لئے پتہ یہ ہوگا: بمقام موضع ریونڈ ڈاکخانہ مونڈہ، ضلع مراد آباد، ڈیرہ زمیندار میں پہنچ کر محمد اسمعیل خاں کارندہ کو ملے۔

الجواب:

قبل بیع شفیع کا کوئی حق نہیں، نہ پہلے سے اس کے پاس کرایہ پر ہونا۔ یا اس کا اعلان کرنا کہ میں اس مکان کو خریدوں گا۔ یا پیشتر کسی حصہ دار سے معاہدہ ہو جانا، اسے کوئی ترجیح دے سکتا ہے، بعد بیع خبر پاتے ہی اگر طلبِ مواثبت و طلبِ اشہاد بجا لائے تو اس وقت ان کا حق ثابت

ہوتا ہے۔ اور اس حالت میں اسے اضافہ کی کیا ضرورت، جتنے کو بیع ہوا اتنے ہی میں لے گا، یہاں سوال میں یہ ہے کہ بکر سے اضافہ مانگتے ہیں اور وہ اضافہ پر راضی نہیں، یہ اگر یوں ہے کہ وہ طلبِ مذکور بجا نہ لایا، یا اس کے بعد خریدنا چاہا، اور اضافہ پر راضی نہ ہوا تو اس کا کوئی حق نہ رہا، اور اسے نہ دینا اصلاً حکم نہیں۔ اور دوسرے کا شفیع نہ ہونا اسے کچھ فائدہ نہ دے گا جبکہ خود اس کا شفعہ نہ رہا، باقی جو باتیں سوال میں لکھی ہیں کہ دوسرے نے اس مکان کی خریداری پر اپنا مکان مفت دینے کو کہا، یا مسجد پر قرض ہے، یا شامیانے ادھوری ہیں یا قریب کا مکان پہلے بکا، نہ خریدا، اب موجود ہے، اسے نہیں لیا جاتا، بعض ممبروں کی رائے اس کی خریداری کی نہ تھی، امام کو بکر کا ارادہ معلوم تھا، بکر کو مکان کی تکلیف ہے، سب بے علاقہ باتیں ہیں، چندہ چندہ دہندوں کی ملک رہتا ہے۔ اگر انھوں نے سپرد متولیِ مسجد نہ کر دیا تھا اس سے پہلے مکان مول لے کر نذرِ مسجد کیا، جب تو یہ سوال ہی متعلق نہیں کہ اصل قیمت سے زیادہ لینے میں کوئی گناہ ہوا، خریدار کو اختیار ہے جتنے پر چاہے رضا دے۔

قال اللہ تعالٰی "اِلَّآ اَنْ تَكُوْنَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ" 1۔ اللہ تعالٰی نے فرمایا: مگر یہ کہ کوئی سودا تمھاری باہمی رضامندی کا ہو۔ (ت)

---

1 القرآن الکریم ۴/ ۲۹

Volume 20 Fatawa-e-Razvia

And if it was handed over to the mosque manager (Mutawalli), and the Mutawalli purchased it for more than the actual price, then if the excess is exorbitant and there is no benefit in it that reverts to the mosque, then indeed he has committed a sin and shall compensate the mosque. Or the sale will be annulled, and Allah Almighty knows best.

Problem 43: From District Shahjahanpur, Post Office Jigrampur Gurah Raepur, asked by Ali Hasan Khan Sahib. What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid intended to sell his land and sent word to Amr. Amr offered a total of three thousand rupees for that land and refused to pay more. Upon this, Zaid sold the aforementioned land to Bakr for five thousand. Now, Amr wants to acquire this land through the right of pre-emption (Shufa). Both Amr and Bakr have lands adjacent to Zaid's land. Amr expressed his dissatisfaction long after the sale of the said land. In such a case, does Amr have the right of pre-emption over the sold land? And will the first sale become void or the opposite? Explain and be rewarded.

The Answer: Amr's refusal to purchase before the sale does not waive his right of pre-emption. If Amr, upon hearing news of the sale to Bakr, immediately became a claimant for pre-emption and produced witnesses for his claim according to the rule, then his claim for pre-emption is valid. But if he expressed dissatisfaction and claimed pre-emption after a delay, then his right has been forfeited, and Allah Almighty knows best.

और अगर मस्जिद के मुतवल्ली (प्रबंधक) को सौंप दिया गया, और मुतवल्ली ने इसे वास्तविक मूल्य से अधिक पर खरीदा, तो यदि यह अधिकता बहुत ज़्यादा (फ़ाहिश) है और इसमें मस्जिद के लिए कोई लाभ नहीं है, तो निश्चित रूप से वह गुनहगार हुआ और मस्जिद को हर्जाना देगा। या बिक्री रद्द कर दी जाएगी, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला ४३: ज़िला शाहजहाँपुर, डाकखाना जिग्रामपुर गुराह रायपुर से, प्रार्थी अली हसन खान साहब। विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद ने अपनी ज़मीन बेचने का इरादा किया और अम्र को संदेश भेजा। अम्र ने उस ज़मीन के कुल तीन हज़ार रुपये लगाए और इससे अधिक देने से मना कर दिया। इस पर ज़ैद ने अपनी उक्त ज़मीन बक्र को पाँच हज़ार में बेच दी। अब अम्र 'हक़-ए-शुफ़ा' (अग्र-क्रयाधिकार) के ज़रिए इस ज़मीन को लेना चाहता है। अम्र और बक्र दोनों की ज़मीनें ज़ैद की ज़मीन से जुड़ी हुई हैं। अम्र ने उक्त ज़मीन की बिक्री के काफी समय बाद अपनी नाराज़गी ज़ाहिर की। ऐसी स्थिति में क्या अम्र को बेची गई ज़मीन पर हक़-ए-शुफ़ा प्राप्त है? और क्या पहली बिक्री रद्द हो जाएगी या इसके विपरीत? स्पष्ट करें और पुण्य पाएँ।

अल-जवाब (उत्तर): बिक्री से पहले अम्र का खरीदारी से इनकार करना उसके हक़-ए-शुफ़ा को समाप्त नहीं करता है। यदि बक्र को बिक्री की ख़बर मिलते ही अम्र ने शुफ़ा (अग्र-क्रय) की माँग की और नियमानुसार अपनी माँग पर गवाह पेश किए, तो उसका शुफ़ा का दावा मान्य है। और यदि देरी के बाद नाराज़गी ज़ाहिर की और शुफ़ा की माँग की, तो उसका अधिकार समाप्त हो गया, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

اور اگر سپرد متولی مسجد کر دیا، متولی نے اصل قیمت سے زائد کو خریدا، تو اگر زیادت فاحش ہے اور اس میں کوئی مصلحت نہیں راجعہ مسجد کی نہیں، تو بیشک وہ گنہ گار ہوا اور تاوان مسجد کو دے گا۔ یا بیع فسخ کی جائے گی، واللہ تعالی اعلم۔

مسئلہ ۴۳: از ضلع شاہجہاں پور ڈاکخانہ جگر ام پور گورہ رائے پور مسئولہ علی حسن خاں صاحب کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے اپنی زمین بیچنے کا ارادہ کیا تو عمرو کو کہلا بھیجا، عمرو نے کل تین ہزار روپیہ اس زمین کا لگایا، زیادہ سے انکار کیا اس پر بکر کے ہاتھ زید نے اپنی زمین مذکورہ فروخت کر دی پانچ ہزار پر ، اب عمرو بذریعہ حق شفعہ اس زمین کو لینا چاہتا ہے ، دونوں کا یعنی عمرو و بکر کا زید کی زمین سے دہرا ملا ہے، اور عمرو نے بیع زمین مذکور کے وقت سے بہت روز کے بعد اپنی ناخوشی ظاہر کی ، ایسی صورت میں عمرو کو حق شفعہ اس زمین مبیع کا حاصل ہے ۔ اور بیع اول باطل ہو جائے گی یا اس کے برعکس؟ بینوا توجروا

الجواب: بیع سے پہلے عمرو کا خریداری سے انکار کر دینا اس کے حق شفعہ کو ساقط نہیں کرتا، اگر بکر کے ہاتھ بیع کی خبر سنتے ہی عمرو طالب شفعہ ہوا اور اپنی طلب پر گواہ حسب قاعدہ کرے تو اسے دعویٰ شفعہ پہنچتا ہے ۔ اور اگر دیر کے بعد ناراضی ظاہر کی اور طالب شفعہ ہوا تو اس کا حق ساقط ہو گیا، واللہ تعالی اعلم۔

Volume 20 / Fatawa-e-Razvia

Book of Division (Statement regarding Division)

1st Jumada al-Ula 1306 AH / From Pilibhit

Problem 44: What do the scholars of religion say regarding this issue: A person named Akbar passed away, leaving behind four sons—Dost Muhammad, Hafizullah, Karimullah, Rahmatullah—and two daughters—Jawan and Moti—as heirs. Karimullah died, leaving a son named Nathu. Rahmatullah also died, leaving daughters named Ajooba and Mohammadi. Dost Muhammad, Hafizullah, and Nathu appointed Zaid as an arbitrator (panch) for the division of the inherited property. However, Jawan, Moti, Ajooba, and Mohammadi were not included in this arbitration at all. The arbitrator divided the entire inherited property, which contained the legal shares of all heirs, only among those three heirs who had appointed him. He wrote in the arbitration deed that "the legal shares of Akbar's daughters and Rahmatullah's daughters will be the responsibility of the three parties proportionately." Those four women do not agree with this division. In this situation, is this arbitration valid and enforceable? And will the division made by the arbitrator be maintained or revoked? Explain and be rewarded.

The Answer: This arbitration is purely useless and the division is absurd and flawed. Who gave the arbitrator the authority to dispose of the shares of the other heirs? The arbitrator's ruling only applies to those who appointed him; he has no authority over anyone else. It is stated in Al-Hidayah:

Hukmuhu la yalzamuhu li'adami al-tahkeemi minhu[1].	Its ruling will not be binding because there was no appointment of an arbitrator from their side. (T)

[1] Al-Hidayah, Kitab Adab al-Qadhi, Kitab al-Tahkeem, Matba’ Yusufi Lucknow, 3/431.

Page 175 of 630

किताबुल क़िस्मत (बँटवारे की पुस्तक) (बँटवारे का बयान)

1 जुमाद अल-उला 1306 हिजरी / पीलीभीत से

मसला 44: क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि मुसम्मी अकबर का इंतिक़ाल हुआ, चार बेटे दोस्त मोहम्मद, हफ़ीज़ुल्लाह, करीमुल्लाह, रहमतुल्लाह और दो बेटियाँ जवाँ और मोती वारिस हुए। करीमुल्लाह की वफ़ात हुई, उसका बेटा नत्थू है। रहमतुल्लाह फ़ौत हुआ, उसकी बेटियाँ अजूबा और मोहम्मदी हैं। दोस्त मोहम्मद, हफ़ीज़ुल्लाह और नत्थू ने जादाद-ए-मतरूका (विरासत) के बँटवारे के लिए ज़ैद को पंच (मध्यस्थ) मुक़र्रर किया, मगर जवाँ, मोती, अजूबा और मोहम्मदी इस पंचायत में बिल्कुल शामिल न थीं। पंच ने तमाम जादाद-ए-मतरूका, जिसमें उन सबके शरीई हिस्से थे, सिर्फ़ उन्हीं तीन वारिसों पर तक़सीम कर दी जिन्होंने उसे पंच बनाया था, और पंचायत-नामे में लिख दिया कि "अकबर की बेटियों और रहमतुल्लाह की बेटियों के शरीई हिस्से के लिए तीनों पक्ष अनुपात के अनुसार ज़िम्मेदार रहेंगे।" वे चारों औरतें इस तक़सीम पर राज़ी नहीं हैं। इस सूरत में क्या यह पंचायत सही और नाफ़िज़ (लागू) है या नहीं? और पंच ने जो तक़सीम की वह बहाल रहेगी या रद्द कर दी जाएगी? बयान फ़रमाएं और सवाब पाएं।

अल-जवाब (उत्तर): यह पंचायत महज़ बेकार और तक़सीम बेहूदा व दोषपूर्ण है। पंच को बाक़ी वारिसों के हिस्सों में दख़ल देने का अधिकार किसने दिया था? पंच का हुक्म सिर्फ़ उन्हीं तक सीमित होता है जो उसे पंच नियुक्त करें, बाक़ी किसी पर उसे कोई अधिकार नहीं है। हिदाया में है:

हुक्मुहू ला यल्ज़मुहू लिअदमि अत-तहकीमि मिन्हु[1]।	इसका हुक्म लाज़िम नहीं होगा क्योंकि उनकी तरफ़ से तहकीम (पंच की नियुक्ति) नहीं है। (त)

[1] अल-हिदाया, किताब अदब अल-क़ाज़ी, किताब अल-तहकीम, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ, 3/431।

جلد ۲۰ / فتاوی رضویه

کتاب القسمة (تقسیم کا بیان)

یکم جمادی الاولی ۱۳۰۶ ھ / از پیلی بھیت

مسئلہ ۴۴: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مسمیٰ اکبر نے انتقال کیا، چار پسر دوست محمد، حفیظ اللہ، کریم اللہ، رحمت اللہ، دو دختر جواں، موتی وارث ہوئے، کریم اللہ نے وفات پائی، اس کا بیٹا نّتھو ہے۔ رحمت اللہ فوت ہوا، اس کی بیٹیاں عجوبہ و محمدی ہیں، دوست محمد، حفیظ اللہ، نتھو نے جائداد متروکہ کی تقسیم کے لئے زید کو پنچ مقرر کیا مگر جوان موتی عجوبہ، محمدی اس پنچایت میں اصلاً شامل نہ تھیں، پنچ نے تمام جائداد متروکہ جس میں ان سب کے حصص شرعیہ تھے، صرف انھیں تین وارثوں پر جنھوں نے اسے پنچ کیا تھا تقسیم کر دی، اور پنچایت نامہ میں لکھ دیا کہ "حصہ شرعی دختران اکبر اور دختران رحمت اللہ کے ہر سہ فریق بقدر رسدی ذمہ دار ودیندار رہیں گے، وہ چاروں عورتیں اس تقسیم پر راضی نہیں، اس صورت میں یہ پنچایت صحیح و نافذ ہے یا نہیں؟ اور پنچ نے جو تقسیم کی وہ بحال رہے گی یا توڑ دی جائے گی؟ بینوا توجروا

الجواب: یہ پنچایت محض مہمل اور تقسیم بیہودہ و مختل ہے۔ پنچ کو باقی وارثوں کے حصص میں تصرف کا کس نے اختیار دیا تھا، حکم پنچ کا صرف انھیں تک ہوتا ہے جو اسے پنچ کریں، باقی کسی پر کچھ ولایت نہیں رکھتا، ہدایہ میں ہے:

حکمہ لایلزمہ لعدم التحکیم منہ اس کا حکم لازم نہ ہوگا کیونکہ اس کی طرف سے تحکیم نہیں ہے۔ (ت) -1

1 الهداية كتاب ادب القاضى كتاب التحكيم مطبع يوسفى لكهنؤ ٣/ ٤٣١

Fatawa Ridawiyya Volume 20

The meaning of division (Taqseem) is that the shares should become separate; here separation did not occur as the shares of the four women are all mixed in everything, so this is not a division legally (Shari'ah).

In Hidayah it is stated: "Due to the entitlement of a part in common, a third partner for both of them appeared, and division without his consent is void." [1] Entitlement found in some common part of a thing resulted in a third partner appearing along with the first two, whereas division without the consent of the partner is void. (T)

In the same it is stated: "Due to the entitlement of a part in common, the meaning of division, which is separation, is nullified." [2] Due to entitlement in a common thing, the meaning of division is lost, and division is this separation. (T)

Scholars state: if several heirs approach the judge (Qazi) stating that the deceased passed away and left this inheritance for us to be divided among us, and testify that there are no heirs other than us, and the judge divides it; then another heir appears who is entitled to a common share of the entire inheritance such as a sixth or an eighth etc., then by consensus that division shall be overturned. It is in Al-Hidayah: "If a share in common in the whole is found entitled, it is annulled by consensus." [3] If any claimant for a common share from the whole appears, the division will be annulled by consensus. (T)

In the same: "Because if the division remained, the third party would be harmed by the dispersal of his share into the two shares." [4] Because if the division is maintained, the third person will be harmed because his share has become dispersed in the other two portions. (T)

While the division by a judge, whose authority is general and even when he did not intentionally harm any heir, is certainly annulled after the appearance of another heir; then the division by arbitrators (panchayat), whose authority is only over those who appointed them, and that too in such a way that they intentionally distributed the inheritance among only three despite the presence of other heirs, and made the others entitled to take their proportional share piece by piece from each one's share, whereas it was capable of being divided—therefore, in the situation asked about, it is mandatory that the arbitration be rejected and that illegitimate division be overturned, and Shari'ah-compliant division be carried out anew among all heirs. And Allah Almighty knows best.

[1] Al-Hidayah, Book of Division, Chapter on Claiming Error in Division, Matba' Yusufi Lucknow, 4 / 419 [2] Al-Hidayah, Book of Division, Chapter on Claiming Error in Division, Matba' Yusufi Lucknow, 4 / 419 [3] Al-Hidayah, Book of Division, Chapter on Claiming Error in Division, Matba' Yusufi Lucknow, 4 / 418 [4] Al-Hidayah, Book of Division, Chapter on Claiming Error in Division, Matba' Yusufi Lucknow, 4 / 419 Page 176 of 630

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

विभाजन (तक़सीम) का अर्थ है कि हिस्से अलग-अलग हो जाएं यहाँ अलगाव नहीं हुआ क्योंकि चारों महिलाओं के हिस्से सभी में मिश्रित हैं, इसलिए यह शरीयत के अनुसार विभाजन नहीं है।

हिदाया में है: "साझा हिस्से में अधिकार (इस्तिहक़ाक़) के कारण, उन दोनों के लिए एक तीसरा साझेदार प्रकट हुआ और उसकी सहमति के बिना विभाजन अमान्य (बातिल) है।" [1] वस्तु के किसी साझा भाग में अधिकार पाए जाने से पहले दोनों के साथ एक तीसरा साझेदार भी प्रकट हो गया, जबकि साझेदार की सहमति के बिना किया गया विभाजन बातिल है। (त)

उसी में है: "साझा चीज़ में अधिकार के कारण विभाजन का अर्थ, जो कि पृथक्करण है, समाप्त हो जाता है।" [2] साझा वस्तु में अधिकार के कारण विभाजन का अर्थ समाप्त हो जाता है और विभाजन यही अलग करना होता है। (त)

विद्वान फरमाते हैं, यदि कुछ वारिस काज़ी के पास यह मामला लाएँ कि मृतक का इंतकाल हो गया और उसने यह विरासत छोड़ी है कि इसे हमारे बीच विभाजित कर दिया जाए, और गवाही दें कि हमारे अलावा कोई वारिस नहीं है, और काज़ी विभाजन कर दे; फिर कोई और वारिस प्रकट हो जाए जो पूरी छोड़ी गई संपत्ति में से किसी साझा हिस्से जैसे छठा या आठवाँ हिस्सा आदि का हकदार हो, तो सर्वसम्मति (इज्मा) से वह विभाजन रद्द कर दिया जाएगा। हिदाया में है: "यदि कुल में से किसी साझा हिस्से का कोई हकदार प्रकट हुआ, तो सर्वसम्मति से विभाजन रद्द (फ़स्ख़) हो जाएगा।" [3] यदि पूरे में से किसी साझा हिस्से का कोई हकदार प्रकट हुआ तो सर्वसम्मति से विभाजन रद्द हो जाएगा। (त)

उसी में है: "क्योंकि यदि विभाजन को बरकरार रखा जाए तो तीसरे व्यक्ति को नुकसान होगा क्योंकि उसका हिस्सा बाकी दो हिस्सों में बंट गया।" [4] क्योंकि यदि विभाजन को बाकी रखा जाए तो तीसरे को नुकसान होगा इस कारण कि उसका हिस्सा बाकी दो हिस्सों में बंट गया। (त)

जबकि काज़ी का विभाजन, जिसका अधिकार क्षेत्र व्यापक है और वह भी इस तरह कि उसने जानबूझकर किसी वारिस को क्षति नहीं पहुँचाई थी, अन्य वारिस के प्रकट होने के बाद निश्चित रूप से रद्द कर दिया जाता है; तो पंचों (मध्यस्थों) का विभाजन जिसका अधिकार केवल उन लोगों पर है जिन्होंने उन्हें नियुक्त किया है, और वह भी इस तरह कि उन्होंने जानबूझकर और वारिसों के होते हुए विरासत को केवल तीन में बाँट दिया, और बाकियों को प्रत्येक के हिस्से में से अपना हिस्सा टुकड़ों में

लेने का हकदार बना दिया, जबकि वह विभाज्य (क़ाबिल-ए-तक़सीम) हो सकती थी—इसलिए, पूछे गए मामले में वाजिब है कि वह पंचायत रद्द की जाए और वह नाजायज़ विभाजन खत्म कर दिया जाए, और नए सिरे से सभी वारिसों पर शरीयत के अनुसार विभाजन किया जाए। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

[1] अल-हिदाया, विभाजन की पुस्तक, विभाजन में गलती के दावे का अध्याय, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ, 4 / 419 [2] अल-हिदाया, विभाजन की पुस्तक, विभाजन में गलती के दावे का अध्याय, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ, 4 / 419 [3] अल-हिदाया, विभाजन की पुस्तक, विभाजन में गलती के दावे का अध्याय, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ, 4 / 418 [4] अल-हिदाया, विभाजन की पुस्तक, विभाजन में गलती के दावे का अध्याय, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ, 4 / 419 पृष्ठ 176/630

تقسیم کے معنی یہ ہیں کہ حصے جدا جدا ہوجائیں، یہاں جدائی نہ ہوئی کہ چاروں عورتوں کے حصے سب میں مختلط ہیں، تو یہ تقسیم شرعاً نہیں۔

ہدایہ میں ہے: باستحقاق بعض شائع ظهر شريك ثالث لهما و القسمة بدون رضاه باطلة [1]۔ چیز کے کچھ شائع میں استحقاق پائے جانے سے ایک تیسرا شریک بھی پہلے دونوں کے ساتھ ظاہر ہوا جبکہ شریک کی رضا کے بغیر تقسیم باطل ہے۔ (ت)

اسی میں ہے: باستحقاق جزء شائع ينعدم معنى القسمة وهو الافراز [2]۔ شائع چیز میں استحقاق کی وجہ سے تقسیم کا معنی فوت ہو جاتا ہے اور تقسیم یہ جدا کرنا ہوتا ہے۔ (ت)

علماء فرماتے ہیں، اگر چند ورثہ قاضی کے یہاں رجوع لائیں کہ مورث نے انتقال کیا اور یہ ترکہ چھوڑا ہم میں تقسیم ہو جائے، اور گواہی دیں کہ ہمارے سوا کوئی وارث نہیں، قاضی تقسیم کر دے، پھر اور وارث ظاہر ہو جو کل مترو کہ میں سے کسی حصہ شائعہ مثل سدس یا ثمن وغیرہ کا مستحق ہو، تو بالاجماع وہ تقسیم توڑ دی جائیگی، ہدایہ میں ہے: لو استحق نصيب شائع في الكل تفسخ بالاتفاق [3]۔ اگر کل میں سے کسی شائع حصہ کا کوئی مستحق ظاہر ہوا تو بالاتفاق تقسیم فسخ ہو جائے گی۔ (ت)

اسی میں ہے: لانه لو بقيت القسمة التضرر الثالث بتفرق نصيبه في النصيبين [4]۔ کیونکہ اگر تقسیم کو باقی رکھا جائے تو تیسرے کو نقصان ہوگا بوجہ ایں کہ اس کا حصہ باقی دو حصوں میں متفرق ہو گیا۔ (ت)

جبکہ قاضی کی تقسیم جس کی ولایت عموم رکھتی ہے۔ اور وہ بھی اس طرح کہ اس نے دانستہ کسی وارث کو ضرر نہ پہنچایا تھا، بعد ظہور وارث دیگر کے یقیناً فسخ کی جاتی ہے تو پنچ کی تقسیم جس کی ولایت فقط اس کے پنچ کرنے والوں پر ہے اور وہ بھی یوں کہ اس نے دیدہ دانستہ اور وارثوں کے ہوتے ہوئے ترکہ صرف تین پر بانٹ دیا، اور باقیوں کو حصہ رسد ہر ایک کے حصہ میں ٹکڑا ٹکڑا لینے کا مستحق ٹھہرایا، کیونکہ قابلِ تقسیم ہو سکتی ہے پس صورتِ مستفسرہ میں واجب ہے کہ وہ پنچایت رد کی جائے اور وہ ناروا تقسیم توڑ دی جائے، اور از سر نو سب وارثوں پر تقسیم شرعی عمل میں آئے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

[1] الھدایہ کتاب القسمۃ باب دعوی الغلط فی القسمۃ مطبع یوسفی لکھنؤ ۴ / ۴۱۹ [2] الھدایہ کتاب القسمۃ باب دعوی الغلط فی القسمۃ مطبع یوسفی لکھنؤ ۴ / ۴۱۹ [3] الھدایہ کتاب القسمۃ باب دعوی الغلط فی القسمۃ مطبع یوسفی لکھنؤ ۴ / ۴۱۸ [4] الھدایہ کتاب القسمۃ باب دعوی الغلط فی القسمۃ مطبع یوسفی لکھنؤ ۴ / ۴۱۹ صفحہ ۱۷۶ از ۶۳۰

Fatawa Razawiyya Volume 20

Issue 45: From Rampur State, Mohalla Kunda, sent by Mr. Muhammad Saadat Ali Khan, 26th Shawwal 1330 AH.

What do the scholars of religion and muftis of the luminous Sharia say regarding this matter: several individuals are joint owners of several houses located in one city. One shareholder wants a division of his share from these houses. He can still benefit from his share even after it is separated. He wants to receive his separate share from each house. In this situation, according to the noble Sharia, will all the houses be divided collectively as one unit, or will each house be divided separately? Explain and you shall be rewarded.

The Answer: If his share in each house is usable (capable of providing benefit), then he will be given his share from each house separately; there will be a separate division for each house. It is stated in 'Durr-e-Mukhtar':

| "Joint houses shall each be divided individually and absolutely, even if they are adjacent or in two different neighborhoods or two different cities." (1) And Allah knows best. | In the case of several shared houses, each house will be divided separately, even if they are connected to each other, or located in two different neighborhoods, or in two different cities. And Allah Almighty knows best. (Translator's note) |

1. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Qismah, Matba' Mujtabai Delhi, 2/220 Page 177 of 630

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

मसला 45: रियासत रामपुर, मोहल्ला कुंडा, द्वारा जनाब मोहम्मद सआदत अली खान साहब, 26 शव्वाल 1330 हिजरी।

दीन के विद्वान और शरीअत के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि कुछ लोग एक ही शहर में स्थित कई घरों के संयुक्त मालिक हैं। उनमें से एक हिस्सेदार इन घरों से अपने हिस्से का बँटवारा चाहता है। वह अलग होने के बाद भी अपने हिस्से से लाभ उठा सकता है। वह चाहता है कि मुझे हर घर में से अलग हिस्सा मिले। ऐसी स्थिति में शरीअत के अनुसार, क्या सभी घरों का सामूहिक रूप से बँटवारा किया जाएगा या हर घर का अलग-अलग बँटवारा होगा? बयान करें, सवाब पाएँ।

जवाब: अगर हर मकान में उसका हिस्सा उपयोग के योग्य है, तो उसे हर मकान से अलग-अलग हिस्सा दिया जाएगा। हर घर में अलग बँटवारा होगा। 'दुर्रे मुख्तार' में है:

| "साझा घरों में से प्रत्येक को पूरी तरह से अलग-अलग विभाजित किया जाएगा, चाहे वे सटे हुए हों या दो मोहल्लों में हों या दो शहरों में हों।" (1) और अल्लाह बेहतर जानता है। | कई साझा मकानों के मामले में, हर एक मकान को अलग-अलग विभाजित किया जाएगा, भले ही वे एक-दूसरे से जुड़े हों, या दो अलग-अलग मोहल्लों में हों, या दो अलग-अलग शहरों में हों। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (टी) |

1. दुर्रे मुख्तार, किताबुल क़िस्मत, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/220 पृष्ठ 630 में से 177

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

مسئلہ ۴۵: از ریاست رامپور محلہ کُنڈہ مسئولہ جناب محمد سعادت علی خان صاحب ۲۶ شوال ۱۳۳۰ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ چند اشخاص چند گھروں کے جو ایک شہر میں ہیں بالاشتراک مالک ہیں، ایک حصہ دار ان گھروں میں سے اپنے حصہ کی تقسیم چاہتا ہے۔ اور وہ اپنے حصہ سے بعد علیحدہ ہونے کے بھی نفع اٹھا سکتا ہے، اور وہ چاہتا ہے کہ ہر گھر میں سے مجھ کو علیحدہ حصہ ملے، ایسی حالت میں از روئے شرع شریف سب گھروں کی یکجائی تقسیم کی جائے گی یا ہر گھر کی جداگانہ تقسیم ہوگی؟ بینوا توجروا

الجواب: اگر ہر مکان میں اس کا حصہ قابلِ انتفاع ہے تو ہر مکان سے جدا جدا اسے حصہ دیا جائے گا، ہر گھر میں علیحدہ تقسیم ہوگی، در مختار میں ہے:

| دور مشترکۃ قسم کل وحدھا منفردۃ مطلقاً ولو متلازقۃ اونی محلتین او مصرین ۱- واللہ تعالٰی اعلم۔

| چند مشترکہ مکانات میں ہر ایک مکان کو جدا جدا تقسیم کیا جائے گا اگر چہ وہ آپس میں ملے ہوئے ہوں یا دو محلوں میں یا دو شہروں میں ہوں، واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت) |

1 درمختار کتاب القسمۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۲۰ Page 177 of 630

Volume 20 Fatawa Rizwia

Book of Sharecropping (Kitab al-Muzara'ah) (Description of Sharecropping)

Issue 496 to 497: Questioned by Muhammad Mubarak Allah from Pailsapana, District Moradabad, 26 Rajab 1329 AH.

(1) According to Sharia, does a cultivator have any hereditary right, as in English law, where a person who cultivates a piece of land for more than twelve years, the landlord is no longer authorized for eviction etc., exists or not? If it does, then it is well and right. (2) If not, then is this cultivator a usurper and an oppressor or not? (3) And at this time, this cultivator who does not leave the land, and pays rent less than the value of the land, and the landlord is helpless due to the English law lawsuit, so is this cultivator a follower of English law and prioritizing and preferring it over the Sharia ruling or not? And if so, what is the ruling for him? And has he become an oppressor and the landlord oppressed or not? (4) And if any landlord, after the cultivator's refusal, is forced to file an eviction lawsuit, is he entitled to take only what happened in the court [the expenses] or not?

The Answer: Nothing happens by the mere passage of time, even if he cultivates for twenty years. When the period of the lease has expired, Sharia-wise...

जिल्द 20 फ़तावा रज़विया

किताब अल-मुज़ारअत (साझेदारी की खेती की किताब) (साझेदारी की खेती का विवरण)

मसला 496 से 497: प्रस्तुतकर्ता मोहम्मद मुबारक अल्लाह, पैलसपाना, ज़िला मुरादाबाद, 26 रजब 1329 हिजरी।

(1) शरीअत के नज़दीक क्या काश्तकार (किसान) का कोई पैतृक अधिकार (हक़-ए-मौरूसियत) है, जैसे अंग्रेज़ी क़ानून के तहत होता है कि जो व्यक्ति बारह साल से ज़्यादा एक ज़मीन पर खेती करे, तो ज़मींदार को फिर बेदखली आदि का अधिकार नहीं रहता? क्या ऐसा कोई अधिकार प्राप्त है या नहीं? अगर है तो ठीक और हक़ है। (2) यदि नहीं, तो क्या यह काश्तकार हड़पने वाला और ज़ालिम है या नहीं? (3) और इस समय यह काश्तकार जो ज़मीन नहीं छोड़ता है, और लगान ज़मीन की हैसियत से कम देता है, और ज़मींदार अंग्रेज़ी क़ानून के मुक़दमे के कारण मजबूर है, तो क्या यह काश्तकार अंग्रेज़ी क़ानून का अनुयायी और शरीअत के हुक्म पर अंग्रेज़ी क़ानून को प्राथमिकता देने वाला है या नहीं? और यदि है, तो उसके लिए क्या हुक्म है? और क्या वह ज़ालिम और ज़मींदार मज़लूम हुआ या नहीं? (4) और यदि कोई ज़मींदार काश्तकार के इनकार के बाद बेदखली का मुक़दमा दायर करने पर मजबूर हो, तो क्या वह केवल उस राशि को लेने का हक़दार है जो कचहरी में खर्च हुई है या नहीं?

अल-जवाब (उत्तर): महज़ समय बीतने से कुछ नहीं होता, चाहे वह बीस साल खेती करे। जब शरीअत के अनुसार पट्टे (इजारा) की अवधि समाप्त हो जाए...

पृष्ठ 179/630

جلد ۲۰ فتاویٰ رضویہ

کتاب المزارعۃ (مزارعت کا بیان)

مسئلہ ۴۹۶ تا ۴۹۷: مسئولہ محمد مبارک اللہ از پیلسپانہ ضلع مراد آباد ۲۶ رجب ۱۳۲۹ھ

(۱) شرع شریف کے نزدیک کا شتکار کوئی حق موروثیت جیسے قانون انگریزی کے اندر ہے کہ جو شخص بارہ سال سے زائد ایک زمین کو کاشت کرے تو زمیندار کو پھر کوئی مجاز بیدخلی وغیرہ کا نہیں رہتا، حاصل ہے یا نہیں؟ اگر ہے تو خیر اور حق۔ (۲) نہیں تو یہ کاشتکار حلف تلف اور مظالم ہے یا نہیں؟ (۳) اور اس وقت یہ کاشتکار جو زمین کو نہیں چھوڑتا ہے، اور لگان حیثیت زمین سے کم دیتا ہے، اور زمیندار بحیثیت قانون انگریزی دعوی سے مجبور ہے، تو یہ کاشتکار متبع قانون انگریزی کا اور مقدم و مرجح قانون کا حکم شریعت پر ہے یا نہیں؟ اور اگر ہے تو اس کا کیا حکم ہے؟ اور یہ ظالم اور زمیندار مظلوم ہوا یا نہیں؟ (۴) اور اگر کوئی زمیندار بعد انکار کاشتکار کے دعوی بے دخلی مجبور ادا ئر کرے تو صرف اس کا جو کچھ کچہری میں ہوا اس کے لینے کا مستحق ہے یا نہیں؟

الجواب: مجرد مرور مدت سے کچھ نہیں ہوتا اگر چہ بیس برس کاشت کرے، جب مدت اجارہ ختم ہوگئی شرعاً

Volume 20 - Fatawa Razawiyya

It is absolutely permissible to take it from one person and give it to another, whether the land is owned, endowed (waqf), or state-owned. In Radd al-Muhtar, at the beginning of the chapters on sales: For instance, merely occupying a shop or having it on lease for several years without the mentioned (or forthcoming) improvements is not considered valid [for permanent possession]. Therefore, the lessor has the right to take back possession after the lease period ends and lease it to someone else, as we have clarified in our treatise 'Tahrir al-Ibarah'. (T)

[Arabic Text]: As for merely placing the hand (occupying) the shop and the like, and having leased it for several years without any of what was mentioned (or is coming), it is not considered. Thus, the lessor has the right to expel him from it when the period of his lease has passed and to lease it to another, as we clarified in our treatise Tahrir al-Ibarah. - 1

Yes, if the land was uncultivable and he developed it, dug furrows etc. in it, or brought soil from his other land and spread it, or planted trees, or constructed a building,

[Arabic Text]: The first is called 'Al-Kirab' and the latter 'Dahuma' when he adds something from his property like soil, planting, and the construction of 'Al-Kurdar' and the dome. If he does this in shops, it is called 'Jadak' or 'Kadak'. If it is something non-movable and fixed for stability like a building and 'Al-Adhlaq' (closure), it is called 'Sukna'. All are called 'Maskah' and 'Mashadd Maskah'. There are other terminologies there as well, as known from the chapter of Musaqat in 'Uqud al-Durriyah' and the sales chapters of Ibn Abidin.

The first is called 'Kirab' and the second 'Dahuma', and in it, he added some of his own property, for example, he put soil, or planted plants, built a hall and a dome. If these actions are performed in shops, it is called 'Jadak' or 'Kadak', or 'Mashadd Maskah'. Other terms also exist here, as can be known from the chapter of Musaqat in 'Uqud al-Durriyah' and the sales chapters of Ibn Abidin. (T)

So if that land is not privately owned but is state-owned (i.e., from the public treasury, commonly called 'Sarkari' here) or it is an endowment (waqf), then through these actions, a right will be established for him such that the land will never be taken out of his possession without a valid Sharia reason. If he dies, his son will succeed him. Along with the mentioned details in Fiqh, it is stated in Jami' al-Fusulayn etc.:

[Table Row]: [Arabic]: The tenant built or planted in waqf land. [Urdu]: The person who took it on lease constructed or [planted] in waqf land.

1 Radd al-Muhtar, Book of Sales, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/17. Page 180 of 630

इससे निकालकर दूसरे को देना पूर्णतः जायज़ है, चाहे ज़मीन स्वामित्व वाली हो, वक्फ़ हो या राजकीय। रद-अल-मुहतार में क्रय-विक्रय के अध्यायों के आरम्भ में है: उदाहरण के तौर पर दुकान पर केवल कब्ज़ा रखना, और कई सालों से पट्टे (लीज) पर लिया होना, उल्लेखित या भविष्य में उल्लेखित होने वाली वस्तुओं के बिना, अमान्य है। तो पट्टे पर देने वाले को लीज की अवधि समाप्त होने के बाद कब्ज़ा छुड़ाने और दूसरे को लीज पर देने का अधिकार है जैसा कि हमने अपनी पुस्तिका 'तहरीर अल-इबारह' में स्पष्ट कर दिया है। (त)

[अरबी पाठ]: जहाँ तक दुकान आदि पर केवल कब्ज़ा रखने और जो उल्लेख किया गया है (या आने वाला है) उसके बिना कई वर्षों तक उसे पट्टे पर लेने की बात है, तो यह विश्वसनीय नहीं है। अत; पट्टेदार (मालिक) को पट्टे की अवधि बीत जाने पर उसे उसके हाथ से निकालने और उसे दूसरे को पट्टे पर देने का अधिकार है, जैसा कि हमने अपनी पुस्तिका 'तहरीर अल-इबारह' में स्पष्ट किया है। - १

हाँ, अगर ज़मीन खेती के योग्य नहीं थी और उसने उसे बनाया/सुधारा, उसमें नालियां आदि खोदीं या अपनी दूसरी ज़मीन से मिट्टी लाकर बिछाई या पेड़ लगाए या कोई इमारत बनाई,

[अरबी पाठ]: पहले को 'अल-किराब' और दूसरे को 'दहूमा' कहा जाता है, जब वह उसमें अपनी संपत्ति से कुछ जोड़ता है जैसे मिट्टी, वृक्षारोपण, और 'अल-कुर्दार' (दीवार) और गुम्बद का निर्माण। यदि वह दुकानों में ऐसा करता है, तो उसे 'जदक' या 'कदक' कहा जाता है। यदि वह ऐसी चीज़ हो जो हटाई न जा सके और स्थिरता के लिए लगाई गई हो जैसे इमारत और 'अल-अज़लाक़' (कपाट/द्वार), तो उसे 'सुकना' कहा जाता है। इन सभी को 'मस्का' और 'मशद मस्का' कहा जाता है। वहाँ अन्य शब्द भी हैं, जैसा कि 'उक़ूद अद-दुर्रिया' के'मुसाक़ात' अध्याय और इब्न आबिदीन के क्रय-विक्रय अध्यायों से ज्ञात होता है।

पहली को 'किराब' और दूसरी को 'दहूमा' कहते हैं और इसमें उसने अपनी किसी मिल्कियत का इज़ाफ़ा किया जैसे मिट्टी डाली, या पौधे लगाए, दालान और गुम्बद बनाया। और अगर ये कार्य दुकानों में किए जाएँ तो इसे 'जदक' या 'कदक', या 'मशद मस्का' कहते हैं। यहाँ अन्य शब्द भी हैं जैसा कि 'उक़ूद अद-दुर्रिया' के'मुसाक़ात' अध्याय और इब्न आबिदीन के क्रय-विक्रय अध्यायों से जाना जा सकता है। (त)

तो अगर वह ज़मीन स्वामित्व वाली नहीं बल्कि राजकीय है यानी बैतुल माल की, जिसे यहाँ सरकारी कहते हैं, या वक्फ़ है, तो निश्चित रूप से इन कार्यवाहियों से उसके लिए हक़ साबित हो जाएगा कि बिना शरीयत के किसी कारण के वह ज़मीन कभी उसके कब्ज़े से नहीं निकाली जाएगी, और अगर वह मर जाए तो उसका बेटा उसका उत्तराधिकारी होगा। फ़िक़्ह के उल्लेखित विवरणों के साथ, 'जामि अल-फ़ुसूलैन' आदि में है:

[तालिका पंक्ति]: [अरबी]: किरायेदार ने वक्फ़ ज़मीन में निर्माण किया या पेड़ लगाए। [उर्दू]: किराये पर लेने वाले ने वक्फ़ ज़मीन में निर्माण किया या [पौधे लगाए]।

१ रद-अल-मुहतार, किताब अल-बुयूअ, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ४/१७। पृष्ठ १८०/६३०

اس سے نکال کر دوسرے کو دینا مطلقا جائز ہے خواہ زمین مملوکہ ہو ، یا موقوف ، یا سلطانی ، ردالمختار میں اوائل بیوع میں ہے : مثلا دکان پر خالی قبضہ رکھنا ، اور کئی سال سے اجارہ پر لیا ہونا مذکورہ یا آیندہ ذکر ہونے والی اشیاء کے بغیر ہو تو وہ غیر معتبر ہے تو اجارہ پر دینے والے کو مدت اجارہ ختم ہونے کے بعد قبضہ کو چھڑانے اور دوسرے کو اجارہ پر دینے کا حق ہے جیسا کہ ہم نے اسے اپنے رسالہ تحریر العبارہ میں واضح کر دیا ہے۔(ت)

[عربی عبارت]: اما مجرد وضع الید علی الدکان ونحوھا و کونہ یستأجربھا عدۃ سنین بدون شیئ مما ذکر (او یاتی) فھو غیر معتبر، فللموجر اخراجھا من یدہ اذا مضت مدۃ اجارتہ وایجارھا لغیرہ کما اوضحناہ في رسالتنا تحریر العبارۃ ۔ 1

ہاں اگر زمین ناقابل زراعت تھی اس نے اسے بنایا کمایا، اس میں چو گزری وغیرہ کھودے یا اس میں اپنی دوسری زمین سے لاکر مٹی بچھائی یا پیڑ لگائے یا کوئی عمارت بنائی،

[عربی عبارت]: ویقال للاول الکراب، والآخر دھو ما، اذا اضاف فیھا شیئا من ملکہ کتراب وغرس وبناء الکردار، والقبۃ، واذا فعل ھذا فی الحوانیت یسمی جدکا او کدکا ، فان کان مما لاینقل ویرکب للقرار کالبناء والاضلاق ، یسمی سکنی والکل یقال لہ مسکۃ، ومشد مسکۃ، وھناك اطلاقات اخری کما یعلم من مساقاۃ العقود وبیوع ابن عابدین۔

پہلی کو کراب، اور دوسری کو دھوما کہتے ہیں اور اس میں اپنی کسی ملکیت کا اضافہ کیا مثلا مٹی ڈالی، یا پودے لگائے دالان اور قبہ بنایا اور اگر یہ تصرفات دکانوں میں کئے تو اسے جدک یا

کدک ، یا مشد مسکہ کہتے ہیں، اور دیگر اطلاقات بھی یہاں ہیں جیسا کہ عقود الدریہ کے باب مساقاۃ اور ابن عابدین کے بیوع سے معلوم کئے جاسکتے ہیں۔ (ت)

تو اگر وہ زمین مملوکہ نہیں بلکہ سلطانی ہے یعنی بیت المال کی ، جسے یہاں سرکاری کہتے ہیں، یا وقف ہے تو البتہ ان کاروائیوں سے اس کے لئے حق قرار ثابت ہو گا کہ بلاوجہ شرعی وہ زمین کبھی اس کے قبضہ سے نہ نکالی جائے گی، اور وہ مر جائے تو اس کا بیٹا اس کے قائم مقام ہو گا۔ مع تفاصیل مذکورہ فی الفقہ، جامع الفصولین وغیرہ میں ہے:

[جدول]: [عربی]: بني المستاجر اوغرس في ارض الوقف [اردو]: اجارہ پر لینے والے نے وقف زمین میں تعمیر کی یا

1 ردالمحتار کتاب البیوع داراحیاء التراث العربی بیروت ۴ / ۱۷ Page 180 of 630

Volume 20, Fatawa-e-Razawiyya

- He has the right of permanence (haqq-al-qarar) in it, which is called "kirdar". He has the right to continue [occupation] at the customary rent (ujrat-ul-mithl). (T)

It is stated in Khayriyya:

- Our scholars have clarified that the owner of "kirdar" has the right of permanence. "Kirdar" means that a cultivator or tenant builds a structure, plants trees, or fills the land with soil in the land, provided this is done with the permission of the waqf founder or supervisor. In such a case, he has the right to maintain possession. (T)

It is stated in Uqud al-Durriya:

- If a waqf mosque has barren, neglected land unsuitable for cultivation, and the waqf trustee gives permission to Zayd to till, improve, fill with soil, and cultivate it so that he may pay a portion of the harvest to the waqf, and Zayd carries out all these actions, then he acquires the right of permanence in it. It shall remain in his possession at customary rent, and he shall continue to pay the recognized share to the said waqf. (T)

Yes, if there is a risk to the waqf because of it, or if the rent for the land itself increases and he does not agree to the increase, then he shall be evicted. Similarly, if he leaves the land neglected for three years, his right of permanence shall be forfeited. This is mentioned in [the book] Bi'u' [Sales] in Radd al-Muhtar.

---

[1] Fatawa Khayriyya, citing Jami' al-Fusulayn, al-Quniyah, al-Khulasah, etc., Kitab al-Waqf, Dar al-Ma'rifah Beirut, 1/179. [2] Fatawa Khayriyya, citing Jami' al-Fusulayn, al-Quniyah, al-Khulasah, etc., Kitab al-Waqf, Dar al-Ma'rifah Beirut, 1/179. [3] Al-Uqud al-Durriyya, Kitab al-Musāqāt, Bab Mashadd al-Maskah, Ark Bazar Kandahar Afghanistan, 2/222.

खंड 20, फतावा-ए-रजविया

- उसे उसमें स्थायित्व का अधिकार (हक़-ए-क़रार) प्राप्त होगा, जिसे "किरदार" कहा जाता है। उसे प्रचलित किराए पर बने रहने का अधिकार होगा। (त)

खैरिया में है:

- और हमारे विद्वानों (उलेमा) ने स्पष्ट किया है कि "किरदार" वाले को बने रहने का अधिकार है। "किरदार" यह है कि किसान या किराएदार ज़मीन में कोई निर्माण करे, पेड़ लगाए या मिट्टी भरे, वक़्फ़ (ट्रस्ट) के संस्थापक या प्रबंधक की अनुमति से। यदि ऐसा किया गया हो, तो उसे कब्ज़ा बनाए रखने का अधिकार है। (त)

उक़ूद अल-दुर्रिया में है:

- यदि किसी वक़्फ़ मस्जिद की बंजर, बेकार ज़मीन हो जो खेती के योग्य न हो, और वक़्फ़ के प्रबंधक ने ज़ैद को उसे आबाद करने, सुधारने, मिट्टी डालने और खेती करने की अनुमति दी ताकि वह वक़्फ़ के मद में हिस्सा दे सके, और ज़ैद ने ये सभी कार्य कर दिए, तो उसे ज़मीन पर स्थायित्व का अधिकार प्राप्त होगा। वह प्रचलित किराए पर उसी के कब्ज़े में रहेगी, और वह वक़्फ़ के मद में निर्धारित हिस्सा देता रहेगा। (त)

हाँ, यदि इसके कारण वक़्फ़ पर कोई संकट हो, या ज़मीन का किराया बढ़ जाए और वह वृद्धि पर सहमत न हो, तो उसे बेदखल कर दिया जाएगा। इसी तरह यदि वह तीन साल तक ज़मीन को बेकार छोड़ दे, तो उसका स्थायित्व का अधिकार समाप्त हो जाएगा। यह रद अल-मुह्तार के'बियू' (विक्रय) अध्याय में है।

---

[1] फतावा खैरिया, जामिअुल फुसुलैन, अल-कुनिया, अल-खुलासा आदि के हवाले से, किताब अल-वक़्फ़, दारुल मारिफ़ा बेरुत, 1/179। [2] फतावा खैरिया, जामिअुल फुसुलैन, अल-कुनिया, अल-खुलासा आदि के हवाले से, किताब अल-वक़्फ़, दारुल मारिफ़ा बेरुत, 1/179। [3] अल-उक़ूद अद-दुर्रिया, किताब अल-मुसाक़ात, बाब मशद अल-मस्का, अर्क बाज़ार कंधार अफ़गानिस्तान, 2/222।

पृष्ठ 181 का 630

صار له فیها حق القرار، وهو المسمی بالکردار، له الاستبقاء باجر المثل ۔[1] پودے لگائے تو اس کو اس زمین میں برقرار رہنے کا حق ہوگا اور اس کو "کردار" کہتے ہیں اس کرایہ دار کو مثلی اجرت پر باقی رکھنے کا حق ہوگا۔ (ت)

خیریہ میں ہے:

وقد صرح علماؤنا بان لصاحب الکردار حق القرار، وهو ان یحدث المزارع والمستاجر في الارض بناء، اوغرسا، اوکبسا بالتراب باذن الواقف او باذن الناظر، فتبقی في یده ۔[2] اور ہمارے علماء نے تصریح کی ہے کہ "کردار" والے کو برقرار رہنے کا حق ہے اور "کردار" یہ ہے کہ مزارع یا مستاجر زمین میں کوئی تعمیر کرے یا پودے لگائے یا مٹی بھرے، واقف یا منتظم کی اجازت سے ایسا کیا ہو تو اس کو قبضہ برقرار رکھنے کا حق ہے۔ (ت)

عقود الدریہ میں ہے:

اذا کان لوقف جامع ارض سلیخة معطلة غیر صالحة للزارعة، فاذن متولی الوقف لزید بحرثها، وصلاحها، وکبسها، وزراعتها لیدفع قسمها لجهة الوقف ففعل زید ذلك کله ثبت له حق القرار، فیها تبقی بیده باجر مثلها، او بان یؤدی قسمها المتصارف لجهة الوقف المذکور ۔[3] اگر وقف زمین افتادہ معطل جو زراعت کے قابل نہ ہو تو وقف کے متولی نے زید کو آباد کرنے اور درست کرنے، مٹی ڈالنے اور کاشت کرنے کی اجازت دی کہ وہ وقف کی مد میں حصہ دے تو زید نے یہ تمام کاروائی کردی تو اس کو زمین پر قرار کا حق حاصل ہوگا اور مثلی اجرت پر اسی کے قبضہ میں رہے گی، اور وہ متعارف حصہ وقف کی مد میں دیتا رہے گا۔ (ت)

ہاں اس کے سبب وقف پر اندیشہ ہو، یا اجرت نفس زمین کی بڑھ جائے، اور یہ اضافہ پر راضی نہ ہو، تو بیدخل کردیا جائے گا، یونہی اگر تین سال زمین معطل چھوڑ دے گا اس کا حق قرار جاتا رہے گا، بیوع ردالمحتار میں ہے:

---

[1] فتاویٰ خیریہ بحوالہ جامع الفصولین والقنیہ والخلاصة وغیر با کتاب الوقف دارالمعرفة بیروت ۱/ ۱۷۹ [2] فتاویٰ خیریہ بحوالہ جامع الفصولین والقنیہ والخلاصة وغیر با کتاب الوقف دارالمعرفة بیروت ۱/ ۱۷۹ [3] العقود الدریة کتاب المساقات باب مشد المسکة ارگ بازار قندھار افغانستان ۲/ ۲۲۲

Fatawa Ridawiyya - Volume 20

[Arabic Section]: In the book 'Awqat' by Al-Khassaf, it is mentioned regarding a shop whose land is an endowment (Waqf) and its building belongs to a man, and he is not willing to rent the land at its fair market value (Ujrat-al-Mithl). The scholars said: If the building is such that if it were removed, the land could be rented for more than what the owner of the building pays, he should be ordered to remove it, and it should be rented to someone else. Otherwise, it should be left in his hand at that rent. This indicates that he has more right than others as long as what he pays is the market rent. (T)

[Urdu Section]: In Khassaf's chapter on endowments, it is written that the land of a shop is Waqf and the building on it belongs to a person, and he is not willing to pay the fair market rent for this land. The scholars have stated that the trustee (Mutawalli) should, if the building can be removed, give the land to someone else for a higher rent than the first person and force the first person to demolish the building and hand over the land to the other. If removing the building is not possible, let it remain with the first person at the same rent.

In the same chapter on Waqf, it says: [Arabic Section]: As long as he was paying the market rent, no harm was found to the endowment, so it should be left in his hand. If he dies, his heirs have the right to keep it, unless there is harm to the endowment in some way, such as him or his heir being bankrupt, of bad character, or dominant/ oppressive such that the endowment is feared for because of him or otherwise, or any other kind of harm.

[Urdu Section]: If the tenant pays the market rent and there is no harm to the endowment, it should be allowed to remain with him. If he dies, his heirs will have the right to keep it. However, if there is any kind of harm to the endowment, for instance, the shop is dilapidated and the heirs are bankrupt, or they are negligent, or they are trying to seize control such that there is danger to the endowment from them or any other kind of harm, then it should be taken back. (T)

In 'Uqud ad-Durriya', it is mentioned: [Arabic Section]: A question was asked regarding a person who holds possession of land and leaves it for three years of his own choice without any Sharia-compliant excuse. Has his possession/right lapsed? The answer: His right has lapsed due to abandonment.

[Urdu Section]: A question was asked regarding a building constructed by a tenant: if that tenant leaves the shop of his own accord for three years without any Sharia-compliant excuse, will his right over the building end? Answer:

Footnotes: 1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Buyu, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/16 2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Waqf, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/391

फतावा रज़विया - जिल्द २०

[अरबी अनुभाग]: खसाफ की किताब 'औकात' में एक ऐसी दुकान के बारे में उल्लेख है जिसकी भूमि वक्फ है और उसकी इमारत एक व्यक्ति की है, और वह उस भूमि को उचित बाजार किराए (उजरत-अल-मिस्ल) पर लेने के लिए तैयार नहीं है। विद्वानों ने कहा: यदि इमारत ऐसी है कि यदि उसे हटा दिया जाए, तो भूमि उस इमारत के मालिक द्वारा भुगतान किए जाने वाले किराए से अधिक पर किराए पर दी जा सकती है, तो उसे इमारत हटाने का आदेश दिया जाना चाहिए, और भूमि किसी और को किराए पर दी जानी चाहिए। अन्यथा, उसे उसी किराए पर उसके पास रहने दिया जाना चाहिए। यह इंगित करता है कि जब तक वह बाजार किराया दे रहा है, वह दूसरों की तुलना में अधिक हकदार है। (त)

[उर्दू अनुभाग]: खसाफ के औकात के अध्याय में लिखा है कि एक दुकान की जमीन वक्फ है और उस पर इमारत किसी व्यक्ति की है, और वह इस जमीन के लिए उचित बाजार किराया देने को तैयार नहीं है। विद्वानों ने फरमाया है कि मुतवल्ली को चाहिए कि यदि इमारत उठाई जा सकती हो, तो जमीन किसी दूसरे को पहले व्यक्ति की तुलना में अधिक किराए पर दे दे और पहले व्यक्ति को इमारत गिराने और जमीन दूसरे को सौंपने के लिए मजबूर करे। यदि इमारत हटाना संभव न हो, तो उसे पहले व्यक्ति के पास ही उसी किराए पर रहने दें।

इसी वक्फ के अध्याय में लिखा है: [अरबी अनुभाग]: जब तक वह बाजार किराया दे रहा था, वक्फ को कोई नुकसान नहीं पाया गया, इसलिए इसे उसके हाथ में रहने दिया जाना चाहिए। यदि उसकी मृत्यु हो जाती है, तो उसके वारिसों को इसे रखने का अधिकार है, जब तक कि वक्फ को किसी तरह से नुकसान न हो, जैसे कि वह या उसका वारिस दिवालिया हो, या बुरे चरित्र का हो, या वर्चस्ववादी/दमनकारी हो जिससे वक्फ को उससे या किसी और से खतरा हो, या किसी अन्य प्रकार का नुकसान हो।

[उर्दू अनुभाग]: यदि किरायेदार बाजार किराया देता है और वक्फ को कोई नुकसान नहीं है, तो उसे उसके पास रहने दिया जाना चाहिए। यदि उसकी मृत्यु हो जाती है, तो उसके वारिसों को इसे रखने का हक होगा। हालाँकि, अगर वक्फ को किसी भी तरह का नुकसान होता है, उदाहरण के लिए, दुकान जर्जर है और वारिस दिवालिया हैं, या वे लापरवाह हैं, या वे नियंत्रण हासिल करने की कोशिश

कर रहे हैं जिससे वक्फ को उनसे या किसी अन्य प्रकार के नुकसान का खतरा है, तो इसे वापस ले लेना चाहिए। (त)

'उकूद अद-दुर्रिया' में उल्लेख है: [अरबी अनुभाग]: एक ऐसे व्यक्ति के बारे में सवाल पूछा गया जिसके पास जमीन का अधिकार है और वह बिना किसी शरीयत-सम्मत बहाने के अपनी मर्जी से तीन साल के लिए इसे छोड़ देता है। क्या उसका अधिकार समाप्त हो गया है? उत्तर: छोड़ने के कारण उसका अधिकार समाप्त हो गया है।

[उर्दू अनुभाग]: किरायेदार द्वारा बनाई गई इमारत के संबंध में एक सवाल पूछा गया: यदि वह किरायेदार बिना किसी शरीई उज्र (कारण) के अपनी मर्जी से तीन साल तक दुकान छोड़ देता है, तो क्या इमारत पर उसका अधिकार समाप्त हो जाएगा? जवाब:

पादटिप्पणियाँ: १. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-बुयू, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ४/१६ २. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-वक्फ, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ३/३९१

पृष्ठ १८२ का ६३०

فی اوقات الخصاف حانوت اصلہ وقف و عمارتہ لرجل، وھو لایرضی ان یستاجر ارضہ باجر المثل، قالوا ان کانت العمارۃ بحیث لورفعت یستاجر الاصل باکثر مما یستاجر صاحب البنا، کلف رفعہ، ویؤجر من غیرہ، والا یترک فی یدہ بذلک الاجر اہ یفید انہ احق من غیرہ حیث کان مایرفعہ اجر المثل۔ خصاف کے باب اوقات میں ہے کہ دکان کی زمین وقف ہے اور اس کی عمارت کسی شخص کی ہے اور وہ اس زمین کی مثلی اجرت پر راضی نہیں ہوتا تو علماء نے فرمایا کہ متولی کو چاہئے کہ اگر عمارت اٹھائی جا سکتی ہو تو زمین کسی دوسرے کو پہلے کی نسبت زیادہ اجرت پر دے دے اور پہلے کو عمارت اکھاڑنے پر مجبور کرے اور دوسرے کو اجرت پر دے دے، اور اگر عمارت اکھاڑنا ممکن نہ ہو تو پہلے کے پاس اسی اجرت پر رہنے دے۔ (ت)

اسی کے وقف میں ہے: حیث کان یدفع اجرۃ مثلھا لم یوجد ضرر علی الوقف فتترک في یدہ فلومات کان لورثتہ الاستبقاء الا اذا کان فیہ ضرر علی الوقف بوجہ مّا، بان کان ھو او وارثہ مفلسا، او سیئ المعاملۃ، او متغلباً یخشی علی الوقف منہ او غیر منہ او غیر ذلك من انواع الضرر 2۔ اگر مستاجر مثل اجرت دیتا ہے اور وقف کو ضرر نہ ہو تو اسی کے پاس رہنے دی جائے اور اگر وہ فوت ہوجائے تو اس کے ورثاء کو باقی رکھنے کا حق ہوگا ہاں اگر وقف کو کسی طرح اس میں ضرر ہو مثلاً دکان بوسیدہ ہے اور ورثاء مفلس ہوں یا وہ لاپرواہ ہو یا وہ غلبہ پانے کی کوشش میں ہوں اس سے وقف کو خطرہ ہو یا کوئی کسی قسم کا ضرر ہو تو واپس لے لے (ت)

عقود الدریہ میں ہے: سئل في ذی مسکۃ فی ارض ترکھا ثلث سنوات اختیاراً منہ بلاون عذر شرعي، فھل سقطت مسکتہ، الجواب سقط حقہ بالترك ان سے کرایہ دار کی بنائی عمارت کے متعلق سوال ہوا

کہ وہ کرایہ دار تین سال سے اپنی مرضی پر دکان کو چھوڑ رکھے بغیر عذر شرعی کے تو کیا اس سے عمارت پر اس کا حق ختم ہوجائے گا؟ جواب

1 ردالمحتار کتاب البیوع دار احیاء التراث العربی بیروت ۴ / ۱۶ 2 ردالمحتار کتاب الوقف دار احیاء التراث العربی بیروت ۳ / ۳۹۱

Fatawa Rizvia Volume 20

[Arabic]: ...the mentioned [issue] as fatwa was given by Al-Khayr al-Ramli and Sheikh Ismail, and a similar [point] will come from al-Ma'roozat.1 [Urdu]: This means that yes, the right based on this building will end, as Khair al-Din Ramli and Sheikh Ismail have given this fatwa, and a similar [point] will come from al-Ma'roozat. (T)

And if the land is owned, like common village land which is the property of the landlord, then legally (Shari'ah-wise) no right of residence will ever be established for the tenant in any way, even if he has planted a garden or built a building in it. When the lease, i.e., the term of his lease, expires, the landlord will have the option to take the land back from him and, regarding his trees and building, order him to vacate the land. If cutting down the trees and digging up the building causes more damage to the land, then after deducting the wages for cutting and digging from the value of those trees and building after they are cut and dug up, the landlord should pay the tenant and take the trees and building for himself. If no specific period was fixed with the tenant and he continues to cultivate year after year, then at the end of every year, the landlord has the right to get the land vacated and prohibit him from further cultivation, even if fifty years have passed in cultivation. It is stated in 'Uqud ad-Durriyah':

[Arabic]: It is stated in 'At-Tajnis': A man bought a residence (Sukna) from another man in another person's shop for a known amount of money. The shop owner has the right to demand the buyer to remove the residence, even if it causes harm to the buyer, because he has occupied his property. 2- [Urdu]: It is stated in 'At-Tajnis' that one person had a residential arrangement in another person's shop. A third person bought that residential arrangement from the resident for some money and took possession. The owner of the shop has the right to force this buyer to remove the residence, even if the buyer suffers harm, because the buyer has kept his property occupied. (T)

In the same [book] it is stated:

[Arabic]: But if this 'Jadak' called 'Sukna' exists on waqf (endowment) land, then it is like the issue of building and planting on leased land; the owner [of the building/ planting] has the right to remain by paying the fair market rent of the land. [Urdu]: But this 'Jadak', which is called 'Sukna', if it is in waqf land, then it is like the issue of

building and planting on rented land. If it does not harm the waqf land, then he [can keep it] with fair market rent of the land.

1. Al-Uqud al-Durriyah, Kitab al-Musaqat, Bab Mashadd al-Maska, Arg Bazar Qandahar, Afghanistan, 2/222.
2. Al-Uqud al-Durriyah, Kitab al-Musaqat, Bab Mashadd al-Maska, Arg Bazar Qandahar, Afghanistan, 2/218.

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

[अरबी]: ...जैसा कि अल-खैर अल-रमली और शेख इस्माइल ने फतवा दिया है और अल-मरुज़ात से इसी तरह का उल्लेख आएगा-1 [उर्दू]: यह है कि हाँ, इससे इस इमारत पर आधारित हक समाप्त हो जाएगा, जैसा कि खैरउद्दीन रमली और शेख इस्माइल ने यह फतवा दिया है और मरुज़ात से इसकी मिसाल आएगी (त)।

और अगर ज़मीन ममलूक (स्वामित्व वाली) है, जैसे आम देहातों की ज़मीन कि ज़मींदार की मिलकियत होती है, तो उसमें शरअन (कानूनी रूप से) कभी किसी तरह काश्तकार (किसान) का हक साबित न होगा, चाहे उसने उसमें बाग भी लगाया हो, इमारत भी बनाई हो। जब इजारा यानी उसके पट्टे की मुद्दत खत्म हो गई, ज़मींदार को अख्तियार होगा कि ज़मीन उससे निकाल ले और उसके दरख़्तों व इमारत के बारे में उसे हुक्म दे कि ज़मीन खाली कर दे। और दरख़्तों के काटने, इमारत के खोदने में ज़मीन का ज़्यादा नुकसान देखे तो कटने-खोदने के बाद जो कीमत उन दरख़्तों और इमारत की हो, उसमें से कटवाने-खुदवाने की उजरत (मजदूरी) काटकर काश्तकार को दे दे, और पेड़ और इमारत खुद ले ले। और अगर काश्तकार से कोई मुद्दत मुअय्यन (निश्चित) नहीं ठहरी, यूँ ही साल-ब-साल काश्त करता है तो हर खत्म साल पर ज़मींदार को ज़मीन खाली कराने और आइंदा उसे ज़राअत (खेती) से मना कर देने का अख्तियार होगा, चाहे काश्त करते पचास साल गुज़र गए हों। 'उकूद दुर्रिया' में है:

[अरबी]: 'अत-तजनीस' में कहा गया है: एक आदमी ने दूसरे आदमी से उसकी रिहाइश (सुकना) एक तीसरे शख्स की दुकान में तयशुदा रकम पर खरीदी। दुकान के मालिक को हक है कि वह खरीदार से रिहाइश हटाने की मांग करे, चाहे खरीदार को नुकसान ही क्यों न हो, क्योंकि उसने उसकी मिलकियत को घेरा हुआ है। 2- [उर्दू]: 'तजनीस' में फ़रमाया कि एक शख्स ने दूसरे शख्स की दुकान में रिहाइशी इंतज़ाम कर रखा था, तो उस रिहाइशी शख्स से किसी तीसरे शख्स ने उसका वह रिहाइशी इंतज़ाम कुछ माल के बदले खरीद लिया, कब्ज़ा लिया, तो दुकान के मालिक को हक है कि वह उस मुश्तरी (खरीदार) को रिहाइश उठाने पर मजबूर कर दे, चाहे मुश्तरी को ज़रर (नुकसान) भी हो, क्योंकि मुश्तरी ने उसकी मिलकियत को मश्गूल (कब्ज़े में) कर रखा है (त)।

इसी में है:

[अरबी]: लेकिन जब यह 'जदक' जिसे 'सुकना' कहा जाता है, वक्फ की ज़मीन पर कायम हो, तो यह उस ज़मीन पर इमारत और पौधारोपण के मसले की तरह है जिसे किराये पर लिया गया हो, मालिक को ज़मीन की मिस्ली उजरत (उचित किराया) देकर बने रहने का हक है। [उर्दू]: लेकिन यह 'जदक' जिसे 'सुकनी' कहते हैं, अगर वक्फ ज़मीन में हो तो यह किराये की ज़मीन पर इमारत और पौधे लगाने के मसले की तरह है, अगर वक्फ ज़मीन को ज़रर न हो तो इसे मिस्ली उजरत के साथ ज़मीन।

1. अल-उकूद अल-दुर्रिया, किताब अल-मुसाकात, बाब मशद अल-मस्का, अर्ग बाज़ार कंधार, अफ़गानिस्तान, 2/222.
2. अल-उकूद अल-दुर्रिया, किताब अल-मुसाकात, बाब मशद अल-मस्का, अर्ग बाज़ार कंधार, अफ़गानिस्तान, 2/218.

المذکور کما افتی بہ الخیرالرملی والشیخ اسمعیل ویأتی مثلہ عن المعروضات-1 یہ ہے کہ ہاں اس سے اس عمارت پر مبنی حق ختم ہو جائے گا، جیسا کہ خیرالدین رملی اور شیخ اسمعیل نے یہ فتوٰی دیا ہے اور معروضات سے اس کی مثل آئیگا(ت)

اور اگر زمین مملوک ہے۔ جیسے عام دیہات کی زمین کہ زمیندار کی ملک ہوتی ہے تو اس میں شرعاً ہر گز کبھی کسی طرح کاشت کار کو حق قرار ثابت نہ ہوگا اگرچہ اس نے اس میں باغ بھی لگایا، عمارت بھی بنائی ہو، جب اجارہ یعنی اس کے پٹہ کی مدت ختم ہو گئی زمیندار کو اختیار ہوگا کہ زمین اس سے نکال لے اور اس کے درخت و عمارت کی نسبت اسے حکم دے کہ زمین خالی کر دے اور درختوں کے کاٹنے عمارت کے کھودنے میں زمین کا زیادہ نقصان دیکھئے تو کٹنے کھودنے کے بعد جو قیمت ان درختوں اور عمارت کی ہو اس سے کٹوانے کھدوانے کی اجرت مجرا کر کے کاشتکار کو دے دے، اور پیڑ اور عمارت خود لے لے، اور اگر کاشت کار سے کوئی مدت معین نہیں ٹھہری، یونہی سال بسال کاشت کرتا ہے تو ہر ختم سال پر زمیندار کو زمین خالی کرانے اور آئندہ اسے زراعت کی ممانعت کر دینے کا اختیار ہوگا اگر چہ کاشت کرتے پچاس برس گزر گئے ہوں، عقودریہ میں ہے:

قال في التجنیس رجل اشتری من رجل سکنی لہ في حانوت رجل اخر مرکبا بمال معلوم لصاحب الحانوت ان یکلف المشتری رفع السکنی وان کان علی المشتری ضرر لانہ شغل ملکہ 2- تجنیس میں فرمایا کہ ایک شخص نے دوسرے شخص کی دکان میں رہائشی انتظام کر رکھا تھا تو اس رہائشی شخص سے کسی تیسرے شخص نے اس کا وہ رہائشی انتظام خرید لیا کچھ مال کے بدلے قبضہ لیا

تو دکان کے مالک کو حق ہے کہ وہ اس مشتری کو رہائش اٹھانے پر مجبور کردے اگر چہ مشتری کو ضرر بھی ہو کیونکہ مشتری نے اس کی ملکیت کو مشغول کر رکھا ہے۔ (ت)

اسی میں ہے:

لکن اذا کان ھذا الجدك المسمی بالسکني قائما في ارض وقف۔ فھو من قبیل مسألة البناء والغروس في الارض المحتکرة لصاحب الاستبقاء باجرة مثل الارض لیکن یہ جدک جس کو سکنی کہتے ہیں اگر وقف زمین میں ہو تو ہو کرایہ کی زمین پر عمارت اور پودے لگانے کے مسئلہ کی طرح ہے ا سے اگر وقف زمیں کو ضرر نہ ہو تو اس کو مثلی اجرت کے ساتھ زمین

1- العقود الدریة کتاب المساقات باب مشد المسکۃ ارگ بازار قندہار افغانستان ۲/ ۲۲۲ 2- العقود الدریة کتاب المساقات باب مشد المسکۃ ارگ بازار قندہار افغانستان ۲۱۸/۲

Vol. 20 Fatawa Rizvia

[Arabic Text Block] Since there is no harm to the endowment (waqf), even if the supervisor (Nazir) refuses, the consideration of refuge is based on what is stated in the text of 'Al-Tanweer'. The author gave a fatwa on this following Khayr al-Din al-Ramli. We have already presented the discussion on it in the 'Book of Hires' (Al-Ijarat). This does not contradict what is in 'Al-Tajnees' regarding the shop owner's right to compel the removal of encroachments, because that statement in 'Al-Tajnees' relates to private property. The difference is that a private owner may refrain from renting it out, wishing to reside in it himself, sell it, or leave it vacant, unlike waqf land prepared for rent. The supervisor has no choice but to rent it out. Therefore, renting it to the current possessor at a fair market rent is preferable to renting it to a stranger, as it considers both the interest of the waqf and the current possessor.[1]

[Urdu Translation Block] ...he will have the right to maintain it even if the supervisor of the waqf refuses, so that the interests of both sides are respected. This is based on the statement in the text of 'Tanweer', and the author gave a fatwa on this following Khayr al-Din al-Ramli. We have already discussed this in the 'Book of Hires'. This statement is not contrary to what is mentioned in 'Al-Tajnees' that shop owners have the right to force the removal of encroachments, because that statement in 'Al-Tajnees' is about private ownership. The reason for the difference is that a private owner may sometimes not want to give it for rent for his personal residence, sale, or to keep it vacant, whereas waqf land is prepared specifically to be given for rent. Thus, the supervisor has no alternative but to rent it. So, compared to giving it to a stranger, giving it to the current possessor for a market rent is better for it. Therefore, in this, the interests of both the waqf and the possessor are respected. (T)

In 'Fatawa Khayriyya', Book of Sharecropping (Al-Muzara'ah), it is stated:

[Arabic Text Block] The supervisor of the state land (Al-Tayyar) does not have the right to evict them from it, nor to uproot their trees. This is because the person appointed by the Sultan is only authorized to collect the tax (Kharaj) and does not have ownership over it, such that he would have the power to evict the farmers who have acquired rights (Kirdar) there by planting trees. Their actions have been established throughout all eras[2] - in brief.

[Urdu Translation Block] The supervisor of government land does not have the right to evict the tenants from those trees, nor can he cut down the trees, because from the Sultan's side, this supervisor only has the authority to collect taxes (Kharaj), not

ownership rights, so that he could evict the farmers who have a role in planting trees there. Whereas in such lands, it is a common custom in cities for farmers to plant trees. In brief. (T)

---

[1] Al-Uqud al-Durriyah, Book of Sharecropping (Al-Musaqat), Bab Mushadd al-Maskah, Ark Bazaar Qandahar Afghanistan 2/219 [2] Fatawa Khayriyya, Book of Sharecropping (Al-Muzara'ah), Dar al-Ma'rifah Beirut 2/167

खंड २० फ़तावा रज़विया

[अरबी पाठ] चूँकि वक्फ़ (बंदोबस्त) को कोई नुकसान नहीं है, भले ही निरीक्षक (नाज़िर) मना करे, शरण का विचार 'अल-तनवीर' के मूल पाठ में दिए गए विवरण पर आधारित है। लेखक ने खैर अल-दीन अल-रमल का अनुसरण करते हुए इस पर फतवा दिया है। हमने 'किताबुल इजारात' (किराये की किताब) में इस पर चर्चा पहले ही प्रस्तुत कर दी है। यह 'अल-तजनीस' में वर्णित इस बात के विपरीत नहीं है कि दुकान के मालिक को अतिक्रमण हटाने के लिए मजबूर करने का अधिकार है, क्योंकि 'अल-तजनीस' का वह कथन निजी संपत्ति से संबंधित है। अंतर का कारण यह है कि एक निजी मालिक किराये पर देने से मना कर सकता है, स्वयं रहने, बेचने या खाली रखने की इच्छा रख सकता है, जबकि वक्फ़ की भूमि किराये के लिए ही तैयार की गई होती है। निरीक्षक के पास इसे किराये पर देने के अलावा कोई विकल्प नहीं है। इसलिए, किसी अजनबी को देने के बजाय वर्तमान कब्जेधारी को उचित बाजार मूल्य पर किराये पर देना बेहतर है, क्योंकि इसमें वक्फ़ और कब्जेधारी दोनों के हितों का ध्यान रखा गया है।[1]

[उर्दू अनुवाद] ...उसे इसे बनाए रखने का अधिकार होगा, भले ही वक्फ़ का निरीक्षक इनकार करे, ताकि दोनों पक्षों के हितों का सम्मान किया जा सके। यह 'तनवीर' के पाठ में दिए गए विवरण पर आधारित है, और लेखक ने खैरुलदीन रमली का अनुसरण करते हुए इस पर फतवा दिया है। हमने 'किताबुल इजारात' में इस पर चर्चा कर दी है। और यह कथन 'तजनीस' में वर्णित बात के विपरीत नहीं है कि दुकानों के मालिक को अतिक्रमण हटाने के लिए मजबूर करने का अधिकार है, क्योंकि 'तजनीस' का वह कथन निजी संपत्ति से संबंधित है। अंतर का कारण यह है कि एक निजी मालिक कभी-कभी व्यक्तिगत निवास, बिक्री या उसे खाली रखने के लिए किराये पर नहीं देना चाहता, जबकि वक्फ़ की भूमि विशेष रूप से किराये के लिए ही तैयार की गई होती है। इसलिए निरीक्षक के पास इसे किराये पर देने के अलावा कोई विकल्प नहीं है। तो किसी अजनबी को देने के बजाय वर्तमान कब्जेधारी को उचित बाजार मूल्य पर किराये पर देना उसके लिए बेहतर होगा, अतः इसमें वक्फ़ और कब्जेधारी दोनों का सम्मान है। (त)

'फ़तावा खैरिया', किताबुल मुज़ारअह (बटाई की किताब) में है:

[अरबी पाठ] सरकारी भूमि के निरीक्षक (अल-तय्यार) को यह अधिकार नहीं है कि वह उन्हें वहां से बेदखल करे, और न ही उनके पेड़ों को उखाड़ सकता है। ऐसा इसलिए है क्योंकि सुल्तान द्वारा

नियुक्त व्यक्ति केवल कर (खराज) वसूल करने के लिए अधिकृत है और उसके पास उस पर स्वामित्व नहीं है, जिससे उसे उन किसानों को बेदखल करने की शक्ति मिले जिन्होंने वहां पेड़ लगाकर अधिकार (किरदार) प्राप्त किए हैं। उनके द्वारा किया गया कार्य सभी युगों में स्थापित रहा है[2] - संक्षेप में।

[उर्दू अनुवाद] सरकारी भूमि के निरीक्षक को यह अधिकार नहीं है कि वह किरायेदारों को उन पेड़ों से बेदखल करे और न ही वह पेड़ों को काट सकता है क्योंकि सुल्तान की ओर से उस निरीक्षक को केवल कर (खराज) वसूल करने का अधिकार है, न कि उसे मालिकाना अधिकार प्राप्त हैं, ताकि वह उन किसानों को बेदखल करे जिनका वहां पेड़ लगाने में हिस्सा है। जबकि ऐसी जमीनों पर किसानों द्वारा पेड़ लगाने का आम शहरों में रिवाज है। संक्षेप में। (त)

---

[1] अल-उक़ूद अद-दुर्रियाह, किताब अल-मुसाक़ात, बाब मुशद्द अल-मसकाह, अर्क बाज़ार कंधार अफगानिस्तान २/ २१९ [2] फ़तावा खैरिया, किताब अल-मुज़ारअह, दार अल-मआरिफ़ बेरुत २/ १६७

पृष्ठ: १८४ / ६३०

[Arabic Column] حيث لاضرر على الوقف وان ابى الناظر نظر اللجا منبى على مامشى عليه في متن التنوير، وافتى به المؤلف تبعا للخير الرملي، وقدمنا الكلام عليه في كتاب الاجارات، ولا ينافيه مافي التجنيس من ان لصاحب الحانوت ان يكفله رفعه، لان ذلك في الحانوت الملك، والفرق ان الملك قد يمتنع صاحبه عن ايجاره، ويريد ان يسكنه بنفسه اويبيعه، او يعطله بخلاف الموقوف المعد للايجار، فانه ليس للناظر الا ان يوجره فايجاره من ذى اليد بأجرة مثله اولى من ايجاره من اجنبي لما فيه من النظر للوقف ولذي اليد۱۸

[Urdu Column] کو باقی رکھنے کا حق ہوگا اگرچہ وقف کا نگران انکار کرے تاکہ دونوں جانب کی رعایت ہو سکے، متن تنویر کے بیان پر بنا کرتے ہوئے اور اس پر مؤلف نے خیرالدین رملی کی اتباع میں فتوی دیا ہے اس پر ہم نے کتاب اجارات میں کلام کر دیا ہے۔ اور یہ بیان تجنیس میں مذکور کے منافی نہیں کہ دکانوں کے مالک کو حق ہے کہ وہ تجاوزات کو اکھاڑنے پر مجبور کرے کیونکہ تجنیس کا یہ بیان نجی ملکیت کے متعلق ہے، وجہ فرق یہ ہے کہ نجی مالک کبھی اپنی ذاتی رہائش یا فروخت یا فارغ رکھنے کے لئے کرایہ پر نہیں دینا چاہتا، بخلاف وقف شدہ زمین کہ جس کو کرایہ پر دینے کے لئے ہی تیار کیا گیا ہے تو نگران کو کرایہ کے بغیر چارہ نہیں ہے تو کسی اجنبی کو دینے کی نسبت قابض کو مثلی اجرت دینا اس کے لئے بہتر ہوگا لہذا اس میں وقف اور قابض دونوں کی رعایت ہے۔ (ت)

فتاوٰی خیر یہ کتاب المزارعۃ میں ہے :

[Arabic Column] ليس لصاحب التيار رفع ايديهم عنها، ولا قلع اشجارهم، اذا المفوض اليه من السلطان تناول الخراج وليس له ملك فيها حتى يملك نزع يد مزارعيها الذين صار لهم فيها كردار بغرس للاشجار، والتصرف الكائن منهم في سائر الاعصار۸2 - باختصار

[Urdu Column] سرکاری زمین کے نگران کو یہ حق نہیں ہے کہ وہ کرایہ داروں کو ان درختوں سے بے دخل کرے اور نہ ہی وہ درختوں کو کاٹ سکتا ہے کیونکہ سلطان کی طرف سے اس نگران کو صرف خراج وصول کرنے کا اختیار ہے نہ کہ اس کو مالکانہ اختیارات ہیں تاکہ وہ مزارعین کا جن کا وہاں درخت لگانے میں دخل ہے ان کو وہاں سے بے دخل کرے جبکہ ایسی زمینوں میں مزارعین کو درخت لگانے کا عام شہروں میں رواج ہے باختصار (ت)

---

1 العقود الدریہ کتاب المساقات باب مشد المسکة ارك بازار قندہار افغانستان ۲/ ۲۱۹ 2 فتاوٰی خیر یہ کتاب المزارعة دار المعرفة بیروت ۲/ ۱۶۷

Fatawa Rizvia Volume 20

Author's statement in Radd al-Muhtar, Book of Hire:

[Table] Arabic: The author's statement in Radd al-Muhtar, Book of Hire: If someone leases Waqf land and plants in it, and the lease term expires, the lessee has the right to keep them at a comparable rent provided there is no harm in doing so. Even if the beneficiaries of the Waqf insist on nothing but uprooting, they do not have that right.[1] Urdu: If someone rented Waqf land and planted saplings there, then the lease period continued for some time, he has the right to keep this lease at a comparable rent provided there is no harm from it. And if the supervisor is adamant about removing them, he has no such right. (T)

Under this, he stated:

[Box] Arabic: He restricted it to Waqf because of what is in al-Khayriyya from Hawi al-Zahidi from al-Asrar in his statement: In contrast to when one leases private land, the lessee has no right to keep it as such if the owner insists on uprooting; rather, he is compelled to do so, unless the value of the planting is greater than the value of the land, in which case the lessee compensates the owner for the value of the land, and the plants and land belong to the planter. In the reverse case, the owner compensates for the value of the plants, and the land and trees belong to him. The same rule applies to borrowed land (ariya).[2] This concludes what is in ash-Shami. I say: and his exception is when the value... Urdu: The author restricted it to Waqf for the reason that al-Khayriyya cited from Hawi al-Zahidi, who cited from al-Asrar, this statement: In contrast to when one takes private property on lease, the lessee has no right to keep this land based on this involvement while the owner compels to uproot these trees; rather, the owner can compel him to do so. Yes, if the price of the trees is more than the price of the land, then the lessee will become the owner of the trees and the land himself after giving the guarantee of the land's price to the owner, and if the case is the opposite, then the owner will become the guarantor for uprooting the trees and will become the owner of the trees and the land, and the ruling for land taken on loan (ariya) is also the same. Here ends ash-Shami's statement. (T) I say: (I say) of the price of its trees...

[1] Durr al-Mukhtar, Book of Hire, Chapter on what is permissible in hire etc., Mujtabai Press, Delhi, 4/173. [2] Radd al-Muhtar, Book of Hire, Chapter on what is permissible in hire etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/19.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 20

रद-अल-मुह्तार, किताबुल अजारा में मुसन्निफ़ का कौल:

[तालिका] अरबी: रद-अल-मुह्तार, किताबुल अजारा में मुसन्निफ़ का कौल: यदि कोई वक्फ भूमि को पट्टे पर लेता है और उसमें वृक्षारोपण करता है, और पट्टे की अवधि समाप्त हो जाती है, तो पट्टेदार को उचित किराए पर उसे रखने का अधिकार है, यदि इससे कोई हानि न हो, भले ही वक्फ के लाभार्थी उन्हें उखाड़ने पर अड़े हों—उन्हें इसका अधिकार नहीं है।[1] उर्दू: अगर किसी ने वक्फ जमीन को किराए पर लेकर वहां पौधे लगाए, फिर कुछ मुद्दत इजारा जारी रहा तो उसको मिस्ली उजरत पर उस इजारे को बाकी रखने का हक है बशर्ते कि उससे जरर न हो और अगर निगरान उनको हटाने पर बजद हो तो उसको यह हक नहीं। (त)

इसके अंतर्गत फरमाया:

[बॉक्स] अरबी: उन्होंने इसे वक्फ तक सीमित रखा क्योंकि अल-खैरिया में हावी अल-ज़ाहिदी से अल-असरार के हवाले से उनके इस कथन में है: इसके विपरीत जब कोई निजी भूमि पट्टे पर लेता है, तो पट्टेदार को उसे उस तरह रखने का अधिकार नहीं है यदि मालिक उखाड़ने के सिवा किसी बात से इनकार करे; बल्कि उसे ऐसा करने के लिए मजबूर किया जाएगा, जब तक कि वृक्षारोपण का मूल्य भूमि के मूल्य से अधिक न हो, उस स्थिति में पट्टेदार मालिक को भूमि के मूल्य का हर्जाना देता है, और पौधे और भूमि रोपणकर्ता के हो जाते हैं। इसके विपरीत स्थिति में, मालिक पौधों के मूल्य का हर्जाना देता है, और भूमि तथा वृक्ष उसके हो जाते हैं। यही नियम ऋण (आरियत) पर भी लागू होता है।[2] यहाँ शामी का कथन समाप्त होता है। मैं कहता हूँ: और उसका अपवाद जब मूल्य... उर्दू: मुसन्निफ ने वक्फ के साथ मुकय्यद इस सबब से जिस को खैरिया ने हावी अल-ज़ाहिदी से उसने अल-असरार से नकल किया यह कौल कि बखिलाफ जब वो निजी मल्कियत को इजारा पर ले तो मुस्तजर को इस दखल की बिना पर इस जमीन को बाकी रखने का हक नहीं है जबकि मालिक इन दरख्तों को उखाड़ देने पर मजबूर करे बल्कि मालिक उसको इस पर मजबूर कर सकता है हां अगर दरख्तों की कीमत जमीन की कीमत से ज़ायद हो तो फिर मुस्तजर जमीन की कीमत का ज़मान मालिक को देकर दरख्तों और जमीन का खुद मालिक बन जाएगा, और अगर मामला बिलअक्स हो तो फिर मालिक दरख्त उखाड़ देने का ज़ामिन बनेगा और दरख्तों और जमीन का मालिक हो जाएगा, और

आरियतन ली हुई जमीन का हुक्म भी यही है। शामी का बयान खत्म हुआ। (त) अकुल: (मैं कहता हूं) इस का दरख्तों की कीमत का...

[1] दुर-ए-मुख्तार, किताबुल अजारा, बाब मा यजूज़ु मिनल अजारा अलख, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 4/173। [2] रद-अल-मुह्तार, किताबुल अजारा, बाब मा यजूज़ु मिनल अजारा अलख, दार इहया-उत-तुरास अल-अरबी बेरूत, 5/19।

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

ردالمحتار کتاب الاجارہ میں قول مصنف:

[ٹیبل] عربی: ردالمحتار کتاب الاجارہ میں قول مصنف:لواستاجر ارض وقف، وغرس فیھا ثم مضت مدۃ الاجارۃ، فللمستاجر استبقاءھا باجرالمثل اذا لم یکن في ذلك ضرر ولو ابي الموقوف علیھم الا القلع_ لیس لھم ذلك[1] اردو: اگر کسی نے وقف زمین کو کرایہ پر لے کر وہاں پودے لگائے پھر کچھ مدت اجارہ جاری رہا تو اس کو مثلی اجرت پر اس اجارہ کو باقی رکھنے کا حق ہے بشرطیکہ اس سے ضرر نہ ہو اور اگر نگران ان کو ہٹانے پر بضد ہو تو اس کو یہ حق نہیں۔ (ت)

کے تحت فرمایا:

[باکس] عربی: قید بالوقف لما في الخیریۃ عن حاوی الزاھدی عن الاسرار من قولہ بخلاف ما اذا استاجر ارضا ملکا، لیس للمستاجر ان یستبقیھا کذالك ان ابی المالك الا القلع، بل یکلفہ علی ذلك، الا اذا کانت قیمۃ الغراس اکثر من قیمۃ الارض، فیضمن المستاجر قیمۃ الارض للمالك، فیکون الاغراس والارض للغارس، وفی العکس یضمن المالك قیمۃ الاغراس فتکون الارض و الاشجار لہ. وکذا الحکم فی العاریۃ[2] اہ ما في الشامي۔ اقول: واستثناءہ ما اذا کانت قیمۃ اردو: مصنف نے وقف کے ساتھ مقید اس سبب سے جس کو خیریہ نے حاوی الزاہدی سے اس نے الاسرار سے نقل کیا یہ قول کہ بخلاف جب وہ نجی ملکیت کو اجارہ پر لے تو مستاجر کو اس دخل کی بنا پر اس زمین کو باقی رکھنے کا حق نہیں ہے جبکہ مالک ان درختوں کو اکھاڑ دینے پر مجبور کرے بلکہ مالک اس کو اس پر مجبور کرسکتا ہے ہاں اگر درختوں کی قیمت زمین کی قیمت سے زائد ہو تو پھر مستاجر زمین کی قیمت کا ضمان مالک کو دے کر درختوں اور زمین کا خود مالک بن جائے گا، اور اگر معاملہ

بالعکس ہو تو پھر مالک درخت اکھاڑ دینے کا ضامن بنے گا اور درختوں اور زمین کا مالک ہو جائے گا، اور عاریتا لی ہوئی زمین کا حکم بھی یہی ہے اہ شامی کا بیان ختم ہوا۔ (ت) اقول: (میں کہتا ہوں) اس کا درختوں کی قیمت کا

[1] درمختار کتاب الاجارۃ باب مایجوز من الاجارۃ الخ مطبع مجتبائی دہلی ۴/ ۱۷۳ [2] ردالمحتار کتاب الاجارۃ باب مایجوز من الاجارۃ الخ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۱۹

Fatawa-e-Razvia Volume 20

[Top Section] Arabic Text: Planting is mostly based on the issue of seizing an empty space (Saha), and there is a great debate regarding it. The more correct view with us is that he [the tenant] cannot become the owner of the land by force, even if the value of his building and plantation is greater. This is because the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "There is no right for an unjust root." Urdu Translation (Right Column): To exempt the owner's choice when the value exceeds the land's price is based on the usurpation of vacant land. There is a great academic battle over this, while for us, the preferred view is that the tenant cannot forcibly become the owner of the land, even if the value of the building and plants is more than the land's value, because the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said that an unjust encroachment has no right. (T)

[Middle Section] In Durr al-Mukhtar, it is stated: Arabic Text: "If the period [of lease] has expired, he [the tenant] shall uproot them and hand over the land vacant, unless the lessor pays him the value of the building and plantation as uprooted and becomes the owner. It is said in al-Bahr: This informs that uprooting is not mandatory for him even if the lessor agrees to pay the value. However, if uprooting would cause damage [to the land], the owner can take ownership of them forcibly against the tenant's will, otherwise, he can become the owner with the tenant's consent." Urdu Translation (Right Column): If the lease period has ended, the tenant should end his possession by uprooting the trees and returning the vacant land to the owner, unless the owner bears the price of the uprooted trees and construction to become their owner. In Al-Bahr it is stated that the benefit of this is that the tenant is not required to uproot if the owner is ready to pay the price. But if uprooting the trees harms the land, then the owner can take the trees forcibly, otherwise, he can become the owner of the trees with the tenant's consent. (T)

[Bottom Section] In Radd al-Muhtar, it is stated: Arabic Text: "Regarding his saying 'as uprooted' (maqlu'an): In al-Shurunbulaliyyah, it means its owner is commanded to uproot them." Urdu Translation (Right Column): The text's saying "price of uprooted trees", Shurunbulali said: meaning the owner of the trees and construction is to uproot [them].

[Footnotes] 1 Jami' al-Tirmidhi, Chapters of Rulings, Chapter on Reviving Dead Land, Amin Company Delhi 1/166; Sunan al-Kubra by al-Bayhaqi, Book of Usurpation, Dar Sadir Beirut 6/99; Sunan Abi Dawud, Chapter on Reviving Dead Land, Aftab-e-Alam

Press Lahore 2/81. 2 Durr al-Mukhtar, Book of Hire, Chapter on what is permissible in Hire, Matba' Mujtabai Delhi 2/173.

फ़तावा-ए-रज़विया खंड 20

[ऊपरी भाग] अरबी पाठ: वृक्षारोपण अधिकतर खाली स्थान (साहा) को हड़पने के मसले पर आधारित है और इसमें एक बड़ी बहस है। हमारे यहाँ सबसे सही मत यह है कि वह [किरायेदार] ज़बरदस्ती ज़मीन का मालिक नहीं बन सकता, भले ही उसके भवन और वृक्षारोपण का मूल्य ज़मीन से अधिक हो। क्योंकि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "ज़ालिम की जड़ का कोई अधिकार नहीं है।" उर्दू अनुवाद (दाहिना कॉलम): ज़मीन की कीमत से अधिक होने को मालिक के अधिकार से अलग करना, यह खाली ज़मीन को हड़पने पर आधारित है। इसमें एक बड़ा विवाद है, जबकि हमारे यहाँ सही मत यह है कि किरायेदार ज़बरदस्ती ज़मीन का मालिक नहीं बन सकता, भले ही इमारत और पौधों की कीमत ज़मीन से अधिक हो, क्योंकि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का इरशाद है कि अन्यायपूर्ण हस्तक्षेप का कोई अधिकार नहीं है। (त)

[मध्य भाग] दुर्र अल-मुख़्तार में है: अरबी पाठ: "यदि (पट्टे की) अवधि बीत गई हो, तो वह उन्हें उखाड़ दे और ज़मीन को खाली करके सौंप दे, जब तक कि पट्टादाता (मकान मालिक) उसे उखड़े हुए भवन और पौधों का मूल्य न दे दे और उनका मालिक न बन जाए। अल-बहर में कहा गया है: यह सूचित करता है कि यदि मालिक मूल्य देने को तैयार हो तो किरायेदार के लिए उन्हें उखाड़ना अनिवार्य नहीं है। लेकिन यदि उखाड़ने से ज़मीन को नुकसान होता हो, तो मालिक किरायेदार की इच्छा के विरुद्ध उन पर ज़बरदस्ती कब्ज़ा कर सकता है, अन्यथा वह किरायेदार की सहमति से पेड़ों का मालिक बन सकता है।" उर्दू अनुवाद (दाहिना कॉलम): अगर पट्टे की अवधि समाप्त हो गई हो, तो किरायेदार अपने अधिकार को समाप्त करते हुए पेड़ों को उखाड़कर खाली ज़मीन मालिक को वापस करे, लेकिन अगर मालिक उखड़े हुए पेड़ों और निर्माण की कीमत वहन करके स्वयं उनका मालिक बन जाए। बहर में कहा गया है कि इससे यह लाभ हुआ कि किरायेदार को पेड़ उखाड़ना आवश्यक नहीं है यदि मालिक कीमत देने को तैयार हो। लेकिन अगर पेड़ उखाड़ने से ज़मीन को नुकसान हो, तो फिर मालिक ज़बरदस्ती पेड़ ले सकेगा, अन्यथा किरायेदार की रज़ा से पेड़ों का मालिक बन सकेगा। (त)

[निचला भाग] रद्द अल-मुह्तार में है: अरबी पाठ: "उनका कहना 'उखड़े हुए के रूप में' (मक्लूअन): अल-शुरुनबुलालय्यह में है, यानी उनके मालिक को उन्हें उखाड़ने का आदेश दिया गया है।" उर्दू अनुवाद (दाहिना कॉलम): पाठ का कहना "उखड़े हुए पेड़ों की कीमत", शुरुनबुलाली ने फ़रमाया: यानी पेड़ों और निर्माण के मालिक को उखाड़ने के लिए।

[पादलेख (Footnotes)] 1 जामे अल-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-अहकाम, बाब इहया अल-अर्द अल-मवात, अमीन कंपनी दिल्ली 1/166; सुनन अल-कुबरा लिल-बैहकी, किताब अल-ग़सब, दार सादिर बेरुत 6/99; सुनन अबी दाऊद, बाब इहया अल-अर्द अल-मवात, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/81. 2 दुर्रे मुख़्तार किताब अल-अजारा बाब मा यजूज़ु मिन अल-अजारा, मतबा मुजतबाई दिल्ली 2/173.

पृष्ठ १८६ / ६३०

[اوپری حصہ] عربی متن: الغراس اکثر مبنی علی مسألة غصب الساحة بالمهملة وفیها معترك عظیم، والارجح عندنا انه لا یتملك الارض کرها وان کانت قیمة بنائه وغرسه اکثر، لقول صلی اللہ تعالی علیه وسلم لیس لعرق ظالم حق۔ اردو ترجمہ (دایاں کالم): زمین کی قیمت سے زائد ہونے کو مالک کے اختیار سے مستثنٰی کرنا یہ خالی زمین کو غصب کرنے پر مبنی ہے اس میں عظیم معرکہ آرائی ہے جبکہ ہمارے ہاں ارجح یہ ہے کہ مستاجر زمین کا جبراً مالک نہیں بن سکتا اگر چہ عمارت اور پودوں کی قیمت زمین سے زائد ہو کیونکہ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا ارشاد ہے کہ ظالمانہ دخل کا کوئی حق نہیں ہے۔(ت)

[درمیانی حصہ] در مختار میں ہے: عربی متن: فان مضت المدة قلعها وسلمها فارغة الا ان یغرم له المؤجر قیمة البناء والغرس مقلوعاً ویتملکه. قال في البحر، افاد انه لا یلزمه القلع ولو رضي المؤجر بدفع القیمة، لکن ان کانت تنقص یتملکها جبرا علی المستاجر ولا فبرضاء۔ اردو ترجمہ (دایاں کالم): اگر مدت اجارہ ختم ہوگئی ہو تو مستاجر اپنے دخل کو ختم کرتے ہوئے درختوں کو اکھاڑ کر خالی زمین مالک کو واپس کرے مگر یہ کہ اگر مالک اکھڑے درختوں اور تعمیر کی قیمت کو برداشت کر کے خود ان کا مالک بن جائے، بحر میں فرمایا کہ اس سے یہ فائدہ ہوا کہ مستاجر کو درخت اکھاڑنا لازم نہیں اگر ملک قیمت دینے کو تیار ہو لیکن اگر درخت اکھاڑنے سے زمین کو نقصان ہو تو پھر مالک جبراً درخت لے سکے گا ورنہ مستاجر کی رضا سے درختوں کا مالک بن سکے گا۔ (ت)

[نچلا حصہ] رد المحتار میں ہے: عربی متن: قوله مقلوعاً في الشرنبلالية، اي ماموراً مالكهما بقلعهما۔

اردو ترجمہ (دایاں کالم): متن کا قول "اکھڑے ہوئے درختوں کی قیمت" شرنبلالی نے فرمایا : یعنی درختوں اور تعمیر کے مالک کو اکھاڑنے

[حواشی] ۱ جامع الترمذی ابواب الاحکام باب احیاء ارض الموات امین کمپنی دہلی ۱/ ۱۶۶، سنن الکبری للبیہقی کتاب الغصب دار صادر بیروت ۶/ ۹۹، سنن ابی داؤد باب احیاء ارض الموات آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۸۱ ۲ درمختار کتاب الاجارۃ باب ما یجوز من الاجارۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۱۷۳

Vol 20

We have interpreted it this way because the value of what is uprooted is more than the value of what is ordered to be uprooted, as the expense is incurred for uprooting. This is stated in Al-Kifayah. (T)

I say: From what we have mentioned, it becomes clear that there is a discussion regarding what is stated in 'Hawi al-Zahidi' that the right of stay (Haq al-Qarar) is established after thirty (30) years of possession in state and private lands, and after three years in waqf lands. Although in 'Al-Uqud al-Durriyah' it has been interpreted as 'Kardar', where they said that it refers to valuable assets (ayān) and not just an abstract matter. This is supported by the statement in 'Al-Bazzaziyyah' that there is no pre-emption (shufa'ah) in building-based Kardari, which is called 'Haq al-Qarar' in Khwarezm, because it is a movable thing. However, in my view, there is also a discussion in this interpretation because 'Haq al-Qarar' in the sense of 'Kardar' does not depend on the passage of time. Its basis is solely on the consideration of both parties and the removal of harm, as mentioned before. In the chapter of leasing (Ijarah) in 'Al-Khayriyyah', it is stated that the lessee has the right to maintain possession as long as it does not harm the waqf side, and uprooting plants would cause harm to the planter.

---

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Ijarah, Bab Ma Yajuzu min al-Ijarah etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/19.
2. Al-Uqud al-Durriyah, citing Hawi al-Zahidi, Kitab al-Musaqat, Bab Mashd al-Maskah, Arg Bazar, Kandahar, Afghanistan, 2/218.
3. Al-Uqud al-Durriyah, citing Hawi al-Zahidi, Kitab al-Musaqat, Bab Mashd al-Maskah, Arg Bazar, Kandahar, Afghanistan, 2/218.

खंड 20

हमने इसकी व्याख्या इस प्रकार की है क्योंकि कभी उखाड़े गए पेड़ों की कीमत उखाड़ने के आदेश वाली कीमत से अधिक होती है, क्योंकि उखाड़ने का खर्च भी उन पर पड़ता है, जैसा कि किफयाह में है। (त)

मैं कहता हूँ: हमारे द्वारा उल्लेखित से यह स्पष्ट हो गया कि 'हावी अल-ज़ाहिदी' के इस कथन में चर्चा की गुंजाइश है कि सरकारी और निजी भूमि में तीस (30) साल के कब्जे से और वक्फ भूमि में तीन साल के कब्जे से 'हक अल-करार' (रहने का अधिकार) स्थापित हो जाता है। यद्यपि 'अल-उकूद अल-दुर्रिया' में इसे 'किरदार' पर आधारित किया गया है, जहाँ उन्होंने कहा है कि इससे यानी हक अल-करार से तात्पर्य मूल्यवान वस्तुओं (अयान) से है, न कि केवल एक वैचारिक मामले से। इस पर उसका यह कथन प्रमाण है कि 'बजा़ज़िया' में उल्लेख है कि निर्मित 'किरदारी' में 'शुफा' (अग्रक्रय का अधिकार) नहीं है, जिसे ख्वारज़्म में 'हक अल-करार' कहा जाता है, क्योंकि यह एक चल संपत्ति है। जबकि मेरे अनुसार, इस अर्थ में भी चर्चा की गुंजाइश है क्योंकि 'किरदार' के अर्थ में 'हक अल-करार' समय बीतने पर निर्भर नहीं है। इसका आधार केवल दोनों पक्षों के हित और नुकसान को रोकने पर है, जैसा कि पहले बताया जा चुका है। 'अल-खैरिया' के पट्टे (इजारा) के अध्याय में है कि पट्टेदार को कब्जा बनाए रखने का अधिकार है जब तक कि वह वक्फ के पक्ष के लिए हानिकारक न हो और पौधों को उखाड़ने में रोपने वाले का नुकसान हो।

---

1. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-इजारा, बाब मा यजुलु मिन अल-इजारा आदि, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/19।
2. अल-उकूद अल-दुर्रिया, हावी अल-ज़ाहिदी के हवाले से, किताब अल-मुसाकात, बाब मशद अल-मस्कह, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफगानिस्तान, 2/218।
3. अल-उकूद अल-दुर्रिया, हावी अल-ज़ाहिदी के हवाले से, किताब अल-मुसाकात, बाब मशद अल-मस्कह, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफगानिस्तान, 2/218।

पृष्ठ 187/630

جلد ۲۰

انما فسرناه بكذا، لان قيمة المقلوع ازيد من قيمة المأمور بقلعه، لكون المؤنة مصروفة للقلع كذا في الكفاية اه کے حکم روجو قیمت ہو، ہم نے یہ تفسیر اس لئے کی ہے کہ کبھی کھڑے درختوں کی قیمت اکھاڑنے کے حکم والی قیمت سے زائد ہوتی ہے کیونکہ اکھاڑنے کا خرچہ بھی ان پر پڑتا ہے، کفایہ میں یوں ہے۔ (ت)

اقول:وبماذكرنا تبين ان ما وقع في حاوى الزاهدى من قوله: يثبت حتى القرار في ثلثين سنة في الارض السلطانية والملك، وفي الوقف في ثلث سنين الخ فهو وزان حمله في العقود الدرية على الكردار، حيث قال المراد به (اى بحق القرار الاعيان المتقومة لا مجرد الامر المعنوى، ويدل على ذلك قوله في البزازية لا شفعة في الكرداری اى البناء ويسمى بخوارزم حق القرار لانه نقلى اه مع ان في هذا الحمل ايضا كلاماً عندى لان حق القرار بمعنى الكردار لا يتوقف على مرور الاعصار، وانما مبناه على النظر للجانبين و رفع الضرار، كما تقدم وفي اجارة الخيرية له الاستبقاء حيث لا ضرر على الجهة (اى جهة الوقف) و لزوم الضرر على الغارس اقول: (میں کہتا ہوں) ہمارے ذکر کردہ سے واضح ہوا کہ حاوی الزاہدی کے اس قول کہ سرکاری اور ملکیتی زمین میں تیس ۳۰ سال قبضہ اور وقف کی زمین میں تین سالہ قبضہ سے حق القرار ثابت ہو جاتا ہے اس میں کلام ہے اس حق القرار کو اگر چہ عقود الدریہ میں کردار پر محمول کیا ہے جہاں انھوں نے کہا ہے کہ اس سے یعنی حق القرار سے مراد قیمتی سامان (اعیان) مراد ہے نہ کہ صرف معنوی معاملہ، اس پر اس کا قول کہ بزازیہ میں ہے کہ تعمیر شدہ کرداری میں شفعہ نہیں ہے جس کو خوارزم میں حق القرار کہتے ہیں، کیونکہ یہ منقولہ چیز ہے اھ جبکہ میرے نزدیک اس معنی پر حمل میں بھی کلام ہے کیونکہ حق القرار بمعنی کردار کسی مرور زمانہ پر موقوف نہیں ہے اس کی بنیاد تو صرف فریقین کی رعایت اور دفع ضرر پر

ہے جیسا کہ پہلے گزر چکا ہے اور خیریہ کے باب الاجارہ میں ہے مستاجر کو قبضہ باقی رکھنے کا اختیار ہے جب وقف کی جہت کو ضرر نہ ہو اور پودے لگانے پر لزوم ضرر

---

[1] ردالمحتار کتاب الاجارۃ باب مایجوز من الاجارۃ الخ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۹ [2] العقود الدریۃ بحوالہ حاوی الزاھدی کتاب المساقا ت باب مشد المسکہ ارگ بازار قندھار افغانستان ۲ / ۲۱۸ [3] العقود الدریۃ بحوالہ حاوی الزاھدی کتاب المساقا ت باب مشد المسکہ ارگ بازار قندھار افغانستان ۲ / ۲۱۸

Volume 20

Fatawa Razawiyya

[Left Column - Arabic] And you are well aware that the Sharia forbids causing harm, especially when people are involved, and in uprooting [trees] there is harm to them. In the noble Hadith from the Chosen Prophet, may Allah Almighty bless him and grant him peace: "There is no inflicting of harm and no reciprocating of harm in Islam." [1] End. And in the Waqf section of 'Al-Durr' citing 'Al-Munyah': If a man has a shop on waqf land and its owner refuses to rent the land at the market rate, and if the building were removed, the land could be leased for more than what he was paying for it, then he should be ordered to remove the building and it should be leased to someone else. Otherwise, it should be left in his hand at that rent. Similar is mentioned in 'Al-Bahr'. [2] End. Al-Shami said: because there is necessity in it. From 'Bahr' on the authority of 'Al-Muheet': and the apparent reason for the justification is to leave it in his possession even after the expiry of the lease period, because if he were ordered to remove it so it could be leased to someone else, it would cause him harm; and since it increases to the market rate, there is no harm to the waqf. Therefore, it is left in his hand due to the absence of harm to both sides. [3] etc. And...

[Right Column - Urdu] ...there is no harm in it either, and you know that Sharia does not tolerate harm, especially when common people are affected, whereas there is harm in uprooting trees. In the noble Hadith, the Chosen Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "In Islam, inflicting harm or being in harm is not permissible." End. And in Durr-e-Mukhtar, it is quoted from Al-Munyah that if a person has a shop on waqf land and that shop owner refuses to pay the market rent for future lease, while if the building were removed, that land could be leased at a higher rate than his rent, then that tenant should be bound to remove his building and that land should be leased to another. Otherwise, let it remain in his possession at the same rent. Its equivalent is in Al-Bahr. End. Allama Shami said because there is a need for it. From Al-Muheet in Al-Bahr: and the apparent implication of the reason is that it should be allowed to remain in his possession even if the lease period has ended, because if he were compelled to remove the building and it was given to someone else, it would be harmful to the tenant, while if despite removing it, the market rent is not obtained, then it is a loss to the waqf. Therefore, let it remain in his possession; in this, there is consideration for both parties etc. And...

[Footnotes] 1. Fatawa Khayriyya, Kitab al-Ijarah, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 2/131 2. Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Waqf, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/577-384 3. Radd al-Muhtar, Kitab al-Waqf, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/391

जिल्द 20

फ़तावा रज़विया

[बायां कॉलम - अरबी] और आप भली-भांति जानते हैं कि शरीयत नुकसान पहुंचाने से मना करती है, खासकर जब लोग इसमें शामिल हों, और [पेड़ों को] उखाड़ने में उनका नुकसान है। चुने हुए नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की हदीस शरीफ़ में है: "इस्लाम में न किसी को नुकसान पहुंचाना जायज़ है और न ही बदले में नुकसान पहुँचाना।" [1] अंत। और 'अल-दुर' के वक़्फ़ खंड में 'अल-मुनया' के हवाले से है: यदि किसी व्यक्ति की वक़्फ़ भूमि पर दुकान है और उसका मालिक बाज़ार दर पर भूमि किराए पर लेने से इनकार करता है, और यदि इमारत हटाने पर भूमि पहले से अधिक किराए पर दी जा सकती है, तो उसे इमारत हटाने का आदेश दिया जाए और भूमि किसी अन्य को पट्टे पर दी जाए। अन्यथा, उसे उसी किराए पर उसके कब्जे में रहने दिया जाए। 'अल-बहर' में भी ऐसा ही है। [2] अंत। अल-शामी ने कहा: क्योंकि इसमें ज़रूरत है। 'मुहीत' के हवाले से 'बहर' से: और तर्क का स्पष्ट अर्थ यह है कि पट्टे की अवधि समाप्त होने के बाद भी इसे उसके हाथ में रहने दिया जाए, क्योंकि यदि उसे इसे हटाने का आदेश दिया जाता ताकि इसे किसी और को पट्टे पर दिया जा सके तो उसे नुकसान होगा; और चूंकि किराया बाज़ार दर तक बढ़ जाता है, तो वक़्फ़ को कोई नुकसान नहीं है। इसलिए, दोनों पक्षों को नुकसान न होने के कारण इसे उसके हाथ में छोड़ दिया जाता है। [3] आदि। और...

[दायां कॉलम - उर्दू] ...इसमें कोई हर्ज भी न हो, और आपको मालूम है कि शरीयत नुकसान को बर्दाश्त नहीं करती, खासकर जब आम जनता इसमें शामिल हो, जबकि पेड़ उखाड़ने में नुकसान है। हदीस शरीफ़ में हुज़ूर नबी-ए-मुख्तार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का इरशाद है: "इस्लाम में नुकसान पहुँचाना और नुकसान में मुब्तला होना रवा नहीं है।" अंत। और दुर्र-ए-मुख़्तार में मुनया से नक़ल है कि यदि किसी व्यक्ति की वक़्फ़ भूमि में दुकान हो और वह दुकान वाला भविष्य में बाज़ार दर पर किराया देने से इनकार करे, जबकि इमारत हटा दिए जाने पर वह भूमि उस किराए से अधिक पर पट्टे पर दी जा सकती है, तो उस किरायेदार को अपनी इमारत हटाने का पाबंद किया जाए और वह भूमि किसी और को पट्टे पर दी जाए, वरना उसी किराए में उसी के कब्जे में रहने दी जाए। इसकी मिसाल बहर में है। अंत। अल्लामा शामी ने फरमाया क्योंकि इसमें ज़रूरत है। मुहीत से बहर में है और इल्लत का ज़ाहिर बताना है कि उसके कब्जे में रहने दी जाए चाहे इजारा (पट्टा) की मुद्दत खत्म हो चुकी हो क्योंकि अगर उसको इमारत हटाने का पाबंद किया और गैर को दी जाए तो इससे

मुस्ताजिर (किरायेदार) को नुकसान होगा जबकि हटा देने के बावजूद मिस्ली उजरत (बाज़ार दर किराया) न मिले तो वक़्फ़ को नुकसान है लिहाज़ा उसी के कब्ज़े में रहने दी जाए इसमें दोनों फरीकों (पक्षों) की रियायत है आदि। और...

[पादलेख] 1. फ़तावा खैरिया, किताब अल-इजारा, दार अल-मारिफ़ा, बेरूत, 2/131 2. दुर्र-ए-मुख़्तार, किताब अल-वक़्फ़, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 1/577-384 3. रद अल-मुह्तार, किताब अल-वक़्फ़, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 3/391

جلد ۲۰

فتاویٰ رضویہ

[بایاں کالم - عربی] وانت علی علم ان الشرع یابی الضرر خصوصاً والناس علی هذا، وفي القلع ضرر علیهم وفي الحدیث الشریف عن النبي المختار صلی الله تعالی علیه وسلم لاضرر و لاضرار في الاسلام ۱ اهـ وفي وقف الدر في المنیة، حانوت لرجل في ارض وقف، فابی صاحبه ان یستأجر الارض بأجر المثل، ان العمارة لو رفعت تستأجر بأکثر مما استأجره امر برفع العمارة وتوجر لغیره، و الا تترك في یده بذلك الاجر و مثله في البحر ۲ اهـ قال الشامي لان فیه ضرورة، بحر عن المحیط، و ظاهر التعلیل ترکها بیده و لو بعد فراغ مدة الاجارة لانه لو امر برفعها لتوجر من غیره یلزم ضرره، و حیث کان یرفع اجرة مثلها لم یوجد ضرر لعلی الوقف، فتترك في یده لعدم الضرر علی الجانبین ۳ الخ۔ و

[دایاں کالم - اردو] میں حرج بھی نہ ہو، اور آپ کو معلوم ہے کہ شریعت ضرر کو برداشت نہیں کرتی خصوصاً جب عوام مبتلا ہوں جبکہ درخت اکھاڑنے میں ضرر ہے۔ حدیث شریف میں حضور نبی مختار صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ارشاد ہے "اسلام میں ضرر دینا اور ضرر میں مبتلا روا نہیں ہے" اھ اور درمختار میں منیہ سے منقول ہے کہ کسی شخص کی وقف زمین میں دکان ہو اور وہ دکان والا مثلی اجرت پر آئندہ اجرت پر انکار کرے جبکہ عمارت اٹھادی جائے تو وہ زمین اس کی اجرت سے زیادہ اجارہ پر دی جاسکتی ہے تو اس مستاجر کو اپنی عمارت اٹھا لینے کا پابند کیا جائے اور وہ زمین غیر کو اجارہ پر دی جائے، ورنہ اسی اجرت میں اسی کے قبضہ میں رہنے دی جائے، اس کی مثل بحر میں ہے۔ اھ علامہ شامی نے فرمایا کیونکہ اس میں ضرورت ہے۔ محیط سے بحر میں ہے اور علت کا ظاہر بتانا ہے کہ اس کے قبضہ میں رہنے دی جائے اگرچہ مدت اجارہ ختم ہوچکی ہو کیونکہ اگر اس کو عمارت اٹھانے کا پابند کیا اور غیر کو دی جائے تو اس

سے مستاجر کو ضرر ہوگا جبکہ اٹھا دینے کے باوجود مثلی اجرت نہ ملے تو وقف کو نقصان ہے لہٰذا اسی کے قبضہ میں رہنے دی جائے اس میں دونوں فریقوں کی رعایت ہے الخ اور

[حواشی] ۱ فتاویٰ خیریہ کتاب الاجارۃ دارالمعرفۃ بیروت ۲/ ۱۳۱ ۲ درمختار کتاب الوقف مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۵۷۷۔ ۳۸۴ ۳ ردالمحتار کتاب الوقف دار احیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۳۹۱

Fatawa Razawiyya Volume 20

على كل، فلفظة الملك لامحل له هنا كما قدمنا عن نفس حاوى الزاهدى عن الاسرار فضلاً عن سائر معتمدات الاسفار۔ In any case, Al-Hawi al-Zahidi's mention of 'ownership' there is misplaced, as we have already mentioned the citation of Al-Hawi al-Zahidi himself from 'Al-Asrar', let alone referencing other reliable books. (T)

In short, in owned villages, a cultivator never obtains a right in any period that is called 'hereditary right' (Haq-e-Maurusi) today according to Shariah. It is merely a legal matter. So, if someone is in forced possession against the landlord's will by claiming hereditary rights, or pays less rent than his wish, then before Allah, that cultivator is certainly an oppressor, a usurper, and a sinner, and is caught in the violation of the rights of a servant (Haq-ul-Abd). Here, although legal compulsion might keep the landlord helpless, on the Day of Judgment before Allah Almighty, the cultivator will have no excuse. Nevertheless, if the landlord files a lawsuit for eviction, the cultivator is not entitled to receive expenses because making the plaintiff pay expenses is also completely against the command of Shariah, even if the plaintiff is the oppressed one. It is mentioned in 'Uqud al-Durriya':

[Table Section] Arabic Query: A question was asked about a man who stood surety for another man's known debt to Zaid. Then Zaid demanded it from him and compelled him before the Judge. Zaid asked the man to pay him the amount he spent on the cost of compulsion, and he paid it. Now, the man wants to demand from Zaid what he received as the cost of compulsion. Is he entitled to that? The answer: Yes. [Summarized]. And the refined master (may Allah have mercy on him) wrote in its margin: 'The cost of the legal process of compulsion cannot be made mandatory.'

Urdu Translation/Commentary: A debtor person made another person a guarantor (kafil) for Zaid's known debt. Then Zaid summoned this guarantor before the judge to make the debt binding on him. When the guarantor was compelled before the judge, Zaid demanded the legal costs of compulsion from the guarantor, and he paid them to Zaid. Now, if that guarantor demands back from Zaid the amount he paid as expenses, does he have the right to demand it back? The answer is: Yes, he has the right. The one who refined (Tanqeeh) the margin wrote that the cost of legal compulsion proceedings cannot be made mandatory. (T)

Yes, if the landlord tells him that from now on you will have to pay this much rent for this land, and the cultivator neither agrees to the increase nor leaves the land but remains silent and continues farming, then his silence will be considered as

acceptance in Shariah, and from that day the same rent will be mandatory upon him, but the landlord cannot collect it from him [by force].

---

1. Al-Uqud al-Durriya, Kitab al-Kafala, Arg Bazaar Qandahar Afghanistan, 1/308

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

على كل، فلفظة الملك لامحل له هنا كما قدمنا عن نفس حاوى الزاهدى عن الاسرار فضلاً عن سائر معتمدات الاسفار۔ बहरहाल, हावी अल-ज़ाहिदी का वहां 'मिल्कियत' (मालिकाना हक) का ज़िक्र करना बे-महल (अनुचित) है, जैसा कि हम पहले ही हावी अल-ज़ाहिदी की 'अल-असरार' से नक़ल का ज़िक्र कर चुके हैं, विश्वसनीय किताबों का तो कहना ही क्या। (त)

संक्षेप में, ममलुका (मालिकाना) देहातों में काश्तकार (किसान) के लिए किसी भी समय में वह अधिकार प्राप्त नहीं होता जिसे आज 'मौरूसी हक़' कहा जाता है। यह महज़ एक कानूनी बात है। तो अगर कोई ज़मींदार की मर्ज़ी के बिना मौरूसी हक़ का दावा करके ज़बरदस्ती कब्ज़ा किए हुए है, या उसकी मर्ज़ी से कम लगान देता है, तो अल्लाह के नज़दीक वह काश्तकार यकीनन ज़ालिम, ग़ासिब और गुनहगार है, और 'हक़-उल-अब्द' (बंदे के हक़) के मामले में गिरफ़्तार है। यहाँ हालांकि कानूनी मजबूरी ज़मींदार को बेबस रख सकती है, लेकिन क़यामत के दिन अल्लाह अज़्ज़वजल के हुज़ूर काश्तकार का कोई बहाना नहीं चलेगा। इसके बावजूद, अगर ज़मींदार बेदख़ली का दावा दायर कर दे, तो काश्तकार खर्च पाने का हक़दार नहीं है क्योंकि मुद्दई (वादी) को खर्च दिलवाना भी शरीयत के हुक्म के बिल्कुल खिलाफ़ है, चाहे मुद्दई मज़लूम ही क्यों न हो। 'उक़ूद-अल-दुरिया' में है:

[तालिका अनुभाग] अरबी प्रश्न: एक व्यक्ति के बारे में पूछा गया जिसने ज़ैद के ज्ञात कर्ज के लिए दूसरे व्यक्ति की ज़मानत दी। फिर ज़ैद ने उससे मांग की और काज़ी के सामने उसे मजबूर किया। ज़ैद ने मांग की कि वह उसे वह राशि दे जो उसने मुक़दमे की कार्रवाई में खर्च की थी, और उसने उसे दे दी। अब वह व्यक्ति ज़ैद से उस राशि की मांग करना चाहता है जो उसने खर्च के रूप में दी थी। क्या उसे इसका अधिकार है? उत्तर: हाँ। [संक्षिप्त]। मुसन्निफ़ (तन्कीह करने वाले) ने इसके हाशिये पर लिखा है कि मुक़दमे की कार्रवाई का खर्च लाज़िम नहीं किया जा सकता।

उर्दू अनुवाद/टीका: एक कर्जदार व्यक्ति ने दूसरे व्यक्ति को ज़ैद के ज्ञात कर्ज का कफ़ील (ज़ामिन) बनाया। फिर ज़ैद ने उस कफ़ील पर कर्ज का लज़ूम (अनिवार्यता) बनाने के लिए उसे काज़ी के यहाँ तलब किया। जब काज़ी के यहाँ कफ़ील पर इल्ज़ाम (मुक़दमा) हुआ, तो अब ज़ैद अपने कर्जदार व्यक्ति से काज़ी के यहाँ मुक़दमे के खर्च का मुतालबा करे और वह खर्च ज़ैद को दे दे। अब वह कर्जदार व्यक्ति ज़ैद से खर्च की दी हुई रकम को वापस लेने के लिए मुतालबा करे, तो क्या उसे

वापस लेने के लिए मुतालबा करने का हक है? जवाब: हाँ, हक है। हाशिये पर तन्कीह (समीक्षा) करने वाले हज़रत ने लिखा कि मुक़दमे की कार्रवाई का खर्च लाज़िम नहीं किया जा सकता। (त)

हाँ, अगर ज़मींदार उससे कह दे कि आइंदा से तुझे इस ज़मीन पर इतना लगान देना होगा, और काश्तकार न तो वृद्धि स्वीकार करता है और न ज़मीन छोड़ता है बल्कि खामोश रहता है और खेती जारी रखता है, तो उसकी वह खामोशी शरीयत की नज़र में कुबूलियत मानी जाएगी और उस दिन से उस पर वही लगान लाज़िम होगा, लेकिन ज़मींदार उससे [ज़बरदस्ती] वसूल नहीं कर सकता।

---

1. अल-उक़ूद अल-दुरिया, किताब अल-कफ़ाला, अर्ग बाज़ार कंधार अफगानिस्तान, 1/308 पृष्ठ 189/630

علی کل، فلفظة الملك لامحل له هنا کما قدمنا عن نفس حاوی الزاهدی عن الاسرار فضلاً عن سائر معتمدات الاسفار۔ بہر صورت حاوی الزاہدی کا وہاں ملک کو ذکر کرنا بے محل ہے جیسا کہ خود حاوی الزاہدی کی الاسرار سے نقل ہم پہلے ذکر کرچکے ہیں چہ جائیکہ معتمد کتب کو ذکر کیا جائے۔ (ت)

بالجملہ دیہات مملوکہ میں کاشتکار کے لئے کسی مدت میں حق قرار جسے آج کل حق موروثی کہتے ہیں شرعاً ہرگز حاصل نہیں ہوتا۔ وہ صرف قانونی بات ہے تو اگر بے رضائے زمیندار بدعوی موروثی جبراً قابض ہے، یا لگان اس کی مرضی سے کم دے، تو عنداللہ وہ کاشتکار ضرور ظالم و غاصب و گنہگار، اور حق العبد میں گرفتار ہے، یہاں اگر چہ قانونی مجبوری زمیندار کو عاجز رکھے مگر روز قیامت اللہ عزوجل کے حضور کاشتکار کو کوئی عذر نہ ہوگا، بایں ہمہ اگر زمیندار دعوٰی بے دخلی دائر کر دے تو کاشتکار کے خرچہ پانے کا مستحق نہیں کہ مدعی کو خرچہ دلانا بھی حکم شریعت کے بالکل خلاف ہے اگرچہ مدعی مظلوم ہی ہو، عقود الدریہ میں ہے:

[جدول] عربی متن: سئل فی رجل کفل اٰخر عند زید بدین معلوم ثم طالبہ زید بہ والزمہ بہ لدی القاضی، فطلب زید ان یدفع لہ الرجل قدر ما صرفہ فی کلفة الالزام، فدفعہ لہ، ویرید الرجل مطالبة زید بما قبضہ من کلفة الالزام، فھل لہ ذلک، الجواب نعم ' اھ باختصار و کتب المولی المنقح رحمہ اللہ تعالی بہامشہ لایلزم بکلفة الالزام۔

اردو ترجمہ و تشریح: ایک مقروض شخص نے دوسرے شخص کو زید کے معلوم قرضہ کا کفیل بنایا پھر زید نے اس کفیل پر قرض کا لزوم بنانے کے لئے اس کفیل کو قاضی کے ہاں طلب کرایا

تو قاضی کے ہاں کفیل پر الزام ہوگیا تو اب زید اپنے مقروض شخص سے قاضی کے ہاں الزام کے خرچہ کا مطالبہ کرے اور وہ خرچہ زید کو دے دے اور اب وہ مقروض شخص زید سے خرچہ کی دی ہوئی رقم کا واپس لینے کے لئے مطالبہ کرے تو کیا اس کو واپس لینے کے لئے مطالبہ کا حق ہے۔ الجواب، ہاں حق ہے اھ اس کے حاشیہ پر تنقیح کرنیوالے حضرت نے لکھا کہ الزام کی کاروائی کا خرچہ لازم نہیں کیا جاسکتا۔ (ت)

ہاں اگر زمیندار اس سے کہہ دے کہ آئندہ سے اس زمین پر اتنی لگان تجھے دینی ہوگی، اور کاشتکار نہ اضافہ کرے نہ زمین چھوڑے بلکہ خاموش رہے اور زراعت کئے جائے، تو اس کا وہ سکوت ہی شرعاً قبول ٹھہرے گا اور اس دن سے وہی لگان اس پر لازم ہوگی، مگر زمیندار اس سے وصول نہیں کرسکتا۔

---

۱ العقود الدریہ کتاب الکفالۃ ارگ بازار قندہار افغانستان ۱/ ۳۰۸ Page 189 of 630

Fatawa Ridawiyya, Volume 20

So, he should collect the amount of this expense as it comes in, because its collection is legally possible under the name of 'expense', and according to Sharia, it is permissible due to the increase. It is stated in Durr al-Mukhtar:

Arabic Text	Urdu Translation/Explanation
Silence in a lease (ijarah) constitutes consent and acceptance. If [the owner] said to the resident: "Stay for such [an amount], otherwise move out," or the shepherd said: "I am not satisfied with the fixed [payment], but rather [it should be] such and such," and they remained silent, then the mentioned amount becomes binding.[1]	In a lease contract, silence is considered consent and acceptance. So if an owner tells a residential tenant, "If you want to stay at this level of compensation, fine, otherwise move out from here," or a supervisor says to him, "I am not satisfied with taking the fixed compensation but want this much," and the tenant remains silent, then the amount mentioned by the owner becomes mandatory for him. (T)

It is stated in Radd al-Muhtar:

Arabic Text	Urdu Translation/Explanation
In Tatar-Khaniya: A person rented a house for a year for a thousand. When the period ended, [the owner] said: "If you vacate it today, [well and good], otherwise it will be a thousand for every month for you." The tenant acknowledges the owner's possession of the house. For the duration it takes to move his belongings, we charge him a fair rent (ajr al-mithl), and after that, according to what the owner said.[2]	It is in Tatar-Khaniya: A house was rented for an annual rent of one thousand. When the year ended, he said to the tenant: "If you vacate the house today, it's better; otherwise, a monthly rent of one thousand will be mandatory for you." Since the tenant admits the owner's ownership of the house, we will accept the period for moving belongings at a comparable market rent (ajr-e-mithl), and after that, he will pay according to the owner's word. (T)

Similarly, if the land tax (lagan) itself increased—previously it and surrounding lands were one rupee per bigha, and now, for example, they became two rupees per bigha—and its lease term ended, and the owner wanted an increase, then the rate of two rupees will also be mandatory Sharia-wise, even if the cultivator was not just silent but explicitly refused.

Arabic Text	Urdu Translation/Explanation
Because when his lease ended and the owner demanded an increase and he refused, he became a usurper (ghasib). The land is prepared for exploitation (renting out), and the farmer has no claim to ownership due to its absence, nor any excuse since the term has ended. Thus, it becomes obligatory for him...	Because when the period of tenancy has ended and the owner demands extra rent, after the tenant's refusal, the stay will be unauthorized (usurpation). Since the land is specifically for generating rent, and the farmer has no excuse of ownership because he is not the owner nor is the term [remaining]...

[1] Durr al-Mukhtar, Kitab al-Ijarah, Miscellaneous Issues of Ijarah, Mujtabai Press, Delhi, 2/186 [2] Radd al-Muhtar, Kitab al-Ijarah, Miscellaneous Issues of Ijarah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/56 Page 190 of 630

फ़तावा रिज़विया, जिल्द २०

तो वह इस खर्चे की राशि को आते हुए वसूल कर ले क्योंकि कानूनी तौर पर खर्चे के नाम पर इसे लेना संभव है, और शरीयत के अनुसार बढ़ोतरी के कारण यह जायज़ है। दुर्रे मुख्तार में है:

अरबी पाठ

इजारह (किरायेदारी) में चुप्पी रज़ा और कबूल मानी जाती है। यदि [मालिक] निवासी से कहे: "इतने पर रहो, वरना चले जाओ," या चरवाहा कहे: "मैं तयशुदा मुआवज़े पर राजी नहीं बल्कि इतना चाहता हूँ," और वे चुप रहें, तो बताई गई राशि अनिवार्य हो जाती है।[१]

उर्दू अनुवाद/व्याख्या

इजारह के अनुबंध में चुप्पी को सहमति और स्वीकृति माना जाता है। तो अगर मालिक ने रिहायशी किरायेदार से कहा, "इतने मुआवज़े पर रहना हो तो ठीक है वरना यहाँ से चले जाओ", या प्रबंधक ने उससे कहा, "मैं तय मुआवज़ा लेने पर राज़ी नहीं हूँ बल्कि इतना चाहता हूँ" और किरायेदार खामोश रहा तो मालिक द्वारा बताई गई राशि उस पर अनिवार्य हो जाएगी। (त)

रद्दुल मुहतार में है:

अरबी पाठ

ततार खानिया में है: उसने एक हज़ार सालाना किराए पर घर लिया। जब अवधि खत्म हुई तो [मालिक] ने कहा: "यदि तुम आज इसे खाली कर दो [तो ठीक], वरना तुम्हारे लिए हर महीने एक हज़ार होगा।" किरायेदार घर पर मालिक के अधिकार को स्वीकार करता है। सामान हटाने में लगने वाले समय के लिए हम उससे उचित किराया (अज्र-ए-मिस्ल) लेंगे, और उसके बाद मालिक के कहे अनुसार।[२]

उर्दू अनुवाद/व्याख्या

ततार खानिया में है: एक घर सालाना एक हज़ार रुपये किराए पर दिया गया। साल खत्म होने पर उसने किरायेदार से कहा: "अगर तुम आज घर खाली कर दो तो बेहतर है, वरना तुम पर एक हज़ार रुपये मासिक किराया अनिवार्य होगा।" चूँकि किरायेदार घर के मालिकाना हक को स्वीकार करता है, हम सामान हटाने की अवधि के लिए बाज़ार के बराबर किराया (अज्र-ए-मिस्ल) स्वीकार करेंगे, और उसके बाद वह मालिक के कहे अनुसार भुगतान करेगा। (त)

इसी तरह अगर खुद ज़मीन की लगान बढ़ गई—वह और उसके आसपास की ज़मीनें पहले एक रुपया प्रति बीघा थीं, अब उदाहरण के लिए दो रुपये प्रति बीघा हो गईं, और उसकी इजारह की

अवधि समाप्त हो गई, और मालिक ने बढ़ोतरी चाही, तो शरीयत के अनुसार दो रुपये की दर अनिवार्य होगी, भले ही किसान न केवल चुप रहा हो बल्कि स्पष्ट रूप से इनकार करता रहा हो।

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद/व्याख्या
क्योंकि जब उसकी इजारह की अवधि पूरी हो गई और मालिक ने बढ़ोतरी माँगी और उसने इनकार कर दिया, तो वह ग़ासिब (अवैध कब्ज़ा करने वाला) बन गया। ज़मीन आय (किराया) प्राप्त करने के लिए है, और किसान के पास मालिकाना हक का कोई दावा नहीं है क्योंकि वह मालिक नहीं है, और न ही कोई बहाना है क्योंकि अवधि समाप्त हो चुकी है। इसलिए उस पर अनिवार्य है...	क्योंकि जब किरायेदारी की अवधि समाप्त हो गई हो और मालिक अतिरिक्त किराया माँगता हो, तो किरायेदार के इनकार के बाद वहाँ रहना ग़ासिब़ाना (अवैध) होगा। चूँकि ज़मीन किराया प्राप्त करने के लिए ही समर्पित है, और किसान के पास मालिकाना हक का कोई बहाना नहीं है क्योंकि वह मालिक नहीं है और न ही अवधि [बाकी] है...

---

[१] दुर्रे मुख्तार, किताबुल इजारह, इजारह के विविध मसले, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, २/१८६ [२] रद्दुल मुहतार, किताबुल इजारह, इजारह के विविध मसले, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ५/५६ पृष्ठ १९०/६३०

تو یہ خرچہ کی رقم اس میں آتے ہوئے میں وصول کرلے کہ اس کا لینا قانوناً بنام خرچہ ممکن ہے، اور شرعاً بوجہ اضافہ جائز ہے۔ در مختار میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ و تشریح
السکوت فی الاجارۃ رضا وقبول۔ فلو قال للساکن اسکن بکذا والا فانتقل اوقال الراعی لارضی بالمسمی بل کذا فسکت، لزم ماسمی ۱۔	عقد اجارہ میں سکوت رضا اور قبول قرار پاتا ہے تو اگر مالک نے کرایہ دار رہائشی کو کہا ، "اتنے معاوضہ پر رہائش رکھنی ہو تو ٹھیک ہے ورنہ یہاں سے منتقل ہو جاؤ، یا نگران نے اسے کہا میں مقررہ معاوضہ لینے پر راضی نہیں بلکہ اتنا چاہتا ہوں تو کرایہ دار خاموش رہا تو اس پر مالک کا ذکر کردہ لازم ہو جائے گا۔ (ت)

ردالمحتار میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ و تشریح
فی التتار خانیۃ، اکتری دارا سنۃ بالف فلما انقضت قال ان فرغتھا الیوم والا فھی علیک کل شھر بالف، والمستاجر مقرلہ بالدار، فانہ نجعل فی قدر ما ینقل متاعہ باجر المثل، وبعد ذلک بما قال المالک ۲۔	تاتار خانیہ میں ہے سالانہ ایک ہزار کرایہ پر مکان دیا سال ختم ہونے پر اس نے کرایہ دار کو کہا اگر تو آج مکان فارغ کردے تو بہتر ورنہ ماہانہ کرایہ ایک ہزار تجھ پر لازم ہوگا جبکہ کرایہ دار مکان کی ملکیت کا معترف ہے تو اس کو سامان منتقل کرنے کی مدت مثلی اجرت پر ہم تسلیم کرینگے اور اس کے بعد مالک کے قول کے مطابق ادا کرے گا۔ (ت)

اسی طرح اگر خود زمین کی لگان بڑھ گئی وہ اور اس کے گردو پیش کی زمینیں پہلے ایک روپیہ بیگھہ تھیں ، اب مثلاً دو روپے بیگھہ ہو گئیں ، اور اس کی مدت اجارہ ختم ہو گئی، اور مالک نے اضافہ چاہا، تو اس پر بھی شرعاً دو روپے کی شرح لازم ہوگی، اگرچہ نہ صرف سکوت بلکہ کاشتکار صراحتہً انکار کرتا رہا ہو،

عربی متن	اردو ترجمہ و تشریح
لانہ لما تمت اجارتہ، وطلب المالك الزيادة فابى صار غاصبا والارض معدة للاستغلال، وليس للمزارع تاويل ملك لعدمہ ولا عذر لانتهائہ، فيجب عليہ	کیونکہ جب کرایہ داری کی مدت ختم ہوگئی ہو اور مالک زائد کرایہ طلب کرتا ہو تو مستاجر کے انکار کر دینے کے بعد رہائش غاصبانہ ہوگی جبکہ زمین کرایہ حاصل کرنے کے لئے ہی مختص ہے اور مزارع کو ملکیت کا بھی عذر نہیں کیونکہ وہ مالک نہیں اور نہ ہی مدت [باقی ہے]

---

۱ درمختار کتاب الاجارۃ مسائل شتی عن الاجارۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۱۸۶ ۲ ردالمحتار کتاب الاجارۃ مسائل شتی عن الاجارۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۵۶ Page 190 of 630

Fatawa Rizvia, Volume 20

...with the fair market rent (ujrah al-mithl), and it is now two rupees. If there is an excuse for the end of the lease, then the fair market rent will be mandatory on it, which is now two rupees (for example). (T)

In Durr al-Mukhtar, it says: "The benefits of misappropriation (ghasb) are not compensable according to us, except in three cases: it is mandatory to pay fair rent (ujr al-mithl) if the misappropriated item is an endowment (waqf) or property of an orphan, or if it is prepared for investment/rental; except for what is prepared for rental if one resides in it based on an interpretation of ownership or a contract, then nothing is due on him." [Summarized from Al-Multaqat] According to us, the benefits of misappropriation are not subject to compensation except in three instances: first, if the misappropriated item is an endowment, then its fair rent will be mandatory; second, if the misappropriated item belongs to an orphan; third, if that item is designated for earning rent. However, if one resides in such rental land based on an interpretation of ownership, then no compensation will be mandatory for him. [Summarized] (T)

So, whatever is received under the name of expenses within the increase that has become legally mandatory for him, he should receive it, because it is obtaining one's right in kind (since he has gained possession of the kind of his right). It says in Radd al-Muhtar: "When it is not possible for him to bring the matter before a judge, then if he finds success in obtaining property of his debtor, it is permissible for him to take it religiously (diyanatan). In fact, he may take property that is not of the same kind as his right, as we will mention shortly." When it is not possible to present the case before a ruler, if he finds success in seizing the debtor's wealth, he should take possession of it. This will be permitted to him religiously; rather, even if he finds wealth of a different kind from his right, he should take possession of it as we will soon mention. (T)

And if no duration was fixed for the lease and one continues to cultivate year after year. Then, at the end of each year, the landlord has the aforementioned powers and the aforementioned rulings are applicable, as a new lease is contracted every year, as we have indicated. It says in Durr al-Mukhtar: "If a shop is rented for such-and-such amount per month, it is valid for only one [month]. When the month is over, each party has the right to terminate it on the condition that the other party is present, due to the termination of the valid contract, and in..." If a shop is given for a monthly

rent at a specific fixed compensation, then this lease will be valid for only one month, and when the month ends, each of the two parties will have the option to terminate it, provided...

---

1 Durr al-Mukhtar, Book of Misappropriation (Kitab al-Ghasb), Mujtabai Press, Delhi, 2/208-9. 2 Radd al-Muhtar, Book of Theft (Kitab al-Sirqa), Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/200.

फतावा रज़विया, जिल्द 20

...उचित किराए (उजरत अल-मिस्ल) के साथ, और वह अब दो रुपये है। यदि पट्टा समाप्त होने का कोई बहाना है, तो उस पर उचित बाज़ार किराया अनिवार्य होगा, जो अब दो रुपये (उदाहरण के लिए) है। (त)

दुर-ए-मुख्तार में है: "हमारे यहाँ हड़पने (ग़स्ब) के लाभ हर्जाना योग्य नहीं हैं, सिवाय तीन स्थितियों के: उचित किराया (उजरत अल-मिस्ल) देना अनिवार्य है यदि हड़पी गई संपत्ति वक़्फ़ (धार्मिक बंदोबस्त) हो या अनाथ की संपत्ति हो, या उसे निवेश/किराए के लिए तैयार किया गया हो; सिवाय उसके जो किराए के लिए तैयार किया गया हो यदि कोई स्वामित्व की व्याख्या या किसी अनुबंध के आधार पर उसमें रहता है, तो उस पर कुछ भी देय नहीं होगा।" [अल-मुल्तकत से संक्षिप्त] हमारे अनुसार हड़पने के लाभ मुआवज़े के पात्र नहीं हैं सिवाय तीन अवसरों के: पहला यह कि हड़पी गई चीज़ वक़्फ़ हो तो उसका उचित किराया अनिवार्य होगा; दूसरा यह कि वह हड़पी हुई चीज़ अनाथ की संपत्ति हो; तीसरा यह कि वह चीज़ किराया प्राप्त करने के लिए निर्धारित हो। हाँ, यदि स्वामित्व की व्याख्या के साथ इस किराए वाली भूमि में निवास किया जाए, तो फिर उस पर कोई मुआवज़ा अनिवार्य नहीं होगा। [संक्षिप्त] (त)

तो खर्च के नाम पर जो कुछ मिले, उस वृद्धि में जो कानूनी तौर पर उस पर अनिवार्य हो चुकी है, उसे वसूल कर ले क्योंकि यह अपने अधिकार की वस्तु पर अधिकार प्राप्त करना है (क्योंकि उसने अपने अधिकार की वस्तु पर कब्ज़ा कर लिया है)। रद अल-मुह्तार में है: "जब उसके लिए मामले को न्यायाधीश के सामने लाना संभव न हो, तो यदि उसे अपने कर्जदार की संपत्ति मिल जाए, तो उसके लिए इसे धार्मिक रूप से (दियानतन) लेना जायज़ है। वास्तव में, वह अपने अधिकार से अलग प्रकार की संपत्ति भी ले सकता है, जैसा कि हम जल्द ही उल्लेख करेंगे।" जब हाकिम के पास पेश करना संभव न रहे, तो जब अपने कर्जदार की संपत्ति पर कामयाबी पा ले तो कब्ज़े में ले ले। यह उसे धार्मिक रूप से अनुमति होगी बल्कि उसे अपने अधिकार की वस्तु के खिलाफ भी उसका माल मिले तो कब्ज़ा कर ले जैसा कि हम जल्द ही उल्लेख करेंगे। (त)

और यदि पट्टे की कोई अवधि निश्चित नहीं की गई और वह साल-दर-साल खेती करता रहता है। तब प्रत्येक वर्ष की समाप्ति पर ज़मींदार को उपरोक्त शक्तियाँ प्राप्त होंगी, और उपरोक्त नियम लागू होंगे, क्योंकि इससे हर साल एक नया पट्टा संपन्न होता है जैसा कि हमने संकेत दिया है। दुर-ए-

मुख्तार में है: "यदि कोई दुकान प्रति माह इतने रुपये के निश्चित किराए पर दी जाती है, तो यह केवल एक [माह] के लिए मान्य है। जब महीना पूरा हो जाता है, तो प्रत्येक पक्ष को दूसरे पक्ष की उपस्थिति की शर्त पर इसे समाप्त करने का अधिकार होता है, वैध अनुबंध की समाप्ति के लिए, और..." एक दुकान किसी निश्चित मुआवज़े पर मासिक किराए पर दी तो सिर्फ एक माह का यह पट्टा सही होगा और जब महीना खत्म हो जाए तो दोनों में से प्रत्येक पक्ष को इसके निरस्तीकरण का अधिकार होगा बशर्ते...

---

1 दुर-ए-मुख्तार, किताब अल-ग़स्ब, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/208-9. 2 रद अल-मुह्तार, किताब अस-सरका, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 3/200.

بأجرة المثل، وھی الآن ربیتان۔ اجارہ کے ختم ہونے میں عذر ہے تو اس پر مثلی اجرت کا کرایہ لازم ہوگا جو کہ اب دو روپیہ (مثلاً) ہے (ت)

در مختار میں ہے: منافع الغصب لاتضمن عندنا،الا في ثلث،فیجب اجر المثل ان یکون المغصوب وقفا اومال یتیم، او معدا للاستغلال،الا في المعد للاستغلال اذا سکن بتاویل ملك، او عقد فلا شئ علیه ۱ اھ ملتقطا۔ غصب کے منافع ہمارے نزدیک قابل ضمان نہیں ہیں سوائے تین مواقع کے ایک یہ کہ مغصوب وقف ہو تو اس کی مثلی اجرت لازم ہوگی، دوسرا یہ کہ وہ مغصوبہ چیز یتیم کا مال ہو، تیسرا یہ کہ وہ چیز کرایہ حاصل کرنے کے لئے مختص ہو، ہاں اگر ملکیت کی تاویل سے اس کرایہ والی زمین میں رہائش پذیر ہو تو پھر اس پر کوئی ضمان لازم نہ ہوگا اھ ملتقطا (ت)

تو بنام خرچہ جو کچھ ملے اس اضافہ میں جو شرعاً اس پر لازم ہو چکا وصول کرلے لانہ ظفر بجنس حقہ (کیونکہ وہ اپنے حق کی جنس پر قابض ہوا ت) ردالمحتار میں ہے: اذالم یمکنه الرفع للحاکم ، فاذا اظفر بمال مدیونہ، لہ الاخذدیانۃ، بل لہ الاخذ من خلاف الجنس علی مانذکرہ قریباً ۲۔ جب حاکم کے ہاں پیش کرنا ممکن نہ رہے تو جب اپنے مدیون کے مال پر کامیابی پالے تو قبضہ میں لے لے۔ یہ اس کو دیانۃً اجازت ہوگی بلکہ اس کو اپنے حق کی جنس کے خلاف بھی اس کا مال ملے تو قبضہ کرلے جیسا کہ ہم عنقریب ذکر کریں گے۔ (ت)

اور اگر اجارہ کی کچھ مدت مقرر نہ کی یوں ہی سال بسال کاشت کرتا چلا آتا ہے۔ جب تو ختم ہر سال پر زمیندار کو اختیارات مذکورہ حاصل، اور احکام مذکورہ نافذہ ہیں، کہ اس سے ہر سال پر نیا اجارہ منعقد ہوتا ہے کما اشرنا الیہ (جیسا کہ ہم نے اسی کی طرف اشارہ کیا ہے)۔ در مختار میں

ہے: أجر حانوتاً كل شهر بكذا، صح فی واحد فقط واذا تم الشهر ، فلكل فسخها بشرط حضور الأخر فسخها بشرط حضور الآخر لانتهاء العقد الصحيح، وفی ایک دکان کسی معینہ معاوضہ پر ماہانہ اجرت پر دی تو صرف ایک ماہ کا یہ اجارہ صحیح ہوگا اور جب مہینہ ختم ہوجائے تو دونوں میں سے ہر ایک فریق کو اس کے فسخ کا اختیار ہوگا بشر طیکہ

---

۱ درمختار کتاب الغصب مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۰۸۔۹ ۲ ردالمحتار کتاب السرقة داراحیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۲۰۰

Fatawa Rizwia Volume 20

[Arabic Box Left]: "Every month he resided at the beginning of it, the contract is valid in it as well..." etc. briefly. [Urdu Box Right]: If the other party is present there, because the valid contract has ended and the rental contract for the month in which he resided at the beginning will also be considered valid, etc. briefly. (T)

In short, this is a beautiful and magnificent general rule to memorize: that when someone owes something to another, or has a Shari'a right to take it from them, but cannot legally reach that right of theirs, then committing an act to recover it that is legally impermissible and reaches the level of a crime will also be Shari'a-wise impermissible. This is because it is not permissible under Shari'a to make oneself liable for punishment and humiliation by committing a legal crime for such a matter.

[Arabic Box Left]: Allah Almighty said: "and do not throw [yourselves] with your [own] hands into destruction." (2) And a Hadith has come from him, peace and blessings of Allah Almighty be upon him, forbidding a believer from humiliating himself. (3) [Urdu Box Right]: Allah Almighty said: "Do not fall into destruction with your own hands," and in the noble Hadith, the saying of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, is narrated that he forbade the believer from putting himself in humiliation. (T)

But when one finds such a means that they can legally recover some amount from him, then it is permissible to take it with this legitimate intention even if it is received under another name legally.

[Arabic Box Left]: For when a thing is delivered to its rightful owner from the one who owes it, it is considered as having arrived from the aspect for which he is entitled to it, as in Al-Durr al-Mukhtar (4). And he, peace and blessings of Allah Almighty be upon him, said: "Actions are but by intentions, and for every man is what he intended." (5) [Urdu Box Right]: Indeed, when the rightful claimant gets hold of something from their debtor, it will be considered as reaching them through the means of entitlement, as mentioned in Dur-re-Mukhtar. Although the Prophet, peace and blessings be upon him, said: Actions depend on intentions, and every person will have the fruit of their intention. (T)

---

1. Dur al-Mukhtar, Kitab al-Ijara, Al-Ijara al-Fasida, Mujtabai Press Delhi, 2/178
2. Al-Qur'an al-Karim, 2/195

3. Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, Narration of Hazrat Hudhayfah (May Allah be pleased with him), Dar al-Fikr Beirut, 5/405
4. Dur al-Mukhtar, Kitab al-Buyu, Bab al-Bay' al-Fasid, Mujtabai Press Delhi, 2/28
5. Sahih al-Bukhari, Bab Kayfa Kana Bad'u al-Wahy etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/2

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

[अरबी बॉक्स बायां]: "जिस महीने की शुरुआत में वह वहाँ रहा, उस महीने का अनुबंध भी सही है..." संक्षेप में। [उर्दू बॉक्स दायां]: दूसरा पक्ष वहाँ मौजूद हो, क्योंकि सही अनुबंध समाप्त हो गया है और जिस महीने की शुरुआत में वह वहाँ रहा, उस महीने के किराए का अनुबंध भी सही माना जाएगा आदि संक्षेप में। (त)

संक्षेप में, यह याद रखने योग्य एक बेहतरीन और शानदार सामान्य नियम है: कि जब किसी व्यक्ति का दूसरे पर कुछ बकाया हो, या उसे शरीअत के अनुसार उसे लेने का अधिकार हो, लेकिन वह कानूनी रूप से अपना वह अधिकार प्राप्त न कर पा रहा हो, तो उसे वसूल करने के लिए किसी ऐसे कार्य को करना जो कानूनी रूप से नाजायज हो और अपराध की श्रेणी में आता हो, शरीअत के अनुसार भी नाजायज होगा। क्योंकि ऐसी बात के लिए कानूनी अपराध करके खुद को सजा और अपमान के लिए पेश करना शरीअत में भी जायज नहीं है।

[अरबी बॉक्स बायां]: अल्लाह तआला ने फरमाया: "और अपने हाथों खुद को हलाकत (विनाश) में न डालो।" (२) और हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से हदीस आई है कि उन्होंने मोमिन को खुद को अपमानित करने से मना फरमाया है। (३) [उर्दू बॉक्स दायां]: अल्लाह तआला ने फरमाया: अपने हाथों हलाकत में न पड़ो, और हदीस शरीफ़ में हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का इरशाद है कि आपने मोमिन को अपना नफ़्स (स्वयं) अपमान में डालने से मना फरमाया है। (त)

लेकिन जब कोई ऐसा जरिया मिले जिससे कानूनी रूप से कोई रकम उससे वसूल की जा सके, तो इस जायज नीयत से उसे लेने की इजाजत है, चाहे वह कानूनी तौर पर किसी दूसरे नाम से मिले।

[अरबी बॉक्स बायां]: क्योंकि जब कोई चीज़ उसके हकदार तक उस व्यक्ति से पहुँच जाए जिस पर वह वाजिब थी, तो उसे उसी अधिकार के आधार पर पहुँचा हुआ माना जाएगा जिसके वह हकदार थे, जैसा कि 'दुर्र-ए-मुख्तार' (४) में है। और हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फरमाया: "कर्मों का दारोमदार नीयतों पर है, और हर आदमी को वही मिलेगा जिसकी उसने नीयत की।" (५) [उर्दू बॉक्स दायां]: तो बेशक जब हकदार को अपने देनदार की कोई चीज़ हाथ लगे तो उसे हकदारी के तरीके पर पहुँचा हुआ माना जाएगा जैसा कि दुर्र-ए-मुख्तार में ज़िक्र है। हालाँकि हुज़ूर अलैहिस्सलातु वसल्लम ने फरमाया: आमाल (कर्मों) का एतबार नीयत पर है और हर शख़्स को उसकी नीयत का फल मिलता है। (त)

1. दुर्र-ए-मुख्तार, किताबुल इजारा, अल-इजारा अल-फासिदा, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, २/ १७८
2. अल-कुरान अल-करीम, २/ १९५
3. मसनद इमाम अहमद बिन हंबल, हज़रत हुजैफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) का अनुवाद, दारुल फिक्र बेरूत, ५/ ४०५
4. दुर्र-ए-मुख्तार, किताबुल बुयूअ, बाबुल बयअ अल-फासिद, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, २/ २८
5. सहीह अल-बुखारी, बाब कैफ़ा काना बद-उल-वही आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची, १/ २

पृष्ठ १९२ का ६३०

[Arabic Box]: کل شھر سکن فی اولہ صح العقد فیہ ایضاً الخ باختصار [Urdu Box]: دوسرا فریق وہاں موجود ہو، کیونکہ صحیح عقد ختم ہو گیا ہے اور جس مہینہ کی ابتداء میں وہاں رہائش پذیر رہا اس مہینہ کے اجارہ کا عقد بھی صحیح قرار پائے گا الخ باختصار (ت)

بالجملہ یہ قاعدہ کلیہ نفیسہ جلیلہ حفظ کرنے کا ہے کہ جب کسی کا دوسرے پر کچھ آتا ہو۔ یا اس سے لینے کا شرعاً حق رکھتا ہو، اور اپنے اس حق تک قانوناً نہ پہنچ سکتا ہو۔ تو اس کے وصول کے لئے کسی ایسے امر کا ارتکاب جو قانونا ناجائز ہے ہو، اور جرم کی حد تک پہنچے شرعا بھی ناجائز ہوگا کہ ایسی بات کے لئے جرم قانونی کا مرتکب ہو کر اپنے آپ کو سزا اور ذلت کے لئے پیش کرنا شرعا بھی روا نہیں۔

[Arabic Box]: قال تعالٰی "وَلَا تُلْقُوْا بِاَیْدِیْکُمْ اِلَی التَّھْلُکَۃِ"2۔ وقد جاء الحدیث عنہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ینہٰی المومن ان یذل نفسہ3۔ [Urdu Box]: اللہ تعالیٰ نے فرمایا: اپنے ہاتھوں ہلاکت میں نہ پڑو، اور حدیث شریف میں حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ارشاد منقول ہے کہ آپ نے مومن کو اپنا نفس ذلت میں ڈالنے سے منع فرمایا ہے۔ (ت)

مگر جب کوئی ایسا ذریعہ پائے کہ قانوناً کوئی رقم اس سے وصول کر سکے تو اجازت ہے کہ اس نیت جائز سے اسے لے اگرچہ قانوناً کسی دوسرے نام سے ملے،

[Arabic Box]: فان الشیئ اذا اوصل الی مستحقہ من المستحق علیہ، جعل واصلاً من الجہۃ التی یستحقہ، کما فی الدرالمختار4، وقد قال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم انما الاعمال بالنیات وانما لکل امرئ مانوٰی5۔ [Urdu Box]: تو بیشک جب مستحق کو اپنے مدیون کی کوئی چیز ہاتھ لگے تو اس کو

استحقاق کے طریقہ پر پہنچنا تصور کیا جائیگا جیسا کہ در مختار میں مذکور ہے۔ حالانکہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے فرمایا: اعمال کا اعتبار نیت پر ہے اور ہر شخص کو اس کی نیت کا ثمرہ ہے۔ (ت)

---

1 درمختار کتاب الاجارۃ الاجارۃ الفاسدۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۱۷۸ 2 القرآن الکریم ۲/ ۱۹۵ 3 مسند اما احمد بن حنبل ترجمہ حضرت حذیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ دارالفکر بیروت ۵/ ۴۰۵ 4 درمختار کتاب البیوع باب البیع الفاسد مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۸ 5 صحیح البخاری باب کیف کان بدء الوحی الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲

Volume 20 Fatawa Razawiyya

And it is necessary that one should not take more than what is permitted by Shariah; for example, if a hundred rupees were due, one can take a hundred or less, but more is not permissible. It should also be kept in mind that just as the pure Shariah forbids evil deeds, it likewise forbids a bad reputation. Therefore, avoid such means wherein, although one takes it due to their intention, or takes a permissible thing for which there is no accountability, yet that apparent means is such that it leads to infamy, and people consider it a prohibited act and backbite about it, like naming it interest (usury). One should avoid this as well and be patient. And Allah Ta'ala knows best.

Issue 53 to 55: From village Nagla Harir, Tehsil Mawana, Post Office Behladur, District Meerut. Sent by Syed Akbar Ali, 3 Shaban 1329 AH. What do the scholars of religion say regarding this issue: Zaid is an hereditary farmer (hereditary tenant) and pays rent to the landlord at the rate of two rupees per bigha. And that land which is under Zaid's hereditary cultivation is actually worth a rent of 8 rupees per bigha, because land adjacent to it and of equal status is being cultivated at a rent of 8 rupees per bigha, and other farmers are happily cultivating at 8 rupees per bigha rent. It is a great loss for the landlord, and the said farmer does not increase the rent despite the landlord's request and says, "Sue me according to the law; after the decree is passed, I will give more rent." The landlord cannot increase it himself because the farmer does not agree, and it cannot be done through the court for various reasons. Much investigation has been done with lawyers in this matter. If the farmer does not pay the rent at the time when the law has made it obligatory upon him, and the landlord, solely for the purpose of compensating for his loss, adds interest to the rent money and says, "I am taking it as part of my rent," is there any sin in this? In this way, some compensation for the loss will be achieved. Second: If the landlord hides a true fact in court and presents a false fact, he can achieve a small compensation for his loss, and it is also possible for the hereditary land to be removed from his possession. By manifesting this false statement, which the landlord does solely for the purpose of compensating for his loss, will there be any sin or not? Third: Does an hereditary farmer have any right or not? Fourth: According to the pure Shariah, how is it possible to compensate for the landlord's financial loss through wealth? Finis.

Answer: Answer to questions one, three, and four: According to the pure Shariah, in owned lands such as common village lands of which the landlords are the owners, an hereditary right is never attained in any way at all, according to Shariah.

जिल्द 20 फ़तावा रज़विया

और यह ज़रूरी है कि शरई इजाज़त से आगे न ले, मिसाल के तौर पर अगर सौ रुपये आने थे तो सौ या सौ से कम ले सकता है, ज़्यादा जायज़ नहीं। और यह भी ध्यान रहे कि शरीयत-ए-मुतहरा जिस तरह बुरे काम से मना फरमाती है, वैसे ही बुरे नाम से भी। तो ऐसे ज़रिए से बचे जिसमें भले ही वह अपनी नीयत के कारण लेता हो, या कोई मुबाह (अनुमेय) चीज़ लेता हो जिस पर कोई पकड़ न हो, लेकिन वह ज़ाहिरी ज़रिया ऐसा हो जिससे बदनामी हो, लोग उसे हराम काम समझें, ग़ीबत (पीठ पीछे बुराई) करें, जैसे सूद (ब्याज) का नाम, तो इससे भी बचे और सब्र करे, वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

मसला 53 से 55: मौज़ा नगला हरीर, तहसील मवाना, डाकखाना बहलादौर, ज़िला मेरठ से। मुर्सला (प्रेषक) सैय्यद अकबर अली, 3 शाबान 1329 हिजरी। उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फरमाते हैं कि ज़ैद एक मौरूसी (वंशानुगत) काश्तकार है और लगान दो रुपये प्रति बीघा के हिसाब से ज़मींदार को अदा करता है। और वह ज़मीन जो ज़ैद की मौरूसी काश्त के तहत है, वास्तव में 8 रुपये प्रति बीघा लगान की है, क्योंकि उस ज़मीन से लगी हुई और समान स्थिति वाली ज़मीन 8 रुपये प्रति बीघा लगान पर काश्त कराई जा रही है और दूसरे काश्तकार खुशी से 8 रुपये प्रति बीघा लगान पर काश्त करते हैं। ज़मींदार का बहुत बड़ा नुकसान है और उक्त काश्तकार ज़मींदार के कहने से लगान में इज़ाफ़ा (बढ़ोतरी) नहीं करता और कहता है कि "शरई (कानूनी) तौर पर नालिश (मुकदमा) कर दो, डिग्री हो जाने के बाद मैं ज़्यादा लगान दूँगा", और ज़मींदार खुद इज़ाफ़ा नहीं कर सकता क्योंकि काश्तकार सहमत नहीं है, और कचहरी से विभिन्न कारणों से हो नहीं सकता। इस मामले में वकीलों से बहुत ज़्यादा तहकीकात (जांच) कर ली गई है। अगर काश्तकार लगान उस वक्त अदा न करे जब कानून ने उस पर वाजिब (अनिवार्य) किया है, और ज़मींदार सिर्फ अपने नुकसान की तलाफी (भरपाई) के मक़सद से लगान की रक़म पर सूद (ब्याज) लगा दे और कह दे कि "मैं अपने लगान में ले रहा हूँ", तो क्या इसमें कोई गुनाह है? इस तरीके से नुकसान की कुछ तलाफी हो जाएगी। दूसरा: यह कि अगर ज़मींदार कचहरी में एक सच्ची बात को छुपाए और झूठी बात को ज़ाहिर करे, तो वह अपने नुकसान की मामूली सी तलाफी कर सकता है और मौरूसी ज़मीन का उसके कब्ज़े से निकल जाना भी मुमकिन है। इस झूठी बात को ज़ाहिर करने से, जो ज़मींदार सिर्फ अपने नुकसान की तलाफी की ग़रज़ (उद्देश्य) से करता है, कोई गुनाह होगा या नहीं? तीसरा: यह कि मौरूसी काश्तकार

का कोई हक़ है या नहीं? चौथा: यह कि शरीयत-ए-मुतहरा के नज़दीक ज़मींदार के माली नुकसान की तलाफी माल से कैसे मुमकिन है? फ़क़त।

अल-जवाब (उत्तर): सवाल एक, तीन और चार का जवाब: शरीयत-ए-मुतहरा के नज़दीक मम्लूक (स्वामित्व वाली) ज़मीनों में, जैसी कि आम देहाती ज़मीनें हैं जिनके ज़मींदार मालिक हैं, असल में कभी किसी तरह का मौरूसी हक़ हासिल नहीं है, शरई तौर पर।

पेज 193 / 630

اور یہ ضرور ہے کہ شرعی اجازت سے آگے نہ لے، مثلاً سو روپے آتے تھے تو سو یا سو سے کم لے سکتا ہے زیادہ جائز نہیں، اور یہ بھی لحاظ رہے کہ شرعِ مطہر جس طرح بُرے کام سے منع فرماتی ہے یونہی بُرے نام سے، تو ایسے ذریعہ سے بچے جس میں اگرچہ یہ اپنی نیت کے سبب لیتا تھا، یا ایک شیئی مباح لیتا ہو جس میں اس پر مواخذہ نہیں مگر وہ ظاہری ذریعہ ایسا ہو جس سے بدنامی ہو، لوگ اسے مرتکبِ حرام سمجھیں، غیبت کریں، جیسے سود کا نام، تو اس سے بھی بچے اور صبر کرے، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۵۳ تا ۵۵: از موضع نگلہ ہریر، تحصیل موانہ ڈاکخانہ بہلادور، ضلع میرٹھ مرسلہ سید اکبر علی ۳ شعبان ۱۳۲۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید کاشتکار موروثی ہے اور لگان بحساب دو روپیہ فی بیگھ زمیندار کو ادا کرتا ہے۔ اور وہ زمین جو زیرِ کاشت موروثی زید ہے اصل میں ۸ فی بیگھ کے لگان کی ہے کیونکہ اس اراضی سے ملحقہ اور ہم حیثیت اراضی مبلغ ۸ فی بیگھ لگان پر کاشت کرائی جارہی ہے اور دوسرے کاشتکار خوشی سے ۸ فی بیگھ لگان پر کاشت کرتے ہیں زمیندار کا بہت بڑا نقصان ہے اور کاشتکار مذکور زمیندار کے کہنے سے لگان میں اضافہ نہیں کرتا اور کہتا ہے کہ شرعاً نالش کردو، بعد ہو جانے ڈگری کے لگان زیادہ دوں گا، اور زمیندار خود تو اضافہ نہیں کر سکتا کیونکہ کاشتکار رضامند نہیں، اور کچہری سے بوجوہ ہو نہیں سکتا۔ اس معاملہ میں وکلاء سے بہت سے زیادہ تحقیق کرلی گئی ہے اگر کاشتکار لگان اس وقت جبکہ قانون نے اس پر واجب کیا ہے نہ ادا کرے، اور زمیندار محض اپنے نقصان کی تلافی کی غرض سے لگان کے روپیہ پر سود لگا دے اور کہہ دے کہ میں اپنے لگان میں لیتا ہوں تو کچھ گناہ نہیں ہے۔ اس طریقہ سے کچھ تلافی نقصان ہوجائے گی۔ دوم: یہ کہ اگر زمیندار کچہری میں

ایک سچی بات کو چھپائے اور جھوٹی بات کو ظاہر کرے تو اپنے نقصان کی معمولی سی تلافی کر سکتا ہے اور اراضی موروثی کا اس کے قبضہ سے نکل جانا بھی ممکن ہے۔ اس جھوٹی بات کو ظاہر کرنے سے جو زمیندار محض اپنے نقصان کی تلافی کی غرض سے کرتا ہے کوئی گناہ ہوگا یا نہیں؟ سوم: یہ کہ کاشتکار موروثی کا کوئی حق ہے یا نہیں؟ چہارم: یہ کہ شریعتِ مطہرہ کے نزدیک زمیندار کی مالی نقصان کی تلافی مال سے کیونکر ممکن ہے؟ فقط الجواب: جواب سوال اول و سوم و چہارم: شرعِ مطہر کے نزدیک مملوک زمینوں میں جیسی عام دیہات کی زمینیں ہیں کہ زمیندار ان کے مالک ہیں، اصلاً کبھی کسی طرح حق موروثی حاصل نہیں، شرعاً

The landlord has the right that when the lease term expires, or if no term was fixed with the cultivator, then at the end of any year he wants, he can tell the cultivator to stop cultivating from now on and vacate the land, saying "I no longer wish to give the land to you." With this statement, the cultivator becomes legally (according to Sharia) disconnected from the land. It will be forbidden (Haram) for him not to vacate possession. If he does not vacate, he will be an usurper (Ghasib). After this, according to Sharia, he will be liable for the same general rate of, say, four rupees per bigha which is prevalent there for lands of that quality. If he does not pay and continues to pay only two rupees per bigha, then by Sharia rule, he will remain a debtor for two rupees per bigha every year. For example, if fifty bighas of such land are under his cultivation, then one hundred rupees per year for the landlord will keep accumulating against him as long as he does not vacate the land.

Furthermore, the landlord has the right that upon the expiry of the term or in the second scenario at the end of any year, he may not ask to eject him from the land but rather say, "From today, this land is at four rupees or ten rupees per bigha" (whatever the general Sharia rate of that land is there, whether he asks for that much or less, or as much more as he wants, for example, one hundred rupees per bigha or one thousand rupees per bigha). If the cultivator, under his assumption of what he can do legally without recourse, remains silent and continues cultivation, then whatever amount the landlord stated will become a debt upon him. And if he does not remain silent but rejects it, for example, saying "I will pay only those two rupees, I will not pay more," then the landlord should repeat his words until the cultivator becomes silent. If he sees that the cultivator does not yield, he should say "I do not wish to give it to you." After this, if he cultivates, the same general rate, say four rupees, will be binding upon him.

Through these methods, it won't be that the landlord can legally take more than two rupees per bigha until he gets a formal increase, which entails a thousand difficulties. Nor is it possible for the landlord to evict him himself on the basis that under Sharia he is out of the lease, and not only legally but also according to Sharia, it would not be permissible for the landlord as the Pure Sharia strictly prohibits putting oneself into destruction or presenting oneself for humiliation for such a matter. Therefore, every legal offense in such a situation, due to this occurrence, is itself a Sharia crime and a sin.

The benefit of these methods will be that when the cultivator has become his debtor according to Sharia and that debt cannot be legally recovered, then whatever amount he can legally recover from the cultivator, which is legally not due, he may recover it in the name of legal means and adjust it against his incoming debt, provided this amount does not exceed that debt. For example, if the cultivator files any kind of suit for rent or increase or eviction, which landlords often need to do, and that suit is decreed, although the plaintiff (landlord) is on the right, it is not permissible according to Sharia to take costs from the defendant. He should take these costs and consider them accounted for in his debt. Or, it is common among landlords to collect wood, cow dung cakes, fodder etc., from cultivators, or use their plows, oxen, carts, path-clearing etc., which is not permissible according to Sharia; he should collect these and adjust them, wood etc. according to value and oxen [remaining part of sentence on next page].

ज़मींदार को अधिकार है कि जब पट्टे की मियाद (अवधि) समाप्त हो जाए, या यदि काश्तकार के साथ कोई मियाद तय न हुई हो, तो जिस साल के अंत में वह चाहे काश्तकार से कह दे कि अब से खेती छोड़ दे, मुझे तुझे ज़मीन देना मंज़ूर नहीं है। इस कहने से वह ज़मीन से शरई तौर पर बे-ताल्लुक हो जाएगा। उसके लिए कब्ज़ा न छोड़ना हराम होगा। यदि वह कब्ज़ा नहीं छोड़ेगा तो ग़ासिब (अवैध कब्ज़ा करने वाला) होगा। इसके बाद शरीअत की दृष्टि में उस पर वही चार रुपये प्रति बीघा वाजिब होगा जो वहाँ उस श्रेणी की ज़मीनों की आम शरह (दर) है। यदि वह नहीं देगा और वही दो रुपये बीघा अदा करता रहेगा, तो शरीअत के हुक्म से वह प्रति बीघा दो रुपये सालाना का कर्ज़दार (मद्यून) होता रहेगा। उदाहरण के लिए, यदि ऐसी पचास बीघा ज़मीन उसकी काश्त में है, तो ज़मींदार के सौ रुपये सालाना हमेशा उस पर चढ़ते रहेंगे जब तक वह ज़मीन नहीं छोड़ता।

इसके अलावा ज़मींदार को अधिकार है कि मियाद खत्म होने पर या दूसरी सूरत में जिस साल के अंत में चाहे, उसे ज़मीन से निकालने के लिए न कहे, बल्कि यों कहे कि आज से यह ज़मीन चार रुपये या दस रुपये बीघा है (जो वहाँ उस ज़मीन की आम दर हो रही है, चाहे वह इतना कहे या इससे कम या जितना चाहे ज़्यादा, उदाहरण के तौर पर सौ रुपये बीघा या हज़ार रुपये बीघा)। यदि काश्तकार अपने इस गुमान पर कि यह कानूनी तौर पर कुछ नहीं कर सकता, खामोश रहा और काश्त की, तो जितना ज़मींदार ने कह दिया था उतना उस पर कर्ज़ होता रहेगा। और यदि वह खामोश न रहे बल्कि इनकार कर दे, मिसाल के तौर पर कहे कि मैं तो वही दो रुपये दूँ ज़्यादा नहीं दूँ, तो ज़मींदार अपनी बात दोहराता रहे यहाँ तक कि वह खामोश हो जाए। और देखे कि नहीं मानता तो कह दे कि मुझे तुझे ज़मीन देना मंज़ूर नहीं। इसके बाद यदि वह खेती करेगा, तो वही आम दर मसलन चार रुपये उस पर लाज़िम होंगे।

इन तरीकों से यह तो नहीं होगा कि ज़मींदार कानूनी तौर पर दो रुपये बीघा से ज़्यादा ले सके जब तक विधिवत बढ़ोतरी न कराए जिसमें हज़ारों मुश्किलें हैं। न ही यह मुमकिन है कि ज़मींदार इस आधार पर कि शरई तौर पर वह उसके इजारे (पट्टे) से निकल गई है, उसे खुद बेदखल कर दे। न सिर्फ कानूनी तौर पर बल्कि शरीअत की नज़र में भी ज़मींदार के लिए यह जायज़ नहीं होगा, क्योंकि शरीअत ऐसी बात के लिए खुद को हलाकत (विनाश) में डालने या ज़िल्लत (अपमान) के लिए पेश

करने की सख्त मनाही करती है। ऐसी सूरत में हर कानूनी जुर्म इस वजह से खुद शरई जुर्म और गुनाह है।

इन तरीकों से यह फ़ायदा होगा कि जब काश्तकार शरीअत की नज़र में उसका कर्ज़दार हो गया और वह कर्ज़ कानूनी तौर पर वसूल नहीं किया जा सकता, तो काश्तकार से जो रकम कानूनी तौर पर वसूल की जा सके और शरीअत की नज़र में वह रकम वाजिब न हो, उसे कानूनी ज़रिये के नाम से वसूल करे और अपने आने वाले कर्ज़ में मुजरा (समायोजित) कर ले, बशर्ते कि यह रकम उस कर्ज़ से ज़्यादा न हो। मिसाल के तौर पर काश्तकार पर लगान या बढ़ोतरी या बेदखली या किसी भी किस्म का कोई दावा (न्नालिश) करे जिसकी ज़रूरत ज़मींदारों को अक्सर पड़ती है, और वह दावा डिक्री हो जाए, तो शरीअत के अनुसार वादी (ज़मींदार) को हालाँकि वह हक पर हो, प्रतिवादी (काश्तकार) से खर्चा लेना जायज़ नहीं है। वह यह खर्चा ले और उसे अपने कर्ज़ में शामिल समझे। या ज़मींदारों में अक्सर यह रिवाज है कि काश्तकारों से लकड़ी, उपले, भूसा वगैरह वसूल करते हैं, या हल, बैल, गाड़ी, सबील वगैरह लेते हैं, जो शरीअत की नज़र में जायज़ नहीं है; वह इन्हें वसूल करे और इसमें मुजरा ले ले, लकड़ी वगैरह कीमत के लिहाज़ से और बैल [अगले पृष्ठ पर जारी]।

زمیندار کو اختیار ہے کہ جب پٹہ کی میعاد ختم ہو ، یا اگر کاشتکار سے کوئی میعاد معین نہ ٹھہری تو جس ختم سال پر چاہے کاشتکار سے کہہ دے کہ اب سے کاشت کرے چھوڑ دے مجھے زمین تجھ کو دینا منظور نہیں ، اس کہنے سے وہ زمین سے شرعاً بے تعلق ہو جائے گا، اور اسے حرام ہوگا کہ قبضہ نہ چھوڑے ، اگر نہ چھوڑے گا غاصب ہوگا، اور اس کے بعد سے عندالشرع اس پر وہی چار روپے بیگھ واجب ہوگا جو وہاں اس حیثیت کی زمینوں کی عام شرح ہے اگر نہ دے گا اور وہی دو روپے بیگھ ادا کرتا رہے گا تو بحکم شرع وہ فی بیگھ دو روپے سال کا مدیون ہوتا رہے گا، مثلاً ایسی زمین پچاس بیگھے اس کی کاشت میں ہے تو زمیندار کے سو روپے سال ہمیشہ اس پر چڑھتے رہیں گے جب تک زمین نہ چھوڑے ، نیز زمیندار کو اختیار ہے کہ ختم میعاد یا صورت ثانیہ میں جس ختم سال پر چاہے اس سے زمین نکالنے کو نہ کہے ، بلکہ یوں کہے کہ آج سے یہ زمین چار روپے یا دس روپے بیگھ ہے (جو وہاں اس زمین کی عام شرح ہو رہی ہے خواہ اس قدر کہے یا اس سے کم یا جس قدر چاہے زیادہ ، مثلاً سو روپے بیگھ ہزار روپے بیگھ) اگر کاشتکار اپنے زعم پر کہ یہ بغیر چارہ جوئی قانونی کیا کر سکتا ہے خاموش رہا اور کاشت کی ، تو جتنا اس نے کہہ دیا تھا اس پر دین ہو رہا ہے گا، اور اگر وہ سکوت نہ کرے بلکہ رد کردے ، مثلاً کہے میں تو وہی دو روپے دوں گا زیادہ نہ دوں گا، تو یہ پھر اپنے کلام کا اعادہ کر دے یہاں تک کہ وہ خاموش ہو رہے اور دیکھے کہ نہیں چپتا تو کہہ دے مجھے تجھ کو دینا منظور نہیں ، اس کے بعد کاشت کرے گا، وہی عام شرح مثلاً چار روپے اس پر لازم آئیں گے، ان طریقوں سے یہ تو ہوگا نہیں کہ زمیندار قانوناً دو روپے بیگھ سے زائد لے سکے، جب تک باضابطہ اضافہ نہ کرائے جو ہزار دقتیں رکھتا ہے۔ نہ یہ ہی ممکن کہ زمیندار اس بناء پر کہ شرعاً اس کے اجارہ سے نکل

گئی اسے خود بے دخل کر دے اور نہ صرف قانوناً بلکہ عندالشرع بھی زمیندار کو جائز نہ ہوگا کہ شرع مطہر ایسی بات کے لئے اپنے آپ کو ہلاکت میں ڈالنے یا ذلت کے لئے پیش کرنے کی سخت ممانعت فرماتی ہے تو ایسی صورت کا ہر جرم قانونی اس عارض کی وجہ سے خود جرم شرعی اور گناہ ہے ، ان طریقوں سے یہ نفع ہوگا کہ جب کاشتکار عندالشرع اس کا مدیون ہو لیا اور وہ دین قانوناً وصول ہو نہیں سکتا، تو کاشتکار سے جورقم قانوناً وصول کر سکے، اور شرعاً وہ رقم ناواجب ہو اسے قانونی ذریعہ کے نام سے وصول کرے اور اپنے اسے آتے ہوئے میں مجرا کرلے جبکہ یہ رقم اس قدر دین سے زائد نہیں مثلاً کاشتکار پر لگان یا اضافہ یا بیدخلی یا کسی قسم کی کوئی نالش کرے جس کی حاجت زمینداروں کو اکثر پڑتی ہے، اوہ نالش ڈگری ہو تو شرعاً مدعی کو اگرچہ حق پر ہو مدعا علیہ سے خرچہ لینا جائز نہیں، یہ خرچہ لے اور اسے اپنے دین میں محسوب سمجھے یا زمینداروں میں اکثر معمول ہے کہ کاشتکاروں سے لکڑی، آپلا بھس وغیرہ اگھائی لیتے ہیں، یا ہل بیل گاڑی سبیل وغیرہ میں، اور یہ شرعاً جائز نہیں ان کو وصول کرے اور اس میں مجرا لے لکڑی وغیرہ قیمت کے اعتبار سے اور بیل

Similarly, in terms of wages, if one names it 'interest' upon a missed installment or on land tax, advance (taqavi), etc., but there is no intention of interest, but rather to collect it as part of that debt, then this amount will not be unlawful wealth for him according to Sharia. However, it is necessary to avoid this because just as Sharia has forbidden bad deeds, it has also forbidden bad names. Exposing oneself to slander and involving Muslims in backbiting and bad-mouthing without Shari'i necessity is forbidden. By using the name 'interest', people will not know the actual reality, and God forbid, they will call him an interest-eater, and defame him. To how many people will he go around explaining his intention and the true nature of the transaction? Such things should be avoided, unlike expenses for collection, small services (sahil bigar), which are common and prevalent things upon which people will not slander or defame. In short, these are ways to keep the tenant in unauthorized possession and make him a debtor, and these are ways to compensate for one's financial loss, without these methods, simply because the rate of surrounding lands has increased, nothing more than two rupees per bigha will be obligatory upon the tenant, and if he takes more, it will be unjust. This concise statement should be well understood, as it contains Shari'i obedience, legal compliance, and financial protection. Today, many knowledgeable people are also unaware of these principles and issues, let alone the common people. Now, we shall mention some texts, as a detailed explanation would lead to lengthening.

In Radd al-Muhtar, from al-Khayriyya, from al-Hawi, from al-Asrar: If someone rented a private land property, the tenant does not have the right to keep it for himself as he can keep government land, while the owner insists on ending the encroachments; rather, the owner can bind him to it. (T)

In Durr al-Mukhtar: "He said to the dweller: 'Dwell for such-and-such [rent], or else move out.' If he remains silent, what was named becomes binding." When the owner says to the tenant: 'If you want to stay, stay at this compensation, otherwise move out,' and the tenant remains silent, then the compensation mentioned by the owner becomes binding on him. (T)

In the same [source]:

---

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Ijarah, Chapter on what is permissible in Ijarah, etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/19.

2. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Ijarah, Miscellaneous issues of Ijarah, Mujtabai Press, Delhi, 2/186.

फतावा रज़विया जिल्द २०

इसी तरह मजदूरी के लिहाज़ से अगर क़िस्त न चुकाने पर या लगान तकावी वग़ैरह पर सूद का नाम रखे और सूद की नीयत न हो बल्कि उसी क़र्ज़ में वसूल करे तो यह रक़म भी शरअन उसके लिये माल-ए-हराम न होगी, मगर इससे परहेज़ यूँ लाज़िम है कि शरअ ने जिस तरह बुरे काम से मना फ़रमाया बुरे नाम से भी मना फ़रमाया, और अपने आप को बिला ज़रूरत-ए-शरई मजमूम (निन्दनीय) करना और मुसलमानों को अपनी ग़ीबत व बदगोई में मुब्तिला करना शरअन ममनू है। सूद का नाम लगाने से लोग असल हक़ीक़त को न जानेंगे, और उसे माज़अल्लाह सूदखोर कहेंगे, बदनाम करेंगे, यह किस-किस को अपनी नीयत और मुआमले की असल हालत बताता फिरेगा, ऐसी बात से परहेज़ चाहिये। इसके बरअक्स उगाही का ख़र्चा, सहल बेगार (मामूली सेवा) जो आम और प्रचलित चीज़ें हैं जिन पर लोग मलामत व बदनाम न करेंगे। ग़रज़ यह कि काश्तकार को शरअन नाजायज़ क़ब्ज़ा रखने और मक़रूज़ (कर्ज़दार) बनाने के वे तरीक़े हैं और अपने माली नुक़सान की तलाफ़ी की ये सूरतें हैं। इन तरीक़ों के बग़ैर सिर्फ इस वजह से कि आस-पास की ज़मीनों की शरह (दर) बढ़ गई है, काश्तकार पर दो रुपये बीघा से ज़्यादा कुछ वाजिब न होगा, और यह ज़्यादा लेगा तो ना-वाजिब लेगा। इस मुख़्तसर बयान को ख़ूब समझ लेना चाहिये कि इसमें शरई इताअत भी है और क़ानूनी रियायत भी और माली हिफाज़त भी। इन उसूलों और मसाइल से आज-कल के बहुत से अहल-ए-इल्म भी ग़ाफ़िल हैं, अवाम का तो क्या ज़िक्र। अब हम बाज़ इबारतें ज़िक्र करें कि तफ़सील की वजह से बात लम्बी हो जाएगी।

रद-उल-मुहतार में अल-ख़ैरिया से, अल-हावी से, अल-असरार के हवाले से है: अगर किसी ने निजी मिल्कियत को किराये (इजारह) पर लिया, तो मुस्ताजिर (किरायेदार) को हक़ नहीं कि उसे अपने लिये बाक़ी रखे जिस तरह सरकारी ज़मीन को रख सकता है, जबकि मालिक अपनी ज़मीन खाली कराने पर अड़ा हो, बल्कि मालिक उसे पाबन्द बना सकता है। (त)

दुर्रे मुख़्तार में है: "मालिक ने रहने वाले से कहा: 'इतने [किराये] पर रहो, वरना चले जाओ।' अगर वह ख़ामोश रहा, तो बताया गया मुआवज़ा लाज़िम हो गया।" जब मालिक ने किरायेदार से कहा कि अगर रहना हो तो इतने मुआवज़े पर रहो वरना मुन्तकिल हो जाओ (चले जाओ), तो इस पर किरायेदार ख़ामोश रहा तो मालिक का ज़िक्र किया हुआ मुआवज़ा उस पर लाज़िम हो जाएगा। (त)

इसी में है:

1. रद-उल-मुहतार, किताब अल-इजारह, बाब-ए-मा-यजूज़ु मिनल इजारह आदि, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ५/१९.
2. दुर्रे मुख़्तार, किताब अल-इजारह, मसाइल-ए-शत्ता मिनल इजारह, मतबा मुज्तबाई, देहली, २/१८६.

पृष्ठ १९५ / ६३०

وغیرہ اجرت کے لحاظ سے یونہی اگر قسط چوکنے سے یالگان تقاوی وغیرہ پر سود کا نام کرے اور سود کی نیت نہ ہو بلکہ اسی دین میں وصول کرے تو یہ رقم بھی شرعاً اس کے لئے مال حرام نہ ہوگی ، مگر اس سے احتراز یوں لازم ہے کہ شرع نے جس طرح بُرے کام سے منع فرمایا بُرے نام سے بھی منع فرمایا، اور اپنے آپ کو بلا ضرورت شرعیہ مطعون کرنا مسلمانوں کو اپنی غیبت و بدگوئی میں مبتلا کرنا شرعاً ممنوع ہے۔ سود کے نام لگانے سے لوگ اصل حقیقت کو نہ جانیں گے ، اور اسے معاذ اللہ سود خور کہیں گے، بد نام کریں گے ، یہ کس کس کو اپنی نیت اور معاملہ کی اصل حالت بتاتا پھرے گا، ایسی بات سے احتراز چاہئے بخلاف خرچہ اگھائی، سہیل بیگار معمولی ورائج اشیاء کے کہ عوام ان پر مطعون و بدنام نہ کریں گے ، غرض کاشتکار کہ شرعاً ناجائز قبضہ رکھے مدیون بنانے کے وہ طریقے ہیں اور اپنے مالی نقصان کی تلافی کی یہ صورتیں، بغیر ان طریقوں کے صرف اس وجہ سے کہ گردو پیش کی زمینوں کی شرح بڑھ گئی ہے۔ کاشتکار پر دو روپے بیگھہ سے زیادہ کچھ واجب نہ ہوگا، اور یہ زیادہ لے گا تو نا واجب لے گا ، اس مجمل بیان کو خوب سمجھ لینا چاہئے کہ اس میں شرعی اطاعت بھی رہے اور قانونی رعایت بھی اور مالی حفاظت بھی اور ان اصول و مسائل سے آج کل کے بہت ذی علم بھی غافل ہیں عوام تو عوام ، اب ہم بعض عبارات ذکر کریں کہ تفصیل موجب تطویل۔

فی رد المحتار عن الخیریۃ عن الحاوی عن الاسرار اذا استاجر ارضا ملکا لیس للمستأجر ان یستبقیھا کذلک ان ابی المالک الا القلع بل یکلفہ علی ذلک ۱۔ رد المحتار میں ہے خیریہ سے ہے انھوں نے حاوی سے بحوالہ الاسرار نقل کیا کہ اگر کسی نے کسی نجی ملکیت کو اجارہ پر لیا تو مستأجر کو

حق نہیں کہ اس کو اپنے لئے باقی رکھے جس طرح سرکاری زمین کو باقی رکھ سکتا ہے جبکہ مالک اس کو اپنے تجاوزات ختم کرنے پر مصر ہو بلکہ مالک اس کو پابند بنا سکتا ہے۔(ت)

در مختار میں ہے : قال للساکن اسکن بکذا والا فانتقل ، فسکت ، لزم ما یسمی ۲۔ جب مالک نے کرایہ دار کو کہا اگر رہنا ہو تو اتنے معاوضہ پر رہو ورنہ منتقل ہو جاؤ تو اس پر کرایہ دار خاموش رہا تو مالک کا ذکر کردہ معاوضہ اس پر لازم ہو جائیگا (ت)

اسی میں ہے:

---

۱ ردالمحتار کتاب الاجارۃ باب مایجوز من الاجارۃ الخ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۱۹ ۲

درمختار کتاب الاجارۃ مسائل شتی من الاجارۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۱۸۶

Fatawa Razawiyya Volume 20

Customary rent (Ujr al-Mithl) is mandatory for assets intended for earning income[1]. Customary rent for land specifically designated for rental income will be necessary. (T)

In the same work, it is stated: The principle is that if a claimant receives their due through a different means, it is considered as having reached them through the channel of their right, provided it comes from the debtor; otherwise not. Its full discussion is in Jami' al-Fasulayn[2]. If a rightful claimant receives their entitlement through another way, it will be considered as part of their entitlement provided it reaches them from the debtor's side, otherwise not. The complete discussion on this is in Jami' al-Fasulayn. (T)

In Rad al-Muhtar, it is stated: When it is not possible to bring the case before a judge, if one happens upon the property of their debtor, it is religiously permissible to take it; rather, one has the right to take even from a different category of assets[3]. When it is no longer possible to present the case before a judge, then if the debtor's wealth comes to hand, it is religiously permissible to take it, in fact, even if wealth of a different kind than the actual right is found, one has the right to take it. (T)

In the same work, it is stated: The fatwa today is on the permissibility of taking from whatever wealth whenever one is able[4]. And Allah Almighty knows best. Today, the fatwa is that if one gains power over any of the debtor's assets, it is permissible to take it. And Allah Almighty knows best. (T)

Answer to the second question: Telling lies is forbidden (haram); however, to recover one's right or to ward off injustice from oneself, ambiguous speech (ta'ridh) is allowed. This is where the outward appearance is a lie but the inner meaning intended is correct, and even then only in a situation where the truth alone would not secure the right nor avert the injustice; otherwise, even this is not permissible. In Dur al-Mukhtar it is stated:

Lying is permissible to revive one's right and to ward off injustice from oneself, and what is meant is ambiguity (ta'ridh), because actual... Lying is permissible to prove one's right and to end injustice; by this lie, ambiguity (ta'ridh) is meant, not...

---

1. Dur al-Mukhtar, Kitab al-Ghasb, Mujtabai Press Delhi, 2/208-9.
2. Dur al-Mukhtar, Kitab al-Buyu, Bab al-Bay' al-Fasid, Mujtabai Press Delhi, 2/28.

3. Radd al-Muhtar, Kitab al-Sirqa, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 3/200.
4. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hajr, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/95.

फतावा रज़विया जिल्द २०

निवेश के लिए निर्धारित संपत्ति के लिए उचित किराया (अज्र-ए-मिस्ल) अनिवार्य है[1]। किराया प्राप्त करने के लिए विशेष रूप से निर्धारित भूमि का प्रथागत किराया आवश्यक होगा। (त)

इसी में है: सिद्धांत यह है कि यदि किसी हकदार को उसका हक किसी अन्य माध्यम से प्राप्त होता है, तो उसे उसके हक के माध्यम से प्राप्त माना जाएगा बशर्ते कि वह कर्जदार की ओर से प्राप्त हो; अन्यथा नहीं। इसकी पूरी चर्चा जामे उल-फसुलैन में है[2]। हकदार को उसका हक किसी दूसरे तरीके से भी मिले तो वह हक के तरीके पर ही माना जाएगा बशर्ते कि वह कर्जदार की ओर से पहुंचे, अन्यथा नहीं। इसकी पूरी बहस जामे उल-फसुलैन में है। (त)

रद अल-मुह्तार में है: जब मामले को काजी के सामने पेश करना संभव न हो, तो यदि किसी को अपने कर्जदार की संपत्ति मिल जाए, तो उसे धार्मिक रूप से लेना जायज़ है; बल्कि उसे अलग तरह की संपत्ति से भी लेने का हक है[3]। जब उसे हाकिम के पास पेश करना संभव न रहे, तो जब अपने कर्जदार का माल हाथ लगे तो धार्मिक रूप से उसे लेना जायज़ है, बल्कि हक की किस्म के अलावा भी माल मिले तो लेने का हक है। (त)

इसी में है: आज फतवा किसी भी माल पर शक्ति होने पर उसे लेने की अनुमति पर है[4]। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। आजकल फतवा यह है कि कर्जदार के किसी भी माल पर अधिकार पा ले तो लेना जायज़ है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

दूसरे सवाल का जवाब: झूठ बोलना हराम है, हाँ अपना हक वसूल करने या अपने ऊपर से ज़ुल्म हटाने के लिए द्वयर्थी बात (ता'रीज़) की अनुमति है। जिसका बाहरी रूप झूठ हो और मन में सही अर्थ हो, वह भी इसी हालत में कि केवल सच से वह हक न मिले और ज़ुल्म न टले, अन्यथा यह भी जायज़ नहीं है। दुर्रे मुख्तार में है:

अपना हक जीवित करने और अपने ऊपर से ज़ुल्म हटाने के लिए झूठ जायज़ है, और इसका अर्थ द्वयर्थी बात (ता'रीज़) है, क्योंकि असली... अपने हक को साबित करने और ज़ुल्म को खत्म करने के लिए झूठ जायज़ है, इस झूठ से मुराद द्वयर्थी बात (ता'रीज़) है न कि...

---

1. दुर्रे मुख्तार किताब अल-ग़सब, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/208-9.
2. दुर्रे मुख्तार किताब अल-बियू, बाब अल-बय अल-फासिद, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/28.

3. रद अल-मुह्तार किताब अल-सिरका, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 3/200.
4. रद अल-मुह्तार किताब अल-हज्र, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 5/95.

पृष्ठ १९६/६३०

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۰

یجب اجر المثل في المعد للاستغلال [1]۔ کرایہ حاصل کرنے کے لئے مخصوص شدہ زمین کی مثلی اجرت لازم ہوگی۔(ت)

اسی میں ہے: الاصل ان المستحق بجهة اذا وصل الی المستحق بجهة اخری اعتبر واصلا بجهة مستحقه ان وصل الیه من المستحق علیه والافلا. وتمامه في جامع الفصولین [2]۔ مستحق کو اس کا استحقاق کسی دوسرے طریقہ سے بھی ملے تو وہ استحقاق کے طریقہ پر ہی تصور ہوگا بشرطیکہ اس کو مدیون کی جانب سے پہنچے ، ورنہ نہیں اس کی تمام بحث جامع الفصولین میں ہے۔(ت)

ردالمحتار میں ہے: اذالم یمکنه الرفع للحاکم فاذا ظفر بمال مدیونه له الاخذ دیانة، بل له الاخذ من خلاف الجنس [3]۔ جب اس کو حاکم کے ہاں پیش کرنا ممکن نہ رہے تو جب اپنے مدیون کا مال ہاتھ لگے تو دیانتہً اس کو لینا جائز ہے بلکہ حق کی جنس کے خلاف بھی مال ملے تو لینے کا حق ہے۔ (ت)

اسی میں ہے: الفتوی الیوم علی جواز الاخذ عند القدرة من ای مال کان [4]۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ آج کل فتوٰی یہ ہے کہ مدیون کے کسی بھی مال پر قدرت پائے تو لینا جائز ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

جواب سوال دوم: جھوٹ بولنا حرام ہے، ہاں اپنا حق وصول کرنے یا اپنے اوپر ظلم دفع کرنے کے لئے پہلودار بات کی اجازت ہے۔ جس کا ظاہر کذب ہو اور باطن میں صحیح معنی مراد ہوں، وہ بھی اسی حالت میں کہ صدق محض سے وہ حق نہ ملے اور ظلم نہ ٹلے ، ورنہ یہ بھی جائز نہیں، درمختار میں ہے:

الکذب مباح لا حیاء حقه ودفع الظلم عن نفسه، و المراد التعریض، لان عین اپنے حق کو ثابت اور ظلم کو ختم کرنے کے لئے جھوٹ مباح ہے اس جھوٹ سے مراد تعریض ہے نہ کہ

---

1 درمختار کتاب الغصب مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۰۸-۹ 2 درمختار کتاب البیوع باب البیع الفاسد مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۸ 3 ردالمحتار کتاب السرقة داراحیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۲۰۰ 4 ردالمحتار کتاب الحجر داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۹۵

Volume 20 - Fatawa Razawiya

Lying is forbidden.[1] | It is pure lying because it is forbidden. (T) In Radd al-Muhtar: Where double-entendre (ta'reez) is permitted due to a need, it is not permitted without a need, because double-entendre creates the illusion of a lie.[2] | Where ta'reez is permissible due to some need, it is not permissible without need, because ta'reez creates the suspicion of a lie. (T)

Yes, if the oppression is so severe that it is unbearable, and the harm is so intense that its evil exceeds the evil of lying, and it is impossible to repel it without lying, then out of necessity, permission may be granted because "necessities make prohibited things permissible" (because necessities make forbidden things lawful. T). As quoted in Radd al-Muhtar:

It is appropriate to compare the evil of lying with the evil resulting from telling the truth. If the evil resulting from the truth is more severe, then lying is permissible. If it is the opposite or there is doubt in both cases, then lying is forbidden. We have mentioned the decisive opinion in our fatwas, and Allah Almighty knows best.[3] | It is proper to compare the corruption of lying and the corruption resulting from truthfulness. If the corruption resulting from truth is severe, then lying is permissible, and if the case is the opposite or there is doubt in both situations, then lying is forbidden. We have mentioned the decisive word in our fatwas, and Allah Almighty knows best. (T)

Problem 54: From Kartoli, sent by Hakim Raza Husain Khan (may he be safe), 7 Jumada al-Akhirah 1337 AH. What do the scholars of religion say about this issue: In a jointly owned village, if one partner cultivates the land himself without the permission of the other partners, is it permissible or not? And will the other partners take their share of the rent from him or what? Explain and be rewarded. The Answer: In a joint land, if one partner cultivates with the permission of all partners, it is undoubtedly permissible. Since that land belongs to the village, and rural land is meant for leasing/renting, unless it is clearly stated that rent will not be taken, the share of the other partners' rent will be due from him.

[1] Durr al-Mukhtar, Book of Prohibition and Permission, Section on Sale, Mujtabai Press, Delhi, 2/254 [2] Radd al-Muhtar, Book of Prohibition and Permission, Section on Sale, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/275 [3] Radd al-Muhtar, Book of Prohibition and Permission, Section on Sale, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/274 Page 197 of 630

जिल्द २० - फ़तावा रज़विया

झूठ बोलना हराम है।[1] | साक्षात् झूठ है क्योंकि यह हराम है। (त) रद्दुल मुहतार में है: जहाँ किसी ज़रूरत की वजह से तअ़रीज़ (संकेत में बात करना) जायज़ है, वहाँ बिना ज़रूरत जायज़ नहीं है, क्योंकि तअ़रीज़ झूठ का भ्रम पैदा करती है।[2] | जहाँ किसी ज़रूरत की वजह से तअ़रीज़ जायज़ है, वहाँ बग़ैर ज़रूरत जायज़ नहीं, क्योंकि तअ़रीज़ झूठ का वहम पैदा करती है। (त)

हाँ, अगर जुल्म इतना शदीद (कठोर) हो कि सहनीय न हो, नुक़सान इतना सख़्त हो जिसकी ख़राबी झूठ की ख़राबी से बढ़ कर हो और उसका टालना बिना झूठ के मुमकिन न हो, तो मजबूरी में इजाज़त मिल सकती है, क्योंकि "ज़रूरतें वर्जित चीज़ों को जायज़ कर देती हैं" (क्योंकि ज़रूरतें ममनूअ़ चीज़ों को मुबाह करती हैं। त)। रद्दुल मुहतार में मन्कूल है:

झूठ की ख़राबी और सच बोलने पर होने वाली ख़राबी की तुलना की जानी चाहिए। अगर सच बोलने पर होने वाली ख़राबी ज़्यादा सख़्त हो तो झूठ बोलना जायज़ है, और अगर मामला इसके विपरीत हो या दोनों सूरतों में शक हो तो फिर झूठ बोलना हराम है। फ़ैसलाकुन बात हमने अपने फ़तावा में ज़िक्र की है, और अल्लाह तआ़ला बेहतर जानता है।[3] | झूठ के फ़साद और सिद्क़ (सच्चाई) पर मुर्तब होने वाले फ़साद का तक़ाबुल (तुलना) किया जाना मुनासिब है। अगर सिद्क़ पर मुर्तब फ़साद शदीद हो तो झूठ मुबाह (जायज़), और अगर मामला इसके बर-अ़क्स (विपरीत) हो या दोनों सूरतों में शक हो तो फिर क़िज़्ब (झूठ) हराम है। फ़ैसलाकुन क़ौल हमने अपने फ़तावा में ज़िक्र किया है, वल्लाहु तआ़ला अअ़लम। (त)

मसअला ५४: करतुली से मुरसला हकीम रज़ा हुसैन ख़ाँ (सल्लमहु), ७ जुमादल आख़िरह १३३७ हि.। क्या फ़रमाते हैं उ़लमाए दीन इस मसअले में कि मुश्तरका गाँव में अगर एक शरीक (साझेदार) बिना दूसरे शरीकों की इजाज़त के ख़ुद काश्त (खेती) करे, तो जायज़ है या नहीं? और दूसरे शरीक उससे अपने हिस्से की लगान लेंगे या क्या? बयान फ़रमाएं और सवाब पायें। अल-जवाब: मुश्तरका (साझा) ज़मीन में एक शरीक का खेती करना अगर तमाम शरीकों की इजाज़त से हो तो बिला-शुबहा जायज़ है। फिर चूंकि वो ज़मीन गाँव की है और देहात की ज़मीन इजारा (किराए) ही के लिए होती है, तो जब तक साफ़ तौर पर ये न कह दिया जाए कि लगान नहीं लिया जाएगा, शरीकों के हिस्से का उस पर लगान आएगा।

१ दुर्रे मुख़्तार, किताबुल हज़्र वल इबाह़ा, फ़स्ल फ़िल बैअ़, मतबअ़ मुज्तबाई देहली, २/२५४ २ रद्दुल मुहतार, किताबुल हज़्र वल इबाह़ा, फ़स्ल फ़िल बैअ़, दारु इह़याउत्तुर्रास अल-अ़रबी बैरुत, ५/२७५ ३ रद्दुल मुहतार, किताबुल हज़्र वल इबाह़ा, फ़स्ल फ़िल बैअ़, दारु इह़याउत्तुर्रास अल-अ़रबी बैरुत, ५/२७४ पेज १९७ ऑफ़ ६३०

الکذب حرام ۔[1] | عین جھوٹ کیونکہ یہ حرام ہے۔ (ت) ردالمحتار میں ہے: حیث ابیح التعریض لحاجۃ لا یباح لغیرھا، لانہ یوھم الکذب ۔[2] | جہاں کسی حاجت کی وجہ سے تعریض جائز ہے وہاں بغیر حاجت جائز نہیں، کیونکہ تعریض جھوٹ کا وہم پیدا کرتی ہے۔ (ت)

ہاں اگر ظلم شدید ایسا ہو کہ قابل برداشت نہیں، ضرر ایسا سخت ہے جس کا مفسدہ کذب کے مفسدہ سے بڑھ کر ہے اور اس کا دفع بے کذب ناممکن ہو تو بمجبوری اجازت پاسکتا ہے لان الضرورات تبیح المحظورات (کیونکہ ضروریات ممنوع چیزوں کو مباح کرتی ہیں۔ت) ردالمختار میں منقول :

ینبغي ان یقابل مفسدۃ الکذب بالمفسدۃ المترتبۃ علی الصدق فان کانت مفسدۃ الصدق اشد فلہ الکذب، وان بالعکس اوشك حرم[3]۔ وقد نقلنا القول فیہ في فتاونا، واللہ تعالی اعلم۔ | جھوٹ کے فساد اور صدق پر مرتب ہونے والے فساد کا تقابل کیا جانا مناسب ہے اگر صدق پر مرتب فساد شدید ہو تو جھوٹ مباح، اور اگر معاملہ بالعکس ہو یا دونوں صورتوں میں شک ہو تو پھر کذب حرام ہے فیصلہ کن قول ہم نے اپنے فتاوٰی میں ذکر کیا ہے واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۵۴: از کرتولی مرسلہ حکیم رضا حسین خاں سلمہ، ۷ جمادی الآخرہ ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مشترک گاؤں میں اگر ایک شریک بے اذن دیگر شرکاء خود کاشت کرے، تو جائز ہے یا نہیں؟ اور دیگر شرکاء اس سے اپنے حصے کی لگان لیں گے یا کیا؟ بینوا توجروا الجواب: زمین مشترک میں ایک شریک کا زراعت کرنا اگر باذن جمیع شرکاء ہے بلاشبہ روا ہے، پھر جبکہ وہ زمین گاؤں کی ہے۔ اور دیہات کی زمین اجارہ ہی کے لئے ہوتی ہے تو جب تک تصریح نہ ہو جائے کہ لگان نہ لیا جائے گا، شرکاء کے حصے کا اس پر لگان آئے گا۔

[1] درمختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۵۴ [2] ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۷۵ [3] ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۷۴ Page 197 of 630

Volume 20 Fatawa Rizvia

Because taking a lease from the partner is permissible due to the absence of commonality in the emerging benefits, as everything that arises follows its path, either due to ownership or lease, unlike taking a lease from one of his partners, or leasing a portion from someone other than the partner, where it is not permissible due to commonality as mentioned in 'Al-Hidaya' and 'Ad-Dur'.

It is permissible to obtain a lease from all partners because now there will be no commonality in the benefits as all the emerging benefits will be obtained by him either due to his own ownership or due to the lease. Contrary to this, if he leases from one or some of the partners, it will be impermissible because commonality will be found in those cases, as stated in Hidaya and Durr-e-Mukhtar. (T)

And if he cultivates against the will of the partners, he will be a sinner and a usurper. Then, if his cultivation causes damage to the land, he will pay compensation for that damage according to the shares, and if no damage is caused, he will pay nothing. In this case, rent cannot be imposed.

Because even if it [the land] was prepared for exploitation, the partner acts in it under the interpretation of ownership. And acting under the interpretation of a contract prevents rent in what is prepared [for lease], unlike endowment (Waqf) and the property of an orphan, where rent is absolutely mandatory in them, as explained in 'Ad-Dur al-Mukhtar' and 'Radd al-Muhtar'.

Because even if that land is kept ready for rental, the partner's use of it is based on the interpretation of ownership, while the interpretation of a contract acts as a barrier to rent in a rentable item. This is unlike Waqf and the property of an orphan, because rent is mandatory in those cases. This is stated in Durr-e-Mukhtar and Radd al-Muhtar. (T)

And if there was neither explicit permission nor prohibition from the partners, but he cultivated it himself without asking them, then the reported and prescribed ruling in this regard is that if it is known that cultivation or this specific cultivation will damage the land, or that the strength of the land would increase by not cultivating, then in such a situation, cultivating it without asking the partners is included in the category of usurpation, and the ruling is the same: compensation for the loss, no rent. And if it is known that...

1. Al-Hidaya, Kitab al-Ijarah, Bab al-Ijarah al-Fasidah, Matba' Yusufi, Lucknow, 3/39.

2. Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Ijarah, Bab al-Ijarah al-Fasidah, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/177.
3. Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Ghasb, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/208-209.
4. Radd al-Muhtar, Kitab al-Ghasb, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/132.

जिल्द 20 फ़तावा रज़विया

क्योंकि साझेदार से पट्टे पर लेना जायज़ है, क्योंकि बाद में होने वाले लाभों में साझेदारी (शिऊअ) की कमी होती है, क्योंकि जो भी उत्पन्न होता है वह अपने मार्ग का अनुसरण करता है, चाहे स्वामित्व के कारण हो या पट्टे के कारण, इसके विपरीत अपने किसी एक साझेदार से पट्टे पर लेना, या साझेदार के अलावा किसी अन्य से हिस्सा पट्टे पर लेना, जहाँ साझेदारी के कारण यह जायज़ नहीं है, जैसा कि 'अल-हिदाया' और 'अद-दुर' में है।

तमाम साझेदारों की ओर से इजारा (पट्टा) हासिल करना जायज़ है क्योंकि अब मुनाफ़े में शिऊअ (साझेदारी) न होगा क्योंकि पैदा होने वाले तमाम मुनाफ़े उसको अपनी मल्कियत की वजह से या इजारा की वजह से हासिल होंगे। इसके विपरीत जब तमाम साझेदारों में से एक या कुछ से इजारा करे तो ना-जायज़ होगा क्योंकि इन सूरतों में शिऊअ पाया जाएगा, जैसा कि हिदाया और दुर्रे मुख्तार में है। (त)

और अगर साझेदारों की मर्ज़ी के खिलाफ खेती करेगा तो गुनहगार और ग़ासिब (अवैध कब्जा करने वाला) होगा, फिर अगर उसकी खेती से ज़मीन को नुकसान पहुँचा तो हिस्सों के लिए उस नुकसान का हर्जाना देगा, और अगर कोई नुकसान न पहुँचा तो कुछ न देगा, इस सूरत में लगान (किराया) लागू नहीं हो सकता।

क्योंकि भले ही वह (ज़मीन) लाभ उठाने के लिए तैयार की गई हो, फिर भी साझेदार उसमें स्वामित्व की व्याख्या के तहत कार्य करता है। और अनुबंध की व्याख्या के तहत कार्य करना किराए की वस्तु में किराए को रोकता है, वक़्फ़ और अनाथ की संपत्ति के विपरीत, जहाँ उनमें किराया बिल्कुल अनिवार्य है, जैसा कि 'अद-दुर अल-मुख्तार' और 'रद्द अल-मुह्तार' में स्पष्ट किया गया है।

क्योंकि अगरचे वह ज़मीन किरायादारी के लिए तैयार रखी है तो शरीक (साझेदार) का उसमें तसर्रुफ़ (उपयोग) मिल्कियत की तावील से है जबकि अक़्द (अनुबंध) की तावील किरायादारी वाली चीज़ में उजरत (किराया) के लिए मानअ (बाधक) है, बरख़िलाफ़ वक़्फ़ और माल-ए-यतीम के, क्योंकि उनमें उजरत लाज़िम है। जैसा कि दुर्रे मुख्तार और रद्दुल मुहतार में यह बयान किया है। (त)

और अगर न साझेदारों की साफ़ अनुमति थी न मनाही, बल्कि उनसे बिना पूछे खुद ही खेती की, तो उसमें नक़ल और नस (प्रमाण) आधारित हुक्म तो यह है कि अगर मालूम हो कि खेती या इस ख़ास खेती से ज़मीन को नुकसान पहुँचेगा, या खेती न करने से ज़मीन की ताक़त बढ़ेगी, तो इस सूरत में

साझेदारों से बिना पूछे उसका खेती कर लेना ग़सब (अवैध कब्जे) की सूरत में शामिल है, और हुक्म वही है कि नुकसान का हर्जाना है, लगान कुछ नहीं, और अगर मालूम है कि...

1. अल-हिदाया, किताब अल-इजारा, बाब अल-इजारा अल-फ़ासिदा, मतबा यूसुफ़ी, लखनऊ, 3/39।
2. दुर्रे मुख्तार, किताब अल-इजारा, बाब अल-इजारा अल-फ़ासिदा, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/177।
3. दुर्रे मुख्तार, किताब अल-ग़सब, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/208-209।
4. रद्दुल मुहतार, किताब अल-ग़सब, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/132।

لان الاستجارة من الشريك جائزة لعدم الشيوع في المنافع الحادثة اذ اكل تحدث على مسلكه اما لملكه او للاجارة بخلاف الاجاره من احد شریکہ، اواجارة البعض من غير الشريك حيث لا تجوز للشيوع كما في الهداية والدر۔

تمام شرکاء کی طرف سے اجارہ حاصل کرنا جائز ہے کیونکہ اب منافع میں شیوع نہ ہوگا کیونکہ پیدا ہونے والے تمام منافع اس کو اپنی ملکیت کی وجہ سے یا اجارہ کی وجہ سے حاصل ہوں گے بخلاف جبکہ تمام شرکاء میں سے ایک یا بعض سے اجارہ کرے تو نا جائز ہوگا کیونکہ ان صورتوں میں شیوع پایا جائے گا، جیسا کہ ہدایہ اور درمختار میں ہے۔ (ت)

اور اگر شرکاء کے خلاف مرضی زراعت کرے گا گنہگار و غاصب ہوگا، پھر اگر اس کی زراعت سے زمین کو نقصان پہنچا تو حصص کے لئے اس نقصان کا تاوان دے گا، اور اگر کوئی نقصان نہ پہنچا تو کچھ نہ دے گا، اس صورت میں لگان عائد نہیں ہوسکتا۔

لانها وان كانت معدة للاستغلال فالشريك يتصرف فيها بتأويل الملك. والتصرف به بتاويل العقد يمنع الاجر فی المعد بخلاف الوقف ومال اليتيم حيث يجب فيهما مطلقاكما بينہ فی الدر المختار ورد المحتار۔

کیونکہ اگرچہ وہ زمین کرایہ داری کے لئے تیار رکھی ہے تو شریک کا اس میں تصرف ملکیت کی تاویل سے ہے جبکہ عقد کی تاویل کرایہ داری والی چیز میں اجرت کے لئے مانع ہے بخلاف وقف اور مال یتیم کے، کیونکہ ان میں اجرت لازم ہے ۔ جیسا کہ در مختار اور رد المحتار میں یہ بیان کیا ہے۔ (ت)

اور اگر نہ شرکاء کا صریح اذن تھا نہ ممانعت، بلکہ ان سے بے پوچھے بطور خود اس نے زراعت کی تو اس میں حکم منقول و منصوص تو یہ ہے کہ اگر معلوم ہو کہ زراعت یا اس خاص زراعت سے زمین کو نقصان پہنچے گا، یا زراعت نہ کرنے سے زمین کی طاقت بڑھے گی، تو اس صورت میں شرکاء سے بے پوچھے اس کا زراعت کر لینا صورت غصب میں داخل ہے، اور حکم وہی ہے کہ نقصان کا تاوان ہے، لگان کچھ نہیں، اور اگر معلوم ہے کہ

1 الہدیہ کتاب الاجارۃ باب الاجارۃ الفاسدۃ مطبع یوسفی لکھنو ۳/ ۳۹ 2 درمختار کتاب الاجارۃ باب الاجارۃ الفاسدۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۱۷۷ 3 درمختار کتاب الغصب مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۰۸۔ ۲۰۹ 4 ردالمحتار کتاب الغصب دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۱۳۲

Fatawa Razawiyyah Volume 20

If the cultivation benefits the land, then this situation is included in the category of permission, because although there was no explicit permission, there is implied permission due to the benefit. In this case also, the ruling is written that rent will not be due. Yes, the partners will have the option to cultivate their respective portions for a similar duration; for example, if there were two partners, and the one owning one-third cultivated for one year, then the one owning two-thirds can cultivate for two years. I say: but this ruling applies to the situation where the land is not prepared and known for leasing, because in this case, although there is implied permission due to the benefit, it is possible for it to be permission for gratuitous use (ariyah) or for leasing (ijarah). And gratuitous use is the lesser option, so it is determined. And leasing is not established without evidence. Therefore, rent did not become mandatory. However, land prepared for investment, like village lands, in such cases, the proof of permission by virtue of preparation and custom will be considered as leasing only, unless they explicitly deny permission or state it is a gratuitous loan, because 'what is customary is like what is stipulated' (Lan al-ma'ruf kal-mashrut). And this is very evident (and this is a completely clear matter. T). Then this situation is like the first situation, i.e., cultivation with explicit permission of the partners, and rent will be mandatory. If they do not accept this, then the existence of implied permission based on benefit, if it can apply where no sharecropper is present, its proof in inhabited villages is very difficult, because if a non-partner were cultivating, the other partner would receive rent for their share. And the partner cultivated it themselves, but rent was not provided, they were only given the option to cultivate for the same duration. It is possible that they might not be ready for cultivation, not have the means, not be able to handle the work, or not have the time. In that case, their portion remained in the disposal of another without compensation. Accepting satisfaction and implied permission in this is very difficult. This is contrary to the situation where rent is made mandatory, as it is a clear benefit. These two cases were when the outcome was known. If it is not known whether cultivation will harm or benefit the land, its ruling is not written. I say: that case falls under the ruling of harm, because the proof of implied permission was due to the knowledge of benefit. When that is not there, then it was nothing but a disposal without permission entirely, and that is usurpation (ghasb).

And that is because the principle regarding disposal in what belongs to another is prohibition except with permission, even if it is implied, and neither [explicit nor implied] exists.

This is because the rule is that disposal in the property of another is not possible without their permission, even if that permission is implied, whereas here there is no kind of permission. (T)

In Jami' al-Fusulayn, Section 33, discussion on "Joint Benefit" it is stated:

The cultivator compensates his partner for the loss of half of the land if it decreases [in value], because he is a usurper.

If one partner cultivated the land, he will compensate for the loss to the other partner's half portion.

Page 199 of 630

खेती से ज़मीन को लाभ होगा, तो यह सूरत अनुमति की श्रेणी में आती है क्योंकि यद्यपि स्पष्ट रूप से अनुमति नहीं दी गई थी, लेकिन लाभ के कारण इसमें निहित अनुमति (इशारा) है। इस स्थिति में भी नियम यह लिखा जाता है कि लगान देना नहीं होगा। हाँ, साझेदारों को यह अधिकार होगा कि वे अपने-अपने हिस्सों के अनुपात में उतने ही समय के लिए खेती कर लें, उदाहरण के लिए यदि दो साझेदार थे, एक-तिहाई वाले ने एक वर्ष खेती की, तो दो-तिहाई वाला दो वर्ष खेती कर सकता है। मैं कहता हूँ: लेकिन यह नियम उस स्थिति के लिए है जहाँ ज़मीन पट्टे (किराये) के लिए तैयार और प्रसिद्ध न हो, क्योंकि इस स्थिति में यद्यपि लाभ के कारण निहित अनुमति है, लेकिन यह 'आरियत' (निशुल्क उपयोग) और 'इजारा' (पट्टा) दोनों की संभावना रखता है। और आरियत कमतर है, इसलिए वही तय है। और बिना प्रमाण के इजारा सिद्ध नहीं होता। इसलिए किराया अनिवार्य नहीं हुआ। लेकिन जो ज़मीन निवेश के लिए तैयार है, जैसे देहात की ज़मीनें, उसमें तैयारी और प्रथा के अनुसार अनुमति का प्रमाण पट्टे के आधार पर ही माना जाएगा। जब तक कि वे स्पष्ट रूप से अनुमति का खंडन न करें या आरियत की स्पष्टता न कर दें, क्योंकि 'जो प्रथागत है वह शर्त के समान है' (लन अल-मारूफ कल-मशरुत)। और यह बहुत स्पष्ट है (और यह बिल्कुल स्पष्ट बात है। टी) तो यह सूरत पहली सूरत की तरह है यानी साझेदारों की स्पष्ट अनुमति से खेती होगी, और लगान अनिवार्य होगा। यदि वे इसे न मानें, तो लाभ के आधार पर निहित अनुमति का सिद्ध होना, यदि वहाँ चल सके जहाँ कोई काश्तकार मौजूद नहीं है, तो आबाद देहात में इसका प्रमाण अत्यंत कठिन है, क्योंकि यदि कोई अन्य व्यक्ति खेती करता तो दूसरे साझेदार को अपने हिस्से का किराया मिलता। और साझेदार ने स्वयं खेती की, और लगान नहीं दिलाया, केवल यह अधिकार दिया कि इतने समय तक वह भी खेती कर ले, और संभव है कि वह खेती के लिए तैयार न हो, उसके पास साधन न हों, वह उन कामों को झेलने में सक्षम न हो, उसे फ़ुरसत न मिले, तो उसका हिस्सा बिना मुआवजे के दूसरे के कब्जे में रहा, इस पर रजामंदी और निहित अनुमति मानना बहुत कठिन है। इसके विपरीत उस स्थिति के जिसमें लगान अनिवार्य करें कि स्पष्ट लाभ प्राप्त है। ये दोनों सूरतें तब थीं जब जानकारी हो। और यदि कुछ पता न हो कि खेती से ज़मीन को नुकसान होगा या लाभ, तो उसका नियम नहीं लिखते। मैं कहता हूँ: वह सूरत नुकसान के नियम में है क्योंकि निहित अनुमति का प्रमाण लाभ की जानकारी के कारण था, जब वह नहीं तो वह नहीं, तो वह बिना अनुमति के पूर्णतः अवैध कब्जा हुआ, और यही 'ग़सब' (छीना-झपटी या अवैध कब्जा) है।

और वह इसलिए है क्योंकि दूसरे के स्वामित्व वाली चीज़ में हस्तक्षेप का मूल सिद्धांत निषेध है, सिवाय अनुमति के, भले ही वह निहित हो, और न तो वह [स्पष्ट] है और न ही यह [निहित]।

इसलिए कि नियम यह है कि दूसरे की मिल्कियत में दखल देना उसकी अनुमति के बिना संभव नहीं है, चाहे वह अनुमति इशारे में ही क्यों न हो, जबकि यहाँ किसी प्रकार की अनुमति नहीं है। (टी)

जामि अल-फुसुलैन, अध्याय 33, 'साझा लाभ' की चर्चा में है:

काश्तकार अपने साझेदार को आधी ज़मीन के नुकसान की क्षतिपूर्ति देगा यदि वह घट जाती है, क्योंकि वह एक हड़पने वाला (ग़ासिब) है।

एक साझेदार ने ज़मीन की खेती की तो वह दूसरे साझेदार के आधे हिस्से के नुकसान का हर्जाना देगा।

पृष्ठ 199/630

زراعت سے زمین کو منفعت ہو گی ، تو یہ صورت صورت اجازت میں داخل ہے کہ اگرچہ صراحتہ اذن نہ ہوا، مگر بوجہ منفعت دلالتہ اذن ہے۔ اس صورت میں بھی حکم یہ لکھتے ہیں کہ لگان دینا نہ آئے گا۔ ہاں شرکاء کو یہ اختیار ہوگا کہ اپنے اپنے حصوں کی قدر وہ بھی اتنی اتنی مدت تک اس کی زراعت کرلیں، مثلاً دو شریک تھے، ایک ایک ثلث کا ثلث والے نے ایک سال زراعت کی، تو دو ثلث والا دو سال زراعت کرسکتا ہے۔ اقول: مگر یہ حکم اس صورت کا ہے کہ زمین اجارہ کے لئے معد و معروف نہ ہو کہ اس صورت میں اگرچہ بوجہ منفعت دلالتہ اذن ہے مگر اذنِ عاریت و اجارہ دونوں کو محتمل ہے۔ اور عاریت اقل ہے۔ تو وہی متعین ہے۔ اور اجارہ بلادلیل ثابت نہیں۔ لہذا اجر واجب نہ آیا، مگر جو زمین معد للاستغلال ہے۔ جیسے زمینِ دیہات اس میں ثبوت اذن بحکمِ اعداد و عہد بروجہ اجارہ ہی مانا جائے گا۔ جب تک صراحتہ نفیِ اجازت یا تصریح عاریت نہ کر دیں لان المعروف کالمشروط وھذا ظاھر جدًا (کیونکہ معروف چیز مشروط کی طرح ہے اور یہ بالکل واضح بات ہے۔ت) تو یہ صورت مثل صورت اولیٰ یعنی زراعت باذن صریح شرکاء ہوگی، اور لگان لازم آئے گا، اسے نہ مانے تو بحالِ منفعت اذن دلالتہ ثابت ہونا، اگر وہاں چل سکے جہاں کوئی مزارع موجود نہیں، تو آباد دیہات میں اس کا ثبوت سخت دشوار ہے کہ غیر شخص زراعت کرتا تو شریکِ دیگر کو اپنے حصہ کی اجرت ملتی، اور شریک نے خود کاشت کی، اور لگان دلائیں نہیں، صرف یہ اختیار دیں کہ اتنی مدت یہ بھی زراعت کرلے، اور ممکن کہ یہ زراعت کے لئے آمادہ نہ ہو، اس کے اسباب نہ رکھتا ہو، اس کے کاموں کا متحمل نہ ہو، ان کی فرصت نہ پاتا ہو، تو اس کا حصہ بلا معاوضہ دوسرے کے تصرف میں رہا، اس پر رضا و اذن دلالتہ ماننا بہت مشکل ہے۔ بخلاف اس صورت کے کہ لگان لازم کریں کہ صریح نفع

حاصل ہے یہ دونوں صورتیں علم کی تھیں، اور اگر کچھ نہ معلوم ہو کہ زراعت سے زمین کو مضرت پہنچے گی یا منفعت، اس کا حکم نہیں لکھتے، اقول: وہ صورت مضرت کے حکم میں ہے کہ دلالتہ ثبوتِ اذن بوجہِ علمِ منفعت تھا جب یہ نہیں وہ نہیں، تو نہ ہوا مگر مطلقاً بلا اذن تصرف، اور یہی غصب ہے۔

وذلك لان الاصل فی التصرف فیما فیه ملك لغیره الحظر الا باذنِه ولو دلالةً ولم یوجد هو ولا هی۔

اس لئے کہ قاعدہ یہ ہے کہ غیر کی ملک میں تصرف اس کی اجازت کے بغیر ممکن ہے اگرچہ وہ اجازت دلالتہ ہو، جبکہ یہاں کسی طرح اجازت نہیں۔ (ت)

جامع الفصولین فصل ۳۳ بحث "انتفاعِ مشترک" میں ہے:

یغرم الزارع لشریکه نقصان نصف الارض لو انتقصت لانه غاصب

ایک شریک نے زمین کی کاشت کی تو وہ دوسرے شریک کے نصف حصہ کے نقصان کا ضمان دے گا۔

Volume 20 - Fatawa Rizvia

[Arabic Quote 1] Regarding the share of his partner (from). And from Muz (May Allah have mercy on him): if one of them is absent, his partner has the right to cultivate half of the land. If he wants to cultivate in the second year, he should cultivate the same half that he had cultivated before. The fatwa is that if it is known that cultivation benefits the land and does not diminish it, then he may cultivate the whole of it. If the absent partner returns, he has the right to use the entire land for a similar period, because the consent of the absent partner is implied in such cases. However, if it is known that cultivation diminishes the land, or that leaving it uncultivated benefits it and increases its strength, then the present partner does not have the right to cultivate anything in it, as consent is not established there. Thus it is in "Qaft".[1]

[Urdu Translation 1] Provided that cultivation does not harm the land, because he is a usurper of his partner's half (Muz). And it is narrated from Muz (May Allah have mercy on him) that if one partner is absent, the other partner has the option to cultivate half the land. And if he wishes to do farming in the second year as well, he should cultivate the same part. The fatwa is that if it is known that farming is beneficial for the land and not harmful, then he should cultivate the entire land. If the absent partner arrives, he will have the right to cultivate the entire land for the same duration. This is because in the case of it being beneficial, the implied consent of the absent one exists. And if it is known that farming is harmful to the land, or leaving it uncultivated is beneficial and causes more strength for the land, then the present partner will not have permission to cultivate anything, because in case of loss, the consent of the other partner is not proven. Thus it is in "Qaft". (T)

In Radd al-Muhtar, Book of Usurpation, it is mentioned:

[Arabic Quote 2] It was narrated (i.e., in Tanwir al-Absar) first from al-Imadiyya from Muhammad (then he mentioned what we previously stated from al-Jami' and said): Then he narrated from "al-Qunya" that the present partner is not liable for rent in a joint ownership, and the absent partner does not have the right to use it for an equivalent duration because partition (al-muhayah) occurs after a dispute. He said: there is a contradiction between the two [narrations], unless a distinction is made between the land and...

[Urdu Translation 2] In Tanwir al-Absar, it was first narrated from al-Imadiyya with reference to Imam Muhammad (May Allah have mercy on him) and mentioned

according to what we narrated from Jami' al-Fusulayn. Then they narrated from "Qunya" that no rent is obligatory on the present partner in a joint property, and the absent partner does not have the right to use the land for that same duration because the exchange of compensation happens after a dispute in front of a judge. He said that there is a contradiction between these two narrated statements, unless the land and...

[1] Jami' al-Fusulayn, Chapter 33, Islami Kutub Khana, Karachi, 139/2. Page 200 of 630

जिल्द 20 - फतावा रज़विया

[अरबी उद्धरण 1] अपने साथी के हिस्से के संबंध में (से)। और मुज़ (अल्लाह उन पर रहम करे) से: यदि उनमें से एक अनुपस्थित है, तो उसके साथी को आधी भूमि पर खेती करने का अधिकार है। यदि वह दूसरे वर्ष में खेती करना चाहता है, तो उसे उसी आधे हिस्से पर खेती करनी चाहिए जिसे उसने पहले बोया था। फतवा यह है कि यदि यह ज्ञात हो कि खेती भूमि को लाभ पहुँचाती है और उसे कम नहीं करती है, तो वह पूरी भूमि पर खेती कर सकता है। यदि अनुपस्थित साथी वापस आता है, तो उसे वैसी ही अवधि के लिए पूरी भूमि का उपयोग करने का अधिकार है, क्योंकि ऐसे मामलों में अनुपस्थित साथी की सहमति अंतर्निहित होती है। हालाँकि, यदि यह ज्ञात हो कि खेती भूमि को कम करती है, या इसे खाली छोड़ना इसे लाभ पहुँचाता है और इसकी शक्ति बढ़ाता है, तो वर्तमान साथी को इसमें कुछ भी बोने का अधिकार नहीं है, क्योंकि वहां सहमति सिद्ध नहीं होती है। "क़फ़्त" में ऐसा ही है।[1]

[उर्दू अनुवाद 1] बशर्ते कि खेती से ज़मीन को नुकसान न हो क्योंकि वह अपने साथी के आधे हिस्से का ग़ासिब (हथियाने वाला) है (मुज़)। और मुज़ (रहमतुल्लाहि तआला अलैह) से मरवी है कि अगर एक शरीक (साझेदार) ग़ायब हो तो दूसरे शरीक को आधी ज़मीन काश्त (खेती) करने का इख़्तियार है। और अगर दूसरे साल भी ज़राअत (खेती) करना चाहे तो उसी हिस्से को काश्त करे, और फतवा यह है कि अगर मालूम हो कि ज़राअत ज़मीन के लिए मुफीद (फायदेमंद) है नुक्सानदेह नहीं है तो तमाम ज़मीन को काश्त करे और ग़ायब शरीक आ जाए तो उसको हक़ होगा कि वो भी उतनी ही मुद्दत (अवधि) कुल ज़मीन को अपने काश्त करे, यह इसलिए कि मुफीद होने की सूरत में ग़ायब की दलालतन रज़ा है। और अगर मालूम हो कि काश्त ज़मीन के लिए नुक्सानदेह है या तर्कए-ज़राअत (खेती छोड़ना) मुफीद है और ज़मीन के लिए मज़ीद कुव्वत का बाइस (कारण) है तो फिर हाज़िर शरीक को कोई चीज़ काश्त करने की इजाज़त नहीं होगी, क्योंकि नुक्सान की सूरत में दूसरे शरीक की रज़ा साबित नहीं है। यूँ "क़फ़्त" में है। (त)

रद-अल-मुहतार किताब अल-ग़सब में है:

[अरबी उद्धरण 2] यह (यानी तनवीर अल-अब्सार में) पहले अल-इमादिया से मुहम्मद के माध्यम से उद्धृत किया गया था (फिर उन्होंने वही उल्लेख किया जो हमने अल-जामी' से पहले कहा था और कहा): फिर उन्होंने "अल-कुन्या" से उद्धृत किया कि वर्तमान साथी को संयुक्त स्वामित्व में किराया

देने की आवश्यकता नहीं है, और अनुपस्थित साथी को उस अवधि के बराबर इसका उपयोग करने का अधिकार नहीं है क्योंकि विभाजन (मुहायाह) विवाद के बाद होता है। उन्होंने कहा: दोनों [वर्णनों] के बीच विरोधाभास है, जब तक कि ज़मीन और... के बीच भेद न किया जाए।

[उर्दू अनुवाद 2] तनवीर अल-अब्सार में पहले इमादिया से बहवाला इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाहि तआला अलैह) नक़ल किया और जामे-अल-फुसूलैन से हमारे नक़ल कर्दा के मुवाफ़िक़ ज़िक्र किया, फिर उन्होंने कुन्या से यह नक़ल किया कि हाज़िर शरीक पर मुश्तरका मिल्कियत (साझा संपत्ति) में कोई उजरत (किराया) लाज़िम नहीं होती और ग़ायब को उतनी मुद्दत ज़मीन को इस्तेमाल करने का इख़्तियार नहीं है क्योंकि बदला का लेन-देन काज़ी के यहाँ ख़ुसूमत (विवाद) के बाद होता है और कहा कि इन दोनों मन्क़ूला इबारतों में इख़्तलाफ़ (मतभेद) है सिवाय इसके कि ज़मीन और...

[1] जामे अल-फुसूलैन, अध्याय 33, इस्लामी कुतुब खाना, कराची, 139/2. पेज 200/630

[عربی اقتباس ۱] في نصيب شريكه(من) وعن مز رحمه الله تعالى، لو غاب احدهما فلشريكه ان يزرع نصف الارض، ولو اراد الزراعة فى العام الثانى زرع النصف الذى كان زرعه، ويفتى بأنه لو علم ان الزرع ينفع الارض ولا ينقصها فله ان يزرع كلها، ولو حضر الغائب فله ان ينتفع بكل الارض مثل تلك المدة، لرضا الغائب في مثله دلة، ولو علم ان الزرع ينقصها او الترك يتفعها ويزيدها قوة فليس للحاضر ان يزرع فيها شيئا اذا الرضا لم يثبت هنالك كذا. (قفط)[1] -

[اردو ترجمہ ۱] بشرطیکہ کاشت سے زمین کو نقصان نہ ہو کیونکہ وہ اپنے شریک کے نصف کا غاصب ہے (مز) اور مز رحمۃ اللہ تعالیٰ سے مروی ہے کہ اگر ایک شریک غائب ہو تو دوسرے شریک کو نصف زمین کاشت کرنے کا اختیار ہے۔ اور اگر دوسرے سال بھی زراعت کرنا چاہے تو اسی حصہ کو کاشت کرے، اور فتویٰ یہ ہے کہ اگر معلوم ہو کہ زراعت زمین کے لئے مفید ہے نقصان دہ نہیں ہے تو تمام زمین کو کاشت کرے اور غائب شریک آجائے تو اس کو حق ہوگا کہ وہ بھی اتنی ہی مدت کل زمین کو اپنے کاشت کرے یہ اس لئے کہ مفید ہونے کی صورت میں غائب کی دلالتہ رضا ہے۔ اور اگر معلوم ہو کہ کاشت زمین کے لئے نقصان دہ ہے۔ یا ترک زراعت مفید ہے اور زمین کے لئے مزید قوت کا باعث ہے تو پھر حاضر شریک کو کوئی چیز کاشت کرنے کی اجازت نہیں ہوگی، کیونکہ نقصان کی صورت میں دوسرے شریک کی رضا ثابت نہیں ہے۔ یوں "قفط" میں ہے۔ (ت)

ردالمحتار کتاب الغصب میں ہے:

[عربی اقتباس ۲] نقل(ای فی تنویر الابصار) اولا عن العمادیة عن محمد(فذکر ما قدمنا عن الجامع قال) ثم نقل عن "القنیة" ان الحاضر لا یلزمه فی المالك المشترك اجر، ولیس للغائب استعماله بقدر تلك المدة لان المهایأة بعد الخصومة، قال وبینهما تدافع الا ان یفرق بین الارض و

[اردو ترجمہ ۲] تنویر الابصار میں اولا عمادیہ سے بحوالہ امام محمد رحمۃ اللہ تعالیٰ نقل کیا اور جامع الفصولین سے ہمارے نقل کردہ کے موافق ذکر کیا، پھر انھوں نے قنیہ سے یہ نقل کیا کہ حاضر شریک پر مشترکہ ملکیت میں کوئی اجرت لازم نہیں ہوتی اور غائب کو اتنی مدت زمین کو استعمال کرنے کا اختیار نہیں ہے کہ کیونکہ بدلہ کالین دین قاضی کے ہاں خصومت کے بعد ہوتا ہے اور کہا کہ ان دونوں منقولہ عبارتوں میں اختلاف ہے الا یہ کہ زمین اور

[1] جامع الفصولین الفصل الثالث والثلاثون اسلامی کتب خانہ کراچی ۱۳۹/۲ صفحہ ۲۰۰ از ۶۳۰

Fatawa Ridawiyya, Volume 20

...the house, and this is remote, or it is said these are two different narrations. Then it was quoted from al-Khaniyah that the issue of the house is like the issue of the land, and that the absent partner has the right to reside for the same duration as the present partner resided. The scholars have approved this, and it is narrated similarly from Imam Muhammad (may Allah have mercy on him), and the fatwa is based on this. (t)

Also in Jami' al-Fasulayn, after the mentioned text, it states: (Chapter) If a partner resides in a shared house in the absence of his partner, he is not obliged to pay rent for his portion, even if it was intended for investment (up to the point where) it was explained in (dh) that the reason is he resided under the interpretation of ownership, so no rent is due. In Waqi'at al-Fatawa, it is asked: if one cultivates a land shared between him and another, does his partner have the right to demand a fourth or a third as his share, as is the custom in that place? The answer was that the other partner does not have this right. However, if the land suffered damage due to cultivation, it would be permissible for him to take compensation for half of the loss. (t)

I say: This is the ruling mentioned in the books regarding this case of farming without informing the partners. However, these rulings depend on custom. Here in the villages, generally, the only practice is that they consider leasing the land as the only benefit and leaving it fallow as a loss, because they are intended solely for rent. After that, no consideration is given to whether farming is beneficial for it or leaving it. So here, this situation is confined to the first case, i.e., implied permission, and due to the preparation for rent, rent becomes necessary, unless a specific type of farming is assumed where the landlord on it...

1: Radd al-Muhtar, Kitab al-Ghasb, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/32, 331 2: Jami' al-Fasulayn, Chapter 33, Islami Kutub Khana, Karachi, 2/139 Page 201 of 630

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

...घर, और यह दूर की बात है, या यह कहा जाए कि ये दो अलग-अलग रिवायतें हैं। फिर उन्होंने खानिया से नक़्ल किया कि घर का मसला और ज़मीन का मसला एक ही है कि मकान में भी ग़ायब शरीक (साझेदार) को उतनी ही मुद्दत रहने का हक़ है जितनी मुद्दत हाज़िर शरीक वहाँ रहा हो। और बुज़ुर्गों ने इसे पसंद फ़रमाया है और इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैह) से भी ऐसा ही नक़्ल है, और इसी पर फ़तवा है। (त)

साथ ही 'जामेउल फ़ुसुलैन' में मज़कूर इबारत के बाद है: (फ़स्ल) एक शरीक ने साझा मकान में दूसरे शरीक की ग़ैर-मौजूदगी में सुकूत (निवास) किया तो उस पर उसके हिस्से का किराया लाज़िम न होगा चाहे मकान किराये पर देने के लिए ही तैयार किया गया हो (यहाँ तक कि) 'ज़' में इसकी वजह यह बयान की गई कि उसने मिल्कियत की तावील (व्याख्या) पर रिहाइश की है, इसलिए किराया लाज़िम नहीं हुआ। 'वाक़िआतुल फ़तावा' में है: अगर अपनी और दूसरे की साझी ज़मीन में खेती करे तो क्या दूसरे शरीक को उससे चौथा या तीसरा हिस्सा माँगने का हक़ है जैसा कि वहाँ का दस्तूर है? जवाब दिया गया कि दूसरे शरीक को यह हक़ नहीं है, हाँ अगर खेती से ज़मीन को नुक़्सान पहुँचा तो उसे अपने आधे नुक़्सान का तावान (मुआवज़ा) लेना जायज़ होगा। (त)

मैं कहता हूँ: यह वह हुक्म है जो बिना इत्तला (सूचना) के खेती करने की इस सूरत में किताबों में मज़कूर है, लेकिन ये अहकाम उर्फ़(प्रचलित प्रथा) पर आधारित हैं। यहाँ देहातों में आमतौर पर सिर्फ़ दैर-ओ-साइर यह है कि ज़मीन को किराये पर देना ही नफ़ा (लाभ) समझते हैं और उसका ख़ाली रहना ही नुक़्सान समझते हैं क्योंकि वे सिर्फ़ किराये के लिए तैयार होती हैं। इसके बाद इस पर कोई ध्यान नहीं दिया जाता कि खेती उसके लिए फ़ायदेमंद है या उसे छोड़ देना, तो यहाँ यह सूरत पहली सूरत यानी इज़्न-ए-दलालत (सांकेतिक अनुमति) में ही सीमित है, और किराये के लिए तैयार होने की वजह से किराया लाज़िम होगा, मगर कोई ख़ास खेती ऐसी फ़र्ज़ (मान) ली जाए जिस पर ज़मींदार...

1: रद-अल-मुह्तार, किताब-अल-ग़सब, दार एहया-उत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/32, 331 2: जामे-अल-फ़ुसुलैन, अध्याय 33, इस्लामी कुतुब खाना, कराची, 2/139 पेज 201 का 630

الدار، وھو بعید اوانھما روایتان، ثم نقل عن الخانیة ان مسئلة الدار کمسئلة الارض، وان للغائب ان یسکن مثل ماسکن شریکه، وان المشائخ استحسنوا ذلك و ھکذا روی عن محمد وعلیه الفتوی. دار کا فرق قائم کیا جائے اور یہ بعید ہے یا یہ کہا جائے یہ دو مختلف روایتیں ہیں اس کے بعد انھوں نے خانیہ سے نقل کیا کہ دار کا مسئلہ اور زمین کا مسئلہ ایک ہے کہ مکان میں بھی شریک غائب کو اتنی مدت سکونت کا حق ہے جتنی مدت حاضر شریک سکونت پذیر رہا ہو، اور اس کو مشائخ نے پسند فرمایا ہے اور امام محمد رحمہ اللہ تعالٰی سے بھی اسی طرح منقول ہے، اور اسی پر فتوٰی ہے۔ (ت)

نیز جامع الفصولین میں بعد عبارت مذکورہ ہے: (فصل) سکن دار مشترکة بغیبة شریکه لا یلزمه اجر حصته ولو معدة للاستغلال (الی قوله) علل فی (ذ) بانه سکن بتأویل الملك فلا اجر (واقعة الفتوی) زرع ارضا بینه وبین غیره ھل لشریکه ان یطالبه بربع او ثلث بحصة نفسه کما ھو عرف ذلك الموضع، اجیب بانه لا یملك ذلك یغرمه نقصان نصیبه في الارض لو انقصت۔ (فصل) ایک شریک مشترکہ مکان میں دوسرے کی غیر موجودگی میں سکونت پذیر رہا تو اس پر کوئی اجرت لازم نہ ہوگی اگرچہ مکان کرایہ داری کے لئے تیار کیا ہو، ان کا بیان اس قول تک کہ (ذ) میں اس کی علت یہ بیان کی گئی کہ وہ ملکیت کی تاویل پر سکونت پذیر ہوا ہے تو اجرت لازم نہ ہوئی، واقعۃ الفتوٰی میں ہے کہ اپنی اور غیر کی مشترکہ زمین میں کاشت کرے تو کیا دوسرے شریک کو اس سے ربع یا ثلث کا اپنے حصہ کے طور پر مطالبہ کا حق ہے جیسا کہ وہاں معروف ہے جواب دیا گیا کہ دوسرے شریک کو یہ حق نہیں ہے، ہاں اگر زمین کو کاشت سے نقصان ہوا تو اس کو اپنے نصف کے نقصان کا ضمان لینا روا ہوگا۔ (ت)

اقول: یہ ہے کہ وہ ح کم کہ اس صورت زراعت بے اطلاع کا شرکاء پر کتب میں مذکور ہے، مگر یہ احکام عرف کے ساتھ دائر ہیں، اور یہاں دیہات میں عموماً صرف دئر و سائر یہ ہے کہ زمین کا اجارہ پر اٹھنا ہی منفعت جانتے ہیں اور اس کا پڑا رہنا ہی نقصان سمجھتے ہیں کہ وہ صرف معد للاجار ہوتے ہیں اس کے بعد اس پر کوئی نظر نہیں ہوتی کہ زراعت اس کے لئے نفع ہے یا ترک، تو یہاں یہ صورت صورت اولیٰ یعنی اذن دلالۃ میں منحصر ہے، اور بوجہ اعداد اجر لازم، مگر کوئی خاص زراعت ایسی فرض کی جائے کہ زمیندار اس پر

1: رد المحتار کتاب الغصب دار احیاء التراث العربي بیروت ۵/۳۲، ۳۳۱ 2: جامع الفصولین الفصل الثالث والثلاثون اسلامی کتب خانہ کراچی ۱۳۹/۲ صفحہ ۲۰۱ از ۶۳۰

Fatawa Rizvia, Volume 20

...if they (the partners) are not satisfied and consider it harmful to the land, then it will be exempted. Based on this discourse regarding villages, the summary of the ruling is that it is absolutely permissible for a partner to cultivate, and it is absolutely necessary to pay the rent for the partners' share. However, in the case where other partners have explicitly forbidden it, or if one carries out such cultivation that spoils the land and the landlords are not satisfied with it, in both these cases, he will pay compensation for the damage to the land if it occurs, and rent will not be applicable. If the partners have explicitly given permission without rent, then there is no rent and the cultivation is permissible. This is what I hold, and the knowledge of truth is with my Lord. (This is from my side and the knowledge of truth is with my Lord. - T) And Allah, the Pure and Exalted, knows best.

Issue 55: Question from Muhammad Sayyid Ali, student from Kanpur, Masjid Haji Badno, Shatranji Mahal, 14 Rabi al-Awwal 1342 AH.

In the province of Bengal, apparently, properties are divided into three types: 1. Royal Property (Mulk Shahi) 2. Landlord Property (Mulk Zamindari) 3. Subject Property (Mulk Raiti)

The subjects pay land tax (Khiraj) to the landlord, and the landlord pays it to the king. The king is the actual owner of the land and has full authority over all dealings. The land [Note: in the original it is as such, perhaps it means 'landlord'] is the owner of the land under the king. The landlord's dealings are subordinate to the king's dealings, and the subject is subordinate to the landlord. The amount of authority the landlord gives the subjects for dealings in land and housing is the extent of their authority, no more. In this state, if one subject sells his subject-land to another subject, a tribute (Nazrana) must be paid to the landlord's administration at a rate of four annas per tola (more or less) of the price. For example, if Zaid sells his subject-land to Amr for two hundred rupees, and Amr pays two hundred rupees and gets the deed, and the sale between Zaid and Amr is complete, then Amr must pay fifty rupees tribute to the landlord's administration at the rate of four annas per tola on two hundred, in addition to the land tax. Until he pays, the landlord will not remove Zaid's name regarding the purchased land and establish Amr's name in his record office, nor will he allow Amr to deal with that land. Therefore, is it Sharia-compliant for the landlord to take the mentioned tribute in addition to the land tax or not?

Clarify and you will be rewarded with proofs. (State with arguments and receive reward. - T)

The Answer: Those landlords who have been coming as owners of the land by inheritance from the time of their forefathers, or someone who from such owners...

Note: In the original, it is as such, perhaps it means "landlord".

Page 202 of 630

फतावा रज़विया, जिल्द २०

...यदि वे (साझेदार) सहमत न हों और इसे भूमि के लिए हानिकारक मानते हों, तो वह छूट दी जाएगी। गांवों के बारे में इस विमर्श के आधार पर, निर्णय का सारांश यह है कि साझेदार के लिए खेती करना पूर्णतः जायज है और साझेदारों के हिस्से का लगान देना पूर्णतः अनिवार्य है। लेकिन उस स्थिति में जहाँ अन्य साझेदारों ने स्पष्ट रूप से मना कर दिया हो, या कोई ऐसी खेती करे जिससे जमीन खराब हो जाए और ज़मींदार उस पर राज़ी न हों, तो इन दोनों स्थितियों में, यदि जमीन का नुकसान होता है तो वह उसका हर्जाना देगा, और लगान नहीं लिया जाएगा। और यदि साझेदारों ने बिना लगान के स्पष्ट अनुमति दी है, तो कोई लगान नहीं है और खेती जायज है। यह वही है जो मेरे पास है और सत्य का ज्ञान मेरे रब के पास है। (यह मेरी तरफ से है और सत्य का ज्ञान मेरे रब के पास है। - त) और अल्लाह सुभानहु व तआला बेहतर जानता है।

मसअला ५५: प्रेषक मुहम्मद सैय्यद अली साहब, विद्यार्थी, कानपुर, मस्जिद हाजी बदनो, शतरंज महल, १४ रबी उल अव्वल १३४२ हिजरी।

बंगाल प्रांत में प्रत्यक्ष रूप से संपत्तियां तीन प्रकारों में विभाजित हैं: १. मुल्क शाही (शाही संपत्ति) २. मुल्क ज़मींदारी (ज़मींदारी संपत्ति) ३. मुल्क रय्यती (प्रजा की संपत्ति)

प्रजा ज़मींदार को खिराज (भू-राजस्व) देती है, और ज़मींदार बादशाह को। बादशाह ही ज़मीन का असली मालिक है और उसे सभी प्रकार के अधिकार प्राप्त हैं। ज़मीन [हाशिया: मूल में इसी तरह है, शायद इसका अर्थ 'ज़मींदार' है] बादशाह के अधीन ज़मीन का मालिक है। ज़मींदार के अधिकार बादशाह के अधीन होते हैं और प्रजा ज़मींदार के अधीन होती है। ज़मींदार प्रजा को ज़मीन और मकान में जितने अधिकारों का आदेश देता है, उन्हें उतने ही अधिकार प्राप्त होते हैं, उससे अधिक नहीं। इस स्थिति में, यदि कोई प्रजा अपनी रय्यती ज़मीन किसी दूसरी प्रजा को बेचती है, तो ज़मींदार की सरकार में मूल्य के चार आना प्रति तोला (कम या ज्यादा) के हिसाब से नज़राना देना होता है। उदाहरण के लिए, यदि ज़ैद अपनी रय्यती ज़मीन अम्र को दो सौ रुपये में बेचे, और अम्र दो सौ रुपये देकर क़बाला (बैनामा) करवा ले, और ज़ैद व अम्र के बीच खरीद-फरोख्त हो जाए, तो अब अम्र जब तक ज़मींदार की सरकार में चार आना प्रति तोला के हिसाब से दो सौ पर पचास रुपये नज़राना, खिराज के अतिरिक्त, अदा नहीं करेगा, तब तक ज़मींदार खरीदी गई ज़मीन के बारे में ज़ैद का नाम हटाकर अपने दफ्तर में अम्र का नाम दर्ज नहीं करेगा, और अम्र को उस ज़मीन पर अधिकार नहीं

करने देगा। तो क्या ज़मींदार के लिए खिराज के अतिरिक्त उक्त नज़राना लेना शरई तौर पर जायज है या नहीं? प्रमाणों के साथ स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। (तर्कों के साथ वर्णन करके पुण्य प्राप्त करें। - त)

जवाब: जो ज़मींदार अपने बाप-दादा के समय से विरासत के तौर पर ज़मीन के मालिक चले आ रहे हैं या जिसने ऐसे मालिकों से...

हाशिया: मूल में इसी तरह है, शायद इसका अर्थ "ज़मींदार" है।

पृष्ठ २०२० का ६३०

راضی نہ ہوتے ہوں اور اسے مضرِ ارض جانتے ہوں تو وہ مستثنٰی رہے گی، اس تقریر پر درباره دیہات خلاصہ حکم یہ ہے کہ شریک کو زراعت کرنا مطلقاً جائز اور حصہ شرکاء کا لگان مطلقاً لازم ہے، مگر اس صورت میں کہ دیگر شرکاء نے صراحۃً منع کر دیا ہو۔ یا کوئی ایسی زراعت کرے جس سے زمین بگڑتی ہو، اور زمیندار اس پر راضی نہ ہوتے ہوں، ان دونوں صورتوں میں نقصان زمین کا تاوان دے گا اگر واقع ہو، اور لگان نہ آئے گا، اور شرکاء نے صراحۃً بلا لگان اجازت دی، تو لگان نہیں، اور زراعت جائز ہے ھذا ما عندی والعلم بالحق عند ربی (یہ میری طرف سے ہے اور علم حق میرے رب کے پاس ہے۔ ت) واللہ سبحانہ وتعالی اعلم۔

مسئلہ ۵۵: مسئولہ حمد سید علی صاحب طالب العلم از کانپور مسجد حاجی بد نو شطر نجی محل ۱۴ ربیع الاول ۱۳۴۲ھ

ملک بنگالہ میں ظاہر املاک تین قسم پر منقسم ہے: اول ملک شاہی دوم ملک زمینداری سوم ملک رعیتی

رعایا زمیندار کو خراج دیتے ہیں، اور زمیندار بادشاہ کو، بادشاہ ہی اصل مالک زمین کا ہے، اور بالکل تصرفات کا اختیار رکھتا ہے۔ زمین عہ بادشاہ کے تحت میں زمین کا مالک ہے۔ اور زمیندار کے تصرفات بادشاہ کے تصرفات کے تابع ہیں، اور رعیت زمیندار کے تابع ہے، زمیندار رعایا کو زمین ومکان میں جتنے تصرفات کے لئے حکم دیتا ہے، اسی کا اس کو اختیار ہوتا ہے زیادہ نہیں اس حالت میں کوئی رعیت دوسری رعیت کے پاس اگر اپنی رعیتی زمین کو بیچے تو قیمت کے فی تولہ چار آنہ حساب سے (یا کم و بیش) زمیندار کی سرکار میں نذرانہ دینا ہوتا ہے مثلاً زید اگر اپنی

رعیتی زمین کو عمرو کے پاس قیمت دوسو روپے بیچے، اور عمرو دوسو روپے دے کر قبالہ کرلے، اور زید و عمرو میں خرید وفروخت ہوگیا، تو اب عمرو زمیندار کے سرکار میں فی تولہ چار آنہ کے حساب سے دوسو کی نذر پچاس روپے علاوہ خراج کے جب تک ادا نہ کرے گا تب تک خریدی ہوئی زمین کی بابت زید کے نام کو خارج کر کے عمرو کے نام کو اپنے دفتر میں ثابت نہ کرے گا، عمرو کو اس زمین پر تصرف کرنے نہ دے گا، پس نذر مذکور علاوہ خراج کے زمیندار کو لینا شرعاً جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا بالدلائل (دلائل کے ساتھ بیان کر کے اجر حاصل کیجئے۔ ت)

الجواب: جو زمیندار آبا واجداد کے وقت سے وراثۃً مالک زمین چلے آتے ہیں یا جس نے ایسے مالکوں

عہ: فی الاصل کذالك لعله "زمیندار"۔

fatawa razawiyya volume 20

...acquired ownership through any valid legal contract such as sale or gift, etc. The landlord is the legal owner of that land. Now, if this land, which one farmer sold to another, is such that the buyer-farmer is not considered the permanent owner of the land but is still considered a tenant even after paying a nazarana (premium) to the landlord, then this sale is purely void. The price that the first farmer took from the second farmer is unlawful for him. It is obligatory upon him to return it to the second farmer. And this nazarana, if it were intended to be given to the landlord as an increase in the first year's land rent, would be permissible; however, it is apparent that it is not considered an increase. Rather, it is a bribe to replace the first farmer with the second; therefore, it is also not permissible for the landlord. Yes, if the first farmer has surrendered his lease in favor of the second, and the landlord has accepted the second as the lessee, then this second person becomes the legal lessee. The land tax (Kharaj) that the landlord takes from him is lawful for the landlord. Apparently, this is what happens, rather than the farmer's sale being considered a valid legal sale and the second farmer becoming the permanent owner of the land. And if, for instance, it happens somewhere that the first farmer's selling to the second is considered an unauthorized sale (bay' fuduli) and the landlord's acceptance of the premium is considered an increase in the purchase price and permission for the sale, then the money the first farmer received with the landlord's consent is lawful for him. And the premium the landlord took is also permissible for him. But now, the tax the landlord takes from this second farmer is forbidden and void because, in this case, the second farmer has become the permanent owner of the land. What is the meaning of a non-owner taking tax from an owner? And Allah knows best.

Issue 56: From Bareilly city, Mohalla Farashi Tola, sent by Maqsood Ali Khan, 7 Dhu al-Qi'dah 1342 AH. What do the scholars of religion and jurists of the clear Shari'ah say on this issue: if a landlord, regarding a sharecropped field (whether cultivated by non-Muslims or Muslims), has four persons (Hindus or Muslims) perform an appraisal (Kankut/estimation) of the crop of that field, and tells the cultivating farmer that if he accepts this estimate, he may harvest it and give the agreed share to the landlord; and if he does not accept, he cancels the estimate. In such a situation, if the farmer also accepts the estimate, is this estimate legally valid or not? And will there be liability for any deficiency or excess? While the landlord would have no concern if there's an excess from the estimate, will there be any liability on the landlord towards

the farmer if the yield is less than the estimate after he has accepted it? Explain and be rewarded.

The Answer: Kankut (crop estimation for sharing) is void; it has no legal standing. Suppose the estimate was ninety maunds, and both the landlord and the farmer accepted it, and the agreement was for half-share. If one hundred maunds were produced, the farmer would still owe five maunds to the landlord [calculated based on the actual yield].

Page 203 of 630

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

...किसी वैध कानूनी अनुबंध जैसे कि बिक्री या उपहार आदि के माध्यम से स्वामित्व प्राप्त किया, तो वह जमींदार उस भूमि का कानूनी मालिक है। अब यदि यह भूमि, जिसे एक किसान ने दूसरे को बेच दी है, ऐसी है कि खरीदने वाले किसान को भूमि का स्थायी स्वामी नहीं माना जाता है, बल्कि जमींदार को नज़राना देने के बाद भी उसे केवल एक काश्तकार (किरायेदार) ही माना जाता है, तो यह बिक्री पूरी तरह से शून्य (बातिल) है। पहले किसान ने दूसरे किसान से जो कीमत ली है, वह उसके लिए नाजायज है। उस पर अनिवार्य है कि वह इसे दूसरे किसान को वापस कर दे। और यह नज़राना जो जमींदार को दिया जाएगा, यदि इसे पहले वर्ष के भूमि के किराए में वृद्धि माना जाता तो यह जायज होता, लेकिन स्पष्ट है कि इसे वृद्धि नहीं माना जाता है। बल्कि यह पहले किसान की जगह दूसरे को स्थापित करने की रिश्वत है, इसलिए यह जमींदार के लिए भी जायज नहीं है। हाँ, यदि पहला किसान दूसरे के पक्ष में इस पट्टे (इजारे) को छोड़ चुका हो, और जमींदार ने दूसरे को पट्टेदार (मुस्ताजिर) के रूप में स्वीकार कर लिया हो, तो यह दूसरा व्यक्ति कानूनी रूप से पट्टेदार बन जाता है। जमींदार उससे जो लगान (खराज) लेगा, वह जमींदार के लिए हलाल है। जाहिर तौर पर यही होता होगा, न कि किसान की बिक्री को कानूनी बिक्री समझा जाए और दूसरा किसान भूमि का स्थायी मालिक बन जाए। और यदि मान लीजिए कि कहीं ऐसा हो और पहले किसान का दूसरे को बेचना 'बय' फ़ुज़ूली' (अनधिकृत बिक्री) हो और जमींदार का इस नज़राने पर इसे स्वीकार करना बिक्री मूल्य में वृद्धि और बिक्री की अनुमति हो, तो वह पैसा जो पहले किसान को जमींदार की सहमति से मिला, उसके लिए हलाल है। और वह नज़राना जो जमींदार ने लिया, वह उसके लिए जायज है। लेकिन अब जो लगान जमींदार इस दूसरे किसान से लेगा, वह हराम और बातिल है क्योंकि इस स्थिति में दूसरा किसान भूमि का स्थायी मालिक हो गया है। एक गैर-मालिक का मालिक से लगान लेने का क्या अर्थ है? और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

मसाला ५६: बरेली शहर, मोहल्ला फ़राशी टोला से, प्रेषक मक़सूद अली खान, ७ ज़िलक़ादा १३४२ हिजरी। क्या फ़रमाते हैं विद्वान और शरीयत के मुफ़्ती इस मामले में कि यदि कोई जमींदार बटाई (हिस्सेदारी) वाले खेत का, चाहे वह गैर-मुस्लिमों की खेती में हो या मुस्लिम काश्तकार हो, चार व्यक्तियों (हिंदू या मुसलमान) के बीच उस बटाई वाले खेत की कनकूत (फ़सल का अनुमान) करवाए और खेती करने वाले काश्तकार से कहे कि यदि तुम्हें यह अनुमान स्वीकार है तो उसे काट लो और जमींदार का जो हिस्सा तय हुआ है वह दे देना, और यदि स्वीकार न हो तो उस अनुमान को रद्द कर

दे। ऐसी स्थिति में जबकि काश्तकार भी अनुमान स्वीकार कर ले, तो क्या यह अनुमान शरीयत की दृष्टि से जायज है या नहीं? और इसमें कमी-बेशी का कोई जवाबदेही होगी या नहीं? जबकि जमींदार को यदि इस अनुमान से अधिक मिले तो उसे कोई आपत्ति न हो, और यदि इस अनुमान से कम पैदावार हो तो क्या जमींदार पर काश्तकार की कोई जवाबदेही होगी जबकि वह अनुमान स्वीकार कर चुका हो? बयान करें और पुण्य कमाएं।

उत्तर: कनकूत बातिल (शून्य) है, शरीयत में इसका कोई महत्व नहीं है। मान लीजिए नब्बे मन का अनुमान हुआ और जमींदार और काश्तकार दोनों ने इसे स्वीकार कर लिया, और आधी बटाई तय है। तो यदि सौ मन पैदावार हुई, तो जमींदार के(हिस्से के) पांच मन काश्तकार पर और रहे (अर्थात उसे वास्तविक पैदावार के आधार पर देना होगा)।

पृष्ठ २०३ / ६३०

سے بیع وہبہ وغیرہ کسی عقد صحیح شرعی سے ملک حاصل کی وہ زمیندار اس زمین کا شرعاً مالک ہے اب یہ زمین جو ایک کاشتکار نے دوسرے کے ہاتھ بیچ کی اس بیع سے اگر وہ خریدنے والا کاشتکار اس زمین کا مالک مستقل نہیں سمجھا جاتا بلکہ زمیندار کو نذرانہ دینے کے بعد بھی کاشت کار ہی سمجھا جاتا ہے تو یہ بیع محض باطل ہے۔ کاشتکار اول نے جو ثمن کاشتکار دوم سے لیا وہ اس کے لئے ناجائز ہے۔ اس پر واجب ہے کہ کاشتکار دوم کو واپس دے، اور یہ نذرانہ کہ زمیندار کو دیا جائے گا کہ سال اول اجرت زمین میں اضافہ تصور کیا جاتا تو جائز ہوتا، مگر ظاہرآوہ اضافہ نہیں سمجھا جاتا۔ بلکہ پہلے کاشتکار کی جگہ دوسرے کو قائم کرنے کی رشوت تو یہ زمیندار کو بھی جائز نہیں، ہاں جبکہ کاشتکار اول اس اجارہ سے دوسرے کے لئے دست بردار ہوچکا، اور زمیندار نے دوسرے کو مستاجر قبول کرلیا تو یہ دوسرا شرعاً مستاجر ہوگیا خراج کہ زمیندار اس سے لے گائز زمیندار کو حلال ہے۔ ظاہر اً صورت یہی واقع ہوتی ہوگی، نہ یہ کہ کاشتکار کی بیع بیع شرعی سمجھی جائے اور کاشتکار دوم زمین کا مالک مستقل قرار پائے، اور اگر بالفرض کہیں ایسا ہو اور کاشتکار اول کا دوسرے کے ہاتھ بیچنا بیع فضول ہو اور زمیندار کا اس نذرانہ پر قبول کرنا زر ثمن میں اضافہ اور بیع کی اجازت ہے۔ تو وہ روپیہ جو کاشتکار اول کو ملا بضائے زمیندار اس کے لئے حلال ہے۔ اور وہ نذرانہ کہ زمیندار نے لے لیا اس کے لئے جائز ہے۔ مگر اب جو خراج زمیندار اس کاشت کار دوم سے لے گا یہ حرام و باطل ہے کہ اس تقدیر پر کاشت کار دوم زمین کا مالک مستقل ہو گیا، غیر مالک کا مالک سے خراج لینا کیا معنی، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۵۶: از شہر بریلی محلہ فراشی ٹولہ مرسلہ مقصود علی خاں ۷ ذیقعدہ ۱۳۴۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ اگر زمیندار بٹائی کے کھیت کو خواہ وہ کفار کی کاشت میں ہو یا مسلمان کا کاشتکار ہو، چار اشخاص اہل ہنود یا مسلمان کے بیچ اس بٹائی کے کھیت کی کنکوت کرادے اور کاشت کار جو زمین کی کاشت کرتا ہو اس سے کہہ دے کہ اگر تجھ کو یہ تخمینہ منظور ہو تو اس کو کاٹ لے ۔ اور زمیندار کا حصہ جو طے پایا ہو دے دینا، اور اگر منظور نہ کرے تو اس تخمینہ کو منسوخ کردے، ایسی صورت میں جبکہ کاشتکار بھی تخمینہ منظور کر لے تو یہ تخمینہ شرعاً جائز ہے یا نہیں؟ اور اس کی کمی بیشی کا مواخذہ ہوگا یا نہیں؟ جبکہ زمیندار کو اگر اس تخمینہ سے بیشی ہو تو اس کا کچھ خیال یعنی بیشی کا نہ ہو، اور اگر اس تخمینہ سے کم ہو تو زمیندار پر کاشتکار کا مواخذہ جبکہ وہ تخمینہ منظور کر چکا ہو۔ ہوگا یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: کنکوت باطل ہے، شرعاً اس کا کچھ اعتبار نہیں، نوے من تخمینہ ہوا اور زمیندار کاشتکار دونوں نے منظور کر لیا، اور آدھے پر بٹائی ہے۔ تو اگر سو من پیدا ہوا تو زمیندار کے پانچ من کا کاشتکار پر اور رہے۔ اسے

Fatawa Rizvia, Volume 20

It is not permissible for him to take fifty-five maunds for himself instead of fifty and give forty-five maunds to the landlord. If exactly that much [forty maunds] is produced, then the landlord's right is only forty maunds; taking five maunds more is haraam for him. Otherwise, he will be held accountable for the right of the Muslim farmer, as his void approval which is contrary to the requirements of the contract and without Shariah's permission is not reliable. It is stated in Al-Hidayah:

If someone bought oil on the condition that he would weigh it with its container and subtract fifty ratls for each container, the contract is invalid. But if he bought it on the condition that he would subtract the weight of the container, it is permissible—because the first condition is not required by the contract, whereas the second one is.[1]	If someone bought olive oil on the condition that "I will measure it with my own measure and deduct fifty ratls on every measure", then this contract is void. And if he bought it on the condition that the weight of the measure will be counted as equal, then the contract will be valid because the first condition is irrelevant to the contract while the second condition is in accordance with the contract. (T)

Yes, if more is obtained from a Hindu farmer based on his will and approval, there is no harm.

Because it is permissible to take from them without deception, even if it is through a contract that would be considered invalid if it occurred between two Muslims, as we have explained in the chapters on sales in our fatwas. And Allah Almighty knows best.	Because it is permissible to take what is obtained from Hindus without deception, even if it is through a contract that would be declared invalid if it were among Muslims, as we have explained in the sales chapter of our fatwas. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 57: From Banaras, Grant Bazaar, Nawab Tonk Mosque, sent by Mohammad Shafi Sahib, 4 Rajab al-Murajab 1336 AH. A landlord, out of his own free will and consent, gave a permanent lease of his twenty bighas of land to a farmer on the condition that a rent of two and a half rupees per bigha, totaling fifty rupees, be paid. "Pay this much land revenue year by year, and you may either cultivate these lands yourself or have them cultivated by others, but the land revenue will be paid by you as per the written terms. If you do not pay in installments, we, the landlord, will have the right to file a suit to recover the dues." Now the farmer cultivates these lands

himself and also has them cultivated by others. When he makes an arrangement with another farmer, he takes five rupees per bigha. When twelve years passed, those lands were legally recorded as hereditary in English documents, meaning now the landlord is not entitled to forcibly evict them from these lands. If the farmer voluntarily and willingly returns his cultivation, the landlord can take it back, or if the land revenue payer...

[1] Al-Hidayah, Kitab al-Buyu' (Book of Sales), Chapter on Invalid Sales, Yusufi Press, Lucknow, 3/61. Page 204 of 630

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 20

यह जायज़ नहीं है कि वह पचास मन की जगह ख़ुद पचपन मन ले ले और ज़मींदार को पैंतालीस मन दे, और अगर उस मन के बराबर ही पैदावार हो तो ज़मींदार का हक़ सिर्फ चालीस मन है, पाँच मन ज़्यादा लेना उसके लिए हराम है। वरना वह मुसलमान काश्तकार (किसान) के हक़ में उत्तरदायी होगा, उसकी वह बातिल (अमान्य) मंज़ूरी जो अनुबंध की आवश्यकताओं के विरुद्ध और शरीयत की अनुमति के बिना है, विश्वसनीय नहीं है। हिदाया में है:

यदि किसी ने इस शर्त पर तेल खरीदा कि वह उसे उसके बर्तन के साथ तौलेगा और प्रत्येक बर्तन के बदले पचास रतल कम कर देगा, तो यह अनुबंध अमान्य है। लेकिन अगर उसने इस शर्त पर खरीदा कि वह बर्तन के वास्तविक वज़न को कम करेगा, तो यह जायज़ है—क्योंकि पहली शर्त अनुबंध के लिए आवश्यक नहीं है, जबकि दूसरी शर्त आवश्यक है।[1]

यदि किसी ने इस शर्त पर जैतून खरीदा कि "मैं अपने पैमाने से नापूँगा और हर पैमाने पर पचास रतल काटूँगा", तो यह अनुबंध बातिल है। और अगर इस शर्त पर खरीदा कि पैमाने का वज़न बराबर गिना जाएगा तो अनुबंध जायज़ होगा क्योंकि पहली शर्त अनुबंध से असंबद्ध है जबकि दूसरी शर्त अनुबंध के अनुकूल है। (त)

हाँ, अगर हिंदू काश्तकार से उसकी मर्ज़ी और मंज़ूरी के आधार पर ऐसा ज़्यादा मिल जाए तो कोई हर्ज़ नहीं है।

क्योंकि उनसे बिना धोखे के लेना जायज़ है, भले ही वह ऐसे अनुबंध के माध्यम से हो जो मुसलमानों के बीच होने पर अमान्य हो जाए, जैसा कि हमने अपने फ़तावा के खरीद-बिक्री (बुयूअ) के अध्यायों में स्पष्ट किया है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

क्योंकि हिंदुओं से बिना धोखे के जो मिले उसे लेना जायज़ है, भले ही वह ऐसे अनुबंध के ज़रिए मिले जो मुसलमानों के बीच होने पर बातिल करार पाए, जैसा कि हमने अपने फ़तावा के बुयूअ (बिक्री) में बयान किया है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला ५७: बनारस, ग्रांट बाज़ार, नवाब टोंक मस्जिद से, प्रेषक मोहम्मद शफ़ी साहब, ४ रजब अल-मुरज्जब १३३६ हिजरी। एक ज़मींदार ने अपनी इच्छा और सहमति से एक काश्तकार को अपनी बीस बीघा ज़मीन का स्थायी पट्टा (लीज) इस शर्त पर लिख दिया कि प्रति बीघा ढाई रुपये लगान दिया जाए, जिसका कुल योग पचास रुपये होता है। "इतनी मालगुज़ारी साल-दर-साल अदा किया करो, और इन

भूमियों को चाहे ख़ुद जोतो या दूसरों से जुतवाओ, लेकिन मालगुज़ारी अनुबंध के अनुसार तुमसे ही ली जाएगी। अगर किश्तों में अदा नहीं करोगे, तो हम ज़मींदार को हक़ अदा कराने के लिए दावा पेश करने का अधिकार होगा।" अब काश्तकार इन भूमियों को ख़ुद भी जोतता है और दूसरों से भी जुतवाता है। जब वह दूसरे काश्तकार के साथ बंदोबस्त करता है तो प्रति बीघा पाँच रुपये लेता है और जब बारह वर्ष गुज़र गए तो वे ज़मीनें अंग्रेज़ी दस्तावेज़ों में कानूनी रूप से पैतृक (मौरूसी) दर्ज हो गईं, यानी अब ज़मींद؛ इन भूमियों से ज़बरदस्ती बेदखल करने का हक़दार नहीं है। अगर काश्तकार ख़ुशी और रजामंदी से अपनी काश्त वापस कर दे तो ज़मींद؛ वापस ले सकता है, या अगर मालगुज़ारी का काश्तकार...

[1] अल-हिदाया, किताबुल बुयूअ, बाबू अल-बयउल फ़ासिद, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ, ३ / ६१। पेज २०४/६३०

جائز نہیں کہ پچاس من کی جگہ بچپن من خود لے اور پینتالیس من زمیندار کو دے، اور اگر اسی من پیدا ہو تو زمیندار کا حق صرف چالیس من ہے پانچ من زیادہ لینا اسے حرام ہے۔ ورنہ مسلمان کاشتکار کے حق میں ماخوذ رہے گا اس کی باطل منظوری کہ برخلاف مقتضائے عقد و بے اذن شرع ہے۔ کچھ معتبر نہیں، ہدایہ میں ہے:

من اشتری زیتاً علی ان یزنہ بظرفہ، فیطرح عنہ مکان کل ظرف خمسین رطلا، فھو فاسد وان اشتری علی ان یطرح بوزن الظرف جاز۔ لان الشرط الاول لا یقتضیہ العقد، والثانی یقتضیہ۔ [1]

اگر کسی نے اس شرط پر زیتون خریدا کہ میں اپنے پیمانہ سے ناپ کروں گا اور اس ہر پیمانہ پر پچاس رطل کاٹوں گا، تو یہ عقد باطل ہے۔ اور اگر اس شرط پر خریدا کہ پیمانہ کے وزن برابر شمار ہوگا تو عقد جائز ہوگا کیونکہ پہلی شرط عقد سے لا تعلق ہے جبکہ دوسری شرط عقد کے موافق ہے۔(ت)

ہاں ہندو کاشتکار سے اس کی مرضی و منظوری کی بناء پر اگر ایسے زیادہ مل جائے تو حرج نہیں،

لجواز ان یأخذ منھم بغیر غدر ولو کیونکہ ہندوؤں سے غدر کے بغیر جو ملے لینا جائز ہے اگرچہ بعقد ان وقع بین مسلمین کان فاسداً وہ ایسے عقد کے ذریعہ ملے جو مسلمانوں میں ہو تو فاسد قرار کما بیناہ فی بیوع فتاوٰنا، واللہ تعالی پائے جیسا کہ ہم نے اپنے فتاوٰی کے بیوع میں بیان کیا ہے۔ واللہ اعلم۔ تعالی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۵۷: از بنارس گرانٹ بازار مسجد نواب ٹونک مرسلہ محمد شفیع صاحب ۴ رجب المرجب ۱۳۳۶ھ ایک زمیندار نے کاشتکار کو بخوشی و رضامندی اپنی بیس بیگھ اراضی کا پٹہ دوامی لکھ دیا اس شرط پر کہ فی بیگھ اڑھائی روپے لگان جس کا جملہ پچاس روپیہ ہوتا ہے۔ اس قدر مالگزاری سال بسال ادا کیا کرو، اور ان اراضی کو چاہے خود کاشت کرو یا دوسروں سے کاشت کراؤ، مگر مالگزاری اس کی حسب تحریر مندرجہ تم سے ادا کریں گے، اگر قسط پر ادا نہ کروگے تو بنا لش حق ادا کرنے کا ہم زمیندار کو ہوگا۔ اب کاشتکار ان اراضی کو خود ہی کاشت کرتا ہے، اور دوسروں سے بھی کاشت کراتا ہے۔ اور جب دوسرے کاشتکار کے ساتھ بندوبست کرتا ہے تو فی بیگھ پانچ روپے لیتا ہے اور جب بارہ برس گزر گیا تو وہ اراضی انگریزی کاغذات میں قانوناً موروثی لکھی گئی، یعنی اب ان اراضیوں کو زمیندار زبردستی بے دخل کرنے کا مستحق نہیں، اگر بخوشی و رضامندی اپنی کاشت کار واپس کر دے تو زمیندار واپس کر سکتا ہے، یا اگر مال گزاری کا کاشتکار

[1] الھدایہ کتاب البیوع باب البیع الفاسد مطبع یوسفی لکھنئو ۳ / ۶۱ Page 204 of 630

Volume 20 Fatawa Razawiyya

...if he did not pay, the government will, through a lawsuit, collect it from the tenant on behalf of the landlord via a decree, and return the lands as well. If the tenant, after the decree, pays the land revenue in court or pays the landlord and obtains a receipt, then the tenant will not be evicted from those lands and will remain as before. In such a situation, is it Shari'a-compliant for the tenant to take profit from a sub-tenant or not? And for the tenant who cultivates it himself, is it permissible to eat from its produce or not? If the landlord forcibly evicts the tenant, does he have the right to file a complaint in court according to Shari'a?

The Answer: A perpetual lease (Patta Dawami) is not a binding contract in Shari'a. At the end of every year, that contract terminates and a new one begins with the consent of both parties. According to the Pure Shari'a, at the end of every year, both parties have the option to refrain from this contract. Owned land does not become a binding contract in the eyes of Shari'a just because time has passed; this is a legal matter, not a Shari'i ruling. If the landlord consents, the tenant can cultivate it for as long as it lasts and can even sub-lease it to others. However, he cannot take more from others than the rent he himself pays. If he takes more, it will be ill-gotten wealth (Mal-e-Khabith). But in three situations it is allowed: first, if he changes the type of rent, for example, if rupees were agreed upon with the landlord, and he agrees on gold or notes with the sub-tenant; or if he adds some valuable thing to the land like a well; or if he combines it with another piece of land and gives the total for sub-cultivation. For example, he took it at two and a half rupees per Bigha. He added another Bigha of land to it making a total of 21 Bighas and gave it to the sub-tenant for one hundred and five rupees without detail. These forms are permissible. And if the landlord does not consent and asks him to vacate the land, and he forcibly does not leave due to the pressure of heredity (customary right), then he will be a sinner according to Shari'a. And in it, his living there will be unlawful, and the grain produced will not be free from impurity. And what he takes from the sub-tenant, that money will also be unlawful for him, and he will be ordered to give it to the landlord or give it in charity to the poor, and the first option is better. For a person who wants to act upon the ruling of Shari'a as a Muslim, this is the ruling; otherwise, he knows his work. And Allah Almighty knows best.

O Allah! Grant us abundant goodness for the sake of our master Muhammad, the Prophet, the Unlettered Prophet, the Prophet of Prophets and Messengers, peace and blessings of Allah Almighty be upon him, his family, and all his companions.

O Allah! Grant us vast virtue through the medium of the leader of the Messengers, our master Muhammad, the Unlettered Prophet, peace and blessings of Allah Almighty be upon him, his family, and all his companions. (T)

जिल्द 20 फ़तावा रज़विया

...यदि उसने भुगतान नहीं किया, तो सरकार मुक़दमे के माध्यम से ज़मींदार के लिए डिक्री द्वारा काश्तकार से वसूल करेगी, और भूमि भी वापस दिलवा देगी। यदि काश्तकार ने डिक्री के बाद न्यायालय में मालगुज़ारी जमा कर दी, या ज़मींदार को देकर रसीद प्राप्त कर ली, तो काश्तकार उन भूमियों से बेदखल नहीं होगा और पहले की तरह बना रहेगा। ऐसी स्थिति में, क्या काश्तकार के लिए उप-काश्तकार (शिकमी) से लाभ लेना शरीयत के अनुसार जायज़ है या नहीं? और जो काश्तकार स्वयं खेती करता है, क्या उसकी उपज से खाना जायज़ है या नहीं? यदि ज़मींदार काश्तकार को ज़बरदस्ती बेदखल करे, तो क्या उसे शरीयत के अनुसार न्यायालय में शिकायत करने का अधिकार है या नहीं?

उत्तर: शरीयत में स्थायी पट्टा (पट्टा द्वामी) कोई अनिवार्य अनुबंध नहीं है। हर साल के अंत पर वह अनुबंध समाप्त हो जाता है और दोनों पक्षों की सहमति से नया शुरू होता है। शरीयत-ए-मुतहरा के अनुसार हर साल समाप्त होने पर दोनों पक्षों को अधिकार है कि वे इस अनुबंध से हट जाएँ। स्वामित्व वाली भूमि समय बीतने से शरीयत के हुक्म में अनिवार्य अनुबंध नहीं बन जाती, यह एक कानूनी बात है, शरई हुक्म नहीं। यदि ज़मींदार की सहमति है, तो जब तक भी हो काश्तकार उसमें खेती कर सकता है। और दूसरों को उप-काश्तकार भी बना सकता है। लेकिन वह दूसरों से उससे अधिक लगान नहीं ले सकता जितना वह स्वयं भुगतान करता है। यदि वह अधिक लेगा, तो वह खबीस (अपवित्र) धन होगा। लेकिन तीन स्थितियों में जायज़ है: एक यह कि वह लगान का प्रकार बदल दे, उदाहरण के लिए ज़मींदार से रुपये तय हुए हों, और वह उप-काश्तकार से सोना या नोट तय करे; या उस भूमि में कुएं जैसी किसी मूल्यवान वस्तु की वृद्धि करे; या उस भूमि के साथ दूसरी भूमि मिलाकर कुल को उप-काश्तकारी में दे। उदाहरण के लिए, उसने ढाई रुपये प्रति बीघा पर ली है। इसमें एक बीघा ज़मीन और शामिल करके कुल 21 बीघा बिना विस्तार के उप-काश्तकार को एक सौ पांच रुपये पर दे दे, ये स्थितियां जायज़ हैं। और यदि ज़मींदार की सहमति न हो और वह भूमि छोड़ने के लिए कहे और यह वंशानुगत अधिकार के दबाव में जबरन न छोड़े, तो शरीयत के अनुसार गुनहगार होगा। और उसमें रहना उसके लिए नाजायज़ होगा, और जो अनाज पैदा होगा वह खबासत (अपवित्रता) से खाली न होगा। और उप-काश्तकार से जो लेगा वह रुपया भी उसके लिए नाजायज़ होगा और उसे हुक्म होगा कि ज़मींदार को दे दे या गरीबों को दान (सदक़ा) कर दे और पहला

विकल्प बेहतर है। जो व्यक्ति एक मुसलमान होने के नाते शरीयत के हुक्म पर अमल करना चाहे, तो हुक्म यही है, अन्यथा वह जाने और उसका काम। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

ऐ अल्लाह! हमें हमारे आका मुहम्मद नबी, उम्मी नबी, नबियों और रसूलों के नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के सदके में व्यापक भलाई प्रदान फरमा।

ऐ अल्लाह! हमें रसूलों के सरदार, हमारे आका मुहम्मद नबी उम्मी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम), उनकी आल और उनके तमाम असहाब के वसीले से व्यापक नेकी प्रदान फरमा। (त)

पेज 205 का 630

نے ادانہ کیا تو بنالش گورنمنٹ زمیندار کو بذریعہ ڈگری کاشتکار سے وصول کرا دے گا، اور اراضیوں کو بھی واپس کرا دے گا، اگر کاشتکار بعد ڈگری زمیندار کے مال گزاری کچہری میں داخل کر دیا، یا زمیندار کو دے کر رسید حاصل کیا تو پھر کاشت کار ان اراضیوں سے بے دخل نہ ہوگا بدستور قائم رہے گا، ایسی حالت میں کاشتکار کو کاشتکار شکمی سے نفع لینا شرعاً جائز ہے یا نہیں؟ اور کاشتکار جو خود کاشت کرتا ہے اس کی پیداوار سے کھانا جائز ہے یا نہیں؟ اگر زمیندار کاشت کار کو زبر دستی بے دخل کرے تو کچہری میں استغاثہ کرنے کا حق شرعاً پہنچتا ہے یا نہیں؟

الجواب: پٹہ دوامی شرع میں کوئی عقد لازم نہیں۔ ہر سال تمام پر وہ عقد ختم ہوتا اور طرفین کی رضا سے نیا شروع ہوتا ہے۔ ہر سال ختم ہونے پر شریعت مطہرہ کے نزدیک طرفین کو اختیار ہے کہ اس عقد سے باز رہیں، مملوک زمین مدت گزرنے سے شریعت کے حکم میں عقد لازم نہیں ہوتا یہ قانونی بات ہے شرعی حکم نہیں، اگر رضائے زمیندار ہے تو جب تک بھی ہے کاشت کار اس میں کاشت کر سکتا ہے۔ اور دوسروں کو ذیلی بھی بنا سکتا ہے۔ مگر زر لگان جتنا خود ادا کرتا ہے اس سے زیادہ دوسرے سے نہیں لے سکتا، اگر لے گا مال خبیث ہوگا، مگر تین صورتوں میں، ایک یہ کہ لگان کی جنس بدل دے مثلاً زمیندار سے روپے ٹھہرے ہیں، یہ ذیلی سے سونا یا نوٹ ٹھہرائے یا اس زمین میں کوئی مالیات کی چیز مثل کنوئیں کے اضافہ کرے یا اس زمین کے ساتھ دوسری زمین ملا کر مجموع کو ذیلی کاشت میں دے، مثلاً ڈھائی روپے۔ بیگھہ پر اس سے لی ہے۔ یہ ایک بیگھہ زمین اس میں اور شامل کر کے مجموع ۲۱۔ بیگھہ بلا تفصیل ذیلی کو ایک سو پانچ روپے پر دے، یہ صورتیں جائز ہیں، اور اگر زمیندار کی رضامندی نہ ہو اور وہ اس سے زمین

چھوڑ دینے کو کہے اور یہ موروثیت کے دباؤ سے جبرانہ چھوڑے تو شریعت کے نزدیک گنہگار ہوگا، اور اس میں جو رہنا اس کو ناجائز، جو اناج پیدا ہو گا خباثت سے خالی نہ ہوگا، اور ذیلی کو دے گا تو وہ روپیہ بھی اس کے لئے ناجائز ہوگا اور اسے حکم ہو گا کہ زمیندار کو دے دے یا فقیروں پر تصدق کرے اور اول اولی ہے۔ جو شخص ایک مسلمان ہونے کی حیثیت سے حکم شریعت پر عمل کرنا چاہے، تو حکم یہ ہے ورنہ وہ جانے اور اس کا کام، واللہ تعالیٰ اعلم۔

اللہم ارزقنا حسناً واسعاً بحق مولانا محمد النبی الامی نبی الانبیاء والمرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ وصحبہ اجمعین۔

اے اللہ ! ہمیں وسیع نیکی عطا فرما حضور نبی المرسلین ہمارے آقا محمد النبی الامی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وصحبہ اجمعین کے وسیلہ سے۔ (ت)

Volume 20 Fatawa Rizvia Problem 615 to 618: From Pindoul Buzurg Post Office Raipur District Muzaffarpur sent by Niamat Ali Khan, 12 Rabi-ul-Awwal 1327 AH. What do the scholars of religion say regarding these issues: (1) Whether the owner is a non-believer or a Muslim, the subjects pay land revenue for some land and not for others; what is the ruling for this? Will those subjects be held accountable before Allah and His Messenger or not? (2) On land for which the subjects pay revenue, they planted a tree. Now, at the time of selling this tree, the owner asks for a quarter of its price. If it is not given, will they be held accountable before Allah and His Messenger? (3) Near a field, there is the owner's uncultivated land. The subjects cultivated that uncultivated land along with their own land. Is this permissible or not? (4) A person's land is, for example, 4 katha. A survey measurement included another person's land and recorded it as 5 katha. Now, can that person bring that land into his use or not? If he uses it, will he be held accountable before Allah?

The Answer: (1) Paying the revenue that has been fixed is obligatory and not doing so is injustice and forbidden, even if the landowner is a non-believer. Allah the Almighty said: "O you who have believed, fulfill [all] contracts." [1] Allah the Almighty has commanded: O believers! Fulfill your agreements. (T) (2) The landowner has no right over that tree; demanding it is an act of oppression. (3) It is permissible provided the rent is paid to the owner or he waives it. (4) If that katha (unit of land) belongs to someone else, it is usurpation and forbidden without their permission. And if that person is also a cultivator and the term of his lease still remains, it is impermissible without his permission, "because even if he does not own the land itself, he owns its benefits." (T) And if this is not the case either, then prior or subsequent permission from the landlord is required. And Allah knows best.

Problem 652 to 656: Asked by Maulvi Muhammad Raza Khan, 23 Jamadi-ul-Akhirah 1333 AH. (1) Zaid's subjects, including both Muslims and polytheists, asked for a loan of twenty rupees for one year, and the debt for the rent account is twenty rupees. He said that those twenty rupees will be interest-free for you...

[1] Holy Quran 5/1 Page 206 of 630

खंड २० फ़तावा रज़विया मसाला ६१५ से ६१८: पिंडौल बुजुर्ग, डाकखाना रायपुर, जिला मुजफ्फरपुर से नेमत अली खान द्वारा प्रेषित, १२ रबी-उल-अव्वल १३२७ हिजरी। धर्म के विद्वान इन मसलों के बारे में क्या कहते हैं: (१) मालिक काफिर हो या मुसलमान, रियाया (प्रजा) उसे कुछ जमीन का लगान देती है और कुछ का नहीं, इसके लिए क्या हुक्म है? क्या वह रियाया अल्लाह और उसके रसूल के सामने पकड़ी जाएगी या नहीं? (२) जिस जमीन का रियाया लगान देती है, उसमें पेड़ लगाया। अब उस पेड़ को बेचते समय मालिक उसकी कीमत का चौथाई हिस्सा मांगता है। न देने पर अल्लाह और रसूल के नज़दीक पकड़ा तो नहीं जायेगा? (३) किसी खेत के पास मालिक की ऊसर (बंजर) जमीन है। रियाया ने अपनी जमीन के साथ उस ऊसर जमीन को भी आबाद (उपजाऊ) कर लिया, तो क्या यह जायज है या नहीं? (४) एक व्यक्ति की जमीन मान लीजिए ४ कट्ठा है, सर्वे माप ने दूसरे की जमीन लेकर ५ कट्ठा लिख दिया है। अब क्या वह व्यक्ति उस जमीन को अपने इस्तेमाल में ला सकता है या नहीं? अगर इस्तेमाल में लाये तो अल्लाह के यहाँ पकड़ा जाएगा या नहीं?

जवाब: (१) जो लगान तय हुआ है उसे अदा करना लाज़िम है और न करना जुल्म और हराम है, चाहे जमीन वाला काफिर ही क्यों न हो। अल्लाह तआला ने फरमाया: "ऐ ईमान वालो! वादों (अनुबंधों) को पूरा करो।" [१] अल्लाह तआला ने फरमाया: ऐ ईमान वालो! अपने करारों को पूरा करो। (त) (२) जमीन के मालिक का उस पेड़ में कोई हक नहीं है, उसका मांगना जुल्म है। (३) जायज है, बशर्ते कि मालिक को लगान दे या वह माफ कर दे। (४) अगर वह कट्ठा दूसरे की मिल्कियत है तो बिना उसकी इजाजत के उसे हड़पना हराम है। और अगर वह भी किसान है और उसके पट्टे की अवधि अभी बाकी है, तो बिना उसकी इजाजत के नाजायज है, "क्योंकि भले ही वह जमीन का मालिक नहीं है, लेकिन वह उसके लाभ का मालिक है।" (त) और अगर यह भी नहीं है, तो जमींदार की पहले या बाद की अनुमति आवश्यक है। और अल्लाह तआला ही सबसे बेहतर जानता है।

मसाला ६५२ से ६५६: मौलवी मोहम्मद रजा खान द्वारा पूछा गया, २३ जमादी-उल-आख़िरह १३३३ हिजरी। (१) जैद से उसकी रियाया ने, जिसमें मुस्लिम और मुशरिक (मूर्तिपूजक) दोनों शामिल हैं, एक साल के लिए बीस रुपये कर्ज मांगे, और लगान खाते का जो बकाया कर्ज है वह बीस रुपये है। उसने कहा कि वे बीस रुपये तुम्हारे लिए बिना ब्याज के होंगे...

[१] अल-कुरान अल-करीम ५/१ पृष्ठ २०६/६३०

جلد ۲۰ فتاویٰ رضویہ مسئلہ ۶۱۵ تا ۶۱۸: از پنڈول بزرگ ڈاکخانہ رائے پور ضلع مظفر پور مرسلہ نعمت علی خان ۱۲ ربیع الاول ۱۳۲۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسائل میں کہ : (۱) کہ مالک کافر ہو یا مسلمان ، رعایا اس کو بعض زمین کی مال گزاری دے اور بعض کی نہیں ، اس کے لئے کیا حکم ہے ۔ آیا وہ رعایا عند اللہ و عند الرسول ماخوذ ہو گا یا نہیں ؟ (۲) جس زمین کی رعایا مال گزاری دیتی ہے اس میں درخت لگایا ، اب اس درخت کے فروخت کرتے وقت مالک اس کی قیمت کا چوتھائی حصہ مانگتا ہے ۔ نہ دینے پر اللہ و رسول کے نزدیک ماخوذ تو نہیں ؟ (۳) کسی کھیت کے قریب مالک کی زمین غیر آباد ہے ۔ رعایا نے اپنی زمین کے ساتھ اس غیر آباد زمین کو آبا کر لیا ، تو یہ جائز ہے یا نہیں ؟ (۴) ایک شخص کی زمین مثلاً ۴ کٹھا ہے سروے ناپ نے غیر کی زمین لے کر ۵ کٹھا لکھ دیا ہے اب اس زمین کو وہ شخص اپنے تصرف میں لا سکتا ہے یا نہیں ؟ اگر تصرف میں لائے تو عند اللہ ماخوذ ہو گا یا نہیں ؟ الجواب : (۱) جو مالگزاری مقرر ہوئی اسی کا ادا کرنا ظلم و حرام ہے اگرچہ زمین والا کافر ہو ۔ قال اللہ تعالیٰ "یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْۤا اَوْفُوْا بِالْعُقُوْدِ"۔۱ اللہ تعالیٰ نے فرمایا: اے ایمان والو! عقود کو پورا کرو ۔ (ت) (۲) مالک زمین کا اس درخت میں کچھ حق نہیں ، اس کا مانگنا ظلم ہے ۔ (۳) جائز ہے جبکہ مالک کو لگان دے یا وہ معاف کر دے ۔ (۴) اگر وہ کٹھا اس دوسرے کی ملک ہے تو بے اس کی اجازت کے غصب و حرام ہے ۔ اور اگر وہ بھی کاشتکار ہے اور اس کے پٹے کی میعاد ابھی باقی ہے تو بے اس کی اجازت کے ناجائز ہے لانہ ان لم یملک رقبتہا فقد ملک منفعتہا (اگرچہ اس کے رقبے کا مالک نہیں تو وہ اس کے نفع کا مالک ہے ۔ ت) اور اگر یہ بھی نہیں تو سابقاً یا لاحقاً اجازت زمیندار درکار ہے ۔ واللہ تعالیٰ اعلم مسئلہ ۶۵۲ تا ۶۵۶: مسئولہ مولوی محمد رضا خاں سلمہ ۲۳ جمادی الآخرہ ۱۳۳۳ھ (۱) زید سے اس کی رعایا نے جس میں مسلم و مشرک دونوں ہیں بیس روپے ایک سال کے واسطے

قرض مانگے اور لگان کھاتے کا جو قرض چاہ رہا ہے بیس روپے ہے ۔ اس نے کہا کہ بیس روپے

Vol. 20 Fatawa-e-Razviya

...can be given without any profit, but you will have to add 18% per year to your account. Is this situation permissible or not? (2) From the tenants from whom the previous balance is to be collected, whether it is a bond or an oral agreement, taking 3 rupees or six annas from them in this way—initially, your original claim was taken, then Zaid said to the polytheist farmer that your claim has been paid, now pay this much money for 'Bai-Salam' (advance payment sale)—will taking this amount be permissible or not? (3) If the farmer understood his account, can the excess amount be shown in the account or not? (4) Regarding the bonds written in 1321 AH, can their collection also be done in this way: that your original claim has been paid, now give this much for 'Bai-Salam'? If ten rupees more were taken from a Muslim and his claim was correctly taken first, and in exchange for those ten rupees, he gave a seer of wheat to a Muslim or a polytheist saying that we sell this much wheat and he took it happily, is this permissible? If this is not permissible, then what is the way to benefit from the joint property?

The Answer: (1) This situation is permissible with the polytheists here, but forbidden (Haram) with a Muslim because it is taking profit from a loan, and it is in the Hadith:

Every loan that draws a benefit is Riba (usury).[1] | Any benefit gained through a loan is interest.

It is in Al-Khulasa:

A loan with a condition is Haram and the condition is void, such as lending on the condition that he writes it for a certain city to pay his debt there.[2] End. Thus in Al-Durr al-Mukhtar.[3] And Allah knows best. | Imposing a condition with a loan is forbidden and the condition will be considered void. For example, 'I will give the loan on the condition that you write for me to collect the debt from such and such a city.' Thus it is in Durr-e-Mukhtar. And Allah Almighty knows best.

Note: In the original, it is in Durr-e-Mukhtar, and it means that the phrase of Al-Khulasa is in Al-Durr al-Mukhtar. Abdul Mannan Al-A'zami.

[1] Kanz al-Ummal, Hadith 15516, Muassasat al-Risala, Beirut, 6/238 [2] Khulasa al-Fatawa, Kitab al-Buyu', Chapter Five, 3/52-53 [3] Al-Durr al-Mukhtar, referring to Khulasa al-Fatawa, Kitab al-Buyu', Section on Loans, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/40

जिल्द २० फ़तावा-ए-रज़विया

...बिना किसी लाभ के दिए जा सकते हैं, लेकिन आपको अपने खाते पर १८ साल भर की वृद्धि के साथ करने होंगे, यह स्थिति जायज़ है या नहीं? (२) जिन असामियों से पिछला बकाया वसूल करना है, चाहे वह दस्तावेज़ हो या मौखिक समझौता, उनसे ३/ रुपये या छह आने रुपये इस सूरत में लेना कि पहले अपना असली दावा ले लिया गया था, फिर ज़ैद ने मुशरिक किसान से कहा कि तेरा दावा अदा हो गया, अब तू बै' सलम के इतने रुपये और अदा कर, तो यह रक़म लेना जायज़ होगी या नहीं? (३) अगर किसान ने अपना हिसाब समझ लिया, तो क्या वह रक़म जो ज़्यादा है उसे हिसाब में बताया जा सकता है या नहीं? (४) जो दस्तावेज़ १३२१ हिजरी में लिखे जा चुके हैं, क्या उनकी वसूली भी इस तरह हो सकती है कि तुम्हारा असली दावा अदा हो गया, अब इतना बै' सलम का दे दो? अगर किसी मुसलमान से दस रुपये ज़्यादा लिए गए और उसका दावा पहले सही ले लिया गया और उन दस रुपयों के बदले मुसलमान या मुशरिक को सेर भर गेहूँ यह कहकर दे दिए कि हम यह गेहूँ इतने में बेचते हैं और उसने खुशी से ले लिए, तो क्या यह जायज़ है? अगर यह जायज़ नहीं है, तो साझा संपत्ति से लाभ उठाने का क्या तरीका है?

जवाब: (१) यहाँ के मुशरिकों के साथ यह सूरत जायज़ है, मुसलमान के साथ हराम है क्योंकि यह क़र्ज़ से नफ़ा (लाभ) लेना है, और हदीस में है:

कुल क़र्ज़ जर्रा मुन्फ़अतन फ़हुवा रिबा[1] | क़र्ज़ के ज़रिए जो नफ़ा हासिल किया जाए वह सूद (ब्याज) है।

ख़ुलासा में है:

अल-क़र्ज़ु बिश-शर्ति हरामून वश-शर्तु लग़वुन बियन् यक़रज़ु अला अन यकतुबहु बिही इला बलदिन कज़ा लियुवफ़िया दीनाहु[2] अह कज़ा अ़ैन फ़िल-दुर्रिल-मुख़्तार[3] वल्लाहु तआला अअ़लम। | क़र्ज़ के साथ शर्त लगाना हराम है और शर्त लग़्व (व्यर्थ) क़रार पाएगी, मसलन यूँ कि इस शर्त पर क़र्ज़ दूँगा कि मुझे लिख दे कि क़र्ज़ा फ़लाँ शहर से वसूल कर लूँ। अत्तः दुर्रे मुख़्तार में यूँ है। वल्लाहु तआला आलम।

अ़ैन: असल में दुर्रे मुख़्तार में है और मुराद यह है कि ख़ुलासा की इबारत दुर्रे मुख़्तार में है। अब्दुल मन्नान अल-आज़मी।

[1] कंज़ुल उम्माल, हदीस १५५१६, मुअस्सतुल रिसाला, बेरूत, ६/२३८ [2] ख़ुलासातुल फ़तावा, किताबुल बुयूअ़, अध्याय ५, ३/५२-५३ [3] दुर्रे मुख़्तार, ब-हवाला ख़ुलासातुल फ़तावा, किताबुल बुयूअ़, क़र्ज़ का खंड, मतबा मुज्तबाई दिल्ली २/४० पृष्ठ २०७/६३०

بغیر کسی نفع کے دئے جاسکتے ہیں، مگر تم کو اپنے کھاتے پر معہ ۱۸ سال بھر کے اضافہ کرنے ہوں گے، یہ صورت جائز ہے یا نہیں؟ (۲) جن اسامیوں سے کہ بقایا پچھلی وصول کرنا خواہ وہ تمسک ہے یا معاہدہ زبانی ان سے ۳/ روپیہ یا چھ آنہ روپیہ اس صورت میں لینا اول اپنا اصلی مطالبہ لے لیا گیا تھا، پھر زید نے مشرک کاشتکار سے کہا کہ مطالبہ تیرا ادا ہو گیا اب تو بیع سلم کے اس قدر روپے اور ادا کر و یہ رقم لینا جائز ہو گی یا نہیں؟ (۳) اگر کاشت کار نے اپنا حساب سمجھا تو وہ رقم جو زائد ہے اس کو حساب میں بتایا جاسکتا ہے یا نہیں؟ (۴) جو تمسکات کہ ۱۳۲۱ھ میں لکھے جاچکے ان کا وصول بھی اس طرح ہو سکتا ہے یا نہیں کہ تمہارا اصل مطالبہ ادا ہو گیا، اب اتنا بیع سلم کا دے دو، اگر دس روپے کسی مسلمان سے زائد لئے گئے اور اس کا مطالبہ صحیح اول لے لیا اور ان دس روپوں کے عوض مسلم یا مشرک کو سیر بھر گیہوں یہ کہہ کر دے دئے کہ ہم یہ گیہوں اتنے کو فروخت کرتے ہیں اور اس نے بخوشی لے لئے تو یہ جائز ہے؟ اگر یہ جائز نہیں تو کیا صورت ہے کہ مال مشترک سے منتفع ہوں؟

الجواب: (۱) یہاں کے مشرکین کے ساتھ یہ صورت جائز ہے مسلمان کے ساتھ حرام ہے کہ یہ قرض سے نفع لینا ہے، اور حدیث میں ہے:

کل قرض جر منفعة فهو ربا - ۱ | قرض کے ذریعہ جو نفع حاصل کیا جائے وہ سود ہے۔

خلاصہ میں ہے:

القرض بالشرط حرام والشرط لغو بأن یقرض علی ان یکتبہ بہ الی بلد کذا لیوفی دینہ ۲ اہ کذا عہ فی الدرالمختار ۳ واللہ تعالٰی اعلم۔ | قرض کے ساتھ شرط لگانا حرام ہے اور شرط لغو قرار پائے گی،

مثلاً یوں کہ اس شرط پر قرض دوں گا کہ مجھے لکھ دے کہ قرضہ فلاں شہر سے وصول کر لوں اھ در مختار میں یوں ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

عہ: فی الاصل در مختار میں ہے والمراد ان عبارۃ الخلاصۃ فی الدرالمختار عبدالمنان الاعظمی۔

1 کنز العمال حدیث ۱۵۵۱۶ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۶/ ۲۳۸ 2 خلاصہ الفتاوٰی کتاب البیوع الفصل الخامس ۳ / ۵۲-۵۳ 3 در مختار بحوالہ خلاصہ الفتاوٰی کتاب البیوع فصل فی القرض مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۴۰ صفحہ 207 از 630

Fatawa Rizvia, Volume 20

(2) If a cultivation agreement is initially made with the polytheists here on the condition that this land is given to you for, say, so many rupees per bigha for so many years, and if at the end of any crop or year (as agreed upon), there remains any balance, then one-and-a-quarter (Sawai), one-and-a-half (Deohri), or double (Duni) (as decided) will be considered the rent for this land. In that case, it can be taken as per the agreement. However, if the initial agreement was only for rupees per bigha, and after the balance remains, one wants more than that, then it is haraam (forbidden) because it is against the agreement.

Allah Almighty said: "O you who have believed, fulfill [all] contracts."[1] Allah Almighty has said: O you who believe! Fulfill your contracts. (T)

And if he does not take more for the balance but tells him clearly that the entire balance has been paid, nothing remains due on you, but you must pay this much compensation for timely payment, then it is permissible from the polytheists here, whether it is given a hypothetical name like 'Bay' Salam' (forward sale). And Allah knows best.

(3) In the first case, since it was part of the contract, it can be shown in the accounts. And in the second case, it will be necessary to pay according to the calculation, i.e., he will say that the remaining rent due from you is this much, and due to delay, this much 'Bay' Salam' needs to be given. And Allah knows best.

(4) Yes, it is possible if the sharecropper here is a polytheist, and Allah knows best. It is absolutely impermissible from a Muslim, and it is obligatory to return those rupees to him. If he is no longer there, give them to his heirs. If they cannot be found, then give in charity on his behalf. The word "willingly" is meaningless; without pressure, it is impossible that someone would agree to a kilogram of wheat in exchange for ten rupees. And if there is a polytheist here and more than the contracted limit was taken from him, then according to the second answer, that too is impermissible. Dealing in wheat with him in this manner is futile because these ten rupees came through an impure (khabith) way. That impurity will not be removed by such consent from the polytheist because it is consent under pressure, not true consent. Even if it were true consent, there would still be accountability for the right of Allah (Haq-Allah) for acting against the command. Rather, sell a kilogram of wheat to a needy Muslim for whatever price he willingly agrees upon, then give that money to that needy person

with the intention of giving 'charity of impure wealth' (Tasaduq Maal-e-Khabith), then take it from him as the price of the wheat. And Allah knows best.

[1] The Holy Quran 5/1 Page 208 of 630

फ़तावा रज़विया, खंड 20

(2) यहाँ के मुशरिकों (बहुदेववादियों) के साथ यदि खेती का समझौता शुरुआत में इस शर्त पर किया जाए कि यह भूमि तुम्हें, उदाहरण के लिए, इतने वर्षों के लिए इतने रुपये प्रति बीघा पर दी गई है, यदि किसी फसल या वर्ष के अंत में (जो आपस में तय हो) कोई बकाया रह जाता है, तो सवाई (1.25 गुना), ड्योढ़ी (1.5 गुना) या दूनी (2 गुना) (जो तय हो) इस भूमि का किराया माना जाएगा। तो समझौते के अनुसार लिया जा सकता है। और यदि पहले समझौता केवल रुपये प्रति बीघा पर हुआ था, और बकाया रहने के बाद उसमें इससे अधिक की मांग की जाए तो यह हराम (वर्जित) है क्योंकि यह समझौते के खिलाफ है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "हे ईमान वालो! अपने समझौतों को पूरा करो।"[1] अल्लाह तआला ने फ़रमाया: ऐ ईमान वालो! अक़दों (समझौतों) को पूरा करो। (त)

और यदि बकाया में अधिक न ले बल्कि उसे स्पष्ट कह दे कि पूरा बकाया अदा हो गया, तुम पर कुछ शेष नहीं रहा, लेकिन समय पर भुगतान करने के लिए इतना हर्जाना (मुआवज़ा) दो, तो यहाँ के मुशरिकों से यह जायज़ है, चाहे इसका काल्पनिक नाम 'बैअ-ए-सल्लम' (अग्रिम बिक्री) रख लिया जाए। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

(3) पहली स्थिति में, चूंकि यह समझौते का हिस्सा था, इसे हिसाब में दिखाया जा सकता है। और दूसरी स्थिति में, गणना के अनुसार भुगतान करना अनिवार्य होगा, यानी वह कहेगा कि तुम पर लगान का इतना बकाया है, और देरी के कारण इतना 'बैअ-ए-सल्लम' देना होगा। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

(4) हाँ, यह संभव है यदि यहाँ का बटाईदार (किरायेदार किसान) मुशरिक हो, और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है। मुसलमान से यह पूरी तरह नाजायज़ है, और यह अनिवार्य (फ़र्ज़) है कि उसे वे रुपये वापस कर दिए जाएँ। यदि वह नहीं रहा, तो उसके वारिसों को दें। यदि उनका पता न चले, तो उसकी ओर से दान (सदक़ा) करें। "स्वेच्छा" शब्द अर्थहीन है; दबाव के बिना यह असंभव है कि कोई दस रुपये के बदले एक सेर (लगभग एक किलो) गेहूं पर सहमत हो। और यदि यहाँ का मुशरिक है और उससे अनुबंधित सीमा से अधिक लिया गया है, तो दूसरे उत्तर के अनुसार वह भी नाजायज़ है। उसके साथ गेहूं का यह सौदा करना व्यर्थ है क्योंकि ये दस रुपये 'खबीस' (अपवित्र) तरीके से आए हैं। मुशरिक की ऐसी सहमति से वह अपवित्रता नहीं जाएगी क्योंकि वह दबाव की सहमति है, न कि

वास्तविकता में। और यदि वास्तविकता में भी हो, तो उस पर अल्लाह के हक़ (हक़-उल्लाह) की जवाबदेही है कि हुक्म के खिलाफ किया। बल्कि, एक सेर गेहूं किसी जरूरतमंद मुसलमान को उतने में बेचें जितने पर वह खुशी-खुशी राजी हो, फिर वह रुपया 'माल-ए-खबीस के सदक़े की नियत से उस जरूरतमंद को दे दें, फिर उससे गेहूं की कीमत के रूप में ले लें। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 5/1 पृष्ठ 630 में से 208

(۲) یہاں کے مشرکین کے ساتھ اگر ابتدائے معاہدہ کاشت اس صورت پر کیا جائے کہ یہ زمین مثلاً اتنے سال کے لئے روپے بیگھہ پر تمھیں دی، اگر کسی فصل یا سال تمام پر (جو باہم ٹھہر جائے) بقایا رہے گی تو سوائی یا ڈیوزھی یا دونی (جو قرار پائے) اس زمین کی اجرت متصور ہو گی۔ تو حسب قرار ادا لے سکتا ہے۔ اور اگر پہلے معاہدہ صرف روپے بیگھہ پر ہوا، اور باقی ٹوٹنے کے بعد باقی میں اس سے زیادہ کیا چاہے تو یہ حرام ہے کہ خلافِ معاہدہ ہے۔

قال اللہ "یَا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ" ط ۔ اللہ تعالٰی نے فرمایا اے ایمان والو! عقود کو پورا کرو۔ (ت)

اور اگر باقی میں زیادہ نہ لے بلکہ اس سے صاف کہہ دے کہ باقی پوری ادا ہو گئی اس کا تم پر کچھ نہ رہا، مگر وقت پر ادا کرنے کا اتنا حرجہ دے، تو یہاں کے مشرکین سے جائز، چاہے اس کا فرضی نام بیچ سلم رکھ لے واللہ تعالٰی اعلم۔

(۳) پہلی صورت میں کہ وہ داخلِ معاہدہ تھی حساب میں بتائی جا سکتی ہے۔ اور دوسری صورت میں اس کا حساب سے ادا کرنا لازم ہوگا، یعنی یوں کہے گا کہ بقایا لگان تو تجھ پر اس قدر ہے۔ اور بوجہ تاخیر اتنا بیج سلم کا دینا ہوگا۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

(۴) ہاں ہو سکتا ہے جبکہ مزارع یہاں کا مشرک ہے، واللہ تعالٰی اعلم۔ مسلمان سے مطلقاً ناجائز، اور فرض ہے کہ اسی کے وہ روپے اسے واپس دے وہ نہ رہا ہو اس کے ورثہ کو دے، ان کا پتہ نہ چلے تو اس کی طرف تصدق کرے۔ بخوشی کا لفظ بے معنی ہے بغیر دباؤ کے ناممکن ہے کہ کوئی دس روپے کے بدلے سیر بھر گیہوں پر راضی ہو، اور اگر یہاں کا مشرک ہے اور اس سے

قید معاہدہ پر زیادہ لیا گیا تو وہ بھی حسب بیانِ جوابِ دوم ناجائز ہے گیہوں کا یہ معاملہ اس سے کرنا فضول ہے کہ یہ دس روپے بروجہِ خبیث آئے، اس مشرک کی ایسی رضا سے وہ خبیث نہ جائے گا کہ وہ دباؤ کی رضا ہے نہ کہ حقیقتہً، اور حقیقتہً بھی ہو تو اس پر مواخذہ حق اللہ کا ہے کہ خلافِ حکم کیا، بلکہ سیر بھر گیہوں کسی مسلمان محتاج کے ہاتھ جتنے کو وہ بخوشی راضی ہو بیچ کرے پھر وہ روپیہ بہ نیت تصدق مالِ خبیث اس محتاج کو دے، پھر اس سے گیہوں کے زرِ ثمن میں لے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

[1] القرآن الکریم ۵/۱ Page 208 of 630

Fatawa Razawiyya, Volume 20

Issue 66: From Sambhal, District Moradabad, Mohalla Dehli Darwaza. Sent by Mohammad Zahir-ul-Din, 10 Jumada al-Ula 1335 AH. What do the scholars of religion say regarding this issue: Zaid, a landlord, gave his land to a tenant for cultivation on the condition of 10 rupees rent, such that he continues to pay 5 rupees for the Kharif crop and 5 rupees for the Rabi crop. In case of non-payment of the remaining amount, interest (sawaya) i.e., instead of one rupee, 1.25 rupees rent will be taken. If the rent is not paid at the fixed time, there will be an increase in rent season after season and year after year. This increase in rent is made against the land. Is this increase in rent permissible or impermissible and considered interest (usury)?

The Answer: This is pure Haram (forbidden) and interest (usury); rather, because of this condition, the lease (ijarah) itself became void (fasid) and forbidden. For indeed, a lease is invalidated by a corrupt condition just as a sale is, because it is one of the seventy [kinds of interest] (t). And Allah Almighty knows best.

Issue 67: From Sangrampur Post Office, District Budaun. Questioned by Sheikh Zia-ul-Din to Maulana Maulvi Ahmad Raza Khan Sahab! After greetings, I submit that near me is a village named Dhanupura. There, Thakur Dilawar Singh is the landlord of said village. He has a debt of one thousand rupees with interest of 14 annas from other people. Now Dilawar Singh asks one thousand from us interest-free, and gives (a portion of) his mature self-cultivated land for five years in exchange for one thousand rupees. After five years, his land will be released, and our money will be fully settled. Is this permissible or impermissible according to Sharia? And if it is impermissible, how can it be made permissible? Only more greetings.

The Answer: This form is undoubtedly permissible. The landlord gives his owned vacant land, not as a mortgage (rahn) or lease (ijarah) to another, but for a fixed period of five years for a fixed wage of one thousand rupees on lease, and by mutual consent, it is decided to pay the rent in advance. There is no harm in this. And Allah Almighty knows best.

Issue 68: From village Deornia, District Bareilly. Questioned by Inayat Husain Sahab, 29 Rajab 1339 AH. What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say: the rent of a land was fixed at 4/- in the settlement. Now the status of this land is 18/-. Someone paid 4/- in advance for five years' rent according to the current status and took it. Is it permissible to take it like this or not? Or if someone, instead of the rate of 18/- rupees, even from 4...

फतवा रज़विया, खंड २०

मसला ६६: संभल ज़िला मुरादाबाद मोहल्ला दिल्ली दरवाज़ा से मुर्सला मुहम्मद ज़हीर उद्दीन, १० जमादी उल ऊला १३३५ हिजरी। क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसले में कि ज़ैद ज़मींदार ने एक काश्तकार को अपनी आराज़ी (ज़मीन) खेती के लिए इस शर्त पर १० रुपये लगान पर दी कि ५ रुपये फसल खरीफ पर और ५ रुपये फसल रबी पर अदा करता रहे, अदा न करने की सूरत में बकाया पर सवाया यानी बजाय एक रुपये के सवा रुपया लगान का लिया जाएगा। वक़्त मुक़र्ररा पर लगान के न अदा करने की सूरत में फसल दर फसल व साल दर साल लगान में बढ़ोतरी होती रहेगी। यह बढ़ोतरी लगान के मुक़ाबले में आराज़ी पर की गई है। क्या यह लगान की बढ़ोतरी जाइज़ है या ना-जाइज़ और सूद में शामिल है?

अल जवाब: यह महज़ हराम व सूद है बल्कि इस शर्त की वजह से वह इजारा (पट्टा/किराया) ही फ़ासिद व हराम हो गया, क्योंकि फ़ासिद शर्त से इजारा फ़ासिद हो जाता है जिस तरह फ़ासिद सौदा (बैअ) हो जाता है कि वह सत्तर में से एक है। वल्लाह तआला आलम।

मसला ६७: संग्रामपुर डाकखाना खास ज़िला बदायूं, मस्ऊला शैख़ ज़िया उद्दीन बनाम जनाब मौलाना मौलवी अहमद रज़ा खां साहब! बाद सलाम के गुज़ारिश है कि मेरे करीब एक गाँव धनूपुरा है। वहां के ज़मींदार ठाकुर दिलावर सिंह पर अन्य लोगों का एक हज़ार रुपया १४ आने के सूद (ब्याज) पर क़र्ज़ है। अब दिलावर सिंह हमसे एक हज़ार रुपये बिना ब्याज के मांगते हैं, और इसके बदले अपनी उपजाऊ ज़मीन ५ साल के लिए देते हैं। ५ साल बाद उनकी ज़मीन वापस मिल जाएगी और हमारा पैसा बेबाक़ (चुकता) हो जाएगा। क्या यह शरअन जाइज़ है या ना-जाइज़? और अगर ना-जाइज़ है तो किस तरीके से जाइज़ हो सकती है? फक़त ज़ियादा सलाम।

अल जवाब: यह सूरत बिना किसी शक के जाइज़ है। ज़मींदार अपनी मम्लूका (स्वामित्व वाली) खाली ज़मीन को दूसरे के पास गिरवी या किराये पर नहीं देता, बल्कि एक तयशुदा मुद्दत (५ साल) के लिए एक तयशुदा उजरत (१००० रुपये) पर पट्टे पर देता है और आपसी रज़ामंदी से पट्टे की रक़म पेशगी (एडवांस) देना तय पाता है। इसमें कोई हर्ज नहीं। वल्लाह तआला आलम।

मसला ६८: मौज़ा देओरनिया ज़िला बरेली, मस्ऊला इनायत हुसैन साहब, २९ रजब १३३९ हिजरी। क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन व मुफ़्तियान-ए-शरअ कि एक ज़मीन का लगान बंदोबस्त में ४/- मुक़र्ररर हुआ, अब इस ज़मीन की हैसियत १८/- की है। किसी शख़्स ने ५ साल का लगान ४/- के

हिसाब से पेशगी अदा करके ज़मीन ले ली। क्या इस तरह लेना जाइज़ है या नहीं? या किसी शख़्स ने बजाय १८/- रुपये की दर के ४ से भी...

पृष्ठ २०९/६३०

مسئلہ ۶۶: از سنبھل ضلع مرادآباد محلہ دہلی دروازہ مرسلہ محمد ظہیر الدین ۱۰ جمادی الاولی ۱۳۳۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید زمیندار نے ایک کاشتکار کو اپنی اراضی بنابر کاشت بدیں شرط دس روپیہ لگان پر دی کہ پانچ روپیہ فصل خریف پر اور پانچ روپیہ فصل ربیع پر ادا کرتا رہے، بحالت عدم ادائے زر بقایا سوا یا یعنی بجائے ایک روپیہ کے سوار وپیہ لگان کا لیا جائے گا، وقت مقررہ پر لگان کے نہ ادا کرنے کی صورت میں فصل بہ فصل و سال در سال لگان میں زیادتی ہوتی رہے گی، یہ زیادتی لگان کے بمقابلہ اراضی کے کی گئی ہے۔ آیا یہ زیادتی لگان کی جائز ہے یا نا جائز داخل سود ہے؟ الجواب: یہ محض حرام و سود ہے بلکہ اس شرط کی وجہ سے وہ اجارہ ہی فاسد و حرام ہو گیا، فان الاجارۃ تفسد بالشرط الفاسد کالبیع بأنھا احد السبعین (کیونکہ فاسد شرط سے اجارہ فاسد ہو جاتا ہے جس طرح بیع فاسد ہو جاتی ہے کہ وہ ستر میں سے ایک ہے ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۶۷: از سنگرام پور ڈاکخانہ خاص ضلع بدایوں مسئولہ شیخ ضیا الدین جناب مولانا مولوی احمد رضا خاں صاحب ! بعد سلام علیک کے گزارش ہے کہ میرے قریب ایک موضع دھنو پورہ ہے۔ وہاں پر ٹھاکر دلاور سنگھ زمیندار موضع مذکور کے ہیں، اس پر ایک ہزار روپیہ ۱۴ آنے کے سود سے دیگر اشخاص کا قرض ہے۔ اب دلاور سنگھ ایک ہزار ہم سے بلا سود مانگتے ہیں، اور (حصہ عد) پختہ اراضی سیر واسطے پانچ سال بالعوض ایک ہزار روپے کے دیتے ہیں، بعد پانچ سال کے ان کی اراضی چھوٹ جائے گی، اور ہمارا روپیہ بے باق ہو جائیگا، شرعاً جائز ہے یا ناجائز؟ اور اگر ناجائز ہے تو کس طریقہ سے جائز ہو سکتی ہے؟ فقط زیادہ سلام الجواب: یہ صورت بلا شبہ جائز ہے۔ زمیندار اپنی مملوکہ خالی زمین کو دوسرے کے رہن یا اجارے میں نہیں،

ایک مدت معینہ پانچ برس کے لئے ایک اُجرت معینہ پر ہزار روپیہ پر اجارہ دیتا ہے اور باہمی رضا سے زر اجرت پیشگی دینا قرار پاتا ہے۔ اس میں کچھ حرج نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۶۸: از موضع دیور نیا ضلع بریلی مسئولہ عنایت حسین صاحب ۲۹ رجب ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین کہ ایک اراضی کا لگان بندوبست میں ۴/- مقرر ہوا، اب اس اراضی کی حیثیت ۱۸/- کی ہے کسی شخص نے مبلغ ۴ پیشگی پانچ سال کا لگان اس وقت کی حیثیت سے ادا کر کے لی، اس طرح پر اس کا لینا جائز ہے یا نہیں؟ یا کسی شخص نے بجائے ۱۸/- روپیہ کی شرح کے ۴ سے بھی

Fatawa Rizvia, Volume 20

...can it be permissible or not? And if it is permissible, on what grounds will it be permissible? The Answer: Adherence to what was fixed in the settlement is not mandatory for the contracting parties; whatever amount is agreed upon between the landlord and the tenant, whether less or more, is permissible. And Allah Ta'ala knows best. Problem 69: From village Deoraniya, district Bareilly, requested by Sharafuddin and Masihuddin, landlords, 30 Rajab 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Is it permissible for a tenant to lease his ancestral (hereditary) land, confirmed in the settlement at a rate of 4/7 per raw bigha, to another person, i.e., his sub-tenant, for a period of five years after taking a sum of 50? And this sum of fifty rupees will be recovered from the sub-tenant within this five-year period, and the sub-tenant will also pay the 4/7 rent to the landlord. Furthermore, should the confirmed settlement rent rate of 4/7 be disregarded, whether instead of 4/7, a rate of 6/ is agreed upon between the original and sub-tenant, or a sum of 1/18 or more or less? Give a ruling and be rewarded. The Answer: It is not permissible for a tenant to give the land he holds at a certain rent to a sub-tenant for even one paisa more. Whatever excess he fixes will be impermissible for him to take. However, it is permissible in three cases: (1) He includes something else of his own with it and gives both together for a higher total. (2) He leases the land after increasing its utility by digging a well or doing other beneficial work. (3) He changes the currency of the rent; for example, if he pays ten rupees a year, he gives it to the sub-tenant for one gold coin (Ashrafi) or however many gold coins are agreed upon, or similarly notes or paisas or eight-anna coins. And Allah Ta'ala knows best. Problem 70: From district Sukkur, Sindh, Dharki Post Office, place Bharchundi Sharif, Dargah-e-Aliya Qadriya, requested by Khuda Bakhsh Sahib, 23 Ramadan 1339 AH, Wednesday. In the service of the great, of the rank of the Sun of Shariah, Hazrat Maulana Sahib (may his Lord protect him), what do the scholars of religion say regarding this matter: According to British law, a person who does not pay the tax (i.e., Kharaj) on his uncultivated land for five consecutive years, that land is removed from his ownership and becomes government property, such that after ten years have passed, they give it to another person without the consent of the aforementioned person. Does the aforementioned land, according to the Noble Shariah, leave the owner's property and become government-owned or not? And is it correct to take this land or not? If someone has bought it, should they return it or not? If they return it, should they recover the

expenses incurred on that land from him or not? Also, if the purchaser gives it back to the owner, even then the government...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

...क्या यह जायज़ हो सकता है या नहीं? और अगर जायज़ होगा तो किन-किन कारणों से जायज़ होगा। अल-जवाब (उत्तर): बंदोबस्त में जो तय हुआ उसकी पाबंदी अनुबंध करने वालों पर लाज़िम नहीं है; ज़मींदार और काश्तकार (किसान) के बीच आपसी सहमति से जो भी तय हो जाए, चाहे कम हो या ज़्यादा, वह जायज़ है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। मसला 69: मौज़अ (गाँव) देवरेनिया, ज़िला बरेली से, प्रेषक शरफ़ुद्दीन और मसीहुद्दीन ज़मींदार, 30 रजब 1339 हिजरी। दीन के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि क्या एक काश्तकार के लिए अपनी पुश्तैनी (मौरूसी) ज़मीन, जो बंदोबस्त में 4/7 प्रति कच्चा बीघा की दर से पुष्ट है, किसी दूसरे व्यक्ति यानी अपने उप-काश्तकार (ज़ेली काश्तकार) को 50 रुपये लेकर पाँच साल के पट्टे पर देना जायज़ है या नहीं? और यह पचास रुपये की राशि इसी पाँच साल की अवधि में उप-काश्तकार से वसूल हो जाएगी और 4/7 लगान उप-काश्तकार ज़मींदार को भी अदा करेगा। पुनः यह कि बंदोबस्त की पुष्ट लगान दर 4/7 का लिहाज़ न किया जाए, चाहे 4/7 के बजाय असल और उप-काश्तकार के बीच 6/ तय हो या 1/18 की राशि, या इससे कम या ज़्यादा? बयान करें और पुण्य पायें। अल-जवाब (उत्तर): काश्तकार के लिए जायज़ नहीं है कि जो ज़मीन उसके पास जितने लगान पर है, उससे एक पैसा भी ज़्यादा पर उप-काश्तकार को दे। वह जितना ज़्यादा तय करेगा, उसे लेना ना-जायज़ होगा, मगर तीन सूरतों (स्थितियों) में जायज़ है: (1) उसके साथ अपनी तरफ से कोई और चीज़ मिलाकर दोनों को मिलाकर ज़्यादा पर दे। (2) उस ज़मीन में कुआँ खोदकर या और कोई फ़ायदेमंद काम करके उसकी उपयोगिता बढ़ाकर किराए पर दे। (3) किराए की मुद्रा (जिंस) बदल दे, मिसाल के तौर पर उसे दस रुपये सालाना पर मिली है, वह उप-काश्तकार को एक अशरफ़ी के किराए पर दे या जितनी अशरफ़ियाँ तय हों, इसी तरह नोट या पैसा या अठन्नियाँ। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। मसला 70: ज़िला सुक्कुर, सिंध, डाकखाना ढरकी, स्थान भरचुंडी शरीफ़, दरगाह आलिया सिलसिला कादरिया से, प्रेषक ख़ुदा बख़्श साहब, 23 रमज़ान 1339 हिजरी, बुधवार। अत्यंत सम्मानित, शरीअत के सूर्य हज़रत मौलाना साहब (अल्लाह उनकी रक्षा करे) की सेवा में: दीन के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि अंग्रेज़ी क़ानून के अनुसार, जो व्यक्ति लगातार पाँच वर्षों तक अपनी ग़ैर-आबाद ज़मीन का कर (यानी खिराज) नहीं देता, वह ज़मीन उसके स्वामित्व से निकलकर सरकार की हो जाती है, जिसे दस साल बीतने के बाद वे उक्त व्यक्ति की सहमति के बिना दूसरे को दे देते हैं। क्या उपरोक्त ज़मीन शरीअत-ए-मुतहरा के अनुसार मालिक के स्वामित्व से निकलकर सरकारी बन

जाती है या नहीं? और इस ज़मीन को लेना सही है या नहीं? अगर किसी ने खरीदी हो तो उसे वापस करे या नहीं? अगर वापस करे तो उस ज़मीन पर जो ख़र्च किया है, वह उससे वापस ले या नहीं? साथ ही यह कि अगर खरीदार मालिक को वापस कर दे, तब भी सरकार...

पृष्ठ 210/630

وہ جائز ہوسکتی ہے یا نہیں؟ اور اگر جائز ہو گی تو کن کن وجوہات سے جائز ہو گا۔ الجواب: بندوبست میں جو مقرر ہوا اس کی پابندی عاقدین پر لازم نہیں باہم زمیندار کاشتکار میں جس قدر پر رضا مندی ہو جائے کم پر خواہ زائد پر واللہ تعالیٰ اعلم۔ مسئلہ ۶۹: از موضع دیور نیا ضلع بریلی مسئولہ شرف الدین و مسیح الدین زمیندار ۳۰ رجب ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ کاشتکار کو اپنی موروثی اراضی مصدقہ بندوبست بشرح ۷ / ۴ بیگھ خام کسی دوسرے شخص یعنی اپنے ذیلی کاشتکار کو مبلغ ۵۰ لے کر پانچ سال کو پٹہ پر دینا جائز ہے یا نہیں؟ اور یہ مبلغ پچاس روپے اسی میعاد پنجسالہ میں ذیلی کاشتکار کے وصول ہو جائیں گے اور ۷ / ۴ لگان زمیندار کو بھی ذیلی کاشتکار ادا کرے گا۔ مکرر یہ کہ شرح لگان مصدقہ بندوبست ۷ / ۴ لحاظ نہ کیا جائے خواہ بجائے ۷ / ۴ کے ۶ / باہم کاشتکار اصلی و ذیلی طے ہو یا مبلغ ۱۸ / ۱ یا اور کم و بیش؟ بینوا توجروا الجواب: کاشتکار کو جائز نہیں کہ جو زمین اس کے پاس جتنے لگان کو ہے اس سے ایک پیسہ زائد پر ذیلی کو دے، جتنا زیادہ مقرر کرے گا اسے لینا نا جائز ہوگا، مگر تین صورتوں میں جائز ہے: (۱) اس کے ساتھ اپنے پاس سے اور کوئی چیز ملا کر دونوں کو مجموعہ زیادہ پر دے۔ (۲) اس زمین کو کنواں کھود کر یا اور کام نفع کا بڑھا کر کرایہ پر دے۔ (۳) کرایہ کی جنس بدل دے ،مثلاً اس کے پاس دس روپے سال پر ہے یہ ذیلی کو ایک اشرفی کرائے پر دے یا جتنی اشرفیاں ٹھہریں یو نہی نوٹ یا پیسہ یا اکنیاں ، واللہ تعالیٰ اعلم۔ مسئلہ ۷۰: از ضلع سکھر سندھ ڈاکخانہ ڈھر کی مقام بھر چونڈی شریف درگاہ عالیہ سلسلہ قادریہ مسئولہ خدا بخش صاحب ۲۳ رمضان ۱۳۳۹ھ چہار شنبہ بخدمت عظام منزلہ شمس الشریعت حضرت مولانا صاحب سلمہ ربہ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ انگریزی قانون کے مطابق جو شخص پانچ برس

متواتر اپنی غیر آباد زمین کا محصول (یعنی خراج) نہیں دیتا وہ زمین اس کی ملک سے نکل کر گورنمنٹ کی ہو جاتی ہے کہ بعد دس برس گزرنے کے بغیر رضا مندی شخص مذکور کے دوسرے کو دے دیتے ہیں۔ آیا زمین مذکورہ بالا بموجب شرع شریف مالک کی ملک سے نکل کر گورنمنٹی بنتی ہے یا نہیں؟ اور اس زمین کا لینا درست ہے یا نہیں؟ اگر کسی نے خریدی ہو تو واپس دے یا نہیں؟ اگر دے تو جو خرچ اس زمین پر کیا ہے اس سے واپس لے یا نہیں؟ نیز یہ کہ اگر مشتری مالک کو دے جب بھی گورنمنٹ

Volume 20 Fatawa Rizvia

...does not give it without a request, and due to poverty, he does not give. Provide the answer and be rewarded. The Answer: In Shariah, land cannot leave the ownership of the owner for this reason. Purchasing it would be unlawful (Najayiz), and if it has been purchased, it is mandatory (Wajib) to return it to the owner. And whatever was spent in paying the price etc., cannot be reclaimed from the owner, "because he (himself) is the waster of his wealth." The Sharia ruling for him is that he should act upon this, even if the government does not accept his doing so. The blame for it will not be on him. And Allah Almighty knows best.

Page 211 of 630

खंड 20 फतावा रिज़विया

...बिना आवेदन के उसे नहीं देता, और निर्धनता के कारण वह नहीं देता। उत्तर दें और पुण्य प्राप्त करें। उत्तर: शरीयत में इस कारण से भूमि मालिक के स्वामित्व से बाहर नहीं जा सकती, इसका खरीदना नाजायज़ होगा, और यदि खरीद ली गई तो उसे मालिक को वापस करना अनिवार्य (वाजिब) होगा। और कीमत आदि देने में जो कुछ खर्च हुआ है, उसे मालिक से वापस नहीं लिया जा सकता, क्योंकि "उसने (स्वयं) अपना धन नष्ट किया है"। उस पर शरीयत का हुक्म यह है कि वह इसका पालन करे, भले ही सरकार इसे स्वीकार न करे। इसका दोष उस पर नहीं होगा। और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है।

पृष्ठ 211 / 630

اس کو نہیں دیتی بغیر درخواست کے، اور درخواست بسبب مفلسی کے وہ نہیں دیتا۔ بینوا توجروا

الجواب: شریعت میں اس وجہ سے زمین ملک مالک سے نہیں نکل سکتی، اس کا خریدنا ناجائز ہوگا، اور خرید لی تو مالک کو واپس دینا واجب ہوگا، اور جو قیمت وغیرہ دینے میں خرچ ہو وہ مالک سے واپس نہیں لے سکتا، لانه هو المضيع لماله (کیونکہ اس نے اپنا مال ضائع کیا ت) اس پر حکم شرعی یہ ہے یہ بجالائے اگر چہ اس کے کرنے کو گورنمنٹ تسلیم نہ کرے۔ اس کا الزام اس پر نہ ہوگا۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

Volume 20

Fatawa Razawiyya

Book of Slaughterings (Description of Slaughtering)

Question 71: City of Bareilly, Mohalla Ibrahim Pura, asked by Azizuddin, 3 Shawwal 1333 AH. What do the scholars of religion and the Muftis of the firm Shariah say regarding this matter: Is it disliked (makruh) to slaughter after sunset and before sunrise or not? And if it is makruh, what kind of dislike will it be? And if at the aforementioned time, a cat kills a bird or a chicken, and upon slaughter, some blood comes out immediately or after a short while, what is the ruling for that? Has the slaughtered animal become permissible or not? And if that slaughtered animal has become permissible, is it also makruh or not? And if it is makruh, then how? Explain and be rewarded.

The Answer: Slaughtering at night is 'Makruh Tanzihi' (mildly disliked) and 'Khilaf al-Awla' (contrary to the better way) due to the fear of making a mistake. However, if a necessity arises, for example, the animal might die while waiting for the morning, then there is no dislike because "he is now commanded to do so as a precaution against wasting wealth" (i.e., due to the risk of loss of property, he is now permitted/commanded to slaughter). Furthermore, the dislike is in the act itself; if the slaughter is performed correctly, there is no dislike in the slaughtered animal, "as it became clear that no mistake occurred." It is stated in Durr al-Mukhtar:

[Boxed Text]: It is Makruh Tanzihi to slaughter at night due to the possibility | Slaughtering at night due to the possibility of a mistake.

Page 213 of 630

जिल्द 20

फ़तावा रज़विया

किताब अज़-ज़बाईह (ज़बह की किताब) (ज़बह का बयान)

मसला 71: शहर बरेली, मोहल्ला इब्राहिम पुरा, सायल अज़ीज़ुद्दीन, 3 शव्वाल 1333 हिजरी। दीन के विद्वान और शरीअत के मुफ्ती इस मसले में क्या फरमाते हैं कि सूरज डूबने के बाद और सूरज निकलने से पहले ज़बह करना मकरूह है या नहीं? और अगर मकरूह है, तो वह किस तरह का होगा? और अगर ऐसे ही बताए गए समय में बिल्ली किसी परिंदे या मुर्गे को मार दे, और ज़बह करने पर तुरंत या कुछ देर बाद थोड़ा खून निकले, तो उसके लिए क्या हुक्म है? क्या ज़बीहा (ज़बह किया हुआ जानवर) जायज़ हो गया या नहीं? और अगर वह ज़बीहा जायज़ हो गया है, तो क्या वह भी मकरूह है या नहीं? और अगर मकरूह है, तो कैसा? बयान फरमाएं, सवाब पाएं।

जवाब: गलती होने के डर से रात को ज़बह करना 'मकरूह-ए-तन्ज़ीही' और 'ख़िलाफ़-ए-औला' (बेहतर के खिलाफ) है। लेकिन अगर ज़रूरत पेश आ जाए, जैसे कि सुबह के इंतज़ार में जानवर मर जाएगा, तो कोई कराहत (नापसंदगी) नहीं है, क्योंकि "वह अब माल के नुकसान से बचने के लिए इसका हुक्म दिया गया है" (अर्थात, माल बर्बाद होने के डर से उसे अब ज़बह करने की इजाज़त है)। फिर कराहत उस काम में है; अगर ज़बह सही हो जाए तो ज़बीहा में कोई कराहत नहीं है, "क्योंकि यह स्पष्ट हो गया कि कोई गलती नहीं हुई।" दुर्र-ए-मुख़्तार में है:

[बॉक्स का पाठ]: रात में ज़बह करना मकरूह-ए-तन्ज़ीही है क्योंकि संभावना है | गलती की संभावना की वजह से रात को ज़बह करना।

पृष्ठ 213/630

جلد ۲۰

فتاوی رضویہ

کتاب الذبائح (ذبح کا بیان)

مسئلہ ۷۱: شہر بریلی محلہ ابراہیم پورہ مسئولہ از عزیز الدین ۳ شوال ۱۳۳۳ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ ذبیحہ بعد غروب آفتاب و قبل طلوع آفتاب مکروہ ہے یا نہیں؟ اور اگر مکروہ ہے تو کس طرح ہوگا، اور اگر ایسے ہی وقت مذکور میں بلی کسی پرند یا مرغ کو ہلاک کرے، اور ذبح کچھ تھوڑا خون ذبیحہ فوراً یا کچھ دیر بعد دے، تو اس کے واسطے کیا حکم ہے؟ آیا ذبیحہ جائز ہوگیا یا نہیں؟ اور وہ ذبیحہ اگر جائز ہوگیا تو وہ بھی مکروہ ہے یا نہیں؟ اور اگر مکروہ ہے تو کیسا؟ بینوا توجروا

الجواب: رات کو ذبح کرنا اندیشہ غلطی کے باعث مکروہ تنزیہی خلاف اولیٰ ہے۔ اور ضرورت واقع ہو مثلاً صبح کے انتظار میں جانور مرجائے گا تو کچھ کراہت نہیں لانّہ الان مامور بہ حذراً عن اضاعۃ المال اھ (کیونکہ مال کے ضائع ہونے کے خطرہ کی بناء پر وہ اب اس کا مامور ہے۔ اھ ت) پھر کراہت اس فعل میں ہے ذبح اگر صحیح ہوجائے ذبیحہ میں کچھ کراہت نہیں لتبین ان الغلط لم یقع (واضح ہو جانے پر کہ غلطی نہ ہوئی ت) در مختار میں ہے:

[جدول]: کرہ تنزیھا الذبح لیلا لاحتمال | غلطی کے احتمال کی وجہ سے رات کو ذبح کرنا

Fatawa Razviya, Volume 20

It is Makruh Tanzihi (disliked but not strictly forbidden). (T)

Al-Khult 1: The criterion for permissibility (halal) or prohibition does not depend on whether blood flows out or not; rather, it must be established that the animal was alive at the time of slaughter. If this is known, even if it produces no blood at all, it is still halal. If it is not proven and the blood is like that of a living animal, sometimes stagnant blood can flow out of a dead animal after a while; in such a case, the animal will not be halal. Signs of life are that the animal struggles, or closes its mouth or eyes, or pulls in its legs, or the hair on its body stands up. In Durr al-Mukhtar, it says:

[Arabic Text]: If a sick sheep is slaughtered and it moves and blood comes out, it is halal; otherwise, it is not, provided its life was unknown at the time of slaughter. If its life was known, it is absolutely halal. If it does not move and blood does not flow, when a sheep is slaughtered whose life was unknown at the time of slaughter: if it opens its mouth, it is not eaten; if it closes it, it is eaten. If it opens its eyes, it is not eaten; if it closes them, it is eaten. If it extends its leg, it is not eaten; if it pulls it in, it is eaten. If its hair lies flat, it is not eaten; if it stands up, it is eaten. All this applies if life was not known; if it was known, even if only slightly, it is eaten absolutely in any state. Zaila'i 2.

[Urdu Explanation]: If a sick goat was slaughtered and it moved and blood came out, it became halal; otherwise, it did not. This is when its being alive at the time of slaughter is doubtful. If its being alive is certain, it is absolutely halal, even if it did not move or bleed. If its being alive at the time of slaughter is doubtful, then upon slaughtering, if it opened its mouth, it shall not be eaten; if it closed its mouth at that time, it will be eaten. Similarly, if it kept its eyes open, it shall not be eaten; if it kept them closed, it shall be eaten. If it stretched its legs, it shall not be eaten; if it pulled them in, it shall be eaten. If its hair did not stand up, it shall not be eaten; if they stood up, it shall be eaten. All this applies where its being alive at the time of slaughter is not certain. If there is certainty of it being alive, then eating it is absolutely permissible, regardless of its state. Zaila'i (T)

In Radd al-Muhtar, it is said:

[Arabic Text]: His statement 'or blood comes out' means just as it comes out from a living being. It is stated in al-Bazzaziyyah and in Sharh al-Tahtawi.

[Urdu Explanation]: His statement 'that blood should flow' means in the same way it flows from a living being; as said in Bazzaziyyah and in Sharh al-Tahtawi.

Footnotes: 1. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Adhiya, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/232 2. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Dhibh, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/230

फ़तावा रज़विया, खंड 20

यह मकरूह तंज़ीही (नापसंद) है। (त)

अल-ख़ुल्त 1: हलाल और हराम का आधार खून निकलने या न निकलने पर नहीं है, बल्कि यह साबित होना चाहिए कि ज़िबह के समय जानवर जीवित था। यदि यह ज्ञात हो और खून बिल्कुल न निकले, तो भी हलाल है। और यदि साबित न हो और खून ज़िंदा जानवर जैसा निकले, तो कभी-कभी रुका हुआ खून कुछ देर बाद मृत जानवर से भी निकलता है; ऐसी स्थिति में जानवर हलाल नहीं होगा। जीवन के संकेत यह हैं कि जानवर तड़पे या मुँह-आँख बंद करे या पैर समेटे या उसके शरीर के बाल खड़े हो जाएं। 'दुर्रे मुख़्तार' में है:

[अरबी पाठ]: यदि एक बीमार भेड़ को ज़िबह किया जाए और वह हिले और खून निकले तो वह हलाल है; अन्यथा नहीं, यदि ज़िबह के समय उसका जीवन ज्ञात न हो। यदि उसका जीवन ज्ञात हो तो वह पूर्णतः हलाल है। यदि वह न हिले और खून न निकले, जब ऐसी भेड़ ज़िबह की जाए जिसके जीवन का ज़िबह के समय पता न हो: यदि वह अपना मुँह खोल दे तो उसे न खाया जाए; यदि वह उसे बंद कर ले तो खाया जाए। यदि वह अपनी आँखें खोल दे तो न खाया जाए; यदि वह उन्हें बंद कर ले तो खाया जाए। यदि वह अपना पैर फैला दे तो न खाया जाए; यदि वह उसे समेट ले तो खाया जाए। यदि उसके बाल गिरे रहें तो न खाया जाए; यदि वे खड़े हो जाएं तो खाया जाए। यह सब तब है जब जीवन ज्ञात न हो; लेकिन यदि ज्ञात हो, चाहे थोड़ा ही क्यों न हो, तो हर हाल में वह पूर्णतः खाया जाएगा। ज़ैलई 2।

[उर्दू व्याख्या]: बीमार बकरी को ज़िबह किया गया तो उसने हरकत की और खून निकला, वह हलाल हो गई; अन्यथा नहीं। यह तब है जब ज़िबह के समय उसका ज़िंदा होना संदिग्ध हो। और अगर ज़िंदा होना निश्चित हो तो वह पूर्णतः हलाल हो गई, चाहे उसने हरकत न की हो और न ही खून बहा हो। अगर ज़िबह के समय ज़िंदा होना संदिग्ध हो तो ज़िबह करने पर यदि उसने मुँह खोला तो न खाया जाए और अगर उस समय मुँह बंद किया तो खा लिया जाएगा। इसी तरह अगर उसने आँखें खुली रखीं तो न खाया जाए और अगर बंद रखीं तो खाया जाए। अगर टांगें फैला दीं तो न खाया जाए, अगर समेट लीं तो खाया जाए। अगर उसके बाल खड़े नहीं हुए तो न खाया जाए और अगर खड़े हो गए तो खाया जाए। यह सब उस स्थिति में है जब ज़िबह के समय ज़िंदा होना निश्चित न हो। और अगर ज़िंदा होने का यकीन हो तो उसे पूर्णतः खाना जायज़ है, चाहे वह किसी भी हाल में हो। ज़ैलई (त)

रद्दुल मुहतार में है:

[अरबी पाठ]: उनका कथन 'या खून निकले' का अर्थ है जैसे जीवित से निकलता है। बज़ाज़िया और शरह त्ताहतावी में ऐसा कहा गया है।

[उर्दू व्याख्या]: उनका यह कहना कि खून निकले, अर्थात् जिस तरह ज़िंदा जानवर से निकलता है; बज़ाज़िया और शरह त्ताहतावी में ऐसा ही है।

पादलेख: 1. दुर्रे मुख़्तार, किताबुल अज़हिया, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/232 2. दुर्रे मुख़्तार, किताबुज़ ज़िबह, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/230

पृष्ठ 214/630

مکروہ تنزیہی ہے۔ (ت)

الخلط ۱ _ حرمت حلت کا مدار خون نکلنے نہ نکلنے پر نہیں، بلکہ یہ ثابت ہونا چاہئے کہ وقت ذبح جانور زندہ تھا، اگر یہ معلوم ہو اور خون اصلا نہ دے حلال ہے، اور اگر نہ ثابت ہو اور خون زندہ کا سا دے تو بعض دفعہ کہیں رکا ہوا خون کچھ دیر بعد مردے کے بھی نکلتا ہے جانور حلال نہ ہوگا، حیات کی علامت یہ ہے کہ جانور تڑپے یا منہ آنکھ بند کرے یا پاؤں سمیٹے یا اس کے بدن کے بال کھڑے ہو جائیں، در مختار میں ہے:

ذبح شاة مریضة فحرکت وخرجت الدم حلت والا لا ان لم تدر حیاته عند الذبح وان علم حیاته حلت مطلقاً۔ وان لم تتحرك ولم یخرج الدم، ذبح شاة لم تدر حیاتها وقت الذبح ، ان فتحت فاہا لا توکل، و ان ضمته اکلت، وان فتحت عینیها لا توکل، وان ضمتهما اکلت، وان مدت رجلها لا توکل، وان قبضتها اکلت، و ان نام شعرہا لا تؤکل، وان قام اکلت، وهذا کله اذا لم تعلم الحیاة وان علمت وان قلت اکلت مطلقاً بکل حال زیلعی ۲۔

مریضہ بکری کو ذبح کیا تو اس نے حرکت کی اور خون نکلا حلال ہوگئی، ورنہ نہیں، یہ جب ہے کہ ذبح کے وقت اس کا زندہ ہونا مشکوک ہو اور اگر زندہ ہونا یقینی ہو تو مطلقاً حلال ہوگئی اگرچہ اس نے حرکت نہ کی اور نہ خون جاری ہوا ہو، اگر ذبح کے وقت زندہ ہونا مشکوک ہو تو ذبح کرنے پر اس نے منہ کھولا تو نہ کھایا جائے اور اگر اس وقت منہ بند کیا تو کھا لیا جائے گا یوں اگر اس نے آنکھیں کھول رکھیں تو نہ کھایا جائے اور اگر بند رکھیں تو کھایا جائے، اگر ٹانگیں دراز رکھیں نہ کھایا جائے اگر سمیٹ لیں تو کھایا جائے اگر اس کے بال کھڑے نہ ہوئے تو نہ کھایا

جائے اور کھڑے ہوں تو کھایا جائے یہ سب اس صورت میں ہے جب ذبح کے وقت زندہ ہونا یقینی نہ ہو اور اگر زندہ ہونے کا یقین ہو تو وہ مطلقاً کھانا جائز ہے خواہ کسی حال میں ہو، زیلعی (ت)

رد المحتار میں ہے:

قوله او خرج الدم ای کما یخرج من الحی، قال في البزازية وفي شرح الطحطاوی

اس کا قول کہ خون نکلے یعنی جس طرح زندہ سے نکلتا ہے بزازیہ میں کہا، اور شرح طحطاوی میں ہے۔

۱ درمختار کتاب الاضحیة مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۳۲ ۲ درمختار کتاب الذبح مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۳۰

Volume 20 Fatawa Razvia

[Boxed Text] Arabic: خروج الدم لایدل علی الحیوۃ الا اذ اکان یخرج کما یخرج فی الحی عند الامام وھو ظاھر الروایۃ (باختصار) - (ت) Urdu: Blood flowing out is evidence of being alive only if it comes out in the manner it flows from a living being, according to the school of Imam-e-Azam (may Allah have mercy on him), and that is the manifest report (summarized). - (T)

Issue 72: From Shahr-e-Kuhna, Bareilly. 9 Dhu al-Hijjah 1316 AH. A Maulana has arrived who says that one should say 'Bismillah wallahu Akbar, La ilaha illallah, Allahumma minka wa laka'. He claims that saying 'Bismillah Allahu Akbar' without the 'waw' (and) as is commonly practiced is disliked (Makruh). What is the ruling on this? Explain and you shall be rewarded.

The Answer: Saying it without the 'waw' is recommended (Mustahabb). To call it disliked is incorrect; rather, adding the 'waw' is mentioned as disliked in 'Tanwir al-Absar' etc. In any case, there is no dispute that it is free from dislike, favored, and recommended without the 'waw'. And Allah Almighty knows best.

Issue 73: What do the scholars of the religion say regarding this issue: one person slaughters, while another holds the legs or head of the animal. Is Bismillah necessary for both, or is the slaughterer's sufficient? And if the helper intentionally omitted the Bismillah, or if the helper was a non-believer, Hindu, etc., does the slaughtered animal remain Halal or become carrion (unlawful)? Explain and you shall be rewarded.

The Answer: Originally, saying the Takbir is mandatory for the slaughterer, and his Takbir is sufficient. There is absolutely no need for Takbir from the person holding the head or legs, nor is it harmful if they are a non-believer or polytheist.

[Boxed Text] Arabic: فان الذبح انما ھو قطع العروق لا الاخذ بالراس والقوائد کما لایخفی۔ Urdu: Slaughtering is the name for cutting the animal's veins, not for holding the head and legs, as is not hidden. (T)

Yes, if one helped the other in the actual act of slaughtering—for example, Zaid is slaughtering, and Amr sees his hand is weak and the slaughter will take time, so he also puts his hand on the knife and both move the knife together—then certainly if either of them intentionally does not say the Takbir, the animal will become Haram (unlawful). Likewise, if one of them was a non-believer or polytheist, the slaughtered animal became carrion.

[Table Foot] Arabic: في الدرالمختار تشترط التسمية من Urdu: In Al-Durr al-Mukhtar, mentioning the Name (Bismillah) is a condition for the person slaughtering...

[Reference Footnote] 1. Radd al-Muhtar, Book of Slaughtered Animals, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/196.

खण्ड 20 फ़तावा रज़विया

[बॉक्स टेक्स्ट] अरबी: خروج الدم لایدل علی الحیوۃ الا اذ اکان یخرج کما یخرج فی الحی عند الامام وھو ظاھر الروایۃ (باختصار) - (ت) उर्दू: खून का निकलना जीवित होने का प्रमाण केवल उसी स्थिति में है जब वह उसी प्रकार निकले जिस प्रकार जीवित से निकलता है, इमाम-ए-आज़म (रहमतुल्लाह अलैहि) के मज़हब में, और वही ज़ाहिर रिवायत है (संक्षेप में)। - (त)

मसला 72: शहर-ए-कुहना, बरेली से। 9 ज़िल-हिज्जा 1316 हिजरी। एक मौलवी साहब आए हैं, वह कहते हैं कि 'बिस्मिल्लाह वल्लाहु अकबर, ला इलाहा इल्लल्लाह, अल्लाहुम्मा मिंका व लका' कहना चाहिए। उनका दावा है कि 'बिस्मिल्लाह अल्लाहु अकबर' बिना 'वाव' (और) के कहना, जैसा कि प्रचलित है, मकरूह (नापसंदीदा) है। इस बारे में क्या हुक्म है? बयान फरमाएं, आपको सवाब मिलेगा।

अल-जवाब (उत्तर): बिना 'वाव' के कहना मुस्तहब (पसंदीदा) है। इसे मकरूह कहना सही नहीं है, बल्कि 'तनवीरुल अबसार' आदि में 'वाव' बढ़ाने को मकरूह कहा गया है। बहरहाल, बिना 'वाव' के इसके मकरूह न होने, पसंदीदा और मुस्तहब होने में कोई संदेह नहीं है, वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह बेहतर जानता है)।

मसला 73: उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फरमाते हैं कि: एक व्यक्ति ज़बह करता है, दूसरा जानवर के पैर या सिर पकड़े हुए है। क्या बिस्मिल्लाह दोनों पर ज़रूरी है या ज़बह करने वाले के लिए पर्याप्त है? और अगर मददगार ने जानबूझकर बिस्मिल्लाह छोड़ दी, या यह मददगार कोई काफिर, हिंदू आदि था, तो ज़बीहा हलाल रहा या मुर्दार (हराम) हो गया? बयान फरमाएं, आपको सवाब मिलेगा।

अल-जवाब (उत्तर): असल में ज़बह करने वाले पर तकबीर (बिस्मिल्लाह) कहना लाज़िम है और उसी की तकबीर काफी है। सिर या पैर पकड़ने वाले की तकबीर की बिल्कुल ज़रूरत नहीं है, और न ही उसका काफिर या मुशरिक होना कुछ हानिकारक है।

[बॉक्स टेक्स्ट] अरबी: فان الذبح انما ھو قطع العروق لا الاخذ بالراس والقوائد کما لایخفی۔ उर्दू: ज़बह जानवर की रगों को काटने का नाम है, जानवर के सिर और पैर पकड़ने का नाम नहीं, जैसा कि छिपा नहीं है। (त)

हाँ, अगर एक ने दूसरे को असल ज़बह के काम में मदद दी—उदाहरण के लिए, ज़ैद ज़बह कर रहा है, और अम्र ने देखा कि उसका हाथ कमज़ोर है और ज़बह में देर होगी, तो उसने भी अपना हाथ छुरी पर रख दिया और दोनों ने मिलकर छुरी चलाई—तो निश्चित रूप से उनमें से जो कोई भी जानबूझकर तकबीर नहीं कहेगा, जानवर हराम हो जाएगा। इसी तरह, अगर उनमें से कोई काफिर या मुशरिक था, तो भी ज़बीहा मुर्दार हो गया।

[टेबल फुट] अरबी: التسمية من تشترط الدرالمختار في उर्दू: 'दुर्रे मुख़्तार' में है कि: ज़बह करने वाले पर बिस्मिल्लाह कहना शर्त है...

[संदर्भ फुटनोट] 1. रद्दुल मुहतार, किताबुज़ ज़बाइह, दारुल एहयाउत तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/196

पृष्ठ 215/630

[Boxed Text] خروج الدم لایدل علی الحیوۃ الا اذ اکان یخرج کما یخرج فی الحی عند الامام وھو ظاھر الروایۃ (باختصار) - (ت) خون نکلنا زندہ ہونے کی دلیل صرف اس صورت میں ہے کہ اس طرح نکلے جس طرح زندہ سے نکلتا ہے امام اعظم رحمۃ اللہ تعالیٰ کے مذہب میں اور وہی ظاہر روایت ہے۔ (باختصار)۔ (ت)

مسئلہ ۷۲: از شہر کہنہ، بریلی ۹ ذی الحجہ ۱۳۱۶ھ ایک مولوی صاحب آئے ہیں، وہ کہتے ہیں بسم اللہ واللہ اکبر لا الہ الا اللہ اللھم منك ولك کہنا چاہئے بسم اللہ اللہ اکبر بغیر واؤ کے جو رائج ہو رہا ہے مکروہ ہے۔ اس میں کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: بغیر واؤ کے مستحب ہے۔ اسے مکروہ کہنا صحیح نہیں، بلکہ تنویر الابصار وغیرہ میں واؤ بڑھانے کو مکروہ فرمایا، بہرحال بلاواؤ کے خالی از کراہت و پسندیدہ و مستحب ہونے میں کلام نہیں، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۷۳: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص ذبح کرتا ہے دوسرا پاؤں یا سر ذبیحہ کا پکڑے ہے دونوں پر بسم اللہ ضرور ہے یا ذابح کو کافی ہے؟ اور اگر مددگار نے بسم اللہ ترک کی قصدا یا یہ مددگار کوئی کافر ہندو وغیرہ تھا، تو ذبیحہ حلال رہا یا مردار ہوا؟ بینوا توجروا

الجواب: اصل ذابح پر تکبیر کہنی لازم اور اسی کی تکبیر کافی ہے۔ سریا پاؤں پکڑنے والے کی تکبیر کی اصلا حاجت نہیں نہ اس کا کافر مشرک ہونا کچھ مضر۔

[Boxed Text] فان الذبح انما ھو قطع العروق لا الاخذ بالراس والقوائد کما لایخفی۔ ذبح جانور کی رگوں کے کاٹنے کا نام ہے جانور کے سر و پاؤں پکڑنے کا نام نہیں، جیسا کہ مخفی نہیں ہے۔ (ت)

ہاں اگر ایک نے دوسرے کو نفس ذبح میں مدد دی، مثلا زید ذبح کرتا ہے عمرو نے دیکھا اس کا ہاتھ ضعیف ہے ذبح میں دیر ہوگی اپنا ہاتھ بھی چھری پر رکھ دیا اور دونوں نے مل کر چھری پھیری تو بیشک دونوں میں جو کوئی قصداً تکبیر نہ کہے گا جانور حرام ہو جائے گا، یونہی اگر ان میں کوئی کافر مشرک تھا تو بھی ذبیحہ مردار ہو گیا،

[Table Foot] في الدرالمختار تشترط التسمیة من در مختار میں ہے کہ ذبح کرنے والے پر بسم اللہ

[Reference Footnote] 1۔ ردالمحتار کتاب الذبائح دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۹۶

[Arabic Section]: Regarding the slaughterer. In 'Al-Khaniya' it is stated: [if a person] intends to sacrifice and places his hand with the hand of the butcher during the slaughter and assists him in the slaughter, it is obligatory for each of them to say 'Bismillah'. If one of them omits it, or if one thinks that the naming by one is sufficient for both, the animal becomes forbidden (haram) etc. And Allah the Glorified and Exalted knows best what is correct.

[Urdu Section]: It is necessary to recite [Bismillah]. And in 'Al-Khaniya' it is mentioned that while making a sacrifice, if one places their hand along with the butcher's hand in slaughtering and assists in the slaughter, then each person should recite 'Bismillah'. If one person does not recite it or thinks that reciting it by one is enough, then the animal will be forbidden (haram) etc. And Allah the Glorified and Exalted knows best what is correct (T).

Problem 74: 13 Safar 1322 AH:

[Persian text]: What do the scholars of religion say on this matter: at the time of slaughtering an animal, where should the slaughterer stand, and which way should the head of the animal face? It is common practice that at the time of slaughter, its head is pointed towards the south and the slaughterer faces the Qibla. In summary, if the slaughter is performed facing north, south, or east, what is the ruling? Is it permissible or an innovation (bid'at)? If it is an innovation, which type? And which direction is superior? Please write clearly with evidence. State your verdict and be rewarded.

[Urdu translation]: What do the scholars of religion say on this matter: while slaughtering an animal, in which direction should the animal's head be and where should the person slaughtering stand? It is famous that at the time of slaughter, the animal's head should be towards the south and the slaughterer should face the Qibla. In summary, if slaughtering is done facing south, north, or east, what is the ruling? Is it permissible or is it an innovation? If it is an innovation, which one, and which direction is preferable? Please state clearly with evidence. State your verdict and be rewarded (T).

Answer:

[Persian text]: The transmitted Sunnah is that both the person's face and the sacrificial animal's face should be towards the Qibla. In our lands where the Qibla is

towards the west, the head of the animal should be towards the south so that the animal is lying on its left side and its back is towards the east, so its face is towards the Qibla, and the slaughterer...

[Urdu translation]: The established Sunnah is that both the person slaughtering and the animal should face the Qibla. In our region, the Qibla is in the west, therefore the head of the sacrificial animal should be towards the south so that the animal lies on its left side and its back is towards the east, so that its face turns towards the Qibla, and the slaughterer...

1. Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Dhabaih, Mujtabai Press, Delhi, 3/228
2. Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Adhiya, Mujtabai Press, Delhi, 2/235

फतावा रजविया | जिल्द २०

[अरबी खंड]: ज़ब्ह करने वाले के बारे में। 'अल-खनिया' में उल्लेख है: [यदि कोई व्यक्ति] कुर्बानी का इरादा करता है और ज़ब्ह के दौरान अपना हाथ कसाई के हाथ के साथ रखता है और ज़ब्ह में उसकी सहायता करता है, तो उनमें से प्रत्येक के लिए 'बिस्मिल्लाह' कहना अनिवार्य है। यदि उनमें से एक इसे छोड़ देता है, या यदि कोई सोचता है कि एक के द्वारा नाम लेना दोनों के लिए पर्याप्त है, तो जानवर हराम हो जाता है, इत्यादि। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है कि क्या सही है।

[उर्दू खंड]: [बिस्मिल्लाह] पढ़ना आवश्यक है। और 'खनिया' में इसका उल्लेख है कि कुर्बानी करते समय यदि कोई ज़ब्ह करते समय कसाई के हाथ के साथ अपना हाथ रखता है और ज़ब्ह में मदद करता है, तो प्रत्येक व्यक्ति को 'बिस्मिल्लाह' पढ़ना चाहिए। यदि एक व्यक्ति इसे नहीं पढ़ता है या सोचता है कि एक के द्वारा पढ़ना पर्याप्त है, तो जानवर हराम हो जाएगा, इत्यादि। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है (त)।

मसला ७४: १३ सफर १३२२ हिजरी:

[फारसी पाठ]: उलेमा-ए-दीन इस मसले पर क्या कहते हैं: जानवर को ज़ब्ह करते समय, ज़ब्ह करने वाले को कहाँ खड़ा होना चाहिए, और जानवर का सिर किस ओर होना चाहिए? यह आम बात है कि ज़ब्ह के समय, इसका सिर दक्षिण की ओर होता है और ज़ब्ह करने वाला क़िब्ला की ओर मुख करता है। संक्षेप में, यदि ज़ब्ह उत्तर, दक्षिण या पूर्व की ओर मुख करके किया जाता है, तो क्या नियम है? क्या यह अनुमेय है या यह एक नवाचार (बिदअत) है? यदि यह बिदअत है, तो कौन सी? और कौन सी दिशा श्रेष्ठ है? कृपया साक्ष्यों के साथ स्पष्ट रूप से लिखें। अपना फैसला सुनाएं और पुण्य प्राप्त करें।

[उर्दू अनुवाद]: उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फरमाते हैं कि जानवर को ज़ब्ह करते हुए जानवर का सिर किस तरफ होना चाहिए और ज़ब्ह करने वाला किस तरफ खड़ा हो? मशहूर है कि ज़ब्ह के वक्त जानवर का सिर दक्षिण की तरफ और ज़ब्ह करने वाला क़िब्ला-रुख हो। संक्षेप में, दक्षिण, उत्तर या पूर्व की तरफ होकर ज़ब्ह हुआ तो क्या हुक्म है? क्या यह जायज़ है या बिदअत है? यदि यह बिदअत है तो कौन सी, और कौन सी दिशा उत्तम (अवला) है? कृपया साक्ष्यों के साथ स्पष्ट रूप से लिखें। अपना फैसला सुनाएं और पुण्य प्राप्त करें (त)।

जवाब:

[फारसी पाठ]: चली आ रही सुन्नत यह है कि व्यक्ति का चेहरा और कुर्बानी के जानवर का चेहरा दोनों क़िब्ला की ओर होना चाहिए। हमारे क्षेत्रों में जहाँ क़िब्ला पश्चिम की ओर है, जानवर का सिर दक्षिण की ओर होना चाहिए ताकि जानवर अपनी बाईं करवट पर लेटा हो और उसकी पीठ पूर्व की ओर हो, इसलिए उसका चेहरा क़िब्ला की ओर हो, और ज़ब्ह करने वाला...

[उर्दू अनुवाद]: सुन्नत यह चली आ रही है कि ज़ब्ह करने वाला और जानवर दोनों क़िब्ला-रुख हों। हमारे इलाके में क़िब्ला पश्चिम में है, इसलिए कुर्बानी के जानवर का सिर दक्षिण की तरफ होना चाहिए ताकि जानवर अपनी बाईं करवट पर लेटा हो और उसकी पीठ पूर्व की तरफ हो, ताकि उसका चेहरा क़िब्ला की तरफ हो जाए, और ज़ब्ह करने वाला...

1. दुर्रे मुख़्तार, किताब अल-ज़बैह, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, ३/२२८
2. दुर्रे मुख़्तार, किताब अल-अज़हिया, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, २/२३५

पृष्ठ २१६ का ६३०

الذابح۱ وفیه عن الخانیة ارادة التضحیة فوضع یده من ید القصاب في الذبح واعانه علی الذبح، سمی کل وجوبا فلو ترکها احدهما، او ظن ان تسمیة احد هما تکفی حرمت۲ الخ، واللہ سبحانه و تعالٰی اعلم بالصواب۔

پڑھنا لازم ہے اور اس میں خانیہ سے ہے قربانی کرتے ہوئے اپنا ہاتھ قصاب کے ہاتھ کے ساتھ ذبح میں رکھا اور ذبح میں مدد کی تو ہر ایک بسم اللہ پڑھے، تو اگر ایک نے نہ پڑھا یا خیال کیا کہ ایک کا پڑھنا کافی ہے تو جانور حرام ہوگا الخ، واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم بالصواب (ت)

مسئلہ ۷۴: ۱۳ صفر ۱۳۲۲ھ:

چہ فرمایند علمائے دیں اندریں مسئلہ کہ ہنگام ذبح کردن حیوان و ذابح سوئے کدامی باید استاد، و راس حیوان کدام جانب می کند، استقالہ اشاعت ست کہ بوقت ذبح حیوان سروی بجنوب می کند و چہرہ ذابح بقبلہ می کند خلاصہ آنکہ اگر بجانب شمال وجنوب و مشرق شدہ ذبح سازد، پس چہ حکم دارد، آیا کہ جائز می شود یا بدعت، اگر بدعت شود کدام بدعت، وکدام اولی ست؟ مع ادلہ تصریحاً تحریر فرمایند۔ بینوا توجروا

علمائے دین اس مسئلہ میں کیا فرماتے ہیں کہ حیوان کو ذبح کرتے ہوئے حیوان کا سر کس طرف ہونا چاہئے اور ذبح کرنے والا کس جانب کھڑا ہو، مشہور ہے کہ ذبح کے وقت جانور کا سر جنوب کی طرف اور ذبح کرنے والا رو بقبلہ ہو، خلاصہ یہ ہے کہ جنوب، شمال اور مشرق کی طرف ہو کر ذبح ہوا تو کیا حکم ہے، کیا جائز ہوا یا بدعت ہوئی، اگر بدعت ہے تو کون سی، اور کون سی جانب اولٰی ہے؟ دلائل کے ساتھ صراحۃً تحریر فرمایا جائے۔ بینوا توجروا (ت)

الجواب:

سنت متوارثہ آنست کہ روئے خود و روئے ذبیحہ ہر دوسوئے قبلہ کند، وسر ذبیحہ در بلاد ما کہ قبلہ سوئے مغرب ست جانب جنوب بود تا ذبیحہ بر پہلو چپ خود خوابیدہ باشد، و پشت او جانب مشرق، تاروئے سمت قبلہ بود، وذابح

سنت یہ چلی آرہی کہ ذبح کرنے والا اور جانور دونوں قبلہ رو ہو، ہمارے علاقہ میں قبلہ مغرب میں ہے اس لئے سر ذبیحہ جنوب کی طرف ہونا چاہئے تاکہ جانور بائیں پہلوں لیٹا ہو اور اس کی پیٹھ مشرق کی طرف ہو تاکہ اس کا منہ قبلہ کی طرف ہو جائے، اور ذبح کرنے والا

---

۱ در مختار کتاب الذبائح مطبع مجتبائی دہلی ۳/ ۲۲۸ ۲ در مختار کتاب الاضحیۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۳۵

Fatawa Razawiyya Volume 20

Place your right foot on the right side of the animal's neck and perform the slaughter. If the person performing the slaughter or the animal's face is not turned towards the Qibla, it is disliked (Makruh). If the animal is laid on its right side, according to some prominent Maliki imams, it becomes forbidden (Haram) and its consumption is not permissible. Therefore, it is strongly emphasized to avoid this to steer clear of disagreement. Ahmad, Darimi, Abu Dawud, and Ibn Majah narrated from Hazrat Jabir (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) slaughtered two castrated, black and white, horned rams on the day of sacrifice. When he turned them towards the Qibla, he recited this prayer: "Indeed, I have turned my face towards Him who created the heavens and the earth..." (Hadith). Bukhari, Muslim, Darimi, and Ibn Majah narrated from Hazrat Anas (may Allah be pleased with him) who said that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) slaughtered two black and white, fat rams. I saw him placing his blessed foot on the side of the animal's neck, reciting Bismillah and Takbir, and then slaughtering both with his own hand. Imam Ayni stated in 'Umdat al-Qari' that Takbir along with Tasmiyah (Bismillah) is recommended, and likewise, placing the foot on the side of the sacrifice's neck...

Ah: As it is in the original, perhaps "Al-Darimi".

1. Sunan Abi Dawud, Book of Sacrifices, Chapter on what is recommended for sacrifices, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/30.
2. Sahih al-Bukhari, Book of Sacrifices, Chapter on one who slaughters the sacrifice with his own hand, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 2/834; Sahih Muslim, Book of Sacrifices, Chapter on one who slaughters the sacrifice with his own hand, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 2/156.

फ़तावा रज़विया खंड 20

अपना दायां पैर जानवर की गर्दन के दाहिने हिस्से पर रखें और ज़बह करें। यदि स्वयं या जानवर का मुख क़िबला की ओर करना छोड़ दिया जाए तो यह मकरूह (नापसंद) है। यदि जानवर को दाहिने करवट लिटाया जाए, तो कुछ प्रमुख मालिकी इमामों के नज़दीक यह हराम हो जाएगा और उसका खाना जायज़ नहीं होगा। इसलिए, इससे परहेज़ करने पर ज़ोर दिया गया है ताकि मतभेद (खिलाफ़) से बचा जा सके। अहमद, दारिमी, अबू दाऊद और इब्न माजा ने हज़रत जाबिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है कि हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने कुर्बानी के दिन दो खस्सी (बधिया), चितकबरे, सींगों वाले दुंबे ज़बह फ़रमाए। जब आपने उन्हें क़िबला की ओर लिटाया तो आपने यह दुआ पढ़ी: "इन्नी वज्जहतु वज्हिया लिल्लज़ी फ़तरस समावाति वल अर्ज़..." (हदीस)। बुखारी, मुस्लिम, दारिमी और इब्न माजा ने हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है, उन्होंने कहा कि हुज़ूर अलैहिस्सलाम ने वे चितकबरे, मोटे दुंबे ज़बह फ़रमाए। मैंने देखा कि आपने अपना मुबारक पैर जानवर की गर्दन के बगल वाले हिस्से पर रखा और बिस्मिल्लाह पढ़ी और तकबीर कही, फिर दोनों को अपने हाथों से ज़बह किया। इमाम ऐनी ने 'उम्दतुल क़ारी' में फ़रमाया कि बिस्मिल्लाह के साथ तकबीर मुस्तहब (पसंदीदा) है और इसी तरह कुर्बानी की गर्दन के हिस्से पर पैर रखना...

अह: जैसा कि मूल में है, शायद "अल-दारिमी"।

1. सुनन अबी दाऊद, किताब अल-दाहया, बाब मा युस्तहब मिन अल-दाहया, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/30।
2. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-अदाही, बाब मन ज़बहा अल-अदाही बियदिही, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 2/834; सहीह मुस्लिम, किताब अल-अदाही, बाब मन ज़बहा अल-अदाही बियदिही, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 2/156।

पृष्ठ 217 ऑफ़ 630

پائے راست خود بر صفحہ راست گردنش نہادہ ذبح کند، اگر توجہ یا توجیہ بہ قبلہ ترک کند مکروہ است، اور اگر بر پہلوئے راستش خواباند نزد بعض اجلہ ائمہ مالکیہ حرام گردد، خوردنش روانبود پس احتراز ازاں مناسب ومؤکد تر شد خروجا عن الخلاف، احمد ودارمی وابوداؤد وابن ماجہ از جابر رضی اللہ تعالٰی عنہ روای قال ذبح النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یوم الذبح کبشین اقرنین املحین موجوأین، فلما وجههما قال ۱ انی وجهت وجهی للذی فطر السمٰوٰت والارض ۲ الحدیث۔ وبخاری ومسلم اسامی عهوابن ماجہ از انس رضی اللہ تعالٰی عنہ آورند قال ضحی النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بکبشین املحین، فرأیتہ واضعا قدمہ علی صفائحهما یسمی و یکبر فذبحهما بیده ۲۔ امام عینی در عمدۃ القاری فرمود، فالتکبیر مع التسمیۃ مستحب وکذا وضع الرجل علی صفحۃ عنق الاضحیۃ

اپنا دایاں پاؤں جانور کی گردن کے دائیں حصہ پر رکھے اور ذبح کرے اور خود اپنا یا جانور کا منہ قبلہ کی طرف کرنا ترک کیا تو مکروہ ہے، اگر جانور دائیں پہلو لٹایا تو بعض اجلہ ائمہ مالکی کے نزدیک حرام ہو جائیگا اور اس کا کھانا جائز نہ ہوگا، لہٰذا اس سے پرہیز میں تاکید ہے تاکہ خلاف سے بچایا جائے، احمد دارمی، ابوداؤد اور ابن ماجہ نے حضرت جابر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے۔ کہ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے قربانی کے روز دو خصی، چتکبرے، سینگوں والے دُنبے ذبح فرمائے، آپ نے جب ان کو قبلہ رولٹایا تو آپ نے یہ دعا پڑھی، انی وجهت وجهی للذی فطر السمٰوٰت والارض الحدیث۔ بخاری و مسلم، دارمی اور ابن ماجہ نے حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا انھوں نے کہا کہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے وہ چتکبرے، موٹے دنبے ذبح فرمائے تو میں نے دیکھا کہ آپ نے اپنا پاؤں مبارک جانور کی گردن کے ساتھ

والے حصہ پر رکھا اور بسم اللہ پڑھی اور تکبیر کہی تو دونوں کو اپنے ہاتھ سے ذبح فرمایا، امام عینی نے عمدۃ القاری میں فرمایا، بسم اللہ کے ساتھ تکبیر مستحب ہے اور یوں قربانی کے

عھ: ھکذا فی الاصل لعلہ "الدارمی"۔

۱ سنن ابی داؤد کتاب الضحایا باب مایستحب من الضحایا آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۳۰ ۲ صحیح البخاری کتاب الاضاحی باب من ذبح الاضاحی بیدہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۸۳۴، صحیح مسلم کتاب الاضاحی باب من ذبح الاضاحی بیدہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۱۵۶

Vol. 20 Fatawa Razawiyya

[Box Section] Arabic Text: Al-Yameen wa ammat-tasmiyatu fahiya shartun - wa hadha nassun (1). Qala ibn al-Qasimi as-sawabu an yudji'aha 'ala shiqqiha al-aysar, wa 'ala dhalika mada 'amalul muslimeen, fa in jahila fa adja'aha 'ala ash-shiqqi al-akhar lam yajuz akuluha (2). Durr-e-Tanwir al-Absar: Kuriha tarkut-tawajjuh ilal Qiblah (3). Durr-e-Mukhtar: li mukhalafatihi as-sunnah (4). Wallahu Ta'ala A'lam.

Urdu Translation of the above: It is recommended to place the foot on the right side of the animal's neck, but reciting 'Bismillah' is a condition. It is also mentioned therein that Ibn al-Qasim said: The correct way is to lay the animal on its left side, as this has been the continuous practice of Muslims. If, out of ignorance, it is laid on the other side, eating it will not be permissible. It is mentioned in Tanwir al-Absar that abandoning facing the Qiblah is disliked (Makruh). In Durr al-Mukhtar, it is stated that this is contrary to the Sunnah. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 75: From Lahore city, sent by Anwar al-Haq, Tehsil Chunian, Friday 2 Dhu al-Hijjah 1333 AH. What do the scholars of religion and muftis of the firm Shariah say regarding this issue: just as it is necessary for the slaughterer to recite the 'Tasmiyah' (Bismillah), is it also necessary for the assistant to the slaughterer to recite it or not? And who is called an assistant slaughterer?

The Answer: By 'assistant slaughterer' (Mu'ain Dhabih), it is meant that if the slaughterer's hand is weak or he finds difficulty in slaughtering, another person places their hand on the knife with him and they both move it together. In this case, Takbir is obligatory for both. If either of them intentionally omits the Takbir, the slaughtered animal becomes carrion (haram), even if the other recited it. The Deobandi view is completely wrong and ignorant. Takbir is mandatory for the slaughterer. Holding the hands and feet is not part of the 'slaughtering' act; the person holding the limbs is performing a role similar to a rope. Far from Takbir being required of them, even if a Magian or an idol-worshipper holds the limbs, it will not affect the validity of the sacrifice. In Tanwir al-Absar it was: 'Tashtaritu at-Tasmiyah' (5) (Saying Bismillah is a condition. - Translator). In Durr al-Mukhtar, it is explained as: 'Minal Dhabih' (6) (From the one who slaughters. - Translator). In Radd al-Muhtar it is stated:

Footnotes: 1. 'Umda al-Qari Sharh Sahih al-Bukhari, Kitab al-Adahi, Chapter: He who slaughters the sacrifices with his own hand, Idara al-Tiba'a al-Muniriyya, Beirut, 21/155. 2. 'Umda al-Qari Sharh Sahih al-Bukhari, Kitab al-Adahi, Chapter: He who

slaughters the sacrifices with his own hand, Idara al-Tiba'a al-Muniriyya, Beirut, 21/155-156. 3. Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Dhaba'ih, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/228. 4. Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Dhaba'ih, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/228. 5. Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Dhaba'ih, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/228. 6. Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Dhaba'ih, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/228.

जिल्द 20 फतावा रज़विया

[बॉक्स अनुभाग] अरबी पाठ: अल-यमीन व अम्मत-तस्मियातु फहिया शर्तुन - व हाज़ा नसुन (1)। काला इब्न अल-क़ासिमि अस-सवाबु अन युदजिअहा 'अला शिक्किहा अल-अयसर, व 'अला ज़ालिका मदा 'अमलुल मुस्लिमीन, फ़ा इन जहिला फ़ा अदजअहा 'अला अश-शिक्कि अल-आख़र लम यजुज़ अकुलुहा (2)। दुर्रे तनवीरुल अबसार: कुरिहा तर्कुत-तवज्जुह इलल क़िबला (3)। दुर्रे मुख़्तार: ली मुख़ालफ़तिही अस-सुन्नह (4)। वल्लाहु तआला आलम।

उर्दू अनुवाद: जानवर की गर्दन के दाएं पहलू पर पांव रखना मुस्तहब है लेकिन बिस्मिल्लाह पढ़ना शर्त है, और इसी में है इब्न क़ासिम ने फ़रमाया बेहतर यह है कि जानवर को बाएं पहलू लिटाया जाए मुसलमानों का यही तरीक़ा जारी है अगर जहालत की और जानवर को दूसरे पहलू लिटाया तो खाना जायज़ न होगा। तनवीरुल अबसार में है कि क़िबला की जहत का तर्क मकरूह है। दुर्रे मुख़्तार में है कि यह सुन्नत के मुख़ालिफ़ है, वल्लाहु तआला आलम। (त)

मसला 75: शहर लाहौर से, प्रेषक अनवारुल हक़, तहसील चूनियां, शुक्रवार 2 ज़िल हिज्जा उल हराम 1333 हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन व मुफ़्तियान-ए-शरअ-ए-मतीन इस मसले में कि जिस तरह ज़ाबिह (ज़बह करने वाला) पर तस्मिया (बिस्मिल्लाह) पढ़ना ज़रूरी है, क्या उसी तरह मुईन-ए-ज़ाबिह (सहायक) पर भी तस्मिया पढ़ना ज़रूरी है या नहीं? और मुईन-ए-ज़ाबिह किसे कहते हैं?

उत्तर: मुईन-ए-ज़ाबिह से यही मुराद है कि यदि ज़बह करने वाले का हाथ कमज़ोर हो या उसे ज़बह करने में कठिनाई हो, तो दूसरा व्यक्ति उसके साथ छुरी पर हाथ रखकर दोनों मिलकर हाथ चलाएं। इस स्थिति में दोनों पर तकबीर वाजिब है। यदि उनमें से कोई भी जानबूझकर तकबीर नहीं पढ़ेगा, तो ज़बीहा (ज़बह किया हुआ जानवर) मुर्दार हो जाएगा, भले ही दूसरा व्यक्ति तकबीर पढ़े। देवबंदी विचार पूरी तरह से ग़लत और अज्ञानतापूर्ण है। तकबीर ज़बह करने वाले पर अनिवार्य की गई है, और हाथ-पांव पकड़ना ज़बह की क्रिया नहीं है; हाथ-पांव पकड़ने वाला व्यक्ति वही काम कर रहा है जो एक रस्सी करती है। उस पर तकबीर लाज़िम होना तो दूर की बात, यदि कोई मजूसी (अग्निपूजक) या मूर्तिपूजक भी हाथ-पांव पकड़ेगा, तो ज़बीहा में कोई दोष नहीं आएगा। तनवीरुल अबसार में था: 'तुश्तरतुत तस्मिया' (5) (बिस्मिल्लाह पढ़ना शर्त है। - अनुवादक)। दुर्रे मुख़्तार में इसकी व्याख्या इस प्रकार है: 'मिनल ज़ाबिह' (6) (ज़बह करने वाले की ओर से। - अनुवादक)। रद-उल-मुहतार में कहा गया है:

पाद-टिप्पणी: 1. उम्दतुल क़ारी शरह सहीह अल-बुख़ारी, किताबुल अज़ाही, बाब: जिसने अपने हाथ से क़ुर्बानी की, इदारातुल तिबाआ अल-मुनीरिया, बेरुत, 21/155। 2. उम्दतुल क़ारी शरह सहीह अल-बुख़ारी, किताबुल अज़ाही, बाब: जिसने अपने हाथ से क़ुर्बानी की, इदारातुल तिबाआ अल-मुनीरिया, बेरुत, 21/155-156। 3. दुर्रे मुख़्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताबुल ज़बाइह, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/228। 4. दुर्रे मुख़्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताबुल ज़बाइह, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/228। 5. दुर्रे मुख़्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताबुल ज़बाइह, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/228। 6. दुर्रे मुख़्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताबुल ज़बाइह, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/228।

[باکس سیکشن] الیمین واما التسمیۃ فھی شرط ۔ وھذا نص۱ قال ابن القاسم الصواب ان یضجعھا علی شقھا الایسر، وعلی ذلک مضی عمل المسلمین، فان جھل فاضجعھا علی الشق الآخر لم یجز اکلھا ۲۔ درتنویر الابصار کرہ ترک التوجہ الی القبلۃ ۳۔ دردرمختار ست لمخالفتہ السنۃ ۴۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

جانور کی گردن کے دائیں پہلو پر پاؤں رکھنا مستحب ہے لیکن بسم اللہ پڑھنا شرط ہے، اور اسی میں ہے ابن قاسم نے فرمایا بہتر یہ ہے کہ جانور کو بائیں پہلو لٹایا جائے مسلمانوں کا یہی طریقہ جاری ہے اگر جہالت کی اور جانور کو دوسرے پہلو لٹایا تو کھانا جائز نہ ہوگا۔ تنویر الابصار میں ہے کہ قبلہ کی جہت کا ترک مکروہ ہے۔ در مختار میں ہے کہ یہ سنت کے مخالف ہے، واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۷۵: از شہر لاہور مرسلہ انوارالحق تحصیل چونیاں روز جمعہ ۲ ذی الحجہ الحرام ۱۳۳۳ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ جس طرح ذابح پر تسمیہ پڑھنا ضروری ہے اسی طرح معین ذابح پر تسمیہ پڑھنا ضروری ہے یا نہیں؟ اور معین ذابح کس کو کہتے ہیں؟ الجواب: معین ذابح سے یہی مراد ہے کہ ذابح کا ہاتھ کمزور ہو، ذبح میں دقت دیکھے تو دوسرا اس کے ساتھ چھری پر ہاتھ رکھ کر دونوں مل کر ہاتھ پھیریں، اس صورت میں دونوں پر تکبیر واجب ہے۔ اگر ان میں سے کوئی بھی قصداً تکبیر نہ کہے گا، ذبیحہ مردار ہو جائے اگرچہ دوسرا تکبیر کہے، دیوبندی قول محض غلط و جہالت ہے۔ تکبیر ذابح پر لازم فرمائی گئی ہے، اور ہاتھ پاؤں پکڑنا ذبح نہیں، ہاتھ پاؤں پکڑنے والا مثل رسی کے وہی کام دے رہا ہے جو ایک رسی دیتی ہے۔ اس پر تکبیر لازم ہونا درکنار، اگر مجوسی یا بت پر ست ہاتھ پاؤں پکڑے گا ذبیحہ میں

خلل نہ آئے گا، تنویر الابصار میں تھا: تشترط التسمیة ۵ (بسم اللہ پڑھنا شرط ہے۔ ت) در مختار میں اس طرح کی شرح فرمادی: من الذابح ۶ (ذبح کرنے والے سے۔ ت) ردالمحتار میں فرمایا:

۱ عمدة القاری شرح صحیح البخاری کتاب الاضاحی باب من ذبح الاضاحی بیده ادارة الطباعة المنیریة بیروت ۲۱/ ۱۵۵ ۲ عمدة القاری شرح صحیح البخاری کتاب الاضاحی باب من ذبح الاضاحی بیده ادارة الطباعة المنیریة بیروت ۲۱/ ۱۵۵، ۱۵۶ ۳ درمختار شرح تنویر الابصار کتاب الذبائح مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۲۸ ۴ درمختار شرح تنویر الابصار کتاب الذبائح مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۲۸ ۵ درمختار شرح تنویر الابصار کتاب الذبائح مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۲۸ ۶ درمختار شرح تنویر الابصار کتاب الذبائح مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۲۸

Fatawa Razawiyya, Volume 20

It includes the case when the slaughterers are two; if one of them mentions (the name of Allah) and the other omits it intentionally, its consumption is forbidden.1 When two people are involved in slaughtering, it is a condition for both to recite 'Bismillah'. If one recited it and the other omitted it or thought that the recitation of one is sufficient, the food will be forbidden (Haram). (T)

In Durr al-Mukhtar, from al-Khaniyah: If he places his hand with the hand of the butcher during slaughtering and assists him in the act of slaughtering, each of them must recite it as an obligation. If one of them omits it, thinking that the recitation of one is sufficient, it becomes forbidden.2 If an assistant places his hand on the knife along with the butcher during slaughtering, then both must recite 'Bismillah' as an obligatory act. If one did not recite and the other omitted it, or if it was thought that one person's recitation is enough, the animal will be forbidden (Haram). (T)

In Sharh al-Nuqayah by Allama al-Birjandi, it is stated: The recitation of the name (of Allah) is required from whoever assists the slaughterer such that he places his hand on the place of slaughter just as the slaughterer placed his, to the extent that if one of them omits the recitation, it is not lawful (Halal). This is mentioned in Fatawa Qadi Khan.3 - And Allah Almighty knows best. If an assistant places his hand on the knife along with the butcher during slaughtering, then it is a condition for both to recite 'Bismillah'. If one omitted 'Bismillah', it will not be lawful (Halal). This is mentioned in Fatawa Qadi Khan. And Allah Almighty knows best. (T)

Question 76: Sent by Bhola Ghumiyar, shopkeeper from Sisraon, Post Office Patti, Tehsil Kasur, District Lahore, 15th Rabi al-Awwal Sharif 1335 AH. What do the scholars of the Hanafi religion say regarding this matter: at the time of slaughtering, if even a single ring of the goat's windpipe (Adam's apple/larynx) does not remain towards the head, is it lawful (Halal) or forbidden (Haram) according to Shariah? Explain and you shall be rewarded.

The Answer: The research in this regard is that the windpipe is not the criterion in slaughtering; the basis is on the cutting of three out of the four veins. If one or two veins are cut, it will not be lawful even if it is below the windpipe, and if all four or any three are cut, it is lawful even if it is above the windpipe. It is stated in Radd al-

Muhtar: If the slaughtering occurs above the knot (larynx/Adam's apple), it is achieved. If in slaughtering above the windpipe, three out of four veins...

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Dhabaih, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/192.
2. Dur al-Mukhtar, Kitab al-Adhiya, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/335.
3. Sharh al-Nuqayah lil-Birjandi, Kitab al-Dhabaih, Nawal Kishore, Lucknow, 3/191.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

इसमें वह स्थिति शामिल है जब ज़बह करने वाले दो हों; यदि उनमें से एक (अल्लाह का नाम) लेता है और दूसरा जानबूझकर छोड़ देता है, तो उसका सेवन हराम है।1 जब ज़बह में दो व्यक्ति शरीक हों तो बिस्मिल्लाह पढ़ना दोनों पर शर्त है। अगर एक ने पढ़ा और एक ने छोड़ दिया या यह सोचा कि एक का पढ़ना काफी है, तो खाना हराम होगा। (त)

दुर्रे मुख़्तार में ख़ानिया से है: यदि वह ज़बह के दौरान कसाई के हाथ के साथ अपना हाथ रखता है और ज़बह करने में उसकी सहायता करता है, तो उनमें से प्रत्येक को अनिवार्य रूप से इसे पढ़ना चाहिए। यदि उनमें से कोई एक इसे छोड़ देता है, यह सोचकर कि एक का पढ़ना पर्याप्त है, तो वह हराम हो जाता है।2 ज़बह करने में सहायक ने कसाई के साथ अपना हाथ भी ज़बह में छुरी पर रखा तो दोनों बिस्मिल्लाह बतौर वाजिब पढ़ें, एक ने न पढ़ा दूसरे ने छोड़ दिया या एक के पढ़ने को काफी जाना, जानवर हराम होगा। (त)

अल्लामा बिरजंदी की शर्ह नुक़ाया में है: ज़बह करने वाले की सहायता करने वाले के लिए (अल्लाह के) नाम का उल्लेख करना अनिवार्य है, इस तरह कि उसने ज़बह के स्थान पर अपना हाथ उसी तरह रखा हो जैसे ज़बह करने वाले ने रखा था, यहाँ तक कि यदि उनमें से कोई एक नाम छोड़ देता है, तो वह हलाल नहीं है। इसका उल्लेख फ़तावा क़ाज़ी ख़ान में है।3 - और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। ज़बह में सहायक ने अपना हाथ कसाई के साथ छुरी पर रखा तो दोनों का बिस्मिल्लाह पढ़ना शर्त है, अगर एक ने बिस्मिल्लाह को छोड़ दिया तो हलाल न होगा। इसको फ़तावा क़ाज़ीख़ां में ज़िक्र किया गया है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 76: प्रेषक: भोला घुमियार दुकानदार सिसराऊं डाकख़ाना पट्टी, तहसील कसूर जिला लाहौर, 15 रबीउल अव्वल शरीफ 1335 हिजरी। हनफ़ी दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ज़बह के वक़्त जिस बकरे की घंटी (कंठ/लैरिंक्स) सिर की तरफ एक छल्ले वाली भी न रहे, वह शरीयत के अनुसार हलाल है या हराम? बयान फ़रमाएं, पुण्य प्राप्त होगा।

जवाब: इस स्थान पर शोध यह है कि ज़बह में घंटी का कोई विचार नहीं है, आधार चार रगों में से तीन कट जाने पर है। अगर एक या दो रग कटी हो तो हलाल नहीं होगा चाहे घंटी से नीचे हो, और अगर

चारों या कोई भी तीन कट गईं तो हलाल है चाहे घंटी से ऊपर हो, रददुल मुहतार में है: यदि ज़बह गांठ (घंटी) के ऊपर हो, तो वह हो गया। अगर घंटी से ऊपर ज़बह में चार में से तीन रगों...

1. रददुल मुहतार, किताबुज़ ज़बाइह, दार इहयाउत तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/192.
2. दुर्रे मुख़्तार, किताबुल अज़हिया, मतब' मुजतबाई, दिल्ली, 2/335.
3. शर्ह अल-नुक़ाया लिल-बिरजंदी, किताबुज़ ज़बाइह, नवल किशोर, लखनऊ, 3/191.

شمل ما اذا کان الذابح اثنین فلوسمی احد ہما و ترک الثانی عمدا حرم اکلہ ۱ ۔ جب ذبح میں دو شخص شریک ہوں تو بسم اللہ پڑھنا دونوں پر شرط ہے۔ اگر ایک نے پڑھا اور ایک نے پڑھنا ترک کیا یا یہ خیال کیا کہ ایک کا پڑھنا کافی ہے کھانا حرام ہوگا۔ (ت)

در مختار میں خانیہ سے ہے: فوضع یدہ مع ید القصاب فی الذبح و اعانہ علی الذبح، سمی کل وجوبا فلو ترکھا احدہما وظن ان تسمیۃ احدہما تکفی حرمت ۲ ۔ ذبح کرنے میں معاون نے قصاب کے ساتھ اپنا ہاتھ بھی ذبح میں چھری پر رکھا تو دونوں بسم اللہ بطور وجوب پڑھیں، ایک نے نہ پڑھا دوسرے نے ترک کیا یا ایک کے پڑھنے کو کافی جانا، جانور حرام ہوگا۔ (ت)

شرح نقایہ علامہ بر جندی میں ہے: یشترط تسمیۃ من اعان الذابح بحیث وضع یدہ علی المذبح کما وضع الذابح حتی لو ترک احدہما التسمیۃ لا یحل، ذکرہ فی فتاوی قاضی خاں ۳ - واللہ تعالٰی اعلم۔ ذبح میں معاون نے اپنا ہاتھ قصاب کے ساتھ چھری پر رکھا تو دونوں کا بسم اللہ پڑھنا شرط ہے، اگر ایک نے بسم اللہ کو ترک کیا تو حلال نہ ہوگا۔ اس کو فتاوٰی قاضیخاں میں ذکر کیا ہے واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۷۶: مرسلہ بھولا گھمیار دکاندار سیسر اؤں، ڈاکخانہ پٹی، تحصیل قصور ضلع لاہور ۱۵ ربیع الاول شریف ۱۳۳۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین حنفیہ اس مسئلہ میں کہ ذبح کے وقت جس بکرے کی گھنڈی سر کی طرف ایک چھلہ دار بھی نہ رہے وہ عند الشرع حلال ہے یا حرام؟ بینوا توجروا

الجواب: اس مقام میں تحقیق یہ ہے کہ ذبح میں گھنڈی کا اعتبار نہیں، چاروں رگوں میں سے تین کٹ جانے پر مدار ہے۔ اگر ایک یا دو رگ کٹی حلال نہ ہو گا اگرچہ گھنڈی سے نیچے ہو، اور اگر

چاروں یا کوئی سی تین کٹ گئیں تو حلال ہے اگرچہ گھنڈی سے اوپر ہو، رد المحتار میں ہے: ان کان بالذبح فوق العقدۃ حصل اگر گھنڈی سے اوپر ذبح میں چار میں سے تین رگیں

۱ رد المحتار کتاب الذبائح دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۹۲ ۲ درمختار کتاب الاضحیۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۳۵ ۳ شرح النقایۃ للبرجندی کتاب الذبائح نولکشور لکھنؤ ۳/ ۱۹۱

Fatawa Razawiyya, Volume 20

Cutting three of the vessels, then the truth is what the commentators of al-Hidayah said following al-Rustaghni, otherwise the truth is the opposite, because the condition for permissibility (halal) by consensus of the people of the school of thought was not found. This becomes evident through observation or by asking experts. So, value this statement and leave aside argumentation. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 77: From Choti Zairin Masjid Kalan, district Dera Ghazi Khan, sent by Mr. Abdullah, 12 Ramadan 1335 AH. Honorable Hazrat Maulana and our foremost virtuous one, Sun of the Scholars (Shams al-Ulama) and Mufti of the Age, may you be safe, Your Eminence, the issue of slaughter above the Adam's apple (al-uqdah) which is subject to difference of opinion; please be kind enough to write down the sound opinion with proofs and sign it. Please forgive the inconvenience. Answer: The research and final word on this issue is that if by slaughtering above the Adam's apple, all four or three vessels are cut, the slaughter is complete, and the animal is halal. And if only two are cut and the windpipe (hulqum) and gullet (mari) remain below, then it is not a valid slaughter and the animal is carrion (murdar). This can be known by looking; if one cannot identify it themselves, then from the statements of those who can. It is stated in Radd al-Muhtar:

The clarification for this point is to say that if, by slaughtering above the Adam's apple, the cutting of three of the vessels occurred, then the truth is what the commentators of al-Hidayah said following al-Rustaghni, otherwise the truth is the opposite, because the condition for permissibility by consensus of the people of the school of thought was not found. This becomes evident through observation or by asking experts. So, value this statement and leave aside argumentation. Finished.

---

1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Dhaba'ih, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/178 2 Radd al-Muhtar, Kitab al-Dhaba'ih, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/178

तीन रगों का कटना, तो सत्य वही है जो अल-हिदाया के व्याख्याकारों ने अल-रुस्तघनी का अनुसरण करते हुए कहा है, अन्यथा सत्य इसके विपरीत है, क्योंकि संप्रदाय के लोगों की आम सहमति के अनुसार हलाल होने की शर्त नहीं पाई गई। यह अवलोकन (देखने) से या विशेषज्ञों से पूछने पर स्पष्ट हो जाता है। तो इस कथन को गनीमत समझें और विवाद छोड़ दें। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला ७७: चोटी ज़ेरीन मस्जिद कलां, ज़िला डेरा गाजी खां से, प्रेषक जनाब अब्दुल्ला साहब, १२ रमज़ान १३३५ हिजरी। जनाब हज़रत मौलाना और हमारे सबसे गुणी, शम्स अल-उलेमा (विद्वानों के सूर्य) और मुफ्ती-ए-असर, सलामत रहें, हुज़ूर अनवर, कंठ ग्रंथि (उक्दह) के ऊपर ज़बह करने का मसला जो मतभेदों के घेरे में है; आप मेहरबानी फरमाकर सही राय को दलीलों के साथ लिखकर हस्ताक्षर कर दें, कष्ट के लिए क्षमा करें। अल-जवाब (उत्तर): इस मसले पर शोध और निर्णायक बात यह है कि अगर कंठ ग्रंथि के ऊपर ज़बह करने से चारों या तीन रगें कट गईं तो ज़बह हो गया, जानवर हलाल है। और अगर सिर्फ दो ही कटीं और हलक (हुल्कूम) और ग्रासनली (मरी) नीचे रह गए, तो ज़बह नहीं हुआ, और जानवर मुर्दार (मरा हुआ/हराम) है। यह बात देखने से पता चल सकती है, अगर खुद पहचान न हो तो पहचानने वालों के बयान से। रद अल-मुह्तार में है:

इस स्थान का स्पष्टीकरण यह है कि कहा जाए कि यदि कंठ ग्रंथि के ऊपर ज़बह करने में तीन रगों का कटना हुआ, तो सत्य वही है जो अल-हिदाया के व्याख्याकारों ने अल-रुस्तघनी का अनुसरण करते हुए कहा है, अन्यथा सत्य इसके विपरीत है, क्योंकि संप्रदाय के लोगों की आम सहमति के अनुसार हलाल होने की शर्त नहीं पाई गई। यह अवलोकन से या विशेषज्ञों के बताने पर स्पष्ट होगा, इस कथन को गनीमत समझें और विवाद छोड़ दें।

---

१ रद अल-मुह्तार, किताब अल-ज़बाइह, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत ५ / १७८ २ रद अल-मुह्तार, किताब अल-ज़बाइह, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत ५ / १७८

قطع ثلثة من العروق فالحق ماقاله شراح الهداية تبعاً للرستغنی والا فالحق خلافه، اذ لم یوجد شرط الحل باتفاق اهل المذهب، ویظهر ذلك بالمشاهدة او سوال اهل الخبرة، فاغتنم هذا المقال ودع عنك الجدال ۱- وھو تعالٰی اعلم۔ کٹ گئیں جو ہدایہ کے شارحین نے رستغنی کی اتباع میں کہا وہ حق ہے ورنہ حق اس کے خلاف ہے کیونکہ اہل مذہب کی متفقہ شرطِ برائے حلت نہ پائی گئی، یہ معیار مشاہدہ سے ظاہر ہوگا یا ماہرین سے پوچھنے پر ظاہر ہوگا اس مقالہ کو غنیمت سمجھو اور جھگڑا ختم کرو واللہ تعالٰی اعلم۔(ت)

مسئلہ ۷۷: از چوٹی زیریں مسجد کلاں ضلع ڈیرہ غازی خاں مرسلہ جناب عبداللہ صاحب ۱۲ رمضان ۱۳۳۵ھ جناب حضرت مولنا و باالفضل اولنا، جناب شمس العلماء و مفتی العصر سلامت، حضور انور، مذبوحہ فوق العقدہ کا مسئلہ جو اختلاف میں ضبط ہے، آں صاحب مہربانی فرما کر مریح قول کو بد لائل تحریر فرما کر دستخط فرمادیں، تکلیف سے بالکل عفو کریں۔ الجواب: اس مسئلہ پر تحقیق و قولِ فیصل یہ ہے کہ ذبح فوق العقدہ سے اگر چاروں یا تین رگیں کٹ گئیں ذبح ہو گیا، جانور حلال۔ اور اگر صرف دو ہی کٹیں حلقوم و مری نیچے رہ گئے، ذبح نہ ہوا، اور جانور مردار، یہ بات دیکھنے سے معلوم ہو سکتی ہے، خود پہچان نہ ہو تو پہچان والوں کے بیان سے۔ ردالمحتار میں ہے:

والتحریر للمقام ان یقال ان کان بالذبح فوق العقدة حصل قطع ثلثة من العروق، فالحق ماقاله شراح الهداية تبعاً للرستغنی والا فالحق خلافه، اذ لم یوجد شرط الحل باتفاق اهل المذهب، ویظهر ذلك بالمشاهدة او سوال اهل الخبرة فاغتنم هذا المقال، ودع عنك الجدال ۲ اھ۔ مقام کی وضاحت یہ ہے کہ یوں کہا جائے کہ اگر گھنڈی سے اوپر ذبح میں تین رگیں کٹ گئی ہوں تو شراحِ ہدایہ نے رستغنی

کی اتباع میں جو کہا وہ حق ہے ورنہ حق اس کے خلاف ہے کیونکہ اہل مذہب کی متفقہ شرطِ برائے حلت نہ پائی گئی، یہ معیار مشاہدہ سے یا ماہرین کے بتانے پر ظاہر ہوگا اس مقالہ کو غنیمت سمجھو اور جھگڑا ختم کرواہ، اس

---

۱ ردالمحتار کتاب الذبائح داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۷۸ ۲ ردالمحتار کتاب الذبائح داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۷۸

Vol. 20

Fatawa Razawiya

Regarding what I wrote in the marginalia, if you say that it will soon be narrated from Bada'i that the 'awdaaj' (jugular veins) are connected from the heart to the brain, so they will inevitably be severed by slaughtering above the 'uqdah' (larynx/node) as well, and there is no doubt that this is between the 'labbah' (upper chest) and the 'lahyaynn' (jaws), so permissibility (halal) should be mandatory. I say we will mention there that 'awdaaj' in that context refers to the two blood vessels connected from brain to heart, not the 'hulqum' (windpipe) and 'mari' (food pipe). Allah Almighty knows best, and His knowledge, Glorified be His Majesty, is most complete and most wise. On the margin, I have written: If you have an objection that from Bada'i it will soon be quoted that the 'awdaaj' veins are connected to the heart and brain, so in slaughtering above the 'ghandi' (Adam's apple), these veins will necessarily be cut, and there is no doubt that this is between the jaws and the 'labbah'. Thus, permissibility in slaughtering above the 'ghandi' is mandatory. I will say in response that there by 'awdaaj', two life-veins are meant because these two are connected from the heart to the brain, the other two i.e., the windpipe and food pipe are not meant. Allah Almighty knows best, and His knowledge, Glorified be His Majesty, is most complete and most wise. (T)

Problem 78: From Gorakhpur city, Ismailpur locality, sent by Muhammad Abdul Wasi Sahab Hanafi, 23 Dhu al-Qi'dah 1335 AH. What do the scholars of religion and muftis of the firm Sharia say on this issue: If a person is slaughtering an animal and another person is present assisting by holding the animal's limbs, if this assistant does not say 'Takbir' apart from the slaughterer, will the slaughtered animal become haram? That is, is it necessary for both the slaughterer and the assistant to say 'Takbir' at the time of slaughter or not?

The Answer: The person holding the hands and feet of the animal is like the rope used for binding. Saying 'Takbir' is not necessary for them; in fact, it's not even necessary for them to be among those eligible to say Takbir (e.g., they could be polytheists or fire-worshippers) and it won't affect the validity. The 'assistant slaughterer' for whom saying 'Takbir' is necessary is the one who helps if the primary slaughterer's hand is weak and cannot slaughter with his strength alone; if this person assists in the actual act of slaughter, places his hand on the knife along with the other, and the slaughter occurs through the combined force of both, then in this

situation 'Takbir' is mandatory for both. If even one intentionally omits it, the slaughtered animal will become carrion (dead meat/haram), because 'When a reason for permissibility and a reason for prohibition gather, the reason for prohibition prevails.' (T) It is stated in Durr al-Mukhtar:

1. Jadd al-Muhtar 'ala Radd al-Muhtar

जिल्द 20

फ़तावा रज़विया

और जो मैंने इस पर लिखा है, यदि आप कहें कि 'बदाइ' से जल्द ही यह उद्धृत किया जाएगा कि 'औदाज' (गर्दन की नसें) हृदय से मस्तिष्क तक जुड़ी होती हैं, तो गांठ के ऊपर ज़बह करने से भी वे अनिवार्य रूप से कट जाएंगी, और इसमें कोई संदेह नहीं है कि यह छाती के ऊपरी हिस्से और जबड़ों के बीच में है, तो हलाल होना अनिवार्य होना चाहिए। मैं कहता हूँ कि हम वहाँ उल्लेख करेंगे कि वहाँ 'औदाज' से तात्पर्य उन दो रक्त वाहिकाओं से है जो मस्तिष्क से हृदय तक जुड़ी होती हैं, न कि 'हल्क़ुम' (श्वासनली) और 'मरी' (ग्रासनली)। अल्लाह तआला बेहतर जानता है, और उसका ज्ञान, उसकी महिमा महिमामंडित हो, सबसे पूर्ण और सबसे हकीम है। हाशिये में मैंने लिखा है: यदि आपको यह आपत्ति हो कि 'बदाइ' से जल्द ही उद्धृत किया जाएगा कि 'औदाज' नसें हृदय और मस्तिष्क से जुड़ी होती हैं, तो 'घंडी' के ऊपर ज़बह करने में ये नसें निश्चित रूप से कट जाएंगी और इसमें कोई संदेह नहीं कि यह जबड़ों और सीने के ऊपरी हिस्से के बीच है। तो घंडी के ऊपर ज़बह करने में हलाल होना लाज़मी है। मैं जवाब में कहूंगा कि वहां 'औदाज' से दो जान-नसें मुराद हैं क्योंकि ये दोनों दिल से दिमाग तक जुड़ी होती हैं, बाकी दो यानी श्वासनली और ग्रासनली मुराद नहीं हैं। अल्लाह तआला बेहतर जानता है और उसका इल्म (ज्ञान) सबसे कामिल (पूर्ण) है। (त)

मसला 78: शहर गोरखपुर, मोहल्ला इस्माइल पुर से, प्रेषक मुहम्मद अब्दुल वासे साहब हनफ़ी, 23 ज़िलक़ादा 1335 हिजरी। दीन के विद्वान और शरीअत के मुफ़्ती इस मसले पर क्या कहते हैं: जो व्यक्ति जानवर को ज़बह कर रहा हो और उसके साथ कोई दूसरा व्यक्ति जानवर के अंगों को पकड़े हुए हो, अगर ज़बह करने वाले के अलावा यह सहायक तकबीर न कहे तो क्या ज़बह किया हुआ जानवर हराम हो जाएगा? यानी क्या ज़बह करने वाले और सहायक दोनों के लिए ज़बह के समय तकबीर कहना अनिवार्य और ज़रूरी है या नहीं?

जवाब: ज़बह किए जाने वाले जानवर के हाथ-पांव पकड़ने वाला व्यक्ति बांधने वाली रस्सी की तरह है। उस पर तकबीर कहना कुछ ज़रूरी नहीं है, बल्कि उसका अहल-ए-तकबीर (तकबीर कहने के योग्य लोगों) में से होना भी ज़रूरी नहीं है। अगर वह मुशरिक (बहुदेववादी) या मजूसी (अग्निपूजक) भी हो तब भी ज़बीहा में कोई फ़र्क़ नहीं आएगा। वह 'सहायक ज़बह करने वाला' जिस पर तकबीर कहना ज़रूरी है, वह है जब ज़बह करने वाले का हाथ कमज़ोर हो और वह अपनी शक्ति से अकेला

ज़बह न कर सके तो यह व्यक्ति स्वयं कार्य में उसकी सहायता करे, उसके साथ छरी पर हाथ रखे और ज़बह दोनों की शक्तियों के मिलने से हो, इस स्थिति में दोनों पर तकबीर कहना अनिवार्य है। अगर एक भी जानबूझकर इसे छोड़ देगा, तो जानवर मुर्दार (मरा हुआ/हराम) हो जाएगा। क्योंकि 'जब हलाल करने वाली और हराम करने वाली दलीलें जमा हों, तो हराम की दलील प्रबल होती है।' (त) दुर्रे मुख़्तार में है:

1. जद्द अल-मुह्तार अला रद अल-मुह्तार

पृष्ठ 221 का 630

جلد ۲۰

فتاویٰ رضویہ

وفیما کتبت علیه فان قلت سیأتی عن البدائع ان الاوداج متصلة من القلب بالدماغ، فیحصل فریها بالذبح فوق العقدة ایضا لامحالة، ولاشك ان ذلك بین اللبة والحیین، فیجب الحل، قلت سنذکر هناك ان المراد ثمة بالاوداج اذهما المتصلان من الدماغ الی القلب لا الحلقوم والمری ۱-واللہ تعالیٰ اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔ پر میں نے حاشیہ میں نے لکھا اگر تجھے اعتراض ہو کہ بدائع سے عنقریب نقل ہوگا کہ اوداج رگیں دل و دماغ سے متصل ہوتی ہیں تو گھنڈی سے اوپر ذبح کرنے میں لازماً یہ رگیں کٹ جائیں گی اور اس میں شک نہیں کہ یہ جبڑوں اور لبہ کے درمیان میں ہے۔ تو گھنڈی سے اوپر ذبح میں حلال ہو جانا لازمی ہے۔ میں جواب میں کہوں گا کہ وہاں اوداج سے دو دو جان رگیں مراد ہیں کیونکہ یہ دونوں دل تا دماغ متصل ہوتی ہیں، باقی دو یعنی حلقوم اور مری مراد نہیں ہیں، واللہ تعالیٰ اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔ (ت)

مسئلہ ۷۸: از شہر گورکھپور محلہ اسمعیل پور مرسلہ محمد عبدالواسع صاحب حنفی ۲۳ ذیقعدہ ۱۳۳۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ جو شخص ذبیحہ کو ذبح کرتا ہو اور اس کے ساتھ دوسرا ایک اور جو شریک حال ہو کر ذبیحہ کے اعضاء پکڑے ہوئے ہے، اگر ذبح کرنے کے علاوہ یہ ایک اس کا شریک حال تکبیر نہ کہے تو کیا ذبیحہ حرام ہو جائے گا؟ یعنی کیا ذبح کرنے والا اور اس کے شریک حال دونوں کے لئے ذبح کے وقت تکبیر کہنا لازم و ضروری ہے یا نہیں؟

الجواب: ذبیحہ کا ہاتھ پاؤں پکڑنے والا بندش کی رسی کی طرح ہے۔ اس پر تکبیر کچھ ضروری نہیں بلکہ وہ اہل تکبیر میں سے بھی ہونا ضروری نہیں، اگر مشرک یا مجوسی ہو جب بھی ذبیحہ میں فرق نہ آئے گا، وہ معین ذابح جس پر تکبیر کہنا ضرور ہے وہ ہے کہ ذابح کا ہاتھ ضعیف ہو تنہا اس کی قوت سے ذبح نہ ہوسکتا ہو، یہ شخص نفس فعل میں اس کی امداد کرے اس کے ساتھ چھری پر ہاتھ رکھے اور ذبح دونوں قوتوں کے اجتماع سے واقع ہو، اس حالت میں دونوں پر تکبیر لازم ہے۔ ایک بھی قصداً چھوڑے گا ذبیحہ مردار ہوجائے گا لانه اذا اجتمع المبیح والمحرم غلب المحرم (کیونکہ مباح کرنے والی اور حرام کرنیوالی دلیلیں جمع ہوں تو حرام کی دلیل کو غالب کیا جاتا ہے۔ ت) درمختار میں ہے:

۱ جد المستار علی ردالمحتار

Fatawa Razawiyya - Volume 20

[Arabic]: It is stipulated that the person slaughtering says 'Bismillah' at the time of slaughter. This indicates that it is not a condition for someone other than the slaughterer. [Urdu]: It has been made a condition for the slaughterer to recite 'Bismillah' at the time of slaughter; this is proof that this condition does not apply to someone other than the slaughterer. (T)

In Radd al-Muhtar it is stated: [Arabic]: If there are two slaughterers, and one of them says 'Bismillah' while the other intentionally omits it, eating it is forbidden, as in at-Tatar-Khaniya. And Allah Almighty knows best. [Urdu]: When two people join to slaughter, and one recites 'Bismillah' while the other intentionally leaves it out, then eating it is forbidden, as it is in Tatar-Khaniya. And Allah Almighty knows best. (T)

Mas'alah 806 & 807: From Chauhar Kot, Barkhan, Balochistan province, sent by Qadir Bakhsh - 14 Rabi al-Awwal Sharif 1331 AH.

What do the scholars of religion say regarding these issues: (1) I received the written ruling for slaughtering above the 'Uqdah' (Adam's apple), but His Highness (A'la Hazrat) did not give a final decision. There is much disagreement in this country regarding this issue; some say all four veins must be cut, others say otherwise. Please state which narration the Maulana (A'la Hazrat) adheres to, what his opinion is, and on what the consensus of the fatwa lies, so that it can be acted upon. (2) Is sacrifice (Qurbani) obligatory on an orphan or not?

Answer: (1) There is a consensus among our Imams that if three veins are cut, the slaughtered animal is halal. This standard can be known by observation or by consulting an expert. This was written in the previous fatwa, and this is the decision of Allama Shami in Radd al-Muhtar.

[Footnotes]: 1. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Dhaba'ih, Mujtabai Press Delhi, 2/227 2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Dhaba'ih, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/192

फ़तावा रज़विया - जिल्द 20

[अरबी]: यह शर्त है कि ज़िबह करने वाला ज़िबह के समय 'बिस्मिल्लाह' पढ़े। यह इस बात का प्रमाण है कि ज़िबह करने वाले के अलावा किसी और के लिए यह शर्त नहीं है। [उर्दू]: हालत-ए-ज़िबह में ज़िबह करने वाले के लिए बिस्मिल्लाह पढ़ना शर्त करार दिया गया है, तो यह इस बात पर दलालत है कि गैर-ज़िबह करने वाले के लिए यह शर्त नहीं है। (त)

रद अल-मुह्तार में है: [अरबी]: यदि ज़िबह करने वाले दो हों, और उनमें से एक 'बिस्मिल्लाह' पढ़े और दूसरा जानबूझकर छोड़ दे, तो उसे खाना हराम है, जैसा कि तातार-खानिआ में है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। [उर्दू]: जब दो मिलकर ज़िबह करें तो एक ने बिस्मिल्लाह पढ़ी और दूसरे ने जानबूझकर तर्क की (छोड़ दी) तो उसका खाना हराम है, जैसा कि तातार-खानिआ में है। वल्लाह तआला आलम (त)

मसला 806 व 807: चोहर कोट, बारखान, बलूचिस्तान से, कादिर बख्श द्वारा प्रेषित - 14 रबी अल-अव्वल शरीफ 1331 हिजरी।

इन मसलों में धर्म गुरुओं (उलेमा) का क्या कहना है? (1) घंटी (Adam's apple) के ऊपर ज़िबह करने का हुक्म लिखा हुआ मुझे मिला, लेकिन आला हजरत ने फैसला नहीं फरमाया। इस देश में इस मसले में बहुत मतभेद है; कोई कहता है कि चारों नसें कटी होनी चाहिए, कोई इसके खिलाफ कहता है। मेहरबानी करके मौलाना साहब जिस रिवायत के कायल हों और जो राय हो और फतवे का जिस पर इत्तेफाक हो वह लिखें ताकि उस पर अमल किया जाए। (2) क्या यतीम (अनाथ) पर कुर्बानी वाजिब है या नहीं?

उत्तर: (1) हमारे इमामों का इज्मा (आम सहमति) है कि अगर तीन रगें कट जाएं तो ज़िबह किया हुआ जानवर हलाल है। यह मानक देख कर या किसी विशेषज्ञ से पूछ कर पता किया जा सकता है। पिछले फतवे में भी यही लिखा गया था और यही फैसला अल्लामा शामी का रद अल-मुह्तार में है।

[फुटनोट]: 1. दुर्रे मुख्तार, किताब अल-ज़बायह, मुतबाई प्रेस दिल्ली, 2/227 2. रद अल-मुह्तार, किताब अल-ज़बायह, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 5/192

पृष्ठ 222 / 630

وتشرط التسمیة من الذابح حال الذبح اھ فدل علی عدم اشتراطھا من غیر الذابح۔ حالت ذبح میں ذبح کرنے والے کے لئے بسم اللہ پڑھنا شرط قرار دیا گیا ہے اہ تو یہ اس بات پر دلالت ہے کہ غیر ذابح کے لئے یہ شرط نہیں ہے۔ (ت)

ردالمحتار میں ہے: اذا کان الذابح اثنین فلو سمی احدھما و ترک الثاني عمدا حرم اکلہ کما فی التاترخانیة - واللہ تعالٰی اعلم۔ جب دو مل کر ذبح کریں تو ایک نے بسم اللہ پڑھی اور دوسرے نے قصداً ترک کی تو اس کا کھانا حرام ہے، جیسا کہ تاتارخانیہ میں ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۸۰۶ و ۸۰۷: از چوہبر کوٹ بار کھان ملک بلوچستان مرسلہ قادر بخش - ۱۴ ربیع الاول شریف ۱۳۳۱ھ

علماء دین کیا فرماتے ہیں ان مسائل میں: (۱) فوق العقدہ (گھنڈی کے اوپر) ذبح کا حکم لکھا ہوا مجھے ملا، لیکن جناب اعلیحضرت نے فیصلہ نہ فرمایا، اس ملک میں اس مسئلہ میں کثیر اختلاف ہے کوئی کہتا ہے چاروں رگیں کٹی ہوئی ہونی چاہئیں، کوئی اس کے خلاف کہتا ہے، رائے مہربانی مولوی صاحب جس روایت کے قائل ہوں اور جو رائے ہو اور فتوٰی کا جس پر اتفاق ہو وہ لکھیں تاکہ اس پر عمل کیا جائے۔ (۲) یتیم پر قربانی واجب ہے یا نہیں؟

الجواب: (۱) ہمارے ائمہ کرام کا اجماع ہے کہ اگر تین رگیں کٹ گئی ہوں تو ذبیحہ حلال ہے، یہ معیار مشاہدہ سے یا ماہر سے دریافت کریں، پہلے فتوٰی میں یہی لکھا گیا تھا اور یہی فیصلہ علامہ شامی کا ردالمحتار میں۔

[حواشی]: ۱. در مختار کتاب الذبائح مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۲۷ ۲. رد المحتار کتاب الذبائح دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۹۲

Vol. 20 Fatawa Razawiyya

And what once became famous for testing this humble one is that by slaughtering above the 'uqdah' (laryngeal prominence), the veins also get cut. And Allah Almighty knows best. | And once this humble one observed as a test that even above the 'uqdah', all the veins were cut, and Allah Almighty knows best.

Problem 81: From Saral Post Office, Bishandur, Tehsil and District Jhelum, sent by Hafiz Sajjad Shah, 18 Sha'ban 1337 AH. What do the scholars of religion say in this matter, if the slaughtered 'uqdah' moves towards the chest, what is the ruling?

'Allamah Ayni said: The mention of the 'uqdah' (laryngeal knot) is not present in the Word of Allah nor in the Word of the Messenger of Allah (Exalted is He and may He bless him and grant him peace) 1.' | 'Allamah Ayni (may Allah Almighty have mercy on him) stated: The mention of the 'uqdah' (knot/Adam's apple) is not present in the speech of Allah Almighty nor in the speech of the Messenger of Allah (may Allah Almighty bless him and grant him peace). (T)'

There is hesitation in this matter. Answer: It is mandatory to cut at least three veins. If the 'uqdah' remained towards the head and fewer than three veins were cut, it became carrion. If the 'uqdah' remained towards the chest and slaughter occurred between the 'lubbah' (base of the neck) and 'lahyain' (jaws) and three veins were cut, it became halal. This is the research from which deviation is not permissible. (T) And Allah Almighty knows best.

Problem 82: From Madrasa Islamia Arabia Railway Humayun Post Pat Mian, Taluka Shikarpur, District Sukkur, questioned by Muhammad Mohsin Ali Hashmi, Head Teacher, 8 Shawwal 1335 AH.

What do the noble scholars say in this matter: is an animal slaughtered above the 'uqdah' halal or haram? Explain and be rewarded. | What do the noble scholars say in this matter that an animal slaughtered above the 'uqdah' is halal or haram? Explain and be rewarded. (T)

Answer: The Prophet (may Allah Almighty bless him and grant him peace) said: 'Slaughter is between the lubbah and the two jaws' 2. And there is no doubt that above the 'uqdah' | The Prophet (may Allah Almighty bless him and grant him peace)

said: 'Slaughter is between the lubbah and the two jaws', and there is no doubt that what is above the 'uqdah'...

1. Al-Binayah fi Sharh al-Hidayah, Kitab al-Dhabaih, Al-Maktabah al-Imdadiyyah, Makkah al-Mukarramah, 4/13
2. Nasb ar-Rayah li Ahadith al-Hidayah, Kitab al-Dhabaih, Al-Maktabah al-Islamiyyah, Riyadh, 4/185 Page 223 of 630

जिल्द २० फ़तावा रज़विया

और जो एक बार इस फ़क़ीर ने बतौर इम्तेहान मुशाहदा किया तो फ़ौक़ुल उक़्दह (कंठ के ऊपर) से भी तमाम रगें कटी हुई थीं, वल्लाहु तआला आलम। | और एक बार इस फ़क़ीर ने बतौर इम्तेहान मुशाहदा किया तो फ़ौक़ुल उक़्दह से भी तमाम रगें कटी हुई थीं, वल्लाहु तआला आलम।

मसअला ८१: सरआल डाकख़ाना बिशंदुर तहसील व ज़िला झेलम मुरसला हाफ़िज़ सज्जाद शाह १८ शाबान १३३७ हिजरी क्या फ़रमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसअले में कि उक़्दह-ए-मज़बूह सदर (सीने) की तरफ़ हो जाए तो क्या हुक्म है?

अल्लामा ऐनी रहमतुल्लाहि तआला ने फ़रमाया: 'उक़्दह (घुंडी) का ज़िक्र न अल्लाह के कलाम में है और न ही रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के कलाम में मौजूद है १।' | अल्लामा ऐनी रहमतुल्लाहि तआला ने फ़रमाया उक़्दह (घुंडी) का ज़िक्र अल्लाह अज़्ज़वजल और रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के कलाम में मौजूद नहीं है। (त)

इस मसअले में तरद्दुद (दुविधा) है। अल-जवाब: कम अज़ कम तीन रगें कटना लाज़िम है, अगर उक़्दह सर की तरफ़ रहा और तीन से कम रगें कटीं तो मुर्दार हो गया और अगर उक़्दह सदर (सीने) की तरफ़ रहा और ज़बह लुब्बा और लह्यैन (जबड़ों) के दरमियान हुआ और तीन रगें कट गईं तो हलाल हो गया, यही तहक़ीक़ है जिससे अदूल (विमुख होना) नहीं चाहिए। (त) वल्लाहु तआला आलम।

मसअला ८२: मदरसा इस्लामिया अरबिया रेलवे हुमायूँ पोस्ट पट मियां ताल्लुक़ा शिकारपुर ज़िला सक्खर मसऊला मोहम्मद मोहसिन अली हाशमी मुदर्रिस अव्वल ८ शव्वाल १३३५ हिजरी

क्या फ़रमाते हैं उलमा-ए-इज़ाम इस मसअले में कि फ़ौक़ुल उक़्दह ज़बह किया हुआ जानवर हलाल है या हराम? बैनू तूजिरू। | क्या फ़रमाते हैं उलमा-ए-इज़ाम इस मसअले में कि फ़ौक़ुल उक़्दह ज़बह किया हुआ जानवर हलाल है या हराम? बैनू तूजिरू (त)

अल-जवाब: हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: 'ज़बह लुब्बा और दो जबड़ों के दरमियान है' २। और शक नहीं कि मा फ़ौक़ुल उक़्दह... | हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया ज़बह लुब्बा और दो जबड़ों के दरमियान है और शक नहीं कि मा फ़ौक़ुल उक़्दह...

1. अल-बिनाया फ़ी शरह अल-हिदाया, किताब अल-ज़बाइह, अल-मक्तबा अल-इमदादिया, मक्का अल-मुकर्रमा, ४ / १३
2. नस्ब अर-राया लि अहादीस अल-हिदाया, किताब अल-ज़बाइह, अल-मक्तबा अल-इस्लामिया, रियाज़, ४ / १८५ पेज २२३ ऑफ ६३०

وانچہ یکبار برائے امتحان مشہور فقیر شد آنست کہ بذبح فوق العقدہ نیز رگہا بریدہ مے شود۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ | ہے اور ایک بار اس فقیر نے بطور امتحان مشاہدہ کیا تو فوق العقدہ سے بھی تمام رگیں کٹی ہوئی تھیں، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۸۱: از سرال ڈاکخانہ بشندور تحصیل و ضلع جہلم مرسلہ حافظ سجاد شاہ ۱۸ شعبان ۱۳۳۷ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ عقدہ مذبوح بطرف صدر ہو جائے تو کیا حکم ہے،

قال عینی وذکر العقدۃ لافی کلام اللہ و لافی کلام رسول اللہ عزوجل وصلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ۱۔ | علامہ عینی رحمۃ اللہ تعالیٰ نے فرمایا عقدہ (گھنڈی) کا ذکر اللہ عزوجل اور رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے کلام میں موجود نہیں ہے۔ (ت)

اس مسئلہ میں تردد ہے۔ الجواب: کم از کم تین رگیں کٹنا لازم ہے، اگر عقدہ طرف راس رہا اور تین سے کم رگیں کٹیں مردار ہو گیا اور عقدہ طرف صدر رہا اور ذبح بین اللبہ واللحین ہوا اور تین رگیں کٹ گئیں حلال ہو گیا، ھوالتحقیق الذی لایحل العدول عنہ (یہی تحقیق ہے اس سے عدول نہ چاہئے۔ت) واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۸۲: از مدرسہ اسلامیہ عربیہ ریلوے ہمایوں پوسٹ پٹ میاں تعلقہ شکار پور ضلع سکھر مسئولہ محمد محسن علی ہاشمی مدرس اول ۸ شوال ۱۳۳۵ھ

چہ مے فرمایند علمائے عظام دریں مسئلہ کہ مذبوح فوق العقدہ حلال ست یا حرام؟ بینوا توجروا | کیا فرماتے ہیں علمائے عظام اس مسئلہ کہ فوق العقدہ ذبح کیا ہوا جانور حلال ہے یا حرام؟ بینوا توجروا(ت)

الجواب: قال صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم الذکاۃ مابین اللبۃ و اللحیین ۲۔ ولاشك ان | حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا ذبح لبہ اور دو جبڑوں کے درمیان ہے اور شک نہیں کہ مافوق العقدہ

۱ البناية فی شرح الهداية كتاب الذبائح المكتب الامدادية مكہ المكرمہ ۴ / ۱۳ ۲ نصب الراية لاحاديث الهدايه كتاب الذبائح المكتبة الاسلاميه رياض ۴/ ۱۸۵ Page 223 of 630

Vol. 20 - Fatawa Rizvia

Arabic Original

What is above the larynx (node) from what follows it between the two locations, and the speech of 'Al-Tuhfa', 'Al-Kafi', and others indicates that 'Al-Halq' (the throat) is used for the neck as it is in Ibn 'Abidin. Therefore, the clarification of the Allama, in my view, is what he stated in 'Radd al-Muhtar' when he said: The clarification for this position is that it should be said: if by slaughtering above the node, the cutting of three veins occurs, then the truth is what the commentators of 'Al-Hidaya' said following Ar-Rustughfani; otherwise, the truth is contrary to it when the condition for lawfulness (Halal) is not found by the consensus of the people of the school (Madhhab). And this becomes apparent through observation or by asking experts. So, seize this discourse and leave the dispute behind. And Allah Almighty knows best.

Urdu Translation

It is connected between those two, and the discourse of 'Al-Kafi', 'At-Tuhfa', and others indicates that 'halq' (throat) is used for the neck as it is in the discourse of Ibn Abidin. Therefore, the decisive discourse of Allama Ibn Abidin, in my view, is reliable, which he beneficially stated in 'Radd al-Muhtar' when he said: The clarification of the position is that it should be said: if in slaughtering above the 'uqdah' (larynx/node), the cutting of three veins is found, then the truth is what the commentators of 'Al-Hidaya' said following Ar-Rustughfani; otherwise, the truth is against it because, in the case of not cutting three veins, the unanimous condition of the people of the school (Madhhab) for being Halal was not found. And this standard can be known by observation or by asking experts. Consider this discourse a boon and end the dispute, and Allah Ta'ala knows best. (T)

Issue 83: From Bareilly city, Muhalla Baharipur, asked by Mr. Maulvi Nawab Sultan Ahmad Khan Sahib (may his glory increase), dated 4 Safar al-Muzaffar 1330 AH. A deer was hunted with a gun. Since no knife or blade was available at that time, a rider was sent racing towards the village to get a knife. Meanwhile, the deer was near death, so a sickle (daranti) used for cutting fodder, which happened to be with a landowner present there by chance, was taken. It was serrated. A just Muslim man slaughtered the deer with it. That hunted animal was eaten. Some people object to this, saying that an animal slaughtered with such an instrument is haram. Is their objection correct or incorrect? Explain and you will be rewarded.

The Answer: A sickle is also among the instruments for slaughter. It is stated in 'Radd al-Muhtar', Book of Hunting:

Arabic	Urdu
If a net is set and it has a wounding instrument...	If such a net was set which has a wounding (sharp) instrument with it...

[1] Radd al-Muhtar, Kitab al-Dhabaih, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5 / 187

अरबी मूल

जो कण्ठ के ऊपर है और उसके बाद वाले दो स्थानों के बीच है, और 'अत-तुहफ़ा', 'अल-काफ़ी' आदि की बात इस ओर संकेत करती है कि 'अल-हल्क़' (गला) का प्रयोग गर्दन के लिए होता है जैसा कि इब्न आबिदीन में है। तो अल्लामा का स्पष्टीकरण मेरे नज़दीक वही है जो उन्होंने 'रद्द अल-मुह्तार' में बयान किया है जब उन्होंने फ़रमाया: इस स्थान का स्पष्टीकरण यह है कि: यदि कण्ठ के ऊपर ज़बह करने से तीन रगों का कटना पाया गया, तो हक़ वही है जो 'हिदाया' के टीकाकारों ने रुस्तग़फ़नी के अनुसरण में कहा है; अन्यथा, हक़ इसके विपरीत है क्योंकि अहले मज़हब की सहमति के अनुसार हलाल होने की शर्त नहीं पाई गई। और यह अवलोकन या विशेषज्ञों से पूछने पर स्पष्ट हो जाता है। अतः इस लेख को ग़नीमत समझें और विवाद छोड़ें। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

उर्दू अनुवाद

यह उन दोनों के बीच से जुड़ा हुआ है और 'अल-काफ़ी', 'अत-तुहफ़ा' आदि की बात इस ओर संकेत करती है कि 'हल्क' (गला) का प्रयोग गर्दन के लिए होता है जैसा कि इब्न आबिदीन के कलाम में है। तो अल्लामा इब्न आबिदीन का निर्णायक निर्णय मेरे नज़दीक विश्वसनीय है जिसे उन्होंने 'रद्द अल-मुह्तार' में लाभप्रद रूप से बयान किया है जब उन्होंने फ़रमाया: स्थान का स्पष्टीकरण यह है कि यूँ कहा जाए कि 'उक़्दा' (कंठ) के ऊपर ज़बह में यदि तीन रगों का कटना पाया गया, तो हक़ वही है जो 'हिदाया' के टीकाकारों ने रुस्तग़फ़नी के अनुसरण में कहा है, वरना हक़ इसके विपरीत है क्योंकि तीन रगें न कटने की स्थिति में अहले मज़हब की हलाल होने की सर्वसम्मत शर्त नहीं पाई गई। और यह मानदंड अवलोकन या विशेषज्ञों से पूछने पर मालूम किया जा सकता है। इस लेख को ग़नीमत समझो और विवाद समाप्त करो, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला ८३: बरेली शहर के मोहल्ला बहारीपुर से, मौलवी नवाब सुल्तान अहमद ख़ाँ साहब (ज़ैद मजदुहुम) द्वारा ४ सफ़र अल-मुज़फ़्फ़र १३३० हिजरी को पूछा गया। बंदूक़ से एक हिरन का शिकार किया गया। चूँकि उस समय चाकू या छुरी मौजूद नहीं थी, इसलिए एक सवार को गाँव की ओर छुरी लेने के लिए दौड़ाया गया। इसी बीच हिरन मरने के करीब हो गया, तो इत्तिफ़ाकन वहाँ मौजूद एक ज़मींदार से दराँती, जिससे चारा काटा जाता है और जो दाँतेदार होती है, ले ली गई। और एक न्यायप्रिय मुसलमान ने ज़बह किया। उस शिकार को खाया गया। इस पर कुछ लोग ऐतराज़ करते हैं

कि ऐसे औज़ार से ज़बह किया हुआ हराम है। तो क्या उनका यह ऐतराज़ सही है या गलत? बयान फरमाएँ, आपको अज्र मिलेगा।

अल-जवाब: दराँती भी ज़बह के औज़ारों में से है, 'रद्द अल-मुह्तार' किताब अल-सैद में है:

अरबी	**उर्दू**
अगर जाल लगाया गया और उसमें कोई ज़ख़्मी करने वाला औज़ार हो...	अगर ऐसा जाल लगाया गया जिसके साथ कोई आला-ए-जारहा (काटने वाला औज़ार) हो...

[1] रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-ज़बाइह, दार इह्या अल-तुरास अल-अरबी, बेरूत, ५ / १८७

पृष्ठ २२४ / ६३०

عربی متن

ما فوق العقدة مما يليها بين المحلين وكلام التحفة و الكافي وغيرهما يدل على ان الحلق يستعمل في العنق كما في ابن عابدين فتحرير العلامة عندي ما افاده في رد المحتار اذ قال والتحرير للمقام، ان يقال ان كان بالذبح فوق العقدة حصل قطع ثلثة من العروق، فالحق ماقاله شراح الهداية تبعاً للرستغفني و الا فالحق خلافه اذا لم يوجد شرط الحل باتفاق اهل المذهب، ويظهر ذلك بالمشاهدة او سؤال اهل الخبرة فاغتنم هذا المقال ودع عنك الجدال والله تعالى اعلم۔

اردو ترجمہ

ان دونوں کے درمیان سے متصل ہے اور کافی اور تحفہ وغیرہما کا کلام دلالت کرتا ہے کہ حلق کا استعمال گردن پر ہوتا ہے جیسا کہ ابن عابدین کے کلام میں ہے تو علامہ ابن عابدین کا فیصلہ کن کلام میرے نزدیک معتبر ہے جس کا انھوں نے ردالمحتار میں افادہ کیا جب انھوں نے فرمایا: تحریرِ مقام یہ ہے کہ یوں کہا جائے کہ فوق العقدہ ذبح میں اگر تین رگوں کا کٹنا پایا گیا تو حق وہ ہے جو شراحِ ہدایت نے رستغفنی کی اتباع میں کہا ورنہ حق اس کے خلاف میں ہے کیونکہ تین رگیں نہ کٹنے کی صورت میں اہل مذہب کی متفقہ شرط حلال ہونے کی نہ پائی گئی اور یہ معیار مشاہدہ یا ماہرین سے پوچھنے پر معلوم کیا جاسکتا ہے، اس مقالہ کو غنیمت سمجھو اور تنازع ختم کرو، واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۸۳: از شہر بریلی محلہ بہاری پور مسئولہ جناب مولوی نواب سلطان احمد خاں صاحب زید مجدہم بتاریخ ۴ صفر المظفر قدسی ۱۳۳۰ھ بندوق سے ایک ہرن شکار ہوا، چونکہ اس وقت چاقو یا چھری موجود نہ تھے، تو ایک سوار کو گاؤں کی طرف چھری لینے کو دوڑایا اتنے میں ہرن قریب مرنے کے ہو گیا، تو ایک زمیندار سے جو اتفاقیہ وہاں موجود تھا درانتی جس سے چارہ کاٹا جاتا

ہے، دندانہ دار ہوتی ہے لی گئی، اور ایک مردِ عادل مسلمان نے ذبح کیا، اس شکار کو کھایا گیا، اس پر چند لوگ اعتراض کرتے ہیں کہ ایسے آلہ سے ذبح کیا ہوا حرام ہے۔ تو یہ اعتراض ان کا بجا ہے یا بیجا ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: درانتی بھی آلات ذبح سے ہے، ردالمحتار کتاب الصید میں ہے:

عربی **اردو**

لو نصب شبكة وكان بها آلة جارحة اگر ایسا جال لگایا جس کے ساتھ کوئی آلہ جارحہ

[1] ردالمحتار کتاب الذبائح دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۸۷

Volume 20 Fatawa Rizvia

[Arabic] ...like a sickle, if Bismillah was recited over it and it wounded the animal, it is lawful according to us, just as it becomes lawful in the case of throwing a sharp instrument. Brief conclusion. (T) | If a sickle is used, for example, and Bismillah was recited and the tool wounded it, it will become halal (lawful) in our view, just as it becomes halal in the case of throwing a sharp instrument. Ended briefly. (T)

In Taj al-Arus Sharh al-Qamus, it is stated: [Arabic] 'Al-Minjal' (sickle), on the weight of 'Minbar', is an iron tool with teeth with which crops are cut. It was also said that it is what the branches of trees are cut with. (T) | 'Minjal' on the weight of 'Minbar', it is a toothed iron tool (sickle), with which crops are cut. And some have said that the branches of trees are cut with it. (T)

But slaughtering with it is prohibited and a sin because it causes pain without cause. Like a blunt knife or even more so. In Zaba'ih al-Hindiyyah, from Muhit-e-Imam Sarakhsi it is stated: [Arabic] Slaughtering with a blunt knife is permissible but disliked (Makruh). (T) | Slaughtering with a blunt knife is permissible and disliked. (T)

But in such a case where the animal is dying and there is no other tool, permission is not far-fetched. [Arabic] For necessities make the prohibited permissible. And perhaps the statement from Ad-Durr al-Mukhtar is useful for it: every torment without benefit, such as cutting off the head and skinning before it cools down, i.e., before the agitation subsides. So this, even if it is a torment, is not without benefit but for necessity. | Necessities make the prohibited permissible, and the statement of Durr al-Mukhtar is useful for this, that before the head is separated, i.e., before the agitation ends, cutting the animal's head and skinning it, for example, is a useless torment. So this, although it is a useless torment, is due to necessity. (T)

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Sayd, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/302
2. Taj al-Arus Sharh al-Qamus, Bab al-Lam, Fasl al-Nun, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 8/128
3. Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Zaba'ih, Al-Bab al-Awwal, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/287
4. Al-Ashbah wal-Naza'ir, Al-Fann al-Awwal, Al-Qa'idah al-Khamisah, Idara-tul-Quran, Karachi, 1/118
5. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Zaba'ih, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/228

जिल्द २० फ़तावा रज़विया

[अरबी] ...जैसे दरांती, अगर उस पर बिस्मिल्लाह पढ़ी गई हो और उसने ज़ख्मी कर दिया हो, तो हमारे नज़दीक हलाल है जैसा कि किसी तेज़ हथियार को फेंकने की सूरत में हलाल होता है। संक्षिप्त अंत। (त) | लगा हुआ हो मसलन दरांती, और बिस्मिल्लाह पढ़ी हो और आला (औज़ार) ने उसे ज़ख्मी कर दिया तो हमारे नज़दीक हलाल हो जाएगा, जैसा कि आला-ए-जारहा फेंकने की सूरत में हलाल हो जाता है। इन्तहा मुख्तसरन। (त)

ताज अल-अरूस शरह अल-क़ामूस में है: [अरबी] 'अल-मिन्जल' (दरांती), मिन्बर के वज़न पर, एक दांतों वाला लोहे का औज़ार है जिससे फ़सल काटी जाती है। यह भी कहा गया कि इससे पेड़ों की टहनियां काटी जाती हैं। (त) | मिन्जल बर-वज़न-ए-मिन्बर, वह एक दांतों वाला लोहे का आला (दरांती) है, इसके साथ फ़सल को काटा जाता है। और बाज़ ने कहा कि इसके साथ दरख़्त की टहनी काटी जाती है। (त)

मगर इससे ज़िबह करना ममनू (निषिद्ध) और गुनाह है कि बिना सबब ईज़ा (कष्ट) है। जैसे कुंद छुरी या उससे भी ज़ायद। ज़बाइह अल-हिन्दिया में मुहीत-ए-इमाम सरख़सी से है: [अरबी] कुंद छुरी से ज़िबह करना जाइज़ है पर मकरूह है। (त) | कुंद छुरी से ज़िबह जाइज़ है और मकरूह है। (त)

लेकिन ऐसी सूरत में कि जानवर मरा जाता है और उसके सिवा कोई आला नहीं, इजाज़त बईद (असंभव) नहीं। [अरबी] क्योंकि ज़रूरतें ममनूआत को मुबाह (अनुमेय) कर देती हैं। और शायद दुर्रे मुख्तार का क़ौल इसके लिए मुफ़ीद है: हर वह अज़ाब जो बिना फ़ायदे के हो, जैसे सर जुदा करना और खाल उतारना ठंडा होने से पहले यानी इज़्तिराब (तड़प) खत्म होने से पहले। तो यह अगरचे अज़ाब है मगर बिला फ़ायदा नहीं बल्कि ज़रूरत के लिए है। | ज़रूरियात मुबाह कर देती हैं ममनूआत को, और दुर्रे मुख्तार का क़ौल इसके लिए मुफ़ीद है कि सर जुदा होने से क़ब्ल यानी इज़्तिराब खत्म होने से क़ब्ल जानवर का सर काटना और जानवर की खाल उतारना मसलन यह बे-फ़ायदा अज़ाब है। तो यह अगरचे बे-फ़ायदा अज़ाब देना है लेकिन ज़रूरत की वजह से है। (त)

1. रद अल-मुह्तार, किताब अल-सैद, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ५/३०२
2. ताज अल-अरूस शरह अल-क़ामूस, बाब अल-लाम, फ़स्ल अल-नुन, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ८/१२८

3. फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-ज़बाइह, अल-बाब अल-अ़व्वल, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, ५/२८७
4. अल-अशबाह वल-नज़ायर, अल-फ़न अल-अ़व्वल, अल-क़ाइदा अल-ख़ामिसा, इदारा-तुल-क़ुरआन, कराची, १/११८
5. दुर्रे मुख्तार, किताब अल-ज़बाइह, मत़बा' मुज्तबाई, देहली, २/२२८

पेज २२५ / ६३०

کمنجل وسمی علیہ وجرحہ حل عندنا کما لو رماہ بھا | لگا ہوا ہو مثلاً منجل، اور بسم اللہ پڑھی ہو اور آلہ نے اسے زخمی کر دیا تو ہمارے نزدیک حلال ہو جائے گا، جیسا کہ آلہ جارحہ پھینکنے کی صورت میں حلال ہو جاتا ہے۔ انتہی مختصراً۔ (ت)

تاج العروس شرح قاموس میں ہے: المنجل کمنبر حدیدۃ ذات اسنان یقضب بھا الزرع وقیل ھو ما یقضب بہ العود من الشجر ۲ - | منجل بروزن منبر، وہ ایک دانتوں والا لوہے کا آلہ (درانتی) ہے، اس کے ساتھ فصل کو کاٹا جاتا ہے۔ اور بعض نے کہا کہ اس کے ساتھ درخت کی ٹہنی کاٹی جاتی ہے۔ (ت)

مگر اس سے ذبح کرنا ممنوع و گناہ ہے کہ بے سبب ایذا ہے۔ جیسے کند چھری یا اس سے بھی زائد، ذبائح الہندیہ میں محیط امام سرخسی سے ہے: الکیلۃ یجوز الذبح بھا و یکرہ ۳ - | کند چھری سے ذبح جائز ہے اور مکروہ ہے۔ (ت)

لیکن ایسی صورت میں کہ جانور مرا جاتا ہے اور اس کے سوا کوئی آلہ نہیں، اجازت بعید نہیں۔ فان الضرورات تبیح المحظورات ۴ - وربما یفیدہ قول الدر المختار کل تعذیب بلا فائدہ مثل قطع الراس والسلخ قبل ان تبرد ای تسکن عن الاضطراب ۵ اھ فھذا وان کان تعذیبا فلا فائدۃ بل للضرورۃ۔ | ضروریات مباح کر دیتی ہیں ممنوعات کو، اور در مختار کا قول اس کے لئے مفید ہے کہ سر جدا ہونے سے قبل یعنی اضطراب ختم ہونے سے قبل جانور کا سر کاٹنا اور جانور کی کھال اتارنا مثلاً یہ بے فائدہ عذاب ہے اھ تو یہ اگرچہ بے فائدہ عذاب دینا ہے لیکن ضرورت کی وجہ سے ہے۔ (ت)

١ رد المحتار كتاب الصيد دار احياء التراث العربى بيروت ٥ / ٣٠٢ ٢ تاج العروس شرح القاموس باب اللام فصل النون دار احياء التراث العربى بيروت ٨ / ١٢٨ ٣ فتاوىٰ ہنديہ كتاب الذبائح الباب الاول نورانى كتب خانہ پشاور ٥ / ٢٨٧ ٤ الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدة الخامسة ادارة القرآن كراچى ١ / ١١٨ ٥ درمختار كتاب الذبائح مطبع مجتبائى دہلى ٢ / ٢٢٨

Fatawa Razawiyya, Volume 20

Then, if before the veins were cut, the animal had more life than that of a slaughtered one, then by consensus it became halal, and eating it is permissible without hesitation, and any objection to it is purely void and misplaced. And if the tool was blunt and much force had to be applied such that most of its life force vanished from the rubbing and shocks of the teeth before the veins were cut, or if only as much remained as remains after slaughtering, which is just the twitching of death. It cannot live for another few hours after that, then in this case where no other tool was available, there is a difference of opinion among the scholars. Some say it became haram because voluntary slaughter (dhakat-e-ikhtiyari), i.e., death by cutting the veins, did not occur, rather the cause of death was established before the cutting of the veins. And some said it is halal as no tool was available, so this too came in the form of involuntary slaughter (dhakat-e-idztirari), and the current tendency is found towards prohibition (hurmat). And in this lies caution.

Arabic Column	**Urdu Column**
Transferred by the author that among the difficult situations are if he finds his prey alive or his bull is on the verge of death and time for slaughter is short or he does not find a tool for slaughter, so if he wounds it, it is halal in one narration (1).	The author cited in difficult cases such as when prey is found alive or is near death, and the slaughterer is short on time or does not find a slaughtering tool, in such a case if wounded, it will be halal; this is one narration. (T)

In Durr-al-Mukhtar it is:

Arabic Column	**Urdu Column**
It is better to say "one opinion" instead of "narration" because the author cited it from 'Quniya' referring to some scholars, and others said it is not permissible to eat it unless the veins are cut. Benefit provided by Al-Tahtawi (2).	It is appropriate to say 'a statement' instead of 'narration' because the author has cited it from 'Quniya' with reference to some Mashaikh (scholars), and some others have said that eating it is not halal until its veins are cut; this was explained by Allama Tahtawi. (T)

And the text of Hindiyya is:

Arabic Column	Urdu Column
The bull is on the verge of death and he has nothing but what wounds the place of slaughter.	The animal is near death and the slaughterer has only such a thing that wounds the slaughtering site.

1. Durr-al-Mukhtar, Kitab al-Dhaba'ih, Mujtabai Press, Delhi, 2/229
2. Radd-al-Muhtar, Kitab al-Dhaba'ih, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/193

फतवा-ए-रजविया, खंड २०

फिर अगर नसें कटने से पहले जानवर में जिबह किए हुए जानवर की तुलना में अधिक जीवन शेष था, तो सर्वसम्मति से वह हलाल हो गया, और उसका खाना बिना किसी संकोच के जायज है, और इस पर आपत्ति पूरी तरह से व्यर्थ और गलत है। और अगर औजार कुंद (भोथरा) था और बहुत अधिक दबाव डालना पड़ा जिससे अधिकांश नसें कटने से पहले ही दांतों की रगड़ और झटकों से उसकी रूह निकल गई, या उतनी ही बची जो जिबह के बाद होती है यानी केवल मौत की तड़प बाकी रह गई। इसके बाद वह दो-चार घड़ी भी जीवित नहीं रह सकता, तो ऐसी स्थिति में जहाँ कोई दूसरा औजार उपलब्ध नहीं था, विद्वानों के बीच मतभेद है। कुछ कहते हैं कि यह हराम हो गया, क्योंकि ऐच्छिक जिबह (ज़कात-ए-इख्तियारी) यानी नसों के कटने से उसकी मौत नहीं हुई, बल्कि मौत का कारण नसें कटने से पहले ही स्पष्ट हो गया था। और कुछ ने कहा कि यह हलाल है क्योंकि जब औजार उपलब्ध नहीं था, तो यह भी एक अनिवार्य जिबह (ज़कात-ए-इज्तिरारी) के रूप में आ गया, और वर्तमान झुकाव हराम होने की ओर ही पाया जाता है। और इसी में सावधानी है।

अरबी कॉलम

लेखक ने उल्लेख किया है कि मुश्किल परिस्थितियों में यदि वह अपने शिकार को जीवित पाता है या उसका बैल मरने के करीब है और जिबह के लिए समय कम है या जिबह का औजार नहीं मिलता है, तो यदि वह उसे घायल कर दे तो एक रिवायत के अनुसार वह हलाल है (१)।

उर्दू कॉलम

लेखक ने कठिन स्थितियों में यह उल्लेख किया है कि यदि शिकार जीवित अवस्था में पाया गया या वह मृत्यु के करीब था, और जिबह करने वाले के पास समय कम था या जिबह का औजार नहीं मिला, तो ऐसी स्थिति में यदि उसे घायल कर दिया तो हलाल होगा, यह एक रिवायत है। (त)

रद्द-अल-मुह्तार में है:

अरबी कॉलम

"रिवायत" के बजाय "एक कथन" कहना बेहतर है क्योंकि लेखक ने इसे 'कुनिया' से कुछ मशाइख (विद्वानों) के हवाले से उद्धृत किया है और कुछ अन्यों ने कहा है कि इसका खाना तब तक हलाल

उर्दू कॉलम

रिवायत के बजाय एक कथन कहना उचित है क्योंकि लेखक ने इसे कुनिया से कुछ मशाइख के हवाले से उद्धृत किया है और कुछ अन्यों ने कहा है कि इसका खाना हलाल नहीं है जब

अरबी कॉलम	उर्दू कॉलम
नहीं है जब तक कि उसकी नसें न काट दी जाएं। अल्लामा तहतावी द्वारा प्रदत्त लाभ (२)।	तक कि इसकी नसें न काट दी जाएं, अल्लामा तहतावी ने यह स्पष्ट किया। (त)

और हिन्दिया का पाठ यह है:

अरबी कॉलम	उर्दू कॉलम
बैल मरने के करीब है और उसके पास केवल वही है जो जिबह की जगह को घायल कर देता है।	जानवर मौत के करीब है और जिबह करने वाले के पास केवल ऐसी चीज़ है जो जिबह वाले स्थान को घायल कर दे।

1. दुर्र-ए-मुख्तार, किताब अल-जबाएह, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, २/२२९
2. रद्द-अल-मुह्तार, किताब अल-जबाएह, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, ५/१९३

पेज ६३० में से २२६

پھر اگر رگیں کٹنے سے پہلے جانور میں مذبوح کی حیات سے زیادہ حیات باقی تھی جب تو بالاتفاق حلال ہوگیا، اور اس کا کھانا بے تامل روا، اور اس پر اعتراض محض باطل وبے جا، اور اگر آلہ کند تھا اور بہت سختی کرنی پڑی کہ اکثر رگیں کٹنے سے پہلے ہی دانتوں کی رگڑوں، صدموں سے اس کی روح فنا ہوگئی یار ہی تو صرف اتنی ہی رہی جو بعد ذبح ہوتی ہے کہ فقط موت کا تڑپنا باقی ہوتا ہے۔ اس کے بعد دو چار پہر جی نہیں سکتا، تو اس صورت میں یہاں کہ اور کوئی آلہ ملتا ہی نہ تھا اختلاف علماء ہے بعض فرماتے ہیں حرام ہوگیا، کہ ذکاۃ اختیاری یعنی رگوں کے کاٹنے سے اس کی موت نہ ہوئی، بلکہ سبب موت قطع عروق سے پہلے ہی متحقق ہو لیا، اور بعض نے کہا حلال ہے جب آلہ میسر نہ تھا یہ بھی ایک زکاۃ اضطراری کی شکل میں آگیا، اور رجحان موجودہ جانب حرمت ہی پایا جاتا ہے۔ اور اسی میں احتیاط،

عربی عبارت

نقل المصنف ان من التعذر مالو ادرك صيده حيا او اشرف ثوره على الهلاك وضاق الوقت عن الذبح او لم يجد آلة الذبح فجرحه حل فی روایتہ ۱۔

اردو ترجمہ

مصنف نے نقل کیا متعذر صورتوں میں یہ کہ شکار کو زندہ حالت میں پایا یا وہ موت کے قریب تھا، اور ذبح کرنے والے کو وقت کی تنگی تھی یا ذبح کا آلہ نہ پایا تو ایسی صورت میں اگر زخمی کر دیا تو حلال ہو گا یہ ایک روایت ہے۔ (ت)

رد المحتار میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
الاولی ان یقول فی قولہ لان نقلہ المصنف عن القنیۃ معزوا الی بعض المشائخ وقال البعض الآخر لا یحل اکلہ الا اذا قطع العروق۔ افادہ ط ۲۔	روایت کی بجائے ایک قول کہنا مناسب ہے کیونکہ اس کو مصنف نے قنیہ سے بحوالہ بعض مشائخ نقل کیا ہے اور بعض دیگر نے کہا اس کا کھانا حلال نہیں جب تک اس کی رگیں نہ کاٹ دے، اس کا افادہ علامہ طحطاوی نے کیا۔ (ت)

اور ہندیہ کی عبارت یہ ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
اشرف ثورہ علی الھلاك ولیس معہ الا ما یجرح مذبحہ	جانور موت کے قریب ہے اور ذبح کر نیوالے کے پاس صرف ایسی چیز ہے جو ذبح والے مقام کو زخمی

۱ درمختار کتاب الذبائح مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۲۹ ۲ ردالمحتار کتاب الذبائح داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۱۹۳

Fatawa Razawiya Volume 20

[Table/Box 1] Arabic: And if one seeks the tool for slaughtering but cannot find it in time for the slaughter, and thus wounds it, it does not become lawful (halal), unless the veins are severed. Qazi Abdul Jabbar said: It becomes lawful if he wounded it. Thus it is in Al-Qunyah (1). Urdu: ...can do, and if he searches for the slaughtering tool and the animal dies (becomes carrion), in such a case, merely wounding the site of slaughter will not make it lawful until its veins are cut. Qazi Abdul Jabbar said if he wounded it such that death occurred, then it is lawful. Thus it is mentioned in Qunyah. (T)

It is in Tanwir al-Absar, Durr al-Mukhtar, and Radd al-Muhtar, the Book of Hunting:

[Table/Box 2] Arabic: If the archer or the one who released (the hunting dog) finds it alive, he must slaughter it as an obligation. If he leaves it, it becomes forbidden (haram). Similarly, it becomes forbidden if he is unable to perform the slaughtering (such as by not finding a tool or not having enough time to obtain the tool and prepare for slaughtering), because inability to slaughter does not make the forbidden lawful (2). End of summarized excerpt. And Allah the Almighty knows best, and His knowledge, may His glory be exalted, is most complete and most wise. Urdu: If the one who released the dog or shot the arrow finds the prey alive, it is obligatory to slaughter it. If he doesn't, it will be forbidden (haram). Similarly, in the case where he is unable to slaughter, it will still be forbidden. The situation of inability is that he doesn't find a slaughtering tool or doesn't find enough time to get the tool or lacks the preparation for slaughtering, because inability does not make the forbidden lawful. End of summarized excerpt. And Allah the Almighty knows best, and His knowledge, may His glory be exalted, is most complete and most wise. (T)

Issue 84 & 85: From Dera Ismail Khan, Waziristan, Tank Cantt Post, Kargai Works Company, sent by Maulvi Akbar Husain Sahib Stone, 2604, 13 Ramadan 1338 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: A knife made from an iron strip, having neither a handle nor a hole for a handle—is slaughtering with it correct or not? This place is a field, and there is intense heat, and work has to be done in the sun. Should one keep fasts here or not?

The Answer: If a sharp edge has been made on any side of it like in a knife, then slaughtering with that edge is permissible. And if there is no edge...

---

1. Fatawa Hindiyyah, Book of Slaughter, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/288.

2. Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Book of Hunting, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/263; Radd al-Muhtar, Book of Hunting, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/303.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

[तालिका/बॉक्स 1] अरबी: और अगर कोई ज़बह का आला (औज़ार) तलाशे लेकिन जानवर के मरने से पहले उसे न पा सके और उसे ज़ख़्मी कर दे, तो वह हलाल नहीं होगा, सिवाय इसके कि उसकी रगें काट दी जाएं। क़ाज़ी अब्दुल जब्बार ने कहा: अगर उसने उसे ज़ख़्मी कर दिया तो वह हलाल है। अल-क़ुनिया (1) में ऐसा ही है। उर्दू: ...कर सकता है, और अगर वह ज़बह का आला तलाश करे और जानवर मुरदार (मरा हुआ) हो जाए, तो ऐसी सूरत में ज़बह के मकाम को ज़ख़्मी कर देने से वह हलाल न होगा जब तक कि उसकी रगें न काट दी जाएं। क़ाज़ी अब्दुल जब्बार ने कहा कि अगर उसे ज़ख़्मी कर दिया जिससे मौत वाके हुई तो वह हलाल है। क़ुनिया में ऐसा ही है। (त)

तनवीर अल-अबसार, दुर्रे मुख्तार और रद्दुल मुहतार 'किताबुल सैद' (शिकार की किताब) में है:

[तालिका/बॉक्स 2] अरबी: अगर तीर चलाने वाले या (शिकारी कुत्ते को) छोड़ने वाले ने उसे ज़िंदा पाया, तो उसे ज़बह करना वाजिब है। अगर उसने उसे छोड़ दिया तो वह हराम हो जाएगा। इसी तरह, वह हराम हो जाएगा अगर वह ज़बह करने से मजबूर हो (जैसे कि आला न मिले या इतना वक़्त न हो कि आला हासिल किया जा सके और ज़बह की तैयारी की जा सके), क्योंकि मजबूरी हराम को हलाल नहीं करती (2)। इति संकलित। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है, और उसका इल्म, उसकी शान बुलन्द हो, सबसे कामिल और सबसे हिकमत वाला है। उर्दू: कुत्ता छोड़ने वाले या तीर मारने वाले ने शिकार को ज़िंदा पाया तो उसको ज़बह करना वाजिब है, अगर न किया तो हराम होगा। और इसी तरह इस सूरत में ज़बह करने से मजबूर रहा तो भी हराम होगा। मजबूरी की सूरत यह है कि ज़बह का आला न पाए या इतना वक़्त न पाए कि आला हासिल कर सके या ज़बह की सलाहियत (तैयारी) न पाए, क्योंकि मजबूरी हराम को हलाल नहीं करती। इति संकलित। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है और उसका इल्म सबसे कामिल और सबसे हिकमत वाला है। (त)

मसला 84 व 85: डेरा इस्माइल खान, वजीरिस्तान, टांक छावनी पोस्ट, करगई वर्क्स कंपनी से, मुरसला मौलवी अकबर हुसैन साहब स्टोन, 2604, 13 रमजान 1338 हिजरी। उलमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं: लोहे की पत्ती की छुरी बनी हो, न उसमें दस्ता हो न दस्ते की जगह पर कोई सुराख़ हो, उससे ज़बह करना दुरुस्त है या नहीं? यह जगह फील्ड है और गर्मी बहुत सख़्त है और धूप में काम करना पड़ता है। यहाँ रोज़ा रखना चाहिए या नहीं?

अल-जवाब: अगर उसमें किसी तरफ़ धार रखी गई हो जैसे छुरी में, तो धार से ज़बह जाइज़ है, और धार न हो...

---

1. फ़तावा हिन्दिया, किताबुज़ ज़बाइह, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/288
2. दुर्रे मुख्तार शरह तनवीर अल-अबसार, किताबुल सैद, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली, 2/263; रद्दुल मुहतार, किताबुल सैद, दारुल इहया अल-तुरास अल-अरबी बैरुत, 5/303

[جدول/باکس ۱] عربی: ولو طلب اٰلة الذبح لا یدرك ذکاته فجرح لا یحل، الا اذا قطع العروق قال القاضی عبدالجبار یحل ان جرحه کذا فی القنیة۱۔ اردو: کر سکتا ہے، اور اگر وہ ذبح کا آلہ تلاش کرے تو جانور مردار ہو جائے ایسی صورت میں مقام ذبح کو زخمی کر دینے سے حلال نہ ہوگا جب تک اس کی رگوں کو کاٹ نہ دے، قاضی عبدالجبار نے کہا ہے اگر زخمی کر دیا جس سے موت واقع ہوئی تو حلال ہے یوں قنیہ میں ہے۔ (ت)

تنویر الابصار و در مختار و ردالمختار کتاب الصید میں ہے :

[جدول/باکس ۲] عربی: ان ادرکه الرامی والمرسل حیاً ذکاه وجوباً، فلو ترکها حرم، وکذا یحرم لو عجز عن التذکیة (بان لم یجد اٰلة او لا یبقی من الوقت ما یمکن تحصیل الاٰلة والا ستعداد للذبح) لان العجز عن التذکیة لا یحل الحرام۲ اھ ملتقطاً۔ واللہ تعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔ اردو: کتا چھوڑنے والے یا تیر مارنے والے نے شکار کو زندہ پایا تو اس کو ذبح کرنا واجب ہے اگر نہ کیا تو حرام ہوگا اور یونہی اس صورت میں ذبح کرنے سے عاجز رہا تو بھی حرام ہوگا، عجز کی صورت یہ کہ ذبح کا آلہ نہ پائے یا اتنا وقت نہ پایا کہ آلہ حاصل کر سکے یا ذبح کی استعداد نہ پائے، کیونکہ عجز حرام کو حلال نہیں کرتا اھ ملتقطاً واللہ تعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم (ت)

مسئلہ ۸۴ و ۸۵: از ڈیرہ اسمعیل خاں ملک وزیر ستان چھاؤنی ٹانک پوسٹ کرگئی ورکس کمپنی مرسلہ مولوی اکبر حسین صاحب اسٹون ۲۶۰۴ ۱۳ رمضان ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں: لوہے کی پتی کی چھری بنی ہو، نہ اس میں دستہ ہو نہ دستہ کی جگہ پر کوئی

سوراخ ہو، اس سے ذبح کرنا درست ہے یا نہیں؟ یہ جگہ فیلڈ ہے اور گرمی بہت سخت اور دھوپ میں کام کرنا پڑتا ہے۔ یہاں روزہ رکھنا چاہئے یا نہیں؟

الجواب: اگر اس میں کسی طرف دھار رکھی گئی ہو جیسے چھری میں، تو دھار سے ذبح جائز ہے، اور دھار نہ ہو

---

۱ فتاویٰ ہندیہ کتاب الذبائح نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۸۸ ۲ درمختار شرح تنویر الابصار کتاب الصید مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۶۳، ردالمحتار کتاب الصید داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۳۰۳

Fatawa Razawiyya Volume 20

[Continuation of previous text] ...then slaughter will be impossible and the animal will become carrion, as Imam Nasafi stated in 'Al-Kafi'. If fasting is possible while working in the sun and a person is a resident, not a traveler, then fasting is obligatory. And if it's not possible and one falls ill by fasting, or severe harm occurs, then it's forbidden for a resident non-traveler to do such work. If one doesn't have the power to leave it and it's impossible in any way, then they should keep the Qaza (makeup) fasts, and Allah Almighty knows best.

Question 86: From Sarnia, District Bareilly, sent by Amir Ali Sahib Qadri. 2 Rajab 1331 AH. An animal got trapped under a wall, its neck is buried in soil. In what order should it be slaughtered? **The Answer:** If there is a fear that the animal will die before it can be pulled out, then say the Takbir and shed the blood from wherever possible. And Allah Almighty knows best.

Question 87: Sent by Maulana Maulvi Muhammad Wasi Ahmad Sahib, Hadith scholar of Surat, Pilibhit. 14 Dhu al-Hijjah 1305 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: a 'Bhangi' (sweeper) vowed a goat in the name of 'Zahir' (a local deity/saint). A 'Faqir' (poor) Muslim went to the Bhangi's house and slaughtered it, took out the liver and roasted it. There were four other Muslims with this Faqir; all five ate it. Did the Faqir become an infidel (Kafir) or remain a Muslim? Did he commit a forbidden act or not? And what is the ruling for the other eaters? Is this slaughtered animal Halal (permissible) or Haram (forbidden)? Is it like a dead animal (Maitah) or something else? And the one who declares this slaughtered animal Halal, is he an infidel or not, assuming it is forbidden? Explain and you shall be rewarded. **The Answer:** If the slaughterer slaughters in a name other than God's, i.e., at the time of slaughter, instead of the prescribed Takbir, he takes the name of someone other than God, for example, saying "In the name of so-and-so" instead of "Bismillah", then the meat is absolutely Haram. Allah Almighty said: "and that over which any name other than Allah’s has been invoked"[1] (Allah Almighty stated: that which was slaughtered in a name other than Allah's). (T) Similarly, if a Muslim [Note A] reciter of the Kalima slaughtered it... **Note A:** I specifically mentioned a Muslim because even if a Mushrik (polytheist)... | (Continued on the next page)

[1] Al-Quran al-Karim 2/173

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

[पिछले पाठ का क्रम] ...तो ज़बह करना असंभव हो जाएगा और जानवर मुर्दार हो जाएगा, जैसा कि इमाम नसफी ने 'अल-काफ़ी' में स्पष्ट किया है। अगर धूप में काम करने के साथ रोज़ा रखना संभव हो और व्यक्ति मुकीम (निवासी) हो, मुसाफ़िर न हो, तो रोज़ा फ़र्ज़ है। और अगर संभव न हो और रोज़ा रखने से बीमार पड़ जाए, गंभीर नुकसान हो, तो मुकीम ग़ैर-मुसाफ़िर के लिए ऐसा काम करना हराम है। अगर काम छोड़ने की सामर्थ्य न हो और किसी भी तरह संभव न हो, तो क़ज़ा रखे। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 86: सरनिया, ज़िला बरेली से, प्रेषक: अमीर अली साहब क़ादरी। 2 रजब 1331 हिजरी। कोई जानवर दीवार के नीचे दब गया, उसकी गर्दन मिट्टी में दब गई, तो उसे किस क्रम में ज़बह किया जाए? **अल-जवाब:** अगर यह डर हो कि निकालने तक उसकी जान निकल जाएगी, तो जहाँ से भी संभव हो तकबीर कहकर खून निकाल दें। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

मसला 87: प्रेषक: मौलाना मौलवी मोहम्मद वसी अहमद साहब, मोहद्दिस सूरती, पीलीभीत। 14 ज़िल-हिज्जा 1305 हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि एक भंगी ने 'ज़ाहिर' के नाम का बकरा माना, उसे एक फ़कीर मुसलमान ने भंगी के घर जाकर ज़बह किया और उसका कलेजा निकालकर भूना, और उस फ़कीर के साथ चार और मुसलमान थे, पाँचों ने उसे खाया। क्या वह फ़कीर काफ़िर हो गया या मुसलमान रहा? क्या उसने हराम काम किया या नहीं? और बाकी खाने वालों के लिए क्या हुक्म है? और यह ज़बीहा हलाल है या हराम? क्या यह मुर्दार (मैत) के समान है या कुछ और? और जो इस ज़बीहा को हलाल बताए, क्या वह हराम होने की स्थिति में काफ़िर है या नहीं? बयान फ़रमाएँ, सवाब पाएँ। **अल-जवाब:** अगर ज़बह करने वाला ग़ैर-खुदा के नाम पर ज़बह करे, यानी ज़बह के वक्त जिस तरह तकबीर का हुक्म है, वह अल्लाह के नाम के बजाय ग़ैर-अल्लाह का नाम ले, मसलन 'बिस्मिल्लाह' की जगह 'फ़लाँ के नाम से' कहे, तो वह ज़बीहा क़तई तौर पर हराम है। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "व मा उहिल्ला बिही लि-ग़ैरिल्लाह"[1] (और वह जिस पर अल्लाह के अलावा किसी और का नाम पुकारा गया हो।) (त) इसी तरह अगर कलमा पढ़ने वाले मुसलमान [नोट ए] ने उसे ज़बह... **नोट ए:** मैंने मुसलमान का विशेष रूप से उल्लेख किया है क्योंकि अगर मुशरिक (बहुदेववादी)... | (बाकी अगले पृष्ठ पर)

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 2/173

पृष्ठ 228 / 630

تو ذبح ناممکن اور جانور مردار ہو جائے گا، نص علیہ الامام النسفی فی الکافی (اس پر امام نسفی نے کافی میں نص فرمائی ہے۔ اگر دھوپ میں کام کرنے کے ساتھ روزہ ہو سکے اور آدمی مقیم ہو مسافر نہ ہو تو روزہ فرض ہے اور اگر نہ ہو سکے روزہ رکھنے سے بیمار پڑ جائے، ضرر قوی پہنچے، تو مقیم غیر مسافر کو ایسا کام کرنا حرام ہے۔ اگر ترک پر قدرت نہ ہو اور کسی طرح نہ ممکن ہو قضا رکھے، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۸۶: از سرنیا ضلع بریلی مرسلہ امیر علی صاحب قادری ۲ رجب ۱۳۳۱ھ کوئی جانور دیوار سے دب گیا، گردن مٹی سے دب گئی، تو کس ترتیب سے ذبح کرے؟ **الجواب:** اگر اندیشہ ہے کہ نکالنے تک اس کا دم نکل جائے گا، تو جہاں چاہے تکبیر کہہ کر خون نکال دے واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۸۷: مرسلہ مولانا مولوی محمد وصی احمد صاحب محدث سورتی پیلی بھیت ۱۴ ذی الحجہ ۱۳۰۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک بھنگی نے ظاہر کے نام کا بکرا مانا، اسے ایک فقیر مسلمان نے بھنگی کے گھر جا کر ذبح کیا اور اس کا کلیجہ نکال کر بھونا، اور اس فقیر کے ہمراہ چار مسلمان اور تھے، پانچوں نے کھایا، فقیر کافر ہوا یا مسلمان رہا؟ مرتکب حرام ہوا یا نہیں؟ اور بقیہ آکلین کا کیا حکم ہے؟ اور یہ ذبیحہ حلال ہے یا حرام؟ مثل میت ہے یا اس سے کچھ اوترتا؟ اور جو اس ذبیحہ کو حلال بتائے وہ بر تقدیرِ حرمت کافر ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا **الجواب:** ذابح اگر غیر خدا کے نام پر ذبح کرے یعنی وقت ذبح جس طرح تکبیر کا حکم ہے یہ غیر خدا کا نام لے مثلاً بسم اللہ کی جگہ باسم فلاں کہے تو ذبیحہ قطعاً حرام، قال اللہ تعالیٰ "وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ"[1] (اللہ تعالیٰ نے فرمایا: جس کو غیر اللہ کے نام پر ذبح کیا گیا۔) (ت) اسی طرح اگر

مسلمان عہ کلمہ گو نے اس ذبح **عہ:** خصصت الكلام بالمسلم لان المشرك | میں نے مسلمان کو خاص ذکر کیا کیونکہ مشرک اگرچہ (باقی اگلے صفحہ پر)

[1] القرآن الكريم ٢/ ١٧٣

Fatawa Rizvia, Volume 20

...intended to worship someone other than God, just as Muslims intend to shed blood for the sake of Allah to attain closeness to Allah, the Exalted and Majestic. (Remainder of the footnote from the previous page)

[Left column - Arabic text]: "His slaughter is not lawful (halal) at all, even if he mentions the name of Allah the Exalted, if his intention is to draw near to Him alone. As for a Scriptuary (Jew or Christian), his slaughter is lawful if he mentions the name of Allah the Exalted alone, even if his intention is to draw near to someone other than Him, the Exalted. Al-Nisaburi said in his commentary (Tafsir): Malik, Shafi'i, Abu Hanifa, and their companions said that if they slaughter in the name of the Messiah, then they have dedicated it to other than Allah, so it must be forbidden (haram). And if they slaughter in the name of Allah, the outward wording requires lawfulness, and no consideration is given to what is other than the word. It is stated in Al-Hindiyya from Al-Bada'i: if mentioning the name of Allah the Exalted is heard from him, meaning from the Scriptuary, but by Allah, the Exalted and Majestic, he intended the Messiah, peace be upon him, they (the jurists) said it should be consumed unless he explicitly states: 'In the name of Allah, who is the third of three,' then it is not lawful etc. I say:"

[Right column - Urdu translation/commentary]: If he slaughters in the name of Allah alone and to attain His closeness, even then his slaughter will not be lawful. However, if a person of the Book (Jew or Christian) slaughters in the name of Allah the Exalted, his slaughter will be lawful, even if he slaughters to gain proximity to someone other than Allah. Allama Nishapuri stated in his commentary that Imam Malik, Shafi'i, Abu Hanifa, and their companions said that if Christians slaughter in the name of Christ, they have certainly slaughtered in the name of someone other than Allah, so it is necessary that the slaughter be forbidden (haram). And if they slaughter in the name of Allah the Exalted, then based on the apparent words, that slaughter will be lawful and the non-literal intent will not be considered. In [Fatawa] Hindiyya, it is stated from [Bada'i-us-Sanai] that if the name of Allah the Exalted is heard from a Scriptuary Christian at the time of slaughter, but he meant Christ (peace be upon him) by 'Allah the Exalted,' the jurists have stated that his slaughter will be eaten as long as he does not say in explicit words: 'In the name of Allah who is the third of three.' If he says it explicitly like this, then it will be forbidden (haram). I say: (The rest on the next page)

1. Ghara'ib al-Qur'an (Tafsir al-Nisaburi), under verse 2/173, Mustafa al-Babi Egypt 2/72
2. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Dhaba'ih, Chapter One, Noorani Kutub Khana Peshawar 5/285

फ़तावा रज़विया, खंड २०

...गैर खुदा की इबादत का इरादा किया और अहले इस्लाम जिस तरह अल्लाह की खुशनूदी के लिए खून बहाकर अल्लाह ज़ल जलालाहू की कुर्बत हासिल करते हैं। (पिछले पृष्ठ के हाशिये का शेष भाग)

[बायां कॉलम - अरबी पाठ]: "उसका ज़बीहा (ज़बह किया हुआ जानवर) बिल्कुल हलाल नहीं होगा, भले ही वह अल्लाह तआला का नाम ले, अगर उसका इरादा केवल उसकी कुर्बत हासिल करना हो। जहाँ तक अहले किताब (यहूदी या ईसाई) का सवाल है, उनका ज़बीहा हलाल है यदि वे अकेले अल्लाह तआला का नाम लेते हैं, भले ही उनका इरादा अल्लाह के अलावा किसी और की कुर्बत हासिल करना हो। अल-निशापुरी ने अपनी तफ़सीर में कहा: मालिक, शाफ़ई, अबू हनीफ़ा और उनके साथियों ने कहा कि यदि वे मसीह के नाम पर ज़बह करते हैं, तो उन्होंने इसे अल्लाह के अलावा किसी और के लिए समर्पित कर दिया है, इसलिए इसे हराम होना चाहिए। और यदि वे अल्लाह के नाम पर ज़बह करते हैं, तो शब्दों का ज़ाहिरी अर्थ हलाल होने का तकाज़ा करता है, और शब्द के अलावा किसी अन्य चीज़ पर विचार नहीं किया जाता है। अल-हिंदिया में अल-बदाइ' से उद्धृत है: यदि उससे, यानी अहले किताब से, अल्लाह तआला का नाम सुना गया, लेकिन अल्लाह तआला अज़्ज़-व-जल्ल से उसका मतलब मसीह अलैहिस्सलाम था, तो उन्होंने (फ़ुक़हा ने) कहा कि इसे खाया जाएगा जब तक कि वह स्पष्ट रूप से यह न कहे: 'अल्लाह के नाम से जो तीन में से तीसरा है', तो यह हलाल नहीं है आदि। मैं कहता हूँ:"

[दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद/व्याख्या]: अल्लाह तआला के नाम पर और उसी की कुर्बत हासिल करने के लिए ज़बह करे तब भी उसका ज़बीहा हलाल न होगा, और अहले किताब (यहूदी या ईसाई) अगर अल्लाह तआला के नाम पर ज़बह करें तो उसका ज़बीहा हलाल होगा अगरचे वह गैर अल्लाह की कुर्बत के लिए ज़बह करे। अल्लामा निशापुरी ने अपनी तफ़सीर में फ़रमाया कि इमाम मालिक, शाफ़ई, अबू हनीफ़ा और उनके असहाब ने फ़रमाया कि अगर ईसाई मसीह के नाम पर ज़बह करें तो उसने यकीनन गैर अल्लाह के नाम पर ज़बह किया, लिहाज़ा ज़रूरी है कि वह ज़बीहा हराम हो। और अगर वह अल्लाह तआला के नाम पर ज़बह करें तो ज़ाहिर अल्फाज़ के एतबार पर वह ज़बीहा हलाल होगा और गैर लफ़्ज़ का एतबार न होगा। हिंदिया में फ़रमाया कि बदाइ' में है कि अगर किताबी ईसाई से ज़बह के वक्त अल्लाह तआला का नाम सुना लेकिन उसने अल्लाह तआला से मुराद मसीह अलैहिस्सलाम को लिया तो फ़ुक़हा ने फ़रमाया कि उसका ज़बीहा खाया जाएगा जब

तक कि सरीह अल्फाज़ में यूँ न कहे 'अल्लाह के नाम से जो तीन में से तीसरा है'। अगर सरीह तौर पर ऐसे कहे तब हराम होगा। अक़ूल: (मैं कहता हूँ) (बाकी अगले सफ़े पर)

---

1. गराएबुल कुरआन (तफ़सीर अल-निशापुरी), आयत 2/173 के तहत, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 2/72
2. फ़तावा हिंदिया, किताबुल ज़बायह, अध्याय एक, नूरानी कुतुब खाना पेशावर 5/285

पृष्ठ २२९ / ६३०

سے غیر خدا کی عبادت کا قصد کیا اور اہل اسلام اراقہ دم لوجہ اللہ سے جس طرح کا تقرب اللہ جل جلالہ کی طرف (بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ)

[Left column - Arabic]: لاتحل ذبیحته مطلقا وان سمی الله تعالی وقصد به التقرب الیه وحده والکتابي تحل ذبیحته اذا سمی الله تعالی وحده وان قصد به التقرب الی غیره تعالی قال النیسابوری فی تفسیره قال مالك والشافعی وابوحنیفة واصحابه اذا ذبحوا علی اسم المسیح فقد اهلوا به لغیر الله فوجب ان یحرم۔ واذا ذبحوا علی اسم الله فظاهر اللفظ یقتضی الحل ولا عبرة بغیر اللفظ اه وقال فی الهندیة عن البدائع لو سمع منه یعنی من الکتابي ذکر اسم الله تعالی لکنه عنی بالله تعالی عز وجل المسیح علیه السلام قالوا توکل الا اذانص فقال بسم الله الذی هو ثالث ثلثة فلا یحل الخ اقول:

[Right column - Urdu]: اللہ وحدہ تعالیٰ کے نام اور اسی کا تقرب حاصل کرنے کے لئے ذبح کرے تب بھی اس کا ذبیحہ حلال نہ ہوگا، اور اہل کتاب (یہودی یا عیسائی) اگر اللہ تعالیٰ کے نام پر ذبح کرے تو اس کا ذبیحہ حلال ہوگا اگر چہ وہ غیر اللہ کے تقرب کے لئے ذبح کرے۔ علامہ نیشاپوری نے اپنی تفسیر میں فرمایا کہ امام مالک، شافعی، ابو حنیفہ اور ان کے اصحاب نے فرمایا کہ اگر عیسائی مسیح کے نام پر ذبح کریں تو اس نے یقیناً غیر اللہ کے نام پر ذبح کیا ، لہذا ضروری ہے کہ وہ ذبیحہ حرام ہو۔ اور اگر وہ اللہ تعالیٰ کے نام پر ذبح کریں تو ظاہر الفاظ کے اعتبار پر وہ ذبیحہ حلال ہوگا اور غیر لفظ کا اعتبار نہ ہوگا اھ، ہندیہ میں فرمایا کہ بدائع میں ہے کہ اگر کتابی عیسائی سے ذبح کے وقت اللہ تعالیٰ کا نام سنا لیکن اس نے اللہ تعالیٰ سے مراد مسیح علیہ السلام کو لیا تو فقہاء نے فرمایا کہ اس کا ذبیحہ کھایا جائے گا جب تک کہ صریح الفاظ میں یوں نہ کہے اللہ

کے نام سے جو تین میں سے تیسرا ہے۔ اگر صریح طور پر ایسے کہے تب حرام ہوگا اھ اقول :

(میں کہتا ہوں) (باقی اگلے صفحہ پر)

---

۱ غرائب القرآن (تفسیر النیسابوری) تحت آیت ۲ / ۱۷۳ مصطفی البابي مصر ۲ / ۷۲ ۲ فتاویٰ هندية كتاب الذبائح الباب الاول نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۸۵

Fatawa Razawiyya Volume 20

...want, he intended proximity towards other than God through this slaughter, then there is no dispute in the prohibition of the slaughtered animal, even if pure Takbir (Allahu Akbar) was recited over it with the tongue. For when he regarded other than God as a deity or intended worship through this slaughter, he became an apostate, and the slaughtered animal of an apostate is not lawful. However, the case presented by the questioner is free from these situations, as it is known with certainty that no reciter of the Kalima, while slaughtering, ever says a visible name instead of Bismillah. Nor can it be suspected of any Muslim that he desires the worship of other than God, or that he considers the false deities of the infidels like scavengers etc. as deities, God forbid. Therefore, he must have slaughtered in the name of Allah alone, and the thought of worshiping other than God did not even enter his heart. In fact, there is no evidence at all that by giving his life, the poor Muslim intended the mere glorification of that false deity (which, like the glorification by worldly people due to wealth, cannot be among the forms of divine glorification), so that the issue of "slaughtering upon the arrival of an official" could be related to it. Justice is that such poor people only care about their own food. An infidel called them, they slaughtered like Muslims by reciting Takbir and made it fit for their consumption. Considering them guilty of another corrupt intention besides this is pure ill-suspicion against a Muslim, which is forbidden by the definitive text of the Quran.

Allah Almighty said: "O you who have believed, avoid much [negative] assumption. Indeed, some assumption is sin." 1

(Remaining footnote from previous page) And the secret in it is what we pointed out, that a person of the Book (Kitabi) does not cease to be a Kitabi because of this, so it is lawful if the name is mentioned for Allah Almighty exclusively. Similarly, a polytheist (Mushrik) does not cease to be in polytheism even if the name is mentioned for Allah alone, so it is not lawful even if he names Allah Almighty. As for the Muslim, if he intends by this to leave Islam, it is not lawful. Thus this station should be understood. 12 from him, may his secret be sanctified.

The point here is, as we have indicated, that a Christian or a Kitabi, by taking the pure name of Allah Almighty while intending Jesus (peace be upon him), will not cease to be a Kitabi; therefore, his slaughter is lawful. Just as a polytheist, by taking the pure name of Allah Almighty and intending only His proximity, will not cease to be a polytheist; therefore, his slaughter will not be lawful. Whereas a Muslim, by intending

the proximity and worship of other than Allah, goes out of the fold of Islam; therefore, that slaughter will not be lawful. It is appropriate to understand this point in this way. 12 from him, may his secret be sanctified (T).

1 The Holy Quran 49/12 Page 230 of 630

फतावा रज़विया जिल्द २०

...चाहते हैं, उसने इस ज़बह से उसी प्रकार का तक़र्रुब (निकटता) ग़ैर खुदा की तरफ चाहा, तो भी ज़बीहा की हुरमत (प्रतिबंध) में कोई विवाद नहीं, चाहे उस पर ज़बान से खालिस तकबीर ही कही गई हो। क्योंकि जब उसने ग़ैर खुदा को माबूद (पूज्य) करार दिया या इस ज़बह से उसकी इबादत का इरादा किया, तो वह मुरतद (धर्मत्यागी) हो गया, और मुरतद का ज़बीहा हलाल नहीं। लेकिन सवाल में पेश किया गया मामला इन सूरतों से पाक है, क्योंकि यह यकीनन मालूम है कि कोई भी कलमा पढ़ने वाला ज़बह करते वक्त 'बिस्मिल्लाह' की जगह किसी और का नाम हरगिज़ नहीं लेता। न ही किसी मुसलमान पर यह गुमान (संदेह) हो सकता है कि वह ग़ैर खुदा की इबादत चाहे और खुदा न खास्ता भंगी वगैरह जैसे काफिरों के बातिल (झूठे) माबूदों को माबूद करार दे। तो लाज़मी तौर पर उसने अल्लाह ही के नाम पर ज़बह किया और ग़ैर खुदा की इबादत का ख्याल भी उसके दिल में नहीं आया। बल्कि असल में इस बात पर भी कोई दलील नहीं कि जान देकर उस गरीब मुसलमान ने उस बातिल माबूद की महज़ ताज़ीम (जो दुनियावी लोगों की ताज़ीम की तरह दौलत की वजह से हो, वह ईश्वरीय ताज़ीम के तरीकों में से नहीं हो सकती) को मंज़ूर रखा हो, ताकि "हाकिम के आगमन पर ज़बह करने" का मसला इससे संबंधित हो सके। इंसाफ तो यह है कि ऐसे गरीबों का मक्सद सिर्फ अपना खाना होता है। एक काफिर ने उन्हें बुलाया, उन्होंने बतौरे मुसलमान तकबीर कहकर ज़बह किया और उसे अपने खाने के काबिल बना लिया। इसके अलावा उन्हें किसी दूसरी बुरी नीयत का मुर्तकिब (दोषी) समझना मुसलमान पर महज़ बदगुमानी (कुविचार) है, जो कुरान के स्पष्ट हुक्म से हराम है।

अल्लाह तआला ने फरमाया: "ऐ ईमान वालों! बहुत से गुमानों से बचो कि कुछ गुमान गुनाह हैं।" 1

(पिछले पृष्ठ के हाशिए का शेष भाग) और इसमें रहस्य वह है जिसकी ओर हमने इशारा किया कि किताबी इस वजह से किताबी होने से बाहर नहीं होता, इसलिए हलाल है जब अल्लाह तआला के लिए तस्मिया (नाम लेना) शुद्ध हो। जैसे कि मुशरिक तस्मिया शुद्ध करने से शिर्क से बाहर नहीं होता, इसलिए हलाल नहीं है चाहे वह अल्लाह तआला का नाम ले। जहाँ तक मुसलमान की बात है, यदि वह इस इरादे से इस्लाम से बाहर हो जाता है, तो हलाल नहीं है। इस प्रकार इस स्थान को समझा जाना चाहिए। १२ उन्हीं (लेखक) की ओर से, उनका रहस्य पवित्र हो।

इसमें नुक्ता यह है जैसा कि हमने इशारा किया है कि ईसाई और किताबी खालिस अल्लाह तआला का नाम लेने और मुराद मसीह अलैहिस्सलाम लेने पर किताबी होने से बाहर नहीं होगा, इसलिए उसका ज़बीहा हलाल है। जिस तरह मुशरिक खालिस अल्लाह तआला का नाम लेने और उसी का तक़र्रुब मुराद लेने से शिर्क से बाहर नहीं होगा, इसलिए उसका ज़बीहा हलाल नहीं होगा। जबकि मुसलमान ग़ैर अल्लाह का तक़र्रुब और इबादत मुराद लेने पर इस्लाम से बाहर हो जाता है, इसलिए वह ज़बीहा हलाल नहीं होगा। इस मुकाम को इस तरह समझना उचित है। १२ उन्हीं (लेखक) की ओर से, उनका रहस्य पवित्र हो (त)।

1 अल-कुरानुल करीम ४९/१२ पृष्ठ २३०/६३०

چاہتے ہیں، اس نے اس ذبح سے اسی نوع کا تقرب غیر خدا کی طرف چاہا، تو بھی حرمت ذبیحہ میں کلام نہیں، اگرچہ اس پر زبان سے خالص تکبیر ہی کہی ہو کہ جب اس نے غیر خدا کو معبود قرار دیا یا اس ذبح سے اس کی عبادت کا قصد کیا مرتد ہو گیا اور مرتد کا ذبیحہ حلال نہیں، مگر نازلہ مسئولہ سائل ان صورتوں سے بری ہے کہ یہ تیقناً معلوم کہ کوئی کلمہ گو ذبح کرتے وقت بسم اللہ کی جگہ باسم ظاہر ہر گز نہیں کہتا، نہ زنہار کسی مسلمان پر یہ گمان ہو سکتا ہے کہ وہ غیر خدا کی عبادت چاہے اور ظاہر وباہر بھنگیوں وغیرہ ہم کفار کے باطل معبودان کو معاذاللہ معبود قرار دے، تو لاجرم اس نے اللہ ہی کے نام ذبح کیا اور عبادت غیر خدا کا خیال بھی اس کے دل میں نہ آیا، بلکہ اصلاً اس پر بھی کوئی دلیل نہیں کہ اس کی جان دینے سے فقیر مسلم اس معبود باطل کی مجرد تعظیم (جو مثل تعظیم اہل دنیا بوجہ غناء انحائے تعظیم الہی سے نہیں ہو سکتی) منظور رکھی ہو، کہ مسئلہ ذبح عند قدوم الامیر کو اس سے تعلق ہو سکے، انصاف یہ ہے کہ اس طرح کے فقیروں کو صرف اپنے کھانے سے غرض ہوتی ہے، کافر بلا کر لے گیا انھوں نے تکبیر کہہ کر بطور مسلمانان ذبح کیا اور اپنے کھانے کے قابل کر دیا، اس کے سوا نہیں دوسری نیت فاسدہ کا مرتکب جاننا مسلمان پر نری بد گمانی ہے جو بنص قطعی قرآن حرام۔

قَالَ اللہ تَعَالٰی "یَاأَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا کَثِیرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ" 1 ۔ اللہ تعالیٰ نے فرمایا: اے ایمان والو! بہت سے گمانوں سے بچو کہ کچھ گمان گناہ ہیں۔

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) والسرفیه ما اشرنا الیه ان الکتابي لا یخرج بهذا عن کونه کتابیا فتحل اذا جرد التسمیة لله تعالی کما ان المشرك لا یخرج عن الاشراك بتجرید التسمیة فلا تحل وان سمی الله تعالی اما المسلم لیخرج بهذا القصد عن الاسلام فلا تحل هکذا ینبغی ان یفهم هذا المقام ۱۲ منه قدس

سرہ العزیز۔ اس میں نکتہ یہ ہے جیسا کہ ہم نے اشارہ کیا ہے کہ عیسائی و کتابی خالص اللہ تعالیٰ کا نام لینے اور مراد مسیح علیہ السلام لینے پر کتابی ہونے سے باہر نہ ہو گا، لہذا اس کا ذبیحہ حلال جس طرح مشرک خالص اللہ تعالیٰ اور اسی کا تقرب مراد لینے سے شرک سے باہر نہ ہو گا لہذا اس کا ذبیحہ حلال نہ ہو گا جبکہ مسلمان غیر اللہ کا تقرب و عبادت مراد لینے پر اسلام سے باہر ہو جاتا ہے لہذا وہ ذبیحہ حلال نہ ہو گا، اس مقام کو یوں سمجھنا مناسب ہے ۱۲ منہ قدس سرہ العزیز (ت)

Arabic Text	Urdu Translation / Explanation
And the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Beware of suspicion, for suspicion is the most false of speech." Reported by the Imams Malik, Bukhari, Muslim, Abu Dawood, and Tirmidhi from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him).	(The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, said) Stay away from suspicion because no talk is more false than suspicion. Al-Hadith (This has been narrated by Imams Malik, Bukhari, Muslim, Abu Dawood, and Tirmidhi from Abu Hurairah, may Allah be pleased with him. - T)

Judging a person's heart's intention, especially in a way that is clearly contrary to the apparent, based on imagination, and is weak or rather completely wrong and false, is indeed a great crime.

Arabic Text	Urdu Translation / Explanation
Allah Almighty says: "And do not pursue that of which you have no knowledge. Indeed, the hearing, the sight and the heart - about all those [one] will be questioned." (Quran 17:36)	Allah Almighty said: Do not follow that of which you have no certainty. Verily, ears, eyes, and the heart, all will be questioned. (T)
And the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Did you then split his heart open to see whether he had said it (sincerely) or not?" Reported by Muslim from Usama bin Zaid (may Allah be pleased with them).	(The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, said) Why did you not tear open his heart so that you could know the belief in his heart? (This has been narrated by Muslim from Usama bin Zaid, may Allah be pleased with them both. - T)

Sayyidi Arif Billah Ahmad Zarruq (may Allah sanctify his soul) says:

Arabic Text	Urdu Translation / Explanation
"Wicked suspicion only arises from a wicked heart." Mentioned by Sayyidi Abdul Ghani an-Nabulsi in 'Al-Hadiqa al-Nadiyya'.	Wicked suspicion arises from a wicked heart. (Sayyidi Abdul Ghani an-Nabulsi mentioned this in 'Al-Hadiqa al-Nadiyya'. - T)

1 Sahih al-Bukhari, Book of Marriage, Chapter: One should not propose over the proposal of his brother, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/776 & 896; Sahih Muslim, Book of Virtue, Good Manners and Joining of the Ties of Relationship, Chapter: Prohibition of suspicion, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/316; Jami` at-Tirmidhi, Chapters on Righteousness and Maintaining Good Relations with Relatives, Chapter regarding bad suspicion, Amin Company Delhi 2/20. 2 The Noble Qur'an 17/36. 3 Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter: The prohibition of killing a disbeliever after he says, "La ilaha illallah", Qadimi Kutub Khana Karachi 1/68. 4 Al-Hadiqa Sharh al-Tariqa al-Muhammadiyya, Twenty-fourth character, Maktaba Nooria Razvia Faisalabad 2/8.

अरबी इबारत

और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "गुमान (संदेह) से बचो, क्योंकि गुमान सबसे झूठी बात है।" इसे इमाम मालिक, बुखारी, मुस्लिम, अबू दाऊद और तिर्मिज़ी ने अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है।

उर्दू अनुवाद / व्याख्या

(अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया) गुमान से दूर रहो क्योंकि गुमान से बढ़कर कोई बात झूठी नहीं है। अल-हदीस (इसे इमामों मालिक, बुखारी, मुस्लिम, अबू दाऊद और तिर्मिज़ी ने अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। - त)

और दिल के इरादे पर हुक्म करना, विशेष रूप से ऐसा जो स्पष्ट रूप से ज़ाहिर के खिलाफ हो और काल्पनिक, कमज़ोर, बल्कि पूरी तरह से गलत और बातिल हो, वास्तव में एक बड़ा अपराध है।

अरबी इबारत

अल्लाह तआला फरमाता है: "और उस बात के पीछे न पड़ जिसका तुझे ज्ञान नहीं। बेशक कान, आँख और दिल, इन सब के बारे में सवाल किया जाएगा।" (कुरान १७:३६)

उर्दू अनुवाद / व्याख्या

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: बे-यक़ीन बात के पीछे न पड़, बेशक कान, आँख, दिल सब से सवाल होना है। (त)

और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "क्या तूने उसका दिल चीर कर देखा था ताकि तू जान लेता कि उसने इसे (सच्चाई से) कहा था या नहीं?" इसे मुस्लिम ने उसामा बिन ज़ैद (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया है।

(अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया) तूने उसका दिल चीर कर क्यों न देखा कि दिल के अक़ीदे पर इत्तिला पाता (इसे मुस्लिम ने उसामा बिन ज़ैद रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है। - त)

सैय्यदी आरिफ़ बिल्लाह अहमद ज़र्रूक़ (रूहुल्लाह तआला रूहहु) फ़रमाते हैं:

अरबी इबारत

"बुरा गुमान केवल बुरे दिल से पैदा होता है।" इसका ज़िक्र सैय्यदी अब्दुल गनी अल-नाबुलसी ने 'अल-हदीक़ा अल-नदिय्या' में किया है।

उर्दू अनुवाद / व्याख्या

ख़बीस गुमान ख़बीस दिल से निकलता है। (इसे सैय्यदी अब्दुल गनी अल-नाबुलसी ने हदीक़ा अल-नदिय्या में ज़िक्र किया है। - त)

1 सहीह अल-बुखारी, किताबुन निकाह; सहीह मुस्लिम, किताबुल बिर्र वल-सिला; जामे' अत-तिर्मिज़ी, अबवाबुल बिर्र वल-सिला। 2 अल-कुरान अल-करीम १७/३६। 3 सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान। 4 अल-हदीक़ा शरह अत-तरीक़ा अल-मुहम्मदिया।

عربی عبارت	اردو ترجمہ / تشریح
وقال رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ایاکم والظن فان الظن اکذب الحدیث،رواہ الائمۃ مالك والبخاری ومسلم وابوداؤد والترمذی عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔	(رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا) گمان سے دور رہو کہ گمان سے بڑھ کر کوئی بات جھوٹی نہیں الحدیث (اس کو ائمہ مالک، بخاری، مسلم، ابو داؤد اور ترمذی نے ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے۔ت)

اور دل کے ارادے پر حکم کرنا خصوصاً ایسا کہ صراحتہً خلاف ظاہر وموہوم مضحمل بلکہ محض غلط باطل ہے، بیشک جرم عظیم ہے۔

عربی عبارت	اردو ترجمہ / تشریح
قال اللہ تعالٰی "وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ ؕ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا"۔	اللہ تعالٰی نے فرمایا: بے یقین بات کے پیچھے نہ پڑ بیشک کان، آنکھ، دل سب سے سوال ہونا ہے(ت)

وقال رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم افلا شققت عن قلبہ حتی تعلم أقالہا ام لا اخرجہ مسلم عن اسامۃ بن زید رضی اللہ تعالٰی عنہما۔	(رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا) تو نے اس کا دل چیر کر کیوں نہ دیکھا کہ دل کے عقیدے پر اطلاع پاتا (اس کو مسلم نے اسامہ بن زید رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا ہے۔ت)

سیدی عارف باللہ احمد زروق روح اللہ تعالٰی روحہ فرماتے ہیں:

عربی عبارت	اردو ترجمہ / تشریح
انما ینشوا الظن الخبیث عن القلب الخبیث ذکرہ سیدی عبد الغنی النابلسی فی الحدیقة الندیة۔	خبیث گمان خبیث دل سے نکلتا ہے۔ (اس کو سیدی عبدالغنی النابلسی نے حدیقہ الندیۃ میں ذکر کیا ہے۔ ت)

---

1 صحیح البخاری کتاب النکاح باب لایخطب علی خطبۃ اخیہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۷۷۶ و ۸۹۶، صحیح مسلم کتاب البر والصلۃ باب تحریم الظن قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۳۱۶، جامع الترمذی ابواب البر والصلۃ باب ماجاء فی ظن السوء امین کمپنی دہلی ۲/ ۲۰ 2 القرآن الکریم ۱۷/ ۳۶ 3 صحیح مسلم کتاب الایمان باب تحریم قتل الکافر بعد قولہ لا الہ الا اللہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۶۸ 4 الحدیقة شرح الطریقة المحمدیة الخلق الرابع والعشرون مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۲/ ۸

Fatawa-e-Razvia Volume 20

It is stated in Tafsir-e-Kabir:

Verily, we are obligated by what is outward and not by what is inward. So when he slaughters in the name of Allah, it becomes mandatory for it to be lawful, and we have no way to reach what is inward. (1) We are obligated by the apparent and not by the hidden. So when he has slaughtered in the name of Allah Almighty, it will surely be lawful; we have no access to his hidden intentions. (T)

In Munya, Dhakhira, Sharh-e-Wahbaniyah, Durr-e-Mukhtar, etc., it is stated:

We do not harbor ill thoughts about a Muslim that he intends to seek closeness to a human being through this slaughter. (2) We do not think ill of a Muslim that he desired to seek closeness to any person through this slaughter. (T)

See how the Imams of religion and reliable scholars clearly state that we have no way into the inner heart; the command is to act upon the outward. When a Muslim slaughters by taking the name of God, it becomes necessary for the slaughtered animal to be lawful. We do not harbor ill thoughts about a Muslim that he intended to seek closeness to a person through slaughter, while these are the statements of the upright jurists and those are the commandments of Allah and His Messenger. Now, no one will base things on ill-suspicion except for one whose inner self is vile and whose nature is crooked.

"And Allah is not unaware of what you do." (3). "And Allah does not like corruption." (4) Allah Almighty is not unaware of what you do, and Allah Almighty does not like mischief. (T)

Thus, in the situation under inquiry, that slaughtered animal is absolutely lawful, and this poor person (the author) and those with him ate slaughtered meat, not carrion. The noble jurists have specifically stated this minor point that, for example, if a Magian has a Muslim slaughter a goat for his fire-temple, or a polytheist for his idols, and the Muslim slaughters it by taking the holy name of God, the goat is lawful. It should be eaten. It is stated in Fatawa Alamgiri, Fatawa Tatar Khaniya, and Jami'-ul-Fatawa:

If a Muslim slaughters a goat belonging to a Magian for their fire-temple, or belonging to a disbeliever for their idols, it shall be eaten, because he mentioned the name of Allah Almighty. (5) A Muslim slaughtered a Magian's goat for his fire-temple or a disbeliever's goat for their idols in the name of Allah Almighty, so it shall be eaten because the Muslim mentioned the name of Allah Almighty. (T)

---

1. Mafatih al-Ghayb (Tafsir al-Kabir) under verse 2/173, Al-Matba'at al-Bahiyyah Egypt, 5/23
2. Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Dhaba'ih, Matba' Mujtabai Delhi, 2/230
3. Al-Quran al-Karim 2/85
4. Al-Quran al-Karim 2/205
5. Fatawa Hindiyyah with reference to Tatar Khaniya from Jami' al-Fatawa, Kitab al-Dhaba'ih, Noorani Kutub Khana Peshawar 5/286

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

तफ़्सीर-ए-कबीर में फ़रमाया:

हमें केवल ज़ाहिर (प्रत्यक्ष) का पाबंद बनाया गया है, बातिन (परोक्ष) का नहीं। अतः जब उसने अल्लाह के नाम पर ज़बह किया तो उसका हलाल होना अनिवार्य हो गया, और हमारे लिए बातिन तक पहुँचने का कोई रास्ता नहीं है। (१) हम ज़ाहिर के मुकल्लफ़ (पाबंद) हैं बातिन के नहीं, तो जब उसने अल्लाह तआला के नाम पर ज़बह किया तो ज़रूर हलाल होगा, हमें उसके बातिन (मन) की तरफ़ कोई रास्ता नहीं है। (त)

मुनिया, ज़ख़ीरा, शरह-ए-वहबानिया और दुर्रे मुख़्तार वग़ैरा में है:

हम किसी मुसलमान के बारे में बुरा विचार नहीं रखते कि उसने इस ज़बह के ज़रिए किसी इंसान का तक़र्रुब (निकटता) चाहा है। (२) हम मुसलमान पर बदगुमानी (बुरा विचार) नहीं करते कि उसने इस ज़बह से किसी आदमी का तक़र्रुब चाहा है। (त)

देखो आइम्मा-ए-दीन और विश्वसनीय उलेमा किस प्रकार साफ़ तौर पर बयान फ़रमाते हैं कि हमें बातिन की तरफ़ कोई रास्ता नहीं है, ज़ाहिर पर अमल का हुक्म है। जब मुसलमान ने ख़ुदा का नाम लेकर ज़बह किया तो वाजिब हुआ कि ज़बीहा (ज़बह किया हुआ जानवर) हलाल हो। हम मुसलमान पर बदगुमानी नहीं करते कि उसने ज़बह से आदमी की तरफ़ तक़र्रुब चाहा हो, जबकि अद्ल (न्यायप्रिय) फ़ुक़हा के ये अक़वाल (कथन) हैं और ख़ुदा और रसूल के वो इर्शाद (आदेश) हैं। तो अब बुरे विचार पर वही बुनियाद रखेगा जिसका बातिन खबीस (गंदा) और मिज़ाज टेढ़ा है।

"और अल्लाह उससे ग़ाफ़िल (बेख़बर) नहीं जो तुम करते हो।" (३) । "और अल्लाह फ़साद (बिगाड़) को पसंद नहीं फ़रमाता।" (४) अल्लाह तआला उससे ग़ाफ़िल नहीं जो तुम करते हो, और अल्लाह तआला फ़साद को पसंद नहीं फ़रमाता है। (त)

अतः पूछी गई सूरत में वह ज़बीहा बिल्कुल हलाल है, और इस फ़क़ीर (लेखक) और उसके साथ वालों ने ज़बह किया हुआ गोश्त खाया न कि मुर्दार। फ़ुक़हा-ए-किराम ने विशेष रूप से इस मसले की व्याख्या फ़रमायी कि उदाहरण के तौर पर किसी मजूसी (अग्निपूजक) ने अपने आतिशकदे (अग्नि मंदिर) के लिए या मुशरिक ने अपने बुतों के लिए किसी मुसलमान से बकरी ज़बह करायी और उसने ख़ुदा का पाक नाम लेकर ज़बह की तो बकरी हलाल है। खाई जाए, फ़तावा आलमगीरी, फ़तावा ततारख़ानिया और जामिउल फ़तावा में है:

मुसलमान ने मजूसी की बकरी उसके आतिशकदे के लिए, या काफ़िर की बकरी उनके बुतों के लिए ज़बह की, तो वह खाई जाएगी, क्योंकि उसने अल्लाह तआला का नाम लिया। (५) मुसलमान ने मजूसी की बकरी उसके आतिशकदे के लिए या काफ़िर की बकरी उनके बुतों के लिए अल्लाह तआला के नाम से ज़बह की तो वह खाई जाए क्योंकि मुसलमान ने अल्लाह तआला के नाम का ज़िक्र किया है। (त)

---

1. मफ़ातीह उल ग़ैब (तफ़्सीर-ए-कबीर) आयत २/१७३ के तहत, अल-मतबअतुल बहिया मिस्र ५/२३
2. दुर्रे मुख़्तार, किताबुज़ ज़बाइह, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली २/२३०
3. अल-क़ुरआन अल-करीम २/८५
4. अल-क़ुरआन अल-करीम २/२०५
5. फ़तावा हिन्दिया बहवाला अल-ततारख़ानिया अन जामिउल फ़तावा, किताबुज़ ज़बाइह, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर ५/२८६

تفسیر کبیر میں فرمایا:

انما کلفنا بالظاہر لا بالباطن فاذا ذبحہ علی اسم اللہ وجب ان یحل ولاسبیل لنا الی الباطن۔ 1 ہم ظاہر کے مکلف ہیں باطن کے نہیں، تو جب اس نے اللہ تعالٰی کے نام پر ذبح کیا تو ضرور حلال ہوگا، ہمیں اس کے باطن کی طرف راہ نہیں ہے۔ (ت)

منیہ و ذخیرہ و شرح وہبانیہ و در مختار وغیرہ میں ہے :

انا لانسیئ الظن بالمسلم انہ یتقرب الی الادمی بھذا النحر 2 ۔ ہم مسلمان پر بد گمانی نہیں کرتے کہ اس نے اس ذبح سے کسی آدمی کا تقرب چاہا ہے۔ (ت)

دیکھو ائمہ دین و علماء معتمدین کیونکر صاف تصریحیں فرماتے ہیں کہ ہمیں باطن کی طرف کوئی راہ نہیں، ظاہر پر عمل کا حکم ہے۔ جب مسلمان نے خدا کا نام لے کر ذبح کیا واجب ہوا کہ ذبیحہ حلال ہو، ہم مسلمان پر بد گمانی نہیں کرتے کہ اس نے ذبح سے آدمی کی طرف تقرب چاہا ہو، جبکہ فقہائے عدول کے یہ اقوال خدا اور رسول کے وہ ارشاد، تو اب سوئے ظن پر بنا نہ کرے گا مگر خبیث الباطن کج نہاد،

"وَمَا اللّٰہُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُوْنَ" 3 ۔ "وَاللّٰہُ لَا یُحِبُّ الْفَسَادَ" 4 اللہ تعالٰی غافل نہیں اس سے جو تم کرتے ہو، اور اللہ تعالٰی فساد کو پسند نہیں فرماتا ہے۔ (ت)

پس صورت مستفسرہ میں وہ ذبیحہ قطعاً حلال ہے، اور اس فقیر اور اس کے ساتھ والوں نے لحم مذکی کھایا نہ مردار، فقہائے کرام نے خاص اس جزئیہ کی تصریح فرمائی کہ مثلاً مجوسی نے اپنے آتشکدے یا مشرک نے اپنے بتوں کے لئے مسلمان سے بکری ذبح کرائی اور اس نے خدا کا نام پاک لے کر ذبح کی بکری حلال ہے۔ کھائی جائے، فتاوٰی عالمگیری وفتاوٰی تاتار خانیہ و جامع الفتاوٰی میں ہے :

مسلم ذبح شاة المجوسی لبیت نارہم، اوالکافر لالھتھم توکل، لانه سمی الله تعالٰی 5 ۔ مسلمان نے مجوسی کی بکری اس کے آتشکدہ کے لئے یا کافر کی بکری ان کے بتوں کے لئے اللہ تعالٰی کے نام سے ذبح کی تو وہ کھائی جائے کیونکہ مسلمان نے اللہ تعالٰی کے نام کو ذکر کیا ہے۔ (ت)

---

1 مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر) تحت آیۃ ۲/ ۱۷۳ المطبعۃ البھیۃ مصر ۵/ ۲۳ 2 درمختار کتاب الذبائح مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۳۰ 3 القرآن الکریم ۸۵/۲ 4 القرآن الکریم ۲۰۵/۲ 5 فتاوٰی ہندیۃ بحوالہ التتار خانیہ عن جامع الفتاوٰی کتاب الذبائح نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۲۸۶

Fatawa-e-Razvia, Volume 20

However, for a Muslim, they write detestability in this situation; in [Fatawa] Hindiyyah, after the mentioned text, it is: "And it is disliked for a Muslim." (T) It is clear that a Muslim should not have done such an act that outwardly it appears as if he is completing the work of that infidel and becoming an instrument for his reprehensible intent in his estimation, although the reality of the matter is entirely contrary to it, as is not hidden (T). In short, the truth in this matter is that here, only the word and intention of the slaughterer at the time of slaughter is considered. If the Muslim slaughterer slaughtered for Allah alone and took the name of Allah alone at the time of slaughter, then the slaughtered animal is definitely lawful, even if the owner has made it famous in someone else's name.

Allah Almighty says: "And why should you not eat of that upon which the name of Allah has been mentioned." Allah Almighty said: What has happened to you that you do not eat the slaughtered animal upon the name of Allah? (T)

Similarly, the slaughtered animal of the People of the Book, if at the time of slaughter the pure name of God is taken.

Allah Almighty says: "The food of those who were given the Scripture is lawful for you." And Allah... Allah Almighty said: The food of the People of the Book is lawful for you, and Allah Glorified and Exalted knows best. (T)

Subhanahu wa Ta'ala A'lam (Glorified and Exalted is He, He knows best).

Problem 88: What do the scholars of religion say regarding the issue of whether the skin of a slaughtered lawful animal such as a cow, buffalo, goat, chicken, etc., is lawful or not? Explain and you will be rewarded.

Answer: The skin of a slaughtered lawful animal is certainly lawful. Its consumption is not forbidden by Sharia, even though the skin of a cow, buffalo, or goat is not worth eating.

In Durr al-Mukhtar: "When a sheep is slaughtered, eat all of it except seven [parts], for in them is calamity: 'Ha' (ح), then 'Kha' (خ), then 'Ghayn' (غ), and 'Dal' (د), then two 'Mims' (م), and 'Thal' (ذ)." End. So 'Ha' is for 'Haya' (shame/vulva). In [Ad-]Durr al-Mukhtar, it is [written] that when a goat is slaughtered, eat all except seven parts

which contain calamity; along with these are: Ha, then Kha, then Ghayn, and Dal, then two Mims, and Thal. 'End'. Ha for 'Haya'.

1. Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Dhaba'ih, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/286
2. Al-Quran al-Karim, 6/119
3. Al-Quran al-Karim, 5/5
4. Durr al-Mukhtar, Masa'il Shatti, Matba' Mujtabai Delhi, 2/349

फ़तावा-ए-रजविया, जिल्द 20

अलबत्ता मुसलमान के लिए इस सूरत में कराहत (नापसंदगी) लिखते हैं, हिंदिया में मज़कूरा (वर्णित) इबारत के बाद है: "मुसलमान के लिए कराहत है।" (त) ज़ाहिर है कि मुसलमान को ऐसा काम नहीं करना चाहिए था कि ज़ाहिर तौर पर वह उस काफ़िर का काम पूरा करने और उसके गुमान में उसके बुरे इरादे का ज़रिया बनता नज़र आए, हालाँकि हक़ीक़त में मामला इसके बिल्कुल ख़िलाफ़ है, जैसा कि छुपा नहीं है (त)। संक्षेप में, इस मसले में सच्चाई यह है कि यहाँ केवल ज़बह (वध) के समय ज़बह करने वाले के शब्द और नीयत (इरादे) का एतबार (भरोसा) है। अगर मुसलमान ज़बह करने वाले ने केवल अल्लाह के लिए ज़बह किया और ज़बह के समय अल्लाह ही का नाम लिया, तो ज़बीहा (वध किया हुआ जानवर) यकीनन हलाल है, भले ही मालिक ने उसे किसी और के नाम से मशहूर कर रखा हो।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "तुम्हें क्या हुआ है कि तुम वह नहीं खाते जिस पर अल्लाह का नाम लिया गया हो।" अल्लाह तआला ने फ़रमाया: तुम्हें क्या हुआ कि तुम अल्लाह के नाम पर किए गए ज़बीहे को नहीं खाते। (त)

इसी तरह अहले किताब का ज़बीहा भी, अगर ज़बह के समय शुद्ध रूप से ख़ुदा का नाम लिया जाए।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "अहले किताब का खाना तुम्हारे लिए हलाल है।" और अल्लाह... अल्लाह तआला ने फ़रमाया: अहले किताब का खाना तुम्हारे लिए हलाल है, और अल्लाह पाक और बुलंद सबसे ज़्यादा जानने वाला है। (त)

सबहानहु व तआला आलम (वह पाक है और बुलंद है, वही बेहतर जानता है)।

मसला 88: दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि हलाल मज़बूह (वध किए गए) जानवर जैसे गाय, भैंस, बकरी, मुर्ग़ी आदि की खाल हलाल है या नहीं? बयान फ़रमाएँ सवाब पाएँ।

अल-जवाब: हलाल मज़बूह जानवर की खाल बेशक हलाल है। शरीअत की रो से इसे खाना मना नहीं है, हालाँकि गाय, भैंस, बकरी की खाल खाने के लायक नहीं होती।

दुर्रे मुख़्तार में [लिखा] है: "जब बकरी ज़बह की जाए, तो सात [हिस्सों] के अलावा उसे पूरा खाओ, क्योंकि उन सात में वबाल (बुराई/बीमारी) है: 'हा' (ح), फिर 'खा' (خ), फिर 'गैन' (غ), और 'दाल' (د), फिर दो 'मीम' (م), और 'ज़ाल' (ذ)।" इति (समाप्त)। तो 'हा' (ح) से हया (शर्मगाह) मुराद है। दुर्रे

मुख़्तार में है जब बकरी ज़बह की गई तो सात अज्ज़ा (अंग) जिनमें वबाल है, के सिवा सब खाओ, साथ ये हैं: ह, फिर ख़, फिर ग़, और द, फिर दो म, और ज़। इति। ह हया की।

1. फ़तावा हिंदिया, किताबुज़ ज़बाइह, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/286
2. अल-क़ुरआन अल-करीम, 6/119
3. अल-क़ुरआन अल-करीम, 5/5
4. दुर्रे मुख़्तार, मसाइल शत्ती, मतबा मुजतबाई देहली, 2/349

البتہ مسلمان کے لئے اس صورت میں کراہت لکھتے ہیں، ہندیہ میں عبارت مذکورہ کے بعد ہے: ویکرہ للمسلم[1] (مسلمان کے لئے کراہت ہے۔ت) ظاہر ہے کہ مسلمان کو ایسا فعل کرنا نہ تھا کہ اس میں بظاہر گویا اس کافر کا کام پورا کرنا اور اس کے زعم میں اس کے قصد مذموم کا آلہ بننا ہے، اگر چہ حقیقت امر بالکل اس کے مباین ہے کما لایخفی(جیسا کہ پوشیدہ نہیں۔ ت) بالجملہ اس مسئلہ میں حق یہ ہے کہ یہاں صرف وقتِ ذبح قول و نیت ذابح کا اعتبار ہے۔ اگر ذابح مسلم نے اللہ ہی کے لئے ذبح کیا اور وقتِ ذبح اللہ ہی کا نام لیا تو ذبیحہ قطعاً حلال۔ اگر چہ مالک نے کسی کے نام پر مشہور کررکھا ہو۔

قال اللہ تعالی "وَمَا لَكُمْ اَلَّا تَأْكُلُوْا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ"[2] اللہ تعالٰی نے فرمایا: تمھیں کیا ہوا کہ تم اللہ تعالٰی کے نام پر ذبیحہ کو نہیں کھاتے۔ (ت)

یوں ہی کتابی کا ذبیحہ، اگر وقتِ ذبح خالص نام خدا لے۔

قال تعالی "طَعَامُ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتٰبَ حِلٌّ لَّكُمْ"[3] واللہ اللہ تعالٰی نے فرمایا: اہل کتاب کا طعام تمھارے لئے حلال ہے، واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم۔ (ت)

سبحانہ وتعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۸۸: کیا فرماتے ہیں علمائے دین مسئلہ میں کہ کھالِ مذبوح حلال مثل گائے، بھینس، بکری، مرغ وغیرہ کے حلال ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: مذبوح حلال جانور کی کھال بیشک حلال ہے۔ شرعاً اس کا کھانا ممنوع نہیں اگرچہ گائے، بھینس بکری کی کھال کھانے کے قابل نہیں ہوتی۔

فی الدرالمختار اذا مأذکیت شاۃ فکلھا سوی سبع ففیھن الوبال، فحاء ثم خاء ثم غین ودال ثم میمان وذال انتھی فالحاء الحیاء در مختار میں ہے جب بکری ذبح کی گئی تو سات اجزاء جن میں وبال ہے کے ماسوا کو کھاؤ، ساتھ یہ ہیں: ح، پھر خ، پھر غ، اور د، پھر دو میم، اور ذ انتہیٰ حاء حیاء کی

[1] فتاوی ہندیہ کتاب الذبائح نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۸۶ [2] القرآن الکریم ۶ / ۱۱۹ [3] القرآن الکریم ۵ / ۵ [4] درمختار مسائل شتی مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۴۹

Fatawa-e-Razvia Volume 20

Arabic: And it is the vulva, the 'Kha' stands for the testicle, the 'Ghayn' for the gland, the 'Dal' for flowing blood, the two 'Mims' for the gall bladder and urinary bladder, and the 'Zal' for the penis - And Allah Almighty knows best. Urdu: That is the vulva (private part), 'Kha' is for the testicle, 'Ghayn' is for the gland, 'Dal' is for flowing blood, and the two 'Mims' are for the gall bladder (pitta) and urinary bladder, and 'Zal' is for the penis. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 89: What do the scholars of religion say regarding the issue of which parts are disliked (makruh) in the body of a meat-eatable (halal) animal? Explain and you shall be rewarded. The Answer: Seven things have been counted in the Hadiths: (1) Gall bladder i.e., pitta (2) Urinary bladder i.e., phukna (3) Haya i.e., vulva (4) Penis (5) Testicles (6) Gland (7) Blood i.e., flowing blood.

Arabic: Al-Tabarani recorded in Al-Mu'jam al-Awsat from Abdullah bin Umar, and Ibn Adi and Al-Bayhaqi from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them) that the Messenger of Allah (may peace and blessings of Allah be upon him) used to dislike seven things from a sheep: the gall bladder, the urinary bladder, the vulva, the penis, the testicles, the glands, and the blood; and the front part of the sheep was the most beloved part to him. Urdu: Al-Tabarani in Al-Mu'jam al-Awsat reported from Abdullah bin Umar and Ibn Adi, and Al-Bayhaqi reported from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them) that the Messenger of Allah (may peace and blessings of Allah be upon him) considered seven parts of a slaughtered animal as disliked (makruh). These seven are: gall bladder (pitta), urinary bladder, vulva (private part), penis, testicles, glands, and blood. And the front portion of the slaughtered goat was preferred by him. (T)

Our Imam-e-Azam (may Allah be pleased with him) said: Blood is forbidden (haram) as its prohibition is explicitly mentioned in the Great Quran, and as for the remaining things, I consider them disliked because people of sound nature find them repulsive and consider them filthy, and Allah Almighty says: "And he prohibits them from the filthy things" (Quran 7:157). This Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him) will make all filthy things forbidden for them. It is mentioned in Hashiyah Tahtawi: Arabic: Imam Abu Hanifa (may Allah be pleased with him) said: As for the blood... Urdu: Imam Abu Hanifa (may Allah be pleased with him) said: But blood...

---

1. Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 9386, Maktabat al-Ma'arif Riyadh, 10/217

2. The Holy Quran, 7/157

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 20

अरबी: वह शर्मगाह है, 'ख़' ख़ुसिया (अंडकोष) के लिए है, 'ग़ैन' गुदूद (ग्रंथि) के लिए है, 'दाल' दम-ए-मसफूह (बहता खून) के लिए है, और दो 'मीम' पित्ताशय और मूत्राशय के लिए हैं, और 'ज़ाल' ज़िक्र (लिंग) के लिए है - और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है। उर्दू अनुवाद: वह शर्मगाह है, 'ख़' ख़ुसिया की, 'ग़ैन' गुदूद की, 'दाल' दम-ए-मसफूह की, और दो 'मीम' मरारा (पित्ता) और मसाना (मूत्राशय) की, और 'ज़ाल' ज़िक्र (लिंग) है। वल्लाह तआला आलम। (त)

मसला 89: उलमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि हलाल जानवर के बदन में क्या-क्या चीज़ें मकरूह हैं? बयान कीजिए, अज्र (सवाब) मिलेगा। अल-जवाब: हदीसों में सात चीज़ों को गिना गया है: (1) मरारा यानी पित्ता (2) मसाना यानी फुकना (3) हया यानी शर्मगाह (4) ज़िक्र (लिंग) (5) उनसियैन (अंडकोष) (6) गुदूद (ग्रंथि) (7) दम यानी बहता हुआ खून।

अरबी हदीस: तबरानी ने 'मोजमुल औसत' में अब्दुल्लाह बिन उमर से, और इब्ने अदी और बैहक़ी ने इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) से रिवायत किया कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) भेड़ के सात अंगों को नापसंद फ़रमाते थे: पित्ताशय, मूत्राशय, शर्मगाह, लिंग, अंडकोष, ग्रंथियां और खून; और भेड़ का अगला हिस्सा उन्हें अधिक प्रिय था। उर्दू अनुवाद: तबरानी ने मोजमुल औसत में अब्दुल्लाह बिन उमर और इब्ने अदी और बैहक़ी ने इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम से रिवायत किया कि हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ज़बीहा जानवर के सात अंगों को मकरूह फ़रमाते थे। वे सात ये हैं: मरारा (पित्ता), मसाना, हया (शर्मगाह), ज़िक्र, ख़ुसिये, गुदूद और खून, और आप को बकरी का अगला हिस्सा पसंद था। (त)

हमारे इमाम-ए-आज़म रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने फ़रमाया: खून तो हराम है क्योंकि कुरआन अज़ीम में इसकी हरामियत स्पष्ट है, और बाक़ी चीज़ों को मैं मकरूह समझता हूँ क्योंकि अच्छी प्रकृति वाले लोग इनसे नफ़रत करते हैं और उन्हें गंदा समझते हैं, और अल्लाह तआला फ़रमाता है: "और वह उन पर गंदी चीज़ें हराम फ़रमाएगा" (कुरआन 7:157)। यह नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम उन पर सब गंदी चीज़ें हराम फ़रमाएंगे। हाशिया तहतावी में है: अरबी: इमाम अबू हनीफ़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने फ़रमाया: जहाँ तक खून का सवाल है... उर्दू अनुवाद: इमाम अबू हनीफ़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने फ़रमाया: लेकिन खून...

1. अल-मोजमुल औसत हदीस 9386 मकतबतुल मआरिफ़ रियाज़ 10 / 217
2. कुरआन करीम 7 / 157

पेज 234 / 630

وھو الفرج، والخاء الخصیة، والغین الغدة، والدال الدم المسفوح، والمیمان المرارة والمثانة، والذال الذکر۔ واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم۔ وہ شرگاہ، خاء خصیہ کی، غین غدود کی، دال دم مسفوح کی، اور دو میم مرارہ(پتہ) اور مثانہ، اور ذال ذکر ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۸۹: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ بدن حیوان ماکول اللحم میں کیا کیا چیزیں مکروہ ہیں؟ بینوا توجروا الجواب: سات چیزیں تو حدیثوں میں شمار کی گئیں: (۱) مرارہ یعنی پتہ (۲) مثانہ یعنی پھکنا (۳) حیاء یعنی فرج (۴) ذکر (۵) انثیین (۶) غدہ (۷) دم یعنی خون مسفوح۔

اخرج الطبراني فی المعجم الاوسط عن عبداللہ بن عمر و ابن عدی والبیہقی عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہم کان رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یکرہ من الشاة سبعاً المرارة والمثانة والحیاء والذکر والانثیین والغدة والدم و کان احب الشاة الیہ مقدمھا ۔ طبرانی نے معجم الاوسط میں عبد اللہ بن عمر اور ابن عدی اور بیہقی نے ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہم سے روایت کیا کہ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ذبیحہ جانور کے سات اجزاء کو مکروہ فرماتے تھے سات یہ ہیں: مرارہ (پتہ)، مثانہ، حیاء (شرمگاہ)، ذکر، خصیے، غدود اور خون، اور آپ کو بکری کے ذبیحہ کا مقدم حصہ پسند تھا۔ (ت)

ہمارے امام اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ نے فرمایا: خون تو حرام ہے کہ قرآن عظیم میں اس کی تحریم منصوص ہے، اور باقی چیزیں میں مکروہ سمجھتا ہوں کہ سلیم الطبع لوگ ان سے گھن کرتے ہیں اور انھیں گندی سمجھتے ہیں، اور اللہ تعالٰی فرماتا ہے: "وَیُحَرِّمُ عَلَیْھِمُ الْخَبَائِثَ" ۲ یہ نبی

صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ان پر سب گندی چیزیں حرام فرمائیگا، حاشیہ طحطاوی میں ہے: قال ابوحنیفة رضی اللہ تعالٰی عنہ اما الدم امام ابو حنیفہ رضی اللہ تعالٰی عنہ نے فرمایا لیکن خون

---

1 المعجم الاوسط حدیث ۹۳۸۶ مکتبة المعارف ریاض ۱۰ / ۲۱۷ 2 القرآن الکریم ۷ / ۱۵۷

Fatawa Ridawiyya Volume 20

Arabic: So it is prohibited by clear text, and I consider the rest to be prohibited as 'Makruh Tahrimi' because they are what souls find loathsome. Allah the Almighty said, "And He prohibits for them the impure things." Urdu Translation: So that is prohibited as established by the Quranic text, and I consider the rest to be *Makruh Tahrimi* (prohibitively disliked) because souls detest them, especially since Allah the Almighty has said, "And He prohibits for them the impure things." (T)

Similarly, it is mentioned in *Yanabi'*, as will be mentioned shortly (T). The preferred and reliable view is that 'dislike' here means *Makruh Tahrimi*, to the extent that Imam Malik al-Ulama Abu Bakr Mas'ud al-Kashani (may his secret be sanctified) expressed it with the word 'prohibition' (Hurmat). It is stated in *Alamgiri*:

Arabic: As for the explanation of what is prohibited to eat from the parts of an animal, they are seven: flowing blood, the penis, the two testicles, the vulva, the gland, the bladder, and the gall bladder. Urdu Translation: But this explanation states that there are seven parts of an animal that are prohibited to eat: flowing blood, the penis, testicles, private parts, glands, bladder, and gall bladder. (T)

In *Tanweer al-Absar*: Arabic: Seven (parts) of a goat are prohibited as *Makruh Tahrimi*, etc. Urdu Translation: Seven parts of a goat are *Makruh Tahrimi*, etc. (T)

In *Durr-e-Mukhtar*: Arabic: It was said they are *Tanzihi* (lightly disliked), but the first (view) is more correct. Urdu Translation: Some have said they are *Makruh Tanzihi*, whereas the first view is more reliable. (T)

In *Radd al-Muhtar*: Arabic: This is the apparent meaning of the general mention of 'dislike' in the primary texts (*mutun*). Urdu Translation: This is apparent, as the primary texts mentioned 'dislike' in a general sense. (T)

In *Mughni al-Mustafti 'an Su'al al-Mufti*: Arabic: Seven (parts) of a goat are *Makruh Tahrimi*, etc. Urdu Translation: Seven parts of a goat are *Makruh Tahrimi*. (T)

Footnotes: 1. Hashiya al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Miscellaneous Issues, Dar al-Ma'rifa Beirut, 4/360 2. The Holy Quran, 7/157 3. Fatawa Hindiyya, citing al-Bada'i, Book of Slaughter, Chapter Three, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/290 4. Durr-e-Mukhtar Sharh Tanweer al-Absar, Miscellaneous Issues, Mujtabai Press Delhi, 2/349 5. Durr-e-Mukhtar Sharh Tanweer al-Absar, Miscellaneous Issues, Mujtabai Press

Delhi, 2/349 6. Radd al-Muhtar, Miscellaneous Issues, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/777 7. Mughni al-Mustafti 'an Su'al al-Mufti

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

अरबी: तो वह स्पष्ट पाठ (नस्स) से हराम है, और शेष को मैं मकरूह-ए-तहरीमी समझता हूँ क्योंकि आत्माएं उनसे नफरत करती हैं। अल्लाह तआला ने फरमाया: "और वह उन पर अपवित्र वस्तुओं को हराम करता है।" उर्दू अनुवाद: तो वह हराम है जो कुरआनी स्पष्ट पाठ से सिद्ध है और बाकी को मैं मकरूह-ए-तहरीमी समझता हूँ क्योंकि उनसे नफ़्स नफरत करते हैं और जबकि अल्लाह तआला ने फरमाया "और वह उन पर अपवित्र वस्तुओं को हराम करता है।" (त)

इसी प्रकार यनाबीअ में है जैसा कि शीघ्र ही आएगा (त)। और चुनिंदा और विश्वसनीय विचार यह है कि 'कराहत' से तात्पर्य मकरूह-ए-तहरीमी है, यहाँ तक कि इमाम मलिकुल उलमा अबू बक्र मसूद काशानी (रह.) ने इसे 'हुरमत' (वर्जना) शब्द से व्यक्त किया है। आलमगीरी में है:

अरबी: जहाँ तक पशु के उन अंगों के वर्णन का प्रश्न है जिनका खाना हराम है, वे सात हैं: बहने वाला रक्त, लिंग, दोनों अंडकोष, जननांग, ग्रंथि, मूत्राशय और पित्ताशय। उर्दू अनुवाद: लेकिन यह विवरण कि जानवर के अंगों में से जिनका खाना हराम है वे सात हैं: बहने वाला खून, नर और मादा जननांग, अंडकोष, ग्रंथि, मूत्राशय और पित्त। (त)

तन्वीरुल अबसार में है: अरबी: बकरी के सात अंग मकरूह-ए-तहरीमी हैं इत्यादि। उर्दू अनुवाद: बकरी के सात अंग मकरूह-ए-तहरीमी हैं इत्यादि। (त)

दुर्रे मुख़्तार में है: अरबी: और कहा गया कि वे तन्ज़ीही हैं, जबकि पहला मत अधिक उचित है। उर्दू अनुवाद: कुछ ने कहा कि मकरूह-ए-तन्ज़ीही हैं जबकि पहला कथन अधिक विश्वसनीय है। (त)

रद्दुल मुह्तार में है: अरबी: और यही मूल ग्रंथों (मतून) में कराहत के सामान्य उल्लेख से स्पष्ट होता है। उर्दू अनुवाद: यही स्पष्ट है कि मूल ग्रंथों ने कराहत का सामान्य रूप से उल्लेख किया है। (त)

मुग़नी अल-मुस्तफ़्ती अन सुवाल अल-मुफ़्ती में है: अरबी: बकरी के सात अंग मकरूह-ए-तहरीमी हैं इत्यादि। उर्दू अनुवाद: बकरी के सात अंग मकरूह-ए-तहरीमी हैं। (त)

पाद टिप्पणियाँ: 1. हाशिया अत-तहातावी अला अद-दुर अल-मुख्तार, मसाइल शत्ता, दार अल-माआरिफा बेरुत, 4/360 2. अल-कुरान अल-करीम, 7/157 3. फतावा हिंदिया, हवालह अल-बदाए, किताबुज़ ज़बाइह, अध्याय तीन, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/290 4. दुर्रे मुख्तार शरह तन्वीरुल अबसार, मसाइल शत्ता, मतबा मुजतबाई देहली, 2/349 5. दुर्रे मुख्तार शरह तन्वीरुल अबसार,

मसाइल शत्ता, मतबा मुजतबाई देहली, 2/349 6. रद्दुल मुह्तार, मसाइल शत्ता, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी बेरुत, 5/777 7. मुग़नी अल-मुस्तफ़्ती अन सुवाल अल-मुफ़्ती

पृष्ठ 235/630

فحرام بالنص واکرہ الباقیۃ لانھا مما تستخبثہ الانفس ۱-قال اللہ تعالی "وَیُحَرِّمُ عَلَیْھِمُ الْخَبٰٓئِثَ" ۲- تو وہ حرام ہے قرآنی نص سے ثابت ہے اور باقی کو میں مکروہ تحریمی سمجھتا ہوں کیونکہ ان سے نفوس نفرت کرتے ہیں اور جبکہ اللہ تعالٰی نے فرمایا "وَیُحَرِّمُ عَلَیْھِمُ الْخَبٰٓئِثَ" (ت)

اسی طرح ینابیع میں ہے کما سیاتی (جیسا کہ عنقریب آئے گا۔ت) اور مختار و معتمد یہ ہے کہ کراہت سے مراد کراہت تحریمی ہے یہاں تک کہ امام ملک العلماء ابو بکر مسعود کاشانی قدس سرہ نے بلفظ حرمت تعبیر کی۔ عالمگیری میں ہے:

اما بیان مایحرم اکلہ من اجزاء الحیوان سبعۃ الدم المسفوح والذکر و الانثیان والقبل والغدۃ والمثانۃ و المرارۃ ۳۔ لیکن یہ بیان کہ حیوان کے اجزاء میں سے جن کا کھانا حرام ہے وہ سات ہیں: بہنے والا خون، ذکر، خصیے، شرمگاہ، غدود، مثانہ اور پتہ (ت)

تنویر الابصار میں ہے: کرہ تحریماً من الشاۃ سبع الخ ۴۔ بکری کے سات اجزاء مکروہ تحریمی ہیں الخ (ت)

در مختار میں ہے: وقیل تنزیھا والاول اوجہ ۵۔ بعض نے کہا مکروہ تنزیہی ہیں جبکہ پہلا قول زیادہ معتبر ہے۔ (ت)

ردالمحتار میں ہے: وہو ظاہر اطلاق المتون الکراہۃ ۶۔ یہی ظاہر ہے کہ متون نے کراہت کو مطلق ذکر کیا۔ (ت)

مغنی المستفتی عن سوال المفتی میں ہے: المکروہ تحریما من الشاۃ سبع ۷ الخ۔ بکری کے سات اجزاء مکروہ تحریمی ہیں۔ (ت)

۱ حاشیہ الطحطاوی علی الدرالمختار مسائل شتی دارالمعرفۃ بیروت ۴/ ۳۶۰ ۲ القرآن الکریم ۷/ ۱۵۷ ۳ فتاویٰ ہندیہ بحوالہ البدائع کتاب الذبائح الباب الثالث نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۲۹۰ ۴ در مختار شرح تنویر الابصار مسائل شتی مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۴۹ ۵ در مختار شرح تنویر الابصار مسائل شتی مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۴۹ ۶ ردالمحتار مسائل شتی داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۷۷۷ ۷ مغنی المستفتی عن سوال المفتی

Fatawa Rizvia, Volume 20

These seven are explicitly mentioned in many books of the school of thought, primary texts, commentaries, and fatwas. Allama Qazi Badr-ud-Din Khawarizmi (author of Ghunyat al-Fuqaha), Allama Shams-ud-Din Muhammad Qahistani (commentator of Niqayah), and Allama Muhammad Sidi Ahmad Misri (commentator of Durr al-Mukhtar) and other scholars have added two more things: (8) Nukha' al-Salb, i.e., spinal cord; its dislike is also mentioned in Nisab al-Ihtisab. (9) The two muscles of the neck that extend to the shoulders. And Fasilin Akhirin and others have added three more: (10) Liver blood, (11) Spleen blood, (12) Meat blood, i.e., the blood that remains in the meat after the flowing blood (Dam Masfuh) has left. It is in Bahr al-Muhit:

Arabic Text	Urdu Translation
الغدد والذكر والانثيان والمثانة والعصبان اللذان في العنق والمرارة والقصيد مكروه اه ملخصاً-	Glands, penis, testicles, bladder, two sinews of the neck, gall bladder, and spinal marrow are disliked. End of summary (T)

In Jami' al-Rumuz, it is stated after this:

Arabic Text	Urdu Translation
وكذا الدم الذى يخرج من اللحم والكبد والطحال 2-	Similarly, the blood that comes out of meat, liver, and spleen (T)

In Dhaba'ih al-Tahtawi, it says:

Arabic Text	Urdu Translation
الذكر والانثيان والمثانة والعصبان اللذان في العنق والمرارة تحل مع الكراهة، وكذا الدم الذى يخرج من اللحم والكبد والطحان دون الدم المسفوح، وهل الكراهة تحريمية او تنزيهية قولان 3-	Penis, testicles, bladder, two sinews of the neck, and gall bladder are lawful but with dislike. Similarly, the blood that comes out of meat, liver, and spleen, other than the flowing blood. Whether this dislike is prohibitive (Tahrimiyyah) or reprehensible (Tanzihiyyah), there are two opinions (T)

In the same work, under miscellaneous issues (Masail Shatti), it says: "And the spinal cord was added." 4 (And furthermore, the spinal marrow (T))

I say: And with Allah is success, and by Him is the arrival to the pinnacle of investigation (I say, and only by the guidance of Allah Almighty is the reach to the

heights of research. T). It has become clear from these additions by the scholars that the restriction to seven was not intended.

---

1 Jami' al-Rumuz with reference to al-Muhit, Kitab al-Dhaba'ih, Maktaba al-Islamiyah, Gunbad Qamus Iran, 3/ 351 2 Jami' al-Rumuz with reference to al-Muhit, Kitab al-Dhaba'ih, Maktaba al-Islamiyah, Gunbad Qamus Iran, 3/ 351 3 Hashiyat al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Dhaba'ih, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 4/ 157 4 Hashiyat al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Masail Shatti, Maktaba Arabiya, Quetta, 4/ 360

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

ये सात तो मज़हब की बहुत सी किताबों, मूल पाठों (मतून), व्याख्याओं (शुरूहात) और फ़तवों में स्पष्ट रूप से वर्णित हैं। अल्लामा क़ाज़ी बद्र-उद-दीन ख़्वारज़मी (ग़ुनियत अल-फ़ुक़हा के लेखक), अल्लामा शम्स-उद-दीन मुहम्मद क़हिस्तानी (निक़ायाह के व्याख्याकार), और अल्लामा मुहम्मद सीदी अहमद मिस्री (दुर्र अल-मुख्तार के टीकाकार) और अन्य विद्वानों ने दो चीज़ें और बढ़ाई हैं: (8) नुख़ा' अल-सल्ब यानी हराम मग़ज़ (रीढ़ की हड्डी का गूदा); इसकी कराहत (नापसंदगी) निशाब अल-एहतेसाब में भी है। (9) गर्दन की दो नसें जो कंधों तक फैली होती हैं। और फासिलीन आख़िरीन आदि ने तीन और बढ़ाए हैं: (10) जिगर का खून, (11) तिल्ली का खून, (12) मांस का खून, यानी वह खून जो बहने वाले खून (दम-ए-मसफ़ूह) के निकल जाने के बाद मांस में रह जाता है। बहर अल-मुहीत में है:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
الغدد والذكر والانثيان والمثانة والعصبان اللذان في العنق والمرارة والقصيد مكروه اه ملخصاً-	ग्रंथियां, लिंग, अंडकोष, मूत्राशय, गर्दन की दो नसें, पित्त, रीढ़ की हड्डी का गूदा मकरूह हैं। संक्षेप समाप्त (त)

जामे अल-रुमूज़ में इसके बाद है:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
وكذا الدم الذى يخرج من اللحم والكبد والطحال 2-	वैसे ही वह खून जो मांस, जिगर और तिल्ली से निकले (त)

ज़बाइह अल-तहावी में है:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
الذكر والانثيان والمثانة والعصبان اللذان في العنق والمرارة تحل مع الكراهة، وكذا الدم الذى يخرج من اللحم والكبد والطحان دون الدم المسفوح، وهل الكراهة تحريمية او تنزيهية قولان 3-	लिंग, अंडकोष, मूत्राशय, गर्दन की दो नसें और पित्त कराहत के साथ हलाल हैं, इसी तरह वह खून जो मांस, जिगर और तिल्ली से निकले जो बहने वाले खून से बचा हुआ हो, और क्या यह कराहत तहरीमी है या तन्ज़ीही, इसके दो मत हैं (त)

उसी में 'मसाइल शत्ती' (विविध मसले) में है: "और रीढ़ की हड्डी का गूदा बढ़ाया गया।" 4 (और मजीद (अधिक) रीढ़ की हड्डी का गूदा। त)

मैं कहता हूँ: और अल्लाह की तौफ़ीक से ही तहक़ीक़ (शोध) की ऊंचाइयों तक पहुंच है। (मैं कहता हूँ, और अल्लाह तआला की तौफ़ीक से ही शोध की बुलंदी तक पहुंच है। त)। विद्वानों की इन वृद्धिओं से यह स्पष्ट हो गया है कि सात में सीमित करना उद्देश्य नहीं था।

---

1 जामे अल-रुमूज़ हवाले के साथ अल-मुहीत, किताब अल-ज़बाइह, मक्तबा अल-इस्लामिया, गुंबद क़ामूस ईरान, 3/ 351 2 जामे अल-रुमूज़ हवाले के साथ अल-मुहीत, किताब अल-ज़बाइह, मक्तबा अल-इस्लामिया, गुंबद क़ामूस ईरान, 3/ 351 3 हाशिया अल-तहावी अला अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-ज़बाइह, दार अल-मारिफ़ा, बेरूत, 4/ 157 4 हाशिया अल-तहावी अला अल-दुर्र अल-मुख्तार, मसाइल शत्ती, मक्तबा अरबीया, क्वेटा, 4/ 360

पृष्ठ 236/630

یہ تو سات بہت کتب مذہب، متون وشروح و فتاوٰی میں مصرح اور علامہ قاضی بدریع خوارزمی صاحب غنیۃ الفقہاء وعلامہ شمس الدین محمد قہستانی شارح نقایہ وعلامہ محمد سیدی احمد مصری محشی در مختار و غیر ہم علماء نے دو چیزیں اور زیادہ فرمائیں (۸) نخاع الصلب یعنی حرام مغز اس کی کراہت نصاب الاحتساب میں بھی ہے (۹) گردن کے دو پٹھے جو شانوں تک ممتد ہوتے ہیں، اور فاصلین اخیرین و غیر ہما نے تین اور بڑھائیں (۱۰) خون جگر (۱۱) خون طحال (۱۲) خون گوشت یعنی دم مسفوح نکل جانے کے بعد جو خون گوشت میں رہ جاتا ہے۔ بحر المحیط میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
الغدد والذکر والانثیان والمثانۃ والعصبان اللذان في العنق والمرارۃ والقصید مکروہ اہ ملخصاً-	غدود، ذکر، خصیے، مثانہ، گردن کے دو پٹھے، پستہ، پیٹھ کا گودا مکروہ ہیں اھ ملخصاً (ت)

جامع الرموز میں اس کے بعد ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
وکذا الدم الذی یخرج من اللحم والکبد والطحال -2	یوں ہی وہ خون جو گوشت، جگر اور تلی سے نکلے (ت)

ذبائح الطحطاوی میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
الذكر والانثيان والمثانة والعصبان اللذان في العنق والمرارة تحل مع الكراهة، وكذا الدم الذى يخرج من اللحم والكبد والطحان دون الدم المسفوح، وهل الكراهة تحريمية او تنزيهية قولان 3-	ذکر، خصیے، مثانہ، گردن کے دو پٹھے، پستہ کراہت کے ساتھ حلال ہیں، اسی طرح وہ خون جو گوشت، جگر اور تلی سے نکلے جو بہنے والے خون سے بچا ہوا ہو، اور کیا یہ کراہت تحریمی یا تنزیہی دو قول ہیں (ت)

اسی میں مسائل شتی میں ہے: وزید نخاع الصلب 4 (اور مزید پیٹھ کا گودا ت)

اقول: وباللہ التوفیق وبہ الوصول الی اوج التحقیق (میں کہتا ہوں اور اللہ تعالیٰ کی توفیق سے ہی تحقیق کی بلندی تک وصول ہے۔ت) علماء کی ان زیادت سے ظاہر ہو گیا کہ سات میں حصر مقصود نہ تھا۔

---

1 جامع الرموز بحوالہ المحیط کتاب الذبائح مکتبہ الاسلامیہ گنبد قاموس ایران ۳/ ۳۵۱ 2 جامع الرموز بحوالہ المحیط کتاب الذبائح مکتبہ الاسلامیہ گنبد قاموس ایران ۳/ ۳۵۱ 3 حاشیۃ الطحطاوی علی الدر المختار کتاب الذبائح دارالمعرفۃ بیروت ۴/ ۱۵۷ 4 حاشیۃ الطحطاوی علی الدر المختار مسائل شتی مکتبہ عربیہ کوئٹہ ۴/ ۳۶۰

Volume 20 Fatawa-e-Razvia

Rather, the restriction was based solely on following the structure of Hadith and the Imam's text, and even those later scholars did not intend to be comprehensive. This matter is evident from the aforementioned passages. Another clear proof is that they enumerated the blood of the liver, spleen, and meat, but omitted the blood of the heart (13), even though it is absolutely like them. So much so that in *'Utabiyya*, *Khizana*, *Qunyah*, etc., its impurity was definitively stated. Similarly, Imam Burhan al-Din Farghani, the author of *Hidayah*, stated in the book *al-Tajnis wal-Mazid*, although *Rawdah al-Natifi*, *Maraqi al-Falah*, *Durr al-Mukhtar*, *Radd al-Muhtar*, and other books preferred its purity. It is obvious that impurity establishes prohibition, while purity does not necessarily imply lawfulness. In *Hilyah*, it is written:

Arabic Text	Urdu Translation
In *al-Qunyah*, the blood of a sheep's heart is impure (najis). The author of *al-Hidayah* in *al-Tajnis* leans towards this. In *Khizana al-Fatawa*, it is stated that the blood of the heart is impure, while the blood of the liver and spleen is not.	In *Qunyah*, it says the blood of a goat's heart is impure. The author of *Hidayah* inclines towards this in *Tajnīs*. And in *Khazana al-Fatawi*, it says the heart's blood is impure, but the blood of the spleen and liver is not. (T)

In *Rahmaniyya*, it says:

Arabic Text	Urdu Translation
In *al-'Utabiyya*, the blood of the heart is impure, but the blood of the liver and spleen is not.	In *Utabiyya*, it says the blood of the heart is impure. The blood of the liver and spleen is not impure. (T)

Furthermore, another decisive proof for the lack of restriction is that common books count spilled blood (*dam masfuḥ*), and in those books, they count the blood of meat, liver, and spleen. Thus, it is clear that the discussion exceeded organs to include bodily fluids (*akhlat*). And indeed, among the fluids is (14) gall (*marrah*), which is the yellowish water in the gallbladder called bile (*safra*). Our scholars in the "Book of Purification" state that its ruling is like that of urine; in fact, some have categorized it like blood. It says in *Durr al-Mukhtar*: **The gall of an animal is like its urine.** (The animal's gallbladder contents are like urine. - T). In *Hilyah*, it says:

Arabic Text

It was said that the gall of a cat is like blood, and it was said it is like its urine: a light impurity according to the two Sheikhs (Imam Abu Hanifa and Abu Yusuf), and pure according to Imam Muhammad.

Urdu Translation

Some have said the animal's gallbladder is like blood. Some said it is like urine. According to the two Sheikhs, it is light impurity (*najāsah khafīfah*). According to Imam Muhammad (may Allah have mercy on him), it is pure. (T)

---

1. *Hilyah al-Mahalli Sharh Munyah al-Musalli*
2. *Rahmaniyya*
3. *Durr al-Mukhtar*, Book of Purification, Chapter of Istinja, Mujtabai Press, Delhi 1/57
4. *Hilyah al-Mahalli Sharh Munyah al-Musalli*

बल्कि केवल हदीस की व्यवस्था और इमाम के कथन के अनुसरण में ही उन पर इक्तिसार (संक्षेप) हुआ, और स्वयं उन बाद के विद्वानों ने भी पूर्ण विवरण का इरादा नहीं किया। यह बात उपर्युक्त इबारतों से स्पष्ट है, और इस पर दूसरा स्पष्ट प्रमाण यह है कि जिगर, तिल्ली और मांस के खून को गिना गया और (13) दिल के खून को छोड़ दिया गया, जबकि वह निश्चित रूप से उनके समान है। यहाँ तक कि 'उताबिया, खज़ाना और कुन्या आदि में उसकी नजासत (अपवित्रता) पर निश्चितता जताई गई है। इसी प्रकार हिदाया के लेखक इमाम बुरहानुद्दीन फ़रग़ानी ने किताब 'अत-तजनीस वल-मजीद' में फ़रमाया है, यद्यपि रौज़ा नातिक़ी, मराक़िल फ़लाह, दुर्र-ए-मुख्तार और रद-उल-मुह्तार आदि ग्रंथों में पाकी (शुद्धता) को पसंद किया गया है। और स्पष्ट है कि नजासत हराम होने को सिद्ध करती है और पाकी हलाल होने के लिए अनिवार्य नहीं है। 'हिलिया' में है:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
फ़िल-कुन्या: भेड़ के दिल का खून नजास (अपवित्र) है और इसी ओर 'तजनीस' में साहिबे-हिदाया का झुकाव है, और 'खज़ानतुल फ़तावा' में है कि दिल का खून नजास है और जिगर व तिल्ली का खून नजास नहीं है।	कुन्या में है कि बकरी के दिल का खून नजास है। तजनीस में साहिबे-हिदाया का रुझान इसी ओर है। और खज़ाना-ए-फ़तावा में है कि दिल का खून नजास है, तिल्ली और जिगर का खून नजास नहीं है। (त)

रहमानिया में है:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
फ़िल-'उताबिया: दिल का खून नजास है, और जिगर व तिल्ली का खून नहीं।	उताबिया में है कि दिल का खून नजास है। जिगर और तिल्ली का खून नजास नहीं। (त)

और साथ ही, सीमित न होने पर एक और निर्णायक प्रमाण यह है कि सामान्य पुस्तकों में 'दमे-मस्फ़ूह' (बहता हुआ खून) को गिना गया, और उन किताबों में मांस, जिगर और तिल्ली के खून को गिना गया, तो इससे स्पष्ट है कि चर्चा अंगों से बढ़कर रसों (अख्लात) तक पहुँच गई। और निश्चित रूप से रसों में (14) 'मर्रह' (पित्त) भी है, यानी वह पीला पानी जो पित्ताशय में होता है जिसे सफ़रा कहते हैं। और हमारे विद्वान किताबुत-तहारत में स्पष्ट रूप से फ़रमाते हैं कि उसका नियम पेशाब की तरह

है, बल्कि कुछ ने तो इसे खून के समान माना है। दुर्र-ए-मुख्तार में है: **हैवान का पित्त उसके पेशाब की तरह है।** (हैवान का पित्त पेशाब के समान है - त)। हिलिया में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
कहा गया है कि बिल्ली का पित्त खून की तरह है और कहा गया है कि वह उसके पेशाब की तरह है, शैखैन के नज़दीक नजासते-खफ़ीफ़ा है, इमाम मुहम्मद के नज़दीक पाक है।	कुछ ने कहा है कि जानवर का पित्त खून की तरह है। कुछ ने कहा पेशाब की तरह है। शैखैन के नज़दीक नजासते-खफ़ीफ़ा है। इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैह) के नज़दीक पाक है। (त)

---

1. हिलियतुल महल्ली शरह मुनियतुल मुसल्ली
2. रहमानिया
3. दुर्र-ए-मुख्तार, किताबुत तहारत, बाबुस्त-इस्तिन्जा, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली 1/ 57
4. हिलियतुल महल्ली शरह मुनियतुल मुसल्ली

पृष्ठ 237/630

بلکہ صرف باتباع نظم حدیث و نص امام ان پر اقتصار واقع ہوا، اور خود ان علمائے زائدین نے بھی قصد استیعاب نہ فرمایا، یہ امر انھیں عبارات مذکورہ سے ظاہر، اور اس پر دوسری دلیل واضح یہ کہ جگر و طحال و گوشت کے خون گئے اور (۱۳) خون قلب چھوڑ گئے حالانکہ وہ قطعاً ان کے مثل ہے۔ یہاں تک کہ عتابیہ و خزانۃ و قنیہ وغیرہا میں اس کی نجاست پر جزم کیا، اور اسی طرح امام برہان الدین فرغانی صاحب ہدایہ نے کتاب التجنیس والمزید میں فرمایا، اگرچہ روضہ ناطفی و مراقی الفلاح و در مختار و ردالمحتار و غیرہا اسفار میں طہارت کو مختار رکھا، اور ظاہر ہے کہ نجاست مثبت حرمت ہے اور طہارت مفید حلت نہیں، حلیہ میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
فی القنیة دم قلب الشاة نجس والیہ مال کلام صاحب الهداية فی التجنیس وفی خزانة الفتاوی دم القلب نجس ودم الکبد والطحال لا	قنیہ میں ہے بکری کے دل کا خون نجس ہے۔ تجنیس میں صاحب ہدایہ کا میلان اسی طرف ہے۔ اور خزانہ الفتاوی میں ہے کہ دل کا خون نجس ہے تلی اور جگر کا خون نجس نہیں ہے۔ (ت)

رحمانیہ میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
في العتابية دم القلب نجس، ودم الکبد والطحال لا	عتابیہ میں ہے دل کا خون نجس ہے۔ جگر اور تلی کا خون نجس نہیں۔ (ت)

اور نیز عدم حصر پر ایک اور دلیل قاطع یہ ہے کہ عامہ کتب میں دم مسفوح، اور ان کتابوں میں دم لحم و کبد و طحال کو شمار کیا، تو اس سے واضح کہ کلام اعضاء سے اخلاط تک متجاوز ہوا، اور بیشک اخلاط سے (۱۴) مرہ بھی ہے یعنی وہ زرد پانی کہ پتہ میں ہوتا ہے جسے صفر کہتے ہیں، اور ہمارے علماء کتاب الطہارۃ میں تصریح فرماتے ہیں کہ اس کا حکم مثل پیشاب کے ہے، بلکہ بعض نے تو مثل خون کے ٹھہرایا، در مختار میں ہے: **مرارة في حيوان كبوله** (حیوان کا پتہ پیشاب کی مانند ہے۔ ت) حلیہ میں ہے:

عربی عبارت **اردو ترجمہ**

قیل مرارة الشارة كالدم وقيل كبولها خفيفة عند هما، طاهرة عند محمد بعض نے کہا ہے پتہ جانور کا خون کی طرح ہے۔ بعض نے کہا پیشاب کی طرح ہے۔ شیخین کے نزدیک نجاست خفیفہ ہے۔ امام محمد رحمہ اللہ تعالیٰ کے نزدیک پاک ہے۔ (ت)

---

1. حلية المحلى شرح منية المصلى
2. رحمانیہ
3. در مختار كتاب الطهارة باب الاستنجاء مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۵۷
4. حلية المحلى شرح منية المصلى

Fatawa Razawiya, Volume 20

In any case, eating it is undoubtedly impermissible, as is their school of thought regarding urine. Despite this, it has not been counted here. Similarly, among the bodily fluids is phlegm when it is expelled through the nose, as is observed in sheep etc. In Arabic it is called 'Mukhat' and in Persian 'Aab-e-Beeni'. (15) Eating it is also certainly impermissible, as explicitly stated in 'Al-Uqud al-Durriyya Tanqih al-Fatawa al-Hamidiyya'. (16) Also among the bloods is the blood that forms from semen in the womb; it thickens and is named 'Alaqa' (blood clot). That is also strictly forbidden. It is stated in 'Nihaya', 'Tabyin al-Haqa'iq', 'Radd al-Muhtar', etc.:

| Al-Alaqa wal-Mudgha najisani kal-mani. 1 | Alaqa (clotted blood) and Mudgha (the initial blood and lump of creation) are impure like semen. (T) |

This too was not counted, so it became clear that in general books, the word 'seven' (sab'a) is used only in following the Hadith. Just as in many books, the restriction of 'Shaat' (sheep) is mentioned, as previously cited from 'Tanwir al-Absar', 'Mughni al-Mustafti', and similar works (as mentioned from Tanwir al-Absar and Mughni al-Mustafti, and their like in others), whereas the ruling is not specific to sheep only; certainly, the same ruling applies to all animals. It is mentioned in 'Hashiya Tahtawi':

| Qawluhu min ash-shaati dhikru ash-shaati ittifaqiyun li-anna al-hukma la yakhtalifu fi ghayriha min al-makulat. 2 | The mention of sheep is incidental because there is no difference in the edible parts of other animals. (T) |

So, just as the word 'Shaat' occurred merely following the Hadith and its literal meaning is not the sole intent, similarly the word 'seven' (is used). It is not hidden from the learned that reasoning by implication (Istidlal bi al-Fahwa) or applying a specifically stated cause is not limited to the Mujtahid, as stated by Allama Tahtawi

following the leading scholars before him. And here, the Imam of the school (may Allah be pleased with him) himself has stated the cause for the dislike of the six things is 'impurity' (khabathat). Now, this humble servant, relying on Allah, sees no room for doubt that the anus (dubar), the rumen (karash/ojhri), and the intestines (am'aa) are also included in this ruling of dislike. Indeed, if the anus is not more impure than the vulva and penis, and the rumen and intestines are not more impure than the bladder, then at the very least...

---

1. Radd al-Muhtar, citing Nihaya and Zayla'i, Kitab al-Tahara, Bab al-Anjas, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/208.
2. Hashiya al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Masa'il Shatti, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 4/360.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

बहरहाल, इसे खाना निस्संदेह नाजायज़ है, जैसा कि पेशाब के बारे में उनका मज़हब है। इसके बावजूद इसे यहाँ गिनती में नहीं लाया गया। इसी तरह शरीर के तरल पदार्थों में बलगम है जब वह नाक के ज़रिए निकलता है, जैसा कि भेड़ आदि में देखा जाता है। इसे अरबी में 'मुखात' और फ़ारसी में 'आब-ए-बीनी' कहते हैं। (15) इसे खाना भी निश्चित रूप से नाजायज़ है, जैसा कि 'अल-उक़ूद अद-दुर्रिया तन्क़ीह अल-फ़तावा अल-हामिदिया' में स्पष्ट किया गया है। (16) उन रक़्तों में वह रक़्त भी है जो गर्भाशय में वीर्य से बनता है; यह जम जाता है और इसे 'अलक़ा' (खून का थक्का) कहा जाता है। वह भी पूरी तरह हराम है। 'निहाया', 'तबीन अल-हक़ाएक', 'रद्द अल-मुह्तार' आदि में है:

| अल-अलक़ा वल-मुज़ग़ा नजिसानी कल-मनी। 1 | अलक़ा (जमा हुआ खून) और मुज़ग़ा (सृष्टि के आरंभ का खून और मांस का लोथड़ा) वीर्य की तरह नापाक हैं। (त) |

इसे भी नहीं गिना गया, तो यह स्पष्ट हो गया कि सामान्य पुस्तकों में 'सब्अ' (सात) शब्द केवल हदीस के अनुसरण में है। जिस तरह कई पुस्तकों में 'शात' (बकरी) की शर्त है, जैसा कि 'तनवीर अल-अबसार' और 'मुग़नी अल-मुस्तफ़्ती' आदि के हवाले से गुज़रा (जैसा कि तनवीर अल-अबसार और मुग़नी अल-मुस्तफ़्ती से गुज़रा, और उनके अलावा अन्य में भी इसी तरह है), जबकि यह हुक्म केवल बकरी के लिए विशेष नहीं है, निश्चित रूप से सभी जानवरों का यही हुक्म है, 'हाशिया तहतावी' में है:

| क़ौलुहु मिन अश-शाति ज़िक्रु अश-शाति इत्तेफ़ाक़ियुन लि-अन्ना अल-हुक्मा ला यख़्तलिफ़ु फ़ी ग़ैरिहा मिन अल-माकुलात। 2 | बकरी का उल्लेख इत्तेफ़ाक़ी (संयोगवश) है क्योंकि अन्य जानवरों के खाद्य अंगों में कोई अंतर नहीं है। (त) |

तो जिस तरह 'शात' शब्द केवल हदीस के अनुसरण में आया है और इसका शाब्दिक अर्थ ही मात्र उद्देश्य नहीं है, वैसे ही 'सब्अ' शब्द है। और विद्वानों पर यह छिपा नहीं है कि मफ़हूम (इशारे) से दलील पकड़ना या स्पष्ट कारण (इल्लत) को लागू करना केवल मुज्तहिद का काम नहीं है, जैसा कि अल्लामा तहतावी ने अपने से पहले के बड़े विद्वानों के अनुसरण में स्पष्ट किया है। और यहाँ स्वयं इमाम-ए-मज़हब (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने छह चीज़ों की कराहत (नापसंदगी) का कारण 'ख़बासत' (गंदगी/अशुद्धता) बताया है। अब यह फ़क़ीर अल्लाह पर भरोसा करते हुए इसमें कोई संदेह नहीं पाता कि दुबुर (मलद्वार), करश (ओझड़ी) और अमा (आंतें) भी इस कराहत के हुक्म में शामिल हैं। बेशक, अगर दुबुर, शर्मगाह और लिंग से और ओझड़ी व आंतें, मसाने (मूत्राशय) से गंदगी में ज़्यादा नहीं हैं, तो किसी...

---

1. रद्द अल-मुह्तार, निहाया और ज़ैलई के हवाले से, किताब अत-तहारा, बाब अल-अंजास, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 1/208।
2. हाशिया अत-तहतावी अल अद-दुर्र अल-मुख्तार, मसाइल शत्ती, दार अल-मआरिफ़ा, बेरुत, 4/360।

بہر حال کھانا اس کا بیشک ناجائز ہے کماھو المذہب فی البول (جیسا کہ پیشاب کے بارے میں ان کا مذہب ہے۔ت) باوجود اس کے یہاں شمار میں نہ آیا، یونہی اخلاط سے بلغم ہے کہ جب براہ بینی مندفع ہو ، جیسے بھیڑ وغیرہ میں مشاہد ہے۔ اسے عربی میں مخاط اور فارسی میں آب بینی کہتے ہیں، (۱۵) اس کا کھانا بھی یقیناً ناجائز، صرح بہ في العقود الدرية تنقيح الفتاوى الحامدية (یہی تصریح عقود الدریۃ تنقیح الفتاوی الحامدیہ میں ہے۔ ت) یہ بھی یہاں غیر معدود اور منجملہ دماء، (۱۶) وہ خون بھی ہے جو رحم میں نطفہ سے بنتا ہے منجمد ہو کر علقہ نام رکھا جاتا ہے۔ وہ بھی قطعاً حرام۔ نہایہ و تبیین الحقائق وردالمحتار وغیرہما میں ہے:

| العلقہ والمضغۃ نجسانی کالمنی ۔1 | علقہ (منجمد خون) اور مضغہ (ابتداء تخلیق کا خون اور لوتھڑا) منی کی طرح ناپاک ہے۔ (ت) |

یہ بھی نہ گنا گیا، تو واضح ہو گیا کہ عامہ کتب میں لفظ سبع (سات) صرف باتباع حدیث ہے۔ جس طرح کتب کثیرہ میں شاہ (بکری) کی قید، کما مر عن تنویر الابصار ومغنی المستفتی ومثلہ فی غیرھما (جیسا کہ تنویر الابصار اور مغنی المستفتی سے گزرا، اور اس کی مثل ان کے غیر میں ہے۔ ت) حالانکہ حکم صرف بکری سے خاص نہیں، یقیناً سب جانوروں کا یہی حکم ہے، حاشیہ طحطاوی میں ہے :

| قولہ من الشاۃ ذکر الشاۃ اتفاقی لا یختلف فی غیرھا من الماکولات ۔2 | بکری کا ذکر اتفاقی ہے کیونکہ دوسرے جانوروں کے ماکولات میں فرق نہیں (ت) |

تو جیسے لفظ شاۃ محض باتباع حدیث واقع ہوا، اور اس کا مفہوم مراد نہیں، یونہی لفظ سبع اور اہل علم پر مستتر نہیں کہ استدلال بالفحوی یا اجرائے علت منصوصہ خاصہ مجتہد نہیں، کما نص علیہ العلامۃ الطحطاوی تبعا لمن تقدمہ من الاعلام (جیسا کہ اس پر علامہ طحطاوی نے اپنے گزرے ہوئے بزرگوں کی اتباع میں نص کی ہے۔ت) اور یہاں خود امام مذہب رضی اللہ تعالٰی عنہ نے اشیاء ستہ کی علت کراہت پر نص فرمایا کہ خباثت ہے۔ اب فقیر متوکلاً علی اللہ تعالٰی کوئی محل شک نہیں جانتا کہ دُبر یعنی پاخانے کا مقام ، کرش یعنی اوجھڑی، امعاء یعنی آنتیں بھی اس حکم کراہت میں داخل ہیں، بیشک دُبر فرج و ذکر سے اور کرش و امعاء مثانہ سے اگر خباثت میں زائد نہیں تو کسی

---

۱ ردالمحتار بحوالہ نہایہ و زیلعی کتاب الطہارۃ باب الانجاس داراحیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۲۰۸ ۲ حاشیۃ الطحطاوی علی الدر المختار مسائل شتی دارالمعرفۃ بیروت ۴ / ۳۶۰

It is not even a little less; if the vagina and penis are passages for urine and semen, the anus is the passage for excrement, if the bladder is the source of urine, the stomach and intestines are the storehouse of filth. Now, whether you consider this through the implication of the text (Dalalat al-Nass) or as components of the stipulated cause (ajza-e-illat mansoosah), Al-Hamdulillah (Praise be to Allah), after this, this humble one found explicit clarification from Yanabi' that Imam (Radi Allahu 'anhu) explicitly stated the dislike (karahat) of the anus. In Rahmaniyyah, it is stated:

"In Yanabi', it is mentioned that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) disliked seven things from the goat: the penis, the two testicles, the vulva, the anus, the gland, the bladder, and blood. Imam Abu Hanifah (Radi Allahu 'anhu) said: Blood is forbidden by the explicit text, and we consider the other six to be disliked (makruh) because human natures feel aversion towards them." (T)

(20) That piece of flesh which is formed from semen in the womb, called 'mudghah' (embryo), is part of the animal. And it is undoubtedly prohibited (haram), whether it is formed (mukhalqah) or unformed (ghayr mukhalqah), meaning whether limb buds have appeared in it yet or it is just a lump of flesh.

As we have already quoted from al-Saghnaqi, al-Zayla'i, and al-Shami that it is impure (najis). And it is known that every impure thing is forbidden. It is stated in al-Hidayah regarding a fully formed fetus that it is truly a part of the mother because it is connected to her until it is separated with scissors, etc. I say, the validity of exclusion (istithna') points to this, and the reality of exclusion is connection. When this is the case, the 'mudghah' (embryo) is even more worthy of being considered a part (of the mother). This indicates that the number seven does not encompass all parts, let alone including matters arising from the mixing of blood. (T)

1 Rahmaniyyah 2 Al-Hidayah, Kitab al-Dhaba'ih, Matba' Yusifi Lucknow, 4/338

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

यह ज़रा भी कम नहीं है; यदि योनि और लिंग मूत्र और वीर्य के मार्ग हैं, तो गुदा विष्ठा का मार्ग है, यदि मूत्राशय मूत्र का स्रोत है, तो आमाशय और आंतें गंदगी का भंडार हैं। अब चाहे आप इसे पाठ के निहितार्थ (दलालत अल-नस्) से समझें या निर्धारित कारण के घटकों (अजज़ा-ए-इल्लत मंसूसा) के रूप में, अल-हम्दुलिल्लाह, इसके बाद इस विनम्र फकीर ने 'यनाबी' से स्पष्टीकरण पाया कि इमाम (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने गुदा की नापसंदगी (कराहियत) पर स्पष्ट रूप से उल्लेख किया है। रहमानिया में है:

"यनाबी में है कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने बकरी के सात हिस्सों को नापसंद फरमाया: लिंग, दोनों वृषण, योनि, गुदा, ग्रंथि, मूत्राशय और रक्त। इमाम अबू हनीफा (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने फरमाया: रक्त पाठ के माध्यम से हराम (वर्जित) है, और शेष छह को हम मकरूह (नापसंद) समझते हैं क्योंकि मानव स्वभाव उनसे घृणा करता है।" (त)

(20) मांस का वह टुकड़ा जो गर्भाशय में वीर्य से बनता है जिसे 'मुज़गाह' (भ्रूण) कहते हैं, वह पशु का हिस्सा है। और वह निस्संदेह हराम है, चाहे वह पूर्ण विकसित (मुक़ल्लक़ा) हो या अपूर्ण (ग़ैर मुक़ल्लक़ा), यानी अभी उसमें अंगों की कलियाँ फूटी हों या वह सिर्फ एक मांस का लोथड़ा हो।

जैसा कि हम सन्नाक़ी, ज़ैलई और शामी से पहले उद्धृत कर चुके हैं कि वह नापाक (नजिस) है। और ज्ञात है कि प्रत्येक नापाक चीज़ हराम है। हिदाया में पूर्ण रूप से विकसित भ्रूण के बारे में कहा गया है कि वह वास्तव में माँ का हिस्सा है क्योंकि वह उससे जुड़ा होता है जब तक कि उसे कैंची आदि से अलग नहीं किया जाता। मैं कहता हूँ, अपवाद (इस्तिथना) की वैधता इस ओर इशारा करती है, और अपवाद की वास्तविकता जुड़ाव (इत्तिसाल) है। जब मामला ऐसा है, तो 'मुज़गाह' (भ्रूण) माँ का हिस्सा होने के लिए और भी अधिक योग्य है। यह इस बात का संकेत है कि संख्या सात सभी हिस्सों को शामिल नहीं करती है, उन चीज़ों को शामिल करना तो दूर की बात है जो रक्त के मिश्रण से उत्पन्न होती हैं। (त)

1 रहमानिया 2 अल-हिदाया, किताब अल-ज़बाईह, मतबा युसूफ़ी लखनऊ, 4/338

पृष्ठ 239/630

طرح کم بھی نہیں، فرج و ذکراگر گزرگاہ بول و منی ہیں دبر گزر گاہ سر گین ہے، مثانہ اگر معدن بول ہے شکمبہ و روده مخزن فرث ہے اب چاہے اسے دلالۃ النص سمجھئے خواہ اجزائے علت منصوصہ، الحمد للہ بعد اس کے فقیر نے ینابیع سے تصریح پائی، کہ امام رضی اللہ تعالٰی عنہ نے دبر کی کراہت پر تنصیص فرمائی، رحمانیہ میں ہے :

في الينابيع كره النبي صلى الله تعالى عليه وسلم من الشاة سبعة اشياء الذكر والانثيين والقبل والدبر والغدة والمثانة والدم. قال ابو حنيفه الدم حرام بالنص، والستة نكر بها لانها تكرهها الطبائع۔ ینابیع میں کہ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے بکری کے سات اجزاء ذکر، خصیہ، مادہ کی شرمگاہ، پاخانہ کی جگہ، غدود، مثانہ اور خون کو مکروہ فرمایا، اور امام ابوحنیفہ رضی اللہ تعالٰی عنہ نے فرمایا: خون نص کے ذریعہ حرام اور باقی چھ کو ہم مکروہ سمجھتے ہیں کیونکہ طبائع ان سے نفرت کرتے ہیں۔ (ت)

(۲۰) وہ گوشت کا ٹکڑا جو رحم میں نطفہ سے بنتا ہے جسے مضغہ کہتے ہیں، اجزائے حیوان سے ہے۔ اور وہ بھی بلاشبہ حرام عام ازیں کہ مخلقہ ہو یا غیر مخلقہ ، یعنی ہنوز اس میں اعضاء کی کلیاں پھوٹی ہوں یا صرف لوتھڑا ہو،

فقد اسلفنا عن السغناقی والزیلعی والشامی انها نجسة. ومعلوم ان كل نجس حرام، وقد قال في الهداية فی الجنين التام الخلقة انه جزء من الام حقيقة لانه متصل بها حتى يفصل بالمقراض الخ قلت ويدل عليه صحة الاستثناء وهو حقيقة في الاتصال واذا كان ذلك كذلك فالمضغة اولى بالجزئية، وهذا يدل ان السبع لم تستوعب الاجزاء، فضلا من الاخلاط اخوات الدماء۔ ہم سغناقی، زیلعی اور شامی سے پہلے نقل کر

چکے ہیں کہ وہ نجس ہے۔ اور ہر نجس کا حرام ہونا معلوم ہے اور ہدایہ میں فرما چکے ہیں کہ ماں کے پیٹ میں مکمل خلقت بچہ ماں کا جز ہے کیونکہ وہ حقیقی جز ہے حتی کہ اس کو کاٹ کر جدا کیا جاتا ہے، میں کہتا ہوں اور اس پر استثناء کی صحت دلالت کرتی ہے اور استثناء کی حقیقت اتصال ہے تو جب معاملہ یوں ہے تو مضغہ بطریق اولیٰ ماں کا جز ہے۔ اس سے اس بات پر دلالت ہے کہ سات کا عدد پورے اجزاء کو شامل نہیں چہ جائیکہ خون کی آمیزش سے پیدا ہونے والے امور کو شامل ہوں۔ (ت)

1 رحمانیہ 2 الہدایہ کتاب الذبائح مطبع یوسفی لکھنو ۴/ ۳۳۸

Fatawa Rizvia Volume 20

(21) According to our Imam-e-Azam (Radi Allahu Anhu), even a fully formed fetus, which is considered a part of the animal from one aspect, connected to the mother, nourished by her nourishment, and breathing through her breath, is prohibited (Haram), whether hair has appeared on its skin or not, unless it comes out alive and is then slaughtered. It is stated in Al-Hidayah:

Arabic	**Urdu Translation**
Whoever slaughters a camel or a cow and finds a dead fetus in its womb,	جس نے اونٹنی یا گائے ذبح کی تو اس کے پیٹ میں بچہ مردہ ہو
it shall not be eaten, whether it has hair or not.[1]	تو نہ کھایا جائے اس پر بال ہوں یا نہ ہوں۔ (ت)

In Shami, it is written regarding the impurity of 'Alaqah' (clot) and 'Mudghah' (lump of flesh): "Similarly, the fetus if it does not cry [at birth]."[2] (T)

(22) Similarly, semen (Nutfah) is also prohibited, whether the male's semen is found in the female's womb or it is the animal's own semen. It is stated in Radd al-Muhtar:

Arabic	**Urdu Translation**
In Al-Bahr and Al-Tatarkhaniyah, it is mentioned that the semen of every animal is impure (Najis).[3]	بحر اور تتارخانیہ میں ہے کہ ہر حیوان کی منی نجس ہے۔(ت)

Now the number has increased threefold from seven, and further additions are still possible. Those seven things are mentioned in the Hadith, five things were added by the scholars, and ten more were added by this humble servant. For the full details and complete research on these twenty-two matters and all remaining branches and sub-branches, one should refer to this humble servant's treatise "Al-Minh al-Malihah fi ma Nuhiya min Ajza al-Dhabihah". Praise be to Allah for what He inspired, and Allah Subhaanahu wa Ta'ala knows best.

Issue 90: From Jaroda, district Meerut, sent by Sayyid Sabir Jilani Sahab. What do the scholars of religion say regarding this matter: which parts of an animal are permissible and lawful (Halal) and which parts are impermissible and prohibited (Haram)?

The Answer: All parts of a Halal (lawful) animal are lawful except for some which are prohibited, forbidden, or disliked: (1) Blood in the veins, (2) Gallbladder (Pitta).

1 Al-Hidayah, Kitab al-Dhabaih, Matba Yusufi Lucknow, 4/438 2 Radd al-Muhtar, Kitab al-Taharah, Bab al-Anjas, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 1/208 3 Radd al-Muhtar, Kitab al-Taharah, Bab al-Anjas, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 1/208

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

(21) हमारे इमाम-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) के अनुसार, पूर्ण रूप से विकसित भ्रूण भी, जो एक पहलू से जानवर का हिस्सा माना जाता है, माँ से जुड़ा होता है, उसके पोषण से पोषण पाता है, और उसकी सांस से सांस लेता है, हराम (निषिद्ध) है, चाहे उसकी त्वचा पर बाल आए हों या नहीं, सिवाय इसके कि वह जीवित निकले और उसे ज़िबह किया जाए। 'अल-हिदाया' में है:

अरबी	**उर्दू अनुवाद**
जिसने ऊंटनी या गाय ज़िबह की और उसके पेट में मरा हुआ बच्चा मिला,	جس نے اونٹنی یا گائے ذبح کی تو اس کے پیٹ میں بچہ مردہ ہو
तो वह नहीं खाया जाएगा, चाहे उस पर बाल हों या न हों।[1]	تو نہ کھایا جائے اس پر بال ہوں یا نہ ہوں۔ (ت)

'शामी' में 'अलक़ा' और 'मुज़ग़ा' (मांस का लोथड़ा) की अशुद्धता के बारे में लिखा है: "इसी तरह वह बच्चा जो [जन्म के समय] न रोये।"[2] (त)

(22) इसी तरह वीर्य (नूतफ़ा) भी हराम है, चाहे नर का वीर्य मादा के गर्भाशय में पाया जाए या वह स्वयं उस जानवर का वीर्य हो। 'रद अल-मुहतार' में है:

अरबी	**उर्दू अनुवाद**
अल-बहर और अत-तातारख़ानिया में है कि हर जानवर का वीर्य नजिस (अपवित्र) है।[3]	بحر اور تتارخانیہ میں ہے کہ ہر حیوان کی منی نجس ہے۔(ت)

अब संख्या सात के तीन गुना से भी बढ़ गई है और अभी और वृद्धि संभव है। वे सात चीज़ें हदीस में आईं, पाँच चीज़ें विद्वानों ने बढ़ाईं, और दस इस फ़क़ीर ने बढ़ाईं। इन बाइस मसलों और बाकी सभी शाखाओं और विवरणों की पूरी जानकारी के लिए इस फ़क़ीर के रिसाले 'अल-मिन्ह अल-मलीहा फ़ी मा नुहिया मिन अज्ज़ा अल-ज़बीहा' को देखा जाए। तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए है जिसने इल्हाम किया, और अल्लाह सुब्हानहू व तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 90: जरौडा, जिला मेरठ से, प्रेषक: सैयद साबिर जिलानी साहब। उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि जानवर की कौन सी चीज़ जायज़ और हलाल है और कौन सी चीज़ नाजायज़ व हराम है?

अल-जवाब: हलाल जानवर के सभी हिस्से हलाल हैं, सिवाय कुछ के जो हराम, मना या मकरूह हैं: (1) रगों का खून, (2) पित्ता।

---

1 अल-हिदाया, किताब अल-ज़बाइह, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ, 4/438 2 रद अल-मुहतार, किताब अत-तहारह, बाब अल-अन्जास, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी बैरुत, 1/208 3 रद अल-मुहतार, किताब अत-तहारह, बाब अल-अन्जास, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी बैरुत, 1/208

पृष्ठ 240/630

(۲۱) ہمارے امام اعظم رضی اللہ تعالی عنہ کے نزدیک بچہ تام الخلقتہ بھی کہ من وجہ جزو حیوان ہے یتصل بالام ویتغذی بغذائھا، ویتنفس بتنفسہا (ماں سے متصل ماں کی غذا سے اور اس کی سانس سے سانس پاتا ہے۔ت) حرام ہے خواہ اس کے پوست پر بال آئے ہوں یا نہیں، مگر جبکہ زندہ نکلے اور ذبح کر لیں، ہدا یہ میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
من نحر ناقة اوذبح بقرة، فوجد فی بطنها جنینا میتا	جس نے اونٹنی یا گائے ذبح کی تو اس کے پیٹ میں بچہ مردہ ہو
لم یوکل، اشعر اولہ یشعر [1]۔	تونہ کھایا جائے اس پر بال ہوں یا نہ ہوں۔ (ت)

شامی میں علقہ ومضغہ کی نجاست لکھ کر فرماتے ہیں: وکذا الولد اذالم یستھل [2] (یونہی بچہ جب نہ چیخے۔ت)

(۲۲) یونہی نطفہ بھی حرام ہے خواہ نر کی منی مادہ کے رحم میں پائی جائے یا خود اسی جانور کی منی ہو، ردالمختار میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
فی البحر والتتارخانیة ان منی کل حیوان نجس [3]۔	بحر اور تتارخانیہ میں ہے کہ ہر حیوان کی منی نجس ہے۔(ت)

اب سات کے سہ گونہ سے بھی عدد بڑھ گیا اور ہنوز اور زیادات ممکن وہ سات اشیاء حدیث میں آئیں، اور پانچ چیزیں کہ علماء نے بڑھائیں ، اور دس فقیر نے زیادہ کیں، ان بائیس مسائل اور باقی

فروع و تفاریع سب کی تفصیل تام و تحقیق تمام فقیر کے رسالہ المنح المليحة فيمانهى من اجزاء الذبيحة میں دیکھی جائے ، الحمد لله ماالهم، والله سبحانہ وتعالی اعلم۔

مسئلہ ۹۰: از جڑودہ ضلع میرٹھ مرسلہ سید صابر جیلانی صاحب کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جانور کی کون سی چیز جائز اور حلال ہے اور کون سی چیز ناجائز و حرام ہے ؟

الجواب: حلال جانور کے سب اجزاء حلال ہیں مگر بعض کہ حرام یا ممنوع یا مکروہ ہیں (۱) رگوں کا خون (۲) پتا

---

1 الهداية كتاب الذبائح مطبع يوسفى لكهنو ۴/ ۴۳۸ 2 ردالمختار كتاب الطهارة باب الانجاس داراحياء التراث العربى بيروت ۱/ ۲۰۸ 3 ردالمختار كتاب الطهارة باب الانجاس داراحياء التراث العربى بيروت ۱/ ۲۰۸

Fatawa Rizvia, Volume 20

(4) [Unclear term] (4) and (5) Signs of male and female (6) Testicles (7) Glands (8) Spinal cord (9) Two muscles of the neck that stretch to the shoulders (10) Liver blood (11) Spleen blood (12) Muscle blood that comes out after slaughtering (13) Heart blood (14) Bile, i.e., the yellow fluid in the gallbladder (15) Nasal discharge often found in sheep (16) Rectum/Anus (17) Rumen/Stomach (18) Intestines (19) Semen (20) Semen that has turned into blood (21) That which has become a lump of flesh (22) That which has formed into a complete animal and was born dead or died without being slaughtered.

Problem 91: What do the scholars of religion say regarding the issue of whether it is permissible to cut off and use a limb of a living animal, for example, the fat tail of a sheep? Give your decree and be rewarded.

The Answer: Any organ or part separated from a living animal, except for fish and locusts, is considered 'maytah' (dead meat/carrion) and its consumption is forbidden (haram).

[Arabic Text Block]: Narrated by Al-Hafiz Abu 'Isa Muhammad al-Tirmidhi from Abu Waqid al-Laythi (may Allah be pleased with him) who said: When the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) came to Madinah, and they liked the humps of camels and were cutting off the fat tails of sheep, he (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Whatever is cut off from an animal while it is alive is 'maytah' (carrion)." Al-Hafiz said: And the practice is upon this according to the people of knowledge. In 'Al-Hidayah', regarding the issues of fish, if a part of it is cut off and it dies, it is permissible to eat what was separated and what remains, because its death is by a natural cause/divine decree, and what is separated from the living, even if it is dead, its 'maytah' is halal. And Allah Almighty knows the truth of the situation better.

[Urdu Translation Block]: Abu 'Isa Muhammad Tirmidhi narrated from Abu Waqid Laythi (may Allah be pleased with him) that when the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) arrived in Madinah Munawwarah, the people there liked to cut and eat the humps of living camels and the fat tails of sheep. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: The part cut from a living animal is carrion. Hafiz Tirmidhi said: The people of knowledge act upon this Hadith. It is in the issues of fish in 'Al-Hidayah' that if a part of a fish is cut and separated and the fish dies, then both its pieces are permissible because its death is natural, so a piece separated

from the living, although it is dead, its carrion is permissible. Allah Almighty knows the truth of the situation better. (T)

Footnotes: 1. Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Hunting, Chapter on what is cut from a living animal is dead meat, H.M. Company Karachi, 1/179. 2. Al-Hidayah, Book of Slaughters, Yusufi Press Lucknow, 4/441.

फ़तवा-ए-रिज़विया, खंड 20

(4) [अस्पष्ट शब्द] (4) और (5) नर और मादा के लक्षण (6) अंडकोष (7) ग्रंथियां (8) हराम मगज़ (रीढ़ की हड्डी का मज्जा) (9) गर्दन की दो नसें जो कंधों तक खिंची होती हैं (10) जिगर का खून (11) तिल्ली का खून (12) मांस का खून जो ज़बह के बाद मांस से निकलता है (13) दिल का खून (14) पित्त यानी वो पीला पानी जो पित्ते में होता है (15) नाक की नमी जो भेड़ों में अक्सर होती है (16) मलद्वार (17) ओझड़ी (18) आंतें (19) वीर्य (20) वो वीर्य जो खून बन गया (21) वो जो मांस का लोथड़ा बन गया (22) वो जो पूरा जानवर बन गया और मुर्दा निकला या बिना ज़बह किए मर गया।

मसला 91: धर्म के विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं कि क्या किसी जीवित जानवर का कोई अंग, जैसे दुंबे की चक्की (पूंछ का वसायुक्त हिस्सा) काटकर इस्तेमाल करना जायज़ है या नहीं? बयान फरमाएं ताकि आपको पुण्य मिले।

जवाब: मछली और टिड्डी के अलावा किसी भी जीवित जानवर से अलग किया गया अंग 'मैता' (मुर्दार) है और उसे खाना हराम है।

[अरबी पाठ का खंड]: अल-हाफ़िज़ अबू ईसा मुहम्मद अल-तिर्मिज़ी ने अबू वाक़िद अल-लैथी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया, उन्होंने कहा: जब नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मदीना तशरीफ़ लाए, और वे ऊंटों के कूबड़ और भेड़ों की चक्कियों (पूंछ का हिस्सा) को काटकर खाना पसंद करते थे, तो हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "जीवित जानवर से जो कुछ काटा जाता है वह 'मैता' (मुर्दार) है।" हाफ़िज़ ने कहा: विद्वानों का इसी पर अमल है। 'अल-हिदाया' में मछली के मसलों में है कि अगर उसका कुछ हिस्सा काटकर अलग कर दिया जाए और वह मर जाए, तो अलग किया गया हिस्सा और जो बच गया दोनों हलाल हैं, क्योंकि उसकी मृत्यु ईश्वरीय विधान से होती है, और जीवित से जो अलग हुआ, भले ही वह मुर्दा हो, उसका 'मैता' हलाल है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

[उर्दू अनुवाद का खंड]: अबू ईसा मुहम्मद तिर्मिज़ी ने अबू वाक़िद लैथी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया कि जब हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मदीना मुनव्वरा तशरीफ़ लाए, तो वहां के लोग जीवित ऊंटों के कूबड़ और दुंबों की चक्कियों को काटकर खाना पसंद करते थे। हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: जीवित जानवर का काटा हुआ हिस्सा मुर्दार है। हाफ़िज़ तिर्मिज़ी ने फ़रमाया: विद्वानों का इस हदीस पर अमल है। 'अल-हिदाया' के मछली के मसलों में है कि अगर

मछली का कुछ हिस्सा काटकर अलग कर लिया जाए और मछली मर जाए, तो उसके दोनों टुकड़े हलाल हैं क्योंकि उसकी मौत कुदरती होती है, इसलिए जीवित से अलग किया गया टुकड़ा हालांकि मुर्दा है लेकिन उसका मुर्दार हलाल है। अल्लाह तआला हकीकत बेहतर जानता है। (त)

पाद टिप्पणियाँ: 1. जामी अल-तिर्मिज़ी, शिकार के अध्याय, जीवित से काटे गए हिस्से के मुर्दार होने का अध्याय, एच.एम. कंपनी कराची, 1/179। 2. अल-हिदाया, ज़बह की किताब, यूसुफ़ी प्रेस लखनऊ, 4/441।

पृष्ठ 241/630

(۴) بھکنا (۴) و (۵) علاماتِ مادہ ونر (۶) بیضے (۷) غدود (۸) حرام مغز (۹) گردن کے دو پٹھے کہ شانوں تک کھنچے ہوتے ہیں (۱۰) جگر کا خون (۱۱) تلی کا خون (۱۲) گوشت کا خون کہ بعد ذبح گوشت میں سے نکلتا ہے (۱۳) دل کا خون (۱۴) پِت یعنی وہ زرد پانی کہ پتے میں ہوتا ہے (۱۵) ناک کی رطوبت کہ بھیڑ میں اکثر ہوتی ہے (۱۶) پاخانہ کا مقام (۱۷) اوجھڑی (۱۸) آنتیں (۱۹) نطفہ (۲۰) وہ نطفہ کہ خون ہو گیا (۲۱) وہ کہ گوشت کا لوتھڑا ہو گیا (۲۲) وہ کہ پورا جانور بن گیا اور مردہ نکلا یا بے ذبح مر گیا۔

مسئلہ ۹۱: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زندہ جانور کا کوئی عضو مثلاً دنبہ کی چکی کاٹ کر استعمال کرنا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: جو عضو مچھلی اور ٹڈی کے سوا کسی زندہ جانور سے جدا کرلیا جائے مردہ ہے اور کھانا اس کا حرام۔

رواہ الحافظ ابو عیسٰی محمد الترمذی عن ابی واقد اللیثی رضی اللہ تعالٰی عنہ قال قدم النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم المدینۃ وھم یحبون اسنمۃ الابل ویقطعون الیات الغنم فقال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ما یقطع من البیھمۃ وھی حیۃ فھو میتۃ۔ قال الحافظ والعمل علی ھٰذا عند اھل العلم فی الھدایۃ فی مسائل السمک اذا قطع بعضھا فمات یحل اکل ما ابین وما بقی لان موتہ بآفۃ وما ابین من الحق، وان کان میتا فبیتتہ حلال واللہ تعالٰی اعلم بحقیقۃ الحال۔

ابوعیسٰی محمد ترمذی نے ابو واقد لیثی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا کہ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم جب مدینہ منورہ تشریف لائے تو وہاں کے لوگ زندہ اونٹوں کی کوہانوں اور دنبوں

کی چکیوں کو کاٹ کھانا پسند کرتے تھے حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: زندہ جانور کا کاٹا ہوا حصہ مردار ہے حافظ ترمذی نے فرمایا: اہل علم کا اس حدیث پر عمل ہے ہدایہ کے مچھلی کے مسائل میں ہے کہ اگر مچھلی کا کچھ حصہ کاٹ کر جدا کرلیا اور مچھلی مر جائے تو اس کے دونوں ٹکڑے حلال ہیں کیونکہ اس کی موت سماوی ہوتی ہے تو زندہ سے ٹکڑا جدا کیا ہوا اگرچہ مردہ ہے لیکن اس کا مردہ حلال ہے۔ اللہ تعالیٰ حقیقتِ حال بہتر جانتا ہے۔ (ت)

۱ جامع الترمذی ابواب الصید باب ماجاء فی ماقطع من الحی فھو میت ایچ ایم کمپنی کراچی ۱/ ۱۷۹

۲ الہدایۃ کتاب الذبائح مطبع یوسفی لکھنؤ ۴/ ۴۴۱

Fatawa Razawiya Volume 20

Issue 92: Village Bakka Jabbi Wala, area Jagal, Police Station Haripur, Post Office Kot Najibullah Khan, sent by Maulana Sher Muhammad Sahib, 23rd Ramadan-ul-Mubarak 1311 AH. What do the scholars of religion say regarding whose slaughtering is permissible and whose is not?

The Answer: The slaughtered animal of a jinn, apostate, polytheist, Magian (fire-worshipper), insane person, an undiscriminating person, and a person who intentionally omits the Takbir is haram (forbidden) and carrion. The slaughter of others is halal (permissible) provided the veins are correctly cut, even if the slaughterer is a woman, a discriminating child, or a mute person who is uncircumcised. If the slaughtered animal is game, it is also a condition that the slaughtering does not take place in the Haram (sanctuary of Makkah) and the slaughterer is not in a state of Ihram.

Arabic Text

In Durr al-Mukhtar: It is a condition that the slaughterer be a Muslim who is 'halal' (not in Ihram) or a 'Kitabi' (person of the Book), even if insane, a woman, or a child who understands the 'Tasmia' (mentioning Allah's name) and slaughter and is capable of it, or uncircumcised, or mute. Not an idolater, a Magian, an apostate, a jinn, or one who intentionally omits the Tasmia. [Summarized from Radd al-Muhtar]. His saying "insane": The meaning is an 'Ma'tooh' (idiot/semi-insane) as mentioned in Al-Inaya from An-Nihaya, because an insane person has no intention or resolve. Since Tasmia is a condition by text and it depends on intention, etc. And Allah Almighty knows best.

Urdu Translation

In Durr al-Mukhtar, it is stated: The slaughterer being a Muslim not in a state of Ihram, or being a Kitabi is a condition, even if he is insane, or a woman, or an intelligent child who understands 'Bismillah' and slaughter and is capable of it, or uncircumcised, or mute. He should not be an idol-worshipper, Magian, apostate, jinn, or someone who intentionally omits 'Bismillah'. [Summarized]. In Radd al-Muhtar, the phrase "if he is insane" refers to a semi-insane person because a completely insane person has no intention or resolve. As stated in Inaya from Nihaya, the condition of 'Bismillah' is not fulfilled without intention, while reciting 'Bismillah' is proven from the text etc. And Allah Almighty knows best. (T)

Issue 93: From Ujjain, sent by Mulla Yaqub Ali Khan, 1st Ramadan-ul-Mubarak 1310 AH. What do the famous and powerful muftis say on this issue: If people of the Bohra community, women, Khuro-ani(?) [as per original], Kitabis, Magians, Christians, and polytheists all slaughter with the Takbir "Allahu Akbar", is it correct or not? And if a scholar slaughters and a Hindu holds down the animal, is it mandatory for both the helper and the slaughterer to say the Takbir, or only for the one who slaughters?

Footnotes: 1. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Dhaba'ih, Mujtabai Press, Delhi, 2/228 2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Dhaba'ih, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/188

(عہ): Thus in the original. 12.

फतावा रज़विया जिल्द २०

मसाला ९२: मौजा बक्का जब्बी वाला, इलाका जागल, थाना हरीपुर, डाकखाना कोट नजीबुल्लाह खां, मुरसिला मौलवी शेर मुहम्मद साहिब, २३ रमज़ानुल मुबारक १३११ हिजरी। क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन कि किस व्यक्ति का ज़बह किया हुआ जानवर जायज़ है और किसका नाजायज़?

जवाब: जिन, मुर्तद (धर्मत्यागी), मुशरिक, मजूसी (अग्निपूजक), मजनून (पागल), नासमझ और वह व्यक्ति जो जानबूझकर तकबीर छोड़ दे, उसका ज़बीहा हराम और मुरदार है। इनके अलावा दूसरों का हलाल है जबकि रगें सही तरीके से कट जाएँ चाहे ज़बह करने वाली औरत हो या समझदार बच्चा या गूंगा या बे-ख़तना व्यक्ति। और अगर ज़बीहा शिकार हो तो यह भी शर्त है कि ज़बह हरम में न हो और ज़बह करने वाला एहराम की हालत में न हो।

अरबी पाठ

'दुर्रे मुख़्तार' में है: ज़बह करने वाले का मुस्लिम होना (जो एहराम में न हो) या किताबी होना शर्त है, चाहे वह मजनून (पागल) हो, या औरत हो, या अकलमंद बच्चा हो जो 'तस्मिया' (बिस्मिल्लाह कहना) और ज़बह को समझता हो और उस पर कादिर हो, बे-ख़तना हो या गूंगा हो। वह बुतपरस्त, मजूसी, मुर्तद, जिन और जानबूझकर तस्मिया छोड़ने वाला न हो। [रद्दुल मुहतार से सारांशित]। उनका यह कहना "मजनून हो" से मुराद 'मातोह' (अल्प-बुद्धि) है क्योंकि पूर्ण पागल का कोई इरादा या नीयत नहीं होती। जैसा कि 'इनाया' में 'निहाया' के हवाले से है कि बिस्मिल्लाह कहना 'नस' (धार्मिक आदेश) से साबित है और यह इरादे पर निर्भर है। वल्लाहु तआला आलम।

उर्दू अनुवाद

दुर्रे मुख़्तार में है: ज़बह करने वाले मुसलमान का हालत-ए-एहराम में न होना, या किताबी होना शर्त है, चाहे वह मजनून हो, या औरत हो, या अकलमंद बच्चा हो जो बिस्मिल्लाह और ज़बह को समझता हो और कादिर हो, बे-ख़तना हो या गूंगा हो। वह बुतपरस्त, मजूसी, मुर्तद, जिन और जानबूझकर बिस्मिल्लाह को तर्क(छोड़ने) करने वाला न हो। [सारांशित]। 'रद्दुल मुहतार' में है कि उसके इस कौल (कथन) "मजनून हो" से मुराद मातोह (नीम पागल) है क्योंकि मुकम्मल मजनून का कसद (इरादा) नहीं होता और न ही नीयत होती है, जैसा कि 'इनाया' में 'निहाया' से है। क्योंकि कसद के बगैर बिस्मिल्लाह की शर्त पूरी नहीं होती, जबकि बिस्मिल्लाह पढ़ना नस से साबित है। वल्लाहु तआला आलम। (त)

मसाला ९३: उज्जैन से, मुरसिला मुल्ला याक़ूब अली ख़ान, १ रमज़ानुल मुबारक १३१० हिजरी। क्या फरमाते हैं उलमा-ए-नामदार मुफ्ती साहिबान इस मसले में कि बोहरा कौम के लोग, औरतें, खुरो-ा नी (?), किताबी, मजूसी, ईसाई और मुशरिक लोग, अगर ये सब अल्लाहू अकबर की तकबीर के साथ ज़बह करें तो क्या यह सही है या नहीं? और अगर कोई जानकार ज़बह करे और कोई हिंदू जानवर को दबाए, तो क्या मददगार और ज़बह करने वाले दोनों पर तकबीर कहना वाजिब है या सिर्फ ज़बह करने वाले पर?

पाद-टिप्पणी: १. दुर्रे मुख़्तार, किताबुज़ ज़बाइह, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली २/२२८ २. रद्दुल मुहतार, किताबुज़ ज़बाइह, दार इह्या अल-तुरास अल-अरबी बैरुत ५/१८८

(ﻉ): असल में इसी तरह है। १२।

पृष्ठ २४२/६३०

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۰

مسئلہ ۹۲: موضع بکہ جبی والا، علاقہ جاگل تھانہ ہری پور ڈاک خانہ کوٹ نجیب اللہ خاں مرسلہ مولوی شیر محمد صاحب ۲۳ رمضان المبارک ۱۳۱۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ذبح کس شخص کا جائز اور کس کا ناجائز ہے؟

الجواب: جن، مرتد، مشرک، مجوسی، مجنون، ناسمجھ اور اس شخص کا جو قصداً تکبیر ترک کرے ذبیحہ حرام و مردار ہے۔ اور ان کے غیر کا حلال جبکہ رگیں ٹھیک کٹ جائیں، اگرچہ ذابح عورت یا سمجھ والا بچہ یا گونگیا بے ختنہ ہو، اور اگر ذبیحہ صید ہو تو یہ بھی شرط ہے کہ ذبح حرم میں نہ ہو، ذابح احرام میں نہ ہو۔

عربی متن	اردو ترجمہ
فی الدرالمختار شرط کون الذابح مسلما حلالا او کتابیا ولو مجنونا او امرأة اوصبیا یعقل التسمیة والذبح ویقدر او اقلف او اخرس لا وثنی و مجوسی و مرتد و جنی و تارك تسمیة عمداً اه ملخصاً فی رد المحتار، قوله مجنوناً، المراد به المعتوه کما فی العنایة عن النهایة لان المجنون لا قصد له ولانیة لان	در مختار میں ہے ذبح کرنے والے مسلمان کا حالت احرام میں نہ ہونا، یا کتابی ہونا گرچہ مجنون ہو یا عورت ہو یا بچہ عقلمند ہو جو بسم اللہ و ذبح کو سمجھتا ہو اور قادر ہو، بے سنت ہو یا گونگا ہو، بت پرست، مجوسی، مرتد، جن اور قصداً بسم اللہ کو ترک کرنے والا نہ ہواہ ملخصاً، ردالمختار میں ہے اس کا قول "مجنون ہو" سے مراد معتوہ (نیم پاگل) ہے کیونکہ مکمل مجنون کا قصد نہیں ہوتا اور نہ نیت ہوتی جیسا کہ عنایہ میں نہایہ سے ہے کیونکہ قصد کے بغیر بسم اللہ کی شرط پوری نہیں ہوتی

عربی متن	اردو ترجمہ
التسمیة شرط بالنص وھی بالقصد الخ واللہ تعالی اعلم۔	جبکہ بسم اللہ پڑھنا نص سے ثابت ہے الخ، واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۹۳: از اوجین مرسلہ ملا یعقوب علی خاں یکم رمضان المبارک ۱۳۱۰ھ کیا فرماتے ہیں علمائے نامدار مفتیان ذوی الاقتدار اس مسئلہ میں کہ اقوام بو اہرا اور عورت اور خرو عنی عہ اور کتابی اور مجوسی اور نصرانی اور مردم مشرک، یہ سب بہ تکبیر اللہ اکبر ذبح کریں درست ہے یا نہیں؟ اور اہل علم ذبح کرے اور ہندو جانور کو دبائے تو مددگار اور ذابح دونوں پر تکبیر کہنا واجب ہے یا فقط ذابح کندہ۔

حواشی: ۱۔ در مختار کتاب الذبائح مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۲۸ ۲۔ رد المحتار کتاب الذبائح دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۱۸۸

عہ: ھکذا فی الاصل ۱۲۔

Fatawa Rizvia, Volume 20

Question: ...on? And if no one other than the slaughterer recited the Takbir, is that animal halal or haram? Please explain with textual evidence from books. Clarify and be rewarded.

Answer: The slaughtered animal (zabiha) of a Muslim or a person of the Book (Kitabi) is halal even if it is a woman or an impotent person. Except for them, the zabiha of a polytheist (mushrik), a Zoroastrian (magi), or an apostate (murtad) is not halal at all, even if they recite the Takbir while slaughtering. It is stated in Durr al-Mukhtar:

[Box 1] Arabic: شرط كون الذابح مسلماً او كتابياً ولو امرأة لاذبيحة غير كتابي من وثني ومجوسي ومرتد اه ملخصاً. Urdu: It is a condition for the slaughterer to be a Muslim or a Kitabi, even if a woman. The zabiha of a non-Kitabi kafir, such as an idolater, a Zoroastrian, or an apostate, is not permissible. (Condensed summary).

Among the Bohra community, a person who only holds innovative beliefs such as Rafz (rejection) etc., but does not deny the essentials of the religion, their zabiha is also halal. For although it is an innovative path, it remains within Islam. However, if they deny any essential aspect of the religion, even if they claim Islam and recite the Kalimah Tayyibah — as is the case with most Raafidis of today — then they are a disbelieving apostate, and their zabiha is absolutely haram. This is as we have established in the chapter of Al-Siyar in our Fatawa by the grace of Allah Almighty. (As we have researched in the chapter of Siyar in our Fatawa. By the grace of Allah Almighty. - T) Regarding the Christians of our time who openly proclaim the divinity and sonship of the servant of Allah and the son of the handmaid of Allah, our Master Messiah Jesus son of Mary (peace be upon them), many eminent sheikhs declare their zabiha to be haram. It has even been said that the fatwa is based on this. However, Zahir al-Riwayah permits it generally. (And the detailed research is in the Al-Siyar section of our Fatawa. - T) In any case, it is necessary for a Muslim to abstain from their zabiha. Rather, it is stated in Majma' al-Anhur:

[Box 2] Arabic: النصارى في زماننا يصرحون بالابنية قبحهم الله تعالى، وعدم الضرورة متحقق، والاحتياط واجب لان في حل ذبيحتهم اختلاف العلماء كما بيناه فالا خذ بجانب الحرمة اولى 2. Urdu: In our time, Christians explicitly mention the sonship of Jesus (peace be upon him), may Allah Almighty make them ugly. Since there is no necessity, it is obligatory to be cautious because there is a difference of opinion among scholars regarding

their slaughtered animal, as we have described. Therefore, the aspect of it being forbidden is preferable. (T)

1. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Zaba'ih, Mujtabai Press, Delhi, 2/228.
2. Majma' al-Anhur, Kitab al-Nikah, Bab al-Muharramat, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/328.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

प्रश्न: ...पर? और यदि वध करने वाले के अलावा किसी और ने तकबीर नहीं कही, तो क्या वह जानवर हलाल है या हराम? किताबों के प्रमाणों के साथ वर्णन करें। स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: मुस्लिम और किताबी (अहले किताब) का ज़बीहा (वध किया हुआ जानवर) हलाल है, चाहे वह महिला हो या नपुंसक। उनके अलावा मुशरिक (बहुदेववादी), मजूसी (पारसी), मुर्तद (धर्मत्यागी) में से किसी का भी ज़बीहा कतई हलाल नहीं है, भले ही वे तकबीर कहकर वध करें। दुर्रे मुख़्तार में है:

[बॉक्स 1] अरबी: شرط كون الذابح مسلماً او كتابياً ولو امرأة لاذبيحة غير كتابي من وثني ومجوسي ومرتد اه ملخصاً. उर्दू: वध करने वाले का मुसलमान या किताबी होना शर्त है, चाहे वह औरत ही क्यों न हो। गैर-किताबी काफ़िर, जैसे मूर्तिपूजक, मजूसी और मुर्तद का ज़बीहा जायज़ नहीं है। (संक्षिप्त सारांश)।

बोहरा समुदाय में जो व्यक्ति केवल रफ़्ज़ आदि जैसी बिदअत (नवाचार) रखता हो और उसके साथ धर्म की अनिवार्यताओं (जरूरियाते दीन) का इनकार न करता हो, तो उसका ज़बीहा भी हलाल है। क्योंकि हालांकि यह एक बिदअती पंथ है, लेकिन वह इस्लाम के दायरे में है। और अगर वह धर्म की अनिवार्यताओं में से किसी बात का इनकार करे, चाहे वह इस्लाम का दावा करता हो और कलिमा तैयबा पढ़ता हो—जैसा कि आज के समय के अधिकांश राफ़िजों का हाल है—तो वह काफ़िर मुर्तद है और उसका ज़बीहा मुतलक़न (पूर्णतः) हराम है। जैसा कि हमने अल्लाह तआला की तौफीक से अपने फ़तावा के बाब-ए-सियर (इतिहास और कानून का अध्याय) में इसकी तहक़ीक़ की है। (जैसा कि हमने अपने फ़तावा के बाब सियर में इसकी तहक़ीक़ की है। बतौफ़ीक़ अल्लाह तआला। - त) इस ज़माने के ईसाई जो खुलेआम अल्लाह के बंदे और अल्लाह की बंदी के बेटे, हमारे आका मसीह ईसा इब्न मरियम (उन पर शांति हो) की दिव्यता और उनके अल्लाह का बेटा होने के कायल हैं, उनके बारे में कई महान मशायख़ उनके ज़बीहा को हराम कहते हैं। यहाँ तक कि कहा गया है कि इसी पर फ़तवा है। लेकिन ज़ाहिरुल रिवाया में इसे सामान्य रूप से हलाल कहा गया है। (इसकी तहक़ीक़ हमारे फ़तावा के बाब-ए-सियर में है। - त) बहरहाल, इतना ज़रूरी है कि मुसलमान को उनके ज़बीहा से बचना चाहिए। बल्कि मजमा-उल-अनहुर में है:

[बॉक्स 2] अरबी: النصارى في زماننا يصرحون بالابنية قبحهم الله تعالى، وعدم الضرورة متحقق، والاحتياط واجب لان في حل ذبيحتهم اختلاف العلماء كما بيناه فالا خذ بجانب

.2 اولی الحرمة। उर्दू: हमारे समय के ईसाई ईसा अलैहिस्सलाम की इब्नियत (बेटे होने) की स्पष्ट व्याख्या करते हैं, अल्लाह तआला उन्हें रुसवा करे। जबकि आवश्यकता की कमी भी सिद्ध है और यह अनिवार्य है क्योंकि उनके ज़बीहा के बारे में विद्वानों में मतभेद है जैसा कि हमने वर्णन किया है, इसलिए हराम होने का पहलू बेहतर है। (त)

1. दुर्रे मुख़्तार, किताबुज़ ज़बायह, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, 2/228
2. मजमा-उल-अनहुर, किताबुन निकाह, बाबल मुहर्रमात, दारुल एहयाउत्तुर असल अरबी, बेरूत, 1/328

पृष्ठ 243/630

...پر؟ اور سوائے ذابح کے اور نے تکبیر نہ کہی تو وہ جانور حلال ہے یا حرام؟ بسندِ عبارت کتب بیان فرمائیں بینوا توجروا الجواب: مسلمان و کتابی کا ذبیحہ حلال ہے اگرچہ عورت یا عنین ہو اور ان کے سوا مشرک مجوسی ، مرتد کسی کا ذبیحہ اصلاً حلال نہیں اگرچہ تکبیر کہہ کر ذبح کریں، درمختار میں ہے :

[Box 1] شرط کون الذابح مسلماً او کتابیاً ولو امرأۃ لاذبیحۃ غیر کتابي من وثني ومجوسي ومرتد اه ملخصاً۔ ذبح کرنے والے کا مسلمان یا کتابی ہونا اگرچہ عورت ہو، شرط ہے، کافر غیر کتابی مثلاً بت پرست، مجوسی اور مرتد نہ ہو، اھ ملخصاً۔ (ت)

قوم بوہرہ میں جو شخص صرف بدعت رفض وغیرہ رکھتا ہو اور اس کے ساتھ ضروریاتِ دین کا منکر نہ ہو تو اس کا بھی ذبیحہ حلال، کہ اگرچہ بدعتی مذہب ہے مگر اسلام رکھتا ہے، اور اگر ضروریاتِ دین سے کسی امر کا انکار کرے گو دعوٰی اسلام رکھتا اور کلمہ طیبہ پڑھتا ہو، جیسے آج کل اکثر روافض زمانہ کا حال ہے تو کافر مرتد ہے اور اس کا ذبیحہ حرام مطلقاً کما حققناہ في السیر من فتاؤنا بتوفیق اللہ سبحنہ تعالٰی (جیسا کہ ہم نے اپنے فتاوٰی کے باب سیر میں اس کی تحقیق کی ہے۔ بتوفیق اللہ تعالٰی۔ ت) نصاریٰ زمانہ کہ علی الاعلان الوہیت و ابنیتِ بندہ خداوزادہ کنیز خدا سیدنا مسیح عیسٰی بن مریم علیہم الصلوٰۃ والسلام کے قائل ہیں، ان کے بارے میں مختلف بہت مشائخ کرام ان کے ذبیحہ کو حرام فرماتے ہیں یہاں تک کہ کہا گیا اسی پر فتوٰی ہے، مگر ظاہر الروایہ اطلاقِ حل ہے والتحقیق في سیر فتاؤنا (اور ہمارے فتاوٰی کے باب سیر میں اس کی تحقیق ہے۔ت) بہر حال اس قدر ضروری ہے کہ مسلمان کو ان کے ذبیحہ سے احتراز چاہئے، بلکہ مجمع الانہر میں ہے :

[Box 2] النصارى في زماننا يصرحون بالابنية قبحهم الله تعالى، وعدم الضرورة متحقق، والاحتياط واجب لان في حل ذبيحتهم اختلاف العلماء كما بيناه فالا خذ بجانب الحرمة اولی 2۔ ہمارے زمانے میں نصرانی عیسیٰ علیہ السلام کی ابنیت کی تصریح کرتے ہیں اللہ تعالیٰ ان کو قبیح کرے جبکہ عدم ضرورت بھی متحقق ہے اور واجب ہے کیونکہ ان کے ذبیحہ میں علماء کا اختلاف ہے جیسا کہ ہم نے بیان کیا ہے لہذا حرام ہونے کا پہلو اولیٰ ہے۔ (ت)

1 درمختار کتاب الذبائح مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۲۸ 2 مجمع الانہر کتاب النکاح باب المحرمات دار احیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۳۲۸

Moreover, this is also in the case where they perform the slaughter as a proper slaughter, otherwise if they killed the animal by strangling it, or stabbed a knife into one side of the throat without cutting the veins, as I myself observed on a ship, then there is absolutely no doubt about it being strictly haram (prohibited). Such a killed animal is carrion even if killed by a Muslim, let alone a non-believer. And the person who holds down the animal or holds its limbs, takbeer (reciting the name of God) is not necessary for such a helper, and there is no harm if they are Hindu etc. because they are not the slaughterer. Yes, if someone assists in the actual act of slaughter, for example, the slaughterer's hand was weak and they also placed their hand on the knife and helped move it so that the slaughter occurred through the actions of both, then takbeer is mandatory for both in such a situation. Among them, whoever intentionally does not recite takbeer, or if they are someone whose slaughtered meat is haram like a Hindu, Magian, or apostate, the animal will become haram carrion. It is mentioned in Durr al-Mukhtar: "Reciting the name (Tasmiyah) from the slaughterer is a condition." (t) It also states:

If one intended sacrifice and placed their hand with the butcher's hand during slaughter and assisted in the slaughter, it is obligatory for both to recite 'Bismillah'. If one of them omits it or thinks that the recitation of one is sufficient, it becomes haram. And Allah Subhanu wa Ta'ala knows best.

If one shared in the slaughter by placing their hand with the butcher's hand with the intention of sacrifice and helped in the slaughter, then it is obligatory for both to recite 'Bismillah'. If one omitted it or thought that the recitation by one is sufficient, then the slaughtered animal will be haram. And Allah Subhanu wa Ta'ala knows best. (t)

Mas'ala 94: From Gilgit cantonment, Jobtal, sent by Sayyid Muhammad Yusuf Ali Sahib, 7 Sha'ban al-Mu'azzam 1312 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: is it permissible to eat meat slaughtered by Shias? Similarly, how is it to eat meat slaughtered by someone whose beliefs are not correct? Explain and be rewarded.

Al-Jawab (The Answer): Nowadays, Rafidhi Tabarrai are generally kafir (disbelievers) and apostates; perhaps only a few of them could be found who have some share in Islam. Their general belief is that this Holy Quran, which by the grace of Allah Almighty is present in our hands, did not remain complete after the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). They believe that, God forbid, the Sahaba

(Companions) and Ahlus Sunnah removed some paras (parts), Surahs, or verses from it. Also, their young and old all believe that Hazrat Maula Ali and other pure Imams (may Allah honor them) were superior to previous Prophets (peace be upon them). Both of these beliefs are pure kufr (disbelief). The person who...

---

1. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Dhaba'ih, Mujtabai Press, Delhi, 2/228
2. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Udhiyah, Mujtabai Press, Delhi, 2/245

फिर यह भी इस स्थिति में है कि वे वध को वध के तौर पर करें, वरना जानवर का गला घोंट कर मार डाला, या गले में एक तरफ छुरी घोंप दी और नसें नहीं काटीं जैसा कि फ़कीर ने जहाज़ में अपनी आँखों से देखा, तो इसके हराम (निषिद्ध) होने में कोई संदेह नहीं है। ऐसा मारा हुआ जानवर तो मुसलमान के हाथ का भी मुर्दार है, काफिर की तो बात ही क्या। और जो व्यक्ति जानवर को दबाए या हाथ-पाँव पकड़े, ऐसे सहायक पर तकबीर (ईश्वर का नाम लेना) अनिवार्य नहीं है, और न ही उसके हिंदू आदि होने से कोई हर्ज है क्योंकि वह वध करने वाला (ज़ाबिह) नहीं है। हाँ, जो स्वयं वध के कार्य में मदद दे, यानी वध करने वाले का हाथ मान लीजिए कमज़ोर था और उसने भी उसके साथ छुरी पर हाथ रखकर फेरा कि दोनों के कार्य से वध हुआ, तो ऐसी स्थिति में दोनों पर तकबीर अनिवार्य है। उनमें से जो जानबूझकर तकबीर नहीं कहेगा या जिसका वध हराम है जैसे हिंदू, मजूसी, मुर्तद (धर्मत्यागी) होगा तो जानवर हराम मुर्दार हो जाएगा। दुर्रे मुख्तार में है: "वध करने वाले से तस्मिया (बिस्मिल्लाह कहना) शर्त है।" (त) उसी में है:

यदि किसी ने क़ुर्बानी का इरादा किया और वध करते समय कसाई के हाथ के साथ अपना हाथ रखा और वध में मदद की, तो दोनों पर अनिवार्य रूप से 'बिस्मिल्लाह' पढ़ना ज़रूरी है। यदि उनमें से एक ने इसे छोड़ दिया या यह सोचा कि एक का पढ़ना काफ़ी है, तो वह हराम हो जाएगा। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है।

क़ुर्बानी के इरादे से अपना हाथ कसाई के हाथ के साथ वध करने में शरीक किया और वध में मदद की तो दोनों पर बिस्मिल्लाह पढ़ना वाजिब है। अगर एक ने पढ़ना छोड़ दिया या यह ख़्याल किया कि एक का पढ़ना काफी है तो ज़बीहा हराम होगा। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 94: गिलगित छावनी, जोबटाल से मुर्सला सैयद मोहम्मद यूसुफ अली साहब, 7 शाबानुल मुअज्ज़म 1312 हिजरी। इस मसले में उलेमा-ए-दीन क्या फरमाते हैं कि शिया के यहाँ का ज़बह किया हुआ खाना, और जिसका अकीदा (आस्था) सही न हो उसका ज़बह किया हुआ खाना कैसा है? बयान फरमाएं और सवाब पायें।

अल-जवाब: आजकल के राफज़ी तबर्रई आम तौर पर काफ़िर और मुर्तद हैं, शायद उनमें गिनती के ही ऐसे निकलें जिनका इस्लाम से कुछ हिस्सा हो। उनका आम अकीदा यह है कि यह कुरान शरीफ़ जो अल्लाह तआला के फ़ज़ल से हमारे हाथों में मौजूद है, यह नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के

बाद पूरा नहीं रहा। इसमें से कुछ पारे या सूरतें या आयतें सहाबा-ए-किराम और अहल-ए-सुन्नत ने मआज़ल्लाह कम कर दीं। और यह भी उनके छोटे-बड़े सब मानते हैं कि हज़रत मौला अली और अन्य आईम्मा-ए-अतहार (करमल्लाहु तआला वजहुहुम) पिछले नबियों (अलैहिमुस्सलाम) से अफ़ज़ल थे। ये दोनों अकीदे खालिस कुफ्र हैं, जो व्यक्ति...

---

1. दुर्रे मुख्तार, किताबुज़ ज़बाइह, मक्तबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/228
2. दुर्रे मुख्तार, किताबुल अज़हिया, मक्तबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/245

پھر یہ بھی اس حالت میں ہے کہ وہ ذبح بطور ذبح کریں ورنہ جانور کو گلا گھونٹ کر مار ڈالا، یا گلے میں ایک طرف چھری بھونک دی رگیں نہ کاٹیں جیسا کہ فقیر نے جہاز میں بچشم خود معائنہ کیا تو اس کے حرام قطعی ہونے میں اصلا کلام نہیں کہ ایسا مقتول تو مسلمان کے ہاتھ کا بھی مردار ہے نہ کہ کافر کا، اور جو شخص جانور کو دبائے، یا ہاتھ پاؤں پکڑے ایسے مددگار پر تکبیر ضرور نہیں، نہ اس کے ہندو وغیرہ ہونے سے کچھ حرج کہ وہ ذابح نہیں، ہاں جو نفس فعل ذبح میں مدد دے یعنی ذابح کا ہاتھ مثلاً کمزور تھا اس نے بھی اس کے ساتھ چھری پر ہاتھ رکھ کر پھیرا کہ دونوں کے فعل سے ذبح واقع ہوا، تو ایسی حالت میں دونوں پر تکبیر لازم ہے۔ ان میں جو قصداً تکبیر نہ کہے گا یا حرام الذبیحہ مثلاً ہندو، مجوسی، مرتد ہو گا تو جانور حرام مردار ہو جائے گا، در مختار میں ہے: تشترط التسمیۃ من الذابح ۱ (ذبح کا تسمیہ پڑھنا شرط ہے۔ ت) اسی میں ہے:

اراد التضحیۃ فوضع یدہ مع ید القصاب فی الذبح و اعانہ علی الذبح سمی کل وجوبا فلو ترکھا احدھما او ظن ان تسمیۃ احدھما تکفی حرمت ۲ ۔واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم۔

قربانی کے ارادے سے اپنا ہاتھ قصاب کے ہاتھ کے ساتھ ذبح کرنے میں شریک کیا اور ذبح میں مدد کی تو دونوں پر بسم اللہ پڑھنا واجب ہے اگر ایک نے پڑھنا ترک کیا یا یہ خیال کیا کہ ایک کا پڑھنا کافی ہے تو ذبیحہ حرام ہو گا واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۹۴: از گلگت چھاؤنی جو بٹال مرسلہ سید محمد یوسف علی صاحب ۷ شعبان معظم ۱۳۱۲ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ شیعہ کے یہاں کا ذبح کراکھانا، دیگر جس کا عقیدہ درست نہ ہو اس کا ذبح کھانا کیسا ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: آج کل کے رافضی تبرائی علی العموم کافر مرتد ہیں، شاید ان میں گنتی کے ایسے نکلیں جو اسلام سے کچھ حصہ رکھتے ہوں، ان کا عام عقیدہ یہ ہے کہ یہ قرآن شریف جو بحمد اللہ تعالیٰ ہمارے ہاتھوں میں موجود ہے یہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے بعد پورا نہ رہا، اس میں سے کچھ پارے یا سورتیں یا آیتیں صحابہ کرام اور اہلسنت نے معاذ اللہ کم کر دیں، اور یہ بھی ان کے چھوٹے بڑے سب مانتے ہیں کہ حضرت مولا علی و دیگر ائمہ اطہار کرم اللہ تعالٰی وجوہہم اگلے انبیائے کرام علیہم الصلوٰۃ والسلام سے افضل تھے، یہ دونوں عقیدے خالص کفر ہیں جو شخص

---

۱ در مختار کتاب الذبائح مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۲۸ ۲ در مختار کتاب الاضحیہ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۴۵

Fatawa Razawiyya, Volume 20

If someone says, even as a slight possibility, regarding a single letter or dot of the Holy Quran that perhaps someone has removed, added, or changed it, he is a disbeliever (Kafir) and a denier of the Great Quran. Similarly, anyone who considers a non-prophet to be superior to any prophet is also a Kafir. And since these wretched people, despite claiming to be Muslims, adopted beliefs of disbelief, they became apostates (Murtad). It is stated in Fatawa Alamgiri:

| هؤلا القوم خارجون عن ملة الاسلام واحكامهم | These people are outside the fold of Islam and their rulings are those of apostates. (T) | | [1] احكام المرتدين | |

And the animal slaughtered by an apostate is absolutely forbidden (Haram) and carrion like a pig, even if he recited a hundred thousand Takbirs while slaughtering. It is stated in Durr-e-Mukhtar:

| لا تحل ذبيحة غير كتابي من وثنى و مجوسي و مرتد | The slaughter of a non-Kitabi (not from the People of the Book) is not lawful, whether he is an idolater, a Magian, or an apostate. (T) | | [2] | |

Similarly, any sect whose beliefs reach the extent of disbelief, like the 'Nechari' (naturalists) who deny the existence of angels, jinn, Satan, the heavens, and the reality of the miracles of the noble Prophets (peace and blessings be upon them), resurrection, the gathering, Paradise, Hell, and other essential articles of faith in Islam. Likewise, those Wahhabis who believe that seven, six, two, or even one 'Khatam un-Nabiyyin' (Seal of the Prophets) like the Radiant Master, Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) have ever existed in any layer of the earth; or consider it permissible for someone else to receive prophethood after our Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and do not see this as contrary to the verse of 'Khatam un-Nabiyyin'; or to insult the holy status of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), call him an 'elder brother' and themselves 'younger brothers'; or write these filthy words regarding the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) that 'he died and mixed with the dust'. Similarly, any heretic who denies any of the essential beliefs of Islam, or commits Shirk (polytheism) in them, or invents far-fetched interpretations – according to the consensus of all Islamic scholars, they are all disbelievers and apostates. Even if they recite the Kalima (creed), pray, read the Quran, fast in front of people, and claim to be true and firm Muslims; when they have denied the essentials of Islam, they have clearly called God, the Messenger, and the Quran liars. Then how can this false

recitation of the Kalima etc. benefit them? Even in the time of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), hypocrites used to recite the Kalima, pray, and swear oaths to prove they were Muslims. But Allah the Almighty did not listen to them and clearly stated: "And Allah bears witness that the hypocrites are liars." [3] - Allah testifies that these people are outright liars.

[1] Fatawa Hindiyya, Kitab as-Siyar, Chapter Nine, Noorani Kutub Khana Peshawar, 2/264 [2] Durr-e-Mukhtar, Kitab adh-Dhabai'h, Mujtabai Press Delhi, 2/228 [3] Al-Quran al-Kareem, 63/1

फतावा रज़विया, जिल्द 20

पवित्र कुरान के एक अक्षर, एक नुक्ते के संबंध में यदि कोई मामूली संभावना के तौर पर भी कहे कि शायद किसी ने इसे घटा दिया, बढ़ा दिया या बदल दिया है, तो वह काफिर है और महान कुरान का इंकारी है। इसी तरह, जो किसी गैर-नबी को किसी नबी से श्रेष्ठ बताए, वह भी काफिर है। और चूंकि इन अभागों ने इस्लाम का दावा करने के बावजूद कुफ्र के अकीदे (विश्वास) अपनाए, तो वे मुर्तद (धर्मत्यागी) हो गए। फतावा आलमगीरी में है:

| هؤلا القوم خارجون عن ملة الاسلام واحكامهم | ये लोग इस्लाम के दायरे से बाहर हैं और इनके नियम मुर्तदों (धर्मत्यागियों) वाले हैं। (त) | | [1] احكام المرتدين | |

और मुर्तद के हाथ का ज़िबा किया हुआ जानवर पूरी तरह हराम और सूअर की तरह मुर्दार है, चाहे उसने ज़िबा करते समय लाख बार तकबीरें पढ़ी हों। दुर्रे मुख्तार में है:

| لا تحل ذبيحة غير كتابي من وثنى و مجوسي و مرتد | किसी गैर-किताबी (जो अहले किताब न हो) का ज़िबा हलाल नहीं है, चाहे वह मूर्तिपूजक हो, पारसी (मजूसी) हो या मुर्तद हो। (त) | | [2] | |

इसी तरह जिस पंथ का अकीदा कुफ्र की सीमा तक पहुँच गया हो, जैसे 'नेचरी' (प्रकृतिवादी) जो फरिश्तों के अस्तित्व, जिन्नों के अस्तित्व, शैतान के अस्तित्व, आकाश के अस्तित्व, और नबियों (उन पर सलातो-सलाम हो) के चमत्कारों की सच्चाई, कयामत, हश्र-नश्र, स्वर्ग और नरक जैसे इस्लाम के बुनियादी और बहुत जरूरी अकीदों के इंकारी हैं। इसी प्रकार वे वहाबी जो हुज़ूर पुरनूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के समान सात या छह या दो या एक 'खातमुन नबीय्यीन' पृथ्वी के किसी भी हिस्से में कभी मौजूद मानें; या हमारे नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के बाद किसी और को नबूवत मिलना जायज़ समझें और इसे 'खातमुन नबीय्यीन' की आयत के खिलाफ न समझें; या नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की पवित्र शान का अपमान करने के लिए हुज़ूर को 'बड़ा भाई' और खुद को 'छोटा भाई' कहें; या हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के बारे में यह गंदे शब्द लिखें कि 'मर कर मिट्टी में मिल गए'। इसी प्रकार जो भी विधर्मी इस्लाम की जरूरी बातों में से किसी अकीदे का इंकारी हो, या उसमें शिर्क करे, या मनगढ़ंत व्याख्याएं(तावीलें) करे, तमाम इस्लामी विद्वानों की सर्वसम्मति से वे सब के सब काफिर और मुर्तद हैं। भले ही वे लोगों के सामने कलमा पढ़ें, नमाज़ पढ़ें, कुरान पढ़ें, रोज़ा रखें, और खुद को पक्का सच्चा मुसलमान बताएं क्योंकि जब उन्होंने इस्लाम की जरूरी बातों का इनकार कर दिया, तो उन्होंने अल्लाह, रसूल और कुरान को साफ तौर

पर झुठलाया। फिर यह झूठा कलमा आदि क्या फायदा दे सकता है। नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के ज़माने में भी मुनाफिक (पाखंडी) लोग कलमा और नमाज़ पढ़ते थे और कसमें खा-खा कर खुद को मुसलमान बताते थे, पर अल्लाह तआला ने उनकी एक न सुनी और साफ फरमाया: "और अल्लाह गवाही देता है कि बेशक मुनाफिक झूठे हैं।" ³ - अल्लाह गवाही देता है कि ये लोग निरा झूठ बोलने वाले हैं।

¹ फतावा हिंदिया, किताबुस सियर, अध्याय नौ, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 2/264 ² दुर्रे मुख्तार, किताबुज़ ज़बायह, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, 2/228 ³ अल-कुरान अल-करीम, 63/1

पृष्ठ 245/630

قرآن مجید سے ایک حرف، ایک نقطہ کی نسبت ادنٰی احتمال کے طور پر کہے کہ شاید کسی نے گھٹادیا یا بڑھادیا یا بدل دیا ہو وہ کافر ہے اور قرآن عظیم کا منکر، یونہی جو کسی غیر نبی کو کسی نبی سے افضل بتائے وہ بھی کافر، اور جبکہ ان اشقیاء نے با وصف ادعائے اسلام عقائد کفر اختیار کئے تو مرتد ہوئے، فتاوٰی عالمگیری میں ہے:

| ھؤلا القوم خارجون عن ملة الاسلام واحکامھم | یہ قوم ملت اسلامیہ سے خارج ہے ان کے احکام مرتدین والے ہیں۔ (ت) | | احکام المرتدین [1] | | |

اور مرتد کے ہاتھ کا ذبیحہ نرا حرام و مردار سور کی مانند ہے اگرچہ اس نے لاکھ تکبیریں پڑھ کر ذبح کیا ہو، درمختار میں ہے:

| لا تحل ذبیحة غیر کتابي من وثنی و مجوسي و مرتد | غیر کتابی کا ذبیحہ حلال نہیں ہے خواہ وہ بت پرست ہو مجوسی ہو یا مرتد ہو۔ (ت) | | [2] | | |

اسی طرح جس مذہب کا عقیدہ حد کفر تک پہنچا ہو، جسے نیچیری کہ وجود ملائکہ و وجود جن و وجود شیطان وجود آسمان و صحت معجزائے انبیائے کرام علیہم الصلوٰۃ والسلام و حشر و نشر و جنت و نار بطور عقائد اسلام و غیرہا بہت ضروریات دینیہ سے منکر ہیں۔ یونہی وہ وہابی کہ حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے مثل سات یا چھ یا دو یا ایک خاتم النبیین کسی طبقہ زمین میں کبھی موجود مانے یا ہمارے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے بعد کسی اور کو نبوت ملنی جائز جانے اور اسے آیتہ خاتم النبیین کے مخالف نہ سمجھے، یا نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی توہین شان اقدس کے لئے حضور کو بڑا بھائی، اپنے آپ کو چھوٹا بھائی کہے، یا حضور

صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی نسبت یہ ناپاک کلمہ لکھے کہ مر کر مٹی میں مل گئے، وعلیٰ ہذا القیاس جو بد مذہب ضروریات دین اسلام میں سے کسی عقیدہ کا منکر ہو یا اس میں شرک کرے یا تاویلیں گھڑے، باجماع تمام علماء اسلام وہ سب کے سب کافر و مرتد ہیں اگرچہ لوگوں کے سامنے کلمہ، نماز قرآن پڑھتے، روزہ رکھتے، اپنے آپ کو سچا پکا مسلمان جتاتے ہوں کہ جب وہ ضروریات اسلام کے منکر ہوئے تو انھوں نے خدا و رسول و قرآن کو صاف صاف جھٹلایا، پھر یہ جھوٹے طور پر کلمہ وغیرہ کیا نفع دے سکتا ہے۔ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے زمانہ میں بھی منافق لوگ کلمہ و نماز پڑھتے اور اپنے آپ کو قسمیں کھا کھا کر مسلمان بتاتے تھے اور اللہ تعالیٰ نے ان کی ایک نہ سنی اور صاف فرمایا "وَاللّٰہُ یَشْہَدُ اِنَّ الْمُنٰفِقِیْنَ لَکٰذِبُوْنَ ۘ" [3]۔ اللہ گواہی دیتا ہے کہ یہ لوگ نرا جھوٹا۔

[1] فتاویٰ ہندیہ کتاب السیر الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۲/ ۲۶۴ [2] درمختار کتاب الذبائح مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۲۸ [3] القرآن الکریم ۱/۶۳

Fatawa Ridawiyya Volume 20

They claim to be Muslims: One should never doubt the disbelief (kufr) of such people. Anyone who, being aware of their beliefs, still doubts their disbelief after understanding it, becomes a disbeliever themselves. It is mentioned in "Durr al-Mukhtar":

Whoever doubts their disbelief and punishment, indeed they have committed disbelief. However, their apostasy is correctly established and explicitly stated, as we have clarified by the grace of Allah Almighty in the chapter of Al-Siyar in our Fatawa and in our treatise "Al-Maqalatu al-Musfirah 'an Ahkam al-Bid'ah al-Mukaffirah". | Whoever doubts their disbelief and punishment is a disbeliever. However, their apostasy is correctly established and explicitly stated, as we have clarified by the grace of Allah Almighty in the chapter of Al-Siyar in our Fatawa and in our treatise "Al-Maqalatu al-Musfirah 'an Ahkam al-Bid'ah al-Mukaffirah". (T)

The slaughtered meat of every such deviant is carrion and forbidden (haram). Marriage with them is forbidden, void, and mere adultery. Eating, drinking, sitting, standing, meeting, or any dealing like a Muslim with them is absolutely not permissible in any way. Yes, those whose beliefs do not doubt any essential matters of the religion of Islam, but differ only in lower-level beliefs, such as the 'Tafdili' among the Rafidis, or the 'Ishaqi' among the Wahhabis, etc., although they are astray, they are not disbelievers (kafir). Meat slaughtered by them is lawful (halal). And Allah Almighty knows best.

Problem 95: From Gonda, Awadh region, Madrasa Islamia, sent by Hafiz Abdul Aziz Sahib, teacher at the aforementioned madrasa, 17 Jumada al-Akhirah 1318 AH. It is written in most religious books that the slaughtered meat of the People of the Book is permissible. So, is the meat slaughtered by the Jews and Christians of today permissible or not?

The Answer: There is no doubt that Christians clearly state the divinity and sonship of the servant of Allah and son of His bondwoman, our Master Messiah, son of Mary (peace and blessings of Allah be upon him). Those Christians who are like this, and similarly those Jews who believe in the sonship of Uzair (peace be upon him) – there is a difference of opinion among our Imams regarding the lawfulness of their slaughtered meat. The majority of scholars have leaned towards prohibition and said that the fatwa is on this. However, many researchers have established its

permissibility, stating that this is the Zahir al-Riwayah (manifest report) and the strongest in terms of evidence.

1 Durr al-Mukhtar, Kitab al-Jihad, Bab al-Murtad, Mujtabai Press Delhi, 1/356.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 20

वे इस्लाम का दावा करते हैं: ऐसे लोगों के कुफ़्र में कभी संदेह नहीं करना चाहिए। जो व्यक्ति उनके अक़ीदे (विश्वास) से अवगत होने के बाद, समझ-बूझ कर उनके कुफ़्र में संदेह करता है, वह स्वयं काफ़िर हो जाता है। 'दुर्र-ए-मुख़्तार' में है:

जो उनके कुफ़्र और अज़ाब में शक करे वह काफ़िर है। लेकिन उनका इर्तिदाद (धर्मत्याग) तो सही साबित और स्पष्ट रूप से वर्णित है जैसा कि हमने अल्लाह तआला की तौफ़ीक़ से अपने फ़तावा के बाब-अस-सियर में स्पष्ट कर दिया है, साथ ही अपने रिसाला 'अल-मक़ालतु अल-मुसफ़िरह अन अहकाम अल-बिदअत अल-मुकफ़्फ़िरह' में बयान किया है। | जो उनके कुफ़्र और अज़ाब में शक करे वह काफ़िर है। लेकिन उनका इर्तिदाद तो सही साबित और स्पष्ट रूप से वर्णित है जैसा कि हमने अल्लाह तआला की तौफ़ीक़ से अपने फ़तावा के बाब-अस-सियर में स्पष्ट कर दिया है, साथ ही अपने रिसाला 'अल-मक़ालतु अल-मुसफ़िरह अन अहकाम अल-बिदअत अल-मुकफ़्फ़िरह' में बयान किया है। (त)

इस प्रकार के प्रत्येक विधर्मी (बद-मज़हब) का ज़बीहा (ज़बह किया हुआ जानवर) मुर्दार और हराम है। उनके साथ निकाह हराम, बातिल और केवल व्यभिचार (ज़िना) है। उनके साथ खाना-पीना, उठना-बैठना, मिलना-जुलना या मुसलमानों जैसा कोई भी व्यवहार करना किसी भी तरह जायज़ नहीं है। हाँ, जो मज़हब दीन-ए-इस्लाम की ज़रूरी बातों में से किसी बात में शक न करता हो, केवल उनसे निचले दर्जे के अक़ीदों में मतभेद रखता हो, जैसे राफ़ज़ियों में तफ़्ज़ीली, या वहाबियों में इसहाक़ी आदि, वे यद्यपि गुमराह हैं लेकिन काफ़िर नहीं हैं, उनके हाथ का ज़बीहा हलाल है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 95: गोंडा, अवध क्षेत्र, मदरसा इस्लामिया से हाफ़िज़ अब्दुल अज़ीज़ साहब, शिक्षक मदरसा उपर्युक्त, 17 जमादि-उल-आख़िरा 1318 हिजरी द्वारा भेजा गया। अक्सर दीनी किताबों में लिखा है कि अहल-ए-किताब का ज़बीहा जायज़ है, तो आज कल के यहूदी और ईसाई जो हैं उनका ज़बीहा जायज़ है या नहीं?

अल-जवाब: इसमें कोई शक नहीं कि ईसाई, अल्लाह के बंदे और उसकी बंदी के बेटे हमारे आका मसीह इब्न मरयम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की दिव्यता और उनके अल्लाह के पुत्र होने (इबनियत) का साफ़ तौर पर उल्लेख करते हैं। जो ईसाई ऐसे हैं और इसी तरह वे यहूदी जो हज़रत

उज़ैर (अलैहिस्सलाम) को अल्लाह का बेटा (इबनियत) मानते हैं, उनके ज़बीहा के हलाल होने में हमारे इमामों के बीच मतभेद है। अधिकांश विद्वानों (मशाइख़) ने हराम होने की ओर रुख किया है और कहा गया है कि इसी पर फ़तवा है। और बहुत से शोधकर्ताओं (मुहक़्क़िक़ीन) ने इसके जायज़ होने का शोध किया है और कहा है कि यही ज़ाहिर-उर-रिवायत और दलील के लिहाज़ से सबसे मज़बूत है।

1 दुर्र-ए-मुख़्तार, किताब-उल-जिहाद, बाब-उल-मुर्तद, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 1/356.

دعوٰی اسلام کرتے ہیں: خاص ایسے لوگوں کے کفر میں ہر گز شک نہ کیا جائے کہ جو ان کے عقیدہ پر مطلع ہو کر پھر سمجھ بوجھ کر ان کے کفر میں شک کرے وہ خود کافر ہو جاتا ہے۔ در مختار میں ہے:

من شك في كفره وعذابه فقد كفر اه واما ارتدادهم فهو الصحيح الثابت المنصوص عليه كما اوضحناه بتوفيق الله تعالى في السير من فتاوينا وفي رسالتنا "المقالة المسفرة عن احكام البدعة المكفرة"۔ | جو ان کے کفر و عذاب میں شک کرے وہ کافر ہے اہ لیکن ان کا ارتداد تو صحیح ثابت منصوص علیہ ہے جیسا کہ ہم نے اللہ تعالٰی کی توفیق سے اپنے فتاوٰی کے باب السیر میں واضح کر دیا ہے نیز اس اپنے رسالہ "المقالة المسفرة عن احكام البدعة المكفرة" میں بیان کیا ہے۔ (ت)

اس قسم کے ہر بد مذہب کا ذبیحہ مردار و حرام، ان کے ساتھ نکاح حرام و باطل و محض زنا، ان کے ساتھ کھانا پینا بیٹھنا اٹھنا، ملنا جلنا، کوئی برتاؤ مسلمان کا سا کرنا ہر گز ہر گز کسی طرح جائز نہیں، ہاں جو مذہب دین اسلام کی ضروری باتوں سے کسی بات میں شک نہ کرتا ہو، صرف ان سے نیچے درجہ کے عقیدوں میں مخالف ہوں، جیسے رافضیوں میں تفضیلی، یا وہابیوں میں اسحاقی وغیرہ ہم وہ اگرچہ گمراہ ہے کافر نہیں اس کے ہاتھ کا ذبیحہ حلال ہے، واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۹۵: از گونڈہ ملک اودھ مدرسہ اسلامیہ مرسلہ حافظ عبد العزیز صاحب مدرس مدرسہ مذکورہ ۱۷ جمادی الآخرہ ۱۳۱۸ھ یہ جو اکثر کتب دینیہ میں لکھا ہے کہ اہل کتاب کا ذبیحہ درست ہے تو آج کل یہود و نصارٰی جو ہیں ان کا ذبیحہ درست ہے یا نہیں؟

الجواب: شک نہیں کہ نصاریٰ الوہیت و ابنیت عبداللہ و ابن امتہ، سیدنا مسیح ابن مریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی صاف تصریح کرتے ہیں جو نصاریٰ ایسے ہیں اور یو ہیں وہ یہود کہ ابنیت عبداللہ عزیر علیہ الصلوٰۃ والسلام مانیں ان کا ذبیحہ حلال ہونے میں ہمارے ائمہ کا اختلاف ہے، جمہور مشائخ جانب حرمت گئے اور کہا گیا کہ اسی پر فتویٰ ہے۔ اور بکثرت محققین تحقیق جواز فرماتے ہیں کہ یہی ظاہر الروایۃ اور یہی اقویٰ من حیث الدلیل ہے

1 در مختار کتاب الجہاد باب المرتد مطبع مجتبائی دہلی ۱ / ۳۵۶

Fatawa Razawiyya, Volume 20

And we have researched this in our fatwas to which reference should be made (We have investigated this in our fatwas and it should be referred to. - T). It is stated in Al-Mustasfa:

In the 'Mabsut' of Shaykh al-Islam, it is stated: They must not eat the slaughtered meat of the People of the Book if they believe that the Messiah is God, or that Ezra is God, and they must not marry their women. It is said that the fatwa is based on this, but in view of the evidence, it should be permissible to eat and marry.	**It is stated in Shaykh al-Islam's 'Mabsut' that if the People of the Book believe that the Messiah (peace be upon him) is God, then do not eat their slaughtered meat and do not marry their women. Similarly, if they call Ezra (peace be upon him) a god. According to some, the fatwa is on this, but in the light of evidence, eating and marrying is permissible. (T)**

It is stated in Durr al-Mukhtar:

| Marriage with a Kitabi woman is valid even if they believe the Messiah is God, and likewise their slaughtered meat is permissible according to the Madhhab. Bahr etc. - Summarized. | Marriage with a Kitabi woman is permissible even if she believes in the divinity of the Messiah; likewise, their slaughtered meat is permissible in the school of thought. Bahr etc. - Summarized. (T) |

Yes, there is no doubt about the dislike (karahat) when scholars dislike the slaughtered meat of a pure Kitabi without necessity, then these are in a worse state. It is stated in Fath al-Qadir:

| It is permissible to marry Kitabi women, but it is better not to do so, and their slaughtered meat should not be eaten except in case of necessity. | Marriage with Kitabi women is permissible, and the priority is that it should not be done, and their slaughtered meat should not be eaten, except in case of necessity. (T) |

It is stated in Majma' al-Anhur:

| The Christians of our time openly declare the sonship [of Christ], may Allah Almighty abhor them. The lack of necessity is established, and caution is obligatory because... | The Christians of our time explicitly state the sonship of Jesus (peace and

blessings be upon him). May Allah Almighty make them abhorred. Necessity is also not established, and caution is obligatory because their... |

---

1. Radd al-Muhtar, referring to Al-Mustasfa, Book of Marriage, Section on Prohibited Relationships, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/289.
2. Durr al-Mukhtar, Book of Marriage, Section on Prohibited Relationships, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/189.
3. Fath al-Qadir, Book of Marriage, Section on Prohibited Relationships, Maktaba Nooria Razawiyya, Sukkur, 3/135.

फ़तावा रज़विया, खंड 20

हमने अपने फ़तवों में इसकी तहक़ीक़ कर दी है और उसी की ओर रुजू (संदर्भ) किया जाए। (त).
अल-मुस्तसफ़ा में है:

शेखुल इस्लाम की 'मबसूत' में है: उन्हें अहले किताब का ज़बीहा (ज़बह किया हुआ जानवर) नहीं खाना चाहिए जब उनका अकीदा हो कि मसीह खुदा हैं, और उज़ैर खुदा हैं, और न ही उनकी औरतों से निकाह करना चाहिए। कहा गया है कि फ़तवा इसी पर है, लेकिन दलीलों के मद्देनज़र खाना और निकाह करना जायज़ होना चाहिए।

शेखुल इस्लाम की 'मबसूत' में है कि जब अहले किताब का अकीदा हो कि मसीह अलैहिस्सलाम अल्लाह हैं, तो उनके ज़बीहे को मत खाओ और उनकी औरतों से निकाह न करो। और इसी तरह अगर वो उज़ैर अलैहिस्सलाम को इलाह (ईश्वर) कहते हों। कुछ के नज़दीक इस पर फ़तवा है, लेकिन दलीलों की रोशनी में खाना और निकाह करना जायज़ है। (त)

दुर्रे मुख़्तार में है:

| किताबी औरत से निकाह सही है चाहे वे मसीह को इलाह मानें, और इसी तरह मज़हब के अनुसार उनका ज़बीहा हलाल है। बहर आदि - संक्षिप्त। | किताबी औरत से निकाह जायज़ है चाहे वह मसीह के इलाह होने का अकीदा रखे, इसी तरह उनका ज़बीहा मज़हब में जायज़ है। बहर आदि - संक्षिप्त। (त) |

हाँ, कराहत (नापसंदगी) में कोई शक नहीं है कि जब बिना ज़रूरत किताबी खालिस के ज़बीहे को उलेमा नापसंद करते हैं तो ये बदतर दर्जे में हैं। फ़तहुल क़दीर में है:

| किताबी औरतों से निकाह जायज़ है और बेहतर यह है कि न किया जाए, और उनका ज़बीहा न खाया जाए सिवाय ज़रूरत के। | किताबी औरतों से निकाह जायज़ है और बेहतर (औला) यह है कि न किया जाए और उनका ज़बीहा न खाया जाए, सिवाय ज़रूरत के। (त) |

मज्मउल अनहुर में है:

| हमारे ज़माने के ईसाई 'इबनियत' (ईश्वर का पुत्र होना) की स्पष्ट घोषणा करते हैं, अल्लाह तआला उन्हें क़बीह (बुरा) करे। ज़रूरत भी साबित नहीं है और एहतियात वाजिब है क्योंकि... | हमारे ज़माने

के ईसाई ईसा अलैहिस्सलाम की इबनियत की तसरीह (स्पष्ट व्याख्या) करते हैं। अल्लाह तआला उन्हें क़बीह करे। ज़रूरत भी साबित नहीं है और एहतियात वाजिब है क्योंकि उनके.. |

---

1. रददुल मुहतार, हवाला अल-मुस्तसफ़ा, किताबुन निकाह, फ़स्ल फ़िल मुहर्रमात, दार इहयाउत तुरास अल-अरबी, बेरुत, 3/289.
2. दुर्रे मुख़्तार, किताबुन निकाह, फ़स्ल फ़िल मुहर्रमात, मत्तबा मुज्तबाई, दिल्ली, 1/189.
3. फ़तहुल क़दीर, किताबुन निकाह, फ़स्ल फ़िल मुहर्रमात, मकतब-ए-नूरिया रज़विया, सख्खर, 3/135.

وقد حققناه في فتاوانا بما يتعين المراجعة اليه (ہم نے اپنے فتاوٰی میں اس کی تحقیق کر دی ہے اور اس کی طرف مراجعت کی جائے۔ت) مستصفی میں ہے:

فی مبسوط شیخ الاسلام یجب ان لا یاکلوا ذبائح اہل الکتاب اذا اعتقدوا ان المسیح الہ، وان عزیرا الہ، ولا یتزوجوا نسائھم، وقیل علیہ الفتوی لکن بالنظر الی الدلائل ینبغی ان یجوز الاکل والتزوج 1 ۔

شیخ الاسلام کی مبسوط میں ہے جب کہ اہل کتاب کا عقیدہ ہو کہ مسیح علیہ السلام اللہ ہے، تو ان کے ذبیحہ کو مت کھاؤ اور ان کی عورتوں سے نکاح نہ کرو۔ اور یوں اگر عزیر علیہ السلام کو الہ کہتے ہوں، بعض کے نزدیک اس پر فتوٰی ہے لیکن دلائل کی روشنی میں کھانا اور نکاح کرنا جائز ہے۔(ت)

در مختار میں ہے:

| صح نکاح کتابیۃ وان اعتقدوا المسیح الہا وکذا حل ذبیحتھم علی المذھب بحر 2 اھ مختصراً۔ | کتابیہ عورت سے نکاح جائز ہے اگرچہ وہ مسیح کے الہ ہونے کا عقیدہ رکھے، یونہی ان کا ذبیحہ مذہب میں جائز ہے بحر اھ مختصراً۔ (ت) |

ہاں کراہت میں شک نہیں کہ جب بیضرورت کتابی خالص کے ذبیحہ کو علماء ناپسند کرتے ہیں تو یہ بدتر درجے میں ہیں، فتح القدیر میں ہے:

| یجوز تزوج الکتابیات والاولی ان لایفعل، ولا یاکل ذبیحتھم الا لضرورۃ 3 ۔ | کتابی عورتوں سے نکاح جائز ہے اور اولٰی یہ ہے کہ نہ کیا جائے اور ان کا ذبیحہ نہ کھایا جائے ، ما سوائے ضرورت کے۔(ت) |

مجمع الانھر میں ہے:

| النصاری فی زماننا یصرحون بالابنیۃ قبحھم اللہ تعالیٰ، وعدم الضرورۃ متحقق والاحتیاط واجب لان | ہمارے زمانہ کے نصرانی عیسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام کی ابنیت کی تصریح کرتے ہیں اللہ تعالی ان کو قبیح کرے۔ ضرورت بھی متحقق نہیں ہے اور احتیاط واجب ہے کیونکہ ان کے |

---

1 رد المحتار بحوالہ المستصفی کتاب النکاح فصل فی المحرمات دار احیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۲۸۹ 2 درمختار کتاب النکاح فصل فی المحرمات مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۱۸۹ 3 فتح القدیر کتاب النکاح فصل فی المحرمات مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۳/ ۱۳۵

Fatawa Razawiyya, Volume 20

- In the permissibility of their slaughtered animals, there is a difference among scholars as we have explained. Adhering to the side of prohibition is better in the absence of necessity. (T)
- All this is in the case that they perform the slaughter as a proper slaughter, and at the time of slaughtering, they take the pure name of Allah Almighty exclusively, not associating the name of Christ (peace be upon him), even if they consider Christ as God in their hearts. In short, they should neither intentionally omit the Takbir (proclamation of Allah's name) nor express Shirk (associating partners with Allah) in the Takbir. Otherwise, a slaughter devoid of these conditions is forbidden and carrion even for a Muslim, let alone for a person of the book (Kitabi). It is stated in Radd al-Muhtar:
- The slaughtered animal of one who intentionally omits naming Allah, whether a Muslim or a Kitabi, is not permissible based on the explicit text of the Quran. (T)
- In Durr al-Mukhtar, it is stated:
- It is a condition that the slaughterer be a Muslim or a Kitabi, whether a protected citizen (Dhimmi) or a hostile one (Harbi). Yes, if at the time of slaughter, the mention of Christ is heard from them, it becomes impermissible. (T)
- In Radd al-Muhtar, it is stated:
- If the name of Allah Almighty is heard from a Christian but he meant Christ, the jurists said it may be eaten. However, if he explicitly says, "In the name of Allah who is the third of three," then do not eat it. - Al-Hindiyya (T)

- The condition of the Christians of this era is known; they neither say the Takbir nor slaughter in the prescribed manner. For chickens and birds, they strangle them, and even if they slaughter sheep and goats, they do not cut the veins. This humble one (the author) has also observed this. In Dhul-Qi'dah 1295 AH, a Samur ram was seen on a ship from the Captain's country, which he bought for forty rupees...

---

1. Majma' al-Anhur Sharh Multaqa al-Abhur, Book of Marriage, Chapter of Prohibitions, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/328
2. Radd al-Muhtar, Book of Slaughters, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/190
3. Durr al-Mukhtar, Book of Slaughters, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/228

4. Radd al-Muhtar, Book of Slaughters, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/188

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

- उनके ज़बीहा (ज़बह किए गए जानवर) के हलाल होने के बारे में उलेमा के बीच मतभेद है जैसा कि हमने बयान किया है, ज़रूरत न हो तो हराम (निषेध) होने के पक्ष को प्राथमिकता दी जाएगी। (त)
- यह सब उस स्थिति में है जब वे ज़बह को ज़बह के तौर पर करें, और ज़बह के समय केवल अल्लाह अज़्ज़वजल का पवित्र नाम लें, मसीह अलैहिस्सलाम का नाम शामिल न करें, भले ही दिल में मसीह ही को खुदा मानें। संक्षेप में, न तो जानबूझकर तकबीर छोड़ें और न ही तकबीर में शिर्क(अल्लाह के साथ किसी को साझा करना) ज़ाहिर करें, अन्यथा जो ज़बीहा इन शर्तों से खाली हो वह मुसलमान के लिए भी हराम और मुर्दा होता है, किताबी की तो बात ही क्या है। रद अल-मुह्तार में है:
- जानबूझकर अल्लाह का नाम छोड़ देने वाले का ज़बीहा हलाल नहीं है, चाहे वह मुस्लिम हो या किताबी, कुरान के स्पष्ट आदेश के आधार पर। (त)
- दुर्र अल-मुख्तार में है:
- ज़बह करने वाले का मुसलमान या किताबी (धिम्मी या हर्बी) होना शर्त है। हाँ, अगर ज़बह के वक्त उनसे मसीह का नाम सुना जाए तो वह नाजायज़ है। (त)
- रद अल-मुह्तार में है:
- अगर ईसाई से अल्लाह तआला का नाम सुना गया लेकिन उससे उसकी मुराद मसीह थी, तो फ़क़ीहों ने कहा कि उसे खा लिया जाए, हाँ अगर वह साफ़ तौर पर कहे "उस अल्लाह के नाम पर जो तीन का तीसरा है" तो न खाएं। - हिन्दिया (त)
- आजकल के ईसाइयों का हाल मालूम है कि न वे तकबीर कहते हैं और न ही ज़बह के तरीके से ज़बह करते हैं, मुर्ग़ और परिंदों का तो गला घोंटते हैं, और भेड़-बकरी को अगर ज़बह भी करें तो नसें नहीं काटते, इस फ़क़ीर ने भी इसे देखा है। ज़िल-क़ादा 1295 हिजरी में कप्तान के देश से एक समूर मेंढा जहाज़ पर देखा गया जिसे उसने चालीस रुपये...

---

1. मजमा' अल-अनहुर शरह मुल्तका अल-अबहुर, किताब अल-निकाह, बाब अल-मुहर्रमात, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 1/328
2. रद अल-मुह्तार, किताब अल-ज़बाइह, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/190

3. दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-ज़बؚाह, मतबा' मुज्तबाई, दिल्ली, 2/228

4. रद अल-मुह्तार, किताब अल-ज़बؚाह, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/188

पृष्ठ 248/630

فی حل ذبیحتھم اختلاف العلماء کما بیناہ فالآخذ بجانب الحرمۃ اولٰی عند عدم الضرورۃ۔ ۱ | ذبیحہ کے حلال ہونے میں علماء کا اختلاف ہے جیسا کہ ہم نے بیان کیا ہے ضرورت نہ ہو تو حرمت کی جانب کو ترجیح ہے۔ (ت) یہ سب اس صورت میں ہے کہ وہ ذبح بطور ذبح کریں، اور وقتِ ذبح خالص اللہ عزوجل کا نام پاک لیں، مسیح علیہ الصلوۃ والسلام کا نام شریک نہ کریں اگرچہ دل میں مسیح ہی کو خدا جانیں، بالجملہ نہ قصداً تکبیر چھوڑیں نہ تکبیر میں شرک ظاہر کریں ورنہ جو ذبیحہ ان شرائط سے خالی ہو وہ مسلمان کا بھی حرام و مردار ہوتا ہے چہ جائیکہ کتابی ، رد المحتار میں ہے: لاتحل ذبیحۃ من تعمد ترک التسمیۃ مسلما او کتابیا نص القران۔ ۲ | قصداً بسم اللہ کو ترک کرنے والے کا ذبیحہ حلال نہیں ہے وہ مسلم ہو یا کتابی قرآن کی نص کی بناء پر۔ (ت) در مختار میں ہے: شرط کون الذابح مسلما او کتابیا ذمیا او حربیا الا اذا سمع منہ عند الذبح ذکر المسیح۔ ۳ | ذبح کرنے والے کا مسلمان یا کتابی ذمی یا حربی ہونا شرط ہے۔ ہاں اگر ذبح کے وقت ان سے مسیح کا نام سنا جائے تو ناجائز ہے۔(ت) ردالمحتار میں ہے: ولوسمع منہ ذکر اللہ تعالٰی لکنہ عنی بالمسیح قالوا لایؤکل الا اذا نص فقال باسم اللہ الذی ھو ثالث ثلثۃ۔ ھندیۃ۔ ۴ | اگر عیسائی سے اللہ تعالٰی کا نام سنا لیکن اس سے مراد اس نے مسیح کا لیا تو فقہاء نے فرمایا کھا لیا جائے ہاں اگر صراحۃ " باسم اللہ تعالٰی جو کہ تین کا تیسرا ہے " کہیں تو نہ کھائیں ، ھندیۃ (ت)

نصاریٰ زمانہ کا حال معلوم ہے کہ نہ وہ تکبیر کہیں نہ ذبح کے طور پر ذبح کریں، مرغ و پرند کا تو گلا گھونٹتے ہیں، اور بھیڑ بکری کو اگر چہ ذبح کریں، رگیں نہیں کاٹتے، فقیر نے بھی اسے مشاہدہ کیا ہے۔ ذیقعدہ ۱۲۹۵ھ میں کپتان کی ملک سے سمور کا ایک مینڈھا جہاز میں دیکھا گیا جسے وہ چالیس روپے

1 مجمع الانهر شرح ملتقى الابحر كتاب النكاح باب المحرمات دار احياء التراث العربى بيروت ١/ ٣٢٨ 2 ردالمحتار كتاب الذبائح دار احياء التراث العربى بيروت ٥/ ١٩٠ 3 درمختار كتاب الذبائح مطبع مجتبائى دہلى ٢/ ٢٢٨ 4 ردالمحتار كتاب الذبائح دار احياء التراث العربى بيروت ٥/ ١٨٨

Fatawa Razawiya, Volume 20

...was stating it as a purchase, wanted to buy as meat was required, he did not sell it and said buy a portion of the meat when it is slaughtered, when it was slaughtered, he inserted a knife into a corner of the throat and did not cut the veins, it was told to him that now this is a pig (forbidden), of no use to us, rather for a hundred years, there has been no Sharia-compliant slaughter among the Christians, as quoted in Fatawa Qazi Khan:

"The Christian has no slaughter of his own; he only eats the slaughter of a Muslim or he strangles [the animal]." (Footnote 1)

Therefore, the slaughter of the Christians of this era is certainly forbidden (haram); the state of the Jews is unknown. If among them also there is the abandonment of Takbir or change in the method of slaughter, then the ruling is of prohibition, otherwise, without necessity, it is a matter of dislike and offensive. And Allah subhanahu wa ta'ala knows best.

Problem 96: What do the scholars of religion and muftis of the firm Sharia say on this matter: if a person belongs to the sect of Ghair-Muqallideen or the Qadiani sect or Wahhabism, will it be permissible for the people of Sunnat-o-Jama'at to eat the animal slaughtered by his hand or not?

The Answer: Qadianis are clear apostates. Their slaughtered meat is definitely carrion (murdar). And there are numerous reasons for the charge of disbelief (kufr) against the Ghair-Muqallideen and Wahhabis. Among them, those who deny the essentials of religion are kafirs by consensus, otherwise, the honorable jurists (fuqaha) pronounce the ruling of disbelief on them, and the lawfulness or unlawfulness of a slaughtered animal is a legal (fiqhi) ruling. Especially the same caution that prevents declaring someone a disbeliever (takfir) here forbids eating their slaughtered animal because according to the majority of jurists, it would be eating forbidden and carrion meat, therefore avoidance is mandatory. And Allah Ta'ala knows best.

Problem 97: From Bareilly, Mohalla Qaraulan, asked by Abdul Karim Khayyat Qadri Razavi, 23 Muharram 1331 AH. What do the scholars of religion say on this matter: Zaid's father-in-law is a Deobandi, he buys meat with his own money and sends it. The person bringing it is also a Deobandi. Is this meat halal or not? Also, how is the meat of a sacrifice (qurbani) by a Deobandi? Explain and be rewarded.

The Answer: The slaughter of a Deobandi is carrion. And meat sent by a Deobandi, even if brought by a Muslim, is carrion. And Allah Ta'ala knows best.

Problem 98: From Najibabad, asked by Mr. Ahmad Hasan Khan Sahib Razavi, dated 28 Muharram 1330 AH. What do the scholars of religion and muftis of the firm Sharia say on this matter: sometimes slaughtered meat from Wahhabis...

Footnote 1: Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Masail Ma Yukrahu wa Ma La Yukrahu, Naval Kishore Lucknow, 4/777

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

...खरीद बता रहा था, मोल लेना चाहा क्योंकि गोश्त की ज़रूरत थी, उसने नहीं बेचा और कहा कि जब ज़बह होगा तो गोश्त का हिस्सा खरीद लेना, जब ज़बह किया तो गले के एक कोने में छुरी घुसा दी, रगें नहीं काटीं, उससे कह दिया गया कि अब यह सुअर है, हमारे किसी काम का नहीं, बल्कि ईसाइयों के यहाँ सौ साल से शरीयत के मुताबिक़ ज़बह नहीं होता, फ़तावा क़ाज़ी ख़ाँ में नक़ल फ़रमाया है:

"नसरानी (ईसाई) का अपना कोई ज़बीहा (ज़बह किया हुआ जानवर) नहीं होता; वह केवल मुसलमान का ज़बीहा खाता है या वह जानवर का गला घोंट देता है।" (पाद-टिप्पणी 1)

तो इस ज़माने के ईसाइयों का ज़बीहा निश्चित रूप से हराम है; यहूदियों की स्थिति ज्ञात नहीं है। यदि उनके यहाँ भी तकबीर छोड़ना या ज़बह के तरीक़े में बदलाव है, तो हुक्म हराम का है, अन्यथा बिना ज़रूरत के नापसंदी और कराहत है। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है।

मसला 96: दीन के उलेमा और मज़बूत शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि अगर कोई व्यक्ति ग़ैर-मुक़ल्लिदीन या क़ादियानी फ़िरक़े या वहाबियों में से हो, तो क्या अहले सुन्नत व जमाअत के लिए उसके हाथ का ज़बीहा खाना जायज़ होगा या नहीं?

अल-जवाब (उत्तर): क़ादियानी स्पष्ट रूप से मुर्तद (धर्मत्यागी) हैं। उनका ज़बीहा निश्चित रूप से मुरदार (मरा हुआ जानवर) है। और ग़ैर-मुक़ल्लिदीन और वहाबियों पर कुफ़्र (अधर्म) के आरोप के कई कारण हैं। उनमें से जो दीन की ज़रूरी चीज़ों के मुनकिर (इनकार करने वाले) हैं, वे तो सर्वसम्मति से काफ़िर ही हैं, वर्ना फ़ुक़हा-ए-किराम (धर्मशास्त्री) उन पर कुफ़्र का हुक्म लगाते हैं और ज़बीहा का हलाल होना या न होना एक फ़िक़्ही हुक्म है। विशेष रूप से वही एहतियात जो तक्फ़ीर (काफ़िर कहने) से रोकती है, यहाँ उनके ज़बीहा के खाने से मना करती है क्योंकि अधिकांश फ़ुक़हा-ए-किराम के अनुसार हराम और मुरदार खाना होगा, इसलिए परहेज़ ज़रूरी है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 97: बरेली, मोहल्ला क़राउलां से, अब्दुल करीम ख़ैयात क़ादरी रज़वी द्वारा पूछा गया, 23 मुहर्रम 1331 हिजरी। दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद का ससुर देवबंदी है, वह अपने पैसों से गोश्त ख़रीद कर भेजता है। लाने वाला भी देवबंदी है तो यह गोश्त हलाल है या नहीं? साथ ही देवबंदी की क़ुर्बानी का गोश्त कैसा है? बयान फ़रमाएं सवाब मिलेगा।

अल-जवाब (उत्तर): देवबंदी का ज़बीहा मुरदार है। और देवबंदी का भेजा हुआ गोश्त चाहे मुसलमान ही क्यों न लाया हो, मुरदार है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 98: नजीबाबाद से, जनाब अहमद हसन ख़ां साहिब रज़वी द्वारा पूछा गया, दिनांक 28 मुहर्रम 1330 हिजरी। दीन के उलेमा और मज़बूत शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि कभी-कभी वहाबियों से ज़बीहा...

पाद-टिप्पणी 1: फ़तावा क़ाज़ी खाँ, किताबुल हज़र वल इबाहा, मसाइल मायकरहु व माला यकरहु, नवल किशोर लखनऊ, 4/777

पृष्ठ 249 / 630

کے خرید بتاتا تھا، مول لینا چاہا کہ گوشت درکار تھا، نہ بیچا اور کہا جب ذبح ہوگا گوشت کا حصہ خرید لینا، ذبح کیا تو گلے میں ایک کروٹ کو چھری داخل کر دی تھی رگیں نہ کاٹیں، اس سے کہہ دیا گیا کہ اب یہ سور ہے ہمارے کسی کام کا نہیں بلکہ نصاریٰ کے یہاں صد سال سے ذبح شرعی نہیں، فتاوٰی قاضی خاں میں نقل فرمایا:

النصرانی لا ذبیحۃ لہ ۔ وانما یأکل ھو ذبیحۃ المسلم و یخنق - (1) نصرانی کا ذبیحہ ہی نہیں، وہ مسلمان کا ذبیحہ کھا لیتا ہے اور وہ جانور کا گلا گھونٹتا ہے۔ (ت)

تو نصارائے زمانہ کا ذبیحہ ضرور حرام یہود کا حال معلوم نہیں۔ اگر ان کے یہاں بھی ترک تکبیر یا ذبح کی تغیر ہو تو حکم حرمت ہے ورنہ بے ضرورت، ناپسندی و کراہت واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۹۶: کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ اگر کوئی شخص فرقہ غیر مقلدین یا فرقہ قادیانی یا وہابیہ سے ہو اس کے ہاتھ کا ذبیحہ واسطے اہل سنت و جماعت کے کھانا جائز ہوگا یا نہیں؟

الجواب: قادیانی صریح مرتد ہیں۔ ان کا ذبیحہ قطعی مردار ہے۔ اور غیر مقلدین و وہابیہ پر بوجوہ کثیرہ الزام کفر ہے۔ ان میں جو منکرِ ضروریاتِ دین ہیں وہ تو بالاجماع کافر ہی ہیں، ورنہ فقہائے کرام ان پر حکم کفر فرماتے ہیں اور ذبیحہ کا حلال ہونا نہ ہونا حکم فقہی ہے خصوصاً وہی احتیاط کہ مانع تکفیر ہو، یہاں ان کے ذبیحہ کے کھانے سے منع کرتی ہے کہ جمہور فقہائے کرام کے طور پر حرام و مردار کا کھانا ہوگا، لہٰذا احتراز لازم ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۹۷: از بریلی محلہ قراولاں مسئولہ عبدالکریم خیاط قادری رضوی ۲۳ محرم ۱۳۳۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید کا خسر دیوبندی ہے وہ اپنی قیمت سے گوشت خرید کر بھیجتا ہے۔ لانے والا بھی دیوبندی ہے تو یہ گوشت حلال ہے یا نہیں؟ نیز دیوبندی کی قربانی کا گوشت کیسا ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: دیوبندی کا ذبیحہ مردار ہے۔ اور دیوبندی کا بھیجا ہوا گوشت اگرچہ مسلمان کا لایا ہوا ہو مردار ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۹۸: از نجیب آباد مسئولہ جناب احمد حسن خاں صاحب رضوی بتاریخ ۲۸ محرم ۱۳۳۰ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ بعض اوقات وہابیوں سے ذبیحہ ---

۱ فتاویٰ قاضیخاں کتاب الحظر والاباحۃ مسائل مایکرہ و مالا یکرہ نولکشور لکھنو ۴/ ۷۷۷

...is arranged, whose meat is cooked at home, how is it to eat? Answer: Wahhabis, Rafidis, Qadiyanis, and others whose misguidance reaches the limit of disbelief (kufr), their slaughtered animal is carrion (murdar). And Allah Almighty knows best.

Problem 99: From Basharatganj, Bareilly district, requested by Haji Ghani Raza Khan Sahib Razawi, 28 Muharram 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Is the slaughter of a Wahhabi or Rafidi of a cow, goat, or chicken permissible or not? And is it permissible or not to eat cooked meat at the house of a Wahhabi or Rafidi as an invitation? Answer: The slaughter of Wahhabis and Rafidis is carrion, and eating meat at their place is prohibited (haram). It is in Fatawa Zahiriyya and Fatawa Alamgiriyya, etc.: "Their rulings are the rulings of apostates (murtad)." (Their rulings are like the rulings of apostates - T). And Allah Almighty knows best.

Problem 100 & 101: From Dungarpur, Mewar, Rajputana, house of Jummadar Samandar Khan, requested by Abdul Rauf Khan, 15 Ramadan 1339 AH. What do the scholars of religion say: (1) Can the Ahl-e-Sunnat wa-Jama'at eat the meat slaughtered by Bohras or the food cooked at their place? (2) And if a person slaughters animals and makes a living for himself and his children through it, will he be held accountable before God on the Day of Judgment? Or will anything be written in his book of deeds? Explain and be rewarded. Answer: (1) Bohras, who are Ismaili Rafidis, their hand-slaughtered meat is carrion. And meat cooked at their place is also haram, unless a Muslim slaughtered it and it did not leave the sight of a Muslim from that time until then. Although there is no absolute decree of prohibition on foods other than meat, it is appropriate to avoid them anyway. (2) The profession of slaughtering is not prohibited by Sharia, nor is there any accountability for it, even if it is the profession of slaughtering cows. That hadith which people have fabricated regarding the slaughterer of cows and the cutter of trees is purely false and fabricated (maudu'). And Allah Almighty knows best.

1 Fatawa Hindiyyah with reference to Az-Zahiriyya, Book of Travels, Chapter Nine, Noorani Kutub Khana Peshawar, 2/262.

...किया जाता है जिसका मांस घर में पकता है, खाना कैसा है? उत्तर: वहाबी, राफ़ज़ी, क़ादियानी और अन्य जिनकी गुमराह कुफ़्र (अविश्वास) की सीमा तक है, उनका ज़बीहा (ज़बह किया हुआ जानवर) मुर्दार है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला ९९: बशारतगंज, जिला बरेली से, हाजी ग़नी रज़ा खां साहब रज़वी द्वारा प्रस्तुत, २८ मुहर्रम १३३९ हिजरी। इस मसले में दीन के उलेमा क्या फ़रमाते हैं: क्या वहाबी या राफ़ज़ी का ज़बह किया हुआ गाय, बकरी या मुर्गी जायज़ है या नहीं? और वहाबी और राफ़ज़ी के यहाँ दावत के तौर पर पका हुआ मांस खाना जायज़ है या नहीं? उत्तर: वहाबी और राफ़ज़ी का ज़बीहा मुर्दार है और उनके यहाँ मांस खाना हराम है। फ़तावा ज़हीरिया और फ़तावा आलमगीरिया आदि में है: "उनके अहकाम मुर्तदीन (स्वधर्मत्यागी) के अहकाम हैं।" (उनके नियम धर्मत्यागियों के नियमों के समान हैं - टी)। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला १०० व १०१: डूंगरपुर, मेवाड़, राजपूताना, जुम्मादार समंदर खान के घर से, अब्दुल रऊफ़ खान द्वारा प्रस्तुत, १५ रमज़ान १३३९ हिजरी। दीन के उलेमा क्या फ़रमाते हैं: (१) क्या बोहरों के यहाँ का ज़बह किया हुआ मांस या उनके यहाँ का पका हुआ खाना अहले सुन्नत व जमाअत खा सकते हैं या नहीं? (२) और यदि कोई व्यक्ति जानवरों को ज़बह करता हो और उससे अपनी और अपने बच्चों की गुज़र-बसर करता हो, तो क्या वह प्रलय के दिन खुदा के यहाँ जवाबदेह होगा? या उसके आमालनामे में कुछ लिखा जाएगा? बयान करें और पुण्य कमाएँ। उत्तर: (१) बोहरे, जो इस्माइली राफ़ज़ी हैं, उनके हाथ का ज़बीहा मुर्दार है। और उनके यहाँ पका हुआ मांस भी हराम है, जब तक कि किसी मुसलमान ने ज़बह न किया हो और उस समय से अब तक वह मुसलमान की निगाह से ओझल न हुआ हो। मांस के अलावा अन्य खाद्यों पर यद्यपि पूर्णतः हराम होने का आदेश नहीं है, फिर भी हर हाल में परहेज़ करना ही उचित है। (२) ज़बह करने का पेशा शरीयत के अनुसार मना नहीं है, और न ही इस पर कोई जवाबदेही है, भले ही वह गाय ज़बह करने का पेशा हो। वह हदीस जो लोगों ने गाय ज़बह करने वाले और पेड़ काटने वाले के बारे में बना रखी है, वह सरासर बातिल (झूठी) और मौज़ू (गढ़ी हुई) है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

१ फ़तावा हिंदिया बरवाला अज़-ज़हीरिया, किताबुल सैर, अध्याय नौ, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, २/२६२।

کرایا جاتا ہے جس کا گوشت گھر میں پکتا ہے کھانا کیسا ہے؟ الجواب: وہابی رافضی قادیانی و غیر ہم جن جن کی گمراہی حد کفر تک ہے ان کا ذبیحہ مردار ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۹۹: از بشارت گنج ضلع بریلی مسئولہ حاجی غنی رضا خاں صاحب رضوی ۲۸ محرم ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ وہابی یا رافضی کا ذبیحہ گائے یا بکری یا مرغی کا جائز ہے یا نہیں؟ اور وہابیہ اور رافضی کے یہاں کا گوشت پکا ہوا بطور دعوت کھانا جائز ہے یا نہیں؟ الجواب: وہابیہ اور رافضی کا ذبیحہ مردار ہے اور ان کے یہاں کا گوشت کھانا حرام ہے۔ فتاوٰی ظہیریہ و فتاوٰی عالمگیریہ وغیرہما میں ہے: احکامھم احکام المرتدین (ان کے احکام مرتدین کے احکام ہیں۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۰۰ و ۱۰۱: از ڈونگر پور ملک میواڑ راجپوتانہ مکان جمعہ دار سمندر خان مسئولہ عبدالرؤف خاں ۱۵ رمضان ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ : (۱) بوہروں کے یہاں کا ذبیحہ کیا ہوا گوشت ان کے یہاں کا پکا ہوا کھانا اہلسنت و جماعت کھا سکتے ہیں یا نہیں؟ (۲) اور کوئی شخص ذبیحہ کرتا ہو اور اس سے اپنی اور اپنے بچوں کی گزر اوقات کرتا ہو وہ خدا کے یہاں مواخذہ حشر میں تو نہ ہوگا؟ یا نامہ اعمال میں اس کے کچھ لکھا جائے گا؟ بینوا توجروا الجواب: (۱) بوہرے کہ اسمعیلی رافضی ہیں ان کے ہاتھ کا ذبیحہ مردار ہے۔ اور ان کے یہاں کا گوشت پکا ہوا بھی حرام ہے، مگر یہ کہ مسلمان نے ذبح کیا اور اس وقت سے اس وقت تک مسلمان کی نگاہ سے غائب نہ ہوا ہو، گوشت کے علاوہ باقی کھانوں پر اگرچہ قطعی حکم حرمت نہیں مگر بہر حال احتراز ہی مناسب ہے۔ (۲) ذبح کا پیشہ شرعاً ممنوع نہیں، نہ اس پر کچھ مواخذہ ہے

اگرچہ گائے ذبح کرنے کا پیشہ ہو، وہ جو حدیث لوگوں نے درباره ذابح بقر و قاطع شجر بنا رکھی ہے محض باطل و موضوع ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

1 فتاویٰ ہندیہ بحوالہ الظہیریة کتاب السیر الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۲/ ۲۶۲

Fatawa Rizvia, Volume 20

Problem 102: From Old City, Bareilly, Mohalla Kot, sent by Muhammad Wud Ali Sahib Bengal, 2 Safar 1331 AH. **Question:** Is an animal slaughtered by a woman halal and valid or not? **Answer:** The animal slaughtered by a woman is permissible as long as she knows how to slaughter and the conditions for lawfulness are met. It is stated in 'Durr-e-Mukhtar': **Arabic Quote:** It is a condition for the slaughterer to be a Muslim or a Person of the Book, even if it is a woman (Abbreviated).[1] **Urdu Translation:** The condition is that the slaughterer be a Muslim or a Person of the Book, even if it is a woman (Abbreviated). (T) And Allah the Almighty knows best.

Problem 103: Sent by Ahmad Shah Khan from Mauza Nagriya Sadat, District Bareilly. **Question:** Is the animal slaughtered by a woman's hand permissible or not? **Answer:** The animal slaughtered by a Muslim woman's hand is permissible provided she knows how to slaughter and performs it correctly. And Allah the Almighty knows best.

Problem 104: From Syedpur Post Office, Wazirganj, District Budaun, asked by Syed Ahmad Hussain Sahib. **Question:** What do the scholars of religion say regarding this matter: a person prays and fasts but is a drunkard, base, consumes hashish/bhang etc., commits adultery and forbidden eating, steals, and sets fires. However, he considers these acts to be bad. Is the animal slaughtered by such a person valid or not? **Answer:** In this scenario, Zaid is a transgressor (fasiq). He is deserving of the punishment of Hell. However, the animal slaughtered by his hand is valid. And Allah the Almighty knows best.

Problems 105 to 107: From Bhutha Bhuti Motola Nagar, Jamnagar region, Kathiawar, sent by Haji Ismail Miyan Siddiqui Hanafi son of Amir Miyan, 23 Safar 1336 AH. **(1)** If a man has kept a chaste woman in his house without marriage, is it permissible to eat an animal slaughtered by this person or not? **(2)** Sacrifice is obligatory. If a person, after the true dawn of the 10th of Dhu al-Hijjah and before the prayer...

---

[1] Durr-e-Mukhtar, Book of Slaughtered Animals, Matba' Mujtabai Delhi 2/228.

फ़तावा रज़विया, खंड 20

मसला 102: पुराने शहर बरेली, मोहल्ला कोट से, प्रेषक मुहम्मद वुद अली साहब बंगाल, 2 सफ़र 1331 हिजरी। **प्रश्न:** क्या महिला द्वारा ज़िबह किया हुआ जानवर हलाल और सही है या नहीं? **उत्तर:** महिला का ज़िबह करना जायज़ है जब वह ज़िबह करना जानती हो और हलाल होने की शर्तें पूरी हों। 'दुर्रे मुख्तार' में है: **अरबी पाठ:** ज़िबह करने वाले का मुसलमान या अहले किताब (किताबी) होना शर्त है, चाहे वह महिला ही क्यों न हो (संक्षेप में)।[1] **उर्दू अनुवाद:** ज़िबह करने वाले का मुसलमान या किताबी होना शर्त है, भले ही वह महिला हो (संक्षेप में)। (त) और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 103: प्रेषक अहमद शाह खां, मौज़ा नगरिया सादात, जिला बरेली से। **प्रश्न:** क्या महिला के हाथ का ज़िबह किया हुआ जानवर जायज़ है या नहीं? **उत्तर:** मुस्लिम महिला के हाथ का ज़िबह किया हुआ जानवर जायज़ है जबकि वह ज़िबह करना जानती हो और ठीक से ज़िबह करे। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 104: सैयदपुर डाकखाना, वज़ीरगंज, जिला बदायूं से, प्रार्थी सैयद अहमद हुसैन साहब। **प्रश्न:** इस मसले में दीन के उलमा क्या फ़रमाते हैं कि एक व्यक्ति नमाज़ पढ़ता है और रोज़ा रखता है लेकिन वह शराब पीता है, नीच है, चरस-भांग आदि का सेवन करता है, व्यभिचार और हरामखोरी करता है, चोरी करता है, आग लगाता है। लेकिन वह इन कामों को बुरा समझता है। तो क्या ऐसे व्यक्ति का ज़िबह किया हुआ जानवर सही है या नहीं? **उत्तर:** इस स्थिति में जैद फासिक (पापी) है। वह नरक की सज़ा का हक़दार है। लेकिन उसके हाथ का ज़िबह किया हुआ जानवर सही है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 105 से 107: भूठा भूटी मोटोला नगर, जामनगर क्षेत्र, काठियावाड़ से, प्रेषक हाजी इस्माइल मियां सिद्दीकी हनफी पुत्र अमीर मियां, 23 सफ़र 1336 हिजरी। **(1)** अगर एक मर्द ने एक पाक महिला को बिना निकाह के घर में रखा है, तो क्या उस व्यक्ति का ज़िबह किया हुआ जानवर खाना सही है या नहीं? **(2)** कुर्बानी वाजिब है, अगर कोई व्यक्ति ज़िल-हिज्जा की 10 तारीख की सुब्ह-ए-सादिक के बाद और नमाज़ से...

---

[1] दुर्रे मुख्तार, किताबुज़ ज़बायह, मतबा मुजतबाई दिल्ली 2/228।

مسئلہ ۱۰۲: از شہر کہنہ بریلی محلہ کوٹ مرسلہ محمد ود علی صاحب بنگال ۲ صفر ۱۳۳۱ھ عورت کا ذبیحہ کیا ہوا حلال اور درست ہے یا نہیں؟ **الجواب:** عورت کا ذبیحہ جائز ہے جبکہ ذبح کرنا جانتی ہو، اور شرائط حلت مجتمع ہو، در مختار میں ہے: **شرط کون الذابح مسلما او کتابیا ولو امرأۃ (باختصار)** ۱ ذبح کرنے والے کا مسلمان یا کتابی ہونا شرط ہے اگرچہ عورت ہو (باختصار)۔ **(ت) واللہ تعالٰی اعلم۔**

مسئلہ ۱۰۳: مرسلہ احمد شاہ خاں از موضوع نگریا سادات ضلع بریلی عورت کے ہاتھ کا ذبیحہ جائز ہے یا نہیں؟ **الجواب:** مسلمان عورت کے ہاتھ کا ذبیحہ جائز ہے جبکہ وہ ذبح کرنا جانتی ہو اور ٹھیک ذبح کردے، واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۰۴: از مقام سید پور ڈاکخانہ وزیر گنج ضلع بدایوں مسئولہ سید احمد حسین صاحب کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص نماز و روزہ کرتا ہے لیکن شراب خور ہے، سفلہ وچنڈو و بھنگ وغیرہ، زنا و حرام خوری، چوری، آگ دیتا ہے۔ مگر ان فعلوں کو برا جانتا ہے تو ایسے شخص کا ذبیحہ درست ہے یا نہیں؟ **الجواب:** اس صورت میں زید فاسق ہے۔ مستحق عذاب جہنم ہے۔ مگر اس کے ہاتھ کا ذبیحہ درست ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۰۵ تا ۱۰۷: از بھوٹھا بھوٹی موٹولا نگر علاقہ جام نگر کاٹھیاوار مرسلہ حاجی اسمعیل میاں صدیقی حنفی ابن امیر میاں ۲۳ صفر ۱۳۳۶ھ **(۱)** اگر ایک مرد نے طاہر عورت کو بغیر نکاح کے گھر میں رکھا ہے آیا اس شخص کا ذبیحہ کھانا درست ہے یا نہیں؟ **(۲)** قربانی کرنا واجب ہے، اگر کوئی شخص ماہ ذی الحجہ کی دسویں تاریخ کی صبح صادق کے بعد اور نماز سے

Fatawa-e-Razviya, Volume 20

Question (3): To divide the sacrificial meat (Qurbani) into three parts: one part for oneself, the second for relatives and kin, and the third for the poor. If the poor people are not Muslims, what is the ruling on that part? And if someone performed Qurbani but did not make three parts and kept it all at home, is the sacrifice valid or not?

The Answer:

(1) Even if, hypothetically, adultery (zina) is proven against him, a sacrifice slaughtered by an adulterer's hand is permissible. For slaughtering, having a heavenly religion is a condition, not deeds. Furthermore, simply because someone is kept in the house and no marriage took place in our presence, we cannot attribute adultery to them; according to the definitive text of the Holy Quran, it is severely forbidden. In fact, if someone keeps a woman like a wife and treats her as such, they will be considered husband and wife, and it is permissible to testify to their marriage even if the marriage did not occur in our presence, as stated in Al-Hidaya, Durr al-Mukhtar, Al-Hindiyyah, etc. (As it is in Al-Hidaya, Durr-e-Mukhtar and Hindiya etc. - T) And Allah Almighty knows best.

(2) Eid prayer is not valid in villages. If the sacrifice is in a village, it can be done after sunrise (dawn), even if a city dweller sent their sacrifice there. But if the sacrifice is in a city where Eid prayer is obligatory, it is necessary that it be after the prayer. If done before the prayer, the sacrifice is not valid, even if it belongs to a villager who performed it in the city. It is stated in Durr al-Mukhtar:

(Arabic Text): "Its initial time is after the prayer if slaughtered in a city, i.e., if it precedes the Eid prayer, even if before the sermon (khutbah), though after it is preferable. And after dawn on the Day of Sacrifice if slaughtered elsewhere. What matters is the location of the sacrifice, not the location of the person. A city dweller who wishes to hasten the sacrifice can take it outside the city and sacrifice it after dawn." - Mujtaba. And Allah Almighty knows best.

(Urdu translation from page): If the sacrifice is to be performed in the city, its time starts after the prayer. That is, if done before the Eid prayer, even if before the sermon, it is valid, though after the sermon is better. If the sacrifice is not in the city, its earliest time is after dawn on the day of Eid al-Adha. In this distinction, the location of the sacrifice is considered, not the location of the owner. A city dweller's

trick to expedite the sacrifice is to take the animal outside the city and sacrifice it after dawn. - Mujtaba, and Allah Almighty knows best. (T)

---

1. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Udhiyah, Mujtabai Press, Delhi, 3/232 Page 252 of 630

फ़तावा-ए-रज़विया, जिल्द 20

प्रश्न (3): क़ुर्बानी के तीन हिस्से करना: एक हिस्सा अपना, दूसरा रिश्तेदारों और करीबियों का, और तीसरा गरीबों का। यदि गरीब लोग मुसलमान न हों, तो उस हिस्से का क्या हुक्म है? और अगर किसी व्यक्ति ने क़ुर्बानी की और तीन हिस्से नहीं किए और सारा घर में रख लिया, तो क्या क़ुर्बानी सही है या नहीं?

उत्तर:

(1) यदि मान लिया जाए कि उस पर ज़िना (व्यव्यभिचार) साबित भी हो जाए, तब भी ज़िना करने वाले के हाथ का ज़बीहा (ज़बह किया हुआ जानवर) जायज़ है, क्योंकि ज़बह के लिए ईश्वरीय धर्म का होना शर्त है, कर्म शर्त नहीं हैं। और सिर्फ इतनी बात पर कि किसी को घर में रखा है और हमारे सामने निकाह नहीं हुआ, हम ज़िना का आरोप नहीं लगा सकते; पवित्र कुरान के स्पष्ट पाठ के अनुसार यह कड़ाई से मना है। बल्कि, अगर कोई किसी स्त्री को पत्नी की तरह घर में रखता है और व्यवहार भी पत्नियों जैसा ही है, तो उन्हें पति-पत्नी ही समझा जाएगा और उनके विवाहित होने की गवाही देना हलाल होगा, भले ही निकाह हमारे सामने न हुआ हो, जैसा कि हिदाया, दुर्रे मुख़्तार और हिन्दिया आदि में उल्लेख है। (जैसा कि हिदाया, दुर्रे मुख़्तार और हिन्दिया आदि में है। - त) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

(2) गाँवों में ईद (की नमाज़) जायज़ नहीं है। यदि क़ुर्बानी गाँव में हो, तो वह सुबह होने (फज्र के बाद) के बाद की जा सकती है, भले ही किसी शहरी ने अपनी क़ुर्बानी वहाँ भेजी हो। लेकिन अगर क़ुर्बानी शहर में हो जहाँ ईद की नमाज़ वाजिब है, तो ज़रूरी है कि वह नमाज़ के बाद हो। अगर नमाज़ से पहले कर ली गई, तो क़ुर्बानी नहीं हुई, भले ही वह किसी ग्रामीण की हो जिसने उसे शहर में किया हो। दुर्रे मुख़्तार में है:

(अरबी पाठ): "इसका पहला समय नमाज़ के बाद है यदि शहर में ज़बह किया जाए, यानी अगर ईद की नमाज़ से पहले हो जाए, भले ही खुतबे से पहले हो, हालाँकि इसके बाद बेहतर है। और क़ुर्बानी के दिन सुबह होने के बाद यदि कहीं और ज़बह किया जाए। इसमें क़ुर्बानी के स्थान का एतबार (महत्व) है न कि उस व्यक्ति के स्थान का जिस पर क़ुर्बानी वाजिब है। लिहाज़ा शहर वाले के लिए जल्दी क़ुर्बानी करने का तरीका यह है कि वह जानवर को शहर से बाहर ले जाए और फज्र के बाद उसकी क़ुर्बानी कर दे।" - मुज्तबा। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

(पृष्ठ से उर्दू अनुवाद): अगर शहर में क़ुर्बानी देनी हो, तो उसका समय नमाज़ के बाद शुरू होता है। यानी अगर ईद की नमाज़ से पहले की जाए, भले ही खुतबे से पहले हो, वह मान्य है, हालांकि खुतबे के बाद अफज़ल (बेहतर) है। और अगर क़ुर्बानी शहर में न हो, तो उसका पहला समय ईदुल अज़हा के दिन फज्र के बाद है। इस अंतर में क़ुर्बानी के स्थान का महत्व है, न कि क़ुर्बानी करने वाले के स्थान का। शहरी व्यक्ति के लिए जल्दी क़ुर्बानी करने की युक्ति यह है कि वह जानवर को शहर से बाहर ले जाकर फज्र के बाद उसकी क़ुर्बानी करे। - मुज्तबा, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

---

1. दुर्रे मुख़्तार, किताबुल उज़हिया, मुज्तबाई प्रेस, दिल्ली, 3/232 पेज 252 ऑफ़ 630

قربانی کے حصے تین کرنا، ایک حصہ اپنا دوسرا خویش واقارب کا، تیسرا مسکینوں کا، آیا اگر مساکین لوگ اسلام میں سے نہیں ہیں، تو اس حصہ کا کیا حکم ہے، اور اگر کسی شخص نے قربانی کی اور تین حصے نہیں کئے اور سارا گھر میں رکھ لیا آیا قربانی درست ہے یا نہیں؟

الجواب:

(۱) اگر بالفرض اس پر زنا ثابت بھی ہو جب بھی زانی کے ہاتھ کا ذبیحہ جائز ہے کہ ذبح کے لئے دین سماوی شرط ہے اعمال شرط نہیں، اور اتنی بات پر کہ گھر میں رکھا ہے۔ اور ہمارے سامنے نکاح نہ ہوا، نسبت زنا کر بھی نہیں سکتے، بنص قطعی قرآن مجید حرام شدید ہے۔ بلکہ اگر گھر میں بیبیوں کی طرح رکھتا ہو اور بیویوں کا سا برتاؤ رہتا ہو تو ان کو زوج وزوجہ ہی سمجھا جائے گا اور ان کی زوجیت پر گواہی دینی حلال ہوگی اگر چہ ہمارے سامنے نکاح نہ ہوا، کما فی الہدایۃ والدر المختار والھندیۃ وغیرھا (جیسا کہ ہدایہ، در مختار اور ہندیہ وغیرہ میں ہے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

(۲) دیہات میں عید جائز نہیں۔ قربانی اگر گاؤں میں ہو طلوع صبح کے بعد ہو سکتی ہے اگر چہ شہری نے اپنی قربانی وہاں بھیج دی ہو، اور اگر قربانی شہر میں ہو جہاں نماز عید واجب ہے تو لازم ہے کہ بعد نماز ہو، اگر نماز سے پہلے کرلی قربانی نہ ہوئی اگرچہ قربانی دیہاتی کی ہو کہ اس نے شہر میں کی، در مختار میں ہے:

(اول وقتها بعد الصلاۃ ان ذبح فی مصر) ای لو اسبق صلوۃ عید ولو قبل الخطبۃ لکن بعد ہا احب (وبعد طلوع فجر یوم النحر ان ذبح فی غیرہ) والمعتبر مکان الاضحیۃ لامکان من علیہ فحیلۃ مصری اراد التعجیل ان یخرجہا الخارج المصر فیضحی بہا اذا اطلع الفجر۔ مجتبیٰ ۱ ۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

اگر شہر میں قربانی دینی ہو تو اس کا وقت نماز کے بعد شروع یعنی نماز عید سے پہلے ہوا اگر چہ قربانی خطبہ سے پہلے کرے بعد از خطبہ افضل ہے، اور قربانی شہر میں نہ ہو تو اس کا اول وقت بعد از طلوع فجر بروز عید قربان، اس فرق میں قربانی کا مقام معتبر ہے نہ کہ قربانی والے کا مقام شہری کے لئے قربانی جلدی کرنے کا حیلہ یہ ہے کہ وہ جانور کو شہر سے خارج لیجا کر فجر کے بعد قربانی کرے، مجتبیٰ، واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

---

1 در مختار کتاب الاضحیۃ مطبع مجتبائی دہلی ۳ / ۲۳۲ Page 252 of 630

Fatawa-e-Razvia Volume 20

(3) Dividing into three parts is only a recommendatory act; it is not mandatory. One can use it all for oneself, or give it all to relatives and close ones, or distribute it all among the poor. Here, if a Muslim poor person is not available, do not give it to a non-believer at all because these are not protected non-believers (Dhimmis), so giving to them, whether it be sacrifice (Qurbani) or charity (Sadaqah), holds no merit at all. It is mentioned in 'Durr-e-Mukhtar':

"As for the Harbi (belligerent non-believer), even if he is a Musta'man (one with safe passage), all forms of charity are impermissible for him by consensus." (Bahr from Khania etc.)

By consensus, it is impermissible to give any kind of charity to a Harbi, even if he has safe passage. Bahr quoted this from Khania etc. (T)

In 'Bahr al-Ra'iq' from 'Mi'raj al-Dirayah' commentary on 'Hidayah', it is stated: | "Connecting with him is not considered a religious virtue, hence voluntary charity to him is not permissible, so it does not become an act of worship." And Allah Almighty knows best. | Maintaining ties with him is not a Shari'a-compliant act of goodness, therefore even supererogatory charity to him is not permissible, hence it will not become an act of worship. And Allah Almighty knows best. | | :--- | :--- |

Question 108: From Sarnia, District Bareilly, sent by Amir Ali Sahib Qadri. 2 Rajab 1331 AH. Zaid is completely unaware of prayers and fasting, and at the time of slaughtering, he doesn't even recite the Takbir. What is the status of his slaughtered animal? Answer: If he is a Muslim, knows how to slaughter, and recites the Takbir, the slaughtering will be valid. And Allah Almighty knows best. Question 109: From Gauri Post Office, Rae Pur, District Muzaffarpur, sent by Abdul Jabbar Sahib. 1st Sha'ban 1336 AH. A person who is a professing Muslim, unfortunately neglects the performance of prayers. In this case, is it permissible for Muslims to eat his slaughtered animal and attend his feasts, and perform his funeral prayer and bury him in the graveyard of the believers? If not, by what proof? The slaughtered animal of the People of the Book and their feasts were made permissible for Muslims. Answer: Indeed, his slaughtered animal is permissible, and performing his funeral prayer and burying him according to Islamic rites is a duty upon Muslims.

1 Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Zakat, Mujtabai Press, Delhi, 1/141. 2 Bahr al-Ra'iq, Kitab al-Zakat, H.M. Saeed Company, Karachi, 2/248. Page 253 of 630

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

(3) तीन हिस्से करना केवल एक मुस्तहब (पसंदीदा) कार्य है, यह अनिवार्य नहीं है। चाहे तो पूरा अपने लिए रख ले या सारा अपने रिश्तेदारों और करीबियों को दे दे, या सारा गरीबों में बाँट दे। यहाँ अगर कोई मुसलमान गरीब न मिले, तो काफ़िर को बिल्कुल न दे क्योंकि ये 'ज़िम्मी' (इस्लामी राज्य में संरक्षित गैर-मुस्लिम) नहीं हैं। अतः उन्हें देना, चाहे वो कुर्बानी हो या सदक़ा, कोई सवाब (पुण्य) नहीं रखता। 'दुर्रे मुख्तार' में है:

"रहा हर्बी (शत्रु गैर-मुस्लिम) के लिए, चाहे वह मुस्तअमन (अभयदान प्राप्त) ही क्यों न हो, सर्वसम्मति से उसे कोई भी सदक़ा देना जायज़ नहीं है।" (बहर, खानिया आदि के हवाले से)

हर्बी अगर मुस्तअमन भी हो तो उसे कोई भी सदक़ा देना सर्वसम्मति से नाजायज़ है। बहर ने खानिया आदि से इसे उद्धृत किया है। (त)

'बहरुर राइक़' में 'मेराजुद दरायह' (हिदाया की शरह) से है: | "उससे नाता जोड़ना शरीयत में नेकी नहीं है, इसलिए उसके प्रति नफ़ली सदक़ा भी जायज़ नहीं है, अतः वह इबादत (पुण्य का कार्य) नहीं होगा।" और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। | उससे मेल-मिलाप शरीयत की दृष्टि से नेकी नहीं है, इसलिए उसके लिए नफ़ली सदक़ा भी जायज़ नहीं है, अतः यह इबादत नहीं बनेगा। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। | | :--- | :--- |

मसअला 108: सरनिया, ज़िला बरेली से, प्रेषक अमीर अली साहब क़ादरी। 2 रजब 1331 हिजरी। ज़ैद नमाज़ और रोज़े से बिल्कुल बेखबर है और ज़बह (पशु हलाल करने) के समय तक्बीर भी नहीं पढ़ता, तो उसका ज़बीहा (ज़बह किया हुआ जानवर) कैसा है? जवाब: यदि वह मुसलमान है और ज़बह करना जानता है और तक्बीर पढ़ ले तो ज़बीहा हलाल हो जाएगा। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। मसअला 109: गौरी डाकखाना, रायपुर, ज़िला मुजफ्फरपुर से, प्रेषक अब्दुल जब्बार साहब। 1 शाबान 1336 हिजरी। एक व्यक्ति जो कलमा पढ़ने वाला मुसलमान है, अपनी बदकिस्मती से नमाज़ पढ़ने में कोताही करता है। तो क्या ऐसी स्थिति में उसका ज़बीहा खाना, उसकी दावत स्वीकार करना और उसकी नमाज़-ए-जनाज़ा और उसे मोमिनों के कब्रिस्तान में दफ़्न करना जायज़ है या नहीं? यदि नहीं तो किस दलील से? जबकि अहले किताब का ज़बीहा और दावत तो मुसलमानों के लिए जायज़ की गई है? जवाब: निश्चित रूप से उसका ज़बीहा जायज़ है, और उसकी नमाज़-ए-जनाज़ा पढ़ना और उसे इस्लामी तरीके से दफ़्न करना मुसलमानों पर फ़र्ज़ है।

1 दुर्रे मुख्तार, किताबुज़ ज़कात, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 1/141 2 बहरुर राइक़, किताबुज़ ज़कात, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 2/248 पृष्ठ 253/630

(۳) تین حصے کرنا صرف استحبابی امر ہے کچھ ضروری نہیں چاہے سب اپنے صرف میں کر لے یا سب عزیزوں قریبوں کو دے دے، یا سب مساکین کو بانٹ دیں، یہاں اگر مسلمان مسکین نہ ملے تو کافر کو اصلا نہ دے کہ یہ کفار ذمی نہیں، تو ان کو دینا قربانی ہو خواہ صدقہ ، اصلاً کچھ ثواب نہیں رکھتا ، در مختار میں ہے :

اما لحربی ولو مستامنا فجمیع الصدقات لایجوز لہ اتفاقا، بحر عن الخانیۃ وغیرھا

حربی اگر مستامن بھی ہو تو اس کو کوئی بھی صدقہ دینا بالاتفاق ناجائز ہے۔ بحر نے خانیہ وغیرہا سے نقل کیا۔ (ت) 1 -

بحر الرائق میں معراج الدرا یہ شرح ہدایہ سے ہے: | صلتہ لاتکون برا شرعا، ولذا لم یجز التطوع الیہ فلم یقع قربۃ 2- واللہ تعالیٰ اعلم۔ | اس سے صلہ شرعاً نیکی نہیں اس لئے اس کو نفلی صدقہ بھی جائز نہیں لہذا عبادت نہ بنے گا واللہ تعالیٰ اعلم۔ | | :--- | :--- |

مسئلہ ۱۰۸: از سرنیا ضلع بریلی مرسلہ امیر علی صاحب قادری ۲ رجب ۱۳۳۱ھ زید نماز روزے سے بالکل بے خبر ہے اور ذبح کے وقت کلی بھی نہیں کرتا، تو اس کا ذبح کیسا ہے؟ الجواب: اگر مسلمان ہے اور ذبح کرنا جانتا ہے اور تکبیر کہے تو ذبح ہو جائے گا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ مسئلہ ۱۰۹: از گوری ڈاکخانہ رائے پور ضلع مظفر پور مرسلہ عبدالجبار صاحب یکم شعبان ۱۳۳۶ھ ایک شخص مسلمان کلمہ گو اپنی بدقسمتی سے ادائے نماز میں غفلت کرتا ہے، پس اس صورت میں ذبیحہ و ضیافت اس کا مسلمانوں کو کھانا و نماز جنازہ، دفن مقبرہ مومنین میں جائز ہے یا نہیں؟ اگر

نہیں تو کس دلیل سے، ذبیحہ اہل کتاب وضیافت مسلمانوں کو جائز کیا گیا؟ الجواب: ضرور اس کا ذبیحہ جائز، اور اس کے جنازہ کی نماز، اور اسے اسلامی طور پر دفن کرنا مسلمانوں پر فرض

1 درمختار کتاب الزکوۃ مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۱۴۱ 2 بحر الرائق کتاب الزکوۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۲۴۸ Page 253 of 630

Fatawa Razawiya - Volume 20

[Arabic Quote]: Due to the saying of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "As for the register which Allah does not care about at all, it is the servant's wronging of himself in what is between him and his Lord, such as a day's fasting he missed or a prayer he missed. Verily, Allah Almighty will forgive that if He wills and overlook it."

[Urdu Translation]: Based on this instruction of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), that the record of sins holds no significant weight before Allah when it concerns the servant's wronging of his own soul in matters between him and his Lord—such as missing a fast or a prayer—then Allah Almighty may forgive and overlook it if He wills. (T)

Offering hospitality is also certainly permissible. Regarding avoiding it or not, the practice of the predecessors (Salaf) varied, as Imam Hujjat al-Islam has detailed in Al-Ihya (as Imam Ghazali, may mercy be upon him, has explained in detail in Ihya al-Ulum. T). Its explanation is in our Fatawa. (T) And Allah Almighty knows best.

Problem 110: From Madhavi Madrasa, Post Office Kurawali, District Mainpuri, sent by Muhammad Bakhtiar Sahib, teacher, 15 Rabi' al-Akhir 1336 AH. Question: Is the slaughtered animal of a person who is a butcher by profession permissible to eat or not? Answer: It is permissible as long as he slaughters while reciting the Takbir (mentioning Allah's name). It is stated in Fatawa Bazzaziya: [Arabic Quote]: It follows for such an ignorant person that he should not eat any animal slaughtered by a butcher. [Urdu Translation]: It is incumbent upon such an ignorant person that he should not eat any animal slaughtered by a butcher. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 111: From Kanpur, Madrasa Faiz-e-Aam, sent by Maulvi Abdul Hamid Sahib, 29 Dhu al-Hijjah 1311 AH. Question: What do the scholars of religion say regarding this issue, whether the animal slaughtered by a butcher is permissible or not? Give a ruling and be rewarded. Answer: The ruling for slaughter by a butcher or anyone else is the same. The slaughterer must be a Muslim or a Person of the Book (Kitabi), sane, know the method of slaughter, and not intentionally omit the mention of Allah's

name (Tasmiya). Specifying a particular group or profession is mere ignorance. It is stated in Durr al-Mukhtar:

1. Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith 25500, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 7/422; Musnad Ahmad bin Hanbal from Musnad Aisha (may Allah be pleased with her), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 6/240.
2. Fatawa Bazzaziya on the margin of Fatawa Hindiyya, Book of Hunting, Fourth Chapter, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 6/302.

फ़तावा-ए-रज़विया - भाग २०

[अरबी उद्धरण]: हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के इस इरशाद की बिना पर कि: "जहाँ तक उस रजिस्टर (दफ़्तर) का सवाल है जिसकी अल्लाह तआला के यहाँ कोई अहमियत नहीं है, तो वह बंदे का अपने नफ़्स पर ज़ुल्म है जो उसके और उसके रब के दरमियान है, जैसे किसी दिन का रोज़ा छोड़ देना या कोई नमाज़ छोड़ देना। बेशक, अल्लाह तआला चाहे तो उसे माफ़ कर दे और दरगुज़र फ़रमा दे।"

[उर्दू अनुवाद]: हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के इस इरशाद की बिना पर कि गुनाहों का दफ़्तर अल्लाह तआला के यहाँ उस की हैसियत नहीं है तो बंदे का अपने नफ़्स पर ज़ुल्म इस के और उस के रब के दरमियान मामला है, किसी दिन का रोज़ा या कोई नमाज़ तर्क(छोड़) की हो तो अल्लाह तआला चाहे तो उसे बख़्श दे और दरगुज़र फ़रमा दे। (त)

ज़ियाफ़त (मेज़बानी) भी यक़ीनन जायज़ है। इससे बचने या न बचने के मामले में पूर्वजों (सलफ़) का अमल अलग-अलग रहा है, जैसा कि इमाम हुज्जतुल इस्लाम ने 'एहया' में विस्तार से बताया है (जैसा कि इमाम ग़ज़ाली रहमतुल्लाहि अलैहि ने 'एहया उल-उलूम' में इसका विस्तार से वर्णन किया है। त)। इसका विवरण हमारे फ़तावा में है। (त) और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला ११०: मदरसा मधावी, डाकखाना कुरावली, ज़िला मैनपुरी से, प्रेषक मुहम्मद बख़्तियार साहब, मुदर्रिस, १५ रबीउल आख़िर १३३६ हिजरी। सवाल: क़साई पेशा व्यक्ति जो ज़बह करे, उसके हाथ का ज़बीहा (ज़बह किया हुआ जानवर) जायज़ है या नहीं? जवाब: जायज़ है बशर्ते कि वह तकबीर के साथ ज़बह करे। 'फ़तावा बज़्ज़ाज़िया' में है: [अरबी उद्धरण]: ऐसे अज्ञानी (जाहिल) के लिए यह लाज़िम आता है कि वह क़साई के ज़बह किए हुए जानवर को न खाए। [उर्दू अनुवाद]: ऐसे जाहिल को लाज़िम आता है कि वह क़साई के किसी ज़बीहा को न खाए। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (त)

मसला १११: कानपुर, मदरसा फ़ैज़-ए-आम से, प्रेषक मौलवी अब्दुल हमीद साहब, २९ ज़िलहिज्जा १३११ हिजरी। सवाल: उलमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि क़साई का ज़बीहा जायज़ है या नहीं? बयान फ़रमाएं, सवाब मिलेगा। जवाब: ज़बह करने के मामले में क़साई या किसी और का हुक्म एक ही है। उसे मुसलमान या किताबी (यहूदी/ईसाई) होना चाहिए, अक़्लमंद (आक़िल) हो, ज़बह

करना जानता हो और जानबूझकर तस्मिया (बिस्मिल्लाह) न छोड़े। किसी ख़ास क़ौम या पेशे को इसके लिए ख़ास करना महज़ जहालत (अज्ञानता) है। 'दुर्रे मुख़्तार' में है:

1. मुसनद अहमद बिन हंबल, हदीस २५५००, दार एहयाउत तुरास अल-अरबी, बेरूत, ७/४२२; मुसनद अहमद बिन हंबल, मुसनद आइशा रज़ियल्लाहु अन्हा से, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, ६/२४०।
2. फ़तावा बज़्ज़ाज़िया, फ़तावा हिंदिया के हाशिए पर, किताबुस सैद, चौथा अध्याय, नूरानी कुतुब ख़ाना, पेशावर, ६/३०२।

पृष्ठ २५४ / ६३०

لقولہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اما الدیوان الذی لا یعبؤ اللہ بہ شیئا فظلم العبد نفسہ فیما بینہ وبین ربہ، من صوم یوم ترکہ، او صلوۃ ترکھا، فان اللہ تعالٰی یغفر ذلك ان شاء ویتجاوز -

حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے اس ارشاد کی بناء پر کہ گناہوں کا دفتر اللہ تعالٰی کے ہاں اس کی حیثیت نہیں ہے تو بندے کا اپنے نفس پر ظلم اس کے اور اس کے رب کے درمیان معاملہ ہے کسی دن کا روزہ یا کوئی نماز ترک کی ہو تو اللہ تعالٰی چاہے تو اسے بخش دے اور درگزر فرما دے۔ (ت)

ضیافت بھی جائز ضرور ہے اس سے بچنے نہ بچنے میں عمل سلف مختلف ہے کما فصلہ الامام حجۃ الاسلام في الاحیاء (جیسا کہ حجۃ الاسلام امام غزالی علیہ الرحمۃ نے احیاء العلوم میں اس کی تفصیل بیان فرمائی ہے۔ ت) اس کا بیان ہمارے فتاوٰی میں ہے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۱۰: از مدرسہ مدھاوی ڈاکخانہ کوراولی ضلع میں پوری مرسلہ محمد بختیار صاحب مدرس ۱۵ ربیع الآخر ۱۳۳۶ھ قصاب پیشہ شخص جو ذبح کرے اس کے ہاتھ کا ذبیحہ درست ہے یا نہیں؟

الجواب: درست ہے جبکہ تکبیر کے ساتھ ذبح کرے، فتاوٰی بزازیہ میں ہے: یلزم علی ھذا الجاھل ان لا یاکل مذبح القصاب - ایسے جاہل کو لازم آتا ہے کہ وہ قصاب کے کسی ذبیحہ کو نہ کھائے، واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۱۱: از کانپور مدرسہ فیض عام مرسلہ مولوی عبدالحمید صاحب ۲۹ ذی الحجہ ۱۳۱۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ قصاب کا ذبیحہ جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا الجواب:

ذبح قصاب وغیرہ سب کا ایک حکم ہے۔ مسلمان یا کتابی، عاقل ہونا چاہئے کہ ذبح جانتا ہو اور عمداً تسمیہ ترک نہ کرے، کسی قوم یا پیشہ کی تخصیص محض جہالت ہے، درمختار میں ہے:

۱ مسند احمد بن حنبل حدیث ۲۵۵۰۰ دار احیاء التراث العربی بیروت ۷ / ۴۲۲، مسند احمد بن حنبل از مسند عائشہ رضی اللہ عنہا المکتب الاسلامی بیروت ۶ / ۲۴۰ ۲ فتاویٰ بزازیہ علی ہامش الفتاویٰ ہندیہ کتاب الصید الفصل الرابع نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۳۰۲

Fatawa Razviya, Volume 20

"No part of the sacrificial animal should be given as wages to the butcher because it falls under the meaning of a sale transaction." (1) (T)

In Radd al-Muhtar: "For he gives it to the butcher in exchange for his butchering." (2) Because this will be given in exchange for the butcher's work. (T)

In Khaniya: "If the owner of the sheep places his hand with the butcher's hand at the place of slaughter and assists him in the slaughtering, then it is mandatory for both to recite Bismillah etc. (summarized)." (3) If the owner of the goat shares his hand with the butcher during slaughtering, then it is obligatory for both to recite Bismillah. etc. (summarized). (T)

In Bazzaziya: "Undoubtedly, the butcher slaughters for profit, and if he knew it was impure, he would not slaughter. Therefore, it is necessary for this ignorant person not to eat what the butcher slaughtered. And Allah Almighty knows best." (4) Without a doubt, the butcher slaughters to gain profit; if he knew it was impure, he would not slaughter. So it becomes necessary for such an ignorant person not to eat the butcher's slaughtered animal. And Allah Subhanu wa Ta'ala knows best. (T)

Problem 112: From Ujjain, Gwalior region, house of Mir Khadam Ali Sahib Assistant, sent by Haji Muhammad Yaqub Ali Khan Sahib, 11 Jumada al-Akhira 1322 AH. Is the slaughter of a hermaphrodite (khuntha) animal permissible or not? Please clarify and be rewarded.

The Answer: A hermaphrodite animal that possesses signs of both male and female, urinates equally from both parts, and has no defining characteristic for preference—the sacrifice of such an animal is not permissible because its meat does not cook, no matter how it is prepared. Otherwise, it will become halal through slaughter; if anyone wishes to eat raw meat, they may. It is stated in Durr al-Mukhtar:

---

1. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Udhiyah, Mujtabai Press, Delhi, 2/234
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Udhiyah, Dar Ihya at-Turath al-Arabi, Beirut, 5/209
3. Fatawa Qadi Khan, Kitab al-Udhiyah, Fasl: Miscellaneous Matters, Nawal Kishore, Lucknow, 4/550
4. Fatawa Bazzaziya, on the margins of al-Fatawa al-Hindiyyah, Kitab as-Sayd, Fourth Chapter, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 6/302

फ़तावा रज़विया, जिल्द २०

"क़ुर्बानी का कोई हिस्सा कसाई की मज़दूरी में न दें क्योंकि यह मुआवज़ा सौदाकारी के अर्थ में है।" (१) (त)

रद्द अल-मुह्तार में है: "क्योंकि वह उसे कसाई को उसके वध के बदले में देता है।" (२) क्योंकि यह कसाई के काम के बदले में दिया जाएगा। (त)

ख़ानिया में है: "यदि भेड़ के स्वामी ने वध स्थल पर कसाई के हाथ के साथ अपना हाथ रखा और वध करने में उसकी सहायता की, तो दोनों पर अनिवार्य रूप से बिस्मिल्लाह आदि पढ़ना आवश्यक है (संक्षेप में)।" (३) बकरी के मालिक ने ज़बह में कसाई के साथ अपना हाथ शरीक किया तो दोनों पर बिस्मिल्लाह पढ़ना वाजिब है। आदि (संक्षेप)। (त)

बज़ाज़िया में है: "निस्संदेह कसाई लाभ के लिए ज़बह करता है, और यदि वह जानता कि यह अपवित्र है तो वह ज़बह नहीं करता। अतः इस अज्ञानी व्यक्ति पर आवश्यक है कि वह कसाई का ज़बीहा न खाए। और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है।" (४) बेशक कसाई लाभ प्राप्त करने के लिए ज़बह करता है, यदि उसे मालूम हो कि यह नजिस है तो ज़बह न करेगा, तो ऐसे जाहिल पर लाज़िम आता है कि कसाई का ज़बीहा न खाए, वल्लाह सुब्हानहू व तआला आलम। (त)

मसाला ११२: उज्जैन, ग्वालियर क्षेत्र, मीर खादिम अली साहब असिस्टेंट का मकान, हाजी मोहम्मद याकूब अली खान साहब द्वारा प्रेषित, ११ जमादी-उल-आखिर १३२२ हिजरी। ख़ुनसा (उभयलिंगी) जानवर का ज़बीहा जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: ख़ुनसा जो नर और मादा दोनों के लक्षण रखता हो, दोनों से समान रूप से पेशाब आता हो, किसी कारण से प्राथमिकता न रखता हो—ऐसे जानवर की क़ुर्बानी जायज़ नहीं है क्योंकि उसका मांस किसी भी तरह पकाने से नहीं पकता। वैसे ज़बह करने से हलाल हो जाएगा, अगर कोई कच्चा मांस खाना चाहे तो खा सकता है। दुर्र-ए-मुख्तार में है:

---

1. दुर्र-ए-मुख्तार, किताब अल-उधिया, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, २/२३४
2. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-उधिया, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ५/२०९
3. फ़तावा क़ाज़ी ख़ान, किताब अल-उधिया, फ़स्ल: विविध मामले, नवल किशोर, लखनऊ, ४/५५०

4. फ़तावा बज़ाज़िया, अल-फ़तावा अल-हिंदिया के हाशिये पर, किताब अस-सैद, चौथा अध्याय, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, ६/३०२

पृष्ठ २५५/६३०

لا یعطی اجر الجزار منھا لانہ کبیع -۱ قربانی کا کوئی حصہ قصاب کی اجرت میں نہ دے کیونکہ یہ معاوضہ سودا کاری کے معنی میں ہے۔ (ت)

رد المحتار میں ہے: لانہ انما یعطی الجزار بمقابلۃ جزرہ -۲ کیونکہ یہ قصاب کے عمل کے بدلے میں دے گا۔ (ت)

خانیہ میں ہے: وضع صاحب الشاۃ یدہ مع ید القصاب في المذبح واعانہ علی الذبح سمی کل وجوبا الخ (ملخصا) -۳ بکری والے نے ذبح میں قصاب کے ساتھ اپنا ہاتھ شریک کیا تو دونوں پر بسم اللہ پڑھنا واجب ہے۔ الخ (ملخصا)۔ (ت)

بزازیہ میں ہے: لاریب ان القصاب یذبح للربح ولو علم انہ نجس لا یذبح فیلزم علی ھذا الجاھل ان لا یاکل ما ذبحہ القصاب -۴ واللہ تعالٰی اعلم۔ بے شک قصاب نفع حاصل کرنے کے لئے ذبح کرتا ہے اگر اسے معلوم ہو کہ یہ نجس ہے تو ذبح نہ کرے گا، تو ایسے جاہل پر لازم آتا ہے کہ قصاب کا ذبیحہ نہ کھائے، واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۱۲: از اوجین علاقہ گوالیار مکان میر خادم علی صاحب اسٹنٹ مرسلہ حاجی محمد یعقوب علی خاں صاحب ۱۱ جمادی الآخرہ ۱۳۲۲ھ خنثٰی جانور کا ذبیحہ جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: خنثٰی کہ نر و مادہ دونوں کی علامتیں رکھتا ہو، دونوں سے یکساں پیشاب آتا ہو، کوئی وجہ ترجیح نہ رکھتا ہو ایسے جانور کی قربانی جائز نہیں کہ اس کا گوشت کسی طرح پکائے نہیں پکتا، ویسے ذبح سے حلال ہو جائے گا، اگر کوئی کچا گوشت کھائے، کھائے، در مختار میں ہے:

١ در مختار کتاب الاضحیۃ مطبع مجتبائی دہلی ٢ / ٢٣٤ ٢ رد المحتار کتاب الاضحیۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ٥ / ٢٠٩ ٣ فتاوٰی قاضی خاں کتاب الاضحیۃ فصل مسائل متفرقۃ نولکشور لکھنؤ ٤ / ٥٥٠ ٤ فتاوٰی بزازیہ علی ہامش الفتاوٰی ہندیہ کتاب الصید الفصل الرابع نورانی کتب خانہ پشاور ٦ / ٣٠٢

Fatawa Razviya, Volume 20

[Box 1] "And (sacrifice) is not permissible with a hermaphrodite because its meat does not cook well," Sharh Wahbaniyah 1. Sacrifice of a hermaphrodite goat is not permissible because its meat does not cook. - Sharh Wahbaniyah. (T)

[Box 2] In Fatawa-e-Alamgiri it is written: "Sacrifice of a hermaphrodite sheep is not permissible because its meat does not cook, as stated in Al-Quniyah 2, and Allah Almighty knows best." Sacrifice of a hermaphrodite goat is not permissible because its meat does not cook. It is similarly stated in Quniyah. And Allah Almighty knows best.

Masla 113: From Calcutta, Dharmatala Street No. 162, sent by Hafiz Abdul Rahman Sahab, 3 Muharram al-Haram 1312 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: A goat gave birth to a kid and died after giving birth. Now that kid has grown up drinking the milk of a female dog. So, is that kid halal (permissible) or haram (forbidden)? Explain and be rewarded.

Answer: If it has grown so much that some time has passed since it was weaned from that milk, then by consensus, it is halal without any dislike (karahat). Similarly, if the suckling kid is separated from that milk for a few days and given the milk of a halal animal or fodder, and slaughtered after that, it is also halal without any dislike by consensus. And if it is slaughtered in that state (while still on the dog's milk), then eating it is disliked (makruh). In this case, there is no dispute about it being disliked; however, there is a difference of opinion whether this dislike is Tanzihi (mildly disliked, i.e., it is better not to eat it, but not a sin if eaten) or Tahrimi (strongly disliked, i.e., impermissible and a sin). In the general reliable books of the school of thought such as Nawazil, Khulasa, Khaniya, Zakhiira, Bazzaziya, Tabyin al-Haqa'iq, Takmila Lisan al-Hukkam by Allama Ibrahim Halabi, Durr-e-Mukhtar etc., the first opinion has been firmly stated. And a clear text on this has come from the author of the school of thought himself, our master Imam Muhammad (mercy of Allah Almighty be upon him). There is no doubt that this is the stronger view in terms of evidence. It is stated in Durr-e-Mukhtar:

[Box 3] "It is permissible to eat a kid that was nourished with the milk of a pig because its meat does not change, and what it was nourished with becomes consumed and no trace of it remains." 3. There is no harm in eating a lamb that drank pig's milk as food because its meat did not change and the food that was given was consumed, no trace of it remained. (T)

Footnotes: 1. Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Udhiya, Matba' Mujtabai Delhi, 2 / 233 2. Fatawa-e-Hindiyah, Kitab al-Udhiya, Chapter 5, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5 / 299 3. Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Matba' Mujtabai Delhi, 2 / 246

फ़तावा रज़विया, जिल्द २०

[बॉक्स १] "और उभयलिंगी (खुनसा) के साथ (कुर्बानी जायज़) नहीं है क्योंकि उसका मांस पकता नहीं है," शरह वहबानिया १। उभयलिंगी बकरे की कुर्बानी जायज़ नहीं है क्योंकि उसका मांस पकता नहीं। - शरह वहबानिया। (त)

[बॉक्स २] फ़तावा-ए-आलमगीरी में है: "उभयलिंगी भेड़ की कुर्बानी जायज़ नहीं है क्योंकि उसका मांस पकता नहीं, जैसा कि अल-कुनिया २ में है, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।" उभयलिंगी बकरे की कुर्बानी जायज़ नहीं है क्योंकि उसका मांस पकता नहीं। कुनिया में इसी तरह है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला ११३: कलकत्ता धरमतला स्ट्रीट नंबर १६२ से, प्रेषक हाफ़िज़ अब्दुल रहमान साहब, ३ मुहर्रम अल-हराम १३१२ हिजरी। दीन के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि एक बकरी ने बच्चा दिया और जन्म देने के बाद मर गई। अब वह बच्चा एक कुतिया का दूध पीकर बड़ा हुआ है। तो क्या वह बच्चा हलाल है या हराम? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

जवाब: अगर वह इतना बड़ा हो गया है कि उस दूध को छोड़े हुए कुछ समय बीत गया है, तो सर्वसम्मति से बिना किसी नापसंदगी (कराहत) के हलाल है। इसी तरह अगर दूध पीने वाले बच्चे को कुछ दिनों के लिए उस दूध से अलग कर दिया जाए और किसी हलाल जानवर का दूध या चारा दिया जाए, और उसके बाद उसे ज़िब्ह (ज़िबह) किया जाए, तो भी वह सर्वसम्मति से बिना नापसंदगी के हलाल है। और अगर उसी अवस्था में उसे ज़िब्ह कर लिया गया, तो उसे खाना मकरूह है। इस स्थिति में नापसंदगी (कराहत) के बारे में कोई विवाद नहीं है, हाँ इस बात में मतभेद है कि यह कराहत तनज़ीही (हल्की नापसंदगी) है, यानी खाना बेहतर नहीं है और खा ले तो गुनाह नहीं, या तहरीमी (सख्त नापसंदगी) है यानी खाना नाजायज़ और गुनाह है। मज़हब की अधिकांश विश्वसनीय किताबों जैसे नवाज़िल, खुलासा, खानिया, ज़खीरा, बज़्ज़ाज़िया, तब्यीनुल हक़ाएक़ और अल्लामा इब्राहिम हलबी की तकमिला लिसानुल हुक्काम और दुर्रे मुख़्तार आदि में पहले मत पर ही दृढ़ता व्यक्त की गई है। और स्वयं मज़हब के संकलनकर्ता सैयदना इमाम मुहम्मद (अल्लाह तआला उन पर रहमत फ़रमाए) से इस पर स्पष्ट पाठ (नस) आया है, और इसमें कोई संदेह नहीं कि दलील के लिहाज़ से वही अधिक प्रबल है। दुर्रे मुख़्तार में है:

[बॉक्स ३] "सूअर के दूध से पले हुए मेमने को खाना हलाल है क्योंकि उसका मांस नहीं बदलता और जिस चीज़ से उसे पोषण मिला वह नष्ट हो गया और उसका कोई निशान बाकी नहीं रहा।" ३. भेड़ के जिस बच्चे ने सूअर का दूध भोजन के रूप में पिया, उसे खाने में कोई हर्ज नहीं है क्योंकि उसका मांस नहीं बदला और जो भोजन दिया गया वह समाप्त हो गया, उसका कोई असर बाकी न रहा। (त)

पादलेख (Footnotes): १. दुर्रे मुख़्तार, किताबुल उज़हिया, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, २ / २३३ २. फ़तावा-ए-हिन्दिया, किताबुल उज़हिया, बाब ५, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ५ / २९९ ३. दुर्रे मुख़्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहह, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, २ / २४६

पृष्ठ २५६ का ६३०

[باکس ۱] ولابالخنثی لان لحمھا لاینضج، شرح وھبانیة ۱۔ خنثی بکرے کی قربانی جائز نہیں کیونکہ اس کا گوشت پکتا نہیں۔ شرح وہبانیہ۔ (ت)

[باکس ۲] فتاوی عالمگیر یہ میں ہے: لاتجو زالتضحیة بالشاة الخنثی لان لحمھا لاینضج، کذا فی القنیة ۲ ، واللہ تعالی اعلم۔ خنثی بکرے کی قربانی جائز نہیں کیونکہ اس کا گوشت پکتا نہیں۔ قنیہ میں اسی طرح ہے۔ واللہ تعالی اعلم۔

مسئلہ ۱۱۳: از کلکتہ دھرم تلا اسٹریٹ نمبر ۱۶۲ مرسلہ حافظ عبدالرحمان صاحب ۳ محرم الحرام ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک بکری بچہ جنی، اور بعد جننے کے مرگئی، اب وہ بچہ ایک کتیا کا دودھ پی کر سیانا ہوا، پس وہ بچہ حلال ہے یا حرام؟ بینوا توجروا۔

الجواب: اگر ایسا سیانا ہو گیا کہ دودھ چھٹے کچھ مدت گزری ، جب تو بالاتفاق بلا کراہت حلال ہے۔ یونہی دودھ پیتے کو چند روز اس دودھ سے جدا کر کے حلال جانور کا دودھ یا چارا دیا، اور اس کے بعد ذبح کیا جب بھی بالاتفاق بے کراہت حلال ہے۔ اور اگر اسی حالت میں ذبح کر لیا تو اس کا کھانا مکروہ ہے۔ اس صورت میں کراہت بھی محلِ نزاع نہیں، ہاں اس میں اختلاف ہے کہ یہ کراہت تنزیہی ہے یعنی کھانا بہتر نہیں، اور کھا لے تو گناہ نہیں، یا تحریمی یعنی کھانا نا جائز و گناہ ہے۔ عامہ کتب میں معتمد مذہب مثلِ نواز ل وخلاصہ و خانیہ و ذخیرہ و بزازیہ و تبیین الحقائق و تکملہ لسان الحکام للعلاّمۃ ابراہیم حلبی و در مختار و غیرہا میں قول اول ہی پر جزم فرمایا اور خود محرر مذہب سیدنا امام محمد رحمہ اللہ تعالی علیہ سے اس پر نص صریح آیا، اور شک نہیں کہ وہی اقوی من حیث الدلیل ہے۔ در مختار میں ہے:

[باکس ۳] حل اکل جدی غذی بلبن خنزیر لان لحمه لایتغیر وما غذی به یصیر مستهلکا لایبقی لہ اثر

۳۔ بھیڑ کے جس بچے نے خنزیر کا دودھ بطور خوراک پیا تو اسے کھانے میں حرج نہیں ہے کیونکہ اس کا گوشت متغیر نہ ہوا اور جو خوراک دی گئی وہ ہلاک ہو گئی اس کا کوئی اثر باقی نہ رہا، (ت)

حواشی: ۱۔ در مختار کتاب الاضحیہ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۳۳ ۲۔ فتاوٰی ہندیہ کتاب الاضحیۃ الباب الخامس نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۹۹ ۳۔ در مختار کتاب الحظر والاباحۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۴۶

Fatawa Rizvia Volume 20

In Al-Khulasa, it is mentioned:

[Table/Box 1] Arabic: In An-Nawazil: If a kid (young goat) is nourished with pig's milk, there is no harm in eating it. Based on this, scholars have said there is no harm in eating a chicken that eats filth if its meat does not change [in taste/smell]. The report from the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) that a chicken should be confined for three days [before slaughter] was for purification (discretionary/preferable). (Summary). Urdu: In Nawazil: If a young animal is raised on pig's milk, there is no harm in eating it. For this reason, the jurists said there is no harm in eating a chicken that eats filth as long as its meat is not altered, and the instruction of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) that a chicken should be kept confined for three days before slaughter, this instruction is by way of purification (Tanzih). (Summary) (T).

Similarly, it is stated in Takmilla Lisan, and is mentioned in other remaining books as well. In Al-Hindiyya's book of Karahiyah (disliked things), citing from Al-Quniyah, it is said:

[Table/Box 2] Arabic: Muhammad (may Allah have mercy on him) mentioned that if a kid or a lamb is nursed with donkey's milk, its consumption is lawful but disliked. Urdu: Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) said: If a kid of a goat or cow is raised on donkey's milk, its consumption is lawful and is disliked (Makruh). (T).

In the same Al-Quniyah, a second opinion is quoted from some scholars, which is the apparent sense of the discourse in Fatawa Kubra and Khizanat-ul-Muftin, and is derived from the statement of Imam Abdullah bin Mubarak (may Allah have mercy on him). In Radd al-Muhtar, it is said:

[Table/Box 3] Arabic: In Sharh al-Wahbaniyya, citing Al-Quniyah, it is noted that it becomes lawful if slaughtered after a few days, otherwise not. Urdu: In Sharh al-Wahbaniyya, it is quoted from Al-Quniyah that if it is slaughtered after a few days then it is lawful, otherwise not. (T).

Sayyid Abu al-Saud al-Azhari, in the marginalia of Fath Allah al-Mu'in on Kanz, states:

[Table/Box 4] Arabic: When a kid is raised on donkey's milk, Ibn al-Mubarak said its consumption is disliked. He said: A man informed me from Al-Hasan, who said: If a kid is raised on pig's milk, there is no harm. Urdu: If a lamb is raised on donkey's milk,

Ibn Mubarak said eating it is disliked. A person informed me from Hasan that he said if a lamb is raised on pig's milk, then there is no harm.

---

1. Khulasa-tul-Fatawa, Book of Hunting, Chapter Five, Maktaba Habibiyah, Quetta, 4/304.
2. Fatawa Hindiyya, Book of Karahiyah, Chapter Eleven, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/339.
3. Radd al-Muhtar, Book of Karahiyah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/217.

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

ख़ुलासा में है:

[टेबल/बॉक्स 1] अरबी: अन-नवाज़िल में: यदि एक मेमने (बकरी के बच्चे) को सुअर के दूध से पाला गया हो, तो उसे खाने में कोई हर्ज नहीं है। इसी आधार पर विद्वानों ने कहा है कि ऐसी मुर्गी खाने में कोई हर्ज नहीं है जो गंदगी खाती हो जब तक कि उसका मांस न बदले। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से जो रिवायत है कि मुर्गी को [ज़बह से पहले] तीन दिनों तक कैद रखा जाए, वह तंज़ीह (सफाई/बेहतरी) के तौर पर था। (संक्षेप में)। उर्दू: नवाज़िल में है कि जो बच्चा सुअर के दूध की खुराक से परवरिश पाया, उसको खाने में हर्ज नहीं है। इसी लिए फ़ुक़हा (कानूनविदों) ने फ़रमाया जो मुर्ग़ गंदगी खाए और उसका गोश्त मुतग़य्यर (परिवर्तित) न हो तो खाने में हर्ज नहीं है, और हुज़ूर अलैहिस्सलातो वस्सलाम का इरशाद कि मुर्गी को तीन दिन क़ैद रख कर ज़बह किया जाए, यह इरशाद तंज़ीह के तौर पर है। (बा-इख़्तिसार) (त)।

इसी से तक़मिल्ला लिसान में फ़रमाया गया, और बाकी किताबों में भी इसी तरह ज़िक्र है। हिंदिया की 'किताब अल-कराहियत' में 'कुनिया' से उद्धृत है:

[टेबल/बॉक्स 2] अरबी: मुहम्मद (रहमतुल्लाहि अलैहि) ने ज़िक्र किया कि यदि बकरी या भेड़ का बच्चा गधी के दूध से पला हो, तो उसका खाना हलाल है लेकिन मकरूह (नापसंद) है। उर्दू: इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाहि अलैहि) ने फ़रमाया: बकरी या गाय का बच्चा गधी के दूध से परवरिश पाए, उसका खाना हलाल है और मकरूह है। (त)।

उसी कुनिया में कुछ उलेमा से दूसरा क़ौल (विचार) नक़्ल किया गया, वही फ़तावा कुबरा और ख़ज़ानतुल मुफ़्तीन के कलाम का मफ़हूम (अर्थ) है, और इमाम अब्दुल्लाह बिन मुबारक (रहमतुल्लाहि अलैहि) के इरशाद से मुस्तफ़ाद (प्राप्त) है। रद्दुल मुहतार में है:

[टेबल/बॉक्स 3] अरबी: शर्ह अल-वह्बानिया में कुनिया से नक़्ल किया गया कि अगर चंद दिनों के बाद ज़बह किया तो हलाल है वरना नहीं। उर्दू: शर्ह वबहानिया में कुनिया से नक़्ल किया कि अगर चंद रोज़ के बाद ज़बह किया तो हलाल है वरना नहीं। (त)।

सैय्यद अबू अल-सऊद अज़हरी 'फ़तह अल्लाह अल-मुईन' के हाशिया 'कन्ज़' में फ़रमाते हैं:

[टेबल/बॉक्स 4] अरबी: मेमने को जब गधी के दूध से पाला जाए, तो इब्न मुबारक ने कहा कि उसका खाना मकरूह है। उन्होंने कहा: मुझे एक व्यक्ति ने हसन से ख़बर दी, उन्होंने कहा: अगर मेमना सुअर के दूध से पला हो तो कोई हर्ज नहीं। उर्दू: भेड़ का बच्चा गधी के दूध से परवरिश पाए तो इब्न मुबारक ने फ़रमाया इसका खाना मकरूह है। मुझे एक शख़्स ने हसन से ख़बर दी उन्होंने कहा भेड़ का बच्चा अगर सुअर के दूध से परवरिश पाए तो हर्ज नहीं।

---

1. ख़ुलासतुल फ़तावा, किताब अल-सैद, अध्याय पांच, मकतबा हबीबिया, क्वेटा, 4/304।
2. फ़तावा हिंदिया, किताब अल-कराहियत, अध्याय ग्यारह, नूरानी कुतुब ख़ाना, पेशावर, 5/339।
3. रद्दुल मुहतार, किताब अल-कराहियत, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/217।

خلاصہ میں ہے:

[جدول/باکس ۱] عربی: فی النوازل لو ان جدیا غذی بلبن الخنزیر فلا باس باکلہ، فعلی ھذا قالوا لابأس بأکل الدجاج الذی یخلط ولا یتغیر لحمہ، والذی روی عن رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم انہ قال تحبس الدجاجۃ ثلثۃ ایام کان للتنزیہ (باختصار)۔ اردو: نواز میں ہے جو بچہ خنزیر کے دودھ کی خوراک سے پرورش پایا اس کو کھانے میں حرج نہیں ہے اسی لئے فقہاء نے فرمایا جو مرغ گندگی کھائے اور اس کا گوشت متغیر نہ ہو تو کھانے میں حرج نہیں ہے، اور حضور علیہ الصلوۃ والسلام کا ارشاد کہ مرغی کو تین دن قید رکھ کر ذبح کیا جائے، یہ ارشاد تنزیہ کے طور پر ہے۔ (باختصار) (ت)

اسی سے تکملہ لسان میں فرمایا اسی طرح بقیہ کتب میں مذکور ہے، ہندیہ کی کتاب الکراہیتہ میں قنیہ سے ہے:

[جدول/باکس ۲] عربی: ذکر محمد رحمہ اللہ تعالی جدی او حمل یرضع بلبن الاتان یحل اکلہ ویکرہ 2۔ اردو: امام محمد رحمہ اللہ تعالیٰ نے فرمایا بکری یا گائے کا بچہ گدھی کے دودھ سے پرورش پائے اس کا کھانا حلال ہے اور مکروہ ہے۔ (ت)

اسی قنیہ میں بعض علماء سے قول ثانی نقل کیا، وہی ظاہر الکلام فتاوی کبری و خزانتہ المفتین کا مفاد، اور امام عبد اللہ بن مبارک رحمتہ اللہ تعالیٰ علیہ کے ارشاد سے مستفاد، رد المحتار میں ہے:

[جدول/باکس ۳] عربی: فی شرح الوھبانیۃ عن القنیۃ راقما انہ یحل اذا ذبح بعد ایام والالا 3۔ اردو: شرح وھبانیہ میں قنیہ سے نقل کیا کہ اگر چند روز کے بعد ذبح کیا تو حلال ہے ورنہ نہیں۔ (ت)

سید ابو السعود ازہری فتح اللہ لمعین حاشیہ کنز میں فرماتے ہیں:

[جدول/باکس ۴] عربی: الجدی اذا ربی بلبن الاتان، قال ابن المبارک یکرہ اکلہ قال واخبرنی رجل عن الحسن، قال اذاربی الجدی بلبن الخنزیر لابأس اردو: بھیڑ کا بچہ گدھی کے دودھ سے پرورش پائے تو ابن مبارک نے فرمایا اس کا کھانا مکروہ ہے مجھے ایک شخص نے حسن سے خبر دی انہوں نے کہا بھیڑ کا بچہ اگر خنزیر کے دودھ سے پرورش پائے تو حرج نہیں

---

1 خلاصۃ الفتاوی کتاب الصید الفصل الخامس مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۴/ ۳۰۴ 2 فتاوی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الحادی عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۳۹ 3 ردالمحتار کتاب الکراہیۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۱۷

Fatawa Razawiyya, Volume 20

“With this he said: its meaning is if it grazed for days after that, it is like the Jallalah (an animal that eats filth), as per the handwriting of our Sheikh from Al-Khaniyah.” No, they said its meaning is that if after that it continued to eat fodder, then it is like a Jallalah, i.e., a filth-eating animal; this is narrated from Khaniyah through our Sheikh.

In the book of Hunting and Slaughtering of Al-Hindiya, it is stated: “If a kid (goat) is raised on the milk of a she-donkey or a pig, if it grazes on fodder for several days, there is no harm, because it is in the position of a Jallalah, and if a Jallalah is confined for several days and fed fodder, there is no harm in it. This is also the case here, as stated in Al-Fatawa al-Kubra.” A kid goat raised on the milk of a she-donkey or a pig, if it then eats fodder for a few days, there is no harm, because it is like a filth-eating animal, and if such a filth-eating animal is kept confined for a few days and fed fodder, there is no harm. This is also the case here; it is similarly stated in Fatawa Kubra. (T)

Similarly, in Khazanat-ul-Muftiyeen, quoted from Fatawa Kubra: “He conditioned the negation of harm upon the eating of fodder, which implied its presence in its absence, and harm only relates to what is prohibited.” They have conditioned the negation of harm upon the eating of fodder, so in the case of not eating fodder, the existence of harm is established, and harm relates to prohibited things. (T)

Therefore, to avoid scholarly disagreement, it is safer to wait for a gap of a few days before slaughtering. And Allah Almighty knows best.

Problem 112: From Sherpur district Pilibhit, sent by Muhammad Mangal Khan Sahib Taluqdar, 3 Rabi-ul-Awwal Sharif 1337 AH. What do the scholars of Islam say about this issue: a fawn (baby deer) was raised drinking a bitch's milk; is it permissible to eat its meat or not?

The Answer: If a period of time has passed since it stopped drinking that milk, then its meat is permissible (Halal). And if it still drinks it, then stop that milk for a few days, feed it pure milk or fodder, until that milk in its stomach...

---

1. Fath al-Mu'in ala al-Kanz by Mulla Miskeen, Book of Al-Karahiyyah, Section on Eating and Drinking, H.M. Saeed Company Karachi, 3/386
2. Fatawa Hindiya, Book of Al-Dhabaih, Chapter Two, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/290

फ़तावा रज़विया, जिल्द २०

"इसके साथ उन्होंने कहा: इसका अर्थ यह है कि यदि वह इसके बाद कुछ दिनों तक चारा चरता है, तो वह 'जल्लाल्लाह' (गंदगी खाने वाला जानवर) की तरह हो जाता है, जैसा कि हमारे शेख ने 'अल-खनिया' से उद्धृत किया है।" नहीं, उन्होंने फ़रमाया कि इसका अर्थ यह है कि यदि उसके बाद वह चारा खाता रहा तो वह जल्लाल्लाह यानी गंदगी खाने वाले जानवर की तरह है; यह हमारे शेख के माध्यम से 'खनिया' से उद्धृत है।

'अल-हिंदिया' की शिकार और ज़बह की किताब में है: "यदि बकरी का बच्चा गधी या सूअर के दूध से पला हो, और यदि वह कुछ दिनों तक चारा चरे, तो कोई हर्ज नहीं है, क्योंकि यह 'जल्लाल्लाह' के दर्जे में है, और यदि 'जल्लाल्लाह' को कुछ दिनों तक बंद रखा जाए और चारा खिलाया जाए, तो उसमें कोई हर्ज नहीं है। यहाँ भी ऐसा ही है, जैसा कि 'फ़तावा अल-कुबरा' में कहा गया है।" बकरी का बच्चा गधी या सूअर के दूध से पला हो, फिर कुछ दिन चारा खा ले तो कोई हर्ज नहीं है क्योंकि यह गंदगी खाने वाले जानवर की तरह है, और यह गंदगी खाने वाला जानवर अगर कुछ दिन कैद में रखा जाए और चारा खाए तो कोई हर्ज नहीं, इसी तरह यह भी है; फ़तावा कुबरा में ऐसा ही है। (त)

इसी तरह 'खज़ानतुल मुफ़्तीन' में 'फ़तावा कुबरा' से उद्धृत है: "उन्होंने हर्ज की नफ़ी (इनकार) को चारा खाने पर निर्भर किया है, जिससे इसके अभाव में इसकी उपस्थिति का संकेत मिलता है, और हर्ज केवल उसी से संबंधित है जो निषिद्ध है।" उन्होंने हर्ज की नफ़ी को चारा खाने से सम्बद्ध किया है, तो चारा न खाने की स्थिति में हर्ज का वजूद साबित होता है और हर्ज का संबंध निषिद्ध चीज़ से है। (त)

इसलिए विद्वानों के मतभेद से बचने के लिए सबसे सुरक्षित यही है कि कुछ दिनों का अंतराल देकर ज़बह करें। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला ११२: शेरपुर जिला पीलीभीत से, प्रेषक मुहम्मद मंगल खां साहब ताल्लुकदार, ३ रबी-उल-अव्वल शरीफ़ १३३७ हिजरी। दीन के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि एक हिरण का बच्चा कुतिया का दूध पीकर पला है, उसका गोश्त खाना जायज़ है या नहीं?

अल-जवाब: अगर अब दूध छोड़े हुए एक अरसा बीत गया है तो उसका गोश्त हलाल है। और अगर अब भी पीता है तो कुछ दिन वह दूध छुड़वाएं पाक दूध पिलाएं या चारा खिलाएं यहाँ तक कि पेट में वह दूध...

1. फतह अल-मुईन अला अल-कंज मल्ला मिस्कीन द्वारा, किताब अल-कराहिया, खाने और पीने का अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी कराची, ३/३८६
2. फतावा हिंदिया, किताब अल-ज़बाह, अध्याय दो, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ५/२९०

पेज २५८ / ६३०

بہٖ قال معناہ اذا اعتلف ایاما بعد ذلك كالجلالة كذا بخط شیخنا عن الخانیة 1۔ نہیں ، انھوں نے فرمایا اس کا معنی یہ ہے کہ اس کے بعد وہ چارہ کھاتا رہا تو وہ جلالہ یعنی گندگی کھانیوالے جانور کی طرح ہے ہمارے شیخ کے سے یوں خانیہ سے منقول ہے۔

ہندیہ کی کتاب الصید والذبائح میں ہے : الجدی اذا كان یربی بلبن الاتان والخنزیر ان اعتلف ایاما فلا باس لانه بمنزلة الجلالة والجلالة اذا حبست ایاما فعلفت لاباس بها فكذا هذا ، كذا فی الفتاوی الكبری 2۔ بکری کا بچہ گدھی یا خنزیر کے دودھ سے پرورش پائے پھر چند روز چارہ کھا لے تو کوئی حرج نہیں ہے کیونکہ گندگی کھانے والے جانور کی طرح ہے اور یہ گندگی کھانے والا اگر چند روز قید میں رکھا جائے اور چارہ کھائے تو کوئی حرج نہیں اسی طرح یہ بھی ہے، فتاوی کبرٰی میں ایسے ہی ہے۔ (ت)

اسی طرح خزانۃ المفتین میں بزمز فتاوی کبرٰی سے منقول : فقد علق نفی الباس علی الاعتلاف فافاد وجوده عند عدمه ، والباس انما هو فیما ینهی عنه۔ انھوں نے حرج کی نفی کو چارہ کھانے سے معلق کیا ہے تو چارہ نہ کھانے کی صورت میں حرج کا وجود ثابت ہوتا ہے اور حرج کا تعلق ممنوع چیز سے ہے (ت)

لہذا اختلاف علماء سے بچنے کے لئے اسلم وہی ہے کہ چند روز کا وقفہ دے کر ذبح کریں، واللہ تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۱۱۲: از شیر پور ضلع پیلی بھیت مرسلہ محمد منگل خانصاحب تعلقہ دار ۳ ربیع الاول شریف ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک بچہ ہرنی کا کتی کا دودھ پی کر پرورش ہوا اس کا گوشت کھانا جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: اگر اب دودھ چھوڑے ہوئے ایک زمانہ گزرا تو اس کا گوشت حلال ہے۔ اور اگر اب بھی پیتا ہے تو چند روز وہ دودھ چھڑائیں، پاک دودھ پلائیں یا چارہ کھلائیں، یہاں تک کہ پیٹ میں وہ دودھ

---

1 فتح المعین علی الکنز لمنلا مسکین کتاب الکراہیۃ فصل في الاکل والشرب ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۳/ ۳۸۶ 2 فتاوی ہندیہ کتاب الذبائح الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۹۰

Fatawa Rizvia, Volume 20

...should not remain at all. At that time, it can be slaughtered and eaten. It is stated in Alamgiriyya: "If a kid (young goat/sheep) is raised on the milk of a female donkey or a pig, but then grazes on clean fodder for a few days, there is no harm in eating it, because it is like a Jallalah (an animal that eats filth). If a Jallalah is kept confined for a few days and fed clean fodder, there is no harm in eating it. This is similar. Thus it is in Al-Fatawa al-Kubra." - And Allah Almighty knows best. If a lamb is raised on the milk of a donkey or a pig and later eats fodder for a few days, there is no harm, because it is like a Jallalah (an animal that eats filth). If a Jallalah is kept in confinement for a few days and eats fodder, there is no objection in eating it. This is also like that; it is mentioned as such in Fatawa al-Kubra. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 115: From Old City, Upper Barham, sent by Muhammad Yaqub, Imam of the mentioned city mosque. 17 Muharram-ul-Haram 1321 AH. What do the scholars of the religion say about this matter: if an animal drinks human milk, what is the ruling on eating its meat? Explain and be rewarded. The Answer: An animal that has drunk human milk does not become forbidden (haram) because of it, even if its entire upbringing was on human or even pig's milk. The limit is that it should be confined for a few days and fed clean fodder or given the milk of a halal animal, then it should be slaughtered. It is stated in Khaniyya: "If a kid is nourished with pig's milk, there is no harm in eating it."[2] If a lamb is raised on pig's milk, there is no prohibition in eating it. (T)

It is stated in Hindiyya: "If a kid is raised on the milk of a female donkey or a pig, if it eats fodder for some days, there is no harm."[3] And Allah Almighty knows best. If a lamb is raised on the milk of a donkey or a pig and later eats fodder for a few days, there is no harm in eating it. And Allah Almighty knows best. (T)

[1] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Dhabaih, Chapter 2, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/290 [2] Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Dhabaih, Matba' Naval Kishore, Lucknow, 4/572 [3] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Dhabaih, Chapter 2, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/290

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

...बिल्कुल न रहे। उस समय इसे ज़ब्ह करके खा सकते हैं। आलमगीरिया में है: 'यदि मेमने (भेड़ या बकरी के बच्चे) का पालन-पोषण गधी या सुअर के दूध से किया गया हो, लेकिन फिर वह कुछ दिनों तक साफ़ चारा चरता है, तो उसे खाने में कोई हर्ज नहीं है क्योंकि वह जलाला (गंदगी खाने वाले जानवर) के समान है। यदि किसी जलाला को कुछ दिनों के लिए बंद रखा जाए और साफ़ चारा खिलाया जाए, तो उसे खाने में कोई हर्ज नहीं है। यह भी वैसा ही है। अल-फ़तावा अल-कुबरा में ऐसा ही है।' - और अल्लाह बेहतर जानता है। भेड़ का बच्चा यदि गधी या सुअर के दूध से पला हो और बाद में कुछ दिन चारा खाए तो हर्ज नहीं है क्योंकि वह जलाला (गंदगी खाने वाला जानवर) की तरह है और जलाला को कुछ रोज़ कैद में रखा जाए चारा खाए तो उसके खाने में हर्ज नहीं है। यह भी ऐसा ही है, फ़तावा कुबरा में यूँही है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 115: शहर कोहना अपर बरहाम, मोहम्मद याकूब साहब, इमाम मस्जिद शहर मजकूर की ओर से। 17 मुहर्रम-उल-हराम 1321 हिजरी। दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि अगर कोई जानवर आदमी का दूध पीए तो उसका गोश्त खाना कैसा है? बयान फ़रमाएं सवाब पाएं। अल-जवाब: जिस जानवर ने आदमी का दूध पिया हो, वह उसके कारण हराम नहीं हो जाता, भले ही उसका पूरा पालन-पोषण इंसान बल्कि सुअर के दूध से हुआ हो। हद यह है कि कुछ दिन बंद करके चारा खिलाएँ या हलाल जानवर का दूध पिलाएँ उसके बाद ज़ब्ह करें। खानिया में है: 'अगर मेमने को सुअर के दूध से पाला गया हो, तो उसे खाने में कोई हर्ज नहीं है।'[2] भेड़ का बच्चा अगर सुअर के दूध से परवरिश पाए तो उसके खाने में मनाही नहीं। (त)

हिन्दिया में है: 'यदि मेमने का पालन-पोषण गधी या सुअर के दूध से हुआ हो, यदि वह कुछ दिनों तक चारा खाता है, तो कोई हर्ज नहीं है।'[3] और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। भेड़ का बच्चा अगर गधी या सुअर के दूध से परवरिश पाए तो उसने चंद रोज़ बाद में चारा खा लिया तो खाने में हर्ज नहीं है, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

[1] फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-ज़बाइह, बाब 2, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 5/290 [2] फ़तावा क़ाज़ी ख़ान, किताब अल-ज़बाइह, मतबा नवल किशोर, लखनऊ, 4/572 [3] फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-ज़बाइह, बाब 2, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 5/290

पृष्ठ 259/630

بالکل نہ رہے۔ اس وقت اسے ذبح کرکے کھاسکتے ہیں۔ عالمگیریہ میں ہے: الجدی اذا کان یربی بلبن الاتان والخنزیر ان اعتلف ایاما فلا بأس لانه بمنزلة الجلالة، والجلالة اذا حبست ایاما فعلفت لا باس بها فکذا هذا، کذا في الفتاوی الکبری ۱ - واللہ تعالٰی اعلم۔ بھیر کا بچہ اگر گدھی یا خنزیر کے دودھ سے پرورش پائے اور بعد میں چند روز چارہ کھائے تو حرج نہیں ہے کیونکہ وہ جلالہ (گندگی کھانے والے جانور) کی طرح ہے اور جلالہ کو چند روز قید میں رکھا جائے چارہ کھائے تو اس کے کھانے میں حرج نہیں ہے۔ توبیہ بھی ایسا ہے، فتاوٰی کبرٰی میں یونہی ہے۔ و اللہ تعالٰی اعلم۔(ت)

مسئلہ ۱۱۵: از شہر کہنہ اپر بر ہامرسلہ محمد یعقوب صاحب امام مسجد شہر مذکور ۱۷ محرم الحرام ۱۳۲۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اگر کوئی جانور آدمی کا دودھ پیئے گا تو اس کا گوشت کھانا کیسا ہے؟ بینوا توجروا الجواب: جس جانور نے آدمی کا دودھ پیا ہو وہ اس کے باعث حرام نہیں ہو جاتا، اگرچہ پوری پرورش انسان بلکہ خنزیر کے دودھ سے پائی، غایت یہ کہ چند روز بند کرکے چارہ کھلائیں یا حلال جانور کا دودھ پلائیں، اس کے بعد ذبح کریں، خانیہ میں ہے: لوان جدیأ غذی بلبن الخنزیر لا باس باکلہ ۲ ۔ بھیر کا بچہ اگر خنزیر کے دودھ سے پرورش پائے تو اس کے کھانے میں ممانعت نہیں۔ (ت)

ہندیہ میں ہے: الجدی یربی بلبن الاتان والخنزیر ان اعتلف ایاما ۳ فلا باس - واللہ تعالی اعلم۔ بھیر کا بچہ اگر گدھی یا خنزیر کے دودھ سے پرورش پائے تو اس نے چند روز بعد میں چارہ کھالیا تو کھانے میں حرج نہیں ہے، واللہ تعالٰی اعلم۔(ت)

١ فتاوىٰ ہندیہ کتاب الذبائح الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۹۰ ۲ فتاوىٰ قاضی خاں کتاب الذبائح مطبع نولکشور لکھنؤ ۴ / ۵۷۲ ۳ فتاوىٰ ہندیہ کتاب الذبائح الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۹۰

Fatawa Razawiyya Volume 20

Problem 116: Sent by Maulana Bakhsh, Holapadang Chah Bagan, Post Office Lathako Bari, District Dung, dated 7 Sha'ban 1333 AH.

Respected Maulana Ahmad Raza Khan Sahib, source of abundant compassion and storehouse of boundless kindness for the helpless. After the Sunnah greetings of Islam, the clear conscience requires remembering that a long time ago, this humble servant had brought to your presence's notice that if a polytheist or infidel offers an animal as an offering to Kali or Bhawani, takes it for sacrifice but does not sacrifice it, i.e., does not cut its throat, only cuts its ear and lets it go saying "O Bhawani or Kali, this is your offering", then is it permissible and correct for Muslims to slaughter and eat that animal? We prevented them based on the holy verse "and that which has been dedicated to other than Allah"[1] (at the time of slaughtering, the name of someone other than Allah was invoked. T), saying that an animal or sweet etc. which a polytheist or infidel offers to their idols should not be eaten. But those people say that scholars have given a fatwa for eating, which is why we eat the offered animal. Since there is a lot of disagreement in this era and people have adopted many ways, I beseech you, as you are the Imam of this time, the guide of the misguided, I request, perhaps we are mistaken and through you, we may find the right path. For the sake of Allah, please honor us with a reply by letter, Allah Almighty will reward you for this. I am sending an envelope with the letter for the reply.

The Answer: The polytheists used to release bulls for their idols, calling them 'Sa'ibah'. Those they would release after slitting their ears were called 'Bahirah', and they considered these animals forbidden. Allah Almighty refuted them, saying:

"مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ"	**"Allah has not appointed [any such thing as] a Bahirah or a Sa'ibah or a Wasilah or a Ham."**
"وَلٰكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ ۖ وَأَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ 2"	"[And not a Ham], but those who disbelieve invent falsehood against Allah, and most of them do not reason." (T)

That is, Allah did not establish these things, but the disbelievers invent lies about Him. So, making these animals forbidden is the act of disbelievers...

---

[1] Al-Quran al-Karim 2/173 [2] Al-Quran al-Karim 5/103

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

मसला 116: प्रेषक मौलाना बख्श, होलापाडंग चाह बगान, डाकखाना लठाको बाड़ी, जिला डुंग, दिनांक 7 शाबान 1333 हिजरी।

जनाब मौलाना अहमद रज़ा खां साहब, प्रचुर अनुकंपा के स्रोत और बेसहारा लोगों के लिए असीम कृपा के भंडार। सुन्नत के अनुसार सलाम-ए-इस्लाम के बाद, स्पष्ट ज़मीर (विवेक) को याद दिलाना आवश्यक है कि इस तुच्छ सेवक ने आपके संज्ञान में यह बात लायी थी कि यदि कोई मुशरिक (बहुदेववादी) या काफ़िर किसी जानवर को काली या भवानी के लिए भोग चढ़ाता है, और उसे बलि देने के लिए ले जाता है लेकिन बलि नहीं देता यानी उसकी गर्दन नहीं काटता, केवल उसका कान काट कर उसे यह कहकर छोड़ देता है कि "हे भवानी या काली, यह तुम्हारा भोग है", तो क्या मुसलमानों के लिए उस जानवर को ज़बह करना और खाना जायज़ और सही है या नहीं? हमने उन्हें आयते-करीमा "और जिस पर अल्लाह के सिवा किसी और का नाम पुकारा गया हो"[1] (ज़बह के समय ग़ैर-अल्लाह का नाम पुकारा गया। त) के आधार पर मना किया कि जिस जानवर या मिठाई आदि को मुशरिक या काफ़िर अपने बुतों (मूर्तियों) पर चढ़ाएँ, उसे नहीं खाना चाहिए। लेकिन वे लोग कहते हैं कि आलिमों (विद्वानों) ने खाने के लिए फतवा दिया है, इसलिए हम लोग चढ़ाए हुए जानवर को खाते हैं। चूँकि इस दौर में बहुत मतभेद हो रहा है और लोगों ने कई तरीके अपना लिए हैं, इसलिए आपसे प्रार्थना है कि आप इस समय के इमाम हैं, गुमराहों के मार्गदर्शक समझकर निवेदन है, शायद हम गलती पर हों और आपके कारण हमें सही रास्ता नसीब हो। अल्लाह के वास्ते जवाब पत्र के माध्यम से ज़रूर भेजें, अल्लाह तआला आपको इसका फल देगा। जवाब के लिए पत्र के साथ लिफाफा भेज रहा हूँ।

जवाब: मुशरिक अपने बुतों के लिए सांड छोड़ते थे जिसे 'साइबाह' कहते थे, जिसका कान फाड़ कर छोड़ते थे उसे 'बहीराह' कहते थे और इन जानवरों को हराम (निषिद्ध) मानते थे। अल्लाह तआला ने उनका खंडन किया कि:

"अल्लाह ने कान कटा हुआ (बहीराह), सांड (साइबाह), वसीला और हाम जैसा कुछ भी मुक़र्रर नहीं किया है।"

"مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ"

"وَلٰكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ ۖ وَأَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ 2"

"अल्लाह ने कान कटा हुआ (बहीराह), सांड (साइबाह), वसीला और हाम जैसा कुछ भी मुक़र्रर नहीं किया है।" **"مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ"**

"[और न हामी], बल्कि काफ़िर लोग अल्लाह पर झूठा
इफ़्तरा (आरोप) बांधते हैं और उनमें से अक्सर नासमझ हैं।"

(त)

यानी ये बातें अल्लाह ने तो तय नहीं कीं लेकिन काफ़िर उन पर झूठ बांधते हैं, तो इन जानवरों को हराम बनाना काफ़िरों का...

---

[1] अल-कुरान अल-करीम 2/173 [2] अल-कुरान अल-करीम 5/103

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

مسئلہ ۱۱۶: مرسلہ مولانا بخش ہولا پاڈنگ چاہ بگان ڈاکخانہ لٹھاکو باڑی ضلع ڈونگ بتاریخ ۷ شعبان ۱۳۳۳ھ

جناب مولانا احمد رضا خاں صاحب مصدرِ اشفاقِ فرواں و مخزنِ الطافِ بیکراں بحالِ بیکساں، بعد سلامِ مسنون اسلامِ مشہور، ضمیرِ مبین یاد کے عرصہ بعید متقضی ہوتا ہے کہ خاکسار نے حضور کے گوش گزار کیا تھا کہ کوئی مشرک یا کافر کسی جانور کو کالی یا بھوانی کے بھوگ چڑھاوے، اور بل دینے کو لے جائے اور بل نہ دے یعنی گردن نہ مارے، صرف کان کاٹ کر چھوڑ دے یہ کہہ کر کہ "یا بھوانی یا کالی یہ تمہارا بھوگ ہے" تو اس جانور کو ذبح کرنا اور کھانا مسلمانوں کو جائز اور درست ہے یا نہیں؟ ہم نے ان کو بموجب آیہ شریفہ "وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللهِ"1 (ذبح کے وقت غیر اللہ کا نام پکارا گیا۔ ت) منع کیا کہ جس جانور یا مٹھائی وغیرہ کو مشرک یا کافر اپنے بتوں کو چڑھائیں وہ نہ کھانا چاہئے، تو وہ لوگ کہتے ہیں کہ عالموں نے فتوی دیا ہے کھانے کے لئے، اس وجہ سے ہم لوگ چڑھائے ہوئے جانور کو کھاتے ہیں، چونکہ اس زمانہ میں بہت سا اختلاف ہو رہا ہے اور لوگوں نے کئی ایک طریقہ اختیار کیا ہے اس لئے آپ سے التجا ہے کہ آپ گویا اس وقت کے امام ہیں ہادیِ گمراہاں سمجھ کر درخواست کرتے ہیں شاید ہم غلطی پر ہوں اور آپ کے باعث ہم کو راہِ راست نصیب ہو للہ جواب خط سے ضرور سرفراز فرمائیں، اس کا اجر آپ کو اللہ تعالیٰ عطا فرمائے گا، جواب کے لئے لفافہ خط کے ساتھ شامل خدمت والا میں ارسال کرتا ہوں،

الجواب: مشرکین اپنے بتوں کے لئے سانڈ چھوڑتے اسے سائبہ کہتے جسے کان چیر کر چھوڑتے اسے بحیرہ کہتے اور ان جانوروں کو حرام جانتے، اللہ تعالیٰ نے ان کو رد فرمایا کہ:

اللہ نے مقرر نہیں کیا ہے کان چرا ہوا اور نہ بجار اور نہ وصیلہ اور نہ حامی **مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ**

اور نہ حامی، ہاں کافر لوگ اللہ پر جھوٹا افتراء باندھتے ہیں اور ان میں اکثر نرے بے عقل ہیں، (ت) وَلَٰكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ ۖ وَأَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ 2

یعنی یہ باتیں اللہ نے تو ٹھہرائیں نہیں لیکن کافر ان پر جھوٹ باندھتے ہیں، تو ان جانوروں کو حرام بنانا کافروں کا

---

1 القرآن الکریم ۲/ ۱۷۳ 2 القرآن الکریم ۵/ ۱۰۳

Volume 20 Fatawa Razawiya

...is against the [original] statement and the Holy Quran. The verse "what has been dedicated to other than Allah" refers to an animal over which a name other than Allah's is invoked during slaughter. It has no connection to an animal that has been set free [dedicated to an idol], nor does it apply to sweets. These are the ignorant notions of prejudiced Wahhabis that "whether it is a living or non-living sacrifice, or something else, whatever is attributed and called by a name other than Allah's becomes forbidden." If this were so, their own wives would become forbidden to them, as they are also called their wives and Allah's name is not taken over them. It is necessary to avoid such absurd thoughts. Yes, happy Muslims should not take sweets offered to idols, as disbelievers distribute them as charity (sadaqah); taking them is a humiliation. And, God forbid, the thing they distribute to honor an idol is used according to their intention. On the contrary, eating the meat of an animal set free is contrary to the disbelievers' intention and is a humiliation for them; there is no harm in it, provided there is no fitna (commotion/mischief), otherwise, it is necessary to avoid fitna.

[Boxed Text] Allah the Almighty said: "Fitna (persecution/mischief) is worse than killing" (Quranic Verse). And Allah knows best.

Problem 711: Questioned by the Muslims of Kathiawar, Jam Jodhpur, via Sheikh Abdul Sattar, Porbandar, Kathiawar, 15 Jamadi al-Ula 1333 AH. In this region, it is customary for Hindus to take goats to temples for sacrifice, and they call a Muslim butcher to slaughter them. Often, when a butcher is not available, they take the Imam. After the slaughter, the meat is distributed among those people. Is it permissible to take this meat or not? And should one go for the slaughter or not? Also, butchers take meat from there and sell it; is it permissible to buy and eat it from them? Explain and you shall be rewarded.

Answer: In slaughtering, the intention of the slaughterer is the valid condition. If a disbeliever has an animal slaughtered for their deities, but a Muslim slaughters it by invoking the name of Allah the Almighty for Him, the animal will become Halal (permissible). However, this act is disliked (Makruh) for a Muslim. And one should not take this meat from him, as in the disbeliever's perception, it fulfills his false objective, and taking this meat is as if receiving charity from him.

[Boxed Text] "The upper hand is better than the lower hand." So this...

Reference: Al-Quran Al-Karim 2/191 Page 261 of 630

जिल्द 20 फ़तावा रज़विया

...यह बात और क़ुरआन मजीद के खिलाफ है। और आयत "जिस पर अल्लाह के सिवा किसी और का नाम पुकारा गया हो" उस जानवर के लिए है जिसके ज़िब्ह (ज़बह) में अल्लाह के सिवा किसी और का नाम लिया जाए, छोड़े हुए जानवर से इसका कोई लेना-देना नहीं है और न ही मिठाई तक पहुँचता है। यह वहबियों के पक्षपाती और अज्ञानी विचार हैं कि "चाहे वह जीवित हो या निर्जीव, ज़िब्ह किया हुआ हो या कुछ और, जिस चीज़ को अल्लाह के सिवा किसी और की ओर संबद्ध करके पुकारेंगे, वह हराम हो जाएगी।" अगर ऐसा हो तो उनकी पत्नियाँ भी उन पर हराम हो जाएँगी क्योंकि उन्हें भी उनकी पत्नियाँ कहकर पुकारा जाता है और उन पर अल्लाह का नाम नहीं लिया जाता। ऐसे बेतुके खयालों से बचना ज़रूरी है। हाँ, खुशहाल मुसलमानों को मूर्तियों के चढ़ावे की मिठाई नहीं लेनी चाहिए क्योंकि काफ़िर इसे सदक़ा के तौर पर बाँटते हैं, उसे लेना अपमानजनक भी है। और अल्लाह की पनाह, जो चीज़ उन्होंने मूर्ति के सम्मान के लिए बाँटी, उसका उपयोग उनके उद्देश्य के अनुसार ही है। इसके विपरीत, छोड़े हुए जानवर का मांस खाना काफ़िरों की मंशा के खिलाफ है और उनके लिए अपमान है; इसमें कोई हर्ज नहीं है, बशर्ते कि फ़ितना (अशांति) न हो, वरना फ़ितना से बचना ज़रूरी है।

[Boxed Text] अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "फ़ितना कत्ल से भी ज़्यादा संगीन है।" और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

मसला ७११: काठियावाड़, जाम जोधपुर के मुसलमानों द्वारा, शेख अब्दुल सत्तार, पोरबंदर, काठियावाड़ के माध्यम से १५ जमादी अल-उला १३३३ हिजरी। इस क्षेत्र में यह रिवाज है कि हिंदू लोग बकरियों को मंदिरों में चढ़ावा चढ़ाने के लिए ले जाते हैं और उसके ज़िब्ह करने के लिए मुसलमान कसाई को बुलाते हैं। अक्सर कसाई नहीं होते तो पेश-इमाम को ले जाते हैं और ज़िब्ह के बाद वह मांस उन्हीं लोगों में बाँट दिया जाता है। क्या इस मांस को लेना जायज़ है या नहीं? और क्या ज़िब्ह करने के लिए जाना चाहिए या नहीं? और कसाई वहाँ से मांस लेकर बेचते हैं, क्या उनसे खरीद कर खाना जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

अल-जवाब: ज़िब्ह में ज़िब्ह करने वाले की नीयत (इरादा) मान्य शर्त है। अगर काफ़िर अपने देवताओं के लिए ज़िब्ह करवाए और मुसलमान अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल के लिए उसका नाम लेकर ज़िब्ह करे, तो जानवर हलाल हो जाएगा, लेकिन यह कार्य मुसलमान के लिए मकरूह (नापसंद) है। और उससे

यह मांस भी नहीं लेना चाहिए क्योंकि काफ़िर के विचार में इससे उसका गलत उद्देश्य पूरा होता है और यह मांस लेना ऐसा है जैसे उसकी ओर से दान (सदक़ा) लेना।

[Boxed Text] "ऊपर वाला हाथ नीचे वाले हाथ से बेहतर है।" तो यह...

संदर्भ: अल-कुरआन अल-करीम २/१९१। पृष्ठ २६१ / ६३०

قول، اور قرآن مجید کے خلاف ہے۔ اور آیہ ما اھل بہ لغیر اللہ اس جانور کے لئے ہے جس کے ذبح میں غیر خدا کا نام پکارا جائے، چھوڑے ہوئے جانور سے اسے کوئی تعلق نہیں نہ کہ مٹھائی تک پہنچے، یہ تعصب و ہابیوں کے جاہلانہ خیال ہیں کہ "جاندار یا بے جان ذبیحہ ہو یا غیر، جس چیز کو غیر خدا کی طرف منسوب کر کے پکاریں گے حرام ہوجائیں گی" ایسا ہو تو ان کی عورتیں بھی ان پر حرام ہوں کہ وہ بھی انھیں کی عورتیں کہہ کر پکاری جاتی ہیں اللہ تعالی کا نام ان پر نہیں لیا جاتا، ایسے بیہودہ خیالوں سے بچنا لازم ہے۔ ہاں بت کے چڑھاوے کی مٹھائی پر شاد مسلمانوں کو نہ لینا چاہئے کہ کافر اسے صدقہ کے طور پر بانٹتے ہیں، وہ لینا ذلت بھی ہے اور معاذاللہ جو چیز انھوں نے تعظیم بت کے لئے بانٹی اس کا ان کے موافق مراد استعمال بھی ہے۔ بخلاف چھوڑے ہوئے جانور کے کہ اس کا کھانا کافروں کے خلاف مراد اور ان کی ذلت ہے، اس میں حرج نہیں مگر شرط یہ ہے کہ فتنہ نہ ہو، ورنہ فتنہ سے بچنا لازم ہے۔

[Boxed Text] قال اللہ تعالیٰ "الْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ ج"۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ | اللہ تعالیٰ نے فرمایا: فتنہ قتل سے شدید تر ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۷۱۱: مسئولہ مسلمانوں کاٹھیاواڑ جام جودھپور معرفت شیخ عبدالستار پور بند کاٹھیاواڑ ۱۵ جمادی الاولی ۱۳۳۳ھ اس ملک میں رواج ہے کہ اہل ہنود بکریوں کے چرواہے مندروں پر بکرا چڑھانے کے واسطے لے جاتے ہیں اور اس کے ذبح کرنے کے واسطے مسلمان قصاب کو بلاتے ہیں اور اکثر قصاب نہیں ہوتے تو پیش امام کو لے جاتے ہیں اور بعد ذبح کے وہ گوشت انھیں لوگوں پر تقسیم کیا جاتا ہے اس گوشت کا لینا جائز ہے یا نہیں؟ اور ذبح کرنے کے واسطے جانا

چاہئے یا نہیں؟ اور قصاب وہاں سے گوشت لے کر فروخت کرتے ہیں ان سے خرید کر کھانا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: ذبح میں ذابح کی نیت شرط معتبر ہے، اگر کافر اپنے معبودوں کے لئے ذبح کرائے اور مسلمان اللہ عزوجل کے لئے اس کا نام لے کر ذبح کرے جانور حلال ہوجائے گا مگر یہ فعل مسلمان کے لئے مکروہ ہے، اور اس گوشت کا اس سے لینا بھی نہ چاہئے کہ اس میں کافر کے زعم میں اس کے مقصد باطل کو پورا کرنا ہے اور یہ گوشت گویا اس کی طرف سے تصدق لینا ہے۔

[Boxed Text] والید العلیا خیر من الید السفلی، | اوپر والا ہاتھ نیچے والے ہاتھ سے بہتر ہے۔ تو یہ

حوالہ: القرآن الکریم ۲/ ۱۹۱ Page 261 of 630

Fatawa-e-Razvia Volume 20

It is not appropriate for the hand of a disbeliever to be higher than the hand of a Muslim. This issue is explicitly stated in al-Alamgiriyyah and al-Tatarkhaniyyah: it is lawful but disliked for a Muslim. [1] It is not suitable for a non-believer's hand to be superior to a Muslim's hand. This issue is documented in Alamgiri; in Tatarkhania it is said: it is permissible but considered disliked (makruh) for a Muslim. (T)

Yes, if a butcher or any Muslim buys meat from him and after the slaughter, the Muslim does not lose sight of it, there is no harm in buying it. And Allah Almighty knows best.

Problem 118: From Sheikh Ghora, village Yaktara, post office Itari, district Shahabad Arrah - 17 Safar 1335 AH. If a Hindu takes an animal, i.e., a male or female goat, a male or female sheep, etc., to his deity's place or names it after a deity, cuts its ear, and then sells it to a Muslim, and that Muslim slaughters it according to the Shariah method and eats it, is that animal or its meat halal (permissible) or haram (forbidden)? Please explain and you will be rewarded.

Answer: It is halal. Allah Almighty says: "And why should you not eat of that upon which the name of Allah has been mentioned..." [2] - Allah the Almighty said: What has happened to you that you do not eat that over which Allah's name has been invoked? And Allah knows best. (T) And Allah Almighty knows best.

Problem 119 & 120: From Chittorgarh, Udaipur region, Rajputana, asked by Maulvi Abdul Karim Sahab, 6 Rabi-ul-Awwal Sharif 1336 AH, Saturday. (1) Is a bull (sand) haram or halal? In Fatawa Abdul Hai Sahib Lucknow, Volume 3, it is written as haram on the basis that the bull is not outside the owner's property. (2) What is the ruling on eating earthworms (khurateen) or any severely disliked (makruh tahrimi) or forbidden (haram) thing after burning it, or eating something in which it was burnt, for example, ghee, etc.?

Answer: (1) If a bull is slaughtered for the sake of Allah, there is no question about the lawfulness (halal) of its meat.

[1] Fatawa Hindiyyah, Book of Slaughter, Chapter One, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/286 [2] Al-Quran Al-Kareem 6/121

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द २०

एक काफ़िर का हाथ मुसलमान के हाथ से ऊँचा होना उचित नहीं है, और इस मसले का उल्लेख अल-आलमगीरिया और अत-ततारखनिया में है कि यह हलाल है लेकिन मुसलमान के लिए मकरूह है। [1] यह उचित नहीं है कि काफिर का हाथ मुसलमान के हाथ से श्रेष्ठ हो। इस मसले पर आलमगीरी में स्पष्ट उल्लेख है; ततारखनिया में है कि यह हलाल है और मुसलमान के लिए मकरूह होगा। (त)

हाँ, जिस कसाई आदि से मुसलमान ने मांस खरीदा और ज़ब्ह (वध) के बाद वह मुसलमान की नज़र से ओझल नहीं हुआ था, तो उसे खरीदने में कोई हर्ज नहीं। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह बेहतर जानता है)।

मसला ११८: प्रेषक: शेख घोरा, ग्राम यक्तरा, डाकखाना इटारी, जिला शाहाबाद आरा - १७ सफ़र १३३५ हिजरी। अगर कोई हिंदू किसी जानवर यानी बकरा-बकरी, भेड़ा-भेड़ी आदि को अपने किसी देवता के नाम पर या देवता के स्थान पर ले जाकर उसका कान काट दे, और बाद में उस जानवर को किसी मुसलमान के हाथ बेच दे और वह मुसलमान उस जानवर को शरीयत के तरीके से ज़ब्ह करके खाए, तो वह जानवर या उसका खाना हलाल है या हराम? स्पष्ट करें ताकि आप पुण्य के पात्र बनें।

जवाब: हलाल है। अल्लाह तआला ने फरमाया: "और तुम्हें क्या हुआ है कि तुम वह चीज़ नहीं खाते जिस पर अल्लाह का नाम लिया गया है..." [2] - अल्लाह तआला ने फ़रमाया: तुम्हें क्या हुआ कि तुम उसे नहीं खाते जिस पर अल्लाह तआला का नाम पुकारा गया, वल्लाहु तआला आलम। (त) वल्लाहु तआला आलम।

मसला ११९ और १२०: चित्तौड़गढ़ इलाका उदयपुर राजपुताना से, प्रेषक: मौलवी अब्दुल करीम साहब, ६ रबी-उल-अव्वल शरीफ १३३६ हिजरी, शनिवार। (१) सांड हराम है या हलाल? फ़तावा अब्दुल हई साहब लखनऊ जिल्द ३ में इसे हराम लिखा गया है इस आधार पर कि वह सांड मालिक के अधिकार से बाहर नहीं है। (२) केंचुए (खरातीन) या किसी मकरूह-ए-तहरीमी या हराम चीज़ को जलाकर खाना, या जिस चीज़ में वह जलाई गई हो जैसे घी आदि, उसका खाना कैसा है?

जवाब: (१) सांड अगर अल्लाह के लिए ज़ब्ह कर लिया जाएगा तो उसके मांस के हलाल होने में तो कोई संशय ही नहीं।

[1] फ़तावा हिन्दिया, किताबुज़ ज़बाइह, अध्याय १, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ५/२८६ [2] अल-क़ुरआन अल-करीम ६/१२१

पृष्ठ २६२ / ६३०

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۰

ولا ینبغی لید کافر ان تکون اعلی من ید مسلم و المسئلۃ منصوص علیھا فی العالمگیریۃ والتتارخانیۃ انہ یحل ویکرہ للمسلم -1 مناسب نہیں کہ کافر کا ہاتھ مسلمان کے ہاتھ سے افضل ہو، اس مسئلہ پر عالمگیری میں نص ہے تاتارخانیہ میں ہے حلال ہے اور مکروہ ہوگا مسلم کے لئے (ت)

ہاں قصاب وغیرہ جس مسلمان نے اس سے گوشت لیا اور بعد ذبح مسلم نظر مسلم سے غائب نہ ہوا تھا اسکے خریدنے میں حرج نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۱۸: مرسلہ شیخ گھورا موضع یکٹرا ڈاکخانہ ایٹاری ضلع شاہ آباد آرہ ۱۷ صفر ۱۳۳۵ھ اگر ہندو کسی جانور یعنی بکرا بکری، بھیڑا بھیڑی وغیرہ کو کسی اپنے دیوتا کے نام پر یا دیوتا کی جگہ پر لے جا کر اس کا کان کاٹ ڈالے اور بعد میں اس جانور کو کسی مسلمان کے ہاتھ بیچ ڈالے اور وہ مسلمان اس جانور کو شرعی طریقہ پر ذبح کرکے کھائے تو وہ جانور یا اس کا کھانا حلال ہے یا حرام؟ بینوا توجروا

الجواب: حلال ہے قال اللہ تعالی "وَمَا لَكُمْ اَلَّا تَاْكُلُوْا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ" 2 - اللہ تعالی نے فرمایا: تمھیں کیا ہوا کہ نہیں کھاتے جس پر اللہ تعالی کا نام پکارا گیا، واللہ تعالی اعلم (ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۱۹ و ۱۲۰: از چتوڑ گڑھ علاقہ اودیہ پور راجپوتانہ مسئولہ مولوی عبدالکریم صاحب ۶ ربیع الاول شریف ۱۳۳۶ھ بروز شنبہ (۱) سانڈ حرام ہے یا حلال، فتاوٰی عبدالحیہ صاحب لکھنؤ جلد سوم میں حرام لکھا ہے اس بناء پر کہ وہ سانڈ مالک کی ملک سے خارج نہیں۔ (۲) خراطین یا کسی مکروہ تحریمی یا حرام شے کا جلا کر کھانا یا جس شئی میں جلائی ہے مثلاً گھی وغیرہ اس کا کھانا کیسا ہے؟

الجواب: (۱) سانڈ اگر اللہ کے لئے ذبح کر لیا جائے گا تو اس کے گوشت کی حلت میں تو کوئی کلام ہی نہیں۔

1 فتاویٰ ہندیہ کتاب الذبائح الباب الاول نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۸۶ 2 القرآن الکریم ۶ / ۱۲۱

Fatawa Razawiyya Volume 20

Allah Almighty said, "Allah has not instituted [the types of animals named] Bahira or Sa'iba." — Allah Almighty stated: Allah Almighty has not made Bahira and Sa'iba. (T)

It was the belief of the disbelievers that if the ear of an animal is slit and it is set free or dedicated to an idol, its consumption becomes forbidden. The Great Quran refuted this belief. As for an animal being forbidden because it belongs to someone else, this arises from the lack of distinction between protected (ma'sum) and unprotected property. A disbeliever who is neither a dhimmi (protected non-Muslim citizen), nor a mustamin (granted safe passage), nor one who grants safe passage—meaning he is not under the Muslims' protection nor are they under his—it is only forbidden to treat him with treachery. Yes, there is another way a lack of permissibility could arise here: if such an act is legally a crime, then an otherwise permissible act that subjects a Muslim, God forbid, to humiliation becomes prohibited by Sharia. And Allah Almighty knows best. (2) A forbidden thing remains forbidden even after being burnt, and if it is mixed with another thing such that distinction is impossible, it will make that thing forbidden as well.

When the lawful (Halal) and unlawful (Haram) are combined, the unlawful prevails - And Allah Almighty knows best (T) | When Halal and Haram are gathered, Haram dominates, and Allah Almighty knows best (T).

Question 121: From the state of Assam, locality Nuali Village, District Sivasagar, sent by Peer Mulla Maulvi Syed Abdul Majeed Sahib, 16 Ramadan 1313 AH. What do the scholars of religion say regarding this issue that an ox has been released in the name of someone other than Allah? Is it permissible to eat this animal or not? Since there is a lot of disagreement here, please write the answer along with evidence.

Answer: By just releasing it, that animal does not become forbidden (haram).

Allah Almighty said, "Allah has not instituted [any such things as] bahirah or sa'ibah or wasilah or ham. But those who disbelieve invent falsehood against Allah, and most of them do not reason." (3) — Allah Almighty stated: Bahira, Sa'iba, Wasila, and Ham were not made by Allah Almighty, but the disbelievers have fabricated lies against Allah, while most of them are devoid of reason. (T)

1. Al-Quran al-Karim 5/103
2. Al-Ashbah wa an-Naza'ir, First Art, Second Rule, Idarat al-Qur'an Karachi 1/144
3. Al-Quran al-Karim 5/103

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

अल्लाह तआला ने फ़रमाया, "अल्लाह तआला ने बहीरा और सा-इबा नहीं बनाए।" — अल्लाह तआला ने फ़रमाया: अल्लाह तआला ने बहीरा और सा-इबा नहीं बनाए। (त)

काफ़िरों का यह अक़ीदा था कि अगर किसी जानवर का कान चीर कर छोड़ दिया जाए या उसे बुत के लिए आज़ाद छोड़ दिया जाए तो उसका खाना हराम है, क़ुरआन अज़ीम ने इस अक़ीदे का रद्द फ़रमा दिया। रहा किसी और की मिलकियत होने की वजह से हराम होना, तो यह मासूम और ग़ैर-मासूम संपत्ति में फ़र्क़ न करने से पैदा होता है। वह काफ़िर जो न तो ज़िम्मी हो, न मुस्तामिन (जिसे शरण दी गई हो), और न ही शरण देने वाला हो—यानी न वह मुसलमानों की अमान में हो और न मुसलमान उसकी अमान में हों—तो उसके साथ केवल धोखा और विश्वासघात हराम है। हाँ, यहाँ एक और तरीके से मनाही आ सकती है: यदि ऐसी सूरत कानूनी तौर पर अपराध हो, तो ऐसा मुबाह काम जो एक मुसलमान को (अल्लाह न करे) अपमान की ओर ले जाए, शरीयत में मना हो जाता है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (2) हराम चीज़ जलने के बाद भी हराम ही रहेगी और यदि वह दूसरी चीज़ में इस तरह मिल जाए कि पहचान करना असंभव हो, तो वह उस चीज़ को भी हराम कर देगी।

इज़ा इक्तमअ-ल हलालु वल-हरामु ग़लब-ल हरामु - वल्लाहु तआला आलम (त) | जब हलाल और हराम जमा हों तो हराम का ग़लबा होता है, वल्लाहु तआला आलम (त)।

मसला 121: मुल्क आसाम, मुकाम नुआली गाँव, ज़िला शिवसागर, प्रेषक: पीर मुल्ला मौलवी सय्यद अब्दुल मजीद साहब, 16 रमज़ान 1313 हिजरी। उलमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि एक बैल ग़ैर-अल्लाह के नाम पर छोड़ा गया है? क्या इस जानवर को खाना जायज़ है या नहीं? चूँकि यहाँ इस पर बहुत मतभेद है, कृपया इसे दलील के साथ लिखें।

उत्तर: इस तरह छोड़ देने से वह जानवर हराम नहीं हो जाता।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया, "अल्लाह ने बहीरा, सा-इबा, वसीला और हाम को नहीं ठहराया, लेकिन काफ़िर अल्लाह पर झूठ गढ़ते हैं और उनमें से अक्सर अक्ल नहीं रखते।" (3) — अल्लाह तआला ने

फ़रमाया: बहीरा, सा-इबा, वसीला और हाम अल्लाह तआला ने नहीं बनाए, बल्कि काफ़िरों ने अल्लाह तआला पर झूठ बोहतान बाँधा है, जबकि उनकी अक़्सरियत बे-अक़्ल है। (त)

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 5/103
2. अल-अश्बाह वन-नज़ाइर, फ़न अव्वल, क़ायदा सानिया, इदारातुल क़ुरआन कराची 1/144
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 5/103

قال اللہ تعالیٰ "مَا جَعَلَ اللّٰہُ مِنْ بَحِیْرَۃٍ وَّلَا سَآئِبَۃٍ" ۔ اللہ تعالیٰ نے فرمایا: اللہ تعالیٰ نے بحیرہ اور سائبہ نہیں بنائے۔ (ت)

کافروں کا یہ اعتقاد تھا کہ کان چیر کر چھوڑ دیا یا بحار کر دیا تو اس کا کھانا حرام ہے، قرآن عظیم نے اس کا رد فرما دیا، رہا ملک غیر کی وجہ سے حرام ہونا یہ معصوم و غیر معصوم میں عدم تفرقہ سے ناشی ہے۔ کافر کہ نہ ذمی ہو نہ مستامن نہ مستامن منہ، یعنی نہ وہ اس کی امان میں ہو نہ یہ اس کی امان میں، اس سے صرف غدر حرام ہے، ہاں ایک اور راہ سے یہاں عدم جواز آسکتا ہے، وہ یہ کہ یہ صورت اگر قانوناً جرم ہو تو ایسا مباح جو مسلمان کو معاذ اللہ ذلت پر پیش کرے شرعاً ممنوع ہو جاتا ہے، واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۲) حرام شیء جلنے کے بعد بھی حرام ہی رہے گی اور دوسری شیء میں اگر ایسی مخلوط ہوگی کہ تمیز ناممکن ہے، تو اسے بھی حرام کردے گی۔

اذا اجتمع الحلال والحرام غلب الحرام ۔ واللہ تعالیٰ اعلم (ت) | حلال اور حرام مجتمع ہوں تو حرام کو غلبہ ہوتا ہے، واللہ تعالیٰ اعلم (ت)

مسئلہ ۱۲۱: از ملک آسام مقام نوعلی گاؤں ضلع شیپ ساگر مرسلہ پیر ملا مولوی سید عبدالمجید صاحب ۱۶ رمضان ۱۳۱۳ھ علمائے دین کیا فرماتے ہیں اس مسئلہ میں کہ ایک بیل غیر اللہ کے نام پر چھوڑا ہوا ہے آیا اس جانور کو کھانا جائز ہے یا نہیں؟ اس مسئلہ میں کہ یہاں پر بہت اختلاف ہے اس کو معہ دلیل تحریر فرمائیں،

الجواب: اس چھوڑ دینے سے وہ جانور حرام نہیں ہو جاتا۔

قَالَ اللّٰہُ تَعَالٰی مَا جَعَلَ اللّٰہُ مِنۡۢ بَحِیۡرَۃٍ وَّلَا سَآئِبَۃٍ وَّلَا وَصِیۡلَۃٍ وَّلَا حَامٍ ۙ وَّلٰکِنَّ الَّذِیۡنَ کَفَرُوۡا یَفۡتَرُوۡنَ عَلَی اللّٰہِ الۡکَذِبَ ؕ وَاَکۡثَرُہُمۡ لَا یَعۡقِلُوۡنَ (۳) ۔ اللہ تعالٰی نے فرمایا: بحیرہ، سائبہ، وصیلہ اور حام اللہ تعالٰی نے نہیں بنائے لیکن کافروں نے اللہ تعالٰی پر جھوٹ افتراء باندھا جبکہ ان کی اکثریت بے عقل ہے۔ (ت)

۱ القرآن الکریم ۵ / ۱۰۳ ۲ الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدۃ الثانیۃ ادارۃ القرآن کراچی ۱ / ۱۴۴ ۳ القرآن الکریم ۵ / ۱۰۳

Fatawa Razawiyya, Volume 20

It is stated in Tafsir al-Madarik: “They forge a lie against Allah by attributing this prohibition to Him. And most of them do not understand that Allah did not prohibit that.” (T)

However, by merely setting it free, it does not leave the ownership of the owner; it remains in his ownership. Because those who release the bull do not say at the time of release that whoever catches it becomes its owner, nor do they at all consider its catching as permissible. Instead, their intention is just that it should roam freely. Therefore, the animal remains their property as before. It is stated in Fatawa Alamgiri: “If someone releases an animal and says ‘I have no need for it’, but does not say ‘it belongs to whoever catches it’, then if a person catches it, he does not become its owner.” (T)

For this reason, catching, slaughtering, or eating it is not permissible at all, as it is someone else's property. This remains the case unless the owner grants permission, then it would undoubtedly become Halal. Or, if someone has a debt owed to him by the person who released the bull—for example, if the owner snatched or stole some of his property, or took it as interest or a bribe, and there is no hope of recovering it—then this person can take this bull into his possession, provided its value does not exceed the amount of his rightful claim.

This is the issue of ‘Mas'ala al-Zafar’ (obtaining one's right from property of a different kind from what was taken), regarding which the current fatwa is that it is permissible, as mentioned in Radd al-Muhtar, etc. And Allah knows best. (T)

Issue 122: From Udaipur Mewar, Maharana High School, sent by Maulvi Wazir Ahmad Sahib, 18 Safar 1338 AH. Question: What do the scholars of religion say regarding this issue: In this age, if a goat is named after Sheikh Saddu or any other elder (saint), but it is slaughtered with the name of Allah, is it permissible for a Muslim to eat it?

---

1 Madarik al-Tanzil (Tafsir al-Nasafi), under the verse ‘Yaftaroona 'ala Allah al-kadhib’ etc., Dar al-Kutub al-Arabi Beirut 1/305. 2 Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Hiba, Chapter 3, Noorani Kutub Khana Peshawar 4/382. 3 Radd al-Muhtar, Kitab al-Hajr, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 5/95.

फतावा रज़विया, जिल्द 20

तफ़सीर मदारिक शरीफ़ में है: "वे अल्लाह पर झूठ गढ़ते हैं कि यह निषेध उसकी ओर से है, जबकि उनमें से अधिकांश नासमझ हैं कि अल्लाह ने इसे हराम नहीं किया।" (त)

मगर इस तरह छोड़ देने से वह संपत्ति मालिक के स्वामित्व से बाहर नहीं होती, बल्कि उसी की मिल्कियत में रहती है। क्योंकि बैल छोड़ने वाले छोड़ते समय यह नहीं कहते कि जो इसे पकड़ ले वह इसका मालिक हो जाए, और न ही वे इसका पकड़ा जाना वैध समझते हैं। बल्कि उनकी नियत यही होती है कि यह यूँ ही स्वतंत्र घूमता रहे। तो जानवर पूर्ववत उन्हीं की संपत्ति रहता है। फ़तावा आलमगीरी में है: "यदि कोई जानवर स्वतंत्र छोड़ दिया गया और यह नहीं कहा गया कि जो पकड़े वह उसका मालिक होगा, तो यदि कोई मनुष्य उसे पकड़ ले तो वह उसका मालिक नहीं बनेगा।" (त)

इस कारण इसे पकड़ना, ज़बह करना या खाना कुछ भी जायज़ नहीं है क्योंकि वह दूसरे की संपत्ति है। यहाँ तक कि यदि मालिक अनुमति दे दे तो निस्संदेह हलाल हो जाएगा। या यदि किसी व्यक्ति का उस बैल छोड़ने वाले पर कुछ ऋण (देनदारी) हो, उदाहरण के लिए उसने उसका कुछ माल छीन लिया या चुरा लिया हो, या सूद या रिश्वत में लिया हो और उससे वापसी की उम्मीद न हो, तो यह व्यक्ति अपने अधिकार में इस बैल को ले सकता है, बशर्ते कि इसकी कीमत उसके हक की मात्रा से अधिक न हो।

यह मामला अपने हक़ के बदले दूसरी प्रकार की संपत्ति पर अधिकार प्राप्त करने का है (मसला-ए-ज़फ़र), जिस पर आज कल फ़तवा यह है कि अधिकार पाना जायज़ है जैसा कि रद-उल-मुहतार आदि में है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 122: उदयपुर मेवाड़ महाराणा हाई स्कूल से, प्रेषक मौलवी वज़ीर अहमद साहब, 18 सफ़र 1338 हिजरी। प्रश्न: उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि इस ज़माने में जो बकरा शैख़ सद्दू के नाम से या किसी दूसरे बुज़ुर्ग के नाम से पुकारा जाए, और वह अल्लाह के नाम के साथ ज़बह किया जाए, तो क्या मुसलमान का उसे खाना...

---

1 मदारिक अत-तन्ज़ील (तफ़सीर अन-नस्फ़ी), आयत 'यफ़्तरूना अ़ला अल्लाहि अल-कज़िब' के अंतर्गत, दार अल-कुतुब अल-अरबी बैरुत 1/305 2 फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-हिबा, अध्याय 3,

नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर 4/382 3 रद-उल-मुहतार, किताब अल-हज्र, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी बैरुत 5/95

تفسیر مدارک شریف میں ہے: یفترون علی اللہ الکذب فی نسبتہم ہذا التحریم | اللہ تعالٰی پر ان کے حرام کرنے کی نسبت میں افتراء باندھتے الیہ۔ واکثرہم لایعقلون ان اللہ تعالٰی لایحرم ذلک ۱ | ہیں جبکہ ان کی اکثریت بے عقل ہے اللہ تعالٰی نے ان کو حرام نہیں کیا، (ت)

مگر اس چھوڑ دینے سے وہ ملک مالک سے بھی خارج نہیں ہوتا، اسی کی ملک پر باقی رہتا ہے کہ بیل چھوڑنے والے چھوڑتے وقت نہ یہ کہتے کہ جو اسے پکڑلے اس کا مالک ہو جائے، نہ وہ ہر گز اس کا پکڑنا روا رکھتے ہیں، بلکہ ان کی نیت یہی ہوتی ہے کہ یہ یونہی چھوٹا پھرے، تو جانور بدستور انھی کا مملوک رہتا ہے، فتاوٰی عالمگیر یہ میں ہے: لو سیب دابۃ، وقال لا حاجۃ لی الیہا، ولم یقل ہی لمن | اگر کوئی جانور آزاد چھوڑ دیا گیا اور یہ نہ کہا جو پکڑے اس کا اخذہا فاخذہا الانسان لا تکون لہ ۲۔ | ہوگا تو کوئی انسان پکڑلے تو وہ اس کا مالک نہ بنے گا۔ (ت)

اس وجہ سے اس کا پکڑنا، ذبح کرنا، کھانا کچھ جائز نہیں کہ وہ ملک غیر ہے یہاں تک کہ اگر مالک اجازت دے دے بلا شبہ حلال ہو جائے، یا اگر کسی شخص کا اس بیل چھوڑنے والے پر کچھ دین آتا ہو مثلاً اس نے کچھ مال اس کا چھینا یا چرایا یا سود یا رشوت میں لیا ہو اور اس سے وصول کی امید نہیں تو یہ شخص اپنے آتے میں اس بیل کو لے سکتا ہے جبکہ اس کی قیمت اس کے مقدار حق سے زائد نہ ہو وہی مسئلۃ الظفر بخلاف الجنس الحق المفتی الآن | یہ مسئلہ اپنے حق کے خلاف جنس پر قابو پانے کا ہے جس پر آج بجواز اخذہ کما فی ردالمحتار وغیرہ ۳۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ | کل فتوٰی ہے کہ قابو پانا جائز ہے جیسا کہ ردالمحتار وغیرہ میں ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۱۲۲: از اودے پور میواڑ مہارانا ہائی اسکول مرسلہ مولوی وزیر احمد صاحب ۱۸ صفر ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اس زمانہ میں بکرا جو شیخ سدو کے نام سے یا دوسرے کسی بزرگ کے نام سے موسوم کیا جائے، اور وہ بکر اللہ کے نام کے ساتھ ذبح کیا جائے اس کا کھانا مسلمان

---

۱ مدارک التنزیل (تفسیر النسفی) تحت آیۃ یفترون علی اللہ الکذب الخ دار الکتب العربی بیروت ۱/ ۳۰۵ ۲ فتاویٰ ہندیہ کتاب الہبہ الباب الثالث نورانی کتب خانہ پشاور ۴/ ۳۸۲ ۳ ردالمحتار کتاب الحجر دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۹۵

Volume 20 Fatawa Rizvia

Is it permissible or not? And does "And that which has been dedicated to other than Allah"[1] refer to calling out before the slaughter or at the time of slaughter?

The Recorded Answer The fundamental principle in this is that the intention of the slaughterer and the recitation (Basmala) at the time of slaughter are what matter; nothing else is taken into consideration. If the owner intended it specifically for Allah Almighty, but the slaughterer instead of "Bismillah" (In the name of Allah) said "In the name of so-and-so," or said "Bismillah" but intended the shedding of blood as an act of worship for someone other than God, the slaughtered animal becomes carrion (haram). Conversely, if the owner intended it for someone other than God, even if for an idol or Satan, and publicized it in their name, and gave it to a slaughterer for that purpose, but the slaughterer slaughtered it specifically for Allah Almighty by taking His holy name, it becomes halal according to the definitive text of the Quran.

Allah Almighty says: "And why should you not eat of that upon which the name of Allah has been mentioned?"[2] - Allah Almighty said: What has happened to you that you do not eat from that upon which Allah's name was mentioned? (T)

In Alamgiri it states: *Muslim dhabaha shah al-majusi li-bayti narihim aw al-kafir li-alihatihim tu'kalu liannahu samma Allaha Ta'ala wa yukrahu lil-muslim, kadha fi al-tatar-khaniya*[3]. A Muslim slaughtered a Magian's goat for their fire temple, or a disbeliever's goat for their deities; it shall be eaten because the Muslim slaughtered it by taking the name of Allah Almighty, though such an act is disliked (Makruh) for a Muslim; it is likewise mentioned in Tatar-khaniya. (T)

The investigation and detail of this issue are in our treatise "Subul al-Asfiya fi Hukm al-Dhabh lil-Awliya". Sheikh Saddu is not a saint but rather a wicked spirit, and Allah Almighty knows best.

Problem 123: From the town of Kali Nagar, Madho Tanda police station, Puranpur sub-district, Pilibhit district, sent by Mr. Muhammad Akbar Ali, 19th Rabi' al-Akhir 1321 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid slaughtered a chicken etc. in the name of Sheikh Saddu...

---

[1] The Holy Quran 2/173 [2] The Holy Quran 6/121 [3] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Dhabaih, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/286

जिल्द 20 फ़तावा रज़विया

क्या यह जायज़ है या नहीं? और "वमा उहिल्ला बिही लि-ग़ैरिल्लाह"[1] से मुराद ज़िब्ह से पहले पुकारा जाना है या ज़िब्ह के वक़्त?

अल-जवाब अल-मलफ़ूज़ (दर्ज जवाब) इसमें बुनियादी उसूल यह है कि ज़िब्ह करने वाले (ज़ाबिह) की नीयत और ज़िब्ह के वक़्त उसके तस्मिया (बिस्मिल्लाह कहना) का एतबार है, इसके सिवा किसी बात का लिहाज़ नहीं। अगर मालिक ने ख़ास अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल के लिए नीयत की है और ज़िब्ह करने वाले ने बिस्मिल्लाह की जगह "बिस्म-फ़ुलां" (फ़लां के नाम पर) कहा, या बिस्मिल्लाह ही कहा लेकिन ख़ून बहाने से अल्लाह के अलावा किसी और की इबादत मक़सूद रखी, तो ज़िबीहा मुर्दार (हराम) हो गया। और अगर मालिक ने किसी ग़ैर-ख़ुदा के लिए, चाहे वह बुत हो या शैतान, नीयत की और उसी के नाम की शोहरत दी और उसी के ज़िब्ह करने के वास्ते ज़िब्ह करने वाले को दिया, लेकिन ज़िब्ह करने वाले ने ख़ास अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल के लिए उसका पाक नाम लेकर ज़िब्ह किया, तो क़ुरआन की साफ़ आयत (नस्स-ए-क़तई) के मुताबिक़ वह हलाल हो गया।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "व-मा लकुम् अल्ला ताकुलू मिम्मा ज़ुकिर-स्मुल्लाहि अलैहि"[2] - अल्लाह तआला ने फ़रमाया: तुम्हें क्या हुआ कि तुम उस चीज़ में से नहीं खाते जिस पर अल्लाह का नाम ज़िक्र किया गया? (त)

आलमगीरी में है: मुस्लिम ज़बहा शाह अल-मजूसी ली-बैती नारिहिम औ अल-काफ़िर ली-आलिहातिहिम तुकलू लि-अन्नहु सम्मल्लाहा तआला व युक़रहु लिल-मुस्लिम, कज़ा फ़ी अल-तातारी-ख़ानिया[3]। एक मुसलमान ने मजूसी (अग्निपूजक) की बकरी उनके आतिशकदे (अग्नि मंदिर) के लिए ज़िब्ह की, या किसी काफ़िर की बकरी उनके माबूदों (देवताओं) के लिए ज़िब्ह की, तो वह खाई जाएगी क्योंकि मुसलमान ने अल्लाह तआला का नाम लेकर ज़िब्ह की है, और मुसलमान के लिए यह अमल मकरूह है, तातारख़ानिया में भी इसी तरह है। (त)

इस मसले की तहक़ीक़ और तफ़सील हमारे रिसाले 'सुबुलुल अस्फिया फ़ी हुक्मिज़ ज़ब्ह लिल-औलिया' में है और शेख़ सद्दू कोई बुज़ुर्ग नहीं बल्कि एक ख़बीस रूह है, वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह बेहतर जानता है)।

मसला 123: क़स्बा कली नागर, थाना माधो टांडा, परगना पूरनपूर, ज़िला पीलीभीत से मुरसला मुहम्मद अकबर अली साहब, 19 रबी-उल-आख़िर शरीफ़ 1321 हिजरी। उलमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद ने शेख़ सद्दू के नाम से मुर्गा वग़ैरह ज़िब्ह...

---

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 2/173 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 6/121 [3] फ़तावा हिन्दिया, किताबुज़ ज़बाइह, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/286

کو جائز ہے یا نہیں؟ اور "وَمَآ اُهِلَّ بِهٖ لِغَيْرِ اللّٰهِ"[1] سے مراد قبل ذبح کے پکارا جانا ہے یا وقت ذبح کے؟

الجواب الملفوظ اصل کلی اس میں یہ ہے کہ ذابح کی نیت اور وقت ذبح اس کے تسمیہ کا اعتبار ہے اس کے سوا کسی بات کا لحاظ نہیں، اگر مالک نے خاص اللہ عزوجل کے لئے نیت کی ہے اور ذابح نے بسم اللہ کی جگہ بسم فلاں کہا، یا بسم اللہ ہی کہا اور اراقت دم سے عبادت غیر خدا مقصود رکھی ذبیحہ مردار ہو گیا، اور اگر مالک نے کسی غیر خدا اگر چہ بت یا شیطان کے لئے نیت کی اور اسی کے نام کی شہرت دی اور اسی کے ذبح کرنے کے واسطے ذابح کو دیا، اور ذابح نے خاص اللہ عزوجل کے لئے اس کا نام پاک لے کر ذبح کیا بنص قطعی قرآن حلال ہو گیا۔

قال اللہ تعالی "وَمَا لَكُمْ اَلَّا تَاْكُلُوْا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ"[2] - اللہ تعالی نے فرمایا: تمھیں کیا ہوا کہ اس چیز میں سے نہ کھاؤ جس پر اللہ کا نام ذکر کیا گیا ۔ (ت)

عالمگیری میں ہے: مسلم ذبح شاہ المجوسی لبیت نارہم او الکافر لا لھتھم توکل لانہ سمی اللہ تعالی ویکرہ للمسلم، کذا فی التاتارخانیہ[3] ۔ مسلمان نے مجوسی کی بکری ذبح کی ان کے آتشکدہ کے لئے، یا کسی کافر کی بکری ان کے معبودوں کے لئے ذبح کی تو کھائی جائے کیونکہ مسلمان نے اللہ تعالی کا نام لے کر ذبح کی ہے اور مسلمان کو یہ عمل مکروہ ہے تاتارخانیہ میں یو نہی ہے۔ (ت)

اس مسئلہ کی تحقیق و تفصیل ہمارے رسالے سبل الاصفیاء فی حکم الذبح للاولیاء میں ہے اور شیخ سدو کوئی بزرگ نہیں بلکہ ایک خبیث روح ہے، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۲۳: از قصبہ کلی ناگر تھانہ مادھو ٹانڈہ پر گنہ پورنپور، ضلع پیلی بھیت مرسلہ محمد اکبر علی صاحب ۱۹ ربیع الآخر شریف ۱۳۲۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے شیخ سدو کے نام سے مرغ وغیرہ ذبح

---

[1] القرآن الکریم ۲ / ۱۷۳ [2] القرآن الکریم ۶ / ۱۲۱ [3] فتاویٰ ہندیہ کتاب الذبائح نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۸۶

Volume 20 Fatawa Razawiyya

...held it, and Zaid also had a Milad recited. So, is it permissible to recite Milad at Zaid's house or not? And if the Milad-reciter ate Zaid's food, how is it for him? Explain, may you be rewarded.

The Answer: One should recite the mention of the noble Milad with the intention of guidance, and forbid the honoring of such spirits whose Islam is not known; rather, some scholars have described them as 'vile spirits' (Arwah-e-Khabitha). And one should not eat the slaughtered animals, like chickens etc., which were slaughtered for them. It is better not to eat any food from there until he repents as a warning and for his repentance. And if this person is a religious scholar or a leader (muqtadi), then abstaining from eating with such people and at their place is even more important. As explicitly stated in Al-Hindiyyah and other books (as has been stated in Hindiyyah etc. T). And Allah Almighty knows best.

Problem 124: From Kali Nagar, district Pilibhit, sent by Akbar Ali Sahib, 6 Jamadi-ul-Akhir 1322 AH. What do the scholars of religion and jurists of the firm Sharia say on this matter: An uncle, brother, and nephew live in one house, and they share everything. The nephew slaughtered an animal in the name of 'Sheikh Saddu'. A Maulvi sahib came and stayed with the uncle or brother. The Maulvi sahib came to know that their nephew has animals slaughtered in the name of someone other than Allah and feeds the uncle and brother. So, is it permissible for the Maulvi sahib staying with the uncle to eat food at their house or not? When the Maulvi sahib was told not to eat their food, in response, the Maulvi sahib said, "Who are you? We cannot obey anyone's saying." Is it permissible to pray behind this Maulvi sahib or not? Explain, may you be rewarded.

The Answer: An animal that is slaughtered in the name of Allah Almighty, and the intention is to seek nearness only to Allah Almighty, even if the occasion is for honoring a Muslim, or the noble saints (Awliya), whether it be for donating the reward (isal-e-thawab) to deceased Muslims, or some permissible occasion like a wedding or marriage etc., or for a permissible benefit like butchers selling meat, then there is no doubt in its being permissible and lawful (halal). Allah Almighty says: "And why should you not eat of that upon which the name of Allah has been mentioned?" 1 What has happened to you that you do not eat from that upon which the pure name of Allah Subhana has been taken.

1 The Holy Quran 6/121 Page 266 of 630

जिल्द 20 फ़तावा रज़विया

...कराया, और ज़ैद ने मीलाद भी पढ़वाया, तो ज़ैद के मकान पर मीलाद पढ़ना जायज़ है या नहीं, और ज़ैद का खाना मीलाद पढ़ने वाले ने खाया तो वह उसके हक़ में कैसा है? बयान करें, आपको पुण्य मिलेगा।

अल-जवाब (उत्तर): मीलाद शरीफ़ का ज़िक्र हिदायत (मार्गदर्शन) की नीयत से पढ़े, और इसमें ऐसी रूहों (आत्माओं) के सम्मान से मना करे जिनका इस्लाम तक मालूम नहीं, बल्कि कुछ विद्वानों ने उन्हें 'अपवित्र रूहें' (अरवाह-ए-ख़बीसा) लिखा है। और वह मुर्गा आदि ज़बीहा (ज़बह किया हुआ जानवर) न खाए जो ऐसों के लिए ज़बह हुआ हो, और बेहतर यह है कि उसके यहाँ का और खाना भी न खाए, जब तक कि वह तौबा न करे, सज़ा और तौबा के तौर पर। और अगर यह व्यक्ति आलिम या मुक्तदी (धार्मिक नेता) है, तो ऐसों के साथ और उनके यहाँ खाना खाने से बचना और भी ज़रूरी है। जैसा कि अल-हिन्दिया और अन्य में स्पष्ट रूप से कहा गया है (जैसा कि हिन्दिया आदि में इस पर साक्ष्य दिया गया है। त) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 124: कली नगर, ज़िला पीलीभीत से अकबर अली साहब द्वारा प्रेषित, 6 जमादी-उल-आख़िर 1322 हिजरी। धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या कहते हैं कि एक मकान में चाचा, भाई और भतीजा रहते हैं, और उनका हुक्का-पानी सब एक ही है। भतीजे ने 'शेख सद्दू' के नाम से जानवर ज़बह किया और कोई मौलवी साहब उनके चाचा या भाई के यहाँ आकर ठहरे। मौलवी साहब को पता चला कि उनका भतीजा अल्लाह के अलावा किसी और के नाम का जानवर ज़बह करवाता है और चाचा और भाई को खिलाता है। तो क्या उन मौलवी साहब के लिए, जो चाचा के यहाँ ठहरे हुए हैं, उनके घर का खाना खाना जायज़ है या नहीं? और जब मौलवी साहब से कहा गया कि उनके घर का खाना न खाएं, तो जवाब में मौलवी साहब ने कहा कि तुम कौन होते हो, हम किसी की बात नहीं मान सकते। क्या इन मौलवी साहब के पीछे नमाज़ पढ़ना जायज़ है या नहीं? बयान करें, आपको पुण्य मिलेगा।

अल-जवाब (उत्तर): जो जानवर अल्लाह अज़-व-जल्ल के नाम पर ज़बह किया जाए और उससे केवल अल्लाह अज़-व-जल्ल की ही निकटता प्राप्त करना उद्देश्य हो, चाहे वह किसी मुसलमान के सम्मान के कारण हो, या औलिया-ए-किराम के लिए हो, चाहे मृत मुसलमानों को ईसाल-ए-सवाब (पुण्य पहुँचाना) हो या अपनी कोई जायज़ महफ़िल जैसे शादी-ब्याह आदि हो, या जायज़ लाभ जैसे कसाई

का मांस बेचना हो, तो उसके जायज़ और हलाल होने में कोई संदेह नहीं है। अल्लाह तआला फ़रमाता है: "और तुम्हें क्या हुआ है कि तुम उस चीज़ में से नहीं खाते जिस पर अल्लाह का नाम लिया गया है?" 1 तुम्हें क्या हुआ कि उस चीज़ से न खाओ जिस पर अल्लाह सुब्हानहू का पाक नाम लिया गया।

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 6/121 पृष्ठ संख्या 266/630

کرایا، اور میلاد بھی زید نے پڑھوایا، تو زید کے مکان پر میلاد پڑھنا جائز ہے یا نہیں، اور کھانا زید کا میلاد خواں نے کھایا تو وہ اس کے حق میں کیسا ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: ذکر میلاد شریف بہ نیت ہدایت پڑھے، اور اس میں ایسی ارواح کی تکریم سے ممانعت کرے جن کا اسلام تک معلوم نہیں، بلکہ بعض علماء نے انھیں ارواح خبیثہ لکھا، اور وہ مرغ وغیرہ ذبیحہ نہ کھائے جو ایسوں کے لئے ذبح ہوا، اور بہتر یہ ہے کہ اس کے یہاں کا اور کھانا بھی نہ کھائے، جب تک وہ توبہ نہ کرے زجرالہ وتوبھا اور اگر یہ عالم مقتدی ہے تو ایسوں کے ساتھ اور انکے یہاں کھانا کھانے سے احتراز اور اہم ہے۔ کما نص علیہ فی الھندیۃ وغیرھا (جس طرح کہ ہندیہ وغیرہ میں اس پر نص کی گئی ہے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۲۴: از کلی ناگر ضلع پیلی بھیت مرسلہ اکبر علی صاحب ۶ جمادی الآخرہ ۱۳۲۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ ایک مکان میں چچا اور بھائی اور بھتیجا رہتے ہیں، اور حقہ پانی ان سب کا ایک ہے، اور بھتیجے نے شیخ سدو کے نام سے جانور ذبح کیا اور کوئی مولوی صاحب اس کے چچا یا بھائی کے یہاں آکر ٹھہرے، اور مولوی صاحب کو معلوم ہو گیا کہ ان کا بھتیجا غیر اللہ کے نام کا جانور ذبح کرواتا ہے اور چچا اور بھائی کو کھلاتا ہے، تو جو مولوی صاحب اس کے چچا کے یہاں مقیم ہیں ان مولوی صاحب کو ان کے گھر کا کھانا درست ہے یا نہیں اور مولوی صاحب سے کہا گیا کہ اس کے گھر کا کھانا نہ کھاؤ، تو در جواب مولوی صاحب نے کہا کہ تم کون ہو ہم کسی کا کہنے کو نہیں مان سکتے ہیں مولوی صاحب کے پیچھے نماز درست ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: جانور جو اللہ عزوجل کے نام پر ذبح کیا جائے اور اس سے اللہ عزوجل ہی کی طرف تقرب مقصود ہو اگرچہ اس پر باعث مسلمان کا اکرام، یا اولیاء کرام کا، خواہ اموات مسلمین کو ایصال ثواب یا اپنے کوئی جائز مثل تقریب شادی ونکاح وغیرہ یا جائز انتفاع مثل گوشت فروشی قصاباں ہو تو اس کے جائز وحلال ہونے میں شک نہیں، اللہ تعالیٰ فرماتا ہے: "وَمَا لَكُمْ اَلَّا تَاْكُلُوْا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ"1 تمہیں کیا ہوا کہ اس چیز سے نہ کھاؤ جس پر اللہ سبحانہ کا نام پاک لیا گیا۔

1 القرآن الکریم ۶/ ۱۲۱ Page 266 of 630

However, pleasing evil spirits cannot be a means of proximity to Allah. Shaikh Sadu is also counted among evil spirits. So, if the intention of the one slaughtering is proximity towards Shaikh Sadu, the animal will undoubtedly become carrion (unlawful), even if apparently the Takbir (mentioning Allah's name) was recited during slaughter. Here, the intention of the slaughterer is what counts, regardless of the owner's intention. For example, if the owner gave the animal to be slaughtered purely for Allah Almighty, but the slaughterer sacrificed it as an offering to an idol, the animal would indeed become Haram (unlawful), and the owner's intention would be of no benefit. Similarly, if the owner said to slaughter for some idol or Satan, but the slaughterer slaughtered it for the True God (Jalla Jalaalahu), the animal is indeed Halal (lawful), and the owner's intention would cause no harm. Therefore, in the mentioned case, if the slaughterer slaughtered with the intention of proximity to Sadu, and the Molvi (religious scholar) knew this about him, yet ate the meat, then this person became a consumer of carrion, and praying behind him is forbidden. If he knew that the slaughterer did not have that corrupt intention but slaughtered purely for Allah Almighty, then although the animal became Halal, it was better to avoid it since the owner had given it for proximity to someone other than God. This is especially true for a person called a Molvi, whose actions people take as a proof. It is stated in Alamgiri:

[Table/Box Start] Muslim slaughtered a sheep of a Magian for their fire-temple or of a disbeliever for their gods; it is to be eaten because he invoked the name of Allah Almighty, but it is disliked for a Muslim. -1

If a Muslim slaughtered a Magian's goat for their deity's fire-temple or a disbeliever's goat for their deity, it shall be eaten because the Muslim slaughtered it in the name of Allah Almighty, and this act is disliked for a Muslim. (T) [Table/Box End]

And if the intention was not known, but he already knew that these people are devotees of Shaikh Sadu, then avoiding it was even more important because the apparent condition of those who please evil spirits and seek help from them is highly suspicious. Avoiding witnessing such an act is necessary. And if he did not eat the meat but ate other food, even then, for a Molvi to eat at the place of such people—an act that casts doubt in the hearts of Muslims—was not appropriate at all. And Allah Almighty knows best.

---

1 Fatawa Hindiyah, Kitab al-Dhabaih, Chapter 1, Nurani Kutub Khana Peshawar, 5/286

लेकिन बुरी आत्माओं को खुश करना अल्लाह की निकटता का साधन नहीं हो सकता। शेख सद्दू को भी बुरी आत्माओं में गिना जाता है। इसलिए, यदि वध करने वाले की नियत शेख सद्दू की निकटता की है, तो जानवर निस्संदेह मुर्दार (हराम) हो जाएगा, भले ही बाहरी तौर पर वध के दौरान तकबीर (अल्लाह का नाम) पढ़ी गई हो। यहाँ वध करने वाले की नियत का ही एतबार है, चाहे मालिक की नियत कुछ भी हो। उदाहरण के तौर पर, यदि मालिक ने जानवर विशुद्ध रूप से अल्लाह तआला के लिए वध करने के लिए दिया, लेकिन वध करने वाले ने उसे किसी मूर्ति की भेंट चढ़ा दिया, तो जानवर निश्चित रूप से हराम हो गया, और मालिक की नियत का कोई लाभ नहीं होगा। इसी प्रकार, यदि मालिक ने किसी मूर्ति या शैतान के लिए वध करने को कहा, लेकिन वध करने वाले ने सत्य ईश्वर (जल्ला जलालाहू) के लिए वध किया, तो जानवर निश्चित रूप से हलाल है, और मालिक की नियत से कोई नुकसान नहीं होगा। इसलिए, उल्लिखित स्थिति में, यदि वध करने वाले ने सद्दू की निकटता की नियत से वध किया और मौलवी साहब को उसका यह हाल मालूम था, फिर भी उसका मांस खाया, तो वह व्यक्ति मुर्दार खाने वाला हुआ, और उसके पीछे नमाज़ मना है। और यदि उन्हें वध की नियत मालूम हो गई थी कि उसने वह गलत नियत नहीं की बल्कि विशुद्ध रूप से अल्लाह तआला के लिए वध किया, तो यद्यपि जानवर हलाल हो गया, लेकिन उससे बचना बेहतर था क्योंकि मालिक ने उसे गैर-खुदा की निकटता के लिए दिया था। विशेष रूप से उस व्यक्ति के लिए जो मौलवी कहलाता हो और लोग उसके कार्य को दलील मानते हों। आलमगीरी में है:

[तालिका/बॉक्स प्रारंभ] मुस्लिम ज़बहा शातुल मजूसी लि-बैति नारिहिम अविल काफ़िर लि-आलिहतिहिम तूक्लु लि-अन्नहु सम्मल्लाहा तआला व युक़रहु लिल-मुस्लिम। -1

यदि किसी मुसलमान ने मजूसी की बकरी उसके आराध्य के आतिशकदा के लिए या किसी काफ़िर की बकरी उसके आराध्य के लिए ज़बह की, तो वह खाई जाए क्योंकि मुसलमान ने अल्लाह तआला के नाम से ज़बह की है, और मुसलमान के लिए यह कार्य मकरूह है। (त) [तालिका/बॉक्स समाप्त]

और यदि नियत मालूम नहीं थी और वह यह जान चुका था कि ये लोग शेख सद्दू को मानने वाले हैं, तो बचना और भी महत्वपूर्ण था क्योंकि बुरी आत्माओं को खुश करने वालों और उनसे सहायता माँगने वालों की स्पष्ट स्थिति अत्यंत संदिग्ध है। और ऐसी जगह गवाही (उपस्थिति) से बचना आवश्यक है। और यदि मांस नहीं खाया बल्कि अन्य भोजन खाया, तो भी जब एक मौलवी ऐसे लोगों के यहाँ खाना

खाए—जो मुसलमानों के दिलों में संदेह पैदा करे—तो यह बिल्कुल उचित नहीं था। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

---

1 फ़तावा हिन्दिया, किताबुज़ ज़बायह, अध्याय 1, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/286

مگر خبیث روحوں کو منانا تقرب الی اللہ نہیں ہوسکتا، شیخ سدو بھی ارواح خبیثہ سے شمار کیا گیا ہے، تو ذبح کرنے والے کی نیت اگر شیخ سدو کی طرف تقرب کی ہو جانور بلاشبہ مردار ہو جائے گا، اگر چہ بظاہر تکبیر ہی کہہ کر ذبح کیا گیا ہو، یہاں ذبح کی ہی نیت کا اعتبار ہے اگرچہ مالک کی نیت کچھ ہو، مثلاً مالک نے خالص اللہ عزوجل کے لئے ذبح کرنے کو جانور دیا ہے، ذباح نے اسے کسی بت کی بھینٹ چڑھادیا جانور بیشک حرام ہو گیا مالک کی نیت کچھ نفع نہ دے گی، یو ہیں مالک نے اگر کسی بت یا شیطان ہی کے لئے ذبح کرنے کو کہا اور ذباح نے معبودِ برحق جل جلالہ کے لئے ذبح کیا جانور بیشک حلال ہے، مالک کی نیت کچھ نقصان نہ دے گی، پس صورت مذکورہ میں اگر ذباح نے سدو کی طرف تقرب کی نیت سے ذبح کیا اور ان مولوی کو اس کا یہ حال معلوم تھا، پھر اس سے گوشت کھایا، تو یہ شخص مردار خور ہوا، اور اس کے پیچھے نماز منع ہے، اور اگر اسے ذبح کی نیت معلوم ہو گئی تھی کہ اس نے وہ نیت فاسدہ نہ کی بلکہ خالص اللہ عزوجل کے لئے ذبح کیا، تو اگر چہ جانور حلال ہو گیا مگر بہتر اس سے بچنا تھا جبکہ مالک نے غیر خدا کے تقرب کے لئے دیا تھا، خصوصاً اس شخص کو جو مولوی کہلاتا ہو اور لوگ اس کے فعل کو حجت جانتے ہوں، عالمگیری میں ہے:

[Box Start] مسلم ذبح شاۃ المجوسی لبیت نارہم او الکافر لآلہتہم توکل لانہ سمی اللہ تعالٰی ویکرہ للمسلم -1

مسلمان نے مجوسی کی بکری اس کے معبود کے آتشکدہ کے لئے یا کسی کافر کی بکری اس کے معبود کے لئے ذبح کی تو کھائی جائے کیونکہ مسلمان نے اللہ تعالٰی کے نام سے ذبح کی ہے اور مسلمان کو یہ عمل مکروہ ہے۔(ت) [Box End]

اور اگر نیت معلوم نہ تھی اور یہ جان چکا تھا کہ یہ لوگ شیخ سدو کے منانے والے ہیں، اور بچنا اور اہم تھا کہ ارواح خبیثہ کے منانے والوں اور اس سے استعانت کرنے والوں کا ظاہر حال سخت مخدوش ہے، اور ایسی جگہ شہادت سے احتراز لازم اور اگر گوشت نہ کھایا بلکہ اور کھانا کھایا تو جب مولوی کھلا کر ایسے لوگوں کے یہاں اکل طعام کہ قلوب المسلمین میں شبہ ڈالے ہرگز مناسب نہ تھا، واللہ تعالٰی اعلم۔

---

1 فتاوٰی ہندیہ کتاب الذبائح الباب الاول نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۲۸۶

Volume 20 Fatawa Rizvia

Subul al-Asfiya fi Hukm al-Dhabh lil-Awliya 1312 AH (The Paths of the Chosen ones in the Ruling on Slaughtering for the Saints)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful In refutation of the fatwa of some contemporaries, 25 Rabi' al-Awwal Sharif 1312 AH

Issue 125: From the Gwalior Dak army, in response to the question of Maulvi Nooruddin Sahib, early Dhu al-Qi'dah 1315 AH. What do the scholars of the religion say in this situation: Zaid raised a goat in the name of a saint (Miyan), Amr raised a cow in the name of 'Chahal Tan' (Forty Saints), and a rooster in the name of 'Madar' (a saint). After raising them, they slaughtered them or had them slaughtered while reciting the Takbir (pronouncing the name of Allah). Is it permissible according to Sharia for Muslims to eat this meat or not? Please clarify and be rewarded.

The Answer: Praising You, and sending blessings and peace upon Your Beloved and his family, O Bestower! O Allah! Grant guidance to the truth and correctness.

O Allah! The one who praises You and sends blessings and peace upon Your Beloved (peace and blessings of Allah be upon him) and his family, may my Lord guide towards truth and what is right! (T)

I say: And with Allah is the success (I say, and success is from Allah the Almighty. T). The truth in this issue is that regarding the permissibility and prohibition of the slaughtered animal, the condition, words, and intention of the slaughterer (the one performing the act) are considered, not those of the owner. For example, a Muslim...

Page 269 of 630

जिल्द २० फतावा रज़विया

सुबुलुल अस्फिया फी हुक्म-उद-दबह लिल औलिया १३१२ हिजरी (औलिया अल्लाह के लिए ज़बह करने में अस्फिया के तरीके)

बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम कुछ समकालीन लोगों के फतवे के खंडन में २५ रबी-उल-अव्वल शरीफ १३१२ हिजरी

मसला १२५: लश्कर ग्वालियर डाक से, मौलवी नूरुद्दीन साहब के सवाल के जवाब में, अवाइल ज़िल-क़ादह १३१५ हिजरी। क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन इस सूरत में कि ज़ैद ने एक बकरा 'मियां' का और अम्र ने एक गाय 'चहल तन' की और मुर्गा 'मदार' का पाला, और पाल कर उनको तकबीर के साथ ज़बह किया या कराया, उसका खाना मुसलमानों को शरीयत की नज़र में जायज़ है या नहीं? बयान फरमाएं ताकि अज्र पाएं।

अल-जवाब: हम्द के साथ और सलात व सलाम पढ़ते हुए तेरे महबूब और उनकी आल पर, ऐ अता करने वाले! ऐ अल्लाह! हक़ और दुरुस्तगी की हिदायत फरमा।

ऐ अल्लाह! तेरे लिए हम्द करने वाला और तेरे हबीब सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम और उनकी आल पर सलात व सलाम पढ़ने वाला, हक़ और सवाब की रहनुमाई फरमाए मेरे रब! (त)

अकुलु: व बिल्लाहित तौफीक (मैं कहता हूँ और तौफीक अल्लाह तआला से है।) हकीकत इस मसले में यह है कि ज़बीहह की हलाल व हराम होने में ज़बह करने वाले की हालत, कौल (बात) और नीयत का एतबार (भरोसा) होता है, न कि मालिक का, मिसाल के तौर पर मुसलमान का...

पेज २६९/६३०

سُبُل الاصفیاء في حُکم الذبح للاولیاء ۱۳۱۲ھ (اولیاء اللہ کے لئے ذبح کرنے میں اصفیاء کے طریقے)

بسم اللہ الرحمن الرحیم در ردِ فتویٰ بعضِ معاصرین ۲۵ ربیع الاول شریف ۱۳۱۲ھ

مسئلہ ۱۲۵: از لشکر گوالیار ڈاک در بارِ جوابِ سوال مولوی نورالدین صاحب اوائل ذیقعدہ ۱۳۱۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس صورت میں کہ زید نے ایک بکرا میاں کا اور عمرو نے ایک گائے چہل تن کی اور مرغ مدار کا پالا، اور پال کر ان کو با تکبیر ذبح کیا یا کرالیا اس کا کھانا مسلمانوں کو عندالشرع جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: حامداً لك ومصلیاً ومسلماً علی حبیبك والہ یاوھاب اللھم ھدایۃ الحق والصواب۔

یا اللہ! تیرے لئے حمد کرنے والا اور تیرے حبیب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر صلوۃ و سلام پڑھنے والا ان کی آل پر، حق و صواب کی رہنمائی فرمائے میرے رب! (ت)

اقول: وباللہ التوفیق (میں کہتا ہوں اور توفیق اللہ تعالیٰ سے ہے۔ت) حق اس مسئلہ میں ہے کہ حلت وحرمتِ ذبیحہ میں حال و قول و نیت ذابح کا اعتبار نہ کہ مالک کا، مثلاً مسلمان کا

If a Magian (fire-worshipper) slaughters an animal, it becomes prohibited (Haram) even if the owner was a Muslim. Conversely, if a Muslim slaughters a Magian's animal, it is lawful (Halal) even if the owner was a polytheist (Mushrik). For example, if Zaid's animal is slaughtered by Amr and Amr intentionally omits the Takbir (proclamation of God's name), it becomes Haram, even if the owner is standing by and says 'Bismillah Allahu Akbar' a hundred times. But if the slaughterer utters the Takbir and slaughters it, it is Halal, even if the owner does not say it even once. If the slaughterer utters the words but slaughters with the intention of worshiping or venerating someone other than God, it becomes Haram, even if the owner's intention was specifically for Allah Almighty.

Similarly, if the slaughterer slaughters specifically for Allah Almighty, it is Halal even if the owner's intention was for someone else. In all scenarios, the intention of the slaughterer is considered authoritative, and denying this in this specific form is merely an invalid assertion for which there is no basis in pure Sharia. Therefore, the honorable jurists (Fuqaha) explicitly state regarding this specific issue that if, for instance, a Magian has a goat slaughtered by a Muslim for his fire-temple or a polytheist for his idols, and the Muslim slaughters it after pronouncing the Takbir, it is Halal and can be eaten, although this action is disliked (Makruh) for a Muslim. It is mentioned in Fatawa Alamgiri, Fatawa Tatar Khaniya, and Jami' al-Fatawa:

[Table/Box 1] Arabic: Muslimun dhabaha shata al-Majusiyyi li-bayti narihim aw al-kafiri li-alihatihim tu'kalu li-annahu samma Allaha Ta'ala wa yukrahu lil-Muslim. Urdu translation: If a Muslim slaughters a Magian's goat for their fire-temple or for an infidel's deities, it shall be eaten because he invoked the name of Allah Almighty, though this act is disliked for the Muslim. (T)

Furthermore, the intention of the Muslim slaughterer at the time of slaughter is what matters; what came before or after is not considered. If until a moment before slaughter the intention was specifically for Allah Almighty, but at the time of slaughter, the life was taken for someone other than God, the slaughtered animal becomes Haram; that first intention will be of no benefit. Similarly, if before slaughter there was an intention for someone other than God, but at the time of slaughter one repents from it and sheds blood for the Lord Blessed and Exalted, it becomes Halal; here, the first intention will cause no harm. It is stated in Radd al-Muhtar:

[Table/Box 2] Arabic: I'lam anna al-madara 'ala al-qasdi 'inda ibtida'i al-dhabh. Urdu translation: Know that the consideration is upon the intention at the start of the slaughter. (T)

---

1. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Dhabaih, Chapter One, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/286.
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Dhabaih, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/196.

यदि कोई मजूसी (अग्नि-पूजक) किसी जानवर को ज़बह करे तो वह हराम हो गया, भले ही उसका मालिक मुसलमान हो। और यदि एक मजूसी के जानवर को एक मुसलमान ज़बह करे तो वह हलाल है, भले ही मालिक मुशरिक (बहुदेववादी) हो। या ज़ैद के जानवर को अम्र ज़बह करे और जानबूझकर तकबीर न कहे तो वह हराम हो गया, भले ही मालिक पास खड़ा सौ बार 'बिस्मिल्लाह अल्लाहु अकबर' कहता रहे। लेकिन यदि ज़बह करने वाला तकबीर कहकर ज़बह करे तो वह हलाल है, भले ही मालिक एक बार भी न कहे। यदि ज़बह करने वाले ने कलमा तो पढ़ा लेकिन अल्लाह के सिवा किसी और की इबादत और ताज़ीम (सम्मान) की विशेष नियत से ज़बह किया तो वह हराम हो गया, भले ही मालिक की नियत विशेष रूप से अल्लाह अज़्ज़-ओ-जल्ल के लिए थी।

इसी प्रकार यदि ज़बह करने वाले ने विशेष रूप से अल्लाह अज़्ज़-ओ-जल्ल के लिए ज़बह किया तो वह हलाल है, भले ही मालिक की नियत किसी और के लिए थी। सभी स्थितियों में ज़बह करने वाले की नीयत का ही एतबार (मान्यता) होगा, और इस विशेष रूप में इससे इनकार करना केवल एक निराधार दावा है जिसका शुद्ध शरीयत में कोई प्रमाण नहीं है। इसलिए, सम्मानित फ़ुक़हा (विधिवेत्ता) इस विशेष मसले को स्पष्ट करते हैं कि उदाहरण के लिए, यदि एक मजूसी ने अपने आतिशक़दा (अग्नि-मंदिर) के लिए या एक मुशरिक ने अपने बुतों (मूर्तियों) के लिए एक मुसलमान से बकरी ज़बह कराई और उसने तकबीर कहकर ज़बह की तो वह हलाल है, खाई जा सकती है, यद्यपि यह कार्य मुसलमान के हक में मकरूह (नापसंद) है। फतावा आलमगीरी, फतावा ततार खानिया और जामे-उल-फतावा में है:

[तालिका/बॉक्स 1] अरबी: मुस्लिम ज़बह शात अल-मजूसी लि-बैती नारिहिम औ अल-काफिरी लि-आलिहातिहिम तुकलू लि-अन्नहु सम्मा अल्लाहा तआला वा युकरहु लिल-मुस्लिम। उर्दू अनुवाद: मुसलमान ने मजूसी की बकरी उसके आतिशक़दे के लिए या किसी और काफ़िर की उसके माबूदों (देवताओं) के लिए ज़बह की तो बकरी खाई जाएगी क्योंकि उसने अल्लाह तआला के नाम से ज़बह की है और यह अमल मुसलमान के लिए मकरूह है। (त)

फिर मुसलमान ज़बह करने वाले की नियत भी ज़बह के समय की विश्वसनीय है, उससे पहले और बाद का कोई विचार नहीं है। यदि ज़बह से एक पल पहले तक नीयत विशेष रूप से अल्लाह अज़्ज़-ओ-जल्ल के लिए थी, लेकिन ज़बह करते समय अल्लाह के सिवा किसी और के लिए जान दे दी, तो

ज़बीहा हराम हो गया, वह पहली नियत कुछ काम नहीं आएगी। इसी तरह यदि ज़बह से पहले अल्लाह के सिवा किसी और के लिए इरादा था, लेकिन ज़बह के समय उससे तौबा (पश्चाताप) करके मौला तबारक-ओ-तआला के लिए खून बहाया तो वह हलाल हो गया, यहाँ वह पहली नियत कुछ नुकसान नहीं देगी। रद्द-उल-मुहतार में है:

[तालिका/बॉक्स 2] अरबी: इअ्लम अन्नल मदारा अलल क़स्दी इंदा इब्तिदाइज़ ज़ब्ह। उर्दू अनुवाद: मालूम होना चाहिए कि ज़बह की शुरुआत में नीयत का ही एतबार है। (त)

---

1. फतावा हिन्दिया, किताब-उज़्-ज़बाईह, पहला अध्याय, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/286।
2. रद्द-उल-मुहतार, किताब-उज़्-ज़बाईह, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत, 5/196।

पृष्ठ 270 / 630

جانور کوئی مجوسی ذبح کرے تو حرام ہوگیا اگرچہ مالک مسلم تھا، اور مجوسی کا جانور مسلمان ذبح کرے تو حلال اگرچہ مالک مشرک تھا، یا زید کا جانور عمرو ذبح کرے اور قصداً تکبیر نہ کہے حرام ہوگیا، اگرچہ مالک برابر کھڑا سو بار بسم اللہ اللہ اکبر کہتا رہے اور ذابح تکبیر سے ذبح کرے تو حلال، اگرچہ مالک ایک بار بھی نہ کہے، ذابح کلمہ گونے غیر خدا کی عبادت و تعظیم مخصوص کی نیت سے ذبح کیا تو حرام ہوگیا اگرچہ مالک کی نیت خاص اللہ عزوجل کے لئے ذبح کی تھی۔

یونہی ذابح نے خاص اللہ عزوجل کے لئے ذبح کیا تو حلال اگرچہ مالک کی نیت کسی کے واسطے تھی تمام صورتوں میں حال ذابح کا اعتبار ماننا اور اس شکل خاص میں انکار کر جانا محض تحکم باطل ہے جس پر شرع مطہر سے اصلا دلیل نہیں، ولہذا فقہائے کرام خاص اس جزئیہ کی تصریح فرماتے ہیں کہ مثلاً مجوسی نے اپنے آتشکدہ یا مشرک نے اپنے بتوں کے لئے مسلمان سے بکری ذبح کرائی اور اس نے تکبیر کہہ کر ذبح کی حلال ہے، کھائی ہے، اگرچہ یہ بات مسلم کے حق میں مکروہ، فتاوٰی عالمگیری وفتاوٰی تاتار خانیہ و جامع الفتاوٰی میں ہے:

[Table/Box 1] مسلم ذبح شاۃ المجوسی لبیت نارھم او الکافر لا لھتھم توکل لانہ سمی اللہ تعالی ویکرہ للمسلم[1] ۔ مسلمان نے مجوسی کی بکری اس کے آتشکدہ کے لئے یا کسی اور کافر کی اس کے معبودوں کے لئے ذبح کی تو بکری کھائی جائے کیونکہ اس نے اللہ تعالٰی کے نام سے ذبح کی ہے اور یہ عمل مسلمان کو مکروہ ہے۔ (ت)

پھر مسلمان ذابح کی نیت بھی وقت ذبح کی معتبر ہے اس سے قبل و بعد کا اعتبار نہیں ذبح سے ایک آن پہلے تک خاص اللہ عزوجل کے لئے نیت تھی، ذبح کرتے وقت غیر خدا کے لئے اس کی جان دی، ذبیحہ حرام ہوگیا، وہ پہلی نیت کچھ نفع نہ دے گی، یونہی اگر ذبح سے پہلے غیر خدا کے لئے ارادہ تھا ذبح کے وقت اس سے تائب ہو کر مولٰی تبارک و تعالٰی کے لئے اراقت دم کی تو حلال ہوگیا یہاں وہ پہلی نیت کچھ نقصان نہ دے گی، ردالمحتار میں ہے:

[Table/Box 2] اعلم ان المدار علی القصد عند ابتداء الذبح[2] ۔ معلوم ہونا چاہئے کہ ذبح کی ابتداء میں قصد کا اعتبار ہے۔ (ت)

---

[1] فتاوٰی ہندیہ کتاب الذبائح الباب الاول نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۸۶ [2] ردالمحتار کتاب الذبائح دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۹۶

Fatawa Razawiya Volume 20

In short, every sane person knows that in all actions, the primary intention is the concurrent one. If there was an intention for God before prayer, but it was performed for show at the time of saying 'Takbeer', it is certainly a major sin, and the prayer is unacceptable. However, if hands were raised for show, but at the time of forming the intention (Niyyah), the aim was purely for the Lord, then undoubtedly that prayer became pure and valid. Thus, any renown or proclamation before slaughtering is of no consequence; it neither benefits nor harms, especially when the proclaimer is not the slaughterer, as they have no role in this matter at all.

[Arabic Box:] As you have already known, and all of this is very clear, such that there is no room for debate among peers and groups. [Urdu Translation in Box:] As is known, and all this is evident; there is absolutely no room for debate in this. (T)

Furthermore, 'idafat' (attribution/possessive relationship) is not confined solely to the meaning of worship, such that one must necessarily interpret 'Madar's chicken' or 'Chahal Tan's cow' to mean a chicken or cow intended for the worship of these personages, for whom their lives would be given. A minimal connection is sufficient for 'idafat'. Phrases like 'Zuhr prayer', 'Funeral prayer', 'Traveler's prayer', 'Imam's prayer', 'Follower's prayer', 'Sick person's prayer', 'Pir's fast', 'Zakat of camels', 'Hajj of Kaaba'—when these attributions in prayer etc. do not evoke any sense of disbelief or prohibition, not even a trace of dislike—then why does saying 'the chicken of Hazrat Madar', 'the cow of Hazrat Ahmad Kabir', or 'so-and-so's goat' turn these animals, which God has made lawful, into carcasses or swine while still alive, such that they cannot be lawful in any way? This is a severe audacity against the pure Shariah. The Radiant Presence, the Leader of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him), himself states:

[Arabic Box:] "Indeed, the most beloved of fasts to Allah Almighty is the fasting of David, and the most beloved of prayers to Allah the Mighty and Majestic is the prayer of David."[1] Reported by the Imams, Ahmad and the six (authors of Sahih collections) from Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both), except for Al-Tirmidhi, for in his narration only the excellence of fasting is mentioned.[2] [Urdu Translation in Box:] Verily, of all fasts, the most beloved to the dear Allah Almighty is the fasting of David, and of all prayers, the most beloved is the prayer of David (peace and blessings be upon him). (The Imams of the six Sahih collections and Imam

Ahmad have narrated this from Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both), but in Imam Tirmidhi's narration, only the merit of fasting is mentioned. T)

Scholars state that among the recommended prayers is 'Salat-ul-Walidayn' (Prayer for Parents).

[Arabic Box:] In 'Radd al-Muhtar' from Sheikh Ismail, with reference to the commentary of 'Shir'at al-Islam', it is quoted under 'Mandubat' (recommended acts): 'Salat al-Tawbah' (Prayer of Repentance). [Urdu Translation in Box:] In 'Radd al-Muhtar', it is quoted from Sheikh Ismail with reference to the commentary of 'Shir'at al-Islam' that among recommended prayers is 'Salat-at-Tawbah'.

---

[1] Sahih al-Bukhari, Book of Tahajjud, Chapter: One who sleeps at dawn. Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/152 & 286 [2] Sahih Muslim, Book of Fasting, Chapter: Prohibition of perpetual fasting etc. Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/367

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

संक्षेप में, हर बुद्धिमान व्यक्ति जानता है कि समस्त कार्यों में मूल नियत (इरादा) समकालिक होती है। नमाज़ से पहले ईश्वर के लिए नियत थी, लेकिन तकबीर कहते समय दिखावे के लिए पढ़ी, तो वह निश्चित रूप से बड़े पाप का अपराधी हुआ और नमाज़ अस्वीकार्य है। और यदि दिखावे के लिए हाथ उठाए लेकिन नियत बांधते समय इरादा विशुद्ध रूप से ईश्वर के लिए हो गया, तो निस्संदेह वह नमाज़ पवित्र और सही हो गई। अतः ज़ब्ह (बलि) से पहले की प्रसिद्धि या पुकार का कोई महत्व नहीं है, न वह लाभदायक है न हानिकारक, विशेष रूप से जब पुकारने वाला ज़ब्ह करने वाला न हो, क्योंकि इस मामले में उसका कोई दखल नहीं है।

[अरबी बॉक्स:] जैसा कि आप जान चुके हैं, और यह सब पूरी तरह स्पष्ट है, इसमें बहस की रत्ती भर भी गुंजाइश नहीं है। [उर्दू अनुवाद बॉक्स:] जैसा कि मालूम है और यह सब स्पष्ट है, इसमें बिल्कुल गुंजाइश नहीं है कि इस पर बहस की जाए। (त)

फिर 'इज़ाफ़त' (संबंध) केवल इबादत के अर्थ में सीमित नहीं है कि आवश्यक रूप से 'मदार का मुर्गा' या 'चहल तन की गाय' का अर्थ यह मान लिया जाए कि वह मुर्गा या गाय उन महापुरुषों की इबादत के लिए है, जिनकी जान उनके लिए दी जाएगी। संबंध के लिए मामूली जुड़ाव ही काफी होता है। जैसे 'ज़ुहर की नमाज़', 'जनाज़े की नमाज़', 'मुसाफिर की नमाज़', 'इमाम की नमाज़', 'मुक़्तदी की नमाज़', 'बीमार की नमाज़', 'पीर का रोज़ा', 'ऊँटों की ज़कात', 'काबा का हज'। जब इन संबंधों से नमाज़ आदि में कुफ़्र (अधर्म) और हराम (निषिद्ध) होना तो दूर, नाम मात्र की भी कराहत (नापसंदगी) नहीं आती, तो फिर 'हज़रत मदार का मुर्गा', 'हज़रत अहमद कबीर की गाय', या 'फलां की बकरी' कहने से ये ईश्वर के हलाल किए हुए जानवर जीते जी मुर्दार और सूअर कैसे हो गए कि अब किसी भी स्थिति में हलाल नहीं हो सकते? यह पवित्र शरीयत पर बड़ी जुर्रत है। स्वयं हुज़ूर पुरनूर सैयद उल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

[अरबी बॉक्स:] "निस्संदेह अल्लाह तआला को सभी रोज़ों में दाऊद (अलैहिस्सलाम) के रोज़े सबसे प्रिय हैं और अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल को सभी नमाज़ों में दाऊद की नमाज़ सबसे प्रिय है।"[1] इसे आइमा अहमद और छह (सिहाह सित्ता के लेखकों) ने अब्दुल्लाह बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया है, सिवाय तिर्मिज़ी के, क्योंकि उनकी रिवायत में केवल रोज़ों की फ़ज़ीलत का उल्लेख है।[2] [उर्दू अनुवाद बॉक्स:] बेशक सब रोज़ों में प्यारे अल्लाह तआला को दाऊद के रोज़े (सबसे प्रिय) हैं

और सब नमाज़ों में प्यारी दाऊद की नमाज़ है अलैहिस्सलोतु वस्सलाम (इसे आइमा सिहाह सित्ता और इमाम अहमद ने अब्दुल्लाह बिन उमर रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है लेकिन इमाम तिर्मिज़ी की रिवायत में सिर्फ रोज़ों की फ़ज़ीलत का ज़िक्र है। त)

विद्वान फ़रमाते हैं कि मुस्तहब (पसंदीदा) नमाज़ों में 'सलातुल वालिदैन' यानी माता-पिता की नमाज़ है।

[अरबी बॉक्स:] 'रद उल मुहतार' में शेख इस्माइल से 'शरह शिरअतुल इस्लाम' के हवाले से 'मन्दूबात' (पसंदीदा कार्यों) के तहत उद्धृत है: 'सलातुल तौबा' (तौबा की नमाज़)। [उर्दू अनुवाद बॉक्स:] रद उल मुहतार में शेख इस्माइल से ब-हवाला शरह शिरअतुल इस्लाम मंकूल है कि मुस्तहब नमाज़ों में सलातुल तौबा (भी है)।

---

[1] सहीह अल-बुख़ारी, किताब अत-तहज्जुद, अध्याय: जो सहरी के समय सो जाए। क़दीमी कुतुब खाना, कराची, १/१५२ और २८६ [2] सहीह मुस्लिम, किताब अस-सियाम, अध्याय: दहर (निरंतर) रोज़ा रखने की मनाही आदि। क़दीमी कुतुब खाना, कराची, १/३६७

पृष्ठ २७१/६३०

غرض ہر عاقل جانتا ہے کہ تمام افعال میں اصل نیت مقارنہ ہے، نماز سے پہلے خدا کے لئے نیت تھی تکبیر کہتے وقت دکھاوے کے لئے پڑھی، قطعاً مرتکب کبیرہ ہوا، اور نماز نا قابلِ قبول اور اگر دکھاوے کے لئے ہاتھ اِٹھا تھانیت باندھتے وقت تک یہی قصد تھا، جب نیت باندھی قصد خالص رب جل وعلا کے لئے کر لیا تو بلاشبہ وہ نماز پاک وصاف وصالح ہو گئی، تو ذبح سے پہلے کی شہرت پکار کا کچھ اعتبار نہیں، نہ نافع نفع دے نہ مضر ضرر، خصوصاً جبکہ پکارنے والا غیر ذابح ہو کہ اسے تو اس باب میں کچھ دخل ہی نہیں

[عربی باکس:] کما قد علمت و ہذا کلہ ظا ہر جدا لا یصلح ان یتناطح فیہ قرناء و جمعاء۔ [اردو ترجمہ باکس:] جیسا کہ معلوم ہے اور یہ تمام ظاہر ہے اس میں بالکل گنجائش نہیں کہ اس میں بحث کی جائے۔ (ت)

پھر اضافت معنی عبادت میں منحصر نہیں کہ خواہی نخواہی مدارکے مرغ یا چہل تن کی گائے کے معنی ٹھہرالئے جائیں کہ وہ مرغ و گائے جس سے ان حضرات کی عبادت کی جائے گی، جس کی جان ان کے لئے دی جائے گی، اضافت کو ادنیٰ علاقہ کافی ہوتا ہے، ظہر کی نماز، جنازہ کی نماز، مسافر کی نماز، امام کی نماز، مقتدی کی نماز، بیمار کی نماز، پیر کار روزہ۔ اونٹوں کی زکوۃ، کعبہ کا حج، جب ان اضافتوں سے نماز و غیرہ میں کفر و حرمت در کنار نام کو بھی کراہت نہیں آتی، تو حضرت مدار کے مرغ، حضرت احمد کبیر کی گائے، فلاں کی بکری کہنے سے یہ خدا کے حلال کئے ہوئے جانور کیوں جیتے جی مردار اور سور ہو گئے کہ اب کسی صورت حلال نہیں ہو سکتے، یہ شرع مطہر پر سخت جرات ہے، خود حضور پر نور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

[عربی باکس:] ان احب الصیام الی اللہ تعالیٰ صیام داؤد واحب الصلوۃ الی اللہ عزوجل صلوۃ داؤد۔[1] رواہ الائمۃ احمد والستۃ عن عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما الا الترمذی فعندہ فضل الصیام وحدہ۔[2] [اردو ترجمہ باکس:] بیشک سب روزوں میں پیارے اللہ تعالیٰ کو داؤد کے روزے ہیں اور سب نمازوں میں پیاری داؤد کی نماز ہے علیہ الصلوۃ والسلام (اس کو ائمہ صحاح ستہ اور امام محمد نے عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا ہے لیکن امام ترمذی کی روایت میں صرف روزوں کی فضیلت کا ذکر ہے۔ ت)

علماء فرماتے ہیں مستحب نمازوں میں صلوۃ الوالدین یعنی ماں باپ کی نماز ہے۔

[عربی باکس:] فی رد المحتار عن الشیخ اسمٰعیل عن شرح شرعۃ الاسلام من المندوبات صلوۃ التوبۃ [اردو ترجمہ باکس:] رد المحتار میں شیخ اسمعیل سے بحوالہ شرح شرعۃ الاسلام منقول ہے کہ مستحب نمازوں میں صلوۃ التوبہ

---

[1] صحیح البخاری کتاب التہجد باب من نام عند السحر قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۵۲ و ۲۸۶ [2] صحیح مسلم کتاب الصیام باب النہی عن صوم الدہر الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۳۶۷

Volume 20 Fatawa Razawiyya

And the prayer for parents. (T) The prayer for parents [1]. Glory be to Allah! To call the prayer of David (peace be upon him) and the fasting of David (peace be upon him) as the prayer for parents is a reward, and reading it is a reward. And the attribution of an animal [sacrificed] as "the slayers of infidels" or "a carcass animal" — is slaughtering a greater act of worship of God than prayer and fasting, or is participation in it forbidden and permissible for them? Listen to the difference in the attribution of slaughter; the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Allah curses the one who slaughters for other than Allah." [2] Narrated by Muslim and Al-Nasa'i from the Commander of the Faithful Ali, and similarly by Ahmad from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them). (Allah's curse is upon the one who slaughters for someone other than God. Muslim and Al-Nasa'i narrated it from the Commander of the Faithful Ali (may Allah be pleased with him), and Imam Ahmad narrated a similar one from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both). T)

In another Hadith, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Whoever slaughters an animal for a guest, that sacrifice will be his ransom from the Fire." [3] Narrated by Al-Hakim in his 'Tarikh' from Jabir (may Allah be pleased with them both). (Whoever slaughters an animal for his guest, that sacrifice will become his ransom from the fire of Hell. Imam Al-Hakim narrated it in his 'Tarikh' from Hazrat Jabir (may Allah be pleased with him). T)

So it is known that the intention for someone other than God in slaughter and its attribution is not absolutely disbelief or forbidden; rather, it is a cause for reward. So how can a general ruling of disbelief and prohibition be correct? Therefore, the scholars say that one who considers the intention for someone other than God to be a cause of prohibition is extremely ignorant and contrary to the Quran, Hadith, and reason. After all, the butcher's intention is to obtain worldly profit, and the intent of the person slaughtering at a wedding is to feed the wedding party; the intention for someone other than God is present here too. Will all these sacrifices become forbidden? Similarly, slaughtering for a guest is correct and proper, as honoring a guest is exactly like honoring God. It is in Durr al-Mukhtar:

---

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Salat, Bab al-Witr wa al-Nawafil, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/462.

2. Sahih Muslim, Kitab al-Adahi, Bab Tahrim al-Dhabh li-Ghayr Allah, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/160.
3. Al-Jami' al-Saghir, with reference to Al-Hakim in Tarikh, Hadith 8672, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 4/526.

और माता-पिता की नमाज़ है। (त) माता-पिता की नमाज़ १- सुभान अल्लाह! दाऊद अलैहिस्सलाम की नमाज़, दाऊद अलैहिस्सलाम के रोज़े, माता-पिता की नमाज़ कहना सवाब, पढ़ना सवाब, और जानवर का संबंध कि 'काफिरों के कातिल', 'मुर्दार जानवर', क्या ज़बह नमाज़-रोज़े से बढ़कर खुदा की इबादत है या इसमें शिरकत हराम उनमें जायज़ है। ज़बह के संबंध का अंतर स्वयं सुनिए, रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: "अल्लाह की लानत है उस पर जो गैर-अल्लाह के लिए ज़बह करे।" २ मुस्लिम और नसाई ने अमीरुल मोमिनीन अली से और इसी तरह अहमद ने इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। (खुदा की लानत है उस पर जो गैर-खुदा के लिए ज़बह करे। इसे मुस्लिम और नसाई ने अमीरुल मोमिनीन अली रज़ियल्लाहु अन्हु से और इसके समान इमाम अहमद ने इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है। त)

दूसरी हदीस में है, रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: "जो अपने मेहमान के लिए जानवर ज़बह करे, वह ज़बीहा उसके लिए आग से फिदिया होगा।" ३ हाकिम ने अपनी 'तारीख' में जाबिर रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है। (जो अपने मेहमान के लिए जानवर ज़बह करे वह ज़बीहा उसका फिदिया (बदला) बन जाए जहन्नुम की आग से। इसे इमाम हाकिम ने अपनी तारीख में हज़रत जाबिर रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। त)

तो मालूम हुआ कि ज़बीहा में गैर-खुदा की नीयत और उसकी तरफ निस्बत (संबद्धता) मुतलकन (पूर्णत:) कुफ्र या हराम भी नहीं, बल्कि सवाब का कारण है, तो एक सामान्य हुक्म कुफ्र और हराम का कैसे सही हो सकता है। और इसलिए उलेमा फरमाते हैं, मुतलकन गैर की नीयत को हराम होने का कारण मानने वाला सख्त जाहिल और कुरान, हदीस और अक्ल के खिलाफ है। आखिरकार कसाई की नीयत दुनियावी मुनाफा हासिल करना है और शादी में ज़बह करने वाले का मकसद बारात को खाना खिलाना है, गैर की नीयत तो यह भी हुई, क्या ये सब ज़बीहे हराम हो जाएंगे? इसी तरह मेहमान के लिए ज़बह करना सही और वाजिब है क्योंकि मेहमान का इकराम (सम्मान) ऐन खुदा का इकराम है, दुर्रे मुख्तार में है:

---

१ रद-उल-मुहतार, किताब-उस-सलात, बाब-उल-वित्र वन-नवाफिल, दार इहया-अत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, १/ ४६२ २ सहीह मुस्लिम, किताब-उल-अदाही, बाब तहरीम-अज़-ज़बह लि-ग़ैरिल्लाह,

कदीमी कुतुब खाना कराची, २/ १६० ३ अल-जामे-उल-सगीर, बहवाला अल-हाकिम फी-तारीख, हदीस ८६७२, दार-उल-कुतुब अल-इल्मिय्याह, बेरूत, ४/ ५२६

पृष्ठ २७२ / ६३०

اور صلوٰۃ والدین ہے۔ (ت) وصلوٰۃ الوالدین ۱۔ سبحان اللہ! داؤد علیہ الصلوٰۃ والسلام کی نماز، داؤد علیہ السلام کے روزے، ماں باپ کی نماز کہنا ثواب، پڑھنا ثواب، اور جانور کی اضافت کہ قاتلینِ کفار، جانور مردار، کیا ذبح نماز روزے سے بڑھ کر عبادت خدا ہے یا اس میں شرکتِ حرام ان میں روا ہے۔ خود اضافتِ ذبح کا فرق سنئے، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: لعن اللہ من ذبح لغیر اللہ ۲ رواہ مسلم والنسائی عن امیر المومنین علی ونحوہ احمد عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنھم۔ خدا کی لعنت ہے اس پر جو غیر خدا کے لئے ذبح کرے (اس کو مسلم اور نسائی نے امیر المومنین علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ اور اس کی مثل امام احمد نے ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا ہے۔ ت)

دوسری حدیث میں ہے، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: من ذبح لضیف ذبیحۃ کانت فداءہ من النار ۳ رواہ الحاکم فی تاریخہ عن جابر رضی اللہ تعالیٰ عنھما۔ جو اپنے مہمان کے لئے جانور ذبح کرے وہ ذبیحہ اس کا فدیہ ہو جائے آتش دوزخ سے (اس کو امام حاکم نے اپنی تاریخ میں حضرت جابر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ہے۔ ت)

تو معلوم ہوا کہ ذبیحہ میں غیر خدا کی نیت اور اس کی طرف نسبت مطلقاً کفر کیا حرام بھی نہیں، بلکہ موجبِ ثواب ہے تو ایک حکمِ عام کفر و حرام کیوں کر صحیح ہو سکتا ہے۔ ولہٰذا علماء فرماتے ہیں، مطلقاً نیتِ غیر کو موجبِ حرمت جاننے والا سخت جاہل اور قرآن وحدیث وعقل کا مخالف ہے، آخر قصاب کی نیت تحصیلِ نفع دنیا اور ذابح شادی کا مقصود برات کو کھانا دینا ہے، نیت غیر تو یہ بھی ہوئی، کیا یہ سب ذبیحے حرام ہو جائیں گے، یونہی مہمان کے واسطے ذبح کرنا درست وبجا ہے کہ مہمان کا اکرام عین اکرام خدا ہے، در مختار میں ہے:

۱ ردالمحتار کتاب الصلوٰۃ باب الوتر والنوافل داراحیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۴۶۲ ۲ صحیح مسلم کتاب الاضاحی باب تحریم الذبح لغیر اللہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۱۶۰ ۳ الجامع الصغیر بحوالہ الحاکم فی التاریخ حدیث ۸۶۷۲ دارالکتب العلمیۃ بیروت ۴/ ۵۲۶

Fatawa Rizvia Volume 20

If one slaughters for a guest, it is not forbidden, for it is the tradition of Prophet Khalil (Abraham) and honoring a guest is honoring Allah Almighty.	**One who slaughters with the intention of hosting a guest, it is not forbidden because this is the tradition of Khalil (peace be upon him) and honoring a guest; and honoring a guest is honoring Allah Almighty. (T)**

In Radd al-Muhtar it is stated: | Al-Bazdawi said: Whoever thinks it is not lawful because it was slaughtered to honor a son of Adam, thus being consecrated to other than Allah Almighty, has indeed gone against the Quran, Hadith, and reason. For there is no doubt that a butcher slaughters for profit; had he known it was impure (najis), he would not slaughter it. It would then follow for this ignorant person that he should not eat what the butcher slaughters, nor what is slaughtered for wedding feasts (Walima), marriages, or Aqiqa. | Bazazi said: And whoever assumes that it is not lawful because there is honoring of a human being in it, thus it was slaughtered in the name of other than Allah, then he has spoken against the Quran, Hadith, and reason. Because undoubtedly, a butcher slaughters for his own profit; if he knew it was impure, he would not slaughter it. So, such an ignorant person should not eat what the butcher slaughters, nor should he eat what is slaughtered for Walima, weddings, or Aqiqa. (T) |

Look, the noble scholars explicitly state that considering the mere intention or attribution to someone other than Allah as a cause for prohibition (Haram) and including it under "what has been consecrated to other than Allah" is not just ignorance but madness and insanity, and estrangement from both Sharia and reason. When the intention for worldly gain is not disruptive, then what poison is mixed in Fatiha and Isaal-e-Thawab (conveying rewards)? And if honoring a guest is considered exactly as honoring God, then honoring the Saints (Awliya) is even more so.

Yes, if some most ignorant person makes this attribution and relation with the intention of worshipping other than Allah, then there is no doubt about his disbelief (Kufr). Then, if the slaughterer is free from this intention, the animal will be lawful, as the intention for another does not affect it, as we have just established (T).

But when it has been proven by overwhelming evidence from Hadith and Fiqh that attribution is not limited to the meaning of worship, then to rule Kufr solely on this basis is pure ignorance, audacity, and temerity, and an unjust suspicion against

Muslims. Who told you that by calling it an animal of human beings, they intend to worship humans and want to make them their deity and god?

---

[1] Durr al-Mukhtar, Kitab al-Dhabaih, Matba' Mujtabai Delhi, 2/230 [2] Radd al-Muhtar, Kitab al-Dhabaih, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/196

यदि कोई अतिथि के लिए ज़बह करता है, तो यह हराम नहीं है, क्योंकि यह हज़रत खलील (इब्राहिम) अलैहिस्सलाम की सुन्नत है और अतिथि का सम्मान करना अल्लाह तआला का सम्मान करना है।

जिसने मेहमान की नीयत से ज़बह किया तो वह हराम नहीं क्योंकि यह खलील अलैहिस्सलाम की सुन्नत और मेहमान का इकराम है, और मेहमान का इकराम अल्लाह तआला का इकराम है। (त)

रद्दुल मुहतार में है: | अल-बज़दवी ने कहा: जो कोई यह सोचता है कि यह जायज़ नहीं है क्योंकि इसे आदम के बेटे के सम्मान के लिए ज़बह किया गया था, इस प्रकार यह अल्लाह के अलावा किसी और के नाम पर समर्पित हो गया, तो उसने वास्तव में कुरान, हदीस और तर्क के विरुद्ध बात की है। क्योंकि इसमें कोई संदेह नहीं है कि कसाई लाभ के लिए ज़बह करता है; यदि उसे पता होता कि यह अपवित्र (नजिस) है, तो वह ज़बह नहीं करता। तो इस अज्ञानी व्यक्ति के लिए यह ज़रूरी हो जाएगा कि वह कसाई द्वारा ज़बह किया हुआ न खाए, और न ही वह खाए जो वलीमा, विवाह या अकीका के लिए ज़बह किया गया हो। | बज़ाज़ी ने कहा: और जिसने यह गुमान किया कि वह इसलिए हलाल नहीं कि उसमें बनी आदम का इकराम है तो यह ग़ैर-अल्लाह के नाम से ज़बह हुआ, तो उसने कुरान व हदीस और अक्ल के खिलाफ बात की, क्योंकि निस्संदेह कसाई अपने नफे के लिए ज़बह करता है; अगर उसे मालूम हो कि यह नजिस है तो वह ज़बह न करे, तो ऐसे जाहिल को चाहिए कि वह कसाई के ज़बह किए हुए को न खाए और वलीमा और शादी और अकीका के लिए ज़बह किया हुआ भी न खाए। (त) |

देखो उलेमा-ए-किराम स्पष्ट रूप से फरमाते हैं कि पूर्णतः नीयत और निस्बत ग़ैर को हराम होने का कारण मानना और "मा उहिल्ल बिही लि-ग़ैरिल्लाह" में शामिल मानना न केवल अज्ञानता बल्कि पागलपन और दीवानगी है और शरीयत व अक्ल दोनों से बेगानापन है। जब दुनिया के फायदे की नीयत बाधक नहीं हुई, तो फातिहा और ईसाले-सवाब (सवाब पहुँचाने) में क्या ज़हर मिल गया? और जब मेहमान का इकराम अल्लाह का इकराम ठहरा, तो औलिया (संतों) का इकराम तो और भी बढ़कर है।

हाँ, यदि कोई घोर अज्ञानी यह निस्बत और जुड़ाव ग़ैर की इबादत के इरादे से ही करता है, तो उसके कुफ्र (नास्तिकता) में कोई संदेह नहीं है। फिर यदि ज़बह करने वाला इस नीयत से बरी है, तो जानवर

हलाल हो जाएगा क्योंकि ग़ैर की नीयत उस पर प्रभाव नहीं डालती, जैसा कि हमने अभी स्पष्ट किया है (त)।

मगर जब हदीस और फिक्ह के मज़बूत प्रमाणों से यह साबित कर चुके हैं कि 'निस्बत' का अर्थ केवल इबादत (पूजा) तक ही सीमित नहीं है, तो केवल इस आधार पर कुफ्र का हुक्म देना मात्र अज्ञानता, साहस और ढिठाई है और मुसलमानों पर नाहक बदगुमानी (बुरा संदेह) है। तुमसे किसने कह दिया कि वे आदमियों का जानवर कहने से आदमियों की इबादत का इरादा करते हैं, और उन्हें अपना माबूद और खुदा बनाना चाहते हैं?

---

[1] दुर्रे मुख्तार, किताबुज़ ज़बाइह, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/230 [2] रद्दुल मुहतार, किताबुज़ ज़बाइह, दार इहया अल-तुरास अल-अरबी बेरुत, 5/196

لو ذبح للضیف لا یحرم لانّہ سنۃ جس نے مہمان کی نیت سے ذبح کیا تو حرام نہیں کیونکہ یہ خلیل الخلیل و اکرام الضیف اکرام اللہ علیہ السلام کی سنت اور مہمان کا اکرام ہے، اور مہمان کا اکرام تعالٰی۔ اللہ تعالٰی کا اکرام ہے۔ (ت)

رد المحتار میں ہے : | قال البزدوي ومن ظن انّہ لا یحل لانّہ ذبح لا کرام ابن آدم فیکون اہل بہ لغیر اللہ تعالیٰ فقد خالف القرآن والحدیث والعقل فانہ لاریب ان القصاب یذبح للربح ولو علم انّہ نجس لایذبح فیلزم ہذا الجاھل ان لایاکل ماذبح القصاب وما ذبح للولائم والاعراس والعقیقۃ۔ | بزازی نے کہا اور جس نے گمان کیا کہ وہ اس لئے حلال نہیں کہ اس میں بنی آدم کا اکرام ہے تو یہ غیر اللہ کے نام سے ذبح ہوا تو اس نے قرآن و حدیث اور عقل کے خلاف بات کی، کیونکہ بلا شبہ قصاب اپنے نفع کے لئے ذبح کرتا ہے اگر اسے معلوم ہو کہ یہ نجس ہے تو وہ ذبح نہ کرے، تو ایسے جاہل کو چاہئے کہ وہ قصاب ذبح کردہ کو نہ کھائے اور ولیمہ اور شادی اور عقیقہ کے لئے ذبح کردہ بھی نہ کھائے۔ (ت) |

دیکھو علمائے کرام صراحتہً ارشاد فرماتے ہیں کہ مطلقاً نیت و نسبت غیر کو موجب حرمت جاننا اور "ما أُھلّ بہ لغیر اللہ" میں داخل ماننا نہ صرف جہالت بلکہ جنون و دیوانگی اور شرع و عقل دونوں سے بیگانگی ہے، جب نفع دنیا کی نیت مخل نہ ہوئی تو فاتحہ اور ایصالِ ثواب میں کیا زہر مل گیا، اور اکرام مہمان عین اکرام خدا ٹھہرا تو اکرام اولیاء بدرجہ اولٰی۔

ہاں اگر کوئی جاہلِ اجہل یہ نسبت و اضافت بقصد عبادت غیر ہی کرتا ہے تو اس کے کفر میں شک نہیں۔ پھر اگر ذابح اس نیت سے بری ہے تو جانور حلال ہو جائے گا کہ نیت غیر اس پر اثر نہیں ڈالتی کما حققناہ آنفاً (جیسا کہ ابھی ہم نے بیان کیا ہے۔ ت)

مگر جب کہ حدیثاً و فقہاً دلائل قاہرہ سے ثابت کر چکے ہیں کہ اضافت معنی عبادت ہی میں منحصر نہیں، تو صرف اس بناء پر حکم کفر محض جہالت و جرات و جسارت ہے اور مسلمانوں پر ناحق بد گمانی ہے، تم سے کس نے کہہ دیا کہ وہ آدمیوں کا جانور کہنے سے عبادتِ آدمیان کا ارادہ کرتے ہیں، اور انھیں اپنا معبود و خدا بنانا چاہتے ہیں۔

---

[1] درمختار کتاب الذبائح مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۳۰ [2] رد المحتار کتاب الذبائح داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۱۹۶

Volume 20 | Fatawa Razawiyya

Allah Almighty says: "O you who have believed, avoid much [negative] assumption. Indeed, some assumption is sin."1 | O people of faith! Avoid much assumption, for indeed some assumption is a sin.

And He says: "And do not pursue that of which you have no knowledge. Indeed, the hearing, the sight and the heart - about all those [one] will be questioned."2 | Do not go after that which you have no certain knowledge of, for surely the ear, the eye, and the heart, all will be questioned.

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Beware of suspicion, for suspicion is the most false of speech."3 (Reported by Imams Malik, the two Sheikhs [Bukhari and Muslim], Abu Dawood, and Tirmidhi from Abu Hurairah, may Allah be pleased with him.) | Avoid suspicion because suspicion is the biggest of lies. (Imam Malik, the two Sheikhs, Abu Dawood and Tirmidhi have narrated this from Hazrat Abu Hurairah, may Allah be pleased with him. T)

And he (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Did you not tear open his heart to find out whether he said it or not?"4 (Narrated by Muslim from Usama bin Zaid, may Allah be pleased with him.) | Why did you not tear open his heart so that you could know about the belief of the heart? (Imam Muslim has narrated this from Hazrat Usama bin Zaid, may Allah be pleased with him. T)

Imam Arif billah Syed Ahmad Zarruq (may Allah be pleased with him) says: "Indeed, evil suspicion arises only from an evil heart."5 | Bad suspicion is produced from a foul heart only.

1. Al-Quran al-Kareem 49/12
2. Al-Quran al-Kareem 17/36
3. Sahih al-Bukhari, Book of Wills, Chapter: Statement of the Almighty 'after a bequest...', Qadeemi Kutub Khana Karachi 1/384; Sahih Muslim, Book of Virtue, Chapter: Prohibition of Suspicion etc., Qadeemi Kutub Khana Karachi 2/316
4. Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter: Prohibition of Suspicion etc., Qadeemi Kutub Khana Karachi 1/67
5. Al-Hadiqa al-Nadiyya Sharh al-Tariqa al-Muhammadiyya, 24th Characteristic, Maktaba Nooria Razawiyya Faisalabad 2/8

जिल्द 20 | फतावा रज़विय्या

अल्लाह अज़्ज़ व जल फ़रमाता है: "ऐ ईमान वालो! बहुत से गुमान से बचो बेशक कुछ गुमान गुनाह हैं।"1 | ऐ ईमान वालो! बहुत से गुमान से बचो बेशक कुछ गुमान गुनाह हैं।

और फ़रमाता है: "बे यक़ीन बात के पीछे न पड़, बेशक कान, आँख और दिल सब से सवाल होना है।"2 | बे यक़ीन बात के पीछे न पड़, बेशक कान, आँख और दिल सब से सवाल होना है।

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "इय्याकुम वज़-ज़न्ना फ़-इन्नज़-ज़न्ना अक्ज़बुल हदीस"3 (इसे इमामों: मालिक, शैख़ैन, अबू दाऊद और तिर्मिज़ी ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है।) | गुमान से बचो कि गुमान सब से बढ़कर झूठी बात है (इस को इमाम मालिक, शैखैन, अबू दाऊद और तिर्मिज़ी ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है। त)

और फ़रमाते हैं (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम): "अ-फ़ला शक़क़्ता अन क़ल्बिही हत्ता ता'लमा अ-क़ालहा अम ला"4, (इमाम मुस्लिम ने हज़रत ओसामा बिन ज़ैद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है।) | तूने उसका दिल चीर कर क्यों न देखा कि दिल के अक़ीदे पर इत्तिला पाता। (इस को इमाम मुस्लिम ने हज़रत ओसामा बिन ज़ैद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है। त)

इमाम आरिफ़ बिल्लाह सैय्यद अहमद ज़र्रूक़ (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) फ़रमाते हैं: "इन्नमा यनशा-उज़-ज़न्नुल ख़बीसु अनिल क़ल्बिल ख़बीस"5 | बद गुमानी ख़बीस दिल से ही पैदा होती है,

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 49/12
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 17/36
3. सहीह अल-बुख़ारी, किताबुल वसाया, बाब क़ौल अज़्ज़ व जल... कदीमी कुतुब खाना कराची 1/384; सहीह मुस्लिम, किताबुल बिर्र, बाब तहरीमुल ज़न... कदीमी कुतुब खाना कराची 2/316
4. सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, बाब तहरीमुल ज़न... कदीमी कुतुब खाना कराची 1/67
5. अल-हदीक़ा अन-नदिय्या शरह अल-तरीक़ा अल-मुहम्मदिय्या, 24वीं ख़लक़, मकतबा नूरिय्या रज़विय्या फ़ैसलाबाद 2/8

اللہ عزوجل فرماتا ہے: "یَا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا کَثِیرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ"1 | اے ایمان والو! بہت سے گمان سے بچو بے شک کچھ گمان گناہ ہیں۔

اور فرماتا ہے: "وَلَا تَقْفُ مَا لَیْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ ۚ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا"2 | بے یقین بات کے پیچھے نہ پڑ، بیشک کان، آنکھ اور دل سب سے سوال ہونا ہے۔

رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: ایّاکم والظن فان الظن اکذب الحدیث3 رواہ الائمۃ مالک والشیخان وابوداؤد والترمذی عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ | گمان سے بچو کہ گمان سب سے بڑھ کر جھوٹی بات ہے (اس کو امام مالک ،شیخین ،ابوداؤد اور ترمذی نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ہے۔ت)

اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: افلا شققت عن قلبہ حتی تعلم اقالھا ام لا4، رواہ مسلم، عن اسامۃ بن زید رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ | تو نے اس کا دل چیر کر کیوں نہ دیکھا کہ دل کے عقیدے پر اطلاع پاتا۔ (اس کو امام مسلم نے حضرت اسامہ بن زید رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ہے۔ت)

امام عارف باللہ سید احمد زروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں: انما ینشأ الظن الخبیث عن القلب الخبیث5 | بد گمانی خبیث دل سے ہی پیدا ہوتی ہے،

1. القرآن الکریم ۴۹/ ۱۲
2. القرآن الکریم ۱۷/ ۳۶
3. صحیح البخاری کتاب الوصایا باب قول عزوجل من بعد وصیۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۳۸۴، صحیح مسلم کتاب البر باب تحریم الظن الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۳۱۶

4. صحیح مسلم کتاب الایمان باب تحریم الظن الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۶۷

5. الحدیقۃ الندیۃ شرح الطریقۃ المحمدیۃ الخلق الرابع والعشرون مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۲/ ۸

Fatawa Razviya - Volume 20

[Table/Box 1] Left (Arabic): It was quoted by Sayyidi Abdul Ghani al-Nabulsi in the commentary on 'Al-Tariqah al-Muhammadiyyah'. Right (Urdu): (Sayyidi Abdul Ghani al-Nabulsi has quoted this in the commentary of al-Tariqah al-Muhammadiyyah. -T)

In Al-Hidayah, Al-Zakhiroh, Al-Burhaniyyah, Durr al-Mukhtar, etc., it is stated: [Table/Box 2] Left (Arabic): "We do not harbor ill suspicion towards a Muslim that he intends to seek proximity to a human by this slaughter." -[1] Right (Urdu): We do not have a bad opinion of a Muslim, assuming he intends to seek closeness to a person through this slaughtering.

It is in Radd al-Muhtar: [Table/Box 3] Left (Arabic): "Meaning, in the sense of worship, for that would be disbelief (disbelief/kufr), and this is far from the state of a Muslim." -[2] Right (Urdu): That is, by this proximity, seeking proximity in the manner of worship is meant, which involves disbelief, and thinking such a thing is far from the reality of a Muslim's condition.

Furthermore, scholars state so clearly that if the slaughterer himself says at the specific time of Takbir, "In the name of Allah, in the name of God, in the name of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him)," then to say that this is certainly disliked (Makruh), but how can it be disbelief (Kufr)! The animal will not even be forbidden (Haram), as long as his intention with these words is merely to honor the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him), and not, God forbid, to associate the Prophet with the Lord (Almighty). The eminent Imam, the jurist of the soul, Qazi Khan, writes in his Fatawa:

[Table/Box 4] Left (Arabic): "A man sacrificed and slaughtered saying, 'In the name of Allah, in the name of God, in the name of Muhammad (peace be upon him).' Imam Shaykh Abu Bakr Muhammad ibn al-Fadl (may Allah Almighty have mercy on him) said: 'If the man intended by mentioning the name of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) his honor and veneration, it is permissible and there is no harm. But if he intended partnership with Allah, the slaughtered animal is not lawful.'" -[3] Right (Urdu): Someone performed sacrifice or slaughtered in the name of God [and] Muhammad (peace be upon him). Shaykh Imam Abu Bakr Muhammad ibn al-Fadl (may Allah Almighty have mercy on him) said: "If this person only intended veneration and honor by the name of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), then it is permissible. And if he made him a partner with Allah, then the slaughtered animal will not be lawful." (T)

In fact, even more specifically in the form of a conjunction, for example, "In the name of God and in the name of so-and-so," from which a clear meaning...

---

[1] Durr al-Mukhtar, Book of Slaughter (Kitab al-Dhabaih), Mujtabai Press Delhi, 2/230 [2] Radd al-Muhtar, Book of Slaughter (Kitab al-Dhabaih), Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/197 [3] Fatawa Qazi Khan, Book of Sacrifices (Kitab al-Adhiyah), Chapter on Benefiting from the Sacrifice, Naval Kishore Lucknow, 4/570

फ़तावा रज़विया - जिल्द 20

[बॉक्स 1] अरबी: सैय्यदी अब्दुल ग़नी अल-नाबुलसी ने शर्ह अल-तरीक़ा अल-मुहम्मदिया में इसे नक़्ल किया है। उर्दू अनुवाद: (सैय्यदी अब्दुल ग़नी अल-नाबुलसी ने शर्ह अल-तरीक़ा अल-मुहम्मदिया में इसे नक़्ल किया है। -त)

अल-हिदाया, ज़ख़ीरा, बुरहानिया, दुर्रे मुख्तार आदि में फ़रमाया गया: [बॉक्स 2] अरबी: "हम किसी मुसलमान के बारे में बुरा गुमान नहीं रखते कि वो इस ज़ब्ह से किसी इंसान का तक़र्रुब (निकटता) चाहता हो।" -[1] उर्दू अनुवाद: हम मुसलमान पर बदगुमानी नहीं करते कि वह इस ज़बह से आदमी की तरफ़ तक़र्रुब चाहता हो।

रद्दुल मुहतार में है: [बॉक्स 3] अरबी: "यानी इबादत के तौर पर तक़र्रुब मुराद है क्योंकि यह कुफ़्र है, और मुसलमान के हाल से यह बात कोसों दूर है।" -[2] उर्दू अनुवाद: यानी इस तक़र्रुब से इबादत के तौर पर तक़र्रुब मुराद है जिसमें कुफ़्र है और इसका ख़याल मुसलमान के हाल से दूर है।

बल्कि उलेमा तो यहाँ तक तसरीह (स्पष्टीकरण) फ़रमाते हैं कि अगर ख़ुद ज़बह करने वाला ख़ास तकबीर के वक़्त यूँ कहे "बिस्मिल्लाह बनाम खुदा-ए-बनाम मोहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम" तो यह कहना कि मकरूह तो बेशक है मगर कुफ़्र कैसा! जानवर हराम भी न होगा, जबकि इस लफ़्ज़ से उसकी नीयत हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की महज़ ताज़ीम हो, न कि माअज़ल्लाह हुज़ूर को रब अज़्ज़-व-जल्ल के साथ शरीक ठहराना। इमाम-ए-अजल फ़क़ीह-उन्नफ़्स क़ाज़ी ख़ाँ अपने फ़तावा में तहरीर फ़रमाते हैं:

[बॉक्स 4] अरबी: "किसी शख़्स ने क़ुरबानी की या ज़बह किया और कहा 'बिस्मिल्लाह बनाम खुदा-ए-बनाम मोहम्मद अलैहिस्सलाम'। शैख़ इमाम अबू बक्र मोहम्मद बिन अल-फ़ज़्ल रहमतुल्लाह तआला ने फ़रमाया: 'अगर उस शख़्स ने नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का नाम ज़िक्र करने से उनकी ताज़ीम और इज्ज़त का इरादा किया तो यह जायज़ है और इसमें कोई हर्ज नहीं। और अगर उसने अल्लाह तआला के साथ शरीक करने का इरादा किया तो ज़बीहा हलाल न होगा'।" -[3] उर्दू अनुवाद: किसी ने बनाम खुदा मोहम्मद अलैहिस्सलाम क़ुरबानी की या ज़बह किया, शैख़ इमाम अबू बक्र मोहम्मद बिन फ़ज़्ल रहमतुल्लाह तआला ने फ़रमाया: अगर इस शख़्स ने हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के नाम से सिर्फ़ ताज़ीम व तज्जील मुराद ली तो जायज़ है और अगर अल्लाह तआला के साथ शरीक बनाया तो ज़बीहा हलाल न होगा। (त)

बल्कि इससे भी ज़ायद ख़ास सूरत अतफ़ (जोड़ने) में मसलन "बनाम खुदा व बनाम फ़लाँ" जिससे साफ़ मानी...

---

[1] दुर्रे मुख्तार, किताबुज़ ज़बायह, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2 / 230 [2] रद्दुल मुहतार, किताबुज़ ज़बायह, दार इहयाउत तुरास अल-अरबी बैरूत, 5 / 197 [3] फ़तावा क़ाज़ी ख़ाँ, किताबुल अज़हिया, फ़स्ल फ़िल इन्तिफ़ाअ बिल अज़हिया, नवल किशोर लखनऊ, 4 / 570

نقله سيدي عبد الغني النابلسي في شرح الطريقة المحمدية - | (اس کو سیدی عبدالغنی نابلسی نے شرح طریقہ محمدیہ میں نقل کیا ہے۔ ت)

والہدایہ وذخیرۃ وبرہانیہ ودرمختار وغیر ہا میں ارشاد فرمایا: انا لا نسبیئ الظن بالمسلم انه یتقرب الی الأدمی بهذا النحر -[1] | ہم مسلمان پر بد گمانی نہیں کرتے کہ وہ اس ذبح سے آدمی کی طرف تقرب چاہتا ہو۔

ردالمحتار میں ہے: ای علی وجہ العبادۃ لانه المکفر وهذا بعید من حال المسلم -[2] | یعنی اس تقرب سے تقرب بروجہ عبادات مراد ہے کہ اس میں کفر ہے اور اس کا خیال مسلمان کے حال سے دور ہے۔

بلکہ علماء تو یہاں تک تصریح فرماتے ہیں کہ اگر خود ذابح خاص وقت تکبیر میں یوں کہے "بسم اللہ بنام خدائے بنام محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم " تو یہ کہنا کہ مکروہ تو بیشک ہے مگر کفر کیسا! جانور حرام بھی نہ ہوگا، جبکہ اس لفظ سے اس کی نیت حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تعظیم محض ہو، نہ معاذ اللہ حضور کو رب عزوجل کے ساتھ شریک ٹھہرانا، امام اجل فقیہ النفس قاضی خاں اپنے فتاوٰی میں تحریر فرماتے ہیں:

رجل ضحی و ذبح وقال بسم اللہ بنام خدائے بنام محمد علیه السلام، قال الشیخ الامام ابو بکر محمد بن الفضل رحمه اللہ تعالی ان اراد الرجل بذکر اسم النبي صلی اللہ تعالی علیه وسلم بتبجیله وتعظیمه جاز ولا بأس وان اراد به الشرکة مع اللہ لا تحل الذبیحة -[3] | کسی نے بنام خدا محمد علیہ السلام قربانی کی یا ذبح کیا، شیخ امام ابوبکر محمد بن فضل رحمہ اللہ تعالٰی نے فرمایا: اگر اس شخص نے

حضور صلی اللہ علیہ وسلم کے نام سے صرف تعظیم و تبجیل مراد لی تو جائز ہے اور اگر اللہ تعالٰی کے ساتھ شریک بنایا تو ذبیحہ حلال نہ ہوگا۔ (ت)

بلکہ اس سے بھی زائد خاص صورت عطف میں مثلاً "بنام خدا وبنام فلاں" جس سے صاف معنی

---

[1] در مختار کتاب الذبائح مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۳۰ [2] ردالمحتار کتاب الذبائح دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۹۷ [3] فتاوٰی قاضی خاں کتاب الاضحیہ فصل فی الانتفاع بالاضحیہ نولکشور لکھنؤ ۴ / ۵۷۰

Fatawa Razawiyyah, Volume 20

Association is apparent, although the correct view is that the animal is forbidden, yet they do not rule it as disbelief (kufr) because it is an internal matter; who knows what their intention is.

It is stated in Durr al-Mukhtar: If it is joined, it is forbidden, like "In the name of Allah and the name of so-and-so". (1) | If another name is joined with the name of Allah Almighty, it is forbidden, for example, "In the name of Allah and the name of so-and-so". (T)

It is stated in Radd al-Muhtar: This is correct. Ibn Salama said it does not become carrion because if it became carrion, the man would become a disbeliever. (Khaniyah). I say: the necessary connection is denied because disbelief is an internal matter and ruling it so is difficult, so a distinction is made. Thus in Sharh al-Maqdisi, Shurunbulaliyah. (2) | That is correct. Ibn Salama said it will not be carrion because if we call it carrion, then the slaughterer must be declared a disbeliever. (Khaniyah). I say this necessary connection is forbidden because disbelief is an internal matter and ruling it is difficult, so it is necessary to differentiate. It is like this in Sharh al-Maqdisi, Shurunbulaliyah. (T)

Allah is Greatest! The slaughterer himself, in the specific takbir of slaughter, joins another name with the name of God and calls out, and yet he is not a disbeliever as long as he does not intend the meaning of polytheism. Rather, if he says without a conjunction "In the name of God, in the name of Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him" and by taking this pure name intends only the veneration of the Prophet (pbuh), for the sake of the Prophet's greatness at the specific time of slaughter says with the name of God the name of Muhammad (pbuh), then there is essentially no prohibition or dislike in the animal. However, if before slaughter someone calls out "So-and-so's goat, so-and-so's cow," then the caller is a polytheist, and as soon as these words come out of the mouth, the animal's form transforms immediately from a goat to a dog, from a cow to a pig, even if that caller is not the slaughterer, even if it is not yet the time of slaughter or the moment of takbir. God forbid! Were those words some magic spells that as soon as they touched the animal, its essence changed? Such forced rulings are completely alien to the pure Sharia. A big argument put forward for their intention of worshiping others and the meaning of polytheism is that "buying meat and giving it in charity instead of this slaughter is not sufficient according to them, so it is known that conveying reward (Isal-e-Thawab)

is not the objective, but rather specific slaughter for others and explicit polytheism is intended, even though they are clearly saying that our meaning is only conveying reward."

1. Durr al-Mukhtar, Book of Slaughter, Mujtabai Press, Delhi, 2/228.
2. Radd al-Muhtar, Book of Slaughter, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/191.

फतावा रज़विया, खंड 20

सहभागिता स्पष्ट है यद्यपि सही मत यह है कि जानवर हराम (वर्जित) है, फिर भी कुफ्र (अविश्वास) का हुक्म नहीं देते क्योंकि वह एक आंतरिक मामला है; क्या पता कि उसकी नीयत क्या है।

दुर्रे मुख्तार में है: यदि जोड़ दिया जाए तो हराम है, जैसे "अल्लाह के नाम के साथ और अमुक के नाम के साथ"। (1) | यदि अल्लाह तआला के नाम पर दूसरे नाम को जोड़ा गया तो हराम है, उदाहरण के लिए, "बिस्मिल्लाह व इस्मे फलां (अल्लाह के नाम से और अमुक के नाम से)"। (त)

रद्दुल मुहतार में है: यही सही है। इब्न सलमा ने कहा कि वह मुर्दार (मरा हुआ जानवर) नहीं होगा क्योंकि अगर वह मुर्दार हो गया तो वह व्यक्ति काफिर हो जाएगा। (खानिया)। मैं कहता हूँ: यह अनिवार्यता वर्जित है क्योंकि कुफ्र एक आंतरिक मामला है और उस पर हुक्म लगाना कठिन है, इसलिए अंतर करना आवश्यक है। शरह अल-मक़दीसी, शुरुनबुलालीया में इसी तरह है। (2) | वही सही है और इब्न सलमा ने फरमाया मुर्दार न होगा क्योंकि अगर मुर्दार कहेंगे तो ज़बह करने वाले को काफिर करार देना होगा। (खानिया)। मैं कहता हूँ यह मुलाज़मा (अनिवार्यता) वर्जित है क्योंकि कुफ्र बातिनी (आंतरिक) मामला है और उसका हुक्म दुश्वार (कठिन) है तो फर्क करना ज़रूरी है। शरह मक़दीसी में इसी तरह है, शुरुनबुलालीया। (त)

अल्लाह अकबर! स्वयं ज़बह करने वाला ज़बह की विशेष तकबीर में खुदा के नाम के साथ किसी गैर का नाम मिलाकर पुकारे और काफिर न हो, जब तक शिर्क(बहुदेववाद) के अर्थ का इरादा न करे। बल्कि बिना किसी जोड़ के"बनामे खुदा बनामे मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम" कहे और इसी पाक नाम को लेने से नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की ताज़ीम (सम्मान) ही चाहे, हुज़ूर की अज़मत ही के लिए विशेष ज़बह के समय खुदा के नाम के साथ मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का नाम कहे तो जानवर में मूलतः हराम या कराहत (नापसंदगी) भी नहीं है। मगर ज़बह से पहले अगर किसी ने यूँ पुकार दिया कि "फलां का बकरा, फलां की गाय" तो पुकारने वाला मुशरिक (बहुदेववादी) और इसके साथ ये शब्द मुँह से निकलते ही जानवर की भी काया पलट होकर फौरन बकरी से कुत्ता, गाय से सूअर हो गया, चाहे वह पुकारने वाला ज़बह करने वाले के अलावा कोई और हो, चाहे अभी ज़बह का समय न हो न तकबीर का क्षण हो। माअज़ल्लाह (ईश्वर न करे), वे शब्द क्या थे? जादू के छूमंतर थे? छूते ही जानवर की वास्तविकता बदल गई? ऐसे ज़बरदस्ती के हुक्म शरीअत-ए-मुतह्हरा से बिल्कुल अनभिज्ञ हैं। उनके गैर की इबादत के इरादे और

शिर्क के अर्थ पर एक बड़ी दलील यह पेश की जाती है कि "इस ज़बह के बदले मांस खरीद कर खैरात करना उनके नज़दीक पर्याप्त नहीं होता, तो ज्ञात हुआ कि ईसाल-ए-सवाब (पुण्य पहुँचाना) उद्देश्य नहीं है, बल्कि विशेष रूप से गैर के लिए ज़बह और स्पष्ट शिर्क उद्देश्य है, भले ही वे साफ कह रहे हों कि हमारा उद्देश्य केवल ईसाल-ए-सवाब ही है"।

1. दुर्रे मुख्तार, किताबुज़ ज़बह, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/228।
2. रद्दुल मुहतार, किताबुज़ ज़बह, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/191। पृष्ठ 630 का 276

شرکت ظاہر ہے اگرچہ مذہب صحیح حرمت جانور ہے، مگر حکم کفر نہیں دیتے کہ وہ امرِ باطنی ہے، کیا معلوم کہ اس کی نیت کیا ہے۔

در مختار میں ہے: ان عطف حرمت نحو باسم اللہ واسم فلان ۱۔ | اگر اللہ تعالٰی کے نام پر دوسرے نام کا عطف کیا تو حرام ہے، مثلاً بسم اللہ واسم فلاں۔ (ت)

ردالمحتار میں ہے : ہو الصحیح وقال ابن سلمۃ لاتصیر میتۃ لانھا لو صارت میتۃ یصیر الرجل کافرا، خانیۃ، قلت تمنع الملازمۃ بان الکفر امر باطن والحکم بہ صعب فیفرق کذا فی شرح المقدسی، شرنبلالیۃ ۲۔ | وہی صحیح ہے اور ابن سلمہ نے فرمایا مردار نہ ہوگا کیونکہ اگر مردار کہیں گے تو ذبح کرنے والے کو کافر قرار دینا ہوگا، خانیہ، میں کہتا ہوں یہ ملازمہ ممنوع ہے کیونکہ کفر باطنی امر ہے اور اس کا حکم دشوار ہے تو فرق کرنا ضروری ہے، شرح مقدسی میں اسی طرح ہے، شرنبلالیہ، (ت)

اللہ اکبر! خود ذابح کا خاص تکبیرِ ذبح میں نامِ خدا کے ساتھ نامِ غیر ملا کر پکارے اور کافر نہ ہو، جب تک معنی شرک کا ارادہ نہ کرے بلکہ بے عطف "بنامِ خدابنام محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم" کہے اور اسی نام پاک کے لینے سے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تعظیم ہی چاہے، حضور کی عظمت ہی کے لئے خاص وقتِ ذبح بنامِ خدا کے ساتھ بنام محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کہے تو جانور میں اصلاً حرمت و کراہت بھی نہیں، مگر پیش از ذبح اگر کسی نے یوں پکار دیا کہ "فلاں کا بکرا، فلاں کی گائے" تو پکارنے والا مشرک اور اس کے ساتھ یہ لفظ منہ سے نکلتے ہی جانور کی بھی کایا پلٹ ہو کر فوراً بکری سے کتا، گائے سے سور، اگرچہ وہ منادی غیر ذابح ہو، اگرچہ

ابھی نہ وقتِ ذبح نہ دمِ تکبیر، معاذاللہ، وہ لفظ کیا تھے جادو کے انچھو منتر تھے چھوتے ہی جانور کی ماہیت بدل گئی، ایسے زبردستی کے احکام شرع مطہر سے بالکل بیگانہ ہیں۔ بڑی دلیل ان کے قصدِ عبادتِ غیر و معنی شرک پر یہ پیش کی جاتی ہے کہ "اس ذبح کے بدلے گوشت خرید کر تصدق کرنا ان کے نزدیک کافی نہیں ہوتا، تو معلوم ہوا کہ ایصال ثواب مقصود نہیں، بلکہ خاص ذبح للغیر و شرک صریح مراد ہے، اگرچہ وہ صاف کہہ رہے ہیں کہ ہمارا مطلب صرف ایصال ثواب ہی ہے"۔

۱ در مختار کتاب الذبح مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۲۸ ۲ ردالمحتار کتاب الذبح دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۱۹۱ Page 276 of 630

Fatawa Razviya, Volume 20

I say: This only proves that specific slaughtering is intended. From where did 'slaughtering for others' originate? Is the reward of slaughtering nothing, or is it also achieved in giving meat? It is stated in Al-Inayah:

'Sacrificing in it is better than giving the price of the sacrificial animal in charity, because in it there is a combination of proximity through the shedding of blood and charity, and combining two acts of proximity is better.' (Summarized)

In this situation, performing the sacrifice is better than giving its price in charity because both acts of proximity are achieved in sacrifice: shedding blood and also charity, while combining two acts of proximity is better. (Summarized)

Furthermore, the common people are not absolutely willing to change such things. For example, the pinch of flour they take out daily from their home expenses and, after cooking it every month, feed the needy as an offering to the presence of Hazrat Ghaus al-Azam (may Allah be pleased with him). If they are told to use this collected flour for their own consumption and cook something else in its place, they will never agree. Although there is no occasion for slaughtering in flour, and even in slaughtering, if you give another animal in place of that animal, they will never accept it. Although in performing the slaughter, both are the same. Not considering it sufficient is based on this idea of specification and designation, not, God forbid, on that false delusion, especially when those poor people are clearly saying: 'God forbid, we do not want worship of others, our only purpose is conveyance of reward (Isal-e-Sawab).'

And if you do justice, then regarding the lack of change, their idea is not baseless either, even if they have considered more strictness in it. It is not liked in the pure Shariah to change without reason those things for which the intention of proximity has been made, especially when it is descending to something inferior as is the case here, and all of that is very obvious. (Especially when it is a descent from higher to lower as is here, and all of this is very evident.)

Therefore, if a wealthy person buys an animal for sacrifice and it is not a specific vow (Nazr), the animal does not become designated; he has the choice to sacrifice another animal instead. Yet, changing it is disliked (Makruh) because when the intention of proximity has been made for it, it should not be changed without reason. It is stated in Hidaya:

'Buying for sacrifice does not prevent selling.'

Buying for sacrifice is not a hindrance to selling.

In the same it is stated:

1. Al-Inayah on the margin of Al-Qadeer, Book of Sacrifice, Maktaba Nooriya Razviya Sukkur, 8/432.
2. Al-Hidaya, Book of Sacrifice, Matba' Yusufi Lucknow, 4/434.

फतावा रज़विया, जिल्द 20

मैं कहता हूँ: इससे केवल इतना साबित हुआ कि विशेष ज़बह (बलि) मुराद है, दूसरों के लिए ज़बह कहाँ से निकला? क्या ज़बह का सवाब कोई चीज़ नहीं, या मांस देने में वह भी हासिल हो जाता है? 'इनाया' में है:

'कुर्बानी में कुर्बानी करना उसके मूल्य के दान (सदक़ा) से बेहतर है क्योंकि इसमें खून बहाने और दान दोनों के ज़रिए निकटता का मेल है, और दो नेक कामों को मिलाना बेहतर है।' (संक्षेप में)

इस स्थिति में कुर्बानी करना उसकी कीमत के सदक़ा करने से बेहतर है क्योंकि कुर्बानी में दोनों नेकियां हासिल होती हैं, खून बहाना भी और सदक़ा भी, जबकि दो नेक कामों को जमा करना बेहतर है। (संक्षेप में)

इसके साथ ही, आम लोग ऐसी चीज़ों में पूरी तरह बदलाव पर राज़ी नहीं होते, उदाहरण के लिए, आटे की वह चुटकी जो वे रोज़ाना अपने घर के खर्च से निकालते हैं और हर महीने उसे पकाकर हज़रत ग़ौस अल-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) की नियाज़ दिलाकर मोहताजों को खिलाते हैं। अगर उनसे कहा जाए कि यह इकट्ठा हुआ आटा अपने खर्च में लाएँ और इसके बदले दूसरा पकाएँ तो वे कभी नहीं मानेंगे। हालांकि आटे में ज़बह का कोई स्थान नहीं है, और ज़बह में भी अगर उस जानवर के बदले दूसरा जानवर दें तो हरगिज़ नहीं लेंगे। हालांकि ज़बह की अदायगी में दोनों एक समान हैं। तो इसे पर्याप्त न समझना उसी निर्धारण और विशिष्टता के विचार पर आधारित है, न कि खुदा न करे उस झूठे वहम पर, विशेष रूप से जब वे बेचारे स्पष्ट रूप से कह रहे हैं कि 'अल्लाह की कसम, हम दूसरों की इबादत नहीं चाहते, सिर्फ ईसाल-ए-सवाब (पुण्य पहुँचाना) ही मक़सद है।'

और अगर इंसाफ करें तो बदलाव न करने के बारे में उनका वह विचार निराधार भी नहीं है, भले ही उन्होंने इसमें अधिक सख्ती समझ ली हो। जिन चीज़ों पर नेक नीयती कर ली गई, पाक शरीयत में बिना वजह उन्हें बदलना पसंद नहीं, खासकर जब श्रेष्ठ से निम्न की ओर गिरावट हो जैसा कि यहाँ है, और यह सब बहुत स्पष्ट है। (विशेष रूप से जबकि उच्च से निम्न की ओर गिरावट हो जैसा कि यहाँ है और यह सब बहुत स्पष्ट है।)

इसलिए अगर कोई अमीर व्यक्ति कुर्बानी के लिए जानवर खरीदे और वह निश्चित मन्नत (नज़्र) न हो, तो जानवर तय नहीं हो जाता, उसे अधिकार है कि उसके बदले दूसरा जानवर कुर्बान करे। फिर भी

बदलना मकरूह (नापसंद) है कि जब उस पर नेकी की नीयत कर ली गई तो बिना वजह बदलाव नहीं होना चाहिए। 'हिदाया' में है:

'कुर्बानी के लिए खरीदना बिक्री को नहीं रोकता।'

कुर्बानी के लिए खरीदना बेचने में रुकावट नहीं है।

इसी में है:

1. अल-इनाया, अल-क़दीर के हाशिये पर, कुर्बानी की किताब, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, 8/432।
2. अल-हिदाया, कुर्बानी की किताब, मतबा युसुफी लखनऊ, 4/434।

पृष्ठ 630 का 277

اقول: اس سے صرف اتنا ثابت ہوا کہ خاص ذبح مراد ہے، ذبح للغیر کہاں سے نکلا، کیا ثواب ذبح کوئی چیز نہیں، یا گوشت دینے میں وہ بھی حاصل ہو جاتا ہے، عنایہ میں ہے:

التضحیۃ فیھا افضل من التصدق بثمن الاضحیۃ لان فیھا جمعاً بین التقرب باراقۃ الدم والتصدق والجمع بین القربتین افضل ۱ھ ملخصاً۔ اس صورت میں قربانی کرنا اس کی قیمت کے صدقہ سے افضل ہے کیونکہ قربانی میں دونوں قربتیں حاصل ہوتی ہیں، خون بہاؤ اور صدقہ بھی، جبکہ دو قربتوں کو جمع کرنا افضل ہے اہ ملخصاً۔ (ت)

معھذا عوام ایسی اشیاء میں مطلقاً تبدیل پر راضی نہیں ہوتے، مثلاً جو آٹے کی چٹکی روزانہ اپنے گھر کے خرچ سے نکالتے ہیں اور ہر ماہ اسے پکا کر حضور پر نور سیدنا غوث الاعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی نیاز دلا کر محتاج کو کھلاتے ہیں، اگر ان سے کہے کہ یہ آٹا جو جمع ہوا ہے اپنے خرچ میں لائیے اور اسی کے عوض اور پکائیے کبھی نہ مانیں گے حالانکہ آٹے میں کوئی ذبح کا محل نہیں، اور ذبح میں بھی اگر اس جانور کے بدلے دوسرا جانور دیجئے ہرگز نہ لیں گے، حالانکہ ادائے ذبح میں دونوں ایک سے، تو اس کا کافی نہ سمجھنا اسی خیالِ تعین و تخصیص کی بنا پر ہے، نہ معاذاللہ اس توہم باطل پر، خصوصاً جبکہ وہ بیچارے صراحتہً کہہ رہے ہیں کہ حاشاللہ ہم عبادات غیر نہیں چاہتے صرف ایصال ثواب مقصود ہے۔

اور اگر انصاف کیجئے تو دربارہ عدم تبدیل ان کا وہ خیال بے اصل بھی نہیں، اگر چہ انہوں نے اس میں تشدد زیادہ سمجھ لیا ہو، جن چیزوں پر نیتِ قربت کر لی گئی، شرع مطہر میں بلا وجہ ان

کا بدلنا پسند نہیں، لاسیما اذا کان النزول الی الناقص کما ھھنا وکل ذلك ظاھر جدا (خصوصاً جبکہ اعلیٰ سے ادنیٰ کی طرف تنزل ہو جیسا کہ یہاں ہے اور یہ تمام نہایت ظاہر ہے۔ت)

ولہذا اگر غنی قربانی کے لئے جانور خریدے اور اس معین کی نذر نہ ہو تو جانور متعین نہیں ہو جاتا اسے اختیار ہے کہ اس کے بدلے دوسرا جانور قربانی کرے پھر بھی بدلنا مکروہ ہے کہ جب اس پر قربت کی نیت کر لی تو بلا وجہ تبدیل نہ چاہئے۔ ہدایہ میں ہے:

بالشراء للتضحیۃ لا یمتنع البیع 2۔ قربانی کے لئے خرید بیچ کے لئے مانع نہیں۔ (ت)

اسی میں ہے:

1 العنایۃ علی ھامش القدیر کتاب الاضحیۃ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۸/ ۴۳۲ 2 الھدایۃ کتاب الاضحیۃ مطبع یوسفی لکھنو ۴/ ۴۳۴

Fatawa Ridawiyya, Volume 20

“It is disliked to replace it with another animal.”[1] | And it is disliked (makruh) to replace the animal intended for sacrifice. (T)

Similarly, it is mentioned in Tabyin al-Haqa’iq, etc.

In short, holding an ill opinion of Muslims is forbidden (haram), and as far as possible, it is obligatory (wajib) to interpret their words and actions in a positive light. There is absolutely no way to pass a verdict based on the intention of the heart without an explicit clarification from the speaker. Especially a verdict such as infidelity (kufr) and polytheism (shirk), in which the highest degree of caution is mandatory. Even if there is the weakest possibility of a way out, relying on it is necessary, as investigative Imams have established all this in their grand works. (T)

If, for the sake of argument, it is legally proven regarding some blind-hearted fools that their intention, God forbid, is the worship of others than Allah, then the verdict of kufr will be valid only for them. Applying a general ruling because of them and assuming the same intention for the rest of the people is purely false.

Allah Almighty said: “And no bearer of burdens shall bear another's burden.”[2] | (Allah Almighty said) And no soul burdened with sin will bear the burden of another. (T)

Thus, the truth is that neither is a ruling of shirk valid solely based on calling out a name, nor is it correct to consider the animal as carrion (murdar) for this reason. Rather, for a ruling of shirk, the intention of the speaker should be asked. If he confesses that he meant worship of others than Allah, then he will certainly be called a polytheist (mushrik), otherwise not at all. The ruling of prohibition (hurmat) will depend only on the words, actions, and intention of the specific slaughterer at the time of slaughter. If the owner, or someone other than the owner who is a believer, God forbid, slaughtered with that same polytheistic intention, then it is undoubtedly forbidden (haram) because he became an apostate (murtad) through that intention, and the slaughter of an apostate is not valid. But if he gave the life for the sake of Allah Almighty and did not intentionally skip the takbir, then it is undoubtedly permissible (halal). Even if the cause for it was for the conveyance of rewards (isal-e-sawab), honoring saints (awliya), or providing benefit etc. Even if the intention of the owner, who is not the slaughterer, was the worship of others than Allah, God forbid. Even if someone's name was called before slaughter or by someone other than the slaughterer at the time of slaughter. The proof of such an impure intention from the

owner has no effect on the slaughterer as long as it is not proven that he himself gave the life with that same intention. When that intention is not proven from him, and the Muslim is slaughtering while taking the name of his Lord Almighty, then holding an ill opinion of him is forbidden and illicit. Considering a Muslim, God forbid, a perpetrator of kufr based on fabricated illusions, declaring what God has made halal as haram, and considering the name of Allah Almighty taken at the time of takbir as void and ineffective is not correct at all. Allah Almighty says:

“And what is the matter with you that you do not eat from that over which the name [of Allah] has been mentioned…” | What has happened to you that you do not eat from that animal over which…

[1] Al-Hidayah, Kitab al-Udhiyah, Yusufi Press, Lucknow, 4/449 [2] Al-Qur'an al-Karim, 6/164

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 20

“विकरहु अन युबदला बिहा ग़ैरहा।”[1] | और इस कुर्बानी के जानवर को बदलना मकरूह (नापसंद) है। (त)

इसी तरह तबयीनुल हक़ायिक वगैरह में है।

संक्षेप में, मुसलमानों के प्रति बुरा विचार रखना हराम है और जहाँ तक संभव हो, उनके शब्दों और कार्यों को सही अर्थों में लेना अनिवार्य है। यहाँ स्पष्टीकरण के बिना बोलने वाले के दिल के इरादे पर फैसला सुनाने का बिल्कुल कोई रास्ता नहीं है। और वह भी कुफ्र और शिर्क(मूर्तपूजा/बहुदेववाद) जैसा फैसला, जिसमें अत्यधिक सावधानी बरतना अनिवार्य है। यहाँ तक कि यदि बचाव की कमज़ोर से कमज़ोर संभावना भी हो, तो उसी पर भरोसा करना आवश्यक है, जैसा कि विद्वान इमामों ने अपनी महान रचनाओं में सिद्ध किया है। (त)

अगर मान भी लिया जाए कि कुछ मूर्ख लोगों के बारे में यह कानूनी तौर पर साबित हो जाए कि उनका उद्देश्य, खुदा न करे, अल्लाह के अलावा किसी और की इबादत है, तो कुफ्र का फैसला केवल उन पर ही सही होगा। उनके कारण सामान्य आदेश लागू कर देना और बाकी लोगों की भी वही नीयत मान लेना पूरी तरह गलत है।

अल्लाह तआला ने फरमाया: “व ला ताज़िरु वाज़िरतुन विज़रा उख़रा।”[2] | (अल्लाह तआला ने फरमाया) और कोई बोझ उठाने वाली जान दूसरे का बोझ नहीं उठाएगी। (त)

अतः सत्य यह है कि न तो केवल उस नाम के पुकारने पर शिर्क का फैसला सही है, और न ही इस कारण से जानवर को मुर्दार मान लेना सही है। बल्कि शिर्क के फैसले के लिए कहने वाले की नीयत पूछेंगे। अगर वह स्वीकार करे कि उसका उद्देश्य अल्लाह के अलावा किसी और की इबादत है, तो उसे निस्संदेह मुशरिक कहेंगे, अन्यथा बिल्कुल नहीं। और हराम होने का फैसला केवल ज़बह (वध) करने वाले के शब्दों, कार्यों और नीयत पर निर्भर करेगा। यदि मालिक या मालिक के अलावा किसी मुसलमान ने, खुदा न करे, उसी शिर्क की नीयत के साथ ज़बह किया, तो निस्संदेह वह हराम है क्योंकि वह उस नीयत से मुरतद (धर्मत्यागी) हो गया और मुरतद का ज़बीहा मान्य नहीं है। और अगर उसने अल्लाह के लिए जान दी और जानबूझकर तकबीर नहीं छोड़ी, तो निस्संदेह वह हलाल है। चाहे इसके पीछे का कारण ईसाले-सवाब (पुण्य पहुँचाना), औलिया (संतों) का सम्मान करना या लाभ

पहुँचाना आदि हो। चाहे मालिक की नीयत, जो ज़बह करने वाला नहीं है, खुदा न करे वही अल्लाह के अलावा इबादत हो। चाहे ज़बह से पहले या ज़बह के समय ज़बह करने वाले के अलावा किसी और ने किसी का नाम पुकारा हो। मालिक की वह गंदी नीयत साबित होना भी ज़बह करने वाले पर कोई प्रभाव नहीं डालती, जब तक कि खुद उसके बारे में उसी नीयत पर जान देना साबित न हो जाए। जब उससे वह नीयत साबित नहीं है, और मुसलमान अपने रब का नाम लेकर ज़बह कर रहा है, तो उसके बारे में बुरा सोचना हराम और नाजायज है। गढ़े हुए भ्रमों के आधार पर मुसलमान को कुफ्र का दोषी समझना, अल्लाह की हलाल की हुई चीज़ को हराम कहना, और ज़बह के समय लिए गए अल्लाह के नाम को बेकार और निष्प्रभावी ठहराना बिल्कुल सही नहीं है। अल्लाह तआला फरमाता है:

“व मा लकुम अल्ला ता'कुलू मिम्मा ज़ुकिरस्मु” | तुम्हें क्या हुआ कि तुम उस जानवर को न खाओ जिस पर (अल्लाह का नाम लिया गया है)...

[1] अल-हिदाया, किताबुल अज़हिया, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ 4/449 [2] अल-कुरान अल-करीम 6/164

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۰

ویکرہ ان یبدل بھا غیرھا۔ ۱ | اور اس قربانی کے جانور کو تبدیل کرنا مکروہ ہے۔ (ت)

اسی طرح تبیین الحقائق وغیرہ میں ہے۔

بالجملہ مسلمانوں پر بد گمانی حرام اور حتی الامکان اس کے قول وفعل کو وجہ صحیح پر حمل واجب ، اور یہاں ارادہ قلب پر بے تصریح قائل حکم لگانے کی اصلا راہ نہیں، اور حکم بھی کیسا کفر و شرک کا، جس میں اعلیٰ درجہ کی احتیاط فرض، یہاں تک کہ ضعیف سے ضعیف احتمال بچاؤ نکلتا ہو تو اسی پر اعتماد لازم ، کما حقق کل ذلك الائمة المحققون في تصانیفهم الجلیلة (جیسا کہ ائمہ محققین نے اپنی تصانیف میں اس کی تحقیق فرمائی ہے۔ت)

اگر بالفرض بعض کوردل احمقوں پر یہ ثبوت شرعی ثابت بھی ہو کہ ان کا مقصود معاذ اللہ عبادات غیر ہے تو حکم کفر صرف انھیں پر صحیح ہوگا ان کے سبب حکم عام لگادینا اور باقی لوگوں کی بھی یہی نیت سمجھ لینا محض باطل۔

قال اللہ تعالٰی "وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرٰی"۔ ۲ | (اللہ تعالی نے فرمایا) اور کوئی بوجھ اٹھانے والی جان دوسرے کا بوجھ نہ اٹھائے گی۔ (ت)

پس حق یہ ہے کہ نہ مطلقاً اس نام پکارنے پر حکم شرک صحیح ، نہ اس وجہ سے جانور کو مردار مان لینا درست، بلکہ حکم شرک کے لئے قائل کی نیت پوچھیں گے ، اگر اقرار کرے کہ اس کی مراد عبادت غیر ہے تو بے شک مشرک کہیں گے ورنہ ہر گز نہیں، اور حکم حرمت صرف قول و فعل و نیت ذابح خاص وقت ذبح پر مدار رکھیں گے ، اگر مالک خواہ غیر مالک کسی کلمہ گو نے معاذ اللہ اسی نیت شرک کے ساتھ ذبح کیا تو بے شک حرام کہ وہ اس نیت سے مرتد ہو گیا اور مرتد

کا ذبیحہ نہیں ، اور اگر اللہ عز و جل کے لئے جان دی اور قصداً تکبیر نہ کی تو بیشک حلال ، اگر چہ اس پر باعث ایصالِ ثواب یا اکرام اولیاء یا نفع دینا وغیرہ ہا مقاصد ہوں، اگر چہ مالک غیر ذابح کی نیت معاذ اللہ وہی عبادت غیر ہو، اگر چہ پیش از ذبح یا غیر ذابح نے وقت ذبح کسی کا نام پکارا ہو، مالک سے وہ نیت ناپاک ثابت ہونا بھی ذابح پر کچھ موثر نہیں ، جب تک خود اس سے بھی اسی نیت پر جان دینا ثابت نہ ہو کہ جب اس سے وہ نیت ثابت نہیں، اور مسلمان اپنے رب عزوجل کا نام لے کر ذبح کر رہا ہے تو اس پر بد گمانی حرام و ناروا ہے ، اوہام تراشیدہ پر مسلمان کو معاذ اللہ مرتکبِ کفر سمجھنا حلال خدا کو حرام کہہ دینا نام الٰہی عز و جل جو وقت تکبیر لیا گیا باطل وبے اثر ٹھہرانا ہر گز وجہ صحت نہیں رکھتا، اللہ عز وجل فرماتا ہے:

"وَمَا لَكُمْ أَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ | تمھیں کیا ہوا کہ نہ کھاؤ اس جانور سے جس کے

1 الهداية كتاب الاضحية مطبع يوسفى لكهنؤ ۴/ ۴۴۹ 2 القرآن الكريم ۶/ ۱۶۴

Fatawa Razawiyya - Volume 20

"The name of Allah upon it"[1] | Mention of Allah's name was made during slaughter.

Imam Fakhr al-Din al-Razi states in Tafsir al-Kabir: "Indeed, we have been commanded by the pure Sharia to act upon the apparent, not the hidden. Thus, when someone slaughters by taking the name of Allah, it becomes mandatory that it is lawful (halal), for we have no way to know the intention of the heart."

These few precious and great benefits are worth memorizing, as many people of this time make grave errors regarding them. And with Allah is protection and success, and through Him is the attainment of verification (protection and success are from Allah Almighty and it is with His help that access to truth is reached). And Allah, glorified and exalted, knows best, and His knowledge, may His glory be exalted, is most complete and most wise.

Issue 126: From the city of Bareilly, asked by Abdul Jalil, student, 29 Muharram al-Haram 1337 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: A cow was slaughtered and when its belly was slit open, a living calf with complete limbs came out, but there were no hairs on its body. In this state, will the meat of the calf become halal by slaughtering it or not? And what is the ruling if it is dead?

The Answer: The calf that comes out dead is haram (forbidden), and if it comes out alive and is then slaughtered, it is halal (lawful). And Allah Almighty knows best.

Issue 127: From Ujjain, residence of Mir Khadim Ali Assistant, sent by Haji Yaqub Ali Khan, 3 Rabi' al-Akhir 1307 AH. What do the meticulous and research-oriented scholars and muftis of the firm Sharia say in this matter: A calf that comes out dead from the womb of a slaughtered goat, is it halal or haram according to the school of Imam-e-Azam Kufi (may Allah have mercy on him)? Please state based on the texts of the books of [scholars] (may Allah have mercy on them all).

The Answer: It is impermissible; it is mentioned in Hedaya and Alamgiri.

1. Al-Quran Al-Karim 6/119
2. Mafatih al-Ghayb (Tafsir al-Kabir) under verse 3/71, Al-Matba'ah al-Bahiyyah al-Misriyyah, Egypt 5/23

फ़तावा रज़विया - जिल्द 20

"अल्लाह का नाम उस पर"[1] | ज़बह के समय अल्लाह का नाम लिया गया।

इमाम फ़खरुद्दीन राजी अपनी तफ़सीर-ए-कबीर में फ़रमाते हैं: "हमें पवित्र शरीयत द्वारा केवल प्रत्यक्ष (ज़ाहिर) पर अमल करने का आदेश दिया गया है, आंतरिक (बातिन) की ज़िम्मेदारी नहीं दी गई। जब किसी ने अल्लाह का नाम लेकर ज़बह किया, तो वह हलाल होना अनिवार्य (वाजिब) हो गया, क्योंकि दिल के इरादे को जानने का हमारे पास कोई रास्ता नहीं है।"

ये कुछ कीमती और महान लाभ याद रखने योग्य हैं क्योंकि वर्तमान समय के बहुत से लोग इनमें बड़ी भूल करते हैं। और अल्लाह ही हिफ़ाज़त और तौफ़ीक़ देने वाला है और उसी के माध्यम से सच्चाई तक पहुँचा जा सकता है। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है और उसका ज्ञान, उसकी महिमा बुलंद हो, सबसे पूर्ण और सबसे बुद्धिमानी भरा है।

मसला 126: बरेली शहर से, प्रार्थी: अब्दुल जलील छात्र, 29 मुहर्रमुल हराम 1337 हिजरी। धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं: एक गाय को ज़बह किया गया और जब उसका पेट चीरा गया, तो उसमें से पूर्ण अंगों वाला एक जीवित बछड़ा निकला, लेकिन उसके शरीर पर बाल नहीं थे। इस स्थिति में, क्या उस बछड़े का मांस उसे ज़बह करने से हलाल होगा या नहीं? और यदि वह मृत निकले तो उसका क्या नियम है?

अल-जवाब: वह बच्चा जो मृत निकले वह हराम है, और जो जीवित निकले और उसे ज़बह कर लिया जाए तो वह हलाल है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 127: उज्जैन से, मीर खादिम अली असिस्टेंट के निवास से, हाजी याकूब अली खान द्वारा प्रेषित, 3 रबीउल आखिर 1307 हिजरी। बारीकबीन विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं: जो बच्चा ज़बह की गई बकरी के पेट से मृत निकले, वह इमाम-ए-आज़म कूफ़ी (रहमतुल्लाह अलैहि) के पंथ (मज़हब) के अनुसार हलाल है या हराम? कृपया विद्वानों की पुस्तकों के उद्धरण के साथ स्पष्ट करें।

अल-जवाब: यह नाजायज है; हिदाया और आलमगीरी में इसका उल्लेख है।

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 6/119

2. मफ़ातीह उल-ग़ैब (तफ़सीर-ए-कबीर) आयत 3/71 के अंतर्गत, अल-मतबअतुल बहिया अल-मिसरिया, मिस्र 5/23

पृष्ठ 279/630

اللہ علیہ۱ | ذبح میں اللہ کا نام یاد کیا گیا۔

امام فخر الدین رازی تفسیر کبیر میں فرماتے ہیں: انما کلفنا بالظاھر لا بالباطن فاذا ذبحہ علی اسم اللہ وجب ان یحل، ولا سبیل لنا الی الباطن۲۔ یعنی ہمیں شرع مطہر نے ظاہر پر عمل کا حکم فرمایا ہے باطن کی تکلیف نہ دی، جب اس نے اللہ عزوجل کا نام پاک لے کر ذبح کیا جانور حلال ہو جانا واجب ہوا کہ دل کا ارادہ جان لینے کی طرف ہمیں کوئی راہ نہیں۔

یہ چند نفیس و جلیل فائدے حفظ کے قابل ہیں کہ بہت ابنائے زمان ان میں سخت خطا کرتے ہیں۔ وباللہ العصمۃ والتوفیق وبہ الوصول الی التحقیق (حفاظت و توفیق اللہ تعالیٰ کی طرف سے ہے اور اسی کی مدد سے تحقیق تک رسائی ہے)۔ واللہ سبحانہ وتعالی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔

مسئلہ ۱۲۶: از شہر بریلی مسئولہ عبد الجلیل طالب علم، ۲۹ محرم الحرام ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک گائے ذبح کی گئی اور اس کا پیٹ جب چاک کیا تو اس میں سے ایک بچہ زندہ کامل اعضا کا نکلا، مگر اس کے جسم میں بال نہیں آیا ہے، اس حالت میں بچہ کا گوشت حلال ہو جائے گا یا نہیں ذبح کرنے سے؟ اور مردہ ہو تو اس کا کیا حکم ہے؟

الجواب: بچہ کہ مردہ نکلے حرام، اور زندہ نکلے اور ذبح کر لیا تو حلال، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۲۷: از اوجین مکان میر خادم علی اسٹنٹ مرسلہ حاجی یعقوب علی خاں، ۳ ربیع الآخر ۱۳۰۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے مدقق و محققین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ جو بچہ مردہ بکری مذبوحہ کے شکم سے برآمد ہو بمذہب امام اعظم کوفی رحمۃ اللہ علیہ حلال ہے یا حرام بیان فرمائیں بعبارت کتب رحمۃ اللہ علیہم اجمعین۔

الجواب: ناجائز ہے، ہدایہ وعالمگیریہ میں ہے۔

۱ القرآن الکریم ۶/ ۱۱۹ ۲ مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر) تحت آیۃ ۳/ ۷۱، المطبعۃ البہیۃ المصریہ مصر ۵/ ۲۳

Volume 20 Fatawa Rizvia

“If someone slaughters a she-camel or a cow and finds a dead fetus in its womb, it should not be eaten, whether it has hair or not. This is according to Imam Abu Hanifa (may Allah be pleased with him). Imams Abu Yusuf and Muhammad (may Allah have mercy on them) said that if the fetus is fully formed, it should be eaten.” 1 (T)

The same is mentioned in Durr-e-Mukhtar and other general books. And Allah Almighty knows best.

Issue 128 to 131: From Kota State, Rajputana, Haroti region, Sangor town. Questioned by the Muslims of Sangor. 21 Ramadan 1335 AH.

Guide of the religion, refuge of Sharia, eminent scholars and respected Muftis (may Allah protect them). After greetings, it is requested that here in the town of Sangor, Kota State, Rajputana, Khatik people have been running meat shops since ancient times, and Muslims also buy from them. These Khatiks have faced cases of selling carrion (dead meat) in court once or twice. Therefore, due to doubts, Muslims have completely stopped buying meat from them and have established Muslim butchers and started buying from them. However, one or two Muslims who have trade relations with the Khatiks in leather etc., say that this is stubbornness and a new issue. When Muslims have been buying meat from Khatik shops for a long time and Khatiks sell everywhere, then by creating this new thing, Khatiks are being caused unjust loss. Were there no scholars in the earlier times? Why did they eat? Many Muslims are becoming averse due to such talk, but at the same time, there is a fear of worldly infamy and they are waiting for the real answer. From the side of Muslims, the companions of Khatiks were explained to arrange it with them according to Sharia in this way:

(1) Supervisors should be Muslims. (2) Meat should not be kept at different houses, but where Muslims propose. (3) The one who pins down (the animal) and (4) the one who slaughters it should be Muslim.

Out of these four conditions, they agree to the first, second, and fourth, but even this agreement...

1 Al-Hidayah, Kitab al-Dhabaih, Matba Yusufi, Lucknow, 4/438

जिल्द 20 फ़तावा रिज़विया

“यदि कोई ऊँटनी या गाय की बलि देता है और उसके गर्भ में मृत भ्रूण पाता है, तो उसे नहीं खाना चाहिए, चाहे उसके बाल हों या न हों। यह इमाम अबू हनीफ़ा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के अनुसार है। इमाम अबू यूसुफ और इमाम मुहम्मद (अल्लाह उन पर दया करे) ने कहा कि यदि भ्रूण पूरी तरह से विकसित है, तो उसे खाया जाना चाहिए।” 1 (त)

यही बात दुर-ए-मुख्तार और अन्य सामान्य पुस्तकों में भी है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसाला 128 से 131: कोटा राज्य, राजपूताना, हड़ौती क्षेत्र, सांगोर कस्बे से। सांगोर के मुसलमानों द्वारा पूछा गया। 21 रमज़ान 1335 हिजरी।

दीन के मार्गदर्शक, शरीयत के पनाहगाह, महान विद्वान और सम्मानित मुफ्ती (अल्लाह उनकी रक्षा करे)। सलाम के बाद, निवेदन है कि यहाँ राजपूताना के कोटा राज्य के सांगोर कस्बे में, खटीक लोग प्राचीन काल से मांस की दुकान चला रहे हैं, और मुसलमान भी उन्हीं से खरीदते आए हैं। इन खटीकों पर एक-दो बार अदालत में मुर्दा मांस बेचने का मामला चल चुका है। इसलिए, संदेह के कारण अब मुसलमानों ने उनसे मांस लेना पूरी तरह से बंद कर दिया है और मुस्लिम कसाई बसाकर उनसे खरीदना शुरू कर दिया है। लेकिन एक या दो मुसलमान जिनका खटीकों के साथ चमड़े आदि का व्यापारिक संबंध है, वे कहते हैं कि यह जिद और नया मसला है। जब लंबे समय से मुसलमान खटीकों की दुकानों से मांस लेते आ रहे हैं और हर जगह खटीक ही मांस बेचते हैं, तो यह नई बात पैदा करके खटीकों को बेवजह नुकसान पहुँचाया जा रहा है। क्या पहले के जमाने में कोई विद्वान नहीं थे? उन्होंने क्यों खाया? ऐसी बातों से बहुत से मुसलमान विमुख हो रहे हैं, लेकिन साथ ही दुनिया की बदनामी का डर भी है और वे असली जवाब का इंतज़ार कर रहे हैं। मुसलमानों की तरफ से खटीकों के साथियों को समझाया गया कि तुम उनके साथ शरीयत के अनुसार इस तरह प्रबंध करवाओ:

(1) पर्यवेक्षक मुसलमान हों। (2) मांस विभिन्न घरों पर न हो, बल्कि जहाँ मुसलमान तय करें। (3) जानवर को दबाने वाला और (4) ज़िबह करने वाला मुसलमान हो।

इन चार शर्तों में से वे पहली, दूसरी और चौथी शर्त पर सहमत हैं, लेकिन यह सहमति भी...

1 अल-हिदाया, किताब अल-ज़बाइह, मटबा यूसुफी, लखनऊ, 4/438

من نحر ناقة او ذبح بقرة فوجد فی بطنها جنینا میتا لم یوکل اشعر اولم یشعر وهذا عند ابی حنیفة رضی اللہ تعالیٰ عنہ، وقال ابو یوسف و محمد رحمہما اللہ تعالیٰ اذا تم خلقہ اکل۔ 1 کسی نے اونٹنی یا گائے ذبح کی تو اس کے پیٹ میں بچہ مردہ پائے تو اسے نہ کھایا جائے اس پر بال ہوں یا نہ ہوں، اور یہ امام ابو حنیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے نزدیک ہے اور امام ابو یوسف اور امام محمد رحمہما اللہ تعالیٰ نے فرمایا اگر وہ بچہ تام الخلقت ہو تو کھانا چاہئے۔ (ت)

اسی طرح در مختار وغیرہ عامہ کتب میں ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ مسئلہ ۱۲۸ تا ۱۳۱: از ریاست کوٹہ راجپوتانہ ملک ہاڑوتی قصبہ سانگور مسئولہ مسلمانان سانگور ۲۱ رمضان ۱۳۳۵ھ ہادی دین، پناہ شریعت، علمائے عظام و مفتیانِ کرام سلمہم اللہ تعالیٰ، بعد سلامِ علیک کے گزارش یہ ہے کہ یہاں پر قصبہ سانگور ریاست کوٹہ راجپوتانہ میں کھٹیک لوگ قدیم زمانے سے گوشت کی دکان کرتے چلے آ رہے ہیں، اور مسلمان بھی انھیں کے یہاں سے خریدتے ہیں، ان کھٹیکوں کا دو ایک مرتبہ کچہری میں مردار گوشت کا مقدمہ جا چکا ہے۔ اس لئے بوجہِ شکوک اب ان کے یہاں سے مسلمانوں نے گوشت لینا قطعاً بند کر دیا اور مسلمان قصائی آباد کرکے اس کے یہاں سے خریدنا شروع کر دیا ہے، مگر دو ایک مسلمان جن کا تجارتی تعلق چمڑے وغیرہ کا کھٹیکوں کے ساتھ ہے، وہ ایسا کہتے ہیں کہ یہ ضد اور نیا مسئلہ ہے، جب ایک مدت سے مسلمان کھٹیکوں کے یہاں کا گوشت لیتے چلے آ رہے ہیں اور تمام جگہ کھٹیک ہی لوگ فروخت کرتے ہیں تو یہ ایک نئی بات پیدا کرکے کھٹیکوں کو ناحق نقصان دیا جا رہا ہے، کیا پہلے زمانے میں کوئی عالم نہ تھے، وہ کیوں کھا گئے، ان کے ایسا کہنے پر بہت سے مسلمان برگشتہ ہو رہے ہیں لیکن ساتھ ہی اس کے دنیا کی بدنامی کا خوف ہے اور اصلی جواب کے منتظر ہیں، مسلمانوں کی طرف سے

کھٹیکوں کے ساتھیں کو سمجھایا گیا کہ تم ان سے بموجب شرع اس طرح پر انتظام کرادو: (۱) نگراں مسلمان رہیں۔ (۲) گوشت مختلف مکانوں پر نہ ہو، جہاں مسلمان تجویز کریں۔ (۳) دبانے والا (۴) ذبح کرنے والا مسلمان ہو۔ ان چاروں شرطوں میں سے وہ شرط اول دوم و چہارم پر رضامند ہوتے ہیں، لیکن یہ رضامندی بھی

1 الهداية كتاب الذبائح مطبع يوسفى لكهنؤ ۴/ ۴۳۸

Fatawa-e-Razvia Volume 20

It seems meant to completely cut off their management; it does not seem permanent. Therefore, the following matters are sought for clarification: (1) Should Muslims remain steadfast on the old practice due to the instigation of that person? And how should Muslims treat someone who agrees with him and calls the Shari'ah ruling a useless and fabricated matter, and has not repented to this day? (2) Is the ruling of prohibiting Muslims from buying meat from Hindu khatiks (butchers) being announced? Is this a new issue and a fabrication? (3) What is the ruling for a Muslim who, despite being explained to, insists on leaving the Muslim butcher and follows the old way, stubbornly buying meat from Hindu khatiks? (4) Is it permissible to abandon such a ruling of our religion for the sake of anyone, which poses a risk of harm to our faith? Declare and be rewarded.

The Answer: (1) The Shari'ah ruling is that it is not permissible to buy meat from a polytheist (mushrik), i.e., a non-Scriptuary disbeliever (kaafir), and eating it is haraam (forbidden), even if he says a hundred times that it was slaughtered by a Muslim. This is because the word of a disbeliever is not acceptable at all in matters of commands and prohibitions. It is stated in Durr-e-Mukhtar:

Arabi Text	**Urdu/English Translation**
Khabar al-Kafir maqbool bi-al-ijma' fi al-mu'amalat la fi al-diyanat[1]	The report of a disbeliever is accepted by consensus in worldly transactions, but not in religious matters. (T)
In Nihayah etc.:	
Min al-diyanat al-halal wa al-hurmah[2].	Halal and haram are among religious matters. (T)
In Radd-ul-Muhtar:	
Fi al-Tatar-khaniyah qabil al-Udh-hiyah 'an Jami' al-Jawami' li-Abi Yusuf	In Tatar-khaniyah, from the description of sacrifice, it is narrated shortly before from Abu Yusuf's Jami' al-Jawami' that someone...

[1] Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Mujtabai Press, Delhi, 2/237. [2] Radd-ul-Muhtar, citing al-Nihayah, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/219.

उनकी व्यवस्था को पूरी तरह से ख़त्म करने के लिए मालूम होती है, स्थायी नहीं लगती, इसलिए निम्नलिखित बातों की जानकारी वांछित है: (१) क्या उस व्यक्ति के बहकावे में आकर मुसलमानों को पुरानी बात पर अडिग रहना चाहिए? और जो व्यक्ति उसकी बात से सहमत हो और शरीयत के हुक्म को एक फ़ालतू और बनावटी बात बताए और आज तक तौबा न की हो, मुसलमान उसके साथ क्या व्यवहार करें? (२) क्या मुसलमानों को हिंदू खटीकों के यहाँ से मांस खरीदने की मनाही का हुक्म सुनाया जा रहा है, क्या यह कोई नया मसला और बनावटी बात है? (३) जो व्यक्ति मुसलमान होने के बावजूद समझाए जाने पर भी मुसलमान कसाई को छोड़कर पुराने ढर्रे पर, ज़िद में आकर हिंदू खटीकों से मांस खरीदने पर आमादा हो, उस पर क्या हुक्म है? (४) क्या किसी व्यक्ति की ख़ातिर अपने धर्म के ऐसे हुक्म को छोड़ देना जायज़ है जिससे हमारे ईमान में ख़लल आने का डर हो? बताइये और सवाब पाइये।

जवाब: (१) शरीयत का हुक्म यह है कि मुशरिक यानी काफ़िर-ए-ग़ैर-किताबी से मांस खरीदना जायज़ नहीं है, और उसे खाना हराम है, चाहे वह अपनी ज़ुबान से सौ बार कहे कि यह मुसलमान का ज़िबह किया हुआ है, क्योंकि अमर और नही (आदेशों और निषेधों) में काफ़िर की बात बिलकुल स्वीकार्य नहीं है। 'दुर्रे मुख्तार' में है:

अरबी पाठ	**अनुवाद**
खबर अल-काफ़िर मक़बूल बिल-इज्मा फ़िल मुआमलात ला फ़िद दीयानात[1]	मामलात में काफ़िर की ख़बर बिल-इज्मा (सर्वसम्मति से) मक़बूल है, दीनी मामले में मक़बूल नहीं। (त)
'निहाया' आदि में है:	
मिनद दीयानात अल-हलाल वल हुरमत[2]।	दीयानात में से हलाल और हराम है। (त)
'रद्दुल मुहतार' में है:	
फ़ित ताऱार-ख़ानिया क़बील अल-उज़-हिया अन जामे उल-जवामे ला अबी यूसुफ़	'ताऱार-ख़ानिया' में क़ुरबानी के बयान से थोड़ा पहले इमाम अबू यूसुफ़ की 'जामे उल-जवामे' से नक़ल किया गया है कि किसी ने...

1. दुर्रे मुख्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाहत, मतबा मुजतबाई देहली २ / २३७
2. रद्दुल मुहतार, हवाला निहाया, किताब अल-हज़र वल-इबाहत, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी बैरूत ५ / २१९

पृष्ठ २८१/६३०

اُن کی قیاسانے انتظام کو قطع کرنے کے لئے معلوم ہوتی ہے، دائمی نہیں معلوم ہوتی، اس لئے حسب ذیل امور دریافت طلب ہیں: (۱) کیا وہ شخص کے ورغلانے سے مسلمانوں کو پرانی بات پر جمارہنا چاہئے، اور جو شخص اس پر صاد کرے اور حکمِ شرع ایک فضول اور بناوٹی بات بتائے اور آج تک تائب نہ ہو، مسلمان اس کے ساتھ کیا سلوک کریں؟ (۲) کیا مسلمانوں کو ہندو کھٹکوں کے یہاں پر گوشت خریدنے کی ممانعت کا حکم سنایا جاتا ہے، یہ نیا مسئلہ اور بناوٹی بات ہے؟ (۳) جو شخص مسلمان باوجود سمجھانے کے مسلمان قصائی کو چھوڑ کر پرانی روش، پر ضداً ہندو کھٹکوں کے یہاں پر گوشت لینے پر آمادہ ہو، اس پر کیا حکم ہے؟ (۴) کیا کسی شخص کی خاطر سے ہمارے مذہب کے ایسے حکم کو جس سے ہمارے ایمان میں خلل آنے کا ڈر ہو چھوڑ دینا روا ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: (۱) حکمِ شرعی یہ ہے کہ مشرک یعنی کافر غیر کتابی سے گوشت خریدنا جائز نہیں، اور اس کا کھانا حرام ہے، اگرچہ وہ زبان سے سو بار کہے کہ یہ مسلمان کا ذبح کیا ہوا ہے، اس لئے کہ امر و نہی میں کافر کا قول اصلاً مقبول نہیں، درِ مختار میں ہے:

متنِ عربی	**ترجمہ**
خبر الکافر مقبول بالاجمع فی المعاملات لافی الدیانات[1]	معاملات میں کافر کی خبر بالاجماع مقبول ہے دینی معاملہ میں مقبول نہیں۔ (ت)
نہایہ وغیرہ میں ہے: من الدیانات الحل والحرمۃ[2]۔	دیانات میں سے حلال و حرام ہے۔ (ت)

متنِ عربی	ترجمہ
ردالمحتار میں ہے:	
فی التاترخانیۃ قبیل الاضحیۃ عن جامع الجوامع لا بی یوسف	تاتارخانیہ میں قربانی کے بیان سے تھوڑا پہلے ابو یوسف کی جامع الجوامع سے منقول ہے کسی نے

---

[1] درمختار کتاب الحظر والاباحۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۳۷ [2] ردالمحتار بحوالہ النہایۃ کتاب الحظر والاباحۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۱۹

Volume 20

Fatawa Razawiyya

[Table/Box 1] Left (Arabic): If someone bought meat and then realized the seller is a Magian (fire-worshiper) and wanted to return it, and the Magian said a Muslim slaughtered it, then eating it is disliked (Makruh). This implies that simply being a Magian seller establishes prohibition. Because even after his statement of lawfulness—that a Muslim slaughtered it—eating it is Makruh, so how would it not be Makruh if he hadn't given that news? [1] Right (Urdu): Someone bought meat and then found out that the seller is a Magian. When they wanted to return it, the Magian said that a Muslim slaughtered it. Eating this is Makruh (disliked). This means that just being a Magian seller establishes prohibition. Because even after his statement of lawfulness—that a Muslim slaughtered it, which is news of it being halal—eating it is Makruh. So, how would it not be Makruh if he hadn't given that news? (T)

Yes, if from the time of slaughter until the time of purchase, that meat remained under a Muslim's supervision and never left the Muslim's sight, and thus sufficient certainty was obtained that it was slaughtered by a Muslim, then buying it would be permissible and eating it lawful. Once this Sharia ruling is known, the answer to the questions becomes clear. That old method was purely forbidden (Haram) according to Sharia. Persisting in it is Haram, severely Haram, even if two hundred thousand people incite you. Anyone who calls the command of Sharia 'artificial'—if they are ignorant, they should be explained to; otherwise, they risk falling into infidelity (Kufr). They must repent, renew their Islam, and then perform a new marriage with their wife. The same ruling applies to their companions. Until these people repent, Muslims should not socialize with them. Allah Almighty says:

[Table/Box 2] Left (Arabic): "And if the devil makes you forget, then after remembrance do not sit with the wrongdoing people." [2] Right (Urdu): And if the devil makes you forget, then after remembrance do not sit with the wrongdoing people. (T)

(2) This prohibition is a specific command of Sharia, and for someone to call it 'artificial' poses a risk to their faith, as mentioned earlier. (3) Such a person is a consumer of Haram, a doer of Haram, deserving of the Lord's torment and entitled to the punishment of Hellfire. Who can give Islamic penal punishment (Ta'zir) here? It is enough that Muslims completely sever ties with them.

[Table/Box 3] Left (Arabic): Allah Almighty said: "And do not lean toward those who do wrong, or the Fire will touch you." [3] Right (Urdu): (Allah Almighty said) Do not lean toward those who do wrong, lest the Fire touch you. (T)

[1] Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/219. [2] Al-Quran al-Karim, 6/68. [3] Al-Quran al-Karim, 11/113.

जिल्द २०

फ़तावा रज़विया

[तालिका/बॉक्स १] बायां (अरबी): यदि किसी ने मांस खरीदा और उसे पता चला कि बेचने वाला मजूसी (अग्नि-पूजक) है और उसने इसे वापस करना चाहा, तो मजूसी ने कहा कि इसे एक मुसलमान ने ज़बह किया है, तो इसे खाना मकरूह है। इसका अर्थ यह है कि बेचने वाले का केवल मजूसी होना ही हराम (निषिद्धता) को साबित करता है। क्योंकि उसके हलाल होने की खबर देने के बाद भी कि इसे एक मुसलमान ने ज़बह किया है, इसे खाना मकरूह है, तो बिना इस खबर के यह मकरूह कैसे नहीं होगा? [1] दायां (उर्दू): मांस खरीदा तो मालूम हुआ कि बेचने वाला मजूसी है और उसने वापस करना चाहा तो मजूसी ने कहा कि इसे मुसलमान ने ज़बह किया है, इसका खाना मकरूह है। तो इसका अर्थ यह है कि केवल बेचने वाले का मजूसी होना हुरमत (मनाही) को साबित करता है क्योंकि मजूसी के इस बयान के बाद कि इसे मुसलमान ने ज़बह किया है, जो कि हलाल होने की खबर है, खाना मकरूह है, तो उसके खबर न देने की सूरत में कैसे मकरूह न होगा। (त)

हाँ, अगर ज़बह के समय से खरीदारी के समय तक वह मांस किसी मुसलमान की निगरानी में रहे, बीच में किसी भी समय मुसलमान की नज़रों से ओझल न हो, और इस प्रकार पर्याप्त संतुष्टि प्राप्त हो जाए कि यह मुसलमान का ज़बह किया हुआ है, तो इसका खरीदना जायज़ और खाना हलाल होगा। जब यह शरई हुक्म मालूम हो गया, तो सवालों का जवाब साफ़ हो गया। वह पुराना तरीका शरीअत के अनुसार पूरी तरह हराम था। उस पर टिके रहना हराम है, सख़्त हराम है, चाहे दो लाख लोग बहकाएँ। जो शरीअत के हुक्म को बनावटी बताए, अगर वह जाहिल है तो उसे समझाया जाए, वरना उस पर कुफ़्र का अंदेशा है। वह तौबा करे, नए सिरे से इस्लाम स्वीकार करे (तजदीद-ए-ईमान), उसके बाद अपनी पत्नी से निकाह-ए-जदीद (नया निकाह) करे। यही हुक्म उसके साथियों का है। जब तक ये लोग तौबा न करें, मुसलमान इनसे मेल-जोल न रखें। अल्लाह तआला फरमाता है:

[तालिका/बॉक्स २] बायां (अरबी): "और अगर कभी शैतान तुझे भुला दे, तो याद आने पर ज़ालिम क़ौम के पास मत बैठ।" [2] दायां (उर्दू): और कभी शैतान तुझ को भुला दे तो याद आने पर ज़ालिम क़ौम के पास मत बैठ (त)

(२) यह मनाही शरीअत का एक विशेष आदेश है और इसे 'बनावटी' कहने वाले के ईमान पर ख़तरा है जैसा कि पहले बताया गया। (३) ऐसा व्यक्ति हराम खाने वाला, हराम काम करने वाला, रब्ब के

अज़ाब का हक़दार और जहन्नम की आग के अज़ाब का पात्र है। यहाँ शरई सज़ा (ताज़ीर) कौन दे सकता है? बस यही काफ़ी है कि मुसलमान उससे पूरी तरह संबंध विच्छेद कर लें।

[तालिका/बॉक्स ३] बायां (अरबी): अल्लाह तआला ने फरमाया: "और ज़ुल्म करने वालों की तरफ झुकाव न रखो वरना तुम्हें आग छुएगी।" ³ दायां (उर्दू): (अल्लाह तआला ने फरमाया) ज़ुल्म करने वालों की तरफ रुझान न रखो कि तुम को आग छुए। (त)

[1] रद अल-मुहतार, किताब अल-हज़र व अल-इबाहा, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, ५ / २१९। [2] अल-क़ुरआन अल-करीम, ६ / ६८। [3] अल-क़ुरआन अल-करीम, ११ / ११३।

पृष्ठ २८२ / ६३०

جلد ۲۰

فتاویٰ رضویہ

[خانہ نمبر ۱] بائیں جانب (عربی): من اشتری لحما فعلم انه مجوسی واراد الرد فقال ذبحه مسلم یکره اکله اھ و مفاده ان مجرد کون البائع مجوسیا یثبت الحرمة فانه بعد اخباره بالحل بقوله ذبحہ مسلم کره اکلہ فکیف بدونہ [1]۔ دائیں جانب (اردو): گوشت خریدا تو معلوم ہوا کہ فروخت کرنے والا مجوسی ہے اور اس نے واپس کرنا چاہا تو مجوسی نے کہا اس کو مسلمان نے ذبح کیا ہے اس کا کھانا مکروہ ہے اھ تو اس کا مفادیہ ہے کہ خالی فروخت کرنے والے کا مجوسی ہونا حرمت کو ثابت کرتا ہے کیونکہ مجوسی کے اس بیان کے بعد کہ اس کو مسلمان نے ذبح کیا ہے جو کہ حلال ہونے کی خبر ہے، کھانا مکروہ ہے، تو اس کے خبر نہ دینے کی صورت میں کیسے مکروہ نہ ہو گا۔ (ت)

ہاں اگر وقت ذبح سے وقت خریداری تک وہ گوشت مسلمان کی نگرانی میں رہے، بیچ میں کسی وقت مسلمان کی نگاہ سے غائب نہ ہو، اور یوں اطمینان کافی حاصل ہو کہ یہ مسلمان کا ذبیحہ ہے تو اس کا خریدنا جائز اور کھانا حلال ہوگا، جب یہ حکم شرعی معلوم ہو گیا جواب سوالات ظاہر ہو گیا وہ پرانا طریقہ شرعاً محض حرام تھا، اس پر جمنا حرام، سخت حرام، اگر چہ دو نہیں، دو لاکھ ورغلائیں، جو حکم شرع کو بناوٹی بتائے اگر جاہل ہے سمجھایا جائے، ورنہ اس پر لزوم کفر ہے توبہ کرے، تجدید اسلام کرے، اس کے بعد اپنی عورت سے نکاح جدید، یہی حکم اس کے ساتھیوں کا ہے، یہ لوگ جب تک تائب نہ ہوں مسلمان ان سے میل جول نہ کریں، اللہ تعالیٰ فرماتا ہے:

[خانہ نمبر ۲] بائیں جانب (عربی): "وَاِمَّا یُنْسِیَنَّكَ الشَّیْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ" [2]

دائیں جانب (اردو): اور کبھی شیطان تجھ کو بھلا دے تو یاد آنے پر ظالم قوم کے پاس مت بیٹھ (ت)

(۲) یہ ممانعت خاص حکم شریعت ہے اور اس کے بناوٹی کہنے والے کے ایمان پر خطرہ ہے کما تقدم انفاً۔ (۳) ایسا شخص حرام خوار، حرام کار، مستحق عذاب پروردگار سزا وار عذاب نار ہے، تعزیر شرعی یہاں کون کسے دے سکتا ہے یہی بس ہے کہ مسلمان اس سے یک لخت قطع تعلق کر دیں،

[خانہ نمبر ۳] بائیں جانب (عربی): قال اللہ تعالٰی "وَلَا تَرْكَنُوْٓا اِلَى الَّذِیْنَ ظَلَمُوْا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ" [3]۔ دائیں جانب (اردو): (اللہ تعالٰی نے فرمایا) ظلم کرنے والوں کی طرف میلان نہ کرو کہ تم کو آگ مس کرے۔ (ت)

[1] ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۱۹ [2] القرآن الکریم ۶ / ۶۸

[3] القرآن الکریم ۱۱ / ۱۱۳

(4) It is not permissible at all, and such cursed concessions, those conditions being imposed on them in which the supervision of Muslims should be as we described: that from the time of slaughter until the time of purchase, it should not be out of a Muslim's sight for even a moment, otherwise it is insufficient. It is not necessary for the person pressing [the animal] down to be a Muslim; the one performing the slaughter must be a Muslim.

Problem 132: From Etawah, Aurangabad Mohalla, sent by Mr. Fazal Hussain, 3rd Jumada al-Ula 1321 AH. What do the scholars of the religion say about this matter: In a city where Hindu butchers sell meat, and the arrangement for slaughter is that there is a government slaughterhouse. After inspection by an English doctor (whether Muslim or non-Muslim), all animals are slaughtered in this slaughterhouse. The butchers then prepare the meat and bring it to the market to sell. A Muslim goes to the slaughterhouse, of whom it is known that he is the one who performs the slaughter. Although the continuous habit and established method are this, it is possible that in violation of this government order, someone might secretly slaughter an animal at their home and sell its meat mixed with the meat of those [slaughterhouse] animals. Indeed, such cases occur and people are punished. There is no evidence that the meat being sold is from an animal slaughtered by a Muslim except for the word of that non-believer (Kafir) selling the meat. Nor was that meat continuously under the supervision of a Muslim from the time of slaughter to the time of sale. Although it can be said according to established habit that it was slaughtered in the government slaughterhouse where a Muslim usually goes, cases also arise where they slaughter at home due to fear of the doctor's inspection of sick livestock etc. and mix it with the meat of animals slaughtered at the slaughterhouse. So, in such a situation, is it permissible and Halal to eat meat purchased from this Hindu butcher? State it and you will be rewarded.

The Answer: In the described scenario, purchasing, eating, and feeding this meat is impermissible. Because as long as the animal was alive, it was haram (unlawful), and it becomes halal through Sharia-compliant slaughter, the occurrence of which has not been proven. "Certainty is not overruled by doubt" (Al-yaqinu la yazulu bish-shakk). And even if that non-believer (non-Kitabi) says that this is a Muslim's slaughter, this news specifically pertains to matters of faith (Diyanat), lawfulness (Hillat), and unlawfulness (Hurmat). In these matters, the word of a non-believer is

purely void and unreliable. It is stated in Durr-ul-Mukhtar, Hidaya, Tabyin, Hindiyya, and other general books:

The word of a non-believer (Kafir) is accepted by consensus (Ijma) in worldly dealings (Muamalat), but not in matters of faith (Diyanat). [1] In worldly transactions, the news of a non-believer is accepted by consensus, but it is not accepted in religious matters. (T)

---

1. Durr-ul-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Mujtabai Press Delhi, 2/273. Page 283 of 630

(4) यह बिल्कुल भी जायज़ नहीं है, और ऐसी मलऊन रियायतें, वे शर्तें जो उनसे की जा रही हैं उनमें मुसलमानों की निगरानी वैसी ही होनी चाहिए जैसा हमने बयान किया: कि ज़िब्ह (ज़बह) के समय से लेकर खरीददारी के समय तक किसी भी पल वह मुसलमान की नज़र से ओझल न हो, वरना काफी नहीं है। दबाने वाले का मुसलमान होना ज़रूरी नहीं है, ज़िब्ह करने वाला मुसलमान होना चाहिए।

मसला 132: इटावा, मोहल्ला औरंगाबाद से, प्रेषक फज़ल हुसैन साहब, 3 जुमादाल उला 1321 हिजरी। उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फरमाते हैं कि जिस शहर में हिंदू खटीक (कसाई) गोश्त बेचते हैं, और ज़िब्ह का इंतज़ाम यह है कि सरकारी बूचड़खाना बना हुआ है। अंग्रेज़ डॉक्टर के निरीक्षण के बाद (चाहे वह मुस्लिम हो या गैर-मुस्लिम) उस बूचड़खाने में सभी जानवर ज़िब्ह किए जाते हैं। खटीक गोश्त बनाकर बाज़ार में लाकर बेचते हैं। बूचड़खाने पर एक मुसलमान जाता है जिसके बारे में मालूम हुआ कि वही शख्स ज़िब्ह करता है। हालांकि निरंतर आदत और निर्धारित तरीका तो यही है, लेकिन मुमकिन है कि सरकारी हुक्म के खिलाफ कोई जानवर गुप्त रूप से अपने घरों पर ज़िब्ह करके उसका गोश्त भी उन जानवरों के गोश्त में मिलाकर बेच दें। चुनाँचे ऐसे मामले होते भी हैं और वे लोग सज़ा पाते हैं। इस बात की गवाही कि जो गोश्त बेचा जा रहा है वह उसी जानवर का है जिसे मुसलमान ने ज़िब्ह किया है, उस काफिर (गैर-मुस्लिम) के कहने के अलावा और कोई नहीं है जो गोश्त बेच रहा है। और न ही ज़िब्ह के वक्त से लेकर बेचने के वक्त तक वह गोश्त लगातार किसी मुसलमान की नज़र में रहा। हालांकि स्थापित आदत के अनुसार कहा जा सकता है कि सरकारी बूचड़खाने में ज़िब्ह हुआ है और वहाँ आमतौर पर मुसलमान जाता है, लेकिन ऐसे मामले भी सामने आते हैं कि बीमार मवेशियों आदि के डॉक्टर के निरीक्षण के डर से वे घर पर ज़िब्ह कर लेते हैं और उसे बूचड़खाने के ज़िब्ह शुदा जानवरों के गोश्त में मिला देते हैं। तो ऐसी स्थिति में इस हिंदू खटीक से खरीदा हुआ गोश्त खाना जायज़ व हलाल है या नहीं? बयान करें, सवाब (पुण्य) पाएँ।

अल-जवाब (उत्तर): पूछी गई सूरत में इससे गोश्त खरीदना, खाना और खिलाना नाजायज़ है। क्योंकि जानवर जब तक जीवित था तब तक हराम था, वह शरई ज़िब्ह से हलाल होता है, और उसका होना साबित नहीं हुआ। "यक़ीन (निश्चितता) शक से खत्म नहीं होता" (त)। और अगर वह काफिर (गैर-किताबी) कह भी दे कि यह मुसलमान का ज़बीहा (ज़िब्ह किया हुआ) है, तो यह खबर विशेष रूप से दीयानत (धार्मिक मामलों), हिल्लत (हलाल होने) और हुरमत (हराम होने) के बारे में है। और इन

मामलों में काफिर की खबर बिल्कुल बातिल (व्यर्थ) और नाकाबिले-एतबार (अविश्वसनीय) है। दुर्रे मुख्तार, हिदाया, तबीन, हिन्दिया और अन्य सामान्य किताबों में है:

लेन-देन (मुआमलात) में काफिर की बात इज्मा (सर्वसम्मति) से स्वीकार्य है, लेकिन धार्मिक मामलों (दीयानत) में नहीं। [1] मुआमलात में सर्वसम्मति से काफिर की खबर स्वीकार्य है, दीयानत में स्वीकार्य नहीं है। (त)

---

1. दुर्रे मुख्तार, किताबुल हज़्र वल-इबाहत, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/273 पृष्ठ 283 का 630

(۴) ہر گز روا نہیں، اور ایسی خاطر ملعون، وہ شرطیں جو ان سے کی جا رہی ہیں ان میں مسلمانوں کی نگرانی اس طرح کی ہو جیسی ہم نے بیان کی کہ وقت ذبح سے وقت خریداری تک کسی آن مسلمان کی نگاہ سے غائب نہ ہو ورنہ کافی نہیں، اور دبانے والے کا مسلمان ہونا کچھ ضرور نہیں، ذبح کرنے والا مسلمان چاہئے۔

مسئلہ ۱۳۲: از اٹاوہ محلہ اور نگ آباد مرسلہ فضل حسین صاحب سوم جمادی الاولیٰ ۱۳۲۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جس شہر میں گوشت ہندو کھٹک فروخت کرتے ہیں، اور انتظام ذبح یہ ہے کہ گورنمنٹ مذبح بنا ہوا ہے، بعد ملاحظہ ڈاکٹر انگریزی کے (عام اس سے کہ وہ مسلم ہو یا غیر مسلم ہو) اس مذبح میں کل جانور ذبح ہوتے ہیں، کھٹک گوشت بنا کر بازار میں لا کر فروخت کرتے ہیں، مذبح پر ایک مسلمان جاتا ہے جس کی نسبت معلوم ہوا کہ ذبح وہی شخص کرتا ہے، اگرچہ عادت مستمرہ وطریقہ مقررہ تو یہی ہے، لیکن ممکن ہے کہ بخلاف ورزی اس حکم گورنمنٹ کے کوئی جانور خفیہ اپنے گھروں پر ذبح کر کے اس کا گوشت بھی انہیں جانوروں کے گوشت میں ملا کر فروخت کرلیں، چنانچہ ایسے مقدمات بھی ہوتے اور وہ لوگ سزا پاتے ہیں، شہادت اس امر کی کہ گوشت جو فروخت ہو رہا ہے اس جانور کا ہے جس کو مسلمان نے ذبح کیا ہے بجز قول اُس کافر کے جو گوشت فروخت کر رہا ہے، اور کوئی نہیں ہے، اور نہ وقت ذبح سے وقت فروخت تک بالاتصال وہ گوشت کسی مسلمان کے زیر نظر رہا، اگرچہ عادت معہودہ کے موافق کہا جاسکتا ہے، کہ مذبح گورنمنٹ میں ذبح ہوا ہے، اور وہاں مسلمان معمولا جاتا ہے، اور ایسے مقدمات بھی پیش آتے ہیں کہ بیماری مویشی وغیرہ بخوف ڈاکٹر کے معائنہ کے گھر پر ذبح

کر لیتے ہیں۔ اور اس گوشت میں شامل کر لیتے ہیں، جو مذبح کے مذبوح جانوروں کا ہے، پس ایسی حالت میں اس ہندو کھٹک سے خریدا ہوا گوشت کھانا جائز وحلال ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: صورتِ مستفسرہ میں اس سے گوشت کا خریدنا، کھانا، کھلانا ناجائز ہے، کہ حیوان جب تک زندہ تھا حرام تھا، ذبح شرعی سے حلال ہو گیا، اور اس کا حصول ثابت نہ ہوا، والیقین لا یزول بالشك (شک سے یقین زائل نہیں ہوتا۔ ت) اور وہ کافر غیر کتابی اگر کہے بھی کہ یہ مسلمان کا ذبیحہ ہے، تو یہ خبر خصوصاً امرِ دیانت و حلت وحرمت میں ہیں۔ اور ان امور میں کافر کی خبر محض باطل و نامعتبر ہے، در مختار و ہدایہ و تبیین و ہندیہ و غیر ہا عامہ کتب میں ہے:

خبر الکافر مقبول بالاجماع فی المعاملات لافی الدیانات ۱ | معاملات میں بالاجماع کافر کی خبر مقبول ہے دیانات میں مقبول نہیں۔ (ت)

---

۱ درمختار کتاب الحظر والاباحۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۷۳ Page 283 of 630

Fatawa Razawiyya Volume 20

In al-Ashbah, it is mentioned under this same principle:

[Arabic Box] "The sheep is forbidden while alive. Thus, the buyer adheres to the original prohibition until its removal is confirmed.[1]"

[Urdu Box] "A goat is forbidden while alive; hence, the buyer treats its original state as evidence for prohibition until the removal of that original certainty is not established. (T)"

In Fath al-Qadir it is stated:

[Arabic Box] "It is not lawful until it is known that it was slaughtered by a Muslim, because its origin is prohibition, and there is doubt regarding the slaughter that makes it permissible.[2]"

[Urdu Box] "Eating it is not permissible until there is certain knowledge that a Muslim has slaughtered it, because originally it is forbidden, and there is doubt concerning the slaughter that would make it permissible. (T)"

In Tatarkhaniyya, from Jami' al-Jawami' of Imam Abu Yusuf, it is stated:

[Arabic Box] "Whoever buys meat and then learns that the seller is a Majusi (Zoroastrian) and wishes to return it, and the seller says 'a Muslim slaughtered it,' eating it is disliked (Makruh).[3] End."

[Urdu Box] "If someone bought meat and then it became known that the seller is a Majusi, and he intended to return it, then the Majusi said 'a Muslim has slaughtered it,' eating it is disliked. End (T)"

In Radd al-Muhtar it is stated:

[Arabic Box] "Its implication is that the mere fact that the seller is a Majusi establishes the prohibition; for even after he informs of its lawfulness by saying 'a Muslim slaughtered it,' eating it is disliked. So how can it be lawful without such information? Reflect.[4]"

[Urdu Box] "The implication is that the mere fact of the seller being a Majusi will establish prohibition, because although he reported its lawfulness by saying a Muslim slaughtered it, despite that when eating it is disliked, how can it be lawful in the absence of such news? Reflect. (T)"

Contrary to this, if a Muslim sends his non-Muslim (mushrik) servant or laborer to fetch meat and he brings it and says 'I bought it from a Muslim,' eating it will be permissible, provided that confidence in his truthfulness is established beforehand. Now, fundamentally, the word of a non-believer is accepted in matters of transactions, even if it entails a ruling of religious observance. It is stated in al-Hindiyya on Tabyin al-Haqa'iq:

---

[1] Al-Ashbah wa'n-Nazair, al-Fann al-Awwal, al-Qa'idah ath-Thalithah, Idara al-Quran wa'l-Uloom al-Islamiyya, Karachi, 1/89 [2] Fath al-Qadir [3] Radd al-Muhtar with reference to al-Tatarkhaniyya, Kitab al-Hazr wa'l-Ibaha, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/219 [4] Radd al-Muhtar with reference to al-Tatarkhaniyya, Kitab al-Hazr wa'l-Ibaha, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/219

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

अशबाह (al-Ashbah) में इसी नियम के तहत है:

[अरबी बॉक्स] "भेड़ जीवित अवस्था में हराम है। इस प्रकार, खरीदार मूल निषेध पर तब तक कायम रहता है जब तक कि उसका हटना पुख्ता न हो जाए।[1]"

[उर्दू बॉक्स] "बकरी ज़िंदा हराम है, तो खरीदार ने इसकी मूल स्थिति को दलील बनाकर हराम कर दिया जब तक कि इस मूल यकीन का ज़वाल (समाप्ति) न हो जाए। (त)"

फ़तह अल-क़दीर (Fath al-Qadir) में है:

[अरबी बॉक्स] "वह तब तक हलाल नहीं है जब तक कि यह ज्ञात न हो जाए कि वह मुसलमान द्वारा ज़बह किया गया है, क्योंकि इसका मूल हराम है, और हमें उस ज़बह में संदेह है जो उसे जायज़ बनाता है।[2]"

[उर्दू बॉक्स] "खाना हलाल नहीं जब तक कि यकीनी इल्म (निश्चित ज्ञान) न हो जाए कि उसको मुसलमान ने ज़बह किया है क्योंकि असल में हराम है, और हमें मुबाह (जायज़) बनाने वाले ज़बह में शक है। (त)"

तातारख़ानिया (Tatarkhaniyya) में इमाम अबू यूसुफ़ की जामि अल-जवामि से है:

[अरबी बॉक्स] "जिसने मांस खरीदा और फिर जाना कि बेचने वाला मजूसी (अग्निपूजक) है और उसे वापस करना चाहा, और विक्रेता ने कहा 'इसे एक मुसलमान ने ज़बह किया है,' तो उसे खाना मकरूह (नापसंद) है।[3] इति।"

[उर्दू बॉक्स] "किसी ने गोश्त खरीदा और मालूम हुआ कि बेचने वाला मजूसी है तो वापस करना चाहा तो मजूसी ने कहा इसे मुसलमान ने ज़बह किया है, इसका खाना मकरूह है। इति। (त)"

रद अल-मुह्तार (Radd al-Muhtar) में है:

[अरबी बॉक्स] "इसका निष्कर्ष यह है कि केवल विक्रेता का मजूसी होना ही हराम होना साबित कर देगा; क्योंकि उसके यह कहने के बाद भी कि 'इसे एक मुसलमान ने ज़बह किया है,' खाना मकरूह है। तो ऐसी सूचना के बिना यह कैसे हलाल हो सकता है? विचार करें।[4]"

[उर्दू बॉक्स] "इसका मफ़ाद (निष्कर्ष) यह है कि महज़ बाये (विक्रेता) का मजूसी होना ही हुरमत (निषेध) को साबित कर देगा क्योंकि उसने इसके हलाल होने की खबर दी, कि इसको मुसलमान ने ज़बह किया है, इसके बावजूद जब खाना मकरूह हुआ तो ऐसी खबर के न होने पर कैसे हलाल हो सकता है, गौर कीजिए। (त)"

इसके विपरीत, यदि कोई मुसलमान अपने किसी नौकर या मज़दूर मुशरिक (मूर्तिपूजक) को मांस लेने भेजे और वह खरीद कर लाए और कहे कि 'मैंने मुसलमान से खरीदा है,' तो उसका खाना जायज़ होगा, बशर्ते कि पहले से उसकी सच्चाई पर भरोसा हो। अब बुनियादी तौर पर लेन-देन के मामलों में काफ़िर (अविश्वासी) की बात स्वीकार्य है, भले ही इसमें धार्मिक आदेश शामिल हो। तबीन अल-हक़ाएक़ पर हिंदिया में है:

---

[1] अल-अशबाह वल-नज़ायर, अल-फ़न अल-अव्वल, अल-काएदा अत-सालिथाह, इदारा अल-क़ुरान वल-उलूम अल-इस्लामिया, कराची, 1/89 [2] फ़तह अल-क़दीर [3] रद अल-मुह्तार ब-हवाला अत-तातारख़ानिया, किताब अल-हज़र वल-इबाहा, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/219 [4] रद अल-मुह्तार ब-हवाला अत-तातारख़ानिया, किताब अल-हज़र वल-इबाहा, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/219

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۰

اشباہ میں اسی قاعدہ کے تحت میں ہے:

[Arabic Box] الشاة في حال حياتها محرمة فالمشترى مستمسك بأصل التحريم الى ان يتحقق زواله[1]۔

[Urdu Box] بکری زندہ حرام ہے، تو خریدار نے اس کے اصل حال کو دلیل بنا کر حرام کر دیا تا وقتیکہ اس اصل یقین کا زوال نہ ہو جائے۔ (ت)

فتح القدیر میں ہے:

[Arabic Box] لا تحل حتى يعلم انها ذكاة مسلم لانها اصلها حرام، وشككنا في الذكاة المبيحة[2]۔

[Urdu Box] کھانا حلال نہیں جب تک یقینی علم نہ ہو جائے کہ اس کو مسلمان نے ذبح کیا ہے کیونکہ اصل میں حرام ہے، اور ہمیں مباح بنانے والے ذبح میں شک ہے۔ (ت)

تاتارخانیہ میں جامع الجوامع امام ابو یوسف سے ہے:

[Arabic Box] من اشترى لحماً فعلم انه مجوسى واراد الرد، فقال ذبحه مسلم يكره اكله[3] اھ

[Urdu Box] کسی نے گوشت خریدا اور معلوم ہے کہ فروخت کرنیوالا مجوسی ہے تو واپس کرنا چاہا تو مجوسی نے کہا اس کو مسلمان نے ذبح کیا ہے اس کا کھانا مکروہ ہے اھ (ت)

ردالمحتار میں ہے:

[Arabic Box] ومفاده ان مجرد كون البائع مجوسياً يثبت الحرمة فانه بعد اخباره بالحل بقوله ذبحه مسلم كره اكله فكيف بدونه ، تأمل[4]۔

[Urdu Box] اس کا مفاد یہ ہے کہ محض بائع کا مجوسی ہونا ہی حرمت کو ثابت کر دے گا کیونکہ اس نے اس کے حلال ہونے کی خبر دی، کہ اس کو مسلمان نے ذبح کیا ہے، اس کے باوجود جب کھانا مکروہ ہو ا تو ایسی خبر کے نہ ہونے پر کیسے حلال ہو سکتا ہے، غور کیجئے۔ (ت)

بخلاف اس کے کہ مسلمان اپنے کسی نوکر یا مزدور مشرک کو گوشت لینے بھیجے اور وہ خرید کر لائے اور کہے میں نے مسلمان سے خریدا ہے اس کا کھانا جائز ہوگا، جبکہ قبل میں اس کا صدق جمتا ہو کہ اب یہ اصالۃً درباره معاملات قولِ کافر کا قبول ہے اگرچہ حکم دیانت کو متضمن ہو جائے گا، تبیین الحقائق پر ہندیہ میں ہے:

---

[1] الاشباۃ والنظائر الفن الاول القاعدۃ الثالثۃ ادارۃ القرآن والعلوم الاسلامیہ کراچی ۱/ ۸۹ [2] فتح القدیر

[3] ردالمحتار بحوالہ التاتارخانیہ کتاب الحظر والاباحۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۱۹ [4]

ردالمحتار بحوالہ التاتارخانیہ کتاب الحظر والاباحۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۱۹

Fatawa Ridawiyya, Volume 20

| The word of a non-believer (kafir) is not accepted in | The word of a non-believer is not accepted in religious | | religious matters (diyanat) unless accepting the word | matters except when its acceptance in worldly dealings | | of the non-believer in worldly dealings (mu'amalat) | necessitates its acceptance in religious matters. In such a | | necessitates its acceptance in religious matters. Thus, | case, religious matters are considered to be included within | | when religious matters enter into the fold of dealings, | worldly dealings due to necessity. (T) | | his word is accepted therein by necessity.[1] | |

It is mentioned in Radd al-Muhtar:

| The answer is that his saying "I bought it" is from | The answer is that his saying "I have bought this" is a | | the dealings, and the establishment of permissibility | matter of dealings, and being permissible or prohibited is | | and prohibition therein is incidental. So when his | an incidental matter in it. So when his word regarding the | | word regarding the purchase is accepted, what is | purchase is accepted, the incidental matter will also be | | incidental to it is also established, unlike what is | established. What follows is contrary to this; however, many| | to come. How many things are established incidentally | things are established incidentally which are not | | and not intentionally.[2] | established intentionally. (T) |

Therefore, if that servant says that the seller was a polytheist (mushrik), the meat will be prohibited (haram). It is known that the seller being a polytheist is sufficient for the prohibition of the meat. In Tanwir al-Absar and Durr al-Mukhtar, it says:

| He said, "I bought the meat from a person of the Book | He said, "I bought this meat from a person of the Book", | | (Kitabi)", so it is permissible (halal). Or he said, | then it will be permissible (halal). Or if he said, "I | | "I bought it from a Magian (Majusi)", so it is | bought it from a Magian (Majusi)", then it will be | | prohibited (haram).[3] | prohibited (haram). (T) |

Yes, as long as that meat has not disappeared from the sight of the Muslim slaughterer or any other Muslim, then for that Muslim and others, it is permissible to buy and eat based on the news of that Muslim that this is the same meat that a Muslim slaughtered, because now the reporter is a Muslim, not a non-believer.

However, if that reporter is not trustworthy (thiqa), then it is a condition that one's heart must be satisfied with his truthfulness.

| In Tanwir, justice ('adalah) is a condition in | In Tanwir, it is stated: Justice is a condition in religious| | religious matters, and one should investigate | matters, and one should reflect and ponder over the report | | regarding a transgressor (fasiq) and a person of | of a transgressor or a person of hidden status (mastur | | hidden status (mastur).[4] - And Allah Almighty knows | al-hal). And Allah Almighty knows best. (T) | | best. | |

---

[1] Fatawa Hindiyya, referencing Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Karahiyyah, Chapter Nurani Kutub Khana Peshawar 5/308 [2] Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 5/219 [3] Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Matba' Mujtabai Delhi 2/73 [4] Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Matba' Mujtabai Delhi 2/73

फतावा रज़विया, खंड २०

| दीन के मामलों (दियानात) में काफिर का कथन स्वीकार्य नहीं | दीन के मामलों में काफिर का कथन स्वीकार्य नहीं है, सिवाय | | है सिवाय इसके कि जब लेन-देन (मुआमलत) में काफिर का कथन | इसके कि जब लेन-देन में उसका कथन स्वीकार करना दीन के| | स्वीकार करना दीन के मामलों में स्वीकार्यता को शामिल | मामलों में स्वीकार्यता को शामिल करता हो। ऐसी स्थिति में, | | करता हो। तो जब दीन के मामले लेन-देन में शामिल हो जाते | दीन के मामले लेन-देन में शामिल माने जाते हैं। (त) | | हैं, तो आवश्यकतावश उसमें उसका कथन स्वीकार किया जाता है।[1] | |

रद्दुल मुहतार में है:

| उत्तर यह है कि उसका यह कहना कि "मैंने इसे खरीदा है", | उत्तर यह है कि उसका यह कहना कि मैंने इसे खरीदा है, यह | | लेन-देन की बात है, और इसमें हलाल या हराम होना गौण है। | लेन-देन की बात है और हलाल व हराम होना इसमें एक गौण | | तो जब खरीद के बारे में उसका कथन स्वीकार्य है, तो उसके| चीज़ है। तो जब खरीद के बारे में उसका कथन स्वीकार्य है, तो | | अंतर्गत आने वाला विषय भी सिद्ध हो जाएगा, जैसा कि आगे | गौण विषय भी सिद्ध हो जाएगा। आगे का वर्णन इसके विपरीत है; | | आएगा। और कितनी ही चीजें जानबूझकर नहीं बल्कि गौण रूप से | फिर भी बहुत सी चीजें गौण रूप से सिद्ध हो जाती हैं जो | | सिद्ध हो जाती हैं।[2] | जानबूझकर सिद्ध नहीं होतीं। (त) |

इसलिए, यदि वह नौकर कहे कि बेचने वाला मुशरिक था, तो मांस हराम होगा। ज्ञात हुआ कि बेचने वाले का मुशरिक होना ही मांस की हरामता के लिए पर्याप्त है। तनवीरुल अबसार और दुर्रे मुख्तार में है:

| उसने कहा, "मैंने मांस एक किताबी से खरीदा है", तो वह | उसने कहा, "मैंने यह मांस एक किताबी व्यक्ति से खरीदा है", | | हलाल है। या उसने कहा, "मैंने इसे एक मजूसी से खरीदा | तो वह हलाल होगा। या उसने कहा, "मैंने मजूसी से खरीदा | | है", तो वह हराम है।[3] | है", तो हराम होगा। (त) |

हाँ, जब तक वह मांस ज़बह करने वाले मुस्लिम या किसी अन्य मुस्लिम की नज़र से ओझल न हो जाए, तो उस मुस्लिम और दूसरों के लिए उस मुस्लिम की खबर पर कि "यह वही मांस है जिसे मुस्लिम ने ज़बह किया है", खरीदना और खाना सब जायज़ है क्योंकि अब खबर देने वाला मुस्लिम है, काफिर नहीं। लेकिन अगर वह खबर देने वाला विश्वसनीय (सिका) नहीं है, तो मन में उसकी सच्चाई पर यकीन होना शर्त होगा।

| तनवीर में दीन के मामलों में न्यायप्रियता ('अदालत) एक शर्त | तनवीर में है: धार्मिक मामलों में न्यायप्रियता शर्त है और | | है और गुनहगार (फ़ासिक़) और जिसके बारे में जानकारी न हो | गुनहगार या जिसके बारे में जानकारी न हो (मस्तूरुल हाल), | | (मस्तूर) की खबर में तहकीकात की जानी चाहिए।[4] - और अल्लाह | उसकी खबर में सोच-विचार करे। और अल्लाह बेहतर जानता है। | | बेहतर जानता है। | (त) |

---

[1] फ़तावा हिंदिया, तब्यीनुल हक़ाइक़ के हवाले से, किताबुल कराहिय्यत, नूरानी कुतुब खाना पेशावर 5/308 [2] रद-उल-मुहतार, किताबुल हज़्र वल इबाहत, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत 5/219 [3] दुर-ए-मुख़्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहत, मतबा मुज्तबाई दिल्ली 2/73 [4] दुर-ए-मुख़्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताबुल हज़्र वल इबाहत, मतबा मुज्तबाई दिल्ली 2/73

| لایقبل قول الکافر فی الدیانات الا اذا کان قبول قول الکافر | دیانات میں کافر کا قول مقبول نہیں ماسوائے اس کے کہ جب | | فی المعاملات یتضمن قبولہ فی الدیانات، فما تدخل الدیانات | معاملات میں اس کا قول ہونے پر دیانات میں مقبول ہونے کو | | فی ضمن المعاملات، فیقبل قولہ فیھا ضرورۃ - 1 | متضمن ہو تو ایسی صورت میں دیانات، معاملات میں داخل قرار | | | پاتے ہیں۔ (ت) |

ردالمختار میں ہے:

| الجواب ان قولہ شریتہ من المعاملات، وثبوت الحل والحرمۃ | جواب یہ ہے کہ اس کا یہ کہنا کہ میں نے اسے خریدا ہے، یہ | | فیہ ضمنی، فلما قبل قولہ في الشراء، ثبت ما في ضمنہ | معاملات کی بات ہے اور حلال و حرام ہونا اس میں ضمنی چیز | | بخلاف مایأتی، وکم من شیئ یثبت ضمنا لاقصدا- 2 | ہے تو جب خریداری کے متعلق اس کا قول مقبول ہے تو ضمنی | | | امر بھی ثابت ہو جائے گا، آئندہ بیان اس کے خلاف ہے، | | | تاہم بہت سی چیزیں ضمناً ثابت ہو جاتی ہیں وہ قصداً ثابت | | | نہیں ہوتیں۔ (ت) |

ولہذا اگر وہ نو کر کہے کہ بائع مشرک تھا گوشت حرام ہوگا، معلوم ہوا کہ بیچنے والے کا مشرک ہونا ہی حرمت گوشت کے لئے کافی ہے، تنویر الابصار ودر مختار میں ہے:

| قال اشتريت اللحم من كتابي فيحل، او قال اشتريتة من | اس نے کہا میں نے یہ گوشت کتابی شخص سے خریدا ہے تو حلال | | مجوسي فيحرم - 3 | ہوگا، یا اس نے کہا میں نے مجوسی سے خریدا ہے، تو حرام | | | ہوگا۔ (ت) |

ہاں جب تک وہ گوشت ذابح مسلم خواہ اور کسی مسلمان کی نگاہ سے غائب نہ ہو تو اس مسلمان اور نیز دوسرے کو اس مسلم کی خبر پر کہ یہ وہی گوشت ہے جو مسلمان نے ذبح کیا، خریدنا اور کھانا سب جائز ہے کہ اب خبر مسلم ہے نہ کہ کافر، مگر وہ مخبر ثقہ نہ ہو تو قلب پر اس کا صدق جمنا شرط ہوگا۔

| في التنوير شرط العدالة في الديانات و يتحرى في الفاسق | تنویر میں ہے دینی امور میں عدالت شرط ہے اور فاسق یا | | والمستور 4 - واللہ تعالیٰ اعلم- | مستور الحال شخص کی خبر میں غور و فکر کرے، واللہ تعالیٰ | | | اعلم۔ (ت) |

---

1 فتاوی ہندیہ بحوالہ تبیین الحقائق کتاب الکراہیۃ الباب نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۰۸ 2 رد المحتار کتاب الحظر والاباحۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۱۹ 3 درمختار کتاب الحظر والاباحۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۷۳ 4 درمختار شرح تنویر الابصار کتاب الحظر والاباحۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۷۳

Fatawa Razawiya, Volume 20

Problem 133: 7 Muharram-ul-Haram 1313 AH: What do the scholars of religion say regarding this matter? A person sent a slaughtered sheep through his non-Ahl-e-Kitab (non-bookish) servant to his house. The bringer of the slaughtered meat stated that this meat has been sent by such-and-such Muslim person. Is it permissible for a Muslim to eat it or not?

The Answer: If, based on circumstantial evidence, no doubt arises regarding this non-believer's statement, and the overwhelming presumption is of his truthfulness, then there is no harm for a Muslim in eating that slaughtered meat. This is because bringing a gift falls under the category of worldly transactions (mu'amalat), and in transactions, the word of a non-believer is acceptable. Once it is accepted that this slaughtered animal was sent by such-and-such Muslim, its lawfulness (halal status) is also established as a consequence, even though initially, the word of a non-believer is not accepted in purely religious matters like lawfulness (hilla), prohibition (hurmat), purity (taharat), impurity (najasat), etc. It is stated in Al-Hidayah:

[Arabic]: Whoever sends their Magian employee or servant to buy meat, and they return and say 'I bought it from a Jew, Christian, or Muslim,' it is permissible to eat it, because the statement of a non-believer is acceptable in transactions, etc. [Urdu Translation]: If someone sent their Magian (Zoroastrian) laborer or servant to buy meat, and they returned and said, 'I bought it from a Jew, a Christian, or a Muslim,' then eating the meat bought by the laborer or servant is permissible because the word of a non-believer is acceptable in transactions. etc. (t)

It is stated in Tabyin al-Haqa'iq and Durr al-Mukhtar:

[Arabic]: In transactions, the report of every discerning person is accepted, whether they are free or a slave, Muslim or non-believer, adult or minor, due to general necessity. For a person rarely finds someone who meets all the conditions of integrity (adala) to deal with, employ, or send to their agents and the like. And the listener has no evidence to act upon other than the informer. etc. [Urdu Translation]: In worldly transactions, the word of every discerning person is acceptable, whether they be free or a slave, Muslim or non-believer, adult or minor, because necessity is a general matter, whereas a person rarely finds one who meets the conditions of integrity to

deal with or take service from or send to their representatives. And the listener has no evidence besides the report on which to act. (t)

1. Al-Hidayah, Kitab al-Karahiya, Section on Eating and Drinking, Yusufi Press Lucknow, 4/451
2. Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Karahiya, Al-Matba'ah al-Kubra al-Amiriyya, Bulaq, Egypt, 6/12

फतावा रज़विया, खंड 20

मसला 133: 7 मुहर्रम-उल-हराम 1313 हिजरी: इस मसले में दीन के उलेमा क्या फरमाते हैं कि एक व्यक्ति ने एक ज़बह की हुई भेड़ अपने एक गैर-किताबी (मजूसी आदि) नौकर के हाथ घर भेजी और गोश्त लाने वाले ने यहाँ कहा कि यह ज़बीहा फलां मुस्लिम व्यक्ति ने भेजा है। क्या किसी मुसलमान के लिए इसे खाना जायज़ है या नहीं?

अल-जवाब: अगर परिस्थितियों के साक्ष्यों (क़राइन) के आधार पर इस गैर-मुस्लिम के इस कथन में कोई संदेह पैदा न हो, और प्रबल संभावना (ज़न्ने ग़ालिब) उसके सच बोलने की ही हो, तो मुसलमान के लिए उस ज़बीहे को खाने में कोई हर्ज नहीं है, क्योंकि उपहार लाना 'लेन-देन' (मुआमलात) की श्रेणी में आता है, और लेन-देन के मामलों में गैर-मुस्लिम की बात स्वीकार्य है। और जब यह मान लिया गया कि यह ज़बीहा फलां मुसलमान का भेजा हुआ है, तो इसके साथ ही इसकी हलालियत (वैधता) भी सिद्ध हो गई, हालांकि शुरू में हलाल, हराम, पाकी (तहारत), नापाकी (नजासत) आदि जैसे विशुद्ध धार्मिक मामलों में गैर-मुस्लिम की बात स्वीकार्य नहीं है। हिदाया में है:

[अरबी]: जिसने अपने मजूसी मज़दूर या खादिम को गोश्त खरीदने के लिए भेजा और उसने वापस आकर कहा कि मैंने इसे किसी यहूदी, ईसाई या मुसलमान से खरीदा है, तो उसे खाना जायज़ है, क्योंकि लेन-देन के मामलों में गैर-मुस्लिम की बात स्वीकार्य है। [उर्दू अनुवाद]: जिसने अपने मजूसी मज़दूर या खादिम को गोश्त खरीदने भेजा तो उसने वापस आकर कहा कि मैंने इसे यहूदी या ईसाई या मुसलमान से खरीदा है, तो मज़दूर या गुलाम का खरीदा हुआ गोश्त खाना जायज़ है क्योंकि लेन-देन के मामलों में गैर-मुस्लिम की बात स्वीकार्य है। आदि (त)

तबीनुल हक़ाइक़ और दुर्रे मुख्तार में है:

[अरबी]: लेन-देन के मामलों में हर समझदार (मुमैयिज़) व्यक्ति की बात स्वीकार की जाती है, चाहे वह आज़ाद हो या गुलाम, मुसलमान हो या काफिर, बड़ा हो या छोटा, क्योंकि ज़रूरत सामान्य बात है। क्योंकि इंसान को लेन-देन करने, काम लेने या अपने वकीलों आदि के पास भेजने के लिए इंसाफ (अदालत) की सभी शर्तों पर पूरा उतरने वाला व्यक्ति कम ही मिलता है। और सुनने वाले के पास सूचना देने वाले की बात के अलावा अमल करने के लिए कोई और दलील नहीं होती। आदि। [उर्दू अनुवाद]: लेन-देन के मामलों में हर समझदार व्यक्ति की बात स्वीकार्य है, चाहे वह आज़ाद हो या गुलाम, मुसलमान हो या काफिर, वह बड़ा हो या नाबालिग हो क्योंकि ज़रूरत आम चीज़ है जबकि

इंसान लेन-देन या सेवा लेने या अपने वकीलों के पास भेजने के लिए इंसाफ (अदालत) की शर्तों पर पूरा उतरने वाले को बहुत कम पाता है और सुनने वाले के पास खबर के अलावा कोई दलील नहीं होती, जिस पर अमल किया जाए। (त)

1. अल-हिदाया, किताबुल कराहिया, खाने और पीने का अध्याय, युसुफी प्रेस लखनऊ 4/451
2. तबीनुल हक़ाइक़, किताबुल कराहिया, अल-मतबअतुल कुबरा अल-अमीरिया, बोलाक मिस्र 6/12

पृष्ठ 630 का 286

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

مسئلہ ۱۳۳ : ۷ محرم الحرام ۱۳۱۳ھ : کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص نے گوسفند ذبح کیا ہوا اپنے ایک ملازم غیر کتابی کے ہاتھ مکان کو بھیجا اور آرندہ ذبیحہ نے یہاں کہا کہ یہ ذبیحہ فلاں شخص مسلم نے بھیجا ہے۔ کھانا اس کا مسلمان کو جائز ہے یا نہیں ؟

الجواب : اگر قرائن کی رو سے اس کافر کے اس قول میں شک پیدا نہ ہو ، ظن غالب اس کے صدق ہی کا ہو ، تو مسلمان کے لئے اس ذبیحہ کے کھانے میں کوئی حرج نہیں کہ ہدیہ لانا از قبیل معاملات ہے اور معاملات میں کافر کی بات مقبول ، اور جب یہ مان لیا گیا کہ یہ ذبیحہ فلاں مسلم کا بھیجا ہوا ہے ، تو اس کے ضمن میں حلت بھی مسلم ہوگئی ، اگرچہ ابتداء حلت ، حرمت ، طہارت ، نجاست وغیرہا امور خالصہ دینیہ میں کافر کا قول مقبول نہیں ۔ ہدایہ میں ہے :

من ارسل اجیرا لہ مجوسیا او خادما فاشتری لحما فقال اشتریتہ من یھودی او نصرانی او مسلم وسعہ اکلہ ، لان قول الکافر مقبول في المعاملات الخ۔ جس نے اپنا مجوسی مزدور یا خادم گوشت خریدنے بھیجا تو اس نے واپس آکر کہا میں نے یہودی یا نصرانی یا مسلمان سے خریدا ہے تو مزدور یا غلام کا خریدا ہوا گوشت کھانا جائز ہے کیونکہ معاملات میں کافر کا قول مقبول ہے۔ الخ (ت)

تبیین الحقائق و در مختار میں ہے :

المعاملات یقبل فیھا خبر کل ممیز حرا کان او عبدا مسلما کان او کافرا، کبیرا او صغیرا لعموم الضرورۃ فان الانسان قلما یجد المستجمع لشرائط العدالۃ لیعاملہ او یستخدمہ او یبعثہ الی وکلائہ ونحو ذلك ولا دلیل مع السامع یعمل بہ سوی الخبیر الخ۔ معاملات میں ہر با تمیز شخص کی بات مقبول ہے، وہ آزاد ہو یا غلام، مسلمان ہو یا کافر، وہ بڑا ہو یا نابالغ ہو کیونکہ ضرورت عام چیز ہے جبکہ

انسان معاملہ یا خدمت لینے یا اپنے وکلاء کے پاس بھیجنے کے لئے شرائط عدالت پر پورا اترنے والے کو بہت کم پاتا ہے اور سامع کے پاس خبر کے علاوہ کوئی دلیل نہیں ہوتی، جس پر عمل کیا جائے۔ (ت)

۱ الہدایۃ کتاب الکراہیۃ فصل فی الاکل والشرب مطبع یوسفی لکھنؤ ۴/ ۴۵۱ ۲ تبیین الحقائق کتاب الکراہیۃ المطبعۃ الکبرٰی الامیریہ بولاق مصر ۶/ ۱۲

Fatawa Ridawiyya Volume 20

It is stated in Alamgiri: In worldly dealings, the word of a single person will be accepted, whether they are a Muslim or a non-believer, in order to avoid hardship. Such dealings include appointing an agent, partnership (Mudharabah), sending messengers with gifts, and granting permission for trade. Similarly, it is stated in Al-Kafi in a summarized form. (T)

Also, in Tabyin it is stated: When the word of a discerning person (child) is accepted in a matter, and within its acceptance is the acceptance of a religious matter, then their word in religious matters will be accepted implicitly and out of necessity. This is also because no transaction is devoid of a religious aspect. So, if it were not established implicitly within the transaction, it would lead to hardship. Whereas many things are established implicitly and are not valid if intended directly. This is contrary to primary religious matters which are not valid implicitly. Summarized (T).

However, if based on circumstances there is a doubt in his words, or some deception is apparent, then one should never eat it, because the lawfulness of a slaughtered animal will not be established by a doubtful and speculative matter. Because as long as the animal is alive, it is forbidden to eat; it only becomes permissible through a lawful slaughter. Therefore, something that occurs contrary to the original state (i.e., its prohibition while alive) will not be established through doubt. (T)

In Durr-e-Mukhtar it is stated:

1. Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Karahiyah, Chapter 1, Section 2, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/310.
2. Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Karahiyah, al-Matba'ah al-Kubra al-Amiriyyah, Bulaq, Egypt, 6/12. Page 287 of 630

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

आलमगिरी में है: लेन-देन के मामलों में एक व्यक्ति की बात स्वीकार की जाएगी, चाहे वह मुसलमान हो या काफ़िर, ताकि कठिनाई से बचा जा सके। और लेन-देन के मामलों में वकालत, मुज़ारबत (साझेदारी), उपहारों के लिए संदेशवाहक बनाना और व्यापार की अनुमति देना भी शामिल है। इसी तरह अल-काफ़ी में भी संक्षेप में है। (त)

साथ ही, तबीन में है: तो जब इसमें समझदार व्यक्ति (बच्चे) की बात स्वीकार है, तो इसके साथ जुड़ी धार्मिक बात भी उसकी स्वीकृति के कारण अनिवार्यता के रूप में स्वीकार की जाएगी। और इसलिए भी कि कोई भी मामला धार्मिक पहलू से खाली नहीं होता। तो अगर वह मामले में अप्रत्यक्ष रूप से (धार्मिक रूप से) साबित न हो तो यह कठिनाई का कारण बनेगा, जबकि बहुत सी चीजें अप्रत्यक्ष रूप से सही होती हैं लेकिन सीधे तौर पर सही नहीं होतीं। इसके विपरीत प्रमुख धार्मिक मामले हैं जो अप्रत्यक्ष रूप से सही नहीं होते। संक्षेप (त)।

हाँ, अगर परिस्थितियों के आधार पर उसकी बात में संदेह हो, या कुछ धोखा महसूस हो, तो उसे हरगिज़ न खाए, क्योंकि ज़बीहा (ज़बह किए गए जानवर) की हलालियत (वैधता) किसी संदिग्ध और काल्पनिक बात से साबित नहीं होगी। क्योंकि जानवर जब तक जीवित है, उसे खाना हराम (वर्जित) है, वह केवल शरीअत के अनुसार ज़बह करने से ही हलाल (वैध) होता है। तो मूल स्थिति (हराम होने) के खिलाफ आने वाली चीज़ संदेह से साबित नहीं होगी। (त)

दुर्र-ए-मुख़्तार में है:

1. फ़तावा क़ाज़ी खान, किताबुल कराहिय्यह, अध्याय 1, खंड 2, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/310.
2. तबीनुल हक़ाएक़, किताबुल कराहिय्यह, अल-मतबअह अल-कुबरा अल-अमीरिया, बुलाक़, मिस्र, 6/12. पेज 287 of 630

عالمگیری میں ہے: يُقْبَلُ قَوْلُ الْوَاحِدِ فِي الْمُعَامَلَاتِ مُسْلِمًا كَانَ أَوْ كَافِرًا، دَفْعًا لِلْحَرَجِ، وَمِنْ الْمُعَامَلَاتِ الْوِكَالَاتُ وَالْمُضَارَبَاتُ وَالرِّسَالَاتُ فِي الْهَدَايَا، وَالْإِذْنُ فِي التِّجَارَاتِ، كَذَا فِي الْكَافِي اھ ملخصاً۔ (ت)
معاملات میں ایک شخص کی بات قبول کی جائے گی خواہ وہ مسلمان ہو یا کافر تاکہ حرج کو ختم کیا جاسکے اور معاملات میں سے مضاربت اور ہدیہ وغیرہ کا قاصد بنانا تجارت کی اجازت دینا بھی ہے ،اسی طرح کافی میں ہے اھ ملخصا۔ (ت)

نیز تبیین میں ہے: فَإِذَا قُبِلَ فِيهَا قَوْلُ الْمُمَيِّزِ وَكَانَ فِي ضِمْنِ قَبُولِ قَوْلِهِ فِيهَا قَبُولُهُ فِي الدِّيَانَاتِ يُقْبَلُ قَوْلُهُ فِي الدِّيَانَاتِ ضِمْنًا وَضَرُورَةً، وَكَمْ مِنْ شَيْءٍ لَا يَصِحُّ قَصْدًا يَصِحُّ ضِمْنًا لِأَنَّ كُلَّ مُعَامَلَةٍ لَا تَخْلُو عَنْ دِيَانَةٍ۔ فَلَوْ لَمْ يُقْبَلْ فِيهَا فِي ضِمْنِ الْمُعَامَلَاتِ لَأَدَّى إِلَى الْحَرَجِ۔ بِخِلَافِ الدِّيَانَاتِ الْمَقْصُودَةِ (ت) توجب اس میں با تمیز شخص کی بات قبول ہے تو اس کے ضمن والی دینی چیز بھی اس کی قبولیت سے ضرورۃً ضمن میں قبول ہوگی اور اس لئے بھی کہ کوئی معاملہ بھی دینی امر سے خالی نہیں ہوتا، تو اگر وہ معاملہ میں ضمناً ثابت نہ ہو تو حرج کا باعث ہوگا جبکہ بہت سی چیزیں ضمناً ثابت ہوتی ہیں اور قصداً صحیح نہیں ہوتیں، اس کے بر خلاف مقصود دینیات کہ وہ ضمناً صحیح نہیں ہوتے ، ملخصاً (ت)

ہاں اگر بنظرِ قرائن اس کی بات میں شک پڑے، کچھ فریب معلوم دے، تو ہرگز نہ کھائے کہ ذبیحہ کی حلت مشکوک و موہوم بات سے ثابت نہ ہوگی، فَإِنَّ الْحَيَوَانَ مَا كَانَ حَيًّا كَانَ حَرَامًا، وَإِنَّمَا يَحِلُّ بِذَبْحٍ مَشْرُوعٍ فَلَا يَثْبُتُ الطَّارِي بِالشَّكِّ۔ کیونکہ جانور جب تک زندہ ہے کھانا حرام ہے وہ صرف شرعی طریقہ سے ذبح کرنے سے حلال ہوتا ہے تو اصل کے خلاف وارد ہونیوالی چیز شک سے ثابت نہ ہوگی۔ (ت)

درِ مختار میں ہے:

۱ فتاوٰی قاضی خاں کتاب الکراھیة الباب الاول الفصل الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۱۰ ۲

تبیین الحقائق کتاب الکراھیة المطبعة الکبری الامیریه بولاق مصر ۶/ ۱۲ Page 287 of 630

Fatawa Rizvia Volume 20

The word of a slave, even if female, or a child, is accepted regarding a gift. It is restricted in 'As-Siraj' by the condition that their truthfulness predominates in one's opinion. (Summarized)

Whether it be a male slave, a female slave, or a child, their word will be accepted regarding a gift. In 'As-Siraj', this matter is restricted by the condition that the truthfulness of that slave predominates in one's opinion. (Summarized) (T)

It is in Radd al-Muhtar:

Then he said, as in 'Al-Minah': If the predominance of truthfulness does not prevail in one's opinion, then there is no scope to accept it from them, because the matter remains ambiguous for him, and permission is something that comes later. Therefore, it is not permissible to establish it based on doubt. etc. And Allah, the Exalted, knows best, and His knowledge, Glorious is His Majesty, is more complete and perfect.

Then it was said in 'Al-Minah' that if there is no predominant suspicion (probability) of their truthfulness, then there is no room to accept their word because the matter will remain ambiguous. Itqani said that the original state is prohibition and permission is something that comes afterwards. Therefore, permission will not be established with doubt etc. And Allah, the Exalted, knows best, and His knowledge, Glorious is His Majesty, is more complete and perfect. (T)

Problem 134: From district Lahore, place Chunian, requested by Anwar-ul-Haq, on Wednesday, 14th Safar al-Muzaffar 1334 AH. In this city, the 'halal-khors' (sweepers), i.e., Chuhras, secretly have cows slaughtered and sell the meat. Some Muslims buy from them. If they are forbidden, Zaid says that it is written in the fatwas of Maulvi Abdul Hai that if a Muslim slaughters the animal and a non-believer (kafir) sells it, then eating it is permissible. When Sharia makes it permissible, why do you feel aversion? O Hazrat! Eating meat from Chuhras seems very bad to a Muslim. Please write if it is permissible, so that aversion should not be felt. That's all.

The Answer: The principle regarding meat is that as long as an animal, for example a cow, is alive, its meat is forbidden (haram). If any piece is cut off, it will be carrion and forbidden. "Whatever is severed from a living thing is dead (carrion)." (If meat is cut from a living animal, it is haram).

1. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Matba Mujtabai Delhi, 2/237.
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Dar Ihya at-Turath al-Arabi Beirut, 5/220.

उपहार के मामले में गुलाम की बात स्वीकार की जाएगी, चाहे वह महिला हो या बच्चा। 'अस-सिराज' में इसे इस शर्त के साथ सीमित किया गया है कि किसी की राय में उनकी सच्चाई प्रबल हो। (संक्षिप्त)

ग़ुलाम औरत हो या बच्चा हो, उपहार के मामले में उसकी बात मानी जाएगी। 'अस-सिराज' में इस बात को इस शर्त से जोड़ा गया है कि उसकी राय में उस गुलाम की सच्चाई प्रबल हो। (संक्षिप्त) (त)

रद्द अल-मुह्तार में है:

फिर उन्होंने कहा जैसा कि 'अल-मिनह' में है: यदि सच्चाई का प्रबल गुमान न हो, तो उनसे इसे स्वीकार करने की कोई गुंजाइश नहीं है, क्योंकि मामला उनके लिए संदिग्ध है, और अनुमति बाद में आने वाली चीज़ है। इसलिए, संदेह के साथ इसे प्रमाणित करना जायज़ नहीं है। इत्यादि। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है, और उसका ज्ञान, जिसकी महिमा बुलंद है, सबसे पूर्ण और संपूर्ण है।

फिर 'मिनह' में कहा गया कि अगर उनकी सच्चाई पर गालिब-ए-ज़न्न (प्रबल संभावना) न हो, तो उनकी बात स्वीकार करने की गुंजाइश नहीं है क्योंकि मामला संदिग्ध रहेगा। इत्क़ानी ने कहा कि मूल निषेध है और अनुमति बाद की चीज़ है, इसलिए संदेह के साथ अनुमति साबित नहीं होगी। इत्यादि। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है, और उसका ज्ञान, जिसकी महिमा बुलंद है, सबसे पूर्ण और संपूर्ण है। (त)

मसला 134: ज़िला लाहौर, स्थान चुनियां, प्रार्थी अनवारुल हक़, बुधवार 14 सफ़र अल-मुज़फ़्फ़र 1334 हिजरी। इस शहर में हलाल-ख़ोर यानी चूड़े गुप्त रूप से गाय ज़बह करवा कर मांस बेचते हैं, कुछ मुसलमान उनसे खरीद लेते हैं। अगर उन्हें रोका जाए तो ज़ैद कहता है कि मौलवी अब्दुल हई के फ़तवों में लिखा है कि अगर जानवर को मुसलमान ज़बह करे और काफ़िर उसे बेचे तो खाना जायज़ है। जब शरीयत जायज़ कहती है तो तुम क्यों नफ़रत करते हो? या हज़रत! चूड़ों से मांस खाना मुसलमान को बहुत बुरा लगता है। कृपया लिखें कि अगर जायज़ हो तो नफ़रत न की जाए। फ़क़त।

उत्तर: मांस के बारे में मूल सिद्धांत यह है कि जब तक कोई जानवर, उदाहरण के लिए गाय, जीवित है, उसका मांस हराम है। यदि कोई टुकड़ा काट लिया जाए, तो वह मुर्दार और हराम होगा। "जो कुछ

जीवित प्राणी से अलग किया जाए वह मृत (मुर्दार) है" (जीवित जानवर से मांस काटा गया तो वह हराम है)।

---

1. दुर्र अल-मुह्तार, किताब अल-हज़र व अल-इबाहा, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/237
2. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-हज़र व अल-इबाहा, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 5/220

पृष्ठ 288/630

یقبل قول المملوك ولو انثی، والصبی، فی الھدیة، وقیدہ فی السراج بما اذا غلب علی رائہ صدقھم ۱ اہ ملخصاً۔

غلام عورت ہو یا بچہ ہو اس کی بات قبول ہوگی، ہدیہ میں اور کہ اس بات کو سراج میں اس قید سے مقید کیا ہے کہ اس کی رائے میں اس مملوک غلام کی سچائی غالب ہواھ ملخصا (ت)

ردالمحتار میں ہے:

ثم قال کما فی المنح وان لم یغلب علی رأیہ ذلك لم یسعہ قبولہ منھم، لان الامر مشتبہ علیہ، والاذن طاری، فلا یجوز اثباتہ بالشك ۲۔ الخ، واللہ اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔

پھر منح میں کہا گیا کہ اگر اس کی سچائی پر غلبہ ظن نہ ہو تو پھر اس کی بات کو قبول کرنے کی گنجائش نہیں ہے کیونکہ معاملہ اس پر مشتبہ رہے گا اھ، اتقانی نے کہا کہ اجازت بعد والی چیز ہے، لہٰذا شک کے ساتھ اجازت ثابت نہ ہوگی الخ واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔ (ت)

مسئلہ ۱۳۴: از ضلع لاہور مقام چونیاں مسئولہ انوار الحق بروز چہار شنبہ بتاریخ ۱۴ صفر المظفر ۱۳۳۴ھ اس شہر میں حلال خور یعنی چوہڑے درپردہ گائے ذبح کرا کے گوشت فروخت کرتے ہیں، بعض مسلمان ان سے خرید لیتے ہیں، اگر ان سے منع کیا جائے تو زید کہتا ہے کہ مولوی عبدالحئی کے فتاوٰی میں لکھا ہے اگر جانور کو مسلمان ذبح کرے اور فروخت کافر کرے تو کھانا جائز ہے، جب شریعت جائز کرتی ہے تو تم کیوں نفرت کرتے ہو، یا حضرت! چوہڑوں سے گوشت

کھانا مسلمان کو بہت برا معلوم ہوتا ہے۔ برائے مہربانی تحریر فرمائیں کہ اگر جائز ہو تو نفرت نہ کی جائے۔ فقط

الجواب: گوشت میں اصل یہ کہ جانور مثلاً گائے جب تک زندہ ہے اس کا گوشت حرام ہے، اگر کوئی ٹکڑا کاٹ لیا جائے مردار اور حرام ہوگا، "ما ابین فی حی فھو میت" (زندہ جانور سے گوشت کاٹا تو وہ حرام ہے)

---

۱ درمختار کتاب الحظر والاباحة مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۳۷ ۲ ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۲۰

Fatawa Ridawiyya, Volume 20

Lawfulness is established through Shari'ah slaughter. Therefore, when Shari'ah slaughter is not known and verified, the ruling of prohibition applies. If a non-believer (Kafir) has a head of livestock slaughtered by a Muslim and buys it back from them before it disappears from the Muslim's sight, it is permissible. However, if a Muslim performed the slaughter and afterwards the animal disappeared from his sight, "and the Kafir [note] wants to [prove] the meat's lawfulness and purity," then lawfulness, prohibition, purity, and impurity are purely matters of religion. In matters of religion, a non-believer's report is completely unreliable.

Allah Almighty says: "And never will Allah grant to the disbelievers a way [to triumph] over the believers." [Quran 4:141][1]

Allah Almighty said: Allah will never give disbelievers a way over the believers. (T)

Muslims' aversion and withdrawal from purchasing its meat is very correct and appropriate; this is the Shari'ah's command. In fact, even if sweepers and skinners have it slaughtered by a Muslim and it hasn't left their sight yet, it should not be bought if hearts feel aversion towards it.

Allah's Messenger (peace and blessings be upon him) said: "Give glad tidings and do not create aversion"[2]—And it is reported from him (peace and blessings be upon him): "Beware of what causes doubt [literally: betrayal][3] for indeed news does not betray," and from him (peace and blessings be upon him): "Beware of things that are unpleasant to the ears."[4]—This is what we have explained in our fatwas.

It is reported from the Master (peace and blessings be upon him): Be givers of glad tidings and do not create aversion. And it is reported from the Master (peace and blessings be upon him): Avoid the cause of doubt while the news itself is not the cause of doubt, and it is reported from the Master (peace and blessings be upon him): Protect from speech that is distressing to the ears.

[Note]: It is like this in the original text, but it should be: "and the non-believing meat-seller wants to establish its lawfulness and purity." — Abdul Mannan A'zami.

---

[1] Al-Quran al-Karim 4/141 [2] Sahih al-Bukhari, Kitab al-'Ilm, Bab... Qadimi Kutub Khana Karachi 1/16 [3] Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab al-Riqaq, Dar al-Fikr Beirut 4/732; Kashf al-Khafa' lil-'Ajluni Hadith 867, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 1/24 [4] Musnad Ahmad bin Hanbal, Baqiya Hadith Abi al-Ghadiya (may Allah be pleased with him), Al-

Maktabah al-Islami Beirut 4/76; Kashf al-Khafa' lil-'Ajluni Hadith 866 and 867, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 1/24

फ़तावा रिज़विया, खंड २०

हलाल होना शरीयत के अनुसार ज़बह (वध) से सिद्ध होता है। अतः जब शरीयत के अनुसार ज़बह ज्ञात और प्रमाणित न हो, तो हराम (निषिद्ध) होने का हुक्म लागू होता है। यदि किसी काफ़िर (अविश्वासी) ने किसी मुसलमान से जानवर ज़बह करवाया और इससे पहले कि वह मुसलमान की नज़रों से ओझल हो, उनसे खरीद लिया, तो यह जायज़ है। और अगर मुसलमान ने ज़बह किया और उसके बाद जानवर उसकी नज़र से ओझल हो गया, "और काफ़िर (नोट) गोश्त की हलालियत और पाकी (शुद्धता) साबित करना चाहता है," तो हलाल और हराम, और पाकी और नापाकी विशुद्ध रूप से धार्मिक मामले हैं, और धार्मिक मामलों में काफ़िर की सूचना पूरी तरह से अविश्वसनीय है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "अल्लाह तआला काफ़िरों को मोमिनों (ईमानवालों) पर कभी कोई रास्ता नहीं देगा।" [क़ुरआन ४:१४१][1]

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: अल्लाह तआला हरगिज़ काफ़िरों को मोमिनों पर राह न देगा। (त)

मुसलमानों का इसके मांस की खरीददारी से नफ़रत और परहेज़ करना बहुत सही और उचित है, यही शरीयत का हुक्म है। बल्कि, अगर चूहड़े-चमार भी मुसलमान से ज़बह करवाएं और अभी तक नज़रों से ओझल न हुआ हो, तब भी नहीं खरीदना चाहिए जब दिल उससे नफ़रत कर रहे हों।

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "खुशखबरी सुनाओ और नफ़रत पैदा न करो"[2]—और उनसे (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) रिवायत है: "धोखे के कारणों से बचो,[3] क्योंकि खबर धोखा नहीं देती," और उनसे (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) रिवायत है: "उन बातों से बचो जो कानों को बुरी लगें।"[4]—यह हमने अपने फ़तवों में विस्तार से बताया है।

रिवायत है: खुशखबरी देने वाले बनो और नफ़रत पैदा न करो। और हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत है: शक-शुबहे के कारण से बचो जबकि खबर शक का कारण नहीं है, और हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत है: कानों को तकलीफ़देह बात से बचाओ।

[नोट]: मूल पाठ में इसी तरह है, लेकिन होना इस तरह चाहिए: "और काफ़िर मांस विक्रेता इसकी हलालियत और पाकी साबित करना चाहता है।" — अब्दुल मन्नान आज़मी।

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम ४/१४१ [2] सहीह अल-बुखारी, किताब अल-इल्म, बाब... कदीमी कुतुब खाना कराची १/१६ [3] अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब अर-रिकाक, दार अल-फ़िक्र बेरुत ४/७३२; कश्फ़ अल-ख़फ़ा लिल-'अजलूनी हदीस ८६७, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत १/२४ [4] मुसनद अहमद बिन हंबल, बकिया हदीस अबी अल-ग़ादिया (रज़ियल्लाहु अन्हु), अल-मकतबा अल-इस्लामी बेरुत ४/७६; कश्फ़ अल-ख़फ़ा लिल-'अजलूनी हदीस ८६६ और ८६७, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत १/२४

पेज २८९ ऑफ़ ६३०

حلت ذکاۃ شرعی سے ثابت ہوتی ہے، تو جب ذبح شرعی معلوم و متحقق نہ ہو تو حکمِ حرمت ہے، کافر نے مسلمان سے راس ذبح کرائی اور قبل اس کے کہ مسلمان کی نگاہ سے غائب ہوا انھیں سے خرید لیا، یہ جائز ہے اور اگر مسلمان نے ذبح کیا اور اس کے بعد جانور اس کی نظر سے غائب ہو گیا "اور کافر عہ گوشت اس کی حلت و طہارت کرنا چاہتا ہے" اور حلت و حرمت و طہارت و نجاست خالص امورِ دیانت ہیں، اور امورِ دیانت میں کافر کی خبر محض نا معتبر ہے۔

قال اللہ تعالٰی "وَلَنْ یَجْعَلَ اللہُ لِلْکَافِرِیْنَ عَلَی الْمُؤْمِنِیْنَ سَبِیْلًا ۱"۔

اللہ تعالٰی نے فرمایا: اللہ تعالٰی ہرگز کافروں کو مومنوں پر راہ نہ دے گا۔ (ت)

مسلمان اس کے گوشت کی خریداری سے نفرت و اعراض کرتے ہیں، بہت صحیح و بجا ہے، یہی حکمِ شرع ہے، بلکہ چوہڑے چمار اگر مسلمان سے ذبح کرائیں اور ہنوز نگاہ سے غائب نہ ہو جب بھی خریدنا نہ چاہئے جبکہ قلوب اس سے تنفر کرتے ہوں،

قال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: بشروا ولا تنفروا ۲- وعنہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: ایاکم ومایتغدر منہ ۳ فان الخبر لایتغدر منہ، وعنہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ایاك وما یسوٴ الاذن ۴- ھذا وفصلناہ فی فتاونا

حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے مروی ہے؛ بشارت دینے والے بنو اور نفرت پیدا نہ کرو۔ اور حضور صلی اللہ تعالٰی وسلم سے مروی ہے: باعثِ غدر سے بچو جبکہ خبر باعثِ غدر نہیں ہے، اور حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے مروی ہے: کانوں کو تکلیف دہ بات سے بچاؤ۔

عہ: اصل میں اسی طرح ہے، مگر ہونا اس طرح چاہئے: "اور کافر گوشت فروش اس کی حلت و طہارت ثابت کرنا چاہتا ہے۔" عبد المنان اعظمی۔

---

۱ القرآن الکریم ۴/ ۱۴۱ ۲ صحیح البخاری کتاب العلم باب ماکان النبی صلی اللہ علیہ وسلم یتخولھم بالموعظۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۶ ۳ المستدرک للحاکم کتاب الرقاق دار الفکر بیروت ۴/ ۷۳۲، کشف الخفاء للعجلونی حدیث ۸۶۷ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۱/ ۲۴ ۴ مسند احمد بن حنبل بقیہ حدیث ابی الغادیہ رضی اللہ تعالٰی عنہ المکتبہ الاسلامی بیروت ۴/ ۷۶، کشف الخفاء للعجلونی حدیث ۸۶۶ و ۸۶۷ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۱/ ۲۴

Fatawa Razawiya Volume 20

By the grace of Allah Almighty. And Allah Almighty knows best. We have explained this in detail in our Fatawa by the grace of Allah, and Allah Almighty knows best. (T)

Problem 135: From Rama, Post Office Jatli, Tehsil Gujar Khan, District Rawalpindi, sent by Qazi Taj Mahmood Sahib, 18 Shawwal 1338 AH. Question: If a slaughtered animal is found by the owner, but the slaughterer is unknown, is this slaughtered animal halal or not? Answer: It is halal, except when there is a strong suspicion that the slaughterer is an apostate, a polytheist, or a Magian (fire-worshipper). It is stated in Halabi and Shami on Al-Durr: (Arabic quote): “It is better to say that if the place is inhabited or frequented by Magians, it should not be eaten; otherwise, it should be eaten. No objection should be raised regarding the intentional omission of the name of Allah (Tasmiyah), as this is a mere doubt that cannot counter the predominant probability.” And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 136: From Bakaji Wala, Jagal area, Haripur police station, Post Office Kot Najibullah Khan, sent by Molvi Sher Muhammad, 2 Ramadan 1312 AH. Question: What do the scholars of religion say regarding this matter: if a person steals someone's goat or any other halal animal and slaughters it, will that animal become halal by his slaughtering or not? And what is the ruling for eating it? And what is the ruling for the person who slaughtered it? Explain and you will be rewarded. Answer: This person has committed a sin by disposing of someone else's property without their permission. However, if this slaughterer is eligible to perform slaughtering and did not intentionally omit the Takbeer (mentioning Allah's name), then the slaughter of the animal is valid. To the extent that if the owner had bought this animal specifically for sacrifice (Qurbani) and this person slaughtered it on his own behalf during the days of sacrifice, and the owner took the slaughtered animal back from him as it is, then the owner's sacrifice is considered fulfilled. And if the owner took compensation (value of the animal) from him, then the slaughterer's sacrifice is fulfilled. And if...

1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Sayd, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/307. Page 290 of 630

फतावा रज़विया, खंड 20

अल्लाह तआला की तौफ़ीक़ से। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है। इसे हमने अल्लाह की तौफ़ीक़ से अपने फतावा में विस्तार से बयान किया है और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 135: रामा डाकखाना जतली तहसील गूजर खां जिला रावलपिंडी से, प्रेषक काजी ताज महमूद साहिब, 18 शव्वाल 1338 हिजरी। सवाल: यदि कोई ज़िबह किया हुआ जानवर उसके मालिक को मिल जाए, लेकिन ज़िबह करने वाला अज्ञात हो, तो क्या यह ज़िबह किया हुआ जानवर हलाल है या नहीं? जवाब: हलाल है, सिवाय उस स्थिति के जब यह गुमान (संदेह) हो कि ज़िबह करने वाला मुर्तद (धर्मत्यागी), मुशरिक या मजूसी (अग्निपूजक) है। हलबी और शामी अली अद-दुरर में है: (अरबी उद्धरण): बेहतर यह कहना है कि यदि स्थान ऐसा है जहाँ मजूसी रहते हों या वहाँ उनका आना-जाना हो, तो वहाँ का (ज़िबह किया हुआ) न खाया जाए, अन्यथा खाया जाए। और जानबूझकर 'बिस्मिल्लाह' (तस्मिया) न कहने की आशंका पर आपत्ति नहीं की जानी चाहिए, क्योंकि यह एक कमज़ोर संभावना (वहम) है जो प्रबल संभावना (राजिह) का मुकाबला नहीं कर सकती। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 136: बकाजी वाला, जागल क्षेत्र, थाना हरिपुर, डाकखाना कोट नजीबुल्लाह खान से, प्रेषक मौलवी शेर मुहम्मद, 2 रमजान 1312 हिजरी। सवाल: उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि यदि कोई व्यक्ति किसी की बकरी या कोई और हलाल जानवर चुराकर ज़िबह कर दे, तो क्या वह जानवर उसके ज़िबह करने से हलाल हो जाएगा या नहीं? और उसे खाना कैसा है? और उस ज़िबह करने वाले के लिए क्या हुक्म है? बयान कीजिए, आपको पुण्य मिलेगा। जवाब: यह व्यक्ति दूसरे की मिल्कियत (संपत्ति) में उसकी अनुमति के बिना हस्तक्षेप करने के कारण गुनहगार हुआ। लेकिन अगर यह ज़िबह करने वाला ज़िबह करने की योग्यता रखता है और उसने जानबूझकर तकबीर (बिस्मिल्लाह) नहीं छोड़ी, तो जानवर का ज़बीहा सही हो गया। यहाँ तक कि अगर मालिक ने यह जानवर विशेष रूप से कुर्बानी के लिए खरीदा था और उस व्यक्ति ने कुर्बानी के दिनों में अपनी तरफ से ज़िबह कर लिया, और मालिक ने वैसा ही ज़िबह किया हुआ जानवर उससे ले लिया, तो मालिक की कुर्बानी अदा हो गई। और अगर मालिक ने तावान (हर्जाना) ले लिया तो ज़िबह करने वाले की कुर्बानी अदा हो गई। और अगर...

1 रद अल-मुह्तार, किताब अस-सैद, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/307। पृष्ठ 630 का 290

بتوفیق اللہ تعالٰی۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ اسے ہم نے بتوفیق الٰہی اپنے فتاوٰی میں تفصیل سے بیان کردیا ہے واللہ تعالٰی اعلم۔(ت)

مسئلہ ۱۳۵: از رامہ ڈاک خانہ جاتلی تحصیل گوجر خاں ضلع راولپنڈی مرسلہ قاضی تاج محمود صاحب ۱۸ شوال ۱۳۳۸ھ مذبوحہ شدہ مالک کو دستیاب ہو جائے، ذابح نامعلوم ہے، کیا یہ مذبوحہ حلال ہو گئی یا نہیں؟ الجواب: حلال ہے مگر جب کہ اس گمان کا محل ہو کہ ذابح مرتد یا مشرک یا مجوسی ہے۔ حلبی و شامی علی الدرر میں ہے: الاولی ان یقال ان کان الموضع مما یسکنه او یسلکه فیه مجوسي لایوکل والا اکل ولایعترض بشأن ترك التسمیة عمدا، فان هذا موهوم لایعارض الراجح ۱۔ یہ کہنا بہتر ہے، ایسا موضع جہاں مجوسی رہتا ہو وہاں اس کا آنا جانا ہو تو وہاں کا نہ کھایا جائے ورنہ کھایا جائے، اور قصداً بسم اللہ کو ترک کی صورت سے اعتراض نہ کیا جائے کیونکہ یہ احتمال موہوم ہے جو راجح احتمال کا مقابل نہیں بن سکتا۔ واللہ تعالٰی اعلم۔(ت)

مسئلہ ۱۳۶: از موضع بکاجی والا، علاقہ جاگل تھانہ ہری پور ڈاکخانہ کوٹ نجیب اللہ خاں مرسلہ مولوی شیر محمد ۲ رمضان ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ کہ اگر کوئی شخص کسی کی بکری یا اور کوئی حلال جانور چرا کر ذبح کرے تو وہ جانور اس کے ذبح کرنے سے حلال ہو جائے گا یا نہیں؟ اور اس کا کھانا کیسا ہے؟ اور اس ذبح کر نیوالے کے لئے کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا۔ الجواب: یہ شخص ملک غیر میں بے اس کی اجازت کے تصرف کرنے سے گناہ گار ہوا، مگر اگر یہ ذبح کرنیوالا اہل ذبح ہے اور تکبیر اس نے قصداً ترک نہ کی تو جانور کا ذبیحہ صحیح ہو گیا یہاں تک کہ اگر یہ جانور مالک نے خاص قربانی کے لئے خرید اتھا اور اس شخص

نے ایام قربانی میں اپنی طرف سے ذبح کر لیا، اور مالک نے یونہی ذبح کیا ہوا اس سے لے لیا تو مالک کی قربانی ادا ہوگئی اور اگر مالک نے تاوان لے لیا تو ذابح کی قربانی ادا ہوگئی اور اگر

 ۱ رد المحتار کتاب الصید دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۳۰۷

Volume 20 Fatawa Rizvia

If someone takes another person's animal through theft or usurpation and slaughters it, and it hasn't been cooked or roasted yet, then it is lawful for the owner to take it and eat it himself, and it is also lawful for anyone he permits. Yes, without the owner's permission, the one who slaughtered it can neither eat it himself nor feed it to others; it is forbidden for him until he pays its compensation. This prohibition is due to the right of another person, not because the slaughtering was invalid. Just as after the slaughtered meat has been cooked or roasted, the owner no longer has the right to take it back, as the slaughterer has now become its owner. The original owner only retains the right to take compensation. Once he takes this compensation, eating it becomes lawful for the slaughterer. In Dur al-Mukhtar, quoting from al-Ashbah, it states:

If a person buys a goat with the intention of sacrifice and someone else slaughters it without his permission, then if the owner takes the slaughtered goat and does not demand compensation, his sacrifice will be valid. But if he takes compensation, the sacrifice will not be valid. This is the case when the slaughterer slaughtered it on his own behalf. However, if he slaughtered it on behalf of the owner, he will not be liable for compensation. (T)

In Alamgiriya, citing Muhit al-Sarakhsi, it states:

If a person slaughters someone else's sacrificial animal on his own behalf without their permission, and the owner makes him liable for the animal's value, it will be valid on behalf of the slaughterer and not the owner. This is because it became clear that the blood was shed on his own property. But if the owner takes the slaughtered animal, it will be valid for the owner because he had already intended it for sacrifice, so someone else's slaughtering it will not be harmful. (T)

In Tanwir, it is mentioned:

---

1. Dur al-Mukhtar citing al-Ashbah, Kitab al-Udhiya, Matba' Mujtabai Delhi, 2/234.
2. Fatawa Hindiyya citing Muhit al-Sarakhsi, Kitab al-Udhiya, Chapter Seven, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/302.

जिल्द 20 फ़तावा रज़विया

यदि कोई व्यक्ति किसी का जानवर चोरी या हड़प कर ज़बह कर दे, और अभी उसे पकाया या भूना न गया हो, तो मालिक के लिए उसे वापस लेना और स्वयं खाना हलाल है, और जिसे वह अनुमति दे उसके लिए भी हलाल है। हाँ, मालिक की अनुमति के बिना ज़बह करने वाला न तो स्वयं उसे खा सकता है और न ही किसी दूसरे को खिला सकता है; यह उसके लिए तब तक हराम है जब तक वह उसका मुआवज़ा (तावान) अदा न कर दे। यह निषेध दूसरे के हक के कारण है, न कि इसलिए कि ज़बह सही नहीं हुआ। जिस प्रकार ज़बह किए हुए मांस को पकाने या भूनने के बाद मालिक को उसे वापस लेने का अधिकार नहीं रहता क्योंकि अब ज़बह करने वाला उसका मालिक बन गया है, असली मालिक के पास केवल मुआवज़ा लेने का अधिकार बचता है। जब वह मुआवज़ा ले लेगा, तो ज़बह करने वाले के लिए उसे खाना हलाल हो जाएगा। 'दुर्रे मुख़्तार' में 'अशबाह' के हवाले से है:

यदि किसी ने कुर्बानी की नीयत से बकरी खरीदी और किसी दूसरे व्यक्ति ने उसकी अनुमति के बिना उसे ज़बह कर दिया, तो यदि मालिक ने वह ज़बह की हुई बकरी रख ली और उससे मुआवज़ा नहीं लिया, तो मालिक की कुर्बानी जायज़ होगी। और यदि मुआवज़ा लिया तो कुर्बानी जायज़ नहीं होगी। यह उस स्थिति में है जब ज़बह करने वाले ने अपनी ओर से जानवर ज़बह किया हो। और यदि उसने मालिक की ओर से ज़बह किया हो, तो उस पर कोई मुआवज़ा नहीं होगा। (त)

'आलमगीरिया' में 'मुहीत सरख़सी' से है:

किसी व्यक्ति ने दूसरे की कुर्बानी को अपनी ओर से उसकी अनुमति के बिना ज़बह कर लिया, तो यदि मालिक ने उसे जानवर की कीमत का ज़िम्मेदार बनाया, तो वह कुर्बानी ज़बह करने वाले की ओर से होगी, मालिक की नहीं होगी, क्योंकि यह स्पष्ट हो गया कि खून उसके अपने मालिकाना हक पर बहाया गया। और यदि मालिक ने ज़बह किए हुए जानवर को ले लिया, तो कुर्बानी मालिक की ओर से अदा हो गई क्योंकि उसने कुर्बानी की नीयत कर रखी थी, इसलिए किसी और का ज़बह करना हानिकारक नहीं होगा। (त)

'तन्वीर' में है:

---

1. दुर्रे मुख़्तार बा-हवाला अल-अशबाह, किताबुल उज़हिया, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/234

2. फ़तावा हिन्दिया बा-हवाला मुहीत सरख़सी, किताबुल उज़हिया, बाब सातवाँ, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/302

کوئی شخص کسی کا جانور چوری یا غصب سے لے کر ذبح کرے، اور ابھی پکانے یا بھوننے نہ پایا ہو، تو مالک کو اس کا لے لینا اور خود کھانا حلال، اور جسے وہ اجازت دے اسے بھی حلال، ہاں بے اس کی اجازت کے یہ ذبح کرنیوالا نہ خود کھا سکتا ہے نہ دوسرے کو کھلا سکتا ہے اسے حرام ہے جب تک اس کا تاوان ادا نہ کرے، یہ حرمت تعلق غیر کے سبب ہے نہ اس وجہ سے کہ ذبح صحیح نہ ہوا۔ جس طرح ذبح کے پکا لینے یا بھوننے کے بعد مالک کو اس کے لے لینے کا اختیار نہیں کہ اب ذابح اس کا مالک ہو گیا اصل مالک کو صرف تاوان لینے کا اختیار رہا، جب یہ تاوان لے لے گا ذابح کو اس کا کھانا حلال ہو جائے گا، در مختار میں اشباہ سے ہے:

لو شراها بنية الاضحية فذبحها غيره بلا اذنه فان اخذها مذبوحة ولم يضمنه اجزأته و ان ضمنه لا تجزئه وهذا اذا ذبحها عن نفسه، و اما اذا ذبحها عن مالكها فلا ضمان عليه۔

اگر قربانی کی نیت سے بکری خریدی تو کسی دوسرے شخص نے اس کی اجازت کے بغیر اسے ذبح کردیا تو اگر مالک نے وہ ذبح شدہ بکری رکھ لی اور اس سے ضمان نہ لیا تو مالک کی قربانی جائز ہوگی اور اگر ضمان لیا تو قربانی جائز نہ ہو گی یہ اس صورت میں ہے کہ جب ذبح کرنے والے نے اپنی طرف سے جانور ذبح کیا ہو اور اگر اس نے مالک کی طرف سے ذبح کیا تو اس پر ضمان نہ ہو گا۔ (ت)

عالمگیریہ میں محیط سرخسی سے ہے :

رجل ذبح اضحية غيره عن نفسه بغير امره، فان ضمنه المالك قيمتها يجوز عن الذابح دون المالك لانه ظهر ان الاراقة حصلت على ملكه و ان اخذها مذبوحة تجزئ عن المالك لانه قد نواها فليس يضره ذبح غيره لہا۔

کسی شخص نے غیر کی قربانی کو اپنی طرف سے اس کی اجازت کے بغیر ذبح کرلیا تو مالک نے اس کو جانور کی قیمت کا ضامن بنایا تو وہ قربانی ذبح کرنے والے کی طرف سے ہوگی مالک کی نہ ہوگی کیونکہ واضح ہو گیا کہ ذبح کرنے والے نے اپنی طرف سے قربانی دی ہے اور اگر مالک نے ذبح شدہ کو لے لیا تو قربانی مالک کی جانب سے ادا ہوئی کیونکہ اس نے قربانی کی نیت کر رکھی تھی تو غیر کا ذبح کرنا مضر نہ ہو گا۔ (ت)

تنویر میں ہے:

---

1. در مختار بحوالہ الاشباہ کتاب الاضحیۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۳۴

2. فتاوی ہندیہ بحوالہ محیط السرخسی کتاب الاضحیۃ الباب السابع نورانی کتب خانہ پشاور ۵/

Fatawa Razawiyya, Volume 20

| (Arabic) If someone usurps [an animal] and alters it such that its name changes and its major benefits are lost, he becomes liable for it and owns it. However, it is not lawful for him to benefit from it before paying the compensation. For example, if he slaughters and cooks it or something similar. [Summarized] | (Urdu) If another person usurped an animal and made such a change in it that its name was lost and its benefits were enhanced, and he paid the compensation, then he will become the owner. However, before the payment of compensation, it will not be lawful for him to benefit from it. For example, if he slaughtered it and cooked or roasted it, he will become the owner. [Summarized] (T) |

In the same [book] it is stated:

| (Arabic) If someone slaughters another's goat, the owner can throw it back upon him and take its value, or take the slaughtered goat and hold him liable for its decrease in value. | (Urdu) If someone slaughtered another's goat, the owner put it on his responsibility and received its price, or the owner kept that slaughtered goat and received compensation for the loss. (T) |

In Radd al-Muhtar it is stated:

| (Arabic) Because it is destruction from one aspect due to the loss of some benefits like pregnancy, milk, and offspring, and preservation from another aspect, which is the meat. [Durar] | (Urdu) Because this is destruction from one perspective in terms of pregnancy, milk, and offspring; and remains from another perspective in terms of the meat. [Durar] (T) |

Similarly in Hidaya etc., it is stated:

| (Arabic) It has become clear that what occurs at the end of [the chapter on] hunting in Al-Durr al-Mukhtar, stating: 'I saw in a reliable handwriting that someone stole a goat and slaughtered it with the Basmalah, then the owner found it. Is it to be eaten? The most correct view is no, due to his disbelief by reciting the name of Allah over a definitively forbidden act without ownership or legal permission.' This needs investigation, as it is neither reliable nor verified because it contradicts... | (Urdu) So what is mentioned at the end of the chapter on hunting in Durr-e-Mukhtar is unreliable and unverified. That statement is: 'I found in a reliable text that someone stole a goat and slaughtered it and recited Bismillah over it, then the owner became angry. Will it be eaten? (Answer) The most correct view is that it shall not be eaten because reciting Bismillah over a definitively forbidden act constitutes disbelief, and this act took place without ownership or legal permission.' This should be clarified. |

1. Al-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Ghasb, Matba' Mujtabai Delhi, 2/206
2. Al-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Ghasb, Matba' Mujtabai Delhi, 2/206
3. Radd al-Muhtar, Kitab al-Ghasb, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/123

4. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Sayd, Matba' Mujtabai Delhi, 2/264

| (अरबी) यदि किसी ने (पशु) हड़प लिया और उसमें ऐसा परिवर्तन किया कि उसका नाम बदल गया और उसके प्रमुख लाभ समाप्त हो गए, तो वह उसका उत्तरदायी होगा और उसका स्वामी बन जाएगा। हालांकि, मुआवज़ा देने से पहले उसका उपभोग करना हलाल नहीं है। उदाहरण के लिए, यदि उसे ज़बह करके पका लिया या उसके समान कुछ किया। [संक्षिप्त] | (उर्दू) यदि किसी अन्य व्यक्ति ने पशु हड़प लिया और उसमें कोई ऐसा परिवर्तन कर दिया कि उसका नाम मिट गया और उसके लाभ बढ़ा लिए, और हर्जाना दे दिया तो वह मालिक बन जाएगा। और हर्जाने की अदायगी से पहले उसका उपभोग हलाल नहीं होगा, जैसे कि ज़बह करके पका लिया या भून लिया तो मालिक बन जाएगा। [संक्षिप्त] (त) |

उसी में है:

| (अरबी) किसी दूसरे की बकरी ज़बह की, तो स्वामी उसे उस पर डाल सकता है और उसका मूल्य ले सकता है, या उसे (मृत बकरी को) ले सकता है और मूल्य में कमी का हर्जाना ले सकता है। | (उर्दू) दूसरे की बकरी ज़बह की तो मालिक ने उसके ज़िम्मे डाल दी और उसकी कीमत वसूल कर ली या वह ज़बह शुदा बकरी मालिक ने रख ली और नुकसान का हर्जाना वसूल कर लिया। (त) |

रद-उल-मुहतार में है:

| (अरबी) क्योंकि यह एक पहलू से विनाश है क्योंकि गर्भ, दूध और वंश जैसे कुछ लाभ समाप्त हो जाते हैं, और दूसरे पहलू से शेष है, जो कि मांस है। [दुरर] | (उर्दू) क्योंकि यह एक पहलू से विनाश है गर्भवती होने, दूध और नस्ल के आधार पर और एक पहलू से शेष है मांस के आधार पर। [दुरर] (त) |

इसी तरह हिदाया आदि में है:

| (अरबी) यह स्पष्ट हो गया है कि 'दुर्रे मुख्तार' के शिकार अध्याय (बाब अल-सैद) के अंत में जो उल्लेख है, जिसके शब्द ये हैं: 'मैंने एक विश्वसनीय लेख में देखा कि किसी ने बकरी चोरी की और बिस्मिल्लाह पढ़कर उसे ज़बह कर दिया, फिर स्वामी ने उसे पाया। क्या उसे खाया जाएगा? सबसे सही विचार यह है कि नहीं, क्योंकि बिना स्वामित्व या कानूनी अनुमति के स्पष्ट हराम कार्य पर बिस्मिल्लाह पढ़ना कुफ्र (अधर्म) है।' यह विचार अविश्वसनीय और असत्यापित है, क्योंकि यह... के विपरीत है। | (उर्दू) तो दुर्रे मुख्तार के बाब अल-सैद के अंत में जो उल्लेख है वह अविश्वसनीय और असत्यापित है, वह इबारत यह है, "मैंने एक विश्वसनीय इबारत में पाया कि किसी ने बकरी चोरी करके ज़बह कर ली और उस पर बिस्मिल्लाह पढ़ी तो मालिक नाराज़ हुआ, क्या वह खाई जाएगी? (उत्तर) सही यह है कि न खाई जाए क्योंकि हराम-ए-क़तई (निश्चित वर्जित) पर बिस्मिल्लाह पढ़ने से कुफ्र होने के कारण, स्वामित्व और शरीअत की अनुमति के बिना यह कार्य हुआ", इसे स्पष्ट किया जाए। |

1. दुर्रे मुख्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताबुल गसब, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/206
2. दुर्रे मुख्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताबुल गसब, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/206
3. रद-उल-मुहतार, किताबुल गसब, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 5/123

4. दुर्रे मुख्तार, किताबुल सैद, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/264

| ان غصب وغیر فزال اسمه واعظم منافعه ضمنه و ملکه بلا حل انتفاع قبل اداء ضماً نه کذبح شاۃ و طبخها او شبهها اه ملخصاً۔ |

اگر دوسرے شخص نے جانور غصب کیا اور اس میں کوئی تغیر کردیا تو اس کا نام زائل ہوگیا اور اس کے منافع بڑھالئے ضمان دیا تو مالک ہو جائے گا اور ضمان کی ادائیگی سے قبل اس کو انتفاع حلال نہ ہوگا مثلاً ذبح کر کے پکا لیا یا بھون لیا تو مالک ہو جائے گا۔ اھ ملخصاً (ت) |

اسی میں ہے:

| ذبح شاۃ غیرہ طرحها المالك علیه واخذ قیمتها او اخذها وضمنه نقصانها۔ | غیر کی بکری ذبح کی تو مالک نے اس کے ذمہ ڈال دی اور اس کی قیمت وصول کرلی یا وہ ذبح شدہ بکری مالک نے رکھ لی اور نقصان کا ضمان وصول کرلیا(ت) |

ردالمحتار میں ہے:

| لانه اتلاف من وجه لفوات بعض المنافع کالحمل و الدر والنسل وبقاء بعضها وهو اللحم درر۔ | کیونکہ یہ من وجہ اتلاف ہے حاملہ ہونے، دودھ اور نسل کے اعتبار سے اور من وجہ باقی ہے گوشت کے اعتبار سے درر،(ت) |

اسی طرح ہدایہ وغیر ہا میں ہے:

| فظهر ان ماوقع في آخر الصيد من الدر المختار، بما نصه ورأيت بخط ثقة سرق شاه فذبحها بتسمية فوجد صاحبها هل توكل، الاصح لا، لكفره بتسميته على الحرام القطعي بلا تملك ولا اذن شرعی اه فيحرر اه فغير معتمد ولا محرر، لمخالفته لما | تو در مختار کے باب الصید کے آخر میں جو واقع ہے وہ غیر معتمد اور غیر محرر ہے، وہ عبارت یہ ہے، "میں نے ثقہ عبارت میں پایا کہ کسی نے بکری چوری کر کے ذبح کر لی اور اس پر بسم اللہ پڑھی تو مالک ناراض ہوا، کیا وہ کھائی جائے گی؟ (جواب) اصح یہ ہے کہ نہ کھائی جائے کیونکہ حرام قطعی پر بسم اللہ پڑھنے سے کفر ہونے کی بناء پر ملکیت اور اذن شرعی کے بغیر یہ عمل ہوا "، اھ اس کو واضح کیا جائے اھ |

1۔ در مختار شرح تنویر الابصار کتاب الغصب مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۰۶ 2۔ در مختار شرح تنویر الابصار کتاب الغصب مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۰۶ 3۔ رد المحتار کتاب الغصب دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۱۲۳ 4۔ در مختار کتاب الصید مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۶۴

Volume 20 Fatawa Razawiya

[Table Header] Arabic Column: In *Al-Durr* and other general authoritative books of the school of thought; hence, it is stated in *Radd al-Muhtar* that what is relied upon is contrary to it, evidenced by their statement on the validity of sacrificing a usurped goat and their disagreement on the validity of sacrificing a goat held in trust. Therefore, Al-Sa'ihani said: I say: This contradicts what was previously mentioned regarding usurpation, and in the case of sacrifice, it is not to be relied upon. End. As for what is in *Radd al-Muhtar*, I say: And it is supported by the hadith of a goat slaughtered without the permission of its owner, which was presented to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). The meat informed him of that, so he did not partake of it and ordered it to be carried to the captives. And Allah knows best.

Urdu Column: This is unreliable because it goes against the statements in *Durr-e-Mukhtar* and other general books of the school of thought. For this reason, it is stated in *Radd al-Muhtar* that the opposing view is the one relied upon. The proof for this is the jurists' saying that the sacrifice of a usurped goat is valid, while they differed regarding a goat held in trust. Thus, Sa'ihani said, "I say: this contradicts what was mentioned about usurpation and also sacrifice." The statement of *Radd al-Muhtar* ends. I say: (I say) this is supported by the noble Hadith where a goat slaughtered without its owner's permission was presented to the service of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). When the reality was told to him, he did not eat that meat and ordered that meat to be given to the prisoners. And Allah the Almighty knows best. (T)

Problem 173: What do the scholars of religion say regarding this matter: if a disbeliever performed 'ihlāl' (dedication) to other than Allah for a goat and intended to slaughter it in the name of God, but then stopped the slaughter upon someone's suggestion and gifted it to a person, not in the name of that 'other' but as people generally gift to one another, is it permissible for the recipient to slaughter it in the name of God and eat it or not? Explain and you will be rewarded.

Answer: Upon investigation, in the noble verse "what is dedicated to other than Allah," 'ihlāl' at the time of slaughter is what is intended. That is, if a name other than God's is invoked at that time, it is forbidden. According to this meaning, the noble verse has no relation to the situation in question. And some who took it to mean calling out a name other than God's on the animal before slaughtering, even

according to them, the continuation of that [dedication] until the time [of slaughter] is a condition for prohibition. Reasoning...

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Sayd, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/307.
2. Al-Qur'an al-Karim, 2/173.

जिल्द २० फ़तावा रज़विया

[तालिका शीर्षक] अरबी स्तंभ: 'अल-दुरर' और पंथ की अन्य सामान्य विश्वसनीय पुस्तकों में; इसीलिए 'रद्द अल-मुह्तार' में कहा गया है कि जो विश्वसनीय है वह इसके विपरीत है, जिसका प्रमाण चोरी की गई बकरी की कुर्बानी की वैधता और अमानत में रखी बकरी की कुर्बानी की वैधता पर उनका मतभेद है। इसीलिए अल-साहानी ने कहा: मैं कहता हूँ: यह चोरी के मामले में पहले कही गई बात के विपरीत है, और कुर्बानी के मामले में इस पर भरोसा नहीं किया जा सकता। 'रद्द अल-मुह्तार' के संबंध में मैं कहता हूँ: और यह उस हदीस से समर्थित है जिसमें मालिक की अनुमति के बिना ज़िबह की गई बकरी पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सामने पेश की गई थी। मांस ने उन्हें इसके बारे में सूचित किया, इसलिए उन्होंने इसे ग्रहण नहीं किया और इसे कैदियों के पास ले जाने का आदेश दिया। और अल्लाह ही बेहतर जानता है।

उर्दू स्तंभ: यह इसलिए अविश्वसनीय है क्योंकि यह 'दुर्र-ए-मुख्तार' और पंथ की अन्य सामान्य पुस्तकों के बयान के खिलाफ है। इसी कारण 'रद्द अल-मुह्तार' में कहा गया है कि इसके विपरीत जो है वही विश्वसनीय है। इस पर फुकहा (विधिवेत्ताओं) का प्रमाण यह कथन है कि चोरी की हुई बकरी की कुर्बानी सही है, और अमानत में रखी बकरी के बारे में मतभेद है। इसीलिए साइहानी ने कहा: मैं कहता हूँ कि यह चोरी के संबंध में बताए गए के खिलाफ है और कुर्बानी के बयान के भी विपरीत है। 'रद्द अल-मुह्तार' का बयान समाप्त हुआ। मैं (लेखक) कहता हूँ: इस बात की पुष्टि उस हदीस शरीफ़ से होती है जिसमें मालिक की अनुमति के बिना ज़िबह की गई बकरी हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की सेवा में पेश की गई। जब आप को हकीकत बताई गई तो आपने वह गोश्त नहीं खाया और उस गोश्त को कैदियों को दे देने का हुक्म फ़रमाया। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला १७३: दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि यदि किसी काफ़िर ने एक बकरी पर 'इहलाल लि-ग़ैरिल्लाह' (ग़ैर-अल्लाह के नाम पर पुकारना) किया, और फिर ख़ुदा के नाम पर ज़िबह करना चाहा, फिर किसी के कहने पर ज़िबह रोककर उसे एक व्यक्ति को हिबा (उपहार) कर दिया, उस ग़ैर के नाम पर नहीं बल्कि जैसे आपस में एक-दूसरे को हिबा करते हैं। क्या उपहार पाने वाले (मूहूब लहू) के लिए उसे ख़ुदा के नाम पर ज़िबह करके खाना जायज़ है या नहीं? बयान करें, सवाब पायें।

अल-जवाब (उत्तर): तहकीक के अनुसार, आयत-ए-करीमा "मा उहिल्ला बिही लि-ग़ैरिल्लाह" में 'इहलाल' से तात्पर्य ज़िबह के समय का है, यानी यदि उस समय ग़ैर-अल्लाह का नाम लिया जाए तो वह हराम है। इस अर्थ के अनुसार, इस आयत का ज़िक्र किए गए मसले से कोई संबंध नहीं है। और कुछ लोगों ने ज़िबह से पहले जानवर पर ग़ैर-अल्लाह का नाम पुकारने को इसका अर्थ माना है, उनके नज़दीक भी हराम होने के लिए ज़िबह के समय तक उसी (पुकार) का निरंतर रहना शर्त है। दलील...

1. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-सैद, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ५/३०७.
2. अल-क़ुरआन अल-करीम, २/१७३.

पृष्ठ २९३ / ६३०

في الدر وغيره عامة معتمدات المذهب ، ولذا قال في رد المحتار المعتمد خلافه بدليل قولهم بصحة التضحية بشاة الغصب واختلافهم في صحتها بشاة الوديعة ولذا قال السائحاني : اقول : هذا ينا في ما تقدم في الغصب ، وفي الاضحية فلا يعول عليه اهـ ، ما في رد المحتار اقول : و يؤيد حديث شاة ذبحت بغير اذن مالكها ، و قدمت للنبي صلى الله تعالى عليه و سلم فاخبره بذلك لحمها ، فلم يتناول منه و امر بحمله الا ساری ، و الله تعالى اعلم۔

یہ اس لئے غیر معتبر ہے کہ در مختار اور دیگر عام کتب مذہب کے بیان کے خلاف ہے اور اسی لئے رد المحتار میں فرمایا اس کا خلاف معتمد علیہ ہے اس پر دلیل فقہاء کا یہ قول ہے کہ غصب شدہ بکری کی قربانی صحیح ہے ، اور امانت بکری کے متعلق اختلاف کیا ، اور اسی لئے سائحانی نے فرمایا میں کہتا ہوں کہ یہ غصب میں بیان شدہ کے خلاف ہے اور قربانی کے بیان سے بھی مخالف ہے ، رد المحتار کا بیان ختم ہوا ، اقول : (میں کہتا ہوں) اس کی تائید اس حدیث شریف سے ہوتی ہے مالک کی اجازت کے بغیر ذبح شدہ بکری حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی خدمت میں پیش کی گئی اور آپ کو واقع بتایا گیا تو آپ نے وہ گوشت نہ کھایا اور آپ نے وہ گوشت قیدیوں کو دے دینے کا حکم فرمایا، واللہ تعالیٰ اعلم ۔ (ت)

مسئلہ ۱۷۳ : کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اگر کسی کافر نے ایک بکری پر اہلال لغیر اللہ کیا ، اور بنام خدا ذبح کرنا چاہا ، پھر کسی کے کہنے سے ذبح موقوف کر کے ایک شخص کو ہبہ کر دیا نہ کہ اس غیر کے نام پر بلکہ جیسے ، آپس میں ایک دوسرے کو ہبہ کرتے ہیں ، آیا موہوب لہ کو خدا کے نام پر ذبح کر کے کھانا اس کا جائز ہے یا نہیں ؟ بینوا توجروا

الجواب : عندالتحقیق کریمہ "ما أُهِلَّ به لِغيرِ الله" میں اہلال وقت ذبح مقصود ، یعنی اس وقت اگر نام غیر خدا لیا گیا حرام ہے ، اس معنی پر آیہ کریمہ کو صورت مسئولہ سے کچھ علاقہ ہی نہیں ، اور بعض نے جو پیش از ذبح جانور پر نام غیر خدا پکار دینا مراد رکھا ، ان کے نزدیک بھی استمرار اسی کا تادم شرط حرمت ہے ۔ استدلال

1 رد المحتار كتاب الصيد دار احياء التراث العربي بيروت ۵/ ۳۰۷ 2 القرآن الكريم ۲ / ۱۷۳

Fatawa Rizvia, Volume 20

Shah Abdul Aziz's narration of the Hadith "Cursed is the one who slaughters for other than Allah"[1] (one who slaughters in the name of anyone other than Allah is cursed. -T) and the text of Nishapuri:

[Boxed Text Left (Arabic/Persian)]: The scholars have a consensus that if a Muslim slaughters an animal intending by that slaughter to draw near to other than Allah, he becomes an apostate and his slaughtered animal is like that of an apostate.[2] [Boxed Text Right (Urdu Translation)]: There is a consensus of scholars that if a Muslim slaughters an animal intending to draw near to other than Allah, he will become an apostate. His slaughtered animal will be like that of an apostate. (T)

This clearly supports it. It does not mean at all that once the name of anyone besides God has been called over it, it becomes intrinsically impure, so that even if that intention is gone and at the time of slaughter the goal is proximity to Allah and only Allah's name is taken, it would remain forbidden. Especially when the cause of prohibition has been removed, and the removal of the cause necessitates the removal of the effect. Shah Sahib says in his Tafsir (exegesis):

[Boxed Text Left (Persian)]: Yes, mentioning the name of God over that animal is beneficial at a time when the intention of proximity to other than God is removed from the heart, and fame is given to the contrary by calling out that "we have turned back from this act".[3] [Boxed Text Right (Urdu Translation)]: Yes, mentioning the name of God on that animal will be beneficial only when he removes the intention of proximity to other than God from his heart and gives fame to being against proximity to other than God and tells people that he has desisted from this work. (T)

It is clear from this text that if after the 'ihlal' (dedication) to other than Allah, the corrupt intention is removed, then the animal is absolutely lawful. Especially in the questioned scenario where the goat no longer belongs to the person who made the dedication, but has become the property of another person. Did calling out a name besides God once imbue it with such eternal prohibition and perpetual impurity that now, even though that intention is gone, and dedication to others has stopped, and the animal is no longer in the possession of the original owner, and the second owner slaughters it specifically in the name of God—despite all this, its prohibition would not go away? This matter is self-evidently false, and there is no doubt in the lawfulness of this goat according to the agreement of both parties. And Allah the Exalted knows best, and His knowledge, glorified be His name, is most firm.

[1] Fath al-Aziz (Tafsir-e-Azizi) under verse 2/173, Mujtabai Press, Delhi, p. 610. [2] Fath al-Aziz (Tafsir-e-Azizi) under verse 2/173, Mujtabai Press, Delhi, p. 611. [3] Fath al-Aziz (Tafsir-e-Azizi) under verse 2/173, Mujtabai Press, Delhi, p. 611.

फ़तावा रज़विया, खंड 20

शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब की हदीस का वर्णन "मलऊन मन ज़बहा लि-गैरुल्लाह"[1] (जिसने अल्लाह के अलावा किसी और के नाम पर ज़िब्ह किया वह शापित है। -त) और निशापुरी की इबारत:

[बाएँ बॉक्स का टेक्स्ट (अरबी)]: विद्वानों का सर्वसम्मति (इजमा) है कि यदि कोई मुसलमान जानवर को ज़िब्ह करे और उस ज़िब्ह से अल्लाह के सिवा किसी और की निकटता का इरादा रखे, तो वह धर्मत्यागी (मुर्तद) हो जाएगा और उसका ज़िब्ह किया हुआ जानवर धर्मत्यागी के ज़िब्ह के समान होगा।[2] [दाएँ बॉक्स का टेक्स्ट (अनुवाद)]: उलेमा का इजमा है कि अगर मुसलमान ने जानवर को गैर-अल्लाह के तक़र्रुब के लिए क़स्द करते हुए ज़बह किया तो वो मुर्तद हो जाएगा। उस का ज़बीहा मुर्तद के ज़बीहा की तरह होगा। (त)

यह स्पष्ट रूप से उसका समर्थन करता है। इसका मतलब बिल्कुल यह नहीं है कि एक बार जब उस पर अल्लाह के अलावा किसी और का नाम पुकार दिया गया, तो वह मूल रूप से अपवित्र हो गया, कि अब भले ही वह नियत खत्म हो जाए और ज़िब्ह के समय अल्लाह की निकटता ही उद्देश्य हो, और नाम भी अल्लाह का ही लिया जाए, फिर भी वह हराम रहेगा। जबकि हराम होने का कारण खत्म हो चुका है, और कारण के हटने से प्रभाव का हटना अनिवार्य है। शाह साहब अपनी तफ़सीर में फ़रमाते हैं:

[बाएँ बॉक्स का टेक्स्ट (फ़ारसी)]: हाँ, उस जानवर पर अल्लाह के नाम का उल्लेख करना उस समय फ़ायदेमंद होगा जब दिल से गैर-अल्लाह की निकटता का विचार निकाल दिया जाए, और इसके विपरीत प्रसिद्धि दी जाए और आवाज़ दी जाए कि हम इस काम से लौट आए हैं।[3] [दाएँ बॉक्स का टेक्स्ट (अनुवाद)]: हाँ उस जानवर पर खुदा का नाम ज़िक्र करना तब फ़ायदामंद होगा जब ग़ैर खुदा के तक़र्रुब को दिल से निकाल दे और ग़ैर खुदा के तक़र्रुब के ख़िलाफ़ को शोहरत दे और लोगों को बताए कि इस काम से बाज़ आ गया हूँ। (त)

इस इबारत से साफ़ ज़ाहिर है कि अगर 'इहलाल लि-गैरुल्लाह' (गैर-अल्लाह के नाम पर समर्पित करना) और बुरी नियत समाप्त हो जाए, तो जानवर पूरी तरह हलाल है। विशेष रूप से पूछे गए मामले में जहाँ वह बकरा अब समर्पित करने वाले की मिल्कियत में ही नहीं रहा, बल्कि दूसरे व्यक्ति का स्वामित्व हो गया। क्या सिर्फ एक बार अल्लाह के अलावा किसी का नाम पुकार देने से उसमें वह शाश्वत हराम और निरंतर अशुद्धि आ गई कि अब चाहे वह नियत भी जाती रही, और 'इहलाल लि-

गैरुल्लाह' भी रुक जाए, बल्कि जानवर पहले मालिक की मिल्कियत में भी न रहे, और दूसरा मालिक विशेष रूप से अल्लाह के नाम पर ज़िब्ह करे, इन सबके बावजूद उसकी हुरमत (प्रतिबंध) खत्म न हो? यह बात स्वतः सिद्ध रूप से असत्य है, और दोनों पक्षों की सहमति से इस बकरे की हलाल होने में कोई संदेह नहीं है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है और उसका इल्म, उसका नाम महिमामय हो, सबसे सुदृढ़ है।

[1] फ़तह अल-अज़ीज़ (तफ़सीर-ए-अज़ीज़ी) आयत 2/173 के अंतर्गत, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, पृष्ठ 610. [2] फ़तह अल-अज़ीज़ (तफ़सीर-ए-अज़ीज़ी) आयत 2/173 के अंतर्गत, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, पृष्ठ 611. [3] फ़तह अल-अज़ीज़ (तफ़सीर-ए-अज़ीज़ी) आयत 2/173 के अंतर्गत, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, पृष्ठ 611.

पृष्ठ 294 / 630

شاہ عبدالعزیز صاحب کا حدیث "ملعون من ذبح لغیر اللہ"۱ (جس نے غیر اللہ کے نام پر ذبح کیا وہ ملعون ہے۔ت) اور عبارت نیشاپوری:

[بائیں باکس کی عبارت (عربی)]: اجمع العلماء لو ان مسلما ذبح ذبیحۃ و قصد بذبحھا التقرب الی غیر اللہ صار مرتد ا ذبیحتہ ذبیحۃ مرتد ۲۔ [دائیں باکس کی عبارت (ترجمہ)]: علماء کا اجماع ہے کہ اگر مسلمان نے جانور کو غیر اللہ کے تقرب کے لئے قصد کرتے ہوئے ذبح کیا تو وہ مرتد ہو جائے گا۔ اس کا ذبیحہ مرتد کے ذبیحہ کی طرح ہوگا۔ (ت)

سے اس کا صاف مؤید ہے، یہ مطلب ہر گز نہیں کہ جب ایک بار اس پر نام خدا کا پکار دیا گیا نجس العین ہو گیا اب اگر چہ وہ نیت جاتی بھی رہے اور وقت ذبح تقرب الی اللہ ہی مقصود ہو، اور نام بھی خدا ہی کا لیا جائے حرام رہے گا، حالانکہ علت حرمت مرتفع ہوگئی اور ارتفاع علت کو ارتفاع معلول لازم، شاہ صاحب اپنی تفسیر میں فرماتے ہیں:

[بائیں باکس کی عبارت (فارسی)]: آرے ذکر نام خدا براں جانور و قتے فائدہ می دہد کہ تقرب بغیر خدا از دل دور کردہ، و خلاف آں شہرت دادہ آواز دیگر دہند کہ ما ازیں کار برگشتیم ۳۔ [دائیں باکس کی عبارت (ترجمہ)]: ہاں اس جانور پر خدا کا نام ذکر کرنا تب فائدہ مند ہوگا جب غیر خدا کے تقرب کو دل سے نکال دے اور غیر خدا کے تقرب کے خلاف کو شہرت دے اور لوگوں کو بتائے کہ اس کام سے باز آگیا ہوں۔ (ت)

اس عبارت سے صاف ظاہر کہ اگر بعد اہلال لغیر و نیت فاسدہ زائل ہو جائے تو جانور قطعاً حلال ہے، خصوصاً صورت مسئولہ میں کہ یہاں تو وہ بکرا صاحب اہلال کی ملک ہی نہ رہا، دوسرے

شخص کا مملوک ہو گیا کیا صرف ایک بار نام خدا پکار دینے سے اس میں وہ حرمت ابدی و نجاست سرمدی آگئی کہ اب اگر چہ وہ نیت بھی جاتی رہی، اور اہلال لغیر بھی موقوف ہو جائے بلکہ جانور صاحب اہلال کی ملک بھی نہ رہے، اور ملک ثانی خاص خدا کے نام پر ذبح کرے، بایں ہمہ اس کی حرمت نہ جائے؟ یہ امر بالبداہۃ باطل، اور اس بکر کی حلت میں باتفاق فریقین کوئی شبہ نہیں، واللہ تعالیٰ اعلم وعلمہ عزاسمہ احکم۔

۱ فتح العزیز (تفسیر عزیزی) تحت آیۃ ۲ / ۱۷۳ مطبع مجتبائی دہلی ص ۶۱۰ ۲ فتح العزیز (تفسیر عزیزی) تحت آیۃ ۲ / ۱۷۳ مطبع مجتبائی دہلی ۶۱۱) ۳ فتح العزیز (تفسیر عزیزی) تحت آیۃ ۲ / ۱۷۳ مطبع مجتبائی دہلی ۶۱۱)

صفحہ 294 / 630

Fatawa Razawiyya Volume 20

Question 138: 14 Ramadan al-Mubarak 1312 AH A slaughtered ox was found in the forest at dawn, but it is unknown whether the slaughterer was a disbeliever or a Muslim. Even if it was a Muslim, it is unknown if 'Bismillah Allahu Akbar' was recited or not. Is the slaughtered animal halal or haram? If it is halal, in which book and chapter is this specific ruling found? Or should it be included under "that which has been dedicated to other than Allah" (1) and with what evidence? Explain, and may you be rewarded.

The Answer: In these lands where believers, disbelievers, polytheists, atheists, and heretics—all kinds of people—reside, such a slaughtered animal of unknown status should not be considered halal. As explained in Al-Durr al-Mukhtar (2) and Radd al-Muhtar (3) at the end of the Book of Hunting (Kitab al-Sayd). Refer to both books; they contain details that do not exceed what we have stated. And Allah the Almighty knows best. (T)

Question 139: From Bareilly, Bahari Pur neighborhood, requested by Abdul Rashid Khan, 13 Jumada al-Ula 1333 AH. What is the ruling on offering a rooster for Madar Sahib? And is it permissible to eat it or not?

The Answer: An animal that a Muslim slaughters by reciting the name of Allah and offers its life for Allah Almighty is halal. It is not appropriate to take a rooster to a shrine, nor should the specific choice of a rooster be considered necessary. Whatever is slaughtered, wherever it may be, should be done for Allah, and its reward should be sent to their (the saint's) soul. And Allah the Almighty knows best.

Question 140: Requested by Anwar-ul-Haq, Chunian, District Lahore, on Sunday, 10 Rabi' al-Awwal Sharif 1334 AH. Is the fatwa of Shah Abdul Aziz Sahib according to the Hanafi school of thought or not? Furthermore, it is written therein that a goat dedicated in the name of a Peer (spiritual guide) is haram, even if the Takbir is recited at the time of slaughter. Now, O heir of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)! Please write whether Shah Sahib is in error regarding this issue, or if there is a misunderstanding in interpreting the text of that fatwa...

---

1. Al-Quran al-Karim 2/173
2. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Sayd, Mujtabai Press Delhi 2/264
3. Radd al-Muhtar, Kitab al-Sayd, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 5/306 Page 295 of 630

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

मसला 138: 14 रमज़ान-उल-मुबारक 1312 हिजरी जंगल में सुबह के समय एक ज़िबह किया हुआ बैल मिला, लेकिन ज़िबह करने वाला मालूम नहीं कि काफ़िर है या मुसलमान। अगर मुसलमान है तो बिस्मिल्लाह अल्लाहु अकबर कही थी या नहीं? क्या वह ज़िबह किया हुआ जानवर हलाल है या हराम? अगर हलाल है तो यह मसला किस किताब और किस बाब में है? या इसे "मा उहिल्ला बिही लि-ग़ैरिल्लाह" (1) (जिस पर अल्लाह के अलावा किसी और का नाम पुकारा गया हो) में शामिल किया जाए, किस दलील के साथ? बयान करें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: इन देशों में जहाँ मोमिन और काफ़िर, मुशरिक, मुलहिद (नास्तिक), ज़ंदीक़, हर तरह के लोग रहते हैं, ऐसे अज्ञात स्थिति वाले ज़िबीहा (ज़िबह किए हुए जानवर) को हलाल न समझा जाए। जैसा कि 'दुर्रे मुख्तार' (2) और 'रद्दुल मुहतार' (3) के'किताबुस सैद' (शिकार का अध्याय) के अंत में इसे बयान किया गया है, तो दोनों किताबों की ओर रुजू करें (देखें) और उनमें विस्तार है जो हमारे बताए गए से ज़्यादा नहीं है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 139: बरेली, मोहल्ला बिहारीपुर से, प्रार्थी अब्दुल रशीद खान, 13 जमादी-उल-ऊला 1333 हिजरी और मदार साहब का मुर्गा करना कैसा है? और उसका खाना जायज़ है या नहीं?

उत्तर: जो जानवर मुसलमान ने अल्लाह का नाम लेकर ज़िबह किया और अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल के लिए उसकी जान दी, वह हलाल है। मुर्गा मज़ार पर ले जाना नहीं चाहिए और न ही मुर्गे की विशेषता को ज़रूरी समझना चाहिए। जो ज़िबह जहाँ भी हो, अल्लाह के लिए करे और उसका सवाब उनकी रूह को पहुँचा दे। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 140: प्रार्थी अनवार-उल-हक़, चुनियाँ, ज़िला लाहौर, रविवार, 10 रबी-उल-अव्वल शरीफ़ 1334 हिजरी फ़तावा शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब का हनफ़ी मज़हब के मुताबिक़ है या नहीं? और साथ ही उसमें लिखा है कि पीर के नाम का बकरा हराम है, चाहे ज़िबह के वक़्त तकबीर कही जाए। अब ऐ वारिस-ए-नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम)! तहरीर फरमाएं कि शाह साहब इस मसले में गलती पर हैं, या यह कि उस फतवे की इबारत समझने में गलती है...

---

1. अल-कुरान अल-करीम 2/173
2. दुर्रे मुख्तार किताबुस सैद, मुस्तबाई प्रेस दिल्ली 2/264

3. रद्दुल मुहतार किताबुस सैद, दारु इहयाइत तुरास अल-अरबी बेरुत 5/306 पेज 295/630

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

مسئلہ ۱۳۸: ۱۴ رمضان المکرم ۱۳۱۲ھ جنگل میں صبح کے وقت بیل مذبوحہ پایا، مگر ذابح معلوم نہیں کہ کافر ہے یا مسلمان، اگر مسلمان ہے تو بسم اللہ اللہ اکبر کہی ہو یا نہ، آیا مذبوحہ حلال ہے یا حرام؟ اگر حلال ہے تو یہ جزئیہ کون سی کتاب میں ہے اور کون سے باب میں ہے یا "مَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ" 1 میں داخل کیا جائے کون سی دلیل کے ساتھ؟ بینوا توجروا

الجواب: ان بلاد میں کہ مومن اور کافر، مشرک، ملحد، زندیق ہر قسم کے لوگ رہتے ہیں، ایسا نامعلوم الحال ذبیحہ حلال نہ سمجھا جائے گا۔ کما بینہ فی الدر المختار 2 ورد المحتار 3 من آخر الصید فراجعھما وفیہ تفصیل لا یعدو ما قلناہ، واللہ تعالیٰ اعلم۔ جیسا کہ در مختار اور رد المحتار کے باب الصید کے آخر میں اس کو بیان کیا ہے تو دونوں کتب کی طرف رجوع کرو اور اس میں تفصیل ہے جو ہمارے بیان کردہ سے زائد نہیں ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۳۹: از بریلی محلہ بہاری پور مسئولہ عبدالرشید خاں ۱۳ جمادی الاولیٰ ۱۳۳۳ھ اور مدار صاحب کا مرغہ کرنا کیسا ہے؟ اور کھانا اس کا جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: جو جانور مسلمان نے اللہ کا نام لے کر ذبح کیا اور اللہ عزوجل کے لئے اس کی جان دے وہ حلال ہے، مرغ مزار پر لے جانا نہ چاہئے نہ مرغ کی خصوصیت ضروری سمجھنا چاہئے، جو ذبح جہاں ہو اللہ کے لئے کرے ان کا ثواب ان کی روح کو پہنچا دے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۴۰: مسئولہ انوار الحق چونیاں ضلع لاہور بروز یک شنبہ بتاریخ ۱۰ ربیع الاول شریف ۱۳۳۴ھ فتاوی شاہ عبدالعزیز صاحب کا حنفی المذہب کے مطابق ہے یا کہ نہیں، اور نیز اس میں لکھا ہے کہ پیر کے نام کا بکرا حرام ہے، خواہ وقت ذبح تکبیر کہی جائے، اب اے وارثِ النبی

صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم! تحریر فرمائے کہ شاہ صاحب اس مسئلہ میں غلطی پر ہیں، یا یہ کہ اس فتاوی کی عبارت سمجھنے میں غلطی ہے اس

---

1 القرآن الکریم ۲/ ۱۷۳ 2 در مختار کتاب الصید مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۶۴ 3 ردالمحتار کتاب الصید دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۳۰۶

Fatawa Razawiyya Volume 20

Read the entire text of the fatwa, two or three pages, and then write. And also, His Eminence must have read it several times.

The Answer: In this matter, the truth is that the intention of the slaughterer is what matters. If he shed the blood as an act of drawing near to Allah and took the name of Allah at the time of slaughter, the animal becomes lawful by the definitive text of the Great Quran.

Allah Almighty said: "What is [the matter] with you that you do not eat of that upon which the name of Allah has been mentioned?" Allah Almighty has said: "What happened to you that you do not eat that upon which the name of Allah was invoked." (T)

The detail is in the humble servant's treatise "Subul al-Asfiya". Shah Sahib made a mistake in this matter, and it is not only in the Fatawa but also in Tafsir Azizi. Not just one of his fatwas, but there is no book by any non-infallible human being that does not contain something to be discarded. Our master Imam Malik (may Allah be pleased with him) says:

"Everyone's words can be accepted or rejected except for the occupant of this grave [Prophet Muhammad], peace and blessings of Allah be upon him - And Allah knows best." Everyone besides the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) will be held accountable for their word, and the word can be rejected upon them. And Allah knows best. (T)

Problem 141: From Ramgarh Sethan, Sikar Shekhawati, Madrasa Noor-ul-Islam, asked by Abdul Aziz, 19 Dhu al-Qi'dah 1339 AH. What do the scholars of religion say about whether it is permissible to vow a goat for saints or not? Please explain and be rewarded.

The Answer: Slaughter should be done in the name of Allah, the Mighty and Sublime, and the reward should be conveyed to the saints. There is no harm in this, nor is there any harm in vowing it. This is what Muslims do and this is their intention. To think otherwise is suspicion, as stated in Ad-Durr al-Mukhtar (as in Durr Mukhtar. T). And this suspicion is forbidden, as in the Great Quran (as in the Great Quran. T). And Allah Almighty knows best.

Problem 142: From Reasi, Jammu State, Maulana Imam-ud-Din Gadar, sent by Pir Syed Ghulam Shah Kashmiri, 17 Safar 1331 AH. What do the scholars of religion and the muftis of the firm Sharia say regarding this matter: a goat was grabbed by a lion or leopard by its neck...

1. Holy Quran 6/119 Page 296 of 630

फ़तावा रज़विय्या जिल्द 20

फ़तवे की पूरी इबारत दो-तीन वरक़ पढ़कर तहरीर फ़रमाएं और हुज़ूर ने भी कई बार पढ़ा होगा।

अल-जवाब: इस मसले में हक़ यह है कि ज़ाबिह (ज़बह करने वाले) की नीयत का एतबार है। अगर उसने अल्लाह की क़ुरबत के लिए ख़ून बहाया और ज़बह के वक़्त अल्लाह का नाम लिया, तो जानवर क़ुरान अज़ीम की क़तई नस (स्पष्ट आदेश) से हलाल हो गया।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "तुम्हें क्या हुआ है कि तुम उसे नहीं खाते जिस पर अल्लाह का नाम लिया गया है।" अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "तुम्हें क्या हुआ कि तुम उसे नहीं खाते जिस पर अल्लाह का नाम पुकारा गया।" (त)

तफ़सील फ़क़ीर के रिसाले "सुबुलुल असफ़िया" में है। शाह साहब से इस मसले में ग़लती हुई, और वह न केवल फ़तावा में बल्कि तफ़सीर अज़ीज़ी में भी है। और न सिर्फ उनका एक फ़तवा, बल्कि किसी भी ग़ैर-मासूम इंसान की कोई ऐसी किताब नहीं है जिसमें से कुछ तर्क करने योग्य (मतरूक) न हो। सैय्यदना इमाम मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) फ़रमाते हैं:

"हर शख़्स की बात ली भी जा सकती है और रद्द भी की जा सकती है, सिवाए इस क़ब्र वाले (हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के- वल्लाहु तआला आलम।" हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के सिवा हर एक अपने कौल पर पकड़ा जाएगा और उसके कौल को रद्द किया जाएगा। वल्लाहु तआला आलम। (त)

मसला 141: रामगढ़ सेठान, इलाक़ा सीकर शेखावाटी, मदरसा नूरुल इस्लाम से अब्दुल अज़ीज़ का सवाल, 19 ज़िल-क़ादा 1339 हिजरी। उलमा-ए-दीन क्या फ़रमाते हैं कि पीरों का बकरा मानना जायज़ है या नहीं? बयान फ़रमाएं सवाब पाएं।

अल-जवाब: ज़बह अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल के नाम पर किया जाए और उसका सवाब पीरों को पहुंचाया जाए, इसमें कोई हर्ज नहीं और न ही ऐसा मानने में कोई हर्ज है। मुसलमान यही करते हैं और उनका यही मक़सद होता है। इसके ख़िलाफ़ समझना बदगुमानी (बुरा गुमान) है, जैसा कि अल-दुरुल मुख़्तार में है (त)। और यह बदगुमानी हराम है, जैसा कि क़ुरान अज़ीम में है (त)। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 142: रियासी रियासत जम्मू से मौलाना इमाम-उद-दीन गादर, मुर्सला पीर सैय्यद ग़ुलाम शाह कश्मीरी, 17 सफ़र 1331 हिजरी। उलमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरअ-ए-मतीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि एक बकरी को शेर या चीते ने गले से...

1. अल-क़ुरान अल-करीम 6/119 पेज 296 / 630

فتوے کی تمام عبارت دو تین ورق پڑھ کر تحریر فرمائیں، اور نیز حضور نے کئی دفعہ پڑھا بھی ہوگا۔ الجواب: اس مسئلہ میں حق یہ ہے کہ نیت ذابح کا اعتبار ہے اگر اس نے اراقۃ دم تقرباً الی اللہ کی اور وقت ذبح نام الہی لیا جانور بنص قطعی قرآن عظیم حلال ہوگیا۔

قال اللہ تعالٰی مآلکم ان لاتاکلوا مما ذکر اسم اللہ علیہ۔ اللہ تعالٰی نے فرمایا: تمھیں کیا ہوا کہ تم اسے نہیں کھاتے جس پر اللہ کا نام پکارا گیا۔ (ت)

تفصیل فقیر کے رسالہ "سبل الاصفیاء" میں ہے، شاہ صاحب سے اس مسئلہ میں غلطی ہوئی، اور وہ نہ فقط فتاوٰی بلکہ تفسیر عزیزی میں بھی ہے، اور نہ ایک ان کا فتاوٰی بلکہ کسی بشر غیر معصوم کی کوئی کتاب ایسی نہیں جس میں سے کچھ متروک نہ ہو، سیدنا امام مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ فرماتے ہیں:

کل مأخوذ من قولہ ومردود علیہ الا صاحب ھذہ القبر صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ یہ تمام حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے سوا ہر ایک اپنے قول پر ماخوذ ہوگا اور قول کو اس پر رد کیا جائے گا، واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۴۱: از رام گڑھ سیٹھاں علاقہ سیکر شیخاوٹی، مدرسہ نور الاسلام، مسئولہ عبدالعزیز ۱۹ ذی القعدہ ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ پیروں کا بکرا جو مانتے ہیں جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔ الجواب: ذبح اللہ عزوجل کے نام پر کیا جائے اور ثواب پیروں کو پہنچایا جائے، نہ اس میں حرج نہ اس کے ماننے میں حرج، مسلمان یہی کرتے ہیں اور ان کا مقصود ہوتا ہے، اس

کے خلاف سمجھنا بدگمانی ہے، کما فی الدرالمختار (جیسا کہ در مختار میں ہے۔ ت) اور یہ بدگمانی حرام ہے، کما فی القرآن العظیم (جیسا کہ قرآن عظیم میں ہے۔ ت) واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۴۲: از ریاسی ریاست جموں مولانا امام الدین گادڑ مرسلہ پیر سید غلام شاہ کشمیری ۱۷ صفر ۱۳۳۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ ایک بکری کو شیر یا چیتے نے گلے سے

Fatawa Razawiyya, Volume 20

...caught and pierced the veins to drink blood, but the goat is still alive. If it is slaughtered, will it be halal or not? On the other hand, the Muftis of Kashmir and Poonch give a fatwa of non-permissibility (non-halal), saying that in Wajeez Imam Kardari and Fatawa Alamgiri, such an animal is written as haram.

[Boxed Text] Arabic: ١۔ شاة قطع الذئب اوداجهالاتحل بالذكوة وهى حية Urdu Translation: A wolf cut the jugular veins (vessels of the neck) of a goat and it was still alive when slaughtered; it will not be halal. (T)

They argue from this, and also say that cutting four veins was obligatory, which the lion cut. However, a lion does not cut the veins at all; it only pierces them in the middle. For example, the original form of the vein is like this, and it wounds it like this =====. Sometimes it bites only two veins. Following the school of Imam-e-Azam (may Allah be pleased with him), a reply should be given. If (supposing) the knot is broken and the entire place of slaughter is consumed, what will be the ruling in this situation? Explain according to the Book, and you will be rewarded on the Day of Judgment. (State from the book, you will be rewarded on the Day of Reckoning. T)

Answer: Allah Almighty says:

[Right Column (Persian text transcribed as part of Urdu translation)] Note: Also a fatwa by Molvi Muhammad Murtaza from Balkot, post office Uri, State of Kashmir, regarding the prohibition of an animal whose jugular veins were cut by a predator, dated 29 Safar 1332 AH. This text was written: In reality, if the predator cut two or more jugular veins at the site of slaughter, which is between the 'Labbah' and the 'Lihyah', such that their connection to the brain or chest is severed, then it cannot be slaughtered now.

[Left Column] Also, Molvi Murtaza from Balkot, post office Uri, State of Kashmir, gave a fatwa declaring an animal haram based on the jugular veins cut by a predator on 29 Safar 1332 AH. The text is as follows: If in reality the predator has cut two or more jugular veins at the site of slaughter, which is between the 'Labbah' (the pit at the base of the neck) and the 'Lihyah' (jawbone), such that their connection to the brain or chest is severed, in such a case (continued on next page).

---

1. Fatawa Hindiyya with reference to Al-Wajiz, Kitab al-Dhabai'h, Chapter Three, Noorani Kutub Khana Peshawar 5/291; Fatawa Bazzaziyya on the margin of

Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Dhabai'h, Chapter Two, Noorani Kutub Khana Peshawar 6/308.

फ़तावा रज़विया, खंड 20

...पकड़ लिया और खून पीने के लिए नसों को छेद दिया, लेकिन बकरी अभी जीवित है। अगर उसे ज़बह किया जाए, तो क्या वह हलाल होगी या नहीं? दूसरी ओर, कश्मीर और पुंछ के मुफ़्ती इसके हलाल न होने का फ़तवा देते हैं और कहते हैं कि 'वजीज़ इमाम करदरी' और 'फ़तावा आलमगीरी' में ऐसे जानवर को हराम लिखा गया है।

[बॉक्स वाला टेक्स्ट] अरबी: ۱۔ شاة قطع الذئب اوداجهالاتحل بالذكوة وهى حية उर्दू अनुवाद: भेड़िए ने बकरी की गर्दन की नसें (अौदज) काट दीं और वह अभी जीवित थी कि उसे ज़बह कर दिया गया, तो वह हलाल नहीं होगी। (त)

वे इससे दलील देते हैं, और यह भी कहते हैं कि चार नसों को काटना फ़र्ज़ था, जिन्हें शेर ने काट दिया। हालांकि शेर नसें बिल्कुल नहीं काटता, वह सिर्फ उन्हें बीच से छेद देता है। उदाहरण के लिए, नस का असली रूप ऐसा है, और वह उसे इस तरह ===== ज़ख्मी कर देता है। कभी-कभी वह केवल दो नसों को ही काटता है। इमाम-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) के मज़हब के अनुसार जवाब दिया जाए। अगर (मान लीजिए) गाँठ टूट जाए और ज़बह का पूरा स्थान खा लिया जाए, तो इस स्थिति में क्या हुक्म होगा? किताब के अनुसार स्पष्ट करें, कयामत के दिन आपको इसका बदला मिलेगा। (किताब से बयान करें, हिसाब के दिन आपको अज्र दिया जाएगा। त)

जवाब: अल्लाह अज़्वजल फ़रमाता है:

[दायां कॉलम (फ़ारसी पाठ उर्दू अनुवाद के भाग के रूप में)] नोट: साथ ही, मौलवी मुहम्मद मुर्तज़ा, निवासी बलकोट, डाकखाना उड़ी, रियासत कश्मीर का फ़तवा, जो दरिंदे द्वारा काटी गई गर्दन की नसों वाले जानवर के हराम होने के बारे में था, दिनांक २९ सफ़र १३३२ हिजरी। यह इबारत लिखी गई: वास्तव में यदि दरिंदे ने ज़बह के स्थान पर, जो 'लब्बा' और 'लिहया' के बीच है, दो या अधिक नसों को काट दिया हो जिससे उनका संबंध दिमाग या सीने से टूट गया हो, तो अब उसे ज़बह नहीं किया जा सकता।

[बायां कॉलम] साथ ही, मौलवी मुर्तज़ा, निवासी बलकोट, डाकखाना उड़ी, रियासत कश्मीर ने २९ सफ़र १३३२ हिजरी को दरिंदे द्वारा काटी गई गर्दन की नसों पर जानवर को हराम करार देने का फ़तवा दिया। वह इबारत यह है: अगर वास्तव में दरिंदे ने ज़बह के स्थान पर जो 'लब्बा' (गर्दन के

निचले हिस्से का गड्ढा) और 'लिहया' (जबड़े की हड्डी) के बीच है, दो या अधिक नसों को काट दिया हो कि उनका संबंध दिमाग या सीने से टूट गया हो, ऐसी स्थिति में (बाकी अगले पृष्ठ पर)।

---

1. फ़तावा हिंदिया, अल-वजीज़ के हवाले से, किताबुज़्ज़बाइह, अध्याय तीन, नूरानी कुतुब खाना पेशावर ५/२९१; फ़तावा बज़ज़िया, फ़तावा हिंदिया के हाशिये पर, किताबुज़्ज़बाइह, अध्याय दो, नूरानी कुतुब खाना पेशावर ६/३०८।

پکڑ اور خون پینے کے لئے رگوں کو چھید ڈالا باستا نہ، اور بکری زندہ ہے، اگر ذبح کی جائے تو حلال ہو سکے گی یا نہیں؟ ادھر کشمیر اور پونچھ کے مفتی عدم حلت کا فتوٰی دیتے ہیں کہ کہتے ہیں کہ وجیز امام کر دری اور فتاوی عالمگیری میں ایسے جانور کو حرام لکھا ہے،

[باکس شدہ عبارت] عربی: شاۃ قطع الذئب اوداجھالاتحل بالذکوۃ وھی حیۃ ۱۔ اردو ترجمہ: بھیڑیے نے بکری کی اوداج (گلے کی رگیں) کاٹ دیں اور ابھی زندہ تھی تو ذبح کر دی گئی تو حلال نہ ہوگی۔ (ت)

سے استدلال کرتے ہیں، اور نیز کہتے ہیں کہ چار رگیں کاٹنی فرض تھیں وہ شیر نے کاٹ ڈالیں، حالانکہ شیر رگیں بالکل نہیں کاٹتا صرف انھیں بیچ میں سے چھید ڈالتا ہے، مثلاً رگ کی اصل صورت یہ ہے، زخمی اس طرح ===== کر دیتا ہے، بسا اوقات دو ہی رگوں کو دانت مارتا ہے، موافق مذہب امام اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ جواب ارشاد فرمایا جائے، اگر (ولو فرض) عقدہ توڑ جائے اور سب مذبح کھا جائے، تو اس صورت میں کیا حکم ہوگا؟ بینوا بالکتاب توجروا یوم الحساب (کتاب سے بیان فرمایئے یوم حساب اجر دئے جاؤ گے۔ ت)

الجواب: اللہ عزوجل فرماتا ہے:

[دایاں کالم] عہ: ایضا فتوائے مولوی محمد مرتضٰی از بلکوٹ، ڈاکخانہ اوڑی، ریاست کشمیر کہ در تحریم مقطوع الاوداج من السبع بود ۲۹ صفر ۱۳۳۲ھ ایں عبارت نوشتہ شد فی الواقع اگر درندہ محل ذبح کہ مابین اللبۃ واللحیۃ ست دو یا بیشتر اوداج را برید کہ اتصال آنہا بد ماغ یا سینہ منقطع شد حالا ذبح نتواں شد

[بایاں کالم] نیز مولوی مرتضیٰ از بلکوٹ ڈاکخانہ اوڑی، ریاست کشمیر، نے درندہ کی قطع کردہ اوداج (گلے کی رگیں) پر جانور کو حرام قرار دینے کا فتویٰ ۲۹ صفر ۱۳۳۲ھ کو دیا، وہ عبارت یہ ہے: اگر فی الواقع درندے نے مقام ذبح جو لبہ اور لحیہ کے درمیان ہے میں دو یا زیادہ اوداج کو کاٹ دیا ہو کہ ان کا تعلق دماغ یا سینے سے منقطع ہو گیا ہو ایسی صورت میں (باقی اگلے صفحہ پر)

---

۱ فتاویٰ ہندیة بحوالہ الوجیز کتاب الذبائح الباب الثالث نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۹۱، فتاوی بزازیہ علی ہامش الفتاوی الہندیة کتاب الذبائح الفصل الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۳۰۸

Fatawa Razawiya Volume 20

"Forbidden to you are carrion, blood, the flesh of swine, and that which has been dedicated to other than Allah, and [those animals] killed by strangling or by a violent blow or by a head-long fall or by the goring of horns, and those from which a wild animal has eaten, except what you [are able to] slaughter [before its death]..." [1]- Forbidden to you are carrion, and blood, and the meat of swine, and that over which the name of anyone other than God has been invoked at the time of slaughtering, and the strangled animal, and the animal killed by a blow, and the animal that dies of a fall, and the gored animal, and that which a wild beast has eaten, unless you slaughter it (before its death).

This exception refers back to all the aforementioned items to which it can apply. Obviously, blood and meat cannot be slaughtered. It's possible that the addition of the word 'meat' (lahm) holds the wisdom that it shouldn't be eligible for exception. And carrion, which has already died, is not fit for slaughtering. By the grace of Allah, this refutes the Wahhabis. If by 'ma uhilla' they mean 'that which is slaughtered', as is the truth and the reported interpretation, then why do they declare it forbidden if someone's name is called before slaughtering? And if they mean calling someone's name in general, then how can they call it forbidden when it is slaughtered in the name of God? Whereas Allah Almighty says: "except what you slaughter" [2]- (except what you slaughter - Translator). These things are forbidden, but if you slaughter them [before they die], they become permissible. In the first case, it was that...

[Left box - Persian text]: The place is ruined, so 'except what you slaughter' does not apply. Yes, if the teeth bit the vein and it is somewhat torn, such that it is a split but not a cut, or in a place other than the mentioned, like the head or chest, and the wounded animal is still alive, it is slaughtered and becomes permissible due to the persistence of the place of slaughter. Thus, it enters into the saying of the Almighty 'except what you slaughter'. The investigation and detail of this issue is in the fatwa of the poor [author], volume seven, Book of Slaughtering. And with Allah is success. And Allah Subhanahu wa Ta'ala knows best. And His knowledge, Glorious is His Majesty, is most perfect and firm.

[Right box - Urdu text]: That animal will not be fit for slaughter because the place of slaughter was lost, so the Quranic command 'except what you slaughter' will not apply. Yes, if the veins were wounded and slightly torn but not completely severed, or if a predator bit somewhere other than the place of slaughter, like the head or chest,

and the wounded animal is still alive and then slaughtered, it would be permissible because the place of slaughter was intact and thus it falls under Allah Almighty's command 'except what you slaughter'. A detailed investigation and explanation of this issue is in our fava (fatawa) volume seven (which is now volume twenty), the Book of Slaughtering (Kitab al-Zabaih). Success is from Allah Almighty. And Allah knows best, and His knowledge, Glorious is His Majesty, is most perfect and most firm. (T)

[1] Al-Quran Al-Kareem 5/3 [2] Al-Quran Al-Kareem 5/3 Page 298 of 630

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

"तुम पर हराम किया गया मुर्दार और ख़ून और सूअर का गोश्त और जिस पर अल्लाह के सिवा किसी और का नाम पुकारा गया हो, और वह जानवर जो गला घुटने से, चोट लगने से, ऊपर से गिरने से या सींग लगने से मर गया हो, और जिसे किसी दरिंदे ने खा लिया हो, सिवाय इसके जिसे तुम (मरने से पहले) ज़बह कर लो..." [1]- तुम पर हराम किया गया मुर्दार और ख़ून और सूअर का गोश्त और जिसके ज़बह में ग़ैर-ख़ुदा का नाम लिया गया और गला घोंटी, और लाठियों से मारी और ऊपर से गिरने वाली, और जिसे किसी ने सींग मारा, और दरिंदे की खाई हुई, मगर जिसे तुम ज़बह कर लो।

यह अपवाद (इस्तस्ना) उन सभी पूर्वोक्त चीज़ों की ओर लौटता है जिनसे यह संबंधित हो सकता है। ज़ाहिर है कि ख़ून और गोश्त ज़बह नहीं किए जा सकते। संभव है कि 'लह़्म' (मांस) शब्द जोड़ने में यही ह़िकमत हो कि उसमें अपवाद की गुंजाइश न रहे। और मुर्दार जो एक बार मर चुका, ज़बह के योग्य नहीं रहता। अल्लाह के फ़ज़ल से, यहाँ से वहाबियों का खंडन हो गया। अगर 'मा उह़िल्ला' से वे 'जो ज़बह किया गया' मुराद लेते हैं, जैसा कि यही सच और प्रामाणिक व्याख्या है, तो वे ज़बह से पहले किसी का नाम पुकारने से इसे हराम क्यों बताते हैं? और अगर वे सामान्य पुकार मुराद लेते हैं, तो जब इसे खुदा के नाम पर ज़बह किया गया, तो इसे हराम कैसे कह सकते हैं? जबकि अल्लाह अज़्ज़वजल फ़रमाता है: "सिवाय इसके जिसे तुम ज़बह कर लो" [2]- (मगर जिसे तुम ज़बह कर लो। त)। ये चीज़ें हराम हैं लेकिन जिसे तुम ज़बह कर लो वह हलाल है। पहली स्थिति में तो यही था कि...

[बायां बॉक्स]: ज़बह का स्थान नष्ट हो गया, इसलिए 'इल्ला मा ज़क्कैतुम' सादिक (सत्य) नहीं होगा। हाँ, अगर दाँत लगने से रग ज़ख़्मी हुई और कुछ हद तक फट गई लेकिन पूरी तरह कटी नहीं थी, या ज़बह के स्थान के अलावा कहीं और जैसे सिर या सीने पर ज़ख़्म हो और जानवर अभी जीवित हो, और उसे ज़बह कर लिया गया तो वह हलाल होगा क्योंकि ज़बह का स्थान बाक़ी था, अतः वह अल्लाह तआला के इरशाद 'इल्ला मा ज़क्कैतुम' में शामिल हो गया। इस मसले की तह़कीक़ और तफ़सील फ़कीर के फ़तवा जिल्द सात 'किताबुज़ ज़बायह' में है। तौफ़ीक अल्लाह से है। और अल्लाह सुब्ह़ानहू व तआला बेहतर जानता है, और उसका इल्म सबसे कामिल और मज़बूत है।

[दायां बॉक्स]: वह जानवर ज़बह के काबिल न होगा क्योंकि ज़बह का महल (स्थान) फ़ौत हो गया, इसलिए क़ुरआन का हुक्म 'इल्ला मा ज़क्कैतुम' सादिक न आएगा। हाँ, अगर रगों को ज़ख़्म हुआ और वह क़दरे फट गई हों और मुकम्मल कतअ (कटी) न हुई हों या महल-ए-ज़बह मज़कूर के ग़ैर

मसलन सर या सीना को दरिंदे ने काट दिया और ज़ख़्मी जानवर अभी ज़िंदा हो और ज़बह कर लिया गया तो हलाल होगा क्योंकि ज़बह का महल बाक़ी था तो अल्लाह तआला के इरशाद 'इल्ला मा ज़क्कैतुम' में दाख़िल हो गया। इस मसले की तह़कीक़ और तफ़सील हमारे फ़तावा जिल्द सात (जो कि अब बीसवीं है) किताबुज़ ज़बायह में है, तौफ़ीक़ अल्लाह तआला से है। वल्लाहु सुब्ह़ानहू व तआला आलम व इल्मुहू जल्ल मजदहु अतम व अह़कम। (त)

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 5/ 3 [2] अल-क़ुरान अल-करीम 5/ 3 पृष्ठ 298 / 630

"حُرِّمَتْ عَلَیْکُمُ الْمَیْتَۃُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِیْرِ وَمَآ اُھِلَّ لِغَیْرِ اللّٰہِ بِہٖ وَالْمُنْخَنِقَۃُ وَالْمَوْقُوْذَۃُ وَالْمُتَرَدِّیَۃُ وَالنَّطِیْحَۃُ وَمَآ اَکَلَ السَّبُعُ اِلَّا مَا ذَکَّیْتُمْ" ۱- تم پر حرام کیا گیا مردار اور خون اور سور کا گوشت اور جس کے ذبح میں غیر خدا کا نام لیا گیا اور گلا گھوٹی، اور لاٹھیوں سے ماری اور اوپر سے گرنے والی، اور جسے کسی نے سینگ مارا، اور درندہ کی کھائی ہوئی، مگر جسے تم ذبح کرلو،

یہ استثناء تمام مذکورات کی طرف راجع ہے جس سے متعلق ہو سکتا ہے، ظاہر ہے کہ خون اور گوشت ذبح نہیں ہو سکتے، عجب نہیں کہ اضافہ لفظ لحم میں یہی حکمت ہو کہ صلاحیت استثنانہ رہے، اور مردار اور جو ایک بار ذبح ہو چکی صالح ذبح نہیں، بحمد اللہ تعالٰی یہاں سے وہابیہ کا رد ہوگیا، ما اہل سے اگر ما ذبح مراد لیتے ہیں جیسا کہ یہی حق اور یہی تفسیر ماثور ہے۔ تو قبل ذبح کسی کا نام پکارنے سے کیوں حرام بتاتے ہیں اور مطلق پکارنا مراد لیتے ہیں، تو جب اسے نام خدا پر ذبح کیا گیا کیونکر حرام کہتے ہیں، حالانکہ اللہ عزوجل فرماتا ہے: "اِلَّا مَا ذَکَّیْتُمْ" ۲- (مگر جسے تم ذبح کرلو۔ت) یہ چیزیں حرام ہیں مگر جسے تم ذبح کرلو وہ حلال ہے، پہلی صورت میں تو یہی تھا کہ

[بایاں حصہ]: لغوات محلّہ پس الا ماذکیتم صادق نیاید آرے اگر دندان زدہ رگ را قدرے شگافتہ ست کہ خرق باشد نہ قطع یا در غیر محل مذکور چنانچہ در سربار صدر و مجروحہ ہنوز زندہ است آں، ذبح کردہ شد حلال می شود لبقاء محل الذبح فیدخل فی قولہ تعالٰی الا ماذکیتم تحقیق و تفصیل ایں مسئلہ در فتوائے فقیر جلد ہفتم کتاب الذبائح است، وباللہ التوفیق واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم۔ وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔

[دایاں حصہ]: وہ جانور ذبح کے قابل نہ ہوگا کیونکہ ذبح کا محل فوت ہو گیا، پس قرآن کا حکم الا ماذکیتم صادق نہ آئیگا، ہاں اگر رگوں کو زخم ہوا اور وہ قدرے پھٹ گئی ہوں اور مکمل قطع نہ ہوئی ہوں یا محل ذبح مذکور کے غیر مثلاً سر یا سینہ کو درندے نے کاٹ دیا اور زخمی جانور ابھی زندہ ہو اور ذبح کر لیا گیا تو حلال ہوگا کیونکہ ذبح کا محل باقی تھا تو اللہ تعالٰی کے ارشاد الا ماذکیتم میں داخل ہوگیا، اس مسئلہ کی تحقیق و تفصیل ہمارے فتاوٰی جلد ہفتم (جو کہ اب بیسویں ہے) کتاب الذبائح میں ہے، توفیق اللہ تعالٰی سے ہے۔ واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔ (ت)

Without God's command, the Wahhabis declared it haram (forbidden) from their own side. The second scenario that the Wahhabis themselves adopt is even harsher, as they declare haram what Allah Almighty has declared halal (lawful), and we seek refuge with Allah. Among the remaining five items, those that died are no longer fit for slaughter. However, any in which life still remains, no matter how slight, no matter how poor its condition, even if it only has the twitching of a slaughtered animal left, if it is slaughtered, it will become absolutely halal, even if it does not bleed or twitch at the time of slaughter, as long as life is proven in it at the time of slaughter. This is because the Lord Almighty did not specify any details in the exception. This is the school of thought of our Imam-e-Azam (Radi Allahu Anhu), and the fatwa is upon this. It is stated in Durr al-Mukhtar:

Arabic Text

If a sick goat is slaughtered and it moves or blood comes out, it is halal, otherwise not, if its being alive at the time of slaughter was not known. If its being alive was known, it is absolutely halal even if it did not move and blood did not come out. This applies to an animal that was strangled, fell from a height, was gored by horns, or whose belly was ripped open by a wolf. Slaughtering these things makes them halal even if their life was slight. The fatwa is upon this due to the words of the Almighty "except what you slaughter" without detail.

Urdu Translation

If a sick goat is slaughtered while it moved and blood came out, it is halal, otherwise not, provided it could not be known whether it was alive at the time of slaughter. And if it was known to be alive at that time, it is absolutely halal even if it did not move and blood did not come out. This case is found in those that are strangled, fallen from above, gored by horns, and those whose belly a predator has torn open. If such animals are slaughtered, they will be halal, even if a slight sign of life is found at the time of slaughter, and the fatwa is upon this based on Allah Almighty's absolute statement "except what you slaughter". (T)

Therefore, our esteemed scholars have specified that if a predator tore open the animal's belly or took it away after completely separating the head, and life still remains in it, it will become halal upon slaughter. The full text of Wajeez al-Kardari, from which an argument is drawn in the question referencing Alamgiri, a few lines before 'Kitab al-Siyar' is as follows:

Arabic Text

A goat whose jugular veins were cut by a wolf while it was alive cannot be slaughtered because the site for slaughter is lost. But if a wolf ripped its belly while it was...

Urdu Translation

A wolf cut the jugular veins of a goat while it is still alive, but it will not be fit for slaughter because the site for slaughter is gone, and the wolf...

---

1. Durr al-Mukhtar, Book of Slaughtered Animals, Mujtabai Press, Delhi 12/230

फतावा रज़विया जिल्द 20

बिना खुदा के बताए वहाबियों ने अपनी तरफ से इसे हराम कह दिया, और दूसरी सूरत जो खुद वहाबी अपनाते हैं वह इससे भी अधिक कठोर है कि जिसे अल्लाह अज़्ज़वजल ने हलाल बताया उसे वे हराम बताते हैं, वल-इयाज़ु बिल्लाह तआला। पांच चीजों में से जो मर गईं वे वैध वध के योग्य नहीं रहीं, और जिसमें थोड़ा सा भी जीवन शेष है, चाहे वह कितना ही कम क्यों न हो, चाहे उसकी स्थिति कितनी ही खराब क्यों न हो, चाहे उसमें केवल वध किए गए जानवर की तरह तड़पन ही क्यों न बची हो, जब उसे वध (ज़बह) किया जाएगा तो वह पूर्णतः हलाल हो जाएगा, चाहे वध के समय खून न निकले और न वह तड़पे, जबकि वध के समय उसमें जीवन सिद्ध हो। क्योंकि रब अज़्ज़वजल ने छूट (अपवाद) में कोई विवरण नहीं दिया। यही हमारे इमाम-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) का पंथ (मज़हब) है, और फतवा इसी पर है। दुर्रे मुख्तार में है:

अरबी इबारत

यदि किसी बीमार बकरी को वध किया गया और उसने हरकत की या खून निकला तो वह हलाल है, अन्यथा नहीं, बशर्ते वध के समय उसके जीवित होने का पता न चल सका हो। और यदि उस अवसर पर जीवित होना ज्ञात था तो वह पूर्णतः हलाल है चाहे उसने हरकत न की हो और न खून निकला हो। यह स्थिति गला घोंटी हुई, ऊपर से गिरने वाली, सींग से मारी गई और जिसका पेट भेड़िये ने फाड़ दिया हो, उनमें पाई जाती है। तो ऐसे जानवर वध कर दिए जाएं तो हलाल होंगे, चाहे वध के समय थोड़ा सा जीवन महसूस हो, और फतवा इसी पर है अल्लाह तआला के कथन "मगर जिसे तुम वध कर लो" के आधार पर बिना किसी विवरण के।

उर्दू अनुवाद

बीमार बकरी को ज़बह किया जबकि उसने हरकत की और खून निकला तो हलाल है, वरना नहीं बशर्ते ज़बह के वक़्त ज़िंदा होना मालूम न हो सका, और अगर इस मौके पर ज़िंदा होना मालूम था तो मुतलक़न हलाल है अगरचे हरकत न की और न खून निकला हो, यह सूरत गला घोंटी हुई, ऊपर से गिरने वाली, सींग ज़दा, और जिसका पेट दरिंदे ने फाड़ दिया हो, में पाई जाती है तो ऐसे जानवर ज़बह कर दिए जाएं तो हलाल होंगे, अगरचे ज़बह के वक़्त ख़फ़ीफ़ सी ज़िंदगी मालूम हो जाए और इसी पर फ़तवा है अल्लाह तआला के क़ौल "इल्ला मा ज़क्कैतुम" मुतलक़ की बिना पर। (त)

इसलिए हमारे विद्वानों ने स्पष्ट किया है कि यदि किसी हिंसक पशु ने जानवर का पेट फाड़ दिया, या उसे सिर से बिल्कुल अलग करके ले गया, और अभी उसमें जीवन शेष है, तो वध करने से वह हलाल

हो जाएगा। वजीज़ करदरी जिससे आलमगीरी के हवाले से सवाल में दलील दी गई है, उसकी पूरी इबारत 'किताब-उस-सियर' से कुछ पंक्तियाँ पहले यह है:

अरबी इबारत	**उर्दू अनुवाद**
भेड़िये ने बकरी की गर्दन की रगें (ओदाज) काट दीं और वह जीवित है, तो वध का स्थान नष्ट हो जाने के कारण उसका वध नहीं किया जा सकता। और यदि भेड़िये ने उसका पेट फाड़ दिया हो जबकि वह...	भेड़िये ने बकरी की ओदाज (गले की रगें) काट दीं अभी ज़िंदा है मगर ज़बह के क़ाबिल न होगी क्योंकि ज़बह का महल न रहा, और भेड़िये ने

---

1. दुर्रे मुख्तार, किताबुज़ ज़बायह, मुतबाई प्रेस दिल्ली 12/230 पेज 299 of 630

بغیر خدا کے بتائے وہابیہ نے اپنی طرف سے حرام کہہ دیا، اور دوسری صورت جو خود وہابیہ لیتے ہیں اس سے بھی سخت تر ہے کہ جسے اللہ عزوجل نے حلال بتایا اسے حرام بتاتے ہیں، والعیاذ باللہ تعالیٰ، پانچ اشیاء سے باقی ماندہ میں جو مر گئی صالح ذبح نہ رہی، اور جس میں کچھ بھی حیات باقی ہے اگرچہ کتنی ہی خفیف ہو، اگرچہ اس کی حالت کتنی ہی ردی ہو، اگرچہ اس میں صرف مذبوح کی سی تڑپ باقی ہو، جب ذبح کر لی جائیگی مطلقاً حلال ہو جائے گی اگرچہ ذبح کے وقت نہ خون دے نہ تڑپے جبکہ وقت ذبح اس میں حیات ثابت ہو اس لئے کہ رب عزوجل نے استثناء میں کوئی تفصیل نہ فرمائی، یہی ہمارے امام اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا مذہب ہے، اور اسی پر فتوی، در مختار میں ہے:

| ذبح شاة مریضة فتحرکت او خرج الدم حلت والا لا، ان لم تدر حیاته عند الذبح وان علم حیاته حلت مطلقاً وان لم تتحرك ولم یخرج الدم، وبذا یتأتی في منخنقة و متردیة ونطیحة والتي بقرا لذئب بطنها، فذکاة هذه الاشیاء تحلل وان کانت حیاتها خفیفة، وعلیه الفتوی لقوله تعالی الا ماذکیتم من غیر تفصیل۔ |

بیمار بکری کو ذبح کیا جبکہ اس نے حرکت کی اور خون نکلا تو حلال ہے، ورنہ نہیں بشرطیکہ ذبح کے وقت زندہ ہونا معلوم نہ ہو سکا، اور اگر اس موقعہ پر زندہ ہونا معلوم تھا تو مطلقاً حلال ہے اگرچہ حرکت نہ کی اور نہ خون نکلا ہو، یہ صورت گلہ گھونٹی ہوئی، اوپر سے گرنے والی، سینگ زدہ، اور جس کا پیٹ درندے نے پھاڑ دیا ہو، میں پائی جاتی ہے تو ایسے جانور ذبح کر دیئے جائیں تو حلال ہوں گے، اگرچہ ذبح کے وقت خفیف سی زندگی معلوم ہو جائے اور اسی پر فتوی ہے اللہ تعالیٰ کے قول الا ما ذکیتم مطلق کی بناء پر۔ (ت) |

ولہذا ہمارے علمائے کرام نے تصریح فرمائی ہے کہ اگر درندہ نے جانور کا پیٹ چاک کر دیا، یا بالکل سر سے جدا کر کے لے گیا، اور ابھی اس میں حیات باقی ہے ذبح کرنے سے حلال ہو جائے، وجیز کردری جس سے بحوالہ عالمگیری سوال میں استدلال ہے، اس کی پوری عبارت کتاب السیر سے چند سطر پہلے یہ ہے:

| شاة قطع الذئب اوداجها وهي حية لاتذكى لفوات محل الذبح، ولو بقر الذئب بطنها وهى | بھیڑیئے نے بکری کی اوداج (گلے کی رگیں) کاٹ دیں ابھی زندہ ہے مگر ذبح کے قابل نہ ہو گی کیونکہ ذبح کا محل نہ رہا، اور بھیڑیئے نے |

---

۱ در مختار کتاب الذبائح مطبع مجتبائی دہلی ۱۲/ ۲۳۰ Page 299 of 630

Fatawa Razawiyya Volume 20

[Arabic]: حية تذكى لبقاء محل الذ بح فتحل لوذبحت ولو انتزع الذئب راس الشاة وبقيت حية تحل بالذبح بين اللبة واللحيين - 1	**[Urdu Translation]: If its belly was ripped open and it is still capable of being slaughtered alive, then it should be slaughtered because the place for slaughter remains. And if a wolf has torn off the head while it was still alive, and it is slaughtered between the 'labba' (base of the neck) and the 'lahya' (jaws), it will be lawful. (T)**

It is evident that the questioned situation falls under the general application of the noble verse and the preferred (mufta bihi) opinion of our Imam-e-A'zam, and the passage from 'Wajiz' is not relevant to it. In 'Wajiz', the prohibited situation is when a wild beast severs the veins. Creating a hole is not the same as severing, because in the former, the connection of the veins from the chest to the head remains intact, while severing means disconnecting this link. It is stated in 'Radd al-Muhtar' from Allama Ali Maqdisi:

[Arabic]: المراد بقطعهما فصلهما من الراس او عن الاتصال باللبة - 2	**[Urdu Translation]: By cutting, it is meant that it was separated from the head or the connection with the 'labba' was severed. (T)**

This much is sufficient for the answer to the issue. And if further investigation of the matter is required, then I say: And with Allah is success (I say by the grace of Allah Almighty): There are three branches in the aforementioned passage of 'Wajiz':

First: A wolf severed the neck veins of a goat.
Second: It ripped open the belly.
Third: It separated the head.

In the first case, the ruling given is that it cannot be slaughtered [lawfully], and in the remaining two, it was stated to slaughter them and they will become lawful. There is an apparent explicit contradiction between the rulings of the first and third. These veins go from the brain to the heart. It is stated in 'Bada'i', 'Fatawa Imam Qazi Khan', 'Radd al-Muhtar', etc.:

[Arabic]: الاوداج متصلة من القلب بالدماغ - 3	**[Urdu Translation]: The jugular veins (awdaj) are connected from the heart to the brain. (T)**

1. Fatawa Bazzaziya, on the margin of Fatawa al-Hindiyyah, Book of Slaughtered Animals, Chapter Two, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/308.
2. Radd al-Muhtar, Book of Slaughtered Animals, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/187.
3. Radd al-Muhtar, Book of Hunting, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/305; Bada'i' al-Sana'i', Book of Slaughtered Animals and Hunting, Section: Explanation of conditions for lawfulness of eating, H.M. Saeed Company, Karachi, 5/52.

फतावा रज़विया, खंड 20

[अरबी]: حية تذكى لبقاء محل الذ بح فتحل لوذبحت ولو انتزع الذئب راس الشاة وبقيت حية تح بالذبح بين ال اللبة واللحيين - 1

[उर्दू अनुवाद]: उसका पेट फाड़ दिया गया और वह अभी भी जीवित वध के योग्य है, तो उसका वध किया जाना चाहिए क्योंकि वध का स्थान शेष है। और यदि भेड़िये ने सिर काट लिया जबकि वह अभी जीवित थी, और 'लब्बा' और 'लह्या' के बीच से वध कर लिया गया, तो वह हलाल होगी। (त)

यह स्पष्ट है कि प्रश्नगत स्थिति पवित्र आयत के सामान्य प्रयोग और हमारे इमाम-ए-आज़म के मुफ़्ता बिही (जिस पर फतवा दिया गया हो) मत के अंतर्गत आती है, और 'वजीज़' का उद्धरण इससे संबंधित नहीं है। 'वजीज़' में वह स्थिति निषिद्ध है जिसमें कोई जंगली जानवर नसें काट देता है। छेद करना काटना नहीं है, क्योंकि इसमें सीने से सिर तक नसों का जुड़ाव बरकरार रहता है, जबकि काटना इस जुड़ाव को अलग कर देना है। 'रद्दुल मुहतार' में अल्लामा अली मक़दिसी से है:

[अरबी]: المراد بقطعهما فصلهما من الراس او عن الاتصال باللبة - 2

[उर्दू अनुवाद]: काटने से तात्पर्य यह है कि सिर से अलग कर दिया गया या 'लब्बा' से संबंध काट दिया गया। (त)

मसले के उत्तर के लिए इतना ही पर्याप्त है। और यदि मामले की और अधिक तहकीकात (जांच) आवश्यक है, तो मैं कहता हूँ: व बिल्लाहि तौफीक (अर्थात मैं अल्लाह तआला की तौफीक से कहता हूँ): 'वजीज़' के उपरोक्त अंश में तीन शाखाएँ हैं:

प्रथम: भेड़िये ने बकरी की गर्दन की नसें काट दीं।
द्वितीय: पेट चाक (फाड़) दिया।
तृतीय: सिर अलग कर दिया।

पहली में हुक्म (आदेश) दिया गया है कि वध नहीं हो सकता, और शेष दो में फरमाया कि वध कर लें हलाल हो जाएगा। पहली और तीसरी के हुक्म में स्पष्ट रूप से विरोधाभास प्रतीत होता है। ये नसें दिमाग से दिल तक होती हैं। 'बदई', 'फतावा इमाम क़ाज़ी खान', 'रद्दुल मुहतार' आदि में है:

[अरबी]: الاوداج متصلة من القلب بالدماغ - 3	[उर्दू अनुवाद]: अवदाज (गर्दन की नसें), दिल से दिमाग तक जुड़ी होती हैं। (त)

1. फतावा बज़ाज़िया, फतावा अल-हिंदिया के हाशिये पर, किताबुज़ ज़बायह (वध का अध्याय), दूसरा अध्याय, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/308।
2. रद्दुल मुहतार, किताबुज़ ज़बायह, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/187।
3. रद्दुल मुहतार, किताबुस सैयद (शिकार का अध्याय), दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/305; बदई' अस्-सनाई', किताबुज़ ज़बायह वस्-सैयद, अनुभाग: खाने की हलाल शर्तों का विवरण, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, 5/52।

حیة تذکی لبقاء محل الذ بح فتحل لوذبحت ولو انتزع الذئب راس الشاة وبقیت حیة تحل بالذبح بین اللبة واللحیین - 1

اس کا پیٹ پھاڑ دیا اور ابھی زندہ ذبح کے قابل ہے تو ذبح کی جائے کیونکہ ذبح کا محل باقی ہے ، اور اگر بھیڑیئے نے سر کاٹ لیا ابھی زندہ تھی اور ذبح کر لی گئی لبہ اور لحیہ کے درمیان سے تو حلال ہوگی۔ (ت)

صورت مسئولہ کا آیہ کریمہ کے اطلاق اور ہمارے امام اعظم کے مذہب مفتی بہ میں داخل ہونا ظاہر ہے اور عبارت وجیز اس سے متعلق نہیں۔ وجیز میں وہ صورت منع کی ہے، درندہ رگیں قطع کردے، اور سوراخ کرنا قطع کر دینا نہیں کہ اس میں سینہ سے سر تک رگوں کا اتصال بحال رہتا ہے، اور قطع اس وصل کا فصل کر دینا ہے۔ ردالمحتار میں علامہ علی مقدسی سے ہے:

المراد بقطعهما فصلهما من الراس او عن الاتصال باللبة - 2

کاٹنے سے مراد یہ کہ سر سے جدا کر لیا یا لبہ سے تعلق کاٹ دیا۔ (ت)

جواب مسئلہ کو اسی قدر بس ہے، اور اگر تحقیق مقام درکار ہو فاقول: وباللہ التوفیق (تو میں اللہ تعالٰی کی توفیق سے کہتا ہوں۔ت) وجیز کی عبارت مذکورہ میں تین فرعیں ہیں؟ اول: بھیڑیا نے بکری کی رگھائے گردن کاٹ دیں۔ دوم: پیٹ چاک کر دیا۔ سوم: سر جدا کر دیا۔

پہلی میں حکم دیا ہے کہ ذبح نہیں ہو سکتی، اور دو باقی میں فرمایا ذبح کر لیں حلال ہو جائے گا، اول و سوم کے حکم میں بظاہر صریح تناقض ہے، یہ رگیں دماغ سے دل تک ہوتی ہیں، بدائع و فتاوائے امام قاضی خاں و ردالمختار و غیر ہا میں ہے:

الاوداج متصلة من القلب بالدماغ - 3 اوداج، دل تا دماغ متصل ہوتی ہے۔ (ت)

1 فتاوی بزازیہ علی ہامش الفتاوی الھندیہ کتاب الذبائح الفصل الثاني نورانی کتب خانہ پشاور ۶/ ۳۰۸ 2 ردالمحتار کتاب الذبائح دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۱۸۷ 3 ردالمحتار کتاب الصید دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۳۰۵، بدائع الصنائع کتاب الذبائح والصید فصل و اما بیان شروط حل الاکل ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۵/ ۵۲

Volume 20 Fatawa Rizvia

So if the head is completely severed and these veins are cut, then according to the first branch of the ruling, the third branch should also have been prohibited. However, the ruling given is that if slaughtered, it is halal. Now, if you reconcile it like this: according to our Imam, for the validity of slaughtering, absolute life is required, even if it is only to the extent that remains in a slaughtered animal after slaughter. According to the Sahihayn (Imam Abu Yusuf and Imam Muhammad), this much life is not sufficient. Imam Muhammad says it must be more than that, and it's not a condition. Imam Abu Yusuf says: no, rather it should be such that it could survive after such a wound. In Hidayah, it states:

[Arabic Boxed Text]: If he slaughters it, eating it is permissible according to Abu Hanifa (may Allah be pleased with him) if there is life in it, whether faint or clear. This is the official fatwa, based on Allah Almighty's saying, "Except that which you slaughter" (Al-Ma'idah: 3), generally without any distinction. According to Abu Yusuf (may Allah Almighty have mercy on him), if it is in a state where it cannot survive, it is not permissible because its death would not be due to slaughter. Imam Muhammad (may Allah Almighty have mercy on him) said: if it is in a state above that of a slaughtered animal, it is permissible; otherwise, it is not, because such life is not considered.

[Urdu Boxed Text]: If at the time of slaughter there is even a faint trace of life and it is slaughtered, then according to Imam Sahib (may Allah be pleased with him), eating it is halal. The fatwa is based on this, following Allah Almighty's general command "Except what you slaughter," which has no further detail. According to Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on him), if it is in a state where it cannot survive, it will not be halal because in such a case, its death will not be caused by the slaughter. According to Imam Muhammad (may Allah be pleased with him), if it is in a state where it can stay alive longer than a slaughtered animal, then it will be halal by slaughtering, otherwise not, because such life is not taken into account. (T)

The first branch is based on the opinion of the Sahihayn that after the cutting of the jugular veins, life is not essentially more than the life of a slaughtered animal. Therefore, it is legally dead, and a dead animal is not a subject for slaughtering. So, slaughtering cannot be done now as the place of slaughter is lost. The third branch is based on the Imam's opinion that even if the head is severed, while the animal is still struggling, life remains, even if it is not more than the life of a slaughtered animal.

Therefore, it is a subject for slaughtering; if slaughtered, it will become halal. In the second branch, if only the skin was torn such that sewing it and healing/survival is possible, it is halal by consensus. If not possible, it's only according to the Imam's opinion. Thus, if reconciled this way, it's clear that citing the first branch is incorrect as it goes against the Imam's opinion and the official fatwa of the school. If an interpretation is needed to align it with the Imam's view, then the refinement of the basis (tanqih al-manat) in the loss of the subject of slaughter is required.

[1] Al-Hidayah, Book of Hunting, Yusufi Press Lucknow, 4/ 503 Page 301 of 630

तो अगर सिर पूरी तरह से अलग कर दिया गया और ये नसें काट दी गईं, तो पहले नियम की शाखा के अनुसार तीसरी शाखा में भी हराम होना चाहिए था। लेकिन नियम यह दिया गया कि यदि ज़बह (वध) किया जाए तो वह हलाल है। अब अगर आप इस तरह से तालमेल बिठाएँ कि हमारे इमाम के अनुसार ज़बह की वैधता के लिए पूर्ण जीवन आवश्यक है, चाहे वह उतना ही क्यों न हो जितना ज़बह के बाद एक वध किए गए जानवर में रहता है। और साहिबैन (इमाम अबू यूसुफ़ और इमाम मुहम्मद) के अनुसार इतना जीवन पर्याप्त नहीं है। इमाम मुहम्मद कहते हैं कि इससे अधिक होना चाहिए, और यह शर्त नहीं है। और इमाम अबू यूसुफ़ फरमाते हैं: नहीं, बल्कि ऐसा होना चाहिए कि इतने घाव के बाद वह जीवित रह सके। हिदाया में है:

[अरबी बॉक्स टेक्स्ट]: यदि वह इसे ज़बह करता है, तो इमाम अबू हनीफ़ा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के अनुसार उसे खाना जायज़ है, यदि उसमें जीवन है, चाहे वह सूक्ष्म हो या स्पष्ट। और इसी पर फतवा है, अल्लाह तआला के इस कथन के कारण, "सिवाय उसके जिसे तुमने ज़बह किया" (सूरह माएदा: ३), बिना किसी भेद के सामान्य रूप से। और इमाम अबू यूसुफ़ (अल्लाह उन पर दया करे) के अनुसार, यदि वह ऐसी स्थिति में हो कि वह जीवित न रह सके, तो वह हलाल नहीं है क्योंकि उसकी मृत्यु ज़बह के कारण नहीं होगी। और इमाम मुहम्मद (अल्लाह उन पर दया करे) ने कहा: यदि वह ज़बह किए गए जानवर के जीवन से ऊपर की स्थिति में है, तो वह हलाल है, अन्यथा नहीं, क्योंकि ऐसे जीवन का कोई विचार नहीं किया जाता।

[उर्दू बॉक्स टेक्स्ट]: अगर ज़बह के वक्त सूक्ष्म सा जीवन भी हो और ज़बह कर ली गई तो इमाम साहब (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के नज़दीक उसका खाना हलाल है, और इसी पर फतवा है अल्लाह तआला के इरशाद "इल्ला मा ज़क्कैतुम" (मूतलक़) की बुनियाद पर, जिसमें कोई तफ़सील नहीं है। और इमाम अबू यूसुफ़ (अल्लाह उन पर दया करे) के नज़दीक वह ऐसी हालत में हो कि ज़िन्दा न रह सके तो हलाल न होगी क्योंकि ऐसी सूरत में उसकी मौत ज़बह से वाक़े न होगी। और इमाम मुहम्मद (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के नज़दीक ऐसी हालत में हो कि ज़बह शुदा से ज़्यादा देर तक ज़िन्दा रह सकती हो तो ज़बह करने से हलाल होगी वरना नहीं, क्योंकि ऐसी ज़िन्दगानी का एतबार नहीं किया जाता। (त)

पहली शाखा साहिबैन के इस कथन पर आधारित है कि गर्दन की नसें कटने के बाद जीवन, वध किए गए जानवर के जीवन से अधिक नहीं होता, इसलिए वह हुक्मी तौर पर मृत है, और मृत जानवर ज़बह का स्थान नहीं हो सकता, तो अब ज़बह नहीं कर सकते क्योंकि ज़बह का स्थान समाप्त हो चुका है। और तीसरी शाखा इमाम के इस कथन पर आधारित है कि भले ही सिर अलग हो गया हो, लेकिन जब तक जानवर तड़प रहा है, जीवन शेष है, चाहे वह वध किए गए जानवर के जीवन से अधिक न हो, इसलिए वह ज़बह का स्थान है; ज़बह कर लें तो हलाल हो जाएगा। और दूसरी शाखा में, यदि केवल खाल फटी हो कि उसे सीकर घाव भरने और जीवन की कल्पना की जा सके, तो सर्वसम्मति (इज्मा) से हलाल है, और यदि कल्पना न हो सके तो केवल इमाम के कथन पर। इस प्रकार यदि तालमेल बिठाया जाए तो स्पष्ट है कि पहली शाखा से प्रमाण देना सही नहीं है, क्योंकि वह इमाम के कथन और मुफ़्ती-बेह मज़हब (जिस पर फतवा दिया जाता है) के विरुद्ध है। और यदि ऐसी व्याख्या चाहिए कि वह भी इमाम के कथन की ओर लौट आए, तो अब ज़बह के स्थान के समाप्त होने में 'तनक़ीह-ए-मनात' (कारण का शोधन) ज़रूरी है।

[1] अल-हिदाया, किताबुस सैद, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ, ४/ ५०३ पृष्ठ ३०१/६३०

توجب سر جدا کر دیا قطعاً یہ رگیں قطع کر دیں، تو فرع اول کے حکم سے فرع سوم میں بھی حرمت چاہئے تھی اور حکم یہ دیا کہ ذبح کرے تو حلال ہے۔ اب اگر یوں توفیق کیجئے کہ ہمارے امام کے نزدیک صحت ذبح کے لئے مطلقاً حیات درکار ہے، اگرچہ اسی قدر جو مذبوح میں بعد ذبح ہوتی ہے، اور صاحبین کے نزدیک اتنی حیات کافی نہیں، امام محمد فرماتے ہیں بس اس سے زائد ہو، اور شرط نہیں، اور امام ابو یوسف فرماتے ہیں: نہیں، بلکہ یہ چاہئے کہ اتنے زخم کے بعد جانبر ہو سکے، ہدایہ میں ہے:

[عربی عبارت]: لو انه ذكاه حل اكله عند ابي حنيفة رضي الله تعالى عنه فيه حيوة خفية، او بينة، و عليه الفتوى، لقوله تعالى اِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ مطلقاً من غير فصل و عند ابي يوسف رحمه الله تعالى اذ اكان بحال لا يعيش مثله لا يحل لانه لم يكن موته بالذبح، وقال محمد رحمه الله تعالى ان كان مثله فوق ما يعيش المذبوح يحل، والا فلا لانه لا معتبر بهذه الحيوة [1]۔

[اردو ترجمہ]: اگر ذبح کے وقت خفیف سی زندگی بھی ہو اور ذبح کر لی گئی تو امام صاحب رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے نزدیک اس کا کھانا حلال ہے، اور اسی پر فتویٰ ہے اللہ تعالیٰ کے ارشاد الا ما ذکیتم مطلق کی بناء پر، جس میں کوئی تفصیل نہیں ہے، اور امام ابو یوسف رحمہ اللہ تعالیٰ کے نزدیک وہ ایسی حالت میں ہو کہ زندہ نہ رہ سکے تو حلال نہ ہوگی کیونکہ ایسی صورت میں اس کی موت ذبح سے واقع نہ ہوگی، اور امام محمد رحمہ اللہ تعالیٰ عنہ کے نزدیک ایسی حالت میں ہو کہ ذبح شدہ سے زیادہ دیر تک زندہ رہ سکتی ہو تو ذبح کرنے سے حلال ہوگی ورنہ نہیں، کیونکہ ایسی زندگانی کا اعتبار نہیں کیا جاتا۔ (ت)

فرع اول قول صاحبین پر مبنی ہے کہ قطع اوداج کے بعد حیات، حیات مذبوح سے اصلاً زائد نہیں ہوتی، لہذا وہ حکماً میت ہے، اور میت محل ذبح نہیں، تو اب ذبح نہیں کر سکتے لفوات محل الذبح، اور فرع سوم قول امام پر مبنی ہے کہ اگرچہ سر جدا ہو گیا مگر جبکہ جانور ابھی تڑپ رہا ہے حیات باقی ہے اگرچہ حیات مذبوح سے زائد نہیں سہی، لہذا محل ذبح ہے ذبح کر لیں حلال ہو جائے گا، اور فرع دوم میں اگر صرف جلد چاک ہوئی کہ سی کر اندمال و حیات متصور ہو تو بالاجماع حلال ہے، اور نامتصور ہو تو صرف قول امام پر ، یوں اگر توفیق کریں جب تو ظاہر ہے کہ فرع اول سے استناد صحیح نہیں، کہ وہ خلاف قول امام و خلاف مذہب مفتی بہ ہے اور اگر ایسی تاویل چاہئے کہ وہ بھی قول امام کی طرف رجوع کر آئے تو اب فوات محل ذبح میں تنقیح مناط

[1] الھدایہ کتاب الصید مطبع یوسفی لکھنو ۴/ ۵۰۳ Page 301 of 630

Fatawa Rizvia Volume 20

...must be done. So I say: And with Him we seek help. These meanings of "loss" are not obvious in that the site of slaughter between the chest (labbah) and the jaws (lahyayn) became non-existent, because the discussion is about cutting the jugular veins (awdaj), not in the case where a wolf bit off the entire neck down to the chest. Nor does it mean that the site of slaughter were the jugular veins and they perished, because cutting is separation of connection, not annihilation. Necessarily, it means that although the site remains, the capability for the act of slaughter no longer exists in it. So the site, in its capacity as a site, is lost, even if its essence remains. Now, consideration is needed regarding the perishing of capability, in which form its loss occurs. Three forms are conceivable here:

First: That the meaning of slaughter can no longer be realized. Second: The purpose of slaughter is lost, and when a thing is devoid of its purpose, it becomes void. Third: The meaning of slaughter was realized before the [actual] slaughter by an act other than Sharia-compliant slaughter, and a valid slaughter is not repeated; a slaughtered animal cannot be slaughtered [again]. Therefore, if a Muslim slaughtered an animal and it is still twitching, and then a Magian slaughtered it again, it will not be haram. And if the opposite happens, it cannot be halal, for slaughter is not repeated. (Trans.) There is no way towards the first [option] because the meaning of slaughter is cutting the jugular veins of a living animal between the chest and the jaws. It is stated in Kanz: "Slaughter is the cutting of jugular veins." (1) (Cutting the jugular veins of slaughter. - Trans.) Then it stated: "And slaughter is between the throat and the chest." (2) (Slaughter is between the throat and the chest. - Trans.) It is stated in Tabyin al-Haqa'iq:

"And the dead is not a site for slaughter (dhakah)." (3) A corpse is not a site for slaughter. (Trans.)

As long as the animal is alive and the throat and the veins on it remain, they are certainly capable of being cut. So, what does it mean that the meaning of slaughter cannot be realized? The answer regarding the cutting of jugular veins has been known above, that in the third branch also, the cutting of jugular veins is realized, and the ruling is of permissibility (hallat). Similarly, there is no room for the second [option]. If it is said that the purpose of slaughter was the flowing of blood and that occurred by the act of a beast (sab'u), then this is void in every way, whether existing or non-existing. In the third branch, blood flowed and the capability for slaughter

remains, and if life is known at the time of slaughter and blood does not come out from the slaughter, it will become halal, as mentioned previously, although there is no flowing of blood. If it is said that the purpose of slaughter is the taking of the soul, and in this case, it will be attributed to the act of the beast rather than the slaughter, then this is that very saying of the Sahiban (Imam Abu Yusuf and Imam Muhammad) which is not the fatwa-issued opinion, as we have already cited from Al-Hidayah. (Trans.) Moreover, the third branch...

1. Kanz al-Daqa'iq, Kitab al-Dhaba'ih, H.M. Saeed Company Karachi, p. 361
2. Kanz al-Daqa'iq, Kitab al-Dhaba'ih, H.M. Saeed Company Karachi, p. 362
3. Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Sayd, Al-Matba'ah al-Kubra al-Amiriyyah, Bulaq, Egypt, 2/52

...करनी होगी, तो मैं कहता हूँ: और उसी से हम मदद चाहते हैं। 'नष्ट' होने के ये मायने स्पष्ट रूप से यह नहीं हैं कि ज़बह (वध) का स्थान सीने (लब्बाह) और जबड़ों (लहयैन) के बीच था और वह लुप्त हो गया, क्योंकि बात गर्दन की रगों (औदाज) के काटने की हो रही है, न कि उस स्थिति में कि भेड़िया सीने तक पूरी गर्दन काटकर ले गया। न ही ये मायने हैं कि ज़बह का स्थान गर्दन की रगें थीं और वे समाप्त हो गईं, क्योंकि काटना संपर्क को अलग करना है न कि मिटा देना। अनिवार्य रूप से, इसके मायने यह हैं कि यद्यपि स्थान मौजूद है, लेकिन उसमें ज़बह की क्रिया की योग्यता नहीं रही। तो वह स्थान, अपनी जगह होने के नाते, नष्ट हो गया, भले ही उसका अस्तित्व शेष हो। अब योग्यता के नष्ट होने पर विचार आवश्यक है कि किस रूप में उसकी हानि होती है। यहाँ इसकी तीन स्थितियाँ संभावित हैं:

प्रथम: यह कि अब ज़बह का अर्थ साकार नहीं हो सकता। द्वितीय: ज़बह का उद्देश्य नष्ट हो गया, और जब कोई चीज़ अपने उद्देश्य से खाली हो जाए तो वह व्यर्थ हो जाती है। तृतीय: ज़बह का अर्थ वास्तविक ज़बह से पहले किसी ऐसी क्रिया से सिद्ध हो गया जो शरई ज़बह नहीं है, और एक वैध ज़बह दोहराई नहीं जाती; ज़बह किए हुए को फिर से ज़बह नहीं किया जा सकता। इसीलिए, यदि किसी मुसलमान ने जानवर ज़बह किया और वह अभी तड़प रहा है, फिर किसी मजूसी ने उसे दोबारा ज़बह किया, तो वह हराम नहीं होगा। और यदि इसका उल्टा हो तो वह हलाल नहीं हो सकेगा, क्योंकि ज़बह को दोहराया नहीं जाता। (त.) प्रथम विकल्प की कोई संभावना नहीं है क्योंकि ज़बह का अर्थ जीवित जानवर के सीने और जबड़ों के बीच की गर्दन की रगों को काटना है। कंज़ में कहा गया है: "ज़बह गर्दन की रगों को काटना है।" (१) (ज़बह की रगों को काटना है। - त.) फिर कहा गया: "और ज़बह हलक और सीने के बीच है।" (२) (ज़बह हलक और सीने के बीच है। - त.) तबीनुल हक़ाएक़ में कहा गया है:

"और मृत ज़बह (ज़कात) का पात्र नहीं है।" (३) मृत शरीर ज़बह का स्थान नहीं है। (त.)

जब तक जानवर जीवित है और गला और उस पर मौजूद वे रगें शेष हैं, वे निश्चित रूप से काटे जाने के योग्य हैं। तो फिर ज़बह के अर्थ के साकार न हो पाने का क्या मतलब? गर्दन की रगों को काटने का उत्तर ऊपर ज्ञात हो चुका है कि तीसरी उपशाखा में भी रगों का काटना सिद्ध है, और हुक्म हलाल होने का है। इसी प्रकार दूसरे विकल्प की भी गुंजाइश नहीं है। यदि आप कहें कि ज़बह का उद्देश्य

रक्त बहाना था और वह हिंसक पशु (सबअ) की क्रिया से हो गया, तो यह हर तरह से (होने या न होने पर) व्यर्थ है। तीसरी उपशाखा में रक्त बह गया और ज़बह की योग्यता शेष है, और यदि ज़बह के समय जीवन ज्ञात हो और ज़बह से रक्त न निकले, तो वह हलाल हो जाएगा, जैसा कि पहले बताया गया है, यद्यपि रक्त नहीं बहा। यदि आप कहें कि ज़बह का उद्देश्य प्राण हरण है, और इस स्थिति में इसका श्रेय हिंसक पशु की क्रिया को दिया जाएगा न कि ज़बह को, तो यह साहिबैन (इमाम अबू यूसुफ और इमाम मुहम्मद) का वही कथन है जो फतवे के लिए मान्य नहीं है, जैसा कि हम हिदाया से पहले ही उद्धृत कर चुके हैं। (त.) इसके साथ ही तीसरी उपशाखा...

1. कंज़ुल हक़ाएक़, किताबुज़ ज़बायह, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. ३६१
2. कंज़ुल हक़ाएक़, किताबुज़ ज़बायह, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. ३६२
3. तबीनुल हक़ाएक़, किताबुस सैद, अल-मतबअतुल कुबरा अल-अमीरिया, बुलाक़, मिस्र, २/५२

पृष्ठ ३०२/६३०

کرنی ہوگی فاقول: وبہ نستعین اس فوت کے یہ معنی تو بداہۃ نہیں کہ محل ذبح مابین اللبۃ واللحیین تھا وہ معدوم ہوگیا کہ کلام قطع اوداج میں ہے، نہ اس صورت میں کہ بھیڑیا سینہ تک ساری گردن کاٹ کر لے گیا، نہ یہ معنی ہیں کہ محل ذبح اوداج تھیں وہ فنا ہو گئیں کہ قطع تفریق اتصال ہے نہ کہ اعدام، لاجرم یہ معنی ہیں کہ محل اگرچہ باقی ہے مگر اس میں قابلیت فعل ذبح کی نہ رہی، تو محل من حیث ہو محل فوت ہوگیا، اگرچہ ذات باقی ہے، اب فنائے قابلیت میں نظر چاہئے کہ کس صورت میں اس کا فوت ہونا ہے، یہاں اس کی تین صورتیں متصور: اول: یہ کہ اب معنی ذبح متحقق نہیں ہو سکتے۔ دوم: مقصود ذبح فوت ہو گیا، اور شے جب مقصود سے خالی ہو باطل ہو جاتی ہے۔ سوم: معنی ذبح قبل ذبح فعل غیر ذبح شرعی سے متحقق ہو لئے، اور ذبح صالح کی تکرار نہیں، مذبوح کو ذبح نہیں کر سکتے، ولہٰذا اگر مسلمان نے جانور ذبح کر دیا اور وہ ابھی پھڑک رہا ہے، دوبارہ مجوسی نے ذبح کیا حرام نہ ہوگا، اور اس کا عکس ہو تو حلال نہ ہو سکے گا، فان الذبح لا یعاد (کیونکہ ذبح دہرایا نہیں جاتا۔ت) اول کی طرف راہ نہیں کہ معنی ذبح قطع اوداج حی بین اللبۃ واللحیین ہے۔ کنز میں فرمایا: الذبح قطع الاوداج ۱ (ذبح کی اوداج کو کاٹنا ہے۔ ت) پھر فرمایا: والذبح بین الحلق واللبۃ ۲ (ذبح حلق اور لبہ کے درمیان ہے۔ت) تبیین الحقائق میں فرمایا: والمیت لیس بمحل للذکاۃ ۳ میت محل ذبح نہیں۔(ت) جب تک جانور زندہ ہے اور گلا اور اس پر وہ رگیں باقی ہیں ضرور قابل قطع ہیں تو معنی ذبح متحقق نہ ہو سکنا کیا معنی، قطع اوداج کا جواب اوپر معلوم ہو لیا کہ فرع سوم میں بھی قطع اوداج متحقق ہے۔ اور حکم حلت ہے یو نہی دوم کی گنجائش نہیں، اگر کہئے مقصود ذبح انبار دم تھا اور وہ فعل سبع سے ہو لیا، تو یہ وجودا وعدما بہر طرح باطل ہے۔ فرع سوم میں انبار دم ہو گیا اور قابلیت ذبح باقی ہے اور وقت ذبح حیات معلوم

ہو اور ذبح سے خون نہ نکلے حلت ہو جائے گی، کما تقدم، حالانکہ انبار دم نہیں، اگر کہئے مقصود ذبح ازہاق روح ہے، اور وہ اس صورت میں فعل سبع کی طرف منسوب ہو گا نہ کہ جانب ذبح، تو یہ وہی قول صاحبین غیر مفتی بہ ہے کما قدمنا عن الھدایۃ (جیسا کہ ہدایہ میں سے گزر چکا ہے۔ت) معہذا فرع سوم اس

۱ کنز الحقائق کتاب الذبائح ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۳۶۱ ۲ کنز الحقائق کتاب الذبائح ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۳۶۲ ۳ تبیین الحقائق کتاب الصید المطبعۃ الکبری الامیریۃ بولاق مصر ۲ / ۵۲

Fatawa Ridawiyya Volume 20

...also there exists the negation; inevitably the third case is intended, meaning where the cutting of jugular veins occurs between the throat (labba) and the jawbones (lahyayyn) before slaughter, there the locus of slaughter does not remain. That is, the capacity and suitability for slaughter is lost because slaughtering does not happen twice. And where this meaning is not realized before slaughter—whether the jugular veins were not cut at all, or they were cut by an action not attributed to a human, but not cut at the designated place for slaughter, and life still remains—there the locus of slaughter is not lost, so one can slaughter and it will lead to lawfulness (halal). Now, the subsidiary branches (furu') are aligned and the ruling on the asked case has also become clear. The third branch means separating the head in such a way that the cutting of jugular veins does not occur between the throat and jawbones; for even if cutting occurs, it was not at the locus of slaughter, so the meaning of slaughter was not realized before the actual slaughter. The first branch refers to that cutting of jugular veins which is between the throat and jawbones, such that due to the prior realization of the meaning of slaughter, the suitability for slaughter and the capacity to fall under "except that which you slaughter" (Illā mā dhakkaytum) no longer remains. And this very case, which is intended in this branch from 'Multaqit' and which apparently contradicts the third branch, is present in 'Alamgiri' before the 'Wajeez' text:

[Arabic Box Text]: If a cat cuts off the head of a hen, it will not become lawful by slaughtering it even if it moves at the time of slaughter. As it is in Multaqit. (T)

And the second branch is self-evident in that there is no cutting of jugular veins at all. Now all branches are consistent and all are applicable to the school of the great Imam (Imam Abu Hanifa) may Allah be pleased with him. This is how the research should be, and Allah is the Grantor of success. (T) It is clear that the case in question is like the second branch; there is no cutting in it, and slaughter is cutting. Thus, the meaning of slaughter was not realized before slaughter. If one were to pierce the neck veins of an animal with antimony (kohl), would it be slaughtered? Not at all, for piercing is not cutting. Therefore, the suitability for slaughter is definitely present, and after slaughtering, lawfulness is necessary. From here, the answers to the two remaining questions became clear. If the entire slaughtered part was eaten, the locus of slaughter no longer remains. Similarly, if the knot (larynx/joint) was broken such that the cutting of jugular veins also occurred at the locus of slaughter, in any case, the suitability for slaughter is gone, and lawfulness cannot be achieved. And if only

the head was separated from above the knot such that the jugular veins between the throat and jawbones were not cut, then the locus of slaughter remains; after slaughtering, it should be lawful if life still remains. This is what I have, and the knowledge of the truth is with my Lord. (This is according to my understanding; true knowledge is with my Lord. T). And Allah Almighty knows best.

---

1. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Dhaba'ih, Chapter One, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/287. Page 303 of 630

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

...पर भी नक़्ज़ (खंडन) मौजूद है, अनिवार्य रूप से तीसरी सूरत मक़सूद है यानी जहाँ ज़ब्ह (ज़बह) से पहले हलक़ और जबड़े के बीच की नसें (अौदाज) काट दी गईं, वहाँ ज़ब्ह का स्थान नहीं रहा। यानी ज़ब्ह की काबिलियत और गुंजाइश खत्म हो गई क्योंकि ज़ब्ह दोबारा नहीं होती। और जहाँ यह अर्थ ज़ब्ह से पहले सिद्ध न हो—चाहे नसें कटी ही न हों या किसी ऐसे काम से कटी हों जो इंसान की तरफ़ मंसूब न हो, लेकिन ज़ब्ह के स्थान पर न कटी हों और अभी जीवन शेष हो—वहाँ ज़ब्ह का स्थान समाप्त नहीं हुआ, अतः ज़ब्ह कर सकते हैं और वह हलाल होगा। अब उप-शाखाओं (फुरूअ) में समानता आ गई और पूछे गए मामले का हुक्म भी स्पष्ट हो गया। तीसरी शाखा से तात्पर्य इस तरह सिर अलग करना है कि हलक़ और जबड़े के बीच की नसें न कटें; क्योंकि अगर कटाई हुई भी, लेकिन ज़ब्ह के स्थान पर नहीं हुई, तो ज़ब्ह का अर्थ ज़ब्ह से पहले सिद्ध नहीं हुआ। और पहली शाखा से तात्पर्य नसों की वह कटाई है जो हलक़ और जबड़े के बीच हो, कि अब ज़ब्ह के अर्थ के पहले आ जाने से ज़ब्ह की काबिलियत और "इल्ला मा ज़क्कैतुम" (सिवाय उसके जिसे तुम ज़ब्ह कर लो) के तहत आने की योग्यता नहीं रही। और यही सूरत जो इस मुल्तक़ित की शाखा में मक़सूद है, जो स्पष्ट रूप से तीसरी शाखा के विपरीत लगती है, वही आलमगीरी में वजीज़ की इबारत से पहले है:

[अरबी बॉक्स पाठ]: बिल्ली ने मुर्गी का सिर काट दिया तो वह ज़ब्ह करने से हलाल न होगी, चाहे वह ज़ब्ह के समय हरकत करे। मुल्तक़ित में इसी तरह है। (त)

और दूसरी शाखा स्वयं स्पष्ट है कि इसमें सिरे से नसों की कटाई ही नहीं है। अब सभी शाखाएँ एकमत हैं और इमाम-ए-हुमाम (इमाम अबू हनीफ़ा) रज़ियल्लाहु अन्हु के मज़हब पर आधारित हैं। "हकज़ा यन्बग़िल तहक़ीक़ वल्लाहु तआला वलियुत्तौफ़ीक़" (अनुसंधान इसी प्रकार होना चाहिए और अल्लाह ही तौफ़ीक़ का मालिक है। त)। ज़ाहिर है कि सवाल की सूरत दूसरी शाखा की तरह है, और इसमें भी कटाई नहीं है और ज़ब्ह कटाई ही है, तो ज़ब्ह का अर्थ ज़ब्ह से पहले सिद्ध नहीं हुआ। क्या अगर जानवर की गर्दन की रगों को सुरमे की सलाई से छेद दिया जाए तो ज़ब्ह हो जाएगा? हरगिज़ नहीं, क्योंकि छेदना काटना नहीं है। तो ज़ब्ह का स्थान निश्चित रूप से मौजूद है और ज़ब्ह के बाद हलाल होना ज़रूरी है। यहीं से शेष दो सवालों का जवाब स्पष्ट हो गया। और सारा ज़ब्ह किया हुआ हिस्सा खा लिया तो ज़ब्ह का स्थान नहीं रहा। इसी तरह अगर गांठ (टेंटुआ) तोड़ दी गई जिससे ज़ब्ह के स्थान पर भी नसें कट गईं, तो बहरहाल अब ज़ब्ह की काबिलियत नहीं रही, हलाल नहीं हो सकता। और अगर गांठ के ऊपर से केवल सिर अलग कर लिया गया कि हलक़ और जबड़े के बीच

की नसें नहीं कटीं, तो ज़ब्ह का स्थान बाकी है, ज़ब्ह के बाद हलाल होना चाहिए अगर अभी रूह बाकी हो। "हाज़ा मा इन्दी वल इल्मु बिल हक़्क़ि इन्दा रब्बी" (मेरी समझ में यही है, सत्य का ज्ञान मेरे रब के पास है। त)। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

---

1. फ़तावा हिन्दिया, किताबुल ज़बाइह, अध्याय एक, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, ५/२८७ पृष्ठ ३०३ / ६३०

پر بھی نقض کو موجود، لاجرم صورت سوم مقصود یعنی جہاں قبل ذبح قطع اوداج بین اللبۃ واللحیین واقع ہولے وہاں محل ذبح نہ رہا، یعنی محلیت و قابلیت ذبح فوت ہو گئی کہ ذبح دوبارہ نہیں ہوتا، اور جہاں یہ معنی قبل ذبح متحقق نہ ہوئے عام ازیں کہ سرے سے اوداج قطع ہی نہ ہوئیں یا کسی ایسے فعل سے کہ انسان کی طرف منسوب نہ ہو قطع تو ہوئیں مگر موضوع ذبح پر قطع نہ ہوئیں اور ہنوز حیات باقی ہے وہاں محل ذبح فوت نہ ہو اذبح کر سکتے ہیں اور موجب حلت ہوگا، اب فروع میں تطابق ہو گیا اور صورت مسئولہ کا حکم بھی کھل گیا، فرع سوم سے مراد اس طرح سر جدا کرنا ہے کہ بین اللبۃ واللحیین قطع اوداج نہ ہو کہ اگرچہ قطع واقع ہو مگر محل ذبح میں نہ ہوا تو معنی ذبح قبل ذبح متحقق نہ ہوئے اور فرع اول سے مراد وہ قطع اوداج ہے کہ بین اللبۃ واللحیین ہو کہ اب تقدم معنی ذبح سے قابلیت ذبح، اور الاماذ کیتم کے تحت میں داخل ہونے کی صلاحیت نہ رہی اور یہی صورت کہ اس فرع ملتقط میں مراد ہے، جو بظاہر فرع سوم کے صریح مناقض ہے، اسی عالمگیری میں عبارت وجیز سے پہلے ہے:

سنور قطع راس دجاجۃ فانھا لا تحل بالذبح وان کان یتحرك کذا فی الملتقط ۱۔ | مرغی کا سر بلی نے کاٹ دیا تو وہ ذبح کرنے سے حلال نہ ہوگی اگرچہ وہ ذبح کے وقت حرکت کرے ملتقط میں یوں ہے۔ (ت)

اور فرع دوم خود ظاہر ہے کہ اس میں سرے سے قطع اوداج ہی نہیں، اب تمام فروع متفق اور سب مذہب امام ہمام رضی اللہ تعالیٰ عنہ پر منطبق ہیں، ہکذا ینبغی التحقیق واللہ تعالیٰ ولی التوفیق (یوں تحقیق چاہئے کہ اللہ تعالیٰ ہی توفیق کا مالک ہے۔ ت) ظاہر ہے کہ صورت سوال فرع دوم کے مثل ہے، اور اس میں بھی قطع نہیں اور ذبح قطع ہے، تو معنی ذبح قبل ذبح متحقق نہ ہوئے، کیا اگر

جانور کی رگہائے گردن سرمے سے چھید دیں ذبح ہو جائے گا، ہر گز نہیں، کہ چھیدنا قطع کرنا نہیں تو محلیت ذبح ضرور موجود ہے اور بعد ذبح حلت لازم، یہیں سے دو سوال باقی کا جواب ظاہر ہو گیا اور سب مذبوح کھالیا محل ذبح نہ رہا، یونہی اگر عقدہ توڑ لیا تو قطع اوداج محل ذبح میں بھی واقع ہوا، بہر حال اب قابلیت ذبح نہ رہی، حلت نہیں ہو سکتی اور اگر عقدہ سے اوپر صرف سر جدا کر لیا کہ بین اللبۃ واللحیین قطع اوداج نہ ہوا تو محل ذبح باقی ہے، بعد ذبح حلت چاہئے اگر ہنوز روح باقی ہو، ھذا ما عندی والعلم بالحق عند ربی (میری سمجھ میں یوں ہے، علمِ حق تو میرے پروردگار کے ہاں ہے۔ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

Fatawa Razawiya, Volume 20

Problem 123: Asked by Wali Ali Sahab, Constable from Police Station Beheri, District Bareilly. 12 Rabi-ul-Awwal 1332 AH. What do the scholars of the religion say about this matter: If a dog catches an animal, and the wound on that animal is caused by the dog's grip, and later the animal is slaughtered, is it halal (permissible) or haram (forbidden)?

The Answer: If a hunting dog was released after saying 'Bismillah' (In the name of Allah), and the animal dies from its wound, it is halal. And if it is found alive and then slaughtered, it is halal. There is no harm to the animal from its wound. And Allah knows best.

Problem 124 & 125: What do the scholars of the religion say about these matters: (1) If an animal is slaughtered and it gives blood after a delay, is it permissible to eat it or not? (2) How is the slaughtering done by a woman or a boy? Explain and you will be rewarded.

The Answer: (1) In the first case, there is no doubt about its permissibility. The flowing of blood is a sign of life, and its coming out after a delay does not prevent it. In fact, even if it does not bleed but only moves and struggles, eating it is still permissible because the condition for permissibility is life at the time of slaughter, not the flowing of blood.

In Tanweer al-Absar: A sheep was slaughtered and it moved or blood came out, it is halal.	**It is in Tanweer al-Absar: On slaughtering, the goat moved or blood came out, then it will be halal. (T)**

(2) The slaughtering of a woman and a boy, if they are aware of the rules and conditions of slaughtering and can slaughter according to the Shariah, is undoubtedly halal.

In al-Durr al-Mukhtar: The condition is that the slaughterer be a Muslim, even if it is a woman or a boy who understands the Tasmiah (saying Bismillah).	**It is in al-Durr al-Mukhtar: A Muslim, even if it is a woman or a child, the condition is that they know Bismillah and slaughtering.**

Note: But there is a difference of opinion on this, which was mentioned in the book 'Al-Hidayah' in the 'Chapter of Hunting'. 12 Minhu (T).

1 Durr al-Mukhtar Sharh Tanweer al-Absar, Kitab al-Dhabaih, Mujtabai Press, Delhi, 2/230

फ़तावा रज़विया, जिल्द २०

मसाला १२३: मुस्तौलिह वली अली साहब कांस्टेबल, थाना बहेड़ी जिला बरेली। १२ रबी उल अव्वल १३३२ हिजरी। उलमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि कुत्ता किसी जानवर को पकड़ ले, और उस जानवर का ज़ख्म कुत्ते की पकड़ का हो जाए, और बाद में जानवर ज़बह कर लिया जाए तो वह हलाल है या हराम?

अल-जवाब: शिकारी कुत्ता जबकि 'बिस्मिल्लाह' कह कर छोड़ा गया, अगर जानवर उसके ज़ख्म से मर जाए तो हलाल है, और अगर ज़िंदा मिले और ज़बह कर लिया जाए तो हलाल है, उसके ज़ख्म से जानवर में कोई हर्ज नहीं आता, वल्लाहु तआला आलम।

मसाला १२४ व १२५: क्या फ़रमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसले में कि: (१) अगर ज़बीहा ज़बह किया जाए और वह कुछ देर बाद खून दे, तो उसका खाना जाइज़ है या नहीं? (२) औरत या लड़के का ज़बीहा कैसा है? बयान फ़रमाएं अजर मिलेगा।

अल-जवाब: (१) पहली सूरत में हलाल होने में कोई संदेह नहीं है, खून का निकलना जीवन का लक्षण है, और देर बाद निकलना इसे नहीं रोकता। बल्कि अगर खून न दे सिर्फ हरकत करे और तड़पे, तब भी उसका खाना जाइज़ है क्योंकि हलाल होने की शर्त ज़बह के समय जीवन का होना है, न कि खून का निकलना।

तनवीर अल-अब्सार में: एक बकरी ज़बह की गई और उसने हरकत की या खून निकला, तो वह हलाल है।

तनवीर अल-अब्सार में है: ज़बह करने पर बकरी ने हरकत की या खून निकला, तो हलाल होगी। (त)

(२) औरत और लड़के का ज़बीहा अगर वे ज़बह के नियमों और शर्तों से वाकिफ़ हैं और शरीयत के मुताबिक़ ज़बह कर सकते हैं तो निस्संदेह हलाल है।

अल-दुर अल-मुख्तार में: शर्त यह है कि ज़बह करने वाला मुसलमान हो, चाहे वह औरत हो या बच्चा जो तस्मिया (बिस्मिल्लाह कहना) समझता हो।

दुर्रे मुख्तार में है: मुसलमान चाहे औरत या बच्चा हो, शर्त यह है कि बिस्मिल्लाह और ज़बह को जानता हो।

हाशिया नोट: लेकिन इसमें मतभेद है जिसे 'हिदाया' की किताब 'अस-सैद' (शिकार की किताब) में ज़िक्र फ़रमाया है। १२ मिन्हु (त)।

१ दुर्रे मुख्तार शरह तनवीर अल-अब्सार, किताब अल-ज़बाइह, मतबा मुज्तबाई दिल्ली २/ २३०

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۰

مسئلہ ۱۲۳: مسئولہ والی علی صاحب کانسٹیبل از تھانہ بہیڑی ضلع بریلی ۱۲ ربیع الاول ۱۳۳۲ھ

علمائے دین اس مسئلہ میں کیا فرماتے ہیں کہ کتا کسی جانور کو پکڑلے، اور اس جانور کے زخم کتے کی پکڑ کا ہو جائے، اور بعد میں جانور ذبح کر لیا جائے تو وہ حلال ہے یا حرام؟

الجواب: شکاری کتا جبکہ بسم اللہ کہہ کر چھوڑا گیا اگر جانور اس کے زخم سے مر جائے تو حلال ہے، اور اگر زندہ ملے اور ذبح کر لیا جائے تو حلال ہے، اس کے زخم سے جانور میں کوئی حرج نہیں آتا، واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۲۴ و ۱۲۵: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ: (۱) اگر ذبیحہ ذبح کیا جائے اور وہ بعد میں ایک دیر کے خون دے، تو کھانا اس کا جائز ہے یا نہیں؟ (۲) عورت یا لڑکے کے ذبیحہ کیسا ہے؟ بینوتوجروا

الجواب: (۱) پہلی صورت میں حلت میں کوئی شبہ نہیں، خروج خون علامت حیات ہے، اور بعد دیر کے نکلنا اس کا غیر مانع، بلکہ اگر خون نہ دے ۱ ع فقط حرکت کرے اور تڑپے تاہم کھانا اس کا جائز ہے کہ شرط حلت حیات عند الذبح ہے نہ کہ خروج دم۔

فی تنویر الابصار ذبح شاۃ فتحرکت تنویر الابصار میں ہے: ذبح کرنے پر بکری نے حرکت کی یا اوخرج الدم حلت۱۔ خون نکلا، تو حلال ہوگی، (ت)

(۲) عورت و لڑکے کا ذبیحہ اگر وہ قواعد و شرائط ذبح سے واقف ہیں اور مطابق شرع ذبح کر سکتے ہیں بلا ریب حلال ہے،

فی الدرالمختار و شرط کون الذابح مسلما ولوامرأة او صبیا یعقل التسمیة

در مختار میں ہے: مسلمان اگرچہ عورت یا بچہ ہو شرط یہ ہے کہ بسم اللہ اور ذبح کو جانتا ہو،

عہ: لکنہ فیہ اختلاف ذکرہ فی الھدایۃ فی کتاب الصید ۱۲منہ۔

لیکن اس میں اختلاف ہے جس کو ہدایہ کی کتاب الصید میں ذکر فرمایا ہے ۱۲منہ (ت)

۱ درمختار شرح تنویر الابصار کتاب الذبائح مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۳۰

Fatawa Ridawiyya, Volume 20

And slaughter is possible[1] - And Allah knows best. And be capable of this action, and Allah knows best. (T)

Issue 146: What do the scholars of religion and jurists of the firm Shariah say regarding this issue that a buffalo near death was slaughtered. There is disagreement whether it was alive or dead. The person who slaughtered it and several others say it was alive, but two people are of the opinion that it was dead; after slaughtering, no limb moved. The point to be inquired is whether eating it in such a situation is permissible or not. The facts are that this buffalo, after being slaughtered, was sold to a butcher for ten rupees. Those two people who say it was dead misled the butcher. The mentioned butcher buried its meat and took the hide and sold it in Bareilly. The price of the meat was forgiven to him, only the price of the hide, which was fixed at six rupees, was asked for. However, he refuses to give even those six rupees, saying, "You people made me peel the hide of a dead animal and made me impure, my community will expel me, I will not pay the price." The point to be inquired is what wrongdoing can come upon this butcher, if it is assumed that it had died and this was done in deception.

The Answer:

If it was clearly known that the buffalo was alive at the time of slaughter, or it writhed after slaughter, or blood came out of it like that which comes out from a living animal, or any other sign of life was found, for example, it closed its mouth or eyes, or contracted its legs, or its body hair stood up, then it is Halal (lawful) and eating it is permissible, and ten rupees are due upon the butcher. And if its being alive at the time of slaughter was not certain, nor after slaughter was any sign of life found* (Footnote: In the original, it is written: "dropped" - 12 Abdul Mannan al-A'zami), nor did such blood come out, nor did it move, but remained completely still, or its mouth or eyes opened, or its legs stretched out, or the hair lay flat, then the buffalo is Haram (forbidden), and not a single paisa is due upon the butcher, and Allah knows best.

Issue 147: Questioner Ahmad Hasan Bengali, student of Madrasa Ahl-e-Sunnat-o-Jamaat, 28 Rabi-ul-Awwal Sharif 1334 AH.

If an animal intended for Sadaqah (charity) is given to a recipient of Sadaqah without being slaughtered, is it permissible or not? Clarify and you shall be rewarded.

*Footnote: In the original, it is written: "dropped" - 12 Abdul Mannan al-A'zami. [1] Durr al-Mukhtar, Kitab al-Dhabaih, Mujtabai Press, Delhi, 2/228.

फ़तावा रज़विया, खंड 20

और ज़ब्ह संभव है[1] - और अल्लाह बेहतर जानता है। और इस कार्य पर सक्षम हों, और अल्लाह बेहतर जानता है। (त)

मसाला 146: धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरिया के मुफ़्ती इस मामले में क्या कहते हैं कि मौत के करीब एक भैंस को ज़ब्ह किया गया। विवाद इस बात पर है कि वह जीवित थी या मर चुकी थी। ज़ब्ह करने वाले और कुछ अन्य व्यक्तियों का कहना है कि वह जीवित थी, लेकिन दो व्यक्तियों की राय है कि वह मर चुकी थी; ज़ब्ह के बाद किसी अंग ने हरकत नहीं की। पूछने योग्य बात यह है कि ऐसी स्थिति में उसका खाना जायज़ है या नहीं। तथ्य यह है कि ज़ब्ह करने के बाद यह भैंस एक कसाई को दस रुपये में बेच दी गई थी। उन्हीं दो व्यक्तियों ने, जो कह रहे थे कि वह मर गई थी, कसाई को बहका दिया। उक्त कसाई ने उसका मांस दफना दिया और खाल ले गया और बरेली में बेच आया। मांस की कीमत उसे माफ़ कर दी गई थी, केवल खाल की कीमत जो छह रुपये तय की गई थी, वह माँगी जा रही है। लेकिन वह छह रुपये देने से भी इंकार करता है, और कहता है कि तुम लोगों ने मुर्दा जानवर की खाल निकलवा कर मुझे नापाक कर दिया, मेरी बिरादरी वाले मुझे निकाल देंगे, मैं कीमत नहीं दूँगा। पूछने योग्य बात यह है कि इस कसाई पर क्या बुराई आ सकती है, अगर यह मान लिया जाए कि वह मर गई थी और धोखे में ऐसा किया गया।

उत्तर:

ज़ब्ह होते समय यदि भैंस का जीवित होना स्पष्ट रूप से ज्ञात था, या ज़ब्ह के बाद वह तड़पी, या वैसा खून निकला जैसा जीवित जानवर से निकलता है, या जीवन का कोई अन्य लक्षण पाया गया, जैसे मुँह या आँख बंद की या पैर समेटे या शरीर के बाल खड़े हुए, तो वह हलाल है और खाना जायज़ है, और कसाई पर दस रुपये वाजिब हैं। और अगर ज़ब्ह के समय उसका जीवित होना प्रमाणित नहीं था, और न ही ज़ब्ह के बाद जीवन का कोई लक्षण पाया गया* (पाद टिप्पणी: मूल में लिखा है: "डाली गई" - 12 अब्दुल मन्नान अल-आजमी), न वैसा खून निकला, न उसने कोई हरकत की, बल्कि बिल्कुल शांत रही, या मुँह या आँख खुल गई, या पैर फैल गए, या बाल गिर गए, तो भैंस हराम है, और कसाई पर एक पैसा भी वाजिब नहीं है, और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसाला 147: प्रार्थी अहमद हसन बंगाली, छात्र मदरसा अहल-ए-सुन्नत-व-जमात, 28 रबी-उल-अव्वल शरीफ 1334 हिजरी।

यदि सदक़ा का जानवर बिना ज़ब्ह किए ही सदक़ा के किसी हक़दार को दे दिया जाए तो जायज़ है या नहीं? बयान फरमाएं, आपको पुण्य मिलेगा।

*पाद टिप्पणी: मूल में लिखा है: "डाली गई" - 12 अब्दुल मन्नान अल-आजमी। [1] दुर्रुल मुख़्तार, किताबुज़ ज़बाईह, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/228।

पृष्ठ 630 का 305

والذبح ویقدر[1]- واللہ تعالی اعلم- اور اس عمل پر قادر ہو، واللہ تعالی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۴۶: کیا فرماتے ہیں علمائے دین مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ ایک گاؤ میش قریب الموت کو ذبح کیا گیا، اختلاف اس امر میں ہے کہ وہ زندہ تھی کہ مر چکی تھی، ذبح کرنے والا نیز چند اور شخص کہتے ہیں کہ وہ زندہ تھی لیکن دو شخص کی یہ رائے ہے کہ وہ مر چکی تھی، بعد ذبح کے کسی عضو نے جنبش نہ کی، دریافت طلب امر یہ ہے کہ ایسی صورت میں اس کا کھانا جائز ہے یا نہیں، واقعات یہ ہیں کہ یہ بھینس بعد ذبح کرنے کے ایک قصاب کے ہاتھ دس روپیہ میں فروخت کر دی تھی وہی دونوں شخص جو کہتے ہیں کہ وہ مرگئی تھی قصاب کو بہکا دیا، قصاب مذکور نے اس کا گوشت دفن کر دیا اور کھال لے گیا اور بریلی فروخت کر آیا، گوشت کی قیمت اس کو معاف کر دی گئی صرف کھال کی قیمت جو چھ روپے اس کو طے کر دی گئی تھی، اور وہ اس نے بریلی میں بہت منافع کے ساتھ فروخت کیا طلب کی جاتی ہے لیکن وہ چھ روپے دینے سے بھی انکار کرتا ہے، اور کہتا ہے کہ تم لوگوں نے مردہ جانور کی کھال نکلوا کر مجھے ناپاک کر دیا، میرے برادری والے مجھے نکال دیں گے، میں قیمت نہیں دوں گا، دریافت طلب یہ بات ہے کہ اس قصاب پر کیا برائی آسکتی ہے، اگر یہ خیال کر لیا جائے کہ وہ مر گئی تھی اور دھوکا میں ایسا کیا گیا۔

الجواب:

ذبح ہوتے وقت بھینس کا زندہ ہونا خوب معلوم تھا، یا ذبح کے بعد وہ تڑپی، یا ایسا خون دیا جیسا زندہ جانور سے نکلتا ہے، یا اور کوئی علامت زندگی کی پائی گئی، مثلاً منہ یا آنکھ بند کی یا پاؤں

سمیٹے یا بدن کے بال کھڑے ہوئے تو وہ حلال ہے اور کھانا جائز، اور قصاب پر دس روپے واجب، اور اگر وقت ذبح اس کا زندہ ہونا تحقیق نہ تھا، نہ بعد ذبح کوئی علامت زندگی کی پائی عہ گئی نہ ایسا خون نکلا، نہ وہ حرکت کی، بلکہ بالکل ساکن رہی، یا منہ یا آنکھ کھل گئی، یا پاؤں پھیل گیا، یا بال بچھ گئے، تو بھینس حرام ہے، اور قصاب پر ایک پیسہ بھی واجب نہیں، واللہ تعالی اعلم۔

مسئلہ ۱۴۷: مسئولہ احمد حسن بنگالی طالبعلم مدرسہ اہل سنت و جماعت ۲۸ ربیع الاول شریف ۱۳۳۴ھ

صدقہ کا جانور بلا ذبح کے جانور ہی کسی مصرف صدقہ کو دیا جائے تو جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

عہ: اصل میں تحریر ہے: "ڈالی گئی" ۱۲ عبدالمنان الاعظمی۔ [1] درمختار کتاب الذبائح مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۲۸

Fatawa Rizvia Volume 20

The Spoken Answer

If it is a mandatory charity (Sadaqah Wajibah) and the obligation is specifically for slaughtering, it will not be fulfilled without slaughtering. However, in a case where a specific time was fixed for slaughtering, like the 10th and 11th [Note 12] of Dhu al-Hijjah for sacrifice (Qurbani), and that time has passed, then it should be given as charity while alive. And Allah Almighty knows best. Issue 148: Asked by Sheikh Muhammad Wazir Sahib Patel from Town Tehsil Oon, District Ayot Mahal Mulk, Berar. 4 Rabi' al-Awwal Sharif 1332 AH. What do the scholars of religion and the jurists of the firm Shariah say in this matter: Zaid's son Bakr is a government employee for forty rupees. Zaid's ancestral and hereditary profession is that he goes to the house of a goat-butcher daily, slaughters as many goats as are to be slaughtered, and in return for his wages, takes one anna of money per head or a quarter-kg of meat. This has been going on. Also, he goes to nearby villages to the houses of Hindus and slaughters the goats that are for their worship, and takes wages for it. This profession continues to this day. It has been heard that there is doubt in the forgiveness of the slaughterer of cows, the cutter of trees, and the habitual drinker of alcohol. If there is any basis for this matter and if it is true, is prayer behind such a person permissible or not? Please honor us with a correct reply by return post.

The Answer: Slaughtering cows and goats is permissible. Allah Almighty says: "Indeed, Allah commands you to slaughter a cow." [1] Allah Almighty said: Indeed Allah Almighty has commanded you to slaughter a cow. (T) That saying which is famous among people is completely baseless; the permission for cutting trees is also present in the Great Quran. Allah Almighty says: "Whatever palm-tree you cut down or left standing on its roots, it was by permission of Allah." Allah Almighty said: Whatever green trees you cut down or you left them standing, it is by the command of Allah. Note 12: In the original, it is not "twelfth", it is probably a scribe's error. 12 Abdul Mannan al-A'zami.

[1] The Holy Quran 2/67 Page 306 of 630

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

अल-जवाब अल-मलफ़ूज़ (कथित उत्तर)

यदि सदक़ा वाजिबा है और वज़ूब विशेष रूप से ज़ब्ह (पशु बलि) का है, तो बिना ज़ब्ह के अदा नहीं होगा। मगर उस स्थिति में जब ज़ब्ह के लिए समय निश्चित था, जैसे क़ुर्बानी के लिए ज़ुल-हिज्जा की दसवीं और ग्यारहवीं [नोट १२] तारीख़, और वह समय निकल गया, तो अब जीवित अवस्था में सदक़ा (दान) किया जाएगा। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। मसला १४८: प्रार्थी शेख मुहम्मद वज़ीर साहब पटेल, कस्बा तहसील ऊन, ज़िला आयत महाल मुल्क, बरार। ४ रबी-उल-अव्वल शरीफ १३३२ हिजरी। उलमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरह-मतीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद का एक बेटा बक्र चालीस रुपये का सरकारी मुलाज़िम है। ज़ैद का पैतृक और पुश्तैनी पेशा यह है कि वह रोज़ाना हर बकरा-कसाई के घर जाता है, और जितने बकरे ज़ब्ह करने हों, उन्हें ज़ब्ह कर देता है और मज़दूरी के रूप में प्रति सिर एक आना या पाव भर मांस लेता चला आ रहा है। साथ ही आस-पास की बस्तियों में जाकर हिंदू कौम के घर में जो उनकी पूजा का बकरा होता है, उसे ज़ब्ह कर देता है और उसकी मज़दूरी लेता है। यह पेशा अब तक जारी है। सुना गया है कि गाय ज़ब्ह करने वाले, पेड़ काटने वाले और निरंतर शराब पीने वाले की बख़्शिश (क्षमा) में संदेह है। यदि इस बात का कोई आधार है और यह सच है, तो ऐसे व्यक्ति के पीछे नमाज़ जायज़ है या नहीं? कृपया वापसी डाक से सही जवाब से अनुगृहीत करें।

जवाब: गाय और बकरी को ज़ब्ह करना जायज़ है। अल्लाह तआला फ़रमाता है: "बेशक अल्लाह तुम्हें हुक्म देता है कि तुम एक गाय ज़ब्ह करो।" [१] अल्लाह तआला ने फ़रमाया: बेशक अल्लाह तआला ने तुम्हें हुक्म दिया है कि गाय को ज़ब्ह करो। (त) वह बात जो लोगों में प्रसिद्ध है, बिल्कुल निराधार है; पेड़ काटने की अनुमति भी कुरआन-ए-अज़ीम में मौजूद है। अल्लाह तआला फ़रमाता है: "जो खजूर का पेड़ तुमने काट दिया या जिसे तुमने उसकी जड़ों पर खड़ा रहने दिया, तो वह अल्लाह की अनुमति से था।" अल्लाह तआला ने फ़रमाया: तुमने जो हरे पेड़ काटे या उन्हें तुमने बाकी खड़ा रहने दिया, तो यह अल्लाह तआला के हुक्म से है। नोट १२: मूल में 'बारहवीं' नहीं है, संभवतः प्रतिलिपिकार (नक़ल करने वाले) की भूल है। १२ अब्दुल मन्नान अल-आज़मी।

[१] अल-कुरआन अल-करीम २/६७ पृष्ठ ३०६ / ६३०

الجواب الملفوظ

اگر صدقہ واجبہ ہے اور وجوب خاص ذبح کا ہے تو بے ذبح ادا نہ ہوگا، مگر اس حالت میں کہ ذبح کے لئے وقت متعین تھا جیسے قربانی کے لئے ذی الحجہ کی دسویں گیارہویں ۱۲ اور وہ وقت نکل گیا تو اب زندہ تصدق کیا جائے گا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ مسئلہ ۱۴۸: مسئولہ شیخ محمد وزیر صاحب پٹیل از قصبہ تحصیل اون ضلع ایوت محال ملک۔ برار ۴ ربیع الاول شریف ۱۳۳۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ زید کا ایک بیٹا بکر چالیس روپیہ کا ملازم سرکار ہے، زید کا آبائی واجدادی پیشہ یہ ہے کہ روزانہ ہر بز قصاب کے مکان پر جانا، اور جس قدر بکریاں ذبح کرنے کی ہوں، ان کو ذبح کر دینا اور ان کی اجرت میں فی راس ایک آنہ پیسہ یا پاؤ بھر گوشت لینا، چلا آتا ہے، اور نیز ہر مواضعات قریب میں جاکے قوم ہندو کے مکان پر جو ان کی پرستش کا بکرا ہوتا ہے، اس کو ذبح کر دیتا ہے، اور اس کی اجرت لیتا ہے، یہ پیشہ اس وقت تک جاری ہے، اور سنا گیا ہے کہ ذابح البقر و قاطع الشجر و دائم الخمر کی بخشش میں احتمال ہے، اگر اس مسئلہ کی کچھ بنیاد ہے اور یہ سچ ہے تو ایسے شخص کے پیچھے نماز جائز ہے یا نہیں؟ براہ کرم بواپسی ڈاک جواب باصواب سے سرفراز فرمائے،

الجواب: گائے بکری کا ذبح کرنا جائز ہے، قال اللہ تعالیٰ " اِنَّ اللّٰہَ یَاْمُرُکُمْ اَنْ تَذْبَحُوْا بَقَرَۃً " ۱ ۔ اللہ تعالیٰ نے فرمایا: بیشک اللہ تعالیٰ نے تمہیں حکم دیا ہے کہ گائے کو ذبح کرو۔ (ت) وہ قول کہ لوگوں میں مشہور ہے محض بے اصل ہے، قطع شجر کی بھی اجازت قرآن عظیم میں موجود ہے۔ قال اللہ تعالیٰ " مَا قَطَعْتُمْ مِّنْ لِّیْنَۃٍ اَوْ تَرَکْتُمُوْھَا قَآئِمَۃً عَلٰی اُصُوْلِھَا فَبِاِذْنِ اللّٰہِ" اللہ تعالیٰ نے فرمایا: تم

نے جو سبز درخت کاٹے یا ان کو تم نے باقی کھڑا رہنے دیا تو یہ اللہ تعالی کے حکم سے ہے۔ ۱۲:

اصل میں بارہویں نہیں ہے غالبا ناقل کا سہو ہے ۱۲ عبد المنان الاعظمی۔

Fatawa Rizvia - Volume 20

...happened by the command of Allah. (T) Yes, a perpetual drunkard is certainly a committer of a grave major sin and deserves the punishment of Hellfire, but to say even regarding him that he will never be forgiven is false; this is only for the disbeliever. However sinful a Muslim may be, they are under the Divine Will; if He punishes, it is His justice, and if He forgives without punishment, rather without accountability, it is His grace. "Indeed, Allah does not forgive that partners be associated with Him, but He forgives what is less than that for whom He wills." 2 [Surah An-Nisa, Verses 48 & 116] (T) Allah the Almighty will not forgive that any partner be associated with Him, and He will forgive anything less than that for whomsoever He pleases. (T) Furthermore, those among the Muslims whom He punishes, that punishment will certainly not be permanent; the end will undoubtedly be forgiveness. And when the slaughtering of these animals is permissible, then taking a fixed wage for it is also permissible, as is the ruling for every permissible action that requires labor. (T) Now, there are several scenarios here; the questioner mentions two types of wages: one 'anna' or a 'pao' (a quarter-seer) of meat. If it is such that sometimes one 'anna' is fixed and sometimes a 'pao' of meat, then that 'anna' is permissible, but the meat, being determined from the same animal, is impermissible because it is like 'Qafiz-ul-Tahhan' [the miller's portion of flour - a prohibited form of payment where the laborer is paid with a part of the product they are processing]. Even if it is not from that specific animal, meat is something that varies greatly in quality and quantity. (T) "Because it is 'Qaymi' (non-standardized), it is not suitable as a debt upon the conscience/liability, and dispute occurs regarding it, and whatever is such, it breeds corruption/invalidity." Because this is a priced item that cannot become a debt for anyone, and dispute occurs in it, and whatever thing is like that, it creates corruption. (T) And if the meaning is that nothing is determined, sometimes they give one 'anna', sometimes meat, then this is ignorance of the wage (jahalat-e-ujrat), and ignorance of the wage invalidates the contract (ijara). In any case, when meat is involved in the wage, the contract is corrupt (ijara-e-fasid), and a corrupt contract is forbidden and akin to usury (riba). Being habitual in it definitely necessitates 'fisq' (wickedness/transgression), and one whose profession this is becomes a 'fasiq-e-mu'allin' (an open transgressor). Appointing a 'fasiq-e-mu'allin' as an Imam is a sin, and praying behind him is 'makruh-e-tahrimi' (strictly prohibited/disliked), such that it is forbidden to pray, and if prayed, it becomes mandatory to repeat it.

1 Al-Quran al-Karim 5/59 2 Al-Quran al-Karim 4/48 and 116 Page 307 of 630

फ़तावा रज़विया - जिल्द 20

...अल्लाह के हुक्म से हुआ। (त) हाँ, हमेशा शराब पीने वाला यकीनन बड़े गुनाह का अपराधी और नरक की आग की सज़ा का हकदार है, लेकिन उसके बारे में भी यह कहना गलत है कि उसकी कभी माफ़ी नहीं होगी; यह केवल काफ़िर (अविश्वासी) के लिए है। मुसलमान कितना ही गुनाहगार क्यों न हो, वह अल्लाह की मर्जी के अधीन है; अगर वह सज़ा दे तो यह उसका न्याय (अदल) है, और अगर बिना सज़ा के, बल्कि बिना हिसाब के बख्श दे तो यह उसका फ़ज़्ल (कृपा) है। "बेशक अल्लाह इस बात को माफ़ नहीं करेगा कि उसके साथ किसी को शरीक (साझीदार) ठहराया जाए, और इसके अलावा जो कुछ है, जिसके लिए चाहेगा माफ़ कर देगा।" 2 (त) अल्लाह तआला इस बात को माफ़ नहीं फ़रमाएगा कि उसके साथ शरीक ठहराया जाए, और इसके अलावा (गुनाहों) को जिसके लिए चाहेगा माफ़ फ़रमा देगा। (त) फिर मुसलमानों में से जिस पर वह सज़ा फ़रमाएगा, वह सज़ा कभी स्थायी नहीं होगी, अंजाम (अंतिम परिणाम) निस्संदेह क्षमा है। और जब इन जानवरों का ज़बह करना जायज़ है, तो उस पर मज़दूरी तय करके लेना भी जायज़ है, जैसा कि हर जायज़ काम के लिए हुक्म है जिसमें श्रम की आवश्यकता होती है। (त) अब यहाँ कई स्थितियाँ हैं, पूछने वाला दो तरह की मज़दूरी बताता है: एक आना या पाव भर मांस। अगर ऐसा है कि कभी एक आना तय कर लिया जाता है और कभी पाव भर मांस, तो वह आना तो जायज़ है, और मांस कि उसी जानवर का तय होता है, वह नाजायज़ है क्योंकि यह 'कफ़ीज़-उत-तहान' (चक्की चलाने वाले का आटा - यानी काम के बदले उसी चीज़ का हिस्सा देना जिस पर काम किया जा रहा है) की तरह है। बल्कि अगर वह उस जानवर का न भी हो, तब भी मांस एक ऐसी चीज़ है जिसमें बहुत अंतर (तफावत) होता है। (त) "क्योंकि यह 'कयमी' (गैर-मानकीकृत) है, इसलिए यह ज़िम्मेदारी के तौर पर कर्ज (ऋण) नहीं बन सकता और इसमें विवाद पैदा होता है, और जो कुछ भी ऐसा हो वह भ्रष्टाचार/खराबी पैदा करता है।" क्योंकि यह क़ीमत वाली चीज़ है जो किसी के ज़िम्मे कर्ज नहीं बन सकती और इसमें विवाद होता है, और जो चीज़ ऐसी हो वह फ़साद (बिगाड़) पैदा करती है। (त) और अगर इसका अर्थ यह है कि कुछ तय नहीं होता, कभी एक आना देते हैं कभी मांस, तो यह मज़दूरी की अज्ञानता (जहालत-ए-उजरत) है, और मज़दूरी की अज्ञानता अनुबंध (इजारा) को बिगाड़ देती है। बहरहाल, जब मज़दूरी में मांस शामिल होता है, तो अनुबंध भ्रष्ट (इजारा-ए-फासिद) होता है, और भ्रष्ट अनुबंध हराम और सूद (ब्याज) की श्रेणी में आता है। इसका आदी होना निश्चित रूप से 'फ़िस्क़' (गुनाहगार होना) का कारण है, और इसका पेशा करने वाला 'फ़ासिक़-ए-मुअल्लिन' (खुलेआम गुनाह करने वाला) है। फ़ासिक़-ए-

मुअल्लिन को इमाम बनाना गुनाह है, और उसके पीछे नमाज़ 'मकरूह-ए-तहरीमी' (सख़्त नापसंद) है कि पढ़ना मना है, और अगर पढ़ ली तो फिर फिर से पढ़ना (लौटाना) ज़रूरी है।

---

1 अल-कुरान अल-करीम 5/59 2 अल-कुरान अल-करीम 4/48 और 116 पृष्ठ 630 में से 307

کے حکم سے ہوا۔ (ت) ہاں دائم الخمر البتہ مرتکب سخت کبیرہ اور مستحق عذابِ نار ہے، مگر یہ کہنا اس کی نسبت بھی باطل ہے کہ اس کی مغفرت کبھی نہیں ہوگی یہ صرف کافر کے لئے ہے، مسلمان کیسا ہی گنہگار ہو زیرِ مشیت ہے چاہے عذاب فرمائے تو اس کا عدل ہے، چاہے بلا عذاب بلکہ بلا حساب بخش دے تو اس کا فضل ہے۔ "إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَاءُ" ۲ ج ۱ (ت) اللہ تعالٰی نہ مغفرت فرمائے گا کہ اس کے ساتھ شریک ٹھہرایا جائے، اور مغفرت فرمائے گا اس سے کم کو جس کو وہ چاہے گا۔ (ت) پھر مسلمانوں میں سے جس پر عذاب فرمائے گا ہرگز وہ عذاب دائم نہ ہوگا، انجام بلاشبہ مغفرت ہے، اور جب ان جانوروں کا ذبح جائز ہے اس پر اجرت مقرر کر کے لینا بھی جائز ہے کما ھو حکم مباح یحتاج الی عمل (جیسا کہ ہر مباح محتاج العمل کا حکم ہے۔ت) اب یہاں متعدد صورتیں ہیں، سائل دو اجرتیں بتاتا ہے، ایک آنہ یا پاؤ بھر گوشت، یہ اگر یوں ہے کہ کبھی ایک آنہ مقرر کر لیا جاتا ہے کبھی پاؤ بھر گوشت تو وہ آنہ جائز ہے، اور گوشت کہ اسی جانور کا قرار پاتا ہے ناجائز ہے لانہ کقفیز الطحان (کیونکہ یہ پسینے والے آٹے کا حصہ قفیز کی طرح ہے۔ت) بلکہ اگر اس جانور کا نہ ٹھہرے جب بھی گوشت کثیر التفاوت چیز ہے۔ (ت) لانہ قیمی فلا یصلح دینا علی الذمۃ ویقع فیہ النزاع وکل ما کان کذالك یورث الفساد۔ کیونکہ یہ قیمت والی چیز جو کسی کے ذمہ دین نہیں بن سکتی اور اس میں تنازع ہوتا ہے اور جو ایسی چیز ہو وہ فساد برپا کرتی ہے۔ (ت) اور اگر یہ معنی ہیں کہ تعین کچھ نہیں ہوتا کبھی ایک آنہ دیتے ہیں کبھی گوشت، تو یہ جہالت اجر ہے، جہالت اجر مفسد اجارہ ہے۔ بہر حال اجرت میں گوشت کا قدم درمیان ہے اجارہ فاسد ہے، اور عقد فاسد حرام و از قبیل ربا ہے، اور اس کا

عادی ہونا ضرور موجب فسق، اور اس کا پیشہ کرنے والا فاسق معلن، اور فاسق معلن کو امام بنانا گناہ، اور اس کے پیچھے نماز مکروہِ تحریمی کہ پڑھنا منع، اور پڑھی تو پھر نا واجب۔

---

1 القرآن الکریم ۵/۵۹ 2 القرآن الکریم ۴/۴۸ و ۱۱۶ Page 307 of 630

Fatawa Rizvia Volume 20

It is stated in Fatawa Hujjah and Ghuniyah: "If they appoint a sinner (fasiq) as an Imam, those who appoint him commit a sin."[1] It is also mentioned in Zayla'i etc.:

Arabic	Urdu Translation
Because in bringing him forward there is honor for him, whereas it was religiously obligatory for them to disregard him.[2]	Because by bringing him forward to make him Imam, he is being honored, while legally it was mandatory for them to disregard him. (T)

Regarding the issue of him going to a Hindu's place of worship to slaughter a goat for them, while intending the glorification of God and taking the name of Allah Almighty during slaughter, the animal will be halal (lawful). However, this act is disliked (makruh) for him. In Al-Hindiyyah, it is stated: "It is entrusted but disliked for a Muslim."[3] (In Hindiyyah, it is called halal but disliked for Muslims. -T). And if he slaughters it with the intention of the disbeliever, the animal becomes carrion (murdar), and the faith of that slaughterer is also in jeopardy. But the apparent situation is that one is not permitted to harbor ill suspicions about a Muslim as much as possible; his purpose might be merely to serve his own interest (earn wages) and not to honor a false deity, which is not expected from a Muslim, nor would the thought of honoring the True Deity occur to him. Thus, even so, this act is extremely heinous and an unjust waste of an animal's life. Therefore, one should avoid his leadership (imamat) because the same caution that prevents us from having ill suspicions about him should also prevent us from making him Imam in prayer.

Arabic	Urdu Translation
For ill suspicion is one thing, and prudence is another. And this is a matter of avoiding (the doubtful). Whoever avoids suspicious matters has protected his religion and honor. And Allah knows best.	Ill suspicion is a separate thing, and caution is another thing, and this is to remain separate. Whoever protects himself from doubts, he has secured his religion and honor. Allah Almighty knows best. (T)

Issue 129: Sent by Ghulam Nabi, resident of Miana Thatth, District Gujranwala, Post Office Moz Itwar, 2nd Rabi-ul-Awwal 1335 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: a person named Chirag Din, the Imam of a mosque, slaughtered a goat, and its skin was removed and meat prepared by a person named Haku from the Khakrob (sweeper) community. The mentioned meat was shared

among some Muslims who distributed it, cooked it in their homes, and ate it. Is it permissible to eat that meat or not? Please clarify this matter with evidence from Hadith and...

---

[1] Ghuniyatul Mustamli Sharh Munyatul Musalli, Chapter on Imamat, Sohail Academy Lahore, p. 512. [2] Tabyinul Haqa'iq, Book of Prayer, Chapter on Imamat, Al-Matba'at-ul-Kubra Al-Amiriyya, Bulaq, Egypt, 1/132. [3] Fatawa Hindiyyah, Book of Slaughters, Chapter One, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/246.

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

फ़तावा हुज्जह और ग़ुनय्या में है: "अगर उन्होंने किसी फासिक़ (पापी) को इमाम बनाया तो बनाने वाले गुनहगार होंगे।"[1] ज़ैलई आदि में है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
क्योंकि उसे आगे बढ़ाने में उसका सम्मान है, जबकि शरीअत के अनुसार उनका उसे अपमानित (नज़रअंदाज़) करना वाजिब था।[2]	क्योंकि उसे आगे करके इमाम बनाने में उसका सम्मान है, हालांकि शरई तौर पर उन पर उसका अपमान लाज़िम था। (त)

रहा यह कि वह हिंदू की इबादतगाह पर जाकर उसके बकरे को ज़बह करता है, और उस ज़बह से अल्लाह की महिमा का इरादा करता है और अल्लाह अज़्व-जल का नाम लेता है, तो जानवर हलाल हो जाएगा, लेकिन यह काम उसके लिए मकरूह (नापसंद) है। 'अल-हिंदिया' में है: "यह एक मुसलमान के लिए सुपुर्द है लेकिन मकरूह है"[3] (हिंदिया में इसे हलाल लेकिन मुसलमानों के लिए मकरूह कहा गया है। -त)। और अगर वह उस काफ़िर ही की नीयत पर ज़बह करता है, तो जानवर तो मुर्दार (मरा हुआ) हुआ ही, उस ज़बह करने वाले का ईमान भी बचना मुश्किल है। लेकिन ज़ाहिर यह है कि मुसलमान पर जहाँ तक मुमकिन हो बदगुमानी (बुरा संदेह) करने की इजाज़त नहीं है, उसका मक़सद सिर्फ अपने टके सीधे करना (पैसे कमाना) होगा न कि झूठे माबूद का सम्मान करना, जिसकी एक मुसलमान से उम्मीद नहीं है, और न ही सच्चे माबूद के सम्मान का ख्याल आता होगा। तो इस तरह भी यह काम अत्यंत घृणित है और जानवर की जान की नाहक़ बर्बादी है। फिर उसकी इमामत से बचना चाहिए क्योंकि वही एहतियात (सावधानी) जो हमें उस पर बदगुमानी नहीं करने देती, नमाज़ में उसे इमाम नहीं बनाने देगी।

अरबी	उर्दू अनुवाद
निश्चित रूप से बुरा संदेह एक चीज़ है, और सावधानी दूसरी चीज़ है, और यह (संदेह से) बाहर निकलने का द्वार है। और जो व्यक्ति संदिग्ध चीज़ों से बचा, उसने अपने दीन और अपनी इज़्ज़त को पाक कर लिया। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।	बदगुमानी अलग चीज़ है, और एहतियात दूसरी चीज़ है, और यह अलग रहना है, और जो व्यक्ति संदेहों से बचा उसने अपने दीन और इज़्ज़त को सुरक्षित बना लिया। अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 129: मुर्सला गुलाम नबी साहब, निवासी मौज़ा मियाना ठठ, ज़िला गुजरांवाला, डाकखाना मौज़ इतवार, 2 रबी-उल-अव्वल शरीफ़ 1335 हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसले में कि एक शख़्स मुसम्मी चराग़ दीन, इमाम मस्जिद ने एक बकरा ज़बह किया और उसका चमड़ा मुसम्मी हाकू क़ौम खाक़रोब (सफ़ाईकर्मी) ने उतारा और गोश्त बनाया, और उक्त गोश्त को कुछ मुसलमानों ने मिलकर तक़सीम (विभाजित) कर लिया और अपने घरों में पकाकर खाया। क्या वह गोश्त खाना जायज़ है या नहीं? इस बात का ख़ुलासा हाल मय सुबूत हदीस व...

---

1. ग़ुनियतुल मुस्तमली शरह मुन्यतुल मुसल्ली, फ़स्ल फ़िल इमामत, सुहैल एकेडमी लाहौर, पृष्ठ 512।
2. तबीनुल हक़ाइक़, किताबुस सलात, बाबुल इमामत, अल-मतबअतुल कुबरा अल-अमीरिया, बुलाक़, मिस्र, 1/132।
3. फ़तावा हिंदिया, किताबुज़ ज़बाइह, बाबुल अव्वल, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/246।

पृष्ठ 308/630

فتاوٰی حجہ وغنیہ میں ہے: ولو قدموا فاسقاً یاثمون[1] (اگر فاسق کو امام بنایا تو بنانیوالے گنہگار ہوں گے) زیلعی وغیرہ میں ہے:

عربی	اردو ترجمہ
لان فی تقدیمہ تعظیمہ وقد وجب علیہم اہانتہ شرعاً[2]۔	کیونکہ آگے کرکے امام بنانے میں اس کی تعظیم ہے حالانکہ شرعاً ان پر اس کی اہانت لازم تھی۔ (ت)

رہا یہ کہ وہ ہندو کی پرستش کا بکرا اس کے یہاں جا کر ذبح کرتا ہے، اور اس کے ذبح سے تعظیم الٰہی کی نیت کرتا اور اللہ عزوجل کا نام لیتا ہے، تو جانور حلال ہو جائے گا، مگر یہ فعل اس کے لئے مکروہ ہے فی الھندیۃ توکل ویکرہ للمسلم [3] (ہندیہ میں اسے حلال اور مسلمانوں کے لئے مکروہ کہا گیا ہے۔ت) اور اگر اس کافر ہی کی نیت پر ذبح کرتا ہے تو جانور تو مردار ہوا ہی اس ذبیح کا ایمان بھی بچنا مشکل ہے۔ مگر ظاہر یہ ہے کہ مسلمان پر حتی الامکان بد گمانی کی اجازت بھی نہیں کہ اس کا مقصود فقط اپنے ٹکے سیدھے کرنا ہوگا نہ کہ معبودِ باطل کی تعظیم کہ مسلمان سے متوقع نہیں، نہ معبودِ حق کی تعظیم کا خیال آتا ہوگا، تو یوں بھی یہ فعل سخت شنیع اور جانور کی جان کی ناحق تضییع ہے، پھر اس کی امامت سے احتراز چاہئے کہ وہی احتیاط جو ہمیں اس پر بد گمانی نہیں کرنے دیتی نماز میں اسے امام نہ بنانے دے گی،

عربی	اردو ترجمہ
	بد گمانی علیحدہ چیز ہے، اور احتیاط دوسری چیز ہے، اور یہ علیحدہ رہنا ہے، اور جو شخص شبہات سے بچا

عربی	اردو ترجمہ
فان سوء الظن شیئ، والحزم شیئ آخر، وبذامن باب الخروج ومن اتقی الشبہات فقد استبرأ لدینہ وعرضہ۔ واللہ تعالٰی اعلم۔	تو اس نے اپنے دین اور عزت کو محفوظ بنالیا واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۲۹: مرسلہ غلام نبی صاحب ساکن موضع میانہ ٹھٹھ ضلع گوجرانوالا ڈاک خانہ موز اتوار ، ۲ ربیع الاول شریف ۱۳۳۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص مسمی چراغ دین امام مسجد نے ایک بکرا ذبح کیا اور اس کا چمڑا مسمی حاکو قوم خاکروب نے اتارا اور گوشت بنایا، اور گوشت مذکور کو چند مسلمانوں نے مل کر تقسیم کر لیا اور اپنے گھروں میں پکا کر کھایا، کیا وہ گوشت کھانا جائز ہے یا نہیں ؟ اس بات کا خلاصہ حال مع ثبوت حدیث و

---

[1] غنیۃ المستملی شرح منیۃ المصلی فصل فی الامامۃ سہیل اکیڈمی لاہور ص ۵۱۲ [2] تبیین الحقائق کتاب الصلوۃ باب الامامۃ المطبعۃ الکبری الامیریہ بولاق مصر ۱ / ۱۳۲ [3] فتاوٰی ہندیۃ کتاب الذبائح الباب الاول نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۴۶

Fatawa Rizvia Volume 20

Please send the Holy Quran, and have this matter published in the newspaper Dabdaba-e-Sikandari.

The Answer: When that animal was slaughtered by Muslims for the sake of Allah Almighty after reciting the Takbir, there remains no doubt about it becoming Halal. Regarding the processing of the meat by a 'Khak-rob' (scavenger/sweeper), if it is because the goat was his property and he had it slaughtered for his apparent 'Pir' (spiritual guide) or some false deity, then eating it is disliked (Makruh) for Muslims, as explicitly mentioned in Al-Hindiyya. Similarly, if it was not slaughtered for a false deity, but he had invited them, then accepting that invitation itself was inappropriate. And if the goat belonged to a Muslim and was processed by him, and he performs his impure profession and did not have his hands cleaned thoroughly, then it was a case of severe negligence. If his hands were cleaned or if he belongs to the community of 'Khak-robs' but does not practice this profession, then it should be seen whether in the local custom (Urf) people abstain from things touched by a scavenger and consider its use as something flawed or not. If they do consider it so, and these people showed indifference, then they acted against religious wisdom and were guilty of disobedience. The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Give glad tidings and do not create aversion." (1) In another Hadith it is stated: "Beware of that which is unpleasant to the ears." (2) The third Hadith says:

| Beware of that which requires an apology, for surely news is not something to apologize for. (3) | Avoid things that require an apology, for certainly a report is not something from which an apology is sought. (Trans) |

All this is in the event that the goat, from the time of slaughter until it reached the hands of Muslims, did not vanish from the sight of Muslims. But if it was given to him after slaughter and no Muslim kept watching, and he prepared the meat and gave it to Muslims, then its consumption is no longer Halal at all.

1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-'Ilm, Bab Ma Kana al-Nabi (pbuh) Yatakhawwaluhum bil-Maw'izati wal-'Ilm, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/16.
2. Musnad Ahmad ibn Hanbal, Baqi Hadith Abi al-Ghadiya (ra), Al-Maktab al-Islami Beirut 4/76; Kashf al-Khafa lil-'Ajluni Hadith 822 & 867, Dar al-Kutub al-'Ilmiyya Beirut 1/247.

3. Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab al-Riqaq, Dar al-Fikr Beirut 4/327; Kashf al-Khafa lil-'Ajluni Hadith 867, Dar al-Kutub al-'Ilmiyya Beirut 1/247.

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

कुरआन शरीफ़ भेजें, और इस मसले को अख़बार 'दबदबा-ए-सिकंदरी' में प्रकाशित करा दें।

अल-जवाब: जब वह जानवर मुसलमानों ने अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल के लिए तक्बीर कहकर ज़बह किया, तो हलाल हो जाने में कोई शक ही न रहा। 'ख़ाक-रोब' (सफ़ाई कर्मी/मेहतर) का गोश्त बनाना, वह अगर इस वजह से है कि बकरा उसी की मिलकियत था और उसने अपने ज़ाहिरी पीर वगैरह किसी माबूद-ए-बातिल (झूठे देवता) के लिए ज़बह कराया, तो उसका खाना मुसलमानों के लिए मकरूह है, जैसा कि 'हिन्दिया' में इस पर न्स (स्पष्ट उल्लेख) किया गया है। इसी तरह अगर किसी माबूद-ए-बातिल के लिए ज़बह नहीं कराया, बल्कि उसने उनकी दावत की थी, तो उस दावत का ही क़बूल करना ना-मुनासिब था। और अगर बकरा मुसलमान की मिलकियत था और उससे बनवाया, और वह अपना नापाक पेशा करता है और उसने अपने हाथ ख़ूब पाक नहीं कराए थे, तो सख़्त बे-एहतियाती की। और अगर उसके हाथ पाक कराए थे या वह उस क़ौम का ख़ाक-रोब है पर यह पेशा नहीं करता, तो यह देखा जाए कि वहां के उर्फ़(रीति-रिवाज) में ख़ाक-रोब की छुई हुई चीज़ से परहेज़ करते हैं और उसके इस्तेमाल को ऐब (बुरा) जानते हैं या नहीं। अगर जानते हैं, और उन लोगों ने बे-परवाही की तो म्सलहत-ए-दीनी (धार्मिक भलाई) के ख़िलाफ़ किया और ना-फरमानी के मुर्तकिब हुए। हुज़ूर अक़्दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "बशिरू व ला तुनफ़्फ़िरू" (1) (ख़ुशख़बरी दो, नफ़रत पैदा न करो। त)। दूसरी हदीस में है: "इय्याका व मा यसूउल उज़ुन" (2) (कानों के लिए तक्लीफ़देह बात से बचो। त)। तीसरी हदीस में है:

| इय्याका व मा युअतज़रू मिन्हु फ़-इन्नल ख़बरा ला मुअतज़रू मिन्हु (3) | माज़रत (क्षमा याचना) वाली चीज़ से बचो, तो बेशक ख़बर माज़रत वाली चीज़ नहीं है। (त) |

यह सब उस सूरत में है कि बकरा ज़बह के वक़्त से मुसलमानों के हाथ में पहुंचने तक मुसलमानों की निगाह से ओझल न हुआ हो। और अगर ज़बह करके उसे दे दिया और कोई मुसलमान नहीं देखता रहा, उसने गोश्त बनाया और मुसलमानों को दिया, तो अब उसका खाना सिरे से हलाल ही न रहा।

1. सहीह अल-बुख़ारी, किताबुल इल्म, बाब मा कानन नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम यतख़व्वलुहुम बिल-मौइज़ति वल-इल्म, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/16.

2. मुसनद अहमद बिन हंबल, बक़िया हदीस अबी अल-ग़ादिया रज़ियल्लाहु अन्हु, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत 4/76; कश्फ़ुल ख़फ़ा लिल-अजलूनी हदीस 822 व 867, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत 1/247.
3. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबुल रिकाक़, दार अल-फ़िक्र बेरूत 4/327; कश्फ़ुल ख़फ़ा लिल-अजलूनी हदीस 867, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत 1/247.

पृष्ठ 309/630

قرآن شریف ارسال فرمائیں، اور اس مسئلہ کو اخبار ودبدبہ سکندری شائع کرادیں۔ الجواب: جب وہ جانور مسلمانوں نے اللہ عزوجل کے لئے تکبیر کہہ کر ذبح کیا تو حلال ہو جانے میں کوئی شبہ ہی نہ رہا، خاکروب کا گوشت بنانا وہ اگر اس وجہ سے ہے کہ بکرا اسی کی ملک تھا اور اس نے اپنے ظاہر پیر وغیرہ کسی معبود باطل کے لئے ذبح کرایا تو اس کا کھانا مسلمانوں کو مکروہ ہے کما نص علیہ فی الھندیۃ (جیسا کہ ہندیہ میں اس پر نص کی گئی ہے۔ ت) اسی طرح اگر کسی معبود باطل کے لئے ذبح نہ کرایا، بلکہ اس نے ان کی دعوت کی تھی تو اس دعوت کا ہی قبول کرنا نامناسب تھا، اور اگر بکرا مسلمان کی ملک تھا اور اس سے بنوایا، اور وہ اپنا ناپاک پیشہ کرتا ہے اور اس کے ہاتھ خوب پاک نہ کرائے تھے، تو سخت بے احتیاطی کی، اور اگر اس کے ہاتھ پاک کرائے تھے یا وہ قوم کا خاک روب ہے یہ پیشہ نہیں کرتا، تو یہ دیکھا جائے کہ وہاں کے عرف میں خاک روب کی چھوئی ہوئی چیز سے پرہیز کرتے اور اس کے استعمال کو معیوب جانتے ہیں یا نہیں، اگر جانتے ہیں، اور ان لوگوں نے بے پروائی کی تو مصلحت دینی کے خلاف کیا اور نافرمانی کے مرتکب ہوئے، حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: بشروا ولا تنفروا ۱ (خوشخبری دو، منافرت پیدا نہ کروت) دوسری حدیث میں ہے: ایاك وما یسوء الاذن ۲ (کانوں کے لئے تکلیف دہ بات سے بچوت) تیسری حدیث میں ہے:

| ایاك وما یعتذر منه فان الخبر لا معتذر منه ۳ | معذرت والی چیز سے بچو، تو بیشک خبر معذرت والی چیز نہیں ہے۔ (ت) |

یہ سب اس صورت میں ہے کہ بکرا وقت ذبح سے مسلمانوں کے ہاتھ میں پہنچنے تک مسلمانوں کی نگاہ سے غائب نہ ہوا، اور اگر ذبح کر کے اسے دے دیا اور کوئی مسلمان دیکھتا رہا، اس نے گوشت بنایا اور مسلمانوں کو دیا تو اب اس کا کھانا سرے سے حلال ہی نہ رہا،

۱ صحیح البخاری کتاب العلم باب ما کان النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم یتخولھم بالموعظۃ والعلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۶ ۲ مسند احمد بن حنبل بقیہ حدیث ابی الغادیۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۴ / ۷۶، کشف الخفاء للعجلونی حدیث ۸۲۲ و ۸۶۷ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۱ / ۲۴۷ ۳ المستدرك للحاکم کتاب الرقاق دار الفکر بیروت ۴ / ۳۲۷، کشف الخفاء للعجلونی حدیث ۸۶۷ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۱ / ۲۴۷

Fatawa Rizvia Volume 20

[Table Header] Arabic: Because the statement of a non-believer (kafir) is not accepted in religious matters[1]. (T) Urdu: In religious matters, the statement of a non-believer is not acceptable. (T)

Yes, if he has been hired as a worker, then it will be permissible.

[Table Body] Arabic: Because the statement of a non-believer is accepted in transactions (muamalat) even if they involve religious matters, and many things are established implicitly which are not established intentionally[2]. And its explanation is in Al-Tabyin and others. And Allah Almighty knows best. Urdu: Because the statement of a non-believer in transactions, even if they include religious matters, is acceptable, whereas many matters are established implicitly and are not established intentionally; its explanation is in Tabyin al-Haqa'iq, etc. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 150: From the country of Bengal, district Noakhali. What do the scholars of religion and jurists of the clear Shariah say regarding this issue: is eating horse meat permissible according to the noble Shariah or not? If it is permissible, is it established by Hadith or by the statement of jurists, and is the fatwa based on the statement of Imam Azam or the Two Companions (Sahibayn)? Explain and be rewarded.

The Answer: According to the Two Companions (Imam Abu Yusuf and Imam Muhammad), it is halal, and the Imam (Abu Hanifa) says it is disliked (Makruh). Regarding the fatwa based on the Imam's statement, whether the dislike is Tanzizi (mildly disliked) or Tahrimi (strongly disliked), the most authentic and preferred view is that it is Makruh Tahrimi.

[Table Header - Arabic and Urdu text regarding scholarly opinions] Arabic Column: Imam Qadhi Khan authenticated it in his Fatawa, and they have said that he is a 'Faqih al-Nafs' (a jurist by nature) and his authentication should not be deviated from. Al-Shami said: Then he narrated—i.e., al-Quhistani—the authentication of 'Makruh Tahrimi' from Al-Khulasa, Al-Hidaya, Al-Muhit, Al-Mughni, Qadhi Khan, Al-Imadiyya, and others, and upon this are the primary texts (Al-Mutun)[3]... (ends). And it is known that preference is given to the Mutun as they are composed for transmitting the Madhhab. Urdu Column: Imam Qadhi Khan has authenticated it in his Fatawa, while the jurists have said: Qadhi Khan is 'Faqih al-Nafs', therefore his authentication will not be deviated from. And Allama Shami said that then Quhistani narrated the

authentication of Makruh Tahrimi from Khulasa, Hidaya, Muhit, Mughni, Qadhi Khan, and Imadi etc., and said that the primary texts (Mutun) are based on this, and it is clear that preference is given to the Mutun and they are composed for transmitting the Madhhab.

---

1. Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Karahiyyah, Chapter on Food and Drink, Al-Matba'ah al-Kubra al-Amiriyyah, Bulaq, Egypt, 6/12.
2. Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Karahiyyah, Chapter on Food and Drink, Al-Matba'ah al-Kubra al-Amiriyyah, Bulaq, Egypt, 6/12.
3. Radd al-Muhtar, Kitab al-Dhaba'ih, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/193.

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

[तालिका शीर्षक] अरबी: क्योंकि धार्मिक मामलों में काफ़िर की बात स्वीकार नहीं की जाती है[1]। (त) उर्दू: दीन (धर्म) के मामलों में काफ़िर की बात काबिले क़ुबूल (स्वीकार्य) नहीं है। (त)

हाँ, अगर उसे काम पर रखा गया हो, तो यह जायज़ होगा।

[तालिका मुख्य भाग] अरबी: क्योंकि लेन-देन (मुआमेलात) में काफ़िर की बात स्वीकार की जाती है, चाहे उसमें धार्मिक बातें भी शामिल हों। बहुत सी बातें परोक्ष रूप से (ज़िम्मन) सिद्ध होती हैं जो प्रत्यक्ष रूप से (क़स्दन) सिद्ध नहीं होतीं[2]। इसका स्पष्टीकरण 'तबीन' आदि में है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। उर्दू: क्योंकि काफ़िर की बात लेन-देन के मामलों में, चाहे उनमें धार्मिक मामले शामिल हों, काबिले क़ुबूल है। जबकि बहुत से मामले परोक्ष रूप से साबित होते हैं और प्रत्यक्ष रूप से साबित नहीं होते। इसकी व्याख्या 'तबीनुल हक़ाएक़' वगैरह में है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला १५०: मुल्क बंगाल, ज़िला नोआखली से। दीन के उलेमा और शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि घोड़े का गोश्त खाना शरीयत के लिहाज़ से जायज़ है या नहीं? अगर जायज़ है, तो क्या यह हदीसों से साबित है या फ़ुक़हा (धर्मशास्त्रियों) के कौल (कथन) से? और क्या फ़तवा इमाम-ए-आज़म के कौल पर है या साहिबैन (उनके दो शिष्यों) के? स्पष्ट करें और पुण्य पाएँ।

जवाब: साहिबैन के नज़दीक यह हलाल है, और इमाम (अबू हनीफ़ा) इसे मकरूह (नापसंद) फ़रमाते हैं। इमाम के कौल पर फ़तवा होने के बारे में कि यह कराहत-ए-तन्ज़ीही (हल्की नापसंदगी) है या तहरीमी (सख़्त नापसंदगी), सही और प्रबल मत यह है कि यह मकरूह-ए-तहरीमी है।

[विद्वानों की राय से संबंधित अरबी और उर्दू पाठ वाली तालिका] अरबी कॉलम: इमाम क़ाज़ी ख़ान ने अपने फ़तावा में इसकी पुष्टि की है, और विद्वानों ने कहा है कि वे 'फ़क़ीह-उन-नफ़्स' हैं और उनकी तस्दीक (पुष्टि) से हटा नहीं जाएगा। अल्लामा शामी ने कहा: फिर कुहिस्तानी ने 'खुलासा', 'हिदाया', 'मुहीत', 'मुग़नी', 'क़ाज़ी ख़ान' और 'इमादिया' आदि से मकरूह-ए-तहरीमी की पुष्टि को उद्धृत किया है, और इसी पर मुख्य ग्रन्थ (मुतून)[3] आधारित हैं... और यह स्पष्ट है कि प्राथमिकता 'मुतून' को दी जाती है क्योंकि वे मज़हब के वर्णन के लिए ही रचे गए हैं। उर्दू कॉलम: इमाम क़ाज़ी ख़ान ने अपने फ़तावा में इसकी तस्दीक (पुष्टि) फ़रमाई है जबकि फ़ुक़हा ने फ़रमाया है: क़ाज़ी ख़ान 'फ़क़ीह-उन-नफ़्स' हैं, लिहाज़ा उनकी तस्दीक से हटा नहीं जाएगा। और अल्लामा शामी ने फ़रमाया कि फिर

कुहिस्तानी ने 'खुलासा', 'हिदाया', 'मुहीत', 'मुग़नी', 'क़ाज़ी ख़ान' और 'इमादिया' वगैरह से कराहत-ए-तहरीमीया की तस्दीक नक़्ल (उद्धृत) की है, और कहा कि इसी पर मुख्य ग्रन्थ (मुतून) आधारित हैं, और यह साफ़ ज़ाहिर है कि तरजीह (प्राथमिकता) मुतून को हासिल है और वे मज़हब को नक़्ल करने के लिए ही वज़अ (रचे) गए हैं।

---

1. तबीनुल हक़ाएक़, किताबुल कराहिय्या, फ़स्ल फ़ील अक्ल वश-शर्ब, अल-मत्बअतुल कुबरा अल-अमीरिया, बोलाक़, मिस्र, 6/12
2. तबीनुल हक़ाएक़, किताबुल कराहिय्या, फ़स्ल फ़ील अक्ल वश-शर्ब, अल-मत्बअतुल कुबरा अल-अमीरिया, बोलाक़, मिस्र, 6/12
3. रद-उल-मुह्तार, किताबुज़ ज़बाह, दारुल एहयाउत तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/193

[Table header with Arabic and Urdu translation] فان الکافر لا یقبل قولہ فی الدیانات ۱- | دین کے امور میں کافر کی بات قابل قبول نہیں۔ (ت) ہاں اگر اس کو اجیر کیا ہو تو جواز رہے گا، لان الکافر یقبل قولہ فی المعاملات وان تضمنت شیئا من الدیانات، وکم من شیئ یثبت ضمنا لا یثبت قصدا ۲- وتبیین فی التبیین وغیرہ واللہ تعالٰی اعلم۔ | کیونکہ کافر کی بات معاملات میں اگر چہ وہ دیانات کو متضمن ہوں، قابل قبول ہے، جبکہ بہت سے امور ضمناً ثابت ہوتے ہیں اور قصداً ثابت نہیں ہوتے، اس کی وضاحت تبیین الحقائق وغیرہ میں ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۵۰: از ملک بنگالہ ضلع نواکھالی کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ گھوڑے کا گوشت کھانا از روئے شرع شریف کے جائز ہے یا نہیں؟ اگر جائز ہے تو احادیث سے ثابت ہے یا قول فقہاء سے اور فتوی قولِ امام اعظم پر ہے یا صاحبین؟ بینوا توجروا

الجواب: صاحبین کے نزدیک حلال ہے، اور امام مکروہ فرماتے ہیں، قولِ امام پر فتوٰی ہوا کہ کراہت تنزیہی ہے یا تحریمی، اور اصح و راجح کراہت تحریمی ہے۔

[Table with Arabic on left and Urdu on right] صححہ الامام قاضی خاں فی فتاواہ، وقد قالوا انہ فقیہ النفس ولا یعدل عن تصحیحہ وقال الشامی ثم نقل ای القہستانی تصحیح کراھیۃ التحریم عن الخلاصۃ والھدایۃ والمحیط والمغنی والقاضی خاں والعمادیۃ وغیرھا وعلیہ المتون ۳- اھ ومعلوم ان الترجیح للمتون وانھا الموضوعۃ | امام قاضی خاں نے اپنے فتاوٰی میں اس کی تصحیح فرمائی ہے جبکہ فقہاء نے فرمایا: قاضی خاں فقیہ النفس ہیں، لہٰذا اس کی تصحیح سے عدول نہ ہوگا، اور علامہ شامی نے فرمایا کہ پھر قہستانی نے خلاصہ، ہدایہ، محیط، مغنی، قاضی خاں اور

عمادی وغیرہ سے کراہتِ تحریمیہ کی تصحیح نقل کی ہے، اور کہا کہ اس پر متون وارد ہیں اھ اور واضح بات ہے کہ ترجیح متون کو ہے اور وہ مذہب کو نقل کرنے کے لئے وضع

---

۱ تبیین الحقائق کتاب الکراہیۃ فصل فی الاکل والشرب المطبعۃ الکبری الامیریہ بولاق مصر ۶/ ۱۲

۲ تبیین الحقائق کتاب الکراہیۃ فصل فی الاکل والشرب المطبعۃ الکبری الامیریہ بولاق مصر ۶/ ۱۲

۳ ردالمحتار کتاب الذبائح داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۱۹۳

Fatawa Rizvia Volume 20

[Top Box] (Arabic): Since it is a transmission of the Madhhab, what is in Kifayat al-Bayhaqi does not oppose it, unlike it being Zahir al-Riwayah and the Fatwa of the Majority [Note 1] narrated with 'it is said' (qeel) after what we have previously mentioned [Note 2] from the manifest corrections of the noble Imams. (Urdu translation): ...have been made. Therefore, their disagreement stated in Kifayat al-Bayhaqi cannot oppose the core texts (Mutoon), and this is Zahir al-Riwayah. Also, the majority's Fatwa transmitted with 'it is said' (qeel) cannot oppose them, especially after the corrections by the great Imams mentioned by us. (T)

[Middle Text] In any case, the matter is not such that a fatwa of corruption should be issued upon it, or that factionalism should occur. Allah is the Granter of Success, and Allah Almighty knows best. Problem 151: From Bareilly, sent by Nawab Maulvi Sultan Ahmad Khan Sahib, 2 Ramadan al-Mubarak 1310 AH.

[Question Box] (Left - Persian): What is your opinion—may Allah forgive you—on this issue? Inform us, may Allah Almighty have mercy on you, regarding eating horse meat. Some are proponents of 'Karaha Tahrimi' (prohibitive dislike) and some of 'Karaha Tanzihi' (mild dislike), but in any case, they consider its milk permissible. What is the research in this regard? (Right - Urdu): O noble scholars! May Allah Almighty grant you forgiveness. What is your opinion on this matter? Benefactor us, may Allah Almighty have mercy on you. Regarding eating horse meat, some are of the opinion of Makruh-e-Tahrimi and some of Makruh-e-Tanzihi, while they consider its milk permissible in all cases. What is the research on this issue? (T)

[Answer Box] (Left - Persian/Urdu mix): Answer: In the matter of horse meat, there is a great conflict among scholars, and the corrections are also different. Dislike (karaha) is the saying of the Imam. So, complete avoidance is safest. Similarly, they have differed regarding its milk in the Madhhab of the Imam. Imam Qazi Khan leaned towards prohibition (tahrim), while in Dur-e-Mukhtar, permissibility (jawaz) was stated as the reason. From this narration, the reason for the difference is itself apparent that... (Right - Urdu): Answer: There is a great debate among scholars on the issue of horse meat, and the corrections are also different. Dislike is the saying of Imam Sahib (Radi Allahu Ta'ala Anhu). Therefore, there is betterment in complete avoidance. And regarding its milk as well, there is a difference in the explanation of the Madhhab of Imam Sahib (Rahmatullah Ta'ala Alayhi). Imam Qazi Khan (Alayhir

Rahma) went towards prohibition (hurmat), and Dur-e-Mukhtar established permissibility as the reason. This...

[Footnotes] Note 1: The word "Jumhoor" was formed by estimation. 12 Abdul Mannan. Note 2: The word "ba'd" (after) was added by estimation. 12 Abdul Mannan.

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

[ऊपरी बॉक्स] (अरबी): चूंकि यह मज़हब का नकल है, इसलिए 'किफ़ायत अल-बैहक़ी' में जो कुछ है वह इसका विरोध नहीं करता, इसके विपरीत कि यह 'ज़ाहिर अल-रवायत' है न कि जमहूर (बहुमत) [नोट १] का फतवा जिसे हमारे द्वारा पहले प्रस्तुत [नोट २] महान इमामों के स्पष्ट सुधारों के बाद "कहा गया है" (क़ील) के साथ नकल किया गया है। (उर्दू): ...किए गए हैं। इसलिए 'किफ़ायत अल-बैहक़ी' में जो उनका विरोध बयान किया गया है, वह मूल ग्रंथों (मतून) के विपरीत नहीं हो सकता, और यही 'ज़ाहिर अल-रवायत' है। साथ ही, 'क़ील' (कहा गया है) के साथ नकल किया गया जमहूर का फतवा भी उनका विरोधी नहीं हो सकता, विशेष रूप से हमारे द्वारा वर्णित महान इमामों के सुधारों के बाद। (त)

[मध्य पाठ] बहरहाल, मसला इस काबिल नहीं है कि इस पर फसाद का फतवा दिया जाए, या गुटबाजी अमल में आए। अल्लाह ही सफलता देने वाला है और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। मसला १५१: बरेली से, नवाब मौलवी सुल्तान अहमद खान साहब द्वारा भेजा गया, २ रमज़ान अल-मुबारक १३१० हिजरी।

[प्रश्न बॉक्स] (बाएं- फारसी): इस मसले पर आपकी क्या राय है—अल्लाह आपको क्षमा करे? हमें सूचित करें, अल्लाह तआला आप पर दया करे, घोड़े का मांस खाने के संबंध में। कुछ 'कराहते तहरीमी' के पक्षधर हैं और कुछ 'कराहते तन्ज़ीही' के, लेकिन किसी भी स्थिति में वे इसके दूध को जायज़ मानते हैं। इस संबंध में शोध क्या है? (दाएं- उर्दू): ऐ विद्वान उलमा! अल्लाह तआला आपकी मग़फ़िरत (क्षमा) फरमाए। आपका इस मसले में क्या कौल (राय) है? हमें लाभान्वित करें, अल्लाह तआला आप पर रहम फरमाए। घोड़े का मांस खाने में कुछ मकरूह-ए-तहरीमी और कुछ मकरूह-ए-तन्ज़ीही के कायल हैं, जबकि इसके दूध को हर हाल में जायज़ मानते हैं। इस मसले में क्या तहक़ीक़ है? (त)

[उत्तर बॉक्स] (बाएं- फारसी/उर्दू मिश्रित): जवाब: घोड़े के मांस के मसले में उलमा के बीच एक बड़ा संघर्ष है, और सुधार भी अलग-अलग हैं। कराहत इमाम साहब का कथन है। अतः पूर्ण परहेज ही सबसे सुरक्षित है। इसी प्रकार, इमाम के मज़हब में इसके दूध के बारे में भी मतभेद किया गया है। इमाम क़ाज़ी खान हराम (तहरीम) की ओर गए हैं, और 'दुर्रे मुख्तार' में जवाज़ (अनुमति) को वजह बताया गया है। इस रिवायत से फर्क की वजह खुद साफ़ है कि... (दाएं- उर्दू): जवाब: घोड़े के मांस

के मसले में उलमा-ए-किराम का एक बड़ा मोर्चा है और तस्हीह (पुष्टि) भी विभिन्न है। कराहत इमाम साहब (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) का कौल है। अतः पूर्ण परहेज में ही बेहतरी है। और इसके दूध के संबंध में भी इमाम साहब (रहमतुल्लाह तआला अलैहि) के मज़हब के बयान में मतभेद है। इमाम क़ाज़ी खान (अलैहिर्रहमा) हुरमत (निषेध) की ओर गए और 'दुर्रे मुख्तार' ने जवाज़ को वजह करार दिया है। इस...

[फ़ुटनोट्स] नोट १: "जमहूर" शब्द अंदाज़े से बनाया गया। १२ अब्दुल मन्नान। नोट २: अंदाज़े से "बाद" शब्द बढ़ाया गया। १२ अब्दुल मन्नान।

पेज ३११ / ६३·

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

[اوپر والا باکس] (عربی): لنقل المذھب فلا یعار ضہا ما فی کفایۃ البیھقی بخلاف انہ ظاہر الروایۃ و لافتوی الجمھور (عہ) المنقول بقیل بعد ما قدمنا(عہ) من التصحیحات الجلیلۃ للائمۃ الجلۃ۔ (اردو): کئے گئے ہیں۔ لہٰذا ان کا خلاف جو کفایۃ البیہقی میں بیان کیا ہے وہ متون کے معارض نہیں ہو سکتا، اور یہی ظاہر الروایۃ ہے، اور قیل کے ساتھ نقل شدہ جمہور کا فتوٰی بھی ان کا معارض نہیں ہو سکتا خصوصاً ہماری ذکر کردہ اجلہ ائمہ کی تصحیحات کے بعد (ت)

[درمیانی متن] بہر حال مسئلہ اس قابل نہیں کہ اس پر فتوٰی فساد دیا جائے، یا فریق بندی عمل میں آئے، واللہ الموفق واللہ تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۱۵۱: از بریلی مرسلہ نواب مولوی سلطان احمد خان صاحب ۲ رمضان المبارک ۱۳۱۰ھ

[سوال والا باکس] (بائیں - فارسی): ماقولکم غفراللہ لکم ھذہ المسئلۃ افیدونا یرحمکم اللہ تعالٰی درباره اکل فرس، بعض قائل بکراہت تحریمی و بعض بکراہت تنزیہی، ولیکن بہر صورت شیر ش جائز دانتہ اند، تحقیق دریں باب چیست؟ (دائیں - اردو): علمائے کرام اللہ تعالٰی تمہاری مغفرت فرمائے آپ کا اس مسئلہ میں کیا قول ہے، ہمیں افادہ فرماؤ، اللہ تعالٰی تم پر رحم فرمائے، گھوڑے کا گوشت کھانے میں بعض مکروہِ تحریمہ اور بعض مکروہِ تنزیہیہ کے قائل ہیں، جبکہ اس کے دودھ کو بہر صورت جائز مانتے ہیں، اس مسئلہ میں تحقیق کیا ہے۔ (ت)

[جواب والا باکس] (بائیں - فارسی/اردو): الجواب: در مسئلہ گوشت اسپ علماء را معترک عظیم ست، و تصحیح نیز مختلف و کراہت قول امام ست، بس اسلم احتراز تمام ست، ہمچناں بر مذہب امام در شیر او نیز اختلاف کردہ اند، امام قاضی خاں بتحریم رفتہ، و در در مختار جواز را وجہ گفتہ،

بریں روایت وجہ فرق خود پیداست کہ (دائیں - اردو): الجواب: گھوڑے کے گوشت کے مسئلہ میں علمائے کرام کا عظیم معرکہ ہے اور تصحیح بھی مختلف ہے، کراہت امام صاحب رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا قول ہے، پس مکمل احتراز میں بہتری ہے، اور اس کے دودھ کے متعلق بھی امام صاحب رحمۃ اللہ تعالیٰ کے مذہب کے بیان میں اختلاف ہے، امام قاضی خاں علیہ الرحمۃ حرمت کی طرف گئے اور درمختار نے جواز کو وجہ قرار دیا ہے۔ اس

[حواشی] عہ : لفظ "جمہور " اندازہ سے بنایا گیا ۱۲ عبد المنان۔ عہ : اندازہ سے "بعد " کا لفظ بڑھایا گیا ۱۲ عبد المنان۔

صفحہ ۳۱۱ از ۶۳۰

Fatawa Rizvia Volume 20

In 'Durr-e-Mukhtar', the distinction between the ruling on horse meat and its milk is clear according to the narration: horse meat's permissibility is related to the decrease in war equipment (horses being used for jihad), whereas the matter of milk is contrary to this. Regarding milk, the discussion is to the extent that if it contains no intoxication (i.e., sugar/alcohol), then intentionally drinking even a small amount is not forbidden, as is clear. And Allah Almighty knows best.

Problem 152: From Daraganj, District Bijnor, sent by Masih Sahab M.A. Mission. Dated 23 Dhu al-Qi'dah 1335 AH. Guidance of the Religion, Honorable Maulana Sahab! It is submitted that in the Hanafi school of thought and congregation, what is the ruling on horse, mule, and donkey: are they halal or haram? Or which of these three animals is halal? Please honor us with an answer based on Hadith and the sayings of scholars.

Answer: A donkey is haram. Similarly, a mule produced from a donkey father and a horse mother is haram. And in our Imam Azam's (may Allah be pleased with him) school, horse meat is Makruh-e-Tahrimi (prohibitively disliked), i.e., close to haram. Similarly, if the mother of the mule is a horse, the ruling is the same. In the Hadith, it is mentioned:

"The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) forbade the meat of domestic donkeys on the day of Khaybar." (T) He forbade its meat. (T)

Problem 153: From Ujjain, sent by servant Haji Yaqub Ali Khan. 16 Safar 1312 AH. What do the scholars of the religion say about this issue? Deputy Imdad Ali Sahab has written in 'Imdad-ul-Muslimeen' about the owl that in 'Alamgiri' it is written: 'Al-Bumu yukalu' (the owl is eaten). (T) And in 'Tahtawi' it is mentioned:

"The turtledove, blackbirds, starlings, wood pigeons, hoopoes, owls, and peacocks are eaten."

Turtledove, blackbirds, starlings, wood pigeons, hoopoes, and birds named owl and peacock are halal. (T)

1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Dhabai'h wa as-Sayd, Chapter: Meat of Domestic Donkeys, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/829.
2. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Dhabai'h wa as-Sayd, Chapter Two, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/290.

3. Hashiya at-Tahtawi 'ala ad-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Dhabai'h, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 4/157.

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

'दुर्र-ए-मुख्तार' में रिवायत के मुताबिक़ घोड़े के गोश्त और दूध के हुक्म में फ़र्क साफ़ बयान किया गया है: गोश्त की हलालियत का ताल्लुक जिहाद के आलात (घोड़ों) की कमी पैदा करने से है, जबकि दूध का मामला इसके उलट है। दूध के बारे में बहस इस हद तक है कि जब तक उसमें नशा (यानी शक्कर/अल्कोहल) न हो, वरना जानबूझकर थोड़ी मात्रा में भी पीना मना नहीं है, जैसा कि स्पष्ट है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला १५२: दारागंज, जिला बिजनौर से मसीह साहब एम.ए. मिशन द्वारा भेजा गया। दिनांक २३ ज़ुल-क़दा १३३५ हिजरी। हक़ीक़त-ए-दीन जनाब मौलाना साहब! अर्ज़ है कि अहल-ए-सुन्नत व जमाअत हनफी मज़हब में घोड़ा, खच्चर और गधा इन तीनों जानवरों का क्या हुक्म है: ये हलाल हैं या हराम? या इन तीनों में से कौन सा जानवर हलाल है? मेहरबानी फ़रमा कर हदीस और उलमा के कौल के हवाले से जवाब इनायत फ़रमाएँ।

अल-जवाब: गधा हराम है। इसी तरह वह खच्चर भी जो गधे बाप और घोड़ी माँ से पैदा हुआ हो, हराम है। और हमारे इमाम-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) के मज़हब में घोड़ा मकरूह-ए-तहरीमी है यानी हराम के करीब। इसी तरह वह खच्चर जिसकी माँ घोड़ी हो, उसका भी यही हुक्म है। हदीस में है:

"हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने खैबर के दिन पालतू गधों के गोश्त से मना फरमाया।" (त) गोश्त को ममनू (निषिद्ध) करार दिया। (त)

मसला १५३: उज्जैन से ख़ादिम हाजी याकूब अली खान द्वारा भेजा गया। १६ सफर १३१२ हिजरी। उलमा-ए-दीन इस मसले में क्या कहते हैं? डिप्टी इमदाद अली साहब ने 'इमदाद-उल-मुस्लिमीन' में उल्लू के बारे में लिखा है कि 'आलमगीरी' में लिखा है: 'अल-बूमु युकालू' (उल्लू खाया जाता है)। (त) और 'तहतवी' में है:

"क़ुमरी, काले परिंदे, ज़र्ज़ूर, सालसल, हुदहुद, उल्लू और मोर खाए जाते हैं।"

क़ुमरी, काले परिंदे, ज़र्ज़ूर, सालसल, हुदहुद, उल्लू और मोर नामी परिंदे हलाल हैं। (त)

1. सहीह अल-बुखारी, किताबुज़-ज़बायेह वस-सैद, बाबू लुहूमिल हुमुरिल अहलिया, क़दीमी कुतुब खाना, कराची, २/८२९।

2. फ़तावा हिन्दिया, किताबुज़-ज़बायेह वस-सैद, अल-बाबुस-सानी, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, ५/२९०।
3. हाशिया अत-तहतवी अलद-दुररुल मुख्तार, किताबुज़-ज़बायेह, दारुल मारिफ़ा, बैरुत, ४/१५७।

पेज ३१२ ऑफ़ ६३०

در مختار کی روایت کے مطابق گوشت اور دودھ میں فرق کا واضح بیان ہے کہ گوشت کو حلال کر دینے میں آلہ جہاد کی قلت پیدا کرنا ہے جبکہ دودھ کا معاملہ اسکے خلاف ہے، اور دودھ کی بحث اس حد تک ہے جس میں سکر یعنی نشہ نہ ہو ، ورنہ قصداً اتنی مقدار پینا ممنوع ہے جیسا کہ مخفی نہیں ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۵۲: از داراگنج ضلع بجنور مرسلہ ممتاز مسیح صاحب ایم اے مشن مورخہ ۲۳ ذیقعدہ ۱۳۳۵ھ ہادی دین جناب مولانا صاحب! عرض مدعا یہ ہے کہ اہل سنت و جماعت حنفی مذہب میں گھوڑا اور اقسام اور اس کے مثل خچر و گدھے کے حلال ہیں یا حرام؟ یا ان تینوں جانوروں میں سے کونسا جانور حلال ہے؟ مہربانی فرما کر بحوالہ حدیث شریف یا قول علماء کے جواب سے مشرف فرمائیں۔

الجواب: گدھا حرام ہے، یونہی وہ خچر جو گدھا ہے باپ اور گھوڑی سے پیدا ہوا ہو، اور ہمارے امام اعظم علیہ الرضوان کے مذہب میں گھوڑا مکروہ تحریمی ہے یعنی قریب بحرام، یونہی وہ خچر جس کی ماں گھوڑی ہو، حدیث میں ہے: نہی علیہ الصلوۃ والسلام یوم خیبر عن لحوم الحمر الاھلیہ ۱۔ حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے خیبر کے روز پالتو گدھے کے گوشت کو ممنوع فرمایا۔ (ت)

مسئلہ ۱۵۳: از اوجین مکان میر خادم علی صاحب اسٹنٹ مرسلہ حاجی یعقوب علی خاں ۱۶ صفر ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ڈپٹی امداد علی صاحب نے رسالہ امداد المسلمین میں الو کے بارہ میں لکھا ہے کہ عالمگیری میں لکھا ہے: البوم یوکل ۲ (الو حلال ہے۔ ت)

اور طحاوی میں ہے: یوکل القمری والسوادین والزرزور والصلصل والھدھد والبووم والطاؤس ۳۔

قمری، سوادین، زرزور، صلصل، ہدہد، بوم طاؤس نامی پرندے حلال ہیں۔ (ت)

۱ صحیح البخاری کتاب الذبائح والصید الخ باب لحوم الحمر الانسیۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۸۲۹

۲ فتاوٰی ہندیہ کتاب الذبائح والصید الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۹۰ ۳ حاشیہ الطحطاوی علی الدرالمختار کتاب الذبائح دارالمعرفۃ بیروت ۴ / ۱۵۷

Fatawa Razawiyya, Volume 20

And in 'Shami' it is:

[Arabic]: In Ghurar al-Adhkar, according to us, the swallow (al-khattab) and the owl (al-bum) are eaten. (1) In Ghurar al-Adhkar it is stated that, according to us, the birds named swallow and owl are permissible (halal). (T)

And in 'Mizan' it is:

[Arabic]: From that is the famous saying of the three Imams that there is no dislike in eating what is forbidden to kill, such as the swallow, the hoopoe, the bat, the owl, the parrot, and the peacock, along with the saying of ash-Shafi'i in the more correct of his two views that it is forbidden (haram). (2) The well-known saying from the three Imams is that there is no dislike in eating those birds which are prohibited from being killed. Belonging to this category are, for example, the birds named swallow, hoopoe, bat, owl, parrot, and peacock. Between the two sayings of Imam Shafi'i (may Allah Almighty have mercy on him), the more weightier (preferred) saying is that it is forbidden. (T)

And in 'Hayat al-Hayawan' by al-Damiri, it is also proven from Shafi'i (may Allah Almighty have mercy on him). According to ash-Shafi'i it is forbidden, but according to the Hanafis, the permissibility of the owl is established from all reliable books of jurisprudence. This much is the gist of the statement of the aforementioned Deputy Sahab, and it is written in the margins of Fatawa Hindiyya, the translation of Fatawa Alamgiri, that from the apparent saying, 'bum' refers to this owl, which is a well-known bird, though perhaps another meaning was intended. Allah Almighty knows best. For this reason, the translator left the word exactly as it was. Please provide a research-based clarification on this issue so that the truth or falsehood of the Wahhabis becomes evident. End.

The Answer: The passage from Alamgiri quoted in 'Imdad al-Muslimeen' starts with the word 'Qeela' (It was said). The original passage is as follows:

[Arabic]: It was said that the green woodpecker (ash-shaqraq) is not eaten, and the owl (al-bum) is eaten. (3) Meaning some have said that the green woodpecker should not be eaten and the owl should be eaten. This word (Qeela) is evidence of the weakness of this opinion, and it shows that only some have inclined towards it, while most scholars...

(1) Radd al-Muhtar, Kitab al-Dhabaih, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/192. (2) Al-Mizan al-Kubra, Kitab al-At'imah, Mustafa al-Babi, Egypt, 2/57. (3) Fatawa Hindiyya, Kitab al-Dhabaih, Chapter Two, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/290.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

और 'शामी' में है:

[अरबी]: फ़ी ग़ुरर अल-अज़कार इंदना युअकलुल ख़त्ताब वल-बूम। (1) ग़ुरर अल-अज़कार में है और हमारे नज़दीक ख़त्ताब और बूम नामी परिंदे हलाल हैं। (त)

और 'मीज़ान' में है:

[अरबी]: मिन ज़ालिका क़ौलुल अइम्मतुस सलासति फ़िल मशहूर अनहुम अन्नहू ला कराहा फ़ी मा नहया अन क़त्लिहि कल-ख़त्ताबि वल-हुदहुदि वल-ख़फ़ाशि वल-बूमि वल-बब्ग़ाइ वत-ताऊसि मा'अ क़ौलिश् शाफ़िई फ़ी अरजहिल क़ौलैनि अन्नहू हराम। (2) अइम्मा सलासा से उनका मशहूर क़ौल कि जिन परिन्दों को हलाक़ करने से मना किया गया है उनको खाने में कराहत नहीं है, इसी क़बील से है, मसलन ख़त्ताब, हुदहुद, ख़फ़ाश, बूम, बब्ग़ा और ताऊस नामी परिन्दे, इमाम शाफ़िई (रहमहुल्लाह) के दो क़ौल में से राजह क़ौल में ये हराम है। (त)

और हयातुल हैवान दमीरी में शाफ़िई (रहमहुल्लाह) से भी साबित है, शाफ़िई के नज़दीक हराम होना, न हनफ़िया के नज़दीक तमाम कुतुब-ए-मोतबरा फ़िक़्ह से बूम का हलाल होना साबित है। यहाँ तक कि ख़ुलासा-ए-कलाम डिप्टी साहब मज़कूर है, और फ़तावा हिन्दिया तर्जुमा फ़तावा आलमगीरी के हाशिये पर लिखा है कि क़ौल ज़ाहिर बूम से मुराद यही उल्लू है कि परिन्दा मारूफ़ है, और शायद कोई और मानी मुराद हों, वल्लाह तआला आलम, इस वास्ते मुतरज्जिम ने ब-ऐनहि लफ्ज़ छोड़ दिया इस मसले में तहक़ीक़ जो बयान फ़रमाएं कि सिदक़ ओ कज़ब-ए-वहाबिया ज़ाहिर हो। फ़क़त।

अल-जवाब: इबारत-ए-आलमगीरी जो इमिदादुल मुस्लिमीन में नक़्ल की, इसके शुरू में लफ़्ज़ 'क़ील' वाक़े है, असल इबारत यूँ है:

[अरबी]: क़ीलश् शुक़राक़ ला युअकलु वल-बूम युअकलु। (3) यानी बाज़ ने कहा कि शुक़राक़ न खाया जाए और बूम खाया जाए। ये लफ़्ज़ इस क़ौल के ज़ोफ़ पर दलील होता है, और ये बताता है कि इसकी तरफ़ बाज़ गए हैं, अक्सर उलमा...

(1) रद्दुल मुहतार किताबुज़ ज़बाईह दारु इह्याइत तुरास अल-अरबी बैरुत 5/192 (2) अल-मीज़ानुल कुबरा किताबुल अतइमा मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 2/57 (3) फ़तावा हिन्दिया किताबुज़ ज़बाईह अल-बाबुल सानी नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर 5/290

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

اور شامی میں ہے: فی غرر الاذکار عندنا یوکل الخطاف والبوم ۱۔ غرر الاذکار میں ہے اور ہمارے نزدیک خطاف اور بوم نامی پرندے حلال ہے۔ (ت)

اور میزان میں ہے: من ذلک قول الائمۃ الثلثۃ فی المشھور عنھم انہ لا کراھۃ في مانھی عن قتلہ کالخطاف والھدھد و الخفاش والبوم و الببغاء و الطاؤس مع قول الشافعي في ارجح القولین انہ حرام ۲۔ ائمہ ثلاثہ سے ان کا مشہور قول کہ جن پرندوں کے ہلاک کرنے سے منع کیا گیا ہے ان کو کھانے میں کراہت نہیں ہے، اسی قبیل سے ہے، مثلا خطاف، ہدہد، خفاش، بوم، ببغا اور طاؤس نامی پرندے، امام شافعی رحمۃ اللہ تعالیٰ کے دو قول میں سے راجح قول میں یہ حرام ہے۔ (ت)

اور حیات الحیوان دمیری میں شافعی رحمۃ اللہ تعالیٰ سے بھی ثابت ہے، شافعی کے نزدیک حرام ہونا، نہ حنفیہ کے نزدیک تمام کتب ہائے معتبرہ فقہ سے بوم کا حلال ہونا ثابت ہے۔ یہاں تک کہ خلاصہ کلام ڈپٹی صاحب مذکور ہے، اور فتاوی ہندیہ ترجمہ فتاوی عالمگیری کے حاشیہ پر لکھا ہے کہ قول ظاہر بوم سے مراد یہی الو ہے کہ پرند معروف ہے، اور شاید کوئی اور معنی مراد ہوں، واللہ تعالیٰ اعلم، اس واسطے مترجم نے بعینہ لفظ چھوڑ دیا اس مسئلہ میں تحقیق جو بیان فرمائیں کہ صدق وکذب وہابیہ ظاہر ہو۔ فقط

الجواب: عبارت عالمگیری جو امداد المسلمین میں نقل کی، اس کے شروع میں لفظ قیل واقع ہے، اصل عبارت یوں ہے: قیل الشقراق لا یوکل والبوم یوکل ۳۔ یعنی بعض نے کہا کہ کہ شقراق نہ کھایا جائے اور بوم کھایا جائے۔ یہ لفظ اس قول کے ضعف پر دلیل ہوتا ہے، اور یہ بتاتا ہے کہ اس کی طرف بعض گئے ہیں، اکثر علماء

١- رد المحتار کتاب الذبائح دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۹۲ ۲- المیزان الکبری کتاب الاطعمۃ مصطفی البابی مصر ۲ / ۵۷ ۳- فتاوی ہندیہ کتاب الذبائح الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۹۰

Fatawa Rizvia, Volume 20

...are contrary to it. And the reference to Hayat al-Hayawan is completely incorrect; it is nowhere written in it that the Hanafis consider it permissible (halal). Only two opinions of the Shafi'is are written in it; its text is as follows:

Arabic Text	Urdu Translation (from the book)
الحكم يحرم اكل جميع انواعها. قال الرافعى ذكر ابوعاصم العبادي ان البوم كالرخم، و كذالك الضوع. ومن شافعى رحمه الله قول انه حلال -1-	The ruling is that all types are forbidden (haram). Al-Rafi'i said that Abu Asim al-Abbadi mentioned that the owl is like the vulture, and similarly the nightjar. And there is an opinion from Imam Shafi'i (may Allah have mercy on him) that it is halal. (T)

Anyway, setting all that aside, let us move towards this issue. The same [Fatawa] Alamgiri, Tahtawi, and Mizan, from which these passages were quoted in Imdad al-Muslimeen, contain—along with all our other books of the school of thought and the authentic Hadiths of the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon them all)—a clear, explicit, absolute ruling without exception or specification: that every bird that hunts with its talons is forbidden (haram), just as every beast of prey that hunts with its teeth is. It is stated in Alamgiri from Bada'i:

Arabic Text	Urdu Translation (from the book)
لا يكل كل ذى مخلب من الطير -2-	Meaning, every clawed bird is forbidden to eat.

It is in Tahtawi:

Arabic Text	Urdu Translation (from the book)
لا يحل سباع الوحوش والطير اه ملخصاً -3-	Wild beasts and birds of prey are all forbidden (haram). [Summarized]

It is in Hamawi, then Tahtawi, then Shami:

Arabic Text	Urdu Translation (from the book)
الدليل عليه انه صلى اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نهى عن اكل كل ذى ناب من السباع و كل ذى مخلب من الطير، رواه مسلم و ابوداؤد و جماعة. والسر فيه ان طبيعة هذه الاشياء مذمومة شرعاً فيخشى ان	Meaning, the proof for this is that the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) forbade eating every fanged beast of prey and every clawed bird of prey. Muslim, Abu Dawud, and a group of Hadith scholars narrated this tradition. The secret in it is that the nature of these things is legally (Shara'an) detestable, so it is feared that...

1 Hayat al-Hayawan, Chapter of the letter 'Ba', Mustafa al-Bab, Egypt, 1/228 2 Fatawa Hindiyyah, Book of Slaughters, Chapter Two, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/289 3 Hashiyah al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Book of Slaughters, Dar al-Ma'rifah Beirut, 4/157

फ़तावा रज़विया, जिल्द २०

...इसके खिलाफ हैं। और 'हयात अल-हैवान' का हवाला तो सिरे से गलत है; उसमें कहीं नहीं लिखा कि हनफ़ी इसे हलाल मानते हैं। उसमें सिर्फ शाफ़इयों के दो कौल (विचार) लिखे हैं, जिसकी इबारत (पाठ) यह है:

अरबी इबारत	उर्दू तर्जुमा (किताब से)
الحكم يحرم اكل جميع انواعها. قال الرافعى ذكر ابوعاصم العبادي ان البوم كالرخم، و كذالك الضوع ومن شافعى رحمه الله قول انه 1- حلال-	हुक्म यह है कि तमाम किस्में हराम हैं। राफ़ई ने कहा कि अबू आसिम अल-अब्बादी ने ज़िक्र किया कि उल्लू गिद्ध की तरह हराम है, और इसी तरह रात का पक्षी (ज़ौ) भी हराम है। और इमाम शाफ़ई (रहमतुल्लाह अलैह) का एक कौल है कि यह हलाल है। (त)

खैर, इन सबसे हटकर इस मसले की ओर चलें। वही आलमगीरी, तहतावी और मीज़ान, जिनसे 'इमदाद अल-मुस्लिमीन' में ये इबारतें नक़ल की गईं, उनमें और उनके सिवा हमारी तमाम मज़हबी किताबों और सैय्यदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की सही हदीसों में साफ, स्पष्ट और बिना किसी अपवाद के यह कतई हुक्म मौजूद है कि हर वह परिंदा जो अपने पंजे से शिकार करता है, हराम है; जैसे हर वह दरिंदा जो दांतों से शिकार करता है। आलमगीरी में 'बदाए' से है:

अरबी इबारत	उर्दू तर्जुमा (किताब से)
2- لا يكل كل ذى مخلب من الطير	-यानी हर पंजे वाला परिंदा खाना हराम है।

तहतावी में है:

अरबी इबारत	उर्दू तर्जुमा (किताब से)
لا يحل سباع الوحوش والطير اه ملخصاً -3-	जंगली दरिंदे और शिकारी परिंदे सब हराम हैं। [संक्षिप्त]

हमवी, फिर तहतावी, फिर शामी में है:

अरबी इबारत	उर्दू तर्जुमा (किताब से)
الدليل عليه انه صلى الله تعالىٰ عليہ وسلم نهى عن اكل كل ذى	यानी इस पर दलील यह है कि हुज़ूर सैय्यदे आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने हर नुकीले दांत

अरबी इबारत	उर्दू तर्जुमा (किताब से)
ناب من السباع و كل ذى مخلب من الطير، رواه مسلم و ابوداؤد و جماعة. والسر فيه ان طبيعة هذه الاشياء مذمومة شرعاً فيخشى ان	वाले दरिंदे और हर पंजे वाले शिकारी परिंदे के खाने से मना फरमाया। मुस्लिम, अबू दाऊद और मुहद्दिसीन की एक जमात ने यह हदीस रिवायत की है। इसमें राज़ यह है कि इन चीज़ों की फितरत शरीयत में नापसंद है, इसलिए अंदेशा है कि...

---

1 हयात अल-हैवान, बाबुल बा, मुस्तफा अल-बाब, मिस्र, 1/228 2 फ़तावा हिन्दिया, किताबुज़ ज़बायह, दूसरा बाब, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/289 3 हाशिया अत-तहतावी अलद-दुर्रुल मुख्तार, किताबुज़ ज़बायह, दारुल मारिफ़ा बेरुत, 4/157

خلاف پر ہیں، اور حیاۃ الحیوان کا حوالہ تو سرے سے غلط ہے اس میں کہیں نہیں لکھا کہ حنفیہ حلال جانتے ہیں اس میں صرف شافعیہ کے دو قول لکھے ہیں، عبارت اس کی یہ ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
الحکم یحرم اکل جمیع انواعھا. قال الرافعی ذکر ابوعاصم العبادي ان البوم کالرخم، و کذالك الضوع. ومن شافعی رحمہ اللہ قول انہ حلال -1-	حکم یہ ہے کہ تمام اقسام حرام ہیں، رافعی نے کہا ابو عاصم العبادی نے ذکر کیا ہے کہ رخّم کی طرح بوم حرام ہے، اور اسی طرح ضوع بھی حرام ہے، اور امام شافعی کا ایک قول ہے کہ یہ حلال ہے۔ (ت)

خیر ان سب سے قطع نظر کرکے اس مسئلہ کی طرف چلئے، یہی عالمگیری و طحطاوی و میزان، جن سے امداد المسلمین میں یہ عبارتیں نقل کیں، ان میں اور درج کے سوا ہماری تمام کتب مذہب اور صحاح احادیث سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہم اجمعین میں صاف صریح حکم قطعی کل بلا استثناء و تخصیص موجود ہے کہ ہر پرندا اپنے پنجہ سے شکار کرنے والے حرام ہے، جیسے ہر درندہ دانتوں سے شکار کرنے والے، عالمگیری میں بدائع سے ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
لا یکل کل ذی مخلب من الطیر -2-	یعنی حرام ہے ہر پنجہ والا پرند۔

طحطاوی میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
لا یحل سباع الوحوش والطیر اھ ملخصاً -3-	درندے وحشی و پرند سب حرام ہیں اھ ملخصاً۔

حموی پھر طحطاوی پھر شامی میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
الدلیل علیه انه صلی الله تعالیٰ علیه وسلم نهی عن اکل کل ذی ناب من السباع و کل ذی مخلب من الطیر، رواه مسلم و ابوداؤد و جماعة. والسر فیه ان طبیعة هذه الاشیاء مذمومة شرعاً فیخشی ان	یعنی دلیل اس پر یہ ہے کہ حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ہر درندے کیلے والے اور ہر پرندے پنجہ والے کے کھانے سے منع فرمایا، مسلم وابوداؤد وغیرہما ایک جماعت محدثین نے یہ حدیث روایت کی، اور اس میں راز یہ ہے کہ ان چیزوں کی خصلت شرعاً بد ہے تو اندیشہ ہے کہ

---

1 حیاۃ الحیوان باب الباء الموحدۃ مصطفی الباب مصر ۱ / ۲۲۸ 2 فتاویٰ ہندیہ کتاب الذبائح الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۸۹ 3 حاشیہ الطحطاوی علی الدرالمختار کتاب الذبائح دارالمعرفہ بیروت ۴ / ۱۵۷

Volume 20 - Fatawa Razawiyya

"Something of their (animals') nature is born from (eating) their meat, hence it was made forbidden to honor the children of Adam, just as lawful animals were made lawful to honor them."[1] By eating their meat, some of their characteristics develop in humans, therefore, for the honor of humans, eating them was made forbidden, just as for their honor, lawful animals were made lawful.

In Mizan of Imam Sha'rani, it is mentioned: "From among those issues is the consensus of the three Imams (Abu Hanifa, Shafi'i, and Ahmad) on the prohibition of every fanged predator and every taloned bird that attacks others... (up to where he said) because there is cruelty in it, as it overpowers and subdues others without mercy for that subdued animal. Thus, a similar cruelty spreads to the heart of the one who eats it. And when a servant's heart becomes hard, his heart no longer softens towards admonition, and he becomes like a donkey."[2] Meaning, among those issues is the agreement of Imam Abu Hanifa, Imam Shafi'i, and Imam Ahmad (may Allah be pleased with them) that every fanged predator and every bird with talons that attacks others with those fangs or talons is forbidden. This is because there is stone-heartedness in it as it ruthlessly compels and overpowers, so such stone-heartedness will permeate into its eater. And when a person's heart becomes hard, it does not incline towards any advice, and the person ends up being like a donkey.

I say, similarly, it is established from pure books that a person who eats an owl becomes like an owl, and we seek refuge in Allah, the Lord of the worlds. In short, this is a universal Sharia rule upon which there is a consensus of the Hanafi Imams, and no bird with talons from among the birds of prey is excluded from it. There is no doubt that the owl is a taloned bird. In fact, its talons are stronger and sharper than many birds of prey, and there is no doubt that meat is its food, and there is no doubt that it attacks birds weaker than itself; all these things are certainly known. And many hunting-profession Muslims stated before this poor one (the author) that this bird is a hunter. Five inhabitants of Bareilly, among whom four were scouts of the community:[1]

[1] Scout: Niyaz Muhammad Khan son of Rahm Khan, Nazir Khan son of Wazir Khan, Inayatullah Khan son of Karam Ali Khan, and Ghulami Khan son of Hasan Khan, scouts residing in Baharpur, Qaraulan locality, and Muhammad Khan son of Gul Khan Afghan, residing in Shahr Kunah 12.

[1] Hashiya al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Dhaba'ih, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 4/155; Radd al-Muhtar 'ala al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Dhaba'ih, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/193 [2] Al-Mizan al-Kubra, Kitab al-At'imah, Mustafa al-Bab, Egypt, 2/57

खंड 20 - फतावा रज़विया

"उनके(जानवरों के) मांस खाने से उनके स्वभाव का कुछ अंश मनुष्य में पैदा हो जाता है, इसलिए आदम की संतानों के सम्मान के लिए उनका मांस खाना हराम कर दिया गया, जैसे कि उनके सम्मान के लिए हलाल जानवरों को हलाल किया गया।"[1] उनका मांस खाने से उनकी कुछ आदतें आदमी में पैदा हो जाती हैं, इसलिए इंसान की इज़्ज़त के लिए उनका खाना हराम हुआ, जैसे कि उसकी इज़्ज़त ही के लिए हलाल जानवर हलाल किए गए।

मीज़ान इमाम शारानी में है: "उन मुद्दों में से तीनों इमामों (अबू हनीफा, शाफई और अहमद) की सहमति है कि हर नुकीले दांत (कचली) वाले दरिंदे और हर पंजे वाले पक्षी का मांस हराम है जो दूसरे पर हमला करता है... (यहाँ तक कि कहा) क्योंकि इसमें क्रूरता है क्योंकि वह उस दबे हुए जानवर के प्रति बिना किसी दया के दूसरे को मजबूर और अभिभूत करता है। इस प्रकार, वैसी ही क्रूरता उसके खाने वाले के दिल में भी फैल जाती है। और जब किसी सेवक का हृदय कठोर हो जाता है, तो उसका हृदय किसी उपदेश के प्रति कोमल नहीं होता और वह गधे जैसा हो जाता है।"[2] यानी उन्हीं मसलों में से है इमाम अबू हनीफा, इमाम शाफई और इमाम अहमद (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) का इत्तेफाक कि हर कचली वाला दरिंदा और हर पंजे वाला परिंदा जो दूसरे पर उस कचली या पंजे से हमला करता है हराम है, इसलिए कि उसमें संगदिली (कठोरता) है कि वह बेरहमी से मजबूर व मगलूब (अभिभूत) करता है, तो ऐसी ही संगदिली उसके खाने वाले में समा जाएगी, और जब आदमी का दिल सख्त हो जाता है तो किसी नसीहत की तरफ झुकाव नहीं करता और आदमी गधे जैसा होकर रह जाता है।

मैं कहता हूँ कि इसी तरह पाक किताबों से साबित है कि उल्लू खाने वाला आदमी उल्लू होकर रह जाता है, और हम अल्लाह, रब्बुल आलमीन की पनाह मांगते हैं। सारांश यह कि यह एक शरिया नियम है जिस पर हनफी इमामों की सहमति है, और इससे कोई भी पंजे वाला शिकारी पक्षी बाहर नहीं है। और इसमें कोई शक नहीं कि उल्लू पंजे वाला परिंदा है। बल्कि इसके पंजे कई शिकारी परिंदों से ज़्यादा मज़बूत और तेज़ हैं, और इसमें शक नहीं कि मांस इसकी खुराक है, और इसमें शक नहीं कि वह अपने से कम ताकतवर परिंदों पर हमला करता है; ये सब बातें निश्चित रूप से ज्ञात हैं। और कई शिकारी पेशा मुसलमानों ने फ़कीर (लेखक) के सामने बयान किया कि यह परिंदा शिकारी है। बरेली के पाँच निवासियों ने, जिनमें चार कौम के स्काउट (क़रावल) थे:[1]

[1] स्काउट: नियाज़ मुहम्मद खाँ पुत्र रहम खाँ, नज़ीर खाँ पुत्र वज़ीर खाँ, इनायतुल्लाह खाँ पुत्र करम अली खाँ और गुलामी खाँ पुत्र हसन खाँ, स्काउट निवासी बहारपुर, मोहल्ला क़रावलान और मुहम्मद खाँ पुत्र गुल खाँ अफ़गान निवासी शहर कुनाह 12।

---

[1] हाशिया अल-तहतावी अली अद-दुर अल-मुख्तार, किताब अल-ज़बाइह, दार अल-मारिफ़ा, बेरूत, 4/155; रद अल-मुह्तार अली अद-दुर अल-मुख्तार, किताब अल-ज़बाइह, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/193 [2] अल-मीज़ान अल-कुबरा, किताब अल-अतइमा, मुस्तफा अल-बाब, मिस्र, 2/57

पेज 315/630

یتولد من لحمھا شیئ من طباعھا فیحرم اکراما لبنی آدم کما انہ یحل ما احل اکراماله ۱۔ ان کا گوشت کھانے سے کچھ خصلت ان کی سی آدمی میں پیدا ہو جائے، لہذا انسان کی عزت کے لئے ان کا کھانا حرام ہوا، جیسے کہ اس کی عزت ہی کے لئے حلال جانور حلال کئے گئے۔

میزان امام شعرانی میں ہے : من ذلك اتفاق الائمة الثلثة علی تحریم کل ذی ناب من السباع ومخلب من الطیر یعدو بہ علی غیرہ (الی ان قال) لانہ فیہ قسوۃ من حیث انہ یقسر غیرہ و یقھرہ من من غیر رحمة بذلك الحیوان المقھور فیسری نظیر تلك القسوۃ فی قلب الأکل لہ و اذا قسی قلب العبد صار لا یحن قلبہ الی موعظة وصار کالحمار ۲۔ یعنی انھیں مسائل سے ہے امام ابو حنیفہ و امام شافعی و امام احمد رضی اللہ تعالیٰ عنہم کا اتفاق کہ ہر کچلی والا درندہ اور ہر پنجہ والا پرندہ جو دوسرے پر اس کچلی یا پنجے سے حملہ کرتا ہے حرام ہے، اس لئے کہ اس میں سنگدلی ہے کہ وہ بیدردی سے مجبور و مغلوب کرتا ہے، تو ایسی ہی سنگدلی اس کے کھانے والے میں سرایت کرے گی، اور جب آدمی کا دل سخت ہو جاتا ہے تو کسی نصیحت کی طرف میل نہیں کرتا اور آدمی سے گدھا ہو کر رہ جاتا ہے۔

میں کہتا ہوں یوں ہی کتب طبیہ سے ثابت کہ الو کھانے والا آدمی سے الو ہو کر رہ جاتا ہے والعیاذ باللہ رب العلمین۔ غرض یہ قاعدہ کلیہ شرعیہ ہے جس پر ائمہ حنفیہ کا اجماع ہے، اور اس سے ہر گز کوئی پنجہ والا پرندہ کہ سباع طیر سے ہو مستثنیٰ نہیں اور شک نہیں کہ الو پنجہ والا پرندہ ہے۔ بلکہ اس کے پنجے بہت شکاری پرندوں سے زیادہ قوی اور تیز ہیں، اور شک نہیں کہ گوشت اس کی خوراک ہے، اور شک نہیں کہ وہ اپنے سے کم طاقت پرندوں پر حملہ کرتا ہے، یہ سب باتیں

یقیناً معلوم ہیں، اور فقیر کے سامنے بہت شکار پیشہ مسلمانوں نے بیان کیا کہ یہ پرندہ شکاری ہے، پانچ عہ سکان بر یلی نے کہ ان میں چار صاحب قوم کے قراول،

عہ : نیاز محمد خاں ابن رحم خاں و نذیر خاں ابن وزیر خاں و عنایت اللہ خاں ابن کرم علی خاں و غلامی خاں ابن حسن خاں قراول ساکناں بہار پور محلہ قراولان و محمد خاں ابن گل خاں افغان ساکن شہر کنہ ۱۲۔

---

۱ حاشیہ الطحطاوی علی الدر المختار کتاب الذبائح دار المعرفۃ بیروت ۴ / ۱۵۵، ردالمحتار علی الدر المختار کتاب الذبائح دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۹۳ ۲ المیزان الکبری کتاب الاطعمۃ مصطفی الباب مصر ۲ / ۵۷

Fatawa Razawiyyah, Volume 20

And all five are prayerful, righteous, Sunni, and sound in creed. On the 17th of Dhu al-Hijjah 1311 AH, they testified to this matter before me. Some of them stated that it hunted a parrot in front of them; others said a hawk (shikra) was tied to a peg, and it killed the hawk, even though a hawk is quite large, strong, and a predatory bird itself. Moreover, the owl's beak is very small, making it unreasonable for it to be overpowered by the beak, nor is it so powerful as to break its bindings and carry it off alive. Inevitably, it hunted with its claws, and this is not surprising given the strength of this bird, for it hunts prey heavier than a hawk. Allama Zakariya bin Muhammad bin Mahmud Ansari Qazwini writes about its condition in the book 'Aja'ib al-Makhluqat wa Ghara'ib al-Mawjudat':

تصطاد السنانير الضعاف وتعادى الغراب وهو ذليل بالنهار اما بالليل فلا يقدر عليه شيئ من الطيور - 1	**The owl hunts weak cats and is hostile to the crow; it is humbled during the day, but at night, no bird has power over it.**

In 'Mir'at al-Istilahat Anbar Shahi', it is stated:

چنگ بالفتح بروزن سنگ قلاب آہنی و پنجہ آدمی و حیوان درندہ، شکاری چون باز و شاہین و شیر و پلنگ و امثال آں 2، واز شعر طوطی ہند امیر خسرو دہلوی چنگ بوم واقع شدہ، وبوم ہر چند جانور شکاری نیست، بدیں معنی کہ مردم بداں شکار نمی کنند، لیکن فی الحقیقۃ ذو مخلب ست کہ صید می نماید، چنانچہ دیدہ شد، و شعر مذکور این ست: بوم کہ باشد کہ بچنگ دراز طعمہ بردازد دہن جرہ باز	**'Chang' (with a fatha), rhyming with 'sang', refers to an iron hook, the claws of humans, and predatory animals like hawks, falcons, lions, leopards, and their like. In the poetry of the 'Parrot of India', Amir Khusrau Dehlavi, 'chang' has been used for the owl. Although the owl is not a well-known bird of prey in the sense that people do not hunt with it, in reality, it is a bird of prey with talons that it uses for hunting, as has been observed. The mentioned verse is: 'The owl, which has long claws, snatches the food from the mouth of a male hawk.'**
بوم کہ باشد کہ بچنگ دراز طعمہ بردازد دہن جرہ باز	The owl whose claw is long, takes prey from the mouth of a hawk with bravery. (T)

1 Aja'ib al-Makhluqat wa Ghara'ib al-Mawjudat, The Sixth Type of Animals (Owl), Mustafa al-Babi Egypt, p. 172. 2 Mir'at al-Istilahat Anbar Shahi.

फतावा रज़विया, जिल्द 20

और पाँचों नमाज़ी, नेक, सुन्नी और सही अकीदा (शुद्ध विश्वास वाले) हैं, उन्होंने 17 ज़ुल-हिज्जा 1311 हिजरी को मेरे सामने इस विषय पर गवाही दी। उनमें से कुछ ने कहा कि इसने हमारे सामने एक तोते का शिकार किया, कुछ ने कहा कि एक शिकरा (बाज की एक प्रजाति) खूँटी से बँधा था, उसने शिकरा को मार डाला, हालांकि शिकरा इतना बड़ा और शक्तिशाली होता है और वह स्वयं एक शिकारी पक्षी है। और उल्लू की चोंच बहुत छोटी होती है, इसलिए चोंच से उस पर काबू पाना तर्कसंगत नहीं है, और न ही यह इतना शक्तिशाली है कि बंधन तोड़कर उसे जीवित ले जाए। निश्चित रूप से उसने पंजों से शिकार किया, और इस पक्षी की शक्ति को देखते हुए यह कोई आश्चर्य की बात नहीं है कि वह शिकरा से भी भारी जानवरों का शिकार कर लेता है। अल्लामा जकरिया बिन मुहम्मद बिन महमूद अंसारी कज़्विनी अपनी पुस्तक 'अजाइबुल मखलूकात व गाइबुल मौजूदत' में इसके बारे में लिखते हैं:

تصطاد السنانير الضعاف وتعادى الغراب وهو ذليل بالنهار اما بالليل فلا يقدر عليه شيئ من الطيور - 1

उल्लू कमज़ोर बिल्लियों का शिकार कर लेता है, कौवे से उसकी दुश्मनी है, वह दिन में लाचार होता है लेकिन रात में कोई पक्षी उस पर काबू नहीं पा सकता।

'मिरात-उल-इस्तिलाहात अनबर शाही' में है:

چنگ بالفتح بروزن سنگ قلاب آہنی و پنجہ آدمی و حیوان درندہ، شکاری و پلنگ چون باز و شاہین و شیر و امثال آں 2، واز شعر طوطی ہند امیر خسرو دہلوی چنگ بوم واقع شدہ، وبوم ہر چند جانور شکاری نیست، بدیں معنی کہ مردم بداں شکار نمی کنند، لیکن فی الحقیقۃ ست کہ صید می نماید ؏ذو مخل، چنانچہ دیدہ شد، و شعر مذکور این ست: بوم کہ باشد کہ بچنگ دراز طعمہ بردازد دہن جرہ باز

'चंग' (फथा के साथ), 'संग' के वजन पर, लोहे का कांटा और मनुष्य तथा शिकारी जानवरों जैसे बाज, शाहीन, शेर, चीता आदि के पंजों को कहते हैं। 'तोती-ए-हिंद' अमीर खुसरो देहलवी की कविता में 'चंग' शब्द उल्लू के लिए इस्तेमाल हुआ है। हालांकि उल्लू एक प्रसिद्ध शिकारी पक्षी नहीं है इस अर्थ में कि लोग इसके द्वारा शिकार नहीं करते, लेकिन वास्तव में वह 'ज़ू मखलब' (नख वाला) है जो शिकार करता है, जैसा कि देखा गया है। और उल्लिखित शेर यह है: 'वह उल्लू जिसके पंजे लंबे हैं, नर बाज के मुँह से निवाला छीन लेता है।'

بردازد ؏بوم کہ باشد کہ بچنگ دراز طعم دھن جرہ باز

उल्लू जिसके पंजे लंबे हैं, मुँह से खाता है बाज जैसी बहादुरी के साथ। (त)

1 अजाइबुल मखलूकात व गाइबुल मौजूदत, जानवरों का छठा प्रकार (उल्लू), मुस्तफा अल-बाबी मिस्र, पृष्ठ 172. 2 मिरात-उल-इस्तिलाहात अनबर शाही।

فتاوی رضویہ، جلد ۲۰

اور پانچوں نمازی نیک سنی صحیح العقیدہ ہیں، ہفتد ہم ذی الحجہ ۱۳۱۱ھ کو میرے سامنے اس مضمون کی شہادت ادا کی، اور ان میں بعض نے کہا ہمارے سامنے توتے کو شکار کر لے گیا، بعض نے کہا کھونٹی پر شکرہ بندھا تھا شکرہ کو مار لے گیا، حالانکہ شکرہ اتنا بڑا اور قوی اور خود شکاری جانور ہے، اور الو کی منقار بہت چھوٹی ہوتی ہے کہ چونچ سے اس کا قابو میں آنا معقول نہیں، نہ کہ ایسا زور کہ بندش توڑ کر زندہ لے جائے، لاجرم پنجہ سے شکار کیا، اور یہ امر اس جانور کی قوت سے کچھ عجب نہیں کہ وہ شکرہ سے بھاری جانور کو شکار کر لیتا ہے، علامہ زکریا بن محمد بن محمود انصاری قزوینی کتاب عجائب المخلوقات و غرائب الموجودات میں اس کا حال لکھتے ہیں :

تصطاد السنانیر الضعاف وتعادی الغراب وھو ذلیل بالنھار اما باللیل فلا یقدر علیہ شیئ من الطیور - 1

الو کمزور بلیوں کو شکار کر لیتا ہے، کوے سے اس کو دشمنی ہے، دن کو ذلیل ہوتا ہے مگر رات میں کوئی پرند اس پر قدرت نہیں رکھتا۔

مرآت الاصطلاحات عنبر شاہی میں ہے:

چنگ بالفتح بروزن سنگ قلاب آہنی و پنجہ آدمی و حیوان درندہ، شکاری چون باز و شاہین و شیر و پلنگ و امثال آں 2، واز شعر طوطی ہند امیر خسرو دہلوی چنگ بوم واقع شدہ، وبوم ہر چند جانور شکاری نیست، بدیں معنی کہ مردم بداں شکار نمی کنند، لیکن فی الحقیقۃ ذو مخلب ست کہ صید می نماید، چنانچہ دیدہ شد، و شعر مذکور این ست: بوم کہ باشد کہ بچنگ دراز طعمہ بردازد دہن جرہ باز

چنگ بروزن سنگ ہے، لوہے کے شکنجے اور آدمی کے پنجے، شکاری اور درندے حیوان جیسے باز، شاہین، شیر، چیتا، اور ان کی ہم مثل کو چنگ کہتے ہیں، طوطی ہند امیر خسرو دہلوی کے شعر میں چنگ الو کے لیے استعمال ہوا ہے اگرچہ مشہور شکار کا پرندہ اس معنی میں نہیں کہ آدمی اس کا شکار نہیں کرتا لیکن حقیقتاً وہ اپنے پنجے سے شکار کرتا ہے جیسا کہ مشاہدہ میں آیا ہے وہ شعر یہ ہے:

بوم کہ باشد کہ بچنگ دراز طعمہ بردازد دہن جرہ باز

الو جس کا پنجہ دراز ہے منہ سے کھاتا ہے باز والی جرات (ت)

1 عجائب المخلوقات و غرائب الموجودات النوع السادس من الحیوان (بوم) مصطفی البابی مصر ص ۱۷۲ 2 مرآت الاصطلاحات عنبر شاہی

Fatawa Razawiyya, Volume 20

In short, since it is a bird of prey, there is fundamentally no room for debate regarding its being forbidden (haram). As for the occurrence of the word 'eaten' (yūkal) in relation to the word 'owl' (būm) in some Hanafi texts, I say: this can neither stand against the consensus rule of Hanafi jurisprudence and the Prophetic Hadith (peace and blessings of Allah be upon him), nor can it refute observations. The lawfulness of the owl itself is not established by this. In the Arabic language, the word 'būm' is not exclusively designated for the owl; rather, it applies to every bird that emerges from its nest at night. Allama Damiri states in 'Hayat al-Haywan':

Arabic Quote	Urdu Translation
Al-Jahiz said, and its types are the Hāmah, Sadiy, Daw', Bats, night crows, and the owl (būm). All these names are shared, meaning they apply to every bird among night birds that leaves its home at night. He said some of these birds hunt mice, geckos, sparrows, and small insects, while others hunt mosquitoes. It is in their nature to enter the nest of any bird, drive it out, and eat its chicks and eggs. They have a strong dominance at night that no other bird possesses.[1]	Jahiz said, and its types are the Hāmah, Sadiy, Daw', Khuffash (bat), Ghurab al-Layl, and the bird called Būm. All these names are shared, meaning they are used for every bird that flies out of its home at night. He said some of these birds hunt mice, lizards, sparrows, and small insects, while some hunt mosquitoes. It is their nature to enter any bird's nest, drive it out, and eat its chicks and eggs. At night, they possess such strong dominance that no other bird finds such power. (T)

So, in the books where 'eating' is mentioned, 'būm' does not mean 'owl' but rather refers to night birds that do not have predatory claws, like bats etc. This meaning is established by the clarification of Imam Itabi. Allama Quhistani writes in 'Jami' al-Rumuz':

Arabic Quote	Urdu Translation
There is no harm in eating birds that do not have claws, like the 'būm' (night bird), according to a narration from Abu Yusuf, as mentioned in 'al-Itabi'.[2]	There is a narration from Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on him) that there is no harm in eating birds that do not have claws, as mentioned in 'al-Itabi'. (T)

Thus, attributing the permissibility (hallat) of the owl to the Hanafis is a misconception arising from the shared usage of the word 'būm'.

[1] Hayat al-Haywan, Chapter of Bā' al-Muwahhadah (al-Būm), Mustafa al-Babi Egypt, 1/226. [2] Jami' al-Rumuz with reference to al-Itabi, Kitab al-Dhaba'ih, Maktaba Islamia Gonbad Qamus Iran, 3/349.

फ़तावा रज़विया, खंड 20

संक्षेप में, चूँकि वह एक शिकारी पक्षी है, इसलिए उसके हराम (वर्जित) होने में मूल रूप से कोई विवाद की गुंजाइश नहीं है। जहाँ तक कुछ हनफ़ी लेखों में 'बूम' (उल्लू) शब्द के साथ 'खाया जाता है' (युकल) शब्द के आने का सवाल है, मैं कहता हूँ: यह न तो हनफ़ी न्यायशास्त्र (फ़िक़्ह) के सर्वसम्मत नियम और नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की हदीस के सामने टिक सकता है, और न ही यह प्रत्यक्ष अनुभवों को झुठला सकता है। इससे उल्लू की हलालियत (वैधता) कतई सिद्ध नहीं होती। अरबी भाषा में 'बूम' शब्द केवल उल्लू के लिए ही इस्तेमाल नहीं होता, बल्कि हर उस पक्षी पर लागू होता है जो रात को अपने घोंसले से बाहर निकलता है। अल्लामा दमीरी 'हयात अल-हैवान' में फरमाते हैं:

अरबी उद्धरण

जाहिज़ ने कहा, और इसकी किस्में हामह, सदी, ज़ौ, खफ़्फ़ाश (चमगादड़), ग़राब अल-लैल (रात का कौआ), और बूम हैं। ये सभी नाम साझा हैं, यानी रात के उन सभी पक्षियों के लिए उपयोग किए जाते हैं जो रात में अपने घर से बाहर निकलते हैं। उन्होंने कहा कि इनमें से कुछ पक्षी चूहों, छिपकलियों, गौरैया और छोटे कीड़ों का शिकार करते हैं, और कुछ मच्छरों का शिकार करते हैं। उनका स्वभाव है कि वे किसी भी पक्षी के घोंसले में घुस जाते हैं, उसे वहाँ से निकाल देते हैं और उसके बच्चों और अंडों को खा जाते हैं। रात में उनका दबदबा इतना मजबूत होता है कि कोई अन्य पक्षी ऐसी शक्ति नहीं पाता।[1]

उर्दू अनुवाद

जाहिज़ ने कहा, और इसकी किस्में हामह, सदी, ज़ौ, खफ़्फ़ाश, ग़राब अल-लैल, बूम नामक पक्षी हैं और ये सभी नाम साझा हैं, यानी रात को अपने घर से निकलकर उड़ान भरने वाले हर पक्षी पर बोले जाते हैं। उन्होंने कहा कि इन पक्षियों में से कुछ चूहों, छिपकली, चिड़ियों और छोटे-छोटे कीड़ों का शिकार करते हैं और उनमें से कुछ मच्छरों का शिकार करते हैं और वे प्राकृतिक रूप से हर पक्षी के घोंसले में दाखिल होकर उसे उड़ा देते हैं और उसके चूजों और अंडों को खा जाते हैं और रात में वे इतने शक्तिशाली होते हैं कि कोई भी पक्षी ऐसी शक्ति नहीं पाता। (त)

इसलिए, जिन किताबों में इसे खाने का उल्लेख है, उनमें 'बूम' से तात्पर्य उल्लू नहीं, बल्कि वह रात का पक्षी है जिसके शिकारी पंजे नहीं होते, जैसे चमगादड़ आदि। यह अर्थ इमाम अताबी के स्पष्टीकरण से सिद्ध है। अल्लामा कुहिस्तानी 'जामि-उर-रुमूज़' में लिखते हैं:

अरबी उद्धरण	उर्दू अनुवाद
इमाम अबू यूसुफ से एक रिवायत के अनुसार उन पक्षियों को खाने में कोई हर्ज नहीं है जिनके पंजे शिकारी नहीं होते, जैसे 'बूम' (रात का पक्षी), जैसा कि अताबी में है।[2]	इमाम अबू यूसुफ रहमतुल्लाह अलैहि से एक रिवायत यह है कि जिन पक्षियों के पंजे नहीं हैं उनके खाने में कोई हर्ज नहीं है, जैसा कि अताबी में है। (त)

अतः हनफ़ियों की ओर उल्लू की हलालियत का श्रेय देना एक भ्रम है जो 'बूम' शब्द के साझा प्रयोग के कारण उत्पन्न हुआ।

---

[1] हयात अल-हैवान, बाब अल-बा अल-मुवहदाह (अल-बूम), मुस्तफा अल-बाबी मिस्र, 1/226. [2] जामि-उर-रुमूज़, अताबी के संदर्भ में, किताब अल-ज़बाह, मकतबा इस्लामिया, गुंबद क़ामूस ईरान, 3/349.

غرض جب وہ شکاری جانور ہے تو اس کے حرام ہونے میں اصلاً جائے کلام نہیں، رہا بعض عبارت حنفیہ میں لفظ بوم کی نسبت لفظ یوکل وارد ہونا اقول: نہ وہ اجماعی قاعدہ فقہ حنفی وحدیث نبوی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے مقابل ہو سکتا ہے نہ مشاہدات کو رد کر سکتا ہے اس سے بالتعین الو کی حلت ثابت ہی نہیں ہوتی، زبان عرب میں لفظ بوم خاص الو کے لیے موضوع نہیں، بلکہ ہر اس پرندہ پر اطلاق کیا جاتا ہے جو شب کو اپنے آشیانہ سے نکلتا ہے۔ علامہ دمیری حیاۃ الحیوان میں فرماتے ہیں:

عربی عبارت

قال الجاحظ وانواعها الهامة والصدى والضوع والخفاش وغراب الليل والبومة وهذه الاسماء كلها مشتركة اى تقع على كل طائر من طير الليل يخرج من بيته ليلا، قال وبعض هذه الطيور يصيد الفأر وسام ابرص والعصافير وصغار الحشرات وبعضها يصيد البعوض، ومن طبعها ان تدخل على كل طائر في وكره وتخرجه منه وتاكل فراخه وبيضه وهي قوية السلطان بالليل لا يحتملها شئ من الطير [1]

اردو ترجمہ

جاحظ نے کہا، اور اس کے اقسام ہامہ، صدی، ضوع، خفاش، غراب اللیل، بوم نامی پرندے ہیں اور یہ تمام نام مشترک ہیں، یعنی رات کو اپنے گھر سے نکل کر پرواز کرنے والے ہر پرندے پر بولتے ہیں، اور کہا ان پرندوں میں سے بعض چوہے، چھپکلی، چڑیوں اور چھوٹے چھوٹے حشرات کو شکار کرتے ہیں اور ان میں سے بعض مچھروں کا شکار کرتے ہیں اور وہ طبعی طور پر ہر پرندے کے گھونسلے میں داخل ہو کر اس کو اڑاتا ہے اور اس کے چوزوں اور انڈوں کو کھا جاتے ہیں اور رات میں وہ قوی تسلط والے ہوتے ہیں کہ کوئی بھی پرندہ ایسی قوت نہیں پاتا۔ (ت)

تو جن کتابوں میں ذکر اکل ہے ان میں بوم سے الو مراد نہیں بلکہ وہ پرندہ شب مقصود ہے جو پنجہ شکاری نہیں رکھتا جیسے چمگاڈر وغیرہ، یہ معنی امام عتابی کی تصریح سے ثابت ہیں۔ علامہ قہستانی جامع الرموز میں لکھتے ہیں:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
لاباس بما لیس بذی مخلب کالبوم فی روایۃ عن ابی یوسف، کما فی العتابی۔ [2]	امام ابو یوسف رحمہ اللہ تعالیٰ سے ایک روایت یہ ہے کہ جن پرندوں کے پنجے نہیں ہیں ان کے کھانے میں حرج نہیں ہے، جیسا کہ عتابی میں ہے۔ (ت)

پس حنفیہ کی طرف حلت چغد کی نسبت ایک دھوکا ہے کہ اشتراک لفظ بوم سے پیدا ہوا۔

---

[1] حیاۃ الحیوان باب الباء الموحدۃ (البوم) مصطفی البابی مصر ۱/ ۲۲۶ [2] جامع الرموز بحوالہ العتابی کتاب الذبائح مکتبہ اسلامیہ گنبد قاموس ایران ۳/ ۳۴۹

Fatawa Razawiya Volume 20

With Allah's guidance - and Allah the Exalted knows best.

Issue 154: From Ujjain, sent by Haji Yaqub Ali Khan Sahib, 29 Jumada al-Thira 1312 AH.

Honorable Maulana, repository of virtues and source of excellence of the age, unique of the era, my respected master, may your bounties continue. After the introductory formalities of devotion and the desire to attain the blessing of communication, which is the chief objective in both worlds, it is requested that in the fatwa Your Presence sent regarding the prohibition of the owl (boom), this statement was written which I could not understand: that in the books where eating is mentioned, 'boom' does not mean the common owl, but rather that nocturnal bird is intended which does not have predatory claws like the bat, etc. This meaning is not established by explicit clarification from al-Atabi.

[Arabic Box:] There is no harm in what is not clawed, like the owl, etc. [Footnote 1] [Urdu Translation:] There is no harm in eating a bird that does not have claws, such as the owl. etc. (T)

So, are bats and 'bagals' also halal? Please provide a detailed answer. More respect, state [the ruling] and be rewarded.

Answer: Whether the bat is small or large, which is called 'bagul' in these regions, its permissibility and prohibition are points of difference among our noble scholars (may Allah have mercy on them). Some elders have forbidden eating it because it has fangs (canines). However, according to Hanafi rules, the ruling of permissibility is correct. Having teeth is not an absolute reason for prohibition, but rather the teeth with which an animal hunts. It is obvious that the bat is not a predatory bird. Therefore, in 'Durr-e-Mukhtar', the ruling of prohibition is weakened. In 'Al-Hindiyyah', it is cited from 'Zahīriyyah':

[Arabic Box:] As for the bat, it is mentioned in some places that it is eaten, and in some places that it is not eaten because it has fangs. I saw that I had written in its margin the text: 'In it, it is stated that it does not hunt with its fangs, nor does it attack, and not everything that has fangs is haram.' [Footnote 2]

[Urdu Translation:] Regarding the bat, it is mentioned in some places that it should be eaten, and in some places that it should not be eaten because it has fangs. I

remember that I wrote in its margin: 'It does not hunt with its fangs, nor is it an attacker, and not every animal with canines is forbidden.' (T)

---

1. Jami' al-Rumuz, citing al-Atabi, Kitab al-Dhabaih, Maktaba Islamiyya, Gunbad Qamus, Iran, 3/349.
2. Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Dhabaih, Al-Bab al-Thani, Nurani Kutub Khana, Peshawar, 5/290.

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

अल्लाह की तौफीक से - और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 154: उज्जैन से, प्रेषक हाजी याकूब अली खान साहब, 29 जमादी-उल-आख़िर 1312 हिजरी।

मौलाना साहब, गुणों के भंडार और युग की श्रेष्ठता के स्रोत, समय के अद्वितीय, मेरे आदरणीय स्वामी, आपकी कृपा बनी रहे। भक्ति की प्रारंभिक औपचारिकताओं और संचार का सौभाग्य प्राप्त करने की इच्छा के बाद, जो दोनों जहानों का मुख्य उद्देश्य है, यह निवेदन है कि हुज़ूर ने उल्लू (बूम) की हुरमत (निषेध) के बारे में जो फतवा भेजा था, उसमें यह इबारत लिखी थी जो समझ में नहीं आई: कि जिन किताबों में खाने का ज़िक्र है, उनमें 'बूम' से मुराद आम उल्लू नहीं बल्कि वह रात का परिंदा मुराद है जो शिकारी पंजे नहीं रखता जैसे चमगादड़ वगैरह, यह अर्थ अताबी की स्पष्ट व्याख्या से साबित नहीं है।

[अरबी बॉक्स:] उन परिंदों में कोई हर्ज नहीं जिनके पंजे (शिकारी) नहीं होते, जैसे उल्लू आदि। [फुटनोट 1] [उर्दू अनुवाद:] जो परिंदा पंजे वाला न हो उसके खाने में हर्ज नहीं है जैसा कि उल्लू है। इत्यादि। (त)

तो क्या चमगादड़ और बागल भी हलाल हैं? कृपया विस्तार से उत्तर दें। अधिक सम्मान, बयान फ़रमाएं और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: चमगादड़ छोटा हो या बड़ा जिसे इन क्षेत्रों में बागल कहते हैं, इसकी हलाल और हराम होने के बारे में हमारे उलेमा-ए-किराम (रहमतुल्लाह अलैहि) के बीच मतभेद है। कुछ बड़ों ने इसके खाने से मना किया है क्योंकि इसके दांत (कीले/कैनाइन्स) होते हैं, लेकिन हनफी नियमों के अनुसार हलाल होने का तर्क ही सही है। केवल दांत होना हराम होने का कारण नहीं है, बल्कि वे दांत जिनसे जानवर शिकार करता है। ज़ाहिर है कि चमगादड़ शिकारी परिंदा नहीं है। इसलिए 'दुर्रे मुख्तार' में हराम होने के तर्क को कमज़ोर बताया गया है। 'फतावा हिंदिया' में ज़हीरिया से उद्धृत है:

[अरबी बॉक्स:] जहाँ तक चमगादड़ का सवाल है, कुछ स्थानों पर उल्लेख है कि इसे खाया जाता है, और कुछ स्थानों पर उल्लेख है कि इसे नहीं खाया जाता क्योंकि इसके दांत होते हैं। मैंने देखा कि मैंने इसके हाशिये (मार्जिन) पर लिखा था: 'इसमें कहा गया है कि यह अपने दांतों से शिकार नहीं करता, न ही यह हमलावर होता है, और हर दांत वाला जानवर हराम नहीं होता।' [फुटनोट 2]

[उर्दू अनुवाद:] चमगादड़ के संबंध में कुछ स्थानों पर उल्लेख है कि खाया जाए और कुछ स्थानों पर है कि न खाया जाए क्योंकि इसके कीले होते हैं। मुझे याद है कि मैंने इसके हाशिये में लिखा है कि यह अपने कीले से शिकार नहीं करता और न ही यह हमलावर होता है और हर कीले वाला हराम नहीं होता। (त)

---

1. जामे अल-रुमूज़, अताबी के हवाले से, किताब अल-ज़बाइह, मकतबा इस्लामिया, गुंबद क़ामूस, ईरान, 3/349।
2. फ़तावा हिंदिया, किताब अल-ज़बाइह, अल-बाब अल-सानी, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 5/290।

पेज 318/630

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

وباللہ التوفیق۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۵۴: از اوجین مرسلہ حاجی یعقوب علی خاں صاحب، ۲۹ جمادی الآخرہ ۱۳۱۲ھ

مولانا صاحب مجمع فضائل و منبع فواضل فرید العصر، وحید الزمان، مخدوم مکرمی دام افضالکم بعد تمہید مراسم فدویت وارزوئے حصول سعادت مواصلت کہ عمدۃ مقاصد ہر دو جہاں ہے التماس پرداز ہے کہ حضور نے حرمت بوم کے باب میں جو فتوی ارسال فرمایا، اس میں یہ عبارت مرقوم ہے وہ سمجھ میں نہ آئی کہ جن کتابوں میں ذکر اکل ہے ان میں بوم سے مراد الو نہیں بلکہ وہ پرندہ شب مقصود ہے جو پنجہ شکاری نہیں رکھتا جیسے چمگاڈر وغیرہ، یہ معنی عتابی تصریح سے ثابت نہیں۔

[عربی متن:] لابأس بمالیس بذي مخلب کالبوم الخ۔ [حاشیہ ۱] [اردو ترجمہ:] جو پرندہ پنجہ والا نہ ہو اس کے کھانے میں حرج نہیں ہے جیسا کہ بوم ہے۔ الخ۔ (ت)

تو کیا چمگاڈر اور باگل بھی حلال ہے؟ جواب بالتشریح بیان فرمائیے۔ زیادہ نیاز، بینوا توجروا

الجواب: چمگاڈر چھوٹا ہو یا بڑا جسے ان دیار میں باگل کہتے ہیں، اس کی حلت و حرمت ہمارے علمائے کرام رحمہ اللہ تعالیٰ میں مختلف فیہ ہے بعض اکابر نے اس کے کھانے سے ممانعت فرمائی ہے اس وجہ سے کہ وہ ذی ناب ہے، مگر قواعد حنفیہ کے موافق وہی قول حلت ہے، ز مطلقا دانت موجب نہیں بلکہ وہ دانت جن سے جانور شکار کرتا ہو، ظاہر ہے کہ چمگاڈر پرندہ شکاری نہیں، ولہذا در مختار میں قول حرمت کی تضعیف فرمائی، ہندیہ میں ظہیریہ سے ہے:

[عربی متن:] امّاالخفاش فقد ذکر فی بعض المواضع انه یؤکل، وفی بعض المواضع انه لا یؤکل لان له نابا اھ ۲ ورأیتنی کتبت علی ھامشه مانصه فیه انه لا یصید بنابه، ولا یصول ولیس کل مالہ ناب حراما۔ [حاشیہ ۲]

[اردو ترجمہ:] چمگاڈر کے متعلق بعض مواضع میں ذکر ہے کہ کھایا جائے اور بعض مواضع میں ہے کہ نہ کھایا جائے کیونکہ اس کے کیلے ہوتے ہیں اھ، مجھے یاد ہے کہ میں نے اس کے حاشیہ میں لکھا ہے کہ یہ اپنے کیلے سے شکار نہیں کرتا اور نہ ہی یہ حملہ آور ہوتا ہے اور ہر کیلے والا حرام نہیں ہوتا۔ (ت)

۱۔ جامع الرموز بحوالہ العتابی کتاب الذبائح مکتبہ اسلامیہ گنبد قاموس ایران ۳/ ۳۴۹ ۲۔ فتاوی ہندیہ کتاب الذبائح الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۲۹۰

Volume 20 Fatawa Razawiya

In Birjindi it is stated: "It is mentioned in Al-Muhit that there is a difference of opinion among scholars regarding bats." [End of quote] 1 It is mentioned in Al-Muhit that there is a difference of opinion among scholars regarding bats. [End of quote] (T)

In Durr-ul-Mukhtar it is stated: "It was said that a bat [is forbidden] because it has canines (fangs)." 2 Some have said that a bat is forbidden because it has canines. (T)

In Radd-ul-Muhtar it is stated: "Al-Itqani said: This is subject to review because not every animal with canines is forbidden if it does not use its canines for hunting." 3 [End of quote] Al-Itqani said: There is an objection to this because not every animal with canines is forbidden as long as it does not hunt with its canines. [End of quote] (T)

In Birjindi it is stated: "What is meant by canine (nab) is that which serves as a weapon, and an animal with canines is one that attacks with its canines. 4 [End of quote] And Allah, Glorified and Exalted, knows best, and His knowledge, Glorious is His Majesty, is most complete and most wise." By canine (nab) is meant that which serves as a weapon, and an animal with canines is one that attacks with its canines. And Allah, Glorified and Exalted, knows best, and His knowledge, Glorious is His Majesty, is most complete and most wise. (T)

Issue 155: From Tehsil Kicha, District Nainital, sent by Abdul Aziz Khan, 12 Rajab 1315 AH. What is the ruling on the crow that eats grain and is completely black in color? And what is the ruling on the crow that eats both grain and filth?

The Answer: The grain-eating crow that only eats grain and does not go near filth, which is called Ghurab al-Zar' (the crow of the fields), is small, black in color, and likely has a red beak and claws. It is permissible (halal) by consensus. The carrion-eating crow, also called Ghurab Abqa', which has white mixed with black in its color, is impermissible (haram) by consensus.

1. Sharh al-Niqayah by al-Birjindi, Kitab al-Dhabaih, Nawal Kishore, Lucknow, 3/193.
2. Durr-ul-Mukhtar, Kitab al-Dhabaih, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/229.
3. Radd-ul-Muhtar, Kitab al-Dhabaih, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/192.
4. Sharh al-Niqayah by al-Birjindi, Kitab al-Dhabaih, Nawal Kishore, Lucknow, 3/193.

खंड 20 फ़तावा रज़विया

बिरजिंदी में है: "अल-मुहित में उल्लेख है कि चमगादड़ के बारे में विद्वानों में मतभेद है।" 1 मुहित में उल्लेख है कि चमगादड़ के बारे में विद्वानों में मतभेद है। (त)

दुर्र-उल-मुख्तार में है: "कहा गया है कि चमगादड़ [वर्जित] है क्योंकि इसमें नुकीले दांत (कैनाइन) होते हैं।" 2 कुछ ने कहा कि चमगादड़ हराम है क्योंकि इसमें नुकीले दांत होते हैं। (त)

रद्द-उल-मुह्तार में है: "अल-इतकानी ने कहा: इसमें आपत्ति की गुंजाइश है क्योंकि हर नुकीले दांत वाला जानवर वर्जित नहीं है यदि वह अपने दांतों से शिकार नहीं करता है।" 3 इतकानी ने कहा है कि इस पर आपत्ति है क्योंकि हर नुकीले दांत वाला हराम नहीं है जबकि वह अपने दांतों से शिकार न करता हो। (त)

बिरजिंदी में है: "नुकीले दांत (नाब) से तात्पर्य वह है जो हथियार के रूप में कार्य करे, और नुकीले दांत वाला जानवर वह है जो अपने दांतों से हमला करता है। 4 और अल्लाह, महिमामय और सर्वोच्च, सबसे बेहतर जानता है, और उसका ज्ञान, जिसकी महिमा महान है, सबसे पूर्ण और सबसे सटीक है।" नुकीले दांत (नाब) से तात्पर्य वह है जो हथियार बने, और नुकीले दांत वाला जानवर वह है जो अपने दांतों के साथ हमलावर हो, और अल्लाह सुब्हानहु व तआला सबसे बेहतर जानता है और उसका ज्ञान, जिसकी महिमा महान है, सबसे पूर्ण और सबसे सटीक है। (त)

मसला 155: तहसील किच्छा, जिला नैनीताल से, प्रेषक अब्दुल अज़ीज़ खान, 12 रजब 1315 हिजरी। उस कौवे के बारे में क्या हुक्म (आदेश) है जो अनाज खाता है और रंग में बिल्कुल काला होता है? और उस कौवे का क्या हुक्म है जो अनाज और गंदगी दोनों खाता है?

जवाब: अनाज खाने वाला कौवा जो केवल अनाज खाता है और गंदगी के पास नहीं जाता, जिसे 'ग़ुराब अल-ज़र' (खेतों का कौवा) कहा जाता है, वह छोटा, काले रंग का होता है, और उसकी चोंच और पंजे अक्सर लाल होते हैं। वह सर्वसम्मति से जायज़ (हलाल) है। और मुर्दा खाने वाला कौवा, जिसे 'ग़ुराब अबक़ा' भी कहा जाता है, जिसके रंग में काले के साथ सफेदी भी होती है, वह सर्वसम्मति से नाजायज़ (हराम) है।

1. शरह अल-निकायाह, अल-बिरजिंदी, किताब अल-ज़ब़ाईह, नवल किशोर, लखनऊ, 3/193।
2. दुर्र-उल-मुख्तार, किताब अल-ज़ब़ाईह, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/229।

3. रद्द-उल-मुह्तार, किताब अल-ज़ब़ाईह, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/192।

4. शरह अल-निकायाह, अल-बिरजिंदी, किताब अल-ज़ब़ाईह, नवल किशोर, लखनऊ, 3/193।

برجندی میں ہے: ذکر فی المحیط ان فی الخفاش اختلاف العلماء اھ 1 محیط میں مذکور ہے کہ چمگادڑ میں علماء کا اختلاف ہے اھ (ت)

در مختار میں ہے: وقیل الخفاش لانہ ذو ناب 2 بعض نے کہا چمگادڑ حرام ہے کیونکہ یہ کچلے والا ہے۔ (ت)

رد المحتار میں ہے: قال الاتقانی وفیہ نظرلان کل ذی ناب لیس بمنھی عنہ اذا کان لایصطاد بنابہ 3 اھ اتقانی نے کہا ہے اور اس میں اعتراض ہے کیونکہ ہر کچلے والا حرام نہیں ہے جبکہ وہ اپنے کچلے سے شکار نہ کرتا ہو اھ (ت)

برجندی میں ہے: المراد الناب الذی ھو سلاح وذوالناب الحیوان الذی ینھب بالناب 4 اھ واللہ سبحانہ وتعالی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔ ناب (کچلے) سے مراد وہ ہے جو ہتھیار بنے، اور کچلے والا جانور وہ ہے جو کچلے کے ساتھ حملہ اور ہو، واللہ سبحانہ و تعالی اعلم و علمہ جل مجدہ اتم و احکم۔ (ت)

مسئلہ ۱۵۵: از در تحصیل کچھا ضلع نینی تال مرسلہ عبدالعزیز خاں ۱۲ رجب ۱۳۱۵ھ جو کوا کہ دانہ کھاتا ہے اور رنگ میں بالکل سیاہ ہوتا ہے، اس کا کیا حکم ہے؟ اور جو کوا کہ دانہ اور نجاست دونوں کھاتا ہے اس کا کیا حکم ہے؟

الجواب: دانہ خور کوا کہ صرف دانہ کھاتا اور نجاست کے پاس نہیں جاتا جسے غراب زرع یعنی کھیتی کا کوا کہتے ہیں، چھوٹا سا سیاہ رنگ ہوتا ہے، اور چونچ اور پنجے غالباً سرخ، وہ بالاتفاق

جائز ہے، اور مردار خور کوا جسے غراب ابقع بھی کہتے ہیں کہ اس کے رنگ میں سپیدی بھی سیاہی کے ساتھ ہوتی ہے بالاتفاق ناجائز ہے۔

1 شرح النقایہ للبرجندی کتاب الذبائح نولکشور لکھنؤ ۳/ ۱۹۳ 2 در مختار کتاب الذبائح مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۲۹ 3 ردالمحتار کتاب الذبائح داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۱۹۲ 4 شرح النقایہ للبرجندی کتاب الذبائح نولکشور لکھنؤ ۳/ ۱۹۳

Volume 20 Fatawa Rizvia

And the mountain crow is also included in this ruling, which is large and uniformly black and appears in the summer season, and the one that mixes (calls), known as 'Aq'aq', because its call produces the sound 'aq aq'. There is a difference of opinion regarding it, but the most correct view is that it is permissible, though there is no dispute regarding its 'Karahat-e-Tanzihi' (mild dislike).

هذا خلاصة ما في الدر المختار ١ ورد المختار و المقام بعد يحتاج الى زيادة تحريم وضبط و تقرير لعل الله يسيره فى تحرير اخر و الله تعالى اعلم۔

This is the summary of what is stated in Durr-e-Mukhtar and Radd-ul-Muhtar, while this point still requires more analysis, regulation, and explanation. It is possible that Allah Almighty may make it easier in another writing. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 156: Submitted by Maulvi Muhammad Ayub Sahib, Sambhal Moradabad. 3 Jumada al-Ula 1325 AH. Is the crow haram (forbidden) or not? Is the owl haram or not?

The Answer: These crows that are found in our region are all haram; the owl is also haram. And Allah Almighty knows best.

Problem 157: From Shahjahanpur Post Office Nadir Shahian, Miranpur, Yaqub Shah Khan. Sunday 18th / 1334 AH. Respected Qibla, may your prosperity continue. After Salam alaykum, it is requested to know whether the eggs, meat, and keeping of the 'Pilu' (grey francolin/partridge) are permissible or not?

The Answer: All are permissible. And Allah Almighty knows best.

Problem 158: What do the scholars of religion say regarding this matter: when did the ruling on the permissibility of beef begin, and did the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) ever consume its meat? Explain and be rewarded.

The Answer: The permissibility of beef belongs to ancient Sharia. Allah Almighty says in the Great Quran: "Has there come to you the story of the honored guests of Abraham? When they entered upon him and said..." [Surah Adh-Dhariyat 51:24-25] Meaning: Has the news of Abraham's honored guests reached you? When they came to him and said...

1 Radd al-Muhtar ala al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Dhaba'ih, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/195. Page 320 of 630

जिल्द २० फ़तावा रज़विया

और इसी हुक्म में पहाड़ी कौवा भी शामिल है जो बड़ा और एक ही काले रंग का होता है और गर्मी के मौसम में आता है, और आवाज़ मिलाने वाला जिसे 'अक़अक़' कहते हैं क्योंकि इसके बोलने में 'अक़ अक़' की आवाज़ पैदा होती है। इसमें मतभेद है, और सबसे सही राय यह है कि यह हलाल है, लेकिन 'कराहते तन्ज़ीही' (हल्की नापसंदगी) में कोई विवाद नहीं है।

هذا خلاصة ما في الدر المختار ١ ورد المختار و المقام بعد يحتاج الى زيادة تحريم وضبط و تقرير لعل الله يسيره فى تحرير اخر و الله تعالى اعلم۔

यह दुर्र-ए-मुख़्तार और रद-उल-मुह्तार में बयान किए गए का सारांश है जबकि यह मकाम अभी और अधिक तहकीक, ज़ब्त और तक़रीर का मोहताज है। हो सकता है कि अल्लाह तआला किसी और तहरीर में इसको आसान कर दे। वल्लाहु तआला आलम। (त)

मसला १५६: मुरसला मौलवी मुहम्मद अय्यूब साहब, संभल मुरादाबाद। ३ जमादी-उल-उला १३२५ हिजरी। कौवा हराम है या नहीं? उल्लू हराम है या नहीं?

जवाब: ये कौवे जो हमारे इलाके में पाए जाते हैं वे सब हराम हैं, उल्लू हराम है। वल्लाहु तआला आलम।

मसला १५७: अज़ शाहजहाँपुर डाकखाना नादिर शाहियां मुक़ाम मीरानपुर, यक़ूब शाह ख़ां। बरोज़ इतवार १८ / १३३४ हिजरी। जनाब क़िबला दाम इक़बालुहु, सलाम अलैकुम के बाद अर्ज़ है कि 'पीलू' (तीतर) के अंडे और गोश्त और उसे पालना जायज़ है या नहीं?

जवाब: सब जायज़ है। वल्लाहु तआला आलम।

मसला १५८: क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि गाय की हिल्लत (जायज़ होने) का हुक्म किस वक़्त से जारी हुआ, और रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने भी इसका गोश्त खाया या नहीं? बयान फ़रमाएं और सवाब पायें।

जवाब: गाय की हिल्लत क़दीम (प्राचीन) शरीयत से है। अल्लाह अज़्वजल क़ुरान-ए-अज़ीम में फ़रमाता है: "اِذْ دَخَلُوْا عَلَيْهِ فَقَالُوْا ۴هَلْ اَتٰىكَ حَدِيْثُ ضَيْفِ اِبْرٰهِيْمَ الْمُكْرَمِيْنَ ۲" यानी: क्या आपके पास इब्राहीम के इज़्ज़तदार मेहमानों की खबर आई? जब वे उनके पास आए और बोले...

१ रद अल-मुह्तार अला अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-ज़बाइह, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत ५/१९५ Page 320 of 630

اور اسی حکم میں پہاڑی کوا بھی داخل کہ بڑا اور یک رنگ سیاہ ہوتا ہے اور موسم گرما میں آتا ہے، اور خلط کر نیوالا جسے عققعق کہتے ہیں کہ اس کے بولنے میں آواز عق عق پیدا ہوتی ہے۔ اس میں اختلاف ہے، اور اصح حل مگر کراہت تنزیہیہ میں کلام نہیں۔

هذا خلاصة ما في الدر المختار ۱ ورد المختار و المقام بعد يحتاج الى زيادة تحريم وضبط و تقرير لعل الله يسيره فی تحرير اخر و الله تعالى اعلم۔

یہ در مختار اور رد المحتار میں بیان شدہ کا خلاصہ ہے جبکہ یہ مقام ابھی زیادہ تحریم و ضبط اور تقریر کا محتاج ہے ہو سکتا ہے کہ اللہ تعالیٰ کسی اور تحریر میں اس کو آسان کر دے، واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۵۶: مسئولہ مولوی محمد ایوب صاحب سنبھل مراد آبادی ۳ جمادی الاولیٰ ۱۳۲۵ھ کوا حرام ہے یا نہیں؟ الو حرام ہے یا نہیں؟

الجواب: یہ کوے کہ ہمارے دیار میں پائے جاتے ہیں سب حرام ہیں، الو حرام ہے، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۵۷: از شاہجہان پور ڈاک خانہ نادر شاہیاں مقام میران پور، یعقوب شاہ خاں بروز یکشنبہ ۱۸/ ۱۳۳۴ھ جناب قبلہ دام اقبالہ بعد سلام علیکم عرض ہے کہ پیلو کے انڈے اور گوشت اور پالنا جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: سب جائز ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۱۵۸: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ گائے کی حلت کا حکم کس وقت سے جاری ہوا، اور رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے بھی اس کا گوشت تناول فرمایا یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: گائے کی حلت شریعت قدیمہ ہے۔ اللہ عزوجل قرآن عظیم میں فرماتا ہے: "هَلْ اَتٰىكَ حَدِیْثُ ضَیْفِ اِبْرٰهِیْمَ الْمُكْرَمِیْنَ ﴿۲۴﴾ اِذْ دَخَلُوْا عَلَیْهِ فَقَالُوْا" یعنی کیا آئی تیرے پاس خبر ابراہیم کے عزت دار مہمانوں کی، جب وہ اس کے پاس آئے بولے

۱ رد المحتار علی الدر المختار کتاب الذبائح دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۹۵ Page 320 of 630

'Peace!' He replied, 'Peace! (They are) a people unknown.' Then he went quickly to his household and brought a fat calf. (1)' Elsewhere it is said: 'with a roasted calf. (2)' 'Salām,' he said. 'Salām,' he replied, 'you are unknown people.' Then he quickly went to his house and brought for them to eat a fat roasted calf.

It is proven from hadiths that the Leader of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) performed the sacrifice of cows on behalf of his pure wives and ordered the sacrifice meat to be eaten. However, whether the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) himself partook of it or not, no explicit hadith is currently before me on this matter. Allah Subhanahoo wa Ta'ala knows best, and His knowledge is most complete and most perfect.

Problem 159: From the city of Bareilly, Qazi Tola, Old City, sent by Mr. Muhammad Imran, 16 Jamadi al-Thani 1336 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Did the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) eat beef or not?

The Answer: The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) performed the sacrifice of a cow and ordered it to be eaten and fed. Whether he partook of it himself or not (Note A), there is no proof of that. There are thousands of bounties in the world that the Prophet intentionally did not partake of. The hadith mentioned in condemnation of beef is not authentic. Allah Ta'ala knows best.

Problems 160 and 161: Enquired through Seth Adam Ji, Gondal, Kathiawar, Hashim Baig, Saturday, 1st Shaban 1337 AH. (1) Is there any kind of dislike (karahat) in keeping a pigeon house? (2) Can parents eat the meat of Aqiqah or not?

The Answer: (1) Nothing.

Note A: A Hadith in Sahih Muslim, Book of Zakat, states that beef was given in charity to Bareerah (may Allah be pleased with her). It was brought to the Prophet, and it was said to him that this is charity given to Bareerah. He said, 'It is charity for her and a gift for us (3).' From this, it apparently seems he partook of it. [Note by] Hujjat-ul-Islam Hamid Raza (may Allah be pleased with him).

---

1. Al-Quran al-Karim 51/24-26
2. Al-Quran al-Karim 11/69

3. Sahih Muslim, Book of Zakat, Chapter on the Permissibility of Gifts for the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/325

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

'सलाम!' उसने कहा, 'सलाम! (ये) अपरिचित लोग हैं।' फिर वह जल्दी से अपने घर वालों के पास गया और एक मोटा बछड़ा लेकर आया। (1)' दूसरी जगह फ़रमाया: 'भुने हुए बछड़े के साथ। (2)' सलाम, कहा सलाम अनजाने लोग हैं फिर जल्दी करता अपने घर गया, सो उन के खाने को ले आया एक फ़र्बः(मोटा) बछड़ा भुना हुआ।

अहादीस से साबित है कि हुज़ूर सैय्यद-उल-मुरसलीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने अपनी अज़वाज-ए-मुतह्हरात की तरफ़ से गाय की क़ुरबानी की, और क़ुरबानी का गोश्त खाने का हुक्म फ़रमाते, मगर ख़ुद हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने तनावुल फ़रमाया या नहीं, इस बारे में कोई तसरीह (स्पष्टीकरण) हदीस इस वक़्त पेश-ए-नज़र नहीं, वल्लाह सुब्हानहू व तआला आलम व इल्मुहु अतम व अहकम।

मसला 159: अज़ शहर बरेली मोहल्ला क़ाज़ी टोला शहर कुहना मुर्सलह मोहम्मद इमरान साहब 16 जमादी-उल-सानी 1336 हि. क्या फ़रमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसले में कि जनाब सरवर-ए-कायनात सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने गोश्त गाय का खाया या नहीं?

अल-जवाब: हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने गाय की क़ुरबानी फ़रमाई और उसके खाने खिलाने का हुक्म फ़रमाया ख़ुद भी मुलाहिज़ा फ़रमाया या नहीं, इस (टिप्पणी क) का सुबूत नहीं, दुनिया की हज़ारों नेमतें हैं कि हुज़ूर ने क़स्दन (जानबूझकर) तनावुल न फ़रमाईं, गोश्त गाऊ (गाय के मांस) की मज़म्मत में जो हदीस ज़िक्र की जाती है सही नहीं, वल्लाह तआला आलम।

मसला 160 व 161: मसऊलह मा'रिफ़त सेठ आदम जी गोंडल काठियावाड़ हाशिम बेग शम्बह (शनिवार) यकम शाबान 1337 हि. (1) कबूतर ख़ाने में किसी क़िस्म की कराहत है? (2) अक़ीक़ा का गोश्त माँ बाप खाएं या नहीं?

अल-जवाब: (1) कुछ नहीं।

टिप्पणी क: हदीस-ए-मुस्लिम किताब-उज़-ज़कात कि बरैरह रज़ियल्लाहु तआला अन्हा के लिए गोश्त गाऊ सदक़ा में आया, वो हुज़ूर के पास लाया गया और हुज़ूर से अर्ज़ किया गया कि ये सदक़ा है जो बरैरह को आया, फ़रमाया उसके लिए सदक़ा है और हमारे लिए हदिया (उपहार) (3)। इससे बज़ाहिर तनावुल फ़रमाना मालूम होता है। 12 हुज्जतुल इस्लाम हामिद रज़ा रज़ियल्लाहु अन्हु।

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 51/24-26
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 11/69
3. सहीह मुस्लिम किताब-उज़्-ज़कात बाब इबाहतुल हदिया लिन-नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/325

سَلٰمٌ قَالَ قَوْمٌ مُّنْكَرُوْنَ فَرَاغَ اِلٰی اَهْلِهٖ فَجَآءَ بِعِجْلٍ سَمِیْنٍ ۱ دوسری جگہ فرمایا: "بِعِجْلٍ حَنِیْذٍ ۲"۔ سلام، کہا سلام انجانے لوگ ہیں پھر جلدی کرتا اپنے گھر گیا، سو ان کے کھانے کو لے آیا ایک فربہ بچھڑا بھنا ہوا۔

احادیث سے ثابت ہے کہ حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اپنی ازواج مطہرات کی طرف سے گائے قربانی کی، اور قربانی کا گوشت کھانے کا حکم فرماتے، مگر خود حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے تناول فرمایا یا نہیں، اس بارے میں کوئی تصریح حدیث اس وقت پیشِ نظر نہیں، واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم وعلمہ اتم واحکم۔

مسئلہ ۱۵۹: از شہر بریلی محلہ قاضی ٹولہ شہر کہنہ مرسلہ محمد عمران صاحب ۱۶ جمادی الثانی ۱۳۳۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جناب سرور کائنات صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے گوشت گائے کا کھایا یا نہیں؟

الجواب: حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے گائے کی قربانی فرمائی اور اس کے کھانے کھلانے کا حکم فرمایا خود بھی ملاحظہ فرمایا یا نہیں، اس عہ کا ثبوت نہیں، دنیا کی ہزاروں نعمتیں ہیں کہ حضور نے قصداً تناول نہ فرمائیں، گوشت گاؤ کی مذمت میں جو حدیث ذکر کی جاتی ہے صحیح نہیں، واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۶۰ و ۱۶۱: مسئولہ معرفت سیٹھ آدم جی گونڈل کاٹھیاواڑ ہاشم بیگ شنبہ یکم شعبان ۱۳۳۷ھ (۱) کبوتر خانے میں کسی قسم کی کراہت ہے؟ (۲) عقیقہ کا گوشت ماں باپ کھائیں یا نہیں؟

الجواب: (۱) کچھ نہیں۔

عہ: حدیث مسلم کتاب الزکوٰۃ کہ بریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے لئے گوشت گاؤ صدقہ میں آیا، وہ حضور کے پاس لایا گیا اور حضور سے عرض کیا گیا کہ یہ صدقہ ہے کہ بریرہ کو آیا، فرمایا اس کے لئے صدقہ ہے اور ہمارے لئے ہدیہ ۳۔ اس سے بظاہر تناول فرمانا معلوم ہوتا ہے ۱۲حجہ الاسلام حامد رضا رضی اللہ عنہ۔

---

۱ القرآن الکریم ۵۱/ ۲۴ تا ۲۶ ۲ القرآن الکریم ۱۱ / ۶۹ ۳ صحیح مسلم کتاب الزکوٰۃ باب اباحۃ الھدیۃ للنبي صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۳۲۵

Fatawa Razawiyya, Volume 20

(2) Eat it, its ruling is like that of the animal sacrifice (Qurbani). Three parts are recommended: one for oneself, one for relatives and close ones, and one for the needy. Allah Almighty knows best.

Problem 162: Sent by Muhammad Hakim-ud-Din from District Purnia, Village Chopra, 4 Safar 1335 AH.

Question: What do the scholars of the religion and the luminous Sharia say regarding this issue? A rabbit has paws with claws but is like a camel, and it is said that every month it menstruates like women. Is eating it Halal (permissible) or Haram (forbidden)? Some scholars say that a rabbit with clawed paws is Haram, and only a rabbit with hooves, like a goat or an ox, is Halal. Honorable Sir, we are not fully satisfied with this explanation. Therefore, this humble servant sends this petition to your service. Please enlighten this insignificant particle with a bright answer. Peace be upon you.

The Answer: A rabbit is definitely Halal. Considering it Haram is the doctrine of the Rafidites (Shiites). Rabbits only have paws; there is no such thing as a hoofed rabbit on the face of the earth. Allah Almighty knows best.

Problem 163 and 164: Sent by Maulvi Hafiz Musahib Ali Sahib from Javra, dated 1 Rajab-ul-Murajab 1338 AH.

Question: What do the scholars of religion say regarding the following issues:

(1) Some non-believers who do not eat meat catch fish from a pond or river and release them into another protected pond or river with the intention that Muslims cannot catch and eat them. Is it permissible for Muslims to catch and eat fish from such a pond or river?

(2) Zaid, Bakr, Amr, and Khalid jointly established a company and started a factory. They publicly announced that whoever wishes can join this factory. The price of each share was set at one hundred rupees. A person will be given profit according to the number of shares they buy. And if there is loss or profit in the factory, they will bear the loss in proportion to their share. A buyer can buy one share or ten; the money will be collected by the company in three installments. The factory has the authority to run any business it wants. No shareholder shall have the right to interfere in the affairs of the factory or its management, i.e., the manager, etc. The buyer is only

concerned with profit or loss. And a shareholder shall be authorized to sell their share along with the profit or loss. The question is whether joining such a factory and the subsequent buying and selling is permissible or not? Also, which category of sale (Bai') does this transaction fall into?

फतावा रज़विया, जिल्द 20

(2) खाएं इसका हुक्म कुर्बानी की तरह है। इसके तीन हिस्से करना मुस्तहब (पसंदीदा) है: एक अपना, एक अज़ीज़ों और करीबियों का, और एक मिसकीनों (ज़रूरतमंदों) का। अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला 162: मुरसला मुहम्मद हकीम-उद-दीन, जिला पूर्णिया, मौज़ा चोपड़ा से, 4 सफर 1335 हिजरी।

प्रश्न: दीन के उलेमा और शरीयत-ए-मतीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि खरगोश पंजे और नाखून वाला है लेकिन ऊंट की तरह है, और कहते हैं कि उसे हर महीने औरतों की तरह हैज़ (मासिक धर्म) होता है, उसका खाना हलाल है या हराम? कुछ उलेमा से सुना है कि पंजे और नाखून वाला खरगोश हराम है, और जिस खरगोश के खुर (hooves) होते हैं, जैसे बकरी और बैल वगैरह के, वह हलाल है। जनाब-ए-वाला! हमें इस पर पूरा इत्मीनान नहीं है। इसलिए यह नाचीज़ आपकी खिदमत में यह अर्ज़ी पेश कर रहा है, मेहरबानी करके इस ज़र्रे को सूरज की रोशनी की तरह वाज़ेह जवाब अता फरमाएं। वस्सलाम।

जवाब: खरगोश यकीनन हलाल है। इसे हराम समझना राफ़िज़ियों (शियों) का मज़हब है। खरगोश के सिर्फ पंजे ही होते हैं, खुर वाला खरगोश दुनिया में कहीं नहीं होता। अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला 163 और 164: मुरसला मौलवी हाफ़िज़ मुसाहिब अली साहब, मकाम जावड़ा से, तारीख 1 रजब-उल-मुरज्जब 1338 हिजरी।

प्रश्न: उलेमा-ए-दीन इन मसाइल के बारे में क्या फ़रमाते हैं:

(1) कुछ काफिर जो गोश्तखोर नहीं हैं, तालाब या नदी से मछलियाँ पकड़वाकर दूसरे महफूज़ तालाब या नदी में इस मक़सद से डलवा देते हैं कि मुसलमान उन्हें पकड़कर न खा सकें। क्या ऐसे तालाब या नदी से मुसलमानों के लिए मछलियाँ पकड़कर खाना जायज़ है या नहीं?

(2) ज़ैद, बक्र, अम्र और खालिद ने मिलकर एक कंपनी कायम की और एक कारखाना शुरू किया। उन्होंने आम एलान कर दिया कि जिसका दिल चाहे इस कारखाने में शरीक हो जाए। एक हिस्से (शेयर) की कीमत सौ रुपये तय की गई। जो शख्स जितने हिस्से खरीदेगा उसे उसी हिसाब से मुनाफा दिया जाएगा। और अगर कारखाने में नफा या नुकसान होगा, तो उसे हिस्से के अनुपात में नुकसान

उठाना पड़ेगा। खरीदार चाहे एक हिस्सा खरीदे या दस, पैसा तीन किस्तों में कंपनी में जमा किया जाएगा। कारखाने को इख्तियार है कि वह जो चाहे काम शुरू करे। किसी हिस्सेदार को कारखाने के कामों या उसके मैनेजर वगैरह के कामों में दखलअंदाज़ी का हक़ नहीं होगा। खरीदार का वास्ता सिर्फ नफे या नुकसान से है। और हिस्सेदार अपने खरीदे हुए हिस्से को नफे या नुकसान के साथ बेचने का हकदार होगा। सवाल यह है कि ऐसे कारखाने में शिरकत और उसके बाद ऐसी खरीद-ओ-फरोख्त जायज़ है या नहीं? साथ ही, यह खरीद-ओ-फरोख्त किस किस्म की 'बै' (बिक्री) में आती है?

पेज 630 का 322

(۲) کھائیں، اس کا حکم مثل قربانی ہے، تین حصے مستحب ہیں، ایک اپنا ایک عزیزوں قریبوں کا ایک مسکینوں کا، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۶۲: مرسلہ محمد حکیم الدین از ضلع پورینہ موضع چوپڑا ۴ صفر ۱۳۳۵ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین شرع متین اس مسئلہ میں کہ خرگوش پنجہ والا ناخن دار مگر شتر کی مانند ہے اور ہر چند میں حیض مثل عورتوں کے ہوتی ہے، اس کا کھانا حلال ہے یا حرام؟ لہذا بعض علماء کی زبانی سنا گیا ہے کہ خرگوش پنجہ والا ناخن دار حرام ہے جو خرگوش کہ حلال ہوتا ہے اس کے کھر ہوتا ہے مانند بکری و بیل وغیرہ کے، جناب والا! اس پر بھی ہم کو اطمینانِ کُل نہیں ہوتا ہے۔ اس لئے بخدمتِ فیض درجت یہ کمترین بطورِ عریضہ ھذاروانہ کرتا ہے ضرور بالضرور جواب سے اس ذرہ بے مقدار کو آفتاب درخشاں فرمائیں گے۔ زیادہ والسلام۔

الجواب: خرگوش ضرور حلال ہے، اسے حرام جاننا رافضیوں کا مذہب ہے، خرگوش کے پنجے ہی ہوتے ہیں، کھر والا خرگوش دنیا کے پردہ پر کہیں نہیں، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۶۳ و ۱۶۴: مرسلہ مولوی حافظ مصاحب علی صاحب از مقام جاوڑہ مورخہ یکم رجب المرجب ۱۳۳۸ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین مسائل ذیل میں: (۱) بعض کفار جو کہ گوشت خور نہیں ہیں تالاب یا ندی سے مچھلیاں پکڑوا کر دیگر تالاب یا ندی محفوظ میں ڈلوا دیں اس غرض سے کہ مسلمان مچھلیاں پکڑوا کر نہ کھا سکیں، تو کیا ایسے تالاب یا ندی سے مسلمانوں کو مچھلیاں پکڑوا کر کھانا جائز ہے یا نہیں؟ (۲) زید، بکر، عمرو، خالد نے مل کر ایک کمپنی قائم کر کے ایک کارخانہ

جاری کیا اور عام طور پر اعلان کر دیا کہ جس کا دل چاہے اس کارخانہ میں شریک ہو جائے، فی حصہ ایک صد روپیہ قرار پایا ہے جو شخص جس قدر حصے خریدنا چاہے اسی قدر روپیہ کا منافع دیا جائے گا۔ اور اگر کارخانہ میں نقصان و نفع ہو گا تو حصہ کے تناسب سے نقصان کا زیر بار ہونا پڑے گا۔ خریدار حصہ سے خواہ ایک حصہ خریدے یا دس حصہ تین مرتبہ کر کے روپیہ کمپنی میں وصول کیا جائے گا، کارخانہ کو اختیار ہے جو کام چاہے جاری کرے، کسی خریدار حصہ کو امورِ کارخانہ میں واہلِ کارخانہ یعنی مینیجر وغیرہ کے امور میں دخل اندازی کا اختیار نہ ہوگا، خریدار کو صرف نفع یا نقصان سے غرض ہے، اور خریدار حصہ اپنے خرید شدہ نفع یا نقصان سے فروخت کرنے کا مجاز ہو گا، پس سوال یہ ہے کہ ایسے کارخانہ میں شرکت اور اس کے بعد خرید و فروخت مذکور جائز ہے یا نہیں؟ نیز یہ خرید و فروخت کس بیع میں داخل ہے؟

Fatawa-e-Razvia, Volume 20

The Answer: (1) Fish become property upon being caught and do not cease to be property if released into another river, nor is it permissible for someone else to take them. Whether [the owner is] a Muslim or a non-Muslim, until the person who released them says that they belong to whoever takes them, the prohibition remains because they belong to someone else. However, since these non-Muslims are neither 'Dhimmi' (protected subjects) nor 'Musta'min' (granted safe conduct), and there is no treaty with them in this regard, legally these fish are still as they were before being caught. Their corrupt intention will be rejected, and whoever catches them, whether Muslim or non-Muslim, it will be permissible for them. And Allah Almighty knows best. (2) If that trade is according to Sharia and does not involve corrupt contracts or usury, then partnership in it is permissible, but selling a share of one's own money to another and buying it, both are forbidden. And Allah Almighty knows best.

Problem 165: From Gilgit Agency, sent by Sardar Amir Khan, servant of Captain Stott, 21 Dhu al-Hijjah 1312 AH. Question: What do the scholars of religion say regarding this matter: Is it permissible to eat a fish caught by a person whose slaughtered animal is impermissible, such as Hindus? Explain and be rewarded.

The Answer: It is permissible, even if it died in their hand or they killed it, because slaughter is not a condition for fish, where being a Muslim or a Person of the Book (Kitabi) would be necessary. And Allah Almighty knows best.

Problem 166 and 167: From Bengal, 8 Rabi' al-Awwal 1320 AH. (1) What do the scholars of religion and jurists of the firm Sharia say about this animal which has been described in 'Aja'ib al-Makhluqat' as follows:

[Table Content] Arabic: "Among them is a round fish with a tail longer than three cubits. In the middle of its tail is a curved thorn like a hook, which is its weapon it strikes with. It is spotted; its whiteness is of the extreme whiteness and the blackness of its spots is of the extreme blackness. It has two nostrils on its back and a mouth on its belly, and a private part like the private parts of women. End." Urdu translation: "Among them is a round fish whose tail is three cubits long. In the middle of its tail is a curved thorn in the shape of a hook, which is its weapon. That fish is extremely white with deep black spots on it. Its nostrils are on its back, its mouth is on its belly, and its private part is like the private part of women. End (T)."

Footnote: 1 Aja'ib al-Makhluqat wa Ghara'ib al-Mawjudat, Sea of Persia, Second Article, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 88. Page 323 of 630

फ़तावा-ए-रज़विया, जिल्द 20

जवाब: (1) मछलियाँ पकड़ने से मिल्कियत (संपत्ति) हो जाती हैं और दूसरे दरिया में छोड़ने से मिल्कियत से बाहर नहीं होतीं, और न ही दूसरे के लिए उन्हें लेना जायज़ होता है। चाहे मालिक मुस्लिम हो या काफिर, जब तक छोड़ने वाले ने यह न कहा हो कि ये उसकी हैं जो इन्हें ले ले, तब तक किसी और की मिल्कियत होने के कारण उन पर पाबंदी रहेगी। लेकिन चूंकि ये काफ़िर न तो 'ज़िम्मी' हैं और न 'मुस्तअमिन' और न ही उनसे इस बारे में कोई समझौता है, इसलिए कानूनी तौर पर वे मछलियाँ वैसी ही हैं जैसी पकड़ने से पहले थीं। उनके भ्रष्ट इरादे को ख़ारिज कर दिया जाएगा और जो भी मुस्लिम या काफिर उन्हें पकड़े, उसके लिए वह हलाल होगी। अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (2) अगर वह व्यापार शरीअत के अनुसार हो और उसमें भ्रष्ट अनुबंध (अक़्द-ए-फासिद) या सूद (ब्याज) का दखल न हो, तो उसमें साझेदारी जायज़ है, लेकिन अपने पैसे का हिस्सा दूसरे के हाथ बेचना और उसे खरीदना दोनों हराम हैं। अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 165: गिलगित एजेंसी से, प्रेषक सरदार अमीर खान, मुलाज़िम कप्तान स्टॉट, 21 ज़ुल हिज्जा 1312 हिजरी। सवाल: उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि जिस व्यक्ति का ज़बीहा (ज़बह किया हुआ जानवर) नाजायज़ है, जैसे हिंदू, उनके हाथ की पकड़ी हुई मछली खाना कैसा है? बयान फरमाएं सवाब पायें।

जवाब: जायज़ है, चाहे वह उनके हाथ में मर गई हो या उन्होंने उसे मार डाला हो, क्योंकि मछली में ज़बह (हलाल करने की प्रक्रिया) शर्त नहीं है जिसमें मुस्लिम या किताबी होना ज़रूरी हो। अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 166 और 167: बंगाल से, 8 रबीउल अव्वल शरीफ 1320 हिजरी। (1) उलेमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरह-ए-मतीन इस जानवर के बारे में क्या फ़रमाते हैं जिसे 'अजाइबुल मख़लूक़ात' में इस तरह बयान किया गया है:

[तालिका सामग्री] अरबी: "उनमें से एक गोल मछली है जिसकी पूंछ तीन हाथ से लंबी है और उसकी पूंछ के बीच में एक हुक जैसा मुड़ा हुआ काँटा है जो उसका हथियार है जिससे वह वार करती है। वह चितकबरी है; उसकी सफेदी चरम पर है और उसके धब्बों की कालिमा चरम पर है। उसके नथुने उसकी पीठ पर और मुँह पेट पर है, और गुप्त अंग महिलाओं के गुप्त अंग जैसा है। समाप्त।" हिन्दी अनुवाद: "उनमें से एक मछली गोल किस्म की है जिसकी पूंछ तीन हाथ लंबी है। उसकी पूंछ के बीच

में एक हुक जैसा मुड़ा हुआ काँटा है जो उसका हथियार है। वह मछली बहुत सफ़ेद है जिस पर गहरे काले रंग के बिंदु हैं। उसके नथुने उसकी पीठ पर और उसका मुँह पेट पर है, और उसका गुप्त अंग महिलाओं के गुप्त अंग जैसा होता है। समाप्त (त)।"

पाद-टिप्पणी 1: अजाइबुल मख़लूक़ात व ग़राइबुल मौजूदात, बहर-ए-फारस, लेख 2, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, पृष्ठ 88। पृष्ठ 323/630

الجواب: (۱) مچھلیاں پکڑنے سے ملک ہو جاتی ہے اور دوسرے دریا میں چھوڑنے سے ملک سے خارج نہیں ہوتیں، نہ دوسرے کو ان کا لینا جائز ہوتا ہے۔ مسلم ہو یا کافر، جب تک چھوڑنے والے نے یہ نہ کہا ہو کہ یہ اس کی ہیں جو ان کو لے، تو ملک غیر ہونے کے سبب سے ان میں ممانعت آئے گی، مگر از انجا کہ یہ کفار نہ ذمی ہیں نہ مستامن نہ ان سے اس بارہ میں کوئی معاہدہ ہے، لہٰذا اب بھی وہ مچھلیاں حکما ایسی ہی ہیں جیسی پکڑنے سے قبل تھیں، ان کا ارادہ فاسد ان پر رد کیا جائے گا اور مسلم کافر جو کوئی پکڑے اس کے لئے مباح ہو گی۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (۲) اگر وہ تجارت بروجہ شرعی ہو عقودِ فاسدہ یا ربا کو دخل نہ ہو تو اس میں شرکت جائز مگر اپنے روپیہ کا حصہ دوسرے کے ہاتھ بیچنا اور اس کا خریدنا دونوں حرام۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۶۵: از گلگت ایجنسی مرسلہ سردار امیر خاں ملازم کپتان اسٹوٹ ۲۱ ذی الحجہ ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جس شخص کے ہاتھ کا ذبیحہ ناجائز ہے جیسے کہ ہنود اس کے ہاتھ کی پکڑی مچھلی کھانا کیسا ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: جائز ہے، اگر چہ اس کے ہاتھ میں مر گئی یا اس نے مار ڈالی ہو کہ مچھلی میں ذبح شرط نہیں جس میں مسلمان یا کتابی ہونا ضرور ہو۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۶۶ و ۱۶۷: از بنگالہ ۸ ربیع الاول شریف ۱۳۲۰ھ (۱) کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس و مفتیانِ شرعِ متین اس حیوان کے بارے میں جو کہ عجائب المخلوقات میں بایں طور بیاں کیا گیا ہے:

[جدول] ومنها سمكة مدورة ذنبها اطول من ثلثة اذرع وعلى وسط ذنبها شوكة معقفة شبه كلاب وهي سلاحها تضرب بها وهى نمراء بياضها في غاية الدبياض ونقد سوادها في غاية السواد و لها منخران

علی ظھرھا و فم علی بطنھا و فرج کفرج النساء انتھیٰ ان میں سے ایک مچھلی گول قسم کی دم تین ہاتھ لمبی ہے اور اس کی دم کے درمیان میں کنڈے کی شکل میں ایک ٹیڑھا کانٹا ہے وہ اس کا ہتھیار ہے۔ وہ مچھلی نہایت سفید ہے جس پر گہرے سیاہ رنگ کے نقطے ہوتے ہیں اس کے نتھنے اس کی پیٹھ پر اور اس کا منہ پیٹ پر اس کی شرمگاہ عورتوں کی شرمگاہ کی طرح ہوتی ہے۔ انتھیٰ (ت)

۱ عجائب المخلوقات وغرائب الموجودات بحر فارس المقالۃ الثانیۃ مصطفی البابی مصر ص ۸۸

Fatawa Rizvia Volume 20

Question: If this is a fish, what is it called in Arabic and what is its name in Persian, and what is its specific name in Hindi? Please write with reference to books. (2) And what do the people of India call Jarith and what kind of fish is it? Describe its specific characteristics clearly. It is written in Ghayat-ul-Autar that some people of India call Jarith 'Singhi', is this correct? If wrong, then what is 'Singhi'? Explain and be rewarded.

Answer: This fish mentioned in Aja'ib al-Makhluqat (Wonders of Creation), if its existence is proven outside both the imaginal and conceptual worlds, is among those rarities which, through the passage of ages, might occasionally meet the eye of a traveler, while the common people remain unaware of its form and name. "And none knows the soldiers of your Lord except Him"[1] (And none knows the soldiers of your Lord besides Him. -T). If Allama Qazwini himself knew its name, he would have written it; he himself confesses it to be among the wonders of the age. Following the text mentioned in the question, he said: "And the sea's wonders are beyond count"[2] (The wonders of the sea are countless. -T). It is not correct to assume it is Jarith. Jarith is a commonly occurring fish, sold cheaply on the coasts. The jurist of the school of thought, our master Imam Muhammad (may Allah Almighty have mercy on him), narrates in Al-Mabsut:

From Amr bin Shudhab, from Amrah bint Abi Tabikh, she said: "I went out with a slave girl of ours and we bought a Jarith for a qafiz of wheat. We put it in a basket, but its head protruded from one side and its tail from the other. Ali (may Allah be pleased with him) passed by us and asked, 'How much did you buy it for?' I told him, and he said, 'How good, cheap, and ample it is for the family!'"[3]

That is, Amrah bint Abi Tabikh said, "I went with my maid and bought a Jarith for one qafiz of wheat which fit into a basket, its head sticking out from one side and tail from the other. Meanwhile, Mawla Ali (may Allah honor him) passed by and asked, 'For how much did you take it?' I presented the price. He said: 'What a pure thing it is, how cheap, and how much abundance it provides for dependents.'"

Therefore, Allama Qazwini did not mention it among the wonders; however, he did take the name 'Jari' and interpreted it as 'Mar-mahi' (eel), that...

---

[1] Al-Qur'an al-Karim 74/31 [2] Aja'ib al-Makhluqat wa Ghara'ib al-Mawjudat, Bahr Fars, Second Article, Section on its Wonders, Mustafa Al-Babi, Egypt, p. 88 [3] Al-Mabsut by Imam Muhammad, may Allah Almighty have mercy on him.

फतावा रज़विया जिल्द 20

प्रश्न: यदि यह मछली है, तो इसे अरबी में क्या कहते हैं और फारसी में इसका क्या नाम है और हिंदी में इसके लिए विशिष्ट शब्द क्या है? पुस्तकों के संदर्भ के साथ लिखें। (2) और भारत के लोग 'जरीथ' को क्या कहते हैं और वह कौन सी मछली है? इसकी विशिष्ट विशेषताओं का स्पष्ट रूप से वर्णन करें। गायत-उल-औतार में लिखा है कि भारत के कुछ लोग जरीथ को 'सिंघी' कहते हैं, क्या यह सही है? यदि गलत है, तो फिर सिंघी क्या वस्तु है? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: यह मछली जिसका उल्लेख 'अजायबुल मखलूकात' (सृष्टि के आश्चर्य) में किया गया है, यदि इसका अस्तित्व काल्पनिक और वैचारिक दोनों जगतों से परे सिद्ध हो, तो यह उन दुर्लभताओं में से है जो युगों के बीतने के साथ कभी किसी पर्यटक की दृष्टि में आ सकती हैं, जबकि आम लोग इसके रूप और नाम से अनभिज्ञ हैं। "वमा यअ'लमु जुनूदा रब्बिका इल्ला हुवा"[1] (और आपके रब की सेनाओं को उसके सिवा कोई नहीं जानता। -त) यदि अल्लामा क़ज़वीनी स्वयं इसका नाम जानते, तो वे इसे अवश्य लिखते; वे स्वयं इसे युग के आश्चर्यों में से होने का स्वीकार करते हैं। प्रश्न में उल्लिखित इबारत के बाद उन्होंने कहा: "वल्बहरू ला तुहसा अजायबुह"[2] (और समुद्र के आश्चर्य अनगिनत हैं। -त) इसे जरीथ समझना सही नहीं है। जरीथ एक प्रचुर मात्रा में उपलब्ध मछली है जो तटों पर बहुत सस्ती बिकती है। मज़हब के विद्वान सैय्यदुना इमाम मुहम्मद (अल्लाह तआला उन पर रहम करे) 'मबसूत' में उल्लेख करते हैं:

अम्र बिन शुज़ब से, अमरा बिन्त अबी तबीख से रिवायत है, उन्होंने कहा: "मैं अपनी एक दासी के साथ बाहर निकली और हमने एक 'क़फीज़' गेहूं के बदले एक जरीथ खरीदी। हमने उसे एक टोकरी में रखा, तो उसका सिर एक तरफ से और उसकी पूंछ दूसरी तरफ से बाहर निकल रही थी। अली (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) हमारे पास से गुज़रे और पूछा, 'तुमने इसे कितने में लिया?' मैंने उन्हें बताया, तो उन्होंने कहा, 'मा अतिबहु व अरखसहू व औसअहू लिल इयाल'[3]।"

अर्थात् अमरा बिन्त अबी तबीख ने कहा, मैं अपनी दासी के साथ गई और एक क़फीज़ गेहूं के बदले एक जरीथ खरीद कर लाई जो टोकरी में समा गई, एक तरफ से सिर निकल रहा था और दूसरी तरफ से पूंछ। इतने में मौला अली (करम अल्लाह वजहुह) का गुजर हुआ, फरमाया: "कितने की ली?" मैंने कीमत बताई। फरमाया: "क्या पाकीज़ा चीज़ है और कितनी सस्ती और आश्रितों के लिए कितनी विस्तार वाली।"

इसलिए अल्लामा क़ज़वीनी ने इसे आश्चर्यों में शामिल नहीं किया, हालाँकि उन्होंने 'जरी' नाम लिया और इसे 'मारमाही' (बाम मछली) के रूप में व्याख्यायित किया कि...

---

1. अल-कुरआन अल-करीम 74/31
2. अजायबुल मखलूकात व गरायबुल मौजूदत, बह्र फ़ार्स, दूसरा लेख, इसके आश्चर्यों पर अनुभाग, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृ. 88
3. अल-मबसूत, इमाम मुहम्मद (अल्लाह तआला उन पर रहम करे) द्वारा।

पृष्ठ 324 / 630

اگر یہ مچھلی ہو تو اس کو عربی میں کیا کہتے ہیں اور فارسی میں اس کا کیا نام ہے اور ہندی میں اس کا اس مخصوص بہ کیا ہے۔ بحوالہ کتب تحریر فرمائیے، (۲) اور جریث کو اہل ہند کیا کہتے ہیں اور وہ کون سی مچھلی ہے اس کی عوارضات مختص بہا کو بوضاحت بیان فرمائیے ، غایۃ الاوطار میں لکھا ہے کہ جریث کو بعض اہل ہند سنگھی کہتے ہیں، کیا یہ صحیح ہے۔ اگر غلط ہے تو پھر سنگھی کیا شے ہے؟ بینوا توجروا الجواب: یہ مچھلی کہ عجائب المخلوقات میں ذکر کی اگر اس کا وجود ہر دو عالم مثالی و خیالی سے باہر ثابت ہو تو ان نوادر سے ہے۔ جو بہ مرورِ دہور کبھی کسی سیاح کی نظر پڑے اور عامہ ناس ان کے رسم واسم سے آگاہ نہیں، "وَمَا يَعْلَمُ جُنُوْدَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ" ۱ (اور تمہارے رب کے لشکروں کو اس کے سوا کوئی نہیں جانتا) علامہ قزوینی کو خود اس کا نام معلوم ہوتا تو لکھتے، وہ خود اس کے عجائب دہر سے ہونے کے معترف ہیں عبارت مذکورہ سوال کے بعد کہا والبحر لا تحصی عجائبہ ۲ (سمندر کے عجائبات بے شمار ہیں۔ ت) اسے جریث گمان کرنا صحیح نہیں، جریث ایک کثیر الوجود مچھلی سواحل پر ارزانی سے بکنے والی ہے، محرّر المذہب سید نا امام محمد رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ مبسوط میں روایت فرماتے ہیں:

عن عمرو بن شوذب عن عمرة بنت ابی طبیخ قالت خرجت مع ولیدة لنا فاشترینا جریثه بقفیز حنطة فوضعناها في زنبیل فخرج راسها من جانب وذنبها من جانب فمر بنا علی رضی اللہ تعالٰی عنہ فقال بکم اخذت قالت فاخبرته فقال ما اطیبه وارخصه واوسعه للعیال ۳۔

یعنی عمرہ بنت ابی طبیخ نے کہا میں اپنی کنیز کے ساتھ جاکر ایک جریث ایک قفیز گیہوں کو خرید کر لائی جو زنبیل میں سمائی، ایک طرف سے سر نکلا رہا ایک طرف سے دم، اتنے میں

مولا علی کرم اللہ وجہہ کا گزر ہوا، فرمایا، کتنے کو لی؟ میں نے قیمت عرض کی۔ فرمایا: کیا پاکیزہ چیز ہے اور کتنی ارزاں اور متعلقین پر کتنی وسعت والی۔

ولہذا علامہ قزوینی نے اسے عجائب میں ذکر نہ کیا البتہ جری کو نام لیا اور اسے مارماہی سے تفسیر کیا کہ

۱ القرآن الکریم ۷۴ / ۳۱ ۲ عجائب المخلوقات وغرائب الموجودات حر فارس المقالۃ الثانیۃ فصل فی عجائبہ مصطفی البابی مصر ص ۸۸ ۳ المبسوط للامام محمد رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ

Fatawa Razawiya, Volume 20

According to some, it is the same 'Jareeth' (eel). According to this view, they themselves distinguished between this rare fish and 'Jareeth', writing about the former in the wonders of the Persian Sea and the latter in the wonders of India. He described a spike in the middle of its tail and wrote about something like a pillar on the back of the Jareeth, and he did not mention the nostrils, mouth, and genitals here.

[Boxed text] Where he said: Among them (i.e., among the wonders of the Indian Sea) is a round fish called Mar-mahi (eel). On its back is something like a pillar with a sharp head. No fish in the sea can withstand it without being struck by that pillar and killed. (T)

And the research is that this second fish is also not a Mar-mahi. Neither is Mar-mahi Jareeth. Mar-mahi is not round but long, exactly in the shape of a snake. In Arabic, it is called 'Jarriy' with a kasra and tashdid on the 'ra', or 'Jarray' with a fatha, or 'Jareeyat' ending in 'ta', on the scale of 'Jareeth'. It is also called 'Salur', 'Silwar', 'Anqalees', and 'Inkalees' with fatha on the hamza and lam in both, or 'Anqalees' and 'Anklees' with kasra in both. In Persian, it is called 'Mar-mahi' and in Hindi 'Baam'. Jahiz said it is a water snake, meaning in form, not in reality. Some said it is born from the pairing of a snake and a fish. Qazwini considered this a certainty, but the correct view is that this is also without proof; rather, it is a specific type of fish distinct from snakes. Experts have differed greatly concerning these aforementioned names, i.e., Jarriy, Salur, and Anqalees. Many considered them different from Mar-mahi. Some said Jarriy refers to a fish without scales. Some said it is a type of fish whose head and tail are thin and back is wide. Some said Anqalees is an animal in the form of a small fish that has two feet like frog feet near its tail, and no hands, found in the canals of Basra. Some said it is a fish from Bahrain. This animal is called 'Shiliq' with a kasra, or 'Shilaq' like 'Kashaf'. Some said Shiliq, as well as Anqalees and Inkalees, are 'Jareeth'. Some said Anqalees is Mar-mahi and Salur is Jareeth. In any case, there is no doubt that Mar-mahi is a well-known, famous, long-bodied fish resembling a snake, not round. Irshad al-Sari Sharh Sahih al-Bukhari under the Hadith:

[Boxed text] Ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them) said that its food is carrion, but some of it is grilled, and Jarriy.

1. Aja'ib al-Makhluqat wa Ghara'ib al-Mawjudat, Bahr al-Hind, Chapter on the Islands of this Sea, Mustafa al-Babi Egypt, p. 84. Page 325 of 630

फतावा रज़विया, खंड 20

कुछ लोगों के अनुसार, वही 'जरीथ' है। इस दृष्टि से स्वयं उन्होंने इस दुर्लभ मछली और जरीथ में अंतर किया है, इसे 'अजायब बह्र-ए-फ़ारस' में और उसे 'अजायब-ए-हिन्द' में लिखा है। इसकी पूंछ के बीच में एक काँटा बताया था और जरी की पीठ पर खंभे जैसी एक चीज़ लिखी थी, और यहाँ नासिका छिद्र, मुँह और जननांगों का उल्लेख नहीं किया।

[बॉक्स किया हुआ पाठ] जहाँ उन्होंने कहा: उनमें से (यानी हिन्द के समुद्र के अजूबों में से) एक गोल मछली है जिसे 'मारमाही' कहा जाता है, उसकी पीठ पर एक खंभानुमा नुकीले सिर वाला काँटा होता है। समुद्र में जो भी मछली इसके दायरे में आती है, वह उसे अपने गोल काँटे से मार डालती है। (त)

और शोध यह है कि यह दूसरी मछली भी मारमाही नहीं है। न ही मारमाही जरीथ है। मारमाही गोल नहीं होती बल्कि साँप की तरह लंबी होती है। अरबी में इसे 'जर्रि' (र पर कसरा और तशदीद के साथ), 'जर्रय' (फत्हा के साथ) और 'जर्रीयत' (जरीथ के वजन पर) कहा जाता है। इसके अलावा 'सलूर', 'सिलवर', 'अनक़लीस' और 'इनक़लीस' (दोनों में हमज़ा और लाम पर फत्हा के साथ) या 'अनक़लीस' और 'अनकलीस' (दोनों में कसरा के साथ) भी कहते हैं। फारसी में इसे 'मारमाही' और हिंदी में 'बाम' कहते हैं। जाहिज़ ने कहा कि यह पानी का साँप है, यानी आकार में, न कि वास्तविकता में। कुछ ने कहा कि यह साँप और मछली के मेल से पैदा होता है। क़ज़्वीनी ने इसे निश्चित माना, लेकिन सही बात यह है कि यह भी बिना प्रमाण के है; बल्कि यह साँप से अलग एक विशेष प्रकार की मछली है। विशेषज्ञों ने इन उल्लिखित नामों, अर्थात् जर्रि, सलूर और अनक़लीस के बारे में बहुत मतभेद व्यक्त किए हैं। बहुत से लोगों ने इन्हें मारमाही से अलग माना। किसी ने कहा कि जर्रि बिना शल्क वाली मछली को कहते हैं। किसी ने कहा कि यह एक प्रकार की मछली है जिसका सिर और पूंछ पतली और पीठ चौड़ी होती है। किसी ने कहा कि अनक़लीस एक छोटी मछली के आकार का जीव है जिसकी पूंछ के पास मेंढक के पैरों जैसे दो पैर होते हैं, और हाथ नहीं होते, जो बसरा की नहरों में पाया जाता है। कुछ ने कहा कि यह बहरीन की मछली है। इस जीव को 'शिलिक़' (कसरा के साथ) या 'शलक़' (कशाफ़ की तरह) कहते हैं। किसी ने कहा कि शलक़ भी अनक़लीस है और इनक़लीस जरीथ है। किसी ने कहा कि अनक़लीस मारमाही है और सलूर जरीथ है। बहरहाल, इसमें कोई संदेह नहीं है कि मारमाही एक प्रसिद्ध लंबी देह वाली साँप जैसी मछली है, न कि गोल। इर्शाद अल-सारी शरह सहीह अल-बुखारी में हदीस के तहत:

[बॉक्स किया हुआ पाठ] इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने फ़रमाया कि उसकी खुराक मुर्दार है, लेकिन उसमें से कुछ भून ली जाती है और जर्रे।

1. अजायब अल-मख़लूक़ात व ग़रायब अल-मौजूदात, बह्र अल-हिन्द, इस समुद्र के द्वीपों का अध्याय, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृ. 84. पृष्ठ 325/630

بزعم بعض وہی جریث ہے۔ اس تقدیر پر خود انہوں نے اس نادر مچھلی اور جریث میں فرق کیا، اسے عجائب بحر فارس اور اسے عجائب ہند میں لکھا۔ اس کی وسط دم پر کانٹا بتایا تھا اور جری کی پیٹھ پر ایک چیز مثل عمود لکھی، اور وہ منخرین و فم و فرج کا ذکر یہاں نہ کیا،

[Boxed text] حیث قال منها (ای من عجائب بحر الهند) سمكة مدورة يقال لها مارماهی علی ظهرها شبه عمود ومحدد الراس لا تقوم لها فی البحر سمكة الا تضربها بذلك العمود وتقتلها۔ جہاں انہوں نے فرمایا کہ ہندوستان کے سمندر کے عجائبات میں سے ایک گول مچھلی ہے جس کو مارماہی کہا جاتا ہے اس کی پیٹھ پر عمودی شکل محدب سر والا کانٹا ہوتا ہے، سمندر میں جو مچھلی اس کی زد میں آئے اس کو وہ اپنے مدور کانٹے سے ہلاک کر دیتی ہے۔(ت)

اور تحقیق یہ ہے کہ یہ دوسری مچھلی بھی نہ مارماہی ہے۔ نہ مارماہی جریث۔ مارماہی گول نہیں بلکہ لمبی بالکل سانپ کی شکل پر ہوتی ہے۔ عربی میں اسے جری بکسر و تشدید را، اور جری بالفتح اور جریت بتائے فوقانیہ بروزن جریث اور صلو اور سلور اور انگلیس وانکلیس، بفتح ہمزہ ولام ہر دو انقلیس وانکلیس بکسر ہر دو اور فارسی میں مارماہی اور ہندی میں بام کہتے ہیں، جاحظ نے کہا وہ پانی کا سانپ ہے یعنی صورۃ نہ کہ حقیقۃ، بعض نے کہا وہ سانپ اور مچھلی کے جوڑے سے پیدا ہے، قزوینی نے اسے پر جزم کا، اور صحیح یہ کہ یہ بھی بے ثبوت ہے بلکہ وہ سانپ سے جدا ایک خاص نوع ماہی ہے۔ اہلِ فن نے ان اسمائے مذکورہ اعنی جری و صلو اور انقلیس میں بہت اختلاف کیا۔ بہت نے انہیں مارماہی کا غیر جانا، کسی نے کہا جری بے سنے کی مچھلی کو کہتے ہیں، کسی نے کہا ایک قسم ماہی ہے جس کے سر و دم باریک اور پشت چوڑی

ہوتی ہے۔ کسی نے کہا انگلیس چھوٹی مچھلی کی شکل پر ایک جانور ہے جس کی دم کے پاس مینڈک کے پاؤں کے مثل دو پاؤں ہوتے ہیں، اور ہاتھ نہیں ہوتے ،بصرہ کی نہروں میں پایا جاتا ہے۔ بعض نے کہا بحرین کی مچھلی ہے۔ اس جانور کو شلق بالکسر یا شلق مثل کشف کہتے ہیں، کسی نے کہا شلق بھی انگلیس اور انکلیس جریث ہے، کسی نے کہا انگلیس مارماہی اور صلو جریث ہے بہر حال اس قدر میں شک نہیں کہ مارماہی ایک معروف مشہور مچھلی مستطیل الخلقتہ مشابہ مار ہے نہ کہ مدور، ارشاد الساری شرح صحیح البخاری زیر حدیث:

[Boxed text] قال ابن عباس رضی اللہ تعالی عنہما طعامہ میتۃ الا ما قدرت منہا والجری ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما نے فرمایا کہ اس کی خوراک میتہ ہے مگر کچھ بھون لی جاتی ہے اور جری

1 عجائب المخلوقات و غرائب الموجودات بحر الہند فصل فی جزائر ھذا البحر مصطفی البابی مصر ص ۸۴ Page 325 of 630

Fatawa Razawiyya Volume 20

Box 1: Arabic: "The Jews do not eat it, but we eat it." He said: "Al-Jarri" with kasra on 'Jim' and 'Ra' and double 'Ya', and with fatha on 'Jim'. "Al-Jarith" has 'Ya' before 'Tha' at the end. It is a type of fish that resembles snakes. It is said it's a fish without scales. Others said it is a type broad in the middle and thin at both ends. [1] Urdu: The Jews do not eat it and we eat it, and you said 'Jarri' should be read with kasra (zair) on Jeem and Ra and two mushaddad Ya, and with fatha (zabar) on Jeem, and 'Jarith' has Ya before the final Thaa, and this fish is like a snake, and some said that it does not have scales and some said that it is wide in the middle and thin at the front and back. (T)

From Allama Zarkashi in Majma' Bihar al-Anwar: Box 2: Arabic: Al-Jarri with kasra on 'Jim' and 'Ra' and doubling of 'Ya' is a type of fish that resembles snakes. It is said it is thick in the middle and thin at the ends, and it is said to have no scales. [2] Urdu: Jarri is with kasra on Jeem and Ra and with shad and has mushaddad Ya at the end, meaning eel (mar mahi) which resembles a snake. Some said it is thick in the middle and thin at the front and back. And some said there are no scales on it. (T)

In the same (book): Box 3: Arabic: "Do not eat al-Ankalis" (with fatha or kasra on the hamza). It is a fish similar to snakes (i.e., eel). It is also linguistically called "al-Anqalis". It is disliked (makruh) due to the badness of its diet, not because it is forbidden (haram). [3] Urdu: Do not eat Al-Ankalis with fatha or kasra on hamza, it is a fish like a snake i.e. eel (mar mahi), in one dictionary it is called Al-Anqalis, it is disliked (makruh) to eat it because its food is bad, not because it is prohibited (haram). (T)

In the same (book):

Footnotes: 1. Sahih al-Bukhari, Book of Slaughtering and Hunting, Chapter: Allah Almighty's saying 'Lawful for you is the catch of the sea', Qadimi Kutub Khana Karachi 5/825 (Irshad al-Sari Sharh Sahih al-Bukhari, Book of Slaughtering and Hunting, Chapter: Allah Almighty's saying 'Lawful for you is the catch of the sea', Dar al-Kutub al-Arabi Beirut 8/267) 2. Majma' Bihar al-Anwar, Book of 'Jim' with 'Ra' under 'al-Jarri', Maktaba Dar al-Iman, Al-Madinah Al-Munawwarah 1/350 3. Majma' Bihar al-Anwar, Chapter of 'Hamza' with 'Nun' under 'Ankalis', Maktaba Dar al-Iman, Al-Madinah Al-Munawwarah 1/125

फतावा रज़विया जिल्द 20

बॉक्स 1: अरबी: "यहूदी इसे नहीं खाते और हम इसे खाते हैं।" आपने फ़रमाया: 'अल-जर्री' (Al-Jarri) 'जीम' और 'रा' के नीचे कस्रह (ज़ेर) और मुशद्दद 'या' के साथ, और 'जीम' के फतह (ज़बर) के साथ। और 'ज़्रैथ' (Jarith) में आख़िर में 'सा' से पहले 'या' है। यह एक प्रकार की मछली है जो सांप जैसी होती है। कुछ ने कहा कि इसके ऊपर छिलका नहीं होता और कुछ ने बताया कि यह बीच से चौड़ी और आगे-पीछे से बारीक होती है। [1] उर्दू: को यहूदी नहीं खाते और हम खाते हैं, और आप ने फ़रमाया जरी जीम और रा के कस्रह और दो मुशद्दद या और जीम के फतह के साथ पढ़ा जाए, और जरीथ आखिर में सा से पहले या है, और यह मछली सांप की तरह होती है, और बाज़ ने कहा कि इस पर छिलका नहीं होता और बाज़ ने बताया कि दरमियान से चौड़ी और आगे पीछे से बारीक होती है। (त)

मज्म-ए-बिहारुल अनवार में अल्लामा ज़रकशी से है: बॉक्स 2: अरबी: 'अल-जर्री' 'जीम' और 'रा' के कस्रह और शद के साथ और आख़िर में मुशद्दद 'या' के साथ है, यानी मार माही जो सांप के समान होती है। कुछ ने कहा कि यह बीच से मोटी और आगे-पीछे से बारीक होती है। और कुछ ने कहा कि इस पर छिलका नहीं होता। [2] उर्दू: जरी जीम और रा के कस्रह और शद के साथ और आखिर में मुशद्दद या है यानी मार माही जो सांप के मुशाबेह होती है। बाज़ ने कहा दरमियान से मोटी और आगे पीछे से बारीक होती है। और बाज़ ने कहा इस पर छिलका नहीं होता (त)

इसी में है: बॉक्स 3: अरबी: "अल-अन्कलीस (हमज़ा के फतह या कस्रह के साथ) मत खाओ।" यह सांप की तरह एक मछली है यानी मार माही, एक लुगत में इसे 'अल-अन्क़लीस' भी कहा जाता है। इसे खाना इसलिए मकरूह है क्योंकि इसकी ग़िज़ा (भोजन) रद्दी (बुरी) है, इसलिए नहीं कि यह हराम है। [3] उर्दू: अल-अन्कलीस बफ़तह हमज़ा या कस्रह है को मत खाओ, यह सांप की मानिंद एक मछली है यानी मार माही, एक लुगत में अल-अन्क़लीस कहा जाता है इस को खाना इस लिए मकरूह है कि कि इस की ग़िज़ा रद्दी है इस लिए नहीं कि वह हराम है। (त)

इसी में है:

फुटनोट्स: 1. सहीह अल-बुखारी, किताबुज़ ज़बायह वस-सैद वत-तस्मिया, बाब: अल्लाह तआला का फ़रमान 'तुम्हारे लिए समुद्र का शिकार हलाल है', कदीमी कुतुब खाना कराची 5/825 (इरशाद अल-सारी शरह सहीह अल-बुखारी, किताबुज़ ज़बायह वस-सैद वत-तस्मिया, बाब: अल्लाह तआला का

फ़रमान 'तुम्हारे लिए समुद्र का शिकार हलाल है', दार अल-किताब अल-अरबी बेरुत 8/267) 2. मज्म-ए-बिहारुल अनवार, बाब अल-जीम म-अर-रा तहत अल-जर्री, मकतबा दारुल ईमान, अल-मदीना अल-मुनव्वरा 1/350 3. मज्म-ए-बिहारुल अनवार, बाब अल-हमज़ा म-अन-नून तहत अन्कलीस, मकतबा दारुल ईमान, अल-मदीना अल-मुनव्वरा 1/125

لا تاكله اليهود ونحن ناكله فرمایا۔ الجرى بكسر الجيم والراء والتحتية المشددتين وبفتح الجيم والجر يث بمثناة فوقية بعد التحتية ضرب من السمك يشبه الحيات وقيل سمك لا قشرله وقيل نوع عريض الوسط دقيق الطرفين۔ [1]

کو یہودی نہیں کھاتے اور ہم کھاتے ہیں، اور آپ نے فرمایا جری جیم اور راء کے کسرہ اور دو مشدد یاء اور جیم کے فتح کے ساتھ پڑھا جائے، اور جریث آخر میں ثاء سے پہلے یاء ہے، اور یہ مچھلی سانپ کی طرح ہوتی ہے، اور بعض نے کہا کہ اس پر چھلکا نہیں ہوتا اور بعض نے بتایا کہ درمیان سے چوڑی اور آگے پیچھے سے باریک ہوتی ہے۔ (ت)

مجمع بحار الانوار میں علامہ زرکشی سے ہے:

الجرى بكسر جيم وراء مشددة وتشديد یاء ضرب من السمك يشبه الحيات وقيل نوع غليظ الوسط رقيق الطرفين، وقيل مالا قشر له۔ [2]

جری جیم اور راء کے کسرہ اور شد کے ساتھ اور آخر میں مشدد یاء ہے یعنی مار ماہی جو سانپ کے مشابہ ہوتی ہے۔ بعض نے کہا درمیان سے موٹی اور آگے پیچھے سے باریک ہوتی ہے۔ اور بعض نے کہا اس پر چھلکا نہیں ہوتا (ت)

اسی میں ہے:

لا تاكلوا الانكليس بفتح همزة وكسرها سمك شبيه بالحييات (ای مار ماهی) والا نقليس لغة۔ وكره لرداءة غذائة لا لانه حرام۔ [3]

الانکلیں بفتح ہمزہ یا کسرہ ہے کو مت کھاؤ، یہ سانپ کی مانند ایک مچھلی ہے یعنی مار ماہی، ایک لغت میں الانقلیس کہا جاتا ہے اس کو کھانا اس لئے مکروہ ہے کہ کہ اس کی غذا ردی ہے اس لئے نہیں کہ وہ حرام ہے۔ (ت)

اسی میں ہے:

[1] صحیح البخاری کتاب الذبائح والصید والتسمیۃ باب قول اللہ تعالیٰ احل لکم صید البحر قدیمی کتب خانہ کراچی ۵/ ۸۲۵ (ارشاد الساری شرح صحیح البخاری کتاب الذبائح والصید والتسمیۃ باب قول اللہ تعالیٰ احل لکم صید البحر دار الکتاب العربی بیروت ۸/ ۲۶۷) [2] مجمع بحار الانوار اب الجیم مع الراء تحت الجری مکتبہ دار الایمان المدینۃ المنورۃ ۱/ ۳۵۰ [3] مجمع بحار الانوار باب الھمزہ مع النون تحت انکلیس مکتبہ دار الایمان المدینۃ المنورۃ ۱/ ۱۲۵

Fatawa Rizvia | Volume 20

Arabic Text	Urdu Translation
Do not eat *Sallur* and *Anqalees*, they are *Jari* and *Marmahi*, which are two types of snake-like fish.[1]	Do not eat *Sallur* and *Anqalees*, as they are named *Jari* and *Marmahi*. Both of these are snake-like fishes. (T)
In the dictionary *Qamus*: *Al-Sallur* is on the pattern of *Sannur*, its name is *Jari*, and in Persian, it is *Al-Marmahi*.[2]	*Sallur* is of the same weight (phonetically similar) as *Sannur*; its name is *Jari*, and in Persian, it is called *Marmahi*. (T)
In *Taj al-Urus*: It is a fish that has the shape of snakes, and from this is the hadith of Ammar (may Allah be pleased with him): Do not eat *Sallur* nor *Anqalees*.[3]	This is a snake-shaped fish; Hazrat Ammar (may Allah be pleased with him) said regarding it: Do not eat *Sallur* and *Anqalees*. (T)
In the same source: Ahmad bin Huraysh said that Al-Nadr said: *Al-Sallur* is *Al-Jureeth* and *Al-Anqalees* is *Marmahi*.[4]	Ahmad bin Huraysh said that Al-Nadr said that *Sallur* is *Jureeth* and *Anqalees* is *Marmahi*. (T)
In both of them: (*Al-Anqalees*) *Al-Sallur* is *Al-Jari*. Al-Layth said: it is (a fish like a snake) and others said *Al-Jureeth* is like *Al-Anqalees* and this is the saying of Ibn al-Arabi.[5]	"Al-Anqalees" is *Sallur*, *Jari*. Al-Layth said it is *Marmahi*, meaning a snake-like fish, and others said "Jureeth" is like *Anqalees*, and this is the saying of Ibn al-Arabi. (T)

Footnotes: 1. *Majma' Bihar al-Anwar*, Chapter of Saad with Laam, under "Sallur", Maktaba Dar al-Iman, Medina al-Munawwara, 3/37 2. *Al-Qamus al-Muhit*, Section of Saad, Chapter of Raa, under "Al-Sallur", Mustafa al-Babi, Egypt, 2/47 3. *Taj al-Urus*, Section of Saad, Chapter of Raa, under "Al-Sallur", Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/340 4. *Taj al-Urus*, Section of Jeem, from the Chapter of Thaa, under "Al-Jureeth", Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/209 5. *Taj al-Urus*, Section of Qaaf, from the Chapter of Seen, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/221

Page 327 of 630

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
'सल्लूर' और 'अनकलीस' न खाओ, ये 'जरी' और 'मारमाही' हैं, जो साँप की तरह दिखने वाली दो प्रकार की मछलियाँ हैं।[1]	'सल्लूर' और 'अनकलीस' न खाओ, क्योंकि उनका नाम जरी और मारमाही है। ये दोनों साँप के समान मछलियाँ हैं। (त)
कामूस में है: 'अल-सल्लूर', 'सन्नूर' के हम वज़न है, इसका नाम जरी है, और फ़ारसी में यह 'अल-मारमाही' है।[2]	'सल्लूर', 'सन्नूर' के समान ध्वनि वाला शब्द है; इसका नाम जरी है, और फ़ारसी में इसे मारमाही कहते हैं। (त)
ताज-उल-अरूस में है: यह एक ऐसी मछली है जिसका आकार साँपों जैसा होता है, और इसी से हज़रत अम्मार (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस है: सल्लूर न खाओ और न ही अनकलीस।[3]	यह साँप की आकृति वाली मछली है; हज़रत अम्मार (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने इसके बारे में फ़रमाया: सल्लूर और अनकलीस न खाओ। (त)
उसी में है: अहमद बिन हरीश ने कहा कि अल-नज़्र ने कहा: 'अल-सल्लूर', 'अल-जुरैथ' है और 'अल-अनकलीस', 'मारमाही' है।[4]	अहमद बिन हरीश ने कहा कि नज़्र ने कहा कि सल्लूर, जुरैथ है और अनकलीस, मारमाही है। (त)
उन दोनों में है: ('अल-अनकलीस') 'सल्लूर', 'जरी' है। अल-लैथ ने कहा: यह (साँप जैसी मछली) है और अन्य लोगों ने कहा 'अल-जुरैथ', 'अल-इनकलीस' की तरह है और यह इब्ने अरबी का कथन है।[5]	"अनकलीस" सल्लूर है, जरी है। लैथ ने कहा कि यह मारमाही है, यानी साँप जैसी मछली है, और दूसरों ने कहा कि "जुरैथ" इनकलीस की तरह है, और यह इब्ने अरबी का कथन है। (त)

पादलेख: 1. मजमा बिहारुल अनवार, बाब अल-सा'द मअल लाम, 'सल्लूर' के तहत, मकतबा दारुल ईमान, मदीना मुनव्वरा, 3/37 2. अल-कामूस अल-मुहीत, फ़स्ल अल-सा'द, बाब अल-रा, 'अस-सल्लूर' के तहत, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, 2/47 3. ताज-उल-अरूस, फ़स्ल अल-सा'द, बाब अल-रा, 'अस-सल्लूर' के तहत, दार एया अल-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 3/340 4. ताज-उल-अरूस, फ़स्ल अल-जीम, बाब अल-सा के तहत 'अल-जुरैथ', दार एया अल-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 1/209

5. ताज-उल-अरूस, फ़स्ल अल-काफ़, बाब अल-सीन के तहत, दार एया अल-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 4/221

पृष्ठ 630 में से 327

عربی عبارت	اردو ترجمہ
لاتأكلوا الصلور والانقليس هما الجرى والمارماہی نوعان من السمك كالحية [1]۔	صلو اور انقلیس کو نہ کھاؤ، اور ان کا نام جری اور مارماہی ہے یہ دونوں سانپ کے مشابہ مچھلیاں ہیں۔ (ت)
قاموس میں ہے: الصلور كسنور الجرى فارسيتہ المارماہی [2]۔	صلور، سنور کے ہم وزن ہے اس کا نام جری، اور فارسی میں مار ماہی کہتے ہیں۔ (ت)
تاج العروس میں ہے: وهو السمك الذى يكون على هيأة الحيات و منه حديث عمار رضى الله تعالیٰ عنہ لا تأكلوا الصلورولا الانقليس [3]۔	یہ سانپ شکل کی مچھلی ہے، حضرت عمار رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے اسی کے متعلق فرمایا: صلور اور انقلیس کو نہ کھاؤ۔ (ت)
اسی میں ہے: قال احمد بن الحريش قال النضر الصلور الجريث و الانقليس مارماهى [4]۔	احمد بن حریش نے کہا کہ نضر نے کہا کہ صلور وہ جریث ہے اور انقلیس وہ مار ماہی ہے۔ (ت)
انھیں دونوں میں ہے: (الانقليس)الصلور الجرى قال الليث هى (سمكة كالحية)وقال غيره الجريث كالنكليس وهو قول ابن الاعرابى [5]۔	"الانقلیس" صلور، جری ہے۔ لیث نے کہا یہ مارماہی ہے یعنی سانپ کی طرح مچھلی ہے اور ان کے غیر نے کہا "جریث" انکلیس کی طرح ہے اور یہ ابن اعرابی کا قول ہے۔ (ت)

حواشی: 1. مجمع بحار الانوار باب الصاد مع اللام تحت "صلور" مکتبہ دار الایمان المدینۃ المنورۃ ۳ / ۳۷ 2. القاموس المحیط فصل الصاد باب الراء تحت "الصلور" مصطفی البابی مصر ۲ / ۴۷ 3. تاج العروس فصل الصاد باب الراء تحت "الصلور" دار احیاء التراث العربی بیروت ۳ / ۳۴۰ 4. تاج

العروس فصل الجيم من باب الثاء تحت الجريث دار احياء التراث العربى بيروت ١ / ٢٠٩ 5. تاج العروس فصل القاف من باب السين دار احياء التراث العربى بيروت ۴ / ٢٢١

Page 327 of 630

Fatawa Rizvia, Volume 20

In "Hayat al-Hayawan al-Kubra", it is stated: *Arabic:* Al-Ankalis, with fatha on Hamza and Lam, or with kasra on them conversely, is a snake-like fish, poor as food. It is also known as Al-Jiri and Al-Mar-Mahi. Al-Zamakhshari mentioned it is called Al-Shalq. Ibn Sayyid stated it has a small fish-like shape with two legs near its tail similar to frog's legs, and it lacks front limbs. It is found in the rivers of Basra, and the term is not Arabic. (Summarized) [1] *Urdu:* "Ankalis", with fatha or kasra on the hamza and lam, is a snake-shaped fish whose nourishment is poor. Its name is Jiri and Mar-Mahi. Zamakhshari said some have called it Shalq. Ibn Sayyid said it is like a common fish and has two legs under its tail like a frog's feet, and it does not have front feet. It is found in the rivers of Basra and its name is not found in Arabic. (Summarized) (T)

In "Qamus and Taj", it is stated: *Arabic:* (Al-Shalq with kasra or like 'kataf' is a small fish) or a creature in the form of a fish with two legs at the tail like frog's legs, having no hands. It is found in the rivers of Basra. It is said to be from the fish of Bahrain and is not Arabic. (Or it is Al-Ankalis), a type of fish also called Al-Jiri and Al-Jurayth according to Ibn al-A'rabi. [2] *Urdu:* Shalq is with a kasra or on the weight of 'kataf'. It is a small fish or a creature resembling a fish. It has feet under its tail like a frog's feet, and it does not have front feet. It is found in the rivers of Basra. Some said it is a sea fish and its name is not Arabic. Or it is Ankalis, which is a kind of fish. It is called Jiri and also Jurayth; this is narrated from Ibn al-A'rabi. (T)

In "Ajaib al-Qazwini's description of sea animals", it is stated: *Arabic:* Jiri is that which is called Mar-Mahi, born [of...] *Urdu:* Jiri, which is called Mar-Mahi, is a breed of fish and snake.

---

1. Hayat al-Hayawan, chapter of Hamza, Al-Ankalis, Mustafa al-Babi Egypt 1/64.
2. Al-Qamus al-Muhit, section 'Sheen' from chapter 'Qaaf', Mustafa al-Babi Egypt 3/259; Taj al-Arus, section 'Sheen' from chapter 'Qaaf', Dar Ihya at-Turath al-Arabi Beirut 6/399.

Page 328 of 630

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

"हयात अल-हैवान अल-कुबरा" में वर्णित है: अरबी: अल-अंकलीस (हमज़ा और लाम पर ज़बर या ज़ेर के साथ) एक सांप जैसी मछली है, जिसका पोषण निम्न स्तर का होता है। इसे अल-जरी और अल-मार-माही भी कहा जाता है। ज़मख्शरी ने कहा कि इसे अल-शल्क कहा जाता है। इब्न सय्यद ने कहा कि यह एक छोटी मछली के आकार की होती है जिसकी पूंछ के पास मेंढक के पैरों की तरह दो पैर होते हैं, और इसके अगले अंग नहीं होते। यह बसरा की नदियों में पाई जाती है, और यह शब्द अरबी नहीं है। (संक्षिप्त) [1] उर्दू: "अंकलीस" (हमज़ा और लाम पर ज़बर और ज़ेर के साथ) यह सांप के आकार की मछली है जिसकी खुराक खराब है। इसका नाम जरी और मार-माही है। ज़मख्शरी ने कहा कि कुछ ने इसे शल्क कहा है। इब्न सय्यद ने कहा कि यह आम मछली की तरह होती है और मेंढक के पैरों की तरह इसकी पूंछ के नीचे दो पैर होते हैं और इसके अगले पैर नहीं होते, यह बसरा की नदियों में पाई जाती है और अरबी में इसका नाम नहीं है। (संक्षिप्त) (त)

"क़ामूस और ताज" में वर्णित है: अरबी: (शल्क 'कसरा' के साथ या 'कतफ़' के समान, एक छोटी मछली है) या मछली के आकार का एक जीव जिसकी पूंछ के पास मेंढक के पैरों की तरह दो पैर होते हैं, इसके हाथ नहीं होते। यह बसरा की नदियों में पाई जाती है। कहा जाता है कि यह बहरीन की मछलियों में से है और अरबी नहीं है। (या यह अंकलीस है), एक प्रकार की मछली जिसे इब्न अल-अराबी के अनुसार अल-जरी और अल-जरीथ भी कहा जाता है। [2] उर्दू: शल्क 'कसरा' के साथ या 'कतफ़' के वजन पर है। यह छोटी मछली है या मछली जैसा जीव है। इसकी पूंछ के नीचे मेंढक के पैरों की तरह पैर होते हैं और इसके अगले पैर नहीं होते और यह बसरा की नदियों में पाई जाती है। कुछ ने कहा कि यह समुद्री मछली है और अरबी में इसका नाम नहीं है। या यह अंकलीस है जो मछली की एक किस्म है। और इसे जरी कहते हैं और जरीथ भी, यह इब्न अल-अराबी से वर्णित है। (त)

"अजाइब अल-क़ज़वीनी" के समुद्री जीवों के वर्णन में है: अरबी: जरी वह है जिसे मार-माही कहा जाता है, जो पैदा होती है... उर्दू: जरी जिसे मार-माही कहते हैं, यह मछली और सांप की नस्ल है।

---

1. हयात अल-हैवान, हमज़ा का अध्याय, अल-अंकलीस, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 1/64।
2. अल-क़ामूस अल-मुहीत, अध्याय 'क़ाफ़' का खंड 'शीन', मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 3/259; ताज अल-अरूस, अध्याय 'क़ाफ़' का खंड 'शीन', दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी बेरूत 6/399।

حیاۃ الحیوان الکبری میں ہے: الانکلیس بفتح الھمزۃ واللام وکسرھما معکساً شبیہ بالحیات ردی الغذاء و ھو الذی یسمی الجری و المار ماھی، و قال الزمخشری قیل انہ الشلق وقال ابن سیدہ ھو علی ھیئۃ السمك صغیر لہ رجلان عند ذنبہ کرجل الضفدع ولاید لہ یکون فی انھار البصرۃ، ولیس لفظہ عربیا اھ ملخصا۔ (1) "انکلیس" ہمزہ اور لام پر فتح اور کسرہ بھی یہ سانپ شکل کی مچھلی ہے جس کی غذا ردی ہے اس کا نام جری اور مار ماہی ہے، زمخشری نے کہا کہ بعض نے شلق کہا ہے۔ ابن سیدہ نے کہا یہ عام مچھلی کی طرح ہوتی ہے اور ضفدع (مینڈک) کے پاؤں کے طرح اس کی دم کے نیچے دو پاؤں ہوتے ہیں اور اس کے اگلے پاؤں نہیں ہوتے، بصرہ کے دریاؤں میں پائی جاتی ہے اور عربی میں اس کا نام نہیں ہے اھ ملخصا۔ (ت)

قاموس و تاج میں ہے: (الشلق بالکسر او ککتف سمکۃ صغیرۃ) او علی خلقۃ السمکۃ لھا رجلان عند الذنب کرجل الضفدع لا یدان لھا، تکون فی انھار البصرۃ، وقیل ھی من سمك البحرین ولیست بعربیۃ (او ھی الانکلیس) من السمك و ھو الجری و الجریث عن ابن الاعرابی (2) شلق کسرہ کے ساتھ یا کتف کے وزن پر ہے۔ یہ چھوٹی مچھلی ہے یا مچھلی کے مشابہ مخلوق ہے۔ اس کی دم کے نیچے مینڈک کے پاؤں کی طرح پاؤں ہوتے ہیں اور اس کے اگلے پاؤں نہیں ہوتے اور یہ بصرہ کے دریاؤں میں پائی جاتی ہے بعض نے کہا کہ یہ بحری مچھلی ہے اور عربی میں اس کا نام نہیں ہے۔ یا یہ انکلیس ہے جو مچھلی کی قسم ہے۔ اور اس کو جری کہتے ہیں اور جریث بھی، یہ ابن اعرابی سے منقول ہے۔ (ت)

عجائب قزوینی بیان حیوانات بحر میں ہے: جری ھو الذی یقال لہ مار ماھی متولد جری جس کو مار ماہی کہتے ہیں یہ نسل مچھلی اور سانپ

1 حياة الحيوان باب الهمزة الانكليس مصطفى البابى مصر ١/ ٦٤ 2 القاموس المحيط فصل الشين من باب القاف مصطفى البابى مصر ٣/ ٢٥٩، تاج العروس فصل الشين من باب القاف دار احياء التراث العربى بيروت ٦/ ٣٩٩

Vol 20 Fatawa Razawiyya

...from the snake and the fish. Al-Jahiz said it eats large rats. - ...produced from [snake and fish]; Al-Jahiz said that it eats large rats. (T) In Majma' al-Anhur Sharh Multaqa al-Abhur, it is stated: What was said that the eel (mar-mahi) is born from a snake is not factual, but rather it is a species of fish which resembles it in appearance. - What has been mentioned that the breed of the eel is born from a snake and a fish is not factual; rather, it is a species of fish which resembles the snake in appearance. (T) Just as there were differences in these names, similarly a group identified 'Juraith' as a name for 'mar-mahi' (eel), and considered it that same snake-like fish. In 'Umda al-Qari Sharh Sahih al-Bukhari', it is stated: Regarding 'al-Jari', Iyad said it is a fish that has no scales. Ibn al-Teen said it is also called 'al-Juraith'. Al-Azhari said 'al-Juraith' is a type of fish that resembles snakes, and is also called 'al-Mar-mahi' and 'al-Sallur'. Some said it is a fish wide in the middle and thin at both ends. (Briefly) - Regarding 'Jari', Iyad said it is a fish that has no scales. And Ibn al-Teen said it is also called 'Juraith'. And Al-Azhari said 'Juraith' is a type of fish that resembles a snake; it is also called 'mar-mahi' and 'sallur'. Some said it is wide in the middle and thin at the front and back. (Briefly) (T) In Majma' al-Bihar it is: Regarding 'al-Jari', it was said it is 'al-Juraith al-Mar-mahi' (Briefly). - Regarding 'Jari', it was said that 'Juraith' is 'mar-mahi' (Briefly) (T) In the same, from Al-Nihayah it is: In [the report of] 'H', Ali, may Allah be pleased with him, said: In 'H' it is written that Ali, may Allah be pleased with him, said that

1. Aja'ib al-Makhluqat wa Ghara'ib al-Mawjudat, Second Essay, Discourse on Water Animals, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 97.
2. Majma' al-Anhur Sharh Multaqa al-Abhur, Kitab al-Dhaba'ih (Book of Slaughter), Chapter on what is permissible to eat and what is not, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/512.
3. 'Umda al-Qari Sharh Sahih al-Bukhari, Chapter on the word of Allah Almighty: 'Lawful to you is the game of the sea', Al-Muniriya Printing House, Beirut, 21/105.
4. Majma' Bihar al-Anwar, Chapter of Jeem-Ra, under 'al-Jari', Maktabah Dar al-Iman, Medina al-Munawwarah, 1/350.

जिल्द २० फ़तावा रज़विया

...सांप और मछली से पैदा होती है। जाहिज़ ने कहा है कि यह जरदान (बड़े चूहे) खाती है। (त) मजमा-उल-अनहुर शरह मुल्तक़ल-अबहुर में है: जो यह बताया गया कि मारमाही (eel) की नस्ल सांप और मछली से पैदा है, यह हकीकत नहीं है; बल्कि वह मछली की एक किस्म है जो शक्ल-ओ-सूरत में सांप के मुशाबे (समान) है। (त) जिस तरह इन नामों में इख़्तिलाफ़ात (मतभेद) हुए, वैसे ही एक गिरोह ने 'जरीथ' को भी मारमाही का नाम माना, और उसे वही मछली जो सांप के मुशाबे है समझा। 'उम्दतुल क़ारी शरह सहीह बुख़ारी' में है: जरी के मुताल्लिक़ अयाज़ ने कहा वह मछली है जिस पर छिलका नहीं है। और इब्न-ए-तीन ने कहा इसको 'जरीथ' भी कहते हैं। अज़हरी ने कहा जरीथ मछली की एक किस्म है जो सांप के मुशाबे है, इसे मारमाही भी कहते हैं और सल्लोर भी। बाज़ ने कहा यह दरमियान से चौड़ी और आगे पीछे से बारीक होती है। संक्षिप्त। (त) 'मजमा-उल-बिहार' में है: जरी के मुताल्लिक़ कहा गया कि जरीथ मारमाही है। संक्षेप में (त) इसी में 'निहाया' से है: 'ह' में लिखा है कि अली रज़ियल्लाहु अन्हु ने फ़रमाया कि

1. अजायब अल-मख़्लूक़ात व ग़रायब अल-मौजूदात, दूसरा लेख, जलचर जीवों पर चर्चा, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृ. ९७।
2. मजमा-उल-अनहुर शरह मुल्तक़ल-अबहुर, ज़बह की किताब, क्या हलाल है और क्या नहीं, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, २/५१२।
3. उम्दतुल क़ारी शरह सहीह बुख़ारी, अल्लाह तआला के क़ौल का बाब: 'समुद्र का शिकार तुम्हारे लिए हलाल कर दिया गया है', अल-मुनीरिया प्रिंटिंग हाउस, बेरूत, २१/१०५।
4. मजमा बिहार अल-अनवार, बाब जीम-रा, 'अल-जरी' के अंतर्गत, मकतबा दार अल-ईमान, मदीना अल-मुनव्वरा, १/३५०।

पृष्ठ ३२९ / ६३०

من الحية والسمك قال الجاحظ انه يأكل الجردان ۱ - سے پیدا ہوتی ہے جاحظ نے کہا ہے کہ یہ جردان کھاتی ہے۔ (ت) مجمع الانہر شرح ملتقی الابحر میں ہے : ما قيل ان المار ماهي متولد من الحية ليس بواقع بل هو جنس شبيه بها صورة ۲- جو یہ بتایا گیا کہ مار ماہی کی نسل سانپ اور مچھلی سے پیدا ہے، ایسا واقع نہیں ہے بلکہ وہ مچھلی کی جنس ہے جو صورت میں سانپ کے مشابہ ہے۔ (ت) جس طرح ان اسامی میں اختلافات ہوئے یو نہی ایک جماعت نے جریث بھی مار ماہی کا نام جانا، اور اسے وہی مچھلی مشابہ مار مانا، عمدۃ القاری شرح صحیح البخاری میں ہے: الجرى قال عياض هو من السمك مالا قشر له وقال ابن التين ويقال له ايضاً الجريث وقال الازهرى الجريث نوع من السمك يشبه الحيات ويقال له ايضاً المار ماهي، والسلور وقيل سمك عريض الوسط دقيق الطرفين ۳ اھ مختصراً - جری کے متعلق عیاض نے کہا وہ مچھلی ہے جس پر چھلکا نہیں ہے۔ اور ابن تین نے کہا اس کو جریث بھی کہتے ہیں اور ازہری نے کہا جریث مچھلی قسم ہے جو سانپ کے مشابہ ہے اس کو مار ماہی بھی کہتے ہیں اور سلور بھی، بعض نے کہا یہ درمیان سے چوڑی اور آگے پیچھے سے باریک ہوتی ہے اھ مختصرا۔ (ت) مجمع البحار میں ہے: الجرى قيل هو الجريث المار ماهي ۴ ملخصاً - جری کے متعلق کہا گیا کہ جریث مار ماہی ہے اھ ملخصا (ت) اسی میں نہایہ سے ہے: فی ح علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ قال ح میں لکھا ہے کہ علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا کہ

۱ عجائب المخلوقات وغرائب الموجودات المقالة الثانية القول فی حیوان الماء مصطفٰی البابی مصر ص ۹۷ ۲ مجمع الانہر شرح ملتقی الابحر کتاب الذبائح فصل فیما یحل اکل ولا یحل دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۵۱۲ ۳ عمدۃ القاری شرح صحیح البخاری باب قول اللہ تعالیٰ احل لکم صید البحر

ادارة الطباعة المنيرية بيروت ٢١/ ١٠٥ ٤ مجمع بحار الانوار باب الجيم الراء تحت "الجرى" مكتبه دار الايمان المدينة المنورة ١/ ٣٥٠

Volume 20 | Fatawa Razawiyya

[Box 1] Arabic: Al-Jarith is a type of fish that resembles snakes, i.e., Marmahi (eel).[1] Urdu: Jarith is a type of fish that resembles a snake. i.e. Marmahi. (T)

In Taj al-Arus it is stated:

[Box 2] Arabic: (Al-Jarith, like sukait, is a fish) well-known and it is called Al-Jari. It is a type that resembles snakes, and it is called Marmahi in Persian.[2] — Abridged extract. Urdu: Jarith, on the weight of 'sukait', is a well-known fish. It is called 'Jari' and it is a type of fish that resembles a snake; in Persian it is called 'Marmahi'. — Abridged extract. (T)

In Hayat al-Hayawan it is stated:

[Box 3] Arabic: Al-Jarith is this fish that resembles a serpent, its plural is Jarathi. It is also called Al-Jirri with a kasra and shadda. It is a type of fish that resembles a snake, called Marmahi in Persian. It was previously mentioned under the letter Hamza that it is an eel (Anguilla). Al-Jahiz said that it eats rats and it is a water snake [typo 'habbat' for 'hayyat' in original], and its ruling is that it is permissible.[3] — Abridged. Urdu: Jarith is a fish that resembles a snake; its plural is Jarathi. It is also called 'Jirri' with a kasra and shadda. It is a fish that resembles a snake; in Persian it is called 'Marmahi'. It was mentioned in the discussion of Hamza that it is an eel. Al-Jahiz said that it eats rats. And it is a water snake; its ruling is that it is permissible. — Abridged. (T)

But the noble jurists (fuqaha), what they call 'Jarith' is certainly a fish other than 'Marmahi', because in original texts, commentaries, and fatwas, both names are explicitly mentioned separately. Inevitably, it was said in Al-Maghrib: 'It is other than Marmahi'[4] (It is other than Marmahi. T). Allama Ibn Kamal Pasha states in Islah wa Idah:

[Box 4] Arabic: (Al-Jarith and Al-Marmahi) Al-Jarith is a type of fish other than Marmahi. It is mentioned in Al-Maghrib, and they were mentioned separately only because there is ambiguity in them being fish. Urdu: (Jarith and Marmahi) Jarith is a type of fish that is other than Marmahi. This is mentioned in Al-Maghrib. These two were mentioned separately because there is ambiguity about their being fish.

---

[1] Majma' Bihar al-Anwar, Chapter of Jeem with Ra, under "Jarath", Maktaba Dar al-Iman, Al-Madina al-Munawwara, 1/338-339 [2] Taj al-Arus, Section Jeem from Chapter

of Thaa, under "Al-Jarath", Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/209 [3] Hayat al-Hayawan, Chapter of Jeem, Al-Jarith, Mustafa al-Babi, Egypt, 1/274 [4] Al-Maghrib

जिल्द २० | फतावा-ए-रज़विया

[बॉक्स १] अरबी: अल-जरीथ एक प्रकार की मछली है जो सांपों के समान होती है, अर्थात मारमाही (ईल)।[1] उर्दू: जरीथ एक प्रकार की मछली है जो सांप के समान होती है। अर्थात मारमाही। (त)

ताज अल-अरूस में कहा गया है:

[बॉक्स २] अरबी: (अल-जरीथ, सुकैत के समान, एक मछली है) जो प्रसिद्ध है और इसे अल-जरी कहा जाता है। यह एक ऐसा प्रकार है जो सांपों के समान होता है, और इसे फारसी में मारमाही कहा जाता है।[2] — संक्षिप्त अंश। उर्दू: जरीथ, 'सुकैत' के वजन पर, एक प्रसिद्ध मछली है। इसे 'जरी' कहा जाता है और यह एक प्रकार की मछली है जो सांप के समान होती है; फारसी में इसे 'मारमाही' कहा जाता है। — संक्षिप्त अंश। (त)

हयात अल-हैवान में कहा गया है:

[बॉक्स ३] अरबी: अल-जरीथ वह मछली है जो सांप के समान होती है, इसका बहुवचन जराथी है। इसे कसरा और शद्दा के साथ अल-जिर्री भी कहा जाता है। यह सांप के समान मछली का एक प्रकार है, जिसे फारसी में मारमाही कहा जाता है। हमज़ा अक्षर के अंतर्गत पहले उल्लेख किया जा चुका है कि यह ईल है। अल-जाहिज़ ने कहा कि यह चूहों को खाती है और यह एक जल-सर्प है, और इसका नियम यह है कि यह हलाल है।[3] — संक्षिप्त। उर्दू: जरीथ एक मछली है जो सांप के समान होती है; इसका बहुवचन जराथी है। इसे कसरा और शद्दा के साथ 'जिर्री' भी कहा जाता है। यह एक मछली है जो सांप के समान होती है; फारसी में इसे 'मारमाही' कहा जाता है। हमज़ा की चर्चा में उल्लेख किया गया था कि यह ईल है। अल-जाहिज़ ने कहा कि यह चूहों को खाती है। और यह एक जल-सर्प है; इसका नियम यह है कि यह हलाल है। — संक्षिप्त। (त)

लेकिन महान न्यायविदों (फुक़हा) ने जिसे 'जरीथ' कहा है, वह निश्चित रूप से 'मारमाही' के अलावा एक मछली है, क्योंकि मूल ग्रंथों, टिप्पणियों और फतवों में दोनों नामों का स्पष्ट रूप से अलग-अलग उल्लेख किया गया है। अनिवार्य रूप से, अल-मगरिब में कहा गया है: 'यह मारमाही के अलावा है'[4] (यह मारमाही के अलावा है। त)। अल्लामा इब्न कमाल पाशा 'इसलाह व ईज़ाह' में फरमाते हैं:

[बॉक्स ४] अरबी: (अल-जरीथ और अल-मारमाही) जरीथ मारमाही के अलावा एक प्रकार की मछली है। इसका उल्लेख अल-मगरिब में है, और उन्हें अलग से केवल इसलिए उल्लेख किया गया क्योंकि

उनके मछली होने में अस्पष्टता है। उर्दू: (जरीथ और मारमाही) जरीथ एक प्रकार की मछली है जो मारमाही के अलावा है। इसका उल्लेख अल-मगरिब में है। इन दोनों का अलग से उल्लेख इसलिए किया गया क्योंकि उनके मछली होने के बारे में अस्पष्टता है।

---

[1] मजमा' बिहार अल-अनवार, जीम और रा का अध्याय, "जरथ" के अंतर्गत, मकतबा दार अल-ईमान, अल-मदीना अल-मुनव्वरा, १/३३८-३३९ [2] ताज अल-अरूस, था के अध्याय से जीम खंड, "अल-जरथ" के अंतर्गत, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, १/२०९ [3] हयात अल-हैवान, जीम का अध्याय, अल-जरीथ, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, १/२७४ [4] अल-मगरिब

[باکس ۱] عربی: الجریث ھو نوع من السمك یشبه الحیات ای المارماھی -[1] اردو: جریث مچھلی کی قسم جو سانپ کے مشابہ ہے۔ یعنی مارماہی (ت)

تاج العروس میں ہے:

[باکس ۲] عربی: (الجریث کسکیت سمک) معروف ویقال له الجری وھو نوع من یشبه الحیات، ویقال له بالفارسیة المارماھی -[2] اھ ملتقطا۔ اردو: جریث بروزن سکیت معروف مچھلی ہے۔ اس کو جری کہا جاتا ہے اور مچھلی کی قسم سانپ کے مشابہ ہے اس کو فارسی میں مارماہی کہتے ہیں اھ ملتقطا۔ (ت)

حیاۃ الحیوان میں ہے:

[باکس ۳] عربی: الجریث ھو ھذا السمك الذی یشبه الثعبان وجمعه جراثی ویقال له ایضا الجری بالکسر والتشدید وھو نوع من السمك یشبه الحیة،ویسمی بالفارسیة مارماھي، وقد تقدم فی الھمزة انه الانکلیس قال الجاحظ انه یاکل الجردان وھو حبة الماء وحکمه الحل -[3] اه باختصار۔ اردو: جریث یہ مچھلی ہے جو سانپ کے مشابہ ہے اس کی جمع جراثی ہے۔ اس کو جری بھی کہتے ہیں کسرہ اور شد کے ساتھ ، وہ مچھلی ہے جو سانپ کے مشابہ ہے اس کو فارسی میں مارماہی کہتے ہیں، اور ہمزہ کی بحث میں گزرا کہ یہ انکلیس ہے جاحظ نے کہا یہ جردان کھاتی ہے۔ اور یہ پانی کا سانپ ہے اس کا یہ حکم ہے کہ وہ حلال ہے اھ باختصار (ت)

مگر فقہائے کرام جسے جریث کہتے ہیں وہ یقینا مارماہی کے سوا دوسری مچھلی ہے کہ متون و شروح و فتاویٰ میں تصریحاً دونوں کا نام جدا جدا ذکر فرمایا، لاجرم مغرب میں کہا: ھو غیر المار ماھی -[4] (وہ مارماہی کا غیر ہے۔ ت) علامہ ابن کمال پاشا اصلاح و ایضاح میں فرماتے ہیں :

[باکس ۴] عربی: (والجریث والمارماھی) الجریث نوع من السمك غیر المار ماھی ذکرہ فی المغرب، و انما افردھما بالذکر لما کان الخفاء فی کونھما اردو: (جریث اور مار ماہی) جریث مچھلی کی قسم ہے جو مار ماہی کا غیر ہے۔ یہ مغرب میں مذکور ہے۔ ان دونوں کو علیحدہ اس لئے ذکر کیا کہ ان کے مچھلی ہونے میں خفا ہے۔

---

[1] مجمع بحار الانوار باب الجیم مع الراء تحت "جرث" مکتبہ دارالایمان المدینہ المنورہ ۱/ ۳۳۸-۳۳۹ [2] تاج العروس فصل جیم من باب الثاء تحت "الجرث" داراحیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۲۰۹ [3] حیاۃ الحیوان باب الجیم الجریث مصطفی البابی مصر ۱/ ۲۷۴ [4] المغرب

Fatawa Rizvia, Vol 20

- From the genus of fish, and due to the place of disagreement in them for Muhammad, mentioned by the author of Al-Maghrib[1]
- Also, there is a difference of opinion regarding their ruling by Muhammad (may Allah Almighty have mercy on him); this has been mentioned by the author of Al-Maghrib. (T)

In Hashiya al-Kumthari on Al-Anwar, it is stated: - Al-Jarith is a type of fish other than Mar-Mahi[2] - Jarith is a species of fish which is different from Mar-Mahi. (T)

It is a black, round fish like a shield; in Persian, it is called Mahi Kol. It is stated in Al-Durr al-Mukhtar: - (Al-Jarith) is a black fish (and Al-Marmahi) is a fish in the form of a snake, and he mentioned them separately due to the obscurity [of them being fish] and the disagreement of Muhammad[3] - (Jarith) is a black-colored fish. (Marmahi) is a fish in the shape of a snake. Both have been mentioned separately because there is obscurity regarding their being fish, and Imam Muhammad (may Allah Almighty have mercy on him) also has a disagreement regarding this. (T)

(Jarith) is a black-colored fish. (Marmahi) is a fish in the shape of a snake. Both have been mentioned separately because there is obscurity regarding their being fish, and Imam Muhammad (may Allah Almighty have mercy on him) also has a disagreement regarding this. (T) In Umdat al-Qari, after the aforementioned text and citation of the stated sayings, it is said: I say Al-Jarith is a black fish[4] (I say 'Jarith' is a blackish-colored fish. T) In Fath Allah al-Mu'in Hashiya al-Kanz by Al-Allamah al-Azhari, it is stated: - Al-Jarith is a black fish, said by Al-Ayni. And Al-Wafi said: Al-Jurraith, with Kasra on Jeem and Ra and Shadda, is a type of fish that is circular like a shield[5] - Jarith is a black-colored fish. This was stated by Allamah Ayni. Whereas Al-Wafi said that Jarith, with Kasra and Shadda on Ra and Jeem, is a species of fish that is round like a shield. (T)

Similarly, it is stated in Tahtawi, Shami, etc.: - Attribute to Abi Al-Sa'ud, and the pen of Al-Allamah T slipped, making it from him on the authority of Al-Ayni, and that is only the beginning of the speech. Imam Al-Akhir. - They attributed it to Abu Sa'ud, while Allamah Tahtawi's pen slipped, so he reported it from Abu Sa'ud as narrated from Allamah Ayni. This...

[1] Islah wa Idah, Allamah Ibn Kamal Pasha [2] Hashiya al-Kumthari ala Anwar al-A'mal [3] Durr al-Mukhtar, Kitab al-Dhaba'ih, Matba' Mujtabai Delhi, 2/229 [4] Umdat al-Qari

Sharh Sahih al-Bukhari, Bab Qawl Allah Ta'ala 'Uhilla Lakum Saydul Bahr', Idara al-Tiba'at al-Muniriyya Beirut, 21/105 [5] Fath al-Mu'in, Kitab al-Dhaba'ih, Fasl fi ma yahillu wa fi ma la yahillu, H.M. Saeed Company Karachi, 3/474

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

- मछली की प्रजाति से, और उनमें मुहम्मद के लिए असहमति के स्थान के कारण, अल-मग़रिब के लेखक ने इसका उल्लेख किया है[1]
- साथ ही, उनके हुक्म के बारे में मुहम्मद (र.) का इख़्तिलाफ़ (मतभेद) है, जिसे साहब-ए-मग़रिब ने बयान किया है। (त)

हाशिया अल-कुम्सरी अल-अनवार में है: - अल-जरीस एक प्रकार की मछली है जो मार-माही के अलावा है[2] - जरीस मछली की एक किस्म है जो मार-माही से अलग है। (त)

यह एक काले रंग की गोल मछली है जो ढाल की तरह होती है, इसे फ़ारसी में 'माही कोल' कहते हैं। दुर्रे-मुख़्तार में है: - (अल-जरीस) काली मछली है और (अल-मारमाही) साँप के रूप में मछली है, और उन्होंने उन्हें अस्पष्टता और मुहम्मद के मतभेद के कारण अलग से उल्लेख किया है[3] - (जरीस) काले रंग की मछली है। (मारमाही) यह साँप की शक्ल की मछली है। इन दोनों का अलग से उल्लेख इसलिए किया गया है क्योंकि उनके मछली होने में अस्पष्टता है और इमाम मुहम्मद (र.) का इसमें मतभेद भी है। (त)

(जरीस) काले रंग की मछली है। (मारमाही) यह साँप की शक्ल की मछली है। इन दोनों का अलग से उल्लेख इसलिए किया गया है क्योंकि उनके मछली होने में अस्पष्टता है और इमाम मुहम्मद (र.) का इसमें मतभेद भी है। (त) उमदतुल-क़ारी में उपरोक्त इबारत और उद्धृत कथनों के बाद लिखा है: मैं कहता हूँ अल-जरीस एक काली मछली है[4] (मैं कहता हूँ 'जरीस' स्याही रंग की मछली है। त) फ़तह-अल्लाह अल-मुईन हाशिया अल-कंज अल्लामा अज़हरी में है: - अल-जरीस एक काली मछली है, ऐनी ने कहा। और अल-वाफ़ी ने कहा: अल-जुरैथ, जीम और रा के नीचे कसरा और शद्दा के साथ, एक प्रकार की मछली है जो ढाल की तरह गोल होती है[5] - जरीस काले रंग की मछली है। यह अल्लामा ऐनी ने फ़रमाया है। जबकि वाफ़ी ने कहा कि जरीस रा और जीम के कसरा और शद्दा के साथ, मछली की किस्म है जो ढाल की तरह गोल होती है। (त)

इसी तरह तहतावी व शामी वगैरह में है: - इसे अबु सऊद की ओर मंसूब किया, और अल्लामा तहतावी की कलम फिसली, तो उन्होंने इसे अबु सऊद से अल्लामा ऐनी से उद्धृत बताया, और वह केवल भाषण की शुरुआत है। इमाम अल-आख़िर। - उन्होंने इसे अबु सऊद की तरफ मंसूब किया है

जबकि अल्लामा तहतावी का कलम फिसला है तो उन्होंने इसे अबु सऊद से अल्लामा ऐनी से मनकूल बताया है। यह...

[1] इस्लाह व ईज़ाह अल्लामा इब्न कमाल पाशा [2] हाशिया अल-कुम्सरी अला अनवार अल-अमाल [3] दुर्रे मुख़्तार किताबुज़-ज़बाइह मतबा मुज्तबाई दिल्ली 2/229 [4] उमदतुल क़ारी शरह सहीह अल-बुख़ारी बाब क़ौल अल्लाह तआला 'उहिल्ला लकुम सैदुल बहर' इदारा अल-तिबातुल मुनीरिया बेरूत 21/105 [5] फ़तह अल-मुईन किताबुज़ ज़बाइह फ़स्ल फी मा यहिल्लु व फी मा ला यहिल्लु एच एम सईद कंपनी कराची 3/474

पृष्ठ 331/630

• من جنس السمك، ولمكان الخلاف فيهما لمحمد، ذكره صاحب المغرب[1] -

• نیز ان کے حکم میں محمد رحمتہ اللہ تعالٰی علیہ کا اختلاف ہے اس کو صاحب مغرب نے بیان کیا ہے۔ (ت)

حاشیہ الکمثری علی الانوار میں ہے: - الجريث نوع من السمك غير مار ماهى [2] - - جریث مچھلی کی قسم ہے جو مار ماہی کا غیر ہے۔ (ت)

یہ ایک سیاہ رنگ گول مچھلی ڈھال کی مانند ہے اسے فارسی میں ماہی کول کہتے ہیں۔ در مختار میں ہے: - (الجريث) سمك اسود (والمارماهي) سمك في صورة الحية وافردهما بالذكر للخفاء، وخلاف محمد [3] - - (جریث) سیاہ رنگ کی مچھلی ہے۔ (مارماہی) یہ سانپ کی شکل کی مچھلی ہے۔ ان دونوں کو علیحدہ اس لئے ذکر کیا ہے ان کے مچھلی ہونے میں خفا ہے اور امام محمد رحمتہ اللہ تعالٰی کا اس میں اختلاف بھی ہے۔ (ت)

(جریث) سیاہ رنگ کی مچھلی ہے۔ (مارماہی) یہ سانپ کی شکل کی مچھلی ہے۔ ان دونوں کو علیحدہ اس لئے ذکر کیا ہے ان کے مچھلی ہونے میں خفاء ہے اور امام محمد رحمتہ اللہ تعالٰی کا اس میں اختلاف بھی ہے۔ (ت) عمدۃ القاری میں بعد عبارت مذکورہ و نقل اقوال مسطورہ ہے: قلت الجريث سمك اسود [4] (میں کہتا ہوں "جریث" سیاہی رنگ کی مچھلی ہے۔ ت) فتح اللہ المعین حاشیۃ الکنز للعلاۃ الازہری میں ہے: - الجريث سمكة سوداء قاله العيني وقال الوافي الجريث بكسر الجيم والراء وتشديدها نوع من السمك مدورة كالترس [5] - - جریث سیاہ رنگ کی مچھلی ہے۔ یہ علامہ

عینی نے فرمایا ہے۔ جبکہ وافی نے کہا کہ جریث را اور جیم کے کسرہ اور شد کے ساتھ، مچھلی کی قسم ہے جو ڈھال کی طرح گول ہوتی ہے۔ (ت)

اسی طرح طحطاوی و شامی وغیرہما میں ہے: - عزیبۃ لابی السعود وزل قلم العلامۃ ط فجعله عنه عن العيني وانما ذلك صدر الكلام فقط . امام الاخیر - انھوں نے اس کو ابو سعود کی طرف منسوب کیا ہے جبکہ علامہ طحطاوی کا قلم پھسلا ہے تو انھوں نے اس کو ابو سعود سے علامہ عینی سے منقول بتایا ہے۔ یہ

[1] اصلاح و ایضاح علامہ ابن کمال پاشا [2] حاشیۃ الکمثری علی انوار الاعمال [3] در مختار کتاب الذبائح مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۲۹ [4] عمدۃ القاری شرح صحیح البخاری باب قول اللہ تعالیٰ احل لکم صید البحر ادارۃ الطباعۃ المنیریۃ بیروت ۲۱ / ۱۰۵ [5] فتح المعین کتاب الذبائح فصل فیما یحل وفیما لایحل ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۳ / ۴۷۴

Fatawa Rizvia Volume 20

...So from al-Wafi as we have made you hear its text. In the beginning of the discourse and at the end it is mentioned as quoted from al-Wafi which we have mentioned. (T)

In Dhakhirat al-Uqba it is: It is called 'Mahi Kol' in Persian. (It is called Mahi Kol in Persian. T) 'Sangji' is not a word of my language, both translators of Ghayat al-Awtar were villagers, let the villagers know the language of the villages, and Allah Almighty knows best and His knowledge is most perfect and most wise.

Problem 168: From Bareilly sent by Nawab Maulvi Sultan Ahmad Khan 2nd Ramadan al-Mubarak 1310 AH.

Question: What is your ruling on this matter, may Allah forgive you and inform us, may Allah have mercy on you, that it is written in the margins of 'Ma La Budda Minhu' that eating very small fish is 'Makruh Tahrimi' (prohibitively disliked)?

Answer: Very small fish like crumbs whose stomach cannot be slit, and thus they are roasted without being slit, is forbidden according to Imam Shafi'i (may Allah have mercy on him), and according to other Imams it is permissible (may Allah Almighty be pleased with them all) as explicitly stated in 'Mi'raj al-Dirayah' and then in 'Radd al-Muhtar'. It is stated there: 'If a fish is found in the craw of a bird, it can be eaten, but according to Imam Shafi'i, it cannot be eaten because it is like animal droppings, and for him, all bird droppings are impure. We say it is considered droppings only when its color has changed. Regarding small fish that are fried without their belly being slit, the companions of Shafi'i said it is not permissible to eat them because their contents (droppings) are impure. And the rest...'

1. Dhakhirat al-Uqba, Kitab al-Dhaba'ih, Naval Kishore Kanpur 4/574. Page 332 of 630

फतावा रज़विया जिल्द 20

...तो अल-वाफी से जैसा कि हमने आपको इसका पाठ सुनाया। बातचीत की शुरुआत में और अंत में अल-वाफी से उद्धृत बताया गया है जिसे हमने उल्लेख किया है। (त)

ज़ख़ीरतुल उकबा में है: इसे फारसी में माही कोल कहा जाता है। (इसे फारसी में माही कोल कहा जाता है। त) 'संगजी' मेरी ज़बान का शब्द नहीं है, गायतुल अवतार के दोनों अनुवादक ग्रामीण थे, ग्रामीणों की भाषा ग्रामीण ही जानें, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है और उसका ज्ञान सबसे पूर्ण और सबसे हकीम है।

मसला 168: बरेली से नवाब मौलवी सुल्तान अहमद खान द्वारा भेजा गया, 2 रमजान मुबारक 1310 हिजरी।

प्रश्न: इस मसले में आपका क्या हुक्म है, अल्लाह आपको क्षमा करे, हमें सूचित करें, अल्लाह तआला आप पर रहम फरमाए कि 'माला बुद्दा मिन्हु' के हाशिये (मार्जिन) में लिखा है कि बहुत छोटी मछली खाना मकरूहे तहरीमी है?

उत्तर: बहुत बारीक रेज़े की तरह मछली जिसका पेट चाक (काटा) नहीं जा सकता, और यूँ ही बिना चाक किये भून कर खाई जाती है, यह इमाम शाफई रहमतुल्लाहि तआला के नज़दीक हराम है और बाकी आइम्मा किराम के नज़दीक हलाल है। (रहमतुल्लाहि तआला अलैहिम अजमईन) जैसा कि 'मेराजुद दरायह' में स्पष्ट है और फिर 'रद्दुल मुहतार' में यूँ फरमाया कि अगर परिंदे के घोंसले (या पेट के थैले) में मछली पाई जाए तो वह खाई जा सकती है, और इमाम शाफई रहमतुल्लाहि तआला के यहाँ खाना जायज़ नहीं क्योंकि वह परिंदों की बीट (विष्ठा) की तरह है जबकि उनके यहाँ परिंदे की बीट नापाक है। हम यह कहते हैं कि बीट तब हो सकती है जब उसका रंग बदल गया हो, और इमाम शाफई के साथी छोटी मछली जिसे चाक किये बिना भून लिया जाता है, के बारे में फरमाते हैं कि उसका खाना हलाल नहीं है क्योंकि उसकी बीट नापाक है। और बाकी...

1. ज़ख़ीरतुल उकबा किताबुज़ ज़बाह नवल किशोर कानपुर 4/574। पृष्ठ 332 का 630

فعن الوافی کما اسمعناک نصہ۔ ابتدائے کلام میں ہے اور آخر میں وافی سے منقول بتایا جس کو ہم نے ذکر دیا ہے۔ (ت)

ذخیرۃ العقبی میں ہے: یقال لہ بالفارسیۃ ماھی کول ۱ (اسے فارسی میں ماہی کول کہا جاتا ہے۔ ت) سنگجی میری زبان کا لفظ نہیں، غایۃ الاوطار والے دونوں مترجم دہقانی تھے، دیہاتوں کی زبان دیہاتی جانیں، واللہ تعالیٰ اعلم وعلمہ اتم واحکم۔

مسئلہ ۱۶۸: از بریلی مرسلہ نواب مولوی سلطان احمد خان ۲ ر رمضان مبارک ۱۳۱۰ھ

ماقولکم غفراللہ لکم فی ھذہ المسئلۃ افیدونا اس مسئلہ میں آپ کا کیا ارشاد ہے ہمیں مطلع فرمائیں اللہ یرحمکم اللہ خوردن ماہی بسیار کو چک بحاشیہ مالابد منہ تعالیٰ آپ پر رحم فرمائے کہ مالابدمنہ میں نہایت چھوٹی مچھلی مکروہ تحریمی نوشتہ است؟ کو کھانا مکروہ ہے تحریری لکھا ہے؟

الجواب: ماہی ریزہ کہ شایان شق شوف نباشد، ہمچناں شکم چاک ناکردہ بریاں کنندش، نزد امام شافعی حرام ست، ونزد سائر ائمہ حلال رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین کما نص علیہ فی معراج الدرایۃ، ثم رد المحتار، ونصہ لو وجدت سمکۃ في حوصلۃ طائر تؤکل، وعند الشافعي لا تؤکل لان کالہ جیع ور جیع الطائر عندہ نجس، وقلنا انما یعتبر رجیعا اذا تغیر و في السمك الصغار التی تقلی من غیر ان یشق جوفہ فقال اصحابہ لا یحل اکلہ، لان رجیعہ باریک ریزہ کی طرح مچھلی جس کا پیٹ چاک نہیں ہو سکتا، اور یوں بے چاک بھون کر کھائی جاتی ہے یہ امام شافعی رحمہ اللہ تعالیٰ کے نزدیک حرام ہے اور باقی ائمہ کرام کے نزدیک حلال ہے۔ (رحمہم اللہ تعالیٰ) جیسا کہ معراج الدرایہ میں تصریح ہے اور پھر ردالمحتار میں یوں فرمایا کہ اگر پرندے کے گھونسلہ میں مچھلی پائی جائے

تو وہ کھائی جائے، اور امام شافعی رحمہ اللہ تعالیٰ کے ہاں کھانا جائز نہیں کیونکہ وہ پرندوں کی بیٹھ کی طرح ہے جبکہ ان کے ہاں پرندے کی بیٹھ نجس ہے۔ ہم یہ کہتے ہیں کہ بیٹھ تب ہو سکتی ہے جب اس کا رنگ متغیر ہو، اور امام شافعی کے اصحاب چھوٹی مچھلی جس کو چاک کئے بغیر بھون لیا جاتا ہے۔ کہ متعلق فرماتے ہیں اس کا کھانا حلال نہیں ہے کیونکہ اس کی بیٹھ نجس ہے۔ اور باقی

۱ ذخیرة العقبی کتاب الذبائح نولکشور کانپور ۴/ ۵۷۴ Page 332 of 630

Fatawa Razawiyya Volume 20

...is impure, but according to all other Imams, it is permissible. [1] However, I saw in 'Jawahir al-Akhlati' a clear statement regarding its prohibition due to 'Makruh Tahrimi' (strongly disliked to the point of being forbidden), and they have authenticated this. As it is stated: "Small fish are all 'Makruh' with 'Makruh Tahrimi', which is the most correct view." [2] Therefore, it is safer to avoid it. And Allah Almighty knows best. According to all noble Imams, it is permissible. [End] Yes, I have seen in 'Jawahir al-Akhlati' where they have specified it being 'Makruh Tahrimi'. And they have verified the view that all small fish are 'Makruh Tahrimi' and this is the correct view. Thus, avoidance is better. And Allah Almighty knows best. (T)

Question 169: Sent by Muhammad Ali Akbar, Kurasal-e-Soyam, Dhaka, dated 14 Jamadi-ul-Awwal 1333 AH. Is it permissible to eat dried fish (which is well-known and famous in the land of Bengal) or not? And if it is permissible, what is the ruling for someone who calls it prohibited (Haram)?

Answer: Fish, whether fresh or dry, is absolutely permissible (Halal). Allah Almighty says: "Lawful to you is the pursuit of water-game." [3] Allah Almighty stated: "The hunt from the sea has been made lawful for you." (T)

Except for 'Tafi' (fish that dies naturally in the water and floats without any apparent external cause). It is stated in 'Alamgiriyah': "Fish is permissible to eat except for that which floats (after dying naturally in the water)." [4] Eating fish is permissible except for those that die and float on the water. (T)

No one has made an exception for dried fish. If the one calling it 'Haram' is ignorant, they should be explained to. But if they are knowledgeable, then the accusation of calling God's 'Halal' as 'Haram' applies to them. They must renew their Islam and their marriage. However, if 'dried fish' there refers to a land animal other than a sea fish, such as a 'sand fish' (Reg Mahi), then its nature must be known. If it belongs to the vermin of the earth like the sand fish, then it is certainly forbidden (Haram). It is stated in 'Alamgiriyah': "All vermin and crawling creatures of the earth, without any disagreement..." Earthly creatures/pests are produced from the soil; regarding these things...

1. Rad al-Muhtar, Kitab al-Dhabaih, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/196.
2. Jawahir al-Akhlati, Kitab al-Dhabaih, manuscript, p. 287.
3. Al-Quran al-Karim, 5/96.

4. Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Dhabaih, Chapter 2, Nurani Kutub Khana, Peshawar, 5/289.

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

...अशुद्ध है, लेकिन अन्य सभी इमामों के अनुसार यह जायज़ है। [१] हालाँकि, मैंने 'जवाहर अल-अख़लाती' में देखा है कि उन्होंने इसके मकरूह-ए-तहरीमी होने को स्पष्ट रूप से लिखा है, और इसी को प्रमाणित माना है। जैसा कि कहा गया है: "छोटी मछलियाँ सभी मकरूह-ए-तहरीमी हैं, जो कि सबसे सही विचार है।" [२] अतः इससे बचना ही सुरक्षित है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। तमाम अइम्मा-ए-किराम के नज़दीक यह हलाल है। [समाप्त] हाँ, मैंने 'जवाहर अल-अख़लाती' में देखा है जहाँ उन्होंने इसके मकरूह-ए-तहरीमी होने की तसरीह की है। और इसी की तस्दीक़ की है जहाँ उन्होंने फ़रमाया कि छोटी मछलियाँ तमाम मकरूह-ए-तहरीमी हैं और यही सही है। पस परहेज़ बेहतर है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसअला १६९: मुरसला मोहम्मद अली अकबर, कूड़ासाल सुइम, ढाका, तारीख़ १४ जमादी-उल-अव्वल १३३३ हिजरी। क्या सूखी मछली (जो बंगाल में प्रसिद्ध है) खाना जायज़ है या नहीं? और अगर यह हलाल है, तो जो इसे हराम कहे उसके लिए क्या हुक्म है?

अल-जवाब: मछली ताज़ी हो या सूखी, मुतलक़न (पूर्णत) हलाल है। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "तुम्हारे लिए समुद्र का शिकार हलाल कर दिया गया है।" [३] अल्लाह तआला ने फ़रमाया: हलाल किया गया तुम्हारे लिये समुद्री शिकार को। (त)

ताफ़ी (वह मछली जो बिना किसी बाहरी कारण के मरकर सतह पर तैरने लगे) के अलावा। 'आलमगीरिया' में लिखा है: "मछली खाना जायज़ है सिवाय उसके जो तैरकर (सतह पर) आ जाए।" [४] मछली खाना हलाल है सिवाय उन मछलियों के जो पानी पर मरकर तैरने लगें। (त)

सूखी मछली का किसी ने अपवाद नहीं किया। यदि इसे हराम कहने वाला अज्ञानी है, तो उसे समझाया जाना चाहिए। लेकिन यदि वह ज्ञानी है, तो उस पर अल्लाह के हलाल को हराम कहने का आरोप लगता है। उसे अपने इस्लाम और निकाह का नवीनीकरण करना चाहिए। हाँ, अगर वहाँ 'सूखी मछली' से तात्पर्य समुद्री मछली के अलावा किसी ज़मीनी जानवर से है, जैसे कि 'रेग माही' (सैंड फिश), तो उसकी असलियत जानना ज़रूरी है। अगर वह रेग माही की तरह 'हशरात-उल-अर्श' (ज़मीन के कीड़े-मकोड़े) में से है, तो वह निश्चित रूप से हराम है। 'आलमगीरिया' में है: "ज़मीन के

सभी कीड़े-मकोड़े और रेंगने वाले जीव, बिना किसी विवाद के.." ज़मीन के कीड़े-मकोड़े मिट्टी से पैदा होने वाले हैं, इन चीज़ों के..

1. रद-उल-मुहतार, किताब-उद-ज़बाइह, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ५/१९६।
2. जवाहर अल-अख़लाती, किताब-उद-ज़बाइह, क़लमी नुस्ख़ा, पृष्ठ २८७।
3. अल-क़ुरआन अल-करीम, ५/९६।
4. फ़तावा हिंदिया, किताब-उद-ज़बाइह, बाब २, नूरानी कुतुब ख़ाना, पेशावर, ५/२८९।

पेज ३३३ / ६३०

نجس وعند سائر الائمة یحل ۱ھ آرے در جواہر الاخلاطی دیدم کہ بکراہت تحریم تصریح وہمیں را تصحیح کردہ است ، حیث قال اسمك الصغار كلها مكروهة كراهة التحريم هو الاصح ۲ ، پس اسلم اجتناب ست۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ تمام ائمہ کرام کے نزدیک حلال ہے۔ اھ ، ہاں میں نے جواہر الاخلاطی میں دیکھا ہے انھوں نے اس کے مکروہِ تحریمہ ہونے میں تصریح کی ہے۔ اور اسی کی تصحیح کی ہے جہاں انھوں نے فرمایا کہ چھوٹی مچھلیاں تمام مکروہِ تحریمہ ہیں اور یہی صحیح ہے ، پس اجتناب بہتر ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۶۹: مرسلہ محمد علی اکبر کوڑاسال سویم ڈھاکہ تاریخ ۱۴ جمادی الاول ۱۳۳۳ھ کہ سوکھی مچھلی (جو دیار بنگالہ میں معروف و مشہور ہے) کھانا جائز ہے یا نہیں ؟ اور برتقدیر حلال ہونے کے اگر کوئی حرام کہے تو اس کے واسطے کیا حکم ہے؟

الجواب: مچھلی تر ہو یا خشک، مطلقاً حلال ہے۔ قال تعالٰی "أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ" ۳۔ اللہ تعالٰی نے فرمایا: حلال کیا گیا تمہارے لئے بحری شکار کو۔ (ت)

سوائے طافی کے جو خود بخود بغیر کسی سببِ ظاہر کے دریا میں مر کر اتر آتی ہے۔ عالمگیریہ میں ہے: السمك يحل اكله الا ما طفا منه ۴۔ مچھلی کھانا حلال ہے ماسوائے پانی پر تیرنے والے مر کر۔ (ت)

خشک مچھلی کا کسی نے استثناء نہ کیا، اگر حرام کہنے والا جاہل ہے اسے سمجھایا جائے ، اور ذی علم ہے تو اس پر حلال خدا کے حرام کہنے کا الزام عائد ہے۔ اسے تجدید اسلام و تجدید نکاح چاہئے، ہاں اگر وہاں سوکھی مچھلی ماہی دریا کے سوا کسی خشکی کے جانور کا نام ہے، جیسے

ریگ ماہی ، تو اس کا حال معلوم ہونا چاہئے، اگر ریگ ماہی کی طرح حشرات الارض سے ہے تو ضرور حرام ہے۔ عالمگیریہ میں ہے: جمیع الحشرات وھوام الارض لاخلاف حشرات الارض مٹی سے پیدا شدہ ہے ان چیزوں کے

۱ ردالمحتار کتاب الذبائح داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۹۶ ۲ جواہر الاخلاطی کتاب الذبائح قلمی نسخہ ص ۲۸۷ ۳ القرآن الکریم ۵ / ۹۶ ۴ فتاوی ہندیہ کتاب الذبائح الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۸۹

Fatawa Rizvia - Volume 20

Regarding the prohibition of these things[1]. And Allah Almighty knows best. (T) There is no disagreement about it being forbidden (haraam). And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 170: Asked by Maulvi Ghulam Gilani Sahib, Shamsabad, District Campbellpur, 25 Sha'ban 1333 AH What do the scholars of religion say on this matter: in some countries, dried fish and dried meat are eaten. Before cooking, they have a strong foul odor, and even after cooking, the smell remains. Is it permissible or impermissible to eat them? Explain and be rewarded.

The Answer: In reality, such a strongly malodorous thing, besides being against natural refinement, is also contrary to the cleanliness of religion. 'And religion is founded upon cleanliness.' (T) It has been heard that its smell permeates the bodies and mouths of its users. Besides being disliked (makruh) to eat, this is a severe affliction and causes distress to the angels. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Verily, the angels are offended by that which offends the children of Adam."[2] The Holy Prophet (peace and blessings be upon him) said: Humans feel pain from that which also causes pain to the angels (T). And in such a state, it is forbidden for them to recite the Holy Quran. It is stated in the Hadith: "Cleanse your mouths, for they are the pathways of the Quran."[3] Keep your mouths clean because they are the paths of the Quran. (T) In fact, it is forbidden (haraam) to enter a mosque while carrying a foul odor. Joining the congregation is also prohibited, and when predominant harm is established, there is no doubt about its prohibition. 'For all harmful things are forbidden.' (T) And Allah Almighty knows best.

Problem 171: Sent from Chandpur, District Bijnor, Mohalla Patiyapar, house of Muhammad Hussain Khan Zamindar. Why is fish permissible (halal) without being slaughtered?

The Answer: Flowing blood (Khun-e-Masfooh) is impure. If it remains in the body and the animal dies, then the entire flesh and skin become impure and forbidden.

---

[1] Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Dhaba'ih, Chapter Two, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/289 [2] Sahih Muslim, Kitab al-Masajid, Chapter: Prohibition of eating garlic etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/209 [3] Kanz al-Ummal, Hadith 2752 & 2753, Mu'assasat al-Risalah Beirut, 1/603

इन चीज़ों की हुरमत (मनाही) के बारे में[1]। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त) हराम होने में कोई मतभेद नहीं है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला १७०: मुलवी गुलाम गिलानी साहब, शम्स आबाद, ज़िला कैम्पबेलपुर, २५ शाबान १३३३ हिजरी द्वारा पूछा गया। उलेमा-ए-दीन इस मसले के बारे में क्या फरमाते हैं कि कुछ देशों में सूखी मछली और सूखा मांस खाया जाता है। पकाने से पहले तो इसमें सख़्त बदबू होती है, मगर पकने के बाद भी बदबू बाकी रहती है, क्या इसका खाना जायज़ है या नाजायज़? बयान फरमाएँ, पुण्य मिलेगा।

अल-जवाब: वास्तव में ऐसी सख़्त बदबूदार चीज़, स्वभाव की नफ़ासत के खिलाफ होने के अलावा, धर्म की स्वच्छता के भी विपरीत है। 'और धर्म की बुनियाद स्वच्छता पर है।' (त) सुना गया है कि इसके इस्तेमाल करने वालों के बदन और मुँह में इसकी बदबू बस जाती है। यह खाने की कराहत (नापसंदगी) के अलावा एक बड़ी मुसीबत है और फ़रिश्तों को भी तकलीफ पहुँचाती है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "बेशक फ़रिश्ते उसी चीज़ से तकलीफ पाते हैं जिससे आदम की औलाद (इंसान) तकलीफ पाती है।"[2] हुज़ूर अलैहिस्सलातो वस्सलाम ने फरमाया: जिससे बनी आदम को तकलीफ हो, उससे फ़रिश्ते भी तकलीफ पाते हैं (त)। और ऐसी हालत में उनका कुरआन मजीद पढ़ना मना है। हदीस में है: "अपने मुँह साफ़ रखो क्योंकि ये कुरआन के रास्ते हैं।"[3] अपने मुँह साफ़ रखो क्योंकि ये कुरआन का रास्ता हैं। (त) बल्कि जो बदबूदार हो, उसे मस्जिद में जाना हराम है। और जमाअत में शामिल होना मना है और जब इससे बड़ा नुकसान साफ़ ज़ाहिर हो, तो इसकी हुरमत (मनाही) में क्या शक है। 'बेशक तमाम नुकसानदेह चीज़ें हराम हैं।' (त) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला १७१: चाँदपुर, ज़िला बिजनौर, मोहल्ला पतिया पाड़ा, मुहम्मद हुसैन खान ज़मींदार के घर से भेजा गया। मछली बिना ज़बह के क्यों जायज़ है?

अल-जवाब: बहता हुआ खून (खुन-ए-मसफूह) नापाक है। अगर वह बदन में रह जाए और जानवर मर जाए, तो सारा मांस और खाल नापाक और हराम हो जाती है।

[1] फ़तावा हिन्दिया, किताबुज़-ज़बाइह, अल-बाबुस-सानी, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, ५/२८९ [2] सहीह मुस्लिम, किताबुल-मसाजिद, बाबू नही मन अकला सौमन अ्लख़, कदीमी कुतुब ख़ाना कराची, १/२०९ [3] कन्ज़ुल-उम्माल, हदीस २७५२ व २७५३, मुअस्ससतुर्-रिसाला बैरूत, १/६०३

पृष्ठ ३३४ का ६३०

فی حرمۃ ھذہ الاشیاء ۱۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت) حرام ہونے میں کوئی اختلاف نہیں ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۷۰: مسئولہ مولوی غلام گیلانی صاحب شمس آباد ضلع کیمل پور ۲۵ شعبان ۱۳۳۳ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ بعض ملکوں میں مچھلی خشک اور گوشت خشک کھایا جاتا ہے، قبل پکانے کے تو اس میں سخت بدبو ہوتی ہے مگر بعد پکنے کے بھی بدبو باقی رہتی ہے، کیا اس کا کھانا جائز ہے یا ناجائز؟ بینوا توجروا

الجواب: فی الواقع ایسی سخت بدبودار چیز علاوہ اس کے کہ نفاستِ طبع کے خلاف ہے، نظافتِ دین سے بھی جدا ہے۔ وبنی الدین علی النظافۃ (دین کی بنیاد نظافت پر ہے۔ت) مسموع ہوا کہ اس کے مستعملین کے بدن و دہن میں اس کی بو بس جاتی ہے۔ یہ علاوہ کراہتِ اکل کے اور بلائے شدید اور ملائکہ کو ایذا ہے۔ قال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ان الملئکۃ تتاذی لما یتاذی بہ بنو آدم ۲۔ حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے فرمایا: جس سے بنی آدم اذیت پائیں اس سے فرشتے بھی اذیت پاتے ہیں (ت) اور ایسی حالت میں ان کو قرآن مجید پڑھنا منع ہے۔ حدیث میں ہے: طیبوا افواھکم فانھا طرق القرآن ۳۔ اپنے منہ صاف رکھو کیونکہ یہ قرآن کا راستہ ہیں۔ (ت) بلکہ جو بدبو پر مشتمل ہو اسے مسجد میں جانا حرام ہے۔ اور جماعت میں شامل ہونا ممنوع ہے اور جبکہ اس سے ضررِ غالب متحقق ہو، تو حرمت میں کیا شبہ ہے۔ فان المضار کلھا حرام (سب ضرر رساں چیزیں حرام ہیں۔ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۷۱: مرسلہ از چاند پور ضلع بجنور محلہ پتیا پاڑہ مکان محمد حسین خاں زمیندار مچھلی بے ذبح کیوں جائز ہے؟

الجواب: خونِ مسفوح ناپاک ہے وہ بدن میں رہے اور جانور مر جائے تو تمام گوشت پوست نجس و حرام ہو جاتا ہے۔

---

۱ فتاویٰ ہندیہ کتاب الذبائح الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۸۹ ۲ صحیح مسلم کتاب المساجد باب نھی من اکل ثوماً الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۲۰۹ ۳ کنز العمال حدیث ۲۷۵۲ و ۲۷۵۳ مؤسستہ الرسالہ بیروت ۱ / ۶۰۳

The purpose of slaughtering is to sever it (the throat). Therefore, it is stated in a Sahih Hadith: "Whatever causes blood to flow and the name of Allah is mentioned over it, then eat [it]." (Hadith 1). Narrated by the six (Imams of Hadith) from Rafi bin Khadij from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). Translation: Consume what has had its blood spilled and Allah's name mentioned upon it. (T)

And he (peace be upon him) said: "Spill the blood with whatever you wish and mention the name of Allah." (Hadith 2). Narrated by Ahmad, Nasai, Abu Dawood, Ibn Majah, Ibn Hibban, and Al-Hakim from Adi bin Hatim (may Allah be pleased with him) from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). Translation: Spill the blood with whatever tool you like, and mention the name of Allah. Narrated by Ahmad, Nasai, Ibn Majah, Ibn Hibban, and Al-Hakim from Adi bin Hatim from the Prophet (peace and blessings be upon him). (T)

And it has been reported: "Whatever severs the jugular veins..." (Hadith 3). Narrated by Ibn Abi Shaybah from Rafi bin Khadij, and by Tabarani in Al-Kabir from Abu Umamah (may Allah be pleased with them both). Translation: Whatever cuts through the jugular veins. (Hadith). Narrated by Ibn Abi Shaybah from Hazrat Rafi bin Khadij, and by Tabarani in Al-Kabir from Abu Umamah (may Allah be pleased with them). (T)

Fish and locusts do not contain blood such that there is a need for its extraction. Among non-blooded (animals), according to us, only these two are lawful (Halal). Therefore, only these are eaten without slaughtering. According to the Shafi'is and others who consider all or some sea animals as lawful, they also permit them without slaughtering because no sea animal contains blood. And Allah Almighty knows best.

1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Dhaba'ih, Qadeemi Kutub Khana Karachi 2/ 827, 831, 832; Sahih Muslim, Kitab al-Adahi, Chapter on permissibility of slaughtering with anything that spills blood, Qadeemi Kutub Khana Karachi 2/ 156.
2. Sunan an-Nasa'i, Kitab al-Dahaya, Ibahat al-Dhabh bil-Awd, Noor Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi 2/ 205; Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Adi bin Hatim, Al-Maktab al-Islami Beirut 4/ 258.
3. Al-Musannaf of Ibn Abi Shaybah, Kitab al-Sayd, Chapter: One who says when the blood flows etc., Idarat al-Qur'an Karachi 5/ 389.

फ़तावा रज़विया खंड 20

ज़बह करने का उद्देश्य उसे (गले को) अलग करना है। इसीलिए एक सहीह हदीस में फ़रमाया गया है: "जो चीज़ खून बहा दे और उस पर अल्लाह का नाम लिया जाए, तो उसे खाओ।" (हदीस 1)। इसे छहों (हदीस के इमामों) ने राफे बिन खदीज से रिवायत किया है, उन्होंने नबी पाक (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से। अनुवाद: जिसका खून बहा दिया गया और उस पर अल्लाह तआला का नाम ज़िक्र किया गया, उसे खाओ। (त)

और फ़रमाया: "खून बहाओ जिससे तुम चाहो और अल्लाह का नाम ज़िक्र करो।" (हदीस 2)। इसे अहमद, नसाई, अबू दाऊद, इब्न माजा, इब्न हिब्बान और हाकिम ने अदी बिन हातिम (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है, उन्होंने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से। अनुवाद: खून बहा दे जिससे तू चाहे, और अल्लाह तआला का नाम ज़िक्र कर। इसे अहमद, नसाई, इब्न माजा, इब्न हिब्बान और हाकिम ने अदी बिन हातिम से, उन्होंने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत किया। (त)

और वारिद हुआ है: "जो चीज़ गर्दन की रगों (औदाज) को काट दे..." (हदीस 3)। इसे इब्न अबी शैबा ने राफे बिन खदीज से, और तबरानी ने 'कबीर' में अबू उमामा (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया। अनुवाद: जो चीज़ गर्दन की रगों को काट दे। (हदीस)। इसे इब्न अबी शैबा ने हज़रत राफे बिन खदीज से, और तबरानी ने कबीर में अबू उमामा (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया। (त)

मछली और टिड्डी में खून होता ही नहीं कि उसे निकालने की ज़रूरत हो। गैर-दमवी (बिना खून वाले) जानवरों में हमारे यहाँ केवल यही दो हलाल हैं, इसलिए सिर्फ इन्हें बिना ज़बह किए खाया जाता है। शाफ़ई और अन्य लोगों के अनुसार, जो अन्य समुद्री जानवरों को भी पूर्णतः या आंशिक रूप से हलाल मानते हैं, वे उन्हें भी बिना ज़बह किए जायज़ मानते हैं क्योंकि समुद्र के किसी जानवर में खून नहीं होता। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

1. सहीह बुखारी, किताबुज़ ज़बाइह, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/ 827, 831, 832; सहीह मुस्लिम, किताबुल अज़ाही, बाब जवाज़ुज़ ज़बह बिकुल मा अनहरद दम, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/ 156।
2. सुनन नसाई, किताबुज़ ज़हाया, इबाहतुज़ ज़बह बिल ऊद, नूर मुहम्मद कारखाना तिजारत कुतुब कराची 2/ 205; मुसनद अहमद बिन हंबल, हदीस अदी बिन हातिम, अल-मक्तबुल इस्लामी बैरुत 4/ 258।

3. अल-मुसन्निफ़ इब्न अबी शैबा, किताबुस सैद, बाब मन काला इजा अनहरद दम... इदारतुल कुरआन कराची 5/ 389।

पृष्ठ 335 / 630

ذبح سے مقصود اس کا جدا کرنا ہے۔ ولہذا حدیث صحیح میں ارشاد ہوا: ما انھر الدم و ذکر اسم اللہ علیہ فکلوا الحدیث، (۱) رواہ الستہ عن رافع بن خدیج عن النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ جس کا خون بہا دیا گیا اور اس پر اللہ تعالٰی کا نام ذکر کیا گیا تو اسے کھاؤ، الحدیث، اس کو صحاح ستہ کے ائمہ نے روایت کیا رافع بن خدیج سے انھوں نے نبی پاک صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے۔ (ت)

اور فرمایا: انھر الدم بما شئت و اذکر اسم اللہ (۲) رواہ احمد و النسائی وابوداؤد وابن ماجہ وابن حبان والحاکم عن عدی بن حاتم رضی اللہ تعالٰی عنہ عن النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ خون بہادے جس سے تو چاہے۔ اور اللہ تعالٰی کا نام ذکر کر، اس کو احمد، نسائی، ابن ماجہ، ابن حبان اور حاکم نے عدی بن حاتم رضی اللہ تعالٰی عنہ سے انھوں نے حضور علیہ الصلوۃ والسلام سے۔ (ت)

اور وارد ہوا: کل مافری الاوداج (۳) الحدیث - رواہ ابن ابی شیبۃ عن رافع بن خدیج والطبرانی فی الکبیر عن ابی امامۃ رضی اللہ تعالٰی عنہما۔ جو چیز اوداج کو کاٹ دے۔ الحدیث، اس کو ابن ابی شیبہ نے حضرت رافع بن خدیج سے، اور طبرانی نے کبیر میں ابوامامہ رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا۔ (ت)

مچھلی اور ٹڈی میں خون ہوتا ہی نہیں کہ اس کے اخراج کی حاجت ہو، غیر دموی کے نزدیک میں ہمارے یہاں صرف یہی دو حلال ہیں، لہٰذا صرف یہی بے ذبح کھائے جاتے ہیں، شافعیہ وغیرہ ہم کے نزدیک کہ اور دریائی جانور بھی کل یا بعض حلال ہیں وہ انھیں بھی بے ذبح جائز جانتے ہیں کہ دریا کے کسی جانور میں خون نہیں ہوتا واللہ تعالٰی اعلم۔

۱ صحیح البخاری کتاب الذبائح قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۸۲۷ و ۸۳۱ و ۸۳۲، صحیح مسلم کتاب الاضاحی باب جواز الذبح بکل ما انهر الدم قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۱۵۶ ۲ سنن النسائی کتاب الضحایا اباحة الذبح بالعود نور محمد کارخانه تجارت کتب کراچی ۲/ ۲۰۵، مسند احمد بن حنبل حدیث عدی بن حاتم المکتب الاسلامی بیروت ۴/ ۲۵۸ ۳ المصنف لابن ابی شیبہ کتاب الصید من قال اذا انهر الدم الخ ادارة القرآن کراچی ۵/ ۳۸۹

Fatawa Rizvia Volume 20

Case 172: Questioned by Shams al-Huda, a student at Madrasa Manzar al-Islam, Bareilly, Saudagaran Mohalla. 12 Safar 1339 AH. What is the honorable guidance on this issue regarding the ruling on eating the intestines etc. of fish? Explain and be rewarded.

The Answer: It is disliked (makruh). And Allah the Almighty knows best.

Case 173: Questioned by Shaukat Ali Sahib, 2 Rabi' al-Akhir Sharif 1320 AH. What do the scholars of religion and the jurists of the firm Shariah say regarding this issue (T: What do the scholars and jurists say about this matter): Is eating prawns/shrimps permissible or not? Is it disliked or forbidden?

The Answer: In Hammadiyyah, two views of the scholars are cited: some say it is forbidden (haram) and some say it is lawful (halal).

Where it is said: "The worm called 'prawn' according to some scholars [is forbidden] because it does not resemble fish; and according to us, only types of fish from sea game are permissible, and this is not like that."	**Where they said that the insect called prawn is forbidden according to some because it does not resemble fish. Whereas according to us, only types of fish in sea hunting are permissible, and prawns are not among them.**
Some said: "It is lawful because it is called by the name of fish." (1)	And some said it is lawful because its name is fish. (T)

I say: It is evident from the text of Hammadiyyah that the view of prohibition is preferred by them as it was given precedence, and precedence is a sign of prioritization (T: giving precedence is a sign of making it the primary view). They called prawns 'dud' meaning worms, and worms are forbidden. From the side of those who consider it lawful, the argument was not that it is a fish, but rather that it is called by the name of fish. The investigative truth of the matter is that in our school of thought (Hanafi), all sea animals except fish are absolutely forbidden. So, for those who think prawns are not a type of fish, they must be forbidden according to them. However, I (the humble servant) have seen in dictionaries, medical books, and zoology books, with consensus, the clarification that it is a fish. In Al-Qamus, it states:

Al-Irbiyan (with a kasra) is a fish like a worm. (2)	**Irbiyan with a kasra, it is a fish like a worm. (T)**

(1) Fatawa Hammadiyyah, Book of Hunting and Slaughtering, Manuscript, p. 567 and 332. (2) Al-Qamus al-Muhit, Chapter 'Wau', Section 'Ra', Mustafa al-Babi, Egypt, 4/235.

फतावा रज़विया, खंड 20

मसला 172: मुस्तफ़्ती शम्स अल-हुदा, छात्र मदरसा मंज़र-ए-इस्लाम बरेली, मोहल्ला सौदागरान। 12 सफ़र 1339 हिजरी। हुज़ूर पुरनूर का इस मसले में क्या इरशाद है कि मछली की आंत वगैरह खाने का क्या हुक्म है? बयान करें, सवाब पाएं।

जवाब: मकरूह है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 173: मुस्तफ़्ती शौकत अली साहब, 2 रबी उल-आख़िर शरीफ़ 1320 हिजरी। दीन के उलेमा और मज़बूत शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं (त: उलेमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरअ-ए-मतीन इस मसले के बारे में क्या फ़रमाते हैं) कि झींगा (Prawns) खाना जायज़ है या नहीं? मकरूह है या हराम?

जवाब: हम्मादिया में उलेमा के दो कॉल (विचार) नक़ल किए गए हैं, कि कुछ हराम कहते हैं और कुछ हलाल।

जहाँ उन्होंने कहा कि वह कीड़ा जिसे झींगा कहा जाता है कुछ उलेमा के नज़दीक हराम है क्योंकि वह मछली के समान नहीं है। जबकि हमारे नज़दीक समुद्री शिकार में मछली की क़िस्में ही जायज़ हैं, और झींगा उनमें से नहीं है।

और कुछ ने कहा यह हलाल है क्योंकि इसका नाम मछली है। (1)

(अरबी इबारत): जहाँ उन्होंने कहा कि वह कीड़ा जिसे झींगा कहा जाता है कुछ उलेमा के नज़दीक हराम है क्योंकि वह मछली के समान नहीं है। जबकि हमारे नज़दीक समुद्री शिकार में मछली की क़िस्में ही जायज़ हैं, और झींगा उनमें से नहीं है।

और कुछ ने कहा यह हलाल है क्योंकि इसका नाम मछली है। (त)

मैं कहता हूँ: इबारत-ए-हम्मादिया से साफ़ ज़ाहिर है कि उनके नज़दीक हुरमत (हराम होने) का कॉल ही मुख्तार (पसंदीदा) है कि इसी को तक़दीम दी (प्राथमिकता दी) और 'अल-तक़दीम आयतुल तक़दीम' (आगे रखना आगे बढ़ाने की निशानी है। त)। और झींगे को 'दूद' यानी कीड़ा कहा और कीड़े हराम हैं, और हलाल मानने वालों की तरफ से दलील में यह नहीं कहा कि वह मछली है बल्कि यह कि उस पर मछली का नाम बोला जाता है। तहक़ीक़-ए-मक़ाम यह है कि हमारे मज़हब (हनफ़ी) में मछली के सिवा तमाम समुद्री जानवर मुतलक़ हराम हैं, तो जिन के ख़्याल में झींगा मछली की क़िस्म से नहीं है उनके नज़दीक हराम होना ही चाहिए। मगर फ़क़ीर ने लुग़त (शब्दकोश), तिब्ब

(चिकित्सा) और इल्म-ए-हैवान (प्राणीशास्त्र) की किताबों में सर्वसम्मति से इसकी स्पष्टता देखी है कि वह मछली है। क़ामूस में है:

'अल-इर्बियान' (अलिफ के नीचे ज़ेर के साथ) एक मछली है जो कीड़े की तरह होती है। (2)

इर्बियान कसरह (ज़ेर) के साथ, कीड़े की तरह मछली है। (त)

(1) फ़तावा हम्मादिया, किताबुस सैद वज़ ज़बायह, हस्तलिखित प्रति, पृष्ठ 567 और 332। (2) अल-क़ामूस अल-मुहीत, बाबुल वाव, फ़सलुर रा, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, 4/235।

पृष्ठ 336/630

مسئلہ ۱۷۲: شمس الہدٰی طالب علم مدرسہ منظر الاسلام بریلی محلہ سوداگراں ۱۲ صفر ۱۳۳۹ھ

حضور پر نور کا اس مسئلہ میں کیا ارشاد ہے کہ مچھلی کی انت وغیرہ کے کھانے کا کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: مکروہ ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۷۳: مسئولہ شوکت علی صاحب ۲ ربیع الآخر شریف ۱۳۲۰ھ چہ می فرمایند علمائے دین ومفتیان شرع متین دریں مسئلہ (علمائے دین اور مفتیان شرع متین اس مسئلے کے بارے میں کیا فرماتے ہیں۔ ت) کہ کھانا جھینگا کا درست ہے یا نہیں؟ مکروہ ہے یا حرام؟

الجواب: حمادیہ میں علماء کے دونوں قول نقل کئے ہیں، کہ بعض حرام کہتے ہیں اور بعض حلال۔

حیث قال الدود الذی یقال له جهینکه عند بعض العلماء لانه لا یشبه السمك، وانما یباح عندنا من صید البحر انواع السمك، وهذا لا یکون کذلک، و قال بعضهم حلال لانه یسمی باسم السمك ۔ (1)

جہاں انہوں نے کہا کہ وہ کیڑا جسے جھینگا کہا جاتا ہے بعض کے نزدیک حرام ہے کیونکہ وہ مچھلی کے مشابہ نہیں ہے۔ جبکہ ہمارے نزدیک سمندری شکار میں مچھلی کی اقسام ہی مباح ہیں، اور جھینگا ان میں سے نہیں ہے۔ اور بعض نے کہا یہ حلال ہے کیونکہ اس کا نام مچھلی ہے۔ (ت)

اقول: عبارت حمادیہ سے ظاہر یہی ہے کہ ان کے نزدیک قولِ حرمت ہی مختار ہے کہ اسی کو تقدیم دی والتقدیم آیۃ التقدیم (مقدم کرنا مقدم بنانے کی علامت ہے۔ ت) اور جھینگے کو دود یعنی کیڑا کہا اور کیڑے حرام ہیں، اور اہل حلت کی طرف سے دلیل میں یہ نہ کہا وہ مچھلی ہے بلکہ یہ

کہ اس پر مچھلی کا نام بولا جاتا ہے۔ تحقیق مقام یہ ہے کہ ہمارے مذہب میں مچھلی کے سوا تمام دریائی جانور مطلق حرام ہیں، تو جن کے خیال میں جھینگا مچھلی کی قسم سے نہیں ان کے نزدیک حرام ہوا، ہی چاہئے مگر فقیر نے کتب لغت و کتب طب و کتب علم حیوان میں بالاتفاق اسی کی تصریح دیکھی کہ وہ مچھلی ہے۔ قاموس میں ہے:

الاربیان بالکسر سمک کالدود ۔ (2) اربیان کسرہ کے ساتھ، کیڑے کی طرح مچھلی ہے۔ (ت)

(1) فتاوٰی حمادیہ کتاب الصید والذبائح قلمی نسخہ ص ۵۶۷ و ۳۳۲ (2) القاموس المحیط باب الواؤ فصل الراء مصطفی البابی مصر ۴ / ۲۳۵

Fatawa Rizvia Volume 20

In Sahah and Taj al-Arus, it is written: - Arabic: Irbiyan is a white fish, like a worm, found in Basra. (1) - Urdu: Irbiyan is a white fish, which is like a worm and is found in Basra. (T)

In Surah, it says: Irbiyan is a type of fish. (2) (Prawn, it is a type of fish. T). In Muntahi al-Arab: - Persian: It is a type of fish which is called 'Jhinga' in Hindi. (3) - Urdu: It is a type of fish, in Hindi it is called 'Jhinga'. (T)

In Makhzan, it says: - Persian: 'Rubiyan' and 'Irbiyan' are also used; in Persian, they call this fish 'Mahi Rubiyan'. (4) - Urdu: 'Rubiyan' and 'Irbiyan' have also been mentioned. In Persian, this fish is called 'Rubiyan'. (T)

Similarly, it is in Tuhfa. In Tadhkira Dawood Antaki, it is written: - Arabic: Rubiyan is the name for a kind of fish found in abundance in the Sea of Iraq and the Red Sea; it is red, with many legs like a crab, but it has more flesh. (5) - Urdu: Rubiyan is a type of fish, found in abundance in the Iraqi Sea and the Red Sea. It is red in color and like a many-legged crab, but it has more meat. (T)

In Hayat al-Hayawan al-Kubra, it is written: - Arabic: Rubiyan is a very small red fish. (6) - Urdu: Rubiyan is a very small, red-colored fish. (T)

Footnotes: 1. Taj al-Arus, Chapter Waw and Ya, Section Ra, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 10/143. 2. Al-Surah fi Lughat al-Sahah, Chapter Waw and Ya, Naval Kishore, Lucknow, p. 454. 3. Muntahi al-Arab, Chapter Ra, Section Ba, Matba' Islamia, Lahore, 2/92. 4. Makhzan al-Adwiya, Section Ra with Waw, Naval Kishore, Kanpur, p. 313. 5. Tadhkira Uli al-Albab by Dawood Antaki, Chapter Three, Letter Ra, Mustafa al-Bab, Egypt, 1/171. 6. Hayat al-Hayawan, Chapter Ra al-Muhmala, under 'Rubiyan', Mustafa al-Bab, Egypt, 1/528.

फतावा रजविया जिल्द २०

सहाह और ताजुल उरूस में है: - अरबी: इर्बियान एक सफेद मछली है, कीड़े की तरह, जो बसरा में होती है। (१) - उर्दू: इर्बियान एक सफेद मछली है जो कीड़े के समान बसरा में होती है। (त)

सुराह में है: इर्बियान एक प्रकार की मछली है। (२) (झींगा, मछली की एक किस्म है। त)। मुंतही अल-अरब में है: - फ़ारसी: मछली की एक किस्म है जिसे हिंदी में झींगा कहते हैं। (३) - उर्दू: मछली की एक किस्म है, इसे हिंदी में झींगा कहते हैं। (त)

मख़ज़न में है: - फ़ारसी: रूबियान और इर्बियान भी आया है; फ़ारसी में इस मछली को माही रूबियान कहते हैं। (४) - उर्दू: रूबियान और इर्बियान भी आया है। फ़ारसी में इस मछली को रूबियान कहते हैं। (त)

इसी तरह तोहफा में है। तजकिरा दाऊद अंताकी में है: - अरबी: रूबियान मछली की एक किस्म का नाम है जो इराक और लाल सागर में बहुतायत से पाई जाती है; यह लाल रंग की और केकड़े की तरह कई पैरों वाली होती है लेकिन इसमें मांस अधिक होता है। (५) - उर्दू: रूबियान मछली की एक किस्म है, जो इराकी समुद्र और लाल सागर में बहुतायत से पाई जाती है। यह लाल रंग की और बहुत से पैरों वाले केकड़े जैसी होती है, लेकिन इसमें मांस अधिक होता है। (त)

हयातुल हैवान अल-कुबरा में है: - अरबी: रूबियान बहुत छोटी लाल मछली है। (६) - उर्दू: रूबियान बहुत छोटी लाल रंग की मछली होती है। (त)

पाद-टिप्पणियाँ: १. ताजुल उरूस, बाब अल-वाव वल-या, फ़स्ल अर-रा, दारु इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, १०/१४३। २. अस-सुराह फ़ी लुगत अस-सहाह, बाब अल-वाव वल-या, नवल किशोर, लखनऊ, पृ. ४५४। ३. मुंतही अल-अरब, बाब अर-रा, फ़स्ल अल-बा, मतबा इस्लामिया, लाहौर, २/९२। ४. मख़ज़न अल-अद्विया, फ़स्ल अर-रा मा अल-वाव, नवल किशोर, कानपुर, पृ. ३१३। ५. तजकिरा उली अल-अल्बाब ल-दाऊद अंताकी, बाब अल-थालिथ, हर्फ़ अर-रा, मुस्तफ़ा अल-बाब, मिस्र, १/१७१। ६. हयातुल हैवान, बाब अर-रा अल-मुहमला, रूबियान के तहत, मुस्तफ़ा अल-बाब, मिस्र, १/५२८।

पृष्ठ ३३७ / ६३०

صحاح و تاج العروس میں ہے: الاربیان بیض من السمك كالدود یكون بالبصرة 1 | اربیان سفید مچھلی ہے کیڑے کی مانند بصرہ میں ہوتی ہے۔ (ت)

صراح میں ہے: اربیان نوعے از ماہی ست 2 (جھینگا، مچھلی کی ایک قسم ہے۔ ت) منتہی الارب میں ہے: نوعے از ماہی ست کہ آنرا بہندی جھینگا میگویند 3 | مچھلی کی ایک قسم ہے اسے ہندی میں جھینگا کہتے ہیں۔ (ت)

مخزن میں ہے: روبیان اور اربیان نیز آمدہ بفارسی ماہی روبیان نامند 4 | روبیان اور اربیان بھی آیا ہے۔ فارسی میں اس مچھلی کو روبیان کہتے ہیں۔ (ت)

اسی طرح تحفہ میں ہے۔ تذکرہ داؤد انطاکی میں ہے: روبیان اسم لضرب من السمك یكثر ببحر العراق و القلزم احمر كثیر الارجل نحو السرطان لكنه اكثر لحماً 5 | روبیان مچھلی کی قسم ہے، بحر عراق اور بحرِ اقلزم میں بکثرت پائی جاتی ہے یہ سرخ رنگ اور کثیر پاؤں والے کیکڑے کی طرح ہوتی ہے لیکن وہ گوشت میں زیادہ ہے۔ (ت)

حیاۃ الحیوان الکبرٰی میں ہے: الروبیان ھو سمك صغیر جداً احمر 6 | روبیان بہت چھوٹی مچھلی سرخ رنگ ہوتی ہے۔ (ت)

1 تاج العروس باب الواؤ والیاء فصل الراء داراحیاء التراث العربی بیروت ۱۰ / ۱۴۳ 2 الصراح فی لغۃ الصحاح باب الواؤ والیاء نولکشور لکھنؤ ص ۴۵۴ 3 متن الارب باب الراء فصل الباء مطبع اسلامیہ لاہور ۲/ ۹۲ 4 مخزن الادویہ فصل الراء مع الواؤ نولکشور کانپور ص ۳۱۳ 5 تذکرۃ اولی

الالباب لداؤد انطاكى الباب الثالث حرف الراء مصطفى الباب مصرا / ١٧١ 6 حياة الحيوان باب الراء المهملة تحت الروبيان مصطفى الباب مصرا / ٥٢٨

Fatawa-e-Razvia Volume 20

In Jami' Ibn al-Baitar it is stated: Rubiyan is a sea fish. The people of Egypt call it 'Al-Farandus', and the people of Andalusia know it by the name 'Qamarun'.[1] | Rubiyan is a sea fish. Egyptians call it 'Farandus' and the people of Andalusia know it by the name of 'Qamarun'. (T)

In Anwar al-Asrar it is stated: Rubiyan is a very small red-colored fish.[2] | Rubiyan is a very small red-colored fish. (T)

Based on this, according to the general application of the texts and the clarification in Mi'raj al-Dirayah, it should be absolutely halal, as the texts clarify that all types of fish are halal.

'Tafi' [floating dead fish] is not a separate species, but rather a description that can occur to any species. | Tafi is not a kind of fish, but rather a description that can occur to any kind. (T)

And in Mi'raj it is clearly stated that such small fish which are not gutted and are roasted without removing the offal, are halal according to all Imams except Imam Shafi'i. In Radd al-Muhtar it is stated:

In Mi'raj al-Dirayah: If a fish is found in a bird's crop, it is eaten. According to Shafi'i, it is not eaten because it is like droppings, and bird droppings are impure according to him. We say it is only considered droppings if it has changed. Regarding small fish fried without gutting, his companions said it is not permissible to eat because its droppings are impure, while according to the rest of the Imams, it is permissible.[3] | And in Mi'raj al-Dirayah, it is stated that if a fish is found in a bird's crop, it may be eaten. According to Imam Shafi'i, it should not be eaten because it is like bird droppings, and according to them, bird droppings are impure. We say it will only be considered droppings when it undergoes change. Regarding small fish that are roasted without being gutted, Shafi'i scholars say it is not halal because its droppings are impure, whereas other Imams say it is halal. (T)

But this humble servant has seen a clarification in Jawahir al-Ikhlati that all such small fish are Makruh Tahrimi (prohibitively disliked) and that this is more correct.

[1] Al-Jami' al-Mufradat al-Adwiyya wa al-Aghdhiyya, letter Ra under Rubiyan, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 2/445 [2] Anwar al-Asrar [3] Radd al-Muhtar, Kitab al-Dhabaih, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 5/196

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

जामे इब्ने बैतार में है: रूबियान समुद्री मछली है जिसे मिस्र के लोग फरंदस और अंदलुस के लोग क़मरून के नाम से जानते हैं।[1] | रूबियान समुद्री मछली है। मिस्र के लोग इसे फरंदस और अहल-ए-अंदलुस इसे क़मरून के नाम से जानते हैं। (त)

अनवारुल असरार में है: रूबियान बहुत छोटी लाल रंग की मछली होती है।[2] | रूबियान बहुत छोटी लाल रंग की मछली होती है। (त)

इस आधार पर, मूल ग्रंथों (मुतूँ) के सामान्य प्रयोग और मेराजुल दराया के स्पष्टीकरण के अनुसार, यह पूरी तरह हलाल होनी चाहिए क्योंकि ग्रंथों में सभी प्रकार की मछलियों के हलाल होने का स्पष्ट उल्लेख है।

ताफ़ी (सतह पर तैरती मृत मछली) अपने आप में कोई प्रजाति नहीं है, बल्कि एक गुण है जो किसी भी प्रजाति में हो सकता है। | ताफ़ी कोई किस्म नहीं है, बल्कि एक विशेषता है जो हर किस्म को लग सकती है। (त)

और मेराज में स्पष्ट रूप से कहा गया है कि ऐसी छोटी मछलियां जिनका पेट चीरा नहीं जाता और बिना गन्दगी निकाले भून ली जाती हैं, इमाम शाफ़ई के अलावा बाकी सभी इमामों के निकट हलाल हैं। रद्दुल मुहतार में है:

मेराजुल दराया में है: यदि पक्षी के पोटे में मछली मिले तो खाई जाए, और इमाम शाफ़ई के निकट न खाई जाए क्योंकि वह बीट की तरह है, और उनके यहाँ पक्षी की बीट नापाक (नजिस) है। हम कहते हैं कि वह बीट तब बनेगी जब वह परिवर्तित हो जाए। और छोटी मछली जिसे बिना चीरे भून लिया जाता है, शाफ़ई विद्वान कहते हैं कि वह हलाल नहीं है क्योंकि उसकी बीट नापाक है। और बाकी इमाम इसे हलाल कहते हैं।[3] | और मेराजुल दराया में है कि अगर पक्षी के पोटे में मछली पाई जाए तो खाई जाए, और इमाम शाफ़ई के नज़दीक न खाई जाए क्योंकि परिंदे की बीट की तरह है, और उनके यहाँ परिंदे की बीट नापाक है और हम कहते हैं बीट तब बनेगी जब मुतग़य्यर (परिवर्तित) हो जाएगी, और छोटी मछली जिसको बग़ैर चाक किये (चीरे) भून लिया जाता है शाफ़ई हज़रात फ़रमाते हैं हलाल नहीं है क्योंकि उसकी बीट नापाक है। और बाक़ी आइम्मा हलाल कहते हैं। (त)

मगर फ़क़ीर (लेखक) ने जवाहिरुल इख़्लाती में स्पष्टीकरण देखा है कि ऐसी छोटी मछलियां सब मकरूहे तहरीमी (गंभीर रूप से नापसंद) हैं और यही बात अधिक सही है।

[1] अल-जामे' अल-मुफ़्रदात अल-अदविया व अल-अग़्ज़िया, हर्फ अल-रा, रूबियान के तहत, दारुल कुतुबुल इलमिया बेरूत २/४४५ [2] अनवारुल असरार [3] रद्दुल मुहतार, किताबुज़ ज़बायह, दारुल इहयाउत तुरासुल अरबी बेरूत ५/१९६

جامع ابن بیطار میں ہے: روبیان سمك بحري تسمیه اهل مصر الفرندس، واهل الاندلس یعرفونه بالقمرون -[1] | روبیان سمندری مچھلی ہے۔ مصر والے لوگ اسے فرندس اور اہل اندلس اسے قمرون کے نام سے جانتے ہیں۔ (ت)

انوار الاسرار میں ہے: الروبیان سمك صغار جدا احمر -[2] | روبیان بہت چھوٹی مچھلی سرخ رنگ ہوتی ہے۔ (ت)

تواس تقدیر پر حسبِ اطلاقِ متون و تصریح معراج الدرایہ مطلقاً حلال ہونا چاہئے کہ متون میں جمیع انواعِ سمک حلال ہونے کی تصریح ہے۔

والطافی لیس نوعا براسه، بل وصف یعتری کل نوع۔ | طافی کوئی قسم نہیں ہے بلکہ یہ ایک وصف ہے جو ہر قسم کو لاحق ہوسکتا ہے۔ (ت)

اور معراج میں صاف فرمایا کہ ایسی چھوٹی مچھلیاں جن کا پیٹ چاک نہیں کیا جاتا اور بے آلائش نکالے بھون لیتے ہیں امام شافعی کے سوا سب ائمہ کے نزدیک حلال ہیں، ردالمحتار میں ہے:

وفی معراج الدرایة ولو وجدت سمکة فی حوصلة طائر توکل وعند الشافعی لا توکل لانه کالرجیع ورجیع الطائر عنده نجس، وقلنا انما یعتبر رجیعا اذا تغیر وفی السمک الصغار التی تقلی من غیر ان یشق جوفه فقال اصحابہ لا یحل اکلہ لان رجیعہ نجس وعند سائر الائمة یحل -[3] | اور معراج الدرایہ میں ہے اگر پرندے کے پوٹے میں مچھلی پائی جائے کھائی جائے، اور امام شافعی کے نزدیک نہ کھائی جائے کیونکہ پرندے کی بیٹھ کی طرح ہے، اور ان کے ہاں پرندے کی بیٹھ نجس ہے اور ہم کہتے ہیں بیٹھ تب بنے گی جب متغیر ہوجائے گی، اور چھوٹی مچھلی جس کو بغیر چاک کئے بھون

لیا جاتا ہے شافعی حضرات فرماتے ہیں حلال نہیں ہے کیونکہ اس کی بیٹھ نجس ہے۔ اور باقی ائمہ حلال کہتے ہیں۔ (ت)

مگر فقیر نے جواہر الاخلاطی میں تصریح دیکھی ہے کہ ایسی چھوٹی مچھلیاں سب مکروہ تحریمی ہیں اور یہ کہ یہی صحیح تر ہے۔

[1] الجامع المفردات الادویۃ والارضیۃ حرف الراء تحت روبیان دار الکتب العلمیۃ بیروت ۲ / ۴۴۵ [2] انوارالاسرار [3] ردالمحتار کتاب الذبائح دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۹۶

Fatawa Razawiya Volume 20

Where it is said: "All small fish are disliked with a dislike of prohibition; this is the most correct view." - (T). Where it is mentioned that all small fish are Makruh Tahrimi (highly disliked), this is correct. (T)

The appearance of shrimp is completely different from all fish and is very similar to snails and other insects. The word 'maahi' (fish) is also applied to species other than true fish. For example, 'maahi saqfoor', even though it is the offspring of a crocodile born on dry land on the banks of the Nile. And 'reg maahi' which is definitely a terrestrial insect; and nothing is known from our Imams regarding the lawfulness of 'rubiyan' (shrimp). Even if it were a fish, the shrimp here are so small that the correction from 'Jawahir al-Akhlati' would apply to them. In any case, it is better to avoid such doubts and differences without necessity. And Allah Almighty knows best.

Problem 176 to 178: From Bareilly, sent by Nawab Maulvi Sultan Ahmad Khan Sahib, 2nd Ramadan-ul-Mubarak 1310 AH. What is your statement, may Allah forgive you regarding these matters? Inform us, may Allah have mercy on you: What is your ruling on these matters, tell us, may Allah Almighty have mercy on you: (1) What is the ruling on eating shrimp? (2) Eating eggshells? (3) Eating spider webs?

Answer: (1) It is a matter of difference of opinion. Those who consider it a species of fish call it lawful, for according to us, all types of fish are lawful. Those who believe it to be otherwise consider it prohibited, for according to us, all aquatic animals except fish are prohibited. In such matters, avoidance is safest. Praise be to Allah, this humble servant and his family have not eaten it in their entire lives, nor do they ever intend to eat it. And Allah Almighty knows best. (2) The eggshell is a part of the egg, so in terms of its lawfulness... (continued)

1. Jawahir al-Akhlati, Kitab al-Dhabaih, manuscript page 229-287.

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

जहाँ कहा गया है: "सभी छोटी मछलियाँ मकरूह तहरीमी (सख्ती से नापसंद) हैं, यही सबसे सही विचार है।" - (त)। जहाँ यह उल्लेख है कि सभी छोटी मछलियाँ मकरूह तहरीमी हैं, यही सही है। (त)

झींगे की आकृति सभी मछलियों से बिल्कुल अलग है और घोंघे आदि कीड़ों से बहुत मिलती-जुलती है। 'माही' (मछली) शब्द उन प्रजातियों के लिए भी इस्तेमाल किया जाता है जो वास्तविक मछली नहीं हैं। उदाहरण के लिए, 'माही सक़फूर', हालाँकि वह घड़ियाल का बच्चा है जो नील के किनारों पर सूखी ज़मीन पर पैदा होता है। और 'रेग माही' जो निश्चित रूप से ज़मीनी कीड़ा है; और हमारे इमामों से 'रूबियान' (झींगा) की हलाल होने के बारे में कुछ भी ज्ञात नहीं है। यदि इसे मछली माना भी जाए, तो यहाँ के झींगे इतने छोटे हैं कि उन पर 'जवाहर अल-अख़लाती' का वह सुधार लागू होगा। किसी भी स्थिति में, बिना ज़रूरत के ऐसे संदेहों और मतभेदों से बचना ही बेहतर है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 176 से 178: बरेली से, नवाब मौलवी सुल्तान अहमद खान साहब द्वारा भेजा गया, 2 रमज़ान-उल-मुबारक 1310 हिजरी। इन मसलों के बारे में आपका क्या बयान है, अल्लाह आपको माफ़ करे? हमें बताएं अल्लाह तआला आप पर रहम फरमाए: इन मसलों में आपका क्या हुक्म है हमें बताएँ अल्लाह तआला आप पर रहम फ़रमाए: (1) झींगा खाने का क्या हुक्म है? (2) अंडे का छिलका खाना? (3) मकड़ी का जाला खाना?

जवाब: (1) यह एक मतभेद का विषय है। जो लोग इसे मछली की प्रजाति मानते हैं वे इसे हलाल कहते हैं, क्योंकि हमारे नज़दीक मछली की सभी किस्में हलाल हैं। और जो लोग इसे गैर-मछली मानते हैं वे इसकी हुरमत (निषेध) की ओर जाते हैं, क्योंकि हमारे नज़दीक मछली के अलावा सभी जलीय जीव हराम हैं। ऐसे मसलों में परहेज़ (बचना) ही सबसे सुरक्षित है। अल्हम्दुलिल्लाह, इस फ़कीर और उसके घरवालों ने पूरी ज़िंदगी इसे नहीं खाया और न ही कभी खाने का इरादा है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (2) अंडे का छिलका अंडे का ही हिस्सा है, इसलिए इसकी हलाल होने के बारे में... (जारी)

1. जवाहर अल-अख़लाती, किताब अद-ज़बाह, हस्तलिपि पृष्ठ 229-287।

पृष्ठ 339/630

حیث قال السمك الصغار کلها مکروهة کراة التحریم ہو الاصح۔ ۱(ت) جہاں کہ چھوٹی تمام مچھلیاں مکروہ تحریمہ ہیں یہی صحیح ہے۔ (ت) جھینگے کی صورت تمام مچھلیوں سے بالکل جدا اور گنگھو وغیرہ کیڑوں سے بہت مشابہ ہے۔ اور لفظ ماہی غیر جنس سمک پر بھی بولا جاتا ہے۔ جیسے ماہی سقفور، حالانکہ وہ نالے کا بچہ ہے کہ سواحل نیل پر خشکی میں پیدا ہوتا ہے۔ اور ریگ ماہی کہ قطعاً حشرات الارض اور ہمارے ائمہ سے حلت روبیان میں کوئی نہیں معلوم نہیں اور مچھلی بھی ہے تو یہاں کے جھینگے ایسے ہی چھوٹے ہیں جن پر جواہر اخلاطی کی وہ تصحیح وارد ہوگی، بہر حال ایسے شبہ و اختلاف سے بے ضرورت بچنا ہی چاہئے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۷۶ تا ۱۷۸: از بریلی مرسلہ نواب مولوی سلطان احمد خاں صاحب ۲ رمضان مبارک ۱۳۱۰ھ ما قولکم غفر اللہ لکم ھذہ المسائل افیدونا یرحمکم اللہ تعالی: ان مسائل میں آپ کا کیا حکم ہے ہمیں بتاؤ، اللہ تعالٰی تم پر رحم فرمائے: (۱) جھینگا خوردن چہ حکم دارد؟ (۱) جھینگا کھانا کیا حکم رکھتا ہے؟ (۲) پوست بیضہ خوردن؟ (۲) انڈے کا چھلکا کھانا؟ (۳) نسج عنکبوت خوردن؟ (۳) مکڑی کا جالا کھانا؟

الجواب: (۱) مختلف فیہ است۔ ہر کہ از جنس ماہی دانستہ حلال گفتہ فان السمك بجمیع انواعہ حلال عندنا۔ ہر کہ غیر او گمان بردہ بحرمت رفتہ اذکل مائی ماخلا السمك حرام عندنا، اسلم در ہچوں مسائل اجتناب است الحمد للہ فقیر و اہل بیت فقیر عمر باست کہ نخور دہ ایم و نہ ہرگز ارادہ خوردنش دادیم۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (۱) مختلف فیہ ہے۔ جو حضرات اس کو مچھلی کی قسم کہتے ہیں حلال کہتے ہیں، کیونکہ مچھلی کی تمام اقسام ہمارے نزدیک حلال ہیں، اور جو حضرات اس کو غیر

مچھلی کہتے ہیں وہ حرام مانتے ہیں کیونکہ مچھلی کے ماسوا تمام آبی جانور ہمارے نزدیک حرام ہیں، ایسے مسائل میں اجتناب بہتر ہے، الحمد اللہ اس فقیر اور اس کے گھر والوں نے عمر بھر نہ کھایا اور نہ اسے کھائیں گے، واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۲) پوست بیضہ جزا و ست پس در حلت و (۲) انڈے کا چھلکا انڈے کے حکم میں ہے کیونکہ

۱جواہر الاخلاطی کتاب الذبائح قلمی نسخہ ص ۲۲۹-۲۸۷

Volume 20 Fatawa Rizvia

[Table Content] Right: The prohibition is according to its ruling, like the skin of an animal, and Allah Almighty knows best. Left: It is its part just like the skin of an animal, and Allah Almighty knows best.

Right (3): I do not recall a specific clarification on this detail at the moment, nor do I have my books present here, but it appears to be prohibited, like a wasp's nest, as stated in Al-Hindiya [1] from Al-Multaqat from Imam Khalaf bin Ayyub (may Allah Almighty have mercy on him), because its weaving is produced from its saliva. And Allah Almighty knows best. Left (3): The ruling regarding a spider's web is not in my mind, nor are my books here, but apparently it is forbidden just as a wasp's nest is forbidden, as is narrated in Hindiya from Multaqat and there from Imam Khalaf bin Ayyub (may Allah Almighty have mercy on him), because the web is made from the spider's saliva. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 177: From Mauza Darhaal, District Muradabad, sent by Sheikh Muhammad Ismail Sahab, 21 Shawwal 1312 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: that some people chew soft bone, is this permissible or not? And there is a soft bone in the shoulder of a cow which they call 'chabni', and they eat it with the meat. Please explain and be rewarded.

Answer: No type of bone from a slaughtered halal animal is forbidden as long as there is no harm in eating it; if there is, then the prohibition will be due to the harm, not because the bone itself is forbidden. And Allah Almighty knows best.

[Footnote 1]: Fatawa Hindiya, Book of Slaughtered Animals, Chapter Two, Nurani Kutub Khana Karachi, 5/290.

जिल्द २० फ़तावा रिज़विया

[तालिका सामग्री] दायाँ: इसकी हुरमत (निषेध) इसके हुक्म के मुताबिक़ है जैसे जानवर की खाल, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। बायाँ: यह इसका हिस्सा है जैसा कि जानवर की खाल, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

दायाँ (३): इस सूक्ष्म विवरण (जुज़िया) का स्पष्ट उल्लेख अभी ज़हन में नहीं है और न ही यहाँ किताबें मौजूद हैं, लेकिन ज़ाहिरी तौर पर यह ममनू (निषेध) है जैसे भिड़ (ततैया) का छत्ता, जैसा कि हिन्दिया [१] में 'अल-मुल्तक़त' के हवाले से इमाम ख़लफ़ बिन अय्यूब (रहमतुल्लाहि तआला अलैहि) से वर्णित है, क्योंकि इसकी बुनावट उसके लार से पैदा होती है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। बायाँ (३): मकड़ी के जाले का हुक्म याद नहीं है और न ही यहाँ मेरी किताबें हैं, लेकिन ज़ाहिरी तौर पर यह मना है जिस तरह भिड़ का घर मना है, जैसा कि हिन्दिया में मुल्तक़त से और वहाँ इमाम ख़लफ़ बिन अय्यूब (रहमतुल्लाहि तआला अलैहि) से नक़ल किया गया है क्योंकि जाला मकड़ी के थूक से बनता है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला १७७: मौज़ा डरहाल, ज़िला मुरादाबाद से मुर्सला (प्रेषक) शेख़ मोहम्मद इस्माइल साहब, २१ शव्वाल १३१२ हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि कुछ लोग मुलायम हड्डी चबा लेते हैं, क्या यह जायज़ है या नहीं? और एक मुलायम हड्डी गाय के कंधे (निशाना) में होती है जिसे 'चबनी' कहते हैं और उसे गोश्त के साथ खा लेते हैं। बयान फ़रमाएं, सवाब पायें।

अल-जवाब (उत्तर): ज़बह किए हुए हलाल जानवर की हड्डी किसी भी क़िस्म की मना नहीं है जब तक कि उसके खाने में कोई नुकसान (मज़र्रत) न हो। अगर नुकसान हो तो नुकसान की वजह से पाबंदी होगी, न कि इसलिए कि हड्डी खुद मना है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

[पादलेख १]: फ़तावा हिन्दिया, किताबुज़ ज़बाइह, अल-बाब-उल-सानी, नूरानी कुतुब ख़ाना कराची, ५/ २९०।

पृष्ठ ३४०/६३०

[جدول] حرمت بحکم اوست ہمچوں جلد حیوان ، واللہ تعالٰی اعلم۔ | اس کا جزء ہے جیسا کہ حیوان کی کھال، واللہ تعالٰی اعلم۔ (۳) تصریح ایں جزئیہ ایدوں بخیال نیست نہ اینجا کتب حاضر دارم اما ظاہر ممانعت است ہمچوں خانہ زنبور کما نص علیہ فی الہندیۃ ۱ عن الملتقط عن الامام خلف بن ایوب رحمۃ اللہ تعالٰی زیرا کہ نسجش متولد از لعاب اوست واللہ تعالٰی اعلم۔ | (۳) مکھڑے کے جالے کا حکم خیال میں نہیں ہے اور نہ ہی یہاں میری کتب ہیں لیکن ظاہری طور پر ممنوع ہے جس طرح زنبور کا گھر ممنوع ہے جیسا کہ ہندیہ میں ملتقط سے اور وہاں امام خلف بن ایوب رحمۃ اللہ تعالٰی سے منقول ہے کیونکہ جالا مکھڑے کے لعاب سے بنتا ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۷۷: از موضع ڈرہال ضلع مراد آباد مرسلہ شیخ محمد اسمعیل صاحب ۲۱ شوال ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ بعض لوگ ملائم ہڈی کو چبا لیتے ہیں یہ جائز ہے یا نہیں؟ اور ایک ہڈی ملائم گائے کے نشانہ میں ہوتی ہے جس کو چبنی کہتے ہیں اور اسے گوشت کے ساتھ کھا لیتے ہیں۔ بینوا توجروا الجواب: جانور حلال مذبوح کی ہڈی کسی قسم کی منع نہیں جب تک اس کے کھانے میں مضرت نہ ہو، اگر ہو تو ضرر کی وجہ سے ممانعت ہوگی، نہ اس لئے کہ ہڈی خود ممنوع ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

۱ فتاوٰی ہندیہ کتاب الذبائح الباب الثانی نورانی کتب خانہ کراچی ۵/ ۲۹۰

Volume 20 Fatawa Razawiyya

Book of Hunting (Description of Hunting)

Problem 178: 10 Rabi' al-Akhir Sharif 1320 AH (What is your decree) regarding this matter: A person daily hunts with a gun as a hobby. According to the noble Sharia, to what extent is hunting permissible and at what time? And is that hunter a sinner for hunting every day or not? What is the ruling in these matters, please explain in detail, may you be greatly rewarded.

The Answer: Hunting that is purely for hobby and recreation, which is considered a type of sport—hence it is called 'playing hunting'—whether it's with a gun or for fish, whether daily or occasionally, is absolutely prohibited by consensus. Permissible hunting is that which is for the purpose of eating, medicine, or some other benefit, or to ward off some harm. Nowadays, big hunters, who are so arrogant that they consider it beneath their dignity to go to the market to bring items for their personal needs of eating or wearing, or are so soft that they consider it a calamity to walk ten steps in the sun to be present in the mosque for prayer; yet they endure walking and staying on hot sand in the heat of noon and hot winds, and suffering the blasts of hot air, leaving their homes for two noons or two days for hunting—do they go for the purpose of eating? Far from it! Rather, it is the same amusement and play (lahw-o-la'ib) and is prohibited by consensus. A major indicator is that if you tell these hunters, for example, 'you will get fish in the market, get it from there,' they will never accept it, or tell them to get their own...

जिल्द 20 फतावा रज़विया

किताबुल सैद (शिकार का बयान)

मसला 178: 10 रबीउल आखिर शरीफ 1320 हिजरी (आपका क्या फ़रमान है) इस मसले में कि एक शख़्स रोज़ाना बंदूक़ से शौक़िया शिकार खेलता है। तो शरीअत-ए-मुतहरा के हुक्म के मुताबिक़ कितना शिकार खेलना जायज़ है और किस वक़्त में? और क्या वो शिकारी हर रोज़ शिकार खेलने से गुनहगार होता है या नहीं? इन उमूर में क्या हुक्म है, तफ़सील से बयान फ़रमायें, आपको बड़ा सवाब मिले।

अल-जवाब: शिकार जो महज़ शौक़िया तफ़रीह की ग़रज़ से हो, जिसे एक क़िस्म का खेल समझा जाता है और लिहाज़ा शिकार खेलना कहते हैं, बंदूक़ का हो ख़्वाह मछली का, रोज़ाना हो ख़्वाह कभी-कभी। मुतलक़न बिल-इत्तेफ़ाक़ हराम है। हलाल वो है जो खाने या दवा या किसी और नफ़ा या किसी नुक़सान को दूर करने की ग़रज़ से हो। आजकल बड़े-बड़े शिकारी जो इतने नख़रेबाज़ हैं कि बाज़ार से अपनी ख़ास ज़रूरत के खाने या पहनने की चीज़ें लाने को जाना अपनी तौहीन समझते हैं, या इतने कमज़ोर कि दस क़दम धूप में चलकर मस्जिद में नमाज़ के लिए हाज़िर होना मुसीबत समझते हैं, वो गर्म दोपहर, लू में तपती रेत पर चलना और ठहरना, और गर्म हवा के थपेड़े खाना बर्दाश्त करते हैं और दो-दो दोपहर, दो-दो दिन शिकार के लिए घर-बार छोड़े पड़े रहते हैं, क्या ये खाने की ग़रज़ से जाते हैं? हरगिज़ नहीं, बल्कि वही 'लह्व-ओ-लब' (खेल-कूद) है और बिल-इत्तेफ़ाक़ हराम है। एक बड़ी पहचान ये है कि इन शिकारियों से अगर कहिए मसलन मछली बाज़ार में मिलेगी वहाँ से ले लीजिये, हरगिज़ क़बूल न कर सकेंगे, या कहिये कि अपने...

جلد ۲۰ فتاویٰ رضویہ

کتاب الصید (شکار کا بیان)

مسئلہ ۱۷۸: ۱۰ ربیع الآخر شریف ۱۳۲۰ھ (آپ کا کیا فرمان ہے) اندریں مسئلہ کہ ایک شخص روز شکار بندوق کا شوقیہ کھیلتا ہے۔ پس بحکم شرع شریف کے کس قدر شکار کھیلنا جائز ہے اور کس وقت میں؟ اور وہ شکاری ہر روز شکار کھیلنے سے گنہگار ہوتا ہے یا نہیں؟ دریں امور چہ حکم دارد، بینوامفصلاً توجروا کثیرا۔

الجواب: شکار کہ محض شوقیہ بغرض تفریح ہو، جیسے ایک قسم کا کھیل سمجھا جاتا ہے و لہذا شکار کھیلنا کہتے ہیں، بندوق کا ہو خواہ مچھلی کا، روزانہ ہو خواہ گاہ گاہ۔ مطلقاً باتفاق حرام ہے۔ حلال وہ ہے جو بغرض کھانے یا دوا یا کسی اور نفع یا کسی ضرر کے دفع کو ہو آج کل بڑے بڑے شکاری جو اتنی ناک والے ہیں کہ بازار سے اپنی خاص ضرورت کے کھانے یا پہننے کی چیزیں لانے کو جانا اپنی کسرِ شان سمجھیں، یا نرم ایسے کہ دس قدم دھوپ میں چل کر مسجد میں نماز کے لئے حاضر ہونا مصیبت جانیں، وہ گرم دوپہر، گرم لو میں گرم ریت پر چلنا اور ٹھہرنا، اور گرم ہوا کے تھپیڑے کھانا گوارا کرتے اور دو دو پہر دو دو دن شکار کے لئے گھر بار چھوڑے پڑے رہتے ہیں کیا یہ کھانے کی غرض سے جاتے ہیں، حاشا وکلا بلکہ وہی لہو ولعب ہے اور بالاتفاق حرام، ایک بڑی پہچان یہ ہے کہ ان شکاریوں سے اگر کہئے مثلاً مچھلی بازار میں ملے گی وہاں سے لے لیجئے ہر گز قبول نہ کر سکیں گے، یا کہئے کہ اپنے

Volume 20 Fatawa Razawiya

...bring it from their side, they will never agree, rather after hunting they don't even have much interest in eating it themselves, they distribute it. So, going [for hunting] is certainly that recreation and is forbidden. It is in Durr al-Mukhtar:

Hunting is permissible, but not for amusement, as is apparent. (T)

Likewise, it is mentioned in Al-Ashbah, Al-Bazzaziyah, Majma' al-Fatawa, Ghuniyat Dhuwi al-Ahkam, Tatar Khaniyah, Durr al-Mukhtar etc., in general books of travel. And Allah Subhanah wa Ta'ala knows best.

Issue 179: Through Maulvi Imam Bakhsh Sahib, student of Madrassa Manzar-ul-Islam, questioned by Wahid Ahmed Khan, 18 Muharram 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding this issue that hunting for sport is forbidden? Zaid says that if hunting is done for the purpose of eating meat, there is no harm because we eat meat every day anyway, and since meat is expensive nowadays, we will benefit from hunting. And if you say that taking a life without benefit is not right, then why do you eat meat daily? On Zaid's conversation, this question was asked: you present the question of high cost, and if your purpose is to fill your stomach from hunting, then why don't you hunt daily so that you get full benefit? Why do you hunt only occasionally, and that too by taking your contemporaries with you? This makes it clear that you hunt for recreation only, which the noble Shariah does not permit. This humble person seeks a decree from your presence whether Zaid's talk is correct or not? And will this interpretation of Zaid be worthy of consideration when there is neither compulsion nor recovery from any disease intended through the meat of the hunt?

The Answer: Hunting for recreation is forbidden. And it is permissible for food or medicine. And the knowledge of intention is with Allah. If he really goes for hunting for eating, not for recreation, then there is no harm. And the sign of this is that he should go for fishing; even when fish is available in the market and he has money, he does not buy but rather hunts it himself and endures the hardships and difficulties that occur in it, then eating is definitely not his purpose but rather the same recreation. And Allah Ta'ala knows best.

Issue 180: Questioned by Ali Ahmed Sahib, 15 Jumada al-Akhirah 1330 AH. What do the scholars of religion say regarding this issue: is eating hunted fish permissible or impermissible? Hunting is done with 'tali' bait and with a 'gheesa'.

1. Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Sayd, Matba' Mujtabai Delhi, 2/261 Page 342 of 630

जिल्द २० फ़तावा रज़विया

...पास से लाए देते हैं, कभी न मानेंगे बल्कि शिकार के बाद खुद इसके खाने से भी चंदां ग़रज़ नहीं रखते बांट देते हैं, तो यह जाना यकीनन वही तफ़रीह व हराम है। दुर्रुल मुख्तार में है:

शिकार मुबाह है मगर लअब (मनोरंजन) के तौर पर मुबाह नहीं। (त)

इसी तरह अशबाह व बज़ाज़िया व मज्मउल फ़तावा व गुनिया ज़वी अल-अहकाम व तातार खानिया व दुर्रुल मुख्तार वग़ैरह में आम तौर पर सफ़रों में है, और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है।

मस्अला १७९: मारिफ़त मौलवी इमाम बख़्श साहब तालिब-ए-इल्म मदरसा मंज़र-उल-इस्लाम, मुस्तफ़्ती वहीद अहमद ख़ां, १८ मुहर्रम १३३९ हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मस्अले में कि शिकार तफ़रीहन (मनोरंजन के लिए) खेलना हराम है? ज़ैद कहता है कि शिकार अगर गोश्त खाने के वास्ते खेला जाए तो कुछ हर्ज नहीं क्योंकि हम रोज़ गोश्त ही खाते हैं और चूंकि आज कल गोश्त महंगा है इस वास्ते शिकार से हमको फ़ायदा होगा। और अगर यह कहो कि किसी जान बे-फ़ायदा लेना ठीक नहीं तो रोज़ गोश्त क्यों खाते हो? ज़ैद की इस गुफ़्तगू पर यह सवाल किया गया कि तुम महंगे का सवाल पेश करते हो, और अगर तुम्हें शिकार से पेट ही भरना मक़सूद है तो रोज़ शिकार क्यों नहीं खेलते ताकि तुमको पूरा फ़ायदा हासिल हो? गाहे-गाहे (कभी-कभी) क्यों शिकार खेलते हो, वो भी अपने हम-असरों (साथियों) को साथ ले जाकर? इससे यह ज़ाहिर हुआ कि तुम तफ़रीहन ही शिकार खेलते हो, जिसकी इजाज़त शरअ शरीफ़ नहीं देती। यह बे-नवा हुज़ूर से मुस्तफ़्ती है कि ज़ैद की गुफ़्तगू सही है या नहीं? और ज़ैद की यह तावील क़ाबिल-ए-समाअत होगी या नहीं जब कि न मजबूरी है न किसी बीमारी की सेहत शिकार के गोश्त से मद-ए-नज़र है।

अल-जवाब: तफ़रीह के लिए शिकार हराम है। और गिज़ा (भोजन) या दवा के लिए मुबाह (जायज़) है। और नियत का इल्म अल्लाह को है। अगर वाक़ई वो खाने ही के लिए शिकार को जाता है तफ़रीह मक़सूद नहीं तो हर्ज नहीं, और इसकी अलामत यह है कि मछली के शिकार को जाना चाहिए, और मछलियां बाज़ार में मिलती हों और दाम (पैसे) रखता हो, न खरीदे बल्कि शिकार ही कर के लाए और वो तकालीफ़ व मसाइब जो इसमें होती हैं गवारा करे तो हरगिज़ उसे खाना मक़सूद नहीं बल्कि वही तफ़रीह। वल्लाहु तआला आलम (अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

मस्अला १८०: मुस्तफ़्ती अली अहमद साहब १५ जमादी अल-आख़िर १३३० हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मस्अले में कि शिकार मछली का खाना जायज़ है या नाजायज़? शिकार चारा तली से और घीसे से खेला जाता है।

1. दुर्रुल मुख्तार शरह तनवीरुल अबसार किताबुस सैद मतबअ मुजतबाई देहली २/ २६१ पृष्ठ ३४२ का ६३०

پاس سے لائے دیتے ہیں، کبھی نہ مانیں گے بلکہ شکار کے بعد خود اس کے کھانے سے بھی چنداں غرض نہیں رکھتے بانٹ دیتے ہیں، تو یہ جانا یقیناً وہی تفریح و حرام ہے۔ درمختار میں ہے:

الصید مباح لا للتلھي کما ھو ظاھر ۱

شکار مباح ہے مگر لعب کے طور پر مباح نہیں۔ (ت)

اسی طرح اشباہ و بزازیہ و مجمع الفتاویٰ و غنیہ ذوی الاحکام و تاتارخانیہ و در المختار وغیرہا میں عامہ اسفار میں ہے واللہ سبحانہ و تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۷۹: معرفت مولوی امام بخش صاحب طالب علم مدرسہ منظرالاسلام مسئولہ وحید احمد خاں ۱۸ محرم ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ شکار تفریحاً کھیلنا حرام ہے، زید کہتا ہے کہ شکار اگر گوشت کھانے کے واسطے کھیلا جائے تو کچھ حرج نہیں کیونکہ ہم روز گوشت ہی کھاتے ہیں اور چونکہ آج کل گوشت مہنگا ہے اس واسطے شکار سے ہم کو فائدہ ہو گا، اور اگر یہ کہو کہ کسی جان بے فائدہ لینا ٹھیک نہیں تو روز گوشت کیوں کھاتے ہو، زید کی اس گفتگو پر یہ سوال کیا گیا کہ تم مہنگے کا سوال پیش کرتے ہو، اور اگر تمہیں شکار سے پیٹ ہی بھرنا مقصود ہے تو روز شکار کیوں نہیں کھیلتے تاکہ تم کو پورا فائدہ حاصل ہو، گاہے گاہے کیوں شکار کھیلتے ہو، وہ بھی اپنے ہمعصروں کو ساتھ لے جا کر، اس سے یہ ظاہر ہوا کہ تم تفریحا ہی شکار کھیلتے ہو، جس کی اجازت شرع شریف نہیں دیتی یہ بے نوا حضور سے مستفتی ہے کہ زید کی گفتگو صحیح ہے یا نہیں؟ اور زید کی یہ تاویل قابل سماعت ہو گی یا نہیں جبکہ نہ مجبوری ہے نہ کسی بیماری کی صحت شکار کے گوشت سے مد نظر ہے۔

الجواب: تفریح کے لئے شکار حرام ہے۔ اور غذا یا دوا کے لئے مباح ہے۔ اور نیت کا علم اللہ کو ہے۔ اگر واقعی وہ کھانے ہی کے لئے شکار کو جاتا ہے تفریح مقصود نہیں تو حرج نہیں، اور اس کی علامت یہ ہے کہ مچھلی کے شکار کو جانا چاہئے، اور مچھلیاں بازار میں ملتی ہوں اور دام رکھتا ہو، نہ خریدے بلکہ شکار ہی کر کے لائے اور وہ تکالیف و مصائب جو اس میں ہوتی ہے گوارا کرے تو ہر گز اسے کھانا مقصود نہیں بلکہ وہی تفریح واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۸۰: مسئولہ علی احمد صاحب ۱۵ جمادی الآخرہ ۱۳۳۰ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ شکار مچھلی کا کھانا جائز ہے یا ناجائز؟ شکار چارہ تلی سے اور گھیسے سے کھیلا جاتا ہے۔

۱ درمختار شرح تنویر الابصار کتاب الصید مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۶۱ Page 342 of 630

Volume 20 Fatawa Ridawiyya

The Answer: Hunting any animal is permissible if it is for the purpose of food, medicine, removing harm, or trade. However, hunting for recreation, as is common today—which is why it is called "playing at hunting" and considered a game, where people consider it shameful to buy something for food from the market, but will kick up dust in heat and hot winds and splash in water—this is absolutely forbidden (Haram). As stipulated in Al-Ashbah, Al-Durr al-Mukhtar, etc. Furthermore, regarding fishing, if done in a permissible manner, it is not allowed to skewer a live worm [as bait]; however, using a dead one or a fried item or any inanimate thing is fine. These were the rulings regarding the act itself. As for the caught fish, eating it is halal in any case, even if the act of hunting occurred in those impermissible manners. And Allah Almighty knows best.

Issue 181: From Hyderabad Deccan, Afzal Ganj locality, residence of Mufti Lutfullah Sahib (Aligarh, Judge of the State of Hyderabad), sent by Sahibzada Maulvi Syed Ahmad Ashraf Mian Sahib, resident of Kachhochha Sharif, District Faizabad, distinguished student of the aforementioned Mufti Sahib, 3rd Muharram-ul-Haram 1312 AH.

Question: What do the scholars of religion say: Is an animal killed by a gun bullet halal or haram? Does a bullet have the same ruling as an arrow regarding the lawfulness of the prey? What is the ruling for long-shaped bullets? Please explain and be rewarded.

The Answer: A gun bullet does not have the ruling of an arrow regarding the lawfulness of the prey. An animal killed by it is absolutely haram. Because it does not involve cutting or piercing [with a sharp edge]; rather, it is impact, crushing, breaking, and burning. It is mentioned in Shami:

[Arabic Box Text]: It is not hidden that a wound from a lead bullet is only due to burning and weight [impact] caused by its violent propulsion, since it has no sharp edge. Therefore, it is not lawful, and this is the fatwa of Ibn Nujaym. 1

[Urdu Translation of Box]: It is not hidden that the wound from a copper (lead) bullet is due to its burning and weight, which is achieved through intense pressure because there is no sharp edge, so the prey will not be halal, and this is the fatwa of Ibn Nujaym. (T)

Regarding long-shaped bullets: Firstly, they are also not sharp-edged; rather, they are heard to be of an almost oval shape. While the tool being made of iron (metal) is not a condition, its being "muhaddad" i.e., having a sharp edge capable of cutting and piercing, is necessary. Secondly: Even if, for the sake of argument, a bullet was made sharp-edged like an arrow and fired from a regular gun, even then...

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Sayd, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/302. Page 343 of 630

जिल्द 20 फ़तावा रज़विया

जवाब: किसी जानवर का शिकार अगर भोजन, दवा, नुक़सान पहुँचाने वाले को दूर करने या व्यापार के उद्देश्य से हो, तो जायज़ है। और जो मनोरंजन के लिए हो, जैसा कि आज कल प्रचलित है और इसीलिए इसे 'शिकार खेलना' कहते हैं और खेल समझते हैं, और वे लोग जो बाज़ार से कोई चीज़ ख़रीद कर लाना शर्म की बात समझते हैं, लेकिन धूप और लू में धूल उड़ाते और पानी में हाथ-पाँव मारते हैं, यह बिल्कुल हराम है। जैसा कि अश्बाह और दुर्र-ए-मुख्तार आदि में स्पष्ट रूप से उल्लेख किया गया है। फिर मछली का शिकार, अगर जायज़ तरीक़े से किया जाए, तो उसमें जीवित केंचुआ (चारे के रूप में) पिरोना जायज़ नहीं है, हाँ मार कर हो या तली हुई चीज़ आदि निर्जीव चीज़ हो तो कोई आपत्ति नहीं। ये सभी नियम उस कार्य (शिकार) के बारे में थे। जहाँ तक शिकार की हुई मछली का प्रश्न है, उसका खाना हर तरह से हलाल है, चाहे शिकार का कार्य उन नाजायज़ तरीक़ों से ही क्यों न हुआ हो। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 181: हैदराबाद दकन, मोहल्ला अफ़ज़ल गंज, मुफ़्ती लुत्फुल्ला साहब अलीगढ़ी (जज रियासत हैदराबाद) के निवास स्थान से, प्रेषक साहबज़ादा मौलवी सैयद अहमद अशरफ़ मियाँ साहब, निवासी कछौछा शरीफ़, ज़िला फ़ैज़ाबाद, उपरोक्त मुफ़्ती साहब के शिष्य, 3 मुहर्रम-उल-हराम 1312 हिजरी।

सवाल: उलेमा-ए-दीन क्या फ़रमाते हैं कि बंदूक की गोली से मारा गया शिकार हलाल है या हराम? क्या शिकार के हलाल होने के मामले में गोली का वही हुक्म है जो तीर का है या नहीं? लंबी शक्ल की जो गोलियाँ होती हैं उनका क्या हुक्म है? बयान फ़रमाएं और सवाब (पुण्य) पाएं।

जवाब: बंदूक की गोली, शिकार के हलाल होने के मामले में तीर के हुक्म में नहीं है। इसके द्वारा मारा गया शिकार पूरी तरह से हराम है। क्योंकि इसमें (तीर की तरह) काटना या छेदना नहीं होता, बल्कि चोट लगना, कुचलना, टूटना और जलना होता है। शामी (एक प्रसिद्ध इस्लामी न्याय ग्रंथ) में है:

[अरबी पाठ का बॉक्स]: यह छिपा नहीं है कि सीसे की गोली का घाव केवल उसकी जलन और वज़न के कारण होता है जो उसके तीव्र वेग के कारण प्राप्त होता है, क्योंकि उसकी कोई तेज़ धार नहीं होती। इसलिए वह (शिकार) हलाल नहीं है, और यही इब्न नजीम का फ़तवा है। 1

[बॉक्स का उर्दू अनुवाद]: यह छिपा नहीं है कि तांबे (सीसे) की गोली का घाव उसके जलने और वज़न की वजह से है जो तीव्र दबाव के माध्यम से प्राप्त होता है क्योंकि धार नहीं होती तो शिकार हलाल न होगा, और यही इब्न नजीम का फ़तवा है। (त)

लंबी शक्ल की जो गोलियाँ हैं, उनके बारे में: पहली बात तो यह कि वे भी धारदार नहीं होतीं, बल्कि लगभग अंडाकार आकार की सुनी जाती हैं। हालाँकि उपकरण का लोहे (धातु) का होना शर्त नहीं है, लेकिन उसका 'मुहद्दद' यानी तेज़ धार वाला होना ताकि वह काटने और छेदने में सक्षम हो, ज़रूरी है। दूसरी बात: अगर मान लिया जाए कि गोली तीर की तरह धारदार ही बनाई जाए और उसे सामान्य बंदूक से दागा जाए, तब भी...

1. रद्दुल मुहतार, किताबुस सैयद, दार इहयाउत तुरास अल-अरबी, बेरुत 5/302। पृष्ठ 630 में से 343

الجواب: کسی جانور کا شکار اگر غذا یا دوا یا دفع ایذا یا تجارت کی غرض سے ہو جائز ہے اور جو تفریح کے لئے ہو جس طرح آج کل رائج ہے اور اسی لئے اسے شکار کھیلنا کہتے اور کھیل سمجھتے ہیں، اور وہ جو کھانے کے لئے بازار سے کوئی چیز خرید کر لانا عار جانیں، دھوپ اور لو میں خاک اڑاتے اور پانی بجاتے ہیں، یہ مطلقاً حرام ہے۔ کما نص علیہ فی الاشباہ والدرالمختار وغیرہا (جیسا کہ اشباہ اور درمختار وغیرہ میں اس پر نص کی گئی ہے۔ ت) پھر مچھلی کا شکار کہ جائز طور پر کریں، اس میں زندہ گھسیا پرو نا جائز نہیں، ہاں مار کر ہو یا تلی وغیرہ بے جان چیز تو مضائقہ نہیں، یہ سب اس فعل کی نسبت احکام تھے، رہی شکار کی ہوئی مچھلی اس کا کھانا ہر طرح حلال ہے، اگرچہ فعل شکار ان ناجائز صورتوں سے ہوا ہو، واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۸۱: از حیدر آباد دکن محلہ افضل گنج اقامت گاہ مفتی لطف اللہ صاحب علی گڑھ جج ریاست حیدر آباد مرسلہ جناب صاحبزادہ مولوی سید احمد اشرف میاں صاحب متوطن کچھوچھا شریف ضلع فیض آباد، شاگرد رشید مفتی صاحب مذکور ۳ محرم الحرام شریف ۱۳۱۲ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ بندوق کی گولی سے مارا شکار حلال ہے یا حرام، گولی کو حلت صید میں تیر کا حکم ہے یا نہ۔ یں؟ لمبی شکل کی جو گولیاں ہوتی ہے ان کا کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: بندوق کی گولی دربارہ حلت صید حکم تیر میں نہیں، اس کا مارا ہوا شکار مطلقاً حرام ہے۔ کہ اس میں قطع وخرق نہیں، صدم ودق وکسر وحرق ہے، شامی میں ہے:

لا یخفی ان الجرح بالرصاص انما ھو بالا حراق، والثقل بواسطۃ اندفاعہ العنیف اذ لیس لہ حد فلا یحل و بہ افتی ابن نجیم 1۔ یہ مخفی نہیں کہ تانبے کی گولی کا زخم اس کے جلانے اور ثقل کی وجہ سے ہے جو بذریعہ شدید دباؤ کے حاصل ہوتا ہے کیونکہ دھار نہیں ہوتی تو شکار حلال نہ ہوگا، اور یہی ابن نجیم کا فتوٰی ہے۔ (ت)

مطول شکل کی جو گولیاں ہیں اولاً: وہ بھی دھار دار نہیں ہوتی بلکہ تقریباً بیضوی شکل پر سنی جاتی ہیں، اور آلہ کا حدید یعنی تیز ہونا اگرچہ شرط نہیں مگر محد د یعنی باڑھ دار ہونا کہ قابل قطع وخرق ہو ضرور ہے۔ ثانیاً: اگر بالفرض گولی تیر کی طرح دھار دار ہی بنائی جائے اور اسے بطور معہود بندوق سے سر کریں جب بھی

1 ردالمحتار کتاب الصید دار احیاء التراث العربي بیروت ۳۰۲/۵ Page 343 of 630

Volume 20 Fatawa Rizvia

In establishing permissibility, it is considered that the mere presence of a sharp edge is not enough, but certainty is also necessary that its sharpness caused the cut which led to the kill. And here it is not so, because its burning and severe impact are lethal as you just heard (as you just heard. T). So it is probable that this was the cause of death, not the cutting, and in a state of doubt and probability, the ruling is prohibition. It is stated in al-Hidayah:

Arabic	**Urdu**
The principle in these matters is that if death is certainly attributed to the wound, the game is permissible (halal); if it is certainly attributed to weight/crushing force (thiqal), it is forbidden (haram); and if doubt arises and it is not known whether it died from the wound or the weight, it is forbidden as a precaution.	The rule in these matters is that if death is certainly attributed to the wound, the hunt is permissible, and if it is attributed to the weight, it is certainly forbidden, and if there is doubt and it is not known whether it died from the wound or the weight, it is forbidden as a precaution. (T)

It is also in it:

Arabic	**Urdu**
What is hit by a bullet and dies from it shall not be eaten because it crushes and breaks and does not wound. Similarly, if he threw a stone at it, and even if it wounded it, they [scholars] said its interpretation is that if it was heavy and had an edge, it is forbidden because of the possibility that it killed by its weight. etc. And Allah Almighty knows best.	A creature killed by a gunshot should not be eaten because it breaks by pressure and does not cause a wound; similarly, if a stone was thrown and it was wounded by pressure, the explanation is that if the stone is heavy and has a sharp edge, it is forbidden because there is a possibility that it died from the pressure of the weight, therefore it is forbidden. And Allah Almighty knows best. (T)

Issue 182: 9 Rabi' al-Akhir 1320 AH In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. What do the scholars of religion and jurists of the firm Sharia say regarding this matter: (What do the scholars of religion and jurists of the firm Sharia say in this chapter. T) that a person said 'Bismillah' and fired a gun at game. When he went and saw it, there were no signs of life in it nor any movement. When he slaughtered it,

blood flowed out well. So is that game permissible (halal) or forbidden (haram)? And if he hadn't slaughtered it, would it have been halal or haram? And...

---

1. Al-Hidayah, Kitab al-Sayd, Yusufi Press, Lucknow 4/509
2. Al-Hidayah, Kitab al-Sayd, Yusufi Press, Lucknow 4/508 and 809

जिल्द २० फ़तावा रिज़विया

अनुमति (हलाल) साबित करने में यह विचारणीय है कि केवल धारदार वस्तु का होना ही पर्याप्त नहीं है, बल्कि यह भी निश्चित होना आवश्यक है कि उसकी धार से कटने के कारण ही मृत्यु हुई। और यहाँ ऐसा नहीं है क्योंकि इसका जलना और तीव्र प्रहार प्राणघातक है जैसा कि आपने अभी सुना (जैसा कि अभी आपने सुना। त)। तो यह संभावना है कि यही मृत्यु का कारण हो, न कि कटना, और संदेह और संभावना की स्थिति में निषेध (हराम) का आदेश है। हिदाया में है:

अरबी

इन मामलों में नियम यह है कि यदि मृत्यु निश्चित रूप से घाव के कारण हुई हो, तो शिकार हलाल है, और यदि वह निश्चित रूप से भार/दबाव (थिकल) के कारण हुई हो, तो हलाल नहीं (हराम) है, और यदि संदेह हो और यह ज्ञात न हो कि घाव से मरा है या भार से, तो सावधानी के तौर पर हराम है।

उर्दू

इन मसलों में नियम यह है कि अगर मौत यक़ीनी तौर पर ज़ख़्म की तरफ़ मंसूब हो तो शिकार हलाल है, और अगर वो थिकल (वजन) की तरफ़ मंसूब हो तो यक़ीनन हराम है, और अगर शक हो और मालूम न हो कि ज़ख़्म से मरा है या थिकल से तो एहतियातन हराम है। (त)

इसी में है:

अरबी

बंदूक लगने से जो मरे उसे न खाया जाए क्योंकि वो कुचलती और तोड़ती है और घाव नहीं करती और इसी तरह अगर उसे पत्थर मारा और घाव हुआ, उन्होंने कहा कि इसकी व्याख्या यह है कि जब वह भारी हो और उसमें धार हो तो इसकी संभावना है कि उसे उसके भार ने मारा हो। इत्यादि। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

उर्दू

बंदूक लगने से हलाक शुदा न खाया जाए क्योंकि वो दबाव से तोड़ती है ज़ख़्म नहीं करती, और इसी तरह अगर पत्थर मारा और दबाव से ज़ख़्मी हुआ, वज़ाहत ये है कि अगर पत्थर भारी हो और उसकी धार हो तो हराम है क्योंकि एहतमाल (संभावना) है कि थिकल के दबाव से हलाक हुआ हो, इसलिए हराम है। वल्लाहु तआला आलम। (त)

मसला १८२: ९ रबीउल आख़िर शरीफ़ १३२० हिजरी बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम, धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ़्ती इस मामले में क्या फ़रमाते हैं (इस बाब में उलमा-ए-दीन और मुफ़्तियाने शरा-ए-मतीन क्या फ़रमाते हैं। त) कि एक शख़्स ने बिस्मिल्लाह कहकर शिकार पर बंदूक़ चलाई,

पस जिस वक़्त जाकर देखा तो कोई आसार उसमें ज़िंदगी के न थे और न जुंबिश थी, जिस वक़्त कि उसको ज़बह किया तो ख़ून निकला अच्छी तरह से, पस वो शिकार हलाल है या हराम? और अगर उसको हलाल न करते तो हलाल होता या हराम? और...

---

1. अल-हिदाया किताबुस सैद मतबा यूसुफ़ी लखनऊ ४/५०९
2. अल-हिदाया किताबुस सैद मतबा यूसुफ़ी लखनऊ ४/५०८ और ८०९

ثبوت حلت میں نظر ہے کہ صرف دھار دار کا وجود ہی کافی نہیں، بلکہ تیقن بھی ضروری ہے، اس کی دھار سے قطع ہونا ہی باعث قتل ہوا۔ اور یہاں ایسا نہیں کہ اس کا احراق و صدمہ شدید قاتل ہے کما سمعت انفاً (جیسا کہ ابھی آپ نے سنا۔ ت) تو محتمل کہ یہی وجہ قتل ہوا ہو، نہ قطع، اور بحالت شک و احتمال حکم حرمت ہے۔ ہدایہ میں ہے:

عربی **اردو**

الاصل فی هذه المسائل ان الموت اذا کان مضافا الی الجرح بیقین کان الصید حلالا، واذا کان مضافا الی الثقل بیقین کان حراما، وان وقع الشك و لا یدری مات بالضرب او بالثقل کان حراما احتیاطا۔

ان مسائل میں قاعدہ یہ ہے کہ اگر موت یقینی طور پر زخم کی طرف منسوب ہو تو شکار حلال ہے، اور اگر وہ ثقل کی طرف منسوب ہو تو یقیناً حرام ہے، اور اگر شک ہو اور معلوم نہ ہو کہ زخم سے مرا ہے یا ثقل سے تو احتیاطاً حرام ہے۔ (ت)

اسی میں ہے:

عربی **اردو**

لا یؤکل ما اصابه البندقة فمات بها لانها تدق وتکسر ولا تجرح وکذلك ان رماه بحجر وکذلك ان جرحه، قالوا اتاویله اذا کان ثقیلا و به حدة لاحتمال انه قتله بثقله۔ الخ، واللہ تعالٰی اعلم۔

بندوق لگنے سے ہلاک شدہ نہ کھایا جائے کیونکہ وہ دباؤ سے توڑتی ہے زخم نہیں کرتی، اور اسی طرح اگر پتھر مارا اور دباؤ سے زخمی ہوا، وضاحت یہ ہے کہ اگر پتھر بھاری ہو اور اس کی دھار ہو تو حرام ہے کیونکہ احتمال ہے

کہ ثقل کے دباؤ سے ہلاک ہوا ہو، اس لئے حرام ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۸۲: ۹ ربیع الآخر شریف ۱۳۲۰ھ بسم اللہ الرحمن الرحیم، چہ می فرمایند علمائے دین و مفتیان شرع متین دریں باب (اس باب میں علمائے دین و مفتیان شرع متین کیا فرماتے ہیں۔ ت) کہ ایک شخص نے بسم اللہ کہہ کر شکار پر بندوق چلائی، پس جس وقت جاکر دیکھا تو کوئی آثار اس میں زندگی کے نہ تھے اور نہ جنبش تھی، جس وقت کہ اس کو ذبح کیا تو خون نکلا اچھی طرح سے، پس وہ شکار حلال ہے یا حرام؟ اور اگر اس کو حلال نہ کرتے تو حلال ہوتا یا حرام؟ اور...

---

1. الھدایۃ کتاب الصید مطبع یوسفی لکھنو ۴/ ۵۰۹
2. الھدایۃ کتاب الصید مطبع یوسفی لکھنو ۴/ ۵۰۸ و ۸۰۹

Fatawa Razawiyya Volume 20

Please write the answer also for the case when blood does not come out.

The Answer: If an animal is slaughtered and it is proven that it was alive at the time of slaughter, for example, it was twitching or it struggled during slaughter even if no blood came out, or it bled like a slaughtered animal even if it did not move, or life was apparent through some other sign, then it is lawful (Halal). But if it was shot with a gun and left without being slaughtered, or it was slaughtered but it was not proven to be alive at the time of slaughter, then it is forbidden (Haram). In short, the criterion is that it is slaughtered while some flicker of life remains; even if it does not move or bleed, it will be lawful, otherwise forbidden. It is stated in Durr al-Mukhtar:

Arabic Text

If a sick sheep is slaughtered and it moves or blood comes out, it is lawful, otherwise not, if its life was not known at the time of slaughter. If its life was known for certain, it is lawful absolutely, even if it does not move and blood does not come out. This applies to one strangled, fallen from a height, gored by horns, or whose belly was ripped open by a wolf. Slaughtering these makes them lawful even if their life is faint. The fatwa is based on this because of the words of Allah Almighty: "except what you slaughter" [Quran 5:3], without any distinction. In Radd al-Muhtar from al-Bazzazi from al-Isbijabi from Imam al-Azam (may Allah be pleased with him): the coming out of blood does not indicate life unless it comes out as it does from a living animal; he said: and this is the Zahir al-Riwayah.

Urdu Translation/Explanation

If a sick goat is slaughtered and it does not move but blood comes out, it is lawful, otherwise not, provided that its being alive at the time of slaughter could not be known. If its life is known for certain, then it is absolutely lawful even if it does not move or bleed. This situation occurs in cases of strangulation, falling from above, and goring by horns, and also where a wolf has ripped open the belly; in such cases, slaughtering will make the animal lawful even if its life is known to be faint. The fatwa is on this because Allah Almighty's command is: "Except what you have slaughtered," meaning those you have slaughtered; this ruling is without detailed distinction. And in Radd al-Muhtar, it is narrated from al-Bazzazi, from al-Isbijabi, from Imam al-Azam (may Allah be pleased with him), that mere bleeding is not a proof of life unless it flows as it does from a living creature, then it is a proof of life. And this is the Zahir al-Riwayah. (T)

In the same Book of Hunting (Kitab al-Sayd) it is stated: | The consideration regarding a fallen animal and its counterparts like one gored by horns... | One falling from above and similar ones, for example, gored by horns, |

1. Durr al-Mukhtar, Book of Slaughtering, Mujtabai Press, Delhi, 2/230.
2. Radd al-Muhtar, Book of Slaughtering, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/196.

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

खून न निकलने की सूरत में भी जवाब तहरीर फरमाएं।

जवाब: अगर ज़बह कर लिया और साबित हुआ कि ज़बह करते वक़्त उसमें हयात (जीवन) थी, मिसाल के तौर पर फड़क रहा था या ज़बह करते वक़्त तड़पा अगरचे खून न निकला, या खून ऐसा निकला जैसा मज़बूह (ज़बह किये हुए) से निकला करता है अगरचे जुम्बिश (हलचल) न की, या किसी और अलामत (निशान) से हयात ज़ाहिर हुई तो हलाल है। और अगर बन्दूक से मार कर छोड़ दिया ज़बह न किया या किया मगर उस में वक़्त-ए-ज़बह हयात का होना साबित न हुआ तो हराम है। ग़रज़ मदार (आधार) इस पर है कि ज़बह कर लिया जाए और वक़्त-ए-ज़बह उसमें रमक़-ए-हयात (जीवन का अंश) बाक़ी हो, अगरचे न जुम्बिश करे न खून दे हलाल हो जाएगा, वरना हराम, 'दुर्र-ए-मुख़्तार' में है:

अरबी इबारत

एक बीमार बकरी ज़बह की गई, तो अगर वह हिली या खून निकला तो वह हलाल है, वरना नहीं, बशर्ते कि ज़बह के समय उसके जीवित होने का पता न चले। और यदि उसके जीवित होने का निश्चित रूप से पता हो, तो वह पूर्णतः हलाल है, चाहे वह हिले नहीं और खून न निकले। यह गला घोंटने, ऊंचाई से गिरने, सींग लगने और उस जानवर की स्थिति में होता है जिसका पेट भेड़िए ने फाड़ दिया हो। इन चीज़ों को ज़बह करना उन्हें हलाल कर देता है, भले ही उनका जीवन बहुत कम हो। फ़तवा इसी पर आधारित है क्योंकि अल्लाह तआला का वचन है: "सिवाय उसके जिसे तुमने ज़बह किया" [क़ुरआन ५:३], बिना किसी भेद के। और रद-अल-मुह्तार में बज़ाज़ी से, इस्बीजाबी के माध्यम से इमाम-ए-आज़म

उर्दू अनुवाद/व्याख्या

मरीज़ बकरी ज़बह की तो उसने हरकत न की और खून निकला तो हलाल है वरना नहीं बशर्ते कि ज़बह के वक़्त ज़िंदा होना न मालूम हो सका हो और अगर ज़िंदा होना यक़ीनन मालूम है तो मुतलक़न हलाल है अगरचे हरकत न करे, और खून न निकले ये सूरत गला घोंटने, ऊपर से गिरने वाले और सींग ज़दा में तहक़ीक़ होती है और जिसका पेट भेड़िये ने फाड़ दिया हो वहां ये सूरत हो सकती है तो ऐसे जानवर का ज़बह होना हलाल कर देगा अगरचे उनकी ख़फ़ीफ़ (मामूली) ज़िंदगी मालूम है, इसी पर फ़तवा है क्योंकि अल्लाह तआला का इर्शाद है: 'इल्ला मा ज़क्कैतुम' यानी जिसको तुमने ज़बह कर दिया, बिला तफ़सील ये हुक्म है और रद-अल-मुह्तार में बज़ाज़ी से उन्होंने इस्बीजाबी से उन्होंने इमाम-ए-

अरबी इबारत	उर्दू अनुवाद/व्याख्या
(रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है: खून का निकलना जीवन का प्रमाण नहीं है जब तक कि वह वैसे न निकले जैसे जीवित जानवर से निकलता है; उन्होंने कहा: और यही ज़ाहिर-उर-रिवायत है।	आज़म रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है कि महज़ खून निकलना हयात की दलील नहीं मगर ऐसा निकले जैसे ज़िंदा से निकलता है तो हयात की दलील है। और ये ज़ाहिर-उर-रिवायत है। (त)

इसी की 'किताब-उस-सय्यद' (शिकार की किताब) में है: | गिरे हुए जानवर और उसकी जैसी मिसाल के तौर पर सींग ज़दा के मामले में मोतबर (मान्य) यह है कि... | ऊपर से गिरने वाली और इसी जैसी मसलन सींग ज़दा, |

१ दुर्र-ए-मुख़्तार, किताबुज़ ज़बायह, मतबा मुजतबाई दिल्ली, २३०/२ २ रद-अल-मुह्तार, किताबुज़ ज़बायह, दारुल इहया-उत-तुरास अल-अरबी बैरूत, ५/१९६

पेज ३४५ ऑफ़ ६३०

در صورت نہ نکلنے خون کے بھی ،جواب تحریر فرمائے۔

الجواب: اگر ذبح کرلیا اور ثابت ہوا کہ ذبح کرتے وقت اس میں حیات تھی مثلاً پھڑک رہا تھا یا ذبح کرتے وقت تڑپا اگر چہ خون نہ نکلا، یا خون ایسا دیا جیسا مذبوح سے نکلا کرتا ہے اگر چہ جنبش نہ کی، یا کسی اور علامت سے حیات ظاہر ہوئی تو حلال ہے۔ اور اگر بندوق سے مار کر چھوڑ دیا ذبح نہ کیا یا کیا مگر اس میں وقت ذبح حیات کا ہونا ثابت نہ ہوا تو حرام ہے۔ غرض مدار اس پر ہے کہ ذبح کرلیا جائے اور وقت ذبح اس میں رمق حیات باقی ہو، اگر چہ نہ جنبش کرے نہ خوں دے حلال ہوجائے گا، ورنہ حرام، در مختار میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ/تشریح
ذبح شاة مريضة فتحركت او خرج الدم حلت والا لا ان لم تدر حياته عند الذبح وان علم حياته حلت مطلقاً. وان لم تتحرك ولم يخرج الدم وهذا يتأتى في منخنقة ومردية ونطيحه، والتى بقر الذئب بطنها فذكاة هذه الاشياء تحلل وان كانت حياتها خفيفة وعليه الفتوى لقوله تعالى الا ماذكيتم من غير فصل اه	مریض بکری ذبح کی تو اس نے حرکت نہ کی اور خون نکلا تو حلال ہے ورنہ نہیں بشر طیکہ ذبح کے وقت زندہ ہونا نہ معلوم ہوسکا اور اگر زندہ ہونا یقیناً معلوم ہے تو مطلقاً حلال ہے اگر چہ حرکت نہ کرے، اور خون نہ نکلے یہ صورت گلہ گھونٹنے، اوپر سے گرنے والے اور سینگ زدہ میں تحقق ہوتی ہے اور جس کا پیٹ بھیڑیئے نے پھاڑ دیا ہو وہاں یہ صورت ہوسکتی ہے تو ایسے جانور کا ذبح ہونا حلال کردے گا اگر چہ ان کی خفیف زندگی معلوم ہے،

وفی ردالمحتار عن البزازي عن اسی پر فتویٰ ہے کیونکہ اللہ تعالیٰ کا ارشاد ہے : الا ماذ کیتم

عربی عبارت	اردو ترجمہ/تشریح
	یعنی جس کو تم نے ذبح کردیا، بلا تفصیل یہ حکم ہے اھ
الاسبیجابي عن الامام اعظم رضی اللہ تعالی عنه خروج الدم لایدل علی الحیاة الا اذ کان یخرج کما یخرج من الحی قال وھو ظاھر الروایة -2	اور ردالمحتار میں بزازی سے انھوں اسپیجابی سے انھوں نے امام اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ہے کہ محض خون نکلنا حیات کی دلیل نہیں مگر ایسا نکلے جیسے زندہ سے نکلتا ہے تو حیات کی دلیل ہے۔ اور یہ ظاہر الروایۃ ہے۔ (ت)

اسی کی کتاب الصید میں ہے: | المعتبر في المتردية واخواتها كنطيحة | اوپر سے گرنے والی اور اسی جیسی مثلاً سینگ زدہ، |

1 درمختار کتاب الذبائح مطبع مجتبائی دہلی ۲/۲۳۰ 2 ردالمحتار کتاب الذبائح داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۹۶

Fatawa Razviya, Volume 20

Arabic	English Translation
and an animal beaten to death, or partially eaten by a beast, or a sick animal; absolute life is considered, even if it is a little life, as we have indicated, and upon this is the fatwa. [1]	In the case of an animal beaten with a stick, one partially eaten by a predator, or a sick animal, absolute life (presence of life) is valid, even if it is very little life, as we have pointed towards this. And the fatwa is based on this. (t)

In Madarik-ut-Tanzil: | The 'Mauquzah' (beaten to death) is that which was severely struck with a stick or a stone. [2] | Mauquzah is that which has been beaten with a stick or a stone. (t) |

In Ma'alim: | Qatadah said: In the pre-Islamic era, people would hit animals with sticks, and when they died, they would eat them. Thus, it is clear that anything struck with a heavy object like a pellet, even a lead pellet, is considered 'Mauquzah' (beaten to death). It becomes lawful through ritual slaughter as long as there is some life left, even if it is minimal. [3] | Qatadah said: In the age of ignorance, people used to strike with a stick; when it died, they would eat it. Thus, it became clear that a strike from any heavy object, like a pellet, even if it is a lead bullet, comes under the ruling of 'Mauquzah' i.e., beaten with a stick. So, it will be lawful through slaughter even if the life is minimal. (t) |

In Radd-ul-Muhtar: | It is not hidden that the wound from a lead bullet is caused by burning and weight/pressure due to its violent impact, as it has no sharp edge. Therefore, it does not make the animal lawful [without ritual slaughter]. Ibn Nujaim has given a fatwa on this. [4] And Allah Almighty knows best. | It is not hidden that the wound from a copper (lead) bullet is caused by burning and weight (pressure), which arises due to its severe impact. Because it has no sharp edge, therefore, it will not be lawful from this wound. Ibn Nujaim has given a fatwa on this. And Allah Almighty knows best. (t) |

---

[1] Durr-ul-Mukhtar, Book of Hunting, Mujtabai Press Delhi, 2/263 [2] Madarik-ut-Tanzil (Tafsir Nasafi), under verse 5/3, Dar al-Kitab al-Arabi Beirut, 1/2699 [3] Ma'alim-ut-Tanzil on the margins of Tafsir al-Khazin, under verse 5/3, Mustafa al-Bani Egypt, 2/7 [4] Radd-ul-Muhtar, Book of Hunting, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/302

फ़तावा रज़विया, खंड 20

अरबी

और लाठी से मारा गया, या दरिंदे का खाया हुआ, और बीमार जानवर; इनमें पूर्ण जीवन का होना मान्य है, भले ही वह जीवन कम ही क्यों न हो, जैसा कि हमने संकेत दिया है। और इसी पर फतवा है। [1]

हिंदी अनुवाद

लाठी से पीटा गया, शिकारी जानवर द्वारा खाया गया, और बीमार जानवर में पूर्ण जीवन विश्वसनीय है, भले ही जीवन थोड़ा ही हो जैसा कि हमने इस ओर इशारा किया है। और इसी पर फतवा है। (त)

मदारिक-उत-तन्ज़ील में है: | 'मौक़ूज़ा' (पीट-पीट कर मारा गया) वह है जिसे लाठी या पत्थर से बुरी तरह मारा गया हो। [2] | मौक़ूज़ा वह है जिसे लाठी या पत्थर से मारा गया हो। (त) |

मआलिम में है: | क़तादा ने कहा: जाहिलियत (अज्ञानता के काल) में लोग जानवरों को लाठी से मारते थे, और जब वे मर जाते थे, तो उन्हें खा लेते थे। अतः यह स्पष्ट हुआ कि किसी भारी वस्तु जैसे 'बन्दुक़' (गोली) से मारा गया जानवर, चाहे वह सीसे की गोली ही क्यों न हो, मौक़ूज़ा के हुक्म में है। वह ज़बह (धार्मिक वध) से हलाल हो जाएगा यदि उसमें थोड़ा भी जीवन शेष हो। [3] | क़तादा ने कहा कि जाहिलियत में लोग लाठी मारते थे जब मर जाती तो उसे खाते थे, तो स्पष्ट हुआ कि किसी भारी चीज़ से चोट लगी हो जैसे गोली, भले ही वह तांबे की गोली हो, वह मौक़ूज़ा यानी लाठी से मारे गए के हुक्म में है, तो वह ज़बह से हलाल होगी भले ही जीवन कम हो। (त) |

रद-उल-मुह्तार में है: | यह छिपा नहीं है कि सीसे की गोली का ज़ख़्म उसके तीव्र वेग के कारण जलने और भारीपन (दबाव) से होता है, क्योंकि उसकी कोई धार नहीं होती। इसलिए, इस ज़ख़्म से जानवर हलाल नहीं होगा। इब्ने नुजैम ने इसी पर फतवा दिया है। [4] और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। | यह गुप्त नहीं है कि तांबे (सीसे) की गोली का घाव जलने और भारीपन (दबाव) से बनता है जो उसके तीव्र वेग के कारण उत्पन्न होता है। चूंकि कोई धार नहीं होती, इसलिए इस घाव से हलाल नहीं होगा, इसी पर इब्न नुजैम ने फतवा दिया है और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (त) |

---

[1] दुर्र-उल-मुख्तार, किताबुस्सैद, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/263 [2] मदारिक-उत-तन्ज़ील (तफ़्सीर नसफ़ी), आयत 5/3 के तहत, दारुल किताब अल-अरबी बेरूत, 1/2699 [3] मआलिम-उत-तन्ज़ील,

तफ़्सीर अल-ख़ाज़िन के हाशिये पर, आयत 5/3 के तहत, मुस्तफ़ा अल-बानी मिस्र, 2/7 [4] रद-उल-मुह्तार, किताबुस्सैद, दारुल अहिया अत-तुरास अल-अरबी बेरूत, 5/302

عربی متن	**اردو ترجمہ**
وموقوذة وما اکل السبع والمریضة مطلق الحیاة وان قلت کما اشرنا الیه وعلیہ الفتوی ۱ ۔	لاٹھی زدہ، درندہ کی کھائی ہوئی، اور مریضہ میں مطلق حیات معتبر ہے اگرچہ حیات قلیل ہی ہو جیسا کہ ہم نے اس طرف اشارہ کردیا ہے۔ اور اسی پر فتوٰی ہے۔ (ت)

مدارک التنزیل میں ہے: | الموقوذة التی اثخنوباضربا بعصی او حجر ۲ ۔ | موقوذہ وہ ہے جس کو لاٹھی یا پتھر سے مارا ہو۔ (ت) |

معالم میں ہے: | قال قتادة کانوا یضربونها بالعصی فاذا ماتت اکلوها ۳ اه فظهر ان المضروب بکل مثقل کالبندقة ولو بندقة الرصاص کله من الموقوذة فیحل بالذکاة وان قلت الحیاة۔ | قتادہ نے کہا جاہلیت میں لوگ لاٹھی مارتے جب مر جاتی تو اسے کھاتے تھے اہ، تو ظاہر ہوا کہ کسی دباؤ والی چیز سے ضرب لگی ہوئی جیسے بندق اگر چہ تانبے کی گولی ہو تو وہ موقوذہ یعنی لاٹھی زدہ کے حکم میں ہے تو وہ ذبح سے حلال ہوگی اگرچہ حیات قلیل ہو۔ (ت) |

ردالمحتار میں ہے: | لایخفی ان الجرح بالرصاص انما هو بالاحراق و الثقل بواسطة اندفاعه العنیف اذ لیس له حد فلا یحل وبه افتی ابن نجیم ۴، واللہ تعالٰی اعلم۔ | مخفی نہیں کہ تانبے کی گولی کا زخم جلانے اور ثقل سے جو شدید دباؤ کی وجہ سے پیدا ہوتی ہے۔ بنتا ہے۔ کیونکہ دھار نہیں ہوتی، لہذا اس زخم سے حلال نہ ہوگی، اسی پر ابن نجیم نے فتوٰی دیا ہے واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت) |

[1] درمختار كتاب الصيد مطبع مجتبائى دہلى ۲/ ۲۶۳ [2] مدارک التنزيل (تفسير نسفى) تحت آية ۵/ ۳ دار الكتاب العربي بيروت ۱/ ۲۶۹۹ [3] معالم التنزيل على ہامش تفسير الخازن تحت آية ۵/ ۳ مصطفى البانى مصر ۲/ ۷ [4] ردالمحتار كتاب الصيد دار احياء التراث العربي بيروت ۵/ ۳۰۲

Fatawa Razviya Volume 20

Problem 183: From Gonda, Bahraich, residence of Maulvi Musharraf Ali Sahab, sent by Hazrat Syed Hussain Haider Mian Sahab, 15 Jamadi al-Awwal 1307 AH. What do the scholars of religion say regarding the matter that eating game killed with a gun when shot with Takbeer, what is the ruling for it? Explain and be rewarded. The Answer: If it is found alive and then slaughtered, it becomes Halal due to the slaughtering, otherwise, it should never be eaten. The ruling for a gun cannot be the same as that for an arrow; here the instrument should be one that kills with its sharp edge. And there is no sharp edge in bullet pellets; the instrument should be one that cuts. A gun breaks rather than cuts. It is stated in Radd al-Muhtar:

Arabic	Urdu
It is not hidden that the wound caused by a lead bullet is only due to burning and weight by means of its violent propulsion, as it has no sharp edge. Therefore, it is not lawful, and Ibn Nujaym gave a fatwa on this.[1]	It is not hidden that the wound from a copper bullet is formed by burning and the weight obtained through severe pressure, because the bullet does not have a sharp edge. Therefore, it will not be Halal through it. Ibn Nujaym has given a fatwa on this. (T)

It is stated in the Fatawa of Imam Qazi Khan:

Arabic	Urdu
Game killed by a pellet/bullet and similar things is not lawful even if it pierces, because it does not pierce unless something of that sort is sharpened and long like an arrow and can be thrown as such. If it is like that and it pierces with its sharp edge, its consumption is lawful.[2] End. Through this statement, the assumption of some prominent scholars of Kanpur is refuted, who thought it is prohibited (Haraam) with a large lead bullet because of its weight but lawful with small pellets because of their lightness. This is because the basis for lawfulness is not lightness, but	Game from a gun etc., even if it gets wounded, is not Halal because these things [do not have a sharp edge]; yes, if the bullet has a long sharp edge so that it can be thrown like an arrow based on its shape and it tears through, then eating it will be Halal. From this statement, the assumption of some prominent scholars of Kanpur was refuted that it is prohibited with a large copper bullet because it is heavy and it would be Halal with a pellet bullet because pellets are thin. This is because the basis of lawfulness is not being light and thin, but rather its basis is...

Arabic	Urdu
rather sharpness and piercing. And it is obvious...	

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Sayd, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/304.
2. Fatawa Imam Qazi Khan, Kitab al-Sayd wa al-Dhabaih, Naval Kishore, Lucknow, 4/537.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द २०

मसला १८३: गोंडा, बहराइच, मौलवी मुशर्रफ अली साहब के निवास से, हज़रत सैयद हुसैन हैदर मियां साहब द्वारा भेजा गया, १५ जमादी-उल-अव्वल १३०७ हिजरी। धर्म के विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं कि बंदूक से शिकार किए गए जानवर को खाना, जबकि उसे तकबीर के साथ गोली मारी गई हो, क्या हुक्म रखता है? बयान करें और पुण्य के पात्र बनें। अल-जवाब: यदि जीवित पाया गया और फिर ज़बह किया गया, तो ज़बह के कारण वह हलाल हो गया, अन्यथा उसे हरगिज़ न खाया जाए। बंदूक का हुक्म तीर की तरह नहीं हो सकता। यहाँ वह औज़ार चाहिए जो अपनी धार से क़त्ल करे। गोली के छर्रे में धार नहीं होती; औज़ार वह होना चाहिए जो काटता हो। और बंदूक तोड़ती है न कि काटती है। रद-उल-मुहतार में है:

अरबी

यह बात छिपी नहीं है कि सीसे की गोली से होने वाला घाव उसके तेज़ वेग के माध्यम से केवल जलने और भारीपन के कारण होता है, क्योंकि उसकी कोई धार नहीं होती। इसलिए, यह हलाल (वैध) नहीं है, और इब्न नुजैम ने यही फतवा दिया है।[1]

उर्दू

यह बात छिपी नहीं है कि तांबे की गोली का घाव जलने और उस भारीपन से बनता है जो तीव्र दबाव से प्राप्त होता है, क्योंकि गोली की धार नहीं होती, इसलिए इससे हलाल न होगा, इस पर इब्न नुजैम ने फतवा दिया है। (त)

इमाम क़ाज़ी खाँ के फतावा में है:

अरबी

बंदूक की गोली या उसके जैसी चीज़ों से किया गया शिकार हलाल नहीं है, भले ही वह शरीर में छेद कर दे, क्योंकि वह तब तक छेद नहीं करती जब तक कि उसमें से कोई चीज़ तीर की तरह नुकीली और लंबी न हो और उसे उसी तरह फेंका जा सके। यदि वह वैसी ही हो और अपनी धार से छेद करे, तो उसे खाना हलाल है।[2] समाप्त। इस कथन से कानपुर के कुछ प्रतिष्ठित विद्वानों का यह विचार खारिज हो गया जो भारी होने के कारण बड़ी सीसे की गोली से हराम

उर्दू

बंदूक वगैरह का शिकार भले ही ज़ख्मी हो जाए हलाल नहीं है क्योंकि ये चीज़ें [काटती नहीं]; हाँ, अगर गोली की लंबी धार हो तो तीर की तरह होने के आधार पर उसकी ओर फेंकी जा सके और वह चीर दे तो उसका खाना हलाल होगा। इस बयान से कानपुर के कुछ बड़े विद्वानों का यह गुमान दूर हो गया कि बड़ी तांबे वाली गोली से हराम है क्योंकि वह भारी होती है और छर्रे वाली गोली से

अरबी

मानते थे, लेकिन हल्का होने के कारण छोटे छर्रों से हलाल मानते थे। ऐसा इसलिए है क्योंकि हलाल होने का आधार हल्कापन नहीं है, बल्कि धार और चीर-फाड़ है। और यह स्पष्ट है...

उर्दू

हलाल होगी क्योंकि छर्रे बारीक होते हैं, यह इसलिए कि हलाल होने का आधार हल्का और बारीक होना नहीं है बल्कि इसका आधार...

---

1. रद-उल-मुहतार, किताब-उस-सैद, दार इहया-उत-तुरास-उल-अरबी, बेरुत, ५/३०४।
2. फतावा इमाम क़ाज़ी खाँ, किताब-उस-सैद वज़-ज़बाह, नवल किशोर, लखनऊ, ४/५३७।

مسئلہ ۱۸۳: از گونڈہ بہرائچ مکان مولوی مشرف علی صاحب مرسلہ حضرت سید حسین حیدر میاں صاحب ۱۵ جمادی الاولٰی ۱۳۰۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ بندوق کا شکار کھانا جبکہ تکبیر کے ساتھ سر کی جائے کیا حکم رکھتا ہے ؟ بینوا توجروا الجواب: اگر زندہ پایا اور ذبح کیا، ذبح کے سبب حلال ہو گیا ورنہ ہر گز نہ کھایا جائے، بندوق کا حکم تیر کی مثل نہیں ہو سکتا، یہاں آلہ وہ چاہیے جو اپنی دھار سے قتل کرے۔ اور گولی چھرے میں دھار نہیں، آلہ وہ چاہئے جو کاٹ کرتا ہو۔ اور بندوق توڑ کرتی ہے نہ کہ کاٹ، ردالمحتار میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
لا یخفی ان الجرح بالرصاص انما ھو بالاحراق و الثقل بواسطة اندفاعه العنیف اذ لیس له حد فلا یحل وبه افتی ابن نجیم1-	مخفی نہیں کہ تانبے کی گولی کا زخم جلانے اور ثقل جو شدید دباؤ سے حاصل ہوتے ہیں سے بنتا ہے کیونکہ گولی کی دھار نہیں ہوتی، لہذا اس سے حلال نہ ہوگی، اس پر ابن نجیم نے فتوٰی دیا ہے۔ (ت)

فتاوٰی امام قاضی خاں میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
لا یحل صید البندقة وما اشبہ ذلك وان خرق لانه لا یخرق الا ان یکون شیئ من ذلك قد حدد وطوله کالسھم وامکن ان یرمی بھی، فان کان کذالك و خرقة بحده	بندوق وغیرہ کا شکار اگرچہ زخمی ہو جائے حلال نہیں ہے کیونکہ یہ چیزیں نہیں، ہاں اگر گولی کی لمبی دھار ہو تو تیر کی مانند ہونے کی بناء پر اسکی طرف پھینکی جاسکے اور وہ چیر دے تو اس کا کھانا حلال ہو گا، اھ

عربی متن	اردو ترجمہ
حل اكلہ2 انتهى۔ وبہ اندفع ما ظن بعض اجلہ علماء كانفور من الحرمة بالرصاص الكبير لثقلہ دون الحبات لخفتها وذلك لان مناط الحل ليس هي الخفة بل الحد والخرق۔ وبديهى	اس بیان سے کانپور کے بعض اجلہ علماء کا یہ گمان مدفوع ہو گیا کہ بڑی تانبے والی گولی سے حرام ہے کیونکہ وہ بھاری ہوتی ہے اور چھرے دار گولی سے حلال ہوگی کیونکہ چھرے باریک ہوتے ہیں، یہ اس لئے کہ حلت کا مدار خفیف و باریک ہونا نہیں ہے بلکہ اس کا مدار

---

1 رد المحتار كتاب الصيد دار احياء التراث العربى بيروت ۵ / ۳۰۴ 2 فتاویٰ امام قاضی خاں كتاب الصيد والذبائح نولكشور لكهنؤ ۴ / ۵۳۷

Fatawa Razawiyya, Volume 20

[Top Section] [Left Column - Arabic Original]: There is nothing of that in the pellets. Do you not see what was said in Al-Durr al-Mukhtar: if the pellet was light but had sharpness, it would be permissible? Here, he did not suffice with lightness but added sharpness to it. And another necessary condition which he left out but was explicitly stated is: that it hits with its sharp edge, as previously mentioned from Imam Faqih al-Nasaf—and this is the famous issue of 'Al-Mi'rad' in books. Thus, the correct view is the absolute prohibition. And Allah Subhanahu wa Ta'ala knows best, and His knowledge is most complete and most wise.

[Right Column - Urdu Translation]: Sharpness and tearing are essential, and this quality is evidently not found in pellets (shot). Do you not see what is said in Durr al-Mukhtar: if there is sharpness in a small pellet, it is halal. Here, they did not just rely on lightness but mentioned sharpness as an addition. Another condition is also necessary, which was not mentioned because it was obvious: that the prey be wounded by the hit of the sharp edge, as the words of Imam Faqih al-Nafs (Qadi Khan) have passed. This issue is famous in books under the title of 'Mi'rad'. So the correct view is that hunting with a bullet is absolutely forbidden. And Allah Subhanahu wa Ta'ala knows best, and His knowledge is most complete and most wise. (T)

[Middle Section - Question 17] Issue 17: From Karachi Port, Mahallah Juma Dar, Gul Muhammad Makrani, sent by Mawlawi Abdul Rahim Sahib Makrani, 5 Shaban 1311 AH.

[Left Column - Persian]: What do the noble scholars, may their Lord have mercy on them, say regarding this issue: if a person hunts with a gun, and by means of a lead bullet or pellet the prey is wounded, and the said person said 'Bismillah Allahu Akbar' at the time of firing, but the said animal died before slaughter, is that animal Sharia-compliant/halal or haram? In this matter, there has been debate and disagreement among the scholars of Karachi Port. Finally, both parties have decided that whatever ruling the noble scholars of Bareilly give, both sides will accept it. Inform us and be rewarded on the Day of Judgment.

[Right Column - Urdu]: What do the noble scholars, may Allah Ta'ala have mercy on them, say regarding this issue: if a person hunts with a gun and the prey is wounded by a copper bullet or pellet and dies before slaughter, and he recites 'Bismillah Allahu Akbar' while firing the gun, is that animal halal or haram? In this matter, there is

debate and disagreement among the scholars of Karachi Port. Finally, both parties have decided that whatever the scholars of Bareilly state, we will accept. Give the answer and obtain reward on the Day of Resurrection. (T)

[Bottom Section - The Answer] Al-Jawab (The Answer): [Left Column - Persian]: It is not halal because the tool for it must have a cutting edge, not one that causes impact-shattering or heat-burning. [Right Column - Urdu]: It is not halal because for it, a blood-shedding tool is required, not one that shatters it or acts through heat.

[Footnote] 1. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Sayd, Mujtabai Press, Delhi, 2/263.

फ़तावा रज़विया, खंड 20

[शीर्ष खंड] [बायाँ कॉलम - अरबी मूल]: गोलियों में ऐसा कुछ नहीं है। क्या आप नहीं देखते कि 'अल-दुरुल मुख्तार' में क्या कहा गया है: यदि गोली हल्की होती लेकिन उसमें तीक्ष्णता (धार) होती, तो वह हलाल होती? यहाँ, उन्होंने केवल हल्केपन पर बस नहीं किया बल्कि उसमें धार का भी उल्लेख किया। और एक अन्य आवश्यक शर्त जिसे उन्होंने छोड़ दिया लेकिन स्पष्ट रूप से बताया गया है, वह यह है: कि वह अपने धारदार किनारे से वार करे, जैसा कि इमाम फ़क़ीह अन-नसफ़ से पहले उल्लेख किया गया है—और यह किताबों में 'अल-मिअराज़' का प्रसिद्ध मुद्दा है। अत; सही विचार पूर्ण प्रतिबंध लगाने का है। और अल्लाह सुभानहु व तआला सबसे बेहतर जानता है, और उसका ज्ञान सबसे पूर्ण और सबसे हिकमत वाला है।

[दायाँ कॉलम - उर्दू अनुवाद]: धार और फाड़ना अनिवार्य है, और यह गुण स्पष्ट रूप से छर्रों या गोलियों में नहीं पाया जाता है। क्या आप नहीं देख रहे हैं कि 'दुरुल मुख्तार' में क्या कहा गया है: यदि छोटी गोली में धार हो तो वह हलाल है। यहाँ, उन्होंने केवल हल्केपन पर निर्भर नहीं किया बल्कि धार को अतिरिक्त रूप से वर्णित किया। एक और शर्त भी आवश्यक है, जिसका उल्लेख स्पष्ट होने के कारण नहीं किया गया: कि वह धार लगने से घायल हो जाए, जैसा कि इमाम फ़क़ीह अल-नफ़्स (काज़ी ख़ान) का कथन गुज़र चुका है। यह मुद्दा किताबों में 'मिअराज़' के शीर्षक से प्रसिद्ध है। अतः यही सही है कि गोली से शिकार करना पूर्णतः वर्जित है। और अल्लाह सुभानहु व तआला सबसे बेहतर जानता है, और उसका ज्ञान सबसे पूर्ण और सबसे हिकमत वाला है। (त)

[मध्य खंड - मसला 17] मसला 17: कराची बंदर, मोहल्ला जुमा दार, गुल मुहम्मद मकरानी से, मौलवी अब्दुल रहीम साहिब मकरानी द्वारा भेजा गया, 5 शाबान 1311 हिजरी।

[बायाँ कॉलम - फ़ारसी]: विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं: यदि कोई व्यक्ति बंदूक से शिकार करे और सीसे की गोली या छर्रे से शिकार घायल हो जाए, और उक्त व्यक्ति ने बंदूक चलाते समय 'बिस्मिल्लाह अल्लाहु अकबर' कहा हो, लेकिन उक्त जानवर ज़िब्ह (हलाल करने) से पहले मर जाए, तो क्या वह जानवर शरई तौर पर हलाल है या हराम? इस मसले में कराची बंदर के विद्वानों के बीच बहस और मतभेद पैदा हो गया है। अंत में दोनों पक्षों ने तय किया है कि बरेली के विद्वान जो भी निर्णय देंगे, दोनों पक्ष उसे स्वीकार करेंगे। हमें सूचित करें और क़यामत के दिन पुण्य प्राप्त करें।

[दायाँ कॉलम - उर्दू]: विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि यदि कोई व्यक्ति बंदूक से शिकार करे और ताँबे की गोली या छर्रे से शिकार घायल होकर ज़िब्ह से पहले मर जाए और वह बंदूक चलाते समय 'बिस्मिल्लाह अल्लाहु अकबर' पढ़ ले, तो क्या वह जानवर हलाल है या हराम? इस मसले में कराची बंदर के विद्वानों के बीच बहस और मतभेद है। अंत में दोनों पक्षों ने तय किया कि बरेली के विद्वान जो बताएंगे हम उसे स्वीकार करेंगे। उत्तर दें और क़यामत के दिन प्रतिफल प्राप्त करें। (त)

[नीचे का खंड - जवाब] अल-जवाब: [बायाँ कॉलम - फ़ारसी]: यह हलाल नहीं है क्योंकि इसके लिए ऐसा उपकरण होना चाहिए जिसमें काटने वाली धार हो, न कि वह जो चोट से तोड़ दे या गर्मी से जला दे। [दायाँ कॉलम - उर्दू]: यह हलाल नहीं है क्योंकि इसके लिए खून बहाने वाला उपकरण चाहिए, न कि वह जो टुकड़ा-टुकड़ा कर तोड़ दे या गर्मी से।

[पाद लेख] 1. दुरुल मुख्तार, किताबुस सैद, मुज्तबाई प्रेस, दिल्ली, 2/263।

[اوپری حصہ] [بایاں کالم - عربی]: ان لاشیئ من ذلك في الحبات الا تری الی ماقال في الدر المختار لو کانت البندقة خفیفه بها حدة حل حیث لم یقتصر علی الخفة زاد بها حدة ولابد من قید آخر ترکه وصرحت به وهو من تصیبه بحدها کما مر عن الامام فقیه النسف۔۔۔وهي مسئلة المعراض الشهیرة في الکتب۔ فالصواب اطلاق المنع، واللہ سبحانہ وتعالی اعلم وعلمہ اتم واحکم۔

[دایاں کالم - اردو ترجمہ]: دھار دار اور چیرنا ہے اور یہ چیز چھپروں یعنی دانوں میں بدیہی طور پر نہیں پائی جاتی ، آپ دیکھ نہیں رہے جو درمختار میں فرمایا کہ باریک گولی کی دھار ہو تو حلال ہے یہاں انھوں نے صرف خفت پر اکتفاء نہیں فرمایا بلکہ دھار کو زائد ذکر کیا اور ایک اور قید بھی ضروری جس کو واضح ہونے کی وجہ سے ذکر نہ کیا وہ یہ کہ دھار لگنے سے زخمی ہو جیسا کہ امام فقیہ النفس (قاضی خاں) کا کلام گزرا، اور کتب میں معراض کے عنوان سے یہ مسئلہ مشہور ہے تو یہی درست ہے کہ گولی کا شکار مطلقاً منع ہے واللہ سبحانہ وتعالی اعلم وعلمہ اتم واحکم۔ (ت)

[درمیانی حصہ - مسئلہ ۱۷] مسئلہ ۱۷ : از کراچی بندر محلہ جمعہ دار گل محمد مکرانی مرسلہ مولوی عبدالرحیم صاحب مکرانی ۵ شعبان ۱۳۱۱ھ

[بایاں کالم - فارسی]: چہ می‌فرمایند علمائے کرام رحمہم ربہم اندریں مسئلہ کہ اگر شخصی شکار بہ تفنگ یعنی بندوق کرد، و بذریعہ بندقہ رصاص یعنی گولی یا چھرہ شکار زخمی شد و شخص مذکور وقت سرکردن بندوق بسم اللہ الرحمن اللہ اکبر ہم گفتہ اما جانور مذکور قبل از ذبح مرد، آیا آں جانور شرعاً حلال ست یا حرام؟ دریں مسئلہ در میاں علمائے بندر کراچی مباحثہ واختلاف افتادہ است۔ آخر

الامر طرفین بریں قرار دادہ اند کہ ہر جو ایک علمائے کرام بریلی دہند، جانبین تسلیم نمایند۔ بینوا توجروا یوم الحساب۔

[دایاں کالم - اردو]: علمائے کرام رحمہم اللہ تعالیٰ کیا فرماتے ہیں اس مسئلہ میں کہ اگر کوئی شخص بندوق سے شکار کرے اور تانبے کی گولی یا چھرہ سے شکار زخمی ہو کر ذبح سے قبل مرجائے اور وہ بندوق چلاتے وقت بسم اللہ اللہ اکبر پڑھ لے تو کیا وہ جانور حلال ہے یا حرام؟ اس مسئلہ میں بندر کراچی کے علماء کا مباحثہ و اختلاف ہے بالآخر دونوں فریقوں نے قرار دیا کہ علمائے بریلی جو بتائیں ہم تسلیم کرلیں گے، جواب دو اجر پاؤ قیامت کے روز۔ (ت)

[نچلا حصہ - الجواب] الجواب: [بایاں کالم - فارسی]: حلال نیست زیرا کہ آلہ آں باید کہ دم برندہ دارد نہ آنکہ صدمہ شکنندہ یا گرمی سوزندہ [دایاں کالم - اردو]: حلال نہیں ہے کیونکہ اس کے لئے خون بہانے والا آلہ چاہئے نہ کہ وہ جو ٹکڑا کر توڑدے یا گرمی سے

[حاشیہ] 1 درمختار کتاب الصید مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۶۳

Fatawa Razawiyya Volume 20

As in Radd al-Muhtar. And Allah Almighty knows best. As it is in Radd al-Muhtar. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 185: 21 Rabi-ul-Akhir Sharif 1320 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: can a Muslim eat game caught by a dog or not? A dog caught a rabbit in such a way that its teeth became embedded in the rabbit's body, and it chewed a large part of its body such that blood is flowing from the rabbit's body, but it still has life in it. So, can it be eaten after slaughtering?

The Answer: By saying Bismillah, a trained dog is released for hunting, which does not start eating the prey itself. The animal released was a halal, non-forbidden (outside the Haram), wild animal capable of defending itself with the strength of its feet or wings. The dog, upon being released, went straight for the prey or was busy in the strategy of catching it, without becoming distracted or negligent in between. It killed the prey by wounding it or injured it so much that only as much life remained as in a slaughtered animal, which would soon die after some struggling. And in releasing the dog, no disbeliever, Magian, idol-worshipper, atheist, or apostate (like today's Christians, Rafidis, Necharis, Wahhabis, Qadianis, etc.) was a partner, summary: no one other than a Muslim or a person of the Book (Kitabi) was a partner. Nor did any other untrained dog or a 'Nechari' dog or any other animal whose hunting is illegitimate participate in killing the prey. And the one who released it remained focused on it from the time of release until finding the prey, without getting involved in any other work in between. Then that animal becomes halal without slaughter. If even one of these fourteen conditions is missing and the animal dies without slaughter, it will be haram. Otherwise, the game of the Haram is not even halal through slaughter. In other cases, it will become halal through Sharia slaughter, as stated in Tanweer al-Absar, Durr-e-Mukhtar, and Radd al-Muhtar:

(Hunting has fifteen conditions) Five are regarding the hunter: 1. That he is eligible for slaughtering, 2. That the release (of the hunting animal) occurs from him, 3. That no person whose catch is not halal joins him in the act of release, 4. That he does not intentionally omit the Basmala (saying Bismillah), 5. That he does not engage in other activities between the act of release and the capture.

Page 349 of 630

फतावा रज़विया जिल्द 20

जैसा कि रद्द-अल-मुह्तार में है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। जलाए, जैसा कि रद्द-अल-मुह्तार में है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 185: 21 रबी-उल-आखिर शरीफ 1320 हिजरी क्या फरमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि कुत्ते का पकड़ा हुआ शिकार मुसलमान खा सकते हैं या नहीं? एक खरगोश को कुत्ते ने इस तरह पकड़ा है कि उसके दांत खरगोश के जिस्म में धंस गए हैं, और बहुत सारा जिस्म उसका चबा डाला है कि खरगोश के जिस्म में खून जारी है, अभी जान बाकी है। तो क्या उसे ज़बह करके खा सकते हैं या नहीं?

जवाब: बिस्मिल्लाह कहकर तालीम याफ्ता (प्रशिक्षित) कुत्ते को जो शिकार के लिए छोड़ दिया जाए जो खुद न खाने लगे, गैर-हरम के हलाल जानवर, जंगली जानवर पर जो अपने पैरों या परों की ताकत से अपने बचाव पर कादिर था छोड़ा, और कुत्ता उसके छोड़ने से सीधा शिकार पर गया या उसके पकड़ने की तदबीर में मसरूफ हुआ बीच में और तरफ मशगूल या गाफिल न हो गया और उसने शिकार को ज़ख्मी करके मार डाला या ऐसा मजरूह (घायल) कर दिया उसमें इतनी ही हयात बाकी है जितनी मज़बूह (ज़बह किए हुए) में होती है कुछ देर तड़प कर ठंडा हो जाएगा और कुत्ते को छोड़ने में कोई काफिर मजूसी या बुत परस्त या मुलहिद या मुर्तद जैसे आज कल नसारा, राफज़ी, नेचरी, वहाबी, कादियानी वगैरह हम, खुलासा यह कि मुसलमान या किताबी के सिवा कोई शरीक न था, न शिकार के कत्ल में कुत्ते की शिरकत किसी दूसरे कुत्ते ना तालीम याफ्ता या सग-ए-नेचरी या किसी और जानवर ने कि जिसका शिकार नाजायज हो और छोड़ने वाला छोड़ने के वक्त से शिकार पाने तक इसी तरफ मुतवज्जह रहा, बीच में किसी दूसरे काम में मशगूल न हुआ, तो वह जानवर बे ज़बह हलाल हो गया, और इन चौदह शर्तों में से एक में भी कमी हो और जानवर बे ज़बह मर जाए तो हराम हो जाएगा वरना हरम का शिकार तो ज़बह से भी हलाल नहीं होता। बाकी सूरतों में ज़बह-ए-शरई से हलाल हो जाएगा, तनवीरुल अबसार व दुर्रे मुख्तार व रद्द-अल-मुह्तार में है:

(शिकार पंद्रह शर्तों के साथ है) पांच शिकारी के बारे में हैं: 1. वह ज़बह करने के योग्य हो, 2. और वह खुद कुत्ते को शिकार पर छोड़े, 3. और उसके साथ छोड़ने में ऐसा शख्स शरीक न हो जिसका शिकार हलाल नहीं होता, 4. और वह जानबूझकर बिस्मिल्लाह को तर्क(छोड़) न करे, 5. और कुत्ता छोड़ने और शिकार पकड़ लेने तक किसी और काम में न लगे।

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

کما فی ردالمحتار۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ جلائے، جیسا کہ ردالمحتار میں ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔(ت)

مسلہ ۱۸۵: ۲۱ ربیع الآخر شریف ۱۳۲۰ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ کتے کا پکڑا ہوا شکار مسلمان کھا سکتے ہیں یا نہیں؟ ایک خرگوش کو کتے نے اس طرح پکڑا ہے کہ اس کے دانت خرگوش کے جس میں پیوستہ ہوگئے ہیں، اور بہت سارا جسم اس کا چباڈالا ہے کہ خرگوش کے جسم میں خون جاری ہے، ہنوز ابھی جان باقی ہے۔ پس اس کو ذبح کرکے کھا سکتے ہیں یا نہیں؟

الجواب: بسم اللہ کہہ کر تعلیم یافتہ کتے کو جو شکار کے لئے چھوڑ دیا کرے خود نہ کھانے لگے غیر حرم کے حلال جانور، وحشی پر جو اپنے پاؤں یا پروں کی طاقت سے اپنے بچاؤ پر قادر تھا چھوڑا، اور کتا اس کے چھوڑنے سے سیدھا شکار پر گیا یا اسکے پکڑنے کی تدبیر میں مصروف ہوا بیچ میں اور طرف مشغول یا غافل نہ ہو گیا اور اس نے شکار کو زخمی کرکے مار ڈالا یا ایسا مجروح کردیا اس میں اتنی ہی حیات باقی ہے جتنی مذبوح میں ہوتی ہے کچھ دیر تڑپ کر ٹھنڈا ہوجائے گا اور کتے کو چھوڑنے میں کوئی کافر مجوسی یا بت پرست یا ملحد یا مرتد جیسے آج کل نصاری، رافضی، نیچری، وہابی، قادیانی وغیرہ ہم ، خلاصہ یہ کہ مسلمان یا کتابی کے سوا کوئی شریک نہ تھا، نہ شکار کے قتل میں کتے کی شرکت کسی دوسرے کتے نا تعلیم یافتہ یا سگِ نیچری یا کسی اور جانور نے کہ جس کا شکار ناجائز ہو اور چھوڑنے والا چھوڑنے کے وقت سے شکار پانے تک اسی طرف توجہ رہا، بیچ میں کسی دوسرے کام میں مشغول نہ ہوا، تو وہ جانور بے ذبح حلال ہوگیا، اور ان چودہ شرطوں سے ایک میں بھی کمی ہو اور جانور بے ذبح مرجائے تو حرام

ہوجائے گا ورنہ حرم کا شکار تو ذبح سے بھی حلال نہیں ہوتا۔ باقی صورتوں میں ذبح شرعی سے حلال ہو جائے گا، تنویر الابصار و در مختار و ردالمحتار میں ہے:

(الصید بخمسۃ عشر شرطا) خمسۃ فی الصائد وھو ان یکون من اھل الذکاۃ وان یوجد منہ الارسال وان لا یشارک ہ فی الارسال من لا یحل صیدہ، وان لا یترک التسمیۃ عامدا۔ وان لا یشغل بین الارسال والاخذ کوئی شکار کل پندرہ شرطوں سے مباح بنتا ہے پانچ شرطیں شکاری میں پائی جائیں کہ ۱۔وہ ذبح کرنے کا اہل ہو، ۲۔اور وہ خود کتے کو شکار پر چھوڑے، ۳۔اور اس کے ساتھ چھوڑنے میں ایسا شخص شریک نہ ہو جس کا شکار حلال نہیں ہوتا، ۴۔اور وہ قصداً بسم اللہ کو ترک نہ کرے، ۵۔ اور کتا چھوڑنے اور شکار پکڑ لینے تک

Volume 20 Fatawa Razviya

[Arabic Section]: ...by another act. And five conditions regarding the dog: it must be trained, it must go in the direction it is sent, no animal whose catch is unlawful should participate with it in catching, it must kill by wounding, and it must not eat from it. And five conditions regarding the game: it must not be an aquatic animal except fish, it must be able to defend itself with its wings or legs, it must not be powerful with its canine teeth or claws, and it must die from this before reaching its slaughter. (End). I say: His words "it must die" mean either literally or legally, in that no life remains in it beyond that of a slaughtered animal, as stated in Al-Durr and clarified by the commentator.

[Urdu Translation/Explanation]: ...should not be involved in any other activity in between. And five conditions must be found in the dog: (1) It should be trained. (2) It should go directly towards the hunt. (3) The one receiving the hunt from the dog should not be a person whose hunted animal is not lawful. (4) The dog should kill the prey by wounding it. (5) And it should not eat the prey itself. And five conditions must be found in the game: (1) The prey born in water should only be fish. (2) It should be able to run and defend itself. (3 & 4) It should not have canine teeth or claws. (5) It should die before it can be reached for slaughter. I say his statement "it should die" means either it dies physically or legally, i.e., there should be no life in it more than that of a slaughtered animal, as is explicitly mentioned in Al-Mukhtar, and the commentator has clarified it. (T)

Among them is: [Arabic Section]: The condition for the slaughterer is to be a Muslim, in a state of 'Hill' (not in Ihram), and outside the Haram if it is game. The game of the Haram is not made lawful by slaughtering at all. (Or a person of the Book, even if insane). (End summarized). What is meant by "insane" is the mentally feeble (ma'tuh) as mentioned in Al-'Inayah from Al-Nihayah, because the insane person has no intention or purpose for mentioning the name (of Allah)...

[Urdu Translation/Explanation]: It is a condition for the slaughterer to be a Muslim who is not in the state of Ihram or in the Haram. And if it is game, it is necessary that it be outside the Haram because the game of the Haram does not become lawful by slaughtering at all. The slaughterer should be from the People of the Book, even if the slaughterer is insane (end summarized). By insane is meant 'ma'tuh' (initial stage

of insanity) as cited in 'Inayah from Nihayah, because a person with complete insanity...

1. Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Sayd, Mujtabai Press, Delhi, 2/261; Radd al-Muhtar 'ala al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Sayd, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/297.
2. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Dhabaih, Mujtabai Press, Delhi, 2/228. Page 350 of 630

खंड २० फ़तावा रज़विया

[अरबी खंड]: ...दूसरे कार्य द्वारा। और कुत्ते के संबंध में पाँच शर्तें हैं: वह प्रशिक्षित हो, वह भेजे जाने की दिशा में जाए, शिकार पकड़ने में उसके साथ ऐसा कोई (जानवर) शामिल न हो जिसका शिकार हलाल न हो, वह घाव करके मारे, और वह उसमें से न खाए। और शिकार के संबंध में पाँच शर्तें हैं: वह मछली के अलावा कोई जलीय जंतु न हो, वह अपने पंखों या पैरों से अपना बचाव कर सके, वह अपने नुकीले दांतों या पंजों से शक्तिशाली न हो, और वह वध (ज़बह) तक पहुँचने से पहले ही इससे मर जाए। (समाप्त)। मैं कहता हूँ: उनके शब्दों "वह मर जाए" का अर्थ है या तो वास्तव में या कानूनी रूप से, इस तरह कि उसमें वध किए गए जानवर से अधिक जीवन न बचे, जैसा कि अल-दुर्र में उल्लेख है और टीकाकार ने इसे स्पष्ट किया है।

[उर्दू अनुवाद/व्याख्या]: ...बीच में किसी अन्य कार्य में व्यस्त न हो। और कुत्ते में पाँच शर्तें पाई जानी चाहिए: (१) वह सिखाया हुआ (प्रशिक्षित) हो। (२) वह सीधे शिकार की ओर जाए। (३) कुत्ते से शिकार प्राप्त करने वाला ऐसा व्यक्ति न हो जिसका शिकार हलाल नहीं होता। (४) कुत्ता शिकार को घायल करके मारे। (५) और वह स्वयं शिकार को न खाए। और शिकार में पाँच शर्तें पाई जानी चाहिए: (१) पानी में पैदा होने वाला शिकार केवल मछली हो। (२) वह भाग कर अपना बचाव कर सके। (३ और ४) वह नुकीले दांतों या पंजों वाला न हो। (५) वध तक पहुँचने से पहले ही मर जाए। मैं कहता हूँ उनका यह कहना कि "मर जाए", अर्थात वास्तव में मर जाए या कानूनी तौर पर मर जाए, उसमें वध किए गए जानवर से अधिक जीवन न हो, जैसा कि मुख़्तार में स्पष्ट किया गया है, और हाशिया (टीकाकार) ने इसे स्पष्ट किया है। (त)

उन्हें में है: [अरबी खंड]: वध करने वाले के लिए शर्त है कि वह मुसलमान हो, हलाल (एहराम में न हो) की स्थिति में हो और हरम से बाहर हो यदि वह शिकार है। हरम का शिकार वध करने से बिल्कुल भी हलाल नहीं होता। (या अहले किताब में से हो, चाहे वह पागल ही क्यों न हो)। (समाप्त संक्षिप्त)। "मजनून" (पागल) से तात्पर्य "मातूह" (प्रारंभिक पागलपन) से है जैसा कि अल-इनायाह में अल-निहायाह से उद्धृत किया गया है, क्योंकि पूर्ण पागल व्यक्ति का अल्लाह का नाम लेने का कोई इरादा या उद्देश्य नहीं होता...

[उर्दू अनुवाद/व्याख्या]: ज़बह (वध) करने वाले के लिए मुसलमान होना जो एहराम की स्थिति में और हरम में न हो, शर्त है। और शिकार हो तो ज़रूरी है कि वह हरम से बाहर हो क्योंकि हरम का

शिकार ज़बह करने से हलाल नहीं होता। मुतलकन (बिल्कुल) ज़बह करने वाला अहले किताब में से हो चाहे ज़बह करने वाला मजनून (पागल) हो (समाप्त संक्षिप्त)। मजनून से मुराद 'मातूह' (प्रारंभिक पागलपन) है जैसा कि इनाया में निहाया से नकल किया गया है क्योंकि कामिल (पूर्ण) मजनून वाला...

1. दुर्र-ए-मुख़्तार शरह तनवीर अल-अबसार, किताब अल-सैद, मज्ताबई प्रेस, दिल्ली, २/२६१; रद अल-मुह्तार अला अल-दुर्र अल-मुख़्तार, किताब अल-सैद, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ५/२९७।
2. दुर्र-ए-मुख़्तार, किताब अल-ज़बाइह, मज्ताबई प्रेस, दिल्ली, २/२२८। पृष्ठ ३५०/६३०

بعمل آخر، وخمسة فی الکلب ان یکون معلماً وان یذهب علی سنن الارسال، وان لایشارکه فی الاخذ ما لایحل صیده وان یقتله جرحاً، وان لایاکل منه و خمسة فی الصید، ان لا یکون من بنات الماء الا السمك وان یمنع نفسه بجناحیه اوقوائمه وان لا یکون متقویا بنابه، او بمخلبه، وان یموت بهذا قبل ان یصل الی ذبحه ۱ اهـ . قلت ومعنی قوله ان یموت ای حقیقة او حکما بأن لایبقی فیه حیاة فوق المذبوح، کما نص علیه فی الدر، واوضحه المحشی۔

درمیاں میں کسی اور عمل میں مصروف نہ ہو، اور پانچ شرطیں کتے میں پائی جائیں (۱) سکھایا ہوا ہو۔ (۲) سیدھا شکار کی طرف جائے (۳) کتے سے شکار کو وصول کرنیوالا ایسا شخص نہ ہو جس کا شکار حلال نہیں ہوتا (۴) شکار کو کتا زخمی کر کے مارے (۵) اور خود شکار کو نہ کھائے۔ اور پانچ شرطیں شکار میں پائی جائیں (۱) پانی میں پیدا ہونے والا شکار صرف مچھلی ہو۔ (۲) وہ بھاگ کر اپنا دفاع کر سکے (۳ و ۴) کچیلی دانت یا پنجوں والا نہ ہو۔ (۵) ذبح تک رسائی سے قبل مرجائے اھ میں کہتا ہوں اس کا کہنا کہ مر جائے، یعنی حقیقۃ مر جائے یا حکما مر جائے مذبوح سے زائد اس میں حیات نہ ہو، جیسا کہ مختار میں تصریح ہے، اور محشی نے اس کو واضح کیا ہے۔ (ت)

انہیں میں ہے: شرط کون الذابح مسلماً حلالا خارج الحرم ان کان صیداً، فصید الحرم لا تحله الذکاة مطلقاً (او کتابیا، ولو مجنونا) ۲ اهـ ملخصاً۔ والمراد به المعتوه کما فی العنایة عن النهایة لان المجنون لا قصد له ولا نیة لان التسمیة

ذبح کرنے والے کے لئے مسلمان جو حالت احرام اور حرم میں نہ ہو۔ شرط ہے، اور شکار ہو تو ضروری ہے کہ حرم سے باہر ہو کیونکہ حرم کا شکار ذبح کرنے سے حلال نہیں ہوتا مطلقاً ذبح کرنے والا اہل کتاب میں سے ہو اگر چہ ذبح کرنے والا مجنون ہو اھ ملخصاً۔ مجنون سے مراد معتوہ (ابتدائی جنون) ہو جیسا کہ عنایہ میں نہایہ سے نقل کیا ہے کیونکہ کامل جنون والا

۱ درمختار شرح تنویر الابصار کتاب الصید مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۶۱، ردالمحتار علی الدرالمختار کتاب الصید دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۹۷ ۲ درمختار کتاب الذبائح مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۲۸ Page 350 of 630

Volume 20 Fatawa-e-Razviyya

[Box 1] Right side (Arabic): The condition according to the text is the same as the intention, and the validity of the intention is as we have mentioned. Left side (Urdu): He is not capable of intention and resolve because reciting 'Bismillah' is a specific condition, and that is not possible without intention, and the validity of intention comes from what we have mentioned, meaning his statement that he understands Bismillah, slaughtering, and restraint. (End of Shami quote) (T)

[Main Body Text] Meaning his statement: when he understands the Tasmiyah (reciting Bismillah), the slaughter, and restraint. (End of Shami quote).

With all these conditions, any rabbit killed by a dog is absolutely halal, and if there is still more than slaughter-level life left in it, then it is halal after slaughter. Its teeth being embedded in the body cannot be a reason for prohibition; the Great Quran has declared its game to be halal, and game cannot be caught without wounding, and wounding only occurs when its teeth tear and enter its body. And the thought that in this case, its saliva, being impure, would make the body impure, is incorrect for two reasons: First: Hunting occurs in a state of anger, and at the time of anger, its saliva becomes dry.

[Box 2] Left side (Arabic): And for this reason, a group of scholars distinguished between it taking the edge of a garment gently, in which case it becomes impure, or in anger, in which case it does not. Right side (Urdu): That is why a group of scholars have differentiated between a dog taking a clean cloth in its mouth affectionately and in a state of anger: if the animal takes it in its mouth out of affection, it is impure, and if it takes it in anger, it is pure. (T)

Second: Even if saliva is present, blood will eventually come out of the body; when it (the body) is purified of that (the blood), it will also be purified of this (the saliva). And Allah the Almighty knows best.

[Footer] [1] Radd al-Muhtar, Book of Slaughtering, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/188. Page 351 of 630

जिल्द २० फतावा-ए-रज़विया

[बॉक्स १] दाहिनी ओर (अरबी): नस् के अनुसार शर्त वही है जो इरादा है, और इरादे की वैधता वैसी ही है जैसा हमने ज़िक्र किया। बाईं ओर (उर्दू): वह इरादे और नीयत का पात्र नहीं है क्योंकि 'बिस्मिल्लाह' पढ़ना एक विशिष्ट शर्त है और वह इरादे के बिना संभव नहीं है, और इरादे की वैधता हमारे ज़िक्र किए हुए से होती है, यानी उसका कहना कि वह बिस्मिल्लाह, ज़ब्ह और नियंत्रण को समझता हो। (इति शामी) (त)

[मुख्य पाठ] यानी उनका कथन: जब वह तस्मियाह, ज़ब्ह और नियंत्रण को समझता हो। (इति शामी)।

इन सभी शर्तों के साथ, जिस खरगोश को कुत्ते ने मारा वह पूर्णतः हलाल है, और यदि उसमें अभी भी ज़ब्ह होने से अधिक जान बाकी है, तो ज़ब्ह करने के बाद हलाल है। उसके दाँतों का शरीर में धँस जाना मनाही का कारण नहीं हो सकता; महान कुरान ने इसके शिकार को हलाल घोषित किया है, और शिकार बिना घायल किए नहीं होगा, और घायल तभी होगा जब उसके दाँत शरीर को चीरकर अंदर प्रवेश करें। और यह विचार कि इस स्थिति में उसकी लार, जो अपवित्र है, शरीर को अशुद्ध कर देगी, दो कारणों से गलत है: पहला: शिकार क्रोध की स्थिति में होता है और क्रोध के समय उसकी लार सूख जाती है।

[बॉक्स २] बाईं ओर (अरबी): और इसी कारण विद्वानों के एक समूह ने कुत्ते द्वारा कपड़े के किनारे को प्यार से मुँह में लेने, जिससे वह अपवित्र हो जाता है, और क्रोध में लेने के बीच अंतर किया है, जिसमें ऐसा नहीं होता। दाहिनी ओर (उर्दू): इसीलिए विद्वानों के एक समूह ने कुत्ते के साफ कपड़े को प्यार से मुँह में लेने और गुस्से की हालत में लेने में अंतर किया है कि जानवर प्यार से मुँह में ले तो अपवित्र है और गुस्से में ले तो पवित्र है। (त)

दूसरा: यदि लार लग भी गई, तो अंततः शरीर से रक्त भी निकलेगा; जब वह (शरीर) उससे (रक्त से) पवित्र होगा, तो इससे (लार से) भी पवित्र हो जाएगा। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

[फुटर] [1] रद अल-मुहतार, किताब अल-ज़बाइह, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, ५/१८८।
पृष्ठ ३५१ का ६३०

[باکس ۱] دائیں طرف (عربی): شرط بالنص وہی بالقصد وصحة القصد بما ذکرنا بائیں طرف (اردو): قصد اور نیت کا اہل نہیں ہے کیونکہ بسم اللہ پڑھنا مخصوص شرط ہے اور وہ قصد کے بغیر ممکن نہیں اور قصد کی صحت ہمارے ذکر کردہ سے ہوتی ہے یعنی اس کا قول کہ وہ بسم اللہ اور ذبح اور ضبط کو سمجھتا ہو، اھ ش۔ (ت)

[عبارت] یعنی قولہ اذا کان یعقل التسمیة والذبیحة ویضبط اہ ش۔

ان سب شرائط کے ساتھ جس خرگوش کو کتے نے مارا مطلقاً حلال ہے اور اگر ہنوز مذبوح سے زیادہ زندگی باقی ہے تو بعد ذبح حلال ہے۔ اس کے دانت جسم میں پیوست ہو جانا وجہ ممانعت نہیں ہو سکتا، قرآن عظیم نے اس کا شکار حلال فرمایا اور شکار بے زخمی کئے نہ ہو گا اور زخمی جبھی ہو گا کہ اس کے دانت اس کے جسم کو شق کر کے اندر داخل ہوں اور یہ خیال کہ اس صورت میں اس کا لعاب کہ ناپاک ہے بدن کو نجس کر دے گا، دو وجہ سے غلط ہے۔ اولاً: شکار حالت غضب میں ہوتا ہے اور غضب کے وقت اس کا لعاب خشک ہو جاتا ہے۔

[باکس ۲] بائیں طرف (عربی): ولذا فرق جمع من العلماء فی اخذہ طرف الثوب ملاطفا فینجس او غضبان فلا۔ دائیں طرف (اردو): اس لئے علماء کی ایک جماعت نے کتے کے پاک کپڑے کو پیار سے منہ میں لینے اور غصہ کی حالت میں لینے میں فرق کیا ہے کہ جانور پیار سے منہ میں لے تو ناپاک اور غصہ میں لے تو پاک ہے۔ (ت)

ثانیاً: اگر لعاب لگا بھی تو آخر جسم سے خون بھی نکلے گا، وہ کب پاک ہے جب اس سے طہارت حاصل ہو گی اس سے بھی ہو جائے گی، واللہ تعالیٰ اعلم۔

[فٹ نوٹ] [1] رد المحتار کتاب الذبائح دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۸۸ Page 351 of 630

Fatawa Rizvia Volume 20

Kitab al-Adhiya (Statement of Sacrifice)

Problem 186: From Mauza Manpindi, District Pilibhit, sent by Haji Nasruddin Sahab, 14 Muharram 1319 AH.

Question: What do the scholars of religion say regarding this matter: In the fourth volume of the book Sharh Wiqayah, Kitab al-Adhiya, page 43, it is written that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Whoever among you sees the moon of Dhul-Hijjah and intends to perform a sacrifice, then he should restrain (not cut) his hair and nails." This has been narrated by a group (of scholars). Now, if a person from the people of Islam intends to perform a sacrifice, but he does not restrain his hair and nails from seeing the moon of Dhul-Hijjah or gets a haircut, or does not follow this command and goes against the order of the Beloved Messenger (peace and blessings of Allah be upon him), then what is the ruling for him according to the noble Sharia? And what shall be said? Please write the answer. And will his sacrifice be valid correctly, or will any defect be attributed to his sacrifice? Clarify and you shall be rewarded.

The Answer: This command is only recommended (mustahabb). If one acts upon it, it is better; if not, there is no harm. One cannot call it a violation of the command (disobedience), nor is there any reason for a defect to occur in the sacrifice. Rather, if someone, for any reason or without reason, has not trimmed their nails or shaved for 31 days and the moon of Dhul-Hijjah appears, then even if he intends to sacrifice, he cannot act upon this recommendation. If he keeps them until the tenth (of Dhul-Hijjah), it will be the forty-first day since he last cut his hair and nails (which exceeds the permissible limit for hygiene).

Page 353 of 630

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 20

किताब अल-अज़हिया (कुर्बानी का बयान)

मसला 186: मौज़ा मनपिंडी, जिला पीलीभीत, प्रेषित हाजी नसरुद्दीन साहब, 14 मुहर्रम 1319 हिजरी।

सवाल: दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि किताब 'शरह विकाया', किताब अल-अज़हिया, जिल्द चार, पेज 43 में लिखा है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "तुम में से जो शख़्स ज़िल-हिज्जा का चाँद देखे और कुर्बानी का इरादा करे, तो उसे चाहिए कि अपने बाल और नाखून रोक रखे यानी न काटे।" इसे एक जमाअत ने रिवायत किया है। अब इस्लाम का एक व्यक्ति कुर्बानी करने का इरादा रखता है, लेकिन वह ज़िल-हिज्जा का चाँद देखने के बाद अपने बाल और नाखून नहीं रोकता या बाल कटवा लेता है, या उसने यह हुक्म नहीं माना और रसूल-ए-मक़बूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की हुक्म उदूली (अवज्ञा) की, तो शरीयत में उसके लिए क्या हुक्म है? और क्या कहा जाएगा? जवाब तहरीर फरमाएँ। और क्या उसकी कुर्बानी सही तौर पर होगी या उसकी कुर्बानी में कोई कमी (नक्स) आएगी? बयान करें, सवाब पाएं।

जवाब: यह हुक्म सिर्फ़ इस्तेहबाबी (पसंदीदा/नफ़्ल) है; करे तो बेहतर है, न करे तो कोई हर्ज नहीं। न इसे हुक्म उदूली कह सकते हैं और न ही कुर्बानी में कमी आने की कोई वजह है। बल्कि अगर किसी शख़्स ने 31 दिन से किसी उज़्र (कारण) की वजह से या बिना किसी उज़्र के नाखून न काटे हों और न बाल बनवाए हों कि ज़िल-हिज्जा का चाँद हो गया, तो वह अगरचे कुर्बानी का इरादा रखता हो, इस मुस्तहब (पसंदीदा कार्य) पर अमल नहीं कर सकता। अगर अब वह दसवीं (ज़िल-हिज्जा) तक रखेगा, तो नाखून और बाल बनवाए हुए इकतालीसवां (41वां) दिन हो जाएगा।

पेज 353 / 630

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

کتاب الاضحیہ (قربانی کا بیان)

مسئلہ ۱۸۶: از موضع منپنڈی ضلع پیلی بھیت مرسلہ حاجی نصر الدین صاحب ۱۴ محرم ۱۳۱۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جلد چہارم کتاب شرح وقایہ کتاب الاضحیہ ص ۴۳ میں تحریر ہے کہ فرمایا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے جو شخص دیکھے تم میں سے چاند ذی الحجہ کا اور ارادہ کرے قربانی کا تو چاہئے کہ اپنے بال اور ناخن کو روک رکھے یعنی نہ کاٹے، روایت کیا جماعت نے، اب ایک شخص اہل اسلام کا ارادہ قربانی کرنے کا ہے، تو وہ شخص دیکھئے چاند ذی الحجہ کے سے اپنے بال اور ناخن نہ روک رکھے یا حجامت کرالے، یا اس نے یہ حکم نہ مانا، اور رسول مقبول صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی حکم عدولی کرے تو اس کے واسطے شرع شریف میں سے کیا حکم ہے؟ اور کیا کہا جائے گا؟ جواب تحریر فرمائے، اور قربانی اس کی صحیح طور پر ہو گی یا کوئی نقص اس کی قربانی میں عائد ہوگا؟ بینوا توجروا۔

الجواب: یہ حکم صرف استحبابی ہے کرے تو بہتر ہے نہ کرے تو مضائقہ نہیں، نہ اس کو حکم عدولی کہہ سکتے ہیں نہ قربانی میں نقص آنے کی کوئی وجہ، بلکہ اگر کسی شخص نے ۳۱ دن سے کسی عذر کے سبب خواہ بلا عذر ناخن تراشے ہوں نہ خط بنوایا ہو کہ چاند ذی الحجہ کا ہو گیا تو وہ اگرچہ قربانی کا ارادہ رکھتا ہو اس مستحب پر عمل نہیں کر سکتا اب دسویں تک رکھے گا تو ناخن و خط بنوائے ہوئے اکتالیسواں دن ہو جائے گا،

Fatawa Razawiya, Volume 20

And not trimming for more than forty days is a sin. For a recommended (mustahab) act, one cannot commit a sin.

[Table content] [Left Column - Arabic Original] In Radd al-Muhtar, in the commentary on al-Munyah and in al-Mudmarat, it is narrated from Ibn al-Mubarak regarding trimming nails and shaving the head during the ten days of Dhul-Hijjah: He said, 'The Sunnah should not be delayed.' Although it has been reported, delay is not obligatory. This is understood as being recommended (mandub) by consensus, because the negation of obligation does not contradict recommendation. Thus, it is recommended unless the delay entails exceeding the permissible time for delay. Its limit is less than forty days, and it is not permissible beyond that. Summarized, and Allah Almighty knows best.

[Right Column - Urdu Translation/Explanation] It is stated in Radd al-Muhtar that in the commentary of Munyah and in Mudmarat, it is narrated from Ibn al-Mubarak regarding cutting nails and shaving the head in the ten days of Dhul-Hijjah that he said the Sunnah should not be delayed while a command has been received regarding it; however, delay is not obligatory. So this is understood as recommendation, and the negation of obligation is not contrary to recommendation. Therefore, it is recommended; yes, if delay leads to exceeding the duration of permissibility, then it will not be recommended. The end of the period of permissibility is forty days, so a delay of more than that will not be permissible. Summarized, and Allah Almighty knows best (T).

Mas'ala 187: Sent by Dr. Waiz-ul-Haq Sa'dullah Puri, Post Office Khusrupur, District Patna, through the mediation of Maulvi Ziauddin Sahib, 5th Rabi al-Akhir 1322 AH. Is Qurbani (sacrifice) permissible until the days of Tashreeq or not?

Al-Jawab (The Answer): Sacrifice is permissible until the Day of Nahr, i.e., from the 10th to the 12th. It is not permissible until the end of the days of Tashreeq, which is the 13th. And Allah Almighty knows best.

Mas'ala 188: Sent by Maulvi Haji Allah Yar Khan Sahib, Book Merchant, 21st Dhul-Hijjah 1305 AH. Eid-ul-Adha was on Saturday in Rampur and on Sunday in Bareilly. Now, in case of lack of information, is the sacrifice of those who performed it on Tuesday and became aware later valid or not? What is the ruling for them now? Explain and be rewarded.

1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Salat, Bab al-Idayn, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/565. Page 354 of 630

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

और चालीस दिन से ज़्यादा न बनवाना गुनाह है। फ़ेल-ए-मुस्तहब (पसंदीदा कार्य) के लिए गुनाह नहीं किया जा सकता।

[तालिका सामग्री] [बायाँ कॉलम - अरबी मूल] 'रद्द-उल-मुह्तार' में 'शरा-ए-मुन्या' और 'मुज़मरात' में इब्न-ए-मुबारक से ज़िलहिज्जा के दस दिनों में नाखून काटने और सिर मुंडवाने के बारे में नक़्ल है: उन्होंने कहा, 'सुन्नत को टालना नहीं चाहिए।' हालाँकि ऐसा ज़िक्र आया है, और टालना अनिवार्य (वाजिब) नहीं है। यह आम सहमति (इज्मा) के साथ मुस्तहब (पसंद) किए जाने पर महमूल है, क्योंकि अनिवार्यता की कमी मुस्तहब होने के विपरीत नहीं है। इसलिए, यह मुस्तहब है, जब तक कि टालना देरी के लिए अनुमेय समय से अधिक न हो जाए। इसकी सीमा चालीस दिन से कम है, और उससे परे अनुमेय नहीं है। संक्षेप में, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

[दायाँ कॉलम - उर्दू अनुवाद/व्याख्या] 'रद्द-उल-मुह्तार' में है कि 'मुन्या' की शरा और 'मुज़मरात' में इब्न-ए-मुबारक से नक़्ल किया गया कि नाख़ून काटना और सर मुंडाना ज़िलहिज्जा के दस दिनों में आपने इसके मुतअल्लिक़ फ़रमाया कि सुन्नत को टालना न चाहिए जबकि इसके मुतअल्लिक़ हुक्म आया है, फिर भी टालना वाजिब नहीं है। तो यह मुस्तहब होने पर महमूल है और वाजिब न होना मुस्तहब होने के ख़िलाफ़ नहीं है। लिहाज़ा मुस्तहब है, हाँ अगर टालना इबाहत (अनुमेयता) की मुद्दत को लाज़िम कर दे तो मुस्तहब न होगा। इबाहत की मुद्दत की इंतिहा चालीस दिन है तो इससे ज़्यादा टालना जायज़ न होगा। मुख़्तसरन, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है (त)।

मसला 187: डॉक्टर वाइज़-उल-हक़ सादुल्लाह पूरी, पोस्ट ऑफ़िस ख़ुसरूपुर, ज़िला पटना, मौलवी ज़ियाउद्दीन साहब के माध्यम से, 5 रबी-उल-आख़िर 1322 हिजरी। क्या क़ुर्बानी अय्याम-ए-तशरीक़ तक जायज़ है या नहीं?

अल-जवाब: क़ुर्बानी यौम-ए-नह्र तक यानी दसवीं से बारहवीं तक जायज़ है, आख़िरी अय्याम-ए-तशरीक़ तक कि तेरहवीं है जायज़ नहीं, वल्लाह तआला अ'लम।

मसला 188: मौलवी हाजी अल्लाह यार ख़ाँ साहब, किताब ताज़िर, 21 ज़िलहिज्जा 1305 हिजरी। रामपुर में ईद-उल-अज़हा सनीचर के दिन हुई और बरेली में इतवार को। अब जानकारी न होने की स्थिति में जिन लोगों ने मंगल को क़ुर्बानी की और बाद में उन्हें पता चला, क्या उनकी क़ुर्बानी दुरुस्त हुई या नहीं? अब उन पर क्या हुक्म है? बयान करें सवाब पाएँ।

1 रद्द-उल-मुह्तार, किताब-उस-सलात, बाब-उल-ईदैन, दार-ए-एहया-उत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 1/565. पेज 354 ऑफ़ 630

اور چالیس دن سے زیادہ نہ بنوانا گناہ ہے۔ فعل مستحب کے لئے گناہ نہیں کر سکتا۔

[جدول کا متن] [بایاں کالم - اصل عربی] فی رد المحتار فی شرح المنیۃ وفی المضمرات، عن ابن المبارك فی تقلیم الاظفار وحلق الرأس فی عشر ذی الحجة، قال لا تؤخر السنة، وقد ورد ذلك ولایجب التأخیر اھ فھذا محمول علی الندب بالا جماع الا ان نفی الوجوب لا ینافی الاستحباب فیکون مستحبا الا ان استلزم الزیادة علی وقت اباحة التأخیر، ونھایته مادون الاربعین، فلا یباح فوقھا، اھ مختصرا، واللہ تعالی اعلم۔

[دایاں کالم - اردو ترجمہ و تشریح] رد المحتار میں ہے کہ منیہ کی شرح اور مضمرات میں ابن مبارک سے نقل کیا کہ ناخن کاٹنا اور سر منڈانا ذوالحجہ کے دس دنوں میں آپ نے اس کے متعلق فرمایا کہ سنت کو مؤخر نہ کیا جائے جبکہ اس کے متعلق حکم وارد ہے تاہم تاخیر واجب نہیں ہے اھ تو یہ استحباب پر محمول ہے اور وجوب کی نفی استحباب کے منافی نہیں ہے لہذا مستحب ہے ہاں اگر اباحت کی مدت پر تاخیر کو مستلزم ہو تو مستحب نہ ہوگا، اباحت کی مدت کی انتہا چالیس روز ہے تو اس سے زیادہ تاخیر مباح نہ ہوگی اھ مختصراً و اللہ تعالیٰ اعلم (ت)

مسئلہ ۱۸۷: مرسلہ ڈاکٹر واعظ الحق سعد اللہ پوری ڈاکخانہ خسرو پور ضلع پٹنہ بوساطت مولوی ضیاء الدین صاحب ۵ ربیع الآخر ۱۳۲۲ھ قربانی ایام تشریق تک جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: قربانی یوم نحر تک یعنی دسویں سے بارہویں تک جائز ہے، آخر ایام تشریق تک کہ تیرہویں ہے جائز نہیں واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۸۸: مرسلہ مولوی حاجی الہ یار خاں صاحب تاجر کتب ۲۱ ذی الحجہ ۱۳۰۵ھ رامپور میں عید اضحیٰ شنبہ کے دن ہوئی اور بریلی میں یک شنبہ کو، اب در صورت عدم اطلاع کے جن لوگوں نے سہ شنبہ کو قربانی کی، اور بعد میں اس کے مطلع ہوئے، ان لوگوں کی قربانی درست ہوئی یا نہیں؟ اب ان پر کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا۔

---

1 رد المحتار کتاب الصلوۃ باب العیدین دار احیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۵۶۵ صفحہ 354 از 630

Fatawa Razviya Volume 20

The Answer: The sighting of the moon in another city can never be proven merely through narrations and news reports. For example, if a few people, no matter how upright and trustworthy they are, come here and state that the sighting occurred on such-and-such a day there, or Eid was celebrated, or a decree was issued, or witnesses testified in front of us, or a proclamation was made—none of this is worthy of attention. A Sharia matter must be proven through Sharia procedures. Private certainty is of no account, though leave alone commoners, many learned people of this era are also unaware of the difference between Sharia and customary certainty.

[Table Header: Arabic Text | Urdu Translation] In Dur-ul-Mukhtar and its commentary Radd-ul-Muhtar: (Not if they testified to the sighting of others because it is a narration). They did not testify to the sighting nor upon the testimony of others; they only narrated the sighting of others. Thus it is in Fath-ul-Qadeer. I say: Similarly, if they testify to the sighting of others, even if the Qazi of that city ordered the people to fast for Ramadan, because it is a narration of the Qazi's action as well, and it is not a binding proof, unlike when they testify to the Qazi's formal judicial ruling (Qadha), etc. | In Dur-ul-Mukhtar and its commentary Radd-ul-Muhtar, it states: If people gave testimony based on someone else's sighting, it is not permissible because it is merely a narration, as they neither testified to their own sighting nor gave testimony based on another's testimony; they merely narrated someone else's sighting. Similarly, it is in Fath-ul-Qadeer. I say that even if they testify to someone else's sighting, the same rule applies, and likewise, if they testify to the order of that city's Qazi that he ordered the people to keep the Ramadan fast, because it is a narration of the Qazi's action and it is not a proof, whereas if they testify to the Qazi's judicial ruling, it is a proof, etc. (T)

Therefore, if the news from Rampur arrived in this manner, then there is absolutely no flaw in the sacrifice (Qurbani) performed on Tuesday.

[Table Header: Arabic Text | Urdu Translation] Because they based it on a Sharia matter, which is completing the count of thirty [days] during cloudy conditions, and nothing has been proven to refute it, so they are not addressed except by what occurred in their presence. | Because they made a Sharia command the basis, which is to complete the count of thirty when there are clouds, and nothing has been proven to refute this Sharia command, while people are addressed by the evidence found in their own locality. (T)

Although they certainly acted against caution—regardless of the fact that they left the superior and virtuous, i.e., the 10th or 11th, and chose the lowest level in everything—when there was also an uncertainty in the date of the previous moon, and without sighting or testimony, merely thirty [days]...

---

1. Dur-ul-Mukhtar, Kitab-ul-Saum, Matba' Mujtabai Delhi, 1/149
2. Radd-ul-Muhtar, Kitab-ul-Saum, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 2/94 Page 355 of 630

फतावा रजविया जिल्द 20

अल-जवाब (उत्तर): दूसरे शहर के चाँद दिखने की पुष्टि केवल कहानियों और खबरों से कतई नहीं होगी। उदाहरण के लिए, यदि कुछ लोग, चाहे वे कितने भी ईमानदार और विश्वसनीय क्यों न हों, यहाँ आकर बयान करें कि वहाँ फलां दिन चाँद देखा गया या ईद मनाई गई, या आदेश दिया गया, या हमारे सामने गवाहियाँ गुज़रीं, या मुनादी की गई—यह सब ध्यान देने योग्य नहीं है। शरई मामले का प्रमाण शरई तरीके से ही होना चाहिए। निजी तौर का यकीन कोई मायने नहीं रखता, हालांकि आम लोगों की तो बात ही क्या, इस जमाने के बहुत से विद्वान भी शरई और प्रचलित (उर्फी) यकीन के बीच के अंतर से बेखबर हैं।

[तालिका शीर्षक: अरबी पाठ | उर्दू अनुवाद] दुर-उल-मुख्तार और इसके हाशिये रद-उल-मुहतार में है: (नहीं, यदि उन्होंने दूसरों के चाँद देखने पर गवाही दी क्योंकि यह एक हिकायत है)। क्योंकि उन्होंने न तो चाँद देखने पर गवाही दी और न ही दूसरों की गवाही पर; उन्होंने केवल दूसरों के चाँद देखने की हिकायत की। ऐसा ही फतह-उल-कदीर में है। मैं कहता हूँ: इसी तरह, यदि वे दूसरों के चाँद देखने पर गवाही दें, भले ही उस शहर के काज़ी ने लोगों को रमज़ान का रोज़ा रखने का आदेश दिया हो, क्योंकि यह काज़ी के कार्य की हिकायत भी है, और यह कोई प्रमाण (हुज्जत) नहीं है, इसके विपरीत जब वे काज़ी के न्यायिक निर्णय (कज़ा) पर गवाही दें, तो वह प्रमाण है, इत्यादि। | दुर-मुरतार और उसके हाशिये रद-उल-मुहतार में है कि यदि लोगों ने दूसरों के चाँद देखने पर गवाही दी तो यह जायज़ नहीं है क्योंकि यह केवल एक हिकायत है, क्योंकि उन्होंने न तो अपने चाँद देखने पर गवाही दी और न ही किसी और की गवाही पर आधारित गवाही दी, उन्होंने तो केवल दूसरे के चाँद देखने का वर्णन किया है। वैसा ही फतह-उल-कदीर में है। मैं कहता हूँ कि अगर वे दूसरे के चाँद देखने पर गवाही भी दें, तब भी यही हुक्म है, और वैसे ही यदि वे उस शहर के काज़ी के इस आदेश पर गवाही दें कि उसने लोगों को रमज़ान का रोज़ा रखने का हुक्म दिया है, क्योंकि यह काज़ी के काम का वर्णन है और यह हुज्जत (प्रमाण) नहीं है, जबकि यदि वे काज़ी के फैसले (कज़ा) पर गवाही दें तो वह हुज्जत है, इत्यादि। (त)

अतः यदि रामपुर से खबर इसी तरह आई, तो मंगलवार की कुर्बानी में कोई दोष नहीं है।

[तालिका शीर्षक: अरबी पाठ | उर्दू अनुवाद] क्योंकि उन्होंने इसे एक शरई मामले पर आधारित किया, जो कि बादल होने की स्थिति में तीस की गिनती पूरी करना है, और इसे खंडित करने वाला

कुछ भी साबित नहीं हुआ है, इसलिए उन्हें केवल उसी से संबोधित किया जाएगा जो उनके सामने घटित हुआ है। | क्योंकि उन्होंने शरई हुक्म को आधार बनाया और वह है बादल होने पर तीस की गिनती पूरी करना, और इस शरई हुक्म को गलत साबित करने वाली कोई चीज़ मौजूद नहीं है, जबकि लोग अपने यहाँ पाई जाने वाली दलील के पाबंद हैं। (त)

यद्यपि उन्होंने निश्चित रूप से सावधानी के विरुद्ध कार्य किया—इस तथ्य को छोड़ते हुए कि उन्होंने श्रेष्ठ और उत्तम, यानी 10वीं या 11वीं को छोड़कर सब में निम्नतम स्तर को चुना—जब पिछले चाँद की तारीख में भी संभावना थी, और बिना चाँद देखे या गवाही के, केवल तीस [दिन]...

---

1. दुर-उल-मुख्तार, किताब-उस-सौम, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 1/149
2. रद-उल-मुहतार, किताब-उस-सौम, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 2/94 पृष्ठ 630 में से 355

الجواب: دوسرے شہر کی رؤیت مجرد حکایات واخیار سے ہر گز ثابت نہ ہوگی، مثلاً چند آدمی اگر چہ کیسے ہی عادل ثقہ ہوں یہاں آکر بیان کریں، وہاں فلاں دن رؤیت ہوئی یا عید کی گئی، یا حکم دیا گیا، یا ہمارے سامنے گواہیاں گزریں، یا منادی پھری، کچھ قابل التفات نہیں کہ امر شرعی کا ثبوت بروجہ شرعی چاہئے، خانگی طور کا یقین کوئی چیز نہیں، گو عوام تو عوام اس زمانے کے بہت ذی علم بھی یقین شرعی و عرفی کے فرق سے غافل ہیں۔

[جدول: عربی متن | اردو ترجمہ] فی الدرالمختار وحاشیۃ رد المحتار (لا لو شھدوا برؤیۃ غیرھم لانہ حکایۃ) فانھم لم یشھدوا بالرؤیۃ ولا علی شھادۃ غیرھم وانما حکوا رؤیۃ غیرھم، کذا في فتح القدیر، قلت وکذا لو شھدوا برؤیۃ غیرھم، وان قضی تلك المصر امر الناس بصوم رمضان لانہ حکایۃ لفعل القاضی ایضا ولیس بحجۃ بخلاف قضائہ الخ۔ | درمختار اور اس کے حاشیہ ردالمحتار میں ہے اگر لوگوں نے غیر کی رؤیت پر شہادت دی تو جائز نہیں کیونکہ یہ محض حکایت ہے کیونکہ انہوں نے اپنی رؤیت پر شہادت دی اور نہ غیر کی شہادت پر مبنی شہادت دی انہوں نے تو صرف غیر کی رؤیت کی حکایت کی ہے۔ یوں ہی فتح القدیر میں ہے۔ میں کہتا ہوں اگر وہ غیر کی رؤیت پر شہادت بھی دیں تب بھی یہی حکم ہے اور یونہی اگر وہ اس شہر کے قاضی کے اس حکم پر شہادت دیں کہ اس نے لوگوں کو رمضان کا روزہ رکھنے کا حکم دیا ہے کیونکہ قاضی کے فعل کی حکایت ہے اور یہ حجت نہیں ہے بخلاف جبکہ وہ قاضی کی قضاء پر شہادت دیں وہ حجت ہے الخ(ت)

پس اگر رامپور کی خبر اسی طرح آئی جب تو سہ شنبہ کی قربانی میں اصلاً خلل نہیں،

[جدول: عربی متن | اردو ترجمہ] لانھم بنوھا علی امر شرعی وھو اکمال العدۃ ثلثین عند الغمۃ ولم یثبت ما یردہ فلا یخاطبون لابھا وقع عندھم۔ | کیونکہ انہوں نے شرعی حکم کو مبنی قرار دیا وہ تیس کی گنتی پوری کرنا جب بادل ہوں اور اس شرعی حکم کو رد کرنے والی کوئی چیز ثابت نہیں جبکہ لوگ اپنے ہاں پائی جانی والی دلیل کے مخاطب ہیں۔(ت)

اگر چہ انہوں نے خلاف احتیاط بیشک کیا کہ قطع نظر اس سے کہ افضل و فاضل یعنی دہم یاز دہم چھوڑ کر سب میں گیا درجہ اختیار کیا، جب اگلے چاند کی تاریخ میں بھی احتمال تھا، اور بے رؤیت و شہادت صرف تیس

---

۱ درمختار کتاب الصوم مطبع مجتبائی دہلی ۱/۱۴۹ ۲ ردالمحتار کتاب الصوم داراحیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۹۴

Fatawa Razawiyya, Volume 20

Since the matter was based on fulfillment, there was also a possibility of the Eid falling on Saturday. In such a state, considering the risk of missing it due to delay, it was not desirable to wait until Tuesday. Scholars explicitly state that in a state of uncertainty, it is preferable (mustahabb) not to delay it until the 12th (of Dhu al-Hijjah). If it is delayed, it is preferable not to use any of that sacrifice for oneself or for one's wealthy relatives, but rather to spend it entirely in the path of Allah. In Sharh Naqaya Quhistani, it is stated:

If there is doubt about the day of Eid al-Adha, it is better not to delay it to the third day, otherwise, I prefer that all of the meat be given in charity. (1)

If there is doubt about the day of sacrifice, it should not be delayed until the third day; otherwise, I prefer that all the meat be given in charity. (t)

Despite this, we cannot say that their sacrifice became void (qaza). However, it is better that whatever amount of meat etc. was consumed by oneself or other wealthy people, its value should be calculated and given in charity. Furthermore, whatever difference in price occurred between the slaughtered animal and the live animal due to slaughter, that should also be given as charity. For example, if a live animal cost one rupee and the slaughtered one is worth twelve annas, then four annas should be given in charity. It is stated in Alamgiri:

If there is doubt regarding the day of Eid al-Adha, it is preferable not to delay it until the third day. If it is delayed, then it is preferable that all the meat be given in charity and one should not eat from it himself. Also, the excess difference in price between the slaughtered and non-slaughtered animal should be given in charity, because if the sacrifice falls outside its proper time, one cannot be relieved of the obligation without doing this. This is how it is in Muhit-e-Sarakhsi. (2)

If there is doubt regarding the day of sacrifice, it is preferable not to delay it until the third day. If it is delayed, then it is preferable that all the meat be given in charity and one should not eat anything from it himself, and should give in charity the excess difference in price between the slaughtered and non-slaughtered animal, because if the sacrifice is outside its time, one cannot be relieved of the obligation without it. This is how it is in Muhit-e-Sarakhsi. (t)

In Durr-e-Mukhtar, it is stated:

If one has eaten [from it], then one should give the value of what was eaten as charity. (3) This was mentioned regarding the one who makes a vow (nadhr), and Allama Shami clarified that the vow...

If one has eaten, then one should give in charity the value of as much as one has eaten. This was said to the one who makes a vow; on this Allama Shami...

---

1 Jami-ur-Rumuz, Kitab-ul-Adhiya, Maktaba Islamia, Gunbad Qamos, Iran, 3/356-57 2 Fatawa-e-Hindiyya, Kitab-ul-Adhiya, Al-Bab-us-Thalith, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/295 3 Durr-e-Mukhtar, Kitab-ul-Adhiya, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/232

फतावा रज़विया, जिल्द २०

चूँकि कार्य को पूरा करने पर आधार रखा गया था, इसलिए शनिवार की ईद की भी एक संभावना थी। ऐसी स्थिति में, देरी के कारण होने वाली हानि पर नज़र रखते हुए मंगलवार तक इंतज़ार करना वांछनीय नहीं था। विद्वान स्पष्ट रूप से फरमाते हैं कि अनिश्चितता की स्थिति में यह मुस्तहब (पसंदीदा) है कि बारहवीं (ज़ुल-हिज्जा) तक देरी न की जाए। और यदि देरी हो जाए, तो मुस्तहब यह है कि उस कुर्बानी में से कुछ भी अपने लिए या अपने अमीर रिश्तेदारों के उपयोग में न लाएं, बल्कि उसे पूरी तरह से अल्लाह की राह में खर्च करें। 'शरह नक़ाया कुहिस्तानी' में है:

यदि ईदुल अज़हा के दिन के बारे में संदेह हो, तो तीसरे दिन तक विलंब नहीं करना चाहिए, अन्यथा मुझे यह पसंद है कि पूरा मांस दान कर दिया जाए। (१)

यदि कुर्बानी के दिन में शक हो तो तीसरे दिन तक मुअख्खर (विलंबित) न की जाए, वरना तमाम गोश्त को सदक़ा (दान) करने मुझे पसंद है। (त)

इसके बावजूद, हम यह नहीं कह सकते कि उनकी कुर्बानी क़ज़ा हो गई। अलबत्ता, बेहतर यह है कि जितना मांस आदि स्वयं या अन्य धनी लोगों के उपयोग में आया हो, उसकी कीमत लगाकर दान कर दें। साथ ही, ज़बह करने के कारण जीवित पशु और ज़बह किए हुए पशु के मूल्य में जो अंतर आया हो, उसे भी दान करें। उदाहरण के लिए, यदि जीवित पशु एक रुपये का था और ज़बह करने के बाद बारह आने का हो गया, तो चार आने दान किए जाने चाहिए। 'आलमगीरी' में है:

यदि ईदुल अज़हा के दिन के बारे में संदेह हो, तो मुस्तहब यह है कि तीसरे दिन तक विलंब न किया जाए। यदि विलंब हो जाए, तो मुस्तहब यह है कि पूरा मांस दान कर दिया जाए और स्वयं कुछ न खाएं। साथ ही, ज़बह किए हुए और बिना ज़बह किए हुए पशु के मूल्य के अंतर को दान करें, क्योंकि यदि कुर्बानी अपने समय से बाहर हो जाए, तो इसके बिना ज़िम्मेदारी से मुक्ति नहीं मिलती। 'मुहीत सरख़्सी' में ऐसा ही है। (२)

अगर कुर्बानी के दिन में शक हो तो मुस्तहब यह है कि तीसरे रोज़ तक मुअख्खर न की जाए और मुअख्खर हो जाए तो फिर मुस्तहब यह है कि तमाम गोश्त सदक़ा किया जाए और खुद कुछ न खाए और मज़बूह (ज़बह किया हुआ) और गैर-मज़बूह में कीमत के फर्क ज़ायद को सदक़ा करे क्योंकि अगर कुर्बानी अपने वक्त से बाहर हो जाए तो इसके बगैर ओहदा बरआ (ज़िम्मेदारी से मुक्त) नहीं होता, यूँ मुहीत सरख़्सी में है। (त)

'दुर्र-ए-मुख्तार' में है:

यदि खा लिया हो, तो जितना खाया है उसकी कीमत दान करें। (३) यह उन्होंने नज़र (मन्नत) मानने वाले के लिए कहा है, और अल्लामा शामी ने स्पष्ट किया है कि नज़र...

अगर खा लिया तो जितना खाया उसकी कीमत को सदक़ा करे। उन्होंने यह नज़र मानने वाले को फ़रमाया इस पर अल्लामा शामी...

---

१ जामे-उर-रुमुज़, किताब-उल-अज़हिया, मकतबा इस्लामिया, गुंबद क़ामूस, ईरान, ३/३५६-५७ २ फतावा-ए-हिन्दिया, किताब-उल-अज़हिया, अल-बाब-उस-सालिस, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, ५/२९५ ३ दुर्र-ए-मुख्तार, किताब-उल-अज़हिया, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, २/२३२

पृष्ठ ३५६ का ६३०

پورے کرنے پر بنائے کار ہوئی تھی تو شنبہ کی عید بھی ایک احتمال رکھتی تھی، ایسی حالت میں فی التاخیر افات پر نظر کر کے سہ شنبہ تک بیٹھا رہنا نہ چاہتے تھا، علماء تصریح فرماتے ہیں کہ بحالت احتمال مستحب ہے بارہویں تک دیر نہ لگائے اور دیر ہو جائے تو مستحب ہے کہ اس قربانی سے کچھ اپنے یا اپنے اغنیاء کے صرف میں نہ لائے بلکہ بالکل راہِ خدا میں اٹھائے۔ شرح نقایہ قہستانی میں ہے :

لوشك في يوم الاضحی فاجب ان لا يوخر الی اليوم الثلث والافاحب ان يتصدق كله۔ ۱ اگر قربانی کے دن میں شک ہو تو تیسرے دن تک موخر نہ کی جائے ورنہ تمام گوشت کو صدقہ کرنے مجھے پسند ہے۔ (ت)

بایں ہمہ یہ نہیں کہہ سکتے کہ ان کی قربانی قضاء ہو گئی، البتہ افضل یہ ہے کہ جس قدر گوشت وغیرہ اپنے یا اور اغنیاء کے صرف میں آگیا ہو اس کی قیمت لگا کر صدقہ کریں، اور نیز جانور مذبوح و زندہ میں بوجہ ذبح جو تفاوت قیمت ہو گیا وہ بھی خیرات کریں، مثلاً زندہ ایک روپیہ کو آتا تھا اور ذبح کیا ہوا بارہ آنے کو جاتا تو چار آنے اور تصدق کئے جائیں، عالمگیری میں ہے:

اذا شك في يوم الاضحی فالمستحب ان لا يؤخر الی اليوم الثالث فان اخر يستحب ان لا ياكل منه و يتصدق بالكل فيتصدق بفضل مابين المذبوح و غير المذبوح لانه لو وقع في غير وقته لا يخرج عن العهدة الا بذلك كذا في المحيط السرخسی۔ ۲ اگر قربانی کے دن میں شک ہو تو مستحب یہ ہے کہ تیسرے روز تک موخر نہ کی جائے اور موخر ہو جائے تو پھر مستحب یہ ہے کہ تمام گوشت صدقہ کیا جائے اور خود کچھ نہ کھائے اور مذبوح اور غیر مذبوح میں قیمت کے فرق زائد کو

صدقہ کرے کیونکہ اگر قربانی اپنے فروخت سے باہر ہو تو اس کے بغیر عہدہ برآہ نہیں ہوتا یوں محیط سرخسی میں ہے۔ (ت)

درمختار میں ہے :

فان اکل تصدق بقیمۃ ما اکل ۳ اہ ذکرہ في الناذر، و افاد الشامي ان النذر اگر کھالیا تو جتنا کھایا اس کی قیمت کو صدقہ کرے اھ انھوں نے یہ نذر ماننے والے کو فرمایا اس پر علامہ شامی

---

۱ جامع الرموز کتاب الاضحیہ مکتبہ اسلامیہ گنبد قاموس ایران ۳ / ۵۶-۳۵۷ ۲ فتاوٰی ہندیہ کتاب الاضحیہ الباب الثالث نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۹۵ ۳ درمختار کتاب الاضحیہ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۳۲

Fatawa Razawiyya, Volume 20

[Arabic Text]: It is not a restriction; rather, the ruling is the same for everything where giving charity is obligatory. I say: if this is mandatory for obligatory charity, then it is recommended (mustahab) in voluntary charity, such as giving meat in charity, and in the excess between what is slaughtered and what is not, as is not hidden. This is because the purpose is precaution to fulfill the obligation with certainty. Therefore, whatever is under obligation, if fulfillment is certain, it would not be recommended here—to avoid showing off; this is something whose concealment is not intended.

[Urdu Explanation]: [The author] has stated that there is no restriction of a vow (nazr), but rather this is the ruling for everything whose charity is obligatory. I say that when this is the ruling for obligatory charity, then in voluntary charity, giving meat as charity and in the difference between the slaughtered and non-slaughtered, the excess will be voluntary charity as it is not hidden. Since the goal is to certainly fulfill the obligation, if the responsible person becomes certain of fulfillment, then this is not recommended so that it does not become ostentation (riyakari); there is no doubt about its hidden nature. (T)

Yes, if there is a third-party report according to Sharia requirements, for example, two just witnesses came and testified to their own sighting, or in a Sharia court, a Sharia Judge (Qazi), after fulfilling all conditions, gave a verdict and they testified to that verdict, or two just people of sighting from there conveyed the essence of their testimony to them in valid legal terminology, they gave "testimony upon testimony" (shahada ala al-shahada) fulfilling all conditions, or the news there became "mustafeez" (widespread and well-known), in the sense that multiple groups came from Rampur and all brought the same news in unison—not that the original reporters and narrators were just two or three people whose words spread throughout the city from mouth to mouth, for that is not reliable at all, "wa in ishtaba kaseer ala al-awam wa man dhahahu" (even though this is hidden from many commoners and those like them). In such cases, the sighting of that place will surely be proven through Sharia means.

[Arabic/Urdu Text]: We have shared with you what is in 'Fath al-Qadeer' and 'Radd al-Muhtar'. It is stated in 'Durr al-Mukhtar' and its marginalia by Allama al-Tahtawi: The proof of the crescent moon (hilal), whether it is for fasting (Ramadan) or breaking the fast (Eid), becomes binding (yalzam) for the people of the East based on the sighting of the people of the West, provided that the sighting of the Westerners is proven to

those in the East through a valid Sharia method, such as two witnesses being presented, or testifying to the Judge's verdict, or it becomes "mustafeez" (widespread).

[1]Radd al-Muhtar, Kitab al-Udhiya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/220. Page 357 of 630

फतवा रज़विया, खंड 20

[अरबी पाठ]: यह कोई पाबंदी नहीं है, बल्कि वही हुक्म हर उस चीज़ के लिए है जिसका सदका (दान) वाजिब है। मैं कहता हूँ, अगर यह वाजिब दान में ज़रूरी है, तो यह नफ़ली दान (जैसे मांस का दान) में भी पसंदीदा (मुस्तहब) है, और ज़बह किए हुए और न किए हुए के बीच के अंतर में अधिकता नफ़ली दान होगी, जैसा कि स्पष्ट है। क्योंकि इसका उद्देश्य निश्चित रूप से ज़िम्मेदारी से मुक्त होना है। अत; जो कुछ भी ज़िम्मेदारी में है, यदि उसे पूरा करने का विश्वास हो जाए, तो यहाँ यह मुस्तहब नहीं होगा—दिखावे (रियाकारी) से बचने के लिए; इसमें किसी संशय की गुंजाइश नहीं है।

[उर्दू व्याख्या]: [लेखक] ने स्पष्ट किया है कि मन्नत (नज़र) की कोई शर्त नहीं है, बल्कि हर उस चीज़ का यही हुक्म है जिसका सदका वाजिब हो। मैं कहता हूँ कि जब वाजिब सदका का यह हुक्म है, तो नफ़ली सदका में मांस का सदका करना और ज़बह किए और गैर-ज़बह के बीच के अंतर में अधिक को सदका करना नफ़ल होगा जैसा कि छिपा नहीं है। चूँकि उद्देश्य निश्चित रूप से दायित्व से मुक्त होना है, इसलिए यदि उत्तरदायी को दायित्व से मुक्त होने का विश्वास हो जाए, तो यह मुस्तहब नहीं है ताकि यह दिखावा न बन जाए; इसमें किसी छिपाव का संदेह नहीं है। (त)

हाँ, अगर शरीअत के नियमों के अनुसार वहाँ की तीसरी खबर हो, उदाहरण के लिए दो विश्वसनीय गवाहों ने आकर अपनी चाँद देखने की गवाही दी, या अदालत में शरीयत के काज़ी ने शर्तों को पूरा करने के बाद फैसला दिया और उन्होंने उस फैसले पर गवाही दी, या वहाँ के दो विश्वसनीय लोगों ने शरीयत की मान्य शब्दावली में अपनी गवाही का सार उन्हें बताया, उन्होंने सभी शर्तों को पूरा करते हुए "गवाही पर गवाही" दी, या वहाँ की खबर 'मुस्तफ़िज़' (प्रसिद्ध और व्यापक) हो गई, इस अर्थ में कि रामपुर से कई समूह आए और सबने एक स्वर में यही खबर दी—ऐसा नहीं कि मूल खबर देने वाले और वर्णन करने वाले केवल दो-तीन व्यक्ति थे जिनकी बात शहर में चर्चा का विषय बन गई, क्योंकि यह बिल्कुल भी विश्वसनीय नहीं है, "व इन इश्तबहा कसीर अल-अल-अवाम व मन ज़हाहूम" (यद्यपि यह बात बहुत से आम लोगों और उनके जैसे लोगों पर छिपी है)। ऐसी स्थितियों में निश्चित रूप से वहाँ का चाँद देखना शरीयत के अनुसार सिद्ध हो जाएगा।

[अरबी/उर्दू पाठ]: 'फ़तह अल-क़दीर' और 'रद्द अल-मुह्तार' में जो वर्णित है वह हमने आपको सुना दिया है। 'दुर्र-ए-मुख्तार' और उसके हाशिया तहातावी में है कि: चाँद का सबूत, चाहे वह रोज़े (रमज़ान) का हो या फ़ित्र (ईद) का, पश्चिम वालों के देखने से पूर्व वालों पर अनिवार्य (लाज़िम) हो जाता

है, बशर्ते कि पश्चिम वालों का चाँद देखना पूर्व वालों के यहाँ शरीयत के मान्य तरीके से साबित हो जाए, जैसे कि दो गवाह पेश हों, या काज़ी के फैसले पर गवाही दी जाए, या खबर 'मुस्तफ़िज़' हो जाए।

[1]रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-उज़हिया, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/220। पृष्ठ 630 का 357

لیس بقید[1] بل کذلک الحکم فی کل ماوجب التصدق بہ۔قلت واذا وجب ھذا فی واجب التصدق، ندب الیہ فی مندوبہ کالتصدق باللحم وبفضل ما بین المذبوح الی غیر المذبوح کما لایخفی لان المقصود الاحتیاط للخروج عن العھدۃ بالیقین، فکل ماکان علی العھدۃ لو تیقن القضاء لایکون مستحباً ھنا۔ لدفع المراء، ھذا مما لایضن بہ خفاء۔

نے یہ افادہ فرمایا کہ نذر کی قید نہیں بلکہ ہر چیز جس کا صدقہ واجب ہو اس کا یہی حکم ہے، میں کہتا ہوں جب واجب صدقہ کا یہ حکم تو نفلی صدقہ میں گوشت کو صدقہ کرنا اور مذبوح اور غیر مذبوح سے فرق میں زائد کو صدقہ نفل ہوگا جیسا کہ مخفی نہ ہے کیونکہ مقصد یقینی طور پر عہدہ برآمد ہونا ہے تو ذمہ دار کو اگر عہدہ برآ ہونے کا یقین ہو جائے تو یہ مستحب نہیں ہے تاکہ ریاکاری نہ بن پائے اس میں خفا کا گمان نہیں ہے۔(ت)

ہاں اگر بطریق موجب شرح وہاں کی خبر ثالث ہو، مثلاً دو گواہ عادل نے آکر خود اپنی رؤیت پر گواہی دی یا دارالقضا میں قاضی شرعی نے باستجماع شرائط ان کے سامنے حکم دیا انھوں نے اس حکم پر شہادت ادا کی، یا وہاں کے دو عادل اہلِ رؤیت نے انھیں بعبارت معتبرہ شرع اپنی شہادت کا حاصل کیا، انھوں نے شہادۃ علی الشہادۃ باستیعاب شرائط گزاری، یا وہاں کی خبر مستفیض و مشتہر ہوگئی، بایں معنی کہ رامپور سے متعدد گروہ آئے اور سب یک زبان یہی خبر لائے تو نہ یہ اصلی مخبر وحاکی دو تین شخص تھے ان کی زبانی نقل در نقل ہو کر شہر میں شہرت ہو گئی کہ یہ اصلاً قابلِ اعتبار نہیں، وان اشتبہ کثیر علی العوام ومن ضاھاھم (اگرچہ یہ بات بہت سے عوام اور ان جیسے لوگوں پر مخفی ہے۔ت) ایسی حالتوں میں بیشک وہاں کی رؤیت بروجہ شرعی ثابت ہو جائے گی۔

فی فتح القدیر و ردالمحتار مااسمعناک ففی الدر المختار وحاشیتہ للعلامۃ الطحطاوی(یلزم) ثبوت الھلال سواء کان ھلال الصوم اوالفطر(اھل المشرق برؤیۃ اھل المغرب اذا ثبت عندھم رؤیۃ اولئک بطریق موجب)کان یتحمل اثنان الشھادۃ اویشھد علی حکم القاضی، اویستفیض

فتح القدیر میں اور ردالمحتار میں بیان کردہ ہم نے آپ کو سنا دیا ہے اور درمختار اور اس کے حاشیہ طحطاوی میں ہے کہ رمضان کا ہلال ہو یا فطر کا اس کا ثبوت مشرق والوں پر مغرب والوں کی رؤیت سے لازم ہو جاتا ہے جب مغرب والوں کی رؤیت مشرق والوں کے ہاں موجب طریقہ سے ثابت ہو مثلاً دو گواہ بنیں، شہادت پر قاضی کی قضا پر یا رؤیت

[1]ردالمحتار کتاب الاضحیہ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۲۰ Page 357 of 630

Fatawa Razawiyya Volume 20

[Arabic]: The news becomes widespread (Mustafiz). In contrast to the case where they give news that the people of such-and-such city have seen the moon, because this is merely a narration (Al-Halabi etc.). [Urdu]: The news should become widespread (Mustafiz). Contrary to the case where two individuals give the news that the people of such-and-such city have seen the moon, because this is merely a narration. (Al-Halabi etc.) (T)

Allama Mustafa Rahmati states in Hashiyah Durr al-Mukhtar: [Arabic]: The meaning of 'Istifadah' (widespread reporting) is that multiple groups come from that city, and each group reports that the people of that city fasted based on the sighting, etc. Allama Shami narrated this and deemed it strong. [Urdu]: The meaning of 'Mustafiz' news is that multiple groups come from there, and each group reports that the people of that place fasted after seeing the moon, etc. Allama Shami has narrated this and declared it strong. (T)

And Allama Shami, although he expressed the view that the difference in horizons (Matla) is considered regarding the sacrifice (Udhiyya). [Arabic]: Since he said: Difference in horizons is not considered for fasting only because it is related to absolute sighting. This is different from the sacrifice, for it is apparent that it is like the prayer times; it is incumbent upon the people of every region to act upon what is established with them. Therefore, the sacrifice is valid on the thirteenth day even if it happens to be the fourteenth day for others. [Urdu]: Where they said that the difference in horizons is not considered in fasting only because fasting relates to absolute sighting, and this is contrary to the matter of sacrifice. So it is apparent that the matter of sacrifice is like prayer times; it is mandatory for the people of every region to follow what is established there. Therefore, sacrifice is permissible on the third day (of Eid) even if that day happens to be the fourth day for others. (T)

But here there will be no scope for the fact that in the matter of sacrifice, solar horizons are not used, which [change] at just one 'Farsakh' i.e., three miles. [Arabic] Note: It is not hidden that 'thirteenth and fourteenth' occurred as a slip of the pen, whereas his objective (Rahimahullah) was the twelfth and thirteenth. (From him, may his secret be sanctified). [Urdu] Note: In Shami, the mention of the 13th and 14th

dates happened by mistake, whereas the objective is the description of the 12th and 13th dates. (From him, may his secret be sanctified) (T)

1. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Sawm, Matba' Mujtabai Delhi 1/149, Hashiyat al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Sawm, Dar al-Ma'rifah Beirut 1/449.
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Sawm, Dar Ihya al-Turath al-'Arabi Beirut 2/94.
3. Radd al-Muhtar, Kitab al-Sawm, Dar Ihya al-Turath al-'Arabi Beirut 2/96.

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

[अरबी]: समाचार व्यापक (मुस्तफ़िज़) हो जाए। इसके विपरीत उस स्थिति में जहाँ वे खबर दें कि फ़लाँ शहर वालों ने चाँद देखा है, क्योंकि यह केवल एक वर्णन (हिकायत) है (अल-हलबी आदि)। [उर्दू]: खबर मुस्तफ़िज़ हो जाए। इसके विपरीत उस स्थिति के कि दो व्यक्ति यह खबर दें कि फ़लाँ शहर वालों ने चाँद देखा है क्योंकि यह महज़ हिकायत है। (अल-हलबी आदि) (त)

अल्लामा मुस्तफ़ा रहमती हाशिया दुर्रे मुख़्तार में फ़रमाते हैं: [अरबी]: 'इस्तिफ़ादा' (व्यापक रिपोर्टिंग) का अर्थ यह है कि उस शहर से कई समूह आएँ और प्रत्येक समूह यह रिपोर्ट दे कि उस शहर के लोगों ने चाँद देखकर रोज़ा रखा है आदि। अल्लामा शामी ने इसे उद्धृत किया और इसे मज़बूत करार दिया। [उर्दू]: खबर मुस्तफ़िज़ का मानी यह है कि वहाँ से मुतअद्दिद जमातें आएँ और हर जमात यह खबर दें कि वहाँ के लोगों ने चाँद देखकर रोज़ा रखा है आदि, इसको अल्लामा शामी ने नक़ल किया और इसे क़वी करार दिया है। (त)

और अल्लामा शामी ने, हालांकि उन्होंने क़ुरबानी के बारे में मतले (क्षितिज) को मोतबर मानने का इस्तिज़हार फ़रमाया। [अरबी]: चूंकि उन्होंने कहा: रोज़े में मतले का अंतर केवल इसलिए मोतबर नहीं है क्योंकि रोज़े का ताल्लुक मुतलक़ रुपयत (दर्शन) से है। यह क़ुरबानी के मामले के विपरीत है, क्योंकि ज़ाहिर यह है कि यह नमाज़ के औक़ात की तरह है; हर इलाके की क़ौम पर वही लाज़िम है जो उनके यहाँ साबित हो। इसलिए, तेरहवें दिन क़ुरबानी जायज़ है, भले ही वह दूसरों के यहाँ चौदहवाँ दिन बनता हो। [उर्दू]: जहाँ उन्होंने कहा कि रोज़ा में मतालअ का इख़्तिलाफ़ सिर्फ़ इसलिए मोतबर नहीं कि रोज़े का ताल्लुक मुतलक़ रुय्यत से है और यह क़ुरबानी के मामले के ख़िलाफ़ है तो ज़ाहिर यह है कि क़ुरबानी का मामला औक़ात-ए-नमाज़ की तरह है हर इलाके की क़ौम पर वही लाज़िम है जो उसके यहाँ साबित हो। लिहाज़ा तीसरे दिन क़ुरबानी जायज़ है अगरचे वह दिन दूसरों के यहाँ चौथा दिन बनता हो। (त)

लेकिन यहाँ इसकी गुंजाइश नहीं मिलेगी कि मसला-ए-क़ुरबानी में मतालअ-ए-शम्स से काम नहीं, जो एक ही फ़रसरख़ यानी तीन मील पर [अरबी] नोट: यह पोशीदा नहीं है कि 'तेरहवीं और चौदहवीं' सहवन (भूलवश) वाके हुए, जबकि उनका (रहमतुल्लाह अलैहि) मक़सूद बारहवीं और तेरहवीं तारीख़

का बयान है। (उनसे, उनका भेद पवित्र हो)। [उर्दू] नोट: शामी में तेरह और चौदह तारीख़ का ज़िक्र सहवन हुआ, जबकि मक़सद बारहवीं और तेरहवीं तारीख़ का बयान है। (१२ मिन्हु क़ुद्दिस सिर्रुहु) (त)

1. दुर्रे मुख़्तार, किताबुस सौम, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली 1/149, हाशिया अल-तहतावी अलद दुर्रिल मुख़्तार, किताबुस सौम, दारुल मअरिफ़ह बेरुत 1/449।
2. रद्दुल मुहतार, किताबुस सौम, दारु इहयाउत तुरासिल अरबी बेरुत 2/94।
3. रद्दुल मुहतार, किताबुस सौम, दारु इहयाउत तुरासिल अरबी बेरुत 2/96।

الخبر، بخلاف ما اذا خبرا ان اھل بلدۃ کذا رأوہ لانہ حکایۃ اھ حلبی الخ۔ | کی خبر مستفیض ہو جائے۔ بخلاف اس صورت کے کہ دو شخص یہ خبر دیں کہ فلاں شہر والوں نے چاند دیکھا ہے کیونکہ یہ محض حکایت ہے اھ حلبی الخ (ت)

علامہ مصطفٰی رحمتی حاشیہ در مختار میں فرماتے ہیں: معنی الاستفاضۃ ان تأتی من تلک البلدۃ جماعات متعددون کل منہم یخبر عن اہل تلک البلدۃ انہم صاموا عن رؤیۃ الخ نقلہ الشامی وقواہ۔ | خبر مستفیض کا معنی یہ ہے کہ وہاں سے متعدد جماعتیں آئیں اور ہر جماعت یہ خبر دیں کہ وہاں کے لوگوں نے چاند دیکھ کر روزہ رکھا ہے الخ اس کو علامہ شامی نے نقل کیا اور اسے قوی قرار دیا ہے۔ (ت)

اور علامہ شامی نے اگرچہ درباره اضحیہ مطلع کو معتبر ماننے کا استظہار فرمایا۔ حیث قال اختلاف المطالع انما لم یعتبر فی الصوم لتعلقہ بمطلق الرؤیۃ، وہذا بخلاف الاضحیۃ فالظاہر انہا کأوقات الصلوات یلزم کل قوم العمل بما عندہم فیجزئ الاضحیۃ فی الیوم الثالث عشر وان کان علی رؤیا غیرہم ہو الرابع عشر۔ | جہاں انھوں نے کہا کہ روزہ میں مطالع کا اختلاف صرف اس لئے معتبر نہیں کہ روزے کا تعلق مطلق رؤیت سے ہے اور یہ قربانی کے کے معاملہ کے خلاف ہے تو ظاہر یہ ہے کہ قربانی کا معاملہ اوقاتِ نماز کی طرح ہے ہر علاقہ کی قوم پر وہی لازم ہے جو اس کے ہاں ثابت ہو۔ لہٰذا تیسرے دن قربانی جائز ہے اگر چہ وہ دن دوسروں کے ہاں چوتھادن بنتا ہو۔ (ت)

مگر یہاں اس کی گنجائش نہ ملے گی کہ مسئلہ قربانی میں مطالع شمس سے کام نہیں، جو ایک ہی فرسخ یعنی تین میل پر عہ: لا یخفی ان الثالث والرابع عشر وقعا سہوا وانما مقصودہ رحمہ اللہ تعالٰی الثانی والثالث عشر ۱۲ منہ قدس سرہ۔ | شامی میں تیرہ اور چودہ تاریخ کا ذکر سہوا ہوا، جبکہ مقصد بارہویں اور تیرہویں تاریخ کا بیان ہے ۱۲ منہ قدس سرہ (ت)

۱ در مختار کتاب الصوم مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۱۴۹، حاشیہ الطحطاوی علی الدر المختار کتاب الصوم دار المعرفۃ بیروت ۱/ ۴۴۹ ۲ ردالمختار کتاب الصوم دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۹۴ ۳ ردالمختار کتاب الصوم دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۹۶

Volume 20 Fatawa Razawiya

...become different:

[Arabic: As the scholars of astronomy have explicitly stated, I say rather the truth is that they differ within one mile, or even less, but the difference is so small that it is only apparent to us in about a farsakh (league).] | [Urdu: As the scholars of astronomy have explicitly stated, I say rather the truth is that they differ within one mile, or even less, but the difference is so small that it is only apparent to us in about a farsakh (league). (T)]

Rather, here the purpose is the rising places of the moon, which do not change in less than twenty-four farsakhs, i.e., seventy-two miles, according to this calculation where one mile is named five-eighths of a kos.

[Arabic: As is evidenced by the measures common among native speakers when compared with the fixed miles; thus no weight is given to what the students of the Christians babble about.] | [Urdu: As is evidenced by the measures common among native speakers when compared with the fixed miles; thus no weight is given to what the students of the Christians babble about. (T)]

It becomes forty-five kos.

[Arabic: In Radd al-Muhtar, and the commentary on al-Minhaj by Imam al-Ramli. And Taj al-Din al-Tabrizi has pointed out that the difference in rising places (of the moon) is not possible in less than twenty-four farsakhs, and my honorable father gave a fatwa on this, and it is appropriate for this estimation to be definitive, as he also gave a fatwa on this. Keep it in mind. End. I say: What is denied is normal possibility, and even if the philosophers claim what they claim, then surely Allah is over all things powerful.] | [Urdu: It is mentioned in Radd al-Muhtar and the commentary on al-Minhaj by Imam al-Ramli. And Taj al-Din al-Tabrizi has pointed out that the difference in rising places (of the moon) is not possible in less than twenty-four farsakhs, and my honorable father gave a fatwa on this, and it is appropriate for this estimation to be definitive, as he also gave a fatwa on this. End of quote. Keep it in mind. End. I say: What is denied is normal possibility, and even if the philosophers claim what they claim, then surely Allah Almighty is over all things powerful. (T)]

And the distance from Bareilly to Rampur via the circle of longitude, which is taken into account in the science of astronomy, is...

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Sawm, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/ 96 Page 359 of 630

जिल्द २० फ़तावा रज़विया

...विभिन्न हो जाते हैं:

[अरबी: जैसा कि इस पर खगोल विज्ञान के विद्वानों ने स्पष्ट किया है, मैं कहता हूँ कि सच तो यह है कि वे एक मील बल्कि उससे भी कम में भिन्न हो जाते हैं, लेकिन वह अंतर इतना कम होता है कि हमें केवल एक फ़रसख़ (लगभग तीन मील) की दूरी तक ही पता चल पाता है।] | [उर्दू: जैसा कि इस पर खगोल विज्ञान (एल्मे हैयत) के विद्वानों ने स्पष्ट किया है, मैं कहता हूँ कि सच तो यह है कि वे एक मील बल्कि उससे भी कम में भिन्न हो जाते हैं, लेकिन वह अंतर इतना कम होता है कि हमें केवल एक फ़र्रसख़ की दूरी तक ही पता चल पाता है। (त)]

बल्कि यहाँ चंद्रमा के उदित होने के स्थानों (मताले) से प्रयोजन है, जो चौबीस फ़र्रसख़ यानी बहत्तर मील से कम में नहीं बदलते, जिनके इस हिसाब से कि एक मील कोस के पांच-आठवें (5/8) भाग का नाम है,

[अरबी: जैसा कि देशी भाषा बोलने वालों के बीच प्रचलित माप इस पर गवाह हैं जब स्थापित मीलों से उनकी तुलना की जाए; इसलिए ईसाइयों के शिष्यों की बातों का कोई महत्व नहीं है।] | [उर्दू: जैसा कि देशी भाषा बोलने वालों के बीच प्रचलित माप इस पर गवाह हैं जब गाड़े हुए मीलों का हिसाब किया जाए तो ईसाइयों के शिष्यों की बातों का कोई महत्व नहीं है। (त)]

पैंतालीस कोस हुए।

[अरबी: रद्द-उल-मुह्तार और इमाम रमली की शरह़ मिन्हाज में है। और ताज-उद-दीन तबरेज़ी ने इस पर सचेत किया है कि चौबीस फ़र्रसख़ से कम में उदित होने के स्थानों का अंतर संभव नहीं है और मेरे पिता जी ने इस पर फतवा दिया है और इस अनुमान का सीमित होना उचित है, जैसा कि उन्होंने यह भी फतवा दिया है। इसे सुरक्षित करो, इति। मैं कहता हूँ: यहाँ सामान्य संभावना का खंडन किया गया है, चाहे दार्शनिक जो भी दावा करें, तो बेशक अल्लाह हर चीज़ पर सक्षम है।] | [उर्दू: रद्द-उल-मुह्तार और इमाम रमली की शरह़ मिन्हाज में है। और ताज-उद-दीन तबरेज़ी ने इस पर सचेत किया है कि चौबीस फ़र्रसख़ से कम में उदित होने के स्थानों (मताले) का अंतर संभव नहीं है और पूज्य पिता जी ने इस पर फतवा दिया है और इस अनुमान का सीमित (तहरीदी) होना उचित है, जैसा कि उन्होंने यह भी फतवा दिया है। अ़ह़ सुरक्षित करो, इति। मैं कहता हूँ: यहाँ सामान्य संभावना

(इमकाने आ़दी) का खंडन किया गया है, चाहे दार्शनिक (फलासफा) जो भी दावा करें, तो बेशक अल्लाह तआला हर चीज़ पर सक्षम है। (त)]

और बरेली से रामपुर की दूरी देशांतर रेखा (दाइरा-ए-तूल) के माध्यम से, जिसका खगोल विज्ञान में विचार किया जाता है, वह...

---

1. रद्द-उल-मुह़्तार, किताब-उस-सौम, दार इह़या-उत-तुरास-उल-अ़रबी, बेरूत, २/ ९६

مختلف ہو جاتے ہیں:

[كما نص عليه علماء الهيئة قلت بل الحق انها تختلف في ميل واحد بل اقل من ذلک، غير ان التفاوت لقلته جدا لا يستبين لنا الا في نحو فرسخ۔] | [جیسا کہ اس پر علماء ہیئت نے تصریح کی ہے میں کہتا ہوں بلکہ حق یہ ہے کہ وہ ایک میل بلکہ اس سے کم میں مختلف ہو جاتے ہیں لیکن وہ اختلاف اتنا قلیل ہوتا ہے کہ ہمیں صرف فرسخ کی مسافت تک معلوم ہو سکتا ہے۔ (ت)]

بلکہ یہاں غرض مطالع قمر سے ہے کہ چوبیس فرسخ یعنی بہتر میل سے کم میں نہیں بدلتے، جن کے اس حساب سے کہ ایک میل کوس کے پانچ ثمن کا نام ہے،

[كما تشهد به التقادير الدائرة بين اهل اللسان اذا اقيست الى الاميال المنصوبة فلا عبرة بما تلهج به متعلم النصارى] | [جیسا کہ اہل لسان کے ہاں معروف اندازے اس پر شاہد ہے جبکہ گاڑے ہوئے میلوں کا حساب کیا جائے تو نصاریٰ کے شاگردوں کے قول کا اعتبار نہیں۔ (ت)]

پینتالیس کوس ہوئے۔

[في ردالمختار فی شرح المنهاج للرملي وقد نبه التاج التبريزي على ان اختلاف المطالع لا يمكن فی اقل من اربعة وعشرين فرسخا وافتى به الوالد والا وجه انها تحديد ية كما افتى به ايضا اه فليحفظ انتهى ١ اقول: والمنفي هو الامكان العادى وان زعمت الفلاسفة ما زعمت فان الله على كل شيئ قدير۔] | [ردالمختار اور شرح منہاج امام رملی میں ہے۔ اور تاج الدین تبریزی نے اس پر تنبیہ کی ہے کہ چوبیس فرسخ سے کم میں مطالع کا اختلاف ممکن نہیں ہے اور والد گرامی نے اس پر فتوٰی دیا ہے اور اس اندازہ کا تحدیدی ہونا مناسب ہے، جیسا کہ انہوں نے یہ بھی فتوٰی دیا ہے اہ محفوظ کرو

انتہیٰ، میں کہتا ہوں امکانِ عادی کی نفی کی گئی ہے اگرچہ فلاسفہ جو چاہے خیال کریں، تو بیشک اللہ تعالیٰ ہر چیز پر قادر ہے (ت)]

اور بریلی سے رامپور کا فاصلہ براہِ دائرہ طول کہ علم ہیئت میں اسی کا لحاظ ہے، اس

---

۱ ردالمحتار کتاب الصوم دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۹۶

Fatawa-e-Razvia Volume 20

...does not even reach half of the amount 'a'. Even if common calculation is taken, it is much less than that. In any case, that difference is definitely not such that it causes a change in the horizon of the moon. Therefore, when Shariah proof is reached, it will be definitely clear that the sacrifices on Tuesday occurred on the 13th date after the days of slaughter (Ayyam-e-Nahr) had passed. Now those rulings of charity which were mentioned as preferred and recommended in the above case will all become mandatory, as it appeared from the past. (T)

The research on these issues is in the humble servant's treatise "Azka al-Ahal bi Abtal Ma Ahdath an-Nas fi Amr al-Hilal." And Allah knows best.

Issue 189: From Airayan, Mahalla Sadaat, District Fatehpur, sent by Hakim Syed Niamatullah Sahib, 23 Muharram 1339 AH.

What do the scholars of religion say on this matter? This year it was learned through newspapers etc. that for Baqr-Eid the moon was on the 29th, but due to not finding a reasonable proof, Eid-ul-Adha was celebrated according to the count of 30. So, should the sacrifice be performed on the 12th date according to the count of 30, or as a precaution due to the difference, should it be done by the 11th and not the 12th?

Answer:

There is no consideration for news reports regarding the sighting of the moon. We are commanded that if the moon of the 29th is not proven, then complete 30 days. "Fa-in ghumma 'alaikum fa-akmilu al-'iddata thalathin" (If it is cloudy for you, then complete the count of thirty. T). Perform sacrifice until the 12th according to the count of 30 without hesitation; possibilities have no weight in Shariah. And Allah knows best.

Issue 190: From Bengal, City Islamabad Chittagong, Village Adhu Nagar, sent by Maulvi Abdul Jalil Sahib, 7 Rabi al-Akhir 1321 AH.

[Persian text]: What do the scholars of religion and jurists of the firm Shariah say in this situation: there are ten individuals in a person's house, and sacrifice is obligatory on each of them. So, the mentioned person bought a cow on behalf of seven individuals and performed the sacrifice, but did nothing for the remaining three, and the time for sacrifice passed...

[Urdu translation provided in book]: What do the scholars of religion and jurists of the firm Shariah say in this matter that there are ten individuals present in a house and sacrifice is obligatory on all of them, so the person of the house bought a cow on behalf of seven individuals and performed the sacrifice, and the sacrifice for the remaining three individuals did not occur and...

---

a: Longitude of Rampur... which is less than sixteen Kos. Therefore, the difference in the mid-day (noon) of both cities is only by the amount of Ha-Al-Ba, i.e., when it is 12 o'clock here, it is one and a half minutes before 12 there. And Allah Almighty knows best. - From his (the author's) holy presence.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द २०

...की मात्रा 'ए' के आधे तक भी नहीं पहुँचती और अगर सामान्य गणना भी लें तो भी उससे बहुत कम है। बहरहाल वह अंतर हरगिज़ नहीं जिसके कारण चाँद के مطلع (क्षितिज) बदलें, परिणामतः जब शरई प्रमाण पहुँचेगा तो निश्चित रूप से स्पष्ट हो जाएगा कि मंगलवार की कुर्बानियाँ अयाम-ए-नह्र (कुर्बानी के दिन) गुज़र जाने के बाद तेरहवीं तारीख को हुईं। अब वे सदक़ा (दान) के नियम जो उपरोक्त स्थिति में श्रेष्ठता और मुस्तहब (पसंदीदा) के रूप में उल्लेखित थे, सभी अनिवार्य (वाजिब) हो जाएँगे, जैसा कि पिछले भाग से स्पष्ट हुआ। (त)

इन मसलों का शोध फ़क़ीर के रिसाला (ग्रंथ) "अज़की अल-अहल बि अब्ताल मा अहदथ अन-नास फ़ी अम्र अल-हिलाल" में है, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला १८९: ऐरायां, मोहल्ला सादात, ज़िला फ़तेहपुर से, प्रेषक हकीम सैयद नेमतुल्लाह साहब, २३ मुहर्रम १३३९ हि.।

धर्म के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि इस साल समाचार पत्रों आदि से पता चला कि बक्र-ईद के लिए २९ का चाँद हुआ लेकिन कोई उचित प्रमाण न मिलने के कारण तीस की गणना के अनुसार ईद-उल-अज़हा मनाई गई। तो क्या कुर्बानी ३० की गणना के अनुसार १२ तारीख को करें या सावधानीवश अंतर के कारण ११ तक कर लें, १२ को न करें?

उत्तर:

चाँद देखने के बारे में अफ़वाहों का कोई ऐतबार (भरोसा) नहीं। हमें आदेश है कि यदि २९ का चाँद साबित न हो तो ३० दिन पूरे करें। "फ़इन ग़ुम्मा अलैकुम फ़-अकमिलुल इद्दता सलासीन" (यदि तुम पर बादल छा जाएँ तो तीस की गिनती पूरी करो। त)। ३० की गणना के अनुसार बारहवीं तारीख तक बिना किसी हिचकिचाहट के कुर्बानी करें, शरीयत में संभावनाओं का कोई महत्व नहीं है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला १९०: बंगाल, शहर इस्लामाबाद चटगाँव, गाँव अधु नगर से, प्रेषक मौलवी अब्दुल जलील साहब, ७ रबी-अल-आख़िर १३२१ हि.।

[फ़ारसी]: धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ़्ती इस स्थिति में क्या फ़रमाते हैं कि एक व्यक्ति के घर में दस लोग मौजूद हैं और उनमें से प्रत्येक पर कुर्बानी अनिवार्य है, अतः उक्त व्यक्ति ने सात

व्यक्तियों की ओर से एक गाय खरीदी और कुर्बानी की और तीन व्यक्तियों की ओर से कुछ नहीं किया, और कुर्बानी का समय निकल गया...

[उर्दू अनुवाद]: धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि एक घर में दस व्यक्ति मौजूद हैं और उन सब पर कुर्बानी वाजिब है, तो घर के मालिक ने सात व्यक्तियों की ओर से गाय खरीदी और कुर्बानी कर दी, और शेष तीन व्यक्तियों की कुर्बानी नहीं हुई और...

ए: रामपुर का देशांतर... जो सोलह कोस से भी कम है, अतः दोनों शहरों के मध्याह्न में अंतर केवल हा-अल-बा की मात्रा के बराबर है, यानी जब यहाँ १२ बजते हैं तो वहाँ १२ बजने में डेढ़ मिनट बाक़ी होता है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। - रचयिता की पवित्र उपस्थिति से।

مقدار عہ کے نصف کو بھی نہیں پہنچتا اور اگر حساب عامہ ہی لیجئے تو بھی اس سے بہت کم ہے۔ بہر حال وہ تفاوت ہر گز نہیں جس کے باعث چاند کے مطلع بدلتے ہیں، لاجرم جب ثبوت شرعی پہنچے گا قطعاً ظاہر ہو جائے گا کہ سہ شنبہ کی قربانیاں ایامِ نحر گزر جانے کے بعد تیرھویں تاریخ واقع ہوئی اب وہ احکام تصدق جو صورتِ بالا میں بطورِ افضلیت و استحباب مذکور ہوئے تھے سب واجب ہوجائیں گے کما ظھر مما مر (جیسا کہ گذشتہ سے ظاہر ہوا۔ ت) تحقیق ان مسائل کی فقیر کے رسالہ "ازکی الاھل بابطال ما احدث الناس فی امر الھلال" میں ہے واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۸۹: ازایرایاں محلہ سادات ضلع فتح پور مسئولہ حکیم سید نعمت اللہ صاحب ۲۳ محرم ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ امسال اخبار وغیرہ سے معلوم ہوا کہ بقر عید کو ۲۹ کا چاند ہوامگر معقول سند نہ ملنے سے تیس کے حساب سے عید الاضحٰی ہوئی، تو قربانی ۱۲ تاریخ کو ۳۰ کے حساب سے کرے یا احتیاطاً اختلاف کی وجہ سے ۱۱ تک کرلے ۱۲ کو نہ کرے۔

الجواب: درباره رویت کا کچھ اعتبار نہیں۔ ہمیں حکم ہے کہ ۲۹ کا چاند اگر ثابت نہ ہو تو ۳۰ دن پورے کرلیں فان غم علیکم فاکملوا العدۃ ثلاثین (اگر بادل ہو جائے تم پر تو تیس کی گنتی پوری کرو۔ ت) ۳۰ کے حساب سے بارھویں تک قربانی بے تکلف کریں، احتمالات کا شریعت میں کچھ اعتبار نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۹۰: از بنگالہ شہر اسلام آباد چاٹگام موضع ادھو نگر مرسلہ مولوی عبد الجلیل صاحب ۷ ربیع الآخر ۱۳۲۱ھ

چه فرمایند علمائے دین و مفتیان شرع متین اندریں صورت کہ در خانہ شخصی وہ کس موجود است، و قربانی بر ہر یک ایشاں واجب است، پس شخص مذکور گاوے خرید از طرف ہفت کس قربانی نمود و از جانب سہ کس پیچ نکرد، و وقت قربانی فوت گردید، | علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کیا فرماتے ہیں کہ ایک گھر میں دس حضرات موجود ہیں اور ان سب پر قربانی واجب ہو تو گھر والے شخص نے سات حضرات کی طرف سے گائے خریدی اور قربانی کردی، اور باقی تین حضرات کی قربانی نہ ہوئی اور

عہ: طول رامپور قید لو یعنی ۱۱۴/۳۶ طویل، بریلی قید لط یعنی ۱۱۴/۵۹ فصل بقدر ہج یعنی ۲۳/۰ میل تقریباً ۲۵۔ ۱/۳ جن کے سولہ کوس سے بھی کم ہوئے لہذا دونوں شہر کے نصف النہار میں تفاوت صرف بقدر ہالب ہے یعنی جب یہاں ۱۲ بجتے ہیں وہاں بارہ بجنے میں ڈیڑھ منٹ باقی ہوتا ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ منہ قدس سرہ العزیز

Volume 20 Fatawa Razawiyya

[Question:] If the time for sacrifice (Qurbani) has passed, will the obligation for the remaining individuals be waived, or should they give the value of the sacrifice as charity (Sadaqah) to the poor and needy? What is the Shariah ruling? Explain and receive your reward from the Bestowing Master.

[Answer:] The sacrifice for the remaining individuals will not be waived because it is an individual obligation (wajib 'ayni), not a collective one (wajib kifayah). When the time has passed, it is necessary for each of these individuals to donate the price of a goat that would suffice for sacrifice to the poor. In 'Durr al-Mukhtar', it is stated that if the sacrifice was missed and the days passed, a wealthy person should donate the price of a goat that would have been sufficient; this will suffice. And Allah the Almighty knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is most complete and most perfect. (T) 2 Dhu al-Hijjah 1317 AH

Problem 191: What do the scholars of religion say regarding this issue: if Zaid has one or two more houses besides his place of residence, is sacrifice (Qurbani) obligatory upon him or not? Explain and be rewarded.

Answer: It is obligatory if those houses, either alone or combined with his other wealth that exceeds his basic needs, reach the value of fifty-six rupees. This applies even if he rents out the houses, or they are lying vacant, or it is plain land. Furthermore, if his residential house is so large that one part is sufficient for his living in winter and summer, and the other part is in excess of his needs, and its value, alone or combined with similar assets, reaches the threshold (Nisab), then sacrifice is also obligatory. The same applies to Sadaqah al-Fitr.

In 'Al-Hindiyyah' from 'Al-Zahiriyyah', it is mentioned that if he has property and income-generating assets, the later jurists (may Allah have mercy on them) have differed regarding ownership...

[1] Durr al-Mukhtar, Kitab al-Adhiyah, Mujtabai Press Delhi 2/232 Page 361 of 630

जिल्द 20 फ़तावा रज़विया

[प्रश्न:] यदि कुर्बानी का समय समाप्त हो गया हो, तो क्या शेष व्यक्तियों की कुर्बानी माफ़ हो जाएगी, या वे कुर्बानी के मूल्य के बराबर गरीबों और मिस्कीनों को दान (सदक़ा) करें? शरीयत का क्या हुक्म है? बताएं और अता करने वाले मालिक से अपना पुण्य पाएं।

[उत्तर:] शेष लोगों से कुर्बानी माफ़ नहीं होगी क्योंकि यह व्यक्तिगत अनिवार्य (वाजिब ऐनी) है, सामूहिक अनिवार्य (वाजिब किफ़ाया) नहीं है। जब समय बीत गया, तो उनमें से प्रत्येक के लिए अनिवार्य है कि वे उस बकरे की कीमत जो कुर्बानी के लिए पर्याप्त होती, गरीबों पर सदक़ा करें। 'दुर्र-ए-मुख़्तार' में है कि यदि कुर्बानी छूट गई हो और समय बीत गया हो, तो धनी व्यक्ति उस बकरे की कीमत सदक़ा कर दे जो कुर्बानी में पर्याप्त होता, तो इससे पर्याप्तता प्राप्त हो जाएगी। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला सबसे बेहतर जानता है, और उसका ज्ञान, उसकी महिमा महान है, सबसे पूर्ण और सबसे सटीक है। (त) 2 ज़िल हिज्जा 1317 हिजरी

मसला 191: दीन के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि यदि ज़ैद के पास रहने के घर के अलावा एक या दो और घर हों, तो क्या उस पर कुर्बानी अनिवार्य है या नहीं? विस्तार से बताएं और पुण्य कमाएं।

उत्तर: अनिवार्य है यदि वे मकान अकेले या उसके अन्य धन के साथ मिलकर जो मूल आवश्यकताओं से अधिक हो, छप्पन रुपये की कीमत तक पहुँचें। भले ही वह मकानों को किराए पर चलाता हो या वे खाली पड़े हों या सादा ज़मीन हो। बल्कि यदि रहने का मकान इतना बड़ा है कि उसका एक हिस्सा उसके सर्दी और गर्मी के रहने के लिए पर्याप्त हो और दूसरा हिस्सा ज़रूरत से ज़्यादा हो, और उसकी कीमत अकेले या इस प्रकार के धन से मिलकर निसाब (निर्धारित सीमा) तक पहुँच जाए, तब भी कुर्बानी अनिवार्य है। इसी प्रकार सदक़ा (फ़ित्र) भी।

'अल-हिन्दिया' में 'अज़-ज़हीरिया' के हवाले से है कि यदि उसके पास संपत्ति और आय वाली मिल्कियत हो, तो बाद के फ़क़ीहों (अल्लाह उन पर रहम करे) ने...

[1] दुर्र-ए-मुख़्तार, किताब अल-अज़हिया, मुजतबाई प्रेस दिल्ली 2/232 पेज 361 ऑफ 630

پس از بواتی ساقط شود یا بمقدار آن مر فقراء و مساکین را صدقہ کنند شرعا چہ حکم است۔ بینوا بسنة الکتاب توجروا من الملک الوھاب۔ قربانی کا وقت ختم ہوگیا تو کیا باقی حضرات کی قربانی ساقط ہو جائے گی یا وہ حضرات کی مالیت کو فقراء و مساکین پر صدقہ کریں، شرعا کیا حکم ہے؟ بتاؤ اور اجر اپنے عطا کرنے والے مالک سے پاؤ۔ (ت) الجواب: از شہ باقی ساقط نشود فان الاضحیة واجبة عینا لا کفایة، وچوں وقت گزشتہ است واجب است کہ ہر ایک ازیں سہ کساں قیمت گوسفندے کہ دراضحیہ کافی شود، بر فقراء صدقہ کند فی الدر المختار ترکت التضحیة ومضت ایامھا تصدق غنی بقیمة شاة تجزئ فیھا اھ ملتقطا۔ واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔ باقی تین سے قربانی ساقط نہ ہو گی کیونکہ واجب عینی ہے واجب کفایہ نہیں ہے جب وقت گزر گیا تو ان کو چاہئے کہ وہ بکرے کی قیمت فقراء پر صدقہ کریں، درمختار میں ہے کہ قربانی چھوٹ گئی ہو تو وقت ہو جانے پر غنی شخص بکرے کی قیمت صدقہ کر دے تو اس سے کفایت حاصل ہو جائے گی اھ ملتقط واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم (ت) ۲ ذی الحجہ ۱۳۱۷ھ مسئلہ ۱۹۱: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اگر زید کے پاس مکان سکونت کے علاوہ دو ایک اور ہوں تو اس پر قربانی واجب ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا الجواب: واجب ہے جبکہ وہ مکان تنہا یا اس کے اور مال سے کہ حاجت اصلیہ سے زائد ہو مل کر چھپن روپے کی قیمت کو پہنچیں، اگر چہ مکانوں کو کرایہ پر چلاتا ہو یا خالی پڑے ہوں یا سادی زمین ہو بلکہ مکان سکونت اتنا بڑا ہے کہ اس کا ایک اس کے جاڑے گرمی کی سکونت کے لئے کافی ہو اور دوسرا حصہ حاجت سے زائد ہو اور اس کی قیمت تنہا یا اسی قسم کے مال سے مل کر نصاب تک پہنچے جب بھی قربانی واجب ہے۔ اسی طرح صدقہ بھی۔ فی الھندیة عن الظھیریة ان کان لہ عقار و مستغلات ملك اختلف

المشائخ ہندیہ میں ظہیر یہ سے ہے کہ زمین اور آمدن والی ملکیت ہو تو متاخرین فقہاء رحمہم اللہ تعالیٰ نے

[1] درمختار کتاب الاضحیہ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۳۲ Page 361 of 630

Fatawa Razvia Volume 20

The later scholars (may Allah Almighty have mercy on them) disagreed: Zafarani and Faqih Ali Razi considered their value, while Abu Ali al-Daqqaq and others considered their income. Among those who considered income, there was further disagreement. Abu Ali al-Daqqaq said if someone receives a year's subsistence from it, then sacrifice (Udhiyah) is obligatory for him. Some of them mentioned a month's subsistence. If, after a year's income, two hundred dirhams or more remain surplus, then sacrifice is obligatory, etc. A similar point is mentioned in Radd al-Muhtar, and they did not mention a preference. I remember writing on its margin as follows: I say (I mean), in al-Khaniyyah, it is stated decisively regarding Sadaqat al-Fitr and no disagreement was mentioned. There, it is stated: Whatever exceeds one house and three sets of clothes is considered wealth (Ghina). Then it stated: If he has a house in which he does not reside, whether he rents it out or not, its value will be considered for wealth. Likewise, if he resides in it and some parts are surplus to his residence, the value of the surplus part will be counted in the Nisab (minimum wealth). The rulings regarding the obligation of Sadaqat al-Fitr and sacrifice, the prohibition of receiving Zakat, and the obligation of providing maintenance for relatives are related to this Nisab.

1. Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Udhiyah, Chapter 1, Nurani Kutub Khana Peshawar, 5/292.
2. Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Sawm, Chapter on Sadaqat al-Fitr, Naval Kishore Lucknow, 1/107.
3. Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Sawm, Chapter on Sadaqat al-Fitr, Naval Kishore Lucknow, 1/107.

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

बाद के विद्वानों (अल्लाह उन पर रहम करे) के बीच मतभेद है: ज़फ़रानी और फ़कीह अली रज़ी ने उनकी क़ीमत का विचार किया, जबकि अबू अली अल-दक़्क़ाक़ और अन्य ने उनकी आय का विचार किया है। फिर आय का विचार करने वालों के बीच भी मतभेद हुआ। अबू अली अल-दक़्क़ाक़ ने कहा कि यदि उसे इससे साल भर की जीविका प्राप्त हो जाए तो उस पर क़ुर्बानी वाजिब है। उनमें से कुछ ने एक महीने की जीविका का मत दिया है। यदि साल भर की आय में से दो सौ दिरहम या उससे अधिक बच जाएँ तो उस पर क़ुर्बानी वाजिब है, इत्यादि। रद अल-मुह्तार में भी इसी के समान उल्लेख है और उन्होंने किसी प्राथमिकता का वर्णन नहीं किया। मुझे याद है कि मैंने इसके हाशिए पर इस प्रकार लिखा था: मैं कहता हूँ (मेरा मतलब है), अल-खालिया में सदक़ा-ए-फ़ित्र के संबंध में इसे निश्चित रूप से कहा गया है और उन्होंने मतभेद का उल्लेख नहीं किया। जहाँ उन्होंने कहा: जो एक घर और कपड़ों के तीन जोड़ों से अधिक हो, वह संपन्नता (ग़िना) में गिना जाएगा। फिर कहा: यदि उसके पास ऐसा घर हो जिसमें वह नहीं रहता, चाहे उसे किराए पर दिया हो या नहीं, तो उसकी क़ीमत के आधार पर वह संपन्नता में गिना जाएगा। इसी तरह, यदि वह घर में रहता हो और घर का कुछ हिस्सा उसकी ज़रूरत से अधिक हो, तो अतिरिक्त हिस्से की क़ीमत निसाब (न्यूनतम संपत्ति) में गिनी जाएगी। और इस निसाब से सदक़ा-ए-फ़ित्र और क़ुर्बानी के वाजिब होने, ज़कात लेने की मनाही और रिश्तेदारों के भरण-पोषण के नियम संबंधित होंगे।

1. फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-उज़हिया, बाब 1, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/292।
2. फ़तावा क़ाज़ी खाँ, किताब अल-सौम, फ़स्ल सदक़ा-ए-फ़ित्र, नवल किशोर लखनऊ, 1/107।
3. फ़तावा क़ाज़ी खाँ, किताब अल-सौम, फ़स्ल सदक़ा-ए-फ़ित्र, नवल किशोर लखनऊ, 1/107।

पृष्ठ 362/630

المتاخرون رحمهم الله تعالٰی فالزعفراني و الفقيه على الرازی اعتبر قيمتها و ابو على الدقاق وغيره اعتبرا الدخل واختلفوا فيما بينهم، قال ابو على الدقاق ان كان يدخل له من ذلك قوت سنة فعليه الاضحية ومنهم من قال قوت شهر، ومتى فضل من ذلك قدر مائتي درهم فصاعدا فعليه الاضحية' الخ ونحوه فی ردالمحتار ولم يذكر ترجيحاً ورأيتني كتبت على هامشه مانصه، اقول: به جزم في الخانية من صدقة الفطر ولم يحك خلافا حيث قال وما زاد على الدار الواحدة والد ستجات الثلثة من الثياب يعتبر في الغناء اهـ ثم قال واذا كان له دار لايسكنها و يؤاجرها اولا يؤاجرها يعتبر قيمتها في الغناء وكذا اذا اسكنها وفضل عن سكناه شيئ، يعتبر فيه قيمة الفاضل في النصاب ويتعلق بهذا النصاب احكام وجوب صدقة الفطر والاضحية وحرمة وضع الزكاة فيہ ووجوب نفقة الاقارب اه

اختلاف کیا ہے۔ تو زعفرانی اور فقیہ علی رازی نے ان کی قیمت کا اعتبار کیا اور ابو علی الدقاق وغیرہ نے ان کی آمدن کا اعتبار کیا ہے اور پھر آمدن کے اعتبار والوں کا آپس میں اختلاف ہوا، ابو علی الدقاق نے کہا اگر سال بھر کی آمدن حاصل ہوجائے تو قربانی واجب ہے اور ان میں سے بعض نے مہینے کا قول کیا ہے آمدن میں سے سال بھر میں دو سو درہم فاضل بچ جائیں یا اس سے زائد تو اس پر قربانی واجب ہے الخ اور ردالمحتار میں اسی کی مثل مذکور ہے اور انہوں نے ترجیح کو ذکر نہ کیا، مجھے یاد ہے کہ میں نے اس کے حاشیہ میں یوں لکھا ہے۔ عبارت یہ ہے، اقول (میں کہتا ہوں) خانیہ میں اس پر جز فطرانہ کے متعلق کیا ہے اور انہوں نے اختلاف کو ذکر نہ کیا، جہاں انہوں نے فرمایا، جو ایک مکان اور تین جوڑے لباس سے زائد ہوں وہ غناء میں شمار ہوگا اہ، پھر فرمایا اگر اس کا مکان ہو جس میں رہائش پذیر نہیں اس کو کرایہ پر دیا ہو یا نہ دیا ہو تو اس کی قیمت کے اعتبار سے غناء میں شمار ہوگا، اور یوں اگر مکان میں رہائش پذیر ہو اور

رہائش سے کچھ کمرے زائد ہوں تو زائد کی قیمت کو نصاب میں شمار کیا جائے گا اور اس نصاب سے صدقہ فطر اور قربانی زکوۃ لینے کی حرمت اقارب کا نفقہ کے احکام متعلق ہوجائیں گے اھ

1 فتاوٰی ہندیہ کتاب الاضحیۃ الباب الاول نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۹۲ 2 فتاوٰی قاضی خاں کتاب الصوم فصل فی صدقہ الفطر نولکشور لکھنؤ ۱ / ۱۰۷ 3 فتاوٰی قاضی خاں کتاب الصوم فصل فی صدقہ الفطر نولکشور لکھنؤ ۱ / ۱۰۷

Fatawa Razawiyya, Volume 20

[Right Column - Urdu Translation/Explanation of Arabic text] And in Khazanat al-Muftin, this statement of Khaniyah was mentioned along with its symbol 'Kh'. Similarly, al-Bazzaziyyah mentioned the opinions of the later scholars and gave precedence to the opinion of al-Za'farani that the value is what is considered. Then he said that according to the Second Imam (Imam Abu Yusuf, may Allah Almighty have mercy on him), one will be declared wealthy (Ghani) due to lands. In al-Hindiyyah, it is mentioned from al-Khulasah with reference to al-Ajnas that if a house has two rooms, one for the winter season and another for the summer season, and there is bedding for winter and summer, he will not be counted as wealthy by that. However, if the house has three rooms and the value of the third is two hundred dirhams, then sacrifice (Udhiyah) will be obligatory upon him, etc. A similar point is mentioned in al-Bazzaziyyah. Before this, they mentioned that if someone was in a rented house and bought land for an amount equal to the Nisab and built a house on it and resided therein, then sacrifice is obligatory upon him. In summary, numerous narrations are in agreement on making the sacrifice obligatory, and this conforms to the general wording of the foundational texts (Mutun) and commentaries (Shuruh), such as the statement in al-Hidayah etc., that it is obligatory upon every free Muslim when, besides his residence, clothing, and necessary items...

[Left Column - Original Arabic Text] And thus the statement was transferred from it with its symbol 'Kh' in Khazanat al-Muftin. Similarly, in al-Bazzaziyyah, the opinions of the later scholars were mentioned, such as al-Za'farani, al-Daqqaq, and others, giving precedence to al-Za'farani's opinion that the value is considered. Then he said: according to the Second [Imam] (may Allah have mercy on him), he becomes wealthy due to lands. In al-Hindiyyah, from al-Khulasah via al-Ajnas, it is mentioned that if someone has a house with two rooms, one for winter and one for summer, and winter and summer bedding, he would not be considered wealthy by that. But if he has three rooms in it, and the value of the third is two hundred dirhams, then sacrifice is obligatory upon him, etc. A similar statement is in al-Bazzaziyyah. It stated before this that if someone was in a rented house and bought land for an amount equal to the Nisab and built a house on it to live in, it (the obligation) becomes binding, etc. In short, numerous narrations have converged on the obligation, which conforms to the general wording of the foundational texts and commentaries, from their statement as in al-Hidayah and others: 'It is obligatory upon every free Muslim, when he possesses the amount of Nisab in excess of...'

[Footnotes] 1. Fatawa Bazzaziyyah, on the margin of al-Fatawa al-Hindiyyah, Kitab al-Udhiyah, Second Chapter, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/287. 2. Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Udhiyah, First Chapter, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/293. 3. Fatawa Bazzaziyyah, on the margin of al-Fatawa al-Hindiyyah, Kitab al-Udhiyah, Second Chapter, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/287. 4. Fatawa Bazzaziyyah, on the margin of al-Fatawa al-Hindiyyah, Kitab al-Udhiyah, Second Chapter, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/287.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २०

[दाहिना कॉलम - अरबी पाठ का उर्दू अनुवाद/व्याख्या] और खज़ानतुल मुफ़्तीन में ख़ानिया की इस बात को इसके प्रतीक 'ख़' के साथ उल्लेख किया गया और इसी तरह बज़ाज़िया ने परवर्ती विद्वानों (मुतअख़िरीन) के कथनों का उल्लेख किया और ज़ाफ़रानी के कथन को दूसरों पर प्राथमिकता दी कि मूल्य (क़ीमत) का विचार किया जाएगा। फिर कहा कि इमाम थानी (इमाम अबू यूसुफ़ रहमतुल्लाह अलैह) के निकट ज़मीनों के कारण वह धनी (ग़नी) माना जाएगा। और हिन्दिया में 'खुलासा' से 'अजनास' के हवाले से उल्लेख किया गया है कि यदि किसी के घर में दो कमरे हों, एक सर्दियों के लिए और दूसरा गर्मियों के लिए, और सर्दी और गर्मी के बिस्तरे हों, तो इससे वह धनी नहीं माना जाएगा। लेकिन यदि घर में तीन कमरे हों और तीसरे की क़ीमत दो सौ दिरहम हो, तो उस पर क़ुरबानी अनिवार्य होगी, इत्यादि। और इसी प्रकार की बात बज़ाज़िया में भी वर्णित है। उन्होंने इससे पहले उल्लेख किया कि यदि कोई किराए के मकान में हो और उसने निसाब के बराबर मूल्य से ज़मीन खरीद कर मकान बनाया और उसमें रहने लगा, तो उस पर क़ुरबानी अनिवार्य है। संक्षेप में, इसे अनिवार्य करने वाली अनेक रिवायतें सहमत हैं और यही मूल ग्रंथों (मतून) और उनकी व्याख्याओं (शरुह) के सामान्य अर्थ के अनुकूल है, जैसा कि हिदाया आदि का कथन है कि स्वतंत्र मुसलमान पर यह अनिवार्य है जब वह अपने आवास, वस्त्र, आवश्यक सामग्री...

[बायां कॉलम - मूल अरबी पाठ] और इसी प्रकार खज़ानतुल मुफ़्तीन में ख़ानिया के पाठ को उसके प्रतीक 'ख़' के साथ उद्धृत किया गया। उसी प्रकार बज़ाज़िया में बाद के विद्वानों जैसे ज़ाफ़रानी, दक़्क़ाक़ आदि के कथनों को उद्धृत किया गया और ज़ाफ़रानी के कथन को प्राथमिकता दी गई कि मूल्य का एतबार होगा। फिर कहा गया: और इमाम थानी (रहमतुल्लाह अलैह) के अनुसार वह कृषि भूमि के कारण धनी है। और 'अल-हिन्दिया' में 'अल-खुलासा' के माध्यम से 'अल-अजनास' से है कि यदि किसी का घर हो जिसमें सर्दियों और गर्मियों के लिए दो कमरे हों, और सर्दियों और गर्मियों के बिस्तर हों, तो वह उससे धनी नहीं होगा। यदि उसके पास उसमें तीन कमरे हों और तीसरे का मूल्य दो सौ दिरहम हो, तो उस पर क़ुरबानी अनिवार्य है, इत्यादि। इसी के समान बज़ाज़िया में भी है। उसने इससे पहले कहा कि यदि कोई किराए के घर में हो और उसने निसाब की राशि से ज़मीन खरीदकर उसमें रहने के लिए घर बनाया, तो वह (क़ुरबानी) अनिवार्य हो गई। संक्षेप में, इसे अनिवार्य करने के विषय में विवरण (रिवायतें) परस्पर प्रबल हैं, और यही मूल ग्रंथों और व्याख्याओं के सामान्य अर्थ के

अनुकूल है, जैसा कि हिदाया आदि में उनके इस कथन से स्पष्ट है: 'स्वतंत्र मुसलमान पर अनिवार्य है, जब वह निसाब के बराबर संपत्ति का मालिक हो, जो उसके.. से अतिरिक्त हो।'

[पाद टिप्पणियाँ] 1. फ़तावा बज़ाज़िया, अल-फ़तावा अल-हिन्दिया के हाशिये पर, किताबुल उज़हिया, दूसरा अध्याय, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 6/287. 2. फ़तावा हिन्दिया, किताबुल उज़हिया, पहला अध्याय, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/293. 3. फ़तावा बज़ाज़िया, अल-फ़तावा अल-हिन्दिया के हाशिये पर, किताबुल उज़हिया, दूसरा अध्याय, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 6/287. 4. फ़तावा बज़ाज़िया, अल-फ़तावा अल-हिन्दिया के हाशिये पर, किताबुल उज़हिया, दूसरा अध्याय, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 6/287.

وھکذا انقل الکلام عنھا برمزہ "خ" في خزانة المفتین وکذلك ذکر فی البزازیة اقوال المتأخرین کالزعفرانی والدقاق وغیرھما مقدما قول الزعفرانی ان العبرة بالقیمة ثم قال وعند الثاني رحمه الله ھو موسر بالضیاع ۔ اھ۔ وفی الھندیة عن الخلاصه عن الاجناس لو کان له دار فیھا بیتان شتوی وصیفی و فرش شتوی وصیفی، لم یکن بھا غنیاً فان کان له فیھا ثلث بیوت و قیمة الثالث مائتا درھم فعلیه الاضحیة۲ الخ. ومثله فی البزازیة۳ وقال قبله لو کان في دار اجارة فاشتری ارضاً بنصاب وبنی فیھا منزلا یسکنه لزمت٤ اھ۔ وبالجملة قد تظافرت الروایات علی الایجاب وھو الموافق لاطلاق المتون والشروح من قولھم کما فی الھدایة وغیرھا واجبة علی الحر المسلم، اذا کان مالکا لمقدار النصاب فاضلا عن اور خزانۃ المفتین میں خانیہ کی اس کلام کو اس کی رمز "خ" کے ساتھ ذکر کیا اور یوں ہی بزازیہ نے متاخرین کے اقوال کو ذکر کیا اور زعفرانی کے قول کو دوسروں پر مقدم کیا کہ قیمت کا اعتبار ہے اور پھر کہا کہ امام ثانی (امام ابو یوسف رحمۃ اللہ تعالٰی) کے نزدیک زمینوں کی وجہ سے غنی قرار پائے گا اور ہندیہ میں خلاصہ سے بحوالہ اجناس ذکر کیا کہ اگر مکان میں دو کمرے ہوں موسمِ سرما اور دوسرا موسمِ گرما کے لئے ہو اور سردی اور گرمی کے بستر ہوں تو اس سے غنی شمار نہ ہوگا، اور اگر مکان کے تین کمرے ہوں اور تیسرے کی قیمت دوسو درہم ہو تو اس پر قربانی لازم ہوگی الخ اور اس کی مثل بزازیہ میں مذکور ہے انھوں نے اس سے قبل ذکر کیا اگر کوئی کرایہ کے مکان میں ہو تو اس نے نصاب برابر قیمت سے زمین خرید کر مکان بنایا اور اس میں رہائش پذیر ہوا تو اس پر قربانی لازم ہے اھ، خلاصہ یہ کہ اس پر قربانی کو واجب کرنے والی روایات کثیرہ متفق ہیں اور یہی متون اور شروح کے اطلاق کے موافق ہے جیسا کہ ہدایہ وغیرہ کا قول ہے کہ آزاد مسلمان جب اپنی رہائش لباس، ضروری سامان

1 فتاویٰ بزازیہ علی ھامش الفتاوی الہندیہ کتاب الاضحیہ الفصل الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۲۸۷ 2 فتاویٰ ہندیہ کتاب الاضحیہ الباب الاول نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۹۳ 3 فتاویٰ بزازیہ علی ھامش الفتاوی الہندیہ کتاب الاضحیہ الفصل الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۲۸۷ 4 فتاویٰ بزازیہ علی ھامش الفتاوی الہندیہ کتاب الاضحیہ الفصل الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۲۸۷

Fatawa Razawiyya, Volume 20

[Arabic Column]: His house, his clothes, his furniture, his horse, his weapon, and his slave (1). This is what is narrated from one of the two masters of the school (of thought). The disagreement only arose from the later scholars, and this [view] is more cautious, so let the reliance be upon it. If you say: have they not linked the wealth for sacrifice (Udhiya) to the wealth for Sadqah al-Fitr? In 'Al-Tanwir', the wealth for it (sacrifice) is based on a Nisab that forbids receiving charity (Sadqah). It states: 'Sadqah al-Fitr is mandatory for every Muslim who possesses a Nisab beyond his basic needs, even if it is not productive (growing), and by this, receiving Sadqah becomes forbidden.' (2) Ended. It is stated in 'Al-Durr' regarding the recipients of Zakat: 'It is not spent on a wealthy person who owns wealth equal to the Nisab beyond his basic needs, of whatever kind of wealth it may be.' (3) Ended. It is stated in 'Radd al-Muhtar': 'It is mentioned in the Fatwas regarding someone who has shops and houses for rent, but their income is not sufficient for him and his family, that he is poor and it is permissible for him to take Sadqah. This is according to Imam Muhammad, while according to Imam Abu Yusuf, it is not permissible.' Ended.

[Urdu Column]: If someone owns horses, weapons, slaves, etc., in an amount exceeding the Nisab, then sacrifice (Qurbani) is mandatory. This is also narrated from one scholar of the school (of thought). The disagreement arose among the later scholars; however, this is more cautious, so it should be relied upon. If you object that the jurists have shifted the criteria for the obligation of Qurbani to the criteria for the obligation of Sadqah al-Fitr, and in 'Tanwir', they have applied Qurbani to the criteria of the prohibition of obligatory Sadqah. There, they stated that Sadqah al-Fitr is mandatory for such a Muslim who possesses a Nisab beyond his basic needs, even if that Nisab is not productive (growing), and from this same Nisab, it becomes forbidden to take obligatory Sadqah. Ended. And in 'Durr al-Mukhtar', in the chapter on the expenditures of Zakat, it is said that Zakat should not be spent on a wealthy person; a wealthy person is one who owns wealth equal to the Nisab beyond his basic needs, regardless of the type of wealth it is. Ended. And in 'Radd al-Muhtar', it is said that the Fatwas mention a person who owns shops and houses that have been rented out, but their rent does not suffice for him and his family, then he is poor. According to Imam Muhammad (may Allah Almighty have mercy on him), Zakat is permissible for him, and according to Imam Abu Yusuf (may Allah Almighty have mercy on him), it is not permissible.

[Footnotes]: 1. Al-Hidayah, Kitab al-Zakat, Bab Sadqah al-Fitr, Matba' Yusufi, Lucknow, 1/188 2. Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Zakat, Bab Sadqah al-Fitr, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/143-144 3. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Zakat, Bab al-Masrif, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/141

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

[अरबी कॉलम]: उनका घर, उनके कपड़े, उनका फर्नीचर, उनका घोड़ा, उनका हथियार और उनका गुलाम (1)। यही मज़हब के दो प्रमुख इमामों में से एक से वर्णित है। मतभेद केवल बाद के विद्वानों से आया है, और यह (विचार) अधिक एहतियात (सावधानी) वाला है, इसलिए इसी पर भरोसा किया जाना चाहिए। यदि आप कहें: क्या उन्होंने कुर्बानी (उज़हिया) की संपन्नता को सदक़ा-ए-फ़ित्र की संपन्नता से नहीं जोड़ा है? 'अल-तन्वीर' में इसके(कुर्बानी) के लिए संपन्नता को उस निसाब पर आधारित किया गया है जिससे सदक़ा लेना हराम हो जाता है। इसमें कहा गया है: 'सदक़ा-ए-फ़ित्र हर उस मुसलमान पर वाजिब है जिसके पास अपनी बुनियादी ज़रूरतों से ज़्यादा निसाब के बराबर माल हो, भले ही वह माल बढ़ने वाला न हो, और इसी से सदक़ा लेना हराम हो जाता है।' (2) समाप्त। 'अल-दुर्र' में ज़कात के पात्रों के बारे में कहा गया है: 'ज़कात किसी ऐसे धनी व्यक्ति को नहीं दी जाती जो अपनी बुनियादी ज़रूरतों के अलावा निसाब के बराबर किसी भी प्रकार के माल का मालिक हो।' (3) समाप्त। 'रद्दुल मुह्तार' में कहा गया है: 'फतवों में उस व्यक्ति के बारे में उल्लेख है जिसके पास किराए की दुकानें और मकान हैं, लेकिन उनकी आय उसके और उसके परिवार के लिए पर्याप्त नहीं है, कि वह गरीब है और उसके लिए सदक़ा लेना जायज़ है। यह इमाम मुहम्मद के अनुसार है, जबकि इमाम अबू यूसुफ के अनुसार यह जायज़ नहीं है।' समाप्त।

[उर्दू कॉलम]: यदि कोई घोड़ों, हथियारों, गुलामों आदि की निसाब से अधिक मात्रा का मालिक है, तो कुर्बानी वाजिब है। और यही मज़हब के एक शेख से भी वर्णित है। मतभेद बाद के विद्वानों के बीच पैदा हुआ, फिर यह एहतियात का कारण है, इसलिए इसी पर भरोसा किया जाना चाहिए। यदि आप आपत्ति करें कि न्यायविदों ने कुर्बानी के वाजिब होने के मानदंड को सदक़ा-ए-फ़ित्र के वाजिब होने के मानदंड की ओर मोड़ा है, और 'तन्वीर' में कुर्बानी को वाजिब सदक़ा की हुरमत (निषेध) के मानदंड पर लागू किया गया है। जहाँ उन्होंने कहा कि सदक़ा-ए-फ़ित्र ऐसे मुसलमान पर वाजिब है जो अपनी असल ज़रूरत से ज़्यादा निसाब वाला हो, भले ही वह निसाब बढ़ने वाला (नामी) न हो, और इसी निसाब से वाजिब सदक़ा लेना हराम हो जाता है। समाप्त। और 'दुर्र-ए-मुख़्तार' में ज़कात के खर्चों के अध्याय में कहा गया है कि ज़कात धनी पर खर्च न की जाए; धनी वह है जो अपनी बुनियादी ज़रूरत से फ़ारिग (अतिरिक्त) निसाब के बराबर माल का मालिक हो, चाहे वह कोई भी माल हो। समाप्त। और 'रद्दुल मुह्तार' में कहा गया है कि फतवों में उस व्यक्ति के बारे में उल्लेख है जो दुकानों और मकानों का मालिक हो जिन्हें किराए पर दिया गया है, लेकिन उनका किराया उसे और उसके परिवार

को पर्याप्त नहीं होता, तो वह फ़क़ीर है। इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह तआला अलैहि) के नज़दीक उसके लिए ज़कात हलाल है और इमाम अबू यूसुफ (रहमतुल्लाह तआला अलैहि) के नज़दीक हलाल नहीं है।

[पाद टिप्पणियाँ]: 1. अल-हिदाया, किताबुज़ ज़कात, बाबू सदक़ा-ए-फ़ित्र, मतबा यूसुफ़ी, लखनऊ, 1/188 2. दुर्र-ए-मुख़्तार शरह तन्वीरुल अबसार, किताबुज़ ज़कात, बाबू सदक़ा-ए-फ़ित्र, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 1/143-144 3. दुर्र-ए-मुख़्तार, किताबुज़ ज़कात, बाबुल मस्रिफ़, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 1/141

पृष्ठ 364/630

[عربی کالم]: مسکنہ وثیابہ و اثاثہ وفرسہ وسلاحہ وعبیدہ ۱ وھو المنقول من احد شیخی المذھب والخلاف انما جاء عن المتأخرین ثم ھو الاحوط فعلیہ فلیکن التعویل، فان قلت الیس قد احالو یسار الاضحیۃ علی یسار صدقۃ الفطر واحلال فی التنویر یسار ھا علی نصاب یحرم الصدقۃ، حیث قال صدقۃ الفطر تجب علی کل مسلم ذی نصاب فاضل عن حاجتہ الاصلیۃ وان لم ینم وبہ تحرم الصدقہ ۲ اھ وقال فی الدر من مصارف الزکواۃ لا یصرف الی غنی یملك قدر نصاب فارغ من حاجتہ الاصلیۃ من ای مال کان ۳ اھ وقال فی رد المحتار ذکر فی الفتاوی فیمن لہ حوانیت و دور للغلۃ لکن غلتھا لا تکفیہ و لعیالہ انہ فقیر و یحل لہ اخذ الصدقۃ عن محمد وعند ابی یوسف لاحل کذا لولہ کرم لا تکفیہ غلتہ اھـ

[اردو کالم]: سے زائد مقدار نصاب کا مالک گھوڑے، ہتھیار اور غلام وغیرہ سے زائد مقدار نصاب کا مالک ہو تو قربانی واجب ہے، اور وہی مذہب کے ایک شیخ سے بھی منقول ہے اور اختلاف متاخرین میں پیدا ہوا ہے، پھر یہ باعثِ احتیاط ہے تو اسی پر اعتماد ہونا چاہئے، اگر تو اعتراض کرے کہ فقہاء کرام نے قربانی کے معیار وجوب کو صدقہ فطر کے معیار وجوب کی طرف پھیرا ہے اور تنویر میں قربانی کو صدقہ واجبہ کی حرمت کے معیار پر لاگو کیا ہے جہاں انہوں نے کہا کہ صدقہ فطر ایسے مسلمان پر واجب ہے جو اپنی اصل حاجت سے زائد نصاب والا ہو اگرچہ وہ نصاب نامی نہ ہو اور اسی نصاب سے صدقہ واجبہ لینا حرام ہو جاتا ہے اھ اور درمختار میں مصارف زکوۃ کے باب میں کہا کہ زکوۃ غنی پر صرف نہ کی جائے غنی وہ ہے کہ اپنی اصلی حاجت سے فارغ قدر نصاب کا مالک ہو خواہ کوئی بھی مال ہو اھ اور رد المحتار میں کہا کہ فتاوٰی میں مذکور ہے ایسے شخص کے متعلق جو دکانوں اور مکانوں کا مالک ہو جن کو کرایہ پر دیا ہو لیکن ان کا کرایہ اس کو اور اس کے عیال کو کفایت نہیں کرتا تو وہ فقیر ہے۔ امام محمد رحمہ اللہ

تعالیٰ کے نزدیک اس کو زکوۃ حلال ہے اور امام ابویوسف رحمہ اللہ تعالیٰ کے نزدیک حلال نہیں ہے۔

[حواشی]: ۱ الہدایہ کتاب الزکوۃ باب صدقۃ الفطر مطبع یوسفی لکھنؤ ۱/۱۸۸ ۲ درمختار شرح تنویر الابصار کتاب الزکوۃ باب صدقۃ الفطر مطبع مجتبائی دہلی ۱/۱۴۴-۱۴۳ ۳ درمختار کتاب الزکوۃ باب المصرف مطبع مجتبائی دہلی ۱/۱۴۱

Vol. 20 Fatawa Rizvia

[Left column - Arabic text]: And in Al-Tatarkhaniyah from Al-Sughra: If he has a house to live in, but it exceeds his need in that he does not live in all of it, it is permissible for him to receive charity according to the correct opinion. And in it, (Imam) Muhammad was asked about someone who has land he farms, or a shop he utilizes, or a house whose yield is three thousand, but it is not sufficient for his maintenance and the maintenance of his family for a year; is it permissible for him to take Zakat even if its value reaches the point of sufficiency? The fatwa is upon this, and according to the two of them (the other two Imams), it is not permissible. This is a summary of the whole. I say: Yes, fatwa is given according to this regarding the prohibition of charity, and this is what has been asserted in Al-Khaniyah and Khizanat al-Muftin. They both said: If he has shops or a house with a yield equal to three thousand, and its yield is not sufficient for his sustenance and the sustenance of his family, it is permissible to spend Zakat on him. Similarly, if he has an estate equal to three thousand and it does not produce what suffices for him and his family, it is permissible for him to take Zakat. Then, this did not prevent them from their assertion regarding the issue of Udhiyah (sacrifice).

[Right column - Urdu translation]: And similarly, if there are grapes and their income is not sufficient for him; and it is narrated in Al-Tatarkhaniyah from Fatawa Sughra that if someone has a residential house but the portion exceeds his need and he does not reside in all of it, then according to the correct opinion, it is lawful for him to take Zakat. And in it, Imam Muhammad (may Allah Almighty have mercy on him) was asked that if someone has agricultural land or shops rented out or rental houses and their income is three thousand, and it is not sufficient for him and his family for the whole year, then is it lawful for him to take Zakat even if their value covers the expenses? And the fatwa is on this, while according to the 'Shaikhayn' (Imams Abu Hanifa and Abu Yusuf), it is not lawful. All these texts are summarized. In reply, I say: Yes, this fatwa is for the prohibition of Zakat, and Al-Khaniyah and Khizanat al-Muftin have asserted this. Both of them said that if shops and houses are rented out whose income is three thousand and this income is not sufficient for him and his family, then it is permissible to give him Zakat. And similarly, if there is agricultural land whose value is three thousand while the grain obtained from it is not enough to suffice for him and his family, then it is permissible for him to take Zakat. Then, this permissibility of taking Zakat according to the assertion of these two gentlemen leads to the issue of Sacrifice (Qurbani).

1. Radd al-Muhtar, Kitab az-Zakah, Bab al-Masraf, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/651.
2. Fatawa Qazi Khan, Kitab az-Zakah, Chapter on those to whom Zakat is given, Naval Kishore Lucknow, 1/142; Khizanat al-Muftin, Kitab az-Zakah, Bab al-Masraf, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/77.

जिल्द 20 फतावा रिज़विया

[बायाँ कॉलम - अरबी पाठ]: और 'अल-ततारखनिया' में 'अल-सुग़रा' से उद्धृत है: यदि उसके पास रहने के लिए घर है, लेकिन वह उसकी आवश्यकता से अधिक है कि वह पूरे घर में नहीं रहता है, तो सही राय के अनुसार उसके लिए दान लेना हलाल है। और उसमें (इमाम) मुहम्मद से उस व्यक्ति के बारे में पूछा गया जिसके पास खेती की ज़मीन हो, या कोई दुकान जिसका वह उपयोग करता हो, या कोई घर जिसकी पैदावार तीन हज़ार हो, लेकिन वह उसके और उसके परिवार के साल भर के खर्च के लिए पर्याप्त न हो; क्या उसके लिए ज़कात लेना हलाल है, भले ही उसका मूल्य पर्याप्तता की सीमा तक पहुँच जाए? फतवा इसी पर है, और उन दोनों (अन्य दो इमामों) के अनुसार यह हलाल नहीं है। यह पूरे का सारांश है। मैं कहता हूँ: हाँ, सदक़ा की मनाही के संबंध में इसी के अनुसार फतवा दिया जाता है, और यही 'अल-खानिया' और 'ख़ज़ानतुल मुफ़्तीन' में दृढ़ता से कहा गया है। उन दोनों ने कहा: यदि उसके पास दुकानें या घर है जिसकी पैदावार तीन हज़ार के बराबर है, और उसकी पैदावार उसके और उसके परिवार के भरण-पोषण के लिए पर्याप्त नहीं है, तो उसे ज़कात देना जायज़ है। इसी प्रकार, यदि उसके पास तीन हज़ार के बराबर की संपत्ति है और वह उतना पैदा नहीं करती जो उसके और उसके परिवार के लिए पर्याप्त हो, तो उसके लिए ज़कात लेना जायज़ है। फिर, इसने उन्हें क़ुर्बानी के मुद्दे पर उनके दृढ़ निश्चय से नहीं रोका।

[दायाँ कॉलम - उर्दू अनुवाद]: और इसी तरह अगर अंगूर हों और उनकी आमदनी उसके लिए काफी न हो; और 'ततारखनिया' में 'फतावा सुग़रा' से उद्धृत है कि किसी का मकान रिहाइशी हो लेकिन हिस्सा ज़रूरत से ज़्यादा हो और सब में रिहाइश न हो, तो सही राय में उसको ज़कात लेना हलाल है। और इसमें है कि इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाही तआला अलैहि) से सवाल किया गया कि किसी की ज़राअत (खेती) वाली ज़मीन हो या दुकानें किराये पर दी हों या मकानात किराये वाले हों और उनकी आमदनी तीन हज़ार हो और वह उसको और उसके अयाल (परिवार) को साल भर के लिए काफी न हो, तो उसको ज़कात लेना हलाल है अगर उनकी क़ीमत खर्चे को पूरा करती हो? और इसी पर फतवा है, और शैख़ैन (इमाम अबू हनीफ़ा और इमाम अबू यूसुफ़) के नज़दीक हलाल नहीं है। यह तमाम इबारतें संक्षिप्त हैं। जवाब में मैं कहता हूँ: हाँ, ज़कात के हराम होने के लिए यह फतवा है, और इसी पर 'खानिया' और 'ख़ज़ानतुल मुफ़्तीन' में मज़बूती से कहा गया है। उन दोनों ने कहा कि अगर दुकानें और मकान किराये पर दिये हों जिनकी आमदनी तीन हज़ार हो और यह आमदनी उसको और उसके अयाल को काफी न हो, तो उसको ज़कात देना जायज़ है। और इसी तरह अगर ज़रई

(कृषि) ज़मीन हो जिसकी क़ीमत तीन हज़ार हो जबकि उससे हासिल होने वाला गल्ला इतना नहीं कि उसको और उसके अयाल को काफी हो, तो उसको ज़कात लेना जायज़ है। फिर यह ज़कात लेने का जवाज़ उन दोनों हज़रात के मज़बूत विचार के मुताबिक़ क़ुर्बानी के मसले तक ले जाता है।

---

1. रद-अल-मुह्तार, किताब-उज़्र-ज़कात, बाब-अल-मसरफ़, दार इहया-अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 2/651.
2. फतावा क़ाज़ी ख़ान, किताब-उज़्र-ज़कात, फ़स्ल उन लोगों के बारे में जिन्हें ज़कात दी जाती है, नवल किशोर लखनऊ, 1/142; खज़ानतुल मुफ़्तीन, किताब-उज़्र-ज़कात, बाब-अल-मसरफ़, दार इहया-अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 1/77.

[بائیں جانب کی عربی عبارت]: وفی التتارخانیۃ عن الصغری لہ داریسکنھا لکن تزید علی حاجتہ بان لایسکن الکل یحل لہ اخذ الصدقۃ في الصحیح، وفیھا سئل محمد عمن لہ ارض یزرعھا، او حانوت یستغلھا، اور دار غلتھا ثلثۃ الاف، ولا تکفی لنفقتہ ونفقۃ عیالہ سنۃ یحل لہ اخذ الزکواۃ وان کانت قیمتھا تبلغ الوفاء، وعلیہ الفتوی و عندھما لایحل اھ الکل ملخصاً. قلت نعم، یفتی بھذا فی حرمۃ الصدقۃ، وبہ جزم فی الخانیۃ وخزانۃ المفتین، قالا لو کان لہ حوانیت او دار غلۃ تساوی ثلثۃ الاف، وغلتھا لا تکفی لقوتہ وقوۃ عیالہ یجوز صرف الزکواۃ الیہ وکذا لو کان لہ ضیعۃ تساوی ثلثۃ الأف ولا یخرج منھا مایکفی لہ ولعیالہ یجوز لہ اخذ الزکوۃ اھ ثم لم یمنعھما ھذا علی جزمھما فی مسئلۃ الاضحیۃ

[دائیں جانب کی اردو ترجمہ]: اور یونہی اگر انگور ہوں اور ان کی آمدن اسے کافی نہ ہو اور، تتار خانیہ میں فتاوی صغری سے منقول ہے کسی کا مکان رہائشی ہو لیکن حصہ حاجت سے زائد نہ ہو اور سب میں رہائش نہ ہو تو صحیح قول میں اس کو زکوٰۃ لینا حلال ہے اور اس میں ہے امام محمد رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ سے سوال کیا گیا کہ کسی کی زراعت والی زمین ہو یا دکانیں کرایہ پر دی ہوں یا مکانات کرایہ والے ہوں اور ان کی آمدن تین ہزار ہو اور وہ اس کو اور اس کے عیال کو سال بھر کے لئے کافی نہ ہو تو اس کو زکوٰۃ لینا حلال ہے اگر ان کی قیمت خرچہ کو پورا کرتی ہو، اور اسی پر فتوی ہے، اور شیخین کے نزدیک حلال نہیں ہے اھ، یہ تمام عبارتیں ملخص ہیں، جواب میں کہتا ہوں ہاں زکوٰۃ کے حرام ہونے کے لئے یہ فتوی ہے اور اسی پر خانیہ اور خزانۃ المفتین میں جزم کیا ہے ان دونوں نے کہا کہ اگر دکانیں اور مکان کرایہ پر دئے ہوں جن کی آمدن تین ہزار ہو اور یہ آمدن اس کو اور اس کے عیال کو کافی نہ ہو تو اس کو زکوٰۃ دینا جائز ہے اور یوں اگر زرعی زمین ہو جس کی قیمت تین ہزار ہو جبکہ اس سے حاصل ہونے والا غلہ اتنا نہیں کہ اس کو

اور اس کے عیال کو کافی ہو تو اس کو زکوٰۃ لینا جائز ہے اھ، پھر یہ زکوٰۃ لینے کا جواز ان دونوں حضرات کے جزم کے مطابق قربانی کے مسئلہ

---

۱ ردالمحتار کتاب الزکوٰۃ باب المصرف دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۶۵۱ ۲ فتاوی قاضی خاں کتاب الزکوٰۃ فصل فیمن یوضع فیہ الزکوٰۃ نولکشور لکھنؤ ۱/ ۱۴۲، خزانۃ المفتین کتاب الزکواۃ باب المصرف دار احیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۷۷

Fatawa-e-Razviya Volume 20

[Arabic text excerpt from Radd al-Muhtar] ...as you have seen, there is no necessary correlation between the permissibility of receiving charity (Zakat) and the exemption from financial obligations. To the extent that scholars have explicitly stated that one who possesses the required minimum (Nisab) of pasturing livestock (Saima), but the value of those animals is not equal to two hundred dirhams, it is permissible for him to accept Zakat. Despite this, Zakat on those animals is mandatory for him. It is reported in Radd al-Muhtar from Shurunbulali, citing Al-Jawahir by Imam Marghinani, that if someone has five camels whose value is less than two hundred dirhams, it is lawful for him to receive Zakat, even though Zakat on the camels is obligatory for him. The full discussion is present there. There is no doubt that the obligation of Zakat is stricter than the obligation of Sadaqatul Fitr and Qurbani (sacrifice). Thus, there is no obstacle for Sadaqatul Fitr and Qurbani to be mandatory for someone who has income from land etc., when that income is equal to the Nisab above basic needs, while simultaneously it being lawful for him to accept Zakat because the land's income is insufficient for him and his family. Yes, if this contradicts the implication of Tanwir, there is no harm in it after so many textual evidences from scholars have been provided. And Allah Almighty knows best. (T)

Issue 192: Question by Maulvi Zafaruddin Sahab from Bankipore, Patna, 23 Safar 1332 AH. A person is a nominal property owner. The property has an annual income of one hundred rupees. That person is also a monthly employee (for the sake of Allah/through a gift). This income is sufficient for his worldly needs. Nothing remains at the end of any year.

---

1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Zakat, Bab al-Masraf, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/25

फतावा-ए-रज़विया जिल्द 20

[रद अल-मुह्तार से अरबी पाठ का अंश] ...जैसा कि आपने देखा, दान (ज़कात) लेने की वैधता और वित्तीय दायित्वों से छूट के बीच कोई आवश्यक संबंध नहीं है। यहाँ तक कि विद्वानों ने स्पष्ट रूप से कहा है कि जिसके पास चराई वाले पशुओं (साइमा) का निसाब (न्यूनतम आवश्यक मात्रा) मौजूद हो, लेकिन उन जानवरों की कीमत दो सौ दिरहम के बराबर न हो, तो उसके लिए ज़कात लेना हलाल है। इसके बावजूद, उन जानवरों पर ज़कात देना उसके लिए अनिवार्य है। रद अल-मुह्तार में शुरुनबुलाली के हवाले से इमाम मरग़ीनानी की 'अल-जवाहर' से उद्धृत किया गया है कि यदि किसी के पास पाँच ऊँट हों जिनकी कीमत दो सौ दिरहम से कम हो, तो उसके लिए ज़कात लेना वैध है, भले ही उन ऊँटों पर ज़कात देना उसके लिए अनिवार्य हो। वहां पूरी चर्चा मौजूद है। इसमें कोई संदेह नहीं है कि ज़कात की अनिवार्यता सदक़ा-ए-फ़ित्र और क़ुरबानी की अनिवार्यता से अधिक सख्त है। अतः इसमें कोई बाधा नहीं है कि सदक़ा-ए-फ़ित्र और क़ुरबानी उस व्यक्ति पर अनिवार्य हो जिसकी ज़मीन आदि से आय हो, जबकि वह आय बुनियादी ज़रूरतों से अधिक निसाब के बराबर हो, और साथ ही उसके लिए ज़कात लेना भी हलाल हो क्योंकि ज़मीन की आय उसके और उसके परिवार के लिए पर्याप्त नहीं है। हाँ, अगर यह तनवीर के निहितार्थ के विपरीत है, तो विद्वानों के इतने अधिक प्रमाण आने के बाद इसमें कोई हर्ज नहीं है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (त)

मसला 192: मौलवी ज़फ़रुद्दीन साहब द्वारा बांकीपुर, पटना से पूछा गया, 23 सफ़र 1332 हिजरी। एक व्यक्ति नाममात्र का संपत्ति स्वामी है। संपत्ति की वार्षिक आय सौ रुपये है। वह व्यक्ति (हिबा-लिल्लाह/दान स्वरूप) मासिक कर्मचारी भी है। जो उसकी दुनियावी ज़रूरतों के लिए पर्याप्त है। किसी भी साल में कुछ नहीं बचता।

---

1 रद अल-मुह्तार, किताब अल-ज़कात, बाब अल-मसरफ़, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 2/25

بمأ رأیت ولا تلازم بین حل الصدقة و سقوط الواجبات المالیة، حتی صرح العلماء ان من له نصاب سائمة لا تساوی مائتی درهم تحل له الزکوة و تلزم الزکوة، فی رد المحتار عن الشرنبلالیة عن الجوهرة عن الامام المرغینانی اذا کان له خمس من الابل قیمتها اقل من مائتی درهم تحل له الزکوة و تجب علیه اهـ و تمامه تحریره فیه ولا شك ان الزکوة اضیق وجوبا من صدقة الفطر والاضحیة فلا غرو ان وجبتا علی صاحب الضیاع والمستغلات لمبلکہ نصاباً فاضلاً، وحلت له الصدقة لعدم کفایة الغلة له و لعیاله معایبقٰی خلاف مفهوم ما افاده فی التنویر ولا حرج فیه بعد ما جاءت من العلماء تلك النصوص بالتکثیر، واللہ تعالٰی اعلم۔

کے لئے مانع نہیں، جیسا کہ تم نے دیکھا، جبکہ زکوٰۃ کے حلال ہونے اور واجبات مالیہ کے ساقط ہونے میں تلازم نہیں ہے حتیٰ کہ علماء نے تصریح کی ہے کہ جس کے پاس سائمہ جانوروں کا نصاب موجود ہو اور ان جانوروں کی قیمت دو سو درہم کے مساوی نہ ہو تو اس کو زکوٰۃ لینا حلال ہے اس کے باوجود جانوروں کی زکوٰۃ اس پر واجب ہے، اور ردالمحتار میں شرنبلالی بحوالہ جواہر امام مرغینانی سے منقول ہے کہ اگر کسی کے پاس پانچ اونٹ ہوں جن کی قیمت دو سو درہم سے کم ہو اس کو زکوٰۃ حلال ہے باوجود یہ کہ اس پر اونٹوں کی زکوٰۃ واجب ہے اھ اور اس مکمل بحث وہاں موجود ہے اور اس میں شک نہیں کہ زکوٰۃ کا وجوب صدقہ فطر اور قربانی کے وجوب سے کڑا ہے تو اس میں کوئی رکاوٹ نہیں کہ صدقہ فطر اور قربانی زمین وغیرہ کی آمدن والے پر واجب ہوں جبکہ وہ آمدن اصل حاجت سے زائد نصاب برابر اور ساتھ ہی اس کو زکوٰۃ لینا حلال بھی ہو کیونکہ زمین کی آمدن اس کو اور اس کے عیال کو کافی نہ ہو، ہاں تنویر کے مفاد مفہوم کا

خلاف باقی رہا تو اس میں علماء کی کثیر نصوص آجانے کے بعد کوئی حرج نہیں ہے واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۹۲: مسئولہ مولوی ظفرالدین صاحب از بانکی پور پٹنہ ۲۳ صفر ۱۳۳۲ھ ایک شخص برائے نام صاحب جائداد ہے۔ سو روپیہ سالانہ آمدن کی جائداد ہے۔ وہ شخص (ہبہ۔ للہ) ماہوار کا نوکر بھی ہے۔ جو اس کی ضروریات دنیویہ کو کافی ہے۔ کسی سال میں کچھ نہیں بچتا

---

1 رد المحتار کتاب الزکوۃ باب المصرف دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۲۵

Fatawa Ridawiyya Volume 20

Question: His wife has jewelry worth approximately 70 rupees (including the jewelry). 50 is gold and the rest is silver. Now in such a case, it is obvious that Zakat is not obligatory on either the husband or the wife, but are Sadaqah al-Fitr and Qurbani (sacrifice) obligatory on both of them or on one? And if so, on whom?

Answer: If jewelry worth seventy rupees is owned by the woman and she has no debt on it, then not only are Qurbani and Sadaqah al-Fitr but even Zakat is obligatory on it. Although the gold or silver portion alone does not reach a complete Nisaab (threshold), converting the gold to silver will make the silver Nisaab complete and even more. Yes, Sadaqah and Qurbani are not obligatory on the husband even if the said jewelry was his property because he is overwhelmed by debt. However, according to those scholars who consider the value of the property for making Sadaqah and Qurbani obligatory, and the first view is preferred and the fatwa is based on it. Allah Almighty knows best. In al-Hindiyyah from az-Zahiriyyah, it is stated:

[Table Content] Arabic Text: If one possesses real estate and yielding properties, the later scholars (may Allah have mercy on them) differed. Az-Za'farani and al-Faqih Ali al-Razi considered their value, while Abu Ali al-Daqqaq and others considered the income. They differed among themselves; Abu Ali al-Daqqaq said if the income from it covers the cost of sustenance for a year, then sacrifice is obligatory upon him. Some said sustenance for a month, and whenever there is a surplus of two hundred dirhams or more, then sacrifice is obligatory upon him. (T)

Urdu Text: If someone has land and income-producing property, there is a difference of opinion among later scholars. Az-Za'farani and Faqih Ali Razi considered the value, while Abu Ali al-Daqqaq and others considered the income. They differed among themselves, and Abu Ali al-Daqqaq said if he gets enough income from these things for a year's expenses, then sacrifice is obligatory on him. Some of them said monthly expenses income, and when a surplus of two hundred dirhams or more is left in a year, then sacrifice is obligatory on him. (T)

In Radd al-Muhtar, it is stated:

[Table Content] Arabic Text: Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) was asked about a person who has land he cultivates or a shop he gains profit from or a

house whose yield is three thousand but it is not sufficient for his maintenance and the maintenance...

Urdu Text: Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) was asked about such a person whose agricultural land or shop or house rent income is three thousand, and for him and his...

Fatawa Hindiyyah, Book of Sacrifice, Chapter One, Noorani Kutub Khana Peshawar 5/292 Page 367 of 630

फ़तावा रज़विया खंड 20

प्रश्न: उसकी पत्नी के पास लगभग 70 रुपये (आभूषणों सहित) के आभूषण हैं। 50 सोने के हैं और शेष चांदी के हैं। अब ऐसी स्थिति में, यह स्पष्ट है कि पति-पत्नी दोनों में से किसी पर ज़कात अनिवार्य नहीं है, लेकिन क्या सदक़ा-ए-फ़ित्र और क़ुर्बानी उन दोनों पर या किसी एक पर अनिवार्य है या नहीं? और यदि है, तो किस पर?

उत्तर: सत्तर रुपये के आभूषण यदि स्त्री के स्वामित्व में हैं और उस पर कोई ऋण नहीं है, तो उस पर न केवल क़ुर्बानी और सदक़ा-ए-फ़ित्र बल्कि ज़कात भी अनिवार्य है। हालाँकि सोने या चांदी के हिस्से का अपना पूरा निसाब (न्यूनतम सीमा) नहीं है, लेकिन सोने को चांदी में बदलने से चांदी का निसाब पूरा और उससे अधिक हो जाएगा। हाँ, पति पर सदक़ा और क़ुर्बानी अनिवार्य नहीं है, भले ही उक्त आभूषण उसी की संपत्ति हों, क्योंकि वह पूरी तरह ऋण में डूबा हुआ है। लेकिन उन विद्वानों के अनुसार जो सदक़ा और क़ुर्बानी को अनिवार्य बनाने में संपत्ति के मूल्य पर विचार करते हैं, और पहला विचार ही वरीयता प्राप्त है और इसी पर फ़तवा दिया गया है। अल्लाह तआला बेहतर जानता है। अल-हिंदिया में ज़हीरिया से उद्धृत है:

[तालिका सामग्री] अरबी पाठ: यदि किसी के पास अचल संपत्ति और आय देने वाली संपत्तियाँ हों, तो बाद के विद्वानों (अल्लाह उन पर रहम करे) में मतभेद है। अज़्-ज़ाफ़रानी और अल-फ़क़ीह अली अल-राज़ी ने उनके मूल्य पर विचार किया, जबकि अबू अली अल-दक़्क़ाक़ और अन्य ने आय पर विचार किया। उनके बीच मतभेद था; अबू अली अल-दक़्क़ाक़ ने कहा कि यदि इससे होने वाली आय एक वर्ष के भरण-पोषण की लागत को कवर करती है, तो उस पर क़ुर्बानी अनिवार्य है। कुछ ने एक महीने के भरण-पोषण की बात कही, और जब भी दो सौ दिरहम या उससे अधिक की बचत हो, तो उस पर क़ुर्बानी अनिवार्य है। (त)

उर्दू पाठ: यदि किसी के पास ज़मीन और आय वाली संपत्ति हो, तो बाद के विद्वानों में मतभेद है। ज़ाफ़रानी और फ़क़ीह अली राजी ने मूल्य पर विचार किया है और अबू अली अल-दक़्क़ाक़ और अन्य ने आय पर विचार किया है। उनके बीच आपस में मतभेद हुआ और अबू अली अल-दक़्क़ाक़ ने कहा कि यदि उसे इन चीज़ों से साल भर के ख़र्च की आय हो तो उस पर क़ुर्बानी वाजिब है। उनमें से कुछ ने कहा कि मासिक ख़र्च की आय हो, और जब साल भर में दो सौ दिरहम या उससे अधिक अतिरिक्त बच जाए तो उस पर क़ुर्बानी वाजिब है। (त)

रद अल-मुहतार में है:

[तालिका सामग्री] अरबी पाठ: इमाम मुहम्मद (अल्लाह उन पर रहम करे) से एक ऐसे व्यक्ति के बारे में पूछा गया जिसके पास खेती की ज़मीन है जिसे वह जोतता है या कोई दुकान है जिससे उसे लाभ मिलता है या कोई घर है जिसकी उपज तीन हज़ार है लेकिन वह उसके और उसके परिवार के भरण-पोषण के लिए पर्याप्त नहीं है...

उर्दू पाठ: इमाम मुहम्मद रहमतुल्लाह अलैहि से ऐसे व्यक्ति के बारे में सवाल किया गया कि उसकी कृषि भूमि या दुकान या घर का किराया तीन हज़ार है और उसके और उसके..

फ़तावा हिंदिया, किताबुल अज़हिया, अध्याय एक, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर 5/292 पृष्ठ 367 में से 630

اس کی بیوی کے پاس تقریباً (معد ۷۰) روپیہ کا زیور ہے۔ ۵۰ کا طلائی باقی نقرئی، اب ایسی صورت میں یہ تو ظاہر ہے کہ زکوۃ میاں بی بی دو میں کسی پر واجب نہیں مگر صدقہ فطر و قربانی ان دونوں یا ایک پر واجب ہے یا نہیں؟ اور ہے تو کس پر؟ الجواب: ستر روپیہ کا زیور اگر مملوک زن ہے اور اس پر قرض نہیں تو اس پر نہ صرف اضحیہ و صدقہ فطر بلکہ زکوۃ بھی فرض ہے کہ اگر چہ (حصہ) کے سونے (۷) کی چاندی میں کسی کی نصاب کامل نہیں، مگر سونے کو چاندی کرنے سے چاندی کی نصاب کامل مع زیادہ ہو جائے گی، ہاں شوہر پر صدقہ واضحیہ بھی نہیں، اگر چہ زیور مذکور بھی اسی کی ملک ہو کہ تمام کا قرض محیط ہے۔ مگر ان علماء کے نزدیک کہ ایجاب صدقہ واضحیہ میں قیمت جائداد کا اعتبار کرتے ہیں اور راجح و مفتی بہ اول ہے واللہ تعالیٰ اعلم۔ ہندیہ میں ظہیریہ سے ہے:

[جدول کا مواد] عربی عبارت: ان کان له عقار ومستغلات ملك اختلف المشائخ المتأخرون رحمهم الله فالزعفرانی والفقیه علی الرازی اعتبر اقیمتها، وابو علی الدقاق وغیره اعتبر الدخل، واختلفوا فیما بینهم، قال ابوعلی الدقاق ان کان یدخل له من ذلك قوت سنة فعلیه الاضحیة و منهم من قال قوت شهر و متی فضل من ذلك قدر مائتی درهم فصاعدا فعلیه الاضحیة۔ (ت)

اردو عبارت: اگر کسی کی زمین اور آمدن والی ملکیت ہو متاخرین مشائخ کا اختلاف ہے تو زعفرانی اور فقیہ علی رازی نے قیمت کا اعتبار کیا ہے اور ابوعلی الدقاق وغیرہ نے آمدن کا اعتبار کیا ہے اور ان کا آپس میں اختلاف ہوا اور ابوعلی الدقاق نے کہا اگر اس کو ان اشیاء سے سال بھر کے خرچہ کی آمدن ہو تو اس پر قربانی واجب ہے اور ان میں سے بعض نے کہا کہ ماہانہ

خرچہ کی آمدن ہو اور جب سال بھر میں دوسو درہم یا زائد فاضل بچ جائے تو اس پر قربانی واجب ہے۔ (ت)

ردالمختار میں ہے:

[جدول کا مواد] عربی عبارت: سئل محل عمن له ارض یزرعیها او حانوت یستغلها او دار غلتها ثلثة الاف ولاتکفی لنفقته ونفقة

اردو عبارت: امام محمد رحمہ اللہ تعالیٰ سے سوال کیا گیا ایسے شخص کے متعلق کہ اس کی زرعی زمین یا دکان یا مکان کا کرایہ آمدن تین ہزار ہے اور اس کے اور

فتاویٰ ہندیہ کتاب الاضحیۃ الباب الاول نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۹۲ صفحہ 367 از 630

Volume 20 Fatawa Razvia

عياله سنة يحل له اخذ الزكوٰة وان كانت قيمته تبلغ الوفاء وعليه الفتوى وعند هما لا يحل۔ 1	**It is permissible for him to take Zakat if it is not sufficient for his family's maintenance for a year, even if their value reaches sufficiency, and upon this is the fatwa, and according to the two Shaikhs (Imam Abu Hanifa and Imam Abu Yusuf), it is not permissible. (T)**

In Durr-e-Mukhtar, concerning Sadaqat-ul-Fitr, it is stated:

تجب على كل مسلم ذى نصاب فاضل عن حاجته الاصلية وان لم ينم. وبهذا النصاب تحرم الصدقة، وتجب الاضحية ونفقة المحارم على الراجح 2 اھ قلت فالذى له ارض قيمتها الوف كما وصف لو كان تجب عليه الاضحية لحرمت عليه الزكوٰة لكنها لم تحرم فالاضحية لم تجب، والله تعالىٰ اعلم۔	**Sacrifice (Udhiya) and maintenance of close relatives (mahram) are obligatory according to the predominant view for every Muslim owner of a nisab (threshold) that is in excess of his basic needs, even if it is not a growing wealth; and with this nisab, taking Zakat becomes prohibited. I say: he who possesses land worth thousands as described, if sacrifice were obligatory for him, then taking Zakat would have been prohibited for him, but taking Zakat is not prohibited, therefore sacrifice is not obligatory. And Allah Almighty knows best. (T)**

Problem 193: From the office of Marehra Sharif, sent by Presence Syed Mahdi Hasan Mian Sahib Sajjada Nasheen, may his shadow endure, 7th Dhul-Hijjah 1329 AH. To the exalted presence, a servant's request is this: Faqira Razvi is about eleven years and some months old. She has jewelry worth probably sixty rupees. She is not yet of age (minor). Is sacrifice (Qurbani) obligatory on her or not? Peer Barakat, age seventeen, is the posthumous son of the late brother, an orphan without parents, but his mother's jewelry and copper vessels and clothing are hidden, which are held forcibly by a person. He has no hope of receiving them at any time. He is definitely the owner and heir of those things, but they are completely out of his possession and it is not even known for certain if those things still exist or not. Is sacrifice obligatory on him or not?

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Zakat, Bab al-Masraf, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/65.

2. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Zakat, Bab Sadaqat al-Fitr, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/142 and 143. Page 368 of 630

عياله سنة يحل له اخذ الزكوٰة وان كانت قيمته تبلغ الوفاء وعليه الفتوى وعند هما لا يحل۔ 1

उसके परिवार के साल भर के भरण-पोषण के लिए पर्याप्त नहीं है, तो उसके लिए ज़कात लेना हलाल है, भले ही उनकी कीमत पर्याप्तता तक पहुँच गई हो, और इसी पर फ़तवा है, और दोनों शेखों के अनुसार यह हलाल नहीं है। (त)

दुर्रे मुख्तार में सदक़ए फ़ित्र के बारे में है:

تجب على كل مسلم ذى نصاب فاضل عن حاجته الاصلية وان لم ينم. وبهذا النصاب تحرم الصدقة، وتجب الاضحية ونفقة المحارم على الراجح 2 اھ قلت فالذى له ارض قيمتها الوف كما وصف لو كان تجب عليه الاضحية لحرمت عليه الزكوٰة لكنها لم تحرم فالاضحية لم تجب، والله تعالىٰ اعلم۔

प्रत्येक मुसलमान पर, जो अपनी मूल आवश्यकताओं से अधिक निसाब का मालिक हो, भले ही वह बढ़ता हुआ धन न हो, तो प्रबल मत के अनुसार करीबी रिश्तेदारों का भरण-पोषण और कुर्बानी वाजिब है, और इस निसाब से ज़कात लेना हराम हो जाता है। मैं कहता हूँ, जिसके पास ऐसी ज़मीन है जिसकी कीमत हज़ारों में है जैसा कि वर्णन किया गया है, अगर उस पर कुर्बानी वाजिब होती तो उसके लिए ज़कात लेना हराम होता, लेकिन ज़कात लेना हराम नहीं है, इसलिए कुर्बानी वाजिब नहीं है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (त)

मसला १९३: सरकार मारहरा शरीफ़ से, हज़रत सैयद महदी हसन मियां साहब सज्जादानशीन दामत बरकातुहुम द्वारा भेजा गया, ७ ज़ुल-हिज्जा १३२९ हिजरी। आला हज़रत की खिदमत में अर्ज़ यह है: फ़कीरा रज़वी की उम्र लगभग ग्यारह साल कुछ महीने है। उसके पास लगभग साठ रुपये के गहने हैं। वह नाबालिग है। क्या उस पर कुर्बानी वाजिब है या नहीं? पीर बरकात, उम्र सत्रह साल, मरहूम भाई के मरणोपरांत पुत्र हैं, जिनके माता-पिता नहीं हैं, लेकिन उनकी माँ के गहने और तांबे के बर्तन और पहनने के कपड़े छिपे हुए हैं, जो एक व्यक्ति के कब्ज़े में ज़बरदस्ती हैं। उन्हें वापस मिलने की उम्मीद किसी भी समय नहीं है। वह उन चीज़ों के मालिक और वारिस ज़रूर हैं, मगर वे उनके कब्ज़े

से पूरी तरह बाहर हैं और यह निश्चित रूप से ज्ञात भी नहीं है कि वे चीज़ें मौजूद हैं या नहीं। क्या उन पर कुर्बानी वाजिब है या नहीं?

1. रद अल-मुह्तार, किताब अल-ज़कात, बाब अल-मसरफ़, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, २/६५।
2. दुर्रे मुख्तार, किताब अल-ज़कात, बाब सदक़तुल फ़ित्र, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, १/१४२ और १४३। पेज ३६८ ऑफ़ ६३०

عیالہ سنۃ یحل لہ اخذ الزکوٰۃ وان کانت قیمتہ تبلغ الوفاء وعلیہ الفتوی وعند ھما لا یحل۔ ۱

اس کے عیال کے سال بھر کے نفقہ کے لئے کافی نہیں اس کو زکوٰۃ حلال ہے اگر چہ ان کی قیمت کفایت کو پہنچی ہو، اور اسی پر فتوٰی ہے اور شیخین کے نزدیک حلال نہیں۔ (ت)

در مختار کے صدقہ فطر میں ہے:

تجب علی کل مسلم ذی نصاب فاضل عن حاجتہ الاصلیۃ وان لم ینم۔ وبھذا النصاب تحرم الصدقۃ، وتجب الاضحیۃ ونفقۃ المحارم علی الراجح ۲ اھ قلت فالذی لہ ارض قیمتھا الوف کما وصف لو کان تجب علیہ الاضحیۃ لحرمت علیہ الزکوٰۃ لکنھا لم تحرم فالاضحیۃ لم تجب، واللہ تعالٰی اعلم۔

ہر مالک نصاب مسلمان پر کہ اس کی اصل حاجت سے زائد ہو اگر چہ یہ نصاب نامی نہ ہو تو راجح قول پر محارم کا نفقہ اور قربانی واجب ہے اور اس نصاب سے زکوٰۃ لینا حرام ہو جاتا ہے، میں کہتا ہوں جس کے پاس زمین ہے جس کی قیمت ہزاروں ہے جیسے بیان کیا گیا ہے اگر اس پر قربانی واجب ہے تو اس کو زکوٰۃ لینا حرام ہے لیکن زکوٰۃ حرام نہیں، لہذا قربانی واجب نہیں، واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۹۳: از سر کار مارہرہ شریف مرسلہ حضور سید ناسید مہدی حسن میاں صاحب سجادہ اقدس دامت بر کاتہم ۷ ذی الحجہ ۱۳۲۹ھ اعلیحضرت محترم خادمانہ عرض ہے۔ فقیر ہ رضوی کی عمر گیارہ سال کچھ ماہ کی ہے۔ زیور اس کے پاس غالبا ساٹھ روپے کا ہے۔ بالغ نہیں ہے۔ قربانی اس کے ذمہ واجب ہے یا نہیں؟ پیر برکات عمر سترہ سالہ خلف بھائی جان مرحوم ہے ماں باپ کا ہے لیکن اس کی والدہ کا زیور و ظروف مسی و پار چھائے پوشیدنی ہیں جو بغضب ایک شخص

کے پاس ہیں جن کے ملنے کی کسی قسم کی امید اس کو کسی زمانہ میں نہیں وہ مالک و وارث ان چیزوں کا ضرور ہے مگر اس کے قبضہ سے قطعی باہر ہیں اور صحیح طور سے یہ بھی نہیں معلوم کہ ان چیزوں کا وجود ہے یا نہیں۔ اس کے ذمہ قربانی ہے یا نہیں؟

۱ رد المحتار کتاب الزکوٰۃ باب المصرف داراحیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۶۵ ۲ درمختار کتاب الزکوٰۃ باب صدقہ الفطر مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۱۴۲ و ۱۴۳ Page 368 of 630

Fatawa-e-Razvia Volume 20

The Answer: Respected presence, humble greetings, even if a minor is wealthy to some extent, Qurbani (sacrifice) is not obligatory on him nor on his behalf upon his father etc. If the respected master, besides this wealth, owns assets worth fifty-six rupees beyond his basic needs, then Qurbani is obligatory on him, otherwise not. Wealth which has no hope of being received nor is its existence known, is like non-existent. It will not cause obligation. Much respect. 22 Safar 1332 AH

Question 194: What do the scholars of religion and muftis of the clear Sharia say in this matter? The questioner asks that if the guardian (Wali) performs Qurbani, will it be on behalf of all the household members because all offspring are included, for example, sons and sons' children, grandsons etc. and the grandfather who is the guardian is the owner of all property and assets. And others have no authority at all, and the guardian performs Qurbani or other charities or Zakat or Mawlid Sharif with a thought in his heart, in this case, will it be accepted on behalf of all or on behalf of the guardian? Please clarify and be rewarded.

The Answer: One Qurbani cannot be on behalf of everyone, nor is it obligatory on anyone except the owner of the Nisab. If any among his minor children is himself an owner of Nisab, then he should perform his Qurbani separately. Similarly, those on whom Zakat is obligatory should pay it individually; the Zakat of one cannot be on behalf of all. Something which is not a Sharia obligation, like voluntary charity (Sadaqa-e-Nafl) and blessed Mawlid, that too will not be considered as being from everyone by the act of one. Yes, the performer can convey the reward (Thawab) to each of his children and household members as he wishes. And Allah the Almighty knows best.

Question 195: From Madrasa Manzar-e-Islam, sent by Maulvi Ehsan Ali Sahib, student of the Madrasa, dated 7 Dhu al-Hijjah 1338 AH. What do the scholars of religion and muftis of the clear Sharia say in this matter that is it also a condition for Nisab that 52.5 (fifty-two and a half) tolas of silver or 7.5 (seven and a half) tolas of gold worth of money should be present when Qurbani is obligatory, or is it that there should be value of this much amount, whether he has farming or livestock. If such a person has a buffalo or an ox worth 60 rupees, is Qurbani obligatory on him or not? Someone has a monthly income of a thousand rupees, but at the time of Qurbani, he doesn't have even one rupee with him, will that person take a loan to perform Qurbani or

not? Similarly, will he perform Qurbani by selling farming produce or not? Please clarify and be rewarded.

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

उत्तर: हुज़ूर वाला की खिदमत में गुलामना अर्ज़ है, नाबालिग़ बच्चा चाहे कितना ही मालदार क्यों न हो, उस पर न तो क़ुरबानी वाजिब है और न ही उसके पिता आदि की ओर से उस पर क़ुरबानी है। हज़रत साहिबज़ादा साहब अगर इस माल के अलावा अपनी ज़रूरियात-ए-असली के इलावा छप्पन रुपये के माल के मालिक हैं, तो उन पर क़ुरबानी वाजिब है, वर्ना नहीं। वह माल जिसके मिलने की कोई उम्मीद न हो और न ही उसका वजूद पता हो, वह न होने के बराबर है। इसके कारण क़ुरबानी वाजिब नहीं होगी। ज़्यादा अदब। 22 सफ़र 1332 हिजरी

मसला 194: दीन के विद्वान और शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं? पूछने वाला पूछता है कि अगर घर का मुखिया (वली) क़ुरबानी करता है, तो क्या वह घर के सभी सदस्यों की तरफ़ से हो जाएगी? क्योंकि इसमें सभी बच्चे शामिल हैं जैसे बेटे और बेटों की औलाद, नवासे वग़ैरह और सारा माल-ओ-सामान का मालिक दादा है जो वली है। और दूसरों को कोई अधिकार नहीं है, और वली अपने दिल में ख़याल करके क़ुरबानी या अन्य दान या ज़कात या मिलाद शरीफ़ करता है, इस सूरत में क्या यह सबकी ओर से स्वीकार होगी या वली की ओर से? बयान फ़रमाएँ और पुण्य पाएँ।

उत्तर: एक क़ुरबानी सबकी ओर से नहीं हो सकती, और न ही यह साहिब-ए-निसाब के अलावा किसी और पर वाजिब है। अगर उसकी नाबालिग़ औलाद में कोई ख़ुद साहिब-ए-निसाब है तो वह अपनी क़ुरबानी अलग से करे, इसी तरह ज़कात जिस-जिस पर वाजिब है वे अलग-अलग दें, एक की ज़कात सबकी ओर से नहीं हो सकती। जो चीज़ शरीअत में वाजिब नहीं है जैसे नफ़्ल सदक़ा और मिलाद शरीफ़, वह भी एक व्यक्ति के करने से सबकी ओर से नहीं मानी जाएगी। हाँ, करने वाला इसका सवाब अपनी औलाद और घर वालों में से जिसे चाहे पहुँचा सकता है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 195: मदरसा मंज़र-ए-इस्लाम से, प्रेषक मौलवी एहसान अली साहब, विद्यार्थी मदरसा, दिनांक 7 ज़ुल-हिज्जा 1338 हिजरी। दीन के विद्वान और शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि क्या निसाब के लिए यह भी शर्त है कि 52-1/2 (साढ़े बावन) तोले चाँदी या 7-1/2 (साढ़े सात) तोले सोने की मात्रा के बराबर रुपया मौजूद हो तभी क़ुरबानी वाजिब है, या इतनी मात्रा की मालियत होनी चाहिए चाहे उसके पास खेती हो या मवेशी। अगर ऐसे व्यक्ति के पास 60 रुपये की भैंस या बैल है तो उस पर क़ुरबानी है या नहीं? किसी व्यक्ति की मासिक आय एक हज़ार रुपये है लेकिन

क़ुरबानी के समय उसके पास एक रुपया भी मौजूद नहीं है, क्या वह व्यक्ति ऋण लेकर क़ुरबानी करेगा या नहीं? इसी तरह, क्या वह खेती बेचकर क़ुरबानी करेगा या नहीं? बयान फ़रमाएँ और पुण्य पाएँ।

पेज 369/630

الجواب: حضور والا آداب غلامانہ معروض، نابالغ اگرچہ کسی قدر مالدار ہو نہ اس پر قربانی ہے نہ اس کی طرف سے اس کے باپ وغیرہ پر، حضرت صاحبزادہ صاحب اگر اس مال کے سوا اپنی حاجت اصلیہ کے علاوہ چھپن روپے کے مال کے مالک ہیں تو ان پر قربانی ہے ورنہ نہیں، وہ مال کہ نہ کبھی اس کے ملنے کی امید ہو نہ اس کا وجود ہی معلوم، مثل معدوم ہے۔ اس کے سبب وجوب نہ ہو گا۔ زیادہ حدادب۔ ۲۲ صفر ۱۳۳۲ھ

مسئلہ ۱۹۴: کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں۔ سائل دریافت کرتا ہے کہ قربانی ولی کرے تو سب گھر والوں کی طرف سے ہو جائے گی کیونکہ سب اولاد شامل ہے مثلاً بیٹے اور بیٹوں کی اولاد، نواسے وغیرہ اور سب مال اسباب کا دادا جو جو کہ ولی ہے مالک ہے۔ اور دوسروں کو اختیارات بالکل نہیں ہیں، اور ولی اپنے دل میں خیال کرکے قربانی یا دیگر صدقات یا زکوٰۃ یا میلاد شریف کرتا ہے اس صورت میں سب کی طرف سے قبول ہو گی یا ولی کی طرف سے؟ بینوا توجروا الجواب: ایک قربانی نہ سب کی طرف سے ہو سکتی ہے، نہ سوا مالکِ نصاب کے کسی اور پر واجب ہے۔ اگر اس کی نابالغ اولاد میں کوئی خود صاحبِ نصاب ہو تو وہ اپنی قربان جدا کرے، یونہی زکوٰۃ جس جس پر واجب ہے یہ الگ الگ دیں، ایک کی زکوٰۃ سب کی طرف سے نہیں ہو سکتی، جو چیز واجب شرعی نہیں مثلاً صدقہ نفل و میلاد مبارک وہ بھی ایک کے کرنے سے سب کی طرف سے نہ قرار پائے گا، ہاں کرنے والا ہر ایک کا اجرچہ فرض ہو اپنی اولاد اور گھر والوں جن کو چاہے پہنچا سکتا ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۹۵: از مدرسہ منظر الاسلام مرسلہ مولوی احسان علی صاحب متعلم مدرسہ مورخہ ۷ ذی الحجہ ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ نصاب کے لئے یہ

بھی شرط ہے کہ ۱/۲-۵۲ (ساڑھے باون) تولے چاندی یا ۱/۲-۷ (ساڑھے سات) تولے سونا بمقدار اس کے روپیہ موجود ہوں جب قربانی واجب ہے یا کہ اتنے مقدار کی مالیت ہو چاہے اس کے پاس کاشت ہو یا چوپائے ہوں اگر ایسے شخص کے پاس ۶۰ روپیہ کی بھینس یا بیل ہے تو اس پر قربانی ہے یا نہیں کسی شخص کو ہزار روپیہ ماہوار کی آمدنی ہے لیکن بزمانہ قربانی ایک روپیہ بھی اس کے پاس موجود نہیں، وہ شخص قرض لے کر قربانی کرے گا یا کہ نہیں، علیٰ ہٰذا القیاس کاشت فروخت کرکے قربانی کرے گا یا نہیں؟ بینوا توجروا

Fatawa Razawiyya Volume 20

The Answer: For sacrifice (Qurbani) to be obligatory, it is only necessary that during the days of sacrifice, one owns wealth worth 52 rupees in addition to all basic necessities, whether that wealth is cash, or oxen, buffaloes, or crops. For a farmer, the plow oxen are included in his basic necessities and should not be counted. If a man with a monthly income of a thousand rupees does not own 52 rupees on the day of sacrifice, this is a situation contrary to reality. And if it is assumed that at that time he is poor, then sacrifice will certainly not be obligatory for him. And he who is obligated to perform the sacrifice and does not have cash at that time, should do it by taking a loan or selling some of his property. And Allah Almighty knows best.

Problem 196: 13 Dhu al-Hijjah 1322 AH What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say regarding this matter: Last year, a goat was purchased with the intention of sacrifice. After coming home, she gave milk, and people said, "This goat is a milk-giver; do not sacrifice her." So, a ram was sacrificed in her stead, and the goat was sent to the village. There she became pregnant, then she was brought back home. Here she gave birth to two female goats, and the intention was also made that when these two goats turn one year old, they too will be sacrificed. Their milk was also used. Later, the goat along with her kids was sent back to the village. Now she has been brought back from the village for sacrifice, but from her signs, it appears she is pregnant. Her sacrifice was not done; instead, a ram was sacrificed in her place. So in this situation, can the goat's milk be used or not? And is it permissible to sell or keep this goat for oneself? This goat was bought last year for two and a half rupees, and the price of the ram sacrificed in her stead last year is not remembered. And the ram sacrificed this time was bought for two rupees and six annas. Explain, and you will be rewarded.

The Answer: Sacrificing a milk-giving or pregnant animal is valid although disliked. The Hadith has prohibited it. Since the female questioner is wealthy and possesses the minimum threshold (nisab), purchasing a goat with the intention of sacrifice did not make sacrificing that specific goat mandatory upon her. She had the option to change it. Seeing her giving milk, she substituted a ram instead. This year, thinking she was pregnant, a ram was again sacrificed; there is no harm in this. Keeping, selling, and drinking the milk of this goat are all permissible.

[Arabic]: And the dislike of benefiting from the milk and wool of the sacrificial animal... | Benefiting from the milk and wool of that animal before sacrifice.

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

उत्तर (अल-जवाब): क़ुर्बानी वाजिब (अनिवार्य) होने के लिए केवल इतना आवश्यक है कि वह क़ुर्बानी के दिनों में अपनी सभी बुनियादी ज़रूरतों के अलावा ५२ रुपये के माल का मालिक हो, चाहे वह माल नकद हो या बैल, भैंस या खेती। एक किसान के लिए, हल चलाने वाले बैल उसकी बुनियादी ज़रूरतों में शामिल हैं और उनकी गिनती नहीं की जानी चाहिए। यदि एक हज़ार रुपये मासिक आय वाला व्यक्ति क़ुर्बानी के दिन ५२ रुपये का मालिक न हो, तो यह वास्तविकता के विपरीत स्थिति है। और यदि यह मान लिया जाए कि उस समय वह गरीब है, तो निश्चित रूप से उस पर क़ुर्बानी वाजिब नहीं होगी। और जिस पर क़ुर्बानी वाजिब है और उस समय उसके पास नकद नहीं है, उसे ऋण लेकर या अपनी कुछ संपत्ति बेचकर क़ुर्बानी करनी चाहिए। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला १९६: १३ ज़ुल-हिज्जा १३२२ हिजरी दीन के विद्वान और शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या कहते हैं: पिछले साल क़ुर्बानी के इरादे से एक बकरी ली गई थी। घर आने के बाद उसने दूध दिया, और लोगों ने कहा, "यह बकरी दूध देने वाली है, इसकी क़ुर्बानी मत करो।" तो उसके बदले में एक मेंढे की क़ुर्बानी दी गई, और बकरी को गाँव भेज दिया गया। वहाँ जाकर वह गर्भवती हो गई, फिर उसे घर बुला लिया गया। यहाँ आकर उसने दो बकरियों को जन्म दिया, और यह भी इरादा किया गया कि जब ये दोनों बकरियाँ एक साल की हो जाएँगी, तो उनकी भी क़ुर्बानी दी जाएगी। उनका दूध भी इस्तेमाल में आया। बाद में बकरी को उसके बच्चों के साथ गाँव भेज दिया गया। अब उसे क़ुर्बानी के लिए गाँव से मँगाया गया, तो उसके लक्षणों से पता चला कि वह गर्भवती है। उसकी क़ुर्बानी नहीं की गई, बल्कि उसके बदले में एक मेंढे की क़ुर्बानी दी गई। तो इस स्थिति में बकरी का दूध काम आ सकता है या नहीं? और क्या इस बकरी को बेचना या अपने लिए रखना जायज़ है? यह बकरी पिछले साल ढाई रुपये में खरीदी गई थी और पिछले साल उसके बदले में जो मेंढा क़ुर्बान किया गया था उसकी क़ीमत याद नहीं है। और अब जो मेंढा क़ुर्बान किया गया वह दो रुपये छह आने में खरीदा गया था। बयान फरमाएँ और पुण्य पाएँ।

उत्तर (अल-जवाब): दूध देने वाले या गर्भवती जानवर की क़ुर्बानी हालांकि सही है लेकिन नापसंद है। हदीस में इससे मना किया गया है। चूँकि पूछने वाली महिला धनी और निसाब की मालिक है, इसलिए क़ुर्बानी की नीयत से बकरी खरीदने से उस पर उसी बकरी की क़ुर्बानी अनिवार्य नहीं हुई। उसे बदलने का अधिकार था। दूध देते देखकर उसके बदले में मेंढा कर दिया। इस साल उसे गर्भवती

समझकर भी मेंढा किया, इसमें कोई हर्ज नहीं हुआ। इस बकरी को पालना, बेचना और इसका दूध पीना सब जायज़ है।

وكراهة الانتفاع بلبن الاضحية وصوفها | क़ुर्बानी से पहले उस जानवर के दूध और ऊन से लाभ उठाना

पृष्ठ ३७०/६३०

الجواب: قربانی واجب ہونے کے لئے صرف اتنا ضرور ہے کہ وہ ایام قربانی میں اپنی تمام اصل حاجتوں کے علاوہ ۵۲ روپیہ کے مال کا مالک ہو، چاہے وہ مال نقد ہو یا بیل بھینس یا کاشت، کاشتکار کے بل بیل اس کی حاجت اصلیہ میں داخل ہیں ان کا شمار نہ ہو، ہزار روپیہ ماہوار کی آمدنی والا آدمی قربانی کے دن ۵۲ روپیہ کا مالک نہ ہو، یہ صورت خلاف واقعہ ہے۔ اور اگر ایسا فرض کیا جائے کہ اس وقت وہ فقیر ہے تو ضرور اس پر قربانی نہ ہوگی، اور جس پر قربانی ہے اور اس وقت نقد اس کے پاس نہیں وہ چاہے قرض لے کر کرے یا اپنا کچھ مال بیچے، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۹۶: ۱۳ ذوالحجہ ۱۳۲۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ ایک بکری پار سال قربانی کے ارادہ سے لی گئی، اس نے گھر میں آکر دودھ دیا، اور لوگوں نے کہا، یہ بکری دودھ کی ہے، اس کی قربانی مت کرو، تو اس کے عوض ایک مینڈھا قربانی کر دیا، اور بکری کو گاؤں بھیج دیا، وہاں جا کر وہ گا بھن ہو گئی، پھر اس کو مکان پر بلا لیا، یہاں آکر دو بکری بیائی، اور ان کا بھی یہی ارادہ کیا کہ جب یہ دونوں بکری سال بھر کی ہو جائیں گی ان کی بھی قربانی کر دی جائے گی، اس کا دودھ بھی اپنے کام میں آیا، بعد کو بکری مع اس کے بچوں کے گاؤں بھیج دی گئی، پھر اب اس کو گاؤں سے منگوایا قربانی کے لئے، تو اس کے آثار سے معلوم ہوا کہ گابھن ہے اس کی قربانی نہیں کی بلکہ اس کے عوض میں ایک مینڈھا قربانی کر دیا گیا۔ پس اس صورت میں بکری کا دودھ کام آ سکتا ہے یا نہیں؟ اور آیا اس بکری کو فروخت کرنا یا لینا جائز ہے اپنے لئے یہ بکری کا دودھ ڈھائی روپیہ میں پار سال خریدی گئی تھی اور پار سال جو

مینڈھا اس کے عوض میں قربانی کیا گیا اس کی قیمت یاد نہیں ہے۔ اور اب کے جو مینڈھا قربانی کیا گیا دو روپیہ چھ آنے میں خریدا گیا تھا۔ بینوا توجروا

الجواب: دودھ کے جانور یا گابھن کی قربانی اگر چہ صحیح ہے مگر نا پسند ہے۔ حدیث میں اس سے ممانعت فرمائی، سائلہ جبکہ غنیہ مابلکہ نصاب ہے تو بہ نیت قربانی بکری خریدنے سے خاص اسی کی قربانی اس پر لازم نہ ہوئی اسے بدل لینے کا اختیار تھا، دودھ دیتی دیکھ کر اس کے عوض مینڈھا کر دیا، اس سال گا بھن خیال کر کے بھی مینڈھا کیا کچھ حرج نہ ہوا، اس بکری کا پالنا، بیچنا، دودھ پینا سب روا ہے۔

وکراهة الانتفاع بلبن الاضحية وصوفها | قربانی سے قبل اس جانور کے دودھ اور اون سے انتفاع

Fatawa-e-Razvia Volume 20

[Box - Arabic Text]: Before the sacrifice, it was only because he committed to establishing the act of worship with all its parts, as mentioned in 'Ad-Durr'. So when he performed the act of worship with another animal, it remained under the ruling of his absolute ownership and disposal. Moreover, some scholars have permitted both (milk and wool), meaning absolute benefit from milk and wool for a wealthy person, as it is an obligation upon his responsibility (dhimma), and thus it is not specifically designated, as quoted in 'Ad-Durr' from Az-Zayla'i. Ash-Shami stated: The answer is that what is purchased for sacrifice remains designated for the act of worship until another is substituted in its place. As for the dislike of replacement, it is something separate from our current discussion because the issue here is about the lawfulness of benefiting from it through sale and milking after it has been replaced. Rather, the dislike exists in other cases when it is found to have milk or be pregnant, due to the Hadith prohibiting both. And Allah Almighty knows best.

[Box - Urdu Text]: It is disliked because he had made this animal mandatory for the act of worship along with all its parts, as stated in Durr-e-Mukhtar. So when he established the act of worship with another animal, it returned to his absolute ownership and disposal. Additionally, some have declared it absolutely permissible for a wealthy person to benefit from the milk and wool because it is a duty upon him, therefore this animal is not specifically designated, as quoted in Durr-e-Mukhtar from Zayla'i. Allama Shami, in his response, said that due to it being purchased for sacrifice, this animal remains designated until another is substituted in its place. However, the dislike of replacing it with another is a separate matter and outside our current discussion, as the debate here concerns the permissibility of selling it and benefiting from its milk after it has been replaced. Rather, the dislike is due to the presence of milk or pregnancy, as it could be because of another's right, since a Hadith has been narrated regarding the prohibition of milking or using a pregnant animal. And Allah Almighty knows best.

Issue 1986 to 1987: From the city of Bareilly, requested by Munshi Shaukat Ali Sahib Razvi, clerk of the toll booth, night of 18 Dhu al-Hijjah 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding: (1) On whom is the sacrifice obligatory, and is it Wajib (obligatory) or Fard (mandatory)? (2) Nowadays in India, some Muslims forbid the sacrifice of a cow for the pleasure of polytheists and say that a goat should be sacrificed. Explain and you will be rewarded.

The Answer: (1) Sacrifice is [obligatory] upon a person of Nisab (sufficient wealth) who, after meeting his basic needs, owns assets worth fifty-five rupees.

Footnotes: 1. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Udhiyah, Mujtabai Press, Delhi, 2/234. 2. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Udhiyah, Mujtabai Press, Delhi, 2/234. 3. Radd al-Muhtar, Kitab al-Udhiyah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/209.

फतवा-ए-रज़विया जिल्द 20

[बॉक्स - अरबी पाठ]: कुर्बानी से पहले, यह केवल इसलिए था क्योंकि उसने इबादत को उसके सभी हिस्सों के साथ अदा करने का संकल्प लिया था जैसा कि 'अद-दुर्र में है। इसलिए जब उसने दूसरी चीज़ से कुर्बानी अदा कर ली, तो वह उसके पूर्ण स्वामित्व और अधिकार के तहत रहा। इसके अलावा, उनमें से कुछ ने दोनों (दूध और ऊन) से लाभ उठाना धनी व्यक्ति के लिए पूर्णतः जायज करार दिया है क्योंकि यह उसके ज़िम्मे वाजिब है, इसलिए यह विशेष रूप से निर्धारित नहीं हुआ जैसा कि 'अद-दुर्र में ज़ैलई से उद्धृत है। अल्लामा शामी ने इसके जवाब में फरमाया कि कुर्बानी के लिए खरीदा गया जानवर इबादत के लिए मुतअय्यन (निर्धारित) रहेगा जब तक कि दूसरा उसके स्थान पर न आ जाए। जहाँ तक अदला-बदली की कराहत (नापसंदगी) का सवाल है, वह हमारे वर्तमान विषय से बाहर है क्योंकि यहाँ बहस जानवर को बदलने के बाद उसकी बिक्री और दूध से लाभ उठाने की हलाल होने के बारे में है। बल्कि कराहत किसी और वजह से है जब उसमें दूध या गर्भ पाया जाए क्योंकि इन दोनों की मनाही पर हदीस आई है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

[बॉक्स - उर्दू पाठ]: इसलिये मकरूह है क्योंकि उसने इस जानवर को जमीअ अजज़ा (सभी हिस्सों) समेत कुर्बत (इबादत) के लिए लाज़िम बनाया है जैसा कि दुर्रे मुख्तार में है। तो जब उसने कुर्बत दूसरे जानवर से कायम कर ली तो अब यह उसकी मुतलक मिल्क (पूर्ण स्वामित्व) वाले तसर्रुफ (अधिकार) में हो गया। इसके अलावा बाज़ ने दूध और ऊन से गनी (धनी) को इंतिफाअ (लाभ) मुतलकन (पूर्णत;) जायज़ करार दिया है क्योंकि उसके ज़िम्मा वाजिब है लिहाज़ा यह जानवर मुतअय्यन (निर्धारित) न हुआ जैसा कि दुर्रे मुख्तार में ज़ैलई से मंकूल है। अल्लामा शामी ने इसके जवाब में फरमाया कि खरीदारी कुर्बानी के लिए होने की वजह से यह जानवर मुतअय्यन रहेगा जब तक कि दूसरा उसके कायम मकाम (स्थान) पर न बना ले, लेकिन दूसरे से तब्दील करने की कराहत अलाहिदा (अलग) मामला है वह हमारी बहस से खारिज है क्योंकि यहाँ इस जानवर को तब्दील करने के बाद उसकी बैअ (बिक्री) और दूध से इंतिफाअ हलाल होने में बहस है बल्कि कराहत दूध या हमल पाए जाने की वजह से है इसलिए बवजह-ए-ग़ैर हो सकती है क्योंकि दूध और हमल वाली की नहीं (मनाही) पर हदीस वारिद है। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 1986 से 1987: शहर बरेली से, मुस्तौ़ला (प्रश्नकर्ता) मुंशी शौकत अली साहब रज़वी, मुहर्रिर चुंगी, शब 18 ज़िल-हिज्जा 1339 हिजरी। क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन कि: (1) कुर्बानी किस पर है और वाजिब है या फर्ज़? (2) आज कल हिंदुस्तान में गाय की कुर्बानी बाज़ मुसलमान मुशरिकों की

खुशन्ूदी के लिए मना करते हैं और कहते हैं कि बकरी की कुर्बानी की जाए। बय्यान फरमाएं आपको सवाब मिलेगा।

अल-जवाब: (1) साहिब-ए-निसाब जो अपने हवाइज-ए-असलीया (बुनियादी ज़रूरतों) से फारिग (अलग) पचपन रुपये के माल का मालिक हो, उस पर कुर्बानी [वाजिब है]।

पाद टिप्पणियाँ: 1. दुर्रे मुख्तार, किताबुल उज़्हिया, मतबा मुजतबाई दिल्ली 2/234. 2. दुर्रे मुख्तार, किताबुल उज़्हिया, मतबा मुजतबाई दिल्ली 2/234. 3. रद-उल-मुह्तार, किताबुल उज़्हिया, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी बैरुत 5/209.

पृष्ठ 371/630

[باکس - عربی عبارت]: قبل التضحیة انما کان لانه التزام اقامة القربة بجمیع اجزائها کما فی الدر[1] افاذا اقام القربة بغیر ها بقیت علی حکم ملکه المطلق المتصرف علی ان منهم من اجازهما اعنی الانتفاع باللبن والصوف للغنی مطلقا لو جوبها فی الذمة فلا یتعین کما فی الدر[2] عن الزیلعی قال الشامی والجواب ان المشتراة للتضحیة متعینة للقربة الی ان یقام غیرها مقامها[3] اما کراهة الاستبدال فشیئ خارج عما نحن فیه لان الکلام فی حلا الانتفاع بها بیعا وحلبا بعد ما ابدلت بل هی الکراهة فی غیرها اذا وجد با ذات در او حمل لورود الحدیث بالنهی عنهما، واللہ تعالی اعلم۔

[باکس - اردو ترجمہ و تشریح]: اس لئے مکروہ ہے کیونکہ اس نے اس جانور کو جمیع اجزاء سمیت قربت کے لئے لازم بنایا ہے جیسا کہ در مختار میں ہے تو جب اس نے قربت دوسرے جانور سے قائم کر لی تو اب یہ اس کی مطلق ملک والے تصرف میں ہو گیا، علاوہ ازیں بعض نے دودھ اور اون سے غنی کو انتفاع مطلقاً جائز قرار دیا ہے کیونکہ اس کے ذمہ واجب ہے لہٰذا یہ جانور متعین نہ ہوا جیسا کہ در مختار میں زیلعی سے منقول ہے۔ علامہ شامی نے اس کے جواب میں فرمایا کہ خریداری قربانی کے لئے ہونے کی وجہ یہ جانور متعین رہے گا جب تک دوسرا اس کے قائم مقام نہ بنا لے، لیکن دوسرے سے تبدیل کرنے کی کراہت علیحدہ معاملہ ہے وہ ہماری بحث سے خارج ہے کیونکہ یہاں اس جانور کو تبدیل کرنے کے بعد اس کی بیع اور دودھ سے انتفاع حلال ہونے میں بحث ہے بلکہ کراہت دودھ یا حمل پائے جانے کی وجہ ہے اس لئے بوجہ الغیر ہو سکتی ہے کیونکہ دودھ اور حمل والی کی نہی پر حدیث وارد ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۹۸۶ تا ۱۹۸۷: از شہر بریلی مسئولہ منشی شوکت علی صاحب رضوی محرر چونگی شب ۱۸ ذی الحجہ ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ: (۱) قربانی کس پر ہے اور واجب ہے یا

فرض؟ (۲) آج کل ہندوستان میں گائے کی قربانی بعض مسلمان مشرکوں کی خوشنودی کے لئے منع کرتے ہیں اور کہتے ہیں بکری کی قربانی کی جائے۔ بینوا توجروا

الجواب: (۱) صاحب نصاب جو اپنے حوائج اصلیہ سے فارغ پچپن روپے کے مال کا مالک ہو اس پر قربانی

حواشی: 1. در مختار کتاب الاضحیہ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۳۴ 2. در مختار کتاب الاضحیہ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۳۴ 3. رد المحتار کتاب الاضحیہ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۰۹

Volume 20

...is obligatory. (2) Stopping the sacrifice of a cow to please polytheists is haram, haram, severely haram. Anyone who stops it will deserve the severe punishment of Hell and will be tied with a rope alongside polytheists on the Day of Judgment. Allah Almighty knows best. From: Ghausipur village, Manwakhal district, Safdarganj Post Office, sent by Maulvi Abdul Aziz, 26 Muharram 1332 AH.

Problem 199: What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say about this matter? For example, there are three brothers living together. When the time for sacrifice (Qurbani) came, they jointly instructed the eldest brother: "Buy a goat in our name and perform the sacrifice. We will not claim the two or three rupees spent on it." In this situation, will the sacrifice be valid or not? Some scholars here say that the sacrifice will not be valid at all because even if a partner waives their share, it is not forgiven. Due to this confusion, many people have abandoned the sacrifice. This is because some, after dividing their wealth, no longer remain 'Sahib-e-Nisab' (possessors of minimum taxable wealth). Those scholars said that those who do not remain Sahib-e-Nisab after division should not perform the sacrifice. Even if the sacrifice is valid, what is the ruling regarding those scholars?

The Detailed Answer In joint property, if someone's share is less than the 'Nisab' (minimum amount) and they don't have enough personal wealth that, when added to the share, would reach the Nisab, then sacrifice is not obligatory for them. That is, if they don't do it, they won't be sinful. It's not that they shouldn't sacrifice; that is absolutely incorrect. Rather, if they do it, they will receive a reward. In fact, if they buy an animal with the intention of sacrifice, then the sacrifice of that specific animal becomes obligatory for them. They cannot skip it or replace that animal with another because the sacrifice of that specific animal became mandatory. It is stated in Durr-ul-Mukhtar: "If a poor person buys an animal for sacrifice, despite it not being obligatory, it becomes mandatory for him, to the extent that its sale is prohibited." If one partner, with the permission of other partners, buys an animal from joint funds specifically for their own sacrifice and performs it on their behalf, it is undoubtedly permissible. And the sacrifice will be valid, whether their partnership is by contract or not.

1. Durr-ul-Mukhtar, Kitab al-Adhiya, Matba' Mujtabai Delhi, 2/232. Page 372 of 630

जिल्द 20

...वाजिब है। (2) मुशरिकों (बहुदेववादियों) की खुशी के लिए गाय की कुर्बानी बंद करना हराम, हराम, सख्त हराम है। और जो इसे बंद करेगा वह जहन्नुम (नरक) के भीषण अज़ाब का पात्र होगा और क़यामत के दिन मुशरिकों के साथ एक ही रस्सी में बाँधा जाएगा। अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है। मकाम: गाँव ग़नीपुर, जिला मनवाखाल, डाकखाना सफदरगंज, प्रेषक मौलवी अब्दुल अज़ीज़, 26 मुहर्रम 1332 हिजरी।

मसला 199: दीन के उलेमा और शरीयत के मुफ़्ती इस मसले के बारे में क्या फ़रमाते हैं? मिसाल के तौर पर तीन भाई हैं जो एक साथ रहते हैं। जब कुर्बानी का वक्त आया तो तीनों ने मिलकर बड़े भाई से कहा कि "तुम हमारे नाम की एक बकरी खरीद कर कुर्बानी करो, इसमें जो भी दो-तीन रुपये खर्च होंगे, हम उसका दावा नहीं करेंगे।" इस सूरत में कुर्बानी होगी या नहीं? मेरे यहाँ कुछ उलेमा कहते हैं कि कुर्बानी बिल्कुल जायज़ नहीं होगी, क्योंकि शरीक (साझेदार) का हिस्सा माफ़ करने से भी माफ़ नहीं होता। इस ग़लतफ़हमी की वजह से बहुत से लोगों ने कुर्बानी छोड़ दी है, क्योंकि कुछ लोग ऐसे हैं जिनके पास माल का हिस्सा करने के बाद 'साहिब-ए-नसाब' (न्यूनतम आवश्यक धन का स्वामी) नहीं रह जाते। उन उलेमाओं ने कहा है कि जिनका माल हिस्सा करने के बाद नसाब के बराबर नहीं रहता, उन्हें कुर्बानी नहीं करनी चाहिए। हालाँकि कुर्बानी जायज़ है, तो उन उलेमाओं के बारे में क्या हुक्म है?

अल-जवाबुल मतूल (विस्तृत उत्तर) साझा माल में जिसका हिस्सा नसाब के बराबर न हो और न ही उसके पास अपना कोई दूसरा इतना माल हो जिसे हिस्से के साथ मिलाने पर वह नसाब तक पहुँच जाए, तो उस पर कुर्बानी वाजिब नहीं है। यानी अगर वह नहीं करेगा तो गुनहगार नहीं होगा, न कि यह कि उसे कुर्बानी नहीं करनी चाहिए; यह पूरी तरह ग़लत है। बल्कि अगर वह करेगा तो उसे सवाब मिलेगा। हकीकत तो यह है कि अगर वह कुर्बानी की नीयत से जानवर खरीदेगा, तो उस पर उसी खास जानवर की कुर्बानी वाजिब हो जाएगी। फिर वह उसे छोड़ नहीं सकता और न ही उस जानवर को किसी दूसरे से बदल सकता है क्योंकि उस पर उसी जानवर की कुर्बानी वाजिब हो गई। 'दुर्रे मुख्तार' में है: "अगर किसी फ़कीर (निर्धन) ने वाजिब न होने के बावजूद (कुर्बानी के लिए जानवर) खरीदा है, तो उस पर यह वाजिब हो जाता है, यहाँ तक कि उसकी बिक्री वर्जित है।" अगर एक साझेदार दूसरे साझेदारों की अनुमति से साझा धन से खास अपनी कुर्बानी के लिए जानवर खरीदता है

और अपनी तरफ से कुर्बानी करता है, तो यह बिना किसी संदेह के जायज़ है। और कुर्बानी सही मानी जाएगी, चाहे उनकी साझेदारी अनुबंध के आधार पर हो या नहीं।

1. दुर्रे मुख्तार, किताब अल-अज़िया, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/232। पृष्ठ 372/630

جلد ۲۰

واجب ہے۔ (۲) مشرکوں کی خوشنودی کے لئے گائے کی قربانی بند کرنا حرام حرام سخت حرام ہے۔ اور جو بند کرے گا جہنم کے عذاب شدید کا مستحق ہوگا اور روز قیامت مشرکوں کے ساتھ ایک رسی میں باندھا جائے گا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ از موضع غنی پور ضلع منواکھال ڈاکخانہ صفدر گنج مرسلہ مولوی عبدالعزیز ۲۶ محرم ۱۳۳۲ھ

مسئلہ ۱۹۹: کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں مثلاً تین بھائی ہیں کہ تینوں ایک ساتھ رہتے ہیں، جبکہ قربانی کا وقت آیا تو تینوں آپس میں مل کر بڑا بھائی کو حکم کیا کہ تم ہمارے نام کی ایک بکری خرید کر قربانی کرو، اس میں دو تین روپیہ جو بھی خرچ ہوں اس کا دعویٰ ہم نہیں رکھتے ہیں اس حالت میں قربانی ہو گا یا نہیں۔ میرے یہاں بعض علماء فرماتے ہیں کہ قربانی بالکل جائز نہیں ہوگی، کیونکہ شریک دار کا حصہ معاف کرنے سے بھی معاف نہیں ہوتا، اس فساد میں بہت سے لوگوں نے قربانی چھوڑ دیا، کیونکہ بعض تو ایسے ہیں کہ انھوں کے مال حصہ کرنے سے صاحب نصاب نہیں رہتے ہیں، ان علماؤں نے فرمایا ہیں کہ جنھوں کا مال حصہ کرنے سے صاحب نصاب نہیں رہتے ہیں، انھوں کو قربانی نا کرنا چاہئے، اگرچہ قربانی جائز ہے تو ان علماؤں کے حق میں کیا حکم ہے؟

الجواب المطول مال شرکت میں جس کا حصہ بقدر نصاب نہ ہو نہ اس کے پاس اپنا اور کوئی خاص مال اتنا ہو کہ حصہ کے ساتھ مل کر نصاب کو پہنچ جائے، اس پر قربانی واجب نہیں، یعنی نہ کرے گا تو گنہ گار ہو گا نہ یہ کہ اس کو قربانی نہ چاہئے یہ محض غلط ہے بلکہ کرے گا تو ثواب پائے گا بلکہ بہ نیت قربانی جانور خریدے گا تو اس پر بھی خاص اس جانور کی قربانی واجب ہو

جائے گی نہ کرے گا اور اس جانور کو دوسرے سے بدل نہیں سکتا کہ اس پر اسی جانور کی قربانی واجب ہوئی، در مختار میں ہے: وفقیر ماشراھا لھا لو جوبھا علیه بذلك حتی یمتنع (اور فقیر نے واجب نہ ہونے کے باوجود خریدی ہے اس لئے علیه بیعھا۔۱ (اس کو فروخت ممنوع ہے (ت)) ایک شریک اگر دوسرے شرکاء کے اذن سے زر مشترک سے جانور خاص اپنی قربانی کے لئے خرید کر اپنی طرف سے قربانی کرے تو بلاشبہ جائز ہے۔ اور قربانی صحیح ہو جائے گی، خواہ ان میں شرکت عقد ہو۔

۱ درمختار کتاب الاضحیہ مطبع مجتبائی دہلی ۲۳۲/۲ Page 372 of 630

Fatawa Rizvia Volume 20

Or joint ownership (Shirkat-e-Milk); the explanation is that there are five scenarios here: one of joint ownership and four of contractual partnership (Shirkat-e-Aqd), whether it be a partnership by delegation (Mufawada) or a partnership in business (Inan). It is absolute in buying and selling, such as saying that whatever we buy will be joint between us. Or the partnership is established in specific types of goods; this animal that was bought for sacrifice is from those types. The final case is that this partnership is specific, and the animal is not of its trade category. In the first and last cases, i.e., joint ownership and the last form, it is clear that this animal will specifically be the property of the one who bought it.

Arabic

Because purchase, when found to be effective upon the buyer, is executed as in Al-Ashbah and others. Rather, it is said in Ad-Durr and others that if one buys for someone else, it becomes effective upon himself, etc. Ash-Shami stated that since he is not an agent for the purchase, the ownership falls to him, so subsequent authorization is not considered because authorization only applies to suspended sales, not executed ones.

Urdu Translation

Because when the purchase is found to be effective on the buyer, it will be executed, as mentioned in Al-Ashbah etc. Rather, in Durr-e-Mukhtar etc., it is stated that if he bought for someone else, it will be effective on himself etc. Ash-Shami said because he is not an agent of the other in the purchase, his ownership was established, so subsequent permission will not be valid because subsequent permission can apply to a suspended (Mawquf) sale, not to an executed (Nafiz) one. (T)

It is in Radd al-Muhtar:

Arabic	Urdu Translation
A partner in Shirkat al-Inan has the right to buy what is not of the category of their trade, and the purchase occurs for him, and he is asked for the price. Likewise, the purchase occurs for him from the category of their trade after the capital has become goods. I say, and I did not mention...	A partner in Shirkat-e-Inan has the authority to buy something other than the agreed trade goods, while the purchase will belong to the partner himself, and the seller will demand the price from him. Similarly, when he buys from the category of their agreed trade after the cash capital has become goods.

1. Al-Ashbah wa al-Nazair, Art 2, Kitab al-Buyu', Idarat al-Qur'an Karachi, 1/323; Fatawa Bazaziya on the margin of Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Buyu', Al-Fadl al-Thalith, Noorani Kutub Khana Peshawar, 4/319; Radd al-Muhtar, Kitab al-Buyu', Bab al-Mutafarriqat, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 4/220
2. Dur-e-Mukhtar, Kitab al-Buyu', Fadl al-Fuduli, Matba' Mujtabai Delhi, 2/13
3. Radd al-Muhtar, Kitab al-Buyu', Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 4/13
4. Radd al-Muhtar, Kitab al-Sharika, Fasl fi al-Sharika al-Fasida, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 3/351

या मालिकाना साझेदारी (Shirkat-e-Milk), इसका विवरण यह है कि यहाँ पाँच स्थितियाँ हैं: एक मालिकाना साझेदारी की और चार संविदात्मक साझेदारी (Shirkat-e-Aqd) की, चाहे वह 'मुफ़ावदा' हो या 'इनान'। यह खरीद-फरोख्त में निरपेक्ष है, जैसे वे कहें कि जो कुछ हम खरीदेंगे वह हमारे बीच साझा होगा। या साझेदारी उन विशेष वस्तुओं में तय हुई है; यह जानवर जिसे कुर्बानी के लिए खरीदा गया है, उन वस्तुओं में से है। अंतिम स्थिति यह है कि यह साझेदारी विशेष है, और जानवर उसके व्यापार की श्रेणी से नहीं है। पहली और अंतिम स्थिति में, यानी मालिकाना साझेदारी और अंतिम रूप में, यह स्पष्ट है कि यह जानवर विशेष रूप से उसी खरीदने वाले की संपत्ति होगी।

अरबी

क्योंकि खरीद, जब खरीदार पर प्रभावी पाई जाती है, तो निष्पादित हो जाती है जैसा कि अल-अशबाह और अन्य में है। बल्कि, अद-दुर्र और अन्य में कहा गया है कि यदि कोई किसी और के लिए खरीदता है, तो वह उसी पर प्रभावी हो जाता है, आदि। अल-शामी ने कहा कि चूंकि वह खरीद के लिए एजेंट नहीं है, इसलिए मालिकाना हक उसे मिलता है, इसलिए बाद के प्राधिकरण पर विचार नहीं किया जाता है क्योंकि प्राधिकरण केवल निलंबित बिक्री पर लागू होता है, निष्पादित पर नहीं।

उर्दू अनुवाद

क्योंकि जब खरीद खरीदार पर प्रभावी पाई जाती है, तो वह निष्पादित हो जाएगी, जैसा कि अशबाह आदि में है। बल्कि, दुर्रे मुख्तार आदि में कहा गया है कि यदि उसने किसी और के लिए खरीदा, तो वह खुद उसी पर प्रभावी होगा, आदि। शामी ने कहा क्योंकि वह खरीद में दूसरे का वकील नहीं है, इसलिए उसका स्वामित्व स्थापित हो गया, अतः बाद की अनुमति मान्य नहीं होगी क्योंकि बाद की अनुमति एक निलंबित (मौक़ूफ़) बिक्री पर लागू हो सकती है, निष्पादित (नाफ़िज़) पर नहीं। (त)

रद्द अल-मुह्तार में है:

अरबी

शिरकत अल-इनान में एक साथी को वह खरीदने का अधिकार है जो उनके व्यापार की श्रेणी का नहीं है, और खरीद उसके लिए होती है, और उससे कीमत मांगी जाती है। इसी तरह, उनके

उर्दू अनुवाद

शिरकत-ए-इनान में साथी को यह अधिकार है कि वह तयशुदा व्यापारिक वस्तुओं के अलावा कुछ और खरीदे, जबकि खरीद साथी की अपनी होगी और विक्रेता उससे कीमत की मांग करेगा।

अरबी	उर्दू अनुवाद
व्यापार की श्रेणी से उसके लिए खरीद तब होती है जब पूंजी माल बन जाती है। मैं कहता हूँ, और मैंने उल्लेख नहीं किया...	इसी तरह, जब वह उनके तयशुदा व्यापार की श्रेणी से खरीदता है, नकद पूंजी के माल बन जाने के बाद।

1. अल-अशबाह व अन-नज़ाइर, फ़न 2, किताब अल-बुयू, इदारातुल क़ुरआन कराची, 1/323; फ़तावा बज़ाज़िया हाशिया फ़तावा अल-हिंदिया पर, किताब अल-बुयू, अल-फ़ज़ल अल-सालिस, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 4/319; रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-बुयू, बाब अल-मुतफ़र्रिक़ात, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी बेरुत, 4/220
2. दुर्रे मुख्तार, किताब अल-बुयू, फ़ज़ल अल-फुज़ूली, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/13
3. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-बुयू, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी बेरुत, 4/13
4. रद्द अल-मुह्तार, किताब अश्-शिरकत, फ़स्ल फ़ी अश्-शिरकत अल-फासिदा, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी बेरुत, 3/351

पृष्ठ ३७३ / ६३०

یا شرکتِ ملک، بیان اس کا یہ کہ یہاں پانچ صورتیں ہیں: ایک شرکتِ ملک کی اور چار شرکتِ عقد کی، کہ شرکتِ مفاوضہ ہو یا شرکتِ عنان، مطلق ہے خرید و فروخت میں، جیسے یہ کہیں کہ جو کچھ ہم خریدیں وہ ہمارے آپس میں مشترک ہے۔ یا شرکتِ جن خاص اجناس میں قرار پائی ہے یہ جانور کہ اسے قربانی کو خریدا ان اجناس سے ہے۔ اخیر صورت یہ ہے کہ یہ شرکت خاص ہے، اور جانور اس کی جنس تجارت سے نہیں، اول و اخیر یعنی شرکت ملک و شکل اخیر میں تو ظاہر ہے کہ یہ جانور خاص اس خریدنے والے کی ملک ہوگا۔

عربی	اردو ترجمہ
لان الشراء متی وجد نفاذا علی المشتری نفذ کما فی الاشباہ و غیرہا ، بل قال فی الدر و غیرہ لو اشتری لغیرہ نفذ علیہ الخ قال الشامی لانہ اذا لم یکن وکیلا بالشراء وقع الملک لہ فلا اعتبار بالاجازۃ بعد ذلک لانہا انما تلحق الموقوف لا النافذ۔	کیونکہ خریداری جب مشتری پر بطورِ نفاذ پائی جائے تو نافذ ہو جائیگی، جیسا کہ اشباہ وغیرہ میں ہے۔ بلکہ درِ مختار وغیرہ میں کہا اگر غیر کے لئے خریدی تو خود اس پر نافذ ہوگی الخ، شامی میں فرمایا کیونکہ غیر کا وکیل خریداری میں یہ نہیں ہے تو اس کی ملکیت قرار پائی گئی تو اس کے بعد کی اجازت معتبر نہ ہوگی کیونکہ بعد کی اجازت موقوف بیع کو لاحق ہوسکتی ہے نافذ کو نہیں لاحق ہو سکتی۔ (ت)

ردالمحتار میں ہے:

عربی	اردو ترجمہ
شريك العنان له ان يشترى ماليس من شركتِ عنان میں شریک کو اختیار ہے کہ وہ مسلمہ تجارت	
جنس تجارتها ويقع الشراء له ويطالب کے غیر کو خریدے جبکہ خریداری شریک کی اپنی ہوگی	
بالثمن وكذا يقع الشراء له من جنس اور بائع اس سے ثمن کا مطالبہ کرے گا اور یونہی جب ان	
تجارتها بعد ماصار المال عروضاً اه کی مسلمہ تجارت کی جنس کو خریدے نقد مال کے سامان	
قلت ولم اذكر بن جانے	

1. الاشباہ والنظائر الفن الثانی کتاب البیوع ادارۃ القرآن کراچی ۱ / ۳۲۳، فتاوی بزازیہ علی ہامش الفتاوی الہندیہ کتاب البیوع الفصل الثالث نورانی کتب خانہ پشاور ۴ / ۳۱۹، رد المحتار کتاب البیوع باب المتفرقات داراحیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۲۲۰
2. در مختار کتاب البیوع فضل الفضولی مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۱۳
3. رد المحتار کتاب البیوع داراحیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۱۳
4. رد المحتار کتاب الشرکۃ فصل فی الشرکۃ الفاسدۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۳۵۱

Volume 20 Fatawa-e-Razviya

"This last one is because the premise is that he bought with the partnership's dirhams." After this (etc.), I say, I will not mention the last case because here it is assumed that the purchase is with shared dirhams. (T)

The result is that the price which he paid from the partnership's property, he will have to pay compensation for the share of the other partners in it, whereas if the partners had gifted their respective shares in the purchase price to him, then gifting of divisible property is not valid; or if they had granted exoneration (ibra) from their shares before the purchase, then exoneration, i.e., forgiveness, applies to a debt, and here there is no debt yet; or if they had made the exoneration conditional, i.e., "when you buy from the partnership property for yourself, we forgive you our shares," then such a conditional exoneration is not valid. It is stated in Alamgiriyyah: "If one of the two partners says to his partner, 'I have gifted my share of the profit to you,' the jurists say: If the wealth is existing, it is not valid because it is a gift of an undivided (musha) share in something that is divisible. And if the partner has consumed the wealth, the gift is valid because in that case, it is an annulment (isqat). Thus it is in Al-Zahiriyyah." 1. One of the two partners said to the other, "I have gifted my share of the profit to you." The jurists said if cash wealth is present, this gift will not be correct because it is a shared part of a divisible thing. And if the partner has consumed/spent the wealth, then the gift will be valid because in this situation, the meaning of gift is to forfeit the share. This is mentioned in Al-Zahiriyyah. (T)

In 'Ayni, then Bahr al-Ra'iq, then Radd al-Muhtar, it is stated: "Exoneration (ibra) is ownership from one perspective, such that it is rejected if refused, even though it contains the meaning of annulment (isqat). Therefore, it will be considered among transfers of ownership (tamlikat), so making it conditional on a clause is not permissible." 2. To absolve someone is a form of transfer of ownership (tamlik) from one aspect, such that the absolution (ibra) is nullified if the person rejects it, even though it carries the meaning of forfeiture (isqat). Therefore, it will be considered among transfers of ownership (tamlikat); hence its suspension/condition with partners is not permissible. (T)

In Izah al-Kirmani, then 'Azmiyyah, then Shamiyyah, it is stated: "He said: If you enter the house, I have absolved you." If he said: "If you enter the house, then I have absolved you."

1. Fatawa Hindiyyah, Book of Gifts, Chapter 3, Nurani Kutub Khana Peshawar, 4/381.
2. Radd al-Muhtar, Book of Sales, Chapter of Miscellaneous Issues, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 4/225. Page 374 of 630

खंड २० फ़तावा-ए-रज़विया

"यह अंतिम इसलिए क्योंकि अवधारणा यह है कि उसने साझेदारी के दिरहम से खरीदा।" इसके बाद (इत्यादि), मैं कहता हूँ, मैं अंतिम स्थिति का उल्लेख नहीं करूँगा क्योंकि यहाँ यह माना गया है कि खरीद साझा दिरहम से की गई है। (त)

निष्कर्ष यह है कि उसने साझेदारी की संपत्ति से जो मूल्य चुकाया है, उसमें उसे अन्य साझेदारों के हिस्से का मुआवजा देना होगा, जबकि यदि साझेदारों ने खरीद मूल्य में अपने-अपने हिस्से उसे उपहार (हिबा) में दिए हों, तो विभाज्य संपत्ति का उपहार मान्य नहीं है; या यदि उन्होंने खरीद से पहले अपने हिस्सों से दोषमुक्ति (इबरा) प्रदान की हो, तो दोषमुक्ति, अर्थात माफी, ऋण (कर्ज़) पर लागू होती है और यहाँ अभी तक कोई ऋण नहीं है; या यदि उन्होंने दोषमुक्ति को सशर्त बनाया हो, अर्थात "जब तुम अपने लिए साझेदारी की संपत्ति से खरीदोगे, तो हम तुम्हें अपना हिस्सा माफ करते हैं," तो ऐसी सशर्त दोषमुक्ति मान्य नहीं है। आलमगीरिया में है: "यदि दो साझेदारों में से एक अपने साझेदार से कहे, 'मैंने लाभ का अपना हिस्सा तुम्हें उपहार में दे दिया है,' तो न्यायविदों (फुक़हा) ने कहा: यदि धन मौजूद है, तो यह मान्य नहीं है क्योंकि यह विभाजित की जा सकने वाली वस्तु में एक अविभाजित (मुशा) हिस्से का उपहार है। और यदि साझेदार ने धन का उपभोग कर लिया है, तो उपहार मान्य है क्योंकि उस स्थिति में यह निरसन (इस्क़ा़त) है। अज़-ज़हीरिया में ऐसा ही है।" १. दोनों साझेदारों में से एक ने दूसरे से कहा, "मैंने अपने हिस्से का लाभ तुझे हिबा कर दिया," तो फुक़हा ने फरमाया कि अगर नकद माल मौजूद हो तो यह हिबा सही न होगा क्योंकि विभाज्य वस्तु का साझा हिस्सा है। और अगर साझेदार ने माल को खर्च (हलाक) कर दिया हो तो हिबा सही होगा क्योंकि इस सूरत में हिबा का मतलब हिस्सा साक़ित करना है। ज़हीरिया में इसी तरह है। (त)

ऐनी, फिर बहर-उर-राईक़, फिर रद-उल-मुह्तार में है: "दोषमुक्ति (इबरा) एक दृष्टिकोण से स्वामित्व का हस्तांतरण (तम्लीक) है, यहाँ तक कि अस्वीकार करने पर वह वापस हो जाती है, भले ही उसमें निरसन (इस्क़ा़त) का अर्थ हो। इसलिए इसे स्वामित्व के हस्तांतरण (तम्लीकात) में माना जाएगा, अतः इसे शर्त के साथ जोड़ना (ता'लीक़) जायज़ नहीं है।" २. किसी को बरी करना एक प्रकार से स्वामित्व देना (तम्लीक) है, यहाँ तक कि रद्द कर देने से इबरा खत्म हो जाता है, हालाँकि इसमें साक़ित करने (इस्क़ा़त) का अर्थ भी है। लिहाज़ा यह तम्लीकात में विश्वसनीय होगा, इसलिए साझेदारों के साथ इसकी ता'लीक़ (सशर्त बनाना) जायज़ नहीं। (त)

ईज़ाह़ अल-किरमानी, फिर अ़ज़मिया, फिर शामिया में है: "उसने कहा: यदि तुम घर में दाखिल हुए, तो मैंने तुम्हें दोषमुक्त किया।" अगर कहा: "अगर तू घर में दाखिल हो जाए तो मैंने तुझे बरी किया।"

1. फ़तावा हिन्दिया, किताबुल हिबा, अध्याय ३, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ४/३८१।
2. रद-उल-मुह़्तार, किताबुल बुयू, बाबुल मुतफर्रिकात, दार एह़या अल-तुराऱ्स अल-अ़रबी बेरुत, ४/२२५। पृष्ठ ३७४/६३०

ھذا الاخیر لان الفرض انہ اشتری بدراہم الشرکۃ۔ کے بعد اھ، میں کہتا ہوں، میں آخر صورت کو ذکر نہ کروں گا کیونکہ یہاں مشترکہ دراہم سے خرید نا مفروض ہے۔ (ت)

غایت یہ کہ ثمن جو مالِ شرکت سے ادا کیا ہے اس میں حصہ دیگر شرکاء کا اسے تاوان دینا ہو گا جبکہ شرکاء نے قیمتِ خریداریِ ثمن میں اپنے اپنے حصہ اسے ہبہ کئے ہوں کہ شیئ قابلِ قسمت میں ہبہ صحیح نہیں یا قبلِ شراء اپنے حصوں سے ابراء کیا ہو کہ ابراء یعنی معافی دین سے ہوتی ہے یہاں ابھی دین نہیں، یا ابراء معلق کیا ہو، یعنی جب تو اپنے لئے شرکت کے مال سے خریدے تو ہم نے تجھے اپنے حصے معاف کئے کہ ابراءِ صالح تعلیق نہیں، عالمگیریہ میں ہے: احد الشریکین اذا قال لشریکہ وھبت لك حصتی من الربح قالوا ان کان المال قائماً لا تصح لکونھا ھبۃ المشاع فیما یقسم، وان کان الشریك استھلك المال صحت الھبۃ لکونھا اسقاطا حینئذ کذا فی الظھیریۃ ۱۔ دونوں شریکوں میں سے ایک نے دوسرے کو کہا میں نے اپنے حصے کا نفع تجھے ہبہ کر دیا تو فقہاء نے فرمایا اگر نقد مال موجود ہو تو یہ ہبہ درست نہ ہوگا کیونکہ قابلِ تقسیم چیز کا مشاع حصہ ہے اور اگر شریک نے مال کو ہلاک کر دیا ہو تو ہبہ صحیح ہوگا کیونکہ اس صورت میں ہبہ کا مطلب حصہ کو ساقط کرنا ہے۔ ظہیریہ میں یوں ہے۔ (ت)

عینی پھر بحر الرائق پھر ردالمختار میں ہے: انہ ای الابراء تملیک من وجہ حتی یرتد بالرد، وان کان فیہ معنی الاسقاط فیکون معتبرا بالتملیکات فلا یجوز تعلیقہ بالشرط ۲۔ کسی کو بری کرنا من وجہ تملیک ہے حتی کہ رد کر دینے سے ابراء ہو جاتا ہے اگرچہ اس میں اسقاط کا معنی ہے۔ لہٰذا تملیکات میں معتبر ہو گا اس لئے شرکاء کے ساتھ اس کی تعلیق جائز نہیں۔ (ت)

ایضاح الکرمانی پھر عزمیہ پھر شامیہ میں ہے: قال ان دخلت الدار فقد ابرأتك اگر کہا تو گھر میں داخل ہو جائے تو میں نے تجھے بری کیا۔

۱ فتاویٰ ہندیہ کتاب الھبۃ الباب الثالث نورانی کتب خانہ پشاور ۳۸۱/۴ ۲ ردالمختار کتاب البیوع باب المتفرقات دار احیاء التراث العربي بیروت ۲۲۵/۴ Page 374 of 630

| (Arabic): And he said to his debtor or his guarantor: "If you pay so much to me, or when you pay, or if you pay five hundred, you are free from the remainder," then this is void and no exoneration occurs. | (Urdu): And [if one] said to their debtor or guarantor: "If you pay me such-and-such, or when you pay, or if you pay me five hundred, you are free from the remainder," then this is void and no exoneration occurs. (T) |

In Al-Hindia, it is from Quniyyah: | (Arabic): The Imams of Balkh said: Exoneration (tahlil) applies to what is obligatory as a debt (dhimmah), not to existing physical assets. | (Urdu): The Imams of Balkh said: Exoneration (tahlil) applies to what is obligatory as a debt (dhimmah), not to existing physical assets. (T) |

However, this does not grant ownership of an animal to partners. In Khayriyya, it is stated: | (Arabic): Purchasing using the father's money does not necessitate that the purchased item belongs to the father. | (Urdu): Purchasing using the father's money does not necessitate that the purchased item belongs to the father. (T) |

In Radd al-Muhtar, it is stated: | (Arabic): Whatever one of them buys for himself belongs to him, and he becomes liable for his partners' share of the price if he paid from joint funds. | (Urdu): Whatever one of them buys for himself belongs to him, and he becomes liable for his partners' share of the price if he paid from joint funds. (T) |

And in three cases, although the animal would remain the joint property of all partners, since they have all given him permission to perform the sacrifice (qurbani) specifically on his own behalf—and this is impossible unless the animal becomes his exclusive property—their permission constitutes a gift (hibah) of their respective shares in the animal to him. Since the animal is indivisible, and a gift of an undivided portion (hibah musha') in something indivisible is valid, he alone becomes the owner of this animal. Consequently, his sacrifice is valid without any doubt, and he is no longer liable for the partners' share of the price. This is in Al-Muhit, then Bahr al-Ra'iq, then Radd al-Muhtar.

---

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Buyu', Bab al-Mutafarriqat, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/225.
2. Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Hibah, Bab al-Thalith, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 4/382.

3. Fatawa Khayriyya, Kitab al-Buyu', Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/219.
4. Radd al-Muhtar, Kitab al-Shirkah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/338.

| (अरबी): और उसने अपने ऋणी या अपने ज़मानतदार से कहा: "यदि तुम मुझे इतना अदा करो, या जब तुम अदा करो, या यदि तुम पाँच सौ अदा करो तो तुम बाक़ी से मुक्त हो," तो यह व्यर्थ है और कोई मुक्ति नहीं होती। | (उर्दू): और अपने ऋणी या ज़मानतदार से कहा: "यदि तुम मुझे इतना या जब अदा करो, या यूँ कहा कि यदि तुम मुझे पाँच सौ अदा करो तो बाक़ी से मुक्त हो।" तो यह व्यर्थ (बातिल) है, कोई मुक्ति नहीं हुई। (त) |

हिंदिया में कुनिया से है: | (अरबी): बल्ख के इमामों ने फ़रमाया: बरीअत (मुक्ति) उस चीज़ पर लागू होती है जो ऋण (ज़िम्मे) के रूप में अनिवार्य हो, न कि मौजूद भौतिक संपत्ति पर। | (उर्दू): बल्ख के इमामों ने फ़रमाया कि बरीअत (मुक्ति) उस चीज़ से होती है जो ज़िम्मे में वाजिब (देय) हो, न कि मौजूद भौतिक संपत्ति से। (त) |

मगर इससे जानवर में भागीदारों का स्वामित्व नहीं होता, खैरिया में है: | (अरबी): पिता के धन से खरीदारी करने से यह आवश्यक नहीं हो जाता कि खरीदी गई चीज़ पिता की हो जाए। | (उर्दू): पिता के धन से खरीदारी करने से यह आवश्यक नहीं हो जाता कि खरीदी गई चीज़ पिता की हो जाए। (त) |

रद-अल-मुह्तार में है: | (अरबी): उनमें से किसी ने यदि अपने लिए कुछ खरीदा तो वह उसी का होगा, और यदि उसने संयुक्त धन से भुगतान किया है तो वह अपने भागीदारों के हिस्से का उत्तरदायी होगा। | (उर्दू): उनमें से किसी ने यदि कोई चीज़ अपने लिए खरीदी तो वह उसी की होगी, और यदि उसने संयुक्त धन से भुगतान किया है तो वह अपने भागीदारों के हिस्से का ज़िम्मेदार (ज़ामिन) होगा। (त) |

और तीन स्थितियों में, हालाँकि जानवर सभी भागीदारों की संयुक्त संपत्ति माना जाएगा, लेकिन चूँकि उन सबने उसे अपनी ओर से विशेष रूप से क़ुर्बानी करने की अनुमति दे दी है—और यह बिना इसके असंभव है कि जानवर विशेष रूप से उसका स्वामित्व बन जाए—तो उनकी यह अनुमति जानवर में अपने-अपने हिस्से का उसे दान (हिबा) करना माना जाएगा। चूँकि जानवर अविभाज्य है, और अविभाज्य वस्तु में अविभाजित हिस्से का दान (हिबा मुशा) मान्य है, इसलिए अकेले वही इस जानवर का मालिक हो गया। फलस्वरूप, उसकी क़ुर्बानी बिना किसी संदेह के सही हो गई और अब

उस पर क़ीमत में भागीदारों के हिस्से का कोई हर्जाना भी नहीं आएगा। यह अल-मुहीत, फिर बहर-अर-राईक़, फिर रद-अल-मुह्तार में है।

---

1. रद-अल-मुह्तार, किताब अल-बुयू, बाब अल-मुतफर्रिक़ात, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 4/225।
2. फ़तावा हिंदिया, किताब अल-हिबा, बाब अल-सालिस, नूरानी कुतुब ख़ाना, पेशावर, 4/382।
3. फ़तावा खैरिया, किताब अल-बुयू, दार अल-मआरिफ़ा, बेरुत, 1/219।
4. रद-अल-मुह्तार, किताब अल-शिरकत, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 3/338।

पृष्ठ ३७५/६३०

| وقال لمدیونہ او کفیلہ اذا ادیت الی کذا، او متی ادیت، او ان ادیت الی خمس مائۃ فأنت برئ عن الباقی فھو باطل ولا ابراء ۱۔ | اور اپنے مدیون یا کفیل کو کہا اگر تو مجھے اتنے یا جب ادا کرے ، یا یوں کہا اگر تو مجھے پانچسو ادا کرے تو باقی سے بری ہے۔ تو یہ باطل ہے کوئی براءت نہ ہوئی، (ت) |

ہندیہ میں قنیہ سے ہے: | قال ائمۃ بلخ التحلیل یقع علی ماھو واجب فی الذمۃ لا علی عین قائم ۲۔ | بلخ کے ائمہ نے فرمایا جو ذمہ میں واجب ہو اس سے برائت ہوتی ہے نہ کہ عین موجود مال سے (ت) |

مگر اس سے جانور میں شرکاء کی ملک نہیں ہوتی، خیریہ میں ہے: | لایلزم من الشراء من مال الاب ان یکون المشتری للاب ۳۔ | باپ کے مال کے ساتھ خریداری کرنے سے یہ لازم نہیں آتا کہ خرید کردہ چیز باپ کی ہو جائے (ت) |

ردالمحتار میں ہے: | ما اشتراہ احدھما لنفسہ یکون لہ ویضمن حصۃ شرکائہ من ثمنہ اذا دفعہ من المال المشترک ۴۔ | ان میں سے کسی نے چیز کو اپنے لئے خریدا تو اسی کی ہو گی اور وہ اپنے شرکاء کے حصے کا ضامن ہو گا اگر خریداری میں مشترکہ مال دیا ہو (ت) |

اور تین صورتوں میں اگر چہ جانور سب شرکاء کی ملک مشترک ٹھہرے گا مگر جبکہ وہ سب اسے اذن دے چکے کہ خاص اپنی طرف سے قربانی کردے ، اور یہ ناممکن ہے بے اس کے کہ جانور خاص اس کی ملک ٹھہرے ، تو ان کا یہ اذن جانور میں سے اپنا اپنا حصہ اس کو ہبہ کرنا ہوگا، اور جانور قابلِ قسمت نہیں جو شیئی ناقابلِ قسمت ہو اس میں ہبہ مشاع صحیح ہے ، تو تنہا

یہی اس جانور کا ملک ہو گیا ، اور قربانی اس کی بلا دغدغہ صحیح ہو گئی اور اب اس پر ثمن میں حصہ شرکاء کا بھی تاوان نہیں آسکتا، محیط پھر بحر الرائق پھر ردالمحتار میں ہے :

۱۔ ردالمحتار کتاب البیوع باب المتفرقات داراحیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۲۲۵ ۲۔ فتاوٰی ہندیۃ کتاب الھبۃ الباب الثالث نورانی کتب خانہ پشاور ۴/ ۳۸۲ ۳۔ فتاوٰی خیریہ کتاب البیوع دار المعرفۃ بیروت ۱/ ۲۱۹ ۴۔ ردالمحتار کتاب الشرکۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۳۳۸

Fatawa Razawiyya Volume 20

[Table 1] (Arabic): If a purchase is made during a partnership from the same type of their trade goods, it belongs to the partnership, even if at the time of purchase, he made others witness that it is for himself. This is because regarding half, he is like an agent for purchasing a specific item. However, if it is not from their trade goods, then it belongs to him specifically. [1]- (Urdu Translation): If goods of the same trade are bought with partnership money, it will belong to the partnership, even if he takes witnesses at the time of purchase that it's for himself personally. This is because he is an agent for half in the purchase of a specific item. Yes, if that item is not from the trade goods, then it will be his personal property. (T)

It is in Al-Hidayah:

[Table 2] (Arabic): If one of the partners in a Mufawada partnership permits his partner to buy a female slave and have intercourse with her, and he does so, then she belongs to him without any payment. This is because the female slave entered the partnership permanently according to the requirements of the partnership, as they do not have the power to change it. Thus, it is like the case of absence of permission. However, the permission implies a gift of his share to him because intercourse is only lawful for the owner. There is no way to establish ownership by sale (i.e., it was destroyed/spent by purchase) because, as we have explained, it contradicts the requirements of the partnership. So, we established it through the gift inherent in the permission. (Condensed with additions within brackets for clarity). [2]- (Urdu Translation): When one partner in a Mufawada partnership gives permission to the other to buy a slave girl and have intercourse, and he does so, then that slave girl will become his without compensation because she is already in the partnership. The requirement of partnership is this, because after the partnership contract, neither of them can change it. Therefore, that intercourse is considered as if without permission, but giving permission implies gifting one's share, because intercourse is not lawful without independent ownership. To attribute this ownership to sale, i.e., to say that the one having intercourse became the owner by purchasing, is not correct because this is contrary to the requirement of the partnership. So, we have established ownership through the gift that was found within the permission. (Condensed, and the text in brackets has been added for clarification). (T)

These people who issued a fatwa stating that sacrifice is impermissible and prevented people from sacrificing seem to be ignorant of jurisprudence. To issue a

fatwa based on such a lack of knowledge is forbidden. We ask Allah for forgiveness and well-being. Allah is sufficient for us and He is the best Disposer of affairs. And Allah Almighty knows best.

---

[1] Radd al-Muhtar, Book of Partnership, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/322-324. [2] Al-Hidayah, Book of Partnership, Yusufi Press, Lucknow, India, 2/216.

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

[तालिका १] (अरबी): यदि साझेदारी के दौरान उनके व्यापार की उसी वस्तु की श्रेणी से कोई खरीद की जाती है, तो वह साझेदारी की होगी, भले ही खरीद के समय उसने गवाह बना लिए हों कि वह उसके स्वयं के लिए है। क्योंकि वह एक विशिष्ट वस्तु की खरीद में आधे का वकील (प्रतिनिधि) है। हाँ, यदि वह वस्तु उनके व्यापार की श्रेणी से नहीं है, तो वह उसकी व्यक्तिगत होगी। १- (उर्दू अनुवाद): यदि व्यापार की उसी श्रेणी की वस्तु साझेदारी के धन से खरीदी गई है, तो वह साझेदारी की होगी, भले ही वह खरीद के समय गवाह बना ले कि यह उसकी व्यक्तिगत है। क्योंकि वह एक विशिष्ट वस्तु की खरीद में आधे हिस्से का वकील है। हाँ, यदि वह वस्तु व्यापार की श्रेणी से नहीं है, तो वह उसकी व्यक्तिगत संपत्ति होगी। (त)

हिदाया में है:

[तालिका २] (अरबी): यदि मुफ़ावज़ा साझेदारी के भागीदारों में से एक ने अपने साथी को दासी खरीदने और उसके साथ संभोग करने की अनुमति दी, और उसने ऐसा किया, तो वह दासी बिना किसी भुगतान के उसकी हो जाएगी। ऐसा इसलिए है क्योंकि दासी साझेदारी की आवश्यकताओं के अनुसार स्थायी रूप से साझेदारी में प्रवेश कर चुकी है, क्योंकि उनके पास इसे बदलने की शक्ति नहीं है। इस प्रकार, यह अनुमति की अनुपस्थिति के मामले जैसा है। हालांकि, अनुमति उसके हिस्से के उपहार का तात्पर्य रखती है क्योंकि संभोग केवल मालिक के लिए वैध है। बिक्री के द्वारा स्वामित्व स्थापित करने का कोई तरीका नहीं है (यानी यह खरीद द्वारा समाप्त हो गया) क्योंकि, जैसा कि हमने समझाया है, यह साझेदारी की आवश्यकताओं के विपरीत है। इसलिए, हमने इसे अनुमति में निहित उपहार के माध्यम से स्थापित किया। (स्पष्टता के लिए कोष्ठक के भीतर संक्षेप में जोड़ा गया है)। २- (उर्दू अनुवाद): जब मुफ़ावज़ा साझेदारी के एक साझेदार ने दूसरे को लौंडी खरीदकर वती (संभोग) की अनुमति दे दी और उसने ऐसा कर लिया, तो वह लौंडी बिना किसी मुआवज़े के उसकी हो जाएगी क्योंकि वह लौंडी साझेदारी में है। साझेदारी की आवश्यकता यही है क्योंकि साझेदारी के अनुबंध के बाद उनमें से कोई भी इसे बदल नहीं सकता है। इसलिए वह वती गोया कि बिना अनुमति के मानी गई, लेकिन अनुमति देना अपने हिस्से को उपहार (हिबा) देने के समान है क्योंकि वती स्वतंत्र स्वामित्व के बिना हलाल नहीं है। और इस स्वामित्व को बिक्री (बै') की ओर संबद्ध करना यानी यह कहना कि वती करने वाला खरीदकर मालिक हो गया, सही नहीं है क्योंकि यह साझेदारी की

आवश्यकता के विरुद्ध है। तो हमने स्वामित्व को उस उपहार से सिद्ध किया है जो अनुमति के भीतर पाया गया। संक्षेप में, और स्पष्टीकरण के लिए कोष्ठक में दर्ज इबारत का इज़ाफ़ा किया गया है। (त)

ये लोग जिन्होंने क़ुरबानी के नाजायज़ होने का फ़तवा दिया और लोगों को क़ुरबानी से रोक दिया, वे फ़िक़ह (न्यायशास्त्र) से अनभिज्ञ मालूम होते हैं। और जो ऐसा हो, उससे फ़तवा देना हराम है। हम अल्लाह से माफ़ी और सलामती मांगते हैं। हमारे लिए अल्लाह ही काफी है और वह बेहतरीन कार्यसाधक है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

---

१ रद्दुल मुहतार, किताबुश शिरकाह, दार इहयाउत्तुरसा अल-अरबी, बेरूत, 3/322-324. २ अल-हिदाया, किताबुश शिरकाह, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ, इंडिया, 2/216.

पृष्ठ ३७६ / ६३०

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

[پہلا ٹیبل] (عربی): الشراء حال الشرکة لو من جنس تجارتهما فهو للشرکة، وان اشهد عند الشراء انه لنفسه لانه فی النصف بمنزلة الوکیل بشراء شیئ معین وان لم یکن من تجارتهما فهوله خاصة ۱- (اردو): اگر جنس تجارت کو شرکت کے مال سے خریدا تو وہ شرکت کی ہوگی اگرچہ وہ خریداری کے وقت اپنی ذاتی ہونے پر بھی گواہ بنالے کیونکہ وہ معین چیز کی خریداری میں نصف کا وکیل ہے۔ ہاں اگر وہ چیز جنس تجارت میں سے نہ ہو تو اس کی ذاتی ہوگی۔ (ت)

ہدایہ میں ہے :

[دوسرا ٹیبل] (عربی): اذا اذن احد المتفاوضین لصاحبه ان یشتری جاریة فیطأها ففعل فهی له بغیر شیئ لان الجاریة دخلت فی الشرکة علی البتات جریا علی مقتضی الشرکة، اذهما لایملکان تغییره فاشبه حال عدم الاذن، غیر ان الاذن یتضمن هبة نصیبه منه لان الوطئ لا یحل الا بالمالک، ولا وجه الی اثباته بالبیع(ای انه هلک بالشراء) لما بینا انه یخالف مقتضی الشرکة فاثبتناه بالهبة الثابته فی ضمن الاذن اهـ مختصرا بزیادة مابین الهلالین للایضاح۔ ۲- (اردو): جب شرکت مفاوضہ کے ایک شریک نے دوسرے کو لونڈی خرید کر وطی کی اجازت دے دی ہو اور اس نے ایسے کرلیا تو وہ لونڈی بلا عوض اس کی ہوجائے گی کیونکہ وہ لونڈی شرکت میں ہے۔ شرکت کا مقتضیٰ یہی ہے کیونکہ عقد شرکت کے بعد دونوں میں سے کوئی اس کو متغیر نہیں کرسکتا لہذا وہ وطی گویا کہ بلااذن متصور ہوئی مگر اجازت دینا اپنے حصے کو ہبہ کردینے کو متضمن ہے کیونکہ وطی مستقل ملکیت کے بغیر حلال نہیں ہوتی اور اس ملکیت کو بیع کی طرف منسوب کرنا یعنی یہ کہنا وطی کرنے والا خریدنے سے مالک ہوگیا درست نہیں کیونکہ یہ مقتضیٰ شرکت کے منافی ہے تو ہم نے

ملکیت کو اس ہبہ سے ثابت کیا ہے جو اذن کے ضمن میں پایا گیا اھ مختصرا، اور وضاحت کے لئے ہلالین میں درج شدہ عبارت کا اضافہ کیا ہے۔ (ت)

یہ لوگ جنہوں نے قربانی ناجائز ہونے کا فتوی دیا اور لوگوں سے قربانیاں چھڑا دیں فقہ سے بے بہرہ معلوم ہوتے ہیں اور جو ایسا ہو اس سے فتوی دینا حرام ہے۔ نسأل اللہ العفو والعافیۃ وحسبنا اللہ ونعم الوکیل۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

---

۱ رد المحتار کتاب الشرکۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۳ / ۳۲۴-۳۲۲ ۲ الھدایہ کتاب الشرکۃ مطبع یوسفی لکھنؤ انڈیا ۲ / ۲۱۶

Fatawa Razawiyya Volume 20

The Brief Answer In the situation asked about, animal sacrifice (Qurbani) is undoubtedly permissible. The doubt of some is completely baseless and false. Permission constitutes authorization (ibahat). There is a world of difference between authorization and gift (hibbah). If sacrifice is deemed prohibited like this, then the communal eating and clothing of partners from joint wealth, which has been practiced since the time of the Prophethood without objection, would all become forbidden, claiming it is an undivided gift (hibbah musha') and such a gift is impermissible. Whereas the Lord Mighty and Majestic says: "And if you mix your affairs with theirs, they are your brothers." (1) (Meaning: If you mingle with them, they are your brothers.) And He says: "There is no blame upon you whether you eat together or separately." (2) (Meaning: There is no harm for you whether you eat together or apart.) From the style of this fatwa, it seems that those issuing it do not know jurisprudence (fiqh) nor are they capable of this task, and for an incapable person to issue a fatwa is forbidden (haram) and a severe major sin. It is mentioned in the Hadith: "Whoever gives a fatwa without knowledge, the angels of the heavens and the earth curse him." (3) (Meaning: May the angels of heaven and earth curse the one who gives a fatwa without knowledge. We seek refuge with Allah Almighty, and Allah Almighty knows best.)

Problem 200: From Ghousia, District Mirzapur, Post Office Aurai, sent by Mr. Akmal-ud-Din, dated 28 Muharram 1339 AH. What do the scholars of religion and jurists of Sharia say regarding this: In our locality, from ancient times, all Muslims have been of the Hanafi school of thought. However, a short while ago, seven people adopted the Ahle-Hadith school of thought. Our elders, with great effort and by enduring the hardship of imprisonment, had obtained an order from the government for three days of sacrifice. But this year, one person from this same Ahle-Hadith sect, in front of the Captain...

1. Al-Quran Al-Karim 2/220
2. Al-Quran Al-Karim 24/61
3. Kanz-ul-Ummal, with reference to Ibn Asakir from Ali, Hadith 29018, Muassasat-ur-Risalah, Beirut 10/193; Al-Faqih wal-Mutafaqqih, Chapter on warnings for those who give fatwas without knowledge, Hadith 1033, Dar Ibn Jawzi, Riyadh 2/78, 32

फतावा रजविया खण्ड २०

संक्षिप्त उत्तर पूछी गई स्थिति में कुर्बानी निस्संदेह जायज़ है। कुछ लोगों का वह संदेह पूरी तरह निराधार और असत्य है। अनुमति, अनुमति (इबाहत) है। और अनुमति और उपहार (हिबा) में ज़मीन-आसमान का अंतर है। यदि कुर्बानी को इस तरह माना जाए, तो साझा संपत्ति से भागीदारों का खाना-पीना, जो रिसालत के समय से बिना किसी आपत्ति के प्रचलित है, सब हराम हो जाएगा यह कह कर कि यह अविभाजित उपहार (हिबा मुशा') है और अविभाजित उपहार नाजायज़ है। जबकि रब अज़्ज़ वजल फरमाता है: "और यदि तुम उनके साथ मिल-जुल कर रहो, तो वे तुम्हारे भाई हैं।" (१) (अर्थ: यदि तुम उन्हें आपस में मिला लो तो वे तुम्हारे भाई हैं।) और फरमाता है: "तुम्हारे लिए इसमें कोई दोष नहीं कि तुम सब मिलकर खाओ या अलग-अलग।" (२) (अर्थ: तुम्हें कोई हर्ज नहीं कि तुम साथ मिलकर खाओ या अलग-अलग।) इस फतवे के अंदाज़ से ऐसा लगता है कि वे फतवा देने वाले लोग न्यायशास्त्र (फ़िक़्ह) नहीं जानते और न ही वे इस काम के योग्य हैं, और अयोग्य व्यक्ति के लिए फतवा देना हराम और गंभीर महापाप है। हदीस में है: "जिसने बिना ज्ञान के फतवा दिया, उस पर आकाश और पृथ्वी के फरिश्ते लानत भेजते हैं।" (३) (अर्थ: जो बिना ज्ञान के फतवा दे, आकाश और पृथ्वी के फरिश्ते उस पर लानत करें। अल्लाह तआला की पनाह, और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।)

मसला २००: स्थान घौसिया, जिला मिर्जापुर, डाकखाना औराई, प्रेषक जनाब अकमल उद्दीन साहिब, दिनांक २८ मुहर्रम १३३९ हिजरी। धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इस बारे में क्या कहते हैं कि: हमारे इलाके में पुराने समय से सभी मुसलमान हनफी मज़हब के होते चले आ रहे हैं, लेकिन कुछ समय पहले सात व्यक्तियों ने अहल-ए-हदीस मज़हब अपना लिया है। हमारे बुजुर्गों ने बड़ी कोशिशों से और कैद की मुसीबत झेलकर सरकार से तीन दिन की कुर्बानी का आदेश जारी करवाया था, लेकिन इस साल इसी अहल-ए-हदीस फिरके के एक व्यक्ति ने कप्तान के सामने...

१ अल-कुरान अल-करीम २/ २२० २ अल-कुरान अल-करीम २४/ ६१ ३ कंजुल उम्माल, इब्न असाकिर के हवाले से अली से हदीस २९०१८, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत १०/ १९३, अल-फकीह वल-मुतफक्किह बाब मा जाअ मिनल वईद लिमन अफता बिगैर इल्म हदीस १०३३ दार इब्न जौजी रियाद २/ ७८, ३२

पेज ३७७ ऑफ ६३०

الجواب المختصر صورت مستفسرہ میں قربانی بلا شبہ جائز ہے۔ اور بعض کا وہ شبہ محض بے اصل و باطل ہے۔ اجازت اباحت ہے۔ اور اباحت و ہبہ میں زمین و آسمان کا فرق ہے۔ قربانی تو یوں جائز کرلی، مال مشترکہ سے شریکوں کا کھانا پہننا کہ زمانہ رسالت سے بلا نکیر رائج ہے سب حرام ہو جائے گا کہ ہبہ مشاع ہوا اور ہبہ مشاع ناجائز ہے حالانکہ رب عزوجل فرماتا ہے: "وَاِنْ تُخَالِطُوْهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ ط" ۱۔ اگر تم آپس میں ملالو تو تمہارے بھائی ہیں۔ (ت) اور فرماتا ہے: "لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَاْكُلُوْا جَمِيْعًا اَوْ اَشْتَاتًا ط" ۲۔ تمہیں حرج نہیں کہ تم اکھٹے کھاؤ یا متفرق۔ (ت) اس فتوٰی کے انداز سے ایسا معلوم ہوتا ہے کہ وہ فتوٰی دینے والے لوگ فقہ نہیں جانتے نہ اس کام کے اہل ہیں، اور نااہل کو فتوٰی دینا حرام اور سخت کبیرہ ہے۔ حدیث میں ہے: من افتی بغیر علم لعنتہ ملئکۃ السماء والارض ۳۔ جو بغیر علم کے فتوٰی دے آسمان و زمین کے فرشتے اس پر لعنت کریں۔ والعیاذ باللہ تعالٰی، واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۰۰: بمقام گھوسیا ضلع مرزا پور ڈاکخانہ اورائی مرسلہ جناب اکمل الدین صاحب مورخہ ۲۸ محرم ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع اس بارے میں کہ ہمارے موضع میں زمانہ قدیم سے تمام مسلمان حنفی المذہب ہوتے چلے آرہے ہیں مگر عرصہ چند روز ہوا کہ سات آدمیوں نے مذہب اہلحدیث کو اختیار کرلیا ہے اور ہمارے بزرگوں نے بڑی سعی کوشش سے قید کی مصیبت کو برداشت کر کے گورنمنٹ سے تین دن کی قربانی کا حکم جاری کرالیا تھا لیکن اس سال اسی فرقہ اہلحدیث سے ایک شخص نے کپتان کے روبرو

١ القرآن الكريم ٢/ ٢٢٠ ٢ القرآن الكريم ٢٤/ ٦١ ٣ كنزالعمال بحواله ابن عساكر عن على حديث ٢٩٠١٨ موسسة الرسالة بيروت ١٠/ ١٩٣، الفقيه والمتفقه باب ماجاء من الوعيد لمن افتى بغير علم حديث ١٠٣٣ دار ابن جوزى رياض ٢/ ٧٨، ٣٢

Fatawa Rizvia, Volume 20

They signed [an agreement] that 'we will perform sacrifice on one day'. Therefore, the thought occurred to us that by signing this year, two days of sacrifice have been cancelled. Who knows if in the future it will be completely forbidden? This group completely denies following [taqlid]. Therefore, does the responsibility fall on the signer or not? If it does, please write with evidence. And should these people be allowed to pray with us in the mosque or not? Secondly, Thanaullah has written on page 52 of his book 'The Religion of Ahl-i Hadith' that since Abdullah ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him) practiced 'tatbiq' at the time of bowing (ruku'), he did not place both hands on his knees. Indeed, this same school of thought is established for him in Sahih Muslim; rather, he used to strongly emphasize this same practice to his students. Therefore, is its chain of narration authentic or baseless?

The Answer: Non-conformists [Ghair Muqallidin] are misguided and irreligious. Due to many reasons, disbelief [kufr] is mandatory upon them. The details of which are in 'Al-Kawkabat al-Shahabiyyah', where according to the explanations of the Great Quran, Hadiths, and Imams, seventy reasons for the necessity of [charging them with] disbelief have been stated. They have no right in the mosques. And what surprise is there in them giving up two days of sacrifice; they have sacrificed the entire religion, the details of which have been published in books like 'Al-Kawkabat al-Shahabiyyah', 'Husam al-Haramayn', 'Al-Istimdad ala Ajyal al-Irtidad', etc. To stop cow slaughter to please Hindus or to accept a reduction in the expansion [of the practice] given by Allah and His Messenger is not the work of Muslims.

Allah Almighty said: "And do not incline toward those who do wrong, lest you be touched by the Fire."[1] And Allah Almighty said: "But Allah and His Messenger are more worthy for them to satisfy, if they should be believers."[2] And Allah Almighty knows best.

Allah Almighty said: Do not incline towards wrongdoers, otherwise the fire of Hell will touch you. And Allah Almighty said: Allah Almighty and His Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) have more right that they should please them if they are believers. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 201: 14 Jumada al-Akhirah 1319 AH

What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say in this matter: is sacrifice permissible before the Eid prayer after sunrise or not? And if the people of a village or city send their sacrifice to a village, would it be permissible for them to sacrifice after morning and before the Eid prayer? Explain and you will be rewarded.

[1] The Holy Quran 11/113 [2] The Holy Quran 9/62

फतावा रज़विया, जिल्द 20

हस्ताक्षर कर दिए कि 'हम लोग एक दिन कुर्बानी करेंगे', इसलिए हमारे मन में यह बात आई है कि इसी साल हस्ताक्षर करने की वजह से दो दिन की कुर्बानी मंसूख (रद्द) हो गई। भविष्य में खुदा जाने कि एकदम से मना कर दिया जाए तो क्या आश्चर्य है? और यह गिरोह तक़लीद का पूरी तरह से मुनकिर (इनकारी) है, इसलिए हस्ताक्षर करने वाले के ज़िम्मे आता है या नहीं? अगर आता है, तो दलील के साथ तहरीर फरमाएं। और क्या इन लोगों को अपने साथ मस्जिद में नमाज़ पढ़ने देना चाहिए या नहीं? दूसरा यह कि सनाउल्लाह ने अपनी किताब 'अहल-ए-हदीस का मज़हब' के सफ़ा 52 में लिखा है कि अब्दुल्लाह इब्ने मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) रुकू के वक्त चूंकि 'ततबीक़' कर गए थे, दोनों हाथों को घुटनों पर नहीं रखते थे। चुनांचे सही मुस्लिम में उनका यही मज़हब साबित है, बल्कि अपने शागिर्दों को इसी अमल की ताकीद भी ज़्यादा किया करते थे। लिहाज़ा इसकी सनद सही है या लग़्व (बेतुकी)?

अल-जवाब (उत्तर): ग़ैर-मुक़ल्लिद गुमराह और बेदीन हैं, उन पर बहुत से कारणों से कुफ़्र लाज़िम है। जिसकी तफ़्सील 'अल-कौकबतुल शहाबिया' में है कि क़ुरआन अज़ीम, अहादीस और अइम्मा की तसरीहात के मुताबिक सत्तर वजहों से लुज़ूम-ए-कुफ़्र (कुफ़्र का अनिवार्य होना) बयान किया गया है। मस्जिदों में उनका कोई हक़ नहीं। और उनसे कुर्बानी के दो दिन छोड़ देने का क्या ताज्जुब, वे तो सारा दीन ही कुर्बान किए बैठे हैं, जिसकी तफ़्सील अल-कौकबतुल शहाबिया, हुसामुल हरमैन और अल-इस्तिम्दाद अला अज्यालुल इर्तिदाद वगैरह किताबों में शाया हो चुकी है। हिंदुओं की खुशनूदी के लिए गाय की कुर्बानी बंद करना या अल्लाह और उसके रसूल ने जो इसमें छूट दी है उसमें कमी को स्वीकार करना मुसलमानों का काम नहीं।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "व ला तरकनू इलल्लज़ीना ज़लमू फ़-तमस-स-कुमुन्नार"[1] और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "वल्लाहु व रसूलुहू अ-हक़्क़ु अंय-युरज़ूहु इन कानू मु'मिनीन"[2] वल्लाहु तआला आलम।	अल्लाह तआला ने फ़रमाया: तुम ज़ुल्म करने वालों की तरफ़ रुझान न रखो, वरना तुम्हें जहन्नम की आग छुएगी। और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: अल्लाह तआला और उसका रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ज़्यादा हक़ रखते हैं कि वे उन्हें राज़ी करें अगर वे मोमिन हैं। वल्लाहु तआला आलम। (त)

मसला 201: 14 जमादी-उल-आखिर 1319 हिजरी

दीन के उलेमा और शराह-ए-मतीन के मुफ़्तियान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं: ईद की नमाज़ से पहले सूरज निकलने के बाद कुर्बानी जायज़ है या नहीं? और गाँव या शहर वाले अपनी कुर्बानी गाँव भेज दें, तो अगर वे सुबह के बाद और ईद की नमाज़ से पहले कुर्बानी कर लें तो क्या यह जायज़ होगा या नहीं? बयान फरमाएं आपको सवाब मिलेगा।

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 11/113 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 9/62

دستخط کردئیے کہ ہم لوگ ایک روز قربانی کریں گے لہذا ہم لوگوں کے خیال میں یہ بات آئی ہے کہ اسی سال میں دستخط کرنے کی وجہ سے دو روز کی قربانی منسوخ ہو گئی، آئندہ خدا جانے ایک دم سے منع ہو جائے تو کیا تعجب ہے اور یہ گروہ تقلید کے بالکل منکر ہیں لہذا دستخط کنندہ کے ذمہ عائد ہوتا ہے یا نہیں؟ اگر عائد ہوتا ہے تو مع دلیل کے تحریر فرمائے اور ان لوگوں کو اپنے ساتھ مسجد میں نماز پڑھنے دیا جائے یا نہیں؟ دوسرے یہ کہ ثناء اللہ اپنی کتاب "اہل حدیث کا مذہب" کے صفحہ ۵۲ میں لکھا ہے کہ عبداللہ ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ رکوع کے وقت چونکہ تطبیق کر گئے تھے دونوں ہاتھوں کو زانوؤں پر نہ رکھتے تھے، چنانچہ صحیح مسلم میں ان کا یہی مذہب ثابت ہے بلکہ اپنے شاگردوں کو تاکید مزید اسی عمل کی کیا کرتے۔ لہذا اس کی سند صحیح ہے یا لغو۔

الجواب: غیر مقلدین گمراہ بددین ہیں، ان پر بوجہ کثیرہ کفر لازم ہے۔ جس کی تفصیل "الکوکبۃ الشھابیۃ" میں ہے کہ حسب تصریحات قرآن عظیم واحادیث وائمہ ستر وجہ سے لزوم کفر بیان کیا ہے۔ ان کا مساجد میں کوئی حق نہیں۔ اور قربانی کے دو دن چھوڑ دینے کا ان سے کیا تعجب، وہ سارا دین ہی قربان کئے بیٹھے ہیں جس کی تفصیل الکوکبۃ الشھابیہ وحسام الحرمین والاستمداد علی اجیال الارتداد وغیرہا کتب میں شائع ہو چکی۔ خوشنودی ہنود کے لئے گاؤ کشی بند کرنا یا اس کی توسیع میں جو اللہ و رسول نے دی، کمی قبول کرنا مسلمانوں کا کام نہیں۔

قال اللہ تعالٰی "وَلَا تَرْكَنُوْا إِلَى الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ"[1] وقال اللہ تعالٰی اللہ تعالٰی نے فرمایا: تم ظلم کو نیوالوں کی طرف میلان نہ کرو۔ تو تم کو آگ جہنم چھوئے، اور اللہ تعالٰی نے فرمایا: اللہ

"وَاللّٰہُ وَرَسُوْلُہٗ اَحَقُّ اَنْ یُّرْضُوْہُ اِنْ کَانُوْا مُؤْمِنِیْنَ"[2] واللہ تعالی اعلم۔

تعالیٰ اور اس کا رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم زیادہ حق رکھتے ہیں کہ وہ ان کو راضی کریں اگر مومن ہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔(ت)

مسئلہ ۲۰۱: ۱۴ جمادی الآخرہ ۱۳۱۹ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیان شرع متین اس مسئلہ میں قبل نماز عید بعد طلوع شمس قربانی جائز ہے یا نہیں؟ اور اہل قریہ یا کہ شہر والے اپنی قربانی کو گاؤں بھیج دیں تو ان کو بعد صبح قبل نماز عید قربانی کرلیں تو جائز ہوگا یا نہیں؟ بینوا توجروا

[1] القرآن الکریم ۱۱/ ۱۱۳ [2] القرآن الکریم ۹/ ۶۲

Fatawa Razawiyya Volume 20

The Answer: Sacrifice in a city, even if on behalf of a city dweller, is invalid and unreliable on the first day before the Eid prayer (and if the Eid prayer is not offered due to some excuse, then before the expiry of Eid prayer time). And outside the city, even if it is in the outskirts of the city not contiguous with the city, even if the sacrifice is of a city dweller, it is permissible after dawn on the 10th date before the prayer.

[Table Content] Arabic Text: In al-Durr al-Mukhtar: The beginning of its time is after the prayer if slaughtered in a city, i.e., after the earliest prayer even if before the sermon, but after it is more beloved. And after the expiry of its time if they did not pray due to an excuse. And it is permissible on the next day and the day after before the prayer because the prayer on the next day falls as a missed one (qada) not performed (ada). Zaila'i and others. And after dawn of the day of slaughter if he slaughters elsewhere. What is considered is the place of sacrifice, not the place of the one upon whom it is due. Thus, a ruse for a city dweller who wants to take it outside the city is to sacrifice it when dawn breaks. End. In Radd al-Muhtar: "Outside the city" means to where shortening (qasr) is permissible for him. Quhistani. End. In it "from the chapter of traveler's prayer": It is conditioned to depart from what is among the dependencies of the place of residence like the outskirts (rabaz) of the city, which is what is around the city of houses and dwellings, for it is under the ruling of the city, and similarly the villages connected to the outskirts in the correct view.

Urdu Text: It is in Durr-al-Mukhtar: The time for sacrifice is after the prayer if it is done in a city, i.e., after offering the prayer even if it is before the sermon, but it is preferable after the sermon. And if they do not offer the Eid prayer, then after the time of prayer has passed. And on the second and third days before the prayer, because on the second day the Eid prayer will be a missed one (qada), not a performed one (ada). Zaila'i etc. And if it is to be slaughtered in a village, then after sunrise on the day of Eid. In sacrifice, the place of slaughter is considered, not the place of the one performing the sacrifice. So, the strategy for a city dweller to perform sacrifice early is to take the animal outside the city, then perform sacrifice after dawn. End. In Radd-al-Muhtar: Take it as far outside the city where qasr starts for a traveler. Quhistani and in its chapter of Traveler's Prayer it says qasr will be permissible provided he leaves the dependencies of his city. Examples of dependencies of a city are camps etc., and those are the houses around the city, and residences related to the city are under the ruling of the city, and likewise those villages which are connected to the city's pens in the correct view.

Footnotes: 1 Durr-al-Mukhtar, Book of Sacrifice, Matba' Mujtabai Delhi, 2/232. 2 Radd-al-Muhtar, Book of Sacrifice, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/202. Page 379 of 630

फतावा रज़विया जिल्द 20

उत्तर: शहर में कुर्बानी, चाहे वह शहर के निवासी की ओर से हो, पहले दिन ईद की नमाज़ से पहले (और अगर किसी मजबूरी के कारण ईद की नमाज़ न पढ़ी जाए, तो ईद की नमाज़ का समय बीतने से पहले) नाजायज़ और अमान्य है। और शहर के बाहर, चाहे वह शहर के आसपास का क्षेत्र हो जो शहर से सटा न हो, भले ही कुर्बानी शहर के निवासी की हो, 10 तारीख को फज्र (भोर) होने के बाद नमाज़ से पहले जायज़ है।

[तालिका सामग्री] अरबी पाठ: दुर्र-अल-मुख्तार में: इसका पहला समय नमाज़ के बाद है यदि शहर में ज़बह किया जाए, अर्थात पहली नमाज़ के बाद भले ही खुतबे से पहले हो, लेकिन उसके बाद अधिक प्रिय है। और समय बीत जाने के बाद यदि वे किसी मजबूरी के कारण नमाज़ न पढ़ सकें। और अगले दिन और उसके बाद नमाज़ से पहले जायज़ है क्योंकि अगले दिन की नमाज़ कज़ा (छूटी हुई) होती है, अदा (समय पर) नहीं। ज़ैलई और अन्य। और ज़बह के दिन की भोर के बाद यदि कहीं और ज़बह किया जाए। कुर्बानी में ज़बह करने की जगह मानी जाती है, न कि उस व्यक्ति की जगह जिस पर यह अनिवार्य है। अत; एक शहर वासी के लिए एक युक्ति जो इसे शहर से बाहर ले जाना चाहता है, यह है कि भोर होते ही वह कुर्बानी कर दे। इति। रद-उल-मुह्तार में: "शहर के बाहर" का अर्थ है वहां तक जहां से उसके लिए नमाज़ कम (क़स्र) करना जायज़ हो। कुहिस्तानी। इति। इसमें "यात्री की नमाज़ के अध्याय से": यह शर्त है कि वह निवास स्थान के बाहरी हिस्सों (रबज़) से बाहर निकल जाए, जो शहर के चारों ओर के घर और आवास हैं, क्योंकि वे शहर के ही हुक्म में हैं, और इसी तरह सही कथन के अनुसार वे गाँव जो बाहरी हिस्सों से जुड़े हुए हैं।

उर्दू पाठ: दुर्र-अल-मुख्तार में है: कुर्बानी का समय नमाज़ के बाद है अगर शहर में करे यानी नमाज़ पढ़ने के बाद अगरचे खुतबा से क़ब्ल हो, लेकिन खुतबा के बाद मुस्तहब है। और अगर ईद की नमाज़ न पढ़ें तो नमाज़ का वक़्त गुज़र जाने के बाद। और दूसरे और तीसरे दिन नमाज़ से क़ब्ल क्योंकि दूसरे रोज़ ईद की नमाज़ क़ज़ा होगी न कि अदा, ज़ैलई वग़ैरा। और अगर गाँव में ज़बह करनी हो तो ईद के रोज़ सुबह तुलूअ होने के बाद। कुर्बानी में ज़बह करने की जगह मोतबर है, कुर्बानी करने वाले की जगह मोतबर नहीं। तो शहरी के लिए जल्दी कुर्बानी का हीला यह है कि वो जानवर को शहर से बाहर ले जाए तो फ़ज्र तुलूअ होने के बाद कुर्बानी करे। अह, रद-उल-मुह्तार में है: शहर से बाहर इतनी दूर ले जाए जहाँ से मुसाफ़िर के लिए क़स्र शुरू होती है। कुहिस्तानी और इसके बाब सलातुल मुसाफ़िर में है कि क़स्र जायज़ होगी बशर्ते कि वो अपने शहर के तवाबेअ से निकल जाए।

शहर के तवाबेअ की मिसाल डेरे वग़ैरा और वो शहर के अर्द-गिर्द के मकानात हैं, और शहर से मुतअल्लिक़ रिहाइश गाहें शहर के हुक्म में हैं, और यूँ वो देहात जो शहर के बाड़ों से मुत्तसिल हों सही क़ौल में।

पाद टिप्पणियाँ: 1 दुर्र-अल-मुख्तार, किताबुल उज़हिया, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/232. 2 रद-उल-मुह्तार, किताबुल उज़हिया, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 5/202. पृष्ठ 379/630

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

الجواب: شہر میں قربانی اگرچہ ساکن دہ کی طرف سے وہ روز اول پیش از نماز عید (اور اگر نماز عید کسی عذر سے نہ پڑھیں تو پیش از خروج وقت نماز عید) ناجائز و نامعتبر ہے۔ اور بیرون شہر اگرچہ فنائ مصر غیر متصل بمصر ہو ، اگرچہ قربانی ساکن شہر کی ہو، پیش نماز بعد طلوع فجر تاریخ دہم جائز ہے۔

[Arabic Column] [Table Content]: فی الدرالمختار اول وقتہا بعد الصلوۃ ان ذبح فی مصرای بعد اسبق صلوۃ ولو قبل الخطبۃ، لکن بعد ھا احب و بعد مضی وقتھا لو لم یصلوا اعلیہ العذر، ویجوز فی الغد وبعدہ قبل الصلوۃ لان الصلوۃ في الغد تقع قضاء لا اداء ،زیلعی وغیرہ، و بعد طلوع فجر یوم النحر ان ان ذبح فی غیرہ والمعتبر مکان الاضحیۃ لا مکان من علیہ فحیلۃ فصیلۃ مصری ارادان یخرجھا لخارج المصر فیضحی بھا اذا طلع الفجر اھـ ، فی رد المحتار لخارج المصرای الی ما یباح فیہ القصر ، قھستاني 2 اھـ ، وفیہ "من باب صلوۃ المسافر "یشرط مفارقۃ ماکان من توابع موضع الاقامۃ کربض المصر ، وھو ما حول المدینۃ من بیوت ومساکن فانہ فی حکم المصر وکذا القری المتصلۃ بالربض في الصحیح

Urdu Column: در مختار میں ہے قربانی کا وقت نماز کے بعد ہے اگر شہر میں کرے یعنی نماز پڑھنے کے بعد اگر چہ خطبہ سے قبل ہو، لیکن خطبہ کے بعد مستحب ہے اور اگر عید کی نماز نہ پڑھیں تو نماز کا وقت گزر جانے کے بعد ، اور دوسرے اور تیسرے اور تیسرے روز نماز سے قبل کیونکہ دوسرے روز عید کی نماز قضاء ہو گی نہ کہ ادا، زیلعی وغیرہ، اور اگر گاؤں میں ذبح کرنی ہو تو عید کے روز صبح طلوع ہونے کے بعد ، قربانی میں ذبح کرنے کی جگہ معتبر ہے قربانی کرنے والے کی جگہ معتبر نہیں، تو شہری کے لئے جلدی قربانی کا حیلہ یہ ہے کہ وہ

جانور کو شہر سے باہر لے جائے تو فجر طلوع ہونے کے بعد قربانی کرے اھ ، رد المحتار میں ہے : شہر سے باہر اتنی دور لے جائے جہاں سے مسافر کے لئے قصر شروع ہوتی ہے۔ قہستانی اور اس کے باب صلوٰۃ المسافر میں ہے کہ قصر جائز ہو گی بشرطیکہ وہ اپنے شہر کے توابع سے نکل جائے شہر کے توابع کی مثال ڈیرے وغیرہ اور وہ شہر کے ارد گرد کے مکانات ہیں، اور شہر سے متعلق رہائش گاہیں شہر کے حکم میں ہیں ، اور یوں وہ دیہات جو شہر کے باڑوں سے متصل ہوں صحیح قول میں

1 درمختار کتاب الاضحیہ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۳۲ 2 ردالمحتار کتاب الاضحیہ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۰۲ Page 379 of 630

Volume 20

Fatawa Razawiyya

[Table content] Arabic: Contrary to orchards, even if connected to buildings, they are not part of the city (Imdad). As for the city's outskirts (Fina), it is the place prepared for the city's needs like animal enclosures, burying the dead, and dumping debris. If it is contiguous with the city, passing through it is considered; if separated by a distance like an archery shot or farmland, then not. Allah knows best. Urdu: They are treated as part of the city. Contrary to orchards, even if they are connected to buildings, they are not counted as part of the settlement (Imdad al-Fatawa). However, the city's outskirts (Fina) are those areas developed for city facilities, such as animal enclosures, graveyards, and places for dumping waste. If these are contiguous with the city, passing through them will be considered part of leaving the city. If they are at a distance like an archery range or agricultural land, then passing through them is not necessary. (T) And Allah the Exalted knows best.

Problem 202: From Makhdoompur Post Office, Treit, District Gaya. Sent by Syed Raziuddin Hussain Sahib, 1st Jumada al-Akhira 1317 AH. Respected Sir, may your glory increase, whether sacrificial offering (Qurbani) is performed in villages according to custom or not, because its rulings are similar to the rulings of Jumu'ah prayer. Most respectfully submitted.

The Answer: Regarding Qurbani, cities and villages, even wilderness areas, are all the same. The same conditions that make it obligatory for city dwellers also make it obligatory for those living in villages or even the wilderness. The only requirement is to be a resident (Muqeem); not being in the city is not a condition. Furthermore, the obligation is waived for a traveler, but it is not prohibited; if they perform it, it will be meritorious and they will receive a reward.

[Table content] Arabic: In Ad-Durr al-Mukhtar: Sacrifice is incumbent upon a free Muslim resident in a city, village, or wilderness. Thus, it is not obligatory for a traveler. (Summary). And Allah, Glorified and Exalted, knows best. Urdu: In Ad-Durr al-Mukhtar, it is stated that it is obligatory for a free Muslim resident in a city, village, or wilderness. That is, it is not obligatory for a traveler. (Summary). And Allah, Glorified and Exalted, knows best. (T)

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Salat, Bab Salat al-Musafir, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/525.

2. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Adhiya, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/231.

जिल्द 20

फ़तावा रज़विया

[तालिका सामग्री] अरबी: बागों के विपरीत, भले ही वे इमारतों से जुड़े हों, वे शहर का हिस्सा नहीं हैं (इमदाद)। जहाँ तक शहर के बाहरी इलाके(फ़ना) का सवाल है, यह वह स्थान है जो शहर की ज़रूरतों के लिए तैयार किया गया है जैसे कि जानवरों के बाड़े, मृतकों को दफ़नाना और मलबा डालना। यदि यह शहर के साथ सटा हुआ है, तो इससे गुज़रना माना जाएगा; यदि यह तीरंदाजी की दूरी या कृषि भूमि द्वारा अलग किया गया है, तो नहीं। अल्लाह सबसे बेहतर जानता है। उर्दू: वे शहर के हुक्म में हैं। बागों के विपरीत, भले ही वे इमारतों से जुड़े हों, उन्हें आबादी में नहीं गिना जाता (इमदाद अल-फ़तावा)। लेकिन शहर की फ़ना (बाहरी इलाका) वह है जो शहर की सुविधाओं के लिए बनाई गई हो, जैसे जानवरों के बाड़े, मुर्दों को दफ़नाने और कचरा डालने की जगह। यदि ये शहर से सटे हों, तो उनसे गुज़रना शहर छोड़ने के लिए मान्य होगा। यदि ये शहर से तीर की मार या खेती की ज़मीन जितनी दूरी पर हों, तो वहाँ से गुज़रना ज़रूरी नहीं है। (त) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 202: मखदूमपुर डाकखाना, ट्रेट, जिला गया। प्रेषक सैयद रज़ीउद्दीन हुसैन साहिब, 1 जमादी अल-आख़िरह 1317 हिजरी। आदरणीय महोदय, आपकी प्रतिष्ठा बढ़े, देहातों में कुर्बानी दस्तूर के मुताबिक हो या न हो, क्योंकि इसके मसले जुमे के मसले से मिलते-जुलते हैं। बहुत सम्मान के साथ।

जवाब: कुर्बानी के मामले में शहर और देहात, बल्कि आबादी और जंगल सब बराबर हैं। जिन शर्तों के साथ यह शहर वालों पर वाजिब होती है, उन्हीं शर्तों के साथ गाँव बल्कि जंगल में रहने वालों पर भी वाजिब है। बस मुकीम (निवासी) होना चाहिए, शहर में होना शर्त नहीं। फिर मुसाफिर (यात्री) से इसका वाजिब होना खत्म हो जाता है, पर यह मना नहीं है; अगर वह करेगा तो फ़ज़ीलत होगी और सवाब पाएगा।

[तालिका सामग्री] अरबी: दुर-ए-मुख़्तार में है: कुर्बानी शहर, गाँव या जंगल में रहने वाले आज़ाद मुसलमान मुकीम पर वाजिब है। इसलिए मुसाफिर पर वाजिब नहीं है। (संक्षिप्त)। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला सबसे बेहतर जानता है। उर्दू: दुर-ए-मुख़्तार में है कि आज़ाद शहर या गाँव या

जंगल में रहने वाले मुकीम मुसलमान पर वाजिब है। यानी, मुसाफिर पर वाजिब नहीं है। (संक्षिप्त)। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला सबसे बेहतर जानता है। (त)

1. रद अल-मुह्तार, किताब अस-सलात, बाब सलात अल-मुसाफिर, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 1/525।
2. दुर-ए-मुख़्तार, किताब अल-अज़हिया, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, 2/231।

पेज 380/630

جلد ۲۰

فتاوی رضویہ

[جدول کا مواد] عربی: بخلاف البساطین ولو متصلہ بالبناء لانہا لیست من البلدۃ امداد۔ واما الفناء. وھو المکان المعد لمصالح البلد کرکض الدواب ودفن الموتی والقاء التراب فان اتصل بالمصر اعتبر مجاوزتہ وان انفصل بغلوۃ او مزرعۃ فلا ۱ھ واللہ تعالیٰ اعلم۔ اردو: شہر کے حکم میں ہیں۔ بخلاف باغات کے اگرچہ وہ عمارت سے متصل ہوں کیونکہ آبادی میں شمار نہیں، امداد الفتاوی، لیکن فناء شہر وہ ہے جو شہری سہولیات کے لیئے بنائی گئی ہو جیسا کہ جانوروں کے باڑے اور مردے دفن کرنے اور کوڑا وغیرہ ڈالنے کی جگہ اور اگر شہر سے متصل ہوں تو ان سے گزر جانا معتبر ہوگا اور اگر شہر سے فاصلہ پر تیراندازی یا زراعت تک ہو تو وہاں سے گزر جانا ضروری نہیں۔ اھ واللہ تعالیٰ اعلم (ت)

مسئلہ ۲۰۲: از مخدوم پور ڈاکخانہ تریٹ ضلع گیا مرسلہ سید رضی الدین حسین صاحب غرہ جمادی الآخرہ ۱۳۱۷ھ جناب مستطاب مخدومنا زاد مجدھم دیہات میں قربانی حسب دستور ہو یا نہ ہو، کیونکہ مسئلے اس کے جمعہ کے مسئلے سے ملتے ہیں، زیادہ حد نیاز

الجواب: قربانی میں شہر و دہ بلکہ آبادی جنگل سب برابر ہیں، جن شرائط سے شہر والوں پر واجب ہوتی ہے انھیں شرائط سے گاؤں بلکہ جنگل کے رہنے والے پر بھی واجب ہے فقط مقیم ہونا چاہئے کہ شہر میں نہ ہو پھر مسافر سے بھی اس کا وجوب ساقط ہے نہ یہ کہ ممانعت ہو، اگر کرے گا فضل ہو گا ثواب پائے گا۔

[جدول کا مواد] عربی: فی الدر المختار التضحیة علی حر مسلم مقیم بمصر او قریة اوبادیة عیني فلا تجب علی مسافر ۲ اھ ملتقطاً۔ واللہ سبحانہ وتعالیٰ اعلم۔ اردو: در مختار میں ہے آزاد شہر یا گاؤں یا بادیہ میں مقیم مسلمان پر واجب ہے، یعنی، تو مسافر پر واجب نہیں ہے اھ ملتقطاً۔ واللہ سبحانہ وتعالیٰ اعلم۔ (ت)

۱ رد المحتار کتاب الصلوۃ باب صلوۃ المسافر دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۵۲۵ ۲ در مختار کتاب الاضحیہ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۳۱

Vol. 20 Fatawa Razawiyya

Hadi al-Adhiya bi-sh-Shat al-Hindiyya 1312 AH (The Guide for Sacrifice of Sheep)

Problem 203: From Kanpur, Masjid Rangian, sent by Maulvi Ahmad Hasan Sahib, Head Teacher of Madrasa Faiz-e-Aam, Kanpur, at the end of blessed Ramadan 1312 AH.

[Arabic/Persian text followed by Urdu summary]: The sign of guidance, named after the Chosen One (Al-Mustafa) as prophesied by Jesus (Isa), with the addition of a word meaning 'Al-Murtada', may your kindness continue. From Ahmad Hasan, may he be forgiven. (Summary) The sign of guidance, the one foretold by Prophet Jesus, a namesake of the Holy Prophet in name, and of the same root as the blessed name of Hazrat Murtaza, Maulana Ahmad Raza Khan Sahib, may his glory increase.

Peace, mercy, and blessings of Allah be upon you. After that, at this time, an inquiry (istifta) has come from Punjab, and it requires extreme consideration. Many scholars of Punjab are wandering for its answer but have not reached the intended destination. A scholarly person with complete knowledge has written a response, but since the answer is against established practice, common people and scholars do not accept it. Now, I am sending both the question and answer to your noble presence. Whatever your research is, if the answer is not correct, please provide the reason why it is wrong.

Page 381 of 630

जिल्द २० फतावा रज़विया

हादी अल-अदहिया बिश-शाह अल-हिन्दिया १३१२ हिजरी (भेड़ की कुर्बानी के बारे में मार्गदर्शन करने वाला)

मसला २०३: कानपुर, मस्जिद रंगियां से मौलवी अहमद हसन साहब, मुख्य शिक्षक मदरसा फैज़-ए-आम, कानपुर द्वारा भेजा गया, रमजानुल मुबारक के आखिरी दिनों में १३१२ हिजरी।

[अरबी/फारसी पाठ उसके बाद उर्दू सारांश]: हिदायत के निशान, हज़रत मसीह की बशारत वाले, नाम में रसूल-ए-मकबूल के हमनाम, और जनाब मुर्तज़ा के मुबारक नाम के हम-माद्दा (उसी मूल धातु से बना), मौला अहमद रज़ा खान साहब ज़ैद मज्दहुम।

अस्सलामु अलैकुम व रहमतुल्लाहि व बरकातुहु। इसके बाद यह है कि इस समय पंजाब से एक सवाल आया है, जो बेहद गौर करने योग्य है। इसके जवाब के लिए पंजाब के बहुत से विद्वान (उलेमा) परेशान हैं लेकिन मकसद तक नहीं पहुंच सके हैं। एक गहरे विद्वान ने एक जवाब लिखा है, लेकिन चूंकि जवाब प्रचलित प्रथा (मामूल-ए-क़दीम) के खिलाफ है, इसलिए आम लोग और विद्वान इसे स्वीकार नहीं करते हैं। अब मैं सवाल और जवाब दोनों आपकी सेवा में भेज रहा हूँ। जो कुछ भी आपकी तहकीक (अनुसंधान) हो, यदि जवाब सही न हो तो गलत होने का कारण बताएं।

पृष्ठ ३८१/६३०

ہادی الاضحیۃ بالشاۃ الھندیۃ ۱۳۱۲ھ (بھیڑ کی قربانی کے بارے میں رہنمائی کرنیوالا)

مسئلہ ۲۰۳: از کانپور مسجد رنگیاں مرسلہ مولوی احمد حسن صاحب مدرس اعلیٰ مدرسہ فیض عام کانپور اواخر رمضان مبارک ۱۳۱۲ھ

علم الھدی سمی المصطفی باسمہ الذی بشر بہ عیسیٰ، بزیادۃ لفظ معناہ المرتضٰی دامت عنایتکم از احمد حسن عفی عنہ۔ (خلاصہ) ہدایت کے نشان، حضرت مسیح کی بشارت والے، نام میں رسول مقبول کے ہم نام، اور جناب مرتضیٰ کے اسم مبارک کے ہم مادہ، مولا احمد رضا خاں صاحب زید مجدہم۔

السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ،، وبعد ازیں آنکہ دریں وقت السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ، پنجاب سے ایک سوال آیا ہے یک استفتاء از پنجاب آمدہ است، و نہایت غور طلب ست اکثر جس کے جواب کے لئے بہت سے علماء سرگرداں ہیں لیکن علمائے پنجاب دریں امر کہ شیدہ اند لکن بمنزل مقصود نرسیدہ منزل مقصود مفقود ہے۔ ایک پر مغز عالم نے ایک جواب تحریر اند، وجواب استفتاء یک شخصی کہ مایہ علم اتم دارد نوشتہ لکن کیا وہ معمولِ قدیم کے خلاف ہے اس لئے عوام اور علماء کوئی چونکہ جواب مخالف معمول ست قبول نمی کنند، اکنوں جواب قبول نہیں کرتا، میں سوال وجواب دونوں ہی خدمت میں را نقل کردہ بخدمت سامی ارسال ست۔ ہر چہ تحقیق جناب ارسال کر رہا ہوں، جواب اگر صحیح نہ ہو تو وجہ غلط

Fatawa Rizvia Volume 20

[Left Column - Persian/Arabic text] Please send [the reply]. If it is contrary to your opinion, I hope you will clarify it in the best possible way. And if it is in agreement, please establish it with further evidence. What is the opinion of the Muhammadi Hanafi scholars (on whom be the best of blessings and perfect greetings) regarding an animal that has wool but does not have a fat tail? 12 In the Multani language, the female is called 'Bhedo' and the male 'Ghatta'. Is sacrifice with it permissible or not? Explain and you will be rewarded by the All-Knowing King.

The Answer: I say, and by Him we seek help: I have seen in the Hanafi books available to me, from Sharh al-Wiqayah and its commentary by Al-Chalabi, and Al-Durr al-Mukhtar and its commentary by Ash-Shami, and Mafatih al-Jinan Sharh Shir'at al-Islam, and At-Ta'liq al-Mumajjad commentary of Muwatta Imam [Muhammad] (may Allah have mercy on him), and Ashi'at al-Lam'at; I found in them that they limit sacrificial animals to Shah (sheep/goat), Baqar (cattle), and Ibil (camels). And Ghanam, Baqar, and Ibil; and they use the word 'Shah' broadly, whether it is a sheep (Daan) or a goat (Ma'az). Similarly for Ghanam. They explain 'Daan' as that which has a fat tail. They include the buffalo (Jamus) in the category of cattle (Baqar) and say it is a species of it. Thus, the types of sacrifice became five: sheep (Daan), goat (Ma'az), cow (Baqar), buffalo (Jamus), and camel (Ibil), whether male or female.

[Right Column - Urdu text] ...tell and if it is correct, adorn it with further support. Question: What are the differences between sheep and ram (male and female) according to the scholars of Islam, especially the prominent Hanafi scholars? Is their sacrifice permissible or not? Answer: From a study of Sharh al-Wiqayah and its two commentaries by Allama Chalapi, Durr al-Mukhtar and Shami, Mafatih al-Jinan Sharh Shir'at al-Islam, At-Ta'liq al-Mumajjad, and Ashi'at al-Lam'at, it is clear that there are initially three types of sacrificial animals: (1) Shah or Ghanam (these two words are used synonymously for one type of sacrificial animal). (2) Baqar (it is divided into two types: cow and buffalo). (3) Jamal (it is counted as one type). Shah is then divided into two types: Daan (sheep) and Ma'az (goat). And Baqar is also divided into two types: Baqar and Jamus. Thus, including primary and sub-types, there are five types in total: (1) Jamal (camel) (2) Baqar (cow)

[Footnote] 12: The questioner's confusion is basically that in Arabia there is the fat-tailed sheep (Dumba), and the sheep (Bher) that we have here, whose tail alone is

different from the fat-tailed sheep. In which category does this fall: Dumba, or goat, or is it a third type? So, is its sacrifice permissible or not? - Abdul Mannan Azami.

फ़तावा रिज़विया खंड 20

[बायां कॉलम - फ़ारसी/अरबी पाठ] कृपया [उत्तर] भेजें। यदि यह आपकी राय के विपरीत है, तो मुझे आशा है कि आप इसे सर्वोत्तम संभव तरीके से स्पष्ट करेंगे। और यदि यह सहमति में है, तो कृपया इसे और अधिक प्रमाणों के साथ स्थापित करें। मुहम्मदी हनफ़ी विद्वानों (उन पर सर्वश्रेष्ठ आशीर्वाद और पूर्ण अभिवादन हो) का उस जानवर के बारे में क्या कहना है जिसके पास ऊन है लेकिन चकती (मोटी पूंछ) नहीं है? 12 मुल्तानी भाषा में मादा को 'भेड़ू' और नर को 'घट्टा' कहा जाता है। क्या इसके साथ कुर्बानी जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें और आपको सर्वज्ञानी सम्राट से प्रतिफल प्राप्त होगा।

उत्तर: मैं कहता हूँ, और उसी से हम सहायता मांगते हैं: मैंने अपने पास उपलब्ध हनफ़ी पुस्तकों में देखा है, जैसे 'शरह अल-विकाया' और चल्पी द्वारा इसकी टिप्पणी, 'दुर्र अल-मुख्तार' और शामी द्वारा इसकी टिप्पणी, 'मफ़ातीह अल-जनान शरह शिरअत अल-इस्लाम', और इमाम मुहम्मद (रह.) की 'मुव़त्ता' की टिप्पणी 'अत-ता'लीक़ उल-मुमज्जाद', और 'अशिअत अल-लम्आत'; मैंने उनमें पाया कि वे कुर्बानी के जानवरों को शाह (भेड़/बकरी), बक़र (मवेशी) और इबिल (ऊंट) तक सीमित करते हैं। और गनम, बक़र और इबिल; और वे 'शाह' शब्द का प्रयोग व्यापक रूप से करते हैं, चाहे वह भेड़ (दान) हो या बकरी (माअज़)। गनम के लिए भी यही स्थिति है। वे 'दान' की व्याख्या उस रूप में करते हैं जिसकी चकती (मोटी पूंछ) होती है। वे भैंस (जामूस) को गाय (बक़र) की श्रेणी में शामिल करते हैं और कहते हैं कि यह उसी की एक प्रजाति है। इस प्रकार, कुर्बानी की किस्में पांच हो गईं: भेड़ (दान), बकरी (माअज़), गाय (बक़र), भैंस (जामूस) और ऊंट (इबिल), चाहे वे नर हों या मादा।

[दायां कॉलम - उर्दू पाठ] ...बताएं और यदि सही हो तो और समर्थन के साथ इसे सुशोभित करें। प्रश्न: इस्लाम के विद्वानों, विशेष रूप से प्रमुख हनफ़ी विद्वानों के अनुसार भेड़ और भेड़ा (नर और मादा) के बारे में क्या अंतर हैं, क्या उनकी कुर्बानी जायज़ है या नहीं? उत्तर: 'शरह अल-विकाया' और अल्लामा चल्पी द्वारा इसके दो हाशिये, 'दुर्र अल-मुख्तार' और शामी, 'मफ़ातीह अल-जनान शरह शिरअत अल-इस्लाम', 'अत-ता'लीक़ उल-मुमज्जाद', और 'अशिअत अल-लम्आत' के अध्ययन से स्पष्ट है कि कुर्बानी के जानवरों की शुरूआती तीन किस्में हैं: (1) शाह या गनम (ये दोनों शब्द कुर्बानी के जानवरों की एक ही किस्म के लिए समानार्थी के रूप में उपयोग किए जाते हैं)। (2) बक़र (इसकी दो किस्में की जाती हैं: गाय और भैंस)। (3) जमल (इसे एक किस्म गिना जाता है)। शाह को फिर दो किस्मों में विभाजित किया गया है: दान (भेड़) और माअज़ (बकरी)। और बक़र की भी दो किस्मों की गई हैं:

बक़र और जामूस। इस तरह मुख्य और उप-किस्मों को मिलाकर कुल पांच किस्में हुईं: (1) जमल (ऊंट) (2) बक़र (गाय)

[पादलेख] 12: प्रश्नकर्ता का भ्रम मूल रूप से यह है कि अरब में दुंबा (मोटी पूंछ वाली भेड़) होती है और भेड़ जो हमारे यहाँ होती है, जिसकी केवल पूंछ दुंबा से भिन्न होती है। यह किस श्रेणी में आता है: दुंबा में, या बकरी में, या यह कोई तीसरी किस्म है? तो क्या इसकी कुर्बानी जायज़ है या नहीं? - अब्दुल मन्नान आज़मी।

पेज 382/630

بتائیں اور صحیح ہو تو تائید مزید سے مزین فرمائیں سوال: علمائے اسلام بالخصوص اعلام احناف بھیڑ اور بھیڑے (نرو مادہ) کے بارے میں کیا فرق ہیں ، ان کی قربانی جائز ہے یا نہیں؟ جواب: شرح وقایہ اور اس کے دو حاشیے از علامہ چلپی، درمختار اور شامی ، مفاتیح الجنان شرح شرعۃ الاسلام، تعلیق الممجد، اشعۃ اللمعات کے مطالعہ سے ظاہر ہے کہ قربانی کے جانوروں کی ابتدائی تین قسمیں ہیں: (۱) شاۃ یا غنم (یہ دونوں لفظ بطور ترادف قربانی کے جانوروں کی ایک ہی قسم کے لئے بولے جاتے ہیں)۔ (۲) بقر (اس کی دو قسمیں کرتے ہیں گائے اور بھینس)۔ (۳) جمل (اس کی ایک قسم شمار کرتے ہیں)۔ شاۃ کو پھر دو قسموں میں تقسیم کرتے ہیں: ضان اور معز اور بقر کی بھی دو قسم کرتے ہیں: بقر و جاموس اس طرح اصل اور ذیلی قسموں کو ملا کر کل پانچ قسمیں ہوئیں: (۱) جمل (اونٹ) (۲) بقر (گائے)

ست ارسال فرمایند اگر مخالف رائے جناب باشد امید کہ بوجہ احسن روشن کنند و اگر موافق باشد نیز بزیادہ ادلہ ثبت فرمایند۔ ماقول العلماء المحمدیۃ الحنفیۃ علیہ افضل الصلوۃ واکمل التحیات فی حیوان ذات صوف ولا الیۃ لہ ۱۲ ویقال فی اللغۃ الملتانیۃ لانثاہ بھیڈو لذکرہ گھٹہ، اتجوز بہ التضحیۃ ام لا، بینوا توجروا من الملک العلام۔ الجواب: اقول: وبہ نستعین انی رأیت کتب الحنفیۃ الموجودۃ عندی من شرح الوقایۃ وحاشیتھا للچلبی والدر المختار وشرحہ للشامی، ومفاتیح الجنان شرح شرعۃ الاسلام، والتعلیق الممجد شرح مؤطا امام رحمہ اللہ واشعۃ اللمعات ووجدت فیھا انھم ینحصرون الاضحیۃ فی الشاۃ والبقر والابل والغنم والبقر والابل ویعمون الشاۃ بقولہ ضانا کان او معزا وکذلک الغنم ویفسرون الضأن بما تکون لہ الیۃ و یدخلون الجاموس فی البقر ویقولون انہ نوع منہ فصارت انواع الاضحیۃ خمسۃ الضأن والمعز والبقر و الجاموس والابل ذکورا کانت

۱۲: سائل کی الجھن اصل یہ ہے کہ عرب میں دنبہ ہوتا ہے اور بکری بھیڑ جو ہمارے یہاں ہوتی ہے جس کی صرف دم دنبہ سے مختلف ہے یہ کس میں داخل ہے، دنبہ میں یا بکری میں یا کوئی تیسری قسم ہے۔ تو اس کی قربانی جائز ہے یا نہیں؟ عبد المنان اعظمی۔

Fatawa-e-Razvia, Volume 20

(3) Buffalo, (4) Sheep (Dumba), (5) Goat. If both male and female are included, there are a total of ten types:

First Argument: If the Indian sheep mentioned in the question can be included based on its appearance, then it should be in the 'Zaan' (Dumba/Sheep) category. If it is not counted in that, then in which category would the question of its inclusion arise? Generally, the definition of 'Zaan', i.e., Dumba, includes the condition that it must have a fat tail (Aliyah/Chakki), whereas sheep do not have a fat tail. Therefore, our decision is that the sheep is not a sacrificial animal at all, and thus its sacrifice is not permissible. A clue to this is that if the intention was to include the sheep among sacrificial animals, they would not have added the condition of a fat tail in the definition of a Dumba, but would have used a word general to both sheep and Dumba. Since they did not do so, it is understood that the intention was not to include this species.

Second Argument: Another point is that according to Shariah, only two types of 'Ghanam' (flock) or 'Shāt' (small cattle) have been made: Zaan (sheep/Dumba) and Ma'z (goats). If the sheep were also accepted as a sacrificial animal, then after adding one more, there would be three types of Ghanam, and the total set would become six instead of five.

[Arabic Column Translation]: ...then those are a complete ten. I have considered that the mentioned animal, which was asked about, is not included in the five [types of animals], because if it were included in them, they would not have defined 'Zaan' as having a fat tail (Aliyah). Instead, they would have generalized it, whether it has a fat tail or not, so that the types of small cattle (Shāt or Ghanam) would become three, and the total would be six. Since it is not so, it is not included. If it is said: they include the buffalo among cattle (Baqar), so what is the secret in not including the animal asked about in 'Zaan', while the linguists' interpretation of the word 'Zaan' as 'Meish' supports its inclusion, as in Ghiyath[1] and others? I say: perhaps the buffalo is more complete than cattle in terms of meat and value, while the animal asked about is deficient compared to 'Zaan' in a limb, i.e., the fat tail. Thus, joining the more complete with the complete is more appropriate than joining the deficient with the complete. As for the linguists' interpretation[2], its meaning is that the Arabs...

1. Ghiyath-ul-Lughat, Chapter 'Kha', Section 'Zad' with Alif, H.M. Saeed Company Karachi, p. 312.
2. Ghiyath-ul-Lughat, Section 'Kaf-e-Farsi' with 'Waw', H.M. Saeed Company Karachi, p. 431.

फतावा रज़विया, खंड २०

(३) भैंस (४) ज़ान (दुंबा) (५) मअज़ (बकरी)। और नर व मादा दोनों को शामिल कर लिया जाए तो कुल दस किस्में होती हैं:

पहली दलील: सवाल में ज़िक्र की हुई हिंदुस्तानी भेड़ अपनी शक्ल व सूरत के लिहाज़ से अगर शामिल हो सकती है तो ज़ान (दुंबा) में, अगर इसमें शुमार न हुई तो फिर किस किस्म में शुमार होने का सवाल है। यूँ ग़ालिब है कि ज़ान यानी दुंबा की परिभाषा में यह शर्त है कि उसके अलिया (चक्की/मोटी पूंछ) होती है और भेड़ के चक्की नहीं होती है, इसलिए हमारा फ़ैसला यह है कि भेड़ कुर्बानी का जानवर है ही नहीं, इसलिए उसकी कुर्बानी जायज़ नहीं। इस बात पर इशारा यह है कि अगर भेड़ को कुर्बानी के जानवर में शरीक करना मक़सूद होता तो दुंबा की परिभाषा में चक्की होने की शर्त न लगाते बल्कि ऐसा शब्द इस्तेमाल करते जो भेड़ और दुंबा दोनों के लिए सामान्य हो, और ऐसा नहीं किया गया, तो मालूम हुआ कि इस प्रजाति को शामिल करना मक़सद ही नहीं है।

दूसरी दलील: एक बात यह भी है कि शरीयत के अनुसार 'ग़नम' (रेवड़) या 'शात' (बकरीनुमा छोटे मवेशी) की दो ही किस्में बनाई गई हैं: ज़ान और मअज़। अगर भेड़ को भी कुर्बानी का जानवर मान लिया जाए तो एक की वृद्धि के बाद 'ग़नम' के ३ प्रकार हो जाएंगे और कुल संख्या पाँच के बजाय छह हो जाएगी।

[अरबी कॉलम का अनुवाद]: ...तब वे पूरे दस होंगे। मैंने यह विचार किया है कि जिस जानवर का ज़िक्र किया गया है और जिसके बारे में सवाल पूछा गया है वह इन पांचों में शामिल नहीं है, क्योंकि अगर वह उनमें शामिल होता तो वे 'ज़ान' की परिभाषा इस तरह नहीं देते कि उसकी मोटी पूंछ (अलिया) होती है। बल्कि वे इसे सामान्य रखते, चाहे उसकी मोटी पूंछ हो या न हो, ताकि 'शात' या 'ग़नम' के प्रकार तीन हो जाते और कुल योग छह हो जाता। चूँकि ऐसा नहीं है, तो वह शामिल नहीं है। यदि यह कहा जाए: वे भैंस को गाय/बैलों (बकर) में शामिल करते हैं, तो सवाल किए गए जानवर को 'ज़ान' में शामिल न करने का क्या रहस्य है, जबकि भाषाविदों द्वारा 'ज़ान' शब्द की 'मेष' के रूप में व्याख्या इसे शामिल करने का समर्थन करती है, जैसा कि ग़ियास[1] और अन्य में है? मैं कहता हूँ: शायद भैंस मांस और मूल्य के मामले में बैल से अधिक परिपूर्ण है, जबकि पूछा गया जानवर 'ज़ान' की तुलना में एक अंग यानी मोटी पूंछ के मामले में अपूर्ण है। इस प्रकार, अधिक परिपूर्ण को परिपूर्ण

के साथ जोड़ना, अपूर्ण को परिपूर्ण के साथ जोड़ने से अधिक उपयुक्त है। जहाँ तक भाषाविदों की व्याख्या[2] का प्रश्न है, इसका अर्थ यह है कि अरब...

---

1. ग़ियास-उल-लुग़ात, बाब 'खा', फ़स्ल 'ज़ाद' मअ अलिफ़, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. ३१२।
2. ग़ियास-उल-लुग़ात, फ़स्ल 'काफ़-ए-फ़ारसी' मअ 'वाओ', एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. ४३१।

(۳) جاموس (بھینس) (۴) ضان (دنبہ) (۵) معز (بکری) اور مذکر و مؤنث دونوں کو شامل کر دیا جائے تو کل دس قسمیں ہوتی ہیں:

پہلی دلیل: سوال میں ذکر کی ہوئی ہندوستانی بھیڑ اپنی شکل و صورت کے لحاظ سے اگر شامل ہو سکتی ہے تو ضان (دنبہ) میں، اگر اس میں شمار نہ ہوئی تو پھر کسی قسم میں شمار ہونے کا سوال ہے، یوں غلبہ ہے کہ ضان یعنی دنبہ کی تعریف میں یہ قید ہے کہ اس کے الیہ (چکی) ہوتی ہے اور بھیڑ کے چکی نہیں ہوتی ہے، اس لئے ہمارا فیصلہ یہ ہے کہ بھیڑ قربانی کا جانور ہے ہی نہیں اس لئے اس کی قربانی جائز نہیں، اس امر پر قرینہ یہ ہے کہ اگر بھیڑ کو قربانی کے جانور میں شریک کرنا مقصود ہوتا تو دنبہ کی تعریف میں چکی ہونے کی قید نہ لگاتے بلکہ ایسا لفظ بولتے جو بھیڑ اور دنبہ دونوں کو عام ہو، اور ایسا نہیں کیا تو معلوم ہوا کہ مقصد اس نوع کی شریک کرنا ہی نہیں ہے۔

دوسری دلیل: ایک بات یہ بھی ہے کہ ازروئے شرع غنم یا شاۃ کی دو ہی قسم بنائی گئی ہیں۔ ضان اور معز، اگر بھیڑ کو بھی قربانی کا جانور مان لیا جائے تو ایک کے اضافہ کے بعد غنم کی ۳ قسم ہو جائے گی اور سب کا مجموعہ پانچ کے بجائے چھ ہو جائے گا۔

[عربی عبارت کا ترجمہ]: ...تو وہ پورے دس ہوئے۔ اور میں نے یہ سمجھا ہے کہ مذکورہ جانور جس کے بارے میں سوال کیا گیا ہے وہ پانچ [اقسام] میں داخل نہیں ہے، کیونکہ اگر وہ ان میں داخل ہوتا تو وہ ضان کی تعریف یوں نہ کرتے کہ اس کی الیہ (چکی) ہوتی ہے، بلکہ وہ اسے عام رکھتے کہ اس کی الیہ ہو یا نہ ہو، یہاں تک کہ شاۃ یا غنم کی اقسام تین ہو جاتیں اور کل چھ ہو

جاتیں۔ اور جب ایسا نہیں ہے تو وہ شامل نہیں ہے۔ اگر یہ کہا جائے کہ وہ بھینس کو گائے (بقر) میں داخل کرتے ہیں تو پھر مسئولہ جانور کو ضان میں داخل نہ کرنے میں کیا راز ہے، حالانکہ اہل لغت کا لفظِ ضان کی تفسیر 'میش' (بھیڑ) سے کرنا اس کے اس میں داخل ہونے کی تائید کرتا ہے، جیسا کہ غیاث[1] وغیرہ میں ہے؟ میں کہتا ہوں: شاید بھینس گوشت اور قیمت میں بقر (گائے) سے زیادہ کامل ہے، جبکہ مسئولہ جانور عضو یعنی الیہ (چکی) کے اعتبار سے ضان سے ناقص ہے۔ پس اکمل کو کامل کے ساتھ ملانا انقص کو کامل کے ساتھ ملانے سے زیادہ بہتر ہے۔ رہا اہل لغت کا اس کی تفسیر[2] کرنا تو اس کا معنی یہ ہے کہ اہل عرب...

---

1 غیاث اللغات باب خاد معجمہ فصل ضاد معجمہ مع الف ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۳۱۲ 2 غیاث اللغات فصل کاف فارسی مع واؤ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۴۳۱

Volume 20 Fatawa-e-Razvia

[Box 1 - Left] "Just as they apply the word 'Dhan' to what has a fat tail, so the Persians apply the word 'Mish' to it, so they are both one as indicated by the expression in Ghiyas: 'Gousfand' means 'Mish' as opposed to 'Buz' (goat), just as 'Ma'iz' in Arabic is opposed to 'Dhan' as inferred from Al-Qamus and Al-Surah; and some have written that the term 'Gousfand' applies to both 'Mish' and 'Buz'. From Siraj, end [of quote]. [1] Expression of Ghiyas."

[Box 1 - Right] "Which is completely contrary to the clarifications of the scholars. Therefore, it is proven that this is not a sacrificial animal at all." "A Doubt: While there are a thousand differences in shape, appearance, color, benefits, and effects, buffalo was included in 'Baqar' (cow), then why was sheep not included in 'Dunba' (fat-tailed sheep) just because of the tail difference?" "Answer: Buffalo is better than cow in price and meat. And sheep is inferior to 'Dunba' (fat-tailed sheep) in the tail section. Therefore, it is logical that the more perfect and superior be counted with the complete one, and it is wrong that the inferior be joined with the complete one. This is why buffalo was counted among cows and sheep was not among fat-tailed sheep."

[Middle Section] "Second Doubt: Lexicographers have translated 'Dhan' into the Persian word 'Mish', which is common to both sheep and fat-tailed sheep. Therefore, according to this idiom of lexicographers, legal experts (people of Shariah) should also include sheep in fat-tailed sheep." "Answer: According to the explanation of lexicographers, the word 'Mish' is not common to both sheep and fat-tailed sheep; rather, 'Mish' only refers to fat-tailed sheep." "In Persian, the word 'Gousfand' or 'Mish' is opposite to the word 'Buz' just as in Arabic the word 'Ma'iz' is opposite to 'Dhan'. This is proven by both Qamus and Surah." "However, some lexicographers say that the Persian word 'Gousfand' is not synonymous with the word 'Mish', but rather common to both 'Mish' and 'Buz' (fat-tailed sheep and goat). (Ghiyas-ul-Lughat) [2]"

[Bottom Section - Left (Persian)] "From this text, it is clearly known that the animal the Arabs call 'Dhan', the Persians call 'Mish'; and what the Arabs call 'Ma'iz', the Persians call 'Buz', because the word 'Mish' is generally applied to 'Dhan'."

[Bottom Section - Right (Urdu)] "It became clear from this statement that the animal called 'Dhan' by the Arabs is called 'Mish' by the Persians (and Urdu speakers call it 'Dunba'), and what the Arabs call 'Ma'iz', the Persians call 'Buz' (and Urdu speakers call it 'Bakri'). It is not that sheep is included in the application of the word 'Mish'."

[Footnotes] [1] Ghiyas-ul-Lughat, Chapter 'Kaaf' Persian with 'Wao', H.M. Saeed Company, Karachi, p. 231. [2] Ghiyas-ul-Lughat, Chapter 'Kaaf' Persian with 'Wao', H.M. Saeed Company, Karachi, p. 231.

जिल्द २० फ़तावा-ए-रज़विया

[बॉक्स १ - बायाँ] "जैसे वे 'ज़ान' शब्द का प्रयोग उस पर करते हैं जिसकी पूँछ मोटी (चक्की वाली) होती है, वैसे ही फ़ारस वाले उस पर 'मीश' शब्द का प्रयोग करते हैं, तो वे दोनों एक ही हैं जैसा कि 'ग़ियास' के कथन से महसूस होता है: 'गौसफ़ंद' का अर्थ है 'मीश' जो 'बुज़' (बकरी) के विपरीत है, जैसा कि अरबी में 'मअज़', 'ज़ान' के विपरीत है, जैसा कि क़ामूस और सुराह से समझा गया है; और कुछ ने लिखा है कि 'गौसफ़ंद' का प्रयोग 'मीश' और 'बुज़' दोनों पर होता है। सिराज से, समाप्त। १ ग़ियास-उल-लुग़ात की इबारत।"

[बॉक्स १ - दायाँ] "जो विद्वानों के स्पष्टीकरण के बिल्कुल विरुद्ध है। इसलिए यही सिद्ध हुआ कि यह क़ुरबानी का जानवर ही नहीं है।" "एक शंका: रूप-रंग, आकार, लाभ और प्रभाव में हज़ारों मतभेद होने के बावजूद भैंस को 'बक़र' (गाय) में शामिल माना गया, तो केवल पूँछ के अंतर के कारण भेड़ को दुंबा में शामिल क्यों नहीं किया गया?" "उत्तर: भैंस क़ीमत और मांस में गाय से बेहतर है। और भेड़ पूँछ (चक्की) के मामले में दुंबा से कमतर है। इसलिए यह बात तर्कसंगत है कि अधिक पूर्ण और श्रेष्ठ को पूर्ण के साथ गिना जाए, और यह बात ग़लत है कि कमतर को पूर्ण के साथ जोड़ा जाए, इसीलिए भैंस को गाय में गिना गया और भेड़ को दुंबा में नहीं।"

[मध्य भाग] "दूसरी शंका: भाषाविदों ने 'ज़ान' का अनुवाद फ़ारसी शब्द 'मीश' से किया है जो भेड़ और दुंबा दोनों के लिए सामान्य है। अतः भाषाविदों के इस मुहावरे के अनुसार शरीयत वालों को भी भेड़ को दुंबा में शामिल मानना चाहिए।" "उत्तर: भाषाविदों की व्याख्या के अनुसार शब्द 'मीश' भेड़ और दुंबा दोनों के लिए सामान्य नहीं है बल्कि 'मीश' केवल दुंबा को कहते हैं।" "फ़ारसी में शब्द 'गौसफ़ंद' या 'मीश' शब्द 'बुज़' का विलोम है जैसा कि अरबी में शब्द 'मअज़', 'ज़ान' का विलोम है। क़ामूस और सुराह दोनों से यही सिद्ध है।" "बहरहाल, कुछ भाषाविदों का कहना है कि फ़ारसी शब्द 'गौसफ़ंद', शब्द 'मीश' का समानार्थी नहीं है बल्कि 'मीश' और 'बुज़' (दुंबा और बकरी) दोनों के लिए सामान्य है। (ग़ियास-उल-लुग़ात) २"

[निचला भाग - बायाँ (फ़ारसी)] "इस इबारत से साफ़ मालूम होता है कि जिस जानवर को अरब 'ज़ान' कहते हैं फ़ारस वाले उसे 'मीश' कहते हैं, और जिसे अरब 'मअज़' कहते हैं फ़ारस वाले उसे 'बुज़' कहते हैं, क्योंकि शब्द 'मीश' का प्रयोग सामान्यतः 'ज़ान' पर होता है।"

[निचला भाग - दायाँ (उर्दू)] "इस इबारत से साफ़ ज़ाहिर हो गया कि अरब वालों के नज़दीक जो जानवर 'ज़ान' कहलाता है, फ़ारस वाले उसको 'मीश' कहते हैं (और उर्दू वाले दुंबा कहते हैं), और अरब जिसे 'मअज़' कहते हैं, फ़ारस वाले उसे 'बुज़' कहते हैं (और उर्दू वाले बकरी कहते हैं)। यह नहीं कि शब्द 'मीश' के प्रयोग में भेड़ शामिल है।"

[पाद-टिप्पणियाँ] १. ग़ियास-उल-लुग़ात, अध्याय 'काफ़' फ़ारसी, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृष्ठ २३१। २. ग़ियास-उल-लुग़ात, अध्याय 'काफ़' फ़ारसी, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृष्ठ २३१।

पृष्ठ ३८४ / ६३०

[Box 1 - Left] کما یطلقون لفظ الضان علی ماتکون له الیة کذلك الفرس یطلقون علیه لفظ میش فهواهما واحد کما یشعر به عبارة الغیاث ، گوسفند بمعنی میش مقابل بز چنانچہ معز در عربی مقابل ضان ست کما استفاده من القاموس و الصراح ، و بعضے نوشته اند که اطلاق گوسفند بر میش و بز ہر دو آمده، از سراج، انتهی ۱ عبارة الغیاث ۔

[Box 1 - Right] جو تصریحات علماء کے بالکل خلاف ہے۔ اس لئے ثابت یہی ہوا کہ یہ قربانی کا جانور ہی نہیں ہے۔ ایک شبہ: شکل وصورت، رنگ وروپ، فوائد اور تاثیر میں ہزار اختلاف ہوتے ہوئے بھینس کو بقر میں شامل مانا تو صرف دم کے اختلاف کی وجہ سے بھیڑ دنبہ میں کیوں شامل نہیں کی گئی، جواب: بھینس قیمت اور گوشت میں گائے سے عمدہ ہے۔ اور بھیڑ دنبہ سے چکی میں ناقص ہے اس لئے یہ بات قرین قیاس ہے کہ اکمل اور عمدہ کو کامل کے ساتھ شمار کیا جائے، اور یہ بات غلط ہے کہ ناقص کو کامل کے ساتھ جوڑا جائے، اسی لئے بھینس کو گائے میں شمار کیا اور بھیڑ کو دنبہ میں نہیں۔

[Middle Section] دوسرا شبہ : اہل لغت نے ضان کا ترجمہ فارسی کے لفظ میش سے کیا ہے جو بھیڑ اور دنبہ دونوں کو عام ہے پس اہل لغت کے اس محاورہ کے موافق اہل شرع کو بھی بھیڑ کو دنبہ میں شامل ماننا چاہئے۔ جواب: اہل لغت کی تشریح کے موافق لفظ میش بھیڑ اور دنبہ دونوں کو عام نہیں بلکہ میش صرف دنبہ کو کہتے ہیں۔ فارسی میں لفظ گوسفندی لفظ میش طرح لفظ بز کا مقابل ہے جیسا کہ عربی میں لفظ معز ضان کا مقابل ہے۔ قاموس وصراح دونوں سے یہی ثابت ہے۔ البتہ بعض اہل لغت کہتے ہیں کہ فارسی کا لفظ گوسفند لفظ میش کا ہم معنی نہیں بلکہ میش و بز (دنبہ و بکری) دونوں کو عام ہے۔ (غیاث اللغات) ۲

[Bottom Section - Left (Persian)] پس ازیں عبارت صاف معلوم می شود کہ آں حیواں کہ عرب آں را ضان گویند فرس آں را میش گویند، وانچہ عرب آں معز گویند فرس آں را بز گویند، لان لفظ میش عام یطلق علی الضان

[Bottom Section - Right (Urdu)] اس عبارت سے صاف ظاہر ہو گیا کہ اہل عرب کے نزدیک جو جانور ضان کہلاتا ہے اہل فارس اس کو میش کہتے ہیں (اور اہل اردو دنبہ کہتے ہیں اور اہل عرب جس کو معز کہتے ہیں اہل فارس اسی کو بز کہتے ہیں، نہ یہ کہ لفظ میش کے اطلاق میں بھیڑ داخل ہے۔

[Footnotes] ۱ غیاث اللغات فصل کاف فارسی مع واؤ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۳۱ ۲ غیاث اللغات فصل کاف فارسی مع واؤ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۳۱

[Left Column - Arabic Text] Regarding the animal in question, even if it is conceded that the word 'Meish' in the Persian language refers to 'possessors of wool'—being more general than whether it has a fat tail or not, so as to include sheep and the animal in question—then the linguists' explanation of the word 'Zan' (sheep) with the term 'Meish' is an explanation by a more general term. This is permissible when the intent is to distinguish it from some others. [1] This was mentioned by Fadhil al-Lahori in the discussion on the properties of names.

If it is intended to distinguish the defined thing from certain matters, then a definition with a general term is also permissible. [2] (Fadhil al-Lahori, Discussion on Properties of Names).

And here it is the same, or the intent of its explanation is to distinguish it from some others such as goats and cattle, for both of those are 'possessors of hair' [rather than wool]. And if it is said that their purpose in explaining 'Zan' with the word 'Meish' is that 'Zan' is what belongs to the 'possessors of wool' whether it has a fat tail or not, just as 'Meish' is likewise, then after conceding this, it does not become a proof against us because the proof against us is the explanation of the jurists, not the explanation of the linguists, and it is obligatory upon us to follow the jurists.

[Right Column - Urdu Text] Another answer: And if, for the sake of argument, we concede that according to linguists, 'Meish' applies to those with wool, even then we are not ready to accept that their intention by it is a sheep. To explain this, we need to go into some detail. The definition of something is sometimes made with an equivalent term. For example, the definition of 'human' is made with the term 'rational' (for every individual that 'human' applies to, 'rational' also applies). And sometimes, for a definition, a more general term than the thing being defined is used, such as 'Al-Sa'danah is a plant' (where Sa'danah is the name of a specific grass), whereas 'plant' refers to every grass. The first-mentioned is a complete definition and the second is incomplete; in short, both are definitions.

So here too, 'Zan' was translated with the word 'Meish', the meaning of which is 'woolly one'. But by this, the linguists' intention was not to include sheep in 'Zan', but rather to distinguish the fat-tailed sheep (Dunba) from cows, buffaloes, and goats, as they are not woolly animals, whereas the fat-tailed sheep is a woolly animal. And when it became necessary to distinguish 'Zan' from sheep as well, its definition was made as the animal with a fat tail.

Answer to the Answer: If it is replied to our point that diverting the linguists' usage here from an equivalent definition to a general definition is an unsubstantiated claim...

[Footnotes] 1 Speech of the Eminent Lahori 2 Speech of the Eminent Lahori

[बायां कॉलम - अरबी पाठ] प्रश्नगत जानवर के बारे में, भले ही यह मान लिया जाए कि फारसी भाषा में 'मेश' शब्द का अर्थ 'ऊन वाले' है—जो इस बात से अधिक सामान्य है कि उसकी चक्की (भारी दुम) है या नहीं, ताकि इसमें भेड़ और प्रश्नगत जानवर शामिल हो सकें—तो भाषाविदों द्वारा 'ज़ान' (भेड़) शब्द की व्याख्या 'मेश' शब्द से करना एक अधिक सामान्य शब्द द्वारा व्याख्या है। यह तब जायज़ है जब उद्देश्य उसे कुछ अन्य चीजों से अलग करना हो। [1] फाज़िल लाहौरी ने 'नामों के गुणों' की चर्चा में इसका उल्लेख किया है।

यदि परिभाषित वस्तु को कुछ बातों से अलग करना हो, तो सामान्य शब्द से भी परिभाषा जायज़ है। [2] (फाज़िल लाहौरी, नामों के गुणों की चर्चा)।

और यहाँ भी वैसा ही है, या इसकी व्याख्या का उद्देश्य उसे कुछ अन्य जैसे बकरी और गाय से अलग करना है, क्योंकि वे दोनों 'बाल वाले' जानवर हैं। और यदि यह कहा जाए कि 'ज़ान' की व्याख्या 'मेश' शब्द से करने में उनका उद्देश्य यह है कि 'ज़ान' वह है जो 'ऊन वाले' जानवरों में से हो, चाहे उसकी चक्की हो या नहीं, जैसा कि 'मेश' भी वैसा ही है, तो इसे स्वीकार करने के बाद भी यह हमारे खिलाफ दलील नहीं बनती क्योंकि हमारे लिए दलील फकीहों (धर्मशास्त्रियों) की व्याख्या है, न कि भाषाविदों की व्याख्या, और हमारे लिए फकीहों का अनुसरण करना अनिवार्य है।

[दायां कॉलम - उर्दू पाठ] एक और उत्तर: और यदि तर्क के तौर पर हम यह मान भी लें कि भाषाविदों के अनुसार 'मेश' का प्रयोग ऊन वाले पर होता है, तब भी हम यह मानने को तैयार नहीं कि इससे उनका तात्पर्य भेड़ है। इसकी व्याख्या के लिए हमें थोड़ी तफ़्सील (विस्तार) में जाना होगा। किसी चीज़ की परिभाषा कभी उसके बराबर के शब्द से भी की जाती है। जैसे इंसान की परिभाषा 'नातिक' (बोलने वाला/तार्किक) शब्द से की जाए (कि जिन-जिन व्यक्तियों पर इंसान शब्द लागू होता है, नातिक भी उन-उन पर लागू होता है)। और कभी परिभाषा के लिए परिभाषित वस्तु से अधिक सामान्य शब्द का भी प्रयोग किया जाता है, जैसे 'अल-सअदाना नब्त' (कि सअदाना एक विशेष घास का नाम है) जबकि 'नब्त' (पौधा) हर घास को कहा जाता है। पहले वाली परिभाषा पूर्ण है और दूसरी अपूर्ण; संक्षेप में, दोनों ही परिभाषाएँ हैं।

तो यहाँ भी 'ज़ान' का अनुवाद 'मेश' शब्द से कर दिया गया जिसका अर्थ है 'ऊन वाला'। लेकिन इससे भाषाविदों का उद्देश्य 'ज़ान' में भेड़ को शामिल करना नहीं था, बल्कि दुंबा को गाय, भैंस और बकरी

से अलग करना है क्योंकि वे ऊन वाले जानवर नहीं हैं, और दुंबा ऊन वाला जानवर है। और जब 'ज़ान' को भेड़ से भी अलग करना हुआ तो उसकी परिभाषा 'चक्की वाले जानवर' से की।

जवाब का जवाब: यदि हमारी बात का यह उत्तर दिया जाए कि भाषाविदों के प्रयोग को यहाँ समान परिभाषा से हटाकर सामान्य परिभाषा करार देना एक बे-दलील (बिना प्रमाण की) बात है...

[पाद लेख] 1 फाज़िल लाहौरी का कथन 2 फाज़िल लाहौरी का कथन

पृष्ठ 385/630

وعلی الحیوان المسئول عنہ ولو سلم ان لفظ میش فی لغۃ الفرس بمعنی ذوات الصوف اعم من ان یکون لھا الیۃ اولا لیشتمل الضأن والحیوان المسئول عنہ فتفسیر اھل اللغۃ لفظ الضأن بلفظ میش تفسیر بالاعم وھو جائز اذا کان المقصود ھو التمییز عن بعض ماعداہ ۱- وذکرہ الفاضل اللاھوری فی بحث خواص الاسم۔

اگر معرف کو بعض امور سے ممتاز کرنا ہے تو عام لفظ سے بھی تعریف جائز ہے ۲ (فاضل لاہوری بحث خواص اسم)

وھھنا کذلک او المقصود من تفرسیرہ بہ تمیزہ عن بعض ماعداہ کالمعز والبقر، فانھما من ذوات الشعر، ولو قیل ان غرضھم من تفسیر الضأن بلفظ میش ان الضأن ما کان من ذوات الصوف سواء کان لہ الیۃ اولا کما ان میش کذلک فبعد التسلیم لایصیر حجۃ علینا لان الحجۃ علینا تفسیر الفقھاء لا تفسیر اھل اللغۃ، ووجب علینا اتباع الفقھاء

ایک اور جواب: اور اگر بطور تنزل ہم یہ تسلیم بھی کر لیں کہ اہل لغت کے نزدیک میش کا اطلاق اون والے پر ہوتا ہے تب بھی ہم یہ تسلیم کرنے کے لئے تیار نہیں کہ اس سے ان کی مراد بھیڑ ہے۔ اسکے بیان کے لئے ہم کو تھوڑی تفصیل میں جانا ہوگا۔ کسی چیز کی تعریف اس کے مساوی لفظ سے بھی کی جاتی ہے۔ جیسے انسان کی تعریف لفظ ناطق سے کی جائے (کہ جن جن افراد پر انسان دلالت کرتا ہے ناطق بنی اس اس پر دلالت کرتا ہے) اور کبھی تعریف کے لئے معرف سے عام لفظ بھی استعمال کیا جاتا ہے جیسے السعدانۃ نبت (کہ سعدانہ ایک مخصوص گھاس کا نام ہے)

جبکہ نبت ہر گھاس کو کہا جاتا ہے۔ اول الذکر تعریف کامل ہے اور ثانی ناقص، الغرض تعریف دونوں ہی ہے۔

تو یہاں بھی ضان کا ترجمہ لفظ میش سے کر دیا جس کا مفہوم اون والا۔ لیکن اس سے اہل لغت کی غرض ضان میں بھیڑ کو شامل کرنے کی نہیں تھی بلکہ دنبہ کو گائے، بھینس اور بکری سے ممتاز کرنا ہے کہ وہ اون والے جانور نہیں، اور دنبہ اون والا جانور ہے۔ اور جب ضان کو بھیڑ سے بھی ممتاز کرنا ہوا تو اس کی تعریف چکی والے جانور سے کی۔

جواب الجواب: اگر ہماری بات کا یہ جواب دیا جائے کہ اہل لغت کے اطلاق کو یہاں تعریف مساوی سے پھیر کر تعریف عام قرار دینا ایک بے دلیل

۱ کلام لفاضل اللاھوری ۲ کلام لفاضل اللاھوری

Vol 20 Fatawa Razawiya

Linguists, and they are many, often intentionally differ from common usage, as Al-Chalpi stated in the commentary on 'Al-Wiqaya', in the chapter on Sacrifice: "His statement that 'Jadha' is a sheep of six months' is according to the school of the Jurists (Fuqaha). We have restricted it to this because, according to linguists, a 'Jadha' of sheep is one that has completed one year. This is also mentioned in 'Al-Nihaya' (1) and by Al-Ayni on 'Al-Kanz', in the chapter on Sacrifice: 'It is permissible to sacrifice a Jadha' of sheep and nothing else—and that is what has completed six months according to the Jurists (2)'. In the book of Zakat, goats are treated like sheep, and the 'Thani' (two-year-old) is taken in its Zakat, not the 'Jadha', which is what has passed most of its [year]. This is the interpretation of the Jurists, while according to the linguists, 'Jadha' is what has completed one year and enters its second year (3)."

And this is a claimed matter. Therefore, it is not divisible. It is clear that their purpose in presenting the translation of 'Daan' is to show that it is the animal that has wool, whether it is smooth or not; they have no concern with that, so linguistically it was included in sheep/rams. Answer: Fine, let the meaning of linguists be what you say, but for us, the word of linguists is not a proof; the word of the Jurists is. When they say the meaning of 'Daan' is 'the smooth one', then that same meaning will be accepted, and it will not be included in sheep/rams. As for the point that there is a difference in meanings between the Jurists and the linguists, its example is found in the sacrificial animal itself with the word 'Jadha', which the Jurists apply to a six-month-old kid,

while the linguists apply it to a one-year-old kid. The solution to the issue is based only on the statement of the Jurists. (Chalpi on Sharh al-Wiqaya, Ayni on al-Kanz) "As for the interpretation of 'Daan' as being from the possessors of..." Doubt No. 3: Some Jurists have also defined 'Daan' as follows:

Note: 'Abr al-Majeed' mentions it this way, whereas the wording in the original source is: "Al-Daan is that which is from the possessors of wool, and Al-Ma'z (goats) is from the possessors of hair (4)." Quhistani 12 - Abdul Mannan al-A'zami. The respondent has expressed it this way, although in the original book it is like this: "Daan is that

which is wool-possessing and Ma'z is that which is hair-possessing." Quhistani 12, Abdul Mannan al-A'zami.

1. Dhakhira al-Uqba, Marginalia on Sharh al-Wiqaya, Book of Sacrifice, Naval Kishor Kanpur, 4/775.
2. Ramz al-Haqa'iq fi Sharh Kanz al-Daqa'iq, Book of Sacrifice, Maktaba Nooriya Razawiya Sukkur, 2/205.
3. Ramz al-Haqa'iq fi Sharh Kanz al-Daqa'iq, Book of Zakat, Chapter on Zakat of Pasturing Animals, Maktaba Nooriya Razawiya Sukkur, 1/71.
4. Jami' al-Rumuz, Book of Zakat, Maktaba Islamia, Gunbad Qamus Iran, 2/306. Page 386 of 630

जिल्द 20 फ़तावा रज़विया

भाषाविद (लहुत के जानकार), और वे बहुत से हैं, अक्सर जानबूझकर सामान्य उपयोग से भिन्न होते हैं, जैसा कि अल-चलपी ने 'अल-विक़ाया' की व्याख्या (शरह) में, कुर्बानी के अध्याय में कहा है: "उनका यह कथन कि 'जज़अ' छह महीने की भेड़ है, फ़ुक़हा (धर्मशास्त्रियों) के मत के अनुसार है। हमने इसे इस तक सीमित रखा है क्योंकि भाषाविदों के अनुसार, भेड़ का 'जज़अ' वह है जिसने एक वर्ष पूरा कर लिया हो। ऐसा ही 'अल-निहाया' (1) और अल-ऐनी ने 'अल-कन्ज़' पर अपनी व्याख्या में कुर्बानी के अध्याय में कहा है: 'भेड़ के जज़अ की कुर्बानी जायज़ है और किसी की नहीं—और फ़ुक़हा के अनुसार यह वह है जिसने छह महीने पूरे कर लिए हों (2)'। ज़कात की किताब में, बकरियों को भेड़ों के समान माना गया है, और इसकी ज़कात में 'थानी' (दो साल का जानवर) लिया जाता है, न कि 'जज़अ', जो अपने वर्ष का अधिकांश भाग गुज़ार चुका हो। यह फ़ुक़हा की व्याख्या है, जबकि भाषाविदों के अनुसार, 'जज़अ' वह है जिसने एक वर्ष पूरा कर लिया हो और दूसरे वर्ष में प्रवेश किया हो (3)।"

और यह एक दावा की गई बात है। इसलिए, यह विभाज्य नहीं है। यह स्पष्ट है कि 'ज़ान' का अनुवाद प्रस्तुत करने में उनका उद्देश्य यह दिखाना है कि यह वह जानवर है जिसके पास ऊन है, चाहे वह चिकनी हो या न हो; उन्हें इससे कोई सरोकार नहीं है, इसलिए भाषाई रूप से इसे भेड़/मेढ़े में शामिल किया गया था। उत्तर: ठीक है, भाषाविदों का अर्थ वही रहने दें जो आप कह रहे हैं, लेकिन हमारे लिए भाषाविदों की बात प्रमाण नहीं है; फ़ुक़हा की बात प्रमाण है। जब वे 'ज़ान' का अर्थ 'चिकनी वाला' कहते हैं, तो वही माना जाएगा, और यह भेड़/मेढ़े में शामिल नहीं होगा। रही यह बात कि फ़ुक़हा और भाषाविदों के अर्थों में अंतर होता है, तो इसका उदाहरण स्वयं कुर्बानी के जानवर में 'जज़अ' शब्द से मिलता है, जिसे फ़ुक़हा छह महीने के बच्चे को कहते हैं,

जबकि भाषाविद एक साल के बच्चे को कहते हैं। और मसले का समाधान केवल फ़ुक़हा के कथन पर ही दिया जाता है। (चलपी शरह अल-विक़ाया पर, ऐनी अल-कन्ज़ पर) "और जहाँ तक 'ज़ान' की व्याख्या का संबंध है कि वह उन चीज़ों में से है जो..." शंका नंबर 3: कुछ फ़ुक़हा ने भी 'ज़ान' की परिभाषा इस प्रकार की है:

नोट: 'अबर अल-मजीद' ने इसे इस तरह लिखा है, जबकि मूल पाठ में इबारत इस प्रकार है: "अल-ज़ान वह है जो ऊन वालों में से हो, और अल-मअज़ (बकरी) वह है जो बालों वालों में से हो (4)।"

कुहिस्तानी 12 - अब्दुल मन्नान अल-आज़मी। मुजीब (उत्तर देने वाले) ने इस तरह व्यक्त किया है, हालांकि मूल पुस्तक में इस प्रकार है: "ज़ान वह है जो ऊन वाला हो और मअज़ वह जो बालों वाला हो।" कुहिस्तानी 12, अब्दुल मन्नान अल-आज़मी।

1. ज़खीरा अल-उक़्बा, हाशिय शरह अल-विक़ाया, किताब अल-अज़हिया, नवल किशोर कानपुर, 4/775।
2. रम्ज़ अल-हक़ाएक़ फ़ी शरह कन्ज़ अद-दक़ाएक़, किताब अल-अज़हिया, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, 2/205।
3. रम्ज़ अल-हक़ाएक़ फ़ी शरह कन्ज़ अद-दक़ाएक़, किताब अल-ज़कात, बाब सदक़ा अल-सवाइम, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, 1/71।
4. जामि अल-रुमूज़, किताब अल-ज़कात, मकतबा इस्लामिया, गुंबद क़ामूस ईरान, 2/306। पृष्ठ 386/630

لاہل اللغۃ وھم کثیر اما یخالفون اہل اللغۃ عمداً کما قال الحلبی علی شرح الوقایۃ، فی باب الاضحیۃ قولہ الجذع شاۃ لہا ستۃ اشہر ای فی مذہب الفقہاء، و انما قیدناہ بہذا الان عند اہل اللغۃ الجذع من الشاۃ ما تمت لہا سنۃ کذا فی النہایۃ ۱ والعینی علی الکنز، فی باب الاضحیۃ وجاز الجذع من الضأن لا غیر - وھو ما تمت لہ ستۃ اشہر عند الفقہاء ۲ وفی کتاب الزکاۃ والمعز کالضأن ویؤخذ الثنی فی زکاتہا لا الجذع وھو ما أتی علیہ اکثرہا، وھٰذا التفسیر الفقہاء و عند اہل اللغۃ الجذع ماتمت لہ سنۃ، وطعن فی الثانیۃ ۳ ۔

اور ادعائی بات ہے۔ اس لئے قابلِ تقسیم نہیں ظاہر ہے کہ ان کا منشاء ضان کا ترجمہ پیش کرکے یہی ظاہر کرنا ہے کہ وہی جانور ہے جس کے اون ہوتا ہے چکنی ہو یا نہ ہو، اس سے ان کو کوئی غرض نہیں تو لغتہً بھیڑ دنبہ میں شامل ہوئی۔ جواب: چلئے اہل لغت کا مطلب وہی ہے جو آپ کہتے ہیں، لیکن ہمارے لئے حجت اہل لغت کی بات نہیں ہے اہل فقہ کی بات ہے جب وہ ضان کے معنی چکنی والا کہتے ہیں تو وہی مانا جائے گا، اور بھیڑ دنبہ میں شامل نہ ہوگی۔ رہ گئی یہ بات کہ اہل فقہ اور اہل لغت کے معانی میں اختلاف ہوتا ہے۔ تو اس کی نظیر قربانی کے جانور میں ہی لفظ جذع ہے کہ اہل فقہ چھ ماہ کے بچے کو کہتے ہیں، اہلِ لغت ایک سالہ بچہ کو، اور مسئلہ کا حل اہل فقہ کے قول پر ہی دیا جاتا ہے۔ چلپی علی شرح الوقایہ، عینی علی الکنز) واما تفسیر الضأن ص بما کان من ذوات شبہ نمبر ۳: بعض فقہاء نے بھی تو ضان کی تعریف عہ: عبر المجید ھکذا والعبارۃ فی الاصل ھکذا الضأن ما کان من ذوات الصوف ولمعز من ذوات الشعر ۴۔ قہستانی ۱۲۔ عبد المنان الاعظمی۔ مجیب نے یوں تعبیر کیا ہے حالانکہ اصل کتاب میں یوں ہے، ضان وہ ہے جو اون والا ہو اور معز جو بالوں والا ہو، قہستانی ۱۲ عبد المنان الاعظمی

۱ ذخیرة العقبٰی حاشیه شرح الوقایه کتاب الاضحیه نولکشو رکانپور ۴ / ۷۷۵ ۲ رمز الحقائق فی شرح کنز الدقائق کتاب الاضحیه مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۲ / ۲۰۵ ۳ رمز الحقائق فی شرح کنز الدقائق کتاب الزکوة باب صدقة السوائم مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱ / ۷۱ ۴ جامع الرموز کتاب الزکوة مکتبہ اسلامیہ گنبد قاموس ایران ۲ / ۳۰۶ Page 386 of 630

Fatawa Rizvia Volume 20

...sheep and goats as those having hair, as some have done with "what has wool" (meaning woolly). The meaning of this is clearly that sheep are also included in it. Answer: Yes, Qahastani has given this definition: "Dhan (sheep) is what has wool and Ma'z (goat) is what has hair." But the answer we have already given is that this definition is general. It is to distinguish a ram (dumba) from a goat or an ox, not to distinguish it from a sheep (when it was needed, this definition was given: "what has a tail-fat (alyah)" meaning one having a fatty tail, so that sheep are excluded).

The evidence for our point is that the word 'min' (from/among) is used in the definition which means 'some of', so the translation of the definition's text becomes: Dhan is 'some of' the woolly animals. And the second evidence is that in the definition of a goat, the same is said: "what has hair" i.e., those with hair. So if it is not understood from this text that a goat is 'some of' the hairy animals, then cows, buffaloes, etc., would also be included as goats. Therefore, due to this necessity, when the definition of a goat is considered general, the definition of Dhan should also be considered general (because both sentences are side by side, so the ruling for both should be the same).

Now we write the texts from available books, so look into them correctly until the truth becomes clear to you, and the truth is more worthy of being followed. References: Now we present references from books so that the truth becomes clear and manifest: (M) The sacrifice of a 'Jadha' (six-month-old sheep if big enough) from the 'Dhan' is valid. (Sh) 'Jadha' is a sheep that is six months old. (1) A 'Jadha' of 'Dhan' is permissible for sacrifice, meaning a six-month-old offspring. And 'Dhan' refers to an animal with a fatty tail. (M) And 'Thani' (two-year-old) and older from the three (Sh) i.e., from sheep/goats, whether it be a 'Dhan' or a 'Ma'z' (goat), and from cattle, and from... types of animals are permissible, meaning in sheep/goats it could be a ram or a goat, and in cows it could be a cow or a buffalo and a camel (Sharh Wiqayah by Aini). (2) The author's aforementioned statement refers to those animals besides which sacrifice is not permissible.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 20

...भेड़ और बकरियाँ उन जानवरों के रूप में जिनके बाल होते हैं, जैसा कि कुछ लोगों ने "जिसका ऊन हो" के साथ किया है। जिसका साफ़ मतलब यही हुआ कि भेड़ भी इसमें शामिल है। जवाब: हाँ, क़हस्तानी ने यह परिभाषा दी है: "ज़ान (भेड़) वह है जिसका ऊन हो और मअज़ (बकरी) वह है जिसके बाल हों।" लेकिन इसका जवाब हम पहले ही दे चुके हैं कि यह परिभाषा सामान्य (बिला-आम) है। यह बकरी और बैल से दुम्बा को अलग करने के लिए है। भेड़ से अलग करने के लिए नहीं (जब इसकी ज़रूरत हुई तो यह परिभाषा दी गई "मा-लहू अलियह" जिसकी चक्ती/चरबी वाली पूंछ हो, ताकि भेड़ बाहर निकल जाए)।

हमारी इस बात पर प्रमाण यह है कि परिभाषा में शब्द 'मिन' का प्रयोग किया गया है जिसका अर्थ है 'में से', तो परिभाषा के इ़ब़ारत का अनुवाद यह हुआ कि ज़ान ऊन वाले जानवरों में से कुछ है। और दूसरा प्रमाण यह है कि बकरी की परिभाषा में यही कहा गया है। "मा-कान ज़वातुल शअर" जो बालों वाली हो। तो अगर इस इबारत का यह मतलब न लिया जाए कि बकरी बाल वाले जानवरों में से कुछ है, तो गाय, भैंस आदि भी बकरी में शामिल हो जाएंगे। इसलिए, इस मजबूरी से जब बकरी वाली परिभाषा को सामान्य माना जाए, तो ज़ान वाली परिभाषा को भी सामान्य मानना चाहिए (क्योंकि दोनों वाक्य साथ-साथ हैं तो दोनों का हुक्म एक समान होना चाहिए)।

अब हम उपलब्ध किताबों से इबारत लिखते हैं, तो उनमें सही से देखें यहाँ तक कि सत्य आप पर स्पष्ट हो जाए, और सत्य ही अनुसरण के अधिक योग्य है। हवाले: अब हम किताबों से हवाले पेश करते हैं जिससे सच साफ़ और रोशन हो जाएगा: (म) ज़ान में से 'जज़ह' की कुर्बानी सही है। (श) 'जज़ह' छह महीने का भेड़ का बच्चा है। (1) ज़ान का जज़ह कुर्बानी में जायज़ है यानी छह महीने का बच्चा। और ज़ान चक्ती वाले जानवर को कहते हैं। (म) और 'थानी' (दो साल का) और उससे बड़ी उम्र वाले जानवर तीनों किस्मों में जायज़ हैं यानी 'शात' में दुम्बा हो या बकरी और गाय में गाय हो या भैंस और ऊँट (शरह विक़ाया मिन ऐनी)। (2) लेखक के उपर्युक्त कथन में उन जानवरों की ओर इशारा है जिनके अलावा कुर्बानी जायज़ नहीं है।

पेज 387 ऑफ़ 630

الصوص والمعز بما كان ذوات الشعر، كما فعل بعضهم "ماله صوف" (جس کے اون ہو) سے کی ہے۔ جس کے معنی صاف یہی ہوئے کہ بھیڑ بھی اس میں شامل ہے۔ جواب: جی ہاں قہستانی نے یہ تعریف کی ہے۔ "الضان ما كان من ذوات الصوف والمعز ما كان من ذوات الشعر" لیکن اس کا جواب ہم پہلے ہی دے چکے ہیں کہ یہ تعریف بالا عم ہے۔ بکری اور بیل سے دنبہ کو ممتاز کرنے کے لئے ہے۔ بھیڑ سے ممتاز کرنے کے لئے نہیں (جب اس کی ضرورت ہوئی تو یہ تعریف کیا "ماله الية" جس کی چکتی ہو، تاکہ بھیڑ نکل جائے)

ہماری اس بات پر قرینہ یہ ہے کہ تعریف میں لفظ من استعمال کیا گیا ہے جس کے معنی ہوتے ہیں، تو تعریف کی عبارت کا ترجمہ یہ ہوا ضان اون والے جانوروں میں سے بعض ہے اور دوسرا قرینہ یہ ہے کہ بکری کی تعریف میں یہی کہا گیا ہے۔ "ماكان ذوات الشعر" جو بالوں والی ہو۔ تو اگر اس عبارت کا یہ مطلب نہ لیا جائے کہ بکری بال والے جانوروں میں سے بعض ہے تو بیل بھینس وغیرہ بھی بکری میں شامل ہو جائیں گے، پس اس مجبوری سے جب بکری والی تعریف کو بالا عم قرار دیا جائے تو ضان والی تعریف کو بھی تعریف بالا عم قرار دیں (کیونکہ دونوں جملے ساتھ ساتھ ہیں تو دونوں کا حکم یکساں ہونا چاہئے۔)

الآن نكتب عبارات الكتب الموجودة فانظر فيها حق النظر حتى يتبين لك الحق والحق احق بان يتبع حوالے: اب ہم کتابوں سے حوالے پیش کرتے ہیں جس سے حق واضح اور روشن ہو جائے گا: (م) وصح الجذع من الضان(ش) الجذع شاة لها ستة اشهر، والضان بما تكون له الية (۱) ضان کا جذعہ قربانی میں جائز ہے یعنی شش ماہہ بچہ اور ضان چکتی والے جانور کو کہتے ہیں، (م) والثني فصاعدا من الثلثة (ش) اى من شاة اعم من ان يكون ضانا او معزا، ومن البقر، ومن ثنی اور اس سے

بڑی عمر والے جانور تینوں اقسام کے جائز ہیں یعنی شاۃ میں دنبہ ہو یا بکری اور گائے میں گائے ہو یا بھینس اور اونٹ (شرح وقایہ من عینی) (۲) مصنف کے مذکورہ بالا قول میں ان جانوروں کی طرف اشارہ ہے جن کے علاوہ قربانی جائز نہیں

صفحہ ۳۸۷ از ۶۳۰

Fatawa Razawiya, Volume 20

Al-Ibil (Camels) - Sharh Wiqaya by Al-Aini: His statement "and Jadha' is valid..." until "from the three types," points to an explanation of the types of animals that are not permissible for sacrifice except through them, and clearly specifies those that are not permissible below that age. Chalpi on Sharh al-Wiqaya: from Al-Aini: And a six-month-old Jadha' (lamb) of the sheep is valid if it is such that if mixed with Thnaya (one-year-old sheep), it cannot be distinguished from a distance. And Thani and above from the three types are valid. Thani is a five-year-old camel, a two-year-old cow/buffalo, and a one-year-old goat/sheep. End. Durr al-Mukhtar from Al-Aini: His statement "of the sheep" refers to those with a fat tail (lambs). He specified it because Jadha' is not permissible for goats and others without dispute, as stated in al-Mabsut al-Quhistani. Jadha' of cows is a one-year-old, and of camels is a four-year-old. Bada'i': His statement "from the three" means the following ones: camels, cows (of both types), and sheep/goats (of both types). Radd al-Muhtar from Al-Aini: Sacrificing livestock (An'am) is among the Sunnahs of Islam. Tadhhiya is the slaughtering of the Udhiya (sacrifice), and An'am with a fatha (on the 'Alif') is the plural of 'Na'am'.

And it describes the ages outside of which sacrifice is not permissible. (Hashiya Sharh Wiqaya Chalpi from Al-Aini). (3) A lamb of a sheep so large that it is six months old but looks like a year old from a distance. (Durr al-Mukhtar Aini). "Dhan" refers to sheep with fat tails. This condition of fat tail was mentioned to exclude the 'Jadha' of goats, cows, and camels. A goat's 'Jadha' is six months old, a cow's is one year old, and a camel's is four years old. The phrase "from the three" which will be mentioned later refers to camels and cows, both types, and similarly both types of sheep/goats. (Radd al-Muhtar from Al-Aini). (4) Sacrificing livestock (An'am) is sunnah. 'An'am' means four-legged animals. 'Adhiya' means sacrifice. The meaning is that sacrificing a six-month-old or seven-month-old lamb is sunnah, as well as a one-year-old, but there is no restriction for it. Whether it is a sheep or a goat, and the 'Thani' of camels and cows is also permissible for sacrifice. The 'Thani' of a camel is five years old, of a cow is two years old, and of a goat/sheep is one year old. The restriction of 'Dhan' for 'Jadha' was made because a six-month-old goat is not permissible, and 'Dhan' refers to fat-tailed animals.

---

1 Sharh al-Wiqaya, Kitab al-Adhiya, Matba' Yusufi Lucknow, 4/93 2 Dhakhira al-Uqba Hashiya Sharh al-Wiqaya, Kitab al-Adhiya, Naval Kishore Lucknow 4/75 3 Durr al-

Mukhtar, Kitab al-Adhiya, Matba' Mujtabai Delhi 2/232 & 233 4 Radd al-Muhtar, Kitab al-Adhiya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 5/202

फतावा रज़विया, खंड 20

"अल-इबिल" (ऊंट) - ऐनी द्वारा शरह विकाया: उनका कथन "और जज़ह (Jadha') मान्य है..." से "तीन प्रकारों में से" तक, उन जानवरों के प्रकारों के विवरण की ओर संकेत करता है जिनके अलावा कुर्बानी जायज़ नहीं है, और स्पष्ट रूप से उनके बारे में बताता है जो उस उम्र से कम के होने पर जायज़ नहीं हैं। शरह अल-विकाया पर चलपी: ऐनी से: और भेड़ का छह महीने का जज़ह मान्य है यदि वह ऐसा हो कि यदि उसे थनाया (एक साल की भेड़) के साथ मिला दिया जाए, तो दूर से उसे अलग नहीं पहचाना जा सके। और तीन प्रकारों में से थानी (Thani) और उससे ऊपर के मान्य हैं। थानी ऊंट के लिए पाँच वर्ष का, गाय/भैंस के लिए दो वर्ष का और बकरी/भेड़ के लिए एक वर्ष का बच्चा है। समाप्त। ऐनी से दुर्रुल मुख्तार: उनका कथन "भेड़ में से" का अर्थ है मोटी पूंछ वाले। उन्होंने इसे विशेष रूप से उल्लेख किया क्योंकि बिना किसी विवाद के बकरियों और अन्य जानवरों के जज़ह की अनुमति नहीं है, जैसा कि अल-मबसूत कुहिस्तानी में कहा गया है। गायों का जज़ह एक वर्ष का और ऊंटों का चार वर्ष का होता है। बदाए: उनका कथन "तीनों में से" का अर्थ है निम्नलिखित: ऊंट, गाय (दोनों प्रकार), और भेड़/बकरी (दोनों प्रकार)। ऐनी से रद अल-मुहतार: मवेशियों (अनाम) की कुर्बानी इस्लाम की सुन्नतों में से है। तदहिया का अर्थ है उधिया (कुर्बानी) का ज़बह करना, और 'अनाम' का अर्थ चौपाया है।

और ऐसी उम्रों का बयान है जिनके अलावा कुर्बानी जायज़ नहीं। (हाशिया शरह विकाया चलपी मिन ऐनी)। (३) भेड़ (ज़ान) का इतना बड़ा बच्चा जो छह महीने का हो लेकिन दूर से देखने में साल भर का मालूम होता हो (दुर्रुल मुख्तार ऐनी)। 'ज़ान' वह है जिसकी चकती (मोटी पूंछ) हो। यह चकती की शर्त इसलिए लगाई गई ताकि बकरी, गाय और ऊंट के जज़ह को बाहर रखा जा सके। बकरी का जज़ह छह महीने का होता है, गाय का एक साल का और ऊंट का चार साल का। और "तीन में से" शब्द जिसका उल्लेख आगे आएगा, ऊंट और गाय इन दोनों प्रकारों के साथ और इसी तरह अपनी दोनों किस्मों के साथ है। (रद अल-मुहतार मिन ऐनी)। (४) और अनाम की कुर्बानी मसनून (सुन्नत) है। अनाम चौपायों को कहते हैं। उधिया का अर्थ कुर्बानी है। मतलब यह है कि भेड़ का छह महीने का बच्चा, या सात महीने के बच्चे की कुर्बानी मसनून है और एक साल के बच्चे की भी, लेकिन इसके लिए कोई पाबंदी नहीं है। चाहे भेड़ हो या बकरी, और ऊंट और गाय का थानी भी कुर्बानी के लिए जायज़ है। ऊंट का थानी पाँच साल का, गाय का दो साल का और बकरी/भेड़ का एक साल का। और

जज़ह के लिए 'ज़ान' की शर्त इसलिए लगाई गई क्योंकि छह महीने की बकरी जायज़ नहीं है, और ज़ान चकती (मोटी पूंछ) वाले जानवर को कहते हैं।

---

1 शरह अल-विकाया, किताब अल-अधिया, मतबा यूसुफी लखनऊ, 4/93 2 ज़खीरा अल-उकबा हाशिया शरह अल-विकाया, किताब अल-अधिया, नवल किशोर लखनऊ 4/75 3 दुर्रुल मुख्तार, किताब अल-अधिया, मतबा मुजतबाई दिल्ली 2/232 और 233 4 रद अल-मुहतार, किताब अल-अधिया, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी बेरूत 5/202

पृष्ठ 388/630

الابل ۸1- عینی کی شرح وقایہ، ان کا قول "اور جذعہ درست ہے..." سے "تین میں سے" تک، ان اقسام کے بیان کی طرف اشارہ ہے جن کے سوا قربانی جائز نہیں، اور ان کی وضاحت ہے جو اس عمر سے کم میں جائز نہیں ہیں۔ ۸2 چلپی علی شرح الوقایۃ: عینی سے، اور بھیڑ کا چھ ماہ کا جذعہ درست ہے اگر وہ ایسا ہو کہ اگر اسے دو سالہ (ثنایا) کے ساتھ ملا دیا جائے تو دور سے تمیز ممکن نہ ہو۔ اور تین (اقسام) میں سے ثنی اور اس سے اوپر کا درست ہے۔ ثنی اونٹ میں پانچ سال کا، اور گائے اور بھینس میں دو سال کا - اور بکری/بھیڑ میں ایک سال کا ہوتا ہے۔ ۸3 اھ۔ عینی سے در مختار، ان کا قول "بھیڑ سے" وہ ہے جس کی موٹی دم ہو، اس کی قید اس لیے لگائی کیونکہ بکری وغیرہ کا جذعہ بلا خلاف جائز نہیں ہے، جیسا کہ مبسوط قہستانی میں ہے، اور گائے کا جذعہ ایک سال کا، اور اونٹ کا چار سال کا ہے۔ بدائع، ان کا قول "تین میں سے"، یعنی آنے والے اور وہ اونٹ - اور گائے، اپنی دونوں انواع کے ساتھ اور بکری، اپنی دونوں انواع کے ساتھ۔ ۸4 عینی سے رد المحتار، اور اسلام کی سنتوں میں سے چوپایوں (انعام) کی قربانی ہے۔ تضحیہ، اضحیہ (قربانی) کو ذبح کرنا ہے اور اَنعام زبر کے ساتھ نَعَم کی جمع ہے۔

اور ایسی عمروں کا بیان ہے جن کے علاوہ قربانی جائز نہیں، (حاشیہ شرح وقایہ چلپی من عینی) (۳) ضان کا اتنا بڑا بچہ جو چھ ماہ کا ہو لیکن دور سے دیکھنے میں سال بھر کا معلوم ہوتا ہو (در مختار عینی) ضان جس کے چکتی ہو، یہ چکتی کی قید اس لئے لگائی کہ بکری گائے اور اونٹ کے جذعہ کا استثناء مقصود تھا، بکری کا جذعہ چھ ماہ کا ہوتا ہے اور گائے کا سال بھر کا اور اونٹ کا چار سال کا، اور "من الثلاثۃ" کا لفظ جس کا ذکر آگے آرہا ہے یہ اونٹ اور بقر ان دونوں نوعوں کے ساتھ اور اسی طرح اپنی دونوں قسموں کے ساتھ، (ردالمحتار من عینی) (۴) اور انعام

کی قربانی مسنون ہے، انعام چوپایہ کو کہتے ہیں، اضحیہ کے معنی قربانی ہیں، مطلب یہ ہے کہ ضان کا چھ ماہہ بچہ، یا سات ماہہ بچہ کی قربانی مسنون ہے اور ایک سالہ بچہ کی بھی، لیکن اس کے لئے کوئی پابندی نہیں ہے۔ ضان ہو کہ معز، اور اونٹ اور بقر کا ثنی بھی قربانی کے لئے جائز ہے۔ اونٹ کا ثنی پانچ سالہ اور بقر کا دوسالہ اور شاۃ کا ایک سالہ۔ اور جذعہ کے لئے ضان کی قید اس لئے لگائی کہ بکری چھ ماہہ جائز نہیں، اور ضان چکتی والے جانور کو

---

1 شرح الوقایہ کتاب الاضحیۃ مطبع یوسفی لکھنؤ، ۴/ ۹۳ 2 ذخیرۃ العقبی حاشیۃ شرح الوقایہ کتاب الاضحیۃ نولکشور لکھنؤ ۴/ ۷۵ 3 درمختار کتاب الاضحیۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۳۲ و ۲۳۳ 4 ردالمحتار کتاب الاضحیۃ داراحیاء التراث العربي بیروت ۵/ ۲۰۲

Fatawa Rizvia, Volume 20

[Arabic Column] It refers to four-legged animals. This means that part of the Sunnah is to sacrifice a 'Jadh'a' (young animal) of sheep, which has completed six months, some say seven months. For a 'Thani' (mature animal) and older from sheep, it is general, whether it is a sheep or a goat. For camels and cattle, it is general. A 'Thani' is a five-year-old camel, a two-year-old cow, and a one-year-old sheep or goat. 'Jadh'a' (with fat-ha on 'jeem' and 'dal') is specified for sheep because a 'Jadh'a' of a goat is not permissible for sacrifice. Our saying 'generally' indicates that males and females of all mentioned are permissible. Buffalo is included under cattle; this is how it is mentioned in 'Al-Furoo'. From sheep, the ram (male) is preferred; although the ewe (female) and likewise the goat are permissible, the ram is better. End of what we intended from 'Mafatih al-Jinan Sharh Shir'at al-Islam' via 'Ayni'. The ram is better than the ewe, which is the female of the sheep. 'Qamus', 'Radd al-Muhtar' via 'Ayni'. His saying 'Jadh'a of sheep' refers to woolly sheep that have a fat tail, as in 'Minh al-Ghaffar' and others. 'At-Ta'liq al-Mumajjad' on 'Muatta Imam Muhammad' via 'Ayni'. And from...

[Urdu Column] They say that in the above passage, the word 'mutlaqan' (generally) appears once. It means whether it is male or female, and buffalo is included in cattle. In small livestock (shat), the female is not superior, rather the male is. This is the ruling for both types. (Mafatih al-Jinan Sharh Shir'at al-Islam). (5) And the author said 'all types of sheep,' and sheep is that woolly animal which has a fat tail; the same is mentioned in 'Minh al-Ghaffar' etc. (At-Ta'liq al-Mumajjad via Ayni). (6) And the male ram is superior to the female, and this is the female of the sheep. 'Qamus' - (Radd al-Muhtar). (7) Slaughter only a 'Musinnah' (mature animal). If it is not available, then sacrifice a 'Jadh'a' of sheep. There are details in the explanation of this Hadith, which we state according to the Hanafi school. There are three types of sacrificial animals: camel, cattle (cow/buffalo), and sheep/goat. Sacrifice of anything else is not proven from the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) or his companions. There are two types of sheep/goats. 'Ma'z' is the Persian word for...

[Footnotes] 1. Mafatih al-Jinan Sharh Shir'at al-Islam, Section on the Sunnahs of Sacrifice, Al-Maktabah al-Islamiyyah, Quetta, p. 218. 2. Mafatih al-Jinan Sharh Shir'at al-Islam, Section on the Sunnahs of Sacrifice, Al-Maktabah al-Islamiyyah, Quetta, p. 220. 3. Radd al-Muhtar, Book of Sacrifice, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/205. 4. At-Ta'liq al-Mumajjad on Muatta Imam Muhammad with al-Muatta, Book of Sacrifice

and what is sufficient, Noor Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Khana, Karachi, p. 280.

फतावा रज़विया, खंड 20

[अरबी स्तंभ] यह चौपाया जानवरों को संदर्भित करता है। इसका अर्थ है कि सुन्नत के अनुसार भेड़ के 'जज़अ' (छह महीने का बच्चा, कुछ के अनुसार सात महीने का) की बलि दी जा सकती है। 'थनी' (परिपक्व) और उससे बड़े भेड़ या बकरी के लिए यह सामान्य है। ऊंटों और गायों के लिए भी सामान्य है। 'थनी' पांच साल का ऊंट, दो साल की गाय और एक साल की भेड़ या बकरी है। 'जज़अ' (जीम और दाल पर ज़बर के साथ) भेड़ के लिए विशिष्ट है क्योंकि बकरी का 'जज़अ' बलि के लिए जायज़ नहीं है। हमारा 'सामान्य' कहना यह दर्शाता है कि उल्लिखित सभी के नर और मादा जायज़ हैं। भैंस गाय में शामिल है; ऐसा ही 'अल-फुरूह' में बताया गया है। भेड़ों में मेढ़ा (नर) बेहतर है; हालाँकि मादा भेड़ और बकरी भी जायज़ है, लेकिन मेढ़ा श्रेष्ठ है। मफ़ातिह अल-जिनान शरह शिरअतुल इस्लाम से उद्धृत। मेढ़ा मादा भेड़ से बेहतर है। क़ामूस, रद्दुल मुख्तार। 'भेड़ का जज़अ' का अर्थ ऊनी भेड़ है जिसकी पूंछ पर चर्बी होती है, जैसा कि मिन्ह अल-ग़फ़्फ़ार आदि में है। अत-तअलीक़ अल-मुमज्जद इमाम मुहम्मद। और...

[उर्दू स्तंभ] कहते हैं कि ऊपर की इबारत में एक जगह 'मुतलक़न' (सामान्यतः) शब्द आया है। इसका मतलब यह है कि चाहे नर हो या मादा, और भैंस गायों में शामिल है। और भेड़-बकरी (शात) में मादा नहीं बल्कि नर श्रेष्ठ है। दोनों प्रकारों का यही नियम है। (मफ़ातिह अल-जिनान शरह शिरअतुल इस्लाम)। (5) और लेखक ने 'भेड़ के सभी प्रकार' कहा, और भेड़ वह ऊनी जानवर है जिसकी मोटी पूंछ होती है; मिन्ह अल-ग़फ़्फ़ार आदि में भी ऐसा ही है। (अत-तअलीक़ अल-मुमज्जद से)। (6) और नर मेढ़ा मादा से श्रेष्ठ है और यह भेड़ की मादा है। क़ामूस - (रद्दुल मुख्तार)। (7) केवल 'मुसिन्ना' (परिपक्व) ही ज़बह करो। यदि वह न मिले तो भेड़ का 'जज़अ' (छह महीने का बच्चा) ज़बह करो। इस हदीस की व्याख्या में विस्तार है, जिसे हम हनफ़ी विचारधारा के अनुसार बयान करते हैं। कुर्बानी के जानवरों की तीन श्रेणियां हैं: ऊंट, गाय/भैंस, और भेड़/बकरी। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) या उनके साथियों से इनके अलावा किसी और की कुर्बानी साबित नहीं है। भेड़/बकरी की दो किस्में होती हैं। फ़ारसी में 'मअज़'...

[पाद टिप्पणियाँ] 1. मफ़ातिह अल-जिनान शरह शिरअतुल इस्लाम, खंड: कुर्बानी की सुन्नतें, अल-मकतबा अल-इस्लामिया, क्वेटा, पृ. 218। 2. मफ़ातिह अल-जिनान शरह शिरअतुल इस्लाम, खंड: कुर्बानी की सुन्नतें, अल-मकतबा अल-इस्लामिया, क्वेटा, पृ. 220। 3. रद्दुल मुख्तार, किताबुल अज़हिया, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/205। 4. अत-तअलीक़ अल-मुमज्जद अली

मुअत्ता इमाम मुहम्मद, किताबुल अज़हिया, नूर मुहम्मद कारखाना तिजारत कुतुब खाना, कराची, पृ. 280।

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

[عربی کالم] وھو ذوات القوائم الاربع یعنی ان من السنة التضحیة بالجذع من الضأن، وھو ماتم لہ ستة اشھر، وقیل سبعة اشھر، وبالثنی فصاعدا من شاة، اعم من ان یکون ضأنا او معزا، ومن الابل والبقر مطلقاً، وھو ای الثني ابن خمس من الابل، وحولین من البقرة وحول من الشاة والمعز والجذع بفتحتین الجیم والدال، وقیدناہ بالضأن و ھو مالہ الیة - لان الجذع من المعز لا تجوز بہ التضحیة و قولنا مطلقاً اشار الی انہ یجوز الذکور والانثی من جمیع ما ذکر، وان الجاموس داخل في البقر ھکذا ذکرہ في الفروع اھـ، ویختار من الشاة الکبش ای الذکر من الغنم فان الانثی منہ اعنی النعجة وکذا المعز وان جازہ لکن الکبش ھو الاولی انتھی ما اردناہ مفاتیح الجنان شرح شرعة الاسلام من عینی، والکبش افضل من النعجة ھی الانثی من الضأن قاموس رد المحتار من عینی، قولہ الجذع من الضأن ھو ذوات الصوف من الغنم التی لہ الیة ، کما في منح الغفار وغیرہ التعلیق الممجد علی مؤطا امام محمد من عینی - و عن

[اردو کالم] کہتے ہیں اوپر کی عبارت میں ایک جگہ مطلقاً کا لفظ آیا ہے۔ اس کا مطلب یہ ہے کہ مذکر ہو کہ مؤنث، اور بھینس گائے میں داخل ہے۔ اور شاہ میں افضل مادہ نہیں بلکہ نر ہے۔ دونوں نوعوں کا یہی حکم ہے۔ مفاتیح الجنان شرح شرعۃ الاسلام) (۵) اور مصنف نے "جامع من الضان" کہا، اور ضان وہ اون والا جانور ہے جس کے چکتی ہو، ایسا ہی منح الغفار وغیرہ میں ہے۔ (تعلیق الممجد من عینی) (۶) اور نر مینڈھا مادہ سے افضل ہے اور یہ ضان کا مؤنث ہے۔ قاموس - (ردالمختار) (۷) مسنہ ہی ذبح کرو۔ یہ نہ ملے تو ضان کا "جذعہ" اس حدیث کی شرح میں تفصیلات ہیں، ہم مذہب حنفی کے موافق بیان کرتے ہیں، قربانی کے جانور کی تین نوعیں ہیں،

اونٹ، بقر، غنم۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اور اصحابہ سے ان کے علاوہ قربانی ثابت نہیں، غنم کی دو قسمیں ہوتی ہیں۔ معز کو فارسی

[حواشی] 1 مفاتیح الجنان شرح شرعة الاسلام فصل فی سنن الاضحیة مکتبہ الاسلامیہ کوئٹہ ص ۲۱۸ 2 مفاتیح الجنان شرح شرعة الاسلام فصل فی سنن الاضحیة مکتبہ الاسلامیہ کوئٹہ ص ۲۲۰ 3 رد المحتار کتاب الاضحیة دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۰۵ 4 التعلیق الممجد علی مؤطا امام محمد مع المؤطا کتاب الضحایا و مایجز منہا نور محمد کارخانہ تجارت کتب خانہ کراچی ص ۲۸۰

Fatawa Razawiyya Volume 20

[Left Column] Jabir (may Allah be pleased with him) narrated that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Do not slaughter anything but a *musinna* (an animal of a certain age), unless it is difficult for you, then slaughter a *jadha'ah* (a younger animal) from the *da'n* (sheep)." (Musinna is written with a *damma* on *meem*, *kasra* on *seen*, and a *shadda* on *noon*). This means: do not slaughter except a *musinna*, unless it becomes difficult for you to procure one, in which case you may slaughter a *jadha'ah* from the sheep. *Jadha'ah* (with *fatha* on *jeem* and *dhal*) is narrated by Muslim. There is a detailed explanation of this Hadith which we will state according to the Hanafi school. It is mentioned in the explanation according to the four schools that sacrifice is not permissible except from camels, cattle, and sheep/goats. It is narrated from the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and from his companions (may Allah be pleased with them all) that only three types of animals are for slaughter: goats (called *buz* in Persian), sheep (called *mish*), and buffalo (*jamus*, written with an un-dotted *seen*, which is the Arabized form of *gao-mish* and is a type of cattle). Sacrifice from the *thani* (animals of required age) of all these types is permissible. This concludes what we intended from *Ash'at al-Lam'at 'ala al-Mishkat*. If it is said: I previously stated that the proof against us is the interpretation of the jurists, not that of the linguists. And now you see the Sheikh's translation of the word *da'n* as *mish* (sheep), and he is one of the greatest followers of the Hanafis, and you also cited him as support. So why do you not admit the permissibility of the sacrifice of the animal in question now? I say: Do not rejoice at the Sheikh's translation as the common people rejoice at it.

[Right Column] ...they call it *buz*, and *da'n* as *mish*, and *jamus* is the Arabized form of *gao-mish*. It is a species of cow. And the *thani* of all these is permissible. (*Ash'at al-Lam'at*) Question: You previously said that linguists translate *da'n* as *mish* (sheep), and the jurists also translate it this way, so we would also accept that *da'n* includes sheep. Sheikh Abdul Haq Muhaddith Dehlavi (may Allah have mercy on him), the author of *Ash'at al-Lam'at*, is among the leaders and scholars of Hadith, and he has also provided that linguistic translation, so what is your excuse? Answer: Do not be happy like the ignorant ones at this translation by the Sheikh-e-Muhaqqiq...

[Footnote] 1. Ash'at al-Lam'at, Kitab al-Salat, Chapter of Sacrifice, Section 1, Maktaba Nooria Razawiyya Sukkur 11/208.

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

[बायाँ कॉलम] जाबिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने कहा कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "मुसिन्ना (एक निश्चित आयु का पशु) के अलावा ज़ब्ह न करें, जब तक कि वह आपके लिए कठिन न हो, तो भेड़ (ज़न) में से एक जज़आ (छोटा पशु) ज़ब्ह करें।" (मुसिन्ना शब्द मीम पर ज़म्म, सीन के नीचे कसरा और नून पर शद्दा के साथ है)। इसका अर्थ है: मुसिन्ना के अलावा ज़ब्ह न करें, सिवाय इसके कि आपके लिए मुसिन्ना प्राप्त करना कठिन हो जाए, तो भेड़ों में से एक जज़आ ज़ब्ह करें। 'जज़आ' जीम और ज़ाल पर फ़तह के साथ मुस्लिम द्वारा वर्णित है। इस हदीस की एक विस्तृत व्याख्या है जिसे हम हनफ़ी संप्रदाय के अनुसार स्पष्ट करेंगे। चारों संप्रदायों के अनुसार व्याख्या में उल्लेख किया गया है कि ऊंट, मवेशी और भेड़-बकरी के अलावा कुर्बानी जायज़ नहीं है। नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और उनके साथियों (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से ज़ब्ह के लिए केवल तीन प्रकार के पशु वर्णित हैं: बकरियाँ (जिन्हें फ़ारसी में बुज़ कहा जाता है), भेड़ें (जिन्हें मिश कहा जाता है), और भैंस (जामुस, जो गाओ-मिश का अरबी रूप है और मवेशी का एक प्रकार है)। इन सभी प्रकारों से 'थानी' (निर्धारित आयु के पशु) की कुर्बानी जायज़ है। 'अश्अतुल लम्आत अलल मिश्कात' से हमारा उद्देश्य यहाँ समाप्त होता है। यदि यह कहा जाए: मैंने पहले कहा था कि हमारे विरुद्ध प्रमाण फ़कीहों की व्याख्या है, न कि भाषाविदों की व्याख्या। और अब आप देखते हैं कि शेख ने 'ज़न' शब्द का अनुवाद 'मिश' (भेड़) के रूप में किया है, और वह हनफ़ियों के महान अनुयायियों में से एक हैं, और आपने भी उन्हें प्रमाण के रूप में उद्धृत किया है। तो आप अब उस पशु की कुर्बानी को जायज़ क्यों नहीं कहते जिसके बारे में सवाल किया गया है? मैं कहता हूँ: शेख के अनुवाद पर आम लोगों की तरह खुश न हों।

[दायाँ कॉलम] ...वे इसे बुज़ कहते हैं, और ज़न को मिश, और जामुस गाओ-मिश का अरबी रूप है। यह गाय की ही एक प्रजाति है। और इन सब का थानी जायज़ है। (अश्अतुल लम्आत) प्रश्न: आपने इससे पहले कहा था कि भाषाविद ज़न का अनुवाद मिश (भेड़) करते हैं, और फ़िक़्ह वाले भी यही अनुवाद करते हैं, तो हम भी मान लेते कि ज़न में भेड़ शामिल है। चूँकि शेख अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी (रहमतुल्लाह अलैह), अश्अतुल लम्आत के लेखक, अइम्मा और हदीस के विद्वानों में से हैं, और उन्होंने भी वही भाषाई अनुवाद किया है, तो आपको क्या उज़्र (शिकायत) है। उत्तर: शेख़े मुहक़्क़िक़ के इस अनुवाद से जाहिलों की तरह खुश न हों...

[फुटनोट] 1. अश्अतुल लम्आत, किताबुल सलात, बाबुल अज़िया, खंड 1, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर 11/208।

[بایاں کالم] جابر رضی اللہ تعالی عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم لا تذبحوا الامسنة بضم میم وکسر سین ونون مشددة، فرمودہ ذبح نہ کنید مگر مسنہ، لا ان یعسر علیکم فتذبح جذعة من الضان، مگر آنکہ دشوار شود بہم سانیدن مسنہ بر شما پس ذبح کنید جذعہ را از میش جذع بفتح جیم وذال رواہ مسلم شرح این حدیث تفصیلی دارد آنرا موافق مذہب حنفی بیان کنیم و در شرح موافق مذاہب اربعہ ذکر کردہ شدہ است بدانکہ اضحیہ جائز نیست، مگر از ابل وبقر وغنم، وروایت کردہ شدہ است ازاں حضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ونہ از اصحاب دے رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین جز اصناف ثلثہ از ذبا ئح و غنم و صنف معز کہ آنرا بز گویند وضاں کہ آنرا میش خوانند وجاموس بسین مہملہ کہ معرب گاؤ میش ست نوع از بقرست و جائز است، از جمیع ان اقسام ثنی انتہی ما اردناہ اشعۃ اللمعات علی المشکوۃ۔ فان قبل قلت فیما سبق الحجة علینا تفسیر الفقہاء لا تفسیر اہل اللغة، ورأیت الآن ترجمة الشیخ لفظ الضان بمیش وھو من اعظم مقلدی الحنفیة وانت نقلته ایضاً للسند، فلم لا تقول بجواز اضحیة الحیوان المسئول عنه بعد، قلت لا تفرح بترجمة الشیخ مثلاً کما فرح العامة بہا۔

[دایاں کالم] میں بز کہتے ہیں، اور ضاں کو میش اور جاموس گاؤ میش کا معرب ہے یہ گائے کی ہی ایک قسم ہے۔ اور ان سب کا ثنی جائز ہے۔ (اشعۃ اللمعات) سوال: آپ نے اس سے قبل کہا کہ ضان کا ترجمہ میش (بھیڑ) اہل لغت کرتے ہیں، اور اہل فقہ یہ ترجمہ کرتے ہیں تو ہم بھی تسلیم کرلیتے کہ ضان بھیڑ کو شامل ہے اور شیخ عبدالحق محدث دہلوی رحمۃ اللہ تعالی علیہ صاحب اشعۃ اللمعات تو ائمہ وحدیث میں سے ہیں، اور انہوں نے بھی وہ اہل لغت والا ترجمہ کیا ہے تو آپ کو کیا عذر ہے۔ جواب: شیخ محقق کے اس ترجمہ سے جاہلوں کی طرح خوش

[حاشیہ] ۱ اشعة اللمعات کتاب الصلوة باب الاضحیہ الفصل الاول مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱۱/ ۲۰۸

صفحہ ۳۹۰ از ۶۳۰

Fatawa Ridawiyya, Volume 20

[Arabic Column] And they permitted the sacrifice of the animal in question, so they went astray or led others astray, we seek refuge in Allah from it. For the word 'Mish' is in the Persian language, not ours. As for reality (Haqiqat), it is in that which has a fat tail (Alya), and it is metaphorical (Majaz) in the animal in question, because it is from those having wool like its outcome, or vice versa. And as for being shared (Mushtarak) between them, then according to the interpretation of 'Z'an' (sheep/ram) by it as interpreted by the Sheikh, it is not permissible to intend both meanings together because it necessitates combining reality and metaphor. Even if a shared meaning is explained in a single application, their invalidity is not hidden from anyone. Moreover, in that case, sheep would become of three types: goats, those with fat tails, and those without fat tails, which contradicts the Sheikh's later statement: "and sheep is of two types". And Ash-Shami said: "Ash-Shah bi-nau'ayhi" (Sheep of its two kinds) (2) - and so on. And if general metaphor (Umoom-e-Majazi) is intended, i.e., what belongs to wool-bearing animals, then combining the two meanings is not necessary except that the difference between it and the statement of the Sheikh and others mentioned remains, and it is apparent, and it is sufficient for their lack of intention. As for if only the animal in question is intended, whether literally or metaphorically, then that which has a fat tail is excluded from the chapter of sacrifice - and...

[Urdu Column] ...there is no need because from this word 'Mish' of the Sheikh, both ram (dunba) and sheep (bher) would be intended, or one of them. If both are intended, then it would be as literal/metaphorical, or as shared (Ishtirak), or as general metaphor (Umoom-e-Majaz). Taking both meanings together as literal and metaphorical, or as shared, is impermissible according to linguistic principles. And if taken together as a general metaphor, the flaw that arises is that there would be six types of sacrificial animals, whereas we have proven that there are only five. And if only one is intended, and that is sheep (bher), then the ram (dunba) is left out, which is unanimously a sacrificial animal. Further Question: This whole discourse of yours also applies if the meaning of 'Z'an' is taken as ram (dunba), so taking that meaning should also be forbidden. Answer: When the jurists have specified this animal by saying "the one with a tail" (chalti wala), then we no longer need to enter the debate of whether that meaning is metaphorical, literal, or shared. Therefore, in the light of these jurisprudential texts (Nusoos-e-Fiqhiya), our verdict is that the sacrifice of a sheep (bher) is impermissible. Even if the decree of its permissibility exists in some

other book, precaution lies in avoiding it, for these arguments for its impermissibility are [strong]...

---

1. Ash'at al-Lam'at, Kitab al-Salat, Bab al-Udhiya, Al-Fasl al-Awwal, Maktaba Nooriyya Ridawiyya Sukkur, 11/608.
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Udhiya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/202.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 20

[अरबी खंड] और उन्होंने विचाराधीन पशु की कुर्बानी की अनुमति दी, तो वे स्वयं गुमराह हुए या दूसरों को गुमराह किया, हम इससे अल्लाह की पनाह माँगते हैं। क्योंकि 'मीश' शब्द फ़ारसी भाषा का है, हमारी नहीं। जहाँ तक वास्तविकता (हक़ीक़त) का प्रश्न है, यह उस पशु के लिए है जिसकी मोटी पूँछ (अलया) होती है, और विचाराधीन पशु में यह रूपक (मजाज़) है, क्योंकि यह ऊन वाले जानवरों में से है जैसे कि इसका परिणाम, या इसके विपरीत। और जहाँ तक दोनों के बीच साझा (मुश्तरक) होने का प्रश्न है, तो शेख द्वारा 'ज़अन' की व्याख्या के अनुसार, दोनों अर्थों को एक साथ अभिप्रेत करना जायज़ नहीं है क्योंकि यह वास्तविकता और रूपक के संयोजन को अनिवार्य करता है। भले ही एक साझा अर्थ को एक ही प्रयोग में स्पष्ट किया जाए, उनकी अमान्यता किसी से छिपी नहीं है। इसके अलावा, उस स्थिति में भेड़ की तीन किस्में हो जाएँगी: बकरियां, मोटी पूँछ वाली और बिना मोटी पूँछ वाली, जो शेख के बाद के कथन "और भेड़ दो प्रकार की होती है" के विरुद्ध है। और अल-शामी ने कहा: "अश-शाह बि-नवैयही" (भेड़ अपनी दो किस्मों के साथ) (2) - और इसी तरह। और यदि सामान्य रूपक (उमूम-ए-मजाज़ी) अभिप्रेत है, यानी ऊन वाले जानवरों में से जो कुछ भी है, तो दोनों अर्थों को जोड़ना आवश्यक नहीं है सिवाय इसके कि शेख और अन्य उल्लेखितों के कथन और इसके बीच का अंतर बना रहता है, और यह स्पष्ट है, और उनके इरादे की कमी के लिए पर्याप्त है। जहाँ तक केवल विचाराधीन पशु को अभिप्रेत करने का प्रश्न है, चाहे वह वास्तविक हो या रूपक, तो मोटी पूँछ वाला पशु कुर्बानी के अध्याय से बाहर हो जाता है - और...

[उर्दू खंड] ...होने की ज़रूरत नहीं क्योंकि शेख़ के इस लफ़्ज़ 'मीश' से दुम्बा और भेड़ दोनों ही मुराद होंगे, या उनमें से कोई एक और दोनों ही मुराद होंगे तो बतौर हक़ीक़त मजाज़, या इश्तिराक या उमूम-ए-मजाज़, तो हक़ीक़त व मजाज़, या इश्तिराक के तौर पर दोनों मानी का एक साथ मुराद लेना उसूल-ए-लिसान के एतबार से नाजायज़ है। और बतौर-ए-उमूम मजाज़ दोनों एक साथ मुराद लेने पर यह ख़राबी लाज़िम आती है कि क़ुर्बानी के कुल छह किस्म के जानवर होते हैं, हालाँकि हम साबित कर आए हैं कि पाँच ही हैं, और एक ही मुराद लें, और वह भेड़ हो तो दुम्बा छूट जाता है जो बिल-इत्तेफ़ाक़ क़ुर्बानी का जानवर है। मज़ीद सवाल: आपकी यह सारी तक़रीर 'ज़अन' के मानी दुम्बा मुराद लेने पर भी जारी होती है, तो यह मुराद लेना भी ममनूअ (वर्जित) हो। जवाब: जब फ़ुक़हा ने 'चलती वाला' कहकर इसी जानवर को मुतअय्यन कर दिया तो अब हमको इस बहस में पड़ने की ज़रूरत नहीं कि वह मानी मजाज़ी हैं या हक़ीक़ी या बतौर-ए-इश्तिराक। पस इन नुसूस-ए-फ़िक़्हिया

की रौशनी में हमारा फ़ैसला तो यही है कि भेड़ की क़ुर्बानी नाजायज़ है। अगर दूसरी किसी किताब में इसके जवाज़ (वैधता) का हुक्म हो भी तो एहतियात (सावधानी) इसी से बचने में ही है कि अदम-ए-जवाज़ (अवैधता) के यह दलायल (तर्क) [मजबूत हैं]...

---

1. अशअतुल लमआत, किताबुस सलात, बाबुल अज़हिया, अल-फ़सलुल अव्वल, मकतबा नूरिया रिज़विया सुक्कुर, 11/608.
2. रद्दुल मुहतार, किताबुल अज़हिया, दार इह़याउत तुरासिल अरबी बैरूत, 5/202.

[عربی حصہ] وجوزوا التضحية بالحيوان المسئول عنه فضلو او اضلو نعوذ بالله منها، فان لفظ ميش لغة الفرس لا لغتنا. فاما حقيقة فيما له الية ومجاز في الحيوان المسئول عنه، لكونه من ذوات الصوف مثل مآل اليه، او بالعكس واما مشترك بينهما، فعند تفسير الضأن به كما فسره الشيخ به لا يجوز ان يراد به معالا نه يلزم الجمع بين الحقيقة والمجاز، ولو بين معنى مشترك في اطلاق واحد، وبطلانهما لا يخفى على الكل، مع انه حينئذ يصير للغنم لواناة اصناف ثلثة، المعز وماله الية ومالا الية له ويخالف قول الشيخ فيما بعد "وغنم دو صنف است" وقال الشامي "والشاة بنوعية" ۲۔ وهكذا وان اريد به عموم المجازي اى ما كان من ذوات الصوف فلا يلزم الجمع بالمعنيين الا ان التخالف بينه وبين قول الشيخ وغيره المذكورين باق وهو ظاهر، وكاف في عدم ارادتهم، فاما ان يراد به الحيوان المسئول عنه فقط حقيقة كان او مجازا، فيخرج ما له الية من باب التضحية۔ و

[اردو حصہ] ہونے کی ضرورت نہیں کیونکہ شیخ کے اس لفظ میش سے دنبہ اور بھیڑ دونوں ہی مراد ہوں گے، یا ان میں سے کوئی ایک اور دونوں ہی مراد ہوں گے تو بطور حقیقت مجاز، یا اشتراک یا عمومِ مجاز، تو حقیقت و مجاز، یا اشتراک کے طور پر دونوں معانی کا ایک ساتھ مراد لینا اصولِ لسان کے اعتبار سے ناجائز ہے۔ اور بطورِ عموم مجاز دونوں ایک ساتھ مراد لینے پر یہ خرابی لازم آتی ہے کہ قربانی کے کل چھ قسم کے جانور ہوتے ہیں، حالانکہ ہم ثابت کر آئے ہیں کہ پانچ ہی ہیں، اور ایک ہی مراد لیں، اور وہ بھیڑ ہو تو دنبہ چھوٹ جاتا ہے جو بالاتفاق قربانی کا جانور ہے۔ مزید سوال: آپ کی یہ ساری تقریر ضان کے معنی دنبہ مراد لینے پر بھی جاری ہوتی ہے، تو یہ مراد لینا بھی ممنوع ہو۔ جواب: جب فقہاء نے چلتی والا کہہ کر اسی جانور کو متعین کر دیا تو اب ہم کو اس بحث میں پڑنے کی ضرورت نہیں کہ وہ معنی مجازی ہیں یا حقیقی یا بطورِ

اشتراک۔ پس ان نصوصِ فقہیہ کی روشنی میں ہمارا فیصلہ تو یہی ہے کہ بھیڑ کی قربانی ناجائز ہے۔ اگر دوسری کسی کتاب میں اس کے جواز کا حکم ہو بھی تو احتیاط اس سے بچنے میں ہی ہے کہ عدمِ جواز کے یہ دلائل

---

۱ اشعۃ اللمعات کتاب الصلوۃ باب الاضحیۃ الفصل الاول مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱۱/ ۶۰۸ ۲

ردالمحتار کتاب الاضحیۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۰۲

Header: Volume 20, Fatawa Rizvia.

Main Text: (Left Column - Arabic): The fifth type among the five types becomes that animal which was asked about, not the one that has a fat tail (alya), and this is contrary to consensus. Or it means only that which has a fat tail, whether literally or metaphorically. Thus, the animal asked about becomes prohibited from the onset as is its right, and that is what is sought. And the application of this detail itself in the word 'sheep' (dan) as it occurred in the Hadith and texts is by saying: the word 'dan' is a word from the Arabic language, not our language. So it is literal for what has a fat tail and metaphorical for the animal asked about, up to our saying: 'and that is what is sought'. It was said that its explanation as something having a fat tail is possible and beneficial, which is stability upon the requirement. But after explaining it as something having a fat tail, as the prominent scholars have done, there is no benefit in it because it is known from this explanation that the jurists' intention by 'dan' is what has a fat tail, whether the meaning is literal or metaphorical. So what is our objective in the application and lengthening of the distance? I have realized, rather I have known from these reports, that sacrificing the animal asked about is not permissible. You have just heard its verification beyond which nothing more can be said. So I say what I stand by and upon which is the reliance: the impermissibility of sacrificing it. If I am right, it is from Allah the Almighty, and if I am wrong, it is from me and from Satan. Even if found in other relied-upon books.

(Right Column - Urdu): We have made the compelling (arguments) manifest. And to say that it has been coming from elders like this, or that the meaning of 'mish' is sheep - these hold no more reality than a spider's web. If this fatwa is correct, it is from Allah Almighty, and if it is wrong, it is from me and Satan, and Allah Almighty knows best. (Nizam-ud-Din, Teacher at Madrasa Islamia Ahmadpur Sharqia).

Footer: Page 392 of 630. I.T. Majlis of Dawat-e-Islami.

हैडर: खंड २०, फतवा रज़विया।

मुख्य पाठ: (बायां कॉलम - अरबी): पांच प्रकारों में से पांचवां प्रकार वह जानवर बन जाता है जिसके बारे में पूछा गया था, न कि वह जिसकी मोटी पूंछ (अलिया) हो, और यह सर्वसम्मति के विपरीत है। या इसका मतलब केवल वही है जिसकी मोटी पूंछ हो, चाहे वह शाब्दिक हो या लाक्षणिक। इस प्रकार, पूछा गया जानवर शुरू से ही वर्जित हो जाता है जैसा कि उसका अधिकार है, और यही वांछित है। और 'भेड़' (दन) शब्द में इस विवरण का अनुप्रयोग जैसा कि हदीस और ग्रंथों में हुआ है, यह कहकर है: 'दन' शब्द अरबी भाषा का एक शब्द है, हमारी भाषा का नहीं। तो यह उसके लिए शाब्दिक है जिसकी मोटी पूंछ है और पूछे गए जानवर के लिए लाक्षणिक है, हमारे इस कहने तक कि 'यही वांछित है'। यह कहा गया था कि मोटी पूंछ वाले के रूप में इसका स्पष्टीकरण संभव और फायदेमंद है, जो कि आवश्यकता पर स्थिरता है। लेकिन विद्वानों के दिग्गजों की तरह मोटी पूंछ वाले के रूप में इसे समझाने के बाद, इसमें कोई लाभ नहीं है क्योंकि इस स्पष्टीकरण से यह ज्ञात होता है कि 'दन' से न्यायविदों का इरादा मोटी पूंछ वाला है, चाहे अर्थ शाब्दिक हो या लाक्षणिक। तो अनुप्रयोग और दूरी को लंबा करने में हमारा क्या उद्देश्य है? मैंने इन विवरणों से महसूस किया है, बल्कि जान लिया है कि पूछे गए जानवर की बलि देना जायज़ नहीं है। आपने अभी-अभी इसका सत्यापन सुना है जिससे आगे कुछ नहीं कहा जा सकता। इसलिए मैं वही कहता हूं जिस पर मैं कायम हूं और जिस पर भरोसा है: इसकी बलि देना जायज़ नहीं है। यदि मैं सही हूं, तो यह अल्लाह सर्वशक्तिमान की ओर से है, और यदि मैं गलत हूं, तो यह मेरी और शैतान की ओर से है। भले ही अन्य विश्वसनीय पुस्तकों में पाया जाए।

(दायां कॉलम - उर्दू): हमने मजबूर कर देने वाले (तर्कों) को स्पष्ट कर दिया है। और यह कहना कि बुजुर्गों से ऐसा होता आया है, या 'मीश' का अर्थ भेड़ है - ये मकड़ी के जाले से ज्यादा हकीकत नहीं रखते। अगर यह फतवा सही है, तो अल्लाह तआला की तरफ से है, और अगर गलत है तो मेरी और शैतान की तरफ से, और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है। (निज़ामुद्दीन, शिक्षक मदरसा इस्लामिया अहमदपुर शर्किया)।

फुटर: 630 में से पृष्ठ 392। आई.टी. मज्लिस दावत-ए-इस्लामी।

سرخی: جلد ۲۰، فتاویٰ رضویہ۔

متن: (بایاں کالم - عربی): پانچ اقسام میں سے پانچویں قسم وہ جانور بن جاتا ہے جس کے بارے میں پوچھا گیا، نہ کہ وہ جس کی الیہ (چکتی دار دم) ہو، اور یہ اجماع کے خلاف ہے۔ یا اس سے مراد صرف وہ ہے جس کی الیہ ہو خواہ وہ حقیقت میں ہو یا مجازاً، تو مسئول عنہ جانور شروع سے ہی حرام ہو جائے گا جیسا کہ اس کا حق ہے اور یہی مطلوب ہے۔ اور لفظِ 'ضان' میں اس تفصیل کا بعینہ جاری ہونا جیسا کہ حدیث اور متون میں واقع ہوا اس طرح ہے کہ کہا جائے: لفظِ ضان لغتِ عرب کا لفظ ہے نہ کہ ہماری لغت کا، تو الیہ والے کے لئے حقیقت ہے اور مسئول عنہ جانور کے لئے مجاز ہے ہمارے اس قول تک کہ یہی مطلوب ہے۔ تو کہا گیا اس کی تفسیر اس چیز سے کرنا جس کی الیہ ہو، ممکن ہے اور اس سے فائدہ حاصل ہوتا ہے اور وہ مطلوب پر استقرار ہے۔ لیکن فحولِ علماء کی طرح اس کی تفسیر 'جس کی الیہ ہو' سے کرنے کے بعد اس میں کوئی فائدہ نہیں کیونکہ اس تفسیر سے یہ معلوم ہوتا ہے کہ فقہاء کی مراد ضان سے وہ ہے جس کی الیہ ہو خواہ معنی حقیقی ہو یا مجازی، تو اجراء اور مسافت کو طویل کرنے میں ہمارا کیا مقصد ہے؟ میں نے ان نقول سے سمجھ لیا بلکہ جان لیا کہ مسئول عنہ جانور کی قربانی جائز نہیں، اور تم نے ابھی اس کی ایسی تحقیق سنی جس پر مزید کچھ نہیں کہا جا سکتا، تو میں وہی کہتا ہوں جس پر میں ہوں اور اسی پر اعتماد ہے کہ اس کی قربانی جائز نہیں، پس اگر میں نے درست کہا تو اللہ تعالیٰ کی طرف سے ہے اور اگر خطا کی تو میری طرف سے اور شیطان کی طرف سے ہے، اگرچہ دیگر معتبر کتابوں میں پایا جائے۔

(دایاں کالم - اردو): قاہرہ (دلائلِ قاہرہ) ہم نے ظاہر کر دیئے۔ اور یہ کہنا کہ بزرگوں سے ایسا ہوتا آیا ہے، یا میش کے معنی بھیڑ ہیں یہ تارِ عنکبوت سے زیادہ حقیقت نہیں رکھتے یہ فتویٰ صحیح ہو

تو اللہ تعالیٰ کی طرف سے، اور غلط ہو تو میری اور شیطان کی طرف سے ، واللہ تعالیٰ اعلم۔ (نظام الدین مدرس اسلامیہ احمد پور شرقیہ)

ذیلی حاشیہ: 630 میں سے صفحہ 392۔ آئی ٹی مجلسِ دعوتِ اسلامی۔

Fatawa Razawiyya Volume 20

The non-existence [of the ruling] with me is its permissibility, so omitting the sacrifice with it is better because the requirement of precaution (Ihtiyat) is non-permissibility according to what is known from the principles of jurisprudence (Usul al-Fiqh). Hold fast to this with your molars and do not pay attention to the words of the opponents who argue for permissibility, for their strongest argument is "we found our ancestors upon it," and its state is known. Anything other than this argument, such as interpreting 'Dhan' (sheep) with the word 'Mish' and what has wool, is weaker than a spider's web, as mentioned. This is what appeared to me, and perhaps there is something better than this with someone else. Answerer: Nizamuddin, Teacher at Madrasa Islamia Ahmadpur Sharqia.

Answer: Praise be to Allah who singled us out with honor and encompassed us with blessings. He created livestock for us for seeking closeness [to Him] and feeding, and for many of the pilgrims. Eight pairs: of the sheep (Dhan) two, and of the goats (Ma'z) two. Is it the wool that is forbidden, or the hair that is prohibited, or is the command regarding tails, or upon short ones? And of the camels two, and of the cattle two. Is it restricted to Bukhti camels, or limited to Arab ones? Is the buffalo rejected, or is it a kind of cattle? Does length, shortness, smallness, or greatness in an organ or hair change the species, or does restriction cause harm? Inform me with knowledge if you have any news. And blessings and peace be upon the most honorable Master, his family, and companions, every noble honorer — number...

मेरे पास इसकी अनुमति का अभाव है, इसलिए इसके साथ कुर्बानी छोड़ना बेहतर है क्योंकि न्यायशास्त्र के सिद्धांतों (उसूले फिक्ह) से जो ज्ञात है उसके अनुसार सावधानी (एहतियात) की आवश्यकता इसकी अनुमति न होना है। इसे मजबूती से पकड़ें और उन विरोधियों की बातों पर ध्यान न दें जो अनुमति के लिए तर्क देते हैं, क्योंकि उनका सबसे मजबूत तर्क यह है कि 'हमने अपने पूर्वजों को इसी पर पाया', और इसकी स्थिति ज्ञात है। 'धान' (भेड़) की व्याख्या 'मीश' शब्द से करने और जिसमें ऊन होता है, इस तर्क के अलावा जो कुछ भी है, वह मकड़ी के जाले से भी कमजोर है, जैसा कि उल्लेख किया गया है। यह वही है जो मुझे स्पष्ट हुआ, और शायद किसी और के पास इससे बेहतर कुछ हो। उत्तरदाता: निजामुद्दीन, मदरसा इस्लामिया अहमदपुर शर्किया के शिक्षक।

उत्तर: उस खुदा की तारीफ जिसने हमें सम्मान के साथ विशेष किया और हम पर अपनी कृपाओं को व्यापक किया। उसने हमारे लिए मवेशियों को बनाया ताकि हम उन्हें खाएं और कुर्बानी के जरिए खुदा की नजदीकी हासिल करें, और हज यात्रियों के लिए भी। ये आठ जोड़े हैं: भेड़ (ज़ान) के दो और बकरी (मअज़) के दो। तो क्या ऊन वाले मना हैं या बालों वाले? या पूंछ वालों पर रोक है या चकती (पूंछ की जड़ के पास की चर्बी) वालों पर? और ऊंट के दो और गाय के दो। तो क्या यह बुख्ती ऊंटों पर निर्भर है या अरब वालों पर? और क्या भैंस अस्वीकार्य है या गाय की विभिन्न श्रेणियों में से एक है? क्या अंग या बालों की लंबाई, छोटापन, बड़ापन प्रजाति को बदल देता है या क्या सीमाएं नुकसान पहुंचाती हैं? यदि तुम्हारे पास कोई जानकारी है तो मुझे ज्ञान के साथ बताओ। और दुरूद और सलाम हो सबसे सम्मानित आका पर, उनके वंश और उनके साथियों पर, हर नेक सम्मान करने वाले पर — संख्या...

पृष्ठ ३९३/६३०

الغير الموجودة عندی جوازها، فصح ترك التضحية به اولی لان مقتضی الاحتياط ح هو عدم الجواز علی ما علم من اصول الفقه. هذا بالنواجذ ولا يلتفت الی قول المخالفين القائلين بالجواز فان اقوی دلائلهم 'وجدنا عليه اسلافنا' وتعلم حاله وما سوی هذا الدليل من تفسير الضأن بلفظ ميش وما كان من ذوات الصوف، فاوهن من بيت العنكبوت كما مر، هذا ما ظهر لی ولعل عندی غيری احسن من هذا ۔ المجيب نظام الدين مدرس مدرسہ اسلامیہ احمد پور شرقیہ۔

الجواب: الحمد لله الذی خصنا بالاكرام وعمنا بالانعام خلق لنا الانعام للتقرب والاطعام، وكثير من الحاج، ثمانية ازواج من الضأن اثنين، ومن المعز اثنين، آ الصوف حظر، ام الشعر حجر، آ بالا ذناب امر، ام علی الا لا يا قصر، ومن الابل اثنين، ومن البقر اثنين، آ بالبخت جد، ام فی العراب حصر، آ الجاموس رد، ام طائف البقر، آ بطول وقصر وصغر وكبر فی عضو او شعر للنوع غير، او بالحصر ضرر، نبئوني بعلم ان كان لكم خبر، والصلاة والسلام علی السيد الاعز واله وصحبه كل كريم معز ۔ عدد

الجواب: اس خدا کی تعریف جس نے ہم کو اکرام کے ساتھ خاص فرمایا اور انعام کے کو ہم پر عام فرمایا، اور حاجیوں کے لئے اور ہمارے لئے چار پائے بنائے کہ کھائیں بھی اور قربانی بھی کریں۔ یہ آٹھ جوڑے ہیں، ضان کے دو اور معز کے دو، تو کیا اون والے ممنوع ہیں یا بال والے، یا دم والوں پر روک ہے یا چکتی والوں پر، اور اونٹ کے دو اور گائے کے بھی دو، تو کیا بختی اونٹوں پر انحصار ہے یا اعراب پر، اور بھینس مردود ہے یا گائے کی مختلف اصناف لانبی (لمبی) اور ناٹی، یا کسی عضو یا بال کی چھوٹائی، بڑائی، نوع کو بدلنے والی اور حصر کو قائم کرنیوالی ہے تمھیں علم ہو تو مجھے بتاؤ، اور صلاۃ وسلام ہو

Fatawa Rizvia, Volume 20

The wool of sheep and the hair of goats—and thereafter, there is no doubt that this animal is among the livestock (Bahimat al-An'am), and from the small livestock (al-Aghnam), and it is among those whose sacrifice is permissible by the consensus of the people of Islam. This is a clear and majestic matter, evident in itself and needing no explanation; even two goats would not clash over it. Muslims have inherited the practice of sacrificing it, and their scholars are united, generation after generation and century after century, without any denier denying it or any wise person disputing it. Therefore, whoever attributes misguidance and leading others astray to all of them has indeed rebelled and disobeyed, split the ranks, turned away to whatever he turned to, and he shall soon see the consequences. Turning away from such [disputes] would have been more appropriate and worthy, for when a matter reaches the point of denying the obvious, the way is to stop dialogue, for these are the final arguments for lofty proofs and clear demonstrations. So, one who disputes these, in what can he be certain? And in what discourse after it will he believe? However, the obligation to extinguish falsehood, guide the heedless, and show kindness to the weak among the Muslims so they do not fall into manifest misguidance, and to have a good opinion of the rational Muslim—for perhaps he stumbled, and when reminded, he remembers, and when shown, he sees; indeed, the rational person is he who admits and does not persist. So when the truth is known, he abandons the offensive and denies the reprehensible, and your Lord is Forgiving to those who seek forgiveness. All of this calls us to present several admonitions in this chapter.

[Translation of Urdu Column Content]: Upon the leader of all the honored ones, and upon his family and companions who are noble and respected, in number equal to the wool of sheep and the hair of goats. After praise and blessings, undoubtedly sheep and goats are counted among the livestock. There is a consensus among Muslims on this matter, and its sacrifice is permissible. This issue is self-evident and needs no explanation. Its sacrifice has been inherited among Muslims from the very beginning; all groups of scholars and various parties have never had any disagreement or dispute over this. Thus, calling everyone indiscriminately 'misguided' and 'misguider' is rebellion and a crime. It is a turning away from the beloved path, the outcome of which will be known in the future. It was better to turn a blind eye to writing on this issue because certainty is where the wings of arguments burn; if one denies such things, then what will he acknowledge and in what will he believe? But to extinguish falsehood, to inform the heedless, to prevent

the weak Muslims from misguidance, and with this optimistic thought that the one who slips might still recover. If you show the way, some might see it. And truly wise is he who does not insist unnecessarily on every point, and once the truth is revealed, abandons idle talk and denial; then the Lord is Forgiving and Merciful. All these matters have forced us to provide several warnings. Subhan Allah, what veil can be over the shining sun? I guide you not to get caught in the circle of useless hopes, grief, or rage...

फतावा रज़विया, खंड २०

भेड़ों की ऊन और बकरियों के बाल—और इसके बाद, इसमें कोई संदेह नहीं है कि यह पशु मवेशियों (बहीमत अल-अनाम) में से है, और छोटे मवेशियों (अल-अघनाम) में से है, और यह उन में से है जिनकी कुर्बानी इस्लाम के लोगों की आम सहमति से जायज़ है। यह एक स्पष्ट और महान मसला है जो स्वयं प्रकट है और जिसे स्पष्टीकरण की आवश्यकता नहीं है; दो बकरियां भी इस पर आपस में नहीं टकराएँगी। मुसलमानों को इसकी कुर्बानी विरासत में मिली है, और उनके विद्वान पीढ़ी दर पीढ़ी और सदी दर सदी इस पर एकजुट हैं, बिना किसी इनकार करने वाले के इनकार के या किसी बुद्धिमान व्यक्ति के विवाद के। इसलिए, जो कोई उन सभी को पथभ्रष्ट और गुमराह करने वाला कहता है, उसने वास्तव में विद्रोह और अवज्ञा की है, एकता को खंडित किया है, और वह जिस ओर मुड़ा है उसी ओर मुड़ गया है, और वह जल्द ही इसका परिणाम देखेगा। ऐसे [विवादों] से विमुख होना अधिक उचित और उपयुक्त होता, क्योंकि जब मामला स्पष्ट सत्यों के इनकार तक पहुँच जाए, तो रास्ता संवाद छोड़ देना है, क्योंकि ये बुलंद दलीलों और स्पष्ट प्रमाणों के लिए निर्णायक तर्क हैं। तो, जो इन पर विवाद करता है, वह किस बात पर विश्वास कर सकता है? और इसके बाद वह किस बात पर विश्वास करेगा? लेकिन झूठ को मिटाने, बेखबरों का मार्गदर्शन करने और कमजोर मुसलमानों के प्रति दया दिखाने का कर्तव्य ताकि वे स्पष्ट पथभ्रष्टता में न गिरें, और बुद्धिमान मुसलमान के बारे में अच्छी धारणा रखने के लिए—क्योंकि शायद वह फिसल गया हो, और जब उसे याद दिलाया जाए, तो वह याद रखे, और जब दिखाया जाए, तो वह देखे; वास्तव में, बुद्धिमान वही है जो स्वीकार करता है और जिद नहीं करता। इसलिए जब सत्य ज्ञात हो जाता है, तो वह बुराई को त्याग देता है और निंदनीय का खंडन करता है, और आपका रब क्षमा माँगने वालों के लिए क्षमाशील है। यह सब हमें इस अध्याय में कई चेतावनियाँ प्रस्तुत करने के लिए प्रेरित करता है।

[उर्दू स्तंभ की सामग्री का अनुवाद]: तमाम सम्मानितों के सरदार पर, और उनके परिवार और साथियों पर जो उदार और सम्मानित हैं, भेड़ों की ऊन और بکریों के बालों की संख्या के बराबर। हम्द और सलात के बाद, निस्संदेह भेड़ और बकरियां मवेशियों में गिनी जाती हैं। मुसलमानों का इस बात पर इज्मा है और इसकी कुर्बानी जायज़ है। यह मसला खुद स्पष्ट है और बयान से बेनयाज़ है। इसकी कुर्बानी मुसलमानों में शुरू से ही विरासत में चली आ रही है; विद्वानों के सभी समूहों और विभिन्न जमातों ने इसमें कभी कोई मतभेद और विवाद नहीं किया। अतः बिना किसी भेदभाव के सभी को 'गुमराह' और 'गुमराह करने वाला' कहना सरकशी और अपराध है। यह पसंदीदा रास्ते से मुँह

मोड़ना है, जिसका अंजाम भविष्य में मालूम होगा। इस मसले पर लेखनी चलाने से आँखें मूंद लेना ही बेहतर था क्योंकि निश्चितता वह स्थान है जहाँ दलीलों के पर जलते हैं; यदि कोई ऐसी बातों का इनकार करे तो फिर वह किस बात का इकरार करेगा और किस पर ईमान लाएगा? लेकिन बातिल को बुझाना और गाफिल को बताना, कमजोर मुसलमानों को गुमराही से रोकना, और यह खुशफहमी भी कि फिसलने वाला संभल भी जाता है। यदि आप रास्ता दिखाते हैं, तो कोई न कोई उसे देख ही लेता है। और वास्तव में बुद्धिमान वह है जो हर बात पर अकारण हठ न करे, और जब सच्चाई सामने आ जाए तो व्यर्थ की बातें और इनकार छोड़ दे; तब परवरदिगार क्षमाशील और दयावान है। इन सब बातों ने हमें कई चेतावनियाँ देने पर मजबूर किया। सुभान अल्लाह, चमकते सूरज पर क्या पर्दा हो सकता है? मैं तुम्हें मार्गदर्शन देता हूँ कि व्यर्थ की आशाओं, दुख के चक्कर या आवेश में न फँसो...

पृष्ठ ३९४ / ६३०

اصواف الضأن واشعار المعز-و بعد فلا شك ان هذا لحيوان من بهيمة الانعام، ومن الاغنام ومما تجوز التضحية به باجماع اهل الاسلام مسئلة واضحة جليلة التبيان غنية عن البيان، لا تتناطح فيها عنزان وقد توارث التضحى به المسلمون، وعلماؤهم متظافرون، طبقة فطبقة وجيلا بعد جيل من دون نكير منكر، ولا مراء عقيل فمن نسبهم جميعاً الى الضلال والاضلال فقد عتا وعصى، وشق العصا، يولى ما تولى، ولسوف يرى، وقد كان الاعراض عن مثل هذا امثل واحرى، فان الامر اذا انتهى الى انكار الواضحات كان السبيل ترك التحاور، فانها هي المقاطيع للحجج الشامخات، والبراهين الغر، فمن يمارى فيها فيما ذا يوقن، وبأى حديث بعدها يؤمن ولكن وجوب اخماد الباطل وارشاد الغافل والرفق بضعفاء المسلمين كيلا يقعوا في ضلال مبين، و تحسين الظن بالمسلم العاقل، فأنه ربما عثر، فأذا ذكر تذكر، واذا بصر ابصر، وانما العاقل من اقر و ما اصر فأذا علم الخبر هجر الهجرى وانكر المنكر، و ربك غفار لمن استغفر، كل ذلك يدعون ان نأتى فى الباب بعدة تنبيهات

تمام معززین کے سردار پر، ان کی آل پر، اصحاب پر جو کریم اور معزز ہیں، بھیڑوں کی اون اور بکریوں کے بال برابر۔ حمد و صلاۃ کے بعد بلاشبہ بھیڑ بکریوں اور انعام میں شمار ہوتی ہے۔ مسلمانوں کا اس بات پر اجماع ہے اور اس کی قربانی جائز ہے۔ یہ مسئلہ خود واضح اور بیان سے بے نیاز ہے۔ اس کی قربانی مسلمانوں میں شروع ہی سے متوارث ہے علمائے کے تمام گروہ اور مختلف جماعتوں نے اس میں کبھی کوئی اختلاف اور جدال نہیں کیا، تو بلاتمیز سبھی کو گمراہ او گمراہ گر کہنا سرکشی اور جرم ہے۔ اور امر محبوب سے روگردانی، جس کا انجام آئندہ معلوم ہوگا۔ اس مسئلہ پر خامہ فرسائی سے چشم پوشی ہی بہتر تھی کیونکہ یقینیات جہاں دلائل کے پر جلتے ہیں، جو ایسی باتوں کا انکار کرے پھر کس بات کا اقرار کرے گا اور کس پر ایمان لائے گا، لیکن

باطل کو بجھانا اور غافل کو بتانا، کمزور اہل اسلام کو گمراہی سے روکنا، اور یہ خوش گمانی بھی کہ پھسلنے والا سنبھالے سنبھل بھی جاتا ہے۔ راہ دکھاؤ تو کوئی کوئی دیکھ بھی لیتا ہے۔ اور واقعی عقلمند وہ ہے جو ہر بات پر خواہ مخواہ اصرار نہ کرے، اور حقیقت آشکار ہو تو یاوہ گوئی اور انکار چھوڑ دے تو پروردگار غفور و رحیم ہے۔ ان سب باتوں نے ہمیں چند تنبیہات پر مجبور کیا، سبحان اللہ چمکتے سورج پر کیا حجاب میں تمھیں ہدایت کرتا ہوں کہ بیکار امیدوں یا ملال کے چکر، یا طیش

صفحہ ۳۹۴ از ۶۳۰

Fatawa Razawiya Volume 20

[Arabic Text]: Truth is established and the veil is removed. O Glory be to Allah! Is there any veil over the face of a sun that has shone from these clouds? Beware, and then beware, lest hope distracts you, or boredom makes you arrogant, or recklessness makes you light-headed, so that haste seizes you before the final words are gathered with the first ones. For I intend to lead you gradually from the high to the low, and from a listener to a smeller, until I stand you before a sun that shines, under which there is no darkness. Perhaps an illusion might afflict you, or something might come to you that removes it, or you might find yourself in a dream and wake up to what is comforting. However, I have known that the path to clarifying evident matters is rugged, and indeed the trodden path is to reveal hidden things. But I descend to the hollow where you have fallen, and I spare no effort to raise you to the truth as much as I can. So I say: Success is from the Near, the Glorious; in Him I trust and to Him I turn. First: Our Lord, exalted is the Speaker, said, "The grazing livestock are made lawful for you..." until the words of the Almighty, "then their place of sacrifice is by the Ancient House." (1) And He, Glory be to Him, said, "And for every nation We have appointed a rite [of sacrifice] that they may mention the name of Allah over what He has provided for them of [sacrificial] animals..." (2) Thus, His Majesty has made it clear that all cattle are the subject of the rite, and that they are the ones through whose slaughtering and sacrifice nearness is sought to our Lord, and through them alone, excluding other beasts and animals. He said:

[Urdu Column/Translation]: ...by getting caught in the heat of the moment, do not act hastily without seeing and hearing the whole matter. I will lead you slowly from the lowest to the highest and stand you near the sun where darknesses vanish. Because where an illusion arises, its removal also happens, and one gets relief from a terrifying nightmare of the night in the morning. Even knowing that explanation is for hidden matters and dividing self-evident things is difficult, I have not fallen short in guiding towards the truth.

First Caution: In stating that only 'An'am' (livestock) are sacrificial animals: Allah the Almighty says: Cattle are made lawful for you except those whose prohibition is read to you. So stay away from the filth of idols and avoid false speech, being sincere to Allah, not associating anything with Him. And whoever associates anything with Allah, it is as if he had fallen from the sky and the birds snatched him away, or the wind carries it to a distant...

Footnotes: 1. Al-Quran al-Karim 22 / 30 to 33 2. Al-Quran al-Karim 22 / 34 Page 395 of 630

फतावा रजविया खंड 20

[अरबी पाठ]: सत्य स्थापित हो जाता है और पर्दा हट जाता है। सुभान अल्लाह! क्या उस सूरज के चेहरे पर कोई पर्दा है जो इन बादलों से चमक उठा है? सावधान रहें, और फिर सावधान रहें, कहीं आशा आपको विचलित न कर दे, या ऊब आपको अहंकारी न बना दे, या उतावलापन आपको हल्का न कर दे, कि जल्दबाजी आपको पकड़ ले इससे पहले कि अंतिम शब्द पहले शब्दों के साथ एकत्रित हों। क्योंकि मैं आपको धीरे-धीरे उच्च से निम्न की ओर, और सुनने वाले से सूंघने वाले की ओर ले जाना चाहता हूं, जब तक कि मैं आपको एक ऐसे सूरज के सामने खड़ा न कर दूं जो चमकता है, जिसके नीचे कोई अंधेरा नहीं है। शायद कोई भ्रम आपको घेर ले, या आपके पास कुछ ऐसा आए जो उसे दूर कर दे, या आप किसी सपने में हों और जो सुकून देने वाला हो उसमें जागें। हालाँकि, मुझे पता है कि स्पष्ट बातों को स्पष्ट करने का रास्ता कठिन है, और वास्तव में छिपा हुआ प्रकट करना ही प्रचलित मार्ग है। लेकिन मैं उस गड्ढे में उतरता हूँ जहाँ आप गिरे हैं, और जहाँ तक हो सके आपको सत्य तक उठाने में कोई कसर नहीं छोड़ूँगा। तो मैं कहता हूँ: सफलता निकट और महिमामयी (अल्लाह) की ओर से है; उसी पर मैंने भरोसा किया और उसी की ओर मैं मुड़ता हूँ। प्रथम: हमारे रब ने कहा, "तुम्हारे लिए चौपाया जानवर हलाल किए गए हैं..." सर्वशक्तिमान के शब्दों तक, "फिर उनकी कुर्बानी का स्थान प्राचीन घर के पास है।" (1) और उसने, वह पवित्र है, कहा, "और हर उम्मत के लिए हमने कुर्बानी का एक तरीका मुकर्रर किया ताकि वे उन चौपाया जानवरों पर अल्लाह का नाम लें जो उसने उन्हें प्रदान किए हैं..." (2) अतः, उसकी महानता ने स्पष्ट कर दिया है कि सभी मवेशी ही बलि की रस्म के पात्र हैं, और वे ही हैं जिनके वध और बलि के माध्यम से हमारे रब की निकटता प्राप्त की जाती है, और उन्हीं के माध्यम से, अन्य जंगली जानवरों और पशुओं को छोड़कर। उसने कहा:

[उर्दू कॉलम/अनुवाद]: ...क्षण के आवेग में फंसकर पूरी बात देखे या सुने बिना जल्दबाजी न करें। मैं आपको धीरे-धीरे निम्न से उच्च की ओर ले जाऊंगा और आपको सूरज के पास खड़ा कर दूंगा जहां अंधेरा गायब हो जाता है। क्योंकि जहां भ्रम उत्पन्न होता है, वहां उसका निवारण भी होता है, और सुबह रात के भयानक सपने से छुटकारा मिल जाता है। यह जानते हुए भी कि व्याख्या छिपी हुई बातों के लिए होती है और स्वतः स्पष्ट चीजों को विभाजित करना कठिन है, मैंने सत्य की ओर मार्गदर्शन करने में कोई कसर नहीं छोड़ी है।

पहली चेतावनी: इस कथन के बारे में कि केवल 'अनाम' (मवेशी) ही कुर्बानी के जानवर हैं: अल्लाह तआला फरमाता है: तुम्हारे लिए मवेशी हलाल किए गए हैं सिवाय उनके जिनकी मनाही तुम पर पढ़ी जाती है। तो मूर्तियों की गंदगी से बचो और झूठी बातों से बचो, अल्लाह के लिए एकनिष्ठ होकर, उसके साथ किसी को शरीक न करो। और जो अल्लाह के साथ किसी को शरीक करता है, वह मानो आसमान से गिर पड़ा और परिंदों ने उसे उचक लिया, या हवा उसे किसी दूर... [अगले पृष्ठ पर जारी]

पाद लेख: 1. अल-कुरान अल-करीम 22 / 30 से 33 2. अल-कुरान अल-करीम 22 / 34 पृष्ठ 395/630

تقرر الصواب وتميط الحجاب ويا سبحن الله هل من حجاب على وجه شمس تجلت من سحاب هذا واياك ثم اياك ان يلهيك الامل او يطغيك الملل او يستخفك الطيش فياخذك العجل قبل ان تجمع الكلمات الاخر بالاول فانى اريد ان استدرجك من الرفيع الى الرقيع، ومن ذى سم الى اشم حتى اوقفك على شمس تتضأ ء لا دونها الظلم، فعسى ان يعتريك وهم وباتيك ما يزيح او تمسى فى حلم او تستصبح فيما يريح، على اني قد علمت ان السبيل وعر الى ايضاح الجليات، وانما الجادة المسلوكة اظهار الخبيآت، لكني انزل لك الى وهدة وقعت، ولا ألو ان ارفعك الى الحق ما استطعت فأقول: وتوفيق بالقرريب المجيد عليه توكلت واليه أنيب، الاول: قال ربنا عز من قائل "أُحِلَّتْ لَكُمْ الْأَنْعَامُ" الى قوله عزوجل "ثُمَّ مَحِلُّهَا إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ (۳۳) "۱، وقال سبحنه وتعالى "وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِّيَذْكُرُوا اسْمَ اللهِ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ مِّنْ بَهِيْمَةِ الْأَنْعَامِ "۲ فقد ابان جل جلاله ان الانعام كلها محل المنسك، وانها التي يتقرب بنحرها وذبحا الى ربنا و بها دون سائر البهائم والحيوانات، قال

کے فوران میں پھنس کر پوری بات دیکھے سنے بغیر جلد بازی نہ کر بیٹھنا، میں تمھیں ادنیٰ سے اعلیٰ تک آہستہ آہستہ لے کر چل کر سورج کے پاس کھڑا کر دوں گا جہاں تاریکیاں کا فور ہیں، کیونکہ جہاں وہم پیدا ہوتا ہے اس کا ازالہ بھی ہوتا ہے اور رات کے بھیانک خواب سے صبح کو چھٹکارا بھی مل جاتا ہے۔ یہ جانتے ہوئے بھی کہ توضیح تر پوشیدہ امور کی ہوتی ہے۔ اور بدیہات کی تقسیم مشکل ہے۔ میں نے حق کی طرف رہنمائی میں کوتاہی نہیں کی ہے۔

تنبیہ اول : اس بات کے بیان میں کہ صرف انعام ہی قربانی کے جانور ہیں : اللہ تعالیٰ ارشاد فرماتا ہے: تمھارے لئے حلال کئے گئے انعام سوا ان کے جن کی ممانعت تم پر پڑھی جاتی ہے تو دور ہوں بتوں کی گندگی سے اور بچو جھوٹی بات سے ایک اللہ کے ہو کر، پھر اس کا سا بھی کسی کو

نہ کرو، اور جو اللہ کا شریک کرے کہ وہ گویا گرا آسمان سے کہ پرندے اسے اچک لے جاتے ہیں ، یا ہوا اسے کسی دوسری

1 القرآن الکریم ۲۲ / ۳۰ تا ۳۳ 2 القرآن الکریم ۲۲ / ۳۴ Page 395 of 630

Fatawa Rizvia, Volume 20

Imam Muhi-us-Sunnah al-Baghawi in 'Ma'alim-at-Tanzil' states regarding the verse: "That they may mention the name of Allah over what He has provided for them of grazing livestock" [Al-Hajj 22:34] at the time of their sacrifice and slaughter. It is named 'Bahimat-al-An'am' (grazing livestock) because they do not speak. He said 'Bahimat-al-An'am' is restricted to 'An'am' (livestock) because there are beasts that are not part of livestock, such as horses, mules, and donkeys, which are not permissible for sacrifice. This confirms that our current animal is indeed from 'Bahimat-al-An'am' (grazing livestock), as it is domestic, four-legged, and has cloven hooves. It is stated in 'Al-Misbah al-Munir' regarding the language of jurisprudence: 'An'am' are those with pads (like camels) and cloven hooves, and they are camels, cows, and sheep/goats. If you have any doubt about this, then inform us from what you see: is it among the wild beasts, or predators, or birds, or vermin, or those with solid hooves, or another kind that has been cut off from its roots, of which there is no knowledge or report?

The point is that whoever honors the symbols of Allah, indeed it is from the piety of hearts. For you in them (the livestock) are benefits for a specified term, then their place of sacrifice is at the Ancient House. And for every nation We have appointed a rite of sacrifice that they may mention the name of Allah over what He has provided for them of [sacrificial] animals. So your god is one God, so to Him submit. (Surah Al-Hajj - Para 17) The purport of these verses is that among animals, only 'An'am' (livestock) are designated for sacrifice and offerings. Imam Baghawi clarified this subject under the second verse in the commentary 'Ma'alim', i.e., at the time of slaughter and sacrifice of these animals, say 'Bismillah Allahu Akbar'. The reason for calling these animals 'An'am' is their inability to speak. The restriction of 'An'am' was placed because some beasts are not slaughtered for sacrifices, like horses, mules, and donkeys. After this being established, there was no need to also prove that a sheep is 'An'am', and that it is domestic and not wild, a four-legged animal, but we are providing testimonies. 'An'am' are domestic animals with cloven hooves; these are camels, cows, and sheep/goats (Misbah al-Munir). If there is still a doubt, then tell me, is it wild or a predator, or a bird, or from among the insects of the earth, or solid-hoofed, or some such kind whose lineage has ended?

Footnotes: 1. Ma'alim-at-Tanzil in the margin of Al-Khazin under verse 22/34, Mustafa al-Babi, Egypt, 5/18. 2. Al-Misbah al-Munir, 'An-Noon' with 'Al-Ain', Mustafa al-Babi, Egypt, 1/82-83. Page 396 of 630

फ़तावा रिज़विया, खंड २०

इमाम मुही-उस-सुन्नत अल-बग़वी ने 'मआलिम-अत-तन्ज़ील' में इस आयत के बारे में कहा है: "ताकि वे उन मवेशियों पर अल्लाह का नाम लें जो उसने उन्हें प्रदान किए हैं" [अल-हज २२:३४] उनके बलिदान और ज़ब्ह के समय। इसे 'बहीमत-अल-अनआम' (पशुधन) कहा जाता है क्योंकि वे बोलते नहीं हैं। उन्होंने कहा कि 'बहीमत-अल-अनआम' को 'अनआम' (पशुधन) के साथ प्रतिबंधित किया गया है क्योंकि कुछ ऐसे जानवर भी हैं जो पशुधन का हिस्सा नहीं हैं, जैसे घोड़े, खच्चर और गधे, जिन्हें कुर्बानी के लिए ज़ब्ह करना जायज़ नहीं है। यह पुष्टि करता है कि हमारा यह जानवर वास्तव में 'बहीमत-अल-अनआम' (पशुधन) में से है, क्योंकि यह पालतू है, चौपाया है और इसके खुर विभाजित (cloven) हैं। 'अल-मिसबाह अल-मुनीर' में फ़िक़्ह की भाषा के बारे में कहा गया है: 'अनआम' वे हैं जिनके पैर गद्देदार (जैसे ऊंट) और विभाजित खुर वाले होते हैं, और वे ऊंट, गाय और भेड़/बकरी हैं। यदि आपको इसमें कोई संदेह है, तो हमें बताएं कि आप इसे क्या देखते हैं: क्या यह जंगली जानवरों में से है, या शिकारी जानवरों में से, या पक्षियों में से, या ज़मीन के कीड़ों-मकोड़ों में से, या ठोस खुर वालों में से, या किसी ऐसी अन्य प्रजाति में से जिसकी जड़ें कट गई हैं, जिसके बारे में कोई ज्ञान या खबर नहीं है?

बात यह है कि जो कोई अल्लाह के प्रतीकों का सम्मान करता है, तो वास्तव में यह दिलों के परहेज़गार होने का प्रमाण है। तुम्हारे लिए उनमें (पशुधन में) एक निश्चित समय तक लाभ हैं, फिर उनके बलिदान का स्थान 'प्राचीन घर' (काबा) के पास है। और हमने हर उम्मत के लिए कुर्बानी का एक तरीका तय किया है ताकि वे उन बेज़बान चौपायों पर अल्लाह का नाम लें जो उसने उन्हें दिए हैं। तो तुम्हारा माबूद (पूज्य) एक ही माबूद है, तो उसी के सामने अपना सिर झुकाओ। (सूरह अल-हज - पारा १७) इन आयतों का अर्थ यह है कि जानवरों में केवल 'अनआम' (पशुधन) ही कुर्बानी और भेंट के लिए विशिष्ट हैं। हज़रत इमाम बग़वी ने तफ़सीर 'मआलिम' में दूसरी आयत के तहत इस विषय को स्पष्ट किया है, यानी इन जानवरों को ज़ब्ह करते समय 'बिस्मिल्लाह अल्लाहु अकबर' कहो। इन जानवरों को 'अनआम' कहने का कारण उनका न बोलना है। 'अनआम' की शर्त इसलिए लगाई गई क्योंकि कुछ जानवर ऐसे हैं जिन्हें कुर्बानी में ज़ब्ह नहीं किया जाता, जैसे घोड़ा, खच्चर, गधा। इतना सिद्ध हो जाने के बाद इसकी आवश्यकता तो नहीं थी कि हम भेड़ का 'अनआम' होना भी सिद्ध करें, और यह कि वह पालतू है जंगली नहीं, चौपाया है, लेकिन हम गवाहियां पेश कर रहे हैं। 'अनआम' खुर वाले पालतू जानवर हैं, ये ऊंट, गाय और भेड़/बकरी हैं (मिसबाह अल-मुनीर)। अगर इसके बाद

भी कोई संदेह हो तो बताओ, क्या यह जंगली है या दरिंदा है, या पक्षी है या ज़मीन के कीड़ों-मकोड़ों में से है, या ठोस खुर वाला है या कोई ऐसी किस्म जिसकी नस्ल खत्म हो चुकी है।

पाद टिप्पणियाँ: १. मआलिम-अत-तन्ज़ील, अल-खाज़िन के हाशिया पर, आयत २२/३४ के तहत, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, ५/१८। २. अल-मिसबाह अल-मुनीर, 'नून' के साथ 'ऐन', मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, १/८२-८३। पृष्ठ ३९६/६३०

الامام محی السنۃ البغوی فی معالم التنزیل "لیذکروا اسم اللہ علی ما رزقھم من بھیمۃ الانعام" عند نحرھا و ذبحھا، وسماھا بھیمۃ الانعام لانھا لا تتکلم، وقال بھیمۃ الانعام لانھا لا تتکلم وقال بھیمۃ الانعام قید بالنعم لان من البھائم مالیس من الانعام کالخیل والبغال والحمیر، لایجوز ذبحھا فی القرابین ۱ اھ ولا ری مرتآبا یرتاب فی ان حیواننا ھذا من بھیمۃ الانعام، بانہ اھلی ذات قوائم اربع و ظلف، قال في المصباح المنیر لغۃ الفقہ، الانعام ذات الخف والظلف، وھی الابل والبقر والغنم ۲ اھ فان کنت فی ریب من ھذا فانبئنا مما ذ اتراہ امن الوحوش ام من السباع، ام من الطیور، ام من الھوام ام ذوات الحوافر، ام نوع آخر مقطوع الدابر، مابہ علم ولا عنہ مخبر۔

جگہ پھینکتی ہے بات یہ ہے اور جو اللہ کے نشانوں کی تعظیم کرے، تو یہ دلوں کی پرہیز گاری سے ہے۔ تمھارے لئے انعام میں فائدے ہیں ایک مقررہ میعاد تک، پھر ان کا پہنچنا ہے اس آزاد گھر تک اور ہر امت کے لئے ہم نے ایک قربانی مقرر فرمائی کہ اللہ کا نام لیں اس کے دئے ہوئے بے زبان چوپایوں پر، تو تمھارا معبود ایک معبود ہے تو اسی کے حضور گردن رکھو۔ (سورۃ حج۔ پ ۱۷) ان آیات کا مفادیہ ہے کہ جانوروں میں صرف انعام ہی قربانی اور ہدایا کے لئے مخصوص ہیں، حضرت امام بغوی نے اس مضمون پر تفسیر معالم میں دوسری آیت کے تحت تصریح فرمائی، یعنی ان جانوروں کے ذبح اور نحر کے وقت بسم اللہ اللہ اکبر کہو ان جانوروں کو انعام کہنے کی وجہ ان کا نہ بولنا ہے۔ انعام کی قید اس لئے لگائی کہ کچھ بہائم ایسے ہیں کہ قربانیوں میں ذبح نہیں کئے جاتے، جیسے گھوڑا، خچر، گدھا اتنا ثابت ہو جانے کے بعد اس کی ضرورت تو نہ تھی کہ ہم بھیڑ کا انعام ہونا بھی ثابت کریں، اور یہ کہ اہلی ہے وحشی نہیں ہے دو گھر والا چوپایہ ہے، مگر ہم شہادتیں فراہم کر رہے ہیں۔ انعام گھر دار جانور اور خف والے، یہ ابل، بقر، غنم ہیں (مصباح

المنیر) اگر اس کے بعد بھی شبہ ہو تو بتاؤ کیا وحشی ہے یاد رندہ ہے، کہ پرندہ ہے یا حشرات الارض میں سے ہے، سُم والوں ہے یا کوئی ایسی قسم جس کی نسل ختم ہو گئی ہے۔

۱ معالم التنزیل لی ہامش الخازن تحت آیۃ ۲۲/ ۳۴ مصطفی البابی مصر ۵/ ۱۸ ۲ المصباح المنیر النون مع العین مصطفی البابی مصر ۱/ ۸۲ - ۸۳ Page 396 of 630

Fatawa Ridawiyya Volume 20

The Second (Evidence): Allah the Exalted said: "And of the cattle (are some) for burden and (some) for slaughter." [1] 1. Shah Abdul Qadir Dehlvi (may Allah have mercy on him) translated this noble verse as: "Created among cattle those for burden and those small (for slaughter)." 2. And he stated in its benefits: "Those for burden are camels and oxen, and those small (for slaughter) are goats and sheep." [3]

Second Note: In proof of the fact that goats are among the 'An'am' (blessed livestock): Allah's command is "Of the cattle (are some) for burden and (some) for slaughter." Shah Abdul Qadir (may Allah have mercy on him) translated it as: "He created among the cattle those for burden and those small," and in the benefits he stated: "Those for burden are camels and oxen, and the small ones are sheep and goats."

The Third (Evidence): The Muslims are unanimous, and the man admitted that sheep/goats (Ghanam) are among the sacrificial animals. It is known by those who distinguish between small livestock that this (sheep) is part of 'Ghanam'. Allah Almighty said: "And of the oxen and the sheep, We forbade them their fat." [4] The learned Rafi'uddin Dehlvi translated this as: "And from the cows and from sheep and goats, We made forbidden upon them their fats." [5]

Third Note: There is consensus (Ijma) on sheep being animals for sacrifice: The former Mufti objected, yet there is a consensus of all Muslims that 'Ghanam' is among the sacrificial animals. And those who know the difference between quadrupeds know very well that sheep are included in 'Ghanam'. The translation of the verse of the Great Quran "And of the oxen and the sheep, We forbade them their fat" by the learned Rafi'uddin Dehlvi is: "And from the cows and from sheep and goats, We made forbidden upon them their fats."

The Fourth (Evidence): Reference in such matters is only to the linguists (scholars of language). As anyone who knows the three languages knows, the animal which is called 'Bakri' (goat) in Hindi and 'Bakra' in its masculine form...

Fourth Note likewise: The decision on whether sheep are included in 'Ghanam' or not can only be made by those scholars who have expertise in all three languages. A scholar of these languages knows well that the animal which in Hindi is called 'Bakri' and...

1. Al-Quran Al-Karim 6/142
2. Mauzih al-Quran under verse 6/142, Mustafai Press India, p. 146

3. Mauzih al-Quran under verse 6/142, Mustafai Press India, p. 146
4. Al-Quran Al-Karim 6/146
5. Tarjuma al-Quran al-Rafi'uddin under verse 6/146, Mumtaz Company Lahore, pp. 63-162 Page 397 of 630

फतावा रजविया जिल्द 20

द्वितीय (प्रमाण): अल्लाह तआला ने फरमाया: "और मवेशियों में से कुछ बोझ ढोने वाले और कुछ बिछावन (छोटे जानवर) हैं।" [1] 1. शाह अब्दुल कादिर देहलवी रहमतुल्लाह अलैह ने इस करीमा का अनुवाद किया: "मवेशियों में बोझ ढोने वाले और छोटे पैदा किए।" 2. और इसके लाभों में फरमाया: "बोझ ढोने वाले ऊंट और बैल, और छोटे बकरी और भेड़ हैं।" [3]

दूसरी चेतावनी: इस बात के प्रमाण में कि बकरी 'अनआम' (पशुधन) में से है: अल्लाह का आदेश है "मवेशियों में से बोझ ढोने वाले और बिछावन।" शाह अब्दुल कादिर रहमतुल्लाह अलैह ने अनुवाद किया: "मवेशियों में बोझ ढोने वाले और छोटे पैदा किए," और लाभों में फरमाया: "बोझ ढोने वाले ऊंट और बैल, और दबने वाले भेड़ और बकरी।"

तृतीय (प्रमाण): मुसलमानों का इस पर आम सहमति (इज्मा) है और संबंधित व्यक्ति ने भी स्वीकार किया है कि 'ग़नम' (भेड़-बकरी) कुर्बानी के जानवरों में से हैं। जो लोग छोटे पशुओं के बीच अंतर करना जानते हैं, वे जानते हैं कि यह 'ग़नम' में से है। अल्लाह अज्ज व जल्ल ने फरमाया: "और गाय और भेड़-बकरी में से हमने उन पर उनकी चर्बी हराम कर दी।" [4] विद्वान रफ़ीउद्दीन देहलवी ने इसका अनुवाद किया: "और गाय से और भेड़-बकरी से हमने उन पर उनकी चर्बियाँ हराम कर दीं।" [5]

तीसरी चेतावनी: भेड़ के कुर्बानी के जानवर होने पर इज्मा है: पूर्व मुफ्ती ने आपत्ति की, जबकि तमाम मुसलमानों का इज्मा है कि ग़नम कुर्बानी के जानवरों में से है। और चौपायों के बीच फर्क जानने वाले यह अच्छी तरह जानते हैं कि भेड़ ग़नम में शामिल है। कुरान-ए-अज़ीम की आयत "और गाय और भेड़-बकरी में से हमने उन पर उनकी चर्बी हराम कर दी" का अनुवाद फाज़िल रफ़ीउद्दीन देहलवी फरमाते हैं: "और गाय से और भेड़-बकरी से हमने उन पर उनकी चर्बियाँ हराम कर दीं।"

चतुर्थ (प्रमाण): इस प्रकार के मामलों में संदर्भ केवल भाषा-विदों (उलमा-ए-लुसान) की ओर होता है। जैसा कि उन तीन भाषाओं को जानने वाला हर व्यक्ति जानता है कि वह जानवर जिसे हिंदी में बकरी और उसके नर को बकरा कहा जाता है...

इसी प्रकार चौथी चेतावनी: इस बात का फैसला कि भेड़ ग़नम में शामिल है या नहीं, केवल वही विद्वान कर सकते हैं जिन्हें तीनों भाषाओं में महारत हो। इन भाषाओं का विद्वान यह अच्छी तरह जानता है कि जिस जानवर को हिंदी में बकरी और...

1. अल-कुरान अल-करीम 6/142
2. मौज़िह अल-कुरान, आयत 6/142 के तहत, मुस्तफ़ाई प्रेस इंडिया, पृ. 146
3. मौज़िह अल-कुरान, आयत 6/142 के तहत, मुस्तफ़ाई प्रेस इंडिया, पृ. 146
4. अल-कुरान अल-करीम 6/146
5. तर्जुमा अल-कुरान अल-रफ़ीउद्दीन, आयत 6/146 के तहत, मुमताज़ कंपनी लाहौर, पृ. 63-162 पृष्ठ 397 (कुल 630 में से)

الثانی: قال جل ذکرہ "وَمِنَ الْاَنْعَامِ حَمُوْلَةً وَّ فَرْشًا" ۱۔ قال الشاہ عبدالقادر الدھلوی رحمہ اللہ تعالی فی ترجمۃ الکریمۃ پیدا کئے مواشی میں لدنے والے اور دبے ۲۔ وقال فی فوائد ہا لدنے والے اونٹ اور بیل، اور دبے بکری اور بھیڑ ۳۔ تنبیہ دوم: اس بات کے ثبوت میں کہ بکری انعام میں سے ہے : ارشادِ الٰہی ہے "من الانعام حمولة وفرشا۔ شاہ عبد القادر رحمۃ اللہ علیہ نے ترجمہ فرمایا: "پیدا کئے مواشی میں لدنے والے اور دبے" اور فوائد میں فرمایا: "لدنے والے اونٹ اور بیل، اور دبنے والے بھیڑ اور بکری"۔

الثالث: اجمع المسلمون واعترف الرجل ان الغنم من الاضاحی، وقد علم من یفرق بین البھم والبھم، ان ھذا من الغنم قال اللہ عز وجل "وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُوْمَهُمَا" ۴۔ قال الفاضل رفیع الدین الدھلوی فی ترجمۃ اور گائے سے اور بھیڑ بکری سے حرام کیں ہم نے اوپر ان کے چربیاں ان کی ۵۔ تنبیہ سوم: بھیڑ کے قربانی کے جانور ہونے پر اجماع ہے: مفتی سابق نے اعتراض کیا، اور تمام مسلمانوں کا اجماع ہے کہ غنم قربانی کے جانوروں میں سے ہے۔ اور چوپایوں کے درمیان فرق جاننے والے یہ خوب جانتے ہیں کہ بھیڑ غنم میں شامل ہے قرآنِ عظیم کی آیت "وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُوْمَهُمَا" کا ترجمہ فاضل رفیع الدین دہلوی فرماتے ہیں: "اور گائے سے اور بھیڑ بکری سے حرام کیں ہم نے اوپر ان کے چربیاں ان کی"۔

الرابع: انما المرجع فی امثال الامور الی علماء اللسان و کما علم کل من یعلم اللسن الثلث ان الحیوان الذی یسمی بالھندیة بکری وذکرہ بکرا۔ ایضاً تنبیہ چہارم: اس بات کا فیصلہ کہ بھیڑ غنم میں داخل ہے یا نہیں۔ وہی حضرات علماء کر سکتے ہیں جن کو تینوں زبانوں میں مہارت ہو تو ان زبانوں کا عالم یہ خوب جانتا ہے کہ جس جانور کو ہندی میں بکری اور

۱ القرآن الکریم ۶/ ۱۴۲ ۲ موضح القرآن تحت آیت ۶/ ۱۴۲ مطبع مصطفائی انڈیا ص ۱۴۶ ۳ موضح القرآن تحت آیت ۶/ ۱۴۲ مطبع مصطفائی انڈیا ص ۱۴۶ ۴ القرآن الکریم ۶/ ۱۴۶ ۵ ترجمۃ القرآن الرفیع الدین تحت آیت ۶/ ۱۴۶ ممتاز کمپنی لاہور ص ۶۳- ۱۶۲ صفحہ ۳۹۷ از ۶۳۰

Fatawa Rizvia Vol. 20

[Right Column (Urdu Explanation)]: Its male is called 'Buz'. In Persian, the same is called 'Buz', and in common parlance 'Gusfand'. In Arabic it is 'Ma'iz', and commonly 'Ghanam' and 'Shat'. Its male is called 'Tais' and 'Ma'iz', and its female 'Anz' and 'Ma'zah'. Likewise, it is a well-known fact that the animal called 'Bher' (sheep) in Hindi, whose male is 'Mendha' (ram), and in the language of some 'Bher' as well, its female is called 'Bher' by some and 'Bheri' by others. This is called 'Meish' in Persian, and in common parlance 'Gusfand'. Its male, if it butts heads, is called 'Quach'. In Arabic it is 'D'an' and in both general terms it is called 'Shat' and 'Ghanam'. Its male is called 'D'an' and 'Kabsh', and its female is called 'Na'jah'. "Eight mates: of the sheep two and of the goats two" [1] - "He created eight, male and female: two from the sheep..." (from Mudhih al-Quran). "Eight pairs: from the sheep two and from the goat two" (Shah Rafi-ud-Din). "Created eight kinds: two kinds from the sheep, and two kinds from the goat" (Shah Waliullah). 'D'an' is the plural of 'Da'inah', opposite of 'Ma'iz'. And these are two types of 'Ghanam' (small livestock); the first is 'Meish' in Persian and the second is 'Buz'.

[Left Column (Arabic Text and Persian/Urdu Citations)]: He who is called 'Buz' in Persian, and in a more general sense 'Gusfand', and in Arabic 'Ma'za', and more generally 'Ghanam' and 'Shat'. Its male is called 'Tais' and 'Ma'iz', and its female is called 'Anz' and 'Ma'zah'. Similarly, it is known that the animal called 'Bher' in Hindi, whose male is 'Mendha' and in some dialects 'Bher', its female is called 'Bher' by some and 'Bheri' by others. This is called 'Meish' in Persian, and in common parlance 'Gusfand'. Its male, if it butts heads, is called 'Quach'. In Arabic it is 'D'an', and in both specific and general terms it is called 'Shat' and 'Ghanam'. Its male is called 'D'an' and 'Kabsh' and its female is called 'Na'jah' and 'Da'inah'. Allah Almighty said: "Eight mates: of the sheep two and of the goats two" [1] It is stated in Mudhih al-Quran: "Created eight male and female: two from the sheep..." [2]. And in the translation by Rafi-ud-Din: "Eight pairs: from the sheep two and from the goat two" [3]. And Shah Waliullah Dehlawi said in his translation: "Created eight kinds: two kinds from the sheep, and two kinds from the goat" [4]. And the scholar Yusuf Chalapi said in 'Dhakhirat al-Uqba', a marginal commentary on 'Sharh al-Wiqayah':

---

1. Al-Quran Al-Karim 6/143
2. Mudhih al-Quran, under verse 6/143, Mustafai Press, India, pg 126

3. Tarjuma al-Quran al-Rafi-ud-Din, under verse 6/143, Mumtaz Company, Lahore, pg 162
4. Tarjuma al-Quran (Persian), Waliullah Dehlawi, under verse 6/143, Hashmi Press, Delhi, pp 49-148

फ़तावा रिज़विया जिल्द २०

[दायां स्तंभ (उर्दू स्पष्टीकरण)]: इसके नर को 'बज़' (बकरी) कहते हैं। फ़ारसी में इसी को 'बज़' और आम बोलचाल में 'गौसफ़ंद' और अरबी में 'मअिज़', और आम बोलचाल में 'ग़नम' व 'शात' कहते हैं। इसके नर को 'तैस' और 'मअिज़' कहते हैं और मादा को 'अन्ज़' और 'मअज़ह' कहते हैं। इसी तरह यह भी प्रसिद्ध बात है कि हिन्दी में जिस जानवर को 'भेड़' कहते हैं, जिसका नर 'मेंढा' है और कुछ की भाषा में 'भेड़' भी कहते हैं, उसी की मादा को कुछ लोग 'भेड़' और कुछ 'भेड़ी' कहते हैं। इसी को फ़ारसी में 'मेश' और आम बोलचाल में 'गौसफ़ंद' कहते हैं, इसका नर जो टक्कर मारता है उसे 'क़ौच' कहा जाता है। यही अरबी में 'ज़अन' है और दोनों अर्थों में 'शात' व 'ग़नम' कहलाता है। इसके नर को 'ज़अन' व 'कब्श' और मादा को 'नअ्जा' कहा जाता है। "आठ जोड़े: भेड़ों में से दो और बकरियों में से दो" [1] - "पैदा किए आठ नर व मादा: भेड़ में से दो..." (मुज़िह अल-कुरान से)। "आठ जोड़े: भेड़ों में से दो और बकरी में से दो" (शाह रफ़ीउद्दीन)। "पैदा किए आठ प्रकार: भेड़ से दो प्रकार, और बकरी से दो प्रकार" (शाह वलीउल्लाह)। 'ज़अन', 'ज़ाइना' का बहुवचन है, 'मअिज़' के विपरीत। और ये 'ग़नम' (छोटे पशु) की ही दो नस्लें हैं, पहली को फ़ारसी में 'मेश' और दूसरी को 'बज़' कहते हैं।

[बायां स्तंभ (अरबी पाठ और फ़ारसी/उर्दू उद्धरण)]: वह जिसे फ़ारसी में 'बज़' कहा जाता है, और व्यापक अर्थों में 'गौसफ़ंद', और अरबी में 'मअज़ा', और आम तौर पर 'ग़नम' और 'शात' कहते हैं। इसके नर को 'तैस' और 'मअिज़' कहते हैं और मादा को 'अन्ज़' और 'मअज़ह' कहते हैं। इसी तरह यह भी विदित है कि हिन्दी में जिस जानवर को 'भेड़' कहते हैं, जिसके नर को 'मेंढा' और कुछ लोगों के बीच 'भेड़' ही कहते हैं, उसी की मादा को कुछ लोग 'भेड़' और कुछ 'भेड़ी' कहते हैं। इसी को फ़ारसी में 'मेश' और आम बोलचाल में 'गौसफ़ंद' कहते हैं। इसका नर जो सींग मारता है, 'क़ौच' कहलाता है। यही अरबी में 'ज़अन' है और दोनों अर्थों में 'शात' और 'ग़नम' कहलाता है। इसके नर को 'ज़अन' और 'कब्श' और मादा को 'नअ्जा' और 'ज़ाइना' कहा जाता है। अल्लाह अज़वजल ने फ़रमाया: "आठ जोड़े: भेड़ों में से दो और बकरियों में से दो" [1] मुज़िह अल-कुरान में कहा गया है: "पैदा किए आठ नर व मादा भेड़ में से दो" [2] और तर्जुमा-ए-रफ़ीया में है: "आठ जोड़े भेड़ में से दो और बकरी में से दो" [3]। और शाह वलीउल्लाह देहलवी ने अपने अनुवाद में फ़रमाया: "आठ प्रकार पैदा किए: भेड़ से दो प्रकार और बकरी से दो प्रकार" [4]। और विद्वान युसूफ़ चलपी ने 'ज़ख़ीरत अल-उक़्बा' (शर्ह अल-विकाया का हाशिया) में कहा है:

1. अल-कुरान अल-करीम 6/143
2. मुज़िह अल-कुरान, आयत 6/143 के तहत, मुस्तफ़ाई प्रेस, इंडिया, पृष्ठ 126
3. तर्जुमा अल-कुरान रफ़ीउद्दीन, आयत 6/143 के तहत, मुमताज़ कंपनी, लाहौर, पृष्ठ 162
4. तर्जुमा अल-कुरान (फ़ारसी), वलीउल्लाह देहलवी, आयत 6/143 के तहत, हाशमी प्रेस, दिल्ली, पृष्ठ 49-148

هو الذی یسمی بالفارسیة بُز، وفی الاطلاق الاعم گوسفند، وبالعربیة معزا، وفی الاعم غنما وشاة، وذکره تیسا وماعزا، وانثاة عنزا۔ وما عزة، کذلك علموا ان الحیوان الذی یسمی بالهندیة بھیڑ، وذکره مینڈھا، وعند قوم وانثاه بھیڑ ولقوم بھیڑی هو الذی یسمی بالفارسیة میش، وبالاطلاقین الاخص والاعم گوسفند، وذکره المناطح قوچ، وبالعربیة ضانا، وبالاطلاقین شاة، وغنما، وذکره کبشا وضانا، وانثاه نعجة وضائنة، قال الله عزوجل

اس کے نر کو بز کہتے ہیں، فارسی میں اسی کو بز اور عام بول چال میں گوسفند اور عربی میں معز، اور عام بول چال میں غنم وشاۃ کہتے ہیں اس کے مذکر کو "تیس" اور "ماعز" کہتے ہیں اور مؤنث کو عنز اور ماعزہ کہتے ہیں۔ اسی طرح یہ بھی معروف بات ہے کہ ہندی میں جس جانور کو بھیڑ جس کا مذکر مینڈھا اور بعض کی زبان میں بھیڑ کہتے ہیں، اسی کی مؤنث کو بعض لوگ بھیڑ اور بعض بھیڑی کہتے ہیں، اسی کو فارسی میں میش اور عام بول چال میں گوسفند اس کا مذکر مناطح قوچ کہلاتا ہے یہی عربی میں ضان اور دونوں اطلاقوں میں شاۃ وغنم کہلاتا ہے اس کا مذکر ضان وکبش اور مؤنث کو نعجہ کہا جاتا ہے۔

"ثمانیۃ ازواج من الضان اثنین ومن المعز اثنین" 1

"ثمانیۃ ازواج من الضان اثنین ومن المعز اثنین" "پیدا کئے آٹھ نر و مادہ بھیڑ میں سے دو (از موضح القرآن) آٹھ جوڑے بھیڑوں میں سے اور دو بکری میں سے دو، (شاہ رفیع الدین) آفرید ہشت قسم از گوسفند دو قسم، واز بز دو قسم (شاہ ولی اللہ)۔

قال فی موضح القرآن پیدا کئے آٹھ نر و مادہ بھیڑ میں سے دو، 2 و فی ترجمۃ الرفیعہ آٹھ جوڑے بھیڑ میں سے دو اور بکری میں سے دو 3 وقال الشاہ ولی اللہ الدہلوی فی ترجمتھا آفرید ہشت قسم راز گوسفند دو قسم واز بز دو قسم 4 ۔ وقال الفاضل یوسف چلپی فی ذخیرۃ العقبی حاشیہ شرح الوقایۃ،

ضان، ضائن کی جمع، ماعز کے خلاف۔ اور یہ غنم کی ہی دو نوعیں ہیں، پہلے کو فارسی میں میش اور ثانی کو بز

---

1 القرآن الکریم ۶ / ۱۴۳ 2 موضح القرآن تحت آیہ ۶ / ۱۴۳ مطبع مصطفائی انڈیا ص ۱۲۶ 3 ترجمۃ القرآن الرفیع الدین تحت آیہ ۶ / ۱۴۳ ممتاز کمپنی لاہور ص ۱۶۲ 4 ترجمۃ القرآن (فارسی) لولی اللہ الدہلوی تحت آیۃ ۶ / ۱۴۳ مطبع ہاشمی دہلی ص ۴۹-۱۴۸

Fatawa Rizvia Volume 20

'Da'nan' is the plural of 'Da'n', which is the opposite of 'Ma'iz' (goat). These are two types within the genus of 'Ghanam' (sheep/goats). The first is called 'Mish' in Persian and the second is called 'Buz'. The word 'Shaat' is a collective noun that encompasses both, similar to 'Ghanam', and it is called 'Gousfand' in Persian. This is mentioned similarly in 'As-Sahah' and 'Al-Asmaa' (in brief) (Zakhira-e-Uqba Chalpi). It is stated that the word 'Shaat' is synonymous with 'Ghanam', applicable to both types, and in this sense, the Persian word 'Gousfand' is used; this is how it appears in 'Asmaa' and 'Sahah' (briefly).

In 'Al-Nafais', it is translated as 'Bhaira' (ram), in Persian as 'Mish-e-Nar', and in Arabic as 'Kabsh' and 'Da'n'. In 'Tohfatul Momineen', it says 'Bhair' in Hindi is 'Ghanam'. And 'Ghanam' is 'Da'n', and 'Da'n' in Persian is 'Mish'. Then it says 'Ghanam is Da'n' and then 'Da'n is called Mish in Persian'. 'Bhaira' in Persian is 'Mish-e-Nar' and in Arabic it is 'Da'n' (Nafais). In 'Muntakhab Rashidi', it says 'Da'n is Mish, and Da'n is male (ram)'. In 'As-Sarrah', it says 'Da'in is male Mish, the opposite of Ma'iz, and its plural is Da'n, the opposite of Ma'iz'.

In all these testimonies, 'Da'n' and 'Mish' are declared to be the same thing, and it has been identified as 'Bhair' (sheep) in Hindi. If there is still doubt whether these two are not of the same species, then one should take a flock of sheep and travel through the cities and villages of Arabia and Persia, wander through jungles and mountains, inhabited areas and wildernesses, and ask every member of any gathering, whether a resident or a nomad, man or woman...

---

1 Zakhira-e-Uqba, Kitab-uz-Zakat, Bab Zakawat-ul-Amwal, Naval Kishore Kanpur, 1/12 2 Al-Nafais 3 Tohfatul Momineen with Makhzan bin Al-Adwiya, letter 'Ba' with 'Ha', Naval Kishore Kanpur, p. 129 4 Tohfatul Momineen with Makhzan bin Al-Adwiya, letter 'Ghayn' with 'Meem', Naval Kishore Kanpur, p. 425 5 Tohfatul Momineen with Makhzan bin Al-Adwiya, letter 'Saad' with 'Alif', Naval Kishore Kanpur, p. 39 6 Muntakhab-ul-Lughat with Ghiyas-ul-Lughat, Bab 'Zaad' with 'Noon', H.M. Saeed Company Karachi, p. 282 7 As-Sarrah fil-Lughat Al-Sahah, Bab 'Noon', Fasl 'Zaad', Naval Kishore Lucknow, p. 418

फ़तावा रज़विया खंड २०

'ज़ान' (भेड़) 'ज़ान' का बहुवचन है जो 'माइज़' (बकरी) के विपरीत है। ये दोनों 'ग़नम' (भेड़-बकरी) की प्रजाति के दो प्रकार हैं। पहले को फ़ारसी में 'मीश' और दूसरे को 'बुज़' कहा जाता है। 'शात' एक जातिवाचक संज्ञा है जिसमें 'ग़नम' की तरह दोनों शामिल हैं, और इसे फ़ारसी में 'गुसफ़ंद' कहा जाता है। अस-सहाह और अल-अस्मा में ऐसा ही संक्षेप में वर्णित है (ज़खीरा-ए-उक़्बा चल्पी)। कहते हैं कि 'ग़नम' के ही समानार्थी शब्द 'शात' है, जिसका प्रयोग दोनों प्रकारों के लिए होता है और इस अर्थ में फ़ारसी शब्द 'गुसफ़ंद' बोला जाता है; अस्मा और सहाह में ऐसा ही है (संक्षेप में)।

'अल-नफ़ाइस' में इसका अनुवाद 'भेड़ा' (मेढ़ा) किया गया है, फ़ारसी में 'मीश नर' और अरबी में 'कब्श' और 'ज़ान'। 'तोहफ़तुल मोमिनीन' में कहा गया है कि हिन्दी में 'भेड़' ही 'ग़नम' है। और 'ग़नम' 'ज़ान' है, और 'ज़ान' फ़ारसी में 'मीश' है। फिर कहा गया है कि 'ग़नम ज़ान है' और फिर 'ज़ान को फ़ारसी में मीश कहते हैं'। फ़ारसी में 'भेड़ा' 'मीश नर' है और अरबी में 'ज़ान' है (नफ़ाइस)। 'मुंतख़ब रशीदी' में कहा गया है कि 'ज़ान मीश है, और ज़ान नर (मेढ़ा) है'। 'अस-सर्राह' में लिखा है कि 'ज़ाइन नर मीश है, जो माइज़ के विपरीत है, और इसका बहुवचन ज़ान है जो मा'ज़ के विपरीत है'।

इन सभी साक्ष्यों में 'ज़ान' और 'मीश' को एक ही चीज़ माना गया है, और इसी को हिन्दी में 'भेड़' बताया गया है। यदि इसके बाद भी संदेह हो कि ये दोनों एक ही प्रजाति के नहीं हैं, तो भेड़ों का एक झुंड लेकर अरब और फ़ारस के शहरों और गाँवों में जाएँ, जंगलों और पहाड़ों, बस्तियों और वीरानियों में घूम-घूम कर हर एक सभा के सदस्य से पूछें, चाहे वह निवासी हो या खानाबदोश, पुरुष हो या स्त्री...

---

1 ज़खीरा-ए-उक़्बा, किताब-उज़-ज़कात, बाब ज़कात-उल-अमवाल, नवल किशोर कानपुर, 1/12 2 अल-नफ़ाइस 3 तोहफ़तुल मोमिनीन साथ मख़ज़न बिन अल-अदविया, अक्षर 'बा' के साथ 'हा', नवल किशोर कानपुर, पृ. 129 4 तोहफ़तुल मोमिनीन साथ मख़ज़न बिन अल-अदविया, अक्षर 'ग़ैन' के साथ 'मीम', नवल किशोर कानपुर, पृ. 425 5 तोहफ़तुल मोमिनीन साथ मख़ज़न बिन अल-अदविया, अक्षर 'साद' के साथ 'अलिफ़', नवल किशोर कानपुर, पृ. 39 6 मुंतख़ब-उल-लुग़ात साथ ग़ियास-उल-लुग़ात, बाब 'ज़ाद' के साथ 'नून', एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 282 7 अस-सर्राह फ़िल-लुग़ात अल-सहाह, बाब 'नून', फ़स्ल 'ज़ाद', नवल किशोर लखनऊ, पृ. 418

पृष्ठ 630 का 399

ضانا جمع ضأن خلاف الماعز، وهما نوعان من جنس الغنم، يقال للأول بالفارسي ميش وللثاني بز، والشاة اسم جنس يشملهما كالغنم ويقال لها بالفارسي گوسفند، كذا في الصحاح، والأسماء[1] اه باختصار، وقد ترجم في النفائس بھیڑا بالفارسية بميش نر، وبالعربية بكبش وضأن[2]۔ کہتے ہیں اور غنم کے ہی ہم معنی لفظ شاۃ ہے جس کا اطلاق دونوں نوعوں پر ہوتا ہے اور اس معنی میں فارسی لفظ گوسفند بولا جاتا ہے اسماء اور صحاح میں ایسا ہی ہے (مختصراً) (ذخیرہ عقبی چلپی)۔

بھیڑ ہندی میں غنم ہے۔ اور غنم ضان ہے اور ضاں فارسی میں میش ہے (تحفہ المومنین)۔ وقال في تحفة المؤمنين بھیڑ بھندی غنم است[3] ثم قال غنم ضأن ست[4] ثم قال ضأن بفارسی میش نامند[5] ۔ بھیڑا فارسی میں میش نر اور عربی میں ضأن ہے (نفائس)۔ ضان میش، ضان نر۔ (منتخب رشیدی)۔ وفي المنتخب الرشيدي ضأن میش ضائن میش نر۔ ضائن میش نر، خلاف ماعز۔ اور اس کی جمع ضان خلاف معز (صراح)۔ وفی الصراح ضائن میش نر، خلاف ماعز، والجمع ضأن، خلاف معز اھ[7]۔

ان سب شہادتوں میں ضان اور میش ایک ہی چیز قرار دی گئی ہے اور اسی کو ہندی بھیڑ بتایا گیا ہے اگر اس کے بعد بھی شبہ ہو کہ یہ دونوں ایک نوع نہیں ہیں، تو بھیڑ کا ایک گلہ لے کر عرب اور فارس کے شہروں اور دیہاتوں میں پھر کر جنگلوں اور پہاڑوں، آبادیوں اور ویرانوں میں گھوم گھوم کر ہر ایک اہل مجلس سے پوچھے، چاہے وہ شہری ہو یا بدوی، مرد ہو یا عورت۔ فان كان في مرية بعد فليقم و ليعد فليذهب بقطيع منه الى العرب، والفرس، و ليدر فيها بلاد او قرى و جبالا و مفاوز، وليسأل كل اهل ناد من حاضر، و باد، ورجل، وامرأة۔

---

1 ذخيرة العقبى كتاب الزكاة باب زكوة الاموال نولكشور كانپور ١ / ١٢ 2 النفائس 3 تحفة المومنين مع مخزن بن الادويہ الباء مع الهاء نولكشور كانپور ص ١٢٩ 4 تحفة المومنين مع مخزن بن الادويہ الغين مع الميم نولكشور كانپور ص ۴۲۵ 5 تحفة المومنين مع مخزن بن الادويہ الصاد مع الالف نولكشور كانپور ص ٣٩ 6 منتخب اللغات مع غياث اللغات باب الضاد مع النون ايچ ايم سعيد كمپنى كراچى ص ٢٨٢ 7 الصراح في اللغة الصحاح باب النون فصل الضاد نولكشور لكهنؤ ص ۴۱۸

(Left Column - Arabic) ...and sacredness, the scholar and the ignorant, the traveler and the caravan member; for if all the Arabs inform him that this is a 'Daan' (sheep), 'Ghanam', 'Shaat', 'Kabsh' (ram), 'Na'ja' (ewe), and the Persians say it is 'Meish' and 'Gousfand' (sheep), male and female, then he should believe in the truth. And if the Arabs declare that this is a sparrow, or a biting dog, or a captive elephant, and the Persians look and say it's a wild ass, or a powerful hawk, or a night-blind owl, then he is excused. Fifthly: Have you seen if a denier denies that this imposing, heavy creature with a long trunk, which is called 'Hathi' and 'Gaj' in India, is not the one called 'Feel' in Arabic and 'Peel' in Persian? Do you have any proof or evidence against him except referring to the experts of language, and showing that their consensus on such matters is of the nature of mass-transmitted reports (tawatur) that generate certainty? Just as someone who denies the name Mumbai or Kolkata, for example, for this known city, there is no remedy for him except to inform him that people are in agreement that this city is named and known as such. If he remains stubborn and repeats his contention, then there is no treatment for him except to repeat the same. Sixthly: It is a conjecture to claim that buffaloes are categorized with cows. Sacrifice (Udhiya) is only recognized against analogy, as it is a means of drawing near through the shedding of blood...

(Right Column - Urdu) Ask the city dweller and the villager, the scholar and the ignorant; all the Arabs will say this is 'Daan', it is 'Ghanam'. It is 'Shaat', it is 'Kabsh', it is 'Na'ja'. And the Persians say it is 'Meish', it is 'Gousfand'. So accept the truth. And if the Arabs call it a sparrow, a biting dog, or an elephant, or the people of Persia call it a wild ass, cheetah, or owl, then you would be excused. Fifth Warning: Further Support: If someone does not recognize the imposing and heavy elephant with a long trunk as 'Feel', then what other way is there but to have it said by the Arabs that among us everyone calls it 'Feel'? Just as if someone denies Mumbai, the remedy for that too is to show them Mumbai city and have it said by the people that everyone calls it Mumbai. Sixth Warning: Buffalo was not attached to the cow. To say that the buffalo was attached to the cow by way of analogy is wrong, because this issue...

(बायां कॉलम - अरबी) ...और पवित्रता, विद्वान और अज्ञानी, यात्री और काफिला सदस्य; यदि सभी अरब उसे सूचित करते हैं कि यह 'धान' (भेड़), 'घनम', 'शात', 'कब्श' (मेढ़ा), 'नअजा' (भेड़) है, और फारसी कहते हैं कि यह 'मेष' और 'गौसफंद' है, नर और मादा, तो उसे सत्य को मानना चाहिए। और यदि अरब यह घोषित करें कि यह गौरैया है, या काटने वाला कुत्ता है, या कैदी हाथी है, और फारसी इसे देखें और कहें कि यह जंगली गधा है, या शक्तिशाली बाज है, या रात का अंधा उल्लू है, तो वह विवश है। पांचवां: क्या आपने देखा है कि यदि कोई इनकार करने वाला इस बात से इनकार करता है कि यह विशाल, भारी प्राणी जिसकी लंबी सूंड है, जिसे भारत में 'हाथी' और 'गज' कहा जाता है, वह अरबी में 'फील' और फारसी में 'पील' नहीं है? तो क्या आपके पास भाषा के विशेषज्ञों के पास जाने के अलावा कोई प्रमाण या साक्ष्य है, और यह दिखाना कि ऐसे मामलों में उनकी सर्वसम्मति 'तवातुर' (निरंतरता) की श्रेणी से है जो निश्चितता प्रदान करती है? जैसे कि यदि कोई इस ज्ञात शहर के लिए मुंबई या कोलकाता जैसे नाम से इनकार करता है, तो उसके लिए इसके अलावा कोई उपाय नहीं है कि उसे सूचित किया जाए कि लोग इस बात पर सहमत हैं कि इस शहर को इसी नाम से पुकारा और जाना जाता है। यदि वह हठ करता है और अपनी बात दोहराता है, तो उसके लिए बार-बार वही बात दोहराने के अलावा कोई इलाज नहीं है। छठा: यह एक धारणा है कि भैंसों को गायों के साथ जोड़ा गया है। कुर्बानी (उज़हिया) को केवल सादृश्य के विपरीत जाना जाता है क्योंकि यह रक्त बहाने के माध्यम से निकटता प्राप्त करने का एक साधन है...

(दायां कॉलम - उर्दू) शहरी और देहाती, विद्वान और अज्ञानी से पूछें, तो सभी अरब कहेंगे कि यह 'धान' है, यह 'घनम' है। 'शात' है, 'कब्श' है, 'नअजा' है। और फारसी कहेंगे कि यह 'मेष' है, 'गौसफंद' है। तो सत्य को स्वीकार करें। और यदि अरब इसे गौरैया, काटने वाला कुत्ता या हाथी कहें, या फारस के लोग इसे जंगली गधा, चीता या उल्लू कहें, तो आप विवश होंगे। पांचवीं चेतावनी: अधिक समर्थन: यदि कोई लंबी और सूंड वाले विशाल हाथी को 'फील' नहीं मानता है, तो इसके अलावा क्या रास्ता है कि उन्हें अरबों से कहला दिया जाए कि हमारे यहाँ सब लोग इसे 'फील' ही कहते हैं? जैसे कि यदि कोई मुंबई का इनकार करे, तो उसका उपाय भी यही है कि उसे मुंबई शहर दिखाकर लोगों से कहला दिया जाए कि सब लोग इसी को मुंबई कहते हैं। छठी चेतावनी: भैंस को गाय के साथ नहीं जोड़ा गया। यह कहना कि भैंस को कयास (सादृश्य) के आधार पर गाय के साथ जोड़ा गया है, गलत है क्योंकि यह मसला...

(بائیں کالم - عربی) وحرامة، وعالم وجاهل، وسائر و قافل فان اخبره العرب جميعا ان هذا ضأن، غنم، شاة، كبش، نعجة، وقالت الفرس ان است میش، و گوسفند، نر و ماده، فليصدق بالحق، وان اعربت العرب ان هذا عصفور، اوكلب عقور او فيل مأسور، و تفرست الفرس، فقالت خرگور، اوچرخ پرزور اوچغد شبكور، فهو معذور- الخامس: أرأيت ان انكر منكر، ان هذا المهيب الثقيل، ذا الخرطوم الطويل، الذي يقال له بالهند ہاتھی وگج، ليس هو الذي يقال له بالعربية فيل، وبالفارسية پيل، فهل عندك عليه من حجة ودليل، الا الرجوع الى اهل اللسن، وابانة ان اطباقهم على امثال ذلك من باب التواتر المورث لليقين، كما ان من جحد وضع بمبئی او كلكته، مثلا لهذا البلد المعلوم، فلا دواء له الا الانباء بان الناس مطبقون على ان هذا البلد بهذا مسمى و به موسوم فان عاند وعاد وعاود اللداد، فماله من طب الا الا فتعاد - السادس: من الظن زعم الحاق الجواميس بالبقر، وانما عرفت الاضحية على خلاف القياس لكونها تقربا باراقة دم،

(دائیں کالم - اردو) شہری و دیہاتی، عالم و جاہل سے سوال کرو، تو سارے عرب یہ کہیں یہ ضان ہے غنم ہے۔ شاۃ ہے کبش ہے، نعجہ ہے۔ اور فارسی کہیں یہ میش ہے گوسفند ہے۔ تو حق بات تسلیم کرو، اور اگر عرب اس کو گوریا، کٹکھنا کتا یا ہاتھی یا اہل فارس اس کو گورخر یا چیتا یا الو کہیں تو تم معذور ہوگے۔ تنبیہ پنجم تائید مزید: لمبی اور دراز سونڈ والے ہاتھی کو کوئی فیل نہ مانے تو اس کے علاوہ کیا سبیل ہے کہ اہل عرب سے یہ کہلا دیا جائے کہ ہمارے یہاں سب لوگ اسے فیل ہی کہتے ہیں، جیسے اگر کوئی بمبئی کا انکار کرے، تو اس کی سبیل بھی یہی ہے کہ اسے بمبئی شہر دکھا کر لوگوں سے کہلادیا جائے کہ سب لوگ اسی کو بمبئی کہتے ہیں : تنبیہ ششم : بھینس

کو گائے کے ساتھ لاحق نہیں کیا گیا۔ یہ کہنا بھینس کو گائے کے ساتھ از روئے قیاس لاحق کیا گیا غلط ہے کیونکہ یہ مسئلہ

Fatawa Rizvia, Volume 20

(Arabic part translation): ...and taking a life, so how is it permissible to apply analogy in it? Even if it were permissible, the white oryx, the mountain goat, and the deer would have been more deserving of being equated with cows and goats. Al-Allama Al-Atqani stated in 'Ghayat al-Bayan': "Sacrifice is a matter derived from the Sharia, contrary to analogy, because shedding blood being an act of worship is not rationally understandable. Therefore, it is limited to the sources of the Sharia. For this reason, sacrifice is not permissible with any wild animal." Al-Ayni said in 'Ramz al-Haqa'iq': "It (sacrifice) is known through the text contrary to analogy, so it is limited to that." Al-Allama Al-Turi stated in 'Takmilat al-Bahr al-Ra'iq': "Its permissibility was known through Sharia regarding domestic cattle, not wild ones, and analogy is prohibited." Similar points are made in many books. The matter is that they (the scholars) knew it belongs to the genus of cattle, so the text applied to it primarily without needing analogy. This was the reasoning as stated in 'Al-Hidayah', 'Al-Khaniyah', 'Al-Durr', and 'Sharh al-Niqayah' by Al-Birjandi, and in 'Jami' al-Rumuz' from 'Jami' al-Mudmarat', 'Majma' al-Anhur' from 'Al-Muhit', 'Fath Allah al-Mu'in' from 'Al-Tabyin', 'Al-Bahr al-Ra'iq' from 'Al-Walwajiyyah', and 'Al-Hindiyyah' from 'Al-Bada'i'.

(Urdu part): It is not based on analogy at all. If it were based on analogy, then equating the white oryx (neelgai) with a cow, and the mountain goat and deer with a goat would have been more appropriate, but such is not permissible. Allama Atqani stated in 'Ghayat al-Bayan': "The matter of sacrifice is entirely non-analogical because shedding blood being a virtuous act is not a rational concept. Therefore, sacrifice of wild animals, other than those the Sharia has declared permissible, is not legally valid." Allama Ayni wrote in 'Ramz al-Haqa'iq': "Sacrifice is established by Divine command contrary to analogy, so it should be limited to that." Allama Turi explains in 'Takmilat al-Bahr al-Ra'iq Sharh Kanz al-Daqa'iq': "The permissibility of sacrifice in the pure Sharia is established only for those animals which are domestic, not wild, and here analogy is not allowed to interfere." So the reality was not that a superior was equated with a complete one, but the truth is that according to scholars, it was proven that the buffalo belongs to the same genus as cattle, so they said that the Quranic word 'baqr' (cattle)...

1 Ghayat al-Bayan 2 Ramz al-Haqa'iq fi Sharh Kanz al-Daqa'iq, Kitab al-Adhiya, Maktaba Nooriya Razviya Sukkur 2 / 205 3 Takmilla min al-Bahr al-Ra'iq, Kitab al-Adhiya, H.M. Saeed Company Karachi 8 / 177

फ़तावा रज़विया, खंड 20

(अरबी पाठ का अनुवाद): ...और प्राण हरना, तो इसमें सादृश्य (क़यास) कैसे अनुमेय हो सकता है? यदि यह अनुमेय होता, तो सफ़ेद नीलगाय, पहाड़ी बकरी और हिरण को गाय और बकरी के साथ जोड़ना अधिक उचित होता। अल्लामा अत़क़ानी ने 'ग़ायत अल-बयान' में कहा: "कुर्बानी शरीयत से प्राप्त एक मामला है, जो सादृश्य के विपरीत है, क्योंकि रक्त बहाना पूजा का कार्य होना तर्कसंगत रूप से समझने योग्य नहीं है। इसलिए, यह शरीयत में उल्लेखित चीज़ों तक ही सीमित है। इसी कारण से, किसी भी जंगली जानवर की कुर्बानी जायज़ नहीं है।" अल्लामा ऐनी ने 'रमज़ अल-हक़ाएक़' में कहा: "यह (कुर्बानी) सादृश्य के विपरीत शरीयत के पाठ के माध्यम से जानी जाती है, इसलिए उसी तक सीमित रहा जाएगा।" अल्लामा तूरी ने 'तक्मिला अल-बह्र अल-राएक़' में कहा: "कुर्बानी की वैधता घरेलू मवेशियों के लिए शरीयत के माध्यम से जानी गई है, न कि जंगली जानवरों के लिए, और सादृश्य प्रतिबंधित है।" इसी तरह की बातें कई किताबों में हैं। बात यह है कि वे (विद्वान) जानते थे कि यह (भैंस) मवेशियों (गाय) की नस्ल से है, इसलिए शरीयत का पाठ बिना किसी सादृश्य की आवश्यकता के प्राथमिक रूप से इस पर लागू होता है। यही कारण बताया गया है जैसा कि 'अल-हिदाया', 'अल-ख़ानिया', 'अद-दुर्र', और बिरजंदी की 'शरह अल-निक़ाया' में उल्लेखित है, और 'जामे अल-रुमूज़' में 'जामे अल-मुद्मरात' से, और 'मजमा अल-अन्हुर' में 'अल-मुहीत' से, और 'फ़त़ह अल्लाह अल-मुईन' में 'अत-तबीन' से, और 'अल-बह्र अल-राएक़' में 'अल-वालवाजिया' से, और 'अल-हिंदिया' में 'अल-बदाए' से।

(उर्दू पाठ): यह सादृश्य पर आधारित है ही नहीं, यदि सादृश्य पर आधारित होता तो सफ़ेद नीलगाय को गाय के साथ, और पहाड़ी बकरी और हिरण को बकरी के साथ जोड़ना बेहतर होता, लेकिन ऐसा जायज़ नहीं है। अल्लामा अत़क़ानी ने 'ग़ायत अल-बयान' में फ़रमाया: "क़ुरबानी का मसला पूरी तरह से ग़ैर-क़यासी (सादृश्य से परे) है क्योंकि ख़ून बहाना पुण्य का कार्य हो, यह बात तर्कहीन है। इसलिए जिन जानवरों को शरीयत ने जायज़ क़रार दे दिया, उनके अलावा मसलन जंगली जानवरों की क़ुरबानी शरीयत में जायज़ नहीं है।" अल्लामा ऐनी ने 'रमज़ अल-हक़ाएक़' में तहरीर फ़रमाया: "क़ुरबानी अल्लाह के हुक्म से सादृश्य के ख़िलाफ़ साबित होती है, तो उसी पर इक्तिसार (सीमित) किया जाएगा।" अल्लामा तूरी 'तक्मिला बह्र अल-राएक़ शरह कنز अल-दक़ाएक़' में स्पष्ट करते हैं: "क़ुरबानी की वैधता पाक शरीयत में उन्हीं जानवरों में साबित है जो घरेलू हों, जंगली में नहीं, और यहाँ सादृश्य को प्रवेश की अनुमति नहीं है।" तो हक़ीक़त यह नहीं हुई कि श्रेष्ठ को पूर्ण के साथ जोड़ा

गया, बल्कि हक़ीक़त यह है कि उलेमा के नज़दीक भैंस का गाय की ही नस्ल में होना साबित हुआ तो उन्होंने कहा कि क़ुरआन का लफ़्ज़ 'बक़र' (गाय)...

1 ग़ायत अल-बयान 2 रमज़ अल-हक़ाएक़ फ़ी शरह कنز अल-दक़ाएक़, किताब अल-अज़हिया, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर 2 / 205 3 तक्मिला मिन अल-बह्र अल-राएक़, किताब अल-अज़हिया, एच.एम. सईद कंपनी कराची 8 / 177

पृष्ठ 401/630

وازھاق روح فکیف یسوغ الالحاق فیھا ولو ساغ لکانت المھا والوعل والظبأ احق انه تلحق بالبقر والمعز قال العلامة الاتقانی فی غایة البیان، التضحیة امر مستفاد بالشرع بخلاف القیاس، لان کون اراقة الدم قربة غیر معقول المعنی فاقتصر علی مورد الشرع، ولھذا لم تجز التضحیة بشیئ من الوحش اھـ وقال العینی فی رمز الحقائق انھا عرفت بالنص علی خلاف القیاس فیقتصر علیھا اھـ وقال العلامة الطوری فی تکملة البحر الرائق جوازھا عرف بالشرع فی البقر الاھل دون الوحشی والقیاس ممتنع اھـ ومثل ذلك فی کثیر من الکتب وانما الشأن انھم علموا انھا من نوع البقر فتناولھا النص تناول اولیا من دون حاجة الی الالحاق، بھذا علل کما نص علیه فی الھدایة والخانیة والذر وشرح النقایة للبرجندی، وفی الجامع الرموز عن جامع المضمرات ومجمع الانھر عن المحیط، وفتح الله المعین عن التبیین والبحر الرائق عن الوالواجیة، والھندیة عن البدائع۔

قیاسی ہے ہی نہیں، اگر قیاس پر مدار ہوتا تو سفید نیل گائے کو گائے کے ساتھ، اور پہاڑی بکری اور ہرن کو بکری کے ساتھ لاحق کرنا بدرجہ اولیٰ بہتر ہوتا لیکن ایسا جائز نہیں۔ علامہ اتقانی نے غایۃ البیان میں فرمایا: "قربانی کا مسئلہ بالکلیہ غیر قیاسی ہے کیونکہ خون بہانا کارِ ثواب ہو، یہ بات غیر معقول ہے۔ اس لئے جن جانوروں کو شرع نے جائز قرار دے دیا ان کے علاوہ مثلاً وحشی جانوروں کی قربانی شرعاً جائز نہیں" علامہ عینی نے رمز الحقائق میں تحریر فرمایا: "قربانی حکم الٰہی سے خلاف قیاس ثابت ہوتی ہے، تو اسی پر اقتصار کیا جائے گا"۔ علامہ طوری تکملہ بحر الرائق شرح کنز الدقائق میں تصریح فرماتے ہیں: "قربانی کا جواز شرعِ مطہر میں انھیں جانوروں میں ثابت ہے جو اہلی ہوں وحشی میں نہیں، اور یہاں قیاس کو باریابی کی اجازت نہیں"۔

تو حقیقت حال یہ نہیں ہوئی کہ اکمل کو کامل کے ساتھ لاحق کیا گیا، بلکہ حقیقت یہ ہے کہ علماء کے نزدیک بھینس کا گائے کی ہی نوع میں ہونا ثابت ہوا تو انھوں نے کہا کہ قرآن کا لفظ بقر

1 غایۃ البیان 2 رمز الحقائق فی شرح کنز الدقائق کتاب الاضحیۃ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۲ / ۲۰۵ 3 تکملہ من البحر الرائق کتاب الاضحیۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۸ / ۱۷۷

Volume 20 - Fatawa-e-Razviyah

(Arabic Column) Rad-ul-Muhtar narrated from it and from Al-Mughrib, and if you demand, I can present their citations to you. Indeed, I have not mentioned anything in this treatise except from books that have been bestowed upon me, so they are with me in my possession and ownership. Even so, they took a word that might suggest a difference between the two, such as the statement in Al-Kanz: "The buffalo is like the cow," as mentioned in At-Tabyin [1], Al-Bahr [2], An-Nahr, Al-Shurunbulaliyah, Majma' al-Anhur, Abi Al-Saud, and others. Despite this, it is only like their saying as well: "Al-Bukht (Bactrian camels) are like Al-Irab (Arabian camels)." However, since the beginning of the problem there was with the word "Al-Ibil" (camels), the comparison did not cause confusion, but here it is with the word "Al-Baqar" (cow), so it caused confusion. Then why make so much of this section? While you are the one quoting from Rad-ul-Muhtar: "Baqar (cow) includes both its types" [3]. And from Mafatih al-Jinan: "Indeed, the buffalo is included in the cow (category)" [4]. And from Al-Ash'ah: "The buffalo..."

(Urdu Column) ...includes buffalo. Therefore, there is absolutely no need to rely on the rule of annexation for this issue. These matters are explicitly mentioned in Al-Hidayah, Al-Khaniyah, Ramz al-Haqaiq, Takmilah Turi, Mustakhlas al-Haqaiq, Sharh Mulla Miskeen, Tahtawi 'ala al-Durr, Sharh Niqayah Burjandi, Jami' al-Rumuz, Jami' al-Mudmirat, Majma' al-Anhur from al-Muhit, Fathullah al-Mu'in from al-Tabyin, Bahr al-Raiq, al-Walijiyyah, al-Hindiyyah, from al-Badai', Rad al-Muhtar from al-Badai', and from Mughrib. On demand, all these books can be presented. Alhamdulillah, all these books are in my personal collection. Yes, these gentlemen have certainly used a word which might create a doubt that cows and buffaloes are different. That word mentioned in Al-Kanz, al-Tabyin, al-Bahr, al-Nahr, al-Shurunbulaliyah, Majma' al-Anhur, Abi al-Saud etc. is "The buffalo is like the cow" (Al-Jamus Kal-Baqar). But to be deceived by this is wrong, because it is just like what scholars say regarding camels: "The Bukht is like the Irab." In stating the problem, camels are presented as if divided into types. Despite this, when Bukht and Irab are not two different types, how can Baqar (cow) and Jamus (buffalo) be two different types just because of the comparative particle 'Kaf' (like)? And especially for the respondent...

(Footnotes) 1. Tabyin al-Haqaiq, Kitab al-Adhiyah, Al-Matba'ah al-Kubra al-Amiriyah, Bulaq, Egypt, 6/7. 2. Takmilah min al-Bahr al-Raiq, Kitab al-Adhiyah, H.M. Saeed Company, Karachi, 18/177. 3. Rad al-Muhtar, Kitab al-Adhiyah, Dar Ihya al-Turath al-

Arabi, Beirut, 5/24. 4. Mafatih al-Jinan Sharh Shur'at al-Islam, Section on the Sunnahs of Sacrifice, Maktabah Islamiyah, Quetta, p. 218.

(अरबी कॉलम) रद्द-उल-मुहतार में उससे और अल-मुग़रिब से बयान किया गया है, और यदि आप मांगें, तो मैं उनके उद्धरण आपके सामने स्पष्ट कर सकता हूँ। वास्तव में, मैंने इस शोध पत्र में उन पुस्तकों के अतिरिक्त कुछ भी उल्लेख नहीं किया है जो मुझे प्रदान की गई हैं, और वे मेरे स्वामित्व और अधिकार में हैं। यहाँ तक कि उन्होंने एक ऐसा शब्द अपनाया जो दोनों के बीच भिन्नता का भ्रम पैदा कर सकता है, जैसे 'अल-कन्ज़' का कथन है: 'भैंस गाय की तरह है,' जैसा कि 'अत-तबयीन' [1], 'अल-बहर' [2], 'अन-नहर', 'अल-शुरुनबुललियाह', 'मजमा-अल-अनहुर', 'अबी अल-सऊद' और अन्य में है। इसके बावजूद, यह केवल उनके कहने के समान है: 'अल-बख़्त (ऊँट) अल-इराब (ऊँट) की तरह हैं।' हालाँकि, चूंकि समस्या की शुरुआत में वहां 'अल-इबिल' (ऊँट) शब्द था, इसलिए उपमा ने भ्रम पैदा नहीं किया, लेकिन यहाँ 'अल-बक़र' (गाय) शब्द के साथ है, इसलिए इसने भ्रम पैदा किया। तो इस खंड पर इतना ज़ोर क्यों दिया जा रहा है? जबकि आप स्वयं 'रद्द-उल-मुहतार' से उद्धृत करने वाले हैं: 'बक़र में इसके दोनों प्रकार शामिल हैं' [3]। और 'मफ़ातीह अल-जिनान' से: 'वास्तव में, भैंस गाय की श्रेणी में शामिल है' [4]। और 'अल-अशआ' से: 'भैंस...'

(उर्दू कॉलम) ...भैंस को शामिल है। इसलिए इस समस्या के लिए विलय (अनेक्सेशन) वाले नियम के सहारे की बिल्कुल ज़रूरत नहीं है। ये बातें हिदाया, ख़ानिया, रमज़ुल हक़ाएक़, तक्मिलाह तूरी, मुस्तख़लसुल हक़ाएक़, शरह मुल्ला मिस्कीन, त़हतावी अलद-दुर्र, शरह नुक़ाया बुर्जन्दी, जामिउर रूमूज़, जामिउल मुद़मरात, मज्मउल अनहुर अनिल मुहीत़, फ़त़हुल्लाह अल-मुईन अनित-तबयीन, बहरुर राएक़, अल-वालिजियाह, हिन्दिया, अनिल बदाए, रद्दुल मुहतार अनिल बदाए और मग़रिब से सप्रमाण वर्णित हैं। ज़रूरत पड़ने पर सारी किताबें पेश की जा सकती हैं, अल्हम्दुलिल्लाह सारी किताबें मेरी निजी हैं। हाँ, इन हज़रात ने एक शब्द ऐसा ज़रूर कहा है जिससे यह संदेह होगा कि गाय और भैंस में अंतर है और वह कन्ज़, तबयीन, बहर, नहर, शुरुनबुललियाह, मज्मउल अनहुर, अबी सऊद वग़ैराह में ज़िक्र किया हुआ शब्द "अल-जामूस कल-बक़र" (भैंस गाय की तरह है) है। लेकिन इससे धोखा खाना ग़लत है, क्योंकि यह वैसे ही है जैसे उलेमा ऊँट के सिलसिले में फ़रमाते हैं "अल-बख़्त कल-इराब"। बयान-ए-मसला में ऊँट को विभाजित श्रेणी की तरह पेश किया गया है। इसके बावजूद जब बख़्त और इराब दो अलग नस्लें नहीं हुईं, तो सिर्फ़ काफ़-ए-तशबीह (तुलनात्मक अक्षर) की वजह से बक़र और जामूस दो अलग नस्लें कैसे होंगे, और ख़ासकर मुजीब (उत्तरदाता) साहब को...

(पाद टिप्पणियाँ) 1. तबयीनुल हक़ाएक़, किताबुल अज़हिया, अल-मत़बा अल-कुबरा अल-अमीरिया, बोलाक़, मिस्र, 6/7. 2. तक्मिलाह मिनल बहरिर राएक़, किताबुल अज़हिया, एच.एम. सईद कम्पनी, कराची, 18/177. 3. रद्दुल मुहतार, किताबुल अज़हिया, दार इहयाउत तुरासुल अरबी, बैरूत, 5/24. 4. मफ़ातीहुल जिनान शरह शुरअतुल इस्लाम, फ़स्ल फ़ी सुननिल अज़हिया, मक्तबा इस्लामिया, क्वेटा, पृ. 218.

पृष्ठ 402/630

وردالمحتار عنها وعن المُغرب وان اقترحت جليت لك نقولها، فإنى لم اثر فى هذه الرسالة شيئاً الا من الكتب التى منحنى بي فهى عندى فى ملكى ويدى، حتى انهم اخذوا على لفظة توهم التغاير بينهما كقول الكنز، الجاموس كالبقر كما فى التبيين^1 ، و البحر^2 والنهر والشرنبلالية، ومجمع الانهر وابى السعود وغيرها مع انه ان انما هو كقوله ايضاً البخت كالعراب بيد ان اول المسئلة كان هناك بلفظ الابل فلم يوهم التشبيه وههنا بلفظ البقر فأوهم، ثم لما ذا استكثر من هذا الفصل وانت الناقل عن رد المحتار قوله البقر بنوعيه^3 اهـ. وعن مفاتيح الجنان ان الجاموس داخل في البقر^4 اهـ وعن الاشعة جاموس

بھینس کو شامل ہے اس لئے مسئلہ ہذا کے الحاق والے قاعدہ کے سہارے کی بالکل ضرورت نہیں، یہ امور ہدایہ، خانیہ، رمز الحقائق، تکملہ طوری، مستخلص الحقائق، شرح ملا مسکین، طحطاوی علی الدر، شرح نقایہ برجندی، جامع الرموز، جامع المضمرات، مجمع الانہر عن المحیط، فتح اللہ المعین عن التبیین، بحر الرائق، والوالجیہ، ہندیہ، عن البدائع، رد المحتار عن البدائع و عن مغرب منصوص ہیں، ضرورت پر ساری کتابیں پیش کی جاسکتی ہیں، الحمد للہ ساری کتابیں میری ذاتی ہیں، ہاں ان حضرات نے ایک لفظ ایسا ضرور کہا ہے جس سے یہ شبہ ہوگا کہ گائے اور بھینس میں تغایر ہے اور وہ کنز ، تبیین ، بحر، نہر، شرنبلالیہ، مجمع الانہر ابی سعود وغیرہ میں ذکر کیا ہوا لفظ "الجاموس کالبقر" ہے لیکن اس سے دھوکا کھانا غلط ہے، کیونکہ یہ ایسے ہی ہے جیسے علماء اونٹ کے سلسلہ میں فرماتے ہیں "البخت کالعراب" بیان مسئلہ میں اونٹ منقسم کی طرح پیش کیا گیا ہے۔ اس کے باوجود جب بخت واعراب دو نوع نہ ہوئے تو صرف کاف تشبیہ کی وجہ سے بقر وجاموس دو نوع کیسے ہوں گے، اور خاص کر مجیب صاحب کو

1۸ تبیین الحقائق کتاب الاضحیة المطبعة الکبری الامیریة بولاق مصر ٦ / ٧ ۸2 تکملہ من البحر الرائق کتاب الاضحیة ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ١٨ / ١٧٧ ۸3 رد المحتار کتاب الاضحیة دار احیاء التراث العربی بیروت ٥ / ٢٤ ۸4 مفاتیح الجنان شرح شرعة الاسلام فصل فی سنن الاضحیة مکتبہ اسلامیہ کوئٹہ ص ٢١٨

Fatawa Rizvia Volume 20

[Arabic Text - Left Column] ...is a type of cattle. So why do I see you quoting phrases and then diverging from them as if you haven't heard them? No, rather you hear and understand, then you alter [the meaning]. Have we not let you hear us saying that they include the buffalo among the cattle, and they say it is a type of it? Then you started counting the types as five, and you were quick to place the type against its genus. In short, the falsity of making the types five and counting the buffalo as a type on its own has been explained. Then, it is not hidden from anyone of intellect, unless they are thicker in nature than buffaloes, what exists between cows and buffaloes of distinct difference in form and meaning; the physical build differs from the physical build, nature from nature, meat from meat, milk from milk, taste from taste, pregnancy from pregnancy, temperament from temperament, effects from effects, actions from actions, and properties from properties. So much so that the ruling of analogy (Qiyas) would be that they are two distinct types, and that sacrifice of buffaloes is not permissible, and that its sufficiency is a ruling of juristic preference (Istihsan). It is stated in Al-Khulasa, then Al-Itqani in the commentary of Al-Hidayah, and Al-Halabi in Takmila Lisan al-Hukkam: The buffalo is permissible in sacrifices.

[Urdu Text - Right Column] So there is no reason for this doubt, because they themselves have cited the statement of Radd al-Muhtar "Al-Baqar bi-naw'ayhi" (Cattle of both kinds) and the reference from Mafatih al-Jinan "Innal-Jamoosa dakhilun fil-Baqar" (Buffalo is included in cattle). And from Ashi'at al-Lam'at "Jamoos naw'un az Baqar" (Buffalo is a type of cattle). It is surprising that despite this, how the respondent categorized sacrificial animals into five types and considered the buffalo as a separate type. Thus, it becomes clear that categorizing into five types is wrong, and considering the sheep as a sixth and denying it is wrong upon wrong.

Another point worth considering is that there is a clear difference between cows and buffaloes in form and meaning, structure, nature, meat and milk, taste, and actions and effects. In view of this, the decision of reason is that there is a specific difference between the two. And buffalo sacrifice should not be [allowed based on reason], but it is permissible; so this is a ruling contrary to analogy (qiyas). In Khulasa-e-Itqani, Halbi states: "Buffalo sacrifice is permissible by way of Istihsan (juristic preference)." In Fadhil Abdul Hai Lucknowi's commentary on Mukhtasar al-Wiqayah...

[Footnote] 1. Ashi'at al-Lam'at, Kitab al-Salah, Bab al-Adhiya, Chapter One, Maktaba Nooriya Razavia, Sukkur 11 / 608. Page 403 of 630

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

[अरबी पाठ - बायाँ कॉलम] ...गाय की एक किस्म है। तो मैं आपको इबारतों को उद्धृत करते हुए और फिर उनसे मुँह मोड़ते हुए क्यों देख रहा हूँ, जैसे कि आपने उन्हें सुना ही न हो? नहीं, बल्कि आप सुनते और समझते हैं, फिर बदल देते हैं। क्या हमने आपको यह नहीं सुनाया कि हम कह रहे हैं कि वे भैंस को गाय के अंतर्गत शामिल करते हैं, और वे कहते हैं कि यह उसकी एक किस्म है? फिर आपने किस्मों की गिनती पाँच शुरू कर दी, और आपने किस्म को उसके वर्ग के सामने रखने में जल्दबाजी की। संक्षेप में, किस्मों को पाँच बनाने और भैंस को अपने आप में एक अलग किस्म गिनने की असत्यता स्पष्ट हो गई है। फिर, किसी भी बुद्धिमान व्यक्ति से यह छिपा नहीं है, जब तक कि वह स्वभाव से भैंसों से भी अधिक जड़ न हो, कि गायों और भैंसों के बीच रूप और अर्थ में क्या स्पष्ट अंतर है; शारीरिक संरचना से शारीरिक संरचना, स्वभाव से स्वभाव, मांस से मांस, दूध से दूध, स्वाद से स्वाद, गर्भावस्था से गर्भावस्था, मिज़ाज से मिज़ाज, प्रभाव से प्रभाव, कार्य से कार्य और गुण से गुण भिन्न हैं। यहाँ तक कि कयास (तर्क) का फैसला तो यही होगा कि वे दो अलग-अलग किस्में हैं, और भैंसों की बलि जायज़ नहीं है, और यह कि इसकी पर्याप्तता 'इस्तिहसान' (न्यायिक वरीयता) का एक आदेश है। 'अल-खुलासा' में कहा गया है, फिर 'अल-हिदाया' की व्याख्या में 'अल-इतक़ानी' ने, और 'तकमिला लिसान अल-हुक्काम' में 'अल-हलबी' ने कहा है: भैंस बलि के जानवरों में जायज़ है।

[उर्दू पाठ - दायाँ कॉलम] तो इस संदेह का कोई कारण नहीं है, क्योंकि उन्होंने स्वयं 'रद्द अल-मुह्तार' के इस कथन को उद्धृत किया है "अल-बकर बिनवअैहि" और 'मफातीह अल-जिनान' के इस संदर्भ को "इन्नल-जामूसा दाखिलुन फिल-बकर" (भैंस गाय में शामिल है)। और 'अशियात अल-लमआत' से "जामूस नौअ अज़ बकर" (भैंस गाय की एक किस्म है) उद्धृत किया है। आश्चर्य की बात है कि इसके बावजूद उत्तर देने वाले ने बलि के जानवरों की पाँच किस्में कैसे कीं, और भैंस को एक अलग किस्म माना। अतः यह स्पष्ट हो गया कि पाँच किस्में मानना गलत है, और भेड़ को छठी मानकर उससे इनकार करना सरासर गलत है।

एक और बात विचारणीय है कि गाय और भैंस के रूप और अर्थ, बनावट, प्रकृति, मांस और दूध, स्वाद और कार्यों एवं प्रभावों में स्पष्ट अंतर है, जिसे देखते हुए तर्क का निर्णय यही है कि इन दोनों में प्रजातिगत अंतर है। और भैंस की बलि नहीं होनी चाहिए थी लेकिन जायज़ है, तो यह 'कयास' (तर्क) के विपरीत एक आदेश है। 'खुलासा-ए-इतक़ानी', 'हलबी' में है: "भैंस की बलि 'इस्तिहसान' (न्यायिक वरीयता) के आधार पर जायज़ है।" फाजिल अब्दुल हई लखनवी की 'शरह मुख़्तसर विक़ाया' में...

[पाद टिप्पणी] १. अशियात अल-लमआत, किताब अस-सलाह, बाब अल-अधिया, अध्याय एक, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर ११ / ६०८। पृष्ठ ६३० में से ४०३

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۰

[عربی عبارت - بایاں کالم] نوع از بقر ست ۱ فمالی اراک نقل العبارات و تنبؤ عنها کأن لم تسمعها، کلا بل تسمع و تفہم ثم تحیل۔ اما سمعناک نقول انہم یدخلون الجاموس فی البقر، ویقولون انہ نوع منہ، ثم عدت تعد الأنواع خمسة، و تجعل النوع یقابل جنسہ، و بالجملة قد تبیین بطلان تخمیس الأنواع، و عد الجاموس نوعاً براسہ۔ ثم لایخفی علی کل ذی حجی مالم یکن اغلظ طبعاً من الجوامیس، مابین البقر و الجوامیس من البون البین صورة و معنی، یبائن الوضع الوضع، والطبع الطبع، واللحم اللحم، واللبن اللبن، والطعم الطعم، والحمل الحمل، والمزاج المزاج، والآثار الآثار، والافعال الافعال، والخواص الخواص، حتی حکم القیاس انها نوعان متباینان، وان الجوامیس لا تجوز التضحیة بها، وانما الاجزاء حکم الاستحسان قال فی الخلاصة ثم الاتقانی فی شرح الہدایة و الحلبی فی تکملة لسان الحکام الجاموس یجوز فی الضحایا

[اردو عبارت - دایاں کالم] تو یہ شبہہ ہونے کی کوئی وجہ نہیں، کیونکہ انھوں نے خود ہی ردالمختار کی عبارت "البقر بنوعیہ" اور مفاتیح الجنان کا حوالہ "ان الجاموس داخل فی البقر" (بھینس گائے میں شامل ہے)۔ اور اشعۃ اللمعات سے "جاموس نوع از بقر" (بھینس گائے کی ایک قسم ہے) نقل کیا ہے حیرت ہوتی ہے کہ اس کے باوجود کس طرح مجیب نے قربانی کے جانور کی پانچ قسمیں کیں، اور بھینس کو الگ ایک نوع قرار دیا پس واضح ہوا کہ پانچ نوع قرار دینا غلط، اور بھیڑ کو چھٹی قرار دے کر اس سے انکار کرنا غلط در غلط ہے۔

ایک بات یہ بھی قابلِ غور ہے کہ گائے اور بھینس میں صورت اور معنا بناوٹ، طبیعت، گوشت اور دودھ، مزے اور اعمال و آثار میں تباین ظاہری ہے جس کے پیش نظر عقل کا فیصلہ یہی ہے کہ ان دونوں میں تباین نوعی ہے۔ اور بھینس کی قربانی نہ ہونا چاہئے مگر جائز ہے، تو یہ ایک

خلافِ قیاس حکم ہے۔ خلاصہ اتقانی، حلبی میں: "بھینس کی قربانی استحساناً جائز ہے" فاضل عبدالحی لکھنوی کی شرح مختصر وقایہ میں

[حاشیہ] ۱ اشعۃ اللمعات کتاب الصلوۃ باب الاضحیہ الفصل الاول مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱۱ /

Fatawa Rizvia Volume 20

[Left Column - Arabic Original] ...and gifts by way of Istihsan (juristic preference) [1]. It is mentioned in Sharh Mukhtasar al-Wiqayah by al-Fadil Abd al-Ali: "The buffalo is like the cow because it is a species of it." In 'Al-Rawdah' it is stated: "This is Istihsan, while the Qiyas (analogy) suggests it is not permissible." [2] Their difference in customary usage (Urf) is apparent; therefore, if one swears not to eat beef, he does not break his oath by eating buffalo meat, as mentioned in 'Zakat al-Hidayah.' Similarly, if he swears not to eat buffalo meat, he does not break his oath by eating beef, as mentioned in 'Aiman al-Khaniyah.' This means that mere agreement in the number of limbs despite the differences mentioned previously is not enough. This similarity is also found in horses and wild asses, even though they are certainly two distinct species according to custom and Shariah. In fact, you could say there isn't even agreement in the number of parts, as the cow has sagging skin from the beginning of its throat to its chest, which is not the same for the buffalo. Hair covers the cow's body, while buffaloes have only scattered hair. If despite all these differences, they considered buffaloes to be a type of cow through Istihsan, then the sheep of India (goats) are more deserving of being considered a type of Arab sheep, for there is no difference between them in anything.

[Right Column - Urdu Original] ...is, "The buffalo is like the cow, it is a species of the same." It is in 'Al-Rawdah': "Sacrificing it is permissible by Istihsan; by Qiyas, it should not be permissible." The difference between a cow and a buffalo is apparent in terms of custom ('Urf). For this reason, if someone takes an oath that they will not eat beef, they will not break their oath by eating buffalo meat. This issue is in the Book of Zakat in 'Hidayah,' and in 'Khaniyah' it is stated that if one takes an oath against buffalo meat, they will not break it by eating beef. If someone thinks they are the same species just because of the agreement in the number of limbs, then horses and donkeys have more similarities than that, yet they are two distinct species by custom and Shariah in every respect. And if you wish, you could say that even the number of limbs in cows and buffaloes does not agree, because there is extra loose skin hanging from a cow's neck which is not in buffaloes, and there is thick hair on the cow's body right down to its hooves, while on the buffalo species, there are very few hairs. Therefore, when despite all these differences, cows and buffaloes became one genus through Istihsan, then what doubt can there be in rams and sheep being one genus?

Footnotes: 1. Khulasa-tul-Fatawa, Chapter 4, Habibi Library, Quetta, 4/312 2. Sharh al-Niqayah by al-Barjandi, Book of Sacrifice, Nawal Kishore, Lucknow, 3/195

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

[बायां कॉलम - अरबी मूल] ...और उपहार इस्तेहसान (न्यायशास्त्रीय प्राथमिकता) के आधार पर [1]। अल-फ़ाज़िल अब्द अल-अली द्वारा 'शरह मुख्तसर अल-विक़ायह' में उल्लेख किया गया है: "भैंस गाय की तरह है क्योंकि यह उसी की एक प्रजाति है।" 'अल-रौज़ह' में कहा गया है: "यह इस्तेहसान है, जबकि क़ियास (उपमा) बताता है कि यह जायज़ नहीं है।" [2] प्रथागत उपयोग (उर्फ़) में उनका अंतर स्पष्ट है; इसलिए, यदि कोई गाय का मांस न खाने की कसम खाता है, तो वह भैंस का मांस खाकर अपनी कसम नहीं तोड़ता, जैसा कि 'ज़कात अल-हिदाया' में वर्णित है। इसी तरह, यदि वह भैंस का मांस न खाने की कसम खाता है, तो वह गाय का मांस खाकर अपनी कसम नहीं तोड़ता, जैसा कि 'ऐमान अल-ख़ानिया' में बताया गया है। इसका अर्थ यह है कि पहले बताए गए मतभेदों के बावजूद केवल अंगों की संख्या में समानता पर्याप्त नहीं है। यह समानता घोड़ों और जंगली गधों में भी पाई जाती है, भले ही वे प्रथा और शरीयत के अनुसार निश्चित रूप से दो अलग-अलग प्रजातियां हैं। वास्तव में, आप कह सकते हैं कि अंगों की संख्या में भी समानता नहीं है, क्योंकि गाय के गले के शुरू से लेकर उसकी छाती तक लटकती हुई त्वचा होती है, जो भैंस के लिए वैसी नहीं है। बाल गाय के शरीर को ढँकते हैं, जबकि भैंसों के केवल बिखरे हुए बाल होते हैं। यदि इन सभी मतभेदों के बावजूद, उन्होंने इस्तेहसान के माध्यम से भैंसों को गाय की एक प्रजाति माना, तो भारत की भेड़ें (बकरियां) अरब भेड़ों की एक प्रजाति माने जाने की अधिक पात्र हैं, क्योंकि उनमें किसी भी चीज़ में कोई अंतर नहीं है।

[दायां कॉलम - उर्दू मूल] ...है, "भैंस गाय की तरह है, यह उसी की एक प्रजाति है।" 'रौज़ह' में है: "इसकी कुर्बानी इस्तेहसानन जायज़ है; क़ियास में तो जायज़ न होनी चाहिए।" उर्फ़(प्रथा) के लिहाज़ से गाय और भैंस का अंतर स्पष्ट है, इसीलिए अगर कोई कसम खाए कि वह गाय का मांस नहीं खाएगा, तो भैंस का मांस खाने से उसकी कसम नहीं टूटेगी, यह मसला हिदाया किताबुज़्ज़कात में है, और ख़ानिया में है कि अगर भैंस की कसम खाई तो गाय का मांस खाने से कसम नहीं टूटेगी। और अगर सिर्फ अंगों की संख्या में समानता की वजह से गाय और भैंस के एक ही प्रजाति होने का विचार किया जाए, तो घोड़े और गधे में इससे ज़्यादा समानता है, जबकि वे दोनों उर्फ़ और शरीयत में हर लिहाज़ से दो अलग-अलग प्रजातियां हैं। और आप चाहें तो कह सकते हैं कि गाय और भैंस में अंगों की संख्या में भी समानता नहीं है क्योंकि गाय की गर्दन में अतिरिक्त खाल लटकती है जो भैंस में नहीं होती, और गाय के खुरों तक पूरे शरीर पर घने बाल रहते हैं और भैंस की प्रजाति पर बहुत कम बाल

होते हैं। अतः जब इन तमाम मतभेदों के बावजूद इस्तेहसान में गाय और भैंस एक ही नस्ल के हो गए, तो दुंबा और भेड़ के एक ही नस्ल होने में क्या संदेह हो सकता है?

पाद टिप्पणियाँ: १. खुलासतुल फ़तावा, चौथा अध्याय, मकतबा हबीबिया, क्वेटा, ४/३१२ २. शरह अल-निकायाह अल-बरजंदी द्वारा, कुर्बानी की किताब, नवल किशोर, लखनऊ, ३/१९५

पृष्ठ ४०४ का ६३०

[بایاں کالم - عربی عبارت] والهدایا استحساناً ۱ اھ، وفی شرح مختصر الوقایة للفاضل عبد العلی الجاموس کالبقرة لانه نوع منها، فی الروضة هذا استحسان والقیاس انه لا یجوز ۲ اھ وتغایر بما فی العرف ظاہر، ولذا لو حلف لا یاکل لحم البقر لم یحنث باکل لحم الجاموس، کما في زکوة الهدایة، ولا بعکسه، کما في ایمان الخانیة، وما اذا یعنی مجرد الوفاق فی عدد الاعضاء مع الخلاف فی جمع مامر، فان ذلك حاصل فی الخیل والعیر ایضا مع انهما نوعان متباینان قطعاً عرفاً و شرعاً، بل لك ان تقول لا وفاق فی العدد ایضاً، فان لبقر جلدا متدلیا من مبدأ حلقه الی منحره، ولیس ذلك للجاموس، والشعر یعم بدن البقر ولیس علی جمع الجاموس الا شذر مذر، فاذا استحسنوا مع کل ذلك ان الجوامیس لیست الا من نوع البقر، کانت ضئین الهند احق بان تعد من نوع اضؤن العرب، فانهما الاخلف بینهما في شیئ

[دایاں کالم - اردو ترجمہ و تشریح] ہے،" بھینس گائے کی طرح ہے یہ اسی کی ایک نوع ہے" روضہ میں ہے: " اس کی قربانی استحساناً جائز ہے قیاس میں تو جائز نہ ہونا چاہئے۔" عرف کے اعتبار سے گائے اور بھینس کا تغایر ظاہر ہے، اسی لئے اگر کوئی قسم کھائے کہ گائے کا گوشت نہیں کھائے گا، تو بھینس کا گوشت کھانے سے حانث نہ ہوگا، یہ مسئلہ ہدایہ کتاب الزکوٰۃ میں ہے، اور خانیہ میں ہے بھینس کی قسم کھائی تو گائے کا گوشت کھانے سے حانث نہ ہوگا، اور اگر خالی اعضاء کی تعداد میں موافقت کی وجہ سے گائے اور بھینس کے ایک نوع ہونے کا خیال کیا جائے اور تو گھوڑے گدھے میں اس سے زیادہ یکسانیت ہے حالانکہ وہ دونوں عرفاً اور شرعاً ہر لحاظ سے دو متباین نوعیں ہیں، اور تم چاہو تو کہہ سکتے ہو کہ گائے اور بھینس میں اعضاء کی تعداد میں بھی موافقت نہیں ہے کیونکہ گائے کی گردن میں فاضل کھال لٹکتی ہے جو بھینس میں نہیں ہوتی، اور گائے کے سم پر گھنا بال پورے بدن پر لگا رہتا ہے اور بھینس کے جنس پر چند قلیل بال

ہوتے ہیں پس جب ان سارے اختلافات کے باوجود استحسان میں گائے اور بھینس کے ایک جنس ہوئے تو دنبہ اور بھیڑ کے ایک جنس ہونے میں کیا شبہ ہو سکتا ہے

حواشی: ۱ خلاصۃ الفتاوی الفصل الرابع مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۴/ ۳۱۲ ۲ شرح النقایہ للبرجندی کتاب الاضحیہ نولکشور لکھنؤ ۳/ ۱۹۵

صفحہ ۴۰۴ از ۶۳۰

Fatawa Razawiyya, Volume 20

(Arabic Text - Left Column): ...of what we described, so much so that if two of them were sheep similar in color and body size, and an observer looked at them from the front, he would hardly distinguish between them, just like two sheep from the same land. Yes, the fat tail (alyah) of one of them is broad and short, while that of the other is thin and long. Such differences, or even much greater ones, are often found among individuals of the same species due to differences in lands, matter, and other such factors. Do you not see the thickness of the lips of Abyssinians, the smallness of the eyes of Turks, and the flatness of the noses of the Chinese? Some wild Turks have a piece of extra flesh on their coccyx the size of a span, resembling a tail. The protruding part between the labia is naturally not found in Moroccan women. Sometimes a human has six fingers, and the jurists (Fuqaha) mentioned a case where a person has two hands on one arm, or two feet on one leg, or two palms on one hand—is it obligatory to wash both in ablution? This is stated in al-Bahr, al-Nahr, al-Durr, al-Hindiyyah, and others. I have indeed seen in some lands camels beautiful in appearance, delicate in body, and small in size...

(Urdu Text - Right Column): Because in them, there is no difference in any of the above-mentioned attributes. If you look at a ram (dunba) and a sheep of the same color from the front, the judgment will be identical as to which is a sheep and which is a ram. Yes, the only thing is that the ram's tail is wide and short, while the sheep's tail is long and hairy. But this is nothing; much larger differences than this are found among individuals of the same species due to differences in climate and environment, and no one pronounces a difference in species based on these. Examples: (1) Among humans, Abyssinians have very thick lips. (2) Turks have small eyes. (3) Chinese have flat noses. (4) Some wild Turks have a piece of meat up to a span long on their tailbone, like a tail. (5) The piece of flesh that is protruding in the private parts of common women is naturally not present in Moroccan women. (6) It also happens that a person sometimes has six fingers. Thus, there is a detailed point of the jurists (Fuqaha): if a person has two hands or two feet, or two palms in one hand, is it mandatory to wash both during ablution (Wudu)? This issue is stated in Bahr, Nahr, Durar, and Hindiyyah. (7) I have seen camels in some cities that were light, with long hair, having two humps on their backs with a [space] in between.

फतावा रज़विया, जिल्द 20

(अरबी पाठ - बायाँ कॉलम): ...जिसका हमने वर्णन किया है, यहाँ तक कि यदि उनमें से दो भेड़ें रंग और शरीर के आकार में समान हों, और कोई देखने वाला उन्हें सामने से देखे, तो वह उनके बीच मुश्किल से ही अंतर कर पाएगा, जैसे कि एक ही भूमि की दो भेड़ें। हाँ, उनमें से एक की दुम (आलिया) चौड़ी और छोटी है और दूसरी की पतली और लंबी है। इस तरह के अंतर, या इससे भी कहीं अधिक, अक्सर एक ही प्रजाति के व्यक्तियों के बीच भूमि, पदार्थ और अन्य ऐसे कारकों के अंतर के कारण पाए जाते हैं। क्या आप हबशियों के होठों की मोटाई, तुर्कों की आँखों के छोटेपन और चीनियों की चपटी नाक को नहीं देखते? कुछ जंगली तुर्कों की रीढ़ की हड्डी के निचले हिस्से (कोसिक्स) पर एक बित्ते के बराबर अतिरिक्त मांस का टुकड़ा होता है, जो पूंछ जैसा दिखता है। मोरक्को की महिलाओं में लेबिया के बीच का उभरा हुआ हिस्सा प्राकृतिक रूप से नहीं पाया जाता है। कभी-कभी किसी इंसान की छह उंगलियां होती हैं, और फुकहा (न्यायविदों) ने उस मामले का उल्लेख किया है जहाँ एक व्यक्ति के एक हाथ पर दो हाथ, या एक पैर पर दो पैर, या एक कलाई पर दो हथेलियां हों - क्या वज़ू में दोनों को धोना अनिवार्य है? यह अल-बहर, अल-नहर, अल-दुर्र, अल-हिन्दिया और अन्य में वर्णित है। मैंने वास्तव में कुछ देशों में ऐसे ऊँट देखे हैं जो देखने में सुंदर, शरीर में कोमल और आकार में छोटे थे...

(उर्दू पाठ - दायाँ कॉलम): क्योंकि उनमें उपरोक्त गुणों में से किसी में भी कोई अंतर नहीं है। यदि आप एक ही रंग के दुम्बा (नर भेड़) और भेड़ को सामने से देखें, तो फैसला एक जैसा होगा कि कौन भेड़ है और कौन दुम्बा। हाँ, केवल इतनी सी बात है कि दुम्बा की पूंछ चौड़ी और छोटी होती है और भेड़ की पूंछ लंबी और बालों वाली होती है। लेकिन यह कोई बड़ी बात नहीं है; जलवायु और वातावरण के अंतर के कारण एक ही प्रजाति के व्यक्तियों में इससे भी बड़े अंतर पाए जाते हैं, और कोई भी इनके आधार पर प्रजाति के अंतर का निर्णय नहीं देता। उदाहरण: (1) मनुष्यों में, हबशियों के होंठ बहुत मोटे होते हैं। (2) तुर्कों की आँखें छोटी होती हैं। (3) चीनियों की नाक चपटी होती है। (4) और कुछ जंगली तुर्कों की पूंछ की हड्डी पर पूंछ की तरह एक बालश्त (बित्ता) तक लंबा मांस का टुकड़ा होता है। (5) सामान्य महिलाओं के जननांगों में मांस का जो टुकड़ा उभरा हुआ होता है, वह मोरक्को की महिलाओं में प्राकृतिक रूप से नहीं होता। (6) ऐसा भी तो होता है कि आदमी की कभी छह उंगलियां हो जाती हैं, अतः फुकहा का एक मसला है: यदि किसी व्यक्ति के दो-दो हाथ हों या दो-दो पैर हों या एक हाथ में दो हथेलियां हों, तो क्या वज़ू में दोनों का धोना अनिवार्य है? यह मसला बहर,

नहर, दुरर और हिन्दिया में स्पष्ट रूप से वर्णित है। (7) मैंने कुछ शहरों में ऊँट देखे, हल्केफुल्के लंबे बालों वाले, जिनकी पीठ पर दो कूबड़ थे जिनके बीच में एक...

पृष्ठ 405 / 630

(عربی عبارت - بایاں کالم): مما وصفنا حتی لو ان ضأنین منهما متشابهی اللون، والجثة نظر هما ناظر من قدام لم یکد یمیز بینهما کضأنین کذلك من ارض واحدة، نعم الآلیة من احدهما عریضة قصیرة ومن الاخری ضئیلة طویلة، ومثل هذا الخلف بل اکثر منه کثیرا ما یوجد فی افراد نوع واحد باختلاف الاراضی واختلاف المادة وغیره ذلك۔ الاتری الی غلظ شفاه الحبش، وصغر عیون الترك فطس انوف الصین، ولبعض من اتراك الوحوش علی عصعصه لحمة زائدة قدر شبر یشبه الذنب والهنة الناتیة بین الشفرین لاتوجد خلقة فی نساء المغرب، وربما یکون لانسان ستة اصابع وذکر الفقهاء ما اذا کان للمرء یدان فی ید، او رجلان فی رجل او کفان فی کف، هل یجب غسلها فی الوضوء کما فی البحر، والنهر، والدر، والهندیة وغیرها، ولقد رأیت لبعض البلاد جمالاً جمیلة المنظر، لطاف الجسم، صغار الحجم،

(اردو عبارت - دایاں کالم): کیونکہ ان میں تو مذکورہ بالا اوصاف میں سے کسی میں اختلاف نہیں، اگر ایک رنگ کے دنبہ اور بھیڑ کو آگے سے دیکھئے تو فیصلہ مثل ہو گا کہ کون بھیڑ ہے اور کون دنبہ، ہاں صرف یہ بات ہے کہ دنبہ کی دم چوری اور چھوٹی ہوتی ہے اور بھیڑ کی دم لمبی اور بالدار ہوتی ہے۔ لیکن یہ کوئی بات نہیں اس سے بڑے بڑے اختلافات ایک نوع کے افراد میں اختلاف آب و ہوا کی وجہ سے پائے جاتے ہیں، اور ان کا لحاظ کرکے کوئی اختلاف نوع کا حکم نہیں لگاتا۔ امثلہ (۱): آدمیوں میں حبشیوں کا ہونٹ نہایت موٹا ہوتا ہے، (۲) ترکیوں کی آنکھیں چھوٹی ہوتی ہے (۳) چینیوں کی ناک چپیٹی ہوتی ہے (۴) اور بعض وحشی ترکیوں کی دم کی ہڈی پر دم ہی کی طرح ایک بالشت تک لمبا گوشت کا ٹکڑا ہوتا ہے (۵) عام عورتوں کی شرمگاہ میں جو پارہ گوشت ابھرا ہوا ہوتا ہے مراکشی عورتوں میں خلقتہ نہیں ہوتا (۶) ایسا بھی تو ہوتا ہے کہ آدمی کے کبھی چھ انگلی ہو جاتی ہے، چنانچہ فقہاء کا جزئیہ ہے اگر کسی آدمی کے دو دو ہاتھ

ہوں یا دو دو پاؤں یا ایک ہاتھ میں دو ہتھیلیاں تو کیا وضو میں دونوں کا دھونا واجب ہے۔ یہ مسئلہ بحر، نہر، درر اور ہندیہ میں مصرح ہے۔ (۷) میں نے بعض شہروں میں اونٹ دیکھے ہلکے پھلکے، لمبے بال والے، جن کے پُشت پر دو کوہانیں تھیں جن کے بیچ میں ایک

Volume 20 - Fatawa Rizvia

[Arabic Column]: ...long-haired, each having two high humps on its back, with space for a rider between them, like the wooden frames of a saddle. Allama Qazwini said in 'Aja'ib al-Makhluqat', and Imam Damiri in 'Hayat al-Hayawan', that a type of sheep is brought from India which has a fat deposit (Alyah) on its chest, two on its shoulders, two on its thighs, and one on its tail. Sometimes the fat tail of the sheep grows so large that it prevents it from walking. Qazwini added: a small cart is made for its fat tail, placed upon it and tied to its chest; so the sheep walks and drags the cart with the fat tail on it. These are differences in limbs based on their existence or absence, let alone differences in size (smallness, greatness, length, or shortness). Can any sane person judge that this indicates a difference in species? Or say that one of the two types of camels—those with two humps and those with one—for example, is not of the 'camel' species, such that sacrifice (Qurbani) is not permitted with it and Zakat is not obligatory on its pasturing animals? Seventh point: Scholars of Tafsir, Hadith, Fiqh, and linguistics, both Arab and non-Arab, are unanimous that small livestock (Ghanam) consist of two types: sheep (Dha'n) and goats (Ma'z).

[Urdu Column]: ...it was a place for a person to sit. (8) Imam Qazwini in 'Aja'ib al-Makhluqat' and Damiri in 'Hayat al-Hayawan' have written that some sheep are brought from India which have a fat lump (Chakti) on their chest, two lumps on both shoulders, two on the thighs, and one on the tail, which is so large that it is placed on a small wooden cart and the cart is tied to the sheep's chest, which it drags along. Would any sane person consider all these aforementioned differences occurring in the addition or subtraction of limbs—let alone the difference in their being large or small—as a reason for a difference in the species of animals? And would they say that these two-humped camels are not camels at all, so their sacrifice is not valid, nor will they be counted among pasturing (Saimah) animals, nor will Zakat be due on them? Seventh Warning/Clarification: Arab and non-Arab scholars of Tafsir, Hadith, Fiqh, and linguistics agree that goats/sheep (Ghanam) are of two types: 'Dha'n' (sheep) and 'Ma'z' (goat), whose...

[Footnote]: 1 Hayat al-Hayawan, Chapter of the letter Daad (al-Dha'n), Mustafa al-Babi Egypt 1/233, Aja'ib al-Makhluqat wa Ghara'ib al-Mawjudat al-Dha'n, Mustafa al-Babi Egypt p. 229

Page 406 of 630

जिल्द 20 - फतावा रजविया

[अरबी कॉलम]: ...लंबे बालों वाले, जिनमें से प्रत्येक की पीठ पर दो ऊंचे कूबड़ होते हैं, जिनके बीच में सवार के बैठने की जगह होती है, जो काठी के दो लकड़ी के फ्रेम की तरह होते हैं। अल्लामा क़ज़वीनी ने 'अजायब अल-मखलूक़ात' में और इमाम दमीरी ने 'हयात अल-हैवान' में उल्लेख किया है कि भारत से एक प्रकार की भेड़ लाई जाती है जिसके सीने पर चर्बी का एक जमाव होता है, कंधों पर दो, जांघों पर दो और पूंछ पर एक होता है। कभी-कभी भेड़ की पूंछ की चर्बी इतनी बढ़ जाती है कि वह उसे चलने से रोक देती है। क़ज़वीनी ने आगे कहा: उसकी चर्बी वाली पूंछ के लिए एक छोटी गाड़ी बनाई जाती है, उसे उस पर रखा जाता है और उसके सीने से बांध दिया जाता है; फिर भेड़ चलती है और चर्बी वाली पूंछ वाली गाड़ी को खींचती है। ये अंगों के अस्तित्व या अनुपस्थिति के आधार पर मतभेद हैं, आकार (छोटापन, बड़प्पन, लंबाई या छोटापन) में मतभेदों की तो बात ही छोड़िए। क्या कोई बुद्धिमान व्यक्ति यह न्याय कर सकता है कि यह प्रजातियों में अंतर को इंगित करता है? या यह कह सकता है कि दो प्रकार के ऊंटों में से एक—दो कूबड़ वाले और एक कूबड़ वाले—उदाहरण के लिए, 'ऊंट' की प्रजाति के नहीं हैं, जिससे उनके साथ कुर्बानी जायज नहीं है और उनके चरने वाले जानवरों पर ज़कात अनिवार्य नहीं है? सातवां बिंदु: अरब और गैर-अरब तफ़सीर, हदीस, फ़िक़ह और भाषा के विद्वान एकमत हैं कि छोटे पशु (ग़नम) दो प्रकार के होते हैं: भेड़ (ज़ान) और बकरी (माज़)।

[उर्दू कॉलम]: ...आदमी के बैठने की जगह थी। (8) इमाम क़ज़वीनी ने 'अजायब अल-मखलूक़ात' और दमीरी ने 'हयात अल-हैवान' में लिखा है कि भारत के कुछ दुंबे (भेड़) आते हैं जिनके सीने पर चकती (चर्बी का लोथड़ा) होती है और दोनों कंधों पर दो चकतियाँ और रानों पर दो चकतियाँ और दुम पर एक चकती होती है जो इतनी बड़ी होती है कि लकड़ी की छोटी गाड़ी पर वह चकती रख दी जाती है और गाड़ी दुंबे के सीने से बांध दी जाती है जिसे वह खींचता जाता है। उपरोक्त सभी मतभेद जो अंगों की कमी या अधिकता में होने वाले हैं—बड़े और छोटे होने के अंतर की तो बात ही क्या है—तो क्या कोई बुद्धिमान व्यक्ति इसकी वजह से जानवरों की प्रजाति में अंतर होने की बात करेगा? और कहेगा कि ये दो कोहान (कूबड़) वाले ऊंट, ऊंट ही नहीं हैं, न उनकी कुर्बानी हो सकती है और न ही ये साइमा (चरने वाले) जानवरों में गिने जाएंगे और न ही उन पर ज़कात होगी? चेतावनी सातवीं/ स्पष्टीकरण: अरबी और गैर-अरबी तफ़सीर, हदीस, फ़िक़ह और भाषा के विशेषज्ञ इस बात पर सहमत हैं कि बकरी/भेड़ (ग़नम) की दो किस्में हैं: 'ज़ान' (भेड़) और 'माज़' (बकरी), जिसकी...

[पाद लेख]: 1 हयात अल-हैवान, बाब अल-ज़ाद अल-मुअजम (अल-ज़ान), मुस्तफा अल-बाबी मिस्र 1/233, अजायब अल-मखलूक़ात व ग़रायब अल-मौजूदात अल-ज़ान, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र पृष्ठ 229

पृष्ठ 630 में से 406

[عربی کالم]: طوال الوبر، لكل منها على ظهره سنامان رفيعان، بينهما مجلس الراكب يكونان له كعودى الرحل، وقد قال العلامة القزويني في عجائب الموجودات، ثم الامام الدميري في حيوة الحيوان انه يجلب من الهند نوع من الضأن على صدره الية، وعلى كتفه اليتان، وعلى فخذيه اليتان، وعلى ذنبه الية وربما تكبر الية الضأن حتى تمنعه من المشى، زاد القزويني فيتخذ لاليته عجلة توضع عليها وتشد الى صدرها، فيمشى الضأن وتجر العجلة والا لية عليها اهـ فهذه اختلافات فى الاعضاء باصل الوجود و العدم، فضلا عن الصغر، والكبر، والطول والقصر، فهل يجوز لعاقل ان يحكم لذلك باختلاف النوع، وان احد من صنفى الابل ذات كومين و ذات كوم، مثلا ليس من نوع الابل، لاتجوز التضحية به، ولا تجب الزكوة في سائمته - السابع: اطبق اهل التفسير والحديث والفقه واللغة من العرب والعجم ، ان الغنم نوعان، ضان و معز،

[اردو کالم]: آدمی کے بیٹھنے کی جگہ تھی، (۸) امام قزوینی نے عجائب المخلوقات اور دمیری نے حیوۃ الحیوان میں تحریر کیا، ہندوستان کے بعض دنبے آتے ہیں جن کے سینے پر چکتی ہوتی ہے اور دونوں مونڈھوں پر دو چکتی اور رانوں پر دو چکتی اور دم پر ایک چکتی ہوتی ہے جو اتنی بڑی ہوتی ہے کہ لکڑی کی چھوٹی گاڑی پر وہ چکتی رکھ دی جاتی ہے اور گاڑی دنبہ کے سینہ سے باندھ دی جاتی ہے جسے وہ کھینچتا جاتا ہے۔ مذکورہ بالا سارے اختلافات جو اعضاء کی کمی بیشی میں واقع ہونے، چہ جائیکہ ان کے بڑے اور چھوٹے ہونے کا اختلاف، تو کیا کوئی عاقل اس کی وجہ سے جانوروں کی نوع میں اختلاف ہونے کی بات کرے گا اور کہے گا کہ یہ دو کوہان والے اونٹ، اونٹ ہی نہیں، نہ ان کی قربانی ہو سکتی ہے نہ یہ سائمہ جانوروں میں شمار ہوں گے

نہ ان پر زکوۃ ہوگی۔ تنبیہ ہفتم توضیح مزید: عربی و عجمی اہل تفسیر و حدیث، اہل فقہ و لغت اس بات پر متفق ہیں کہ بکری کی دو قسمیں ہیں: ضان اور معز، جس کی

[حاشیہ]: ١ حياة الحيوان باب الضاد المعجمة (الضان)، مصطفى البابى مصر ١/ ٢٣٣، عجائب المخلوقات وغرائب الموجودات الضان مصطفى البابى مصر ص ٢٢٩

Fatawa Razawiya - Volume 20

[Arabic Column Text] Mish and Bur: Indeed, 'Ad-Dha'n' and 'Mish' are the opposite of 'Al-Ma'iz' and 'Bur'. And 'Al-Ma'iz' and 'Bur' are the opposite of 'Ad-Dha'n' and 'Mish'. Allama Khafaji said in 'Inayat al-Qadi wa Kifayat al-Radi', his marginalia on 'Tafsir al-Baidawi': 'Ad-Dha'in' is the opposite of 'Al-Ma'iz', and its plural is 'Dha'n'. (end) [1] In 'Majma' Bihar al-Anwar', it is stated: 'Dhawa'in' are those possessing wool, lean; it is the plural of 'Dha'ina', and it is the sheep from among 'Al-Ghanam' (small cattle), the opposite of 'Al-Ma'iz'. (end) [2] In 'Al-Mirqat', it is stated: 'Ad-Dha'n' is the opposite of 'Al-Ma'iz' from among 'Al-Ghanam'. (end) [3] Allama Miskin said in 'Sharh al-Kanz': 'Al-Ghanam' is a name applied to both the male and female of 'Ad-Dha'n' and 'Al-Ma'iz', and 'Ad-Dha'n' is the opposite of 'Al-Ma'iz'. (end) [4] In 'Al-Qamus', it is stated: 'Al-Ma'iz' is the opposite of 'Ad-Dha'n' from among 'Al-Ghanam'. (end) [5] In it also: 'Ad-Dha'in' is the opposite of 'Al-Ma'iz' from among 'Al-Ghanam', plural 'Dha'n', 'Ad'un'; 'Dha'naka a'zil-ha min al-ma'iz' (separate your sheep from the goats). (end) [6] In 'Mukhtar al-Sahah' by Allama al-Razi: 'Ad-Dha'in' is the opposite of 'Al-Ma'iz', and the plurals are 'Ad-Dha'n' and 'Al-Ma'iz'. (end) [7]

[Urdu Column Text] Persian terms are 'Mish' (sheep) and 'Buz' (goat), and there is such a difference between the two that what is a 'Ma'iz' (goat) is not a 'Dha'n' (sheep), and what is a 'Dha'n' is not a 'Ma'iz'. References: - 'Dha'in' is against 'Ma'iz', and its plural is 'Dha'n'. (Allama Khafaji, Hashiya Baidawi) - 'Dhawa'in' is the plural of wool-bearing 'Dha'ina', this is a type of goat (sheep) contrary to 'Ma'iz'. (Majma' Bihar al-Anwar) - 'Dha'n' is against 'Ma'iz' among small cattle. (Mirqat) - 'Ghanam' is a generic noun. It is spoken for both male and female 'Dha'n' and 'Ma'iz', and there is a difference between 'Dha'n' and 'Ma'iz'. (Sharh Kanz Allama Miskin) - 'Ma'iz' is against 'Dha'n'. It is just one type of 'Ghanam'. (Qamus) - 'Dha'in' is against 'Ma'iz' among goats, and plural of 'Dha'in'. The idiom is: 'Separate your sheep from the goats'. (Qamus) - 'Dha'in' is the opposite of 'Ma'iz'. And the plurals are 'Dha'n' and 'Ma'iz'. (Mukhtar al-Sahah al-Razi)

[Footnotes] 1. Inayat al-Qadi, Hashiya 'ala al-Baidawi under verse 6/80, Dar Sader Beirut, 5/359 2. Majma' Bihar al-Anwar, Chapter of 'Dad' with 'Hamza', 'Dha'in', Maktaba Dar al-Iman al-Madina al-Munawwara, 3/383 3. Mirqat al-Mafatih, Kitab as-Salat, Chapter on Sacrifice, First Section, al-Maktabah al-Habibiyah Quetta, 3/561 4. Sharh al-Kanz by Mulla Miskin with Fath al-Mu'in, Kitab al-Udhiyah, H.M. Saeed Company Karachi, 3/381 5. Al-Qamus al-Muhit, Chapter of 'Za', Section of 'Mim' (al-'Izz), Mustafa al-Babi Egypt, 2/199 6. Al-Qamus al-Muhit, Chapter of 'Nun', Section

of 'Dad' (ad-Dha'in), Mustafa al-Babi Egypt, 4/244 7. Mukhtar al-Sahah under the word 'Dha'in', Mu'assasat 'Ulum al-Qur'an Beirut, p. 376

फ़तावा रज़विया - जिल्द 20

[अरबी स्तंभ का पाठ] मिश और बुर: वास्तव में, 'अद-धैन' और 'मिश', 'अल-माइज' और 'बुर' के विपरीत हैं। और 'अल-माइज' और 'बुर', 'अद-धैन' और 'मिश' के विपरीत हैं। अल्लामा खफाजी ने 'इनायत अल-काजी वा किफायत अर-राजी' में कहा, जो 'तफसीर अल-बैदावी' पर उनकी टिप्पणी है: 'अद-धाइन' 'अल-माइज' का विलोम है, और इसका बहुवचन 'धैन' है। (समाप्त) [1] 'मजमा' बिहार अल-अनवार' में कहा गया है: 'धवाइँ वे हैं जिनके पास ऊन है, दुर्बल; यह 'धाइना' का बहुवचन है, और यह 'अल-ग़नम' (छोटे मवेशियों) में से भेड़ है, जो 'अल-माइज' के विपरीत है। (समाप्त) [2] 'अल-मिरक़ात' में कहा गया है: 'अद-धैन' 'अल-ग़नम' में से 'अल-माइज' का विलोम है। (समाप्त) [3] अल्लामा मिस्कीन ने 'शराह अल-कन्ज़' में कहा: 'अल-ग़नम' एक नाम है जो 'अद-धैन' और 'अल-माइज' दोनों के नर और मादा पर लागू होता है, और 'अद-धैन' 'अल-माइज' का विलोम है। (समाप्त) [4] 'अल-क़ामूस' में कहा गया है: 'अल-माइज' 'अल-ग़नम' में से 'अद-धैन' का विलोम है। (समाप्त) [5] इसमें यह भी है: 'अद-धाइन' 'अल-ग़नम' में से 'अल-माइज' का विलोम है, बहुवचन 'धैन', 'अदुन'; 'धैनका अज़िलहा मिन अल-माइज' (अपनी भेड़ों को बकरियों से अलग करो)। (समाप्त) [6] अल्लामा अल-राज़ी द्वारा 'मुख्तार अल-सिहाह' में: 'अद-धाइन' 'अल-माइज' के विपरीत है, और बहुवचन 'अद-धैन' और 'अल-माइज' हैं। (समाप्त) [7]

[उर्दू स्तंभ का पाठ] फ़ारसी में 'मेश' (भेड़) और 'बुज़' (बकरी) शब्द उपयोग किए जाते हैं, और दोनों में ऐसा अंतर है कि जो 'माइज' (बकरी) है वह 'धैन' (भेड़) नहीं है, और जो 'धैन' है वह 'माइज' नहीं है। संदर्भ: - 'धाइन' 'माइज' के खिलाफ है, और इसका बहुवचन 'धैन' है। (अल्लामा खफाजी, हाशिया बैदावी) - 'धवाइँ ऊन वाली 'धाइना' का बहुवचन है, यह 'माइज' के विपरीत एक प्रकार की भेड़ (बकरी की तरह) है। (मजमा' बिहार अल-अनवार) - 'धैन' छोटे मवेशियों में 'माइज' के खिलाफ है। (मिरक़ात) - 'ग़नम' एक जातिवाचक संज्ञा है। यह 'धैन' और 'माइज' दोनों नर और मादा के लिए बोला जाता है, और 'धैन' और 'माइज' में अंतर है। (शराह कन्ज़ अल्लामा मिस्कीन) - 'माइज' 'धैन' के खिलाफ है। यह 'ग़नम' का ही एक प्रकार है। (क़ामूस) - 'धाइन', बकरियों में 'माइज' के खिलाफ है, और 'धाइन' का बहुवचन है। मुहावरा है: 'अपनी भेड़ों को बकरियों से अलग करो'। (क़ामूस) - 'धाइन' 'माइज' की जिद (विलोम) है। और बहुवचन 'धैन' और 'माइज' है। (मुख्तार अल-सिहाह राजी)

[पादलेख] 1. इनायत अल-काजी, हाशिया अला अल-बैदावी, आयत 6/80 के तहत, दार सादेर बेरूत, 5/359 2. मजमा' बिहार अल-अनवार, बाब 'दाद' हमज़ा के साथ, 'धाइन', मकतबा दार अल-

ईमान अल-मदीना अल-मुनव्वरा, 3/383 3. मिरक़ात अल-मफ़ातीह, किताब अस-सलात, कुरबानी पर अध्याय, पहला खंड, अल-मकतबा अल-हबीबिया क्वेटा, 3/561 4. मुल्ला मिस्कीन द्वारा शराह अल-कन्ज़, फथ अल-मुईन के साथ, किताब अल-उधियाह, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 3/381 5. अल-क़ामूस अल-मुहीत, बाब 'ज़ा', खंड 'मीम' (अल-इज़), मुस्तफा अल-बाबी मिस्र, 2/199 6. अल-क़ामूस अल-मुहीत, बाब 'नून', खंड 'दाद' (अद-धाइन), मुस्तफा अल-बाबी मिस्र, 4/244 7. मुख्तार अल-सिहाह 'धाइन' शब्द के तहत, मुअस्ससत उलूम अल-कुरआन बेरूत, पृष्ठ 376

आई.टी. मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी पृष्ठ 407/630

[باياں كالم - عربى متن] ميش وبُر، وان الضأن وميش خلاف المعز وبُر، و المعز وبُر خلاف الضأن وميش، قال العلامة الخفاجى فى عناية القاضي وكفاية الراضي حاشيته على تفسير البيضاوى الضائن خلاف الماعز، وجمعه ضأن اهـ ^1 ، وقال في مجمع بحار الانوار ضوائن ذات صوف عجاف هو جمع ضائنة، وهى الشاة من الغنم خلاف المعز ^2 اهـ وقال في المرقات الضأن خلاف المعز من الغنم ^3 اهـ، وقال العلامة مسكين في شرح الكنز، الغنم اسم يطلق على الذكر و الانثى من الضأن والمعز والضأن خلاف المعز ^4 اهـ، وقال في القاموس المعز هو خلاف الضأن من الغنم ^5 اهـ، وفيه الضائن خلاف الماعز من الغنم، جمع ضأن اضئن ضأنك اعزلها من المعز ^6 اهـ، وفى مختار الصحاح للعلامة الرازي الضائن ضد الماعز و الجمع الضأن والمعز ^7 اهـ.

[داہنا كالم - اردو متن] تعبیر فارسی میں میش اور بز سے کی جاتی ہے اور دونوں میں ایسا اختلاف ہے کہ جو معز ہے ضأن نہیں اور جو ضأن ہے معز نہیں، حوالے: * ضائن ماعز کے خلاف، اور اس کی جمع ضأن ہے (علامہ خفاجی حاشیہ بیضاوی) * ضوائن اون والی ضائنہ کی جمع، یہ بکری کی ایک قسم خلاف ماعز ہے۔ (مجمع بحار الانوار) * ضائن معز کے خلاف غنم میں سے۔ (مرقات) * غنم اسم جنس ہے۔ یہ ضأن ومعز مذکر و مؤنث دونوں پر بولا جاتا ہے، اور ضأن اور معز میں اختلاف ہے۔ (شرح کنز علامہ مسکین) * معز ضان کے خلاف ہے۔ غنم کی ہی ایک قسم ہے (قاموس) * ضائن، بکریوں میں معز کے خلاف، اور جمع ضائن، محاورہ ہے: اپنے ضانوں کو ماعز سے الگ کرو۔ (قاموس) * ضائن ماعز کی ضد ہے۔ اور جمع ضأن اور معز ہے (مختار الصحاح رازی)

[حواشی] 1 عناية القاضي حاشية على البيضاوى تحت آيتہ ۸۰/۶ دارصادر بيروت ۵/۳۵۹ 2 مجمع بحار الانوار باب الضاد مع الهمزة ضائن مكتبة دارالايمان المدينة المنوره ۳/۳۸۳ 3 مرقات المفاتيح كتاب الصلوة باب في الاضحية الفصل الاول المكتبة الحبيبيه كوئٹہ ۳/۵۶۱ 4 شرح الكنز لملا مسكين مع فتح المعين كتاب الاضحيه ايچ ايم سعيد كمپنى كراچى ۳/۳۸۱ 5 القاموس المحيط باب الزاء فصل الميم (العز) مصطفى البابى مصر ۲/ ۱۹۹ 6 القاموس المحيط باب النون فصل الضاد (الضائن) مصطفى البابى مصر ۴/ ۲۴۴ 7 مختار الصحاح تحت لفظ ضائن مؤسسة علوم القرآن بيروت ص ۳۷۶

Volume 20 Fatawa Rizvia

(Arabic Text/Citation Column): And in it, Al-Ma'z is among the sheep, the opposite of Al-Da'n [1] End. And the phrases of Dhakhira al-Uqba and Al-Surah have passed before. And you argued with the words of Al-Ghiyath: 'Gusfand' in the sense of 'Mish' (sheep) is against 'Buz' (goat) just as 'Ma'z' in Arabic is against 'Da'n' [2] etc. And I annotated it with your words: From this statement it is clearly known that the animal which the Arabs call 'Da'n', the Persians call 'Mish', and what the Arabs call 'Ma'z', the Persians call 'Buz'. And I quoted from the Sheikh al-Muhaqqiq (may his secret be sanctified) that 'Ghanam' is of two kinds: 'Ma'z' which they call 'Buz', and 'Da'n' which they call 'Mish' [3]. And I supported it with the words of Al-Shami: 'Al-Shāt' (sheep/goat) with both its types [4] End. So it was a consensus that whatever is of the 'Ghanam' (flocks) and is outside of 'Da'n' and 'Mish', then it is included in 'Ma'z' and 'Buz'. And whatever is from it and is outside of 'Ma'z' and 'Buz', then it is included in 'Da'n' and 'Mish'. And we have explained that this animal of ours is from the 'Ghanam'. And even if you are covered by doubt in it, it will not be hidden from anyone who has a portion of reason that it is among the 'Bahimat al-An'am' (livestock animals). Then perhaps you pride yourself in claiming it to be a camel or a cow? As for...

(Urdu Text Column): Ma'z is the opposite of Da'n among goats. (Mukhtar al-Sihah Razi). The phrases of Dhakhira al-Uqba and Al-Surah have passed above. o 'Gusfand' means 'Mish', which is the opposite of 'Buz', just as 'Ma'z' in Arabic is the opposite of 'Da'n'. (Ghiyath al-Lughat ref. Mujeeb) o The animal which the Arabs call 'Da'n', is called 'Mish' in Persian (Taqrir-e-Mujeeb) o 'Ghanam' is of two kinds. 'Ma'z' is what is called 'Buz', and 'Da'n' is what is called 'Mish' (Sheikh Muhaqqiq, ref. Mujeeb) o Goat with both its types (Shami ref. Mujeeb). So in a way, there was a consensus that 'Ghanam' is limited only to these two; that which is 'Ghanam' and not 'Ma'z' is 'Da'n'. And that which is not 'Da'n' is 'Ma'z'. So inevitably, a sheep will have to be considered included in either 'Da'n' or 'Ma'z', and if there is any doubt, it is certain that it is included in 'Bahimat al-An'am'. And the scholars agree that there are only four types of 'An'am'. This matter has been clarified by Imam Baghawi in 'Ma'alim' and...

(Footnotes): 1 Mukhtar al-Sihah under the word (Al-Ma'z), Mu'assasah Ulum al-Qur'an Beirut, p. 627 2 Ghiyath al-Lughat, Chapter Kaf Farsi with Waw, H.M. Saeed Company Karachi, p. 431 3 Ash'at al-Lam'at, Kitab al-Salah, Bab al-Udhiya, Section One, Maktaba Nooria Rizvia Sukkur, 1 / 608 4 Radd al-Muhtar, Kitab al-Udhiya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5 / 202

खण्ड २० फतावा रिज़विया

(अरबी पाठ/उद्धरण स्तंभ): और उसमें अल-मअज़ भेड़ों में अल-ज़अन का विलोम है [1] अंत। और ज़ख़ीरा अल-उक़्बा और अल-सुराह के उद्धरण पहले गुज़र चुके हैं। और आपने अल-ग़ियाथ के शब्दों से तर्क किया: 'गुस्फन्द' 'मीश' (भेड़) के अर्थ में 'बुज़' (बकरी) का विलोम है, जैसे अरबी में 'मअज़' 'ज़अन' का विलोम है [2] आदि। और मैंने इस पर आपके शब्दों के साथ टिप्पणी की: इस कथन से स्पष्ट रूप से ज्ञात होता है कि जिस पशु को अरब 'ज़अन' कहते हैं, फ़ारसी उसे 'मीश' कहते हैं, और जिसे अरब 'मअज़' कहते हैं, फ़ारसी उसे 'बुज़' कहते हैं। और मैंने शेख अल-मुहक़्क़िक़ (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र करे) से उद्धृत किया कि 'ग़नम' दो प्रकार के होते हैं: 'मअज़' जिसे वे 'बुज़' कहते हैं, और 'ज़अन' जिसे वे 'मीश' कहते हैं [3]। और मैंने इसे अल-शामी के शब्दों के साथ पुष्ट किया: 'अल-शाह' (भेड़/बकरी) अपनी दोनों प्रजातियों के साथ [4] अंत। तो यह इस बात पर सर्वसम्मति थी कि जो कुछ भी 'ग़नम' (झुंडों) में से है और 'ज़अन' और 'मीश' से बाहर है, तो वह 'मअज़' और 'बुज़' में शामिल है। और जो कुछ भी उनमें से है और 'मअज़' और 'बुज़' से बाहर है, तो वह 'ज़अन' और 'मीश' में शामिल है। और हमने स्पष्ट कर दिया है कि हमारा यह पशु 'ग़नम' में से है। और भले ही आप इसमें संदेह से ढके हों, फिर भी यह किसी भी बुद्धिमान व्यक्ति से छिपा नहीं रहेगा कि यह 'बहीमत अल-अनाम' (पालतू पशुओं) में से है। फिर शायद आप खुद को इसे ऊंट या गाय होने का दावा करने में गौरवान्वित महसूस करते हैं? जहाँ तक...

(उर्दू पाठ स्तंभ): मअज़ बकरियों में ज़अन का विलोम है। (मुख़्तार अल-सिहाह राज़ी)। ज़ख़ीरा अल-उक़्बा और सुराह के उद्धरण ऊपर गुज़र चुके। o 'गुस्फन्द' का अर्थ 'मीश' है जो 'बुज़' का विलोम है, जैसा कि अरबी में 'मअज़' 'ज़अन' का विलोम है। (ग़ियाथ अल-लुग़ात सं. मुजीब) o जिस जानवर को अरब 'ज़अन' कहते हैं, फ़ारसी में उसे 'मीश' कहते हैं (तक़रीर-ए-मुजीब) o 'ग़नम' की दो किस्में हैं। 'मअज़' वह है जिसे 'बुज़' कहते हैं, और 'ज़अन' वह है जिसे 'मीश' कहते हैं (शेख मुहक़्क़िक़, सं. मुजीब) o बकरी अपनी दोनों प्रकारों के साथ (शामी सं. मुजीब)। तो एक तरह से इत्तेफ़ाक़ (आम सहमति) हो गया कि ग़नम सिर्फ दोनों में सीमित है, जो ग़नम मअज़ नहीं है वह ज़अन है। और जो ज़अन नहीं है वह मअज़ है। तो लाज़मी तौर पर भेड़ को भी ज़अन या मअज़ किसी एक में शामिल मानना पड़ेगा, और अगर कुछ संदेह हो तो इतना तो निश्चित है कि यह 'बहीमत अल-अनाम' में शामिल है। और विद्वानों का इत्तेफ़ाक़ है कि 'अनाम' की केवल चार किस्में हैं। इस बात को इमाम बग़वी ने 'मआलिम' में स्पष्ट किया है और...

(पाद टिप्पणियाँ): 1 मुख़्तार अल-सिहाह शब्द (अल-मअज़) के अंतर्गत, मुअस्ससतु उलूमि अल-क़ुरआन बेरुत, पृष्ठ ६२७ 2 ग़ियाथ अल-लुग़ात, फ़सल काफ़ फ़ारसी मा वाव, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृष्ठ ४३१ 3 अशअतुल लमआत, किताबुस सलात, बाबुल् उज़हिया, फ़सल अव्वल, मकतबा नूरियह रिज़वियह सुक्कुर, १ / ६०८ 4 रद्दुल् मुहतार, किताबुल् उज़हिया, दारु इहयाइत तुरास अल-अरबी बेरुत, ५ / २०२

पृष्ठ ४०८ / ६३०

(عربی عبارت والا کالم): وفیه المعز من الغنم ضد الضأن ۱ اھـ (اور اس میں ہے کہ معز، غنم میں سے ضأن کی ضد ہے۔) وتقدمت آنفا عبارات ذخیرة العقبی والصراح (اور ابھی ذخیرہ عقبیٰ اور صراح کی عبارتیں گزریں) وانت المحتج بقول الغیاث گوسفند بمعنی میش مقابل بز چنانکہ معز در عربی مقابل ضأن ست ۲ الخ، (اور آپ نے غیاث کے اس قول سے احتجاج کیا کہ گوسفند میش کے معنی میں ہے جو بز کا مقابل ہے جیسا کہ عربی میں معز ضأن کا مقابل ہے) وحشیت علیه بقولك ازیں عبارت صاف معلوم می شود کہ آں حیوان کہ عرب آں را ضأن گویند فرس آں را میش گویند، وانچہ عرب آں را معز گویند فرس بز گویند، (اور میں نے آپ کے قول پر یہ حاشیہ چڑھایا کہ اس عبارت سے صاف معلوم ہوتا ہے کہ جس حیوان کو عرب ضأن کہتے ہیں فارسی میں اسے میش کہتے ہیں، اور جسے عرب معز کہتے ہیں فارسی میں اسے بز کہتے ہیں) ونقلت عن الشیخ المحقق قدس سرہ غنم دو صنف ست معز کہ آں را بز گویند وضأن کہ آں را میش خوانند ۳ (اور میں نے شیخ محقق قدس سرہ سے نقل کیا کہ غنم کی دو قسمیں ہیں: معز جسے بز کہتے ہیں اور ضأن جسے میش پکارتے ہیں) وایدته بقول الشامي الشاة بنوعیه ٤ اھـ. (اور میں نے علامہ شامی کے قول 'شاۃ اپنی دونوں نوعوں کے ساتھ' سے اس کی تائید کی۔) فکان اجماعا علی ان ماکان من الغنم خارجاً عن الضأن ومیش فهو داخل في المعز وبزو ماکان منها خارجاً عن المعز وبز فهو داخل في الضأن ومیش، (پس اس بات پر اجماع ہو گیا کہ غنم میں سے جو ضأن اور میش سے خارج ہو وہ معز اور بز میں داخل ہے، اور جو ان میں سے معز اور بز سے خارج ہو وہ ضأن اور میش میں داخل ہے۔) وقد بینا ان حیوانا هذا من الغنم، (اور ہم بیان کر چکے ہیں کہ ہمارا یہ حیوان غنم میں سے ہے۔) وان ستر بك فیه فلن یستر بین احد ممن له قسط من العقل انه من بهیمة الانعام، (اور اگرچہ آپ اس میں

پردہ پوشی کریں، لیکن عقل کا کچھ بھی حصہ رکھنے والے کسی شخص سے یہ بات چھپی نہیں رہے گی کہ یہ بہیمۃ الانعام میں سے ہے۔) ثم لعلك تزهو بنفسك ان تدعی کونه ابلا اوبقراً فاما (پھر شاید آپ اپنے جی میں اترائیں کہ اس کے اونٹ یا گائے ہونے کا دعویٰ کریں، بہرحال...)

(اردو عبارت والا کالم): معز بکریوں میں ضأن کی ضد ہے۔ (مختار الصحاح رازی) ذخیرہ عقبیٰ اور صراح کی عبارتیں اوپر گزریں۔ O گوسفند معنی میں میش کے جو بز کا مقابل ہے جیسا کہ معز عربی میں ضأن کا مقابل ہے۔ (غیاث اللغات بحوالہ مجیب) O جس حیوان کو عرب ضأن کہتے ہیں فارسی میں میش کہتے ہیں (تقریر مجیب) O غنم کی دو قسم ہے۔ معز کہ اس کو بز کہتے ہیں، اور ضأن کہ اس کو میش کہتے ہیں (شیخ محقق، بحوالہ مجیب) O بکری اپنی دونوں نوعوں کے ساتھ (شامی بحوالہ مجیب)۔ تو ایک طرح اجماع ہو گیا کہ غنم صرف دونوں میں منحصر ہے، جو غنم معز نہیں وہ ضأن ہے۔ اور جو ضأن نہیں وہ معز ہے۔ تو لامحالہ بھیڑ کو بھی ضأن یا معز کسی میں داخل ماننا پڑے گا، اور اگر کچھ شبہ ہو تو اتنا تو قطعی ہے کہ یہ بہیمۃ الانعام میں داخل ہے۔ اور یہ اتفاق علماء انعام کی صرف چار قسمیں ہیں۔ اس امر کی تصریح امام بغوی نے معالم میں اور

(حواشی): 1 مختار الصحاح تحت لفظ (المعز) مؤسسۃ علوم القرآن بیروت ص ۶۲۷ 2 غیاث اللغات فصل کاف فارسی مع واد ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۴۳۱ 3 اشعۃ اللمعات کتاب الصلوٰۃ باب الاضحیۃ الفصل الاول مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱ / ۶۰۸ 4 ردالمحتار کتاب الاضحیۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۰۲

Volume 20 | Fatawa Ridawiyya

[Left Column (Arabic/Urdu)] ...that it be from goats or from sheep, as livestock are limited to four according to the explicit statements of all scholars, as mentioned by Imam Al-Baghawi in *Al-Ma'alim*, Imam Al-Razi in *Al-Mafatih*, Al-Allamah Al-Rumi in *Irshad al-Aql*, Al-Mawla Al-Qari in *Al-Maslak al-Mutaqassit*, Al-Fadil Tahir in *Majma' al-Bihar*, and others in other works. However, the first [that it is a goat] is invalid because goats have hair, and by your own admission, this animal has wool. Goats are 'buz' and 'bakri', and no one, not even children, let alone language scholars, considers wool to be a characteristic of goats. Thus, it is determined that it must be from the sheep category. Look at how your arguments have turned back against you with proof. For if sheep (Zaan) and 'Mish' (ram/ewe) were specific among Arabs and non-Arabs to that which possesses a fat tail (Aliyah), and this animal has no fat tail according to your claim, it would necessitate its exclusion from that category. Consequently, it would have to be included under goats and 'buz', yet you have stated that it is not among them. Thus, the restriction of small livestock to two types [sheep and goats] is invalidated. You had rejoiced in this [argument] by quoting, supporting, relying, and depending on it, but its invalidity entails the invalidity of your claim, for the basis of sacrifice is on being of the livestock category (An'aam), not on the specificity of having a fat tail or being from the sheep category.

Eighth point: All that has been analyzed, refined, and thought to have been detailed regarding 'Mish' being a literal reality (Haqiqat) in such and such, and a metaphor (Majaz) in such and such, or shared between them, etc., is only according to [your] assumption.

[Right Column (Urdu)] ...Razi has stated in *Mafatih*, Rumi in *Irshad*, Mulla Ali Qari in *Al-Maslak al-Mutaqassit*, and Fazil Tahir in *Majma' al-Bihar*. And besides them, others have stated so in other books. And you cannot dare to include it among cows or camels. Inevitably, it will be included among sheep (Zaan); it cannot be a goat (Ma'z) or 'bakri' because it has wool, and goats do not have wool, since it is your own admission that this is wool-bearing. So see, your own argument has refuted you, and it has become clear that 'Chakti' (fat tail) is not the distinguishing feature; otherwise, a sheep would have to be included among goats, and you were bent on excluding it from both. And from this, your claim that it is not a sacrificial animal is also refuted.

Eighth Warning: Answer to the scrutiny regarding Literal (Haqiqat) and Metaphorical (Majaz): All such scrutinies by the proponent [of the argument] that 'Mish' will be a

literal reality for fat-tailed ones or metaphorical or shared, the basis of all of them was that 'Chakti' is the reality of 'Mish'...

[बायां कॉलम (अरबी/उर्दू)] ...कि यह बकरियों में से हो या भेड़ों में से, क्योंकि सभी विद्वानों के स्पष्ट कथनों के अनुसार मवेशी चार प्रकारों तक ही सीमित हैं, जैसा कि इमाम अल-बगवी ने 'अल-मआलिम' में, इमाम अल-राजी ने 'अल-मफातीह' में, अल्लामा अल-रूमी ने 'इरशाद अल-अक्ल' में, अल-मौला अल-कारी ने 'अल-मस्लक अल-मुतकास्सित' में, अल-फादिल ताहिर ने 'मजमा अल-बिहार' में और अन्य विद्वानों ने अन्य कृतियों में उल्लेख किया है। लेकिन पहला [कि यह एक बकरी है] अमान्य है क्योंकि बकरियों के बाल होते हैं, और आपके अपने स्वीकारोक्ति के अनुसार इस जानवर में ऊन है। बकरियां 'बुज़' और 'बकरी' हैं, और कोई भी, यहाँ तक कि बच्चे भी, भाषा विद्वानों की तो बात ही क्या, ऊन को बकरी की विशेषता नहीं मानते। इस प्रकार, यह निर्धारित होता है कि यह भेड़ की श्रेणी से ही होना चाहिए। देखें कि आपके तर्क कैसे प्रमाणों के साथ आप ही के विरुद्ध हो गए हैं। क्योंकि यदि भेड़ (ज़ान) और 'मिश' (मेढ़ा/भेड़) अरबों और गैर-अरबों के बीच उस चीज़ के लिए विशिष्ट थे जिसमें मोटी पूंछ (आलिया) होती है, और आपके दावे के अनुसार इस जानवर की कोई पूंछ नहीं है, तो यह उस श्रेणी से इसके बहिष्कार को आवश्यक बना देगा। परिणामस्वरूप, इसे बकरियों और 'बुज़' के तहत शामिल करना होगा, फिर भी आपने कहा है कि यह उनमें से नहीं है। इस प्रकार, छोटे मवेशियों का दो प्रकारों [भेड़ और बकरी] तक सीमित होना अमान्य हो जाता है। आप इस [तर्क] पर खुश थे, इसे उद्धृत कर रहे थे, समर्थन कर रहे थे और इस पर निर्भर थे, लेकिन इसकी अमान्यता आपके दावे की अमान्यता का कारण बनती है, क्योंकि बलिदान का आधार मवेशी श्रेणी (अनआम) होने पर है, न कि मोटी पूंछ होने या भेड़ की श्रेणी से होने की विशिष्टता पर।

आठवां बिंदु: वह सब कुछ जिसका विश्लेषण, शोधन और विस्तार से वर्णन किया गया है कि 'मिश' इसमें वास्तविकता (हकीकत) है और उसमें रूपक (मजाज़) है, या उनके बीच साझा है, आदि, केवल [आपके] अनुमान के अनुसार है।

[दायां कॉलम (उर्दू)] ...राजी ने 'मफातीह' में, रूमी ने 'इरशाद' में, मुल्ला अली कारी ने 'अल-मस्लक अल-मुतकास्सित' में और फाजिल ताहिर ने 'मजमा अल-बिहार' में ऐसा किया है। और उनके अलावा अन्य लोगों ने दूसरी किताबों में ऐसा किया है। और आप इसे गाय या ऊंट में शामिल करने का साहस नहीं कर सकते। अनिवार्य रूप से, इसे भेड़ (ज़ान) में शामिल किया जाएगा; यह बकरी (मअज़) नहीं हो सकती क्योंकि इसमें ऊन होता है और बकरियों में ऊन नहीं होता, क्योंकि यह आपका अपना स्वीकारोक्ति है कि यह ऊन वाली है। तो देखिए, आपके अपने तर्क ने ही आपका खंडन कर दिया है,

और यह स्पष्ट हो गया है कि 'चकती' (मोटी पूंछ) वह विशिष्ट विशेषता नहीं है; अन्यथा, भेड़ को बकरियों में शामिल करना होगा, और आप इसे दोनों से बाहर करने पर तुले हुए थे। और इसी से आपके इस दावे का खंडन भी हो गया कि यह कुर्बानी का जानवर नहीं है।

आठवीं चेतावनी: वास्तविकता (हकीकत) और रूपक (मजाज़) से संबंधित जांच का उत्तर: प्रेमी [तर्क के] द्वारा इस तरह की सभी जांच कि 'मिश' मोटी पूंछ वालों के लिए वास्तविकता होगी या रूपक या साझा, उन सबका आधार यह था कि 'चकती' ही 'मिश' की वास्तविकता है...

पृष्ठ ४०९/६३०

[Left Column] ان یکون من المعز او من الضان، اذا الانعام منحصرة فی الاربع بتصریح العلماء کافة کما نص الامام البغوی فی المعالم، والامام الرازی فی المفاتیح والعلامة الرومی فی ارشاد العقل والمولی القاری فی المسلك المتقسط، و الفاضل طاہر فی مجمع البحار وغیرهم في غیرها لکن الاول باطل اذا المعز ذات شعر، وهذا باعترافك ذات صوف والمعز بز وبکری و هذا لیس بها عند احد من الصبیان فضلا عن علماء اللسان فتعین ان یکون من الضان فانظر الی حججك کیف کرت علیك بالحجاج، فان الضان ومیش لو کان مختصة عند العرب والعجم بماله الیة وهذا لا الیة له بزعمك توجب ان یکون خارجا منها، فوجب ان یکون داخلا فی المعز وبز، وقد قفیت علی نفسك انه لیس منها، فبطل انحصار الغنم فی نوعین، وقد کنت بهجت به نقلا واستنادا، وتعویلا واعتمادا ثم بطلانہ یقتضی بطلان دعوك فان مدار التضحیة علی النعمیة دون خصوص الالیة والضانیة۔ الثامن : کل ما شقق، ورقق، وظن ان قد دق من کون میش حقیقة فی کذا ومجازا فی کذا او مشترکا بینهما الخ انما هو علی زعم

[Right Column] رازی نے مفاتیح میں رومی نے ارشاد میں ملا علی قاری نے ملک المتقسط میں اور فاضل طاہر نے مجمع البحار میں کی ہے۔ اور ان کے علاوہ نے دوسری کتابوں میں کی ہے۔ اور آپ اس کو گائے یا اونٹ میں شامل کرنے کی جرات کر ہی نہیں سکتے۔ لامحالہ یہ ضان میں ہی شامل ہوگا، معز یا بکری تو ہوگا نہیں کہ اس کے اون ہوتا ہے اور معز کے اون نہیں ہوتا، کیونکہ آپ کا یہ خود کا اعتراف ہے کہ یہ اون والی ہے، تو دیکھئے آپ ہی کی دلیل نے آپ کا کیسا رد کیا اور صاف ظاہر ہوگیا کہ چلتی مابہ الامتیاز نہیں، ورنہ بھیڑ کو معز میں داخل کرنا ہوگا، اور آپ اس کو دونوں ہی سے خارج کرنے پر تلے ہوئے تھے، اور اسی سے آپ کے دعوی کا رد بھی ہوگیا کہ یہ قربانی کا جانور نہیں۔

تنبیہ ہشتم حقیقت و مجاز والی تدقیق کا جواب: اس پر محب کی اس قسم کی ساری تدقیقات کہ میش ذوات الیہ میں حقیقت ہوگا یا مجاز یا مشترک، سب کا مبنیٰ یہ تھا کہ چکتی کو میش کی حقیقت

Volume 20

[Arabic Section] Indeed, its outcome is different in kind from what it is not, in the sense that was mistakenly assumed, leading to the belief that including all of them results in tripartition. He did not realize that what actually occurs is as we explained: that this animal is definitively from the livestock (al-An'am), and since it is not from camels (al-Budn), it is from sheep/goats (al-Ghanam). If it were a kind different from those possessing tails, tripartition would be mandatory. Ninth: Well said, as you are convinced that definition by a more general term is only permissible when the intent is to distinguish it from some others. However, your claim that this is the case here—where they interpreted 'Daan' (sheep) as 'Mish' (ram) only to distinguish it from others—is a statement you make without any proof. Rather, the evidence speaks to the contrary, as the context is for explaining a ruling that is specific to 'Daan', like the permissibility of 'Jaza' (a young sheep), as mentioned in the statement of the scholar al-Muhaqqiq (may Allah have mercy on him) in 'Ashi'at al-Lam'at' and others. Tenth: The discourse is in the language of the Arabs; so as long as no technical transfer is proven, the linguistic argument is definitively complete and is not dismissed by mere possibility based on the idea that the people of the Shariah might have established a technical term for another meaning. By this, the Imam al-Muhaqqiq Muhammad ibn al-Humam argued for general application.

[Urdu Section] ...has a fundamental involvement. And when it was known that this foundation itself is wrong, then these minute investigations also became baseless, and based on them, this ruling as well that there will not remain only two types of 'Ghanam' (sheep/goats); after sheep, there will be three types. Ninth Warning: 'Dhat as-Suf' (the one with wool) is not a definition by a more general term: This point is undoubtedly correct that sometimes a definition and explanation are also through a more general term, as the respondent has claimed. However, the point that the mention of 'Mish' (ram/sheep) in the explanation of the word 'Daan' (sheep) is also like this, is a baseless point. Rather, the evidence is against it. Because this explanation is in the context of explaining a ruling that is specific to 'Daan', such as the statement of the author of 'Ashi'at al-Lam'at' that even a six-month-old lamb of 'Daan' is permissible. Tenth Warning: Regarding the language of jurists and its people: Furthermore, this point is also not correct that consideration is for the language of jurists and not for the language of literati, when the discourse is in the Arabic language. So, as long as there is no proof of transmission [to a technical

meaning], it is necessary that the literal meanings are intended. This is supported by the statement of Ibn Humam (may Allah be pleased with him) in his...

1 Ashi'at al-Lam'at, Kitab al-Salat, Bab al-Adhiya, Chapter One, Maktaba Nooriya Razawiyya Sukkur 11/208

जिल्द २०

[अरबी खंड] वास्तव में, इसका परिणाम उस चीज़ से प्रकार में भिन्न है जो यह नहीं है, उस अर्थ में जिसे गलती से मान लिया गया था, जिससे यह विश्वास पैदा हुआ कि उन सभी को शामिल करने से त्रिविभाजन (तथ्लीथ) होता है। उन्हें यह अहसास नहीं हुआ कि वास्तव में जो होता है वह वही है जो हमने स्पष्ट किया: कि यह पशु निश्चित रूप से मवेशियों (अल-अनआम) में से है, और चूंकि यह ऊंट (अल-बुद्न) में से नहीं है, इसलिए यह भेड़-बकरियों (अल-ग़नम) में से है। यदि यह पूंछ वाले जानवरों से भिन्न प्रकार का होता, तो त्रिविभाजन अनिवार्य होता। नौवां: बहुत अच्छे, क्योंकि आपको विश्वास है कि अधिक व्यापक शब्द द्वारा परिभाषा केवल तभी अनुमत है जब उद्देश्य कुछ अन्य से अलग करना हो। हालाँकि, आपका यह दावा कि यहाँ भी ऐसा ही है—जहाँ उन्होंने 'ज़ान' (भेड़) की व्याख्या 'मीश' (मेढ़ा) के रूप में केवल दूसरों से अलग करने के लिए की—एक ऐसा बयान है जिसे आप बिना किसी प्रमाण के कह रहे हैं। बल्कि प्रमाण इसके विपरीत बोलते हैं, क्योंकि संदर्भ एक ऐसे हुक्म की व्याख्या के लिए है जो 'ज़ान' के साथ विशिष्ट है, जैसे 'जज़' (एक जवान भेड़) की अनुमति, जैसा कि 'अशअतुल लम्आत' और अन्य में विद्वान अल-मुहक्क़िक़ (अल्लाह उन पर रहम करे) के बयान में उल्लेख किया गया है। दसवां: संबोधन अरबों की भाषा में है; इसलिए जब तक कोई पारिभाषिक अर्थ में स्थानांतरण सिद्ध नहीं होता, भाषाई तर्क निश्चित रूप से पूर्ण है और इस संभावना के आधार पर खारिज नहीं किया जाता है कि शरीयत के लोगों ने दूसरे अर्थ के लिए एक पारिभाषिक शब्द स्थापित किया हो सकता है। इसी के द्वारा, इमाम अल-मुहक्क़िक़ मुहम्मद इब्न अल-हुमाम ने व्यापक अनुप्रयोग के लिए तर्क दिया।

[उर्दू खंड] ...में बुनियादी दखल है। और जब यह मालूम हो गया कि यह बुनियाद ही गलत है, तो ये सूक्ष्म शोध (तदकीक़ात) भी निराधार हो गए, और उन्हीं पर आधारित यह हुक्म भी कि 'ग़नम' (भेड़-बकरी) की केवल दो ही किस्में नहीं रहेंगी, भेड़ के बाद उसकी तीन किस्में बन जाएंगी। नौवीं चेतावनी: 'ज़ातुस सूफ़' (ऊन वाली) व्यापक शब्द द्वारा परिभाषा नहीं है: यह बात निस्संदेह सही है कि कभी-कभी परिभाषा और व्याख्या अधिक व्यापक शब्द के माध्यम से भी होती है, जैसा कि उत्तरदाता ने दावा किया है। लेकिन यह बात कि शब्द 'ज़ान' की व्याख्या में 'मीश' का ज़िक्र भी उसी तरह है, एक निराधार बात है। बल्कि प्रमाण इसके विपरीत है। क्योंकि यह व्याख्या एक ऐसे हुक्म के बयान के सिलसिले में है जो 'ज़ान' के साथ विशिष्ट है, जैसे 'अशअतुल लम्आत' के लेखक का यह कहना कि 'ज़ान' का छह महीने का बच्चा भी जायज़ है। दसवीं चेतावनी: फ़ुक़हा की भाषा और उनके लोगों के

बारे में: इसके अलावा, यह बात भी सही नहीं है कि केवल फ़ुक़हा की भाषा का विचार किया जाए न कि साहित्यकारों की भाषा का, जबकि संबोधन अरबी भाषा में है। तो जब तक किसी पारिभाषिक अर्थ में स्थानांतरण (नक़्ल) का प्रमाण न हो, यह आवश्यक है कि शाब्दिक (लग़वी) अर्थ ही अभिप्रेत हों। इसका समर्थन इब्न हुमाम (रज़ियल्लाहु अन्हु) के इस...

1 अशअतुल लम्आत, किताबुस सलात, बाबुल अज़हिया, फ़स्ल अव्वल, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर 11/208

पृष्ठ ४१०/६३०

جلد ۲۰

ان مآلہ الیہ مغایر بالنوع لما لیست لہ الیہ بالمعنی الذی توھم فظن ادخالھا جمیعاً یؤدی الی التثلیث و لم یدر انہ ھو الواقع فیہ لما بینا ان ھذا الحیوان من الانعام قطعاً واذ لیس من البدن فمن الغنم فلو کان نوعاً مغایر اللذوات الالیاث لوجب التثلیث۔ | میں بنیادی دخل ہے۔ اور جب یہ معلوم ہو گیا کہ یہ بنیاد ہی غلط ہے، تو یہ تدقیقات بھی بے حقیقت ہو گئیں، اور انھیں پر مبنی یہ حکم بھی کہ غنم کی دو ہی قسم نہ رہیں گی، بھیڑ کے بعد اس کی تین قسم بنیں گی۔

التاسع: احسنت اذ ایقنت ان التفسیر بالاعم انما یجوز حیث یقصد التمییز عن بعض الاغیار ولکن دعواک ان بھنا کذالک ففسروا الضأن بمیش انما قصدوا المیز عن البعض۔ کلمة انت قائلھا لا برھان لک علیھا بل الحجة ناطقة بخلافھا حیث کان المحل لبیان حکم لا یعد والضأن کجواز الجزع کما فی عبارة الشیخ المحقق رحمہ اللہ تعالیٰ فی اشعة اللمعات1 وغیرھا۔ | تنبیہ نہم ذات الصوف تعریف بالاعم نہیں: یہ بات بلا شبہ صحیح ہے کہ کبھی کبھی تعریف و تفسیر لفظ اعم سے بھی ہوتی ہے جیسا کہ مجیب نے دعویٰ کیا ہے۔ لیکن یہ بات کہ لفظ ضان کی تفسیر میں میش کا ذکر بھی یونہی ہے۔ بے حقیقت بات ہے۔ بلکہ شہادت اس کے خلاف ہے۔ کیونکہ یہ تفسیر ایک ایسے حکم کے بیان کے سلسلہ میں ہے جو ضان کے ساتھ خاص ہے جیسے صاحب اشعة اللمعات کا یہ کہنا کہ ضان کا چھ ماہہ بچہ بھی جائز ہے۔

العاشر: انما الخطاب بلغة العرب فمالم یثبت النقل فمالم یثبت النقل فالاحتجاج باللغة تام قطعاً ولا یدفع بالاحتمال بناء علی ان اھل الشرع قد یصطلحون علی معنی آخر بذلک استدل الامام المحقق علی الاطلاق محمد بن الھمام۔ | تنبیہ دہم درباره لغت فقہاء واہلہ: نیز یہ بات بھی صحیح نہیں کہ اعتبار فقہاء کی لغت کا ہے نہ کہ ادیبوں کی لغت کا، جب خطاب زبانِ عرب میں ہے۔ تو جب تک منقول

ہونے کا ثبوت نہ ہو ضروری ہے کہ لغوی معنی ہی مراد ہوں اس کی تائید ابن ہمام رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے اس

1 اشعة اللمعات کتاب الصلوۃ باب الاضحیۃ الفصل الاول مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱۱ / ۲۰۸

Fatawa Razawiyya Volume 20

...regarding the prohibition of [marrying] a daughter born out of adultery. It is stated in 'Al-Fath' that linguistically she is his daughter, and divine address is in the Arabic language unless a change [in terminology] is proven [1]. This view was followed by the author of 'Al-Bahr' in 'Al-Bahr', and Al-Shami in 'Radd al-Muhtar', and other major scholars. This becomes apparent from their consensus; how can it not be so when their agreement on this has been proven as mentioned before and will be further discussed with the grace of Allah Almighty.

It is commanded that "Linguistically, a girl born of adultery is called a daughter, therefore she is included in the Quranic command 'and your daughters' (wa-banatukum), and marriage with such a girl will be forbidden for the adulterer." (Imam Ibn Humam, Bahr, Shami).

Eleventh Warning - The Reality of 'General Interpretation' (Tafsir bil-A'am): It is worth noting that a large number of scholars of Exegesis (Tafsir), Hadith, Jurisprudence (Fiqh), and Language (Lughat) have used the terms 'wool' (soof) and 'hair' (sha'r) to differentiate between 'D'an' (sheep) and 'Ma'z' (goats). Thus, one should not interpret their speech as a 'general interpretation'; rather, such interpretations apply to those few scholars who describe them with a specific term like "Dhat al-Liyah" (fat-tailed ewe). References:

Eleventh: The words of the scholars of Tafsir, Hadith, Fiqh, Lughat, and others have consistently distinguished between D'an and Ma'z based on wool and hair. Imam Muhyi al-Sunnah al-Baghawi says in 'Ma'alim al-Tanzil': "Al-D'an refers to ewes, which are those of the sheep that possess wool, while Al-Ma'z are those that possess hair" [2]. [Summarized]. Imam al-Razi says in 'Al-Tafsir al-Kabir': "Al-D'an are the ones with wool from sheep, and Al-Ma'z are the ones with hair from goats" [3]. [Abridged]. And in 'Al-Misbah al-Munir' and 'Hayat al-Hayawan' and others: "Al-D'an are the ones with wool from sheep" [4].

- Baghawi, 'Ma'alim al-Tanzil': "D'an and Na'jah refer to male and female sheep with wool, and those with hair are called Ma'z."
- Imam Razi, 'Tafsir Kabir': "The sheep with wool is D'an, and the one with hair is Ma'z."
- 'Misbah al-Munir' and 'Hayat al-Hayawan': "The wool of a sheep."

[Footnotes]: 1. Fath al-Qadir, Kitab al-Nikah, Chapter explaining prohibited marriages, Maktaba Nooria Razawiyya, Sukkur, 3/118. 2. Ma'alim al-Tanzil, on the margins of Tafsir al-Khazin under Verse 6/143, Mustafa al-Babi, Egypt, 2/192. 3. Mafatih al-Ghayb (Al-Tafsir al-Kabir), under Verse 6/143, Al-Matba'ah al-Bahiyyah al-Misriyyah, Egypt, 13/216. 4. Al-Misbah al-Munir, under the letter 'Dhad' with 'Al-Waw' as in 'D'an', Mustafa al-Babi, Egypt, 2/12.

फतवा रज़विया खंड 20

...व्यभिचार (ज़िना) से पैदा हुई बेटी के निषेध के संबंध में। 'अल-फतह' में कहा गया है कि भाषाई रूप से वह उसकी बेटी है, और दिव्य संबोधन अरबी भाषा में हैं जब तक कि अर्थ में बदलाव सिद्ध न हो जाए [1]। 'अल-बहर' के लेखक ने 'अल-बहर' में और अल-शामी ने 'रद्द अल-मुह्तार' में, और अन्य प्रमुख विद्वानों ने इसी का अनुसरण किया है। यह उनकी सहमति से स्पष्ट हो जाता है; ऐसा क्यों न हो जब इस पर उनकी सहमति सिद्ध हो चुकी है जैसा कि पहले बताया गया और अल्लाह तआला की तौफीक से आगे भी आएगा।

आदेश यह है कि "भाषाई तौर पर, व्यभिचार से पैदा हुई लड़की को 'बिन्त' (बेटी) ही कहा जाता है, इसलिए वह कुरानी आदेश 'और तुम्हारी बेटियाँ' (वाबनाउकुम) में भी शामिल होगी, और व्यभिचारी के लिए ऐसी लड़की से निकाह हराम (वर्जित) होगा।" (इमाम इब्न हुमाम, बहर, शामी)।

ग्यारहवीं चेतावनी - 'सामान्य व्याख्या' (तफ़सीर बिल-आम) की वास्तविकता: यह बात भी ध्यान देने योग्य है कि तफ़सीर, हदीस, फ़िक़्ह और लुगत के विद्वानों की एक बड़ी संख्या ने 'ज़ान' (भेड़) और 'माज़' (बकरी) के अंतर में 'ऊन' (सूफ़) और 'बाल' (शअर) शब्दों का प्रयोग किया है। अतः उनके कलाम में 'सामान्य व्याख्या' आदि की तावील नहीं करनी चाहिए, बल्कि यह उन इने-गिने विद्वानों के कलाम में है जो एक विशेष शब्द "ज़ात अल-लिया" (चपटी पूंछ वाली) से व्यक्त करते हैं। संदर्भ:

ग्यारहवाँ: तफ़सीर, हदीस, फ़िक़्ह और लुगत के विद्वानों के शब्द भेड़ और बकरी के बीच ऊन और बालों के आधार पर भेद करने में एकमत हैं। इमाम मुह्यी अल-सुन्नाह अल-बग़वी 'मआलिम अल-तन्ज़ील' में कहते हैं: "अज़-ज़ान का अर्थ है मादा भेड़ें, जो ऊन वाली होती हैं, जबकि अल-माज़ बालों वाली होती हैं" [2]। [संक्षेप में]। इमाम अल-राज़ी 'तफ़सीर-ए-कबीर' में कहते हैं: "भेड़ों में से ऊन वाली ज़ान हैं और बालों वाली माज़ हैं" [3]। [संक्षेपित]। और 'अल-मिसबाह अल-मुनीर' और 'हयात अल-हैवान' आदि में: "भेड़ों में ऊन वाली ज़ान हैं" [4]।

- बग़वी, 'मआलिम अल-तन्ज़ील': "ज़ान और नअजह, नर और मादा ऊन वाली भेड़ को कहते हैं और बालों वाली को माज़।"
- इमाम राज़ी, 'तफ़सीर कबीर': "ऊन वाली भेड़ ज़ान है और बालों वाली माज़।"
- 'मिसबाह अल-मुनीर' और 'हयात अल-हैवान': "भेड़ की ऊन।"

[पाद टिप्पणियाँ]: 1. फतह अल-कादिर, किताब अल-निकाह, वर्जित विवाहों के विवरण का अध्याय, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर, 3/118. 2. मआलिम अल-तन्ज़ील, तफ़सीर अल-खाज़िन के हाशिये पर, आयत 6/143 के अंतर्गत, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, 2/192. 3. मफातिह अल-ग़ैब (तफ़सीर-ए-कबीर), आयत 6/143 के अंतर्गत, अल-मतबा अल-बहिया अल-मिस्रिया, मिस्र, 13/216. 4. अल-मिसबाह अल-मुनीर, अक्षर 'ज़ाद' के साथ 'वाव' जैसे 'ज़ान' में, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, 2/12.

علی تحریم البنت من الزنا، قال فی الفتح لانها بنتہ لغۃ والخطاب انما ھو باللغۃ العربیۃ مالم یثبت نقل ۱۸ وتبعه علیه البحر في البحر، والشامي في ردالمحتار وغیرھما من العلماء الکبائر، وھذا الذلم یظھر من الوفاق، فکیف وقد ثبتت مواطأتھم علیه کما مر و یأتي بتوفیق اللہ تعالیٰ۔ فرمان سے ہوتی ہے کہ "لغتہً زنا سے پیدا ہونے والی لڑکی کو بنت ہی کہا جاتا ہے اس لئے قرآن کے فرمان وبنائکم میں یہ بھی داخل ہوگی، اور زانی کا نکاح ایسی لڑکی سے حرام ہو گا"۔ (امام ابن ہمام ، بحر ، شامی)

تنبیہ یازدہم تفسیر بالاعم کی حقیقت: یہ امر بھی قابل غور ہے کہ علماءِ تفسیر وحدیث اور فقہ ولغت کی بڑی تعداد نے ضان اور معز کی تفریق میں صوف اور بال کا لفظ استعمال فرمایا ہے تو تفسیر بالاعم وغیرہ کی تاویل ان کے کلام میں نہیں کرنی چاہیے بلکہ ان قلیل التعداد علماء کے کلام میں جو ایک لفظ خاص "ذات الیہ" (چکتی والی) سے تعبیر کرتے ہیں، حوالے: الحادی عشر: تظافرت کلمات علماء التفسیر و الحدیث والفقہ واللغۃ وغیرھا علی المیز بین الضان والمعز بالصوف والشعر، قال الامام محی السنۃ البغوی فی معالم التنزیل الضأن النعاج وھی ذوات الصوف من الغنم والمعز ذوات الشعر من الغنم ۲۸ اہ مختصرا۔ وقال الامام الرازی فی تفسیر الکبیر الضأن ذوات الصوف من الغنم والمعز ذوات الشعر من الغنم ۳۸ اہ ملخصا وفی المصباح المنیر وحیوۃ الحیوان وغیرھما الضأن ذوات الصوف من الغنم ۴۸ اہ۔ و

- بغوی معالم التنزیل "ضان و نعجہ ، نرو مادہ اون والی بکری کو کہتے ہیں اور بال والی کو معز"۔
- امام رازی تفسیر کبیر : "اون والی بکری ضان ہے اور بال والی معز"۔
- مصباح المنیر وحیوۃ الحیوان "بکری کی اون"

[حواشی]: ۱۸ فتح القدیر کتاب النکاح فصل في بیان المحرمات مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۳/ ۱۱۸

۲۸ معالم التنزیل علی ھامش تفسیر الخازن تحت آیة ۶ / ۱۴۳ مصطفی البابی مصر ۲/ ۱۹۲ ۳۸

مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر) تحت آیة ۶ / ۱۴۳ المطبعة البهیة المصریة مصر ۱۳/ ۲۱۶ ۴۸

المصباح المنیر الضاد مع الاواو الضان مصطفی البابی مصر ۲/ ۱۲

Vol. 20 Fatawa Razawiyya

In Sharh al-Niqayah, then al-Tahtawi, and Radd al-Muhtar: D'an (sheep) is that which has wool (soof), and Ma'z (goat) is that which has hair (sha'r). The distinction between them is made in al-Bahr al-Ra'iq, Ghunyat Dhawi al-Ahkam, and Fath Allah al-Mu'in, all from Mi'raj al-Dirayah. To this refers the hadith of Imam Ahmad, Ibn Majah, and al-Hakim, who said it has a sound chain of narration, from Zayd ibn Arqam (may Allah be pleased with him), who said: The companions of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) asked, 'O Messenger of Allah, what are these sacrifices?' He said, 'The Sunnah of your father Abraham (peace be upon him).' They asked, 'What is in it for us, O Messenger of Allah?' He said, 'A good deed for every hair.' They asked, 'What about wool, O Messenger of Allah?' He said, 'A good deed for every fiber of wool.'

It is stated in al-Mirqat: Since hair (sha'r) was used as a metaphor for goats, just as wool (soof) was a metaphor for sheep, etc. Towards this tilted the nine texts mentioned in the seventh warning, from al-'Inayah, al-Jam', al-Mirqat, Sharh al-Kanz, Dhakhirat al-'Uqba, al-Qamus, al-Sirah, and Mukhtar al-Sihah.

Footnotes: 1. Jami' al-Rumuz, Book of Zakat, Maktabah Islamiyah Gonbad, Qamus Iran, 1/406; Radd al-Muhtar, Book of Zakat, Chapter on Zakat of Sheep/Goats, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 2/19. 2. Musnad Ahmad ibn Hanbal, Hadith of Zayd ibn Arqam (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 4/368; Sunan Ibn Majah, Chapters on Udhiyah, H.M. Saeed Company Karachi, p. 233. 3. Mirqat al-Mafatih Sharh Mishkat al-Masabih, Book of Prayer, Chapter on Udhiyah, Al-Maktabah al-Habibiyyah Quetta 3/578.

जिल्द 20 फतावा रज़विया

शरह अल-निकाया, फिर अल-तह्तावी, और रद अल-मुह्तार में है: ज़ान (भेड़) वह है जिसके ऊन (सूफ) होते हैं, और माज़ (बकरी) वह है जिसके बाल (शअर) होते हैं। इनके बीच का अंतर अल-बहर अल-रईक, गुन्यात ज़वी अल-अहकाम और फतह अल्लाह अल-मुईन में किया गया है, जो सभी मेराज अल-दिराया से लिए गए हैं। इसी की ओर इमाम अहमद, इब्न माजा और अल-हाकिम की हदीस इशारा करती है, जिसे उन्होंने सही सनद के साथ ज़ैद बिन अरकम (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित किया है। उन्होंने कहा: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथियों ने पूछा, 'हे अल्लाह के रसूल, ये कुर्बानियाँ क्या हैं?' उन्होंने फरमाया, 'तुम्हारे पिता इब्राहिम (अलैहिस्सलाम) की सुन्नत।' उन्होंने पूछा, 'इसमें हमारे लिए क्या है, हे अल्लाह के रसूल?' उन्होंने फरमाया, 'हर बाल के बदले एक नेकी।' उन्होंने पूछा, 'ऊन के बारे में क्या ख्याल है, हे अल्लाह के रसूल?' उन्होंने फरमाया, 'ऊन के हर रेशे के बदले भी एक नेकी मिलेगी।'

अल-मिरक़ात में कहा गया है: चूँकि बाल (शअर) बकरी के लिए एक रूपक था, जैसे ऊन (सूफ) भेड़ के लिए एक रूपक था, इत्यादि। इसी की ओर सातवीं चेतावनी में उल्लेखित नौ ग्रंथों का झुकाव है, जैसे अल-इनाया, अल-जमा, अल-मिरक़ात, शरह अल-कन्ज़, ज़ख़ीरत अल-उकबा, अल-क़ामूस, अल-सिराह और मुख्तार अल-सिहाह।

पादलेख: 1. जामि अल-रुमूज़, किताबुज़ ज़कात, मकतबा इस्लामिया गोनबाद, कामूस ईरान, 1/406; रद अल-मुह्तार, किताबुज़ ज़कात, भेड़ों की ज़कात का अध्याय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत 2/19। 2. मुस्नद अहमद बिन हंबल, ज़ैद बिन अरकम (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 4/368; सुनन इब्न माजा, उधिया के अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृष्ठ 233। 3. मिरक़ात अल-मफातीह शरह मिश्कात अल-मसाबीह, किताबुस सालाह, उधिया पर अध्याय, अल-मकतबा अल-हबीबिया क्वेटा 3/578।

पृष्ठ 630 का 412

فی شرح النقایة، ثم الطحطاوی، و ردالمحتار الضأن ماکان من ذوات صوف والمعز من ذوات الشعر ۔ وبه فرق بینهما فی البحرالرائق وغنیة ذوی الاحکام، وفتح الله المعین جمیعاً عن معراج الدرایة، والیه یشیر حدیث الامام احمد، وابن ماجة، والحاکم، و قال صحیح الاسناد عن زید بن ارقم رضی الله تعالیٰ عنہ قال قال اصحاب رسول الله صلی الله تعالیٰ علیہ وسلم یارسول الله ماهذا الاضا حی، قال سنة ابیکم ابراهیم علیه الصلوة والسلام، قالوا فما فیها یارسول الله، قال بکل شعرة حسنة، قالوا فالصوف یا رسول الله قال بکل شعرة من الصوف حسنة 2۔

والی قسم ضان کہلاتی ہے۔ طحطاوی شرح نقایہ ردالمحتار: "ضان اون والی اور معز بال والی"۔ بحر الرائق، غنیہ ذوی الاحکام فتح الله المعین عن معراج الدرایة (ایضاً) حدیث امام احمد ابن حنبل: ابن ماجہ کا اشارہ یہی ہے: "زید بن ارقم کہتے ہیں، رسول الله صلی الله تعالیٰ علیہ وسلم سے پوچھا: یارسول الله صلی الله تعالیٰ علیہ وسلم! یہ قربانیاں کیا ہیں؟ فرمایا: تمہارے باپ ابراہیم علیہ السلام کی سنت۔ پوچھا: ہم کو کیا ملے گا؟ فرمایا: اس کے ہر بال کے برابر نیکی۔ لوگوں نے عرض کیا: اون کے بارے میں کیا ارشاد ہے؟ فرمایا اس کے بھی ہر بال کے برابر نیکی ملے گی"۔

قال فی المرقات لما کان الشعر، کنایة عن المعز، کنواعن الضأن بالصوف 3الخ، والیه مال النصوص التسعة المذکورة فی التنبیه السابع، عن العنایة و الجمع، والمرقاة، وشرح الکنز، وذخیرة العقبی و القاموس والصراح، ومختار الصحاح،

مرقات میں ہے: "حدیث شریف میں بال سے اشارہ بکری کی طرف تھا۔ تو لوگوں نے صوف کہہ کر ضان کے بارے میں پوچھ لیا" ساتویں تنبیہ میں عنایہ، مجمع، مرقات، شرح کنز، ذخیرہ عقبیٰ، قاموس، صراح، مختار الصحاح،

1 جامع الرموز کتاب الزکوۃ مکتبہ اسلامیہ گنبد قاموس ایران ۱/ ۴۰۶، ردالمحتار کتاب الزکوۃ باب زکوۃ الغنم دار احیاء التراث العربي بیروت ۱۹/۲ 2 مسند احمد بن حنبل حدیث زید بن ارقم رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۴/ ۳۶۸، سنن ابن ماجہ ابواب الاضاحی ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۳۳ 3 مرقاۃ المفاتیح شرح مشکوۃ المصابیح کتاب الصلوۃ باب فی الاضحیۃ المکتبۃ حبیبیۃ کوئۃ ۳/ ۵۷۸

(Arabic Column): And your Ghiyath [dictionary], which you appealed to for help in interpreting 'Dhan' (sheep) as being contrary to 'Ma'z' (goat) and vice versa—if the distinction between them was something more specific than wool, then everything that is not 'Dhan' would not be 'Ma'z', and vice versa. If the animal's substance remained while separated from the wool—that more specific trait—it would mean it is outside both categories: absence of 'Dhan'-ness due to the absence of the specific trait, and absence of 'Ma'z'-ness despite the presence of wool. Thus, these are twenty-one texts—seven times the number you provided—all of which conclude according to this interpretation. Perhaps what we have omitted is more than what we have listed. The man has admitted it, and even if he did not realize it, visual evidence will soon prove that this animal is among those with wool, thus it is specifically 'Dhan', let alone the general category of sheep/goats or livestock. Definition by a broader term, though permitted by the predecessors, is not good by consensus. The investigating master, Al-Sayyid al-Sharif (may his secret be sanctified), stated in 'Sharh al-Mawaqif': "Know that the requirement of equality in applicability is the view of the later scholars. As for the predecessors, they said that a Complete Description (Rasm Tamm) distinguishes it from everything else, and an Incomplete Description (Rasm Naqis) distinguishes it from some things. They explicitly stated that equality is a condition for the quality of a description so that it does not include what is not described, nor exclude what is part of it." (Briefly). And Allama Hasan Chalpi said in his commentary on 'Al-Talwih': "There is no disagreement that equality is a condition for the excellence of a definition."

(Urdu Column): The implication of the passages in 'Ghiyath al-Lughat' is also the same. Because if there were another species besides 'Dhan' and 'Ma'z' that was distinguished by the fat-tail (chakti), the confinement of the sheep/goat genus to just 'Dhan' and 'Ma'z' would be invalid. These are 21 texts, and many more are unmentioned, all of which decide that the difference between 'Dhan' and 'Ma'z' is wool, not the fat-tail. In this way, the respondent, even if unintentionally, admitted that the sheep is included in 'Dhan'. Later, he will have to confess openly. One flaw in accepting a broad definition is that the predecessors only considered it permissible. Such a definition is not excellent. Mir Sayyid Sharif (may Allah's mercy be upon him) stated in 'Sharh al-Mawaqif': "The later scholars made equality a condition in definition, while the predecessors said that what distinguishes it from all shared entities is 'Rasm-e-Taam', and what distinguishes it from some is 'Rasm-e-Naqis'. A

definition is only excellent when it is equal [to the defined thing], so that perfect distinction is achieved." And Hasan Chalpi also stated in the commentary on 'Talwih': "Equality is a necessary condition for the excellence of a definition."

1. Sharh al-Mawaqif, al-Marsad al-Sadis, al-Maqsad al-Thani, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran, 2/45, 46.
2. Hashiyah al-Talwih with al-Tawdih wa al-Talwih, al-Matba'ah al-Khayriyyah, Egypt, 1/77.

(अरबी कॉलम): और तुम्हारा ग़ियास [शब्दकोश], जिससे तुमने 'ज़ान' (भेड़) की व्याख्या 'माज़' (बकरी) के विपरीत करने और इसके विपरीत करने के लिए मदद मांगी थी - यदि उनके बीच का अंतर ऊन से अधिक विशिष्ट कुछ होता, तो वह सब जो 'ज़ान' नहीं है वह 'माज़' नहीं होता और इसके विपरीत भी। ऊन से अलग होने पर भी जानवर के पदार्थ का बने रहना - उस अधिक विशिष्ट गुण से - इसका अर्थ होगा कि वह दोनों श्रेणियों से बाहर है: विशिष्ट गुण के अभाव के कारण 'ज़ान'-त्व का अभाव, और ऊन की उपस्थिति के बावजूद 'माज़'-त्व का अभाव। ये इक्कीस ग्रंथ हैं, जो तुम लाए थे उससे सात गुना अधिक, सभी इस व्याख्या के अनुसार निर्णय ले रहे हैं। शायद जो हमने छोड़ दिया वह हमारे द्वारा सूचीबद्ध किए गए से अधिक है। उस आदमी ने स्वीकार कर लिया है, और भले ही उसे इसका एहसास न हुआ हो, दृश्य प्रमाण जल्द ही यह साबित कर देंगे कि यह जानवर ऊन वाले जानवरों में से है, इसलिए यह विशेष रूप से 'ज़ान' से संबंधित है, 'ग़नम' (भेड़-बकरी) या 'अनआम' (पशुधन) की सामान्य श्रेणी तो दूर की बात है। किसी चीज़ को व्यापक शब्द से परिभाषित करना, हालांकि पूर्ववर्तियों द्वारा अनुमति दी गई थी, सर्वसम्मति से अच्छा नहीं है। अन्वेषक स्वामी, अल-सैय्यद अल-शरीफ़ (ईश्वर उनके रहस्य को पवित्र करे), ने 'शराह अल-मवाकिफ़' में कहा: "जानें कि सत्यता में समानता की आवश्यकता बाद के विद्वानों का मत है। जहाँ तक पूर्ववर्तियों की बात है, उन्होंने कहा कि एक 'पूर्ण वर्णन' (रस्म ताम) इसे हर दूसरी चीज़ से अलग करता है, और एक 'अपूर्ण वर्णन' (रस्म नाक़िस) इसे कुछ चीज़ों से अलग करता है। उन्होंने स्पष्ट रूप से कहा कि समानता वर्णन की गुणवत्ता के लिए एक शर्त है ताकि इसमें वह शामिल न हो जो वर्णित नहीं है और न ही वह बाहर रहे जो वर्णित है।" (संक्षेप में)। और अल्लामा हसन चल्पी ने 'अल-तलवीह' पर अपनी टिप्पणी में कहा: "इसमें कोई असहमति नहीं है कि परिभाषा की उत्कृष्टता के लिए समानता एक शर्त है।"

(उर्दू कॉलम): 'ग़ियासुल लुग़ात' की इबारतों का अर्थ भी यही है। क्योंकि अगर 'ज़ान' और 'माज़' के अलावा कोई और प्रजाति होती जिसकी वजह से अंतर 'चकती' (पूंछ का हिस्सा) होता, तो 'ग़नम' श्रेणी का 'ज़ान' और 'माज़' तक सीमित होना अमान्य हो जाता। ये २१ प्रमाण हैं और जो उल्लेख नहीं किए गए वे इससे बहुत अधिक हैं, सभी इस बात का फैसला कर रहे हैं कि 'ज़ान' और 'माज़' में अंतर ऊन से है, चकती से नहीं। इस तरह उत्तरदाता ने अज्ञानता में ही सही, यह स्वीकार कर लिया कि भेड़ 'ज़ान' में शामिल है। आगे सार्वजनिक रूप से स्वीकार करना पड़ेगा। व्यापक शब्द से व्याख्या मानने में एक खामी यह भी है कि पूर्ववर्तियों ने इसे केवल अनुमति योग्य माना है। ऐसी परिभाषा उत्तम नहीं

है। मीर सैय्यद शरीफ़ रहमतुल्लाह अलैह ने 'शराह मवाक़िफ' में फरमाया: "बाद के विद्वानों (मुताखरीन) ने परिभाषा में समानता की शर्त लगाई और पूर्ववर्तियों (मुतक़द्दिमीन) ने कहा कि जो सभी साझा चीजों से अलग कर दे वह 'रस्म-ए-ताम' है, और जो कुछ से अलग करे वह 'रस्म-ए-नाक़िस' है। परिभाषा तभी उत्तम होती है जब वह परिभाषित वस्तु के बराबर हो ताकि पूर्ण अंतर प्राप्त हो सके।" और हसन चल्पी ने भी 'हाशिया तलवीह' में फरमाया: "परिभाषा की उत्तमता के लिए समानता एक आवश्यक शर्त है।"

1. शराह अल-मवाकिफ़, अल-मरसद अल-सादीस, अल-मक़सद अल-सानी, मनशूरात अल-शरीफ़ अल-राज़ी, क़ोम, ईरान, २/४५, ४६।
2. हाशिया अल-तलवीह, अल-तौज़ीह व अल-तलवीह के साथ, अल-मत्बा अल-खैरिया, मिस्र, १/७७।

पृष्ठ ४१३ / ६३०

وغیاثک الذی استغثت بہ من تفسیر الضان بما یخالف المعز وبالعکس اذلو کان الفصل بینھما بشیئ اخص من الصوف لم یکن کل مالیس بضان معز اولابالعکس بقاء مادۃ تفارق الصوف من ذلک الاخص خارجا منھا جمیعا عدم الضانیۃ لعدم الاخص وعدم المعزیۃ لوجود الصوف، فھذہ احد وعشرون نصوصا، سبعۃ اضعاف ما جئت بہ کلھا قاضیۃ بھذہ التفسیر۔ ولعل ماترکناہ اکثر مما سردنا وقد اعترف الرجل وان لم یعرف فسیقضی العیان ان ھذا الحیوان من ذوات الصوف فھو من خصوص الضان فضلا عن عموم الغنم او الانعام و التعریف بالاعم وان جاز عند الاوائل فلیس بجید بالاجماع۔ قال المولی المحقق السید الشریف قدس سرہ الشریف فی شرح المواقف، اعلم ان اشتراط المساواۃ فی الصدق مماذھب الیہ المتاخرون، واما المتقدمون فقالوا الرسم منہ تام یمیز عن کل مایغایر منہ وناقص یمیز عن بعض، وصرحوا بأن المساواۃ شرط لجودۃ الرسم کیلا یتناول مالیس من المرسوم ولا یخلو عما ھو منہ اھ مختصرا، وقال العلامۃ حسن چلپی فی حاشیۃ التلویح لاخلاف فی اشتراط المساوات الجودۃ التعریف اھ

غیاث اللغات کی عبارتوں کا مفاد بھی یہی ہے۔ کیونکہ ضان اور معز کے علاوہ کوئی اور نوع ہوتی جس کی وجہ امتیاز چکتی ہو تو ضان اور معز میں جنس غنم کا انحصار باطل ہو جاتا ہے۔ یہ ۲۱ نصوص ہیں اور جو مذکور نہ ہوئے اس سے بہت زیادہ ہیں، سب اس بات کا فیصلہ کر رہے ہیں کہ ضان اور معز میں فرق اون سے ہے چکتی سے نہیں، اس طرح مجیب نے لاعلمی میں ہی سہی، یہ اعتراف کرلیا کہ بھیڑ ضان میں شامل ہے آگے علی الاعلان اعتراف کرنا پڑے گا، عام سے تفسیر ماننے میں ایک خرابی یہ بھی ہے کہ متقدمین نے اسے صرف مباح مانا ہے۔ ایسی تعریف عمدہ نہیں ہے۔ میر سید شریف رحمۃ اللہ علیہ نے شرح مواقف میں فرمایا: "متأخرین نے

تعریف میں مساوات کی شرط لگائی اور متقدمین نے کہا کہ جو تمام مشارکات سے تمیز دے دے وہ رسمِ تام ہے، اور جو بعض سے ممتاز کرے رسمِ ناقص ہے۔ اور تعریف تبھی عمدہ ہے کہ مساوی سے ہو کہ امتیاز کامل حاصل ہو " اور حسن چلیپی نے بھی حاشیہ تلویح میں فرمایا: تعریف کی عمدگی کے لئے مساوات شرط ضروری ہے"

1 شرح المواقف المرصد السادس المقصد الثاني منشورات الشريف الرضى قم ايران ۲/ ۴۵، ۴۶ 2 حاشيه التلويح مع التوضيح والتلويح المطبعة الخيرية مصر ۱/ ۷۷

Fatawa Razawiya Volume 20

Thus, to interpret the speech of these scholars in a way they themselves have described as not excellent is not a good thing at all. Twelfth Warning, Further Explanation: It is also worth considering that even if it is accepted for the sake of argument that 'definition' (tarif) is equally applicable to both the general ('am) and the equal (musawi), those who understand nuances of language know well that the word 'definition' first brings the concept of 'equality' (tasawi) to mind. To abandon the primary meaning (mutabadir) and intend a broader one ('amm) without any supporting context is contrary to both tradition (naql) and reason ('aql). Imam Taftazani, in the marginalia of al-Tawdih, explicitly stated that "in dictionaries, a general term is explained with another general term." Despite this, in explaining the statement of 'al-Faiq' that "Al-Hamd is al-Mad'h" (Praise is eulogy), he states: "Its meaning is that 'Hamd' and 'Mad'h' are two synonymous words." (Sharh Hashiya Kashshaf, narrated from Chalabi). What else could this mean except that despite the possibility of a broader interpretation, they understood the words of 'al-Faiq' in their apparent primary and equal sense? Similarly, Mir Sayyid Sharif also, while acknowledging that a broader definition is permissible, wrote in the commentary of al-Kashshaf regarding "al-Mad'h wal-Hamd"...

---

1. Hashiya al-Talwih with al-Tawdih and al-Talwih, referring to Sharh al-Kashshaf, al-Matba'ah al-Khayriyyah, Egypt, 1/67.
2. Hashiya al-Talwih with al-Tawdih and al-Talwih, referring to Sharh al-Kashshaf, al-Matba'ah al-Khayriyyah, Egypt, 1/67 and 68.

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

तो इन विद्वानों की बातों को उस चीज़ पर लागू करना जिसे उन्होंने ही 'ग़ैर-उम्दा' (अच्छी नहीं) बताया है, कोई अच्छी बात नहीं है। बारहवीं चेतावनी, विस्तृत व्याख्या: एक और बात भी विचारणीय है कि मान लीजिए कि यदि यह स्वीकार कर लिया जाए कि 'परिभाषा' (तारीफ़) सामान्य ('आम) और समान (मुसावी) दोनों के साथ एक समान है, फिर भी भाषा को समझने वाले अच्छी तरह जानते हैं कि 'परिभाषा' शब्द से मन में सबसे पहले 'समानता' (तसावी) का ही विचार आता है। बिना किसी प्रमाण के जो अर्थ सबसे पहले मन में आता है (मुताबादिर) उसे छोड़कर व्यापक अर्थ ('अम्म) लेना परंपरा (नक़्ल) और बुद्धि ('अक़्ल) दोनों के विरुद्ध है। इमाम तफ़्ताज़ानी ने 'हाशिया तौज़ीह' में स्पष्ट रूप से कहा है कि "शब्दकोशों में सामान्य की व्याख्या सामान्य के साथ होती है।" इसके बावजूद 'फ़ाइक़' के कथन "अल-हम्द हुवल-मदह" (प्रशंसा ही गुणगान है) की व्याख्या में वे कहते हैं कि: "इसका अर्थ यह है कि 'हम्द' और 'मदह' दो समानार्थी शब्द हैं।" (शरह हाशिया कश्शाफ़, हवाला चलपी) इसका इसके सिवा और क्या अर्थ हो सकता है कि व्यापक अर्थ की संभावना के बावजूद उन्होंने 'फ़ाइक़' की बात को सबसे पहले समझ में आने वाले और समान अर्थ पर आधारित माना। इसी प्रकार मीर सैय्यद शरीफ़ ने भी यह स्वीकार करते हुए कि व्यापक परिभाषा भी मान्य है, 'शरह कश्शाफ़' में "अल-मदह वल-हम्द" के बारे में...

---

1. हाशिया अल-तलवीह मअ अल-तौज़ीह वल-तलवीह, हवाला शरह अल-कश्शाफ़, अल-मतब'ह अल-खैरिया, मिस्र, 1/67.
2. हाशिया अल-तलवीह मअ अल-तौज़ीह वल-तलवीह, हवाला शरह अल-कश्शाफ़, अल-मतब'ह अल-खैरिया, मिस्र, 1/67 और 68.

पृष्ठ 414 / 630

تو یہ علماء جس بات کو غیر عمدہ بتا دیں، ان کے کلام کو اسی پر حمل کرنا کوئی عمدہ بات نہیں ہے۔ تنبیہ دواز دہم تشریح مزید: ایک بات یہ بھی قابلِ غور ہے کہ بالفرض یہ تسلیم کر لیا جائے کہ عام اور مساوی دونوں کے ساتھ تعریف ہم پلہ ہی ہے۔ پھر بھی سخن فہم خوب جانتے ہیں کہ لفظ تعریف سے ذہن کی سبقت تساوی کی طرف ہی ہوتی ہے اور بغیر کسی قرینہ کے متبادر کو چھوڑ کر اعم مراد لینا خلافِ نقل و عقل ہے۔ امام تفتازانی نے حاشیہ توضیح میں تصریح فرمائی کہ کتب لغت میں عام کے ساتھ تفسیر عام ہے۔" اس کے باوجود "فائق" کے قول "الحمد ھو المدح" کی شرح میں فرماتے ہیں کہ: "اس کا مطلب یہ ہے کہ حمد اور مدح دو مرادف لفظ ہیں۔" (شرح حاشیہ کشاف بحوالہ چلپی) اس کا مطلب اس کے سوا کیا ہوا کہ احتمالِ اعم ہونے کے باوجود انھوں نے ظاہرِ متبادر و مساوی پر کلام "فائق" کو محمول کیا۔ ٹھیک اسی طرح میر سید شریف نے بھی یہ اقرار کرتے ہوئے کہ تعریف اعم بھی جائز ہے۔ شرح کشاف میں "المدح والحمد"

---

۱ حاشیة التلویح مع التوضیح والتلویح بحواله شرح الکشاف المطبعة الخیریة مصر ۱/ ۶۷ ۲ حاشیة التلویح مع التوضیح والتلویح بحواله شرح الکشاف المطبعة الخیریة مصر ۱/ ۶۷ و ۶۸

Fatawa Razviya Volume 20

[Arabic Quote Text Section]: "Ikhwan" (1): Meaning they are synonymous, and the evidence for this is what was stated in 'Al-Faiq': Al-Hamd is Al-Madh (praise) and describing with beauty, etc. Thus, he used linguistic interpretation to argue for synonymy, despite endorsing the permissibility of interpreting with a more general term as will follow. In summary, the permissibility of a thing in itself is one matter, and the permissibility of interpreting speech based on it is another. A thing might be permissible in itself, but it is not permissible to interpret speech based on it if it goes against the apparent meaning; there can be no departure from the apparent except with clear evidence.

Thirteenth (2): The truth, in my view, is that interpretation with a more general term is only permissible if the intended meaning is clear and context indicates it. Otherwise, it is absolutely not allowed due to the risk of misleading, as it causes ambiguity and confusion. The method of the people of language is well-known: when they use an indefinite term, they mean a definite one, and when they use a definite term, they mean an indefinite one. For instance, when it is said "Uhud (is a) mountain" and "Sa'danah (is a) plant," it is understood only as a specific mountain and a particular plant. If one were to say "Uhud is 'The' Mountain" and "Sa'danah is 'The' Plant," they would be definitely mistaken, even if they only used a more general term. How could they not be, when they implied that 'Uhud' is synonymous with 'Mountain' and 'Sa'danah' with 'Plant'? While this might be hidden from the unintelligent, it is not hidden from the wise. If this is the case in linguistics, what do you think about legal (Sharia) matters?

[Urdu Explanation Text Section]: He said "Ikhwan," from which it is known that something being possible and permissible is one thing, and it being the intended and specific meaning is another. Thus, it is proven that to turn away from the common understanding and to interpret speech based on a possibility, a clear contextual indicator (Qarinah) is necessary.

Note thirteen, further clarification: To be honest, in our view, interpretation with a more general term is only permissible when a specific meaning is intended by it. For example, it is the custom of linguists that they use an indefinite term to mean a definite one, and a definite term to mean an indefinite one. Now they said "Uhudun jabalun" and "Sa'danatun nabtun," so its translation is "Uhud is a specific mountain" and "Sa'danah is a specific grass." Here, in the definition of Uhud, even though a

general word 'mountain' is used, the intended meaning is a specific mountain, and the idiom is to use an indefinite term to mean a definite one. At this point, if someone said "Al-Jabal" instead of "Jabal," it would be against the idiom and incorrect, even though that poor soul used a definite word in the definition of a definite entity. However, no one would understand this from that phrase...

---

1. Commentary on Al-Kashshaf by Al-Jurjani with Al-Kashshaf, Surah Al-Fatiha, Al-Kitab, Intisharat Aftab, Tehran, Iran 1/46.

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

[अरबी उद्धरण पाठ]: 'इख़्वान' (1): अर्थात् वे दोनों पर्यायवाची हैं, और इसका प्रमाण यह है कि 'अल-फ़ाईक़' में कहा गया है: 'अल-हम्द' प्रशंसा (मदह) है और सुंदरता के साथ वर्णन करना है इत्यादि। अतः उन्होंने भाषा की व्याख्या से पर्यायवाची होने का प्रमाण दिया, जबकि वे सामान्य शब्द से व्याख्या करने की अनुमति के समर्थक हैं जैसा कि आगे आएगा। संक्षेप में, किसी चीज़ का स्वयं में अनुमेय (जायज़) होना एक बात है और भाषण की व्याख्या उस पर आधारित करना दूसरी बात है। कोई चीज़ अपने आप में जायज़ हो सकती है, लेकिन भाषण की व्याख्या उस पर आधारित करना जायज़ नहीं है यदि वह प्रत्यक्ष अर्थ के विरुद्ध हो; स्पष्ट साक्ष्य के बिना प्रत्यक्ष अर्थ से नहीं हटा जा सकता।

तेरहवां (2): मेरे विचार में सत्य यह है कि सामान्य शब्द के साथ व्याख्या तभी स्वीकार्य है जब अभिप्रेत अर्थ स्पष्ट हो और संदर्भ (करीना) उस पर आधारित हो। अन्यथा, भ्रम पैदा होने के जोखिम के कारण यह बिल्कुल भी अनुमति योग्य नहीं है। भाषाविदों की पद्धति ज्ञात है: जब वे एक अनिश्चित (Indefinite) शब्द का प्रयोग करते हैं, तो वे एक निश्चित (Definite) अर्थ का संकेत देते हैं, और जब वे एक निश्चित शब्द का प्रयोग करते हैं, तो वे अनिश्चित अर्थ का संकेत देते हैं। उदाहरण के लिए, जब कहा जाता है "उहुद पहाड़ है" और "सअदाना वनस्पति है," तो इसका अर्थ केवल एक विशेष पहाड़ और एक विशेष पौधा समझा जाता है। यदि कोई कहे कि "उहुद 'वह' पहाड़ है" और "सअदाना 'वह' पौधा है," तो वे निश्चित रूप से गलत होंगे, भले ही उन्होंने केवल एक सामान्य शब्द का उपयोग किया हो। वे गलत क्यों नहीं होंगे, जब उन्होंने यह संकेत दिया कि 'उहुद' 'पहाड़' का पर्यायवाची है और 'सअदाना' 'वनस्पति' का? जबकि यह मूर्ख से छिपा हो सकता है, लेकिन बुद्धिमान से नहीं छिपा है। यदि भाषा विज्ञान में ऐसा है, तो शरीयत (कानूनी) मामलों के बारे में आपका क्या विचार है?

[उर्दू स्पष्टीकरण पाठ]: उन्होंने 'इख़्वान' फ़रमाया, जिससे यह ज्ञात हुआ कि किसी चीज़ का संभावित और जायज़ होना एक बात है, और उसका अभिप्रेत और उद्देश्य होना दूसरी बात है। अतः यह सिद्ध हुआ कि सामान्य समझ से हटने और भाषण को किसी संभावना पर आधारित करने के लिए एक स्पष्ट संदर्भ (करीना) आवश्यक है।

चेतावनी तेरह, और अधिक स्पष्टीकरण: और जो सच पूछो तो हमारे निकट सामान्य शब्द से व्याख्या उसी समय जायज़ है जब उससे विशेष अर्थ अभिप्रेत हो। उदाहरण के लिए, भाषाविदों का यह नियम है कि वे अनिश्चित (नकरा) बोलकर निश्चित (मारफ़ा) अर्थ लेते हैं, और निश्चित बोलकर अनिश्चित अर्थ लेते हैं। अब उन्होंने कहा "उहुदुन जबलुन" और "सअदानतुन नबतुन," तो इसका अनुवाद हुआ "उहुद एक विशेष पहाड़ है" और "सअदाना एक विशेष घास है।" यहाँ उहुद की परिभाषा में एक सामान्य शब्द 'पहाड़' बोलकर भी अर्थ विशेष पहाड़ है, और मुहावरा यह है कि अनिश्चित बोलकर निश्चित अर्थ लिया जाए। इस स्थान पर यदि कोई 'जबल' (Jabal) के स्थान पर 'अल-जबल' (Al-Jabal) बोले, तो वह मुहावरे के विरुद्ध और गलत होगा, यद्यपि उस बेचारे ने निश्चित की परिभाषा में निश्चित शब्द ही प्रयोग किया है, लेकिन इस वाक्यांश से कोई यह नहीं समझेगा...

---

1. अल-ज़ुरजानी द्वारा अल-कश्शाफ़ पर टीका, अल-कश्शाफ़ के साथ, सूरा अल-फ़ातिहा, अल-किताब, इंतिशारात आफ़ताब, तेहरान, ईरान 1/46।

اخوان ۱ ای هما مترادفان ویدل علی ذلك انه قال في الفائق والحمد هو المدح والوصف بالجميل الخ فقد استدل بتفسير اللغة على الترادف مع انه مصوب لجواز التفسير بالاعم كما سيأتی وبالجملة فجواز شيئ شيئ وجواز الحمل عليه شيئ اخر، فقد يجوز شيئ في نفسه ولا يحوز حمل الكلام عليه لكونه خلاف الظاهر فلا عدول عنه الا بدليل زاهر۔

الثالث عشر ۲ : الحق عندی ان التفسيير بالاعم انما يجوز ان جاز حيث وضح المفاد وقامت القرينة على المراد، والا فلا قطعا لعرق التغليط لما فيه ح من التلبيس والتخليط، وطريقة اهل اللغة معروفة انهم اذا نكروا عرفوا واذا عرفوا نكروا فاذا قيل احد جبل وسعدانة نبت، لو يفهم منه الا انه جبل معين ونبت مخصوص، ولئن قال ان احدا الجبل وسعد انة النبت لكان مخطئا قطعاً، وان كان لم يرتكب الا تفسيرا بالاعم كيف وانه افهم ان احدا يرادف الجبل والسعدانة النبت وهذا ان كان خفيا على غبي، فليس يخفی علی ذکی و اذا کان هذا فی اللغة فما ظنك بالشرعيات

اخوان فرمایا، اس سے معلوم ہوا کہ کسی چیز کا محتمل اور جائز ہونا اور بات ہے۔ اور اس کا محمول اور مراد ہونا اور بات ہے۔ پس ثابت ہوا کہ متبادر سے پھرنے اور محتمل پر کلام حمل کرنے کے لئے واضح قرینہ ضروری ہے۔

تنبیہ سیزدہم تو ضیح مزید: اور جو سچ پوچھو تو ہمارے نزدیک اعم سے تفسیر اسی وقت جائز ہے جبکہ اس سے مراد خاص ہو۔ مثلاً اہل لغت کا یہ دستور ہے کہ نکرہ بول کو معرفہ اور معرفہ بول کو نکرہ مراد لیتے ہیں۔ اب انھوں نے کہا "اُحُدٌ جبل" و "سَعْدَانَةٌ نبت" تو اس کا ترجمہ ہوا "احد ایک خاص پہاڑ ہے، اور "سعدانہ ایک خاص گھاس ہے" تو یہاں تعریف احد میں ایک عام لفظ جبل

بول کر بھی مراد خاص پہاڑ ہو، اور محاورہ نکرہ بول کر معرفہ مراد لیا ہو، اس موقع پر کوئی جبل کے بجائے الجبل بولے تو خلاف محاورہ اور غلط ہوگا، حالانکہ اس بیچارے نے معرفہ کی تعریف میں لفظ معرفہ ہی استعمال کیا ہے، لیکن اس عبارت سے کوئی یہ نہ سمجھے گا

---

۱ حاشیه علی الکشاف للجرجانی مع الکشاف سورة الفاتحة الکتاب انتشارات آفتاب تہران ایران ۱/ ۴۶

Fatawa Razawiyya Volume 20

[Arabic Column Text:] Since this is the context for explaining specific divine rulings regarding a matter, then interpreting with a more general term is among the clearest of falsehoods without establishing a contextual clue (qarīnah) or providing evidence. Do you not see that if someone obligated with the expiation of fasting asks, "What is 'the freeing of a neck' (taḥrīr raqabah)?" and a claimant asserts that it refers to the removal of a restriction from any living being, he has erred and exposed the questioner to error. For if he were satisfied with this statement, he would think that releasing a human, divorcing women, or setting an animal loose would suffice for him. This is why you see the investigative scholars among the jurists and Hadith experts constantly objecting to the omission of restrictions, and to any flaw in the 'reverse' (aks) or a breach in the 'forward' (tard) application of definitions. The investigative master, Muḥammad bin ʻAbdullāh al-Ghazzī, excelled in 'Minḥ al-Ghaffār', as narrated from him in 'Radd al-Muḥtār', when he spoke regarding the absurdity of absolute terms in contexts requiring restriction, stating as follows:

[Urdu Column Text:] ...that there is synonymy between 'Ahad' and 'Al-Jabal'. So the secret in this is that in the first expression, a specific meaning is intended by a common idiom, and in the second, a general meaning is intended by a specific one. And this difference in idiom is clear to every person of understanding. So when the state of the language is such that people speak generally but mean specifically, then in the radiant Shariah, where the specific rulings of a specific thing are explained, how can a general term be spoken and only a general meaning be intended? Here, without a contextual clue, an interpretation using a general term would be wrong and void. Illustrative evidence: The expiation for fasting is mentioned in the Holy Quran as "freeing a neck" (a slave). Now, if someone interprets the words 'taḥrīr raqabah' in a general sense (removing the restriction of a living being), it would be wrong because, based on that translation, releasing a bound man, divorcing a woman, and letting an animal go could all be intended. Thus, it would necessitate that all these things become expiation for fasting. From here, the reason for the practice of investigative scholars, jurists, and Hadith scholars becomes understandable—why they observe exclusionary conditions (qayūd iḥtirāzī) and the principles of inclusion and exclusion (jāmiʻiyyat and manʻiyyat) in definitions. Even though what they describe is meant to be a comprehensive and exclusive limit. From Allama Ghazzi Timurtashi, "Shami" has quoted that: the Respected Allama has

spoken against those who intend a general meaning for general words even in contexts requiring restriction:

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

[अरबी कॉलम का पाठ:] चूंकि यह संदर्भ किसी चीज़ से संबंधित विशिष्ट ईश्वरीय आदेशों की व्याख्या के लिए है, इसलिए बिना किसी संदर्भ (क़रीना) को स्थापित किए या सबूत दिए सामान्य अर्थ के साथ व्याख्या करना सबसे स्पष्ट झूठों में से है। क्या आप नहीं देखते कि यदि उपवास के कफ़ारा (प्रायश्चित) का दायित्व रखने वाला व्यक्ति पूछे कि 'गर्दन आज़ाद करने (तहरीर रक़बा) का क्या अर्थ है?' और कोई यह दावा करे कि इसका अर्थ किसी जीवित प्राणी से प्रतिबंध हटाना है, तो उसने गलती की है और पूछने वाले को भी गलती में डाल दिया है। क्योंकि यदि वह इस बात से संतुष्ट हो जाए, तो वह यह सोचेगा कि किसी (कैद) इंसान को छोड़ना, औरतों को तलाक़ देना, या किसी जानवर को खुला छोड़ देना उसके लिए पर्याप्त होगा। यही कारण है कि आप देखते हैं कि फ़क़ीहों (न्यायविदों) और हदीस के विद्वानों में से खोजी विद्वान लगातार परिभाषाओं में प्रतिबंधों (क़यूद) को छोड़ने और उनके व्यापक और अनन्य (जम और मना) होने में किसी भी कमी पर आपत्ति जताते रहे हैं। खोजी स्वामी मुहम्मद बिन अब्दुल्ला अल-ग़ज़ी ने 'मिनह अल-ग़फ़्फ़ार' में बहुत अच्छा काम किया है, जैसा कि 'रद अल-मुह्तार' में उनसे उद्धृत किया गया है, जब उन्होंने प्रतिबंध के संदर्भों में सामान्य शब्दों के उपयोग की बुराई के बारे में कहा, जिसका पाठ यह है:

[उर्दू कॉलम का पाठ:] ...कि 'अहद' और 'अल-जबल' में पर्यायवाची का संबंध है। तो इसका रहस्य यही है कि पहली अभिव्यक्ति में सामान्य मुहावरे से विशिष्ट अर्थ लिया गया है और दूसरी में विशिष्ट से सामान्य अर्थ लिया गया है। और मुहावरे का यह अंतर हर समझदार व्यक्ति पर स्पष्ट है। तो जब भाषा की स्थिति यह है कि बोलें सामान्य और मुराद लें विशेष, तो शरीअते ग़र्रा (रोशन शरीयत) जिसमें विशेष वस्तु के विशेष आदेशों का वर्णन होता है, वहाँ सामान्य बोलकर सामान्य ही कैसे मुराद लेंगे? यहाँ बिना किसी संदर्भ (क़रीना) के सामान्य व्याख्या गलत और बातिल (अमान्य) होगी। उदाहरण: क़ुरान मजीद में रोज़े का कफ़ारा एक गर्दन आज़ाद करना आया है। अब यदि कोई व्यक्ति 'तहरीर रक़बा' शब्द के सामान्य अर्थ (जीवित के प्रतिबंध को दूर करना) ले, तो यह गलत होगा क्योंकि उस अनुवाद के आधार पर बंधे हुए व्यक्ति को खोलना, औरत को तलाक़ देना और जानवर को छोड़ देना, सभी मुराद हो सकते हैं। तो यह अनिवार्य हो जाएगा कि ये सभी चीज़ें रोज़े का कफ़ारा बन जाएं। यहीं से खोजी विद्वानों, फ़क़ीहों और हदीस के विद्वानों के इस आचरण का कारण समझ में आता है कि वे परिभाषाओं में आमतौर पर प्रतिबंधों (क़यूद एतराजिया) और व्यापकता व विशिष्टता (जमीयत व मनइयत) का ध्यान क्यों रखते हैं। हालांकि वे जो कुछ भी वर्णन करते हैं, उसका उद्देश्य एक व्यापक

और अनन्य सीमा (जामे और माने) ही होता है। अल्लामा ग़ज़ी तमरताशी से 'शामी' ने नक़ल किया कि: हज़रत अल्लामा ने उन लोगों के खिलाफ फ़रमाया जो प्रतिबंध के स्थानों में भी सामान्य शब्दों का सामान्य अर्थ लेते हैं:

[عربی کالم کا متن:] حيث المحل لبيان الاحكام الالهية الخاصة بالشيئ، فان التفسير بالا عم ثم من ابين الاباطيل من دون اقامة قرينة وايتاء دليل، الاترى ان من عليه كفارة صوم اذ سأل ما تحرير رقبة، فزعم زاعم انه رفع قيد عن شيئ حي، فقد اخطأ وجعل سائله عرضة للخطأ فأنه ان قنع بقوله فسيظن انه يجزئ عنه اطلاق انسان، اوطلاق نسوان، اوتسبيب حيوان و لذا ترى العلماء المحققين من الفقهاء والمحدثين لم يزالوا يواخذون بترك القيود وبأنثلام في عكس، اوانخرام في طرد يأخذون على الحدود. ولقد احسن واجاد المولى المحقق محمد بن عبدالله الغزى في منح الغفار كما اثر عنه في رد المحتار اذ يقول في بيان شناعة الاطلاق في محل التقييد، ما نصه

[اردو کالم کا متن:] کہ احد اور الجبل میں ترادف ہے۔ تو سر اس میں یہی ہے کہ تعبیر اول میں محاورہ عام سے مراد خاص ہے اور ثانی میں خاص سے مراد عام ہے۔ اور محاورے کا یہ فرق ہر صاحب فہم پر واضح ہے۔ تو جب لغت کا یہ حال ہے کہ بولیں عام اور مراد لیں خاص، تو شریعت غرا جس میں خاص شیئ کے احکام مخصوصہ کا بیان ہوتا ہے۔ عام بول کر عام ہی کس طرح مراد لیں گے؟ یہاں بغیر قرینہ کے تفسیر بالا عم غلط اور باطل ہو گی، دلیل تنویری: روزہ کا کفارہ قرآن مجید میں ایک گردن آزاد کرنا آیا ہے۔ اگر اب کوئی شخص لفظ تحریر رقبۃ کے معنی عام (زندہ کی قید دور کرنا) مراد لے تو غلط ہو گا کیونکہ ترجمہ کی بنیاد پر بندھے آدمی کو کھولنا، عورت کو طلاق دینا، اور جانور کو چھوڑ دینا، سبھی مراد ہو سکتے ہیں، تو لازم آئے گا کہ یہ سب چیزیں روزہ کا کفارہ بنیں۔ یہیں سے علمائے محققین فقہاء و محدثین کے اس طرز عمل کی وجہ سمجھ میں آتی ہے کہ وہ عام طور سے تعریفات میں قیود احترازی اور جمعیت و منعیت کا لحاظ کیوں کرتے حالانکہ وہ عام طور سے تعریفات میں قیود احترازی اور جمعیت و منعیت کا لحاظ کیوں نہیں

کرتے، حالانکہ جو کچھ بیان کرتے ہیں اس کی مراد ایک جامع مانع محدود ہی ہوتا ہے۔ علامہ غزی تمرتاشی سے "شامی" نے نقل کیا کہ: حضرت علامہ نے الفاظِ عامہ کو محلِ تقیید میں بھی عام مراد لینے والوں کے خلاف فرمایا:

Fatawa Razawiyya Volume 20

[Arabic Column] Anyone who comes across its issues might think they are absolute, and thus apply the ruling in an absolute sense while it is restricted. Consequently, they commit errors in many rulings regarding legal opinions (ifta) and judicial decisions (qada). For example, regarding our current topic, if the definition of 'dān' (sheep) is given as having wool, and 'ma'z' (goat) and 'mesh' are defined otherwise, all of these are general definitions. Thus, whoever relies on their many, repeated, and abundant words in this regard might inadvertently commit an error in sacrificing an animal with wool that is not actually a 'dān'. In doing so, they sin by omitting a duty and persisting in it for many long years, as is the case with the general Muslims in India. Their scholars and laypeople alike, according to this man, have been judged as misguided and misguiding. Their misguidance, if they are misguided, only leads back to these general definitions. Furthermore, if a man conditioned his wife's divorce on performing a sacrifice, and then sacrificed such an animal, the one relying on their words would rule that the divorce (baynuna) has occurred, whereas it has not, thus making the permissible prohibited. Or, by ruling that it has not occurred when it actually has, he would make the prohibited permissible, along with other such great abominations. All of this stems from that general definition. So how can it be permissible to interpret their words in such a way?

[Urdu Column] "Whoever relies on the absolute use of a term in a context where it is restricted will err in numerous rulings of judgment and fatwa." For instance, let's take the issue at hand. There are various definitions for 'dan' (sheep), such as having wool, not being a goat, or 'mesh'. All these are general definitions. Now, if someone, based on the definition of having wool, slaughters a sheep, then according to the respondent, they have not done wrong. Where is the proof? "Bring your proof if you are truthful." But you have read that they made all such people ignorant and misguiders. Or, for example, if someone conditioned his wife's divorce on performing a sacrifice and sacrificed a sheep. A person who understands the meaning and intent of the scholars' words would consider the sheep sacrifice valid and rule that a 'talaq-e-ba'in' (irrevocable divorce) has occurred. Meanwhile, the respondent, while keeping the general term general, would exclude it from sacrificial animals and issue a fatwa that divorce has not occurred. Now, regardless of the reality of the matter in both these cases, what one person is calling prohibited, the other is issuing a fatwa of it being permissible. All these evils are the offshoot of this general definition. Thus, it is known that this statement itself is wrong.

[Footer] 1 Radd al-Muhtar, Book of Jihad, Section on the Method of Distribution, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/235. Page 417 of 630

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

[अरबी कॉलम] जो कोई भी इसके मुद्दों को देखता है, वह उन्हें पूर्ण (निरपेक्ष) मान सकता है, और इस प्रकार उस आदेश को पूर्ण अर्थ में लागू कर सकता है जबकि वह प्रतिबंधित है। नतीजतन, वे कानूनी राय (इफ्ता) और न्यायिक निर्णयों (कज़ा) के संबंध में कई फैसलों में गलतियाँ करते हैं। उदाहरण के लिए, हमारे वर्तमान विषय के संबंध में, यदि 'ज़ान' (भेड़) की परिभाषा ऊन वाली होने के रूप में दी गई है, और 'माज़' (बकरी) और 'मेश' की परिभाषा अलग है, तो ये सभी व्यापक परिभाषाएँ हैं। इस प्रकार, जो कोई भी इस संबंध में उनके कई, बार-बार दोहराए गए और प्रचुर शब्दों पर निर्भर करता है, वह अनजाने में ऊन वाले जानवर की बलि देने में गलती कर सकता है जो वास्तव में 'ज़ान' नहीं है। ऐसा करने में, वे एक कर्तव्य को छोड़ने और कई वर्षों तक उस पर कायम रहने का पाप करते हैं, जैसा कि भारत के आम मुसलमानों का हाल है। इस व्यक्ति के अनुसार, उनके विद्वानों और आम लोगों को पथभ्रष्ट और गुमराह करने वाला माना गया है। उनका पथभ्रष्ट होना, यदि वे पथभ्रष्ट हैं, केवल इन व्यापक परिभाषाओं की ओर ले जाता है। इसके अलावा, यदि किसी व्यक्ति ने अपनी पत्नी के तलाक को कुर्बानी करने पर निर्भर किया, और फिर ऐसे जानवर की कुर्बानी दी, तो उनके शब्दों पर भरोसा करने वाला यह फैसला देगा कि तलाक (बैनूनत) हो गया है, जबकि वह नहीं हुआ है, इस प्रकार हलाल को हराम बना दिया जाएगा। या, यह फैसला देकर कि वह नहीं हुआ है जब वास्तव में वह हो चुका है, वह हराम को हलाल बना देगा, साथ ही अन्य बड़े जघन्य कार्य भी होंगे। यह सब उसी व्यापक परिभाषा से उत्पन्न होता है। तो उनके शब्दों की इस तरह व्याख्या करना कैसे जायज़ हो सकता है?

[उर्दू कॉलम] "जो व्यक्ति किसी प्रतिबंधित स्थान पर शब्द के पूर्ण प्रयोग का सहारा लेकर सामान्य आदेश जारी करेगा, वह कई निर्णयों और फ़तवों में गलती करेगा।" उदाहरण के तौर पर हम वर्तमान मामले को ही लें, 'ज़ान' (भेड़) की कई व्याख्याएं हैं, जैसे कि ऊन वाली, जो बकरी न हो, और 'मेश'। ये सभी परिभाषाएं व्यापक (आ'म) हैं। अब अगर कोई ऊन वाली परिभाषा के शब्दों पर विचार करके भेड़ की बलि दे दे, तो उत्तरदाता के अनुसार उसने कुछ गलत नहीं किया। प्रमाण कहाँ है? "यदि तुम सच्चे हो तो अपना प्रमाण लाओ।" लेकिन आपने पढ़ा है कि उन्होंने ऐसे सभी लोगों को अज्ञानी और पथभ्रष्ट बनाने वाला बताया। या उदाहरण के लिए, किसी ने अपनी पत्नी के तलाक़ को कुर्बानी करने पर निर्भर किया, और भेड़ की कुर्बानी दी। तो ऐसा व्यक्ति जो विद्वानों के शब्दों के अर्थ और उद्देश्य को समझता है, भेड़ की कुर्बानी को जायज़ मानकर तलाक़-ए-बाइन (अटल तलाक़) हुआ मानेगा।

जबकि उत्तरदाता साहब सामान्य को सामान्य रखते हुए उसे क़ुर्बानी के जानवर से बाहर कर देंगे और तलाक़ न होने का फ़तवा देंगे। अब इन दोनों बातों में वास्तविकता को छोड़ दें, तो जिसे पहला व्यक्ति हराम कह रहा है, दूसरा व्यक्ति उसे हलाल होने का फ़तवा दे रहा है। तो ये सारी बुराइयां इसी व्यापक परिभाषा का परिणाम हैं। अतः ज्ञात हुआ कि यह कथन ही गलत है।

[फुटनोट] 1 रद अल-मुह्तार, किताब अल-जिहाद, वितरण की विधि पर अनुभाग, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 3/235। पृष्ठ 417 का 630

[عربی کالم] فیظن من یقف علی مسائلہ الاطلاق، فیجری الحکم علی اطلاقہ وھو مقید، فیرتکب الخطأ فی کثیر من الاحکام فی الافتاء والقضاء، اھم مثلا فی مانحن فیہ ان کان تفسیر الضأن بذات الصوف، وبخلاف المعز وبمیش کل ذلك تفسیر بالاعم، فمن وقف علی کلماتھم المتظافرۃ المتکاثرۃ المتوافرۃ فی ذلك، فربما یجترح فی تضحیۃ بذات صوف لیست من الضأن فیأثم بترك الواجب والاصرار علیہ سنین متطاولۃ کما ھو حال عامۃ المسلمین بالدیار الھندیۃ عالمھم وجاھلھم عند ھذا الرجل قد حکم علیھم بالضلال والاضلال فما اضلھم ان ضلوا الا الی ھذہ التفاسیر بالاعم، وان کان رجل علق ابانۃ عرسہ بالتضحیۃ، فضحی بھذا یحکم الواقف علی کلماتھم بوقوع البینونۃ، وھی لم تبن، فیحرم الحلال او بعدمھا ففعل ذلك یحکم بعدم الوقوع، وھی قد بانت فیحلل الحرام الی غیر ذلك الشنائع العظام، ما ھجمت تلك الامن تلقاء ذلك التفسیر بالاعم، فکیف یسوغ ان یحمل کلامھم علی مثل ھذا۔

[اردو کالم] "جو مقام تقیید میں لفظ کے اطلاق کا سہارا لے کر احکامِ عامہ جاری کرے گا وہ بیشمار احکام کے فیصلے میں قضاء اور افتاء غلطی کرے گا۔" مثلاً ہم مسئلہ دائرہ میں ہی لے لیں، ضان کہ جنتی تفسیریں ہیں، جیسے اون والی، جو معز نہ ہو، اور میش یہ سب تعریفیں کے الفاظ بالا عم ہیں، اب کوئی اون والی تعریف کے الفاظ پر غور کر کے بھیڑ ذبح کر دے، تو اس نے بقول مجیب غلط نہیں کیا، الابرہان واین البرھان ھاتوبرھانکم ان کنتم صدقین۔ مگر آپ پڑھ آئے ہیں کہ انھوں نے ایسے تمام لوگوں کو جاہل اور جاہل گر بنایا، یا مثلاً کسی نے اپنی عورت کے طلاق کو قربانی کرنے پر معلق کیا، اور بھیڑ کی قربانی کردی، تو ایک ایسا شخص جو کلماتِ علماء کے مفہوم و مراد کو سمجھتا ہے۔ بھیڑ کی قربانی کو قربانی قرار دے کر طلاق بائن واقع مانے گا، جبکہ مجیب صاحب عام کو عام رکھتے ہوئے بھی اس کو قربانی کے جانور سے نکال کر طلاق نہ

واقع ہونے کا فتویٰ دیں گے، اب ان دونوں باتوں میں حقیقت امر سے قطع نظر جس کو پہلے صاحب حرام کہہ رہے ہیں، دوسرے صاحب حلال ہونے کا فتویٰ دے رہے ہیں، تو یہ سارے قبائح اسی تفسیر بالا عم کا شاخسانہ ہیں، تو یہ معلوم ہوا کہ یہ قول ہی غلط ہے

[فٹ نوٹ] 1 ردالمحتار کتاب الجهاد فصل فی کیفیة القسمة دار احیاء التراث العربی بیروت ۳ / ۲۳۵ صفحہ 630 کا 417

Fatawa Razawiyya, Volume 20

[Arabic Section]: ...Except with proof and the son of proof. "Bring your proof if you are truthful." (Al-Qur'an) Fourteenth: The issue of definition (al-tahdid), if it is taken from the perspective of imitation (taqlid), as indicated by the reliance on al-Lahori, then the great leaders of religion and the masterful critical researchers such as Imam Fakhr al-Din al-Razi in his commentary on al-Isharat, Imam Sadr al-Shari'ah in al-Tanqih, the prominent scholar Qadhi Adud al-Din in al-Mawaqif, the ingenious judge Nasir al-Din al-Baydawi in Tawali' al-Anwar, the scholar Sa'd al-Din al-Taftazani in al-Tahdhib, the virtuous Qutb al-Din al-Razi in his commentary on al-Shamsiyyah, and the researcher Shams al-Din Muhammad ibn Hamzah al-Fanari in Fusul al-Bada'i' fi Usul al-Shara'i', and others among the greats, have explicitly stated that the definition (al-mu'arrif) must be equal [to the thing defined]. Thus, defining by what is more general or more specific is not permissible. They are more worthy of being followed. And if you wish, I can quote their texts for you. It is no secret to you that this issue is famous, circulating, and prevalent in books of theology (Kalam), principles (Usul), and logic (Mizan). As for the master al-Lahori, whatever his standing, he is far from the mark in this, especially since his book is on grammar, and this issue is not one of the issues of grammar.

[Urdu Section]: Fourth Warning: Discussion on the definition being a matter of following (taqlid): The issue of definition is not an ijtihadi (reasoning-based) matter but a taqlidi (authority-based) one. This means that if defining by something more general is permissible, then one cannot reject it through analogy (qiyas), just as the respondent relied on the authority of Fadil al-Lahori in this matter. We also say that the issue is taqlidi, but it must also be seen whose taqlid (imitation) should be done and what those who are followed say. Thus, Imam Razi in Sharh al-Isharat, Sadr al-Shari'ah in al-Tanqih, Qadhi Adud al-Din in al-Mawaqif, Qadhi Baydawi in Tawali' al-Anwar, Taftazani in al-Tahdhib, Qutb Razi in Sharh al-Shamsiyyah, Imam Fanari in Usul al-Bada'i', and other great prominent scholars explicitly state that equality (tasawi) is necessary for a definition. Neither a more general term (a'am) nor a more specific term (khaas) is acceptable in a definition. Therefore, should the words of these great scholars be accepted or those of Fadil al-Lahori? Moreover, his book is on the art of grammar, and this issue does not belong to the science of grammar.

Page 418 of 630

फ़तावा रज़विया, खंड 20

[अरबी खंड]: ...सिवाय प्रमाण और प्रमाण के पुत्र के। "यदि तुम सच्चे हो तो अपना प्रमाण लाओ।" (अल-क़ुरान) चौदहवाँ: परिभाषा (अल-तहदीद) का मुद्दा, यदि इसे अनुकरण (तक़लीद) के दृष्टिकोण से लिया जाए, जैसा कि लाहोरी पर निर्भरता से संकेत मिलता है, तो धर्म के महान नेताओं और कुशल आलोचक शोधकर्ताओं जैसे कि इमाम फ़ख़रुद्दीन अल-राज़ी ने अपनी 'शरह अल-इशारत' में, इमाम सद्र अल-शरीया ने 'अल-तनक़ीह' में, प्रमुख विद्वान क़ाज़ी अदुद अल-दीन ने 'अल-मवाक़िफ़' में, विलक्षण न्यायाधीश नासिर अल-दीन अल-बैदावी ने 'तवाली अल-अनवार' में, विद्वान सअद अल-दीन अल-तफ़्ताताानी ने 'अल-तहज़ीब' में, गुणी क़ुतुब अल-दीन अल-राज़ी ने 'शरह अल-शमसिया' में, और शोधकर्ता शम्स अल-दीन मुहम्मद इब्न हमज़ा अल-फ़नारी ने 'फ़ुसूल अल-बदाई फ़ी उसूल अल-शराई' में, और अन्य महानुभावों ने स्पष्ट रूप से कहा है कि परिभाषा (अल-मुअर्रिफ) को [परिभाषित वस्तु के] समान होना चाहिए। अतः, अधिक सामान्य या अधिक विशिष्ट द्वारा परिभाषित करना स्वीकार्य नहीं है। वे अनुकरण के अधिक योग्य हैं। और यदि आप चाहें, तो मैं उनके पाठ आपके लिए उद्धृत कर सकता हूँ। आपसे यह छिपा नहीं है कि यह मुद्दा प्रसिद्ध है और धर्मशास्त्र (कलाम), सिद्धांतों (उसूल) और तर्कशास्त्र (मीज़ान) की पुस्तकों में प्रचलित है। जहाँ तक उस्ताद लाहोरी का प्रश्न है, उनकी स्थिति चाहे जो भी हो, वह इसमें वास्तविकता से बहुत दूर हैं, विशेष रूप से इसलिए कि उनकी पुस्तक व्याकरण पर है, और यह मुद्दा व्याकरण के मुद्दों में से नहीं है।

[उर्दू खंड]: चौथी चेतावनी: परिभाषा के तक़लीदी (अनुकरणीय) होने पर चर्चा: परिभाषा का मुद्दा इज्तिहादी (तर्कआधारित) नहीं बल्कि तक़लीदी है। इसका अर्थ यह है कि यदि सामान्य से परिभाषा देना जायज़ है, तो उसे कयास (अनुमान) के बल पर दूर नहीं किया जा सकता, जैसा कि उत्तर देने वाले ने इस मुद्दे में फ़ाज़िल लाहोरी का प्रमाण दिया है। हम भी यही कहते हैं कि मुद्दा तक़लीदी है, लेकिन यह भी तो देखना होगा कि तक़लीद किन लोगों की की जाए और जिनकी तक़लीद की जा रही है वे क्या कहते हैं। अतः इमाम राज़ी 'शरह इशारत' में, सद्र अल-शरीया 'तनक़ीह' में, क़ाज़ी अदुद अल-दीन 'मवाक़िफ़' में, क़ाज़ी बैदावी 'तवाली अल-अनवार' में, तफ़्ताताानी 'तहज़ीब' में, क़ुतुब राज़ी 'शरह शमसिया' में, इमाम फ़नारी 'उसूल बदाई' में, और अन्य बड़े प्रमुख विद्वान स्पष्ट करते हैं कि परिभाषा के लिए बराबरी (तसावी) अनिवार्य है। परिभाषा में न तो आम (सामान्य) मान्य है और न ही ख़ास (विशिष्ट), तो इन विद्वानों की बात मानी जाएगी या फ़ाज़िल लाहोरी की? जबकि उनकी किताब व्याकरण की कला की किताब है, और यह मुद्दा व्याकरण के विज्ञान का नहीं है।

[عربی حصہ]: ...الا ببرہان و ابن البرہان ھاتوا برہانکم ان کنتم صدقین۔ الرابع عشر: مسألة التحديد ان كانت تؤخذ من جهة التقليد، كما يدل عليه الاستناد باللاهوری، فاجلة ائمة الدين وجهابذة النقاد المحققين مثل الامام فخر الدين الرازي فی شرح الاشارات، والامام صدر الشريعة فی التنقيح، والعلامة القاضی عضد الدين فی المواقف، والقاضی النحرير ناصر الدين البيضاوي فی طوالع الانوار، والعلامة سعد الدين التفتازانی فی التهذيب، والفاضل قطب الدين الرازي فی شرح الشمسية، و المحقق شمس الدين محمد بن حمزة الفناری فی فصول البدائع فی اصول الشرائع وغيرهم من الاكابر المصرحين بأن المعرف لا بد له من التساوی، فلا يجوز التعريف بالأعم، ولا بالأخص، احق بالاتباع وان شئت نقلت لك نصوصهم، ولا يخفی عليك ان المسألة شهيرة دائرة، وفی كتب الكلام والاصول والميزان سائرة، فالاستاذ الی اللاهوری كيفما كان من ابعاد النجعة لاسيما وكتابه فی النحو، وليست المسألة من مسائل ذا النحو۔

[اردو حصہ]: تنبیہ چہارم ، حد کے تقلیدی ہونے کی بحث : تعریف کا مسئلہ اجتہادی نہیں تقلیدی ہے۔ مطلب یہ کہ عام سے اگر تعریف جائز ہے تو بزورِ قیاس اس کو دور نہیں کرسکتے جیسا کہ مجیب نے اس مسئلہ میں فاضل لاہوری کی سند پکڑی ہے۔ ہم بھی یہی کہتے ہیں کہ مسئلہ تقلیدی ہے لیکن یہ بھی تو دیکھنا ہوگا کہ تقلیدی کن لوگوں کی کی جائے اور جن کی تقلید کرتا ہے وہ کیا کہتے ہیں۔ تو امام رازی شرح اشارات میں صدر الشریعہ تنقیح میں، قاضی عضد الدین مواقف میں ، قاضی بیضاوی طوالع الانوار میں، تفتازانی تہذیب میں، قطب رازی شرح شمسیہ میں امام فناری اصول بدائع میں ، وغیرہ اکابر علمائے اعلام تصریح فرماتے ہیں کہ تعریف کے لیے تساوی

ضروری ہے۔ نہ تو معرف عام تعریف میں چلے نہ خاص، تو ان علماء کی بات مانی جائے گی کہ فاضل لاہوری کی، جبکہ ان کی کتاب فنِ نحو کی کتاب ہے، اور یہ مسئلہ علم نحو کا نہیں۔

صفحہ 418 از 630

Fatawa Rizvia Volume 20

[Left Column - Translated from Arabic] Fifteenth: The early ones, if they allowed definition by the more general (which is closer when there is no unlikelihood, as presented before), they also allowed definition by the more specific. The evidence is the same evidence, for according to them, the condition for interpretation is only differentiation from some of what differs, and that is achieved in all; rather, it may be achieved by the distinct. So, restriction is a deficiency; rather, you could say that whoever accepts the more general should accept the more specific even more, because it distinguishes the defined from everything else, as is apparent. Hasan Chalpi explicitly stated this in his marginalia on Al-Mawaqif and others in other works. The researcher Al-Sharif said in its commentary: As for the predecessors, they allowed the descriptive definition (Rasm) by the more general and the more specific. This was supported by the fact that the definient must provide differentiation from some others; as for all of them, it is not a condition for it. Thus, equality is a condition for the complete definient and not others, whether it be a definition by essence (Hadd) or description (Rasm). Similarly, he supported it in his marginalia on the commentary of Al-Maatali' as Chalpi quoted there. And he, may his secret be sanctified, said in his marginalia on the commentary of Al-Shamsiyyah: The correct view is that what is considered in the definient is its differentiation from some of what is besides it; as for from all, then no. Thus, the more general and the more specific are both suitable for definition.

[Right Column - Translated from Urdu] Fifteenth Point: The doctrine of the predecessors: Just as the predecessors allowed definition through a more general term (and there is no unlikelihood in this, as we have also explained), they also allowed definition through a more specific term. If differentiation is achieved even through a separate (mubayin) term, then the definition would be valid through it too, because according to them, differentiation from everything other than the defined is not necessary; if distinction is obtained from some shared things, the definition is valid. Thus, there remains no exclusivity for general terms; definition became valid through specific or even separate terms. In fact, a specific term distinguishes it from everything else, though it might also exclude some individuals from itself. Evidences: 1. The predecessors considered definition valid through both more general and more specific terms. The reason given was that the goal is not to differentiate from all shared things; the goal is to differentiate from some others. However, for a "Complete Definient" (Mu'arrif-e-Taam), being equal/co-extensive is necessary. And

this applies generally to both "Definition by Essence" (Hadd) and "Definition by Property" (Rasm). (Marginalia of Sharh al-Mawaqif by Mir Sayyid Sharif & Sharh al-Maatali' by Hasan Chalpi) O In a definition, distinction from some of what is besides it is desired, not from everything besides it. Therefore, both specific and general terms possess the capacity for definition. (Sharh al-Shamsiyyah by Mir Sayyid Sharif)

[Footnotes] 1. Sharh al-Mawaqif, the sixth observatory, the second objective, publications of Al-Sharif Al-Radi, Qom Iran, 2/5, 6. 2. Lawami' al-Asrar, marginalia on Sharh Maatali' al-Anwar. Page 419 of 630

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

[बायाँ कॉलम - अरबी से अनुवादित] पंद्रहवाँ: प्रारंभिक विद्वान, यदि उन्होंने अधिक व्यापक के साथ परिभाषा की अनुमति दी (जो कि अधिक निकट है जहाँ कोई दूरी नहीं है, जैसा कि पहले बताया गया), तो उन्होंने अधिक विशिष्ट के साथ भी परिभाषा की अनुमति दी। तर्क वही तर्क है, क्योंकि उनके अनुसार व्याख्या की शर्त केवल कुछ भिन्न चीज़ों से अंतर करना है, और वह सभी में प्राप्त होता है; बल्कि यह भिन्न (मुबायन) से भी प्राप्त हो सकता है। अतः संकुचित करना एक कमी है; बल्कि आप कह सकते हैं कि जो अधिक व्यापक को स्वीकार करता है, उसे अधिक विशिष्ट को और भी अधिक स्वीकार करना चाहिए, क्योंकि वह परिभाषित वस्तु को सभी अन्यों से अलग करता है, जैसा कि स्पष्ट है। हसन चलपी ने अल-मवाकिफ़ के हाशिया और अन्य कार्यों में इसे स्पष्ट रूप से लिखा है। शोधकर्ता शरीफ ने इसकी व्याख्या में कहा: जहाँ तक पूर्वजों की बात है, उन्होंने अधिक व्यापक और अधिक विशिष्ट के साथ विवरणात्मक परिभाषा (रस्म) को जायज़ माना। इस बात का समर्थन इस आधार पर किया गया कि परिभाषक को कुछ अन्यों से अंतर प्रदान करना चाहिए; जहाँ तक उन सभी से अंतर की बात है, तो वह उसके लिए शर्त नहीं है। अतः समानता पूर्ण परिभाषक के लिए शर्त है, अन्य के लिए नहीं, चाहे वह लक्षण (हद) हो या विवरण (रस्म)। इसी प्रकार, उन्होंने अल-मताले की व्याख्या पर अपने हाशिया में भी इसका समर्थन किया, जैसा कि चलपी ने वहाँ उद्धृत किया। और उन्होंने (उनका रहस्य पवित्र हो) अल-शम्सिया की व्याख्या पर अपने हाशिया में कहा: सही बात यह है कि परिभाषक में जो मान्य है वह उसका कुछ अन्यों से अंतर करना है; जहाँ तक सभी से है, तो नहीं। अतः अधिक व्यापक और अधिक विशिष्ट दोनों परिभाषा के लिए उपयुक्त हैं।

[दायाँ कॉलम - उर्दू से अनुवादित] पंद्रहवीं चेतावनी: पूर्वजों (मुतक़द्दिमीन) का नज़रिया: जिस प्रकार पूर्वजों ने अधिक व्यापक (आम) शब्द से परिभाषा को जायज़ माना (और इसमें कोई दूरी नहीं है, जैसा कि हमने भी स्पष्ट किया है), उन्होंने अधिक विशिष्ट (अखस) शब्द से भी परिभाषा को जायज़ माना। और यदि किसी भिन्न (मुबायन) शब्द से भी अंतर स्पष्ट हो जाए, तो उससे भी परिभाषा जायज़ होगी, क्योंकि उनके यहाँ सभी अन्यों (जमीअ मा अदा) से अंतर होना अनिवार्य नहीं है; यदि कुछ साझा चीज़ों से भी अंतर प्राप्त हो जाए, तो परिभाषा जायज़ है। अतः केवल सामान्य शब्द की ही कोई विशेषता नहीं रही; विशिष्ट बल्कि भिन्न शब्द से भी परिभाषा जायज़ हो गई। वास्तव में, विशिष्ट शब्द तो उसे सभी अन्यों से अलग कर देता है। हालाँकि, वह अपने ही कुछ अंशों को स्वयं से बाहर भी कर देता है। साक्ष्य: १. पूर्वजों ने व्यापक और विशिष्ट दोनों से परिभाषा को जायज़ माना। तर्क यह दिया

कि सभी साझा चीज़ों से अंतर करना उद्देश्य नहीं है, बल्कि कुछ अन्यों से अंतर करना उद्देश्य होता है। हालाँकि, 'पूर्ण परिभाषक' (मुआर्रिफ़-ए-ताम) के लिए समान (मसावी) होना आवश्यक है। और यह बात लक्षण (हद) और विवरण (रस्म) दोनों के लिए सामान्य है। (हाशिया शरह मवाकिफ़ मीर सैय्यद शरीफ और शरह मताले हसन चलपी) O परिभाषा में कुछ अन्यों से अंतर वांछित होता है, सभी अन्यों से नहीं। अतः विशिष्ट और सामान्य दोनों परिभाषा की क्षमता रखते हैं। (शरह शम्सिया मीर सैय्यद शरीफ)

[पादलेख] १. शरह अल-मवाकिफ़, छठा वेधशाला, दूसरा उद्देश्य, अल-शरीफ अल-रज़ी प्रकाशन, कोम ईरान, २/५, ६। २. लवामि अल-असरार, शरह मताले अल-अनवार का हाशिया। पृष्ठ ४१९/६३०

[دایاں کالم] تنبیہ پازدہم متقدمین کا مسلک : متقدمین نے جس طرح اعم سے تعریف جائز رکھی (اور اس میں کوئی بعد بھی نہیں، جیسا کہ ہم نے بھی بیان کیا) انھوں نے اخص سے بھی تعریف کو جائز رکھا اور مبائن سے بھی امتیاز ہو جائے تو اس سے بھی تعریف جائز ہوگی، کیونکہ ان کے یہاں جمیع ماعدا سے امتیاز ضروری نہیں، بعض مشترکات سے بھی تمیز حاصل ہو جائے تو تعریف جائز ہے۔ پس لفظ عام کی ہی کوئی خصوصیت نہیں رہی اخص بلکہ مبائن سے بھی تعریف جائز ہوئی۔ بلکہ اخص تو جمیع ماعدا سے ممتاز بھی کردیتا ہے۔ البتہ کچھ فرد کو اپنے سے بھی خارج کردیتا ہے۔ شہادتیں: ۵ متقدمین نے اعم اور اخص دونوں سے تعریف جائز رکھی۔ دلیل یہ دی کہ تمام مشترکات سے تمیز دینا مقصود نہیں، بعض اغیار سے تمیز مقصود ہوتی ہے۔ البتہ معرفِ تام کے لئے مساوی ہونا ضروری ہے۔ اور یہ بات حد و رسم کے لئے عام ہے۔ (حاشیہ شرح موافق میر سید شریف و شرح مطالع حسن چلیپی) O معرف میں بعض ماعدا سے امتیاز مطلوب ہوتا ہے تمام ماعدا سے نہیں، تو خاص اور عام دونوں تعریف کی صلاحیت رکھتے ہیں (شرح شمسیہ میر سید شریف)

[بایاں کالم] والخامس عشر : الاوائل ان جوزوا التعریف بالا عم وھو الاقرب حیث لا بعد، کما قدمت فقد جوزوا التعریف بالاخص ایضاً، والدلیل الدلیل فان عندھم لیس من شریطة التفسیر الا التمییز عن بعض ما یغایر، وھو حاصل فی الکل بل قد یمکن ان یحصل بالمباین فالقصر قصور، بل لك ان تقول ان من قبل الاعم فھو الاخص اقبل، لانه یمیز المعرف عن کل ما عداہ، کما ھو ظاہر وقد نص علیہ الحسن چلپی فی حواشی المواقف وغیرہ فی غیرھا، قال المحقق الشریف فی شرحھا اما المتقدمون فقد جوزوا الرسم بالا عم و الاخص، وایدبان المعرف لا بد ان یفید التمییز عن بعض الاغیار، واما عن جمیعھا

فليس شرطا له، فالمساواة شرط للمعرف التام دون غيره، حدا كان او رسما ^1 اهـ وكذلك ايده ايضا فى حواشيه على شرح المطالع كما نقله چلپى فيها، وقال قدس سره في حواشيه على شرح الشمسية الصواب ان المعتبر في المعرف تمييزه عن بعض ما عداه، اما عن الكل فلا فالاعم والاخص يصلحان للتعريف ^2 اهـ.

[حواشى] ١. شرح المواقف المرصد السادس المقصد الثانى منشورات الشريف الرضى قم ايران ٢ / ٥،٦ ٢. لوامع الاسرار حاشيه على شرح مطالع الانوار Page 419 of 630

Volume 20 Fatawa Razawiya

Similarly, the honorable master, Bahr al-Ulum (may his secret be sanctified), validated it in his commentary on 'Al-Sullam.' He mentioned that the predecessors said: If the purpose is to distinguish a thing from everything else, then definition is only permissible through the equal (al-musawi) or the more specific (al-akhas), provided that the more general (al-a'amm) is not essential (dhati) to it. And if the purpose is to distinguish from some others, then definition is permissible through the more general, the more specific, and the equal. As for the disparate (al-mubayin), if it results in distinction, then there is no restriction on defining with it, but this is extremely rare. The truth of this doctrine is apparent, as there is a need for all the aforementioned categories at various times. Thus, preferring some and discarding others is incorrect. (Sharh al-Sullam Bahr al-Ulum).

Thus, it is proven that there is no restriction for 'general' (a'amm); definition can be made through both 'specific' and 'general'. How then is it justified for you to consider the unanimous interpretations of the expert scholars, commentators, and traditionists (of sheep, woolly, contrary to goats) as unreliable? While the interpretation by some as "Sahib-e-Ilya" (having a fat tail) became reliable for you? Is it not possible that those three definitions are through the 'equal', and the definition of 'fat-tailed' is a 'more specific' definition? There is no evidence against our view except for blind confidence. Thus, the matter has completely turned in our favor.

1. Sharh al-Sullam li-Bahr al-Ulum, Chapter: Al-Mu'arrif al-Shaykhi, etc., Mujtabai Press, Delhi, p. 118. Page 420 of 630

जिल्द 20 फ़तावा रज़विया

इसी तरह, माननीय गुरु बहर अल-उलूम (उनका रहस्य पवित्र हो) ने 'अल-सुल्लम' की अपनी व्याख्या में इसे पुष्ट किया है। उन्होंने कहा कि पूर्ववर्तियों का कहना है कि यदि उद्देश्य अन्य सभी चीज़ों से भेद करना हो, तो परिभाषा केवल समान (मुसावी) या अधिक विशिष्ट (अख़स) के माध्यम से ही संभव है, बशर्ते कि सामान्य (अआम) उसका अपना सार न हो। और यदि उद्देश्य कुछ अन्य चीज़ों से भेद करना हो, तो सामान्य, विशिष्ट और समान सभी के माध्यम से परिभाषा जायज़ है। और जहाँ तक भिन्न (मुबायन) का संबंध है, यदि यह भेद उत्पन्न करता है, तो इसके माध्यम से परिभाषित करने पर कोई प्रतिबंध नहीं है, लेकिन यह अत्यंत दुर्लभ है। इस मत की सत्यता स्पष्ट है, क्योंकि समय-समय पर ऊपर बताए गए सभी प्रकारों की आवश्यकता पड़ती है। इसलिए, कुछ को वरीयता देना और कुछ को त्यागना गलत है। (शरह सुल्लम बहर अल-उलूम)

तो यह सिद्ध हुआ कि 'सामान्य' (आम) की कोई विशेषता नहीं है; 'विशिष्ट' और 'सामान्य' दोनों से ही परिभाषा हो सकती है। फिर आपको यह अधिकार कैसे प्राप्त है कि आप विशेषज्ञ विद्वानों, व्याख्याकारों और मुहदिथीन (हदीस विद्वानों) की इन तीनों परिभाषाओं (भेड़, ऊन वाली, बकरी के विपरीत) को अविश्वसनीय मानें? जबकि कुछ लोगों द्वारा 'साहिब-ए-इल्या' (पूंछ वाली) के रूप में की गई व्याख्या आपके लिए विश्वसनीय हो गई? क्या यह संभव नहीं है कि वे तीनों परिभाषाएं'समान' के माध्यम से हों, और 'पूंछ वाली' परिभाषा 'अधिक विशिष्ट' परिभाषा हो? हमारे इस दृष्टिकोण के विरुद्ध अंधविश्वास के अलावा और कोई तर्क नहीं है। अतः मामला पूरी तरह से हमारे पक्ष में हो गया।

1. शरह अल-सुल्लम लि-बहर अल-उलूम, अध्याय: अल-मुआर्रिफ अल-शेखी, आदि, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, पृष्ठ 118। पेज 420/630

وکذلک صححه المولٰی العلامة بحر العلوم قدس سره فی شرح السلم، فقال المتقدمون قالوا ان کان الغرض الامتیاز عن کل ماعداه، فلا یجوز الا بالمساوی والاخص، ان لم یکن الاعم ذاتیا لہ وان کان الغرض الامتیاز عن بعض الاغیار، فیجوز بالا عم والاخص والمساوی، واما المباین فان کان یورث الامتیاز فلا حجر فی التعریف بہ لکنہ نادر جدا، ووجہ حقیة هذا المذہب ظاہر، فان الحاجة الی جمیع الاقسام المذکورة ثابتة، فاسقاط البعض عن درجة الاعتبار غیر لائق ۱ـہ اھ الکل مختصر واذا جاز الامران، فمن این لک ان اطباق المترجمین قاطبة، علی التفسیر بمیش، وتفسیر اکابر العلماء من الفقہاء والمفسرین والمحدثین، واللغویین بذات الصوف، او بخلاف المعز، وھو الخارج من جادة الجودة، دون تفسیر البعض لصاحبة الالیة، وما یدریک لعل الثالثة الاولی ہی التفسیر بالمساوی، وھذا تفسیر بالاخص و لم تکن بیدیک علقة شبہة تدعوک الی ما ادعیت الا الاغترار بھذا الفظ فحسب، وقد شرد عنک وبرد لنا ما قدمنا ونذکر بعد واللہ الحمد من قبل ومن بعد۔

متقدمین کا کہنا کہ کل ماعدا سے امتیاز مطلوب ہو تو مساوی یا اخص کے سوا جبکہ عام اس کا ذاتی نہ ہو، کسی سے بھی تعریف جائز نہیں، اور اگر غرض بعض ماعدا سے امتیاز ہو تو اعم و اخص اور مساوی سبھی سے جائز ہے۔ اور مباین سے امتیاز ہو سکے، تو اس سے بھی تعریف جائز ہے لیکن ایک نادر الوجود بات ہے اور اس مذہب کی حقانیت ظاہر ہے کیونکہ وقت وقت سے ضرورت سارے ہی اقسام کی پڑی ہے۔ تو بعض کو ترجیح دینا اور بعض کو ترک کرنا غلط ہے (شرح سلم بحر العلوم)

تو ثابت ہوا کہ عام کی کوئی تخصیص نہیں خاص و عام دونوں ہی سے تعریف ہو سکتی ہے پس آپ کو یہ حق کب پہنچتا ہے کہ علمائے محققین مفسرین و محدثین کی ان تینوں تعریفوں کی (میش، اون دار، خلاف ماعز) تو آپ ساقط الاعتبار گردانیں اور بعض حضرات نے "صاحب الیہ" تفسیر کردی تو وہ قابل اعتبار ہو گئی، کیا ایسا ممکن نہیں کہ وہ تینوں تعریفیں مساوی کے ساتھ ہوں، اور چکتی والی تعریف تعریف بالاخص ہو، ہمارے اس نظریے کے خلاف خوش اعتماد کے سوا اور کوئی دلیل نہیں، تو مسئلہ بالکلیہ ہمارے موافق ہو گیا۔

۱؎ شرح السلم لبحر العلوم فصل المعرف الشیخی الخ مطبع مجتبائی دہلی ص ۱۱۸ Page 420 of 630

Fatawa Rizvia, Volume 20

Sixteenth: Your citation of the 'min' of partiality (min at-tab'idiyyah) is to facilitate the argument. In the wording of Sharh al-Niqayah, unlike other expressions we have cited some of, there is no proof for you either. For the 'ma' (what) in the phrase "ma kana min dhawat al-suf"[1] (that which is of the fleeced ones) is for comprehensiveness (istighraq), and individuality comes with partiality. Thus, 'min' in its place is certainly without indication of the generality of the definition. The meaning is that 'Zan' (sheep) is the name for every individual of the fleeced ones, just as you might say, following the famous tracks of the invalidating philosophers, that 'Insan' (human) is the name of every being that is among the people of speech (rationality). Would anyone understand from them that 'rational' encompasses humans and others? Look at your own expression where you descended from claiming a broader interpretation and came to an expression of equality between 'Zan' and 'that which has fleece' according to your opponent's view. You said: "If it were accepted that their purpose in defining 'Zan' as 'Mish' is that 'Zan' is what is of the fleeced ones, whether it has a fat tail or not, just as 'Mish' is likewise etc." So where has the 'min' of partiality gone from you here?

Sixteenth Caution: Investigation of 'min' of partiality in definitions: Only in the wording of Sharh al-Niqayah does the word 'min' appear: "ma kana min dhawat al-suf" (that which is of the fleeced ones). Taking it in the sense of 'some' to catch support that it doesn't mean all fleeced animals but some (i.e., fat-tailed sheep) is wrong. Because before it is 'ma kana', which is for comprehensiveness. So here, 'min', which usually denotes partiality, is for indicating each individual of a universal category one by one. The meaning is that 'Zan' is the name for each and every individual among the fleeced animals. Thus, the partiality of 'min' remains intact, and the comprehensiveness of 'ma' also remains. It is just as the philosophers gave their topsy-turvy definition of human: "Human is a rational animal." If someone were to express it like this: "Human is the name for whatever is among the people of speech (rationality)", could anyone in this example imagine that 'speech/rationality' is more general than 'human'? If the respondent reflects on his own statement, he would recant this erroneous citation. Because when the objection was raised against him that scholars called 'Zan' as 'Mish' in Persian, and the same thing is called 'Bher' (sheep) in Urdu, therefore 'Bher' is included in 'Zain', he said the meaning of this interpretation is "ma kana min dhawat al-suf" (that which is of the fleeced ones).

[1] Jami' al-Rumuz, Book of Zakat, Maktaba Islamia Gumbad Qamus Iran 1/306. Page 421 of 630

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

सोलहवाँ: 'मिन तबईदीय्या' (min of partiality) का आपका उद्धरण तर्क को सुगम बनाने के लिए है। 'शरह अल-निक़ाया' की शब्दावली में, अन्य अभिव्यक्तियों के विपरीत जिनमें से हमने कुछ को उद्धृत किया है, आपके लिए भी कोई प्रमाण नहीं है। क्योंकि "मा काना मिन दवात अल-सूफ़"[1] (वह जो ऊन वालों में से है) वाक्यांश में 'मा' व्यापकता (इस्तिग़राक़) के लिए है, और वैयक्तिकता आंशिकत्व के साथ आती है। अत; अपने स्थान पर 'मिन' निश्चित रूप से परिभाषा की व्यापकता के संकेत के बिना है। अर्थ यह है कि 'ज़ान' (भेड़) ऊन वाले जानवरों के प्रत्येक व्यक्ति का नाम है, जैसा कि आप कह सकते हैं, उन दार्शनिकों के प्रसिद्ध पदचिन्हों पर चलते हुए जिनकी बातें अमान्य हैं, कि 'इंसान' (मानव) हर उस जीव का नाम है जो 'बोलने वालों' (बुद्धिमानों) में से है। क्या उनसे कोई यह समझेगा कि 'बोलने वाला' (बुद्धिमान) इंसान और अन्य को समाहित करता है? अपनी ही अभिव्यक्ति को देखें जहाँ आप व्यापक व्याख्या का दावा करने से नीचे गिर गए और अपने विरोधी के विचार के अनुसार 'ज़ान' और 'ऊन वाले' के बीच समानता की अभिव्यक्ति पर आ गए। आपने कहा: "यदि यह स्वीकार कर लिया जाए कि 'ज़ान' को 'मीश' के रूप में परिभाषित करने में उनका उद्देश्य यह है कि 'ज़ान' वह है जो ऊन वालों में से है, चाहे उसकी मोटी पूंछ हो या न हो, जैसे 'मीश' वैसे ही है आदि।" तो यहाँ 'मिन तबईदीय्या' आपसे कहाँ चला गया?

सोलहवीं चेतावनी: परिभाषाओं में 'मिन' तबईदी की जाँच: केवल 'शरह अल-निक़ाया' के पाठ में 'मिन' शब्द आया है: "मा काना मिन दवात अल-सूफ़" (वह जो ऊन वालों में से है)। इसे 'कुछ' के अर्थ में लेना और यह सहारा पकड़ना कि यहाँ मुराद सभी ऊन वाले नहीं बल्कि कुछ ऊन वाले हैं (यानी दुंबा) गलत है। क्योंकि इससे पहले 'मा काना' है, जो व्यापकता के लिए है। तो यहाँ 'मिन' जो आंशिकत्व के लिए आता है, एक सार्वभौमिक श्रेणी के प्रत्येक व्यक्ति पर एक-एक करके संकेत करने के लिए है। और अर्थ यह है कि 'ज़ान' ऊन वाले जानवरों में से प्रत्येक व्यक्ति का नाम है। इस प्रकार 'मिन' का आंशिकत्व भी सुरक्षित रहा और 'मा' की व्यापकता भी। यह वैसा ही है जैसे दार्शनिकों ने मानव की जो उल्टी-सीधी परिभाषा दी है: "इंसान हैवान-ए-नातिक़ है।" यदि कोई इसकी व्याख्या इस प्रकार करे: "इंसान हर उस चीज़ का नाम है जो बोलने वालों (बुद्धिमानों) में से है", तो क्या इस उदाहरण में कोई यह सोच सकता है कि 'नत़क़' (बोलना/बुद्धि) इंसान से अधिक व्यापक है? यदि प्रत्युत्तर देने वाला स्वयं अपने कथन पर विचार करे, तो वह अपने इस गलत उद्धरण से पीछे हट जाएगा। क्योंकि जब उस पर यह आपत्ति की गई कि विद्वानों ने फ़ारसी में 'ज़ान' को 'मीश' कहा है,

और यही चीज़ उर्दू में 'भेड़' कही जाती है, इसलिए भेड़ 'ज़ान' में शामिल है, तो उसने कहा कि इस व्याख्या का अर्थ है "मा काना मिन दवात अल-सूफ़"।

[1] जामी' अल-रुमुज़, किताब अल-ज़कात, मकतबा इस्लामिया गुंबद क़ामूस ईरान 1/306। पृष्ठ 421 / 630

السادس عشر: استشهادك بمن التبعيضية ان تمشيي، ففي عبارة شرح النقاية دون سائر عبارات التي نقلنا بعضها، ثم لا حجة لك فيها ايضاً فان ما فی قوله ما كان من ذوات الصوف[1] للاستغراق والفردية تاتی بالتبعيضية فمن في محلها قطعاً من دون دلالة على عموم الحد، والمعنى ان الضأن اسم كل فرد من ذوات الصوف، كان تقول على ما اشتهر باقتفاء آثار الفلاسفة المبطلة ان الانسان اسم كل من كان من اهل النطق، افيفهم منهم ان الناطق يعم الانسان وغيره وانظر الى عبارة نفسك حيث نزلت عن ادعاء التفسير بالاعم و اتيت على تعبير المساوات بين الضأن و ذات الصوف على قول مخالفك، فقلت لو قبل ان غرضهم من تفسير الضأن بميش ان الضأن ماكان من ذوات الصوف سواء كان له الية اولا ، كما ان ميش كذلك الخ فاين ذهب عنك ههنا من التبعيضية۔

تنبیہ شانزدہم تعریف میں من تبعیضیہ کی تحقیق: صرف شرح نقایہ کی عبارت میں لفظ من آیا ہے، ماکان من ذوات الصوف (جو اون دار میں سے ہو) اس کو بعض کے معنی میں لے کر یہ سہارا پکڑنا کہ یہاں مراد تمام صوف والے نہیں بلکہ بعض صوف والے ہیں (یعنی دنبہ) غلط ہے، کیونکہ اس سے قبل ما کان ہے۔ جو استغراق کے لئے ہے، تو یہاں مِن جو تبعیض کے لئے آتی ہے کلی کے افراد پر فرداً فرداً دلالت کے لئے ہے۔ اور معنیٰ یہ ہے کہ ضان نام ہے اون والے جانور میں سے ہر ہر فرد کا، تو من کی تبعیض بھی سلامت رہی اور ما کا استغراق بھی۔ یہ ایسے ہی ہے کہ فلاسفہ نے انسان کی اوندھی سیدھی جو تعریف کی ہے: الانسان حیوان ناطق۔ اس کی تعبیر کوئی یوں کرے: الانسان اسم لکل ما کان من اھل النطق (انسان ہر اس کا نام ہے جو نطق والوں میں سے ہو) تو کیا اس مثال میں کوئی یہ گمان کر سکتا ہے کہ نطق انسان سے اعم ہے۔ مجیب اگر خود اپنی عبارت پر غور کرے تو اپنے اس غلط استشہاد سے رجوع کرے کیونکہ جب اس پر یہ اعتراض ہوا

کہ علماء نے فارسی میں ضان کو میش کہا، اور یہی چیز اردو میں بھیڑ کہی جاتی ہے لہذا بھیڑ ضائن میں داخل ہوئی، تو اس نے کہا اس تفسیر کا مطلب یہ ہے کہ "ماکان من ذوات الصوف"

[1] جامع الرموز کتاب الزکوۃ مکتبہ اسلامیہ گنبد قاموس ایران ۱/ ۳۰۶ Page 421 of 630

Fatawa-e-Razvia - Volume 20

'Mish' (sheep) whether it has a fat-tail (Alya) or not (i.e., the one with wool is Mish). See, here also 'min' is partitive (tab'iziya), but the respondent considered it general for both fat-tailed and non-fat-tailed. Here, by using the support of 'min tab'iziya', he did not consider 'souf-dar' (woolly) as more general than 'dhan' (sheep). Therefore, it is known that taking support from 'min' in these definitions is also incorrect.

Seventeenth point: Your reliance on the general definition of 'Ma'az' (goats) does not benefit you in any way, for the generality of a related term does not indicate the generality of its associate. Scholars have explicitly stated that deducing from the Quranic mention is among the weakest of proofs. Furthermore, the style of speech here is not like its counterpart in 'Dhan' (sheep) due to the absence of individualization here. This was the subtle point of variation, even if Al-Quhistani does not specify 'Sh'ar' (hair) for 'Ma'az'. However, we have seen scholars making this specification. Allama Ali al-Qari says in al-Mirqat under the mentioned hadith of Zaid (may Allah be pleased with him): 'Indeed, Sh'ar (hair) is specific to goats, just as Wabr (fur) is specific to camels.' Allah Almighty said: 'And of their wool, their fur and their hair [He made] furnishings and provision for a time.' But the term 'hair' may be expanded to be general [to all]. You will soon find from the words of commentators a clear inclination towards this, even though the discussion here is about sheep and goats (Ghanam), so others are excluded from the classification.

Seventeenth Warning - Discussion on the Wording: (Scholars defined 'Dhan' as 'those possessing wool' (souf) and defined 'Ma'az' as 'those possessing hair' (sh'ar). This supported those who believe that sheep are included in 'Dhan' because scholars based the definition of 'Dhan' on wool, not on the fat-tail.) The respondent replied to this by saying that this would only be valid if we accept that the phrase 'one having wool' is equivalent to 'Dhan'. However, this term here is more general than 'Dhan'. The proof is that alongside it, the definition of a goat was given as 'one having hair'. Now if in this definition also, the basis is placed on having hair, then cows and buffaloes which are also hairy, and goats would be included. Therefore, the reality is that at this point scholars defined both 'Dhan' and 'Ma'az' with general terms. This statement of the respondent is not correct, because the basis of this answer is on the rule that 'two sentences which in words...'

[1] Mirqat al-Mafatih, Sharh Mishkat al-Masabih, Book of Prayer, Chapter on Sacrifice, Habibia Library, Quetta, 8/375. Page 422 of 630

फतावा-ए-रज़विया - जिल्द 20

'मिश' चाहे उसे चकती (दुंबा) हो या न हो (जो ऊन वाली है वह मिश है)। देखिये यहाँ भी 'मिन' तबईज़िया (भागसूचक) है, लेकिन उत्तरदाता ने इसे चकतीदार और बिना चकतीदार दोनों के लिए सामान्य माना। यहाँ 'मिन तबईज़िया' का सहारा लेकर ऊन वाले को 'ज़ान' (भेड़) से अधिक व्यापक नहीं माना। अतः यह स्पष्ट हुआ कि इन परिभाषाओं में 'मिन' (से/में से) का सहारा लेना भी गलत है।

सत्रहवाँ बिन्दु: 'मअज़' (बकरी) की सामान्य परिभाषा पर आपका भरोसा आपको कोई लाभ नहीं पहुँचाता, क्योंकि एक साथी शब्द की व्यापकता उसके साथी की व्यापकता का प्रमाण नहीं होती। विद्वानों ने स्पष्ट किया है कि उल्लेख में कुरान से प्रमाण लेना सबसे कमज़ोर प्रमाणों में से है। इसके अतिरिक्त, यहाँ भाषण की शैली वैसी नहीं है जैसी 'ज़ान' (भेड़) के मामले में थी, क्योंकि यहाँ वैयक्तिकता का अभाव है। यही परिवर्तन का सूक्ष्म बिंदु था, भले ही अल-कुहिस्तानी 'शअर' (बाल) को 'मअज़' के लिए विशिष्ट न करें। हालाँकि, हमने विद्वानों को इसे विशिष्ट करते देखा है। अल्लामा अली अल-क़ारी ने अल-मिर्क़ात में ज़ैद (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस के तहत कहा है: 'निश्चित रूप से शअर (बाल) बकरियों के लिए विशिष्ट है, जैसे वब्र (फर/रोएँ) ऊंटों के लिए विशिष्ट है।' अल्लाह तआला ने फरमाया: 'और उनकी ऊन, उनके फर और उनके बालों से [उसने बनाए] सामान और एक समय तक के लिए सुविधा।' लेकिन 'शअर' शब्द का विस्तार इसे सामान्य बनाने के लिए किया जा सकता है। आप जल्द ही व्याख्याकारों के शब्दों से इस ओर स्पष्ट झुकाव पाएंगे, भले ही यहाँ चर्चा भेड़ों और बकरियों (ग़नम) के बारे में है, इसलिए अन्य को इस वर्गीकरण से बाहर रखा गया है।

सत्रहवीं चेतावनी - शब्दों पर चर्चा: (विद्वानों ने 'ज़ान' (भेड़) को 'ऊन वाली' (ज़वात अल-सूफ़) के रूप में परिभाषित किया और 'मअज़' (बकरी) को 'बालों वाली' (ज़वात अल-शअर) के रूप में परिभाषित किया। इसने उन लोगों का समर्थन किया जो भेड़ को 'ज़ान' में शामिल मानते हैं क्योंकि विद्वानों ने 'ज़ानियत' (भेड़ होने) का आधार ऊन पर रखा, चकती (पूँछ की चर्बी) पर नहीं।) उत्तरदाता ने इसका यह जवाब दिया कि यह तो तब होता जब हम यह स्वीकार कर लें कि 'जिसके पास ऊन हो' वाक्यांश 'ज़ान' के बराबर है। हालाँकि, यह शब्द यहाँ भी 'ज़ान' से अधिक व्यापक (आम) है। प्रमाण यह है कि इसके साथ 'जिसके पास बाल हों' कहकर बकरी की परिभाषा दी गई है। तो अगर इस परिभाषा में भी आधार बालों पर रखा जाए, तो गाय और भैंस भी जो बाल वाले हैं, और बकरियाँ भी इसमें शामिल हो जाएँगी। इसलिए हकीकत यही है कि इस स्थान पर विद्वानों ने 'ज़ान' और 'मअज़' दोनों की ही

परिभाषाएँ सामान्य शब्दों में दी हैं। उत्तरदाता की यह बात सही नहीं है, क्योंकि इस उत्तर का आधार उस नियम पर है कि 'जो दो वाक्य शब्दों में...'

[1] मिर्क़ात अल-मफ़ातीह, शरह मिश्कात अल-मसाबीह, किताबुल सलात, क़ुरबानी का अध्याय, मकतबा हबीबिया, क्वेटा, 8/375। पेज 422 of 630

میش سواء کان لہ الیۃ اولا (جواون والی ہے میش ہے۔ اس کے چکتی ہو یا نہ ہو) دیکھئے یہاں بھی من تبعیضہ ہے، لیکن مجیب نے اس چکتی دار اور غیر چکتی دار دونوں میں عام مانا، یہاں من تبعیضہ کا سہارا لے کر صوف دار کو ضان سے عام نہیں مانا۔ پس معلوم ہوا کہ ان تعریفوں میں مِنْ کا سہارا لینا بھی غلط ہے۔

السابع عشر: استنادک بعموم حد المعز لا یغنی عنک شیئا فان عموم قرین لایدل علی عموم صاحبہ. وقد نص العلماء علی ان الاستدلال بالقرآن فی الذکر من افسد الدلائل. وایضا لیس اسلوب الکلام فیہ کمثلہ فی الضأن لعدم ما الافرادیۃ ھنا وکان ھذہ ہی نکتۃ التغییر ان کان القہستانی لایخص الشعر بالمعز، علی انا رأینا العلماء یخصون، قال العلامۃ علی القاری فی المرقاۃ تحت حدیث زید المذکور رضی اللہ تعالیٰ عنہ ان الشعر مختص بالمعز، کما ان الوبر مختص بالابل، قال تعالٰی "وَمِنْ اَصْوَافِھَا وَاَوْبَارِھَا وَاَشْعَارِھَا اَثَاثًا وَّمَتَاعًا اِلٰی حِیْنٍ" و لکن قد یتوسع بالشعر فیعم ۱ ھ و سیأ تیک من کلام المفسرین ما یمیل الیہ میلا ظاھرا مع ان الکلام ھنا فی الغنم فغیرہ خارج عن المقسم فلم یکن فی شیئی

تنبیہ ہفتدہم قرآن فی اللفظ کی بحث: (علماء نے ضان کی تعریف میں ما کان من ذوات الصوف کہا (جس کے اون ہو) اور معز کی تعریف میں ما کان من ذوات الشعر (جو بال والا ہو) کہا؛ اس سے ان لوگوں کی تائید ہوتی تھی جو بھیڑ کو ضان میں داخل مانتے ہیں کہ علماء نے ضانیت کا مدار اون پر رکھا چکتی پر نہیں۔) اس کا جواب مجیب نے یہ دیا تھا کہ یہ تو جب ہو جب ہم یہ تسلم کر لیں کہ "مَا لَہ صُوف" کا لفظ ضان کے مساوی ہے۔ حالانکہ یہ لفظ یہاں بھی ضان سے اعم ہے۔ دلیل یہ ہے کہ اس کے ساتھ مالہ شعر کہہ کے بکری کی تعریف کی گئی ہے۔ تو اگر اس تعریف میں بھی مدار بال پر رکھا جائے تو گائے اور بھینس بھی جو بال دار ہیں، بکری بھی شامل ہو

جاتے ہیں، اس لئے حقیقت یہی ہے کہ اس مقام پر علماء نے ضان اور معز دونوں ہی کی تعریفیں لفظِ عام سے فرمائی ہیں۔ مجیب کی یہ بات صحیح نہیں، کیونکہ اس جواب کا مدار اس قاعدے پر ہے کہ "جو دو جملے لفظ میں...."

[1] مرقات المفاتیح شرح مشکاۃ المصابیح کتاب الصلوۃ باب فی الاضحیہ مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۸/۳۷۵

Fatawa-e-Razviya, Volume 20

From the broader definition.

Even if they appear together, their rulings aren't necessarily the same. 'That's why the respondent is saying that in the definition of a goat as "mā lahu sha'r" (what has hair), "sha'r" (hair) is general. So in the definition "mā lahu ṣūf" (what has wool), "ṣūf" (wool) should also be general, although this reasoning is fundamentally flawed and incorrect.'

(a) The scholars of Islam have decided that 'conjunction in wording does not imply conjunction in ruling' (qirān fī al-lafẓ qirān fī al-ḥukm). Therefore, it is not at all necessary that if 'sha'r' is general in 'mā lahu sha'r', then 'ṣūf' must also be general in 'mā lahu ṣūf'.

(b) Perhaps that is why Qahistani used the term 'mā kāna min dhawāt al-ṣūf' (that which is of the woolly kind) with the word 'mā kāna' in the definition of sheep (ḍā'n), while in the definition of goats (ma'z), he only said 'min dhawāt al-sha'r' without the word 'mā kāna'. That is to say, this change in style was precisely intended so that in one place it refers to something general and in another to something equal (specific).

(c) In the definition of a goat, the word 'sha'r' is equal to goat (i.e., specific to it). The idea that it is general is wrong. According to Mulla Ali Qari and other scholars, the hair of a goat is also termed 'sha'r' in Shariah, so there is no question of including buffaloes and cows.

'Indeed, hair is specific to goats, just as "wabar" (fur) is specific to camels. Allah Almighty said in the Great Quran: "from their wool, their fur, and their hair" (16:80), stating "ṣūf" for sheep, "wabar" for camels, and "sha'r" for goats. However, in common usage, "sha'r" may figuratively be applied to other hair.' (Mulla Ali Qari, Mirqat, concerning a Hadith narration)

(d) Objecting based on cows, bulls, and buffaloes is useless because they are not even included in the classification here. The discussion is about 'ghanam' (small cattle), which consists of two types: those with wool (mā lahu ṣūf) and those with hair (mā lahu sha'r). So by considering the word to be specific, the classification is complete.

Eighteenth: No, indeed there is no room here to claim generality, for scholars have explicitly stated that 'ṣūf' (wool) is specific to sheep. Allama Kamal al-Din al-Damiri said...

Eighteenth Warning: Investigation into the terms 'Ḍā'n' (sheep) and 'Ṣūf' (wool): In the definition of sheep as 'mā lahu ṣūf', the word 'ṣūf' cannot possibly be more general than 'ḍā'n', and there is no room to say the definition is broader.

---

1 Mirqat al-Mafatih, Book of Prayer, Chapter on Sacrifice, Third Section, Maktaba Habibiyah Quetta, 3/578 Page 423 of 630

फ़तावा-ए-रज़विया, खंड २०

व्यापक परिभाषा से।

साथ होने पर भी उन दोनों का नियम एक ही नहीं होता। 'तभी तो उत्तर देने वाला कह रहा है कि बकरी की परिभाषा 'मा़ लहू शअर' (जिसके बाल हों) में 'शअर' (बाल) सामान्य है। तो 'मा़ लहू सूफ़' (जिसका ऊन हो) में 'सूफ़' का सामान्य होना आवश्यक है, हालाँकि यह तर्क पूरी तरह से दोषपूर्ण और ग़लत है।'

(अ) इस्लाम के विद्वानों का निर्णय है कि 'क़िरान फ़िल लफ्ज़ क़िरान फ़िल हुक्म' (शब्दों का साथ होना नियमों के साथ होने का अनिवार्य प्रमाण नहीं है)। इसलिए यह बिल्कुल आवश्यक नहीं है कि यदि 'मा़ लहू शअर' में 'शअर' सामान्य है, तो 'मा़ लहू सूफ़' में 'सूफ़' भी सामान्य हो।

(ब) शायद इसी लिए क़हिस्तानी ने भेड़ (ज़ान) की परिभाषा में 'मा़ काना मिन ज़वातुल सूफ़' शब्द 'मा़ काना' के साथ कहा, और बकरी (मा़ज़) की परिभाषा में केवल 'मिन ज़वातुल शअर' बिना 'मा़ काना' शब्द के कहा, यानी यह शैली बदलना इसी लिए हुआ कि एक स्थान पर सामान्य और दूसरे स्थान पर बराबर (विशिष्ट) अर्थ हो।

(स) बकरी की परिभाषा में शब्द 'शअर', बकरी के बराबर है। यह विचार ग़लत है कि यह सामान्य है। मुल्ला अली क़ारी आदि विद्वानों के अनुसार बकरी के बाल को भी शरिया में 'शअर' कहा जाता है, इसलिए भैंस और गाय के शामिल होने का कोई प्रश्न ही नहीं है।

'निश्चित रूप से बाल बकरी के साथ विशिष्ट हैं, जैसे "वबर" ऊंट के साथ विशिष्ट है। अल्लाह तआला ने महान क़ुरआन में "मि़न अस्वा़फ़िहा व अौबारिहा व अश्आरिहा" फ़रमाया कि "सूफ़" (ऊन) भेड़ के लिए, "वबर" ऊंट के लिए, और "शअर" बकरी के लिए है, हालांकि बोलचाल में रूपकात्मक रूप से दूसरे बालों के लिए भी "शअर" शब्द का प्रयोग हो जाता है'। (मुल्ला अली क़ारी, मिर्कात)

(द) गाय, बैल और भैंस का विरोध बेकार है क्योंकि वे यहाँ वर्गीकरण में शामिल ही नहीं हैं, चर्चा तो 'ग़नम' (भेड़-बकरी) की है कि 'ग़नम' की दो किस्में हैं: 'मा़ लहू सूफ़' और 'मा़ लहू शअर', तो शब्द को बराबर (विशिष्ट) मानकर भी वर्गीकरण पूरा हो गया।

अठारहवाँ: नहीं, बल्कि यहाँ सामान्यता का दावा करने की कोई गुंजाइश नहीं है, क्योंकि विद्वानों ने स्पष्ट किया है कि 'सूफ़' भेड़ के साथ विशिष्ट है। अल्लामा कमालुद्दीन दमीरी ने कहा...

अठारहवीं चेतावनी: शब्द 'ज़ान' (भेड़) और 'सूफ़' (ऊन) की जाँच: भेड़ की परिभाषा 'मा लहू सूफ़' में शब्द 'सूफ़', 'ज़ान' से अधिक व्यापक नहीं हो सकता और यह कहने की गुंजाइश ही नहीं है कि परिभाषा व्यापक है।

---

१ मिर्कातुल मफ़ातीह, किताबुस सलात, क़ुरबानी का अध्याय, तीसरा अनुभाग, मकतबा हबीबिया क्वेटा, ३/५७८ पृष्ठ ४२३ का ६३०

من التعریف بالا عم۔

ساتھ ساتھ ہوں ان دونوں کا حکم بھی ایک ہی ہوتا ہے۔ "جبھی تو مجیب یہ کہہ رہا ہے کہ معز کی تعریف 'مَا لَهُ شَعْرٌ' میں شعر عام ہے۔ تو 'مَا لَهُ صُوْفٌ' میں صوف عام ہونا چاہئے، حالانکہ یہ استدلال ہی سرے سے فاسد اور غلط ہے۔"

(الف) علماء اسلام کا فیصلہ ہے کہ "قِران فی اللفظ قِران فی الحکم" لفظ میں ساتھ ہونا حکم میں ساتھ ہونے کو مستلزم نہیں ہے۔ اس لئے یہ بالکل ضروری نہیں ہے کہ "مَا لَهُ شَعْرٌ" عام ہو تو "مَا لَهُ صُوْفٌ" بھی عام ہو۔

(ب) شاید اسی لئے قہستانی نے ضان کی تعریف میں "مَا كَانَ مِن ذَوَاتِ الصُّوْفِ" لفظ ماکان کے ساتھ، اور معز کی تعریف میں صرف "من ذوات الشعر" لفظ ماکان کے بغیر کہا، یعنی یہ اسلوب بدلنا اسی لئے ہوا کہ ایک جگہ عام اور ایک جگہ مساوی مراد ہو۔

(ج) معز کی تعریف میں لفظ شعر، معز کے مساوی ہے۔ یہ خیال غلط ہے کہ عام ہے۔ ملا علی قاری وغیرہ علماء کے نزدیک بکری کے بال کو بھی شرعاً شعر کہا جاتا ہے، اس لئے بھینس اور گائے کے شمول کا کوئی سوال نہیں۔

"بیشک بال بکری کے ساتھ خاص ہے، جیسا وبر اونٹ کے ساتھ خاص ہے۔ اللہ تعالیٰ نے قرآن عظیم میں 'مِنْ اَصْوَافِهَا وَاَوْبَارِهَا وَاَشْعَارِهَا' ۱ فرمایا کہ صوف ضان کے لئے، وبر اونٹ کے لئے، اور شعر بکری کے لئے، البتہ محاورہ میں مجازاً دوسرے بال کے لئے بھی شعر کا اطلاق ہو جاتا ہے"۔ (ملا علی قاری مرقات زید حدیث زید)

(د) گائے، بیل اور بھینس سے اعتراض بیکار ہے کہ وہ یہاں مقسم میں شامل ہی نہیں، کلام تو غنم میں ہے کہ غنم کی دو قسمیں ہیں مالہ صوف و مالہ شعر، تو لفظ مساوی مان کر بھی حصہ کامل ہو گیا۔

الثامن عشر: کلا بل لا مساغ ههنا لادعاء العموم، فان العلماء صرحوا ان الصوف مختص بالضان، قال العلامة کمال الدین الدمیری

تنبیہ ہیزدہم لفظ ضان اور صوف کی تحقیق: ضان کی تعریف مَالَه صُوْفٌ میں لفظ صوف ضان سے اعم ہو ہی نہیں سکتا اور یہ کہنے کی گنجائش ہی نہیں کہ تعریف بالا عم ہے۔

---

۱ مرقات المفاتیح کتاب الصلوٰۃ باب الاضحیۃ الفصل الثالث مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۳/ ۵۷۸

Fatawa Rizwia Vol 20

[Table Header - Left Column (Arabic citations), Right Column (Urdu translation/ explanation)]

In Hayat al-Hayawan: "Suf (wool) is only for sheep (d'an)". [1] This is because scholars have clarified that suf refers only to the hair of sheep. Imam al-Razi says in Mafatih al-Ghayb under the recently recited verse: "The commentators and linguists say that aswaf (wool) is for sheep, awbar (soft hair) is for camels, and ash'ar (hair) is for goats." [2] Suf refers only to the hair of sheep (Hayat al-Hayawan by Damiri). Linguists and commentators state that suf is specific to the hair of sheep, wabar to the hair of camels, and sha'r to the hair of goats. (Mafatih al-Ghayb by Razi). Qadi (Baydawi) says in Anwar al-Tanzil: "Suf is for ewes, wabar for camels, and sha'r for goats." [3] Suf is for sheep, wabar for camels, and sha'r for goats (Qadi Baydawi). Allama Mufti Abu al-Saud says in Irshad al-Aql: "The pronouns refer to livestock (an'am) in a way of categorization, meaning 'He made for you furniture from the wool of sheep, soft hair of camels, and hair of goats...'" [4] The pronouns are for livestock, and there is a division among its types, meaning He made for you wool from sheep, soft hair from camels, and hair from goats (Irshad al-Aql by Mufti Abu al-Saud). Muhyi al-Sunnah says in al-Ma'alim: "Meaning wool of sheep, soft hair of camels, and hair of goats." [5] Meaning wool of sheep, soft hair of camels, and hair of goats (Tafsir Khazin). If wool were found in any livestock other than sheep, and since the divine allusion is for livestock, the reference for these three pronouns along with the three types of hair is the word 'an'am' (livestock). If the hair of any other animal within the livestock was also called 'suf', the commentators would never have dared to limit the ruling of Allah's word to specific care despite the generality of the allusion. We have already presented the dispersed text from al-Mirqat to you.

Footnotes: 1. Hayat al-Hayawan, Chapter of the letter 'Ghayn', under 'Al-Ghanam', Mustafa al-Babi Egypt, 2/123. 2. Mafatih al-Ghayb (Tafsir al-Kabir), under verse 16:80, Al-Matba'ah al-Bahiyyah al-Misriyyah, Egypt, 20/92. 3. Anwar al-Tanzil (Tafsir al-Baydawi), under verse 16:80, Mustafa al-Babi Egypt, First half, p. 777. 4. Irshad al-Aql al-Salim (Tafsir Abi al-Saud), under verse 16:80, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/133. 5. Ma'alim al-Tanzil on the margin of (Tafsir al-Khazin), under verse 16:80, Mustafa al-Babi Egypt, 3/107.

Page 424 of 630

फ़तावा रिज़विया खंड २०

[तालिका शीर्षक - बायां कॉलम (अरबी उद्धरण), दायां कॉलम (उर्दू अनुवाद/व्याख्या)]

हयात अल-हयवान में है: "सूफ़ (ऊन) केवल भेड़ (ज़ान) के लिए है।" [१] क्योंकि विद्वानों ने स्पष्ट किया है कि सूफ़ केवल भेड़ के बालों को कहते हैं। इमाम अल-राज़ी मफ़ातीह अल-ग़ैब में हाल ही में पढ़ी गई आयत के तहत कहते हैं: "व्याख्याकारों और भाषाविदों का कहना है कि असवाफ़ (ऊन) भेड़ के लिए, औबार (मुलायम बाल) ऊंट के लिए और अशआर (बाल) बकरी के लिए है।" [२] सूफ़ केवल भेड़ के बालों को कहते हैं (हयात अल-हयवान दमीरी)। तफ़्सीर और भाषा के विशेषज्ञ फरमाते हैं कि सूफ़ भेड़ का बाल, वबर ऊंट का बाल और शअर बकरी के बाल के लिए विशिष्ट है। (मफ़ातीह अल-ग़ैब राजी द्वारा)। काज़ी (बैज़ावी) अनवार अल-तन्ज़ील में कहते हैं: "सूफ़ भेड़ के लिए, वबर ऊंट के लिए और शअर बकरी के लिए है।" [३] सूफ़ भेड़ के लिए, वबर ऊंट के लिए और शअर बकरी के लिए (काज़ी बैज़ावी)। अल्लामा मुफ्ती अबू अल-सऊद इरशाद अल-अक़्ल में कहते हैं: "सर्वनाम मवेशियों (अनआम) के लिए वर्गीकरण के तरीके से हैं, यानी 'उसने तुम्हारे लिए भेड़ के ऊन, ऊंट के मुलायम बाल और बकरी के बालों से सामान बनाया...'" [४] सर्वनाम मवेशियों के लिए हैं, और इसकी हर किस्म पर विभाजन भी है यानी तुम्हारे लिए भेड़ के ऊन, ऊंट के वबर और बकरी के बाल बनाए (इरशाद अल-अक़्ल मुफ्ती अबू अल-सऊद)। मुहय्यी अल-सुन्नत मआलिम में कहते हैं: "अर्थात भेड़ का ऊन, ऊंट का मुलायम बाल और बकरी का बाल।" [५] अर्थात भेड़ का ऊन, ऊंट का वबर और बकरी का बाल (तफ़्सीर खाज़िन)। यदि भेड़ के अलावा किसी अन्य मवेशी में ऊन पाया जाता, और चूंकि ईश्वरीय संकेत मवेशियों के लिए है, तो इन तीनों सर्वनामों का संदर्भ जो तीनों प्रकार के बालों के साथ हैं, शब्द 'अनआम' (मवेशी) है। यदि मवेशियों में से किसी और जानवर का बाल भी सूफ़ कहलाता, तो व्याख्याकारों को संकेत की व्यापकता के बावजूद अल्लाह के शब्द पर विशिष्ट ध्यान के साथ निर्णय देने का साहस कभी नहीं होता। हमने आपको अल-मिरक़ात का बिखरा हुआ कलाम सुना दिया है।

पाद-टिप्पणियाँ: १. हयात अल-हयवान, अध्याय 'ग़ैन', भेड़ (अल-ग़नम) के तहत, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, २/१२३। २. मफ़ातीह अल-ग़ैब (तफ़्सीर अल-कबीर), आयत १६:८० के तहत, अल-मतबअह अल-बहिय्या अल-मिसरिया, मिस्र, २०/१२। ३. अनवार अल-तन्ज़ील (तफ़्सीर अल-बैज़ावी), आयत १६:८० के तहत, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पूर्वार्ध, पृष्ठ ७७७। ४. इरशाद अल-अक़्ल अल-सलीम (तफ़्सीर अबी अल-सऊद), आयत १६:८० के तहत, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत,

५/१३३। ५. मआलिम अल-तन्ज़ील (तफ़्सीर अल-खाज़िन के हाशिये पर), आयत १६:८० के तहत, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, ३/१०७।

पृष्ठ ४२४ / ६३०

فی حیوۃ الحیوان لیس الصوف الاللضان^1 اھ کیونکہ علماء نے تصریح کی ہے کہ صوف ضأن کے بال ہی کو کہتے ہیں، وقال الامام الرازی فی مفاتیح الغیب تحت الاٰیۃ المتلوۃ آنفاً قال المفسرون واھل اللغۃ الاصواف للضان، والاوبار للابل، والاشعار للمعز^2 اہـ صوف صرف ضأن کے بال کو کہتے ہیں (حیوۃ الحیوان دمیری) اہلِ تفسیر ولغت فرماتے ہیں کہ صوف ضأن کا بال، وبر اونٹ کا بال اور شعر معز کے بال کے لئے خاص ہے۔ (مفاتیح الغیب للرازی) وقال القاضی فی انوار التنزیل الصوف للضائنۃ، و الوبرللابل والشعر للمعز^3 اہـ صوف ضائنہ کے لئے، اور وبر اونٹ کے لئے اور شعر معز کے لئے (قاضی بیضاوی) قال العلامۃ المفتی ابو السعود فی ارشاد العقل الضمائر للانعام علی وجہ التنویع ای وجعل لکم من اصواف الضأن والاوبار الابل، واشعار المعز اثاثا^4 الخ ضمائر الانعام کے لئے ہیں، اور اس کے ہر نوع پر تقسیم بھی ہے یعنی تمہارے لئے ضأن کے صوف اونٹ کے وبر اور معز کے بال بنائے، (ارشاد العقل المفتی ابوالسعود) وقال محی السنہ فی المعالم یعنی اصواف الضأن، واوبار الابل، واشعار المعز^5 اہـ یعنی ضأن کے صوف، اونٹ کے وبر اور معز کے بال (تفسیر خازن) فلو وجد الصوف لشیع من الانعام سوی الضأن، والکنایۃ الالھیۃ انما ھی للانعام، ما ساغ لہم الحکم علی کلام اللہ عز وجل بخصوص العنایۃ مع عموم الکنایۃ، وقد اسمعناك کلام المرقاۃ مفرقا کلام الہی میں ان تینوں ضمیروں کا مرجع جو تینوں بالوں کے ساتھ ہیں لفظ انعام ہے تو اگر فی نفسہ انعام میں سے کسی اور جانور کا بال بھی صوف کہلاتا، تو مفسرین کو ہر گز یہ جرات نہ ہوتی

حواشی: 1 حیوۃ الحیوان باب الغین المعجمہ تحت الغنم مصطفی البابی مصر ۲/ ۱۲۳ 2 مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر) تحت آیت ۱۶ / ۸۰ المطبعہ البھیہ المصریہ مصر ۲۰/ ۹۲ 3 انوار التنزیل (تفسیر

البیضاوی) تحت آیت ۱۶ / ۸۰ مصطفی البابی مصر نصف اول ص ۷۷۷ 4 ارشاد العقل السلیم (تفسیر ابی السعود) تحت آیت ۱۶ / ۸۰ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۳۳ 5 معالم التنزیل علی ہامش (تفسیر الخازن) تحت آیت ۱۶ / ۸۰ مصطفی البابی مصر ۳ / ۱۰۷

Fatawa Rizvia, Volume 20

[Arabic Column]: In two places, [it is mentioned] in a poignant manner that indicates through its content that wool (Suf) is specific to sheep (Daan). This is what is gathered from linguistic interpretations. In summary, of those who speak the Arabic language, none has expressed that wool belongs to anything other than sheep. Thus, if its individuals are included generally—as is the case—it is an equivalent definition; otherwise, it is more specific. In any case, a wool-bearing creature can only be from the category of sheep. You have admitted that this animal of ours is a wool-bearer, so it must necessarily be from the category of sheep. This fulfills the objective in the most complete manner.

Nineteenth: It was my statement previously: what would let you know that perhaps the first three are definitions by equivalents, and this one by the more specific? Now I say, pulling the reins after I had loosened them as I hoped and fulfilled: did you not realize from what I cast in the seventh and eleventh [points], that if 'Daan' (sheephood) were restricted to something more specific than wool, the classification of livestock into two types would be invalidated. Therefore, the definition must be of equals. Defining by the possession of 'Aliyah' (fat tail) is a definition by the more specific, contrary to what you imagined of its meaning, and looking at the reality, its intended purpose was not followed.

Twentieth: Do you have a glance to spare for the words of the noble Imams? For they speak...

[Urdu Column]: That Allah Almighty made it general; let the author of Mirqat specify it. Their scattered words that we wrote in two places, if combined, their statement is also that wool is only for sheep. Thus, in such a case, if wool is considered general for both (sheep and ram), the definition is by equality; otherwise, with the more specific; there is no question of defining the more general with the more specific.

So it is proven that 'Daan' is a wool-bearer. And our animal is also a wool-bearer. Therefore, it is now clearly proven that the sheep is also 'Daan'.

Nineteenth Notice: Definition by the more general and definition by the more specific: I said before, it is possible that the first definition of 'Daan' is with the word 'equal' and the 'Aliyah' (fat tail) definition is with the more specific. Now I repeat the same thing with certainty because I have already stated that if 'Aam' (general) is

accepted, the restriction of 'Ghanam' (livestock) will end within its two types, and the sheep will become a third type.

Twentieth Notice: Fatwas of Imams and Scholars: This subtle point is also worth noting: the ram which has a fat tail, if someone's creation...

फतावा रिजविया, जिल्द २०

[अरबी कॉलम]: दो स्थानों पर, यह एक मार्मिक ढंग से बताया गया है जो इसकी विषयवस्तु से संकेत देता है कि ऊन (सूफ़) केवल भेड़ों (ज़ान) के लिए विशिष्ट है। यही भाषाई व्याख्याओं से प्राप्त होता है। संक्षेप में, अरबी भाषा बोलने वालों में से किसी ने यह व्यक्त नहीं किया है कि ऊन भेड़ों के अलावा किसी और के लिए है। इस प्रकार, यदि इसके व्यक्तियों को सामान्य रूप से शामिल किया जाता है—जैसा कि वास्तविकता है—तो यह एक समान परिभाषा है; अन्यथा, यह अधिक विशिष्ट है। किसी भी मामले में, ऊन धारण करने वाला जीव केवल भेड़ की श्रेणी से ही हो सकता है। आपने स्वीकार किया है कि हमारा यह जानवर ऊन धारण करने वाला है, इसलिए यह अनिवार्य रूप से भेड़ की श्रेणी से होना चाहिए। यह सबसे पूर्ण तरीके से उद्देश्य को पूरा करता है।

उन्नीसवाँ: पहले मेरा यह कथन था: आपको क्या पता कि शायद पहले तीन बराबरी की परिभाषाएँ हैं, और यह अधिक विशिष्ट द्वारा? अब मैं कहता हूँ, लगाम खींचते हुए उसके बाद जो मैंने ढीली छोड़ी थी जैसा कि मैंने आशा की थी और पूरा किया: क्या आपने उस चीज़ से महसूस नहीं किया जो मैंने सातवें और ग्यारहवें [बिंदुओं] में डाली थी, कि यदि 'ज़ानिया' (भेड़त्व) को ऊन से अधिक विशिष्ट किसी चीज़ तक सीमित कर दिया जाता, तो पशुधन का दो प्रकारों में वर्गीकरण अमान्य हो जाता। इसलिए, परिभाषा बराबरी की होनी चाहिए। 'अलिया' (मोटी पूंछ) के कब्जे द्वारा परिभाषित करना अधिक विशिष्ट द्वारा परिभाषा है, इसके अर्थ के बारे में जैसा आपने कल्पना की थी उसके विपरीत, और वास्तविकता को देखते हुए, इसके इच्छित उद्देश्य का पालन नहीं किया गया।

बीसवाँ: क्या आप महान इमामों के शब्दों पर एक नज़र डालेंगे? क्योंकि वे बोलते हैं...

[उर्दू कॉलम]: कि अल्लाह तआला ने इसे सामान्य बनाया; मिरक़ात के लेखक इसे विशिष्ट करें। उनके बिखरे हुए शब्द जो हमने दो स्थानों पर लिखे, यदि उन्हें मिलाया जाए, तो उनका कथन भी यही है कि ऊन केवल 'ज़ान' के लिए है। अतः ऐसी स्थिति में यदि ऊन को दोनों (भेड़ और दुंबा) के लिए सामान्य माना जाए, तो परिभाषा बराबरी के साथ हुई, अन्यथा अधिक विशिष्ट के साथ; सामान्य को अधिक विशिष्ट के साथ परिभाषित करने का तो कोई सवाल ही नहीं है।

तो सिद्ध हुआ कि 'ज़ान' ऊन वाला है। और हमारा यह जानवर भी ऊन वाला है। इसलिए अब यह बात स्पष्ट रूप से सिद्ध हो गई कि भेड़ भी 'ज़ान' ही है।

उन्नीसवीं चेतावनी: अधिक सामान्य द्वारा परिभाषा और अधिक विशिष्ट द्वारा परिभाषा: मैंने पहले कहा था, हो सकता है कि 'ज़ान' की पहली परिभाषा 'बराबर' शब्द से हो और 'अलिया' (मोटी पूंछ) वाली परिभाषा अधिक विशिष्ट के साथ हो। अब मैं उसी बात को निश्चितता के साथ दोहराता हूँ क्योंकि मैं बता चुका हूँ कि यदि 'आम' (सामान्य) मानते हैं तो 'ग़नम' (पशुधन) का घेरा इसके दो प्रकारों में समाप्त हो जाएगा, और भेड़ तीसरी किस्म हो जाएगी।

बीसवीं चेतावनी: इमामों और विद्वानों के फ़तवे: यह सूक्ष्म बिंदु भी देखने योग्य है: दुंबा जिसकी मोटी पूंछ होती है यदि किसी की सृष्टि...

पृष्ठ ४२५ / ६३०

[عربی کالم]: فی موضعین، فاجعة فانه یدلك بفحواه علی ان الصوف مختص بالضان، وهو المستفاد من تفاسیر اللغة، وبالجملة من عرب لسان العرب لم یعرب عنه ان الصوف لیس الا للضان، فاما ان یعم افراده کما هو الواقع فمساو او لا فاخص وعلی کل فلا تکون ذات الصوف الامن الضان، وقد اعترفت ان حیواننا هذا من ذوات الصوف فوجب ان یکون من الضان وفیه المطلوب بأتم شان۔ التاسع عشر: کان من قولی فیما سلف مایدریك لعل الثلثة الاول هی التفسیر بالمساوي هذا بالاخص والآن اقول قابضا للعنان بعد ما ارخیت مالي ترجیت وقد قضیت، اما تفطنت بما فی السابع والحادی عشر القیت، ان لو قصرت الضانیة علی شیئ اخص من الصوف بطل حصر الغنم فی نوعین فوجب ان یکون التفسیر بالمساوی، والتعریف بذات الالیة التعریف بالاخص علی ماتوهمت من معناها و النظر حقیقة لم تبع مرماها۔ العشرون: هل لك اجالة نظر فی کلمات الائمة الکرام، فانهم یتکلمون

[اردو کالم]: کہ اللہ تعالیٰ نے کس عام فرمایا، یہ خاص کریں صاحب مرقات کے متفرق کلام جو ہم نے دو جگہ لکھا، ملاؤیں تو ان کا فرمان بھی یہی ہے کہ صوف صرف ضان کے لئے ہے پس ایسی صورت میں صوف کو اگر دونوں (بھیر اور دنبہ) کے لئے عام مانا جائے تو مساوی کے ساتھ تعریف ہوئی ورنہ اخص کے ساتھ اعم کے ساتھ تعریف کا تو کوئی سوال ہی نہیں۔ تو ثابت ہوا کہ ضان صوف والا ہے۔ اور ہمارا یہ جانور بھی صوف والا ہے۔ لہٰذا اب بات واضح طور پر ثابت ہوگئی کہ بھیڑ بھی ضان ہی ہے، تنبیہ نوزدہم تعریف بالا عم اور تعریف بالاخص: میں نے پہلے کہا تھا، ہو سکتا ہے کہ ضان کی پہلی تعریف لفظ مساوی سے ہو اور "الیۃ" چکتی والی تعریف اخص کے ساتھ ہو، اب میں قطعیت کے ساتھ اسی بات کو دہراتا ہوں کیونکہ میں بتا چکا ہوں کہ اعم مانتے ہیں "غنم" کا حصر اس کی دو نوعوں میں ختم ہو جائے گا، اور بھیڑ تیسری قسم ہوجائے

گی۔ تنبیہ بستم ائمہ وعلاء کے فتاوے: یہ لطیفہ بھی قابلِ ملاحظہ ہے دنبہ جس کے چکتی ہوتی ہے

اگر کسی کے خلقہ

Fatawa-e-Razawiya, Volume 20

Regarding a sheep born without a fat tail (alya), is sacrificing it permissible or not? The madhhab of our Great Imam (Imam al-A'zam), the ancient hero, the lamp of the Ummah, the dispeller of grief, the leader of Imams, Abu Hanifa (may Allah be pleased with him and them) is that yes, it is. And this is the most correct view according to the Shafi'i Imams (may Allah have mercy on them). Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) said that sacrificing such a sheep is not permissible. And I will first let you hear the words of the scholars.

Is a goat whose ears and tail are missing from birth permissible for sacrifice or not?

Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) says: "It is impermissible."

It is narrated from Imam Abu Hanifa (may Allah have mercy on him): "It is permissible." (Faqih-ul-Nafs Imam Qazi Khan)

What if the sheep's fat tail (alya) is small like a regular tail from birth? "Imam al-A'zam says when he considers the absence of ears and tail permissible, then what is the issue with small ears? This will also be permissible."

"According to Imam Muhammad, only small ears are permissible; if there is no tail or ear from birth, it is not permissible." (Qazi Khan, al-Imam Faqih-ul-Nafs)

"It is in 'Al-Ajnas' that if a sheep's fat tail is small like an ear, sacrifice is permissible. And if it is completely absent, it is impermissible according to the Imam." (Al-Ajnas, Al-Khulasah, Alamgiri, I saw the text myself in Akhir Bin)

1. Fatawa Qazikhan, Kitab al-Udhiyyah, Chapter on Defects, Naval Kishore, Lucknow, 4/487
2. Fatawa Qazikhan, Kitab al-Udhiyyah, Chapter on Defects, Naval Kishore, Lucknow, 4/497

Page 426 of 630

फ़तावा रज़विया, खंड 20

इस बारे में कि यदि कोई भेड़ बिना चकती (पूंछ की चर्बी) के पैदा हुई हो, तो क्या उसकी कुर्बानी जायज़ है या नहीं? हमारे इमाम-ए-आज़म, क़दीम नायक, उम्मत के चिराग, दुख दूर करने वाले, इमामों के नेता, अबू हनीफ़ा (अल्लाह उन पर और उन सब पर प्रसन्न हो) का मज़हब यह है कि हाँ, यह जायज़ है। और शाफ़ई इमामों (अल्लाह उन पर रहम करे) के नज़दीक भी यही सबसे सही विचार है। इमाम मुहम्मद (अल्लाह उन पर रहम करे) ने फ़रमाया कि ऐसी भेड़ की कुर्बानी जायज़ नहीं है। और मैं पहले आपको विद्वानों के शब्द सुनाता हूँ।

बकरी का कान और दम पैदाइशी तौर पर ग़ायब हो तो क़ुरबानी जायज़ है या नहीं?

इमाम मुहम्मद रहमतुल्लाह अलैह फ़रमाते हैं: "नाजायज़ है।"

इमाम अबू हनीफ़ा रहमतुल्लाह अलैह से रिवायत है: "जायज़ है।" (फ़क़ीह-उन-नफ़्स इमाम क़ाज़ी ख़ान)

अगर दुंबा की चकती दुम ही की तरह ख़लक़तन छोटी हो? "इमाम-ए-आज़म जब बे-कान और दुम की जायज़ क़रार देते हैं तो छोटे कान में क्या रखा है। ये भी जायज़ होगी।"

"इमाम मुहम्मद के यहाँ सिर्फ़ सगीर-उल-अज़न की जायज़ है, ख़लक़ी कान चकती न हो तो जायज़ नहीं।" (क़ाज़ी ख़ान अल-इमाम फ़क़ीह-उन-नफ़्स)

"अजनास में है कि अगर दुंबा की चकती कान की तरह छोटी हो तो क़ुरबानी जायज़ है। और अगर मुतलक़न हो ही नहीं तो इमाम के यहाँ नाजायज़ है।" (अजनास, ख़ुलासा, आलमगीरी, अख़ीर बीन में मैंने ख़ुद देखा इबारत)

1. फ़तावा क़ाज़ी ख़ान, किताब अल-उज़हिया, फ़स्ल फ़ील उयूब, नवल किशोर लखनऊ, 4/487
2. फ़तावा क़ाज़ी ख़ान, किताब अल-उज़हिया, फ़स्ल फ़ील उयूब, नवल किशोर लखनऊ, 4/497

पेज 426 का 630

فیما اذا خلقت شاۃ بلا الیۃ ھل تجوز التضحیۃ بھا، فمذھب امامنا الاعظم والھمام الاقدم سراج الامۃ کاشف الغمۃ امام الائمۃ ابی حنیفۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ وعنھم ان نعم، وھو الاصح عند الائمۃ الشافعیۃ رحمھم اللہ تعالٰی وقال محمد رحمہ اللہ تعالٰی لا تجوز التضحیۃ بشاۃ کذا وانا اسمعک اولا کلمات العلماء قال الامام الاجل فقیہ النفس فخر الدین الاوز جندی فی الخانیۃ، الشاۃ اذا لم یکن لھا اذن ولا ذنب خلقۃ تجوز، قال محمد رحمہ اللہ تعالٰی لا یکون ھذا ولو کان لا یجوز، وذکر فی الاصل عن ابی حنیفۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ انہ یجوز ۱ اھ ثم قال وان کان لھا الیۃ صغیرۃ مثل الذنب خلقۃ جاز اما علی قول ابی حنیفۃ رحمہ اللہ تعالٰی فظاھر لان عندہ لو لم یکن لھا اذن ولا الیۃ اصلا جاز، فصغیرۃ الاذنین اولی، واما علی قول محمد رحمہ اللہ تعالٰی صغیرۃ الاذنین جائزۃ، وان لم تکن لھا الیۃ والاذن خلقۃ لا تجوز ۲ اھ وفی الاجناس ثم الخلاصۃ ثم الھندیۃ وعن

چکتی ہو ہی نہیں، اس کی قربانی جائز ہوگی یا نہیں؟ امام اعظم ہمام اقدم رحمۃ اللہ علیہ فرماتے ہیں: "ایسے دنبہ کی قربانی جائز ہے" امام شافعی رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ فرماتے ہیں: "یہی صحیح ہے" امام محمد بن حسن فرماتے ہیں: "ایسے کی قربانی صحیح نہیں ہے"۔

بکری کا کان اور دم پیدائشی طور پر غائب ہو تو قربانی جائز ہے یا نہیں؟

امام محمد رحمۃ اللہ تعالٰی فرماتے ہیں:۔ "ناجائز ہے۔"

امام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ سے روایت ہے:۔ "جائز ہے۔" (فقیہ النفس امام قاضی خان)

اگر دنبہ کی چکتی دم ہی کی طرح خلقۃً چھوٹی ہو؟ "امام اعظم جب بے کان اور دم کی جائز قرار دیتے ہیں تو چھوٹے کان میں کیا رکھا ہے۔ یہ بھی جائز ہوگی"

"امام محمد کے یہاں صرف صغیر الاذن کی جائز ہے، خلقی کان چکتی نہ ہو تو جائز نہیں" (قاضی خاں الامام فقیہ النفس)

"اجناس میں ہے کہ اگر دنبہ کی چکتی کان کی طرح چھوٹی ہو قربانی جائز ہے۔ اور اگر مطلقاً ہو ہی نہیں تو امام کے یہاں نا جائز ہے" (اجناس، خلاصہ، عالمگیری، اخیر بین میں میں نے خود دیکھا عبارت

1 فتاوی قاضیخاں کتاب الاضحیۃ فصل فی العیوب نولکشور لکھنو، ۴/ ۴۸۷ 2 فتاوی قاضیخاں کتاب الاضحیۃ فصل فی العیوب نولکشور لکھنو، ۴/ ۴۹۷

Fatawa Ridawiyya, Volume 20

[Table Content] Left Column (Arabic Source Texts): - Regarding the last two [books], it is narrated—and the wording is from 'Al-Wusta'—in 'Al-Ajnas': If a sheep has a small fat-tail (alya) created like an ear, it is permissible. If it does not have a fat-tail at all, Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) said: It is not permissible. [1] - In 'Wajiz' of Imam al-Kurdari: One that does not have a small fat-tail, resembling a tail, is permissible. If it does not have a fat-tail by creation, then similarly, Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) said it is not permissible. [2] - In 'Khizanat al-Muftin': The 'Sakar' is not permissible, which is an animal born without ears, just as one born without a tail or without a fat-tail is not permissible. [3] - In 'Al-Anwar' for Imam Yusuf al-Ardabili al-Shafi'i: It suffices (is permissible), the one created without an udder or a fat-tail or a horn. [4] - In 'Hayat al-Hayawan' for al-Kamal al-Damiri al-Shafi'i: The sheep created without an udder or without a fat-tail suffices according to the most correct opinion. [5] - Thus, it became evident by the agreement of the two views that the fat-tail is not among the essential pillars of the reality of a sheep, such that if it were absent, it would no longer be a sheep. As for the view of Imam al-A'zam, it is clear that he permits sacrifice for it even if it had no fat-tail by creation at all. As for the view of Muhammad...

Right Column (Urdu Summary/Translation): - (The summary is:) - "The ram whose fat-tail resembles a small tail or does not exist at all, its sacrifice is permissible; according to Imam Muhammad, it is impermissible." (Wajiz Imam Kurdari) - "A 'Sakar', which by birth has no ears, its sacrifice is not permissible; similarly for one whose tail or fat-tail is absent." (Khizanat al-Muftin) - "The animal which by birth has no udder or fat-tail, its sacrifice is permissible." (Imam Abu Yusuf Ardabili Shafi'i) - "An animal that is naturally born without an udder and fat-tail, the correct view is that its sacrifice is permissible." (Hayat al-Hayawan Damiri) - From these two fatwas, it is proven that the fat-tail is not a part of the essence of a sheep, such that if it is absent, the animal becomes something else instead of a sheep. According to the view of Imam Azam (may Allah have mercy on him), this matter is completely clear, and also according to the view of Imam Muhammad (may Allah have mercy on him), because he is speaking about a sheep without a fat-tail. If the fat-tail were an essential part of its reality, then the meaning of his phrase 'the one who has no fat-tail' would be 'if a sheep is not a sheep, its sacrifice is impermissible'—and such a redundant statement...

[Footnotes] 1. Khulasat al-Fatawa, Kitab al-Udhiya, Chapter Five, Maktaba Habibiya Quetta 4/321; Fatawa Hindiyya, Kitab al-Udhiya, Chapter Five, Noorani Kutub Khana Peshawar 5/297. 2. Fatawa Bazzaziya on the margin of Fatawa Hindiyya, Kitab al-Udhiya, Chapter Five, Noorani Kutub Khana Peshawar 6/293. 3. Khizanat al-Muftin, Kitab al-Udhiya, Manuscript version 2/707. 4. Al-Anwar li-A'mal al-Abrar. 5. Hayat al-Hayawan, Bab al-Sheen al-Mu'jamah (ash-Shah), Mustafa al-Babi Egypt 1/592.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

[तालिका सामग्री] बायाँ कॉलम (अरबी स्रोत पाठ): - अंतिम दो के बारे में, यह वर्णित है और शब्द 'अल-वुस्ता' के हैं, 'अल-अजनास' में: यदि भेड़ की एक छोटी चिकनी दुम (आलिया) कान की तरह बनी हो, तो वह जायज़ है। यदि उसके पास बिल्कुल भी चिकनी दुम न हो, तो इमाम मुहम्मद (अल्लाह उन पर रहम करे) ने कहा: यह जायज़ नहीं है। [1] - इमाम अल-कुरदरी के'वजीज़' में: वह जिसकी छोटी चिकनी दुम पूंछ के समान न हो, जायज़ है। यदि उसके पास जन्म से चिकनी दुम न हो, तो इसी तरह इमाम मुहम्मद (अल्लाह उन पर रहम करे) ने कहा कि यह जायज़ नहीं है। [2] - 'खज़ाना-तुल-मुफ़्तीन' में: 'सकार' जायज़ नहीं है, जो वह जानवर है जिसके जन्म से कान न हों, जैसे कि जन्म से पूंछ या चिकनी दुम न होना जायज़ नहीं है। [3] - इमाम यूसुफ अल-अरदबीली अल-शाफ़ई की 'अल-अनवार' में: वह जो बिना थन या बिना चिकनी दुम या बिना सींग के पैदा हुआ हो, पर्याप्त (जायज़) है। [4] - अल-कमाल अल-दमिरी अल-शाफ़ई की 'हयात अल-हैवान' में: वह भेड़ जो बिना थन या बिना चिकनी दुम के पैदा हुई हो, सही राय के अनुसार पर्याप्त है। [5] - इस प्रकार, दोनों विचारों की सहमति से यह स्पष्ट हो गया कि चिकनी दुम भेड़ की वास्तविकता का एक अनिवार्य हिस्सा नहीं है कि इसके अभाव में वह भेड़ ही न रहे। जहाँ तक इमाम-ए-आज़म के विचार की बात है, तो यह स्पष्ट है कि वह इसकी कुर्बानी की अनुमति देते हैं, भले ही जन्म से उसकी कोई चिकनी दुम न हो। जहाँ तक मुहम्मद के विचार की बात है...

दायाँ कॉलम (उर्दू सारांश): - (सारांश यह है:) - "वह दुंबा जिसकी चक्ती (चिकनी दुम) छोटी पूंछ के समान हो या हो ही नहीं, उसकी कुर्बानी जायज़ है; इमाम मुहम्मद के यहाँ नाजायज़ है।" (वजीज़ इमाम कुरदरी) - "सकार जिसके जन्म से कान न हों उसकी कुर्बानी जायज़ नहीं, ऐसे ही जिसकी पूंछ या चक्ती न हो।" (खज़ाना-तुल-मुफ़्तीन) - "जिसके जन्म से थन या चक्ती न हो उसकी कुर्बानी जायज़ है।" (इमाम अबू यूसुफ अरदबीली शाफ़ई) - "जो पैदाइशी तौर पर बिना थन और चक्ती का जानवर हो, सही यही है कि उसकी कुर्बानी जायज़ है।" (हयातुल हैवान दमिरी) - इन दोनों फतवों से यह साबित होता है कि चक्ती भेड़ की वास्तविकता का हिस्सा नहीं है कि यह न हो तो जानवर भेड़ के बजाय कुछ और हो जाए। इमाम आज़म (रहमतुल्लाह अलैह) के कौल पर तो यह बात बिल्कुल साफ़ है, और इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैह) के कौल पर भी, क्योंकि वह बिना चक्ती वाली भेड़ की बात कर रहे हैं। अगर चक्ती वास्तविकता का हिस्सा होती, तो उनके जुमले 'जिसके पास चक्ती न हो'

का मतलब यह होता कि 'अगर भेड़ भेड़ ही न हो तो उसकी कुर्बानी नाजायज़ है'—और ऐसा बेकार जुमला...

[पाद टिप्पणियाँ] 1. खुलासा-तुल-फ़तावा, किताबुल उज़हिया, पांचवां अध्याय, मक्तबा हबीबिया क्वेटा 4/321; फ़तावा हिंदीया, किताबुल उज़हिया, पांचवां अध्याय, नूरानी कुतुब खाना पेशावर 5/297. 2. फ़तावा बज़ज़िया (फ़तावा हिंदीया के हाशिए पर), किताबुल उज़हिया, पांचवां अध्याय, नूरानी कुतुब खाना पेशावर 6/293. 3. खज़ाना-तुल-मुफ़्तीन, किताबुल उज़हिया, हस्तलिखित प्रति 2/707. 4. अल-अनवारुल अमालुल अबरार. 5. हयातुल हैवान, बाब अल-शीन अल-मुअजमा (अश-शाह), मुस्तफा अल-बाबी मिस्र 1/592.

पृष्ठ 630 का 427

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۰

[جدول کا متن] بایاں کالم (عربی ماخذ): - آخری دو کتابوں کے بارے میں منقول ہے اور الفاظ 'الوسطیٰ' کے ہیں، 'الاجناس' میں: اگر بکری کی چکتی (چربی والی دم) چھوٹی ہو جو کان کی مانند پیدا ہوئی ہو تو جائز ہے، اور اگر اس کی چکتی سرے سے پیدا ہی نہ ہوئی ہو تو امام محمد علیہ الرحمہ نے فرمایا کہ جائز نہیں ہے۔ [1] - امام کردری کی 'وجیز' میں ہے: جس کی چھوٹی چکتی دم کے مشابہ ہو وہ جائز ہے، اور اگر اس کی چکتی پیدائشی طور پر نہ ہو تو بھی اسی طرح ہے۔ امام محمد علیہ الرحمہ نے فرمایا کہ جائز نہیں ہے۔ [2] - 'خزانۃ المفتین' میں ہے: 'سکار' جائز نہیں اور وہ وہ جانور ہے جس کے پیدائشی طور پر کان نہ ہوں، جیسے کہ پیدائشی دم یا چکتی نہ ہونا جائز نہیں۔ [3] - امام یوسف اردبیلی شافعی کی 'الانوار' میں ہے: وہ جانور جو بغیر تھن یا چکتی یا سینگ کے پیدا ہوا ہو، وہ کفایت کرتا ہے (یعنی قربانی جائز ہے)۔ [4] - کمال الدین دمیری شافعی کی 'حیاۃ الحیوان' میں ہے: وہ بکری جو بغیر تھن یا بغیر چکتی کے پیدا ہوئی ہو، صحیح قول کے مطابق کفایت کرتی ہے۔ [5] - پس دونوں اقوال کے اتفاق سے یہ ظاہر ہوا کہ چکتی بھیڑ کی حقیقت کے ارکان میں سے نہیں ہے کہ اگر وہ نہ ہو تو وہ بھیڑ ہی نہ رہے۔ رہی بات امام اعظم کے قول کی تو وہ تو ظاہر ہے کہ وہ اس کی قربانی کو جائز قرار دیتے ہیں اگرچہ اس کی سرے سے پیدائشی چکتی نہ بھی ہو، اور رہی بات امام محمد کے قول کی---

دایاں کالم (اردو خلاصہ): - خلاصہ یہ ہے) - "وہ دنبہ کہ جس کی چکتی چھوٹی دم کے مشابہ ہو یا ہو ہی نہیں اس کی قربانی جائز ہے، امام محمد کے یہاں ناجائز ہے۔" (وجیز امام کردری) - "سکار جس کے خلقتہ کان نہ ہو اس کی قربانی جائز نہیں، ایسے ہی جس کی دم یا چکتی نہ ہو" (خزانہ المفتین) - "جس کے خلقتہ تھن یا چکتی نہ ہو اس کی قبانی جائز ہے" (امام ابو یوسف اردبیلی

شافعی) - "جو پیدائشی طور پر بے تھن اور چکتی کا جانور ہو صحیح یہی ہے کہ اس کی قربانی جائز ہے" (حیواۃ الحیوان دمیری) - ان دونوں فتووں سے یہ ثابت ہوتا ہے کہ چکتی ضان کی حقیقت کا جز نہیں کہ یہ نہ ہو تو جانور ضائن کے بجائے کچھ اور ہو جائے، امام اعظم رحمۃ اللہ علیہ کے قول پر تو یہ امر بالکل واضح ہے امام محمد رحمۃ اللہ علیہ کے قول پر بھی، کیونکہ بے چکتی شاۃ کی بات کر رہا ہے اگر چکتی حقیقت کی جز ہو تو انکی عبارت "لالیۃ لہ" کے معنی یہ ہو جائیں گے اگر بکری بکری ہی نہ ہو تو اس کی قربانی ناجائز ہے: اور ایسی ردی عبارت

[حواشی] 1 خلاصۃ الفتاوی کتاب الاضحیۃ الفصل الخامس مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۴/ ۳۲۱، فتاویٰ ہندیۃ کتاب الاضحیۃ الباب الخامس نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۲۹۷ 2 فتاوی بزازیہ علی ہامش الفتاویٰ الہندیہ کتاب الاضحیۃ الفصل الخامس نورانی کتب خانہ پشاور ۶/ ۲۹۳ 3 خزانۃ المفتین کتاب الاضحیۃ قلمی نسخہ ۲/ ۷۰۷ 4 الانوار الاعمال الابرار 5 حیاۃ الحیوان باب الشین المعجمہ (الشاۃ) مصطفی البابی مصر ۱/ ۵۹۲

Jild 20 Fatawa Ridawiyyah

...mercy of Allah Almighty. Thus, even a layman would not speak about a sheep that has no tail-fat (alya). If the tail-fat were a fundamental pillar of its reality, then the meaning of his statement would be that if the sheep were not a sheep, it would not be permissible to sacrifice it. This is a lowly statement, most resembling a joke, which cannot emanate from a rational person, let alone a complete Mujtahid Imam. Look now at your aimless talk; where has it led you? To the ultimate goal or a wasteland? Nay, it has been uprooted from above the earth, having no stability. Praise be to Allah for His continuous blessings like the falling of rain and the waves of the seas. | Then not even a common Arab could speak like that, let alone the Imam of Language and Jurisprudence, the compiler of the school of law (Madhhab), Imam Muhammad (may Allah have mercy on him).

Twenty-first: O you! Act and follow if you obey me; I will take you to where the truth shines without a veil and removes from you every confusion and agitation. The reality of the matter is that the limbs of an animal are treated as attributes, as jurists have stated unanimously. Therefore, no part of the price is set against them. So much so that if someone buys a slave girl and she becomes one-eyed in the hands of the seller before delivery, the price is not reduced at all. Similarly, if someone buys a slave girl and she becomes one-eyed in the hands of the buyer, and then he intends to sell her for a profit (Murabaha), he can do so without needing to explain her condition, as mentioned in al-Hidayah and its commentaries, such as Fath al-Qadir, Ghayat al-Bayan, and others. If you ask, I will list the texts for you and descriptions... | Twenty-first Caution: Ruling on the organs of an animal: If you listen to me, I will make you stand before the light of truth, where there will be no veil, and all types of confusion will be removed. The fact is that the organs and limbs of animals are in the rank of attributes, against which no part of the price exists. All jurists agree on this. "Someone bought a slave girl, and while she was still with the seller, she became cross-eyed; there will be no reduction in the price. Similarly, if someone bought a slave girl and she became cross-eyed in the possession of the buyer, and the buyer wants to sell her to someone else for a profit (Murabaha), then there is no need to inform him of this."

Page 428 of 630

जिल्द २० फ़तावा रज़विया

...अल्लाह सर्वशक्तिमान की दया। फिर कोई भी ऐसी भेड़ के बारे में बात नहीं करेगा जिसकी दुम की चर्बी (अल्या) न हो। यदि दुम की चर्बी उसकी वास्तविकता का एक अनिवार्य स्तंभ होती, तो उनके कथन का अर्थ यह होता: यदि भेड़ भेड़ न होती, तो उसके साथ कुर्बानी देना जायज़ नहीं होता। और यह एक निम्न स्तर की बात है, जो मज़ाक के समान है, जो एक बुद्धिमान व्यक्ति के मुँह से शोभा नहीं देती, एक पूर्ण मुजतहिद इमाम की तो बात ही क्या। अब अपनी बेतुकी बातों को देखो, यह कहाँ तक पहुँच गई हैं? मंज़िल तक या वीराने तक? नहीं, यह तो ज़मीन के ऊपर से उखाड़ दी गई है, जिसकी कोई बुनियाद नहीं है। और अल्लाह की लगातार नेमतों के लिए उसका शुक्र है, जैसे बारिश की बूंदें और समुद्र की लहरें। | तो कोई आम अरबी भी ऐसा नहीं बोल सकता, इमाम-उल-लुगत वल-फिक्ह (भाषा और न्यायशास्त्र के इमाम), मज़हब के संकलनकर्ता इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाहि अलैहि) की तो बात ही क्या।

इक्कीसवीं: ऐ शख्स! यदि तुम मेरी बात मानो तो वैसा ही करो और मेरा अनुसरण करो, मैं तुम्हें वहाँ ले जाऊँगा जहाँ सत्य बिना किसी पर्दे के चमकता है और तुमसे हर भ्रम और व्याकुलता को दूर कर देता है। हकीकत यह है कि जानवर के अंग गुणों (सिफ़ात) की तरह माने जाते हैं, जैसा कि सभी फकीहों ने सर्वसम्मति से कहा है। इसलिए, कीमत का कोई हिस्सा उनके बदले में नहीं होता। यहाँ तक कि यदि कोई एक दासी खरीदता है और सुपुर्दगी से पहले विक्रेता के पास ही उसकी एक आँख खराब हो जाती है, तो कीमत में कोई कमी नहीं की जाती है। इसी तरह, यदि कोई दासी खरीदता है और वह खरीदार के कब्ज़े में एक-आँख वाली हो जाती है, और फिर वह उसे लाभ (मुराबहा) पर बेचना चाहता है, तो उसे यह बताने की ज़रूरत नहीं है, जैसा कि अल-हिदाया और उसकी व्याख्याओं में है, जैसे फतह अल-कादिर, गायत अल-बयान आदि। यदि तुम पूछो, तो मैं तुम्हारे लिए इसके प्रमाण (नुसूस) पेश कर दूँगा... | इक्कीसवीं चेतावनी - जानवर के अंगों का हुक्म: मेरी मानो तो मैं तुम्हें हक़ के नूर के सामने खड़ा कर दूँगा, जहाँ कोई पर्दा नहीं होगा, और हर तरह के खतरे (भ्रम) दूर हो जाएंगे। वाकया यह है कि जानवरों के अंग और जोड़ गुणों के दर्जे में होते हैं जिनके मुकाबले में कीमत का कोई हिस्सा नहीं होता। इस पर तमाम फकीहों का इत्तेफाक है। "किसी ने एक बांदी (दासी) खरीदी, अभी वह विक्रेता के पास ही थी कि वह भेंगी हो गई; दाम में से कुछ कम नहीं होगा। इसी तरह किसी ने बांदी खरीदी, वह खरीदार के कब्ज़े में आकर भेंगी हो गई और खरीदार किसी दूसरे के हाथ उसे मुनाफे(मुराबहा) पर बेचना चाहता है तो उसे बताने की ज़रूरत नहीं।"

पृष्ठ ४२८/६३०

رحمة الله تعالى فلا نه يتكلم على شاة لاالية لهافلو كانت الالية ركن حقيقتها لكان معنى قوله ان لو لم تكن الشاة شاه لم تجز الا ضحية بها،وهذا قول غسل رذل اشبه شيئ بالهزل لايجوز صدوره عن عاقل فضلا عن امام مجتهد كامل۔فانظر الأن الى دندنتك اين مدت عنك في غاية ام قفار بل اجتثت من فوق الارض مالها من قرار والحمد الله على توالى الآئه كقطر المطر وامواج البحار۔ | تو کوئی عام عربی بھی نہیں بول سکتا،چہ جائیکہ امام اللغۃ والفقہ امام محرر المذھب امام محمد رحمۃ اللہ علیہ۔

الحادى والعشرون : ياهذا اصنع واتبع ان اطعتنى ذهبت بك الى حيث يلمع الحق من دون حجاب و يزيل عنك كل تحير واضطراب،حقيقة الامر ان الاطراف فى الحيوان تجرى مجرى الاوصاف كما نصوا عليه قاطبة ولذا لايقابلها شيئ من الثمن،حتى انه اذا اشترى جارية فأعورت فى يد البائع قبل التسليم لاينتقص شيئ من الثمن، وكذلك اذا اشترى جارية فأعورت فى يد المشترى، ثم اراد ان يبيعها مرابحة كان له ذلك من دون حاجة الى البيان كما فى الهداية وشروحها،كفتح القدير و غاية البيان وغيرهما وان سالت سردت لك نصوصها واوصاف الشيع | تنبیہ بست و یکم حیوان کے اعضاء کا حکم: میری مانو تو میں تم کو نور حق کے سامنے کھڑا کروں گا، جہاں کوئی حجاب نہ ہوگا، اور ہر قسم کے خطرات دور ہوجائیں گے۔ واقعہ ہے کہ جانوروں کے اعضاء وجوارح اوصاف کے مرتبہ میں ہوتے ہیں جس کے مقابلہ میں دام کا کوئی حصہ نہیں ہوتا۔ اس پر سارے فقہاء کا اتفاق ہے۔ "کسی نے ایک باندی خریدی، ابھی بائع کے ہی پاس تھی کہ بھینگی ہو گئی، دام میں سے کچھ کم نہ ہوگا، یونہی کسی نے باندی خریدی، وہ مشتری کے قبضہ میں اگر بھینگی ہو گئی اور مشتری کسی دوسرے کے ہاتھ اس کو منافع پر (مرابحتہً) بیچنا چاہتا ہے تو اسے بتانے کی ضرورت نہیں"

Fatawa-e-Razvia Volume 20

[Table 1] Left Column (Arabic): It does not enter the essence of its constitution. They have benefited, as you know, that it is like separable accidents; the essence is not negated by its negation. The total absence of the fat-tail (alyah) does not exclude the sheep (da’n) from being a sheep, just as if a human is born without hands, it does not exclude them from humanity. The basis of the definition here is that this description is only found in this reality, and the mind is transferred to it by this means because it is only found through it. The meaning of the speaker’s statement 'A sheep is that which has a fat-tail' is that it is a type in which the fat-tail is realized, but it does not mean it ceases to be a sheep if it lacks a fat-tail. Master this, for the reality of the matter has been clarified for you without doubt.

Right Column (Urdu Translation): "...that it has become defective after coming to me." I can present many texts on this subject showing that the extremities of an animal are treated as attributes. Attributes do not enter the reality of a thing, as the scholars have stated. You would also know that these are like separable accidents, whose negation does not negate the reality. Thus, a sheep cannot be excluded from being a sheep if it lacks a fat-tail (chakti), just as a person remains a person even if born without hands. The purpose of defining with such a description is only that this description is found in this reality, and the mind transitions to this reality because of this description. It does not mean that this reality cannot exist without this description.

[Middle Text] So, the meaning of "that which has a fat-tail" is that a sheep is a type of animal that possesses a fat-tail; it does not mean that a sheep without a fat-tail will not exist at all.

[Table 2] Left Column (Arabic): Twenty-second: This is what we have walked with you through. You claim that the 'alyah' (fat-tail) is the thick, large, wide, and fatty part containing much meat and abundant fat, known in the language of India as 'chakti'. This is a false claim with no evidence for it. The 'alyah' is the end part of the sheep; no large size, smallness, length, or shortness is a condition for it. It says in Majma' al-Bihar, quoting Nihayah Ibn al-Athir:

Right Column (Urdu Translation): Twenty-second Warning: Discussion on Chakti (Fat-tail): Now let's discuss 'Chakti' for a while. You might think that 'Alyah' (chakti) exists only when there is plenty of meat and fat on it and it is very wide, which is called 'chakti' in Hindi. This is a false and baseless assumption. 'Alyah' refers to the tail of

the sheep/goat; there is no condition for it to be large or small, long or short. See the references: "Alyaat" is the plural of Alyah, and refers to the tail of the sheep/goat.

फ़तावा-ए-रज़विया खंड 20

[तालिका 1] बायां कॉलम (अरबी): यह इसके संविधान के सार में प्रवेश नहीं करता है। जैसा कि आप जानते हैं, विद्वानों ने स्पष्ट किया है कि ये वियोज्य गुणों (अराज़-ए-मुफ़ारिका) की तरह हैं; इनके अभाव से वास्तविकता समाप्त नहीं होती। चक्ती (अलियाह) का पूरी तरह से न होना भेड़ (ज़ान) को भेड़ होने की श्रेणी से बाहर नहीं करता, ठीक उसी तरह जैसे यदि कोई मनुष्य बिना हाथों के पैदा हो, तो वह मानवता की श्रेणी से बाहर नहीं हो जाता। यहाँ परिभाषा का आधार यह है कि यह विशेषता केवल इसी वास्तविकता में पाई जाती है, और इस माध्यम से मन इसकी ओर स्थानांतरित हो जाता है क्योंकि यह केवल इसी के माध्यम से पाया जाता है। वक्ता के इस कथन का अर्थ कि 'भेड़ वह है जिसकी चक्ती होती है' यह है कि यह वह प्रकार है जिसमें चक्ती पाई जाती है, लेकिन इसका यह अर्थ नहीं है कि चक्ती के बिना वह भेड़ नहीं रहेगी। इस पर महारत हासिल करें, क्योंकि संदेह के बिना मामले की वास्तविकता आपके लिए स्पष्ट कर दी गई है।

दायां कॉलम (उर्दू अनुवाद): "...कि यह मेरे पास आकर दोषपूर्ण (ऐबी) हो गया है।" मैं इस विषय पर कई संदर्भ प्रस्तुत कर सकता हूँ कि पशु के अंगों का हुक्म गुणों (औसाफ़) का है। और गुण किसी वस्तु की वास्तविकता (हक़ीक़त) में शामिल नहीं होते, जैसा कि विद्वानों ने कहा है। आप भी जानते होंगे कि ये उन वियोज्य लक्षणों की तरह हैं जिनके हटने से वास्तविकता समाप्त नहीं होती। इसलिए, चक्ती न होने की स्थिति में भी भेड़ भेड़ की श्रेणी से बाहर नहीं निकल सकती, जैसे वह व्यक्ति व्यक्ति ही रहता है जिसके जन्मजात हाथ न हों। इस गुण के साथ परिभाषा करने का उद्देश्य केवल यह होता है कि यह गुण उस वास्तविकता में पाया जाता है, तो इस गुण से मन केवल उस वास्तविकता की ओर चला जाता है। इसका यह अर्थ नहीं है कि यह वास्तविकता इस गुण के बिना नहीं पाई जा सकती।

[मध्य पाठ] तो "मा तकूनु लहू अलियाह" का अर्थ यह हुआ कि भेड़ जानवर की वह प्रकार है जिसमें चक्ती होती है; इसका यह अर्थ नहीं है कि बिना चक्ती वाली भेड़ होगी ही नहीं।

[तालिका 2] बायां कॉलम (अरबी): बाईसवां: यह वह है जिस पर हमने आपके साथ चर्चा की है। आप दावा करते हैं कि 'अलिया' (चक्ती) वह मोटा, बड़ा, चौड़ा और वसायुक्त हिस्सा है जिसमें बहुत सारा मांस और प्रचुर मात्रा में चर्बी होती है, जिसे भारत की भाषा में 'चक्ती' कहा जाता है। यह एक निराधार दावा है जिसका कोई प्रमाण नहीं है। 'अलिया' भेड़ का पिछला हिस्सा (पूँछ) है; इसके लिए

बड़ा, छोटा, लंबा या नाटा होना कोई शर्त नहीं है। मजमा अल-बिहार में निहाया इब्न अल-अथिर के हवाले से कहा गया है:

दायां कॉलम (उर्दू अनुवाद): बाईसवीं चेतावनी: चक्ती (फैट-टेल) की चर्चा: अब थोड़ी देर चक्ती पर चर्चा की जाए। आप सोचते होंगे कि 'अलिया' (चक्ती) तभी होगी जब उसमें बहुत मांस और चर्बी हो और वह खूब चौड़ी हो, जिसे हिंदी में चक्ती कहते हैं। तो यह एक निराधार और बिना प्रमाण वाला विचार है। 'अलिया' भेड़/बकरी की पूंछ को कहते हैं; इसमें छोटे और बड़े, लंबे और नाटे होने की कोई शर्त नहीं है। संदर्भ देखें: "अलियात" अलिया का बहुवचन है, और यह भेड़/बकरी की पूंछ को कहते हैं।

[جدول ١] بائیں کالم (عربی): لا تدخل في سنخ قوامه، وقد افادوا كما علمت انها كالاعراض المفارقة لا انتفاء للحقيقة بانتفائها، فانعدام الاليه رأسا لا يخرج الضأن عن الضانية، كما لو خلق انسان بلايد لا يخرج عن الانسانية، وانما مدار التعريف ههنا ان هذا الوصف لا يوجد الا في هذه الحقيقة ينتقل اليها الذهن منه بهذه الوجه لانها لا توجد الا به، فمعنى قول القائل الضأن ماهو الية النوع الذى تتحقق فيه الاليه الا انه لا يكون ضأناً مالم تكن له الية اتقن هذا فقد جليت لك جلية الحال بغير مرية۔

دائیں کالم (اردو): کہ یہ میرے یہاں آ کر عیبی ہو گئی ہے۔" میں اس موضوع پر کثیر نصوص پیش کر سکتا ہوں کہ اطراف حیوان کا حکم اوصاف کا ہے۔ اور اوصاف کسی شے کی حقیقت میں داخل نہیں ہوتے جیسا کہ علماء نے بیان فرمایا ہے۔ اور آپ بھی جانتے ہوں گے یہ ان اعراض مفارقہ کی طرح ہیں جن کے انتفاء سے حقیقت منتفی نہیں ہوتی، تو ضأن بھی چکتی نہ ہونے کی صورت میں ضأن سے نہیں نکل سکتا، جیسے وہ آدمی آدمی ہی رہتا ہے جس کے پیدائشی ہاتھ نہ ہو، اس وصف کے ساتھ تعریف کرنے کا مقصد صرف یہ ہوتا ہے کہ یہ وصف اس حقیقت میں پایا جاتا ہے تو اس وصف سے ذہن صرف اس حقیقت کی طرف منتقل ہو جاتا ہے یہ مطلب نہیں ہوتا کہ یہ حقیقت اس وصف کے بغیر پائی نہیں جاتی

[درمیانی متن] تو "ما تكون له الية" کا مطلب یہ ہوا کہ ضأن جانور کی وہ قسم ہے کہ اس میں چکتی ہوتی ہے یہ مطلب نہیں کہ بے چکتی کا ضأن ہوگا ہی نہیں۔

[جدول ٢] بائیں کالم (عربی): الثاني والعشرون : هذا ما سايرناك فيه، وانت تزعم ان الاليه هي الضخمة الكبيرة العريضة السمينة المحتوية على لحم كثير وشحم غزير، المعروفة في لسان الهند

بچکتی، وھو زعم باطل لادلیل علیه، وانها الالیه طرف الشاة لا یشترط فیها کبر ولا صغر و لا طول ولا قصر، قال في مجمع البحار نقلا عن نهایة ابن الاثیر

دائیں کالم (اردو): تنبیہ بست ودوم چکتی کی بحث : اب تھوڑی دیر چکتی پر بحث ہو جائے، آپ سوچتے ہوں گے کہ "الیۃ" (چکتی) جبھی ہوگی جب اس پر خوب گوشت، چربی، اور وہ خوب چوڑی ہو، جس کو ہندی میں چکتی کہتے ہیں، تو یہ ایک زعم باطل اور بلادلیل ہے۔ "الیہ" بکری کی دم کو کہتے ہیں، اس میں چھوٹے اور بڑے، لانبے اور ناٹے ہونے کی شرط نہیں، حوالے ملاحظہ ہوں، "الیات" الیہ کی جمع، بکری کی دم کو کہتے

Fatawa-e-Razvia Volume 20

'Alyat' is the plural of 'Alyah', which is the tail end of a sheep (1 - as quoted from Ibn Athir in Majma'). It is defined in 'Al-Qamus' as: "The fat and meat that grows over the tailbone" (2). We have already explained this organ for the animal under discussion and found it contains meat and fat, thus fulfilling the meaning of 'Alyah.' We have already presented the words of the noble scholars that if the 'Alyah' is small, resembling a tail, sacrifice is permissible. This 'Alyah' of the sheep found in our country is mentioned as a specific case in religious books. It is clear that the definition of 'having an Alyah' applies to it. If you persist in obstinacy, then present your arguments. Where is the definition and limit of 'Alyah' defined? At what size does it cease to be an 'Alyah' and instead become a tail by nature? How should its form be, and what should its extent be? Prove all this from the words of the leading scholars of the field, not by personal whim or slips of the tongue. If you cannot do so —and you never will—then follow the truth where it has appeared. For one who does not see the sun while it is shining, must submit to those who have vision.

Point 23 (3): It is established from what has been written that the jurists have explained 'Dhan' (sheep) with three definitions.

Note 23: Lack of contradiction in definitions: It has become clear from previous writings that scholars have defined 'Dhan'...

---

1. Majma' Bihar al-Anwar, Chapter Hamza with Lam under (Aly), Maktaba Dar al-Iman, Al-Madina al-Munawwara, 1/97.
2. Al-Qamus al-Muhit, Chapter Waw and Ya, Section Hamza, Mustafa al-Babi, Egypt, 2/302. Page 430 of 630

फतावा-ए-रज़विया जिल्द २०

"अलियात", "अलियाह" का बहुवचन है, जो भेड़ का पिछला हिस्सा (चक्की) है (१ - मजमा में इब्न असीर से उद्धृत)। "अल-क़ामूस" में इसकी व्याख्या की गई है कि: "रीढ़ की आखिरी हड्डी पर जो चर्बी, या चर्बी और मांस दोनों चढ़ जाते हैं, उसी को अलियाह कहते हैं" (२)। हमने पहले ही इस जानवर के उस अंग की व्याख्या कर दी है जिसके बारे में हम चर्चा कर रहे हैं और पाया है कि इसमें मांस और चर्बी है, इस प्रकार 'अलियाह' का अर्थ पूर्ण होता है। हमने पहले ही विद्वानों के हवाले से यह लिखा है कि यदि 'अलियाह' छोटा हो और पूंछ जैसा दिखता हो, तो कुर्बानी जायज है। हमारे देश में पाई जाने वाली भेड़ की यह 'अलियाह' धार्मिक पुस्तकों में एक विशिष्ट उदाहरण के रूप में उल्लिखित है। यह स्पष्ट है कि 'अलियाह वाली भेड़' की परिभाषा इस पर सटीक बैठती है। यदि आप हठ पर अड़े हैं, तो अपने तर्क प्रस्तुत करें। 'अलियाह' की परिभाषा और सीमा कहाँ निर्धारित है? किस आकार पर इसे 'अलियाह' के बजाय प्राकृतिक रूप से पूंछ कहा जाना चाहिए? इसका रूप कैसा होना चाहिए, और इसका विस्तार कितना होना चाहिए? यह सब इस क्षेत्र के महान विद्वानों के शब्दों से सिद्ध करें, न कि अपनी व्यक्तिगत सनक या ज़बानी फिसलन से। यदि आप ऐसा नहीं कर सकते—और कभी नहीं कर पाएंगे—तो उस सत्य का अनुसरण करें जहाँ वह प्रकट हुआ है। क्योंकि जो चमकते सूरज को नहीं देख पाता, उसे देखने वालों की बात मान लेनी चाहिए।

तेईसवाँ (३): जो लिखा गया उससे यह तय हुआ कि फ़ुक़हा (विधिवेत्ताओं) ने 'ज़ान' (भेड़) की तीन परिभाषाएँ दी हैं।

चेतावनी २३: परिभाषाओं में विरोधाभास का अभाव: पिछली तहरीरों से यह स्पष्ट हो चुका है कि विद्वानों ने 'ज़ान'...

---

1. मजमा बहार अल-अनवार, बाब अल-हमज़ा मा अल-लाम (अली) के तहत, मकतबा दार अल-ईमान, अल-मदीना अल-मुनव्वरा १/९७।
2. अल-क़ामूस अल-मुहीत, बाब अल-वाव व अल-या, फ़स्ल अल-हमज़ा, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र २/३०२। पेज ४३० / ६३०

الیات جمع الیۃ وھی طرف الشاۃ ۱ اھ و فسرھا فی القاموس بما رُکب العجز من شحم ولحم ۲ اھ وقد شرحنا عن ذا العضو لھذا الحیوان الذی نتحاور فیہ فوجدناہ یحتوی علی لحم و شحم فتم معنی الالیۃ - وقد مناہ کلمات العلماء الکرام ان الالیۃ ان کانت صغیرۃ تشبہ الذنب جازت الاضحیۃ وھذہ الالیۃ الشاۃ التی توجد فی بلادنا فجزئیتھا منصوص علیھا فی الکتب المذھبیۃ - وظھر انھا یصدق علیھا ما لھا الیۃ وان اَبیتَ الا اللجاج فابرز لنا ما عندک فی الحجاج واین ماحد الالیۃ ورسمھا وعلی ای حد یجب ان یکون حجمھا بحیث لو صغرت عنہ لم تکن الیۃ و بین الالیۃ التی تشبہ الذنب خلقۃ وکیف تکون ھذہ فی ھیأتھا و کم تکون فی بسطتھا واثبت کل ذلک بکلام ائمۃ الشان لا بھوی النفس وھفوات اللسان، فان لم تفعل و لن تفعل فاقتف الحق حیث ظھر، فان من لم یر الشمس وھی بازغۃ، فعلیہ التسلیم لاھل النظر۔

ہیں۔ (مجمع نقلا عن ابن اثیر) "ریڑھ کی آخری ہڈی پر جو چربی، یا چربی اور گوشت دونوں چڑھ جاتی ہے اسی کو الیہ کہتے ہیں (قاموس) اور بھیڑ کا بھی یہی حال ہے کہ اس کی دم پر بھی گوشت چربی الود ہوتا ہے تو اس کو الیہ کون نہ کہے گا علماء کے حوالہ سے ہم لکھ آئے ہیں کہ معمولی چکتی والے کی قربانی جائز ہے۔ تو کیا یہی مسئلہ بھیڑ کا جزئیہ نہ تھا تو بیشک اس بھیڑ پر بھی لہالیۃ کی تعریف صادق ہے۔ اور اگر اس پر بھی تسلی نہ ہو تو سوال یہ ہے کہ چکتی کی لمبان چوڑان کیا ہوگی کہ اس سے کم کو چکتی کے بجائے دم کہا جائے، اور ذرا اس چکتی کا بھی خیال رہے۔ جس کو فقہاء نے دم کی طرح چھوٹا کہا ہے۔ ظاہر ہے کہ یہ سب باتیں ائمہ اعلام کے کلام سے ثابت کرنی ہو گی زبانی جمع خرچ کی سند نہیں۔

الثالث و العشرون ۳ : تقرر مما تحرر ان الفقھاء فسروا الضان بثلثۃ تفاسیر۔

تنبیہ بست وسوم تعریفوں میں عدم تضاد: گزشتہ تحریروں سے یہ واضح ہو چکا ہے کہ علماء نے ضان---

---

۱ مجمع بحار الانوار باب الهمزة مع للام تحت (الی) مکتبہ دار الایمان المدینۃ المنورۃ ۱/ ۹۷ ۲

القاموس المحیط باب الواؤ والیاء فصل الهمزة مصطفی البابی مصر ۲/ ۳۰۲ Page 430 of 630

Heading: Fatawa Razawiya, Volume 20

[Left Column - Arabic Content] ...possessor of wool and possessor of a fat-tail. It is contrary to the goat among the small cattle. They translated it as 'Mish' (sheep). We have already explained to you that during the exposition of specific rulings, neither definition nor translation is permissible except with an equivalent. Because of what is in other than equals. Thus it is proven that the four, rather five words - the fifth being 'Bher' (Hindi for sheep) - are all equal among themselves and equal to their definition. Every wool-bearing animal is fat-tailed and vice-versa. The focus, as we described, is on the generic nature, not the individual actualities, as is customary in many definitions, like voluntary movement, walking, laughing, and writing in animals and humans, as is not hidden from people of insight. So it became clear that what is referred to by the two dammas in our lands is definitely a fat-tail, even if it resembles a tail in size. It is what is explicitly mentioned in form and ruling. There is no contradiction between the interpretations, and there is no broader or narrower interpretation here; rather, all are united in their conclusion. There is no tripling of types due to what does not belong to it in the end. All that was just empty talk emerging from a weak premise. This is how investigation should be. And Allah is the Granter of success. Twenty-fourth (Caution 24): By this, it became clear that the smallness and thinness of the fat-tail, such that it resembles a tail as in our sheep, is not a deficiency in any way.

[Right Column - Urdu Content] ...three interpretations have been made: the woolly one with a fat-tail, besides the goat. And Persian speakers translated it as 'Mish' and we have established that when describing specific rulings, whether it is a translation or a definition, it cannot be anything but an equivalent. Thus, it was known that the above four words, rather including the Hindi word 'Bher', all five words are equal to each other. Their limitation and concept refer to a single entity. So, that which has wool is the same as that which has a fat-tail. And that which has a fat-tail is the same as that which has wool. And as for the fat-tailed one, because on such occasions the purpose of a definition is to describe the generic characteristic, the actual behavior of individuals is not mentioned, as this is generally observed in customary definitions. For example, in the definition of human and animal, traits like voluntary movement, walking, laughing, writing, etc. — so from our discourse it is proven that the tail of the sheep found in our lands is indeed a 'chakti' (fat-tail). And in Hanafi jurisprudence, details regarding its form and ruling are both present. It also became clear that there is no contradiction in these apparently different definitions. And it

was also known that here the definition is neither general with specific nor specific with general; rather all are equal. And that a third category does not arise in small cattle based on fat-tail or lack thereof; these are all mental apprehensions and illusory thoughts. Caution twenty-four (Negation of deficient/perfect): It also became clear that there is no deficiency in the tail of the sheep such that it could be called deficient and the fat-tail perfect. Therefore, with the ram...

शीर्षक: फ़तावा रज़विया, जिल्द २०

[बायां कॉलम - अरबी सामग्री] ...ऊन वाला और मोटी पूंछ (चकती) वाला। यह भेड़ों में बकरी के विपरीत है। उन्होंने इसका अनुवाद 'मीश' (भेड़) किया है। हमने आपको पहले ही स्पष्ट कर दिया है कि विशिष्ट नियमों के वर्णन के समय, अनुवाद या परिभाषा समान के अलावा किसी अन्य चीज़ से अनुमेय नहीं है। क्योंकि बराबर के अलावा अन्य में जो है। इस प्रकार यह सिद्ध हो गया कि उपरोक्त चार, बल्कि पांच शब्द - पांचवां हिंदी शब्द 'भेड़' है - सभी आपस में समान हैं और अपनी परिभाषा के बराबर हैं। प्रत्येक ऊन धारण करने वाला पशु मोटी पूंछ वाला है और इसके विपरीत भी। जैसा कि हमने वर्णन किया है, ध्यान जातिगत गुणों पर है, व्यक्तिगत वास्तविकताओं पर नहीं, जैसा कि कई परिभाषाओं में प्रचलित है, जैसे पशुओं और मनुष्यों में स्वैच्छिक गति, चलना, हंसना और लिखना, जैसा कि समझदार लोगों से छिपा नहीं है। तो यह स्पष्ट हो गया कि हमारे देशों में दो पेशों (दम्मा) के साथ जिसे पुकारा जाता है, वह निश्चित रूप से मोटी पूंछ है, भले ही वह आकार में पूंछ के समान हो। यह वही है जिसका स्वरूप और नियम में स्पष्ट उल्लेख है। व्याख्याओं के बीच कोई विरोधाभास नहीं है, और यहाँ कोई व्यापक या संकुचित व्याख्या नहीं है; बल्कि सभी अपने निष्कर्ष में एकजुट हैं। अंत में जो इससे संबंधित नहीं है उसके कारण प्रकारों का तिगुना होना नहीं है। वह सब केवल एक कमजोर आधार से निकली व्यर्थ की बातें थीं। शोध इसी प्रकार होना चाहिए। और अल्लाह ही सफलता देने वाला है। चौबीसवीं (चेतावनी २४): इससे यह स्पष्ट हो गया कि मोटी पूंछ का छोटा और पतला होना, जिससे वह हमारी भेड़ों की तरह पूंछ के समान लगे, किसी भी तरह से कोई कमी नहीं है।

[दायां कॉलम - उर्दू सामग्री] ...तीन व्याख्याएं की गई हैं: ऊन वाली और मोटी पूंछ वाली, बकरी के अलावा। और फारसी बोलने वालों ने इसका अनुवाद 'मीश' किया है और हमने यह सिद्ध कर दिया है कि विशिष्ट नियमों का वर्णन करते समय, चाहे वह अनुवाद हो या परिभाषा, वह समान के अलावा कुछ और नहीं हो सकता। अत; यह ज्ञात हुआ कि उपरोक्त चार शब्द, बल्कि हिंदी शब्द 'भेड़' को मिलाकर, सभी पांच शब्द एक-दूसरे के समान हैं। उनकी सीमा और अवधारणा एक ही इकाई की ओर संकेत करती है। तो, जिसके पास ऊन है वही मोटी पूंछ वाला है। और जो मोटी पूंछ वाला है वही ऊन वाला है। और जहाँ तक मोटी पूंछ वाले की बात है, क्योंकि ऐसे अवसरों पर परिभाषा का उद्देश्य जातिगत विशेषता का वर्णन करना होता है, व्यक्तियों के वास्तविक व्यवहार का उल्लेख नहीं किया जाता है, जैसा कि आम तौर पर प्रचलित परिभाषाओं में देखा जाता है। उदाहरण के लिए,

मनुष्य और पशु की परिभाषा में स्वैच्छिक गति, चलना, हंसना, लिखना आदि जैसे लक्षण — तो हमारे प्रवचन से यह सिद्ध हो गया कि हमारे देशों में पाई जाने वाली भेड़ की पूंछ वास्तव में 'चकती' (मोटी पूंछ) ही है। और हनफी न्यायशास्त्र में इसके स्वरूप और नियम दोनों के विवरण मौजूद हैं। यह भी स्पष्ट हुआ कि इन प्रत्यक्षतः भिन्न परिभाषाओं में कोई विरोधाभास नहीं है। और यह भी ज्ञात हुआ कि यहाँ परिभाषा न तो सामान्य के साथ विशिष्ट है और न ही विशिष्ट के साथ सामान्य; बल्कि सभी समान हैं। और यह कि भेड़ों में मोटी पूंछ या उसके अभाव के आधार पर तीसरी श्रेणी पैदा नहीं होती; ये सब मानसिक आशंकाएं और काल्पनिक विचार हैं। सावधानी चौबीस (न्यून/पूर्ण का निषेध): यह भी स्पष्ट हो गया कि भेड़ की पूंछ में कोई कमी नहीं है कि उसे न्यून कहा जाए और मोटी पूंछ को पूर्ण। अत; मेंढे के साथ...

पृष्ठ ४३१ / ६३०

(دائیں کالم کا اردو متن): کی تین تفسیریں کی ہیں۔ اون والا چکتی و، معز کے علاوہ ، اور فارسی والوں نے اس کا ترجمہ میش کیا اور ہم یہ ثابت کر آئے کہ احکام مخصوصہ کے بیان کے وقت ترجمہ ہو یا تعریف، مساوی کے علاوہ نہیں ہو سکتی ، تو پتہ چلا کہ مذکورہ بالا چاروں لفظ بلکہ ہندی کا بھیڑ مل کر پانچوں لفظ آپس میں مساوی ہیں ، ان کا محدود و مفہوم شے واحد ہے۔ تو جو اون والی ہے وہی چکتی والی ہے۔ اور جو چکتی والا ہے وہی اون والا ہے۔ اور جو چکتی والا ہے کیونکہ ایسے مواقع پر تعریف کا مقصد وصف نوعی بیان کرنا ہوتا ہے ، افراد کے وصف فعلی کا ذکر نہیں ہوتا کہ یہ تو عام طور پر رسم میں ملحوظ ہوتا ہے۔ جیسے انسان اور حیوان کی تعریف میں تحرک ارادی یا مشی یا ضحک اور کتابت وغیرہ اوصاف ـــــ تو ہماری تقریر سے ثابت ہو گیا کہ بھیڑ کی دم جو ہمارے بلاد میں ہوتی ہے وہ چکتی ہی ہے۔ اور فقہ حنفیہ میں اس کی صورت اور حکم دونوں کا جزئیہ موجود ہے۔ اور یہ بھی ظاہر ہوا کہ ان بظاہر مختلف تعریفوں میں کوئی تضاد نہیں ، اور یہ بھی معلوم ہوا کہ یہاں تعریف نہ تو عام کے ساتھ خاص ہے نہ اخص کے ساتھ ، بلکہ سب مساوی ہیں ، اور یہ کہ غنم میں چکتی اور بے چکتی کی بنیاد پر ایک تیسری قسم نہیں پیدا ہوتی ، یہ سب دماغی خدشات اور وہمی خیالات ہیں۔ تنبیہ بست و چہارم ناقص کامل کی نفی : یہ بھی واضح ہوا کہ بھیڑ کی دم میں کوئی کمی نہیں کہ کہا جائے وہ ناقص ہے اور چکتی کامل ہے۔ لہذا دنبہ کے ساتھ

(بائیں کالم کا عربی متن): ذات الصوف وذات الالية. وخلاف المعز من الغنم، وترجموه بميش، والقينا عليك ان عند بيان الاحكام لا يجوز التعريف وكذا الترجمة الا بالمساوى، لما في غيره من المساوى ، فثبت ان الاربعة بل الخمسة خامسها بھیڑ كلها متساوية فيما بينها ومساوية لمحدودها وان كل ذات

صوف ذات اليه، وبالعكس وانما مطمح النظر كما وصفنا الشان النوعى لا الفعلية الفردية كما هو المرسوم في كثير من الرسوم ، كالتحرک الارادى والمشى والضحک، و الكتابة، في الحيوان والانسان، كما لا يخفى على ذوى الشان فظهر ان الذى بضمتين بلا دنا الية جزماً، وان كان شابہ الذنب حجماً وانه المنصوص عليه صورة و حكماً و ان لا خلاف بين التفاسير ، وان ليس بنا بعم ولا اخص التفاسير وان ليس هنا بعم ولا اخص تفسير وان الكل متحد مآلاً ، وان لا تثليث في الانواع بمالا اليہ۔ مآلاً وانما كان كل ذلک شقشقة هدرت عن واهية بدرت هكذا ينبغى التحقيق والله ولى التوفيق۔ الرابع والعشرون۲۴ : به تبين ان صغر الالية ودقتها بحيث تشبه الذنب كما فى اضؤنا هذه ليس من النقص فى شيئ

Fatawa Rizvia Volume 20

[Main Text Body] (Arabic Column): Therefore, sacrifice with it is permissible as they have explicitly stated. The claim that this is deficient and thus cannot be equated with the complete is a deficient view that contradicts the texts of the complete Imams. Twenty-fifth: Even if we concede all of this and accept that its fatness has some deficiency, a disagreement arises between Imam al-Azam and the third Imam (Imam Muhammad), may Allah Almighty be pleased with both. According to the rule of permissibility, it is necessary to base the fatwa on the saying of Imam (al-Azam), may Allah Almighty be pleased with him, unconditionally. This applies as long as the Imams of fatwa do not agree on issuing a fatwa based on the saying of his companions or one of them, as stated in 'Al-Fath', 'Al-Bahr', 'Al-Khairiyya', 'Radd al-Muhtar', and other reliable books. We have detailed their texts in the 'Book of Marriage' of our Fatawa. This is when the Imam's view is not preferred. How then, if it is preferred? Here, his saying, may Allah Almighty be pleased with him, has indeed been preferred by those who explicitly stated that one should not deviate from its correction, because he is 'Faqih an-Nafs' (a jurist of intrinsic nature). Do you know who he is? He is Imam Qadi Khan, as stated by Allama Qasim in 'Tashih al-Quduri', and transmitted by Sayyid al-Hamawi in 'Ghamz al-Uyun' and Sayyid al-Shami in 'Hashiyah al-Durr'.

(Urdu Column): ...cannot be attached. Twenty-fifth Warning: Decision based on the Fatwa of Imam al-Azam: And if we leave everything aside and accept that the sheep is without a fat tail, even then it is included among the livestock (An'am). Thus, it is an animal for sacrifice, and regarding whether the sacrifice of such an animal is permissible or not, there is a difference of opinion between Imam al-Azam and Imam Muhammad, may Allah Almighty have mercy on them. It is known that as long as the Imams of Fatwa do not agree on the saying of another Imam against Imam al-Azam in a matter, the Fatwa is based on the saying of the Imam. This matter is explicitly mentioned in reliable books like Fath, Bahr, Nahr, Khairiyya, Shami, etc. I have quoted all of them in detail in the Volume 'Book of Marriage' of my Fatawa. This ruling applies to that saying of Imam al-Azam (may Allah Almighty have mercy on him) which none of the Imams of preference has preferred. As for this saying, Imam Faqih an-Nafs Qadi Khan has preferred it, prioritizing it according to his principles. This matter has also been explicitly stated by Imam Shami and Imam Tahawi.

[Footnotes] 1. Bahr al-Ra'iq, Kitab al-Qada, Fasl al-Mufti, H.M. Saeed Company, Karachi, 6/269; Fatawa Khairiyya, Kitab al-Shahadat, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 2/133;

Radd al-Muhtar, Kitab al-Qada, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/302. 2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hiba, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/513. 3. Ghamz 'Uyun al-Basa'ir ma' al-Ashbah, Al-Fann al-Thani, Kitab al-Ijarat, Idarat al-Qur'an, Karachi, 4/55.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 20

[मुख्य पाठ] (अरबी स्तंभ): इसीलिए इसके साथ क़ुर्बानी जायज़ है जैसा कि उन्होंने स्पष्ट किया है। तो यह दावा कि यह दोषपूर्ण है इसलिए इसे पूर्ण के साथ नहीं जोड़ा जा सकता, एक दोषपूर्ण बात है जो पूर्ण इमामों के ग्रंथों के विरुद्ध है। पच्चीसवाँ: यदि हम इन सब बातों से हट जाएँ और यह मान लें कि इसकी चर्बी में कुछ कमी है, तो इमाम आज़म और तीसरे इमाम (इमाम मुहम्मद) के बीच मतभेद पैदा होता है, अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो। जायज़ होने के नियम के अनुसार, इमाम (आज़म) के कथन पर बिना किसी शर्त के फ़तवा देना ज़रूरी है, अल्लाह उनसे प्रसन्न हो। यह तब तक लागू होता है जब तक फ़तवे के इमाम उनके साथियों या उनमें से किसी एक के कथन के आधार पर फ़तवा जारी करने पर सहमत नहीं होते, जैसा कि 'अल-फ़तह', 'अल-बहर', 'अल-खैरिया', 'रद-दुल मुहतार' और अन्य विश्वसनीय पुस्तकों में कहा गया है। हमने अपने फ़तावा की 'किताबुन निकाह' में उनके उद्धरणों का विस्तार से उल्लेख किया है। यह तब होता है जब इमाम के दृष्टिकोण को प्राथमिकता नहीं दी जाती। फिर कैसा होगा यदि उसे प्राथमिकता दी जाए? यहाँ, उनके कथन को, अल्लाह उनसे प्रसन्न हो, वास्तव में उन लोगों द्वारा प्राथमिकता दी गई है जिन्होंने स्पष्ट रूप से कहा है कि इसके सुधार से पीछे नहीं हटना चाहिए, क्योंकि वे 'फ़क़ीह अन-नफ़्स' (सहज बुद्धि वाले न्यायविद) हैं। क्या आप जानते हैं कि वे कौन हैं? वे इमाम क़ाज़ी ख़ान हैं, जैसा कि अल्लामा क़ासिम ने 'तसहीह अल-क़ुदूरी' में कहा है, और सैय्यद अल-हमवी ने 'ग़मज़ अल-उयून' में और सैय्यद अल-शामी ने 'हाशियत अल-दुर' में इसे उद्धृत किया है।

(उर्दू स्तंभ): ...संबद्ध नहीं हो सकता। पच्चीसवीं चेतावनी: इमाम आज़म के फ़तवे के आधार पर फ़ैसला: और अगर हम सब कुछ छोड़-छाड़ कर यही मान लें कि भेड़ बिना दुम की है तब भी यह मवेशियों (अनआम) में शामिल है। तो यह क़ुर्बानी का जानवर है और ऐसे जानवर की क़ुर्बानी जायज़ होने या न होने में इमाम आज़म और इमाम मुहम्मद (अल्लाह उन पर रहम करे) के बीच मतभेद है। और यह ज्ञात है कि जब तक फ़तवे के इमाम किसी मसले में इमाम आज़म के ख़िलाफ़ किसी और इमाम के कौल (कथन) पर सहमत न हों, फ़तवा इमाम के कौल पर ही होता है। यह मसला फ़तह, बहर, नहर, ख़ैरिया, शामी आदि विश्वसनीय ग्रंथों में स्पष्ट रूप से वर्णित है, मैंने इन सबको अपने फ़तावा की जिल्द 'किताबुन निकाह' में विस्तार से उद्धृत किया है। यह हुक्म तो इमाम आज़म (रहमतुल्लाह अलैह) के उस कौल का है जिसे तरजीह (प्राथमिकता) देने वाले इमामों में से किसी ने तरजीह न दी हो, और इस कौल को तो इमाम फ़क़ीह अन-नफ़्स क़ाज़ी ख़ान ने तरजीह दी है कि

अपने सिद्धांतों के अनुसार इसी को प्राथमिकता दी। यह मसला इमाम शामी और इमाम तहावी ने भी स्पष्ट रूप से बयान फ़रमाया है।

[पाद लेख] 1. बहरुर राइक, किताबुल क़ज़ा, फ़स्लुल मुफ़्ती, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 6/269; फ़तावा ख़ैरिया, किताबुश शहादात, दारुल मारिफ़ा बेरुत, 2/133; रद-दुलकर मुहतार, किताबुल क़ज़ा, दार इहयाउत तुराथिल अरबी बेरुत, 4/302। 2. रद-दुलकर मुहतार, किताबुल हिबा, दार इहयाउत तुराथिल अरबी बेरुत, 4/513। 3. ग़मज़ उयूनुल बसायर मअल अश्बाह, अल-फ़न्नुस थानी, किताबुल इजारत, इदारतुल क़ुरआन कराची, 4/55।

[متن] (عربی کالم): ولذا جازت التضحیة معه کما نصوا علیه فزعم ان هذا ناقص فلا یلحق بالکامل قول ناقص خالف نصوص الائمة الاکامل۔ الخامس والعشرون: لئن تنزلنا عن کل هذا و سلمنا ان الالیة لها فخ تاتی الخلافیة بین الامام الاعظم، والامام الثالث رضی الله تعالی عنهما، و یجب بحکم الجواز بناء ان الفتوی علی قول الامام رضی الله تعالی عنه علی الاطلاق۔ ای مالم یتفق ائمة الفتیا علی الفتوی بقول صاحبه او احدهما کما نص علیه فی الفتح والبحر والخیریة[1] ورد المحتار[2] وغیرها من معتمدات الاسفار۔ و قد سردنا نصوصها في کتاب النکاح من فتاونا هذا اذا لم یرجح قول الامام فکیف اذا رجع قول الامام فکیف اذا رجح و قد رجح ههنا قوله رضی الله تعالی عنه من نصوا علی انه لا یعدل عن تصحیحه لانه فقیه النفس اتدری من هو هو الامام قاضی خاں کما قاله العلامة قاسم في تصحیح القدوری، ونقله السید الحموی فی غمز العیون[3] و سید الشامی فی حاشیة الدر۔

(اردو کالم): لاحق نہیں ہو سکتی۔ تنبیہ بست و پنجم امام اعظم کے فتوٰی کی بنیاد پر فیصلہ : اور اگر ہم سب چھوڑ چھاڑ کر یہی مان لیں کہ بھیڑ بے چکتی کا ہے تب بھی یہ انعام میں داخل ہے۔ تو قربانی کا جانور ہے اور اسی جانور کی قربانی جائز ہونے نہ ہونے میں امام اعظم اور امام محمد رحمہم اللہ تعالی کا اختلاف ہے۔ اور یہ معلوم ہے کہ ائمہ جب تک کسی مسئلہ میں امام اعظم کے خلاف کسی اور امام کے قول پر متفق نہ ہوں، فتوٰی امام کے قول پر ہے۔ یہ مسئلہ فتح، بحر ، نہر، خیریہ، شامی وغیرہ معتمد اسفار میں منصوص ہے، میں نے ان سب کو اپنے فتاوٰی کی جلد کتاب النکاح میں تفصیل سے نقل کیا ہے۔ یہ حکم تو امام اعظم رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ کے اس قول کا ہے جس کی ائمہ ترجیح میں سے کسی نے ترجیح نہ دی ہو، اور اس قول کی تو امام فقیہ النفس قاضی

خاں نے ترجیح فرمائی ہے کہ اپنے اصول کے موافق اسی کو مقدم کیا، یہ مسئلہ بھی امام شامی اور امام طحاوی نے منصوص فرمایا۔

[حواشی] 1 بحر الرائق کتاب القضاء فصل المفتی ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۲۶۹ ، فتاویٰ خیریہ کتاب الشہادات دار المعرفة بیروت ۲/ ۱۳۳، رد المحتار کتاب القضاء دار احیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۳۰۲ 2 رد المحتار کتاب الهبة دار احیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۵۱۳ 3 غمز عیون البصائر مع الاشباہ الفن الثانی کتاب الاجارات ادارة القرآن کراچی ۴/ ۵۵

Fatawa Rizwiya Volume 20

If you are acquainted with these paths and perceptive of those insights, then you have known its correction there. If you do not know, then listen to me, for I am a guarantor for you in that. Have you not seen that he prioritized the saying of the Imam, and he is the mercy of Allah Almighty, as he stated clearly at the beginning of his fatwas: "We do not advance except the most apparent and most famous [opinion]." The two virtuous masters, al-Tahtawi and al-Shami, said in the annotations of al-Durr: "Indeed, what Qadikhan prioritizes is the reliable [opinion]."^1 I have brought this saying to you here, thinking well of you that you are engaged in knowledge, so you might have come across these prevailing, circulating, apparent, and radiant demands. If anything among them is hidden from you, then consult me and do not despair of understanding, for I have told you that I am a guarantor for you in clarifying all that. So it is established, by the praise of Allah Almighty, that even if the lack of a fat tail for this animal was assumed, the permissibility of sacrificing it would be the school's position and the saying of our Great Imam, the unique one, which is the adopted, correct, and reliable view. Praise be to Allah, the One, the Eternal, for the abundant favors He has bestowed upon us, which cannot be counted.

[Urdu text on the right side]: Therefore, in such a situation, there is no choice but to give a fatwa for the permissibility of sacrificing a sheep.

Supplement: Among the authentic books with you, in three of them (Dhakhira al-Uqba, Durr al-Mukhtar, Ashi'at al-Lam'at), there is no trace of interpreting 'da'in' (sheep) as "one having a fat tail". Rather, in Dhakhira al-Uqba and Ashi'at al-Lam'at, it is contrary to your claim, as has been mentioned. However, the author of Ta'liq-e-Majd...

[Left column of supplement]: Of the seven books cited, in three of them—namely Dhakhira al-Uqba, al-Durr al-Mukhtar, and Ashi'at al-Lam'at—there is no trace of the interpretation of a sheep (al-da'n) as that which has a fat tail. Rather, in the first and third, there is that which refutes you, as you have heard with your own ears. As for the expression...

---

^1 Radd al-Muhtar, Book of Zakat, Chapter on 'Ushr, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/55. Page 433 of 630

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

यदि आप इन रास्तों से परिचित हैं और उन अंतर्दृष्टि के प्रति सचेत हैं, तो आपने वहाँ इसके सुधार को जान लिया है। यदि आप नहीं जानते हैं, तो मेरी बात सुनें, क्योंकि मैं इसमें आपका जामिन (गारंटी देने वाला) हूँ। क्या आपने नहीं देखा कि उन्होंने इमाम के कथन को प्राथमिकता दी है, और वह अल्लाह सर्वशक्तिमान की दया है, जैसा कि उन्होंने अपने फ़तवों की शुरुआत में स्पष्ट रूप से कहा है: "हम सबसे स्पष्ट और सबसे प्रसिद्ध [विचार] के अलावा कुछ भी आगे नहीं बढ़ाते हैं।" दो गुणी स्वामियों, अल-तहतावी और अल-शामी ने अल-दुर्र की टिप्पणियों में कहा: "वास्तव में, कादिखान जिसे प्राथमिकता देते हैं वह विश्वसनीय [विचार] है।"^1 मैंने यहाँ आपके लिए यह कथन लाया है, यह सोचते हुए कि आप ज्ञान में व्यस्त हैं, इसलिए आप इन प्रचलित, प्रसारित, स्पष्ट और उज्ज्वल मांगों के संपर्क में आए होंगे। यदि उनमें से कुछ भी आपसे छिपा है, तो मुझसे परामर्श करें और समझने से निराश न हों, क्योंकि मैंने आपसे कहा है कि मैं उस सब को स्पष्ट करने में आपका जामिन हूँ। अतः अल्लाह सर्वशक्तिमान की स्तुति से यह स्थापित हो गया कि यदि इस जानवर के लिए पूंछ की कमी मान ली जाए, तो भी इसकी कुर्बानी की अनुमति ही संप्रदाय (मज़हब) का रुख और हमारे महान इमाम, जो अद्वितीय हैं, का कथन होगा, जो कि अपनाया गया, सही और विश्वसनीय विचार है। अल्लाह, जो एक और शाश्वत है, की प्रशंसा है, उन प्रचुर उपहारों के लिए जो उसने हमें दिए हैं, जिन्हें गिना नहीं जा सकता।

[दाईं ओर उर्दू पाठ]: अतः ऐसी स्थिति में भेड़ की कुर्बानी की अनुमति का फ़तवा दिए बिना कोई चारा नहीं है।

तज़यील (परिशिष्ट): आपके पास मौजूद प्रामाणिक पुस्तकों में से तीन (ज़खीरा अल-उक़बा, दुर्रे मुख़्तार, अशअतुल लमआत) में तो 'ज़ाएन' (भेड़) की व्याख्या में "बमा लहू अलियाह" (पूंछ वाला) का कहीं पता नहीं है, बल्कि ज़खीरा अल-उक़बा और अशअतुल लमआत में तो यह आपके दावे के विपरीत है जैसा कि उल्लेख किया गया है। लेकिन तालीक़-ए-मज्द के लेखक...

[परिशिष्ट का बायां स्तंभ]: उद्धृत सात पुस्तकों में से तीन में—अर्थात ज़खीरा अल-उक़बा, अल-दुर्र अल-मुख़्तार, और अशअतुल लमआत—भेड़ (अल-दान) की व्याख्या का कोई निशान नहीं है जैसा कि वह जिसके पास एक मोटी पूंछ है। बल्कि, पहले और तीसरे में वह है जो आपका खंडन करता है, जैसा कि आपने अपने कानों से सुना है। जहाँ तक अभिव्यक्ति का सवाल है...

^1 रद अल-मुह्तार, किताबुज़ ज़कात, बाबुल उश्र, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 2/55।
पृष्ठ 630 में से 433

فان کنت عارفاً بھذہ المسالك مدرکاً لتلك المدارك فقد عرفت تصحیحہ ھنالك وان لم تعرف فاسمّع منی فانّی لك زعیم بذالك الم تر ہ قد قدّم قول الامام وھو رحمۃ اللہ تعالٰی کما صرح بہ فی صدر فتاواہ لانقدم الا الاظہر الاشہر۔ قال السیدان الفاضلان الطحطاوی والشامی فی حواشی الدر، ان مایقدمہ قاضیخاں یکون ھو المعتمد[18] وانی قد حملت لك ھھنا القول۔ ظناً بك ان لك اشتغالاً بالعلم فتکون قد وقفت علی ھذہ المطالب الدائرۃ السائرۃ الظاھرۃ الزاھرۃ فان خفی علیك شیئ منھا فراجعنی و لاتیأس من التفیھم فقد قلت لك انی لك باظھار کل ذلك زعیم۔ فثبت بحمد اللہ تعالٰی ان لو فرض عدم الالیۃ لھذا الحیوان لکان جواز التضحیۃ بہ ھو المذھب وقول امامنا الاعظم الاوحد وھو المأخوذ الصحیح المعتمد، والحمد للہ الاحد الصمد علینا ما اسبغ من نعم لاتعد۔

پس ایسی صورت میں بھیڑ کی قربانی کے جواز کا فتوی دئیے بغیر چارہ نہیں۔

تذییل: آپ کے ساتھ مستند کتابوں میں سے تین (ذخیرہ عقبی، در مختار، اشعۃ اللمعات) میں تو ضائن کی تفسیر میں "بما لہ الیۃ" کا کہیں پتہ نہیں، بلکہ ذخیرہ عقبی اور اشعۃ اللمعات میں تو آپ کے مدعا کے خلاف ہے جیسا کہ مذکور ہوا لیکن صاحب تعلیق مجد

تذییل الکتب السبعۃ التی اسندت الیھا لیس فی ثلثۃ منھا اعنی ذخیرۃ العقبی والدرالمختار واشعۃ اللمعات اثر من التفسیر الضأن بمالہ الیۃ بل فی الاول والثالث مایرد علیك کما سمعت باذنیک واما عبارۃ

---

[18] رد المحتار کتاب الزکوۃ باب العشر دار احیاء التراث العربی بیروت ۲ / ۵۵ صفحہ 433 از 630

Fatawa Razawiyya Volume 20

[Arabic Section]: The commentary on the mosque for some people of the age was such that they deserved to be returned to the truth, and interpreted based on what the words of the scholars provided by making the description for additional clarification rather than as a restrictive condition. Furthermore, I have come to know that the man denies that the sheep of India are among the 'Daan' (sheep species); a delusion overcame him just as it overcame you, thinking that they have no fat tail (Al-iyah). I do not know, perhaps you followed him in this matter, but he stopped before you and did not exceed your transgression by denying the sacrifice of it altogether. Rather, he claimed that it is not permissible to sacrifice a six-month-old (Jadha') from them. As he said in his fatwa: 'Goat and sheep and similarly cow and camel of six months are not valid. Only lamb (Dunba) of [six] months is valid.' Thus, it is apparent that his intention was to restrict it, based on his assumption that 'wool' (Soof) is more general than 'fat tail' (Al-iyah). However, the wording of 'Al-Minah' which he cited is not in this style. Rather, its phrasing is as he himself quoted elsewhere, and the two eminent masters, Al-Tahtawi and Al-Shami, in their annotations on 'Al-Durr', stated: 'Sheep (Al-Daan) is that which has a fat tail (Al-iyah)'. So there is no mention of wool there. Then, the restriction to the fat tail and with your fat tail...

[Urdu Section]: ...so they showed negligence in seeking the truth, and in the words of the scholars, they considered the mention of the description as a restrictive condition instead of an additional clarification. And in not considering the sheep as part of 'Daan', they were also caught in a similar delusion, just as you were deceived by the word 'Al-iyah' (fat tail). Most likely, you followed them in this matter, but you went further than them, because they only said that since it is not 'Daan', the sacrifice of its six-month-old offspring is not permissible, whereas you excluded it from being a sacrificial animal altogether. This is evident from the fatwa of the scholar of Lucknow; he says that for goats and sheep, and similarly for cows and camels, six months is not correct. Only for lambs (Dunba) is six months correct. From this, it can be estimated that they understood that in the text of 'Minh al-Khaliq' (which they have referenced), there is a mention of wool in the description of 'Daan' which has been restricted by 'ma lahu aliyah' (that which has a fat tail). So its meaning is that the condition of having a fat tail is restrictive, whereas in their own text and in the narration of Imam Tahtawi and Shami, there is no mention of wool, only 'ma lahu aliyah'.

1 Majmu'a Fatawa, Ba'd al-Hayy, Kitab al-Udhiya, Matba' Yusufi Farangi Mahal Lucknow, 3/279. 2 Hashiyah al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Udhiya, Dar al-Ma'rifah Beirut, 4/124; Radd al-Muhtar, Kitab al-Udhiya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/202.

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

[अरबी खंड]: मस्जिद की टिप्पणी उस ज़माने के कुछ लोगों के लिए ऐसी थी कि वे सच्चाई की ओर लौटने के पात्र थे, और विद्वानों के शब्दों के आधार पर उसे व्याख्यायित किया जाना चाहिए था, जिसमें वर्णन को अतिरिक्त स्पष्टीकरण माना गया है न कि निषेधात्मक शर्त। इसके अलावा, मुझे पता चला है कि वह व्यक्ति इस बात से इनकार करता है कि भारत की भेड़ें 'ज़ान' (भेड़ की प्रजाति) में से हैं; उसे भी वैसा ही भ्रम हुआ जैसा आपको हुआ कि उनकी पूंछ में चर्बी (अलिय्या) नहीं होती। मुझे नहीं पता, शायद आपने इस मामले में उन्हीं का अनुसरण किया हो, लेकिन वे आपसे पीछे रह गए और आपकी तरह इसे पूरी तरह से कुर्बानी के जानवरों से बाहर निकालकर अपनी सीमा पार नहीं की। बल्कि उन्होंने दावा किया कि उनके छह महीने के बच्चों (जज़अ) की कुर्बानी जायज़ नहीं है। जैसा कि उन्होंने अपने फ़तवे में कहा है: 'बकरी और भेड़ और इसी तरह गाय और ऊंट का छह महीने का बच्चा जायज़ नहीं है। केवल दुम्बा (नर भेड़) का [छह] महीने का बच्चा जायज़ है।' अतः यह स्पष्ट है कि उनका इरादा इसे सीमित करना था, उनके इस अनुमान के आधार पर कि 'ऊन' (सूफ़), 'दुम की चर्बी' (अलिय्या) से अधिक व्यापक है। लेकिन 'अल-मिन्ह' के शब्द, जिसका उन्होंने हवाला दिया है, इस शैली में नहीं हैं। बल्कि उसकी इबारत वैसी ही है जैसा उन्होंने स्वयं अन्यत्र उद्धृत किया है, और दो महान आचार्यों, अल-तहतवी और अल-शामी ने 'अल-दुर्र' की अपनी टिप्पणियों में कहा है: 'भेड़ (अज़-ज़ान) वह है जिसकी दुम में चर्बी (अलिय्या) हो'। अतः वहां ऊन का कोई ज़िक्र नहीं है। फिर अलिय्या की शर्त...

[उर्दू खंड]: ...तो उन्होंने सत्य की खोज में ढिलाई बरती, और विद्वानों के शब्दों में वर्णन के उल्लेख को अतिरिक्त स्पष्टीकरण के बजाय निषेधात्मक शर्त (क़ैद-ए-एहतराज़ी) समझा। और भेड़ को 'ज़ान' में शामिल न मानने में वे भी इसी तरह भ्रम में पड़ गए, जैसे आप 'अलिय्या' शब्द से धोखे में आ गए। प्रबल संभावना है कि आपने इस मामले में उन्हीं का अनुसरण किया हो, लेकिन आप उनसे आगे निकल गए, क्योंकि उन्होंने तो सिर्फ यह कहा कि चूंकि यह 'ज़ान' नहीं है, इसलिए इसके छह महीने के बच्चे की कुर्बानी जायज़ नहीं है, जबकि आपने तो इसे कुर्बानी के जानवरों से ही पूरी तरह बाहर कर दिया। यह बात फ़ाज़िल लखनवी के फ़तवे से स्पष्ट है; वे कहते हैं कि बकरी और भेड़, और इसी तरह गाय और ऊंट के लिए छह महीने की उम्र सही नहीं है। केवल दुम्बा के लिए छह महीने सही है। इससे यह अंदाज़ा होता है कि उन्होंने यह समझा कि 'मिन्ह अल-ख़ालिक़' की इबारत में (जिसका उन्होंने हवाला दिया है) ज़ान के बयान में ऊन का ज़िक्र है जिसे 'मा लहू अलिय्या' (जिसकी दुम में

चर्बी हो) से सीमित किया गया है। तो इसका अर्थ यही है कि अलिय्या की शर्त निषेधात्मक है, जबकि स्वयं उनकी इबारत और इमाम तहतवी और शामी की रिवायत में ऊन का ज़िक्र नहीं है, केवल 'मा लहू अलिय्या' है।

---

1 मजमूआ फ़तावा, बाद अल-हयी, किताब अल-उधिया, मतबा यूसुफ़ी फरंगी महल लखनऊ, 3/279। 2 हाशिया अत-तहतवी अला अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-उधिया, दार अल-मआरिफ़ा बेरूत, 4/124; रद अल-मुह्तार, किताब अल-उधिया, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी बेरूत, 5/202।

تعلیق المسجد لبعض ابناء الزمان فقد کانت تستاهل ان ترد الی الحق، وتحمل علی ما اعطاه کلام العلماء بجعل الوصف لزیادة الکشف دون الاحتراز بید انی احطت علماً بأن الرجل ینکر کون ضئین الهند من الضئین اعتراه الوهم کما اعتراك انها لا الیة لها، و ما یدرینی لعلك انما قلدته فیه لکنه وقف دونك و لم یتجاوز قدر تجاوزك بانکار التضحیة بها اصلاً، وانما زعم انها لا تجوز التضحیة بجذع منها . حیث قال في فتیاه: بکری اور بھیڑ اور ایسے ہی گائے اور اونٹ چھ مہینہ کا نہیں درست ہے۔ فقط دنبہ مہینے کا درست ہے۔ فالظاهر ان مراده هو التقیید زعماً منه بأن الصوف اعم من الالیة، لکن لیس کلام المنح الذی عزا الیه بهذا الاسلوب، وانما عبارتها کما نقل بنفسه ثمه ، والسیدان الفاضلان الطحطاوی و الشامی فی حواشی الدر ان الضأن ما تکون لها الیة اه فلیس فیها ذکر الصوف، ثم التقیید بالالیة و بالیتنك

نے تو انھوں نے حق کی تلاش میں تساہل برتا، اور کلام علماء میں ذکر وصف کو زیادتی کشف کے بجائے قید احترازی سمجھا اور بھیڑ کو ضان میں شامل نہ ماننے میں وہ بھی اسی طرح وہم میں گرفتار ہوئے جیسے آپ نے "الیہ" کے لفظ سے دھوکا کھایا، غلبہ ہے کہ آپ نے اس معاملہ میں انھیں کی تقلید کی ہو، مگر ان سے آگے بڑھ گئے، کیونکہ وہ تو صرف یہ کہہ رہ گئے کہ چونکہ یہ ضان نہیں اس لئے اس کے ششماہہ بچے کی قربانی جائز نہیں، اور آپ نے سرے سے اس کو قربانی کے جانور سے ہی خارج کر دیا۔ یہ بات فاضل لکھنوی کے فتوی سے ظاہر ہے وہ کہتے ہیں بکری اور بھیڑ، ایسے ہی گائے اور اونٹ کا چھ ماہہ درست نہیں۔ فقط دنبہ چھ ماہہ درست ہے۔ اس سے اندازہ یہ ہوتا ہے کہ انھوں نے یہ سمجھا کہ "منح الخالق" کی عبارت میں (جس کا حوالہ انھوں نے دیا ہے) ضان کے بیان میں صوف کا ذکر ہے جس کو "مالہ الیۃ" سے

مقید کیا ہے تو اس کا مطلب یہی ہے کہ الیہ کی قید احترازی ہے حالانکہ خود ان کی عبارت اور امام طحاوی اور شامی کی روایت میں صوف کا ذکر نہیں ہے صرف مالہ الیہ۔

---

1 مجموعہ فتاوی بعد الحی کتاب الاضحیہ مطبع یوسفی فرنگی محل لکھنؤ ۳/ ۲۷۹ 2 حاشیۃ الطحطاوی علی الدر المختار کتاب الاضحیہ دار المعرفہ بیروت ۴/ ۱۲۴، رد المحتار کتاب الاضحیہ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۰۲

Fatawa Razawiyya, Volume 20

Arabic Text: If you followed him, you should have completed your following of him and not returned to what you counted as impossible, nor attributed misguidance or leading astray to Muslims. Some students of this contemporary [scholar] from Benares, who wrote the commentary 'Al-Mujid', asked me at the beginning of this year about his mentioned fatwa. I replied with words that were sufficient and healing, and I clarified that the 'jadha' (six-month-old sheep) of these suffices and is enough. What we have mentioned here, by the grace of Allah Almighty, is comprehensive and sufficient in dispelling both illusions. Rather, it is the strongest refutation against those who permit sacrifice with them but not with their 'jadha'. For since sacrifice has become permissible, it must be from 'al-An'am' (livestock), and there are no 'An'am' except the four types. Since it is not from camels, cows, or goats, it must be from sheep. Thus, it is mandatory that the 'jadha' from them suffices if it is such that if mixed with the 'thanya' (one-year-old sheep), it cannot be distinguished afterward. All praise is due to Allah Almighty, before and after. May Allah Almighty's blessings be upon our Master and Leader Muhammad and his entire progeny. This brief treatise titled 'Hadi al-Adhiya bi-al-Shat al-Hindiya' was completed in 1314 AH.

Urdu Text: It is [so]. So you should also have followed him and should have stuck to that much instead of going further and making an impossible claim, and addressing all Muslims as misguided and misguiders. A student of the gentleman from Lucknow mentioned this fatwa of his to me and asked about the situation. I wrote its summary in a few sentences and clarified the correct issue. This discourse, by the grace of Allah Almighty, is comprehensive and sufficient, dispelling both these illusions. In fact, it is a strong refutation of those who permit their sacrifice but not that of their young. Undoubtedly, the sacrifice of a six-month-old sheep that appears to be a year old is permissible. May Allah Almighty's blessings be upon the best of His creation, Muhammad, and upon his family and companions altogether. Completion of this treatise, 'Hadi al-Adhiya bi-al-Shat al-Hindiya', was achieved in 1314 AH.

Page 435 of 630

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

अरबी पाठ: यदि आपने उनका अनुसरण किया होता, तो आपको पूर्ण रूप से उनका अनुसरण करना चाहिए था और उस बात पर वापस नहीं लौटना चाहिए था जिसे आपने असंभव माना था, न ही मुसलमानों को गुमराह या गुमराह करने वाला कहना चाहिए था। बनारस के इस समकालीन विद्वान, जिन्होंने 'अल-मुजीद' टीका लिखी है, के कुछ छात्रों ने इस वर्ष की शुरुआत में मुझसे उनके उक्त फतवे के बारे में पूछा था। मैंने पर्याप्त और संतोषजनक शब्दों में उत्तर दिया, और स्पष्ट किया कि इनका 'जज़ा' (छह महीने का भेड़ का बच्चा) पर्याप्त और काफी है। अल्लाह तआला की कृपा से हमने यहाँ जो कुछ भी उल्लेख किया है, वह दोनों भ्रमों को दूर करने के लिए व्यापक और पर्याप्त है। बल्कि, यह उन लोगों का कड़ा खंडन है जो इनकी कुर्बानी तो जायज़ मानते हैं लेकिन उनके बच्चे की कुर्बानी नहीं। चूँकि कुर्बानी जायज़ हो गई है, तो यह 'अल-अनआम' (चौपायों) में से ही होगी, और चार प्रकारों के अलावा कोई 'अनआम' नहीं हैं। चूँकि यह ऊंट, गाय या बकरी में से नहीं है, इसलिए इसे भेड़ में से होना चाहिए। अत; उनके'जज़ा' का कुर्बानी के लिए पर्याप्त होना अनिवार्य है, यदि वह ऐसा हो कि उसे 'सनिया' (एक वर्ष की भेड़) के साथ मिलाने पर पहचाना न जा सके। अल्लाह तआला की प्रशंसा हो, पहले भी और बाद में भी। हमारे आका और मौला मुहम्मद और उनके समस्त वंशजों पर अल्लाह की कृपा हो। 'हादी अल-अज़हिया बिल-शात अल-हिंदिया' नामक इस संक्षिप्त पुस्तिका का कार्य 1314 हिजरी में पूर्ण हुआ।

उर्दू पाठ: है। तो आपको भी उनकी तक़लीद (अनुसरण) करनी थी तो इतनी ही बात में करते न कि आगे बढ़कर एक मुहाल (असंभव) बात का दावा कर दिया, और सब मुसलमानों को गुमराह और गुमराह-गर ख़िताब दिया। मुझसे लखनवी साहब के एक शागिर्द (शिष्य) ने उनका यह फ़तवा ज़िक्र करके सूरत-ए-हाल (स्थिति) प्राप्त की थी, मैंने चंद जुमलों में उसका ख़ुलासा लिख दिया था, और मसला-ए-हक़ वाज़ेह कर दिया था, यह कलाम तो अल्लाह तआला की तौफीक से हाफ़िल और काफ़िल है। इन दोनों वहमों को दफ़ा करने वाला। बल्कि इसका तो रद्द-ए-शदीद (कड़ा खंडन) है जो उनकी क़ुरबानी जायज़ करता है और उनके बच्चे की नहीं। बिला शुबा (निस्संदेह) भेड़ का छह माह का बच्चा जो देखने में साल भर का मालूम हो उसकी क़ुरबानी जायज़ है। व सल्लल्लाहु तआला अला ख़ैरे ख़ल्क़ेही मुहम्मद व अला आलिही व सहबिही अजमईन। इस रिसाला 'हादी अल-अज़हिया बिल-शात अल-हिंदिया' से 1314 हिजरी में फ़राग़त हासिल हुई।

पेज 435 ऑफ़ 630

عربی متن: اذا قلدته اتمت تقلیده فلم تعد الی ما عددت من المحال، ولم تنسب المسلمین الی الضلال والاضلال، وقد کان سألنی بعض تلامذه هذا العاصرا عنی صاحب التعلیق المجد من بنارس في اول هذه السنة عن فتیاه المذکورة فاجبت باحرف تکفی و تشفی وبینت ان الجذع من هذه یجزی ویکفی، وما ذکرنا ههنا بتوفیق الله تعالی، فهو حافل کافل بدفع کلا الوهمین، بل الرد الاشد علی من یجیز التضحیة بها لا بجذعها فانه اذ قد جاز التضحیة فقد کانت من الانعام ولا انعام الا الانواع الاربعة واذ لیست من ابل وبقر ومعز۔ وجب ان تکون من الضان فوجب اجزاء الجذع منها اذا کان بحیث لو خلط بالثنایا لم یتمیز من بعد ولله الحمد تعالی من قبل ومن بعد، وصلی الله تعالی علی سیدنا ومولنا محمد واله اجمعین کان الفراغ عن هذه العجالة المسماة هادی الاضحیة بالشاة الهندیة ۱۳۱۴ھ۔

اردو متن: ہے۔ تو آپ کو بھی ان کی تقلید کرنی تھی تو اتنی ہی بات میں کرتے نہ کہ آگے بڑھ کر ایک محال بات کا دعوٰی کردیا، اور سب مسلمانوں کو گمراہ اور گمراہ گر خطاب دیا۔ مجھ سے لکھنوی صاحب کے ایک شاگرد نے ان کا یہ فتوٰی ذکر کرکے صورت حال دریافت کی تھی، میں نے چند جملوں میں اس کا خلاصہ لکھ دیا تھا، اور مسئلہ حق واضح کردیا تھا، یہ کلام تو اللہ تعالٰی کی توفیق سے حافل اور کافل ہے۔ ان دونوں وہموں کو دفع کرنے والا۔ بلکہ اس کا تو ردِ شدید ہے جو ان کی قربانی جائز کرتا ہے۔ اور ان کے بچے کی نہیں۔ بلا شبہ بھیڑ کا چھ ماہہ بچہ جو دیکھنے میں سال بھر کا معلوم ہو اس کی قربانی جائز ہے وصلی اللہ تعالٰی علی خیر خلقہ محمد وعلی الہ وصحبہ اجمعین اس رسالہ ہادی الاضحیۃ بالشاۃ الھندیۃ سے ۱۳۱۴ھ میں فراغت حاصل ہوئی۔

Fatawa Razawiya Volume 20

Issue 204: From Benares, Mohalla Kandi Gaduwala, Masjid Bibi Raji Shifa Khana, sent by Maulana Hakim Abdul Ghafoor Sahib, 25 Muharram al-Haram 1314 AH. What is your verdict, O scholars? (O noble scholars! What do you say? - Tr.) Regarding this issue: is the sacrifice of a six-month-old sheep valid or not? In many Hadiths, the term 'Jadh’ah min al-Da’n' (a young sheep) appears; does this refer to a six-month-old sheep, or a fat-tailed ram (Dumba), or both? From the following passage of 'Nihayah Sharh Hidayah', it appears that the sacrifice of a six-month-old sheep is not permissible. My teacher, Maulana Maulvi Abdul Hayy Sahib, followed this ruling. Accordingly, this issue is present in the first volume of the deceased Maulvi Sahib's collection of fatwas on page 191. The passage from Sharh Hidayah is:

Arabic Text	Urdu Translation
And of these, every 'Thani' (two-year-old) is sufficient, except for the sheep, for the 'Jadh’ah' (young) among them is sufficient. The restriction to sheep is because the 'Jadh’ah' of camels, cattle, and goats is not sufficient except for the 'Thani'. Explain from the book and receive a reward on the Day of Judgment.	In all these animals, one that is a full year old or more is permissible, except for the sheep, whose 'Jadh’ah', i.e., one that is a full six months old, is permissible. The restriction of 'Da’n' (sheep) is because for camels, cows, and goats, only those that have completed a full year are permissible. Explain from the book and receive a reward on the Day of Judgment. (Tr.)

The Answer: The sacrifice of a six-month-old sheep is undoubtedly permissible, provided it cannot be distinguished from afar when mixed with its peers.

Arabic Text	Urdu Translation
In al-Durr al-Mukhtar: The sacrifice of a 'Jadh’ah' of sheep that is six months old is valid if it is such that if mixed with 'Thanaya' (year-old sheep), it cannot be distinguished from a distance.	In al-Durr al-Mukhtar it is stated: A six-month-old 'Jadh’ah' of sheep is permissible if, when mixed with year-old animals, they cannot be distinguished. (Tr.)

This same condition applies to the fat-tailed ram (Dumba), as the Dumba and sheep are of the same species and share the same ruling. In this regard, no one can have any objection that the ruling of permissibility for a six-month-old animal is mentioned in authentic Hadiths and books of jurisprudence with the word 'Da’n'. Now the crux of the matter lies only in understanding the meaning of 'Da’n'. If this

word also includes the sheep, then certainly it falls under this ruling. However, it is known with certainty that 'Da’n' is the same thing that is called 'Mish' in Persian and 'Bher' (sheep) in Urdu, and one of its varieties is called 'Dumba'.

---

1. Majmu'a Fatawa, Kitab al-Adhiya, Matba' Yusifi Lucknow, 2/97 and 2
2. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Adhiya, Matba' Mujtabai Delhi, 4/232 and 233 Page 436 of 630

फ़तावा रज़विया खंड 20

मसला 204: बनारस, मोहल्ला कंडी गड्डूला, मस्जिद बीबी राजी शिफा खाना से, प्रेषक मौलवी हकीम अब्दुल गफूर साहब, 25 मुहर्रम अल-हराम 1314 हिजरी। आपका क्या इरशाद है ऐ उलमा-ए-किराम? (हे विद्वानों! आप क्या कहते हैं? - अनु.) इस मसले में कि छह महीने की भेड़ की कुर्बानी सही है या नहीं? अक्सर हदीसों में जो शब्द 'जज़अत मिम अज़-ज़ान' (भेड़ का बच्चा) आया है, उससे छह महीने की भेड़ मुराद है या दुंबा या दोनों? 'निहाया शरह हिदाया' के निम्नलिखित कथन से मालूम होता है कि छह महीने की भेड़ की कुर्बानी जायज़ नहीं है, इसी पर मौलाना उस्तादना मौलवी अब्दुल हई साहब ने अमल फ़रमाया है। चुनाँचे यह मसला मरहूम मौलवी साहब के फ़तवा संग्रह की पहली जिल्द के पेज 191 में मौजूद है। शरह हिदाया का कथन है:

अरबी इबारत	उर्दू अनुवाद
और इनमें से हर 'थनी' (दो साल वाला) काफ़ी है, सिवाय भेड़ के, क्योंकि उसका 'जज़अ' (छोटा) काफ़ी है। भेड़ की शर्त इसलिए है क्योंकि ऊँट, गाय और बकरी का 'जज़अ' जायज़ नहीं है, सिवाय 'थनी' के। किताब से बयान कीजिए और हिसाब के दिन अज्र हासिल कीजिए।	इन तमाम जानवरों में एक साल या उससे अधिक की आयु वाला जायज़ है, सिवाय भेड़ के कि उसका 'जज़अ' यानी पूरे छह महीने वाला जायज़ है। और 'ज़ान' यानी भेड़ की क़ैद इसलिए है कि ऊँट, गाय और बकरी में सिर्फ़ पूरे साल वाला ही जायज़ है। किताब से बयान कीजिए और हिसाब के दिन अज्र हासिल कीजिए। (अनु.)

जवाब: छह महीने की भेड़ की कुर्बानी निस्संदेह जायज़ है, बशर्ते कि वह अपने जैसों के बीच दूर से पहचानी न जा सके।

अरबी इबारत	उर्दू अनुवाद
दुर्र-ए-मुख्तार में है: भेड़ का छह महीने का 'जज़अ' सही है, यदि वह ऐसा हो कि अगर उसे 'थनाया' (साल भर के जानवरों) के साथ मिला दिया जाए, तो दूर से फर्क न किया जा सके।	दुर्र-ए-मुख्तार में है कि भेड़ में छह महीने का 'जज़अ' जो साल वाले जानवरों में मिला दिया जाए तो अंतर न हो सके, तो वह जायज़ है। (अनु.)

यही शर्त दुंबे में है, और दुंबा व भेड़ एक ही प्रजाति के हैं और दोनों का एक ही हुक्म है। इस हद तक तो किसी को कोई आपत्ति नहीं हो सकती कि छह महीने के जानवर की अनुमति का हुक्म सही

हदीसों और फ़िक़्ह की किताबों में 'ज़ान' शब्द के साथ आया है। अब सारा दारोमदार सिर्फ़'ज़ान' के अर्थ को समझने पर है। यदि यह शब्द भेड़ को भी शामिल करता है, तो निश्चित रूप से यह भी इस हुक्म में शामिल है। लेकिन यह निश्चित रूप से ज्ञात है कि 'ज़ान' वही चीज़ है जिसे फ़ारसी में 'मीश', उर्दू में 'भेड़' कहते हैं, और इसी की एक नस्ल को 'दुंबा' कहते हैं।

---

1. मजमूआ फ़तावा, किताब अल-अज़हिया, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ, 2/97 और 2
2. दुर्र-ए-मुख्तार, किताब अल-अज़हिया, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 4/232 और 233 पेज 436 का 630

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۰

مسئلہ ۲۰۴: از بنارس محلہ کنڈی گڈولہ مسجد بی بی راجی شفا خانہ مرسلہ مولوی حکیم عبد الغفور صاحب ۲۵ محرم الحرام ۱۳۱۴ھ ماقولکم ایھا العلماء (اے علماء کرام! آپ کا کیا ارشاد ہے۔ت) اس مسئلہ میں کہ قربانی بھیڑ ششماہہ کی درست ہے یا نہیں؟ اکثر حدیثوں میں جو لفظ جذعۃ من الضان آیا ہے اس سے ششماہی بھیڑ مراد ہے یا دنبہ یا دونوں؟ عبارت نہایہ شرح ہدایہ مندرجہ ذیل سے معلوم ہوتا ہے کہ قربانی ششماہی بھیڑ کی جائز نہیں، اسی پر مولانا استاذنا مولوی عبد الحی صاحب نے عمل فرمایا ہے۔ چنانچہ یہ مسئلہ مولوی صاحب مرحوم کے مجموعہ فتاویٰ کی جلد اول ص ۱۹۱ میں موجود ہے۔ عبارت شرح ہدایہ:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
ویجزئ من ذلك كل الثنی فصاً عدا الا الضان فان الجذع منہ یجزئ والتقیید بالضان لان الجذع من الابل والبقر والغنم لا یجزئ منھا الا الثنی ۱۔ بینوا بالکتاب تو جروا یوم الحساب۔	ان تمام جانوروں میں کامل سال یا اس سے زائد عمر والا جائز ہے ماسوائے بھیڑ کے کہ اس کا جذع یعنی کامل چھ ماہ والا جائز ہے، اور ضان یعنی بھیڑ کی قید اس لئے کہ اونٹ گائے اور بکری میں صرف کامل سال والا ہی جائز ہے۔ کتاب سے بیان کیجئے یوم حساب اجر حاصل کیجئے۔ (ت)

الجواب: ششماہی بھیڑ کی قربانی بلاشبہ جائز ہے جبکہ یکساں ہمجنسوں میں دور سے متمیز نہ ہوسکے۔

عربی عبارت	اردو ترجمہ
فی الدر المختار صح الجذع ذوستہ اشھر من الضان ان کان بحیث لوخلط بالثنایا لایمکن التمیز من بعد ۲۔	در مختار میں ہے بھیڑ میں چھ ماہ کا جذع جو سال والے جانوروں میں خلط ہو تو امتیاز نہ ہو سکے تو وہ جائز ہے۔ (ت)

یہی شرط دنبہ میں ہے، اور دنبہ بھیڑ کی ایک ہی نوع ہیں اور دونوں کا ایک ہی حکم، اس قدر میں تو کسی کو کلام ہو ہی نہیں سکتا کہ جواز ششماہہ کا حکم احادیث صحیحہ و کتب فقہیہ میں بلفظ ضان وارد ہے۔ اب مدار صرف ادراک معنی ضان پر رہا، اگر یہ لفظ اس بھیڑ کو بھی شامل تو قطعاً یہ بھی اس حکم میں داخل والا لا، مگر بالیقین معلوم کہ ضان وہی چیز ہے جسے فارسی میں میش، اردو میں بھیڑ، اور اسی کی ایک صنف کو دنبہ کہتے ہیں،

---

۱ مجموعہ فتاوٰی کتاب الاضحیہ مطبع یوسفی لکھنؤ ۲/ ۹۷ و ۲ ۲ در مختار کتاب الاضحیہ مطبع مجتبائی دہلی ۴/ ۲۳۲ و ۲۳۳ صفحہ 436 از 630

Fatawa Rizvia Volume 20

Arabs only know these two types, Ma'z (goats) and Dhan (sheep), and there is no third type here. (1) Allah Almighty says, "[He created] eight mates: of the sheep, two and of the goats, two" [Quran 6:143]. Maulana Shah Abdul Qadir Dehlvi (late), in Muzih al-Quran, translates this blessed verse as: "Created eight male and female: two from the sheep and two from the goats." See, he translated Dhan as sheep. Similarly, Maulana Rafi-ud-Din translated it, and in Nafais, it is translated vice versa, i.e., male sheep as Mish Nar and Dhan. In Tuhfat al-Muminin it is said: Sheep is Hindi for Ghanam. Then it is written: Ghanam is Dhan. (2) Everyone knows that the translation of sheep is Mish. Linguists have also translated Dhan as such. In Muntakhab Rashidi it is: Dhan is Mish, Dha'in is male Mish. In As-Surah it is: Dha'in is male Mish as opposed to Ma'z. And the plural is Dhan as opposed to Ma'z. In Tuhfa and Makhzan it is: Dhan is called Mish in Persian. (3) Scholars of linguistics, Quranic commentary (Tafsir), Hadith, and jurisprudence define Dha'in as wool-bearing Ghanam (small livestock) and Ma'z as hair-bearing. In Misbah al-Munir, Hayat al-Haywan, etc., it is written: - The Dhan are those of the sheep that possess wool. - The name for the wool-bearing species of goat is Dhan. (T) In Tafsir-e-Kabir it is written: - The Dhan are those from the sheep and goats that possess wool. - The wool-bearing species of goat is Dhan, and the hair-bearing is [Ma'z].

Footnotes: 1. Al-Quran Al-Karim 6/143 2. Muzih al-Quran 6/143, Mustafa Press India, p. 142 3. Tuhfat al-Muminin with Makhzan al-Adwiya, letter Ba with Ha, Naval Kishore Kanpur, p. 169 4. Tuhfat al-Muminin with Makhzan al-Adwiya, letter Ghayn with Mim, Naval Kishore Kanpur, p. 425 5. Muntakhab al-Lughat with Ghiyath al-Lughat, chapter Dad with Nun, H.M. Saeed Company Karachi, p. 282 6. As-Surah fi Lughat as-Sahah, chapter Nun, section Dad, Naval Kishore Lucknow, p. 418 7. Tuhfat al-Muminin with Makhzan al-Adwiya, letter Dad with Alif, Naval Kishore Kanpur, p. 397 8. Al-Misbah al-Munir, letter Dad with Waw (Ad-Dhan), Mustafa al-Babi Egypt, 2/12

अरब दोनों 'मअज़' और 'ज़ान' के अलावा नहीं जानते, न यहाँ तीसरी कोई क़िस्म है। (1) अल्लाह तआला का फ़रमान है: "आठ जोड़े [पैदा किए]: भेड़ में से दो और बकरी में से दो" (क़ुरान 6:143)। मौलाना शाह अब्दुल क़ादिर देहलवी मरहूम 'मौज़िह उल-क़ुरान' में इस आयते करीमा का तर्जुमा यूँ करते हैं: "पैदा किए आठ नर व मादा: भेड़ में से दो और बकरी में से दो"। देखिये 'ज़ान' का तर्जुमा भेड़ किया, इसी तरह मौलाना रफ़ीउद्दीन ने तर्जुमा किया, इसी तरह 'नफ़ाइस' में इसका अक्स यानी भेड़ को 'मीश नर' और 'ज़ान' से मुतरज्जिम (अनुवाद) किया। 'तुहफ़तुल मोमिनीन' में कहा: भेड़ हिन्दी 'ग़नम सित' है। फिर लिखा: ग़नम 'ज़ान सित' है। (2) सब जानते हैं कि भेड़ का तर्जुमा 'मीश' है। और अहल-ए-लुग़त (भाषाविदों) ने यही तर्जुमा 'ज़ान' का किया है, 'मुंतख़ब रशीदी' में है: 'ज़ान' मीश है, 'ज़ाइन' मीश नर है। 'सिराह' में है: 'ज़ाइन' मीश नर है, मअज़ के ख़िलाफ़ (विपरीत)। और जमा (बहुवचन) 'ज़ान' है, मअज़ के ख़िलाफ़। 'तुहफ़ा' व 'मख़ज़म' में है: 'ज़ान' को फ़ारसी में 'मीश' कहते हैं। (3) लुग़त, तफ़्सीर, हदीस और फ़िक़्ह के उलेमा 'ज़ाइन' की परिभाषा ऊन वाली ग़नम (छोटे पालतू जानवर) से करते हैं और 'मअज़' की तफ़्सीर बालों वाली से। 'मिसबाह उल-मुनीर' व 'हयातुल हयवान' वग़ैरह में है: - अज़-ज़ान भेड़ की वह क़िस्म है जिसके ऊन होती है। - बकरी की ऊन वाली नस्ल का नाम ज़ान है। (त) 'तफ़्सीर-ए-कबीर' में है: - अज़-ज़ान भेड़ और बकरी में से ऊन वाली क़िस्म है। - बकरी की ऊन वाली नस्ल ज़ान है और बालों वाली [मअज़] है।

पादलेख (Footnotes): 1. अल-क़ुरान अल-करीम 6/143 2. मौज़िह उल-क़ुरान 6/143, मतबा मुस्तफ़ाई इण्डिया, पृ. 142 3. तुहफ़तुल मोमिनीन मअ मख़ज़नुल अदविया, बाब बा मअ हा, नवल किशोर कानपुर, पृ. 169 4. तुहफ़तुल मोमिनीन मअ मख़ज़नुल अदविया, बाब ग़ैन मअ मीम, नवल किशोर कानपुर, पृ. 425 5. मुंतख़बुल लुग़ात मअ ग़ियासुल लुग़ात, बाब ज़ाद मअ नून, एच. एम. सईद कम्पनी कराची, पृ. 282 6. अस्सिराह फ़ी लुग़त अस्सहाह, बाब नून, फ़स्ल ज़ाद, नवल किशोर लखनऊ, पृ. 418 7. तुहफ़तुल मोमिनीन मअ मख़ज़नुल अदविया, बाब ज़ाद मअ अलिफ़, नवल किशोर कानपुर, पृ. 397 8. अल-मिसबाह उल-मुनीर, बाब ज़ाद मअ वाओ (अज़-ज़ान), मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 2/12

عرب دونوں معز ضان کے سوا نہیں جانتے، نہ یہاں تیسری نوع ہے (۱) قال اللہ تعالیٰ "ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍ ۚ مِنَ الضَّاْنِ اثْنَيْنِ وَ مِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ" ۱ مولانا شاہ عبدالقادر دہلوی مرحوم موضح القرآن میں اس آیہ کریمہ کا ترجمہ فرماتے ہیں : پیدا کئے آٹھ نر و مادہ بھیڑ میں سے دو اور بکری میں سے دو ۲۔ دیکھوں ضان کا ترجمہ بھیڑ کیا، اسی طرح مولانا رفیع الدین نے ترجمہ کیا، یونہی نفائس میں اس کا عکس یعنی بھیڑا کو میش نر و ضان سے مترجم کیا۔ تحفۃ المؤمنین میں کہا: بھیڑ ہندی غنم ست ۳۔ پھر لکھا: غنم ضان ست ۴۔ (۲) سب جانتے ہیں کہ بھیڑ کا ترجمہ میش ہے۔ اور اہل لغت نے یہی ترجمہ ضان کیا، منتخب رشیدی میں ہے: ضان میش، ضائن میش نر ۵۔ صراح میں ہے: ضائن میش نر خلاف ماعز۔ والجمع ضأن خلاف معز ۶۔ تحفہ و مخزن میں ہے: ضان بفارسی میش نامند ۷۔ (۳) علمائے لغت و تفسیر حدیث و فقہ ضائن کی تعریف اون والی غنم فرماتے ہیں اور معز کی تفسیر بالوں والی، مصباح المنیر و حیوۃ الحیوان و غیرہما میں ہے: الضأن ذوات الصوف من الغنم ۸ - بکری کی اون والی جنس کا نام ضان ہے۔ (ت) تفسیر کبیر میں ہے: لضأن ذوات الصوف من الغنم والمعز - بکری کی اون والی جنس ضان ہے اور بالوں والی

۱ القران الکریم ۶/ ۱۴۳ ۲ موضح القرآن ۶/ ۱۴۳ مطبع مصطفیٰ انڈیا ص ۱۴۲ ۳ تحفۃ المومنین مع مخزن الادویہ الباء مع الہاء نولکشور کانپور ص ۱۶۹ ۴ تحفۃ المومنین مع مخزن الادویہ الغین مع المیم نولکشور کانپور ص ۴۲۵ ۵ منتخب اللغات مع غیاث اللغات باب الضاد مع النون ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۸۲ ۶ الصراح فی لغۃ الصحاح باب النون فصل الضاد نولکشور لکھنؤ ص ۴۱۸ ۷ تحفۃ المومنین مع مخزن الادویہ الضاد مع الالف نولکشور کانپور ص ۳۹۷ ۸ المصباح المنیر الضاد مع الواؤ (الضأن) مصطفیٰ البابی مصر ۲/ ۱۲

Volume 20 - Fatawa Rizvia

"Those among sheep that have hair" - 1

is the genus of goats. (T)

It is stated in Ma'alim al-Tanzil:

Ad-Da'n (sheep) and an-Ni'aj (ewes) are the species of sheep that have wool, and al-Ma'z and al-Ma'za (goats) are the species of sheep that have hair. - 2

The species of sheep with wool is Da'n and Ni'aj, and the species with hair is Ma'z and Ma'za. (T)

It is mentioned in Jami' al-Rumuz and then in Radd al-Muhtar:

Ad-Da'n is what consists of wool-bearers, and al-Ma'z consists of hair-bearers. - 3

Da'n is that which has wool, and Ma'z is that which has hair. (T)

Now, from seeing this, it is known whether a sheep has wool or hair on its body.

(4) Allama Damiri has clearly restricted wool to 'Da'n' in Hayat al-Hayawan al-Kubra; under the word 'Ghanam' he says:

The wool of sheep (Da'n) is superior to and more expensive than the hair of goats (Ma'z), and wool belongs only to Da'n. - 4

The wool of sheep is superior to and more expensive than the hair of goats, and wool belongs only to Da'n. (T)

Now, for those who consider sheep (Bher) to be separate from Da'n, it would be necessary to deny that sheep have wool and to show that they have hair like goats on their backs. And how is that possible for them?

(5) The Arabic language and the Quran itself testify that there are only two categories in the genus of sheep: one which is called

"Those among sheep that have hair" - 1

is the genus of goats. (T)

'Ma'z' in Arabic (the male is 'Tais', the female is 'Anz'), 'Buz' in Persian; the second which is called 'Da'n' in Arabic (the male is 'Kabsh', the female is 'Ni'jah'), 'Gusfand' and 'Mesh' in Persian. The Lord of Honor (Glory be to Him) mentioned only eight pairs in the aforementioned verse: sheep (Da'n), goats (Ma'z), camels (Ibl), and cattle (Baqar) - two from each, male and female. The masters of the language have defined Ma'z as the opposite of Da'n, and Da'n as the opposite of Ma'z; thus it is known that they are not something else. It is stated in al-Qamus:

Al-Ma'z is the opposite of ad-Da'n among sheep. - 5

In the genus of goats/sheep, Ma'z is distinct from Da'n. (T)

---

1. Mafatih al-Ghayb (al-Tafsir al-Kabir), under Verse 6/143, al-Matba'ah al-Bahiyyah al-Misriyyah, Egypt, 3/216.
2. Ma'alim al-Tanzil, on the margin of Tafsir al-Khazin, under Verse 6/143, Mustafa al-Babi, Egypt, 2/192.
3. Jami' al-Rumuz, Kitab al-Zakat, Maktaba Islamia, Gunbad Qamus, Iran, 1/306; Radd al-Muhtar, Kitab al-Zakat, Chapter on Zakat of Ghanam, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/19.
4. Hayat al-Hayawan, Chapter Al-Ghayn Al-Mu'jamah (Al-Ghanam), Mustafa al-Babi, Egypt, 2/122.
5. Al-Qamus al-Muhit, Chapter Al-Mim, Section Al-Zay "Al-Ma'z", Mustafa al-Babi, Egypt, 3/199.

"भेड़-बकरियों में बालों वाले" - १

यह बकरियों की नस्ल है। (त)

मआलिमुल तनज़ील में है:

ऊन वाली भेड़-बकरी की प्रजाति दान और निआज़ है, और बालों वाली मअज़ और मअज़ा है। (त)

अद्दान (भेड़) और अन्-निआज़ (भेड़ें) भेड़ों की वह प्रजातियां हैं जिनके ऊन होती है, और अल-मअज़ और अल-मअज़ा भेड़ों की वह प्रजातियां हैं जिनके बाल होते हैं। - २

जामिउर रूमूज़ और फिर रद्दुल मुहतार में है:

दान वह होती है जिसके ऊन हो और मअज़ बालों वाली। (त)

अद्दान वह है जो ऊन वाले हों, और अल-मअज़ वह जो बालों वाले हों। - ३

अब यह देखने से मालूम होता है कि भेड़ के शरीर पर ऊन होती है या बाल।

(४) अल्लामा दमीरी ने 'हयातुल हयवान अल-कुबरा' में साफ तौर पर ऊन को 'दान' (भेड़) तक सीमित कर दिया है। लफ़्ज़ 'ग़नम' के तहत फरमाते हैं:

भेड़ की ऊन बकरी के बालों से अफज़ल और कीमत में महंगी है, और ऊन सिर्फ दान की ही है। (त)

भेड़ (दान) की ऊन बकरी (मअज़) के बालों से बेहतर और कीमत में महंगी है, और ऊन सिर्फ दान की ही होती है। - ४

"भेड़-बकरियों में बालों वाले" - १

यह बकरियों की नस्ल है। (त)

अब जो लोग भेड़ को 'दान' से बाहर मानते हैं, उनके लिए यह ज़रूरी होगा कि वे भेड़ की ऊन से इनकार करें और उनकी पीठ पर बकरी जैसे बाल दिखाएं। और वे ऐसा कैसे कर सकते हैं?

(५) अरबी भाषा और स्वयं कुरान इस बात का गवाह है कि भेड़-बकरी (ग़नम) की श्रेणी में केवल दो ही किस्में हैं: एक जिसे अरबी में 'मअज़' (नर को 'तैस', मादा को 'अंज़'), फारसी में 'बुज़' (बकरी) कहते हैं; और दूसरी जिसे अरबी में 'दान' (नर को 'कब्श', मादा को 'निअजह'), फारसी में 'गुसफंद' या 'मेश' (भेड़) कहते हैं। रब्बुल इज़्ज़त ने उपरोक्त आयत में आठ ही जोड़े बताए हैं: भेड़ (दान), बकरी (मअज़), ऊंट (इब्ल) और गाय-बैल (बक़र) - प्रत्येक के दो-दो, नर और मादा। भाषा के जानकारों ने 'मअज़' को 'दान' के विपरीत और 'दान' को 'मअज़' के विपरीत बताया है। इससे मालूम हुआ कि इनके अलावा और कोई किस्म नहीं है। 'क़ामूस' में है:

अल-मअज़ भेड़-बकरी की नस्ल में दान के विपरीत है। - ५

भेड़-बकरी की नस्ल में बकरी (मअज़) भेड़ (दान) से अलग है। (त)

---

1. मफातीहुल ग़ैब (अत-तफ़सीर अल-कबीर), आयत ६/१४३ के तहत, अल-मतबा अल-बहिया, मिस्र, ३/२१६।
2. मआलिमुल तनज़ील, तफ़सीर अल-खाज़िन के हाशिये पर, आयत ६/१४३ के तहत, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, २/१९२।
3. जामिउर रूमूज़, किताबुज़ ज़कात, मकतबा इस्लामिया, गुंबद क़ामूस, ईरान, १/३०६; रद्दुल मुहतार, किताबुज़ ज़कात, बाब ज़कातुल ग़नम, दारुल एहया अत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, २/१९।
4. हयातुल हयवान, अध्याय 'ग़ैन' (अल-ग़नम), मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, २/१२२।
5. अल-क़ामूस अल-मुहीत, खंड 'मीम', अध्याय 'ज़ाय' (अल-मअज़), मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, ३/१९९।

ذوات الشعر من الغنم - 1 جنس معز ہے۔ (ت)

معالم التنزیل میں ہے:

بکری کی اون والی جنس ضان اور نعاج ہے اور بالوں والی معز اور معزی ہے (ت)

الضأن والنعاج هي ذوات الصوف من الغنم والمعز والمعزی ذوات الشعر من الغنم - 2

جامع الرموز پھر ردالمحتار میں ہے:

ضان وہ ہوتی ہے جو اون والی ہو اور معز بالوں والی۔ (ت)

الضأن ما کان من ذوات الصوف والمعز من ذوات الشعر - 3

اب یہ دیکھنے سے معلوم ہوتا ہے کہ بھیڑ کے بدن پر اون ہوتی ہے یا بال۔

(۴) علامہ دمیری نے حیوۃ الحیوان الکبری میں صاف حصر فرمادیا کہ اون صرف ضان کے لئے ہوتی ہے ، لفظ غنم میں فرماتے ہیں:

بھیڑ کی اون بکری کے بالوں سے

صوف الضأن من شعر المعز واعز قیمة ولیس الصوف الا للضأن - 4

ذوات الشعر من الغنم - 1 جنس معز ہے۔ (ت)

افضل اور قیمت

میں گراں ہے اور

اون صرف ضان

کی ہے۔ (ت)

اب بھیڑ کو ضان سے خارج ماننے والے پر لازم ہوگا کہ بھیڑ کی اون سے انکار، اور ان کی پشت پر بکری کے سے بال آشکارا کرے۔ وانی لہ ذلک۔

(۵) زبان عرب و خود قرآن شاہد ہے کہ نوع غنم میں صرف دو صنفیں ہیں: ایک وہ جسے عربی میں معز، نر کو تیس، مادہ کو عنز، فارسی میں بز کہتے ہیں، دوسری جسے عربی میں ضان نر کو کبش مادہ کو، نعجہ فارسی میں گوسفند و میش کہتے ہیں، رب العزت جل وعلانے آیہ مذکورہ میں آٹھ ہی جوڑے بتائے ، ضان، معز، ابل۔ بقر ہر ایک سے دو، مادہ و نر، اہل زبان نے معز کو خلاف ضان، ضان کو خلاف معز سے تفسیر کیا، معلوم ہوا کہ ان کے لئے ثابت نہیں، قاموس میں ہے:

بکری کی جنس میں

المعز خلاف الضأن من الغنم - 5 معز الگ ہے ضان

سے۔ (ت)

---

1 مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر) تحت آیہ ۶/۱۴۳ المطبعۃ البھیۃ المصریۃ مصر ۳/ ۲۱۶ 2 معالم التنزیل علی ہامش تفسیر الخازن تحت آیہ ۶/۱۴۳ مصطفیٰ البابی مصر ۲/ ۱۹۲ 3 جامع الرموز

کتاب الزکوۃ مکتبہ اسلامیہ گنبد قاموس ایران ۱/ ۳۰۶ ، ردالمحتار کتاب الزکوۃ باب زکوۃ الغنم دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۱۹ 4 حیاۃ الحیوان باب الغین المعجمہ (الغنم) مصطفیٰ البابی مصر ۲/ ۱۲۲ 5 القاموس المحیط فصل المیم باب الزای "المعز" مصطفیٰ البابی مصر ۳/ ۱۹۹

Fatawa Rizwia Volume 20

In the same [book] it is stated: "Ad-Da'in (ram) is the opposite of Al-Ma'iz (goat) among sheep; the plural is Da'in, Adain." | The ram is opposite to the goat among the flock. The plural of Da'in is Adain. "Your sheep is more dear to it than the goat."[1] | Your ewe is separate from the goat. (T)

In Mukhtar al-Razi it is stated: "Ad-Da'in is the opposite of Al-Ma'iz, and the plural is Ad-Da'in and Al-Ma'iz."[2] | Da'in (ram) is the opposite of goat; its plural is Daan and Ma'iz. (T)

In the same [book] it is stated: "Al-Ma'iz is from the sheep, the opposite of Ad-Da'in."[3] | Ma'iz is from the flock, it is the opposite of Daan. (T)

In Majma' Bihar al-Anwar it is stated: "Regarding [the narration of] Shaqiq: 'The example of the reciters of this time is like sheep, Da'in...'" | In [narration] H, Shaqiq described the reciters of this era like sheep. "possessing thin wool (Ujaf); it is the plural of Da'inah - and it is a ewe | Da'in are those with thin skin and wool, whose plural is 'Dawain'. This from the sheep, contrary to the goat."[4] | is a sheep which is different from a goat. (T)

No person with even the slightest understanding can say that a sheep is included in [the term] 'Ma'iz'. Are sheep called 'Buz' in Persian? Are rams called 'Tais' in Arabic, and females 'Anz'? Just as the clear translation is buck and doe, inevitably, a sheep is 'Daan' and 'Daan' is sheep, and the ruling for 'Daan' applies to it. It absolutely includes [the view of] Shaykh al-Muhaqqiq (may his secret be sanctified).

Margin note (Ah): Precaution against when its wool is sheared and its thinness becomes apparent and | This is avoidance of that sheep whose wool, if cut, would reveal bare skin and the intent is that their inner self is contrary to their outer appearance. 12 Minhu (from the author) Quds | the objective is that their exterior (wool) and interior (skin/body) are different Sirruhu (may his secret be sanctified). | from each other. 12 Minhu Quds Sirruhu, (T)

[1] Al-Qamus al-Muhit, Chapter of Daad, section Noon (Al-Da'in), Mustafa al-Babi, Egypt, 4/244 [2] Mukhtar al-Sihah, under the word 'Da'in', Mu'assasa Ulum al-Qur'an, Beirut, p. 376 [3] Mukhtar al-Sihah, under the word 'Ma'iz', Mu'assasa Ulum al-Qur'an, Beirut, p. 627 [4] Majma' Bihar al-Anwar, Chapter of Daad with Hamza, under the word 'Da'in', Maktaba Dar al-Iman, Al-Madina al-Munawwara, 3/382 Page 439 of 630

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

इसी में है: अद-दाइन (मेढ़ा) भेड़-बकरियों में बकरे के विपरीत है; बहुवचन 'दाइन, अदाइन' है। | मेढ़ा झुंड में बकरे के विपरीत है। दाइन का बहुवचन अदाइन है। "तेरी भेड़ ही उसे बकरी से अलग कर लेगी।"[1] | तेरी भेड़ ही उसे बकरी से अलग कर लेगी। (त)

मुख़्तार अल-राज़ी में है: अद-दाइन, अल-माइज़ का विलोम है, और बहुवचन अद-दाइन और अल-माइज़ है।[2] | दाइन (मेढ़ा) बकरे का विलोम है; इसका बहुवचन दान और माईज़ है। (त)

इसी में है: अल-माइज़ भेड़-बकरियों में से है, दान का विलोम है।[3] | माईज़ झुंड से है, दान का विलोम है। (त)

मजमा बिहार अल-अनवार में है: शक़ीक़ के बारे में: "इस ज़माने के क़ारियों (पाठकों) का उदाहरण भेड़ों, दाइन जैसा है..." | ह में शक़ीक़ ने इस ज़माने के क़ारियों की मिसाल भेड़ों जैसी दी है। "पतले ऊन वाली (उजाफ़); यह दाइना का बहुवचन है - और यह एक भेड़ है | द्वायन पतली खाल पर ऊन वाली भेड़ें हैं, जिनका बहुवचन 'द्वायन' है। यह भेड़-बकरियों में से, बकरे के विपरीत।"[4] | भेड़ है जो माईज़ से अलग है। (त)

कोई मामूली समझ वाला व्यक्ति भी यह नहीं कह सकता कि भेड़ 'माईज़' (बकरे) में शामिल है। क्या फ़ारसी में भेड़ को 'बुज़' कहा जाता है? क्या मेढ़े को अरबी में 'तैस' और मादा को 'अनज़' कहा जाता है? जिस तरह साफ़ अनुवाद बकरा-बकरी है, लाज़मी तौर पर भेड़ 'दान' ही है और दान ही भेड़ है, और दान का हुक्म (नियम) उसी का हुक्म है। इसमें शेख अल-मुहक़्क़िक़ (क़ुद्दिस सिर्रहु) भी निश्चित रूप से शामिल हैं।

हाशिया (अह): "बचाव उस स्थिति से जब उसकी ऊन काट दी जाए और उसका दुबलापन प्रकट हो जाए और | यह उस भेड़ से परहेज है जिसकी ऊन काट दी जाए तो खाल नंगी हो जाए और उद्देश्य यह है कि उनका आंतरिक हिस्सा उनके बाहरी स्वरूप के विपरीत है।" 12 मिन्हु क़ुद्दिस | मक़सद यह है कि उनका ज़ाहिर (ऊन) और बातिन (खाल/शरीर) एक-दूसरे से अलग हैं। सिर्रहु। | 12 मिन्हु क़ुद्दिस सिर्रहु, (त)

[1] अल-क़ामूस अल-मुहीत, फ़स्ल अल-दाद, बाब अल-नून (अद-दाइन), मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, 4/244 [2] मुख़्तार अल-सिहाह, शब्द 'दाइन' के अंतर्गत, मुअस्सासा उलूम अल-क़ुरान, बेरुत, पृ. 376

[3] मुख़्तार अल-सिहाह, शब्द 'माईज़' के अंतर्गत, मुअस्सासा उलूम अल-क़ुरान, बेरुत, पृ. 627 [4] मजमा बिहार अल-अनवार, बाब अल-दाद म'अल हमज़ा, शब्द 'दाइन' के अंतर्गत, मकतबा दारुल ईमान, अल-मदीना अल-मुनव्वरा, 3/382 पृष्ठ 439 / 630

اسی میں ہے: الضائن خلاف الماعز من الغنم ج "ضائن، اضائن" | مینڈھا غنم میں بکرے کے خلاف ہے۔ ضائن کی جمع اضائن ہے ضأنك اعز لها من المعز ۱- | تیری بھیڑ ہی اسے علیحدہ کرلے بکری سے (ت)

مختار رازی میں ہے: الضائن ضد الماعز، والجمع الضائن والمعز ۲- | ضائن (مینڈھا) بکرے کی ضد ہے اس کی جمع ضان اور معز ہے۔ (ت)

اسی میں ہے: المعز من لا غنم ضد الضأن۳- | معز غنم سے ہے ضان کی ضد ہے۔ (ت)

مجمع بحارالانوار میں ہے: في ح شقيق مثل قراء هذا الزمان كمثل غنم ضوائن | ح میں بیان کیا، اس زمانہ کے قراء کی مثل میں شقیق جیسے ذات عه صوف عجاف، هو جمع ضائتة - وهی الشاة | ضوائن باریک کھال پر اون والی جس کی جمع ضوائن ہے۔ یہ من الغنم، خلاف المعز ٤- | بکری ہے جو معز سے مختلف ہے۔ (ت)

کوئی ادنیٰ فہم والا بھی نہیں کہہ سکتا کہ بھیڑ معز میں داخل ہے کیا بھیڑ کو فارسی میں بز کہتے ہیں، کیا مینڈھے کو عربی میں تیس، مادہ کو عنز بولتے ہیں، جتنا صاف ترجمہ بکرا بکری ہے لاجرم بھیڑ ضان ہی ہے اور ضان ہی ہے اور حکم ضان اسی کا حکم ہے۔ اسے قطعاً شامل شیخ محقق قدس سرہ عه: احترازا عما اذا جز صوفها فاستبان عجفها و | یہ اجتناب ہے اس بھیڑ جس کی اون کاٹ دی جائے تو چمڑی برہنہ المقصود ان باطنهم على خلاف ظاهرهم ۱۲ منه قدس | ہو جائے اور مقصد یہ ہے کہ ان کا ظاہر اون باطن چمڑی ایک سرہ۔ | دوسرے سے مختلف ہیں ۱۲منہ قدس سرہ، (ت)

١ القاموس المحيط فصل الضاد باب النون (الضائن) مصطفٰى البابى مصر ۴ / ۲۴۴ ۲ مختار اصحاح تحت لفظ ضائن مؤسسة علوم القرآن بيروت ص ۳۷۶ ۳ مختار اصحاح تحت لفظ معز مؤسسة علوم القرآن بيروت ص ۶۲۷ ٤ مجمع بحارالانوار باب الضاد مع الهمزة تحت لفظ ضائن مكتبه دارالايمان المدينة المنورة ۳ / ۳۸۲

Fatawa Ridawiyya, Volume 20

It is stated in Ash'at al-Lam'at:

[Persian text]: Know that sacrifice is not valid except for camels, cattle, and sheep/goats. Sheep/goats are of two types: 'ma'z', which is called 'buz' (goat), and 'za'n', which is called 'mesh' (sheep). In all these types, being a year old (thani) is a condition, except for 'za'n', for which a six-month-old (jadha') is also valid, but this is not valid for 'ma'z'.[1]

[Urdu translation]: It should be known that sacrifice is only valid for camels, cows, and goats. Goats/sheep are of two types: one is 'ma'z', which is called 'buz' goat, and the second is 'za'n', which is called 'mesh'. In all these types, a full year of age is a condition. However, for 'za'n', its six-month-old (jadha') is also valid, while for the goat (ma'z), this is not valid. (T)

Is there any clearer explicit statement required than this? And suppose, for the sake of argument, if sheep were not considered to be included in 'za'n', and their distinction from camels, cows, and goats is obvious, the result would be that they fall outside the four types of 'Bahimat al-An'am' (livestock). By consensus, sacrifice is limited to only these four types. Thus, if a sheep is not 'za'n', it would be necessary that its sacrifice be invalid from the start, regardless of its age. It cannot be that for sacrifice to be valid, it is included in 'za'n', while for a six-month-old to be invalid, it is excluded from 'za'n'. This is clear ignorance and ugly obstinacy. In short, the ruling is clear and the matter is evident. Opposing it is neither clear nor clarifying, but rather clearly false. If the text of 'Nihaya' quoted in the aforementioned fatwa inquiries is considered after understanding the meaning of 'za'n', our point is explicitly proven from it. And from the perspective of research into the meaning of 'za'n', it is entirely irrelevant. Yes, the respondent from Lucknow was confused by the phrasing in 'Minh al-Ghaffar' which states: 'Al-Za'n is that which has an aliyah[2] (Za'n is that which has a tail-fat base. T)'. He wrongly assumed that 'aliyah' specifically refers to a wide, fatty tail base, which is why he thought 'za'n' specifically refers to the 'dumba' (fat-tailed sheep) breed, whereas in the context of 'ghanam' (sheep/goats), 'aliyah' refers absolutely to the tail (sapand). Size, length, or shortness are not conditions for it. It is stated in 'al-Nihaya' of Ibn al-Athir and 'Majma' Bihar al-Anwar':

[Arabic text]: Alyat is the plural of aliyah, and it is the tail of the sheep. —[3]

[Urdu translation]: The plural of aliyah is 'alyat', and it refers to the tail of the sheep. (T)

---

[1] Ash'at al-Lam'at, Kitab al-Salat, Bab al-Udhiya, al-Fasl al-Awwal, Maktaba Nooriya Ridawiyya, Sukkur, 11/208. [2] Radd al-Muhtar with reference to Minh al-Ghaffar, Kitab al-Udhiya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/204; Hashiya al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar with reference to al-Minh al-Ghaffar, Dar al-Ma'rifa, Beirut, 4/164. [3] Majma' Bihar al-Anwar, Bab al-Hamza with al-Lam (Ali), Maktaba Dar al-Madina al-Munawwara, 1/97. Page 440 of 630

फतावा रज़विया, जिल्द 20

अशअतुल लमआत में फ़रमाते हैं:

[फ़ारसी पाठ]: जान लें कि कुर्बानी ऊँट, गाय और भेड़/बकरी के अलावा जायज़ नहीं है। भेड़/बकरी की दो किस्में हैं: 'मअज़' जिसे 'बुज़' (बकरी) कहा जाता है, और 'ज़ान' जिसे 'मेश' (भेड़) कहा जाता है। इन सभी किस्मों में एक वर्ष की आयु (थनी) शर्त है, सिवाय 'ज़ान' के जिसके लिए छह महीने का (जज़आ) भी सही है, लेकिन 'मअज़' के लिए यह जायज़ नहीं है।[1]

[उर्दू अनुवाद]: यह जान लेना चाहिए कि कुर्बानी सिर्फ ऊँट, गाय और बकरी की जायज़ है। बकरी दो किस्म की है: एक 'मअज़' की जिसे 'बुज़' बकरी कहते हैं, और दूसरी 'ज़ान' जिसे 'मेश' कहते हैं। इन तमाम किस्मों में पूर्ण वर्ष की आयु शर्त है। मगर 'ज़ान' का छह महीने वाला (जज़आ) भी जायज़ है और बकरी (मअज़) में यह जायज़ नहीं। (त)

क्या इस इर्शाद से भी ज़्यादा कोई साफ़ और स्पष्ट व्याख्या की आवश्यकता है? और फर्ज़ करें, अगर भेड़ को 'ज़ान' में शामिल न माना जाए, और ऊँट, गाय और बकरी से उसका अलग होना स्पष्ट है, तो परिणाम यह होगा कि वह 'बहीमतुल अनाम' (मवेशियों) की चारों किस्मों से बाहर है। सर्वसम्मति (इज्मा) के अनुसार कुर्बानी केवल इन्हीं चार किस्मों तक सीमित है। तो अगर भेड़ 'ज़ान' नहीं है, तो लाज़िम आएगा कि शुरू से ही उसकी कुर्बानी बातिल हो, चाहे उसकी उम्र कितनी भी क्यों न हो। ऐसा नहीं हो सकता कि कुर्बानी जायज़ होने के लिए तो वह 'ज़ान' में शामिल हो और छह महीने वाले के जायज़ न होने के लिए वह 'ज़ान' से बाहर हो। यह स्पष्ट अज्ञानता और भद्दी हठधर्मी है। संक्षेप में, हुक्म स्पष्ट है और मसला रौशन है। इसका विरोध न तो स्पष्ट है और न ही स्पष्ट करने वाला, बल्कि सरासर बातिल है। यदि उक्त फतवों में उद्धृत 'निहाया' की इबारत को 'ज़ान' का अर्थ समझने के बाद देखा जाए, तो स्पष्ट रूप से हमारा ही मतलब उससे साबित होता है। और 'ज़ान' के अर्थ की शोध की दृष्टि से देखें तो यह पूरी तरह असम्बद्ध है। हाँ, मुजीब लखनवी को 'मिन्हाुल ग़फ़्फ़ार' की इबारत से भ्रम हुआ जहाँ लिखा है: 'अल-ज़ान वह है जिसकी अलिया[2] (ज़ान वह है जिसकी चक्की/पूँछ होती है। त) होती है।' उन्हें भ्रम हुआ कि 'अलिया' विशेष रूप से चौड़ी चर्बी वाली चक्की को कहते हैं, इसलिए उन्होंने 'ज़ान' को विशेष रूप से 'दुम्बा' का नाम समझ लिया, जबकि 'ग़नम' में 'अलिया' पूर्णतः पूँछ (सपंद) का नाम है। इसमें बड़ा-छोटा या लम्बा-छोटा होना शर्त नहीं है। 'निहाया' इब्न असीर और 'मज्मअ बिहारुल अनवार' में है:

[अरबी पाठ]: अलियात, अलिया का बहुवचन है और वह भेड़ की पूँछ होती है। —[3]

[उर्दू अनुवाद]: अलिया का बहुवचन 'अलियात' है और वह भेड़ की पूँछ होती है। (त)

---

[1] अशअतुल लमआत, किताबुस सलात, बाबुल अज़हिया, अल-फसलुल अव्वल, मकतबा नूरिय्या रज़विय्या, सुक्कुर, 11/208. [2] रद्दुल मुहतार ब-हवाला मिन्हाुल ग़फ़्फ़ार, किताबुल अज़हिया, दार इहयाउत तुरासिल अरबी, बैरूत, 5/204; हाशिया अत-तहतावी अलद-दुर्रिल मुख़्तार ब-हवाला अल-मिन्हाुल ग़फ़्फ़ार, दारुल मारिफ़ा, बैरूत, 4/164. [3] मज्मअ बिहारुल अनवार, बाबुल हमज़ा मअल लाम (अलई), मकतबा दारुल मदीना अल-मुनव्वरा, 1/97. पृष्ठ 630 में से 440

اشعۃ اللمعات میں فرماتے ہیں:

بدانکہ اضحیہ جائز نیست مگر از ابل وبقر وغنم وغنم دو صنف است، معز کہ آنرا بز گویند، وضأن کہ آنرا میش خوانند، ودر جمیع این اقسام ثنی شرط است، مگر از ضأن کہ جذعہ ہم درست است، ودرست نیست از معز۔ ۱ جان لینا چاہئے کہ قربانی صرف اونٹ، گائے اور بکری کی جائز ہے۔ بکری دو قسم ہے۔ ایک معز کی جس کو بز بکری کہتے ہیں، اور دوسری ضأن جس کو میش کہتے ہیں، ان تمام اقسام میں کامل سال شرط ہے۔ مگر ضأن کہ اس کا جذعہ بھی جائز ہے اور بکری (معز) میں یہ جائز نہیں۔ (ت)

کیا اس ارشاد سے بھی زیادہ کوئی تصریح صریح درکار ہے۔ اور بفرض باطل اگر بھیڑ کو ضأن میں داخل نہ مانیئے اور اس کا ابل وبقر ومعز اونٹ گائے بکری سے نہ ہونا بدیہی، تو حاصل یہ رہے گا کہ کہ وہ بہیمۃ الانعام کی چاروں قسم سے خارج ہے، اور بالاجماع قربانی تو صرف انھیں چار قسم پر محدود، تو بھیڑ اگر ضأن نہیں، تو واجب کہ سرے سے اس کی قربانی بھی باطل ہو اگرچہ کتنی ہی عمر کی ہو، نہ یہ کہ قربانی جائز ہونے کو تو وہ ضأن میں داخل اور ششماہہ جائز نہ ہونے کو ضأن سے خارج، یہ جہل صریح و تعسف قبیح ہے غرض حکم واضح ہے۔ اور مسئلہ روشن، اور اس کا خلاف نہ بین، نہ مبین، بلکہ باطل بین، عبارت نہایہ منقولہ استفتاء مذکورہ فتاوی کو اگر بعد ادراک معنی ضأن لحاظ کیجئے تو صراحتہً ہمارا ہی مطلب اس سے ثابت اور تحقیق معنی ضأن کی نظر سے دیکھئے تو راسا بے علاقہ و ساکت، ہاں مجیب لکھنوی کو وجہ اشتباہ عبارت منح الغفار واقع ہوئی کہ الضأن ما تکون لہ الیۃ ۲ (ضأن وہ جس کی چکی ہوتی ہے۔ت) وہم گزرا کہ الیہ خاص چوڑی چکی چکتی کو کہتے ہیں جس میں بکثرت چربی ہو، لہذا ضأن

بالتخصیص صنف دنبہ کا نام خیال کیا حالانکہ غنم میں الیہ مطلقاً دم کو سپند کا نام ہے۔ کبر و صغر و طول و قصر و غیر ہا کچھ اس میں شرط نہیں، نہایہ ابن اثیر و مجمع بحار الانوار میں ہے:

الیات جمع الیۃ وھی طرف الشاۃ - ۳ الیہ کی جمع الیات ہے اور وہ بھیڑ کی دم ہوتی ہے۔ (ت)

---

1 اشعۃ اللمعات کتاب الصلوۃ باب الاضحیہ الفصل الاول مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱۱ / ۲۰۸ 2 ردالمحتار بحوالہ منح الغفار کتاب الاضحیہ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۰۴، حاشیہ الطحطاوی علی الدر المختار بحوالہ المنح الغفار دار المعرفۃ بیروت ۴ / ۱۶۴ 3 مجمع بحار الانوار باب الہمزہ مع اللام (الئی) مکتبہ دارالمدینۃ المنورۃ ۱ / ۹۷ Page 440 of 630

Fatawa-e-Razvia, Volume 20

In "Al-Surah" it is stated: 'Aliyah' with a fatha [on the first letter] means tail[1]. In "Al-Burhan" it is: 'Dhanab' with a damma [on the first letter] means tail[2]. Therefore, in the Fatawa of the most eminent Imam Qazi Khan, Radd al-Muhtar, and others, it is clarified that if the 'aliyah' (rump) is naturally small and resembles a tail, it is permissible. It is stated in "Al-Khaniyah":

[Boxed Text]: "If its rump is naturally small like a tail, it is permissible."[3] | "If its rump is small like a tail from birth, it is permissible. (T)"

This is exactly the condition of the sheep in our lands. We have anatomically examined the tails of these sheep; they certainly consist of meat and fat, unlike the tail of a goat. This is the only difference between 'aliyah' and 'dhanab'. Length and shortness, largeness and smallness, and the abundance or scarcity of meat and fat have no role in this, neither linguistically nor jurisprudentially. "And this is something not hidden from an ignorant person, let alone a learned one" (T). The fact is that the limbs of animals, and even humans, differ across various countries in terms of shape and form, or even existence and non-existence. This doesn't make them two different species, nor do their rulings differ. This humble servant [the author] has seen camels in some countries which are small with very beautiful bodies but have large hair like manes, and two high and elevated humps on their back, with a hollow seat in between so that they serve as two pillows for the rider in front and behind. How low and wide are the noses of the Chinese? The eyes of the Tatars are small. The lips of the Zanjis [Africans] are drooping and thick... [referring to biological differences]. In western women, [certain physical traits] are not natural. In some Turks and wild animals, there is an extra piece of flesh about a span long like a tail on the coccyx. Imam Kamal-ud-Din Damiri and Allama Zakariya bin Muhammad bin Mahmud Ansari Qazwini have mentioned a type of sheep that has six 'aliyah' (fatty rumps): one on the chest, two on the shoulders, one on the back, and two on the thighs. This regional difference also exists in the tails of sheep; in these lands, they are thin and long, containing a proportionate amount of meat and fat. In Arabia, they are mostly wide, short, and contain relatively more meat and fat. Some are quite wide and long, very meaty and fatty; these are commonly found in Kabul, etc. And some have such a large 'chakki' [fat rump] that it prevents them from walking. A small cart is made, harnessed to it, and the tail is placed on the cart which the sheep pulls as it walks. Would these differences make them different species with separate rulings? Any rational person...

[1] Al-Surah fi Lughat al-Sihah, Chapter of Waw and Ya (Section Alif), Naval Kishore, Lucknow, p. 439 [2] Al-Burhan [3] Fatawa Qazi Khan, Book of Sacrifice, Chapter on Defects, Naval Kishore, Lucknow, 4/497

फ़तावा-ए-रज़विया, खंड 20

"सुराह" में है: 'अलीयह' (अ पर फ़त्हा के साथ) का अर्थ है पूंछ[1]। "बुरहान" में है: 'ज़नब' (ज़ पर दम्मा के साथ) का अर्थ है पूंछ[2]। इसलिए, इमाम अजल क़ाज़ी ख़ान के फ़तावा, रद्द अल-मुह्तार आदि में स्पष्ट किया गया है कि यदि 'अलीयह' (चक्की/वसा वाली पूंछ) प्राकृतिक रूप से छोटी और पूंछ के समान हो तो यह जायज़ है। "ख़ानिया" में है:

[बॉक्स किया गया टेक्स्ट]: "यदि उसकी चक्की पूंछ की तरह छोटी हो, तो जायज़ है।"[3] | "यदि उसकी चक्की जन्म से ही पूंछ के समान छोटी हो, तो जायज़ है। (त)"

यह बिल्कुल हमारे देशों की भेड़ों की स्थिति है। हमने इन भेड़ों की पूंछ का विच्छेदन करके देखा है, वे निश्चित रूप से मांस और वसा से बनी होती हैं, बकरी की पूंछ के विपरीत। 'अलीयह' और 'ज़नब' में बस यही अंतर है। लंबाई-चौड़ाई, छोटा-बड़ा होना, और मांस व चर्बी की अधिकता या कमी का इसमें न तो भाषाई और न ही न्यायशास्त्रीय (फ़िक़्ही) तौर पर कोई दखल है। "और यह ऐसी बात है जो किसी अज्ञानी से छिपी नहीं है, तो विद्वान की तो बात ही क्या" (त)। बात यह है कि जानवरों, यहाँ तक कि मनुष्यों के अंग भी अलग-अलग देशों में रूप और आकार में, बल्कि अस्तित्व और अनस्तित्व में भिन्न होते हैं। इससे वे दो अलग-अलग प्रजातियाँ नहीं बन जाएँगी, न ही उनके नियम बदलेंगे। इस फ़क़ीर [लेखक] ने कुछ देशों में ऊंट देखे हैं जो छोटे और बहुत सुंदर शरीर वाले होते हैं, लेकिन उनके अयाल जैसे बड़े बाल होते हैं, और पीठ पर दो ऊंचे और उठे हुए कूबड़ होते हैं, जिनके बीच में बैठने की जगह खाली होती है ताकि वे सवार के लिए आगे और पीछे दो तकियों का काम करें। चीनियों की नाक कितनी चपटी और चौड़ी होती है? तातारियों की आँखें छोटी होती हैं। ज़ंजियों (अफ़्रीकी) के होंठ लटके हुए और मोटे होते हैं... [शारीरिक भिन्नताओं का संदर्भ]। पश्चिमी महिलाओं में, [कुछ शारीरिक गुण] स्वाभाविक रूप से नहीं होते। कुछ तुर्कों और जंगली जानवरों की पूंछ की हड्डी (coccyx) पर पूंछ की तरह लगभग एक बालिश्त लंबा अतिरिक्त मांस होता है। इमाम कमाल-उद-दीन दमीरी और अल्लामा ज़करिया बिन मुहम्मद बिन महमूद अंसारी क़ज़वीनी ने एक प्रकार की भेड़ का उल्लेख किया है जिसकी छह 'अलीयह' (चक्की) होती हैं: एक छाती पर, दो कंधों पर, एक पीछे, और दो जांघों पर। भेड़ों की पूंछ में यही क्षेत्रीय अंतर होता है; इन प्रदेशों में वे पतली और लंबी होती हैं, जिनमें उचित मांस और चर्बी होती है। अरब में अक्सर चौड़ी, छोटी और तुलनात्मक रूप से अधिक मांस व चर्बी वाली होती हैं। कुछ बहुत चौड़ी और लंबी, बहुत मांसल और चर्बीयुक्त होती हैं, ये काबुल आदि में प्रचुर मात्रा में पाई जाती हैं। और कुछ की 'चक्की' इतनी बड़ी होती है कि वह उन्हें

चलने से लाचार कर देती है। एक गाड़ी बनाकर उसे जोता जाता है और पूंछ गाड़ी पर रख दी जाती है जिसे भेड़ खींचती हुई चलती है। क्या इन अंतरों से ये विभिन्न प्रजातियां बन जाएंगी, और क्या इनके नियम अलग होंगे? ऐसा कोई बुद्धिमान...

---

[1] अल-सुराह फ़ी लुगत अल-सिहह, बाब अल-वाव वल-या (फ़स्ल अलिफ़), नवल किशोर, लखनऊ, पृष्ठ 439 [2] अल-बुरहान [3] फ़तावा क़ाज़ी ख़ान, किताबुल अज़्हिया, फ़स्ल फ़िल उयूब, नवल किशोर, लखनऊ, 4/497

صراح میں ہے : اَلِیَّہ بالفتح ذنب[1] - برہان میں ہے: ذنب بضم بمعنی دُم[2] - لاجرم فتاوی امام اجل قاضی خان و رد المحتار وغیرہا میں تصریح فرمائی کہ اگر الیہ خلقہ صغیر و مشابہ دم ہو روا ہے۔ خانیہ میں ہے:

[ڈبے میں تحریر]: ان کان لھا الیہ صغیرۃ مثل الذنب خلقۃ جاز[3] | اگر اس کی چکی چھوٹی دم کی مانند پیدائشی ہو تو جائز ہے۔(ت)

یہ بعینہ ہمارے بلاد کی بھیڑوں کی صورت ہے ہم نے ان بھیڑوں کی دم کو تشریح کرکے دیکھا وہ ضرور گوشت اور چربی پر مشتمل ہوتی ہے بخلاف دمِ بز، بس یہی فرق الیہ و ذنب میں ہے۔ طول و قصر، عظم و صغر، و کثرت و قلتِ لحم و شحم کو ہرگز اس میں نہ لغتہ دخل ہے۔ نہ فقہاً، وھذا مما لا یخفی علی جاھل فضلا عن فاضل (یہ کسی جاہل پر مخفی نہیں چہ جائیکہ کسی فاضل پر مخفی ہو۔ت) بات یہ ہے کہ جانوروں بلکہ آدمیوں کے بھی اعضاء صورت و ہیئت بلکہ نفس وجود و عدم میں اختلافِ ممالک سے مختلف ہوتے ہیں اس سے نہ وہ دو نوعیں ہوجائیں گے، نہ ان کے احکام مختلف فقیر نے بعض بلاد کے اونٹ دیکھے چھوٹے چھوٹے نہایت خوشنما بدن پر بڑے بڑے بال مشابہ بہ یال، پشت پر دو کوہان بلند و مرتفع، بیچ میں نشست کی جگہ خالی کہ سوار کو آگے پیچھے دو تکیوں کا کام دیتے، چینیوں کی ناکیں کس قدر پست و پہن، تاتاریوں کی آنکھیں چھوٹی، زنگیوں کے لب فروہشتہ و سطبر ہوتے ہیں ہنہ ناتیہ بین الا سکتین کہ خفاض کیا جاتا ہے۔ زنان مغربیہ میں خلقہ نہیں ہوتا، بعض اتراک و حوش کے عصص پر لحمہ زائد بقدرا یک بالشت مثل دُنب ہوتا ہے۔ امام کمال الدین دمیری و علامہ زکریا بن محمد بن محمود انصاری قزوینی نے ایک قسم کی بھیڑ ذکر کی جس کے چھ الیہ ہوتے ہیں، ایک سینہ پر، دو شانوں پر، ایک پیچھے دو

رانوں پر، یہی اختلاف ممالک دم گوسفند میں ہے، ان دیار میں پتلی لمبی ہوتی ہے۔ جس میں اسی کے لائق گوشت اور چربی، عرب میں اکثر چوڑی چھوٹی قدرے زیادہ گوشت اور چربی مشتمل، اور بعض خوب پہن و دراز بکثرت لحیم و شحیم، یہ کابل وغیرہ میں کثیر الوجود ہے۔ اور بعض کی چکتی تو اتنی بڑی ہوتی ہے کہ اسے چلنے سے معذور کر دیتی ہے۔ ایک گاڑی بنا کر اسے جوتنے اور دم گاڑی پر رکھ دیتے ہیں جسے وہ کھینچتی چلتی ہے۔ کیا ان اختلافات سے یہ انواع مختلف ہوجائیں گی، اور ان کے احکام جدا، ایسا کوئی عاقل

---

1 الصراح فی لغۃ الصحاح باب الواو والیاء (فصل الف) نولکشور لکھنؤ ص ۴۳۹ 2 البرہان 3 فتاویٰ قاضی خان کتاب الاضحیہ فصل فی العیوب نولکشور لکھنؤ ۴ / ۴۹۷

...cannot imagine, it is in 'Ajaib-ul-Makhluqat wa Gharaib-ul-Maujudat':

(Arabic)	(Urdu Translation)
A type of sheep is brought from India that has a lump of fat on its chest, two lumps on its shoulders, two on its thighs, and one on its tail. Sometimes this tail lump becomes so large that its weight prevents it from walking, so a small cart is made for its tail fat, which is tied to its chest, and the sheep walks while the cart carries the fat tail. (1)	A type of sheep is brought from India that has a lump of fat on its chest, two lumps on its shoulders, two on its thighs, and one on its tail. Sometimes this tail lump becomes so large that its weight prevents the sheep from walking, so a small cart is made for its tail, which is tied to its chest, and the sheep walks while the cart carries the tail fat. (T)

Similarly, in 'Hayat-ul-Hayawan': ...up to the words 'prevents from walking' (the lump prevents it from moving). (2) For those for whom this is not enough, they should consult our Arabic treatise 'Hadi al-Adhiya bi-sh-Shat al-Hindiya' (1314 AH), which, by the grace of the All-Knowing, provides an unparalleled investigation of the objective. All praise be to Allah. And Allah knows best.

Issue 204: From Arrah district, post office and town Dai Sagar, asked by Muhammad Yusuf. Is the sacrifice of a castrated animal younger than one year permissible or not?

The Answer: A fat ram of six months that looks like a year-old animal from a distance is permissible for sacrifice even if not castrated. However, a goat younger than one year is not permissible even if castrated. And Allah knows best.

Issue 205 to 206: From Jaipur State, Sawai Takiya Adam Shah Ghat Darwaza, sent by Maulana Abdul Rahman Azmi Mauwi, dated 2nd Dhu al-Hijjah 1335 AH. What do the scholars of religion say regarding this issue: if a male or female goat is slightly less than one year old, for example, eleven months or more or less, is its sacrifice permissible or not? If not permissible, then what should be done with the animal for which the intention of sacrifice has been made but it is not a full year old? And if it is permissible from one year...

---

1. Ajaib-ul-Makhluqat wa Gharaib-ul-Maujudat, under the word 'Shan', Mustafa al-Babi Egypt, p. 229.

2. Hayat-ul-Hayawan, Chapter of 'Dhad al-Mu'jamah', under the word 'Shan', Mustafa al-Babi Egypt, 2 / 634.

जिल्द 20 | फतावा-ए-रजविया

...सोच भी नहीं सकता, 'अजाइब-उल-मखलूकात व गराब-उल-मौजूदात' में है:

(अरबी)

भारत से एक प्रकार की भेड़ लाई जाती है जिसके सीने पर चर्बी की एक गाँठ, कंधों पर दो गाँठें, दोनों रानों पर दो गाँठें और उसकी दुम पर एक गाँठ होती है। कभी-कभी यह गाँठ इतनी बड़ी हो जाती है कि उसका वजन उसे चलने से रोकता है, तो उसकी गाँठ के नीचे एक छोटी गाड़ी बनाई जाती है जिसे उसके सीने से बाँध दिया जाता है, फिर वह भेड़ चलती है और गाड़ी उस चर्बी को उठाए फिरती है। (1)

(उर्दू अनुवाद)

भारत से एक प्रकार की भेड़ लाई जाती है जिसके सीने पर चर्बी की एक गाँठ, कंधों पर दो गाँठें, दोनों रानों पर दो गाँठें और उसकी दुम पर एक गाँठ होती है। कभी-कभी यह गाँठ इतनी बड़ी हो जाती है कि उसका वजन उसे चलने से रोकता है, तो उसकी गाँठ के नीचे एक छोटी रेहड़ी भी बनाई जाती है जिसे उसके सीने से बाँध देते हैं तो वह रेहड़ी गाँठ को उठाए फिरती है। (त)

इसी तरह 'हयात-उल-हैवान' में है: ...उनके कथन तक कि यह चलने से रोकती है (2) (गाँठ उसके चलने में बाधा बनती है)। जिसे इतना काफी न हो, वह हमारा अरबी रिसाला 'हादी अल-अज़हिया बि-श-शात अल-हिन्दिया' (1314 हिजरी) देखे, जो अल्लाह की तौफीक से मकसद की ऐसी मुकम्मल तहकीक पेश करता है जिससे आगे कुछ नहीं। वलिल्लाहिल हम्द। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 204: जिला आरा, डाकखाना और कस्बा दाई सागर से मोहम्मद यूसुफ का सवाल। क्या एक साल से कम उम्र के खसी (बधिया) जानवर की कुर्बानी जायज़ है या नहीं?

जवाब: छह महीने का ऐसा मोटा-ताज़ा मेंढ़ा जो साल भर वालों के साथ हो तो दूर से फर्क न पता चले, उसकी कुर्बानी जायज़ है चाहे वह खसी न हो। और बकरा साल भर से कम का जायज़ नहीं चाहे वह खसी ही क्यों न हो। वल्लाहू तआला आलम।

मसला 205 से 206: रियासत जयपुर सवाई तकिया आदम शाह घाट दरवाजा, मुरसला मौलाना अब्दुल रहमान आज़मी मवी, दिनांक 2 ज़ुल-हिज्जा 1335 हिजरी। उलमा-ए-दीन इस मसले में क्या फरमाते हैं कि अगर बकरा या बकरी साल भर से कुछ कम हो, मसलन ग्यारह महीने या कम-ओ-बेश का, तो उसकी कुर्बानी जायज़ है या नहीं? अगर जायज़ नहीं तो उस जानवर का क्या किया जाए

जिस पर कुर्बानी की नियत हो चुकी है लेकिन वह पूरे साल का नहीं है? और अगर जायज़ है एक साल से...

---

1. अजाइब-उल-मखलूकात व गराब-उल-मौजूदात, शब्द 'शान' के अंतर्गत, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र, पृ. 229.
2. हयात-उल-हैवान, अध्याय 'दाद अल-मुअज्जमा', शब्द 'शान' के अंतर्गत, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र, 2 / 634.

خیال نہیں کرسکتا، عجائب المخلوقات و غرائب الموجودات میں ہے:

| یجلب من الھند نوع من الضأن علی صدرہ الیۃ وعلی کتفہ الیتان وعلی فخذیہ الیتان، وعلی ذنبہ الیۃ، وربما تکبر الیۃ الضأن حتی تمنعہ من المشی فیتخذ لا لیتھا عجلۃ توضع علیھا، وتشد الی صدرھا فتمشی الضأن وتجری العجلۃ الآلیۃ علیھا 1. | ہندوستان سے ایک قسم کی بھیڑ لائی جاتی ہے اس کی چھاتی پر چکی، اس کے کندھوں پر دو چکیاں اور اس کی دونوں رانوں پر دو چکیاں اور اس کی دم پر ایک چکی ہوتی ہے۔ اور کبھی یہ چکی اتنی بڑی ہوتی ہے کہ اس کا بوجھ اس کے چلنے سے مانع ہوتا ہے تو اس کی چکی کے نیچے ریڑھ بھی بنائی جاتی ہے جس کو اس کی چھاتی سے باندھ دیتے ہیں تو وہ ریڑھی چکی کو اٹھائے پھرتی ہے۔ (ت) |

اسی طرح حیاۃ الحیوان میں ہے: الٰی قولہ تمنعہ من المشی 2 (چکی اس کے پلنے سے مانع ہے۔ تک)۔ جسے اس قدر کافی نہ ہو ہمارا رسالہ عربیہ "ھادی الاضحیہ بالشاۃ الھندیۃ" ۱۳۱۴ھ ملاحظہ کرے کہ بتوفیق علام تحقیق مرام بمالا مزید علیہ ہے وللہ الحمد۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۰۴: از ضلع آرہ ڈاکخانہ و قصبہ دائی ساگر مسئولہ محمد یوسف خصی سال سے کم عمر والے کی قربانی جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: چھ مہینے تک کا ایسا فربہ مینڈھا کہ سال بھر والوں کے ساتھ ہو تو دور سے تمیز نہ ہو اس کی قربانی جائز ہے اگرچہ خصی نہ ہو، اور بکرا سال بھر سے کم کا جائز نہیں اگرچہ خصی ہو، واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۰۵ تا ۲۰۶: از ریاست جے پور سوائی تکیہ آدم شاہ گھاٹ دروازہ مرسلہ مولانا عبدالرحمٰن اعظمی مئوی صاحب مورخہ ۲ ذی الحجہ ۱۳۳۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ بکرا بکری اگر سال بھر سے کسی قدر کم کا ہو مثلاً گیارہ مہینہ یا کم و بیش کا، تو اس کی قربانی جائز ہے یا نہیں، اگر جائز نہیں تو اس جانور کو جس پر نیت قربانی کی ہو چکی ہے اور پورے سال بھر کا نہیں ہے۔ تو کیا کرنا چاہئے۔ اور اگر جائز ہے یک سال سے

---

1 عجائب المخلوقات و غرائب الموجودات تحت لفظ ضأن مصطفی البابی مصر ص ۲۲۹ 2 حیاة الحیوان باب الضاد المعجمة تحت لفظ الضأن مصطفی البابی مصر ۲ / ۶۳۴

Fatawa Razawiyya Volume 20

[Of] shorter duration, then let it be recorded in this book so that peace of mind can be obtained by looking here. Please explain, and you will be rewarded.

The Answer: Sacrificing a goat (male or female) less than one year old is not permissible at all. Neither is the intention for sacrifice valid for it; it is his property, he can do what he wants. He should get another animal for sacrifice. Yes, if he intended to sacrifice it next year, then he should keep it specifically for sacrifice; changing it is disliked. It is mentioned in Durr-e-Mukhtar:

Arabic Text	Urdu Translation
Sahha ibn khamsin min al-ibili wa hawlayni min al-baqari wa al-jamusi wa hawlan min al-shati wa al-ma'zi.[1]	A five-year-old camel, two-year-old cow and buffalo, and a one-year-old goat and sheep's sacrifice is valid. (T)

It is mentioned in Radd al-Muhtar:

Arabic Text	Urdu Translation
Fi al-Bada'i taqdiru hadhihi al-asnani bima dhukira liman'i al-nuqsani wa la al-ziyadati falaw dahha bisinnin aqalla la yajuzu wa bi-akbara yajuzu wa huwa afdalu.[2]	It is stated in Bada'i that the mentioned age limits are to prevent deficiency, not to prohibit excess. So, if there is a slight deficiency in age, it will not be permissible, and if it is older, it is permissible, rather better. (T)

It is mentioned in Hidayah:

Arabic Text	Urdu Translation
Law ishtara baqaratan yuridu an yudahiya biha 'an nafsihi thumma ashraka fiha sittatan ma'ahu jaza istihsanan wa fi al-qiyasi la yajuzu liannahu a'addaha lil-qurbati fa-yumna'u 'an bay'iha tamawwulan. Wajhu al-istihsani daf'u al-haraji wa al-ahsanu an yaf'ala dhalika qabla al-shira'i liyakuna ab'ada 'an surati al-ruju'i fi al-qurbati wa 'an Abi Hanifata annahu yukrahu al-ishtiraku ba'da...	If one bought a cow for himself to sacrifice, and then later included six others with him, it is permissible by Istihsan (juristic preference), whereas by Qiyas (analogy) it is not permissible because he prepared it for an act of worship, so selling it for monetary gain is prohibited. The reason for Istihsan is to avoid hardship, and it is better to make partners before purchasing so that there is no appearance of retracting from an act of worship. From Imam-e-Azam (may Allah

Arabic Text	Urdu Translation
	Almighty have mercy on him), [it is narrated that] including partners after buying...

[1] Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Adhiya, Matba' Mujtabai Delhi, 2/233 [2] Radd al-Muhtar, Kitab al-Adhiya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/205

फतावा रज़विया जिल्द २०

कम अवधि का, तो इस किताब में दर्ज कर दिया जाए ताकि यहाँ देख कर इत्मीनान हासिल किया जाए। बयान फरमाएं ताकि आप सवाब पाएं।

जवाब: बकरा-बकरी एक साल से कम का कुर्बानी में हरगिज़ जायज़ नहीं, न उस पर कुर्बानी की नियत सही है, वह उसकी मिल्कियत है जो चाहे करे, कुर्बानी के लिए दूसरा जानवर ले। हाँ अगर यह नियत की हो कि आइंदा साल इसकी कुर्बानी करूँगा तो उसे कुर्बानी ही के लिए रखे, इसका बदलना मकरूह है। दुर्रे मुख्तार में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद का हिंदी अर्थ
सह़ह़ इब्नु ख़म्सिन मिनल इबिली व ह़ौलयनी मिनल बक़रि वल जा़मूसी व ह़ौलुन मिनश शाति वल मअ़ज़ि।[1]	पाँच साल का ऊँट, दो साल की गाय और भैंस, और एक साल की बकरी और भेड़ की कुर्बानी सही है। (त)

रद्दुल मुहतार में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद का हिंदी अर्थ
फ़िल बदाएअ़ तक़दीरु हा़ज़िहिल असनानि बिमा ज़ुकिरा लिमनअ़िन नुक़सानि व लाज़ ज़ियादति फ़लौ दह़ह़ा बिसिन्निन अक़ल्ला ला यजूज़ु व बि-अकबरा यजूज़ु व हुवा अफ़ज़ल।[2]	बदाएअ़ में है कि इन उम्रों का बयान जो ज़िक्र हुआ कमी को रोकने के लिए है, ज़ियादती को रोकने के लिए नहीं। तो उम्र में अगर थोड़ी सी भी कमी हो तो जायज़ न होगा और अगर बड़ा हो तो जायज़ है बल्कि बड़ा अफ़ज़ल है। (त)

हिदाया में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद का हिंदी अर्थ
लौ इश़्तरा बक़रतय युरीदु अं युद़ह़ह़िया बिहा अ़न नफ़्सिही सुम्मा अशरका फ़ीहा सित्ततम मअ़हू जा़ज़ा इस्तिह़सानव व फ़िल क़ियासि ला यजूज़ु लि-अन्नहू अअ़द्दहा लिल क़ुर्बति फ़युम्नअु अ़न बयअ़िहा तमव्वुलन। वज्हुल	अगर अपने लिए गाय खरीदी ताकि कुर्बानी दे, फिर बाद में छह और शरीक कर लिए तो इस्तिहसानन जायज़ है जबकि क़ियास के लिहाज़ से जायज़ नहीं क्योंकि इसे उसने क़ुर्बत (पुण्य कार्य) के तौर पर खरीदा, तो धन प्राप्ति के लिए बेचना मना है।

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद का हिंदी अर्थ
इस्तिह़सानि दफ़्अुल ह़रजि वल अह़सनु अं यफ़्अ़ला ज़ालिका क़ब्लश़ शिराई लियकूना अबअ़दा अ़न सूरतिर रुजूअ़ि फ़िल क़ुर्बति व अ़न अबी ह़नीफ़ता अन्नहू युक़रहुल इश़्तिराकु बअ़दा...	इस्तिहसान की वजह यह है कि कठिनाई पैदा न हो और बेहतर यह है कि खरीदने से पहले हिस्सेदार बनाए ताकि इबादत के मामले में वापसी की सूरत पैदा न हो, जबकि इमाम आज़म (रहमतुल्लाहि तआला अलैहि) से खरीद लेने के बाद...

[1] दुर्रे मुख्तार, किताबुल अज़ह़िया, मतबअ़ मुज्तबाई दिल्ली, २/२३३ [2] रद्दुल मुहतार, किताबुल अज़ह़िया, दार एह़याउत तुराऩ अल-अरबी बैरूत, ५/२०५

पृष्ठ ४४३/६३०

کم مدت کا، تو اس کتاب کا درج کر دیا جائے تاکہ یہاں دیکھ کر اطمینان حاصل کیا جائے۔ بینوا توجروا الجواب: بکرا بکری ایک سال سے کم کا قربانی میں ہر گز جائز نہیں، نہ اس پر قربانی کی نیت صحیح وہ اس کی ملک ہے جو چاہے کرے، قربانی کے لئے دوسرا جانور لے ہاں اگر یہ نیت کی ہو کہ آئندہ سال اس کی قربانی کروں گا تو اسے قربانی ہی کے لئے رکھے، اس کا بدلنا مکروہ ہے۔ در مختار میں ہے :

عربی عبارت	اردو ترجمہ
صح ابن خمس من الابل وحولين من البقر و الجاموس وحول من الشاة والمعز ۱۔	پانچ سال کا اونٹ، دو سال کی گائے اور بھینس، اور ایک سال کی بکری اور بھیڑ، کی قربانی صحیح ہے۔ (ت)

رد المحتار میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
في البدائع تقدير هذه الاسنان بما ذكر لمنع النقصان ولا الزيادة فلو ضحى بسن اقل لا يجوز و باكبر يجوز وهو افضل ۲۔	بدائع میں ہے کہ ان عمروں کا بیان جو مذکور ہوا کمی کو روکنے کے لئے ہے زیادتی کو مانع نہیں، تو عمر میں اگر قلیل سی کمی ہو تو جائز نہ ہوگا اور بڑا ہو تو جائز ہے بلکہ بڑا افضل ہے۔ (ت)

ہدایہ میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
لو اشترى بقرة يريدان يضحي بها عن نفسه ثم اشرك فيها ستة معه جاز استحسانا وفي القياس لا يجوز لانه اعدها للقربة فيمنع عن بيعها تمولا. وجه الاستحسان دفع الحرج والاحسن ان يفعل ذلك قبل الشراء ليكون ابعد عن صورة الرجوع في القربة وعن ابي حنيفة انه يكره الاشتراك بعد	اگر اپنے لئے گائے خریدی تاکہ قربانی دے پھر بعد میں چھ اور شریک کر لئے تو استحساناً جائز ہے جبکہ قیاس کے لحاظ سے جائز نہیں کیونکہ اسے اس نے قربت کے طور پر خریدا تو مال کے حصول کے لیے فروخت کرنا منع ہے اور استحساناً جواز کی وجہ یہ ہے کہ حرج نہ پیدا ہو اور بہتر یہ ہے کہ خریدنے سے قبل حصہ دار بنائے تاکہ قربت کے معاملہ میں رجوع کی صورت پیدا نہ ہو، جبکہ امام اعظم رحمۃ اللہ تعالیٰ سے خرید لینے کے بعد

١ درمختار کتاب الاضحیۃ مطبع مجتبائی دہلی ٢/ ٢٣٣ ٢ رد المحتار کتاب الاضحیۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ٥/ ٢٠٥

Fatawa Razawiyya Volume 20

Buying for what we have explained[1] (Summarized) and Allah Almighty knows best. | Making a partner is disliked (Makruh). (Summarized) (T)

Question 207: Sent by Abdullah Khan from Ambala city, Vakil Pura locality, 1st Safar 1335 AH. Respected Maulana Sahib! After Salam, let it be clear whether sacrificing a castrated goat (Khasi) is permissible for Eid-ul-Adha or not? And is it permissible for the one who sacrifices to keep a fast or not?

Answer: Sacrificing a castrated animal (Khasi) is superior and carries more reward. Fasting on the day of Eid is forbidden (Haram). However, fasting from the 1st to the 9th of Dhul-Hijjah is very virtuous, whether one is performing a sacrifice or not. And the best among all voluntary fasts is the fast on the Day of Arafah. Yes, it is recommended (Mustahab) for the person performing the sacrifice not to eat anything before the sacrifice on Eid day and to eat first from the sacrificial meat; but this is not a fast, nor is the intention of fasting permissible in it, because fasting is forbidden on that day and the three following days. And Allah Almighty knows best.

Question 208: Sent by Qazi Syed Wajid Ali Sahib, place Jawood, district Nandsaur, Gwalior state, Nai Ganj Darwaza, 17th Safar 1335 AH. A young goat was nurtured on a bitch's milk; is it permissible to sacrifice it or not? Explain and may you be rewarded.

Answer: When it reaches one year of age, its sacrifice is permissible. This issue is mentioned in Al-Khaniyah[2] and others. (T) And Allah Almighty knows best, and His knowledge, may His glory be exalted, is most complete and most perfect.

Question 209: From Bengal, Mymensingh, Khola town, sent by Miyan Jan Sarkar, 26th Jumada al-Ula 1319 AH. What do the scholars of religion say in this matter, what is your ruling, may Allah have mercy on you (What is your statement, may Allah have mercy on you) that a woman (named Hindah) raised a goat; it gave birth to a kid, then that goat died by divine decree. The mentioned woman (Hindah) nurtured that kid with her own breast milk, then had it castrated. Now that kid has grown up, and Hindah wants to sacrifice it. If she performs the sacrifice, then for the mentioned woman and her husband...

[1] Al-Hidayah, Book of Sacrifice, Yusufi Press, Lucknow, 4/433. [2] Fatawa Qazi Khan, Hunting and Slaughters, Naval Kishore Press, Lucknow, 4/527.

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

खरीदना जैसा कि हमने बयान किया[1] (संक्षिप्त) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। | हिस्सेदार बनाना मकरूह है। (संक्षिप्त) (त)

मसला २०७: मुर्सला अब्दुल्ला खान अज़ शहर अंबाला मोहल्ला वकील पुर १ सफ़र १३३५ हिजरी। जनाब मौलाना साहब! बाद सलाम अलैकुम के वाज़ेह हो कि बकर ईद की कुर्बानी में बकरा खस्सी जाएज़ है या नहीं, और जो कि कुर्बानी करे उसको रोज़ा रखना जाएज़ है कि नहीं?

अल-जवाब: खस्सी की कुर्बानी अफ़ज़ल है और इसमें सवाब ज़्यादा है। और ईद के दिन का रोज़ा हराम है। हाँ पहली से नौवीं तक के रोज़े बहुत अफ़ज़ल हैं उस पर कुर्बानी हो या न हो, और सब नफ़्ली रोज़ों में बेहतर रोज़ा अरफ़ा के दिन का है। हाँ कुर्बानी वाले को ये मुस्तहब है कि ईद के दिन कुर्बानी से पहले कुछ न खाए, कुर्बानी ही के गोश्त में से पहले खाए, मगर ये रोज़ा नहीं, न इसमें रोज़ा की नियत जाएज़, कि उस दिन और इसके तीन दिन रोज़ा हराम है। वल्लाहु तआला अअलम।

मसला २०८: मुर्सला क़ाज़ी सैयद वाजिद अली साहब मक़ाम जावद ज़िला नन्द सौर रियासत ग्वालियर नई गंज दरवाज़ा १७ सफ़र १३३५ हिजरी। एक बच्चा बकरी का है और वो कुतिया के दूध से परवरिश पाया, उसकी कुर्बानी करें तो जाएज़ है या नहीं? बेय्यिनू तूजरू।

अल-जवाब: जब साल भर का हो जाए उसकी कुर्बानी जाएज़ है। और ये मसला खानिया[2] वगैरह में है। (त) वल्लाहु तआला अअलम व इल्मुहु जल्ला मजदहु अतम्म व अहकम।

मसला २०९: अज़ बंगाल मैमन सिंह क़स्बा खोला मुर्सला मियां जाँ सरकार २६ जमादी-उल-अव्वल १३१९ हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में, मा क़ौलुकुम रहमकमुल्लाह तआला (अल्लाह आप पर रहम करे आपका क्या फ़रमान है) कि हिंदह ने बकरी पाली थी, उसने एक बच्चा जना, बादहु वो बकरी बक़ज़ा-ए-इलाही मर गई इस बच्चे की हिंदह मज़कूरा ने अपने पिस्तान के दूध से परवरिश किया, फिर खस्सी कर दिया, अब वो बच्चा बड़ा हो गया, हिंदह उसको कुर्बानी करना चाहती है। अगर कुर्बानी करे तो हिंदह मज़कूरा और उसके खाविन्द को...

[1] अल-हिदाया, किताबुल अज़हिया, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ, ४/४३३। [2] फ़तावा क़ाज़ी खाँ, अस-सैद वज़-ज़बाह, नवल किशोर लखनऊ, ४/५२७।

पृष्ठ ४४४ ऑफ़ ६३०

الشراء لمابینا[1] (ملخصاً) واللہ تعالٰی اعلم۔ | شریک بنانا مکروہ ہے۔ (ملخصاً) (ت)

مسئلہ ۲۰۷: مرسلہ عبد اللہ خان از شہر انبالہ محلہ وکیل پور ۱یکم صفر ۱۳۳۵ھ جناب مولانا صاحب! بعد سلام علیکم کے واضح ہو کہ بقر عید کی قربانی میں بکرا خصی جائز ہے یا نہیں، اور جو کہ قربانی کرے اس کو روزہ رکھنا جائز ہے کہ نہیں؟

الجواب: خصی کی قربانی افضل ہے اور اس میں ثواب زیادہ ہے۔ اور عید کے دن کا روزہ حرام ہے۔ ہاں پہلی سے نویں تک کے روزے بہت افضل ہیں اس پر قربانی ہو یا نہ ہو، اور سب نفلی روزوں میں بہتر روزہ عرفہ کے دن کا ہے۔ ہاں قربانی والے کو یہ مستحب ہے کہ عید کے دن قربانی سے پہلے کچھ نہ کھائے قربانی ہی کے گوشت میں سے پہلے کھائے، مگر یہ روزہ نہیں، نہ اس میں روزہ کی نیت جائز، کہ اس دن اور اس کے تین دن روزہ حرام ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۰۸: مرسلہ قاضی سید واجد علی صاحب مقام جاو د ضلع نند سور ریاست گوالیار ن پیج دروازہ ۱۷ صفر ۱۳۳۵ھ ایک بچہ بکری کا ہے اور وہ کتی کے دودھ سے پرورش پایا، اس کی قربانی کریں تو جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: جب سال بھر کا ہو جائے اس کی قربانی جائز ہے۔ والمسئلۃ فی الخانیہ[2] وغیر ہا (یہ مسئلہ خانیہ وغیرہا میں ہے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم و علمہ جل مجدہ اتم واحکم۔

مسئلہ ۲۰۹: از بنگالہ میمن سنگھ قصبہ کھولا مرسلہ میاں جاں سرکار ۲۶ جمادی الاول ۱۳۱۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں، ما قولکم رحمکم اللہ تعالی (اللہ آپ پر رحم کرے آپ کیا فرمان ہے) کہ ہندہ نے بکری پالی تھی، اس نے ایک بچہ جنا، بعدہ وہ بکری بقضائے الہی مرگئی

اس بچہ کی ہندہ مذکورہ نے اپنے پستان کے دودھ سے پرورش کیا، پھر خصی کردیا، اب وہ بچہ بڑا ہوگیا، ہندہ اس کو قربانی کرنا چاہتی ہے۔ اگر قربانی رے تو ہندہ مذکورہ اور اس کے خاوند کو

[1] الھدایہ کتاب الاضحیۃ مطبع یوسفی لکھنؤ ۴ / ۴۳۳ [2] فتاویٰ قاضی خاں الصید والذبائح نولکشور لکھنؤ ۴ / ۵۲۷

Fatawa Rizvia Volume 20

Is it permissible to eat its meat or not? Explain and be rewarded. Answer: Undoubtedly, it is permissible. There is absolutely no room for dispute regarding its permissibility. In Fatawa Imam Qazi Khan, it is stated:

If a young goat is fed pig's milk, there is no harm in eating it, because its meat does not change, and what it was fed with becomes consumed (and assimilated) such that no trace of it remains. (T)

In Fatawa Kubra and Fatawa Alamgiriyah, it is stated:

If a lamb was raised on donkey's milk or pig's milk and then ate fodder for a few days, there is no harm. This is because it is like a filth-eating animal; when it is confined for a few days and fed fodder, there is no harm in it. This is similar. (T)

Regarding the husband, if the concern is about suckling (Radha'ah), it is mere ignorance. Firstly, suckling does not occur after the age of suckling. Even if the husband were a child of that age, woman's milk would have been consumed (assimilated). Eating meat is not drinking milk. In Durr-e-Mukhtar, it is stated:

Prohibition is not created by milk being mixed into food, and similarly, if cheese is made from milk, there is no harm because the term 'suckling' (breastfeeding) does not apply to it. - Bahr, summarized. And Allah Almighty knows best.

1. Fatawa Qazi Khan, Kitab-us-Sayd wal-Dhaba'ih, Naval Kishore, Lucknow, 4/527
2. Fatawa Hindiyya, referencing Al-Fatawa al-Kubra, Kitab-al-Dhaba'ih, Chapter 2, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/290
3. Durr-e-Mukhtar, Kitab-un-Nikah, Chapter on Radha'ah, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/213

फतावा रिज़विया जिल्द २०

क्या इसका मांस खाना जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य पाएँ। उत्तर: निस्संदेह जायज़ है, इसकी वैधता में विवाद की कोई गुंजाइश नहीं है। फतावा इमाम क़ाज़ी ख़ान में है:

यदि भेड़ के बच्चे ने सूअर के दूध से पोषण पाया हो, तो उसे खाने में कोई हर्ज नहीं है क्योंकि इससे उसका मांस बदलता नहीं है और जो भोजन उसने खाया वह समाप्त हो गया, उसका कोई प्रभाव शेष नहीं रहा। (त)

फतावा कुबरा और फतावा आलमगीरिया में है:

यदि भेड़ के बच्चे ने गधी के दूध या सूअर के दूध से परवरिश पाई और फिर कुछ दिनों तक चारा खाया, तो कोई हर्ज नहीं है क्योंकि यह गंदगी खाने वाले जानवर की तरह है कि जब उसे कुछ दिनों तक कैद रखा गया और चारा खिलाया गया, तो उसमें कोई हर्ज नहीं रहा। यह भी वैसा ही है। (त)

और पति के मामले में यदि स्तनपान (रज़ाअत) का विचार हो, तो यह मात्र अज्ञानता है। पहली बात तो यह कि स्तनपान की आयु बीत जाने के बाद स्तनपान (का हुक्म लागू) नहीं होता। और यदि पति उतनी ही आयु का बच्चा भी हो, तो भी स्त्री का दूध उसमें समाहित (मस्तहलक) हो गया। मांस खाना दूध पीना नहीं है। 'दुर्रे मुख्तार' में है:

भोजन में दूध मिल जाने से हुरमत (प्रतिबंध) पैदा नहीं होती, और इसी तरह यदि दूध से पनीर बना लिया जाए तो कोई हर्ज नहीं क्योंकि इस पर 'स्तनपान' (दूध पिलाने) का शब्द लागू नहीं होता। 'बहर', संक्षेपित। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

1. फतावा क़ाज़ी ख़ान, किताबुस सैद वज़-ज़बाइह, नवल किशोर लखनऊ, 4/527
2. फतावा हिन्दिया, संदर्भ अल-फतावा अल-कुबरा, किताबुज़ ज़बाइह, अध्याय 2, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/290
3. दुर्रे मुख्तार, किताबुन निकाह, बाब रज़ाअत, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 1/213

पृष्ठ ४४५ / ६३०

اس کا گوشت کھانا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا الجواب : بلاشبہ جائز ہے جس کے جواز میں اصلا گنجائش کلام نہیں ، فتاوٰی امام قاضی خاں میں ہے :

لو ان جدیا غذی بلبن الخنزیر لا بأس باکلہ، لان لحمہ لایتغیر وما غذی بہ یصیر مستھلکا لایبقی لہ اثر[1] - اگر بھیڑ کے بچے نے خنزیر کے دودھ سے غذا پائی تو اسکے کھانے میں کوئی حرج نہیں ہے کیونکہ اس سے اس کا گوشت متغیر نہیں ہوتا اور جو غذا اس نے کھائی وہ ختم ہو گئی اس کا کوئی اثر باقی نہ رہا (ت)

فتاوٰی کبرٰی و فتاوٰی عالمگیریہ میں ہے:

الجدی اذا کان یربی بلبن الاتان والخنزیر ان اعتلف ایاما فلا بأس ، لانہ بمنزلۃ الجلالۃ، والجلالۃ اذا حبست ایاما فعلفت لا بأس بھا فکذا ھذا[2] - بھیڑ کے بچے نے اگر گدھی کے دودھ یا خنزیر کے دودھ سے پرورش پائی اور پھر چند روز چارہ کھایا تو کوئی حرج نہیں ہے کیونکہ یہ گندگی کھانے والے جانور کی طرح ہے کہ جب اس کو چند روز قید رکھا تو اسے چارہ کھایا تو اس میں کوئی حرج نہیں تو یہ بھی ایسے ہی ہے۔ (ت)

اور شوہر کے حق میں اگر رضاعت کا خیال ہو تو محض جہل ، اول تو عمر رضاعت کے بعد رضاعت نہیں ، اور شوہر اتنی ہی عمر کا بچہ ہو بھی تو شیر زن مستہلک ہو گیا ، گوشت کھانا دودھ پینا نہیں ، در مختار میں ہے :

لا یحرم المخلوط بطعام وکذا لو جبّنہ ، لان اسم الرضاع لا یقع علیہ بحر - اہ ملخصاً[3] - واللہ تعالیٰ اعلم - طعام میں دودھ مخلوط ہو جانے سے حرمت پیدا نہیں ہوتی اور یونہی اگر دودھ سے پنیر بنا لیا تو حرج نہیں کیونکہ دودھ پلانے کا اطلاق اس پر نہیں ہوتا ، بحر اھ ملخصا ۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

[1] فتاویٰ قاضی خاں کتاب الصید والذبائح نولکشور لکھنؤ ۴/ ۵۲۷ [2] فتاویٰ ہندیہ بحوالہ الفتاویٰ الکبریٰ کتاب الذبائح الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۲۹۰ [3] در مختار کتاب النکاح باب الرضاع مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۲۱۳

Fatawa Rizvia, Volume 20

Issue 210 to 212: Asked by Sayyid Muniruddin Peshkar, Mohalla Kalal Tola, Gaya. 11 Muharram 1339 AH. What do the scholars of religion and muftis of the clear Shariah say regarding this matter: For instance, a bull or cow belonging to an unknown person got mixed with Zaid's animals. Zaid caught it and kept it in his possession and control. Since it was less than two years old during the days of sacrifice (Qurbani), he exchanged it with his daughter's cow without her knowledge and sacrificed the daughter's cow. He had it slaughtered by someone else, and that person was unaware of the aforementioned story. (1) Is such a sacrifice permissible or not? (2) Will the one who slaughtered it be a sinner or not? (3) Is the sacrifice of a three-year-old cow whose horns have not yet appeared permissible or not?

The Answer: (1) Keeping the animal in possession was haram (forbidden). Exchanging it with the daughter's cow was haram. The sacrifice of that cow was haram. (2) It was haram for the slaughterer to slaughter it. Both became severe sinners. Then, if the daughter took the price of her cow from her father out of ignorance, her father's sacrifice is fulfilled, otherwise not. It is stated in Durr al-Mukhtar: "The sacrifice of a stolen goat is valid if the person pays its price as a living animal."[1] That is, if a stolen goat is sacrificed and the compensation for a living goat is paid, then the sacrifice will be valid. And Allah knows best. (T) (3) When it has completed two full years, it becomes eligible for sacrifice, even if horns have not emerged. And Allah knows best.

Issue 213: Asked by Abdullah alias Din Muhammad Sahab, resident of Shah Kohna, Bareilly Mohalla Rohila Tola. What do the scholars of religion and muftis of the clear Shariah say regarding this matter: I purchased a cow from a Hindu for 45 rupees. At the time of purchase, the Hindu asked, "For what purpose are you taking this cow?" I told that person, "I am taking it to raise it," whereas in reality, I had taken it for sacrifice. Then a Muslim told that person, "He has taken it for sacrifice." And I am among the big babus of the railway...

[1] Durr al-Mukhtar, Kitab al-Adhiya, Mujtabai Press Delhi, 2/234. Page 446 of 630

फतावा रज़विया, जिल्द 20

मसला 210 से 212: मुस्तफती (पूछने वाले) सैय्यद मुनीर उद्दीन पेशकार, मोहल्ला कलाल टोला, गया। 11 मुहर्रम 1339 हिजरी। धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या फरमाते हैं कि उदाहरण के लिए, किसी अज्ञात व्यक्ति का बैल या गाय ज़ैद के जानवरों में शामिल हो गई, और ज़ैद ने उसे पकड़कर अपने अधिकार और नियंत्रण में रखा। चूंकि कुर्बानी के दिनों में वह दो साल से कम का था, इसलिए उसने अपनी बेटी की जानकारी के बिना उसे उसकी गाय से बदल दिया और बेटी की गाय की कुर्बानी दे दी। उसने किसी और से ज़िबह करवाया और उस व्यक्ति को इस पूरे वाकये की जानकारी नहीं थी। (1) ऐसी कुर्बानी जायज़ है या नहीं? (2) ज़िबह करने वाला गुनहगार होगा या नहीं? (3) तीन साल की गाय जिसके सींग अभी तक नहीं निकले हैं, उसकी कुर्बानी जायज़ है या नहीं?

जवाब: (1) जानवर को अपने पास रखना हराम था, उसे बेटी की गाय से बदलना हराम था, उस गाय की कुर्बानी हराम थी। (2) ज़िबह करने वाले पर उसका ज़िबह करना हराम था, दोनों बहुत गुनहगार हुए। फिर अगर बेटी ने अज्ञानता में अपने पिता से अपनी गाय की कीमत ले ली, तो उसके पिता की कुर्बानी अदा हो गई वरना नहीं। दुर्रे मुख्तार में है: "अगर किसी ने चोरी की बकरी कुर्बान कर दी और उसकी जीवित कीमत अदा कर दी, तो कुर्बानी सही है।"[1] यानी अगर गसब (छीनी हुई) की हुई बकरी कुर्बान कर दी और उस पर जीवित बकरी का हर्जाना दे दिया तो कुर्बानी सही होगी। वल्लाहु तआला आलम (अल्लाह बेहतर जानता है)। (त) (3) जब दो साल पूरे हो गए तो वह कुर्बानी के काबिल हो गई, चाहे सींग न निकले हों। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 213: मुस्तफती अब्दुल्लाह उर्फ दीन मोहम्मद साहब, निवासी शहर कोहना बरेली, मोहल्ला रोहेली टोला। धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या फरमाते हैं कि मैंने एक हिंदू से 45 रुपये में एक गाय खरीदी थी। खरीदते समय उस हिंदू ने पूछा था कि आप यह गाय किस लिए ले रहे हैं? मैंने उस व्यक्ति से कहा कि पालने के लिए ले रहा हूँ, जबकि असल में कुर्बानी के लिए ली थी। फिर एक मुसलमान ने उस व्यक्ति से कहा कि उन्होंने यह कुर्बानी के लिए ली है। और मैं रेलवे के बड़े बाबुओं की...

1 दुर्रे मुख्तार, किताब अल-अज़हिया, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/234। पृष्ठ 446 / 630

مسئلہ ۲۱۰ تا ۲۱۲: مسئولہ سید منیر الدین پیشکار محلہ کلال ٹولہ گیا ۱۱ محرم ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ مثلاً کسی نامعلوم شخص کا بیل یا گائے زید کے جانوروں میں شامل ہو گیا، اور زید نے اس کو پکڑ کر اپنے قبض و تصرف میں رکھا، اور ایامِ قربانی میں چونکہ وہ دو برس سے کم کا تھا اس لئے اس کو اپنی لڑکی کی گائے سے بلا علم لڑکی کے بدل کر اس لڑکی کی گائے کو قربانی دیا اور غیر سے ذبح کرایا اور اس غیر کو گائے کے کل قصہ مذکور سے واقفیت نہیں۔ (۱) ایسی قربانی جائز ہے یا نہیں؟ (۲) ذبح کرنے والا گنہگار ہو گا یا نہیں؟ (۳) تین سال کی گائے جس کے سینگ ہنوز نمودار نہ ہوئے ہوں اس کی قربانی جائز ہے یا نہیں؟ الجواب: (۱) جانور کو تصرف میں رکھنا حرام تھا، اسے بیٹی کی گائے سے بدلنا حرام تھا، اس گائے کی قربانی حرام تھی۔ (۲) ذابح پر اس کا ذبح کرنا حرام تھا، دونوں سخت گنہگار ہوئے، پھر اگر بیٹی نے اپنے گائے کی قیمت نادانی میں اپنے باپ سے لے لی، تو اس کے باپ کی قربانی ادا ہو گئی ورنہ نہیں، درمختار میں ہے: یصح لوضحی شاۃ الغصب ان ضمنہ قیمتھا حیۃ۱ ای اگر مغصوبہ بکری قربان کردی اور اس پر ضمانِ زندہ بکری والا قیمتھا لو کانت حیۃ واللہ تعالی اعلم دے دیا تو قربانی صحیح ہو گی واللہ تعالٰی اعلم۔(ت) (۳) جب دوسال کامل کی ہو گئی قربانی کے قابل ہو گئی اگرچہ سینگ نہ نکلیں، واللہ تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۲۱۳: مسئولہ عبداللہ عرف دین محمد صاحب ساکن شہر کہنہ بریلی محلہ روہیلی ٹولہ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ میں نے ایک اہل ہنود سے گائے مبلغ (پینتالیس مہ للہ) روپیہ میں خرید کی تھی، اس ہنود نے خرید کرتے وقت دریافت کیا تھا کہ تم کس واسطے اس گائے کو لیتے ہو، میں نے اس شخص سے کہا کہ پالنے کو لیتا ہوں اور اصل میں واسطے قربانی کے لی

تھی، تو ایک مسلمان نے اس شخص سے کہا انہوں نے قربانی کے واسطے لی ہے۔ اور میں ریلوے کے بڑے بابوں کی

۱ درمختار کتاب الاضحیۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۳۴ Page 446 of 630

...works under me, they are also Hindus. He came to the officials and asked that his cow be returned. They sent a person to my house saying I should return it after taking five rupees profit. I did not return it. When I went to work, the official (Babu) told me to return the cow. I refused. Then they pressured me heavily through a police inspector and also said that if I didn't give it back, they would dismiss me from my job. So, due to the fear of losing my job, I returned the cow after taking five rupees profit. And I immediately brought another cow worth forty rupees for sacrifice. Now ten rupees are left from it, what should be done with them? People tell me that you gave the cow after taking five rupees. I gave it out of compulsion, and I was also worried about losing my job. I also had an apprehension that since I work in the railway warehouse, they might frame me for something. This was the reason. Only. Please provide a ruling, you will be rewarded.

The Answer: If that person is Sahib-e-Nisab (possesses wealth liable for Zakat) and if this statement is factual, then there is no blame on him. As for the five rupees profit, they should be given in charity. There is no compensation required for the reduction in price of the cow bought for five less. And Allah knows best.

Problem 212 to 215: From Kartoni, District Budaun, asked by my dear brother Maulvi Muhammad Raza Khan Sahib, 6 Dhu al-Hijjah 1319 AH. (1) In the presence of the Qibla and Kaaba of both worlds (may his shadow be extended) by the rank of the Kind and Merciful Prophet (Peace and blessings of Allah be upon him). After greetings of peace according to Islamic tradition, it is submitted that money was sent to Chamar (leather-workers) to buy two cows for the purpose of sacrifice. They bought two cows which turned out to be expensive. Then two more cows were ordered, which were also expensive, and among these latter cows, one is suspected to be pregnant. The weaver who sold it says she is pregnant, but the udder is still small. Other people also suspect it to be pregnant, considering it as two lives. Is it permissible to sell these cows or not? Can I give my own cows in exchange for them? One cow was ordered for sacrifice last year (these four have not been nominated yet, the one from last year was nominated), it became lame at the time of departure. It was not fit to go to Bareilly. Now it is better and its status will be known in two months. What is the ruling regarding it? Is it my property or for sacrifice? (2) Is it permissible to recite the Holy Quran while holding it in the left hand without ablution (Wudu)?

फतावा रज़विया जिल्द २०

...मेरे अधीन काम करता है, वे भी हिंदू हैं। उसने बाबुओं से आकर कहा कि उसकी गाय वापस करा दी जाए। उन्होंने मेरे घर पर आदमी भेजा कि पांच रुपये मुनाफा लेकर इसे वापस कर दूँ। मैंने वापस नहीं की। जब मैं काम पर गया तो बाबू ने कहा कि वह गाय वापस कर दो। मैंने इनकार कर दिया। फिर उन्होंने एक पुलिस दरोगा के जरिए बहुत दबाव डाला और यह भी कहा कि अगर वापस नहीं करोगे तो हम तुम्हें नौकरी से निकाल देंगे। तो मैंने नौकरी जाने के डर से पांच रुपये मुनाफा लेकर गाय वापस कर दी। और तुरंत चालीस रुपये की गाय कुर्बानी के लिए लाया। अब उसमें से दस रुपये बचे हैं, उसका क्या किया जाए? लोग मुझसे कहते हैं कि तुमने पांच रुपये लेकर गाय दे दी। मैंने मजबूरी में दी, और मुझे नौकरी जाने का भी डर था। मुझे यह भी डर था कि मैं रेलवे माल गोदाम में काम करता हूँ, कहीं वे मुझ पर कोई आरोप न लगा दें। बस यही वजह थी। बयान फरमाएं, आपको पुण्य मिलेगा।

जवाब: अगर वह व्यक्ति साहिबे-निसाब (ज़कात का पात्र) है और अगर यह बयान वास्तविक है तो उस पर कोई आरोप नहीं है। और जो पांच रुपये मुनाफे के हैं, उन्हें दान (सदक़ा) कर देना चाहिए। और पांच रुपये कम में खरीदी गई गाय की कमी का कोई मुआवजा उस पर नहीं है। अल्लाह बेहतर जानता है।

मसाला २१२ से २१५: करटोनी, जिला बदायूं से, मेरे प्रिय भाई मौलवी मोहम्मद रज़ा खान साहब द्वारा पूछा गया, ६ ज़िल-हिज्जा १३१९ हिजरी। (१) किबला और काबा-ए-दारैन (उनका साया बना रहे) की खिदमत में, दयालु और कृपालु नबी (अल्लाह की उन पर शांति और कृपा हो) के वसीले से। इस्लामी सलाम के बाद अर्ज़ है कि कुर्बानी के लिए दो गायें खरीदने के लिए चमारों को पैसे देकर भेजा गया। वे दो गायें खरीद लाए जो बहुत महंगी साबित हुईं। फिर दो और गायें मंगवाई गईं, वे भी महंगी कीमत के कारण, और इन बाद वाली गायों में से एक के गर्भवती होने का संदेह है। जिस जुलाहे ने इसे बेचा वह कहता है कि यह गर्भवती हो गई है लेकिन अभी थन छोटे हैं। अन्य लोग भी इसे गर्भवती कह रहे हैं, दो जानों का ख्याल है। क्या इन गायों को बेचना जायज़ होगा या नहीं? क्या मैं इनके बदले अपनी गायें दे सकता हूँ? पिछले साल कुर्बानी के लिए एक गाय मंगवाई थी (इन चारों को अभी तक नामित नहीं किया गया था, पिछले साल वाली को नामित कर दिया गया था), रवानगी के समय वह लंगड़ी हो गई। बरेली जाने के काबिल नहीं रही, अब ठीक है और दो महीने बाद अंदाज़ा हो पाएगा। उसके बारे

में क्या हुक्म है? क्या वह मेरी संपत्ति है या कुर्बानी की? (२) क्या बिना वज़ू के बाएं हाथ में कुरान शरीफ लेकर तिलावत करना जायज़ है या नहीं?

ماتحتی میں کام کرتا ہوں، وہ بھی اہل ہنود ہیں، اس نے بابوں سے آکر کہا کہ وہ میری گائے واپس کرا دی جائے، انھوں نے میرے مکان پر آدمی روانہ کیا کہ اس کو مبلغ پانچ روپیہ نفع لے کر واپس کردوں میں نے نہیں واپس کی، میں کام پر اپنے گیا تو بابو نے کہا کہ وہ گائے واپس کردو، میں نے اس سے انکار کیا، تو انھوں نے ایک پولیس کے داروغہ سے بہت بڑا زور ڈال کر کہا، اور یہ بھی کہا کہ اگر نہیں دو گے تو ہم تم کو نوکری سے برخاست کردینگے، تو میں بسبب نوکری جانے کے پانچ روپیہ نفع لے کر گائے واپس کردی، اور مبلغ چالیس للہ روپیہ کی فوراً اور گائے قربانی کے واسطے لایا، اب اس میں سے دس روپیہ بچے اس کا کیا کیا جائے، اور لوگ مجھ سے کہتے ہیں کہ تم نے پانچ روپیہ لے کر گائے دی، اور میں نے مجبوراً دی، اور مجھ کو یہ بھی اندیشہ تھا کہ میری ملازمت جاتی تھی، اور مجھ کو یہ بھی اندیشہ تھا کہ میں مال گودام ریلوے میں کام کرتا ہوں شاید کچھ الزام نہ لگادیں، یہ وجہ تھی فقط بینوا توجروا

الجواب: اگر وہ شخص صاحبِ نصاب ہے اور اگر یہ بیان واقعی ہے تو اس پر کچھ الزام نہیں اور جو پانچ روپیہ نفع کے لئے ان کا تصدق کردینا چاہئے اور یہ گائے جو پانچ کم کر کے خریدی اس کی کمی کا کوئی معاوضہ اس پر نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ مسئلہ ۲۱۲ تا ۲۱۵ : از کرتونی ضلع بدایوں مسئولہ برادرم عزیزم مولوی محمد رضا خاں صاحب سلمہ ۶ ذی الحجہ ۱۳۱۹ھ (۱) بحضور قبلہ و کعبہ دارین مد ظلہم العالی بجاہ النبی الرؤف الرحیم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ سلامت سنت اسلام کے بعد عرض ہے کہ قربانی کی غرض سے دو گائیں خریدنے کو چماروں کو روپیہ دے کر بھیجا، وہ دو گائیں خرید لائے جو گراں قیمت ثابت ہوئیں، اس پر اور دو گائیں منگوائیں، وہ بھی بسبب گرانی قیمت کے، اور یہ کہ ان مؤخر گائیوں ہی سے ایک پر گابھن کا خیال ہے۔ جس نے

فروخت کی وہ جولاہا کہتا ہے کہ گابھن ہو گئی ہے مگر ابھی کہل تھن ہے۔ جس کو اور لوگ بھی گابھن کہہ سکیں، صرف دو جانیں کا خیال کا تھا آیا ان گائیوں کا فروخت کرنا جائز ہوگا یا نہیں؟ ان کے عوض میں اپنی گائیں دے سکتا ہوں یا نہیں۔ ایک گائے پارسال قربانی کے واسطے منگوائی تھی (ان چاروں کو وقت آنے کے واسطے نامزد نہیں کیا، پارسال والی کو نامزد کر دیا تھا) روانگی کے وقت لنگڑی ہو گئی۔ بریلی جانے کے قابل نہ رہی اب اچھی ہے دو مہینہ بعد اندازا پا چلے گی، اس کی نسبت کیا حکم ہے؟ آیا وہ میرا مال ہے یا قربانی کا؟ (۲) قرآن مجید بائیں ہاتھ میں بلا وضو لے کر تلاوت کرنا جائز ہے یا نہیں؟

Fatawa Rizwia Volume 20

The Answer:

(1) Dear brother, better than life, Maulvi Muhammad Raza Khan Salmah, Assalamu Alaikum wa Rahmatullahi wa Barakatuh.

The cow that was intended for sacrifice and became lame, and another was substituted for it; now that cow is your property, do as you wish with it. When money was sent to buy cows, if the intention was that they are being bought for inspection, to sacrifice whichever is deemed suitable, or else buy others, then those cows did not become specific for sacrifice. You can sacrifice from what you have or buy others. And if they were bought specifically for sacrifice, and because they are expensive, you do not wish to use them and instead sacrifice from your own stock or buy something else of lower price, the sacrifice will be valid and you have the choice to sell or keep the first cows. However, this was not permissible because once a specific intention for sacrifice was made for them, if they were to be changed, they should have been replaced with something better, not something lesser. If replaced with something lesser, then the order is to give the excess amount in charity. For example, if a cow was bought for sacrifice for ten rupees and then replaced with a seven-rupee sacrifice, then three rupees should be given in charity. This is the remedy for the past year. As for every year where sacrifice has not yet occurred, if those first cows were bought for sacrifice, they must be sacrificed, and they should never be replaced with ones of lesser price. Deliberately acting contrary to this and paying a penalty is audacity; rather, one should not act against the command at all. Regarding sacrifice, it has been specifically instructed to do it with a happy heart, for they are your mounts on the Pul-Sirat. You consider them burdensome and buy others, whether one of them is pregnant or not. In any case, you have the choice, provided the official demand regarding the first cows was based on the condition that people were sent with the intention that whatever animal they bring, they will sacrifice, and not with the intention that they will decide after seeing what is suitable.

(2) One can hold the Holy Quran with Wudu (ablution) in hand and recite it when there is a reason, for example, the right hand is not free or is tired. And peace be upon you, and Allah Almighty knows best.

12 Zil-Hijjah 1337 AH

Problem 216: Sent by Imam Ali Sahab from Bombay

What do the scholars of religion say regarding this matter: Two cows were bought in partnership; the prices were not kept separate, and fourteen shares were made. After the sacrifice, the meat of both was mixed together and divided into equal parts. One cow was of lower price, say 80, and the other 100. In these fourteen shares, every person's share was made equal in price and meat. Is this a case of permissibility or not?

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

उत्तर:

(1) प्यारे भाई, जान से बेहतर मौलवी मोहम्मद रज़ा ख़ाँ सलमह, अस्सलामु अलैकुम व रहमतुल्लाहि व बरकातुह।

जो गाय कुर्बानी के लिए थी और वह लंगड़ी हो गई और उसके बदले दूसरी कर दी, अब वह गाय आपका माल है जो चाहो करो। जब रुपये देकर गायें खरीदने को भेजा, उससे अगर यह नीयत थी कि देखने के लिए खरीदते हैं जिसकी कुर्बानी मुनासिब समझेंगे करेंगे, वरना और लेंगे, तो वे गायें कुर्बानी के लिए मख़सूस (विशिष्ट) न हुईं और उनके बदले अपने पास से या और खरीद कर कुर्बानी करो। और अगर मख़सूस कुर्बानी के लिए खरीदीं, और आप इस वजह से कि ये ज़ायद (अधिक) क़ीमत की हैं, उन्हें न करना चाहो, और उनके बदले अपने पास से या कोई और लेकर उनसे कम क़ीमत की कुर्बानी करो तो कुर्बानी हो जाएगी और वे पहली गायें बेचो या रखो, इख़्तियार है। मगर ऐसा करना जायज़ न हुआ कि जब उन पर मख़सूस कुर्बानी की नीयत हुई थी, तो उनको अगर बदलते तो उनसे बेहतर से बदलते न कि कमतर से। जबकि कमतर से बदला तो जितनी ज़्यादती रही, उतने दाम सदक़ा (दान) करने का हुक्म है। मसलन दस रुपये की गाय की कुर्बानी को खरीदी थी फिर उसके बदले सात रुपये की कुर्बानी कर दी तो तीन रुपये सदक़ा किए जाएँ। यह तो पिछले साल का इलाज है। और हर साल कि अभी कुर्बानी नहीं हुई, वही पहली गायें अगर कुर्बानी के लिए खरीदी थीं तो ख़्वाह-मख़्वाह (अनिवार्य रूप से) ही कुर्बानी की जाएँ और उनसे कम क़ीमत की हरगिज़ न बदली जाएँ कि जानबूझकर खिलाफ़ करके जुर्माना देना जुरअत (धृष्टता) है बल्कि खिलाफ़-ए-हुक्म किया ही न चाहिए। कुर्बानी में बिल-ख़ुसूस (विशेष रूप से) इरशाद हुआ कि दिल की खुशी से करो कि वे सिरात पर तुम्हारी सवारियां हैं। पहलू को भारी समझ कर दूसरी खरीदें और उनमें से एक गाभिन (गर्भवती) है या नहीं। बहरहाल उनका तुमको इख़्तियार है कि सरकारी मुतालबा पहली गायों से मुताल्लिक हो चुका इसी शर्त पर कि आदमी इरादे से भेजे हों कि जो जानवर ये लाएंगे कुर्बानी करेंगे, न इस इरादे से कि देखकर मुनासिब समझेंगे करेंगे।

(2) क़ुरआन-ए-मजीद बा-वज़ू हाथ में लेकर तिलावत कर सकता है। जबकि इसके लिए कोई वजह हो मसलन दाहिना हाथ खाली नहीं या थक गया। वस्सलाम वल्लाह तआला आलम।

12 ज़िल-हिज्जा 1337 हिजरी

मसला 216: मुरसला इमाम अली साहब अज़ बम्बई

क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि दो गायें खरीदी गईं, शिरकत (साझेदारी) में क़ीमत अलग-अलग न की गई, चौदह हिस्से किए गए। कुर्बानी के बाद दोनों का गोश्त एक जगह मिलाकर बराबर हिस्सों में तक़सीम (विभाजित) कर दिया गया। एक गाय कम क़ीमत यानी 80 की और दूसरी 100 की। इन चौदह हिस्सों में हर शख़्स का बराबर हिस्सा क़ीमत और गोश्त में किया गया, यह सूरत जवाज़ (वैधता) की हुई या नहीं?

पेज 448 ऑफ़ 630

الجواب:

(۱) جانِ برادر از جان بہتر مولوی محمد رضا خاں سلمہ، السلام علیکم ورحمۃ اللہ و برکاتہ، جو گائے قربانی کے لئے تھی اور وہ لنگڑی ہوگئی اس اور اس کے عوض دوسری کردی، اب وہ گائے تمہارا مال ہے جو چاہو کرو، جب روپیہ دے کر گائیں خریدنے کو بھیجا اس سے اگر یہ نیت تھی کہ دیکھنے کے لئے خریدتے ہیں جس کی قربانی مناسب جانیں گے کریں گے، ورنہ اور لیں گے تو وہ گائیں قربانی کے لئے مخصوص نہ ہوئیں اور ان کے بدلے اپنے پاس سے یا اور خرید کر قربانی کرو اور اگر مخصوص قربانی کے لئے خریدیں، اور آپ اس وجہ سے کہ یہ زائد قیمت کی ہیں، انہیں نہ کرنا چاہو، اور ان کے بدلے اپنے پاس سے یا کوئی اور لے کر ان سے کم قیمت کی قربانی کرو تو قربانی ہو جائے گی اور وہ پہلی گائیں بیچو یا رکھو اختیار ہے۔ مگر ایسا کرنا جائز نہ ہوا کہ جب ان پر مخصوص قربانی کی نیت ہوئی تھی، تو ان کو اگر بدلتے تو ان سے بہتر سے بدلتے نہ کہ کمتر سے، جبکہ کمتر سے بدلا تو جتنی زیادتی رہی، اتنے دام تصدق کرنے کا حکم ہے۔ مثلاً دس روپیہ کی گائے کی قربانی کو خریدی تھی پھر اس کے بدلے سات روپیہ کی قربانی کر دی تو تین روپیہ تصدق کئے جائیں، یہ تو سال گزشتہ کا علاج ہے اور ہر سال کہ ابھی قربانی نہیں ہوئی وہی پہلی گائیں اگر قربانی کے لئے خریدی تھیں خواہ مخواہ ہی قربانی کی جائیں اور ان سے کم قیمت کی ہرگز نہی بدلی جائیں کہ قصداً خلاف کرکے جرمانہ دینا جسارت ہے بلکہ خلافِ حکم کیا ہی نہ چاہئے، قربانی میں بالخصوص ارشاد ہوا کہ دل کی خوشی سے کرو کہ وہ صراط پر تمہاری سواریاں ہیں پہلو کو گراں سمجھ کر دوسری خریدیں اور ان میں سے ایک گابھن ہے یا نہیں۔ بہر حال ان کا تم کو اختیار ہے کہ سرکاری مطالبہ پہلی گایوں سے متعلق ہو چکا اسی

شرط پر کہ آدمی ارادہ سے بھیجے ہوں کہ جو جانور یہ لائیں قربانی کریں گے، نہ اس ارادہ سے کہ دیکھ مناسب سمجھیں گے کریں گے۔

(۲) قرآنِ مجید با وضو ہاتھ میں لے کر تلاوت کرسکتا ہے۔ جبکہ اس کے لئے کوئی وجہ ہو مثلاً داہنا ہاتھ خالی نہیں یا تھک گیا، والسلام واللہ تعالیٰ اعلم۔

۱۲ ذی الحجہ ۱۳۳۷ھ

مسئلہ ۲۱۶: مرسلہ امام علی صاحب از بمبئی کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ دو گائیں خریدی گئیں، شرکت میں قیمت جدا جدا نہ کی گئی چودہ حصے کئے گئے، قربانی کے بعد دونوں کا گوشت یکجائی ملا کر برابر حصوں میں تقسیم کر دیا گیا، ایک گائے کم قیمت یعنی ص للہ کی اور دوسری ص صہ کی۔ ان چودہ حصوں میں ہر شخص کا برابر حصہ قیمت و گوشت میں کیا گیا، یہ صورت جواز کی ہوئی یا نہیں؟

Fatawa Razawiyya, Volume 20

The Answer: There is no harm in this with the consent of both buyers. And Allah Almighty knows best.

Problem 217 to 221: From village Sarnia, district Bareilly, sent by Mr. Amir Ali, dated 15 Dhu al-Hijjah 1337 AH. (1) A person ordered a cow from a butcher with the intention that once it arrives, whoever wants to take a share, I will consider them partners. (2) In the same place, it was seen that they distribute intestines and stomach mixed with the meat for the poor, not in two separate portions. (3) In one place, it is seen that the head and feet are given to the water carrier (saqqa) and the barber (hajjam), and one piece of meat to the butcher. (4) Some people have been seen giving food from sacrifice (Qurbani), Aqiqa, or Niyaz to the sweeper (Bhangi). (5) In a sacrificial cow, if one person owns half and two or three people share the other half, is it valid or not? And what if there are four in the other half? Please explain and be rewarded.

The Answer: (1) It is permissible. And Allah Almighty knows best. (2) They are doing wrongly. It is recommended (mustahab) that one-third of the meat goes to the poor. And Allah Almighty knows best. (3) The water carrier, barber, and butcher have no share in the sacrifice; one has the choice to give to them. However, if this is decided as the butcher's wage, it is prohibited (Haram). And Allah Almighty knows best. (4) They do very badly. And Allah Almighty knows best. (5) Up to three people can share half, and if half of the cow belongs to one person and four people share the other half, then for all five, i.e., the sacrifice of none will be valid. And Allah Almighty knows best.

Problem 222: From Bilgram Sharif, District Hardoi, Maidanpur locality, sent by Hazrat Syed Ibrahim Mian Sahib, 26 Dhu al-Qi'dah 1312 AH. What do the scholars of religion say in this matter that two, four, or seven people bought a cow for sacrifice. Among them, one person did not pay the price neither at the time of purchase nor afterwards, but remained a partner. In this case, in whose sacrifice is there any problem or is it invalid? Please provide the answer with reference to the text as it is needed. Please explain and be rewarded.

फ़तावा रज़विया, खंड २०

उत्तर: दोनों खरीदारों की सहमति से इसमें कोई हर्ज नहीं है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला २१७ से २२१: ग्राम सरनिया, जिला बरेली से, प्रेषक अमीर अली साहब, दिनांक १५ ज़ुल-हिज्जा १३३७ हिजरी। (१) एक व्यक्ति ने कसाई से एक गाय मंगवाई इस नियत से कि जब वह आ जाएगी, तो जो हिस्सेदार होंगे उन्हें शरीक समझ लूँगा। (२) उसी जगह देखा गया कि गरीबों के मांस में आंत और ओझड़ी पूरी तरह मिलाकर बाँटते हैं, दो अलग हिस्सों में नहीं। (३) एक जगह देखा गया है कि सिर और पैर भिश्ती (सक्के) और नाई (हज्जाम) को दिए जाते हैं, और मांस का एक टुकड़ा कसाई को। (४) कुछ लोगों को देखा गया है कि वे क़ुर्बानी, अकीका या नियाज़ का खाना भंगी (सफाई कर्मी) को देते हैं। (५) कुर्बानी की गाय में अगर एक व्यक्ति का आधा हिस्सा हो और दूसरे आधे में दो या तीन साझेदार हों, तो क्या यह सही है या नहीं? और अगर दूसरे आधे में चार हो जाएँ तो यह कैसे है? सविस्तार बताएँ और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: (१) यह जायज़ है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (२) वे गलत करते हैं। मुस्तहब (पसंदीदा) यह है कि मांस का एक तिहाई हिस्सा फकीरों को मिले। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (३) भिश्ती, नाई और कसाई का कुर्बानी में कोई हिस्सा नहीं है, उन्हें देने का अधिकार है। लेकिन अगर यह कसाई की मज़दूरी के रूप में तय किया गया है, तो यह हराम है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (४) वे बहुत बुरा करते हैं। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (५) आधे हिस्से में तीन तक शरीक हो सकते हैं, और अगर गाय का आधा हिस्सा एक का हो और दूसरे आधे में चार शरीक हों, तो उन पाँचों में से यानी किसी की भी क़ुर्बानी अदा नहीं होगी। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला २२२: बिलग्राम शरीफ, जिला हरदोई, मोहल्ला मैदानपुर से, प्रेषक हज़रत सैयद इब्राहिम मियाँ साहब, २६ ज़ुल-कादा १३१२ हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि दो, चार या सात लोगों ने कुर्बानी के लिए एक गाय खरीदी। उनमें से एक व्यक्ति ने न तो खरीद के समय कीमत चुकाई और न ही बाद में, लेकिन वह साझेदार रहा। ऐसी स्थिति में किसकी कुर्बानी में हर्ज या नाजायज़पन है? कृपया इसका उत्तर सन्दर्भ सहित प्रदान करें क्योंकि इसकी आवश्यकता है। सविस्तार बताएँ और पुण्य प्राप्त करें।

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۰

الجواب: دونوں مشتریوں کی رضا سے اس میں کچھ حرج نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۱۷ تا ۲۲۱: از موضع سر نیا ضلع بریلی مرسلہ امیر علی صاحب مورخہ ۱۵ ذی الحجہ ۱۳۳۷ھ (۱) ایک شخص نے قصاب سے گائے منگائی اس نیت سے خرید کر کہ وہ آ جائیگی تو جو شریک حصہ ہوں گے شریک سمجھ لوں گا۔ (۲) اسی جگہ دیکھا کہ فقراء کے گوشت میں آنت، اوجھڑی بالکل ڈال کر تقسیم کرتے ہیں، دو حصوں میں نہیں۔ (۳) ایک جگہ دیکھا ہے کہ سر اور پیر سقے اور حجام کو، اور ایک پارچہ قصاب کو۔ (۴) بعض لوگوں کو دیکھا ہے کہ قربانی یا عقیقہ یا نیاز میں کھانا بھنگی کو دیتے ہیں۔ (۵) قربانی گائے میں نصف ایک شخص ہو اور نصف میں دو شریک یا تین، درست یا نہیں؟ اور نصف میں چار ہوجائیں یہ کیونکر ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: (۱) جائز ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۲) یہ بیجا کرتے ہیں۔ مستحب یہ کہ تہائی حصہ گوشت کا فقیروں کو ملے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۳) سقے، حجام، قصاب کا قربانی میں کوئی حصہ نہیں، دینے کا اختیار ہے۔ مگر قصاب کی اگر یہ اجرت قرار پائی تو حرام ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۴) بہت برا کرتے ہیں واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۵) نصف میں تین تک شریک ہو سکتے ہیں، اور نصف گائے ایک کی ہو، اور دوسرے میں چار شریک ہوں تو ان پانچوں یعنی کسی کی قربانی ادا نہ ہوگی۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۲۲: از بلگرام شریف ضلع ہر دوئی محلہ میدان پور مرسلہ حضرت سید ابراہیم میاں صاحب ۲۶ ذیقعدہ ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ دو یا چار سات آدمیوں نے ایک گائے قربانی کے واسطے خریدی منجملہ ان کے ایک شخص نے قیمت نہ وقت خرید کے ادا کی نہ

بعد، اور وہ شریک رہا، پس اس صورت میں کس کی یا اس کی قربانی میں حرج یا غیر جائز تو قربانی نہیں ہوا، جواب اس کا بحوالہ عبارت مرحمت فرمایا جائے کہ ضرورت ہے۔ بینوا توجروا۔

صفحہ 449 از 630

Fatawa Razawiyya, Volume 20

The Answer: A sale is completed by offer and acceptance; the sold item enters the ownership of the buyer, and the price becomes a liability on him. Payment of the price is not a condition for the acquisition of ownership. If he does not pay, he will remain a debtor to the seller, and ownership of the sold item remains complete.

In Al-Tanwir: "When they (offer and acceptance) occur, the sale becomes binding." (1) It is in Tanwir: When offer and acceptance are found, the sale becomes necessary. (T)

In the same source, it is stated: "And it is valid with a spot price or a deferred price until a known [term]." (2) A sale is permissible for cash or credit for a fixed period. (T)

So, when the purchasing partners were the owners of the cow and they sacrificed it with the intention of Udhiyyah (sacrifice), the sacrifice of all was fulfilled. The demand for the price remains on that partner. If he had withdrawn his intention of sacrifice and did not want to slaughter at all, or wanted to slaughter with the intention of just meat or other non-religious purposes, and in such a state the remaining partners slaughtered with the intention of sacrifice, then no one's sacrifice would be fulfilled because one partner's intention was not for proximity (to God).

In Al-Tanwir: "If one of the six partners is a Christian or desires meat, it is not valid for any of them." (3). And Allah Almighty knows best. It is in Tanwir al-Absar: If among the six people sacrificing, there is a Christian or someone with the intention of just meat, then no one's sacrifice will be valid. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 223: Sent by Sahib Ali, a student from Jawra, 14 Safar al-Muzaffar 1335 AH. Six people sacrificed one cow; one person had two optional shares, and five people had obligatory shares. Can the person with two shares include another person in one of his shares after slaughtering the cow but before distributing the meat? Explain and be rewarded.

The Answer: Sacrifice is the name of shedding blood, and now that the shedding of blood has occurred, its transfer to another is impossible.

---

1. Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Buyu', Matba' Mujtabai Delhi, 2/5
2. Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Buyu', Matba' Mujtabai Delhi, 2/6

3. Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Adhiyyah, Matba' Mujtabai Delhi, 2/233

फतावा रज़विया, खंड २०

उत्तर: क्रय-विक्रय (बीअ) प्रस्ताव (ईजाब) और स्वीकृति (क़बूल) से पूर्ण हो जाता है; बेची गई वस्तु क्रेता (खरीदार) के स्वामित्व में आ जाती है और मूल्य (थमन) उसके ऊपर ऋण के रूप में अनिवार्य हो जाता है। स्वामित्व प्राप्त करने के लिए मूल्य का भुगतान शर्त नहीं है। यदि वह भुगतान नहीं करता है, तो वह विक्रेता का ऋणी रहेगा, और बेची गई वस्तु में स्वामित्व पूर्ण बना रहता है।

तन्वीर में है: "जब वे (अर्थात प्रस्ताव और स्वीकृति) पाए जाएं तो विक्रय अनिवार्य हो जाता है।" (1) तन्वीर में है: जब ईजाब और क़बूल पाया जाए, तो बीअ लाज़िम हो जाती है। (त)

इसी में है: "और नकद या ज्ञात अवधि तक आस्थगित मूल्य के साथ बीअ सही है।" (2) नकद और उधार एक निश्चित अवधि के लिए हो तो बीअ जायज़ है। (त)

अतः, जब खरीदार साझेदार गाय के मालिक थे और उन्होंने क़ुर्बानी की नीयत से क़ुर्बानी की, तो सभी की क़ुर्बानी पूरी हो गई। मूल्य की मांग उस साझेदार पर बनी रही। यदि वह क़ुर्बानी की नीयत से हट जाता और मूल रूप से ज़बह करना ही नहीं चाहता, या केवल मांस आदि जैसे गैर-धार्मिक कार्यों की नीयत से ज़बह करना चाहता, और ऐसी स्थिति में बाकी साझेदार क़ुर्बानी की नीयत से ज़बह कर लेते, तो किसी की क़ुर्बानी पूरी नहीं होती क्योंकि उनमें से एक साझेदार की नीयत इबादत (तक़र्रुब) की नहीं थी।

तन्वीर में है: "यदि छह साझेदारों में से एक ईसाई हो या मांस का इच्छुक हो, तो वह किसी के लिए भी मान्य नहीं है।" (3)। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है। तन्वीरुल अबसार में है: यदि क़ुर्बानी करने वालों के साथ बाकी छह में कोई ईसाई या केवल मांस की नीयत रखने वाला साझेदार हो, तो किसी की भी क़ुर्बानी सही नहीं होगी। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (त)

मसला २२३: प्रेषक साहब अली, जावरा के विद्यार्थी, १४ सफर अल-मुजफ्फर १३३५ हिजरी। छह लोगों ने मिलकर एक गाय की क़ुर्बानी की, एक व्यक्ति के दो हिस्से नफ्ली (स्वैच्छिक) थे और पाँच व्यक्तियों के वाजिबी (अनिवार्य)। तो क्या दो हिस्सों वाला व्यक्ति गाय ज़बह होने के बाद, मांस बांटने से पहले, अपने एक हिस्से में किसी अन्य व्यक्ति को शरीक (साझेदार) कर सकता है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: क़ुर्बानी रक्त बहाने (इराक़ा-ए-दम) का नाम है और अब जब रक्त बहाया जा चुका है, तो इसका दूसरे की ओर हस्तांतरण असंभव है।

---

1. दुर्रे मुख्तार शरह तन्वीरुल अबसार, किताबुल बुयूअ, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली, 2/5
2. दुर्रे मुख्तार शरह तन्वीरुल अबसार, किताबुल बुयूअ, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली, 2/6
3. दुर्रे मुख्तार शरह तन्वीरुल अबसार, किताबुल अज़हिया, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली, 2/233

पृष्ठ 450 का 630

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۰

الجواب: بیع نفس ایجاب و قبول سے تمام ہو مبیع ملک مشتری میں داخل اور ثمن ذمہ پر لازم ہوتی ہے ادائے ثمن حصولِ ملک کے لئے شرط نہیں اگر نہ دے گا تو بائع کا مدیون رہے گا مبیع میں ملک تام ہے۔

فی التنویر اذ وجدا (ای الایجاب والقبول) لزم البیع (1) تنویر میں ہے۔ جب ایجاب وقبول پایا جائے بیع لازم ہو جاتی ہے۔(ت)

اسی میں ہے: وصح بثمن حال ومؤجل الی معلوم (2) نقد اور ادھار مقرر مدت ہو تو بیع جائز ہے۔ (ت)

پس جب شرکائے مشترین مالک گاؤ تھے اور انھوں نے بہ نیت اضحیہ قربانی کی، سب کی قربانی ادا ہوگئی، ثمن کا مطالبہ اس شریک پر رہا اگر وہ نیت قربانی سے دست بردار ہو کر اصلا ذبح نہ چاہتا یا خالی گوشت وغیرہ امور غیر قربت کی نیت سے ذبح چاہتا اور ایسی حالت میں بقیہ شرکاء بہ نیت قربانی ذبح کر لیتے تو کسی کی قربانی ادانہ ہوتی کہ ان میں ایک شریک کی نیت تقرب نہیں۔

فی التنویر ان کان شریك الستة نصرانیا او مرید اللحم لم یجز عن واحد (3)۔ واللہ تعالی اعلم۔ تنویر الابصار میں ہے اگر قربانی کرنے والے کے ساتھ باقی چھ میں کوئی نصرانی یا گوشت کے ارادے سے شریک ہو تو کسی کی قربانی صحیح نہ ہوگی۔ واللہ تعالیٰ اعلم (ت)

مسئلہ ۲۲۳: مرسلہ صاحب علی طالب علم از جاورہ ۱۴ صفر المظفر ۱۳۳۵ھ ایک گائے کو چھ شخصوں نے قربانی کی، ایک کے دو حصے نفلی اور پانچ شخصوں کے واجبی، تو کیا دو حصہ

والا شخص بعد ذبح گائے، قبل تقسیم گوشت کے ایک حصہ میں دوسرے شخص کو شریک کرسکتا ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: قربانی اراقہ دم کا نام ہے اور اب اراقہ دم ہو گئی تو دوسرے کی طرف اس کا انتقال ناممکن ہے

---

1 درمختار شرح تنویر الابصار کتاب البیوع مطبع مجتبائی دہلی ۵/۲ 2 درمختار شرح تنویر الابصار کتاب البیوع مطبع مجتبائی دہلی ۶/۲ 3 درمختار شرح تنویر الابصار کتاب الاضحیہ مطبع مجتبائی دہلی ۲۳۳/۲

Fatawa Rizvia Volume 20

Yes, its reward or meat can be given to whomever one wishes, and Allah Almighty knows best.

Question 224: From Bareilly city, Madrasa Manzar al-Islam, asked by Aziz Ahmad Faridpuri, 25 Dhu al-Hijjah 1337 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: should the price of the hide of the Eid al-Adha sacrifice be divided into three parts like the meat, or should the entire price be given as charity? And is it permissible for the one who offers the sacrifice to use the skin for personal use? And is it permissible to give the price of the sacrificial skin to a Sayyid (descendant of the Prophet)? In case it is not permissible, please write any Sharia-compliant solution. Give a ruling and be rewarded.

The Answer: One can use the hide for personal use in a way that the hide itself remains. For example, making a water skin, bucket, or bookbinding. If the hide was sold with the intention of using the proceeds for personal expenses, then one must give all those proceeds as charity, i.e., give it to a poor and needy person eligible for Zakat; it cannot be given to a Sayyid. And if it was sold with the intention of giving it to a Sayyid, then those proceeds should be given to a Sayyid. The rule of three parts applies to the meat. And Allah Almighty knows best.

Question 225: From village Duwala and Barm, Tehsil and District Amritsar, sent by Mian Shamsuddin Sahib Hanafi Qadri, 7 Dhu al-Hijjah 1332 AH. Maulvi Ghulam Qadir Sahib Bherawi has written in 'Masala-e-Qurbani' and 'Kitab al-Islam' that if a wealthy person buys a sacrificial animal before the days of Eid, it becomes obligatory by vow (Nadhr); he should give all the meat as charity to the poor and not eat it himself. Similarly for a poor person on whom sacrifice is not obligatory. But he did not give the book reference, so some ignorant people among the Hanafis are hesitant. Kindly provide references from books. Also, mention in which town/village sacrifice before Eid prayer but after sunrise is permissible according to the Hanafis. Or is sacrifice correct after sunrise even in a congregational village, because in books of Fiqh the word 'Diyah' meaning village is present, and some books mention that in a village where there are a few free, adult, male Muslims, Friday prayer is obligatory. When Friday prayer is obligatory, then Eid prayer will also be valid there, then will sacrifice be after Eid prayer or after sunrise before Eid? Please send a reply by return post. Peace.

The Answer: If a poor person buys with the intention (of sacrifice), then the sacrifice of that specific animal becomes obligatory on him. If the animal was already in his possession and he then made the intention for sacrifice, or if he bought it but did not have the intention of sacrifice at the time of purchase, then it will not be obligatory on him. On a wealthy person, one sacrifice is obligatory by itself. And if he makes a vow in the form of a formal vow (Nadhr), then that too will become obligatory. This...

फतावा रज़विया जिल्द 20

हाँ, इसका सवाब या गोश्त जिसे चाहे दे, वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह सर्वज्ञ है)।

मसाला 224: शहर बरेली, मदरसा मंज़र अल-इस्लाम से, सायल: अज़ीज़ अहमद फ़रीदपूरी, 25 ज़िल-हिज्जा 1337 हिजरी। उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि क़ुरबानी ईद-उल-अज़हा की खाल की क़ीमत गोश्त की तरह तीन हिस्सों में बांटी जाए या पूरी क़ीमत ख़ैरात कर दी जाए? और खाल का अपने उपयोग में लाना क़ुरबानी करने वाले के लिए जायज़ है या नहीं? और क्या क़ुरबानी की खाल की क़ीमत सैय्यद को देना जायज़ है या नहीं? अगर जायज़ नहीं है तो कोई शरीयत सम्मत हल तहरीर फ़रमाएं। हुक्म बयान करें और पुण्य कमाएं।

अल-जवाब (उत्तर): खाल को अपने उपयोग में लाया जा सकता है बशर्ते खाल मौजूद रहे। जैसे मशक, डोल या किताब की जिल्द बनाना। अगर खाल अपने खर्च के लिए बेचने की नीयत से बेची गई तो वह पूरी रक़म ख़ैरात करे, यानी ज़कात के हकदार किसी गरीब ज़रूरतमंद को दे, सैय्यद को नहीं दे सकता। और अगर सैय्यद को देने की नीयत से बेची गई तो वह रक़म सैय्यद को दे। तीन हिस्सों का हुक्म गोश्त के लिए है। वल्लाहु तआला आलम।

मसाला 225: मोज़ा डुवाला और बरम, तहसील व ज़िला अमृतसर से, प्रेषक: मियां शम्सुद्दीन साहब हनफ़ी क़ादरी, 7 ज़िल-हिज्जा 1332 हिजरी। मौलवी ग़ुलाम क़ादिर साहब भेरवी ने 'मसला-ए-क़ुरबानी' और 'किताब-उल-इस्लाम' में लिखा है कि अगर कोई अमीर व्यक्ति ईद के दिनों से पहले क़ुरबानी का जानवर खरीदे, तो वह मन्नत (नज़्र) के कारण वाजिब हो जाएगा; उसे सारा गोश्त गरीबों को सदका करना चाहिए और खुद नहीं खाना चाहिए। ऐसा ही उस गरीब के लिए है जिस पर क़ुरबानी वाजिब नहीं थी। लेकिन उन्होंने किताब का हवाला नहीं दिया, इसलिए हनफियों में कुछ अनपढ़ लोग दुविधा में हैं। कृपया किताबों से हवाला देकर मार्गदर्शन करें। और यह भी लिखें कि हनफियों के नज़दीक किस तरह की बस्ती में ईद से पहले सूरज निकलने के बाद क़ुरबानी जायज़ है। या बस्ती के जामे (बड़ी) होने के बावजूद भी सूरज निकलने के बाद क़ुरबानी सही है, क्योंकि फ़िक़्ह की किताबों में 'दियाह' यानी गाँव शब्द आता है, और कुछ किताबों में लिखा है कि जिस गाँव में कुछ आज़ाद बालिग मर्द हों वहाँ जुमा वाजिब है। जब जुमा वाजिब हुआ तो वहाँ ईद भी सही होगी, फिर क़ुरबानी ईद के बाद होगी या ईद से पहले सूरज निकलने के बाद? जवाब वापसी डाक से भेजें। वस्सलाम।

अल-जवाब (उत्तर): गरीब अगर (क़ुरबानी की) नीयत से खरीदे तो उस पर उसी विशिष्ट जानवर की क़ुरबानी वाजिब हो जाती है। अगर जानवर पहले से उसकी मिल्कियत (स्वामित्व) में था और बाद में क़ुरबानी की नीयत की, या खरीदा लेकिन खरीदते समय क़ुरबानी की नीयत नहीं थी, तो उस पर वाजिब नहीं होगा। अमीर पर एक क़ुरबानी खुद वाजिब है। और अगर वह औपचारिक रूप से मन्नत (नज़्र) मानेगा तो वह भी वाजिब होगी। यह...

ہاں اس کا ثواب یا گوشت جسے چاہے دے، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۲۴: از شہر بریلی مدرسہ منظر الاسلام مسئولہ عزیز احمد فرید پوری ۲۵ ذی الحجہ ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ قربانی عید الاضحی کے پوست کی قیمت گوشت کی طرح تین حصوں میں پر تقسیم کی جائے یا تمام و کمال قیمت خیرات کر دی جائے، اور کھال کا اپنے صرف میں لانا صاحب قربانی کے لئے جائز ہے یا نہیں؟ اور کھال قربانی کی قیمت سید کو دینا جائز ہے یا نہیں؟ در صورت عدم جواز کوئی شرعی حیلہ تحریر فرمایئے بینواتوجروا۔

الجواب: کھال اپنے تصرف میں صرف کرنا لاسکتا ہے جس میں کھال باقی رہے۔ مثل مشک، ڈول یا کتاب کی جلد بنا سکتا ہے، کھال اگر اپنے خرچ میں لانے کی نیت سے داموں کو بیچی تو وہ دام تمام خیرات کرے، یعنی فقیر محتاج مصرف زکوۃ کو دے، سید کو نہیں دے سکتا، اور اگر سید کو دینے کی نیت سے بیچی تو وہ دام سید کو دے، تین حصوں کا حکم گوشت میں ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۲۵: از موضع ڈوالہ و برم تحصیل ضلع امرتسر مرسلہ میاں شمس الدین صاحب حنفی قادری ۷ ذی الحجہ ۱۳۳۲ھ مولوی غلام قادر صاحب بھیروی نے مسئلہ قربانی اور کتاب اسلام میں لکھا ہے کہ اگر غنی قبل از ایام عید قربانی خریدے وہ واجب بالنذر ہو جائے گا وہ سب گوشت فقراء کو صدقہ کرے آپ نہ کھائے، ایسے ہی فقیر جس پر قربانی واجب نہیں، لیکن اس نے کتاب کا حوالہ نہ دیا، اس لئے بعض جہلاء احناف کو تردد ہے۔ براہ مہربانی حوالہ کتب سے ارشاد ہو، اور یہ بھی تحریر فرمائیں کہ کس قرینہ میں قربانی قبل از عید بعد طلوع آفتاب عند الحنفیہ جائز ہے۔ یا باوجود قریہ جامع ہونے کے بھی بعد طلوع قربانی درست ہے کیونکہ کتب فقہ میں لفظ دیہ یعنی

گاؤں واقع ہے اور بعض کتب میں لکھا ہے کہ جس گاؤں میں چند کس حر بالغ آزاد ہو جمعہ واجب ہے۔ جب جمعہ واجب ہوا تو عید بھی وہاں درست ہوگی، پھر بعد عید قربانی ہوگی یا بعد طلوع قبل از عید؟ جواب بوالپسی ڈاک مرحمت ہو۔ والسلام۔

الجواب: فقیر اگر بہ نیت خریدے اس پر خاص اس جانور کی قربانی واجب ہو جاتی ہے۔ اگر جانور اس کی ملک میں تھا اور قربانی کی نیت کر لی یا خریدا، مگر خریدتے وقت نیت قربانی نہ تھی، تو اس پر وجوب نہ ہوگا، غنی پر ایک اضحیہ خود واجب ہے۔ اور اگر اور نذر بصیغہ نذر کرے گا تو وہ بھی واجب ہوگا۔ اس

Fatawa Rizvia - Volume 20

It is also stated in the text that it becomes obligatory through a vow (nadhr), meaning it will become mandatory by vowing and not for a wealthy person merely by purchase. In Durr al-Mukhtar, it says:

[Arabic]: 1۔ (ملخصاً) تصدق بها ناذر وفقير شراها لو جوبها عليه بذلك [English Translation]: The person who made a vow and the poor person who purchased with the intention of sacrifice shall give it as charity, because it became obligatory upon them due to the vow and the purchase. (Summary) - (T)

In Radd al-Muhtar, it says:

[Arabic]: فلو كانت في ملكه فنوى ان يضحى بها، او اشتراها، ولم ينو الاضحية وقت الشراء ثم نوى بعد ذلك لا يجب، لان النية لم تقارن الشراء فلا تعتبر، بدائع 2۔ [English Translation]: If the goat was already in his possession and he then intended to sacrifice it, or if he purchased it and did not intend the sacrifice at the time of purchase but formed the intention later, sacrifice does not become obligatory on him because the intention did not coincide with the purchase; hence, a subsequent intention is not valid. Badai' (T)

In Durr al-Mukhtar, it says:

[Arabic]: لوماتت فعلى الغنى غيرها الا الفقير، ولو ضلت او سرقت فشرى اخرى فظهرت فعلى الغنى احدهما و على الفقير كلاهما شمنى 3۔ [English Translation]: If it dies, it is obligatory for a wealthy person to provide another, but not for a poor person. If it is lost or stolen and another is purchased, and then the first one is found, only one sacrifice is mandatory for the wealthy person, while for the poor person, sacrificing both is obligatory. Shumunni (T)

A place that is not a city has neither Friday prayer nor Eid prayer. A population of one or two hundred is of no account; rather, it should consist of several neighborhoods, have permanent markets, and be a 'Pargana' (administrative division) to which surrounding villages are counted. It should have a designated ruler for settling legal cases; such a place is a city. Where this is not the case, sacrifice is permissible from the morning. "This is the correct view held by the researchers, as stated in Al-Ghunya" (This is the correct view upon which the research scholars agree, as it is in Al-Ghunya. T). And Allah Almighty knows best.

---

1 Durr al-Mukhtar, Kitab al-Udhiya, Matba' Mujtabai Delhi, 2/232 2 Radd al-Muhtar, Kitab al-Udhiya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/204 3 Durr al-Mukhtar, Kitab al-Udhiya, Matba' Mujtabai Delhi, 2/233

फ़तावा रज़विया - जिल्द 20

इबारत में भी यही है कि मन्नत (नज़्र) से वाजिब हो जाएगा, यानी मन्नत करने से वाजिब होगा न कि अमीर पर केवल खरीदने से। दुर्रे मुख़्तार में है:

[अरबी]: 1. تصدق بها ناذر وفقير شراها لو جوبها عليه بذلك (ملخصاً) [हिन्दी अनुवाद]: मन्नत वाला और वह गरीब जिसने कुर्बानी की नीयत से खरीदा था, वे इसे सदक़ा करेंगे क्योंकि मन्नत और खरीदने के कारण यह उन पर वाजिब हो गया था। (संक्षिप्त) - (त)

रद्दुल मुह्तार में है:

[अरबी]: فلو كانت في ملكه فنوى ان يضحى بها، او اشتراها، ولم ينو الاضحية وقت الشراء ثم نوى بعد ذلك لا يجب، لان النية لم تقارن الشراء فلا تعتبر، بدائع 2. [हिन्दी अनुवाद]: अगर बकरी अपनी मिल्कियत में थी और नीयत कर ली कि इसकी कुर्बानी करेगा, या खरीदते समय कुर्बानी की नीयत नहीं की और बाद में नीयत की, तो उस पर कुर्बानी वाजिब नहीं होगी क्योंकि खरीदते समय नीयत साथ नहीं थी, इसलिए बाद की नीयत मान्य नहीं होगी। बदाए (त)

दुर्रे मुख़्तार में है:

[अरबी]: لوماتت فعلى الغنى غيرها الا الفقير، ولو ضلت او سرقت فشرى اخرى فظهرت فعلى الغنى احدهما و على الفقير كلاهما شمنى 3. [हिन्दी अनुवाद]: अगर मर जाए तो अमीर पर दूसरी वाजिब है गरीब पर नहीं, और अगर खो जाए या चोरी हो जाए तो दूसरी खरीदी और पहली मिल गई, तो अमीर पर एक ही लाज़िम होगी जबकि गरीब पर दोनों की कुर्बानी वाजिब होगी। शुमुन्नी (त)

जो शहर न हो उसमें न जुमा की नमाज़ है और न ईद की नमाज़। सौ-दो सौ की आबादी का कोई महत्व नहीं, बल्कि उसमें कई मोहल्ले हों, स्थायी बाज़ार हों, वह परगना हो जिससे गांव जुड़े हों, उसमें मुक़दमों के फ़ैसले के लिए कोई हाकिम नियुक्त हो, वह शहर है। जहाँ ऐसा न हो, वहाँ सुबह से ही कुर्बानी जायज़ है। "यही सही बात है जिस पर शोधकर्ता (मुहक़क़िक़ीन) सहमत हैं, जैसा कि 'ग़ुनिया' में है" (वही सही है जिस पर मुहक़क़िक़ हज़रात हैं, जैसा कि ग़ुनिया में है। त)। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

---

1 दुर्रे मुख़्तार किताबुल उज़हिया मतब' मुज्तबाई दिल्ली 2/232 2 रद्दुल मुह्तार किताबुल उज़हिया दारु इहया-उत-तुरास अल-अरबी बैरूत 5/204 3 दुर्रे मुख़्तार किताबुल उज़हिया मतब' मुज्तबाई दिल्ली 2/233

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

عبارت میں بھی یہی ہے کہ واجب بالنذر ہوجائے گا یعنی نذر کرنے سے واجب ہوگا نہ کہ غنی پر مجرد خریداری سے، درمختار میں ہے:

تصدق بها ناذر وفقير شراها لو جوبها عليه بذلك (ملخصاً) 1۔ | نذر والا اور فقیر جس نے قربانی کی نیت سے خریدا تھا، یہ صدقہ کرینگے کیونکہ نذر اور خریدنے کی بنا پر ان پر واجب ہوگیا تھا (ملخصاً)۔ (ت)

ردالمختار میں ہے:

فلو كانت في ملكه فنوى ان يضحى بها، او اشتراها، ولم ينو الاضحية وقت الشراء ثم نوى بعد ذلك لا يجب، لان النية لم تقارن الشراء فلا تعتبر، بدائع 2۔ | اگر بکری اپنی ملک میں تھی تو نیت کرلی کہ اس کی قربانی کرے گا یا خریدتے وقت قربانی کی نیت نہ کی ہو پھر بعد میں قربانی کی نیت کی تو اس سے اس پر قربانی واجب نہ ہوگی کیونکہ خریدتے وقت ساتھ نیت نہ کی لہذا بعد کی نیت معتبر نہ ہوگی، بدائع (ت)

درمختار میں ہے:

لومتات فعلى الغنى غيرها الا الفقير، ولو ضلت او سرقت فشرى اخرى فظهرت فعلى الغنى احدهما و على الفقير كلاهما شمنى 3۔ | اگر مر جائے تو غنی پر دوسری واجب ہے فقیر پر نہیں، اور اگر گم ہو جائے یا چوری ہو جائے تو دوسری خریدی اور پہلی مل گئی تو غنی پر ایک ہی لازم ہوگی جبکہ فقیر پر دونوں کی قربانی واجب ہوگی شمنی (ت)

جو شہر نہ ہو اس میں نہ نماز جمعہ ہے نہ نماز عید، سو دوسو کی آبادی کا کچھ اعتبار نہیں بلکہ اس میں متعدد محلے ہوں، دائم بازار ہوں، وہ پرگنہ ہو کہ اس کے متعلق دیہات گنے جاتے ہوں، اس میں فصل مقدمات پر کوئی حاکم مقرر ہو وہ شہر ہے جہاں ایسا نہیں صبح سے قربانی جائز ہے ھو الصحیح الذي علی المحققون کما في الغنیة (وہی صحیح ہے جس پر محقق حضرات ہیں، جیسا کہ غنیہ میں ہے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

---

1 درمختار کتاب الاضحیة مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۳۲ 2 ردالمحتار کتاب الاضحیة دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۰۴ 3 درمختار کتاب الاضحیة مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۳۳

Volume 20 Fatawa Rizvia

Question 226: What do the scholars of religion say regarding this matter: seven people bought one head of cow for the purpose of sacrifice (Qurbani). That cow escaped. They searched for it extensively, including at the private house, the seller's house, and the surrounding areas from where it was purchased. Today, by the grace of Allah Almighty, the cow has been found. Now, what is the ruling regarding this cow, and how can we obtain the reward for the sacrifice?

The Answer: All seven people should give this live cow as charity; they should give it to some poor person. From the questioner's statement, it is understood that five of them were wealthy (Sahib-e-Nisab). It was obligatory for those five that if the cow was lost, they should have purchased other cows or goats and performed the sacrifice by the twelfth [of Dhu al-Hijjah]. Now that the twelfth has passed and they did not perform the sacrifice, those five are sinners; it is obligatory for them to seek repentance and forgiveness (Istighfar). Regarding the cow, it is obligatory for all seven to give it as live charity. It is stated in *Radd al-Muhtar*:

"It is mentioned in *Badai'* that the correct view is that if a sheep/goat purchased for sacrifice is not sacrificed until the time has passed, the wealthy person must give that very animal as charity alive, just as is the ruling for the poor person without any disagreement among our companions. Indeed, [Imam] Muhammad said: 'This is the saying of Abu Hanifa and Abu Yusuf and our saying.' And Allah Almighty knows best."

In *Badai'*, it is mentioned that the correct view is that for a goat purchased for sacrifice, if it could not be sacrificed and the time passed, the wealthy person should give that live animal itself as charity, just as the ruling for a poor person is without any disagreement among our companions, because Imam Muhammad said: "This is the statement of Imam Abu Hanifa and Imam Abu Yusuf and our statement, may Allah Almighty have mercy on them." And Allah Almighty knows best. (T)

Question 227: 10 Dhu al-Hijjah 1331 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid is abroad, if one of his relatives performs a sacrifice on his behalf, will the obligation be fulfilled for Zaid, or is permission necessary?

The Answer: Sacrifice and *Sadaqah al-Fitr* are acts of worship, and for worship, intention is a condition, so it is impossible without permission. However, it is not necessary for permission to be explicit; implied permission (dalalat) is sufficient. For

example, if Zaid is among someone's dependents, and his food and clothing are provided by that person.

---

[1] *Radd al-Muhtar*, Kitab al-Udhiya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/327. Page 453 of 630

मसाला २२६: क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि सात शख़्सों ने एक रास गाय वास्ते कुर्बानी ख़रीदी, वो गाय फ़रार हो गई, उस को हर चंद तलाश किया सब का निजी हाउस और उस शख़्स के मकान पर और उस के नवाज में भी जहाँ से उस को ख़रीदा था, आज वो गाय बफ़ज़ल-ए-तआला हाथ आ गई, अब इस गाय के वास्ते क्या हुक्म है और किस तरह से हम को सवाब कुर्बानी का हासिल होगा?

अल-जवाब: सातों शख़्स इस गाय को ज़िंदा खैरात कर दें किसी फ़क़ीर को दे डालें, बयान-ए-साइल से मालूम हुआ कि उन में पांच शख़्स साहिब-ए-निसाब थे। उन पांचों पर वाजिब था कि अगर वो गाय गुम हो गई थी तो गाएं या बकरियां ले कर बारहों तारीख़ तक कुर्बानी कर लेते, अब कि बारहवीं गुज़र गई और कुर्बानी न की, ये पांचों गुनाहगार हुए, उन पर तौबा इस्तग़फ़ार वाजिब है। और गाय की निसबत सातों पर वाजिब है कि ज़िंदा खैरात कर दें, रद-उल-मुख़्तार में है: "बदाइ' में ज़िक्र है कि सहीह ये है कि जो कुर्बानी के लिए ख़रीदी गई बकरी की कुर्बानी न कर सका और वक़्त गुज़र गया तो ग़नी शख़्स उस ज़िंदा को ही सदक़ा करे जैसा कि फ़क़ीर के लिए ये हुक्म बिला ख़िलाफ़ हमारे असहाब में है क्योंकि इमाम मुहम्मद ने फ़रमाया: ये इमाम अबू हनीफ़ा और इमाम अबू यूसुफ़ और हमारा क़ौल है रहमहुम-उल्लाहु तआला, वल्लाहु तआला आलम।" बदाइ' में ज़िक्र किया कि सहीह ये है कि जो कुर्बानी के लिए ख़रीद शुदा बकरी की कुर्बानी न कर सका और वक़्त गुज़र गया तो ग़नी शख़्स उस ज़िंदा को ही सदक़ा करे जैसा कि फ़क़ीर के लिए ये हुक्म बिला ख़िलाफ़ हमारे असहाब में है क्योंकि इमाम मुहम्मद ने फ़रमाया: ये इमाम अबू हनीफ़ा और इमाम अबू यूसुफ़ और हमारा क़ौल है रहमहुम-उल्लाहु तआला, वल्लाहु तआला आलम। (त)

मसाला २२७: १० ज़िलहिज्जा १३३१ हिजरी क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि ज़ैद परदेस में है उस का कोई अज़ीज़ कुर्बानी कर दे तो फ़र्ज़ ज़ैद पर से उतर जाएगा या इजाज़त की ज़रूरत है?

अल-जवाब: कुर्बानी व सदक़ा फ़ित्र इबादत है और इबादत में नियत शर्त है तो बिला इजाज़त नामुमकिन है। हाँ इजाज़त के लिए सराहत होना ज़रूरी नहीं दलालत काफ़ी है। मसलन ज़ैद इस के अयाल में है इस का खाना पहनना सब इस के।

१ रद-उल-मुख़्तार किताब अल-अज़हिया दार एहया-उत-तुराथ-उल-अरबी बैरुत ५/३२७ पृष्ठ ४५३/६३०

مسئلہ ۲۲۶: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ سات شخصوں نے ایک راس گائے واسطے قربانی خریدی، وہ گائے فرار ہو گئی، اس کو ہر چند تلاش کیا سب کا نجی ہاؤس اور اس شخص کے مکان پر اور اس کے نواح میں بھی جہاں سے اس کو خریداتھا، آج وہ گائے بفضلہ تعالیٰ ہاتھ آگئی ، اب اس گائے کے واسطے کیا حکم ہے اور کس طرح سے ہم کو ثواب قربانی کا حاصل ہوگا؟

الجواب: ساتوں شخص اس گائے کو زندہ خیرات کردیں کسی فقیر کو دے ڈالیں، بیان سائل سے معلوم ہوا کہ ان میں پانچ شخص صاحب نصاب تھے۔ ان پانچوں پر واجب تھا کہ اگر وہ گائے گم ہوگئی تھی اور گائیں یا بکریاں لے کر بارہویں تاریخ قربانی کرلیتے ، اب کہ بارہویں گزرادی اور قربانی نہ کی، یہ پانچوں گنہگار ہوئے، ان پر توبہ استغفار واجب ہے۔ اور گائے کی نسبت ساتوں پر واجب ہے کہ زندہ خیرات کردیں، ردالمحتار میں ہے: ذکر فی البدائع ان الصحیح ان الشاۃ المشتراۃ للاضحیۃ اذا لم یضح بھا حتی مضی الوقت یتصدق الموسر بعینھا حیۃ کالفقیر بلا خلاف بین اصحابنا فان محمداً قال وھذا قول ابي حنیفہ وابي یوسف و قولنا اھ واللہ تعالی اعلم۔ بدائع میں ذکر کیا کہ صحیح یہ ہے کہ جو قربانی کے لئے خرید شدہ بکری کی قربانی نہ کرسکا اور وقت گزر گیا تو غنی شخص اس زندہ کو ہی صدقہ کرے جیسا کہ فقیر کے لئے یہ حکم بلاخلاف ہمارے اصحاب میں ہے کیونکہ امام محمد نے فرمایا : یہ امام ابو حنیفہ اور امام ابو یوسف اور ہمارا قول ہے رحمہم اللہ تعالیٰ ، واللہ تعالیٰ اعلم (ت)

مسئلہ ۲۲۷: ۱۰ ذی الحجہ ۱۳۳۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید پردیس میں ہے اس کا کوئی عزیز قربانی کردے تو فرض زید پر سے اتر جائے گا یا اجازت کی ضرورت ہے؟

الجواب: قربانی وصدقہ فطر عبادت ہے اور عبادت میں نیت شرط ہے تو بلا اجازت ناممکن ہے۔ ہاں اجازت کے لئے صراحت ہونا ضروری نہیں دلالت کافی ہے۔ مثلاً زید اس کے عیال میں ہے اس کا کھانا پہننا سب اس کے

---

1 ردالمحتار کتاب الاضحیۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۳۲۷ Page 453 of 630

Fatawa Razviya, Volume 20

...it has to be from him. Or he is his absolute representative. What does his business do? In these cases, it will be fulfilled. It is stated in Dur-ul-Mukhtar:

[Table] Left (Arabic): Not from his wife or his adult, sane child, even if he performed it on their behalf without permission, it is valid by preference due to customary permission, i.e., if they are in his dependents, otherwise not. Al-Quhistani 1 from Al-Muhit, so let it be remembered. I say: the matter of one who manages his affairs by his order is even more apparent and radiant due to the presence of permission, even if it is implicit in general terms. And Allah Almighty knows best. Right (Urdu): Sacrifice is not obligatory upon him on behalf of his wife and adult sane son. However, if he performs it on behalf of both without their explicit permission, it is valid by 'Istihsan' (juristic preference) based on customary permission. This applies when the adult sane son is part of his dependents; otherwise, it is not valid without permission. This has been quoted by Quhistani from Muhit. So, keep it in mind. I say, if that son is engaged in the father's work by the father's command, then this ruling is even more evident and better, as permission is found, even if it is within a general context. And Allah knows best. (T)

Problem 228: What do the scholars of religion say regarding this matter: is sacrifice on behalf of minor children obligatory for a person like Sadaqah al-Fitr? Should he do it from his own wealth, or should each person do it separately? And as much as one wants, one may do. State the ruling and be rewarded.

The Answer: It is not obligatory to perform sacrifice from one's own wealth on behalf of minor children; however, it is recommended (mustahabb). And upon whom sacrifice is obligatory, only one is obligatory; more than that is voluntary (nafl). Whether one sacrifices a thousand animals, there will be a reward. If one does not, there is no accountability.

[Table] Left (Arabic): In Al-Durr al-Mukhtar: Sacrifice is obligatory on one's own behalf, not on behalf of his child, according to the apparent view, contrary to [Sadaqah] al-Fitr. A sheep or a seventh of a camel [or cow] 2, summarized. And in Al-Khaniyah, according to the Zahir al-Riwayah (apparent narration), it is recommended. Right (Urdu): It is stated in Dur-ul-Mukhtar: Sacrifice is obligatory on one's own behalf. It is not obligatory for him on behalf of minor children, unlike Fitranah (Sadaqah al-Fitr). For sacrifice, a goat or a seventh part of a camel or cow is necessary. (Summarized

from it). And in Khaniyah, it is mentioned that the apparent narration is that it is recommended on behalf of the minor.

---

1. Dur-ul-Mukhtar, Kitab az-Zakat, Chapter of Sadaqat al-Fitr, Mujtabai Press, Delhi, 1/143
2. Dur-ul-Mukhtar, Kitab al-Adhiya, Mujtabai Press, Delhi, 2/231

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

...पास से होना है। या यह उसका वकील-ए-मुतलक (पूर्ण प्रतिनिधि) है। उसके कारोबार क्या करता है। इन सूरतों में अदा हो जाएगी। दुर्रे-मुख्तार में है:

[सारणी] बायाँ (अरबी): अपनी पत्नी या अपने बालिग अक्लमंद बेटे की तरफ़ से नहीं, अगरचे उनकी इजाज़त के बिना अदा कर दे तो इस्तिहसानन (लोक व्यवहार के आधार पर) काफ़ी है यानी अगर वह उसके आश्रित (कुनबे) में हो, वरना नहीं। यह कुहिस्तानी (1) ने मुहीत से नक़ल किया है, पस इसे याद रखें। मैं कहता हूँ: अपने काम करने वाले का हुक्म उसके हुक्म से ज़्यादा ज़ाहिर और रोशन है क्योंकि यहाँ इजाज़त मौजूद है अगरचे आम तौर पर हो। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। दायाँ (उर्दू): बीवी और अक्लमंद बालिग बेटे की तरफ़ से उस पर वाजिब नहीं, और अगर उन दोनों की तरफ़ से इजाज़त के बिना अदा कर दे तो इस्तिहसानन जाएज़ है आदतन इजाज़त की बिना पर यानी जब आकिल बालिग बेटा उसकी अयाल (परिवार) में शामिल हो वरना इजाज़त के बग़ैर नहीं यह क़ुहस्तानी ने मुहीत से नक़ल किया है। तो इसको महफ़ूज़ करलो। मैं कहता हूँ अगर वो बेटा वालिद के काम में मशग़ूल हो वालिद के हुक्म से तो फिर यह मसला ज़्यादा ज़ाहिर और बेहतर है क्योंकि इज़्न (अनुमति) पाया गया कि अगरचे आम के ज़िम्न में है। वल्लाहु तआला आलम। (त)

मसला 228: क्या फ़रमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसले में कि आदमी पर औलाद-ए-सिग़ार (छोटे बच्चों) की तरफ़ से क़ुरबानी मिस्ले सदक़ा-ए-फ़ित्र वाजिब है? अपने माल से करे या हर शख़्स अपनी अलाहिदा (अलग) करे, और जिस क़दर चाहे उस क़दर करे। बयान फ़रमाएं सवाब पाएंगे।

अल-जवाब: औलाद-ए-सिग़ार की तरफ़ से क़ुरबानी अपने माल से करना वाजिब नहीं, हाँ मुस्तहब (पसंदीदा) है। और क़ुरबानी जिस पर वाजिब है उस पर एक ही वाजिब है ज़्यादा नफ़्ल (ऐच्छिक) है। चाहे हज़ार जानवर क़ुरबानी करेगा सवाब है। न करेगा कुछ मुआख़ज़ा (पकड़) नहीं।

[सारणी] बायाँ (अरबी): दुर-अल-मुख्तार में है: क़ुरबानी अपनी तरफ़ से वाजिब है न कि अपने बच्चे की तरफ़ से ज़ाहिर रिवायत के मुताबिक़, बरअक्स सदक़ा-ए-फ़ित्र के। एक भेड़ या ऊँट का सातवाँ हिस्सा (2), मुल्तक़त। और ख़ानिया में ज़ाहिरुर रिवाया के मुताबिक़ मुस्तहब है। दायाँ (उर्दू): दुर्रे मुख्तार में है क़ुरबानी खुद अपने तरफ़ से वाजिब है। नाबालिग औलाद की तरफ़ से उस पर वाजिब नहीं बख़िलाफ़ फ़ितराने के। क़ुरबानी के लिये बकरी या ऊँट या गाय का सातवाँ हिस्सा वाजिब है। इल्तिह मक़तज़ा, और ख़ानिया में है कि ज़ाहिर रिवायत यह कि नाबालिग की तरफ़ (से मुस्तहब है)।

1. दुर्रे मुख्तार, किताबुज़ ज़कात, बाब सदक़तुल फ़ित्र, मतबा मुजतबाई, देहली, 1/143
2. दुर्रे मुख्तार, किताबुल अज़हिया, मतबा मुजतबाई, देहली, 2/231

پاس سے ہونا ہے۔ یا یہ اس کا وکیلِ مطلق ہے۔ اس کے کاروبار کیا کرتا ہے۔ ان صورتوں میں ادا ہو جائے گی۔ در مختار میں ہے:

[Table] (Arabic) Left: لاعن زوجته وولده الکبیر العاقل ولو ادی عنهما بلا اذن اجزا استحسانا للاذن عادة ای لو فی عیاله ولا فلا قهستانی ۱ عن المحیط، فلیحفظ، قلت ومسئلة القائم باموره بامره اظهر وازہر لو جود الاذن ولو فی ضمن العام۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (Urdu) Right: بیوی اور عاقل بالغ بیٹے کی طرف سے اس پر واجب نہیں، اور اگر ان دونوں کی طرف سے اجازت کے بغیر ادا کر دے تو استحساناً جائز ہے عادۃً اجازت کی بناء پر یعنی جب عاقل بالغ بیٹا اس کی عیال میں شامل ہو ورنہ اجازت کے بغیر نہیں یہ قہستانی نے محیط سے نقل کیا ہے۔ تو اس کو محفوظ کرلو۔ میں کہتا ہوں اگر وہ بیٹا والد کے کام میں مشغول ہو والد کے حکم سے تو پھر یہ مسئلہ زیادہ ظاہر اور بہتر ہے کیونکہ اذن پایا گیا کہ اگرچہ عام کے ضمن میں ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۲۲۸: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ آدمی پر اولادِ صغار کی طرف سے قربانی مثل صدقہ فطر واجب ہے؟ اپنے مال سے کرے یا ہر شخص اپنی علیحدہ کرے، اور جس قدر چاہے اس قدر کرے۔ بینوا توجروا

الجواب: اولادِ صغار کی طرف سے قربانی اپنے مال سے کرنا واجب نہیں، ہاں مستحب ہے۔ اور قربانی جس پر واجب ہے اس پر ایک ہی واجب ہے زیادہ نفل ہے۔ چاہے ہزار جانور قربانی کرے گا ثواب ہے۔ نہ کرے گا کچھ مواخذہ نہیں۔

[Table] Left (Arabic): فی الدرالمختار تجب التضحیۃ عن نفسہ لاعن طفلہ علی الظاہر بخلاف الفطرۃ۔ شاہ او سبع بدنہ ۲ اھ ملتقطا۔ وفي الخانیۃ فی ظاہر الروایۃ یستحب۔ Right (Urdu): در مختار میں ہے قربانی خود اپنے طرف سے واجب ہے۔ نابالغ اولاد کی طرف سے اس پر واجب نہیں بخلاف فطرانہ کے۔ قربانی کے لئے بکری یا اونٹ یا گائے کا ساتواں حصہ واجب ہے۔ اھ ملتقطا، اور خانیہ میں ہے کہ ظاہر روایت یہ کہ نابالغ کی طرف (سے مستحب ہے)۔

---

۱ در مختار کتاب الزکوٰۃ باب صدقہ الفطر مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۱۴۳ ۲ در مختار کتاب الاضحیۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۳۱

Fatawa Razawiya Volume 20

[Boxed Text Top Left]: It is not mandatory, unlike Sadaqat al-Fitr. And the fatwa is based on the manifest tradition (Zahir al-Riwayah). Summary concludes. And Allah Almighty knows best. (T) [Boxed Text Top Right]: It is recommended, not mandatory, unlike Sadaqat al-Fitr. And the fatwa is based on the manifest tradition. Summary concludes. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 229: From Dewarniyan, Bareilly district, inquired by Rahim Bakhsh. Saturday, 4th [Shawwal] 1332 AH. Question: Respected Maulvi Sahib Qibla! After offering greetings, the situation is that a person sacrificed one goat on Eid-ul-Adha. He tied its liver in its stomach lining and buried it in an old grave, and distributed all the meat of the said animal, keeping absolutely none for himself. When the neighbors asked for the reason, he replied that he has authority over his own actions. Please write if this sacrifice is valid or what the matter is. It seems he performed some kind of ritual (totka). Please explain the reason.

Answer: Burying the liver is wasting wealth, and wasting wealth is impermissible. If he slaughtered the animal with the intention of sacrifice for Allah Almighty, then the sacrifice is valid, and his subsequent action is not contrary to the sacrifice. However, if the slaughtering itself was for some ritual or magical act and not with the intention of performing the mandatory duty, then the sacrifice did not take place. And Allah Almighty knows best.

Problem 230: From village Behdor, Patna district, sent by Maulvi Abdul Hakim Sahib, Post Office Sarmara. Wednesday, 4th Dhu al-Qi'dah 1333 AH. Question: What do the 'Heirs of the Prophets' (scholars) rule in this matter: how should the meat of a sacrifice offered on behalf of a deceased person be distributed? The custom is that one part is for relatives and close ones, one part is endowed for the poor, and a third part is kept. Please provide an answer with evidence. State the matter and be rewarded.

Answer: It has the same ruling as one's own sacrifice, meaning one has the discretion to eat it, feed others, or give it as charity (tasadduq). It is recommended to divide it into three parts: one for oneself, one for relatives, and one for the needy. However, if it is done on behalf of the deceased by their command, then all of it should be given in charity. It is mentioned in Radd al-Muhtar: [Boxed Text Bottom Left (Arabic)]: "Whoever sacrifices on behalf of a deceased person should act as he would with his

own sacrifice." [Boxed Text Bottom Right]: If sacrifice is made on behalf of the deceased, then regarding charity and eating...

[1] Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Adhiya, Chapter on the Attributes of Sacrifice, Naval Kishore Lucknow, 4/427 Page 455 of 630

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

[शीर्ष बायां बॉक्स]: यह वाजिब नहीं है, सदक़तुल फ़ित्र के विपरीत। और फ़तवा ज़ाहिर-ए-रिवायत पर है। संक्षेप समाप्त। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (त) [शीर्ष दायां बॉक्स]: यह मुस्तहब (पसंदीदा) है वाजिब नहीं, सदक़ा-ए-फ़ित्र के विपरीत। और फ़तवा ज़ाहिर-ए-रिवायत पर है। संक्षेप समाप्त। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (त)

मसला २२९: देवरनियाँ, ज़िला बरेली से, मुस्तफ़सीर रहीम बख़्श। शनिवार, ४ [शव्वाल] १३३२ हिजरी। सवाल: माननीय मौलवी साहब क़िबला! आदाब के बाद अर्ज़ है कि एक व्यक्ति ने ईदु-ल-अज़्हा पर एक बकरी की कुर्बानी की और उसकी कलेजी को पेट की झिल्ली में बांधकर एक पुरानी कब्र में दफन कर दिया, और उस जानवर का सारा मांस बांट दिया, अपने लिए बिल्कुल नहीं रखा। जब मोहल्ले वालों ने कारण पूछा, तो उसने उत्तर दिया कि मुझे अपने कार्य का अधिकार है। कृपया लिखें कि क्या यह कुर्बानी जायज़ है या क्या मामला है? ऐसा लगता है कि उसने कोई टोटका किया है। कृपया कारण स्पष्ट करें।

जवाब: कलेजी दफन करना माल बर्बाद करना है और माल बर्बाद करना नाजायज़ है। यदि उसने अल्लाह तआला के लिए कुर्बानी की नियत से जानवर ज़िबह किया, तो कुर्बानी हो गई और बाद में उसका यह कार्य कुर्बानी के विरुद्ध नहीं है। और यदि उसका ज़िबह करना ही किसी टोटके या अमल के लिए था न कि वाजिब अदा करने की नियत से, तो कुर्बानी नहीं हुई। वल्लाहु तआला आलम।

मसला २३०: मौज़ा बेहदूर, ज़िला पटना से, प्रेषक मौलवी अब्दुल हकीम साहब, डाकखाना सरमरा। बुधवार, ४ ज़ुल-क़ादा १३३३ हिजरी। सवाल: वरसतुल अंबिया (विद्वान) इस मसले में क्या हुक्म देते हैं कि मृतक की ओर से दी जाने वाली कुर्बानी के मांस को किस तरह बांटा जाए? रिवाज यह है कि एक हिस्सा रिश्तेदारों और अपनों के लिए, एक हिस्सा गरीबों के लिए और तीसरा हिस्सा रोक लिया जाता है। प्रमाण के साथ उत्तर दें। बयान करें और सवाब पाएं।

जवाब: इसके भी वही हुक्म हैं जो अपनी कुर्बानी के हैं कि खाने, खिलाने, सदक़ा करने, सबका अधिकार है और मुस्तहब (पसंदीदा) तीन हिस्से हैं, एक अपना, एक रिश्तेदारों का, एक गरीबों का। हाँ, मगर मृतक की ओर से उसके हुक्म से की जाए, तो वह सब सदक़ा कर दिया जाए। रद्दुल मुह्तार में है: [नीचे बायां बॉक्स (अरबी)]: "जो मृतक की ओर से कुर्बानी करे, वह वैसा ही करे जैसा

अपनी कुर्बानी में करता है।" [नीचे दायां बॉक्स]: यदि मृतक की ओर से कुर्बानी की गई तो सदक़ा और खाने में...

[1] फ़तावा काज़ी ख़ान, किताबुल उज़हिया, फ़स्ल फ़ी सिफ़तिल उज़हिया, नवल किशोर लखनऊ, ४/४२७ पेज ४५५ का ६३०

[اوپر بائیں خانہ]: ولا یجب بخلاف صدقة الفطر۔ والفتوی علی ظاہر الروایة اھ ملخصا واللہ تعالٰی اعلم۔ [اوپر دائیں خانہ]: سے مستحب ہے واجب نہیں۔ بخلاف صدقہ فطر کے، اور فتوٰی ظاہر روایت پر ہے اھ ملخصا واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۲۲۹: از دیورنیاں ضلع بریلی مسئولہ رحیم بخش بروز شنبہ ۴/۱۳۳۲ھ جناب مولوی صاحب قبلہ ! بعض ادائے آداب کے عرض ہے دیگر احوال یہ ہے ایک شخص نے ایک راس بکری عید الاضحٰی کو قربانی کی اور اس کی کلیجی ٹول اور خاصہ میں باندھ کر قبر کہنہ میں دفن کیا اور راس مذکور کا گوشت سب تقسیم کردیا، اپنے لئے قطعی نہیں رکھا، محلہ والوں نے سبب دریافت کیا تو اس نے جواب دیا کہ مجھ کو اپنے فعل کا اختیار ہے۔ تحریر فرمائے کہ یہ قربانی جائز یا کیا قصہ ہے۔ معلوم ہوتا ہے کہ اس نے کوئی ٹوٹکا کیا ہے۔ تحریر فرمائے کہ کیا وجہ ہے؟

الجواب: کلیجی دفن کرنا مال ضائع کرنا ہے اور اضاعت مال ناجائز۔ اگر اس نے بہ نیت قربانی جانور مولا تعالٰی کے لئے ذبح کیا تو قربانی ہو گئی اور بعد کو اس کا یہ فعل منافی قربانی نہیں اور اگر سے سے اس کا ذبح ہی کسی ٹوٹکے یا عمل کے لئے تھا نہ بہ نیت ادائے واجب، تو قربانی نہ ہوئی۔ وھو تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۳۰: از موضع بہدور ضلع پٹنہ مرسلہ مولوی عبدالحکیم صاحب ڈاکخانہ سرمرہ بروز چہار شنبہ ۴ ذیقعدہ ۱۳۳۳ھ ورثة الانبیاء کیا حکم دیتے ہیں اس مسئلہ میں کہ منجانب میت جو قربانی دی جائے اس گوشت کو کس طرح تقسیم کیا جائے، اس کا رواج ہے کہ ایک حصہ خویش واقرباء اور ایک وقف علی المساکین اور تیسرا حصہ وقف کیا جاتا ہے۔ مع دلیل جواب ارشاد ہو۔ بینوا توجروا

الجواب: اس کے بھی وہی حکم ہیں جو اپنی قربانی کے کہ کھانے، کھلانے، تصدق، سب کا اختیار ہے اور مستحب تین حصے ہیں، ایک اپنا، ایک اقارب، ایک مساکین کا، ہاں مگر میت کی طرف سے بحکم میت کرے۔ تو وہ سب تصدق کی جائے۔ ردالمحتار میں ہے: [نیچے بائیں خانہ]: من ضحی عن المیت یصنع کما یصنع فی اضحیة [نیچے دائیں خانہ]: اگر میت کی طرف سے قربانی کی تو صدقہ اور کھانے میں

[1] فتاویٰ قاضی خان کتاب الاضحیة فصل فی صفة الاضحیة نولکشور لکھنؤ ۴ / ۴۲۷ صفحہ ۴۵۵ از ۶۳۰

Fatawa Razawiya, Volume 20

[Arabic Box Text]: "One should act as they would with their own personal sacrifice; the reward and merit are for the deceased, and ownership belongs to the slaughterer. Al-Sadr said, and the preferred view is that if the sacrifice is made by the will of the deceased, one should not eat from it; otherwise, one may eat. - Bazzaziya."

It is the practice of this humble one [the author] to perform sacrifice every year on behalf of my noble father, the seal of researchers (may his secret be sanctified), and I give all its meat and skin in charity. I also perform one sacrifice on behalf of the most noble Prophet, the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him), and I present all its meat and skin as a gift to the noble descendants of the Prophet (Sadaat). May Allah Almighty accept it from me and from all Muslims (Ameen). And Allah Almighty knows best.

Issue 231: From the town of Hafiz Ganj, district Bareilly, sent by Rahim Bakhsh Manhaar, 18 Dhu al-Hijjah 1331 AH. Is the meat of the sacrifice performed by Muslims on Baqra-Eid to be given to Hindus or not? We need a ruling on this matter. Please inform us with an answer.

The Answer: If the sacrifice was performed by a poor person (Faqir), it is not permissible to give its meat to any disbeliever (Kafir). If given, one must pay a penalty equal to the value of that meat. If performed by a wealthy person (Ghani), the religious obligation is fulfilled by the act of slaughtering. He has discretion over the meat, but it is recommended (Mustahab) to divide it into three parts: one for himself, one for relatives and friends, and one for charity. Giving it to the local disbelievers falls outside these three categories. Therefore, giving it to them is contrary to what is recommended. Furthermore, giving it to them while neglecting one's Muslim brothers is foolishness. And Allah Almighty knows best.

Issue 232: From Chittorgarh, Mohalla Chhappian, asked by the Muslim community, 15 Muharram al-Haram 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding whether it is permissible or impermissible to give the meat of sacrifice or Aqiqah to a disbeliever? Similarly, what is the ruling on giving the intestines and bowels of the sacrifice to a disbeliever? And if someone, out of ignorance, gave the meat or intestines etc. to them, was their sacrifice valid or not?

---

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Udhiya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/307. Page 456 of 630

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

[अरबी बॉक्स पाठ]: "इसे अपनी व्यक्तिगत कुर्बानी की तरह माना जाना चाहिए; इसका सवाब (पुण्य) मृतक को मिलेगा, और स्वामित्व वध करने वाले का होगा। सदर ने कहा, और पसंदीदा मत यह है कि यदि मृतक की वसीयत पर कुर्बानी दी गई है, तो उसमें से न खाए; अन्यथा खा सकता है। - बज़ाज़िया।"

और इस फ़कीर [लेखक] का यह मामूल है कि वह हर साल अपने महान पिता, खातमुल मोहक़्क़िक़ीन (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र करे) की ओर से कुर्बानी करता है और उसका सारा मांस और खाल खैरात (दान) कर देता है। और एक कुर्बानी हुज़ूर अकदस, सैयदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ओर से करता है और उसका सारा मांस और खाल सादात किराम (नबी की संतान) की नज़र करता है। अल्लाह तआला इसे मेरी ओर से और सभी मुसलमानों की ओर से स्वीकार फरमाए (आमीन)। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला 231: कस्बा हाफ़िज़ गंज, ज़िला बरेली से, प्रेषक रहीम बख्श मनहार, 18 ज़ुल-हिज्जा 1331 हिजरी। बकरीद में मुसलमानों द्वारा की जाने वाली कुर्बानी का मांस हिंदुओं को दिया जाए या नहीं? हमें इस मसले के समाधान की ज़रूरत है। उत्तर से अवगत कराएं।

उत्तर: यदि कुर्बानी किसी निर्धन (फ़कीर) ने की हो, तो उसका मांस किसी काफ़िर को देना जायज़ नहीं है। यदि देगा, तो उसे उतने मांस का जुर्माना देना अनिवार्य होगा। और यदि किसी धनी (ग़नी) ने की, तो वध करने से उसका वाजिब (धार्मिक दायित्व) पूरा हो गया। उसे मांस पर अधिकार है, लेकिन मुस्तहब (पसंदीदा) यह है कि उसके तीन हिस्से कर ले: एक हिस्सा अपने लिए, एक रिश्तेदारों और मित्रों के लिए, और एक दान के लिए। यहाँ के काफ़िरों को देना इन तीनों श्रेणियों से बाहर है। इसलिए उन्हें देना मुस्तहब के खिलाफ है। और अपने मुसलमान भाई को छोड़कर उन्हें देना मूर्खता है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला 232: चित्तौड़गढ़, मोहल्ला छप्पियाँ से, सभी गुनहगार मुसलमानों द्वारा पूछा गया, 15 मुहर्रमुल हराम 1339 हिजरी। विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं कि कुर्बानी या अक़ीक़ा का मांस काफ़िर को देना जायज़ है या नाजायज़? इसी तरह कुर्बानी की ओझड़ी और आंत काफ़िर को देना कैसा है? और अगर किसी ने अज्ञानता की स्थिति में मांस या ओझड़ी आदि दिलवा दी, तो क्या उसकी कुर्बानी अदा हुई या नहीं?

1. रद्दुल मुहतार, किताबुल अज़हिया, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/307. पेज 456 of 630

نفسہ من التصدق والاکل والاجر للمیت والملک للذابح قال الصدر والمختار انہ ان بامر المیت لا یاکل منھا والایکل "بزازیہ" ۱۔ اپنی ذاتی قربانی والا معاملہ کیا جائے اور اجر وثواب میت کے لئے ہو گا اور ملکیت ذبح کرنے والے کی ہو گی، فرمایا صدر نے اور مختار یہ ہے کہ اگر میت کی وصیت پر قربانی اس کے لئے کی تو خود نہ کھائے ورنہ کھائے۔ بزازیہ۔ (ت)

اور فقیر کا معمول ہے کہ قربانی ہر سال اپنے حضرت والد ماجد خاتم المحققین قدس سرہ العزیز کی طرف سے کرتا ہے اور اس کا گوشت پوست سب تصدق کردیتا ہے اور ایک قربانی حضور اقدس سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی طرف سے کرتا ہے اور اس کا گوشت پوست سب نذر حضرات سادات کرام کرتا ہے۔ تقبل اللہ تعالٰی منی و من المسلمین (آمین)، (اللہ تعالٰی میری طرف اور سب مسلمانوں کی طرف سے قبول فرمائے، آمین۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۳۱: از قصبہ حافظ گنج ضلع بریلی مرسلہ رحیم بخش منہار ۱۸ ذی الحجہ ۱۳۳۱ ھ گوشت قربانی کا جو بقر عید میں اہل اسلام میں ہوتا ہے وہ اہل ہنود کو دیا جائے یا نہیں؟ اس مسئلہ کی ہم کو ضرورت ہے۔ جواب سے مطلع فرمائے گا۔

الجواب: قربانی اگر فقیر نے کی ہو اس کا گوشت کسی کافر کو دینا جائز نہیں، اگر دے گا تو اتنے گوشت کا تاوان دینا لازم ہوگا اور اگر غنی نے کی تو ذبح کرنے سے اس کا واجب ادا ہو گیا، گوشت کا اسے اختیار ہے مگر مستحب یہ ہے کہ اگر اس کے تین حصے کرلے، ایک حصہ اپنے لئے، ایک عزیزوں خویشوں کے لئے، ایک تصدق کے لئے، یہاں کے کفار کو دینا ان تینوں مدوں

سے خارج ہے۔ لہذا انھیں دینا خلاف مستحب ہے۔ اور اپنے مسلمان بھائی کو چھوڑ کر دینا حماقت ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۳۲: از چتور گڑھ محلہ چھپیاں مسئولہ جمیع مسلماناں گنہ گار ۱۵ محرم الحرام ۱۳۳۹ ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ قربانی کا عقیقہ کا گوشت کافر کو دینا جائز ہے یا ناجائز؟ اسی طرح قربانی کے روده اور آنت کا کافر کو دینا کیسا؟ اور اگر کسی نے نہ جاننے کی حالت میں گوشت یا روده وغیرہ دلایا تو اس کی قربانی ادا ہوئی یا نہیں؟

۱ ردالمحتار کتاب الاضحیة داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۳۰۷ Page 456 of 630

Fatawa Razawiyya Volume 20

Answer: Intestines are not meant to be eaten; they are meant to be thrown away. If a non-believer takes them or if they are given to a non-believer, there is no harm. "Impure women are for impure men, and impure men are for impure women." [Quran 24:26] Impure things are for impure people, and impure people are for impure things. (T) It is not permissible to give the meat [of sacrifice] to the non-believers here; it is the specific right of Muslims. "And pure women are for pure men, and pure men are for pure women." [Quran 24:26] Pure things are for pure people, and pure people are for pure things. (T) Nevertheless, if someone gives it out of ignorance, it will not invalidate the sacrifice. And Allah Almighty knows best.

Problem 233: Sent by Akbar Yar Khan, resident of Saudagari Mohalla, Bareilly, Saudagar Chashma, Friday 11 Dhu al-Qi'dah 1342 AH. A person performed one sacrifice in the name of three deceased individuals. He asks, is the sacrifice valid or not? Answer: If the sacrifice was made for Allah Almighty, and the intention was to send the reward to as many Muslims as desired, even to the entire deceased Ummah, then the sacrifice is valid and the reward will reach everyone. However, if those three had made wills for sacrifices to be performed on their behalf, then a separate sacrifice from each person's wealth is mandatory. One sacrifice cannot be made on behalf of two people. If done, it will not count for either and will just be meat. And Allah Almighty knows best.

Problem 234: From Sitapur Post Office, Khairabad, Madrasa Niazya, sent by Shakoor Allah Sahib, 29 Rabi-ul-Akhir 1336 AH. Zaid intended sacrifice and Amr intended 'Aqiqa. They specified a single animal, slaughtered it, and divided the meat equally among themselves. Are Amr's 'Aqiqa and Zaid's sacrifice valid or not? Answer: In a cow or camel, from two up to seven people can be partners. The correct view is that in any way together... Note: There was a blank in the original; corrected by estimation.

1 Al-Quran al-Kareem 24/26 2 Al-Quran al-Kareem 24/26 Page 457 of 630

उत्तर: आंत खाने की चीज़ नहीं है, फेंक देने की चीज़ है। यदि कोई काफिर इसे ले जाए या किसी काफिर को दे दी जाए तो कोई हर्ज नहीं। "अपवित्र स्त्रियां अपवित्र पुरुषों के लिए हैं, और अपवित्र पुरुष अपवित्र स्त्रियों के लिए हैं।" [कुरान 24:26] अपवित्र चीज़ें अपवित्र लोगों के लिए हैं और अपवित्र लोग अपवित्र चीज़ों के लिए हैं। (त) यहाँ के काफिरों को [कुर्बानी का] मांस देना जायज़ नहीं है, यह विशेष रूप से मुसलमानों का अधिकार है। "और पवित्र स्त्रियां पवित्र पुरुषों के लिए हैं, और पवित्र पुरुष पवित्र स्त्रियों के लिए हैं।" [कुरान 24:26] पवित्र चीज़ें पवित्र लोगों के लिए हैं और पवित्र लोग पवित्र चीज़ों के लिए हैं। (त) फिर भी अगर कोई अपनी अज्ञानता के कारण दे देगा, तो कुर्बानी में कोई हर्ज नहीं होगा। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 233: प्रेषक अकबर यार खां, निवासी सौदागरी मोहल्ला, बरेली, सौदागर चश्मा, शुक्रवार 11 ज़ुल-क़ादा 1342 हिजरी। एक व्यक्ति ने एक कुर्बानी में तीन मृत व्यक्तियों के नाम शामिल किए। वह पूछते हैं, क्या वह कुर्बानी सही है या नहीं? उत्तर: कुर्बानी अल्लाह अज़्वजल के लिए की गई, और उसका सवाब जितने मुसलमानों को पहुँचाना चाहा, चाहे पूरी उम्मत-ए-मर्हूमा को ही क्यों न हो, तो कुर्बानी सही होगी और सवाब सब को पहुँचेगा। और अगर उन तीनों ने अपनी तरफ से कुर्बानी की वसीयत की थी, तो हर एक के माल से अलग-अलग कुर्बानी अनिवार्य है। एक कुर्बानी दो की तरफ से नहीं हो सकती। यदि की जाए, तो किसी की तरफ से नहीं होगी, मात्र मांस होगा। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 234: सीतापुर डाकखाना, खैराबाद, मदरसा नियाज़िया से, प्रेषक शकूर अल्लाह साहब, 29 रबी-उल-आखिर 1336 हिजरी। ज़ैद ने कुर्बानी की नीयत की और अम्र ने अक़ीक़ा की नीयत। एक ही निर्धारित जानवर में हिस्सा लेकर जानवर ज़िबह किया और दोनों ने आपस में बराबर मांस बाँट लिया। क्या अम्र का अक़ीक़ा और ज़ैद की कुर्बानी सही हुई या नहीं? उत्तर: गाय या ऊँट में दो से सात तक शरीक (साझेदार) हो सकते हैं और सही यह है कि किसी भी तरह आपस में... नोट: मूल में रिक्त स्थान था, अंदाज़े से सही किया गया।

1 अल-कुरान अल-करीम 24/26 2 अल-कुरान अल-करीम 24/26 पृष्ठ 457 / 630

الجواب: آنت کھانے کی چیز نہیں، پھینک دینے کی چیز ہے۔ وہ اگر کافر لے جائے یا کافر کو دی جائے تو حرج نہیں۔ "الْخَبِیثَاتُ لِلْخَبِیثِینَ وَالْخَبِیثُونَ لِلْخَبِیثَاتِ" 1 خبیث چیزیں خبیث لوگوں کے لئے اور خبیث لوگ خبیث چیزوں کے لئے۔(ت) یہاں کے کافروں کو گوشت دینا جائز نہیں وہ خاص مسلمانوں کا حق ہے۔ "وَالطَّیِّبَاتُ لِلطَّیِّبِینَ وَالطَّیِّبُونَ لِلطَّیِّبَاتِ" 2 طیب چیزیں طیب لوگوں کے لئے اور طیب لوگ طیب چیزوں کے لئے۔(ت) پھر بھی اگر کوئی اپنی جہالت سے دے گا قربانی میں کوئی حرج نہ کرے گا واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۲۳۳: مسئولہ اکبر یار خاں باشندہ سوداگری محلہ بریلی سوداگر چشمہ بروز جمعہ ۱۱ ذوالقعدہ ۱۳۴۲ھ ایک شخص نے ایک قربانی میں تین عہ آدمیوں کے نام جو مر گئے ہیں، کیا، وہ فرماتے ہیں قربانی درست ہے یا نہیں؟ الجواب: قربانی اللہ عزوجل کے لئے کی، اور اس کا ثواب جتنے مسلمانوں کو پہنچانا چاہا اگرچہ عام امت مرحومہ کو تو قربانی درست ہوگی، اور ثواب سب کو پہنچے گا، اور اگر ان تینوں نے اپنی طرف سے قربانی کی وصیتیں کی تھیں، تو ہر ایک کے مال سے جدا قربانی لازم ہے۔ ایک قربانی دو کی طرف سے نہیں ہوسکتی اگر کی جائے تو کسی کی طرف سے نہ ہوگی محض گوشت ہوگا واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۳۴: از سیتا پور ڈاکخانہ خیر آباد مدرسہ نیازیہ مرسلہ شکور اللہ صاحب ۲۹ ربیع الآخر ۱۳۳۶ھ زید نے نیت قربانی کی اور عمرو نے عقیقہ کی نیت، جانور واحد معین میں کر کے جانور حلال کیا اور دونوں نے آپس میں برابر گوشت تقسیم کر لیا، عمرو کا عقیقہ اور زید کی قربانی صحیح ہوئی یا نہیں؟ الجواب: گائے یا اونٹ میں دو سے سات تک شریک ہو سکتے ہیں اور صحیح یہ ہے کہ کسی طرح باہم عہ : اصل میں بیاض تھی اندازہ سے درست کیا۔

Volume 20 - Fatawa Rizvia

...make shares as long as they are not less than one share, it is permissible. Yes, if one person took six and a quarter shares and the other took three quarters, then that animal became just meat; neither sacrifice (Udhiyah) nor Aqiqah occurred, neither for the one with three quarters nor for the one with six and a quarter, because 'attainment of closeness' (Taqarrub) cannot be achieved in less than one share. And when it did not occur in one part of it, it did not occur in any part; Allah Almighty is Independent of every partner. It cannot be that some of it is for Him and some for someone else; that of which even an atom is for another, it is all for another. Here, since a cow is split half-and-half between two people, each person has three and a half shares. One share is split, but whole shares are also present, and both sacrifice and Aqiqah are for Allah alone; therefore, both are valid. And Allah Almighty knows best.

Problem 335: 9 Dhu al-Hijjah 1306 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: goats are castrated in two ways. One is that the veins are crushed; in this, no organ is reduced. Second is that the genitals are discarded. In this case, an organ has been reduced; is sacrifice permissible for such a castrated animal or not? Some people forbid it for the aforementioned reason. Clarify and be rewarded.

The Answer: It is permissible because its reduction does not cause a defect in the animal; rather, the quality increases, as the meat of a castrated animal is better than that of an uncastrated male. In Al-Hindiyyah, quoted from Al-Khulasah: It is permissible for a 'Mahboob' (one whose genitals are cut off) who is unable to copulate (Fatawa Hindiyyah says, quoted from Khulasah, that an animal with genitals cut so that it is no longer capable of mating is permissible for sacrifice, etc. - T). And Allah Almighty knows best.

Problem 246: 9 Dhu al-Hijjah 1306 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: a cow's ear is split, as village people split ears in childhood such that it is slit lengthwise or widthwise, but that piece remains attached to the ear and does not separate. And its horns curved and came towards the face. And one horn came up to the eye such that there was a possibility of harm to the eye, so its tip was trimmed off. Is the sacrifice of such a cow Shariah-permissible or not? Clarify and be rewarded.

The Answer: It is undoubtedly permissible. However, it is preferable (Mustahab) that the ears, eyes, hands, and feet are completely sound. In Al-Alamgiriyyah: Sacrifice of a 'Sharqa' (animal with a slit ear) is permissible; it is that which...

[1] Fatawa Hindiyyah, Book of Sacrifices, Chapter Five, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/297 Page 458 of 630

जिल्द २० - फतावा रज़विया

...हिस्सा करें जबकि एक हिस्से से कम न हो जायज़ है। हाँ अगर एक ने सवा छह हिस्से लिए दूसरे ने पौन, तो वो जानवर निरा गोश्त हो गया, कुर्बानी व अक़ीक़ा कुछ न हुआ, न इस पौन वाले का न सवा छह वाले का, कि एक हिस्से से कम में तक़र्रुब नहीं हो सकता, और जब इसके एक जुज़ में न हुआ तो किसी जुज़ में न हुआ अल्लाह अज़्ज़वजल हर शरीक से ग़नी है। ये नहीं हो सकता है कि बाज़ इसके लिए और बाज़ ग़ैर के लिए जिसका एक ज़र्रा ग़ैर के लिए हो वो कुल ग़ैर के लिए है। यहाँ जबकि दो शख्सों में गाय निस्फ़ा निस्फ़ (आधी-आधी) है तो हर एक के साढ़े तीन हिस्से हुए। एक हिस्सा टूटा मगर और सालिम हिस्से मौजूद हैं, और कुर्बानी अक़ीक़ा दोनों अल्लाह ही के लिए हैं लिहाज़ा दोनों सही हो गए। वल्लाह तआला आलम।

मसला ३३५: ९ ज़ुल-हिज्जा १३०६ हिजरी क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसले में कि बकरे दो तरह ख़सी किए जाते हैं। एक ये कि रगें कूट दी जाएँ इसमें कोई उज़्व (अंग) कम नहीं होता, दूसरे ये कि आला-ए-तनासुल (जनन अंग) को फेंक दी जाती है। इस सूरत में एक उज़्व कम हो गया, आया ऐसे ख़सी को भी कुर्बानी जायज़ है या नहीं? बाज़ लोग बवजह मज़कूर ममानअत (मनाही) करते हैं बेनवा तूजरू (बयान फरमाएं सवाब पायें)।

अल-जवाब: जायज़ है कि इसकी कमी से इस जानवर में ऐब नहीं आता बल्कि वस्फ बढ़ जाता है कि ख़सी जानवर का गोश्त बह निस्बत फहल (सांड) के ज़्यादा अच्छा होता है। फ़िल हिन्दिया अनिल खुलासा यजूज़ुल महबूबुल आजिज़ु अनिल जिमाअ (हिन्दिया में खुलासा से मंक़ूल है कि ज़िक्र कटा जो जुफ्ती के क़ाबिल न रहा वो कुर्बानी में जायज़ है इलख़। त) वल्लाह तआला आलम।

मसला २४६: ९ ज़ुल-हिज्जा १३०६ हिजरी क्या फरमाते उलमा-ए-दीन इस मसले में कि एक गाय का कान चिरा हुआ है जैसे गाँवों के लोग बचपन में कान चीर देते हैं कि तूल (लम्बाई) या अर्ज़ (चौड़ाई) में शक़ (फट) हो जाता है मगर वो टुकड़ा कान का ही लगा रहता है जुदा नहीं होता और इसके सींग जो घूम कर चेहरे पर आएँ। और एक सींग आँख तक आया जिससे आँख को नुक्सान पहुँचने का एहतमाल था इसकी नोक तराश दी गई। ऐसी गाय की कुर्बानी शरअन जायज़ है या नहीं? बेनवा तूजरू।

अल-जवाब: बिलाशुबा जायज़ है। मगर मुस्तहब ये है कि कान, आँख, हाथ, पाँव बिल्कुल सलामत हों। फ़िल आलमगीरिया तुजज़िश शरक़ा व हिया | आलमगीरी में है कुर्बानी शरक़ा जायज़ है ये वो है

[1] फतावा हिन्दिया, किताबुल अज़हिया, बाब पंचम, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ५/२९७ पृष्ठ ४५८/६३०

حصہ کریں جبکہ ایک حصہ سے کم نہ ہو جائز ہے۔ ہاں اگر ایک نے سوا چھ حصے لئے دوسرے نے پون، تو وہ جانور نرا گوشت ہو گیا، قربانی و عقیقہ کچھ نہ ہوا، نہ اس پون والے کا نہ سوا چھ والے کا، کہ ایک حصہ سے کم میں تقرب نہیں ہو سکتا، اور جب اس کے ایک جز میں نہ ہوا تو کسی جز میں نہ ہوا اللہ عزوجل ہر شریک سے غنی ہے۔ یہ نہیں ہو سکتا ہے کہ بعض اس کے لئے اور بعض غیر کے لئے جس کا ایک ذرہ غیر کے لئے ہو وہ کل غیر کے لئے ہے۔ یہاں جبکہ دو شخصوں میں گائے نصفا نصف ہے تو ہر ایک کے ساڑھے تین حصے ہوئے۔ ایک حصہ ٹوٹا مگر اور سالم حصے موجود ہیں، اور قربانی عقیقہ دونوں اللہ ہی کے لئے ہیں لہذا دونوں صحیح ہو گئے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۳۵: ۹ ذی الحجہ ۱۳۰۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ بکرے دو طرح خصی کئے جاتے ہیں۔ ایک یہ کہ رگیں کوٹ دی جائیں، اس میں کوئی عضو کم نہیں ہوتا، دوسرے یہ کہ آلہ تناسل کو پھینک دی جاتی ہے۔ اس صورت میں ایک عضو کم ہو گیا، آیا ایسے خصی کو بھی قربانی جائز ہے یا نہیں؟ بعض لوگ بوجہ مذکور ممانعت کرتے ہیں بینوا توجروا

الجواب: جائز ہے کہ اس کی کمی سے اس جانور میں عیب نہیں آتا بلکہ وصف بڑھ جاتا ہے کہ خصی گائے کا گوشت بہ نسبت فحل کے زیادہ اچھا ہوتا ہے۔ فی الہندیۃ عن الخلا صۃ یجوز المحبوب العاجز عن الجماع ۱ (ہندیہ میں خلاصہ سے منقول ہے کہ ذکر کٹاجو جفتی کے قابل نہ رہا وہ قربانی میں جائز ہے الخ۔ت) واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۴۶: ۹ ذی الحجہ ۱۳۰۶ھ کیا فرماتے علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک گائے کا کان چرا ہوا ہے جیسے گاؤں کے لوگ بچپن میں کان چیر دیتے ہیں کہ طول یا عرض میں شق ہو جاتا ہے مگر وہ ٹکڑا کان کا ہی لگا دیتا ہے جدا نہیں ہوتا اور اس کے سینگ جو گھوم کر چہرے پر آئے۔ اور ایک سینگ آنکھ تک آیا جس سے آنکھ کو نقصان پہنچنے کا احتمال تھا اس کی نوک تراش دی گئی۔ ایسی گائے کی قربانی شرعا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: بلا شبہ جائز ہے۔ مگر مستحب یہ ہے کہ کان، آنکھ، ہاتھ، پاؤں بالکل سلامت ہوں۔ فی العالمگیریۃ تجزی الشرقاء و ہی | عالمگیری میں ہے قربانی شرقاء جائز ہے یہ وہ ہے

Fatawa Razawiya, Volume 20

[Table Header: Left column Arabic, Right column Urdu translation] Left (Arabic): Ear split lengthwise. Al-muqabalah is where something from the front of its ear is cut but not separated, but left hanging. Al-mudabarah is where that is done to the back of the goat's ear. It was narrated that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) forbade sacrificing 'Al-Sharqa', 'Al-Muqabalah', 'Al-Mudabarah', and 'Al-Kharqa'. The prohibition regarding 'Al-Sharqa', 'Al-Muqabalah', and 'Al-Mudabarah' is understood as being discouraged (tanzihi), while regarding 'Al-Kharqa' it refers to a large cut, with differing opinions on the definition of 'large', as stated in al-Bada'i. - 1 Right (Urdu): One whose ears are slit lengthwise. 'Muqabalah' is permissible; this is where a small part of the front of the ear is cut but not separated, rather it remains hanging. 'Mudabarah' is also permissible; this is where the back part of the ear is cut in this manner. These are characteristics of a goat. It is narrated that the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) forbade the sacrifice of Sharqa, Muqabalah, Mudabarah, and Kharqa. This prohibition regarding Sharqa, Muqabalah, and Mudabarah is taken as 'Makruh-e-Tanzihi' (mildly disliked), whereas regarding Kharqa, it refers to a large cut about which there are differing opinions on the limit of 'large' as mentioned in Bada'i. (T)

[Table 2 Header: Left column Arabic, Right column Urdu translation] Left (Arabic): In Rad al-Muhtar: Sacrifice is valid for 'Al-Jama'a', which is one naturally born without horns, and likewise 'Al-Uzma', which is one whose part of the horn is broken or otherwise damaged. But if the break reaches the marrow, it is not permissible, as per Qahstani. In Al-Bada'i, it says if the break reaches the 'Al-Mashash', it is not sufficient. 'Al-Mashash' are the ends of bones like the knees and elbows. 2 And Allah Almighty knows best. Right (Urdu): Sacrifice of 'Jama'a' is permissible; this is the one whose horns are missing from birth. Similarly, 'Uzma' is also permissible; this is the one part of whose horn is broken. If in others, the horn is broken along with the marrow, then it is impermissible. It is mentioned in Qahstani and Bada'i that if the breakage of the horn reaches the 'Mashash', it is impermissible. 'Mashash' is the end of the bone, such as knees and elbows. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 733: 12 Jumada al-Akhirah 1323 AH An animal was purchased for Aqiqa, its horn broke, and then it grew back. Is this animal suitable for sacrifice or not? Please clarify and be rewarded.

Footnotes: 1. Fatawa Hindiyyah, Book of Al-Adhiya, Chapter Five, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/298 2. Rad al-Muhtar, Book of Al-Adhiya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/205 Page 459 of 630

फ़तावा रज़विया, खंड 20

[तालिका शीर्षक: बायां स्तंभ अरबी, दायां स्तंभ उर्दू अनुवाद] बायां (अरबी): कान की लंबाई में चीरा। अल-मुक़ाबला वह है जहाँ कान के अगले हिस्से से कुछ काटा जाता है लेकिन अलग नहीं किया जाता, बल्कि लटका छोड़ दिया जाता है। अल-मुदाबरा वह है जहाँ बकरी के कान के पिछले हिस्से में ऐसा किया जाता है। यह वर्णित है कि अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) ने 'अल-शर्क़ा', 'अल-मुक़ाबला', 'अल-मुदाबरा' और 'अल-ख़र्क़ा' की कुर्बानी से मना किया है। 'अल-शर्क़ा', 'अल-मुक़ाबला' और 'अल-मुदाबरा' के बारे में निषेध को मकरूह-ए-तन्ज़ीही के रूप में समझा जाता है, जबकि 'अल-ख़र्क़ा' के बारे में यह एक बड़े कट को संदर्भित करता है, जिसकी सीमा पर अलग-अलग राय हैं, जैसा कि अल-बदा'ई में बताया गया है। - 1 दायां (उर्दू): जिसके कान लंबाई में चीरे हुए हों। 'मुक़ाबला' जायज़ है; यह वह है जिसमें कान का अगला कुछ हिस्सा कटा हो लेकिन अलग न हो, बल्कि लटका हुआ हो। 'मुदाबरा' भी जायज़ है; यह वह है जिसका पिछला हिस्सा इस तरह कटा हो। ये बकरियों के लक्षण हैं। यह वर्णित है कि पवित्र पैग़म्बर (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) ने शर्क़ा, मुक़ाबला, मुदाबरा और ख़र्क़ा की कुर्बानी से मना किया है। शर्क़ा, मुक़ाबला और मुदाबरा के संबंध में यह निषेध 'मकरूह-ए-तन्ज़ीही' के रूप में लिया गया है, जबकि ख़र्क़ा के संबंध में, यह एक बड़े कट को संदर्भित करता है जिसके बारे में 'बड़ा' होने की सीमा पर अलग-अलग राय हैं जैसा कि बदा'ई में उल्लेख किया गया है। (त)

[तालिका 2 शीर्षक: बायां स्तंभ अरबी, दायां स्तंभ उर्दू अनुवाद] बायां (अरबी): रद अल-मुहतार में: 'अल-जमाआ' के लिए कुर्बानी मान्य है, जो स्वाभाविक रूप से बिना सींग के पैदा हुआ हो, और इसी तरह 'अल-उज़मा', जिसका सींग का कुछ हिस्सा टूटा हुआ हो या अन्यथा क्षतिग्रस्त हो। लेकिन अगर टूट मज्जा तक पहुँचती है, तो क़हस्तानी के अनुसार यह जायज़ नहीं है। अल-बदा'ई में कहा गया है कि यदि टूट 'अल-मशाश' तक पहुँचती है, तो यह पर्याप्त नहीं है। 'अल-मशाश' घुटनों और कोहनियों जैसी हड्डियों के सिरे हैं। 2 और अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे बेहतर जानता है। दायां (उर्दू): 'जमाआ' की कुर्बानी जायज़ है; यह वह है जिसके सींग जन्म से ही नहीं होते। इसी तरह 'उज़मा' भी जायज़ है; यह वह है जिसके सींग का एक हिस्सा टूटा हुआ है। यदि दूसरों में, सींग मज्जा (मख़) के साथ टूट जाए, तो यह नाजायज़ है। क़हस्तानी और बदा'ई में उल्लेख है कि यदि सींग का टूटना 'मशाश' तक पहुँच जाए, तो यह नाजायज़ है। 'मशाश' हड्डी का सिरा है, जैसे घुटने और कोहनियां। और अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे बेहतर जानता है। (त)

मसाला 733: 12 जमादी अल-आखिरह 1323 हिजरी अक़ीक़ा के लिए एक जानवर खरीदा गया, उसका सींग टूट गया, और फिर वापस उग आया। क्या यह जानवर कुर्बानी के लिए उपयुक्त है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

पाद टिप्पणियाँ: 1. फ़तावा हिन्दिया, अल-अज़िया की किताब, अध्याय पाँच, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/298 2. रद अल-मुहतार, अल-अज़िया की किताब, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत, 5/205 पेज 459 of 630

مشقوقة الاذن طولا۔ والمقابلة ان یقطع من مقدم | جس کے کان لمبائی میں چیرے ہوئے ہوں اور مقابلہ جائز ہے اذنها شیئ ولا یبان بل یترك معلقا والمدابرة ان | یہ وہ جائز ہے جس کے کان کا اگلا کچھ حصہ کٹا ہو لیکن جدا نہ ہو یفعل ذلك بمؤخر الاذن من الشاة۔ وماروی ان | بلکہ لٹکا ہوا ہو ، اور مدابرہ جائز ہے یہ وہ ہے جس کے کان کا پچھلا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نھی ان یضحی | حصہ اس طرح کٹا ہو ، یہ صفات بکری کی ہیں ، اور جو مروی بالشرقاء والمقابلة والمدابرة والخرقاء فالنھی فی | ہے کہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے شرقاء ، مقابلہ ، مدابرہ اور الشرقاء والمقابلة والمدابرة محمول علی الندب وفی | خرقاء کی قربانی سے منع فرمایا ہے۔ تو شرقاء مقابلہ اور مدابرہ الخرقاء علی الکثیر علی اختلاف الاقاویل فی حد | میں یہ نہی تنزیہی پر محمول ہے جبکہ کثیر کی حد میں اقوال کا الکثیر کذا فی البدائع- 1 | اختلاف ہے بدائع میں یوں ہے۔ (ت)

رد المحتار میں ہے: یضحی باللحماء هي التي لاقرن له خلقة وکذا العظماء | جماء کی قربانی جائز ہے یہ وہ ہے جس کے سینگ پیدائشی طور پر التي ذهب بعض قرنها بالکسر او غیر فان بلغ الکسر | نہ ہو اور یوں عظماء بھی جائز ہے یہ وہ ہے جس کے سینگ کا الی المخ لم یجز قهستانی ، وفی البدائع ان بلغ الکسر | کچھ حصہ ٹوٹا ہوا ہو اور غیر میں اگر سینگ مخ سمیت ٹوٹا ہو تو المشاش لا یجزئ والمشاش رؤس العظام مثل الرکبتین | ناجائز ہے۔ قہستانی اور بدائع میں ہے کہ اگر سینگ کا ٹوٹنا والمرفقین اھ 2 واللہ تعالٰی اعلم۔ | مشاش تک ہو جائے تو نا جائز ہے۔ اور مشاش یہ ہڈی کا سرا | ہے جیسے گھٹنے اور کہنیاں ہیں اھ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۷۳۳: ۱۲ جمادی الآخرہ ۱۳۲۳ھ ایک راس عقیقے کے لئے خریدی اس کا سینگ ٹوٹ گیا ، اب دوبارہ پھر نکل آیا۔ یہ راس قابل قربانی ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

1 فتاوىٰ ہندیۃ کتاب الاضحیۃ الباب الخامس نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۹۸ 2 رد المحتار کتاب الاضحیۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۰۵ Page 459 of 630

Fatawa Razawiyya, Volume 20

Answer: Breaking of the horn prevents sacrifice only if it is broken up to the root inside the head; if only the upper part is broken, it does not prevent it.

[Table 1] Arabic: In Radd al-Muhtar, it is stated that sacrificing a 'jamma' (a hornless animal) is permissible; it is one which has no horns from birth. Likewise, an 'adhma' (an animal with broken horns) is also permissible; it is one some part of whose horn is broken. However, if the breakage reaches the bone marrow (mukh), then it is not permissible (according to Quhistani). In al-Bada'i, it says if the breakage reaches the 'mashash', it is not permissible. 'Mashash' refers to the ends of the bones, like knees and elbows. ah Urdu: In Radd al-Muhtar, it is stated that sacrificing a 'jamma' is permissible; this is the one whose horns are not present from birth. Likewise, an 'adhma' as well; this is the one some part of whose horn is broken, but if it is broken up to the marrow, it is impermissible. Quhistani, and in Bada'i it says if this break is up to 'mashash', it is impermissible, and 'mashash' refers to the tips of bones like knees and elbows. ah (T)

And if it was broken such that it would prevent sacrifice, but now the wound has healed and the defect is gone, then there is no harm, because the preventing factor has ceased to exist, and this is apparent (because the preventing factor is gone, and this is evident. T). And Allah the Exalted knows best.

Problem 238: Queried by Maulvi Khalil-ur-Rehman, student of Madrasa Manzar-e-Islam, Ahl-e-Sunnat-o-Jamaat, Bareilly. What do the scholars of religion and muftis of the firm Shariah say regarding this issue: how sound should the sacrificial animal be, and to what extent can its horn be cut for sacrifice to be valid? And what is the ruling if it is broken from the root? Explain, may you be rewarded.

Answer: It is necessary for eyes, ears, hands, and feet to be sound. A broken horn does not matter, but if it is broken from where it is attached (the root), then it is impermissible. It is stated in Radd al-Muhtar:

[Table 2] Arabic: His statement (sacrificing a hornless animal is permissible), it is the one which has no horns from birth. Likewise, the 'adhma', which is the one whose horn's part is broken etc. If the breakage... Urdu: His statement that "sacrificing a jamma is permissible" refers to the one whose horns are not present from birth. Likewise, 'adhma' as well, some part of whose horn is broken etc., and if this break is

along with the marrow, it is impermissible. Quhistani and Bada'i say if the breaking is in 'mashash'...

1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Udhiya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/205 Page 460 of 630

फ़तवा रज़विया, खंड 20

उत्तर: सींग का टूटना उस समय कुर्बानी से रोकता है जब वह सिर के अंदर जड़ तक टूट गया हो; यदि ऊपर का हिस्सा टूट जाए तो कुर्बानी जायज़ है।

[तालिका 1] अरबी: रद-अल-मुह्तार में है कि 'जम्मा' की कुर्बानी जायज़ है, यह वह जानवर है जिसके पैदाइशी सींग न हों। इसी प्रकार 'अज़मा' भी जायज़ है, यह वह है जिसके सींग का कुछ हिस्सा टूट गया हो। यदि टूटना मज्जा (गूदे) तक पहुँच जाए, तो यह जायज़ नहीं है (क़ुहिस्तानी के अनुसार)। बदाए-उस-सनाए में है कि यदि टूटना 'मशाश' तक हो, तो जायज़ नहीं है। 'मशाश' हड्डियों के सिरों को कहते हैं जैसे घुटने और कोहनियां। उर्दू: रद-अल-मुह्तार में है कि जम्मा की कुर्बानी जायज़ है, यह वह है जिसके सींग पैदाइशी न हों। और यूँ अज़मा भी, यह वह है जिसके सींग का कुछ हिस्सा टूटा हो और अगर गूदे (मख) तक टूट चुका हो तो नाजायज़ है। क़ुहिस्तानी, और बदाए में है अगर यह टूट 'मशाश' तक हो तो नाजायज़ है और 'मशाश' हड्डी के सिरे को कहते हैं जैसे घुटने और कोहनियां।

और यदि सींग इस तरह टूटा था कि कुर्बानी वर्जित थी, लेकिन अब घाव भर गया है और दोष दूर हो गया है, तो कोई हर्ज नहीं है, क्योंकि रोकने वाला कारण समाप्त हो गया है, और यह स्पष्ट है (क्योंकि रुकावट दूर हो गई है, और यह ज़ाहिर है। त)। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 238: मौलवी खलीलुर्रहमान, छात्र मदरसा मंज़रे-इस्लाम अहले सुन्नत व जमाअत, बरेली द्वारा पूछा गया। दीन के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या फरमाते हैं कि कुर्बानी का जानवर कितना स्वस्थ होना चाहिए और जानवर का सींग कितना कटा हो तो कुर्बानी हो सकती है? और अगर जड़ से टूट गया हो तो क्या हुक्म है? बयान करें, सवाब पाएं।

अल-जवाब: आँख, कान, हाथ, पाँव सभी अंगों का सलामत होना ज़रूरी है। सींग का टूटा होना कोई हर्ज नहीं रखता, लेकिन जहाँ से वह लगा है (जड़) अगर वहाँ तक टूटा हो तो नाजायज़ है। रद-अल-मुह्तार में है:

[तालिका 2] अरबी: उसका कहना (जम्मा की कुर्बानी जायज़ है) यह वह है जिसके पैदाइशी तौर पर सींग न हों। इसी तरह अज़मा भी, जिसके सींग का कुछ हिस्सा टूटा हो आदि। यदि टूटना... उर्दू: उसका कहना कि "जम्मा की कुर्बानी जायज़ है" यह वह है जिसके सींग पैदाइशी तौर पर न हों और

यूँ अज़मा भी जिसके सींग का टूटना वगैरह कुछ हिस्से में हो, और यह टूट मख (गूदे) समेत हो तो नाजायज़ है। क़ुहिस्तानी और बदाए में है अगर टूटना मशाश...

1 रद-अल-मुह्तार, किताबुल उज़हिया, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/205 पृष्ठ 460 का 630

فتاوٰی رضویہ ، جلد ۲۰

الجواب: سینگ ٹوٹنا اس وقت قربانی سے مانع ہوتا ہے کہ جبکہ سر کے اندر جڑ تک ٹوٹے اگر اوپر کا حصہ ٹوٹ جائے تو مانع نہیں۔

[جدول 1] عربی: في رد المحتار یضحی بالجماء وھی التی لا قرن لھا خلقة وکذا العظماء التی ذھب بعض قرنھا بالکسر اوغیرہ فان بلغ الکسر الی المخ لم یجز قھستانی، وفی البدائع ان بلغ الکسر المشاش لایجزئ والمشاش رؤس العظام مثل الرکبتین والمرفقین اہ اردو: ردالمحتار میں ہے جس سے جماء کی قربانی جائز ہے یہ وہ ہے کہ جس کے سینگ پیدائشی نہ ہو اور یوں عظماء بھی، یہ وہ ہے کہ جس کے سینگ کا کچھ حصہ ٹوٹا ہو اور منخ تک ٹوٹ چکا ہو تو ناجائز ہے۔ قہستانی، اور بدائع میں ہے اگر یہ ٹوٹ مشاش تک ہو تو ناجائز ہے اور مشاش ہڈی کے سرے کو کہتے ہیں جیسے گھٹنے اور کہنیاں اھ (ت)

اور اگر ایسا ہی ٹوٹا تھا کہ مانع ہوتا، مگر اب زخم بھر گیا، عیب جاتا رہا تو حرج نہیں لان المانع قد زال وھذا ظاھر (کیونکہ مانع جاتا رہا، اور یہ ظاہر ہے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۳۸: مسئولہ مولوی خلیل الرحمن متعلم مدرسہ منظر الاسلام اہلسنت وجماعت بریلی کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ قربانی کا جانور کس قدر صحیح ہونا چاہئے اور کس قدر سینگ جانور کا کٹا ہوا ہو تو قربانی ہو سکتی ہے۔ اور جڑ سے ٹوٹ گیا ہو تو کیا حکم ہے۔ بینوا توجروا

الجواب: آنکھ، کان، ہاتھ، پاؤں سب اعضاء سلامت ہونا ضروری ہے۔ سینگ ٹوٹا ہونا مضائقہ نہیں رکھتا مگر جہاں سے لگا ہے اگر وہاں تک ٹوٹا تو نا جائز ہے۔ ردالمحتار میں ہے:

[جدول 2] عربی: قوله (ويضحي بالجماء) هي التي لا قرن لها خلقة وكذا العظماء التي ذهب بعض قرنها بالكسر اوغیرہ فان بلغ الكسر اردو: اس کا قول کہ "جماء کی قربانی جائز ہے۔ یہ وہ ہے جس کے سینگ پیدائشی طور پر نہ ہوں اور یوں عضماء بھی جس کے سینگ کا ٹونا وغیرہ کچھ حصہ میں ہو، اور یہ ٹوٹ مخ سمیت ہو تو ناجائز ہے۔ قہستانی اور بدائع میں ہے اگر ٹوٹنا مشاش

1 رد المحتار كتاب الاضحية دار احياء التراث العربي بيروت ۵/ ۲۰۵ صفحہ 460 از 630

...up to the marrow, it is impermissible. Qahistani; and in Al-Badai', if the fracture reaches the *mushash*, it is not permissible. *Mushash* means the ends of the bones, such as knees and elbows. And Allah the Almighty knows best.

Problem 239: From Chunian, District Lahore, 10 Dhu al-Qi'dah 1331 AH. In the advertisement of the aforementioned association, it is stated that an animal born without ears and tail is permissible for sacrifice according to our Imam-e-Azam (may Allah's mercy be upon him), and impermissible according to Imam Muhammad (may Allah's mercy be upon him). However, since that narration is the principle, they issue fatwa based on Imam-e-Azam's view that such an animal is permissible. Now, would the respected Maulana please write whether such an animal is actually permissible or impermissible for sacrifice? Because I have heard that in most fatwas, such an animal is written as impermissible. The respected Maulana has written these two issues exactly like this in the published advertisement of the association. Are these two issues written correctly or not? Please write in detail with references to reliable books.

Answer: For an animal that naturally has no ears or tail from birth, sacrifice is permissible according to Imam-e-Azam (may Allah be pleased with him) and impermissible according to Imam Muhammad (may Allah's mercy be upon him). The reliable opinion is that of Imam-e-Azam (may Allah be pleased with him). In Khania, it states:

A sheep, if it has no ears or tail from birth, it is permissible. Imam Muhammad (may Allah the Almighty have mercy on him) said this does not happen, but if it did, it would not be permissible. And it is narrated from Abu Hanifa (may Allah be pleased with him) in 'Al-Asl' (Al-Mabsut) that it is permissible.

The same is mentioned in Ajnas, Khulasah, and Bazzaziyyah. This is likely what was relied upon in the advertisement, and...

---

[1] Radd al-Muhtar, Kitab al-Adhiya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/205. [2] Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Adhiya, Section on Defects, Naval Kishore, Lucknow, 4/287.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 20

...मज्जा तक हो तो नाजायज़ है। क़हिस्तानी; और अल-बदाई' में है कि यदि फ्रैक्चर 'मुशाश' तक पहुँच जाए, तो यह जायज़ नहीं है। 'मुशाश' का अर्थ है हड्डियों के सिरे, जैसे घुटने और कोहनियाँ। और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है।

मसाला 239: चुनियाँ, ज़िला लाहौर से, 10 ज़िलक़ादा 1331 हिजरी। उक्त अंजुमन के विज्ञापन में कहा गया है कि जिस जानवर के जन्मजात कान और पूँछ न हों, वह हमारे इमाम-ए-आज़म (रहमतुल्लाह अलैह) के नज़दीक जायज़ है, और इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैह) के नज़दीक नाजायज़। लेकिन चूंकि वह रिवायत मूल सिद्धांत है, इसलिए वे इमाम साहब (रहमतुल्लाह अलैह) के फ़तवे पर फ़तवा देते हैं कि जिस जानवर के जन्मजात कान और पूँछ न हों, वह जायज़ है। अब हज़रत मौलाना साहब स्वयं लिखें कि क्या वास्तव में ऐसे जानवर की कुर्बानी जायज़ है या नाजायज़? क्योंकि मैंने सुना है कि अधिकांश फ़तवों में ऐसे जानवर को नाजायज़ लिखा गया है। हज़रत साहब ने अंजुमन के प्रकाशित विज्ञापन में ये दोनों मसले इसी तरह लिखे हैं। क्या ये दोनों मसले सही लिखे गए हैं या नहीं? विश्वसनीय पुस्तकों के संदर्भ के साथ विस्तार से लिखें।

जवाब: जिस जानवर की मूल उत्पत्ति में कान और पूँछ न हों, इमाम-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) के नज़दीक उसकी कुर्बानी जायज़ है और इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैह) के नज़दीक नाजायज़। और विश्वसनीय कथन इमाम-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) का है। खानिया में है:

एक बकरी, यदि उसके पास जन्म से कान या पूँछ नहीं है, तो यह जायज़ है। इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैह) ने कहा कि ऐसा नहीं होता, लेकिन अगर ऐसा हो, तो कुर्बानी जायज़ नहीं होगी। और 'मबसूत' (अस्ल) में इमाम अबू हनीफा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है कि यह जायज़ है।

इसी तरह 'अजनास', 'ख़ुलासा' और 'बज़ज़िया' में भी है। संभवतः विज्ञापन में इसी पर भरोसा किया गया था, और...

---

[1] रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-अज़हिया, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/205। [2] फ़तावा क़ाज़ी ख़ान, किताब अल-अज़हिया, दोषों पर अनुभाग, नवल किशोर, लखनऊ, 4/287।

الی المخ لم یجز قہستانی وفی البدائع ان بلغ الکسر المشاش لایجزٰی والمشاش رؤس العظام مثل الرکبتین والمرفقین اھ واللہ تعالٰی اعلم۔

تک ہو تو ناجائز ہے۔ مشاش ہڈی کے سرے کو کہتے ہیں جیسے گھٹنے اور کہنیاں اھ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۲۳۹: از چونیاں ضلع لاہور ۱۰ ذیقعدہ ۱۳۳۱ھ انجمن مذکور کے اشتہار مذکور میں ہے جس جانور کے پیدائشی کان دم نہ ہوں وہ جائز ہے ہمارے امام اعظم رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ کے نزدیک، اور ناجائز ہے امام محمد رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ کے نزدیک، مگر چونکہ وہ روایت اصول ہے اس واسطے امام صاحب رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ کے فتوی کے اوپر فتوی دیتے ہیں کہ جس جانور کے پیدائشی کان دم نہ ہو وہ جائز ہے۔ اب حضرت مولانا صاحب خود تحریر فرمائیں کہ ایسا مذکورہ بالا جانور واقعی قربانی میں جائز ہے یا نا جائز؟ کیونکہ میں نے سنا ہے کہ اکثر فتاووں میں ایسے جانور کا ناجائز لکھا ہے۔ حضرت صاحب انجمن کے اشتہار شائع شدہ میں یہ دونوں مسئلے اسی طرح لکھے ہیں، آیا یہ دونوں مسئلے درست لکھے ہیں یا کہ نہیں؟ مفصل طور پر تحریر فرمائیں بحوالہ کتب معتبرہ۔

الجواب: جس جانور کی اصل پیدائش میں کان اور دم نہ ہو امام اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ کے نزدیک اس کی قربانی جائز ہے اور امام محمد رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ کے نزدیک ناجائز، اور معتمد قول امام اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ، خانیہ میں ہے:

الشاۃ اذا لم یکن لہا اذن ولا ذنب خلفۃ یجوز۔ وقال محمد رحمہ اللہ تعالیٰ لا یکون ھذا ولو کان لا یجوز، و ذکر فی الاصل عن ابی حنیفۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ انہ یجوز۔

بکری کو اگر پیدائشی طور پر کان اور دم نہ ہو تو جائز ہے۔ اور امام محمد رحمۃ اللہ تعالیٰ نے فرمایا ایسا جانور نہیں ہوتا اگر ہو تو قربانی جائز نہیں۔ اور مبسوط (اصل) میں امام ابو حنیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے منقول ہے کہ یہ جائز ہے۔ (ت)

اسی طرح اجناس و خلاصہ و بزازیہ میں ہے۔ غالباً یہ ہے جس پر اشتہار میں اعتماد کیا، اور

---

[1] رد المحتار کتاب الاضحیۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۰۵ [2] فتاوٰی قاضی خاں کتاب الاضحیۃ فصل فی العیوب نولکشور لکھنو ۴ / ۲۸۷

In reality, it was not reliable. Firstly: Original texts and commentaries have asserted its impermissibility and did not mention any contrary view. In Mukhtasar Imam Karkhi and then in Ghayat al-Bayan by Allama Itqani, it is stated:

| Arabic: Hisham said, "I asked Abu Yusuf about the 'Sak’a' which has no horn. He said, 'It is sufficient (for sacrifice)'. If it has no ear, it is not sufficient." This is the saying of Abu Yusuf, may Allah Almighty have mercy on him. | Hisham said, "I asked Imam Abu Yusuf (may Allah Almighty have mercy on him) about the 'Sak’a', which refers to an animal born without horns. He said, 'It is permissible'. And if it has no ears, it is not permissible. This is the saying of Imam Abu Yusuf (may Allah Almighty have mercy on him)." (T) |

It is in al-Hidayah:

| Arabic: The 'Sak’a' is that which has no ear by birth. It is not permissible because if a cut on most of the ear is not allowed, then being earless is even more so. | 'Sak’a' is that which has no ears by birth. It is not permissible, because when most of the ear being cut off is impermissible, then having no ears at all will be impermissible to a greater degree. (T) |

Commentaries on this are in 'Inayah, Ghayat al-Bayan, Nata'ij al-Afkar, etc. In Mansik Mutawassit, it is stated:

| Arabic: It is not permissible for one who has no ear by birth or has only one ear. | One who has no ears by birth or has only one ear is impermissible (for sacrifice). (T) |

Commentary on this is in Maslak Mutaqassit. In Tanwir al-Absar and Durr-e-Mukhtar, it is stated:

| Arabic: And the 'Sak’a' which has no ear by birth. | And the 'Sak’a' whose ears are missing from birth is impermissible. (T) |

Commentaries on this are in al-Tahtawi and al-Shami. In al-Bada'i of Imam Malik al-Ulama, it is stated:

---

1 Ghayat al-Bayan 2 Al-Hidayah, Kitab al-Adhiyah, Matba' Yusufi Lucknow, 4/446 3 Al-Maslak al-Mutaqassit fi al-Mansalak al-Mutawassit, Bab al-Hidayah, Dar al-Kutub al-Arabi Beirut, p. 314 4 Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Adhiyah, Matba' Mujtabai Delhi, 2/233

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

वास्तव में वह विश्वसनीय नहीं था। प्रथम: मूल पाठों और व्याख्याओं ने इसके अवैध होने पर ज़ोर दिया है और इसके विपरीत किसी मत का उल्लेख नहीं किया है। मुख़्तसर इमाम करख़ी और फिर अल्लामा इत्क़ानी की ग़ायत अल-बयान में है:

| अरबी: हिशाम ने कहा, "मैंने अबू यूसुफ़ से 'सक़ा' के बारे में पूछा, जिसके सींग न हों। उन्होंने कहा, 'यह पर्याप्त है (कुर्बानी के लिए)'। यदि उसका कान न हो, तो यह पर्याप्त नहीं है।" यह अल्लाह सर्वशक्तिमान की उन पर कृपा हो, अबू यूसुफ़ का कथन है। | हिशाम ने कहा, "मैंने इमाम अबू यूसुफ़ (रहमतुल्लाह अलैह) से 'सक़ा' के बारे में पूछा, और यह वह है जिसके जन्मजात सींग न हों। उन्होंने फ़रमाया, 'यह जायज़ है'। और अगर कान न हों तो जायज़ नहीं है। यह इमाम अबू यूसुफ़ (रहमतुल्लाह अलैह) का कौल है।" (त) |

हिदाया में है:

| अरबी: 'सक़ा' वह है जिसके जन्मजात कान न हों। यह जायज़ नहीं है क्योंकि यदि कान का अधिकांश भाग कटा होना जायज़ नहीं है, तो कान का बिल्कुल न होना और भी अधिक अनुचित है। | 'सक़ा' वह है जिसके जन्मजात कान न हों, जायज़ नहीं है, क्योंकि जब कान का अधिकांश हिस्सा कटा हो तो वह नाजायज़ है। तो बिल्कुल कान न हों तो और भी अधिक नाजायज़ होगा। (त) |

'इनाया, ग़ायत अल-बयान और नताइज अल-अफ़कार आदि में इस पर चर्चा की गई है। मन्सिक मुतवस्सित में है:

| अरबी: यह उसके लिए जायज़ नहीं है जिसके जन्मजात कान न हों या जिसका केवल एक ही कान हो। | जिसके जन्मजात कान न हों या सिर्फ एक कान हो तो वह (कुर्बानी के लिए) नाजायज़ है। (त) |

मसलक मुतक़स्सित में इस पर चर्चा की गई है। तनवीर अल-अबसार और दुर्रे मुख्तार में है:

| अरबी: और 'सक़ा' जिसके जन्मजात कान न हों। | और 'सक़ा' जिसके जन्मजात कान न हों वह नाजायज़ है (त) |

अत-तहतावी और अश-शामी में इस पर चर्चा की गई है। इमाम मलिक उल-उलेमा की अल-बदाइ में है:

1 ग़ायत अल-बयान 2 अल-हिदाया, किताबुल अज़हिया, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ, 4/446 3 अल-मसलक अल-मुतक़स्सित फ़ी अल-मन्सलक अल-मुतवस्सित, बाबुल हिदाया, दार अल-कुतुब अल-अरबी बैरुत, पृष्ठ 314 4 दुर्रे मुख्तार, किताबुल अज़हिया, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/233

واقع میں وہ قابلِ اعتماد نہ تھا۔ اولاً: متون و شروح نے عدمِ جواز پر جزم کیا اور قولِ خلاف کا نام نہ لیا، مختصر امام کرخی پھر غایۃ البیان علامہ اتقانی میں ہے:

| قال ہشام وسألت ابایوسف عن السکاء التی لا قرن لہا قال تجزی فان لم یکن لہا اذن لا تجزی وہو قول ابی یوسف رحمہ اللہ تعالٰی ۱۔ | ہشام نے کہا میں نے امام ابویوسف رحمہ اللہ تعالٰی سے سکاء کے متعلق سوال کیا اور یہ وہ ہے جس کے پیدائشی طور پر سینگ نہ ہوں، تو انھوں نے فرمایا جائز ہے اور اگر کان نہ ہوں تو ناجائز ہے یہ امام ابویوسف رحمہ اللہ تعالٰی کا قول ہے۔(ت) |

ہدایہ میں ہے:

| السکاء وہی التی لا اذن لہا خلقۃ لا تجوز لان مقطوع اکثر الاذن اذا کان لا یجوز فعدیم الاذن اولٰی ۲۔ | سکاء وہ ہے جس کے پیدائشی طور پر کان نہ ہوں، جائز نہیں، کیونکہ جب کان کا اکثر حصہ کٹا ہو تو ناجائز ہے۔ تو بالکل کان نہ ہوں تو بطریق اولٰی ناجائز ہوگا۔ (ت) |

عنایہ و غایۃ البیان و نتائج الافکار و غیرہما میں اس پر تقریر کی، منسک متوسط میں ہے:

| لا یجوز الذی لا اذن لہ خلقۃ او لہ اذن واحدۃ ۳۔ | جس کے پیدائشی کان نہ ہوں یا صرف ایک کان ہو تو ناجائز ہے۔(ت) |

مسلک متقسط میں اس پر تقریر کی، تنویر الابصار میں و درمختار میں ہے:

| والاسکاء التی لا اذن لہا خلقۃ ۴۔ | اور سکاء جس کے پیدائشی کان نہ ہوں ناجائز ہے (ت) |

الطحطاوی و الشامی میں اس پر تقریر کی، البدائع امام ملک العلماء میں ہے:

۱ غایۃ البیان ۲ الھدایہ کتاب الاضحیۃ مطبع یوسفی لکھنؤ ۴/ ۴۴۶ ۳ المسلک المتقسط فی المنسلک المتوسط باب الھدایہ دار الکتب العربی بیروت ص ۳۱۴ ۴ درمختار کتاب الاضحیہ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۳۳

Volume 20

Fatawa Razawiyya

An animal whose one ear is completely cut off, or one that has only one ear from birth, is not permissible (for sacrifice). (T)	**An animal with one ear completely cut or one that has only one ear from birth is impermissible. (T)**
In 'Tabyin al-Haqa'iq' by Imam Zaylai, it is stated:	
An animal which is 'Sakka' (born without any ears) is not permissible. (T)	'Sakka' is an animal that does not have ears from birth; it is impermissible. (T)
In 'Manasik' by Imam Kirmani, then in 'al-Shalabi' on 'al-Zaylai', it is stated:	
Because a complete limb is missing from it. (T)	Because its complete limb is absent. (T)
In 'Sharh Tahawi' by Imam Isbijabi, then in 'Khazanat al-Muftin', it is stated:	
The 'Sakka' animal, which has no ear or earlobe from birth, is not permissible. (T)	'Sakka' is that which has no ear or earlobe from birth; it is not permissible. (T)
In 'Itqani al-Hidayah', it is stated:	
Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) said in 'Al-Asl': It has reached us from the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) that he said, 'Examine the eyes and the ears (of the sacrificial animal).' And it is narrated in the Sunan from Ali (may Allah be pleased with him) that he narrated from the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) that we should examine the eyes and ears. Thus, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) considered the presence of the ear to be	Imam Muhammad said in Al-Asl, that a report reached us from the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) that he said: look closely at the eyes and ears, and it is narrated in the Sunan from Hazrat Ali (may Allah be pleased with him) that he narrated from the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) that we should look closely at the eyes and ears; so the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) considered the survival (presence) of the ear, hence its being

An animal whose one ear is completely cut off, or one that has only one ear from birth, is not permissible (for sacrifice). (T)

important, so its absence would be an impediment to the permissibility of the sacrifice. (T)

An animal with one ear completely cut or one that has only one ear from birth is impermissible. (T)

missing will be an impediment to the permissibility of sacrifice. (T)

1. Badai' al-Sanai', Book of Sacrifice, Chapter: Conditions for Establishing the Obligation, H.M. Saeed Company Karachi, 5/57.
2. Tabyin al-Haqa'iq, Book of Sacrifice, Al-Matba'ah al-Kubra al-Amiriyah, Bulaq, Egypt, 6/2.
3. Hashiyat al-Shalabi on Tabyin al-Haqa'iq, Book of Sacrifice, Al-Matba'ah al-Kubra al-Amiriyah, Bulaq, Egypt, 6/2.
4. Khazanat al-Muftin, Book of Sacrifice, Manuscript 2/207.
5. Ghayat al-Bayan.

खंड 20

फतावा रजविया

जिस पशु का एक कान पूरी तरह कटा हो या जिसका जन्म से एक ही कान हो, वह (क़ुर्बानी के लिए) जायज़ नहीं है। (त)

इमाम ज़ैलाई की 'तब्यीन अल-हक़ाएक़' में लिखा है:

वह पशु 'सक्का' है जिसके जन्म से कान न हों, वह जायज़ नहीं है। (त)

इमाम किरमानी की 'मनासिक' फिर ज़ैलाई पर 'अल-शलबी' के हाशिये में लिखा है:

क्योंकि उसका एक पूरा अंग मौजूद नहीं है। (त)

इमाम इस्बीजाबी की 'शरह तहावी' फिर 'ख़ज़ानतुल मुफ़्तीन' में लिखा है:

सक्का पशु जिसके जन्म से कान या कान की लो (ईयरलोब) न हो, वह जायज़ नहीं है। (त)

अत़क़ानी अल-हिदाया में लिखा है:

इमाम मुहम्मद (अल्लाह उन पर रहम करे) ने 'अल-अस्ल' में फ़रमाया: हमें अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत पहुँची है कि आपने फ़रमाया, 'आंख और कान को अच्छी तरह देखो (पड़ताल करो)।' और सुनन में हज़रत अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) से मरवी है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हुक्म दिया कि हम आंख और कान को अच्छी तरह देखें। तो अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने

एक कान का मुकम्मल कटा हुआ और जिसका पैदाइशी एक ही कान हो, नाजायज़ है। (त)

सक्का वह है जिसका पैदाइशी कान न हो, नाजायज़ है। (त)

क्योंकि इसका कामिल (पूर्ण) उज़्व (अंग) मादूम (अनुपस्थित) है। (त)

सक्का वह जिसका पैदाइशी कान या चक्की (ईयरलोब) न हो वह जायज़ नहीं है। (त)

इमाम मुहम्मद ने फ़रमाया अस्ल में, कि हमें हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से रिवायत पहुँची कि आपने फ़रमाया कि आँख और कान को बग़ौर देखो, और सुनन में हज़रत अली रज़ियल्लाहु अन्हु से मरवी है कि आपने हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम से रिवायत फ़रमाया कि हम आँख और कान को बग़ौर देखें, तो हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने कान की बक़ा का एतबार फ़रमाया तो मादूम होना

जिस पशु का एक कान पूरी तरह कटा हो या जिसका जन्म से एक ही कान हो, वह (क़ुर्बानी के लिए) जायज़ नहीं है। (त)

कान के होने को ज़रूरी माना, अतः उसका न होना क़ुर्बानी के जायज़ होने के लिए रुकावट होगा। (त)

एक कान का मुकम्मल कटा हुआ और जिसका पैदाइशी एक ही कान हो, नाजायज़ है। (त)

जवाज़-ए-क़ुर्बानी के लिए मानिअ (रुकावट) होगा। (त)

1. बद्राए-अस-सनाए, किताबुल अज़हिया, फ़स्ल: वाज़िब इक़ामत की शर्तें, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 5/57.
2. तब्यीनुल हक़ाएक़, किताबुल अज़हिया, अल-मत़बाअल कुबरा अल-अमीरिया, बोलाक़ मिस्र, 6/2.
3. हाशियतुल शलबी अ़ला तब्यीनुल हक़ाएक़, किताबुल अज़हिया, अल-मत़बाअल कुबरा अल-अमीरिया, बोलाक़ मिस्र, 6/2.
4. ख़ज़ानतुल मुफ़्तीन, किताबुल अज़हिया, क़लमी नुस्ख़ा, 2/207.
5. ग़ायतुल बयान।

جلد ۲۰

فتاوٰی رضویہ

لا تجوز مقطوعة احد الاذنين بكمالها، والتی لها اذن واحدة خلقة ۱۔

ایک کان کا مکمل کٹا ہوا اور جس کا پیدائشی ایک ہی کان ہو ناجائز ہے۔ (ت)

۳ تبیین الحقائق امام زیلعی میں ہے:

السكاء وهی التی لا اذن لها خلقة لا تجوز ۲۔

سکاء وہ ہے جس کا پیدائشی کان نہ ہو، ناجائز ہے۔ (ت)

۴ مناسک امام کرمانی پھر ۵ الشلبی علی الزیلعی میں ہے:

لان فات عنه عضو كامل ۳۔

کیونکہ اس کا کامل عضو معدوم ہے۔ (ت)

۶ شرح طحاوی امام اسبیجابی پھر ۷ خزانۃ المفتین میں ہے:

لا يجوز السكاء وهی التی لا اذن لها خلقة الا والية لها خلقة ۴۔

سکاء وہ جس کا پیدائشی کان یا چُکی نہ ہو وہ جائز نہیں ہے۔ (ت)

۸ اتقانی علی الہدایہ میں ہے:

قال محمد رحمۃ اللہ تعالٰی فی الاصل بلغنا عن رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم انہ اللہ تعالٰی علیہ وسلم قال استشرفوا العين والاذن، وروی فی

امام محمد نے فرمایا اصل میں، کہ ہمیں حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے روایت پہنچی کہ آپ نے فرمایا کہ آنکھ اور کان کو بغور دیکھو، اور سنن میں حضرت

لا تجوز مقطوعة احد الاذنین بکمالها، والتی لها اذن واحدة خلقة ۱۔

ایک کان کا مکمل کٹا ہوا اور جس کا پیدائشی ایک ہی کان ہو ناجائز ہے۔ (ت)

السنن عن علی کرم اللہ وجهه عن رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ان تستشرف العین والاذن وقد اعتبر رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بقاء الاذن فمنع فواتها من جواز الاضحیة ۵۔

علی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے مروی ہے کہ آپ نے حضور علیہ الصلوۃ والسلام سے روایت فرمایا کہ ہم آنکھ اور کان کو بغور دیکھیں، تو حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے کان کی بقاء کا اعتبار فرمایا تو معدوم ہو نا جواز قربانی کے لئے مانع ہوگا۔ (ت)

۱ بدائع الصنائع کتاب الاضحیۃ فصل واما شرائط اقامت الواجب ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۵/ ۵۷ ۲ تبیین الحقائق کتاب الاضحیۃ المطبعۃ الکبری الامیریہ بولاق مصر ۶/ ۲ ۳ حاشیہ الشلبی علی تبیین الحقائق کتاب الاضحیۃ المطبعۃ الکبری الامیریہ بولاق مصر ۶/ ۲ ۴ خزانہ المفتین کتاب الاضحیہ قلمی نسخہ ۲/ ۲۰۷ ۵ غایۃ البیان

Fatawa Rizvia, Volume 20

1. It is in 'Fath Allah al-Mu'een': 'Sacrifice of an earless animal (as-Saka' - one born without ears) is not allowed, unlike an animal with small ears.' (T)
2. It is in 'Majma-ul-Anhur': 'And as-Saka' - that which has no ears by birth is not permissible.' (T)
3. It is in 'Sirajia': 'The animal that was not created with ears is not permissible (for sacrifice).' (T)

Secondly: This is the same point as in Hadith: as you have learned from 'Ghayat al-Bayan'. (T) Thirdly: The reason for this is more than evident, as you have learned from 'Al-Hidayah' and 'Manasik al-Kirmani'. (T) There is no apparent reason to distinguish between an original deficiency and an acquired one in terms of causing a defect. Fourthly: This is what is stated in most books, and 'Action is upon that which the majority is upon.' (T) Fifthly: This is more cautious, so it is preferred for several reasons, and reliance, practice, and fatwa on this is mandatory. And Allah Almighty knows best.

Problem 240: 9 Dhu al-Hijjah 1321 AH. What do the scholars of religion say regarding this issue: A cow's tail is cut nearly to a third, and one ear is slit but the piece is not separated and is still attached to the ear. In this case, is its sacrifice permissible or not? Please explain and be rewarded.

1. Fath al-Mu'een, Kitab al-Adhiya, H.M. Saeed Company, Karachi, 3/380
2. Majma al-Anhur Sharh Multaqal Abhur, Kitab al-Adhiya, Dar Ihya at-Turath al-Arabi, Beirut, 3/520
3. Fatawa Sirajia, Kitab al-Adhiya, Nawal Kishore, Lucknow, p. 89

फ़तावा रज़विया, जिल्द २०

1. 'फ़तह अल्लाह अल-मुईन' में है: 'सका' (Saka) जिसका जन्मजात कान न हो उसकी क़ुर्बानी न की जाए, छोटे कान वाले के विपरीत। (त)
2. 'मज्मअ उल-अनहुर' में है: और 'सका' जिसके पैदाइशी कान न हों जायज़ नहीं। (त)
3. 'सिराजिया' में है: जिसके कान पैदा न हों जायज़ नहीं। (त)

दूसरा: यही मुद्दा हदीस है: जैसा कि आपने 'ग़ायत अल-बयान' से जान लिया है। (त) तीसरा: इसका कारण बहुत स्पष्ट है, जैसा कि आपने 'हिदाया' और 'मनासिक अल-किरमानी' से जान लिया है। (त) दोष पैदा करने में मूल कमी और बाद में आई कमी के बीच अंतर का कोई कारण स्पष्ट नहीं है। चौथा: अधिकांश पुस्तकों में यही है और 'अमल उस पर होगा जिस पर बहुमत हो।' (त) पाँचवाँ: यही अधिक एहतियात वाला है, इसलिए कई कारणों से इसे प्राथमिकता दी जाती है, और इसी पर भरोसा, अभ्यास और फ़तवा वाजिब है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला २४०: ९ ज़िल हिज्जा १३२१ हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: एक गाय की पूंछ एक तिहाई के करीब कटी हुई है और एक कान फटा हुआ है लेकिन उसका हिस्सा अलग नहीं हुआ है और कान में ही लगा हुआ है। ऐसी स्थिति में उसकी क़ुर्बानी जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

1. फ़तह अल-मुईन, किताब अल-अज़हिया, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, ३/३८०
2. मज्मअ उल-अनहुर शरह मुल्तक़ल अबहुर, किताब अल-अज़हिया, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ३/५२०
3. फ़तावा सिराजिया, किताब अल-अज़हिया, नवल किशोर, लखनऊ, पृष्ठ ८९

पेज ४६४/६३०

فتاوٰی رضویہ ، جلد ۲۰

۱۹ "فتح اللہ المعین" میں ہے : "لایضحی بالسکاء وھی التی لا اذن لھا خلقۃ بخلاف صغیرۃ الاذن 1" ۔ سکاء جس کے پیدائشی کان نہ ہو اس کی قربانی نہ کی جائے ، بخلاف چھوٹے کان کے ۔ (ت)

۲۰ مجمع الانہر میں ہے : "ولا السکاء وھی التی لا اذن لھا خلقۃ 2" ۔ اور سکاء جس کے پیدائشی کان نہ ہوں جائز نہیں ۔ (ت)

۲۱ "سراجیہ" میں ہے : "لا تجزی التی لم یخلق لھا اذن 3" ۔ جس کے کان پیدا نہ ہوں جائز نہیں ، (ت)

ثانیاً : یہی قضیہ حدیث ہے : کما علمت من غایۃ البیان (جیسا کہ تم نے غایۃ البیان سے معلوم کر لیا ہے۔ ت) ثالثاً : اس کی وجہ اظہر و اظہر ہے۔ کما علمت من الھدایۃ ومناسک الکرمانی (جیسا کہ تم نے ہدایہ اور مناسک کرمانی سے معلوم کرلیا ہے۔ ت) ایراثِ نقص میں عدم طاری و اصلی میں تفرقہ کی کوئی وجہ ظاہر نہیں۔ رابعاً : یہی اکثر کتب میں ہے والعمل بما علیہ الاکثر (عمل اس پر ہوگا جس پر اکثریت ہو۔ ت) خامساً : یہی احوط ہے تو بوجوہ اسی کو ترجیح ، اور اسی پر اعتماد و عمل و فتوٰی واجب واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۴۰ : ۹ ذی الحجہ ۱۳۲۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ گائے کی دم تہائی کے قریب کٹی ہوئی ہے اور ایک کان چرا ہوا ہے مگر حصہ اس کا جدا نہ ہوا کان ہی میں لگا ہے۔ تو اس صورت میں اس کی قربانی جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

1. فتح المعین کتاب الاضحیۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۳ / ۳۸۰
2. مجمع الانھر شرح ملتقٰی الابحر کتاب الاضحیۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۳ / ۵۲۰

3. فتاویٰ سراجیہ کتاب الاضحی نولکشور لکھنؤ ص ۸۹

Fatawa Rizvia Volume 20

The Answer: It is permissible.

Arabic Text

In 'Al-Tanwir', sacrifice of a hornless animal (Jamma) is valid, but not one whose majority of the ear or tail is cut. In 'Al-Durr al-Mukhtar', for the majority, the ruling of the whole applies to presence and loss; so the survival of the majority is sufficient and the Fatwa is upon this. In 'Al-Hindiyyah', Sharqa is permissible, which is an ear slit lengthwise. Muqabalah is also permissible, where a piece is cut from the front of the ear but not detached, rather left hanging. Mudabarah is similar but from the back of the ear. The prohibition is interpreted as dislike (Tanzihi). Thus in 'Al-Bada'i' in brief. And Allah Almighty knows best.

Urdu Translation

In 'Tanwir al-Absar', it's stated: Sacrifice of a 'Jamma' (naturally hornless animal) is valid, but not one whose more than half ear or tail is cut. In 'Durr-ul-Mukhtar', the rule of 'majority' applies to the 'whole' regarding presence or absence; thus, the presence of the majority is sufficient. This is the issued fatwa. In 'Al-Hindiyyah': 'Sharqa' is permissible, which is an animal with a longitudinal slit in the ear. 'Muqabalah' is also permissible, where a piece is cut from the front of the ear but not detached, remaining hanging. 'Mudabarah' is also permissible, where the same is done from the back of the ear. The prohibition for these is considered 'tanzeehi' (disliked). Similar is in 'Al-Bada'i' in brief. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 221: Town Kosi Kalan, District Mathura, Mohalla Masjid Mandi, Hafiz Muhammad Ramadan, Imam. Saturday, 16 Dhu al-Hijjah 1336 AH. Is it permissible to give the skin of the sacrificial animal to a Sayyid or to parents or not? In the book 'Ma la Budda Minhu', giving optional charity (Sadaqah Nafila) to a Sayyid is written as permissible. Now the matter worth investigating is whether the skin of the sacrifice is obligatory charity (Sadaqah Wajib) or optional (Nafila). Should one give the skin to a Sayyid or not? Most people give the skin; is it correct or not?

The Answer: It is permissible to give the skin of the sacrificial animal to the noble Sayyids. One can also give it to their parents or children, a husband can give it to his wife, and a wife can give it to her husband. If it is given with the intention of charity, it is optional charity (Sadaqah Nafila); otherwise, it is a gift. As for giving it to the water-carrier...

1. Durr al-Mukhtar, Commentary on Tanwir al-Absar, Book of Sacrifice, Mujtabai Press, Delhi, 2/233
2. Durr al-Mukhtar, Commentary on Tanwir al-Absar, Book of Sacrifice, Mujtabai Press, Delhi, 2/233
3. Fatawa Hindiyyah, Book of Sacrifice, Chapter 5, Noorani Kitab Khana Peshawar, 5/298
4. Ma la Budda Minhu (Persian), Book of Zakat, Alwi Press, Lucknow, p. 59

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

उत्तर: जायज़ है।

अरबी पाठ

'अत-तन्वीर' में है: जम्मा (बिना सींग वाला पशु) की कुर्बानी जायज़ है, लेकिन उस पशु की नहीं जिसका कान या पूँछ का अधिकांश हिस्सा कटा हो। 'अल-दुर्रुल मुख्तार' में है: अधिकांश के लिए पूरे का हुक्म लागू होता है रहने और खो जाने के मामले में; इसलिए अधिकांश का रहना पर्याप्त है और इसी पर फ़तवा है। 'अल-हिन्दिया' में है: शर्क़ा जायज़ है, जिसका कान लंबाई में कटा हो। मुक़ाबला भी जायज़ है, जिसमें कान का अगला हिस्सा कटा हो पर अलग न हो बल्कि लटका रहे। मुदाबरा भी वैसा ही है पर कान के पिछले हिस्से से। इनके लिए मनाही 'तन्ज़ीही' (मकरूह) समझी जाएगी। 'अल-बदाइ' में भी संक्षेप में ऐसा ही है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

उर्दू अनुवाद

'तनवीर अल-अब्सार' में है: जम्मा (वह पशु जिसके जन्मजात सींग न हों) की कुर्बानी की जाए, न कि उसकी जिसका कान या दुम आधे से ज़्यादा कटा हो। 'दुर्रे मुख्तार' में है: बहुमत का हुक्म पूरे पर लागू होता है मौजूद रहने या न रहने के मामले में, इसलिए ज़्यादातर हिस्सा बाकी रहना काफी है। और इसी पर फतवा है। 'हिन्दिया' में है: शर्क़ा जायज़ है, यह वह है जिसका कान लंबाई में फटा हो। मुक़ाबला जायज़ है, यह वह है जिसका कान आगे से कटा हो और अलग न हुआ हो बल्कि लटक रहा हो। मुदाबरा जायज़ है, यह वह है जिसका कान पीछे से इस तरह कटा हो। इन सब के लिए मनाही 'तन्ज़ीही' (मकरूह) समझी जाए। 'बदाइअ' में भी संक्षेप में ऐसा ही है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला २२१: कस्बा कोसी कलां, जिला मथुरा, मोहल्ला मस्जिद मंडी, हाफ़िज़ मोहम्मद रमज़ान इमाम। शनिवार १६ ज़ुल-हिज्जा १३३६ हिजरी। कुर्बानी की खाल सैय्यद को या माता-पिता को देना सही है या नहीं? किताब 'माला बुद्दा मिन्हु' के अंदर नफ्ली सदका सैय्यद को जायज़ लिखा है। अब यह बात जाँचने के लायक है कि कुर्बानी की खाल वाजिब सदका है या नफ्ली। सैय्यद को कुर्बानी की खाल दी जाए या नहीं? अक्सर लोग कुर्बानी की खाल दे देते हैं, क्या यह सही है या नहीं?

उत्तर: कुर्बानी की खाल सादात किराम (सैय्यदों) को देना जायज़ है। अपने माँ-बाप और औलाद को भी दे सकते हैं, पति पत्नी को और पत्नी पति को दे सकती है। अगर सदका की नीयत से हो तो वह नफ्ली सदका होगा, वरना तोहफा। भिश्ती (सक्का) को देने में...

1. दुर्रे मुख्तार शरह तनवीर अल-अब्सार, किताबुल अज़हिया, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, २/२३३
2. दुर्रे मुख्तार शरह तनवीर अल-अब्सार, किताबुल अज़हिया, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, २/२३३
3. फतावा हिन्दिया, किताबुल अज़हिया, बाब पांचवां, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ५/२९८
4. माला बुद्दा मिन्हु (फारसी), किताबुज़ ज़कात, मतबा अल्वी लखनऊ, पृ. ५९

पृष्ठ ४६५ / ६३०

الجواب: جائز ہے۔

عربی عبارت **اردو ترجمہ**

فی التنویر یضحی بالجماء لامقطوع اکثر تنویر الابصار میں ہے جمّاء جس کا پیدائشی سینگ نہ ہو الاذن او الذنب ۱۔ فی الدر المختار للاکثر کی قربانی کی جائے نہ کہ اس کی جس کا کان یادم اکثر حکم الکل بقاء و ذھابا۔ فیکفی بقاء الاکثر کٹی ہو ، در مختار میں ہے اکثر کا حکم کل والا ہوتا ہے علیہ الفتوی ۲۔ فی الھندیۃ تجزی الشرقاء بقاء اور ضیاع میں تو اکثر حصہ کی بقاء کافی ہے۔ اور وھی مشقوقۃ الاذن طولا ۔ والمقابلۃ ان اسی پر فتوٰی ہے۔ ہندیہ میں ہے شرقاء جائز ہے یہ وہ ہے یقطع من مقدم اذنھا شیئاً ولا یبین بل جس کا کان لمبائی میں کٹا ہو۔ او مقابلہ جائز یہ وہ ہے یترک معلقاً والمدابرۃ ان یفعل ذلک جس کا کان آگے سے کٹا ہو، اور جدا نہ ہوا ہو بلکہ لٹکتا بمؤخر الاذن ۔ والنھی محمول علی الندب ہو، اور مدابرہ جائز ہے، یہ وہ ہے جس کا کان پیچھے کذا فی البدائع ۳ اھ مختصرا۔ واللہ تعالٰی سے ایسے کٹا ہو اور ان سے نہی تنزیہہ پر محمول ہو۔ اعلم۔ بدائع میں یوں ہے اھ مختصراً۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۲۲۱: قصبہ کوسی کلاں ضلع متھرا ، محلہ مسجد مندی حافظ محمد رمضان پیش امام۔

بروزیک شنبہ ۱۶ ذی الحجہ ۱۳۳۶ھ قربانی کی کھال سید کو یا والدین کو دینا درست ہے یا نہیں۔

کتاب مالا بد منہ کے اندر صدقہ نفل سید کو جائز لکھا ہے ۴۔ اب یہ امر قابل تحقیق ہے کہ کھال قربانی صدقہ واجب ہے یا نفل ہے۔ سید کو قربانی کی کھال دے یا نہیں؟ اکثر لوگ قربانی کی کھال دے دیا کرتے ہیں، درست ہے یا نہیں؟

الجواب: قربانی کی کھال سادات کرام کو دینا جائز ہے۔ اپنے ماں باپ اولاد کو بھی دے سکتا ہے شوہر زوجہ کو زوجہ شوہر کو دے سکتی ہے۔ وہ بہ نیت تصدق ہو تو صدقہ نافلہ ورنہ ہدیہ ، سقاکو دینے میں

---

۱ در مختار شرح تنویر الابصار کتاب الاضحیۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۳۳ ۲ در مختار شرح تنویر الابصار کتاب الاضحیۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۳۳ ۳ فتاویٰ ہندیہ کتاب الاضحیۃ الباب الخامس نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۹۸ ۴ مالا بد منہ (فارسی) کتاب الزکوۃ مطبع علوی لکھنؤ ص ۵۹

Jild 20 Fatawa Razawiyyah

...is also no harm. And Allah Almighty knows best.

Issue 242: Sent by Haji Allah Yar Khan Sahab, Book Merchant, 21 Dhu al-Hijjah 1305 AH. Is it permissible to sell the skin of the sacrificial animal with the intention of charity, or to buy a mat etc. with its price and keep it in a mosque, or not? Explain and be rewarded. The Answer: It is permissible because selling for charity or bringing it into use for a mosque are both acts of piety (qurbat), and here that very aim is intended, not the specific act of charity itself nor the charity of the physical item. It is stated in Alamgiri:

[Table/Box Text] Arabic: La yabi'uhu bi al-darahim liyunfiqa al-darahima 'ala nafsihi wa 'iyalihi, wa law ba'aha bi al-darahim liyatassaddaqa biha jaza, li'annahu qurbatun ka al-tassaduq kadha fi al-Tabyin. Summary. And Allah Almighty knows best. Urdu translation: One should not sell the skin of the sacrificial animal for dirhams to spend on oneself or one's family, and if the intention is to give charity of the dirhams, then it is permissible because this is a form of worship like charity. This is how it is in Tabyin al-Haqa'iq. Summary. And Allah Almighty knows best.

Explanation of the Answer: The core principle is that Udhiyah (sacrifice), like the blood sacrifice of Hajj al-Qiran, Tamattu', voluntary slaughter, and sacrifice of gratitude; in these, the intended proximity (to Allah) is achieved solely by the shedding of blood for the sake of Allah. Therefore, giving their meat etc. in charity did not become obligatory, and permission to eat it oneself was also granted.

[Table/Box Text] Arabic: Said Allah the Almighty: "Fakulu minha wa at'imu al-qani'a wa al-mu'tarra." And said the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him): "Kulu wa at'imu wa adkhiru." Reported by Ahmad and the Two Shaikhs from Salama bin al-Akwa' (may Allah be pleased with him). Urdu translation: Allah Almighty said: "Eat from them (the sacrifices) and feed the contented and the needy." And the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Eat, feed, and store." Ahmad and the Two Shaikhs narrated this from Salama bin al-Akwa' (may Allah be pleased with him).

And any item made from the skin, such as a water skin, sieve, fur garment, provision bag, floor mat, pillow, book binding etc.

1. Fatawa Hindiyyah, Book of Sacrifice, Chapter 6, Nurani Kutub Khana Peshawar, 5/301

2. Al-Quran al-Karim, 22/36
3. Sahih al-Bukhari, Book of Sacrifices, Chapter on what is eaten of the meat of sacrifices, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/835

जिल्द २० फ़तावा रज़विया

...भी हर्ज नहीं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला २४२: मुरसला हाजी अल्लाह यार खान साहब ताजिर कुतुब, २१ ज़ुल-हिज्जा १३०५ हिजरी क़ुर्बानी की खाल को सदक़ा (दान) की नियत से बेचना या उसकी क़ीमत से बोरिया आदि ख़रीद कर मस्जिद में रखना जायज़ है या नहीं? बयान फरमाएं सवाब पायें। जवाब: जायज़ है क्योंकि सदक़ा के लिए बेचना या मस्जिद के उपयोग में लाना दोनों कुर्बत (पुण्य कार्य) हैं, और यहाँ वही मक़सद है, न कि सदक़ा का सार और न ही चीज़ का सदक़ा (अर्थात खाल को ही सदक़ा करना अनिवार्य नहीं है)। आलमगीरी में है:

[बॉक्स का टेक्स्ट] अरबी: ला यबीउहु बिल दराहिम लियुनफ़िक़ल दराहिमा अला नफ़्सिही व अयालिही, व लौ बाअहा बिल दराहिम लियतसद्दक़ा बिहा जाज़ा, लिअन्नहू क़ुर्बतुन कत-तसद्दुक़ कज़ा फ़ित-तबीन। (संक्षिप्त) वल्लाहू तआला अअलम। उर्दू अनुवाद: अपने या अपने परिवार पर खर्च करने के लिए क़ुर्बानी की खाल को दराहिम (मुद्रा) के बदले न बेचें, और अगर दराहिम का सदक़ा करना हो तो जायज़ है क्योंकि यह सदक़ा की तरह इबादत है। तबीनुल हक़ाएक़ में ऐसा ही है। वल्लाह तआला अअलम।

जवाब की व्याख्या: असल बात यह है कि उज़्हिया (क़ुर्बानी), जैसे हज-ए-क़िरान और तमत्तो का दम, नफ़्ल ज़ब्ह और शुक्र का दम; इनमें मक़सूद कुर्बत सिर्फ अल्लाह के लिए खून बहाने से हासिल हो जाती है। इसलिए उनके मांस आदि का सदक़ा करना वाजिब नहीं हुआ, और खुद खाने की भी अनुमति दी गई।

[बॉक्स का टेक्स्ट] अरबी: अल्लाह तआला ने फरमाया "फ़कुलू मिन्हा व अतइमुल क़ानिअ वल मुअतर्र"। और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "कुलू व अतइमू वद-दखिरू"। इसे अहमद और शैख़ैन ने सलमा बिन अक्वा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत किया। उर्दू अनुवाद: अल्लाह तआला ने फरमाया: "क़ुर्बानी से खुद खाओ और सब्र करने वाले और ज़रूरतमंद को खिलाओ।" और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "खाओ, खिलाओ और जमा करो (भविष्य के लिए रखें)"। अहमद और शैख़ैन ने इसे सलमा बिन अक्वा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत किया।

और खाल की कोई चीज़ जैसे मश्कीज़ा, छलनी, खाल का कोट, तोशादान, बिछौना, तकिया, किताब की जिल्द आदि।

1. फ़तावा हिन्दिया, किताबुल अज़्हिया, छठा अध्याय, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ५/३०१
2. अल-क़ुरान अल-करीम, २२/३६
3. सहीह अल-बुखारी, किताबुल अज़ाहि, क़ुर्बानी के गोश्त के खाने का अध्याय, क़दीमी कुतुब खाना कराची, २/८३५

पृष्ठ ४६६ / ६३०

بھی حرج نہیں۔ وھو تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۴۲: مرسلہ حاجی الہ یار خان صاحب تاجر کتب ۲۱ ذی الحجہ ۱۳۰۵ھ قربانی کی کھال کو بہ نیت تصدق فروخت کرنا یا اس کی قیمت سے بوریا وغیرہ خرید کر مسجد میں رکھنا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا الجواب: جائز ہے کہ تصدق کے لئے بیچنا یا مسجد کے صرف میں لانا دونوں قربت ہیں، اور یہاں وہی مقصود ، لا عین التصدق ولا تصدق العین (نہ کہ عین التصدق اور عین چیز کا تصدق۔ ت) عالمگیری میں ہے:

[ٹیبل/باکس کا متن] لا یبیعہ بالدراھم لینفق الدراھم علی نفسہ و عیالہ، ولوباعھا بالدراھم لیتصدق بھا جاز ، لانہ قربۃ کالتصدق کذا في التبیین ۱ اہ ملخصاً واللہ تعالی اعلم۔ اپنے یا اپنی عیال پر خرچ کرنے کے لئے قربانی کی کھال کو دراہم سے فروخت نہ کرے اور اگر دراہم کا صدقہ کرنا ہو تو جائز ہے کیونکہ یہ صدقہ کی طرح عبادت ہے تبیین الحقائق میں یوں ہے اھ ملخصاً واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

ایضاح الجواب اصل یہ کہ اضحیہ مثل دم قرآن و تمتع وذبح تطوع و دم شکر ہے ان میں قربت مقصودہ صرف اراقہ دم لوجہ اللہ سے حاصل ہو جاتی ہے۔ لہذا ان کے لحم و وغیرہ کا تصدق واجب نہ ہوا، اور خود کھانے کی بھی اجازت عطا فرمائی۔

[ٹیبل/باکس کا متن] قال تعالیٰ "فَكُلُوْا مِنْهَا وَ اَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَ الْمُعْتَرَّ" ۲۔ وقال رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کلوا واطعموا و ادخروا۔ اخرجہ احمد و الشیخان ۳ ان سلمۃ بن الاکوع رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ اللہ تعالیٰ نے فرمایا قربانی سے خود کھاؤ اور قناعت والے اور محتاج کو کھلاؤ، اور

رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: کھاؤ، کھلاؤ اور ذخیرہ کرو، اس کو احمد اور شیخین نے سلمہ بن اکوع رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ (ت)

اور کھال کی کوئی چیز مثل مشکیزہ و غربال و پوستین توشہ دان و فرش و تکیہ دجلہ کتاب و غیر ہا

۱ فتاوٰی ہندیہ کتاب الاضحیۃ الباب السادس نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۰۱ ۲ القرآن الکریم ۲۲ / ۳۶ ۳ صحیح البخاری کتاب الاضاحی باب ما یو کل من لحوم الاضاحی قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۸۳۵

Fatawa Razviya, Volume 20

Making it for one's own use is also permissible.

As it has been specified in the general books of the school of thought, and on the authority of the Mother of the Believers, Aisha (may Allah be pleased with her), who said: They said, "O Messenger of Allah! People are making water-skins from their sacrificial animals and carrying fat in them." He said, "What is that?" They said, "You forbade that the meat of sacrificial animals be eaten after three days." He said, "I forbade you because of the [needy] newcomers. So eat, store, and give in charity." Reported by Ahmad, Bukhari, and Muslim[1].

As clarified in the common books of the school of thought, and the Mother of the Believers Aisha (may Allah be pleased with her) narrated that the noble companions (may Allah be pleased with them) said, "O Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)! People make water-skins from the skins of sacrificial animals and fill them with fat." The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) asked, "Why is that?" They replied, "You had forbidden eating sacrificial meat after three days." The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said, "I had forbidden you because of the arrival of the needy; now eat, store, and give charity." It has been reported by Imam Ahmad, Bukhari, and Muslim. (T)

Similarly, in the correct school of thought, the exchange of skin and meat is also permissible for items that are used while their original form remains intact, such as utensils, books, clothes, etc. In Hidayah and many other books, it is stated:

The wording of Al-Hidayah is: Tools used in the house should be made from it, such as a floor mat, a bag, a sieve, and the like, because deriving benefit from it is not prohibited. And there is no harm in buying something with it that is used in the house and remains intact in its essence, as a matter of preference (istihsan). This is like what we mentioned, because the rule for the replacement is the same as the rule for the original. And meat is equivalent to skin in the correct school of thought[2]. [Summary ends].

The words of Hidayah state that tools for use should be made from its skin, such as bedding, bags, sieves (chhalni), and similar things, because deriving benefit from skins is not forbidden. And if someone buys a thing for household use with it that remains intact, there is no harm in it by way of preference (istihsan). Examples of this are the things we mentioned, because the rule of the replacement item is that of the original. And meat is like skin in the correct school of thought. [Summary ends]. (T)

[1] Sahih Muslim, Kitab al-Adahi, Bab ma kana min al-nahy 'an akli luhum al-adahi, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/158. [2] Al-Hidayah, Kitab al-Udhiyah, Matba' Yusufi, Lucknow, 4/448.

बना कर अपने उपयोग में लाना भी जायज़ है।

जैसा कि इस पर मज़हब (विचारधारा) की आम किताबों में स्पष्ट रूप से उल्लेख किया गया है, और मोमिनों की माँ हज़रत आयशा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत है, उन्होंने कहा: लोगों ने अर्ज़ किया, "या रसूलल्लाह! लोग अपनी क़ुरबानी के चमड़े से मश्कीज़े (पानी की मशक) बना रहे हैं और उनमें चर्बी भर रहे हैं।" आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने पूछा, "यह क्या बात है?" उन्होंने कहा, "आपने तीन दिन के बाद क़ुरबानी का मांस खाने से मना किया था।" आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया, "मैंने तुम्हें ज़रूरतमंदों के आने की वजह से मना किया था। अब खाओ, जमा करो और सदक़ा (दान) करो।" इसे अहमद, बुख़ारी और मुस्लिम ने रिवायत किया है[1]।

जैसा कि मज़हब की आम किताबों में इस पर तशरीह (स्पष्टीकरण) की गई है और हज़रत उम्मुल मोमिनीन आयशा रज़ियल्लाहु तआला अन्हा ने फ़रमाया कि सहाबा किराम रिज़वानुल्लाहि तआला अलैहिम ने अर्ज़ की, "या रसूलल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम! लोग क़ुरबानी के चमड़े से मश्कीज़े बनाते हैं और मश्कीज़ों में चर्बी भर लेते हैं।" तो हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया, "यह क्या हुआ?" उन्होंने अर्ज़ की, "आपने तीन दिन के बाद क़ुरबानी का गोश्त खाने से मना फ़रमा दिया है।" हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम ने फ़रमाया, "मैंने तुम्हें ज़रूरतमंदों की आमद (आगमन) की वजह से मना किया था, तो अब खाओ और ज़ख़ीरा (भंडारण) करो और सदक़ा करो।" इसकी तख़रीज इमाम अहमद, बुख़ारी और मुस्लिम ने की है। (त)

इसी तरह सही मज़हब में खाल और मांस का विनिमय (बदल) भी ऐसी वस्तुओं से जायज़ ठहराया गया है जो अपने मूल रूप में बने रहते हुए उपयोग में आएँ जैसे बर्तन, किताबें, कपड़े, आदि। हिदाया और अन्य कई किताबों में है:

हिदाया के शब्द हैं: उससे घर में इस्तेमाल होने वाले औज़ार बनाए जाएँ जैसे फर्श, थैला, छलनी और इसी तरह की चीजें, क्योंकि उससे लाभ उठाना मना नहीं है। और इसमें कोई हर्ज नहीं है कि उससे घर में इस्तेमाल के लिए ऐसी चीज़ ख़रीदी जाए जो अपनी असलियत में बाक़ी रहे, यह इस्तिहसान (वरीयता) के तौर पर है। और यह वैसा ही है जैसा हमने ज़िक्र किया, क्योंकि बदल (प्रतिस्थापन) का हुक्म मुबदल (मूल) वाला ही होता है। और सही मज़हब में गोश्त खाल के दर्जे में है[2]। (संक्षिप्त)।

हिदाया के शब्दों में है कि इसकी खाल से इस्तेमाल वाले आलात (औज़ार) बनाए जाएँ, जैसे बिछौना, थैला, ग़िरबाल (छलनी) जैसी चीज़ें, क्योंकि खालों से लाभ उठाना हराम नहीं है। और उनसे घर में इस्तेमाल के लिए ऐसी चीज़ ख़रीदना जो असल रूप में बाक़ी रहे, तो इस्तिहसानन (वरीयता के तौर पर) इसमें कोई हर्ज नहीं है। इसकी मिसाल हमारी ज़िक्र की हुई चीज़ें हैं, क्योंकि बदल का हुक्म मुबदल वाला है। और सही मज़हब में गोश्त हुक्म में खाल के बराबर है। (संक्षिप्त)। (त)

[1] सही मुस्लिम, किताब अल-अदाही, बाब मा काना मिन अन-नही अन अकली लुहूम अल-अदाही, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 2/158. [2] अल-हिदाया, किताब अल-उज़हिया, मतबा यूसुफी, लखनऊ, 4/448.

بنا کر اپنے تصرف میں لانا بھی روا۔

کما نص علیه فی عامة کتب المذهب وعن ام المؤمنین عائشة رضی الله تعالٰی عنها قالت قالوا یا رسول الله ان الناس یتخذون الاسقیة من ضحایا هم ویحملون فیها الودك فقال وما ذاك قالوا نهیت ان توکل لحوم الاضاحی بعد ثلث قال نهیتکم من اجل الدافعة فکلو و ادخروا وتصدقوا۔ اخرجه احمد و البخاری و مسلم[1]

جیسا کہ اس پر عامہ کتب مذہب میں تصریح کی ہے اور حضرت ام المومنین عائشہ رضی اللہ تعالٰی عنہا نے فرمایا صحابہ کرام رضوان اللہ تعالٰی علیہم نے عرض کی یا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ! لوگ قربانی کے چمڑے سے مشکیزے بناتے ہیں اور مشکیزوں میں چربی بھر لیتے ہیں تو حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا یہ کیا ہوا انھوں نے عرض کی آپ نے تین دن کے بعد قربانی کی گوشت کھانے سے منع فرما دیا ہے۔ حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے فرمایا میں نے تمھیں ضرورت مندوں کی آمد کی وجہ سے منع کیا تھا تو اب کھاؤ اور ذخیرہ کرو اور صدقہ کرو، اس کی تخریج امام احمد، بخاری، اور مسلم نے کی ہے۔ (ت)

اسی طرح مذہب صحیح میں جلد ولحم کی تبدیل بھی ایسی اشیاء سے جائز ٹھہری جو اپنی بقائے عین کے ساتھ استعمال میں آئے ، جیسے برتن، کتابیں، کپڑے، ہدایہ و غیرہا کتب کثیرہ میں ہے:

اللفظ للهداية يعمل منه آلة تستعمل فی البيت كالنطع والجراب والغربال و نحوها لان الانتفاع به غير محرم ولا باس بان يشترى به ما ينتفع به فی البيت بعينه مع بقائه استحسانا. وذلك مثل ما ذكرنا، لان للبدل حكم المبدل واللحم بمنزلة الجلد فی الصحيح[2] اه ملخصاً.

ہدایہ کے الفاظ میں ہے کہ اس کی کھال سے کے استعمال والے آلات بنائے جائیں مثلاً بچھونا، تھیلا، غربال (چھلنی) جیسی چیزیں، کیونکہ کھالوں سے انتفاع حرام نہیں ہے۔ اور ان سے گھر میں استعمال کے لئے چیز خریدنا جو بعینہ باقی رہے تو استحساناً اس میں کوئی حرج نہیں اس کی مثال ہماری ذکر کردہ چیزیں ہیں، کیونکہ بدل کا حکم مبدل والا ہے۔ اور گوشت حکم میں بمنزلہ کھال کے ہے صحیح مذہب میں اھ ملخصاً. (ت)

[1] صحیح مسلم کتاب الاضاحی باب ماکان من النهي عن اکل اللحوم الاضاحی قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۱۵۸ [2] الہدایہ کتاب الاضحیۃ مطبع یوسفی لکھنؤ ۴/ ۴۴۸

Fatawa Razawiyya Volume 20

Similarly, it is also permissible to give meat or skin to the wealthy as a gift, or to make something from it or buy similar items in exchange for it and give it as a gift.

[Arabic]: Because when it was permissible to dispose of it himself, the permissibility of gifting is a fortiori (by way of priority), as was reasoned in Al-Hidayah for the permissibility of feeding a wealthy person with his saying: 'When it is permissible for him to eat it while being wealthy, it is permissible to feed a wealthy person.' [Urdu Translation]: Because when one's own use is permissible, the permissibility of gifting will be even more so, as they state in Al-Hidayah while arguing for the permissibility of feeding a wealthy person: when it is permissible to eat it oneself despite being wealthy, it is also permissible to feed another wealthy person. (T)

Therefore, transferring ownership (tamlik) is not a condition for giving to the poor; rather, permission to consume (ibahah) is also permissible, meaning not just giving it away but making them sit at the table and feeding them. It is stated in Sharh al-Nuqayah by Allama al-Birjindi:

[Arabic]: And he feeds, i.e., gives to whoever he wishes from it by way of permission (ibahah), whether they are poor or wealthy, and he gifts to whoever he wishes by way of transferring ownership (tamlik), whether poor or wealthy. [Urdu Translation]: From the meat of the sacrifice, give to whomsoever you wish by way of permission (ibahah), and by way of gift, transfer ownership to a person whether poor or wealthy. (T)

It is in Sharh al-Lubab: [Arabic]: Every sacrifice (blood) that is obligatory as a thanksgiving (shukr), its owner has the right to eat as much of it as he wishes and feed the wealthy, even if by way of permission (ibahah), and the poor by way of transfer of ownership (tamlik) or permission (ibahah). Charity (tasadduq) of it is not obligatory, neither all of it nor part of it. Excerpt summarized. [Urdu Translation]: For every sacrifice that is obligatory by way of thanksgiving, the owner has the choice to eat as much as he wants, feed the wealthy as permission or transfer of ownership, to the poor or wealthy, and charity of some meat is not obligatory. Excerpt summarized. (T)

And this meaning is derived from the verse and Hadith itself, where "At'imu" (feed them) was said, not "A'tu" (give them). However, it is impermissible that for one's own or...

1. Al-Hidayah, Kitab al-Adhiyah, Matba' Yusufi Lucknow, 4/448
2. Sharh al-Nuqayah lil-Birjindi, Kitab al-Adhiyah, Nawalkishore Lucknow, 3/199
3. Al-Maslak al-Muqassit fi al-Naslak al-Mutawassit with Irshad al-Sari, Bab al-Hadaya, Section on what is not permissible to gift, Dar al-Kitab Beirut, p. 312
4. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Adahi, Chapter on what is eaten from sacrifice meat, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/835

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

इसी तरह अमीरों को मांस या खाल देना, या उससे कोई चीज़ बनाकर या उसी तरह की चीज़ें उसके बदले ख़रीदकर उपहार (हदिया) देना भी जायज़ है।

[अरबी]: चूँकि स्वयं उपयोग करना जायज़ है, इसलिए उपहार देना प्राथमिकता के आधार पर (बि-तरीक़-ए-औला) जायज़ होगा, जैसा कि हिदाया में अमीर को खिलाने के औचित्य पर तर्क देते हुए कहा गया है: 'जब स्वयं अमीर होने के बावजूद खाना जायज़ है, तो किसी अमीर को खिलाना भी जायज़ है।' [उर्दू अनुवाद]: क्योंकि जब स्वयं अपना उपयोग जायज़ है, तो उपहार का औचित्य प्राथमिकता के आधार पर होगा, जैसा कि हिदाया में अमीर को खिलाने के औचित्य पर तर्क देते हुए फ़रमाते हैं: 'जब स्वयं अमीर होने के बावजूद खाना जायज़ है, तो किसी अमीर को खिलाना भी जायज़ है।' (त)

और इसलिए फ़क़ीर को देने में मालिकाना हक़ देना (तम्लीक) शर्त नहीं है, बल्कि उपभोग की अनुमति (इबाहत) भी जायज़ ठहरी, यानी उसे दे न दे बल्कि दस्तरख़्वान पर बिठाकर खिला दे। अल्लामा अल-बिरजिंदी की शरह नुक़ाया में है:

[अरबी]: और वह खिलाए, यानी जिसे चाहे उसमें से खिलाए अनुमति (इबाहत) के तौर पर, चाहे वह फ़क़ीर हो या अमीर, और जिसे चाहे उसे मालिकाना हक़ (तम्लीक) के तौर पर उपहार दे, चाहे फ़क़ीर हो या अमीर। [उर्दू अनुवाद]: क़ुर्बानी के मांस में से जिसे चाहे दे अनुमति (इबाहत) के तौर पर, और हिबा (उपहार) के तौर पर मालिकाना हक़ (तम्लीक) प्रदान करे, फ़क़ीर को चाहे अमीर को। (त)

शरह लुबाब में है: [अरबी]: हर वह रक्त (बलि) जो शुक्र के रूप में अनिवार्य (वाजिब) हो, तो उसके मालिक को अधिकार है कि वह उसमें से जितना चाहे खाए और अमीरों को खिलाए, चाहे अनुमति (इबाहत) के तौर पर, और फ़क़ीरों को मालिकाना हक़ (तम्लीक) या अनुमति के तौर पर। और उसका सदक़ा (दान) करना अनिवार्य नहीं है, न पूरा और न ही उसका कुछ हिस्सा। सारांश। [उर्दू अनुवाद]: हर क़ुर्बानी जो शुक्र के तौर पर वाजिब हो तो मालिक को अधिकार है कि वह जितना चाहे खाए, अमीरों को खिलाए अनुमति के तौर पर चाहे मालिकाना हक़ के तौर पर, फ़क़ीर को चाहे अमीर को, और मांस के कुछ हिस्से का सदक़ा वाजिब नहीं है। सारांश। (त)

और यह अर्थ स्वयं आयत और हदीस से प्राप्त होता है कि "अत-इमू" (खिलाओ) फ़रमाया न कि "आ-तू" (दो)। हालाँकि यह नाजायज़ है कि अपने या...

---

1. अल-हिदाया, किताब अल-अज़हिया, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ, ४/४४८
2. शरह अल-नुक़ाया लिल-बिरजिंदी, किताब अल-अज़हिया, नवलकिशोर लखनऊ, ३/१९९
3. अल-मसलक अल-मुक़स्सित फ़िल-नस्लक अल-मुतवस्सित म-अ इरशाद अल-सारी, बाब अल-हदाया, फ़स्ल फ़ीमा ला यजूज़ु मिन अल-हदाया, दार अल-किताब बेरूत, पृ. ३१२
4. सहीह अल-बुख़ारी, किताब अल-अज़ाही, बाब मा युक़लु मिन लुहूम अल-अज़ाही, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, २/८३५

पृष्ठ ४६८ / ६३०

یوہیں اغنیاء کو گوشت یا کھال یا اس کو کوئی چیز بنا کر یا اسی قسم کی اشیاء ان کے عوض خرید کر ہدیہ دینا بھی جائز ہے۔

[عربی]: لانه لما جاز التصرف بنفسه، فجواز الهدية من باب اولی کما استدل في الهداية لجواز طعام الغنی بقوله متی جاز اکله وهو غنی جاز ان یوکل غنیاً ۔۱۸ [اردو ترجمہ]: کیونکہ جب خود اپنا تصرف جائز ہے تو ہدیہ کا جواز بطریق اولٰی ہوگا جیسا کہ ہدایہ میں غنی کو کھلانے کے جواز پر استدلال فرماتے ہوئے فرمایا جب خود غنی ہونے کے باوجود کھانا جائز ہے تو کسی غنی کو کھلانا بھی جائز ہے۔ (ت)

ولہذا فقیر کو دینے میں تملیک شرط نہ ہوئی، بلکہ اباحت بھی روا ٹھہری یعنی دے نہ ڈالے بلکہ دستر خوان پر بٹھا کر کھلا دے، شرح نقایہ علامہ للبر جندی میں ہے:

[عربی]: ویوکل ای یطعم من شاء منها علی طریق الاباحة سواء کان فقیرا اوغنیا، و یهب من یشاء علی سبیل التملیك فقیرا او غنیاً ۔۲۸ [اردو ترجمہ]: قربانی کے گوشت میں سے جس کو چاہے دے اباحت کے طور پر، اور ہبہ کے طور پر تملیک کرے فقیر کو خواہ غنی کو۔ (ت)

شرح لباب میں ہے: [عربی]: کل دم وجب شکرا، فلصاحبه ان یأکل منه ماشاء ویوکل الاغنیاء ولو بالاباحة والفقراء تملیکا او اباحة ولا یجب التصدق به، لا بکله، ولا ببعضه اھ ملخصاً ۔۳۸ [اردو ترجمہ]: ہر قربانی جو بطور شکر واجب ہو تو مالک کو اختیار ہے جتنا چاہے کھائے، اغنیاء کو کھلائے اباحت کے طور پر خواہ تملیک کے طور پر فقیر کو خواہ غنی کو، یا بعض گوشت کا صدقہ واجب نہیں ہے۔ اھ ملخصا۔ (ت)

اور یہ معنی خود آیت و حدیث سے مستفاد کہ اطعموا[۸]4 فرمایا نہ کہ اعطوا البتہ یہ نا جائز ہے کہ اپنے یا

---

1 الہدایہ کتاب الاضحیہ مطبع یوسفی لکھنو ۴۴۸/۴ 2 شرح النقایہ للبرجندی کتاب الاضحیہ نولکشور لکھنو ۳ /۱۹۹ 3 المسلک المتقسط فی النسلک المتوسط مع ارشاد الساری باب الھدایا فصل فیما لا یجوز من الھدایا دار الکتاب بیروت ص ۳۱۲ 4 صحیح البخاری کتاب الاضاحی باب ما یؤکل من لحوم الاضاحی قدیمی کتب خانہ کراچی ۸۳۵/۲

Fatawa Rizvia, Volume 20

To sell the meat, skin, or any part for the consumption of one's family and the wealthy in exchange for such things that are used up during usage and do not remain, like money, food items, drinkable things, oil, flowers, etc., is considered 'Tamawwul' (accumulation of wealth) because selling them with such an intention in exchange for these things constitutes acquiring property. The intention for the wealthy is similar to one's own intention. And this animal, through which an act of worship was established, is no longer suitable for any of its parts to be used for wealth accumulation. It is stated in Al-Hidayah:

Arabic	**Urdu**
One should not buy with it that which is only benefited from through consumption, like vinegar, nor with spices/seasonings, by analogy with selling for dirhams. The reasoning for this is that it is a disposal with the intention of accumulating wealth.[1]	One should not buy such a thing with the skin of the sacrificial animal that is benefited from by consuming it, like vinegar or cheese. Just as benefit from dirhams is obtained by spending/consuming them, this is also prohibited. The reason for the prohibition is disposing with the aim of acquiring wealth. (T)

Allama Ayni states in Al-Binayah:

Arabic	**Urdu**
The reason for the prohibition of buying that which is not benefited from except after its consumption is that it is a disposal with the intention of wealth (altamawwul), whereas it has already departed from the aspect of wealth accumulation.[2]	The reason for the prohibition of buying such a thing is that in the case of gaining benefit by consuming it, it is a disposal for the purpose of acquiring wealth, whereas the sacrificial animal was intended to be removed from the status of personal wealth. (T)

Contrary to this, it is permissible to exchange such items for spending solely on good deeds, because in this case, the prohibited meaning, i.e., accumulation of wealth, is not established; therefore, exchange with this intention is also permissible. Hence, it is stated in Tabyin:

Arabic	Urdu
If he sold them for dirhams to give them in charity, it is permissible because it is an act of proximity (worship) like giving charity.[3]	If it was sold for dirhams so that the dirhams could be given in charity, then it is permissible because this too is an act of proximity like charity. (T)

The summary is that after the sacrifice, every type of disposal in its parts is lawful for a wealthy person, except for those in which the meaning of wealth accumulation is found. That is why it is explicitly stated in Majma' al-Anhur Sharh Multaqa al-Abhur that: "The meaning is that it should not be disposed of with the intention of accumulating wealth."[4] End.

---

[1] Al-Hidayah, Kitab al-Udhiya, Matba' Mujtabai Delhi, 4/448 [2] Al-Binayah fi Sharh al-Hidayah, Kitab al-Udhiya, Al-Maktaba al-Imdadiyya, Makkah al-Mukarramah, 14/190 [3] Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Udhiya, Al-Matba' al-Kubra, Bulaq Egypt, 6/9 [4] Majma' al-Anhur Sharh Multaqa al-Abhur, Kitab al-Udhiya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/521

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

अपने परिवार और धनवानों के उपयोग के लिए मांस, खाल या किसी हिस्से को ऐसी चीज़ों के बदले बेचना जो इस्तेमाल में खत्म हो जाती हैं और बाकी नहीं रहतीं, जैसे रुपया-पैसा या खाने-पीने की चीज़ें या तेल, फूल आदि, क्योंकि अपनी नीयत से इनके बदले बेचना 'तमव्वुल' (धन संचय) है। और धनवानों की नीयत अपनी नीयत के समान है। और यह जानवर, जिसके माध्यम से इबादत (कुर्बानी) स्थापित हुई, इस योग्य नहीं रहा कि इसके किसी भी हिस्से से धन संचय किया जाए। हिदाया में है:

अरबी

उससे ऐसी चीज़ न खरीदी जाए जिसका लाभ केवल उपभोग (खत्म करने) से ही प्राप्त हो, जैसे सिरका, और न ही मसालों के बदले, दिरहम के बदले बेचने की तुलना में। इसका अर्थ यह है कि यह धन संचय के इरादे से किया गया व्यय है।[1]

उर्दू

कुर्बानी की खाल से ऐसी चीज़ न खरीदे जिसे नष्ट करके लाभ उठाया जाए जैसे सिरका या पनीर, जिस तरह दिरहम से लाभ उन्हें खर्च (नष्ट) करके होता है, तो यह भी मना है। मनाही का कारण धन प्राप्त करने के उद्देश्य से खर्च करना है। (त)

अल्लामा ऐनी बिनाया में फरमाते हैं:

अरबी

ऐसी चीज़ खरीदने की मनाही का कारण जिससे लाभ केवल उसके उपभोग के बाद ही प्राप्त हो, यह है कि यह धन के इरादे से किया गया व्यय है, जबकि वह (कुर्बानी) धन संचय के पहलू से बाहर निकल चुकी है।[2]

उर्दू

ऐसी चीज़ खरीदने की मनाही का कारण यह है कि नष्ट करके लाभ प्राप्त करने की स्थिति में धन प्राप्त करने के उद्देश्य से खर्च करना है, जबकि कुर्बानी तो धन से बाहर करना ही उद्देश्य था। (त)

इसके विपरीत, इस प्रकार की चीज़ों को केवल अच्छे कार्यों में खर्च करने के लिए बदलना जायज़ है, क्योंकि इसमें वर्जित अर्थ यानी धन संचय सिद्ध नहीं होता, इसलिए इस नीयत से बदलना भी जायज़ है। इसीलिए तबयीन में फरमाते हैं:

अरबी	उर्दू
यदि उन्हें दिरहम के बदले बेचा गया ताकि उन्हें दान कर दिया जाए, तो यह जायज़ है क्योंकि यह दान की तरह ही कुर्बत (इबादत) है।[3]	अगर दिरहम के बदले इसलिए बेचा ताकि दिरहम को सदक़ा (दान) करे तो जायज़ है क्योंकि यह भी सदक़ा की तरह कुर्बत है। (त)

सारांश यह है कि कुर्बानी के बाद उसके हिस्सों में हर प्रकार का उपयोग धनी व्यक्ति के लिए हलाल है, सिवाय उन स्थितियों के जिनमें धन संचय का अर्थ पाया जाए। इसीलिए मजमा अल-अन्हुर शरह मुल्तका अल-अबहुर में स्पष्ट किया गया है कि: "अर्थ यह है कि इसे धन संचय के इरादे से खर्च न किया जाए।"[4] समाप्त।

---

[1] अल-हिदाया, किताबुल अज़हिया, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 4/448 [2] अल-बिनाया फी शरहिल हिदाया, किताबुल अज़हिया, अल-मकतबा अल-इमदादिया मक्का मुकर्रमा, 14/190 [3] तबयीनुल हक़ाएक़, किताबुल अज़हिया, अल-मतबा अल-कुबरा बुलाक़ मिस्र, 6/9 [4] मजमा अल-अन्हुर शरह मुल्तका अल-अबहुर, किताबुल अज़हिया, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 2/521

اپنے اہل و عیال اور اغنیاء کے صرف میں لانے کو گوشت یا کھال یا کسی جز کو بعض ایسی اشیاء کے فروخت کرے جو استعمال میں خرچ ہو جائیں اور باقی نہ رہیں جس طرح روپیہ پیسہ یا کھانے پینے کی چیزیں یا تیل پھول وغیرہ کہ ان کے عوض اپنی نیت سے بیچنا تمول ہے۔ اور نیت اغنیا مثل اپنی نیت کے ہے۔ اور یہ جانور جس سے اقامت قربت ہوئی، اس قابل نہ رہا کہ اس کے کسی جز سے تمول کیا جائے۔ ہدایہ میں ہے:

عربی	اردو
لا یشتری بہ مالا ینتفع بہ الا بالاستھلاك کالخل ولا بازیر اعتبار ا بالبیع بالدراھم والمعنی فیہ انہ تصرف علی قصد التمول^1-	قربانی کی کھال سے ایسی چیز نہ خریدے جس کو ہلاک کر کے نفع اٹھائے جیسے سرکہ یا پنیر جس طرح کہ دراہم سے نفع بطریقہ ہلاک ہوتا ہے تو یہ بھی منع ہے۔ منع کی وجہ مال حاصل کرنے کی غرض سے تصرف کرنا ہے۔ (ت)

علامہ عینی بنایہ میں فرماتے ہیں:

عربی	اردو
والمعنی في عدم اشتراہ مالا ینتفع بہ الابعد استھلاکہ انہ تصرف علی قصد التمول، وھو قد خرج عنہ جھتہ التمول^2-	ایسی چیز کی خریدنے کی ممانعت میں وجہ یہ ہے کہ ہلاک کر کے نفع کی صورت میں مال حاصل کرنے کی غرض سے تصرف کرنا ہے حالانکہ قربانی تو مال سے خارج کرنا مقصود بنائے۔ (ت)

بخلاف اس کے کہ اس قسم کی اشیاء سے صرف خیر میں صرف کرنے کو مبادلہ کرے کہ اس میں معنی ممنوع یعنی تمول متحقق نہیں، تو اس نیت سے استبدال بھی جائز۔ و لہذا تبیین میں فرماتے ہیں:

عربی	اردو
لو باعهم بالدراهم ليتصدق بها جاز لانه قربة كالتصدق[8]3-	اگر دراہم سے اس لئے فروخت کیا تاکہ دراہم کو صدقہ کرے تو جائز ہے کیونکہ یہ بھی صدقہ کی طرح قربت ہے۔ (ت)

خلاصہ یہ کہ بعد قربانی اس کے اجزاء میں ہر قسم کا تصرف غنی کو حلال ہے۔ مگر وہ جس میں معنی تمول پائے جائیں، اسی لئے مجمع الانہر شرح ملتقی الابحر میں تصریح کی کہ المعنی انه لا يتصرف على قصد التمول[8]4 اھ

---

[8]1 الہدایہ کتاب الاضحیۃ مطبع مجتبائی دہلی ۴/۴۴۸ [8]2 البنایۃ في شرح الہدایہ کتاب الاضحیۃ المکتبۃ الامدادیہ مکہ المکرمہ ۱۴/۱۹۰ [8]3 تبیین الحقائق کتاب الاضحیۃ المطبعۃ الکبری بولاق مصر ۶/۹ [8]4 مجمع الانہر شرح ملتقی الابحر کتاب الاضحیۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/۵۲۱

(The purpose is that one should not dispose of the property with the aim of acquiring wealth. -T)

From this research and clarification, it became clear that what the scholars write as one aspect of 'tasadduq' (charity) does not mean that giving away the specific item itself is essential. That is, to give charity with that exact item without exchange. Rather, it is absolutely permissible to give charity from the proceeds of selling any item, whether it be money, food items, or durable goods; giving the specific item itself as charity is not necessary. Its true meaning is to make a poor person the owner.

As in Zakat from Fath al-Qadir: The reality of charity is making a poor person the owner. 1	**As stated in the chapter on Zakat in Fath al-Qadir, the reality of charity is making a poor person the owner. (T)**

Instead, it is permissible to spend it absolutely on any good cause, even if there is no transfer of ownership (tamlik) to an individual, such as for the shroud of the deceased, the maintenance of a mosque, etc. Therefore, its permissibility was established. And the mentioned statement of Imam al-Zayla'i has clearly clarified that 'qurbat' (proximity to God/virtue) is required; there is no specific requirement for 'tasadduq' itself. It is self-evident that when it became permissible to use it for oneself and the wealthy in a non-profiteering way, and being for the sake of 'qurbat' did not prevent the animal from being used this way, then charitable causes which have no hint of profiteering and are inherently acts of 'qurbat' would be permissible all the more so.

Now the ruling of the issue has become clear, by the grace of Allah. Selling it for a price with the intention of charity is found in the texts of Fatawa Hindiyyah, and spending it on a mosque mat, etc., is also an act of 'qurbat'. Not using it for one's own profiteering is what was forbidden. Therefore, both forms asked by the questioner are permissible. By the grace of Allah Almighty, this is the research from which the ruling for all sub-issues of this section can be derived.

So master this, for you may not find it with this clarity and precision in any other writing. And do not be surprised by its being hidden from some of the contemporary claimants of noble knowledge. And Allah, Glorified and Exalted, knows best.

Master this, for it is possible that you may not find it with this clarity and precision in any other writing. And do not be surprised by its being hidden from the claimants of knowledge of the present age. And Allah, Glorified and Exalted, knows best. (T)

Note: Maulvi Rashid Ahmad Gangohi.

1 Fath al-Qadir, Kitab al-Zakat, Chapter on who is eligible to receive charity, etc., Maktaba Nooria Rizvia Sukkur, 2/208

(मकसद यह है कि माल हासिल करने की ग़रज़ से इस्तेमाल न करे। -त)

इस तहक़ीक़ (अनुसंधान) और वज़ाहत से यह साफ़ हो गया कि उलेमा जो सदक़ा (दान) की एक सूरत लिखते हैं, उसका मतलब यह नहीं है कि ऐन वही चीज़ सदक़ा करना ज़रूरी है, यानी बिना बदले के उसी चीज़ को ख़ैरात कर देना। बल्कि मुतलक़न (पूर्ण रूप से) किसी भी चीज़ को बेचकर उसकी क़ीमत से ख़ैरात करना जायज़ है, चाहे वह रुपया-पैसा हो, खाने की चीज़ें हों या कोई और सामान; ऐन वही चीज़ सदक़ा करना लाज़िमी नहीं है। सदक़ा का हक़ीक़ी मतलब किसी फ़क़ीर को उसका मालिक बनाना है।

जैसा कि फ़तह अल-क़दीर में ज़कात के बारे में है: सदक़ा की हक़ीक़त फ़क़ीर को मालिक बनाना है। 1	**जैसा कि फ़तह अल-क़दीर के ज़कात के बाब (अध्याय) में है कि सदक़ा की हक़ीक़त फ़क़ीर को मालिक बनाना है। (त)**

बल्कि मुतलक़न हर नेक काम में ख़र्च करना जायज़ है, चाहे उसमें किसी को मालिक न बनाया जाए (तमलीक न हो), जैसे मय्यत का कफ़न, मस्जिद का ख़र्च वग़ैरह। इसीलिए इसकी इजाज़त सही ठहरी। और अल्लामा ज़ैलई की मज़कूरा इबारत ने साफ़ कर दिया कि असल मक़सद 'क़ुर्बत' (नेकी) होना चाहिए, सदक़ा की कोई ख़ास शर्त नहीं है। यह ज़ाहिर है कि जब इसे अपने लिए या अमीरों के लिए बिना मुनाफ़ाखोरी के इस्तेमाल करना जायज़ हुआ, और जानवर का 'क़ुर्बत' के लिए होना इसमें रुकावट न बना, तो फिर नेक कामों में ख़र्च करना, जिनमें मुनाफ़ाखोरी की कोई गुंजाइश नहीं है और जो ख़ुद नेक काम हैं, वे तो बदरजा-ए-औला (और भी ज़्यादा) जायज़ होंगे।

अब इस मसले का हुक्म अल्लाह के फ़ज़ल से साफ़ हो गया है। सदक़ा की नीयत से क़ीमत पर बेचना 'फ़तावा हिंदिया' की इबारत से साबित है, और मस्जिद की चटाई वग़ैरह में ख़र्च करना भी नेकी है। अपना मुनाफ़ा कमाना मना था जो यहाँ नहीं है। लिहाज़ा, सवाल करने वाले की दोनों सूरतें जायज़ हैं। अल्लाह के फ़ज़ल से यह वह तहक़ीक़ है जिससे इस बाब के तमाम छोटे-बड़े मसलों का हल निकाला जा सकता है।

इसे अच्छी तरह समझ लो, शायद तुम्हें ऐसी साफ़ और मुफ़स्सल (विस्तृत) वज़ाहत किसी और तहरीर में न मिले। और आज के ज़माने के इल्म का दावा करने वालों से अगर यह बात छिपी रहे, तो इस पर ताज्जुब न करना। वल्लाहु सुब्हानहू व तआला आलम।

इसे मज़बूत करो, हो सकता है इस वज़ाहत और सफ़ाई से तुम्हें किसी और तहरीर में न मिले और मौजूदा ज़माने के मुद्दईन-ए-इल्म पर इसके मख़्फ़ी होने पर तुम्हें ताज्जुब न हो, वल्लाहु सुब्हानहू व तआला आलम। (त)

नोट: मौलवी रशीद अहमद गंगोही।

1 फ़तह अल-क़दीर, किताब अल-ज़कात, बाब: जिसे सदक़ा देना जायज़ है, आदि, मकतबा नूरिया रिज़विया सुक्कुर, 2/208

(مقصد یہ ہے کہ مال کے حصول کی غرض سے تصرف نہ کرے ۔ت) اس تحقیق و تنقیح سے واضح ہوا کہ علماء جو ایک شق تصدق کی لکھتے ہیں اس کے یہ معنی نہیں کہ تصدق عین ضروری ہے یعنی خاص اسی چیز کو بغیر بدلے خیرات کرے بلکہ مطلقاً ہر شی کے عوض بیچ کر خیرات کرنی جائز ہے خواہ روپے پیسے ہوں یا اشیائے خوردنی یا اعیان باقیہ، نہ عین تصدق ضرور ہے۔ جس کے حقیقی معنی فقیر کو مالک کرنا۔

كما في الزكاة من فتح القدير حقيقة الصدقة تمليك الفقير 1

جیسا کہ فتح القدیر کے زکوٰۃ کے باب میں ہے کہ صدقہ کی حقیقت فقیر کو مالک بنانا ہے۔(ت)

بلکہ مطلقاً ہر مصرف خیر میں صرف کرنا جائز ہے اگرچہ اس میں کسی کی تملیک نہ ہو، جیسے کفنِ موتیٰ و نفقہ مسجد وغیرہ ذلک، و لہٰذا اباحت روا ٹھہری ، اور علامہ زیلعی کی عبارت مذکور نے صاف واضح کردیا کہ قربت چاہئے خاص تصدق کی کوئی خصوصیت نہیں ، اور خود ظاہر ہے کہ جب بے صورت تمول اپنے اور اغنیاء کے صرف میں لانا روا ہوا ۔ اور جانور کا قربت کے لئے ہونا اس کا مانع نہ ٹھہرا تو مصارف خیر جس میں اصلاً بوئے تمول نہیں اور خود امور قربت ہیں، بدرجہ اولیٰ جائز ہوں گے۔ اب حکم مسئلہ بحمد اللہ روشن ہولیا، بہ نیت تصدق داموں سے بیچنا عبارتِ فتاوٰی ہندیہ سے گزر اور مسجد کی چٹائی وغیرہ میں صرف کرنا بھی قربت ہے۔ نہ اپنا تمول جو ممنوع ٹھہرا، پس دونوں صورت مسئولہ سائل کا حکم جواز ہے۔ یہ بحمد اللہ تعالیٰ وہ تحقیق ہے جس سے اس فصل کی تمام جزئیات کا حکم نکل سکتا ہے۔

فاتقن هذا لعلك لا تجده بهذا الايضاح والتحرير في غير هذا التحرير، ولا عليك من خفائه على بعض عه ابناء الزمان المدعين العلم العزيز، والله سبحانه وتعالى اعلم.

اس کو مضبوط کرو ہوسکتا ہے اس وضاحت اور صفائی سے تمھیں کسی اور تحریر میں نہ ملے اور موجودہ زمانے کے مدعین علم پر اس کے مخفی ہونے پر تمھیں تعجب نہ ہو، واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم.(ت)

عه: مولوی رشید احمد گنگوہی۔

1 فتح القدیر کتاب الزکوٰۃ باب من یجوز دفع الصدقہ الیہ الخ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۲/۲۰۸

Volume 20 / Fatawa Razawiyya

Question 243: From Benares, Mohalla Kandi Tola, Masjid Bibi Raji Shafa Khana, sent by Maulvi Hakim Abdul Ghafoor Sahib on 25 Muharram-ul-Haram 1314 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: is it permissible to give the skin of a sacrificed animal (Qurbani) for the construction of a mosque and related items such as mats, water pots, flooring, tents, etc., or for the fencing of a graveyard? In case of impermissibility, what if a person spends it on the aforementioned purposes? Or if they give the head, legs, etc., to a Hindu/non-believer, will their sacrifice be valid or not? Answer: The sacrifice is completed by the shedding of blood for the sake of Allah, as stipulated by all scholars collectively (T). After that, whether it is eaten, given away, or caused to be given away, it makes no difference, even if it is given to anyone. Regarding the skin, it has just been stated in this chapter that every act of closeness (charity) is permissible. And Allah Almighty knows best.

Question 244: From Village Karah, Post Office Obarah, District Gaya, sent by Maulvi Abdul Karim Raza Sahib, 1st Jamadi-al-Akhira 1317 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: is it permissible to use the price of the sacrificed animal's skin for mosque repairs, mats, etc.? And is it permissible to build washrooms and toilets for mosque-goers using this money? Please explain and be rewarded. Answer: The core principle is that after the obligation is fulfilled by the shedding of blood, it is only forbidden to treat the parts of the sacrifice as personal wealth. Specific charity (tasadduq) is not mandatory; rather, all kinds of good deeds that are like charity in being acts of closeness are permissible. And it is also permissible to bring it into one's own use without selling it, or to give it as a gift to other well-off friends.

As the reliable books of the school of thought are overflowing with such reports, and specifically on this issue, we have a comprehensive treatise which we named "al-Safiya al-Muwahiya li-Hukm Julud al-Adhiya".

Just as you have found benefit from the reliable books of the school of thought, and specifically on this issue is our comprehensive treatise; we have named it "al-Safiya al-Muwahiya li-Hukm Julud al-Adhiya". (T)

It is stated in the Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: | Eat, store, and earn reward [by giving].[1] | Eat and keep [for later], and do that work which brings reward. |

[1] Sunan Abi Dawud, Kitab al-Dahaya, Bab Habs Luhum al-Adahi, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/33

मसला 243: बनारस, मोहल्ला कंडी टोला, मस्जिद बीबी राजी शफा खाना से, मौलवी हकीम अब्दुल गफूर साहब द्वारा प्रेषित, 25 मुहर्रमुल हराम 1314 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं कि क्या मस्जिद के निर्माण और मस्जिद से संबंधित वस्तुओं जैसे चटाई, लोटा (बधना), फ़र्श, शामियाना आदि के लिए, या कब्रिस्तान की घेराबंदी के लिए कुर्बानी की खाल देना जायज़ है या नहीं? यदि जायज़ न हो और कोई व्यक्ति इसे उपरोक्त कार्यों में खर्च कर दे तो क्या होगा? या यदि कोई सिर, पैर आदि किसी हिंदू या काफ़िर को दे दे, तो उसकी कुर्बानी सही होगी या नहीं? जवाब: कुर्बानी अल्लाह के लिए खून बहाने (इराक़-ए-दम) से मुकम्मल हो जाती है, जैसा कि सभी विद्वानों ने स्पष्ट किया है (त)। उसके बाद उसे खाने, देने या दिलाने से इसमें कोई फ़र्क नहीं पड़ता, चाहे किसी को भी दिया जाए। और खाल के विषय में अभी इसी अध्याय में बताया गया कि हर वह काम जो नेकी (क़ुरबत) के दायरे में आता है, वह जायज़ है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 244: मौज़ा कड़ा, डाकखाना ओबरा, जिला गया से, मौलवी अब्दुल करीम रज़ा साहब द्वारा प्रेषित, पहली जमादी-उल-आख़िर 1317 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं कि क्या मस्जिद की मरम्मत और चटाई आदि के लिए कुर्बानी की खाल की कीमत खर्च करना जायज़ है या नहीं? और क्या उस कीमत से मस्जिद आने वालों के लिए गुसलखाना और शौचालय बनवाना जायज़ है या नहीं? बयान फरमाएं आपको सवाब मिलेगा। जवाब: असल बात यह है कि खून बहाने से वाजिब अदा होने के बाद, कुर्बानी के अंगों को केवल धन संचय (तमव्वुल) के रूप में इस्तेमाल करना मना है। विशेष रूप से दान (तसद्दुक़) करना ही ज़रूरी नहीं है, बल्कि नेक काम के तमाम प्रकार जो दान की तरह नेकी का ज़रिया हैं, सब जायज़ हैं। और बिना बेचे खुद अपने इस्तेमाल में लाना या दूसरे धनी मित्रों को उपहार देना भी जायज़ है।

जैसा कि मज़हब की विश्वसनीय किताबों में इन रिपोर्टों की भरमार है, और विशेष रूप से इस मुद्दे पर हमारा एक व्यापक ग्रंथ है जिसे हमने "अस-साफ़िया अल-मुवहिया ली-हुक्म जुलूद अल-अज़हिया" नाम दिया है।

जैसा कि आपने मज़हब की विश्वसनीय किताबों से लाभ उठाया, और विशेष रूप से इस मसले में हमारा व्यापक रिसाला है; हमने उसका नाम "अस-साफ़िया अल-मुवहिया ली-हुक्म जुलूद अल-अज़हिया" रखा है। (त)

हदीस में है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: | खाओ, जमा करो और सवाब कमाओ।[1] | खाओ और उठा कर रखो, और वह काम करो जिससे सवाब मिले। |

[1] सुनन अबी दाऊद, किताबुल जहाया, बाब हब्स लुहूमल अज़्ही, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/33

مسئلہ ۲۴۳: از بنارس محلہ کنڈی ٹولہ مسجد بی بی راجی شفا خانہ مرسلہ مولوی حکیم عبدالغفور صاحب ۲۵ محرم الحرام ۱۳۱۴ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ چرم قربانی واسطے تعمیر مسجد واشیاء متعلقہ مسجد مثل بوریا، بدھنا، فرش، شامیانہ وغیرہ یا برائے درنگی قبرستان کے دینا جائز ہے یا نہیں؟ در صورت عدم جواز کے اگر کوئی شخص مصرف مذکور میں صرف کرے۔ یا سرا پایہ وغیرہ ہندو و کافر کو دے، تو اس کی قربانی درست ہو گی یا نہیں؟

الجواب: قربانی اراقہ دم لوجہ اللہ سے ہو جاتی ہے کما نص علیہ العلماء قاطبۃ (جیسا کہ علماء نے اس پر نص فرمائی ہے۔ت) اس کے بعد کھانے، دینے، دلانے سے اس میں کچھ فرق نہیں آتا اگر چہ کسی کو دے، اور چرم کے باب میں ابھی بیان ہوا کہ ہر قربت روا ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۴۴: از موضع کڑہ ڈاکخانہ اوبرہ ضلع گیا مرسلہ مولوی عبدالکریم رضا صاحب غرہ جمادی الآخرہ ۱۳۱۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ قیمت پوست قربانی مرمت مسجد اور بوریاں وغیرہ مسجد میں صرف کرنا جائز ہے یا نہیں؟ اور غسل خانہ، پاخانہ واردین مسجد کے لئے اس قیمت سے بنوانا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا الجواب: اصل یہ ہے کہ اراقہ دم سے اقامت واجب کے بعد اجزائے اضحیہ سے صرف تمول ممنوع ہے خاص تصدق ضروری نہیں بلکہ جمیع انواع خیر کہ مثل تصدق قربت ہیں، سب جائز ہے۔ اور بلا بیع خود اپنے تصرف میں لانا دیگر احباب اغنیاء کو ہدیہ دینا بھی جائز۔

كما طفحت بنقول ذلك كتب المذهب المعتمده ولنا في خصوص ذلك رساله حافلة سبيناها "الصافية الموحية لحكم جلود الاضحية".

جیسا کہ تم نے مذہب کی کتب معتمدہ سے فائدہ پایا، اور خاص اس مسئلہ میں ہمارا جامع رسالہ ہے ہم نے اس کا نام "الصافیۃ الموحیۃ لحکم جلود الاضحیہ" رکھا ہے۔ (ت)

حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: | کلو ا وادخر و او ائتجروا ۱۔ | کھاؤ اور اٹھا رکھو، اور وہ کام کرو جس سے ثواب۔ |

۱ سنن ابی داؤد کتاب الضحایا باب حبس لحوم الا ضاحی آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۳۳

Narrated by Abu Dawood from Nabsha al-Hudhali, may Allah be pleased with him. | Let it be obtained (Abu Dawood has narrated this from Hazrat Nabsha al-Hudhali, may Allah be pleased with him. - Translator)

It is stated in Tabyin al-Haqa'iq:

If he sold it for dirhams to give them as charity, it is permissible because it is an act of piety like charity. 1 | If sold for dirhams so that the dirhams could be given as charity, it is permissible. Because this is an act of piety like charity. (Translator)

In al-Lubab, it is stated: "Giving all of it in charity is not obligatory." 2 (It is not mandatory to give all the meat as charity. - Translator). In the commentary, it says: "Neither all of it nor a part of it." 3 (Neither giving all of it as charity is mandatory nor a part of it. - Translator)

In short, the basis is piety and its acceptance. And there is no doubt that repairing the mosque, placing mats and other equipment in it, and building a washroom are all acts of piety. So their expenditure in these is certainly permissible. Similarly, building toilets for the visitors of the mosque, if they are separate from the main mosque area and on endowment land, away from prohibited usage, is a cause for reward. As is not hidden (Translator). And Allah, the Sublime and Exalted, knows best.

Problem 225: 11 Dhu al-Hijjah 1320 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: Is it permissible to give the skins of sacrificial animals for the construction of a mosque wall or not? And if the skins were sold for money, is it

permissible to give that money for mosque use or not? Explain and you will be rewarded.

The Answer: If the skins are given beforehand specifically for the mosque, or if selling them for money is not for one's own use but for acts of piety and reward, then giving that money for mosque expenses is permissible in both cases. If the skins were sold for one's own use, then this money cannot be spent on the mosque; rather, it should be given to the poor. The poor person to whom it is given can then contribute it to the mosque on their own behalf.

---

1 Tabyin al-Haqa'iq, Book of Sacrifices, Al-Matba'ah al-Kubra al-Amiriyah, Bulaq, Egypt, 6/9 2 Al-Maslak al-Mutaqassit al-Mansik al-Mutawassit with Irshad al-Sari, Chapter of Gifts, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, p. 312 3 Al-Maslak al-Mutaqassit al-Mansik al-Mutawassit with Irshad al-Sari, Chapter of Gifts, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, p. 312

इसे अबू दाऊद ने नबशा अल-हुधली (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से रिवायत किया है। | इसे अबू दाऊद ने हज़रत नबशा हुधली रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है। (त)

तबीनुल हक़ाएक में है:

अगर उसने इसे दिरहम के बदले बेचा ताकि उन्हें सदक़ा (दान) कर सके तो यह जायज़ है क्योंकि यह सदक़ा की तरह एक नेक कार्य (क़ुर्बत) है। 1 | अगर दिरहम के बदले बेचा ताकि दिरहमों को सदक़ा करे, तो जायज़ है। क्योंकि यह सदक़ा की तरह क़ुर्बत है। (त)

लुबाब में है: "उसका पूरा सदक़ा करना वाजिब (अनिवार्य) नहीं है।" 2 (पूरा मांस सदक़ा करना वाजिब नहीं है। - त) शरह (व्याख्या) में है: "न तो पूरा और न ही उसका कोई हिस्सा।" 3 (न सब का सदक़ा करना वाजिब है न कुछ का। - त)

संक्षेप में, आधार नेकी और स्वीकार्यता है। और इसमें कोई संदेह नहीं है कि मस्जिद की मरम्मत, उसमें चटाई आदि उपकरण रखना, स्नानगृह बनाना सब नेकी के काम हैं, तो इनमें इसका खर्च निश्चित रूप से जायज़ है। इसी तरह मस्जिद में आने वालों के लिए शौचालय बनवाना, अगर वे मस्जिद के मुख्य क्षेत्र से अलग हों और वक़्फ़ की ज़मीन पर प्रतिबंधित उपयोग से दूर हों, तो यह पुण्य का कारण है। जैसा कि स्पष्ट है (छिपा नहीं है)। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 225: 11 ज़ुल-हिज्जा 1320 हिजरी धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि क़ुर्बानी की खालें मस्जिद की दीवार बनाने के लिए देना जायज़ है या नहीं? और अगर खालें बेचकर पैसे ले लिए हों, तो वे पैसे मस्जिद में खर्च करना जायज़ है या नहीं? बयान करें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: अगर खालें पहले से ही सिर्फ मस्जिद के लिए दे दी जाएं या उन्हें पैसों के बदले बेचना अपने इस्तेमाल के लिए न हो बल्कि नेकी और सवाब के कामों के लिए हो, तो उन पैसों को मस्जिद के खर्च के लिए देना, ये दोनों सूरतें जायज़ हैं। और अगर खालें अपने इस्तेमाल के लिए पैसों में बेच दी गई हों, तो ये पैसे मस्जिद में खर्च नहीं किए जा सकते, बल्कि गरीबों (मिस्कीनों) को दे दिए जाएं। जिस गरीब को दिए जाएं वह अपनी ओर से मस्जिद में लगा दे।

---

1 तबीनुल हक़ाएक, किताबुल अज़हिया, अल-मतबअतुल कुबरा अल-अमीरिया, बुलाक़, मिस्र, 6/9. 2 अल-मस्लकुल मुतक़स्सित अल-मंसिकुल मुतवस्सित मअ इरशादुस सारी, बाबुल हदाया, दारुल किताबुल अरबी, बेरूत, पृष्ठ 312. 3 अल-मस्लकुल मुतक़स्सित अल-मंसिकुल मुतवस्सित मअ इरशादुस सारी, बाबुल हदाया, दारुल किताबुल अरबी, बेरूत, पृष्ठ 312.

رواہ ابوداؤد عن نبشة الھذلی رضی اللہ تعالی عنہ۔ | حاصل ہو (اس کو ابوداؤد نے حضرت نبشہ ہذلی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ہے۔ت)

تبیین الحقائق میں ہے:

لو باعھا بالدراھم لیتصدق بھا جاز لانہ قربة کالتصدق 1- | اگر دراہم کے بدلے فروخت کیا تا کہ دراہم کو صدقہ کرے، تو جائز ہے۔ کیونکہ یہ صدقہ کی طرح قربت ہے۔ (ت)

لباب میں ہے: لا یجب التصدق بہ 2 (سب گوشت صدقہ کرنا واجب نہیں ہے۔ت) شرح میں ہے: لا بکلہ ولا ببعضہ 3 (نہ سب کا صدقہ کرنا نہ بعض کا واجب ہے۔ت)

بالجملہ مدار قربت و عدم قبول ہے۔ اور شک نہیں کہ مسجد کی مرمت، اس میں بوریا وغیرہ آلات کا رکھنا، غسل خانہ بنانا سب افعال قربت ہیں، تو ان میں اس کا صرف ضرور جائز، اسی طرح واردین مسجد کے لئے پاخانہ بنوانا اگر فنائے مسجد سے جدا اور زمین وقف میں خلاف مشروط

تصرف سے بر کراں ہو باعث اجر ہے۔ کما لا یخفی (جیسا کہ مخفی نہیں۔ت) واللہ سبحانہ و تعالی اعلم۔

مسئلہ ۲۲۵: ۱۱ ذی الحجہ ۱۳۲۰ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ قربانی کی کھالیں تعمیر دیوار مسجد کے لئے دے دینا جائز ہے یا نہیں؟ اور اگر کھا لیں بیچ کر دام کرلئے ہوں تو یہ دام صرف مسجد میں دے دینا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: اگر کھالیں صرف مسجد کے لئے پہلے سے دے دی جائیں یا ان کا داموں کے عوض بیچنا اپنے صرف میں لانے کے لئے نہ ہو بلکہ امور قربت و ثواب کی غرض سے ہوں تو ان داموں کا مسجد کے صرف کے لئے دے دینا، یہ دونوں صورتیں جائز ہیں، اور اگر کھا لیں اپنے صرف میں لانے کے لئے داموں کو بیچ ڈالیں تو یہ دام مسجد میں صرف نہیں ہو سکتے بلکہ مساکین کو دے دئے جائیں، جس مسکین کو دے وہ اپنی طرف سے مسجد میں لگا دے

---

1 تبیین الحقائق کتاب الاضحیۃ المطبعۃ الکبری الامیریۃ بولاق مصر ۶/ ۹ 2 المسلک المتقسط المنسک المتوسط مع ارشاد الساری باب الھدایا دار الکتاب العربی بیروت ص ۳۱۲ 3 المسلک المتقسط المنسک المتوسط مع ارشاد الساری باب الھدایا دار الکتاب العربی بیروت ص ۳۱۲

Volume 20 Fatawa Razvia

...then there is no harm.

Arabic Text	English Translation
وذلك لان الطريق فى الجلود اما الادخار واما الاتجار، فاذا اعطاها المسجد، او باعها لامور القرب، واعطى الثمن فيه، فقد اتى بما ينبغى، اما اذا باعها للتبول، فقد خالف فما حصل خبيث، وسبيله التصدق، وانما التصدق تمليك للفقير اما اذا ملك فقير، فاعطى المسجد فلا حرج، فان الصدقة قد بلغت محلها والله تعالى اعلم۔	This is because with sacrificial skins, the method is either to store them or to earn reward and merit. So when they are given to the mosque, or sold for matters of piety, and the price is spent on those matters, then one has done what is appropriate. However, if sold for the purpose of acquiring wealth, it is a violation. Therefore, the wealth obtained became 'khabeeth' (impure). The way for it is to give it in charity, while charity involves making a poor person the owner. Thus, if a poor person is made the owner and then he gives it to the mosque, there is no harm because the charity has reached its destination. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 246: Sent by Mr. Hakim Siraj-ul-Haq, City Allahabad, Gate of Hazrat Shah Muhammad Ajmal Sahib, 5th Dhu al-Hijjah, Sunday, 1322 AH. What do the scholars of religion and muftis of the clear Shari'ah say regarding this matter: Is it permissible to sell the skin of a sacrifice and use it for the mosque's prayer mats, mosque repairs, or general mosque maintenance, whether it be for the mosque walls, latrines, washrooms, etc., or not? Please explain and be rewarded.

The Answer: The skin of the sacrifice can be spent on any work that is an act of piety, a good deed, and a cause for reward. It is stated in the Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said regarding the sacrifice:

Arabic Text	English Translation
كلوا وادخروا وائتجروا ١- رواہ ابوداؤد عن نبیشہ الھذلی رضی اللہ تعالی عنہ۔	Eat, store, and do that which brings reward. (Narrated by Abu Dawood from Nabisha al-Hadhli, may Allah Almighty be pleased with him. - T)

It is stated in 'Tabyin al-Haqa'iq Sharh Kanz al-Daqaiq':

---

1. Sunan Abi Dawood, Kitab al-Dahaya, Bab Habs Luhum al-Adahi, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/33. Page 473 of 630

जिल्द 20 फतावा रज़विया

...तो कोई हर्ज नहीं।

अरबी पाठ	हिंदी अनुवाद
وذلك لان الطريق فى الجلود اما الادخار واما الاتجار، فاذا اعطاها المسجد، او باعها لامور القرب، واعطى الثمن فيه، فقد اتى بما ينبغى، اما اذا باعها للتبول، فقد خالف فما حصل خبيث، وسبيله التصدق، وانما التصدق تمليك للفقير اما اذا ملك فقير، فاعطى المسجد فلا حرج، فان الصدقة قد بلغت محلها والله تعالى اعلم۔	यह इसलिए है कि कुर्बानी की खालों में तरीका या तो उन्हें जमा करना है या सवाब और पुण्य हासिल करना है। तो जब उन्हें मस्जिद को दिया जाए, या उन्हें इबादत के कामों के लिए बेचा जाए और उनकी कीमत उन कामों में खर्च की जाए, तो उसने वह किया जो उचित था। लेकिन अगर माल हासिल करने के इरादे से बेचा गया तो यह उल्लंघन हुआ। इसलिए जो माल हासिल हुआ वह 'ख़बीस' (अशुद्ध) हो गया। इसका तरीका यही है कि उसे सदका (दान) कर दे, जबकि सदका किसी गरीब को मालिक बनाना है। चुनाँचे अगर किसी गरीब को मालिक बनाया गया और उसने मस्जिद को दे दिया तो कोई हर्ज नहीं क्योंकि सदका अपनी जगह पहुँच चुका है। वल्लाहु तआला आलम। (त)

मसला 246: प्रेषित जनाब हकीम सिराज-उल-हक़ साहब, शहर इलाहाबाद, दरवाजा जनाब हज़रत शाह मुहम्मद अजमल साहब, 5 ज़िल हिज्जा, इतवार, 1322 हिजरी। दीन के उलेमा और शरीअत के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि कुर्बानी का चमड़ा बेचकर मस्जिद की जाय़नमाज़ और मस्जिद की मरम्मत करना, और मस्जिद में लगाना, चाहे वह मस्जिद की दीवार हो या मस्जिद का शौचालय, गुसलखाना वगैरह हो, जायज़ है या नहीं? बयान फ़रमाएं सवाब पायें।

अल-जवाब: कुर्बानी की खाल हर उस काम में खर्च की जा सकती है जो नेकी, भलाई का काम और सवाब का कारण हो। हदीस में है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने कुर्बानी के बारे में फ़रमाया:

अरबी पाठ	हिंदी अनुवाद
كلوا وادخروا وائتجروا ١- رواه ابوداؤد عن نبيشه الهذلى رضى اللہ تعالى عنہ۔	खाओ, जमा करो और वह काम करो जिससे सवाब हो। (इसे अबू दाऊद ने नबीशा अल-हज़ली रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है। - त)

'तब्बीन अल-हक़ाएक़ शरह कंज़ अद-दक़ाएक़' में है:

---

1. सुनन अबी दाऊद, किताब अल-दहाया, बाब हब्स लुहूम अल-अदाही, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/33। पृष्ठ 473 का 630

تو مضائقہ نہیں۔

عربی متن	اردو ترجمہ
وذلك لان الطريق فی الجلود اما الادخار واما الاتجار، فاذا اعطاها المسجد، او باعها لامور القرب، واعطی الثمن فيه، فقد اتی بما ينبغی، اما اذا باعها للتبول، فقد خالف فما حصل خبيث، وسبيله التصدق، وانما التصدق تمليك للفقير اما اذا ملك فقير، فاعطی المسجد فلا حرج، فان الصدقة قد بلغت محلها والله تعالی اعلم۔	یہ اس لئے کہ قربانی کی کھالوں میں طریق ذخیرہ کرنا یا اجر وثواب حاصل کرنا ہے تو جب مسجد کو دیں یا ان کو فروخت کرکے تقرب والے امور کے لئے یا ان کی قیمت ان امور میں خرچ کرنے کے لئے تو اس نے مناسب محل پورا کردیا لیکن اگر مال حاصل کرنے کے غرض سے فروخت کیا تو خلاف ورزی کی لہذا جو مال بنایا خبیث ہوا اس کا راستہ یہی ہے کہ اس کو صدقہ کرے جبکہ صدقہ فقیر کو مالک بنانا ہے تو فقیر کو مالک بنایا تو اس نے مسجد کو دے دیا تو کوئی حرج نہیں کیونکہ صدقہ اپنے محل پہنچ چکا ہے۔ واللہ تعالی اعلم۔(ت)

مسئلہ ۲۴۶: مرسلہ جناب حکیم سراج الحق صاحب شہر الہ آباد دروازہ جناب حضرت شاہ محمد اجمل صاحب ۵ ذی الحجہ یک شنبہ ۱۳۲۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ قربانی کا چمڑا فروخت کر کے مسجد کی جانماز اور مسجد کی مرمت کرنا، اور مسجد میں لگانا، عام اس کے مسجد کی دیوار ہو یا مسجد کا پاخانہ، غسل خانہ وغیرہ ہو، جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: قربانی کی کھال ہر اس کام میں صرف کر سکتے ہیں جو قربت وکار خیر وباعث ثواب ہو، حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم قربانی کی نسبت فرماتے ہیں:

عربی متن	اردو ترجمہ
کلوا وادخروا وائتجروا ۱- رواہ ابوداؤد عن نبیشہ الھذلی رضی اللہ تعالی عنہ۔	کھاؤ اور اٹھارکھو اور وہ کام کرو جس سے ثواب ہو (اسے ابوداؤد نے نبیشہ ہذلی رضی اللہ تعالی عنہ سے روایت کیا ۔ ت)

تبیین الحقائق شرح کنز الدقائق میں ہے:

---

۱ سنن ابی داؤد کتاب الضحایا باب حبس لحوم الاضاحی آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۳۳ Page of 630 473

"If he sold it for dirhams to give it as charity, it is permissible because it is an act of proximity (to Allah) like giving charity." (1) [Urdu Translation]: If it is sold for dirhams with the intention of giving charity, it is permissible because this is an act of proximity like charity. (T)

However, building a toilet in the mosque's precincts (fana) is not an act of proximity; rather, it is prohibited because it is mandatory to protect the mosque from foul odors. The etiquette for its precincts is similar to the mosque itself, to the extent that scholars have prohibited building new shops in the mosque's precincts after it has been designated as a mosque, as it causes disrespect. In Fatawa Alamgiri, it is stated:

"The administrator of the mosque is not permitted to build shops within the mosque's boundaries or its precincts, for if the mosque is used as a shop or a residence, its sanctity is lost, and this is not allowed. The precinct follows the mosque, so its ruling is the same as the mosque's ruling. Thus in 'Muhit al-Sarakhsi'." (2) [Urdu Translation]: It is not permissible for the mosque's administrator to build shops within the mosque's boundaries, because if shops are built in the mosque or its precincts, the mosque's sanctity will be compromised, and this is not allowed. Since the precinct is also subordinate to the mosque, its ruling will be the same as the mosque's. This is how it is in Muhit al-Sarakhsi. (T)

Yes, if a toilet related to the mosque is built far from the mosque's boundaries and precincts for travelers and homeless worshipers, then its construction or repair with a righteous intention is certainly an act of proximity and a cause for reward. And Allah Almighty knows best.

Problem 227: From Maulana Maulvi Bashir Ahmad Sahib Aligarhi, Balai Qila, Head Teacher of Madrasa Manzar al-Islam, Sunday, 19 Dhu al-Hijjah 1324 AH. Question: What do the scholars of the faith and the muftis of the firm Shariah say about this matter: Is it correct to build a mosque by selling the skin of the sacrificial animal? And what about any building like a guesthouse or a communal sitting area where travelers or fellow countrymen can stay? Please guide us, and may you be rewarded.

The Answer: To build a mosque or a guesthouse for the sake of Allah for the comfort of Muslims, in which there is reward and the intention is solely to gain reward—in short, for any work that is shariah-compliant as an act of proximity—it is not forbidden at all to spend the sacrificial skin. Just as the Messenger of Allah (peace

and blessings of Allah be upon him) said regarding the sacrifice "Give charity," he also said "and trade" (3) [meaning utilize the skin for charitable ends].

---

1. Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Adhiya, Al-Matba'ah al-Kubra, Bulaq, Egypt, 6/9.
2. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Waqf, Chapter 11, Section 2, Nurani Kutub Khana, Peshawar, 2/262.
3. Sunan Abi Dawood, Kitab al-Dahaya, Bab Habs Luhum al-Adahi, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 3/33.

फतावा रज़विया - जिल्द 20

"यदि उसने इसे दान करने के उद्देश्य से दिरहम के बदले बेच दिया, तो यह जायज़ है क्योंकि यह दान की तरह एक पुण्य कार्य है।" (1) [उर्दू अनुवाद का हिंदी]: यदि दान करने के उद्देश्य से दिरहम के बदले बेचा जाए तो जायज़ है क्योंकि यह दान की तरह पुण्य (कुर्बत) है। (त)

लेकिन मस्जिद के अहाते (फ़ना) में शौचालय बनाना पुण्य नहीं बल्कि वर्जित है क्योंकि मस्जिद को दुर्गंध से बचाना अनिवार्य है। और इसके अहाते का अदब भी उसी के समान है, यहाँ तक कि विद्वानों ने मस्जिद घोषित होने के बाद उसके अहाते में नई दुकानें बनाने की मनाही फरमाई है क्योंकि यह अनादर का कारण है। फतावा आलमगीरिया में है:

"मस्जिद के प्रबंधक के लिए यह जायज़ नहीं है कि वह मस्जिद की सीमा या उसके अहाते में दुकानें बनाए, क्योंकि यदि मस्जिद को दुकान या निवास बना दिया जाए तो उसकी पवित्रता समाप्त हो जाती है, और यह जायज़ नहीं है। अहाता मस्जिद के अधीन है, इसलिए इसका नियम भी मस्जिद के नियम जैसा ही होगा। 'मुहित अल-सरखसी' में इसी प्रकार है।" (2) [उर्दू अनुवाद का हिंदी]: मस्जिद के प्रबंधक को जायज़ नहीं है कि वह मस्जिद की सीमाओं में दुकानें बनाए, क्योंकि यदि मस्जिद या मस्जिद के अहाते को दुकानें बनाया गया तो मस्जिद की गरिमा खत्म हो जाएगी और यह जायज़ नहीं है। जबकि मस्जिद का अहाता भी मस्जिद के अधीन है, तो उसका नियम भी मस्जिद वाला ही होगा, मुहित सरखसी में ऐसा ही है। (त)

हाँ, यदि मस्जिद की सीमाओं और अहाते से दूर यात्रियों और बेघर नमाज़ियों के लिए मस्जिद से संबंधित कोई शौचालय बनाया जाए, तो नेक नीयत के साथ उसका निर्माण या मरम्मत निश्चित रूप से पुण्य और सवाब का कारण है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 227: मौलाना मौलवी बशीर अहमद साहब अलीगढ़ी, बालाई क़िला, प्रथम शिक्षक मदरसा मंज़र-ए-इस्लाम, रविवार, 19 ज़िल-हिज्जा 1324 हिजरी। प्रश्न: धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या कहते हैं कि कुर्बानी की खाल बेचकर मस्जिद बनाना सही है या नहीं? और कोई इमारत जैसे मुसाफ़िरखाना, बैठक का चौपाल जिसमें मुसाफ़िर या अपने बिरादरी के लोग ठहर सकें। बयान करें, आपको पुण्य मिलेगा।

जवाब: मस्जिद या अल्लाह की रज़ा के लिए मुसाफ़िरखाना आदि मुसलमानों के आराम के लिए इमारत बनाना जिसमें सवाब हो और सवाब पाने की ही नियत हो, संक्षेप में हर वह काम जो शरीयत

में पुण्य (क़ुर्बत) है, उसमें क़ुर्बानी की खाल का उपयोग करना कतई मना नहीं है। रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने क़ुर्बानी के संबंध में जैसे 'तसद्दुक़ू (दान करो) फ़रमाया, वैसे ही 'वन्तजिरू' (3) (और लाभ उठाओ) भी फ़रमाया।

---

1. तब्यीन अल-हक़ा'इक़, किताब अल-अज़हिया, अल-मतबा अल-कुबरा, बुलाक, मिस्र, 6/9।
2. फतावा हिन्दिया, किताब अल-वक़्फ़, अध्याय 11, खंड 2, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 2/262।
3. सुनन अबी दाऊद, किताब अल-ज़हाया, बाब हब्स लुहूम अल-अज़ाही, आफताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 3/33।

पृष्ठ 474/630

لو باعها بالدراهم لیتصدق بها جاز لانه قربة کالتصدق ۔ ۱ اگر صدقہ کرنے کی غرض سے دراہم کے بدلے فروخت ہو تو جائز ہے کیونکہ یہ صدقہ کی طرح قربت ہے۔ (ت)

مگر فنائے مسجد میں پاخانہ بنانا قربت نہیں بلکہ ممنوع ہے کہ مسجد کو بوئے بد سے بچانا واجب ہے۔ اور اس کی فنا کا ادب بھی اسی کی مانند ہے یہاں تک کہ علماء نے فنائے مسجد میں بعد مسجدیت جدید دکان بنانے کی ممانعت فرمائی کہ باعث بیحرمتی، فتاوی عالمگیریہ میں ہے:

قیم المسجد لایجوز له ان یبنی حوانیت فی حد المسجد اوفی فنائه لان المسجد اذا جعل حانوتا او مسکنا تسقط حرمته وهذا لا یجوز والفناء تبع للمسجد فیکون حکمه حکم المسجد۔ کذا فی محیط السرخسی ۲۔ مسجد کے منتظم کو جائز نہیں کہ مسجد کی حدود میں دکانیں بنائے، کیونکہ مسجد یا فنائے مسجد کو دکانیں بنایا تو مسجد کی حرمت ساقط ہوگی اور یہ جائز نہیں ہے۔ جبکہ فنائے مسجد بھی مسجد کے تابع ہے تو اس کا حکم بھی مسجد والا ہوگا، محیط سرخسی میں یوں ہے۔ (ت)

ہاں اگر حدود و فنائے مسجد سے دور کوئی پاخانہ مسافروں اور بے گھر نمازیوں کے متعلق مسجد ہے تو اس کی تعمیر یا مرمت ضروری بھی نیت صالحہ سے ضرور قربت و موجب اجر ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۲۷: مولانا مولوی بشیر احمد صاحب علی گڑھی بالائے قلعہ مدرس اول مدرسہ منظر الاسلام یوم یک شنبہ ۱۹ ذی الحجہ ۱۳۲۴ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ کھال قربانی بیچ کر مسجد بنانا درست ہے یا نہیں؟ اور کوئی عمارت مثل مسافر خانہ، نشست کی چوپال جس میں مسافر یا اپنے ہم قوم مقیم ہو سکیں بینوا توجروا الجواب: مسجد یا لوجہ

اللہ مسافر خانہ وغیرہ آرام مسلمانان کی عمارت بنانا جس میں اجر ہو اور حصول اجر ہی کی نیت ہو، بالجملہ ہر اس کام میں جو شرعاً قربت ہو، قربانی کی کھال صرف کرنا ہر گز ممنوع نہیں، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اضحیہ کی نسبت جیسا تصدقوا فرمایا صدقہ کرو، یونہی وانتجروا ۳ بھی

---

۱ تبیین الحقائق کتاب الاضحیۃ المطبعۃ الکبرٰی بولاق مصر ۶/۹ ۲ فتاوٰی ہندیہ کتاب الوقف الباب الحادی عشر الفصل الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۲۶۲/۲ ۳ سنن ابی داؤد کتاب الضحایا باب حبس لحوم الاضاحی آفتاب عالم پریس لاہور ۳/۳۳

Fatawa Razawiyya, Volume 20

It was said, "Perform those deeds which bring reward." (Narrated by Abu Dawood from Nabisha al-Hadhli, may Allah be pleased with him). Imam Zayla'i states in the commentary of Kanz:

[Arabic Box]: "If one sells it for dirhams in order to give those dirhams in charity, it is permissible because it is an act of worship (qurba) like giving charity itself." (Translation: If they are sold for dirhams so that the dirhams can be given in charity, it is permissible because this act is a means of proximity like charity. -T)

It is clear that the actual act of giving charity is not mandatory, but rather being an act of worship is required. Giving charity was also desired for this reason, that it is an act of worship. So whatever is an act of worship has broad scope. Yes, selling it with the intention of personal enrichment to spend on oneself is not permissible. The Hadith states:

[Arabic Box]: "Whoever sells the skin of his sacrificial animal, there is no sacrifice for him." Narrated by al-Hakim and al-Bayhaqi from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). (Translation: Whoever sold the skin of a sacrificial animal, his sacrifice is void. Al-Hakim and Al-Bayhaqi narrated this from Hazrat Abu Hurairah, may Allah be pleased with him. -T)

This is the context [of the Hadith]. And the Hadith in Sahihayn where the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) commanded Mawla Ali (may Allah honor him) regarding the camels of his Hajj sacrifice to give their meat and skins in charity, is evidence for the permissibility of giving charity, not its specific designation [as the only option]. Otherwise, eating and storing would also be forbidden, whereas they are permissible by consensus and textual evidence. That was a specific incident. Specific incidents do not establish general rules. In the same Hadith, there is a command to give their nose-strings and coverings in charity as well; this was the generosity of the Generous One (peace and blessings of Allah be upon him) and not a general legislation. Yes, whoever sold it for wealth-building should give those proceeds in charity because their initial acquisition was through a base manner. And the way for wealth acquired in such a manner is charity. This is the meaning of the text of al-Hidayah. It is stated in al-Hidayah itself:

[Arabic Box]: "The meaning therein is that it was disposed of with the intention of acquiring wealth." (Translation: The reason is that he disposed of it with the intention of making money. -T)

---

1. Tabyin al-Haqa'iq, Book of Sacrifices, Al-Matba'ah al-Kubra al-Amiriyyah, Bulaq, Egypt, 6/9.
2. Al-Mustadrak al-Hakim, Book of Tafsir, Dar al-Fikr, Beirut, 2/390.
3. Sahih al-Bukhari, Book of Hajj Rites, Chapter on Giving Skins of Sacrificial Animals in Charity, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/232.
4. Al-Hidayah, Book of Sacrifices, Matba' Yusafi, Lucknow, 4/448.

फ़तावा-ए-रज़विया, जिल्द २०

इरशाद फ़रमाया "वह काम करो जिसमें सवाब हो", इसे अबू दाऊद ने नबशा अल-हुज़ली (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से रिवायत किया। इमाम ज़ैलई 'शरह कन्ज़' में फरमाते हैं:

[अरबी बॉक्स]: "अगर उन्हें दिरहम के बदले बेचा जाए ताकि उन दिरहमों को सदक़ा (दान) किया जाए, तो यह जायज़ है क्योंकि यह सदक़ा की तरह एक नेक काम (क़ुरबत) है।" १ (तर्जुमा: अगर उनको दरामह के बदले फरोख्त किया ताकि दरामह को सदक़ा करे तो जायज़ है क्योंकि ये सदक़ा की तरह कुर्बत है। -त)

मालूम हुआ कि असल सदक़ा करना ज़रूरी नहीं, बल्कि नेक काम (क़ुरबत) होना ज़रूरी है। सदक़ा भी इसीलिए चाहा गया कि वह क़ुरबत है। तो जो भी क़ुरबत हो, उसमें विस्तार है। हाँ, दौलत जमा करने की नीयत से अपने काम में लाने के लिए उसे बेचना जायज़ नहीं। हदीस:

[अरबी बॉक्स]: "जिसने अपनी क़ुर्बानी की खाल बेची, उसकी क़ुर्बानी नहीं हुई।" २ इसे हाकिम और बैहक़ी ने हज़रत अबू हुरैरा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से रिवायत किया है, जिन्होंने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से इसे सुना। (तर्जुमा: जिस ने कुर्बानी की खाल फरोख्त की तो उस की कुर्बानी न हुई, उस को हाकिम और बैहक़ी ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ी अल्लाह तआला अन्हु से रिवायत किया है। -त)

यही इसका अर्थ है। और सहीहैन की हदीस में मौला अली (कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम) को रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का अपने हज के ऊँटों के बारे में यह हुक्म देना कि उनका गोश्त और खाल सदक़ा कर दें, ३ सदक़ा के जायज़ होने की दलील है, न कि सदक़ा को ही निश्चित (तैय्युन) करने की। वर्ना खाना और जमा करके रखना (इज़्ख़ार) भी मना हो जाता, जबकि वह आम राय (इज्मा) से जायज़ और प्रमाणित है। वह एक विशेष घटना थी। और विशेष घटनाओं से सामान्य नियम नहीं बनते। इसी हदीस में उनके नकेल और झूल (ऊँट के कपड़े) भी सदक़ा करने का हुक्म है, तो यह हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की दरियादिली थी न कि कोई सामान्य क़ानून। हाँ, जिसने पैसा बनाने के लिए खाल बेची, वह उस पैसे को सदक़ा ही करे क्योंकि उसका हासिल करना ग़लत तरीके से हुआ है। और जो माल इस तरह हासिल हो, उसका रास्ता सदक़ा ही है। 'हिदाया' की इबारत का भी यही अर्थ है। खुद 'हिदाया' में फ़रमाया:

[अरबी बॉक्स]: "इसका अर्थ यह है कि उसने धन संचय करने के इरादे से इसका उपयोग किया।" ४ (तर्जुमा: वजह ये है कि उस ने माल बनाने की ग़रज़ से तसर्रुफ़ किया। -त)

---

1. तबीन अल-हक़ाएक़, किताब अल-अज़हिया, अल-मतबा अल-कुबरा अल-अमीरिया, बुलाक, मिस्र, ९/६
2. अल-मुस्तदरक अल-हाकिम, किताब अत-तफ़्सीर, दार अल-फ़िक्र, बेरुत, ३९०/२
3. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-मनासिक, बाब युतसद्दक़ु बिजुलूद अल-हद्यी, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, १/२३२
4. अल-हिदाया, किताब अल-अज़हिया, मतबा यूसुफ़ी, लखनऊ, ४/४४८

ارشاد فرمایا وہ کام کرو جس میں ثواب ہو، رواہ ابوداؤد عن نبشة الهذلي رضی اللہ تعالٰی عنہ (اسے ابو داؤد نے نبشہ ہذلی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ت) امام زیلعی شرح کنز میں فرماتے ہیں :

لو باعها بالدراهم ليتصدق بها جاز لانه قربة كالتصدق 1۔ اگر ان کو دراہم کے بدلے فروخت کیا تاکہ دراہم کو صدقہ کرے تو جائز ہے کیونکہ یہ صدقہ کی طرح قربت ہے۔(ت)

معلوم ہوا کہ عین تصدق لازم نہیں، بلکہ قربت ہونا درکار ہے۔ تصدق بھی اسی لئے مطلوب ہوا کہ قربت ہے۔ تو جو قربت ہو سب کی وسعت ہے۔ ہاں بہ نیت تمول اپنے صرف میں لانے کو اس کے دام کرنا جائز نہیں۔ حدیث :

من باع جلد اضحية فلا اضحية له۔ رواہ الحاکم 2 و البیهقی عن ابی هریرة عن النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ جس نے قربانی کی کھال فروخت کی تو اس کی قربانی نہ ہوئی، اس کو حاکم اور بیہقی نے حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے۔ (ت)

کا یہی محمل ہے۔ اور حدیث صحیحین میں مولٰی علی کرم اللہ وجہہ کو رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا اپنے شتران قربانی حج کی نسبت حکم فرمانا کہ ان کا گوشت پوست صدقہ کردیں 3۔ جوازِ تصدق کی دلیل ہے نہ کہ تعینِ تصدق کی، ورنہ اکل واذخار بھی ممنوع ہو جائے حالانکہ بالاجماع جائز و منصوص ہے۔ وہ واقعہ حال ہے۔ اور وقائع حال کے لئے عموم نہیں، اسی حدیث میں ان کی نکیلیں اور جھولیں تصدق کر دینے کا بھی حکم ہے تو یہ جواد کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی بخشش تھی نہ کہ عام تشریع ، ہاں جس نے تمول کے لئے بیچی وہ ان داموں کو تصدق ہی

کرے کہ اول ان کا حصول بروجہ خبیث ہے۔ اور جو مال یوں حاصل ہو اس کی سبیل تصدق ہے۔

عبارت ہدایہ کا یہی مطلب ہے۔ خود ہدایہ میں فرمایا:

المعنی فیه انه تصرف علی قصد التمول 4۔ وجہ یہ ہے کہ اس نے مال بنانے کی غرض سے تصرف کیا۔ (ت)

---

1 تبیین الحقائق کتاب الاضحیۃ المطبعۃ الکبرٰی الامیریۃ بولاق مصر ۹ / ۶ 2 المستدرک للحاکم کتاب التفسیر دارالفکر بیروت ۲/۳۹۰ 3 صحیح البخاری کتاب المناسک باب یتصدق بجلو د الھدی قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۳۲ 4 الھدایہ کتاب الاضحیۃ مطبع یوسفی لکھنؤ ۴/ ۴۴۸

Fatawa Razawiyya Volume 20

The complete research of this issue along with the removal of doubts is in the humble servant's treatise "Al-Safiyah al-Mowhiyah li Hukm Julud al-Adhiyah". And Allah Almighty knows best.

Issue 448: From Jetpur Kathiawar, sent by Maulvi Noor Muhammad alias Badamiyan son of Qazi Muhammad Hashim, Imam of Masjid Haji Jetpur, 3 Dhu al-Hijjah 1329 AH. To the most sacred presence of the fountain of grace, the most learned of the Ahl al-Sunnah wa al-Jama'ah, the Renewer of the present century, the supporter of the pure nation, His Eminence Maulana Maulvi Mufti Haji Shah Muhammad Ahmed Raza Khan, may Allah continue his blessings and extend his grace upon us. Ameen. From the side of the humblest of servants Noor Muhammad son of Qazi Muhammad Hashim, after Peace be upon you and the mercy of Allah and His blessings, the request is that the Muslims here give the hides of the sacrificial animals for the sake of Allah to their respective neighborhood mosques. And the mosque trustees sell them, keep the money, and pay the Imam's salary from this amount as per need. So, is it permissible or not to donate these sacrificial hides to the mosque and give this money to the Imam or spend it on other necessary expenses of the mosque like buckets, ropes, etc.? Please clarify and be rewarded.

The Answer: Giving sacrificial hides to the mosque for the sake of Allah so that they or their value can be spent by the mosque trustees or administrators on mosque work such as buckets, ropes, lamps, wicks, flooring, repairs, the mu'adhdhin's salary, the Imam's salary, etc., is undoubtedly permissible and a cause of reward and a pious act. It is stated in Tabyin al-Haqa'iq: "[1]جاز لانہ قربۃ کالتصدق" (It is permissible because it is an act of proximity like giving charity. [Translator's note]). Similarly, it is in Hidayah, Kafi, Alamgiri, etc. In the Hadith of Abu Dawud, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "[2]کلوا وادخروا وائتجروا" (Eat, store, and trade/invest [so that there is reward]. [Translator's note]). Even if the Imam is wealthy, the trustees or managers can sell these hides to pay his salary, or if they have already kept money for mosque expenses, they can pay the salary from that.

"فان الجلد قد وصل موضع التقرب وعطاء وظیفۃ امام المسجد ایضاً قربۃ۔" Because the skin has reached the stage of being an act of seeking closeness (to Allah), and giving a stipend to the Imam of the mosque is also an act of seeking closeness, even if it is not an act of seeking closeness for a wealthy person to receive it.

1 Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Adhiyah, Al-Matba'at al-Kubra Bulaq Egypt, 6/9 2 Sunan Abi Dawud, Kitab al-Dhahaya, Bab Habs Luhum al-Adahi, Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/33

फतावा रजविया खंड 20

इस मसले की पूर्ण तहक़ीक़ (शोध) और संशयों के निवारण के साथ फकीर के रिसाले "अस-साफिया अल-मुहिया ली हुक्म जुलूद अल-अज़हिया" में है। और अल्लाह तआला ही सबसे बेहतर जानता है।

मसला 448: जैतपुर काठियावाड़ से, प्रेषक मौलवी नूर मुहम्मद उर्फ बादामियां बिन काज़ी मुहम्मद हाशिम, इमाम मस्जिद हाजी जैतपुर, 3 ज़िलहिज्जा 1329 हिजरी। ख़िदमत-ए-अक़दस अली जनाब फैज़-मआब, अहले सुन्नत व जमाअत के सबसे बड़े आलिम, वर्तमान सदी के मुजद्दिद, पावन मिल्लत के समर्थक, आला हज़रत मौलाना मौलवी मुफ्ती हाजी शाह मुहम्मद अहमद रज़ा ख़ां साहिब, अल्लाह उनकी बरकतें जारी रखे और उनके फ़ैज़ हम पर बनाए रखे, आमीन। बंदों में सबसे हकीर नूर मुहम्मद बिन काज़ी मुहम्मद हाशिम की तरफ से, अस्सलामु अलैकुम व रहमतुल्लाहि व बरकातहू के बाद अर्ज़ यह है कि यहाँ के मुसलमान कुर्बानी की खालों को अपने-अपने मोहल्ले की मस्जिद में अल्लाह के लिए खैरात (दान) देते हैं। और मस्जिद के मुतवल्ली (ट्रस्टी) उन्हें बेचकर कीमत जमा रखते हैं और ज़रूरत के अनुसार इमाम का वेतन उस रकम में से देते हैं। तो क्या ये कुर्बानी की खालें मस्जिद में दान देना और उन पैसों को इमाम को देना या मस्जिद के दूसरे ज़रूरी खर्चों जैसे डोल, रस्सी वगैरह में खर्च करना जायज़ है या नहीं? बयान फरमाएं ताकि आपको सवाब मिले।

अल-जवाब (उत्तर): कुर्बानी की खालों को अल्लाह के लिए मस्जिद में देना ताकि मुतवल्ली या मस्जिद के प्रबंधक उन्हें या उनकी कीमत को मस्जिद के कामों जैसे डोल, रस्सी, चिराग, बत्ती, फर्श, मरम्मत, मुअज़्ज़िन की तनख्वाह, इमाम की तनख्वाह वगैरह में खर्च करें, निस्संदेह जायज़ और सवाब व नेक काम का कारण है। 'तबीन अल-हकाइक' में है: "[1]"جاز لانہ قربۃ کالتصدق (जायज़ है क्योंकि यह सदके की तरह कुरबत (अल्लाह की निकटता प्राप्त करने का साधन) है। [अनुवादक की टिप्पणी])। इसी तरह हिदाया, काफी और आलमगिरी वगैरह में है। अबू दाऊद की हदीस में है, रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "[2]"کلوا وادخروا وائتجروا (खाओ, जमा रखो और तिजारत (कारोबार) करो [ताकि सवाब हो]। [अनुवादक की टिप्पणी])। इमाम चाहे धनी (ग़नी) ही क्यों न हो, उसकी तनख्वाह देने के लिए मुतवल्ली या प्रबंधक इन खालों को बेच सकते हैं, या अगर उन्होंने पहले से मस्जिद के खर्चों के लिए पैसे रखे हैं, तो उनमें से तनख्वाह दे सकते हैं।

"فان الجلد قد وصل موضع التقرب وعطاء وظيفة امام المسجد ايضاً قربة۔" क्योंकि खाल तक़र्रुब (निकटता) के मुकाम तक पहुँच गई है, और मस्जिद के इमाम को वज़ीफा (वेतन) देना भी तक़र्रुब है, हालाँकि धनी व्यक्ति के लिए इसे लेना तक़र्रुब नहीं है।

---

1 तबीन अल-हकाइक, किताब अल-अज़हिया, अल-मतबअतुल कुबरा बोलाक मिस्र 9/6 2 सुनन अबी दाऊद, किताब अल-दहाया, बाब हब्स लुहूम अल-अदाही, आफताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/33

पेज 476/630

اس مسئلہ کی تحقیق تام مع ازاحت اوہام فقیر کے رسالہ "الصافیۃ الموحیۃ لحکم جلود الاضحیۃ" میں ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۴۴۸ : از جیت پور کاٹھیاوار مرسلہ مولوی نور محمد عرف بادامیاں بن قاضی محمد ہاشم امام مسجد حاجی جیت پور ۳ ذی الحجہ ۱۳۲۹ھ بخدمت اقدس علی جناب فیضمآب اعلم اہلسنت و جماعت مجدد مائہ حاضرہ مؤید ملت طاہرہ اعلیحضرت مولانا مولوی مفتی حاجی شاہ محمد احمد رضا خاں صاحب ادام اللہ برکاتہم و مد فیوضاتہم علینا آمین۔ از جانب احقر العباد نور محمد بن قاضی محمد ہاشم کے بعد السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ کے گذارش یہ ہے کہ قربانی کے چمڑوں کو یہاں کے مسلمان اپنے اپنے محلہ کی مسجد میں للہ خیرات دیتے ہیں۔ اور متولیان مسجد ان کو بیچ کر قیمت جمع رکھتے ہیں اور حسب ضرورت امام کا پگارا اس رقم میں سے دیتے ہیں۔ پس یہ قربانی کے چمڑوں کا مسجد میں خیرات دینا اور اس پیسوں کا امام کو دینا یا دوسرے ضروری خرچ مسجد ڈول رسی وغیرہ میں صرف کرنا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: قربانی کے چمڑوں کو للہ مسجد دے دینا کہ انھیں یا ان کی قیمت کو متولی یا منتظمان مسجد مسجد کے کاموں مثلاً ڈول۔ رسی، چراغ، بتی، فرش، مرمت، تنخواہ مؤذن، تنخواہ امام و غیرہ میں صرف کریں، بلاشبہ جائز و باعث اجر و کارِ ثواب ہے۔ تبیین الحقائق میں ہے، جاز لانہ قربۃ کالتصدق ۱ (جائز ہے کیونکہ یہ صدقہ کی طرح قربت ہے۔ت) اسی طرح ہدایہ و کافی وعالمگیری وغیرہ میں ہے۔ ابو داؤد کی حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں : کلوا وادخروا وائتجروا ۲ (کھاؤ اور اٹھا رکھو اور وہ کام کرو جس سے ثواب ہو۔ ت) امام

اگرچہ غنی ہو اس کی تنخواہ دینے کو متولی یا منتظم ان چمڑوں کو بیچ سکتے ہیں، یا پہلے سے انھوں نے مصارف مسجد کے لئے دام رکھے ہیں، تو ان میں سے تنخواہ دے سکتے ہیں۔

فان الجلد قد وصل موضع التقرب وعطاء وظیفۃ امام المسجد ایضاً قربۃ۔ کیونکہ کھال تقرب کے مقام کو پہنچ گئی، امام مسجد کو وظیفہ دینا بھی قربت ہے اگرچہ غنی کو لینا قربت نہیں۔

---

۱ تبیین الحقائق کتاب الاضحیۃ المطبعۃ الکبریٰ بولاق مصر ۹/۶ ۲ سنن ابی داؤد کتاب الضحایا باب حبس لحوم الاضاحی آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۳۳

Fatawa Razviya, Volume 20

[Box at the top] "Even if taking it is not a means of closeness for the rich person but rather permissible according to the Mufti | Rather, it is permissible according to the fatwa-giving opinion. Thus, for the purpose of giving a gift to a wealthy person It was not in the sense of selling for money as a gift for a wealthy person." | it does not come under the meaning of selling. And Allah knows best. (T) And Allah knows best.

Problem 249 & 250: Asked by Hafiz Muhammad Ayaz Sahib from Town Najibabad, District Bijnor, Pathan Locality, 25 Muharram-ul-Haram 1342 AH.

What do the scholars of religion say about this issue: is it permissible to give the skin of a sacrificial animal (Qurbani) to the Imam or Muazzin of a mosque, or to sell it and give the price? What is the ruling if the Imam receives a salary? And for those whose salary is not fixed, but only on Eid some collection is made and given as a gift. They were given the skins etc. of Qurbani on Eid al-Adha, or they take fees for performing marriages in the locality, and this is their livelihood. So, how is it to give the Qurbani skin or its price to such people and what is the ruling? Please clarify and be rewarded. What is the separate ruling for buying livestock from an auction at a pound (Kanji House) or from a court auction related to someone's debt for the purpose of Qurbani?

The Answer:

(1) There is no harm in giving the Qurbani skin or its price to a non-salaried Imam and Muazzin as assistance. It can also be given to a salaried one provided it's not given as part of the salary. For example, if Zaid has employed an Imam and the salary is his responsibility; if he pays it by selling the Qurbani skin, then he is saving his own money and fulfilling his obligation. This is 'Tamawwul' (personal enrichment), and enrichment from Qurbani is not permissible. However, if the residents of the locality have employed the Imam and Muazzin as mosque employees whose salary is the responsibility of the mosque, then the Qurbani skin or its price can be given to the mosque, and the salary can be paid from it. And Allah knows best.

(2) It is not permissible to buy the livestock (Ras) from a Kanji House (pound) auction, nor can Qurbani be performed with it, because it is an unauthorized sale (Bai' Fuzuli). That is, a sale by a non-owner without the owner's permission. Such a sale remains dependent on the owner's permission. An unauthorized sale before permission does not transfer ownership. And a sacrifice cannot be made of someone else's property.

Similarly, an auction in court where the price paid is not more than the claim for which it was auctioned is also without the owner's consent. Yes, for example, if the claim was for one hundred rupees and it was auctioned for one hundred and one, and one hundred rupees were given to the decree-holder and the remaining one rupee to the original owner, and he took it, then this became permission for the sale. Now the buyer will become the owner of that item, and his Qurbani will be valid. And Allah knows best.

Problem 251 to 254: From village Satila, Post Office Mawana Kalan, District Meerut, sent by Majeedullah Khan, 29 Safar 1346 AH.

After praising Allah and invoking blessings upon the Prophet, what do the scholars of the true religion and firm Sharia say regarding these issues:

फ़तावा रज़विया, जिल्द २०

[शीर्ष पर बॉक्स] "भले ही इसे लेना धनी के लिए पुण्य का साधन न हो, बल्कि मुफ़्ती के अनुसार जायज़ हो | बल्कि मुफ़्ती-बिही (जिस पर फ़तवा है) कथन के अनुसार यह जायज़ है। अतः धनी व्यक्ति को उपहार देने के उद्देश्य से तो यह धनी को उपहार देने हेतु पैसों के बदले बेचने के अर्थ में नहीं हुआ।" | यह बेचने के अर्थ में नहीं हुआ। और अल्लाह बेहतर जानता है। (त) और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला २४९ और २५०: प्रेषक हाफ़िज़ मुहम्मद अयाज़ साहब, कस्बा नजीबाबाद, ज़िला बिजनौर, मोहल्ला पठान, २५ मुहर्रम-उल-हराम १३४२ हिजरी।

उलमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि क़ुर्बानी का चमड़ा मस्जिद के इमाम या मुअज़्ज़िन को देना या उसकी कीमत बेचकर देना जायज़ है या नहीं। अगर इमाम तनख़्वाह पाते हैं तो क्या हुक्म है? और जिनकी तनख़्वाह भी मुक़र्रर नहीं, सिर्फ ईद को कुछ बतौर हदीया (उपहार) चंदा करके दे दिया। ईदुल अज़हा को क़ुर्बानी के चर्म आदि दे दिए या मोहल्ले में निकाह ख्वानी (निकाह पढ़ाना) लें, इसी पर उनका गुज़ारा हो। तो ऐसों के लिए क़ुर्बानी का चमड़ा या उसकी कीमत देना कैसा है और क्या हुक्म है? बयान करें और पुण्य पाएं। कांजी हाउस (पशुबाड़ा) की नीलामी का माल या अदालत से किसी व्यक्ति के कर्ज़ के सिलसिले में नीलामी का माल क़ुर्बानी के लिए खरीदने का अलग-अलग क्या हुक्म है?

अल-जवाब:

(१) गैर-तनख़्वाहदार इमाम और मुअज़्ज़िन को सहायता के तौर पर क़ुर्बानी का चमड़ा या उसकी कीमत देने में कोई हर्ज नहीं है। और तनख़्वाहदार को भी, बशर्ते कि तनख़्वाह में न दें। यानी ज़ैद ने इमाम को नौकर रखा और उसकी तनख़्वाह उसके ज़िम्मे है; अगर वह क़ुर्बानी की खाल बेचकर उसे अदा करे तो वह अपना रुपया बचाता है और अपना दायित्व उससे पूरा करता है। यह 'तमव्वुल' (धन संचय) है, और क़ुर्बानी से तमव्वुल जायज़ नहीं है। हाँ, अगर मोहल्ले वालों ने इमाम और मुअज़्ज़िन को मस्जिद का नौकर रखा जिसकी तनख़्वाह मस्जिद के ज़िम्मे है, तो क़ुर्बानी का चमड़ा या उसकी कीमत मस्जिद में देकर उससे तनख़्वाह अदा कर सकते हैं। और अल्लाह बेहतर जानता है।

(२) कांजी हाउस की नीलामी का माल खरीदना जायज़ नहीं है, न ही उसकी क़ुर्बानी हो सकती है क्योंकि वह 'फ़ज़ूली की बैअ' (अनाधिकृत बिक्री) है। यानी मालिक की बिना इजाज़त गैर-मालिक की

बिक्री। और ऐसी बिक्री मालिक की इजाज़त पर निर्भर रहती है। इजाज़त से पहले ऐसी बिक्री स्वामित्व प्रदान नहीं करती। और गैर की मिल्कियत (स्वामित्व) की क़ुर्बानी नहीं हो सकती। इसी तरह कचहरी में नीलामी, जबकि कीमत उस दावे से ज़्यादा न दी गई हो जिसमें वह नीलाम हुआ, वह नीलामी भी मालिक की मर्ज़ी के बिना है। हाँ, उदाहरण के तौर पर अगर सौ रुपये की मांग थी और वह एक सौ एक में नीलाम हुआ, सौ रुपये डिक्री-धारक को दिए गए और बाकी रुपया असली मालिक को, और उसने वह ले लिया, तो यह इस बिक्री की इजाज़त हो गई। अब खरीदार उस चीज़ का मालिक हो जाएगा और उसकी क़ुर्बानी सही है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला २५१ से २५४: मौज़ा सटीला, डाकखाना मवाना कलां, ज़िला मेरठ, प्रेषक मजीदुल्लाह ख़ान, २९ सफ़र १३४६ हिजरी।

अल्लाह की प्रशंसा और नबी पर दुरूद के बाद, उलमा-ए-दीन और शरीअत-ए-मतीन इन मसलों में क्या फ़रमाते हैं:

पृष्ठ ४७७ / ६३०

[اوپر والا خانہ] وان لم یکن اخذہا قربۃ للغنی بل مباحاً علی المفتی | بلکہ مفتی بہ قول پر مباح ہے۔ تو غنی کو ہدیہ دینے کی غرض بہ فلم یکن فی معنی البیع بالدراہم لہدیۃ غنی۔ | سے فروخت کے معنی میں نہ ہوئی، واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت) واللہ تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۲۴۹ و ۲۵۰: مسئولہ حافظ محمد ایاز صاحب از قصبہ نجیب آباد ضلع بجنور محلہ پٹھان ۲۵ محرم الحرام ۱۳۴۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ چرم قربانی امام یا مؤذن مسجد کو دینا یا اس کی قیمت فروخت کرکے دینا جائز ہے یا نہیں۔ اگر پیش امام تنخواہ پاتے ہیں تو کیا حکم ہے۔ اور جن کی تنخواہ بھی مقرر نہیں صرف عید کو کچھ بطور ہدیہ چندہ کرکے دے دیا۔ عید الاضحٰی کو قربانی کے چرم وغیرہ دے دیئے یا محلہ میں نکاح خوانی لیں، اسی پر ان کی گزر اوقات ہو۔ تو ایسوں کے واسطے چرم قربانی یا اس کی قیمت دینا کیسا ہے اور کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا۔ کانجی ہاؤس کے نیلام کی راس عدالت سے کسی شخص کے قرضہ کی بابت کے نیلام کی راس قربانی کے واسطے علیحدہ علیحدہ کیا حکم رکھتی ہے؟ الجواب (۱) امام و مؤذن غیر تنخواہ دار کو بطور اعانت چرم قربانی یا اس کی قیمت دینے میں حرج نہیں، اور تنخواہ دار کو بھی جبکہ تنخواہ میں نہ دیں، یعنی زید نے امام کو نوکر رکھا اور اس کی تنخواہ اس کے ذمہ ہے۔ یہ قربانی کی کھال بیچ کر اسے ادا کرے تو اپنا روپیہ بچاتا اور اپنا مطالبہ اس سے ادا کرتا ہے۔ اور یہ تمول ہے اور قربانی سے تمول جائز نہیں۔ ہاں اگر اہل محلہ نے امام و مؤذن کو مسجد کا نوکر رکھا جس کی تنخواہ ذمہ مسجد ہے تو چرم قربانی یا اس کی قیمت مسجد میں دے کر اس سے تنخواہ ادا کر سکتے ہیں، واللہ تعالٰی اعلم۔ (۲) کانجی ہاؤس کے نیلام کی راس خریدنا جائز نہیں، نہ اس کی قربانی ہوسکے کہ وہ فضولی کی بیع ہے۔ یعنی غیر مالک کی بے اجازت مالک، اور ایسی بیع اجازت مالک پر موقوف رہتی ہے۔ اور بیع

موقوف قبل اجازت مفید ملک نہیں ہوتی۔ اور ملک غیر کی قربانی نہیں ہو سکتی۔ اسی طرح کچہری میں نیلام جبکہ قیمت اس مطالبہ سے زائد نہ دی گئی ہو، جس میں وہ نیلام ہوا، وہ نیلام بھی بے رضائے مالک ہے۔ ہاں مثلاً اگر سو روپے کا مطالبہ تھا اور ایک سو ایک کو نیلام ہوا، سو روپے ڈگری دار کو دئے گئے اور باقی روپیہ اصل مالک کو، اور وہ اس نے لے لیا، تو یہ اس بیع کی اجازت ہو گئی، اب خریدار اس شیئی کا مالک ہو جائے گا۔ اور اس کی قربانی صحیح ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ مسئلہ ۲۵۱ تا ۲۵۴: از موضع سٹیلہ ڈاکخانہ موانہ کلاں ضلع میرٹھ مرسلہ مجید اللہ خاں ۲۹ صفر ۱۳۴۶ھ حامدًا ومصلیاً، کیا فرماتے ہیں علمائے دین و شرع متین مسائل ہٰذا میں:

Fatawa Razvia Volume 20

(1) If we, for the sake of Allah and without considering any special entitlement, give the sacrificial skin to our mosque Imam, will it be permissible or not? (2) Today our Imam is poor; if tomorrow, by the grace of Allah, he becomes a person of means (Sahib-e-Nisab), will it still be permissible to give him the sacrificial skin in that case or not? (3) Is it permissible for a Sayyid to be treated as a recipient for the sacrificial skin and the category of Zakat or not? (4) The owner of the sacrifice can bring the skin of his sacrifice into his own use; so in what kind of expenditures? Besides a bucket, a prayer mat, a water skin, etc., can things like a sieve or a mat also be made or not? Faizullah Khan, Habib Khan, Jahadu Khan, Kale Khan sons of Jang Baz Khan.

The Answer: The obligatory sacrifice (Udhiyah) is fulfilled by the spilling of blood. After that, the meat and skin are his property; he can exercise ownership over it in every way, only commercialization (Tamawwul - turning it into wealth for personal gain) is prohibited. So the skin itself, whether one makes a bucket, a water skin, a book cover, etc., out of it, can be brought into one's own use. It can be given to a Sayyid, it can be given to any wealthy person; so what wrong has the Imam done? Regardless of whether he is a person of means (Sahib-e-Nisab) or not. Yes, selling it with the intention that its price be used for oneself or for any wealthy person is not permissible, whether he is wealthy or not. Similarly, if the Imam is an employee and the skin is given in lieu of his salary, it is impermissible as this is commercialization, i.e., saving money by giving the skin. And if the skin is sold so that its price can be given in charity, then it can be given to an Imam who is not a person of means.

All of this is detailed in our Fatawa and in our treatise "Al-Safiyah al-Muwiyah al-Muhiyah li-Hukm Julud al-Adhiyah". (T) - These are all our Fatawa and in our treatise "Al-Safiyah al-Muwiyah li-Hukm Julud al-Adhiyah", a detailed explanation has been provided. (T)

It is not permissible to give Zakat to the Banu Hashim, nor is it permissible for them to take it. Payments made to them are not valid; this is the apparent report (Zahir al-Riwayah). And this is correct, as we explained in our treatise "Al-Zahr al-Basim fi Hurmat al-Zakat 'ala Bani Hashim". (As we have explained in our treatise "Al-Zahr al-Basim fi Hurmat al-Zakat 'ala Bani Hashim". T) Giving sacrificial leather as compensation for imamat (leading prayers) is also permissible in one situation. That is, if the mosque trustees or the local residents appointed him in such a way that you lead the prayers and your service will be compensated with sacrificial skins. This

situation is also not a form of commercialization. Sacrificial leather, as mentioned, can absolutely be brought into one's own use. The condition of having it dyed is merely a colorful folly.

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

(१) खाल क़ुरबानी की अगर हम लोग बिना किसी रिआयत के किसी इस्तिहक़ाक़-ए-ख़ुदा के वास्ते ख़याल कर के अगर अपने इमाम मस्जिद को दें तो जायज़ होगा या नहीं? (२) आज हमारा इमाम ग़रीब है कल को ख़ुदा के फ़ज़्ल से साहब-ए-निसाब हो गया तो खाल क़ुरबानी इस सूरत में भी देना जायज़ होगा या नहीं? (३) सैय्यद साहब को खाल क़ुरबानी और मद-ए-ज़कात से मश्लोक होना जायज़ होगा या नहीं? (४) साहब-ए-क़ुरबानी अपनी क़ुरबानी की खाल को अपने सर्फ़ में ला सकता है तो किस किस ख़र्च में? डोल, मुसल्ला, मश्क वग़ैरह के इलावा ताड़ी साई वग़ैरह भी बनवा सकता है या नहीं? फ़ैज़ुल्लाह ख़ान, हबीब ख़ान, जहद ख़ान, काले ख़ान पिसर जंग बाज़ ख़ान।

अल-जवाब: वाजिब अज़हिया अराक़त-ए-दम से अदा हो जाता है। इसके बाद लहम व जिल्द उसकी मिल्क हैं, इसमें हर तसर्रुफ़-ए-मालिकाना कर सकता है सिर्फ़ तमव्वुल ममनूअ है। तो खाल ब-ऐनहि, ख़्वाह उसका डोल, मश्क, किताब की जिल्द वग़ैरह बनवा कर अपने सर्फ़ में ला सकता है। सैय्यद को भी दे सकता है हर ग़नी को दे सकता है तो इमाम ने क्या क़सूर किया है। आम अज़ीं कि साहब-ए-निसाब हो या न हो, हाँ इसके दामों से बेचना इस ग़रज़ से कि अपने दाम अपने या किसी ग़नी के सर्फ़ में लाए जाएँ जायज़ नहीं, वो ग़नी हो या ग़ैर, यूँ ही अगर इमाम उसका नौकर है और उसकी तनख़्वाह के बदले खाल दी तो नाजायज़ है कि ये तमव्वुल हुआ यानी खाल दे कर माल बचाना, और अगर खाल इसलिए बेची कि इसके दाम तसद्दुक़ करे तो इमाम ग़ैर साहब-ए-निसाब को दे सकता।

ये तमाम हमारे फ़तावा और हमारे रिसाला- "अल-साफ़ियाह अल-मुवाहियाह अल-मुहियाह ले-हुक्म जुलूद अल-अज़हिया" में मुफ़स्सल बयान हो चुका है। (त)

बनी हाशिम को ज़कात देना जायज़ नहीं, न उन्हें लेना जायज़। न उनके दिए अदा हो, यही ज़ाहिरुर-रिवाया है। और यही सही है कमा बैय्यन्नाहु फ़ी रिसाला-तिना "अज़-ज़हर अल-बासिम फ़ी हुरमत-ए-ज़कात अला बनी हाशिम" (जैसा कि हमने इसको अपने रिसाला "अज़-ज़हर अल-बासिम फ़ी हुरमत-ए-ज़कात अला बनी हाशिम" में बयान किया है। त) इमामत के मुआवज़ा में भी चर्म-ए-क़ुरबानी देना एक सूरत में जायज़ है। वो ये कि मुतवल्लियान-ए-मस्जिद या अहल-ए-मुहल्ला ने इसी तरह उसे मुक़र्रर किया कि तुम इमामत करो क़ुरबानी की खालों से तुम्हारी ख़िदमत की जाएगी, ये सूरत भी सूरत-ए-तमव्वुल नहीं, चर्म-ए-क़ुरबानी जिस तरह मज़कूर हुआ अपने सर्फ़ में मुतलक़न ला सकता है। रंगवाने की शर्त महज़ रंग आमेज़ी हिमाक़त।

(۱) کھال قربانی کی اگر ہم لوگ بلا رعایت کسی استحقاق خدا کے واسطے خیال کر کے اگر اپنے امام مسجد کو دیں تو جائز ہوگا یا نہیں؟ (۲) آج ہمارا امام غریب ہے کل کو خدا کے فضل سے صاحب نصاب ہو گیا تو کھال قربانی اس صورت میں بھی دینا جائز ہوگا یا نہیں؟ (۳) سید صاحب کو کھال قربانی اور مد زکوۃ سے مسلوک ہونا جائز ہوگا یا نہیں؟ (۴) صاحب قربانی اپنی قربانی کی کھال کو اپنے صرف میں لاسکتا ہے تو کس کس خرچ میں؟ ڈول، مصلی، مشک وغیرہ کے علاوہ تاڑی سائی وغیرہ بھی بنوا سکتا ہے یا نہیں؟ فیض اللہ خاں، حبیب خاں، جھد و خاں، کالے خاں پسر جنگ باز خان

الجواب: واجب اضحیہ اراقہ دم سے ادا ہو جاتا ہے۔ اس کے بعد لحم وجلد اس کی ملک ہیں، اس میں ہر تصرف مالکانہ کر سکتا ہے صرف تمول ممنوع ہے۔ تو کھال بعینہ، خواہ اس کا ڈول، مشک، کتاب کی جلد وغیرہ بنوا کر اپنے صرف میں لا سکتا ہے۔ سید کو بھی دے سکتا ہے ہر غنی کو دے سکتا ہے تو امام نے کیا قصور کیا ہے۔ عام ازیں کہ صاحب نصاب ہو یا نہ ہو، ہاں اس داموں سے بیچنا اس غرض سے کہ اپنے دام اپنے یا کسی غنی کے صرف میں لائے جائیں، جائز نہیں، وہ غنی ہو یا غیر، یونہی اگر امام اس کا نوکر ہے اور اس کی تنخواہ کے بدلے کھال دی تو ناجائز ہے کہ یہ تمول ہوا یعنی کھال دے کر مال بچانا، اور اگر کھال اس لئے بیچی کہ اس کے دام تصدق کرے تو امام غیر صاحب نصاب کو دے سکتا۔

وکل ذلك مفصل في فتاونا وفي رسالتنا الصافية الموفية الموحية لحكم جلود الاضحية۔ یہ تمام ہمارے فتاوی اور ہمارے رسالہ۔ "الصافية الموحية لحكم جلود الاضحية" میں مفصل بیان ہو چکا ہے۔ (ت)

بنی ہاشم کو زکوۃ دینا جائز نہیں، نہ انھیں لینا جائز۔ نہ ان کے دیئے ادا ہو، یہی ظاہر الروایۃ ہے۔ اور یہی صحیح ہے کما بیناہ فی رسالتنا "الزھر الباسم في حرمة الزكوة على بنى هاشم" (جیسا کہ ہم نے اس کو اپنے رسالہ "الزھر الباسم في حرمة الزكوة على بنى هاشم" میں بیان کیا ہے۔ ت) امامت کے معاوضہ میں بھی چرم قربانی دینا ایک صورت میں جائز ہے۔ وہ یہ کہ متولیان مسجد یا اہل محلہ نے اسی طرح اسے مقرر کیا کہ تم امامت کرو قربانی کی کھالوں سے تمہاری خدمت کی جائے گی، یہ صورت بھی صورت تمول نہیں، چرم قربانی جس طرح مذکور ہوا اپنے مصرف میں مطلقاً لا سکتا ہے۔ رنگوانے کی شرط محض رنگ آمیزی حماقت۔

Fatawa Rizvia Volume 20

...is. And Allah Almighty knows best.

Issue 255: Sent by Syed Muhammad Hasan Ali Qazi, Mahdiva, Indore district, Jamal Pura neighborhood, on Sunday, 22nd Rabi' al-Thani 1334 AH.

What do the scholars of the religion and muftis of the firm Sharia say about this issue: to what kind of person is it correct and permissible to give the skin of a sacrificial animal? And if the skin of a sacrifice is given to a person who owns the Nisab (threshold of wealth), is the sacrifice valid or not? If the skin of the sacrifice is given to a Nisab-owner on the basis that "he is also the Imam (prayer leader) of the mosque", then is their sacrifice correct and permissible or not? And if the skin of the sacrifice is given to the Imam of a mosque considering it his right, or if that Imam takes those skins forcefully considering it his right, then is it correct and permissible to give them to such a person or not? And is the sacrifice of those people correct and permissible or not? If the skins of sacrifice are used in the construction work of a mosque, or sold to buy prayer mats for the mosque, or used for other works of the mosque, for example, building a water carrier for the mosque, or paying for water supply with its price so that all worshipers can perform ablution, or buying ewers for the mosque for ablution – in all these cases, is the sacrifice correct and permissible or not? Please write with reference to Hadith and verses from authentic books; you will receive a reward on the Day of Judgment from Allah Almighty.

The Answer: Sacrifice (Qurbani) is the name for shedding blood for the sake of Allah. The obligation is fulfilled by this much. Then, three ways have been commanded for its meat and skin: using it directly for oneself, or storing it for a time of need, or performing an act of merit (thawab) with it.

Kulū wa’ddakhirū wa’ttajirū[1]	**Eat, store, and do every work from which merit is gained. (T)**

All the works for the mosque mentioned in the question are included in 'merit'. Only profit-making (tamawwul) from the parts of the sacrificial animal is prohibited, such that its proceeds are used for personal needs.

Man bā'a jilda udhiyyatin falā udhiyyata lahū[2]	**The one who sold the skin of his sacrifice, his sacrifice was not (valid/accepted). (T)**

[1] Sunan Abi Dawood, Kitab al-Dahaya, Bab Habs Luhum al-Adahi, Aftab Alam Press 2/33 [2] Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab al-Tafsir, Dar al-Fikr Beirut 2/390

...है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 255: प्रेषित सैयद मुहम्मद हसन अली काज़ी, महदिवा इलाक़ा इंदौर, मोहल्ला जमाल पुरा, रविवार 22 रबी-उल-सानी 1334 हिजरी।

दीन के विद्वान और शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या कहते हैं कि क़ुरबानी की खाल किस तरह के व्यक्ति को देना सही और जायज़ है? और अगर क़ुरबानी की खाल साहिब-ए-निसाब (धनी व्यक्ति) को दे दें तो क़ुरबानी जायज़ हुई या नहीं? अगर क़ुरबानी की खाल साहिब-ए-निसाब को इस आधार पर दे दी कि "वह मस्जिद के पेश इमाम भी हैं", तो उनकी क़ुरबानी सही और जायज़ हुई या नहीं? और अगर क़ुरबानी की खाल मस्जिद के पेश इमाम का हक़ समझकर उन्हें दी जाए, या वह पेश इमाम उन खालों को अपना हक़ समझकर ज़बरदस्ती ले लें, तो ऐसे व्यक्ति को खाल देना सही और जायज़ है या नहीं? और उन लोगों की क़ुरबानी सही है या नहीं? अगर क़ुरबानी की खालें किसी मस्जिद के निर्माण कार्य में लगा दी जाएँ या उन्हें बेचकर मस्जिद के लिए जाए-नमाज़ बनवा ली जाएँ, या मस्जिद के अन्य कार्यों में उपयोग की जाएँ, जैसे मस्जिद का सक़ाबा (पानी का बर्तन) बनवा लिया जाए, या मस्जिद में उसकी क़ीमत का पानी डलवा दिया जाए ताकि सभी नमाज़ी वज़ू कर सकें, या मस्जिद में आफ़ताबे बनवाए जाएँ ताकि नमाज़ी वज़ू कर सकें, इन सभी स्थितियों में क़ुरबानी सही और जायज़ हुई या नहीं? विश्वसनीय किताबों की हदीसों और आयतों के हवाले से उत्तर लिखें, क़यामत के दिन अल्लाह जल्ला शानुहू के यहाँ सवाब मिलेगा।

उत्तर: क़ुरबानी अल्लाह की रज़ा के लिए ख़ून बहाने का नाम है। वाजिब इतने मात्र से पूरा हो जाता है। फिर इसके मांस और खाल के लिए तीन तरीके बताए गए हैं: वैसे ही अपने इस्तेमाल में लाया जाए, या ज़रूरत के समय के लिए जमा रखा जाए, या उससे पुण्य (सवाब) का काम किया जाए।

कुलू वद्दखिरू वत्तजिरू[1] खाओ और जमा रखो और हर वह काम करो जिससे पुण्य हो। (त)

पुण्य (सवाब) में मस्जिद के वे सभी काम शामिल हैं जिनका उल्लेख प्रश्न में हुआ है। क़ुरबानी के अंगों से केवल धन कमाना (तमव्वुल) वर्जित है कि उनकी क़ीमत करके अपने निजी काम में लाई जाए।

मन बा'आ जिल्दा उधिय्यतिन फ़ला उधिय्यता लहू[2]	**जिसने अपनी क़ुरबानी की खाल बेची उसकी क़ुरबानी नहीं हुई। (त)**

1. सुनन अबी दाऊद, किताब अल-दहाया, बाब हब्स लुहूम अल-अदाही, आफ़ताब आलम प्रेस 2/33
2. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब अल-तफ़्सीर, दार अल-फ़िक्र बेरुत 2/390

पृष्ठ 479/630

ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۵۵: مرسلہ سید محمد حسن علی قاضی، مہدیوا علاقہ اندور محلہ جمال پورہ بروز یک شنبہ تاریخ ۲۲ ربیع الثانی ۱۳۳۴ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ قربانی کی کھال کیسے شخص کو دینا درست ہے اور جائز ہے اور اگر قربانی کی کھال صاحب نصاب کو دے دیں تو قربانی اس کی جائز ہوئی یا نہیں؟ اگر قربانی کی کھال صاحب نصاب کو کہ "وہ پیش امام بھی مسجد کا ہے۔ دے دی، تو قربانی انس کی درست اور جائز ہوئی یا نہیں؟ اور اگر قربانی کی کھال مسجد کے پیش امام کا حق سمجھ کر اس کو دے دی جائے، یا وہ پیش امام ان کھالوں کو اپنا حق سمجھ کر بزور لے تو ان کھالوں کا اس شخص کو دینا درست اور جائز ہے یا نہیں؟ اور قربانی ان لوگوں کی درست ہے اور جائز یا نہیں؟ اگر قربانی کی کھالیں کسی مسجد کی تعمیر کے کام میں لائیں یا ان کو فروخت کر کے مسجد کے جانماز بنوالیں، یا مسجد کے اور کام میں لائیں، مثلاً مسجد کا سقابہ بنوالیں، یا مسجد میں اس کی قیمت کا پانی ڈلوائیں تاکہ سب نمازی وضو کریں، یا مسجد میں آفتابے بنوائے جائیں تاکہ نمازی وضو کریں، ان سب صورتوں میں قربانی درست اور جائز ہوئی یا نہیں؟ بحوالہ حدیث و آیات کتب معتبرہ تحریر فرمائیں اجر ملے گا دن قیامت کے نزدیک اللہ جل شانہ، کے۔

الجواب: قربانی راقتہ دم لوجہ اللہ کا نام ہے۔ واجب اس قدر سے ادا ہو جاتا ہے۔ پھر اس کے گوشت پوست کے لئے تین صورتیں ارشاد ہوئیں ہیں، بعینہٖ اپنے صرف میں لایا جائے، یا وقت حاجت کے لئے ذخیرہ رکھا جائے، یا اس سے ثواب کا کام کیا جائے۔

کلوا وادخروا وائتجروا ۱۔ کھاؤ اور اٹھا رکھو اور ہر وہ کام کرو جس سے ثواب ہو۔ (ت)

ثواب میں وہ مسجد کے سب کام داخل ہیں جو سوال میں مذکور ہوئے اجزائے اضحیہ سے صرف تمول ممنوع ہے کہ اس کے دام کر کے اپنے کام میں لائے جائیں۔

من باع جلد اضحیۃ فلا اضحیۃ لہ ۲۔ **جس نے اپنی قربانی کی کھال فروخت کی اس کی قربانی نہ ہوئی۔ (ت)**

---

۱ سنن ابی داؤد کتاب الضحایا باب حبس لحوم الا ضاحی آفتاب عالم پریس ۲/۳۳ ۲ المستدرک للحاکم کتاب التفسیر دار الفکر بیروت ۲/۳۹۰

Volume 20 Fatawa Rizvia

Just as one can make prayer mats, book bindings, or water skins from the sacrifice's skin for oneself, similarly, one can give it as a gift to a wealthy person, even if that wealthy person is an Imam, provided it is not given as part of his salary. If it is given as salary, and the Imam is an employee of the individual who has to pay the salary from his own pocket, then it is impermissible, as this constitutes enrichment which is forbidden. And if he is an employee of the mosque whose salary is paid by the mosque, then it is not permissible for the individual to give it to the mosque to be given towards the Imam's salary from the mosque's side. The Imam has no right to the skins of the sacrifice, and taking them forcibly is Haraam (forbidden). Allah Almighty says: "Do not consume your wealth among yourselves unjustly" (Al-Baqarah 2:188). And Allah Almighty knows best. (T)

Issue 256: From Kela Khera, Post Office Bazpur, District Nainital, sent by Abdul Majeed Sahib, 11 Dhu al-Qi'dah 1335 AH. In this region, there is a custom to give the skin of the Eid-ul-Adha sacrifice to the Imam of the mosque. Is this permissible or not? Answer: It is permissible to give the sacrificial skin to the Imam of the mosque if he is poor, by giving it as Sadaqah (charity), or if he is wealthy, by giving it as a Hadya (gift). However, if it is given as part of his wages or salary, then there are two scenarios: if he is one's personal employee, it is not permissible to give it as his salary. If he is an employee of the mosque, and the skin is given to the mosque manager for the mosque, and he gives it towards the Imam's salary on behalf of the mosque, then there is no harm in it. And Allah Almighty knows best.

Issue 257: Muhammad Abdul Hafiz Sahib, Mymensingh, Teacher at Madrasa Yakd Sarpost Lakhya, District Mymensingh. What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say regarding this issue: is it permissible or not to use the skin of the sacrifice to build a mosque, white-wash it, repair it, and buy mats and flooring for it? Please state with evidence from clear books and authentic narrations. Only. Answer: It is permissible. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Eat, store, and trade (use for rewardable deeds)." - Narrated by Abu Dawud from Nabsha al-Hadhli (may Allah be pleased with him). Eat and store and spend in works of reward (narrated by Abu Dawud from Nabsha Hadhli, may Allah be pleased with him).

---

1. Al-Quran al-Kareem 2/29

2. Sunan Abi Dawud, Kitab al-Dahaya, Bab Habs Luhum al-Adahi, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/33 Page 480 of 630

खाल की जिस तरह जाय-नमाज़ (प्रार्थना चटाई) या किताबों की जिल्दें या मशकीज़ा अपने लिए बनवा सकता है, वैसे ही किसी धनी व्यक्ति को भी उपहार (हदिया) दे सकता है, चाहे वह धनी व्यक्ति इमाम ही क्यों न हो, बशर्ते कि उसकी तनख्वाह (वेतन) में न दी जाए। और अगर तनख्वाह में दे तो इमाम अगर उसका नौकर है जिसकी तनख्वाह उसे अपने माल से देनी होती है, तो देना नाजायज़ है। क्योंकि यह वही संचय (तमुल्लुल) हुआ जो वर्जित (ममनूअ) है। और अगर वह मस्जिद का नौकर है जिसकी तनख्वाह मस्जिद देती है, तो जायज़ नहीं कि यह मस्जिद में दे दे, और मस्जिद की तरफ़ से इमाम की तनख्वाह में दी जाए। कुर्बानी की खालों में इमाम का कोई हक नहीं है और उसे ज़बरदस्ती लेना हराम है। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "अपने मालों को आपस में बातिल (अन्यायपूर्ण) तरीके से न खाओ"। वल्लाह तआला आलम (और अल्लाह ही बेहतर जानता है)। (त)

मसला २५६: अज़ केला खेड़ा डाकखाना बाज़पुर ज़िला नैनीताल, मुरसला अब्दुल मजीद साहब, ११ ज़ीक़अदा १३३५ हिजरी। इस क्षेत्र में यह प्रथा है कि बकरा ईद की कुर्बानी की खाल मस्जिद के पेश इमाम को देते हैं, यह जायज़ है या नहीं? अल-जवाब (उत्तर): कुर्बानी की खाल इमाम-ए-मस्जिद को देना जायज़ है अगर वह फ़कीर (निर्धन) हो और सदका (दान) के तौर पर दें, या धनी (ग़नी) हो और हदिया (उपहार) के तौर पर दें। लेकिन अगर उसकी उजरत (मजदूरी) और तनख्वाह में दें तो इसकी दो सूरतें (स्थितियाँ) हैं: अगर वह अपना नौकर है तो उसकी तनख्वाह में देना जायज़ नहीं। और अगर वह मस्जिद का नौकर है और खाल मोहतमिम (प्रबंधक) मस्जिद को मस्जिद के लिए दे दी और उसने मस्जिद की तरफ़ से इमाम की तनख्वाह में दे दी, तो इसमें कोई हर्ज नहीं, वल्लाह तआला आलम।

मसला २५७: मोहम्मद अब्दुल हाफ़िज़ साहब, मैमन सिंह, मुदर्रिस (शिक्षक) मदरसा याकूद सरपोस्त लखिया ज़िला मैमन सिंह। क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरह-ए-मतीन इस मसले में कि कुर्बानी की जिल्द (खाल) से मस्जिद बनाना और मस्जिद में चूना लगाना और मरम्मत करना और चटाई व फ़र्श खरीदना जायज़ है या नहीं? स्पष्ट पुस्तकों के प्रमाणों और सही उद्धरणों के साथ बयान फ़रमाएँ। फ़क़त। अल-जवाब (उत्तर): जायज़ है। रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि व सल्लम फ़रमाते हैं: "खाओ और जमा करके रखो और सवाब के कामों में खर्च करो" - इसे अबू दाऊद ने नब्शा अल-हुज़ली रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। खाओ और उठा रखो और सवाब के कामों में खर्च करो (इसे अबू दाऊद ने नब्शा हज़ली रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया)।

१ अल-क़ुरआन अल-करीम २/ २९ २ सुनन अबी दाऊद किताब अल-दहाया बाब हब्स लुहूम अल-अदाही आफ़ताबे आलम प्रेस लाहौर २/ ३३ पेज ४८० ऑफ़ ६३०

کھال کی جس طرح جانماز یا کتابوں کی جلدیں یا مشکیزہ اپنے لئے بنوا سکتا ہے یونہی کسی غنی کو بھی ہدیہ دے سکتا ہے اگر چہ وہ غنی امام ہو، جبکہ اس کی تنخواہ میں نہ دی جائے، اور اگر تنخواہ میں دے تو امام اگر اس کا نوکر ہے جس کی تنخواہ اسے اپنے مال سے دینی ہوتی ہے تو دینا ناجائز۔ کہ یہ وہی تمول ہوا جو ممنوع ہے۔ اور اگر وہ مسجد کا نوکر ہے جس کی تنخواہ مسجد دیتی ہے تو جائز نہیں کہ یہ مسجد میں دے دے، اور مسجد کی طرف سے امام کی تنخواہ میں دی جائے۔ قربانی کی کھالوں میں امام کا کوئی حق نہیں اور اسے جبر لینا حرام ہے۔ قال اللہ تعالیٰ " لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ" واللہ تعالیٰ اعلم۔ اللہ تعالیٰ نے فرمایا: اپنے مالوں کو آپس میں باطل طریقہ سے نہ کھاؤ، واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۲۵۶: از کیلا کھیڑا ڈاکخانہ باز پور ضلع نینی تال مرسلہ عبد المجید صاحب ۱۱ ذی قعدہ ۱۳۳۵ھ اس علاقہ میں یہ رسم ہے کہ بقر عید کی قربانی کی کھال مسجد کے پیش امام کو دیتے ہیں یہ جائز ہے یا نہیں؟ الجواب: قربانی کی کھال امام مسجد کو دینا جائز ہے اگر وہ فقیر ہو، اور بطور صدقہ دیں، یا غنی ہو اور بطور ہدیہ دیں، لیکن اگر اس کی اجرت اور تنخواہ میں دیں تو اس کی دو صورتیں ہیں اگر وہ اپنا نوکر ہے تو اس کی تنخواہ میں دینا جائز نہیں۔ اور اگر وہ مسجد کا نوکر ہے اور کھال مہتمم مسجد کو مسجد کے لئے دے دی اس نے مسجد کی طرف سے امام کی تنخواہ میں دے دی تو اس میں کچھ حرج نہیں، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۵۷: محمد عبد الحافظ صاحب، میمن سنگھ، مدرس مدرسہ یاکد سرپوست لکھیا ضلع میمن سنگھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ قربانی کی جلد سے مسجد بنانا اور مسجد کے چونا لگانا اور مرمت کرنا اور چٹائی و فرش خریدنا جائز ہے یا نہیں؟ بدلائل

کتب صافیہ و عبارات صحیحہ سے بیان فرمایا جائے۔ فقط الجواب: جائز ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: کلو ا و ادخر و ا و ائتجر وا - رواہ ابو داؤد عن نبشة الهذلي رضی اللہ عنہ کھاؤ اور اٹھارکھو اور ثواب کے کاموں میں خرچ کرو (اسے ابو داؤد نے نبشہ ہذلی رضی اللہ عنہ سے روایت کیا)

---

1 القرآن الکریم ۲/ ۲۹ 2 سنن ابی داؤد کتاب الضحایا باب حبس لحوم الاضاحی آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۳۳

May Allah be pleased with him. It is narrated from him. (T) Tabyeen al-Haqa'iq, Fatawa Alamgiriyyah, etc., state:

If it [the hide] was sold for dirhams to give them in charity, it is permissible because it is an act of closeness like charity. (T)

It is proven that specific charity is not mandatory at all times. However, utilizing it for personal gain is prohibited, such as exchanging it for money or something that is consumed for personal expenses. It is stated in Al-Binaya Sharh al-Hidaya by Imam al-Ayni:

The reason for not buying something that cannot be used except after its destruction is that it constitutes an action with the intent of accumulation of wealth, whereas in this case, the aspect of accumulation of wealth has been excluded. (T)

It is obvious that spending on the mosque has no relation to personal gain; rather, such an action is invalid. No person of intellect or knowledge can say such a thing. It is incumbent upon these claimants to first provide evidence from the Pure Shariah that prayer is invalid in a mosque renovated with the proceeds of sacrifice skins. When they attempt to provide evidence, it will be revealed to them that both of their points were completely baseless and false. Repentance is obligatory for them as fabricating lies against the Pure Shariah is a very grave matter. May Allah Almighty grant our brothers the guidance to do good. Amen. And Allah Almighty knows best.

Problem 258 to 264: From Rangoon, Mongol Street, Yunani Dispensary (Yunani Shifa Khana), sent by Hakim Muhammad Ibrahim Randiri, 7 Jumada al-Ula 1336 AH. In this town, it is a custom to give sacrifice skins to the Imam of the mosque. If they are not given, a dispute arises, and the Imam also says, "I am the rightful claimant of the sacrifice skins, they must be given to me," whereas the community members say that it is permissible to give the sacrifice skins to the Imam as a donation, but not by force.

Note: In the original, it is like this, perhaps due to a slip of the scribe's pen; the correct version is that calling it 'tamawwul' (accumulation of wealth) is an invalid act. - 12 Abdul Mannan al-A'zami.

1 Tabyeen al-Haqa'iq, Book of Sacrifice, Al-Matba'ah al-Kubra al-Amiriyyah, Bulaq, Egypt, 9/6 2 Al-Binaya fi Sharh al-Hidaya, Book of Sacrifice, Al-Maktabah al-Imdadiyyah, Makkah al-Mukarramah, 4/190

अल्लाह उनसे प्रसन्न हो। उनसे रिवायत की गई है। (त) तबीयिन अल-हक़ाएक़ और फ़तावा आलमगीरिया वग़ैरह में है:

अगर उसने उसे दिरहम के बदले बेचा ताकि उन दिरहम को सदक़ा करे, तो यह जायज़ है क्योंकि यह सदक़ा की तरह एक नेक कार्य है। (त)

यह साबित हुआ कि विशेष रूप से सदक़ा करना ही ज़रूरी नहीं है बल्कि हर समय। हाँ, इसे अपने फ़ायदे के लिए इस्तेमाल करना मना है, जैसे अपने ख़र्च के लिए रुपयों या किसी ऐसी चीज़ से बदलना जो ख़र्च हो जाती है। इमाम अल-ऐनी की बिनाया शरह हिदाया में है:

खाल के बदले ऐसी चीज़ न ख़रीदना जिसका उपयोग उसे नष्ट करने के बाद ही किया जा सके, इसका अर्थ है धन संचय के इरादे से किया गया कार्य, जबकि इस मामले में धन संचय का पहलू बाहर हो गया है। (त)

ज़ाहिर है कि मस्जिद पर ख़र्च करने का निजी फ़ायदे (तमव्वुल) से कोई लेना-देना नहीं है, बल्कि ऐसा कार्य ग़लत है। कोई भी बुद्धिमान व्यक्ति ऐसा नहीं कह सकता और न ही कोई विद्वान। इन दावेदारों पर अनिवार्य है कि वे पहले पवित्र शरीयत से इसका प्रमाण दें कि जिस मस्जिद की मरम्मत क़ुर्बानी की खाल से हुई हो, उसमें नमाज़ जायज़ नहीं है। जब वे प्रमाण देने का प्रयास करेंगे, तो उन पर यह स्पष्ट हो जाएगा कि उनकी दोनों बातें पूरी तरह से निराधार और असत्य थीं। उन पर तौबा (प्रायश्चित) करना अनिवार्य है क्योंकि पवित्र शरीयत पर झूठ गढ़ना बहुत गंभीर बात है। अल्लाह सर्वशक्तिमान हमारे भाइयों को नेक काम करने की तौफीक दे। आमीन। और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है।

मसाला २५८ से २६४: रंगून, मंगोल स्ट्रीट, यूनानी डिस्पेंसरी (यूनानी शिफ़ा खाना) से हकीम मुहम्मद इब्राहिम रंदीरी द्वारा भेजा गया, ७ जमादी-उल-उला १३३६ हिजरी। इस बस्ती में यह रिवाज है कि क़ुर्बानी की खालें मस्जिद के इमाम को दे दी जाती हैं। अगर न दी जाएँ तो झगड़ा होता है, और इमाम साहब भी कहते हैं, 'मैं क़ुर्बानी की खालों का हक़दार हूँ, मुझे ज़रूर दी जानी चाहिए।' जबकि जमात के लोग कहते हैं कि इमाम साहब को क़ुर्बानी की खालें दान (तबर्रुअन) के रूप में देना जायज़ है, न कि ज़बरदस्ती।

नोट: मूल पाठ में ऐसा ही है, शायद लेखक की कलम की गलती है, और सही यह है कि इसे 'तमव्वुल' कहना ही एक ग़लत बात है। - १२ अब्दुल मन्नान अल-आज़मी।

१ तबीयिन अल-हक़ाएक़, किताब अल-अज़हिया, अल-मतबा अल-कुबरा अल-अमीरिया, बुलाक, मिस्र, ९/६ २ अल-बिनाया फी शरह अल-हिदाया, किताब अल-अज़हिया, अल-मकतबा अल-इमदादिया, मक्का अल-मुकर्रमा, ४/१९०

पृष्ठ ४८१ का ६३०

تعالٰی عنہ۔ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے۔ (ت) تبیین الحقائق وفتاوٰی عالمگیریہ وغیرہما میں ہے:

لو باعہا بالدراہم لیتصدق بہا جاز لانہ قربۃ کالتصدق | اگر دراہم کے بدلے فروخت کیا تاکہ دراہم کا صدقہ کرے تو جائز ہے کیونکہ یہ صدقہ کی طرح قربت ہے۔ (ت)

ثابت ہوا کہ خاص تصدق ضرور نہیں بلکہ ہر وقت۔ ہاں اس سے اپنا تمول ممنوع ہے کہ اپنے خرچ کے لئے روپوں یا کسی ایسی چیز سے بدلے جو خرچ ہو جاتی ہے۔ بنایہ شرح ہدایہ للامام العینی میں ہے:

المعنی فی عدم اشتراہ مالا ینتفع بہ الا بعد استہلاکہ انہ تصرف علی قصد التمول وھو قد خرج عن جہۃ التمول 2 | کھال کے بدلے ایسی چیز نہ خریدنا جس کو ہلاک کرنے کے بعد انتفاع حاصل کی ممانعت کا مطلب ما حصل کرنے کی غرض سے تصرف مراد ہے جبکہ اس صورت میں تمول کی جہت خارج ہو گیا۔ (ت)

ظاہر ہے کہ مسجد میں صرف کرنا تمول سے کوئی علاقہ نہیں رکھتا بلکہ تصرف عہ باطل ہے۔ کوئی ذی شعور ایسا نہیں کہہ سکتا نہ کوئی ذی علم۔ ان مدعیوں پر فرض ہے کہ اولا شرح مطہر سے اس کا ثبوت دیں کہ جس مسجد کی مرمت پر پوست قربانی سے ہوئی ہو اس میں نماز ناجائز ہے۔ جب وہ ثبوت دینے کا ارادہ کریں گے ان پر کھل جائے گا کہ ان کی دونوں باتیں محض بے اصل تھیں و باطل تھیں ان پر توبہ فرض ہے کہ شرع مطہر پر افتراء بہت سخت چیز ہے۔ اللہ تعالٰی ہمارے بھائیوں کو توفیق خیر دے آمین۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۵۸ تا ۲۶۴: از رنگون منگول اسٹریٹ یونانی ڈسپنسری (یونانی شفا خانہ مرسلہ حکیم محمد ابراہیم راندیری ۷ جمادی الاولی ۱۳۳۶ھ اس بستی میں دستور ہے کہ قربانی کی کھالیں مسجد کے پیش امام کو دے دیتے ہیں اگر نہ دی جائے تو جھگڑا بھی ہوتا ہے اور پیش امام صاحب بھی یوں فرماتے ہیں کہ قربانی کی کھالوں کا میں حقدار ہوں، ضرور مجھے دی جائیں، اور اہل جماعت یوں کہتے ہیں کہ پیش امام صاحب کو قربانی کی کھالیں تبرعاً دینا جائز ہیں نہ کہ جبراً۔

عہ: فی الاصل ھکذا لعلہ من قلم الناسخ والصحیح بلکہ اس کو تمول کہنا تصرف باطل ہے۔ ۱۲ عبدالمنان الاعظمی۔

1 تبیین الحقائق کتاب الاضحیۃ المطبعۃ الکبری الامیریۃ بولاق مصر ۹/۶ 2 البنایۃ فی شرح الہدایہ کتاب الاضحیۃ المکتبۃ الامدادیۃ مکہ المکرمہ ۴/ ۱۹۰

Fatawa Rizvia Volume 20

When it is permissible to give as a donation, then giving a part of the price of the remaining hide to the Imam Sahib, and a part to other needy people, is better. Thus, due to a dispute between the two parties, a Maulvi Sahib was appointed as an arbitrator. The arbitrator Maulvi Sahib gave a ruling that all the sacrificial hides should be given to the Imam of the mosque and not to any other needy people, because those people are not entitled to your life and death. And it is not a sin for the Imam to take them by force, and if any sin occurs, I admit that I will take the punishment for that sin on the Day of Judgment; you people should give all the sacrificial hides to the Imam without fear.

One person from the attendees of the gathering said to the Maulvi Sahib that I sacrificed a cow, and two needy people asked for the hide together, should it be given to them or not?

The Maulvi Sahib replied that giving the price of one hide or the hide itself to two needy people is disliked and forbidden. He then said that the other needy person is also a petitioner. The Maulvi Sahib said, let the other petitioner's question go to hell (a vulgar expression used).

Now the question is: (1) Is it permissible for the Imam to take sacrificial hides by force in this way or not? (2) If taken by force, what is the Sharia ruling regarding this Imam? (3) Similarly, for the person who helps someone taking by force, what is the ruling for that helper? (4) If someone does not give the sacrificial hide thinking that the Imam gets a salary, is it permissible for the Imam to curse that person with the wrath of God in front of the gathering or not? (5) What is the ruling regarding the arbitrator Maulvi Sahib who has taken the guarantee for God's accountability on the Day of Judgment? Also, the arbitrator Maulvi Sahib is the Imam of a mosque; how is it to pray behind him? (6) What is the Sharia ruling for the person who turns truth into falsehood? (7) Is it permissible to give one hide as charity to several needy people or not?

Answer: That person lied by saying that the sacrificial hides are his right. Sharia has given options regarding the hides, such as keeping them as they are and bringing them into use, for example as a water skin or...

फ़तावा रिज़विया जिल्द 20

जब स्वेच्छा से देना जायज़ है, तो चमड़े की बाकी कीमत का कुछ हिस्सा इमाम साहब को देना और कुछ हिस्सा अन्य गरीबों को देना अधिक उत्तम है। अतः दोनों पक्षों के बीच विवाद के कारण, एक मौलवी साहब को मध्यस्थ नियुक्त किया गया। मध्यस्थ मौलवी साहब ने यह हुक्म दिया कि कुर्बानी की सारी खालें मस्जिद के इमाम साहब को दे दो और किसी अन्य गरीब को न दो, क्योंकि वे लोग तुम्हारे जीवन और मृत्यु के हकदार नहीं हैं। और इमाम साहब के लिए ज़बरदस्ती लेना भी पाप नहीं है, और यदि पाप होता है, तो मैं स्वीकार करता हूँ कि मैं क़यामत के दिन उस पाप की सज़ा भुगतूँगा; तुम लोग बिना किसी डर के कुर्बानी के सभी चमड़े इमाम साहब को दे दो।

सभा में उपस्थित लोगों में से किसी ने मौलवी साहब से कहा कि मैंने एक गाय की कुर्बानी दी, और दो गरीबों ने एक साथ खाल माँगी, उन्हें दी जाए या नहीं?

मौलवी साहब ने जवाब दिया कि एक खाल की कीमत या खाल दो गरीबों को देना मकरूह (नापसंद) और मना है। उसने फिर कहा कि दूसरा गरीब भी तो माँगने वाला है। मौलवी साहब ने कहा कि दूसरे माँगने वाले के सवाल को उसकी डबर (ग़लत जगह) में जाने दो।

अब सवाल यह है कि: (१) इस तरह ज़बरदस्ती कुर्बानी की खाल इमाम साहब के लिए लेना जायज़ है या नहीं? (२) अगर ज़बरदस्ती ले ली तो इस इमाम साहब के लिए शरीयत का क्या हुक्म है? (३) और इसी तरह जो व्यक्ति ज़बरदस्ती लेने वाले की मदद करे, उस मददगार के लिए क्या हुक्म है? (४) अगर कोई व्यक्ति इस विचार से कि इमाम साहब को वेतन मिलता है, कुर्बानी की खाल न दे, तो क्या इमाम साहब के लिए उस व्यक्ति पर सभा के सामने अल्लाह के गज़ब (प्रकोप) की बद्दुआ करना जायज़ है या नहीं? (५) उस मध्यस्थ मौलवी साहब के बारे में क्या हुक्म है जिसने क़यामत के दिन ईश्वरीय जवाबदेही की गारंटी ली है? साथ ही, मध्यस्थ मौलवी साहब एक मस्जिद के इमाम हैं; उनके पीछे नमाज़ पढ़ना कैसा है? (६) जो व्यक्ति सच को झूठ कर दे उसके लिए शरीयत का क्या हुक्म है? (७) एक खाल कई गरीबों को सदक़ा देना जायज़ है या नहीं?

जवाब: उस व्यक्ति ने झूठ कहा कि कुर्बानी की खालें उसका हक हैं। शरीयत-ए-मुतहरा ने खालों के मामले में इतने विकल्प दिए हैं कि उन्हें ज्यों का त्यों रखकर इस्तेमाल में लाया जाए, जैसे मशक (पानी का थैला) या...

جب تبرعاً دینا جائز ہے تو کچھ حصہ قیمت چرم باقی کے امام صاحب کو دینگے، اور کچھ حصہ دیگر مساکین کو دیا جائے تو زیادہ افضل ہے۔ پس اختلافِ طرفین کی جانب سے ایک مولوی صاحب منصف قرار دیئے، منصف مولوی صاحب نے یوں حکم دیا کہ قربانی کی کھال سب کی سب مسجد کے پیش امام صاحب کو دے دو اور کسی دیگر مساکین کو نہ دو، اس واسطے کہ وہ لوگ تمھاری حیات و ممات کے حقدار نہیں، اور پیش امام صاحب پر جبراً لینے سے بھی گناہ نہیں اور گناہ واقع ہو تو میں یہ اقرار کرتا ہوں کہ حشر کے دن اس گناہ کی سزا میں لے لی، تم لوگ بے خوف قربانی کے سب چمڑے پیش امام صاحب کو دے دو۔

حاضرینِ محفل میں سے کسی صاحب نے ان مولوی صاحب سے یہ عرض کیا کہ میں نے ایک گائے کی قربانی کی، اور دو مسکینوں نے ایک ساتھ چمڑا مانگا، ان کو دیا جائے یا نہیں؟

مولوی صاحب نے جواب دیا کہ ایک چمڑے کی قیمت یا چمڑہ دو مسکینوں کو دینا مکروہ و منع ہے۔ اس نے پھر کہا دوسرا مسکین بھی تو سائل ہے۔ مولوی صاحب نے کہا کہ دوسرے سائل کا سوال اس کی ڈبر میں جانے دو۔

اب سوال یہ ہے کہ: (۱) اس طرح جبراً قربانی کی کھال پیش امام کو لینا جائز ہے یا نہیں؟ (۲) اگر جبراً لے لیا تو اس پیش امام کے حق میں حکم شرعی کیا ہے؟ (۳) اور اسی طرح جو شخص جبراً لینے والے کی مدد کرے، اس مددگار کے حق میں کیا حکم ہے؟ (۴) اگر کوئی شخص اس خیال سے کہ امام صاحب کو تنخواہ ملتی ہے۔ قربانی کی کھال نہ دے تو اس شخص پر امام صاحب کو حاضرینِ مجلس کے ساتھ غضبِ خدا پڑنے کی بددعا کرنا جائز ہے یا نہیں؟ (۵) اس منصف مولوی

صاحب کے حق میں جس نے حشر کے دن مواخذہِ خداوندی کی ضمانت لے لی ہے۔ کیا حکم ہے، نیز منصف مولوی صاحب ایک مسجد کے پیش امام ہیں، ان کے پیچھے نماز پڑھنا کیسا ہے؟ (۶) جو شخص حق کو باطل کردے اس کے حق میں حکم شرعی کیا ہے؟ (۷) ایک کھال کئی مسکینوں کو صدقہ دینا جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: اس شخص نے جھوٹ کہا کہ قربانی کی کھالیں اس کا حق ہے۔ شریعتِ مطہرہ نے کھالوں میں اتنے اختیار دیئے ہیں، وہ صورت کرے کہ بعینہ ان کو باقی رکھ کر استعمال میں لائی جائیں، مثلاً مشک یا

Fatawa-e-Razviya Volume 20

[One may] make a bucket or book bindings from [the skin], or exchange it for something similar that is durable. For example, buy utensils or books in exchange for them. Or give the skin itself to one's relatives or neighbors, even if they are wealthy, or it may be given to a mosque or a religious school. Or sell it for the sake of nearness to Allah and give its proceeds to the poor, needy, students, and other charitable causes, whether to one person or a hundred. This person who said that it is forbidden to give the price of one hide or one hide to two people has spoken a sheer lie and has fabricated against the pure Sharia. And his saying that there is no sin in the Imam taking it by force is his second fabrication against Sharia and making injustice permissible. And his bold audacity to take upon himself whatever punishment there may be for it, considering divine punishment as light, and refuge is sought with Allah, is a word of disbelief (kufr). His leadership in prayer (Imamat) is not permissible. And if the Imam forces people to take hides and does not desist from it, then he too is an open sinner (fasiq mu'lin). Making him an Imam is a sin, and whoever helps him in this forced taking is guilty of a very severe major sin. It is in the Hadith:

"Whoever walks with an oppressor to aid him, knowing that he is an oppressor, has exited from Islam."[1] - (T)

And those who do not give the hide to the Imam, whether he receives a salary or not, there is no Shari'i blame on them because the Sharia did not make it obligatory to give it to the Imam, nor was the hide the right of the Imam such that his right was infringed. Upon this, the severe curse the Imam uttered against that Muslim, saying "he himself became deserving of [Allah's] wrath", refuge is sought with Allah, is because he caused undue distress to a Muslim. And the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"Whoever harms a Muslim has harmed me, and whoever harms me has harmed Allah."[2] - Refuge is sought with Allah. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 265 to 269: From Sambhal, Mohalla Rahman Sarai, sent by Ahmad Khan Sahib, 9 Jumada al-Ula 1337 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: whether the owner of the sacrifice can use the proceeds of the sacrificial animal's hide for their own use or not? And how should the sacrificial meat be distributed? And whether the hide of the sacrifice should be given to the Imam as his right or not? And should it be used for the mosque or in a school of the Quran and

Hadith? And if the barber takes the head of the sacrificial animal considering it his right, should it be given to him or not?

---

[1] Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 619, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 1/72 [2] Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 3632, Maktabah al-Ma'arif, Riyadh, 4/373

फतवा-ए-रजविया खंड 20

[कोई व्यक्ति] चमड़े से डोल या किताबों की जिल्द बनवा ले, या किसी ऐसी ही टिकाऊ चीज़ से बदल ले। उदाहरण के लिए, उनके बदले बर्तन या किताब खरीद ले। या चमड़ा स्वयं अपने रिश्तेदारों, पड़ोसियों को दे दे, चाहे वे धनी ही क्यों न हों, या मस्जिद या धार्मिक मदरसे में दे दिया जाए, या इसे अल्लाह की निकटता के लिए बेचकर इसकी राशि गरीबों, मिस्कीनों, छात्रों और अन्य धर्मार्थ कार्यों में खर्च की जाए, चाहे एक व्यक्ति को दी जाए या सौ को। इस व्यक्ति ने जो कहा कि एक खाल की कीमत या एक खाल दो लोगों को देना मना है, यह सरासर झूठ है और शरीयत मुतहरा पर आरोप लगाया है। और उसका यह कहना कि इमाम द्वारा जबरदस्ती लेने में कोई पाप नहीं है, शरीयत पर उसका दूसरा आरोप है और अन्याय को जायज ठहराना है। और उसकी यह दुस्साहस भरी बात कि उस पर जो भी सजा हो वह उसे अपने ऊपर लेता है, ईश्वरीय दंड को हल्का समझना, अल्लाह की पनाह, कुफ्र का शब्द है। उसकी इमामत जायज नहीं है। और यदि इमाम खालें लेने के लिए जबरदस्ती करे और इससे बाज न आए, तो वह भी खुला गुन्हेगार (फासिक मुअल्लिन) है। उसे इमाम बनाना पाप है, और इस जबरदस्ती में जो उसकी मदद करे वह बहुत गंभीर बड़े पाप (गुनाह-ए-कबीरा) का अपराधी है। हदीस में है:

"जो जानबूझकर किसी ज़ालिम की मदद के लिए उसके साथ चला, वह इस्लाम से निकल गया।"[1] - (त)

और जो लोग इमाम को खाल नहीं देते, चाहे उसे वेतन मिलता हो या न मिलता हो, उन पर कोई शरीयत का इल्जाम नहीं है क्योंकि शरीयत ने इमाम को देना वाजिब नहीं किया था, न ही खाल इमाम का हक था कि उसका हक मारा जाता। इस पर इमाम ने उस मुसलमान को जो कड़ी बद्दुआ दी कि "वह खुद ही क्रोध का पात्र हुआ", अल्लाह की पनाह, इसलिए कि उसने एक मुसलमान को बिना वजह दुख पहुँचाया। और नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

"जिसने बिना किसी शरीयत के कारण के किसी मुसलमान को दुख पहुँचाया, उसने मुझे दुख पहुँचाया, और जिसने मुझे दुख पहुँचाया उसने अल्लाह अज्जवजल को दुख पहुँचाया।"[2] - अल्लाह की पनाह। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है। (त)

मसाला 265 से 269: संभल, मोहल्ला रहमान सराय से, प्रेषक अहमद खान साहिब, 9 जमादी-उल-अव्वल 1337 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: क्या कुर्बानी के जानवर की खाल

की राशि कुर्बानी करने वाला अपने उपयोग में ला सकता है या नहीं? और कुर्बानी का मांस किस तरह वितरित किया जाना चाहिए? और क्या कुर्बानी का चमड़ा इमाम के अधिकार के रूप में उसे दिया जाए या नहीं? और क्या इसका उपयोग मस्जिद में किया जाए या कुरान और हदीस के मदरसे में? और यदि नाई कुर्बानी का सिर अपना हक समझकर लेता है, तो उसे दिया जाए या नहीं?

---

[1] अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 619, अल-मकतबा अल-फैसलिया, बेरूत, 1/72 [2] अल-मुअजम अल-औसत, हदीस 3632, मकतबा अल-मआरिफ, रियाद, 4/373

ڈول یا کتابوں کی جلدیں بنوالے، یا کسی ایسی ہی چیز سے جو باقی رکھی جاتی ہے بدل لے۔ مثلاً ان کے بدلے برتن یا کتاب خرید لے۔ یا بعینہ کھال اپنے عزیزوں، قریبوں خواہ کسی غنی کو دے دے، یا مسجد یا مدرسہ دینی میں دے دی جائے، یا اسے تقریب الی اللہ کے لئے بیچ کر اس کے دام فقراء مساکین طلبہ وغیرہ ہم مصارف خیر کو دئے جائیں، خواہ ایک کو سو کو، یہ جو اس شخص نے کہا کہ ایک چمڑے کی قیمت یا ایک چمڑا دو کو دینا منع ہے۔ محض جھوٹ کہا، اور شریعت مطہرہ پر افتراء کیا، اور اس کا یہ کہنا کہ پیش امام کو جبر اً لینے سے بھی گناہ نہیں، شریعت پر اس کا دوسرا افتراء اور ظلم کو جائز کرنا ہے۔ اور اس پر وہ سخت جرات کہ اس پر جو سزا ہو وہ اپنے ذمہ لی، عذاب الہی کو ہلکا سمجھنا اور معاذ اللہ کلمہ کفر ہے۔ اس کی امامت جائز نہیں، اور پیش امام اگر کھالیں لینے پر جبر کرے اس سے باز نہ رہے تو یہ بھی فاسق معلن ہے۔ اور اس کا امام بنانا گناہ اور اس جبراً لینے میں جو اس کی مدد کرے وہ سخت شدید گناہ کبیرہ کا مرتکب ہے۔ حدیث میں ہے:

من مشی مع ظالم لیعینہ وھو یعلم انہ ظالم فقد خرج من الاسلام [1]- جو دانستہ ظالم کی مدد کو چلا وہ اسلام سے نکل گیا۔ (ت)

اور جو شخص امام کو کھال نہیں دیتے خواہ وہ تنخواہ پاتا ہو یا نہ پاتا ہو، اس میں ان پر کوئی شرعی الزام نہیں کہ امام کو دینا شرع نے واجب نہ کیا تھا، نہ کھال امام کا حق تھی کہ اس کی حق تلفی ہوتی، اس پر جو امام نے اس مسلمان کو وہ سخت بد عا دی کہ "وہ خود ہی مستحق غضب ہوا"، العیاذ باللہ تعالیٰ کہ اس نے مسلمان کو ناحق ایذا دی، اور نبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

من اذی مسلما فقد اذانی ومن اذانی فقد اذی اللہ [2]- جس نے بلا وجہ شرعی کسی مسلمان کو ایذا دی اس نے مجھے ایذا دی اور جس نے مجھے ایذا دی اس نے اللہ عزوجل کو ایذا دی۔ (ت) والعیاذ باللہ تعالٰی۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۶۵تا ۲۶۹: از سنبھل محلہ رحمن سرائے مرسلہ احمد خاں صاحب ۹ جمادی الاولیٰ ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ قربانی کے جانور کی کھال دام صاحب قربانی اپنے مصرف میں لائے یا نہیں؟ اور قربانی کا گوشت کس طرح تقسیم کرے؟ اور قربانی کے چمڑے کو بحق پیش امام دے یا نہیں؟ اور مسجد میں صرف کرے یا مدرسہ علم القرآن و حدیث میں؟ اور سری قربانی کی حجام اپنا حق سمجھ کر لے تو دے یا نہیں؟

---

[1] المعجم الکبیر حدیث ۶۱۹ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۱ / ۷۲ [2] المعجم الاوسط حدیث ۳۶۳۲ مکتبہ المعارف ریاض ۴ / ۳۷۳

Fatawa Razawiyya Volume 20

And should it be spent on the mosque or in a madrassa for the knowledge of Quran and Hadith? And if a barber takes the third part of the sacrifice considering it his right, should it be given or not?

The Answer: The owner of the sacrifice cannot use the money from the sale of the sacrificial skin for his own personal use. It is mentioned in the Hadith: 'من باع جلد اضحيته فلا اضحية له' (Whoever sells the skin of his sacrificial animal, his sacrifice is not accepted/valid.)

It is recommended to divide the meat into three parts: one for oneself, one for friends/relatives, and one for the needy. The prayer leader (Imam) has no inherent right to it; if you give it, it is your choice. However, if he is an employee, it cannot be given as part of his salary. Spending it on both the mosque and religious madrassa is permissible. The barber has no inherent right to it; it is at your discretion to give it. And Allah knows best.

Problem 270: From village Mayondi Buzurg, district Bareilly, requested by Sayyid Amir Alam Hussain Sahib, 26 Shaban 1337 AH. What do the scholars of religion and muftis of the firm Sharia say on the matter of whether it is permissible to spend the price of sacrificial skins on a mosque or not? Some say it is not permissible to use it for the floor and roof, meaning the place where prostration is performed should not be built from the price of sacrificial hides because that price is charity and prostrating on such a place is forbidden. Yes, it is correct if used for the boundaries of the mosque or washrooms etc. And some say if a well etc. is built, there is no harm whether it is in the mosque or elsewhere. And some say that even a well should not be built, as it is from charity money, its water would not be permissible for ablution (Wudu), nor would it be fit for drinking. So, we hope for clarification as to where the price of sacrificial skins should be spent? Is it permissible to use it for a mosque or a well etc. or not?

The Answer: If the sacrificial skin is donated to the mosque, the trustee has the authority to spend it on any mosque-related expense as they see fit. And if the owner himself converts it into cash with the intention of giving it to the mosque, then that money can also be spent on any work for the mosque. However, if the skin is sold with the intention of using the money for personal expenses, then this money is forbidden and impure; it should not be given to the mosque, nor spent on any mosque work. Instead, it should be given as charity to a poor Muslim. The research

of this matter is in our treatise 'Al-Saafiyah al-Muhiya li-Hukm Juloood wal-Udhiyah'. (Al-Mustadrak, Kitab al-Tafsir, Dar al-Fikr, Beirut, 2/390)

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

और क्या इसे मस्जिद में या कुरान और हदीस की शिक्षा के लिए मदरसा में खर्च करना चाहिए? और क्या तीसरे हिस्से की कुर्बानी अगर नाई (हज्जाम) अपना अधिकार समझ कर ले, तो उसे दिया जाए या नहीं?

उत्तर: कुर्बानी की खाल की कीमत कुर्बानी करने वाला अपने इस्तेमाल में नहीं ला सकता। हदीस में है: 'मन बाअ जिल्दा अज़हियतिही फला अज़हियता लहू' (जिसने अपनी कुर्बानी की खाल बेची, उसकी कुर्बानी नहीं हुई।)

मुस्तहब (पसंदीदा) यह है कि मांस के तीन हिस्से किए जाएं एक हिस्सा अपना, एक दोस्तों का और एक गरीबों का। इमाम का इसमें कोई विशेष अधिकार नहीं है, देना आपकी मर्जी है। लेकिन अगर वह नौकर है, तो वेतन के तौर पर नहीं दिया जा सकता। मस्जिद और दीनी मदरसा दोनों में खर्च करना जायज है। नाई का इसमें कोई अधिकार नहीं है, देने का अधिकार (आपकी इच्छा) है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला 270: मौज़ा मियोंडी बुज़ुर्ग, जिला बरेली से सैय्यद अमीर आलम हुसैन साहब द्वारा पूछा गया, 26 शाबान 1337 हिजरी। धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या कहते हैं कि कुर्बानी की खालों की कीमत मस्जिद में लगाना जायज है या नहीं? कुछ लोग कहते हैं कि फर्श और छत में लगाना जायज नहीं है, यानी जिस जगह सजदा किया जाए वह जगह कुर्बानी की खालों की कीमत से न बनाई जाए क्योंकि वह कीमत सदका (दान) है और उस जगह सजदा करना हराम है। हाँ, इस कीमत से मस्जिद की चारदीवारी या गुसलखाना (स्नानगृह) आदि बनवाया जाए तो जायज है। और कुछ कहते हैं कि कुआं आदि बनवा दिया जाए, तो कोई हर्ज नहीं चाहे वह मस्जिद में हो या कहीं और, और कुछ कहते हैं कि कुआं भी न बनाया जाए, क्योंकि वह सदके की कीमत है, उसके पानी से वज़ू जायज न होगा और न ही उसका पानी पीने के काबिल होगा। तो हुज़ूर से उम्मीद है कि इसका सबूत दिया जाए कि कुर्बानी की खालों की कीमत किस काम में खर्च की जाए? आया मस्जिद या कुएं आदि में लगाना जायज है या नहीं?

उत्तर: अगर कुर्बानी की खाल मस्जिद में दे दी, तो मुतवल्ली (ट्रस्टी) को अधिकार है कि वह उसे मस्जिद के जिस काम में चाहे खर्च करे। और अगर मस्जिद में देने की नीयत से खुद उसकी कीमत वसूल की, तो वह कीमत भी मस्जिद के हर काम में खर्च हो सकती है। हाँ, अगर अपने खर्च में लाने

की नीयत से खाल बेची तो यह हराम और गंदी कमाई है, मस्जिद में न दे और न ही मस्जिद के किसी काम में खर्च की जाए, बल्कि किसी गरीब मुसलमान को सदका कर दी जाए। इस मसले की पूरी तहकीक (शोध) हमारे रिसाले 'अल-साफिया अल-मुहिया ली-हुक्म जलूद वल-अज़हिया' में मौजूद है। (अल-मुस्तदरक, किताब अल-तफ़्सीर, दार अल-फ़िक्र, बेरुत, 2/390)

اور مسجد میں صرف کرے یا مدرسہ علم القرآن وحدیث میں؟ اور تیسری قربانی کی حجام اپنا حق سمجھ کر لے تو دے یا نہیں؟

الجواب: قربانی کی کھال کے دام صاحب قربانی اپنے صرف میں نہیں لاسکتا۔ حدیث میں ہے: من باع جلد اضحیته فلا اضحیة له جو اپنی قربانی کی کھال بیچے اس کی قربانی نہ ہوئی۔

مستحب یہ ہے کہ گوشت کے تین حصے کرے۔ ایک حصہ اپنا، ایک احباب کا ایک مساکین کا۔ پیش امام کا اس میں کوئی حق نہیں، دو تو اختیار ہے۔ لیکن اگر وہ اس کا نوکر ہے تو تنخواہ میں نہیں دے سکتا، مسجد اور مدرسہ دینیہ دونوں میں صرف کرنا جائز۔ حجام کا اس میں کوئی حق نہیں، دینے کا اختیار ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۷۰: از موضع میونڈی بزرگ ضلع بریلی مسئولہ سید امیر عالم حسین صاحب ۲۶ شعبان ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ قیمت جلود قربانی مسجد میں لگانا درست ہے یا نہیں؟ بعض کہتے ہیں کہ فرش و چھت میں لگانا درست نہیں، یعنی جس جگہ سجدہ کیا جائے وہ جگہ قیمت جلود قربانی سے نہ بنائی جائے کہ وہ قیمت صدقہ ہے اس جگہ سجدہ کرنا حرام ہے۔ ہاں اس قیمت سے حدودِ مسجد یا غسل خانہ وغیرہ بنایا جائے تو درست ہے۔ اور بعض کہتے ہیں کہ کنواں وغیرہ بنوادیا جائے، تو کچھ حرج نہیں خواہ مسجد میں ہو یا اور کہیں، اور بعض کہتے ہیں کہ کنواں بھی نہ بنایا جائے، کہ وہ قیمت صدقات سے ہے کہ اس کے پانی سے وضو جائز نہ ہوگا، اور نہ اس کا پانی پینے کے قابل ہوگا، تو جناب قبلہ سے امیدوار ہیں

کہ اس کا ثبوت غلامان کو کیوں نہ دیا جائے کہ قیمت جلود قربانی کس کام میں صرف کی جائے آیا مسجد یا کنویں وغیرہ میں لگانا درست ہے یا نہیں؟

الجواب: اگر قربانی کی کھال مسجد میں دے دی تو متولی کو اختیار ہے کہ اسے مسجد کے جس صرف میں چاہے صرف کرے، اور اگر مسجد میں دینے کی نیت سے خود اس کے دام کئے تو وہ دام بھی مسجد کے ہر کام میں صرف ہو سکتے ہیں، ہاں اگر اپنے خرچ لانے کی بہ نیت سے کھال بیچے تو یہ حرام دام خبیث ہیں، مسجد میں نہ دے، نہ مسجد کے کسی کام میں صرف ہوں، بلکہ فقیر مسلمان پر صدقہ کئے جائیں، وتحقق المسئلة فی رسالتنا 'الصافية الموحية لحكم جلود والاضحية' (اس مسئلہ کی تحقیق ہمارے رسالہ 'الصافية الموحية لحكم جلود والاضحية') میں ہے۔ المستدرک کتاب التفسیر دار الفکر بیروت ۲/۳۹۰

Volume 20

Fatawa Razawiyya

...is in it. (T) And Allah Almighty knows best.

Issue 721: From Jazmira, district Faridpur, post office special, sent by Maulana Mufeezuddin Sahib Qazi, 11th Dhul-Qi'dah 1337 AH.

Question: What is your ruling - may Allah Almighty benefit Muslims through your high knowledge and have mercy on you - regarding whether the construction of a mosque using the skin (hide) of a sacrificial animal is permissible or not? Is giving the skin of a sacrificial animal as charity considered voluntary or obligatory? And is transferring ownership (Tamleek) a condition for fulfilling obligatory charity? Likewise, is transferring ownership a condition for fulfilling voluntary charity or not? (T)

Answer: General charity is not absolutely bound by the requirement of transferring ownership (Tamleek), as many hadiths testify to this, and we have researched this in our Fatawa. One hadith is that the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) said: "Whatever you feed your wife is charity for you, and whatever you feed your child is charity for you, and whatever you feed your servant is charity for you." In fact, expiations (kaffarah) for fasting, zihar, and oaths are obligatory, and there is no doubt they are a type of charity, which is why it's not permissible for a wealthy person to eat from them. Despite this, transferring ownership is not mandatory; giving it as permission (ibahat) is permissible, as all jurists have explicitly stated. There is no specific Sharia-mandated duty for the skin of a sacrificial animal itself. It is permissible to use it for oneself or give it as a gift to a wealthy person, so according to Sharia demands...

1. Kanz al-Ummal, Hadith 16321, Mu'assasatur Risalah, Beirut, 6/415

खंड 20

फ़तावा रज़विया

...में है। (त) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 721: जज़मीरा, जिला फरीदपुर, डाकखाना खास से मुफ्ती मुफीज़ुद्दीन साहब क़ाज़ी द्वारा भेजा गया, 11 ज़ुल-क़ादह 1337 हिजरी।

सवाल: आपका क्या इरशाद है और अल्लाह तआला आपके इल्म से मुसलमानों को नफ़ा दे, इस मसले में कि क़ुरबानी के चमड़े से मस्जिद की तामीर (निर्माण) जायज़ है या नहीं? क़ुरबानी के चमड़े का सदक़ा वाजिब है या नफ़्ल? और सदक़ा-ए-वाजिबा की अदायगी में तस्लीक (स्वामित्व प्रदान करना) शर्त है, क्या नफ़ली सदक़ा की अदायगी में भी तस्लीक शर्त है या नहीं? (त)

जवाब: मुतलक़ सदक़ा तस्लीक का पाबंद नहीं है जैसा कि कसीर (अनेक) अहादीस इस पर नाति़क (गवाह) हैं और इसकी तहक़ीक़ हमने अपने फ़तावा में की है। एक हदीस यह है कि हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम का इरशाद है: "जो तूने अपनी बीवी को खिलाया वह तेरे लिए सदक़ा है, और जो तूने अपनी औलाद को खिलाया वह तेरा सदक़ा है, और जो तूने अपने खादिम को खिलाया है वह तेरा सदक़ा है।" बल्कि रोज़े, ज़िहार और क़सम का कफ़्फ़ारा वाजिब है और इसमें कोई शक नहीं कि यह सदक़ा की एक क़िस्म है, इसीलिए धनी (गनी) व्यक्ति को इसे खाना जायज़ नहीं है। इसके बावजूद तस्लीक लाज़मी नहीं है, बतौर इबाहत (इजाज़त) देना जायज़ है जैसा कि तमाम फ़ुक़हा ने इस पर नस (स्पष्ट कथन) फ़र्माई है। क़ुरबानी के चमड़े पर तो कोई शरीअत का मुअय्यन (निश्चित) हुक्म नहीं है, खुद इस्तेमाल करना जायज़ है या किसी धनी को तोहफ़े(हदिया) में दे दे तो शरीअत के मुतालबे के..

1. कंजुल उम्माल, हदीस 16321, मुअस्ससा-तुर-रिसाला, बेरुत, 6/415

पृष्ठ 485 का 630

جلد ۲۰

فتاویٰ رضویہ

میں ہے۔ ت) واللہ تعالیٰ اعلم۔ مسئلہ ۷۲۱: از جزمیرہ ضلع فرید پور ڈاک خانہ خاص مرسلہ مولوی مفیض الدین صاحب قاضی ۱۱ ذیقعدہ ۱۳۳۷ھ

ماقولکم ونفع المسلمین بعلو مکم رحمکم اللہ تعالٰی اندریں کہ تعمیر مسجد از چرم جائز ست یا نہ وتصدق بچرم اضحیہ از قبیل تطوعات ست یا از واجبات، ودر ادائے صدقہ واجبہ تملیک مشروط ست، ھکذا در ادائے صدقہ نافلہ تملیک، مشروط است یا نہ؟

آپ کا کیا ارشاد ہے اور اللہ تعالیٰ آپ کے علوم سے مسلمانوں کو نفع دے، اس مسئلہ میں کہ قربانی کے چرم سے مسجد کی تعمیر جائز ہے یا نہیں؟ قربانی کے چرم کا صدقہ واجب ہے یا نفل؟ اور صدقہ واجبہ کی ادائیگی میں تملیک شرط ہے کیا نفلی صدقہ کی ادائیگی میں بھی تملیک شرط ہے یا نہیں؟ (ت)

الجواب: صدقہ باطلاق عام در گرد تملیک نیست کما نطقت بہ الاحادیث الکثیرہ و حققناہ فی فتاوانا منھا قولہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ما اطعمت زوجتک فھو لك صدقۃ، وما اطعمت ولدک فھو لك صدقۃ، وما اطعمت خادمك فھو لك صدقۃ - بلکہ کفارہ صوم و ظہار و یمین خود واجب ست، و شک نیست کہ از قسم صدقہ است، و لہذا غنی را روا نیست، معہذا تملیک لازم نکردہ اند- اباحت دارد کما نصوا علیہ قاطبۃ بر چرم اضحیہ راسا ھیچ وظیفہ از شرع معین نیست، روا ست کہ باستعمال خود دارد، یا بغنی ہدیہ کند پس او بمعنی

الجواب: مطلق صدقہ تملیک کا پابند نہیں ہے جیسا کہ کثیر احادیث اس پر ناطق ہیں اور اس کی تحقیق ہم نے اپنے فتاویٰ میں کی ہے ایک حدیث یہ ہے کہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام کا ارشاد ہے: جو تو نے اپنی بیوی کو کھلایا صدقہ ہے اور جو تو نے اپنی اولاد کو کھلایا وہ تیرا صدقہ ہے اور جو تو نے اپنے خادم کو کھلایا ہے وہ تیرا صدقہ ہے۔ بلکہ کفارہ صوم، ظہار اور قسم، واجب ہے اور شک نہیں کہ از قسم صدقہ ہے اسی لئے غنی کو کھانا جائز نہیں اس کے باوجود تملیک لازمی نہیں ہے بطور اباحت دینا جائز ہے جیسا کہ تمام فقہاء نے اس پر نص فرمائی ہے۔ چرم قربانی پر تو کوئی شرعی حکم معین نہیں ہے خود استعمال کرنا جائز ہے یا کسی غنی کو ہدیہ کر دے تو شرعی مطالبے کے

1. کنز العمال حدیث ۱۶۳۲۱ موسسة الرسالة بیروت ۶/۴۱۵

Fatawa-e-Razvia Volume 20

[Main Text Body - divided into two columns in original] (Left Column - Persian/Urdu mix): The Sharia demand is not for charity at all, neither obligatory, nor voluntary, nor general, nor specific. Therefore, making the condition of transfer of ownership (Tamleek) to a poor person is an addition to Sharia. Yes, if given to a poor person, it would be a specific voluntary charity, but this does not mean it is impermissible for anyone else. See, the money you spent on building a mosque or on a shroud for the deceased; if given to a poor person, it would also have been a specific voluntary charity, while that does not prevent you from spending it on yourself or on any virtuous deed. Rather, there was a Sharia demand there that building a mosque at a place of need and shrouding the deceased are both obligatory. As for using the sacrificial animal (Adhiya) or its skin for another purpose, there is absolutely no demand such that it could be said that Sharia requires it to be charity and that the use of charity cannot be without transfer of ownership. Beware, there is no demand from Sharia for it to be charity; rather, here the command given is: "Eat, store, and earn reward (Ajar)." And eat, and keep for need, and spend for the sake of reward. Narrated by Abu Dawood from Nabshah al-Hudhali (may Allah be pleased with him) from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). This third part includes all heritages and rewards; mosque construction is also among them. Therefore, it is definitely permissible. And Allah Almighty knows best.

(Right Column - Urdu Translation/Explanation): It is not charity in any way. Neither obligatory, nor voluntary, nor general, nor specific. Therefore, making the condition of transfer of ownership (Tamleek) to a poor person in this matter is an excess over Sharia. Yes, if given to a poor person, it will be a specific voluntary charity; this does not mean that it is not permissible for anyone without a poor person. Look at the money you spent on the construction of the mosque or spent on the shroud of the deceased; if given to a poor person, that too would have become a specific voluntary charity, whereas it does not prevent this thing that you spend it on your own expenses or on any good work. Rather, if building a mosque is necessary or there is a need to provide a shroud, then there is a Sharia demand and both these become obligatory. However, there is no Sharia demand to spend the sacrificial skin on any work so that it could be said that it is Sharia-required to give it as charity and that the use of this charity cannot be without transfer of ownership (Tamleek), whereas Sharia has not given any such command to spend it. Abu Dawood narrated from Hazrat Nabshah al-Hudhali (may Allah be pleased with him) that the Prophet (peace and

blessings of Allah be upon him) said: "Eat, store, and earn reward." He commanded to do these three tasks, whereas the third command includes all virtuous deeds and places of reward. And the construction of a mosque is also a virtuous deed. Therefore, its use for the construction of the mosque is certainly permissible. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 272: From Mulla Muhammad Ismail son of Muhammad Ramadan, in Rangrezan Mosque, Pali. Date: 11 Muharram 1339 AH. What do the scholars of religion and the muftis of the firm Sharia say about this: that all of us in the neighborhood give the skins of the sacrifice to our neighborhood mosque so that help reaches for the mosque's bucket, rope, lamp, and wick, and if instead of our mosque, in other places...

1. Sunan Abu Dawood, Book of Sacrifices, Chapter on Preserving the Meat of Sacrificial Animals, Aftab-e-Alam Press Lahore 33/2 Page 486 of 630

फ़तावा-ए-रजविया जिल्द 20

[मुख्य पाठ - मूल में दो स्तंभों में विभाजित] (बायां स्तंभ - फारसी/उर्दू मिश्रण): शरई मांग कतई सदका नहीं है, न वाजिब, न नफली, न आम, न खास। इसलिए, इसमें गरीब को मालिक बनाने (तम्लीक) की शर्त रखना शरीयत पर ज्यादती है। हाँ, अगर गरीब को दिया जाए तो वह एक खास नफली सदका होगा, लेकिन इसका मतलब यह नहीं कि उसके बिना किसी और काम में इसका इस्तेमाल जायज़ नहीं। देखिए, जो रकम आपने मस्जिद की तामीर (निर्माण) या मय्यत के कफ़न पर खर्च की; अगर किसी गरीब को देते तो वह भी खास नफली सदका होता, जबकि यह बात आपको खुद के खर्च या किसी नेक काम में खर्च करने से नहीं रोकती। बल्कि वहां खुद शरीयत की मांग थी कि ज़रूरत के वक्त मस्जिद बनाना और मय्यत को कफ़न देना, दोनों वाजिब हैं। रही बात कुर्बानी या उसकी खाल को किसी और काम में लाने की, तो शरीयत की ऐसी कोई मांग नहीं है जिससे यह कहा जा सके कि शरीयत इसे सदका बनाना चाहती है और सदके का इस्तेमाल बिना तम्लीक के नहीं हो सकता। खबरदार, शरीयत की तरफ से इसे सदका बनाने की कोई मांग नहीं है; बल्कि यहाँ यह हुक्म दिया गया है: "खाओ, जमा करो और सवाब (अज्र) कमाओ।" और खाओ, ज़रूरत के लिए रखो और सवाब के काम में खर्च करो। इसे अबू दाऊद ने नब्शा अल-हुज़ली (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, उन्होंने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत किया है। यह तीसरा हिस्सा तमाम नेक कामों और सवाब की जगहों को शामिल करता है; मस्जिद का निर्माण भी उन्हीं में से है। इसलिए, यह यकीनन जायज़ है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

(दायां स्तंभ - उर्दू अनुवाद/व्याख्या): तौर पर हरगिज़ सदका नहीं है। न वाजिब, न ही नफली, और न आम न खास, पस इसमें तम्लीक-ए-फकीर (गरीब को मालिक बनाना) की शर्त करना शरीयत पर ज्यादती है। हाँ अगर फकीर को देगा तो खास नफली सदका होगा, इसका यह मतलब नहीं कि फकीर के बिना किसी के लिए रवा (जायज़) नहीं। देखिए जो ज़र (पैसा) आपने मस्जिद की तामीर पर खर्च किया या मय्यत के कफ़न पर खर्च किया, अगर फकीर को देता तो वह भी खास नफली सदका हो जाता जबकि वह इस चीज़ को रोक नहीं रहा कि आप खुद अपने खर्च में या किसी भी कार-ए-खैर (नेक काम) में खर्च करें। बल्कि मस्जिद की तामीर ज़रूरी हो या कफ़न देने की हाजत हो, तो शरई मुतालबा (मांग) है और ये दोनों वाजिब हो जाते हैं। हालांकि चर्म-ए-कुर्बानी (कुर्बानी की खाल) को किसी काम पर खर्च करने का शरअन कोई मुतालबा नहीं है ताकि यह कहा जाए कि इसको सदका करना शरअन मतलूब (वांछित) है और इस सदके का मसरफ (खर्च) तम्लीक के बिना नहीं हो

सकता, जबकि शरीयत ने इसको खर्च करने का कोई भी हुक्म नहीं दिया। अबू दाऊद ने हज़रत नब्शा अल-हुज़ली रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया कि नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: "खाओ, ज़खीरा करो और अज्र कमाओ।" ये तीन काम करने का हुक्म फ़रमाया जबकि तीसरा हुक्म तमाम नेकियों और सवाब वाले मकामात को शामिल है और मस्जिद की तामीर भी नेकी का काम है। लिहाज़ा इसका मसरफ तामीर-ए-मस्जिद के लिए बिल-यकीन जायज़ है। वल्लाहु तआला आलम। (त)

मसला 272: मुल्ला मुहम्मद इस्माइल बिन मुहम्मद रमज़ान की जानिब से, मस्जिद रंगरेज़ां पाली। तारीख 11 मुहर्रम 1339 हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरअ-ए-मतीन कि हम मोहल्ले के सब लोग कुर्बानी की खालें अपने मोहल्ले की मस्जिद में देते हैं ताकि मस्जिद की डोल, रस्सी और चिराग व बत्ती में मदद मिले, और अगर हमारी मस्जिद के सिवा और जगह इन...

1. सुनन अबू दाऊद, किताबुल अज़ाया, बाब हब्स लुहूमिल अज़ाही, आफताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 33/2 पेज 486 of 630

[اصل متن کا خانہ - دو کالموں میں تقسیم] (بایاں کالم - فارسی و اردو آمیز): مطالبہ شرعیہ اصلا صدقہ نیست نہ واجبہ، نہ نافلہ، نہ عامہ، نہ خاصہ، پس شرط تملیک فقیر زیادت است بر شرع است آری اگر بفقیر بخشید صدقہ خاصہ نافلہ شود وایں معنی موجب آں نبود کہ جزیں کار آں جایچ روا نیست نہ بنی کہ زرے کہ بہ بنائے مسجد یا تکفین میت صرف کنی، اگر بفقیرے دہی، نیز صدقہ خاصہ نافلہ بود، وایں معنی منع نہ کند از صرف زر در کار خود یا در کار خیر، بلکہ آنجا خود مطالبہ شرعیہ بود کہ بنائے مسجد بمحل حاجت، و تکفین میت، ہر دو واجب ست، و بصرف اضحیہ یا چرم او بکار دگر اصلا مطالبہ نیست ناگویند کہ مطلوب شرع صدقہ اوہست و مصرف صدقہ جز محل تملیک نباشد بہ صدقہ اش زنہار از شرع مطالبہ نیست، بلکہ ایں جاہ کار فرمودہ اند کلو او اد خروا و اتجروا و خورید، و برائے حاجت بردارید، و بکار ثواب صرف کنید، رواہ ابو داؤد عن نبشة الھذلی رضی اللہ تعالیٰ عنہ عن النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم، ایں سوم خود جمیع میراث و مثوبات را شامل ست، تعمیر مسجد نیز ازاں ست، پس بالیقین رواست و اللہ تعالیٰ اعلم۔

(دایاں کالم - اردو ترجمہ و تشریح): طور پر ہر گز صدقہ نہیں ہے۔ نہ واجب، نہ ہی نفلی، اور نہ عام نہ خاص پس اس میں تملیک فقیر کی شرط کرنا شرع پر زیادتی ہے۔ ہاں اگر فقیر کو دے گا تو خاص نفلی صدقہ ہوگا، اس کا یہ مطلب نہیں کہ فقیر کے بغیر کسی کے لئے روا نہیں، دیکھئے جو زر آپ نے مسجد کی تعمیر پر کیا یا میت کے کفن پر خرچ کیا اگر فقیر کو دیتا تو وہ بھی خاص نفلی صدقہ ہو جاتا جبکہ وہ اس چیز کو مانع نہیں کہ آپ خود اپنے صرف میں یا کسی بھی کارِ خیر میں صرف کریں بلکہ مسجد کی تعمیر ضروری ہو یا کفن دینے کی حاجت ہو، تو شرعی مطالبہ ہے اور یہ دونوں واجب ہو جاتے ہیں حالانکہ چرمِ قربانی کو کسی کام پر خرچ کرنے کا شرعاً

کوئی مطالبہ نہیں ہے تاکہ یہ کہا جائے کہ اس کو صدقہ کرنا شرعاً مطلوب ہے اور اس صدقہ کا مصرف تملیک کے بغیر نہیں ہو سکتا جبکہ شرع نے اس کو صرف کرنے کا کوئی بھی حکم نہیں دیا، ابوداؤد نے حضرت نبشہ الہذلی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا کہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: کھاؤ، ذخیرہ کرو اور اجر کماؤ، یہ تین کام کرنے کا حکم فرمایا جبکہ تیسرا حکم تمام نیکیوں اور ثواب والے مقامات کو شامل ہے اور مسجد کی تعمیر بھی نیکی کا کام ہے۔ لہٰذا اس کا مصرف تعمیر مسجد کے لئے بالیقین جائز ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۲۷۲: از ملا محمد اسمعیل ابن محمد رمضان در مسجد رنگریزاں پالی تاریخ ۱۱ محرم ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین کہ ہم لوگ سب محلہ قربانی کی کھالیں ہمارے محلے کی مسجد میں دیتے ہیں تاکہ مسجد کی ڈول، رسی و چراغ و بتی میں امداد پہنچے، اور اگر سوائے ہماری مسجد کے اور جگہ ان

1 سنن ابو داؤد کتاب الضحایا باب حبس لحوم الاضاحی آفتاب عالم پریس لاہور ۳۳/۲ Page 486 of 630

Fatawa Ridawiyya, Volume 20

If [someone] consumes the skins [of sacrificed animals], then we expel him from the locality; under Sharia, what is the ruling on doing this?

The Answer: Giving the skin of a sacrificial animal to the mosque is permissible but not obligatory. Furthermore, if one spends it on any other permissible use, there is no accountability for him. Based on this, expelling him from the locality is an act of oppression. And Allah knows best.

Problem 734 & 735: From Ambehta, Tehsil Nakur, District Saharanpur, questioned by Syed Muzaffar Sahib, 12 Muharram al-Haram 1339 AH. What do the eminent scholars say about the following written problem: (1) Zaid says that giving the actual skin of the sacrifice to the mosque and spending it for its needs, whether for the muezzin's salary or other mosque requirements, is permissible. Also, for the one who performs the sacrifice to bring it into his own use, whether by making a bucket or in any other way preparing a reliable item for himself, has been called Sharia-permissible. So, if he gives that same bucket which he had prepared for his use to the mosque, Zaid considers it permissible. However, 'Amr considers both these matters impermissible. The reasoning of both is from the texts of Fiqh books like Hidaya and Shami, as the text of Hidaya printed by Asah al-Matabi page 448 states:

[Arabic Text]: And its skin should be given in charity because it is a part of it, or a tool should be made from it to be used in the house like a leather mat, a bag, a sieve, etc. [Urdu Translation in Table]: The skin of the sacrifice should be given in charity because it is part of the sacrifice, or he should put it to use himself at home by making a dining mat, a bag, or a sieve, etc. (T)

Zaid says that when the one performing the sacrifice can prepare and use items from the sacrificial skin for himself, what is the harm if he gives them to the mosque. 'Amr says that the meaning of Sadaqat-ul-Fitr is 'transfer of ownership without recompense' (tamleek bila 'iwad), so giving sacrificial skin to the mosque would not be permissible because a mosque does not have the capacity to 'own' (tamleek). Similarly, the Lawgiver (peace be upon him) commanded the use of prepared sacrificial skin items for oneself in one's house, not for giving that same thing on one's behalf to the mosque. (2) The second question is that if the upper part of the horn of a cow etc. is broken down to the bottom, then in Hidaya, 'Maksurat al-Qarn' (broken horn) is written as absolutely permissible. In Shami, the detail is such that if the break reaches the marrow, it is impermissible, and if the break reaches the

'mushash', i.e., the heads of the bones, it is impermissible. So, the animal whose upper part [is broken] down to the bottom...

[Footnote 1]: Al-Hidaya, Kitab al-Adhiya, Matba' Yusufi Lucknow, 4/248

फ़तावा रज़विया, जिल्द २०

खालों को सर्फ करदे, तो उसको हम महल्ले से ख़ारिज कर देते हैं, अिन्दश शर' ऐसा करना किस हुक्म में दाख़िल है?

अल-जवाब: मस्जिद में चर्म-ए-क़ुरबानी सर्फ कर देना जाइज़ है मगर वाजिब नहीं, दूसरा अगर और किसी जाइज़ सर्फ में खर्च करे उस पर कोई मुआख़ज़ा नहीं, इस बिना पर उसे महल्ले से ख़ारिज कर देना ज़ुल्म है। वल्लाहु तआला आलम।

मसला ७३४ व ७३५: अज़ अम्बेहटा तहसील नकूर ज़िला सहारनपुर मस्ऊला सय्यद मुज़फ़्फ़र साहब, १२ मुहर्रमुल हराम १३३९ हि. उलमा-ए-ज़ी-शान मसला-ए-मुहर्रा-ए-ज़ैल में क्या इरशाद फ़रमाते हैं: (१) ज़ैद पोस्त-ए-क़ुरबानी ब-ऐन-ए-ही मस्जिद में देने को और उसकी ज़रूरियात में खर्च करने को ख़्वाह तनख़्वाह-ए-मुअज़्ज़िन हो या दीगर हवईज-ए-मस्जिद जाइज़ कहता है। और नीज़ क़ुरबानी करने वाले को अपने इस्तेमाल में लाना, ख़्वाह डोल बनाकर या दीगर किसी तरीके से शय-ए-मोतमिद अपने लिए तैयार कराने को शरअन जाइज़ कहा गया, तो उसी डोल को जो उसने इस्तेमाल के लिए तैयार कराया था मस्जिद में अगर दे दे तो ज़ैद मज़कूर उसको जाइज़ रखता है और अम्र इन दोनों अमर को नाजाइज़ कहता है। और इस्तदलाल हर दो का कुतुब-ए-फ़िक़्ह मिस्ल हिदाया व शामी की इबारत से जैसा कि इबारत-ए-हिदाया मतबूआ अस़हुल् मताबे सफ़हा ४४८ में है:

[अरबी इबारत]: व-युतसद्दक़ु बि-जिलदिहा लि-अन्नहु जुज़अुन मिन्हा अव यु'मलु मिन्हु आलतुन तुस्त'मलु फ़िल् बयति कन्नतइ वल-जिराबि वल-ग़िरबालि व-नहविहा इलख़। [उर्दू अनुवाद]: क़ुरबानी की खाल को सदक़ा किया जाए क्योंकि ये क़ुरबानी का जुज़ है या उसको खुद काम में लाकर घर में ख़्वान या थैला या छलनी वग़ैरह बना ले इलख़। (त)

ज़ैद कहता है जबकि पोस्त-ए-क़ुरबानी की अशिया क़ुरबानी करने वाला अपनी ज़ात के लिए तैयार कराकर इस्तेमाल कर सकता है तो वह उनको मस्जिद में दे दे तो क्या हरज है। अम्र कहता है कि सदक़ा-ए-फ़ित्र के मानी तमलीक बिला एवज़ है तो मस्जिद में पोस्त-ए-क़ुरबानी देना जाइज़ न होगा, क्योंकि मस्जिद तमलीक की सलाहियत ही नहीं रखती, ऐसे ही शारे अलैहिस्सलाम ने पोस्त-ए-क़ुरबानी की अशिया तैयार शुदा को अपने नफ़्स के लिए अपने घर में इस्तेमाल करने के लिए हुक्म फ़रमाया न कि मस्जिद में इसी शय को अपनी तरफ़ से दे देने को। (२) दूसरा सवाल ये है कि अगर किसी गाय वग़ैरह के सींग के ऊपर का हिस्सा नीचे तक टूटा हो तो हिदाया में तो मुतलक़न

मक्सूरतुल क़र्न को जाइज़ लिखा है। और शामी में तफ़सील इस तरह कि अगर कसर मुख़ तक पहुंची तो नाजाइज़ है व नीज़ मुशाश यानी रूउस-ए-इज़ाम तक अगर कसर पहुंचे तो नाजाइज़, तो जिस जानवर का ऊपर वाला हिस्सा नीचे तक...

[फुटनोट 1]: अल-हिदाया, किताबुल अज़हिया, मतबा' यूसुफ़ी लखनऊ, ४/२४८

کھالوں کو صرف کردے، تو اس کو ہم محلہ سے خارج کردیتے ہیں، عند الشرع ایسا کرنا کس حکم میں داخل ہے؟ الجواب: مسجد میں چرم قربانی صرف کردینا جائز ہے مگر واجب نہیں، دوسرا اگر اور کسی جائز صرف میں خرچ کرے اس پر کوئی مواخذہ نہیں، اس بناء پر اسے محلہ سے خارج کردینا ظلم ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۷۳۴ و ۷۳۵: از انبیٹھ تحصیل نکور ضلع سہارنپور مسئولہ سید مظفر صاحب ۱۲ محرم الحرام ۱۳۳۹ھ علمائے ذی شان مسئلہ محررہ ذیل میں کیا ارشاد فرماتے ہیں: (۱) زید پوست قربانی بعینہ مسجد میں دینے کو اور اس کی ضروریات میں خرچ کرنے کو خواہ تنخواہ مؤذن ہو یا دیگر حوائج مسجد جائز کہتا ہے۔ اور نیز قربانی کرنے والے کو اپنے استعمال میں لانا، خواہ ڈول بناکر یا دیگر کسی طریقے سے شے معتمد اپنے لئے تیار کرانے کو شرعاً جائز کہا گیا، تو اسی ڈول کو جو اس نے استعمال کے لئے تیار کرایا تھا مسجد میں اگر دے دے تو زید مذکور اس کو جائز رکھتا ہے اور عمرو ان دونوں امر کو ناجائز کہتا ہے۔ اور استدلال ہر دو کا کتب فقہ مثل ہدایہ وشامی کی عبارت سے جیسا کہ عبارت ہدایہ مطبوعہ اصح المطابع صفحہ ۴۴۸ میں ہے:

[عربی عبارت]: ویتصدق بجلدھالانه جزء منها او یعمل منه آلة تستعمل فی البیت کالنطع والجراب والغربال ونحوھا الخ۔ [اردو ترجمہ]: قربانی کی کھال کو صدقہ کیا جائے کیونکہ یہ قربانی کا جز ہے یا اس کو خود کام میں لاکر گھر میں خوان یا تھیلا یا چھلنی وغیرہ بنالے الخ۔(ت)

زید کہتا ہے جبکہ پوست قربانی کی اشیاء قربانی کرنے والا اپنی ذات کے لئے تیار کراکراستعمال کرسکتا ہے تو وہ ان کو مسجد میں دے دے تو کیا حرج ہے۔ عمر وکہتا ہے کہ صدقہ فطر کے معنی تملیک بلا عوض ہے تو مسجد میں پوست قربانی دینا جائز نہ ہوگا، کیونکہ مسجد تملیک کی

صلاحیت ہی نہیں رکھتی ،ایسے ہی شارع علیہ السلام نے پوست قربانی کی اشیاء تیار شدہ کو اپنے نفس کے لئے اپنے گھر میں استعمال کرنے کے لئے حکم فرمایا نہ کہ مسجد میں اسی شئ کو اپنی طرف سے دے دینے کو۔ (۲) دوسرا سوال یہ ہے کہ اگر کسی گائے وغیرہ کے سینگ کے اوپر کا حصہ نیچے تک ٹوٹا ہو تو ہدایہ میں تو مطلقاً مکسورۃ القرن کو جائز لکھا ہے۔ اور شامی میں تفصیل اس طرح کہ اگر کہ اگر مسخ مخ تک پہنچی تو نا جائز ہے و نیز مشاش یعنی رؤس عظام تک اگر کسر پہنچے تو نا جائز ، تو جس جانور کا اوپر والا حصہ نیچے تک

[حاشیہ 1]: الہدایہ کتاب الاضحیۃ مطبع یوسفی لکھنؤ ۴ / ۲۴۸

Fatawa Rizwiya Volume 20

Question: If it is plucked out, will it be permissible or impermissible? Explain and you will be rewarded.

Answer: (1) Zaid's statement is correct. Indeed, it can be spent on virtuous and charitable matters, and one can make things for personal use that remain durable, such as a bucket, a water skin, a book cover, etc. And it can be given to a mosque with even greater priority. Sadaqah (charity) that requires 'Tamleek' (transferring ownership to a poor person) is mandatory in 'Sadaqat-e-Wajiba' (obligatory charities) like Zakat. However, it is not required in every obligatory charity, such as the expiation for fasting, Zihar (a type of oath), and oaths, where providing food is sufficient without the need for 'Tamleek'; permission (Ibahat) is enough, as stated in Fath al-Qadir[1] and other common books. Giving the skin of the sacrificial animal as charity is not inherently obligatory; it is a supererogatory (Nafl) charity. Where did the condition of 'Tamleek' come from in this? Rather, every act of proximity (to God) is permissible. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"Eat, store, and gain reward."[2]

Is giving to a mosque not a rewarded act? Imam Zayla'i says in 'Tabyin al-Haqa'iq': "Because it is an act of proximity like charity."[3]

Is giving to a mosque not an act of proximity? And it is strange logic that giving to a mosque is not permissible because 'Tamleek' to a poor person won't happen, yet a wealthy person keeping it for their own use is permissible—has 'Tamleek' occurred there? There is no power or strength except with Allah, the Most High, the Most Great. And Allah knows best.

(2) 'Qarn' (horn) refers to the upper part. If the visible part is completely broken, there is no harm; hence in 'Hidaya', an animal with a broken horn (Maksur-ul-Qarn) is declared permissible. Yes, if the root comes out from inside such that a hole is left in the head, then it is impermissible. This is the gist from 'Radd al-Muhtar'. And Allah knows best.

Problem 775: From Tilhat, District Shahjahanpur, Mohalla Hindu Patti, sent by Maulvi Diya-ud-Din Sahib, 20 Ramadan 1337 AH.

What is the ruling of the honorable Muftis regarding this? Zaid says that the skins of Qurbani (sacrifice) and Aqiqah can be used for the expenses of a mosque and

madrasa. Bakr's opinion is that it should be given to a poor person who can then spend it.

---

[1] Fath al-Qadir, Kitab al-Zakat, Bab Man Yajuzu Daf' al-Sadaqah etc., Maktaba Nooria Razvia, Sukkur, 2/209 [2] Sunan Abi Dawood, Kitab al-Dahaya, Bab Habs Luhum al-Adahi, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/33 [3] Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Adhiyah, Al-Matba'at al-Kubra al-Amiriyyah, Bulaq, Egypt, 9/6

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

प्रश्न: क्या वह उखड़ गया तो जायज़ होगा या नाजायज़? बयान फ़रमाएं सवाब पाएं।

उत्तर: (1) ज़ैद का कथन सही है। बेशक इसे नेक और भलाई के कामों में खर्च कर सकते हैं, और अपने लिए ऐसी चीज़ जो स्थायी रहकर उपयोग में आए, जैसे डोल, मश्क, किताब की जिल्द वगैरह बना सकते हैं और इसे प्राथमिकता के साथ मस्जिद में दे सकते हैं। सदक़ा जिसमें 'तम्लीक' (फ़कीर को मालिक बनाना) अनिवार्य है, वह ज़कात जैसे 'सदक़ात-ए-वाजिबा' (अनिवार्य दान) में है। हर अनिवार्य सदक़ा में भी नहीं, जैसे रोज़े का कफ़्फ़ारा, ज़हार और क़सम, कि उनके भोजन में फ़कीर की तम्लीक की आवश्यकता नहीं, केवल इबाहत (अनुमति) भी पर्याप्त है, जैसा कि फ़त्हुल क़दीर[1] और अन्य सामान्य पुस्तकों में उल्लेखित है। कुर्बानी की खाल का सदक़ा मूलतः अनिवार्य नहीं है, यह एक नफ़्ली (ऐच्छिक) सदक़ा है। इसमें तम्लीक की शर्त कहाँ से आई, बल्कि हर 'क़ुर्बत' (पुण्य कार्य) जायज़ है। नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

"खाओ, संचित करो और पुण्य का कार्य करो।"[2]

क्या मस्जिद में दान देना पुण्य का कार्य नहीं? इमाम ज़ैला'ई 'तबीनुल हक़ायक़' में फ़रमाते हैं: "क्योंकि यह सदक़ा की तरह एक क़ुर्बत (पुण्य कार्य) है।"[3]

क्या मस्जिद में देना क़ुर्बत नहीं? और यह अजीब तर्क है कि मस्जिद में देना तो जायज़ नहीं क्योंकि फ़कीर की तम्लीक नहीं होगी, और एक धनी व्यक्ति का इसे अपने स्वयं के उपयोग में रखना जायज़ है—क्या वहाँ फ़कीर की तम्लीक हो गई? अल्लाह के सिवा न कोई शक्ति है न कोई सामर्थ्य, जो बहुत बुलंद और महान है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

(2) 'क़र्न' (सींग) ऊपरी हिस्से को कहते हैं। जो दिखाई देता है अगर वह पूरा टूट जाए तो कोई हर्ज नहीं, इसलिए 'हिदाया' में 'मक्सूरतुल क़र्न' (टूटे सींग वाला जानवर) को जायज़ बताया गया है। हाँ, अगर अंदर से उसकी जड़ निकल आए जिससे सिर में जगह खाली हो जाए, तो नाजायज़ है। 'रद्दुल मुहतार' का यही सार है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

समस्या 775: तिलहट, ज़िला शाहजहाँपुर, मोहल्ला हिंदू पट्टी से, प्रेषक: मौलवी ज़ियाउद्दीन साहब, 20 रमज़ान 1337 हिजरी।

सम्मानित मुफ़्तियों का इस बारे में क्या निर्देश है? ज़ैद कहता है कि कुर्बानी और अक़ीक़ा की खाल मस्जिद और मदरसे के खर्च में आ सकती है। बक्र का कहना है कि किसी फ़कीर को दी जाए, वह उसे खर्च कर सकता है।

---

[1] फ़त्हुल क़दीर, किताबुज़ ज़कात, बाबू मन यजूज़ु दफ़उस्सदक़ह आदि, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर, 2/209 [2] सुनन अबी दाऊद, किताबुज़्ज़हाया, बाबू हब्सि लुहूमिल अज़ाही, आफ़ताबे आलम प्रेस, लाहौर, 2/33 [3] तबीनुल हक़ायक़, किताबुल अज़हिया, अल-मतबअतुल कुबरा अल-अमीरिया, बुलाक, मिस्र, 9/6

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۰

اکھڑ گیا وہ جائز ہو گا یا نا جائز ہو گا؟ بینوا توجروا

الجواب: (۱) زید کا قول صحیح ہے۔ بیشک اسے امورِ بر و خیر میں صرف کر سکتے ہیں، اور اپنے لئے ایسی چیز جو باقی رہ کر استعمال کی جائے جیسے ڈول۔ مشک، کتاب کی جلد وغیرہ بنا سکتے ہیں اور اسے بدرجہ اولٰی مسجد میں دے سکتے ہیں، تصدق جس میں تملیک فقیر ضرور ہے۔ صدقاتِ واجبہ مثل زکاۃ میں ہے ہر صدقہ واجبہ میں بھی نہیں، جیسے کفارہ صیام و ظہار و یمین کہ ان کے طعام میں تملیکِ فقیر کی حاجت نہیں اباحت بھی کافی ہے، کما فی فتح القدیر ۱ وغیرہ عامۃ الکتب (فتح القدیر وغیرہ عام کتب میں جیسا کہ موجود ہے۔ت) چرمِ قربانی کا تصدق اصلا واجب نہیں، ایک صدقہ نافلہ ہے۔ اس میں اشتراطِ تملیک کہاں سے آیا، بلکہ ہر قربت جائز ہے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

کلو وادخروا وائتجروا ۲۔ کھاؤ اور ذخیرہ رکھو اور ثواب کا کام کرو۔

کیا مسجد میں دینا ثواب کا کام نہیں امام زیلعی تبیین الحقائق میں فرماتے ہیں:لانہ قربۃ کالتصدق ۳ (کیونکہ یہ صدقہ کی طرح قربت ہے۔ت)

کیا مسجد میں دینا قربت نہیں۔ اور عجیب منطق یہ ہے کہ مسجد میں دینا تو جائز نہیں کہ تملیکِ فقیر نہ ہو گی، اور غنی کا اپنے صرف میں رکھنا جائز اس میں تملیکِ فقیر ہو گئی ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

(۲) قرن اوپر ہی کے حصے کو کہتے ہیں۔ جو ظاہر ہوتا ہے وہ اگر کل ٹوٹ گیا حرج نہیں ولہذا ہدایہ میں مکسورۃ القرن کو جائز فرمایا، ہاں اگر اندر سے اس کی جڑ نکل آئی کہ سر میں جگہ خالی ہو گئی، تو نا جائز ہے۔ ردالمختار کا یہی مفاد ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۷۷۵: از تلہٹ ضلع شاہجہانپور محلہ ہند و پٹی مرسلہ مولوی ضیاء الدین صاحب ۲۰ رمضان ۱۳۳۷ھ

مفتیانِ کرام ذوی الاحترام کا اس بارے میں کیا ارشاد ہے۔ زید کہتا ہے کہ جلدِ قربانی و عقیقہ مسجد ومدرسہ کے صرف میں آسکتی ہے۔ بکر کا قول ہے کسی فقیر کو دی جائے وہ خرچ کر سکتا ہے

---

۱ فتح القدیر کتاب الزکوٰۃ باب من یجوز دفع الصدقۃ الخ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۲/۲۰۹ ۲ سنن ابی داؤد کتاب الضحایا باب حبس لحوم الاضاحی آفتاب عالم پریس لاہور ۲/۳۳ ۳ تبیین الحقائق کتاب الاضحیۃ المطبعۃ الکبریٰ الامیریہ بولاق مصر ۹/۶

Because this is charity, and the details of charities have been provided by the Divine Word: "Alms are only for the poor..."[1] The verse of Surah At-Tawbah (Charities are specifically for the poor. - T). And the command of Allah the Almighty is:

"If you differ in anything among yourselves, refer it to Allah and His Messenger"[2] | If you dispute in any matter, then refer it back to Allah and the Messenger. (T)

Therefore, recourse was made to the Word of the Lord. Also, Bakr states that assuming the statement of Zaid is correct, what is its source? It is hoped that the issue will be explained along with the citation of texts. That's all.

Answer: Undoubtedly, in every dispute, it is necessary to refer to Allah and His Messenger. But where does everyone have the competence for direct recourse? See right here, in the Noble Verse, 'Sadaqat' (charities) refers to Zakat, as it is stated therein: "and those employed to collect it"[3] (those working on charities. - T). And Bakr included sacrifice (Qurbani) and Aqiqa in it, without seeing that concerning its meat, the Great Quran itself states: "Then eat thereof"[4] eat from it yourselves too. Now where remains that detail of charities which was stated restrictively in this Noble Verse: "Alms are only for the poor"[5] (Charities are for the poor. The Verse - T). He also didn't understand that even the common people call it sacrifice (Qurbani) and not charity (Sadaqah), thus every act of nearing [Allah] is permissible in it. Therefore, Imam Zayli'i in the commentary of Kanz al-Daqaiq stated: "Because it is an act of nearing like charity"[6] (Because like charity, this is an act of nearing. - T). Yes, when we referred to Allah (Mighty and Majestic is He) regarding this specific issue, we found His command:

"Then eat thereof and feed the distressed, the poor"[7] | Eat from it yourselves and feed the needy poor. (T)

The word 'feeding' (it'am) showed that charity is not mandatory, rather permissibility is sufficient. Which is purely an act of nearing. When recourse was made to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), the Prophet's statement was found:

[1] Al-Quran al-Karim 9/60 [2] Al-Quran al-Karim 4/59 [3] Al-Quran al-Karim 9/60 [4] Al-Quran al-Karim 22/28-36 [5] Al-Quran al-Karim 9/60 [6] Tabayin al-Haqa'iq, Kitab al-Adhiyah, Al-Maktabah al-Kubra al-Amiriyyah, Bulaq Egypt, 6/9 [7] Al-Quran al-Karim 22/28

जिल्द २० फ़तावा रज़विया

चूंकि यह सदक़ा है और सदक़ात (दान) का विवरण ईश्वरीय वाणी ने दे दिया है: "दान तो केवल फ़क़ीरों के लिए है..."[1] आयत, सूरह अत-तौबा (सदक़ा विशेष रूप से फ़क़ीरों के लिए है। - त)। और अल्लाह तआला का आदेश है:

"यदि तुम किसी बात में विवाद करो, तो उसे अल्लाह और उसके रसूल की ओर लौटा दो"[2] | यदि तुम किसी मामले में विवाद करो, तो उसे अल्लाह और रसूल की ओर फेरो। (त)

इसलिए ईश्वरीय वाणी की ओर रुजू किया गया। साथ ही बक्र का बयान है कि जैद के कथन की सत्यता मान लेने पर, उसका स्रोत कहाँ है? आशा है कि मसले का स्पष्टीकरण मूल उद्धरणों के साथ फ़रमाया जाएगा। फ़क़त।

उत्तर: निस्संदेह, हर विवाद में अल्लाह और रसूल ही की ओर रुजू करना आवश्यक है। लेकिन हर किसी में बिना किसी माध्यम के रुजू करने की योग्यता कहाँ? यहीं देखिए, पवित्र आयत में 'सदक़ात' से मुराद ज़कात है, क्योंकि उसी में फ़रमाया गया है: "और उस पर काम करने वालों के लिए"[3] (सदक़ात पर काम करने वालों पर। - त)। और बक्र ने इसमें क़ुर्बानी और अक़ीक़ा को शामिल कर दिया, यह भी न देखा कि इसके मांस के बारे में स्वयं महान क़ुरआन में फ़रमाया गया है: "तो उसमें से खाओ"[4] इसमें से स्वयं भी खाओ। अब सदक़ात का वह विवरण कहाँ रहा जो इस पवित्र आयत में संकुचित रूप से फ़रमाया गया था कि "दान तो केवल फ़क़ीरों के लिए है"[5] (सदक़ा फ़क़ीरों के लिए है, आयत के अंत तक। - त)। उसने यह भी नहीं समझा कि आम लोग भी इसे 'क़ुर्बानी' कहते हैं न कि 'सदक़ा', इसलिए इसमें हर ऐसा कार्य जो अल्लाह की निकटता का साधन हो, जायज़ है। अतः इमाम ज़ैली ने 'शह कन्ज़ अल-दक़ाएक़' में फ़रमाया: "क्योंकि यह सदक़ा की तरह निकटता का साधन है"[6] (क्योंकि सदक़ा की तरह यह भी अल्लाह की निकटता है। - त)। हाँ, जब हमने इस विशेष मसले में अल्लाह अज़्ज़वजल की ओर रुजू किया, तो उसका फ़रमान पाया:

"तो उसमें से खाओ और ज़रूरतमंद फ़क़ीर को खिलाओ"[7] | स्वयं उसमें से खाओ और ज़रूरतमंद फ़क़ीर को खिलाओ। (त)

'इतआम' (खिलाने) के शब्द ने बताया कि सदक़ा ही अनिवार्य नहीं है, बल्कि अनुमति भी काफी है। जो विशुद्ध रूप से एक निकटता है। जब अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ओर रुजू किया, तो हुज़ूर का फ़रमान पाया:

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम ९/६० [2] अल-क़ुरआन अल-करीम ४/५९ [3] अल-क़ुरआन अल-करीम ९/६० [4] अल-क़ुरआन अल-करीम २२/२८-३६ [5] अल-क़ुरआन अल-करीम ९/६० [6] तबईन अल-हक़ाएक़, किताब अल-अज़हिया, अल-मक्तबा अल-कुबरा अल-अमीरिया, बुलाक़ मिस्र, ९/६ [7] अल-क़ुरआन अल-करीम २२/२८

کیونکہ یہ صدقہ ہے اور صدقات کی تفصیل کلام الہی نے فرمادی: "إِنَّمَا الصَّدَقٰتُ لِلْفُقَرَاء"[1] الاٰیۃ سورۃ توبہ (صدقات خاص کر فقراء کے لئے ہیں۔ت) اور حکم باری تعالی ہے:

"فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ فِیْ شَیْءٍ فَرُدُّوْهُ اِلَی اللّٰهِ وَ الرَّسُوْلِ"[2] | تو اگر تم کسی معاملہ میں تنازع کرو تو اس کو اللہ اور رسول کی طرف پھیرو۔(ت)

لہذا کلام ربانی کی طرف رجوع کی گئی نیز بکر کا بیان ہے کہ بر تقدیر صحت قول زید کا اس کا ماخذ کہاں ہے امید کہ مسئلہ کی توضیح مع نقل عبارات فرمائی جائے۔ فقط

الجواب: بیشک ہر منازعت میں اللہ و رسول ہی کی طرف رجوع لازم ہے۔ مگر ہر ایک کو بلا واسطہ رجوع کی لیاقت کہاں، یہیں دیکھئے آیہ کریمہ میں صدقات سے زکوٰۃ مراد کہ اسی میں ارشاد ہوتا ہے "وَ الْعٰمِلِیْنَ عَلَیْهَا"[3] (صدقات پر کام کرنے والوں پر۔ت) اور بکر نے اسے قربانی و عقیقہ کو شامل کردیا یہ بھی نہ دیکھا کہ اس کے تو گوشت کی نسبت خود قرآن عظیم میں ارشاد ہے: "فَكُلُوْا مِنْهَا"[4] اس میں سے خود بھی کھاؤ۔ اب کہاں رہی صدقات کی وہ تفصیل جو اس آیہ کریمہ میں بالحصر ارشاد ہوئی تھی کہ "اِنَّمَا الصَّدَقٰتُ لِلْفُقَرَآءِ"[5] (صدقات فقراء کے لئے ہیں الاٰیۃ۔ت) یہ بھی نہ سمجھا کہ عوام تک اس کو قربانی کہتے ہیں نہ کہ صدقہ، تو ہر کار تقرب اس میں روا، لہذا امام زیلعی نے شرح کنز الدقائق میں فرمایا: لانه قربة كالتصدق[6] (کیونکہ صدقہ کی طرح یہ قربت ہے۔ت) ہاں ہم نے خاص مسئلہ میں اللہ عزوجل کی طرف رجوع کی تو اس کا ارشاد پایا،

"فَكُلُوْا مِنْهَا وَ اَطْعِمُوا الْبَآئِسَ الْفَقِیْرَ"[7] | خود اس میں سے کھاؤ اور ضرورتمند فقیر کو کھلاؤ۔(ت)

اطعام کے لفظ نے بتایا کہ تصدق ہی واجب نہیں اباحت بھی کافی ہے۔ جو محض ایک قربت ہے

رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کی طرف رجوع کی، تو حضور کا ارشاد پایا:

[1] القرآن الکریم ۹ / ۶۰ [2] القرآن الکریم ۴ / ۵۹ [3] القرآن الکریم ۹ / ۶۰ [4] القرآن الکریم ۲۲ /

۲۸-۳۶ [5] القرآن الکریم ۹ / ۶۰ [6] تبیین الحقائق کتاب الاضحیۃ المکتبۃ الکبری الامیریۃ بولاق مصر

۹ / ۶ [7] القرآن الکریم ۲۲ / ۲۸

Volume 20 - Fatawa Rizwia

“Eat, store, and earn reward.” (1) Narrated by Abu Dawud and others from Nabshah al-Hudhali (may Allah be pleased with him). (T) Eat and store and do acts of reward. Abu Dawud and others have narrated this from Hazrat Nabshah al-Hudhali (may Allah be pleased with him). (T)

Giving to a mosque or a Sunni religious school is also a meritorious act similar to feeding, and it is included under the command of “earn reward” (waitajiru). Yes, if a person sells its skin for money with the intention of using it for personal expenses, then undoubtedly the price will be “khabeeth” (vile/forbidden) for them.

Because it is a part of amassing wealth as they have explicitly stated, and it is in the Hadith of Al-Mustadrak: “Whoever sells the skin of their sacrifice, there is no sacrifice for them.” (2). Because this is a part of wealth accumulation, as they have issued a verdict (nass); and in the Hadith of Mustadrak, it says that he who sold the skin of his sacrifice, his sacrifice is not valid. (T)

That price should neither be given to a mosque nor a school, for “Allah is Pure and accepts only that which is pure.” (3) (Allah is pure, He only accepts pure things. T). Instead, distribute it among the poor and give it as charity, as is the ruling for “khabeeth” (forbidden) wealth. (As is the ruling for impure wealth. T). And if he sells it for money not for himself but to give it to a mosque, school, or some poor person—whether he himself is representing the mosque/school or is the agent of the poor—it is permissible in every case. And those funds can be spent on the school and mosque because forbidden is “tamawwul” (enriching oneself/accumulation), not “taqarrub” (seeking closeness to Allah).

And it has been mentioned from “Al-Tabyin” that it is an act of closeness like charity (4). The complete research is in our treatise “Al-Safiya al-Mowhiya li-Hukm Julud al-Adhiya”. And Allah Almighty knows best. Tabyin mentions that this is an act of closeness like charity; the complete research is in our treatise “Al-Safiya al-Mowhiya li-Hukm Julud al-Adhiya”. And Allah Almighty knows best.

Issue 2767 to 2792: Anjuman-e-Islamia Ranawadar Kathiawar, 5 Dhu al-Hijjah 1337 AH. To the Reviver of the present century, Imam of Ahl-e-Sunnat Maulana Maulvi Ahmad Raza Khan Sahib Qibla, may his shadow endure! After greetings.

(1) Sunan Abi Dawud, Kitab al-Dahaya, Chapter: Keeping the meat of sacrifices, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/33 (2) Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab al-Tafsir, Dar al-Fikr Beirut

2/390 (3) Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, Musnad Abu Huraira, Al-Maktab al-Islami Beirut 2/328 (4) Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Udhiya, Al-Maktaba al-Amiriyya Bulaq Egypt 6/9

खंड 20 - फतावा रिज़विया

“खाओ, जमा करो और सवाब कमाओ।” (1) इसे अबू दाऊद और अन्य ने नबशाह अल-हुज़ली रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। (त) खाओ और उठा कर रखो और सवाब का काम करो। इसे अबू दाऊद वगैरह ने हज़रत नबशाह अल-हुज़ली रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। (त)

मस्जिद और सुन्नी धार्मिक मदरसे में देना भी खिलाने की तरह सवाब का काम है, और यह इसी 'वइत्तजरू' (सवाब कमाना) के हुक्म में शामिल है। हाँ, अगर कोई व्यक्ति इसकी खाल को अपने खर्च में लाने की नीयत से रुपयों-पैसों में बेचता है, तो बेशक वह कीमत उसके हक में 'खबीस' (अपावन/वर्जित) होगी।

क्योंकि यह धन-संग्रह (तमव्वुल) का हिस्सा है जैसा कि उन्होंने स्पष्ट (नस्स) किया है, और अल-मुस्तदरक की हदीस में है: “जिसने अपनी कुर्बानी की खाल बेची, उसकी कोई कुर्बानी नहीं।” (2)। क्योंकि यह मालदारी का हिस्सा है जैसा कि उन्होंने नस्स फरमाई है; और मुस्तदरक की हदीस में है कि जिसने अपनी कुर्बानी की खाल फरोख्त की तो उसकी कुर्बानी नहीं। (त)

वह कीमत न मस्जिद में दे न मदरसे में, क्योंकि “अल्लाह पाक है और वह केवल पाकीज़ा ही स्वीकार करता है।” (3) (अल्लाह तय्यब है वह सिर्फ तय्यब को कुबूल फरमाता है। त)। बल्कि गरीबों पर तकसीम और सदका करे जैसा कि खबीस (नापाक) माल का हुक्म है। (जैसा कि नापाक माल का हुक्म है। त)। और अगर अपने लिए नहीं बल्कि मस्जिद-मदरसे या किसी गरीब ही को देने के लिए रुपयों-पैसों में बेचे, खुद यह ख्वाह मस्जिद व मदरसा हो या गरीब का वकील, हर सूरत में जायज़ है। और वे दाम मदरसे और मस्जिद में खर्च हो सकते हैं क्योंकि मना 'तमव्वुल' (स्वयं धनी बनना) है न कि 'तकर्रूब' (अल्लाह की निकटता प्राप्त करना)।

और 'अत-तबीन' से गुज़रा कि यह सदके की तरह तकर्रूब है (4)। पूरी तहकीक हमारे रिसाले “अस-साफिया अल-मौहिया लि-हुक्म जुलूद अल-अज़हिया” में है। वल्लाहु तआला आलम। तबीन से गुज़रा कि यह सदका की तरह कुर्बत है, मुकम्मल तहकीक हमारे रिसाला “अस-साफिया अल-मौहिया लि-हुक्म जुलूद अल-अज़हिया” में है। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 2767 से 2792: अंजुमन इस्लामिया रानावाडर काठियावाड़, 5 ज़िल हिज्जा 1337 हिजरी। मुजद्दिदे मिअते हाज़रा इमाम अहले सुन्नत मौलाना मौलवी अहमद रज़ा खाँ साहब क़िबला मद ज़िल्लहुल आली! बाद तस्लीम।

(1) सुनन अबी दाऊद, किताबुल जहाया, बाब हब्स लुहूम अल-अज़ाहिया, आफ़ताबे आलम प्रेस लाहौर 2/33 (2) अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबुत तफ़्सीर, दारुल फ़िक्र बेरूत 2/390 (3) मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल, मुसनद अबू हुरैरा, अल-मक्तबतुल इस्लामी बेरूत 2/328 (4) तबीनुल हकइत, किताबुल अज़हिया, अल-मक्तबतुन अमीरिया बोलाक मिस्र 6/9

فکلوا وادخروا وائتجروا (۱) رواہ ابوداؤد وغیرہ عن نبشة الهذلي رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ (ت) کھاؤ اور اٹھا رکھو اور ثواب کا کام کرو۔ اسے ابو داؤد وغیرہ نے حضرت نبشہ الہذلی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے۔ (ت)

مسجد ومدرسہ دینیہ اہلسنت میں دینا بھی ثواب کا کام مثل اطعام، اور اسی ائتجروا کے حکم میں داخل ہے۔ ہاں اگر کوئی شخص اس کی جلد اپنے صرف میں لانے کی نیت سے روپوں پیسوں کو بیچے تو بیشک قیمت اس کے حق میں خبیث ہوگی۔

لانه جزء من التمول کما نصوا علیه وفی حدیث المستدرك من باع جلد اضحیته فلا اضحیة له (۲)۔ کیونکہ یہ مالداری کا جزء ہے جیسا کہ انہوں نے نص فرمائی ہے اور مستدرک کی حدیث میں ہے جس نے اپنی قربانی کی کھال فروخت کی تو اس کی قربانی نہیں۔ (ت)

وہ قیمت نہ مسجد میں دے نہ مدرسہ میں فان اللہ طیب لا یقبل الا الطیب (۳) اللہ طیب ہے وہ صرف طیب کو قبول فرماتا ہے۔ ت) بلکہ فقراء پر تقسیم اور تصدق کرے کما ھو حکم مال الخبیث (جیسا کہ ناپاک مال کا حکم ہے۔ ت) اور اگر نہ اپنے لئے بلکہ مسجد ومدرسہ یا کسی فقیر ہی کو دینے کے لئے روپوں پیسوں کو بیچے، خود یہ خواہ مسجد ومدرسہ و وکیل فقیر ، بہر صورت جائز ہے۔ اور وہ دام مدرسہ و مسجد میں صرف ہو سکتے ہیں کہ ممنوع تمول ہے نہ کہ تقرب

وقد مرعن التبیین انه قربة کالتصدق (۴) و تمام التحقیق فی رسالتنا "الصافیة الموحیة لحکم جلود الاضحیة" واللہ تعالٰی اعلم۔ تبیین سے گزرا کہ یہ صدقہ کی طرح قربت ہے، مکمل تحقیق ہمارے رسالہ "الصافیة الموحیة لحکم جلود الاضحیة" میں ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۷۶۷ تا ۲۷۹۲: انجمن اسلامیہ رانا واڈر کاٹھیاوار ۵ ذی الحجہ ۱۳۳۷ھ مجددمائتہ حاضرہ امام اہلسنت مولانا مولوی احمد رضا خاں صاحب قبلہ مدظلہ العالی ! بعد تسلیم

۱ سنن ابی داؤد کتاب الضحایا باب حبس لحوم الاضاحی آفتاب عالم پریس لاہور ۲/۳۳ ۲ المستدرک للحاکم کتاب التفسیر دار الفکر بیروت ۲/۳۹۰ ۳ مسند امام احمد بن حنبل مسند ابوہریرہ المکتب الاسلامی بیروت ۲/۳۲۸ ۴ تبیین الحقائق کتاب الاضحیۃ المکتبۃ الامیریۃ بولاق مصر ۶/۹

Volume 20 Fatawa Razawiya

After respect and kissing of feet, it is submitted that what do the scholars of religion say regarding these issues: (1) Can the money from the skins of sacrificial animals be given as a monthly salary to a teacher who has been appointed for religious and worldly education in a madrasa? (2) Can the money from the skins of sacrificial animals be spent on constructing a building for a madrasa to educate both poor and wealthy children? (3) If a building is constructed from the proceeds of sacrificial animal skins and it yields interest or rent, can that be spent on children's education? (4) Can books like the Holy Quran etc. be given to poor or wealthy students from the proceeds of sacrificial animal skins? Provide an answer and be rewarded.

The Answer: I say: And with Allah is the guidance. For the wealthy who offer sacrifices during the days of Nahr (sacrifice), as the purified Sharia initially made it obligatory upon them, the rulings regarding the skin are as follows: (1) They can keep it and use it for themselves. For example, making a water skin, a bucket, or book bindings from it, according to the saying of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "And store [the meat/skins]" (T). (2) For their own use, they can buy things with it that remain and are used, like utensils, books, etc. For, the standing of the substitute is like the standing of the original (T). And in Al-Mukhtar it is stated:

يتصدق بجلده او يعمل منه نحو غربال و جراب و قربة و سفرة و دلو او يبدله بما ينتفع به باقياً كما مر 2	**Give the skin as charity, or make for yourself a sieve, a bag, a water skin, a dining mat, or a bucket, or exchange it for such a thing from which one can continue to benefit while it remains, as mentioned. (T)**

(3) They cannot sell it for money for themselves; if they do sell it, they must give it in charity, because it is like the proceeds of what was obtained.

---

1 Sunan Abi Dawud, Kitab al-Dahaya, Bab Jins Luhum al-Dahaya, Aftab Alam Press Lahore 2/33. 2 Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Adhiya, Matba' Mujtabai Delhi 2/234.

जिल्द २० फ़तावा रज़विया

एहतराम और क़दम बोसी के बाद अर्ज़ यह है कि उलेमा-ए-दीन इन मसाइल में क्या फ़रमाते हैं: (1) क़ुर्बानी की खाल के पैसे जो मुअल्लिम को मदरसा की दीनी और दुनियावी तालीम पर मुक़र्रर किए गए हैं, क्या उन्हें बतौर माहाना तनख्वाह दे सकते हैं या नहीं? (2) क़ुर्बानी की खाल के पैसे से ग़रीब और अमीर बच्चों को तालीम देने के लिए मदरसा के लिए इमारत बनाने के काम में ख़र्च कर सकते हैं या नहीं? (3) क़ुर्बानी की खाल की आमदनी से इमारत बना कर उसका सूद या किराया जो आए, उसे बच्चों की तालीम में सर्फ़ कर सकते हैं या नहीं? (4) क़ुर्बानी की खाल की आमदनी से ग़रीब या अमीर तालिब-ए-इल्मों को किताब दे सकते हैं या नहीं जैसे क़ुरआन शरीफ़ वग़ैरा। जवाब दें और सवाब पाएं।

अल-जवाब: मैं कहता हूँ: और अल्लाह की तौफ़ीक़ से। मालदार जो अइयामे नह्र (क़ुर्बानी के दिन) में क़ुर्बानी करते हैं, जैसा कि शरीअत-ए-मुतह्हरा ने उन पर वाजिब फ़रमाई, उसकी खाल के बारे में ये अहकाम हैं: (1) वह उसे बाक़ी रख कर अपने इस्तेमाल में ला सकते हैं। मसलन उसकी मश्क, डोल या किताबों की जिल्दें बनवा लें, हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के इस इरशाद के मुताबिक़ कि "और ज़ख़ीरा करो" (त)। (2) अपने इस्तेमाल के लिए उससे वह चीज़ें ख़रीद सकते हैं जो बाक़ी रह कर इस्तेमाल होती हैं, जैसे बर्तन, किताबें वग़ैरा। क्योंकि बदल का क़याम मुबदल (मूल) के क़याम की तरह है। (त) और मुख़्तार में है:

يتصدق بجلده او يعمل منه نحو غربال و جراب و قربة و سفرة و دلو او يبدله بما ينتفع به باقياً كما مر 2	**खाल का सदक़ा करे या ख़ुद छलनी, थैला, मश्कीज़ा, दस्तरख़्वान या डोल बना ले या ऐसी चीज़ से तबादला करे जिससे बाक़ी रह कर नफ़ा हासिल करता रहे जैसा कि गुज़रा। (त)**

(3) उसे अपने लिए क़ीमत पर नहीं बेच सकते, अगर बेचें तो सदक़ा करें क्योंकि यह हासिलशुदा चीज़ की तरह है।

---

१ सुनन अबी दाऊद, किताब अल-दहाया, बाब जिन्स लुहूम अल-दहाया, आफ़ताब आलम प्रेस लाहौर २/३३ २ दुर्रे मुख़्तार, किताब अल-अज़हिया, मतबा मुजतबाई दिल्ली २/२३४

पेज 491/630

بعد تکریم و قدم بوسی عرض یہ ہے کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسائل میں کہ: (۱) قربانی کے چمڑے کے پیسے جو معلم کو مدرسہ کی دینی اور دنیاوی تعلیم پر مقرر کئے گئے ہیں آیا ان کو بطور ماہانہ تنخواہ دے سکتے ہیں یا نہیں؟ (۲) قربانی کے چمڑے کے پیسے سے غریب اور تونگر کے بچوں کو تعلیم دینے کے لئے مدرسہ کے لئے عمارت بنانے کے کام میں خرچ کرسکتے ہیں یا نہیں؟ (۳) قربانی کے چمڑے کی آمد سے عمارت بنا کر اس کا سود یا کرایہ کہ آئے، اس کو بچوں کی تعلیم میں صرف کر سکتے ہیں یا نہیں؟ (۴) قربانی کے چمڑے کی آمد سے غریب یا تونگر طلباء کو کتاب دے سکتے ہیں یا نہیں مانند قرآن شریف وغیرہ بینوا توجروا

الجواب: اقول: وباللہ التوفیق اغنیاء جو ایام نحر میں قربانی کرتے ہیں کہ ابتداء شرع مطہر نے ان پر واجب فرمائی اس کو کھال میں یہ احکام ہیں: (۱) وہ اسے باقی رکھ کر اپنے استعمال میں لا سکتے ہیں۔ مثلاً اسکے مشک، ڈول یا کتابوں کی جلدیں بنوالیں لقولہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وادخروا 1 (حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے اس ارشاد کے مطابق کہ "اور ذخیرہ کرو" ت) (۲) اپنے استعمال کے لئے اس سے وہ چیزیں خرید سکتے ہیں جو باقی رکھ کر استعمال ہوتی ہیں، جیسے برتن، کتابیں، وغیرہافان قیام البدل کقیام المبدل منہ (بدل کا قیام مبدل کے قیام کی طرح ہے۔ ت) اور مختار میں ہے:

یتصدق بجلدہ او یعمل منہ نحو غربال و جراب و قربۃ و سفرۃ و دلو او یبدلہ بما ینتفع بہ باقیاً کما مر 2

کھال کا صدقہ کرے یا خود غربال، تھیلا، مشکیزہ خوان یا ڈول بنالے یا ایسی چیز کی تبادلہ کرے جس کو باقی رکھ کر نفع حاصل کرتا رہے جیسا کہ گزرا۔ (ت)

(۳) اسے اپنے لئے داموں کو نہیں بیچ سکتے، اگر بیچیں تصدق کریں لانه سبیل ما حصل

---

1 سنن ابی داؤد کتاب الضحایا باب جنس لحوم الضحایا آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۳۳ 2 درمختار کتاب الاضحیۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۳۴

Fatawa Razawiyya Volume 20

Due to the impure (khabith) nature (this is the ruling for what is acquired through an impure way. -T), it is stated in Radd al-Muhtar:

[Give charity in dirhams if it was exchanged for them.[1] | If it was exchanged for dirhams, then give those dirhams in charity. (T)]

To the extent that if one sells it for money and then wishes to buy something whose purchase was permissible, like a vessel etc., with that money, then one no longer has that choice; those sums must be given in charity. It is stated in Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar:

[His statement "with what is benefited from its essence": its apparent meaning is that it is not permissible to sell it for dirhams and then buy what was mentioned with them.[2] | The statement "that thing from whose essence benefit is derived": its apparent meaning is that selling the skin for dirhams and then buying something with those dirhams, which were mentioned, is not permissible. (T)]

It is stated in Radd al-Muhtar:

[And what he mentioned from al-Bada'i' benefits it.[3] | What we will mention from the reference of Bada'i' will be beneficial. (T)]

(4) Similarly, avoid using it for oneself in things that are consumed during use, such as food and drink; this is impermissible. And their price will have to be given in charity. In Durr-e-Mukhtar, after the aforementioned text, it says:

[Not for a consumable like vinegar, meat, and the like such as dirhams. For if the meat or the skin is sold for it, i.e., for a consumable or for dirhams, its price is to be given in charity.[4] | Not in exchange for something that gets consumed, like vinegar, meat etc., for example dirhams. So if meat or skin is sold in exchange for such a consumable item or for dirhams, give its price in charity. (T)]

(5) One cannot keep it or exchange it for a durable item and then rent it out. For example, one made a water-skin from the hide or bought a vessel with it; then renting out this water-skin or vessel is impermissible. This rent will have to be given in charity. It is stated in Durr-e-Mukhtar:

---

[1] Radd al-Muhtar, Kitab al-Udhiya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/209 [2] Hashiyat at-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Udhiya, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 4/162 [3]

Radd al-Muhtar, Kitab al-Udhiya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/201 [4] Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Udhiya, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/234

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

खबीस (अवैध/अशुद्ध) तरीके से प्राप्त होने के कारण (यही हुक्म है -त)। रद अल-मुह्तार में है:

[यदि उसे दिरहमों से बदला गया है, तो दिरहमों को सदक़ा (दान) करे।[1] | अगर उसे दिरहमों से बदला है तो उन दिरहमों को सदक़ा कर दे। (त)]

यहाँ तक कि अगर कोई उन पैसों (को बेचकर) चाहे कि उन पैसों से ऐसी चीज़ खरीदे जिसकी खरीद जायज़ थी, जैसे बर्तन वगैरह, तो अब उसे इसका विकल्प नहीं है, वे पैसे सदक़ा ही करने होंगे। तहतावी अल-दुर्र अल-मुख्तार में है:

[उनका यह कथन 'जिसके सार (अस्तित्व) से लाभ उठाया जाए': इसका स्पष्ट अर्थ यह है कि उसे दिरहमों के बदले बेचना फिर उनके साथ उल्लिखित चीज़ें खरीदना जायज़ नहीं है।[2] | वह चीज़ जिसके सार से लाभ प्राप्त हो: इसका ज़ाहिर (स्पष्ट) अर्थ यह है कि खाल को दिरहमों के बदले बेचकर फिर उन दिरहमों से कोई चीज़ खरीदना जिसका ज़िक्र हुआ, जायज़ नहीं है। (त)]

रद अल-मुह्तार में है:

[और बदाइ' से उन्होंने जो ज़िक्र किया है वह उसे लाभ पहुँचाएगा।[3] | इसका फ़ायदा देगा जो हम बदाइ' के हवाले से ज़िक्र करेंगे। (त)]

(४) इसी तरह अपने लिए किसी ऐसी चीज़ से बचें जो खर्च होकर (उपभोग होकर) काम में आती है। जैसे खाने-पीने की चीज़ें, यह नाजायज़ है। और उनकी कीमत सदक़ा करनी होगी। दुर्र-ए-मुख्तार में उक्त इबारत के बाद है:

[खर्च हो जाने वाली चीज़ के बदले नहीं जैसे सिरका, मांस और इसी तरह जैसे दिरहम। अगर मांस या खाल को ऐसी खर्च होने वाली चीज़ या दिरहमों के बदले बेचा गया, तो उसकी कीमत सदक़ा करे।[4] | हलाक (नष्ट/उपभोग) होने वाली चीज़ के बदले नहीं जैसे सिरका, मांस वगैरह मसलन दिरहम। तो अगर मांस या खाल को ऐसी हलाक होने वाली चीज़ या दिरहमों के बदले बेचा तो उसकी कीमत सदक़ा करे। (त)]

(५) उसे बाकी रखकर या बाकी रहने वाली चीज़ से बदलकर उसे किराये पर नहीं दे सकता। मसलन खाल की मश्क बनाई या उससे कोई बर्तन खरीदा, और इस मश्क या बर्तन को किराये पर देना नाजायज़ है। इस किराये को सदक़ा करना होगा। दुर्र-ए-मुख्तार में है:

[1] रद अल-मुह्तार, किताब अल-अज़हिया, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/209 [2] हाशियात अत-तहतावी अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-अज़हिया, दार अल-मअरिफ़ा, बेरुत, 4/162 [3] रद अल-मुह्तार, किताब अल-अज़हिया, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/201 [4] दुर्र-ए-मुख्तार, किताब अल-अज़हिया, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, 2/234

بوجہ خبیث (خبیث طریقہ سے حاصل شدہ کا یہی حکم ہے۔ت) ردالمحتار میں ہے:

[تصدق بالدراھم فیما لو ابدلہ بھا ۱۸ | اگر اسے درا ہم سے بدلا تو درا ہم کو صدقہ کرے۔ (ت)]

یہاں تک کہ اگر داموں کو بیچے پھر چاہے کہ ان داموں سے کوئی چیز ایسی خریدے جس کی خرید جائز تھی، جیسے برتن وغیرہ، تو اب اس کا اختیار نہیں وہ دام تصدق ہی کرنے ہوں گے، طحطاوی علی الدر المختار میں ہے:

[قولہ بما ینتفع بعینہ ظاھرہ انہ لا یجوز بیعہ بدراھم ثم یشتری بھا ما ذکر ۲۸ | قولہ وہ چیز جس کے عین سے نفع حاصل کرے اس کا ظاہر یہ ہے کہ کھال کو دراہم کے عوض فروخت کر کے پھر دراہم کے ساتھ کوئی چیز خریدنا جن کو ذکر کیا۔ جائز نہیں۔ (ت)]

ردالمحتار میں ہے:

[ویفیدہ ما ذکرہ عن البدائع ۳۸ | اس کا فائدہ دے گا جو ہم بدائع کے حوالہ سے ذکر کرینگے۔ (ت)]

(۴) یوں ہی اپنے لئے کسی ایسی چیز سے بچیں جو خرچ ہو کر کام میں آتی ہے۔ جیسے کھانے پینے کی چیزیں، یہ ناجائز ہے۔ اور ان کی قیمت تصدق کرنی ہوگی، درمختار میں بعد عبارت مذکورہ ہے:

[لا بمستھلك کخل ولحم و نحوہ کدراھم فان بیع اللحم او الجلد بہ ای بمستھلك او بدراھم تصدق بثمنہ ۴۸ | ہلاک ہونے والی چیز کے عوض نہیں جیسے سرکہ گوشت وغیرہ مثلاً دراہم، تو اگر گوشت

یا کھال کو ایسی ہلاک ہونے والی چیز یا دراہم کے عوض فروخت کیا تو اس کی قیمت صدقہ کرے۔ (ت)]

(۵) اسے باقی رکھ کر یا باقی رہنے والی چیز سے بدل کر اسے کرائے پر نہیں دے سکتا مثلاً کھال کی مشک بنائی یا اس سے کوئی برتن خریدا، اور اس مشک یا برتن کو کرایہ پر دینا یہ ناجائز ہے۔ اس کرائے کو تصدق کرنا ہوگا۔ درمختار میں ہے:

---

1۸ رد المحتار کتاب الاضحیۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۰۹ 2۸ حاشیۃ الطحطاوی علی الدر المختار کتاب الاضحیۃ دار المعرفۃ بیروت ۴ / ۱۶۲ 3۸ رد المحتار کتاب الاضحیۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۰۱ 4۸ درمختار کتاب الاضحیۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۳۴

- It should not be given on rent. If it was rented out, then give the rent as charity (T). [Source: Hawi al-Fatawa, Fatawa Zahiriyyah, then in Durr al-Muntaqa then in Radd al-Muhtar:]
- If the skin is made into a bag and rented out, it is not permissible, and one must give the rent as charity. Taking rent is not allowed. (T)

(6) It cannot be given in exchange for someone serving you, for example, as a servant's salary or as wages for any work, for "it is also in the sense of sale for enrichment" (T). It is stated in Durr al-Mukhtar:

- The butcher's wage should not be given from it because it is like a sale. (T) [Reference: Kifayah, then in Radd al-Muhtar:]
- Because both are compensation, since it is only given to the butcher in exchange for the slaughter, and sale is disliked (makruh), so what is in its meaning is also disliked. (T)

(7) Similarly, it cannot be given to a poor person with the intention of Zakat because "it is also in the sense of sale for dirhams" (T). And if given, the poor person will become the owner, but Zakat will not be fulfilled. In Qunyah, then Sharh Nuqayah Qahistani, then Ibn Abidin on al-Durr:

- When meat is given to a poor person with the intention of Zakat, it will not be counted as such in Zahir al-Riwayah. (T)

(8) It can also be sold for its price with the intention of giving it to the poor, as this is not enrichment for oneself. In Tabyin al-Haqa'iq, then Alamgiriyyah:

1. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Udhiya, Matba Mujtabai, Delhi, 2/234
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Udhiya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/209
3. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Udhiya, Matba Mujtabai, Delhi, 2/234
4. Radd al-Muhtar, Kitab al-Udhiya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/209
5. Radd al-Muhtar, Kitab al-Udhiya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/209

- इसे किराए पर न दें। यदि किराया लिया गया है, तो उसे दान (सदका) कर दें। (त) [स्रोत: हावी अल-फ़तावा, फ़तावा ज़हीरिया, फिर दुर्र अल-मुन्तक़ा फिर रद्द अल-मुह्तार में है:]
- यदि खाल का थैला बनाया और उसे किराए पर दिया, तो यह जायज़ नहीं है, और उसे किराया दान करना होगा। किराया लेना जायज़ नहीं है। (त)

(6) इसे अपने ऊपर किसी आने वाले के बदले में नहीं दिया जा सकता, जैसे कि नौकर का वेतन या किसी काम की मज़दूरी, क्योंकि "यह भी लाभ कमाने के अर्थ में बिक्री की तरह है" (त)। दुर्रे मुख़्तार में है:

- कसाई की मज़दूरी इसमें से न दी जाए क्योंकि यह बिक्री की तरह है। (त) [संदर्भ: किफ़ाया, फिर रद्द अल-मुह्तार में है:]
- क्योंकि ये दोनों मुआवज़ा (मुआविज़ा) हैं, क्योंकि यह कसाई को उसकी मज़दूरी के बदले दिया जाएगा और बिक्री मकरूह है, इसलिए उसका हम-मानी (समान अर्थ वाला) भी मकरूह है। (त)

(7) इसी तरह अपनी ज़कात की नीयत से गरीब को नहीं दे सकते क्योंकि "यह भी दिरहम के बदले बिक्री के अर्थ में है" (त)। और अगर देंगे तो गरीब उसका मालिक हो जाएगा और ज़कात अदा नहीं होगी। कुन्या, फिर शरह नुक़ाया क़हिस्तानी, फिर इब्ने आबिदीन अली अद-दुर्र में है:

- जब गरीब को ज़कात की नीयत से मांस दिया जाए, तो ज़ाहिर अल-रिवायत में ज़कात अदा नहीं होगी। (त)

(8) गरीबों को देने की नीयत से इसके दाम (कीमत) पर भी बेचा जा सकता है क्योंकि यह अपने लिए लाभ कमाना नहीं है। तबयीन अल-हक़ाएक़, फिर आलमगीरिया में है:

1. दुर्रे मुख़्तार, किताब अल-अज़हिया, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/234
2. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-अज़हिया, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/209
3. दुर्रे मुख़्तार, किताब अल-अज़हिया, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/234

4. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-अज़हिया, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/209
5. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-अज़हिया, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/209

पृष्ठ 630 का 493

لا یوجرھا فان فعل تصدق بالاجرۃ - ۱ نہ اجرت پر دے اگر اجرت لی تو صدقہ کردے (ت) حاوی الفتاوٰی، فتاوٰی ظہیریہ، پھر در منتقی پھر رد المحتار میں ہے :

لو عمل الجلد جراباً وأجرہ لم یجز، وعلیہ التصدق بالأجرۃ - ۲ اگر کھال تھیلا بنایا اور اجرت پر دیا تو اجرت کو صدقہ کرے۔ اجرت لینا جائز نہیں۔ (ت)

(۶) اپنے اوپر کسی آتے ہوئے کے بدلے میں، مثلاً نوکر کی تنخواہ یا کسی کام کی اجرت میں نہیں دے سکتے فانہ ایضا فی معنی البیع للتمول (کیونکہ یہ بھی تمول کے معنی میں ہے۔ ت) درمختار میں ہے :

لا یعطی اجر الجزار منھا لانہ کبیع - ۳ قصاب کو اجرت میں نہ دے کیونکہ یہ بیع کی طرح ہے۔ (ت) کفایہ، پھر رد المحتار میں ہے :

لان کلاھما معاوضۃ لانہ انما یعطی الجزار بمقابلۃ جزرۃ، والبیع مکروہ فکذا ما في معناہ - ۴ کیونکہ یہ دونوں معاوضہ ہیں کیونکہ قصاب کو اس کی مزدوری کے عوض دے گا اور بیع مکروہ ہے تو اس کا ہم معنی بھی مکروہ ہے۔ (ت)

(۷) یونہی اپنی زکوۃ کی نیت سے فقیر کو نہیں دے سکتے لانہ ایضا معنی البیع بالدراھم (کیونکہ یہ بھی دراہم کے بدلے میں بیع کے معنی میں ہے۔ ت) اور اگر دیں گے تو فقیر اس کا مالک ہو جائیگا اور زکوۃ ادا نہ ہوگی، قنیہ پھر شرح نقایہ قہستانی پھر ابن عابدین علی الدر میں ہے :

اذا دفع اللحم الی فقیر بنیۃ الزکوۃ لا یحسب عنھا في ظاھر الروایۃ - ۵ جب فقیر کو زکوۃ کی نیت سے گوشت دے تو ظاہر الروایۃ میں زکوۃ نہ ہوگی۔ (ت)

(۸) فقراء کو دینے کی نیت سے داموں کو بھی بیچ سکتے ہیں کہ یہ اپنے لئے تمول نہیں، تبیین الحقائق پھر عالمگیریہ میں ہے :

۱ در مختار کتاب الاضحیۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۳۴ ۲ رد المحتار کتاب الاضحیۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۰۹ ۳ در مختار کتاب الاضحیۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۳۴ ۴ رد المحتار کتاب الاضحیۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۰۹ ۵ رد المحتار کتاب الاضحیۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۰۹

He should not sell it for dirhams to spend on himself and his family. If he sells it for dirhams to give them in charity, it is permissible because it is an act of devotion like charity.[1]

He should not sell it for dirhams to spend on himself or his family. If sold for dirhams to give the dirhams as charity, it is permissible because this is an act of closeness (to Allah) like charity. (T)

(9) It can be gifted to a wealthy person as it is not his accumulation of wealth. Then that wealthy person has the choice to either sell it for its price and use it for his expenses, or give it as someone's wage or salary, or give it toward his Zakat, and his Zakat will be fulfilled because now the ruling of Qurbani (sacrifice) has ceased; it is his property, he can do whatever he wants with it.

Because of the saying of the Prophet (peace and blessings be upon him): 'It is charity for her and a gift for us.'[2]

The reason for this statement of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) is that it is charity for her and a gift for us. (T)

It is mentioned in Qunyah, then Jami-ur-Rumuz, then Radd-ul-Muhtar with the aforementioned wording.

But if it is given to a wealthy person, then he gives it with that intention, it will be counted. That is, if the donee gives it with the intention of his Zakat, it is permissible and valid.[3]

But if it is given to a wealthy person and the wealthy person gives it toward his Zakat, then the Zakat will be counted, i.e., it is permissible for the recipient to give it with the intention of his Zakat. (T)

(10) It can be given to a mosque:

Due to the saying of the Prophet (peace and blessings be upon him): 'And trade (in it for reward).'[4] Narrated by Abu Dawood from Nabsha al-Hudhali (may Allah be pleased with him).

Based on this statement of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) to 'earn reward,' Abu Dawood has narrated it from Hazrat Nabsha al-Hudhali (may Allah be pleased with him). (T)

Then the mosque administrators have the choice to sell it and use it for whatever purpose they wish, even for the salary of the Imam, Muezzin, or the mosque attendant.

Because it has become the property of the mosque like the case of the wealthy person mentioned, the ruling of sacrifice has ceased.	Because it became the property of the mosque, just like the aforementioned case of the wealthy person, the ruling of Qurbani ended. (T)

[1] Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Adhiyah, 6/9 and Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Adhiyah, Chapter 6, 5/301 [2] Sahih al-Bukhari, Kitab al-Zakat, Bab as-Sadaqat ala Mawali Azwaj an-Nabi, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 1/202 [3] Radd-ul-Muhtar, Bab al-Adhiyah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/209 [4] Sunan Abi Dawood, Kitab al-Adhiyah, Bab Habs al-Adhi, Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/33

उसे दिरहम के बदले खुद पर और अपने परिवार पर खर्च करने के लिए नहीं बेचना चाहिए। यदि उसे दिरहम के बदले दान (सदका) करने के लिए बेचा जाए तो यह जायज़ है क्योंकि यह दान की तरह ही अल्लाह की निकटता का कार्य है।[1]

दिरहम के बदले अपने या अपने परिवार पर खर्च करने के लिए न बेचे। अगर दिरहम के बदले बेचकर उन दिरहमों को सदका करने के लिए बेचा जाए तो जायज़ है, क्योंकि यह सदके की तरह ही नेकी का कार्य है। (त)

(९) इसे किसी धनी व्यक्ति को उपहार (हिबा) में दिया जा सकता है क्योंकि यह उसकी धन-संपत्ति नहीं है। फिर उस धनी व्यक्ति को अधिकार है कि वह चाहे तो उसे बेचकर अपने खर्च में लाए, चाहे किसी की मजदूरी या वेतन में दे दे, चाहे अपनी ज़कात में दे दे, और उसकी ज़कात अदा हो जाएगी क्योंकि अब कुर्बानी (अज़हिया) का हुक्म खत्म हो गया है; वह उसकी मिल्कियत (संपत्ति) है, वह जो चाहे करे।

क्योंकि हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का इरशाद है: 'यह उसके लिए सदका है और हमारे लिए तोहफा (हदिया) है।'[2]

हुज़ूर अलैहिस-सलात-ओ-वसल्लम के इस इरशाद की वजह यह है कि उसके लिए सदका और हमारे लिए हदिया है। (त)

कुनिया, फिर जामे-उर-रुमुज़, फिर रद-उल-मुहतार में उपर्युक्त इबारत दर्ज है।

लेकिन यदि किसी धनी व्यक्ति को दिया गया, फिर उसने उसे उस नियत से दिया तो वह गिना जाएगा। यानी उपहार प्राप्त करने वाला अपनी ज़कात की नियत से दे तो जायज़ और पर्याप्त है।[3]

लेकिन अगर धनी को दिया और धनी ने अपनी ज़कात में दिया तो ज़कात गिनी जाएगी, यानी उपहार पाने वाला अपनी ज़कात की नियत से दे तो जायज़ है। (त)

(१०) मस्जिद में दे सकते हैं:

हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के इरशाद 'और व्यापार (पुण्य के लिए) करो'[4] के कारण, जिसे अबू दाऊद ने हज़रत नब्शा हुज़ली रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है।

हुज़ूर अलैहिस-सलात-ओ-वसल्लम के इस इरशाद के आधार पर कि 'अज्र कमाओ', इसे अबू दाऊद ने हज़रत नब्शा हुज़ली रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। (त)

फिर मस्जिद के प्रबंधकों (मुतवल्लियों) को अधिकार है कि इसे बेचकर जिस काम में चाहें लाएँ चाहे इमाम, मुअज़्ज़िन या सफाईकर्मी के वेतन में।

क्योंकि यह मस्जिद की मिल्कियत हो गई, ठीक उसी तरह जैसे धनी व्यक्ति वाला मसला था, अतः कुर्बानी का हुक्म समाप्त हो गया।	क्योंकि मस्जिद की मिल्कियत हो गई जिस तरह धनी वाला उक्त मसला, तो कुर्बानी का हुक्म खत्म हो गया। (त)

---

[1] तबीनुल हकइक़, किताबुल अज़हिया ६/९ और फ़तावा हिंदिया, किताबुल अज़हिया, छठा अध्याय ५/३०१ [2] सहीह बुख़ारी, किताबुज़ ज़कात, नबी की पत्नियों के आज़ाद गुलामों पर सदका करने का अध्याय, क़दीमी कुतुब खाना कराची १/२०२ [3] रद-उल-मुहतार, किताबुल अज़हिया, दारुल अहयाउत तुरास अल-अरबी बैरुत ५/२०९ [4] सुनन अबू दाऊद, किताबुल अज़हिया, अज़हिया को रोकने का अध्याय, आफ़ताबे आलम प्रेस लाहौर २/३३

पृष्ठ ४९४/६३०

لایبیعه بالدراهم لینفق الدارهم علی نفسه و عیاله، ولو باعها بالدراهم لیتصدق بها جاز لانه قربة کالتصدق[1]۔

دراہم کے عوض اپنے یا اپنے عیال پر خرچ کرنے کے لئے فروخت نہ کرے اگر دراہم کے عوض فروخت کیا دراہم کو قربت ہے۔ (ت)

(۹) غنی کو ہبہ کرسکتے ہیں کہ وہ اپنا تمول نہیں۔ پھر اس غنی کو اختیار ہے چاہے داموں کو بیچ کر اپنے خرچ میں لائے چاہے کسی کی اجرت یا تنخواہ میں دے چاہے اپنی زکوۃ میں دے اور اس کی زکوۃ ادا ہوجائے گی کہ اب حکم اضحیہ منقطع ہوگیا، وہ اس کی ملک ہے جو چاہے کرے۔

لقوله صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم هو لها صدقة ولنا هدیة[2]۔

حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے اس ارشاد کی وجہ یہ ہے کہ اس کے لئے صدقہ اور ہمارے لئے ہدیہ ہے۔ (ت)

قنیہ پھر جامع الرموز پھر ردالمحتار میں بعبارت مذکورہ ہے۔

لکن اذا دفع لغنی ثم دفع الیه بنیّتها یحسب اهای دفع الموهوب له بنیّة الزکوة جاز واجزأ[3]۔

لیکن اگر غنی کو دیا اور غنی نے اپنی زکوۃ میں دیا تو زکوۃ شمار ہوگی، یعنی موہوب لہ اپنی زکوۃ کی نیت سے دے تو جائز ہے۔ (ت)

(۱۰) مسجد میں دے سکتے ہیں :

لقولہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے اس ارشاد کی بنا پر کہ

وائتجروا[4] رواہ ابو داؤد عن نبشہ اجر کماؤ، اس کو ابوداؤد نے حضرت نبشہ ہذلی رضی اللہ

الھذلی رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ہے۔ (ت)

پھر مہتممان مسجد کو اختیار ہے کہ اسے بیچ کر جس کام میں چاہیں لائیں اگرچہ امام یا مؤذن یا فراش کی تنخواہ میں۔

لان صار ملك المسجد کمسألۃ الغنی کیونکہ مسجد کی ملک ہوگئی جس طرح غنی والا مذکور

المذکورا منقطع حکم الاضحیۃ۔ مسئلہ تو قربانی کا حکم ختم ہوگیا۔ (ت)

---

[1] تبیین الحقائق کتاب الاضحیۃ ۶/ ۹ و فتاوی ھندیہ کتاب الاضحیۃ الباب السادس ۵/ ۳۰۱ [2] صحیح البخاری کتاب الزکوۃ باب الصدقات علی مولی ازواج النبی قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۰۲ [3] ردالمحتار باب الاضحیۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۰۹ [4] سنن ابی داؤد کتاب الاضحیۃ باب حبس الاضحی آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۳۳

In 'Waqi'at Imam Husam al-Din' and then in 'Fatawa Hindiyyah' it is stated:

[Arabic]: And it is possible to validate it as an ownership transfer (tamleek) by way of a gift (hibah) for the mosque. Establishing ownership for the mosque in this manner is correct, so the gift becomes complete upon taking possession. [Urdu/Translation]: It is possible for the validity of transferring ownership as a gift for the mosque, and establishing the mosque's ownership in this way is correct, so the gift will be complete upon possession. (T)

In 'Fatawa 'Atabiyyah' and then in 'Alamgiriyyah' it is stated:

[Arabic]: It is valid by way of transferring ownership when it is handed over to the manager (Qayyim). [Urdu/Translation]: When it is handed over to the manager, the method of transferring ownership becomes correct. (T)

(11) Similarly, it can be spent on every act of piety (qurbat), such as assisting a religious school (Madrasah).

[Arabic]: Based on the general application of the statement of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him): "Seek reward". [Urdu/Translation]: Based on the general application of the statement of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him): "Earn reward". (T)

It was mentioned from Imam Zaylai: "Because it is an act of piety like charity (Sadaqah)." (Because this is an act of piety like charity. T)

(12) For spending on such acts of piety as a mosque, religious school, or the education of orphans, it is also permissible for the donor to sell it with this intention themselves and give the proceeds to those who spend on such charitable works.

[Arabic]: Due to the statement of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him): "Actions are only by intentions, and every man shall have only what he intended," and the previously mentioned distinction by Imam Fakhr al-Din between selling it for money to spend on oneself and one's family, and selling it for the sake of the poor. [Urdu/Translation]: Due to the statement of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) that "Actions are only by intention and every person got according to their intention", and the previously mentioned statement of Imam Fakhr al-Din al-Razi (may Allah Almighty have mercy on him) that there is a difference

between selling it for money to spend on oneself and one's family and selling it for the poor. (T)

When these rulings became known, with the help of Allah Almighty, the ruling for the four scenarios of the question became clear.

---

1. Fatawa Hindiyyah via al-Waqi'at al-Husamiyyah, Book of Waqf, Chapter 11, Noorani Kutub Khana Peshawar 2/460
2. Fatawa Hindiyyah via al-Fatawa al-'Atabiyyah, Book of Waqf, Chapter 11, Noorani Kutub Khana Peshawar 2/460
3. Sunan Abi Dawud, Book of Sacrifices, Chapter on storing the meat of sacrificial animals, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/33
4. Tabyin al-Haqa'iq, Book of Sacrifice, Al-Matba'a al-Kubra al-Amiriyya Bulaq Egypt 6/9
5. Sahih al-Bukhari, Chapter: How the Divine Revelation started, Qadeemi Kutub Khana Karachi 1/2

वाकआत इमाम हुसामुद्दीन फिर फतावा हिन्दिया में है:

[अरबी]: और इसे मस्जिद के लिए तोहफे(हिबा) के रूप में मालिकाना अधिकार (तमलीक) देकर सही करना मुमकिन है, इस तरीके से मस्जिद का मालिकाना अधिकार साबित करना सही है, तो हिबा कब्जे से पूरा हो जाएगा। [उर्दू/अनुवाद]: हिबा के तौर पर तमलीक की सेहत (वैधता) मस्जिद के लिए मुमकिन है और इस तरीके से मस्जिद की मिल्क (स्वामित्व) साबित करना सही है तो हिबा कब्जे से ताम (पूर्ण) हो जाएगा। (त)

फतावा अताबीया फिर आलमगीरिया में है:

[अरबी]: मालिकाना अधिकार के तरीके से सही है जब इसे प्रबंधक (मुंतज़िम) को सौंप दिया जाए। [उर्दू/अनुवाद]: जब मुंतज़िम को सौंप दिया तो तमलीक का तरीका सही हो गया। (त)

(११) इसी तरह हर कुर्बत (नेक काम) के काम में खर्च कर सकते हैं जैसे मदरसे की मदद।

[अरबी]: हुज़ूर अलैहिस्सलातो वस्सलाम के इरशाद कि "सवाब कमाओ" के सामान्य आदेश के आधार पर। [उर्दू/अनुवाद]: हुज़ूर अलैहिस्सलातो वस्सलाम के इरशाद कि "सवाब कमाओ" के इतलाक़ (सामान्य आदेश) की बिना पर। (त)

इमाम ज़ैलई से गुज़रा: क्योंकि यह सदके की तरह कुर्बत (नेक काम) है। (क्योंकि यह सदके की तरह कुर्बत है। त)

(१२) इस कार-ए-कुर्बत (नेक काम) जैसे मस्जिद या दीनी मदरसा या यतीम की शिक्षा में खर्च करने के लिए यह भी जायज़ है कि खुद इस नियत से बेचकर इस कार-ए-खैर (नेक काम) में खर्च करने वालों को दे दें।

[अरबी]: हुज़ूर अलैहिस्सलातो वस्सलाम के इस इरशाद की वजह से कि "अमल सिर्फ नियत से हैं और हर एक को उसकी नियत के मुताबिक मिला", और इमाम फखरुद्दीन राज़ी रहमतुल्लाह अलैह का बयान गुज़रा कि अपने और अपने परिवार के लिए पैसों के बदले बेचने और गरीबों के लिए बेचने में फर्क है। [उर्दू/अनुवाद]: हुज़ूर अलैहिस्सलातो वस्सलाम के इरशाद कि "अमल सिर्फ नियत से और हर एक को उसकी नियत के मुताबिक मिला", और इमाम फखरुद्दीन राज़ी रहमतुल्लाहि तआला का

बयान करदा गुज़रा कि अपने और अपनी अयाल (परिवार) के लिए दराहम के एवज़ (बदले) फरोख्त (बिक्री) में और.फुक्करा (गरीबों) के लिए फरोख्त में फर्क है। (त)

जब ये अहकाम मालूम हो लिए, अल्लाहु तआला की मदद से सवाल की चारों सूरतों का हुक्म वाज़ेह (स्पष्ट) हो गया।

---

1. फतावा हिन्दिया बा-हवाला अल-वाकआतुल हुसामिया, किताबुल वक़्फ़, बाब ११, नूरानी कुतुब खाना पेशावर २/४६०
2. फतावा हिन्दिया बा-हवाला अल-फतावा अल-अताबीया, किताबुल वक़्फ़, बाब ११, नूरानी कुतुब खाना पेशावर २/४६०
3. सुनन अबी दाऊद, किताबुल दहाया, बाब हब्सुल लुहूम अल-अदाही, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर २/३३
4. तबईनुल हक़ाइक, किताबुल उज़हिया, अल-मतबअ अल-कुबरा अल-अमीरिया बुलाक़ मिस्र ६/९
5. सहीह अल-बुखारी, बाब कैफ़ा काना बदउल वही, क़दीमी कुतुब खाना कराची १/२

पृष्ठ ४९५/६३०

واقعات امام حسام الدین پھر فتاوی ہندیہ میں ہے:

ویمکن تصحیحه تملیکا بالهبة للمسجد اثبات الملك للمسجد علی هذا الوجه صحیح فیتم بالقبض [1] | ہبہ کے طور تملیک کی صحت مسجد کے لئے ممکن ہے اور اس طریقہ سے مسجد کی ملک ثابت کرنا صحیح ہے تو ہبہ قبضہ سے تام ہوجائے گا(ت)

فتاوی عتابیہ پھر عالمگیریہ میں ہے:

یصح بطریق التملیك اذا سلمه للقیم [2] | جب منتظم کو سونپ دیا تو تملیک کا طریقہ صحیح ہو گیا۔ (ت)

(۱۱) یونہی ہر قربت کے کام میں صرف کر سکتے ہیں جیسے مدرسہ دینیہ کی اعانت۔

لا طلاق عموم قوله صلی اللہ تعالی علیه وسلم و ائتجروا [3] | حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے ارشاد کہ "ثواب کماؤ" کے اطلاق کی بناء پر ۔(ت)

امام زیلعی سے گزرا: لانه قربة کالتصدق [4] (کیونکہ یہ صدقہ کی طرح قربت ہے۔ت)

(۱۲) اس کارِ قربت مثل مسجد یا مدرسہ دینیہ یا تعلیمِ یتیم میں صرف کرنے کے لئے یہ بھی جائز ہے کہ خود اس نیت سے بیچ کر اس کارِ خیر میں صرف کرنے والوں کو دے دیں۔

لقوله صلی اللہ تعالی علیه وسلم انما الاعمال بالنیات وانما لکل امرئ مانوی [5] - و تقدم فرق الامام فخر الدین بین ما اذا باع بالدراهم لینفقها علی نفسه وعیاله و اما اذا باعها لاجل الفقراء۔ | حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے ارشاد کہ "عمل صرف نیت سے اور ہر ایک کو اس کی نیت کے مطابق ملا،

اور امام فخر الدین رازی رحمہ اللہ تعالیٰ کا بیان کردہ گزرا کہ اپنے اور اپنی عیال کے لئے دراہم کے عوض فروخت میں فقراء کے لئے فروخت میں فرق ہے۔ (ت)

جب یہ احکام معلوم ہو لئے، بعونہ تعالیٰ سوال کی چاروں صورتوں کا حکم واضح ہو گیا۔

---

[1] فتاوی ہندیہ بحوالہ الواقعات الحسامیۃ کتاب الوقف الباب الحادي عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۲ / ۴۶۰ [2] فتاوی ہندیہ بحوالہ الفتاوی العتابیۃ کتاب الوقف الباب الحادي عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۲ / ۴۶۰ [3] سنن ابی داؤد کتاب الضحایا باب حبس لحوم الاضاحی آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۳۳ [4] تبیین الحقائق کتاب الاضحیۃ المطبعۃ الکبری الامیریہ بولاق مصر ۶ / ۹ [5] صحیح البخاری باب کیف کان بدء الوحی قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۲

Volume 20 Fatawa Rizvia

(1) Do not give to a worldly school as it is not a 'qurbat' (act of devotion), and if the teachers of a religious school are its employees whose salary is obligatory upon it, one cannot give for that purpose as it benefits oneself; otherwise, give it to the manager of the school, so he may use it for salaries or for any religious work he wishes within the religious school. (2) It can be spent on the building of a religious school as it is a 'qurbat'. (3) La ilaha illallah, interest is strictly haraam. In a Sahih Hadith, it is stated that consuming interest is worse than committing adultery with one's mother seventy times[1]. Yes, for a building endowed for a good cause like teaching the Quran and religious knowledge so that from its rent that good cause continues, one can spend on its construction. (4) It can be exchanged for books and given to students, even if those students are wealthy, as the book remains useful for a long time. Selling it for such a thing for oneself is permissible; for students, it is permissible to a greater degree. And Allah Almighty knows best.

Problem 280: From Hafiz Mahmood Hussain Sahib, teacher and student of Maulvi Rashid Ahmed Sahib Gangohi, 7th Dhu al-Qi'dah 1306 AH. What do the scholars of religion say regarding this issue: Is it permissible to give the price of the sacrifice's hide (skin) towards salaries or not? Explain and you will be rewarded.

The Answer: In a school established for teaching religious sciences from donations, it is permissible according to the correct view to send the hide of the sacrifice or its price after selling it to be spent on school expenses such as teachers' salaries and food for students etc., because such schools are an aid to 'qurbat'. And there is absolute permission to sell the meat and skin of the sacrifice to spend on 'qurbat'.

Arabic Text	**English Translation**
In al-Hindiyyah: He should not sell it for dirhams to spend those dirhams on himself and his family, and meat is like skin according to the correct opinion. If he sells it for dirhams to give it in charity, it is permissible because it is a 'qurbat' like charity; thus it is in al-Tabyin.	It is mentioned in al-Hindiyyah that one should not sell it to spend dirhams on himself and his family, and according to the correct statement, meat is in the position of skin. If sold for the purpose of giving dirhams in charity to a poor person, it is permissible because it is an act of devotion like charity; thus it is in Tabyin.

[1] Shu'ab al-Iman, Hadith 5520, Dar al-Fikr Beirut, 4/393

जिल्द 20 फ़तावा रज़विया

(1) दुनियावी मदरसे में न दें क्योंकि वह क़ुर्बत (पुण्य कार्य) नहीं है, और दीनी मदरसे के शिक्षक अगर उसके नौकर हैं जिनकी तनख्वाह उस पर वाजिब होती है, तो उसमें नहीं दे सकता क्योंकि यह उसी पर वापस आता है, वरना मदरसे के प्रबंधक को दे दे, वह उसे तनख्वाह में दे, या जिस दीनी काम में दीनी मदरसे में चाहे खर्च करे। (2) दीनी मदरसे की इमारत में खर्च कर सकता है क्योंकि यह क़ुर्बत है। (3) ला इलाहा इल्लल्लाह, सूद (ब्याज) क़तई हराम है। सही हदीस में है कि सूद खाना अपनी माँ से सत्तर बार ज़िना करने से बदतर है[1]। हाँ, जो इमारत कार-ए-खैर (भलाई के काम) जैसे कुरआन की तालीम और दीनी इल्म के लिए वक़्फ़ की जाए ताकि उसके किराये से वह भलाई का काम जारी रहे, उसकी तामीर में खर्च कर सकता है। (4) इसे किताबों से बदल कर छात्रों को दे सकते हैं चाहे वे छात्र धनी हों क्योंकि किताब काफी समय तक काम आती है। ऐसी चीज़ के बदले अपने लिए बेचना जायज़ है; छात्रों के लिए तो और भी ज़्यादा जायज़ है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 280: प्रेषक हाफ़िज़ महमूद हुसैन साहब, शिक्षक और मौलवी रशीद अहमद साहब गंगोही के शिष्य, 7 ज़ीकादा 1306 हिजरी। उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि क़ुरबानी की खाल की क़ीमत तनख्वाह में देना जायज़ है या नहीं? बय्यान फरमाएं तो सवाब पाएंगे।

अल-जवाब: जो मदरसा चंदे से दीनी उलूम की तालीम के लिए स्थापित हुआ, उसमें क़ुरबानी की खाल चाहे बेचकर उसकी क़ीमत भेजना कि मदरसे के खर्चों जैसे शिक्षकों की तनख्वाह और छात्रों के भोजन आदि में खर्च की जाए, सही मत के अनुसार जायज़ है क्योंकि ऐसे मदरसे क़ुर्बत (पुण्य कार्य) में सहायता हैं। और पुण्य कार्यों में खर्च करने के लिए क़ुरबानी का मांस और खाल बेचने की पूर्णतः अनुमति है।

अरबी पाठ

फ़िल हिन्दिया: लायबीअहु बिल-दराहिमि लियुनफ़िक़ा अद-दराहिमा अला नफ़्सिही व अयालिही वल-लहमु बि-मन्ज़िलतिल जिल्दि फ़िस-सहीहि व लौ बाअहा बिल-दराहिमि

हिंदी अनुवाद

हिन्दिया में है कि अपने और अपने परिवार पर दराहम खर्च करने के लिए बिक्री न करे और सही कथन के अनुसार मांस खाल की तरह है। और यदि दराहम गरीब को सदक़ा करने के उद्देश्य से

अरबी पाठ	हिंदी अनुवाद
लियुतसद्दक़ा बिहा जाज़ा लि-अन्नहु क़ुर्बतुन कत-तसद्दुक़ि, कज़ा फ़ित-तबीन।	बेचे तो जायज़ है क्योंकि यह सदक़ा की तरह पुण्य कार्य है, ऐसा ही तबीन में है।

[1] शुअबुल ईमान, हदीस 5520, दारुल फिक्र बेरूत, 4/393

(۱) مدرسہ دنیوی میں نہ دیں کہ وہ قربت نہیں، اور مدرسانِ مدرسہ دینی اگر اس کے نوکر ہیں جن کی تنخواہ اس پر واجب ہوتی ہے اس میں نہیں دے سکتا کہ یہ اس پر آتا ہے ورنہ مہتمم مدرسہ کو دے دے وہ تنخواہ میں دے، یا جس کارِ دینی مدرسہ دینیہ میں چاہے صرف کرے۔ (۲) مدرسہ دینیہ کی عمارت میں خرچ کر سکتا ہے کہ قربت ہے۔ (۳) لا الہ الا اللہ سود حرام قطعی ہے۔ صحیح حدیث میں ہے کہ سود کھانا ستر بار اپنی ماں سے زنا کرنے سے بدتر ہے۱۔ ہاں جو عمارت کارِ خیر مثلِ تعلیم القرآن علم دین کے لئے وقف کریں کہ اس کے کرایہ سے وہ کارِ خیر جاری ہو، اس کی تعمیر میں صرف کر سکتا ہے۔ (۴) اسے کتابوں سے بدل کر طلبہ کو دے سکتے ہیں اگرچہ وہ طلبہ غنی ہوں کہ کتاب باقی رہ کر کام آتی ہے۔ اور ایسی چیز کے عوض اپنے لئے بیچنا جائز ہے۔ طلبہ کے لئے بدرجہ اولٰی۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۸۰: مرسلہ حافظ محمود حسین صاحب مدرس تلمیذ مولوی رشید احمد صاحب گنگوہی ہفتم ذیقعدہ ۱۳۰۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ قیمت پوست قربانی کو تنخواہ میں دینا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا الجواب: جو مدرسہ تعلیم علوم دینیہ کے لئے چندہ سے مقرر ہوا اس میں قربانی کی کھال خواہ بیچ کر اس کی قیمت بھیجنا کہ مصارف مدرسہ مثل تنخواہ مدرسین وخوراکِ طلباء وغیرہ میں صرف کی جائے۔ مذہب صحیح پر جائز ہے کہ ایسے مدارس اعانتِ قربت ہے۔ اور قربات میں صرف کرنے کے لئے گوشت پوست قربانی بیچنے کو مطلقاً اجازت ہے۔

| فی الہندیۃ لایبیعہ بالدراہم لینفق الدراہم علی نفسہ وعیالہ واللحم بمنزلۃ الجلد فی الصحیح ولو باعہا بالدراہم لیتصدق بہا جاز لانہ قربۃ کالتصدق، کذا فی التبیین۔ | ہندیہمیں ہے کہ اپنے اور اپنے عیال پر دراہم خرچ کرنے کے لئے فروخت نہ کرے اور گوشت بمنزلہ کھال ہے صحیح قول میں اور

دراہم فقیر کو صدقہ کرنے کی غرض سے فروخت کیا تو جائز ہے کیونکہ یہ صدقہ کی طرح قربت ہے یوں تبیین میں ہے۔ |

۱ شعب الایمان حدیث ۵۵۲۰ دارالفکر بیروت ۴/ ۳۹۳

And so it is in Al-Hidayah and Al-Kafi, summarized. And Allah Almighty knows best. (T)

Question 281: From Banaras, Kandi Gadola neighborhood, Bibi Raji Mosque hospital, sent by Maulvi Hakim Abdul Ghafoor Sahib, 25 Muharram al-Haram 1314 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: whether the madrasa (school) can be assisted with Zakat funds or the skins of sacrificial animals? Among the expenses of the madrasa is the salary for the teachers, and they take their wages. It is clear that giving Zakat funds or sacrificial skins as wages is not permissible.

Answer: In Zakat, the transfer of ownership without compensation with the intention of Zakat is required. Without this, its expenditure in other pious ways like mosques, madrasas, shrouding the dead, etc., is not sufficient. Yes, for example, those students of knowledge who are eligible recipients of Zakat, can be given cash, clothes, or books in the aforementioned way to assist the madrasa, as is apparent from Al-Durr and others. It is not absolutely necessary to give the skin of the sacrificial animal as charity in the mentioned sense. In Mansak Mutawassit, it is said: "Giving it in charity is not obligatory." (T) In Maslak Muntaqat, it is said: "Neither all of it nor part of it." Pious spending is generally allowed. It is mentioned in the Hadith that the Holy Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"And spend it for reward." Reported by Abu Dawood from Nabshah al-Hadhli (may Allah be pleased with him). Spend it in reward; Abu Dawood narrated this from Nabshah al-Hadhli (may Allah be pleased with him). (T)

Imam Zayla'i said in the commentary on Kanz: "Because it is an act of devotion like charity." (T) It is clear that religious madrasas are also among the ways of devotion and spending for reward, and that salary is the right of the teacher as wages, which is true.

1. Fatawa Hindiyyah, Book of Sacrifice, Chapter 6, Nurani Kutub Khana Peshawar, 5/301.
2. Al-Maslak al-Mutaqassit fi al-Mansak al-Mutawassit with Irshad al-Sari, Chapter on Hidayah, Dar al-Kutub al-Arabi Beirut, p. 312.
3. Al-Maslak al-Mutaqoot fi al-Mansak al-Mutawassit with Irshad al-Sari, Chapter on Hidayah, Dar al-Kutub al-Arabi Beirut, p. 312.
4. Sunan Abi Dawood, Book of Sacrifices, Chapter on storing meat of sacrifices, Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/33.

5. Tabyeen al-Haqa'iq, Book of Sacrifice, Al-Matba'ah al-Kubra al-Amiriyah Bulaq Egypt, 6/9.

फतावा रज़विया, खंड २०

और ऐसा ही अल-हिदाया और अल-काफ़ी में है, संक्षिप्त में। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है। (त)

प्रश्न २८१: बनारस, मोहल्ला कंडी गडोला, बीवी राजी मस्जिद शफ़ाखाना से, प्रेषक मौलवी हकीम अब्दुल ग़फ़ूर साहब, २५ मुहर्रम अल-हराम १३१४ हिजरी। इस मसले में दीन के विद्वान क्या फ़रमाते हैं कि ज़कात की रक़म या क़ुर्बानी की खाल से मदरसे की सहायता की जा सकती है या नहीं? मदरसे के खर्चों में शिक्षकों का वेतन भी शामिल है और वे अपनी उजरत (मज़दूरी) लेते हैं। और यह बात ज़ाहिर है कि उजरत में ज़कात की रक़म या क़ुर्बानी की खाल देना जायज़ नहीं है।

उत्तर: ज़कात में बिना किसी बदले के ज़कात की नीयत से स्वामित्व का हस्तांतरण (तमलीक) आवश्यक है। इसके बिना अन्य नेक कामों जैसे मस्जिद, मदरसा, मृतकों के कफ़न आदि में इसका खर्च पर्याप्त नहीं है। हाँ, उदाहरण के लिए जो दीनी शिक्षा प्राप्त करने वाले छात्र ज़कात के पात्र (मसरफ़) हैं, उन्हें नकद, कपड़े या किताबें ऊपर बताए गए तरीके से देकर मदरसे की सहायता की जा सकती है, जैसा कि अल-दुर्र आदि से स्पष्ट है। क़ुर्बानी की खाल का उपर्युक्त अर्थ में सदक़ा करना बिल्कुल ज़रूरी नहीं है। मनसक मुतवस्सित में है: "इसका सदक़ा करना वाजिब नहीं है।" (त) मसलक मुंतक़त में है: "न तो पूरी और न ही कुछ हिस्सा।" नेक कार्यों में खर्च करना सामान्यतः अनुमत है। हदीस में है कि हुज़ूर अकदस सैयदे आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

"और सवाब के लिए खर्च करो।" इसे अबू दाऊद ने नबशा अल-हुज़ली (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत किया। सवाब में खर्च करो; इसे अबू दाऊद ने नबशा हज़ली (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत किया। (त)

इमाम ज़ैलई ने शरह कंज़ में फ़रमाया: "क्योंकि यह सदक़ा की तरह एक नेक कार्य (क़ुरबत) है।" (त) ज़ाहिर है कि दीनी मदरसे भी नेक कार्यों और सवाब हासिल करने के रास्तों में से हैं, और वह वेतन शिक्षक का हक़ है, उजरत के तौर पर, जो सही है।

1. फतावा हिंदिया, किताबुल अज़हिया, अध्याय ६, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ५/३०१।

2. अल-मसलक अल-मुतक़स्सित फ़िल मनसक अल-मुतवस्सित मअ इरशाद अस-सारी, बाबुल हिदाया, दार अल-कुतुब अल-अरबी बैरुत, पृ. ३१२।
3. अल-मसलक अल-मुतक़ोत फ़िल मनसक अल-मुतवस्सित मअ इरशाद अस-सारी, बाबुल हिदाया, दार अल-कुतुब अल-अरबी बैरुत, पृ. ३१२।
4. सुनन अबू दाऊद, किताबुल अज़हिया, क़ुर्बानी का गोश्त रोकने का अध्याय, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, २/३३।
5. तबयीनुल हक़ाएक़, किताबुल अज़हिया, अल-मतबअ अल-कुबरा अल-अमीरिया बुलाक़ मिस्र, ९/६।

पृष्ठ ४९७/६३०

فتاوی رضویہ، جلد ۲۰

وھکذا في الھدایۃ والکافي ۱ اہ ملخصاً ۔ واللہ تعالیٰ ہدایت اور کافی میں ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۲۸۱: از بنارس محلہ کنڈی گڈولہ مسجد بی بی راجی شفا خانہ مرسلہ مولوی حکیم عبدالغفور صاحب ۲۵ محرم الحرام ۱۳۱۴ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مال زکوۃ چرم قربانی سے اعانت مدرسہ کی کی جائے یا نہیں۔ مصارف مدرسہ میں تنخواہ مدرسین کے لئے اور وہ اپنی اُجرت لیتا ہے۔ اور یہ امر ظاہر ہے کہ اجرت میں مال زکوۃ یا چرم قربانی دینا جائز نہیں؟

الجواب: زکوۃ میں تملیک بلا عوض بہ نیت زکوۃ درکار ہے۔ بے اس کے اور وجوہ تقرب مثل مسجد و مدرسہ و تکفین موتی و غیر ہا میں اس کا صرف کافی نہیں، ہاں مثلاً جو طلبہ علم مصرف ہوں، انھیں نقد یا کپڑے یا کتابیں۔ بر وجہ مذکور دے کر اعانت مدرسہ ممکن کما یظھر من الدر وغیرہ (جیسا کہ دروغیرہ سے ظاہر ہو رہا ہے ۔ت) چرم قربانی میں تصدق بمعنی مسطور اصلاً ضرور نہیں۔ منسک متوسط میں ہے: لا یجب التصدق بہ ۲ (اس کا صدقہ نہیں ۔ ت) مسلک منتقط میں ہے: لا بکلہ ولا ببعضہ ۳ (نہ کل نہ بعض۔) مطلق قرب روا ہے حدیث میں ہے حضور اقدس سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

واتجروا ۴ رواہ ابوداؤد عن نبشہ الھذلی رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ ثواب میں خرچ کرو، اس کو ابو داؤد نے نبشہ ہذلی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ (ت)

امام زیلعی نے شرح کنز میں فرمایا: لانہ قربۃ کالتصدق ۵ (کیونکہ یہ صدقہ کی طرح قربت ہے۔ ت) ظاہر ہے کہ مدارس دینیہ بھی وجوہ قربت و استجار سے ہیں اور وہ تنخواہ حق مدرس میں اجرت ہو نا حق

۱ فتاوی ہندیہ کتاب الاضحیۃ الباب السادس نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۰۱ ۲ المسلک المتقسط فی المنسک المتوسط مع ارشاد الساری باب الہدایہ دار الکتب العربی بیروت ص ۳۱۲ ۳ المسلک المتقوط فی المنسک المتوسط مع ارشاد الساری باب الہدایہ دار الکتب العربی بیروت ص ۳۱۲ ۴ سنن ابی داؤد کتاب الضحایا باب حبس لحوم الاضاحی آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۳۳ ۵ تبیین الحقائق کتاب الاضحیۃ المطبعۃ الکبری الامیریۃ بولاق مصر ۶/ ۹

Fatawa Rizvia Volume 20

Being a helper in religious knowledge is not contrary to nearness (to Allah), just as the wages of a water-carrier or a mosque's muezzin. We have detailed this matter in our comprehensive treatise named "Al-Safiya Al-Muhiya li-Hukm Julud al-Adhiya". And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 282: From Talibpur, District Murshidabad, Kothi Raja Sahib, sent by Muhammad Jan Sahib, 6th Ramadan Mubarak. What do the scholars of the luminous Shariah say regarding this matter: if sacrificial skins are given to the trustees of religious schools as ownership (Tamlik), and they, at their discretion or with the advice/consultation of the donors, spend it on the school's needs, is there a way for it to be permissible or not? Explain and be rewarded. (T)

Answer: After spilling the blood (the sacrifice) and establishing the nearness (of the act), there is no room for doubt in the permissibility of the mentioned case. If the trustees are poor (faqir), then this ownership is charity (Sadaqah); otherwise, it is a gift (Hadiya). Neither of these is prohibited regarding the parts of the sacrifice. In "Al-Nuqayah" and its commentary by Al-Birjandi, it says: "One may give as ownership to whoever one wishes, whether poor or rich." What is prohibited and disliked is selling it for financial gain, based on the Hadith: "Whoever sells the skin of his sacrifice, there is no sacrifice for him."

1. Sharh al-Nuqayah by al-Birjandi, Kitab al-Adhiya, Munshi Naval Kishore, Lucknow, 3/199.

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

धार्मिक ज्ञान के ज्ञाता को सहायता देना अल्लाह की निकटता के विरुद्ध नहीं है, जैसे पानी पिलाने वाले या मस्जिद के मुअज़्ज़िन की मज़दूरी। हमने इस विषय पर अपने विस्तृत लेख जिसका नाम हमने "अल-साफिया अल-मुहिया लि-हुक्म जुलूद अल-अज़हिया" रखा है, में विस्तार से वर्णन किया है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (त)

मसला २८२: तालिपुर, जिला मुर्शिदाबाद, कोठी राजा साहब से, मोहम्मद जान साहब द्वारा भेजा गया, ६ रमज़ान मुबारक। शरीयत के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं: यदि कुर्बानी की खाल धार्मिक मदरसों के ट्रस्टियों (मुतवलियों) को पूर्ण स्वामित्व (तमलीक) के साथ दी जाए और वे अपने विवेक से या दान देने वालों की सलाह पर उसे मदरसे की ज़रूरतों में खर्च करें, तो क्या यह जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य पाएँ। (त)

जवाब: कुर्बानी का खून बहाने और नेकी का काम पूरा होने के बाद, बताई गई स्थिति की वैधता में कोई संदेह नहीं है। यदि मुतवली स्वयं गरीब (फकीर) हैं, तो यह उनके लिए सदक़ा होगा, अन्यथा उपहार (हदिया) होगा। इनमें से कोई भी कुर्बानी के अंगों के संबंध में वर्जित नहीं है। "अल-नुक़ाया" और बिरजंदी द्वारा इसकी व्याख्या में है: "जिसे चाहे उसे पूर्ण स्वामित्व के रूप में दिया जा सकता है, चाहे वह गरीब हो या अमीर।" जो वर्जित और मकरूह है वह आर्थिक लाभ के लिए बेचना है, इस हदीस के आधार पर कि "जिसने अपनी कुर्बानी की खाल बेची, उसकी कुर्बानी नहीं हुई।"

1. शरह अल-नुक़ाया अल-बिरजंदी, किताब अल-अज़हिया, मुंशी नवल किशोर, लखनऊ, ३/१९९।

معطی الاعانۃ علی علم الدین میں قربت ہونے کی منافی نہیں، جیسے سقائے سقایہ و موذن مسجد کی اجرت۔ اس کی تفصیل ہم نے اپنے رسالہ کافلہ جس کا نام ہم نے "الصافیۃ الموحیۃ لحکم جلود الاضحیۃ" رکھا، میں بیان کی ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۲۸۲: از طالب پور ضلع مرشد آباد کوٹھی راجہ صاحب مرسلہ محمد جان صاحب محمد ۶ رمضان مبارک چہ مے فرمایند علمائے شریعت غرا اندریں مسئلہ کہ اگر چرم اضحی بمتولیاں مدارس دینیہ تملیکاً داده شود و ایشاں بصوابدید خود یا باشارۃ استشمارہ دہندگاں چرم او را در ضروریات مدرسہ صرف نمایند سمتے از جواز وارد یا نہ؟ بینوا توجروا۔ روشن شریعت کے علماء کیا فرماتے ہیں اس مسئلہ میں اگر چرم قربانی مدارس کے متولیوں کو تملیک کر دی جائیں اور وہ اپنی صوابدید پر یا دینے والوں کے مشورہ سے مدرسہ کی ضروریات میں صرف کریں تو جواز کی صورت ہے یا نہیں؟ بیان کرو اجر پاؤ۔ (ت)

الجواب: در جواز بعد اراقہ دم و اقامت قربت صورت مذکورہ جائے سخن نیست، متولیان اگر فقراء باشند ایں تملیک تصدق باشد ورنہ ہدیہ، و ہیچیک از اینہا در اجزائے اضحیہ ممنوع نیست، فی النقایہ وشرحہا للبرجندی یھب من یشاء علی سبیل التملیک فقیرا او غنیا ۱ آنچہ کہ ممنوع و مکروہ است بیع بروجہ تمول ست لحدیث من باع اضحیتہ فلا۔ قربانی کے خون بہادینے اور قربت قائم کردینے کے بعد مذکورہ صورت کے جواز میں کوئی شبہ نہیں ہے۔ متولی حضرات اگر خود فقیر ہوں تو ان پر صدقہ ہوگا ورنہ ہدیہ ہوگا، ان میں سے کوئی بھی قربانی کے اجزاء میں ممنوع نہیں ہے۔ نقایہ اور اس کی شرح برجندی میں ہے جس کو چاہے دے کر مالک بنا کر فقیر کو خواہ غنی کو اور منع

صرف تمول کے طور پر فروخت کرنا ہے اس حدیث کی بناء پر کہ جس نے قربانی کی کھال فروخت کی اس کی (قربانی نہیں)۔

۱ شرح النقایہ للبرجندی کتاب الاضحیۃ منشی نولکشور لکھنو ۳/ ۱۹۹

Fatawa Ridawiyya, Vol. 20

[Left Column] His sacrifice 1. Narrated by Al-Hakim in Al-Mustadrak and Al-Bayhaqi in Al-Sunan on the authority of Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). It is clear that a gift is not a form of sale. In short, this principle is applicable to the meat of the sacrifice. And the skin is not superior to it, by consensus. In Al-Hidayah, Al-Kafi, Al-Tabyin, etc., it is stated that in the correct opinion, meat is in the same status as the skin 2. Then, when the skin entered the ownership of the trustee (mutawalli) through the act of transfer of ownership by the sacrificer (mudahhi), the ruling of the sacrifice concluded. For the trustees, every kind of disposal in it is permissible due to obtaining absolute ownership and the removal of restrictions. This is based on the saying of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) regarding the meat given as charity to Bareerah (may Allah be pleased with her): "It is charity for her and a gift for us" 3. Narrated by Bukhari on the authority of the Mother of the Believers Aisha (may Allah be pleased with her). From this, it follows that if someone gives the meat of their own sacrifice with the intention of Zakat to a poor person, the Zakat will not be valid. But if they gave it as a gift to a wealthy person, and that person then gave it as Zakat from their own hands to a poor person, their Zakat would be fulfilled, because the ruling of the sacrifice ended with that gift, and now this thing...

[Right Column] ...sacrifice. This was narrated by Al-Hakim in Al-Mustadrak and Al-Bayhaqi in his Sunan from Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him), and he from the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). And it is obvious that a gift is not a type of sale. The summary is that this meaning is also present in the meat of the sacrifice, while the skin is not more important than it by consensus. In Hidayah, Kafi, Tabyin, etc., it is stated that according to the correct view, meat follows the same ruling as skin. Then, when the skin was transferred into the ownership of the trustee on behalf of the one giving the sacrifice, the ruling of sacrifice was completed. The trustees now have the authority to dispose of it in every way, as the prohibition is lifted and permission is granted. This is just like the statement of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) regarding that meat which Hazrat Bareerah (may Allah be pleased with her) received as charity: "It is charity for her and a gift for us." This hadith has been narrated by Bukhari from Umm al-Mu'minin Aisha (may Allah be pleased with her). From this, the issue is also proven that if sacrificial meat is given to a poor person as Zakat, Zakat will not be discharged. However, if it is given to a wealthy person as a gift and he then gives it as Zakat, the

Zakat will be fulfilled because by giving a gift to the wealthy, the ruling of sacrifice has been completed, and now for the wealthy person, this is a possessed item...

[Footnotes] 1. Al-Mustadrak, Kitab al-Tafsir, Dar al-Fikr, Beirut, 2/390. 2. Al-Hidayah, Kitab al-Adhiyah, Matba' Yusufi, Lucknow, 4/448. 3. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Zakat, Bab al-Sadaqah 'ala mawali azwaj al-Nabi, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/202.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

[बायां कॉलम] उनकी क़ुरबानी 1. इसे अल-हाकिम ने अल-मुस्तदरक में और अल-बैहक़ी ने अस-सुनन में हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) के माध्यम से नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत किया है। और यह स्पष्ट है कि उपहार (हदिया) बिक्री का कोई रूप नहीं है। संक्षेप में, यह आधार क़ुरबानी के मांस के बारे में स्वयं मान्य है। और खाल इससे श्रेष्ठ नहीं है, सर्वसम्मति से। अल-हिदाया, अल-काफ़ी, अल-तबीन आदि में मांस खाल के ही हुक्म में है सही कथन के अनुसार 2। फिर, जब खाल क़ुरबानी करने वाले के द्वारा स्वामित्व दिए जाने के माध्यम से मुतवल्ली (ट्रस्टी) के अधिकार में आ गई, तो क़ुरबानी का हुक्म समाप्त हो गया। मुतवल्लियों के लिए इसमें हर तरह का उपयोग जायज़ है क्योंकि पूर्ण स्वामित्व प्राप्त हो गया है और रुकावट समाप्त हो गई है। यह नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के उस कथन पर आधारित है जो हज़रत बरीरा (रज़ियल्लाहु अन्हा) को सदक़े में मिले मांस के बारे में था: "यह उनके लिए सदक़ा है और हमारे लिए उपहार है" 3। इसे बुखारी ने उम्मुल मोमिनीन हज़रत आयशा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत किया है। इसी कारण से, यदि कोई अपनी क़ुरबानी का मांस ज़कात की नीयत से किसी गरीब को दे, तो ज़कात अदा नहीं होगी। लेकिन अगर उसने किसी धनी व्यक्ति को उपहार के रूप में दिया, और उस धनी व्यक्ति ने उसे अपनी ज़कात के रूप में किसी गरीब के हाथ में दे दिया, तो उसकी ज़कात अदा हो जाएगी, क्योंकि उस उपहार के साथ क़ुरबानी का हुक्म समाप्त हो गया, और अब यह चीज़...

[दायां कॉलम] क़ुरबानी नहीं, इसे हाकिम ने मुस्तदरक में और बैहक़ी ने अपनी सुनन में हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से और उन्होंने नबी करीम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से रिवायत किया है। और ज़ाहिर है कि हदिया (उपहार) बिक्री की कोई क़िस्म नहीं है। सारांश यह है कि क़ुरबानी के मांस में भी यह अर्थ मौजूद है जबकि खाल इससे अधिक महत्वपूर्ण नहीं है सर्वसम्मति से, और हिदाया, काफ़ी और तबीन आदि में है कि मांस खाल के हुक्म में है सही कौल (कथन) में, फिर जब खाल क़ुरबानी देने वाले की तरफ से मुतवल्ली की मिल्कियत (स्वामित्व) कर दी गई तो क़ुरबानी का हुक्म ताम (पूर्ण) हो गया, मुतवल्ली हज़रात को अब हर तरह से इसमें तसर्रुफ़ (उपयोग) का अधिकार है। मनाही होने और इजाज़त पाए जाने की वजह से, और यह इस तरह कि हुज़ूर अलैहिस्सलाम का इरशाद उस गोश्त के मुतल्लिक जो हज़रत बरीरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हा को सदक़ा मिला कि वह उन पर सदक़ा है और हमारे लिए हदिया है, इस हदीस को बुखारी ने हज़रत उम्मुल मोमिनीन आयशा रज़ियल्लाहु तआला अन्हा से रिवायत किया है। इसी से यह मसला भी

साबित हुआ कि अगर क़ुरबानी का गोश्त फ़क़ीर को ज़कात में दे तो ज़कात अदा न होगी और अगर ग़नी (धनी) को हदिया के तौर पर दे और उसने वह ज़कात में दे दिया तो ज़कात अदा हो जाएगी क्योंकि ग़नी को हदिया देने से क़ुरबानी का हुक्म ताम हो गया और अब ग़नी के लिए यह मम्लूका (स्वामित्व वाली वस्तु)...

[पादलेख] 1. अल-मुस्तदरक, किताबुत-तफ़्सीर, दारुल फ़िक्र, बेरूत 2/390। 2. अल-हिदाया, किताबुल-अज़हिया, मतबा यूसुफ़ी, लखनऊ 4/448। 3. सहीह अल-बुखारी, किताबुज़-ज़कात, बाबू सदक़ती अला मवाली अज़वाजिन नबी, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची 1/202।

पेज 499 का 630

[بائیں جانب والا کالم] اضحیة له ۱ رواه الحاکم فی المستدرک و البیهقی فی السنن عن ابی هریرة رضی الله تعالٰی عنه عن النبی صلی الله تعالٰی علیه وسلم و پیداست که هدیه از بیع چیزی نباشد۔ بالجمله این مبنی خود در لحم اضحیه رواست۔ و جلد بالاتر از ونیست، بالاتفاق،وفی الهدایة والکافی والتبیین و غیرها اللحم بمنزلة الجلد فی الصحیح ۲۔ باز آں گاه که جلد بتملیک مضحی در ملک متولی آمد، حکم اضحیه منتهی شد، متولیاں را ہر گونہ تصرف درو روا باشد لحصول المطلق وانتهاء الحاجز۔ وذلك قوله صلی الله تعالٰی علیه وسلم فی اللحم المتصدق به علی بریرة رضی الله تعالٰی عنها هو لها صدقة ولنا هدیة ۳ رواه البخاری عن ام المؤمنین رضی الله تعالٰی عنها، ازیں جاست کہ اگر کسے لحم اضحیه خودش به نیت زکوٰۃ بر فقیر تصدق کند زکوٰۃ ادانشود، واگر بغنی ہدیہ داد او از زکوٰۃ خویش بدست فقیرے نہاد زکوٰۃ تش ادا شود، زیرا که حکم اضحیه بآن ہدیہ بپایاں رسید، حالا ایں چیزے

[دائیں جانب والا کالم] قربانی نہیں، اس کو حاکم نے مستدرک میں اور بیہقی نے اپنی سنن میں حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ اور انھوں نے بنی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے روایت کیا ہے۔ اور ظاہر ہے کہ ہدیہ فروخت کی قسم نہیں ہے۔ خلاصہ یہ کہ قربانی کے گوشت میں بھی یہ معنی موجود ہے جبکہ کھال اس سے اہم نہیں ہے بالاتفاق، اور ہدایہ، کافی اور تبیین وغیرہا میں ہے کہ گوشت کھال کے حکم میں ہے صحیح قول میں، پھر جب کھال قربانی دینے والے کی طرف سے متولی کی ملک کردی گئی تو قربانی کا حکم تام ہو گیا، متولی حضرات کو اب ہر طرح اس میں تصرف کا اختیار ہے۔ ممانعت ہونے اور اجازت پائے جانے کی وجہ سے، اور یہ اس طرح کہ حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کا ارشاد اس گوشت کے متعلق جو حضرت بریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہا

کو صدقہ ملا کہ وہ اس پر صدقہ ہے اور ہمارے لئے ہدیہ ہے اس حدیث کو بخاری نے حضرت ام المؤمنین عائشہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے روایت کیا ہے۔ اسی سے یہ مسئلہ بھی ثابت ہوا کہ اگر قربانی کا گوشت فقیر کو زکوٰۃ میں دے تو زکوٰۃ ادا نہ ہو گی اور اگر غنی کو ہدیہ کے طور پر دے اور اس نے وہ زکوٰۃ میں دے دیا تو زکوٰۃ ادا ہو جائے گی کیونکہ غنی کو ہدیہ دینے سے قربانی کا حکم تام ہو گیا اور اب غنی کے لئے یہ مملوکہ

[حواشی] ۱ المستدرك كتاب التفسير دار الفكر بيروت ۲ / ۳۹۰ ۲ الهداية كتاب الاضحية مطبع يوسفى لكهنؤ ۴ / ۴۴۸ ۳ صحيح البخارى كتاب الزكوة باب الصدقة على موالى ازواج النبى قديمى كتب خانہ كراچى ۱ / ۲۰۲

Fatawa Rizvia Volume 20

It is established, as stated in Radd al-Muhtar, that when sacrificial meat (Qurbani) is given to a poor person with the intention of Zakat, it will not be counted as Zakat according to Zahir al-Riwayah. However, if it is given to a wealthy person, and that wealthy person gives it to a poor person as their Zakat, then the wealthy person's Zakat will be fulfilled. If the skin of the sacrifice is used for purposes other than acts of piety (qurbat), there is no prohibition because the one performing the sacrifice is not accumulating wealth for themselves, and the one who acquired the wealth did not perform the sacrifice. For instance, when it is donated to a poor person and the poor person sells it for dirhams to meet their needs, in this case, the skin was spent in an act of piety, while acts of piety are themselves among the rulings of sacrifice. Based on the Prophet's (PBUH) command "Earn reward (wa-it-tajiru)," this was narrated by Abu Dawood from Hazrat Nubshah al-Hudhali (may Allah be pleased with him). And this poor servant (the author) has sufficiently explained in his Fatawa and the treatise "Al-Safiyah al-Muhiyah li-Hukm Julud al-Adhiyah" that if the person performing the sacrifice spends the sacrificial skin himself for pious purposes without directly transferring ownership to another, there is no harm; so this situation would be permissible a fortiori, as is not hidden from those with understanding. And Allah, the Glorified and Exalted, knows best. (T)

Question 283: From Sasaram district, sent by Hakim Sirajuddin Ahmad Sahib, 13 Jumada al-Akhirah 1336 AH. Can the price of sacrificial skins, which were previously distributed among widows, the helpless, orphans, and the destitute among poor neighbors and local relatives, be spent on the expenses of mosques such as flooring, prayer mats, lighting, buckets, ropes, and brooms etc.?

Footnotes: 1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Adhiyah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/209. 2. Sunan Abi Dawood, Kitab al-Dahaya, Bab Habs Luhum al-Adahi, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/33. Page 500 of 630

तय पाया गया है, जैसा कि रद्दुल मुहतार में है कि जब कुर्बानी का मांस जकात की नियत से किसी गरीब को दिया जाता है, तो जाहिर-उल-रिवाया के अनुसार वह जकात में नहीं गिना जाएगा। लेकिन, जब यह किसी अमीर को दिया गया और अमीर ने अपनी जकात के रूप में उसे किसी गरीब को दे दिया, तो अमीर की जकात अदा हो जाएगी। यदि कुर्बानी की खाल का उपयोग पुण्य कार्यों (निकटता) के अलावा भी किया जाता है, तो इसमें कोई रोक नहीं है क्योंकि कुर्बानी करने वाला स्वयं के लिए धन संचय नहीं कर रहा है, और जिसने धन प्राप्त किया उसने कुर्बानी नहीं दी। उदाहरण के लिए, जब इसे एक गरीब को दान किया गया और गरीब ने अपनी जरूरतों के लिए इसे रुपयों के बदले बेच दिया, तो यहाँ खाल पुण्य कार्य में खर्च हुई, जबकि पुण्य कार्य स्वयं कुर्बानी के हुक्मों में से एक है। हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के इस इरशाद के आधार पर कि "पुण्य कमाओ (व-इत्तेजरू)", इसे अबू दाऊद ने हजरत नुबशाह अल-हुजली (रजीअल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है। और इस खाकसार ने अपने फतावा और रिसाला "अस-साफिया अल-मुहिया लि-हुक्म जुलुद अल-अज़हिया" में पूरी तरह स्पष्ट कर दिया है कि यदि कुर्बानी करने वाला बिना किसी दूसरे को मालिकाना हक सौंपे स्वयं ही कुर्बानी की खाल को पुण्य कार्यों में खर्च कर दे, तो इसमें कोई हर्ज नहीं है; तो यह स्थिति और भी बेहतर तरीके से जायज होगी, जैसा कि बुद्धिमान लोगों पर छिपा नहीं है। अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है। (त)

मसअला २८३: सासाराम जिला से, प्रेषक हकीम सिराजुद्दीन अहमद साहब, १३ जमादी-उल-आखिरा १३३६ हिजरी। कुर्बानी की खाल की कीमत, जो पहले विधवाओं, बेसहारों, अनाथों और मोहल्ले के गरीब पड़ोसियों और रिश्तेदारों में बांटी जाती थी, क्या उसे मस्जिदों के फर्श, जाए-नमाज, रोशनी, डोल, रस्सी और झाड़ू आदि के खर्चों में इस्तेमाल किया जा सकता है?

पाद टिप्पणियाँ: १. रद्दुल मुहतार, किताब अल-अज़हिया, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ५/२०९। २. सुनन अबी दाऊद, किताब अद-दहाया, बाब हब्स लुहूम अल-अदाही, आफताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, २/३३। पेज ६३० में से ५००

قرار پائی، ردالمختار میں ہے جب قربانی کا گوشت فقیر کو زکوٰۃ کی نیت سے دیا تو ظاہر الروایۃ میں زکوٰۃ میں شمار نہ ہوگا، لیکن جب غنی کو دیا اور غنی نے فقیر کو اپنی زکوٰۃ میں دیا تو غنی کی زکوٰۃ ادا ہوگی۔ اگر قربانی کی کھال کو قربت کے علاوہ بھی صرف کریں تو کوئی مانع نہیں ہے کیونکہ قربانی والا تمول نہیں بناتا اور تمول والے نے قربانی نہ بنائی مثلاً جب فقیر پر صدقہ کیا اور فقیر نے دراہم کے عوض فروخت کردی تو یہاں کھال قربت میں صرف ہوئی جبکہ قربت خود احکام قربانی سے ہے۔ حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کے اس ارشاد کی بناء پر کہ "وائتجروا" (ثواب کماؤ) اس کو ابو داؤد نے حضرت نبشہ الہذلی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے۔ اور اس فقیر نے اپنے فتاوٰی میں بقدر کفایت اور رسالہ "الصافیۃ الموحیہ لحکم جلود الاضحیۃ" میں انتہائی بیان کردیا ہے کہ اگر قربانی والا خود بلاواسطہ تملیک دوسرے کو خود صرف کرلے تو کوئی حرج نہیں تو یہ صورت بطریق اولٰی جائز ہوگی، جیسا کہ صاحب فہم پر مخفی نہیں ہے۔ واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۲۸۳: از سہسرام ضلع مرسلہ حکیم سراج الدین احمد صاحب ۱۳/ جمادی الآخرہ ۱۳۳۶ھ

قیمت کھال قربانی جو پہلے سے بیوہ و بیکس، یتیم وبے بس۔ مساکین سکنائے جار واقربائے دیار پر تقسیم ہوتی، ومساجد کے فرش، جانماز ، روشنی ، ڈول، رسی، وجھاڑو وغیرہ کے مصارف میں صرف

حواشی: 1. ردالمحتار کتاب الاضحیۃ داراحیاء التراث العربي بیروت ۲۰۹/۵ 2. سنن ابی داؤد کتاب الضحایا باب حبس لحوم الاضاحی آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۳۳ صفحہ 500 از 630

...which was used to happen. Now, the people of the madrasa (religious school) have declared it impermissible, and under the persuasion of the madrasa officials, due to the statements of preachers, the hide or its full value is given to the madrasa. The poor remain deprived. Is this an injustice or not? And is it permissible for the people and administrators of the madrasa to take this amount or not?

The Answer: Regarding the hide of the sacrifice (Qurbani), the ruling is that it can be put to personal use without selling it. For example, making book covers, or a water bag (mashk) or bucket. It can also be given as a gift to a wealthy person for such purposes. However, it is better to spend it on charitable causes. For instance, giving it to orphans, widows, and the needy, or spending it on the recommended expenses of mosques, or providing aid for religious education in Sunni madrasas. All these ways are permissible according to the saying of the Prophet (peace and blessings be upon him): "Eat, store, and earn reward" (1). (Based on the saying of the Prophet, peace be upon him: Eat, store, and earn reward - Trans). One should spend it in whatever way seems most appropriate and suited to the needs of the time. No way can be called an injustice. However, anyone who calls giving it to orphans, widows, and the needy "impermissible" is committing an injustice, as this is a fabrication against the pure Shari'ah. Similarly, if some people want to give the hides of their locality to needy orphans, widows, and the poor, as that is their way of helping them, and some preacher or madrasa official stops them and takes it for the madrasa, then this would be an injustice by him. And Allah Almighty knows best.

Problem 282: 11 Dhu al-Qi'dah 1331 AH What do the scholars of religion and jurists of the clear Shari'ah say regarding this matter: A girl was born to a poor man. He is not capable of performing Aqiqah alongside the sacrifice (Qurbani). However, so that the Sunnah could be fulfilled, someone gave him a gift. He sold that gift and performed the sacrifice, and he has no other means. Is it permissible or impermissible for him to use the money from the sale of the sacrifice's hide for his personal expenses? Explain and be rewarded.

The Answer: The rulings for Aqiqah are like those of the sacrifice (Udhiya/Qurbani). From this too, like the sacrifice, seeking closeness (taqarrub) to Allah Almighty is intended. And something that is designated for seeking closeness should be kept safe from becoming personal wealth (tamawwul). The hide is also a part of the

animal. Therefore, selling the hide and using the money for personal use, as is impermissible in the case of the sacrifice, should definitely be improper here as well.

1 Sunan Abi Dawood, Kitab al-Dahaya, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/33. Page 501 of 630

फतावा-ए-रजविया जिल्द 20

...जो हुआ करता था। अब मदरसा के लोगों ने इसे नाजायज घोषित कर दिया है, और मदरसा के अधिकारियों के बहकावे में आकर, उपदेशकों के बयानों के कारण खाल या उसकी पूरी कीमत मदरसा में जमा की जाती है। और गरीब वंचित रह जाते हैं। क्या यह अत्याचार है या नहीं? और क्या मदरसा के लोगों और प्रबंधकों के लिए यह राशि लेना सही है या नहीं?

उत्तर: कुर्बानी की खाल के बारे में हुक्म यह है कि इसे बेचे बिना अपने किसी उपयोग में लाया जा सकता है। जैसे किताबों की जिल्द बनाना या मश्क (पानी का थैला), डोल बनवाना, और ऐसे कामों के लिए किसी धनी व्यक्ति को उपहार (हदिया) भी दिया जा सकता है। और बेहतर यह है कि इसे नेक कार्यों में खर्च किया जाए। उदाहरण के लिए यतीमों, विधवाओं और मिस्कीनों को देना या मस्जिदों के मुस्तहब खर्चों में लगाना या सुन्नी मदरसा में धार्मिक शिक्षा की सहायता के लिए देना, ये सभी सूरतें जायज हैं। हुजूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के इरशाद के अनुसार: "खाओ, जमा करो और सवाब कमाओ" (1)। (हुजूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम के इरशाद की बुनियाद पर कि खाओ, जखीरा बनाओ और सवाब कमाओ - अनुवाद)। इनमें से जो समय की जरूरत के हिसाब से ज्यादा उपयुक्त और सुसंगत लगे, वहां खर्च करे। किसी भी सूरत को अत्याचार नहीं कहा जा सकता। हाँ, जो यतीमों, विधवाओं और मिस्कीनों को देने को नाजायज बताए, वह अत्याचार करता है क्योंकि यह शरीयत-ए-मुतह्हरा पर आरोप है। इसी तरह अगर कुछ लोग अपने यहाँ की खालें जरूरतमंद यतीमों, विधवाओं और मिस्कीनों को देना चाहें क्योंकि उनकी मदद की सूरत यही हो, और कोई उपदेशक (वाइज़) या मदरसा वाला उन्हें रोककर मदरसा के लिए ले ले, तो यह उसका अत्याचार होगा। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह बेहतर जानता है)।

मसला 282: 11 ज़िलकादा 1331 हिजरी धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या कहते हैं कि: एक गरीब व्यक्ति के यहाँ लड़की पैदा हुई, वह कुर्बानी के साथ अकीका करने के काबिल नहीं है। लेकिन सुन्नत अदा होने की वजह से किसी ने उसे कुछ उपहार (अतिया) दिया। उसने उसे बेचकर कुर्बानी की, और उसके पास इसके अलावा कोई जरिया नहीं है। तो क्या इस कुर्बानी की खाल के दाम अपने खर्च में लाना जायज है या नाजायज? बयान फरमाएं पुण्य पाएं।

उत्तर: अकीका के अहकाम (नियम) अज़हिया (कुर्बानी) की तरह हैं। इससे भी अज़हिया की तरह अल्लाह अज़्ज़वजल की निकटता (तक़र्रब) पाना ही उद्देश्य होता है। और जो चीज अल्लाह की

निकटता के लिए रखी गई, उसे तमव्वुल यानी अपना माल बनाने से सुरक्षित रखना चाहिए। खाल भी जानवर का हिस्सा है। तो खाल बेचकर उसके दामों को अपने खर्च में लाना, जैसा कि अज़हिया में नाजायज है, यहाँ भी निश्चित रूप से अनुचित होना चाहिए।

1 सुनन अबी दाऊद, किताब अल-दहाया, आफताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/33. पृष्ठ 501 / 630

ہوا کرتی تھی جس کو اہالیانِ مدرسہ ناجائز مشتہر کراکے اب مسلم کھال یا کل قیمت باغوائے اہالیانِ مدرسہ بوجہ بیانِ واعظین داخلِ مدرسہ جاتی ہے۔ اور مسکینان محروم رہتے ہیں، ستم ہے یا نہیں؟ اور اہالیان و مہتممانِ مدرسہ کو اس رقم کا لینا درست ہے یا نہیں؟

الجواب: چرمِ قربانی کے بارے میں یہ ہے کہ اسے بغیر بیچے اپنے کسی صرف میں لائے تو لاسکتا ہے۔ مثلاً کتابوں کی جلدیں بنائے یا مشک، ڈول بنوائے، اور ایسے کاموں کے لئے کسی غنی کو ہدیہ بھی دے سکتا ہے۔ اور بہتر یہ ہے کہ اسے صارفِ خیر میں کرے۔ مثلاً یتامیٰ و بیوگان و مساکین کو دیں یا مساجد کے مصارفِ مستحبہ میں صرف کرنا یا سنی مدارس دینیہ میں امدادِ علمِ دین کے لئے دینا، یہ سب صورتیں جائز ہیں لقولہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کلوا وادخروا وائتجروا 1 (حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کے ارشاد کی بناء پر کہ کھاؤ، ذخیرہ بناؤ اور ثواب کماؤ۔ ت) ان میں سے جن میں زیادہ مناسب اور حاجت وقت کے ملائم جانے صرف کرے، کسی صورت کو ظلم نہیں کہہ سکتے، ہاں یتیموں اور بیواؤں اور مسکینوں کی دینا جو ناجائز بتائے وہ ظلم کرتا ہے کہ یہ اس کا شریعتِ مطہرہ پر افتراء ہے۔ یونہی اگر کچھ لوگ اپنے یہاں کی کھالیں حاجتمند یتیموں، بیواؤں، مسکینوں کو دینا چاہیں کہ ان کی صورتِ حاجت روائی یہی ہو، اسے کوئی واعظ یا مدرسہ والا روک کر مدرسہ کے لئے لے لے تو یہ اس کا ظلم ہوگا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۸۲: ۱۱ ذیقعدہ ۱۳۳۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ ایک غریب شخص کے یہاں لڑکی پیدا ہوئی ، وہ اس قابل نہیں ہے کہ عقیقہ کرے ساتھ قربانی کے، مگر بسبب سنت ادا ہونے کے اس کو کسی شخص نے کچھ عطیہ کیا تھا اس کو فروخت کر کے

اس نے قربانی کی، اور اس کے پاس کسی طرح کا مقدور نہیں ہے۔ اور اس قربانی کی کھال کے دام اپنے خرچ میں لانا جائز ہے یا نا جائز؟ بینوا توجروا

الجواب: عقیقہ کے احکام مثلِ اضحیہ ہیں۔ اس سے بھی مثل اضحیہ تقرب الی اللہ عز وجل مقصود ہوتا ہے اور جو چیز تقرب کے لئے رکھی گئی وہ تمول یعنی اپنا مال بنانے سے محفوظ رکھنا چاہئے۔ کھال بھی جانور کا جز ہے۔ تو داموں کو بیچ کر اپنے صرف میں لایا جیسا کہ اضحیہ میں ناجائز ہے۔ یہاں بھی ضرور نامناسب ہونا چاہئے۔

1 سنن ابی داؤد کتاب الضحایا آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۳۳ Page 501 of 630

Fatawa Razvia Volume 20

...so that it is not a retraction from the offering. Yes, one can use it for themselves by making a book binding, a water skin, or a bucket, or give it to someone in need. Then, buy it back from them at a lower price with their consent and sell it to another person for the full price. This is what has become apparent to me. And Allah Almighty knows best.

Issue 285: From Tilhar, Mohalla Hindu Patti, District Shahjahanpur, sent by Maulana Maulvi Ziauddin Sahib (may his shadow be extended), 25 Ramadan-ul-Mubarak 1337 AH.

What do the scholars of religion say regarding this matter: can the price of the hide of a sacrificial animal (Qurbani) or Aqiqa be spent directly on a mosque or a religious school (Madrasa)? Or is it necessary to transfer ownership to a poor person (Tamleek-e-Miskeen)? Explain with evidence and be rewarded with a great reward.

Answer:

Yes, the hide itself can be spent directly.

Said the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him): and seek reward.	**The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: Seek reward and merit. (T)**

And if it was sold to give the money to a mosque or school, the proceeds can also be spent directly. It is stated in *Tabyin al-Haqa'iq*: "Because it is an act of nearness like charity." In these cases, considering the transfer of ownership to a poor person as mandatory is an addition to the pure Sharia for which there is no evidence, so it is an invention of obligation on one's own part. "Allah has sent down no authority for it." (Quran 53:23). Yes, if one sells the hide for their own personal use, the way is charity because it is impure property; do not give it directly to a school or mosque. "Indeed, Allah is Pure and accepts only that which is pure." (Hadith). Not seeing the answer to this question in previous fatwas seems strange. And Allah Almighty knows best.

1. Sunan Abi Dawood, Kitab al-Dahaya, Chapter on Retaining Meat of Sacrifices, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/33.
2. Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Adhiya, Al-Matba'ah al-Kubra al-Amiriyah, Bulaq, Egypt, 6/9.
3. The Holy Quran 53/23.

4. Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, narrated by Abu Huraira (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/328.

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

...ताकि वह भेंट से फिरना न हो। हाँ, वह उससे किताब की जिल्द, या मशक, डोल बना कर उसे अपने प्रयोग में ला सकता है या उसे किसी ज़रूरतमंद को दे दे, फिर उससे कम कीमत पर उसकी मर्ज़ी से खरीद कर दूसरे के हाथ पूरी कीमत पर बेचे। यह वह है जो मुझ पर स्पष्ट हुआ। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला 285: तिलहर, मोहल्ला हिंदू पट्टी, जिला शाहजहांपुर से, मौलाना मौलवी ज़ियाउद्दीन साहब (मद ज़िल्लहु) द्वारा प्रेषित, 25 रमज़ान-उल-मुबारक 1337 हिजरी।

क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि कुर्बानी या अकीका की खाल की कीमत सीधे मस्जिद या दीनी मदरसे में खर्च की जा सकती है? या किसी गरीब को मालिक बनाना (तम्लीक-ए-मिस्कीन) ज़रूरी होगा? दलील के साथ बयान करें और बड़ा सवाब पाएं।

अल-जवाब:

हाँ, खाल सीधे तौर पर खर्च की जा सकती है।

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: और सवाब हासिल करो।

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: अज्र व सवाब हासिल करो। (त)

और अगर मस्जिद और मदरसे में देने के लिए खाल बेची गई, तो उसकी कीमत भी सीधे तौर पर खर्च की जा सकती है। 'तब्यीन अल-हक़ाएक़' में है: 'क्योंकि यह सदक़ा की तरह एक नेकी है।' इन सूरतों में किसी गरीब को मालिक बनाना ज़रूरी समझना शरीअत-ए-मुतहरा में ज़्यादती करना है जिस पर कोई दलील नहीं, तो यह अपनी तरफ से एक अनिवार्यता पैदा करना हुआ। 'अल्लाह ने इस पर कोई दलील नाज़िल नहीं की।' (अल-क़ुरान 53:23)। हाँ, अगर अपने खर्च में लाने के लिए उसे बेचा जाए तो फिर उसे सदक़ा करना होगा क्योंकि वह हराम (नापाक) माल है, उसे सीधे मदरसे या मस्जिद में न दें। 'बेशक अल्लाह तआला पाक है और केवल पाक चीज़ को ही स्वीकार करता है।'

इस सवाल का जवाब पिछले फ़तवों में न मिलना अजीब बात है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

1. सुनन अबी दाऊद, किताब अल-दहाया, बाब हब्स लुहूम अल-अदाही, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/33।
2. तब्यीन अल-हक़ाएक़, किताब अल-अदहिया, अल-मतबअ अल-कुबरा अल-अमीरिया, बुलाक, मिस्र, 6/9।
3. अल-क़ुरान अल-करीम 53/23।
4. मुसनद इमाम अहमद bin हंबल, हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 2/328।

पृष्ठ 502/630

کہ رجوع عن التقریب نہ ہو، ہاں اس سے کتاب کی جلد، یا مشک، ڈول بنا کر اسے اپنے صرف میں لاسکتا ہے یا اسے کسی محتاج کو دے دے، پھر اس سے خفیف قیمت کو اس کی مرضی سے خرید کر دوسرے کے ہاتھ پوری قیمت کو بیچے ھذا ماظہر لی (یہ وہ ہے جو مجھ پر ظاہر ہوا ۔ت) واللہ تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۲۸۵: از تلسہر، محلہ ہندو پٹی ضلع شاہجہانپور مرسلہ مولانا مولوی ضیاء الدین صاحب مدظلہ ۲۵ رمضان المبارک ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ قیمت جلد قربانی یا عقیقہ براہِ راست مسجد یا مدرسہ دینیہ میں صرف کی جاسکتی ہے۔ یا تملیکِ مسکین کی ضرورت واقع ہوگی، بینوا بالدلیل وتوجروا بالاجر الجزیل (دلیل کے ساتھ بیان کرو اور کثیر اجر پاؤ ۔ت) الجواب: ہاں جلد براہِ راست صرف کی جاسکتی ہے۔

قال رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وائتجروا ۱۔ **رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: اجر وثواب حاصل کرو۔ (ت)**

اور اگر مسجد و مدرسہ میں دینے کے لئے داموں کو فروخت کی تو دام بھی براہِ راست صرف کئے جاسکتے ہیں، تبیین الحقائق میں ہے: لانہ قربۃ کالصدقہ ۲ (کیونکہ یہ صدقہ کی طرح قربت ہے۔ ت) ان صورتوں میں تملیکِ مسکین ضروری جاننا شرع مطہر میں زیادت کرنا ہے جس پر کوئی دلیل نہیں، تو اپنی طرف سے ایجاد ایجاب ہوا، "مَّا أَنْزَلَ اللّٰہُ بِھَا مِنْ سُلْطٰنٍ" ۳ (اللہ تعالٰی نے اس پر کوئی دلیل نہ فرمائی۔ ت) ہاں اپنے خرچ میں لانے کے لئے داموں کو بیچے تو اس کی سبیل تصدق ہے کہ ملک خبیث ہے، براہِ راست مدرسہ و مسجد میں نہ دے، فان اللہ طیب لایقبل الا الطیب ۴ (بیشک اللہ تعالٰی طیب ہے اور صرف طیب کو م قبول فرماتا ہے۔ ت) اس سوال کا جواب پہلے فتوٰی میں نظر نہ آنا عجیب نظر ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

۱ سنن ابی داؤد کتاب الضحایا باب حبس لحوم الاضاحی آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۳۳ ۲ تبیین الحقائق کتاب الاضحیۃ المطبعۃ الکبریٰ الامیریہ بولاق مصر ۶ / ۹ ۳ القرآن الکریم ۵۳ / ۲۳ ۴ مسند امام احمد بن حنبل عن ابی ہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۳۲۸

Fatawa Razawiyya Volume 20

Problem 286: From Kanpur, sent by Maulana Sulaiman Sahab. Is it permissible to buy Qur'ans and Arabic, Persian, English, and Bengali books etc. for a public library for the benefit of the general public using money from sacrificial animal skins instead of giving it to the poor? The Answer: It is permissible as long as they are religious books. And Allah (Exalted) knows best.

Problem 287: From Barabanki, asked by Riaz Husain, Administrator of Anjuman Noor-ul-Islam, 16 Safar 1337 AH. What do the scholars of religion and the muftis of the clear Shari'ah say regarding this matter: can the price of sacrificial animal skins be spent on an organization whose objectives, goals, and bylaws (attached) will be clear from your noble opinion? The Answer: General words of objectives are always heart-pleasing; what matters is the reality of the situation. If this organization is truly of the Ahl-ul-Sunnah, whose beliefs are free from the misguidance of Wahhabism, Deobandism, etc., and where children are educated according to the true religion, then sacrificial skins can certainly be given to it for its use. And after selling them, the price can also be given for its expenses. It is stated in Tabyin al-Haqa'iq by Imam Zaila'i: "Because it is an act of piety like giving alms." [1] And Allah (Exalted) knows best.

Problem 288: From Patna City, Ashraf Manzil, sent by Syed Muhammad Farid-ud-Din Sahab, 20 Dhu al-Hijjah 1337 AH. What do the scholars of religion say about this matter: An organization named "Hifz-ul-Masajid" (Protection of Mosques) has been established in our city, Patna. Its purpose is purely the repair and construction of demolished or dilapidated mosques. In this organization, all people, rich and poor, contribute according to their means. Now this organization wants the sacrificial skins of Eid-ul-Adha or their price to be included in its aid. Is it permissible or impermissible to give sacrificial skins or their price to this organization? Please clarify and be rewarded. The Answer: It is permissible. The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Perform [good deeds] and seek reward [from Allah]." [2] (T)

[1] Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Adhiya, Al-Matba'a al-Kubra al-Amiriyya, Bulaq Egypt, 6/9 [2] Sunan Abi Dawud, Kitab al-Dahaya, Bab Habs Luhum al-Adahi, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/33 Page 503 of 630

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

मसला 286: कानपुर से, मौलवी सुलेमान साहब द्वारा प्रेषित। क्या कुर्बानी की खाल के पैसे गरीबों को देने के बजाय, उन पैसों से आम जनता के लाभ के लिए पुस्तकालय में कुरान शरीफ और अरबी, फारसी, अंग्रेजी और बंगला आदि किताबें खरीदकर रखना जायज है या नहीं? अल-जवाब: जायज है, बशर्ते कि वे मजहबी (धार्मिक) किताबें हों। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 287: बाराबंकी से, अंजुमन नूर-उल-इस्लाम के व्यवस्थापक रियाज हुसैन द्वारा पूछा गया, 16 सफर 1337 हिजरी। दीन के विद्वान और शरीअत के मुफ्ती इस बारे में क्या कहते हैं कि क्या कुर्बानी की खाल की कीमत एक ऐसी संस्था में खर्च की जा सकती है जिसके उद्देश्य, लक्ष्य और नियम संलग्न हैं, आपकी महान राय के अनुसार? अल-जवाब: उद्देश्यों के सामान्य शब्द हमेशा हृदय को प्रसन्न करने वाले होते हैं; वास्तविकता ही मान्य होती है। अगर यह संस्था वास्तव में अहले सुन्नत की है, जिनके अकीदे (विश्वास) वहाबियत और देवबंदियत जैसी गुमराहियों से पाक हैं, और जहाँ बच्चों को इसी सच्चे धर्म के अनुसार शिक्षा दी जाती है, तो बेशक कुर्बानी की खालें इसे दी जा सकती हैं। और इसे बेचकर इसकी कीमत भी इसके खर्चों के लिए दी जा सकती है। इमाम ज़ैलई की 'तबीनुल हक़ाएक़' में है: "क्योंकि यह सदक़ा की तरह अल्लाह की निकटता पाने का ज़रिया है।" [1] और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 288: पटना सिटी, अशरफ मंज़िल से, सैयद मोहम्मद फरीद-उद-दीन साहब द्वारा प्रेषित, 20 ज़ुल हिज्जा 1337 हिजरी। दीन के विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं: हमारे शहर पटना में 'हिफ़्ज़ुल मसाजिद' नाम की एक संस्था कायम हुई है। इसका उद्देश्य केवल नष्ट या ढही हुई मस्जिदों की मरम्मत और निर्माण करना है। इस संस्था में सभी अमीर और गरीब अपनी हैसियत के मुताबिक मदद करते हैं। अब यह संस्था चाहती है कि ईद-उल-अज़हा की कुर्बानी की खालें भी इसकी सहायता में शामिल की जाएं। क्या ईद-उल-अज़हा की कुर्बानी की खालें या उनकी कीमत इस संस्था को देना जायज है या नाजायज? बयान फरमाएं और सवाब पाएं। अल-जवाब: जायज है। हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "[नेक अमल] करो और अजर (पुण्य) व सवाब हासिल करो।" [2] (T)

[1] तबीनुल हक़ाएक़, किताबुल अज़हिया, अल-मतबअ अल-कुबरा अल-अमीरिया, बुलाक मिस्र, 6/9 [2] सुनन अबी दाऊद, किताबुज़ ज़हैया, बाब हब्स लुहूम अल-अदाही, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/33 पेज 503 का 630

مسئلہ ۲۸۶: از کانپور مرسلہ مولوی سلیمان صاحب قربانی کے چمڑا کا روپیہ مسکینوں کو نہ دے بلکہ اس روپیہ سے فوائد عوام کے واسطے کتب خانہ میں قرآن شریف و کتب عربیہ و فارسیہ و انگریزی و بنگلہ وغیرہ خرید کرکے رکھنا جائز ہے یا نہیں؟ الجواب: جائز ہے جبکہ وہ دینی کتابیں ہوں ۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۸۷: از بارہ بنکی مسئولہ ریاض حسین ناظم انجمن نور الاسلام ۱۶ صفر ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ قربانی کی کھال کی قیمت ایک ایسی انجمن میں جس کے اغراض و مقاصد و دستور العمل منسلکہ سے واضح رائے عالی ہونگے، صرف ہو سکتی ہے؟ الجواب: مقاصد کے عام الفاظ ہمیشہ دل خوش کن ہوتے ہیں، اعتبار واقع کا ہے۔ اگر یہ انجمن حقیقۃ اہل سنت کی ہے۔ جن کے عقائد وہابیت و دیوبندیت و غیرہما ضلالت سے پاک ہیں، اور بچوں کو اسی مذہب حق کے مطابق تعلیم ہوتی ہے۔ تو بیشک چرم قربانی اس میں صرف کرنے کو دیا جاسکتا ہے۔ اور اس کے مصارف کے لئے بیچ کر قیمت بھی اس میں دی جاسکتی ہے۔ تبیین الحقائق امام زیلعی میں ہے: لانہ قربۃ کالتصدق [1] (کیونکہ یہ صدقہ کی طرح قربت ہے۔ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۸۸: از پٹنہ سٹی اشرف منزل مرسلہ سید محمد فرید الدین صاحب ۲۰ ذی الحجہ ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ہمارے شہر پٹنہ میں ایک انجمن جس کا نام حفظ المساجد ہے قائم ہوئی ہے۔ اس کا مقصد محض مرمت و تعمیر منہدم مسجدوں کی ہے۔ اس انجمن میں تمامی امراء و غرباء علی قدر مراتب دامے درمے امداد کرتے ہیں، اب یہ انجمن چاہتی ہے کہ چرم قربانی عید الاضحیٰ بھی اس کی مدد میں شامل کیا جائے اگر چرم قربانی عید الاضحیٰ یا قیمت چرم

اس انجمن میں دیا جائے تو جائز ہے یا ناجائز؟ بینوا توجروا الجواب: جائز ہے قال اللہ تعالٰی علیہ وسلم وائتجروا [2] (حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: اجر و ثواب حاصل کرو۔ ت)

[1] تبیین الحقائق کتاب الاضحیۃ المطبعۃ الکبرٰی الامیریہ بولاق مصر ۶/ ۹ [2] سنن ابی داؤد کتاب الضحایا باب حبس لحوم الاضحیٰ آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۳۳ Page 503 of 630

It is mentioned in Zail'i and Alamgiri: "Because it is an act of closeness (to Allah) like charity." (T) And Allah Almighty knows best.

Problem 289: From the town of Katra, Tehsil Tilhar, District Shahjahanpur, Mohalla Marhi, sent by Abdul Ghaffar Khan, 15 Rabi al-Awwal Sharif 1338 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Last year, I sacrificed a cow. I sold its hide and gave that money in charity in the path of Allah by cooking food and distributing it to the hungry. I happened to do this during Muharram, and not at any other time. Some people said to me that I spent it uselessly and will face punishment for it until Judgment Day because I gave charity in the name of the Imams during Muharram. They said I should have provided floor mats to the mosque or Islamic Madrasa, or given it to a certain Faqir who performs the Urs of a Saint; then I would have received reward until Judgment Day. Otherwise, they claimed I have entered into punishment, or that I should have sent it to certain personages to get reward. Sir! Here in the Islamic Madrasa, there is government management. And the mosque already had many floor mats. For this reason, thinking it good, I fed the hungry. I did not know your situation, that people from Katra send money to you. Well, a mistake occurred on my part. Now, whatever your eminence commands—whether I should pay fidyah (compensation), or give the expenses for next year, or spend this year's in the same way—so that I may be relieved regarding the Muharram issue. Clarify and be rewarded. (Supplicant, Madrasa Niswan Islamia Katra)

Answer: You did very well to feed the poor. This is a matter of great reward, not punishment. The claims of those people are completely wrong. Charity is in the name of Allah Almighty. And its reward can be conveyed to the pure souls of the Imams, and that is not a charity to them but a vow (nazar) for them. This humble servant (the author), by the grace of Allah Almighty, is self-sufficient and cannot take charity money. Yes, it is a different matter that friends send money for Zakat and charities to be spent on good causes, so that they may be spent on charitable works according to my discretion. And by the grace of Allah Almighty, they are spent accordingly—Zakat in its place and other charities in theirs. In this way, this humble servant also becomes a partner in the reward of those friends because if charity passes through a hundred hands, everyone will receive the reward. A piece of bread cooked from Zaid's wealth, sent by Zaid's wife through a female servant to a beggar at the door: Zaid whose wealth it is, the wife who sent it, and the servant who went and gave it to the

beggar—all three are equally partners in the reward. And the grace of Allah Almighty is immense.

[1] Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Udhiyah, Al-Matba'at al-Kubra, Bulaq, Egypt, 6/9; Fatawa Hindiyya, Kitab al-Udhiyah, Chapter 6, Nurani Kutub Khana, Peshawar, 5/301 Page 504 of 630

फतावा रिज़विया खंड २०

ज़ैलई और आलमगीरी में है: "क्योंकि यह दान (सदक़ा) की तरह ही अल्लाह की निकटता का ज़रिया है।" (त) और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

मसला २८९: कस्बा कटरा, तहसील तिलहर, ज़िला शाहजहाँपुर, मोहल्ला मढ़ी से, प्रेषक अब्दुल ग़फ़्फ़ार ख़ाँ, १५ रबी उल अव्वल शरीफ़ १३४८ हिजरी। दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि मैंने पिछले साल गाय की कुर्बानी की थी, उसकी खाल बेचकर जो पैसे मिले उन्हें अल्लाह की राह में इस तरह खैरात किया कि खाना पकवाया और भूखों को खिलाया। मुझे यह मौका मुहर्रम में मिला और कभी नहीं मिला, तो मुझसे कुछ लोगों ने कहा कि तुमने यह बेकार खर्च किया, इसका अज़ाब तुम्हें कयामत तक होगा, क्योंकि तुमने मुहर्रम में इमामों के नाम पर खैरात दी। तुम्हें चाहिए था कि मस्जिद या इस्लामिया मदरसा में फर्श बिछवा देते। या यहाँ एक फकीर साहब एक पीर का उर्स करते हैं, उन्हें दिया होता, तो तुम्हें कयामत तक सवाब मिलता, वरना तुम अज़ाब के हकदार हो गए, या बुज़ुर्गों को भेजवा देते तो सवाब होता। जनाब! यहाँ इस्लामिया मदरसा में सरकारी इंतज़ाम है। और मस्जिद में भी बहुत फर्श थे, इस वजह से मैंने भूखों को खिलाना बेहतर समझा। और मुझे आपका हाल मालूम नहीं था कि कटरा वाले आपको पैसे भेजा करते हैं। ख़ैर मुझसे गलती हुई, अब हुज़ूर जो फ़रमाएं वैसा करूँचाहे फ़िद्या दूँ या अगले साल का हर्जा दूँ या इस साल भी वैसे ही खर्च करूँताकि मुहर्रम के मामले में मुझे चैन मिले। मेहरबानी करके जवाब दें और सवाब पायें।
(निवेदक: मदरसा निस्वाँ इस्लामिया कटरा)

अल-जवाब (उत्तर): आपने बहुत अच्छा किया कि मिसकीनों (गरीबों) को खाना खिलाया, यह बहुत बड़े सवाब की बात है, न कि अज़ाब की। उन लोगों का कहना सरासर गलत है। खैरात मौला तआला के नाम पर होती है। और इसका सवाब इमामों की पाक रूहों को पहुँचा सकते हैं, और यह उन पर सदक़ा नहीं बल्कि उनकी नज़्र (भेंट) है। यह फ़कीर (लेखक) अल्लाह के फ़ज़्ल से गनी (समृद्ध) है, खैरात का माल नहीं ले सकता। हाँ, यह दूसरी बात है कि दोस्त अहबाब ज़कात और सदक़ात की रकम नेक कामों में खर्च करने के लिए भेजते हैं कि अपनी राय से खैर के कामों में लगाओ। और वे अल्लाह के फ़ज़्ल से खर्च कर दिए जाते हैं, ज़कात अपनी जगह और अन्य सदक़ात अपनी जगह। इस तरह यह फ़कीर भी उन दोस्तों के सवाब में शरीक हो जाता है, क्योंकि सदक़ा अगर सौ हाथों से होकर गुज़रे तो सबको सवाब मिलता है। रोटी का एक टुकड़ा जो ज़ैद के माल से पका, और ज़ैद की बीवी ने दासी के हाथ दरवाज़े पर खड़े मांगने वाले को भेजा, तो ज़ैद जिसका माल है, बीवी जिसने

भेजा और दासी जिसने जाकर फ़कीर को दिया, तीनों बराबर के सवाब में शरीक हैं। और मौला तआला का फ़ज़्ल असीम है।

[1] तबीनुल हक़ाइक़, किताबुल अज़हिया, अल-मतबअतुल कुबरा, बुलाक, मिस्र, ६/९; फतावा हिंदिया, किताबुल अज़हिया, छठा अध्याय, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, ५/३०१ पृष्ठ ५०४/६३०

زیلعی وعالمگیری میں ہے: لانہ قربۃ کالتصدق (کیونکہ یہ صدقہ کی طرح قربت ہے۔ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۸۹: از قصبہ کٹرہ تحصیل تلہر ضلع شاہجہاں پور محلہ مڑھی مرسلہ عبدالغفار خاں ۱۵ ربیع الاول شریف ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ میں نے اگلے سال گائے قربانی کی تھی، اس کی کھال فروخت کر کے اور وہ روپیہ میں نے خدا کی راہ میں اس طرح پر خیرات کیا کہ کھانا پکایا اور بھوکوں کو تقسیم کیا، اور مجھ کو محرم میں چھٹی ملی، اور ادھر اُدھر نہیں ملی، تو مجھ سے دو چار لوگوں نے کہا یہ بیکار خرچ کیا، اس کا عذاب تا قیامت تجھ کو ہوگا، اس واسطے کہ تم نے محرم میں اماموں کو خیرات دی، تم کو چاہئے کہ مسجد یا اسلامیہ مدرسہ میں فرش دے ہوتے۔ یا یہاں ایک فقیر صاحب ایک پیر کا عرس کرتے ہیں ان کو دیا ہوتا۔ تو تم کو تا قیامت ثواب ہوتا، ورنہ تم عذاب میں داخل ہو گئے، یا حضرات کو بھیجوائے ہوتے تو ثواب ہوتا۔ جناب! یہاں اسلامیہ مدرسہ میں سرکاری انتظام ہے۔ اور مسجد میں بھی بہت فرش تھے اس وجہ سے بھوکوں کو کھلا دیا میں نے اچھا سمجھ کر، اور آپ کا حال نہیں معلوم تھا کہ جناب کو کٹرہ والے روپیہ روانہ کردیا کرتے ہیں، خیر مجھ سے خطا ہوئی، اب جو حضرت ارشاد فرمائیں وہ فدیہ کرے یا تو اگلے سال کا حرجہ دے یا اس سال کا بھی ویسے ہی خرچ کر دے، مجھ کو محرم میں چھٹی ہوگی، بینوا توجروا۔ (فدویہ مدرسہ نسواں اسلامیہ کٹرہ)

الجواب: آپ نے بہت اچھا کیا کہ مساکین کو کھانا کھلایا، یہ بہت بڑے ثواب کی بات ہے نہ کہ عذاب کی ان لوگوں کا کہنا محض غلط ہے۔ خیرات مولٰی تعالٰی کے نام پر ہوتی ہے۔ اور اس کا ثواب اماموں کی ارواح پاک کو پہنچا سکتے ہیں، اور وہ ان پر تصدق نہیں بلکہ ان کی نذر ہے۔ یہ

فقیر بفضلہ تعالیٰ غنی ہے اموال خیرات نہیں لے سکتا، ہاں یہ دوسری بات ہے کہ احباب اچھے مصارف میں صرف کرنے کے لئے زکوٰۃ و صدقات کے اموال بھی بھیجتے ہیں کہ اپنی رائے سے مصارف خیر میں صرف کرو۔ اور وہ بفضلہ تعالیٰ صرف کر دئے جاتے ہیں، زکوٰۃ اس کی جگہ اور دیگر صدقات ان کی جگہ، یوں یہ فقیر بھی ان احباب کا شریکِ ثواب ہو جاتا ہے کہ صدقہ اگر سو ہاتھوں پر نکلے گا سب کو ثواب ملے گا، ایک روٹی کا ٹکڑا کہ زید کے مال سے پکا، اور زید کی بی بی نے خادمہ کے ہاتھ دروازہ کے سائل کو بھیجا، تو زید جس کا مال ہے۔ اور بی بی جس نے بھیجا اور خادم جس نے جا کر فقیر کو دیا تینوں یکساں شریکِ ثواب ہیں۔ اور مولیٰ تعالیٰ کا فضل

[1] تبیین الحقائق کتاب الاضحیۃ المطبعۃ الکبریٰ بولاق مصر ۶/ ۹، فتاویٰ ہندیہ کتاب الاضحیۃ الباب السادس نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۰۱ Page 504 of 630

Very big. And Allah Almighty knows best.

Problem 290: What do the scholars of religion and muftis of the firm Shariah say regarding this issue: The Sultan of Rome is fighting against non-nationals. This is as clear as the sun. Regarding the expenses of this war, prominent figures of this region are holding meetings, stating that this year, whatever value is obtained from the skins of sacrificial animals must be sent there. They believe that sending it will bring us great reward and the rank of Jihad, as we lack the means to personally join the Sultan's army; thus, this act is sufficient for us. Furthermore, the poor and needy of this region are lamenting that perhaps this year, because of the Sultan, we all will perish. Hearing their cries, a man with some knowledge spoke out, saying that the committee formed by these prominent figures and some scholars for the Sultan's welfare might actually be harmful rather than beneficial. This is because every year, the local poor and needy would happily spend the proceeds from these skins on their wives and children, but this year they are passing their time in sorrow. He claims this money is not good as it is the right of the poor, and he fears some harm may come to our Grand Sultan. He suggests that those two prominent men and two scholars who initiated this practice should instead hold meetings in every village and set a donation according to every Muslim's capacity. Collecting and sending that would be superior. If the poor receive their share and then give happily, that would also be better, as is done by the poor elsewhere. It would also be better if, during this season, we give something to the poor according to our two shares for the sake of Allah, and through this, seek help from Allah Almighty for our Sultan (may his shadow be long). Does any prominent person listen to this poor man? They are cursing and taunting him. This humble petitioner hopes to know from your presence: who is in the right? And if that man is in the wrong, what is the ruling for him?

The Answer: The skin of the sacrificial animal is not the exclusive right of the poor; it can be spent on any virtuous cause. It is stated in the Hadith: 'Eat, store, and earn reward (by trading/giving it away)'.[1] And indeed, as far as is known.

Note: In the question, the word 'two' is used repeatedly as a figure of speech by the questioner. 12 Abdul Mannan.

[1] Sunan Abi Dawood, Book of Sacrifices, Chapter on Storing the Meat of Sacrifices, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/33

बहुत बड़ा है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला २९०: धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ्ती इस मसले के बारे में क्या कहते हैं: रोम के सुल्तान के साथ और गैर-मुल्की लोग लड़ रहे हैं। यह सूर्य के समान स्पष्ट है। और इस लड़ाई के खर्च के संबंध में इस क्षेत्र के बड़े-बड़े लोग मिलकर सभाएँ कर रहे हैं। कि इस साल कुर्बानी की खाल की जो भी कीमत होगी, वह सब वहाँ भेजनी होगी, और वहाँ भेजने से हम लोगों को बहुत पुण्य मिलेगा और जिहाद का दर्जा मिलेगा, चूँकि हम लोग सुल्तान की सेना के साथ व्यक्तिगत रूप से शामिल होने की क्षमता नहीं रखते, इसलिए हमारे लिए यही काफी है। इसके बाद, इस क्षेत्र के गरीब और जरूरतमंद लोग कह रहे हैं कि शायद इस साल सुल्तान के कारण हम सब मारे जाएँगे। उनकी यह आह और पुकार सुनकर एक व्यक्ति, जिसे थोड़ा बहुत ज्ञान था, उसने कहा कि इन बड़े लोगों और कुछ विद्वानों ने सुल्तान की भलाई के लिए जो समिति बनाई है, शायद वह भलाई नहीं बल्कि बुराई हो। क्योंकि हर साल यहाँ के गरीब और मिसकीन लोग इन खालों की कीमत से अपने बीवी-बच्चों के साथ खुशी से समय बिताते थे, लेकिन इस साल वे लोग दुख में समय बिता रहे हैं। वह कहता है कि यह पैसा अच्छा नहीं है क्योंकि यह गरीबों का हक है। और मुझे डर है कि मेरे सुल्तान-ए-मुअज़्म को कुछ नुकसान न पहुँच जाए। उसका सुझाव है कि उन दो बड़े व्यक्तियों और दो विद्वानों को जिन्होंने यह प्रथा शुरू की है, उन्हें इसके बजाय गाँव-गाँव सभाएँ करनी चाहिए और हर मुसलमान से उसकी क्षमता के अनुसार कुछ चंदा तय करना चाहिए। उसे इकट्ठा करके भेजना बेहतर होगा। यदि गरीब अपना हिस्सा पाकर खुशी से दें, तो वह भी बेहतर होगा, जैसा कि अन्य स्थानों के गरीबों द्वारा किया जा रहा है। यह भी बेहतर होगा कि इस मौसम में हम अपने दो हिस्सों के अनुसार गरीबों को अल्लाह के लिए कुछ दें, और इसके माध्यम से अपने सुल्तान (उनका साया बना रहे) के लिए अल्लाह तआला से मदद माँगें। क्या कोई बड़ा व्यक्ति इस बेचारे की बात सुनता है? वे उसे कोस रहे हैं और ताना मार रहे हैं। यह विनम्र प्रार्थी आपसे यह जानने की उम्मीद करता है: हक पर कौन है? और यदि वह व्यक्ति गलत है, तो उसके लिए क्या आदेश है?

जवाब: कुर्बानी की खाल गरीबों का कोई विशेष अधिकार नहीं है, इसे किसी भी पुण्य कार्य में लगाया जा सकता है। हदीस में फरमाया गया: 'खाओ, जमा करो और पुण्य कमाओ'।[1] और वास्तव में जहाँ तक ज्ञात है।

टिप्पणी: प्रश्न में जगह-जगह 'दो' शब्द का प्रयोग पूछने वाले का एक मुहावरा (तकिया कलाम) है। १२ अब्दुल मन्नान।

[1] सुनन अबू दाऊद, किताबुल-ज़हाया, कुर्बानियों के मांस को संचय करने का अध्याय, आफताब-ए-आलम प्रेस लाहौर २/३३

पृष्ठ ५०५/६३०

بہت بڑا ہے۔ وھو تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۹۰: کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ سلطانِ روم کے ساتھ اور غیر قوم ملکی جو لڑ رہا ہے۔ یہ اظہر من الشمس ہے اور اس لڑائی کے خرچہ کے بابت اس دیار کے بڑے بڑے آدمی مل کر مجلس کر رہا ہے۔ کہ اس سال قربانی کا چمڑا بک قیمت جتنا ہو گا وہ سب وہاں بھیجنا ہوگا، اور وہاں بھیجنے سے ہم لوگوں کا ثواب بہت ہوگا اور جہاد کا رتبہ ملے گا، اور ہم لوگ جا کر سلطان کی لشکر کے ساتھ ہمراہ ہونے کا کچھ تو سر انجام نہیں رکھتا ہوں یہ ہم لوگوں کے واسطے بس ہے، بعد اس کے کہیے کہ اس دیار فقراء و غرباء لوگ یہ کہہ رہا ہے کہ اس برس سلطان کی جہت سے ہم لوگ سب کے سب شاید مارا جاوے گا، یہ سب آہ وزاری انھوں کا سن کے کوئی بیچارہ تھوڑا ہی کچھ علم رکھتا تھا، وہ اپنی زبان سے یہ کلام باہر کیا کہ یہ جو بڑے آدمی اور بعض دو عالم، سلطان کی خیر خواہی کے واسطے جو کمیٹی کیا ہے شاید یہ خیر خواہی نہ ہو گا بلکہ یہ بد خواہی ہوگا کیونکہ ہر سال جو یہاں کا فقراء و غرباء و مساکین لوگ یہ سب چمڑا کا قیمت اپنے دوزن و فرزند لے کر خوشی سے اوقات بسر کرینگے، اس سال وہ لوگ غم میں دو اوقات بسر کرتے ہیں، اور یہ سب روپیہ اچھا نہیں ہے کیونکہ یہ فقیروں کا حق ہے۔ اور مجھ کو خوف ہے کہ میرے سلطان المعظم کو کچھ نقصان آجائے اب بڑے دو آدمیوں کو اور بڑے دو عالموں کو جنھوں نے یہ رواج کیا ہے۔ یہ سزاوار ہے۔ کہ گاؤں گاؤں مجلس کر کے ہر ایک مسلمان سے دو-عہ طاقت کے مطابق کچھ چندہ وغیرہ مقرر کر کے سب کو ملا کر وہاں بھیجنے سے اولیٰ ہوگا، اور وہ مسکین لوگ اپنا حصہ پا کر اگر خوشی سے دیوے تو بھی بہتر ہوگا۔ جیسے کہ اور جگہ کے فقیر لوگ دے رہا ہے۔ اور یہ بھی بہتر ہو گا کہ اس موسم میں ہم لوگوں کو اپنے دو حصہ کے مطابق فقیروں کو اور غریبوں کو کچھ اللہ دیویں، اور بواسطہ اس کے میرے سلطان

مدظلہ العظیم کے لئے خدا عز و جل سے مدد چاہوں یہ بات ان بیچارے کا کوئی بڑے آدمی سنتے ہے۔ وہ بیچارے کو لعن طعن کر رہا ہے۔ احقر حضور سے یہ امید کرتا ہے کہ کون حق پر ہے اور اگر وہ آدمی ناحق پر ہے تو اس کا کیا حکم ہے؟

الجواب: قربانی کا چمڑا کچھ خاص حق فقراء نہیں، ہر کارِ ثواب میں صرف ہوسکتا ہے۔ حدیث میں فرمایا: کلوا وادخروا وائتجروا (کھاؤ، ذخیرہ کرو اور ثواب کماؤ۔ ت) اور واقعی جہاں تک معلوم ہے۔

عہ: سوال میں جگہ جگہ دو کا لفظ سائل کا تکیہ کلام ہے۔ ۱۲ عبد المنان۔

۱ سنن ابی داؤد کتاب الضحایا باب حبس لحوم الاضاحی آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۳۳

Fatawa Razawiyya Volume 20

Mujahideen are in great need of help at this time. And there is great benefit for the religion in this, Insha'Allah. And it is ordered at such a place that one should adopt that work which is most urgently needed, and there is no doubt that the need there is severe. Looking after the poor, to the extent that it is Shari'i necessary, is mandatory for the wealthy. If they do not do so, it is their misfortune. However, these skins (sacrificial hides), for which the Sharia has not specified any right for the poor, if they are not given to them but spent on another important task, there is no reason for them to be angry, nor does their livelihood depend on it. These skins were not commonly given to them; rather, they were given to madrasas. In Sharia, consideration of general harm is more important than specific harm, so much so that specific harm is tolerated to avert general harm, as mentioned in 'Al-Ashbah wan-Nazair' etc. (As it is in Ashbah wan-Nazair etc. - T) And Allah knows best.

Problem 291: Inquired by Inayat Beg, Manager, Gulab Company, Sikandra Rao, District Aligarh, on Saturday, 20th Dhu al-Hijjah 1333 AH. What do the scholars of the religion, the helpers of the firm Sharia, say regarding this: In our town of Sikandariya Rao, there is an Islamic madrasa. Quran Sharif, Urdu, and English are taught in it. Is giving sacrificial animal skins for its assistance a cause for reward or not? Some people think that since English is taught in it, its assistance is not correct.

Answer: Regarding the expenditure of sacrifice, three things have been mentioned in the Hadith: "Eat, store, and trade (perform acts of reward)." Studying English is certainly not an act of reward. If precautions can be taken that the proceeds from it are spent only on teaching the Holy Quran and religious knowledge, then it can be given; otherwise, no. And Allah Almighty knows best.

Problem 292: From Shahjahanpur, Tajir Khel Afzal al-Madaris, sent by Maulana Muhammad al-Din Sahib, 17th Dhu al-Hijjah 1329 AH. Crown of the Scholars, Best of the Virtuous, Sir! This inquiry is extremely necessary; there is a confrontation with opponents. Please inform us of the answer very soon.

---

1. Al-Ashbah wan-Nazair, First Art, Fifth Rule, Idarat-ul-Quran Karachi, 1/121.
2. Sunan Abi Dawud, Book of Sacrifices, Chapter on storing the meat of sacrifices, Aftab-e-Alam Press Lahore, 3/33.

फतावा रज़विया जिल्द 20

मुजाहिदीन को इस समय सहायता की बहुत आवश्यकता है। और इसमें दीन का बड़ा लाभ है, इन्शाअल्लाह। और इसी स्थान पर आदेश है कि वही कार्य अपनाएँ जिसकी आवश्यकता तीव्र हो, और इसमें कोई संदेह नहीं कि वहाँ आवश्यकता तीव्र है। गरीबों की देख-रेख जहाँ तक शरीयत के अनुसार आवश्यक है, धनवानों पर अनिवार्य है। यदि वे ऐसा नहीं करते, तो यह उनका दुर्भाग्य है। परन्तु ये खालें, जिनमें शरीयत ने गरीबों का कोई अधिकार निश्चित नहीं किया, यदि उन्हें न दी जाएँ और किसी अन्य महत्वपूर्ण कार्य में खर्च की जाएँ तो उनके क्रोधित होने का कोई कारण नहीं है, न ही उनकी आजीविका इस पर निर्भर है। सामान्यतः ये खालें उन्हें नहीं दी जाती थीं, बल्कि मदरसों को दी जाती थीं। और शरीयत में सामान्य हानि का ध्यान विशिष्ट हानि से अधिक महत्वपूर्ण है, यहाँ तक कि सामान्य हानि को टालने के लिए विशिष्ट हानि को सहन किया जाता है, जैसा कि 'अल-अशबाह वन-नज़ायर' आदि में है। (जैसा कि अशबाह वन-नज़ायर आदि में है। - त) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 291: पूछताछकर्ता इनायत बेग, मैनेजर गुलाब कंपनी, सिकंदरा राऊ, जिला अलीगढ़, शनिवार 20 ज़िल-हिज्जा 1333 हिजरी। दीन के विद्वान, दृढ़ शरीयत के सहायक क्या फ़रमाते हैं कि: हमारे कस्बे सिकंदरिया राऊ में एक मदरसा इस्लामिया है। इसमें कुरआन शरीफ, उर्दू और अंग्रेजी पढ़ाई जाती है। इसकी सहायता के लिए कुर्बानी का चमड़ा देना सवाब (पुण्य) का कारण है या नहीं? कुछ लोगों का मानना है कि चूंकि इसमें अंग्रेजी की शिक्षा दी जाती है, इसलिए इसकी सहायता सही नहीं है।

उत्तर: कुर्बानी के खर्च के बारे में हदीस में तीन बातें कही गई हैं: "खाओ, संचित करो और पुण्य कमाओ (सवाब का काम करो)।" अंग्रेजी पढ़ना निश्चित रूप से सवाब का काम नहीं है। यदि यह सावधानी बरती जा सके कि इसकी राशि केवल कुरआन मजीद और दीनी तालीम पर खर्च की जाए, तो दे सकते हैं; अन्यथा नहीं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 292: शाहजहाँपुर, ताज़िर खेल अफ़ज़ल अल-मदारिस से मौलवी मुहम्मद अल-दीन साहब द्वारा प्रेषित, 17 ज़िल-हिज्जा 1329 हिजरी। ताजुल उलेमा, अफ़ज़लुल फुज़ला हज़रत! यह इस्तफ़्ता (धार्मिक प्रश्न) अत्यंत आवश्यक है; विरोधियों का मुकाबला है। बहुत जल्द जवाब से अवगत कराएं।

1. अल-अशबाह वन-नज़ायर, अल-फ़न्नुल अव्वल, अल-क़ाएदतुल ख़ामिसा, इदारतुल क़ुरआन कराची, 1/121।
2. सुनन अबी दाऊद, किताबुल दहाया, बाब हब्सुल लुहूमुल अज़ाहिया, आफ़ताबे आलम प्रेस लाहौर, 3/33।

مجاہدین کو اس وقت امداد کی بہت ضرورت ہے۔ اور اس دین کی بڑی منفعت ہے ان شاء اللہ تعالٰی اور اسی جگہ حکم ہے کہ وہی کام اختیار کریں جس کی حاجت شدید ہو، اور شک نہیں کہ وہاں کی حاجت شدید ہے۔ فقراء کی خبر گیری جہاں تک شرعاً ضروری ہے اہل مال پر لازم ہے وہ اگر نہ کریں ان کی بے سعادتی ہے مگر یہ کھالیں جن میں شرع نے فقراء کا کوئی حق معین نہ فرمایا، یہ اگر نہ دی جائیں دوسرے کار اہم میں صرف کی جائیں تو اس پر ان کی ناراضی کی کوئی وجہ نہیں، نہ اس پر ان کا رزق موقوف ہے۔ نہ عام طور پر یہ کھالیں ان کو دی جاتی تھیں بلکہ مدارس کو دی جاتی تھیں اور شریعت میں ضرر عام کا لحاظ ضرر خاص سے زیادہ اہم ہے، یہاں تک کہ ضرر عام کے دفع کے لئے ضرر خاص کا تحمل کیا جاتا ہے کما فی الاشباہ والنظائر وغیرہ (جیسا کہ اشباہ والنظائر وغیرہ میں ہے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۹۱: مسئولہ عنایت بیگ مینیجر کارخانہ گلاب کمپنی، سکندرہ راؤ، ضلع علی گڑھ بروز شنبہ ۲۰ ذی الحجہ ۱۳۳۳ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ناصرانِ شرع متین کہ ہمارے قصبہ سکندریہ راؤ میں مدرسہ اسلامیہ ہے۔ اس میں قرآن شریف، اردو، انگریزی پڑھائی جاتی ہے۔ اس کی امداد کے لئے چرم قربانی دینا موجب ثواب ہے یا نہیں، بعض لوگوں کا خیال ہے کہ اس میں انگریزی کی تعلیم ہے اس لئے اس کی امداد ٹھیک نہیں ہے۔

الجواب: مصرفِ قربانی میں تین باتیں حدیث میں ارشاد ہوئی ہیں کلوا وادخروا وائتجروا (کھاؤ اور ذخیرہ کرو اور ثواب کا کام کرو۔) انگریزی پڑھنا بیشک کوئی ثواب کی نہیں، اگر یہ احتیاط ہو سکے کہ اس کے دام صرف قرآن مجید و علم دین کی تعلیم میں صرف کئے جائیں تو دے سکتے ہیں ورنہ نہیں واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۹۲: از شاہجہاں پور تاجر خیل افضل المدارس مرسلہ مولوی محمد الدین صاحب ۱۷/ ذی الحجہ ۱۳۲۹ھ تاج العلماء افضل الفضلاء حضرت ! یہ استفتاء نہایت ضروری ہے مخالفین کا مقابلہ ہے۔ بہت جلد جواب سے مطلع فرمائے گا۔

---

1 الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدۃ الخامسۃ ادارۃ القرآن کراچی ۱/ ۱۲۱ 2 سنن ابی داؤد کتاب الضحایا باب حبس لحوم الاضاحی آفتاب عالم پریس لاہور ۳/ ۳۳

Fatawa-e-Razvia Volume 20

What do the scholars of religion say regarding this matter: In some places, it is customary that several cows are gathered, and shares are fixed in them. The shareholders are told that "this cow is being sacrificed on your behalf, on the condition that its hide must be given to such-and-such madrasa or must be spent on such-and-such work." Are these kinds of conditions permissible or impermissible according to Sharia? Please explain and be rewarded.

The Answer: When a person buys one share or several shares of a specific cow among them and gives permission to those people to perform the sacrifice on his behalf, and it is stipulated as a condition that its hide must be spent on a religious school (Madrasa) or for such-and-such good deed, then this is permissible. There is no harm in it.

[Boxed Text] (Arabic): Wa huwa in kana bai'an bi-shartin fa-laysa shartan fihi naf'u ahadi al-muta'aqidayn, aw-il-ma'qudi 'alayhi as-salihu lil-istihaqaq. (Urdu Translation): Even though this is a "sale with a condition" (bai' bi-shart), in this condition there is no benefit for either of the contracting parties or for the subject of the contract because the subject of the contract is not capable of possessing benefit. And Allah knows best. (T)

And Allah Almighty knows best.

Page 507 of 630

फ़तावा रज़विया खंड 20

दीन के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: कुछ जगहों पर यह रिवाज है कि कई गायें इकट्ठा की जाती हैं और उनमें हिस्से तय कर दिए जाते हैं। हिस्सा लेने वालों से कह दिया जाता है कि "यह गाय तुम्हारी ओर से कुर्बान की जा रही है, इस शर्त पर कि इसकी खाल फ़लां मदरसे को देनी होगी या फ़लां काम में खर्च करनी होगी।" क्या शरीयत में इस प्रकार की शर्तें जायज़ हैं या नाजायज़? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: जब कोई व्यक्ति उनमें से किसी विशेष गाय का एक हिस्सा या कई हिस्से खरीदता है और उन लोगों को अपनी ओर से कुर्बानी करने की अनुमति देता है, और यह शर्त रखी जाती है कि इसकी खाल किसी दीनी मदरसे या फ़लां नेक काम में लगानी होगी, तो यह जायज़ है। इसमें कोई हर्ज नहीं है।

[बॉक्स में दिया गया पाठ] (अरबी): व हुवा इन काना बैअन बिशर्तिन फलैसा शर्तन फ़ीहि नफ़ओ अहद अल-मुता'अक़ि दैन, अविल-म'क़ूदे अलैहि अस-सालिहु लिल-इस्तिहक़ाक़। (उर्दू अनुवाद): हालाँकि यह "शर्त के साथ बिक्री" (बै बिल-शर्त) है, लेकिन इस शर्त में अनुबंध करने वाले पक्षों या अनुबंध की वस्तु (खाल) में से किसी का लाभ नहीं है, और अनुबंध की वस्तु लाभ का अधिकार रखने योग्य नहीं है। और अल्लाह बेहतर जानता है। (त)

और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

पृष्ठ 507/630

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں، بعض جگہ دستور ہے چند گائے جمع کر لی گئیں، اور ان میں حصے مقرر کر دئے، اور مالک حصص سے کہہ دیا کہ یہ گائے تمہاری طرف سے کی جاتی ہے۔ اس شرط پر کہ یہ چرم فلاں مدرسہ میں دینا ہوگا فلاں کام میں صرف کرنا ہوگا اس قسم کے شرائط عند الشرع جائز ہیں یا ناجائز؟ بینوا توجروا

الجواب: جبکہ کوئی شخص ان میں کسی معین گائے کا ایک حصہ یا چند حصص خریدے اور ان لوگوں کو اپنی طرف سے قربانی کرنے کی اجازت دے اور یہ شرط ٹھہرے کہ اس کی کھال مدرسہ دینیہ یا فلاں نیک کام میں صرف کرنا ہوگی تو یہ جائز ہے۔ اس میں حرج نہیں۔

وھوان کان بیعا بشرط فلیس شرطاً فیہ نفع احد المتعاقدین، اوالمعقود علیہ الصالح للاستحقاق۔ یہ اگر چہ بیع بالشرط ہے لیکن اس شرط میں عاقدین اور معقود علیہ میں سے کسی کا نفع نہیں ہے معقود علیہ نفع کے استحقاق کا اہل نہیں ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

واللہ تعالٰی اعلم۔

صفحہ 507 از 630

Volume 20 Fatawa Rizvia

As-Safiyat-ul-Mawhiyah li-Hukm Julood-il-Adhiyyah (1307 AH) (A clear book pointing towards the ruling regarding the skins of sacrificial animals)

Problem 293: In the name of Allah, the Beneficent, the Merciful. We praise Him and send blessings upon His Noble Messenger. What is your opinion, may your excellence continue, regarding one who sold the skin of his sacrificial animal to spend its price in ways of seeking closeness (to God), such as aiding Islamic schools, purchasing mats for mosques, oil for its lamps, and other such ways of closeness in which there is no transfer of ownership (to an individual)? Is it permissible, and is spending in those ways valid or not? Rather, is it an obligatory charity (Sadaqah Wajibah) that cannot be spent except on its specific recipients? Inform us, may Allah Almighty have mercy on you. Answer: All praise is for Allah, and we seek help from Him. Peace and blessings be upon the leader of the Messengers, Muhammad, and upon all his family and companions. What was offered...

Summary of "As-Safiyat-ul-Mawhiyah li-Hukm Julood-il-Adhiyyah" Problem: What do the scholars of religion say regarding this issue: Is it permissible or impermissible to sell the skin of a sacrificial animal to spend it in the path of reward, such as assisting Islamic schools, or for mosque mats, lighting, etc.—acts of reward in which a specific poor person is not made the owner? And can such money be spent on these expenses, or is it an obligatory charity where making a poor person the owner is necessary? State the ruling, and may you be rewarded. Answer: All praise is due to Allah Almighty and we seek help from Him alone. Peace and blessings be upon the leader of the Messengers, peace and blessings of Allah be upon him, and upon his family and companions,

Page 509 of 630

खंड २० फ़तावा रज़विया

अस-साफ़ियातुल मौहिया लि-हुक्म जुलूदुल अज़हिया (१३०७ हिजरी) (कुर्बानी की खालों के हुक्म की ओर इशारा करने वाली साफ़-सुथरी किताब)

मसला २९३: बिस्मिल्लाहिर्रहमानिर्रहीम। हम उसकी प्रशंसा करते हैं और उसके सम्मानित रसूल पर दरूद भेजते हैं। आप विद्वानों का क्या कहना है, आपकी कृपा बनी रहे, उस व्यक्ति के बारे में जिसने अपनी कुर्बानी की खाल बेच दी ताकि उसकी कीमत को सवाब के कामों में खर्च कर सके, जैसे इस्लामी मदरसों की मदद करना, मस्जिदों के लिए चटाई खरीदना, उसके चिरागों के लिए तेल खरीदना, और इसी तरह के नेक काम जिनमें किसी व्यक्ति को मालिक नहीं बनाया जाता? क्या यह जायज़ है, और उन मदों में खर्च करना सही है या नहीं? या यह एक अनिवार्य दान (सदक़ा वाजिबा) है जिसे केवल उसके निर्धारित पात्रों पर ही खर्च किया जा सकता है? हमें बताएं, अल्लाह आप पर रहम करे। जवाब: सभी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, और हम उसी से मदद मांगते हैं। दरूद और सलाम रसूलो के सरदार मुहम्मद पर, और उनकी आल और असहाब पर। जो नज़दीकी...

"अस-साफ़ियातुल मौहिया लि-हुक्म जुलूदुल अज़हिया" का सारांश मसला: उलमा-ए-दीन इस मसले में क्या फरमाते हैं कि कुर्बानी की खाल को सवाब की राह में खर्च करने के लिए बेचना, जैसे इस्लामी मदरसों की मदद करना, मस्जिद के लिए चटाई, रोशनी वगैरह के नेक काम जिसमें किसी विशेष फकीर को मालिक नहीं बनाते, जायज़ है या नाजायज़? और क्या ऐसा पैसा इन खर्चों में इस्तेमाल हो सकता है या वह सदक़ा वाजिबा है और उसका किसी फकीर को मालिक बनाना ज़रूरी है? बयान करें, आपको पुण्य मिलेगा। जवाब: अल्लाह तआला के लिए प्रशंसा है और हम उसी से मदद मांगते हैं। दरूद व सलाम सैयदुल मुर्सलीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम पर और उनकी आल और असहाब पर,

पेज ५०९ / ६३०

جلد ۲۰ فتاویٰ رضویہ

الصافية الموحية لحكم جلود الاضحية ۱۳۰۷ھ (چرمہائے قربانی کے حکم کی طرف اشارہ کرنیوالی صاف ستھری کتاب)

مسئلہ ۲۹۳: بسم الله الرحمن الرحيم نحمده ونصلى على رسوله الكريم ماقولكم دام فضلكم فيمن باع جلد اضحيته ليصرف ثمنه فی وجوه القرب كاعانة المدارس الاسلامية وشراء حصر المساجد وزيت قناديله وغير ذلك من القربات التی لاتمليك فيها۔ فهل هو جائز والصرف الی تلك الوجوه سائغ ام لا بل يكون صدقة واجبة لا يصرف الا فی مصارفها افيدونا رحمكم الله تعالیٰ۔ الجواب: الحمد لله وبه نستعين، والصلوة والسلام علی سيد المرسلين محمد وآله وصحبه اجمعين۔ ما تقرب

خلاصة "الصافية الموحية لحكم جلود الاضحية" مسئلہ : علمائے دین اس مسئلہ میں کیا فرماتے ہیں کہ قربانی کی کھال کو راہِ ثواب میں خرچ کرنے کے لئے بیچنا جیسے مدارس اسلامیہ کی اعانت مسجد کے لئے چٹائی ، روشنی وغیرہ کار ثواب جس میں کسی خاص فقیر کو مالک نہیں بناتے ، جائز یا ناجائز ؟ اور ایسا پیسہ ان مصارف میں صرف ہو سکتا ہے یا وہ صدقہ واجبہ ہے اور اس کا فقیر کو مالک بنانا ضروری ہے۔ بینوا توجروا جواب: اللہ تعالٰی کے لئے تعریف ہے اور ہم اسی سے مدد مانگتے ہیں درود وسلام سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر اور ان کی آل واصحاب پر،

Fatawa Razawiya Volume 20

[Arabic Text Translation:] ...towards Allah Almighty through sacrifices. Yes, if he sells it for dirhams, not for the purpose of acquiring wealth or obtaining profit, but rather to spend it on ways of closeness (to Allah) and the pleasure of the Lord, then that is permissible for him even if there is no transfer of ownership (tamlik) there. For what is required in sacrifice (Udhiya) is absolute closeness, not specifically the transfer of ownership to a poor person; hence, providing it for consumption (ibaha) is permissible even to a wealthy person. And the meaning that prohibits selling is only the disposal with the intention of acquiring wealth (tamawwul), as stated by the prominent Imams. It is said in Al-Hidayah: One should not purchase with it something from which benefit cannot be derived except by its consumption, like vinegar and spices, by analogy with selling it for dirhams. The meaning in this is that it is a disposal with the intention of acquiring wealth. And in Majma' al-Anhur, the commentary on Multaqa al-Abhur: He should not sell it for dirhams to spend the dirhams on himself and his family. The meaning is that he should not dispose of it with the intention of acquiring wealth. Similar is stated in Al-Binayah Sharh al-Hidayah by Al-Allama Al-Badr and other books of scholars, etc.

[Urdu Column Translation:] As long as people continue to sacrifice for the sake of God, if the skin of the sacrifice has not been sold for the purpose of personal gain but for the purpose of spending it on meritorious deeds, then this is also permissible. And spending it on these causes is also permissible, even if a poor person has not been made the owner there, because the purpose of sacrifice is absolutely seeking reward. It is not to make a poor person an owner; that is why giving the meat of the sacrifice, etc., to a wealthy person is also permissible. In reality, the sale of the skin of the sacrificed animal is prohibited when it is sold for one's own personal gain (tamawwul). This is explicitly stated in the words of the eminent scholars. The author of Al-Hidayah says: Details of the issue: "One should not buy something with the skin of the sacrifice from which benefit cannot be derived without consuming it, such as exchanging it for vinegar or grain (as they can only be benefited from by using them up). The reason for the prohibition of selling for dirhams is also this, that one used a thing meant for reward for one's own personal benefit and wealth." In Majma' al-Anhur Sharh Multaqa al-Abhur it is stated: "Selling in exchange for money is forbidden when he spends that money on himself and his children, as this is 'disposal with..."

Footnotes: 1. Al-Hidayah, Kitab al-Udhiya, Matba' Yusufi Lucknow, 4/448 2. Majma' al-Anhur Sharh Multaqa al-Abhur, Kitab al-Udhiya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/521 Page 510 of 630

फतावा रज़विया, जिल्द 20

[अरबी पाठ का अनुवाद:] ...कुर्बानियों के माध्यम से अल्लाह तआला की ओर। हाँ, यदि उसने इसे धन-दौलत जमा करने या लाभ प्राप्त करने के उद्देश्य से नहीं, बल्कि अल्लाह की निकटता और प्रभु की प्रसन्नता के कार्यों में खर्च करने के उद्देश्य से दिरहम (मुद्रा) के बदले बेचा, तो उसके लिए यह जायज़ है, भले ही वहाँ किसी को मालिकाना हक (तमलीक) न दिया गया हो। क्योंकि कुर्बानी में वांछित वस्तु केवल अल्लाह की निकटता प्राप्त करना है, न कि किसी गरीब को मालिक बनाना; इसीलिए कुर्बानी का मांस आदि किसी धनी व्यक्ति को देना भी जायज़ है। और बिक्री में निषेध का अर्थ केवल धन अर्जित करने (तमव्वुल) के इरादे से निपटान करना है, जैसा कि प्रमुख इमामों ने स्पष्ट किया है। 'अल-हिदाया' में कहा गया है: इसके बदले ऐसी चीज़ नहीं खरीदी जानी चाहिए जिससे उसके उपभोग के बिना लाभ न उठाया जा सके, जैसे सिरका और मसाले, दिरहम के बदले बेचने के समान। इसका अर्थ यह है कि यह धन अर्जित करने के इरादे से किया गया कार्य है। और 'मजमा-उल-अनहुर' (मुल्तका अल-अबहुर की व्याख्या) में है: वह इसे दिरहम के बदले न बेचे ताकि उन दिरहम को अपने और अपने परिवार पर खर्च कर सके। इसका अर्थ यह है कि वह धन अर्जित करने के इरादे से कार्य न करे। ऐसा ही अल्लामा अल-बद्र द्वारा रचित 'अल-बिनाया' (हिदाया की व्याख्या) और विद्वानों की अन्य पुस्तकों आदि में भी है।

[उर्दू कॉलम का अनुवाद:] जब तक लोग अल्लाह के लिए कुर्बानी करते रहें, कुर्बानी की खाल को धन संचय के उद्देश्य से न बेचा हो, बल्कि पुण्य के कार्यों में खर्च करने के उद्देश्य से बेचा हो, तो यह भी जायज़ है और इन मदों में इसे खर्च करना भी जायज़ है, भले ही वहाँ किसी गरीब को मालिक न बनाया गया हो, क्योंकि कुर्बानी का उद्देश्य पूर्णतः पुण्य का कार्य है। गरीब को मालिक बनाना नहीं है, इसीलिए कुर्बानी का मांस आदि मालदार को देना भी जायज़ है। असल में कुर्बानी की खाल की बिक्री उस समय वर्जित है जब उसे अपनी व्यक्तिगत उन्नति के लिए बेचा गया हो, इसी की महान विद्वानों के वचनों में व्याख्या है। हिदाया के लेखक फरमाते हैं: मसले की बारीकियां: "कुर्बानी की खाल से ऐसी चीज़ न खरीदे जिसका उसके उपभोग के बिना लाभ न उठाया जा सके, जैसे सिरका या अनाज से बदलना (कि उन्हें समाप्त करके ही उनसे लाभ उठाया जा सकता है)। दिरहम (रुपयों) के साथ बेचने की मनाही का कारण भी यही है कि उसने पुण्य की वस्तु का उपयोग अपने व्यक्तिगत लाभ और धन संचय के लिए किया।" मजमा-उल-अनहुर शरह मुल्तका अल-अबहुर में है: "रुपये के बदले बेचना

उस समय वर्जित है जब वह उस रुपये को अपने और अपने बाल-बच्चों पर खर्च करे कि यही 'तसर्रुफ अला..."

पादलेख (Footnotes): 1. अल-हिदाया, किताबुल अज़हिया, मतबा यूसुफी लखनऊ, 4/448 2. मजमा-उल-अनहुर शरह मुल्तका अल-अबहुर, किताबुल अज़हिया, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 2/521 पृष्ठ 630 में से 510

إلى الله تعالى بالقرابين، نعم اذا باعه بالدراهم لالمال يتمول او ربح يتحصل، بل ليصرفه الى وجوه القرب، ومرضات الرب، جازله ذالك وان لم يوجد تمليك هنالك، فان المطلوب في الاضحى مطلق التقرب دون خصوص التمليك من الفقير ولذا جازت الاباحة ولولغنى۔ والمعنى المانع في البيع انما هو التصرف على قصد التمول كما نص عليه الأئمة الاعلام، قال في الهداية لايشترى به مالا ينتفع به الاباستهلاكه كالخل والابازير اعتبارا بالبيع بالدراهم والمعنى فيه انه تصرف على قصد التمول اھ وفي مجمع الانهر شرح ملتقى الابحر لا يبيعه بالدراهم لينفق الدراهم على نفسه وعياله والمعنى انه لايتصرف على قصد التمول اھ ومثله في البناية شرح الهداية للعلامة البدر وغيره من اسفار العلماء، الخ۔

جب تک لوگ خدا کے لئے قربانی کرتے رہیں، قربانی کی کھال کو تمول کی غرض سے نہ بیچاہو بلکہ کارِ ثواب میں صرف کرنے کی غرض سے بیچا ہو، تو یہ بھی جائز ہے اور ان مصارف میں اس کا صرف کرنا بھی جائز ہے، اگرچہ وہاں فقیر کو مالک نہ بنایا گیا ہو، کیونکہ قربانی کا مقصد مطلق کارِ ثواب ہی ہے۔ فقیر کو مالک بنانا نہیں، اسی لئے قربانی کا گوشت وغیرہ مالدار کو دینا بھی جائز ہے۔ اصل میں قربانی کی کھال کی بیع اس وقت منع ہے جب اس کو اپنی ذات کے تمول کے لئے بیچا ہو، اسی کی علماءِ اعلام کے کلام میں تصریح ہے صاحبِ ہدایہ فرماتے ہیں: مسئلہ کے جزئیات: "قربانی کی کھال سے ایسی چیز نہ خریدے جس کو فنا کئے بغیر اس سے فائدہ نہ اٹھایا جاسکے جیسے سرکہ یا غلہ سے بدلنا (کہ ان کو ختم کرکے ہی ان سے فائدہ اٹھایا جاسکتا ہے) دراہم کے ساتھ بیچ کرنے کی ممانعت کی وجہ بھی یہی ہے کہ اس نے کارِ ثواب کی چیز کو اپنی ذات کے نفع اور مالداری کے لئے برتا"۔ مجمع الانہر شرح ملتقی الابحر میں ہے: "روپیہ کے

بدلے بیچنا اس وقت منع ہے کہی وہ روپیہ اپنے اور بال بچوں پر صرف کرکے کہ یہی "تصرف علی

1 الھدایہ کتاب الاضحیہ مطبع یوسفی لکھنؤ ۴/ ۴۴۸ 2 مجمع الانھر شرح ملتقی الابحر کتاب الاضحیہ دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۵۲۱ Page 510 of 630

Fatawa Rizvia Volume 20

[Right Column] ...is 'wajh al-mutawwal' (the aspect of personal enrichment). This same point is mentioned in 'Binaya' and other major books. Thus, it is proven that only that sale of the skin is forbidden which is for one's own profit in exchange for dirhams or things that are consumed by use. It is perfectly clear that selling for a virtuous deed (the reward of hereafter) has nothing to do with this. So, what is the reason for such a sale to be prohibited? Rather, this is a means to achieve the very purpose for which the sacrifice was performed; therefore, it should be permissible to an even greater degree. Allama Fakhr al-Din al-Zayla'i states in his commentary on 'Kanz': 'If he sold the skin with the intention of giving it in charity (sadaqah), it is permissible, because it is a virtuous act, just as if he had given the meat itself in charity.' In his discourse, Imam al-Zayla'i stated the reason for the permissibility of selling for money (dirhams) as being absolutely for a virtuous act. The sale in question is also for a virtuous act, so what is the reason for it being impermissible? It is undoubtedly permissible. Declaring the charity of such money as obligatory (wajib) is completely baseless. When giving the meat and skin of the sacrifice itself in charity is not obligatory, how can giving its price in charity be obligatory, especially when no new factor has arisen to make charity obligatory? Yes, that sale for dirhams which is for one's own...

[Left Column] "It is evident that selling for the sake of good deeds is not at all a form of seeking wealth (tamawwul). Thus, there is no reason to prohibit it; rather, it is an act of virtue since it is done for the sake of sacrifice. It is establishing a Sharia requirement rather than entering into a prohibited manner. Don't you see what Imam Al-Allamah Fakhr al-Din al-Zayla'i said in 'Tabyin al-Haqa'iq Sharh Kanz al-Daqaiq': 'If he sold it for dirhams to give it in charity, it is permissible because it is an act of virtue like giving charity.' Thus, he justified the permissibility by its being an act of virtue. Our case is also like this. Therefore, it is similar in the ruling of permissibility because it is a virtuous act. Our case is also like this; thus it is similar in the ruling of permissibility. I wish I knew on what basis the obligation of giving it in charity is judged, when it was not specifically intended for sacrifice at the outset, nor did any other event occur that would make it specifically obligatory. This is unlike when he sells it for dirhams to spend it on himself and his family, where giving it in charity becomes obligatory due to the occurrence of the prohibited seeking of wealth. I say: The secret in this is what is derived from the words of the noble scholars, that the

essence of virtue in sacrifice (qurbani) is established only by the shedding of blood for the sake of Allah."

[Footnote] 1. Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Adhiyah, Al-Matba'ah al-Kubra al-Amiriyah, Bulaq, Egypt, 6/9. Page 511 of 630

फतावा रिज़विया जिल्द 20

[दायां कॉलम] "...वजह-ए-मुतव्वल' है। यही बात बिनाया वगैरह बड़ी किताबों में है। तो साबित हुआ कि खाल की वही बिक्री मना है जो अपने फायदे के लिए पैसों या इस्तेमाल से खत्म हो जाने वाली चीज़ों के बदले में हो। यह बात बिल्कुल ज़ाहिर है कि सवाब के काम के लिए बेचने का इससे कोई लेना-देना नहीं है। तो ऐसी बिक्री के मना होने की क्या वजह है? बल्कि यह तो उसी मकसद को पाने का ज़रिया है जिसके लिए कुर्बानी हुई, तो इसे और भी ज़्यादा जायज़ होना चाहिए। अल्लामा फखरुद्दीन ज़ैलई अपनी शरह 'कंज' में फरमाते हैं: 'अगर खाल को सदका करने की नीयत से बेचा तो जायज़ है, क्योंकि यह सवाब का काम है, जैसे गोश्त ही सदका कर देता।' इमाम ज़ैलई ने अपनी गुफ्तगू में पैसों के बदले बेचने की जायज़ होने की वजह मुतलकन सवाब का काम बताया। सवाल में ज़िक्र की गई बिक्री भी सवाब के काम के लिए ही है, फिर इसके नाजायज़ होने की क्या वजह है। यह बेशक जायज़ है। ऐसे पैसों का सदका वाजिब (अनिवार्य) करार देना बिल्कुल बेबुनियाद बात है। जब खुद कुर्बानी के गोश्त और खाल का सदका करना वाजिब नहीं है, तो उसकी कीमत का सदका कैसे वाजिब होगा, जबकि सदका वाजिब करने वाली कोई नई चीज़ भी पैदा नहीं हुई। हाँ, वह पैसों वाली बिक्री जो अपनी ज़ात के.."

[बायां कॉलम] "यह ज़ाहिर है कि नेक कामों के लिए बेचना किसी भी तरह से माल जमा करना (तमव्वुल) नहीं है। लिहाज़ा इसकी मनाही की कोई वजह नहीं है; बल्कि यह एक नेक काम (कुर्बत) है क्योंकि यह कुर्बानी के लिए किया गया काम है। यह शरीयत की ज़रूरत को पूरा करना है, न कि मना किए गए तरीके में दाखिल होना। क्या आपने नहीं देखा कि इमाम अल्लामा फखरुद्दीन ज़ैलई ने 'तबीनुल हकाइक शरह कंजुद दकाइक' में क्या कहा है: 'अगर उसने उसे सदका करने के लिए पैसों के बदले बेचा तो यह जायज़ है क्योंकि यह सदका देने की तरह एक नेक काम है।' उन्होंने जायज़ होने की दलील इसके नेक काम होने को बनाया। हमारा मामला भी ऐसा ही है। लिहाज़ा, यह नेक काम होने की वजह से जायज़ होने के हुक्म में उसी की तरह है। हमारा मामला भी ऐसा ही है; लिहाज़ा, यह जायज़ होने के हुक्म में उसी की तरह है। काश मैं जानता कि सदका वाजिब होने का फैसला किस आधार पर किया गया है, जबकि यह शुरुआत में कुर्बानी के लिए तय नहीं था, और न ही कोई और ऐसी घटना हुई जो इसे अनिवार्य बनाती। यह उस स्थिति के विपरीत है जब वह इसे अपने और अपने परिवार पर खर्च करने के लिए पैसों के बदले बेचता है, जहाँ मना किए गए माल जमा करने के अमल के कारण सदका वाजिब हो जाता है। मैं कहता हूँ: इसका राज़ वह है जो विद्वानों के

शब्दों से हासिल होता है कि कुर्बानी में असल नेक काम सिर्फ अल्लाह की रज़ा के लिए खून बहाना है।"

[फुटनोट] 1. तबीनुल हकाइक, किताबुल अज़हिया, अल-मतबा अल-कुबरा अल-अमीरिया, बुलाक, मिस्र, 6/9। पेज 511 of 630

[دایاں کالم] وجہ المتول" ہے۔ یہی بات بنایہ وغیرہ کتب کبار میں ہے۔ تو ثابت ہوا کہ کھال کی وہی بیع منع ہے جو اپنی ذات کے نفع کے لئے دراہم یا برتنے سے ختم ہو جانے والی چیز کے بدلے میں ہو اور یہ امر بالکل ظاہر ہے کہ کار ثواب کے لئے بیچنے کا اس سے کچھ علاقہ نہیں، تو ایسی بیع ممنوع ہونے کی کیا وجہ ہے بلکہ یہ تو اسی مقصد کے حصول کا ذریعہ ہے جس کے لئے قربانی ہوئی، تو اس کو بدرجہ اولیٰ جائز ہونا چاہئے۔ علامہ فخر الدین زیلعی اپنی شرح کنز میں فرماتے ہیں: "اگر کھال کو صدقہ کرنے کی نیت سے بیچا تو جائز ہے۔ کیونکہ یہ کار ثواب ہے۔ جیسے گوشت ہی صدقہ کر دیتا۔" امام زیلعی نے اپنے کلام میں بیع الدراہم کے جواز کی وجہ مطلقاً کار ثواب بتایا، بیج مسئولہ بھی کار ثواب کے لئے ہی ہے، پھر اس کے نا جائز ہونے کی کیا وجہ ہے۔ یہ بلاشبہ جائز ہے۔ ایسے پیسوں کا صدقہ واجب قرار دینا بالکل بے اصل بات ہے۔ جب خود قربانی کے گوشت اور کھال کا صدقہ کرنا واجب نہیں، تو اس کے دام کا صدقہ کس طرح واجب ہوگا، جبکہ صدقہ کو واجب کرنے والی کوئی نئی چیز پیدا بھی نہ ہوئی۔ ہاں وہ بیع بالدراہم جو اپنی ذات کے

[بایاں کالم] وظاهر ان البيع للقرب ليس من التمول فی شئ فلا وجه لمنعه بل هو قربة لكونه فعل لا جل قربة، فيكون اقامة للمطلوب الشرعی لادخولا فی الوجه المنهی، الاتری الی ما قال الامام العلامة فخر الدين الزيلعي فی تبيين الحقائق شرح كنز الدقائق لو باعها بالدراهم ليتصدق بها جاز لانه قربة كالتصدق اه فانما علل الجواز بكونه قربة، ومانحن فيه ايضاً كذلك، فيكون مثله فی حكم الجواز بكونه قربة، ومانحن فيه ايضاً كذلك، فيكون مثله فی حكم الجواز، ويااليت شعری من اين يحكم بوجوب التصدق مع انه لم يكن معيناً فی القربان راسا ولا حدث أخر ما يوجبه عيناً بخلاف ما اذا باع بالدراهم لينفقها على

نفسه وعياله حيث يجب التصدق لحدوث التمول المنهى عنه۔ اقول: والسر فى ذٰلك مايستفاد من كلمات العلماء الكرام ان اصل القربة فى الاضحية انما تقوم باراقة الدم لوجه الله

[فٹ نوٹ] 1 تبيين الحقائق كتاب الاضحيه المطبعة الكبرى الاميريه بلاق مصر ۶/ ۹ Page 511 of 630

Volume 20, Fatawa Razawiya

(Left Column - Arabic Text Translation): ...Almighty. So long as the blood has not been shed, it is not permissible to derive any benefit from it, even from wool, milk, and so on. This is because he intended to perform the act of worship with all its parts. Thus, when it is performed and the purpose is achieved, benefit becomes permissible in all ways. However, since it was something through which closeness was sought with the Lord, Glorified and Exalted is He, and seeking closeness (taqarrub) and seeking wealth (tamawwul) are two contrasting and incompatible things that do not come together, it has departed from being a matter of wealth accumulation such that it never returns to it. So, if wealth accumulation is intended with any part of it, he has acted contrary and it results in impurity (khabath) in the exchange. Whatever wealth is obtained through an impure way, its destination is charity. As for acts of worship, they do not contradict seeking closeness, rather they realize it and do not lead to impurity, but rather eliminate it. So from where would it be forbidden and charity be obligatory? Imam al-Ayni said in 'Al-Binayah': the meaning in purchasing what cannot be benefited from except after consumption is that it is a disposal for the purpose of seeking wealth, and it has already departed from the purpose of seeking wealth. Thus, if you sought wealth from it through sale, charity becomes obligatory because this...

(Right Column - Urdu Text): ...is for benefit, it is certainly a prohibited sale. Because the purpose of this sale is to acquire wealth, and this is Sharia-prohibited. The secret behind this is that in sacrifice, the primary act of reward is shedding blood for Allah. That is why until this primary goal is achieved from the animal, every kind of benefit is absolutely prohibited from it. The limit is that even using wool and milk is not permissible, neither for the one making the sacrifice nor for any other. And when the primary goal is achieved, then benefit from all its parts in every way becomes permissible. But selling the skin or parts of the sacrificed animal for earning money is to turn it away from its devotion and act of reward. There is an incompatibility between an act of reward and the acquisition of wealth. This is why such a sale will be unlawful and prohibited, and the money obtained in this way will be impure (khabith) wealth. And the legal ruling for impure wealth is to give it as charity. There is no incompatibility between selling for the sake of charity and the sacrifice, as both are acts of reward; so this is in a way its completion. Thus, the money obtained from it will not be impure, and consequently, this sale will not be forbidden. Allamah Aini (may Allah's mercy be upon him) stated the same in 'Al-Binayah': "The reason for the

prohibition of sale for something from which benefit cannot be obtained without its consumption is that it involves acting with the purpose of wealth accumulation in this sacrifice, whereas that animal..."

खंड 20, फतावा रज़विया

(बायां कॉलम - अरबी पाठ का अनुवाद): ...सर्वशक्तिमान। जब तक (रक्त) नहीं बहाया जाता, तब तक उससे किसी भी चीज़ का उपयोग करना जायज़ नहीं है, यहाँ तक कि ऊन, दूध और अन्य चीज़ों का भी। क्योंकि उसने उसके सभी अंगों के साथ इबादत (कुर्बानी) करने का इरादा किया था। अतः जब वह सम्पन्न हो जाए और उद्देश्य प्राप्त हो जाए, तो सभी तरीकों से उपयोग जायज़ हो जाता है। हालाँकि, चूंकि यह वह चीज़ थी जिसके माध्यम से प्रभु (सुभानहू व तआला) की निकटता माँगी गई थी, और निकटता की चाह (तक़र्रुब) और धन की चाह (तमव्वुल) दो विपरीत और असंगत चीज़ें हैं जो एक साथ नहीं मिल सकतीं, इसलिए यह धन संचय के क्षेत्र से इस तरह बाहर निकल गया कि इसकी कभी वापसी नहीं है। अतः यदि इसके किसी भी हिस्से से धन संचय का इरादा किया गया, तो उसने विपरीत कार्य किया और इसके बदले में अशुद्धता (खबासत) पैदा कर दी। जो भी धन अशुद्ध तरीके से प्राप्त हो, उसका मार्ग दान (सदका) है। जहाँ तक इबादतों का सवाल है, वे निकटता के विपरीत नहीं हैं बल्कि उसे सिद्ध करती हैं और अशुद्धता पैदा नहीं करतीं बल्कि उसे नष्ट करती हैं। तो यह कहाँ से हराम होगा और दान अनिवार्य होगा? इमाम ऐनी ने 'बिनाया' में कहा है: उस चीज़ की खरीद में अर्थ जिसका उपभोग के बिना लाभ नहीं उठाया जा सकता, यह है कि यह धन संचय के इरादे से किया गया व्यवहार है, और यह धन संचय के क्षेत्र से निकल चुका है। अतः यदि आपने इसे बेचकर धन कमाना चाहा, तो दान अनिवार्य हो जाता है क्योंकि यह...

(दायां कॉलम - उर्दू पाठ का अनुवाद): ...उपयोग के लिए हो, वह निश्चित रूप से एक वर्जित बिक्री है। क्योंकि इस बिक्री का उद्देश्य धन प्राप्त करना है, और यह शरअन (शरिया के अनुसार) निषिद्ध है। इसका रहस्य यह है कि कुर्बानी में असल पुण्य कार्य अल्लाह के लिए खून बहाना है। इसीलिए जब तक जानवर से यह असल उद्देश्य प्राप्त नहीं हो जाता, तब तक उससे हर तरह का उपयोग पूरी तरह वर्जित है। सीमा यह है कि ऊन और दूध से भी उपयोग जायज़ नहीं है, न तो कुर्बानी करने वाले के लिए और न ही किसी और के लिए। और जब असल उद्देश्य प्राप्त हो गया, तो उसके सभी अंगों से हर प्रकार का उपयोग जायज़ हो गया। लेकिन कुर्बानी किए गए जानवर की खाल या कुछ अंगों को धन कमाने के लिए बेचना उसकी भक्ति और पुण्य के कार्य को मोड़ने की ओर ले जाना है। पुण्य के कार्य और धन की प्राप्ति में परस्पर विरोध है। इसीलिए इस तरह की बिक्री नाजायज़ और वर्जित होगी और जो रुपया इस तरह प्राप्त होगा वह 'खबीस' (अशुद्ध) धन होगा। और खबीस धन का शरीयत के अनुसार नियम दान करना ही है। दान की नीयत से बेचने और कुर्बानी में कोई विरोध नहीं है क्योंकि

यह भी पुण्य का कार्य है और वह भी पुण्य का कार्य, तो यह एक तरह से उसी की पूर्णता है। अतः इससे प्राप्त राशि खबीस नहीं होगी, इसलिए यह बिक्री भी हराम नहीं होगी। इसी बात को अल्लामा ऐनी (रहमतुल्लाह अलैह) ने 'बिनाया' में फरमाया: "जिस चीज़ से उसका उपयोग उसे नष्ट किए बिना प्राप्त न हो सके ऐसी चीज़ से बिक्री हराम होने का कारण यह है कि इस कुर्बानी के जानवर में धन संचय के उद्देश्य से व्यवहार हुआ, जबकि वह जानवर..."

पृष्ठ 630 का 512

(بایاں کالم - عربی متن): تعالی فمالم یرق لا یجوز الانتفاع بشیئ منه حتی الصوف واللبن وغیر ذلك لانه نوی اقامة القربة بجمیع اجزائها فاذا اقیمت وحصل المقصود ساغ الانتفاع علی جمیع الوجوه بیدانه لما کان شیئا تقرب به الی المولی سبحانه وتعالی، والتقرب والتمول ضدان متباینان لا یلتئمان فقد خرج بذلک عن جهة التمول بحیث لا عود الیه ابدا فاذ اقصد بشیئ منه التمول فقد خالف واورث ذلک خبثا فی البدل، وایما مال حصل بوجہ خبیث فسبیله التصدق اما القربات فلا تنافي التقرب بل تحققه ولا تورث خبثا بل تزهقه فمن این تحرم وتجب تصدقه، قال الامام العینی فی البنایة المعنی فی اشتراء مالا ینتفع به الا بعد استهلاك انه تصرف علی قصد التمول و ہو قد خرج عن جهة التمول فاذا تمولته بالبیع وجب التصدق لان ہذا

(دایاں کالم - اردو متن): انتفاع کے لئے ہو، وہ ضرور بیع منہی عنہ ہے۔ کہ اس بیع کا مقصد مال حاصل کرنا ہے۔ اور یہ شرعاً ممنوع ہے۔ اس کا بھید یہ ہے کہ قربانی میں اصل کار ثواب اللہ کے لئے خون کا بہانا ہے۔ اسی لئے جب تک جانور سے یہ اصل غرض حاصل نہیں ہوتی اس سے ہر قسم کا انتفاع مطلقاً منع ہے۔ حد یہ ہے کہ اون اور دودھ سے بھی انتفاع جائز نہیں، نہ قربانی کرنے والے کو نہ غیر کو، اور جب اصل غرض حاصل ہوگئی تو اس کے تمام اجزاء سے ہر قسم کا انتفاع جائز ہو گیا، لیکن قربانی شدہ جانور کو کھال یا بعضا کسب زر کے لئے بیچنا اس کی قرابت اور کارِ ثواب سے پھیر کر دینے کی طرف موڑ دینا ہے۔ اور کارِ ثواب اور حصولِ زر میں منافات ہے۔ اسی لئے اس طرح بیع ناجائز اور منع ہوگی اور جو روپیہ اس طرح حاصل ہوگا وہ مال خبیث ہوگا اور مال خبیث کا شرعی حکم صدقہ کرنا ہی ہے۔ اور صدقہ کی غرض سے بیچنے اور قربانی میں کوئی منافات نہیں کہ یہ بھی کارِ ثواب اور وہ بھی کارِ ثواب، تو یہ ایک طرح سے اسی کی

تکمیل ہے تو اس سے حاصل شدہ رقم خبیث نہ ہوگی، لہذا یہ بیع بھی حرام نہ ہوگی، اسی بات کو علامہ عینی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ نے بنایہ میں ارشاد فرمایا: "جس چیز سے انتفاع اس کے فنا کے بغیر نہ حاصل ہو ایسی چیز سے بیع حرام ہونے کی وجہ یہ ہے کہ اس قربانی سے بیع حرام ہونے کی وجہ یہ ہے کہ اس قربانی کے جانور میں تمول کی غرض سے تصرف ہوا حالانکہ وہ جانور"

The price was obtained through a disliked act, so it is impure. Therefore, it is obligatory to give it in charity. [End]. By this, it is made clear, even if it was [marginalia note] evident by itself, that not every exchange for a consumable constitutes 'tamawwul' (wealth acquisition). Otherwise, selling for dirhams with the intention of charity would also have been permissible because it would then fall under the definition of 'tamawwul', making it a prohibited and impure disposal, which is contrary to the prescribed texts. In that case, charity would be for the removal of impurity and to exit from sins, not for the acquisition of reward and seeking closeness to the Lord of lords. It is not permissible for him to hope for acceptance in it, for Allah is Pure and accepts only what is pure. If he were to hope [for reward], he would be burdened with sin upon sin, as hoping for acceptance regarding impure wealth is a sin in itself, as they have explicitly stated. All of this is self-evidently void. | It has moved out of the category of wealth acquisition (tamawwul) and has forever entered the category of seeking proximity (to God). So, when money was earned from the sale, its charity became obligatory, because this price was obtained from a disliked act, so it became impure, and its charity became obligatory.

Question and Answer: If someone here says that it is accepted by everyone that selling the skin for the purpose of acquiring wealth is impermissible, and the price obtained is impure. Our point is that selling something in exchange for something that gets consumed by use is also a sale for wealth acquisition. Thus, selling in this way for the sake of a rewardable deed also became a sale for wealth acquisition, which should be impermissible, and the charity of the price should be obligatory.

The answer is that the words of Imam Ayni refute this notion because he has declared the sale even of a consumable for the purpose of charity to be permissible, although according to you, the definition of sale for wealth acquisition would apply to it.

Note: The very word 'tamawwul' (wealth acquisition) indicates 'wealth' (mal) by its wording and 'acquisition for oneself' by its form, as is not hidden. [End note by the author, may his secret be sanctified]. | Because 'tamawwul' in terms of its word denotes wealth, and in terms of its form, it denotes acquisition for one's own self. [End note by the author, may his secret be sanctified].

---

1 Al-Binayah fi Sharh al-Hidayah, Kitab al-Udhiyah, Al-Maktabah al-Imdadiyah, Makkah al-Mukarramah 9/190 2 Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, from Musnad Hadith of Abu Hurayrah (Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 2/328

क़ीमत एक मकरूह (नापसंदीदा) काम से हासिल हुई, इसलिए वह ख़बीस (अशुद्ध) है, अतः उसका सदक़ा (दान) करना वाजिब है। [समाप्त]। इससे यह स्पष्ट हो गया, भले ही यह [हाशिये का नोट] अपने आप में स्पष्ट था, कि हर वह चीज़ जो उपभोग्य (consumable) में बदल जाए वह 'तमाव्वुल' (धन प्राप्ति) नहीं कहलाती। अन्यथा, सदक़ा की नीयत से दिरहम के बदले बेचना भी जायज़ होता क्योंकि तब उस पर 'तमाव्वुल' की परिभाषा लागू होती, जिससे वह एक वर्जित और अशुद्ध निस्तारण (disposal) बन जाता, जो कि स्पष्ट प्रमाणों के विरुद्ध है। उस स्थिति में, दान केवल अशुद्धता को दूर करने और पापों से बाहर निकलने के लिए होता, न कि पुण्य कमाने और ईश्वर की निकटता प्राप्त करने के लिए। उसके लिए इसमें स्वीकार्यता की आशा करना जायज़ नहीं है, क्योंकि अल्लाह पवित्र है और केवल पवित्र चीज़ों को ही स्वीकार करता है। यदि वह स्वीकार्यता की आशा करता, तो वह पाप पर पाप का बोझ उठाता, क्योंकि अशुद्ध धन के संबंध में स्वीकार्यता की आशा करना अपने आप में एक पाप है, जैसा कि विद्वानों ने स्पष्ट रूप से कहा है। यह सब कुछ स्वतः सिद्ध रूप से शून्य (void) है। | यह धन प्राप्ति (तमाव्वुल) के पहलू से निकलकर हमेशा के लिए ईश्वरीय निकटता (तक़र्रुब) के पहलू में दाखिल हो गया है। तो जब बिक्री से धन कमाया गया, तो उसका सदक़ा वाजिब हो गया, क्योंकि यह क़ीमत मकरूह काम से हासिल हुई थी, इसलिए वह ख़बीस हो गई और उसका सदक़ा वाजिब हो गया।

सवाल-ओ-जवाब: यहाँ अगर कोई यह कहे कि यह बात तो सबके नज़दीक स्वीकृत है कि खाल की बिक्री धन प्राप्ति (तमाव्वुल) के तौर पर नाज़ायज़ है और प्राप्त होने वाली क़ीमत ख़बीस है। हमारा यह कहना है कि किसी ऐसी चीज़ के बदले बेचना जो इस्तेमाल से खत्म हो जाए, यह भी धन प्राप्ति के लिए बिक्री है। तो नेक काम (सवाब) के लिए भी इस तरह बेचना धन प्राप्ति के तौर पर हुआ, जिसे नाज़ायज़ होना चाहिए और क़ीमत का सदक़ा वाजिब होना चाहिए।

जवाब यह है कि इस विचार का खंडन इमाम ऐनी का कथन कर रहा है क्योंकि उन्होंने सदक़ा के लिए उपभोग्य चीज़ (मुस्तहलक) से भी बिक्री को जायज़ करार दिया है। हालाँकि आपके अनुसार इस पर धन प्राप्ति के लिए बिक्री की परिभाषा लागू होनी चाहिए।

नोट: 'तमाव्वुल' शब्द अपने आप में अपने अर्थ से 'माल' (धन) पर और अपने रूप से 'अपने लिए प्राप्ति' पर संकेत करता है, जैसा कि स्पष्ट है। [लेखक की ओर से नोट]। | क्योंकि 'तमाव्वुल' अपने

शब्द के ऐतबार से माल पर और अपनी सूरत के ऐतबार से अपनी ज़ात के लिए हासिल करने (तहसील) पर संकेत करता है। [लेखक की ओर से नोट]।

---

1 अल-बिनाया फी शरह अल-हिदाया, किताब अल-अज़हिया, अल-मकतबा अल-इमदादिया, मक्का अल-मुकर्रमा ९/१९० 2 मुस्नद इमाम अहमद बिन हंबल, मुस्नद हदीस अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत २/३२८

पेज ५१३ / ६३०

الثمن حصل بفعل مکروہ فیکون خبیثا فیجب التصدق اھ و بہ تبین وان کان عہ بینا بنفسہ ان لیس کل تبدل بمستھلك تمولا والالما جاز البیع بالدراھم بنیة التصدق ایضا لصدق التمول علیہ حینئذ فیکون تصرفا ممنوعا خبیثا وھو خلاف المنصوص علیہ ویکون التصدق اذ ذاك لازالة الخبث والخروج عن المآثم لا لاکتساب الثواب والتقرب الی رب الارباب ولا یجوز لہ فیہ رجاء القبول، فان اللہ طیب لا یقبل الا الطیب. ولو رجاء لباء باثم علی اثم فان ارتجاء القبول فی مال خبیث اثم بحیالہ کما صرحوا بہ وھذا کلہ باطل بالبدایة | تمول کی جہت سے نکل کر ہمیشہ کے لئے تقرب کی جہت میں داخل ہوگیا ہے۔ تو جب سے بیع کے کسب زر کیا اس کا صدقہ واجب ہوا، اس لئے کہ یہ قیمت فعلِ مکروہ سے حاصل ہوئی، تو وہ خبیث ہوئی، اور اس کا صدقہ واجب ہو گیا"

سوال وجواب: یہاں اگر کوئی یہ کہے کہ یہ بات تو سب کے نزدیک مسلم ہے کہ کھال کی بیع بطور تمول ناجائز ہے۔ اور حاصل ہونے والی قیمت خبیث ہے۔ ہمارا یہ کہنا ہے کہ کسی ایسی چیز کے بدلے بیچنا جو برتنے سے ختم ہو جائے یہ بھی بیع بطور تمول ہے تو کارِ ثواب کے لئے بھی اس طرح بیچنا بطور تمول ہوا۔ جس کو ناجائز ہونا چاہئے۔ اور قیمت کا صدقہ واجب ہونا چاہئے۔

جواب یہ ہے کہ اس خیال کی تردید امام عینی کا کلام کر رہا ہے کیونکہ انھوں نے تصدق کے لئے مستھلک سے بھی بیع کو جائز قرار دیا ہے۔ حالانکہ اس پر بقول آپ کے بیع برائے تمول صادق آنا

عہ: فان نفس لفظ التمول یدل بعبارتہ علی المال و بھیئتہ علی تحصیلہ لنفسہ کما لا یخفی ۱۲ منہ قدس سرہ | کیونکہ تمول اپنے لفظ کے اعتبار سے مال پر اور صورت کے اعتبار سے اپنی ذات کے لئے تحصیل پر دلالت کرتا ہے ۱۲ منہ قدس سرہ،

1 البناية فی شرح الهداية كتاب الاضحيه المكتبة الامدادية مكة المكرمة ۹/ ۱۹۰ 2 مسند امام احمد بن حنبل از مسند حديث ابی ہريره رضی الله عنہ المكتب الاسلامی بيروت ۲/ ۳۲۸

Fatawa Rizwia, Volume 20

[Arabic Passage 1]: So it is established that not every exchange of consumed items constitutes wealth accumulation (tamawwul), and selling for charity is excluded from it. Similarly, other acts of devotion (qurb) are the same, as there is no distinguishing factor that would judge this as wealth accumulation and that as something else. Whoever claims otherwise should bring proof for their claim, and they will not be able to do so, God willing.

[Urdu Passage 1]: ...should be. And it should be forbidden, and its charity without the intention of reward should be mandatory, which is the ruling for illicit (khabeeth) wealth. To hope for reward from it would be sin upon sin, and all this is false. Because here this sale occurred with the intention of charity and seeking reward. Nevertheless, Imam Ayni declared it permissible, so it is proven that selling consumed items is not absolutely for wealth accumulation.

[Arabic Passage 2]: If someone says: "Selling for charity is permissible only because means take the ruling of ends. So selling for charity is like charity itself, and since charity is permissible, so is the sale for it." There is another explanation that is more comprehensive and clearer for illustrating the difference through which all issues become clear, God willing.

[Urdu Passage 2]: Another question and answer: If someone says that the reason selling for charity is permissible is because selling is a means and instrument for charity, and whatever ruling applies to the end also applies to the means. Since charity is permissible, its means, sale, will also be permissible. The answer to this is that this exact interpretation applies to other virtuous deeds as well, that all these virtuous deeds are permissible, so selling for them should also be permissible. In fact, by this reasoning, selling in exchange for consumable items should also be permissible. For example, selling skin for grain and bringing the grain into one's use, because eating sacrifice is permissible and selling is the means of obtaining it, and whatever the ruling of the end is the same for the means, so this sale should also be permissible. Even though a specific ruling (juz'iyyah) regarding the impermissibility of this sale is present in the discourse of the Imams.

[Arabic Passage 3]: I say: Similarly, selling for devotion is like devotion itself, and devotion is permissible, so selling for it is also permissible. Rather, it would logically follow that selling for food is also permissible, because eating is permissible by the text of the Great Quran. The truth in reasoning is what we previously mentioned from

Imam al-Zaylai that it is an act of devotion (1). Thus, the major premise is necessary, which states that every act of devotion is permissible through this. This leads to the conclusion that selling for charity is permissible here, and through this, the permissibility of other acts of devotion becomes clear like the sun at midday. This is for the weak servant; may the Mighty and Gentle be kind to him.

[Urdu Passage 3]: So it is proven that the primary cause (illat) of permissibility is not that means take the ruling of ends, but rather the primary cause is the same.

1. Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Adhiyah, al-Matba'ah al-Kubra al-Amiriyyah, Bulaq, Egypt, 2/9.

फ़तावा रज़विया, खंड 20

[अरबी गद्यांश 1]: तो यह सिद्ध हो गया कि उपभोग की गई वस्तुओं का हर विनिमय धन संचय (तमव्वुल) नहीं है, और दान के लिए बेचना इससे बाहर है। इसी तरह अन्य पुण्य कर्म (कुर्ब) भी हैं, क्योंकि ऐसा कोई भेद नहीं है जो इसे धन संचय और उसे कुछ और ठहराए। जो कोई इसका दावा करता है उसे अपने दावे के लिए प्रमाण लाना चाहिए, और वे ऐसा नहीं कर पाएंगे, यदि ईश्वर ने चाहा।

[उर्दू गद्यांश 1]: ...चाहिए। और इसे हराम होना चाहिए, और इसका सदक़ा बिना सवाब की नीयत के ज़रूरी होना चाहिए जो माल-ए-खबीस का हुक्म है। इससे सवाब की उम्मीद रखना गुनाह पर गुनाह होना चाहिए और यह सब बातिल है। क्योंकि यहाँ सदक़ा और सवाब की तलब की नीयत से यह खरीद-फरोख्त हुई। फिर भी इमाम ऐनी ने इसे जायज़ करार दिया, तो साबित हो गया कि मुस्तहलक (उपभोग की गई वस्तु) से बेचना बिल्कुल धन संचय (तमव्वुल) के लिए नहीं होता।

[अरबी गद्यांश 2]: यदि कोई कहे: "दान के लिए बेचना केवल इसलिए जायज़ है क्योंकि साधन उद्देश्यों का हुक्म लेते हैं। इसलिए दान के लिए बेचना दान की तरह है, और चूंकि दान जायज़ है, इसलिए इसके लिए बेचना भी जायज़ है।" अंतर स्पष्ट करने के लिए एक और व्याख्या है जो अधिक व्यापक और स्पष्ट है जिससे सभी मामले स्पष्ट हो जाते हैं, यदि ईश्वर ने चाहा।

[उर्दू गद्यांश 2]: एक और सवाल और जवाब: अगर कोई यह कहे कि सदक़ा की गरज़ से बेचना जायज़ होने की वजह यह है कि बेचना सदक़ा का ज़रिया और वसीला है और जो हुक्म मक़सद का होता है वह वसीला का भी होता है, सदक़ा जायज़ है तो उसका वसीला बेचना भी जायज़ होगा। इसका जवाब यह है कि यही तावील (व्याख्या) बिल्कुल अन्य सवाब के कामों में भी जारी है कि ये सारे सवाब के काम जायज़ हैं, तो उनके लिए बेचना भी जायज़ होना चाहिए, बल्कि इस तवज्जोह (तर्क) से तो अशिया-ए-मुस्तहलका (उपभोग योग्य वस्तुओं) के बदले बेचना भी जायज़ होना चाहिए। मसलन गल्ले (अनाज) के बदले खाल बेचें और गल्ले को अपने इस्तेमाल में लाएं कि क़ुरबानी को खाना जायज़ है और बेचना उसे हासिल करने का ज़रिया, और जो हुक्म मक़सद का वही ज़रिया का, तो यह बेचना भी जायज़। हालाँकि इस बेचने के नाजायज़ होने का जुज़ईया (विशिष्ट उदाहरण) अइम्मा के कलाम में मौजूद है।

[अरबी गद्यांश 3]: मैं कहता हूँ: इसी प्रकार पुण्य (तक़र्रुब) के लिए बेचना पुण्य के समान है और पुण्य जायज़ है, तो इसके लिए बेचना भी जायज़ है। बल्कि इससे यह भी आवश्यक हो जाता है कि खाने के

लिए बेचना भी जायज़ हो, क्योंकि क़ुरआन अज़ीम के स्पष्ट कथन (नस्) से खाना जायज़ है। तर्क में सच्चाई वही है जो हमने पहले इमाम ज़ैलई से उल्लेख की है कि यह एक पुण्य (क़ुर्बा) है (1)। और उस समय बड़ी प्रतिज्ञा (कुल्लिया-ए-कुबरा) ज़रूरी है जो कहती है कि हर पुण्य इसके द्वारा जायज़ है। इसका निष्कर्ष यह निकलता है कि यहाँ सदक़ा के लिए बेचना जायज़ है, और इससे अन्य पुण्यों का जायज़ होना दोपहर के सूरज की तरह साफ़ हो जाता है। यह कमज़ोर बंदे के लिए है; शक्तिशाली और दयालु उस पर कृपा करे।

[उर्दू गद्यांश 3]: तो साबित हुआ कि असल इल्लत (कारण) जवाज़ यह नहीं कि वसीला मक़ासिद के हुक्म में है बल्कि असल इल्लत वही है।

1. तबईनुल हक़ाएक़ किताबुल अज़हिया अल-मतबअतुल कुबरा अल-अमीरिया बुलाक़ मिस्र 2/9

पृष्ठ 514 / 630

[عربی عبارت ۱]: تو ثابت ہوا کہ ہر وہ چیز جو استعمال ہو جائے اس کی تبدیلی مال بنانا (تمول) نہیں ہے اور صدقہ کے لیے فروخت کرنا اس سے خارج ہے، اسی طرح دیگر عبادات (قربات) کا حکم ہے کیونکہ ایسا کوئی فرق نہیں جو یہ فیصلہ کرے کہ یہ مال بنانا ہے اور وہ کچھ اور۔ اور جو اس کا دعویٰ کرے اسے چاہیے کہ وہ اپنے دعویٰ پر دلیل پیش کرے اور وہ ہرگز اس پر قدرت نہیں پا سکے گا، ان شاء اللہ۔

[اردو عبارت ۱]: چاہئے اور اس کو حرام ہونا چاہئے، اور اس کا تصدق بلانیت ثواب ضروری ہونا چاہئے جو مال خبیث کا حکم ہے اس سے ثواب کی امید رکھنا گناہ بالائے گناہ ہونا چاہئے اور یہ سب باطل ہے۔ کیونکہ یہاں تصدق اور طلب ثواب کی نیت سے یہ بیع ہوئی، پھر بھی امام عینی نے اس کو جائز قرار دیا، تو ثابت ہو گیا کہ مستملک سے بیع مطلقاً تمول کے لئے نہیں ہوتی۔

[عربی عبارت ۲]: اگر کوئی کہنے والا کہے کہ صدقہ کے لیے بیع اس لیے جائز ہے کہ ذرائع (وسائل) مقاصد کا حکم رکھتے ہیں، تو صدقہ کے لیے بیع کرنا صدقہ کرنے کی طرح ہے اور صدقہ جائز ہے تو اس کے لیے بیع بھی جائز ہو گی۔ (تو میں کہتا ہوں کہ) فرق بیان کرنے کے لیے ایک اور توجیہ ہے جو زیادہ جامع اور واضح ہے، جس سے تمام مسائل واضح ہو جائیں گے، ان شاء اللہ تعالیٰ۔

[اردو عبارت ۲]: ایک اور سوال وجواب: اگر کوئی یہ کہے کہ صدقہ کی غرض سے بیع جائز ہونے کی وجہ یہ ہے کہ بیع صدقہ کا ذریعہ اور وسیلہ ہے اور جو حکم مقصد کا ہوتا ہے وہ وسیلہ کا بھی ہوتا ہے صدقہ جائز ہے تو اس کا وسیلہ بیع بھی جائز ہوگا۔ اس کا جواب یہ ہے کہ یہ تاویل

بعینہ دیگر کار ثواب میں بھی جاری ہے کہ یہ سارے کار ثواب جائز ہیں، تو اس کے لئے بیع بھی جائز ہونا چاہئے بلکہ اس توجیہ سے تو اشیائے مستہلکہ کے عوض بیچنا بھی جائز ہونا چاہئے۔ مثلا غلہ کے عوض کھال بیچیں اور غلہ کو اپنے استعمال میں لائیں کہ قربانی کو کھانا جائز اور بیع اس کے حصول کا ذریعہ، اور جو حکم مقصد کا وہی ذریعہ کا، تو یہ بیع بھی جائز۔ حالانکہ اس بیع کے ناجائز ہونے کا جزئیہ کلام ائمہ میں موجود ہے۔

[عربی عبارت ۳]: میں کہتا ہوں کہ اسی طرح اللہ کے قریب ہونے (تقرب) کے لیے بیع کرنا قربت کی طرح ہے اور قربت جائز ہے تو اس کے لیے بیع بھی جائز ہے، بلکہ اس پر کھانے کے لیے بھی بیع کا جواز لازم آئے گا کیونکہ قرآنِ عظیم کی نص سے کھانا جائز ہے۔ پس علت میں حق وہ ہے جو ہم نے امام زیلعي سے پہلے نقل کیا کہ یہ قربت ہے (۱) اور اس وقت وہ قاعدہ کلیہ ضروری ہے جو کہتا ہے کہ ہر وہ قربت جو اس کے ساتھ جائز ہو، اس کا نتیجہ یہ نکلتا ہے کہ یہاں صدقہ کے لیے بیع جائز ہے اور اس سے دیگر تمام عبادات کا جواز روزِ روشن کی طرح واضح ہو جاتا ہے۔ یہ اس بندۂ ضعیف کی طرف سے ہے، اللہ تعالیٰ جو قوی و لطیف ہے اس پر مہربانی فرمائے۔

[اردو عبارت ۳]: تو ثابت ہوا کہ اصل علت جواز یہ نہیں کہ وسیلہ مقاصد کے حکم میں ہے بلکہ اصل علت وہی ہے

۱ تبیین الحقائق کتاب الاضحیہ المطبعۃ الکبری الامیریۃ بولاق مصر ۲/ ۹

Fatawa Rizvia, Volume 20

Left Column: A final, more comprehensive and clearer discourse to explain the distinction through which all issues are clarified, if Allah Almighty wills. I say: and with Allah is the success. The avenues are three: eating, storing, and trading for reward (i'tijār), which is seeking reward by any means. Abu Dawood narrated in his Sunan with an authentic chain whose narrators are all from the men of the Sahihayn (Bukhari and Muslim), except for Musaddad, who is reliable (thiqah), a memorizer (hafiz), and one of Bukhari's teachers, from Nubaysha al-Khayr al-Hudhali (may Allah be pleased with him) who said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "We used to forbid you from eating the meat of your sacrifices for more than three days so that it might suffice you. Allah has brought abundance, so eat, store, and trade for reward (i'tijaru). Lo! These days are days of eating, drinking, and remembrance of Allah Almighty." End quote. 'I'tijār' in its general sense includes charity (tasadduq) and all other forms of seeking nearness (qurbah), as is not hidden. If an interpreter explains it as charity, then charity in his speech should be taken in its broader sense, according to the research that will come to you, if Allah Almighty wills.

Right Column: ...selling for the purpose of acquiring wealth and accumulation is impermissible. However, it is permissible for the sake of charitable purposes, as Imam Zayla'i stated regarding the reasoning for its permissibility: "Because it is a virtuous act (qurbah)" (meaning it is a deed of reward). In the language of logic, this statement is the minor premise (sughra) of a syllogism, and for it to yield a conclusion, a universal major premise (kubra) is necessary. It would be: "Every virtuous act is permissible." Thus, it becomes as clear as the midday sun that selling for every virtuous act and deed of reward is permissible. And praise be to Allah.

Another discourse: According to Shariah, there are three avenues for the utilization of the sacrificial animal: eating (akl), storing (idkhār), and trading for reward (i'tijār) – it should be spent on any deed of reward. For instance, Abu Dawood, through a chain whose narrators are all narrators of Bukhari and Muslim, except for one individual, Hazrat Musaddad, who, though not in Bukhari/Muslim, is reliable, a memorizer, and among the teachers of Imam Bukhari. In short, this authentic hadith is narrated from Hazrat Nubaysha al-Hudhali (may Allah be pleased with him): "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: We used to forbid you from keeping the meat of the sacrificial animal for more than three days, the purpose of which was to make it easier for the poor. Now Allah has provided abundance, so eat, store, and trade for reward (i'tijaru). Listen, these are days of eating, drinking, and

the remembrance of Allah Almighty." From this hadith, selling for the purpose of a deed of reward is absolutely permissible.

---

1. Sunan Abi Dawood, Book of Sacrifices, Chapter on Retaining Sacrificial Meat, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/33. Page 515 of 630

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

बायाँ कॉलम: अंतर को स्पष्ट करने के लिए एक अंतिम, अधिक व्यापक और स्पष्ट व्याख्या, जिससे अल्लाह तआला ने चाहा तो सभी मसले हल हो जाएंगे। मैं कहता हूँ: और अल्लाह की मदद से ही सफलता है। तीन पहलू हैं: खाना (अक्ल), संचय करना (इदख़ार) और पुण्य व्यापार (इअतिज़ार), जिसका अर्थ है किसी भी तरह से सवाब चाहना। अबू दाऊद ने अपनी सुनन में एक सहीह सनद के साथ रिवायत किया है जिसके सभी रावी सहीहैन (बुख़ारी और मुस्लिम) के हैं सिवाय मुसद्दद के, जो बुख़ारी के उस्तादों में से एक विश्वसनीय हाफ़िज़ हैं, हज़रत नुबैशा अल-खैर अल-हुज़ली (रज़ियल्लाहु अन्हु) से कि उन्होंने कहा: रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "हमने तुम्हें तुम्हारी कुर्बानियों का मांस तीन दिन से ज़्यादा खाने से मना किया था ताकि वह तुम्हें पर्याप्त हो सके। अल्लाह ने विस्तार दिया है, तो खाओ, जमा करो और पुण्य व्यापार (इअतिजरू) करो। देखो! ये दिन खाने, पीने और अल्लाह सर्वशक्तिमान के ज़िक्र के दिन हैं।" यहाँ 'इअतिज़ार' अपने सामान्य अर्थ में दान (तसद्दुक़) और निकटता (क़ुरबत) के अन्य सभी रूपों को शामिल करता है, जैसा कि स्पष्ट है। यदि कोई व्याख्याकार इसकी व्याख्या दान के रूप में करता है, तो उसके शब्दों में दान का अर्थ व्यापक अर्थ में लिया जाना चाहिए, जैसा कि उस शोध के अनुसार होगा जो इंशाअल्लाह आप तक पहुँचेगा।

दायाँ कॉलम: ...कि धन प्राप्ति और संचय के उद्देश्य से बेचना नाजायज़ है। और नेक कार्यों के उद्देश्य से जायज़ है, जैसा कि इमाम ज़ैलई ने इसकी वैधता के कारण में फ़रमाया: "ला-अन्नहु क़ुरबतून" (क्योंकि यह पुण्य का कार्य है)। और तर्क(logic) की भाषा में यह कथन एक अनुमान का लघु आधार (minor premise) हुआ और परिणाम देने के लिए एक व्यापक मुख्य आधार (universal major premise) का होना आवश्यक है। जो इस प्रकार होगा: "हर पुण्य कार्य जायज़ है।" तो बात दोपहर के सूरज की तरह स्पष्ट हो गई कि हर पुण्य कार्य और सवाब के काम के लिए बेचना जायज़ है। वल्लाह-उल-हम्द।

एक अन्य व्याख्या: शरीयत के अनुसार कुर्बानी के मांस के उपभोग के तीन तरीके हैं: अक्ल (खाना), इदख़ार (जमा करना), और इअतिज़ार (सवाब के काम में लगाना) - इसे किसी भी सवाब के काम में खर्च किया जाना चाहिए। जैसा कि अबू दाऊद ने एक ऐसी सनद (शृंखला) से रिवायत की है जिसके सभी वर्णनकर्ता बुख़ारी और मुस्लिम के हैं, सिवाय एक व्यक्ति हज़रत मुसद्दद के, जो विश्वसनीय (सिक़ह), हाफ़िज़ हैं और इमाम बुख़ारी के उस्तादों में से हैं। संक्षेप में, यह सहीह हदीस हज़रत नुबैशा हुज़ली (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है: "रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: मैं तुम्हें

कुर्बानी का गोश्त तीन दिन से ज़्यादा रखने से मना करता था, जिसका उद्देश्य गरीबों की आसानी थी। अब अल्लाह तआला ने समृद्धि प्रदान की है, तो अब खाओ, जमा करो और पुण्य कार्यों (इअतिजरू) में ख़र्च करो। सुनो, ये दिन खाने-पीने और अल्लाह की याद के दिन हैं।" अतः इस हदीस से सवाब के काम के लिए बेचना मुतलक़न (पूर्णतः) जायज़ हुआ।

---

1. सुनन अबू दाऊद, किताबुल अज़ाहिया, बाब हब्सुल लुहूम अल-अज़ाहिया, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर 2/33. पृष्ठ 515 का 630

بایاں کالم: تقریر آخر اشمل و اظہر لبیان الفرق تطھر بہ المسائل جمیعا ان شاء اللہ تعالیٰ۔ فاقول: وباللہ التوفیق الجھات ثلث الاکل والادخار والائتجار وہو طلب الاجر بای وجہ کان فقد اخرج ابو داؤد فی سننہ بسند صحیح رواتہ کلھم من رجال الصحیحین ما خلا مسددا فثقۃ حافظ من شیوخ البخاری عن نبیشہ الخیر الھذلی رضی اللہ تعالیٰ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم انا کنا نھیناکم عن لحومھا ان تاکلوھا فوق ثلث لکی تسعکم جاء اللہ بالسعۃ فکلوا وادخروا وائتجروا الا وان ھذا الایام ایام اکل و شرب وذکر اللہ عزوجل اھـ والائتجار باطلاقہ یشتمل التصدق وسائر وجوہ التقرب کما لا یخفی فان فسرہ مفسر بالتصدق فلیکن التصدق في کلامہ بالمعنی الاعم علی ما سیأتیك تحقیقہ ان شاء اللہ تعالیٰ۔

دایاں کالم: کہ حصول زر اور تمول کی غرض سے بیچ ناجائز ہے۔ اور مقاصد خیر کی غرض سے جائز، جیسا کہ امام زیلعی نے اس کے جواز کی علت میں فرمایا: "لانہ قربۃ" (اس لئے کہ یہ کار ثواب ہے) اور منطق کی زبان میں یہ قول قیاس کا صغری ہوا اور نتیجہ دینے کے لیے کبریٰ کا کلیہ ہونا ضروری ہے۔ جو اس طرح ہوگا، ہر قربت جائز ہے تو بات نصف النہار کی طرح واضح ہو گئی کہ ہر قربت اور کار ثواب کے لئے بیچ جائز ہے۔ واللہ الحمد

ایک دوسری تقریر: شرعاً قربانی کے مصرف کے تین جہتیں ہیں: اکل (کھانا) ادخار (جمع کرنا) ایتجار (کار ثواب) میں صرف کرنا چاہیے کون سا بھی کار ثواب ہو، جیسا کہ ابوداؤد نے ایک ایسی سند سے جس کے تمام راوی بخاری اور مسلم کے رواۃ میں ہیں، ایک صاحب حضرت مسدد ایسے نہیں تو وہ ثقہ ہیں، حافظ ہیں، اور امام بخاری کے اساتذہ میں ہیں، الغرض یہ حدیث صحیح حضرت نبیشہ ھذلی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے مروی ہے: "حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے

فرمایا ہم تم کو قربانی کا گوشت تین دن سے زائد روکنے سے منع کرتے تھے، اس کا مقصد مسکینوں پر آسانی تھی، اب اللہ تعالیٰ نے کشادگی فرما دی، تو اب کھاؤ، جمع کرو اور کار ثواب میں صرف کرو۔ سنو یہ دن ہی کھانے پینے اور ذکر الٰہی کے دن ہیں" تو اس حدیث سے مطلقا کار ثواب کے لئے بیچنا جائز ہوا۔

---

1 سنن ابی داؤد کتاب الضحایا باب حبس لحوم الاضاحی آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۳۳ صفحہ 515 از 630

Fatawa Razawiyya, Volume 20

[Right Column] Question and Answer: If someone says that 'reaping reward' (al-aitijar) specifically means giving charity to the poor, then we insist that the word 'aitijar' in the Hadith is general to all good deeds. Confining it to charity that involves transferring ownership to the poor is arbitrary. It's possible someone might argue for interpreting a general Hadith in a specific sense like this: in Sahih Bukhari and Sahih Muslim, etc., there's a Hadith narrated from Mother of the Believers, Hazrat Aisha al-Siddiqah (may Allah be pleased with her), which uses the word 'tasaddaquo' (give charity) instead of 'aitajiru' (seek reward). So, to reconcile these two Hadiths, why shouldn't we interpret the word 'aitijar' (reaping reward) as 'sadaqah' (charity)? This is because a principle of jurisprudence states that when the ruling and the incident are the same, the general is interpreted by the specific. Here, it is so: the incident in both Hadiths is about the sacrificial animal, and the ruling in both places is also the same. The only difference is that the Hadith in Abu Dawood contains a general command for charity, while the Hadith in the 'Sahihayn' (Bukhari and Muslim) specifies charity. Therefore, here 'aitijar' must mean 'sadaqah'. The answer to this is: it's true that when the ruling and the incident are the same, the general is interpreted as specific. However, this is not a general rule applicable to every obligatory and recommended act, but only with obligatory rulings...

[Left Column] If you say: The report in the Hadith of Ahmad, Bukhari, Muslim, and others from the Mother of the Believers al-Siddiqah (may Allah be pleased with her) is the saying of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "Eat, store, and give charity."[1] Therefore, 'aitijar' should be interpreted as 'tasadduq' (charity) due to the unity of the ruling and the event. I say: Not at all! For the command here is not for obligation (wujub) by the consensus of the general scholars of the Ummah, including our masters the four Imams (may Allah be pleased with them). They have stated in more than one book that if one were to eat it all and not give any of it in charity, there is no sin upon him. It is known that permission and encouragement regarding something specific does not negate encouragement and permission regarding something general. Thus, there is no meaning to such interpretation (haml), nor is there a need for it. The secret of the matter is that interpretation (haml) is a necessity for us; one does not resort to it except out of necessity, which is when two things conflict such that it's impossible to act upon both. However, where there is no conflict, we let the general (mutlaq) remain general, taking the word at its face

value and acting upon the evidence in its entirety. The researching master said regarding the general...

[Footnote] 1 Sahih Muslim, Book of Sacrifices, Chapter on what was forbidden regarding eating the meat of sacrifices, etc. Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 12/158.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २०

[दायां कॉलम] सवाल और जवाब: अगर कोई आदमी यह कहे कि 'कार-ए-सवाब' (पुण्य कार्य) से मुराद वही फुकरा (गरीबों) पर सदका करना है। तो हमारा इसरार है कि हदीस शरीफ का लफ्ज़ 'ऐतज़ार' तमाम नेक कामों के लिए आम है। इसे केवल गरीबों को मालिक बनाने वाले सदके में महदूद करना ज़बरदस्ती है। हो सकता है कि कोई साहब आम हदीस को खास सदके पर महमूल करने की यह दलील दें कि बुखारी और मुस्लिम आदि हदीस की किताबों में हज़रत आयशा सिद्दीका (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) से एक हदीस रिवायत है जिसमें 'ऐतज़ार' के बजाय 'तसद्दकू (सदका करो) का लफ्ज़ है। तो इन दोनों हदीसों में तालमेल बिठाने के लिए क्यों न हम लफ्ज़ 'ऐतज़ार' (सवाब कमाना) को सदका पर महमूल करें क्योंकि उसूल का मसला यह है कि जब हुक्म और वाकया एक हो तो 'आम' को 'खास' पर महमूल किया जाता है। और यहाँ ऐसा ही है कि वाकया दोनों हदीसों में कुर्बानी के जानवर का है और हुक्म भी दोनों जगह एक ही है, बस फर्क यह है कि अबू दाऊद शरीफ की हदीस में सदका आम का हुक्म है और सहीहैन की हदीस में सदका खास का, इसलिए यहाँ 'ऐतज़ार' से मुराद सदका ही है। तो इसका जवाब यह है कि यह बात सही है कि जब हुक्म और वाकया एक ही हो तो 'आम' को 'खास' पर महमूल किया जाएगा लेकिन यह हुक्म सामान्य नहीं है कि हर वाजिब और मुस्तहब के लिए आम हो, बल्कि सिर्फ हुक्म-ए-वजुबी (अनिवार्य आदेश) के साथ...

[बायां कॉलम] अगर आप कहें: अहमद, बुखारी, मुस्लिम और अन्यों की हदीस में उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) से जो वारिद है, वह हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का फरमान है: "खाओ, जमा करो और सदका करो।"[1] इसलिए, हुक्म और वाकये की एकता के कारण 'ऐतज़ार' को 'तसद्दुक' (सदका) पर महमूल किया जाना चाहिए। मैं कहता हूँ: हरगिज़ नहीं! क्योंकि यहाँ हुक्म उम्मत के आम उलेमा के इजमा (आम सहमति) से वुजुब (अनिवार्यता) के लिए नहीं है, जिनमें हमारे सरदार चारों इमाम (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) भी शामिल हैं। उन्होंने एक से अधिक किताबों में स्पष्ट किया है कि अगर कोई सारा खुद खा ले और उसमें से कुछ भी सदका न करे, तो उस पर कोई गुनाह नहीं है। और यह ज्ञात है कि किसी खास चीज़ में छूट और प्रोत्साहन, आम चीज़ में प्रोत्साहन और छूट के विपरीत नहीं होता। अत; ऐसे अर्थ निकालने (हम्ल) का न कोई अर्थ है और न ही इसकी आवश्यकता है। मसले का राज़ यह है कि हमारे यहाँ 'हम्ल' (एक को दूसरे पर महमूल करना) एक ज़रूरत है; इस पर तभी अमल किया जाता है जब कोई ज़रूरत हो, यानी जब दो चीज़ों में ऐसा टकराव हो कि दोनों पर अमल करना मुमकिन न हो। लेकिन जहाँ कोई टकराव

न हो, वहां हम 'मुतलक' (निरपेक्ष/सामान्य) को उसकी निरपेक्षता पर ही रहने देते हैं, लफ्ज़ को उसके प्रत्यक्ष अर्थ पर लेते हुए और पूरी दलील पर अमल करते हुए। मोहक़्क़िक़ साहब ने 'मुतलक' पर कहा...

[पादलेख] 1 सहीह मुस्लिम, किताबुल अज़ही, बाब: कुर्बानी का गोश्त खाने की मनाही के बारे में जो आया है, आदि। कदीमी कुतुब खाना, कराची, 12/158। पृष्ठ 516 / 630

[دایاں کالم] سوال وجواب: اگر کوئی آدمی یہ کہے کہ کار ثواب سے مراد وہی فقراء پر صدقہ کرنا ہے۔ تو ہمیں اصرار ہے کہ حدیث شریف کا لفظ ایتجار تمام امور خیر کو عام ہے۔ اس کو تملیک فقراء والے صدقہ میں منحصر کرنا تحکم ہے۔ ہو سکتا ہے کہ کوئی صاحب حدیثِ عام کو صدقہ خاص پر محمول کرنے کی یہ دلیل دیں، بخاری و مسلم وغیرہ کتبِ احادیث میں حضرت عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے ایک حدیث مروی ہے جس میں ایتجار کے بجائے تصدقوا کا لفظ ہے۔ تو ان دونوں حدیثوں میں تطبیق دینے کے لئے کیوں نہ ہم لفظ ایتجار (کار ثواب) کو صدقہ پر محمول کریں کیونکہ اصول کا مسئلہ یہ ہے کہ جب حکم اور واقعہ ایک ہو تو عام کو خاص پر محمول کیا جاتا ہے اور یہاں پر ایسا ہی ہے کہ واقعہ دونوں حدیثوں میں قربانی کے جانور کا ہے اور حکم بھی دونوں جگہ ایک ہی ہے، بس فرق یہ ہے کہ ابو داؤد شریف کی حدیث میں صدقہ عام کا حکم ہے۔ اور صحیحین کی حدیث میں صدقہ خاص کا لہٰذا یہاں ایتجار سے مراد صدقہ ہی ہے۔ تو اس کا جواب یہ ہے کہ یہ بات صحیح ہے کہ جب حکم اور واقعہ ایک ہی ہو تو عام کو خاص پر محمول کیا جائے گا لیکن یہ حکم عمومی نہیں کہ ہر واجب و مستحب کو عام ہو، بلکہ صرف حکم وجوبی کے ساتھ

[بایاں کالم] فان قلت الوارد فی حدیث احمد والبخاری ومسلم وغیرھم عن ام المومنین الصدیقة رضی اللہ تعالی عنھا قولہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کلوا وادخروا وتصدقوا۔ فلیحمل الائتجار علی التصدق لا تحاد الحکم والحادثة۔ قلت کلا فان الامر بھنا لیس للوجوب باجماع عامة العلماء الامة، منھم ساداتنا الائمة الاربعة رضی اللہ تعالی عنھم، وقد نصوا فی غیر ما کتاب ان لو اکلہ کلہ ولم یتصدق بشیئ منہ لا شیئ علیہ ومعلوم ان الترخیص والترغیب فی مقید لاینا فی الترغیب و الترخیص فی مطلق، فلا

معنى للحمل ولا داعى اليه۔ وسر المقام ان الحمل عندنا ضروري لا يصار اليه الا لضرورة وهو ان يتمانعا بحيث لا يمكن العمل بهما اما حيث لا تمانع فنحن نجرى المطلق على اطلاقه حملا للفظ على ظاهره وعملا بالدليل بتمامه قال المولى المحقق على الاطلاق

[حاشیہ] 1 صحیح مسلم کتاب الاضاحی باب ماکان من النهی عن اکل لحوم الاضاحی الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۲/ ۱۵۸ Page 516 of 630

Volume 20 Fatawa Rizvia

Muhammad ibn al-Humam (may his secret be sanctified) responded in 'Fath al-Qadir' on our behalf, stating: "We only apply [carrying the absolute to the restricted] in a single incident due to necessity, etc." He further refined this response by stating: "Carrying [one to the other] is only mandatory due to necessity, which is the conflict between the absolute and the restricted, etc. Thus, the criterion upon refinement is mutual exclusion, not the unity of ruling and incident." [1, 2]

Specifically, in mandatory rulings, when the ruling and the event are the same, the general will be interpreted in light of the specific. Regarding the command for the distribution of sacrifice, it is recommended (mustahabb), and there is a consensus among the four Imams on this point. Therefore, the absolute should remain absolute and the restricted should remain restricted. There is no need to interpret one in the light of the other. Thus, in the Hadith where the word 'tasadduq' (charity) is mentioned, it will be taken in its literal sense, and where the term 'rewardable deed' is used absolutely, it will mean all forms of good deeds. The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) encouraged both matters alternately.

The crux of this matter is that according to the Hanafi scholars, the command to apply the absolute to the restricted is a matter of compulsion; that is, when it is impossible to apply both the absolute and the restricted to their respective places. Where such application is possible, there is absolutely no need to carry one to the other. Imam Ibn al-Humam states: "In a single incident, the command to carry the absolute to the restricted is out of necessity; when there is a conflict in the rulings of the absolute and the restricted, then the absolute will be carried to the restricted out of compulsion." Thus, it is proven that the actual reason for carrying the absolute to the restricted is not simply the unity of ruling and incident, but rather the conflict and incompatibility between the two rulings.

Those who are well-versed in the exquisite nuances of their expressions confirm this. They have ruled that there is no carrying if it occurs in the cause (sabab), because there is no attraction [conflict] between causes. Otherwise, if they were negatives, it would be possible to combine them by total abstention. And carrying is mandatory if they appear in two different rulings where one necessitates restricting the other.

To further clarify, we present a few examples from the words of the scholars: (a) In 'Talwih' and other works, it is stated: "If the absolute and the restricted are mentioned in the context of describing causes, the absolute cannot be carried to the

restricted. This is because a single thing can have several causes; thus, there is no conflict, and therefore no need for such an interpretation."

1. Fath al-Qadir
2. Fath al-Qadir Page 517 of 630

जिल्द 20 फ़तावा रिज़विया

मुहम्मद बिन अल-हुमाम (अल्लाह उनकी कब्र को पवित्र करे) ने 'फ़तह अल-क़दीर' में हमारी ओर से जवाब दिया कि "हम केवल एक ही घटना में ज़रूरत के कारण [मुतलक को मुकय्यद पर] महमूल करते हैं, इत्यादि।" उन्होंने इस जवाब की पुष्टि करते हुए कहा: "महमूल करना केवल ज़रूरत के कारण अनिवार्य है, और वह है मुतलक (निरपेक्ष) और मुकय्यद (प्रतिबंधित) के बीच टकराव, इत्यादि। अतः शोध के अनुसार मानक आपसी विरोध है, न कि हुक्म और घटना की एकता।" [1, 2]

विशेष बात यह है कि अनिवार्य आदेशों में, हुक्म और घटना के मिलन के समय सामान्य को विशेष पर महमूल किया जाएगा। कुर्बानी के खर्च के सिलसिले में जो हुक्म है वह मुस्तहब्ब (पसंदीदा) है, इस बात पर चारों इमामों की सहमति है। इसलिए मुतलक को मुतलक और मुकय्यद को मुकय्यद रखा जाएगा। एक को दूसरे पर महमूल करने की आवश्यकता नहीं है। अतः जिस हदीस में 'तसद्दुक' (दान) शब्द है, उससे वही मुराद लेंगे, और जिसमें मुतलक तौर पर 'सवाब का काम' शब्द है, उससे सभी प्रकार की भलाई मुराद लेंगे। हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने बारी-बारी से दोनों ही कार्यों की ओर प्रेरित किया।

इसका रहस्य यह है कि हनफी विद्वानों के निकट मुतलक को मुकय्यद पर महमूल करने का आदेश मजबूरी की स्थिति में है, यानी जब मुतलक और मुकय्यद दोनों को उनके अपने-अपने स्थान पर महमूल करना संभव न हो। और जहाँ ऐसा संभव हो, वहाँ महमूल करने की बिल्कुल ज़रूरत नहीं है। इमाम इब्ने हुमाम फ़रमाते हैं: "एक ही घटना में मुतलक को मुकय्यद पर महमूल करने का आदेश आवश्यकता के कारण है; जब मुतलक और मुकय्यद के हुक्म में टकराव हो, तो मुतलक को मुकय्यद पर महमूल किया जाएगा क्योंकि यह मजबूरी है।" तो साबित हुआ कि असल में मुतलक को मुकय्यद पर महमूल करने का कारण केवल हुक्म और घटना की एकता नहीं है, बल्कि दोनों हुक्मों का आपसी टकराव और विरोध है।

उनकी श्रेष्ठ इबारतों की बारीकियों को समझने वाले इस बात की पुष्टि करते हैं। उन्होंने फ़ैसला दिया है कि यदि यह 'सबब' (कारण) में वर्णित हो तो कोई महमूल नहीं होगा, क्योंकि कारणों के बीच कोई टकराव नहीं होता। अन्यथा, यदि वे नकारात्मक होते तो पूर्ण निषेध के साथ उन्हें जोड़ना संभव होता। और महमूल करना तब अनिवार्य है जब वे दो अलग-अलग हुक्मों में आएँ जहाँ एक दूसरे को प्रतिबंधित करना आवश्यक कर दे।

अधिक स्पष्टता के लिए हम विद्वानों के वचनों से कुछ उदाहरण प्रस्तुत करते हैं: (अ) 'तलवीह' आदि में है: "मुतलक और मुकय्यद यदि कारणों के वर्णन में आए हों, तो मुतलक को मुकय्यद पर महमूल नहीं किया जा सकता, क्योंकि एक चीज़ के कई कारण हो सकते हैं; अतः कोई टकराव नहीं है, तो महमूल करने की ज़रूरत नहीं है।"

1. फ़तह अल-क़दीर
2. फ़तह अल-क़दीर पृष्ठ 517 का 630

محمد بن الہمام قدس سرہ فی فتح القدیر اجیب عنا بانا انما نحمل فی الحادثۃ الواحدۃ للضرورۃ الخ، وقال فی تشیید ھذا الجواب تحقیقاً ان الحمل لما یجب الا للضرورۃ وھی المعارضۃ بین المطلق والمقید الخ_فالمناط عند التنقیح ھو التمانع دون اتحاد الحکم والحادثۃ_ 1, 2

خاص ہے کہ احکام واجبہ میں اتحاد حکم وواقعہ کے وقت عام کو خاص پر محمول کیا جائے گا اور قربانی کے مصرف کے سلسلہ میں جو حکم ہے استحبا بی ہے اس بات پر چاروں اماموں کا اجماع ہے لہذا مطلق کو مطلق اور مقید کو مقید رکھا جائے گا ایک کو دوسرے پر محمول کرنے کی ضرورت نہیں تو جس حدیث میں تصدق کا لفظ ہے اس سے وہی مراد لیں گے اور جس میں مطلقاً کارِ ثواب کا لفظ ہے اس سے جمیع وجوہ خیر مراد لیں گے۔ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے باری باری دونوں ہی امور کی طرف رغبت دلائی۔

اس کا رمز یہ ہے کہ علمائے احناف کے نزدیک مطلق کو مقید پر حمل کرنے کا حکم بدرجہ مجبوری ہے یعنی جب مطلق اور مقید دونوں کو اپنے اپنے محل پر حمل کرنا ممکن نہ ہو، اور جہاں ایسا ممکن ہو حمل کرنے کی بالکل ضرورت نہیں، امام ابنِ ہمام فرماتے ہیں : "حادثہ واحدہ میں مطلق کو مقید پر حمل کرنے کا حکم بضرورت ہے جب مطلق اور مقید کے حکم میں تعارض ہو تو مطلق کو مقید پر حمل کیا جائے کہ مجبوری ہے" تو ثابت ہوا کہ اصل مطلق کو مقید پر حمل کرنے کا سبب مطلقاً اتحاد حکم وحادثہ نہیں بلکہ دونوں حکموں کا تعارض اور منافاۃ ہے۔

يجزم بذلك من عاشر عرائس نفائس عباراتهم فقد حكموا ان لا حمل ان ورد في السبب اذ لا تجاذب في الاسباب والا ان كان منفيين لامكان الجمع بالامتناع مطلقاً وانه يجب الحمل ان اتيا في حكمين مختلفين يوجب احدهما تقييد الاخر

مزید وضاحت کے لئے ہم کلام علماء سے چند مثالیں پیش کرتے ہیں : (الف) تلویح وغیرہ میں ہے : "مطلق اور مقید اگر اسباب کے بیان میں وارد ہوں تو مطلق کو مقید پر حمل نہیں کیا جاسکتا اس لئے کہ ایک شئی کے چند اسباب ہوسکتے ہیں، تو تعارض نہیں، تو حمل کی ضرورت نہیں۔"

1 فتح القدیر 2 فتح القدیر صفحہ 517 از 630

Fatawa Rizvia, Volume 20

[Left Column]: Through a necessary mediation, and that was that negating the restricted is a necessary consequence of negating the absolute's release, so it is negated by its negation. Thus it becomes restricted inevitably, as in [the command] 'Free a slave on my behalf' and 'Do not make me the owner of a disbelieving slave'. For the prohibition against making one the owner of a disbeliever negates the permissibility of freeing it on his behalf, as there is no freeing on his behalf without making him its owner. And they (the scholars) responded to those who argue for carrying (the absolute over the restricted) in cases of causes and differing events, citing an absence of conflict as in 'al-Talweeh' and others. They reasoned the obligation of carrying when there is unity (of the ruling) due to the impossibility of combination, providing an example from the words of the Almighty: "fasting for three days" (1) along with the recitation of Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him) with the addition of 'consecutively'. They said the absolute necessitates the sufficiency of non-consecutive (fasts), while the restricted necessitates their non-sufficiency, as in 'al-Tawdeeh' (2) and others. Thus it provided [this benefit], and carrying is specific to obligation, excluding permissibility and desirability, and therefore...

[Right Column]: (b) In 'Talweeh', while answering those who carry the absolute over the restricted even in the case of multiple causes and different events, it was stated: "If in a single event, the absolute is negated in one ruling and the restricted is negated in another, the absolute will not be carried over the restricted, because there is no conflict between them; the primary intent is the negation of both. Yes, in two such different rulings, the absolute will be carried over the restricted where one ruling necessitates the restriction of the other. For example, if someone says to another, 'Free a slave on my behalf, and do not make me the owner of any polytheist slave,' in such a case, only a Muslim will be purchased and freed on behalf of the commander, even if the command was to free (a slave) absolutely. However, the negation of ownership of a polytheist slave has restricted the acquisition to only a Muslim slave. Since one cannot be freed on his behalf without making him the owner, he will free only the one he can make him the owner of, i.e., a Muslim. The command for freedom may be general as much as it wants." (c) Giving an example of carrying the absolute over the restricted at the time of conflict in 'Tawdeeh' etc., it was stated: "Allah Almighty [prescribed] three fasts absolutely in expiation..."

[Footnotes]: 1 The Holy Quran 5/89 2 Al-Tawdeeh wa al-Talweeh, chapter on the mention of the absolute and the restricted, Mustafa al-Babi Egypt, 1/ 63 and 64. Page 518 of 630

फ़तावा रज़विया, खंड 20

[बायां कॉलम]: एक आवश्यक मध्यस्थता के माध्यम से, और वह यह था कि मुक़य्यद (सीमित) का निषेध मुतलक़ (पूर्ण) के जारी होने के निषेध का एक आवश्यक परिणाम है, इसलिए वह उसके अभाव से समाप्त हो जाता है। अतः वह अनिवार्य रूप से मुक़य्यद हो जाता है, जैसा कि [इस आदेश में] 'मेरी ओर से एक गर्दन (गुलाम) आज़ाद करो' और 'मुझे किसी काफ़िर गर्दन (गुलाम) का मालिक न बनाओ' में है। क्योंकि एक काफ़िर का मालिक बनाने पर रोक, उसकी ओर से उसे आज़ाद करने की अनुमति को नकार देती है, क्योंकि उसे मालिक बनाए बिना उसकी ओर से कोई आज़ादी नहीं हो सकती। और उन्होंने (विद्वानों ने) उन लोगों को जवाब दिया जो कारणों और विभिन्न घटनाओं में 'हम्ल' (मुतलक़ को मुक़य्यद पर लागू करना) के पक्ष में तर्क देते हैं, 'अल-तल्वीह' और अन्य की तरह टकराव की अनुपस्थिति का हवाला देते हुए। उन्होंने एकता (हुक्म की) की स्थिति में 'हम्ल' की अनिवार्यता का कारण संयोजन की असंभावना को बताया, सर्वशक्तिमान के शब्दों से एक उदाहरण प्रदान करते हुए: "तीन दिनों का उपवास" (1) इब्न मसूद (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के पाठ के साथ जिसमें 'लगातार' शब्द जुड़ा है। उन्होंने कहा कि मुतलक़ गैर-लगातार (उपवासों) की पर्याप्तता को अनिवार्य करता है, जबकि मुक़य्यद उनकी अपर्याप्तता को अनिवार्य करता है, जैसा कि 'अल-तौज़ीह' (2) और अन्य में है। इस प्रकार इसने [यह लाभ] प्रदान किया, और 'हम्ल' कर्तव्य (वाजिब) के लिए विशिष्ट है, अनुमति और वांछनीयता (इस्तेहबाब) को छोड़कर, और इसलिए...

[दायां कॉलम]: (ख) 'तल्वीह' में अनेक कारणों और विभिन्न घटनाओं की स्थिति में भी 'मुतलक़' (पूर्ण) को 'मुक़य्यद' (सीमित) पर लागू करने वालों को उत्तर देते हुए कहा गया: "यदि एक ही घटना में एक हुक्म में मुतलक़ का निषेध हो और दूसरे में मुक़य्यद का निषेध, तो मुतलक़ को मुक़य्यद पर लागू नहीं किया जाएगा, क्योंकि इन दोनों में कोई विरोध नहीं है, मूल उद्देश्य दोनों का निषेध है। हाँ, दो ऐसे विभिन्न हुक्मों में मुतलक़ को मुक़य्यद पर लागू किया जाएगा, जहाँ एक हुक्म दूसरे के सीमित होने को अनिवार्य बनाता हो, जैसे किसी ने किसी से कहा 'हमारी ओर से एक गुलाम आज़ाद करो, और मुझे किसी मुशरिक (मूर्तिपूजक) गुलाम का मालिक न बनाना', ऐसी स्थिति में आदेश देने वाले की ओर से केवल मुस्लिम को खरीदकर ही आज़ाद किया जाएगा, भले ही आज़ाद करने का हुक्म मुतलक़ हो। लेकिन मुशरिक गुलाम के स्वामित्व के निषेध ने स्वामित्व को केवल मुस्लिम गुलाम तक सीमित रखा और उसे मालिक बनाए बिना उसकी ओर से आज़ाद नहीं किया जा सकता, तो जिसका वह मालिक बना सकता है यानी मुसलमान का, उसी को आज़ाद भी करेगा, भले ही आज़ादी का हुक्म कितना भी

सामान्य क्यों न हो।" (ग) 'तौज़ीह' आदि में विरोध के समय मुतलक़ को मुक़य्यद पर लागू करने का उदाहरण देते हुए कहा गया: "अल्लाह तआला ने कफ़ारे में मुतलक़ तौर पर तीन रोज़े..."

[पाद टिप्पणियाँ]: 1 पवित्र कुरान 5/89 2 अल-तौजीह व अल-तल्वीह, मुतलक और मुकय्यद के उल्लेख पर अध्याय, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र, 1/ 63 और 64। पृष्ठ 518/630

[بایاں کالم]: بتوسط لازم، وذلك كان ينفي المقيد لازم اطلاق المطلق فينتفى بانتفائه فيتقيد لامحالة كما في اعتق عنى رقبة ولا تملكني رقبة كافرة فان النهى عن تمليك كافرة ينفى جواز اعتقاقها عنه، اذ لا عتاق عنه بدون تمليكها عنه۔ وقد اجابوا القائلين بالحمل فى الاسباب واختلاف الحوادث بعدم التعارض كما في التلويح وغيره، و عللوا وجوب الحمل عند الاتحاد بامتناع الجمع ممثلين له بقوله تعالى "فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ" 1 مع قرائۃ ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ بزیادۃ متتابعات، قالوا فان المطلق يوجب اجزاء غير المتتابع والمقيد يوجب عدم اجزائه كما فى التوضيح 2 وغيره فقد افاد وان الحمل خاص بالايجاب دون الجواز والاستحباب، ولذا

[دایاں کالم]: (ب) تلویح میں اسباب متعدد اور اختلاف حوادث کی صورت میں بھی مطلق مقید پر حمل کرنے والوں کو جواب دیتے ہوئے فرمایا: "اگر ایک ہی حادثہ میں ایک حکم میں مطلق کی نفی ہو اور دوسرے میں مقید کی نفی، تو مطلق کو مقید پر محمول نہیں کیا جائے گا، کہ ان دونوں میں کوئی تعارض نہیں، اصل مراد دونوں کی نفی ہے۔ ہاں دو ایسے مختلف احکام میں مطلق کو مقید پر محمول کیا جائے گا، جہاں ایک حکم دوسرے کی تقیید کو مستلزم ہو، جیسے کسی نے کسی سے کہا ہماری طرف سے ایک غلام آزاد کرو۔ اور مجھے کسی مشرک غلام کا مالک نہ بنانا، ایسی صورت میں آمر کی طرف سے صرف مسلمان خرید کر ہی آزاد کیا جائے گا اگرچہ حکم مطلقاً آزاد کرنے کا ہے۔ لیکن مشرک غلام کی ملکیت کی نفی نے تملیک کو صرف مسلم غلام تک خاص رکھا اور اسے مالک بنائے بغیر اس کی طرف سے آزاد نہیں ہو سکتا تو جس کا مالک بنا سکتا ہے یعنی مسلمان کا، اسی کو آزاد بھی کرے گا، آزادی کا حکم لاکھ عام ہو۔" (ج) توضیح

وغیرہ میں تعارض کے وقت مطلق کے مقید پر محمول ہونے کی مثال دیتے ہوئے فرمایا گیا: "اللہ تعالیٰ نے کفارہ میں مطلقاً تین روزے

[حواشی]: 1 القرآن الکریم ۸۹/۵ 2 التوضیح والتلویح فصل فی ذکر المطلق والمقید مصطفی البابی مصرا / ۶۳ و ۶۴ Page 518 of 630

Volume 20 Fatawa-e-Razvia

The Master Bahr al-Ulum, Malik al-Ulama Abd al-Ali al-Lucknowi (may his secret be sanctified), stated in 'Fawatih al-Rahamut Sharh Musallam al-Thubut': "In it there is an indication that 'Hamal' (carrying the absolute over the restricted) only occurs when the ruling is an obligation (Wajib), not when it is recommended (Mandub) or permissible (Mubah). This is because there is no contradiction in the permissibility of both the absolute (Mutlaq) and the restricted (Muqayyad). Conversely, regarding obligation, the obligation of the restricted necessitates accountability for omitting the restriction, while the obligation of the absolute necessitates sufficiency absolutely." (End of quote)

The statement of Imam al-Saghnaqi in 'al-Nihayah' as quoted in 'al-Bahr' and affirmed by him, rather he relies upon it: "The more correct view is that it is not permissible to carry the absolute over the restricted according to us, neither in one incident nor in two incidents. Thus, Abu Hanifa (may Allah be pleased with him) allowed Tayammum with all parts of the earth based on the Hadith 'The earth has been made for me a place of prayer and pure,' and he did not carry this absolute over the restricted, which is the Hadith 'Soil is pure'." (End of quote). Perhaps he intended to refute the claim of those who alleged that the view of our companions (may Allah be pleased with them) is the necessity of 'Hamal' when the (unity of cause) ...

... gave the command to keep, whether it be intermittently or consecutively, he did not address this. "Fasiyāmu thalāthati ayyāmin" (fasting for three days). But in the recitation of Hadrat Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him), it appeared as "thalāthati ayyāmin mutatābi'ātin" (three consecutive days). Here, in one incident, two conflicting rulings were made obligatory. Because the requirement of the Verse is that if one fasts intermittently, it will suffice as expiation (Kaffarah), whereas the requirement of consecutive days is that keeping them consecutively is obligatory. Therefore, here the absolute will be carried over the restricted." So these scholars specified the case of conflict with obligation: (d) Mulla Abd al-Ali Bahr al-Ulum (may Allah be pleased with him) said the same thing in 'Fawatih al-Rahamut': "From the author's expression, it is understood that carrying the absolute over the restricted is specific to obligatory rulings. In recommended and permissible rulings, there is no conflict, because there is no conflict in both the absolute and the restricted being permissible. However, in obligatory rulings, there is a conflict in that the requirement of the restricted is that whoever abandons action on the restriction is a sinner, and

the requirement of the absolute is that he has committed no sin. There is a need to repel this conflict. To carry the absolute over...

1 Fawatih al-Rahamut Sharh Musallam al-Thubut with Al-Mustasfa, Section on Al-Mutlaq, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom Iran, 1/362. 2 Bahr al-Ra'iq, Kitab al-Bay', Section on Buildings and keys entering the sale of a house, H.M. Saeed Company, Karachi, 5/299. Page 519 of 630

खंड २० फ़तावा रिज़विया

मौलवी बहर अल-उलूम मलिक अल-उलमा अब्दुल अली अल-लखनवी (रज़ीअल्लाहु तआला अन्हु) ने 'फ़वातिह अल-रहमुत शरह मुसल्लम अल-सुबूत' में फ़रमाया: "इसमें इस बात की ओर इशारा है कि 'हमल' (निरपेक्ष को प्रतिबंधित पर लागू करना) केवल तब होता है जब हुक्म वाजिब (अनिवार्य) हो, न कि जब वह मुस्तहब (पसंदीदा) या मुबाह (अनुमेय) हो। क्योंकि निरपेक्ष और प्रतिबंधित दोनों के मुबाह होने में कोई अंतर्विरोध नहीं है। इसके विपरीत, वाजिब के मामले में, प्रतिबंधित की अनिवार्यता प्रतिबंध को छोड़ने पर जवाबदेही की मांग करती है, जबकि निरपेक्ष की अनिवार्यता पूर्ण रूप से पर्याप्त होने की मांग करती है।" (समाप्त)

इमाम अस-सग्नाकी का 'अल-निहाया' में बयान, जैसा कि 'अल-बह्र' में उद्धृत किया गया है और उनके द्वारा इसकी पुष्टि की गई है, बल्कि वे इस पर भरोसा करते हैं: "सही राय यह है कि हमारे पास निरपेक्ष को प्रतिबंधित पर लागू करना जायज़ नहीं है, न ही एक घटना में और न ही दो घटनाओं में। यहाँ तक कि इमाम अबू हनीफ़ा (रज़ीअल्लाहु तआला अन्हु) ने हदीस 'मेरे लिए पूरी ज़मीन को नमाज़ की जगह और पाक बनाने का ज़रिया बनाया गया है' के आधार पर ज़मीन के सभी हिस्सों से तयम्मुम करने की अनुमति दी है, और उन्होंने इस निरपेक्ष को प्रतिबंधित पर लागू नहीं किया, जो कि हदीस 'मिट्टी पाक है' है।" (समाप्त)। शायद उनका इरादा उन लोगों के दावे का खंडन करना था जिन्होंने आरोप लगाया कि हमारे साथियों (रज़ीअल्लाहु तआला अन्हुम) का मत एकता (कारण की एकता) के समय 'हमल' की अनिवार्यता है ...

... रखने का हुक्म दिया, चाहे वह अलग-अलग दिनों में हो या लगातार, इस बारे में कुछ नहीं कहा। "फ़सियामु सलासति अय्यामिन" (तीन दिन का रोज़ा)। लेकिन हज़रत अब्दुल्ला बिन मसूद (रज़ीअल्लाहु तआला अन्हु) की क़िरअत में "सलासति अय्यामिन मुतताबिआतिन" (लगातार तीन दिन) आया। यहाँ एक ही घटना में दो परस्पर विरोधी हुक्म वाजिब किए गए। क्योंकि आयत का तक़ाज़ा यह है कि यदि कोई अलग-अलग दिनों में रोज़ा रख ले, तो यह कफ़ारे के लिए पर्याप्त होगा, जबकि लगातार दिनों का तक़ाज़ा यह है कि लगातार रखना वाजिब है। इसलिए यहाँ निरपेक्ष को प्रतिबंधित पर लागू किया जाएगा।" तो इन उलेमाओं ने अंतर्विरोध वाली स्थिति को वजूब (अनिवार्यता) के साथ विशेष फ़रमाया: (द) यही बात मुल्ला अब्दुल अली बहर अल-उलूम (रज़ीअल्लाहु तआला अन्हु) ने 'फ़वातिह अल-रहमुत' में फ़रमाई: "लेखक की इबारत से यह पता चलता है कि निरपेक्ष को प्रतिबंधित पर लागू करना अहकाम-ए-वाजिबा (अनिवार्य आदेशों) के साथ विशेष है। मुस्तहब और

मुबाह आदेशों में कोई अंतर्विरोध नहीं है, क्योंकि निरपेक्ष और प्रतिबंधित दोनों के मुबाह होने में कोई अंतर्विरोध नहीं है। अलबत्ता, वाजिबा आदेशों में अंतर्विरोध है कि प्रतिबंधित का तक़ाज़ा यह होगा कि जिसने प्रतिबंध पर अमल छोड़ दिया, वह मुजरिम (गुनहगार) हुआ, और निरपेक्ष का तक़ाज़ा यह होगा कि उसने कोई जुर्म नहीं किया। इस अंतर्विरोध को दूर करने की ज़रूरत है। निरपेक्ष को..."

१ फ़वातिह अल-रहमुत शरह मुसल्लम अल-सुबूत, अल-मुस्तस्फ़ा के साथ, अध्याय अल-मुतलक़, मंशूरात अल-शरीफ़ अल-रज़ी, क़ुम ईरान, १/३६२। २ बह्र अल-राइक़, किताब अल-बैअ, घर की बिक्री में इमारत और चाबियों के शामिल होने का अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, ५/२९९। पृष्ठ ५१९/६३०

قال المولی بحر العلوم ملك العلماء عبدالعلی اللکنوی قدس سرہ فی فواتح الرحموت شرح مسلم الثبوت، فیہ اشارۃ الی ان الحمل انما ہو اذا کان الحکم الایجاب دون الندب اوالاباحۃ اذا لاتمانع فی اباحۃ المطلق والمقید بخلاف الایجاب فان ایجاب المقید یقتضی ثبوت المؤاخذہ بترك القید وایجاب المطلق اجزاءہ مطلقاً ۱ اھ قول الامام السغناقی فی النھایۃ علی مانقلہ فی البحر مقرا علیہ بل متمسکابہ من ان الاصح انہ لایجوز حمل المطلق علی المقید عندنا لا فی حادثۃ ولا حادثتین حتی جوز ابوحنیفۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ التیمم بجمیع اجزاء الارض بحدیث جعلت لی الارض مسجدا و طہورا ولم یحمل ہذا المطلق علی المقید وھو حدیث التراب طہورا ۲ اھ فلعلہ اراد نفی زعم من زعم ان مذہب اصحابنا رضی اللہ تعالیٰ عنہم وجوب الحمل عند اتحاد

رکھنے کا حکم دیا، متفرق طور پر ہو یا مسلسل اس سے کچھ تعرض نہیں کیا "فَصِیَامُ ثَلٰثَۃِ اَیَّامٍ" (تین یوم کا روزہ) لیکن حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی قرائت ثَلٰثَۃِ اَیَّامٍ مُتَتَابِعَاتٍ (مسلسل تین دن) آیا، یہاں ایک حادثہ میں دو متعارض حکم واجب کئے گئے، کیونکہ آیت کا تقاضا یہ ہے کہ متفرق طور پر بھی روزہ رکھ لے تو کفارہ کے لئے کافی ہوگا اور متابعات کا تقاضا یہ ہے کہ مسلسل رکھنا واجب۔ اس لئے یہاں مطلق کو مقید پر حمل کیا جائے گا۔" تو ان علماء نے تعارض والی صورت کو وجوب کے ساتھ خاص فرمایا: (د) یہی بات ملا عبدالعلی بحر العلوم رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فواتح الرحموت میں فرمائی: "مصنف کی عبارت سے یہ پتہ چلتا ہے کہ مطلق کو مقید پر حمل کرنا احکام واجبہ کے ساتھ خاص ہے۔ احکام مستحبہ اور مباح ہونے میں کوئی تعارض نہیں، اس لئے کہ مطلق اور مقید دونوں کے مباح ہونے میں کوئی تعارض نہیں، البتہ احکام واجبہ

میں تعارض ہے کہ مقید کا تقاضا یہ ہوگا کہ جس نے قید پر عمل چھوڑ دیا، وہ مجرم ہوا، اور مطلق کا تقاضا یہ ہوگا کہ کوئی جرم نہیں کیا، اس تعارض کو دفع کرنے کی ضرورت ہے۔ مطلق کو

۱ فواتح الرحموت شرح مسلم الثبوت بذیلم المستصفی فصل المطلق مادل علی فرد منشورات الشریف الرضی قم ایران ۱ / ۳۶۲ ۲ بحر الرائق کتاب البیع فصل یدخل البناء والمفاتیح فی بیع الدار ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲۹۹/۵ Page 519 of 630

Fatawa Rizvia Volume 20

[Arabic Text]: The incident is absolute (Mutlaq), thus informing that this is not part of the scope (Manat) in anything. Rather, it is not permissible in an incident also, i.e., as long as they do not conflict and there is a necessity for it to repel contradiction. Do you not see that our Greatest Imam (may Allah be pleased with him) did not interpret 'earth' as 'soil' despite the unity of the incident? Based on this explanation, the objection raised against him by the investigator, scholar Muhammad ibn Abidin al-Shami (may his lofty secret be sanctified), in Radd al-Muhtar, as I clarified in what I annotated upon it, is not directed. The weak servant has here a noble discussion; were it not for the strangeness of the situation, I would have presented it.

[Right Column Urdu Text]: ...it is taken as restricted (Muqayyad). (8) Imam Saghnaqi stated in al-Nihayah, and the author of al-Bahr al-Ra'iq cited his statement as authority: "The correct view is that whether the incident is one or several, the absolute will not be interpreted as restricted. Look, the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) said in one Hadith: 'The entire surface of the earth has been made pure for me.' This is absolute. In another Hadith, he said: 'Soil is a purifier' (soil is pure). This is specific and restricted. Our Greatest Imam (may Allah have mercy on him) did not interpret the general according to the specific, and he declared Tayammum permissible with all its components [of earth], even though the incident is one."

From this passage, it is understood that Imam Saghnaqi is responding to those who say that according to the Hanafis, if there is unity of incident and ruling, the absolute will be interpreted as restricted. However, the basis is not on a single or multiple incident, but on contradiction (Ta'aruz). And out of this necessity, the general is interpreted by the specific or the absolute by the restricted. For this reason, our Greatest Imam did not interpret the general by the specific in a single incident because there is no contradiction between these two rulings. (Here is an objection by Imam Shami, the answer to which we have given in our marginalia on his books).

[Arabic Text]: Furthermore, a speaker might say that following the trade here, if it were interpreted as charity because it is with it like the absolute with the restricted, then similarly, it is obligatory to interpret the feedings mentioned. According to Ahmad and the Two Sheikhs [Bukhari and Muslim] and others, in the Hadith of Salama ibn al-Akwa' (may Allah be pleased with him): "Eat, feed, and store." And -

[Right Column Urdu Text]: Another proof: This same Hadith was narrated from Hazrat Salama bin al-Akwa' (may Allah be pleased with him) by Imam Ahmad and the Two Sheikhs in this way: (1) Kuloo (Eat), At'imoo (Feed), Idakhiroo (Store). And Imam Ahmad, Muslim, and Tirmidhi narrated from Hazrat Buraidah (may Allah be pleased with him) as follows,

[Footnote]: Sahih al-Bukhari, Book of Sacrifices, Chapter on what is eaten from the meat of sacrifices, Qadimi Kutub Khana Karachi 12/835. Page 520 of 630

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

[अरबी पाठ]: घटना पूर्ण (मुतलक) है, अतः यह लाभ हुआ कि यह किसी भी चीज़ में आधार (मनात) नहीं है। बल्कि यह किसी घटना में भी जायज़ नहीं है, यानी जब तक वे आपस में टकरा न जाएँ और विरोधाभास को दूर करने के लिए इसकी आवश्यकता न हो। क्या आप नहीं देखते कि हमारे इमाम-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने घटना की एकता के बावजूद 'धरती' को 'मिट्टी' पर महमूल (लागू) नहीं किया? इस स्पष्टीकरण के आधार पर, उन पर जो आपत्ति अन्वेषक विद्वान मुहम्मद बिन आबिदीन अल-शामी (क़द्दस सिर्रहु) ने रद अल-मुह्तार में उठाई है, जैसा कि मैंने उस पर अपने हाशिये में स्पष्ट किया है, वह सही नहीं बैठती। इस कमज़ोर बंदे के पास यहाँ एक उच्च चर्चा है, अगर स्थिति की विचित्रता न होती तो मैं उसे प्रस्तुत करता।

[दायां कॉलम उर्दू पाठ]: ...मुक़ैयद (प्रतिबंधित) मान लिया जाता है। (8) इमाम सग्नाक़ी ने 'निहाया' में फ़रमाया और 'बहर-उर-रैक़' के लेखक ने उनके कथन को प्रमाण के रूप में उद्धृत किया, "सही यही है कि घटना चाहे एक हो चाहे अनेक, मुतलक (निरपेक्ष) को मुक़ैयद पर महमूल नहीं किया जाएगा। देखो, हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने एक हदीस में फ़रमाया: 'सारी ज़मीन मेरे लिए पवित्र बनाई गई।' यह मुतलक है। दूसरी हदीस में फ़रमाया: 'अल्तराबु तहूर' (मिट्टी पवित्र है)। यह विशेष और मुक़ैयद है। हमारे इमाम-ए-आज़म (रहमतुल्लाह अलैहि) ने आम को ख़ास पर महमूल नहीं किया, और धरती के सभी अंगों से तैयम्मुम जायज़ क़रार दिया, भले ही घटना एक ही है।"

इस इबारत से यह समझ में आता है कि इमाम सग्नाक़ी उन लोगों को जवाब दे रहे हैं जो कहते हैं कि हनफ़ियों के नज़दीक घटना और हुक्म की एकता हो तो मुतलक को मुक़ैयद पर महमूल किया जाएगा, हालांकि दार-ओ-मदार (आधार) एक या अनेक घटना पर नहीं, बल्कि विरोधाभास (ता'अरुज़) पर है। और इसी मजबूरी से आम को ख़ास पर या मुतलक को मुक़ैयद पर महमूल किया जाता है। और इसी कारण हमारे इमाम-ए-आज़म ने एक घटना में आम को ख़ास पर महमूल नहीं किया क्योंकि इन दो हुक्मों में कोई विरोधाभास नहीं है। (यहाँ इमाम शामी की एक आपत्ति है जिसका जवाब हमने उनकी किताबों पर लिखे हुए अपने हाशिये में दिया है)।

[अरबी पाठ]: इसके अलावा, कहने वाला कह सकता है कि यहाँ व्यापार का अनुसरण करना, अगर इसे सदक़ा (दान) पर महमूल किया जाता क्योंकि यह इसके साथ मुतलक और मुक़ैयद की तरह है, तो इसी तरह भोजन कराने (इत'आम) के आदेशों को महमूल करना अनिवार्य है। इमाम अहमद और

दो शेखों (बुखारी और मुस्लिम) तथा अन्य के पास हज़रत सलमा बिन अल-अकवा' (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस में है: "खाओ, खिलाओ और जमा करो।" और -

[दायां कॉलम उर्दू पाठ]: एक और दलील: यही हदीस हज़रत सलमा बिन अल-अकवा' रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से इमाम अहमद और शैख़ैन ने इस तरह रिवायत की: (1).कुलू (खाओ), अतइमू (खिलाओ), इदख़िरू (जमा करो)। और इमाम अहमद, मुस्लिम, तिर्मिज़ी ने हज़रत बुरैदा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से इस प्रकार रिवायत की,

[पाद-लेख]: सहीह अल-बुख़ारी, किताबुल अज़ाही, बलिदान के मांस से क्या खाया जाए इसका अध्याय, पुरानी कुतुब खाना कराची 12/ 835. पेज 520 का 630

الحادثة مطلقاً، فافاد ان لیس ھذا من المناط فی شیئ بل لایجوز فی حادثة ایضاً ای مالم یتمانعا فیضطر الیه لدفع التعارض، الاتری ان امامنا الاعظم رضی اللہ تعالی عنہ لم یحمل الارض علی التراب مع اتحاد الحادثة و علی ہذا التقریر لا یتجه ما اورد علیه العلامة المحقق محمد بن عابدین الشامي قدس سره السامي في ردالمحتار کما اوضحته فیما علقته علیه و للعبد الضعیف ھھنا بحث شریف لو لا غرابة المقام لاتیت بہ۔

مقید مان لیا جاتا ہے۔ (۸) امام سغناقی نے نہایہ میں فرمایا اور صاحبِ بحر الرائق نے ان کے قول کو سند کے طور پر ذکر کیا، "صحیح یہی ہے کہ حادثہ چاہے ایک ہو چاہے چند، مطلق کو مقید پر حمل نہیں کیا جائے گا، دیکھو حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ایک حدیث میں فرمایا: "ساری روئے زمین میرے لئے طہور بنائی گئی" یہ مطلق ہے۔ دوسری حدیث میں فرمایا: "التراب طہور" (مٹی پاک ہے) یہ خاص اور مقید ہے۔ ہمارے امامِ اعظم رحمہ اللہ نے عام کو خاص پر حمل نہیں کیا، اور اس کے سارے اجزا سے ہی تیمم جائز قرار دیا، اگرچہ حادثہ ایک ہی ہے۔

اس عبارت سے یہ سمجھ میں آتا ہے کہ امام سغناقی ان لوگوں کو جواب دے رہے ہیں جو یہ کہتے ہیں کہ حنفیوں کے نزدیک اتحادِ حادثہ و حکم ہو تو مطلق کو مقید پر محمول کیا جائے گا حالانکہ دار ومدار حادثہِ واحدہ یا متعددہ پر نہیں، تعارض پر ہے۔ اور اسی مجبوری سے عام کو خاص پر یا مطلق کو مقید پر حمل کیا جاتا ہے۔ اور اسی سے ہمارے امامِ اعظم نے ایک حادثہ میں عام کو خاص پر حمل نہیں کیا کہ ان دو حکموں میں کوئی تعارض نہیں۔ (یہاں امام شامی کا ایک اعتراض ہے جس کا جواب ہم نے ان کی کتابوں پر لکھے ہوئے اپنے حاشیہ میں دیا ہے)

على ان لقائل ان يقول ان الائتجار بهنا لو حمل على التصدق لكونه معه كالمطلق مع المقيد فكذلك يجب حمل الاطعام الواردة وعند احمد والشيخين وغيرهم فى حديث سلمة بن الاكوع رضى الله تعالى عنه كلوا واطعموا وادخروا - و

ایک اور دلیل: یہی حدیث حضرت سلمہ بن الاکوع رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے امام احمد و شیخین نے اس طرح روایت کیا: (۱) کلوا (کھاؤ) اطعموا (کھلاؤ) ادخروا (جمع کرو) اور امام احمد، مسلم، ترمذی نے حضرت بریدہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے یوں روایت کی،

صحیح البخاری کتاب الاضاحی باب ما یؤکل من لحوم الاضاحی قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۲/ ۸۳۵

Fatawa-e-Razvia, Volume 20

[Left Column Text (Arabic Source & Commentary)] According to Ahmad, Muslim, and Tirmidhi, from the Hadith of Buraydah (may Allah be pleased with him): "Eat as much as you wish, feed others, and store." (1) And in Muslim and others, from the narration of Abu Sa'id al-Khudri (may Allah be pleased with him): "Eat, feed others, restrain, and store." (2) For feeding, like trading, is also associated with charity, although by the consensus of scholars it is applicable in its general sense due to the agreement on the permissibility of 'permissibility' (ibahah) and not restricting the command to 'transfer of ownership' (tamlik). So understand this. The successful observer, when looking at the Hadith of our Mother [Aisha] (may Allah be pleased with her) along with these four Hadiths (Note 1), will find it instilled in his heart that the meaning of 'charity' (tassaduq) there is in the broader sense that includes all types of financial pious acts.

[Right Column Text (Urdu Translation & Commentary)] (2) "Eat as much as you wish (eat whatever appears good to you), feed others, and store (gather)." And in Imam Muslim and others, it is narrated with these words: (3) "Eat, feed others, restrain (keep), and store (gather)." If the Hadith of Nabishah al-Hudhali (may Allah be pleased with him) is combined with it, then in these four Hadiths, the words "eat" and "store" are common; only in the Hadith of Nabishah al-Hudhali (may Allah be pleased with him), the third word is "Aitajiru" (earn reward/trade) instead of "At'imu" (feed). In the Hadith of Hazrat Siddiqa (may Allah be pleased with her), at this place, it is "Tasadduqu" (give charity). It is as if in these Hadiths, the third thing is expressed by three words: "Aitajiru", "At'imu", and "Tasadduqu". Now, if we set aside everything else and accept that Hazrat Nabishah al-Hudhali (may Allah be pleased with him)...

[Marginal/Middle Notes] Note 1: i.e., the Hadiths of Nabishah, Salama, Buraydah, and Abu Sa'id (may Allah be pleased with them). [12 Minhu, Quddusa Sirrahu] That is, the Hadiths of Hazrat Nabishah, Salama, Buraydah, and Abu Sa'id (may Allah be pleased with them). [12 Minhu, Quddusa Sirrahu (T)] Note 2: I suspect that the word 'Alayhi' (upon it) is necessary here (i.e., the 'feeding' mentioned in the Hadiths should be interpreted as charity). My guess is that the word 'Alayhi' is necessary here, meaning the feeding mentioned in the Hadith should be interpreted as charity. (T)

[Footnotes] 1. Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Sacrifices, Chapter on permission to eat after three days, Amin Company Delhi 1/182. 2. Sahih Muslim, Book of Sacrifices,

Chapter explaining the prohibition of eating sacrificial meat, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/159.

फ़तावा रज़विया, खंड २०

[बायां कॉलम (अरबी स्रोत और टीका)] अहमद, मुस्लिम और तिरमिज़ी के अनुसार बुरैदा (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस से: "जितना चाहो खाओ, खिलाओ और जमा करो।" (१) और मुस्लिम आदि में अबू सईद खुदरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) की रिवायत से: "खाओ, खिलाओ, रोक कर रखो और जमा करो।" (२) क्योंकि भोजन खिलाना, व्यापार की तरह, सदके(दान) के साथ भी जुड़ा है, हालांकि विद्वानों की सहमति से यह अपने सामान्य अर्थ में लागू होता है क्योंकि 'इबाहा' (अनुमति) की अनुमति पर सहमति है और आदेश को 'तम्लीक' (स्वामित्व हस्तांतरण) तक सीमित नहीं किया गया है। अतः इसे समझें। सफल अवलोकनकर्ता जब हमारी माता [आयशा] (रज़ियल्लाहु अन्हा) की हदीस को इन चार हदीसों (नोट १) के साथ देखता है, तो उसके दिल में यह बात बैठ जाती है कि वहाँ 'तसद्दुक' (सदका) का अर्थ व्यापक अर्थ में है जिसमें सभी प्रकार के वित्तीय पुण्य कार्य शामिल हैं।

[दायां कॉलम (उर्दू अनुवाद और टीका)] (२) "जितना चाहो खाओ (जो तुम्हें ठीक लगे खाओ), खिलाओ और जमा करो (इकट्ठा करो)।" और इमाम मुस्लिम आदि के यहाँ इन शब्दों में वर्णित है: (३) "खाओ, खिलाओ, रोक कर रखो (बचाओ) और जमा करो (इकट्ठा करो)।" अगर हज़रत नबीशा हुज़ली (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस को इसके साथ मिलाया जाए, तो इन चारों हदीसों में "खाओ" और "जमा करो" शब्द समान हैं; केवल हज़रत नबीशा हुज़ली (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस में तीसरा शब्द "ऐतजिरू" (पुण्य कमाओ) है बजाय "अतइमू" (खिलाओ) के। हज़रत सिद्दीका (रज़ियल्लाहु अन्हा) की हदीस में इस स्थान पर "तसद्दुकू" (सदका करो) है। मानो इन हदीसों में तीसरी चीज़ को तीन शब्दों से व्यक्त किया गया है: "ऐतजिरू", "अतइमू" और "तसद्दुकू"। अब अगर सब छोड़ कर हम यह स्वीकार कर लें कि हज़रत नबीशा हुज़ली (रज़ियल्लाहु अन्हु)...

[पार्श्व/मध्य टिप्पणियाँ] नोट १: यानी हज़रत नबीशा, सलमा, बुरैदा और अबू सईद (रज़ियल्लाहु अन्हुम) की हदीसें। [१२ मिन्हु, कुद्दसा सिर्रहु] अर्थात् हज़रत नबीशा, सलमा, बुरैदा और अबू सईद (रज़ियल्लाहु अन्हुम) की हदीसें। [१२ मिन्हु, कुद्दसा सिर्रहु (त)] नोट २: मेरा अनुमान है कि यहाँ 'अलैहि' शब्द ज़रूरी है (अर्थात् हदीस में आए 'खिलाने' को सदका पर आधारित माना जाए)। मेरा अनुमान है कि यहाँ "अलैहि" शब्द ज़रूरी है, यानी हदीस में आए भोजन खिलाने को सदका पर आधारित माना जाए। (त)

[पाद-लेख] १. जामी अत-तिरमिज़ी, कुर्बानी के अध्याय, तीन दिनों के बाद खाने की अनुमति का अध्याय, अमीन कंपनी दिल्ली १/१८२। २. सहीह मुस्लिम, कुर्बानी की किताब, कुर्बानी का मांस खाने की मनाही का वर्णन करने वाला अध्याय, कदीमी कुतुब खाना कराची २/१५९।

पृष्ठ ५२१ का ६३०

[بائیں کالم کی عبارت (عربی مآخذ و شرح)] عند احمد ومسلم والترمذی من حدیث بریدہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کلوا مابدالکم واطعموا وادخروا ۱وعند مسلم وغیرہ من روایۃ ابی سعید الخدری رضی اللہ تعالیٰ عنہ کلوا واطعموا واحسبوا وادخروا ۲فان الاطعام ایضاً مع التصدق کالائتجار مع انہ باجماع العلماء علی اطلاقہ جار للاتفاق علی اباحۃ الاباحۃ وعدم قصر الامر علی التملیك فافهم و المتأمل الموفق اذا نظر حدیث امنا رضی اللہ تعالیٰ عنہا مع ہذا الاحادیث عہ ۱ الاربعۃ القی فی روعہ ان المراد ثمہ بالتصدق فی المعنی الاعم الشامل لجمیع انواع القرب المالیہ

[دائیں کالم کی عبارت (اردو ترجمہ و تشریح)] (۲) کلوا ما بدالکم (جتنا چاہے کھاؤ) واطعموا (کھلاؤ) ادخروا (جمع کرو) اور امام مسلم وغیرہ کے یہاں ان الفاظ میں مروی ہے: (۳) کلوا (کھاؤ) اطعموا (کھلاؤ) احسبوا (روک رکھو) ادخروا (جمع کرو) حضرت نبیشہ ہذلی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی حدیث اس کے ساتھ ملائی جائے تو ان چاروں حدیثوں میں "کلوا" اور "ادخروا" کا لفظ مشترک ہے، صرف حضرت نبیشہ ہذلی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی حدیث میں تیسرا لفظ "ایتجروا" کے بجائے اطعموا ہے۔ باور حضرت صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کی حدیث میں اس مقام پر تصدقوا ہے۔ گویا ان حدیثوں میں تیسری چیز کو تین لفظوں سے تعبیر کیا: ایتجروا، اطعموا، تصدقوا، اب اگر سب چھوڑ کر ہم یہ تسلیم کرلیں کہ حضرت نبیشہ ہذلی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی

[حواشی/ درمیانی نوٹ] عہ ۱: ای احادیث نبیشہ وسلمۃ وبریدۃ وابی سعید رضی اللہ تعالیٰ عنہم ۱۲ منہ قدس سرہ۔ یعنی حضرت نبیشہ، سلمہ، بریدہ اور ابی سعید رضی اللہ تعالیٰ عنہم کی احادیث، ۱۲منہ قدس سرہ۔ (ت) عہ ۲: ظنی انہ لا بد ھھنا من لفظ علیہ (ای یجب حمل الاطعام الوارد فی

الاحادیث علی التصدق) میرا گمان ہے کہ یہاں "علیہ" کا لفظ ضروری ہے یعنی حدیث میں وارد اطعام کو صدقہ پر محمول کیا جائے۔ (ت)

[فٹ نوٹ] ۱ جامع الترمذی ابواب الاضاحی باب فی الرخصۃ فی اکلھا بعد ثلاث امین کمپنی دہلی ۱/ ۱۸۲ ۲ صحیح مسلم کتاب الاضاحی باب بیان ماکان من النھی عن اکل لحوم الاضاحی قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۱۵۹

Fatawa Ridawiyya Volume 20

[Arabic Box:] As its investigation will reach you soon, Allah willing, however you have met and returned to one source, and some ahadith explain others. And with Allah is success. [Urdu text next to it:] The word "aytajiru" in the hadith is not general, but like the hadith of Aisha Siddiqa (may Allah be pleased with her), it refers to a specific charitable ownership (i.e., in which it is necessary to make the poor person the owner).

The question arises that in the remaining three ahadith, the word "at'imu" (feed) is used instead of "aytajiru". So it has the same relation to the hadith "tasadduqu" (give charity) of Aisha (may Allah be pleased with her) as "aytajiru" has. Then it would be necessary to interpret "feeding" also as "charity", and in feeding, mere permission would not be enough; ownership would be necessary. This would mean that if someone makes a person sit at their dining table and feeds them the meat of a sacrifice (qurbani), it would be unlawful unless the poor person is made its owner. Whereas there is a consensus (ijma) of all scholars that a person can give the meat of the sacrifice to others just as they can also invite them as guests by way of permission. And if they do not interpret the word "feeding" in the hadith as "charity", then how do they interpret "aytajiru"? In short, the more these ahadith are pondered upon, the more the reality will unfold that charity and donations are not specific, but rather generally refer to every virtuous deed, whether there is a transfer of ownership in it or not.

[Arabic side of the box:] And sufficient for you is the statement of the Great Imam, the author of al-Hidayah, in it: It is recommended that the charity should not be less than one-third because there are three aspects: eating, storing as we have narrated, and feeding according to the words of Allah the Exalted: "and feed the needy and the beggar" (Quran 22:36). So it is divided into three parts. [Footnote 1: end quote]. And it is known that feeding is not limited to giving ownership linguistically or legally, and they have agreed here on...

[Urdu side of the box:] Further support: For those who seek justice, the statement of the author of al-Hidayah (may Allah have mercy on him) is sufficient. In it, he interprets the word "feeding" with the meaning of charity. His statement is: "It is recommended that the charitable portion should not be less than one-third, because as we mentioned, two things are proven from the ahadith: eating and storing, and

the third thing is feeding, this is proven from the Quran. The divine command is: 'and feed the contented and the beggar' (feed the patient and those who ask)...

1 Al-Hidayah, Kitab al-Adhiyah, Matba' Yusifi Lucknow 4/228 Page 522 of 630

फतवा रज़विया जिल्द 20

[अरबी बॉक्स:] जैसा कि इसकी जांच जल्द ही आप तक पहुंचेगी, इंशाल्लाह, जैसे भी आप मिले और एक ही स्रोत पर लौटे, और कुछ हदीसें दूसरों की व्याख्या करती हैं। और अल्लाह के साथ ही सफलता है। [बगल का उर्दू पाठ:] हदीस में "इतजरू" शब्द आम नहीं है, बल्कि आयशा सिद्दीका (रज़िअल्लाहु अन्हा) की हदीस की तरह, इसका तात्पर्य एक विशेष स्वामित्व वाली खैरात (सदका तमलीकी) से है (यानी जिसमें गरीब को मालिक बनाना आवश्यक होता है)।

तो सवाल यह उठता है कि शेष तीन हदीसों में "इतजरू" के बजाय "अतइमू" (खिलाओ) शब्द है। तो इसका आयशा (रज़िअल्लाहु अन्हा) की हदीस "तसद्दुक़ू' (सदका करो) से वही संबंध हुआ जो "इतजरू" को है। तो यह आवश्यक होगा कि "खिलाने" को भी "तसद्दुक" (दान) पर आधारित माना जाए, और खिलाने में केवल अनुमति (इबाहत) पर्याप्त न हो, बल्कि स्वामित्व (तमलीक) आवश्यक हो। इसका मतलब यह होगा कि यदि कोई व्यक्ति किसी को अपने दस्तरख्वान पर बिठाकर कुर्बानी का मांस खिला दे, तो यह तब तक नाजायज होगा जब तक कि गरीब को उसका मालिक न बना दे, जबकि सभी विद्वानों की सहमति (इज्मा) है कि एक व्यक्ति कुर्बानी का मांस जिस तरह दूसरों को दे सकता है, उसी तरह अनुमति के तौर पर दावत भी दे सकता है। और यदि वे हदीस के शब्द "खिलाने" को "तसद्दुक" पर आधारित नहीं मानते, तो वे "इतजार" को कैसे मानते हैं। संक्षेप में, इन सभी हदीसों पर जितना अधिक विचार किया जाएगा, यह वास्तविकता खुलती जाएगी कि सदका और दान विशेष नहीं हैं, बल्कि सामान्य रूप से हर नेक काम मुराद है, चाहे उसमें स्वामित्व हो या न हो।

[बॉक्स का अरबी पक्ष:] और आपके लिए इमाम जलील, हिदाया के लेखक का कथन ही काफी है: यह मुस्तहब (पसंदीदा) है कि सदका एक तिहाई से कम न हो, क्योंकि तीन पहलू हैं: खाना, जमा करना जैसा कि हमने रिवायत किया है, और खिलाना अल्लाह ताला के इस फरमान के अनुसार: "और खिलाओ सब्र करने वाले और मांगने वाले को।" तो इसे तीन भागों में बांटा गया है। [पाद टिप्पणी 1: समाप्त]। और यह ज्ञात है कि खिलाना भाषाई या शरीयत के अनुसार केवल स्वामित्व तक सीमित नहीं है, और यहाँ उन्होंने सहमति व्यक्त की है...

[बॉक्स का उर्दू पक्ष:] अतिरिक्त समर्थन: न्यायप्रिय लोगों के लिए हिदाया के लेखक (रहमतुल्लाह अलैहि) का कथन ही पर्याप्त है। जिसमें वे खिलाने (इताम) शब्द की व्याख्या सदका के अर्थ में करते हैं। उनका कथन यह है: "पसंदीदा यह है कि सदका वाला हिस्सा एक तिहाई से कम न हो, क्योंकि

जैसा कि हमने उल्लेख किया, दो चीजें तो हदीसों से सिद्ध हैं: खाना और जमा करना, और तीसरी चीज खिलाना, यह कुरान से सिद्ध है। ईश्वरीय आदेश है: 'अतइमुल कानिए वल मुअत्तर' (खिलाओ सब्र करने वाले और मांगने वाले को)...

1 अल-हिदाया, किताबुल अज़हिया, मतबा यूसुफी लखनऊ 4/228 पेज 522 of 630

[Arabic Box:] كما سيرد عليك تحقيقه ان شاء الله تعالى كيفما تلئتم وترد موردا واحدا، والاحاديث يفسر بعضها بعضا وبالله التوفيق۔ [Urdu text next to it:] حدیث کا لفظ "ایتجروا" عام نہیں، بلکہ حضرت عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کی حدیث کی طرح اس سے مراد خاص صدقہ تملیکی ہے (یعنی جس میں فقیر کو مالک بنانا ضروری ہوتا ہے)

تو سوال یہ اٹھتا ہے کہ بقیہ تینوں حدیثوں میں لفظ - "ایتجروا" کے بجائے لفظ "اطعموا" ہے۔ تو اس کو بھی حضرت عائشہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کی حدیث "تصدقوا" سے وہی نسبت ہوئی جو ایتجروا کو ہے۔ تو لازم ہوگا کہ اطعام کو بھی تصدق پر محمول کیا جائے اور اطعام میں بھی اباحت کافی نہ ہو تملیک ضروری ہو، جس کا مطلب یہ ہوگا کہ اگر کوئی شخص کسی کو قربانی کا گوشت اپنے دستر خوان پر بٹھا کر کھلا دے تو یہ ناجائز ہوگا جب تک کہ فقیر کو اس کا مالک نہ کرے، جبکہ تمام علماء کا اجماع ہے۔ کہ آدمی قربانی کا گوشت جس طرح دوسروں کو دے سکتا ہے اسی طرح بطور اباحت دعوت بھی کر سکتا ہے۔ اور اگر حدیث کے لفظ اطعام کو تصدق پر محمول نہیں کرتے تو ایتجار کو کیسے محمول کرتے ہیں۔ الغرض ان سب حدیثوں پر جتنا غور کیا جائے گا یہ حقیقت کھلتی جائے گی کہ تصدق وصدقات خاص نہیں، بلکہ عام طور پر ہر کار ثواب مراد ہے چاہے اس میں تملیک ہو یا نہ ہو۔

[Arabic side of the box:] وناهيك قول الامام الجليل صاحب الهداية فيها يستحب ان لاينقص الصدقة عن الثلث لان الجهات ثلثة الاكل والادخار كما روينا والاطعام لقوله تعالىٰ "وَأَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ"۔ فانقسم عليها ثلاثا ۱ھ ومعلوم ان الاطعام لايقتصر على التمليك لغة ولا شرعا وقد اجمعوا بهنا على

[:Urdu side of the box] تائید مزید: اور انصاف پسندوں کے لئے تو صاحبِ ہدایہ رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ کی عبارت ہی کافی ہے۔ جس میں وہ لفظِ اطعام کی تفسیر مفہومِ صدقہ سے کرتے ہیں، عبارت ان کی یہ ہے: "مستحب یہ ہے کہ صدقہ والا حصہ ایک ثلث سے کم نہ ہو، کیونکہ جیسا کہ ہم نے ذکر کیا، دو چیزیں تو احادیث سے ثابت ہیں: کھانا، اور جمع کرنا، اور تیسری چیز اطعام، یہ قرآن سے ثابت ہے۔ ارشادِ الٰہی ہے: "اَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ ط" (کھلاؤ صابر اور مانگنے

١ الهداية كتاب الاضحية مطبع يوسفى لكهنؤ ٤/ ٢٢٨ Page 522 of 630

Fatawa Rizvia Volume 20

[Arabic Text Translation:] The permissibility of *ibahah* (allowing consumption without transfer of ownership), rather they explicitly stated that for everything prescribed with the word 'feeding' (*it'am*), *ibahah* is permissible in it for reasons that will follow. So where is the specification of *tamlik* (transfer of ownership) that you claim? Then I saw Al-'Allamah Al-Atqani in *Ghayat al-Bayan* saying in the commentary of this text: "And that is because the verse and the Hadith include the permissibility of eating, giving as charity (*tasadduq*), and storing. Thus, the aspects were three, so it was divided into thirds." End. It is known that there is nothing in the verse except the word 'feeding', which is agreed upon to include *ibahah*. He expressed it as 'charity' (*tassaduq*), so it is known that the 'charity' mentioned here is interpreted as non-commercial usage, not the other way around. And Allah is the Granter of Success.

[Urdu Text Transcription:] ...to the poor person), so when there are three aspects, the meat should also be divided into three parts. At the beginning of this passage, what was called the portion for charity is the same as what is described later in the passage with the word 'feeding'. And everyone knows that for 'feeding', transfer of ownership (*tamlik*) is not necessary, neither legally nor linguistically. Rather, everyone unanimously allowed *ibahah* in 'feeding', and even explicitly stated that wherever the word 'feeding' appears, *ibahah* will be intended. Imam Al-Atqani says in the commentary of this same passage: "When Quran and Hadith have permitted eating, giving charity, and storing, then there are three aspects. Therefore, the meat should also be divided into three parts." Our point is that the word 'charity' (*sadaqah*) is not even in the verse; it is the word 'feeding' (*it'am*), in whose meaning *ibahah* is included. And these scholars express this with the word *tasadduq* (charity). So it became known that at this point, the word *tasadduq* is used in its general sense, and it refers to every kind of good deed.

[Arabic Text Translation:] Furthermore, Al-Hakim narrated in the commentary on Surah Al-Hajj from Al-Mustadrak via Zayd ibn al-Hubab from Abdullah ibn 'Ayash al-Misri from Al-A'raj from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) who said: The Messenger of Allah (peace be upon him) said: "Whoever sells the skin of his sacrificial animal, there is no sacrifice for him."

[Urdu Text Transcription:] A doubt and its answer: Imam Hakim in his *Mustadrak*, in the commentary of Surah Hajj, through the medium of Abu Hurairah (may Allah be pleased with him), has narrated a report. Imam Bayhaqi has also narrated it in *Sunan*

al-Kubra. Hakim declared this Hadith to have a sound chain of narration (*Sahih al-Isnad*), but Imam Dhahabi criticized it in *Talkhis*. Whatever the case may be, this...

---

1. Ghayat al-Bayan
2. Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Tafsir, Surah Al-Hajj, Dar al-Fikr, Beirut, 2/390

फ़तावा रिज़विया जिल्द २०

[अरबी पाठ अनुवाद:] इबाहत का जवाज़, बल्कि उन्होंने स्पष्ट रूप से कहा है कि जो कुछ 'इतआम' (खिलाने) के शब्द के साथ निर्धारित है, उसमें इबाहत जायज़ है जैसा कि आगे आएगा। तो तम्लीक (मालिकाना हक़ देना) का वह निर्धारण कहाँ है जिसका तुम दावा करते हो? फिर मैंने अल्लामा अत्कानी को 'ग़ायत अल-बयान' में इस इबारत की शरह में कहते हुए देखा: "और वह इसलिए कि आयत और हदीस में खाने, सदक़ा करने और जमा करने की अनुमति शामिल है। इस प्रकार, पहलू तीन हुए, इसलिए इसे तीन बराबर हिस्सों में विभाजित किया गया।" समाप्त। यह ज्ञात है कि आयत में 'इतआम' के शब्द के अलावा कुछ नहीं है, जिस पर इबाहत को शामिल करने की सर्वसम्मति है। और उन्होंने इसे 'तसद्दुक' के रूप में व्यक्त किया, इसलिए यह ज्ञात हुआ कि यहाँ उल्लेखित 'तसद्दुक' से तात्पर्य व्यापार न करना है, न कि इसके विपरीत। और अल्लाह ही सफलता देने वाला है।

[उर्दू पाठ अनुवाद:] ...गरीब को), तो जब पहलू तीन हैं तो मांस के भी तीन हिस्से किए जाने चाहिए। इस इबारत के शुरू में जिसे सदक़ा वाला हिस्सा कहा गया है, यह वही है जिसे बाद वाली इबारत में 'इतआम' (खिलाने) शब्द से बयान किया गया है। और यह बात तो सब जानते हैं कि इतआम के लिए तम्लीक (मालिकाना हक़ देना) ज़रूरी नहीं, न शरीयत के अनुसार न ही शब्दकोश के अनुसार। बल्कि सबने सर्वसम्मति से इतआम में इबाहत को जायज़ रखा, बल्कि यह स्पष्ट किया कि जहाँ इतआम का शब्द आए वहाँ इबाहत ही मुराद होगी। इमाम अत्कानी इसी इबारत की शरह में फरमाते हैं: "क़ुरआन और हदीस ने जब खाना, सदक़ा और जमा करना जायज़ करार दिया तो पहलू तीन हुए, लिहाजा मांस के भी तीन हिस्से करने चाहिए।" हमारा कहना है कि आयत में 'सदक़ा' शब्द भी नहीं है, 'इतआम' शब्द है जिसके अर्थ में इबाहत शामिल है। और इसी को ये विद्वान 'तसद्दुक' शब्द से व्यक्त करते हैं। तो मालूम हुआ कि इस मौक़े पर लफ्ज़ तसद्दुक ही आम अर्थों में इस्तेमाल हुआ है। और इससे हर तरह का नेक काम मुराद है।

[अरबी पाठ अनुवाद:] इसके अलावा, इमाम हाकिम ने सूरह अल-हज की तफ़सीर में 'मुस्तदरक' में ज़ैद बिन अल-हुबाब के माध्यम से अब्दुल्लाह बिन अय्याश अल-मिस्री से, उन्होंने अल-अरज से, उन्होंने हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "जिसने अपनी कुर्बानी की खाल बेची, उसके लिए कोई कुर्बानी नहीं है।"

[उर्दू पाठ अनुवाद:] एक संदेह और उसका उत्तर: इमाम हाकिम ने अपनी मुस्तदरक में सूरह हज की तफ़सीर में अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) के माध्यम से एक रिवायत नक़ल की है, इमाम बैहक़ी ने भी 'सुनन अल-कुबरा' में इसे नक़ल किया है। हाकिम ने इस हदीस को सहीह अल-इसनाद बताया, लेकिन इमाम ज़हबी ने 'तलख़ीस' में इस पर जिरह (आलोचना) की। जो कुछ भी हो, यह...

---

1. ग़ायत अल-बयान
2. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब अल-तफसीर, सूरह अल-हज, दार अल-फिक्र, बेरूत, २/३९०

पृष्ठ ५२३ / ६३०

جواز الاباحة بل نصوا ان کل ماشرع بلفظ الاطعام جاز فیه الاباحة لما سیأتی فاین تعیین التملیك تدعون، ثم رأیت العلامة الاتقانی فی غایة البیان قال فی شرح هذا الکلام وذلك لان الایة والخبر تضمنا جواز الاکل والتصدق والادخال فکانت الجهات ثلثا فانقسمت علیها اثلاثا اه و معلوم ان لیس فی الایة الا لفظ الاطعام المجمع علی شموله للاباحة ،وقد عبر عنه بالتصدق فعلم ان التصدق المذکور ههنا هو المحمول علی الا یئتجار دون العکس واللہ الموفق۔

والے فقیر کو) تو جب جہتیں تین ہیں تو گوشت بھی تین حصہ کر دیا جائے اس عبارت کے شروع میں جس کو صدقہ والا حصہ کہا ہے یہ وہی ہے جس کو بعد والی عبارت میں لفظ اطعام سے بیان کرتے ہیں۔ اور یہ بات تو سب جانتے ہیں کہ اطعام کے لئے تملیک ضروری نہیں، نہ شرعاً نہ لغتہً، بلکہ سب نے بالاتفاق اطعام میں اباحت کو جائز نہ رکھا، بلکہ یہ تصریح کی کہ جہاں لفظ اطعام آئے وہاں اباحت مراد ہوگی، امام اتقانی اسی عبارت کی شرح میں فرماتے ہیں: "قرآن وحدیث نے جب کھانا، صدقہ اور جمع کرنا جائز قرار دیا تو جہتیں تین ہوئیں، لہذا گوشت کا بھی تین حصہ کرنا چاہئے" ہمارا کہنا ہے کہ آیت میں صدقہ کا لفظ بھی نہیں اطعام کا لفظ ہے جس کے لفظ میں اباحت داخل ہے اور اسی کو یہ علماء لفظ تصدق سے تعبیر کرتے ہیں تو معلوم ہوا کہ اس موقعہ پر لفظ تصدق ہی عام معنی میں مستعمل ہے۔ اور اس سے ہر قسم کا کار خیر مراد ہے۔

ثم ان الحاکم روی في تفسیر سورة الحج من مستدرك بطریق زید بن الحباب عن عبد اللہ بن عیاش المصری عن الاعرج عن ابی هریرة رضی اللہ تعالی عنه قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم من باع جلد اضحیته فلا اضحیة له۔

ایک شبہ اور اس کا جواب: امام حاکم نے اپنی مستدرک میں سورہ حج کی تفسیر میں ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے واسطہ سے ایک روایت نقل کی ہے، امام بیہقی نے بھی سنن کبریٰ میں اسے نقل کیا، حاکم نے اس حدیث کو صحیح الاسناد بتایا، لیکن امام ذہبی نے تلخیص میں اس پر جرح کی، جو کچھ بھی ہو یہ

---

1 غایۃ البیان 2 المستدرک للحاکم کتاب التفسیر سورۃ الحج دار الفکر بیروت ۲/ ۳۹۰

Volume 20

Fatawa Rizvia

(Arabic Text Column): Al-Bayhaqi also narrated it in his Sunan al-Kubra. Al-Hakim said it has a sound chain of narration but they (Bukhari and Muslim) did not include it[1]. I say: Even if al-Dhahabi rejected it in al-Talkhis, the scholars have received it with acceptance, and by this, the Hadith is strengthened even if its chain is weak. However, as you see, they do not apply it in an absolute sense. They have agreed on the permissibility of selling for charity. Our Imams have stated in the authentic [view] according to them the permissibility of selling for something that lasts. Thus, the matter lies in refining the meaning of the Hadith. And I say, and with Allah is success: whoever reflects on the arrangement of the Hadith and looks deeply into the jurisprudential rules, it will compel him to be certain that what is intended is a specific sale, not absolute exchange in any form. How so, when charity is one of the objectives of the sacrifice permitted in Sharia? And the substitute takes the ruling of the thing substituted for. It has been established in Sharia that it is permissible to pay the value in Zakat, Fitrah, vows, and expiations, as stated in al-Hidayah, al-Kafi, al-Kanz, al-Tanwir, and other general books of the school. If this is permissible—and these charities are obligatory—then it is even more so permissible here as it is a supererogatory act. So understand. As for the non-permissibility of that in al-Hidayah and [the chapter on] sacrifices, it is because blood must be shed.

(Urdu Text Column): This Hadith is accepted and circulated among Islamic scholars. And this makes a weak Hadith strong. The words of the Hadith are: "Whoever sells the skin of his sacrifice, there is no sacrifice for him." (Whoever sold the sacrificial hide, his sacrifice is not [valid]). If someone has a doubt from this Hadith that it is impermissible even for charitable causes, then the answer is that this Hadith is not applicable in its absolute sense, for which there are external, internal, and legal evidences of all kinds. The external evidence is that all scholars agree that the sale of the hide for charity is permissible. Specifically, Hanafi scholars even allow its sale in exchange for something that remains. It is obvious that all scholars cannot agree against a Hadith. Therefore, necessarily, in everyone's view, this Hadith is not absolute but is interpreted (mu'awwal). Legal testimony is that among the purposes Sharia has set for sacrificial meat etc., charity is a fundamental goal. And according to Sharia, the ruling that applies to the original also applies to its substitute. Just as in Zakat and Fitrah, it is permissible to pay the value of the original (grain, silver, gold, etc.), similarly its...

[1] Al-Mustadrak by Al-Hakim, Book of Tafsir, Surah Al-Hajj, Dar al-Fikr Beirut 2/390.

खंड २०

फतावा रज़विया

(अरबी पाठ स्तंभ): बैहकी ने अपनी सुन्नत अल-कुबरा में भी इसे रिवायत किया है। अल-हाकिम ने कहा कि इसकी सनद सही है लेकिन उन्होंने (बुखारी और मुस्लिम) इसे शामिल नहीं किया[1]। मैं कहता हूँ: भले ही अल-ज़हबी ने अल-तल्खीस में इसे खारिज कर दिया हो, लेकिन विद्वानों ने इसे स्वीकार्यता के साथ प्राप्त किया है, और इससे हदीस मजबूत होती है भले ही इसकी सनद कमजोर हो। हालाँकि, जैसा कि आप देखते हैं, वे इसे पूर्ण अर्थ में लागू नहीं करते हैं। वे दान के लिए बेचने की अनुमति पर सहमत हुए हैं। हमारे इमामों ने उनके अनुसार सही (राय) में उन चीजों के बदले बेचने की अनुमति दी है जो बनी रहती हैं। इस प्रकार, मामला हदीस के अर्थ को परिष्कृत करने में है। और मैं कहता हूँ, और अल्लाह से ही सफलता है: जो कोई भी हदीस की व्यवस्था पर विचार करता है और न्यायशास्त्रीय नियमों में गहराई से देखता है, तो वह उसे इस बात पर यकीन करने के लिए मजबूर करेगा कि जो इरादा है वह एक विशिष्ट बिक्री है, न कि किसी भी रूप में पूर्ण विनिमय। ऐसा कैसे हो सकता है, जबकि दान शरीयत में अनुमत कुर्बानी के उद्देश्यों में से एक है? और विकल्प (बदल) वही नियम लेता है जो मूल वस्तु का होता है। शरीयत में यह स्थापित हो चुका है कि ज़कात, फितरा, मन्नत और प्रायश्चित (कफ्फारा) में मूल्य देना जायज़ है, जैसा कि अल-हिदाया, अल-काफी, अल-कन्ज़, अल-तन्वीर और मज़हब की अन्य सामान्य किताबों में कहा गया है। यदि यह जायज़ है - और ये दान अनिवार्य हैं - तो यहाँ और भी अधिक जायज़ है क्योंकि यह एक नफ्ली (स्वैच्छिक) कार्य है। तो समझें। जहाँ तक अल-हिदाया और कुर्बानी के अध्याय में इसके गैर-जायज़ होने की बात है, वह इसलिए है क्योंकि खून बहाना आवश्यक है।

(उर्दू पाठ स्तंभ): यह हदीस इस्लामी विद्वानों के बीच स्वीकार्य और प्रचलित है। और यह चीज़ एक कमज़ोर हदीस को शक्तिशाली बना देती है। हदीस के शब्द ये हैं: "जिसने अपनी कुर्बानी की खाल बेची, उसके लिए कोई कुर्बानी नहीं है।" (जिसने कुर्बानी की खाल बेची उसकी कुर्बानी नहीं हुई)। इस हदीस से यदि किसी को यह संदेह हो कि धर्मार्थ कार्यों के लिए भी इस हदीस के अनुसार यह नाजायज हो गया, तो इसका उत्तर यह है कि यह हदीस अपने पूर्ण अर्थ (इतलाक) पर नहीं है, जिसके लिए बाहरी, आंतरिक और शरीयत संबंधी सभी प्रकार के प्रमाण मौजूद हैं। बाहरी प्रमाण यह है कि सभी विद्वान इस बात पर सहमत हैं कि दान के लिए खाल की बिक्री जायज़ है। और विशेष रूप से हनफी विद्वान तो बाकी रहने वाली चीज़ के बदले में भी इसकी बिक्री को जायज़ करार देते हैं। और

यह स्पष्ट है कि सभी विद्वान हदीस के विरुद्ध एकजुट नहीं हो सकते, इसलिए अनिवार्य रूप से सभी के निकट यह हदीस निरपेक्ष नहीं है बल्कि इसकी व्याख्या की गई है (मुअव्वल है)। शरीयत की गवाही यह है कि शरीयत ने कुर्बानी के मांस आदि के जो उद्देश्य निर्धारित किए हैं, उनमें दान एक मौलिक उद्देश्य है। और शरीयत के अनुसार विकल्प (बदल) पर वही नियम लागू होता है जो मूल (मुबदल) का था, इसलिए ज़कात और फितरा में जिस तरह मूल (अनाज, चांदी, सोना आदि) अदा करना जायज़ है, उसी तरह उसकी...

---

[1] अल-मुस्तदरक अल-हाकिम, किताब अल-तफ़्सीर सूरह अल-हज्ज, दार अल-फ़िक्र बेरुत २ / ३९०।

جلد ۲۰

فتاویٰ رضویہ

(Arabic Text Column): ورواه البيهقي ايضاً في سننه الكبرى، قال الحاكم صحيح الاسناد ولم يخرجاه ۱ - قلت وهذا وان رده الذهبي فى التلخيص فقد تلقاه العلماء بالقبول و بهذا يتقوى الحديث وان ضعف سندا. بيد انهم كما ترى لا يجرون على اطلاقه فقد اتفقوا على جواز البيع للتصدق، ونص ائمتنا في الصحيح عندهم على جواز البيع بما يبقى فكان الشان في تنقيح معنى الحديث، وانا اقول وبالله التوفيق من تأمل نظم الحديث وامعن النظر في القواعد الفقهية والجأه ذلك الى الجزم بأن المراد بيع خاص لا مطلق التبدل كيفما كان، كيف وان التصدق من مقاصد الاضحية المأذون فيها شرعا، وان للبدل حكم المبدل وقد ثبت شرعا جواز دفع القيمة في زكاة وفطرة ونذر وكفارة كما نص عليه في الهداية والكافى والكنز والتنوير وغيرها عامة كتب المذهب، فاذا جاز هذا ـ والصدقات واجبة ـ فلان يجوز وهي نافلة اولى فافهم، اما عدم جواز ذلك في الهداية والضحايا بأن لا يريق الدم

(Urdu Text Column): حدیث علمائے اسلام میں مقبول ومداول ہے۔ اور یہ چیز ضعیف حدیث کو قوی بنا دیتی ہے۔ الفاظ حدیث یہ ہیں: من باع جلد اضحیته فلا اضحیة له (جس نے قربانی کی کھال بیچی اس کی قربانی نہیں) اس حدیث سے اگر کسی کو شبہ ہو کہ امور خیر کے لئے بھی اس حدیث کی رو سے ناجائز ہوئی، تو اس کا جواب یہ ہے کہ یہ حدیث اپنے اطلاق پر نہیں جس کے خارجی، داخلی اور شرعی سبھی قسم کے شواہد ہیں۔ خارجی دلیل تو یہ ہے کہ سارے علماء اس امر پر متفق ہیں کہ صدقہ کے لئے کھال کی بیع جائز ہے اور خاص علمائے احناف تو باقی رہنے والی چیز کے بدلہ میں بھی اس کی بیع جائز قرار دیتے ہیں اور ظاہر ہے کہ سب علماء حدیث کے خلاف اتفاق نہیں کرسکتے، اس لئے لامحالہ سب کے نزدیک یہ حدیث مطلق نہیں ہوئی

بلکہ مؤول ہے۔ شرعی شہادت یہ ہے کہ شریعت نے قربانی کے گوشت وغیرہ کے جو مقاصد قرار دیئے ہیں ان میں صدقہ بنیادی مقصد ہے۔ اور از روئے شرع بدل پر وہی حکم لاگو ہوتا ہے جو مبدل کا تھا، چنانچہ زکوۃ فطرہ میں جس طرح اصل (غلہ چاندی سونا وغیرہ) ادا کرنا جائز ہے۔ اسی طرح اس کی

---

١ المستدرك للحاكم كتاب التفسير سورة الحج دار الفكر بيروت ٢ / ٣٩٠

Fatawa Ridawiyya Volume 20

(Arabic Text Analysis) And the value is given. Verily, the act of devotion in it (sacrifice) is by shedding blood, not by giving charity. This is not rationally perceivable, so it is not replaced or valued, as stated in Al-Hidayah, Al-Bahr, and others. Furthermore, we find that the penalty—meaning 'there is no sacrifice for him'—is the greatest witness to the lack of absolute permissibility. For whoever sells for the purpose of giving charity has done what was recommended in the sacrifice. How then can he be penalized for benefiting from a devotion, while he has not added to the devotion except a devotion required in that specific place? The nature of the penalty is that it follows an action that contradicts the sacrifice and nullifies it, despite the interpretations that exist, because it is essentially a turning back from the devotion. Thus, it cannot be of the nature of devotion. Moreover, it is not of the nature of eating or storing, for the law has permitted these as well, like trading. If there were anything in them that deviates from the sacrifice, it would be correct for the negation of the sacrifice to follow from them because they were permitted. Thus, according to...

(Urdu Text Analysis) ...price as well, so in the sacrifice too it should be the same, just as the charity of meat and skin is permissible, the charity of its price should also be permissible. A sub-doubt and its answer: In the original sacrifice, this does not happen because if a person wants to give the price of the sacrifice as charity instead of sacrificing, it is not Shariah-permissible; he must perform the sacrifice. The answer to this is that the primary purpose in sacrifice is shedding blood, which is not achieved by giving the price as charity. And since the ruling of sacrifice is contrary to analogy (qiyas), therefore, it is not correct to determine a substitute for it based on one's own reason, as clearly stated in Bahr, Hidaya, etc. And the purpose of meat and skin is charity. Therefore, it is also fulfilled by the price. Internal evidence is that this blessed Hadith was narrated as a condition and result. The condition is this sentence: "Whoever sold the skin of the sacrifice" and the result is: "His sacrifice is not accepted." Thus, the requirement of this result is that the condition be something upon which the negation of the sacrifice can be based, and the sacrifice ceases to be a sacrifice. Not something through which the purpose of the sacrifice is achieved to

the highest degree. That is, the condition would be such a sale which is not for reward, and that sale which is for obtaining reward...

1. Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab al-Adahi, Tafsir Surah al-Hajj, Dar al-Fikr Beirut, 2/390. Page 525 of 630

(अरबी पाठ का विश्लेषण) और कीमत दी जाती है। वास्तव में, इसमें भक्ति (क़ुरबानी) खून बहाने से है, न कि दान करने से। यह बुद्धि से परे है, इसलिए इसे बदला या मूल्यांकित नहीं किया जा सकता, जैसा कि अल-हिदाया, अल-बहर और अन्य में कहा गया है। इसके अलावा, हम पाते हैं कि दंड—अर्थात 'उसके लिए कोई क़ुरबानी नहीं'—निरपेक्ष अनुमति के अभाव का सबसे बड़ा गवाह है। क्योंकि जिस किसी ने दान देने के उद्देश्य से बेचा है, उसने वही किया जो क़ुरबानी में अनुशंसित था। फिर उसे भक्ति से लाभ उठाने के लिए दंडित कैसे किया जा सकता है, जबकि उसने उस विशिष्ट स्थान पर आवश्यक भक्ति के अलावा कुछ और नहीं जोड़ा? दंड की प्रकृति यह है कि वह ऐसे कार्य का अनुसरण करता है जो क़ुरबानी के विपरीत हो और उसे शून्य कर दे, उन व्याख्याओं के बावजूद जो मौजूद हैं, क्योंकि यह अनिवार्य रूप से भक्ति से पीछे हटना है। इस प्रकार, यह भक्ति की प्रकृति का नहीं हो सकता। इसके अलावा, यह खाने या भंडारण की प्रकृति का भी नहीं है, क्योंकि कानून ने व्यापार की तरह इनके लिए भी अनुमति दी है। यदि उनमें क़ुरबानी से विचलित करने वाली कोई चीज़ होती, तो उनसे क़ुरबानी के नकार का परिणाम निकलना सही होता क्योंकि उन्हें अनुमति दी गई थी। इस प्रकार, के अनुसार...

(उर्दू पाठ का विश्लेषण) ...कीमत भी, तो क़ुरबानी में भी यही होना चाहिए कि जिस प्रकार मांस और खाल का सदक़ा (दान) जायज़ है, उसकी कीमत का सदक़ा भी जायज़ हो। एक उप-संदेह और उसका उत्तर: मूल क़ुरबानी में तो ऐसा नहीं होता क्योंकि कोई व्यक्ति क़ुरबानी के बजाय उसकी कीमत सदक़ा करना चाहे तो शरीयत के अनुसार जायज़ नहीं, क़ुरबानी ही करनी होगी। इसका उत्तर यह है कि क़ुरबानी में मूल उद्देश्य खून बहाना होता है जो कीमत सदक़ा करने से प्राप्त नहीं होता। और चूंकि क़ुरबानी का नियम क़यास (तर्क) के विपरीत है, इसलिए इसमें अपनी बुद्धि से विकल्प निर्धारित करना सही नहीं है, जैसा कि बहर और हिदाया आदि में स्पष्ट किया गया है। और मांस तथा खाल का उद्देश्य सदक़ा है, इसलिए कीमत से भी अदा हो जाता है। आंतरिक साक्ष्य यह है कि यह मुबारक हदीस शर्त और जज़ा (परिणाम) के रूप में आई है। शर्त यह वाक्य है: "जिसने क़ुरबानी की खाल बेची" और जज़ा यह है: "उसकी क़ुरबानी नहीं हुई।" अतः इस जज़ा का तकाज़ा यह है कि शर्त ऐसी चीज़ हो जिस पर क़ुरबानी का नकार लागू हो सके और क़ुरबानी क़ुरबानी न रह जाए, न कि

वह चीज़ जिससे क़ुरबानी का उद्देश्य पूर्ण रूप से प्राप्त हो। यानी शर्त ऐसी बिक्री होगी जो सवाब (पुण्य) के लिए न हो, और वह बिक्री जो सवाब प्राप्त करने के लिए...

1. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब अल-अदाही, तफ़सीर सूरह अल-हज्ज, दार अल-फ़िक्र बेरूत, 2/390. पेज 525 of 630

(عربی متن کا ترجمہ) اور قیمت دی جائے گی، کیوں کہ اس میں تقرب (قربت) خون بہانے سے ہے نہ کہ صدقہ کرنے سے، اور یہ غیر معقول (عقل سے بالاتر) ہے، لہٰذا اس کا تبادلہ نہیں کیا جا سکتا اور نہ ہی اس کی قیمت لگائی جا سکتی ہے، جیسا کہ ہدایہ، البحر اور دیگر کتب میں بیان کیا گیا ہے۔ پھر ہم پاتے ہیں کہ جزا یعنی 'پس اس کی کوئی قربانی نہیں' اس کے مطلق نہ ہونے پر سب سے بڑی گواہ ہے، کیونکہ جس نے صدقہ کرنے کے لیے بیچا اس نے وہی کام کیا جو قربانی میں مستحب تھا، تو پھر اسے ایک عبادت سے نفع حاصل کرنے پر سزا کیوں دی جائے گی حالانکہ اس نے مخصوص مقام پر مطلوب عبادت میں ایک اور عبادت کا اضافہ ہی کیا ہے۔ اور جزا کا معاملہ یہ ہے کہ وہ ایسے فعل پر مرتب ہوتی ہے جو قربانی کے منافی ہو اور قربانی کی نفی کرے، باوجود اس تاویل کے کہ یہ قربت سے رجوع کرنے کے معنی میں ہے، لہٰذا یہ قربت کے باب سے نہیں ہو سکتا۔ بلکہ یہ کھانے اور ذخیرہ کرنے کے باب سے بھی نہیں ہے، کیونکہ شریعت نے ان میں بھی رخصت دی ہے جیسے کہ تجارت کرنا، اور اگر ان دونوں میں قربانی کے منافی کچھ ہوتا تو ان سے قربانی کی نفی مرتب ہونا صحیح ہوتا کیونکہ ان دونوں کی اجازت دی گئی ہے، تو پھر...

(اردو متن) قیمت بھی، تو قربانی میں بھی یہی ہونا چاہئے کہ جس طرح گوشت اور کھال کا صدقہ جائز ہے اس کی قیمت کا صدقہ بھی جائز ہو۔ ایک ذیلی شبہ اور اس کا جواب: اصل قربانی میں تو ایسا نہیں ہوتا کیونکہ کوئی شخص قربانی کے بجائے اس کی قیمت صدقہ کرنا چاہے تو شرعا جائز نہیں، قربانی ہی کرنی ہوگی، اس کا جواب یہ ہے کہ قربانی میں اصل مقصد خون بہانا ہوتا ہے جو قیمت صدقہ کرنے سے حاصل نہیں ہوتا۔ اور چونکہ قربانی کا حکم خلافِ قیاس ہے۔ اس لئے اس

میں اپنی عقل سے بدلہ مقرر کرنا صحیح نہیں، جیسا کہ بحر وہدایہ وغیرہ میں اس کی تصریح ہے اور گوشت اور کھال کا مقصد صدقہ ہے۔ اس لئے قیمت سے بھی ادا ہو جاتا ہے۔ داخلی شہادت یہ ہے کہ یہ حدیث مبارک بطور شرط و جزاء وارد ہوئی، شرط یہ جملہ ہے: "جس نے قربانی کی کھال بیچی" اور جزاء یہ ہے: "اس کی قربانی نہیں ہوئی" پس اس جزا کا تقاضا یہ ہے کہ شرط ایسی چیز ہو جس پر قربانی کی نفی مرتب ہو سکے، اور قربانی قربانی نہ رہ جائے، نہ کہ وہ چیز جس سے قربانی کا مقصد بدرجہ اتم حاصل ہو، یعنی شرط ایسی بیع ہوگی جو ثواب کے لئے نہ ہو، اور وہ بیع جو حصول ثواب

Fatawa Ridawiyya, Volume 20

[Arabic Text Translation:] That is our view, that the meaning of 'sale' is such that it exits from everything the Shariah has permitted regarding it. This refers only to a sale for a consumable item, not for the purpose of a pious act; for eating, which is immediate utilization, vanishes through the very act of exchange. And saving (idkhār) [note 1] is also gone because there is no benefit in its permanence. And trading (i'tijār) is absent due to the lack of seeking closeness (to Allah). Thus, it has departed from the three Shariah aspects. This was what was intended by the prohibition that causes impurity necessitating charity. However, if one sells something that can be utilized while it remains, then even if eating is absent and trading is not occurring, the saving remains, because the substitute replaces the original and is lasting, so it is considered saved. Similarly, if it is sold for something consumable as a pious act, then even if eating and saving are gone, trading is achieved, which is the best of ways. Therefore, there is no reason for prohibition. Based on this, it is clear that what we are discussing is more worthy of permissibility than selling for something that remains, and its permissibility is explicitly stated in general books of the school of thought.

[Urdu Text Translation:] ...whether it is for the purpose [of reward], or a sale for a lasting item, or if it is eaten, then these actions cannot become a condition for 'la udhiya lahu' (no sacrifice for him), because the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) himself permitted them. Thus, inevitably, the sale intended in the condition is only that in which the skin or meat was sold for personal wealth accumulation (tamawwul). This is because by such a sale, the three objectives of sacrifice are lost. In the case of a sale, 'eating' is negated, which is obvious. 'Saving' (idkhār) is negated because it was sold for something that does not remain, such that it could be said that the substitute stands in for the original. And 'seeking reward' is negated because this sale was for the purpose of wealth accumulation and earning money. So in such a sale, all three objectives of sacrifice are negated, and it becomes perfectly applicable to say 'la udhiya lahu' (his sacrifice is not valid), and the price obtained from this sale becomes impure (khabith), making its charity obligatory. In contrast to this, if it was exchanged for a lasting item, then eating and reward are certainly negated, but saving remains because the permanence of the substitute is the permanence of the original. And from a perishable item for the sake of reward...

[Footnote:] Note 1: Both 'idkhār' and 'i'tijār' are in the accusative case (nasb) due to their conjunction with the word 'al-akl'. 12, from him, may his secret be sanctified.

Both 'idkhār' and 'i'tijār' are with 'nasb' based on the conjunction with the word 'akl'.
12, from him, may his secret be sanctified. (T)

फ़तावा रज़विया, जिल्द २०

[अरबी पाठ का अनुवाद:] हमारा विचार यह है कि 'बिक्री' का अर्थ ऐसी बिक्री से है जो शरीयत द्वारा इसमें दी गई सभी अनुमतियों से बाहर हो जाती है। यह केवल किसी उपभोग्य वस्तु के बदले की गई बिक्री को संदर्भित करता है, न कि किसी नेक कार्य के लिए; क्योंकि खाना, जो तत्काल उपयोग है, स्वयं विनिमय के कार्य से समाप्त हो गया है। और संचय (इदखार) [टिप्पणी १] भी चला गया है क्योंकि इसके बने रहने में कोई लाभ नहीं है। और व्यापार (इअतिजार) भक्ति की कमी के कारण अनुपस्थित है। इस प्रकार, यह तीन शरीयत पहलुओं से बाहर निकल गया है। यही उस निषेध का उद्देश्य था जो अशुद्धि का कारण बनता है जिसके लिए दान अनिवार्य हो जाता है। हालाँकि, यदि कोई ऐसी वस्तु बेचता है जिसका उपयोग उसके बने रहने के दौरान किया जा सकता है, तो भले ही खाना अनुपस्थित हो और व्यापार न हो, संचय बना रहता है, क्योंकि विकल्प मूल का स्थान ले लेता है और स्थायी होता है, इसलिए इसे संचित माना जाता है। इसी प्रकार, यदि इसे किसी नेक कार्य के लिए किसी उपभोग्य वस्तु के बदले बेचा जाता है, तो भले ही खाना और संचय चले जाएं, व्यापार प्राप्त हो जाता है, जो कि सबसे उत्तम तरीका है। इसलिए, निषेध का कोई अर्थ नहीं है। इसके आधार पर, यह स्पष्ट है कि हम जिस विषय पर चर्चा कर रहे हैं, वह स्थायी वस्तु के बदले बेचने की तुलना में अनुमति के अधिक योग्य है, और इसकी अनुमति मत (मज़हब) की सामान्य पुस्तकों में स्पष्ट रूप से वर्णित है।

[उर्दू पाठ का अनुवाद:] ...चाहे वह [पुण्य के] उद्देश्य से हो, या किसी स्थायी वस्तु के लिए बिक्री हो, या यदि उसे खा लिया जाए, तो ये कार्य 'ला उदहिया लहू' (उसके लिए कोई बलिदान नहीं) की शर्त नहीं बन सकते, क्योंकि स्वयं हुज़ूर (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) ने उन्हें अनुमति दी थी। अतः, अनिवार्य रूप से, शर्त में अभिप्रेत बिक्री केवल वही है जिसमें खाल या मांस को व्यक्तिगत धन संचय (तमव्वुल) के लिए बेचा गया था। ऐसा इसलिए है क्योंकि ऐसी बिक्री से बलिदान के तीन उद्देश्य खो जाते हैं। बिक्री के मामले में, 'खाना' नकार दिया जाता है, जो स्पष्ट है। 'संचय' (इदखार) को नकार दिया जाता है क्योंकि इसे ऐसी चीज़ के लिए बेचा गया था जो बनी नहीं रहती, ताकि यह कहा जा सके कि विकल्प मूल का स्थान लेता है। और 'पुण्य की खोज' को नकार दिया जाता है क्योंकि यह बिक्री धन संचय और पैसा कमाने के उद्देश्य से थी। तो ऐसी बिक्री में, बलिदान के तीनों उद्देश्य नकार दिए जाते हैं, और यह कहना बिल्कुल सटीक हो जाता है कि 'ला उदहिया लहू' (उसका बलिदान वैध नहीं है), और इस बिक्री से प्राप्त मूल्य अशुद्ध हो जाता है, जिससे इसका दान अनिवार्य हो जाता है। इसके विपरीत, यदि इसे किसी स्थायी वस्तु के बदले बदला गया था, तो खाना और पुण्य निश्चित रूप से

नकार दिए जाते हैं, लेकिन संचय बना रहता है क्योंकि विकल्प का स्थायित्व मूल का स्थायित्व है। और पुण्य के लिए एक नष्ट होने वाली वस्तु से...

[पाद टिप्पणी:] टिप्पणी १: 'इदखार' और 'इअतिजार' दोनों शब्द 'अल-अक्ल' शब्द के साथ जुड़ने के कारण कर्म कारक (नसब) में हैं। १२, उनकी ओर से, उनकी आत्मा को शांति मिले। 'इदखार' और 'इअतिजार' दोनों 'नसब' के साथ हैं, जो 'अक्ल' शब्द के साथ संयोजन पर आधारित है। १२, उनकी ओर से, उनकी आत्मा को शांति मिले। (T)

ذلك رأينا ان المراد هو البيع بحيث يخرج عن جميع ما رخص له الشرع فيه، وما هو الا البيع بمستهلك لا لان يصرف الى قربة فان الاكل وهو الانتفاع به عاجلا قد ذهب بنفس التبدل والادخار ع۱ لكونه لانفع به ببقائه، والائتجار لعدم التقرب فخرج عن الوجوه الثلثة الشرعية، فكان هو الملحوظ بالنهى المورث للخبث الموجب للتصدق، اما اذا باع ما ينتفع به باقياً فالاكل وان فقد والائتجار وان لم يكن فالا دخر باق، لان البدل ينوب المبدل وهو مبقى فيكون مدخرا. وكذا اذا باع بمستهلك لقربة فالاكل و الادخار وان ذهب فالائتجار حاصل، وهو افضل الوجوه فلا معنى للمنع وبه ظهران مانحن فيه اولى بالجواز من البيع بباق وهو مصرح بجوازه في عامة كتب المذهب

کی غرض سے ہو، یا وہ بیچ جو باقی رہنے والی چیز سے ہو، یا اس کو کھا لیا جائے، تو یہ افعال لا اضحیہ لہ (اس کی قربانی نہیں) کی شرط نہیں بن سکتے کیونکہ ان کی تو خود حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اجازت دی ہے تو لامحالہ شرط میں وہی بیچ مراد ہوگی جس کی کھال یا گوشت کو تمول کے لئے بیچا گیا ہو کیونکہ ایسی بیچ سے قربانی کے مقاصد ثلاثہ فوت ہو گئے، بیچ کی صورت میں کھانا منتفی ہو گیا، یہ ظاہر ہے ۔ ادخار (جمع کرنا) اس لئے منتفی ہو گیا کہ ایسی چیز کے عوض بیچا جو باقی رہنے والی نہیں ہے کہا جائے کہ بدل اصل کا قائم مقام ہے اور طلب ثواب اس لئے منتفی ہو گیا کہ یہ بیچ تمول اور کسبِ زر کی غرض سے ہوئی تو ایسی بیچ کی صورت میں قربانی کے تینوں مقاصد منتفی ہو گئے، اور یہ کہنا بالکل چسپاں ہو گیا کہ لا اضحیة له (اس کی قربانی نہیں) اور اس بیچ سے جو قیمت حاصل ہوئی خبیث ہوئی، تو اس کا صدقہ واجب ہو گیا۔ برخلاف اس کے اگر باقی رہنے والی چیز سے بدلا تو اکل و ثواب تو ضرور منتفی ہوا، مگر ادخار باقی رہا کہ بدل کا باقی رہنا اصل کا باقی رہنا ہے۔ اور ہلاک ہونیوالی چیز سے برائے ثواب

ع۱ : الادخار و الائتجار کلاھما بالنصب عطفا علی الاکل ۱۲ منہ قدس سرہ۔ ادخار اور ائتجار دونوں نصب کے ساتھ ہیں لفظ اکل پر عطف کی بنا پر ۱۲ منہ قدس سرہ (ت)

So, denying its permissibility is nothing but arbitrary imposition. If you reflect on what I have presented to you, utilize your discernment, and keep fairness before your eyes, you will realize that this is the sufficiency understood from the Hadith at first glance as well as after diligent seeking. For what is immediately understood from the context of the words is that its sale is for benefit, as it is a contract instituted for that purpose.

[Right Column Urdu Translation]: Preservation through eating and storing was certainly negated. However, a good reward still remains. And this is the most excellent among the three ways. Thus, it will be permissible, and to deny it is an excess and high-handedness. An easy point: Even if this long and subtle discussion is set aside, it is a simple and evident matter that the word 'sale' (bai') signifies selling for the purpose of benefit. Because the very institution of a sales contract is for this objective. And this word 'sale' also hints towards a sale for dirhams (money).

Footnote: After a period of time, when Allah the Glorious and Exalted blessed me with the purchase of 'Ghayat al-Bayan' by Allama al-Itqani, I saw a narration from Imam Shaykh al-Islam that points to everything I aimed for. He stated that Shaykh al-Islam Khwahir Zadah (may Allah's mercy be upon him) said in his 'Mabsut' regarding meat: "The ruling regarding meat is the same as the ruling regarding the hide; if he sells it for dirhams, he should give its price in charity, but if he sells it for something else from which benefit is derived, it is permissible, just as is the case for the hide. Imam Muhammad (may Allah's mercy be upon him) only mentioned sale regarding the hide and not the meat because he based the matter on what is prevalent. Usually, the hide itself is sold for something else and it is used, whereas meat is usually used [directly by eating]."

[Right Column Urdu Translation]: Then, after some time, when Allah Almighty bestowed His favor upon me by allowing the purchase of Allama Itqani's 'Ghayat al-Bayan,' I saw in it that they narrated everything from Imam Shaykh al-Islam that I had indicated. There, he mentioned that Shaykh al-Islam Khwahir Zada (may Allah's mercy be upon him) stated in his 'Mabsut' that the ruling regarding meat is identical to that of the hide: if sold for dirhams, the price should be given in charity, and if sold for any other beneficial thing, it is permissible, just as the ruling for the hide. Imam Muhammad (may Allah's mercy be upon him) mentioned the ruling of sale only concerning the hide because he based it on the prevalent custom, as generally, a

hide is sold in exchange for a benefit or a beneficial thing. (Continued on the next page)

तो, इसकी अनुमेयता से इनकार करना मनमाना थोपने के अलावा और कुछ नहीं है। यदि आप मेरी बातों पर विचार करें, अपनी विवेकशीलता का उपयोग करें और अपनी आँखों के सामने निष्पक्षता रखें, तो आप जान लेंगे कि हदीस से पहली नज़र में और कड़ी खोज के बाद यही वह पर्याप्तता समझ में आती है। क्योंकि शब्दों के संदर्भ से जो तुरंत समझ में आता है वह यह है कि इसकी बिक्री लाभ के लिए है, क्योंकि बिक्री का अनुबंध इसी उद्देश्य के लिए बनाया गया है।

[दाहिने कॉलम का उर्दू अनुवाद]: खाने और जमा करने के माध्यम से संरक्षण तो निश्चित रूप से नकार दिया गया। हालाँकि, एक अच्छा सवाब अभी भी बाकी है। और यह तीनों तरीकों में सबसे उत्तम है। इसलिए, यह जायज़ होगा, और इससे इनकार करना ज़्यादती और ज़बरदस्ती है। एक आसान बात: यदि इस लंबी और सूक्ष्म चर्चा को एक तरफ रख दिया जाए, तो यह एक सरल और स्पष्ट मामला है कि 'बिक्री' (बैअ) शब्द लाभ के उद्देश्य से बेचने का संकेत देता है। क्योंकि बिक्री अनुबंध की स्थापना ही इसी उद्देश्य के लिए की गई है। और यह शब्द 'बिक्री' दिरहम (पैसे) के लिए बिक्री की ओर भी संकेत करता है।

पाद-टिप्पणी: कुछ समय बाद, जब अल्लाह सुब्हानहु व ता'आला ने मुझ पर अल्लामा इत्क़ानी की 'ग़ायत अल-बयान' की खरीद के साथ कृपा की, तो मैंने इमाम शैख़ अल-इस्लाम से एक रिवायत देखी जो उन सभी बातों की ओर संकेत करती है जिनका मैंने लक्ष्य रखा था। उन्होंने कहा कि शैख़ अल-इस्लाम ख़्वाहर ज़ादा (अल्लाह उन पर रहमत करे) ने मांस के संबंध में अपनी 'मबसूत' में कहा: "मांस के बारे में वही हुक्म है जो खाल के बारे में है; यदि वह इसे दिरहम के बदले बेचता है, तो उसे उसकी कीमत दान में देनी चाहिए, लेकिन यदि वह इसे किसी और चीज़ के बदले बेचता है जिससे लाभ प्राप्त होता है, तो यह जायज़ है, जैसा कि खाल के मामले में है। इमाम मुहम्मद (अल्लाह उन पर रहमत करे) ने केवल खाल के संबंध में बिक्री का उल्लेख किया न कि मांस के बारे में क्योंकि उन्होंने प्रचलित प्रथा पर बात आधारित की। आम तौर पर, खाल को ही किसी और चीज़ के बदले बेचा जाता है और उसका उपयोग किया जाता है, जबकि मांस का उपयोग आम तौर पर [सीधे खाने से] किया जाता है।"

[दाहिने कॉलम का उर्दू अनुवाद]: फिर कुछ समय बाद जब अल्लाह तआला ने मुझ पर अल्लामा इत्क़ानी की 'ग़ायत अल-बयान' खरीदने का एहसान फ़रमाया, तो मैंने उसमें देखा कि उन्होंने इमाम

शैख़ अल-इस्लाम से वह सब कुछ नक़ल फ़रमाया जिसकी ओर मैंने इशारा किया था। वहाँ उन्होंने फ़रमाया कि शैख़ अल-इस्लाम ख़्वाहर ज़ादा (अल्लाह उन पर रहमत करे) ने अपनी 'मबसूत' में फ़रमाया कि मांस के बारे में वही हुक्म है जो खाल का है: यदि दिरहम के बदले बेचा जाए, तो उसकी क़ीमत सदक़ा कर देनी चाहिए, और यदि किसी अन्य लाभकारी चीज़ के बदले बेचा जाए, तो यह जायज़ है, जैसे खाल का हुक्म है। इमाम मुहम्मद (अल्लाह उन पर रहमत करे) ने केवल खाल के बारे में बिक्री का ज़िक्र इसलिए किया क्योंकि उन्होंने इसे प्रचलित प्रथा पर आधारित किया, क्योंकि आम तौर पर खाल को लाभ या लाभकारी वस्तु के बदले बेचा जाता है। (अगले पृष्ठ पर जारी)

पृष्ठ ५२७/६३०

فانکار جواز هذا ان لیس تحکما فماذا، وانت اذا تأملت ماالقیت علیك واخذت الفطانة بیدیك وجعلت الانصاف بین عینیك لعلمت ان هذا هو الغنی المفهوم من الحدیث في اول النظر کما بعد الطلب الحثیث فان المتبادر من سیاق اللفظ ان یکون بیعه عہ لا تنتفاع لانه عقد موضوع بچاؤ تو اکل وادخار تو ضرور منتفی ہوا۔ لیکن طیب ثواب بھی باقی ہے۔ اور یہ ان وجوہ ثلاثہ میں سب سے افضل ہے۔ تو یہ جائز ہوگا، اور اس کا انکار زیادتی اور زبردستی ہے، ایک آسان بات: یہ لمبی اور دقیق بحث ترک بھی کر دی جائے تو یہ ایک آسان اور سامنے کی بات ہے کہ لفظ بیع انتفاع کے لئے بیچنے پر دلالت کرتا ہے۔ کیونکہ عقدِ بیع کی وضع ہی اسی غرض کے لئے ہوتی ہے۔ اور یہی لفظ بیع بالدراہم کی طرف بھی اشارہ

عہ: ثم بعد زمان لما من المولی سبحنہ و تعالی علی بشراء غایۃ البیان للعلامۃ الاتقانی رایت نقل عن الامام شیخ الاسلام بکل ما یشیر الی هذا الذی نحوت الیه حیث قال قال شیخ الاسلام خواہر زادہ رحمہ اللہ تعالٰی فی مبسوطہ اما اللحم فالجواب فیہ کالجواب فی الجلد ان باعه بالدراہم تصدق بثمنہ وان باعه بشیئ اخر ینتفع به جاز کما في الجلد وانما ذکر محمد رحمہ اللہ تعالٰی البیع فی حق الجلد دون اللحم لانه بنی الامر علی ماهو الغالب وفی الغالب کما ینتفع بعین الجلد یباع بشیئ اخر و ینتفع به وفی اللحم فی الغالب ینتفع به پھر کچھ زمانہ بعد جب اللہ تعالیٰ نے مجھ پر احسان فرمایا علامہ اتقانی کی غایۃ البیان خرید لینے کا، اسے میں نے دیکھا کہ انھوں نے امام شیخ الاسلام سے وہ سب کچھ نقل فرمایا جس کی طرف میں نے اشارہ کیا ہے جہاں انھوں نے فرمایا کہ شیخ الاسلام خواہر زادہ رحمہ اللہ تعالیٰ نے اپنی مبسوط میں فرمایا کہ گوشت کی بابت حکم وہی ہے جو کھال میں ہے کہ اگر دراہم سے فروخت کیا تو صدقہ کرے اور اگر کسی اور نفع آور چیز سے فروخت کیا تو جائز ہے جیسا

کہ کھال کا حکم ہے امام محمد رحمہ اللہ تعالیٰ نے صرف کھال کے متعلق بیع کا حکم اس لئے ذکر کیا کہ انھوں نے غالب رواج پر بنا کرتے ہوئے فرمایا کیونکہ غالب طور پر جلد کو نفع یا نفع مند کے بدلے فروخت (باقی بر صفحہ آیندہ)

Fatawa Rizvia Volume 20

[Arabic Section]: Because of this, it is the prevalent form, and it is with dirhams because it is the absolute sale. Sale from all aspects; as for bartering, the aspects of buying and selling are equal. As for other consumables, they are under the ruling of dirhams. That is why they were made the origin in Al-Hidayah. And it was said regarding others: consideration is based on sale with dirhams.[1] All of this is what occurred to the mind quickly, so reflect upon it fairly and contemplatively. If you find something known or unknown, I have spared no effort in following the luminaries among the leaders of insight. And Allah is the Guide to the heights of thought.

[Urdu Section]: ...does, because this is the original form of sale. In exchange for items, there is a possibility for both substitutes to be price or sale; therefore, even the word 'sale' alone is sufficient to indicate this purpose, that in the Hadith, the word "man ba'a" (whoever sells) specifically refers to that sale which is for dirhams for the purpose of personal wealth and benefit.

Doubt and Answer: If someone says that, according to you, selling other consumables is also forbidden, then what is the weight of your statement that by reflecting on the word 'sale', it becomes known that sale is prohibited with dirhams? The answer is that the prohibition of sale with other consumables is subordinate to dirhams. It is not original; that is why in Al-Hidayah, dirhams alone were established as the origin. And concerning the rest, while analogizing them to it, it was said: 'Consideration is by sale with dirhams' (analogizing to the sale of dirhams).

[Footnote Section]: (Continuation of the footnote from the previous page) "And it is not sold[2]..." thus he pointed out that what is meant by 'sale' is that through which benefit is intended. [Urdu part]: ...is done, and in meat, the prevailing thing is that benefit is derived from it and it is not sold. So, this indicates that 'sale' refers only to that from which benefit is intended. (12 from him [the author], may his secret be sanctified). (T)

1. Al-Hidayah, Book of Sacrifices, Yusufi Press Lucknow, 4/448.
2. Ghayat al-Bayan.

Page 528 of 630

फतावा रिज़विया खंड 20

[अरबी खंड]: इसी कारण से, यह इसमें प्रचलित रूप है, और यह दिरहम के साथ होना चाहिए क्योंकि यह पूर्ण विक्रय (बय) है। सभी पहलुओं से विक्रय; जहाँ तक वस्तु-विनिमय (मुक़ायज़ा) का संबंध है, इसमें खरीदने और बेचने के दोनों पहलू समान होते हैं। जहाँ तक अन्य उपभोग्य सामग्रियों (मुस्तहलकात) का प्रश्न है, वे दिरहम के नियम के अधीन हैं। इसीलिए 'अल-हिदाया' में उन्हें मूल माना गया है। और अन्यों के संबंध में कहा गया है: विचार दिरहम के साथ विक्रय के आधार पर होता है।[1] यह सब वह है जो शीघ्रता से मन में आया, अतः निष्पक्ष और चिंतनशील होकर इस पर विचार करें। यदि आपको कुछ ज्ञात या अज्ञात मिले, तो मैंने अंतर्दृष्टि के नेताओं के बीच दिग्गजों का अनुसरण करने में कोई कसर नहीं छोड़ी है। और अल्लाह ही विचारों की ऊंचाइयों तक मार्गदर्शन करने वाला है।

[उर्दू खंड]: ...करता है क्योंकि विक्रय का यही असली रूप है। और वस्तुओं के विनिमय में तो दोनों विनिमेय वस्तुओं पर मूल्य और विक्रय दोनों होने की संभावना रहती है, इसलिए केवल शब्द 'बय' (विक्रय) भी इस उद्देश्य को दर्शाने के लिए पर्याप्त है कि हदीस में शब्द "मन बा'आ" (जिसने बेचा) से विशेष रूप से वही विक्रय अभिप्रेत है जो दिरहम के बदले अपने व्यक्तिगत धन और लाभ के लिए हो।

शंका और उसका उत्तर: यदि कोई कहे कि आपके अनुसार अन्य उपभोग्य वस्तुओं का बेचना भी मना है, तो आपके इस कथन का क्या मूल्य रह गया कि शब्द 'बय' पर विचार करने से पता चलता है कि विक्रय दिरहम के साथ निषिद्ध है? इसका उत्तर यह है कि अन्य उपभोग्य सामग्रियों के साथ विक्रय की मनाही दिरहम के ही अधीन होकर है। यह मौलिक रूप से नहीं है, इसीलिए 'अल-हिदाया' में दिरहम को ही मूल माना गया है। और शेष के संबंध में, उसी पर कयास (तुलना) करते हुए कहा गया: 'एतेबार बिल-बय बिल-दराहम' (दिरहम के विक्रय पर तुलना करते हुए)।

[फुटनोट खंड]: (पिछले पृष्ठ के हाशिये का शेष) "और उसे बेचा नहीं जाता[2]..." इस प्रकार उन्होंने संकेत दिया कि विक्रय से तात्पर्य वह है जिससे लाभ प्राप्त करना उद्देश्य हो। [उर्दू भाग]: ...किया जाता है और मांस में प्रबल यही है कि उससे लाभ प्राप्त किया जाता है और उसे बेचा नहीं जाता। तो

इससे संकेत मिला कि विक्रय से तात्पर्य केवल वही है जिससे लाभ प्राप्त करना उद्देश्य हो। (12 उनकी ओर से [लेखक], उनका रहस्य पवित्र हो)। (टी)

1. अल-हिदाया, किताबुल अज़हिया, युसुफ़ी प्रेस लखनऊ, 4/448।
2. ग़ायतुल बयान।

لذلك وهو الغالب فيه و ان يكون بالدراهم لانه البيع المطلق، والبيع من كل وجه اما المقايضة فتستوى فيه جهتا البيع والشراء اما سائر المستهلكات ففى حكم الدراهم، ولذا جعلها فى الهداية هى الاصل۔ وقال في سائر بن اعتبار بالبيع بالدراهم[1] هذا كله ما خطر بالبال مستعجلا فانعم الفكر منصفاً متأملا، فان وجدت شيئاً يعرف وينكر فلم آل جهدا فى اتباع الغرر من ائمة النظر والله الهادى الى عوال الفكر۔

کرتا ہے کیونکہ بیع کی یہی صورت اصلی ہے۔ اور اشیاء سے تبادلہ میں تو بدلین پر قیمت اور بیع دونوں ہونے کا احتمال رہتا ہے، اس لئے صرف لفظِ بیع بھی اس مقصد پر دلالت کرنے کے لئے کافی ہے کہ حدیث میں لفظ "من باع" سے خاص وہی بیع مراد ہے جو دراہم کے بدلے اپنے ذات کے تمول و انتفاع کے لئے ہو۔

شبہ اور اس کا جواب: اگر کوئی یہ کہے کہ دیگر مستہلکات سے بھی تو بقول آپ کے بیچنا منع ہے۔ تو آپ کے اس قول کا کیا وزن رہا کہ لفظ بیع پر غور کرنے سے معلوم ہو جاتا ہے کہ بیع ممنوع بالدراہم ہے۔ اس کا جواب یہ ہے کہ دیگر مستہلکات کے ساتھ بیع کی ممانعت دراہم کے ہی تابع ہو کر ہے۔ اصالۃً نہیں ، اسی لئے تو ہدایہ میں دراہم کو ہی اصل قرار دیا ہے۔ اور بقیہ کو اسی پر قیاس کرتے ہوئے فرمایا: اعتبار بالبیع بالدراھم (دراہم کی بیع پر قیاس کرتے ہوئے)۔

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) ولا يباع[2] اھ فأشار ان المراد بالبيع هو الذى يقصد به الانتفاع ۱۲ منه قدس سره۔ کیا جاتا ہے اور گوشت میں غالب یہی ہے کہ اس سے نفع حاصل کیا جاتا ہے اور اسے فروخت نہیں کیا جاتا اھ تو اس سے اشارہ ہوا کہ بیع سے مراد صرف وہ جس سے انتفاع مقصود ہو ۱۲ منہ قدس سرہ، (ت)

[1] الهداية كتاب الاضحيه مطبع يوسفى لكهنو ۴ / ۴۴۸ [2] غاية البيان

صفحہ ۵۲۸ از ۶۳۰

Fatawa Ridawiyya Volume 20

(Fine Note) I say: By this investigation, and praise be to Allah, the meaning of the statement in Al-Hidayah has become clear: "If one sells the skin and meat for dirhams or for something that cannot be benefited from except after consuming it, then give the price in charity." It means when one sells for the sake of personal benefit, not absolute selling. May Allah have mercy on him and benefit us with his blessings in this world and the hereafter. He first said that a tool used in the house can be made from it. Then he said, "There is no harm in purchasing something with it that is used in the house itself while it remains." Then he said, "And do not purchase something with it that cannot be benefited from except after consuming it." And he said in his reasoning, "By analogy to selling for dirhams." He said, "The meaning in it is that it is a disposal with the intention of accumulating wealth." Then he said, "If one sells the skin or meat..." etc. So all his speech, from start to finish, beginning and end, is about selling for the sake of personal benefit, not absolute selling. Otherwise, how could his statement "one should not purchase something with it that cannot be benefited from" be valid? For buying that for the purpose of charity is certainly permissible, and for this reason his statement "by analogy to selling for dirhams" is correct for what we have explained.

Explanation of the text of Al-Hidayah: Through our research, the meaning of the following statement from Al-Hidayah has become completely clear, and the reasoning of those who prohibit it has become invalid: "If the skin or meat is sold for dirhams or for such things from which benefit cannot be derived without consuming them, then give its price in charity." (1) In this passage, "selling" refers to selling for one's own self. Not absolutely, because first, he stated that a household item can be made from the skin, then he said that a thing which can be kept and benefited from __ can also be exchanged for it. So in these two issues, personal benefit is being discussed. After that, he says not to exchange it for such a thing that gets consumed in use. So this prohibition is also for the sale intended for personal use. Now he states the reason for the prohibition of this sale, that it is like selling for dirhams. So it is clear that by this, only that sale for dirhams is meant which is prohibited; selling in exchange for dirhams for charity is permissible. And further on, he states for this very reason that there is the meaning of accumulation of wealth (tamawwul) in it. So

this discourse from beginning to end loudly proclaims that by this sale, personal benefit is meant.

1. Al-Hidaya, Kitab al-Udhiya, Matba' Yusufi Lucknow, 3/448
2. Al-Hidaya, Kitab al-Udhiya, Matba' Yusufi Lucknow, 3/448
3. Al-Hidaya, Kitab al-Udhiya, Matba' Yusufi Lucknow, 3/448
4. Al-Hidaya, Kitab al-Udhiya, Matba' Yusufi Lucknow, 3/448
5. Al-Hidaya, Kitab al-Udhiya, Matba' Yusufi Lucknow, 3/448
6. Al-Hidaya, Kitab al-Udhiya, Matba' Yusufi Lucknow, 3/448
7. Al-Hidaya, Kitab al-Udhiya, Matba' Yusufi Lucknow, 3/448

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

(सुक्ष्म टिप्पणी) मैं कहता हूँ: इस शोध से, और अल्लाह का शुक्र है, अल-हिदाया के कथन का अर्थ स्पष्ट हो गया है: "यदि खाल और मांस को दिरहमों के बदले या ऐसी चीज़ों के बदले बेचा जाए जिनसे उनके उपभोग के बिना लाभ न उठाया जा सके तो उसकी कीमत दान कर दें।" इसका अर्थ यह है कि जब व्यक्तिगत लाभ के लिए बेचा जाए, न कि पूर्ण रूप से बेचने के लिए। अल्लाह उन पर दया करे और हमें उनके आशीर्वाद से इस लोक और परलोक में लाभान्वित करे। उन्होंने पहले कहा कि इससे घर में इस्तेमाल होने वाला औजार बनाया जा सकता है। फिर कहा, "इसमें कोई बुराई नहीं है कि इसके साथ ऐसी चीज़ खरीदी जाए जो घर में ही इस्तेमाल की जाए और बनी रहे।" फिर कहा, "और इसके साथ ऐसी चीज़ न खरीदी जाए जिससे उपभोग के बिना लाभ न उठाया जा सके।" और उन्होंने अपने तर्क में कहा, "दिरहमों के बदले बेचने की उपमा के आधार पर।" उन्होंने कहा, "इसमें अर्थ यह है कि यह धन संचय के इरादे से किया गया निपटान है।" फिर उन्होंने कहा, "यदि खाल या मांस को बेचा जाए..." आदि। अतः उनका पूरा भाषण, शुरुआत से अंत तक, आदि और अंत, व्यक्तिगत लाभ के लिए बेचने के बारे में है, पूर्ण बिक्री के बारे में नहीं। अन्यथा, उनका यह कथन "इसके साथ ऐसी चीज़ न खरीदी जाए जिससे लाभ न उठाया जा सके" कैसे मान्य हो सकता है? क्योंकि दान के उद्देश्य से उसे खरीदना निश्चित रूप से अनुमत है, और इसी कारण से उनका कथन "दिरहमों के बदले बेचने की उपमा के आधार पर" हमारे द्वारा बताई गई बात के लिए सही है।

हिदाया के पाठ की व्याख्या: हमारे इस शोध से हिदाया के निम्नलिखित कथन का अर्थ बिल्कुल स्पष्ट हो गया है और विरोधियों का तर्क गलत साबित हो गया है, "यदि खाल या मांस को दिरहम या ऐसी चीज़ों के बदले बेचा जाए जिनसे उन्हें खत्म किए बिना लाभ न उठाया जा सके तो उसकी कीमत सदक़ा (दान) कर दे।" (१) इस इबारत (पाठ) में बेचने से तात्पर्य स्वयं के लिए बेचना है। पूर्ण रूप से नहीं क्योंकि पहले उन्होंने यह फ़रमाया कि खाल से घरेलू काम के लिए कोई सामान बनाया जा सकता है, फिर कहा ऐसी चीज़ जिसे सुरक्षित रखकर उससे लाभ उठाया जाए __ उससे बदला भी जा सकता है। तो इन दो मसलों में व्यक्तिगत लाभ (इन्तेफ़ा-ए-ज़ाती) का ही वर्णन है। इसके बाद फ़रमाते हैं कि ऐसी चीज़ से न बदलें जो इस्तेमाल में खर्च हो जाए, तो यह मनाही भी व्यक्तिगत उपयोग वाली बिक्री के लिए ही हुई। अब इसी बिक्री की मनाही का कारण (इल्लत) बयान फ़रमाते हैं कि यह बिक्री दिरहम के बदले बेचने की तरह है। तो ज़ाहिर है कि इससे वही दिरहम के बदले बिक्री मुराद (तात्पर्य) होगी, जो वर्जित है। सदक़ा के लिए तो दिरहम के बदले बेचना जायज़ ही है। और आगे इसी

के लिए फ़रमाते हैं कि इसमें 'तमव्वुल' (धन संचय) का अर्थ है। तो यह कलाम (भाषण) शुरू से अंत तक ज़ोर-शोर से घोषणा कर रहा है कि इस बिक्री से तात्पर्य व्यक्तिगत लाभ है।

१ अल-हिदाया, किताब अल-उज़हिया, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ, ३/४४८ २ अल-हिदाया, किताब अल-उज़हिया, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ, ३/४४८ ३ अल-हिदाया, किताब अल-उज़हिया, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ, ३/४४८ ४ अल-हिदाया, किताब अल-उज़हिया, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ, ३/४४८ ५ अल-हिदाया, किताब अल-उज़हिया, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ, ३/४४८ ६ अल-हिदाया, किताब अल-उज़हिया, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ, ३/४४८ ७ अल-हिदाया, किताब अल-उज़हिया, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ, ३/४४८

पृष्ठ ५२९ का ६३०

(تنبیه نفیس) اقول: وبهذا التحقیق استبان والحمد لله معنی قول الهدایة "لو باع الجلد واللحم بالدراهم اوبما لا ینتفع به الابعاد استهلاکه تصدق بثمنه ۱ " اهـ فأنها معناه اذا باع بها لاجل الانتفاع لا البیع بها مطلقاً فأنہ رحمہ الله تعالٰی ونفعنا ببرکاتہ في الاولی والاخری قال اولا یعمل منہ آلة تستعمل في البیت ۲ ثم قال "ولا باس بان یشتری به ماینتفع به في البیت بعینہ مع بقائہ ۳ ثم قال "ولا یشتری به مالا ینتفع به الا بعد استهلاکہ ٤ وقال في تعلیلہ "اعتبارا بالبیع بالدراهم ٥ قال "والمعنی فیہ انه تصرف علی قصد التمول ٦ " ثم قال " ولو باع الجلد او اللحم ۷ " الخ فکلامہ کلہ بدوہ وثناؤہ وفتحہ وانتهاؤہ في البیع لاجل الانتفاع، لا مطلق البیع، فکیف ولو ارید المطلق لما ساغ قولہ " ولا یشتری به مالا ینتفع به " الخ فان شراء ذلک لاجل التصدق جائز قطعاً و لها صح قولہ "اعتبارا بالبیع بالدراهم" لمثل مابینا

عبارت ہدایہ کی تشریح: ہماری اس تحقیق سے ہدایہ کے مندرجہ ذیل قول کے معنی بالکل واضح ہو گئے اور مانعین کا استدلال باطل ہوگیا ، "اگر جلد یا گوشت کو دراہم یا ایسی چیزوں کے ساتھ بیچا جنھیں ختم کئے بغیر ان سے انتفاع نہ ہوسکے تو اس کی قیمت صدقہ کرے" (۱) اس عبارت میں بیچنے سے مراد اپنی ذات کے لئے بیچنا ہے۔ مطلقاً نہیں کیونکہ پہلے انھوں نے یہ فرمایا کہ کھال سے گھریلو کام کے لئے کوئی سامان بنایا جا سکتا ہے پھر کہا ایسی چیز جسے باقی رکھ کر اس سے فائدہ اٹھایا جائے __ اس سے بدل بھی سکتے ہیں تو ان دو مسئلوں میں انتفاع ذاتی ہی کا بیان ہے اس کے بعد فرماتے ہیں کہ ایسی چیز سے نہ بدلیں جو استعمال میں خرچ ہو جائے، تو یہ ممانعت بھی ذاتی استعمال والی ہی بیع کے لیے ہوئی، اب اسی بیع کی ممانعت کی علت بیان فرماتے ہیں کہ یہ بیع بالدراہم کی طرح ہے۔ تو ظاہر ہے کہ اس سے وہی بیع بالدراہم مراد ہوگی، جو ممنوع ہے صدقہ کے لئے تو دراہم کے عوض بیچنا جائز ہی ہے۔ اور آگے اسی کے لئے

فرماتے ہیں کہ اس میں معنی تمول ہے تو یہ کلام ابتداء سے انتہاء تک پکار پکار کر اعلان کر رہا ہے کہ اس بیع سے مراد ذاتی انتفاع

١ الهدايه كتاب الاضحيه مطبع يوسفى لكهنؤ ٣/ ٤٤٨ ٢ الهدايه كتاب الاضحيه مطبع يوسفى لكهنؤ ٣/ ٤٤٨ ٣ الهدايه كتاب الاضحيه مطبع يوسفى لكهنؤ ٣/ ٤٤٨ ٤ الهدايه كتاب الاضحيه مطبع يوسفى لكهنؤ ٣/ ٤٤٨ ٥ الهدايه كتاب الاضحيه مطبع يوسفى لكهنؤ ٣/ ٤٤٨ ٦ الهدايه كتاب الاضحيه مطبع يوسفى لكهنؤ ٣/ ٤٤٨ ٧ الهدايه كتاب الاضحيه مطبع يوسفى لكهنؤ ٣/ ٤٤٨

Fatawa-e-Razvia Volume 20

[Left Column - Arabic Text] And his reasoning that it is "an action with the intention of accumulating wealth" is invalid. For not every sale for dirhams is such that this description fits it, as we have previously established through research. His statement "Even if he sold the hide, etc." is merely an offshoot of that specific issue; therefore, it does not mean anything other than what was intended by it. It is as if when he explained its impermissibility, a question arose: if this is not permissible, then what should one who has done it do? He replied that he should give its price in charity. Then another question arose: your statement implies the validity of the sale, so how does it align with the Hadith: "Whoever sells the hide of his sacrificial animal, there is no sacrifice for him"[1]? He answered that "the Hadith only indicates the dislike (karahah) of the sale; as for the sale itself, it is valid because of the existence of ownership and the ability to deliver it"[2]. This is another proof that the discussion is not about the absolute sale for dirhams, for selling it for the purpose of charity is not disliked at all. This has been explained by our master, the learned scholar Al-Ala'i, the author of Al-Durr, where he stated after the words of Al-Mawla Al-Ghazzi (may Allah Almighty have mercy on both): "He should give its price in charity, the implication of which is the validity of the sale."

[Right Column - Urdu Text] This refers to a specific sale, not an absolute sale; otherwise, these statements of his would have no meaning: "that from which no benefit can be derived" considering it as a sale for dirhams (by analogy with selling for dirhams) and "it is an action with the intention of accumulating wealth." Following this, the contentious statement of the author of Al-Hidayah, "If the hide and meat etc.," how can its meaning be an absolute sale? It is branched off from this very ruling. It is as if someone asked: "The sale for dirhams for personal gain was impermissible; now, what should be done with the money obtained from it?" He replied: "That is impure wealth (mal-e-khabeeth). Giving it in charity is obligatory." On this, as if someone then asked: "From your ruling 'this is impure wealth,' it appears that the sale took place but was corrupt (fasid), yet from the blessed Hadith 'there is no sacrifice for him,' it seems that the sale is void (batil)." So he answered in this way: "The Hadith only indicates dislike (karahah)," meaning invalidity is not proven even by the Hadith; the intended meaning is only dislike. This is because all the elements of a sale are present: the animal belongs to the seller, and he can give possession to the buyer. Therefore, the sale did occur, but with the intention of accumulating wealth and the lack of remaining as a substitute.

1 Al-Mustadrak al-Hakim, Kitab al-Tafsir (Tafsir of Surah al-Hajj), Dar al-Fikr Beirut 2/390. 2 Al-Hidayah, Kitab al-Udhiya, Matba' Yusufi Lucknow 4/448.

फ़तावा-ए-रज़विया खंड 20

[बायाँ कॉलम - अरबी पाठ] और उनका यह तर्क देना कि यह "धन संचय के इरादे से किया गया कार्य" है, अमान्य है। क्योंकि दिरहम के बदले हर बिक्री वैसी नहीं होती जैसा कि हमने पहले शोध के माध्यम से स्थापित किया है। उनका कथन "भले ही उसने खाल बेच दी हो, आदि" केवल उसी विशेष मुद्दे की एक शाखा है; इसलिए, इसका अर्थ उससे अलग कुछ नहीं है जो इसके द्वारा अभिप्रेत था। ऐसा लगता है कि जब उन्होंने इसकी अपरिहार्यता स्पष्ट की, तो एक प्रश्न उठा: यदि यह अनुमत नहीं है, तो जिसने इसे किया है उसे क्या करना चाहिए? उन्होंने उत्तर दिया कि उसे इसकी कीमत दान (सदक़ा) में दे देनी चाहिए। फिर एक और प्रश्न उठा: आपके इस कथन से बिक्री की वैधता का पता चलता है, तो यह इस हदीस के साथ कैसे मेल खाता है: "जिसने अपने कुर्बानी के जानवर की खाल बेची, उसके लिए कोई कुर्बानी नहीं है"[1]? उन्होंने उत्तर दिया कि "हदीस केवल बिक्री की नापसंदगी (कराहियत) को दर्शाती है; जहाँ तक बिक्री का सवाल है, वह स्वामित्व के अस्तित्व और सुपुर्दगी की क्षमता के कारण वैध है"[2]। यह एक और प्रमाण है कि चर्चा दिरहम के बदले पूर्ण बिक्री के बारे में नहीं है, क्योंकि दान के उद्देश्य से इसे बेचना बिल्कुल भी नापसंद नहीं है। इसे हमारे स्वामी, विद्वान अल-अलाई, अल-दुर्र के लेखक ने स्पष्ट किया है, जहाँ उन्होंने अल-मौला अल-ग़ज़ी (अल्लाह सर्वशक्तिमान उन दोनों पर दया करे) के शब्दों के बाद कहा: "वह इसकी कीमत दान कर दे, जिसका अर्थ बिक्री की वैधता है।"

[दायाँ कॉलम - उर्दू पाठ] यह एक विशिष्ट बिक्री को संदर्भित करता है, न कि पूर्ण बिक्री को; अन्यथा उनके इन कथनों का कोई अर्थ नहीं होता: "जिससे कोई लाभ प्राप्त नहीं किया जा सकता" दिरहम के लिए बिक्री के विचार से (दिरहम के लिए बिक्री के साथ तुलना करते हुए) और "यह धन संचय के इरादे से किया गया कार्य है।" इसके बाद हिदाया के लेखक का यह विवादास्पद बयान, "यदि खाल और मांस आदि", तो इसका अर्थ पूर्ण बिक्री कैसे हो सकता है? यह इसी नियम की एक शाखा है। मानो किसी ने पूछा हो: "व्यक्तिगत लाभ के लिए दिरहम के बदले की गई बिक्री तो नाजायज थी; अब उससे प्राप्त धन का क्या किया जाए?" उन्होंने उत्तर दिया: "वह मल-ए-खबीस (अशुद्ध धन) है। उसे दान करना अनिवार्य है।" इस पर, जैसे कि किसी ने फिर पूछा: "आपके हुक्म 'यह मल-ए-खबीस है' से यह पता चलता है कि बिक्री हुई लेकिन वह फासिद (दूषित) थी, जबकि धन्य हदीस 'उसके लिए कोई कुर्बानी नहीं' से ऐसा लगता है कि बिक्री बातिल (अमान्य) है।" तो उन्होंने इस तरह उत्तर दिया: "हदीस केवल कराहियत (नापसंदगी) का संकेत देती है," यानी हदीस से भी अमान्यता सिद्ध नहीं

होती; अभिप्रेत अर्थ केवल नापसंदगी ही है। क्योंकि बिक्री के सभी तत्व मौजूद हैं: जानवर बेचने वाले का है, और वह खरीदार को कब्जा भी दिला सकता है। इसलिए, बिक्री तो हो गई, लेकिन धन संचय के इरादे और विकल्प के शेष न रहने के कारण।

---

1 अल-मुस्तदरक अल-हाकिम, किताब अल-तफ़सीर (तफ़सीर सूरह अल-हज्ज), दार अल-फ़िक्र बेरूत 2/390। 2 अल-हिदाया, किताब अल-उधिया, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ 4/448।

[بایاں کالم - عربی عبارت] وبطل تعلیله بأنه "تصرف علی قصد التمول" فلیس کل بیع بالدراهم مما یصدق علیه ذلك کما اسلفنا تحقیقه ۔ وقوله "ولو باع الجلد الخ" انما هو متفرع علی تلك المسئلة فلا یراد به الاما أرید بها ، کأنه لما بین عدم جوازه نشاء السؤال فقیل اذا لم یجز هذا ۔ فان فعله فاعل فما ذا علیه ۔ فاجاب بأنه یتصدق بثمنه ثم نشاء السؤال بأن قولکم هذا یفید صحة البیع فکیف بحدیث "من باع جلد اضحیته فلا اضحیة له" ۱ فاجاب "بأنه الحدیث ۔ انما یفید کراهة البیع اما البیع جائز لقیام الملك والقدرة علی التسلیم ۲ اهـ" وهذا دلیل آخر علی ان لیس کلام في مطلق البیع بالدراهم ، فان البیع بها لاجل التصدق لا یکره اصلاً ، وقد بین هذا ، فابین من هنأ مولانا العلامة العلائی صاحب الدر حیث قال بعد قوله المولی الغزی رحمهما الله تعالی "تصدق بثمنه اه مفاده صحة البیع"

[دایاں کالم - اردو عبارت] والی بیع ہے مطلقاً بیع نہیں، ورنہ حضرت کی ان عبارتوں کے کوئی معنٰی نہ ہوں گے "مالا ینتفع به" (جس سے نفع نہ اٹھایا جاسکے) اعتباراً بالبیع بالدراهم (بیع بالدراہم پر قیاس کرتے ہوئے) وانه تصرف علی قصد التمول (یہ تمول کی نیت سے تصرف ہوا) اور اسی کے بعد صاحبِ ہدایہ کی یہ متنازع عبارت "اگر جلد اور گوشت الخ" تو اس کا مطلب مطلقاً بیع کیسے ہوسکتا ہے ، یہ تواسی حکم پر متفرع ہے ، گویا کسی نے پوچھا کہ ذاتی اغراض کے لئے جو بیع بالدراہم ہوئی وہ تو ناجائز ہوئی ، اب جو پیسہ اس سے حاصل ہوا کیا کیا جائے ، تو فرمایا وہ مالِ خبیث ہے۔ اس کا صدقہ واجب ہے۔ اس پر گویا پھر کسی نے پوچھا آپ کے حکم "یہ مالِ خبیث ہے" سے یہ پتہ چلتا ہے کہ بیع ہوئی مگر فاسد ، اور حدیثِ مبارک "لا اضحیة له" سے یہ اندازہ ہوتا ہے کہ یہ بیع باطل ہے۔ تو اس کا جواب اس طرح دیا کہ "الحدیث انما یفید الکراهة" یعنی حدیث سے بھی بطلان ثابت نہیں، مراد کراہت ہی ہے، کیونکہ بیع کے تو تمام ارکان پائے گئے کہ

جانور بیچنے والے کی ملک ہے۔ اور مشتری کو اس پر قبضہ بھی دلا سکتا ہے۔ اس لئے بیع تو ہوگئی، مگر قصدِ تمول اور عدم بقائے بدل

---

۱ المستدرك للحاكم كتاب التفسير (تفسير سورة الحج) دارالفكر بيروت ۲ / ۳۹۰ ۲ الهداية كتاب الاضحيه مطبع يوسفى لكهنؤ ۴ / ۴۴۸

Fatawa Rizvia, Volume 20

[Left Column - Arabic/Urdu Mix] ...with dislike. According to the second [opinion], it is void (batil) because it is like a waqf - Mujtaba. [1] Thus, it is explicitly stated that the wording of Tanwir, like Hidayah: "give its price in charity" (tassadaqa bi-thamanihi) implies the dislike of the sale. It is impossible for the discourse to be about general sale for dirhams; rather, it is only about the disliked form, which is mentioned in his saying "it should not be used to buy something of no benefit" up to his saying "disposal with the intention of acquiring wealth (tamawwul)." [2] One of the clearest proofs for this as well is the reasoning in Al-Kafi Sharh Al-Wafi for the issue in Al-Hidayah, where it says: "Because the meaning of acquiring wealth (tamawwul) has fallen away from the sacrificial animal. If it is turned into wealth through sale, the act of worship shifts to its substitute, so charity becomes obligatory." [3] This indicates that the discourse is only about the case of acquiring wealth and nothing else. Therefore, the description of the issue in At-Tabyin, Majma' al-Anhur, and other noble books appeared with the wording: "He should not sell it..."

[Right Column - Urdu] ...became void (fasid) because of that. (2) This subsequent statement of the author of Al-Hidayah is also proof of the fact that by "sale" (bai') he does not mean a general sale for dirhams, because everyone considers selling for the purpose of charity (tasadduq) to be permissible. (3) From here, the meaning of the statement of the author of "Durr-e-Mukhtar" also becomes clear, which he mentioned in the explanation (sharh) of Imam Ghazzi's statement "tassadaqa bi-thamanihi." Its essence is that such a sale is permissible but irregular (fasid). However, Qazi Abu Yusuf (may Allah have mercy on him) treated this animal like an endowment (waqf) and declared its sale null and void (batil). This text explicitly states that the word "tassadaqa bi-thamanihi" in Tanwir is exactly like the phrase "tassadaqa bi-thamanihi" in Hidayah. Whatever meaning applies there also applies to the text in Tanwir. So, in this situation, it is impossible for general sale to be intended by this phrase; rather, it means the same thing as intended in the Hidayah text from "it should not be used to buy something of no benefit" to "disposal with the intention of acquiring wealth (tamawwul)." (4) On this point, there is an even clearer indication from Al-Kafi Sharh Al-Wafi. He states:

[Footnotes] 1. Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Uzhia, Mujtabai Press, Delhi, 2/234 2. Al-Hidayah, Kitab al-Uzhia, Yusufi Press, Lucknow, 4/448 3. Al-Kafi Sharh Al-Wafi

फ़तावा रज़विया, खंड २०

[बायां कॉलम - अरबी/उर्दू] ...कराहियत के साथ। और दूसरे (इमाम) के अनुसार यह बातिल (अमान्य) है क्योंकि यह वक़्फ़ की तरह है - मुज्तबा। [१] अतः यह स्पष्ट रूप से कहा गया है कि तन्वीर का कथन हिदाया की तरह है: "उसकी कीमत दान कर दो" (तसद्दुक़ बि-थ़मनिही) बिक्री की नापसंदगी (कराहियत) को दर्शाता है। यह संभव नहीं है कि यहाँ सामान्य रूप से रुपयों के बदले बिक्री की बात हो रही हो, बल्कि यह केवल उस नापसंद रूप के बारे में है, जिसका उल्लेख उनके इस कथन में है: "इसका उपयोग ऐसी चीज़ खरीदने के लिए नहीं किया जाना चाहिए जिससे कोई लाभ न हो" से लेकर "धन कमाने के इरादे से निपटान (तसर्रुफ़)" तक। [२] इस पर सबसे स्पष्ट प्रमाणों में से एक अल-काफ़ी शरह अल-वाफ़ी में हिदाया के मुद्दे के लिए दिया गया तर्क है: "क्योंकि बलिदान के जानवर से धन कमाने (तमुव्वुल) का उद्देश्य समाप्त हो गया है। यदि बिक्री के माध्यम से उसे धन में बदला जाता है, तो इबादत उसके बदले पर स्थानांतरित हो जाती है, इसलिए दान अनिवार्य हो जाता है।" [३] इससे यह ज्ञात होता है कि यह चर्चा केवल धन कमाने (तमुव्वुल) की स्थिति के बारे में है और कुछ नहीं। इसीलिए अत-तब्यीन, मजमा अल-अन्हुर और अन्य श्रेष्ठ पुस्तकों में इस मुद्दे का वर्णन इन शब्दों के साथ आया है: "वह इसे न बेचे..."

[दायां कॉलम - उर्दू] ...की वजह से फ़ासिद (दूषित) हुई। (२) साहिब-ए-हिदाया का यह बाद वाला कलाम (कथन) भी इस बात की दलील है कि 'बैअ' (बिक्री) से उनकी मुराद मुतलकन (पूर्णतः) बैअ-बिल-दराहम (रुपयों के लिए बेचना) नहीं है क्योंकि तसद्दुक़ (दान) के लिए बेचने को तो सभी जाइज़ कहते हैं। (३) यहीं से 'साहिब-ए-दुर्र-ए-मुख़्तार' के कलाम का मतलब भी वाज़ेह (स्पष्ट) हो गया जो उन्होंने इमाम ग़ज़ी के क़ौल "तसद्दुक़ बि-थ़मनिही" की शरह (व्याख्या) में फ़रमाया है। इसका मफ़ाद (अर्थ) यह है कि ऐसी बैअ जाइज़ है मगर फ़ासिद है। अलबत्ता क़ाज़ी अबू यूसुफ़ (रहमतुल्लाह अलैह) ने इस जानवर को वक़्फ़ की तरह क़रार देकर इसकी बैअ को बातिल क़रार दिया। इस इबारत में इस बात की सराहत (स्पष्टता) है कि 'तन्वीर' का लफ़्ज़ 'तसद्दुक़ बि-थ़मनिही' बिल्कुल 'हिदाया' की इबारत 'तसद्दुक़ बि-थ़मनिही' की तरह है। जो मतलब उसका है वही 'तन्वीर' की इबारत का भी है। तो ऐसी सूरत में मुहाल (असंभव) है कि इस इबारत में मुतलक़ बैअ मुराद हो, बल्कि वही मुराद है जो हिदाया की इबारत "ला युश्तरा बिही माला युन्तफ़ऊ" से 'तसर्रुफ़ अला क़सद-ए-तमुव्वुल' तक में मुराद है। (४) इस मक़सद पर इससे भी वाज़ेह दलालत 'काफ़ी शरह वाफ़ी' की है। वह फ़रमाते हैं:

[पाद टिप्पणियाँ] १. दुर्र-ए-मुख़्तार, किताबुल उज़हिया, मुज्तबाही प्रेस, दिल्ली, २/२३४ २. अल-हिदाया, किताबुल उज़हिया, यूसुफ़ी प्रेस, लखनऊ, ४/४४८ ३. अल-काफ़ी शरह अल-वाफ़ी

[بایاں کالم] مع الکراھة ۔ و عن الثانی باطل لانه کالوقف مجتبیٰ [1] اھ۔ فقد نص ان قول التنویر کالھدایة تصدق بثمنہ "یفید کراھة البیع فبحال ان یکون الکلام فی مطلق البیع بالدراھم، بل فی الصورة المکروھة فقط، وھی المارة فی قولہ "لایشتری به مالا ینتفع به" الی قولہ "تصرف علی قصد التمول [2] ومن اوضح الدلائل علی ذلك ایضاً تعلیل الکافی شرح الوافی لمسئلة الھدایة بقولہ "لان معنی التمول سقط عن الاضحیة فاذا تمولھا بالبیع انتقلت القربة الی بدلہ فوجب التصدق [3] اھ۔ فافاد ان الکلام انما ھو فی صورة التمول لاغیر، ولذا جاء تصویر المسئلة فی التبیین ومجمع الانھر وغیرھما من الاسفار الغر بلفظہ "لایبیعہ

[دایاں کالم] کی وجہ سے فاسد ہوئی (۲) صاحب ہدایہ کا یہ بعد والا کلام بھی اس بات کی دلیل ہے کہ بیع سے ان کی مراد مطلقاً بیع بالدراہم نہیں کیونکہ تصدق کے لئے بیچنے کو تو سبھی جائز کہتے ہیں۔ (۳) یہیں سے "صاحب در مختار" کے کلام کا مطلب بھی واضح ہو گیا جو انہوں نے امام غزی کے قول "تصدق بثمنہ" کی شرح میں فرمایا ہے اس کا مفاد یہ ہے کہ ایسی بیع جائز ہے مگر فاسد ہے البتہ قاضی ابو یوسف رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ نے اس جانور کو وقف کی طرح قرار دے کر اس کی بیع کو باطل قرار دیا، اس عبارت میں اس بات کی صراحت ہے کہ تنویر کا لفظ تصدق بثمنہ بالکل ہدایہ کی عبارت تصدق بثمنہ کی طرح ہے۔ جو مطلب اس کا ہے وہی تنویر کی عبارت کا بھی ہے۔ تو ایسی صورت میں محال ہے کہ اس عبارت میں مطلق بیع مراد ہو بلکہ وہی مراد ہے جو ہدایہ کی عبارت "لا یشتری بہ مالا ینتفع" سے تصرف علی قصد التمول تک میں مراد ہے۔ (۴) اس مقصد پر اس سے بھی واضح دلالت کافی شرح وافی کی ہے۔ وہ فرماتے ہیں:

[حواشی] [1] در مختار کتاب الاضحیہ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۳۴ [2] الھدایہ کتاب الاضحیہ مطبع یوسفی لکھنؤ ۴/ ۴۴۸ [3] الکافی شرح الوافی

Volume 20

[Column 1 - Arabic] ...with dirhams for himself and his family, they have clarified the objective and removed doubts. This is the fourth proof for what I mentioned. And the fifth is the odd number (Witr), and Allah loves the odd number. Indeed, the quotation of the words of 'Al-Tabyin' in 'Al-Hindiyya', then it says, "and likewise in Al-Hidaya and Al-Kafi", end of quote. Thus, he clearly expressed through its contents that the meaning of the words of Al-Tabyin and Al-Hidaya is the same.

[Column 2 - Urdu] "The meaning of monetization (wealth accumulation) is negated from the sacrificial animal. But when it was sold with the intention of monetization, i.e., earning money, it was no longer considered a sacrifice (Udhiya), so giving its price in charity (Sadaqah) becomes mandatory."

So they explicitly stated that the ruling of prohibition is in the case of wealth accumulation, not in any other case. Therefore, this issue was described in books like Tabyin, Majma' al-Anhur, etc., as follows:

"One should not sell the skin for dirhams for himself and his children."

So they didn't leave even a strap (meaning they left no stone unturned); this was the fourth proof.

(5) And fifthly, the statement of the author of Al-Hindiyya where he quoted the author of Al-Tabyin and said: "This issue is the same in Al-Hidaya and Al-Kafi etc.", so they testified wholeheartedly that the meaning of the passages in Al-Tabyin and Al-Hidaya is the same.

[Column 1 - Arabic] Then after some time, when Allah (Glorified and Exalted) graced His weak servant with the purchase of 'Ghāyat al-Bayān Sharḥ al-Hidāyah' by Al-`Allāmah al-Atqānī (may Allah have mercy on him), I saw that he explained his words in a way that left no room for doubt, saying: "He means that the sanctity (nearness) is lost from the skin due to its sale, even though the purpose of sacrifice is devoid of the meaning of monetization. Thus, when it was sold for dirhams, giving it in charity became mandatory so that monetization doesn't result from any part of the sacrifice or its substitute." Thus, he informed, like Al-Kafi and others, that the thing prohibited is...

[Column 2 - Urdu] Following this, I was blessed with the opportunity to consult 'Ghāyat al-Bayān' by 'Allāmah Atqānī (may Allah have mercy on him). He completely

cleared all clouds of doubt, stating: "The meaning of the phrase in Al-Hidāyah is that after selling the skin, the sanctity and reward associated with it cease to exist, whereas the purpose of earning or acquiring money is absent from sacrifice. Therefore, when it was sold for dirhams, giving it in charity became mandatory so that no form of wealth accumulation arises from the sacrifice or its compensation."

So he also, like Al-Kafi, made this matter clear...

---

1. Tabyīn al-Ḥaqāʾiq, Kitāb al-Aḍḥiyyah, Al-Maṭbaʿah al-Kubrā al-Amīriyyah, Bulaq, Egypt, 6/8.
2. Fatāwā Hindiyyah, Al-Bāb al-Sādis, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/301.
3. Ghāyat al-Bayān.

जिल्द २०

[कॉलम १ - अरबी] ...स्वयं और अपने परिवार के लिए दिरहम के बदले, तो उन्होंने उद्देश्य स्पष्ट कर दिया और भ्रम दूर कर दिया। यह मेरे द्वारा उल्लेखित विषय के लिए चौथा प्रमाण है। और पांचवां विषम (वित्र) है और अल्लाह विषम संख्या को पसंद करता है। वास्तव में 'अल-हिन्दिया' में 'अल-तबईन' के शब्दों का उद्धरण, फिर कहा गया "और इसी तरह अल-हिदाया और अल-काफ़ी में", समाप्त। तो उन्होंने इसकी विषय-वस्तु से स्पष्ट कर दिया कि तबईन और हिदाया के शब्दों का अर्थ एक ही है।

[कॉलम २ - उर्दू] "कुर्बानी के जानवर में धन संचय (तमव्वुल) के अर्थ का निषेध होता है। लेकिन जब इसे धन संचय यानी पैसा कमाने की नीयत से बेचा गया, तो अब वह कुर्बानी (अज़िया) की स्थिति से बाहर हो गया, तो अब उसका दान (सदक़ा) अनिवार्य होगा।"

तो उन्होंने स्पष्ट रूप से उल्लेख कर दिया कि निषेध का हुक्म धन संचय की स्थिति में है, किसी और स्थिति में नहीं। इसलिए इस मसले को तबईन, मजमा अल-अन्हुर आदि किताबों में इस तरह बयान किया गया है:

"खाल को अपने और बाल बच्चों के लिए दिरहम के बदले न बेचे।"

तो उन्होंने कोई कसर नहीं छोड़ी (तस्मा भी नहीं छोड़ा); यह चौथा प्रमाण था।

(५) और पांचवीं बात हिन्दिा के लेखक का यह बयान कि उन्होंने तबईन के लेखक के शब्दों को उद्धृत करते हुए कहा: "यह मसला इसी तरह हिदाया और काफ़ी आदि में है," तो उन्होंने खुलकर गवाही दे दी कि तबईन और हिदाया की इबारत का मतलब एक ही है।

[कॉलम १ - अरबी] फिर कुछ समय बाद, जब अल्लाह (सुभानहु व ताला) ने अपने कमजोर बंदे पर अल्लामा अतक़ानी (रहमतुल्लाह अलैह) द्वारा रचित 'ग़ायत अल-बयान शरह अल-हिदाया' खरीदने की कृपा की, तो मैंने देखा कि उन्होंने उनके शब्दों की ऐसी व्याख्या की कि भ्रम की कोई गुंजाइश नहीं रही, जहाँ उन्होंने कहा: "इसका अर्थ यह है कि खाल बेचने के कारण उसकी पवित्रता (कुर्बत) समाप्त हो गई, यद्यपि कुर्बानी से धन संचय का अर्थ हटा हुआ होता है। अतः जब इसे दिरहम के बदले बेचा गया, तो इसका दान करना अनिवार्य हो गया, ताकि कुर्बानी के किसी हिस्से या उसके बदले से धन संचय न हो।" अतः उन्होंने 'काफ़ी' और अन्य की तरह सूचित किया कि निषिद्ध चीज़...

[कॉलम २ - उर्दू] इसके बाद अल्लामा अतक़ानी (रहमतुल्लाह अलैह) की 'ग़ायत अल-बयान' देखने का सौभाग्य प्राप्त हुआ, तो उन्होंने भ्रम के सारे बादलों का सफाया कर दिया। वे फरमाते हैं: "हिदाया की इबारत का मतलब यह है कि खाल की बिक्री के बाद उससे पवित्रता और पुण्य (सवाब) का अर्थ समाप्त हो गया, जबकि कुर्बानी से धन कमाने और पैसा हासिल करने का उद्देश्य अनुपस्थित होता है। तो जब दिरहम से इसे बेच दिया गया, तो इसका दान (सदक़ा) अनिवार्य है ताकि कुर्बानी या उसके बदले से किसी भी प्रकार का धन संचय (तमव्वुल) आवश्यक न हो जाए।"

तो उन्होंने भी 'काफ़ी' की तरह यह बात साफ़...

---

1. तबईन अल-हक़ा'इक़, किताब अल-अज़िया, अल-मतबआ अल-कुब्रा अल-अमीरिया, बुलाक, मिस्र, 6/8।
2. फ़तावा हिन्दिया, अल-बाब अस-सादिस, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 5/301।
3. ग़ायत अल-बयान।

पृष्ठ 532 का 630

جلد ۲۰

بالدراہم علی نفسہ وعیالہ، فقد اوضحوا المرام، وازاحوا الاوہام ہذا الدلیل رابع علی ماذکرت۔ والخامس الموتر واللہ یحب الوتر، ان نقل کلام التبیین فی الہندیۃ ثم قال "وہکذا فی الہدایۃ و الکافی" اہ فقد افصح بما فیہ ان معنی کلام التبیین والہدایۃ واحد۔

"قربانی کے جانور سے تمول کے معنی کی نفی ہوتی ہے۔ لیکن جب اس کو تمول یعنی کسب زر کی نیت سے بیچا تو اب پھر وہ اضحیہ سے نکل گیا، تو اب اس کا صدقہ واجب ہوگا"

تو انھوں نے تو نص ہی کر دیا کہ ممانعت کا حکم صورت تمول میں ہے۔ کسی اور صورت میں نہیں، اس لئے اس مسئلہ کو تبیین، مجمع الانہر وغیرہ کتابوں میں اس طرح بیان کیا گیا:

"کھال کو اپنے اور بال بچوں کے لئے دراہم کے عوض نہ بیچے۔"

تو انھوں نے تو تسمہ ہی لگانہ چھوڑا، یہ چوتھی دلیل تھی۔

(۵) اور پانچویں صاحب ہندیہ کا یہ کلام کہ انھوں نے صاحب تبیین کے کلام کو نقل کر کے فرمایا: "یہ مسئلہ اسی طرح ہدایہ اور کافی وغیرہ میں ہے" تو انھوں نے تو منہ بھر کر گواہی دے دی کہ صاحب تبیین اور ہدایہ کی عبارت کا مطلب ایک ہی ہے۔

ثم بعد زمان لما من سبحنہ و تعالی علی عبدہ الضعیف بشراء غایۃ البیان شرح الہدایۃ للعلامۃ الاتقانی رحمہ اللہ تعالیٰ، رأیتہ شرح کلامہ بمالم یبق للوہم مجالا، حیث قال یرید بہ ان القربۃ فاتت عن الجلد بما باعہ ولکن الاضحیۃ ساقط عنہا معنی التمول، فلما باعہ بالدراہم وجب علیہ التصدق بہا، لئلا یلزم التمول بشیئ من الاضحیۃ او بدلہا فافاد کالکافی وغیرہ ان المنہی عنہ

اس کے بعد غایۃ البیان علامہ اتقانی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ دیکھنے کی توفیق ہوئی تو انھوں نے تو اوہام کے سارے بادلوں کا صفایا کردیا فرماتے ہیں: "ہدایہ کی عبارت کا مطلب یہ ہے کہ کھال کی بیع کے بعد اس سے قربت اور ثواب ہونے کے معنی ختم ہو گئے حالانکہ قربانی سے کسب زر اور حصول زر کی غرض ساقط ہے۔ تو جب دراہم سے اس کو بیچ دیا تو اس کا صدقہ واجب ہے تاکہ قربانی یا اس کے معاوضہ سے کسی قسم کا تمول نہ لازم آئے"

تو انھوں نے بھی کافی کی طرح یہ بات صاف

---

1 تبیین الحقائق کتاب الاضحیۃ المطبعۃ الکبریٰ الامیریہ بولاق مصر ۶/ ۸ 2 فتاویٰ ہندیہ الباب السادس نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۰۱ 3 غایۃ البیان

Volume 20 Fatawa Rizvia

[Arabic Column] It is the sale for seeking wealth. He added that the intended meaning is a sale that nullifies the act of worship (qurba), so a sale performed to establish an act of worship is excluded, because it does not nullify it but rather achieves it, as it is an act of drawing near (taqarrub) and not seeking wealth (tamawwul). Thus, the correct path became clear and doubt was removed. Praise be to Allah in every matter. This is how investigation should be when success assists, and from the Almighty Master is the guidance of the path. It has become clear by the grace of Allah, the Exalted and Sublime, that selling for dirhams is not something prohibited absolutely when it is on the path of seeking wealth, and it is that which causes impurity, and upon it branches the obligation of giving charity. However, if he sold it to spend on acts of worship, then that is permissible and like other forms of worship, absolutely; then there is no restriction in any part of it. Based on that, I have given fatwa more than once and wrote a detailed fatwa on it when I was asked about it on the ninth day remaining of Dhu al-Hijjah in the year 1305 from the migration of the one but for whom the five prayers would not have been prayed, nor would the moon have appeared, nor the sun risen, nor tomorrow approached, nor yesterday departed. Upon him and his noble, esteemed family be the best of prayers and the most perfect peace. And another summary (fatwa) when the question reached me on the seventh day of Dhu al-Qa'dah in the following year.

[Urdu Column] Clarified that the phrase in 'Hidaya' refers to a sale intended for wealth accumulation. He added that it is a sale where the intention of performing a virtuous deed or act of proximity is negated. Therefore, a sale intended for performing a virtuous deed or gaining reward is exempt from this prohibition. All praise be to Allah, Lord of the worlds. Thus, it has become clear that selling for silver coins (dirhams) is not absolutely prohibited; rather, when it is for wealth accumulation, it creates impurity in the exchange, and it becomes mandatory to give it in charity. There is no harm in selling for a virtuous deed, regardless of what kind of virtuous deed it may be. I have given this fatwa many times and wrote a detailed fatwa on this subject on 21st Dhu al-Hijjah 1305 AH, and gave another summarized fatwa in Dhu al-Qa'dah of the following year. Both these fatwas are in the fourth volume of my fatwas. Then, a group of Indians, most of whom are Wahhabis, started opposing these fatwas of mine. Their view is that selling [sacrificial] skins for dirhams is absolutely unlawful, even if the intention is for a virtuous deed. They believe giving them in charity is mandatory, specifically by making a poor person its owner, in any...

[अरबी स्तंभ] यह धन संचय के लिए की गई बिक्री है। उन्होंने यह भी जोड़ा कि अभिप्राय ऐसी बिक्री से है जो पुण्य कार्य (क़ुर्बत) को खो दे। अतः पुण्य कार्य स्थापित करने के लिए की गई बिक्री इससे बाहर है, क्योंकि यह उसे खोती नहीं बल्कि उसे प्राप्त करती है, क्योंकि यह निकटता प्राप्त करने का कार्य है न कि धन संचय का। अतः सही बात स्पष्ट हो गई और संदेह दूर हो गया। हर विषय में अल्लाह की स्तुति है, इसी प्रकार जाँच-पड़ताल होनी चाहिए जब ईश्वरीय सहायता प्राप्त हो, और अल्लाह तआला की ओर से ही मार्ग का मार्गदर्शन है। अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल की कृपा से यह स्पष्ट हो गया है कि दिरहम के लिए बेचना पूर्णतः प्रतिबंधित नहीं है जब यह धन संचय के लिए हो, और यही वह है जो अपवित्रता उत्पन्न करता है, और इसी पर दान (सदक़ा) की अनिवार्यता आधारित है। लेकिन यदि उसने इसे पुण्य कार्यों पर व्यय करने के लिए बेचा, तो वह जायज़ है और अन्य पुण्य कार्यों की तरह है; तब इसके किसी भी भाग में कोई पाबंदी नहीं है। इस पर मैंने एक से अधिक बार फतवा दिया और इस पर एक विस्तृत फतवा लिखा जब मुझसे हिजरत के १३०५वें वर्ष में ज़िल-हिज्जा के नौ दिन शेष रहने पर पूछा गया था, उन (नबी ﷺ) की हिजरत से जिनके बिना न पाँच नमाज़ें पढ़ी जातीं, न चंद्रमा दिखाई देता, न सूर्य उदय होता, न कल आता और न कल बीतता। उन पर और उनके प्रतिष्ठित परिवार पर सर्वोत्तम कृपा और पूर्ण शांति हो। और एक अन्य संक्षिप्त फतवा तब दिया जब अगले वर्ष ७ ज़िल-कादा को मेरे पास प्रश्न आया।

[उर्दू स्तंभ] स्पष्ट किया कि 'हिदाया' की इबारत से मुराद वह बिक्री है जो धन संचय के लिए हो। और इतना अधिक जोड़ा कि यह वह बिक्री है जिससे पुण्य कार्य और निकटता की उपेक्षा होती है, तो वह बिक्री उस निषेध के आदेश से बाहर हो गई जो निकटता प्राप्त करने और सवाब हासिल करने के लिए हो। सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो तमाम जहानों का रब है। तो यह बात स्पष्ट हो गई कि दिरहम के साथ बेचना पूर्णतः वर्जित नहीं है, बल्कि जब धन संचय के रूप में हो तो यही बदले में अपवित्रता (ख़ुब्थ) पैदा करता है, और इसी कारण सदक़ा अनिवार्य हो जाता है। और पुण्य कार्य (कार-ए-सवाब) के लिए बेचने में कोई हर्ज नहीं है चाहे वह सवाब किसी भी प्रकार का हो। मैंने बार-बार यही फतवा दिया और इस विषय पर एक विस्तृत फतवा २१ ज़िल-हिज्जा १३०५ हिजरी को लिखा, और दूसरा संक्षिप्त फतवा अगले वर्ष ज़िल-कादा में दिया। ये दोनों फतवे मेरे फतवों की चौथी जिल्द में हैं। तो मेरे इन फतवों का विरोध भारतीयों के एक समूह ने शुरू किया जिनमें से अधिकतर वहाबी हैं। उनका विचार है कि खाल की बिक्री दिरहम के साथ पूर्णतः नाजायज़ है, चाहे नियत पुण्य कार्य की

ही क्यों न हो, उनका सदक़ा करना अनिवार्य है। वह भी इसी तरह कि फकीर को उसका मालिक बना दे, किसी भी...

पृष्ठ ५३३ / ६३०

هو البيع للتمول، وزاد ان المراد ببيع يفوت القربة فخرج البيع لإقامة قربة، فانه لا يفوتها بل يحصلها وهو تقرب لا تمول، فاتضح الصواب وزال الارتياب، والحمد لله في كل باب هكذا ينبغي التحقيق اذا ساعد التوفيق، ومن المولى تعالى هدايه الطريق فقد بان بنعمة الله جل وعلا ان البيع بالدراهم ليس مما يمنع مطلقاً اذا كان على جهة التمول، وهو الذي يورث الخبث وعليه يتفرع وجوب التصدق، اما اذا باع بها ليصرف في القربات، فذلك سائغ وسائر وجوه القرب، مطلقة حينئذ لا حجر في شئ منها بذلك افتيت غير مرة وكتبت فيه فتوى مفصلة اذ سئلت عنه لتسع بقين من ذي الحجة عام الف وثلثمائة وخمس من هجرة من لولاه ما صليت الخمس، ولا لاح قمر ولا بزغت شمس، ولا اقبل غد ولا ادبر امس، عليه وعلى آله الغر الكرام افضل صلاة و اكمل سلام واخرى مجملة اذ ورد علي السؤال لسبع خلون من ذي القعدة الحرام في العام الذي يلى ذلك العام کردی کہ ہدایہ کی عبارت سے مراد وہ بیع ہے جو تمول کے لئے ہو، اور اتنا اضافہ فرمایا کہ یہ وہ بیع ہے جس سے کار ثواب اور قربت ہونے کی نفی ہوتی ہے تو وہ بیع اس حکم ممانعت سے خارج ہوگئی جو ادائے قربت اور حصول ثواب کے لئے ہو، والحمد للہ رب العالمین۔ تو یہ امر واضح ہوگیا کہ ممنوع مطلقاً بالدراہم نہیں، بلکہ جب تمول کے طور پر ہو یہی بدل میں خبث پیدا کرتی ہے، اور اسی سے تصدق واجب ہوتا ہے۔ اور کار ثواب کے لئے بیچنے میں کوئی حرج نہیں اگرچہ وہ کار ثواب کسی قسم کا ہو۔ میں نے بارہا یہی فتوی دیا اور اس موضوع پر ایک مفصل فتوی ۲۱/ ذی الحجہ ۱۳۰۵ھ کو لکھا، اور دوسرا مجمل فتوی آئندہ سال ذی القعدہ میں دیا یہ دونوں فتاوی میرے فتاوی کی چوتھی جلد میں ہیں، تو میرے ان فتووں کی مخالفت ہندیوں کی ایک جماعت نے شروع کی جن میں اکثر وہابیہ ہیں، ان کا خیال ہے کہ کھال کی

بیع دراہم کے ساتھ مطلقاً ناجائز ہے۔ خواہ نیت کار ثواب کی ہی کیوں نہ ہو، ان کا صدقہ کرنا واجب ہے۔ وہ بھی اسی طرح کہ فقیر کو اس کا مالک بنادے، کسی بھی

Fatawa Razawiyya --- Volume 20

[Left Column Text:] And both of them are established in the fourth volume of the collection of the blessed Fatawa, God willing, titled 'Al-Ataya al-Nabawiyya fi al-Fatawa al-Razawiyya.' May Allah make it beneficial for Muslims, accepted by the worlds, and a proof for His servant on the Day of Judgment. Ameen, O God of Truth, Ameen. Then, a group of Indians, most of whom are from the nullifying Wahhabis, disputed with me, claiming that selling for dirhams absolutely, even for acts of worship, necessitates giving alms, such that it is not permissible for him to spend it on any other pious avenue. Rather, he does not fulfill his obligation except by giving it to the poor in the form of transfer of ownership. The minor ones among them argued for this using the two mentioned passages from al-Hidayah and al-Durr. We have already explained what is meant by them and established the foundation of research, showing that there is no basis for their followers in the claims of these people. This freed us from elaborating once more in refuting their speech, for its extreme inherent weakness is sufficient without needing to weaken others. For if you ask them, 'Is the discussion here—meaning in the statement of al-Hidayah and al-Durr—regarding a disliked sale and not anything else?' they would surely say, 'Yes.' And if you ask them, 'Is selling for dirhams absolutely disliked?' they would surely say, 'No.' Say, 'Then where are you going?' And if they say in the first instance 'No,' then their own argument would condemn them to error and ignorance. And if...

[Right Column Text:] It is not permissible to spend in another avenue, even if it be a virtuous one. The minor ones have taken authority from these same two passages of al-Hidayah and al-Durr al-Mukhtar, the detailed description of which has passed above. So it was not necessary for us to refute them again; their statement is extremely weak. Because ask them yourself and see: is the passage in al-Hidayah and al-Durr al-Mukhtar regarding the description of a disliked sale, or for the description of something else? They will say it is for a disliked sale. Then ask them, 'Is the sale of skin absolutely disliked?' They will say 'No'. So what remains to be decided? And if in the first case they turn back and answer that it is not only about a disliked sale, then their own selves will belie them. And in the second case, if they say 'Yes', then their own words belie them because they also consider the sale for charity permissible. And if they deny the permissibility of this sale, then we will satisfy them with armies of texts from the scholars.

Page 534 of 630

[बाएँ कॉलम की सामग्री:] और ये दोनों (मसाले) धन्य फतावा के संग्रह के चौथे खंड में स्थापित हैं, यदि अल्लाह ने चाहा, जिसका शीर्षक 'अल-अताया अल-नबविया फिला-फतावा अर-रज़विया' है। अल्लाह इसे मुसलमानों के लिए लाभकारी, दुनिया द्वारा स्वीकार्य और न्याय के दिन अपने सेवक के लिए एक प्रमाण बनाए। आमीन, हे सत्य के ईश्वर, आमीन। तब, भारतीयों के एक समूह ने, जिनमें से अधिकांश शून्यवादी वहाबी थे, मुझसे विवाद किया, यह दावा करते हुए कि दिरहम के बदले बेचना पूर्णत; यहाँ तक कि इबादत के कार्यों के लिए भी, दान देना अनिवार्य बनाता है, इस हद तक कि उसके लिए इसे किसी अन्य पुण्य कार्य पर खर्च करना जायज नहीं है। बल्कि, वह अपने दायित्व से तब तक मुक्त नहीं होता जब तक कि वह मालिकाना हक के हस्तांतरण के रूप में गरीब को नहीं दे देता। उनमें से कम पढ़े-लिखों (असागिर) ने इसके लिए 'अल-हिदाया' और 'अल-दुर' के दो उल्लेखित अंशों का सहारा लिया। हमने पहले ही स्पष्ट कर दिया है कि उनसे क्या मतलब है और शोध की बुनियाद को स्थापित किया है, यह दिखाते हुए कि उन लोगों के दावों में उनके अनुयायियों के लिए कोई आधार नहीं है। इसने हमें उनके भाषण का खंडन करने में एक बार फिर विस्तार से जाने से मुक्त कर दिया, क्योंकि इसकी अत्यधिक अंतर्निहित कमजोरी ही दूसरों को कमजोर करने की आवश्यकता के बिना पर्याप्त है। यदि आप उनसे पूछें, 'क्या यहाँ की चर्चा—अर्थात अल-हिदाया और अल-दुर के कथन में—उस बिक्री के बारे में है जो नापसंद (मक़रूह) है और किसी और चीज़ के बारे में नहीं?' वे निश्चित रूप से कहेंगे, 'हाँ'। और यदि आप उनसे पूछें, 'क्या दिरहम के बदले बेचना पूर्णतः नापसंद है?' वे निश्चित रूप से कहेंगे, 'नहीं'। कहो, 'फिर तुम कहाँ जा रहे हो?' और यदि वे पहले मामले में 'नहीं' कहते हैं, तो उनका अपना तर्क ही उन्हें त्रुटि और अज्ञानता का दोषी ठहराएगा। और यदि...

[दाएँ कॉलम की सामग्री:] किसी दूसरे मद में खर्च करना जायज नहीं है, चाहे वह नेकी का ही मद क्यों न हो। कम पढ़े-लिखों (असागिर) ने तो हिदाया और दुर्रे-मुख्तार के इन्हीं दोनों अंशों से प्रमाण लिया है, जिसका विस्तृत वर्णन ऊपर आ चुका है, इसलिए हमें उनकी बातों का दोबारा खंडन करना आवश्यक नहीं था; उनकी बात अत्यंत कमजोर है। क्योंकि स्वयं उनसे पूछ कर देखें कि हिदाया और दुर्रे-मुख्तार का अंश नापसंद बिक्री (बेअ मक़रूह) के वर्णन में है या किसी और चीज़ के वर्णन में? वे कहेंगे कि नापसंद बिक्री के लिए है। फिर उनसे पूछें, 'क्या खाल की बिक्री पूर्णतः नापसंद है?' वे कहेंगे, 'नहीं'। तो अब फैसले के लिए क्या बाकी रह गया? और यदि पहले मामले में वे पलट कर

जवाब दें कि यह केवल नापसंद बिक्री के बारे में नहीं है, तो उनका अपना ज़मीर ही उन्हें झुठला देगा। और दूसरे मामले में यदि वे 'हाँ' कहें, तो उनकी अपनी ही बात उन्हें झुठला रही है क्योंकि वे भी सदके के लिए बिक्री को जायज मानते हैं। और यदि वे इस बिक्री की वैधता से इनकार करेंगे, तो हम उन्हें विद्वानों के ग्रंथों की सेनाओं से संतुष्ट कर देंगे।

पृष्ठ 534 का 630

[بائیں کالم کا متن:] وھما مثبتتان فی المجلد الرابع من مجموعة فتاوی المبارکة ان شاء اللہ تعالی الملقبة بالعطایا النبویة فی الفتاوی الرضویة جعلھا اللہ نافعة للمسلمین و مقبولة لدی العالمین وحجة لعبدہ یوم الدین امین الہ الحق امین۔ فعند ذلك نازعنی شرذمة من الھندیین اکثرھم من الوھابیة المبطلین زاعمین ان البیع بالدراھم مطلقاً ولو للقربات یوجب التصدق حتی لا یجوز لہ الصرف الی مأوی من القرب بل لا یخرج عن العھدة الا بالاداء الی الفقیر علی وجہ التملیک واحتج الاصاغر منھم علی ذلك بعبارتي الھدایة والدر المذکورتین وقد بینا ما ھو المراد بھما واثبتنا عرش التحقیق علی انہ لامساس لشیعی منھما بمز عوم القوم، فاغنانا ذلك عن الاسترسال مرة اخری فی رد کلامھم فانہ لشدة وھن نفسہ غنی عن ایھان غیرہ، فلئن سألتھم ھل الکلام بھنا اعنی فی قول الھدایة والدر فی بیع یکرہ لافی غیر- لیقولن نعم، ولئن سألتھم ھل البیع بالدراھم یکرہ مطلقاً لیقولن لا، قل فانی تذھبون، ولئن قالوا فی الاول لا۔ لقضت علیھم حجتھم نفسھا بالخطاء والجھالة ولئن

[دائیں کالم کا متن:] دوسرے مصرف میں خواہ مصرف خیر ہی کیوں نہ ہو صرف کرنا جائز نہیں اصاغر نے تو ہدایہ اور درمختار کی انھیں دونوں عبارتوں سے سند پکڑی ہے، جس کا مفصل بیان اوپر گزرا تو ہم کو دوبارہ ان کی تردید کرنی ضروری نہ تھی، ان کی بات حد درجہ کمزور ہے۔ کیونکہ ان سے خود پوچھو دیکھو کہ ہدایہ اور درمختار کی عبارت بیع مکروہ کے بیان میں ہے۔ یا کسی دوسرے کے بیان کے لئے، تو کہیں گے بیع مکروہ کے لئے پھر ان سے پوچھو کیا کھال کی بیع مطلقاً مکروہ ہے تو کہیں گے نہیں، تو اب فیصلہ کے لئے کیا باقی رہ گیا، اور اگر اول میں پلٹ کر جواب دیں کہ صرف بیع مکروہ کی نہیں، تو ان کا نفس انھیں خود جھٹلائے گا، اور ثانی میں اگر کہیں ہاں، تو ان کی بات خود انھیں کو جھٹلا رہی ہے کیونکہ وہ بھی صدقہ کے لئے بیع جائز

قرار دیتے ہیں، اور اگر وہ اس بیع کے جواز کا انکار کرینگے تو ہم ان کو نصوص علماء کے لشکروں سے آسودہ کردیں گے۔

Fatawa Ridawiyya, Volume 20

[Table content] [Arabic portion translation]: They said at the end: Yes, their own words proclaim against them as being slanderous and futile. For they also admit the permissibility of selling for charity without dislike. And if they did not admit it, we would have brought against them armies of scholars' texts that they could not withstand. So this much is sufficient for them and removes any doubt that has occurred to them. But I say: No wonder about a group of deficient people who can hardly distinguish between the lean and the fat, the cheap and the precious, the debtor and the guarantor, and the left and the right. The wonder is rather about their leader Al-Gangohi, who claims a long reach and great knowledge despite his various types of innovations (note), where he increased in stupidity beyond his followers and began to cling to what we have already presented of the texts of Al-Ayni and Al-Kafi, that it is disposal for the purpose of acquisition... until his saying: "so it becomes vile."

[Urdu portion translation]: If these false people had fallen into error, those who do not distinguish between fat and lean, cheap and expensive, right and left, it would not have been a wonder. The wonder is at this fact that their leader, Mr. Gangohi, who claims extensive reach and vast knowledge, how did he give this fatwa and added to his previous misguidances, and presented the texts of Al-Ayni and Al-Kafi as evidence, whereas the texts of Hidayah and Dur were themselves proof against him, but the texts of Al-Ayni and Al-Kafi are an explicit rebuttal of him.

[Footnote portion translation]: (Note): This was then, then his state progressed in misguidance and error until he fell into clear disbelief and chose explicit apostasy and preferred blindness over guidance. We seek refuge in Allah from destruction and ruin. And there is no power nor strength except with Allah, the Most High, the All-Powerful, the All-Wise. 12 May his secret be sanctified. This ruling was according to his previous state, then his state progressed further in misguidance and error, so he fell into open disbelief and chose clear apostasy, and chose misguidance over guidance. We seek refuge in Allah from destruction and ruin. There is no power nor strength except with Allah, the Most High, the All-Powerful, the All-Wise. 12 May his secret be sanctified (T).

Page 535 of 630

फ़तावा रज़विय्या, भाग २०

[तालिका सामग्री] [अरबी भाग का अनुवाद]: उन्होंने अंत में कहा: हाँ, उनके अपने शब्द उनके विरुद्ध निंदा और व्यर्थ होने की घोषणा करते हैं। क्योंकि वे भी बिना किसी अरुचि के दान के लिए बेचने की अनुमति स्वीकार करते हैं। और यदि वे इसे स्वीकार नहीं करते, तो हम उनके विरुद्ध विद्वानों के उद्धरणों की ऐसी सेना लाते जिसका वे सामना नहीं कर सकते थे। अतः इतना उनके लिए पर्याप्त है और उनके मन में उत्पन्न किसी भी भ्रम को दूर करने वाला है। लेकिन मैं कहता हूँ: उन अल्पज्ञानी लोगों के समूह पर कोई आश्चर्य नहीं है जो मुश्किल से दुबले और मोटे, सस्ते और कीमती, ऋणी और ज़मानतदार, और बाएँ और दाएँ के बीच अंतर कर पाते हैं। आश्चर्य तो उनके प्रमुख गंगोही पर है, जो अपनी विभिन्न प्रकार की बिदअतों (नवाचारों) के बावजूद लंबी पहुँच और बड़े ज्ञान का दावा करते हैं, जहाँ वे अपने अनुयायियों से भी अधिक मूर्खता में बढ़ गए और उन बातों को पकड़ने लगे जो हमने अल-ऐनी और अल-काफी के उद्धरणों से प्रस्तुत की हैं, कि यह अधिग्रहण के उद्देश्य से किया गया कार्य है... उनके इस कथन तक: 'तो यह घृणित हो जाता है'।

[उर्दू भाग का अनुवाद]: अगर ये झूठे लोग गलती में पड़ गए जो मोटे और दुबले, सस्ते और महँगे और दाएँ और बाएँ की तमीज़ नहीं रखते तो ताज्जुब की बात न थी। ताज्जुब तो इस बात पर है कि इन सबके इमाम गंगोही साहब जो तूल-ए-बा'अ (लंबी पहुँच) व वुसअत-ए-इत्तिला (व्यापक ज्ञान) के मुद्दई (दावेदार) हैं, उन्होंने कैसे ये फ़तवा दिया और अपनी साबिक़ा (पिछली) गुमराहियों में इज़ाफ़ा (वृद्धि) कर लिया, और सनद में ऐनी और काफ़ी की इबारत (पाठ) पेश की, हिदाया और दुर की इबारत ही उनके ख़िलाफ़ हुज्जत (प्रमाण) थीं, लेकिन ऐनी और काफ़ी की इबारतें तो उनका सरीही (स्पष्ट) रद (खंडन) हैं।

[पाद टिप्पणी अनुवाद]: (नोट): यह तब की बात थी, फिर गुमराह और भटकन में उनकी स्थिति और बढ़ गई यहाँ तक कि वह स्पष्ट कुफ्र (अविश्वास) में गिर गए और स्पष्ट धर्मत्याग को चुना और मार्गदर्शन के ऊपर अंधापन पसंद किया। हम विनाश और बर्बादी से अल्लाह की पनाह मांगते हैं। और अल्लाह के सिवा कोई शक्ति या सामर्थ्य नहीं है, जो सबसे ऊँचा, सर्वशक्तिमान और अत्यंत बुद्धिमान है। १२ उनके रहस्य को पवित्र किया जाए। ये हुक्म तो उनके हाल-ए-साबिक़ा (पिछली स्थिति) पर था फिर गुमराही और ज़लालत (भटकाव) में उनका हाल मजीद तरक़्क़ी (और अधिक प्रगति) कर गया पस वह कुफ़्र-ए-ज़ाहिर (स्पष्ट कुफ्र) में जा पड़ा और इर्तिदाद-ए-सरीह (स्पष्ट धर्मत्याग) को इख़्तियार (चुनना) किया और हिदायत पर गुमराही को इख़्तियार किया, हम हलाकत व

बर्बादी से अल्लाह तआला की प८ह मांगते हैं। ला हौल वला कुव्वत इल्ला बिल्लाह अल-अली अल-अज़ीम अल-हकीम। १२ कुद्स सर्रहु (त)।

पृष्ठ ५३५ / ६३०

فتاوی رضویہ، جلد ۲۰

[جدول متن] [عربی حصہ]: قالوا فی الاخر نعم فکلامهم انفسهم مناد علیهم بالبهت والبطالة، فأنهم ایضاً معترفون بجواز البیع للتصدق من دون کراهة وان لم یعترفوا لاتیناهم بجنود من نصوص العلماء ، لا قبل لهم بها ۔ فناهیك بهذا القدر مشبعا لهم ومزیلا لوهم عرض بالهم ۔ ولکننی اقول: لا غرو من نفر قاصرین لا یکادون یمیزون بین الغث والسمین والرخیص والثمین والمدین والضمین والشمال والیمین ، انما العجب من کبیرهم الکنکوهی المدعی طول الباع وعظم الذراع علی ما فیه من انواع عه الابتداع حیث زاد غباوة علی الاتباع واخذ یتشبث بما قدمنا عبارتی العینی والکافی انه تصرف علی قصد التمول الی قوله فیکون خبیثاً

[اردو حصہ]: اگر یہ جھوٹے لوگ غلطی میں پڑگئے جو موٹے اور دبلے ، سستے اور مہنگے اور دائیں بائیں کی تمیز نہیں رکھتے تو تعجب کی بات نہ تھی تعجب تو اس بات پر ہے کہ ان سب کے امام گنگوہی صاحب جو طول باع و وسعت اطلاع کے مدعی ہیں انھوں نے کیسے یہ فتوی دیا اور اپنی سابقہ گمراہیوں میں اضافہ کر لیا، اور سند میں عینی اور کافی کی عبارت پیش کی ، ہدایہ اور در کی عبارت ہی ان کے خلاف حجت تھیں ، لیکن عینی اور کافی کی عبارتیں تو ان کا صریحی رد ہیں ،

[حاشیہ]: عه : هذا کان اذ ذاك ثم ترقی به الحال فی الغوایة والضلال فوقع فی الکفر البراح واختار الارتداد الصراح واستحب العمی علی الهدی نعوذ بالله من الهلاك والردی ولا حول ولا قوة الا بالله العلی العزیز الحکیم ۱۲ قدس سره العزیز ۔ یہ حکم تو اس کے حال سابق پر تھا پھر گمراہی اور ضلالت میں اس کا حال مزید ترقی کر گیا پس وہ کفر ظاہر میں جاپڑا اور ارتداد صریح کو اختیار

کیا اور ہدایت پر گمراہی کو اختیار کیا، ہم ہلاکت و بربادی سے اللہ تعالٰی کی پناہ مانگتے ہیں لاحول ولاقوۃ الا باللہ العلی العزیز الحکیم ۱۲ قدس سرہ (ت)

Therefore, charity becomes obligatory. And if one acquires wealth through sale... up to the words: charity becomes obligatory. The words of Al-Hidayah and Al-Durr, even if they are two proofs against them, not for them, but not like these two explicit texts. Because the discussion is about the state of acquiring wealth (tamawwul), not absolute exchange. Especially the words of Imam Al-Badr Al-Mubin, which are like the full moon: 'The obligation of charity is not due to impurity (khubth), and impurity is due to the dislike (karahah) of sale, and the dislike of sale is for the purpose of acquiring wealth.' Oh, I wish I knew! Does the man think that every exchange for a consumable is acquiring wealth? So he rules the dislike of sale by it absolutely. Does he not know the difference between acquiring wealth and seeking closeness (taqarrub) so that he argues the opposite by its opposite, or permits comparing the disparate with the disparate, and the impure with the pure, and the prohibited with the permitted, rather even the recommended? Is this not most heinous and a bitter matter? Whatever it be, to Allah we supplicate for granting brilliance and preventing ugliness.

The man said - may Allah Almighty guide him to the path of the People of Sunnah and the Jama'ah: 'When the sacrificer sells the skin of the sacrificial animal for dirhams, whether the sale was for acquiring wealth or with the intention of charity, it becomes obligatory to give its price in charity, like the obligatory charity of a vow (nadhr). And this is the meaning of obligatory charity.'

Especially in the text of Al-Hidayah, the cause for charity is declared to be impurity (khubth). And the reason for impurity is accepted as the dislike of the sale. And the reason for the dislike of sale is considered to be acquiring wealth. So does this man consider every sale with dirhams to be absolutely a sale for acquiring wealth? Or does he not know the difference between acquiring wealth and seeking closeness? He deems it permissible to compare an opposite with its opposite, to carry the impure upon the pure, and to rely on a prohibited sale as a permissible sale. What a heinous thing this is! We seek refuge in Allah from this.

Response: May Allah Almighty guide this person to the creed of the Ahl-e-Sunnat wa-Jama'at. He said: "When the one performing the sacrifice sold the skin for dirhams, whether it was with the intention of tamawwul (earning money) or charity, giving the price of it in charity became obligatory, just as the charity of a vow becomes obligatory. That is, it is mentioned in the commentary of Hidayah that this is a matter

of disposing for tamawwul and the sacrifice has ceased to be a means of earning money. So when he sold and earned money, charity became obligatory because this price was obtained from a disliked act, so it will be impure and charity will be obligatory." And it is in "Al-Kafi" that when he sought tamawwul from it, the closeness transferred from the skin to its substitute, so its charity became obligatory. From this discourse, at least this much is clear that this person...

1. Al-Binayah fi Sharh al-Hidayah, Kitab al-Adhiya, Al-Maktaba al-Imdadiya, Makkah al-Mukarrama, 2/190
2. Al-Kafi Sharh al-Wafi

इसलिए दान देना अनिवार्य हो जाता है। और यदि उसने बिक्री के माध्यम से धन प्राप्त किया... शब्दों तक: दान देना अनिवार्य हो गया। अल-हिदाया और अल-दुर्र के शब्द, भले ही वे उनके खिलाफ दो प्रमाण हों, उनके लिए नहीं, लेकिन इन दो स्पष्ट पाठों की तरह नहीं। क्योंकि चर्चा धन अर्जित करने (तमाव्वुल) की स्थिति के बारे में है, न कि पूर्ण विनिमय के बारे में। विशेष रूप से इमाम अल-बद्र अल-मुबीन के शब्द, जो पूर्णिमा के चंद्रमा की तरह हैं: 'दान की अनिवार्यता अशुद्धता (खुब्थ) के कारण नहीं है, और अशुद्धता बिक्री की नापसंदगी (कराह) के कारण है, और बिक्री की नापसंदगी धन अर्जित करने के उद्देश्य से है।' ओहो, काश मैं जानता! क्या आदमी सोचता है कि उपभोग्य वस्तु के लिए हर विनिमय धन अर्जित करना है? इसलिए वह इसके द्वारा बिक्री की नापसंदगी का नियम पूर्णतः लागू करता है। क्या वह धन अर्जित करने और निकटता (तक़र्रुब) प्राप्त करने के बीच का अंतर नहीं जानता ताकि वह विपरीत से विपरीत का तर्क दे, या असमान की असमान से तुलना करने की अनुमति दे, और अशुद्ध को शुद्ध के साथ, और वर्जित को अनुमत के साथ, बल्कि अनुशंसित के साथ भी? क्या यह सबसे जघन्य और कड़वी बात नहीं है? जो कुछ भी हो, अल्लाह से हम प्रतिभा प्रदान करने और कुरूपता को रोकने की प्रार्थना करते हैं।

उस आदमी ने कहा - अल्लाह सर्वशक्तिमान उसे सुन्नत और जमाअत के लोगों के मार्ग पर निर्देशित करे: 'जब कुर्बानी करने वाला कुर्बानी के जानवर की खाल को दिरहम के बदले बेचता है, चाहे बिक्री धन अर्जित करने के लिए हो या दान के इरादे से, इसकी कीमत दान करना अनिवार्य हो जाता है, जैसे मन्नत (नज़्र) का अनिवार्य दान। और यही अनिवार्य दान का अर्थ है।'

विशेष रूप से हिदाया के पाठ में, दान का कारण अशुद्धता (खुब्थ) को घोषित किया गया है। और अशुद्धता का कारण बिक्री की नापसंदगी को स्वीकार किया गया है। और बिक्री की नापसंदगी का कारण धन अर्जित करना माना जाता है। तो क्या यह आदमी दिरहम के साथ हर बिक्री को पूरी तरह से धन अर्जित करने वाली बिक्री मानता है? या वह धन अर्जित करने और निकटता प्राप्त करने के बीच का अंतर नहीं जानता? वह विपरीत की विपरीत से तुलना करने को, और अशुद्ध को शुद्ध पर ले जाने को, और वर्जित बिक्री को जायज़ बिक्री पर भरोसा करने को जायज़ मानता है। यह कितनी घृणित बात है! हम इससे अल्लाह की पनाह मांगते हैं।

जवाब: अल्लाह सर्वशक्तिमान इस व्यक्ति को अहले सुन्नत व जमाअत के पंथ की ओर निर्देशित करे। उसने कहा: "जब कुर्बानी करने वाले ने खाल को दिरहम के बदले बेच दिया, तो चाहे वह तमाव्वुल (पैसा कमाने) की नीयत से हो या सदके(दान) की, उसके दाम का सदका करना वाजिब (अनिवार्य) हो गया, जैसे नज़्र का सदका वाजिब होता है। यानी हिदाया की व्याख्या में कहा गया है कि यह तमाव्वुल पर खर्च का मामला है और कुर्बानी पैसा कमाने का साधन होने से बाहर निकल चुकी है। तो जब उसने बेचकर पैसा कमाया तो सदका वाजिब हो गया क्योंकि यह कीमत नापसंद किए गए कार्य से प्राप्त हुई थी, इसलिए यह अशुद्ध होगी और सदका वाजिब होगा।" और 'अल-काफी' में है कि जब उसने इससे तमाव्वुल किया तो निकटता खाल से हटकर उसके बदले में चली गई, तो उसका दान करना अनिवार्य हो गया। इस चर्चा से कम से कम यह बात स्पष्ट हो गई कि यह व्यक्ति...

1. अल-बिनाया फ़ी शरह अल-हिदाया, किताब अल-अधिया, अल-मकतब अल-इमदादिया, मक्का अल-मुकर्रमा, २/१९०
2. अल-काफी शरह अल-वाफी

فیجب التصدق وانه اذ تمولها بالبیع الی قوله فوجب التصدق فإن کلامي الهدایة والدر وان کان حجتین علیهم لالهم لکن لاکهاتین الناصتین بان الکلام في صورة التمول لا مطلق التبدل، لا سیما کلام الامام البدر المبین کالبدر، ان وجوب التصدق لا جل الخبث والخبث لکراهة البیع، وکراهة البیع لقصد التمول فیالیت شعری فیظن الرجل ان کل تبدل بمستهلك تمول، فیحکم بکراهة البیع به مطلقاً امر لا یدری الفرق بین التمول والتقرب حتی یحتج علی الضد بالضد ام یجیز قیاس المباین علی المباین والخبیث علی الطیب، والمنهی عنه علی المأذون فیه بل المندوب الیه فهل هذا الاشیع نکرا، وامرا مرا، وایا ما کان فالی الله الضراعة لمنح البراعة ومنع الشناعة۔

قال الرجل هداه الله تعالی الی مسلك اهل السنة و الجماعة اذا باع المضحی جلد الاضحیة بالدراهم سواء کان البیع للتمول او بنیة التصدق تعین تصدقه ثمنه کالنذر وهذا هو معنی الصدقة الواجبة۔

خصوصاً ہدا یہ کی عبارت میں تو صدقہ کی علت خبث کو قرار دیا ہے۔ اور خبث کی وجہ بیع کی کراہت تسلیم کیا ہے۔ اور بیع کی کراہت کی وجہ تمول کو گردانتا ہے تو کیا یہ آدمی دراہم کے ساتھ بیع کو مطلقاً بیع متمول گردانتا ہے۔ یا تمول اور تقرب کا فرق نہیں جانتا، ضد کو ضد پر قیاس کرنے کو اور خبیث کو طیب پر محمول کرنے کو اور بیع منہی عنہ کو بیع جائز پر اعتبار کرنے کو روا قرار دیتا ہے، یہ کتنی شنیع بات ہے ہم خدا کی اس سے پناہ مانگ رہے ہیں۔

رو: اللہ تعالیٰ اس شخص کو مذہب اہلسنت و جماعت کی ہدایت دے، اس نے کہا: "قربانی کرنیوالے نے جب جلد دراہم کے عوض بیچ دی تو تمول (کسب زر) کی نیت ہو یا صدقہ کی اس کے دام کا صدقہ کرنا واجب ہو گیا جیسے نذر کا صدقہ واجب ہوتا ہے۔ یعنی نے شرح ہدایت میں کہا یہ قصہ

تمول پر تصرف ہے اور قربانی کسب زر کا ذریعہ ہونے سے نکل چکی ہے۔ تو جب بیع کر کسب زر کیا تو صدقہ واجب ہو گیا کیونکہ یہ ثمن فعل مکروہ سے حاصل کیا تو خبیث ہوگا اور صدقہ واجب"۔ اور کافی میں ہے جب اس سے تمول کیا تو قربت کھال سے منتقل ہو کر اس کے بدل میں چلی گئی تو اس کا تصدق واجب ہوا۔ اس کلام سے کم از کم یہ بات واضح ہو گئی کہ یہ شخص

۱ البنایہ فی شرح الھدایہ کتاب الاضحیہ المکتبۃ الامدادیہ مکۃ المکرمۃ ۲/ ۱۹۰ ۲ الکافی شرح الوافی

Fatawa Ridawiyya, Volume 20

Al-Aini said in Sharh al-Hidayah that it is a disposal based on the intention of seeking wealth (tamawwul), and it has deviated from the purpose of seeking wealth. So if wealth is sought through sale, then giving charity (sadaqah) becomes obligatory because this price was obtained through a disliked (makruh) act. Therefore, it is foul (khabith), and giving charity is necessary. (End of quote). And in Al-Kafi: If wealth is sought through sale, the proximity (qurbah) is transferred to its substitute, so giving charity becomes obligatory. (End of quote, summarized translation).

I say: This statement of yours guided us to determine the last part of the three parts mentioned in my saying. I wish I knew. Thus, we learned through your hesitation that according to you, not every sale is for consuming wealth, and that you are confused between seeking wealth and other purposes. Furthermore, you replaced the word 'proximity' with 'charity' due to ignorance or feigned ignorance, despite knowing that the discussion pertains to all forms of proximity, not just charity. Therefore, I find no basis for your argumentation with the words of Al-Kafi, except like one who claims that whoever prays commits a sin whether his prayer is for Allah the Almighty or for someone else, and argues against it with the saying of the Almighty: "Say, O disbelievers, I do not worship what you worship." If the evidence is completed by being more specific than the claim, with no relevance to the intended part of the dispute, then I do not know if anyone is safe.

Even if he is aware of the difference between wealth and proximity, he stated, by separating 'sale for wealth' and 'sale for proximity' using a word of denial, that whether it is seeking wealth or the intention of charity, the charity of the price has become obligatory. Yes, out of ignorance or feigned ignorance, the word 'proximity' was replaced with 'charity' because the discussion is generally about selling for an act of reward. In short, from this talk it is now understood that the matter is the same last point: that according to this person, reasoning from the opposite is permissible. The quality of this reasoning is like someone saying worship is prohibited whether it is for God or for someone else. His proof is in the Great Qur'an: 'I do not worship what you worship.' So he did not look at 'what you worship' and reasoned from 'I do not worship.' Similarly, the text of the author of Al-Kafi is about prohibiting 'sale for wealth,' while you have prohibited sale absolutely.

This is the state of reasoning from the text of Al-Kafi. And the state of reasoning from Al-Aini is even worse. This is because they explicitly state that giving it in charity is

obligatory because the wealth is foul, and this situation cannot exist in any case other than 'sale for wealth.' Therefore, your reasoning from this text is like a dark night.

[1] Al-Qur'an al-Karim 109/1 & 2 Page 537 of 630

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

अल-ऐनी ने शरह अल-हिदाया में कहा है कि यह धन प्राप्त करने (तमाव्वुल) के इरादे से किया गया कार्य है, और यह धन प्राप्ति के उद्देश्य से हट गया है। अतः यदि बिक्री के माध्यम से धन प्राप्त किया जाता है, तो दान (सदक़ा) देना अनिवार्य हो जाता है क्योंकि यह मूल्य एक नापसंद (मक़रूह) कार्य के माध्यम से प्राप्त हुआ है। इसलिए यह अशुद्ध (खबीस) है, अतः दान देना आवश्यक है। (उद्धरण समाप्त)। और अल-काफ़ी में है: यदि बिक्री के माध्यम से धन प्राप्त किया जाता है, तो सामीप्य (क़ुर्बत) उसके बदले में स्थानांतरित हो जाता है, इसलिए दान देना अनिवार्य हो जाता है। (सारांशित अनुवाद)।

लेखक का कथन: मैं कहता हूँ: आपकी इस बात ने हमें मेरे पूर्वोक्त तीन भागों में से अंतिम भाग को निर्धारित करने में मार्गदर्शन किया है। काश मुझे पता होता। अतः हमें आपकी झिझक से पता चला कि आपकी दृष्टि में हर बिक्री धन प्राप्त करने के लिए नहीं होती, और आप धन प्राप्ति और अन्य उद्देश्यों के बीच भ्रमित हैं। साथ ही, आपने अज्ञानता के कारण, या ज्ञान होने के बावजूद अनजान बनने के कारण, 'सामीप्य' शब्द को 'दान' से बदल दिया, जबकि चर्चा अन्य सभी सामीप्य कार्यों के बारे में है, न कि केवल दान के बारे में। इसलिए मुझे अल-काफ़ी के शब्दों के साथ आपके तर्क का कोई आधार नहीं मिलता, सिवाय उस व्यक्ति के जो यह दावा करता है कि जो कोई भी नमाज़ पढ़ता है वह पाप करता है चाहे उसकी नमाज़ अल्लाह के लिए हो या किसी और के लिए, और वह इसके विरोध में सर्वशक्तिमान के इस कथन से तर्क देता है: "कह दो, ऐ काफ़िरों, मैं उसकी इबादत नहीं करता जिसकी तुम इबादत करते हो।" यदि प्रमाण दावे से अधिक विशिष्ट होने के साथ पूरा होता है, जबकि विवादित हिस्से से इसका कोई संबंध नहीं है, तो मैं नहीं जानता कि कोई सुरक्षित है या नहीं।

यदि वह मूल्य और सामीप्य के बीच के अंतर से अवगत भी है, तो भी उसने बिक्री-तमाव्वुल (धन के लिए बिक्री) और बिक्री-क़ुर्बत (पुण्य के लिए बिक्री) को दो अलग-अलग प्रकार मानकर और इनकार के साथ यह बयान किया कि चाहे तमाव्वुल हो या सदक़ा की नीयत, मूल्य का सदक़ा अनिवार्य हो गया। हाँ, अज्ञानता या जानबूझकर की गई अनभिज्ञता में 'क़ुर्बत' शब्द को 'सदक़ा' से बदल दिया क्योंकि चर्चा तो सामान्यतः पुण्य कार्य के लिए बिक्री करने से संबंधित है। संक्षेप में, अब इस बात से समझ में आया कि अंतिम बात वही है कि इस व्यक्ति के निकट विरोधी के साथ तर्क करना जायज़ है। इस तर्क की स्थिति ऐसी ही है जैसे कोई कहे कि इबादत खुदा की हो या किसी और की, सब नाजायज़ है। इसकी दलील कुरान-ए-अजीम में है- 'ला आ'बुदु मा ता'बुदुन' (मैं उसकी इबादत नहीं

करता जिसकी तुम इबादत करते हो), तो 'मा ता'बुदुन' को देखा ही नहीं, केवल 'ला आ'बुदु' से तर्क दे दिया। इसी तरह साहिब-ए-काफ़ी का कथन तो बिक्री-तमाव्वुल की मनाही में है और आपने सामान्यतः बिक्री को हराम कर दिया।

यह तो 'काफ़ी' से तर्क करने का हाल है। और 'ऐनी' से तर्क करने की स्थिति तो और भी खराब है। इसलिए कि वे स्पष्ट करते हैं कि इसका दान करना इसलिए अनिवार्य है क्योंकि यह माल अशुद्ध है और यह स्थिति बिक्री-तमाव्वुल के अलावा और किसी स्थिति में हो ही नहीं सकती। अतः इस कथन से आपका तर्क देना अंधेरी रात की तरह है।

[1] अल-कुरान अल-करीम 109/1 और 2 पेज 537 / 630

قال العینی فی شرح الھدیۃ انہ تصرف علی قصد التمول وقد خرج عن جھۃ التمول فاذا تمول بالبیع وجب التصدق لان ھذا الثمن حصل بفعل مکروہ، فیکون خبیثا فیجب التصدق اھ وفی الکافی فاذا تمولھا بالبیع انتقلت القربۃ الی بدلہ فوجب التصدق اھ معربا ملخصا۔

اقول: دلنا کلامك ھذا علی تعیین الشق الاخیر من الشقوق الثلثۃ المارۃ فی قولی، یالیت شعری فعرفنا بترديدك ان لیس کل بیع بمستھلك تمولا عندك، وانك مأربین التمول وغیرہ، وان بدلت التقرب بالتصدق جھلا منک، او تجاھلا مع علمك ان الکلام فی سائر القرب، دون التصدق فاذن لا اجد لاحتجاجك بکلام الکافی مثل، الا کمن ادعی ان من صلی اثم سواء کانت صلاتہ للہ تعالی اولغیرہ واحتج علیہ بقولہ عزوجل 'قُلْ یٰاَیُّھَا الْکٰفِرُوْنَ لَا اَعْبُدُ مَا تَعْبُدُوْن' فان کان الدلیل یتم بان یکون اخص من المدعا مع عدم المساس بالجزء المقصود منہ المتنازع فیہ اصلا، فلادری احد امن

مول اور تقرب کے فرق سے آگاہ ہے بھی تو بیع تمول اور بیع تقرب کو دو علیحدہ قسمیں قرار دے کر حرف تردید سے بیان کیا کہ تمول ہو یا صدقہ کی نیت دام کا صدقہ واجب ہو گیا، ہاں لاعلمی یا تجاہل عارفانہ میں لفظ تقرب کو تصدق سے بدل دیا کیونکہ کلام تو مطلقاً کار ثواب کے لئے بیع کرنے سے متعلق ہے۔ الغرض اس کلام سے اب سمجھ میں آیا کہ بات وہی آخری ہے کہ اس شخص کے نزدیک ضد مخالف سے استدلال جائز ہے۔ اس استدلال کی کیفیت ایسی ہی ہے جیسے کوئی کہے عبادت خدا کی ہو یا غیر کی سب ناجائز ہے۔ دلیل اس کی قرآن عظیم میں ہے۔ لا اعبد ما تعبدون تو ما تعبدون دیکھا ہی نہیں لا اعبد سے استدلال کر دیا، اسی طرح صاحب کافی کی عبارت تو بیع تمول کو ممانعت میں ہے اور آپ نے مطلقاً بیع حرام کر دی،

یہ تو عبارت کافی سے استدلال کا حال ہے۔ اور عینی سے استدلال کی حالت تو اور ردی ہے۔ اس لئے کہ وہ نص کرتے ہیں کہ اس کا تصدق اس لئے واجب ہے کہ مال خبیث اور یہ صورت بیع تمول کے سوا اور کسی صورت میں ہو ہی نہیں سکتی، تو آپ کا اس عبارت سے استدلال اندھیری رات

[1] القرآن الکریم ۱/۱۰۹ و ۲ Page 537 of 630

Fatawa Razawiyyah, Volume 20

"The falsifiers are unable to establish a thousand proofs for this claim of theirs. Your argument using 'Al-Kafi'... as for adhering to the words of Al-Badr, may Allah protect you from falling below the rank of one who claims it is a pitch-black night with its curtains lowered, while the sun is being presented as proof against him, shining in the middle of the sky, dazzling the eyes." This is equivalent to presenting the sun as evidence for its own existence. This person said that it has been proven from the texts of 'Al-Kafi' and 'Al-Ayni' that the charity of the price of this hide is mandatory. Thus, it became an obligatory charity, and its rightful recipients are the same as those of obligatory charity, so it cannot be spent on the construction of mosques or schools.

He said, "Thus, from these two narrations, the obligation of giving charity has become clear. And when charity is mandatory, its being an obligatory charity is self-evident. And when charity is mandatory, its being an obligatory charity is self-evident by itself, so its use cannot be but for the recipients of obligatory charity, as is apparent. Therefore, it is not permissible to spend it on the construction of mosques and schools." (Translated into Urdu).

I say: If what is meant is the obligation upon acquiring wealth, then yes, otherwise there is room for discussion. Or if it is meant for gaining proximity to Allah, then no, and it has no merit. What effect does it have on your argument? What is established by them (the narrations) is not disputed, and what is disputed is not established by them. And if it suffices you that the phrase 'obligation of charity' appears in the words of the companions in any issue from any chapter, then indeed your claim has proofs as numerous as the grains of sand and dust.

If the meaning of Gangohi Sahib's statement is that these texts prove that the sale is for acquiring wealth, and therefore the charity of the price is mandatory, then this point is correct. Certainly, if the sale was made with the intention of acquiring wealth, its charity is mandatory. But if the meaning is that even if it was sold for the purpose of a virtuous act, charity is still mandatory, then this is not proven at all by these two texts. And if it is enough for your reasoning that the word 'obligatory charity' appears in the text, no matter in which chapter or context it is...

He said: "And in charity generally, there must be transfer of ownership (tamleek), whether it be permission (ibahah) or complete transfer of ownership."

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

"झूठ बोलने वाले अपने इस दावे के समर्थन में एक हज़ार दलीलें पेश करने में असमर्थ हैं। 'अल-काफ़ी' का उपयोग करते हुए आपका तर्क.. जहाँ तक अल-बद्र के शब्दों का पालन करने की बात है, अल्लाह आपको उस व्यक्ति के स्तर से नीचे गिरने से बचाए जो दावा करता है कि यह एक घनी काली रात है जिसके पर्दे गिरे हुए हैं, जबकि उसके खिलाफ सुबूत के तौर पर सूरज पेश किया जा रहा है, जो आसमान के बीचों-बीच चमक रहा है और आँखों को चौंधिया रहा है।" यह इसके अस्तित्व के सुबूत के रूप में सूरज को पेश करने के बराबर है। इस व्यक्ति ने कहा कि 'अल-काफ़ी' और 'अल-ऐनी' के ग्रंथों से यह साबित हो गया है कि इस खाल की कीमत का दान (सदका) करना अनिवार्य (वाजिब) है। इस प्रकार, यह एक अनिवार्य दान बन गया, और इसके हकदार वही हैं जो अनिवार्य दान के होते हैं, इसलिए इसे मस्जिदों या मदरसों के निर्माण पर खर्च नहीं किया जा सकता है।

उसने कहा, "इस प्रकार, इन दो वृत्तांतों (रिवायतों) से दान देने की अनिवार्यता स्पष्ट हो गई है। और जब दान अनिवार्य है, तो उसका अनिवार्य दान होना स्वयं स्पष्ट है। और जब दान अनिवार्य है, तो उसका अनिवार्य दान होना स्वयं स्पष्ट है, इसलिए इसका उपयोग अनिवार्य दान के प्राप्तकर्ताओं के अलावा किसी और के लिए नहीं हो सकता, जैसा कि स्पष्ट है। इसलिए, इसे मस्जिदों और स्कूलों के निर्माण पर खर्च करना जायज़ नहीं है।" (उर्दू में अनुवादित)।

मैं कहता हूँ: यदि इसका अर्थ धन प्राप्ति पर अनिवार्यता है, तो हाँ, अन्यथा चर्चा की गुंजाइश है। या यदि इसका अर्थ अल्लाह की निकटता प्राप्त करना है, तो नहीं, और इसमें कोई योग्यता नहीं है। आपके तर्क पर इसका क्या प्रभाव पड़ता है? उनके(रिवायतों) द्वारा जो स्थापित है, उस पर कोई विवाद नहीं है, और जिस पर विवाद है, वह उनके द्वारा स्थापित नहीं है। और यदि आपके लिए इतना पर्याप्त है कि विद्वानों के शब्दों में किसी भी अध्याय के किसी भी मुद्दे में 'दान की अनिवार्यता' शब्द आ जाए, तो वास्तव में आपके दावे के पास रेत और धूल के कणों जितने प्रमाण हैं।

यदि गंगोही साहब के कथन का अर्थ यह है कि ये ग्रंथ सिद्ध करते हैं कि बिक्री धन अर्जित करने के लिए है, और इसलिए मूल्य का दान अनिवार्य है, तो यह बात सही है। निश्चित रूप से, यदि बिक्री धन अर्जित करने के इरादे से की गई थी, तो उसका दान अनिवार्य है। लेकिन यदि इसका अर्थ यह है कि भले ही इसे किसी नेक काम के उद्देश्य से बेचा गया हो, तब भी दान अनिवार्य है, तो यह इन दो ग्रंथों

से बिल्कुल भी सिद्ध नहीं होता है। और यदि आपके तर्क के लिए इतना ही काफी है कि पाठ में 'अनिवार्य दान' शब्द मिल जाए, चाहे वह किसी भी अध्याय या संदर्भ में हो...

उसने कहा: "और सामान्य रूप से दान में, स्वामित्व का हस्तांतरण (तमलीक) होना चाहिए, चाहे वह अनुमति (इबाह) हो या पूर्ण स्वामित्व का हस्तांतरण।"

पृष्ठ 538 का 630

المبطلين يعجز عن اقامة الف دليل على دعواه هذا احتجاحك بالكافي، اما التمسك بكلام البدر فبرأك الله من ان تنقص درجة عمن يدعى وجود الليل البهيم مسبل الاستار يحتج عليه بوجود الشمس في وسط السماء بازعة تبهر الابصار۔ کے ثبوت میں سورج پیش کرنے کے مرادف ہے اس شخص نے کہا، کافی اور عینی کی عبارتوں سے ثابت ہو گیا کہ اس کھال کے دام کا تصدق واجب ہے۔ تو وہ صدقہ واجبہ ہوا، اور اس کا مصرف وہی ہے جو صدقہ واجبہ کا مصرف ہے تو اسے مسجد یا مدارس کی تعمیر میں صرف نہیں کرسکتے۔ قال "فقد اتضح بهاتين الروايتين وجوب التصدق واذا وجب الصدقة فكونها صدقة واجبة واذا وجب الصدقة فكونها صدقة واجبة واضح بنفسه فلا يكون مصرفها الامصرف الصدقة الواجبة كما هو ظاهر، فلا يجوز صرف الى بناء المساجد والمدارس اهـ بالتعريب۔ اقول: ان اريد الوجوب عند التمول فنعم، والا كلام فيه، او عند التقرب فلا ولا كرامة واى اثرله فى دليلك فما ثبت بهما لانزاع فيه، وما فيه النزاع لم يثبت بهما، وان كان بحسبك ان يقع فى كلام الاصحاب لفظ وجوب التصدق في اى مسئلة من اى باب، فنعم لدعواك في كل كتاب دلائل عدد الرمل والتراب۔ گنگوہی صاحب کی اس عبارت کا اگر یہ مطلب ہے کہ ان عبارتوں سے یہ ثابت ہے کہ بیع تمول کے لئے ہے تو قیمت کا صدقہ واجب ہے، تو یہ بات صحیح ہے۔ بیشک اگر بقصد تمول بیع کی تو اس کا تصدق واجب ہے۔ اور اگر یہ مطلب ہے کہ کسی کارِ ثواب کی غرض سے بیع کیا تب بھی تصدق واجب ہے۔ تو یہ بات ان دونوں عبارتوں سے ہرگز ثابت نہیں اور اگر آپ کے استدلال کے لئے اتنا ہی کافی ہے کہ یہ عبارت میں صدقہ واجبہ کا لفظ مل جائے، چاہے جس باب اور جس بیان میں ہو تو قال والصدقة مطلقاً لابد فيها من التمليك سواء كان اباحة او تمليكا تاما۔

Fatawa Rizwia, Volume 20, Page 539

(Left Column - Arabic Text) I say: If only you, since you did not find the right path, had been content with what you previously produced and restrained yourself from excessive wandering. But you wished to add a note to the lute and introduce a donkey into chess. Thus, you innovated the statement that permission (ibaha) is a form of transfer of ownership (tamlik), and that it is sufficient for charity (sadaqah) absolutely. You made the division a part, and the opposite a peer, even though the words of the scholars regarding matters of permission are neither few nor obscure; rather, they circulate in many chapters of jurisprudence, including purifications, zakat, divorce, found items, gifts, detestable acts, and others. This is the 'Sharh al-Wiqaya' by the eminent Imam Sadr al-Shariah, the first book we study in jurisprudence. He stated therein—may Allah Almighty have mercy on him—at the beginning of the Book of Purification in the chapter on tayammum, that ability is established through permission and through transfer of ownership. For if the owner of the water says to a group of those who have performed tayammum, 'Let whoever of you wishes perform ablution with this water,' and the water is sufficient for each individual separately, the tayammum of each one is invalidated due to the establishment of ability for each one individually. However, if he says, 'This water is for you,' and they take possession of it, then their tayammum is not invalidated because it remains...

(Right Column - Urdu Text) What are these two passages anyway? Hundreds of proofs exist in every book against your claim. This person said: "In charity, transfer of ownership (tamlik) is absolutely mandatory, whether it be by way of permission (ibaha) or as transfer of ownership." If a person does not know the correct matter, they should be patient with what has already passed and avoid being long-tongued. But you wanted to add a new string, and even entered a donkey into the game of chess, because it is completely wrong that permission is also a part of transfer of ownership, and that in mandatory charity (which requires transfer of ownership), permission would suffice. Alas, in this discourse, the counterpart was made into a part and the opposite into a partner, even though the chapters of books are filled with the explanation of the distinction between these two. In the chapters of divorce, found items, gifts, detestable acts, etc., these issues are abundant. In the first book of jurisprudence we teach, 'Sharh Wiqaya' by Imam Sadr al-Shariah, it is written right at the beginning of the Book of Purification: "Power over water is obtained through permission and also through transfer of ownership. So if the owner of the water said

to an entire group: 'Whoever among you wants, let him perform wudu with this water,' and the water was only enough for one person's wudu, the tayammum of the whole group will be broken because for each individual, power is established. And if he said like this, 'all of you take possession of this water,' then the tayammum will not be broken, because when that much water..."

फ़तावा रिज़विया, खंड २०, पृष्ठ ५३९

(बायाँ कॉलम - अरबी पाठ) मैं कहता हूँ: काश! यदि आपको सही मार्ग नहीं मिला था, तो आप उसी पर संतुष्ट रहते जो आपने पहले किया था और अपने आप को आगे बढ़ने से रोक लेते। लेकिन आपने चाहा कि तंबूरे में एक और स्वर जोड़ दें, और शतरंज के खेल में गधे को भी शामिल कर दिया। तो आपने यह दावा गढ़ लिया कि 'इबाहत' (अनुमति) 'तमलीक' (स्वामित्व हस्तांतरण) का एक रूप है, और यह सामान्य रूप से सदक़ा (दान) में पर्याप्त है। आपने विभाजन को एक भाग बना दिया, और विपरीत को एक समकक्ष, जबकि इबाहत के मुद्दों पर विद्वानों के शब्द न तो कम हैं और न ही छिपे हुए; बल्कि, वे न्यायशास्त्र के कई अध्यायों में प्रचलित हैं, जिनमें शुद्धि, ज़कात, तलाक़, पाई गई वस्तुएं, उपहार, नापसंद कार्य और अन्य शामिल हैं। यह महान इमाम सद्र अल-शरिया की 'शरह अल-विकाया' है, जो न्यायशास्त्र में हमारे द्वारा पढ़ी जाने वाली पहली पुस्तक है। अल्लाह उन पर दया करे, उन्होंने 'किताब अल-तहारत' के शुरू में तयम्मुम के अध्याय में उल्लेख किया है: "क्षमता इबाहत के माध्यम से और तमलीक के माध्यम से स्थापित होती है। यदि पानी का मालिक तयम्मुम करने वालों के एक समूह से कहता है, 'आपमें से जो चाहे इस पानी से वज़ू कर ले,' और पानी प्रत्येक व्यक्ति के लिए अकेले पर्याप्त है, तो प्रत्येक का तयम्मुम अमान्य हो जाता है क्योंकि प्रत्येक के लिए व्यक्तिगत रूप से क्षमता स्थापित हो गई है। हालांकि, यदि वह कहता है, 'यह पानी तुम्हारे लिए है,' और वे उस पर अधिकार कर लेते हैं, तो उनका तयम्मुम अमान्य नहीं होता क्योंकि यह रहता है..."

(दायाँ कॉलम - उर्दू पाठ) ये दोनों इबारतें ही क्या हैं, हर किताब में आपके दावे के ख़िलाफ़ सैकड़ों दलीलें मौजूद हैं। इस व्यक्ति ने कहा: "सदक़ा में पूर्णतः तमलीक वाजिब है, चाहे वह इबाहत के तौर पर हो या तमलीक के तौर पर।" यदि किसी व्यक्ति को सही बात नहीं मालूम, तो जो हो चुका उसी पर सब्र करना चाहिए और लंबी ज़बान चलाने से बचना चाहिए। लेकिन आपने तो एक नए स्वर का इज़ाफ़ा करना चाहा, और शतरंज के खेल में गधे को भी दाखिल कर दिया। क्योंकि यह बात बिल्कुल ग़लत है कि इबाहत भी तमलीक का एक हिस्सा है, और वाजिब तमलीकी सदक़ा में इबाहत से काम चल जाएगा। अफ़सोस कि इस कलाम में विभाजित को भाग और विपरीत को शरीक बना दिया गया, जबकि इन दोनों के अंतर के वर्णन में किताबों के अध्याय भरे पड़े हैं। तलाक़, लुक्ता (पाई गई चीज़), हिबा (उपहार), कराहियत आदि के अध्यायों में ये मसले प्रचुर मात्रा में हैं। हम लोग फ़िक़्ह में जो पहली किताब इमाम सद्र-उश-शरिया की 'शरह विकाया' पढ़ाते हैं, उसमें किताबुत तहारत की शुरुआत में ही लिखते हैं: "पानी पर कुदरत इबाहत से भी हासिल हो जाती है और तमलीक से भी। तो

पानी वाले ने एक पूरी जमात से अगर यह कहा कि तुममें से जो चाहे इस पानी से वज़ू करे, और पानी किसी एक के वज़ू भर था, तो पूरी जमात का तयम्मुम टूट जाएगा क्योंकि व्यक्तिगत रूप से सबकी कुदरत साबित हो गई। और अगर यूँ कहा कि इस पानी पर तुम सब क़ब्ज़ा कर लो तो तयम्मुम न टूटेगा, क्योंकि इतना पानी जब..."

جلد ۲۰، صفحہ ۵۳۹

(بایاں کالم - عربی عبارت) اقول: یالیتك اذلم تھتد الی الصواب قنعت بما من قبل صنعت، ونفسك عن الاسترسال منعت، ولکنك اجبت ان تزید فی الطنبور نغمة، وفی الشطر نج بغلة فابتدعت القول بان الاباحة من التملیك وانھا تجزی فی الصدقة مطلقًا. فجعلت القسیم قسمًا، والضد ندا مع ان کلمات العلماء فی مسائل الاباحة غیر قلیلة ولا خفیة بل دوارة فی کثیر من ابواب الفقه، منھا الطھارات، ومنھا الزکوٰة، ومنھا الطلاق، ومنھا اللقطة ومنھا الھبة، ومنھا الکراھیة وغیر ذلك وھذا شرح الوقایة للامام الجلیل صدر الشریعة اول کتاب نتدرسه فی الفقه افاد فیه رحمه الله تعالی فی اول کتاب الطھارات من باب التیمم، ان القدرة ثبت بطریق الاباحة، وبطریق التملیك فان قال صاحب الماء لجماعة من المتیممین لیتوضأ بھذا الماء ایکم شاء، والماء یکفی لکل واحد منفرد اینتقض تیمم کل واحد لثبوت القدرة لکل واحد علی الانفراد، اما اذا قال ھذا الماء لکم وقبضوا لا ینتقض تیممھم لانه یبقی۔

(دایاں کالم - اردو عبارت) یہ دونوں عبارتیں ہی کیا ہیں، ہر کتاب میں آپ کے مدعا پر سینکڑوں دلیلیں موجود ہیں، اس شخص نے کہا: "صدقہ میں مطلقاً تملیک واجب ہے عام ازیں کہ بطور اباحت ہو یا بطور تملیک۔" آدمی کو صحیح بات نہ معلوم ہو تو جتنا ہو چکا اسی پر صبر کرنا چاہئے اور دراز لسانی سے پرہیز کرنا چاہئے، لیکن آپ نے تو ایک نئے سر کا اضافہ کرنا چاہا، اور شطرنج کے کھیل میں گدھے کو بھی داخل کر دیا کیونکہ یہ بات بالکل غلط ہے کہ اباحت بھی تملیک کا ایک حصہ ہے، اور صدقہ واجبہ تملیکیہ میں بھی اباحت سے کام چل جائے گا، افسوس کہ اس کلام میں قسیم کو قسم اور ضد کو شریک بنادیا گیا حالانکہ ان دونوں کی تفریق کے بیان میں کتابوں کے ابواب بھرے پڑے ہیں، ابواب طلاق ولقطہ وہبہ کراہیہ وغیرہ میں کثرت سے یہ مسائل ہیں۔ ہم لوگ فقہ میں جو اول کتاب امام صدرالشریعہ کی شرح وقایہ پڑھاتے ہیں اس میں کتاب الطہارۃ کی ابتداء

میں ہی لکھتے ہیں: "پانی پر قدرت اباحت سے بھی حاصل ہو جاتی ہے اور تملیک سے بھی تو پانی والے نے ایک پوری جماعت سے اگر یہ کہا تم میں سے جو چاہے اس پانی سے وضو کرے، اور پانی کسی ایک کے وضو بھر تھا، پوری جماعت کا وضو ٹوٹ جائے گا کیونکہ علی سبیل الانفراد سب کی قدرت ثابت ہو گئی، اور اگر یوں کہا کہ اس پانی پر تم سب قبضہ کر لو تو تیمم نہ ٹوٹے گا، کیونکہ اتنا پانی جب

Fatawa Razawiyyah, Vol. 20

(Arabic Text - Left Column): ...upon the ownership of the donor, and permissibility is not established because when the gift becomes void, what is contained within it also becomes void [1 - summarized, and similar is in Al-Fath, Al-Bahr, etc.]. So consider how they differentiated between them, and listen to how they established permissibility for each individual by the donor's word 'let whoever among you wishes perform ablution with it', alongside the obviousness that nothing of ownership is established by this word of his for each of them, nor for any one of them. Have you not studied this, or did you not know or comprehend their rules? That which is prescribed with the word 'it'ām' (feeding) and 'ta'ām' (food), permissibility is allowed in it; and that which is prescribed with the word 'ītā'' (giving) and payment, transfer of ownership (tamleek) is a condition in it [2 - as in the Zihar of Ad-Durr and Majma' al-Anhur, etc.]. So open your eyes; are they two categories, or is one a part of the other? Or did you not know that when Maula al-Ghazzi said, 'Zakat is tamleek' [3 - etc.], the researcher al-Ala'i said, 'Ibahah (permissibility) is excluded' [4]? Or did you not know that Imam Sadr ash-Shari'ah said in 'An-Nuqayah', 'disposal [of Zakat] is tamleek' [5]?

(Urdu Text - Right Column): ...gifted to everyone and did not divide it, then due to the gift being common ownership (musha'), that gift became void and permissibility was not established for anyone; similarly it is in Al-Fath and Al-Bahr etc. The difference between tamleek (transfer of ownership) and ibahah (permissibility) is as clear as day from this text, that in the first case they affirm permissibility and in the second case, which is like gift and tamleek, they negate permissibility. If both were the same, how could there be affirmation of one and negation of the other? In Ad-Durr and Majma' al-Anhur, a famous and well-known rule is explicitly stated: 'If the owner gave permission for any food item with the word "it'ām" (feeding), saying "feed this to so-and-so", then permissibility is sufficient in it. And for whomever permission is given with "ītā'" (giving), saying "give this to so-and-so", then tamleek is necessary.' So open your eyes and see that tamleek and ibahah are distinct categories from each other, or one is a type of the other! Imam Ghazzi stated: 'Az-Zakat tamleek: In Zakat, it is necessary to make the poor person the owner.' Allama Ala'i states: 'By this, ibahah (permissibility) is excluded.'

(Footnotes): 1. Sharh al-Wiqayah, Kitab al-Taharah, Al-Maktabah al-Rashidiyyah, Delhi, 1/105-106 2. Durr al-Mukhtar, Bab Kaffarat al-Zihar, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/251; Majma' al-Anhur Sharh Multaqa al-Abhur, Bab al-Zihar, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/453 3. Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Zakat, Matba'

Mujtabai, Delhi, 1/129 4. Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Zakat, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/129 5. Mukhtasar al-Wiqayah fi Masa'il al-Hidayah, Fasl Masraf al-Zakat, Nur Muhammad Karkhana Kutub Karachi, p. 37

फ़तावा रज़विया, खंड २०

(अरबी पाठ - बायां कॉलम): ...दाता के स्वामित्व पर, और अनुमति (इबाहत) स्थापित नहीं होती क्योंकि जब उपहार (हिबा) अमान्य हो जाता है, तो उसके भीतर निहित वस्तु भी अमान्य हो जाती है [१ - सारांशित, और इसी तरह अल-फ़त, अल-बहर आदि में है]। तो विचार करें कि उन्होंने उनके बीच कैसे अंतर किया, और सुनें कि उन्होंने दाता के इस शब्द से कि 'तुममें से जो चाहे इससे वज़ू कर ले' प्रत्येक व्यक्ति के लिए अनुमति कैसे स्थापित की, इसके साथ ही यह स्पष्टता भी है कि उसके इस शब्द से उनमें से प्रत्येक के लिए स्वामित्व का कुछ भी हिस्सा स्थापित नहीं होता, न ही उनमें से किसी एक के लिए। क्या आपने इसका अध्ययन नहीं किया, या क्या आप उनके नियमों को नहीं जानते या नहीं समझते थे? जो 'इतआम' (खिलाना) और 'तआम' (भोजन) शब्द के साथ निर्धारित है, उसमें अनुमति जायज़ है; और जो 'इता' (देना) और अदायगी शब्द के साथ निर्धारित है, उसमें स्वामित्व का हस्तांतरण (तमलीक) एक शर्त है [२ - जैसा कि अद-दुर्र के ज़िहार और मजमअ अल-अन्हुर आदि में है]। तो अपनी आँखें खोलें; क्या वे दो श्रेणियां हैं, या एक दूसरे का हिस्सा है? या क्या आप नहीं जानते थे कि जब मौला अल-ग़ज़ी ने कहा, 'ज़कात तमलीक है' [३ - आदि], तो शोधकर्ता अल-अलाई ने कहा, 'इबाहत (अनुमति) बाहर निकल गई' [४]? या क्या आप नहीं जानते थे कि इमाम सद्रुश-शरीअह ने 'अन-नुक़ाया' में कहा था, '[ज़कात का] निपटान तमलीक है' [५]?

(उर्दू पाठ - दायां कॉलम): ...सबको उपहार (हिबा) किया और विभाजित नहीं किया, तो उपहार के सामान्य स्वामित्व (मुशाअ) होने के कारण वह उपहार अमान्य हो गया और किसी के लिए अनुमति (इबाहत) स्थापित नहीं हुई; अल-फ़त और अल-बहर आदि में भी ऐसा ही है। तमलीक (स्वामित्व हस्तांतरण) और इबाहत (अनुमति) के बीच का अंतर इस पाठ से दिन के उजाले की तरह स्पष्ट है, कि पहली स्थिति में वे अनुमति की पुष्टि करते हैं और दूसरी स्थिति में, जो उपहार और तमलीक की तरह है, वे अनुमति का खंडन करते हैं। यदि दोनों एक ही होते, तो एक की पुष्टि और दूसरे का खंडन कैसे होता? अद-दुर्र और मजमअ अल-अन्हुर में एक प्रसिद्ध और सुविख्यात नियम स्पष्ट रूप से वर्णित है: 'यदि स्वामी ने किसी खाद्य पदार्थ के लिए "इतआम" (खिलाने) शब्द के साथ अनुमति दी, यह कहते हुए कि "इसे फलां को खिला दो", तो इसमें अनुमति पर्याप्त है। और जिसे "इता" (देने) के साथ अनुमति दी जाए, यह कहते हुए कि "इसे फलां को दे दो", तो इसमें तमलीक आवश्यक है।' तो अपनी आँखें खोलकर देख लें कि तमलीक और इबाहत आपस में दो अलग श्रेणियां हैं, या एक दूसरे

की किस्म है! इमाम ग़ज़ी ने फरमाया: 'अज़-ज़कात तमलीक: ज़कात में गरीब को स्वामी बनाना आवश्यक है।' अल्लामा अलाई फ़रमाते हैं: 'इससे इबाहत (अनुमति) निकल गई।'

(फुटनोट्स): १. शरह अल-विक़ाया, किताबुत तहारत, अल-मकतबा अर-रशीदिया, दिल्ली, १/१०५-१०६ २. दुर्र-ए-मुख्तार, बाब कफ़्फ़ारत अज़-ज़िहार, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, १/२५१; मजमअ अल-अन्हुर शरह मुल्तक़ा अल-अबहुर, बाब अज़-ज़िहार, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, १/४५३ ३. दुर्र-ए-मुख्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताबुज़ ज़कात, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, १/१२९ ४. दुर्र-ए-मुख्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताबुज़ ज़कात, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, १/१२९ ५. मुख़्तसर अल-विक़ाया फ़ी मसाइल अल-हिदाया, फ़स्ल मसरिफ़ अज़-ज़कात, नूर मुहम्मद कारख़ाना कुतुब कराची, पृष्ठ ३७

पृष्ठ ५४०/६३०

(عربی متن - بایاں کالم): على ملك الواهب ولم تثبت الاباحة لانه لما بطل الهبة بطل ما في ضمنها ١ هـ ملخصاً ونحوه في الفتح والبحر وغيرها، فانظر كيف باينوا بينهما، واسمع كيف اثبتوا الاباحة لكل منفرد بقول المالك ليتوضأ به ايكم شاء، مع بداءة انه لا تثبت بقوله هذا شيئ من الملك لكل منهم، ولا لاحدهم افما كنت درست هذا او ما دريت ولا وعيت ضابطاتهم، ان ماشّرع بلفظ اطعام وطعام جاز فيه الاباحة، وما شرع بلفظ ايتاء واداء شرط فيه التمليك ٢- كما في ظهار الدر ومجمع الانهر وغيرها فافتح العين، هل هما قسيمان او احدهما قسم من الاخر - او ما علمت ان مولى الغزى لما قال ان الزكوة تمليك ٣ الخ قال المحقق العلائى خرج الاباحة ۴ او ما عرفت ان الامام صدر الشريعة لما قال في النقاية تصرف تمليك ۵

(اردو متن - دایاں کالم): سب کو ہبہ کیا اور تقسیم نہیں کیا تو ہبہ مشاع ہونے کی وجہ سے وہ ہبہ باطل ہوا اور کسی کے لئے اباحت ثابت نہ ہوئی، ایسا ہی فتح اور بحر وغیرہ میں ہے۔ تملیک اور اباحت کا فرق اس عبارت سے روزِ روشن کی طرح عیاں ہے کہ پہلی صورت میں اباحت ثابت فرماتے ہیں اور دوسری صورت جو ہبہ اور تملیک کی طرح ہے۔ اس میں اباحت کی نفی فرماتے ہیں، اگر دونوں ایک ہی ہوتے تو ایک کا ثبوت اور دوسرے کی نفی کیسے ہوتی، در اور مجمع الانہر میں ایک مشہور و معروف ضابطہ مصرح ہے: "مالک نے کسی کھانے کی چیز کی اجازت لفظ "اطعام" سے دی کہ "اسے فلاں کو کھلا دو" تو اس میں اباحت کافی ہے۔ اور جس کو "ایتاء" سے اجازت دے کہ "اسے فلاں کو دے دو" تو اس میں تملیک ضروری ہے۔" تو آنکھ کھول کر دیکھ لیجئے کہ تملیک و اباحت آپس میں قسیم ہیں، یا ایک دوسرے کی قسم! امام غزی نے فرمایا:

"الزکوٰۃ تملیک: زکوٰۃ میں فقیر کو مالک بنانا ضروری ہے۔" علامہ علائی فرماتے ہیں: "اس سے اباحت نکل گئی"

(حواشی): ۱ شرح الوقایہ کتاب الطہارۃ المکتبۃ الرشیدیہ دہلی ۱/ ۱۰۵-۱۰۶ ۲ درمختار باب کفارۃ الظہار مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۲۵۱ ، مجمع الانہر شرح ملتقی الابحر باب الظہار دار احیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۴۵۳ ۳ در مختار شرح تنویر الابصار کتاب الزکوٰۃ مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۱۲۹ ۴ در مختار شرح تنویر الابصار کتاب الزکوٰۃ مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۱۲۹ ۵ مختصر الوقایه في مسائل الهداية فصل مصرف الزکواۃ نور محمد کارخانہ کتب کراچی ص ۳۷

Volume 20, Fatawa Ridawiyya

Regarding Zakat, Allama Al-Shams Muhammad stated in his commentary: "Imam Sadr al-Shari'ah said: '(Zakat) is an act of transfer of ownership.' This indicates that spending it as a mere permission (ibahah) is not permissible. I have understood what Allama al-Bahr conveyed in the chapter on 'Luqatah' in 'Bahr', where he said: 'We interpreted benefit as ownership because benefit without it, like permission, is not intended.' Or haven't you encountered the statement of Sayyid al-Shami in the chapter on 'Luqatah' in 'Radd al-Muhtar': 'Acting by way of ownership is to exclude acting by way of permission upon the owner's property.' End quote. Or have you not heard the scholars explicitly stating in more than one place that the one to whom something is permitted (mubah lahu) acts upon the owner's (mubih) property and has no share in ownership at all, to the extent that they did not establish ownership for him even after the owner's ownership ceased? Similarly, Mawla Zain bin Nujaim said in 'Sharh al-Kanz': 'If it is asked whether the permitted person consumes it on the owner's ownership or on his own ownership, I say: when it becomes eaten, the owner's ownership of it ceases, and it does not enter the ownership of anyone.' End quote. Allama al-Tahtawi quoted this from him in 'Hashiyat al-Durr.' Oh person, how many such quotations from various books could I list for you, and I am in abundance and plenty?"

Footnotes: 1. Jami' al-Rumuz, Kitab al-Zakat, Masraf al-Zakat, Maktaba Islamia Gumbad Qamus Iran, 2/338. 2. Al-Bahr al-Ra'iq, Kitab al-Luqatah, H.M. Saeed Company Karachi, 5/158. 3. Radd al-Muhtar, Kitab al-Luqatah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 3/320-21. 4. Al-Bahr al-Ra'iq, Bab al-Zihar, Fasl fi al-Kaffarah, H.M. Saeed Company Karachi, 4/109.

जिल्द 20, फ़तावा रज़विया

ज़कात के संबंध में, अल्लामा अल-शम्स मुहम्मद ने अपनी व्याख्या में कहा: "इमाम सद्र अल-शरिया ने फरमाया: '(ज़कात) स्वामित्व हस्तांतरण का कार्य है।' इसमें संकेत है कि इसे केवल अनुमति (इबाहह) के रूप में खर्च करना जायज़ नहीं है। मैंने वह समझा जो अल्लामा अल-बह्र ने 'बह्र' के 'लुक़तह' अध्याय में बताया है, जहाँ उन्होंने कहा: 'हमने लाभ की व्याख्या स्वामित्व के रूप में की है क्योंकि इसके बिना लाभ, जैसे अनुमति, अभिप्रेत नहीं है।' या क्या आप 'रद्द अल-मुह्तार' के 'लुक़तह' अध्याय में सैय्यद अल-शामी के इस कथन से अवगत नहीं हैं: 'स्वामित्व के रूप में कार्य करना, मालिक की संपत्ति पर अनुमति के माध्यम से कार्य करने को बाहर रखने के लिए है।' अंत। या क्या आपने विद्वानों को एक से अधिक स्थानों पर यह स्पष्ट रूप से कहते हुए नहीं सुना है कि जिसे कुछ अनुमत (मुबाह लहू) किया गया है, वह मालिक (मुबीह) की संपत्ति पर कार्य करता है और उसका स्वामित्व में कोई हिस्सा नहीं होता, यहाँ तक कि उन्होंने मालिक का स्वामित्व समाप्त होने के बाद भी उसके लिए स्वामित्व स्थापित नहीं किया? इसी प्रकार, मौला ज़ैन बिन नुजैम ने 'शरह अल-कन्ज़' में कहा: 'यदि यह पूछा जाए कि क्या अनुमत व्यक्ति इसे मालिक के स्वामित्व पर उपभोग करता है या अपने स्वयं के स्वामित्व पर, तो मैं कहता हूँ: जब वह खाया जा चुका होता है, तो मालिक का उस पर से स्वामित्व समाप्त हो जाता है, और यह किसी के भी स्वामित्व में प्रवेश नहीं करता।' अंत। अल्लामा अल-तहतावी ने 'हाशियत अल-दुर्र' में उनसे यह उद्धृत किया है। ऐ व्यक्ति, मैं तुम्हारे लिए विभिन्न पुस्तकों से ऐसे कितने उद्धरण गिना सकता हूँ, और मेरे पास इसकी प्रचुरता और बहुतायत है?"

पाद-टिप्पणियाँ: 1. जामे अल-रुमूज़, किताब अज़-ज़कात, मसरफ़ अज़-ज़कात, मकतबा इस्लामिया गुम्बद क़ामूस ईरान, 2/338। 2. अल-बह्र अर-राईक, किताब अल-लुक़तह, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 5/158। 3. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-लुक़तह, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत, 3/320-21। 4. अल-बह्र अर-राईक, बाब अज़-ज़िहार, फ़स्ल फ़ी अल-कफ़्फ़ारा, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 4/109।

पृष्ठ 541 का 630

یعنی الزکوۃ قال العلامۃ الشمس محمد فی شرحھا "امام صدر الشریعہ نے فرمایا: "(الزکوۃ) تصرف تملیکا" فیہ اشارہ الی انہ لا یجوز صرف الاباحۃ 1 الخ اوما زکوۃ تملیک کے طور پر خرچ کی جائے گی، علامہ شمس محمد نے عقلت ما افاد العلامۃ البحر فی لقطۃ البحر، اذ قال انما اس کی شرح میں کہا: اس میں اشارہ ہے کہ زکوۃ کو کسی کے فسرنا الانتفاع بالتملک لانہ لیس المراد الانتفاع لئے مباح کیا تو زکوۃ ادا نہ ہوگی بدونہ کالاباحۃ 2 - اوما وقفت علی قول السید الشامی فی لقطۃ ردالمحتار ان التصرف علی وجہ التملک اسی طرح علماء کی تصریح ہے: "جو چیز مباح کی وہ مباح کرنے احتراز عن التصرف بطریق الاباحۃ علی ملک والے کی ملک پر باقی رہتی ہے جس کے لئے مباح کی گئی، اس صاحبھا 3 اھ اوما سمعت العلماء یصرحون فی غیر ما کو اس کی ملک سے کوئی تعلق نہیں رہتا" ___ "وہ تو یہاں موضع ان المباح لہ انما یتصرف علی ملک المبیح لا تک فرماتے ہیں: "مالک کی ملک زائل ہو جائے تب بھی حظ لہ من الملک اصلا، حتی لم یثبتوا لہ ملکا بعد ضروری نہیں کہ مباح لہ کی ملک ثابت ہو ۔" زوال ملک المالک، ایضا قال المولی زین بن نجیم فی مطلب یہ ہے کہ جب مباح لہ نے اس چیز کو کھا لیا تو وہ چیز شرح الکنز فان قیل المباح یستھلکہ المباح لہ علی مباح کرنے والے کی ملک سے نکل گئی، اور کسی کی ملک میں ملک المبیح او علی ملک نفسہ، قلت اذا صار مأکولا داخل نہیں ہوئی، حتی کہ کھانے والے کی ملک بھی نہ ہوئی زال ملک المبیح عنہ، ولم یدخل فی ملک احد 4 اھ یہی مطلب ہے ملک نفسہ کا، ان کا یہ قول ملا علی قاری نے اپنی واثرہ عنہ العلامۃ الطحطاوی فی حاشیۃ الدر، ھذا کتاب حاشیہ در میں پیش کیا، الغرض اگر میں نقل کرنے پر وکم اسرد لک یا ھذا من نقول الاسفار و بی فی الوفور والاستکثار

حواشی: 1 جامع الرموز کتاب الزکوۃ مصرف الزکوۃ مکتبہ اسلامیہ گنبد قاموس ایران ۳۳۸/۲ 2 بحر الرائق کتاب اللقطۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۵/۱۵۸ 3 رد المحتار کتاب اللقطۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۳/۳۲۰-۲۱ 4 بحر الرائق باب الظہار فصل فی الکفارۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۱۰۹/۴

Fatawa Razawiya, Volume 20

[Right Column] Maulana Zain Ibn Nujaym says in Sharh Kanz: "The person to whom something is made permissible (Mubah-lah) consumes the permissibility (Mubah) either based on the ownership of the person who made it permissible, or the thing remains in its own ownership, and no one owns it." If I were to bring forth texts, a heap would gather, proclaiming the difference between transfer of ownership (Tamleek) and mere permissibility (Ibahat). Similarly, this part of the statement that "absolute permissibility is sufficient in charities (Sadaqat)" is also incorrect. Every person knows that permissibility is not sufficient in Zakat and Sadaqat-ul-Fitr. We have already quoted the specific details from Al-Tanwir and Al-Durr, and also cited the rule of Al-Durr. We will provide more details in the future. Thus, the speaker's words are flawed from head to toe, and we need not provide further refutation. Fatwa of a Sunni Scholar: However, even among the scholars of Ahl-e-Sunnat, an elder has said something similar to what was mentioned by the Gangohi Sahib. His statement is: "The ruling regarding the hide of the sacrifice is that it should be given as charity, or used by oneself, or exchanged for something that lasts, such as a sieve, a prayer mat, etc. So, in the case of giving as charity (tasadduq), transfer of ownership (tamleek) is necessary." They did not prove with their speech that...

[Left Column] ...lifetimes would end before its transcription is finished. By the praise of Allah, I am aware of the basis of your error and the cause of your clamor, and I will soon alert you to it, if Allah, the Near One, the Answerer of prayers, wills. As for what you suggested about the permissibility being sufficient in charities absolutely, its falsehood is clear to everyone who knows that for Zakat and Sadaqat-ul-Fitr, permissibility (Ibahat) does not suffice according to the correct and authoritative madhhab (school of thought). We have already presented the texts of Al-Nuqayah, Al-Tanwir, and Al-Durr, the rule of Al-Durr, and the commentary on Multaqa al-Abhur. More will follow on this if the Owner wills. In short, the man's speech is like the speech of a stunned person, flawed from head to toe. Since we have clarified the objective and removed the misconceptions by the grace of our Lord, the All-Knowing Sovereign, there is no need for us to prolong the speech or extend the carpet of refutation and confirmation. Praise be to Allah, the Guardian of blessings. Great Clarification: The humble servant says: After this, I came across another writing by some of the prominent scholars of this era from the people of Sunnah, who leaned towards what those people leaned towards. He ruled that transfer of ownership is mandatory here, relying on what can be translated as: the ruling on sacrificial hides is

that they be given as charity, or used by oneself, or exchanged for something that remains beneficial, such as a sieve or a prayer mat, etc. Thus, in the case...

फ़तावा रज़विया, जिल्द २०

[दायां कॉलम] मौलाना जैन इब्न नुजैम 'शरह कंज़' में फरमाते हैं: "मुबाह को मुबाह-लहु (वह व्यक्ति जिसके लिए कुछ अनुमत किया गया हो) मुबाह करने वाले की मिल्कियत पर ही ख़त्म करता है या वह चीज़ खुद अपनी ही मिल्कियत पर होती है, उसका कोई मालिक नहीं होता।" अगर मैं ऐसे ग्रंथों के प्रमाण लाने लगूँ, तो एक ढेर लग जाएगा जो मिल्कियत हस्तांतरण (तमलीक) और केवल अनुमति (इबाहत) के बीच अंतर की घोषणा कर रहा है। इसी प्रकार, इस कथन का यह हिस्सा कि "सदक़ात में पूर्णतः अनुमति पर्याप्त है" भी गलत है। हर आदमी इतना तो जानता है कि ज़कात और सदक़ा-ए-फित्र में केवल अनुमति पर्याप्त नहीं है। हमने इसके बारे में 'अत-तन्वीर' और 'अद-दुर' से पहले ही विवरण उद्धृत किए हैं, और 'अद-दुर' का नियम भी उद्धृत किया है। हम भविष्य में और अधिक विवरण प्रदान करेंगे। इस प्रकार, वक्ता की बात सिर से पैर तक दोषपूर्ण है, और हमें अधिक खंडन की आवश्यकता नहीं है। एक सुन्नी विद्वान का फतवा: हालाँकि, अहले सुन्नत के विद्वानों में से भी एक बुजुर्ग ने उसी तरह की बात कही है जो गंगोही साहब द्वारा कही गई थी। उनके शब्द हैं: "क़ुर्बानी की खाल का नियम यह है कि उसे सदक़ा किया जाए, या खुद इस्तेमाल किया जाए, या उसे किसी टिकाऊ चीज़ से बदला जाए, जैसे छलनी, जाय-नमाज़ (मुसल्ला) आदि। अतः सदक़ा (तसद्दुक़) करने की स्थिति में मिल्कियत का हस्तांतरण (तमलीक) आवश्यक है।" उन्होंने अपनी बात से यह साबित नहीं किया कि...

[बायां कॉलम] ...कि इसके पूरा होने से पहले उम्रें बीत जाएँ। अल्लाह की कृपा से, मैं आपकी गलती के आधार और आपके शोर-शराबे के कारण को जानता हूँ, और यदि अल्लाह ने चाहा, जो निकट और दुआओं को स्वीकार करने वाला है, तो मैं जल्द ही आपको इसकी ओर संकेत करूँगा। जहाँ तक आपने यह संकेत दिया कि सदक़ात में पूर्णतः अनुमति पर्याप्त है, तो इसकी असत्यता हर उस व्यक्ति के लिए स्पष्ट है जो जानता है कि ज़कात और सदक़ा-ए-फित्र के लिए सही और मान्य मज़हब के अनुसार केवल अनुमति (इबाहत) पर्याप्त नहीं है। हमने पहले ही 'अन-नुक़ाया', 'अत-तन्वीर', और 'अद-दुर' के ग्रंथों, 'अद-दुर' के सिद्धांत और 'मुल्तका अल-अबहुर' की व्याख्या को प्रस्तुत किया है। यदि मालिक (अल्लाह) ने चाहा, तो इस पर और अधिक जानकारी आएगी। संक्षेप में, उस व्यक्ति की बात एक भौचक्के व्यक्ति की बात की तरह है, जो सिर से पैर तक दोषपूर्ण है। चूंकि हमने अपने रब, सर्वज्ञ प्रभु की कृपा से लक्ष्य को स्पष्ट कर दिया है और भ्रमों को दूर कर दिया है, इसलिए हमारे लिए बात को लंबा करने या खंडन और पुष्टि की प्रक्रिया को आगे बढ़ाने की आवश्यकता नहीं है। तमाम

प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो नेमतों का स्वामी है। महान स्पष्टीकरण: विनम्र सेवक कहता है: इसके बाद, मुझे सुन्नत के मानने वालों में से इस युग के कुछ प्रमुख विद्वानों का एक और लेख मिला, जो उन्हीं लोगों की ओर झुक गए थे। उन्होंने फैसला सुनाया कि यहाँ मिल्कियत का हस्तांतरण (तमलीक) अनिवार्य है, जिसका अनुवाद यह है: क़ुर्बानी की खालों का नियम यह है कि उन्हें सदक़ा किया जाए या खुद इस्तेमाल किया जाए या उन्हें ऐसी चीज़ से बदला जाए जो बनी रहे, जैसे छलनी और जाय-नमाज़ आदि। अतः ऐसी स्थिति में...

[دائیں کالم کا متن] مولانا زین ابن نجیم شرح کنز میں فرماتے ہیں: "مباح کو مباح لہ مباح کرنے والے کی ملک پر ہی ختم کرتا ہے یا وہ چیز خود اپنے ہی ملک پر ہوتی ہے کوئی اس کا مالک نہیں" آؤں تو ایسی نصوص کا انبار لگ جائے، تو تملیک اور اباحت کے فرق کا اعلان کر رہی ہیں۔ اسی طرح اس کلام کا یہ ٹکڑا کہ "صدقات میں مطلقاً اباحت کافی ہے" یہ بھی غلط ہے۔ اتنی بات تو ہر آدمی جانتا ہے کہ زکوٰۃ اور صدقہ فطر میں اباحت کافی نہیں ہم نے اس بات کی جزئیات تنویر اور در سے پہلے نقل کئے، اور در کا ضابطہ بھی نقل کیا، آئندہ مزید تفصیل کریں گے تو اس قائل کا کلام از تا پا مخدوش ہی مخدوش ہے اور ہمیں مزید رد کی ضرورت نہیں۔ ایک سنی عالم کا فتویٰ: البتہ علمائے اہلسنت میں سے بھی ایک بزرگ نے اس قسم کی بات کہی جو گنگوہی صاحب سے مذکور ہوئی، ان کا کلام یہ ہے: "قربانی کی کھال کا حکم یہ ہے کہ اس کا صدقہ کیا جائے یا اس کو خود استعمال کیا جائے، یا اس کو باقی رہنے والی چیز سے بدلا جائے، جیسے چھلنی، مصلی وغیرہ، تو تصدق کی صورت میں تملیک ضروری ہے" انہوں نے اپنے کلام سے نہ تو یہ ثابت کیا کہ

[بائیں کالم کا متن] ماتنتهي دون نقله الاعمار، وانا بحمد الله عالم بمناط غلطك، ومثار لغطك وسأنبهك عليه عن قريب، ان شاء المولى القريب المجيب، واما ما اوهمت من اجزاء الاباحة فى الصدقات مطلقاً فواضح البطلان عند كل من يعلم ان الزكاة وصدقة الفطر لاتغنى فيهما الاباحة على المذهب الصحيح المفتى به، وقد قدمنا نصوص النقاية و التنوير والدر، وضابط الدر و شرح ملتقى الابحر، وسيأتى زيادة على ذلك ان اراد المالك۔ وبالجملة كلام الرجل ككلام مدهوش من قرنه الى قدمه مخدوش ونحن اذا قد اوضحنا المرام وازحنا الاوهام بتوفيق ربنا الملك العلام، فلا علينا ان نقصر الكلام ونطوى بساط والرد

والابرام والحمد لله ولى الانعام۔ تذليل جليل: قال العبد الذليل بعد هذا وقفت على تحرير اخر لبعض جلة العصر من افاضل اهل السنة جنح فيه نحو ماجنح اولئك القوم، وحكم ان لا بد ههنا من التمليك متمسكا بما تعريبه حكم جلود الاضاحى ان يتصدق بها او ينتفع بها بنفسه او يستبدلها بما ينتفع به مع بقاء كالغربال و السجادة وغيرهما ففى صورة

Volume 20 Fatawa-e-Razvia

[Arabic Text Transcription]: Al-Tasadduq la budda min al-tamlik ah hasiluhu mu'arraban. Aqulu: Hadha kalamun kama tara la yakadu yarji'u ila ta'ilin, fa-inna luzum al-tamlik fi al-tasadduq la yastalzimu luzumahu fi al-taqarrub wa lam yalumm kalamukum bi-ijab al-tasadduq bi-hana 'aynan wa nafi sa'iri wujuhi al-taqarrub shay'an fa-al-sughra al-matwiyyah hiya allati kanat muhtajatan ila al-bayan wa qad tawaytumuha wa tawaytum al-kash-ha 'an bayaniha fa-ikhtalla al-burhan, wa kana malhazu hadha al-fadil wa mahattu nazarihi anna hukma al-julud idha kana da'iran bayna al-ashya' al-thalathah: wa bi-al-bay' bi-al-dirham wa law li-ajli al-taqarrub intafa al-akhirani, fa-ta'ayyana al-awwal, wa huwa la budda fihi min al-tamlik hadha ghayatu ma yuqalu fi taqriri kalamihi, 'ala hasabi maramihi hanna'ahu rabbuhu bi-lutfihi wa ikramihi fa-al-ana— Aqulu: wa bi-Allahi al-tawfiq wa bihi al-wusul ila dhura al-tahqiq, i'lam anna li-al-sadaqah itlaqat: al-awwal: akhas-suha tamlik al-mal min al-faqir majanan, fa-kharaja al-i'arah wa al-ibahah wa hadiyyat al-ghani, wa al-iqrad wa hadha huwa al-murad fi al-zakat wa sadaqat al-fitr, wa bi-hadha al-ma'na yuqalu inna al-sadaqah la budda fiha min al-tamlik wa hayna'idhin la tadkhulu fiha al-kaffarat li-jawazi al-ibahah.

[Translation into English]: Sadaqah (charity) necessitates transfer of ownership (Tamlik), its summary in Urdu translation is: I say: This statement, as you can see, is of little significance. For the necessity of ownership in Sadaqah does not imply its necessity in seeking proximity (to Allah), and your words did not necessitate Sadaqah specifically through this (skin), nor did it negate all other ways of seeking proximity. The hidden minor premise is the one that needed clarification, yet you folded it away and avoided its explanation, causing the proof to collapse. This scholar's observation and focus were that the ruling on skins revolves around three things: [sale for dirhams, or for proximity]. Since the latter two were excluded, the first became fixed, which necessitates transfer of ownership. This is the maximum that can be said to explain his statement, according to his intent. May his Lord bless him with His grace and honor. Now— I say: Success is through Allah, and through Him is the attainment of the heights of investigation. Know that Sadaqah has various usages: First: Its most specific meaning is to give ownership of wealth to a poor person for free. Thus, lending ('Ariyah), permission to use (Ibahah), gifts to the wealthy, and loans are excluded. This is what is intended in Zakat and Sadaqah al-Fitr, and in this sense, it is said that Sadaqah must involve transfer of ownership. At that point, expiations (Kaffarat) would not be included in it because Ibahah is permissible there.

[Urdu Column Text]: ...Sadaqah of the skin is obligatory. Nor did he prove that it cannot be used for any other pious work, whereas this is the minor premise of the argument. Without its proof, the argument itself is useless. The basis of this elder's mistake is that he thought that the options for the sacrificial skin are limited to either giving it as Sadaqah specifically, or obtaining benefit directly from it, or exchanging it for something lasting. When the situations of using it directly or exchanging for something lasting were not found, then giving it as Sadaqah became determined, and for that, transfer of ownership (Tamlik) is necessary. (May Allah Almighty bless him with His grace). This is the ultimate explanation of his words. But the point to consider is that in Sharia, the term 'Sadaqah' is applied to multiple things. (1) 'Transfer of ownership of wealth to a poor person'. In this case, lending, permission to use, gifts to the wealthy, loans, etc., are all excluded from 'Sadaqah'. In the context of Sadaqah al-Fitr and Zakat, the word 'Sadaqah' refers specifically to this, and it is for this type of Sadaqah that it is said that ownership transfer is mandatory. So, although the Sadaqah of expiation (Kaffarah) is an obligatory charity, in this sense...

जिल्द २० फ़तावा-ए-रज़विया

[अरबी पाठ का अनुवाद]: सदक़ा (दान) के लिए स्वामित्व (तम्लीक) आवश्यक है, इसका संक्षिप्त सारांश उर्दू में है: मैं कहता हूँ: यह बात, जैसा कि आप देख रहे हैं, लगभग निरर्थक है। क्योंकि सदक़ा में स्वामित्व (तम्लीक) की अनिवार्यता से यह सिद्ध नहीं होता कि ईश्वर की निकटता (तक़र्रुब) प्राप्त करने के लिए भी यह अनिवार्य हो, और आपकी बातों ने यह अनिवार्य नहीं किया कि सदक़ा विशेष रूप से इसी [खाल] के माध्यम से होना चाहिए, न ही इसने निकटता प्राप्त करने के अन्य सभी तरीकों को नकारा। वह छिपा हुआ लघु आधार (Minor Premise) ही था जिसे स्पष्टीकरण की आवश्यकता थी, फिर भी आपने उसे छोड़ दिया और उसके स्पष्टीकरण से किनारा कर लिया, जिससे प्रमाण ही विफल हो गया। इस विद्वान का दृष्टिकोण और ध्यान इस बात पर था कि खालों का नियम तीन चीजों के इर्द-गिर्द घूमता है: [उपयोग के लिए मुद्रा के बदले बेचना, या तक़र्रुब के लिए]। चूँकि बाद वाले दो विकल्प खारिज हो गए, तो पहला निश्चित हो गया, जिसमें स्वामित्व (तम्लीक) आवश्यक है। यह उनकी बात को उनके उद्देश्य के अनुसार स्पष्ट करने के लिए कही जाने वाली अधिकतम बात है। उनके प्रभु उन्हें अपनी कृपा और सम्मान से नवाज़ें। अब— मैं कहता हूँ: और अल्लाह की सहायता से और उसी के माध्यम से शोध की ऊंचाइयों तक पहुंचना संभव है: जान लें कि सदक़ा के कई उपयोग हैं: पहला: इसका सबसे विशिष्ट अर्थ एक गरीब व्यक्ति को मुफ्त में धन का स्वामित्व (तम्लीक) हस्तांतरित करना है। इसमें उधार देना (आरियत), उपयोग की अनुमति (इबाहह), धनवानों को उपहार और ऋण शामिल नहीं हैं। ज़कात और सदक़ा-ए-फ़ितर में यही अर्थ अभीष्ट है। इसी अर्थ में कहा जाता है कि सदक़ा में स्वामित्व (तम्लीक) होना चाहिए। ऐसी स्थिति में, इबाहह की स्वीकार्यता के कारण कफ़्फ़ारा (प्रायश्चित) इसमें शामिल नहीं होगा।

[उर्दू पाठ का अनुवाद]: ...खाल का सदक़ा अनिवार्य है। न ही उन्होंने यह सिद्ध किया कि इसे किसी अन्य पुण्य कार्य में नहीं लगाया जा सकता, जबकि यही तर्क का लघु आधार (Minor Premise) है। इसके प्रमाण के बिना तर्क ही बेकार है। इन बुजुर्ग की गलती का आधार यह है कि उन्होंने समझा कि कुर्बानी की खाल का सदक़ा करना, स्वयं उससे लाभ उठाना या किसी स्थायी वस्तु से उसे बदलने तक ही सीमित है। जब स्वयं लाभ उठाने या स्थायी वस्तु से बदलने की स्थिति नहीं पाई गई, तो सदक़ा करना निश्चित हो गया, और इसमें स्वामित्व (तम्लीक) देना अनिवार्य है। (अल्लाह तआला उन्हें अपने अनुग्रह से नवाज़े)। यह उनके शब्दों की अंतिम व्याख्या है। लेकिन विचारणीय विषय यह है कि शरीयत में 'सदक़ा' शब्द का प्रयोग कई चीजों के लिए होता है। (१) 'गरीब को धन का स्वामित्व देना'।

इस स्थिति में उधार, उपयोग की अनुमति, धनवान को उपहार, ऋण आदि सब सदक़ा से बाहर हो जाते हैं। सदक़ा-ए-फ़ितर और ज़कात में सदक़ा शब्द से यही अर्थ लिया जाता है और इसी सदक़ा के लिए कहा जाता है कि इसमें स्वामित्व देना अनिवार्य है। तो यद्यपि कफ़्फ़ारा का सदक़ा अनिवार्य सदक़ा है, लेकिन इस अर्थ में...

पेज ५४३ / ६३०

التصدق لا بد من التملك اه حاصله معرباً۔ اقول: هذا كلام كما ترى لا يكاد يرجع الى طائل، فان لزوم التمليك فى التصدق لا يستلزم لزومه فى التقرب و لم يلم كلامكم بايجاب التصدق بهنا عينا و نفى سائر وجوه التقرب شيئا فالصغرى المطوية هى التى كانت محتاجة الى البيان و قد طويتموها وطويتم الكشح عن بيانها فاختل البرهان، وكان ملحظ هذا الفاضل و محط نظره ان حكم الجلود اذا كان دائرا بين الاشياء الثلاثة: وبالبيع بالدراهم ولو لاجل التقرب انتفى الاخيران، فتعين الاول، وهو لا بد فيه من التمليک هذا غاية ما يقال فى تقرير كلامه، على حسب مرامه هنأه ربه بلطفه واكرامه فـالآنـ اقول: وبالله التوفيق و به الوصول الى ذرى التحقيق، اعلم ان للصدقة اطلاقات: الاول: اخصها تمليک المال من الفقير مجانا، فخرج الاعارة والاباحة و هدية الغنى، والاقراض وهذا هو المراد فى الزكوة و صدقة الفطر، وبهذا المعنى يقال ان الصدقة لابد فيها من التمليك وحينئذ لا تدخل فيها الكفارات لجواز الاباحة

کھال کا صدقہ واجب ہے۔ نہ یہ ثابت کیا کہ اس کو کسی اور کار ثواب میں نہیں لگایا جاسکتا، حالانکہ یہی دلیل کا صغری ہے۔ بے اس کے ثبوت کے دلیل ہی بیکار ہے۔ ان بزرگ کی غلطی کی بناء یہ ہے کہ انہوں نے یہ سمجھا کہ قربانی کی کھال صدقہ کرنے بعینہ اس سے انتفاع حاصل کرنے یا باقی رہنے والی چیز سے استبدال میں منحصر ہے۔ اور جب بعینہ انتفاع اور استبدال بالباقی کی صورت نہ پائی گئی، تو تصدق معین ہو گیا، اور اس میں تملیک ضروری ہے (اللہ تعالی انہیں اپنے لطف سے نوازے) یہ ان کے کلام کی انتہائی توجیہ ہے۔ لیکن قابل غور امر یہ ہے کہ شرح میں صدقہ کا اطلاق متعدد چیزوں پر ہوتا ہے۔ (۱) تمليك المال من الفقير" اس صورت میں عاریتہ۔ اباحت، ہدیہ غنی، قرض وغیرہ سب صدقہ سے نکل گئے، اور صدقہ فطر اور زکوٰۃ میں لفظ صدقہ

سے یہی مراد ہوتی ہے اور اسی صدقہ کے لئے کہا جاتا ہے کہ اس میں تملیک ضروری ہے۔ تو صدقہ کفارہ اگرچہ صدقہ واجب ہے لیکن اس معنی...

صفحہ ۵۴۳ از ۶۳۰

Fatawa Razawiyya Volume 20

[Arabic Text Section]: It is definitive (Ah) - and that is why it is said in "Zihar al-Tanwir": Giving permission (Ibahah) for food as atonement (Kaffarat) and ransom (Fidya) is correct, but not for charitable alms (Sadaqat) and tithes (Ushr) [1. End of quote]. The two noble masters, Ahmad al-Tahtawi and Muhammad al-Shami, said: "(His statement: 'except Sadaqat') means Zakat and Sadaqah al-Fitr" [2. End of quote]. So look at how he excluded atonements from Sadaqat. Second: Enabling a poor person to have control over wealth for free, and this disregards 'Tamleek' (transfer of ownership) and is sufficient...

[Urdu Text Section]: In that, it is not Sadaqah because in it 'Ibahah' (permission/ offering) is also permissible. In 'Tanwir' it is written: "In the Sadaqah of atonement (Kaffarah) and ransom (Fidya), Ibahah is permissible. In [other] Sadaqat and Ushr, it is not." In the interpretation of the word 'Sadaqah', Shami and Tahtawi said: "Sadaqat refers to Zakat and Sadaqah al-Fitr." Here, atonement is excluded from 'Sadaqat' despite being an obligatory Sadaqah. (2) "Giving a poor person control over wealth" here is regardless of 'Tamleek'. And this is enjoyment, usage and...

[Arabic Side Note Section]: (Ah): Meaning in the type of food among them. As for clothing (Kiswah) in the atonement for an oath (Kaffarat al-Yameen), Ibahah is not sufficient as stated in 'Al-Bahr' and others, so keep this intended meaning in mind. And I say: The exclusion of clothing is necessary because Ibahah can only be in things whose benefit is through consumption, like food and drink, whereas clothing is not like that, as is not hidden. The summary is that in my view, there is a difference between Ibahah and lending (A'ariyah) absolutely. And Allah Almighty knows best. 12 [From his pen], may his secret be sanctified.

[Urdu Side Note Section]: Meaning, in those categories, Ibahah is for food. But in the atonement for an oath, Ibahah in clothing is not enough, as it is in 'Al-Bahr' etc. So keep this meaning in mind. I say: (and I say) the exclusion of clothing is necessary here because Ibahah is only possible for something that is consumed to be benefited from, like food and drink, while clothing is not such a thing, as is not hidden. The conclusion is that for me, there is a difference between Ibahah and giving something as a loan (A'ariyah). And Allah Almighty knows best. 12 [From his pen], may his secret be sanctified (T).

[Footnotes]: 1. Dur al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Talaq, Bab al-Kaffarah, Matba Mujtabai Delhi, 251/1. 2. Radd al-Muhtar 'ala al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Talaq,

Bab al-Kaffarah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 582/2; Hashiyah al-Tahtawi, Kitab al-Talaq, Bab al-Kaffarah, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 202/2.

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

[अरबी पाठ अनुभाग]: इसमें यह निश्चित है (अह) - और इसीलिए 'ज़िहार अल-तन्वीर' में कहा गया है: कफ़्फ़ारा और फ़िदिया के भोजन में इबाहत (अनुमति/उपयोग की पेशकश) सही है, सदक़ात और उश्र में नहीं [1. उद्धरण समाप्त]। दो महान स्वामियों, अहमद अल-तहतावी और मुहम्मद अल-शामी ने कहा: "(उनका कथन: 'सदक़ात के बिना') का अर्थ ज़कात और सदक़ा-ए-फ़ित्र है" [2. उद्धरण समाप्त]। तो देखिए कैसे उन्होंने कफ़्फ़ारा को सदक़ात से बाहर रखा है। दूसरा: एक गरीब व्यक्ति को मुफ़्त में धन पर अधिकार देना, और यह तमलीक (स्वामित्व हस्तांतरण) को दरकिनार करता है और पर्याप्त है...

[उर्दू पाठ अनुभाग]: इसमें वह सदक़ा नहीं क्योंकि इसमें इबाहत भी जायज़ है। तनवीर में है: "कफ़्फ़ारा और फ़िदिया के सदक़ा में इबाहत जायज़ है। सदक़ात और उश्र में नहीं।" लफ़्ज़ सदक़ा की तफ़्सीर में शामी और तहतावी ने कहा: "सदक़ात से मुराद ज़कात और सदक़ा-ए-फ़ित्र है।" यहाँ कफ़्फ़ारा सदक़ा-ए-वाजिबा होने के बावजूद सदक़ात से बाहर है। (2) "फ़क़ीर को माल पर क़ाबू दे देना" यहाँ तमलीक से हटकर बात होती है। और यह इंतेफ़ा (लाभ), तसर्रुफ़ और...

[अरबी पाश्र्व नोट अनुभाग]: (अह): यानी उनमें भोजन के प्रकार में। जहाँ तक कफ़्फ़ारा-ए-यमीन (शपथ का कफ़्फ़ारा) में लिबास (कपड़ों) का संबंध है, इबाहत पर्याप्त नहीं है जैसा कि 'अल-बहर' आदि में है, इसलिए इस उद्देश्य को याद रखें। और मैं कहता हूँ: लिबास का बाहर होना ज़रूरी है क्योंकि इबाहत केवल उन चीज़ों में हो सकती है जिनका उपयोग उपभोग के माध्यम से किया जाता है, जैसे भोजन और पेय, जबकि लिबास ऐसी चीज़ नहीं है, जैसा कि छिपा नहीं है। सारांश यह है कि मेरे विचार में, इबाहत और आरियत (उधार देना) के बीच पूर्णतः अंतर है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। 12 [उनकी कलम से], उनकी आत्मा पवित्र हो।

[उर्दू पाश्र्व नोट अनुभाग]: यानी, उन श्रेणियों में, भोजन के लिए इबाहत है। लेकिन कफ़्फ़ारा-ए-यमीन में कपड़ों में इबाहत काफ़ी नहीं है, जैसा कि 'अल-बहर' आदि में है। इसलिए इस अर्थ को याद रखें। मैं कहता हूँ: (और मैं कहता हूँ) यहाँ कपड़ों का बहिष्कार आवश्यक है क्योंकि इबाहत केवल उसी चीज़ के लिए संभव है जिसका उपभोग लाभ प्राप्त करने के लिए किया जाता है, जैसे भोजन और पेय, जबकि कपड़े ऐसी चीज़ नहीं हैं, जैसा कि स्पष्ट है। निष्कर्ष यह है कि मेरे लिए, इबाहत और ऋण के

रूप में कुछ देने (आरियत) के बीच अंतर है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। 12 [उनकी कलम से], उनकी आत्मा पवित्र हो (त)।

[पाद लेख]: 1. दुर्रुल मुख़्तार शरह तन्वीरुल अबसार, किताबुत तलाक़, बाबल कफ़्फ़ारा, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 251/1। 2. रद अल-मुह्तार अला अल-दुर्र अल-मुख़्तार, किताबुत तलाक़, बाबल कफ़्फ़ारा, दारु इहयाउत तुरास अल-अरबी, बेरुत, 582/2; हाशिया अल-तहतावी, किताबुत तलाक़, बाबल कफ़्फ़ारा, दारुल मारिफ़ा, बेरुत, 202/2।

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

[عربی عبارت]: فيها قطعاً (عه) - ولذا قال فی ظهار التنوير، صحت الاباحة فی طعام الكفارات والفدية دون الصدقات و العشر ۱۸ اهـ قال السيدان الفاضلان احمد الطحطاوی ومحمد الشامی (قوله دون الصدقات) ای الزكوة و صدقة الفطر ۲۸ اهـ فانظر كيف اخرج الكفارات من الصدقات۔ الثانی: تمكين الفقير من المال مجانا وهذا يقطع النظر عن التمليك ويكتفي

[اردو عبارت]: میں وہ صدقہ نہیں کیونکہ اس میں اباحت بھی جائز ہے۔ تنویر میں ہے: "کفارہ اور فدیہ کے صدقہ میں اباحت جائز ہے۔ صدقات اور عشر میں نہیں۔" لفظ صدقہ کی تفسیر میں شامی اور طحطاوی نے کہا: "صدقات سے مراد زکوۃ اور صدقہ فطر ہے" یہاں کفارہ صدقہ واجبہ ہونے کے باوجود صدقات سے خارج ہے۔ (۲) "فقیر کو مال پر قابو دے دینا" یہاں تملیک سے قطع نظر ہوتی ہے۔ اور یہ انتفاع ، تصرف اور

[عربی حاشیہ]: عه: ای فی نوع الطعام منها اما الكسوة فی كفارة اليمين فلا تكفي فيها الاباحة كما فی البحر وغيره فليحفظ هذا المراد۔ وانا اقول: خروج الكسوة ضروری فان الاباحة انما تكون ما ينتفع به باستهلاكه كالماكولات و المشروبات والكسوة ليس هذا كما لا يخفی والحاصل ان عندی فرقاً بين الاباحة والاعارة مطلقا۔ والله تعالی اعلم ۱۲ منه قدس سره العزيز

[اردو حاشیہ]: یعنی ان اقسام میں سے طعام میں اباحت ہے۔ لیکن کفارہ یمین میں لباس میں اباحت کافی نہیں ہے لیکن جیسا کہ بحر وغیرہ میں ہے تو اس مراد کو محفوظ رکھو اقول: (اور میں کہتا ہوں) لباس کا خروج یہاں ضروری ہے کیونکہ اباحت صرف ایسی چیز میں ہو سکتی ہے جس کو ہلاک کرکے انتفاع حاصل کیا جائے جیسے ماکولات و مشروبات جبکہ لباس ایسی چیز نہیں ہے

جیسا کہ مخفی نہیں ہے۔ حاصل یہ کہ میرے نزدیک اباحت اور عاریتہ دینے میں فرق ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم ۱۲ منہ قدس سرہ العزیز (ت)

[حوالہ جات]: 1 درمختار شرح تنویر الابصار کتاب الطلاق باب الکفارۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲۵۱/۱

2 ردالمحتار علی الدرالمختار کتاب الطلاق باب الکفارۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵۸۲/۲،

حاشیہ الطحطاوی کتاب الطلاق باب الکفارۃ دارالمعرفۃ بیروت ۲۰۲/۲

Vol. 20 Fatawa Rizvia

By applying the terms benefit, disposal, and consumption, which encompass both ownership (Tamlik) and permission (Ibaha). In this sense, it includes expiations (Kaffarat), thus they are counted among obligatory charities (Sadaqat al-Wajiba), as stated by Al-Quhistani, Al-Shami, and others regarding the recipient of Zakat: "The one who is a recipient of Zakat is also the recipient of Sadaqat al-Fitr, expiations, vows, and other obligatory charities." End quote. From this, it is known that these two meanings do not exceed the obligatory charities. Mixing them was perhaps what emboldened that Wahhabi man to consider permission (Ibaha) as a form of ownership (Tamlik). This is because he saw in 'Fath al-Qadir' what limits charity to ownership, and he saw in 'Radd al-Muhtar' what we quoted earlier, which implies that expiation is also among the charities. He quoted both statements in his fatwa, and I think he structured a syllogism from them and concluded that expiation must involve ownership. He was aware that permission is permissible in it, so he could not restrain himself and ruled that permission is a type of ownership because the opinions seemed conflicting to him and the field of thought became narrow for him. He did not know how to escape the problem except by putting forward this impossibility. The poor man did not know the difference between 'impossibility' (Mahal) and that changing the 'middle term' (Awsat) destroys the syllogism. The phrase from 'Fath al-Qadir' is "al-Sadaqah"...

Consumption includes all forms that can be in the form of ownership and permission. In this sense, Sadaqah (charity) is used for Kaffara (expiation). One who is entitled to receive obligatory charity is the same as one who is entitled to receive Zakat. Accordingly, Quhistani and Shami etc. said: "A poor person who is the recipient of Zakat is the same recipient for Sadaqat al-Fitr, expiations, and vows etc." Both these meanings of charity will be realized in obligatory charities only; perhaps this thing gave courage to that Wahhabi man that he also counted permission as ownership because they saw in Fath al-Qadir "Ownership is necessary for Sadaqah" and also saw in the quoted statement of Radd al-Muhtar that expiation is also from among the charities. He quoted both these statements in his fatwa and by arranging a logical analogy from it, drew the conclusion that ownership is also necessary for expiation, and they knew that there is permission in expiation. So he could not control himself in this decision that permission is also a part of ownership because the statements appeared conflicting to them and they could not reconcile them, so they said this impossible thing and while arranging the analogy, they did not realize that due to the

non-repetition of the middle term, the result becomes wrong. The phrase of Fath al-Qadir is "al-Sadaqah"...

1. Radd al-Muhtar citing Al-Quhistani, Book of Zakat, Chapter on Recipients, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/58. Page 545 of 630

जिल्द २० फतावा रज़विया

उपयोग, निपटान और उपभोग के शब्दों को लागू करने से, जिसमें स्वामित्व (तमलीक) और अनुमति (इबाहा) दोनों शामिल हैं। इस अर्थ में, इसमें कफ़्फ़ारा (प्रायश्चित) भी शामिल हैं, इसलिए उन्हें अनिवार्य दान (सदक़ात-ए-वाजिबा) में गिना जाता है, जैसा कि अल-क़ुहिस्तानी, अल-शमी और अन्य लोगों ने ज़कात के पात्र के बारे में कहा है: "जो ज़कात का पात्र है, वही सदक़ा-ए-फ़ित्र, कफ़्फ़ारा, मन्नत और अन्य अनिवार्य दानों का भी पात्र है।" यहाँ तक। इससे यह ज्ञात होता है कि ये दो अर्थ अनिवार्य दानों से बाहर नहीं जाते। शायद इन दोनों को मिलाने ने ही उस वहाबी व्यक्ति को यह साहस दिया कि उसने अनुमति (इबाहा) को भी स्वामित्व (तमलीक) में शामिल कर लिया। ऐसा इसलिए क्योंकि उसने 'फ़तह अल-क़दीर' में देखा कि दान केवल स्वामित्व तक सीमित है, और 'रद्द अल-मुहतार' में वह देखा जो हमने पहले उद्धृत किया था, जिससे पता चलता है कि कफ़्फ़ारा भी दानों में से है। उसने अपने फ़तवे में दोनों कथनों को उद्धृत किया और मुझे लगता है कि उसने उनसे एक तर्क बनाया और यह निष्कर्ष निकाला कि कफ़्फ़ारा के लिए भी स्वामित्व आवश्यक है। वह जानते थे कि इसमें अनुमति भी मान्य है, इसलिए वे खुद पर काबू नहीं रख सके और यह निर्णय दे दिया कि अनुमति भी स्वामित्व का ही एक हिस्सा है, क्योंकि उन्हें विचार परस्पर विरोधी लगे और उनके लिए क्षेत्र संकुचित हो गया। उन्हें इस समस्या से निकलने का कोई रास्ता नहीं सूझा सिवाय इस असंभव बात को कहने के। बेचारे को यह नहीं पता था कि 'असंभव' (महाल) क्या है और 'मध्य पद' (औसत) के बदलने से तर्क का निष्कर्ष गलत हो जाता है। 'फ़तह अल-क़दीर' का वाक्यांश है "अल-सदक़ा"...

इस्तेहलाक (उपभोग) सभी सूरतों को शामिल करता है जो तमलीक और इबाहत दोनों सूरतों में हो सकता है। सदक़ा इस मानी में कफ़्फ़ारे पर बोला जाता है। जो सदक़ा-ए-वाजिबा लेने का अहल (पात्र) है, वही ज़कात लेने का अहल है। चुनांचे क़ुहिस्तानी व शामी वगैरह ने कहा: "जो फ़क़ीर मसरिफ़-ए-ज़कात है, वही सदक़ा-ए-फ़ित्र, कफ़्फ़ारात और नज़्र वगैरह का मसरिफ़ है।" सदक़ा के ये दोनों मानी सदक़ात-ए-वाजिबा में ही मुतहक़्क़क़ (सिद्ध) होंगे, शायद इसी बात ने उस वहाबी आदमी को यह जुर्रत दिलाई कि उसने इबाहत को भी तमलीक में शुमार किया कि उन्होंने फ़तह अल-क़दीर में देखा "सदक़ा के लिए तमलीक ज़रूरी है" और रद्द अल-मुहतार की भी नक़ल शुदा इबारत में देखा कि कफ़्फ़ारा भी सदक़ात में से है। ये दोनों इबारतें उसने अपने फ़तवे में नक़ल की हैं और इससे क़यास (तर्क) तरतीब दे के यह नतीजा निकाला कि कफ़्फ़ारा के लिए भी तमलीक ज़रूरी है और ये

जान ही रहे थे कि कफ़्फ़ारा में इबाहत है। तो इस फ़ैसले में अपने नफ़्स पर क़ाबू न पा सके कि इबाहत भी तमलीक का ही एक हिस्सा है क्योंकि अक़वाल उन्हें मुज़्तरिब (परेशान) नज़र आए और उनमें तत्बीक़ (मेल) न दे पाए तो ये महाल (असंभव) बात बोल दी और क़यास तरतीब देते हुए उन्हें ये पता न चला कि हद-ए-औसत मुकर्रर न होने से नतीजा ग़लत होता है, फ़तह अल-क़दीर की इबारत "अस्-सदक़ा"...

1. रद्द अल-मुहतार ब-हवाला अल-क़ुहिस्तानी, किताब अल-ज़कात, बाब अल-मसरिफ़, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 2/58। पृष्ठ 545 का 630

باطلاق الانتفاع والتصرف والاستهلاك الصادق به وبالاباحة وبهذا المعنى تشمل الكفارات فتعد من الصدقات الواجبة كما قال القهستانى والشامى وغير هما فى مصرف الزكوٰة "انہ ہو مصرف ایضاً لصدقة الفطر والكفارة والنذر وغير ذلك من الصدقات الواجبة اھ و بہ علم ان ہذین المعنیین لا یتعدا ہما الواجب من الصدقات والخلط بینہما كانہ ہو الذى حد ذٰلك الرجل الوھابى ان جعل الاباحة من التمليك. وذلك انه رأى في الفتح ما يقصر الصدقة على التمليك ورأى في رد المحتار ما نقلنا آنفاً وهو يفيدان الكفارة ايضاً من الصدقات وقد نقل العبارتين في فتواه فأظن انه نظم منهما شكلاً و استنتج منه ان الكفارة لابد فيها من التمليك وكان دارياً ان الاباحة تسوغ فيها، فلم يتمالك نفسه ان حكم بكون الاباحة قسماً من التمليك لانه اضطربت لديه الاقوال وضاق عليه ميدان المجال، ولم يدر التفصي عن الاشكال الا بايداء ہذا المحال، ولم يعرف المسكين فرق المحال، وان تغير الاوسط يهدم الاشكال

استہلاک سبھی صورتوں کو شامل ہوتا ہے جو تملیک اور اباحت دونوں صورتوں میں ہو سکتا ہے صدقہ اس معنی میں کفارہ پر بولا جاتا ہے۔ جو صدقہ واجبہ سے ہے اس کو لینے کا اہل وہی ہے جو زکوٰۃ کا اہل ہے۔ چنانچہ قہستانی و شامی وغیرہ نے کہا: "جو فقیر مصرفِ زکوٰۃ ہے وہی صدقہ فطر، کفارات اور نذر وغیرہ کا مصرف ہے۔" صدقہ کے یہ دونوں معنی صدقاتِ واجبہ میں ہی متحقق ہونگے، شاید اسی بات نے اس وہابی آدمی کو یہ جرات دلائی کہ اس نے اباحت کو بھی تملیک میں شمار کیا کہ انہوں نے فتح القدیر میں دیکھا "صدقہ کے لئے تملیک ضروری ہے" اور رد المحتار کی بھی نقل شدہ عبارت میں دیکھا کہ کفارہ بھی صدقات میں سے ہے۔ یہ دونوں عبارتیں اس نے اپنے فتویٰ میں نقل کی ہیں اور اس سے قیاس ترتیب دے کے یہ نتیجہ نکالا کہ کفارہ کے لئے بھی تملیک ضروری ہے اور یہ جان ہی رہے تھے کہ کفارہ میں اباحت ہے۔ تو اس فیصلہ میں

اپنے نفس پر قابو نہ پاسکے کہ اباحت بھی تملیک کا ہی ایک حصہ ہے کیونکہ اقوال انھیں مضطرب نظر آئے اور ان میں تطبیق دے نہ پائے تو یہ محال بات بول دی اور قیاس ترتیب دیتے ہوئے انھیں یہ پتہ نہ چلا کہ حد اوسط مکرر نہ ہونے سے نتیجہ غلط ہوتا ہے، فتح القدیر کی عبارت "الصدقة"

1. رد المحتار بحوالہ القھستانی کتاب الزکوٰۃ باب المصرف داراحیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۵۸

Fatawa Ridawiyya, Volume 20

For indeed, that in which transfer of ownership (tamleek) is mandatory is 'Sadaqah' in its specific sense, where the terms 'giving' (eetaa), 'rendering' (adaa), or their equivalents are used. Kaffarat (expiations) are not 'Sadaqat' in this sense, so there is no form or problem [with this distinction]. Praise be to Allah, the Subduer and Most High. If this precious, friendly, and precise investigation is overlooked, then the way would be to say that Kaffarat are an exception to the rule of mandatory transfer of ownership, as done by the eminent [Jurist] al-Quhistani. He said regarding the statement in [the book] 'al-Niqayah' that "it is a disposal by transfer of ownership": "Kaffarah by permission (ibahah) is excepted from it." End quote. It is not for someone like you to commit such an impossibility. Allah is the protector from error and misguidance. This is what we promised you; now let us return to the explanation of the general applications of 'Sadaqah'.

In "yajib fi at-tamleek" (transfer of ownership is mandatory), 'Sadaqah' refers to specific Sadaqah in the first sense. And 'al-kaffarat tajuzu fihi al-ibahah' (in expiations, permission is allowed) is Sadaqah in the second sense. However, al-Quhistani had paved the way for them; he says: "Indeed, it is a disposal by transfer of ownership from which kaffarat are excepted." In obligatory charities, transfer of ownership is necessary, but expiation is an exception to it.

Thirdly, sometimes poverty is also disregarded, so it includes transfer of ownership and permission for both the poor and the rich. It is stated in 'al-Tawassut Sharh Sunan Abi Dawud': "Sadaqah is what you give to the poor (meaning this is usually the case in most types of Sadaqah), yet for us, it is permissible to give it to the rich, and one is rewarded for it without dispute." End quote. And it is stated in...

(3) One application of Sadaqah is that it is general to transfer of ownership and permission, and to the poor and the rich. It is in 'Tawassut Sharh Abu Dawud': "Sadaqah is that which is given to the poor (meaning this is what usually happens in Sadaqah), otherwise, according to us, giving Sadaqah to the wealthy is also permissible."

Footnotes: 1 Jami' al-Rumuz, Book of Zakat, Chapter on the recipients of Zakat, Maktaba Islamia Gumbad Qamus Iran, 2/378-337. 2 Al-Tawassut Sharh Sunan Abi Dawud.

फ़तावा रज़विया, खंड २०

निश्चित रूप से, वह जिसमें स्वामित्व का हस्तांतरण (तमलीक) अनिवार्य है, अपने विशिष्ट अर्थ में 'सदक़ा' है, जहाँ 'देना' (ईता), 'अदा करना' (अदा), या उनके समकक्ष शब्दों का उपयोग किया गया है। कफ़्फ़ारा (प्रायश्चित) इस अर्थ में 'सदक़ा' नहीं हैं, इसलिए कोई रूप या समस्या नहीं है। अल्लाह का शुक्र है, जो प्रतापी और सर्वोच्च है। यदि इस अनमोल, सुलभ और सूक्ष्म शोध को अनदेखा कर दिया जाए, तो रास्ता यह कहना होगा कि कफ़्फ़ारा स्वामित्व के हस्तांतरण की अनिवार्यता के नियम का एक अपवाद हैं, जैसा कि प्रख्यात [न्यायविद्] अल-क़ुहिस्तानी ने किया था। उन्होंने [पुस्तक] 'अल-निकाया' के इस कथन पर कि "यह स्वामित्व के हस्तांतरण द्वारा निपटान है" कहा: "अनुमति (इबाहा) द्वारा कफ़्फ़ारा इससे अपवाद है।" उद्धरण समाप्त। आप जैसे व्यक्ति के लिए ऐसी असंभवता करना उचित नहीं है। अल्लाह ही त्रुटि और गुमराह होने से बचाने वाला है। यह वही है जिसका हमने आपसे वादा किया था; अब आइए 'सदक़ा' के सामान्य अनुप्रयोगों की व्याख्या पर लौटें।

"यजिब फ़ी अत-तमलीक" (स्वामित्व का हस्तांतरण अनिवार्य है) में, 'सदक़ा' का अर्थ पहले अर्थ में विशिष्ट सदक़ा है। और "अल-कफ़्फ़ारातु तजूज़ु फ़ीहिल इबाहा" (प्रायश्चित में अनुमति जायज़ है) दूसरे अर्थ में सदक़ा है। हालाँकि, अल-क़ुहिस्तानी ने उनके लिए रास्ता प्रशस्त कर दिया था; वह कहते हैं: "निश्चित रूप से, यह स्वामित्व के हस्तांतरण द्वारा एक निपटान है जिससे कफ़्फ़ारा को अपवाद माना गया है।" अनिवार्य दान (वाजिब सदक़ात) में स्वामित्व हस्तांतरण आवश्यक है, लेकिन कफ़्फ़ारा इससे अपवाद है।

तीसरा, कभी-कभी गरीबी को भी नज़रअंदाज़ कर दिया जाता है, इसलिए इसमें गरीब और अमीर दोनों के लिए स्वामित्व का हस्तांतरण और अनुमति शामिल है। 'अल-तवस्सुल शरह सुनन अबी दाऊद' में कहा गया है: "सदक़ा वह है जो आप गरीबों को देते हैं (अर्थात अधिकांश प्रकार के सदक़ा में आमतौर पर ऐसा ही होता है), फिर भी हमारे अनुसार, इसे अमीरों को देना भी जायज है, और इसके लिए बिना किसी विवाद के पुण्य (सवाब) मिलता है।" उद्धरण समाप्त। और इसमें कहा गया है...

(३) सदक़ा का एक प्रयोग यह है कि यह स्वामित्व हस्तांतरण और अनुमति, और गरीब और अमीर, दोनों के लिए सामान्य है। 'तवस्सुल शरह अबू दाऊद' में है: "सदक़ा यह है कि गरीबों को दिया जाए

(मतलब यह कि सदक़ा में आमतौर पर यही होता है), अन्यथा हमारे नज़दीक मालदार को भी सदक़ा देना जायज़ है।"

पाद टिप्पणियाँ: १ जामिउल रुमूज़, किताबुज़ ज़कात, फ़स्ल मस्रिफ़ुज़ ज़कात, मकतबा इस्लामिया गुम्बद क़ामूस ईरान, २/३७८-३३७। २ अल-तवस्सुत शरह सुनन अबू दाऊद।

فتاوی رضویہ، جلد ۲۰

فان التی یجب فیها التملیك هی الصدقة بالمعنی الاخص الوارد فیها لفظ الایتاء او الاداء او مایؤدی مؤادهما، والکفارات لیست من الصدقات بهذا المعنی، فلا شکل ولا اشکال، والحمد لله المهین المتعال علی انه ان قطع النظر عن هذا التحقیق النفیس الانیس الدقیق، فکان السبیل ان یقال باستثناء الکفارات من حکم وجوب التملیك کما فعل الفاضل القهستانی حیث قال تحت قول النقایة تصرف تملیکا یستثنی منه اباحة الکفارة اهـ لا ان یرتکب مثلك هذا المحال، وبالله العصمة عن الزلل و الضلال هذا ما وعدناك فلنعد الی شرح اطلاقات الصدقة۔

"یجب فی التملیک" میں صدقہ سے مراد صدقہ خاص بمعنی اول ہے، اور "الکفارات تجوز فیہ الاباحة" کا صدقہ ہونا بمعنی ثانی ہے۔ حالانکہ قہستانی ان کی راہ کشادہ کرچکے تھے، وہ فرماتے ہیں "انہ تصرف تملیکا یستثنی منہ الکفارات" صدقات واجبہ میں تملیک ضروری ہے لیکن کفارہ اس سے مستثنی ہے۔

الثالث وربما یقطع النظر عن الفقر ایضا، فتشمل التملیك والاباحة للفقیر والغنی، قال فی التوسط شرح سنن ابی داؤد الصدقة ماتصدقت به علی الفقراء ای غالب انواعها کذلك فانها علی الغنی جائزة عندنا یثاب به بلا خلاف اهـ وقال فی

(۳) صدقہ کا ایک اطلاق یہ ہے کہ تملیک واباحت اور فقیر وغنی، دونوں کو عام ہو، توسط شرح ابو داؤد میں ہے: "صدقہ یہ ہے کہ فقیروں کو دیا جائے (مطلب یہ کہ صدقہ میں عموماً یہ ہوتا ہے) ورنہ صدقہ ہمارے نزدیک مالدار کو بھی دینا جائز ہے"۔

حواشی: 1 جامع الرموز کتاب الزکوٰۃ فصل مصرف الزکوٰۃ مکتبہ اسلامیہ گنبد قاموس ایران ۲/ ۳۳۷-۳۷۸ 2 التوسط شرح سنن ابوداؤد

[Arabic side text] It is quoted in Rad al-Muhtar from al-Bahr al-Ra'iq: "Sadaqah (charity) can also be given to the wealthy, although it is metaphorically considered a gift (Hibah) by some. It is clarified in al-Dhakhirah that Sadaqah given to a wealthy person carries less reward than Sadaqah given to a poor person." [1] Ahmad and al-Tabarani narrated in al-Kabir from Miqdam bin Ma'di Karib (may Allah be pleased with him): "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: Whatever you feed your wife is Sadaqah for you, what you feed your child is Sadaqah for you, and what you feed your servant is also Sadaqah." [2] It is narrated in al-Tabarani from Abu Umamah al-Bahili (may Allah be pleased with him) from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "Whatever a man spends in his house on his family and servants is all Sadaqah." [3] (4) In this general application, there is neither a transfer of ownership (Tamlik) nor mere permission for use (Ibahah). Rather, it is a type of financial disposal intended for the benefit of Muslims. Such as digging wells, constructing canals, building travelers' inns and bridges, and building mosques and schools. Spending on these charitable matters is called 'Sadaqah Jariyah' (ongoing charity). In this sense, endowments (Awqaf) are referred to as 'Sadaqah Mu'abbadah' (perpetual charity). It is mentioned in the noble Hadith: "With the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)..."

[Urdu side text] It is quoted in Rad al-Muhtar from al-Bahr al-Ra'iq: "Sadaqah can also be for the wealthy, as metaphorically a gift is called Sadaqah, and in al-Dhakhirah, it is explained that Sadaqah to a wealthy person is of less reward than Sadaqah to the poor." Ahmad and Tabarani in Kabir narrated from Miqdam bin Ma'di Karib (may Allah be pleased with him): "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: What is fed to the wife is Sadaqah, what is fed to the children is Sadaqah, what is fed to the servant is also Sadaqah." It is narrated in Tabarani from Abu Umamah al-Bahili (may Allah be pleased with him): "Whatever a man spends in his home on his family and servants is all Sadaqah." (4) In this application, there is neither transfer of ownership nor mere permission, it is a kind of financial disposal whose purpose is to benefit Muslims. Such as making a well, preparing canals, making inns and bridges, building mosques and schools, and spending on these charitable matters is called Sadaqah Jariyah: and endowments (Awqaf) are called Sadaqah Mu'abbadah in this sense. In the noble Hadith it is: "Near the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)"

[Footnotes] 1. Rad al-Muhtar, Kitab al-Waqf, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/357 2. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 7232, al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 20/268 3. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 7726, al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 8/112

जिल्द 20 | फ़तावा रज़विया

[अरबी पक्ष का पाठ] रद अल-मुह्तार में अल-बहर अल-राइक़ से उद्धृत है: "सदक़ा (दान) धनवानों पर भी होता है, हालाँकि कुछ के अनुसार यह प्रतीकात्मक रूप से उपहार (हिबा) है। और अल-ज़ख़ीरा में स्पष्ट किया गया है कि धनवान को दिया गया सदक़ा, ग़रीब के सदक़ा की तुलना में कम पुण्य (सवाब) वाला होता है।" [1] अहमद और तबरानी ने अल-कबीर में मिक़दाम बिन मादी करिब (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की: "अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: जो तुमने अपनी पत्नी को खिलाया वह तुम्हारे लिए सदक़ा है, जो अपनी संतान को खिलाया वह सदक़ा है, और जो अपने सेवक को खिलाया वह भी सदक़ा है।" [2] तबरानी में अबू उमामा अल-बाहिली (रज़ियल्लाहु अन्हु) से नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत है: "एक आदमी अपने घर में अपने परिवार और सेवकों पर जो कुछ भी खर्च करता है, वह सब सदक़ा है।" [3] (4) इस व्यापक प्रयोग में न तो स्वामित्व का हस्तांतरण (तमलीक) है और न ही केवल अनुमति (इबाहत), बल्कि यह एक प्रकार का वित्तीय व्यय है जिसका उद्देश्य मुसलमानों को लाभ पहुँचाना होता है। जैसे कुआँ खुदवाना, नहरें तैयार करना, सराय और पुल बनाना, मस्जिदों और मदरसों का निर्माण करना, और इन परोपकारी कार्यों में खर्च करने को 'सदक़ा-ए-जारिया' (निरंतर दान) कहते हैं। और वक़्फ़ (बंदोबस्त) को इसी अर्थ में 'सदक़ा-ए-मुअब्बदा' (शाश्वत दान) कहा जाता है। हदीस शरीफ़ में है: "हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पास..."

[उर्दू पक्ष का पाठ] रद अल-मुह्तार में बहर अल-राइक़ से मन्क़ूल (उद्धृत) है: "सदक़ा मालदारों पर भी होता है कि मजाज़त (प्रतीकात्मक रूप से) हिबा को सदक़ा कहते हैं, और ज़ख़ीरा में तशरीह (व्याख्या) है कि मालदार का सदक़ा फ़क़ीरों के सदक़ा से कम सवाब वाला होता है।" अहमद व तबरानी ने कबीर में मिक़दाम बिन मादी करिब (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की: "रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं जो बीवी को खिलाया तो सदक़ा, जो औलाद को खिलाया तो सदक़ा, जो ख़ादिम को खिलाया वह भी सदक़ा।" तबरानी में अबू उमामा बाहिली (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है: "आदमी अपने घर में जो कुछ अहल-ओ-अयाल और ख़ादिमों पर ख़र्च करता है वह सब सदक़ा है।" (4) इस इत़लाक़ (प्रयोग) में न तमलीक है न इबाहत, यह एक क़िस्म का तसर्रुफ़-ए-माली (आर्थिक व्यय) है जिससे मुसलमानों को नफ़ा पहुँचाना मक़सूद होता है। जैसे कुआँ बनाना, नहरें तैयार करना, मुसाफ़िरख़ाने और पुल बनाना, मसाजिद और मदरसों की तामीर करना, और

इन्हीं उमूर-ए-ख़ैर में सर्फ़ करने को सदक़ा-ए-जारिया कहते हैं: और औक़ाफ़ को इसी मानी में सदक़ा-ए-मुअब्बदा कहा जाता है। हदीस शरीफ़ में है: "हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पास"

[पाद टिप्पणियाँ] 1. रद अल-मुह्तार, किताब अल-वक़्फ़, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 3/357 2. अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 7232, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया, बेरुत, 20/268 3. अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 7726, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया, बेरुत, 8/112

[عربی متن] ردالمحتار عن البحر الرائق الصدقة تكون على الاغنياء ايضاً وان كانت مجازا عن الهبة عند بعضهم وصرح في الذخيرة بان في التصدق على الغنى نوع قربة دون قربة الفقير ١ اهـ و روى احمد و الطبرانى فى الكبير عن المقدام بن معديكرب رضى الله تعالى عنه، قال قال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم انك ما اطعمت زوجتك فهو لك صدقة وما اطعمت ولدك فهو لك صدقه، وما اطعمت خادمك فهولك صدقة ٢ وله فيه عن ابى امامة الباهلى رضى الله تعالى عنه عن النبى صلى الله تعالى عليه وسلم ما انفق الرجل فى بيته واهله وولده فهو له صدقة ٣۔ الرابع ربما تطلق حيث لا تمليك ولا اباحة اصلا وانما هو تصرف مالي قصد به نفع المسلمين كحفر الابار وكرى الانهار وبناء الربط والجسور والمساجد و المدارس وغير ذلك وعن هذا تقول انها صدقات جارية ومن ذلك قولهم في الاوقاف صدقة مؤبدة و عليه جاء قوله صلى الله تعالى عليه وسلم

[اردو متن] ردالمحتار میں بحر الرائق سے منقول ہے: "صدقہ مالداروں پر بھی ہوتا ہے کہ مجازاً ہبہ کو صدقہ کہتے ہیں، اور ذخیرہ میں تشریح ہے کہ مالدار کا صدقہ فقیروں کے صدقہ سے کم ثواب والا ہوتا ہے۔ احمد و طبرانی نے کبیر میں مقدام بن معدیکرب رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کی: "رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں جو بیوی کو کھلایا تو صدقہ، جو اولاد کو کھلایا تو صدقہ، جو خادم کو کھلایا وہ بھی صدقہ"۔ طبرانی میں ابوامامہ باہلی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت ہے: "آدمی اپنے گھر میں جو کچھ اہل وعیال اور خادموں پر خرچ کرتا ہے وہ سب صدقہ ہے"۔ (۴) اس اطلاق میں نہ تملیک ہے نہ اباحت، یہ ایک قسم کا تصرف مالی ہے جس سے مسلمانوں کو نفع پہنچانا مقصود ہوتا ہے۔ جیسے کنواں بنانا، نہریں تیار کرنا، مسافر خانے اور پل بنانا، مساجد اور مدرسوں کی تعمیر کرنا، اور انہیں امور خیر میں صرف کرنے کو صدقہ جاریہ

کہتے ہیں: اور اوقاف کو اسی معنی میں صدقہ موبدہ کہا جاتا ہے۔ حدیث شریف میں ہے: "حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے پاس"

[حواشی] ۱ ردالمحتار کتاب الوقف دار احیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۳۵۷ ۲ المعجم الکبیر حدیث ۷۲۳۲ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۲۰ / ۲۶۸ ۳ المعجم الکبیر حدیث ۷۷۲۶ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۸ / ۱۱۲

Fatawa Razawiya, Volume 20

Arabic Text

Hadrat Sa'd bin 'Ubadah (may Allah be pleased with him) came and submitted: O Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), my mother has passed away, so which charity would be most beneficial for her? The Holy Prophet said: Providing water to people. So, he dug a well and announced, "This is for the mother of Sa'd."[1] As narrated by Ahmad, Abu Dawud, Nasa'i, Ibn Majah, Ibn Hibban, and Al-Hakim from Sa'd, and Abu Ya'la from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them). In this Hadith, providing water was named a charity through digging a well, and it is known that there is neither transfer of ownership (*tamlik*) in it nor general permission (*ibahat*), for the condition of both is that the water should be in the ownership of the one granting permission, as is clear to everyone. Sadr-ush-Shari'ah has said that since they did not own it, their permission is not valid. It has been explicitly stated by our scholars that the water of a well is not the property of its owner. In *Al-Hidaya*: "A well and its likes are not put in possession, and ownership of permissible things is not established without possession."[2] And in the *Fatawa* of Allama Khairuddin al-Ramli.

Urdu Translation

Hadrat Sa'd bin 'Ubadah (may Allah be pleased with him) came and submitted: O Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), my mother has passed away, so which charity would be most beneficial for her? The Prophet (peace be upon him) said: To quench the thirst of people with water. So he had a well dug and announced that this is for the mother of Sa'd. (Ahmad, Abu Dawud, Nasa'i, Ibn Majah, Hakim, Ibn Hibban on the authority of Abu Ya'la from Ibn Abbas). So in this Hadith, quenching thirst with water was declared as charity, in which there is neither transfer of ownership nor general permission, because the condition for permission is that the permissible thing must be in the ownership of the one granting permission, as is not hidden from anyone. Sadr-ush-Shari'ah says: "When the owners no longer have ownership over the endowed property, then permission from their side is also not correct." In this way, scholars have explicitly stated: The water of a well is not the property of the well owner. It is in *Hidaya*: "A well and things like it were not kept in possession, and ownership is not established on a permissible thing without possession."

[1] Sunan Abu Dawud, Book of Zakat, Chapter on the Excellence of Providing Water, Aftab-e-Alam Press Lahore 1/246; Sunan an-Nasa'i, Book of Wills, Excellence of Charity on Behalf of the Deceased, Noor Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi 2/133; Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Sa'd bin 'Ubadah (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 5/285 & 287; Mawarid al-Zaman ila Zawa'id Ibn Hibban, Book of Zakat, Chapter on Providing Water, Al-Matba'ah as-Salafiyyah Makkah al-Mukarramah, p. 218. [2] Al-Hidaya, Book of Reviving the Dead Lands, Chapter on Waters, Matba' Yusufi Lucknow 4/483.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

अरबी पाठ

हज़रत साद बिन उबादा (रज़ियल्लाहु अन्हु) आए और अर्ज़ की: ऐ अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), मेरी माँ का इंतकाल हो गया है, तो कौन सा सदक़ा उनके लिए सबसे मुफीद होगा? हुज़ूर ने फरमाया: लोगों को पानी से सैराब करना। चुनाँचे उन्होंने एक कुआँ खुदवा दिया और एलान कर दिया कि यह साद की माँ के लिए है।[1] जैसा कि अहमद, अबू दाऊद, नसाई, इब्न माजा, इब्न हिब्बान और हाकिम ने साद से, और अबू यअला ने इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत किया है। इस हदीस में कुआँ खोदकर पानी पिलाने को सदक़ा कहा गया, और यह मालूम है कि इसमें न तो 'तमलीक' (स्वामित्व का हस्तांतरण) है और न ही 'इबाहत' (उपयोग की अनुमति), क्योंकि इन दोनों के लिए शर्त यह है कि पानी अनुमति देने वाले के स्वामित्व में हो, जैसा कि सभी को स्पष्ट है। सदरुश्शरिया ने कहा है कि जब वे इसके मालिक नहीं थे, तो उनकी अनुमति मान्य नहीं है। हमारे विद्वानों ने स्पष्ट रूप से कहा है कि कुएँ का पानी उसके मालिक की संपत्ति नहीं है। अल-हिदाया में है: "कुआँ और उसके जैसी चीज़ें कब्ज़े में नहीं ली जातीं, और कब्ज़े के बिना मुबाह (जायज़) चीज़ों पर स्वामित्व स्थापित नहीं होता है।"[2] और अल्लामा खैररुद्दीन अल-रमलली के फ़तावा में।

उर्दू अनुवाद

हज़रत साद बिन उबादा (रज़ियल्लाहु अन्हु) आए और अर्ज़ की: या रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), मेरी माँ का इंतकाल हो गया है, तो कौन सा सदक़ा उसे मुफीद होगा? हुज़ूर ने फरमाया: लोगों को पानी से सैराब करना, उन्होंने एक कुआँ खुदवा दिया और एलान कर दिया कि यह साद की माँ के लिए है। (अहमद, अबू दाऊद, नसाई, इब्न माजा, हाकिम, इब्न हिब्बान, अबू यअला से रिवायत इब्न अब्बास से)। तो इस हदीस में पानी की सैराबी को सदक़ा करार दिया गया जिसमें न तमलीक है न इबाहत, क्योंकि इबाहत के लिए शर्त यह है कि शय मुबाह मुबाह करने वाले की मिलकियत हो, सदरुश्शरिया फरमाते हैं: "जब माल-ए-मौकूफ़ा पर मालिकों की मिलकियत न रही तो उनकी तरफ से इबाहत भी दुरुस्त नहीं।" इस तरह उलमा ने तसरीह फरमाई: कुएँ का पानी कुएँ वाले की मिलकियत नहीं। हिदाया में है: "कुआँ और इसके मिसल जो चीज़ें हैं कब्ज़ा करके नहीं रखी गईं, और कब्ज़ा के बग़ैर मुबाह पर मिलकियत साबित नहीं होती।"

[1] सुनन अबू दाऊद, किताबुज़ ज़कात, बाब फ़ज़्लु सक़यिल मा, आफ़ताब आलम प्रेस लाहौर 1/246; सुनन अन-नसाई, किताबुल वसाया, फ़ज़्लुस सदक़ा अनिल मय्यत, नूर मुहम्मद कारख़ाना तिज़ारत कुतुब कराची 2/133; मुसनद अहमद बिन हंबल, हदीस साद बिन उबादा (रज़ियल्लाहु अन्हु), अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 5/285 और 287; मवारिद अज़-ज़मान इला ज़वाइद इब्न हिब्बान, किताबुज़ ज़कात, बाब सक़यिल मा, अल-मतबआ अस-सलफ़िया मक्का अल-मुकर्रमा, पृ. 218। [2] अल-हिदाया, किताब इहयाउल मवात, फ़स्ल फ़िल मियाह, मतबअ यूसुफ़ी लखनऊ 4/483।

पेज 548 का 630

عربی عبارت

اذ اتاه سعد بن عبادة رضی الله تعالی عنه فقال یارسول الله امی ماتت فای الصدقة افضل، قال سقی الماء، فحفر بئرا و قال هذه لام سعد 1 کما اخرجه احمد وابوداؤد والنسائی وابن ماجة وابن حبان والحاکم عن سعد وابویعلی عن ابن عباس رضی الله تعالی عنه فقد سمی سقی الماء بحفر البئر صدقة ومعلوم ان لاتملیك فیه ولا اباحة فان من شرطهما ان یکون الماء، فی ملك المبیح کما لایخفی علی احد وقد قال صدر الشریعة انهم لمالم یملکه لاتصح اباحتهم ۔ اه وقد نص علمائنا ان ماء البئر غیر مملوك لصاحبها، ففی الهدایة البئر ونحوها ما وضع للاحراز ولا یملك المباح بدونه 2۔ وفی فتاوی العلامة خیر الدین الرملی

اردو ترجمہ

حضرت سعد بن عبادہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ آئے اور عرض کی یا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میری ماں کا انتقال ہو گیا ہے تو کون سا صدقہ اسے مفید ہوگا؟ حضور نے فرمایا: لوگوں کو پانی سے سیراب کرنا، انھوں نے ایک کنواں کھدوا دیا اور اعلان کر دیا کہ یہ سعد کی ماں کے لئے ہے (احمد وابوداؤد و نسائی ابن ماجہ ، حاکم ، ابن حبان عن ابی یعلیٰ عن ابن عباس) تو اس حدیث میں پانی کی سیرابی کو صدقہ قرار دیا جس میں نہ تملیک ہے نہ اباحت، کیونکہ اباحت کے لئے شرط یہ ہے کہ شیء مباح مباح کرنے والے کی ملک ہو، صدر الشریعہ فرماتے ہیں: "جب مال موقوفہ پر مالکوں کی ملک نہ رہی تو ان کی طرف سے اباحت بھی درست نہیں" اس طرح علماء نے تصریح فرمائی: کنوئیں کا پانی کنوئیں والے کی ملک نہیں" ہدایہ میں ہے: "کنواں اور اس کے مثل جو چیزیں ہیں قبضہ کر کے نہیں رکھی گئیں، اور قبضہ کے بغیر مباح پر ملک ثابت نہیں ہوتی"۔

1 سنن ابو داؤد کتاب الزکوۃ باب فضل سقی الماء آفتاب عالم پریس لاہور ۱/ ۲۴۶، سنن النسائی کتاب الوصایا فضل الصدقۃ عن المیت نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲/ ۱۳۳، مسند احمد بن حنبل حدیث سعد بن عبادہ رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۵ / ۲۸۵ و ۲۸۷، موارد الظمآن الی زوائد ابن حبان کتاب الزکوۃ باب سقی الماء المطبعۃ السلفیہ مکہ المکرمہ ص ۲۱۸ 2 الھدایۃ کتاب احیاء الموات فصل فی المیاہ مطبع یوسفی لکھنؤ ۴ / ۴۸۳

Fatawa Razawiya, Volume 20

(Translation of Arabic Text:) In Al-Walwalijiyya and many books, it is stated: "If someone drains the water from a man's well without his permission until it dries up, there is nothing upon him (no liability)." Annotator (A): Because the owner of the well is not the owner of the water. [Footnote 1] Thus, permission [to take the water] is only to seek proximity to Allah Almighty by disposing of one's wealth for the benefit of Muslims. Based on this, all financial acts of worship are equal in their entry into the meaning of charity (Sadaqah). Imam Faqih al-Nafs Qadi Khan said in al-Khaniya: "A village has a well lined with bricks; the village became ruined and its inhabitants perished. Near this village is another village with a basin that needs bricks. They wanted to move the bricks from the ruined village and place them in this basin. They said: 'If the builder of that well is known, it is not permissible to use the bricks except with his permission, because it has returned to his ownership. If the builder is not known, they said the way in this regard is...'"

(Annotator's note:) I say, meaning there is no liability (daman) because the destruction occurred to a permissible thing that no one owns. As for chastisement (ta'zir), it should be appropriate in what appears if he did it purely to cause harm, and there is no harm nor reciprocating harm in Islam. 12 Minhu -

(Urdu text on the page:) In Fatawa Khayriyya, Walwalijiyya, etc., in many books, it is stated: "If someone extracts water from a well and dries it up, there is no compensation on the one who extracted it, because the owner of the well is not the owner of the water." So this charity is in the sense that he is spending his wealth for the benefit of Muslims to gain proximity to Allah, and in this sense, all charitable financial deeds are equal in being declared as charity. Second example of application no. 4: Imam Faqih al-Nafs Qadi Khan says: "There was a brick-lined well in a village; the village was desolated and the well became idle. People from a nearby village wanted to use its bricks in their water tank. If the builder of the well is present, it is necessary to seek his permission because after being idle, the bricks reverted to the builder's ownership. If the builder's whereabouts are unknown, then those bricks should be given to a poor person, and he may place them in the basin on his behalf, because those bricks are now lost property (Luqata)."

(Annotator's note in Urdu:) I say, meaning there is no compensation because this is the destruction of a permissible thing that has no owner, but punishment (ta'zir)

would be appropriate if he does so as an act of causing harm, because in Islam, causing harm and reciprocating harm is prohibited. 12 Minhu (T).

Footnote 1: Fatawa Khayriyya, Book of Revival of Dead Lands, Section on Matters of Drinking, Dar al-Ma'rifah Beirut, 2/186.

फ़तावा रज़विया, खंड २०

(अरबी पाठ का अनुवाद:) अल-वलवालिजीया और कई किताबों में है: "यदि कोई व्यक्ति किसी व्यक्ति के कुएं से उसकी अनुमति के बिना पानी निकाल देता है यहाँ तक कि वह सूख जाए, तो उस पर कुछ भी नहीं है (कोई मुआवज़ा नहीं)।" एनोटेटर (अ): क्योंकि कुएं का मालिक पानी का मालिक नहीं है। [पाद-टिप्पणी १] अतः, [पानी लेने की] अनुमति केवल अल्लाह सर्वशक्तिमान की निकटता प्राप्त करने के लिए मुसलमानों के लाभ के लिए अपने धन का उपयोग करने के अर्थ में है। इसी आधार पर, सभी वित्तीय इबादतें सदक़ा (दान) के अर्थ में शामिल होने में समान हैं। इमाम फ़क़ीह अन-नफ़्स क़ाज़ी खान ने अल-खानिया में कहा: "एक गाँव में ईंटों से बना एक कुआँ है; गाँव बर्बाद हो गया और उसके निवासी समाप्त हो गए। इस गाँव के पास एक और गाँव है जिसमें एक हौज़ है जिसे ईंटों की ज़रूरत है। वे बर्बाद गाँव से ईंटें हटाकर इस हौज़ में लगाना चाहते थे। उन्होंने कहा: 'यदि उस कुएं के बनाने वाले का पता है, तो उसकी अनुमति के बिना ईंटों का उपयोग करना जायज़ नहीं है, क्योंकि वे उसके स्वामित्व में वापस आ गए हैं। यदि बनाने वाले का पता नहीं है, तो उन्होंने कहा कि इस बारे में रास्ता यह है कि...'"

(एनोटेटर की टिप्पणी:) मैं कहता हूँ, यानी कोई ज़मान (मुआवज़ा) नहीं है क्योंकि विनाश एक ऐसी अनुमेय चीज़ का हुआ जिसका कोई स्वामी नहीं है। जहाँ तक ताज़ीर (सज़ा) का सवाल है, तो वह उचित होनी चाहिए जो ज़ाहिर होता है अगर उसने यह केवल नुकसान पहुँचाने के लिए किया हो, और इस्लाम में न नुकसान पहुँचाना है और न ही नुकसान का बदला नुकसान से देना है। १२ मिन्हु -

(पृष्ठ पर उर्दू पाठ:) फ़तावा खैरिया, वलवालिजीया आदि कई किताबों में है: "अगर किसी ने किसी कुएं का पानी निकाल कर कुआं खुश्क कर दिया तो निकालने वाले पर कोई तावान (मुआवज़ा) नहीं है क्योंकि कुएं वाला पानी का मालिक नहीं है।" तो यह सदक़ा इसी अर्थ में है कि वह अल्लाह की निकटता के लिए अपना माल मुसलमानों के लाभ के लिए खर्च कर रहा है और इस अर्थ में सभी वित्तीय नेक काम सदक़ा करार दिए जाने में बराबर हैं। इतलाक़ नंबर ४ की दूसरी मिसाल: इमाम फ़क़ीह अन-नफ़्स क़ाज़ी खान फ़रमाते हैं: "एक देहात में पुख्ता कुआँ था, देहात उजड़ गया और कुआँ बेकार हो गया, इसके करीब दूसरे देहात वालों ने इसकी ईंटें अपने हौज़ में लगानी चाहीं, अगर कुएं का बनाने वाला मौजूद है तो उससे इजाज़त लेनी ज़रूरी है क्योंकि बेकार होने के बाद ईंटें बानी (बनाने वाले) की मिल्कियत हो गईं, और बानी का पता न चले तो वो ईंटें फ़कीर को दे दी जाएँ और वो अपनी तरफ़ से उसको हौज़ में लगा दे, क्योंकि वो ईंटें अब लुक़ता (लावारिस माल) हैं।"

(उर्दू में एनोटेटर की टिप्पणी:) मैं कहता हूँ यानी ज़मान नहीं है क्योंकि यह ऐसी मुबाह चीज़ का विनाश है जिसका कोई मालिक नहीं है लेकिन ताज़ीर मुनासिब होगी जबकि वह बतौर ज़रर रसानी (नुकसान पहुँचाने के लिए) ऐसा करे क्योंकि इस्लाम में ज़रर ओ ज़रार की मनाही है। १२ मिन्हु (त)

पाद-टिप्पणी १: फ़तावा खैरिया, किताब एहयाउल मवात, पीने के मसलों का बयान, दारुल मारिफ़ा बेरुत २/१८६

पृष्ठ ५४९ का ६३०

فی الولوالجیة وکثیر من الکتب لو نزح ماء بئر رجل بغیر اذنه حتی یبست لا شیئ علیه عه لان صاحب البئر غیر مالك للماء ۱ اه فأذن لا یکون الا تقرباً الی الله تعالی بتصرف فی ماله لنفع المسلمین وعلی هذا سائر القرب المالیة سواء فی دخولها فی معنی الصدقة- وقد قال الامام فقیه النفس قاضی خان في الخانیة قریة فیها بئر مطویة بالأجر خربت القریة، وانقرض اهلها وبقرب هذه القریة قریة اخری فیها حوض یحتاج الی الأجر فارادوا ان ینقلوا الاجر من القریة التی خربت ویجعلوها فی هذا الحوض، قالوا ان عرف باني تلك البئر لا یجوز صرف الأجر الا باذنه، لانه عاد الی ملکه وان لم یعرف البانی قالوا الطریق فی ذلك ان

عه: قلت ای لا ضمان لان الاتلاف صادف مباحا غیر مملوك لاحد اما التعزیر فینبغی ان یکون فیما یظهر اذا فعله لمحض الاضرار ولا ضرر ولا ضرار فی الاسلام ۱۲ منه -

فتاوی خیریہ، ولو الجیہ وغیرہ بہت سی کتابوں میں ہے : "اگر کسی نے کسی کنویں کا پانی نکال کر کنواں خشک کردیا تو نکالنے والے پر کوئی تاوان نہیں اس لئے کہ کنویں والا پانی کا مالک نہیں۔" تو یہ صدقہ اسی معنی پر ہے کہ اللہ کے تقرب کے لئے اپنا مال مسلمانوں کے نفع کے خاطر صرف کر رہا ہے اور اس معنی میں سارے مالی کار خیر صدقہ قرار دئے جانے میں برابر ہیں۔
اطلاق نمبر ۴ کی دوسری مثال : امام فقیہ النفس قاضی خان فرماتے ہیں : "ایک دیہات میں پختہ کنواں تھا، دیہات اجڑ گیا اور کنواں معطل ہو گیا ، اس کے قریب دوسرے دیہات والوں نے اس کی اینٹیں اپنے حوض میں لگانی چاہیں، اگر کنویں کا بنانے والا موجود ہے تو اس سے اجازت لینی ضروری ہے کیونکہ تعطل کے بعد اینٹیں بانی کی ملک ہو گئیں، اور بانی کا پتہ نہ چلے تو وہ

اینٹیں فقیر کو دے دی جائیں، اور وہ اپنی طرف سے اس کو حوض میں لگا دے، کیونکہ وہ اینٹیں اب لقطہ"

میں کہتا ہوں یعنی ضمان نہیں ہے کیونکہ یہ ایسی مباح چیز کا اتلاف ہے جس کا کوئی مالک نہیں ہے لیکن تعزیر مناسب ہوگی جبکہ وہ بطور ضرر رسانی ایسا کرے کیونکہ اسلام میں ضرر و ضرار کی ممانعت ہے ۱۲ منہ (ت)

۱ فتاوی خیریہ کتاب احیاء الموات فصل فی مسائل الشرب دار المعرفۃ بیروت ۲ / ۱۸۶

Fatawa Razawiyya Volume 20

[Right Column - Urdu Text]: "...is in the ruling of (a lost-and-found item). And it is better that the judge, by his order, applies it to the cistern, so that one may be saved from the stratagem of giving to a poor person." In Alamgiri and Waqi'at Husamiyya it is stated: "If the one who planted trees in a graveyard is unknown, the judge can, at his discretion, sell them and spend their price on the renovation of the graveyard." In Khaniya it is stated: "After making the land a graveyard, trees grew in it; if the planter is known, it belongs to him. And if the planter is not known, then it is for the judge's opinion; he can sell it and use it for the repair of the graveyard. Its ruling is that of a waqf." The meaning is that just as a waqf is a property meant only for charitable expenditures, similarly, the proceeds from this tree are also for charitable expenditures; the tree itself does not become a waqf. In the same Khaniya, it is stated: "A person endowed land for a graveyard which has trees in it. The ruling of Jurist Abu Ja'far is that since the endowment of trees is not correct, those trees belong to the endower and his heirs."

[Left Column - Arabic Text]: "He should give it as charity to a poor person, then that poor person should spend it on that cistern, because it is in the status of a lost-and-found item. It is better for the judge to spend it on this cistern, and there is no need to give it as charity to a poor person. [End]" "In Al-Hindiyya, citing Al-Waqi'at al-Husamiyya, it is stated: 'If the one who planted [trees] is unknown, the decision regarding them rests with the judge. If he deems it appropriate to sell them and spend their proceeds on the repair/maintenance of the graveyard, he may do so.' [End]" "In Al-Khaniya, it says before this: 'Trees grew after the land was designated as a graveyard. If their planter is known, they belong to the planter. If not known, then it is for the judge's discretion. If he sees fit to sell the trees and spend their proceeds on the maintenance of the graveyard, he may do so, and they will be treated like an endowment (waqf) in their ruling.' [End]" "I say: meaning that it is wealth to be spent on charitable causes. As for it being a waqf itself, no, because it also says in Al-Khaniya: 'A man made his land a graveyard while there were large trees on it. Jurist Abu Ja'far (may Allah have mercy on him) said: The endowment of trees is not valid, so the trees belong to the endower and his heirs.'"

Majlis of Dawat-e-Islami

[Footnotes]: 1. Fatawa Qazi Khan, Book of Waqf, Section on Movable Waqf, etc., Naval Kishore Lucknow, 4/257 2. Fatawa Hindiyya, Book of Waqf, Chapter 12, Noorani Kutub

Khana Peshawar, 2/474 3. Fatawa Qazi Khan, Book of Waqf, Section on Trees, Naval Kishore Lucknow, 4/247

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

[दायाँ कॉलम - उर्दू पाठ]: "... (गिरी पड़ी चीज़) के हुक्म में है। और ज़्यादा बेहतर यह है कि काज़ी अपने हुक्म से उसे हौज में लगा दे, इस तरह फ़कीर को देने वाले हिए (तर्कीब) से नजात मिल जाएगी।" आलमगीरी और वाक़ियाے हुसामिया में है: "अगर कब्रिस्तान में पेड़ लगाने वाले का पता न चले तो काज़ी अपनी सूझ-बूझ से उसे बेचकर उसकी क़ीमत कब्रिस्तान की दुरुस्ती में खर्च कर सकता है।" खानिया में है: "ज़मीन को मक़बरा बनाने के बाद उसमें पेड़ उग आए, लगाने वाला मालूम हो तो वह उसी का है। और लगाने वाला मालूम न हो तो राय काज़ी की है, इसे बेचकर कब्रिस्तान की मरम्मत में लगा सकता है। इसका हुक्म वक़्फ़ ही का है।" मतलब यह है कि जिस तरह वक़्फ़ एक ऐसा माल है जो नेक कामों (मसारिफ़-ए-खैर) के लिए ही है, उसी तरह इस पेड़ का मसरफ़ भी नेक काम ही हैं, वह पेड़ ख़ुद वक़्फ़ नहीं हो जाता। उसी खानिया में है: "एक आदमी ने ज़मीन मक़बरे के लिए वक़्फ़ की जिसमें पेड़ हैं, फ़क़ीह अबू जाफ़र का फ़रमान है कि चूँकि पेड़ों का वक़्फ़ सही नहीं इसलिए वह पेड़ वक़्फ़ करने वाले और उसके वारिसों के होंगे।"

[बायाँ कॉलम - अरबी पाठ]: "वह इसे किसी गरीब को दान कर दे, फिर वह गरीब उसे उस हौज (जलाशय) पर खर्च करे क्योंकि यह मिली हुई वस्तु (लुक़्ता) के दर्जे में है। और बेहतर यह है कि काजी अपने हुक्म से इसे हौज पर खर्च करे, और गरीब को दान देने के हिए (तर्कीब) की ज़रूरत नहीं है। [समाप्त]" "अल-हिन्दिया में वाक़ियात अल-हुसामिया के हवाले से है: 'अगर पेड़ लगाने वाले का पता न हो, तो इस बारे में फैसला काजी का है। अगर वह इसे बेचकर इसकी कीमत कब्रिस्तान की मरम्मत में खर्च करना उचित समझे, तो उसे इसका अधिकार है।' [समाप्त]" "खानिया में इससे पहले कहा गया है: 'ज़मीन को कब्रिस्तान बनाने के बाद उसमें पेड़ उग आए। अगर उनका लगाने वाला मालूम हो तो वे लगाने वाले के हैं। और अगर न मालूम हो तो काजी की राय पर है, अगर वह पेड़ों को बेचकर उनकी कीमत कब्रिस्तान की मरम्मत में खर्च करना चाहे तो कर सकता है, और हुक्म में वे वक़्फ़ की तरह होंगे।' [समाप्त]" "मैं कहता हूँ: यानी इस मायने में कि वह नेक कामों में खर्च किया जाने वाला माल है। जहाँ तक खुद वक़्फ़ होने की बात है, तो नहीं, क्योंकि खानिया में ही है: 'एक आदमी ने अपनी ज़मीन कब्रिस्तान के लिए वक़्फ़ की जिसमें बड़े पेड़ थे। फ़क़ीह अबू जाफ़र (अल्लाह उन पर रहम करे) ने फ़रमाया: पेड़ों का वक़्फ़ सही नहीं है, इसलिए वे पेड़ वक़्फ़ करने वाले और उसके वारिसों के होंगे।'"

मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी

[पाद टिप्पणियाँ]: 1. फ़तावा काज़ी ख़ाँ, किताबुल वक़्फ़, फ़स्ल फ़िल वक़्फ़िल मनक़ूल वग़ैरा, नवल किशोर लखनऊ, 4/257 2. फ़तावा हिन्दिया, किताबुल वक़्फ़, बारहवाँ अध्याय, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 2/474 3. फ़तावा काज़ी ख़ाँ, किताबुल वक़्फ़, फ़स्ल फ़िल अश्जार, नवल किशोर लखनऊ, 4/247

[دایاں کالم - اردو متن]: (گری پڑی چیز) کے حکم میں ہے۔ اور زیادہ بہتر یہ ہے کہ قاضی اپنے حکم سے اسے حوض میں لگا دے اس طرح فقیر کو دینے والے حیلہ سے نجات مل جائے گی۔" عالمگیری اور واقعات حسامیہ میں ہے: "اگر قبرستان میں درخت لگانے والے کا پتہ نہ چلے تو قاضی اپنی صوابدید پر اس کو بیچ کر اس کی قیمت قبرستان کی درستی میں صرف کر سکتا ہے" "خانیہ میں ہے: "زمین کو مقبرہ بنانے کے بعد اس میں درخت اگ آئے، لگانے والا معلوم ہو تو وہ اس کا ہے۔ اور لگانے والا معلوم نہ ہو تو رائے قاضی کی ہے اسے بیچ کر قبرستان کی مرمت میں لگا سکتا ہے ۔ اس کا حکم وقف ہی کا ہے" مطلب یہ ہے کہ جس طرح وقف ایک ایسا مال ہے جو مصارف خیر کے لئے ہی ہے اسی طرح اس درخت کا مصرف بھی مصارف خیر ہیں، وہ درخت خود وقف نہیں ہو جاتا۔ اسی خانیہ میں ہے: "ایک آدمی نے زمین مقبرہ کے لئے وقف کی جس میں درخت ہیں، فقیہ ابو جعفر کا فرمان ہے کہ چونکہ درختوں کا وقف صحیح نہیں اس لئے وہ درخت واقف کے اور اس کے ورثاء کے ہوں گے۔"

[بایاں کالم - عربی متن]: یتصدق بها علی فقیر ثم ذلك الفقیر ینفقها فی ذلك الحوض لانه بمنزلة اللقطة والاولی ان ینفق القاضي فی هذا الحوض ولا حاجة فیه الی التصدق علی الفقیر اهـ وفی الهندیة عن الواقعات الحسامیة فیها اذا لم یعلم الغارس الحکم فی ذلك الی القاضی ان رأی بیعها وصرف ثمنها الی عمارة المقبرة فله ذلك اهـ وقال فی الخانیة قبله نبت الاشجار بعد اتخاذ الارض مقبرة فان علم غارسها کانت للغارس وان لم یعلم فالرأی للقاضی ان رأی ان یبیع الاشجار و تصرف ثمنها الی عمارة المقبرة فله ذلك وتکون فی الحکم کانها وقف اهـ قلت ای فی انه مال مصروف الی وجوه البر اما الوقف فلا لما

فی الخانیة ایضا رجل جعل ارضه مقبرة وفیها اشجار عظیمة قال الفقیه ابوجعفر رحمه الله تعالی وقف الاشجار لا یصح فتکون الاشجار للواقف ولورثته

مجلس دعوت اسلامی

[حواشی]: 1. فتاوی قاضی خاں کتاب الوقف فصل فی الوقف المنقول الخ نولکشور لکھنؤ ۴/ ۲۵۷ 2. فتاوی ہندیہ کتاب الوقف الباب الثانی عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۲/ ۴۷۴ 3. فتاوی قاضی خاں کتاب الوقف فصل فی الاشجار نولکشور لکھنؤ ۴/ ۲۴۷

Fatawa Rizvia, Volume 20

Main Text: "If he dies, similarly the building in the house that he made into a cemetery... [Urdu explanation clarifies: it will be the property of his heirs, and the same ruling applies to a room in such a house which has been turned into a cemetery.]"

"It is known that the ruling on lost property (Luqata) is to give it as charity, unless the finder is poor, in which case he spends it on himself, and this too is from the chapter of giving charity on behalf of the owner. In fact, it is said in Durr al-Mukhtar from Al-Umda: Someone found a lost item and made a public announcement but did not find its owner. He used it because of his poverty, then later became wealthy; it is now obligatory for him to give its equivalent as charity. Although the chosen opinion is contrary to this, as in Al-Bahr and An-Nahr, from Al-Walwajiyya, Al-Hindiyya, and Jami' al-Rumuz from Az-Zahiriya. I say: Because charity reached its proper place (the poor), it does not change with a change of status, like a poor person who takes Zakat and then becomes wealthy; he is not required to return it. In short, the ruling here is charity, and they have explicitly stated the permissibility of spending it on building a cemetery or repairing a pond."

"Among such instances is what is in Ar-Rahmaniyya from Al-Ajnas: If a mosque is ruined and its builder is unknown, and the people of the mosque built another mosque, then they all agreed to sell it and used its price for the other mosque, there is no harm in that. This is the view of Imam Muhammad, contrary to Imam Abu Yusuf, for in his view, it remains a mosque forever."

Urdu Commentary Text: From Rahmania: "A mosque became desolate whose builder is unknown, and people built another mosque. Then they decided to sell the desolate mosque and use its price for the new mosque. According to Imam Muhammad, there is no harm in it, while according to Qazi Abu Yusuf, they cannot do so because it will always remain a mosque."

From Sirajiyya: "An old mosque whose builder is unknown becomes desolate. People built another mosque near it. According to Qazi Abu Yusuf, the materials of the desolate mosque cannot be sold and used in the populated mosque, and Imam Muhammad has a difference of opinion in this. And the Fatwa is based on the opinion of Qazi Abu Yusuf (may Allah have mercy on him)."

The reason for this is that the ruins of the mosque became unusable and people no longer needed them. According to Imam Muhammad (may Allah have mercy on him), ownership returns to the builder. If the builder is unknown, it becomes lost property (Luqata), and Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) allows it for the construction of another mosque.

Footnotes: 1. Fatawa Qazi Khan, Book of Waqf, Section on Cemeteries and Inns, Nawal Kishore, Lucknow, 4/257. 2. Durr al-Mukhtar, Book of Luqata (Lost Property), Matba Mujtabai, Delhi, 1/366. 3. Rahmania.

फतावा रज़विया, खंड 20

मुख्य पाठ: "यदि उसकी मृत्यु हो जाती है, तो उसी प्रकार उस घर में बनी इमारत जिसे उसने कब्रिस्तान बना दिया था... [उर्दू स्पष्टीकरण: वे उसके वारिसों की संपत्ति होंगे, और यही नियम उस कमरे पर भी लागू होता है जो ऐसे घर में हो जिसे कब्रिस्तान बना दिया गया हो।]"

"यह ज्ञात है कि खोई हुई वस्तु (लुक़ता) का नियम दान करना है, जब तक कि उसे पाने वाला गरीब न हो, ऐसी स्थिति में वह इसे स्वयं पर खर्च कर सकता है, और यह भी स्वामी की ओर से दान की श्रेणी में आता है। वास्तव में, 'दुर्र अल-मुख्तार' में 'अल-उमदा' के हवाले से कहा गया है: किसी को कोई खोई हुई वस्तु मिली और उसने घोषणा की लेकिन उसका स्वामी नहीं मिला। उसने अपनी गरीबी के कारण उसका उपयोग किया, फिर बाद में वह धनी हो गया; अब उसके लिए उसके मूल्य के बराबर दान देना अनिवार्य है। हालाँकि चुना हुआ मत इसके विपरीत है, जैसा कि 'अल-बह्र' और 'अन-नह्र' में 'अल-वलवाजिया', 'अल-हिंदिया' और 'जामि अल-रुमुज़' से 'अज़-ज़हीरिया' के हवाले से है। मैं कहता हूँ: चूँकि दान अपने पात्र स्थान (गरीब) तक पहुँच गया, इसलिए स्थिति बदलने से यह नहीं बदलता है, ठीक उसी तरह जैसे कोई गरीब व्यक्ति जिसने ज़कात ली और बाद में धनी हो गया, उसे इसे लौटाने की आवश्यकता नहीं होती है। संक्षेप में, यहाँ नियम दान का है, और उन्होंने स्पष्ट रूप से इसे कब्रिस्तान बनाने या तालाब की मरम्मत पर खर्च करने की अनुमति दी है।"

"ऐसे उदाहरणों में से वह भी है जो 'अल-अजनास' से 'अर-रहमानिया' में है: यदि कोई मस्जिद खंडहर हो जाए और उसके निर्माता का पता न हो, और मस्जिद के लोगों ने दूसरी मस्जिद बना ली, फिर वे सभी उसे बेचने पर सहमत हुए और उसकी कीमत का उपयोग दूसरी मस्जिद के लिए किया, तो इसमें कोई हर्ज नहीं है। यह इमाम मुहम्मद का विचार है, इमाम अबू यूसुफ के विपरीत, क्योंकि उनके विचार में वह हमेशा के लिए मस्जिद ही रहती है।"

उर्दू टिप्पणी पाठ: 'अर-रहमानिया' से: "मस्जिद वीरान हो गई जिसके निर्माता का पता नहीं है, और लोगों ने दूसरी मस्जिद बना ली। फिर उनकी राय हुई कि वीरान मस्जिद को बेचकर उसकी कीमत इस मस्जिद में लगा दें। इमाम मुहम्मद के अनुसार इसमें कोई हर्ज नहीं है, जबकि काज़ी अबू यूसुफ के अनुसार वे ऐसा नहीं कर सकते क्योंकि वह हमेशा मस्जिद ही रहेगी।"

'अस-सिराजिया' में है: "पुरानी मस्जिद जिसके निर्माता का पता नहीं है, वीरान हो गई। लोगों ने उसी के पास दूसरी मस्जिद बना ली। काज़ी अबू यूसुफ के अनुसार वीरान मस्जिद का सामान बेचकर

आबाद मस्जिद में नहीं लगा सकते, और इमाम मुहम्मद का इसमें मतभेद है। और फतवा काज़ी अबू यूसुफ (रहमतुल्लाह अलैहि) के कथन पर है।"

इसका कारण यह है कि मस्जिद का खंडहर अनुपयोगी हो गया और लोगों को अब उसकी आवश्यकता नहीं रही। इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैहि) के अनुसार स्वामित्व निर्माता के पास वापस चला जाता है। यदि निर्माता अज्ञात है, तो यह खोई हुई वस्तु (लुक़ता) हो जाती है, और इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैहि) इसे दूसरी मस्जिद के निर्माण के लिए अनुमति देते हैं।

पादलेख (Footnotes): 1. फतावा काज़ी खान, किताबुल वक्फ, कब्रिस्तानों और सरायों पर खंड, नवल किशोर, लखनऊ, 4/257। 2. दुर्र अल-मुख्तार, किताबुल लुक़ता (खोई हुई वस्तु), मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 1/366। 3. रहमानिया।

पृष्ठ 551/630

متنِ عربی مع ترجمہ و تشریح: "ان مات، وكذا البناء فی الدار التي جعلها مقبرة[1] اھـ" ہوں گے، اور وہ مر گیا تو اس کے ورثہ کی ملک ہوں گے، اور یہی حکم اس کمرہ کا ہے جو ایسے دار میں ہو جس کو مقبرہ کردیا گیا ہو۔"

"ومعلوم ان حكم اللقطة هو التصدق الا ان يكون الملتقط فقيرا، فيصرف الى نفسه وهو ايضاً من باب التصدق من المالك، بل قال في الدر المختار عن العمدة وجد لقطة وعرفها ولم ير ربها فانتفع بها لفقره ثم ايسر يجب عليه، ان يتصدق بمثله[2] اھـ" ترجمہ: اور یہ معلوم ہے کہ لقطہ (گری پڑی چیز) کا حکم صدقہ کر دینا ہے مگر یہ کہ اٹھانے والا فقیر ہو، تو وہ اسے اپنی ذات پر خرچ کر سکتا ہے اور یہ بھی مالک کی طرف سے صدقہ ہی کی ایک قسم ہے۔ بلکہ در مختار میں عمدہ کے حوالے سے کہا گیا کہ کسی نے لقطہ پایا اور اس کی تشہیر کی لیکن اس کا مالک نہیں ملا تو اپنی محتاجی کی وجہ سے اسے استعمال کر لیا، پھر وہ غنی ہو گیا تو اب اس پر واجب ہے کہ اس جیسی چیز صدقہ کرے۔

"وان كان المختار خلافه كما في البحر والنهر، عن الولو الجية والهندية وجامع الرموز عن الظهيرية قلت لان الصدقة اصابت محلها فلا تتغير بتغير حاله كفقير اخذ الزكوة ثم ايسر ليس عليه ردها، وبالجملة الحكم ههنا التصدق وقد نصوا على جواز صرفه الى عمارة المقبرة واصلاح الحوض،" ترجمہ: اگرچہ پسندیدہ قول اس کے خلاف ہے جیسا کہ بحر اور نہر میں ہے، ولوالجییہ، ہندیہ اور جامع الرموز سے ظہیریہ کے حوالے سے۔ میں کہتا ہوں چونکہ صدقہ اپنے محل (حقدار) تک پہنچ گیا تو حال بدلنے سے وہ نہیں بدلے گا، جیسے کسی فقیر نے زکوٰۃ لی پھر وہ غنی ہو گیا تو اس پر اس کی

واپسی نہیں ہے۔ اور حاصل کلام یہ ہے کہ یہاں حکم صدقہ کا ہے اور فقہاء نے مقبرہ کی تعمیر اور حوض کی اصلاح میں اسے صرف کرنے کے جواز کی صراحت کی ہے۔

"ومن ذلك ما في الرحمانية عن الاجناس اذا خرب مسجد ولا يعرف بانيه وبنى اهل المسجد مسجدا آخر ثم اجمعوا على بيعه، واستعانوا بثمنه في ثمن المسجد الآخر فلا بأس به، وهذا قول محمد خلافا لابى يوسف فانه مسجد ابدا عنده[3] اهـ" رحمانیہ کا جزئیہ ہے: "مسجد ویران ہوگئی جس کے بانی کا پتہ نہیں اور لوگوں نے دوسری مسجد بنالی، پھر ان کی رائے ہوئی کہ ویران مسجد بیچ کر اس کی قیمت اس مسجد میں لگائیں، تو امام محمد کے نزدیک اس میں حرج نہیں، اور قاضی ابویوسف کے نزدیک وہ ایسا نہیں کر سکتے کہ وہ ہمیشہ مسجد ہی رہے گی۔"

"وفى السراجية مسجد عتيق لا يعرف بانيه خربت فاتخذ بجنبه" سراجیہ میں ہے: "پرانی مسجد جس کے بانی کا پتہ نہیں وہ ویران ہو گئی لوگوں نے اسی کے قریب دوسری مسجد بنالی، تو قاضی ابویوسف کے نزدیک ویران مسجد کا سامان بیچ کر آباد مسجد میں نہیں لگا سکتے، اور امام محمد کو اس میں اختلاف ہے۔ اور فتویٰ قاضی ابو یوسف رحمہ اللہ تعالیٰ کے قول پر ہے "

اس کی وجہ وہی ہے کہ مسجد ڈھیر کرنا قابل استعمال ہوگئی اور لوگ مستغنی ہو گئے، تو امام محمد رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ کے نزدیک اس کا مالک بانی ہو جاتا ہے۔ اور جب بانی کا پتہ نہ چلے تو وہ لقطہ ہو گئی، اور امام محمد رحمۃ اللہ علیہ اس کو دوسری مسجد کی تعمیر [میں صرف کرنے کی اجازت دیتے ہیں]۔

فٹ نوٹ: 1 فتاویٰ قاضی خاں کتاب الوقف فصل فی المقابر والرباطات نولکشور لکھنؤ ۴ / ۲۵۷ 2 درمختار کتاب اللقطة مطبع مجتبائی دہلی ۱ / ۳۶۶ 3 رحمانیہ

Volume 20 - Fatawa Razawiya

[Right Column] ...instruct to spend it. When things of this kind are ruled as 'Luqta' (found property), it becomes clear that the ruling is to give them as 'Sadaqa' (charity). Yes, if the finder is a 'faqir' (poor person), he may spend it on himself, for that too is charity. Rather, it is excellently cited in 'Durr-ul-Mukhtar' that if a poor person found lost property and spent it on himself, and then became wealthy, he should give it in charity, even though the fatwa is contrary to this. (Bahr-un-Nahar from Al-Walwaljiah and Jami-ur-Rumuz from Az-Zahiriyya). I say that it is also reasonable that the charity has reached its rightful place; thus, its ruling will not change with a change in circumstances. For example, if a poor person kept eating Zakat money and then became wealthy, it will not be said that he should return all the Zakat he ate and give it as charity to the poor. The summary of the matter is that such wealth is ruled as charity, and they instruct to spend it on graveyard buildings and the repair of water tanks, they instruct to spend it. So, it is known that this application of 'Sadaqa' is in this fourth sense, and spending it on graveyards, water tanks, and mosques is indeed 'Sadaqa', although here there is neither transfer of ownership nor permission of use, neither for the rich nor for the poor. It should also be clear that all these are jurisprudential applications. (5) Sometimes the constraint of 'wealth' is also removed from 'Sadaqa', and absolutely benefiting others and warding off harm from them is called 'Sadaqa'. An example of this is the Hadith regarding joining a solitary person to form a congregation...

[Left Column] ...another mosque. It is not for the people of the mosque to sell it and use its price for another mosque according to Abu Yusuf, contrary to Muhammad, and the fatwa is upon it. This is because when a mosque falls into ruin—God forbid—and is no longer needed, according to Muhammad, it returns to the ownership of the builder, as mentioned in 'At-Tanwir' and others. So, if its builder is unknown, it becomes 'Luqta' (found property). Imam Muhammad (H) said to spend it on another mosque. Thus, it is known that the 'Sadaqa' commanded regarding 'Luqta' is in this fourth sense, which includes spending on graveyards, water tanks, and mosques. All these applications are jurisprudential, as you see. The fifth point: It may be broadened, disregarding the constraint of wealth as well, and applied to every benefit by conveying good or averting harm, however it may be. Among these is the Hadith of repetition...

1. Fatawa Sirajiyya, Book of Waqf, Chapter on Leasing and Selling Waqf, Naval Kishore, Lucknow, p. 93. Page 552 of 630

[दायां कॉलम] ...इसे खर्च करने का निर्देश देते हैं। जब इस तरह की वस्तुओं को 'लुक़्ता' (खोई हुई और पाई गई संपत्ति) के रूप में शासित किया जाता है, तो यह स्पष्ट हो जाता है कि इसका नियम 'सदक़ा' (दान) देना है। हाँ, यदि पाने वाला 'फ़क़ीर' (निर्धन व्यक्ति) है, तो वह इसे स्वयं पर खर्च कर सकता है, क्योंकि वह भी दान है। बल्कि, 'दुर्र-उल-मुख्तार' में उत्कृष्टता से उद्धृत किया गया है कि यदि किसी निर्धन व्यक्ति को खोई हुई संपत्ति मिली और उसने उसे स्वयं पर खर्च किया, और फिर वह धनी हो गया, तो उसे इसे दान में देना चाहिए, भले ही फ़तवा इसके विपरीत हो। (बहर-उन-नहर अल-वलवालजीयः और जामी-उर-रुमुज़ अज़-ज़हीरिया से)। मैं कहता हूँ कि यह भी तर्कसंगत है कि दान अपने सही स्थान पर पहुँच गया है; इस प्रकार, परिस्थितियों में परिवर्तन के साथ इसका नियम नहीं बदलेगा। उदाहरण के लिए, यदि कोई निर्धन व्यक्ति ज़कात का पैसा खाता रहा और फिर धनी हो गया, तो यह नहीं कहा जाएगा कि उसने जितनी ज़कात खाई वह सब लौटा दे और गरीबों को दान कर दे। बात का सार यह है कि ऐसी संपत्ति को दान के रूप में शासित किया जाता है, और वे इसे कब्रिस्तान की इमारतों और पानी के टैंकों की मरम्मत पर खर्च करने का निर्देश देते हैं, वे खर्च करने का निर्देश देते हैं। अत; यह ज्ञात है कि 'सदक़ा' का यह अनुप्रयोग इसी चौथे अर्थ में है, और इसे कब्रिस्तानों, पानी के टैंकों और मस्जिदों पर खर्च करना वास्तव में 'सदक़ा' ही है, हालाँकि यहाँ न तो स्वामित्व का हस्तांतरण है और न ही उपयोग की अनुमति, न ही अमीरों के लिए और न ही गरीबों के लिए। यह भी स्पष्ट होना चाहिए कि ये सभी न्यायशास्त्रीय अनुप्रयोग हैं। (५) कभी-कभी 'सदक़ा' से 'संपत्ति' की बाधा भी हटा दी जाती है, और पूर्णतः दूसरों को लाभ पहुँचाना और उनसे नुकसान दूर करना 'सदक़ा' कहलाता है। इसका एक उदाहरण जमात बनाने के लिए एक अकेले व्यक्ति के साथ शामिल होने के संबंध में हदीस है...

[बायां कॉलम] ...दूसरी मस्जिद। इमाम अबू यूसुफ़ के अनुसार मस्जिद के लोगों के लिए इसे बेचना और इसकी कीमत दूसरी मस्जिद के लिए उपयोग करना उचित नहीं है, जो इमाम मुहम्मद के विपरीत है, और फ़तवा इसी पर है। ऐसा इसलिए है क्योंकि जब कोई मस्जिद खंडहर हो जाती है - खुदा न खास्ता - और इसकी आवश्यकता नहीं रह जाती है, तो इमाम मुहम्मद के अनुसार, यह निर्माता के स्वामित्व में वापस आ जाती है, जैसा कि 'अत-तन्वीर' और अन्य में उल्लेख किया गया है। इसलिए, यदि इसका निर्माता अज्ञात है, तो यह 'लुक़्ता' (पाई गई संपत्ति) बन जाती है। इमाम मुहम्मद (ह) ने इसे दूसरी मस्जिद पर खर्च करने के लिए कहा। इस प्रकार, यह ज्ञात होता है कि 'लुक़्ता' के

संबंध में जिस 'सदक़ा' का आदेश दिया गया है, वह इसी चौथे अर्थ में है, जिसमें कब्रिस्तानों, पानी के टैंकों और मस्जिदों पर खर्च करना शामिल है। ये सभी अनुप्रयोग न्यायशास्त्रीय हैं, जैसा कि आप देखते हैं। पाँचवाँ बिंदु: इसे और व्यापक किया जा सकता है, संपत्ति की बाधा को भी नज़रअंदाज़ करते हुए, और हर लाभ पर लागू किया जा सकता है जो भलाई पहुँचाने या नुकसान को टालने के माध्यम से हो, चाहे वह किसी भी तरह का हो। इनमें दोहराव की हदीस भी शामिल है...

---

1. फ़तावा सिराजिया, वक्फ़ की किताब, वक्फ़ को पट्टे पर देने और बेचने का अध्याय, नवल किशोर, लखनऊ, पृष्ठ ९३। पृष्ठ ५५२/६३०

[دایاں کالم] میں صرف کرنے کا حکم دیتے ہیں۔ تو جب بہنوں قسم کی اشیاء کا حکم لقطہ کا ہوا تو یہ بات صاف ہوگئی کہ اس کا حکم صدقہ کرنا ہے۔ ہاں پانے والا فقیر ہو تو اپنے او پر خرچ کرے کہ یہ بھی صدقہ ہے۔ بلکہ درمختار میں عمدہ سے نقل کیا کہ فقیر نے لقطہ پایا اور اس کو اپنے اوپر خرچ کیا، پھر مالدار ہو گیا تو اس کا صدقہ کرے، اگرچہ فتویٰ اس کے خلاف ہے۔ (بحر ونہر عن الوالوالجیہ وجامع الرموز من الظہریہ) میں کہتا ہوں قرین قیاس بھی یہی ہے کہ صدقہ اپنے محل کو پہنچ گیا، تو حالت کے بدلنے سے اس کا حکم نہیں بدلے گا، جیسے فقیر مال زکوۃ کھاتا رہا اب مالدار ہو گیا تو یہ نہیں کہا جائے گا کہ جتنی زکوۃ کھائی سب واپس کر اور فقیروں پر صدقہ کر۔ خلاصہ کلام یہ ہے کہ ایسے مال کا حکم صدقہ کا ہے اور اسی کو عمارت مقبرہ اور اصلاح حوض میں صرف کا حکم دیتے ہیں، میں صرف کرنے کا حکم دیتے ہیں۔ تو معلوم ہوا کہ صدقہ کا یہ اطلاق اسی چوتھے معنی میں ہے اور اس کا مقابر، حوض اور مسجد میں صرف کرنا صدقہ ہی ہے حالانکہ نہ یہاں تملیک نہ اباحت، نہ مالدار نہ فقیر، اور یہ بھی واضح ہو کہ یہ سارے اطلاقات فقہیہ ہیں۔ (۵) کبھی صدقہ سے مال ہونے کی قید بھی ختم کر دی جاتی ہے اور مطلقاً غیر کو نفع پہنچانے، اور اس سے ضرر دفع کرنے کو صدقہ کہا جاتا ہے۔ اس کی مثال وہ حدیث ہے کہ منفرد کے ساتھ مل کر جماعت

[بایاں کالم] مسجد اخر، لیس لاھل المسجد ان یبیعوہ و یستعینوا بثمنہ فی مسجد اخر عند ابی یوسف خلافا لمحمد و علیہ الفتوی - وذلك ان المسجد اذا خرب والعیاذ بالله واستغنی عنه یعود عند محمد الی ملك البانی، کما فی التنویر وغیرہ فاذا لم یعرف بانیہ صار لقطة، وقد قال الامام محمد ح صرفه الی مسجد اخر فعلم ان التصدق المأموربه في اللقطة هو بهذا المعنی الرابع الداخل فیه الصرف الی المقابر

والحياض والمساجد وبهذا الاطلاقات كلها فقهية كما ترى۔ الخامس قد يتوسع فيقطع النظر عن قيد المال ايضا، ويطلق على كل نفع بايصال الخير اودفع الضير كيفما كان ومن ذلك حديث تكرار

---

1 فتاویٰ سراجیہ کتاب الوقف باب اجارة الوقف و بیعه نولکشور لکهنؤ ص ۹۳ Page 552 of 630

Fatawa Razawiyya Volume 20

[Right Column - Urdu Translation] The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) commanded in these words: "Let a man give charity to this one and pray with him." Similarly, the Master (Prophet ﷺ) says: "Charity is due on every joint of a person's body every day. Thus, to do justice between two people is charity. To help a person mount his animal is charity. To help load his luggage for him is charity. A good word is charity. Giving directions is charity. Removing harmful things from the path is charity." (Ahmad, Muslim and Bukhari on the authority of Abu Hurairah, may Allah be pleased with him). Likewise, this Hadith: "If a Muslim man suffers an injury in his body and someone gives charity for it or assists him, Allah will raise his rank and forgive his sins." (Ahmad, Tirmidhi, Ibn Majah on the authority of Abu Darda; Ahmad and Al-Diya narrated similar from Ubadah, may Allah be pleased with them both, with a sound chain of transmission).

[Left Column - Arabic Original] ...the congregation as narrated in Jami' al-Tirmidhi and others: "Ar-rajulu yatasaddaqu 'ala hadha fayusalli ma'ahu" (Let a man give charity to this person and pray with him)[1]. And his saying (peace and blessings of Allah be upon him): "Every joint of the people has a charity due upon it every day the sun rises. Acting justly between two people is charity. Helping a man with his mount, by helping him onto it or lifting his luggage onto it, is charity. A good word is charity. Guiding someone on their way is charity. Removing harmful things from the road is charity[2]." - Reported by Ahmad and the two Sheikhs (Bukhari and Muslim) on the authority of Abu Hurairah (may Allah be pleased with him). And his saying (peace and blessings of Allah be upon him): "There is no Muslim man who suffers an injury to his body and gives charity for it, except that Allah raises him a degree because of it and removes a sin from him[3]." - Reported by Ahmad, Tirmidhi, and Ibn Majah on the authority of Abu Darda, and Ahmad and Al-Diya narrated similar from Ubadah (may Allah be pleased with them both) with a sound chain.

---

1 Sunan Abu Dawud, Kitab al-Salat, Bab fi al-Majma' fi al-Masjid Marratayn, Aftab Alam Press Lahore, 85/1; Jami' al-Tirmidhi, Abwab al-Salat, Bab ma ja'a fi al-jama'ah fi masjid al-kh, Amin Company Karachi, 30/1. 2 Sahih al-Bukhari, Kitab al-Jihad, Bab man akhadha bil-rikab wa nahwahu, Qadimi Kutub Khana Karachi, 419/1; Sahih Muslim, Kitab al-Zakat, Bab bayan anna isma al-sadaqah yaqa' 'ala kulli naw'in min al-ma'ruf, Qadimi Kutub Khana Karachi, 325/1; Musnad Ahmad bin Hanbal, Musnad Abi Hurairah, Al-Maktab al-Islami Beirut, 2/316. 3 Jami' al-Tirmidhi, Abwab al-Diyat, Bab

ma ja'a fi al-'afw, Amin Company Delhi, 17/2; Sunan Ibn Majah, Abwab al-Diyat, Bab al-'afw fi al-qisas, HM Saeed Company Karachi, p. 17; Musnad Ahmad bin Hanbal, Baqiyah Hadith Abi al-Darda, Al-Maktab al-Islami Beirut, 268/6. 316 Page 553 of 630

फतावा रज़विया जिल्द 20

[दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद] अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इन शब्दों में हुक्म दिया: "कोई व्यक्ति इस पर सदका करे और उसके साथ मिलकर नमाज़ पढ़े।" इसी तरह सरकार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "आदमी के हर जोड़ पर हर दिन सदका वाजिब है। अतः दो लोगों के बीच इंसाफ़ करना सदका है, आदमी को जानवर पर सवार होने में मदद देना सदका है। आदमी का बोझ लादने में मदद करना सदका है। अच्छी बात कहना सदका है। रास्ता बताना सदका है, रास्ते से तकलीफ़देह चीज़ हटाना सदका है।" (अहमद, मुस्लिम और बुखारी, हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से)। इसी तरह यह हदीस शरीफ़: "किसी मुसलमान आदमी के शरीर में तकलीफ़ हो और जो उस पर सदका करे और मदद करे, तो अल्लाह तआला उसका दर्जा बुलंद करेगा और उसके गुनाह माफ़ करेगा।" (अहमद, तिर्मिज़ी, इब्न माजा, हज़रत अबू दरदा रज़ियल्लाहु अन्हु से; और अहमद व ज़िया ने हज़रत उबादा रज़ियल्लाहु अन्हु से इसी तरह सहीह सनद के साथ रिवायत की है)।

[बायां कॉलम - अरबी मूल] ...जमात के बारे में जैसा कि जामी-उत-तिर्मिज़ी और अन्य में वर्णित है: "अर-रजुलु यतसद्दकु अला हाज़ा फ़युसल्ली मअहु" (एक आदमी को इस पर सदका करना चाहिए और उसके साथ नमाज़ पढ़नी चाहिए)[1]। और उनका (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) कहना: "लोगों के हर जोड़ पर हर उस दिन सदका है जिसमें सूरज निकलता है। दो लोगों के बीच न्याय करना सदका है। किसी आदमी की उसके जानवर के साथ मदद करना, उसे उस पर बिठाना या उसका सामान उस पर लादना सदका है। अच्छी बात सदका है। रास्ता दिखाना सदका है। रास्ते से हानिकारक चीज़ों को हटाना सदका है[2]।" - अहमद और दो शेखों (बुखारी और मुस्लिम) ने अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से इसे रिवायत किया है। और उनका (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) कहना: "कोई भी मुसलमान आदमी जिसके शरीर में कोई चोट लगती है और वह उस पर सदका करता है, अल्लाह उसके कारण उसका एक दर्जा बढ़ा देता है और उसका एक गुनाह मिटा देता है[3]।" - अहमद, तिर्मिज़ी और इब्न माजा ने अबू दरदा से, और अहमद व ज़िया ने उबादा (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से इसी तरह सहीह सनद के साथ रिवायत किया है।

---

1 सुनन अबू दाऊद, किताब अल-सलात, बाब फ़ि अल-मजमा फ़ि अल-मस्जिद मर्रतैन, आफ़ताब आलम प्रेस लाहौर, 85/1; जामी-उत-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-सलात, बाब मा जा'आ फ़ि अल-जमा'ह

फ़ि मस्जिद अल-ख, अमीन कंपनी कराची, 30/1। 2 सहीह अल-बुखारी, किताब अल-जिहाद, बाब मन अखज़ा बिल-रिकाब व नहवहु, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 419/1; सहीह मुस्लिम, किताब अल-ज़कात, बाब बयान अन्ना इस्मा अल-सदक़ह यक़अ 'अला कुल्लि नविम मिन अल-मारूफ़, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 325/1; मुस्नद अहमद बिन हंबल, मुस्नद अबी हुरैरा, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत, 2/316। 3 जामी-उत-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-दियात, बाब मा जा'आ फ़ि अल-'अफ़्व, अमीन कंपनी दिल्ली, 17/2; सुनन इब्न माजा, अबवाब अल-दियात, बाब अल-'अफ़्व फ़ि अल-क़िसास, एच एम सईद कंपनी कराची, पृ. 17; मुस्नद अहमद बिन हंबल, बक़िया हदीस अबी अल-दरदा, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत, 268/6। 316 पृष्ठ 630 में से 553

الجماعة المروي في جامع الترمذي وغيره الارجل يتصدق على هذا فيصلى معه[1] وقوله صلى الله تعالى عليه وسلم كل سلامى من الناس عليه صدقة كل يوم تطلع فيه الشمس تعدل بين الاثنين صدقة بينهما، وتعين الرجل على دابته فتحمل عليها او ترفع له عليها متاعه صدقة والكلمة الطيبة صدقة ودل الطريق صدقة وتميط الاذى عن الطريق صدقة[2]- اخرجه احمد والشيخان عن ابي هريرة رضي الله تعالى عنه، وقوله صلى الله تعالى عليه وسلم مامن رجل مسلم يصاب بشيئ في جسده فيتصدق به الارفعه الله به درجة وحط عنه خطيئته[3]- اخرجه احمد والترمذى وابن ماجة عن ابي الدرداء واحمد والضياء نحوه عن عبادة رضي الله تعالى عنهما باسناد صحيح۔

کرنے کا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ان الفاظ میں حکم دیا: "الرجل يتصدق على هذا فيصلى معه کوئی اس پر صدقہ کرے اس کے ساتھ ملک کر نماز پڑھے" یوں ہی سرکار فرماتے ہیں: "آدمی کے ہر جوڑ پر ہر دن صدقہ ہے۔ تو دو آدمیوں کے بیچ انصاف کرنا صدقہ ہے، آدمی کو جانور پر سوار ہونے میں مدد دینا صدقہ ہے۔ آدمی کا بوجھ لاد دینا صدقہ ہے۔ اچھی بات صدقہ ہے۔ راستہ بتانا صدقہ ہے، راستہ سے کوڑا کرکٹ دور کر دینا صدقہ ہے۔ (احمد ومسلم و بخاری عن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ) یونہی یہ حدیث شریف: "آدمی کے جسم میں تکلیف ہو تو جو اس پر صدقہ کرے اور مدد کرے تو اللہ تعالیٰ اس کا درجہ بلند کرے گا اور گناہ معاف کرے گا (احمد، ترمذی، ابن ماجہ عن ابی الدرداء، احمد وضیاء نحوہ عن عبادۃ باسناد صحیح)

---

1 سنن ابو داؤد کتاب الصلوٰۃ باب في المجمع في المسجد مرتين آفتاب عالم پریس لاہور ۸۵/۱، جامع الترمذی ابواب الصلوٰۃ باب ماجاء فی الجماعۃ فی مسجد الخ امین کمپنی کراچی ۳۰/۱ 2 صحیح

البخاري كتاب الجهاد باب من اخذ بالركاب و نحوه قديمی کتب خانہ کراچی ۴۱۹/۱، صحیح مسلم كتاب الزكوة باب بيان ان اسم الصدقة يقع على كل نوع من المعروف قديمی کتب خانہ کراچی ۳۲۵/۱، مسند احمد بن حنبل مسندا بو ہریرہ المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۳۱۶ 3 جامع الترمذی ابواب الديات باب ماجاء في العفو امين كمپنی دہلی ۱۷/۲، سنن ابن ماجه ابواب الديات باب العفو في القصاص ايچ ايم سعيد كمپنی کراچی ص ۱۷، مسند احمد بن حنبل بقيه حديث ابی الدرداء المکتب الاسلامی بیروت ۲۶۸/۶ ۳۱۶ Page 553 of 630

(6) And sometimes the term 'Sadaqah' (charity) is used in such an expansive sense that every praiseworthy and religiously sanctioned act is called Sadaqah; if it is not charity towards others, then it is charity towards oneself. "Every step taken towards the mosque is charity. Every Takbir (saying Allahu Akbar) is charity. Every good deed is charity." (Ahmad, Bukhari, and others from Jabir; Ahmad, Muslim, Abu Dawood from Hudhayfah; Tabarani in Al-Kabir from Ibn Mas'ud; Bayhaqi in Ash-Shu'ab from Ibn Abbas). Abd bin Humayd and Al-Hakim added to this Hadith, and Al-Hakim authenticated it: "Whatever a Muslim spends on himself and his family, the reward of Sadaqah will be recorded for him." The completion of the Hadith from Miqdam bin Ma'dikarib (Allah be pleased with him) mentioned in point 3 is: "And what he eats himself is charity." Keep these applications well in mind, as you might not find this detail elsewhere. Now, only the decision remains... about the sacrifice...

Footnotes: 1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Jihad, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/402 & 419; Sahih Muslim, Kitab al-Zakat, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/325. 2. Sahih Muslim, Kitab al-Salat al-Musafirin, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/250 & Kitab al-Zakat 1/322. 3. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Adab, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/890; Sahih Muslim, Kitab al-Adab, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/324; Sunan Abu Dawood, Kitab al-Adab, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/320; Musnad Ahmad bin Hanbal, 5/397 & Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 7002, 10412, 10410 & 232. 4. Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab al-Buyu, Dar al-Fikr Beirut, 2/50.

(6) और कभी 'सदक़ा' शब्द का प्रयोग इतना विस्तृत हो जाता है कि हर अच्छे और शरई कार्य को सदक़ा कहा जाता है; यदि वह दूसरों पर सदक़ा नहीं है, तो वह स्वयं पर सदक़ा है। "मस्जिद की ओर बढ़ने वाला हर कदम सदक़ा है। हर तकबीर सदक़ा है। हर नेकी सदक़ा है।" (अहमद, बुखारी और अन्य ने जाबिर से; अहमद, मुस्लिम, अबू दाऊद ने हुज़ैफ़ा से; तबरानी ने अल-कबीर में इब्न मसूद से; बैहक़ी ने अश-शुअब में इब्न अब्बास से रिवायत की है)। अब्द बिन हुमैद और अल-हाकिम ने इस हदीस में इतना इज़ाफ़ा किया और अल-हाकिम ने इसकी पुष्टि की: "मुसलमान ने अपने और अपने परिवार के लिए जो खर्च किया, उस पर सदक़ा का सवाब मिलेगा।" बिंदु 3 में उल्लिखित मिक़दाम इब्न मादीकरब (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) की हदीस का पूरक यह है: "और जो उसने स्वयं खाया वह सदक़ा है।" इन प्रयोगों को अच्छी तरह याद रखें, क्योंकि शायद इस लेखन के अलावा यह विवरण न मिले। अब केवल यह निर्णय रह जाता है... कि क़ुरबानी के..

पादलेख: 1. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-जिहाद, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/402 और 419; सहीह मुस्लिम, किताब अल-ज़कात, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/325। 2. सहीह मुस्लिम, किताब अस-सलात अल-मुसाफ़िरीन, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/250 और किताब अल-ज़कात 1/322। 3. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-अदब, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 2/890; सहीह मुस्लिम, किताब अल-अदब, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 2/324; सुनन अबू दाऊद, किताब अल-अदब, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 2/320; मुस्नद अहमद बिन हनबल, 5/397 और अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 7002, 10412, 10410 और 232। 4. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब अल-बुयू, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 2/50।

السادس قد یستقصی في التوسع فیقطع النظر عن الغیر ایضاً ویطلق علی کل فعل حسن محمود في الشرع فانه ان لم یکن تصدقاً علی غیرہ فتصدق علی نفسه، ومن ذلك قوله صلی الله تعالی علیه وسلم في حدیث ابی هریرة المار کل خطوة تخطوها الی الصلوة صدقه۱ - وجاء في حدیث کل تکبیرة صدقة۲ - وقد قال صلی الله تعالی علیه وسلم کل معروف صدقة۳ اخرجه احمد والبخاری وآخرون عن جابر واحمد و مسلم وابوداؤد عن حذیفة والطبرانی فی الکبیر عن ابن مسعود والبیهقی فی الشعب عن ابن عباس رضی الله تعالی عنهم ، زاد عبد بن حمید والحاکم ، و صححه في حدیث جابر هذا وما انفق المسلم من نفقة علی نفسه واهله کتب له بها صدقة٤- وتتمه حدیث المقدام المقدم

(۶) اور کبھی لفظ صدقہ بھی توسع کی انتہا ہو جاتی ہے کہ ہر فعل محمود و مشروع کو صدقہ کہتے ہیں کہ دوسرے پر صدقہ نہ ہو تو اپنے پر تو ہے۔ "مسجد کی طرف بڑھنے والا ہر قدم صدقہ ہے۔ ہر تکبیر صدقہ ہے۔ ہر نیکی صدقہ ہے۔ (احمد و بخاری و آخرون عن جابر، احمد، و مسلم، ابوداؤد، عن حذیفہ طبرانی فی الکبیر عن ابن مسعود، بیہقی عن ابن عباس) عبد بن حمید و حاکم نے اس حدیث میں اتنا اضافہ کیا اور حاکم نے اس کی تصحیح کی: "مسلمان نے اپنے اور اہل و عیال کے لئے جو خرچ کیا اس پر صدقہ کا ثواب ملے گا" نمبر ۳ میں ذکر کی ہوئی حدیث مقدام ابن معدیکرب رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا تتمہ یہ ہے: "اور جو خود کھایا صدقہ ہے" ان اطلاقات کو خوب ذہن نشین کر لیں، شاید کہ اس تحریر کے علاوہ اس تفصیل سے نہ ملے، اب صرف یہ فیصلہ رہ جاتا ہے۔ کہ قربانی کے

حواشی: ۱ صحیح البخاری کتاب الجهاد قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۰۲ و ۴۱۹، صحیح مسلم کتاب الزکوۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۳۲۵ ۲ صحیح مسلم کتاب الصلوۃ المسافرین قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۵۰ و کتاب الزکوۃ ۱/ ۳۲۲ ۳ صحیح البخاری کتاب الادب قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۸۹۰، صحیح مسلم کتاب الادب قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۳۲۴، سنن ابوداؤد کتاب الادب قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۳۲۰، مسند احمد بن حنبل ۵/ ۳۹۷ و المعجم الکبیر حدیث ۷۰۰۲ و ۱۰۴۱۲ و ۱۰۴۱۰ و ۲۳۲ ٤ المستدرك للحاكم كتاب البيوع دارالفكر بيروت ۲/ ۵۰

Volume 20, Fatawa Razawiyya

[Arabic Column Text]: “Mention it and what you fed yourself, then it is a charity (Sadaqah) for you.” Master this, for perhaps you will not find the explanation of those usages except in these pages. And Allah, Glory be to Him, is the Bestower of gifts. Furthermore, what is meant by 'giving charity' in their saying regarding the sacrificial animal (Udhiyah), 'one gives one-third in charity', and their saying 'it is recommended that the charity should not be less than one-third', is not the first, more specific meaning. How so, when they have reached a consensus on the permissibility of 'ibahah' (allowing consumption without transfer of ownership) in the sacrifice? Therefore, it is impossible to specify the more restricted meaning limited to 'tamlik' (transfer of ownership). This becomes clear in the statement of *Majma' al-Anhur* and others: 'The aspects are three: eating, storing, and giving charity.' So where is the general feeding, which is not specific to 'tamlik' as explicitly mentioned in the word of the Almighty, “and feed the needy and the beggar” (Quran 22:36)? In *Al-Hidayah*, this verse was used as evidence for the statement in *Al-Bidayah* that it is recommended that charity should not be less than one-third, stating that 'the aspects are three: eating and storing because of what we have narrated, and feeding because of the word of Allah Almighty: "and feed the needy and the beggar", thus it is divided into three parts.'

[Urdu Column Text]: The charity mentioned in this sequence falls under one of those usages. So it is certain that the first type is not intended. Because there is a consensus that the meat of the sacrifice can be offered by way of 'ibahah' (permissibility to eat), so it would not be correct to apply it to that meaning where 'tamlik' (transfer of ownership) is necessary. This point becomes clearly evident when combined with the statement in *Majma' al-Anhur* etc. Thus, the author of *Majma'* says: "There are three aspects to the consumption of the sacrifice: eating, storing, and giving charity." Although the Holy Quran explicitly mentions 'feeding', it is clear that this 'feeding', for which 'ibahah' is sufficient, has also been intended by the author of *Majma'* by using the word 'Sadaqah' (charity). Similarly, the author of *Hidayah* gave proof for the statement of the author of *Bidayah*: "Charity should not be less than one-third." The author of *Hidayah* says: "Because the aspects are three: eating and storing, which are proven from the Hadith. And feeding, which is proven from the Quran to feed the needy, so one-third each was kept for the three."

[Footnotes]: 1. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 244, Al-Maktaba al-Faysaliyya, Beirut, 20/268 2. Majma' al-Anhur Sharh Multaqa al-Abhur, Kitab al-Udhiyah, Dar Ihya al-

Turath al-Arabi, Beirut, 2/521 3. Al-Quran al-Karim, 22/36 4. Al-Hidayah, Kitab al-Udhiyah, Matba' Yusufi Lucknow, 4/448

खंड 20, फतावा रज़विया

[अरबी कॉलम का अनुवाद]: “इसका उल्लेख करो और जो आपने खुद को खिलाया वह आपके लिए सदका (दान) है।” इसे अच्छी तरह समझ लें, क्योंकि शायद आपको इन शब्दों के प्रयोगों का विवरण इन पन्नों के अलावा कहीं और नहीं मिलेगा। और अल्लाह सुब्हानहू अता करने वाला है। फिर, उनके इस कथन में 'सदका करने' से क्या अभिप्राय है कि 'कुर्बानी में एक तिहाई सदका किया जाए' और उनका यह कहना कि 'मुस्तहब (पसंदीदा) है कि सदका एक तिहाई से कम न हो', वह पहला अधिक विशिष्ट अर्थ नहीं है। यह कैसे संभव है, जबकि कुर्बानी में 'इबाहत' (स्वामित्व हस्तांतरण के बिना खाने की अनुमति) की स्वीकार्यता पर आम सहमति है? इसलिए, केवल 'तमलीक' (स्वामित्व के हस्तांतरण) तक सीमित अधिक प्रतिबंधित अर्थ को निर्दिष्ट करना संभव नहीं है। यह 'मजमा-उल-अनहुर' और अन्य के इस कथन से स्पष्ट होता है: 'तीन पहलू हैं: खाना, जमा करना और सदका करना।' तो फिर वह सामान्य भोजन कहाँ गया, जो तमलीक के लिए विशिष्ट नहीं है, जैसा कि सर्वशक्तिमान के इस कथन में स्पष्ट रूप से उल्लेखित है: “और खिलाओ ज़रूरत मंद और माँगने वाले को” (कुरान 22:36)? 'अल-हिदाया' में इस आयत का उपयोग 'अल-बिदाया' के इस कथन के प्रमाण के रूप में किया गया है कि मुस्तहब है कि सदका एक तिहाई से कम न हो, यह कहते हुए कि 'पहलू तीन हैं: खाना और जमा करना उस हदीस के कारण जो हमने रिवायत की है, और खिलाना अल्लाह तआला के इस कथन के कारण: "और खिलाओ ज़रूरत मंद और माँगने वाले को", इसलिए इसे तीन भागों में विभाजित किया गया है'।

[उर्दू कॉलम का अनुवाद]: इस सिलसिले में जिस सदके का उल्लेख है, वह उन प्रयोगों में से किसी एक के अंतर्गत आया है। तो यह तय है कि पहले नंबर वाला अर्थ मुराद (उद्देश्य) नहीं है। क्योंकि इस पर आम सहमति (इजमा) है कि कुर्बानी के मांस को 'इबाहत' के तौर पर खिलाया जा सकता है, इसलिए इसे उस अर्थ पर लागू करना सही नहीं होगा जिसमें 'तमलीक' (स्वामित्व हस्तांतरण) आवश्यक है। और यह बात 'मजमा-उल-अनहुर' आदि के कथन को जोड़ने से साफ़ ज़ाहिर हो जाती है। चुनांचे मजमा के लेखक फरमाते हैं: "कुर्बानी के उपभोग के तीन तरीके हैं: खाना, जमा करना, सदका करना"। हालाँकि कुरान शरीफ में खिलाने का स्पष्ट ज़िक्र है, तो ज़ाहिर है कि यह खिलाना जिसके लिए इबाहत काफी हो जाती है, मजमा के लेखक ने लफ्ज़-ए-सदका कहकर इसे भी मुराद लिया है। इसी तरह हिदाया के लेखक ने बिदाया के लेखक के इस कथन का प्रमाण दिया: "सदका तिहाई से कम नहीं होना चाहिए"। हिदाया के लेखक कहते हैं: "इसलिए कि पहलू तीन हैं: खाना, जमा

करना, यह तो हदीस से साबित है। और खिलाना, यह कुरान से साबित है कि मोहताज को खिलाओ, तो तीनों के लिए एक-एक तिहाई रखा गया"।

[पाद-टिप्पणियाँ]: 1. अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 244, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया, बेरूत, 20/268 2. मजमा अल-अनहुर शरह मुल्तका अल-अबहुर, किताब अल-उधिया, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 2/521 3. अल-कुरान अल-करीम, 22/36 4. अल-हिदाया, किताब अल-उधिया, मतबा यूसुफी लखनऊ, 4/448

पृष्ठ 555/630

ذکرہ وما اطعمت نفسك فهو لك صدقة ۱ اتقن هذا فلعلك لاتجدبيان تلك الاطلاقات الا في هذه الوريقات والله سبحانه واهب العطيات۔ ثم ان المراد بالتصدق في قولهم فی الاضحی یتصدق بالثلث وقولهم یندب ان لا ینقص الصدقة عن الثلث، لیس هو المعنی الاخص الاول، کیف، وقد اجمعوا علی اباحة الاباحة فی القربان، فلا یمکن تعیین الاخص المنحصر في التملیك ویتضح ذلك في قوله مجمع الانهر وغیره الجهات ثلث الاکل والادخار و التصدق ۲ ہ فأین الاطعام العام الغیر المخصوص بالتملیك المنصوص علیه في قوله عز مجده "وَأَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ" ۳ ط - وقد استدل في الهدایة بالایة علی قول البدایة یستحب ان لا ینقص الصدقة عن الثلث، قائلا ان الجهات ثلث الاکل والادخار لما روینا والاطعام لقوله تعالی واطعموا القانع والمعتر و انقسم علیها ثلاثة ۴ اھـ

سلسلہ میں جس صدقہ کا ذکر آیا ہے وہ ان اطلاقات میں سے کسی اطلاق کے تحت آیا ہے۔ تو یہ طے ہے کہ نمبر اول مراد نہیں ہے۔ کیونکہ اس پر اجماع ہے کہ قربانی کے گوشت کو بطورِ اباحت کھلا سکتے ہیں تو اس معنی پر محمول کرنا صحیح نہ ہوگا جس میں تملیک ضروری ہے اور یہ بات مجمع الانہر وغیرہ کے قول کے ملانے سے صاف ظاہر ہوجاتی ہے۔ چنانچہ صاحبِ مجمع فرماتے ہیں: "قربانی کے مصرف کی تین حیثیت ہے: کھانا، جمع کرنا، صدقہ کرنا" حالانکہ قرآنِ شریف میں کھلانے کا صریح ذکر ہے تو ظاہر ہے کہ یہ کھلانا جس میں اباحت کافی ہو جاتی ہے صاحبِ مجمع نے لفظِ صدقہ کہہ کر اس کو بھی مراد لیا ہے۔ اسی طرح صاحبِ ہدایہ نے صاحبِ بدایہ کے اس قول کی دلیل دی: "صدقہ ثلث سے کم نہ ہونا چاہئے"۔ صاحبِ ہدایہ کہتے ہیں: "اس لئے کہ جہتیں تین ہیں: کھانا، جمع کرنا، یہ تو حدیث سے ثابت ہے۔ اور کھلانا، یہ قرآن سے ثابت ہے کہ محتاج کو کھلاؤ، تو تینوں کے لئے ایک ایک ثلث رکھا گیا"

١ المعجم الكبير حديث ٢٤٤ المكتبة الفيصلية بيروت ٢٠/ ٢٦٨ ٢ مجمع الانهر شرح ملتقى الابحر كتاب الاضحيہ دار احياء التراث العربى بيروت ٢/ ٥٢١ ٣ القرآن الكريم ٢٢/ ٣٦ ٤ الهداية كتاب الاضحية مطبع يوسفى لكهنؤ ٤/ ٤٤٨

Fatawa Razawiyya, Volume 20

(Arabic Section Translation): If the intended meaning of 'Sadaqah' (charity) was the most specific sense, the evidence would not correspond to the claim, as is evident. Since you have understood that 'Sadaqah' has various connotations and that the necessity of transferring ownership (Tamlik) is only applicable to the first sense—and it is not intended here—it must be that their statement "he gives its hide in charity" also does not intend that. For the charity here is identical to the charity in their statement "he gives one-third in charity." The reasoning of Al-Hidayah guides you to this by its words: "Because it is like a part of it." Thus, it is proven that the charity of the hide is not something limited to transferring ownership, to the extent that if a bucket were made from it and endowed (waqf) for a mosque's well for worshippers to draw water, it would certainly be permissible (Note: 'ah'). Thus, the reasoning falls apart completely.

(Urdu Section Translation): Now, if in the saying of the author of Al-Hidayah, "The Sadaqah should not be less than one-third," the word 'Sadaqah' does not mean that in which transferring ownership is mandatory—and when this has been proven regarding the meat—then according to the saying of Al-Hidayah, "The hide is also a part of the sacrifice," the same ruling will apply to the hide. That is, transferring ownership will not be necessary in it either. It can be made into a bucket for drawing water in a mosque. In short, the reasoning of these people from Al-Hidayah, Al-Kafi, etc., is invalidated.

(Arabic Section Translation continued): It remains that since the first meaning is not intended, which of the remaining ones is intended? The burden of proof is upon the claimant. Yes, if you ask us as a favor, we say: The Hadith of Nubayshah al-Khayr al-Hudhali (may Allah be pleased with him) guides us towards obtaining reward through all means of attaining closeness to God. Therefore, the intended meaning should be the fourth sense, which is prevalent in voluntary charities.

(Urdu Section Translation continued): Now one thing remains: if 'Sadaqah' in the first sense is not intended in sacrifice, then which of the remaining meanings is intended? The answer is that this is not our responsibility; our task was to negate 'Sadaqah' involving mandatory transfer of ownership. Since that is not intended, our objective is achieved regardless of the sense in which 'Sadaqah' is taken. However, as a favor, we will mention that too.

Footnote: (Arabic): 'ah': i.e., according to the fatwa-issued position on the permissibility of endowing movable property when it is customary. And Muslims have customarily endowed buckets and ropes for mosque wells. [12, from him (the author), may his secret be sanctified.] (Urdu): That is, according to the fatwa-issued position that endowing movable objects is permissible when it is common practice. And indeed, among Muslims, the use of buckets and ropes for mosque wells is customary. [12, from him, may his secret be sanctified (T).]

फतावा रज़विया, जिल्द २०

(अरबी अनुभाग का अनुवाद): यदि 'सदका' (दान) से मुराद सबसे विशिष्ट अर्थ होता, तो साक्ष्य दावे के अनुरूप नहीं होता, जैसा कि स्पष्ट है। चूँकि आप जान चुके हैं कि 'सदका' के कई अर्थ हैं और स्वामित्व हस्तांतरण (तमील्क) की अनिवार्यता केवल पहले अर्थ में है—और वह यहाँ अभिप्रेत नहीं है—तो यह आवश्यक है कि उनका कहना "उसकी खाल सदका कर दे" भी उसे अभिप्रेत न हो। क्योंकि यहाँ सदका वही है जो उनके इस कथन में है कि "एक तिहाई सदका करे।" हिदाया की दलील आपको इस ओर मार्गदर्शन करती है, उनके इस कथन से: "क्योंकि यह उसके एक हिस्से के समान है।" अतः यह सिद्ध हुआ कि खाल का सदका तमील्क तक सीमित नहीं है, यहाँ तक कि यदि उससे एक डोल बनाया जाए और मस्जिद के कुएं पर वक्फ (दान) कर दिया जाए ताकि नमाजी पानी निकाल सकें, तो यह निश्चित रूप से जायज़ होगा (नोट: 'अह')। इस प्रकार तर्क पूरी तरह से समाप्त हो जाता है।

(उर्दू अनुभाग का अनुवाद): अब अगर साहब-ए-हिदाया के कौल "सदका एक तिहाई से कम न हो" में लफ्ज़ सदका से मुराद वह नहीं जिसमें तमील्क (स्वामित्व हस्तांतरण) ज़रूरी हो, और जब गोश्त के बारे में यह साबित हो चुका तो हिदाया के कौल के अनुसार, "खाल भी कुर्बानी ही का हिस्सा है" खाल का भी यही हुक्म होगा कि इसमें भी तमील्क ज़रूरी न होगी। मस्जिद में पानी निकालने के लिए इसका डोल बनाया जा सकता है। संक्षेप में, उन लोगों का हिदाया और काफी आदि से तर्क देना समाप्त है।

(अरबी अनुभाग का अनुवाद जारी): अब यह शेष है कि जब पहला अर्थ मुराद नहीं है, तो शेष में से कौन सा मुराद है? प्रमाण देना दावा करने वाले का काम है। हाँ, यदि आप हमसे उपकार स्वरूप (तबर्रुआन) पूछें, तो हम कहते हैं: नुबैशा अल-खैर अल-हुज़ली (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) की हदीस हमें अल्लाह की निकटता के सभी रूपों के माध्यम से पुण्य (सवाब) प्राप्त करने की ओर ले जाती है। अतः मुराद चौथा अर्थ होना चाहिए, जो स्वैच्छिक दान (सदका नाफिला) में प्रचलित है।

(उर्दू अनुभाग का अनुवाद जारी): अब एक बात रह गई, कुर्बानी में अगर सदका पहले अर्थ में मुराद नहीं है, तो बाकी अर्थों में से कौन सा अर्थ मुराद है, इसका जवाब यह है कि यह हमारी ज़िम्मेदारी नहीं है। हमें तो तमील्क वाले सदके का खंडन करना था, जब यह मुराद नहीं है तो सदका और जिस

अर्थ में मुराद लिया जाए हमारा मकसद पूरा होता है। फिर भी, उपकार स्वरूप हम वह भी बता देते हैं।

पाद टिप्पणी: (अरबी): 'अह': अर्थात, मुफ्ती-बह (जिस पर फतवा दिया गया है) कौल के अनुसार कि चल संपत्ति का वक्फ जायज़ है जब वह प्रथा में हो। और निश्चित रूप से मुसलमानों में मस्जिदों के कुओं के लिए डोल और रस्सी आदि वक्फ करना प्रचलित है। [१२, उनकी ओर से (लेखक), उनका पवित्र रहस्य बना रहे।] (उर्दू): यानी मुफ्ती-बह कौल पर कि चल चीज़ का वक्फ जायज़ है जब वह प्रचलित हो और बेशक मुसलमानों में डोल और रस्सी वगैरह मस्जिदों के कुओं के लिए प्रचलित है। [१२, उनकी ओर से, उनका पवित्र रहस्य बना रहे (त)]

पृष्ठ ५५६/६३०

(Arabic Section): فلو كان المراد بالصدقة ہو المعنى الاخص لما انطبق الدليل على المدعى كما لا يخفى، واذ قد علمت ان الصدقة لها اطلاقات وان لزوم التمليك انما ہو فى المعنى الاول وانہ غير مراد ہنا، وجب ان لا يكون مرادا ايضا قولہم يتصدق بجلدہا فان التصدق ہنا ہو عين التصدق في قولہم يتصدق بالثلث يرشدك اليه تعليل الہداية بقولہ لانه كجزء منہا فثبت ان ليس تصدق الجلد مما يقتصر على التمليك حتى لو صنع منہ دلوا، ووقفہ على بئر مسجد ليستسقى المتوضؤون جاز عه قطعا فسقط الاحتجاج رأسا۔

(Urdu Section): اب اگر صاحب ہدایہ کے قول "صدقہ ثلث سے کم نہ ہو" میں لفظ صدقہ سے مراد وہ نہیں جس میں تملیک ضروری ہو، اور جب گوشت میں یہ ثابت ہوچکا تو حسب قول ہدایہ، "کھال بھی قربانی ہی کا جز ہے" کھال کا بھی یہی حکم ہوگا کہ اس میں بھی تملیک ضروری نہ ہوگی مسجد میں پانی نکالنے کے لئے اس کا ڈول بن سکتا ہے۔ القصہ ان لوگوں کا ہدایہ اور کافی وغیرہ سے استدلال ساقط ہے۔

(Arabic Section continued): بقى انہ اذ ليس المراد الاول فاى البواقى يراد وانما البينة على من يدعى، نعم ان سألتنا التبرع فنقول حديث نبيشہ الخير الہذلى رضى الله تعالٰى عنہ يہدينا الٰى مطلق الائتجار الحاصل بسائر وجوہ القرب، فليكن المراد ہو المعنى الرابع وہو الغالب فى الصدقات النافلة۔

(Urdu Section continued): اب ایک رہ گیا، قربانی میں اگر صدقہ بمعنی اول مراد نہیں، تو بقیہ معانی میں سے کون سے معنی مراد ہیں، اس کا جواب یہ ہے کہ یہ ہماری ذمہ داری نہیں

ہے ہمیں تو تملیک والے صدقہ کی نفی سے کام تھا، جب یہ مراد نہیں تو صدقہ اور جس معنی میں مراد لیا جائے ہمارا مقصد حاصل ہے۔ مگر تبرعاً ہم وہ بھی بتادیتے ہیں۔

Footnote: عه: ای علی المفتی به من جواز وقف المنقول حیث تعرف وقد تعارف المسلمون وقف الدلو والرشا علی آبار المساجد ۱۲ منہ قدس سرہ العزیز۔ یعنی مفتی بہ قول پر کہ منقول چیز کا وقف جائز ہے جب متعارف ہو اور بیشک مسلمانوں میں ڈول اور رسی وغیرہ مساجد کے کنوؤں کے لئے مروج ہے ۱۲ منہ قدس سرہ العزیز (ت)

Fatawa Razawiyya, Vol. 20

(Right Column - Urdu) In the Hadith of Hazrat Nubaysha al-Hudhali (may Allah be pleased with him), the word 'liyatajar' (for reward/merit) has appeared, which is general for all good deeds. Thus, in the fourth meaning, which usually refers to voluntary charities (Sadaqat-e-Nafila), taking that same meaning would be correct. Furthermore, our position is that the prohibition in sacrifice (Qurbani) is [not] regarding the intention of charity. Rather, the prohibition is regarding the intention of amassing wealth (tamawwul). Thus, whatever type of charity one intends, the intention of amassing wealth will not be present, and the charity will be valid. Therefore, whichever type of charity you mean, it will not cause us any harm. Further Clarification: As we mentioned above, the reason for the misunderstanding of this Sunni scholar is that they thought there are only three aspects for utilizing the sacrifice proceeds, whereas there is no proof for this restriction. If an author only mentioned three, it does not mean there aren't more; for the absence of mention does not necessitate the mention of non-existence. Imam al-Quduri mentioned only two aspects in his 'Mukhtasar': "The skin should be given in charity or some item should be made for household use." So he left out the option of exchanging it for something that remains. Should his speech then be considered contradictory to the speech of those who mentioned three options? Hazrat Ibrahim al-Halabi said: "He may eat the meat of the sacrifice and feed whoever he wishes, rich or poor, and let him not give less than a third in charity."

(Left Column - Arabic Translation) Moreover, we have explained that the meaning of the prohibition is not the abandonment of the commanded charity, for it is not the commanded thing here at all. Rather, the meaning is the intention of amassing wealth, which is prohibited in everything through which one seeks nearness to the Lord, Glory be to Him and Most High, and it is not realized in any act of nearness. So, in deep analysis, the intention of any of the meanings does not harm us at all, as is not hidden from whoever is gifted with sound reason and straight understanding. And Allah, Glory be to Him, is All-Knowing of everything. This is one aspect of the response to the argument of this esteemed virtuous person. I say: Secondly, its basis is the restriction of the permissible to three aspects, while there is no evidence indicating such restriction. Absence of mention is not a mention of non-existence. In this regard, Imam al-Quduri limited himself in his 'Mukhtasar' to two things: charity and making a tool, where he said: "And the skins should be given in charity or a tool should be made from them to be used in the house." [1] End quote. Thus, he also

omitted the exchange for something that remains. Would his statement then be considered contradictory to the statement of those who mentioned three? And this researcher, al-Halabi, said in his 'Multaqa'—which is among the authoritative texts of the school as stated by Allamah al-Shami—"He may eat from..."

Footnote: 1. Mukhtasar al-Quduri, Kitab al-Adhiya, Majidi Press Kanpur, p. 259. Page 557 of 630

फ़तावा रज़विया, जिल्द २०

(दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद) हज़रत नुबैशा हुज़ली रज़ीअल्लाहु तआला अन्हु की हदीस में 'लीयतजर' (सवाब का काम) शब्द आया है जो सभी नेक कामों के लिए सामान्य है। तो चौथे अर्थ में, जो आमतौर पर नफ़्ली सदक़ात के लिए होता है, वही अर्थ लेना सही होगा। इसके अलावा, हमारा कहना है कि क़ुरबानी में सदक़ा करने के इरादे की मनाही [नहीं] है, बल्कि धन बटोरने के इरादे की मनाही है। तो जिस भी प्रकार के सदक़ा की नीयत की जाए, उसमें धन बटोरने का इरादा नहीं पाया जाएगा और सदक़ा जायज़ होगा। इसलिए सदक़ा की जो भी क़िस्म मुराद ले लो, हमें कोई नुक़सान नहीं होगा। अधिक स्पष्टीकरण: जैसा कि हम ऊपर ज़िक्र कर आए हैं कि इस सुन्नी आलिम की ग़लतफ़हमी की वजह यह है कि उन्होंने यह समझा कि क़ुरबानी के खर्च के केवल तीन ही पहलू हैं, जबकि इस पर कोई दलील नहीं है। अगर किसी लेखक ने केवल तीन का ही ज़िक्र किया, तो इसका यह मतलब नहीं कि इससे ज़्यादा नहीं हैं; क्योंकि ज़िक्र न करना, न होने का सबूत नहीं है। इमाम क़ुदूरी ने तो अपनी 'मुख़्तसर' में केवल दो ही पहलुओं का ज़िक्र किया है: "खाल का सदक़ा कर दिया जाए या घरेलू इस्तेमाल के लिए कोई चीज़ बना ली जाए।" तो उन्होंने बाक़ी रहने वाली चीज़ से बदलने वाली बात छोड़ दी। तो क्या उनके कलाम को तीन पहलुओं का ज़िक्र करने वालों के कलाम के ख़िलाफ़ समझा जाए? हज़रत इब्राहिम हलबी ने फ़रमाया: "क़ुरबानी का गोश्त खाए और अमीर व फ़क़ीर जिसे चाहे खिलाए, और सदक़ा एक तिहाई हिस्से से कम न करे।"

(बायां कॉलम - अरबी अनुवाद) इसके अतिरिक्त, जैसा कि हमने स्पष्ट किया है कि मनाही का अर्थ आदेशित सदक़ा को छोड़ना नहीं है, क्योंकि यहाँ आदेशित वस्तु ही वह नहीं है। बल्कि अर्थ उस धन बटोरने के इरादे से है जो उन सभी कार्यों में वर्जित है जिनसे अल्लाह सुब्हानहू व तआला की निकटता प्राप्त की जाती है। और यह (धन बटोरना) किसी भी नेकी के काम में संभव नहीं है। इसलिए गहन विश्लेषण के अनुसार हमें किसी भी अर्थ का इरादा करने से कोई नुक़सान नहीं होता, जैसा कि उन पर छुपा नहीं है जिन्हें सही अक़्ल और समझ अता की गई है। और अल्लाह सुब्हानहू हर चीज़ का जानने वाला है। यह उस सम्मानित नेक आलिम के तर्क का एक उत्तर है। मैं कहता हूँ: दूसरी बात यह कि उनकी बात इस पर आधारित है कि जायज़ तरीक़े केवल तीन ही हैं, जबकि इस पाबंदी पर कोई दलील नहीं है। ज़िक्र न करना, न होने का ज़िक्र नहीं है। और इसी तरह इमाम क़ुदूरी ने अपनी 'मुख़्तसर' में केवल दो चीज़ों तक ही सीमित रखा: सदक़ा करना और औज़ार बनाना, जहाँ उन्होंने कहा: "और उसकी खालों का सदक़ा किया जाए या उससे घर में इस्तेमाल होने वाला कोई औज़ार

बनाया जाए।" [१] समाप्त। तो उन्होंने बाक़ी रहने वाली चीज़ के साथ विनिमय को छोड़ दिया। तो क्या उनकी इस बात को उन लोगों के मुक़ाबले में समझा जाए जिन्होंने तीन का ज़िक्र किया है? और इन शोधकर्ता हलबी ने अपनी 'मुल्तका' में कहा है - जो मज़हब के विश्वसनीय ग्रंथों में से है जैसा कि अल्लामा शामी ने स्पष्ट किया है - "वह खाए..."

फुटनोट: १. मुख़्तसर अल-क़ुदूरी, किताब अल-अज़हिया, मजदी प्रेस कानपुर, पृ. २५९ पृष्ठ ५५७/६३०

(دایاں کالم) حدیث حضرت نبیشہ ہذلی رضی اللہ تعالیٰ عنہ میں لیتجار (کارِ ثواب) کا لفظ آیا ہے جو تمام کارِ خیر کو عام ہے تو چوتھے معنی میں جو عام طور سے صدقات نافلہ مراد ہوتے ہیں وہی مراد لینا صحیح ہوگا۔ علاوہ ازیں ہمارا کہنا ہے کہ قربانی میں قصد تصدق کی ممانعت ہے۔ نہیں قصد تمول کی ممانعت ہے تو جس قسم کے صدقہ کی نیت کرے قصد تمول نہیں پایا جائے گا اور صدقہ جائز ہوگا، اس لئے صدقہ کی جو قسم بھی مراد لے لو ہمیں کوئی ضرر نہ ہوگا۔ مزید توضیح: جیسا کہ ہم اوپر ذکر کر آئے ہیں کہ اس عالم اہلسنت کی غلط فہمی کی وجہ یہ ہے کہ انھوں نے یہ سمجھا کہ مصارفِ قربانی کی صرف تین جہتیں ہیں حالانکہ اس پر کوئی دلیل نہیں، اگر کسی مصنف نے صرف تین ہی ذکر کیں تو اس کا یہ مطلب نہیں کہ زائد نہیں، کہ عدم ذکر، ذکر عدمِ وجود کو مستلزم نہیں، امام قدوری نے تو اپنی مختصر میں دو ہی جہت کا ذکر کیا: "کھال کا صدقہ کر دیا جائے یا گھریلو استعمال کے لیے کوئی چیز بنا لی جائے" تو انھوں نے باقی رہنے والی چیز سے استبدال والی شق چھوڑ دی، تو کیا ان کے کلام کو تین شق ذکر کرنے والوں کے کلام کے معارض سمجھا جائے، حضرت ابراہیم حلبی نے فرمایا: "قربانی کا گوشت کھائے اور مالدار اور فقیر جس کو چاہے کھلائے، اور صدقہ تہائی حصہ سے کم نہ کرے"۔

(بایاں کالم) علی ان قد بینا ان معنی المنع لیس ترك التصدق المأمور به، فإنه غیر المأمور به بهنا رأسا بل المعنی قصد التمول المنهی عنه في کل ما تقرب به الی المولی سبحانه وتعالی وهو لا یتحقق في شیئ من القرب، فلا یضرنا عند التحقیق ارادة شیئ من المعانی اصلا کما لا یخفی علی من رزق العقل السلیم والفهم المستقیم، واللہ سبحانه بکل شیئ علیم، هذا وجه في الجواب عن احتجاج هذا الفاضل المستطاب اقول: ثانیا مبناه عن حصر السائغ في الاوجه الثلثه ولا دلیل یدل علی الحصر، وعدم الذکر

ليس ذكر العدم وبذا الامام القدورى مقتصرا فى مختصره على شيئين التصدق وعمل آلة حيث قال ويتصدق بجلودها او يعمل منه آلة تستعمل في البيت ١ اه فترك التبدل بما يبقى ايضا، فيظن كلامه هذا معارضه لكلام من ثلث، وهذا المحقق الحلبي قال في ملتقاه وهو من متون المذهب المعتمدة كما نص عليه العلامة الشامي، ياكل من

حاشيہ: ١ مختصر القدورى كتاب الاضحيہ مطبع مجيدى كانپور ص ٢٥٩ Page 557 of 630

Fatawa-e-Razvia Volume 20

(Arabic Text): The meat of the sacrifice can be fed to whomever one wishes, rich or poor, and it is recommended that the charity should not be less than one-third. However, the exchange of meat for something lasting was not mentioned, even though it is definitively permissible according to the correct school of thought. Even if what was authenticated in Al-Zahiriyyah and others is preferred—regarding the permissibility of exchanging food for food, like meat for grains, milk etc., or exchanging it for something else, like skin for a book—the reverse is not true in both cases. Thus, this aspect was omitted regarding meat. In any case, it does not encompass everything that is permissible. Examples of this, if followed, are so many they would exhaust you in counting, and since there is no restriction, it is not sound to say that if the last two are negated, the first one is determined. We have already alluded to some of this in the course of our discussion in the previous section. And I say: Thirdly, if you insist on restriction, then inform me: Is it not permissible to give a gift to a rich person, and that is not among the three? Or is it not permissible to lend to a poor or wealthy person, and that is not among them? Or is it not permissible to sell for dirhams for the purpose of charity, while selling for charity is not the same as the charity itself? Since these cases remain, then selling for the sake of seeking closeness (to Allah) should also be among the remaining possibilities. In short, no evidence appears for the impermissibility of selling for the sake of seeking closeness, nor for the necessity of transferring ownership.

(Urdu Text): So they also left out the option of exchanging for something lasting, even though this is permissible according to the correct school of thought. In Al-Zahiriyyah, permission was given to exchange meat with edible items like grain and nuts, and to exchange the skin for a book or a leather pouch (but not vice versa). Thus, this case was also omitted. Therefore, all matters permitted in sacrifice have not been fully encompassed. And when there is no comprehensive restriction, it is not correct to say that when two types are not established, the third is certain. Similarly, giving a gift to a rich person is permissible and giving as a loan (ariyah) to a poor person is impermissible; these two cases are also not included in those three. Selling for dirhams with the intention of charity is not permissible, even though selling is not the same as giving charity. So when selling is permissible for this meritorious act, why should it not be permissible for another meritorious act? In short, there is no such evidence by which selling for a meritorious act is prohibited and its charity as a transfer of ownership.

[Footnote 1: Multaqa al-Abhur, Kitab al-Udhiya, Mu'assasat al-Risala Beirut 2/224]
Page 558 of 630

फतावा-ए-रज़विया जिल्द 20

(अरबी पाठ): कुर्बानी का मांस जिसे चाहें खिलाया जा सकता है, चाहे वह अमीर हो या गरीब, और यह मुस्तहब (पसंदिदा) है कि सदका एक तिहाई से कम न हो। मांस के मसले में बाकी रहने वाली चीज़ से बदलने का ज़िक्र नहीं किया गया, जबकि सही मज़हब के अनुसार यह निश्चित रूप से जायज़ है। और यदि ज़हीरिया और अन्य किताबों में प्रमाणित बात को चुना जाए—जैसे भोजन को भोजन से बदलने की अनुमति, जैसे मांस को अनाज या दूध आदि के साथ, या उसे किसी और चीज़ से बदलना, जैसे खाल को किताब से—तो यह दोनों ही स्थितियों में इसके विपरीत नहीं है। अतः मांस के मामले में इस पहलू को छोड़ दिया गया। वैसे भी, यह उन सभी चीजों को शामिल नहीं करता जो जायज़ हैं। इसके उदाहरण इतने अधिक हैं कि यदि आप उनका पीछा करेंगे तो गिनते-गिनते थक जाएंगे, और चूंकि कोई प्रतिबंध नहीं है, इसलिए यह कहना सही नहीं है कि यदि अंतिम दो को नकार दिया जाए तो पहला निर्धारित हो जाता है। हमने पिछले खंड में अपनी चर्चा के दौरान इनमें से कुछ की ओर संकेत किया है। और मैं कहता हूँ: तीसरा, यदि आप प्रतिबंध पर अड़े हैं, तो मुझे बताएं क्या अमीर को तोहफा देना जायज़ नहीं है, जबकि वह इन तीनों में से नहीं है? या क्या किसी गरीब या अमीर को उधार (आरिया) देना जायज़ नहीं है, जबकि यह उनमें से नहीं है? या क्या सदका करने की नीयत से दिरहम के बदले बेचना जायज़ नहीं है, जबकि सदके के लिए बेचना स्वयं सदका नहीं है? चूंकि ये मामले बचे हुए हैं, तो अल्लाह की निकटता प्राप्त करने के लिए बेचना भी शेष संभावनाओं में से होना चाहिए। संक्षेप में, निकटता के लिए बेचने की मनाही का कोई प्रमाण नहीं दिखता, और न ही स्वामित्व हस्तांतरण की अनिवार्यता का।

(उर्दू पाठ): तो उन्होंने भी 'तब्दील बिल-बाकी' (बाकी रहने वाली चीज़ से बदलना) वाली श्रेणी छोड़ दी, हालाँकि सही मज़हब पर यह जायज़ है। और ज़हीरिया में तो मांस को अनाज और मेवों जैसी खाद्य सामग्री के साथ बदलने की भी अनुमति दी गई, और खाल को किताब और चमड़े की थैली के साथ (लेकिन इसका उल्टा नहीं)। तो यह एक स्थिति भी छूट गई। अतः कुर्बानी में जिन-जिन बातों की अनुमति है, उन सबका अहाता (घेराव) नहीं किया गया है। और जब कोई व्यापक प्रतिबंध नहीं है, तो यह कहना सही नहीं है कि जब दो प्रकार सिद्ध न हों, तो तीसरा निश्चित हो जाता है। इसी तरह, अमीर को उपहार देना जायज़ है और गरीब को उधार (आरिया) देना नाजायज़ है; ये दोनों स्थितियाँ भी उन तीनों में शामिल नहीं की गई हैं। सदका की नीयत से दिरहम के बदले बेचना जायज़ नहीं है, हालाँकि बेचना सदका करना नहीं है। तो जब इस नेक काम (सवाब) के लिए बेचना जायज़ है, तो दूसरे नेक

काम के लिए क्यों जायज़ न होगा? संक्षेप में, ऐसा कोई प्रमाण नहीं है जिससे सवाब के काम के लिए बेचना मना हो और उसका सदका स्वामित्व के रूप में हो।

[पाद टिप्पणी 1: मुल्तका अल-अभर, किताब अल-उज़हिया, मुअस्ससत अल-रिसाला बेरूत 2/224]
पृष्ठ 630 का 558

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

(عربی عبارت): لحم اضحیته ویطعم من شاء من غنی و فقیر، وندب ان لا ینقص الصدقه عن الثلث ۱ اه فلم یذکر التبدل بالباقی فی مسئلة اللحم مع جوازه قطعا علی المذهب الصحیح، وان اختیر ما صححه فی الظهیریة وغیرها من جواز تبدل المأکول بالمأکول کاللحم بالحبوب واللبون وغیره بغیره کالجلد بالکتاب والجواب لا عکسه فی الصورتین فقد ترك هذا الوجه فی اللحم، وعلی کل فلم یحط، بکل ماهو سائغ، ونظائر ذلك ان تتبعت اعیاك عدها کثرة واذلا حصر فلا ساغ لان یقال اذا انتفی الاخیران تعین الاول وقد لوحنا ببعض من هذا في مطاوی کلامنا فی الوجہ السابق۔ واقول: ثالثاً ان ابیتم الا الحصر فنبتونی فلا یجوز اهداء غنی و لیس من الثلثة، اولایجوز الاعارة من فقیر اوملی ولیس منها اولا یجوز البیع بالدراهم للتصدق ولیس البیع للتصدق عین التصدق فاذبقیت هذه فلیکن البیع بها لاجل التقرب ایضاً من البواق، وبالجملة فلا دلیل یظهر علی عدم جواز البیع لاجل القرب ولا علی وجوب التملیك

(اردو عبارت): تو انھوں نے بھی تبدیل بالباقی والی شق چھوڑ دی حالانکہ مذہب صحیح پر یہ جائز ہے۔ اور ظہیریہ میں تو گوشت کو ماکولات جیسے غلہ اور مغزیات کے ساتھ بدلنے کی بھی اجازت دی اور جلد کو کتاب اور چمڑے کی تھیلی کے ساتھ اس کا الٹانہیں ، تو ایک یہ صورت بھی متروک ہوگئی، تو قربانی میں جن جن امور کی اجازت ہے سب کا احاطہ نہیں کیا گیا ہے۔ اور جب حصر واحاطہ نہیں تو یہ کہنا صحیح نہیں کہ جب دو قسمیں متحقق نہ ہوئیں تو تیسری متعین ہے۔ اسی طرح مالدار کو ہدیہ کرنا جائز اور فقیر کو عاریۃً دینا ناجائز ہے یہ دونوں صورتیں بھی تو ان تینوں میں شامل نہیں کیا صدقہ کی نیت سے دراہم کے بدلے بیچ جائز نہیں، حالانکہ بیچ کرنا صدقہ کرنا نہیں ہے تو جب اس کار ثواب کے لئے بیچ جائز تو دوسرے کار ثواب کے لئے کیوں جائز نہ

ہو گی۔ الغرض کوئی ایسی دلیل نہیں جس سے کار ثواب کے لئے بیچنا منع ہو اور اس کا تصدق بطور تملیک

۱ ملتقی الابحر کتاب الاضحیہ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۲ / ۲۲۴ صفحہ 558 از 630

Fatawa Ridawiyya, Volume 20

(Arabic Text/Left Column): ...if that is done, rather the evidence speaks to the contrary, for the prohibitor is only the intention of gaining wealth, and this is far from it. And the justification, as clarified by the words of *At-Tabyin*, is the intention of seeking proximity (to Allah), and this is it. So let us limit ourselves to this extent, praising our Lord at the beginning and the end. This is what appeared to my deficient understanding and weary thought, and I seek refuge in Allah from absolving myself of error and slip-up, or persisting in my opinion after the clarity of defect. Glory be to Allah! What am I and what is my opinion? Deficiency is my capital and error is my craft, ignorance is my quality and incapacity is my mark. If it is correct, it is by the grace of my Lord, and praise belongs to Him at every moment and time. And if I have erred, it is due to the evil of my sin, and I ask for repentance from the Most Merciful of those who show mercy. Praise be to Allah, the Almighty, the Bestower. Peace and blessings be upon the Prophet, the repentant, and his family and companions, the best of kin and companions. When the treatise ended with the praise of the Possessor of Majesty, I wished to name it with a subtle title, which would be a mark over the general composition, as is my habit in all my works. And it has come, by the praise of Allah Almighty, concise, and along with conciseness, purified and revealing. So it was appropriate to name it, "Al-Safia al-Muhiya li-Hukm Jild al-Udhiya" (The Pure Clarifier for the Ruling on the Skins of Sacrifice). And that was at the forenoon of Thursday, the last night remaining of Dhu al-Qa'dah al-Haram, the year one thousand three hundred and seven...

(Urdu Text/Right Column): ...is proven to be, and the thing for which evidence for prohibition is established is selling with the intention of gaining wealth. And there is a vast difference between the two. And seeking proximity (to Allah) with the parts of the sacrifice is permissible. And this sale is for this reason. Therefore, there is no doubt in its permissibility. Now we stop here, and we praise our Lord in the beginning and the end. I do not consider myself free from error and slip-up, nor do I persist in my opinion after a defect becomes apparent. Glory be to Allah! What am I and what is my opinion? Loss is my capital and error is the glory of servitude, ignorance is my quality and helplessness is my sign. If this is correct, it is by the grace of my Lord. And for Him is praise at every moment, and if it is wrong, then it is the evil of my sins. I repent before Allah and offer His praise, and upon His praise, this treatise ended. Searching for a subtle name for it (which, according to my method, also indicates the year of the book's composition), its name was chosen as "Al-Safia

al-Muhiya li-Hukm Jild al-Udhiya". And this was on Thursday at the time of forenoon on 29 Dhu al-Hijjah 1307 AH. And the Prophet, may Allah Almighty bless him and grant him peace, and his...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

(अरबी पाठ/बायां कॉलम): ...यदि ऐसा किया जाता है, बल्कि प्रमाण इसके विपरीत बोलते हैं, क्योंकि निषेध केवल धन संचय करने के इरादे से है, और यह इससे कोसों दूर है। और औचित्य, जैसा कि 'अत-तबीन' के शब्दों से स्पष्ट है, निकटता (अल्लाह की) प्राप्त करने का इरादा है, और यह यही है। इसलिए हमें इसी हद तक सीमित रहना चाहिए, शुरुआत और अंत में अपने रब की प्रशंसा करते हुए। यह वही है जो मेरी अल्प समझ और थके हुए विचारों को लगा, और मैं अल्लाह की शरण चाहता हूँ कि मैं स्वयं को त्रुटि और भूल से मुक्त मानूँ, या दोष स्पष्ट होने के बाद भी अपनी राय पर अड़ा रहूँ। अल्लाह की महिमा हो! मैं क्या हूँ और मेरी राय क्या है? दोष मेरी पूँजी है, त्रुटि मेरा शिल्प है, अज्ञान मेरा गुण है, और अक्षमता मेरा चिन्ह है। यदि मैं सही हूँ, तो यह मेरे रब की कृपा से है, और हर क्षण और समय उसी की प्रशंसा है। और यदि मैंने गलती की है, तो यह मेरे पापों की बुराई के कारण है, और मैं दयालुओ में सबसे दयालु से क्षमा माँगता हूँ। प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो सर्वशक्तिमान और प्रदान करने वाला है। और शांति और आशीर्वाद उस नबी पर हो जो तौबा करने वाले हैं, और उनके परिवार और साथियों पर, जो सबसे अच्छे परिजन और साथी हैं। जब प्रतापी की प्रशंसा के साथ ग्रंथ समाप्त हुआ, तो मैंने इसे एक सूक्ष्म शीर्षक देने की इच्छा की, जो सामान्य रचना के ऊपर एक चिन्ह हो, जैसा कि मेरी सभी रचनाओं में मेरी आदत है। और यह अल्लाह तआला की प्रशंसा से संक्षिप्त आया है, और संक्षिप्तता के साथ, शुद्ध और स्पष्ट करने वाला है। तो इसका नाम "अल-साफिया अल-मुहिया ली-हुक्म जिल्द अल-उधिया" रखना उचित था। और वह ज़ुल-क़ादा अल-हरम की आखिरी रात, गुरुवार के पूर्वान्ह (चाश्त) का समय था, वर्ष एक हजार तीन सौ सात...

(उर्दू पाठ/दायां कॉलम): ...सिद्ध हो, और जिस चीज़ के लिए निषेध का प्रमाण स्थापित है, वह धन संचय करने के इरादे से बेचना है। और इन दोनों के बीच बहुत बड़ा अंतर है। और क़ुर्बानी के हिस्सों से अल्लाह की निकटता का इरादा करना जायज़ है। और यह बिक्री इसी कारण से है। इसलिए इसकी वैधता में कोई संदेह नहीं है। अब हम इस पर बस करते हैं, और शुरुआत और अंत में अपने रब की प्रशंसा करते हैं। मैं अपने आप को गलती और चूक से मुक्त नहीं मानता और दोष स्पष्ट होने के बाद अपनी राय पर अड़ा भी नहीं रहता। सुभान अल्लाह! मैं क्या और मेरी राय क्या, दोष ही मेरी पूँजी है और गलती बंदगी की शान। अज्ञानता मेरा गुण और लाचारी मेरा निशान। अगर यह सही है तो मेरे रब की तौफीक से है। और उसी के लिए हर पल प्रशंसा है, और अगर गलत है तो मेरे गुनाहों की बुराई। मैं अल्लाह की दरगाह में तौबा करता हूँ और उसकी प्रशंसा करता हूँ, और उसकी प्रशंसा

पर यह ग्रंथ समाप्त हुआ। इसके लिए एक सूक्ष्म नाम (जिससे मेरे तरीके के अनुसार पुस्तक की रचना का वर्ष भी पता चले) की खोज हुई तो इसका नाम "अल-साफिया अल-मुहिया ली-हुक्म जिल्द अल-उधिया" रखा गया। और यह गुरुवार के दिन चाश्त के समय 29 ज़ुल-हिज्जा 1307 हिजरी को हुआ। और नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम और उनके..

पृष्ठ 559 का 630

(عربی عبارت/بایاں کالم): اذا فعل ذلك بل الدليل ناطق بخلافہ فان المانع انما هو قصد التمول وهذا بمعزله عنه، والمسوغ كما تبين بكلام التبيين قصد القربه وهذا. فلنقتصر على هذا القدر، حامدين لربنا في الورد والصدور، هذا ما ظهر لفهمی القاصر وفكری الفاتر ومعاذ الله ان ابرئ نفسی من الخطأ والزلل واصر على رائي بعد وضوح الخلل وسبحن الله اليش انا واليش رأيي و انما النقص بضاعتی والخطأ صناعتی، والجهل صفتی و العجز سمتی فان اصابت فبتوفيق ربی، ولہ الحمد في كل آن وحين، وان اخطأت فبشوم ذنبی واسأل التوبۃ ارحم الراحمين، والحمدلله العزيز الوهاب، والصلاۃ والسلام على النبی الاواب واله و صحبہ خير آل واصحاب واذا انتهت الرسالة بحمدی ذی الجلالۃ وددت ان اسميها بعلم لطيف، يكون علما على عامۃ التاليف، كما هو دأبی فی جميع التصانيف وقد جاءت بحمد الله تعالٰی مختصرة ومع الاختصار مطهرة مظهرة، فناسب ان اسميها، "الصافية الموحية لحكم جلود الاضحية" وكان ذلك ضحوة الخميس لليلة بقيت من ذی القعدة الحرام سنة الف وثلاثمائة وسبع من

(اردو عبارت/دایاں کالم): ہونا ثابت ہو اور جس چیز کو ممانعت پر دلیل قائم ہے وہ بیع بقصد تمول ہے۔ اور ان دونوں میں بون بعید ہے۔ اور قربانی کے اجزاء سے قصد تقرب جائز ہے۔ اور یہ بیع اسی لئے ہے۔ اس لئے اس کے جائز ہونے میں شبہ نہیں۔ اب ہم اس پر بس کرتے ہیں، اور ابتدا و انتہا میں اپنے رب کی حمد کرتے ہیں، میں اپنے نفس کو خطا ولغزش سے بری نہیں گردانتا اور خلل ظاہر ہونے کے بعد میں اپنی رائے پر اصرار بھی نہیں کرتا، سبحان اللہ! میں کیا اور میری رائے کیا، نقصان ہی میری پونجی ہے اور خطا شانِ بندگی، لاعلمی میری صفت اور عاجزی میرا نشان اگر یہ ٹھیک ہو تو میرے رب کی توفیق سے ہے۔ اور اسی کے لئے ہر دم تعریف، اور غلط

ہو تو میرے گناہوں کی برائی، میں اللہ کی جناب میں توبہ کرتا ہوں اور اس کی حمد بجالاتا ہوں، اور اس کی حمد پر یہ رسالہ ختم ہوا۔

اس کا ایک لطیف نام (جس سے میرے طریقہ کے مطابق کتاب کا بھی سن تالیف بھی ظاہر ہو) کی تلاش ہوئی تو اس کا نام "الصافية الموحية لحكم جلو دالاضحية" رکھا، اور یہ پنجشنبہ کے روز چاشت کے وقت ۲۹ ذوالحجہ ۱۳۰۷ھ میں ہوا۔ اور نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور ان کے

Fatawa Razvia Volume 20

By the grace of the Master of Mankind, upon whom be the best of blessings and the most complete peace, and upon his family and companions be thousands of greetings, as long as nights and days pass, a greeting from the Giver-of-Blessings King upon him and upon his noble family and companions, and praise be to Allah, the Lord of the worlds. Through the passing of nights and days, and praise be to Allah, the Possessor of Majesty and Honor. Written by the sinful servant Ahmad Raza Barelvi, may he be forgiven for the sake of Muhammad, the Chosen One, the Unlettered Prophet, peace and blessings of Allah be upon him.

Problem 294: From Rampur State, Madrasa Matla-ul-Uloom, sent by Muhammad Imamuddin Sahib, 15 Safar 1336 AH. Is it correct to perform sacrifice before Eid prayer in villages or to slaughter a rooster, etc.? Can a butcher receive the price of the sacrificial skin without skinning it, and can a teacher or a student who is not a seeker of knowledge be the recipient of this skin's price? Is it correct to spend this price on the materials for a madrasa, mosque, etc.? And can the person performing the sacrifice distribute the proceeds, i.e., the price of the skin, with his own hands?

The Answer: Sacrificing a rooster is disliked (makruh) and resembles the Magians. Neither can the obligatory Udhiya (sacrifice) be fulfilled by it, nor is it a permissible sacrifice. As for legitimate Shariah sacrifice, those upon whom Eid prayer is not mandatory can perform it in the morning. It is not permissible to give its price as wages to a butcher because it constitutes profit, and profiting from a sacrifice is impermissible; this is the ruling for the skin. The rule for the skin is the same as the original animal, that keeping it or using it is both permissible, whether one makes a water-skin from it or bookbindings, or gives it to a mosque or a religious school of the Ahl-e-Sunnat, or sells it with the intention of charitable expenses and spends its price on charitable causes, whether through one's own hands or others. Yes, if one sells it for personal gain, then those earnings are impure (khabith) and their path is charity. And Allah Almighty knows best.

Problem 295: From Salon, District Rae Bareli, sent by Muhammad Taha Sahib, 4 Rabi al-Akhir 1336 AH. What is the verdict of the noble scholars on this issue: Zaid says that the rope and cover (jhool) of the sacrificial animal should be given in charity. He presents the following references: (1) Sharh Wiqayah Volume I, Kitab al-Hajj, Bab al-Ihsar, Biyan Ahkam al-Hady; (2) Umdat al-Ri'ayah Hashiyah Sharh Wiqayah; (3) Durr-ul-Mukhtar Volume I, Bab al-Hady; (4) Hidayah Volume I, Kitab al-Hajj, Bab al-Hady; (5)

Quduri, Bab al-Hady; (6) Tanqeeh al-Dharuri Hashiyah Quduri. Bakr says that there is no evidence in the books of jurisprudence (fiqh) for giving the rope and cover of the sacrificial animal in charity, and he raises the following objection to the reference presented by Zaid:

फतावा-ए-रज़विया जिल्द २०

मानवजाति के स्वामी के अनुग्रह से, जिन पर सर्वोत्तम आशीर्वाद और पूर्ण शांति हो, और उनके परिवार और साथियों पर हज़ारों सलाम हों, जब तक रात और दिन गुज़रते हैं, राजा विधाता की ओर से उन पर और उनके महान परिवार और साथियों पर सलाम हो, और सभी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो दुनिया का पालनहार है। रातों और दिनों के बीतने के साथ, और महिमा और सम्मान के स्वामी अल्लाह की प्रशंसा हो। पापी सेवक अहमद रज़ा बरेलवी द्वारा लिखा गया, अल्लाह उन्हें मोहम्मद मुस्तफा, अनपढ़ नबी के वास्ते क्षमा करे, उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो।

मसला २९४: रामपुर रियासत, मदरसा मतला-उल-उलूम से, मोहम्मद इमामउद्दीन साहब द्वारा भेजा गया, १५ सफर १३३६ हिजरी। क्या गांवों में ईद की नमाज़ से पहले कुर्बानी करना या मुर्गा आदि ज़बह करना सही है? और क्या कसाई खाल उतारे बिना कुर्बानी की खाल की कीमत पा सकता है, और क्या मियाँ जी (शिक्षक) और शागिर्द जी जो ज्ञान के खोजी नहीं हैं, इस खाल की कीमत के पात्र हो सकते हैं? और क्या इस कीमत को मदरसा, मस्जिद आदि की ज़रूरतों पर खर्च करना सही है? और क्या कुर्बानी करने वाला अपने हाथों से खाल की कीमत बांट सकता है?

उत्तर: मुर्गे की कुर्बानी मकरूह है और मजूसी (अग्निपूजक) लोगों के सदृश है। न तो इससे अनिवार्य अज़हिया (कुर्बानी) पूरी हो सकती है और न ही यह जायज़ है। जहाँ तक जायज़ शरीअत वाली कुर्बानी की बात है, वे लोग जिन पर ईद की नमाज़ अनिवार्य नहीं है, सुबह ही इसे कर सकते हैं। कसाई को मज़दूरी के रूप में इसकी कीमत देना जायज़ नहीं है क्योंकि यह लाभ कमाने जैसा है, और कुर्बानी से लाभ कमाना नाजायज़ है; खाल के लिए भी यही नियम है। खाल का नियम वही है जो मूल जानवर का है, कि उसे अपने पास रखना या उपयोग करना दोनों जायज़ हैं, चाहे उसकी मशक (पानी का थैला) बनवा ले या किताबों की जिल्द, या उसे सुन्नी अहले सुन्नत की मस्जिद या मदरसे में दे दे, या पुण्य के इरादे से उसे बेचकर उसकी कीमत अच्छे कामों में खर्च करे, चाहे अपने हाथों से या दूसरों के माध्यम से। हाँ, अगर उसने अपने लिए उसी कीमत पर बेचा तो वह कमाई अपवित्र (खबीस) है और उसका रास्ता दान (सदक़ा) है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला २९५: सलोन, जिला रायबरेली से, मोहम्मद ताहा साहब द्वारा भेजा गया, ४ रबी-उल-आखिर १३३६ हिजरी। विद्वानों का इस मसले में क्या कहना है कि ज़ैद कहता है कि कुर्बानी की रस्सी और झूल (कपड़ा) दान कर देना चाहिए। और वह निम्नलिखित संदर्भ पेश करता है: (१) शरह वक़ाया

जिल्द अव्वल, किताबुल हज, बाबुल एहसार, बयान अहकामुल हदी; (२) उम्दतुल रियाया हाशिया शरह वक़ाया; (३) दुर्रे मुख्तार जिल्द अव्वल, बाबुल हदी; (४) हिदाया जिल्द अव्वल, किताबुल हज, बाबुल हदी; (५) कुदूरी, बाबुल हदी; (६) तनकीह-उद-ज़रूरी हाशिया कुदूरी। बक्र कहता है कि फिक्ह (धर्मशास्त्र) की किताबों में कुर्बानी की रस्सी और झूल दान करने का कोई सबूत नहीं है, और वह ज़ैद द्वारा दिए गए संदर्भ पर निम्नलिखित आपत्ति करता है:

पृष्ठ ५६०/६३०

بجرۃ المولی سید الانام افضل الصلاۃ واکمل سلام واجمل آل واصحاب پر ہزاروں سلام، جب تک رات دن گزرتے تحیۃ من الملك المنعام علیه وعلی آله وصحبه الکرام علی ہیں والحمد للہ رب العالمین۔ مر اللیالی والایام ، والحمد للہ ذی الجلال والاکرام کتبہ العبد المذنب احمد رضا البریلوی عفی عنه بمحمدن المصطفی النبی الامی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

مسئلہ ۲۹۴: از ریاست رامپور مدرسہ مطلع العلوم مرسلہ محمد امام الدین صاحب ۱۵ صفر ۱۳۳۶ھ دیہات میں قبل از صلوۃ العید قربانی کرنا یا مرغ وغیرہ ذبح کرنا درست ہے یا نہیں۔ اور جزار بغیر پوست کش کو قربانی کے چمڑے کی قیمت مل سکتی ہے یا نہیں، اور میاں جی اور شاگرد جی بغیر طالب علم اس چمڑے کی قیمت کے مصرف ہو سکتے ہیں یا نہیں؟ اور اس قیمت کو مدرسہ و مسجد وغیرہ کے اسباب میں صرف کرنا درست ہے یا نہیں؟ اور قربانی کرنے والا اپنے ہاتھ سے مال یعنی چمڑے کی قیمت تقسیم کر سکتا ہے یا نہیں؟

الجواب: مرغ کی قربانی مکروہ و تشبہ بالمجوس ہے۔ نہ اس سے واجب اضحیہ ادا ہو سکتا ہے اور نہ یہ جائز قربانی ہے، شرعی وہ صبح ہی کر سکتے ہیں کہ ان پر نمازِ عید نہیں، اجرت جزار میں اس کی قیمت دینا جائز نہیں کہ تمول ہے اور قربانی سے تمول ناجائز، اس چمڑے کا یہی حکم ہے۔ جو اصل کا کہ ادخار وایتحار دونوں جائز ہیں خواہ اس کی مشک بنوالے یا کتابوں کی جلدیں یا اسے مسجد یا مدرسہ دینیہ اہلسنت میں دے دے، یا بہ نیت مصارف خیر بیچ کر اس کی قیمت مصرف خیر میں صرف کرے خواہ اپنے ہاتھوں سے یا اور کے ہاتھوں سے۔ ہاں اگر اپنے لئے اسی داموں سے بیچا تو وہ دام خبیث ہیں اور ان کی سبیل تصدق، واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۹۵: از سلون ضلع رائے بریلی مرسلہ محمد طہ صاحب ۴ ربیع الآخر ۱۳۳۶ھ کیا ارشاد ہے علمائے کرام کا اس مسئلہ میں کہ زید کہتا ہے کہ قربانی کی رسی و جھول صدقہ کرنا چاہئے۔ اور حسبِ ذیل حوالہ پیش کرتا ہے۔ (۱) شرح وقایہ جلد اول۔ کتاب الحج۔ باب الاحصار ، بیان احکام الھدی (۲) عمدۃ الرعایۃ حاشیہ شرح وقایہ (۳) درمختار جلد اول باب الھدی (۴) ہدایہ جلد اول، کتاب الحج، باب الھدی (۵) قدوری ، باب الھدی (۶) تنقیح الضروری حاشیہ قدوری بکر کہتا ہے کہ قربانی کی رسی و جھول صدقہ کرنے کی کتبِ فقہ میں کوئی دلیل نہیں، اور زید کے پیش کردہ حوالہ پر حسبِ ذیل اعتراض کرتا ہے:

Vol. 20 Fatawa Razawiyya

First: In Sharh-ul-Wiqaya and Hidaya etc., the matter under discussion has been described in the chapter of Huda (sacrificial animals for Hajj). Although this matter pertains to the chapter of Udhiyyah (sacrifice), for which proof is required.

Second: Even if it were established by way of descent, then the word 'khitam' (bridle/halter) through which Zaid proved his claim—has any linguist explained its meaning as 'garaon' (tether/rope)? Ibn Athir or Abu Ubaida, anyone who has clarified it? The meaning of 'khitam' is 'garaon' (tether).

Third: The book Umdat-ur-Ri'aya has cited a Hadith regarding the charity of the 'khitam' and stated that Bukhari and Muslim have extracted this Hadith. So, does the ruling for the charity of 'khitam' become established from this narration? This concludes Bakr's statement. The point for inquiry is whether Zaid's statement is correct or not? And what are the answers to Bakr's objections?

The Answer: There are two common methods for controlling a camel. One is to make a hole in the middle flesh of the nose or in one nostril and insert a ring made of copper, silver, or gold, or a ring made of wood or hair. Then, one end of a strong string is tied to it, and the other end to a rope or the rope itself is tied to it. This ring is called 'burrah' (with 'damma' on the letter 'ba' and 'fatha' on the letter 'ra'), the wooden piece 'khishash' (with 'kasra'), 'mahar' in Persian (with 'fatha'), and the hair ring 'haamah' in Arabic. All of them are called 'zimam' (with 'kasra'). Furthermore, this string is called 'zimam', and the rope tied to it is called 'miqwad' (with 'kasra'). It is also called 'zimam' and 'mahar' in Arabic and Persian, and the whole assembly is called 'nakeel' in Hindi. This is the most perfect method of control, and it is mostly used for riding-camels. Complete control is not possible without it, and there remains a risk of falling. The second method is to put a rope loop around its neck like a necklace near the ears and then make a noose on its mouth near the nose. In Arabic, this is called 'khitam' (with 'kasra'), and in Hindi, it's called 'maheer'. Also, 'zimam' in the third, or rather second, or even first sense is also called 'khitam'. Thus, 'khitam' has four applications. However, the rope tied around the necks of cows, buffaloes, or goats—no one calls that 'khitam'. Neither does the root word 'khitam' support it, as it is derived from 'khatm' meaning 'nose'. In Nihaya Ibn Athir and Majma-ul-Bihar, it says:

[Arabic]: Khitam-ul-ba'ir is to take a rope of fiber, hair, or flax, then make a loop at one of its ends, then tie the other end into it until it becomes like a ring. Then it is put

around the camel's neck like a necklace, then folded over its snout. As for what is made...

The 'khitam' of a camel is to make a rope from date palm fiber, hair, or moss, make a loop at one end, then tie the other end through it so it becomes like a ring. Then it is placed around the camel's neck like a necklace, then wrapped over the camel's nose. And that thin rope which...

जिल्द 20 फ़तावा रज़विया

पहला: शरह-उल-विकाया और हिदाया आदि में चर्चा के तहत विषय को 'बाब-उल-हुदा' (हज की क़ुर्बानी के जानवरों का अध्याय) में वर्णित किया गया है। हालाँकि, यह मामला 'बाब-उल-अज़हिया' (क़ुर्बानी का अध्याय) से संबंधित है, जिसके लिए प्रमाण की आवश्यकता है।

दूसरा: यदि इसे अवतरण के माध्यम से सिद्ध भी मान लिया जाए, तो शब्द 'ख़िताम' (नकेल/रस्सी) जिसके द्वारा ज़ैद ने अपना दावा सिद्ध किया है—तो क्या किसी भाषाविद ने इसका अर्थ 'गराओं' यानी रस्सी बताया है? इब्न असीर या अबू उबैदा, किसी ने इसे स्पष्ट किया है? ख़िताम का अर्थ 'गराओं' (रस्सी) है।

तीसरा: पुस्तक 'उमदत-उर-रियाया' ने ख़िताम की ख़ैरात (दान) करने के लिए एक हदीस उद्धृत की है और कहा है कि बुख़ारी और मुस्लिम ने इस हदीस को निकाला (तख़रीज किया) है। तो क्या इस रिवायत से ख़िताम की ख़ैरात का हुक्म साबित होता है? बस बक्र का कथन पूरा हुआ। पूछताछ का विषय यह है कि ज़ैद की बात सही है या नहीं? और बक्र की आपत्तियों के उत्तर क्या हैं?

उत्तर: ऊँटों के नियंत्रण के लिए दो तरीके सामान्य हैं। एक यह कि नाक के बीच के मांस में या एक तरफ के नथुने में छेद करके तांबे, चांदी, सोने का छल्ला या लकड़ी या बालों का बना छल्ला डाल दें, और एक मज़बूत डोरी का एक सिरा उसमें और दूसरे सिरे में रस्सी या खुद उसी में रस्सी बाँध दें। इस छल्ले को 'बुर्रह' (अक्षर 'बे' पर पेश और 'रे' पर ज़बर के साथ), लकड़ी को 'ख़िशाश' (ज़ेर के साथ), और फ़ारसी में 'महार' (ज़बर के साथ), और बालों के छल्ले को अरबी में 'हामह' कहते हैं। इन सबको 'ज़िमाम' (ज़ेर के साथ) कहा जाता है। इसके अलावा, इस डोरी को 'ज़िमाम' और उस रस्सी को जो इसमें बाँधी जाती है, 'मिक़्वद' (ज़ेर के साथ) कहा जाता है। इसे अरबी और फ़ारसी में 'ज़िमाम' और 'महार' भी कहा जाता है और पूरे जोड़ को हिंदी में 'नकेल' कहते हैं। यह उसके नियंत्रण का सबसे पूर्ण तरीका है और सवारी के ऊँटों में इसका सबसे अधिक उपयोग किया जाता है। इसके बिना पूर्ण नियंत्रण संभव नहीं है, और गिरने का ख़तरा बना रहता है। दूसरा तरीका यह है कि रस्सी का फंदा उसके गले में कान के पास हार की तरह डाल कर मुँह पर नाक के पास उसका फंदा दे देते हैं। अरबी में इसे 'ख़िताम' (ज़ेर के साथ) और हिंदी में 'महीर' कहते हैं। साथ ही, तीसरे, बल्कि दूसरे, बल्कि पहले अर्थ में 'ज़िमाम' को भी 'ख़िताम' कहा जाता है। इस प्रकार, 'ख़िताम' के चार प्रयोग हुए। लेकिन वह रस्सी जो गाय, भैंस या बकरी के गले में बाँधी जाती है, उसे कोई 'ख़िताम' नहीं

कहता। न ही 'ख़िताम' का मूल शब्द इसमें सहायता करता है, क्योंकि यह 'ख़त्म' से निकला है जिसका अर्थ 'नाक' है। 'निहाया इब्न असीर' और 'मजमा-उल-बिहार' में है:

[अरबी]: ऊँट का ख़िताम यह है कि खजूर की छाल, बालों या सन की रस्सी ली जाए, फिर उसके एक सिरे पर एक फंदा बनाया जाए, फिर उसमें दूसरे सिरे को बाँधा जाए ताकि वह छल्ले जैसा हो जाए। फिर उसे ऊँट के गले में हार की तरह पहनाया जाए, फिर उसे उसके थूथन पर मोड़ा जाए। और जहाँ तक उस चीज़ का सवाल है जो...

ऊँट की 'ख़िताम' यह है कि खजूर की छाल या बालों या काई से रस्सी बनाकर उसके एक सिरे पर फंदा बनाया जाए, फिर उसमें दूसरा सिरा बाँधा जाए ताकि वह छल्ले की तरह हो जाए, फिर उसे ऊँट के गले में हार की तरह डाला जाए फिर उसे ऊँट की नाक पर लपेट दिया जाए, और वह बारीक रस्सी जो...

पृष्ठ 561 / 630

اول: شرح وقایہ و ہدایہ وغیرہ میں مسئلہ مبحوث عنہ کو باب الھدی میں بیان کیا ہے۔ حالانکہ یہ مسئلہ باب الاضحیہ سے تعلق رکھتا ہے اس کے لئے دلیل کی ضرورت ہے۔

دوم: علی طریق التنزیل یہ ثابت بھی ہوجائے تو لفظ خطام جس سے زید نے اپنا مدعا ثابت کیا ہے تو کیا اس کے معنی کسی لغوی نے گراؤں یعنی رسی کے بیان کئے ہیں، ابن اثیر ابو عبیدہ کسی نے تصریح کی ہے۔ خطام کے معنی گراؤں کے ہیں۔

سوم: کتاب عمدہ الرعایۃ نے خطام کے تصدق کرنے کے لئے ایک حدیث نقل کی ہے اور کہا کہ اس حدیث کی بخاری اور مسلم نے تخریج کی ہے۔ تو کیا اس روایت سے خطام کے تصدق کا حکم ثابت ہوتا ہے، فقط تمام ہوا کلام بکر کا، بس دریافت طلب یہ ہے کہ زید کا قول صحیح ہے یا نہیں؟ اور بکر کے اعتراضات کے جوابات کیا ہیں؟

الجواب: انقیاد شتر کے لئے دو طریقے معمول ہیں، ایک یہ کہ وسط بینی کے گوشت یا ایک طرف کے نتھنے میں سوراخ کر کے تانبے، چاندی، سونے کا حلقہ یا لکڑی یا بالوں کا بنا ہوا چھلا ڈالیں، اور مضبوط ڈور کا سرا اس میں اور دوسرے سرے میں رسی یا خود اس میں رسی باندھ دیں، اس حلقے کو برہ بضم موحدہ وفتح رائے مخففہ اور لکڑی کو خشاش بالکسر، اور فارسی میں مہار بالفتح، اور بالوں کے چھلے کو عربی میں میں حامہ، اور سب کو زمام بالکسر، نیز اس ڈور کو زمام اور اس رسی کو کہ اس میں باندھی جاتی ہے مقود بالکسر، نیز اسے بھی عربی و فارسی میں زمام و مہار اور مجموع کو ہندی میں نکیل کہتے ہیں، یہ اس کے انقیاد کا اکمل طریقہ ہے اور اکثر ناقہائے سواری میں یہی مستعمل ہے۔ کہ بے اس کے انقیاد تام نہیں ہوتا، گرا دینے کا احتمال رہتا

ہے۔ دوسرا یہ کہ رسی کا حلقہ اس کے گلے میں قریب گوش ہار کی طرح ڈال کر منہ پر ناک کے قریب اس کا پھندا دیتے ہیں، عربی میں اسے خطام بالکسر، اور ہندی میں مہیر کہتے ہیں، نیز زمام بمعنی سوم بلکہ دوم بلکہ اول کو بھی خطام بولتے ہیں، تو خطام کے چار اطلاق ہوئے، مگر وہ رسی کہ گائے بھینس بکری کے گلے میں باندھی جاتی ہے۔ اسے خطام کوئی نہیں کہتا، نہ مادہ خطام اس کی مساعدت کرتا ہے کہ وہ خطم بمعنی بینی سے ماخوذ ہے۔ نہایہ ابن اثیر و مجمع البحار میں ہے:

خطام البعیر ان یوخذ حبل من لیف اوشعر او قطان فیجعل في احد طرفیه حلقة، ثم یشد فیه الطرف الاخر حتی یصیر کالحلقة ثم یقلد البعیر ثم یثنی علی مخطمه و اما ما یجعل

اونٹ کی خطام یہ ہے کہ کھجور کی چھال یا بالوں یا کائی سے رسی بنا کر اس کے ایک طرف حلقہ بنایا جائے پھر اس میں دوسرا کنارہ باندھا جائے تاکہ وہ حلقہ کی مثل ہو جائے، پھر اسے اونٹ کی گلے میں ہار کی طرح ڈالا جائے پھر اس کو اونٹ کی ناک پر لپیٹ دیا جائے، اور وہ باریک رسی جو

Fatawa-e-Razvia, Volume 20

- In the nose, it is thin, so it is the 'Zamam'.[1] | What is put into the nose is called the 'Zamam'. (T)

In 'Fiqh', Chapter 23, Section 36: - The 'Khitam' is a rope at the end of which a loop is made and placed around the camel's neck like a collar, then it is wound around its nose.[2] | 'Khitam' is a rope that is made into a loop and placed around the camel's neck like a collar. Then it is wrapped around the camel's nose. (T)

In 'Misbah-ul-Muneer': - The 'Khitam' of a camel is well-known and it is called so because it falls on its nose.[3] | The camel's rein is a well-known thing. It is called 'Khitam' because it is applied to its nose. (T)

In 'Taj al-Urus': - Ibn Shumayl said: It is every rope that is hung from the camel's neck then tied on its nose, whether it be of leather, wool, fiber, or hemp.[4] | Ibn Shumayl said that 'Khitam' refers to any rope hung from the camel's neck and then tied around its nose, whether it is made of leather, wool, palm fiber, or hemp. (T)

In 'Jami' al-Rumuz': - (Khitam) is a rope placed around the camel's neck and wound around its nose.[5] | (Its Khitam) is the rope that is placed around the camel's neck and then wrapped around its nose. (T)

In 'Qamus': - The 'Khatm' of an animal is the front part of its nose and mouth. | The 'Khatm' of a quadruped is the front part of its nose and mouth.

Footnotes: 1. Majma' al-Bihar al-Anwar, Chapter: Al-Kha with Al-Ta, under the word 'Khtm', Maktabah Dar al-Iman Al-Madinah Al-Munawwarah 2/71; Al-Nihayah by Ibn al-Athir, Chapter: Al-Kha, under the word 'Khtm', Al-Maktabah Al-Islamiyyah, Riyadh 2/50. 2. [Note: Footnote marker 2 exists in the text but is blank at the bottom]. 3. Al-Misbah al-Muneer, Al-Kha with Al-Ta, under the word 'Khtm', Mustafa Al-Babi, Egypt 1/187. 4. Taj al-Urus, Section: Al-Kha from the Chapter: Al-Meem, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut 8/282. 5. Jami' al-Rumuz, Book of Hajj, Section on Ahsar, Maktabah Islamiyyah Gumbad; Qamus Iran 1/438.

फ़तावा-ए-रज़विया, खंड 20

- नाक में जो पतली डाली जाती है वह ज़माम है।[1] | नाक में डाली जाने वाली चीज़ को 'ज़माम' कहा जाता है। (त)

'फ़िक़्ह' अध्याय 23, खंड 36 में है: - 'खिताम' वह रस्सी है जिसके एक सिरे पर फंदा बनाकर ऊँट के गले में हार की तरह डाल दिया जाता है, फिर उसे उसके नथुने पर लपेट दिया जाता है।[2] | 'खिताम' वह रस्सी है जिसका एक फंदा बनाकर ऊँट के गले में हार की तरह डाल दिया जाता है। फिर उसे ऊँट की नाक पर लपेटा जाता है। (त)

'मिसबाह-उल-मुनीर' में है: - ऊँट की लगाम (खिताम) प्रसिद्ध चीज़ है और इसे यह नाम इसलिए दिया गया है क्योंकि यह उसकी नाक (खत्म) पर पड़ती है।[3] | ऊँट की लगाम एक जानी-पहचानी चीज़ है। इसे 'खिताम' इसलिए कहा जाता है क्योंकि यह उसकी नाक पर लगाई जाती है। (त)

'ताज अल-अरूस' में है: - इब्न शुमैल ने कहा: वह हर वह रस्सी जो ऊँट के गले में लटकाई जाती है फिर उसकी नाक पर बांधी जाती है, चाहे वह चमड़े की हो, ऊन की, रेशे की या पटसन की।[4] | इब्न शुमैल ने कहा कि 'खिताम' उस हर रस्सी को कहते हैं जिसे ऊँट के गले में लटकाया जाता है और फिर उसकी नाक पर गाँठ बाँध दी जाती है, चाहे वह रस्सी चमड़े की हो, ऊन की हो, खजूर की छाल की हो या सन की हो। (त)

'जामे अल-रुमुज़' में है: - (खिताम) वह रस्सी है जो ऊँट की गर्दन में डाली जाती है और उसकी नाक पर लपेटी जाती है।[5] | (उसकी खिताम) वह रस्सी है जिसे ऊँट की गर्दन में डालकर उसकी नाक पर लपेट दिया जाता है। (त)

'क़ामूस' में है: - चौपाये का 'खत्म' उसकी नाक और मुँह का अगला हिस्सा है। | चौपाये का 'खत्म' उसकी नाक और मुँह के अगले हिस्से को कहते हैं।

पादलेख: 1. मजमा' अल-बिहार अल-अनवार... अल-निहाया इब्न अल-असीर... 2. [पादलेख संख्या 2 रिक्त है] 3. अल-मिसबाह अल-मुनीर... 4. ताज अल-अरूस... 5. जामे अल-रुमुज़...

पृष्ठ 630 का 562

فتاوی رضویہ، جلد ۲۰

في الانف دقيقا فهو الزمام -[1] | ناک میں ڈالی جاتی ہے وہ زمام ہے۔ (ت)

فقہ باب ۲۳ فصل ۳۶ میں ہے: الخطام الحبل يجعل في طرفه حلقة ويقلد البعير ثم يثنى على مخطمه -[2] | خطام وہ رسی ہے جس کے ایک طرح حلقہ بنا کر اونٹ کے گلے میں ہار کی طرح ڈالا جاتا ہے۔ پھر اس کو اونٹ کی ناک پر لپیٹا جاتا ہے۔ (ت)

مصباح منیر میں ہے: خطام البعير معروف وسمی بذلك لانه يقع على خطمه -[3] | اونٹ کی مہار معروف چیز ہے اس کا خطام اس لئے کہتے ہیں کہ اس کی ناک پر لگائی جاتی ہے۔ (ت)

تاج العروس میں ہے: قال ابن شميل هو كل حبل يعلق في حلق البعير ثم يعقد على انفه كان من جلد او صوف او ليف او قنب -[4] | ابن شمیل نے کہا خطام ہر اس رسی کو کہتے ہیں جسے اونٹ کے گلے میں لٹکایا جاتا ہے پھر اس کی ناک پر گرہ لگادی جاتی ہے چاہے وہ رسی چمڑے کی ہو یا اون کی ہو یا کھجور کی چھال کی ہو یا سن کی ہو۔ (ت)

جامع الرموز میں ہے: (خطام) هو حبل يجعل في عنق البعير و يثنى على انفه -[5] | (اس کی خطام) وہ رسی ہے جس کو اونٹ کی گردن میں ڈال کر اس کی ناک پر لپیٹ دیا جاتا ہے۔ (ت)

قاموس میں ہے: الخطم من الدابة مقدم انفها وفمها۔ | چارپائے کا خطم اس کی ناک اور منہ کے اگلے حصے کو

حواشی: ۱ مجمع بحار الانوار باب الخاء مع الطاء تحت لفظ خطم مکتبہ دار الایمان المدینۃ المنورۃ ۲/ اے، النہایۃ لابن اثیر باب الخاء تحت لفظ خطم المکتبۃ الاسلامیہ لصاحبها ریاض ۲ /۵۰ ۲ ۳ المصباح المنیر الخاء مع الطاء تحت لفظ خطم مصطفی البابی مصر ۱/ ۱۸۷ ۴ تاج العروس فصل الخاء من

باب المیم دار احیاء التراث العربی بیروت ۸/ ۲۸۲ ۵ جامع الرموز کتاب الحج فصل الاحصار مکتبہ اسلامیہ گنبد قاموس ایران ۱/ ۴۳۸

Fatawa-e-Razvia, Volume 20

- "And al-khitam is everything placed in the nose of a camel so that it may be led by it."[1] It is said, and 'khitam' refers to the object that is put in the nose of a camel so that the camel can be pulled through it. (T)
- It is in Al-Taj: "Likewise in al-Muhkam[2] (It is thus in al-Muhkam. T) and in al-Bahr al-Ra'iq:"
- "Al-khitam is the 'zimam' (rein/halter), and it is what is placed in the nose of the camel."[3] Khitam is the same as 'zimam', and it refers to the very thing that is put in the nose of a camel. (T)
- In Durr al-Thamin:
- "Al-khitam is the rope by which the camel is led."[4] Khitam is the rope through which the camel is guided. (T)
- In Majma' al-Bihar from Kirmani:
- "With its khitam [5] or its zimam, both are of the same meaning, and the uncertainty is in determining [which word was used]. And it [khitam] is with the kasra of the letter Kha, a thread to which the ring called [is tied]." (Words occurring in the Hadith) 'Its khitam' or 'its zimam', both are synonymous; there is doubt as to which one was used. And 'khitam' is with the kasra on 'Kha'.
- Annotation: i.e., in the Hadith of Bukhari in the Book of Knowledge from Abu Bakrah (may Allah be pleased with him), it is mentioned that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) sat on his camel while a man held its khitam or its zimam. Meaning Imam Bukhari has narrated a Hadith from Abu Bakrah in the Book of Knowledge, he mentioned that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) sat on his camel and a man held the camel's nose-string (nakeel), Al-Hadith 12 From him, may his secret be sanctified. (T)

[5] - The Hadith 12 From him, may his secret be sanctified.

Footnotes: 1. Al-Qamus al-Muhit, section of Kha from the chapter of Jeem, Mustafa al-Babi Egypt, 2/109 2. Taj al-Arus, section of Kha from the chapter of Jeem, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 8/282 3. Bahr al-Ra'iq, Book of Hajj, chapter of Hady, H.M. Saeed Company Karachi, 3/27 4. Al-Durr al-Thamin 5. Sahih al-Bukhari, Book of

Knowledge, chapter on sitting where the assembly ends, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 1/16 Page 563 of 630

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

- "और अल-खिताम वह सब कुछ है जो ऊंट की नाक में डाला जाता है ताकि उसके द्वारा उसे ले जाया जा सके।"[1] कहा जाता है, और 'खिताम' उस वस्तु को कहते हैं जो ऊंट की नाक में डाली जाती है ताकि उसके ज़रिए ऊंट को खींचा जा सके। (त)
- अल-ताज में है: "उसी तरह अल-मुहकम[2] (मुहकम में इसी तरह है। त) और अल-बह्र अल-रईक में है:"
- "अल-खिताम ही ज़िमाम (लगाम) है और यह वह है जो ऊंट की नाक में डाला जाता है।"[3] खिताम ज़िमाम ही है और यह उसी चीज़ को कहते हैं जो ऊंट की नाक में डाली जाती है। (त)
- दुर-ए-समीन में है:
- "अल-खिताम वह रस्सी है जिसके द्वारा ऊंट को ले जाया जाता है।"[4] खिताम वह रस्सी है जिसके ज़रिए ऊंट को चलाया जाता है। (त)
- मजमा-उल-बिहार में किरमानी से है:
- "अपने खिताम [5] के साथ या अपने ज़िमाम के साथ, दोनों एक ही अर्थ के हैं, और संदेह उन्हें निर्धारित करने में है। और यह (खिताम) अक्षर 'खा' की कसर (ज़ेर) के साथ है, एक धागा जिससे वह छल्ला बंधा होता है जिसे कहा जाता है..." (हदीस में आए शब्द) उसकी खिताम या उसकी ज़िमाम, दोनों हम-मानी (समानार्थी) हैं, शक इसकी ताय्युन (निर्धारण) में है। और खिताम 'खा' के कसर के साथ है।
- हाशिया: यानी बुखारी की हदीस में किताब-उल-इल्म में अबू बकरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से ज़िक्र है कि नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम अपने ऊंट पर बैठे और एक आदमी ने उसकी खिताम या उसकी ज़िमाम पकड़ी हुई थी। यानी इमाम बुखारी ने किताब-उल-इल्म में अबू बकरा से हदीस बयान की है, उन्होंने ज़िक्र फरमाया है कि नबी अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम अपने ऊंट पर बैठे और एक आदमी ने ऊंट की नकेल थाम रखी थी, अल-हदीस 12 - मिन्हु कुद्दिस सिर्रहु अल-अज़ीज़ (त)

[5] - अल-हदीस 12 - मिन्हु कुद्दिस सिर्रहु अल-अज़ीज़।

फुटनोट्स: 1. अल-कामूस अल-मुहीत, फ़स्ल अल-खा, बाब अल-जीम, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 2/109 2. ताजुल अरूस, फ़स्ल अल-खा, बाब अल-जीम, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी बैरूत 8/282 3. बह्र अल-रईक, किताबुल हज, बाबुल हदी, एच.एम. सईद कंपनी कराची 3/27 4. अद-दुर्रुस समीन 5. सहीह अल-बुखारी, किताब-उल-इल्म, बाब - जो वहां बैठे जहां मज्लिस खत्म हो, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/16 पेज 563 ऑफ 630

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۰

والخطام کل ما وضع فی انف البعیر لیقادبہ - ۱ کہتے ہیں، اور خطام اس شے کو کہتے ہیں جو اونٹ کی ناک میں ڈالی جاتی ہے تاکہ اس کے ذریعے اونٹ کو کھینچا جا سکے۔ (ت)

تاج میں ہے: کذافی المحکم ۲ (محکم میں یوں ہی ہے۔ ت) بحر الرائق میں ہے: الخطام ھو الزمام وھو مایجعل فی انف البعیر - ۳ خطام زمام ہی ہے اور یہ اسی شیئی کو کہتے ہیں جو اونٹ کی ناک میں ڈالی جاتی ہے۔ (ت)

در ثمین میں ہے: الخطام الحبل الذی یقاد بہ البعیر - ۴ خطام وہ رسی ہے جس کے ذریعے سے اونٹ کو چلایا جاتا ہے۔ (ت)

مجمع البحار میں کرمانی سے ہے: بخطام ع۵ او بزمامہ وھما بمعنی والشك فی تعیینہ وھو بکسر خاء خیط یشد فیہ الحلقة المسماة (حدیث میں وارد ہونے والے الفاظ) اس کی خطام یا اس کی زمام دونوں ہم معنی ہیں، شک اس کی تعیین میں ہے۔ اور خطام خاء کے کسرہ کے

عہ: ای فی حدیث البخاری فی کتاب العلم عن ابی بکرة رضی اللہ تعالی عنہ ذکر النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم قعد علی بعیرہ وامسك انسان بخطامہ اوبزمامہ یعنی امام بخاری نے کتاب العلم میں ابوبکرہ سے حدیث بیان کی ہے انہوں نے ذکر فرمایا ہے کہ نبی اکرم صلی اللہ تعالی علیہ وسلم اپنے اونٹ پر بیٹھے اور ایک آدمی نے اونٹ کی نکیل کو تھام رکھا تھا، الحدیث ۱۲ منہ قدس سرہ العزیز (ت)

۵۔ الحدیث ۱۲ منہ قدس سرہ العزیز

۱ القاموس المحیط فصل الخاء من باب الجیم مصطفٰی البابی مصر ۲/ ۱۰۹ ۲ تاج العروس فصل الخاء من باب الجیم دار احیاء التراث العربی بیروت ۸/ ۲۸۲ ۳ بحر الرائق کتاب الحج باب الهدی ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۳/ ۲۷ ۴ الدر الثمین ۵ صحیح البخاری کتاب العلم باب من قعد حیث ینتهی به المجلس قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۶ صفحہ ۵۶۳ از ۶۳۰

Fatawa Ridawiyya Volume 20

- With the ring (burrah), and the leading rope (miqwad) is tied to its end. [1] It refers to the thread with which the ring named 'burrah' is tied, and a rope is tied to its edge. (T)

In 'Nihayah' as well as in 'Majma' it is stated: - The 'burrah' is a ring placed in the flesh of the nose, and sometimes it is made of hair. [2] 'Burrah' is that ring which is inserted into the flesh of the nose, and at times it is made of hair. (T)

In it, from the commentary of 'Jami' al-Usul' by the author: - A ring to which the rein (zimam) is tied. [3] It is a ring with which the rein (zimam) is tied. (T)

Also, from Imam Nawawi: - The 'zimam' is what is placed in the camel finely, and it is said: it is that with which their heads are tied from rope and thong. [4] 'Zimam' refers to that fine rope which is put in a camel's nose. And it is said that it is such a rope or thong with which the heads of camels are tied. (T)

In 'Misbah al-Munir' it is stated: - Some of them said the 'zimam' is originally the thread which is tied to the 'burrah' (ring) or the 'khashash' (nose-piece), then the 'miqwad' (leading rope) is tied to it, then the 'miqwad' itself was called 'zimam'. [5] Some of them said 'zimam' originally refers to that string which is tied to the 'burrah' (ring) or wood, then the 'miqwad' (rope) is tied to it, then the name of the 'miqwad' itself was kept as 'zimam'. (T)

In 'Taj al-Arus' it is stated: - The 'zimam' is the rope which is placed in the 'burrah' (ring) and the wood; Al-Jawhari said: or in the 'khashash' (nose-piece). 'Zimam' refers to that rope which is put in the ring or wood. Jawhari said, or in the 'khashash' (wood).

[1] Majma' al-Bihar, Bab al-Kha with at-Ta, Maktabah Dar al-Iman, Medina al-Munawwarah, 2/27 [2] Majma' al-Bihar al-Anwar, Bab al-Ba with ar-Ra, Maktabah Dar al-Iman, Medina al-Munawwarah, 1/187 [3] Majma' al-Bihar, Bab al-Ba with ar-Ra, Maktabah Dar al-Iman, Medina al-Munawwarah, 1/187 [4] Majma' al-Bihar, Bab az-Za with al-Mim, Maktabah Dar al-Iman, Medina al-Munawwarah, 2/440 [5] Al-Misbah al-Munir, az-Za with al-Mim under az-Zimam, Mustafa al-Babi, Egypt, 1/274

फ़तावा रिज़विया खंड २०

- छल्ले (बुर्राह) के साथ, और उसके सिरे पर लगाम (मिक़्वद) बांधी जाती है। [1] उसे उस धागे के साथ कहा जाता है जिसमें 'बुर्राह' नामक छल्ला बांधा जाता है और उसके किनारे में रस्सी बांधी जाती है। (त)

'निहाया' और 'मजमा' में भी है: - बुर्राह वह छल्ला है जो नाक के मांस में डाला जाता है, और कभी-कभी वह बालों का बना होता है। [2] बुर्राह वह छल्ला है जो नाक के मांस में डाला जाता है और अक्सर वह बालों का होता है। (त)

इसमें लेखक द्वारा 'जामेउल उसूल' की व्याख्या से है: - वह छल्ला जिससे लगाम (ज़माम) बांधी जाती है। [3] वह एक छल्ला है जिसके साथ ज़माम को बांधा जाता है। (त)

साथ ही इमाम नववी से है: - ज़माम वह है जो ऊंट की नाक में बारीक तरीके से डाला जाता है, और कहा गया है कि यह वह रस्सी या तस्मा है जिससे उनके सिरों को बांधा जाता है। [4] ज़माम उस बारीक रस्सी को कहते हैं जो ऊंट की नाक में डाली जाती है। और कहा गया है कि वह एक ऐसी रस्सी या तस्मा है जिसके साथ ऊंटों के सिरों को बांधा जाता है। (त)

'मिसबाह उल मुनीर' में है: - उनमें से कुछ ने कहा कि ज़माम मूल रूप से वह धागा है जिसे बुर्राह (छल्ला) या खशाश (नाक की कील) में बांधा जाता है, फिर उसमें मिक़्वद (रस्सी) बांधी जाती है, फिर मिक़्वद का नाम ही ज़माम रख दिया गया। [5] उनमें से कुछ ने कहा ज़माम असल में उस डोरी को कहते हैं जिसे बुर्राह (छल्ला) या लकड़ी में बांधा जाता है फिर उसमें मिक़्वद (रस्सी) को बांधा जाता है फिर खुद उस ज़माम का नाम मिक़्वद रखा जाता है। (त)

'ताज उल अरूस' में है: - ज़माम वह रस्सी है जिसे बुर्राह और लकड़ी में डाला जाता है; जौहरी ने कहा: या खशाश (नाक की लकड़ी) में। ज़माम उस रस्सी को कहते हैं जिसे छल्ले या लकड़ी में डाला जाता है। जौहरी ने कहा या उसे खशाश (लकड़ी) में।

[1] मजमा अल-बिहार, बाब अल-खा के साथ अत-ता, मकतबा दार अल-ईमान, मदीना अल-मुनव्वरा, २/२७ [2] मजमा अल-बिहार अल-अनवार, बाब अल-बा के साथ अर-रा, मकतबा दार अल-ईमान, मदीना अल-मुनव्वरा, १/१८७ [3] मजमा अल-बिहार, बाब अल-बा के साथ अर-रा, मकतबा दार अल-ईमान, मदीना अल-मुनव्वरा, १/१८७ [4] मजमा अल-बिहार, बाब अज़-ज़ा के साथ अल-मीम, मकतबा

दार अल-ईमान, मदीना अल-मुनव्वरा, २/४४० [5] अल-मिसबाह अल-मुनीर, अज़-ज़ा के साथ अल-मीम ज़माम के तहत, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, १/२७४

पेज ५६४/६३०

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

بالبرة، ویشد فی طرفه المقود۔ [1] ساتھ اس دھاگے کو کہتے ہیں جس میں برہ نامی حلقہ کو باندھا جاتا ہے اور اس کے کنارے میں رسی باندھی جاتی ہے۔ (ت)

نہایہ نیز مجمع میں ہے: البرة حلقة تجعل فی لحم الانف، وربما کانت من شعر۔ [2] برہ وہ حلقہ ہے جو ناک کے گوشت میں ڈالا جاتا ہے اور بسا اوقات وہ بالوں کا ہوتا ہے۔ (ت)

اس میں شرح جامع الاصول لمصنفہ سے ہے: حلقة یشد بها الزمام۔ [3] وہ ایک حلقہ ہے جس کے ساتھ زمام کو باندھا جاتا ہے۔ (ت)

نیز امام نوری سے ہے: الزمام ما یجعل فی البعیر دقیقاً وقیل ما یشد به رؤسها من حبل وسیر۔ [4] زمام اس باریک رسی کو کہتے ہیں جو اونٹ کی ناک میں ڈالی جاتی ہے۔ اور کہا گیا ہے کہ وہ ایک ایسی رسی یا تسمہ ہے جس کے ساتھ اونٹوں کے سروں کو باندھا جاتا ہے۔ (ت)

مصباح منیر میں ہے: قال بعضهم الزمام فی الاصل الخیط الذي یشد فی البرة او فی الخشاش ثم یشد الیه المقود ثم سمی به المقود نفسه۔ [5] ان میں سے بعض نے کہا زمام اصل میں اس ڈوری کو کہتے ہیں جسے برہ (حلقہ) یا لکڑی میں باندھا جاتا ہے پھر اس میں مقود (رسی) کو باندھا جاتا ہے پھر خود اس زمام کا نام مقود رکھا جاتا ہے۔ (ت)

تاج العروس میں ہے: الزمام هو الحبل الذي یجعل في البرة والخشبة قال الجوهری او فی الخشاش زمام اس رسی کو کہتے ہیں جس کو حلقہ یا لکڑی میں ڈالا جاتا ہے۔ جوہری نے کہا یا اس کو خشاش (لکڑی)

1 مجمع البحار باب الخاء مع الطاء مكتبہ دار الایمان المدینۃ المنورہ ۲/ ۲۷ 2 مجمع البحار الانوار باب الباء مع الراء مکتبہ دار الایمان المدینۃ المنورہ ۱/ ۱۸۷ 3 مجمع البحار باب الباء مع الراء مکتبہ دار الایمان المدینۃ المنورہ ۱/ ۱۸۷ 4 مجمع البحار باب الزاء مع المیم مکتبہ دار الایمان المدینۃ المنورہ ۲/ ۴۴۰ 5 المصباح المنیر الزاء مع المیم تحت الزمام مصطفی البابی مصر ۱/ ۲۷۴

Fatawa Razvia Volume 20

- ...it is inserted, then a rope is tied to its edge, and sometimes this rope is named 'Zimam'. (Trans.)

It is in Surah: Khashash (with a kasra on the letter kha) refers to the piece of wood inserted into a camel's nose. Anything made of brass that is put into a camel's nose is called 'burrah'. If it is made of hair, it is called 'khizamah'. (Trans.)

In the same source: Khitam (with a kasra is mahar [rein/halter]). In the same source it is stated: Zimam (with a kasra) is 'mahaar' and the string that is tied to the wooden piece in the camel's nose, upon which the halter is tied. (Trans.)

In Burhan it is stated: Mahaar (with a fatha) refers to the wood placed in the camel's nose, and the rope is tied to it. (Trans.)

In Qamus it is stated: Al-Khizamah, like the word 'Kitabatul Burrah' (Khizamah in the weight of 'Kitabat' refers to a ring. Trans.) In Taj it is stated: And it (khizamah) refers to a ring made of hair, which is placed in the septum of the camel's nose, to which the rein (zimam) is tied, as in...

Footnotes: 1 Taj al-Arus, Chapter Al-Za from Bab Al-Mim, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 8/328. 2 Al-Surah min al-Sahah, Bab Al-Shin, Chapter Al-Kha, Matba' Majeedi Kanpur, p. 257. 3 Al-Surah min al-Sahah, Bab Al-Mim, Chapter Al-Za, Matba' Majeedi Kanpur, p. 468. 4 Al-Surah min al-Sahah, Bab Al-Mim, Chapter Al-Za, Matba' Majeedi Kanpur, p. 475. 5 Burhan. 6 Al-Qamus al-Muhit, Bab Al-Mim, Chapter Al-Kha, Mustafa al-Babi, Egypt, 4/106.

फतावा रज़विया जिल्द २०

- ...में डाला जाता है फिर उसके किनारे में रस्सी बांधी जाती है और कभी इस रस्सी का नाम ज़माम रखा जाता है। (अनु.)

सुराह में है: ख़शाश (ख़ा के कसरह/ज़ेर के साथ) उस लकड़ी को कहते हैं जो ऊंट की नाक में डाली जाती है। पीतल की जो वस्तु ऊंट की नाक में डालते हैं उसे 'बुर्रह' कहते हैं, अगर वह बालों की हो तो उसे 'खज़ामह' कहते हैं। (अनु.)

इसी में है: ख़िताम (कसरह के साथ महार है)। इसी में है: ज़माम (कसरह के साथ) महार और वह धागा है जो ऊंट की नाक में डाली गई लकड़ी के साथ बांधते हैं और उस पर महार बांधते हैं। (अनु.)

बुरहान में है: महार (फ़तह/ज़बर के साथ) उस लकड़ी को कहते हैं जिसे ऊंट की नाक में डाल कर उस पर डोरी बांधते हैं। (अनु.)

क़ामूस में है: अल-खज़ामतुक-किताबतुल-बुर्रह (खज़ामत 'किताबत' के वज़न पर छल्ले को कहते हैं। अनु.) ताज में है: और वह (खज़ामह) बालों के उस छल्ले को कहते हैं जिसे ऊंट की नाक के बांसे में डाल कर उसके साथ ज़माम बांधते हैं, जैसा कि...

पादलेख: १ ताज अल-अरूस, अध्याय अज़-ज़ा, अनुभाग अल-मीम, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, ८/३२८। २ अल-सुराह मिन अल-सहाह, अध्याय अश्-शीन, अनुभाग अल-ख़ा, मतबा मजीदी कानपुर, पृ. २५७। ३ अल-सुराह मिन अल-सहाह, अध्याय अल-मीम, अनुभाग अज़-ज़ा, मतबा मजीदी कानपुर, पृ. ४६८। ४ अल-सुराह मिन अल-सहाह, अध्याय अल-मीम, अनुभाग अज़-ज़ा, मतबा मजीदी कानपुर, पृ. ४७५। ५ बुरहान। ६ अल-क़ामूस अल-मुहीत, अध्याय अल-मीम, अनुभाग अल-ख़ा, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, ४/१०६।

पृष्ठ ५६५ / ६३०

ثم يشد في طرفه المقود وقد يسمى المقود زماماً ۔ | میں ڈالا جاتا ہے پھر اس کے کنارے میں رسی باندھی جاتی ہے اور کبھی اس رسی کا نام زمام رکھا جاتا ہے۔ (ت)

صراح میں ہے: خشاش بالکسر چوب کہ در بینی شتر کنند و ہر چہ از مس باشد آں را برہ گویند، و آنچہ از موئے آں را خزامہ ۔ | خشاش خاء کے کسرے کے ساتھ اس لکڑی کو کہتے ہیں جو اونٹ کی ناک میں ڈالی جاتی ہے پیتل کی جو شے اونٹ کی ناک میں ڈالتے ہیں اس کو برہ کہتے ہیں اگر وہ بالوں کی ہو تو اسے خزامہ کہتے ہیں۔ (ت)

اسی میں ہے: خطام بالکسر مہار (خطام کسرہ کے ساتھ مہار ت) اسی میں ہے: زمام بالکسر مہار ورشتہ کہ در چوب بینی شتر بندند و بر وئے مہار بندند ۔ | زمام کسرہ کے ساتھ مہار اور وہ دھاگہ جو اونٹ کی ناک میں ڈالی ہوئی لکڑی کے ساتھ باندھتے ہیں اور اس پر مہار باندھتے ہیں۔ (ت)

برہان میں ہے: مہار بالفتح چوبیکہ در بینی شتر کنند و ریسماں براں بندند ۔ | مہار فتحہ کے ساتھ اس لکڑی کو کہتے ہیں جس کو اونٹ کی ناک میں ڈال کر اس پر ڈوری باندھتے ہیں۔ (ت)

قاموس میں ہے: الخزامة ككتابة البرة (خرامتہ بروزن کتابتہ حلقہ کو کہتے ہیں ۔ ت) تاج میں ہے: وھی حلقة من شعر تجعل فی وترة انفه یشد بها الزمام کما فی | اور وہ (خزامہ) بالوں کے اس حلقہ کو کہتے ہیں جس کو اونٹ کی ناک کے بانسہ میں ڈال کر اس کے ساتھ

1 تاج العروس فصل الزاء من باب المیم دار احیاء التراث العربی بیروت ۳۲۸/۸ 2 الصراح من الصحاح باب الشین فصل الخاء مطبع مجیدی کانپور ص ۲۵۷ 3 الصراح من الصحاح باب المیم فصل

الزاء مطبع مجیدی کانپور ص ۴۶۸ 4 الصراح من الصحاح باب المیم فصل الزاء مطبع مجیدی کانپور ص ۴۷۵ 5 برہان 6 القاموس المحیط باب المیم فصل الخاء مصطفی البابی مصر ۴/ ۱۰۶

Fatawa Razvia Volume 20

Al-Sahhah: And Al-Layth said, if it (the ring) is of brass, it is 'burrah', and if it is of hair, it is 'khuzamah'. (T) [A rope is tied, as mentioned in Sahah. Al-Layth said: If that ring is of brass, it is called 'burrah', and if it is of hair, it is called 'khuzamah'. (T)]

In Sunan Abi Dawood, it is narrated from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with both of them): Indeed, the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) offered as a sacrifice during the year of Hudaybiyyah, among the sacrificial gifts of the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him), a camel that belonged to Abu Jahl, which had in its head (nose) a ring of silver, and in one narration, a ring of gold, to enrage the polytheists by that. (T) [Indeed, the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) sent camels for sacrifice in the year of Hudaybiyyah, one of them was Abu Jahl's camel which had a silver ring in its head (nose), and one narration says it was a gold ring; the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) did this to enrage the polytheists. (T)]

In Mirqat, it is mentioned: (In his head) i.e., in his nose, for 'burrah' is a ring made of brass or similar material that is placed in the flesh of a camel's nose. Al-Asma'i said it is placed in one of the nostrils. However, since the nose is part of the head, he said 'in his head' in a broad (metaphorical) sense. (T) [(In his head) meaning in his nose because 'burrah' refers to a ring made of brass or similar material that is placed in the flesh of a camel's nose, and Al-Asma'i said it is placed in one side of the nostrils, but since the nose is part of the head, the narrator of the Hadith metaphorically said there was a ring in his head. (T)]

In Majma' al-Bihar, from Tibbi: "Placing it in the head is a broad/metaphorical expression." (Placing this ring in the head is metaphorical. T). In the Hadith of Salama bin Suhaym, it is mentioned:

1 Taj al-Arus, Section Kha from Chapter Mim, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut 8/ 276-277 2 Sunan Abi Dawood, Book of Manasik, Chapter on Sacrificial Gifts, Aftab-e-Alam Press, Lahore 1/ 334 3 Mirqat al-Mafatih, Book of Manasik, Second Section, Al-Maktaba al-Habibiyya, Quetta 5/ 528 4 Majma' al-Bihar al-Anwar, Chapter Ba with Ra, Maktaba Dar al-Iman, Al-Madinah Al-Munawwarah 1/ 178

फतवा रज़विया जिल्द २०

अल-सहह: और अल-लैथ ने कहा, यदि वह (छल्ला) पीतल का है तो वह 'बुर्रह' है, और यदि वह बालों का है तो वह 'खुज़ामा' है। (त) [रस्सी बांधी जाती है जैसा कि सहह में है। लैथ ने कहा: यदि वह छल्ला पीतल का हो तो उसे 'बुर्रह' और अगर वह बालों का है तो उसे 'खुज़ामा' कहा जाता है। (त)]

सुनन अबी दाऊद में हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत है: बेशक नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हुदैबिया वाले साल कुर्बानी के लिए जो ऊंट रवाना फरमाए, उनमें एक ऊंट अबू जहल का था जिसके सर (नाक) में चांदी का एक छल्ला था, और एक रिवायत है कि सोने का छल्ला था, ताकि उसके ज़रिए मुशरिकों को जलाया (क्रोधित किया) जाए। (त) [बेशक नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हुदैबिया वाले साल कुर्बानी के लिए जो ऊंट रवाना फरमाए, उनमें एक ऊंट अबू जहल का था जिसके सर (नाक) में चांदी का एक छल्ला था, एक रिवायत है कि सोने का छल्ला था, हुज़ूर अलैहिस्सलाम ने मुशरिकों को जलाने के लिए ऐसा किया था। (त)]

मिर्कात में है: (उसकी सर में) यानी उसकी नाक में, क्योंकि 'बुर्रह' पीतल या उस जैसी किसी चीज़ के छल्ले को कहते हैं जो ऊंट की नाक के गोश्त में डाला जाता है। असमाई ने कहा कि वह ऊंट के नथुनों के एक तरफ डाला जाता है लेकिन नाक चूंकि सर ही का हिस्सा है इसलिए हदीस के रावी ने मजाज़ी तौर पर कहा कि उसके सर में छल्ला था। (त) [(उसके सर में) यानी उसकी नाक में क्योंकि 'बुर्रह' पीतल या उस जैसी किसी चीज़ के ऐसे छल्ले को कहते हैं जो ऊंट की नाक के गोश्त में डाला जाता है और असमाई ने कहा कि वह ऊंट के नथुनों के एक तरफ डाला जाता है लेकिन नाक चूंकि सर ही का हिस्सा है इसलिए रावी-ए-हदीस ने मजाज़ के तौर पर कहा कि उसके सर में छल्ला था। (त)]

मजमा अल-बिहार में तिब्बी से है: "उसे सर में करार देना मजाज़ (अलंकार) है।" (इस छल्ले को सर में करार देना मजाज़ी तौर पर है। त)। सलमा बिन सुहैम की हदीस में है:

1 ताज अल-अरूस, फ़सल अल-खा, बाब अल-मीम, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ८/ २७६-२७७ 2 सुनन अबी दाऊद, किताब अल-मनासिक, बाब फ़िल हदयी, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, १/ ३३४ 3 मिर्कात अल-मफ़ातीह, किताब अल-मनासिक, फ़सल थानी, अल-मकतब अल-हबीबिया, क्वेटा, ५/ ५२८ 4 मजमा अल-बिहार अल-अनवार, बाब अल-बा मअ अल-रा, मकतबा दार अल-ईमान, मदीना मुनव्वरा, १/ १७८

पृष्ठ ५६६/ ६३०

الصحاح، وقال اللیث ان کانت من صفر فهي برة وان کانت من شعر فهي خزامة 1۔ رسی باندھی جاتی ہے جیسا کہ صحاح میں ہے۔ لیث نے کہا اگر وہ حلقہ پیتل کا ہو تو اس کو برہ اور اگر وہ بالوں کا ہے تو اس کو خزامہ کہا جاتا ہے۔ (ت)

سنن ابی داؤد میں حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے ہے : ان النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اھدی عام الحدیبیہ فی ھدایا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ و سلم جملا کان لابی جھل فی راسا برة من فضة وفی روایة من ذھب یغیظ بذلك المشرکین 2۔ بیشک نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے حدیبیہ والے سال قربانی کے لئے جو اونٹ روانہ فرمائے ان میں ایک اونٹ ابو جہل کا تھا جس کے سر (ناک) میں چاندی کا ایک چھلا تھا، ایک روایت ہے کہ سونے کا چھلا تھا، حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے مشرکوں کو جلانے کے لئے ایسا کیا تھا۔ (ت)

مرقاۃ میں ہے: (فی راسہ) ای انفہ فان البرة حلقة من صفر ونحوہ تجعل فی لحم انف البعیر وقال الاصمعی فی احد جانبی المنخرین لکن لما کان الانف من الراس قال فی راسہ علی الاتساع 3۔ (اس کے سر میں) یعنی اس کی ناک میں کیونکہ برہ پیتل یا اس جیسی کسی شے کے ایسے حلقہ کو کہتے ہیں جو اونٹ کی ناک کے گوشت میں ڈالا جاتا ہے اور اصمعی نے کہا کہ وہ اونٹ کے نتھنوں کے ایک طرف ڈالا جاتا ہے لیکن ناک چونکہ سر ہی کا حصہ ہے اس لئے راوی حدیث نے بطور مجاز کہا کہ اس کے سر میں حلقہ تھا۔ (ت)

مجمع البحار میں طبی سے ہے : جعلہ فی الرأس اتساعا 4 (اس حلقہ کو سر میں قرار دینا بطور مجاز ہے۔ت) سلمہ بن سحیم کی حدیث میں ہے:

1 تاج العروس فصل الخاء من باب الميم داراحیاء التراث العربی بیروت ۸/ ۲۷۶۔ ۲۷۷ 2 سنن ابی داؤد کتاب المناسک باب فی الهدی آفتاب عالم پریس لاہور ۱/ ۳۳۴ 3 مرقاۃ المفاتیح کتاب المناسک الفصل الثانی المکتتبہ الحبیبیہ کوئٹہ ۵/ ۵۲۸ 4 مجمع البحار الانوار باب الباء مع الرائی مکتبہ دارالایمان المدینہ المنورہ ۱/ ۱۷۸

Arabic	Urdu
Inna sāhiban lanā rakiba nāqatan laysat bi-mubarrātin fasuqata fa-qāla an-Nabiyyu ṣallallāhu ta'ālā 'alayhi wa-sallama: ghurrara bi-nafsihi. 1	One of our companions rode a camel without a nose-ring and fell. So the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "That person has put himself in destruction." (T)

It is in 'An-Nihayah':

Arabic	Urdu
Laysat bi-mubarrātin ay laysa fī anfihā burratun yuqālu abraytu an-nāqata fahiya mubarrātun. 2	"That camel was not 'mubarra'" means there was no 'burrah' (ring) in its nose. It is said, "I put a ring in the camel's nose, so it became 'mubarra' (ringed)." (T)

In 'Umda-tur-Ri'ayah', it is stated that although the interpretation of 'Khatam' as 'Zamam' (rein) for a camel's neck differs among experts in the field, the third meaning of 'Zamam' is appropriate here. To understand every neck-rope from this is an error. In this, 'Zamam' is not for the neck, rather, 'rasan' (halter) and 'zamam' (rein) cannot be true without being connected. A Hadith is attributed to Sahih Bukhari and Muslim in which this saying of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is quoted:

Arabic	Urdu
Tasaddaqa bi-jilālihā wa-bi-khuṭūmihā, wa-lā tu'ṭā ujratu al-jazzāri minhā. 3	The coverings and reins of the sacrificial animals should be given in charity, and nothing from it should be given to the butcher as wages. (T)

This is a blatant error. There is no trace of this either in Sahih Bukhari or Sahih Muslim, neither in wording nor in theme. In Sahih Bukhari, the Hadith about giving the coverings of sacrificial camels in charity is narrated in five places: 1. Chapter on giving skins of sacrificial animals in charity, 2. Chapter on giving coverings of sacrificial animals in charity, 3. Chapter on Agency, 4. Chapter that nothing from the sacrificial animal should be given to the butcher. In Sahih Muslim, it is mentioned in one place with five chains of narration. Nowhere is there a trace of these words or this entire theme. In the first and fifth instances in Bukhari, the words are from the Commander of the Faithful, Mawla Ali (may Allah honor his face):

Arabic	Urdu
Amaranī Rasūlullāhi ṣallallāhu ta'ālā 'alayhi wa-sallama an ataṣaddaqa bi-jilāli al-budun.	The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) [commanded me to give in charity] the coverings and skins of those sacrificial animals...

1. An-Nihayah by Ibn Athir, Chapter 'Al-Ba' with 'Ar-Ra', Al-Maktabah Al-Islamiyyah, Riyadh, 1/122.
2. An-Nihayah by Ibn Athir, Chapter 'Al-Ba' with 'Ar-Ra', Al-Maktabah Al-Islamiyyah, Riyadh, 1/122.
3. Umda-tur-Ri'ayah, Marginalia on Sharh al-Wiqa-yah, Book of Hajj, Chapter on Al-Hadi, Al-Maktabah Al-Rashidiyyah, Delhi, 1/364.

जिल्द २० फ़तावा रज़विया

अरबी	उर्दू
इन्ना साहिबन लना रकिबा नाक़तन लैसत बि-मुबर्रातिन फ़सुक़ता फ़-क़ाला अन-नबिय्यू सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम: ग़ुर्रा बि-नफ़्सिही। १	हमारा एक साथी बिना नकेल के ऊँटनी पर सवार हुआ और गिर गया, तो रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फरमाया कि उस व्यक्ति ने खुद को हलाकत (विनाश) में डाला। (त)

निहाया में है:

अरबी	उर्दू
लैसत बि-मुबर्रातिन अय लैसा फी अन्फ़िहा बुर्रतुन युक़ालु अब्रैतु अन-नाक़ता फ़हिया मुबर्रातुन। २	"वह ऊँटनी मुबर्रा नहीं थी" का अर्थ यह है कि उसकी नाक में बुर्रह (छल्ला) नहीं था। कहा जाता है कि मैंने ऊँटनी को छल्ला डाला तो वह मुबर्रा (छल्ले वाली) हो गई। (त)

'उमदतुर रियाया' में है कि ख़िताम की व्याख्या ऊँट की गर्दन की ज़माम (लगाम) से की गई है, हालांकि विशेषज्ञों के शब्द अलग हैं। लेकिन तीसरा अर्थ ज़माम पर सही है। और इससे हर गर्दन की रस्सी समझना गलती है। इसमें ज़माम गर्दन नहीं बल्कि रसन (रस्सी) और ज़माम बिना जुड़ाव के सही नहीं होते। एक हदीस जिसे सहीह बुखारी और मुस्लिम की ओर संबंद्ध किया गया, जिसमें हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का यह इरशाद नक़ल किया गया:

अरबी	उर्दू
तसद्दक़ा बि-जिलालिहा व-बि-ख़ुतुमिहा, व-ला तुअ्ता उजरतु अल-जज़्ज़ारी मिन्हा। ३	कुर्बानी के जानवर के झूलों और लगामों को सदक़ा कर दिया जाए और इसमें से कुछ भी कसाई को मज़दूरी के रूप में न दिया जाए। (त)

यह स्पष्ट रूप से गलत है। न सहीह बुखारी में इसका कहीं निशान है न सहीह मुस्लिम में, न शब्दों के रूप में न विषय के रूप में। सहीह बुखारी में ऊँट की झूल सदक़ा करने की हदीस पांच जगहों पर रिवायत की गई है: १. कुर्बानी के जानवरों की खालें सदक़ा करने का बाब, २. कुर्बानी के जानवरों के झूल सदक़ा करने का बाब, ३. बाब अल-वकाला, ४. बाब अल-ला युअ्तल जज़्ज़ारू मिनल हदी शैअन। और सहीह मुस्लिम में एक ही जगह पांच सनदों (सूत्रों) से उल्लेख किया गया है। किसी भी

जगह इन शब्दों या इस पूरे विषय का पता नहीं है। बुखारी के पहले और पांचवें स्थान पर शब्द अमीरुल मोमिनीन मौला अली करमल्लाहु वजहुल करीम से हैं:

अरबी	उर्दू
अमरनी रसूलुल्लाही सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम अन अतसद्दक़ा बि-जिलालिल बुदुन।	रसूल अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने मुझे कुर्बानी के उन जानवरों के झूलों और चमड़ों को...

1. अन-निहाया इब्न असीर, बाब अल-बा मअल रा, अल-मकतबा अल-इस्लामिया, रियाज़, १/१२२.
2. अन-निहाया इब्न असीर, बाब अल-बा मअल रा, अल-मकतबा अल-इस्लामिया, रियाज़, १/१२२.
3. उमदतुर रियाया, हाशिया शरह अल-विक़ाया, किताब अल-हज्ज, बाब अल-हदी, अल-मकतबा अर-रशीदिया, दिल्ली, १/३६४.

पेज ५६७/६३०

عربی	اردو
ان صاحبا لنا رکب ناقة لیست بمبراة فسقط فقال النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم غرر بنفسہ ۱۔	ہمارا ایک ساتھی بغیر نکیل کے اونٹنی پر سوار ہوا اور گرگیا ، تو رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا کہ اس شخص نے خود کو ہلاکت میں ڈالا۔ (ت)

نہایہ میں ہے :

عربی	اردو
لیست بمبراة ای لیس فی انفھا برة یقال ابریت الناقة فھی مبra ۲۔	"وہ اونٹنی مبراۃ نہیں تھی" کا معنی یہ ہے کہ اس کی ناک میں برہ (حلقہ) نہیں تھا کہا جاتا ہے کہ میں نے اونٹنی کو حلقہ ڈالا تو وہ مبراۃ (حلقہ والی) ہوگئی (ت)

عمدۃ الرعایۃ میں ہے کہ خطام کی تفسیر زمام گردن بعیر کی اگر چہ کلمات اہل فن سے جدا ہے۔ مگر معنی سوم زمام پر بجا ہے۔ اور اس سے ہر رسن گردن سمجھنا خطا ہے۔ اس میں زمام گردن نہیں بلکہ رسن اور زمام بے تعلق بنی صادق نہیں، حدیث کہ اس میں صحیح بخاری و مسلم کی طرف نسبت کی۔ جس میں حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا یہ ارشاد نقل کیا :

عربی	اردو
تصدق بجلالھا وبخطمھا، ولا قربانی کے جانور کی جھلوں اور باگوں کو صدقہ کردیا جائے اور تعطی اجرۃ الجزار منھا ۳۔	اس میں سے کچھ بھی قصاب کو بطور اجرت نہ دیا جائے۔ (ت)

غلط صریح ہے۔ نہ صحیح بخاری میں اس کا کہیں نشان نہ صحیح مسلم میں، نہ بحیثیت الفاظ نہ بحیثیت مضمون، صحیح بخاری میں بدنہ ہدی کی جھول تصدق کرنے کی حدیث پانچ جگہ روایت کی۔ ۱۔ باب التصدق بجلو د البدن ، ۲۔ باب بتصدق بجلال البدن ، ۳۔ باب الوکالة ، ۴۔ باب الایوتی الجزار من الھدی شیئاً اور صحیح مسلم میں ایک ہی جگہ پانچ سندوں سے ذکر کی، دسویں جگہ نہ ان الفاظ کا پتہ ہے۔ نہ اس پورے مضمون کا، موضع اول و خامس میں بخاری کے لفظ امیر المومنین مولا علی کرم اللہ وجہ الکریم سے ہیں:

عربی	اردو
امرنی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ان اتصدق بجلال البدن	رسول اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے مجھے قربانی کے ان جانوروں کی جھلوں اور چمڑوں کو

۱ النھایۃ لابن اثیر باب الباء مع الراء المکتبۃ الاسلامیۃ لصاحبھما ریاض ۱۲۲/۱ ۲ النھایۃ لابن اثیر باب الباء مع الراء المکتبۃ الاسلامیۃ لصاحبھما ریاض ۱۲۲/۱ ۳ عمدۃ الرعایۃ حاشیہ شرح الوقایۃ کتاب الحج باب الھدی المکتبہ الرشیدیہ دہلی ۳۶۴/۱

Volume 20 Fatawa Razawiyya

- Which were slaughtered and their skins. [1] He commanded to give charity of those which were slaughtered. (T)

In second: "He commanded me, and I distributed their meat; then he commanded me, and I distributed their coverings and skins." [2] The Noble Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) commanded me, so I distributed the meat of the sacrificial animals; then he commanded me, and I distributed their coverings. (T)

In third: "Indeed, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) commanded him to stand over his sacrificial camels and to distribute all of them: their meat, skins, and coverings." [3] Surely, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) commanded him to stand by the sacrificial animals and distribute all their meat, coverings, and hides. (T)

In fourth: "The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) offered a hundred sacrificial camels as a gift, then he commanded me regarding their meat, so I distributed it; then he commanded me regarding their coverings, so I distributed them; then regarding their skins, so I distributed them." [4] The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) sent a hundred camels for sacrifice and commanded me to distribute their meat, so I did; then he commanded me to distribute their coverings, so I did; then he commanded me to distribute their skins, so I did. (T)

In Sahih Muslim from three chains: "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) commanded me to stand over his sacrificial camels and to give in charity their meat, skins, and coverings." [5] The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) commanded me to stand by the sacrificial animals and distribute their meat, skins, and coverings. (T)

---

1 Sahih al-Bukhari, Book of Hajj, Chapter of covers for sacrificial camels, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/230 2 Sahih al-Bukhari, Chapter that the butcher is not given anything from the sacrifice, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/232 3 Sahih al-Bukhari, Chapter of giving charity with the skins of the sacrifice, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/232 4 Sahih al-Bukhari, Giving charity with the covers of the sacrificial camels, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/232 5 Sahih Muslim, Book of Hajj, Chapter of giving

charity with the meat, skins, and covers of the sacrifice, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/423

जिल्द 20 फ़तावा रज़विया

- जिनकी बलि दी गई और उनकी खालें। [1] जिन्हें ज़बह किया गया था, उनके सदक़ा का हुक्म दिया। (त)

दूसरे में: "उन्होंने मुझे हुक्म दिया तो मैंने उनका गोश्त बाँट दिया, फिर उन्होंने मुझे हुक्म दिया तो मैंने उनके झूल (कपड़े) और खालें बाँट दीं।" [2] रसूल-ए-करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मुझे हुक्म दिया तो मैंने कुर्बानी के जानवरों का गोश्त तक़सीम कर दिया, फिर आपने मुझे हुक्म दिया तो मैंने उनके झूलों को तक़सीम कर दिया। (त)

तीसरे में: "बेशक नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उन्हें हुक्म दिया कि वे उनके ऊँटों के पास खड़े रहें और उन सबके गोश्त, खाल और झूलों को बाँट दें।" [3] बेशक नबी-ए-करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उन्हें हुक्म दिया कि वे कुर्बानी के जानवरों के पास खड़े हो जाएँ और उनका गोश्त, झूल और खालें सब तक़सीम कर दें। (त)

चौथे में: "नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने सौ ऊँट तोहफ़े(कुर्बानी के लिए) भेजे, फिर मुझे उनके गोश्त का हुक्म दिया तो मैंने उसे बाँट दिया, फिर मुझे उनके झूलों का हुक्म दिया तो मैंने उन्हें बाँट दिया, फिर उनकी खालों का हुक्म दिया तो मैंने उन्हें बाँट दिया।" [4] नबी-ए-अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने कुर्बानी के लिए सौ ऊँट भेजे और मुझे हुक्म दिया कि मैं उनका गोश्त तक़सीम करूँ तो मैंने कर दिया, फिर मुझे उनके झूलों को तक़सीम करने का हुक्म दिया तो मैंने कर दिया, फिर मुझे उनके चमड़ों को तक़सीम करने का हुक्म दिया तो मैंने कर दिया। (त)

सहीह मुस्लिम में तीन सनदों से: "अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मुझे हुक्म दिया कि मैं उनके ऊँटों के पास खड़ा रहूँ और उनका गोश्त, खाल और झूलें सदक़ा कर दूँ।" [5] रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मुझे हुक्म दिया कि मैं कुर्बानी के पास खड़ा हो जाऊँ और उनके गोश्त, चमड़ों और झूलों को तक़सीम कर दूँ। (त)

---

1 सहीह अल-बुख़ारी, किताब अल-मनासिक, बाब अल-जलाल लिल-बदुन, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/230 2 सहीह अल-बुख़ारी, बाब ला युअ्तिल-जज्जार मिनल-हद्दि शैअ़न, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/232 3 सहीह अल-बुख़ारी, बाब अत-तसद्दुक़ बि-जुलूदिल-हद्दि, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/232 4 सहीह अल-बुख़ारी, युतसद्दुक़ु बि-जलालिल-बदुन, क़दीमी कुतुब ख़ाना

कराची, 1/232 5 सहीह मुस्लिम, किताब अल-हज्ज, बाब अस्-सदक़ा बि-लुहूमिल-हद्यि व जुलूदिहा व जलालिहा, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/423

التی نحرت و جلودھا 1_ صدقہ کرنے کا حکم دیا جن کو ذبح کیا گیا تھا۔ (ت)

دوم میں: امرنی فقسمت لحومھا ثم امرنی فقسمت جلالھا و جلودھا 2_ رسولِ کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے مجھے حکم دیا تو میں نے قربانی کے جانوروں کا گوشت تقسیم کر دیا پھر آپ نے مجھے حکم دیا تو میں ان کے جھولوں کو تقسیم کر دیا۔ (ت)

سوم میں: ان النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم امرہ ان یقوم علی بدنہ وان یقسم بدنہ کلھا لحومھا و جلودھا و جلالھا 3_ بیشک نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے انھیں حکم دیا کہ وہ قربانی کے جانوروں کے پاس کھڑے ہو جائیں اور ان کا گوشت جھول اور چمڑے سب تقسیم کر دیں۔ (ت)

چہارم میں: اھدی النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مائۃ بدنۃ فامرنی بلحومھا فقسمتھا ثم امرنی بجلالھا فقسمتھا ، ثم بجلودھا فقسمتھا 4_ نبی اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے قربانی کے لئے سو اونٹ بھیجے اور مجھے حکم دیا کہ میں ان کا گوشت تقسیم کروں تو میں نے کر دیا، پھر مجھے ان کی جھولوں کو تقسیم کرنے کا حکم دیا تو میں نے کر دیا، پھر مجھے ان کے چمڑوں کو تقسیم کرنے کا حکم دیا تو میں نے کر دیا، (ت)

صحیح مسلم میں تین سندوں سے: امرنی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ان اقوم علی بدنہ وان اتصدق بلحمھا و جلودھا و اجلتھا 5_ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے مجھے حکم دیا کہ میں قربانی کے پاس کھڑا ہو جاؤں اور ان کے گوشت، چمڑوں اور جھولوں کو تقسیم کر دوں (ت)

---

1 صحیح البخاری کتاب المناسک باب الجلال للبدن قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۳۰ 2 صحیح البخاری باب لایعطی الجزار من الھدی شیئاً قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۳۲ 3 صحیح البخاری باب

التصدق بجلود الهدی قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۳۲ 4 صحیح البخاری یتصدق بجلال البدن قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۳۲ 5 صحیح مسلم کتاب الحج باب الصدقۃ بلحوم الھدیٰ و جلودھا و جلالھا قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۲۳

Fatawa Rizvia - Volume 20

And from two narrations, similar to the third wording in Bukhari: 'and he added for the poor' (Meaning: these words were added: distribute it among the poor. - T). In neither of them is there any mention of 'Khitam' (bridles/halters); this content is an addition to the Sahihayn. Regarding the wording, the error is that the imperative form (Sigha-e-Amr), as mentioned in 'Umdat al-Ri'ayah', is not found anywhere in the Sahihayn, nor even in the commonly available Hadiths, as is clear from 'Lami' al-Irshad al-Sari' and the commentary on 'Muwatta'. Allama Al-Qastallani stated:

Arabic Text	Urdu Translation
The author of 'Al-Kawakib' said: In it [the Hadith], it is stated that it is not permissible to sell the blankets (Jallal) and the skins of the sacrificial animals (Hady and Udhiya), as is apparent from the Hadith, because an order (Amr) in reality denotes obligation (Wujub). End of quote. This was followed up in 'Al-Lami', which stated: There is some issue in this, because that which is truly for obligation is the imperative form 'If'al' (do!), not the word 'Amr' (order) itself. 2	The author of 'Kawkab' said: In this, it is stated that selling the blankets and skins of sacrificial animals is not permissible as is apparent from the Hadith, because 'Amr' in reality is for obligation (Wujub). End of quote. In 'Al-Lami', challenging this, it was stated that there is a point for consideration here because what truly denotes obligation (Wujub) is the imperative form 'Sigha-e-If'al' and not the word 'Amr'. (T)

It is mentioned in Sharh Allama Al-Zarqani:

Arabic Text	Urdu Translation
In it is the recommendation (Istihbab) of covering animals with blankets (Tajlil) and giving those blankets in charity. The word 'Amr' does not necessitate obligation, because that is in the form 'If'al', not the word 'Amr'. 3 End of quote. And I recall writing on the margin of 'Al-Irshad' what follows: I say: The use of the word 'Amr' (he ordered) is merely a narration of the order of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon	This establishes the recommendation (Mustahab) of placing blankets (Jhal) on sacrificial animals and giving those blankets in charity. And the word 'Amr' does not demand obligation (Wujub) because what demands obligation is the 'Sigha-e-If'al' and not the word 'Amr'. End of quote. I remember that I wrote on the margin of 'Irshad', the text of which is: I say: (I say) calling it 'Amr' (order) is merely a narration of the order of the Messenger

Arabic Text	Urdu Translation
him), unless it is said that it is possible it is a narration of something like 'Alayka al-Tasadduq' (charity is incumbent upon you).	of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), but it can be said that it is possible this is a narration of words like 'Alayka bi-t-tasadduq' (charity is obligatory upon you). (T)

1 Sahih Muslim, Kitab al-Hajj, Chapter on giving charity from the meat and skins of sacrificial animals, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/424 2 Irshad al-Sari Sharh Sahih al-Bukhari, Chapter of Jallal for Camels, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, 3/222 3 Sharh al-Zarqani on Muwatta of Imam Malik, Kitab al-Hajj, Al-Maktaba al-Tijariya al-Kubra, Cairo, 2/327

और दो सनदों से, बुखारी के तीसरे लफ़्ज़ की तरह: 'और मिस्कीनों में इज़ाफ़ा किया' (मतलब: ये लफ़्ज़ ज़्यादा किए कि मिस्कीनों में तक़सीम करो। - त) उनमें कहीं भी 'ख़िताम' (नकेल) का ज़िक्र नहीं है, ये मज़मून सहीहैन पर ज़्यादती है। और लफ़्ज़ों के निस्बत में ग़लती ये कि 'सीग़ा-ए-अम्र' जिस तरह 'उम्दतुल रियाया' में मज़कूर है, सहीहैन बल्कि आम हदीसों में कहीं नहीं है, जैसा कि 'लामअ इरशादुस सारी' और 'शराह मोत्ता' से ज़ाहिर है, अल्लामा कस्तलानी ने फ़रमाया:

अरबी इबारत

साहिब अल-कवाकिब ने कहा: इसमें ये है कि कुर्बानी के जानवरों के झुल और खालों की बिक्री जायज़ नहीं है जैसा कि हदीस से ज़ाहिर है क्योंकि हुक्म (अम्र) हक़ीक़त में वाजिब होने के लिए होता है। (उद्धरण समाप्त)। और 'अल-लामअ' में इसका पीछा करते हुए कहा गया: इसमें नज़रिया है क्योंकि जो वाजिब होने में हक़ीक़त है वो 'सीग़ा-ए-इफ़अल' (करो!) है न कि लफ़्ज़ 'अम्र' (हुक्म)। 2

उर्दू अनुवाद

साहिब-ए-कौकब ने कहा इसमें ये है कि कुर्बानी के जानवरों की झुलों और खालों की बेच (बिक्री) जायज़ नहीं जैसा कि हदीस का ज़ाहिर है क्योंकि अम्र हक़ीक़तन वुजूब के लिए है। (उद्धरण समाप्त)। और लामअ में इसका तआक़ुब (खंडन) करते हुए फ़रमाया कि इसमें नज़र है इसलिए कि जो अम्र वुजूब में हक़ीक़त है वो सीग़ा-ए-इफ़अल है न कि लफ़्ज़-ए-अम्र। (त)

शराह अल्लामा ज़रक़ानी में है:

अरबी इबारत

इसमें जानवरों पर झुल डालने (तजलील) और उस झुल को सदक़ा करने की मुस्तहबियत (इस्तिहबाब) है। लफ़्ज़ 'अम्र' वुजूब का तक़ाज़ा नहीं करता क्योंकि वो 'सीग़ा-ए-इफ़अल' में होता है, लफ़्ज़ 'अम्र' में नहीं। 3 (उद्धरण समाप्त)। और मुझे याद पड़ता है कि मैंने 'अल-इरशाद' के हाशिए पर लिखा जिसका पाठ ये है: मैं कहता हूँ: 'अम्र' (उसने हुक्म दिया) कहना महज़ अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के हुक्म का

उर्दू अनुवाद

इसमें कुर्बानी के जानवरों पर झुल डालने और उस झुल को सदक़ा करने का इस्तेहबाब साबित होता है। और लफ़्ज़ अम्र वुजूब का तक़ाज़ा नहीं करता क्योंकि वुजूब का मुतक़ाज़ी तो सीग़ा-ए-इफ़अल है न कि लफ़्ज़-ए-अम्र (उद्धरण समाप्त)। मुझे याद पड़ता है कि मैंने इरशाद के हाशिए पर लिखा जिसकी इबारत ये है: अक़ूलु: (मैं कहता हूँ) इसका अम्र कहना महज़ हिकायत है अम्र-ए-रसूल सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की,

अरबी इबारत	उर्दू अनुवाद
ज़िक्र है, मगर ये कहा जा सकता है कि मुमकिन है ये ज़िक्र 'अलैका अत-तसद्दुक़' (तुझ पर सदक़ा वाजिब है) जैसे शब्दों से हो।	मगर यूँ कहा जा सकता है कि मुमकिन है ये हिकायत हो 'अलैका बित्तसद्दुक़' (तझ पर लाज़िम है। - त) जैसे अल्फ़ाज़ से। (त)

---

1 सहीह मुस्लिम, किताबुल हज, बाब अल-सदक़ा बिलहूम अल-हदाया व जुलूदहा इत्यादि, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, १/ ४२४ २ इरशादुस सारी शराह सहीह अल-बुखारी, बाब अल-जलाल लिलबुदुन, दारुल कुतुब अल-अरबी बैरूत, ३/ २२२ ३ शराह अल-ज़रक़ानी अला मोत्ता अल-इमाम मालिक, किताबुल हज, अल-मकतबा अल-तिजारिया अल-कुबरा काहिरा, २/ ३२७

पृष्ठ ५६९ (६३० में से)

اور دو سندوں سے مثل لفظ سوم بخاری وزاد فی المساکین ۱ (یہ لفظ زیادہ کئے کہ مسکینوں میں تقسیم کروت) ان میں کہیں ذکر خطام نہیں، یہ مضمون صحیحین پر بیشی ہے۔ اور نسبت الفاظ میں غلطی یہ کہ صیغہ امر جس طرح عمدۃ الرعایۃ میں مذکور صحیحین بلکہ متداولہ حدیث میں کہیں نہیں، جیسا کہ لامع ارشاد الساری و شرح مؤطا سے ظاہر، علامہ قسطلانی نے فرمایا:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
قال صاحب الکواکب فیہ انہ لا یجوز بیع الجلال و لا جلود الھدایا والضحایا کما ھو ظاہر الحدیث اذ الامر حقیقۃ فی الوجوب اھ وتعقبہ فی اللامع فقال فیہ نظر فذلک صیغۃ افعل لا لفظ امر ۲۔	صاحب کوکب نے کہا اس میں یہ ہے کہ قربانی کے جانوروں کی جھلوں اور کھالوں کی بیع جائز نہیں جیسا کہ حدیث کا ظاہر ہے کیونکہ امر حقیقۃ وجوب کے لئے ہے۔ اھ اور لامع میں اس کا تعاقب کرتے ہوئے فرمایا کہ اس میں نظر ہے اس لئے کہ جو امر وجوب میں حقیقت ہے وہ صیغہ افعل ہے نہ کہ لفظ امر۔ (ت)

شرح علامہ زرقانی میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
فیہ استحباب التجلیل والتصدق بذلک الجل ولفظ امر لا یقتضی الوجوب لان ذلک فی صیغۃ افعل لا لفظ امر ۳ اھ و رایتنی کتبت علی ھامش	اس میں قربانی کے جانوروں پر جھل ڈالنے اور اس جھل کو صدقہ کرنے کا استحباب ثابت ہوتا ہے۔ اور لفظ امر وجوب کا تقاضا نہیں کرتا کیونکہ وجوب کا متقاضی تو صیغہ افعل ہے نہ کہ لفظ امر اھ مجھے یاد پڑتا ہے کہ میں نے ارشاد کے

عربی عبارت	اردو ترجمہ
الارشاد مانصہ اقول: لیس قول امر الحکایۃ امرہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم الا ان یقال یمکن ان یکون حکایۃ من مثل علیک التصدق۔	حاشیہ پر لکھا جس کی عبارت یہ ہے اقول: (میں کہتا ہوں) اس کا امر کہنا محض حکایت ہے امر رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی، مگر یوں کہا جاسکتا ہے کہ ممکن ہے یہ حکایت ہو علیک بالتصدق (تجھ پر لازم ہے۔ ت) جیسے الفاظ سے۔ (ت)

---

۱ صحیح مسلم کتاب الحج باب الصدقہ بلحوم الھدایۃ وجلودھا الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۲۴ ۲

ارشاد الساری شرح صحیح البخاری باب الجلال للبدن دارالکتب العربی بیروت ۳/ ۲۲۲ ۳ شرح الزرقانی علی مؤطأ الامام مالک کتاب الحج المکتبۃ التجاریۃ الکبری القاھرہ ۲/ ۳۲۷

Vol. 20 Fatawa Ridawiyya

To search for the mention of "Khitam" (the camel's bridle/rein), this humble one (the author) consulted all the Hadith books in my possession; I examined twelve books. Then, it occurred to me that 'Al-Diraya' by Imam Hafiz al-Hadith Ibn Hajar al-Asqalani should be consulted; he must have certainly addressed this issue. Upon consulting it, he clearly stated:

"I have not seen the mention of 'Khitam' in any path (chain) of this Hadith." 1 | I have not seen the mention of Khitam in any chain of this Hadith.

In short, attributing this to the Sahihayn (Bukhari and Muslim) is completely incorrect in both word and meaning. However, in 'Al-Hidayah' in the chapter 'Bab al-Hady', the Hadith is mentioned with these words, and in 'Kitab al-Adhiya' with the wording:

"Give the coverings and bridles (of the sacrificial animal) in charity and do not give anything from it to the butcher as a wage." 2 | Give the covers and reins of the sacrificial animals in charity and do not give anything from it to the butcher as wages. (T) "anything" 2.

Similarly, in 'Kafi' by Imam Nasafi in the chapter 'Bab al-Hady', these same words are present: except the word "Ajr" (wage) 3 (except for the word "Ajr". -T). Also in 'Badai' by Imam Malik al-Ulama in 'Kitab al-Adhiya': except the word "Shay'an" (anything) 4 (except for the word "Shay'an". -T).

I say: So the Hadith was certainly narrated somewhere, and the fact that Hafiz (Ibn Hajar) did not see it is not a proof of its non-existence. The Absolute Researcher Imam (Ibn al-Humam) in 'Fath' mentioned two widely known Hadiths and stated:

"The shortcoming of our vision kept these two hidden from us." 5 | The limitation of our sight kept these two hidden from us. (T)

Likewise, the majestic Hafiz (Ibn Hajar), despite his vast breadth of information, did not issue a denial; this is the etiquette of noble scholars towards the Imams. Unlike the ignorant people of our time, i.e., the Ghair-Muqallids, who have no more insight than a stone-insect, yet they make claims of absolute negation against the Imams. And there is no power nor might except with Allah, the Most High, the Great.

---

1 Al-Diraya fi Takhrij Ahadith al-Hidayah, Kitab al-Hajj, Bab al-Hady, Al-Maktaba al-Athariyya, Sangla Hill, 2/52 2 Al-Hidayah, Kitab al-Adhiya, Matba' Yusufi, Lucknow, 4/448 3 Kafi Sharh al-Wafi 4 Badai al-Sanai, Kitab al-Tadhiya, Section: And regarding

the explanation of what is recommended, etc., H.M. Saeed Company, Karachi, 5/81 5 Fath al-Qadir Page 570 of 630

खण्ड 20 फतावा रज़विया

"खिताम" (ऊँट की लगाम) के उल्लेख की खोज के लिए, इस फकीर (लेखक) ने मेरे पास मौजूद हदीस की सभी किताबों का अध्ययन करना चाहा; मैंने बारह किताबें देखीं। फिर खयाल आया कि इमाम हाफ़िज़ अल-हदीस इब्न हजर अल-अस्क़लानी की 'अल-दिरया' देखी जानी चाहिए; उन्होंने निश्चित रूप से इस पर चर्चा की होगी। उसे देखने पर उन्होंने स्पष्ट रूप से फ़रमाया:

"मैंने इस हदीस के किसी भी मार्ग (शृंखला) में 'खिताम' का उल्लेख नहीं देखा।" 1 | मैंने इस हदीस के किसी भी मार्ग में खिताम का उल्लेख नहीं देखा।

संक्षेप में, शब्द और अर्थ दोनों में सहीहैन (बुखारी और मुस्लिम) की ओर इसकी निस्बत (जुड़ाव) हर तरह से गलत है। हाँ, 'अल-हिदाया' के'बाब अल-हद्य' में हदीस इन्हीं शब्दों के साथ वर्णित है, और 'किताब अल-अज़हिया' में इन शब्दों के साथ:

"कुर्बानी के जानवरों के झूलों और लगामों को सदका करो और उसमें से कुछ भी कसाई को पारिश्रमिक के रूप में न दो।" 2 | कुर्बानी के जानवरों के झूलों और बागों (लगामों) को सदका करो और उनमें से कुछ भी कसाई को पारिश्रमिक के रूप में मत दो। (त) "कुछ भी" 2।

इसी तरह इमाम नसफी की 'काफ़ी' के'बाब अल-हद्य' में भी यही शब्द हैं: सिवाय शब्द "अज्र" (मजदूरी) के3 (शब्द "अज्र" के अलावा। -त)। साथ ही, मलिक अल-उलेमा की 'बदई' के'किताब अल-अज़हिया' में: सिवाय शब्द "शयअन" (कुछ भी) के4 (शब्द "शयअन" के अलावा। -त)।

मैं कहता हूँ: तो हदीस निश्चित रूप से कहीं वर्णित थी, और हाफ़िज़ (इब्न हजर) का इसे न देखना उसके न होने का प्रमाण नहीं है। इमाम मुहक़्क़िक़ अली अल-इतलाक़ ने 'फ़तह' में दो प्रसिद्ध हदीसों का ज़िक्र करके फ़रमाया:

"हमारी दृष्टि की कमी ने इन दोनों को हमसे छिपा कर रखा।" 5 | हमारी नज़र के कासिर (अपूर्ण) होने ने इन दोनों को हमसे गुप्त रखा। (त)

इसी तरह आलीशान हाफ़िज़ (इब्न हजर) ने, ज्ञान की व्यापकता के बावजूद, इसका खंडन नहीं फ़रमाया; यह इमामों के प्रति सम्मानित विद्वानों का शिष्टाचार है। आज के अज्ञानी लोगों यानी गैर-मुक़ल्लिदों के विपरीत, जिनकी समझ पत्थर के कीड़े से ज़्यादा नहीं है, और फिर भी वे इमामों पर

पूर्ण इनकार का दावा करते हैं। और अल्लाह के बिना कोई शक्ति और सामर्थ्य नहीं है, जो महान और श्रेष्ठ है।

---

1 अल-दिरया फ़ी तख़रीज अहादीस अल-हिदाया, किताब अल-हज्ज, बाब अल-हद्य, अल-मकतबा अल-असरिया, सांगला हिल, 2/52 2 अल-हिदाया, किताब अल-अज़हिया, मतबा यूसुफ़ी, लखनऊ, 4/448 3 काफ़ी शरह अल-वाफ़ी 4 बदई अल-सनई, किताब अल-तज़हिया, खंड: और जो मुस्तहब है उसके विवरण के बारे में, आदि, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, 5/81 5 फ़तह अल-क़दीर पृष्ठ 570/630

ذکر خطام کے لئے فقیر نے جتنی کتب حدیث اپنے پاس ہیں سب کی مراجعت چاہی، بارہ کتابیں دیکھی تھیں، پھر خیال آیا کہ درایہ امام حافظ الحدیث ابن حجر عسقلانی دیکھی جائے، اس میں ضرور اس سے تعرض فرمایا ہو گا اسے دیکھا تو انھوں نے صاف فرمایا:

لم اره في شیئ من طرفة ذکر الخطام ۱۔ | میں نے اس حدیث کے کسی طریق میں ذکر خطام نہ دیکھا۔

بالجملہ صحیحین کی طرف سے اس کی نسبت لفظا و معنی ہر طرح غلط ہے۔ ہاں ہدا یہ باب الھدی میں حدیث انھیں الفاظ سے مذکور اور کتاب الاضحیہ میں بلفظ :

تصدق بجلالها وخطا مها ولا تعط اجر الجزار منها ۲ | قربانی کے جانوروں کی جھلوں اور باگوں کو صدقہ کر اور اس میں سے کچھ بھی قصاب کو بطور اجرت مت دے۔(ت) شیئاً ۲۔

اسی طرح کافی امام نسفی باب الھدی میں یہی لفظ دوم ہیں: اللفظة الاجر ۳ (سوائے لفظ "اجر" کے۔ ت) نیز بدائع امام ملک العلماء کتاب الاضحیہ میں۔ اللفظة شیئاً ۴ (سوائے لفظ "شیئاً" کے۔ت)

اقول: تو حدیث ضرور کہیں مروی ہوئی، اور حافظ (ابن حجر عسقلانی رحمہ اللہ) کا اسے نہ دیکھنا نہ ہونے پر دلیل نہیں، امام محقق علی الاطلاق نے فتح میں دو حدیثیں مذکور مشاع ذکر کر کے فرمایا:

قصور نظرنا اخفا هما عنا ۵۔ | ہماری نظر کے قاصر ہونے نے ان دونوں کو ہم سے مخفی رکھا۔ (ت)

یونہی حافظ الشان نے باوصف اس وسعت اطلاع کے نفی نہ فرمائی، یہ ائمہ کے ساتھ علماء کرام کا ادب ہے، بخلاف جہال زمانہ یعنی غیر مقلدین کہ کرمک سنگ سے بڑھ کر وقوف نہیں، اور ائمہ پر سلب مطلق کے دعوے ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔

---

۱ الدراية في تخريج احاديث الهداية كتاب الحج باب الهدى المكتبة الاثرية سانگلہ ہل ۲/ ۵۲ ۲ الهداية كتاب الاضحية مطبع يوسفى لكهنو ۴/ ۴۴۸ ۳ كافى شرح الوافى ۴ بدائع الصنائع كتاب التضحية فصل و اما بيان مايستحب الخ ايچ ايم سعيد كمپنى كراچى ۸۱/۵ ۵ فتح القدير Page 570 of 630

So in the mentioned Hadith, the command of giving 'khitam' (bridles) in charity is from Allah, but according to Hadith and jurisprudence, it is only about the 'jalal' (saddles/covers) and 'khitam' (bridles) of the sacrificial camels (hadi). Leaving aside the mention of covers and neck ropes of sacrificial cows and goats, as far as one looks, there is no mention of 'jalal' and 'khitam' for 'azhiya' (standard Qurbani) camels either. As for analogy (qiyas), that is specific to a mujtahid (jurist), who else has the authority? And I say regarding 'dalalat-un-nass' (textual implication): there is no room for it either, nor is 'azhiya' in every aspect identical to 'hadi' in meaning. Neither are these covers like those 'jalals', nor are the neck ropes like those 'khitams'.

First: It is evident that for 'hadi' there is a specific place, i.e., the Sacred Sanctuary (Haram); it is not permissible to slaughter or sacrifice 'hadi' elsewhere.

Allah Almighty said: "Then their place of sacrifice is near the Ancient House."[1] Allah Almighty ordained then that those (hadi animals) must reach that Free House. And Allah Almighty said: "...an offering reaching the Ka'bah."[2]

And Qurbani (azhiya) can be done anywhere. Thus, 'hadi' has a special characteristic compared to 'azhiya', although the primary objective, i.e., attaining proximity through the shedding of blood, is the same. Therefore, it is not far-fetched that the command for the primary components of proximity, i.e., meat and skin, is the same, but the overflow and additions that occurred specifically for the special case (hadi) may not apply to 'azhiya'. This is why in books like Bada'i, Hidaya, Kafi, etc., the Hadith regarding 'hadi' was used as a basis for the meat and skin of 'azhiya', but no one mentioned 'jalal' and 'khitam' for 'azhiya', even though all four commands were present in the Hadith of 'hadi'. Why the restriction to two in 'azhiya' and the omission of the other two, and the consensus of later books on this omission and restriction?

Second: Those covers were not ordinary covers for winter etc., which are made for every domesticated animal in its season, even if they are oxen yoked to a cart. They were specifically made for 'hadi' camels and put on them at the time of departure for the Haram, and making them for them is a Sunnah. Like 'taqlid' (garlanding) and 'ish'ar' (marking), they are signs of the 'Sha'air Allah' (symbols of Allah) for the 'hadi'. For a 'budn' (sacrificial camel), shoes etc. or twisted garlands are placed around the neck, and specifically for camels, covers are put along with garlands. And a slight spear wound is made on their hump to draw blood; these were signs of them being 'hadi'.

[1] Al-Quran Al-Karim 22/33 [2] Al-Quran Al-Karim 5/95 Page 571 of 630

तो उल्लेखित हदीस में 'खिताम' (लगाम) को सदक़ा करने का हुक्म अल्लाह की तरफ से है, लेकिन हदीस और फ़िक़्ह के अनुसार यह केवल 'हद्दी' (हज की कुर्बानी) के ऊंटों के'जलाल' (झूल) और 'खिताम' के बारे में है। कुर्बानी की गायों और बकरियों की झूलों और उनके गले की रस्सियों का ज़िक्र तो दूर, जहाँ तक देखा जाए, 'अज़हिया' (सामान्य कुर्बानी) के ऊंटों के'जलाल' और 'खिताम' का भी कहीं ज़िक्र नहीं है। अब रही बात कयास (अनुमान) की, तो वह मुजतहिद (धर्मशास्त्री) के साथ विशिष्ट है, किसी और को इसका अधिकार कैसे? और मैं 'दलालत-उल-नस्स' (पाठ्य निहितार्थ) के बारे में कहता हूँ: इसकी भी कोई गुंजाइश नहीं है और न ही 'अज़हिया' हर तरह से अर्थ में 'हद्दी' के समान है। न ही ये झूलें उन 'जलाल' के समान हैं और न ही गले की रस्सियाँ उस 'खिताम' जैसी हैं।

पहला: यह ज़ाहिर है कि 'हद्दी' के लिए एक विशेष स्थान है, यानी हरम-ए-मोहतरम; इसके अलावा कहीं और 'हद्दी' को ज़बह या नह्र (कुर्बानी) नहीं किया जा सकता।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "फिर उनका पहुँचने का ठिकाना उस पुराने घर (काबा) तक है।"[1] अल्लाह तआला ने इरशाद फ़रमाया कि फिर उन (हद्दी के जानवरों) का पहुँचना उस आज़ाद घर तक है। और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "...काबा तक पहुँचने वाली भेंट (हद्दी)।"[2]

और कुर्बानी (अज़हिया) हर जगह हो सकती है। तो 'अज़हिया' की तुलना में 'हद्दी' की एक विशेष विशेषता है, हालांकि मूल उद्देश्य यानी खून बहाकर निकटता प्राप्त करना दोनों में समान है। इसलिए, यह असंभव नहीं है कि निकटता के मूल अंगों यानी मांस और खाल के मामले में हुक्म एक समान हो, लेकिन जो अतिरिक्त और सहायक चीज़ें विशेष स्थिति (हद्दी) में आईं, वे 'अज़हिया' में न हों। यही कारण है कि 'बदाए', 'हिदाया', 'काफी' आदि पुस्तकों में 'हद्दी' की हदीस को 'अज़हिया' के मांस और खाल के मामले में प्रमाण माना गया है, लेकिन किसी ने 'अज़हिया' के'जलाल' और 'खिताम' का ज़िक्र नहीं किया, जबकि 'हद्दी' की हदीस में चारों हुक्म मौजूद थे। 'अज़हिया' में इन पर दो का ही पालन और बाकी दो का त्याग, और इस त्याग और सीमित रखने पर बाद की किताबों का इत्तिफ़ाक़ किस लिए है?

दूसरा: यह कि वे झूलें सामान्य सर्दी आदि की झूलें नहीं थीं जो हर पाले हुए जानवर के लिए उसके मौसम में बनाई जाती हैं, चाहे वे गाड़ी में जुतने वाले बैल ही क्यों न हों। वे विशेष रूप से 'हद्दी' के ऊंटों के लिए बनाई जाती थीं और हरम की रवानगी के समय उन पर डाली जाती थीं, और उनके

लिए उन्हें बनाना सुन्नत है। 'तक़लीद' (माला पहनाना) और 'इशआर' (चिह्नित करना) की तरह वे 'हद्दी' के लिए 'शआइर अल्लाह' (अल्लाह की निशानियाँ) का प्रतीक होती हैं। 'बदना' (कुर्बानी का ऊंट) के गले में जूते आदि या बटी हुई मालाएँ डाली जाती हैं और विशेष रूप से ऊंटों पर मालाओं के साथ झूलें भी डाली जाती हैं। और उनके कूबड़ पर हल्का नेज़ा मार कर खून निकालते थे, ये उनके'हद्दी' होने की निशानियाँ थीं।

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 22/33 [2] अल-क़ुरान अल-करीम 5/95 पृष्ठ 571 / 630

تو حدیث مذکور میں صدقہ خطام کا عنداللہ حکم ہے مگر وہ حدیثاً و فقہاً صرف جلال و خطام شترانِ ہدی کے بارے میں ہے۔ قربانی کی گائے بکریوں کی جھولوں اور ان کے گلے کی رسیوں کا ذکر درکنار، جہاں تک نظر کی جاتی ہے شترانِ اضحیہ کے جلال و خطام کا بھی کہیں ذکر نہیں، اب رہا قیاس، وہ مجتہد سے خاص، اس کا کسے اختیار، اور دلالۃ النص اقول: اس کی بھی گنجائش نہیں نہ اضحیہ میں کل الوجوہ معنی ہدی میں ہے۔ نہ یہ جھولیں ان جلال سے نہ گلے کی رسیاں اس خطام کے مثل۔

اول: تو ظاہر کہ ہدی کے لئے محل خاص ہے یعنی حرم محترم اس کے غیر میں ہدی کو ذبح و نحر نہیں کر سکتے۔

قال اللہ تعالی "ثُمَّ مَحِلُّهَا إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ ۞"[1] اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا پھر ان (ہدی کے جانوروں) کا پہنچنا ہے اس آزاد گھر تک۔ اور اللہ تعالیٰ نے فرمایا کہ ہدی ہو کعبہ تک پہنچی۔[2]

وقول تعالی "هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ"۔

اور قربانی ہر جگہ ہو سکتی ہے۔ تو ہدی میں بہ نسبت اضحیہ خصوصیتِ خاصہ ہے اگرچہ اصل مقصود یعنی تقرب باراقہ دم میں مساوی ہیں، لہذا کیا مستبعد کہ اصل اجزائے متقرب بہ یعنی لحم و جلد میں حکم یکساں ہو اور زوائد و مضافات کی طرف جو سرایت صاحب خصوص میں ہوئی، اضحی میں نہ ہو، و لہذا بدائع و ہدایہ و کافی و غیرہا میں حدیث ہدی سے درباره لحم و جلد اضحیہ استناد کیا اور جلال و خطام اضحیہ کا کسی نے ذکر نہ کیا، حالانکہ حدیث ہدی میں چاروں حکم

موجود تھے، اضحیہ میں ان پر دو اقتصار اور ان دو کا ترک اور اس ترک و اقتصار پر اتفاق کتب آخر کس لئے۔

دوم: یہ کہ وہ جھولیں معمولی سردی وغیرہ کی جھولیں نہ تھیں جو اپنے موسم پر ہر پالے ہوئے جانور کے لئے بنائی جاتی ہے اگرچہ وہ گاڑی میں جوتنے کے بیل ہوں وہ خاص شترانِ ہدی کے لئے بنتیں اور روانگی حرم کے وقت ان پر ڈالی جاتی ہیں، اور ان کے لئے ان کا بنانا سنت ہے۔ تقلید و اشعار کی طرح شعائر اللہ ہدی کی علامت ہوتی ہے۔ بدنہ ہدی کے گلے میں نعلین وغیرہ یا بٹے ہوئے قلادے ڈالتے اور بالتحصیص اونٹوں پر قلادے کے ساتھ جھولیں بھی ڈالتے۔ اور ان کے کوہان میں خفیف نیزہ مار کر خون نکالتے یہ ان کے ہدی ہونے کی علامتیں تھیں۔

[1] القرآن الکریم ۲۲/ ۳۳ [2] القرآن الکریم ۹۵/ ۵ Page 571 of 630

Vol. 20 Fatawa Razawiyya

The eminent scholars have stated: It is recommended (Mustahab) for these animal coverings (jhools) to be appropriate to one's wealth and status. Let the one sending the offering (hadi) make as expensive coverings as he can afford, so that there is more benefit for the needy and greater veneration of religious symbols. Hazrat Abdullah bin Umar (Radi Allahu Anhuma) used to put very expensive cloth coverings on them, and upon leaving Madinah Tayyibah, he would take them off, fold them, and set them aside. On the day of Arafah, he would put them on again, and after the sacrifice (Nahr), he would use them as a cover for the Kaaba Mu'azzama. Since the permanent covering for the Holy Kaaba began to be prepared, he would give them as charity to the poor.

Scholars say that these coverings should be taken off at night so that thorns do not snag them. Which of these words applies to the ordinary coverings of sacrifice, that they should be in this sense?

The eminent Imam Abu Zakariya Nawawi (May his secret be sanctified) states in the commentary of Sahih Muslim under the aforementioned Hadith:

Arabic Text	**Urdu Translation**
In this Hadith, there are many benefits, among which are: the desirability of driving the sacrificial animal (hadi), and that its meat, hides, and coverings (jalaal) be given in charity, and that it be covered. They recommended that the covering be beautiful. Al-Qadi said: Covering is a Sunnah, and according to scholars, it is specific to camels, and it is among the famous practices of the predecessors. They said that it should be after the ritual marking (ish'ar) so it does not get stained with blood. They said: It is recommended that its value and quality be according to the status of the one offering it. Some of the predecessors used to cover with	In this Hadith, there are many benefits, some of which are: the meat, hides, and coverings of sacrificial animals should be given in charity; and that these animals should be adorned with a covering (jhool). The masters have deemed it recommended that the covering be of fine quality. Al-Qadi said: Adorning with a covering is a Sunnah. According to the scholars, this is specific to camels, and it is a well-known practice of the predecessors (Salaf). The masters said that the covering should be put on after the ritual marking (Ish'ar), i.e., piercing the hump to draw a little blood, so that the covering does not get stained with blood. Furthermore, they said it is recommended that the cost and quality of the covering

Arabic Text

embroidered cloth, some with Yemeni cloaks (hibarah), some with Egyptian fine cloth (qabati), quilts, and wraps. Malik said: As for the coverings, they should be removed at night so thorns do not tear them. He said: And it is recommended that...

Urdu Translation

should match the status of the person sending the sacrifice. Some of the predecessors used to provide coverings made of embroidered cloth, some of Yemeni sheets, some of expensive Egyptian-made fabrics, quilts, and fine wraps. Imam Malik said: Take off the coverings at night...

जिल्द २० फतावा रज़विया

विद्वानों ने फरमाया है: इन झूलों (पशु के कपड़ों) का अपनी हैसियत और धन के अनुसार होना मुस्तहब (पसंदीदा) है। हदी (बलि) भेजने वाला जैसी हैसियत रखता हो, वैसी ही कीमती झूलें बनाए ताकि गरीबों का अधिक लाभ हो और धार्मिक प्रतीकों का अधिक सम्मान हो। हज़रत अब्दुल्ला बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) उन पर बहुमूल्य कपड़ों की झूलें डालते थे और मदीना तैयबा से बाहर निकलकर उन्हें उतारकर, तह करके रख देते थे, अरफा के दिन फिर पहनाते थे और क़ुर्बानी के बाद उन्हें काबा मुअज़मा का गिलाफ़ (कवर) बनाते थे। जब से बैत मुकर्रम (काबा) का गिलाफ़ स्थाई रूप से तैयार होने लगा, वे उन्हें गरीबों में दान (सदका) कर देते थे।

विद्वान फरमाते हैं कि रातों को ये झूलें उतारकर रख ली जाएं ताकि कांटों से उनमें खरोंच न आए। इनमें से कौन सा शब्द क़ुर्बानी की साधारण झूलों पर लागू होता है कि ये उनके अर्थ में हों।

महान इमाम अबू ज़करिया नववी (कुद्दसा सिर्रहु) सही मुस्लिम की व्याख्या में उल्लेखित हदीस के तहत फरमाते हैं:

अरबी पाठ

इस हदीस में बहुत से फायदे हैं, जिनमें से कुछ ये हैं: हदी (बलि का पशु) ले जाने की वांछनीयता, और यह कि उसका मांस, खाल और झूल (जलाल) दान में दी जाए, और उसे ढका जाए। उन्होंने सिफारिश की कि झूल सुंदर होनी चाहिए। अल-काजी ने कहा: ढकना एक सुन्नत है, और विद्वानों के अनुसार, यह ऊंटों के लिए विशिष्ट है, और यह पूर्वजों की प्रसिद्ध प्रथाओं में से है। उन्होंने कहा कि यह रस्मी निशान (इशआर) के बाद होना चाहिए ताकि वह खून से लथपथ न हो जाए। उन्होंने कहा: यह मुस्तहब है कि इसका मूल्य और गुणवत्ता दान देने वाले की हैसियत के अनुसार हो। कुछ पूर्वज कढ़ाई वाले कपड़े, कुछ यमनी वस्त्र (हिबराह), कुछ मिस्र के महीन कपड़े

उर्दू अनुवाद

इस हदीस में बहुत से फायदे हैं जिनमें से कुछ ये हैं: क़ुर्बानी के जानवरों का मांस, खाल और झूलों को सदका (दान) किया जाए, और यह कि इन जानवरों को झूल पहनाई जाए, और बुजुर्गों ने इस बात को मुस्तहब करार दिया कि वह झूल उत्तम हो। काज़ी ने कहा कि झूल पहनाना सुन्नत है। और विद्वानों के अनुसार वह ऊंटों के साथ विशिष्ट है और यह पूर्वजों का प्रसिद्ध कार्य है। बुजुर्गों ने कहा कि इशआर यानी कूबड़ में नेज़ा मारकर खून निकालने के बाद झूल पहनाई जाए ताकि वह खून से लथपथ न हो जाए, साथ ही उन्होंने कहा कि झूल का मूल्य और गुणवत्ता क़ुर्बानी भेजने वाले की हैसियत

अरबी पाठ

(क़बाती), लिहाफ और चादरों से ढकते थे। मालिक ने कहा: जहाँ तक झूलों का सवाल है, उन्हें रात में हटा दिया जाना चाहिए ताकि कांटे उन्हें फाड़ न दें। उन्होंने कहा: और यह मुस्तहब है कि...

पृष्ठ 572 का 630

उर्दू अनुवाद

के अनुसार होना मुस्तहब है। कुछ पूर्वज अलंकृत कपड़ों, कुछ यमनी चादरों, कुछ मिस्र के बने हुए कीमती कपड़ों, लिहाफ़ों और उत्तम चादरों की झूलें पहनाया करते थे, इमाम मालिक ने फरमाया कि झूलों को रात में...

علمائے کرام نے فرمایا : ان جھولوں کا اپنی حیثیت تمول کے مناسب ہونا مستحب ہے۔ ہدی بھیجنے والا جیسی استطاعت رکھتا ہو ویسی ہی بیش قیمت جھولیں بنائے کہ مساکین کا زیادہ نفع اور شعائر کی زیادہ تعظیم ہو سید نا عبداللہ بن عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالی عنہما ان پر بیش بہا کپڑوں کی جھولیں ڈالتے اور مدینہ طیبہ سے باہر نکل کر اتار کر تہہ کر کے رکھ چھوڑتے ، عرفہ کے دن پھر پہناتے اور بعد نحر انہیں کعبہ معظمہ کا غلاف کرتے جب سے بیت مکرم کا غلاف مستقل تیار ہونے لگا انہیں مساکین پر تصدق کرتے۔

علماء فرماتے ہیں کہ راتوں کو یہ جھولیں اتار کر رکھ لی جائیں کہ کانٹوں سے ان میں کھونٹا نہ لگے ان میں سے کون ساحرف قربانی کی معمولی جھولوں پر صادق ہے کہ یہ ان کے معنی میں ہوں۔

امام اجل ابو زکریا نووی قدس سرہ شرح صحیح مسلم میں زیر حدیث مذکور فرماتے ہیں :

عربی عبارت	اردو ترجمہ
في هذا الحديث فوائد كثيرة منها استحباب سوق الهدى وانه يتصدق بلحومها وجلودها وجلالها و انها تجلل واستحبوا ان يكون جلا حسنا . قال القاضى التجليل سنة وهو عند العلماء مختص بالابل وهو مما اشتهر من عمل	اس حدیث میں بہت سے فائدے ہیں جن میں سے کچھ یہ ہیں قربانی کے جانوروں کا گوشت ، چمڑوں اور جھلوں کو صدقہ کیا جائے، اور یہ کہ ان جانوروں کو جھل پہنائی جائے ، اور مشائخ نے اس بات کو مستحب قرار دیا کہ وہ جھل عمدہ ہو۔ قاضی نے کہا کہ جھل پہنانا سنت ہے۔ اور علماء کے نزدیک وہ اونٹوں کے ساتھ مختص ہے اور یہ

عربی عبارت	اردو ترجمہ
السلف قالوا ان یکون بعد الاشعار لئلا یتلطخ بالدم قالوا و یستحب ان تکون قیمتها نفاستها بحسب حال المهدی ، وکان بعض السلف یجلل بالوشی و بعضهم بالحبرة و بعضهم بالقباطی والملاحف والازر . قال مالك اما الجلل فتنزع فی اللیل لئلا یخرقها الشوك قال واستحباب ان	اسلاف کا مشہور عمل ہے۔ مشائخ نے کہا کہ اشعار یعنی کوہان میں نیزہ مار کر خون نکالنے کے بعد جھل پہنائی جائے تا کہ وہ خون میں لتھڑ نہ جائے ، نیز انھوں نے کہا کہ جھل کا قیمت و عمدگی میں قربانی روانہ کرنے والے کی حیثیت کے مطابق ہونا مستحب ہے۔ بعض اسلاف منقش کپڑوں بعض یمنی چادروں، بعض مصر کے بنے ہوئے قیمتی کپڑوں۔ لحافوں اور عمدہ چادروں کی جھلیں پہنایا کرتے تھے ، امام مالک نے فرمایا۔ جھلوں کو رات

Fatawa Rizwia Volume 20

[Arabic]: "The coverings (al-jilal) were raised so that they would not cover [the animal] until it set out for Arafat. If they were of low price, then from the time of entering ihram, it is covered." (Summarized) [Translation]: ...should be removed at the time [of travel] so that thorns do not tear them. And it was said: "I prefer that if the covers (jhul) are expensive, they should not be put on before departing for Arafat on the day of 'Arafah. And if it is of low value, then it should be put on at the time of entering Ihram." (Summarized) (T)

Imam 'Allama 'Ayni says in 'Umdat al-Qari, a commentary on Sahih al-Bukhari: [Arabic]: "Al-jilal is the plural of jull, which refers to what is placed on the backs of animals like camels, horses, donkeys, and mules. This is according to common usage. However, scholars have said that covering (tajlil) is specific to camels using cloth and the like. Ibn Battal said that Malik, Abu Hanifa, and al-Shafi'i considered putting covers on the sacrificial bodies (al-budn) to be permissible." [Translation]: Jilal is the plural of jull. And it refers to that thing which is placed on the backs of animals such as camels, horses, donkeys, and mules. This is according to common usage (urf). However, scholars have said that putting on cloth covers (jhul) etc. is specific only to camels. Ibn Battal said that Imam Abu Hanifa, Imam Malik, and Imam Shafi'i (may Allah have mercy on them) considered putting covers on sacrificial animals (hadi) to be permissible. (T)

Great Imam Abu al-Barakat al-Nasafi says in al-Kafi Sharh al-Wafi: [Arabic]: "If it is a sacrificial camel (badanah), it should be garlanded with a leather bag or a sandal. Garlanding (taqlid) is more beloved than covering (tajlil) because garlanding is mentioned in the Qur'an. Allah Almighty said: '...nor the garlands...' (Al-Ma'idah 5:2), and covering is not mentioned therein. Although both are established by the Sunnah, for the sacrificial animals of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) were garlanded and covered. Also, because a camel is sometimes covered without the intention of seeking nearness [to Allah], unlike garlanding." [Translation]: If the sacrificial animal (hadi) is a camel or a cow, it should be garlanded with a leather bag or a sandal. And garlanding is more preferable than covering (jhul) because the mention of garlanding has appeared in the Holy Qur'an. Allah Almighty's command is "wala al-qala'id" (and nor those that were garlanded). And the mention of putting on covers (jhul) is not in the Holy Qur'an, although both are established from the Sunnah of the Messenger (peace and blessings of Allah be upon him), because garlands and covers were placed on the sacrificial animals of the Messenger

of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). And also because covering is sometimes done without the intention of seeking nearness [to Allah].

1. Sharh Sahih Muslim by al-Nawawi with Sahih Muslim, Book of Hajj, Chapter on Giving Charity with the Meat of Sacrificial Animals, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1 / 423-424.
2. 'Umdat al-Qari, Commentary on Sahih al-Bukhari, Book of Manasik, Chapter on Covers for Sacrificial Camels, Idarah al-Tiba'ah al-Muniriyyah, Beirut, 10 / 44-45.
3. Al-Kafi Sharh al-Wafi.

फ़तावा रिज़विया जिल्द २०

[अनुवाद]: ...के समय उतार लिया जाए ताकि कांटे उन्हें फाड़ न दें, और फरमाया कि मुझे यह पसंद है कि अगर झूलें (कवर) महंगी हों, तो उन्हें अरफा के दिन अराफात के लिए प्रस्थान करने से पहले न पहनाया जाए। और अगर वह कम कीमत वाली हो, तो एहराम बांधते समय ही पहना दी जाए। (संक्षिप्त) (त)

इमाम अल्लामा ऐनी उम्दतुल क़ारी शरह सहीह बुखारी में फरमाते हैं: अरबी: "जलाल, जुल का बहुवचन है और वह उस चीज़ को कहते हैं जो ऊंट, घोड़े, गधे और खच्चर जैसे जानवरों की पीठ पर डाली जाती है। यह लोक-व्यवहार के अनुसार है। लेकिन विद्वानों ने कहा है कि झूल (कपड़ा आदि) पहनाना केवल ऊंट के साथ विशिष्ट है। इब्न बत्ताल ने कहा कि इमाम मालिक, अबू हनीफा और शाफ़ई कुर्बानी के जानवरों पर झूल डालने को जायज़ समझते थे।" [अनुवाद]: जलाल, जुल का बहुवचन है। और वह उस चीज़ को कहते हैं जो ऊंट, घोड़े, गधे और खच्चर आदि जानवरों की पीठ पर डाली जाती है। यह लोक-व्यवहार (उर्फ़) के अनुसार है। लेकिन विद्वानों ने कहा है कि कपड़े आदि की झूल पहनाना केवल ऊंट के साथ विशिष्ट है। इब्न बत्ताल ने कहा कि इमाम अबू हनीफा, इमाम मालिक और इमाम शाफ़ई (रहमतुल्लाह अलैहिम) हदी (कुर्बानी) के जानवरों पर झूल डालने को जायज़ समझते थे। (त)

इमाम जलील अबुल बरकात नसफी काफी शरह वाफी में फरमाते हैं: अरबी: "अगर वह कुर्बानी का ऊंट (बदना) हो, तो उसे चमड़े की थैली या नाल का हार पहना दें। हार पहनाना (तक़लीद) झूल पहनाने (तजलील) से अधिक पसंदीदा है क्योंकि हार पहनाने का ज़िक्र कुरान में आया है। अल्लाह तआला ने फरमाया: '...और न ही वे हार...' (अल-माइदह 5:2), और इसमें झूल पहनाने का ज़िक्र नहीं है। हालांकि दोनों सुन्नत से साबित हैं, क्योंकि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के हदी के जानवरों को हार और झूल पहनाए गए थे। और इसलिए भी कि ऊंट पर झूल कभी बिना तक़र्रूब (निकटता) की नीयत के भी डाली जाती है, हार पहनाने के विपरीत।" [अनुवाद]: अगर हदी का जानवर (ऊंट या गाय) हो तो उसे चमड़े या नाल का हार पहना दें और हार पहनाना झूल पहनाने से अधिक पसंदीदा है क्योंकि हार पहनाने का ज़िक्र कुरान मजीद में आया है। अल्लाह तआला का फरमान है 'वला अल-क़लाइद' (और न ही वे हार जिन्हें गले में डाला गया हो)। और झूल पहनाने का ज़िक्र कुरान मजीद में नहीं है, हालांकि दोनों रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सुन्नत से साबित हैं, क्योंकि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के हदी के जानवरों को हार और झूल

पहनाए गए थे। और इसलिए भी कि झूल कभी बिना तक़र्रूब (निकटता) की नीयत के भी डाली जाती है।

1. शरह सहीह मुस्लिम लिन-नववी मअ सहीह मुस्लिम, किताब अल-हज, बाब अस-सदका बि-लुहूम अल-हदाया अलख, कदीमी कुतुब खाना कराची 1 / 423-424
2. उम्दतुल क़ारी शरह सहीह अल-बुखारी, किताब अल-मनासिक, बाब अल-जलाल लिल-बदन, इदारात अल-तिबाअह अल-मुनीरियाह बेरुत 10 / 44-45
3. अल-काफी शरह अल-वाफी

पृष्ठ 573 / 630

كانت الجلال مرتفعة ان لا يجللها حتى يغدوالى عرفات ان كانت بثمن يسير فمن حين يحرم يجلل (ملخصاً) کے وقت اتار لیا جائے تاکہ کانٹے انہیں پھاڑ نہ دیں، اور فرمایا مجھے یہ پسند ہے کہ اگر جھلیں گراں قیمت ہوں تو عرفہ کے دن عرفات کی طرف روانگی سے قبل نہ پہنائے اور اگر وہ کم قیمت والی ہو تو احرام باندھتے وقت ہی پہنا دے (ملخصاً) (ت)

امام علامہ عینی عمدۃ القاری شرح صحیح البخاری میں فرماتے ہیں: الجلال جمع جل وھو الذي يطرح على ظهر الحيوان من الابل والفرس والحمار والبغل وهذا من حيث العرف، و لكن العلماء قالوا ان التجليل مختص بالابل من كساء ونحوها قال ابن بطال كان مالك و ابوحنيفة والشامي يرون تجليل البدن۔ جلال جل کی جمع ہے۔ اور وہ اس شئی کو کہتے ہیں جو اونٹ، گھوڑے، گدھے اور خچر وغیرہ جانوروں کی پشت پر ڈالی جاتی ہے۔ یہ عرف کے اعتبار سے ہے۔ لیکن علماء نے فرمایا کہ کپڑے وغیرہ جھل پہنانا صرف اونٹ کے ساتھ مختص ہے۔ ابن بطال نے کہا کہ امام ابوحنیفہ امام مالک اور امام شافعی رحمہم اللہ تعالیٰ ہدی کے جانوروں پر جھل ڈالنے کو جائز سمجھتے تھے۔ (ت)

امام جلیل ابوالبرکات نسفی کافی شرح وافی میں فرماتے ہیں: فان كانت بدنة قلدها بمزادة اونعل والتقليد احب من التجليل لان التقليد ذكر فى القرآن قال الله تعالٰى ولا القلائد ولا ذكر للتجليل فيه، وان كان كلاهما ثابتاً بالسنة لان هدايا رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم كانت مقلدة مجللة ولانه قد تجلل البدنة لاعلى وجه التقرب بخلاف التقليد۔ اگر ہدی کا جانور (اونٹ یا گائے) ہو تو اس کو چمڑے یا نعل کا ہار پہنا دے اور ہار پہنانا جھل پہنانے سے زیادہ پسندیدہ ہے کیونکہ ہار پہنانے کا ذکر قرآن مجید میں آیا ہے۔ اللہ تعالیٰ کا فرمان ہے ولا القلائد (اور نہ وہ جنہیں ہار ڈالے گئے) اور جھل

پہنانے کا ذکر قرآن مجید میں نہیں ہے اگرچہ دونوں سنت رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے ثابت ہیں کیونکہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ہدی کے جانوروں کو ہار اور جھل پہنائے گئے تھے اور اس لئے بھی کہ جھل کبھی بلانیت تقرب

1 شرح صحیح مسلم للنووی مع صحیح مسلم کتاب الحج باب الصدقة بلحوم الهدايا الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۲۴-۴۲۳ 2 عمدة القاری شرح صحیح البخاری کتاب المناسك باب الجلال للبدن ادارة الطباعة المنيرية بيروت ۱۰ / ۴۴-۴۵ 3 الکافی شرح الوافی

Fatawa Razviya Volume 20

...are worn. Unlike putting on garlands (as this is done with the intention of attaining closeness). (T)

It is in Muwatta Sharif:

Malik narrated from Nafi that Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them) used to cover the sacrificial camel (budanah) with Egyptian clothes, mats, and coverings, then he would send them to the Kaaba to clothe it. It is narrated from Malik that Abdullah bin Dinar was asked: What did Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them) do with the coverings of his sacrificial camels when the Kaaba began to be permanently covered with cloth? He replied: He used to give them as charity.[1] (T)

Ibn al-Mundhir narrated via Usama bin Zaid from Nafi:

Indeed, Ibn Umar (may Allah be pleased with them) used to cover his sacrificial animals with mats, striped garments, and patterned Yemeni clothes until he left Medina. He would then remove and fold them up until the Day of Arafah, when he would put them on the animals again. After sacrificing them, he would remove the coverings and then give them as charity. Nafi said: Sometimes he would send them to Banu Shaibah.[2] (T)

I say: And a clear proof for this is that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in the Farewell Pilgrimage...

---

[1] Muwatta Imam Malik, Book of Hajj, Chapter on Action regarding Sacrificial Animals, Mir Muhammad Karkhana Karachi, p. 200. [2] Sharh al-Zarqani on Muwatta citing Ibn Mundhir, Book of Hajj, Dar al-Ma'rifah Beirut, 2/327; Fath al-Bari citing Ibn al-Mundhir, Book of Pilgrimage Rites, Chapter on Coverings for Sacrificial Camels, Dar al-Ma'rifah Beirut, 3/439.

फतावा रज़विया जिल्द २०

...पहनाए जाते हैं। इसके विपरीत हार पहनाने के(कि यह अल्लाह की निकटता की नीयत से होता है)। (त)

मुवatta शरीफ़ में है:

इमाम मालिक ने नाफे से रिवायत किया कि सैय्यदना अब्दुल्ला बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) क़ुर्बानी के जानवर को मिस्री चादरों, ऊनी कपड़ों और कालीनों की झूलें पहनाते, फिर उन झूलों को काबा शरीफ़ भेजकर ग़िलाफ़-ए-काबा बनाते। इमाम मालिक से रिवायत है कि अब्दुल्ला बिन दीनार से पूछा गया कि जब काबा शरीफ़ को स्थायी तौर पर कपड़े का ग़िलाफ़ पहनाया जाने लगा, तो अब्दुल्ला बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) अपने क़ुर्बानी के जानवरों की झूलों का क्या करते थे? उन्होंने कहा कि वह उन्हें सदक़ा कर देते थे।[1] (त)

इब्न अल-मुन्ज़िर ने ओसामा बिन ज़ैद के माध्यम से नाफे से रिवायत की:

बेशक हज़रत इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) अपने हदी (क़ुर्बानी) के जानवरों को ऊनी कपड़ों, धारीदार और नक्शदार यमनी चादरों की झूलें पहनाते थे। यहाँ तक कि जब वह जानवर मदीना मुनव्वरा से निकलते, तो आप उन झूलों को उतार लेते और लपेटकर रख देते। जब अरफ़ा का दिन आता, तो फिर वह झूलें जानवरों को पहना देते। जब उन्हें ज़बह करते, तो फिर झूलें उतार लेते और बाद में उन्हें सदक़ा कर देते। हज़रत नाफे ने कहा कि कभी-कभी वह उन्हें बनी शैबा की तरफ़ भेज देते थे।[2] (त)

अक़ुल (मैं कहता हूँ): और इस पर एक स्पष्ट प्रमाण यह है कि हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हज्जतुल विदा शरीफ़ में...

---

[1] मुवatta इमाम मालिक, किताबुल हज्ज, बाब अल-अमल फिल हदी, मीर मुहम्मद कारखाना कराची, पृ. २००। [2] शरह अल-ज़रक़ानी अलल मुवatta, इब्न मुन्ज़िर के हवाले से, किताबुल हज्ज, दारुल मारिफ़ह बेरुत २/३२७, फ़तहुल बारी, इब्न अल-मुन्ज़िर के हवाले से, किताबुल मनासिक, बाब अल-जलाल लिल बुदुन, दारुल मारिफ़ह बेरुत ३/४३९।

पेज ५७४ का ६३०

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۰

پہنائے جاتے ہیں۔ بخلاف ہار پہنانے کے (کہ یہ بنیت تقرب ہی ہوتا ہے۔)۔ (ت)

موطا شریف میں ہے:

مالك عن نافع ان عبدالله بن عمر رضی الله تعالی عنهما كان يجلل بدنة القباطی والانماط والجلل، ثم يبعث بها الی الكعبة فيكسوها اياها، مالك انه سأل عبدالله بن دينار ماكان عبدالله بن عمر يصنع بجلال بدنه حين كسيت الكعبة عن الكسوة، قال كان يتصدق بها[1]۔ حضرت امام مالک نے حضرت نافع سے روایت کیا کہ سیدنا عبد اللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما ہدی کے جانور کو مصری چادروں ، اونی کپڑوں اور حلوں کی جھلیں پہناتے پھر ان جھلوں کو کعبہ شریف بھیج کر غلاف کعبہ بناتے ، امام مالک سے مروی ہے حضرت عبد اللہ بن دینار سے پوچھا گیا کہ جب کعبہ شریف کو مستقل کپڑے کا غلاف پہنایا جانے لگا تو حضرت عبد اللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما اپنے قربانی کے جانوروں کی جھلوں کو کیا کرتے تھے تو انہوں نے کہا وہ ان کو صدقہ کر دیتے تھے۔ (ت)

ابن المنذر نے بطریق اسامہ بن زید نافع سے روایت کی:

ان ابن عمر رضی الله تعالی عنهما كان يجلل بدنه الانماط والبرود والحبر حتی يخرج من المدينة ينزعها فيطويها، حتی يكون يوم عرفة فيلبسها اياها حتی ينحرها ثم يتصدق بها، قال نافع وربما دفعها الی بنی شيبة[2]۔ بیشک حضرت ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما اپنے ہدی کے جانوروں کو اونی کپڑوں ، دھاری دار اور منقش یمنی چادروں کی جھلیں پہناتے تھے یہاں تک کہ وہ جانور جب مدینہ منورہ سے نکلے تو آپ ان جھلوں کو اتار لیتے اور لپیٹ کر رکھ دیتے، جب عرفہ کا دن آتا

پھر وہ جھلیں جانوروں کو پہنا دیتے، جب انھیں ذبح فرماتے پھر جھلیں اتار لیتے بعد ازاں ان کو صدقہ کر دیتے، حضرت نافع نے کہا کہ بعض اوقات بنی شیبہ کی طرف بھیج دیتے۔ (ت)

اقول: اور اس پر ایک دلیل واضح یہ ہے کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے حجۃ الوداع شریف

---

[1] مؤطا الامام مالك كتاب الحج باب العمل فی الهدی حین یساق میر محمد کارخانه کراچی ص ۲۰۰ [2] شرح الزرقانی علی المؤطا بحواله ابن منذر کتاب الحج دارالمعرفة بیروت ۲ / ۳۲۷، فتح الباری بحواله ابن المنذر کتاب المناسک باب الجلال للبدن دارالمعرفة بیروت ۳ / ۴۳۹

Fatawa Ridawiyya, Volume 20

I sent a hundred "100" camels as an offering (Hadi); they were covered with saddlecloths which, by sacred command, were given in charity after the sacrifice (Nahr), as previously mentioned from Sahih al-Bukhari (T). Hajjat al-Wida' (The Farewell Pilgrimage) took place during the peak of the spring season. This humble person calculated that 9 Dhu al-Hijjah 10 AH fell on Friday, March 6th, 632 AD. Therefore, scholars identify it as the month of the Sun's transit into Aries (Tahwil-e-Hamal). In Sahih al-Bukhari, the sermon of the Farewell Pilgrimage is recorded, in which the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) addressed the people on the 10th of Dhu al-Hijjah, saying:

Arabic Text	Urdu Translation
"Time has returned to its original state as it was on the day Allah created the heavens and the earth." Therein is the statement of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him): "Which month is this?" We (the companions) replied, "Allah and His Messenger know best." He said, "Is it not Dhu al-Hijjah?" He then asked, "What day is this?" We replied, "Allah and His Messenger know best." He said, "Is it not the Day of Sacrifice (Yawm al-Nahr)?" 1	Time is revolving in the state it was on the day Allah Almighty created the earth and the heavens. In this same context is the saying of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him): "Which month is this?" We (the companions) submitted, "Allah and His Messenger know best." The Prophet (peace and blessings be upon him) said, "Is this not Dhu al-Hijjah?" You asked, "Which day is this?" We submitted that Allah and His Messenger know best. You said, "Is this not the Day of Sacrifice?" (T)

Imam Ibn Hajar in 'Fath al-Bari', Book of 'Beginning of Creation'. Then Imam Qastalani narrated in 'Irshad al-Sari' that this sacred statement was in the month of the Sun's transit into Aries:

Arabic Text	Urdu Translation
Where Yusuf bin Abdul Malik stated in his book 'Tafdil al-Azminah' that this discourse was delivered by the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in the month of March, which is Adar...	Where he stated that Yusuf bin Abdul Malik has said in his book 'Tafdil al-Azminah' that indeed this discourse of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was issued in the month of March, which is called Adar in Roman...

Note: Meaning in the expression of that time, otherwise according to the calculation of the start of the Christian era, it was the 10th of March, as we have proven in our relevant treatise "Investigation of the Christian Year" (12 Minhu Quddisa Sirruhu).

1 Sahih al-Bukhari, Book of Al-Maghazi, Chapter of Hajjat al-Wida', Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 2/632 Page 575 of 630

फ़तावा रज़विया, खंड २०

सौ "१००" ऊंट भेंट (हदी) के रूप में भेजे गए, उन पर जीन (झूलें) थीं जिन्हें पवित्र आदेशानुसार बलि (नह्र) के बाद दान कर दिया गया, जैसा कि सहीह अल-बुखारी से पहले उद्धृत किया जा चुका है (त)। हज्जतुल विदा' (विदाई हज) खुले बसंत के मौसम में था। इस तुच्छ (लेखक) ने गणना की कि ९ ज़ुल-हिज्जा १० हिजरी, शुक्रवार ६ मार्च ६३२ ईस्वी को था। इसीलिए विद्वान इसे मेष राशि में सूर्य के प्रवेश (तह्बील-ए-हमल) के महीने में बताते हैं। सहीह अल-बुखारी में विदाई हज का उपदेश है कि पवित्र पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने १० ज़ुल-हिज्जा को फरमाया:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
"समय वापस उसी रूप में आ गया है जैसा उस दिन था जब अल्लाह ने आकाश और पृथ्वी की रचना की थी।" इसी में अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का यह कथन है: "यह कौन सा महीना है?" हमने (साथियों ने) उत्तर दिया, "अल्लाह और उसका रसूल बेहतर जानते हैं।" उन्होंने कहा, "क्या यह ज़ुल-हिज्जा नहीं है?" फिर उन्होंने पूछा, "यह कौन सा दिन है?" हमने उत्तर दिया, "अल्लाह और उसका रसूल बेहतर जानते हैं।" उन्होंने कहा, "क्या यह बलिदान का दिन (यौम अल-नह्र) नहीं है?" 1	जमाना (समय) उस दिन की हियत (अवस्था) पर गर्दिश कर रहा है जिस दिन अल्लाह तआला ने ज़मीन और आसमान पैदा फरमाया था। इसी में रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का यह इरशाद ही है कि यह कौन सा महीना है। हमने (सहाबा) ने अर्ज़ किया अल्लाह और उसका रसूल बेहतर जानते हैं, हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम ने फरमाया: क्या यह ज़ुल-हिज्जा नहीं है। आपने फरमाया: यह कौन सा दिन है, हमने अर्ज़ किया कि अल्लाह और उसका रसूल बेहतर जानते हैं, आपने फरमाया: क्या यह यौम अल-नह्र नहीं है। (त)

इमाम इब्न हजर ने 'फतह अल-बारी' की किताब 'बद अल-खल्क' में, फिर इमाम कस्तलानी ने 'इरशाद अल-सारी' में उद्धृत किया कि यह पवित्र कथन मेष राशि में सूर्य के प्रवेश के महीने में था:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
जहाँ यूसुफ बिन अब्दुल मलिक ने अपनी पुस्तक 'तफ़्ज़ील अल-अज़मिना' में कहा है कि पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का यह	जहाँ फरमाया कि यूसुफ बिन अब्दुल मलिक ने अपनी किताब तफ़्ज़ील अल-अज़मिना में कहा है बेशक रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
प्रवचन मार्च के महीने में हुआ था, जिसे रोमन में आदार कहा जाता है...	यह गुफ्तगू मार्च के महीने में सादर हुई जिसका नाम रूमी में आदार और...

विशेष टिप्पणी: यानी उस समय की अभिव्यक्ति में, अन्यथा ईसाई युग की शुरुआत की गणना के अनुसार यह १० मार्च था, जैसा कि हमने अपने संबंधित एक रिसाला "तहकीक-ए-साल-ए-ईसवी" में साबित किया है (१२ मिन्हु कुद्दिसा सिर्रुहू)।

1 सहीह अल-बुखारी, किताब अल-मगाज़ी, बाब हज्जतुल विदा, कदीमी कुतुब खाना, कराची, २/६३२ पृष्ठ ६३० में से ५७५

میں سو "۱۰۰" اونٹ ہدی بھیجے، ان پر جھولیں تھیں کہ بحکم اقدس بعدِ نحر تصدق کی گئیں کما تقدم عن صحیح البخاری (جیسا کہ صحیح بخاری سے گزرا __ت) حجۃ الوداع شریف کھلی بہار کے موسم میں تھا، فقیر نے حساب کیا ۹ / ذی الحجہ ۱۰ ہجریہ روز جمعہ کو چھٹی مارچ ۶۳۲ء تھی۔ ولہذا علماء اسے ماہ تحویلِ حمل میں بتاتے ہیں، صحیح بخاری میں خطبہ حجۃ الوداع ہے کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے دہم ذی الحجہ کو ارشاد فرمایا:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
1- الزمان قد استدار کھیئتہ، یوم خلق اللہ السموت والارض، وفیہ قولہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اٰی شھر ہذا قلنا اللہ ورسولہ اعلم_قال الیس ذوالحجۃ، قال فای یوم ہذا قلنا اللہ ورسولہ اعلم، قال الیس یوم النحر	زمانہ اس دن کی ہیت پر گردش کر رہا ہے جس دن اللہ تعالٰی نے زمین و آسمان پیدا فرمایا تھا۔ اسی میں رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا یہ ارشاد ہی ہے کہ یہ کون سا مہینہ ہے۔ ہم (صحابہ) نے عرض کیا اللہ اور اس کا رسول بہتر جانتے ہیں، حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے فرمایا: کیا یہ ذوالحجہ نہیں ہے۔ آپ نے فرمایا: یہ کون سا دن ہے، ہم نے عرض کیا کہ اللہ اور اس کا رسول بہتر جانتے ہیں، آپ نے فرمایا: کیا یہ یوم النحر نہیں ہے۔ (ت)

امام ابن حجر نے فتح الباری کتاب بدء الخلق میں۔ پھر امام قسطلانی نے ارشاد الساری میں نقل کیا کہ یہ ارشاد اقدس تحویل حمل کے مہینے میں تھا:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
حیث قال زعم یوسف بن عبدالملک فی کتابہ تفضیل الازمنۃ ان ہذہ المقالۃ صدرت من النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فی شھر مارس، وہو ادار	جہاں فرمایا کہ یوسف بن عبدالملک نے اپنی کتاب تفضیل الازمنہ میں کہا ہے بیشک رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی یہ گفتگو مارچ کے مہینے میں صادر ہوئی جس کا نام رومی میں آدار اور---

عہ: یعنی اس وقت کی تعبیر میں ورنہ آغازِ سن عیسوی کے حساب سے دسویں مارچ تھی، جیسا کہ ہم نے اپنے ایک رسالہ متعلقہ "تحقیقِ سالِ عیسوی" میں ثابت کیا ۱۲ منہ قدس سرہ۔

1 صحیح البخاری کتاب المغازی باب حجۃ الوداع قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۶۳۲ Page 575 of 630

Fatawa-e-Razawiya, Volume 20

[Arabic Box Text]: In Roman it is, and in Coptic it is 'Barmahat,' and in it, night and day become equal when the sun enters the constellation of Aries. 1 [Urdu Box Translation]: It is 'Barmahat' in Coptic. And in this month, at the time of the sun's entry into the constellation of Aries, the night and day are equal. (T)

I say: The meaning is that the entry into Aries occurs in this month, not that the entry into Aries was on that specific day. We calculated the solar position for the true noon of Makkah al-Mukarramah on the 10th of Dhu al-Hijjah in the year 1 AH, corresponding to the 11th of Dhu al-Hijjah (mean) on Saturday, using the Zij (astronomical tables) of Sultan Ulugh Beg, Zij-e-Bahadur Khani, and two other Zijes. From both, it fell in the twenty-first degree of Pisces; from the first, it was 20 degrees, 37 minutes, and 39 seconds of Pisces, and from the second, 20 degrees, 36 minutes, and 50 seconds. Undoubtedly, the climate according to this calendar in these countries, especially Makkah al-Mukarramah and cities near its latitude, is extremely moderate. There is neither snow at night nor hot winds (loo) during the day, nor monsoon flies, for the relief of which they put up swings.

---

1. Fath al-Bari Sharh Sahih al-Bukhari, Book of the Beginning of Creation, Chapter on what has been narrated about the seven earths, Dar al-Ma'rifah Beirut, 6/211; Irshad al-Sari, Book of the Beginning of Creation, Chapter on what has been narrated about the seven earths, Dar al-Kitab al-Arabi Beirut, 5/255. Page 576 of 630

फतावा रज़विया, जिल्द 20

[अरबी बॉक्स टेक्स्ट]: रोमिया में यह है, और किब्ती में यह 'बरमहात' है, और इसमें मेष राशि (Aries) में सूर्य के प्रवेश के समय रात और दिन बराबर होते हैं। 1 [उर्दू बॉक्स अनुवाद]: किब्ती में बरमहात है। और इस महीने में सूरज के बुर्ज-ए-हमल (मेष राशि) में प्रवेश के समय रात और दिन बराबर होते हैं। (त)

अक़ूल (मैं कहता हूँ): तात्पर्य यह है कि इस महीने में मेष राशि में संक्रमण (प्रवेश) होता है, न कि उस दिन संक्रमण था। हमने सुल्तान उलग बेग की ज़ीच (खगोलीय तालिका), ज़ीच-ए-बहादुर खानी और दो अन्य ज़ीच से मक्का मुअज़्ज़मा के वास्तविक दोपहर के लिए 10 ज़िलहिज्जा सन् 1 हिजरी, जो शनिवार 11 ज़िलहिज्जा (औसत) के अनुसार है, सूर्य की स्थिति निकाली। दोनों तालिकाओं से यह मीन राशि (Pisces) के इक्कीसवें दर्जे (डिग्री) में आई; पहले से मीन के20 दर्जे 37 दकीक़े(मिनट) 39 सानिए (सेकंड), और दूसरे से 20 दर्जे 36 दकीक़े50 सानिए। निस्संदेह, इस खगोलीय गणना के अनुसार इन देशों में, विशेष रूप से मक्का मुअज़्ज़मा और इसके अक्षांश (latitude) के निकटवर्ती शहरों में मौसम अत्यंत संतुलित होता है। न रात को बर्फ होती है और न दिन को लू चलती है, न ही बरसात की मक्खियाँ होती हैं, जिनसे राहत के लिए लोग झूला झूलते हैं।

---

1. फतह अल-बारी शरह सहीह अल-बुखारी, किताब बदा अल-खल्क, बाब सात ज़मीनों के बारे में जो आया है, दार अल-मआरिफा बेरूत, 6/211; इरशाद अल-सारी, किताब बदा अल-खल्क, बाब सात ज़मीनों के बारे में जो आया है, दार अल-किताब अल-अरबी बेरूत, 5/255। पेज 576/630

بالرومیة وھو برمھات بالقبطیة وفیه یستوی اللیل والنھار عند حلول الشمس برج الحمل ۱۔ قبطی بر مہات ہے۔ اور اس مہینہ میں سورج کے برج حمل میں حلول کرنے کے وقت رات اور دن برابر ہوتے ہیں۔ (ت)

اقول: مراد یہ ہے کہ اس مہینے میں تحویل حمل ہوتی ہے نہ یہ کہ اس دن تحویل حمل تھی، ہم نے زیچ عہ الغ بیگی سلطان اور زیچ عہ ۲ اجد بہادر خانی اور دو زیجوں سے نصف النہار حقیقی مکہ معظمہ دہم ذی الحجہ سنہ ۱ ہجری مطابق یازدہم عہ ۳ ذی الحجہ وسطیہ روز شنبہ کی تقویم شمس نکالی دونوں سے حوت کے اکیسویں درجے میں آئی اول سے حوت کے بیس درجے سینتیس دقیقے انتالیس ثانیے، دوم سے بیس درجے چھتیس دقیقے پچاس ثانیے بلا شبہ اس تقویم کا موسم ان ملکوں خصوصاً مکہ معظمہ اور اس کے قریب العرض شہروں میں نہایت معتدل موسم ہوتا ہے۔ نہ رات کو برف نہ دن کو لو، نہ برسات کی مکھیاں، تو جن حاجات کے لئے جھولیں ڈالتے ہیں۔

---

۱ فتح الباری شرح صحیح البخاری کتاب بدء الخلق باب ماجاء فی سبع ارضین دارالمعرفۃ بیروت ۶/ ۲۱۱، ارشاد الساری کتاب بدء الخلق باب ماجاء فی سبع ارضین دارالکتاب العربی بیروت ۵/ ۲۵۵

Fatawa-e-Razawiyya

Volume 20

- This is the calendar for the desired year. Therefore, from the table of leap and common years, two years were sought such that subtracting 10 would leave a remainder divisible by 30. That was the year. The difference between the longitudes of Samarkand and Mecca, and the longitude of the sacred precinct of Arafat, is 0-8-4.

[Table 1 containing astronomical calculations with columns like Markaz (Center), Owj (Apogee), etc., using Abjad numerals]

- 1251 - 10 = 1241. Surplus on doubling thirty is 11, and doubling 1230 + 30 = 1260.

[Table 2 with columns like Wast (Mean), Owj (Apogee), etc.]

[Table 3 with technical calculations including Taqweem (Calendar) and Tadeel (Adjustment)]

- The thought was that in this month, the mean date precedes the crescent moon by one. After extracting the calendars, it was seen that it matches on ground. So this calendar is for the 11th of Dhu al-Hijjah. In any case, the objective is achieved, as the calendar for the 1st remained exactly in the 20th degree of Pisces, one degree less. (May his secret be sanctified).

Page 577 of 630

फ़तावा-ए-रज़विया

जिल्द 20

- यह वांछित वर्ष की तक़वीम (कैलेंडर) है, इसलिए लीप और सामान्य वर्षों की सारणी से दो साल ऐसे ढूंढे गए कि 10 घटाने पर वे 30 से पूर्णतः विभाजित हो जाएं, वही वह वर्ष था। समरकंद, मक्का का देशांतर और अराफात के पवित्र हरम के देशांतर के बीच का अंतर 0-8-4 प्राप्त हुआ।

[तालिका 1: खगोलीय गणनाओं वाली, जिसमें मरकज़ (केंद्र), औज (उच्च) आदि स्तंभ हैं, अबजद संख्याओं का उपयोग किया गया है]

- 1251 - 10 = 1241. तीस के गुणन पर शेष 11 है, और 1230 का गुणन + 30 = 1260।

[तालिका 2: वस्त (मध्य), औज (उच्च) आदि स्तंभों के साथ]

[तालिका 3: तक़वीम (कैलेंडर) और तादील (संशोधन) सहित तकनीकी गणनाएं]

- विचार ऐसा ही था कि इस महीने में मध्य तिथि, हिलाल (नया चाँद) से एक दिन पहले है। तक़वीम निकालने के बाद देखा गया कि यह वास्तविकता में मेल खाती है। तो यह तक़वीम 11वीं ज़िल हिज्जा की हुई। बहरहाल, उद्देश्य प्राप्त हो गया है कि पहली की तक़वीम हूत (मीन राशि) के बीसवें अंश में ही रही, जो एक अंश कम है। (उनका रहस्य पवित्र हो)।

पृष्ठ 630 का 577

فتاوی رضویہ

جلد ۲۰

عہ مطلوبہ سنہ کی تقویم ہے ، لہٰذا جدول سالہائے مبسوطہ ناقصہ سے دو سال تلاش کیا کہ ۱۰ کم کر کے ۳۰ پر صحیح منقسم ہو وہ سنہ تھا ، طول سمر قند مکہ و طول حرم محترم عرفہ سے مابین طولین الح سے او حاصل تفریق ۰-۸-۴

[جدول ۱: نجومی حسابات پر مشتمل جس میں مرکز، اوج وغیرہ کے کالم ہیں اور ابجد کے حروف استعمال کیے گئے ہیں]

عہ ۱۲۵۱-۱۰= ۱۲۴۱ فاضل بر تضعیف سی ۱۱ و تضعیف ۱۲۳۰+۳۰=۱۲۶۰

[جدول ۲: وسط، اوج وغیرہ کے کالموں کے ساتھ]

[جدول ۳: تقویم اور تعدیل سمیت تکنیکی حسابات]

عہ خیال ایسا ہی تھا کہ اس مہینہ میں تاریخ وسطی، ہلال سے ایک مقدم ہے استخراج تقویمات کے بعد دیکھا تو زمینہ مطابقت پر یہ آیا ، تو یہ تقویم ۱۱ ہی ذی الحجہ کی ہوئی ، بہرحال مطلوب حاصل ہے کہ ۱ کی تقویم ایک درجہ کم حوت کے بیسویں ہی درجہ میں رہی ۔ منہ قدس سرہ

Fatawa Razawiyya, Vol. 20

There was no trace of them at all; naturally, these covers (jhools) were not those, but were specifically for honoring the symbols of Allah. Therefore, ordinary covers are in no way within their meaning. Third: In this way, the halter (khitam) of the sacrificial animal (hady) is something that leads it in the way of Allah and brings it into the sacred sanctuary (Haram). Thus, the ropes of the sacrifice cannot be equal to it, and there is even more difference in the covers and ropes of cows and buffaloes. A camel is sacrificed (nahr) by tying one of its legs and keeping it standing on three legs and piercing its chest with a spear. There is no need to separate both the blanket (jul) and the halter at the time of sacrifice. Cows and buffaloes are slaughtered after being laid down. At that time, their rope is untied, and if there was a cover, that too is removed. So, at the time of seeking proximity (taqarrub) to Allah, the rope and cover are separated from their body. And as for the camel, it comes under seeking proximity while still attached to the body. Even if separated, if the ruling of charity (sadaqah) were to spread, then there should also be a command for the charity of the peg to which the animal was tied, and of the trough and basin in which it was given food and water, rather even for the house in which it was tied; and no one is a proponent of this. In 'Umda-tul-Qari' and 'Fath-ul-Bari' (commentaries on Sahih al-Bukhari) etc., this reason for the charity of the sacrificial animal's covers is cited: that the 'Ihlal' (consecration) for the sake of Allah occurred upon it.

[Boxed Text] (Arabic): Since they said, al-Muhallab said: Giving charity of the covers of the camels (hady) is not obligatory. Ibn Umar (may Allah be pleased with them both) only did so because he intended not to return to anything that was consecrated to Allah, nor to anything attributed to Him. — [1] (Urdu): Where they said, al-Muhallab has said that it is not obligatory to give the covers of the sacrificial animals as charity. From our master Hadrat Abdullah ibn Umar (may Allah be pleased with them both), it was merely said because he did not want to return to any part of the animals slaughtered for the sake of Allah the Almighty and attributed to Him. (T)

If by this 'Ihlal', 'Talbiyah' is meant, then it is obvious where is the 'Labbaik' on the sacrifice? And if 'Takbir' at the time of sacrifice is meant, then this too would not include those things which were not on its body at the time of sacrifice and slaughter. I say: The first is more appropriate that the command came regarding the cover (jul) and halter (khitam). The 'qammat' with which one leg of the camel is tied — and in the noble Hajjat-ul-Wida, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) sacrificed one hundred minus camels in this manner: 63 by his blessed hand, 37

by the hand of the Leader of the Believers, Haider (Ali) — the command for the charity of those ropes has not come anywhere.

[1] Umda-tul-Qari Sharh Sahih al-Bukhari, Kitab al-Manasik, Bab al-Jalal lil-Budun, Idara al-Tiba'ah al-Muniriyyah Beirut, 10/45. Fath al-Bari Sharh Sahih al-Bukhari, Kitab al-Manasik, Dar al-Ma'rifah Beirut, 3/439.

फ़तावा रज़विया, खंड २०

उनका कोई नामोनिशान नहीं था; स्वाभाविक रूप से, ये झूल (कवर) वे नहीं थे, बल्कि विशेष रूप से अल्लाह के प्रतीकों (शआयरुल्लाह) के सम्मान के लिए थे। इसलिए, सामान्य झूल किसी भी तरह उनके अर्थ में नहीं हैं। तीसरा: इस तरह कि 'खिताम-ए-हृद्य' (बलि के जानवर की लगाम) वह चीज़ है जो उसे अल्लाह की राह में ले जाती है और पवित्र हरम में पहुँचाती है। तो कुर्बानी की रस्सियाँ उसके बराबर नहीं हो सकतीं, और गाय-भैंस की झूलों और रस्सियों में और भी अंतर है। ऊँट की कुर्बानी (नह्र) उसका एक पाँव बाँधकर तीन पैरों पर खड़ा रखकर सीने पर नेज़ा मारकर की जाती है। नह्र के समय 'जुल' (झूल) और 'खिताम' (लगाम) दोनों को उससे अलग करने की ज़रूरत नहीं है। गाय-भैंस को लिटाकर ज़बह किया जाता है। उस समय उनकी रस्सी खोल लेते हैं, और अगर झूल थी, तो उसे भी उतार लेते हैं। तो अल्लाह की समीपता (तक़र्रुब) के समय रस्सी और झूल उनके शरीर से अलग हो जाती है। और ऊँट के शरीर से जुड़ी होने के कारण यह तक़र्रुब के तहत आती है। और वह नहीं, लेकिन अलग होने के बावजूद भी अगर सदक़ा (दान) का हुक्म व्याप्त हो जाए, तो उस खूँटे के भी सदक़ा करने का हुक्म होना चाहिए जिससे वह जानवर बँधा था, और उस नाँद और तश्त का भी जिसमें उसे खाना-पानी दिया गया था, बल्कि उस घर का भी जिसमें वह बँधा था; और इसका कोई समर्थक नहीं है। 'उम्दतुल क़ारी' और 'फ़तहुल बारी' (सही बुख़ारी की व्याख्याएँ) आदि में कुर्बानी के जानवर की झूलों के सदक़ा की यह वजह नक़ल की गई है कि उस पर अल्लाह के लिए 'इहलाल' (संकल्प) हुआ।

[बॉक्स वाला पाठ] (अरबी): जैसा कि उन्होंने कहा, मुहल्लब ने कहा: ऊँटों के झूलों का सदक़ा करना अनिवार्य नहीं है। इब्न उमर (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) ने ऐसा केवल इसलिए किया क्योंकि उनका इरादा उस चीज़ की ओर न लौटने का था जो अल्लाह के लिए समर्पित की गई थी, और न ही उस चीज़ की ओर जो उसकी ओर निस्बत की गई थी। — [1] (उर्दू): जहाँ उन्होंने फ़रमाया, मुहल्लब ने कहा है कि कुर्बानी के जानवरों की झूलों को सदक़ा करना फ़र्ज़ नहीं है। सैय्यदना हज़रत अब्दुल्लाह इब्न उमर (अल्लाह तआला उन दोनों से प्रसन्न हो) से तो केवल इसलिए ऐसा कहा गया कि आप अल्लाह तआला के लिए ज़बह किए हुए और उसकी ओर निस्बत किए हुए जानवरों की किसी चीज़ की ओर लौटना नहीं चाहते थे। (त)

इस 'इहलाल' से अगर 'तल्बिया' मुराद हो, तो ज़ाहिर है कि कुर्बानी पर 'लब्बैक' कहाँ? और अगर नह्र के वक़्त 'तकबीर' मुराद हो, तो यह भी उन चीज़ों को शामिल नहीं होगा जो नह्र और ज़बह के वक़्त

उसके शरीर पर नहीं थीं। मैं कहता हूँ: और पहला बेहतर है कि 'जुल' और 'खिताम' के संबंध में हुक्म आया। 'क़म्मात' जिससे ऊँट का एक पाँव बाँधते हैं - और हज्जतुल विदा शरीफ़ में हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने सौ ऊँट इसी तरह नह्र फ़रमाए: ६३ मुबारक हाथों से, ३७ अमीरुल मोमिनीन हैदर के हाथ से - उन रस्सियों के सदक़ा का हुक्म कहीं नहीं आया।

[1] उम्दतुल क़ारी शरह सहीह अल-बुख़ारी, किताबुल मनासिक, बाबुल जलाल लिल-बुदुन, इदारा अल-तिबाअह अल-मुनीरिया बेरूत १०/४५। फ़तहुल बारी शरह सहीह अल-बुख़ारी, किताबुल मनासिक, दारुल मा'रिफ़ा बेरूत ३/४३९।

पृष्ठ ५७८/६३०

ان کا اصلاً نام ونشان نہ تھا، لا جرم یہ جھولیں وہ نہ تھیں بلکہ خاص تعظیم شعائر اللہ کے لئے تھیں، تو معمولی جھولیں کسی طرح ان کے معنی میں نہیں۔ سوم: یوں کہ خطام ہدی وہ شئی ہے کہ اسے سبیل اللہ میں لے جاتی اور حرم محترم میں پہنچاتی ہے۔ تو قربانی کی رسیاں اس کے برابر نہیں ہو سکتیں، اور گائے بھینس کی جھولوں رسیوں میں اور بھی فرق ہے۔ شتر نحر کیا جاتا ہے اس کا ایک پاؤں باندھ کر تین پاؤں سے کھڑا رکھ کر سینہ پر نیزہ مارتے ہیں جل و خطام دونوں وقت نحر اس سے جدا کرنے کی حاجت نہیں، گائے بھینس لٹا کر ذبح کی جاتی ہے۔ اس وقت ان کی رسی کھول لیتے ہیں، اور اگر جھول تھی، وہ بھی اتار لیتے ہیں، تو وقت تقرب الی اللہ رسی اور جھول ان کے بدن سے جدا ہوتی ہے۔ اور شتر کے بدن سے متصل تو یہ زیر تقرب آتی ہے، اور وہ نہیں مگر باوصف انفصال بھی حکم تصدق سرایت کرے تو اس کھونٹے کے بھی تصدق کا حکم ہو جس سے وہ جانور بندھا تھا، اور اس ناند اور طشت کا بھی جس میں اسے کھانا پانی دیا گیا تھا، بلکہ اس مکان کا بھی جس میں وہ بندھا تھا، اور اس کا کوئی قائل نہیں، عمدۃ القاری و فتح الباری شروح و صحیح بخاری وغیرہ ہما میں تصدق جلال ہدی کی یہ وجہ نقل کی فرمائی کہ اس پر اہلال لوجہ اللہ واقع ہوا۔

[خانہ] (عربی): حیث قالوا قال المهلب ليس التصدق بجلال البدن فرضاً وانما صنع ذلك ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما لانه اراد ان لا يرجع فی شیئ اہل به لله ولا في شيئ اضيف اليه -[1] (اردو): جہاں انہوں نے فرمایا مہلب نے کہا ہے کہ قربانی کے جانوروں کی جھولوں کو صدقہ کرنا فرض نہیں، سیدنا حضرت عبداللہ ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے تو محض اس لئے ایسا کہا کہ آپ اللہ

تعالیٰ کے لئے ذبح کئے ہوئے اور اس کی طرف منسوب کئے ہوئے جانوروں کی کسی شئی کی طرف رجوع نہیں کرنا چاہتے تھے (ت)

اس اہلال سے اگر تلبیہ مراد ہو جب تو ظاہر ہے کہ قربانی پر لبیک کہاں اور اگر تکبیر وقتِ نحر مراد ہو یہ بھی ان اشیاء کو شامل نہ ہوگا جو وقتِ نحر و ذبح اس کے بدن پر نہ تھیں۔ اقول: اور اول اولیٰ ہے کہ حکم جل و خطام کی نسبت آیا، قمّاط جس سے اونٹ کا ایک پاؤں باندھتے ہیں اور حجۃ الوداع شریف میں حضور اقدس صلی اللہ علیہ وسلم نے سو کے سوا اونٹ یوں ہی نحر فرمائے، ۶۳ بدستِ انور، ۳۷ بدستِ امیر المومنین حیدر، ان رسیوں کے تصدق کا حکم کہیں نہ آیا،

[1] عمدة القاری شرح صحیح البخاری کتاب المناسك باب الجلال للبدن ادارة الطباعة المنیریة بیروت ۱۰/ ۴۵، فتح الباری شرح صحیح البخاری کتاب المناسك دار المعرفة بیروت ۳/ ۴۳۹

Fatawa-e-Razvia, Volume 20

While at the time of need, the 'Nahr' (slaughtering of camels) was performed on the bodies of camels, rather that became the guaranteed Sunnah method of Nahr. It is narrated from Ziyad bin Jubair:

Arabic	Urdu
I saw Ibn Umar approach a man who had made his camel kneel to slaughter it. He said, "Make it stand up while it is hobbled; this is the Sunnah of Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him."[1]	I saw Ibn Umar (may Allah be pleased with them both) go to a man who was slaughtering his camel while it was made to kneel. He said, "Make it stand and tie it; this is the Sunnah of Muhammad, the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him." (T)

It is stated in 'Umdat al-Qari':

Arabic	Urdu
'Muqayyadah' means hobbling its leg while it is standing on three.[2]	'Muqayyadah' means that one of its legs should be tied with a rope and it should stand on three legs. (T)

In short, if someone gives their house in charity and is capable of doing so, there is no prohibition. The discussion is about the ruling on giving the sacrificial animal's covers (blankets) and ropes in charity. There is no proof for this anywhere, neither in Hadith nor in Fiqh. "And whoever makes a claim, the burden of proof is on them." (T) Therefore, to this day, such a practice has not been heard of among Muslims. However, if a person puts covers on them for the respect of the sacrificial animals and makes them decorated and precious according to their status, and through this, intends for the adornment of Islamic symbols and the benefit of poor Muslims, then certainly they will be commanded to give those covers in charity. And to refrain from this would be reprehensible for him, as it would be going back on a promise made to Allah Almighty. As we have explained in our Fatawa, and success is from Allah Almighty. (T) And Allah Almighty knows best.

[1] Sahih al-Bukhari, Book of Manasik (Rituals), Chapter: Slaughtering of hobbled camels, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/231; Sahih Muslim, Book of Hajj, Chapter: Recommendation of slaughtering camels while standing and hobbled, Qadimi Kutub

Khana Karachi 1/424. [2] Umdat-ul-Qari Sharih Sahih al-Bukhari, Book of Hajj, Chapter: Slaughtering of hobbled camels, Idarat al-Taba'at al-Muniriyya Beirut 10/50.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 20

हालांकि ज़रूरत के वक़्त 'नहर' (ऊंटों का ज़बह) ऊंटों के बदन पर था, बल्कि वही सुन्नत तरीका नहर का ज़ामिन हुआ। ज़ियाद बिन जुबैर से रिवायत है:

अरबी	उर्दू
मैंने इब्न उमर को एक ऐसे व्यक्ति के पास आते देखा जिसने अपने ऊंट को ज़बह करने के लिए बिठा रखा था। उन्होंने कहा, "इसे बांधकर खड़ा करो, यह मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम की सुन्नत है।"[1]	मैंने इब्न उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा को देखा कि आप एक ऐसे व्यक्ति के पास आए जो अपने ऊंट को बिठाकर नहर (ज़बह) कर रहा था। उन्होंने फ़रमाया, "इसे खड़ा करके बांधो, यह हज़रत मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की सुन्नत है।" (त)

'उमदतुल क़ारी' में है:

अरबी	उर्दू
'मुक़य्यदा' का अर्थ है पैर को बांधना जबकि वह तीन पैरों पर खड़ा हो।[2]	'मुक़य्यदा' का अर्थ है कि रस्सी से उसका एक पैर बांधा हुआ हो और वह तीन पैरों पर खड़ा हो। (त)

संक्षेप में, यदि कोई अपना घर सदक़ा (दान) कर दे और उस पर समर्थ हो, तो मनाही नहीं है। चर्चा इस पर है कि कुर्बानी की झूलों (कंबल), रस्सियों को सदक़ा करने का क्या हुक्म है। इसका कहीं कोई सबूत नहीं है, न हदीस में न ही फ़िक़्ह में। "और जो दावा करे, उस पर दलील (प्रमाण) पेश करना लाज़िम है।" (त) इसलिए आज तक मुसलमानों में कहीं भी इसका चलन नहीं सुना गया है। अलबत्ता, यदि कोई व्यक्ति कुर्बानी के जानवरों के सम्मान के लिए उन पर झूले डाले और उन्हें अपनी हैसियत के अनुसार सजाए और कीमती बनाए, और इसके माध्यम से इस्लाम के प्रतीकों की शोभा और गरीब मुसलमानों का लाभ चाहे, तो उसे निश्चित रूप से उन झूलों को सदक़ा करने का हुक्म दिया जाएगा। और इससे मुकर जाना उसके लिए बुरा होगा क्योंकि अल्लाह अज़्ज़वजल से वादा करके उससे फिरना है। जैसा कि हमने अपने फ़तावा में बयान किया है और तौफ़ीक़ अल्लाह तआला के साथ है। (त) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

[1] सहीह अल-बुखारी, किताबुल मनासिक, बाब: नहरुल इबिल अल-मुक़य्यदा, क़दीमी कुतुब खाना कराची 1/231; सहीह मुस्लिम, किताबुल हज, बाब: इस्तहबाब-ए-नहरुल इबिल क़ियामन मा'कूला,

क़दीमी कुतुब खाना कराची 1/424। ² उम्दतुल क़ारी शरह सहीह अल-बुखारी, किताबुल हज, बाब: नहरुल इबिल अल-मुक़य्यदा, इदारा-ए-तबा'अत अल-मुनीरय्या बैरुत 10/50।

حالانکہ ضرورت وقت نحر بدنوں کے بدن پر تھیں، بلکہ وہی طریقہ مسنونہ نحر کی ضامن ہوئیں، میں زیاد بن جبیر سے ہے:

عربی	اردو
رأیت ابن عمر اتی علی رجل قد اناخ بدنته ینحر قال ابعثها قیاماً مقیدة سنة محمد صلی اللہ تعالی علیه و سلم۔ 1	میں نے ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما کو دیکھا آپ ایک ایسے مرد کے پاس آئے جو اپنے اونٹ کو بٹھا کر نحر کر رہا تھا، انھوں نے فرمایا اس کو کھڑا کر کے باندھو یہ حضرت محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی سنت ہے۔ (ت)

عمدۃ القاری میں ہے:

عربی	اردو
مقیدة معناه معقولة برجل وہی قائمة علی الثلاث۔ 2	مقیدہ کا معنی ہے کہ رسی سے اس کا ایک پاؤں باندھا ہوا ہو اور وہ تین پاؤں پر کھڑا ہو۔ (ت)

بالجملہ اگر کوئی اپنا گھر تصدق کر دے اور اس پر قادر ہو، ممانعت نہیں، کلام اس میں ہے کہ قربانی کی جھولیں، رسیاں تصدق کرنے کا حکم ہے۔ اس کا کہیں ثبوت نہیں، نہ حدیث میں نہ فقہ میں، ومن ادعی فعلیه البیان (جو دعوی کرے دلیل بیان کرنا اس پر لازم ہے۔ ت) و لہذا آج تک مسلمانوں میں کہیں اس کا رواج مسموع نہیں، البتہ اگر کوئی شخص تعظیم ضحایا کے لئے ان پر جھولیں ڈالے اور انھیں حسب حثیت مزین و بیش بہا کرے۔ اور اس سے شعائر اسلام کی زینت اور فقرائے مسلمین کی منفعت چاہے تو ضرور اسے ان جھولوں کے تصدق کا حکم دیا جائے گا۔ اور

اس سے باز رہنا اسے شنیع ہو گا کہ اللہ عزوجل سے وعدہ کر کے رجوع نہ ہو، کما بینا فی فتاؤنا و باللہ التوفیق (جیسا کہ ہم نے اپنے فتاویٰ میں بیان کیا اور توفیق اللہ تعالیٰ کے ساتھ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

1 صحیح البخاری کتاب المناسک باب نحر الابل المقیدہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۳۱، صحیح مسلم کتاب الحج باب استحباب نحر الابل قیاماً معقولا قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۲۴ 2 عمدۃ القاری شرح صحیح البخاری کتاب الحج باب نحر الابل المقیدہ ادارۃ الطباعۃ المنیریۃ بیروت ۱۰/ ۵۰

Volume 20 Fatawa-e-Razvia

Chapter on Aqiqah (Statement on Aqiqah)

Issue 296: From Bareilly, asked by Nawab Sultan Ahmad Khan Sahib, 12th Ramadan-ul-Mubarak 1310 AH. [Persian text]: If a person performs the aqiqah of two or more of his children, is it sufficient to intend on behalf of all when slaughtering one goat, or should there be a separate animal for each? [Urdu translation]: If a person performs the aqiqah of two or more of his children, is it sufficient to intend on behalf of all of them while slaughtering one goat, or should there be a separate animal for each? (T)

The Answer: [Persian text]: A cow and a camel are sufficient for seven children, while a sheep and a goat are not sufficient for more than one child, as stated in [the rulings of] Udhiyah (sacrifice). And Allah Almighty knows best. [Urdu translation]: A cow and a camel are sufficient for seven children. Whereas, sheep and goats do not suffice for more than one child, as is the case in Udhiyah (sacrifice). And Allah Almighty knows best. (T)

Issue 297: From Chittorgarh, Udaipur, Mewar, sent by Noor Muhammad son of Abdul Hakim Chhiyah, 5th Rabi-ul-Awwal 1346 AH. What do the scholars of religion and the jurists of the firm Sharia say on this matter: A person performed an aqiqah, and after determining the value of its skin, before receiving the actual price, he spent an equivalent amount of money from his own pocket to buy goods and had food cooked, some of which was served as a general invitation (ibahatan)...

जिल्द 20 फ़तावा-ए-रज़विया

बाब अल-अक़ीक़ा (अक़ीक़ा का बयान)

मसला 296: बरेली से, मुस्तफ़ा नवाब सुल्तान अहमद ख़ां साहब, 12 रमज़ान-उल-मुबारक 1310 हिजरी। [फारसी पाठ]: यदि कोई व्यक्ति अपने दो या दो से अधिक बच्चों का अक़ीक़ा करता है, तो क्या एक बकरी ज़बह करते समय उन सभी की ओर से नीयत कर लेना पर्याप्त है, या प्रत्येक के लिए अलग जानवर होना चाहिए? [उर्दू अनुवाद]: यदि कोई व्यक्ति अपने दो या दो से अधिक बच्चों का अक़ीक़ा करे, तो क्या एक बकरी ज़बह करते समय उन सभी की तरफ से नीयत कर लेना पर्याप्त है, या हर एक की तरफ से अलग जानवर होना चाहिए? (T)

उत्तर: [फारसी पाठ]: गाय और ऊँट सात बच्चों की ओर से पर्याप्त हैं और बकरी व भेड़ एक से अधिक के लिए पर्याप्त नहीं हैं, जैसा कि उज़्हिया (क़ुरबानी) के नियमों में है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। [उर्दू अनुवाद]: गाय और ऊँट सात बच्चों की ओर से पर्याप्त हैं। जबकि भेड़ और बकरी एक से अधिक बच्चों के लिए पर्याप्त नहीं हैं, जैसा कि उज़्हिया (क़ुरबानी) में है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (T)

मसला 297: चित्तौड़गढ़, उदयपुर, मेवाड़ से, प्रेषक नूर मोहम्मद पुत्र अब्दुल हकीम छिया, 5 रबी-उल-अव्वल 1346 हिजरी। धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या कहते हैं: एक व्यक्ति ने अक़ीक़ा किया, और उसकी खाल की कीमत लगाने के बाद, कीमत मिलने से पहले ही, उतनी ही राशि अपनी जेब से खर्च करके सामान मँगवाया और खाना पकवाकर कुछ खाना इबाहत (आम दावत) के तौर पर खिलाया...

पेज 581 का 630

جلد ۲۰ فتاویٰ رضویہ

باب العقیقہ (عقیقہ کا بیان)

مسئلہ ۲۹۶: از بریلی مسئولہ نواب سلطان احمد خاں صاحب ۱۲ رمضان المبارک ۱۳۱۰ھ اگر شخصی عقیقہ دو یا زیادہ طفلان خود ادا کند پس بوقت ذبح شاہ نیت ہر ہمہ کافی بود یا برائے ہر ایک جانور علیحدہ باید۔ اگر کوئی شخص دو یا اس سے زائد بچوں کا عقیقہ کرے تو کیا ایک بکری ذبح کرتے وقت تمام کی طرف سے نیت کر لینا کافی ہے یا ہر ایک کی طرف سے علیحدہ جانور ہونا چاہیے۔ (ت)

الجواب: گاؤ و شتر از ہفت بچہ بسندہ کند و بز گوسفند جز یک را کفایت نیست، کما فی الاضحیۃ۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ گائے اور اونٹ سات بچوں کی طرف سے کافی ہے۔ جبکہ بھیڑ اور بکری ایک سے زیادہ بچوں کے لئے کفایت نہیں کرتیں، جیسا کہ اضحیہ میں ہے واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۲۹۷: از چتوڑ گڑھ اودے پور میواڑ مرسلہ نور محمد ولد عبدالحکیم چھپہ ۵ ربیع الاول ۱۳۴۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص نے عقیقہ کیا اور اس کے چمڑے کی قیمت کر کے قبل وصول قیمت کے اتنے ہی روپے کا اپنے پاس سے سامان منگوا کر کھانا پکوا کر کچھ کھانا اباحۃً

Fatawa Razawiya Volume 20

...spent it at his house on the poor and needy, and also gave some of it into their possession. Furthermore, in addition to the price of the skin, he added more ingredients to this meat, and the household members also ate it, and without any distinction between the wealthy and the poor, he also fed his relatives. However, selling the price of the skin of Aqiqah, or exchanging it for consumable items for personal use, is impermissible. So this person bought consumable items with the price and gave them as charity to the needy. After this, when he heard that taking the price of the skin and utilizing it is impermissible—while he had not yet received the money for the skin—he cancelled the sale of the skin on that same day, refused the price, and decided to take non-consumable items like cloth or utensils in exchange for it. In this situation, was it permissible for this person to value the skin, and without taking the price, order food from his own money, cook it, and give it as charity to the needy, and by cooking extra food, feed his relatives; and after that, due to the thought of it being impermissible, cancel the sale and now exchange it? Clarify with proof from the Book, and you will be rewarded by Allah on the Day of Judgment.

The Answer: Personal enrichment (tamawwul) from the skin of the sacrificial animal is prohibited, but spending it on the poor is not prohibited. Due to the saying of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "Eat, store, and give in charity." - 1 (Eat, store and give charity. (T)) It is in 'Tabyin al-Haqa'iq': "Because it is an act of closeness like giving charity." (2) (Because this is a means of proximity like giving charity. T) If he were to sell it for the poor and, adding more money to that same price, cook food for the poor and household members, it would have been wrong as it would be a mixing of charity and personal enrichment without distinction. However, he had not yet received that price; he merely thought in his mind that by taking other money in its stead, it was its compensation. This was his ignorance, but it did not cause any corruption in that food, nor was there any harm in the household members eating it. Both were his own private wealth; he had the choice to spend it wherever he wished. But that intention—that this food is the compensation for the price of the sacrificial skin for the poor—cannot be valid. If he sold it for money, those rupees would have to be spent only on acts of proximity (worship). Now that he has cancelled the sale, and from the remaining items...

1. Sunan Abi Dawood, Book of Sacrifices, Chapter on keeping the meat of sacrifices, Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/33.

2. Tabyin al-Haqa'iq, Book of Sacrifice, al-Matba'ah al-Kubra al-Amiriyyah, Bulaq, Egypt, 6/9.

फतावा रज़विया जिल्द २०

...अपने मकान पर फ़ुक़रा और मसाकीन पर और कुछ तमलीकन (मालिक बना कर) उन पर सर्फ कर दिया, नीज़ क़ीमत चमड़ा के इलावा इस गोश्त में ज़ाइद सामान शामिल करके घर वालों ने भी खाया, और बिला इम्तियाज़ ग़नी व फ़क़ीर अपने ख्वेश व अकारिब को भी खिलाया, हालांकि अकीका के चमड़े के दामों का फरोख्त करना, या अशिया-ए-मुस्तहलका (उपभोग्य वस्तुओं) के साथ मुबादला (विनिमय) करना, अपने तसर्रुफ में लाने के लिए नाजायज़ है। तो इस शख्स ने क़ीमत की अशिया-ए-मुस्तहलका खरीदीं, वो मसाकीन पर तसद्दुक (सदक़ा) कीं, इसके बाद जब उसने चमड़े का दाम लेकर उसका तसर्रुफ करना नाजायज़ सुना तो अभी तक कि चमड़े के दाम नहीं लिए थे इसी रोज़ बय' (बिक्री) चमड़ा फ़स्ख़ करके क़ीमत से इंकार और उसके मुबादला में अशिया-ए-गैर मुस्तहलका अज़ क़िस्म पारचा (कपड़ा) या ज़ुरूफ (बर्तन) लेना मुक़र्रर किया। अंदरें सूरत इस शख्स का चमड़ा की क़ीमत करके बिला अख़्ज़-ए-समन (क़ीमत लिए बिना) अपने दामों से मंगवा कर पकवा कर मसाकीन पर तसद्दुक करना और इसमें ज़ाइद सामान पकवा कर ख्वेश व अकारिब का खिलाना, और इसके बाद इसके नाजायज़ होने के ख्याल से बय' फ़स्ख़ करके अब इसका मुबादला करना जायज़ हुआ कि नहीं? बय्यनू बिसनदिल किताब तुजिरू इन्दल्लाह यौमल हिसाब। (किताब की सनद के साथ बयान फरमाएं अल्लाह के यहाँ कयामत के दिन अज्र पाएंगे।)

अल-जवाब: चर्म-ए-कुर्बानी से तमव्वुल (धन संचय/निजी उपयोग) ममनू (वर्जित) है फुक़रा पर सर्फ ममनू नहीं। लक़ौलिही सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम कुलू वद्दखिरू वत्तजिरू- १ | नबी अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के इस इरशाद की वजह से कि खाओ, ज़खीरा करो और सदक़ा करो। (त) तब्बीनुल हक़ाएक़ में है: 'लाअन्नहू क़ुरबतुन कत्तसद्दुक़' २ (क्योंकि ये सदक़ा करने की मिस्ल कुर्बत है। त) वो अगर फुक़रा के लिए बेचना और इसी क़ीमत में और दाम डाल कर खाना फुक़रा और घर वालों के लिए पकाना तो बुरा करता कि तसद्दुक व तमव्वुल का खिलत बिला तमीज़ था, लेकिन वो क़ीमत हनूज़ न ली थी, अपने ज़हन से इसके बदले और रुपया ले कर इसका मुआवज़ा समझा, ये उसकी जहालत थी लेकिन इससे इस खाने में कोई ख़ब्त न आया और न घर वालों के खाने में कुछ हर्ज हुआ, वो दोनों उसके खास अपने माल थे, उसे इख्तियार था कि जहाँ चाहे सर्फ करे, मगर वो नियत कि क़ीमत चर्म-ए-कुर्बानी में फुक़रा के लिए ये खाना इसका एवज़ (बदला) नहीं हो

सकता अगर रुपये के एवज़ बेचता वो रुपये उमूर-ए-तक़्क़र्रुब (इबादत के कामों) में ही सर्फ करने होते, अब कि वो बय' फ़स्ख़ कर दी, और अशिया-ए-बाक़िया से...

1. सुनन अबू दाऊद किताबुज़ ज़हाया बाब हब्सिल अज़ाही आफताबे आलम प्रेस लाहौर २/ ३३
2. तब्बीनुल हक़ाएक़ किताबुल अज़हिया अल-मतबअतुल कुबरा अल-अमीरिया बुलाक मिस्र ६/ ९

पेज ५८२ ऑफ़ ६३०

اپنے مکان پر فقراء اور مساکین پر اور کچھ تملیکا ان پر صرف کردیا، نیز قیمت چمڑہ کے علاوہ اس گوشت میں زائد سامان شامل کر کے گھر والوں نے بھی کھایا، اور بلا امتیاز غنی و فقیر اپنے خویش و اقارب کو بھی کھلایا، حالانکہ عقیقہ کے چمڑے کے داموں کا فروخت کرنا، یا اشیائے مستہلکہ کے ساتھ مبادلہ کرنا، اپنے تصرف میں لانے کے لئے ناجائز ہے تو اس شخص نے قیمت کی اشیائے مستہلکہ خریدیں، وہ مساکین پر تصدق کیں، اس کے بعد جب اس نے چمڑے کا دام لے کر اس کا تصرف کرنا ناجائز سنا تو ابھی تک کہ چمڑہ کے دام نہیں لئے تھے اسی روز بیع چمڑہ فسخ کر کے قیمت سے انکار اور اس کے مبادلہ میں اشیائے غیر مستہلکہ از قسم پارچہ یا ظروف لینا مقرر کیا، اندریں صورت اس شخص کا چمڑا کی قیمت کر کے بلا اخذ ثمن اپنے داموں سے منگوا کر پکوا کر مساکین پر تصدق کرنا اور اس میں زائد سامان پکوا کر خویش واقارب کا کھلانا، اور اس کے بعد اس کے ناجائز ہونے کے خیال سے بیع فسخ کر کے اب اس کا مبادلہ کرنا جائز ہوا کہ نہیں؟ بینوا بسند الکتاب توجروا عند اللہ یوم الحساب۔ الجواب: چرمِ قربانی سے تمول ممنوع ہے فقراء پر صرف ممنوع نہیں۔ لقولہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کلوا وادخروا وائتجروا - ۱ | نبی اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے اس ارشاد کی وجہ سے کہ کھاؤ، ذخیرہ کرو اور صدقہ کرو۔ (ت) تبیین الحقائق میں ہے: لانہ قربۃ کالتصدق ۲ (کیونکہ یہ صدقہ کرنے کی مثل قربت ہے۔ ت) وہ اگر فقراء کے لئے بیچنا اور اسی قیمت میں اور دام ڈال کر کھانا فقراء اور گھر والوں کے لئے پکانا تو برا کرتا کہ تصدق و تمول کا خلط بلاتمیز تھا، لیکن وہ قیمت ہنوز نہ لی تھی، اپنے ذہن سے اس کے بدلے اور روپیہ لے کر اس کا معاوضہ سمجھا، یہ اس کی جہالت تھی لیکن اس سے اس کھانے میں کوئی خبط نہ آیا اور نہ گھر والوں کے کھانے میں کچھ حرج ہوا، وہ دونوں اس کے خاص

اپنے مال تھے، اسے اختیار تھا کہ جہاں چاہے صرف کرے، مگر وہ نیت کہ قیمت چرمِ قربانی میں فقراء کے لئے یہ کھانا اس کا عوض نہیں ہوسکتا اگر روپے کے عوض بیچتا وہ روپے امور تقرب میں ہی صرف کرنے ہوتے، اب کہ وہ بیع فسخ کردی، اور اشیائے باقیہ سے

۱ سنن ابوداؤد کتاب الضحایا باب حبس الاضاحی آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۳۳ ۲ تبیین الحقائق کتاب الاضحیہ المطبعہ الکبری المیریہ بولاق مصر ۶/ ۹

Fatawa Razawiyya Volume 20

The clothes and utensils obtained from this exchange are permissible to use. However, there was a deviation from the intention of charity, and this is disliked (Makruh). Therefore, it is appropriate to spend it on pious deeds and the poor. It is mentioned in Ghayat al-Bayan by Allama Itqani Sharh al-Hidayah, quoting Sharh Mukhtasar al-Karkhi of Imam al-Quduri (may Allah have mercy on them).

[Box Start] [Left Column (Arabic)]: The permissibility of including a partner after purchasing for sacrifice (Udhiyah) is based on the fact that ownership does not cease with the purchase. However, it is disliked because one has made a promise, and it is not proper to go back on a promise. And Allah knows best.

[Right Column (Urdu Translation)]: The permissibility of making another person a partner in an animal after purchasing it for sacrifice is based on the fact that ownership did not cease due to the purchase. However, doing so is disliked because one has made a promise, from which it is not appropriate to retract. And Allah Almighty knows best. (T) [Box End]

Question 298 & 299: 14 Jumada al-Akhirah 1322 AH What do the scholars of the religion say about this issue: (1) Zaid bought two heads of cattle for Aqiqah. The seller says, in my estimation, this one is ten and a half months old, and there is doubt about the other one. Apparently, they are healthy/fat. Is their sacrifice valid or not? (2) A goat was bought from a butcher for Aqiqah. He says it is one year old. But looking at it, it doesn't seem so; it hasn't even shed its teeth yet like a one-year-old animal does. In this case, should the Aqiqah be performed with it or not? Explain and may you be rewarded.

The Answer: (1) A goat less than a year old cannot be used for Aqiqah or sacrifice (Qurbani). If its condition is doubtful, it is treated as such—meaning it is known not to be a year old, "because the lack of knowledge regarding the fulfillment of a condition is like the knowledge of its non-fulfillment" (T). Especially considering the seller's statement, as he is more aware of it. And there is no benefit for him in declaring it to be less than a year old; rather, the opposite is expected, as when the buyer realizes it doesn't meet his needs, he won't buy it. And Allah knows.

1 Ghayat al-Bayan

Page 583 of 630

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

इस विनिमय से प्राप्त कपड़े और बर्तन उपयोग के लिए वैध (मुबाह) हैं, लेकिन दान (सदक़ा) की नीयत से विचलन हुआ है, और यह मकरूह है। इसलिए, उचित यह है कि इसे पुण्य कार्यों और गरीबों पर ही खर्च किया जाए। यह ग़ायत अल-बयान अल्लामा इत़क़ानी शरह हिदाया में शरह मुख़्तसर अल-करख़ी इमाम क़ुदूरी (अल्लाह उन पर रहम करे) के हवाले से है।

[बॉक्स प्रारंभ] [बायां कॉलम (अरबी)]: कुर्बानी के लिए खरीदने के बाद किसी को साझीदार बनाने की अनुमति इस बात पर आधारित है कि खरीदारी से मालिकाना हक खत्म नहीं होता। हालांकि, यह मकरूह है क्योंकि उसने एक वादा किया है, और वादे से मुकर जाना उचित नहीं है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

[दायां कॉलम (उर्दू अनुवाद)]: कुर्बानी के लिए जानवर खरीदने के बाद उसमें दूसरे को शरीक करने का जायज़ होना इस बात पर महमूल है कि खरीदारी की वजह से उसकी मिल्कियत ज़ायल नहीं हुई, मगर ऐसा करना मकरूह है क्योंकि उसने एक वादा किया है जिससे रुजू करना मुनासिब नहीं। वल्लाहु तआला आलम। (त) [बॉक्स समाप्त]

मसला 298 और 299: 14 जमादि-उल-आखिर 1322 हिजरी उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फरमाते हैं कि: (1) ज़ैद ने अक़ीक़े के लिए दो जानवर खरीदे, बेचने वाला कहता है मेरे अंदाज़े में यह साढ़े दस महीने का है, दूसरे में शक है, ज़ाहिरी तौर पर मोटे-ताज़े हैं, उनकी कुर्बानी दुरुस्त है या नहीं? (2) कसाई से अक़ीक़े के लिए एक बकरी खरीदी, वह कहता है साल भर की है। मगर देखने से उसकी हालत इस काबिल नहीं लगती, साल भर का बच्चा जो दांत तोड़ता है वह उसने अभी नहीं तोड़े, तो इस सूरत में उसका अक़ीक़ा किया जाए या नहीं? बयान फरमाएं सवाब पायें।

अल-जवाब: (1) साल भर से कम की बकरी अक़ीक़े या कुर्बानी में नहीं हो सकती, अगर हालत मशकूक (संदिग्ध) है तो वह भी ऐसी ही है। कि साल भर की न होना मालूम हो "क्योकि शर्त के पूरा होने की जानकारी न होना उसके पूरा न होने की जानकारी की तरह है" (त)। खासतौर पर बेचने वाले का बयान कि वह इसके बारे में ज़्यादा वाकिफ़ है। और साल भर से कम बताने में उसका कोई फायदा नहीं है बल्कि इसके उलट होने की उम्मीद है कि जब खरीदार अपने मकसद के मुताबिक नहीं पाएगा तो नहीं लेगा। वल्लाह।

1 ग़ायत अल-बयान

بدلا اس تبدیل سے ثیاب وظروف جو حاصل کئے، مباح الاستعمال ہیں، مگر تصدق کی نیت سے عدول ہوا، اور یہ مکروہ ہے۔ لہٰذا مناسب یہ ہے کہ اسے قربات و فقراء ہی پر صرف کردے۔ غایۃ البیان علامہ اتقانی شرح ہدایہ میں شرح مختصر الکرخی للامام القدوری رحمہم اللہ تعالٰی سے ہے۔

[جدول] بائیں کالم (عربی): جواز الاشراک بعد الشراء للاضحیۃ محمول علی ان ملکه لا یزول بالشراء الا انه یکره لانه قد وعد وعدا فلاینبغی ان یرجع فیه 1- واللہ تعالٰی اعلم۔

دائیں کالم (اردو): قربانی کے لئے جانور خریدنے کے بعد اس میں دوسرے کو شریک کرنے کا جائز ہونا اس بات پر محمول ہے کہ خریداری کے سبب سے اس کی ملکیت زائل نہیں ہوئی، مگر ایسا کرنا مکروہ ہے کیونکہ اس نے ایک وعدہ کیا ہے جس سے رجوع کرنا مناسب نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۲۹۸ و ۲۹۹: ۱۴ جمادی الآخرہ ۱۳۲۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ: (۱) زید نے عقیقے کے لئے دو راسیں خریدیں، بائع کہتا ہے میرے قیاس میں یہ راس ساڑھے دس مہینے کی ہے دوسری میں شبہ ہے، بظاہر فربہ ہیں، ان کی قربانی درست ہے یا نہیں؟ (۲) قصاب سے عقیقے کے لئے ایک بکری خریدی، وہ کہتا ہے سال بھر کی ہے۔ مگر دیکھنے سے اس کی حالت اس قابل نہیں، سال بھر کا بچہ جو دانت توڑتا ہے وہ اس نے ابھی نہ توڑے، تو اس صورت میں اس کا عقیقہ کیا جائے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: (۱) سال بھر سے کم کی بکری عقیقے یا قربانی میں نہیں ہوسکتی، اگر مشکوک حالت ہے تو وہ بھی ایسی ہی ہے۔ کہ سال بھر کی نہ ہونا معلوم ہو لان عدم العلم بتحقق الشرط کعلم العدم

(کیونکہ شرط کے متحقق ہونے کا عدم علم اس کے عدم تحقق کے علم کی طرح ہے۔ت) خصوصاً بائع کا بیان کہ وہ اس سے زیادہ آگاہ ہے۔ اور سال بھر سے کم کی ظاہر کرنے میں اس کا کوئی نفع نہیں بلکہ اس کا عکس متوقع ہے کہ جب مشتری اپنے مطلب کی نہ جانے گا نہ لے گا۔ واللہ

1 غایۃ البیان

Fatawa Rizvia, Volume 20

...Allah knows best. (2) If there is doubt about the animal being a full year old, then do not perform Aqiqah with it. The butcher's word is not sufficient here because he profits from selling it, and the apparent condition of the animal contradicts his claim. And Allah Almighty knows best.

Problem 310 to 317: What is the ruling of the pure Shari'ah regarding Aqiqah: (1) What should be the age of the animals to be slaughtered, and if they have a defect in some limb, can they be used or not? (2) How should the meat be distributed? Is it better to cook and serve the meal or to distribute the raw meat? (3) Is there any share for the parents in the meat or not? (4) Is the midwife entitled to any specific limb, and what about the barber, water carrier, sweeper, washerman etc.? (5) Is it permissible to deduct the price of the hide from the animal's cost and include it in household expenses or not? What is the better way? (6) And who should slaughter the animal? How and who should recite the Aqiqah prayer? (7) Should the bones be broken or not, and should they be buried or not? (8) What should be the duration and day of Aqiqah? (9) In the Aqiqah of a boy and a girl, should the number of animals be two and one, or one and one? (10) Can the butcher's wage be deducted from the price of the hide or not? (11) If there are two animals, can their head and feet be given one set to the barber and one to the water carrier, or both to the barber? Please explain and be rewarded.

The Answer: (1) In these matters, the rulings for Aqiqah are like those for Udhiyah (Qurbani). Limbs should be intact. A goat (male or female) less than a year old is not permissible. A sheep or ram can be six months old if it is so healthy and fat that it cannot be distinguished from year-old ones from a distance. (2) For the meat as well, it is desirable (Mustahabb) to divide it into three parts like Udhiyah: one for oneself, one for relatives, and one for the poor. If one wishes, they can consume it all or distribute it all, just like Udhiyah. And cooking and serving it is better than distributing it raw.

Page 584 of 630

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

...अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (2) जब जानवर के एक साल मुकम्मल होने में शक हो, तो उसका अक़ीक़ा न करें, और यहाँ कसाई की बात काफ़ी नहीं है क्योंकि उसे बेचने में उसका नफ़ा है। और ज़ाहिरी हालत उसकी बात को झुठला रही है। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

मस्अला 310 से 317: अक़ीक़ा के बारे में शरीयत-ए-मुतह्हरा का क्या हुक्म है: (1) जो जानवर ज़बह किए जाएं उनकी उम्र क्या होनी चाहिए, और अगर उनके किसी अंग में कोई नुक्स हो तो क्या वे इस्तेमाल में आ सकते हैं या नहीं? (2) गोश्त का बँटवारा किस तरह किया जाए, क्या खाना पकाकर खिलाना अफ़ज़ल है या कच्चा गोश्त बाँट देना? (3) क्या गोश्त में माँ-बाप का भी कोई हिस्सा है या नहीं? (4) दाई किस अंग की हकदार है और हजाम (नाई), सक्का (पानी ढोने वाला), ख़ाकरूब (सफाई कर्मचारी), धोबी वग़ैरह? (5) खाल के दाम को जानवर की कीमत में मुजरा (शामिल) करना और घर के ख़र्च में मिलाना जायज़ है या नहीं? कौन सा तरीका अफ़ज़ल है? (6) और जानवर किसे ज़बह करना चाहिए? और अक़ीक़ा की दुआ किस तरह और किसे पढ़नी चाहिए? (7) हड्डियां तोड़नी चाहिए या नहीं, और दफ़न करनी चाहिए या नहीं? (8) अक़ीक़ा की मुद्दत और दिन क्या होना चाहिए? (9) लड़के और लड़की के अक़ीक़ा में जानवरों की तादाद दो-दो और एक-एक होनी चाहिए या एक-एक? (10) क्या कसाई की मज़दूरी खाल के दाम से दी जा सकती है या नहीं? (11) अगर दो जानवर हों तो उनके सिरी और पाये एक हजाम को और एक सक्का को दिए जा सकते हैं या दोनों हजाम को? बयान फरमाएं और सवाब पाएं।

अल-जवाब: (1) इन मामलों में अक़ीक़ा के अहकाम क़ुरबानी की तरह हैं, अंग सही-सलामत हों, बकरा-बकरी एक साल से कम की जायज़ नहीं। भेड़ या मेंढा छह महीने का भी हो सकता है बशर्ते कि वह इतना ताज़ा और फरबा (मोटा-ताज़ा) हो कि दूर से देखने पर साल भर वालों से अलग न पहचाना जा सके। (2) गोश्त भी क़ुरबानी की तरह तीन हिस्से करना मुस्तहब है। एक अपना, एक रिश्तेदारों का, एक गरीबों का, और चाहे तो पूरा खुद खा ले या पूरा बाँट दे, जैसा कि क़ुरबानी में होता है। और पकाकर खिलाना कच्चा बाँटने से अफ़ज़ल है।

पेज 584 / 630

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۰

تعالٰی اعلم۔ (۲) جب کہ سال بھر کامل ہونے میں شک ہے تو اس کا عقیقہ نہ کریں، اور قصاب کا قول یہاں کافی نہیں کہ بکنے میں اس کا نفع ہے۔ اور حالت ظاہر اس کی بات کو دفع کر رہی ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۱۰ تا ۳۱۷: کیا حکم ہے شرع مطہرہ کا درباره عقیقہ کے: (۱) جانور ذبح کئے جائیں ان کی عمر کیا ہونا چاہئے، اور اگر کسی عضو میں نقصان رکھتے ہوں وہ کام میں آسکتے ہیں یا نہیں؟ (۲) گوشت کی تقسیم کس طرح کی جائے، آیا کھانا پکا کر کھلانا افضل ہے یا گوشت کا تقسیم کر دینا؟ (۳) گوشت میں کوئی حصہ والدین کا بھی ہے یا نہیں؟ (۴) دایہ کسی عضو کی مستحق ہے اور حجام و سقہ و خاکروب دھوبی وغیرہ؟ (۵) پوست کے دام قیمت جانور میں مجرا کرنا اور خانگی خرچ میں ملانا جائز ہے یا نہیں کیا طریقہ افضل ہے؟ (۶) اور جانور ذبح کس کو کرنا چاہئے؟ اور دعائے عقیقہ کس طرح اور کس کو پڑھنا چاہئے؟ (۷) ہڈیاں توڑنا چاہئے یا نہیں، اور دفن کرنا چاہئے یا نہیں؟ (۸) مدت اور روز عقیقہ کیا ہونا چاہئے؟ (۹) لڑکے اور لڑکی کے عقیقہ میں تعداد جانوروں کی دو دو ایک ہونی چاہئے یا ایک ایک؟ (۱۰) اجرت قصاب کی داموں میں مجرا ہوسکتی ہے یا نہیں؟ (۱۱) اگر دو جانور ہوں تو ان کی سری پائے ایک حجام کو، ایک سقہ کو دی جاسکتی ہے یا دونوں حجام کو؟ بینوا توجروا

الجواب: (۱) ان امور میں احکام عقیقہ مثل قربانی ہیں، اعضا سلامت ہوں، بکرا بکری ایک سال سے کم کی جائز نہیں۔ بھیڑ، مینڈھا چھ مہینہ کا بھی ہو سکتا ہے جبکہ اتنا تازہ و فربہ ہو کہ سال بھر والوں میں ملا دیں تو دور سے متمیز نہ ہو۔ (۲) گوشت بھی مثل قربانی تین حصے کرنا

مستحب ہے۔ ایک اپنا، ایک اقارب، ایک مساکین کا، اور چاہے تو سب کھالے خواہ سب بانٹ دے، جیسے قربانی، اور پکا کر کھلانا کچا تقسیم کرنے سے افضل ہے۔

صفحہ ۵۸۴ از ۶۳۰

Fatawa Rizwia Volume 20

(3) No one's portion is mandatory; in the recommended portion, one-third is kept for oneself. Parents can eat it; the popular prohibition against it is incorrect.

(4) A thigh should be given to the midwife, provided she is a Muslim. Hiring Hindu midwives or lady doctors, as done by the ignorant, is forbidden. Barbers, water-carriers, sweepers, or washermen have no specific right to it.

(5) It is prohibited to sell the skin for money and use the proceeds for oneself. There are two ways of adjusting the price: first, the animal was purchased and slaughtered, then the butcher bought the skin and subtracted its value from the outstanding amount; in this case, selling it for personal use became a sin, but the animal's purchase remained valid. Second, at the time of purchase, a condition was set that the seller must take the skin for a certain amount; this makes the entire animal purchase forbidden and invalid. It is mandatory for them to cancel the contract and then repurchase it with a valid contract for 'Aqiqa. However, one may use the skin itself by making a leather hide, a bucket, or a prayer mat, etc. Similarly, one can exchange it for items like vessels or clothes that are durable and reusable, but not for money or grain, which are consumed. Giving it for charitable purposes is better than personal use.

(6) If the father is present and capable of slaughtering, it is better for him to do so as an act of gratitude for the blessing. The recipient of the blessing should express gratitude with his own hand. If he is absent or unable to slaughter, he should appoint someone else. The person slaughtering should recite the following prayer; in the case of a son's 'Aqiqa, if the father slaughters, he should pray as follows:

[Prayer Box] Arabic: Allahumma haadhihi 'aqiqatu ibni fulaan, damuha bi-damihi wa lahmuha bi-lahmihi wa 'adhmuha bi-'adhmihi wa jilduha bi-jildihi wa sha'ruha bi-sha'rihi. Allahummaj 'alha fida'an li-ibni minan-naar. Bismillahi Allahu Akbar. English Translation: O Allah! This is the 'Aqiqa of my such-and-such son. Its blood is in place of his blood, its meat in place of his meat, its bone in place of his bone, its skin in place of his skin, and its hair in place of his hair. O Allah! Make it a ransom for my son from the fire of Hell. In the name of Allah the Almighty, Allah is the Greatest.

Note: In place of 'Fulan', mention the son's name. If it is a daughter, replace 'ibni' (my son) with 'binti' (my daughter) in both instances, and replace the masculine pronoun suffix '-hu/-hi' with the feminine '-ha' in all five places. If another person slaughters,

then in both places instead of 'ibni Fulan' or 'binti Fulan', use the appropriate phrasing...

फतावा रज़विया जिल्द 20

(3) किसी का भी हिस्सा अनिवार्य नहीं है, मुस्तहब (पसंदीदा) हिस्से में से एक तिहाई अपने लिए रखा गया है। माता-पिता इसे खा सकते हैं, इसकी जो मनाही मशहूर है वह सही नहीं है।

(4) दाई (प्रसव कराने वाली) को एक जांघ दी जाए, बशर्ते वह मुसलमान हो। अज्ञानियों में जो हिंदू दाइयों या लेडी डॉक्टरों को बुलाया जाता है, वह हराम है। नाई, मशकी (पानी ढोने वाला), मेहतर या धोबी का इसमें कोई विशेष अधिकार नहीं है।

(5) खाल को बेचकर उसकी रकम अपने काम में लाना वर्जित है। कीमत के भुगतान की दो स्थितियाँ हैं: एक यह कि जानवर पहले खरीदकर ज़िब्ह (हलाल) कर लिया गया, फिर कसाई ने खाल खरीद ली और बकाया रकम में से इसकी कीमत कम कर दी; इस तरह अपने लिए बेचना गुनाह हुआ लेकिन जानवर की खरीदारी में कोई खराबी नहीं आई। दूसरी स्थिति यह है कि खरीदते समय शर्त लगा दी गई कि तुम्हें खाल इतने में लेनी होगी; इससे जानवर की खरीदारी ही हराम और बातिल (अमान्य) हो जाएगी। उन पर अनिवार्य होगा कि वे इस सौदे को रद्द करें, फिर नए सिरे से सही अनुबंध के साथ उसे खरीदकर अकीका में ज़िब्ह करें। हाँ, खाल को उसी रूप में प्रयोग में लाया जा सकता है जैसे उसे सुखाकर चमड़ा बनाना, डोल या जाय-नमाज़ (नमाज़ का आसन) आदि बनाना। इसी तरह इसे बर्तनों, कपड़ों जैसी टिकाऊ वस्तुओं के बदले बदला जा सकता है जो इस्तेमाल के बाद भी कायम रहती हैं, न कि नकदी या अनाज जैसी चीज़ों के बदले जो इस्तेमाल से खत्म हो जाती हैं। और इसे नेक काम में दे देना अपने इस्तेमाल में लाने से बेहतर है।

(6) अगर पिता उपस्थित और ज़िब्ह करने में सक्षम हो, तो उसी का ज़िब्ह करना बेहतर है क्योंकि यह नेमत का शुक्र है। जिस पर नेमत हुई, उसे ही अपने हाथ से शुक्र अदा करना चाहिए। यदि वह न हो या ज़िब्ह न कर सके, तो किसी और को नियुक्त करे, और जो ज़िब्ह करे वही दुआ पढ़े। बेटे के अकीका में अगर पिता ज़िब्ह करे तो इस प्रकार दुआ पढ़े:

[प्रार्थना बॉक्स] अरबी दुआ: ऐ अल्लाह! यह मेरे फलां बेटे का अकीका है; इसका खून उसके खून के बदले, इसका गोश्त उसके गोश्त के बदले, इसकी हड्डी उसकी हड्डी के बदले, इसका चमड़ा उसके चमड़े के बदले और इसके बाल उसके बालों के बदले हैं। ऐ अल्लाह! इसे मेरे बेटे के लिए जहन्नुम की आग से फिदिया (बदला) बना दे। अल्लाह के नाम से, अल्लाह सबसे बड़ा है। हिंदी अनुवाद: ऐ अल्लाह! यह मेरे फलां बेटे का अकीका है। इसका खून इसके खून, इसका गोश्त इसके गोश्त,

इसकी हड्डी इसकी हड्डी, इसका चमड़ा इसके चमड़े और इसके बाल इसके बाल के बदले में हैं। ऐ अल्लाह! इसको मेरे बेटे के लिए जहन्नुम की आग से फिदिया बना दे। अल्लाह तआला के नाम से, अल्लाह बहुत बड़ा है।

नोट: 'फलां' की जगह बेटे का नाम लें। अगर बेटी हो तो दोनों जगह 'इब्नी' (मेरा बेटा) की जगह 'बिन्ती' (मेरी बेटी) कहें, और पांचों जगहों पर पुल्लिंग सर्वनाम 'हि' की जगह स्त्रीलिंग 'हा' कहें। और अगर कोई दूसरा व्यक्ति ज़िब्ह करे, तो दोनों जगह 'इब्नी फलां' या 'बिन्ती फलां' की जगह उचित शब्द प्रयोग करे...

(۳) حصہ ضروری کسی کا بھی نہیں، استحبابی حصہ میں تہائی اپنا رکھا گیا ہے۔ والدین کھا سکتے ہیں، اس کی ممانعت جو مشہور ہے صحیح نہیں۔

(۴) دائی یعنی جنائی کو ایک ران دی جائے جبکہ وہ مسلمان ہو جاہلوں میں جو ہندو جنائیاں یا مس ڈاکٹریں بلائی جاتی ہیں یہ حرام ہے۔ حجام، سقا، خاکروب، دھوبی کا کوئی خاص حق نہیں۔

(۵) پوست داموں کو بیچ کر اپنے صرف میں لانا منع ہے۔ اور قیمت میں مجرا کرنے کی دو صورتیں ہیں ایک یہ کہ جانور پہلے خرید کر ذبح کر لیا اب پوست قصاب نے مول لے لیا، اس کے آتے ہوئے داموں میں یہ دام وضع کر لئے، یوں اپنے صرف کے لئے بیچنا گناہ ہوا مگر جانور کی خریداری میں خلل نہ آیا دوسرے یہ کہ خریدتے وقت شرط کرلی کہ کھال اتنے کو تجھے لینی ہوگی، یہ سرے سے جانور کی خریداری ہی کو حرام و فاسد کر دے گا ان پر فرض ہوگا کہ اس عقد کو فسخ کر دیں، پھر از سر نو عقد صحیح سے اسے خرید کر عقیقہ میں ذبح کرے، ہاں بعینہ پوست کی جلد یا ڈول یا جانماز وغیرہ بنا کر اپنے صرف میں لا سکتا ہے۔ یوں ہی برتن کپڑے وغیرہ اشیاء کے عوض بیچ سکتا ہے۔ جو قائم رکھ کر استعمال میں آتی ہیں، نہ دام یا اناج وغیرہ جن کا استعمال ان کو فنا کرنے سے ہوتا ہے۔ اور کار خیر میں دے دینا اپنے صرف میں لانے سے افضل ہے۔

(۶) باپ اگر حاضر اور ذبح پر قادر ہو تو اسی کا ذبح کرنا بہتر ہے کہ یہ شکر نعمت ہے۔ جس پر نعمت ہوئی وہی اپنے ہاتھ سے شکر ادا کرے وہ نہ ہو یا ذبح نہ کر سکے تو دوسرے کو قائم کرے یا کیا جائے، اور جو ذبح کرے وہی دعا پڑھے عقیقہ پسر میں کہ باپ ذبح کرے دعا یوں پڑھے :

اَللّٰھُمَّ ھٰذِہٖ عَقِیْقَۃُ ابْنِیْ فُلَانٍ دَمُھَا بِدَمِہٖ وَ لَحْمُھَا بِلَحْمِہٖ وَ عِظْمُھَا بِعِظْمِہٖ وَ جِلْدُھَا بِجِلْدِہٖ وَ شَعْرُھَا بِشَعْرِہٖ اَللّٰھُمَّ اجْعَلْھَا فِدَاءً لِّابْنِیْ مِنَ النَّارِ بِسْمِ اللّٰہِ اَللّٰہُ اَکْبَرُ۔ اے اللہ ! یہ میرے فلاں بیٹے کا عقیقہ ہے اس کا خون اس کے خون، اس کا گوشت اس کے گوشت اس کی ہڈی اس کی ہڈی، اس کا چمڑا اس کے چمڑے اور اس کے بال اس کے بال کے بدلے میں ہیں، اے اللہ ! اس کو میرے بیٹے کے لئے جہنم کی آگ سے فدیہ بنا دے۔ اللہ تعالیٰ کے نام سے، اللہ بہت بڑا ہے۔ (ت)

فلاں کی جگہ پسر کا جو نام رکھتا ہو لے دختر ہو تو دونوں جگہ ابنی کی جگہ بنتی، اور پانچوں جگہ "ہ" کی جگہ "ھا" کہے اور دوسرا شخص ذبح کرے تو دونوں جگہ ابنی فلاں یا بنتی فلاں کی جگہ

Fatawa Razawiya, Volume 20

(7) There is no harm in breaking the bones, and it is better not to break them, and burying them is preferable. (8) Aqeeqah is best performed on the seventh day. If not possible, then on the fourteenth, or else on the twenty-first, or anytime during one's life. The time should be during the day. It is disliked (makruh) to slaughter at night. (9) At least one animal is required, and for a boy, two are preferable. If one cannot afford it, then one is also sufficient. (10) The wages for butchering the meat can be adjusted from the value of the meat. (11) He may eat the head and trotters himself or give them to relatives or the poor, whomever he wishes. He may give them all to the barber or the water carrier; the Pure Shariah has not fixed any special right for them in this. And Allah Almighty knows best.

Issue 311 to 314: From Pachrukhi, district Gaya, post office Akbarpur, queried by Syed Muhammad Wali Alam. What do the scholars of religion say regarding these issues: (1) Is it permissible to perform Aqeeqah within the forty-day period (chilla) or should it be delayed? (2) Can Aqeeqah be performed with a castrated animal (khasi) or not? (3) Should the grandparents eat the meat of the Aqeeqah or not? (4) Is it permissible to break the bones of the slaughtered animal or not? Explain and be rewarded.

The Answer: (1) Aqeeqah on the seventh day after birth is Sunnah and this is best. Otherwise, on the fourteenth day, otherwise on the twenty-first day. (2) A castrated animal is preferable for Aqeeqah and sacrifice (Qurbani). (3) Parents and grandparents can also eat the meat of Aqeeqah; just like Qurbani, it is recommended (mustahabb) to make three parts of it. (4) Regarding the prohibition of breaking its bones, scholars consider not breaking them as a good omen (tafa'ul). Two animals are better for a boy's Aqeeqah, and one is also sufficient even if it is not castrated. It is stated in 'Uqud al-Durriyah':

[Arabic Box Text] It is said in Al-Siraj al-Wahhaj: When one intends to perform Aqeeqah for a child, two goats should be sacrificed for a boy and one goat for a girl. If one goat is sacrificed for a boy, it is permissible because the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) performed Aqeeqah for Al-Hasan...

[Urdu explanation of Arabic text] It is stated in Al-Siraj al-Wahhaj that when someone wants to perform Aqeeqah for their children, they should slaughter two goats on behalf of the boy and one goat on behalf of the girl. If only one goat is slaughtered on behalf of the boy, it is still permissible because the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) [performed] Aqeeqah for Hazrat Imam Hasan...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

(7) हड्डियां तोड़ने में कोई हर्ज नहीं है, और न तोड़ना बेहतर है, और दफ़्न करना अफ़ज़ल (बेहतर) है। (8) अक़ीक़ा सातवें दिन अफ़ज़ल है। अगर न हो सके तो चौदहवें दिन, वरना इक्कीसवें दिन, वरना पूरी ज़िंदगी में जब कभी हो, वक़्त दिन का हो। रात को ज़ब्ह करना मकरूह है। (9) कम से कम एक तो है ही, और लड़के के लिए दो अफ़ज़ल हैं, सामर्थ्य न हो तो एक भी काफ़ी है। (10) गोश्त बनाने की मज़दूरी उसके दामों में से दी जा सकती है। (11) सिरी और पाए ख़ुद खाए या रिश्तेदारों या गरीबों को दे, जिसे चाहे। चाहे तो सब नाई या सब मशकी को दे दे; शरीअते मुतह्हरा ने इसमें उनका कोई विशेष हक़ मुक़र्रर नहीं फ़रमाया। फ़क़त वल्लाहु तआला आलम।

मसला 311 से 314: पचरुखी जिला गया डाकखाना अकबरपुर से सैय्यद मोहम्मद वली आलम द्वारा पूछा गया। उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि: (1) चिल्ला (40 दिन) के अंदर अक़ीक़ा करना जायज़ है या देरी करना? (2) एक खसी (बधिया किए हुए जानवर) से अक़ीक़ा होगा या नहीं? (3) अक़ीक़ा का गोश्त दादा-दादी, नाना-नानी को खाना चाहिए या नहीं? (4) ज़ब्ह किए हुए जानवर की हड्डी तोड़ना जायज़ है या नहीं? बयान फ़रमाएं, सवाब पाएं।

अल-जवाब: (1) पैदाइश के सातवें दिन अक़ीक़ा करना सुन्नत है और यही अफ़ज़ल है। वरना चौदहवें दिन, वरना इक्कीसवें दिन। (2) अक़ीक़ा और क़ुरबानी में खसी अफ़ज़ल है। (3) अक़ीक़ा का गोश्त बड़े-बुज़ुर्ग (आबा-ओ-अज्दाद) भी खा सकते हैं, क़ुरबानी की तरह इसके भी तीन हिस्से करना मुस्तहब (पसंदीदा) है। (4) इसकी हड्डी तोड़ने की मनाही के बारे में उलेमा इसे शगुन (तफ़ाऊल) के तौर पर न तोड़ना बेहतर समझते हैं। लड़के के अक़ीक़ा में दो जानवर अफ़ज़ल हैं और एक भी काफ़ी है चाहे वो खसी न हो। 'उक़ूद अद्दुर्रिया' में है:

[अरबी बॉक्स पाठ] अल-सिराज अल-वहाज में कहा गया है: जब कोई अपने बच्चे के लिए अक़ीक़ा करना चाहे, तो लड़के की ओर से दो बकरियां और लड़की की ओर से एक बकरी ज़ब्ह करे। अगर लड़के की ओर से एक बकरी ज़ब्ह की जाए तो यह जायज़ है क्योंकि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अल-हसन के लिए अक़ीक़ा किया...

[अरबी पाठ की उर्दू व्याख्या] अल-सिराज अल-वहाज में फ़रमाया कि जब कोई शख़्स अपनी औलाद का अक़ीक़ा करना चाहे तो लड़के की तरफ़ से दो बकरियां और लड़की की तरफ़ से एक बकरी

ज़ब्ह करे, अगर लड़के की तरफ़ से एक बकरी ज़ब्ह की तब भी जायज़ है क्योंकि नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हज़रत इमाम हसन...

(۷) ہڈیاں توڑنے میں حرج نہیں، اور نہ توڑنا بہتر ہے، اور دفن کرنا افضل ہے۔ (۸) عقیقہ ساتویں دن افضل ہے۔ نہ ہوسکے تو چودھویں، ورنہ اکیسویں، ورنہ زندگی بھر میں جب کبھی ہو، وقت دن کا ہو۔ رات کو ذبح کرنا مکروہ ہے۔ (۹) کم سے کم ایک تو ہے ہی، اور پسر کے لئے دو افضل ہیں، استطاعت نہ ہو تو ایک بھی کافی ہے۔ (۱۰) گوشت بنانے کی اجرت داموں میں مجرا کر سکتا ہے۔ (۱۱) سرے پائے خود کھائے خواہ اقرباء مساکین جسے چاہے۔ خواہ سب حجام یا سب سقا کو دے دے شرع مطہر نے ان کا کوئی خاص حق اس میں مقرر نہ فرمایا۔ فقط واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۱۱ تا ۳۱۴: از پچروکھی ضلع گیا ڈاکخانہ اکبر پور مسئولہ سید محمد ولی عالم کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ: (۱) چلہ کے اندر عقیقہ کرنا جائز ہے یا تاخیر؟ (۲) ایک خصی سے عقیقہ ہوگا یا نہیں؟ (۳) گوشت عقیقہ کا آباؤ اجداد کو کھانا چاہئے یا نہیں؟ (۴) ہڈی مندوح کی توڑنا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: (۱) عقیقہ ولادت کے ساتویں روز سنت ہے۔ اور یہی افضل ہے۔ ورنہ چودھویں دن، ورنہ اکیسویں دن۔ (۲) خصی عقیقہ اور قربانی میں افضل ہے۔ (۳) عقیقہ کا گوشت آباء واجداد بھی کھا سکتے ہیں مثل قربانی اس میں بھی تین حصے کرنا مستحب ہے۔ (۴) اس کی ہڈی توڑنے کی ممانعت میں علماء تفاولانہ توڑنا بہتر جانتے ہیں، پسر کے عقیقہ میں دو جانور افضل ہیں اور ایک بھی کافی ہے اگرچہ خصی نہ ہو، عقود الدریہ میں ہے:

[Arabic Box Text] قال في السراج الوہاج اذا ارادان یعق عن الولد یذبح عن الغلام شاتین وعن الجاریہ شاۃ ولو ذبح عن الغلام شاۃ جاز لان النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم عق عن الحسن

[Urdu explanation of Arabic text] السراج الوہاج میں فرمایا کہ جب کوئی شخص اپنی اولاد کا عقیقہ کرنا چاہے تو لڑکے کی طرف سے دو بکریاں اور لڑکی کی طرف سے ایک بکری ذبح کرے، اگر لڑکے کی طرف سے ایک بکری ذبح کی تب بھی جائز ہے کیونکہ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے حضرت امام حسن...

Fatawa Rizvia Volume 20

Arabic Text	Urdu Translation / Explanation
And for Al-Hussein (may Allah be pleased with both of them), he offered a ram each. If the sacrifice is offered before the seventh day or after it, it is permissible, but the seventh day is better. It is recommended to separate its meat and not break its bones as an optimistic sign for the well-being of the child's limbs. One should eat from it, feed others, and give in charity.	And he performed the Aqiqah for Hazrat Imam Hussein (may Allah be pleased with them) with one ram each. If the Aqiqah is performed before the seventh day or after it, it is still permissible, but performing it on the seventh day is superior. As a good omen for the well-being of the child's limbs, it is recommended that the meat be separated from the bones and the bones should not be broken. One may eat it themselves, feed it to others, and give it in charity. (T)

It is stated in the same: The ruling of Aqiqah is like the ruling of sacrifice (Udh-hiya). It is stated in Rad-ul-Muhtar:

Arabic Text	Urdu Translation / Explanation
In al-Bada’i, the best sheep is a ram that is white with black spots (amlah) and has horns. And Allah knows best.	In Bada'i it is mentioned that the best sacrifice is a ram which is black and white (spotted), has horns, and is castrated. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 315: Sent by Ahmed Shah Khan from Village Nagri Sadat, District Bareilly. Is it permissible to perform Aqiqah on the day of Eid al-Adha or not? **The Answer:** It is permissible. And Allah Almighty knows best.

Problem 316: From Marsania, Police Station Jahanabad, District Pilibhit, sent by Sheikh Mukhtar Hussain Sahib, 16th Rabi' al-Awwal 1331 AH. What do the scholars of religion say on this matter: Zaid performed the Aqiqah for his boy, got his head shaved and gave silver equal to the weight of the hair to the barber, whereas it should have been given to the poor. And he gave the head of the goat to the barber, and one thigh to the sweeper (bhangin) because she was the midwife. Has the Aqiqah been performed in this way or not? Can Aqiqah be performed in youth or old age or not?

---

1. Al-Uqud al-Durriyya, Kitab al-Dhabaih, Arg Bazaar, Kandahar, Afghanistan, 2/232 & 233.

2. Al-Uqud al-Durriyya, Kitab al-Dhabaih, Arg Bazaar, Kandahar, Afghanistan, 2/233.
3. Radd al-Muhtar, Kitab al-Adhiya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/211.

अरबी पाठ

और अल-हुसैन (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) के लिए, उन्होंने एक-एक मेढ़ा कुर्बान किया। यदि सातवें दिन से पहले या उसके बाद कुर्बानी की जाए तो जायज़ है, लेकिन सातवां दिन बेहतर है। यह मुस्तहब (पसंदीदा) है कि इसका मांस अलग कर लिया जाए और बच्चे के अंगों की सलामती की नेक फाली (शगुन) के रूप में उसकी हड्डियाँ न तोड़ी जाएँ। स्वयं भी खाएं दूसरों को खिलाएं और सदका (दान) करें।

उर्दू अनुवाद / व्याख्या

और हज़रत इमाम हुसैन (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की तरफ से एक-एक मेढ़े का अकीका किया। अगर अकीका सातवें दिन से पहले करे या सातवें दिन के बाद करे तब भी जायज़ है मगर सातवें दिन करना अफ़ज़ल है। बच्चे के अंगों की सलामती के लिए नेक फाली के तौर पर मुस्तहब यह है कि गोश्त हड्डियों से अलग कर लिया जाए और हड्डियों को तोड़ा न जाए, खुद खाए, दूसरों को खिलाए और सदका करे। (त)

इसी में है: अकीका का हुक्म कुर्बानी के अहकाम की तरह है। रद-उल-मुह्तार में है:

अरबी पाठ

अल-बदाई में है, सबसे अच्छी भेड़ वह मेढ़ा है जो काला और सफेद (चितकबरा) हो और जिसके सींग हों। और अल्लाह बेहतर जानता है।

उर्दू अनुवाद / व्याख्या

बदाइ' में है अफ़ज़ल कुर्बानी यह है कि मेढ़ा चितकबरा, सींगों वाला और खस्सी हो, वल्लाह तआला आलम। (त)

मसला 315: मुर्सला अहमद शाह खां, मौज़ा नगरी सादात, ज़िला बरेली। ईद-उल-अज़्हा के दिन अकीका करना जायज़ है या नहीं? **अल-जवाब:** जायज़ है। वल्लाह तआला आलम।

मसला 316: अज़ मरसनिया, थाना जहानाबाद, ज़िला पीलीभीत, मुर्सला शेख मुख्तार हुसैन साहब 16 रबीउल अव्वल शरीफ 1331 हिजरी। उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं: ज़ैद ने अपने लड़के का अकीका किया, सर के बाल मुंडवा कर बालों के वजन के बराबर चाँदी हज्जाम (नाई) को दे दी, जबकि मिस्कीन (गरीब) को देनी चाहिए थी, और बकरी का सर हज्जाम को, और एक रान भंगिन को, क्योंकि वही दाई थी। इस तरह अकीका हुआ या नहीं? जवानी या बुढ़ापे में अकीका कर सकता है या नहीं?

1. अल-उक़ूद अद-दुर्रिया, किताब अल-ज़बाइह, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफगानिस्तान, 2/232 और 233।
2. अल-उक़ूद अद-दुर्रिया, किताब अल-ज़बाइह, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफगानिस्तान, 2/233।
3. रद-उल-मुह्तार, किताब अल-अज़हिया, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/211।

عربی عبارت	اردو ترجمہ / تشریح
والحسین رضی اللہ تعالیٰ عنہما کبشا کبشا۔ و لو قدم الذبح قبل یوم السابع او اخر عنہ جاز الا ان یوم السابع افضل و المستحب ان یفصل لحمھا ولا یکسر عظمھا تفاؤلاً بسلامۃ اعضاء الولد، ویاکل و یطعم و یتصدق۔	اور حضرت امام حسین رضی اللہ تعالیٰ عنہما کی طرف سے ایک ایک مینڈھے کا عقیقہ کیا، اگر عقیقہ ساتویں دن سے پہلے کرے یا ساتویں دن کے بعد کرے تب بھی جائز ہے مگر ساتویں دن کرنا افضل ہے بچے کے اعضاء کی سلامتی کے لئے نیک فالی کے طور پر مستحب یہ ہے کہ گوشت ہڈیوں سے الگ کر لیا جائے اور ہڈیوں کو توڑا نہ جائے، خود کھائے، دوسروں کو کھلائے اور صدقہ کرے۔ (ت)

اسی میں ہے: وحکمھا کاحکام الاضحیہ (عقیقہ کا حکم قربانی کے احکام کی طرح ہے) ردالمحتار میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ / تشریح
فی البدائع افضل الشاء ان یکون کبشا املح اقرن موجود۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔	بدائع میں ہے افضل قربانی یہ ہے کہ مینڈھا چتکبرا، سینگوں والا اور خصی ہو، واللہ تعالیٰ اعلم (ت)

مسئلہ ۳۱۵: مرسلہ احمد شاہ خاں از موضع نگری سادات، ضلع بریلی عید الاضحیٰ کے روز عقیقہ کرنا جائز ہے یا نہیں؟ **الجواب:** جائز ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۱۶: از مرسنیا تھانہ جہاں آباد ضلع پیلی بھیت مرسلہ شیخ مختار حسین صاحب ۱۶ ربیع الاول شریف ۱۳۳۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں زید نے اپنے لڑکے کا عقیقہ کیا،

سر کے بال منڈوا کر چاندی وزن کر کے حجام کو دے دی، مسکین کو دینی چاہئے تھی، اور بکری کا سر حجام کو، اور ایک ران بھنگن کو، کہ وہی دائی تھی، اس طرح عقیقہ ہوا یا نہیں؟ جوانی یا بڑھاپے میں عقیقہ کر سکتا ہے یا نہیں۔

۱۔ العقود الدرية كتاب الذبائح ارگ بازار قندهار افغانستان ۲/ ۲۳۲ و ۲۳۳ ۲۔ العقود الدرية كتاب الذبائح ارگ بازار قندهار افغانستان ۲/ ۲۳۳ ۳۔ ردالمحتار كتاب الاضحيه دار احياء التراث العربى بيروت ۵/ ۲۱۱

Volume 20 Fatawa Razawiyya

...isn't it? Give a ruling and you shall be rewarded.

The Answer: It is strictly forbidden to employ a scavenger (Bhangan) or any non-Muslim woman as a midwife. Neither should the thigh (of the aqiqah animal) be given to a non-Muslim woman, nor is the silver equivalent of the weight of the hair her right; it belongs to the poor. If the barber is poor, there is no harm (in giving it to him). This is the primary ruling. Then whoever acted contrary to this, by giving the thigh to a scavenger woman or silver to a wealthy barber, has done wrong, but the sacrifice (aqiqah) is valid. There is no specific ruling regarding the head of the animal; it may be given to anyone. One who did not have an aqiqah performed for them in childhood can have it done in youth or old age. And Allah the Almighty knows best.

Problem 317 to 319: From the village of Khud-Mutta, Post Office Badu Serai, District Barabanki, sent by Safdar Ali Sahib on 16th Rabi' al-Awwal 1338 AH. What do the scholars of the religion say regarding these issues: (1) It is a common belief that the head should be given to the barber and the thigh to the midwife during an aqiqah. Nowadays, midwives are mostly from the Chamar or Dom castes. Since their religion is known, should those mentioned midwives, who are Chamaran or Doman, be given these parts as per the custom? (2) Regarding the consumption of the aqiqah meat by the child's guardian or father, most elders write that it is permissible, while some elders suggest it is disliked (Makruh) and that not eating it is better. A definitive ruling is needed on what should be done so that the practice is not contrary to the Sunnah of the Prophet (peace and blessings be upon him). (3) It is often observed that people slaughter a goat in the name of a boy or girl, feed some meat to kites and crows, and distribute some to the poor. To what extent is this act correct?

The Answer: (1) There is neither a religious command nor a prohibition regarding giving the head to the barber; it is merely a custom. There is indeed a Hadith regarding giving the thigh to the midwife, but it is forbidden to seek such services from a non-Muslim woman. A Muslim woman is required to observe the same veil (hijab) before a non-Muslim woman as she does before a strange man, showing nothing but her face, palms, and the soles of her feet. This definitely precludes the intimate task of midwifery. It is stated in Al-Mujtaba Sharh al-Quduri, Tanwir al-Absar, and Ad-Durr al-Mukhtar:

[Arabic Quote]: The dhimmi woman is like a strange man in the most correct opinion, so she must not look at the body of a Muslim woman. 1

[Urdu Translation]: According to the most correct opinion, a non-Muslim woman is like a stranger man, therefore she should not see the body of a Muslim woman. (T)

1 Durr al-Mukhtar, Commentary on Tanwir al-Absar, citing Al-Mujtaba, Book of Prohibition and Permissibility, Section on Looking, Mujtabai Press Delhi, 2/242.

...नहीं? जवाब दें और पुण्य कमाएं।

उत्तर: भंगन या किसी काफिर (गैर-मुस्लिम) महिला को दाई (मिडवाइफ) बनाना सख्त हराम है। न तो काफिर महिला को (अक़ीक़ा के जानवर की) रान दी जाए, और बालों के वजन के बराबर चांदी गरीबों का हक है। यदि नाई गरीब है, तो उसे देने में कोई हर्ज नहीं है, यही मूल नियम है। फिर जिस किसी ने इसके विपरीत कार्य किया, भंगन को रान दी या धनी नाई को चांदी दी, उसने बुरा किया, लेकिन अक़ीक़ा हो गया। (जानवर के) सिर के संबंध में कोई विशेष आदेश नहीं है, जिसे चाहें दें। जिसका अक़ीक़ा बचपन में नहीं हुआ, वह जवानी या बुढ़ापे में भी अपना अक़ीक़ा कर सकता है। और अल्लाह ताला सबसे बेहतर जानता है।

मसला ३१७ से ३१९: ग्राम खुद-मुत्ता, डाकखाना बदू सराय, जिला बाराबंकी से सफ़दर अली साहब द्वारा प्रेषित, १६ रबी-उल-अव्वल १३३८ हिजरी। धर्म के विद्वान इन मसलों के बारे में क्या कहते हैं: (१) यह आदेश प्रसिद्ध है कि अक़ीक़ा में सिर नाई को और रान दाई को दी जाए। वर्तमान समय में दाई अक्सर चमारन या डोमन होती हैं। उनका धर्म स्पष्ट है, तो क्या उन उल्लेखित दाइयों को, जो चमारन या डोमन हैं, आदेश के अनुसार रान दी जाए? (२) अक़ीक़ा का मांस अक़ीक़ा कराने वाले या उसके पिता के खाने के संबंध में अधिकांश बुजुर्ग लिखते हैं कि यह जायज़ है, और कुछ बुजुर्ग सुझाव देते हैं कि यह मकरूह (नापसंद) है और न खाना ही बेहतर है। अब इस पर निश्चित आदेश पता होना चाहिए कि क्या किया जाए, जो नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सुन्नत के खिलाफ न हो। (३) अक्सर देखा गया है कि लोग बकरा मंगाकर उसे लड़के या लड़की के नाम पर ज़िबह करते हैं और कुछ मांस चील-कौवों को खिलाते हैं और कुछ गरीबों में बांट देते हैं। यह कार्य किस हद तक सही है?

उत्तर: (१) सिर नाई को देने का न तो कोई आदेश है और न ही मनाही, यह एक प्रथागत बात है। दाई को रान देने का आदेश हदीस में है, लेकिन काफिर महिला से यह सेवा लेना हराम है। एक मुस्लिम महिला को काफिर महिला से उसी प्रकार पर्दा करने का आदेश है जैसे किसी गैर मर्द से, सिवाय चेहरे, हथेलियों और तलवों के कुछ न दिखाए। विशेष दाई के काम की तो बात ही अलग है। 'मुजतबा' शरह 'क़ुदूरी' और 'तन्वीरुल अबसार' व 'दुर्रे मुख्तार' में है:

[अरबी]: सबसे सही राय के अनुसार ज़िम्मी महिला एक अजनबी पुरुष की तरह है, इसलिए उसे मुस्लिम महिला के शरीर को नहीं देखना चाहिए। १

[उर्दू अनुवाद]: सबसे सही राय के अनुसार ज़िम्मी महिला अजनबी पुरुष की तरह है, अतः वह मुस्लिम महिला के शरीर को न देखे। (त)

१ दुर्रे मुख्तार शरह तन्वीरुल अबसार, मुजतबा के हवाले से, किताबुल हज़र वल इबाहा, देखने का अध्याय, मुजतबाई प्रेस दिल्ली २/२४२

पृष्ठ ५८८/६३०

نہیں؟ بینواتوجروا

الجواب: بھنگن یا کسی کافرہ کو جنائی بنانا سخت حرام ہے۔ نہ کافرہ کو ران دی جائے، اور بالوں کی چاندی مسکین کا حق ہے۔ نائی مسکین ہو تو مضائقہ نہیں، اصل حکم یہ ہے پھر جس نے اس کے خلاف کیا، بھنگن کو ران، غنی نائی کو چاندی دی تو برا کیا، مگر عقیقہ ہو گیا، سری کے بارے میں کوئی خاص حکم نہیں ہے جسے چاہے دے، جس کا عقیقہ نہ ہوا ہو وہ جوانی بڑھاپے میں بھی اپنا عقیقہ کر سکتا ہے، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۱۷ تا ۳۱۹: از موضع خود متوڈاک خانہ بدوسرائے ضلع بارہ بنکی مرسلہ صفدر علی صاحب ۱۶ ربیع الاول شریف ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسائل میں کہ : (۱) حکم ہے کہ عقیقہ میں سر نائی کو اور ران دائی جنائی کو دی جائے، فی زمانہ جنائی اکثر چمارن یا ڈومن ہوتی ہے۔ اور ان کا مذہب ظاہر ہے تو کیا ان مذکور بموجب حکم جنائی کو جو چمارن ہے یا ڈومن ہے دی جائے۔ (۲) گوشت عقیقہ کا صاحب عقیقہ یا اس کے والد کے کھانے کی نسبت اکثر بزرگ تحریر فرماتے ہیں کہ درست ہے، اور بعض بزرگ تجویز فرماتے ہیں کہ مکروہ ہے۔ اور نہ کھانا انسب ہے۔ تو اب قطعی حکم معلوم ہونا چاہئے، کیا کیا جائے، جو طریقہ وسنت نبوی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے خلاف نہ ہو، (۳) اکثر دیکھا گیا کہ لوگ بکر امنگا کر اور اس کو لڑکے یا لڑکی کے نام ذبح کر کے کچھ گوشت چیل، کوا کو کھلاتے ہیں، اور کچھ فقراء کو تقسیم کرتے ہیں، یہ فعل کس حد تک صحیح ہے ؟

الجواب: (۱) سر نائی کو دینے کا نہ کہیں حکم نہ ممانعت، ایک رواجی بات ہے۔ جنائی کو ران دینے کا حکم، البتہ حدیث ہے، مگر کافرہ سے یہ کام لینا حرام ہے۔ کافرہ سے مسلمان عورت کو ایسے پردے کا حکم ہے جیسے مرد سے کہ سوا منہ کی ٹکی اور ہتھیلیوں اور تلووں کے کچھ نہ دکھائے، نہ کہ خاص جنائی کا کام۔ مجتبی شرح قدوری و تنویر الابصار و در مختار میں ہے :

الذمیۃ کالرجل الاجنبی فی الاصح فلا تنظر الی بدن المسلمۃ ۱ ۔ اصح قول کے مطابق ذمیہ عورت اجنبی مرد کی طرح ہے لہذا وہ مسلمان عورت کے بدن کو نہ دیکھے۔ (ت)

۱ درمختار شرح تنویر الابصار بحوالہ مجتبی کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی النظر مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۴۲

Fatawa Ridawiyya, Volume 20

In Ghayat al-Bayan, it is mentioned:

[Table Header omitted for clarity] - Arabic: ليس للمؤمنة ان تتجرد بين يدى مشركة او كتابية - Urdu translation: It is not permissible for a believing woman to be naked before a polytheist or scripturist woman. (T)

In Siraj al-Wahaj, Nisab al-Ihtisab, Sharh al-Durr by Allamah Ismail, Sharh Hadyah Ibn al-Imad by al-Arif Abd al-Ghani, and Radd al-Muhtar, it is mentioned:

- Arabic: لا يحل للمسلمة ان تنكشف بين يدى يهودية او نصرانية او مشركة الا ان تكون امة لها۔
- Urdu translation: It is not lawful for a Muslim woman to be naked before a Jewish, Christian, or polytheist woman, except if she is her slave girl. (T)

Then, if someone committed this sin out of their own folly, or if there was a genuine necessity (or if there was extreme compulsion towards it (T)), then do not give them any meat from the thigh etc., for non-believers have no right to charities etc., nor is there permission to give to them; as stated in Ghayah Saruji, Bahr al-Raiq, Durr al-Mukhtar, and others:

- Arabic: اما الحربى ولو مستأمنا فجميع الصدقات لا يجوز له اتفاقاً۔
- Urdu translation: However, for a harbi infidel, even if granted safety, it is unanimously impermissible to give him any kinds of charity. (T)

In Dirayah, it is mentioned:

- Arabic: صلته لا تكون براً شرعاً ولذا لم يجز التطوع اليه۔
- Urdu translation: Maintaining ties with him is not a virtuous act according to Sharia; this is why it is not permissible to show kindness to him. (T)

(2) In books like Uqud al-Durriya and others, it is clarified that its rulings are the same as the rulings of sacrifice (The rulings for aqiqah are the same as for sacrifice. The same three parts are recommended in it: one for oneself, one for relatives and friends, and one for the poor. The person can eat it themselves, and the parents can also eat; the prohibition is baseless.)

---

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Section on Sight, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/238

2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Section on Sight, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/238
3. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Zakah, Chapter on Spending, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/171
4. Radd al-Muhtar with reference to Mi'raj al-Dirayah, Kitab al-Zakah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/68
5. Al-Uqud al-Durriya, Kitab al-Dhaba'ih, Arg Bazaar, Kandahar, Afghanistan, 2/233

फ़तावा रज़विया, जिल्द 20

ग़ायत अल-बयान में है:

- अरबी: ليس للمؤمنة ان تتجرد بين يدى مشركة او كتابية
- उर्दू अनुवाद: मोमिना औरत को मुश्रिका या किताबिया औरत के सामने नंगा होना जायज़ नहीं। (त)

सिराज अल-वहाज, निसाब अल-इहतिसाब, अल्लामा इस्माइल की शरह अल-दुर्र, आरिफ़ अब्दुल ग़नी की शरह हदिया इब्न अल-इमाद, और रद अल-मुह्तार में है:

- अरबी: لا يحل للمسلمة ان تنكشف بين يدى يهودية او نصرانية او مشركة الا ان تكون امة لها۔
- उर्दू अनुवाद: मुसलमान औरत को यहूदी, नस्रानी या मुश्रिक औरत के सामने नंगा होना हलाल नहीं सिवाय इसके कि वह उसकी लौंडी हो। (त)

फिर अगर किसी ने अपनी बेवकूफी से इस गुनाह का इर्तिकाब किया, या उसकी तरफ सख्त मजबूरी थी (त), तो उसे रान (जांघ का मांस) वगैरह कुछ न दें क्योंकि काफ़िरों का सदक़ात (दान) वगैरह में कोई हक़ नहीं है, और न ही उन्हें देने की इजाज़त है। जैसा कि ग़ाया सरूजी, बहर अल-राइक़, दुर्र-ए-मुह्तार वगैरह में है:

- अरबी: اما الحربى ولو مستأمنا فجميع الصدقات لا يجوز له اتفاقاً۔
- उर्दू अनुवाद: लेकिन काफ़िर हरबी अगरचे मुस्तामिन (पनाह लिया हुआ) हो, उसे तमाम सदक़ात देना बिल-इत्तेफाक नाजायज़ है। (त)

दराया में है:

- अरबी: صلته لا تكون براً شرعاً ولذا لم يجز التطوع اليه۔
- उर्दू अनुवाद: उसके साथ सिला-ए-रहमी (रिश्तेदारी निभाना) शरीअत के तौर पर नेकी नहीं है, यही वजह है कि उस पर एहसान करना जायज़ नहीं। (त)

(2) उक़ूद अल-दुर्रिया वगैरह किताबों में स्पष्ट है कि 'अहकामुहा अहकामुल अजहिया' (अक़ीक़ा के अहकाम वही हैं जो क़ुरबानी के हैं। वही तीन हिस्से इसमें मुस्तहब (पसंदीदा) हैं: एक अपना, एक अज़ीज़ों और दोस्तों का, और एक मिस्कीनों (गरीबों) का। वह खुद भी खाए, माँ-बाप भी खाएं पाबंदी बेबुनियाद है।)

---

1. रद अल-मुह्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाहह, फ़स्ल फ़ीन नज़र, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/238
2. रद अल-मुह्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाहह, फ़स्ल फ़ीन नज़र, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/238
3. दुर्र-ए-मुह्तार, किताबुज़-ज़कात, बाबुल मसरफ़, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 1/171
4. रद अल-मुह्तार ब-हवाला मेराज अद-दराया, किताबुज़-ज़कात, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 2/68
5. अल-उक़ूद अद-दुर्रिया, किताबुज़-ज़बाह, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफ़गानिस्तान, 2/233

غایۃ البیان میں ہے:

لیس للمؤمنۃ ان تتجرد بین یدی مشرکۃ او کتابیۃ | مومنہ عورت کو مشرکہ یا کتابیہ عورت کے سامنے ننگا ہونا جائز نہیں۔(ت)

سراج الوہاج، نصاب الاحتساب و شرح الدر للعلامہ اسمعیل و شرح ہدیہ ابن العماد للعارف عبدالغنی وردالمختار میں ہے:

لا یحل للمسلمۃ ان تنکشف بین یدی یھودیۃ او نصرانیۃ او مشرکۃ الا ان تکون امۃ لھا۔ | مسلمان عورت کو یہودی، نصرانی یا مشرک عورت کے سامنے ننگا ہونا حلال نہیں سوائے اس کے کہ وہ اس کی لونڈی ہو۔ (ت)

پھر اگر کسی نے اپنی حماقت سے اس گناہ کا ارتکاب کیا، او کان صحیح الاضطرار الیہ (یا اس کی طرف شدید مجبوری ہو۔ (ت)) تو اس کو ران وغیرہ کچھ نہ دیں کہ کافروں کا صدقات وغیرہ میں کچھ حق نہیں، نہ اس کو دینے کی اجازت، غایہ سروجی وبحر الرائق ودرمختار و غیرہا میں ہے:

اما الحربی ولو مستأمنا فجمیع الصدقات لا یجوز لہ اتفاقاً۔ | لیکن کافر حربی اگرچہ مستامن ہو اس کو تمام صدقات دینا بالاتفاق ناجائز ہے۔ (ت)

درایہ میں ہے:

صلتہ لا تکون براً شرعاً ولذا لم یجز التطوع الیہ۔ | اس کے ساتھ صلہ رحمی شرعی طور پر نیکی نہیں، یہی وجہ ہے کہ اس پر احسان کرنا جائز نہیں۔ (ت)

(۲) عقودالدریہ وغیرہ ہاکتب میں تصریح ہے کہ احکامھا احکام الاضحیہ (عقیقے کے احکام وہی ہیں جو قربانی کے۔ وہی تین حصے اس میں مستحب ہیں۔ ایک اپنا، ایک عزیزوں دوستوں کا، ایک مسکینوں کا، خود بھی کھائے ، ماں باپ بھی کھائیں، ممانعت بے اصل ہے۔

---

1 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی النظر دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۳۸ 2 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی النظر دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۳۸ 3 درمختار کتاب الزکوۃ باب المصرف مطبع مجتبائی دہلی ۱ / ۱۷۱ 4 ردالمحتار بحوالہ معراج الدرایۃ کتاب الزکوۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۶۸ 5 العقود الدریہ کتاب الذبائح ارگ بازار قندھار افغانستان ۲/ ۲۳۳

Fatawa Razvia, Volume 20

(3) Give to the poor; feeding kites and crows has no meaning, they are transgressors (fasiqueen), and the feast for crows is a Hindu custom. And Allah Almighty knows best.

Issue 320: 29 Rabi-ul-Awwal Sharif 1336 AH What do the scholars of the religion say about this issue: some people claim that breaking the bones of the aqiqah animal and cooking them with the meat is impermissible, and they ask for proof of its permissibility. Also, is it permissible to bury the bones and skin in the ground or not? Please explain and be rewarded.

The Answer: There is no harm in breaking the bones. The person who calls it impermissible should provide proof; from where does he say it is impermissible? This view exists among the Shafi'is. Even then, it is as a recommendation (mustahab), not as an obligation such that breaking them would be impermissible. Declaring something impermissible without proof and then asking for proof of its permissibility is foolishness. And bury the bones empty (of meat); burying the skin is a sin, as it is wasting wealth. And Allah Almighty knows best.

Issue 321: From Pune City, Jamia Masjid, asked by Muhammad Ibrahim Sahib, Saturday 28 Rabi-ul-Akhir 1334 AH What do the scholars of religion and supporters of the clear Shariah say: if a child's aqiqah is performed, can the boy's parents, maternal grandfather, maternal grandmother, paternal grandfather, maternal uncle etc., eat the aqiqah meat or not?

The Answer: Everyone can eat it. This issue is wrongly famous among people. "Eat, give charity, and earn reward" (It is mentioned in 'Uqud-ul-Durriyah': Its rulings are the same as the rulings of sacrifice (Qurbani). - Translator). And Allah Almighty knows best.

Issue 322: From Meerut Camp, Lal Kurti Bazar, Bungalow of Civil Surgeon, sent by Sheikh Ahmad Bakhsh, employee of Colonel, 28 Dhu al-Qi'dah 1324 AH What do the scholars of the religion say about this issue: is it permissible to break the bone of the animal in aqiqah or not? Please explain and be rewarded.

---

1 Sahih Muslim, Kitab al-Adahi, Chapter: Explanation of the prohibition of sacrificial meat, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/158; Sunan Abi Dawood, Kitab al-Dahaya,

Chapter: Keeping sacrificial meat, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/33 2 Al-Uqud al-Durriyah, Kitab al-Dhaba'ih, Arg Bazar, Kandahar Afghanistan 2/233

फतावा-ए-रज़्विया, जिल्द २०

(३) गरीबों को दें, चील और कौओं को खिलाने का कोई मतलब नहीं है, ये फासिक़ (पापी जीव) हैं, और कौओं की दावत हिन्दुओं की रस्म है। वल्लाह तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

मसला ३२०: २९ रबी-उल-अव्वल शरीफ १३३६ हिजरी दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि कुछ लोग अक़ीक़ा के जानवर की हड्डियां तोड़ने और गोश्त के साथ पकाने को नाजायज़ कहते हैं, और जायज़ होने की दलील मांगते हैं, और हड्डियां और खाल ज़मीन में दफन करना जायज़ है या नहीं? बय्यान फरमाएं, सवाब पायें।

अल-जवाब: हड्डियां तोड़ने में कोई हर्ज नहीं है, नाजायज़ कहने वाला दलील पेश करे, वह कहाँ से इसे नाजायज़ कहता है। यह शाफ़ई संप्रदाय के यहाँ है। वह भी मुस्तहब (पसंदीदा) तौर पर, न कि वाजिब (अनिवार्य) कि तोड़ना नाजायज़ हो। बिना दलील के नाजायज़ कह देना और जायज़ होने पर उल्टी दलील मांगना बेवकूफी है। और हड्डियां खाली दफन करें, खाल दफन करना गुनाह है क्योंकि यह माल को ज़ाया (बर्बाद) करना है। वल्लाह तआला आलम।

मसला ३२१: पुणे शहर से, जामा मस्जिद, सवालकर्ता मुहम्मद इब्राहिम साहब, शनिवार २८ रबी-उल-आख़िर १३३४ हिजरी दीन के उलेमा और शरीयत के समर्थक क्या फ़रमाते हैं कि बच्चे का अक़ीक़ा किया जाए तो लड़के के मां-बाप, नाना-नानी, दादा, मामा वगैरह अक़ीक़ा का गोश्त खाएं या नहीं?

अल-जवाब: सब खा सकते हैं, यह मसला लोगों में गलत मशहूर है। "खाओ, सदक़ा करो और अज्र (पुण्य) कमाओ।" (अक़ूद-उद-दुर्रिया में है: इसके अहकाम वही हैं जो क़ुर्बानी के अहकाम हैं। - तर्जुमा) वल्लाह तआला आलम।

मसला ३२२: मेरठ कैंप से, लाल कुर्ती बाज़ार, बंगला सिविल सर्जन, भेजने वाले शेख अहमद बख्श, मुलाज़िम कर्नल, २८ ज़ी-अल-क़ादा १३२४ हिजरी दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि अक़ीक़ा में जानवर की हड्डी तोड़ना जायज़ है या नहीं? बय्यान फरमाएं, सवाब पायें।

---

1. सही मुस्लिम, किताबुल अज़ही, बाब: अज़ही के गोश्त की मनाही का बयान, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची २/१५८, सुनन अबू दाऊद, किताबुल जहाया, बाब: अज़ही का गोश्त रखना, आफ़ताबे आलम प्रेस लाहौर २/३३

2. अल-अक़ूद-उद-दुर्रिया, किताबुज़ ज़बायह, अर्क बाज़ार कंदहार अफ़ग़ानिस्तान २/२३३

पृष्ठ ५९० / ६३०

(۳) مساکین کو دیں، چیل، کوؤں کو کھلانا کوئی معنی نہیں رکھتا، یہ فاسق ہیں، اور کوؤں کی دعوت رسمِ ہنود۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۲۰: ۲۹ ربیع الاول شریف ۱۳۳۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ بعض لوگ عقیقے کے جانور کی استخوان توڑنا اور گوشت کے ساتھ پکانے کو عدم جواز کہتے ہیں، اور جواز کی دلیل چاہتے ہیں، اور استخوان اور پوست زمین میں دفن کرنا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: ہڈیاں توڑنے میں کوئی حرج نہیں، ناجائز کہنے والا دلیل بیان کرے، کہاں سے ناجائز کہتا ہے۔ یہ شافعیہ کے یہاں ہے۔ وہ بھی مستحب طور پر نہ کہ واجب کہ توڑنا ناجائز ہو، خود بلا دلیل ناجائز کہہ دینا اور جواز پر الٹے دلیل مانگنا حماقت ہے۔ اور استخوان خالی دفن کریں، پوست دفن کرنا گناہ ہے۔ کہ مال کو ضائع کرنا ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۲۱: از شہر پونا جامع مسجد مسئولہ محمد ابراہیم صاحب بروز شنبہ ۲۸ ربیع الآخر ۱۳۳۴ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و حامیانِ شرعِ مبین کہ بچے کا عقیقہ کیا جائے لڑکے کے ماں باپ نانا، نانی، دادا، ماموں وغیرہ گوشت عقیقہ کا کھائیں یا نہیں؟

الجواب: سب کھاسکتے ہیں، یہ مسئلہ لوگوں میں غلط مشہور ہے کلوا وتصدقوا وائتجروا ۱ (کھاؤ، صدقہ کرو اور اجر کماؤ۔ عقود الدریہ میں ہے : احکامھا احکام الاضحیہ ۲ عقیقہ کے احکام وہی ہیں جو قربانی کے احکام ہیں۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۳۲۲: از کیمپ میرٹھ لال کرتی بازار بنگلہ سول سارجن مرسلہ شیخ احمد بخش ملازم کرنل ۲۸ ذی القعدہ ۱۳۲۴ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ عقیقہ میں جانور کی ہڈی توڑنا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

---

۱ صحیح مسلم کتاب الاضاحی باب بیان ماکان من النھی عن لحوم الاضاحی قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۱۵۸، سنن ابی داؤد کتاب الضحایا باب حبس لحوم الاضاحی آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۳۳ ۲ العقود الدریۃ کتاب الذبائح ارگ بازار قندہار افغانستان ۲/ ۲۳۳

Fatawa Razawiyya Volume 20

The Answer:

There is no harm in breaking [the bones], and not breaking them is better.

(Arabic Text)

Sheikh al-Muhaqqiq stated in the commentary of al-Mishkat that this is the school of Imam Malik, and breaking is the school of Imam Shafi'i. I say that our scholars have explicitly stated that the school of the scholar of Medina (Imam Malik), may Allah be pleased with him, is closer to our school and is resorted to where there is no explicit text from our companions, as in Radd al-Muhtar and Ghamz al-Uyun. I say, especially in matters such as the one we are in, because breaking is not appropriate according to Malik, and if it is not broken, Shafi'i, may Allah be pleased with him, would not penalize him. Allah knows best.

(Urdu Translation)

Sheikh al-Muhaqqiq (may mercy be upon him) said in the commentary of Mishkat that not breaking (the bone) is the school of thought of Imam Malik. And breaking is the school of thought of Imam Shafi'i. I say, our scholars have clarified that the school of the Scholar of Medina is closer to our school. Where there is no clear ruling from our companions, their school should be referred to, as stated in Radd al-Muhtar and Ghamz al-Uyun. I say, especially in issues such as the one under discussion, because according to Imam Malik, breaking is not appropriate, and if it is not broken, Imam Shafi'i does not reprimand for it. May Allah be pleased with all our Imams. And Allah knows best.

Issue 323: What do the scholars of the religion say about the issue of whether it is forbidden (haram) or impermissible (naja'iz) for parents to eat the meat of Aqiqah? Clarify and you shall be rewarded.

The Answer:

It is permissible even if you eat it all yourself; there is no harm, because of the saying of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "Eat and store." (Because of this instruction of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) to eat and store). Yes, it is better to give "at least a third" (at least one-third) in charity, and one thigh is the right of the midwife. Divide one third among relatives and close ones, and one third for your own eating,

(Arabic Text)	(Urdu Translation)
Regarding that, a Hadith has been narrated, and as for the permissibility of eating, the sacrifice is completed by the shedding of blood.	A Hadith has been narrated regarding this. But the permissibility of eating is because Aqiqah is completed by the shedding of the animal's blood.

1. Sunan Abi Dawud, Kitab al-Dahaya, Bab Habs Luhum al-Adahi, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/33. Page 591 of 630

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

अल-जवाब (उत्तर):

तोड़ने में कोई हर्ज नहीं है, और न तोड़ना बेहतर है।

(अरबी पाठ)

शेख अल-मुहक़्क़िक़ ने शराह अल-मिश्कात में कहा है कि यह इमाम मालिक का मज़हब है, और तोड़ना इमाम शाफ़ई का मज़हब है। मैं कहता हूँ कि हमारे उलेमा ने साफ़ तौर पर कहा है कि मदीना के आलिम (इमाम मालिक) का मज़हब हमारे मज़हब के ज़्यादा करीब है और जहाँ हमारे साथियों का कोई स्पष्ट हुक्म न हो वहाँ इसी पर अमल किया जाता है, जैसा कि रद्द अल-मुह्तार और ग़म्ज़ अल-उयून में है। मैं कहता हूँ, खासतौर पर इस जैसे मामलों में, क्योंकि मालिक के नज़दीक तोड़ना मुनासिब नहीं है, और अगर न तोड़ा जाए तो शाफ़ई उन पर कोई पकड़ नहीं करेंगे। अल्लाह बेहतर जानता है।

(उर्दू अनुवाद)

शेख़ अल-मुहक़्क़िक़ अलैहिर्रहमा ने शरह मिश्कात में फ़रमाया कि (हड्डी का) न तोड़ना इमाम मालिक का मज़हब है। और तोड़ना इमाम शाफ़ई का मज़हब है। मैं कहता हूँ हमारे उलमा ने तसरीह फ़रमाई कि आलिम-ए-मदीना का मज़हब हमारे मज़हब के ज़्यादा करीब है। जहाँ हमारे अस्हाब से कोई नस (स्पष्ट हुक्म) मौजूद न हो वहाँ उन्हीं के मज़हब की तरफ रुजू किया जाए, जैसा कि रद्द-अल-मुह्तार और ग़म्ज़-अल-उयून में है। मैं कहता हूँ खास तौर पर ज़ेरे-बहस मसले जैसे मसाइल में क्योंकि इमाम मालिक के नज़दीक तोड़ना मुनासिब नहीं, और अगर न तोड़े तो इमाम शाफ़ई इस पर इताब (नाराज़गी) नहीं फ़रमाते। अल्लाह तआला हमारे तमाम इमामों पर राजी हो, वल्लाहु तआला आलम।

मसला 323: दीन के उलमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि क्या अक़ीक़ा का गोश्त माँ-बाप को खाना हराम है या नाजायज़? बयान फ़रमाएँ, सवाब पाएँ।

अल-जवाब:

जायज़ है; अगर आप सब खुद ही खा लें तब भी कोई हर्ज नहीं, क्योंकि नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का फ़रमान है: "खाओ और जमा करो।" (नबी करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के इस इरशाद की वजह से कि खाओ और ज़ख़ीरा करो)। हाँ, बेहतर यह है कि कम से कम तिहाई (एक-तिहाई) खैरात कर दें, और एक रान दाई का हक़ है। एक तिहाई रिश्तेदारों और करीबियों में तक़सीम करें, और एक तिहाई अपने खाने के लिए रखें।

(अरबी पाठ)	(उर्दू अनुवाद)
इस पर हदीस वारिद है, और जहाँ तक खाने के जवाज़ की बात है, तो क़ुर्बानी खून बहाने से ही पूरी हो जाती है।	इस पर हदीस वारिद है। लेकिन खाने का जवाज़ तो इसलिए है कि अक़ीक़ा तो जानवर का खून बहाने (से मुकम्मल होता है)।

---

1 सुनन अबी दाऊद, किताब-उल-ज़हाया, बाब हब्स लुहूम-उल-अदाही, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/33 पेज 591 का 630

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

الجواب:

توڑنے میں حرج نہیں، اور نہ توڑنا بہتر ہے۔

| قال الشیخ المحقق فی شرح المشکوۃ انہ مذہب الامام مالک ، والکسر مذھب الامام شافعی ، قلت و قد صرح علمائنا ان مذہب عالم المدینۃ رضی اللہ تعالی عنہ اقرب الی مذہبنا ویصار الیہ حیث لانص من اصحابنا کما فی ردالمختار وغمز العیون، قلت لاسیما فی مثل ما نحن فیہ ، فان الکسر لا ینبغی عند مالک ، ولو لم یکسر لم یعاقبہ الشافعي رضي اللہ تعالی عن الائمۃ اجمعین واللہ تعالی اعلم۔ | شیخ محقق علیہ الرحمۃ نے شرح مشکوۃ میں فرمایا کہ (ہڈی کا) نہ توڑنا امام مالک کا مذہب ہے۔ اور توڑنا امام شافعی کا مذہب ہے۔ میں کہتا ہوں ہمارے علماء نے تصریح فرمائی کہ عالم مدینہ کا مذہب ہمارے مذہب کے زیادہ قریب ہے۔ جہاں ہمارے اصحاب سے کوئی نص موجود نہ ہو وہاں انہی کے مذہب کی طرف رجوع کیا جائے، جیسا کہ ردالمختار اور غمز العیون میں ہے۔ میں کہتا ہوں خاص طور پر زیر بحث مسئلہ جیسے مسائل میں کیونکہ امام مالک کے نزدیک توڑنا مناسب نہیں، اور اگر نہ توڑے تو امام شافعی اس پر عتاب نہیں فرماتے۔ اللہ تعالی ہمارے تمام اماموں پر راضی ہو، واللہ تعالی اعلم۔ |

مسئلہ ۳۲۳: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ عقیقہ کا گوشت والدین کو کھانا حرام ہے یا ناجائز؟ بینواتوجروا

الجواب:

جائز ہے اگر سب آپ ہی کھالیں جب بھی حرج نہیں لقولہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کلوا وادخروا ۱ (نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے اس ارشاد کی وجہ سے کہ کھاؤ اور ذخیرہ کرو ۔ ت) ہاں بہتر یہ ہے کہ "لا اقل بقدر ثلث" (کم از کم تہائی کو ۔ ت) خیرات کردے، اور ایک ران دائی کا حق ہے۔ ایک ثلث عزیزوں قریبوں میں تقسیم کریں، ایک ثلث اپنے کھانے کے لئے،

| بذلك ورد الحديث واما جواز الاكل فان النسك انما يقوم باراقة الدم | اس پر حدیث وارد ہے۔ لیکن کھانے کا جواز تو اس لئے ہے کہ عقیقہ تو جانور کا خون بہانے |

---

1 سنن ابی داؤد کتاب الضحایا باب حبس لحوم الاضاحی آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۳۳ Page 591 of 630

Volume 20 Fatawa Razawiyya

[Arabic Section]: And giving the meat in charity is separate from it, just like the sacrifice (Udhiya). The blood shed is a blood of gratitude, not a compulsory obligation. Scholars like the Sheikh in 'Al-Luma'at' and others in other works have clarified that 'Aqiqah is like Udhiya in all conditions and rulings. It is well-known that the meat of Udhiya is divided into three parts: one-third for eating, one-third as a gift, and one-third as charity. This is also on the basis of being recommended (mustahabb), not mandatory (wajib), such that if one eats all of it, it is permissible. Thus is 'Aqiqah. And Allah Almighty knows best.

[Urdu Section]: ...is fulfilled with it. And donating the meat as charity is separate from it, as is the case in sacrifice (Udhiya). Slaughtering an animal for 'Aqiqah is a way of giving thanks; it is not compulsory. Scholars have explicitly stated, as the Shaykh Muhaqqiq mentioned in 'Al-Luma'at' and other imams in other books, that 'Aqiqah is indeed like Udhiya in all conditions and rulings. It is known that the meat of a sacrifice is divided into three parts: one part for one's own consumption, the second part for gifts and presents, and the third part for charity. Doing so is also recommended (mustahabb), not obligatory (wajib), to the extent that if one eats all the meat himself, it is still permissible. Therefore, the matter of 'Aqiqah will be the same. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 324 & 325: From Shaykh Ahmad Hussain Sahib, resident of Syedpur, Post Office Wazirganj, District Badaun. What do the scholars of religion say regarding this matter: (1) Can 'Aqiqah be performed in the name of a deceased person or not? Some scholars say that sacrifice in the name of a deceased is correct, hence 'Aqiqah is also correct. If a child dies before seven days, what is the ruling? (2) Can 'Aqiqah for three, four, or seven girls be performed from one cow?

The Answer: (1) Sacrifice (Udhiya) on behalf of a deceased person is undoubtedly permissible, but 'Aqiqah is an expression of gratitude for a blessing (ni'mat). Once the blessing is gone (i.e., after death), there is no place for it. Therefore, sacrifice is established for the deceased, rather for those who are not yet born. But 'Aqiqah after death is not proven anywhere. If a child dies before seven days, the blame that they would have been an intercessor but now won't be (due to lack of 'Aqiqah) does not apply here, because the child passed away before the time appointed by Sharia. If the child died after seven days and there was financial capability, then they do not

have the right of intercession. And Allah Almighty knows best. (2) Yes, it can be given. And Allah Almighty knows best.

Problem 326: From the city of Bareilly, Madrasa Ahle Sunnat, questioned by Molvi Asir-ud-Din Bengali, one of the students of the said Madrasa, 24 Muharram al-Haram 1332 AH. If a minor child dies before 'Aqiqah, will the reward of 'Aqiqah be obtained if it is performed after death, or...

जिल्द 20 फ़तावा रज़विया

[अरबी अनुभाग]: और मांस का सदक़ा उससे अलग है जैसे कि क़ुर्बानी (उधिया) में होता है। और बहाया गया खून शुक्राने का खून है, न कि कोई अनिवार्य बाध्यता। विद्वानों जैसे कि शेख ने 'अल-लुमात' में और अन्य लोगों ने अन्य कृतियों में स्पष्ट किया है कि अक़ीक़ा सभी शर्तों और नियमों में क़ुर्बानी की तरह है। यह सर्वविदित है कि क़ुर्बानी के मांस को तीन भागों में विभाजित किया जाता है: एक तिहाई खाने के लिए, एक तिहाई उपहार के रूप में, और एक तिहाई दान के लिए। यह भी मुस्तहब (पसंदीदा) होने के आधार पर है, न कि वाजिब (अनिवार्य), यहाँ तक कि यदि कोई पूरा मांस खा ले, तो भी यह जायज़ है। अक़ीक़ा का मामला भी ऐसा ही है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

[उर्दू अनुभाग]: ...के साथ अदा हो जाता है। और मांस को सदक़ा करना उससे बाहर है जैसा कि क़ुर्बानी में होता है। और अक़ीक़ा के लिए जानवर ज़ब्ह करना शुक्र के तौर पर है, इस पर कोई जबर (दबाव) नहीं है। विद्वानों ने स्पष्ट रूप से कहा है, जैसा कि शेख़ मुहक़्क़िक़ ने लुमात में और अन्य इमामों ने अन्य पुस्तकों में फ़रमाया है कि बेशक अक़ीक़ा सभी शर्तों और नियमों में क़ुर्बानी की तरह है। और यह बात मालूम है कि क़ुर्बानी का मांस तीन हिस्सों में बाँटा जाता है: एक हिस्सा खुद खाने के लिए, दूसरा हिस्सा तोहफ़े और उपहार के लिए, और तीसरा हिस्सा सदक़ा के लिए। और ऐसा करना भी मुस्तहब है न कि वाजिब, यहाँ तक कि अगर तमाम मांस खुद खा ले तब भी जायज़ है। लिहाजा अक़ीक़ा में भी ऐसा ही मामला होगा, अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 324 और 325: शेख अहमद हुसैन साहब, निवासी सैयदपुर, डाकखाना वज़ीरगंज, जिला बदायूं से। इस मसले में दीन के उलेमा क्या फ़रमाते हैं कि: (1) मुर्दे के नाम पर अक़ीक़ा दिया जा सकता है या नहीं? और कुछ आलिम यह कहते हैं कि मुर्दे के नाम पर क़ुर्बानी करना सही है, इसलिए अक़ीक़ा भी सही है। अगर बच्चा सात दिन से पहले मर जाए तो क्या हुक्म है? (2) क्या एक गाय से तीन या चार या सात लड़कियों का अक़ीक़ा दिया जा सकता है या नहीं?

जवाब: (1) मुर्दे की तरफ़ से क़ुर्बानी बिला-शुबहा जायज़ है, और अक़ीक़ा नेमत (ईश्वर का उपहार) का शुक्र है। नेमत के खत्म होने (यानी मौत) के बाद इसका कोई स्थान नहीं है। इसलिए मुर्दों की तरफ़ से, बल्कि उनके लिए भी जो अभी पैदा नहीं हुए हैं, क़ुर्बानी साबित है। लेकिन मौत के बाद अक़ीक़ा कहीं भी साबित नहीं है। जो बच्चा सात दिन से पहले मर गया, अक़ीक़ा न करने से जो

आरोप आता कि वह शफ़ाअत (सिफारिश) करने वाला होगा, यहाँ नहीं होगा क्योंकि शरीअत ने जो उसका समय निर्धारित किया था, उससे पहले ही उसका निधन हो गया। और अगर सात दिन बाद मरा और सामर्थ्य (हैसियत) थी, तो उसे शफ़ाअत का हक़ नहीं है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (2) दे सकता है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 326: शहर बरेली, मदरसा अहले सुन्नत से, मौलवी असीरुद्दीन बंगाली, उक्त मदरसे के छात्रों में से एक, 24 मुहर्रमुल हराम 1332 हिजरी। नाबालिग बच्चा अगर अक़ीक़ा से पहले मर जाए, तो मरने के बाद अक़ीक़ा करने पर क्या अक़ीक़ा का सवाब मिलेगा या...

पृष्ठ 592/630

والتصدق باللحم خارج عنه كالا ضحية والدم دم شكر لاجبر ، وقد صرح العلماء كالشيخ في اللمعات و غيره في غيرها ان العقيقة كالاضحية في جميع الشرائط والاحكام ومعلوم ان الاضحى تقسم لحومها اثلاثاً ثلث طعمه و ثلث هدية و ثلث صدقة و هذا ایضاً علی وجه الاستحباب دون الوجوب حتی لو اکل الکل جاز فکذا العقیقة ۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

کے ساتھ ادا ہوجاتا ہے۔ اور گوشت کو صدقہ کرنا اس سے خارج ہے جیسا کہ قربانی میں ہوتا ہے۔ اور عقیقہ کے لئے جانور ذبح کرنا بطور شکر ہے اس پر جبر نہیں علماء کرام نے صراحت فرمائی جیسا کہ شیخ محقق نے لمعات میں اور دیگر ائمہ نے دیگر کتب میں فرمایا کہ بیشک عقیقہ تمام شرائط و احکام میں قربانی کی مثل ہے۔ اور یہ بات معلوم ہے کہ قربانی کا گوشت تین حصوں میں تقسیم کیا جاتا ہے ایک حصہ خود کھانے کے لئے دوسرا حصہ ہدیہ و تحفہ کے لئے اور تیسرا حصہ صدقہ کے لئے، اور ایسا کرنا بھی مستحب ہے نہ کہ واجب یہاں تک کہ اگر تمام گوشت خود کھا لے تب بھی جائز ہے۔ لہذا ایسا ہی معاملہ عقیقہ میں ہوگا واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۳۲۴ و ۳۲۵: شیخ احمد حسین صاحب از مقام سید پور ڈاکخانہ وزیر گنج ضلع بدایوں کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ : (۱) مردہ کے نام پر عقیقہ دیا جاسکتا ہے یا نہیں؟ اور بعض عالم یہ کہتے ہیں کہ مردہ کے نام پر قربانی کرنا درست ہے لہذا عقیقہ بھی درست ہے۔ اگر بچہ ہو کہ سات دن سے پہلے مرے تو کیا حکم ہے؟ (۲) ایک گائے سے تین یا چار یا سات لڑکی کا عقیقہ دے سکتا ہے یا نہیں؟

الجواب: (۱) مردہ کی طرف سے قربانی بلا شبہ جائز ہے اور عقیقہ شکرِ نعمت ہے بعد زوال نعمت اس کا محل نہیں، واللہذا اموات بلکہ ان کی طرف سے جواب تک پیدا نہ ہوئے قربانی ثابت ہے۔ اور عقیقہ بعدِ موت کہیں ثابت نہیں، جو بچہ سات دن سے پہلے مر گیا عقیقہ نہ کرنے سے جو الزام آتا کہ وہ شفیع ہوگا، یہاں نہ ہوگا کہ شرع نے جو اس کا وقت مقرر فرمایا اس سے پہلے اس کا انتقال ہو گیا، اور سات دن بعد مرا اور استطاعت تھی تو اس کی شفاعت کا استحقاق نہیں، واللہ تعالٰی اعلم۔ (۲) دے سکتا ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۲۶: از شہر بریلی مدرسہ اہلسنت مسئولہ مولوی اسیر الدین بنگالی یکے از طلباء مدرسہ مذکورہ ۲۴ محرم الحرام ۱۳۳۲ھ بچہ نابالغ اگر قبل عقیقہ کے مر جائے تو بعد مرنے کے اگر عقیقہ کیا جائے تو ثواب عقیقہ کا ملے گا یا

Fatawa Razawiyya Volume 20

...No? And is this Aqiqah permissible or not?

The Answer: Aqiqah cannot be performed after the child's death. And Allah Almighty knows best.

Problem 377: Asked by Muhammad Yaqub Ali Khan from Kathari, District Gurgaon, Post Office Dhina, Station Hatun, on 14 Dhu al-Qi'dah 1333 AH. If a child was born and for some reason Aqiqah was not performed during its life, is it correct to perform Aqiqah in its name after the child's death or not?

The Answer: There is no Aqiqah after the death of a son because it is a gratitude for birth. And Allah Almighty knows best.

Problem 328 & 329: From Bareilly, Mohalla Saudagaran, asked by Sardar Ahmad Sahib, 15 Rabi' al-Thani 1338 AH. What do the scholars of the religion say on these matters: (1) Can Aqiqah be given in the name of a deceased person or not? Some scholars say that performing a sacrifice (Qurbani) in the name of a deceased person is correct, therefore Aqiqah should also be correct. If a child is born and dies before seven days, what is the ruling? And if it dies after seven days, what is the ruling? And is a male, i.e., a goat, specific for a boy or not? (2) Can Aqiqah for three, four, or seven boys be given from one cow or not? And if two parts of the meat of one cow are taken and Aqiqah for one boy is given, is it correct or not?

The Answer: (1) There is no Aqiqah for a deceased person because it is a gratitude for birth, unlike Qurbani which is for transmitting reward (Isal-e-Thawab). If the child died before seven days, the time for Aqiqah had not yet arrived. And if it died after [seven days] and then Aqiqah was performed, it will not be entitled to the child's intercession if it was not done without reason despite having the means. The best is to have two males for a boy and one female for a girl so that the correspondence of limbs is complete. And if there is a reversal in male and female, there is no harm either. And Allah Almighty knows best. (2) One to seven Aqiqahs can be done in one cow. If, besides Aqiqah, another part—one, two, or however small—is kept for a non-virtuous intention, for example, for one's own eating, then the Aqiqah will not be fulfilled. Yes, if those parts...

फतावा रज़विया जिल्द 20

...नहीं? और क्या यह अक़ीक़ा जायज़ है या नहीं?

उत्तर: बच्चे की मौत के बाद अक़ीक़ा नहीं हो सकता। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 377: मुस्तफ़ा मुहम्मद याक़ूब अली ख़ान निवासी कठरी, ज़िला गुड़गांव, डाकखाना ढीना स्टेशन हातून, दिनांक 14 ज़ी अल-क़ादा 1333 हिजरी। जो बच्चा पैदा हुआ और किसी कारण से उसके जीवन में अक़ीक़ा नहीं हुआ, तो क्या बच्चे के मरने के बाद उसके नाम से अक़ीक़ा करना सही है या नहीं?

उत्तर: पुत्र की मृत्यु के बाद अक़ीक़ा नहीं है क्योंकि यह जन्म का शुक्राना है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 328 और 329: बरेली मोहल्ला सौदागरान से, मुस्तफ़ा सरदार अहमद साहिब, 15 रबीउल आख़िर शरीफ़ 1338 हिजरी। दीन के विद्वान इन मसलों में क्या फ़रमाते हैं: (1) क्या मृत व्यक्ति के नाम से अक़ीक़ा दिया जा सकता है या नहीं? और कुछ विद्वान कहते हैं कि मृत व्यक्ति के नाम पर क़ुर्बानी करना सही है, इसलिए अक़ीक़ा भी सही है। अगर बच्चा पैदा होकर सात दिन पहले मर जाए तो क्या हुक्म है और सात दिन बाद मरे तो क्या हुक्म है। और क्या नर यानी बकरा लड़के के लिए विशेष है या नहीं? (2) क्या एक गाय से तीन या चार या सात लड़कों का अक़ीक़ा दिया जा सकता है या नहीं? और अगर एक गाय के मांस से दो हिस्से लेकर एक लड़के का अक़ीक़ा दिया जाए तो क्या यह सही है या नहीं?

उत्तर: (1) मृत व्यक्ति का अक़ीक़ा नहीं है क्योंकि वह जन्म का शुक्राना है, क़ुर्बानी के विपरीत जो ईसाल-ए-सवाब है। सात दिन से पहले मर गया तो अभी अक़ीक़ा का समय ही नहीं आया था, और अगर उसके बाद मर गया तो अक़ीक़ा क्या किया, वह बच्चा सिफ़ारिश (शफ़ाअत) का हक़दार नहीं होगा अगर बिना किसी वजह के सामर्थ्य होने के बावजूद नहीं किया। बेहतर यह है कि लड़के के लिए दो नर हों और लड़की के लिए एक मादा, ताकि अंगों का मिलान पूर्ण हो। और अगर नर और मादा में उलट-पुलट हो जाए तो भी कोई हर्ज नहीं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (2) एक गाय में एक से सात तक अक़ीक़ा हो सकता है। अगर अक़ीक़ा के अलावा दूसरा हिस्सा एक या दो या कितना भी मामूली गैर-क़ुर्बत यानी धार्मिक उद्देश्य के बिना, जैसे अपने खाने की नीयत से रखा गया, तो अक़ीक़ा अदा नहीं होगा। हाँ, अगर वे हिस्से...

نہیں؟ اور یہ عقیقہ جائز ہے یا نہیں؟ الجواب: بچہ کی موت کے بعد عقیقہ نہیں ہو سکتا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ مسئلہ ۳۷۷: مسئولہ محمد یعقوب علی خان از مقام کٹھری ضلع گڑ گاؤں ڈاکخانہ ڈھینہ اسٹیشن ہاتون بتاریخ ۱۴ ذی قعدہ ۱۳۳۳ھ جو بچہ پیدا ہوا اور کسی سبب سے اس کی زندگی میں عقیقہ نہ ہوا تو بعد مرنے بچہ کے اس کے نام سے عقیقہ کرنا درست ہے یا نہیں؟ الجواب: عقیقہ بعد موت پسر نہیں کہ وہ شکر ولادت ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ مسئلہ ۳۲۸ و ۳۲۹: از بریلی محلہ سوداگراں مسئولہ سردار احمد صاحب ۱۵ ربیع الآخر شریف ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسائل میں: (۱) مُردے کے نام سے عقیقہ دے سکتا ہے یا نہیں؟ اور بعض عالم کہتے ہیں کہ مردے کے نام پر قربانی کرنا درست ہے لہٰذا عقیقہ بھی درست ہے اگر بچہ پیدا ہو کے سات دن پہلے مرے تو کیا حکم ہے اور سات دن کے بعد مرے تو کیا حکم ہے۔ اور نر یعنی بکرا لڑکے کے لئے خاص ہے یا نہیں؟ (۲) ایک گائے سے تین یا چار سات لڑکے کا عقیقہ دے سکتا ہے یا نہیں؟ اور ایک گائے کے گوشت سے دو حصہ لے کر ایک لڑکے کا عقیقہ دیا جائے تو درست ہے یا نہیں؟ الجواب (۱) مُردے کا عقیقہ نہیں کہ وہ شکر ولادت ہے، بخلاف قربانی کہ ایصالِ ثواب ہے۔ سات دن سے پہلے مر گیا تو ابھی عقیقہ کا وقت ہی نہ آیا تھا اور بعد کو مرا تو عقیقہ کیا، اس بچے کی شفاعت کا مستحق نہ ہوگا، اگر بلاوجہ باوصف استطاعت نہ کیا، افضل یہ ہے کہ پسر کے لئے دو نر ہوں اور دختر کے لئے ایک مادہ کہ اس میں مقابلہ اعضا ا مکمل ہے۔ اور اگر نر و مادہ میں عکس ہو جب بھی کوئی حرج نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۲) ایک گائے میں ایک سے سات کا عقیقہ ہو سکتا ہے۔ اگر عقیقہ کے سوا دوسرا حصہ ایک یا دو یا کتنا ہی خفیف غیر قربت مثلاً اپنے کھانے کی نیت کو رکھا تو عقیقہ ادانہ ہوگا، ہاں اگر وہ حصے

Volume 20

...even if they are of proximity, for example, one share for Aqiqa and one share for Udhiyah (Eid-ul-Adha sacrifice), it is permissible. And Allah Almighty knows best.

Problem 330: From Hadi Husain Sahab, Bareilly City, Mohalla Zakhira, 30 Jumada al-Ula 1339 AH.

What do the scholars of the religion say regarding this matter: Zaid and Hindah had an illegitimate relationship. Due to this illegitimate relationship, Hindah became pregnant. To prevent the secret from being revealed, Zaid and Hindah were married to each other. Now Hindah has given birth, and Zaid wants to perform the child's Aqiqa. Is this Aqiqa valid, and is it permissible to feed the meat or food to relatives and near ones or not? And is Zaid's marriage valid in the described situation or not? Furthermore, if Zaid performs any future acts for this newborn, such as circumcision, schooling ceremonies, etc., is it permissible for relatives to participate in them and take and eat the sweets and feast food of these matters or not? Explain and be rewarded.

The Answer: From the questioner's statement, it is understood that the woman was a virgin and the child was born about two months after the marriage. In such a situation, if Zaid knows that in reality, this pregnancy is from before the marriage, then there is no meaning for him to perform its Aqiqa because Aqiqa is a show of gratitude for the blessing of birth, and the birth of a child is not credited to the adulterer, only to the mother.

Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "The child belongs to the bed, and for the adulterer is the stone."[1] - The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said, "For the adulterer is the stone (deprivation)." (T)

If its Aqiqa is performed, its mother should do it; there would be no harm in participating in it. And if Zaid also performs circumcision and marriage ceremonies, there is no harm, and participation would also be permissible as long as there is no Shariah prohibition. And Allah Almighty knows best.

Problem 331 to 333: Questioned by Maulvi Rahim Bakhsh Sahab Hanafi Qadri Razvi from Arrah, Shahabad, teacher at Faiz-ul-Ghuraba, on Thursday, 7th Rabi al-Awwal Sharif 1336 AH. (1) Is the analogy of Aqiqa to sacrifice (Qurbani) correct or not? If correct, what is the comprehensive common reason (cause) between the two? (2) Is

participation in Aqiqa permissible like in sacrifice (Qurbani) or not? (3) Can one cow be sacrificed as Aqiqa in the name of seven girls or three boys and one girl, or not?

---

[1] Sahih al-Bukhari, Kitab al-Muharibeen, Bab lil-'Ahir al-Hajar, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/100. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Ahkam, Bab Man Qada Lahu bi-Haqqi Akhihi, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/1065. Sahih Muslim, Kitab al-Rada', Bab al-Walad lil-Firash etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/470 & 471.

जिल्द २०

...भी कुर्बत (निकटता) के हों, मसलन एक हिस्सा अक़ीक़ा, एक हिस्सा क़ुरबानी ईदुल अज़हा तो जाइज़ है। वल्लाहु तआला आलम।

मसला ३३०: हादी हुसैन साहब, शहर बरेली, मोहल्ला ज़ख़ीरा, ३० जुमादल ऊला १३३९ हिजरी।

उलमा-ए-किराम इस मसले में क्या फरमाते हैं कि ज़ैद और हिन्दा के आपस में नाज़ायज़ ताल्लुक थे। हिन्दा को इस नाज़ायज़ ताल्लुक की वजह से हमल (गर्भवस्था) रहा। राज़ फाश होने के डर से ज़ैद और हिन्दा का आपस में निकाह कर दिया गया। अब हिन्दा ने वज़-ए-हमल किया (बच्चा पैदा हुआ)। ज़ैद उसका अक़ीक़ा करना चाहता है। क्या यह अक़ीक़ा दुरुस्त होगा और गोश्त या खाना अज़ीज़-ओ-अक़रिबा (रिश्तेदारों) को खिलाना मुबाह (अनुमेय) होगा या नहीं? और निकाह ज़ैद सूरते मस्बूरा (वर्णित स्थिति) में सही है या नहीं? इसके अलावा ज़ैद आइंदा इस मौलूद (नवजात) के लिए कोई काम करे जैसे खतना या मकतब (पढ़ाई की रस्म) वगैरह, उसमें शिरकत करना और इन उमूर की शीरीनी और दावत का खाना लेना और खाना एज़ा (रिश्तेदारों) को जाइज़ है या नहीं? बयान फरमाएं सवाब पायें।

अल-जवाब: साइल (प्रश्नकर्ता) के बयान से मालूम हुआ कि औरत कुंवारी थी और बच्चा निकाह के कोई दो महीने बाद पैदा हुआ। ऐसी सूरत में ज़ैद अगर जानता है कि वाक़ई में यह हमल निकाह से पहले का है, तो उसे इसका अक़ीक़ा करने के कोई मानी नहीं, क्योंकि अक़ीक़ा विलादत (जन्म) की नेमत का शुक्र है और बच्चा की विलादत ज़ानी (व्यभिचारी) के लिए नहीं होती, सिर्फ माँ के लिए होती है।

नबी करीम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फरमाया: "ज़ानी के लिए पत्थर है।"[1] (त)

इसका अक़ीक़ा अगर करे तो उसकी माँ करे, इसमें शिरकत में हरज न होगा, और खतना और शादी अगर ज़ैद भी करे तो हरज नहीं और शिरकत भी जाइज़ हुई जब तक कोई मज़दूर (वर्जित) शरई न हो। वल्लाहु तआला आलम।

मसला ३३१ ता ३३३: मसूला मौलवी रहीम बख्श साहब हनफी क़ादरी रिज़वी, आरा, शाहाबाद, मुदर्रिस फैज़ुल ग़ुरबा, बरोज़ जुमेरात, ब-तारीख ७ रबीउल अव्वल शरीफ १३३६ हिजरी। (१) क्या अक़ीक़ा का क़ुरबानी पर कयास (तुलना) सही है या नहीं? अगर सही है तो इन दोनों की जामे इल्लत

मुश्तरका (साझा कारण) क्या है? (२) क़ुरबानी की तरह अक़ीक़ा में शिरकत जाइज़ है या नहीं? (३) सात लड़कियों या तीन लड़कों और एक लड़की के नाम से एक गाय का अक़ीक़ा कर सकते हैं या नहीं?

---

[1] सही अल-बुखारी, किताब अल-मुहारिबीन, बाब लिल-आहिर अल-हजर, कदीमी कुतुब खाना कराची, २/१००। सही अल-बुखारी, किताब अल-अहकाम, बाब मन क़दा लहू बि-हक़्क़ी अख़ीही, कदीमी कुतुब खाना कराची, २/१०६५। सही मुस्लिम, किताब अर-रज़ा, बाब अल-वलद लिल-फिराश आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची, १/४७० और ४७१।

पेज ५९४/६३०

جلد ۲۰

بھی قربت کے ہوں، مثلاً ایک حصہ عقیقہ، ایک حصہ قربانی عیدالاضحیٰ تو جائز ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۳۳۰: ہادی حسین صاحب از شہر بریلی محلہ ذخیرہ ۳۰ جمادی الاولیٰ ۱۳۳۹ھ علمائے کرام اس مسئلہ میں کیا فرماتے ہیں کہ زید وہندہ کے آپس میں ناجائز تعلق تھا، ہندہ کو اس ناجائز تعلق کی وجہ سے حمل رہا، افشائے راز کے باعث زید وہندہ کا باہم نکاح کردیا، اب ہندہ نے وضع حمل کیا، زید اس کا عقیقہ کرنا چاہتا ہے۔ آیا یہ عقیقہ درست ہوگا اور گوشت یا طعام عزیز واقرباء کو کھلانا مباح ہوگا یا نہیں اور نکاح زید صورت مسطورہ میں صحیح ہے یا نہیں؟ علاوہ ازیں زید کوئی کام بھی آئندہ اس مولود کا مثل ختنہ ومکتب وغیرہ کے کرے، اس میں شرکت دینا اور شیرینی اور طعام دعوت ان امور کی لینا اور کھانا اعزاء کو جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: سائل کے بیان سے معلوم ہوا کہ عورت کنواری تھی اور بچہ نکاح کے کوئی دو مہینے بعد پیدا ہوا، ایسی صورت میں زید اگر جانتا ہے کہ واقع میں یہ حمل نکاح سے پہلے کا ہے تو اسے اس کا عقیقہ کرنے کے کوئی معنی نہیں کہ عقیقہ شکر نعمت ولادت ہے اور بچہ کی ولادت زانی کے لئے نہیں ہوتی صرف ماں کے لئے۔ قال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم للعاھر الحجر ۱۔ نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا زانی کے لئے پتھر ہے۔(ت) اس کا عقیقہ اگر کرے تو اس کی ماں کرے، اس میں شرکت میں حرج نہ ہوگا، اور ختنہ اور شادی اگر زید بھی کرے تو حرج نہیں اور شرکت بھی جائز ہوئی جبکہ کوئی محذور شرعی نہ ہو، واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۳۱تا ۳۳۳: مسئولہ مولوی رحیم بخش صاحب حنفی قادری رضوی از آرہ شاہ آباد مدرس فیض الغرباء بروز پنجشنبہ بتاریخ ۷ / ربیع الاول شریف ۱۳۳۶ھ (۱) قیاس عقیقہ قربانی پر صحیح ہے یا نہیں؟ اگر صحیح ہے تو ان دونوں کا جامع علت مشترکہ کیا ہے؟ (۲) قربانی کی طرح عقیقہ میں شرکت جائز ہے یا نہیں؟ (۳) سات لڑکیوں یا تین لڑکے اور ایک لڑکی کے نام سے ایک گائے عقیقہ کرسکتے ہیں یا نہیں؟

---

۱ صحیح البخاری کتاب المحاربین باب للعاھر الحجر قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۱۰۰، صحیح البخاری کتاب الاحکام باب من قضی لہ بحق اخیہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۱۰۶۵، صحیح مسلم کتاب الرضاع باب الولد للفراش الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۴۷۰ و ۴۷۱

Volume 20

Fatawa Razawiyya

The Answer: Participation in Aqiqah is also permissible in the same way as in Qurbani (sacrifice), provided that everyone's intention is purely for the sake of Allah. If even one person's intention is not for seeking proximity (to Allah) and the others seek proximity, no one's proximity will be fulfilled, for it all becomes meat.

[Box 1] Left (Arabic): Verily Allah the Almighty does not accept partnership, and He is the Richest of the rich beyond partnership for Himself and for others; so all of it is for other than Him. Right (Urdu): Because Allah the Almighty does not accept partnership and He is more independent of partnership than all the rich; and what is (jointly) for Him and for other than Him, then all of it is for other than Him. (T)

Aqiqah and Qurbani are both the spilling of blood for the sake of Allah and are included in this principle:

[Box 2] Left (Arabic): What was for Him and for other than Him is for other than Him, and what was purely for Him is for Him. Even if the aspects are multiple, and for this reason, it is permissible to give charity to two poor persons jointly without division, for the objective is the Countenance of Allah Almighty and He is One, unlike a gift. Right (Urdu): Whatever is (jointly) for Him and for other than Him, then it is for other than Him, and whatever is purely for His pleasure, then it is for Him. Even if the reasons for seeking proximity are multiple, for this reason, giving charity jointly to two poor people without division is permissible because the objective is the pleasure of Allah Almighty and He is only one, unlike a gift (Hiba). (T)

Therefore, there is no need for analogy, for what falls under generalities is not something regarding which one remains silent for analogy (because a thing that is mentioned under generalities is not 'maskoot anhu' (silent) so that an analogy can be made. T). And Allah Almighty knows best.

Problem 434: From the town of Amria, Post Office Amria, near Muhammad Akbar Yar Khan. On Wednesday, dated 13th Rabi-ul-Awwal Sharif 1337 AH. In the name of Allah, the Beneficent, the Merciful. We praise Him and send peace upon His Noble Messenger. What do the scholars of religion and the muftis of the firm Shariah say about this matter: if a child, boy or girl, is born and passes away before one week, or at the age of one week, or after more than a week, should their parents perform Aqiqah for these deceased children or not? And for those who died under the age of

one week, should their Aqiqah be done or not? And does Qurbani also happen on behalf of these children or not? And is it permissible to do it on behalf of parents who have passed away or not? Clear answers should be written about this; it is a dire need. The answer should be provided as soon as possible, and what is the ruling for those who have exceeded the age of one week up to whatever limit in their infancy. And for those children mentioned, is there accountability for not performing Aqiqah?

खण्ड 20

फ़तावा रज़विया

उत्तर: अक़ीक़ा में भी भागीदारी उसी तरह जायज़ है जैसे क़ुर्बानी में, जब कि सबकी नीयत पूरी तरह से अल्लाह के लिए हो। यदि एक की भी नीयत अल्लाह की निकटता प्राप्त करने की नहीं होगी और बाकी सब निकटता चाहेंगे, तो किसी की भी निकटता पूरी नहीं होगी क्योंकि वह सब गोश्त (मांस) हो गया।

[बॉक्स 1] बायाँ (अरबी): अल्लाह तआला भागीदारी स्वीकार नहीं करता है और वह भागीदारी से सभी धनवानों से अधिक बेपरवाह है जो उसके और उसके अलावा किसी और के लिए हो, तो वह सब उसके अलावा दूसरे के लिए है। दायाँ (उर्दू): क्योंकि अल्लाह तआला भागीदारी स्वीकार नहीं फरमाता और वह तमाम धनवानों से बढ़कर भागीदारी से बेपरवाह है; और जो उसके लिए और उसके गैर (किसी अन्य) के लिए (साझा) हो, तो वह सब उसके गैर के लिए है। (त)

अक़ीक़ा और क़ुर्बानी दोनों अल्लाह के लिए खून बहाना है और इसी नियम में शामिल हैं कि:

[बॉक्स 2] बायाँ (अरबी): जो उसके लिए और उसके गैर के लिए था, वह उसके गैर के लिए है और जो विशुद्ध रूप से उसके लिए था, वह उसके लिए है। भले ही निकटता के पहलू कई हों, और इसी कारण दो गरीबों को बिना बाँटे साझा तौर पर सदक़ा देना जायज़ है, क्योंकि उद्देश्य अल्लाह तआला की प्रसन्नता है और वह एक ही है, हिबा (उपहार) के विपरीत। दायाँ (उर्दू): जो कुछ उसके लिए और उसके गैर के लिए (साझा) है तो वह उसके गैर के लिए है और जो विशुद्ध रूप से उसकी रज़ा के लिए है तो वह उसके लिए है। चाहे निकटता के पहलू अनेक हों, इसी कारण दो फकीरों पर बिना विभाजन साझा तौर पर सदक़ा करना जायज़ है क्योंकि उद्देश्य अल्लाह तआला की प्रसन्नता है और वह एक ही है, हिबा के विपरीत (त)।

इसलिए कियास (तुलना) की आवश्यकता नहीं है क्योंकि जो चीज़ सामान्य नियमों (उमूमात) के अंतर्गत आती है वह कियास के लिए चुप (मस्कूत अनहु) नहीं होती (क्योंकि जो चीज़ उमूमात के तहत दर्ज हो वह मस्कूत अनहु नहीं होती ताकि कियास किया जाए। त)। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला ४३४: क़स्बा अमरिया, डाकखाना अमरिया, मोहम्मद अकबर यार खान के पास से। बुधवार के दिन, दिनांक १३ रबीउल अव्वल शरीफ १३३७ हिजरी। बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम, नहमदुहू व नुसल्ली अला रसूलिहिल करीम। दीन के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या फरमाते हैं कि जो बच्चा, लड़का या लड़की पैदा होकर एक हफ्ते से कम, या हफ्ते भर की उम्र, या एक हफ्ते से ज़्यादा में गुज़र गया, अब उनके माता-पिता को इन मृत बच्चों का अक़ीक़ा करना चाहिए या नहीं? और जो एक हफ्ते से कम उम्र में मरे, क्या उनका अक़ीक़ा किया जाए या नहीं? और क्या इन बच्चों की तरफ से क़ुर्बानी भी होती है या नहीं? और माता-पिता जो गुज़र चुके हैं, उनकी तरफ से करना जायज़ है या नहीं? इस बारे में जो भी जवाब हों, साफ़ तौर पर लिखे जाएं, सख्त ज़रूरत है। जवाब जहाँ तक संभव हो बहुत जल्द और हफ्ते की उम्र से ज़्यादा जहाँ तक सीमा हो अपने बचपन में, उसके लिए क्या हुक्म है। और वो बच्चा जिसका ज़िक्र हुआ, अक़ीक़ा न करने में क्या पकड़ (जवाबदेही) है?

पृष्ठ ५९५ / ६३०

جلد ۲۰

فتاوٰی رضویہ

الجواب: عقیقہ میں بھی شرکت اسی طرح جائز ہے جیسے قربانی میں جبکہ سب کی نیت خالص لوجہ اللہ ہو۔ اگر ایک کی نیت بھی قربت کی نہ ہوگی اور باقی سب تقرب چاہیں گے کسی کی قربت ادا نہ ہوگی کہ وہ سب گوشت ہو گیا۔

[باکس ۱] بائیں (عربی): لان اللہ تعالٰی لا یقبل الشرکۃ واغنی الاغنیاء عن الشرکۃ لہ ولغیرہ فکلہ لغیرہ۔ دائیں (اردو): اس لئے کہ اللہ تعالٰی شرکت کو قبول نہیں فرماتا اور وہ تمام اغنیاء شرکت سے بڑا غنی ہے اور جو اس کے لئے اور اس کے غیر کے لئے (مشترک) ہو تو وہ سب اس کے غیر کے لئے ہے۔ (ت)

عقیقہ اور قربانی دونوں اراقت دم لوجہ اللہ ہیں اور اسی کلیہ میں داخل کہ:

[باکس ۲] بائیں (عربی): ماکان لہ ولغیرہ فھو لغیرہ وماکان خالصاً لہ فھولہ۔ وان تعددت الوجوہ ولذا جاز التصدق علی فقیرین بالاشتراك ولا مشاع، ان المقصود وجہ اللہ تعالٰی وھو واحد بخلاف الھبۃ۔ دائیں (اردو): جو کچھ اس کے لئے اور اس کے غیر کے لئے (مشترک) ہے تو وہ اس کے غیر کے لئے ہے اور جو خالص اس کی رضا کے لئے ہے تو وہ اس کے لئے ہے۔ اگرچہ وجوہ تقرب متعدد ہوں، اسی واسطے دو فقیروں پر بلا تقسیم مشترکہ طور پر صدقہ کرنا جائز ہے کیونکہ مقصود اللہ تعالٰی کی خوشنودی ہے اور وہ ایک ہی ہے بخلاف ہبہ کے (ت)

لہذا حاجت قیاس نہیں فان المندرج تحت العمومات غیر مسکوت عنہ لقیاس (کیونکہ جو شے عمومات کے تحت درج ہو وہ مسکوت عنہ نہیں ہوتی تاکہ قیاس کیا جائے۔ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۴۳۴: از قصبہ امریاڈاک خانہ امریا پاس محمد اکبر یار خاں۔ بروز چار شنبہ بتاریخ ۱۳/ ربیع الاول شریف ۱۳۳۷ھ بسم اللہ الرحمن الرحیم، نحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم کیا فرماتے ہیں علماء دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ جو بچہ لڑکا یا لڑکی پیدا ہو کر ہفتہ سے کم یا ہفتہ بھر کی عمر یا ہفتہ سے زائد میں انتقال ہوا اب ان کے والدین کو ان مردہ بچوں کا عقیقہ چاہئے یا نہیں؟ اور ہفتہ سے کم عمر میں مرے ان کا عقیقہ کیا جائے یا نہیں؟ اور قربانی بھی ان بچوں کی جانب سے ہوتی یا نہیں؟ اور والدین جو انتقال کر چکے ہوں ان کی جانب سے کرنا جائز ہے یا نہیں؟ اس کی بابت جو جوابات ہوں واضح طور پر تحریر فرمائے جائیں سخت ضرورت ہے۔ جواب جہاں تک ممکن ہو بہت جلد اور ہفتہ کی عمر سے زائد جہاں تک حد ہو اپنی صغر سنی میں، اس کے واسطے کیا حکم ہے۔ اور وہ بچہ جن کے ذکر ہو عقیقہ نہ کرنے میں مواخذہ

Fatawa Rizvia, Volume 20

...will they [the children] do so or not? If Aqiqah is performed, will they intercede on the Day of Resurrection or not? That is all.

The Answer: Whoever dies, regardless of their age, their Aqiqah cannot be performed. If a child dies before the seventh day, the failure to perform their Aqiqah has no effect on their intercession etc., because the time for Aqiqah had not yet arrived before they passed away. In Sharia, the time for Aqiqah is the seventh day. Leaving aside dying before seven days, it is stated in a Hadith that a miscarried fetus will come on the Day of Resurrection pulling its umbilical cord and will argue with the Lord Almighty for its parents (provided they left the world with faith) just as a creditor argues with his debtor, until it is ordered: "O miscarried child, who argues with his Lord! Take your parents' hands and lead them to Paradise." Yes, for a child who reached the time for Aqiqah, i.e., became seven days old, and whose Aqiqah was not performed without a valid excuse despite having the means, it has been narrated that they will not be able to intercede for their parents. It is mentioned in the Hadith: "The boy is pledged for his Aqiqah." It is in 'At-Taysir':

(Arabic/Persian Text)	(Urdu Translation)
Meaning if Aqiqah is not performed for him and he dies as a child, he will not intercede for his parents.[3]	Meaning if a child's Aqiqah was not performed and they died in childhood, they will not intercede for their parents. (T)

It is in 'Ash'at-ul-Lam'at': | (Arabic/Persian Text) | (Urdu Translation) | | Imam Ahmad (may Allah Almighty have mercy on him) says: The meaning is that the child is detained and prevented from intercession for the parents until they perform the Aqiqah, and reliance is upon the word of that exalted Imam. It is apparent that he heard from the predecessors that this is its meaning.[4] | Imam Ahmad (upon him be mercy) says its meaning is that until a child's Aqiqah is performed, they are stopped from interceding for the parents, and reliance is on the word of this magnificent Imam, and it is apparent that the aforementioned Imam would have heard from the predecessors that this is its meaning. (T) |

A child who died before reaching puberty and whose Aqiqah was performed, or there was no means for Aqiqah, or died before the seventh day...

---

[1] Sunan Ibn Majah, Chapters on Funerals, H.M. Saeed Company Karachi, p. 116 [2] Al-Jami' al-Saghir, Hadith 5819, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut, 2/359 [3] At-Taysir Sharh al-

Jami' al-Saghir, under the mentioned Hadith, Maktabah al-Imam al-Shafi'i Riyadh, 2/165 [4] Ash'at-ul-Lam'at, Kitab al-Sayd, Chapter of Aqiqah, Section Two, Maktaba Nooria Razvia Sukkur, 3/484

फतावा रज़विया, जिल्द 20

...करेंगे या नहीं? अगर अकीक़ा कर दिया जाए तो शफ़ाअत बरोज़-ए-हश्र करा देंगे या नहीं? फ़क़त।

जवाब: जो मर जाए किसी उम्र का हो उसका अकीक़ा नहीं हो सकता, बच्चा अगर सातवें दिन से पहले ही मर गया तो उसके अकीक़ा न करने से कोई असर उसकी शफ़ाअत वगैरह पर नहीं कि वह वक़्त-ए-अकीक़ा आने से पहले ही गुज़र गया अकीक़ा का वक़्त शरीअत में सातवाँ दिन है सात दिन से पहले मर जाना दरकिनार, हदीस में है कि कच्चा हमल (गर्भपात) जो गिर जाता है वह रोज़-ए-क़यामत अपना नाल खींचता हुआ आएगा और अपने माँ बाप के लिए (जबकि वह दुनिया से ईमान के साथ गए हों) मौला अज़वजल से ऐसा झगड़ा करेगा जैसे क़र्ज़-ख्वाह अपने क़र्ज़दार से, यहाँ तक कि हुक्म होगा कि ऐ कच्चे बच्चे, अपने रब से झगड़ने वाले! अपने माँ बाप का हाथ पकड़ ले और जन्नत में ले जा। हाँ जिस बच्चे ने अकीक़ा का वक़्त पाया यानी सात दिन का हो गया और बिला उज़्र बा-वस्फ़-ए-इस्तताअत (सामर्थ्य के बावजूद बिना किसी बहाने के) उसका अकीक़ा न किया उसके लिए यह आया है कि वह अपने माँ बाप की शफ़ाअत न करने पाएगा। हदीस में है: "लड़का अपने अकीक़ा में गिरवी है।" 'तयसीर' में है:

(अरबी/फारसी पाठ)	**(उर्दू अनुवाद)**
यानी अगर उसके लिए अकीक़ा न किया गया और वह बचपन में मर गया तो वह अपने वालिदैन की शफ़ाअत नहीं करेगा।[3]	यानी अगर बच्चे का अकीक़ा न किया गया हो और वह बचपन में मर गया तो वह अपने वालिदैन की शफ़ाअत नहीं करेगा। (त)

'अशअतुल लम्आत' में है: | (अरबी/फारसी पाठ) | (उर्दू अनुवाद) | | इमाम अहमद (रहमतुल्लाह अलैहि) फ़रमाते हैं इसका मानी यह है कि बच्चा महबूस (क़ैद) और ममनूअ (वर्जित) है शफ़ाअत से, वालिदैन के हक़ में जब तक कि अकीक़ा न कर दें, और एतमाद (भरोसा) उस इमाम-ए-अजल (महान इमाम) के क़ौल पर है और ज़ाहिर यह है कि उन्होंने पूर्वजों (सलफ़) से सुना होगा कि इसका मानी यह है।[4] | इमाम अहमद अलैहिर्रहमा फ़रमाते हैं इसका मानी यह है कि बच्चे का जब तक अकीक़ा न किया जाए उसको वालिदैन के हक़ में शफ़ाअत करने से रोक दिया जाता है और एतमाद इस अज़ीम-उश-शान इमाम के क़ौल पर है और ज़ाहिर यह है कि इमाम-ए-मौसूफ़ ने असलाफ़ से सुना होगा कि इसका मानी यह है। (त) |

जो बच्चा बुलूग़ (बालिग़ होने) से पहले मर गया और उसका अकीक़ा कर दिया था, या अकीक़ा की इस्तताअत (सामर्थ्य) न थी या सातवें दिन से पहले मर गया...

---

[1] सुनन इब्न माजा, अबवाबुल जनाइज़, एच.एम. सईद कम्पनी कराची, पृ. 116 [2] अल-जामिअ-उल-सगीर, हदीस 5819, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरुत, 2/359 [3] अत-तयसीर शरह अल-जामिअ-उल-सगीर, ज़िक्र की गई हदीस के तहत, मकतबा अल-इमाम अल-शाफ़ई रियाज़, 2/165 [4] अशअतुल लम्आत, किताबुल सैद, बाबुल अकीक़ा, अल-फ़स्ल अल-सानी, मकतबा नूरिय्या रज़विय्या सुक्कुर, 3/484

کریں گے یا نہیں؟ اگر عقیقہ کر دیا جائے تو شفاعت بروز حشر کرا دیں گے یا نہیں؟ فقط

الجواب: جو مر جائے کسی عمر کا ہو اس کا عقیقہ نہیں ہو سکتا، بچہ اگر ساتویں دن سے پہلے ہی مر گیا تو اس کے عقیقہ نہ کرنے سے کوئی اثر اس کی شفاعت وغیرہ پر نہیں کہ وہ وقت عقیقہ آنے سے پہلے ہی گزر گیا عقیقہ کا وقت شریعت میں ساتواں دن ہے سات دن سے پہلے مر جانا درکنار، حدیث میں ہے کہ کچا حمل جو گر جاتا ہے وہ روز قیامت اپنا نال کھینچتا ہوا آئے گا اور اپنے ماں باپ کے لئے (جبکہ وہ دنیا سے ایمان کے ساتھ گئے ہوں) مولٰی عزوجل سے ایسا جھگڑا کرے گا جیسے قرض خواہ اپنے قرضدار سے، یہاں تک کہ حکم ہوگا کہ او کچے بچے، اپنے رب سے جھگڑنے والے! اپنے ماں باپ کا ہاتھ پکڑ لے اور جنت میں لے جا۔ ہاں جس بچے نے عقیقہ کا وقت پایا یعنی سات دن کا ہو گیا اور بلا عذر باوصف استطاعت اس کا عقیقہ نہ کیا اس کے لئے یہ آیا ہے کہ وہ اپنے ماں باپ کی شفاعت نہ کرنے پائے گا۔ حدیث میں ہے: "الغلام مرتھن بعقیقتہ" ۲ لڑکا اپنے عقیقہ میں گروی ہے۔ تیسیر میں ہے:

(عربی/فارسی عبارت) **(اردو ترجمہ)**

یعنی اذالم یعق عنہ فمات طفلا یعنی اگر بچے کا عقیقہ نہ کیا گیا ہو اور وہ بچپن میں مر گیا تو وہ لا یشفع فی ابویہ ۳۔ اپنے والدین کی شفاعت نہیں کرے گا۔ (ت)

اشعۃ اللمعات میں ہے: | (عربی/فارسی عبارت) | (اردو ترجمہ) | | امام احمد رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ می گوید معنی آنست کہ فرزند محبوس و ممنوع ست از شفاعت، در حق والدین تا عقیقہ او را ند ہند، و اعتماد بر قول آں امام اجل ست و ظاہر آن ست کہ وی شنیدہ است از سلف کہ معنی ایں ست ۴۔

| امام احمد علیہ الرحمۃ فرماتے ہیں اس کا معنی یہ ہے کہ بچہ کا جب تک عقیقہ نہ کیا جائے اس کو والدین کے حق میں شفاعت کرنے سے روک دیا جاتا ہے اور اعتماد اس عظیم الشان امام کے قول پر ہے اور ظاہر یہ ہے کہ امام موصوف نے اسلاف سے سنا ہو گا کہ اس کا معنی یہ ہے۔ (ت) |

جو بچہ قبل بلوغ مر گیا اور اس کا عقیقہ کر دیا تھا، یا عقیقہ کی استطاعت نہ تھی یا ساتویں دن سے پہلے مر گیا ان

---

۱ سنن ابن ماجہ ابواب الجنائز ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۱۶ ۲ الجامع الصغیر حدیث ۵۸۱۹ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۲ / ۳۵۹ ۳ التیسیر شرح الجامع الصغیر حدیث مذکور کے تحت مکتبہ الامام الشافعی ریاض ۲ / ۱۶۵ ۴ اشعۃ اللمعات کتاب الصید باب العقیقہ الفصل الثانی مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۳ / ۴۸۴

Fatawa Razviya Volume 20

In all situations, he will intercede for his parents as long as they departed this world with faith. There are numerous (mutawatir) hadiths regarding this. Sacrifice (qurbani) on behalf of one's minor child, which is considered obligatory by some during his lifetime, is not considered mandatory by anyone after death. Yes, if one does it on their behalf, the reward will reach them. Similarly, performing a sacrifice on behalf of one's parents after their death brings great reward for both the performer and the parents. And Allah, the Glorious and Exalted, knows best.

Note Volume 20 concludes with the Chapter on Aqiqa. Volume 21 will begin with the Book of Prohibition and Permission (Kitab al-Hazr wal-Ibahah).

Page 597 of 630

सभी स्थितियों में, वह माता-पिता की शफ़ाअत (सिफारिश) करेगा बशर्ते कि वे इस दुनिया से ईमान के साथ गए हों। इस बारे में मुतवातिर (लगातार) हदीसें मौजूद हैं। कुर्बानी, जो कुछ लोगों के नज़दीक अपने नाबालिग बच्चे की तरफ से वाजिब है, वह उसकी ज़िन्दगी ही में है; मौत के बाद किसी के नज़दीक लाज़िम (अनिवार्य) नहीं है। हाँ, अगर उनकी तरफ से की जाए तो उन्हें सवाब पहुँचेगा। इसी तरह, माता-पिता की तरफ से मौत के बाद कुर्बानी करना अज़ीम (महान) अज्र (पुण्य) का काम है, उनके लिए भी और उनके माता-पिता के लिए भी। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है।

नोट बीसवीं जिल्द 'बाब अल-अक़ीक़ा' पर समाप्त हुई। इक्कीसवीं जिल्द का आग़ाज़ 'किताब अल-हज्र वल-इबाहत' से होगा।

سب صورتوں میں وہ ماں باپ کی شفاعت کرے گا جبکہ یہ دنیا سے باایمان گئے ہوں اس بارے میں متواتر حدیثیں ہیں، قربانی جو اپنے نابالغ بچہ کی طرف سے بعض کے نزدیک واجب ہے وہ اس کی زندگی ہی میں ہے بعد مرگ کسی کے نزدیک لازم نہیں، ہاں ان کی طرف سے کرے تو ان کو ثواب پہنچے گا، یونہی ماں باپ کی طرف سے بعد موت قربانی کرنا اجر عظیم ہے اس کے لئے بھی اور اس کے والدین کے لئے بھی۔ وھو سبحانہ وتعالٰی اعلم۔

نوٹ بیسویں جلد باب العقیقہ پر ختم ہوئی اکیسویں جلد کا آغاز کتاب الحظر والاباحۃ سے ہوگا۔

Fatawa Rizwia Volume 20

Sources and References

Book Title | Author | Year of Death (Hijri) 1. Al-Ajza fil Hadith | Abdur Rahman bin Umar bin Muhammad al-Baghdadi, known as an-Nahhas | 416 2. Al-Ajnas fil Furu | Abul Abbas Ahmad bin Muhammad al-Natafi al-Hanafi | 446 3. Al-Ikhtiyar Sharh al-Mukhtar | Abdullah bin Mahmood (bin Mawdud) al-Hanafi | 683 4. Al-Adab al-Mufrad lil Bukhari | Muhammad bin Ismail al-Bukhari | 256 5. Irshad al-Sari Sharh al-Bukhari | Shihab al-Din Ahmad bin Muhammad al-Qastallani | 923 6. Irshad al-Aql al-Salim | Abu Saud Muhammad bin Muhammad al-Amadi | 951 7. Al-Arkan al-Arba | Maulana Abdul Ali Bahrul Uloom | 1225 8. Al-Ashbah wa al-Nazair | Sheikh Zain al-Din bin Ibrahim bin Nujaim | 970 9. Ashi'at al-Lam'at Sharh al-Mishkat | Sheikh Abdul Haq Muhaddith Dehlavi | 1052 10. Usul al-Bazdawi | Ali bin Muhammad al-Bazdawi | 482 11. Al-Islah wa al-Idah lil Wiqaya fil Furu | Ahmad bin Sulaiman bin Kamal Pasha | 940 12. Akam al-Marjan fi Ahkam al-Jan | Qazi Badr al-Din Muhammad bin Abdullah al-Shibli | 769 13. Anfa' al-Wasail ila Tahrir al-Masail | Qazi Burhan al-Din Ibrahim bin Ali al-Tarsusi al-Hanafi | 758 14. Imdad al-Fattah Sharh Nur al-Idah | Hasan bin Ammar al-Shurunbulali | 1069 15. Al-Anwar li-Amal al-Abrar | Imam Yusuf al-Ardabili al-Shafi'i | 799

Page 599 of 630

फ़तवा रज़विया खंड २०

संदर्भ और स्रोत

पुस्तक का नाम | लेखक | मृत्यु वर्ष (हिजरी) १. अल-अजज़ा फ़िल हदीस | अब्दुर रहमान बिन उमर बिन मुहम्मद अल-बग़दादी, जिन्हें अल-नहहास के नाम से जाना जाता है | ४१६ २. अल-अजनास फ़िल फ़ुरू | अबुल अब्बास अहमद बिन मुहम्मद अल-नातफ़ी अल-हनफ़ी | ४४६ ३. अल-इख्तियार शरह अल-मुख्तार | अब्दुल्ला बिन महमूद (बिन मौदूद) अल-हनफ़ी | ६८३ ४. अल-अदब अल-मुफ़्रद लिल बुखारी | मुहम्मद बिन इस्माइल अल-बुखारी | २५६ ५. इरशाद अल-सारी शरह अल-बुखारी | शिहाब अल-दीन अहमद बिन मुहम्मद अल-क़स्तलानी | ९२३ ६. इरशाद अल-अक्ल अल-सलीम | अबू सऊद मुहम्मद बिन मुहम्मद अल-अमादी | ९५१ ७. अल-अरकान अल-अरबा | मौलाना अब्दुल अली बहरुल उलूम | १२२५ ८. अल-अशबाह वा अल-नज़ायर | शेख़ ज़ैन अल-दीन बिन इब्राहिम इब्न नुजैम | ९७० ९. अशिअत अल-लम्आत शरह अल-मिश्कात | शेख़ अब्दुल हक़ मुद्दिस देहलवी | १०५२ १०. उसूल अल-बज़दवी | अली बिन मुहम्मद अल-बज़दवी | ४८२ ११. अल-इलाह वा अल-ईदाह लिल विक़ाया फ़िल फ़ुरू | अहमद बिन सुलेमान बिन कमाल पाशा | ९४० १२. आकाम अल-मरजान फ़ी अहकाम अल-जान | काज़ी बद्र अल-दीन मुहम्मद बिन अब्दुल्ला अल-शिब्ली | ७६९ १३. अंफ़ा अल-वसायल इला तहरीर अल-मसायल | काज़ी बुरहान अल-दीन इब्राहिम बिन अली अल-तरसूसी अल-हनफ़ी | ७५८ १४. इमदाद अल-फ़त्ताह शरह नूर अल-ईदाह | हसन बिन अम्मार अल-शुरुनबुलाली | १०६९ १५. अल-अनवार ली-अमल अल-अबरार | इमाम यूसुफ अल-अरदबीली अल-शाफ़ई | ७९९

पृष्ठ ५९९ / ६३०

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

مآخذ و مراجع

نام کتاب | مصنف | سن وفات ہجری ۱۔ الاجزاء في الحديث | عبدالرحمن بن عمر بن محمد البغدادي المعروف بالنحاس | ۴۱۶ ۲۔ الاجناس فی الفروع | ابوالعباس احمد بن محمد الناطفی الحنفی | ۴۴۶ ۳۔ الاختیار شرح المختار | عبداللہ بن محمود (بن مودود) الحنفی | ۶۸۳ ۴۔ الادب المفرد للبخاری | محمد بن اسماعیل البخاری | ۲۵۶ ۵۔ ارشاد الساری شرح البخاری | شہاب الدین احمد بن محمد القسطلانی | ۹۲۳ ۶۔ ارشاد العقل السلیم | ابو سعود محمد بن محمد العمادی | ۹۵۱ ۷۔ الارکان الاربع | مولانا عبد العلی بحر العلوم | ۱۲۲۵ ۸۔ الاشباہ والنظائر | شیخ زین الدین بن ابراہیم بابن نجیم | ۹۷۰ ۹۔ اشعۃ اللمعات شرح المشکوۃ | شیخ عبد الحق المحدث الدہلوی | ۱۰۵۲ ۱۰۔ اصول البزدوی | علی بن محمد البزدوی | ۴۸۲ ۱۱۔ الاصلاح والایضاح للوقایۃ فی الفروع | احمد بن سلیمان بن کمال پاشا | ۹۴۰ ۱۲۔ آکام المرجان فی احکام الجان | قاضی بدر الدین محمد بن عبد اللہ الشبلی | ۷۶۹ ۱۳۔ انفع الوسائل الی تحریر المسائل | قاضی برہان الدین ابراہیم بن علی الطرسوسی الحنفی | ۷۵۸ ۱۴۔ امداد الفتاح شرح نور الایضاح | حسن بن عمار الشرنبلالی | ۱۰۶۹ ۱۵۔ الانوار لعمل الابرار | امام یوسف الاردیبلی الشافعی | ۷۹۹

Volume 20 Fatawa Ridawiyyah

1. Amali fil Hadith - Abd al-Malik ibn Muhammad ibn Muhammad Bishran - 432
2. Al-I'jaz fil Hadith - Ahmad ibn Muhammad, known as Ibn al-Sunni - 364
3. Alqab al-Ruwat - Ahmad ibn Abd al-Rahman al-Shirazi - 407
4. Al-Asl (Mabsut) - Abu Abd Allah Muhammad ibn Hasan al-Shaybani - 189
5. Akhbar Madinah - Muhammad ibn Hasan al-Madani ibn Zabalah - 200
6. Al-Umm - Muhammad ibn Idris al-Shafi'i - 202
7. Akhbar Madinah - Zubayr ibn Bakkar al-Zubayri - 256
8. Amthal al-Nabi (peace and blessings be upon him) - Al-Hasan ibn Abd al-Rahman al-Ramahurmuzi - 360
9. Arba'un lil-Hakim - Abu Abd Allah Muhammad ibn Abd Allah Nishapuri - 405
10. Ihya' al-Ulum - Imam Muhammad ibn Muhammad al-Ghazali - 505
11. Arba'un Nawawi - Muhyi al-Din Yahya ibn Sharaf al-Nawawi al-Shafi'i - 676
12. Al-Adhkar al-Muntakhabah min Kalam Sayyid al-Abrar - Abu Zakariya Yahya ibn Sharaf al-Nawawi - 676
13. Usd al-Ghabah fi Ma'rifat al-Sahabah - Ali ibn Muhammad ibn Athir al-Shaybani - 630
14. Alfiyyat al-'Iraqi fi Usul al-Hadith - Imam Zayn al-Din Abd al-Rahim ibn al-Husayn al-Iraqi - 806
15. Al-Isabah fi Tamyiz al-Sahabah - Shihab al-Din Ahmad ibn Ali ibn Hajar al-Asqalani - 852
16. Unmudhaj al-Ulum - Allama Jalal al-Din Muhammad ibn As'ad al-Dawani - 903
17. Al-Itqan Jalal al-Din - Abd al-Rahman ibn Kamal al-Din al-Suyuti - 911
18. I'lam bi Qawati' al-Islam - Ahmad ibn Hajar al-Haytami al-Makki - 974
19. Al-Asrar al-Marfu'ah fil Akhbar al-Mawdu'ah - Nur al-Din Ali ibn Sultan Muhammad al-Qari (Mulla Ali al-Qari) - 1012
20. Al-Intibah fi Salasil Awliya - Shah Wali Allah ibn Abd al-Rahim - 1179
21. Ithaf al-Sadah al-Muttaqin - Sayyid Muhammad ibn Muhammad Murtada al-Zabidi - 1205
22. Injuh al-Hajah Hashiyah Sunan Ibn Majah - Abd al-Ghani al-Dahlawi al-Madani - 1273
23. I'anat al-Talibin - Sayyid Muhammad Shata al-Dimyati
24. Al-Isharat Ibn Sina - Abu Ali Hasan ibn Abd Allah known as Ibn Sina - 428

Page 600 of 630

जिल्द २० फ़तावा रज़विया

1. अमाली फ़िल हदीस - अब्दुल मलिक बिन मुहम्मद बिन मुहम्मद बिशरान - ४३२
2. अल-एजाज़ फ़िल हदीस - अहमद बिन मुहम्मद, जो इब्न अल-सुन्नी के नाम से जाने जाते हैं - ३६४
3. अल्काब अल-रुवात - अहमद बिन अब्दुर रहमान अल-शीराज़ी - ४०७
4. अल-अस्ल (मब्सूत) - अबू अब्दुल्लाह मुहम्मद बिन हसन अल-शैबानी - १८९
5. अख़बार मदीना - मुहम्मद बिन हसन अल-मदनी इब्न ज़बाला - २००
6. अल-उम्म - मुहम्मद बिन इदरीस अल-शफ़ई - २०२
7. अख़बार मदीना - ज़ुबैर इब्न बकार अल-ज़ुबैरी - २५६
8. अम्साल अन-नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) - अल-हसन बिन अब्दुर रहमान अल-रामहुर्मुज़ी - ३६०
9. अरबाईन लिल हाकिम - अबू अब्दुल्लाह मुहम्मद बिन अब्दुल्लाह निशापुरी - ४०५
10. इह्या उलूम - इमाम मुहम्मद बिन मुहम्मद अल-ग़ज़ाली - ५०५
11. अरबाईन नववी - मुही अल-दीन यहया बिन शरफ़ अल-नववी अल-शफ़ई - ६७६
12. अल-अज़कार अल-मुंतख़बा मिन कलाम सय्यद अल-अबरार - अबू ज़करिया यहया बिन शरफ़ अल-नववी - ६७६
13. उस्द अल-ग़ाबा फ़ी मारिफ़त अल-सहाबा - अली बिन मुहम्मद इब्न असीर अल-शैबानी - ६३०
14. अल्फ़िय्या अल-इराकी फ़ी उसूल अल-हदीस - इमाम ज़ैन अल-दीन अब्दुल रहीम बिन अल-हुसैन अल-इराक़ी - ८०६
15. अल-इसाबा फ़ी तमीज़ अल-सहाबा - शिहाब अल-दीन अहमद बिन अली बिन हजर अस्क़लानी - ८५२
16. उन्मूज़ज अल-उलूम - अल्लामा जलाल अल-दीन मुहम्मद बिन असद अद-दवानी - ९०३
17. अल-इत्क़ान जलाल अल-दीन - अब्दुल रहमान बिन कमाल अल-दीन अस-सुयूती - ९११
18. एलाम बि क़वाति' अल-इस्लाम - अहमद बिन हजर अल-हैतमी अल-मक्की - ९७४
19. अल-असरार अल-मर्फ़ूआ फ़िल अख़बार अल-मौज़ुआ - नूर अल-दीन अली बिन सुल्तान मुहम्मद अल-क़ारी (मुल्ला अली अल-क़ारी) - १०१२
20. अल-इन्तिबाह फ़ी सलासिल औलिया - शाह वलीउल्लाह बिन अब्दुल रहीम - ११७९

21. इत्हाफ़ अस-सादा अल-मुत्तक़ीन - सय्यद मुहम्मद बिन मुहम्मद मुर्तज़ा अल-ज़ुबैदी - १२०५
22. इन्जाह अल-हाजा हाशिया सुनन इब्न माजा - अब्दुल ग़नी अद-देहल्वी अल-मदनी - १२७३
23. एआना अल-तालिबीन - सय्यद मुहम्मद शत्ता अद-दमियाती
24. अल-इशारात इब्न सीना - अबू अली हसन बिन अब्दुल्लाह जो इब्न सीना के नाम से मशहूर हैं - ४२८

पृष्ठ ६०० का ६३०

۱۶۔ امالی فی الحدیث - عبدالملک بن محمد بن محمد بشران - ۴۳۲ ۱۷۔ الایجاز فی الحدیث - احمد بن محمد المعروف بابن السنی - ۳۶۴ ۱۸۔ القاب الروات - احمد بن عبدالرحمن الشیرازی - ۴۰۷ ۱۹۔ الاصل (مبسوط) - ابو عبداللہ محمد بن حسن الشیبانی - ۱۸۹ ۲۰۔ اخبار مدینہ - محمد بن حسن المدنی ابن زبالہ - ۲۰۰ ۲۱۔ الأم - محمد بن ادریس الشافعی - ۲۰۲ ۲۲۔ اخبار مدینہ - زبیر ابن بکار الزبیری - ۲۵۶ ۲۳۔ امثال النبی صلی اللہ علیہ وسلم - الحسن بن عبدالرحمن الرامہر مزی - ۳۶۰ ۲۴۔ اربعین للحاکم - ابو عبد اللہ محمد بن عبد اللہ نیشاپوری - ۴۰۵ ۲۵۔ احیاء العلوم - امام محمد بن محمد الغزالی - ۵۰۵ ۲۶۔ اربعین نووی - محی الدین یحییٰ بن شرف النووی الشافعی - ۶۷۶ ۲۷۔ الاذکار المنتخبة من کلام سید الابرار - ابوزکریا یحییٰ بن شرف النووی - ۶۷۶ ۲۸۔ اسد الغابة فی معرفة الصحابة - علی بن محمد ابن اثیر الشیبانی - ۶۳۰ ۲۹۔ الفیة العراقی فی اصول الحدیث - امام زین الدین عبدالرحیم بن الحسین العراقی - ۸۰۶ ۳۰۔ الاصابة فی تمییز الصحابة - شہاب الدین احمد بن علی بن حجر عسقلانی - ۸۵۲ ۳۱۔ انموذج العلوم - علامہ جلال الدین محمد بن اسعد الدوانی - ۹۰۳ ۳۲۔ الاتقان جلال الدین - عبدالرحمن بن کمال الدین السیوطی - ۹۱۱ ۳۳۔ اعلام بقواطع الاسلام - احمد بن حجر الہیتمی المکی - ۹۷۴ ۳۴۔ الاسرار المرفوعة فی الاخبار الموضوعہ - نور الدین علی بن سلطان محمد القاری (ملا علی القاری) - ۱۰۱۲ ۳۵۔ الانتباہ فی سلاسل اولیاء - شاہ ولی اللہ بن عبدالرحیم - ۱۱۷۹ ۳۶۔ اتحاف السادة المتقین - سید محمد بن محمد مرتضیٰ الزبیدی - ۱۲۰۵ ۳۷۔ انجاح الحاجة حاشیة سنن ابن ماجہ - عبدالغنی الدہلوی المدنی - ۱۲۷۳ ۳۸۔ اعانة الطالبین - سید محمد شطا الدمیاطی ۳۹۔ الاشارات ابن سینا - ابو علی حسن بن عبداللہ الشہیر بابن سینا - ۴۲۸

Volume 20 | Fatawa Razawiyya

ب (B) 40- Bada'i' al-Sana'i' | Ala' al-Din Abi Bakr bin Mas'ud al-Kasani | 587 41- Al-Hidayah (Bidayat al-Mubtadi) | Ali bin Abi Bakr al-Marghinani | 593 42- Al-Bahr al-Ra'iq | Shaykh Zayn al-Din bin Ibrahim ibn Nujaym | 970 43- Al-Burhan Sharh Mawahib al-Rahman | Ibrahim bin Musa al-Tarabulsi | 922 44- Bustan al-'Arifin | Faqih Abu al-Layth Nasr bin Muhammad al-Samarqandi | 372 45- Al-Basit fil-Furu' | Hujjat al-Islam Muhammad bin Muhammad al-Ghazali | 505 46- Al-Binayah Sharh al-Hidayah | Imam Badr al-Din Abu Muhammad al-'Ayni | 855 47- Bahjat al-Asrar | Yusuf bin Jarir al-Lakhmi al-Shattanufi | 713 48- Bulugh al-Maram | Ahmad bin Ali ibn Hajar al-Asqalani | 852 49- Bustan al-Muhaddithin | Shah Abd al-Aziz bin Shah Waliullah | 1239 50- Barahin-e-Qati'ah | Rashid Ahmad Gangohi | 1905

ت (T) 51- Taj al-Arus | Sayyid Muhammad Murtada al-Zabidi | 1205 52- Tarikh Ibn Asakir | Ali bin al-Hasan al-Dimashqi ibn Asakir | 571 53- Tarikh al-Bukhari | Muhammad bin Isma'il al-Bukhari | 256 54- Al-Tajnis wal-Mazid | Burhan al-Din Ali bin Abi Bakr al-Marghinani | 593 55- Tahrir al-Usul | Kamal al-Din Muhammad bin Abd al-Wahid ibn al-Humam | 861 56- Tuhfat al-Fuqaha' | Imam Ala' al-Din Muhammad bin Ahmad al-Samarqandi | 540 57- Tahqiq al-Husami | Abd al-Aziz bin Ahmad al-Bukhari | 730 58- Al-Tarjih wal-Tashih 'ala al-Quduri | Allama Qasim bin Qutlubugha al-Hanafi | 879 59- Al-Ta'rifat li-Sayyid Sharif | Sayyid Sharif Ali bin Muhammad al-Jurjani | 816 60- Al-Tamhid lima fil-Muwatta' min al-Ma'ani wal-Asanid | Yusuf bin Abd Allah ibn Abd al-Barr al-Andalusi | 463

Page 601 of 630

जिल्द 20 | फ़तावा रज़विया

ب (ब) 40- बदाइ' उस-सनै' | अलाउद्दीन अबी बक्र बिन मसूद अल-कासानी | 587 41- अल-हिदाया (बिदायत अल-मुब्तदी) | अली बिन अबी बक्र अल-मर्घिनानी | 593 42- अल-बह्र अल-राइ'क | शैख़ ज़ैनुद्दीन बिन इब्राहीम इब्न नुजैम | 970 43- अल-बुर्हान शरह मवाहिब अल-रहमान | इब्राहीम बिन मूसा अल-तराबुलसी | 922 44- बुस्तान अल-आ़रिफ़ीन | फ़क़ीह अबुल लैस नस्र बिन मुहम्मद अस-समरकन्दी | 372 45- अल-बसीत फ़िल-फ़ुरूह़ | हुज्जतुल इस्लाम मुहम्मद बिन मुहम्मद अल-ग़ज़ाली | 505 46- अल-बिनाया शरह अल-हिदाया | इमाम बद्रुद्दीन अबू मुहम्मद अल-अ़ैनी | 855 47- बहजत अल-असरार | यूसुफ़ बिन जरीर अल-लखमी अश-शत्तनूफ़ी | 713 48- बुलूग़ अल-मराम | अहमद बिन अली इब्न हजर अल-असक़लानी | 852 49- बुस्तान अल-मुहद्दिसीन | शाह अब्दुल अ़ज़ीज़ बिन शाह वलीउल्लाह | 1239 50- बराहीन-ए-क़ातिआ़ | रशीद अहमद गंगोही | 1905

ت (त) 51- ताज अल-अ़रूस | सय्यद मुहम्मद मुर्तज़ा अज़-ज़बीदी | 1205 52- तारीख़ इब्न अ़साकिर | अली बिन अल-हसन अद-दिमश्क़ी इब्न अ़साकिर | 571 53- तारीख़ अल-बुखारी | मुहम्मद बिन इस्माईल अल-बुखारी | 256 54- अत-तजनीस वल-मज़ीद | बुर्हानुद्दीन अली बिन अबी बक्र अल-मर्घिनानी | 593 55- तहरीर अल-उसूल | कमालुद्दीन मुहम्मद बिन अब्दुल वाहिद इब्न अल-हुमाम | 861 56- तुहफ़त अल-फ़ुक़हा | इमाम अलाउद्दीन मुहम्मद बिन अहमद अस-समरकन्दी | 540 57- तहक़ीक़ अल-हुसामी | अब्दुल अ़ज़ीज़ बिन अहमद अल-बुखारी | 730 58- अत-तर्जीह़ वत-तसहीह़ अ़ला अल-क़ुदूरी | अ़ल्लामा क़ासिम बिन क़ुतलूबग़ा अल-हनफ़ी | 879 59- अत-तारीफ़ात लि-सय्यद शरीफ़ | सय्यद शरीफ़ अली बिन मुहम्मद अल-जुरजानी | 816 60- अत-तमहीद लिमा फ़िल-मुवत्तअ़ मिन अल-मआ़नी वल-असानीद | यूसुफ़ बिन अब्दुल्लाह इब्न अब्दुल बर्र अल-अन्दलुसी | 463

पृष्ठ 601 का 630

ب ۴۰- بدائع الصنائع | علاء الدین ابی بکر بن مسعود الکاسانی | ۵۸۷ ۴۱- الہدایۃ (بدایۃ المبتدی) | علی بن ابی بکر المرغینانی | ۵۹۳ ۴۲- البحر الرائق | شیخ زین الدین بن ابراہیم بابن نجیم | ۹۷۰ ۴۳- البرہان شرح مواہب الرحمان | ابراہیم بن موسی الطرابلسی | ۹۲۲ ۴۴- بستان العارفین | فقیہ ابواللیث نصر بن محمد السمرقندی | ۳۷۲ ۴۵- البسیط فی الفروع | حجۃ الاسلام محمد بن محمد الغزالی | ۵۰۵ ۴۶- البنایۃ شرح الہدایۃ | امام بدر الدین ابو محمد العینی | ۸۵۵ ۴۷- بہجۃ الاسرار | یوسف بن جریر اللخمی الشطنوفی | ۷۱۳ ۴۸- بلوغ المرام | احمد بن علی ابن حجر عسقلانی | ۸۵۲ ۴۹- بستان المحدثین | شاہ عبدالعزیز بن شاہ ولی اللہ | ۱۲۳۹ ۵۰- براہین قاطعہ | رشید احمد گنگوہی | ۱۹۰۵

ت ۵۱- تاج العروس | سید محمد مرتضی الزبیدی | ۱۲۰۵ ۵۲- تاریخ ابن عساکر | علی بن الحسن الدمشقی بابن عساکر | ۵۷۱ ۵۳- تاریخ البخاری | محمد بن اسمعیل البخاری | ۲۵۶ ۵۴- التجنیس والمزید | برہان الدین علی بن ابی بکر المرغینانی | ۵۹۳ ۵۵- تحریر الاصول | کمال الدین محمد بن عبد الواحد بن الہمام | ۸۶۱ ۵۶- تحفۃ الفقہاء | امام علاء الدین محمد بن احمد السمرقندی | ۵۴۰ ۵۷- تحقیق الحسامی | عبدالعزیز بن احمد البخاری | ۷۳۰ ۵۸- الترجیح والتصحیح علی القدوری | علامہ قاسم بن قطلوبغا الحنفی | ۸۷۹ ۵۹- التعریفات لسید شریف | سید شریف علی بن محمد الجرجانی | ۸۱۶ ۶۰- التمہید لما فی الموطأ من المعانی والاسانید | یوسف بن عبد اللہ ابن عبد البر الاندلسی | ۴۶۳

Volume 20 - Fatawa Razawiyya

61- Tanbih al-Anam fi Adab al-Siyam 62- Tafsir al-Jalalayn - Al-Allama Jalal al-Din al-Mahalli and Jalal al-Din al-Suyuti - 862_911 63- Tahdhib al-Tahdhib - Abu al-Fadl Ahmad bin 'Ali ibn Hajar al-Asqalani - 852 64- Tanzih al-Shari'ah al-Marfu'ah 'an al-Akhbar al-Shani'ah al-Mawdu'ah - Abu al-Hasan 'Ali bin Muhammad bin 'Iraq al-Kinani - 923 65- Tafsir Ibn Abi Hatim - 'Abd al-Rahman bin Muhammad al-Razi (Hafiz) - 327 66- Tahdhib al-Athar - Abu Ja'far Muhammad bin Muhammad bin Jarir - 1310 67- Taqrib al-Qarib - Abu Zakariya Yahya bin Sharaf al-Nawawi - 911 68- Al-Taqrir wa al-Tahbir - Muhammad bin Muhammad ibn Amir al-Hajj al-Halabi - 879 69- Al-Taysir Sharh al-Jami' al-Saghir - 'Abd al-Ra'uf bin Taj al-'Arifin bin 'Ali al-Munawi - 1031 70- Tabyin al-Haqa'iq - Fakhr al-Din 'Uthman bin 'Ali al-Zayla'i - 724 71- Taqrib al-Tahdhib - Shihab al-Din Ahmad bin 'Ali ibn Hajar al-Asqalani - 852 72- Tanwir al-Miqyas - Abu Tahir Muhammad bin Ya'qub al-Fayruzabadi - 817 73- Tanwir al-Absar - Shams al-Din Muhammad bin 'Abdullah bin Ahmad al-Timurtashi - 1002 74- Ta'zim al-Salah - Muhammad bin Nasr al-Mawarzi - 294 75- Tarikh Baghdad - Abu Bakr Ahmad bin 'Ali al-Khatib al-Baghdadi - 463 76- Al-Tawshih fi Sharh al-Hidayah - 'Umar bin Ishaq al-Siraj al-Hindi - 773 77- Tarikh al-Tabari - Muhammad bin Jarir al-Tabari - 310 78- Tanbih al-Ghafilin - Nasr bin Muhammad bin Ibrahim Samarqandi - 373 79- Tarikh Ibn Najjar - Muhammad bin Mahmud bin Hasan Baghdadi Ibn Najjar - 623 80- Al-Targhib wa al-Tarhib - Zaki al-Din 'Abd al-'Azim bin 'Abd al-Qawi al-Mundhiri - 656 81- Al-Tawdih Sharh al-Tanqih fi Usul al-Fiqh - 'Ubaydullah bin Mas'ud bin Taj al-Shari'ah - 747 82- Tadhkirat al-Huffaz - Shams al-Din Abu 'Abdullah Muhammad bin Ahmad al-Dhahabi - 728 83- Tahdhib Tahdhib al-Kamal - Shams al-Din Muhammad bin Ahmad al-Dhahabi - 728 84- Al-Talwih Sharh Tawdih - Sa'd al-Din Mas'ud bin 'Umar bin 'Abdullah Taftazani - 792 85- Tadrib al-Rawi - Jalal al-Din 'Abd al-Rahman bin Abi Bakr al-Suyuti - 911

जिल्द २० - फ़तावा रज़विया

61- तन्बीह अल-अनाम फ़ी आदाब अल-सियाम 62- तफ़सीर अल-जलालैन - अल्लामा जलालुद्दीन अल-महल्ली और जलालुद्दीन अल-सुयूती - 862_911 63- तहज़ीब अल-तहज़ीब - अबुल फ़ज़ल अहमद बिन अली इब्न हजर अल-असकलानी - 852 64- तन्ज़ीह अल-शरिया अल-मरफ़ूआ 'अन अल-अख़बार अल-शानी'आ अल-मौज़ूआ - अबुल हसन अली बिन मोहम्मद बिन इराक़ अल-किनानी - 923 65- तफ़सीर इब्न अबी हातिम - अब्दुर्रहमान बिन मोहम्मद अल-राज़ी (हाफ़िज़) - 327 66- तहज़ीब अल-आसार - अबू जफ़र मोहम्मद बिन मोहम्मद बिन जरीर - 1310 67- तक़रीब अल-क़रीब - अबू ज़करिया यहया बिन शरफ़ अल-नवावी - 911 68- अल-तक़रीर व अल-तहबीर - मोहम्मद बिन मोहम्मद इब्न अमीर अल-हाज्ज अल-हलबी - 879 69- अल-तयसीर शरह अल-जामी अल-सगीर - अब्दुर्रऊफ़ बिन ताज अल-आरिफ़ीन बिन अली अल-मुनावी - 1031 70- तब्यीन अल-हक़ा'इक़ - फ़ख़रुद्दीन उस्मान बिन अली अल-ज़ैलई - 724 71- तक़रीब अल-तहज़ीब - शिहाबुद्दीन अहमद बिन अली इब्न हजर अल-असकलानी - 852 72- तन्वीर अल-मिक़यास - अबू ताहिर मोहम्मद बिन याक़ूब अल-फ़ैरोज़ाबादी - 817 73- तन्वीर अल-अबसार - शमसुद्दीन मोहम्मद बिन अब्दुल्लाह बिन अहमद अल-तिमरताशी - 1002 74- ताज़ीम अल-सलाह - मोहम्मद बिन नस्र अल-मवरज़ी - 294 75- तारीख़ बग़दाद - अबू बक्र अहमद बिन अली अल-ख़तीब अल-बग़दादी - 463 76- अल-तौशीह फ़ी शरह अल-हिदाया - उमर बिन इसहाक़ अल-सिराज अल-हिंदी - 773 77- तारीख़ अल-तबरी - मोहम्मद बिन जरीर अल-तबरी - 310 78- तन्बीह अल-गाफ़िलीन - नस्र बिन मोहम्मद बिन इब्राहीम समरकंदी - 373 79- तारीख़ इब्न नज्जार - मोहम्मद बिन महमूद बिन हसन बग़दादी इब्न नज्जार - 623 80- अल-तरग़ीब व अल-तरहीब - ज़कीउद्दीन अब्द अल-अज़ीम बिन अब्द अल-क़वी अल-मुन्ज़िरी - 656 81- अल-तौज़ीह शरह अल-तनक़ीह फ़ी उसूल अल-फ़िक़्ह - उबैदुल्लाह बिन मसूद बिन ताज अल-शरिया - 747 82- तज़किरत अल-हुफ़्फ़ाज़ - शमसुद्दीन अबू अब्दुल्लाह मोहम्मद बिन अहमद अल-ज़हबी - 728 83- तहज़ीब तहज़ीब अल-कमाल - शमसुद्दीन मोहम्मद बिन अहमद अल-ज़हबी - 728 84- अल-तलवीह शरह तौज़ीह - सादुद्दीन मसूद बिन उमर बिन अब्दुल्लाह तफ़्ताज़ानी - 792 85- तदरीब अल-रावी - जलालुद्दीन अब्दुर्रहमान बिन अबी बक्र अल-सुयूती - 911

۶۱- تنبیہ الانام فی آداب الصیام ۶۲- تفسیر الجلالین - علامہ جلال الدین المحلی وجلال الدین السیوطی - ۹۱۱-۸۶۲ ۶۳- تہذیب التہذیب - ابوالفضل احمد بن علی ابن حجر العسقلانی - ۸۵۲ ۶۴- تنزیہ الشریعۃ المرفوعہ عن اخبار الشنیعۃ الموضوعۃ - ابوالحسن علی بن محمد بن عراق الکنانی - ۹۲۳ ۶۵- تفسیر ابن ابی حاتم - عبدالرحمن بن محمد الرازی (حافظ) - ۳۲۷ ۶۶- تہذیب الاثار - ابوجعفر محمد بن محمد بن جریر - ۱۳۱۰ ۶۷- تقریب القریب - ابوزکریا یحیی بن شرف النووی - ۹۱۱ ۶۸- التقریر والتحبیر - محمد بن محمد ابن امیر الحاج الحلبی - ۸۷۹ ۶۹- التیسیر شرح الجامع الصغیر - عبدالرؤف بن تاج العارفین بن علی المناوی - ۱۰۳۱ ۷۰- تبیین الحقائق - فخر الدین عثمان بن علی الزیلعی - ۷۲۴ ۷۱- تقریب التہذیب - شہاب الدین احمد بن علی ابن حجر العسقلانی - ۸۵۲ ۷۲- تنویر المقیاس - ابوطاہر محمد بن یعقوب الفیروزآبادی - ۸۱۷ ۷۳- تنویر الابصار - شمس الدین محمد بن عبد اللہ بن احمد التمرتاشی - ۱۰۰۲ ۷۴- تعظیم الصلوٰۃ - محمد بن نصر المروزی - ۲۹۴ ۷۵- تاریخ بغداد - ابوبکر احمد بن علی الخطیب البغدادی - ۴۶۳ ۷۶- التوشیح فی شرح الہدایۃ - عمر بن اسحق السراج الہندی - ۷۷۳ ۷۷- تاریخ الطبری - محمد بن جریر الطبری - ۳۱۰ ۷۸- تنبیہ الغافلین - نصر بن محمد بن ابراہیم سمرقندی - ۳۷۳ ۷۹- تاریخ ابن نجار - محمد بن محمود بن حسن بغدادی ابن نجار - ۶۲۳ ۸۰- الترغیب والترہیب - زکی الدین عبدالعظیم بن عبدالقوی المنذری - ۶۵۶ ۸۱- التوضیح شرح التنقیح فی اصول الفقہ - عبیداللہ بن مسعود بن تاج الشریعہ - ۷۴۷ ۸۲- تذکرۃ الحفاظ - شمس الدین ابوعبداللہ محمد بن احمد الذہبی - ۷۲۸ ۸۳- تہذیب تہذیب الکمال - شمس الدین محمد بن احمد الذہبی - ۷۲۸ ۸۴- التلویح شرح توضیح - سعد الدین مسعود بن عمر بن عبداللہ تفتازانی - ۷۹۲ ۸۵- تدریب الراوی - جلال الدین عبدالرحمن بن ابی بکر السیوطی - ۹۱۱

Fatawa-e-Razviya Volume 20

86- Al-Ta'qibat 'ala al-Mawdu'at - Jalal al-Din Abd al-Rahman bin Abi Bakr al-Suyuti - 911 87- Tarikh al-Khamis - Sheikh Husayn bin Muhammad bin al-Hasan Diyarbakri - 966 88- Tadhkira Uli al-Albab Antaki - Daud bin Umar Antaki - 1008 89- Al-Tabyan fi Bayan ma fi Laylat al-Nisf min Sha'ban - Ali bin Sultan Muhammad al-Qari - 1014 90- Tafsirat Ahmadiyya - Ahmad bin Abu Sa'id al-Ma'ruf Mulla Jivan - 1130 91- Al-Tafsir al-Mazhari - Qazi Thanaullah Panipati - 1225 92- Tuhfa Ithna 'Ashariya - Shah Abd al-Aziz Dehlavi - 1239 93- Tanbih Dhawi al-Afham - Muhammad Amin Ibn Abidin - 1252 94- Al-Tahrir al-Mukhtar (Taqrirat al-Rafi'i) - Abd al-Qadir al-Rafi'i al-Faruqi - 1323 95- Tadhkirat al-Mawdu'at lil-Fatani - Muhammad bin Tahir al-Fatani - 986 96- Tajnis al-Multaqat 97- Tuhfat al-Mu'minin fi al-Tibb - Muhammad Momin bin Muhammad Zaman al-Husayni 98- Tuhfat al-Salat (Persian) - Husayn bin Ali al-Kashifi al-Wa'iz - 910

(ث) 99- Al-Thamanun fi al-Hadith - Abu Bakr Muhammad bin al-Husayn al-Ajurri - 360 100- Thabat Abu Muhammad bin Amir al-Makki al-Misri

(ج) 101- Jami' al-Tirmidhi - Abu Isa Muhammad bin Isa al-Tirmidhi - 279 102- Jami' al-Rumuz - Shams al-Din Muhammad al-Khurasani - 962 103- Al-Jami' al-Sahih lil-Bukhari - Imam Muhammad bin Ismail al-Bukhari - 256 104- Al-Jami' al-Saghir fi al-Fiqh - Imam Muhammad bin Hasan al-Shaybani - 189 105- Al-Jami' al-Sahih li-Muslim - Muslim bin Hajjaj al-Qushayri - 261 106- Jami' al-Fiqh (Jawami' al-Fiqh) - Abu Nasr Ahmad bin Muhammad al-Attabi - 586

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द २०

८६- अल-ता'क़ीबात अला अल-मौज़ूआत - जलालुद्दीन अब्दुर रहमान बिन अबी बक्र अल-सुयुती - ९११ ८७- तारीख अल-ख़मीस - शेख हुसैन बिन मुहम्मद बिन अल-हसन दियारबकरी - ९६६ ८८- तज़किरा उली अल-अल्बाब अंताकी - दाऊद बिन उमर अंताकी - १००८ ८९- अल-तय्यान फ़ी बयान मा फ़ी लैलत अल-निस्फ़ मिन शाबान - अली बिन सुल्तान मुहम्मद अल-क़ारी - १०१४ ९०- तफ़्सीरात अहमदिया - अहमद बिन अबू सईद अल-मारूफ़ मुल्ला जीवान - ११३० ९१- अल-तफ़्सीर अल-मज़हरी - क़ाज़ी सनाउल्लाह पानीपती - १२२५ ९२- तोहफ़ा इस्ना अशरिया - शाह अब्दुल अज़ीज़ देहलवी - १२३९ ९३- तन्बीह ज़वी अल-अफ़्हाम - मुहम्मद अमीन इब्न आबिदीन - १२५२ ९४- अल-तहरीर अल-मुख्तार (तक़रीरात अल-राफ़ई) - अब्दुल क़ादिर अल-राफ़ई अल-फ़ारूकी - १३२३ ९५- तज़किरात अल-मौज़ूआत लिल-फ़तनी - मुहम्मद बिन ताहिर अल-फ़तनी - ९८६ ९६- तजनीस अल-मुल्तक़त ९७- तोहफ़तुल मोमिनीन फ़िल तिब्ब - मुहम्मद मोमिन बिन मुहम्मद ज़मान अल-हुसैनी ९८- तोहफ़तुल सलात (फ़ारसी) - हुसैन बिन अली अल-काशिफ़ी अल-वाइज़ - ९१०

(थ) ९९- अल-समानून फ़िल हदीस - अबू बक्र मुहम्मद बिन अल-हुसैन अल-आजुरी - ३६० १००- सबत अबू मुहम्मद बिन अमीर अल-मक्की अल-मिसरी

(ज) १०१- जामे अल-तिर्मिज़ी - अबू ईसा मुहम्मद बिन ईसा अल-तिर्मिज़ी - २७९ १०२- जामे अल-रुमूज़ - शम्सुद्दीन मुहम्मद अल-खुरासानी - ९६२ १०३- अल-जामे अल-सहीह लिल-बुखारी - इमाम मुहम्मद बिन इस्माईल अल-बुखारी - २५६ १०४- अल-जामे अल-सगीर फ़िल फ़िक्ह - इमाम मुहम्मद बिन हसन अल-शैबानी - १८९ १०५- अल-जामे अल-सहीह लि-मुस्लिम - मुस्लिम बिन हज्जाज अल-कुशैयारी - २६१ १०६- जामे अल-फ़िक्ह (जवामे अल-फ़िक्ह) - अबू नसर अहमद बिन मुहम्मद अल-अत्ताबी - ५८६

पृष्ठ ६०३ / ६३०

فتاوىٰ رضويه جلد ٢٠

٨٦- التعقبات على الموضوعات - جلال الدين عبدالرحمن بن ابى بكر السيوطى - ٩١١ ٨٧- تاريخ الخميس - شيخ حسين بن محمد بن الحسن دياربكرى - ٩٦٦ ٨٨- تذكره اولى الالباب انطاكى - داؤد بن عمر انطاكى - ١٠٠٨ ٨٩- التبيان فى بيان ما فى ليلة النصف من شعبان - على بن سلطان محمد القارى - ١٠١٤ ٩٠- تفسيرات احمديه - احمد بن ابوسعيد المعروف ملا جيون - ١١٣٠ ٩١- التفسير المظهرى - قاضى ثناء الله پانى پتى - ١٢٢٥ ٩٢- تحفه اثناء عشريه - الشاه عبدالعزيز دهلوى - ١٢٣٩ ٩٣- تنبيه ذوى الافهام - محمد امين ابن عابدين - ١٢٥٢ ٩٤- التحرير المختار (تقريرات الرافعى) - عبدالقادر الرافعى الفاروقى - ١٣٢٣ ٩٥- تذكرة الموضوعات للفتني - محمد بن طاهر الفتنى - ٩٨٦ ٩٦- تجنيس الملتقط ٩٧- تحفة المؤمنين في الطب - محمد مومن بن محمد زمان الحسينى ٩٨- تحفة الصلواة (فارسى) - حسين بن على الكاشفى الواعظ - ٩١٠

(ث) ٩٩- الثمانون في الحديث - ابوبكر محمد بن الحسين الآجرى - ٣٦٠ ١٠٠- ثبت ابو محمد بن امير المكي المصري

(ج) ١٠١- جامع الترمذى - ابوعيسى محمد بن عيسى الترمذى - ٢٧٩ ١٠٢- جامع الرموز - شمس الدين محمد الخراسانى - ٩٦٢ ١٠٣- الجامع الصحيح للبخارى - امام محمد بن اسمعيل البخارى - ٢٥٦ ١٠٤- الجامع الصغير في الفقه - امام محمد بن حسن الشيبانى - ١٨٩ ١٠٥- الجامع الصحيح لمسلم - مسلم بن حجاج القشيرى - ٢٦١ ١٠٦- جامع الفقه (جوامع الفقه) - ابونصر احمد بن محمد العتابى - ٥٨٦

Volume 20 Fatawa Razawiyya

107- Jami' al-Fasulayn - Shaykh Badr al-Din Mahmud bin Isra'il bin Qadi - 823 108- Al-Jami' al-Kabir fi Furu' al-Hanafiyya - Abi al-Hasan 'Ubayd Allah bin Husayn al-Karkhi - 340 109- Jawahir al-Akhlati - Burhan al-Din Ibrahim bin Abi Bakr al-Akhlati - . 110- Al-Jawahir al-Zakiyya - Ahmad bin Turki bin Ahmad al-Maliki - 989 111- Jawahir al-Fatawa - Rukn al-Din Abu Bakr bin Muhammad bin Abi al-Mafakhir - 565 112- Al-Jawhara al-Nayira - Abu Bakr bin 'Ali bin Muhammad al-Haddad al-Yamani - 800 113- Al-Jarh wa al-Ta'dil fi Rijal al-Hadith - Yahya bin Ma'in al-Baghdadi - 233 114- Al-Jami' al-Saghir fi al-Hadith - 'Allamah Jalal al-Din 'Abd al-Rahman bin Abi Bakr al-Suyuti - 911 115- Jami' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an (Tafsir Tabari) - Muhammad bin Jarir al-Tabari - 310 116- Juz' Hadithi Hasan bin 'Arafa - Abu 'Ali Hasan bin 'Arafa of Baghdad - 256 117- Al-Jami' li-Akhlaq al-Rawi wa al-Sami' - Abu Bakr Ahmad bin 'Ali Khatib Baghdadi - 463 118- Jami' Ahkam al-Sighar fi al-Furu' - Muhammad bin Mahmud al-Ustrushani - 636 119- Jami' al-Adwiya wa al-Aghdhiya - Diya' al-Din 'Abd Allah bin Ahmad al-Malaqi - 646 120- Jawahir al-'Iqdayn fi Fadl al-Sharafayn - Nur al-Din 'Ali bin Ahmad al-Samhudi al-Misri - 911 121- Jawahir Khamsa - Muhammad Ghawth bin 'Abd Allah Gwaliyari - 970 122- Jam' al-Jawami' fi al-Hadith - Abu Bakr Jalal al-Din 'Abd al-Rahman bin Kamal al-Din Suyuti - 911 123- Jawhar Munazzam fi Ziyara Qabr al-Nabi al-Mukarram (PBUH) - Shihab al-Din Ahmad bin Muhammad Ibn Hajar al-Makki - 944 124- Jazb al-Qulub ila Diyar al-Mahbub - 'Abd al-Haq bin Sayf al-Din Muhaddith Dehlavi - 1052 125- Al-Jami' al-Kabir fi al-Fatawa - Imam Nasir al-Din Muhammad bin Yusuf al-Samarqandi - 556

H (ح) 126- Hashiya 'ala al-Durar - Muhammad bin Mustafa Abu Sa'id al-Khadimi - 1176 127- Hashiya Ibn Shalabi 'ala al-Tabyin - Ahmad bin Muhammad al-Shalabi - 1021 128- Hashiya 'ala al-Durar - 'Abd al-Halim bin Muhammad al-Rumi - 1013 129- Hashiya 'ala al-Durar li-Mulla Khusraw - Qadi Muhammad bin Faramuz Mulla Khusraw - 885

Page 604 of 630

जिल्द 20 फ़तावा रज़विया

107- जामि' अल-फ़सुलैन - शेख बद्र अल-दीन महमूद बिन इस्राईल बाब्र क़ाज़ी - 823 108- अल-जामि' अल-कबीर फ़ी फुरु' अल-हनफ़िया - अबी अल-हसन उबैद अल्लाह बिन हुसैन अल-करखी - 340 109- जवाहर अल-अख्लाती - बुरहान अल-दीन इब्राहीम बिन अबू बक्र अल-अख्लाती - . 110- अल-जवाहर अल-ज़किया - अहमद बिन तुर्की बिन अहमद अल-मालिकी - 989 111- जवाहर अल-फ़तावा - रुकन अल-दीन अबू बक्र बिन मुहम्मद बिन अबी अल-मफाख़िर - 565 112- अल-जौहरा अल-नय्यिरा - अबू बक्र बिन अली बिन मुहम्मद अल-हद्दाद अल-यमनी - 800 113- अल-जरह व अल-तदील फ़ी रिजाल अल-हदीस - यहया बिन मईन अल-बगदादी - 233 114- अल-जामि' अल-सग़ीर फ़ी अल-हदीस - अल्लामा जलाल अल-दीन अब्द अल-रहमान बिन अबी बक्र अल-सुयूती - 911 115- जामि' अल-बयान फ़ी तफ़्सीर अल-कुरआन (तफ़्सीर त़बरी) - मुहम्मद बिन जरीर अल-त़बरी - 310 116- जुज़ हदीसी हसन बिन अरफ़ा - अबू अली हसन बिन अरफ़ा बग़दाद - 256 117- अल-जामि' लि-अख्लाक अल-रावी व अल-सामि' - अबू बक्र अहमद बिन अली खतीब बगदादी - 463 118- जामि' अहकाम अल-सिग़ार फ़ी अल-फुरु' - मुहम्मद बिन महमूद अल-उस्त्रुशनी - 636 119- जामि' अल-अदविया व अल-अग्ज़िया - ज़िया अल-दीन अब्दुल्लाह बिन अहमद अल-मालाक़ी - 646 120- जवाहर अल-इक़दैन फ़ी फ़ज़्ल अल-शरफ़ैन - नूर अल-दीन अली बिन अहमद अल-समहूदी अल-मिस्री - 911 121- जवाहर खमसा - मुहम्मद ग़ौस बिन अब्दुल्लाह ग्वालियारी - 970 122- जम' अल-जवामि' फ़ी अल-हदीस - अबू बक्र जलाल अल-दीन अब्द अल-रहमान बिन कमाल अल-दीन सुयूती - 911 123- जौहर मुनज़्ज़म फ़ी ज़ियारत क़ब्र अल-नबी अल-मुकर्रम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) - शिहाब अल-दीन अहमद बिन मुहम्मद इब्न हजर अल-मक्की - 944 124- जज़ब अल-कुलूब इला दियार अल-महबूब - अब्दुल हक़ बिन सैफ़ अल-दीन मुहद्दिस देहलवी - 1052 125- अल-जामि' अल-कबीर फ़ी अल-फ़तावा - इमाम नासिर अल-दीन मुहम्मद बिन यूसुफ़ अल-समरकंदी - 556

ह (ح) 126- हाशिया अला अल-दुरर - मुहम्मद बिन मुस्तफ़ा अबू सईद अल-खादिमी - 1176 127- हाशिया इब्न शल्बी अला अल-तब्ईन - अहमद बिन मुहम्मद अल-शल्बी - 1021 128- हाशिया अला अल-दुरर - अब्दुल हलीम बिन मुहम्मद अल-रूमी - 1013 129- हाशिया अला अल-दुरर लि-मुल्ला खुसरो - क़ाज़ी मुहम्मद बिन फरामुज़ मुल्ला खुसरो - 885

पृष्ठ 630 में से 604

۱۰۷- جامع الفصولین - شیخ بدر الدین محمود بن اسرائیل بابن قاضی - ۸۲۳ ۱۰۸- الجامع الکبیر فی فروع الحنفیۃ - ابی الحسن عبید اللہ بن حسین الکرخی - ۳۴۰ ۱۰۹- جواہر الاخلاطی - برہان الدین ابراہیم بن ابوبکر الاخلاطی - . ۱۱۰- الجواہر الزکیۃ - احمد بن ترکی بن احمد المالکی - ۹۸۹ ۱۱۱- جواہر الفتاویٰ - رکن الدین ابوبکر بن محمد بن ابی المفاخر - ۵۶۵ ۱۱۲- الجوہرۃ النیرۃ - ابوبکر بن علی بن محمد الحداد الیمنی - ۸۰۰ ۱۱۳- الجرح والتعدیل فی رجال الحدیث - یحییٰ بن معین البغدادی - ۲۳۳ ۱۱۴- الجامع الصغیر فی الحدیث - علامہ جلال الدین عبدالرحمن بن ابی بکر السیوطی - ۹۱۱ ۱۱۵- جامع البیان فی تفسیر القرآن (تفسیر طبری) - محمد بن جریر الطبری - ۳۱۰ ۱۱۶- جزء حدیثی حسن بن عرفہ - ابو علی حسن بن عرفہ بعد از - ۲۵۶ ۱۱۷- الجامع لاخلاق الراوی والسامع - ابوبکر احمد بن علی خطیب بغدادی - ۴۶۳ ۱۱۸- جامع احکام الصغار فی فروع - محمد بن محمود الاستروشنی - ۶۳۶ ۱۱۹- جامع الادویہ والاغذیہ - ضیاء الدین عبداللہ بن احمد المالقی - ۶۴۶ ۱۲۰- جواہر العقدین فی فضل الشرفین - نور الدین علی بن احمد السمہودی والمصری - ۹۱۱ ۱۲۱- جواہر خمسہ - محمد غوث بن عبداللہ گوالیاری - ۹۷۰ ۱۲۲- جمع الجوامع فی الحدیث - ابوبکر جلال الدین عبدالرحمن بن کمال الدین سیوطی - ۹۱۱ ۱۲۳- جوہر منظم فی زیارۃ قبر النبی المکرم صلی اللہ علیہ وسلم - شہاب الدین احمد بن محمد ابن حجر المکی - ۹۴۴ ۱۲۴- جذب القلوب الیٰ دیار المحبوب - عبدالحق بن سیف الدین محدث دہلوی - ۱۰۵۲ ۱۲۵- الجامع الکبیر فی الفتاویٰ - امام ناصر الدین محمد بن یوسف السمر قندی - ۵۵۶

ح ۱۲۶- حاشیۃ علی الدرر - محمد بن مصطفیٰ ابوسعید الخادمی - ۱۱۷۶ ۱۲۷- حاشیۃ ابن شلبی علی التبیین - احمد بن محمد الشلبی - ۱۰۲۱ ۱۲۸- حاشیۃ علی الدرر - عبدالحلیم بن محمد الرومی - ۱۰۱۳ ۱۲۹- حاشیۃ علی الدرر لملا خسرو - قاضی محمد بن فراموز ملا خسرو - ۸۸۵

Fatawa Rizvia Volume 20

130- Hashiyah ala al-Muqaddimah al-Ashmawiyyah | Allama Safati | 945 131- Al-Hashiyah li-Sa'di Afandi ala al-Inayah | Sa'd Allah bin Isa al-Afandi | 1143 132- Al-Hadiqah al-Nadiyyah Sharh Tariqah Muhammadiyyah | Abd al-Ghani al-Nabulsi | 600 133- Al-Hawi al-Qudsi | Qadi Jamal al-Din Ahmad bin Muhammad Nuh al-Qabisi al-Hanafi | 372 134- Hasr al-Masail fi al-Furu | Imam Abu al-Layth Nasr bin Muhammad al-Samarqandi al-Hanafi | 430 135- Hilyat al-Awliya fi al-Hadith | Abu Nu'aym Ahmad bin Abdullah al-Isbahani | 879 136- Hilyat al-Muhalla Sharh Munyat al-Musalli | Muhammad bin Muhammad ibn Amir al-Hajj | 590 137- Hirz al-Amani wa Wajh al-Tahani | Abu Muhammad Qasim bin Firruh al-Shatibi al-Maliki | 682 138- Hayat al-Hayawan al-Kubra lil-Damiri | Zakariyya bin Muhammad bin Mahmud al-Qazwini | 833 139- Al-Hisn al-Hasin min Kalam Sayyid al-Mursalin (SAW) | Shams al-Din Muhammad bin Muhammad ibn al-Jazari | 885 140- Hashiyah al-Talwih Mulla Khusraw | Muhammad bin Faramuz Mulla Khusraw | 668 141- Hashiyah al-Talwih Husayn Chalabi | Hasan bin Muhammad Shah al-Fanari Chalabi | 1012 142- Hirz Thamin Sharh Hisn Hasin | Nur al-Din Ali bin Sultan Muhammad al-Qari | 1179 143- Hujjat Allah al-Balighah | Shah Wali Allah bin Shah Abd al-Rahim al-Dahlawi | 1179 144- Hashiyah Maktubat Shah Wali Allah | Shah Wali Allah bin Shah Abd al-Rahim al-Dahlawi | 1257 145- Hasr al-Sharid fi Asanid al-Shaykh | Muhammad Abid al-Sindi 146- Hashiyah al-Kumathri ala al-Anwar 147- Hashiyah Kifayat al-Talib al-Rabbani 148- Hashiyah al-Hifni ala al-Jami' al-Saghir | Allama Hifni 149- Al-Hawi lil-Fatawa | Jalal al-Din Abd al-Rahman bin Kamal al-Din al-Suyuti | 911 150- Husn al-Maqsid fi Amal al-Mawlid | Jalal al-Din Abd al-Rahman bin Kamal al-Din al-Suyuti | 911

Kha (Letter خ) 151- Khizanat al-Riwayat | Qadi Chakan al-Hanafi 152- Khizanat al-Fatawa | Tahir bin Ahmad Abd al-Rashid al-Bukhari | 542

Page 605 of 630

फ़तावा रिज़विया जिल्द 20

130- हाशियह अलल मुक़द्दमतुल अश्माविय्ह | अल्लामा सफ़ती | 945 131- अल-हाशियह लि-सादी आफ़ंदी अलल इनायह | सअदुल्लाह बिन ईसा अल-आफ़ंदी | 1143 132- अल-हदीक़तुल नदिय्यह शरह तरीक़ह मुहम्मदियह | अब्द अल-ग़नी अल-नाबुलसी | 600 133- अल-हावी अल-क़ुदसी | क़ाज़ी जमालुद्दीन अहमद बिन मुहम्मद नूह अल-क़ाबिसी अल-हनफ़ी | 372 134- हस्नुल मसाइल फ़िल फ़ुरूह | इमाम अबुल लैस नस्र बिन मुहम्मद अल-समरक़न्दी अल-हनफ़ी | 430 135- हिल्यतुल औलिया फ़िल हदीस | अबू नुऐम अहमद बिन अब्दुल्लाह अल-असबहानी | 879 136- हिल्यतुल मोहल्ला शरह मुन्यतुल मुसल्ली | मुहम्मद बिन मुहम्मद इब्न अमीर अल-हज्ज | 590 137- हिर्ज़ुल अमानी व वजहुत तहानी | अबू मुहम्मद क़ासिम बिन फ़िररह अल-शातिबी अल-मालकी | 682 138- हयातुल हैवान अल-कुबरा लिद-दमीरिय | ज़करिया बिन मुहम्मद बिन महमूद अल-क़ज़वीनी | 833 139- अल-हिस्नुल हसीन मिन कलाम सय्यिदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) | शम्सुद्दीन मुहम्मद बिन मुहम्मद इब्न अल-जज़री | 885 140- हाशियह अत-तलवीह मुल्ला खुसरौ | मुहम्मद बिन फ़रामुज़ मुल्ला खुसरौ | 668 141- हाशियह अत-तलवीह हुसैन चलपी | हसन बिन मुहम्मद शाह अल-फ़नारी चलपी | 1012 142- हिर्ज़े समीन शरह हिसने हसीन | नूरुद्दीन अली बिन सुल्तान मुहम्मद अल-क़ारी | 1179 143- हुज्जतुल्लाह अल-बा़लिग़ह | शाह वलीउल्लाह बिन शाह अब्दुल रहीम अल-देहल्वी | 1179 144- हाशियह मक्तूबात शाह वलीउल्लाह | शाह वलीउल्लाह बिन शाह अब्दुल रहीम अल-देहल्वी | 1257 145- हस्नुल शारिद फ़ी असानिद अल-शैख़ | मुहम्मद आबिद अल-सिंदी 146- हाशियह अल-कुमथरी अलल अनवार 147- हाशियह किफ़ायतुल तालिब अल-रब्बानी 148- हाशियह अल-हिफ़नी अलल जामे' अस-सग़ीर | अल्लामा हिफ़नी 149- अल-हावी लिल-फ़तावा | जलालुद्दीन अब्दुर्रहमान बिन कमालुद्दीन अल-सुयूती | 911 150- हुस्नुल मक़सिद फ़ी अमल अल-मौलिद | जलालुद्दीन अब्दुर्रहमान बिन कमालुद्दीन अल-सुयूती | 911

खा (अक्षर خ) 151- ख़ज़ानतुल रिवायत | क़ाज़ी चकन अल-हनफ़ी 152- ख़ज़ानतुल फ़तावा | ताहिर बिन अहमद अब्दुर्रशीद अल-बुख़ारी | 542

पेज 605 का 630

١٣٠- حاشية على المقدمة العشماوية علامہ سفطى ٩٤٥ ١٣١- الحاشية لسعدى آفندى على العناية سعد الله بن عيسىٰ الآفندى ١١٤٣ ١٣٢- الحديقة الندية شرح طريقہ محمدية عبد الغنى النابلسى ٦٠٠ ١٣٣- الحاوى القدسى قاضى جمال الدين احمد بن محمد نوح القابسى الحنفى ٣٧٢ ١٣٤- حصر المسائل فى الفروع امام ابو الليث نصر بن محمد السمرقندى الحنفى ٤٣٠ ١٣٥- حلية الاولياء فى الحديث ابو نعيم احمد بن عبدالله الاصبہانى ٨٧٩ ١٣٦- حلية المحلى شرح منية المصلى محمد بن محمد ابن امير الحاج ٥٩٠ ١٣٧- حرز الامانى و وجه التهانى ابو محمد قاسم بن فيرة الشاطبى المالكى ٦٨٢ ١٣٨- حيوة الحيوان الكبرىٰ للدميرى زكريا بن محمد بن محمود القزوينى ٨٣٣ ١٣٩- الحصن الحصين من كلام سيد المرسلين صلى الله عليہ وسلم شمس الدين محمد بن محمد ابن الجزرى ٨٨٥ ١٤٠- حاشية التلويح ملا خسرو محمد بن فراموز ملا خسرو ٦٦٨ ١٤١- حاشية التلويح حسين چلپى حسن بن محمد شاه الفنارى چلپى ١٠١٢ ١٤٢- حرز ثمين شرح حصن حصين نور الدين على بن سلطان محمد القارى ١١٧٩ ١٤٣- حجة الله البالغہ شاه ولى الله بن شاه عبد الرحيم الدہلوى ١١٧٩ ١٤٤- حاشية مكتوبات شاه ولى الله شاه ولى الله بن شاه عبد الرحيم الدہلوى ١٢٥٧ ١٤٥- حصر الشارد فى اسانيد الشيخ محمد عابد السندى ١٤٦- حاشية الكمثرى على الانوار ١٤٧- حاشية كفاية الطالب الربانى ١٤٨- حاشية الحفنى على الجامع الصغير علامہ حفنى ١٤٩- الحاوى للفتاوىٰ جلال الدين عبدالرحمن بن كمال الدين السيوطى ٩١١ ١٥٠- حسن المقصد فى عمل المولد جلال الدين عبدالرحمن بن كمال الدين السيوطى ٩١١ خ ١٥١- خزانة الروايات قاضى چكن الحنفى ١٥٢- خزانة الفتاوىٰ طاہر بن احمد عبد الرشيد البخارى ٥٤٢

Volume 20 - Fatawa Rizvia

153- Khizanat al-Muftin: Husayn bin Muhammad al-Sam'ani al-Samiqani (After page 740) 154- Khulasat al-Dala'il: Husam al-Din 'Ali bin Ahmad al-Makki al-Razi (598) 155- Khulasat al-Fatawa: Tahir bin Ahmad 'Abd al-Rashid al-Bukhari (542) 156- Khayrat al-Hisan: Shihab al-Din Ahmad bin Hajar al-Makki (973) 157- Al-Khasa'is al-Kubra: Jalal al-Din 'Abd al-Rahman bin Kamal al-Din al-Suyuti (911) 158- Khulasat al-Wafa: 'Ali bin Ahmad al-Samhudi (911) 159- Khaza'in al-Asrar fi Sharh Tanwir al-Absar: 'Ala al-Din Muhammad bin 'Ali al-Haskafi (1088)

Letter Dal (د) 160- Al-Dirayah Sharh al-Hidayah: Shihab al-Din Ahmad bin 'Ali ibn Hajar al-'Asqalani (852) 161- Al-Durar (Durar al-Hukkam): Qazi Muhammad bin Faramuz Mulla Khusraw (885) 162- Al-Durr al-Mukhtar fi Sharh Tanwir al-Absar: 'Ala al-Din al-Haskafi (1088) 163- Al-Durr al-Nathir Allama: Jalal al-Din 'Abd al-Rahman al-Suyuti (911) 164- Al-Durr al-Manthur fi al-Tafsir bi al-Ma'thur: Allama Jalal al-Din 'Abd al-Rahman al-Suyuti (911)

Letter Dhal (ذ) 165- Dhakhirat al-'Uqba: Yusuf bin Junayd al-Jalabi (Chalpi) (905) 166- Dhakhirat al-Fatawa: Burhan al-Din Mahmud bin Ahmad (616) 167- Dhamm al-Ghibah: 'Abd Allah bin Muhammad ibn Abi al-Dunya al-Qurashi (281)

Letter Ra (ر) 168- Al-Rahmaniyah (Author not mentioned) 169- Radd al-Muhtar: Muhammad Amin ibn 'Abidin al-Shami (1252) 170- Rahmat al-Ummah fi Ikhtilaf al-A'immah: Abu 'Abd Allah Muhammad bin 'Abd al-Rahman al-Dimashqi (781) 171- Ragha'ib al-Qur'an Abu Marwan: 'Abd al-Malik bin Habib al-Sulami (al-Qurtubi) (239)

जिल्द 20 - फतावा रजविया

153- खिज़ानत अल-मुफ़्तीं: हुसैन बिन मुहम्मद अल-समानी अल-समीकानी (740 के बाद) 154- खुलासात अल-दलाईल: हुसाम अल-दीन अली बिन अहमद अल-मक्की अल-राज़ी (598) 155- खुलासात अल-फतावा: ताहिर बिन अहमद अब्द अल-रशीद अल-बुखारी (542) 156- खैरात अल-हिसाँ: शिहाब अल-दीन अहमद बिन हजर अल-मक्की (973) 157- अल-खसाइस अल-कुबरा: जलाल अल-दीन अब्द अल-रहमान बिन कमाल अल-दीन अल-सुयूती (911) 158- खुलासात अल-वफा: अली बिन अहमद अल-सम्हुदी (911) 159- खजाइन अल-असरार फी शरह तनवीर अल-अब्सार: अला अल-दीन मुहम्मद बिन अली अल-हसकफी (1088)

अक्षर 'द' (د) 160- अद-दिराया शरह अल-हिदाया: शिहाब अल-दीन अहमद बिन अली इब्न हजर अल-अस्कलानी (852) 161- अद-दुरर (दुरर अल-हुक्काम): काज़ी मुहम्मद बिन फरामुज़ मुल्ला खुसरो (885) 162- अद-दुर अल-मुख्तार फी शरह तनवीर अल-अब्सार: अला अल-दीन अल-हसकफी (1088) 163- अद-दुर अन-नसीर अल्लामा: जलाल अल-दीन अब्द अल-रहमान अल-सुयूती (911) 164- अद-दुर अल-मंसूर फिल-तफसीर बिल-मसूर: अल्लामा जलाल अल-दीन अब्द अल-रहमान अल-सुयूती (911)

अक्षर 'ज़' (ذ) 165- ज़खीरत अल-उकबा: यूसुफ बिन जुनैद अल-जलबी (चलपी) (905) 166- ज़खीरत अल-फतावा: बुरहान अल-दीन महमूद बिन अहमद (616) 167- ज़म अल-गीबा: अब्दुल्ला बिन मुहम्मद इब्न अबी अद-दुनिया अल-कुरशी (281)

अक्षर 'र' (ر) 168- अल-रहमानिया (लेखक का उल्लेख नहीं है) 169- रद अल-मुह्तार: मुहम्मद अमीन इब्न आबिदीन अल-शामी (1252) 170- रहमत अल-उम्मा फी इख्तिलाफ अल-आइम्मा: अबू अब्दुल्ला मुहम्मद बिन अब्द अल-रहमान अल-दिमश्की (781) 171- रगाइब अल-कुरान अबू मरवान: अब्दुल मलिक बिन हबीब अल-सलमी (अल-कुर्तुबी) (239)

۱۵۳- خزانة المفتين: حسين بن محمد السمعانى السميقانى (۷۴۰ کے بعد) ۱۵۴- خلاصة الدلائل: حسام الدين على بن احمد المكى الرازى (۵۹۸) ۱۵۵- خلاصة الفتاوى: طاهر بن احمد عبد الرشيد البخاري (۵۴۲) ۱۵۶- خيرات الحسان: شهاب الدين احمد بن حجر المكى (۹۷۳) ۱۵۷- الخصائص الكبرى: جلال الدين عبد الرحمن بن كمال الدين السيوطى (۹۱۱) ۱۵۸- خلاصة الوفا: على بن احمد السمہودى (۹۱۱) ۱۵۹- خزائن الاسرار فى شرح تنوير الابصار: علاء الدين محمد بن على الحصكفى (۱۰۸۸)

د ۱۶۰- الدراية شرح الهداية: شهاب الدين احمد بن على ابن حجر العسقلانى (۸۵۲) ۱۶۱- الدرر (درر الحكام): قاضى محمد بن فراموز ملا خسرو (۸۸۵) ۱۶۲- الدر المختار فى شرح تنوير الابصار: علاء الدين الحصكفى (۱۰۸۸) ۱۶۳- الدر النثير علامه: جلال الدين عبد الرحمن السيوطى (۹۱۱) ۱۶۴- الدر المنثور في التفسير بالمأثور: علامه جلال الدين عبد الرحمن السيوطى (۹۱۱)

ذ ۱۶۵- ذخيرة العقبى: يوسف بن جنيد الجلبى (چلپى) (۹۰۵) ۱۶۶- ذخيرة الفتاوى: برہان الدين محمود بن احمد (۶۱۶) ۱۶۷- ذم الغيبة: عبد الله بن محمد ابن ابى الدنيا القرشى (۲۸۱)

ر ۱۶۸- الرحمانيہ (مصنف مذكور نہيں) ۱۶۹- ردالمحتار: محمد امين ابن عابدين الشامى (۱۲۵۲) ۱۷۰- رحمة الامة في اختلاف الائمة: ابو عبد الله محمد بن عبد الرحمن الدمشقى (۷۸۱) ۱۷۱- رغائب القرآن ابو مروان: عبد الملک بن حبيب السلمى (القرطبى) (۲۳۹)

Fatawa Rizvia Volume 20

172_ Raf' al-Ghasha' fi Waqt al-'Asr wa al-'Isha - Sheikh Zain al-Din bin Ibn Nujaim - 970 173_ Radd 'ala al-Jahmiyyah - Uthman bin Sa'id al-Darimi - 280 174_ Risala Nuzur - Maulvi Ismail Dehlvi - 1246 (1831 AD) 175_ Risala Qushayriyya - Abd al-Karim bin Hawazin al-Qushayri - 465 176_ Ramz al-Haqa'iq Sharh Kanz al-Daqa'iq - Badr al-Din Abu Muhammad Mahmud bin Ahmad al-'Ayni - 855 177_ Raf' al-Ishtibah 'an Subul al-Miyah - Qasim bin Qutlubugha al-Misri - 879 178_ Risala Tulu' Thurayya - Jalal al-Din Abd al-Rahman bin Kamal al-Din al-Suyuti - 911 179_ Risala Ithaf al-Ghurfah - Jalal al-Din Abd al-Rahman bin Kamal al-Din al-Suyuti - 911 180_ Rasa'il Ibn Nujaim - Zain al-Din bin Ibrahim bin Nujaim - 970 181_ Risala Ibtida' - Ali bin Sultan Muhammad al-Qari - 1012 182_ Risala al-Qawl al-Baligh fi Hukm al-Tabligh - Ahmad bin Sayyid Muhammad Makki al-Hamwi - 1098 183_ Risala Insaf - Shah Waliullah al-Dehlvi - 1179 184_ Rasa'il Ibn 'Abidin - Muhammad Amin Afandi Ibn 'Abidin - 1252 185_ Risala Milad Mubarak (al-Kawkab al-Anwar 'ala 'Aqd al-Jawhar) - Ja'far Ismail al-Barzanji - 1317 186_ Al-Riyad al-Nadirah fi Fada'il al-'Asharah - Abu Ja'far Ahmad bin Ahmad al-Shahir bi al-Muhibb al-Tabari al-Makki - 694 187_ Risala Bid'at - Mian Ismail bin Shah Abdul Ghani Dehlvi 1831 AD - 1246 188_ Risala Du'aiyah - Maulvi Khurram Ali - 189_ Risala Ghayat al-Maqal - Abu al-Hasnat Muhammad Abdul Hayy - 1323

Z (Ze) 190_ Zad al-Fuqaha - Sheikh al-Islam Muhammad bin Ahmad al-Isbijabi (Died late 6th century) - 861 191_ Zad al-Faqir - Kamal al-Din Muhammad bin Abd al-Wahid known as Ibn al-Humam - 1016 192_ Zawajir al-Jawahir - Muhammad bin Muhammad al-Tamartashi (approx.) - 189 193_ Ziyadat - Imam Muhammad bin Hasan al-Shaybani - 1250 194_ Zahr al-Nasrin fi Hadith al-Mu'ammarin - Muhammad bin Ali al-Shawkani

Page 607 of 630

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

१७२_ रफ' अल-ग़शा फ़ी वक़्त अल-अस्र वल-'इशा - शेख ज़ैन अल-दीन बिन इब्न नुजैम - ९७० १७३_ रद 'अलल जहम्मिया - उस्मान बिन सईद अद-दारिमी - २८० १७४_ रिसाला नुज़ूर - मौलवी इस्माइल देहलवी - १२४६ (१८३१ ई.) १७५_ रिसाला कुशैरिया - अब्दुल करीम बिन हवाज़िन अल-कुशैरी - ४६५ १७६_ रम्ज़ अल-हकाइक शरह कंज़ अल-दकाइक - बद्र अल-दीन अबू मुहम्मद महमूद बिन अहमद अल-'ऐनी - ८५५ १७७_ रफ' अल-इश्तिबाह 'अन सुबुल अल-मिया - क़ासिम बिन क़ुत्लुबुग़ा अल-मिस्री - ८७९ १७८_ रिसाला तुलू' थुरय्या - जलाल अल-दीन अब्द अल-रहमान बिन कमाल अल-दीन अल-सुयूती - ९११ १७९_ रिसाला इत्हाफ़ अल-गुरफ़ा - जलाल अल-दीन अब्द अल-रहमान बिन कमाल अल-दीन अल-सुयूती - ९११ १८०_ रसा'इल इब्न नुजैम - ज़ैन अल-दीन बिन इब्राहिम बिन नुजैम - ९७० १८१_ रिसाला इब्तिदा' - अली बिन सुल्तान मुहम्मद अल-क़ारी - १०१२ १८२_ रिसाला अल-क़ौल अल-बलीग़ फ़ी हुक्म अल-तबलीग़ - अहमद बिन सय्यद मुहम्मद मक्की अल-हमवी - १०९८ १८३_ रिसाला इंसाफ़ - शाह वलीउल्लाह अद-देहलवी - ११७९ १८४_ रसा'इल इब्न आबिदीन - मुहम्मद अमीन आफ़ंदी इब्न आबिदीन - १२५२ १८५_ रिसाला मीलाद मुबारक (अल-कौकब अल-अनवार 'अला 'अक़्द अल-जौहर) - जाफ़र इस्माइल अल-बरज़ंजी - १३१७ १८६_ अल-रियाद अल-नादिरह फ़ी फ़ज़ाइल अल-'अशरह - अबू जाफ़र अहमद बिन अहमद अल-शाहिर बिल-मुहिब अल-तबरी अल-मक्की - ६९४ १८७_ रिसाला बिदअत - मियां इस्माइल बिन शाह अब्दुल ग़नी देहलवी १८३१ ई. - १२४६ १८८_ रिसाला दुआ'इया - मौलवी खुर्रम अली - १८९_ रिसाला ग़ायत अल-मक़ाल - अबुल हसनात मुहम्मद अब्दुल हई - १३२३

ज़ (Z) १९०_ ज़ाद अल-फ़ुक़हा - शेखुल इस्लाम मुहम्मद बिन अहमद अल-इस्बीजाबी (मृत्यु छठी शताब्दी के अंत में) - ८६१ १९१_ ज़ाद अल-फ़क़ीर - कमाल अल-दीन मुहम्मद बिन अब्दुल वाहिद जिन्हें इब्न अल-हुमाम के नाम से जाना जाता है - १०१६ १९२_ ज़वाज़िर अल-जवाहर - मुहम्मद बिन मुहम्मद अल-तमरताशी (लगभग) - १८९ १९३_ ज़ियादात - इमाम मुहम्मद बिन हसन अल-शैबानी - १२५० १९४_ ज़हर अल-नसरीन फ़ी हदीस अल-मुअम्मरीन - मुहम्मद बिन अली अल-शौकानी

पृष्ठ ६०७ का ६३०

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

۱۷۲_ رفع الغشاء فی وقت العصر والعشاء - شیخ زین الدین بابن نجیم - ۹۷۰ ۱۷۳_ رد علی الجهمیة - عثمان بن سعید الدارمی - ۲۸۰ ۱۷۴_ رسالہ نذور - مولوی اسمعیل دہلوی - ۱۸۳۱ء ۱۲۴۶ ۱۷۵_ رسالہ قشیریہ - عبد الکریم بن ہوازن القشیری - ۴۶۵ ۱۷۶_ رمز الحقائق شرح کنز الدقائق - بدر الدین ابو محمد محمود بن احمد العینی - ۸۵۵ ۱۷۷_ رفع الاشتباہ عن سبل المیاہ - قاسم بن قطلوبغا المصری - ۸۷۹ ۱۷۸_ رسالہ طلوع ثریا - جلال الدین عبدالرحمن بن کمال الدین السیوطی - ۹۱۱ ۱۷۹_ رسالہ اتحاف الغرفہ - جلال الدین عبدالرحمن بن کمال الدین السیوطی - ۹۱۱ ۱۸۰_ رسائل ابن نجیم - زین الدین بن ابراہیم ابن نجیم - ۹۷۰ ۱۸۱_ رسالہ ابتداء - علی بن سلطان محمد القاری - ۱۰۱۲ ۱۸۲_ رسالہ القول البلیغ فی حکم التبلیغ - احمد بن سید محمد مکی الحموی - ۱۰۹۸ ۱۸۳_ رسالہ انصاف - شاہ ولی اللہ الدہلوی - ۱۱۷۹ ۱۸۴_ رسائل ابن عابدین - محمد امین آفندی ابن عابدین - ۱۲۵۲ ۱۸۵_ رسالہ میلاد مبارک (الکوکب الانوار علی عقد الجوہر) - جعفر اسمعیل البرزنجی - ۱۳۱۷ ۱۸۶_ الریاض النضرہ في فضائل العشرہ - ابو جعفر احمد بن احمد الشہیر بالمحب الطبری المکی - ۶۹۴ ۱۸۷_ رسالہ بدعت - میاں اسمعیل بن شاہ عبدالغنی الدہلوی ۱۸۳۱ء - ۱۲۴۶ ۱۸۸_ رسالہ دعائیہ - مولوی خرم علی - ۱۸۹_ رسالہ غایة المقال - ابوالحسنات محمد عبدالحہ - ۱۳۲۳

ز ۱۹۰_ زاد الفقہاء - شیخ الاسلام محمد بن احمد الاسبیجابی المتوفی اواخر القرن السادس - ۸۶۱ ۱۹۱_ زاد الفقیر - کمال الدین محمد بن عبد الواحد المعروف بابن الہمام - ۱۰۱۶ ۱۹۲_ زوابر الجواہر - محمد بن محمد التمرتاشی تقریباً - ۱۸۹ ۱۹۳_ زیادات - امام محمد بن حسن الشیبانی - ۱۲۵۰ ۱۹۴_ زہر النسرین فی حدیث المعمرین - محمد بن علی الشوکانی

صفحہ 607 از 630

Fatawa Rizvia, Volume 20

195 - Zabr al-Rabi 'ala al-Mujtaba - Jalal al-Din Abd al-Rahman al-Suyuti - 911 196 - Zabr al-Rawd fi Mas'ala al-Hawd - Muhammad ibn Abdullah ibn Shuhnah - 921 197 - Al-Zawajir 'an al-Kaba'ir - Shihab al-Din Ahmad ibn Muhammad ibn Hajar al-Makki - 974 198 - Zubdat al-Athar fi Akhbar Qutb al-Akhyar - Sheikh Abdul Haq Muhaddith Dehlavi - 1252 199 - Zubdat al-Asrar fi Manaqib Ghawth al-Abrar - Sheikh Abdul Haq Muhaddith Dehlavi - 1252

(Seen)

200 - Al-Siraj al-Wahaj - Abu Bakr ibn Ali ibn Muhammad al-Haddad al-Yamani - 800 201 - Al-Sunan li-Ibn Majah - Abu Abdullah Muhammad ibn Yazid ibn Majah - 273 202 - Al-Sunan li-Ibn Mansur - Sa'id ibn Mansur al-Khurasani - 227 203 - Al-Sunan li-Abi Dawud - Abu Dawud Sulayman ibn al-Ash'ath - 275 204 - Al-Sunan li-al-Nasa'i - Abu Abd al-Rahman Ahmad ibn Shu'ayb al-Nasa'i - 303 205 - Al-Sunan li-al-Bayhaqi - Abu Bakr Ahmad ibn Husayn ibn Ali al-Bayhaqi - 458 206 - Al-Sunan li-al-Daraqutni - Ali Umar al-Daraqutni - 385 207 - Al-Sunan li-al-Darimi - Abdullah ibn Abd al-Rahman al-Darimi - 255 208 - Sirat Ibn Hisham - Abu Muhammad Abd al-Malik ibn Hisham - 213 209 - Sirat 'Uyun al-Athar - Muhammad ibn Abdullah ibn Sayyid al-Nas - 734 210 - Siraji fi al-Mirath - Siraj al-Din Sajawandi, 7th Century Hijri - 211 - Siyar A'lam al-Nubala - Shams al-Din Muhammad Ahmad al-Dhahabi - 748 212 - Al-Si'ayah fi Kashf ma fi Sharh al-Wiqayah - Muhammad ibn Abdullah Lakhnawi - 1304 213 - Sirat Umar ibn Muhammad Mulla - Umar ibn Muhammad Mulla - 214 - Sirat Ibn Ishaq - Muhammad ibn Ishaq ibn Yasar - 151 215 - Siraj al-Qari - 216 - Al-Sa'diyyah - 217 - Al-Sa'y al-Mashkur fi Radd al-Madhab al-Mathur - Muhammad ibn Abdullah Lakhnawi Hindi - 1304

Page 608 of 630

फतावा रज़विया, खंड 20

195 - ज़ब्र अल-रबी अला अल-मुजतबा - जलालुद्दीन अब्दुर्रहमान अल-सुयूती - 911 196 - ज़ब्र अल-रौज़ फी मसअला अल-हौज़ - मुहम्मद बिन अब्दुल्लाह इब्न शुहना - 921 197 - अल-ज़वाज़िर अन अल-कबायर - शिहाबुद्दीन अहमद बिन मुहम्मद इब्न हजर अल-मक्की - 974 198 - ज़ुब्दत अल-आसार फी अख़बार कुत्ब अल-अख़ियार - शैख़ अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी - 1252 199 - ज़ुब्दत अल-असरार फी मनाक़िब गौस अल-अबरार - शैख़ अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी - 1252

(स)

200 - अल-सिराज अल-वहाज - अबू बक्र बिन अली बिन मुहम्मद अल-हद्दाद अल-यमनी - 800 201 - अल-सुनन लि-इब्न माजा - अबू अब्दुल्लाह मुहम्मद बिन यज़ीद इब्न माजा - 273 202 - अल-सुनन लि-इब्न मंसूर - सईद बिन मंसूर अल-खुरासानी - 227 203 - अल-सुनन लि-अबी दाऊद - अबू दाऊद सुलेमान बिन अल-अशअस - 275 204 - अल-सुनन लि-अल-नसाई - अबू अब्दुर्रहमान अहमद बिन शुऐब अल-नसाई - 303 205 - अल-सुनन लि-अल-बैहक़ी - अबू बक्र अहमद बिन हुसैन बिन अली अल-बैहक़ी - 458 206 - अल-सुनन लि-अल-दारकुतनी - अली उमर अल-दारकुतनी - 385 207 - अल-सुनन लि-अल-दारमी - अब्दुल्लाह बिन अब्दुर्रहमान अल-दारमी - 255 208 - सीरत इब्न हिशाम - अबू मुहम्मद अब्दुल मलिक बिन हिशाम - 213 209 - सीरत उयून अल-असर - मुहम्मद बिन अब्दुल्लाह इब्न सैय्यद अल-नास - 734 210 - सिराजी फी अल-मीरास - सिराजुद्दीन सजावंदी, सातवीं शताब्दी हिजरी - 211 - सियर आलाम अल-नुबला - शम्सुद्दीन मुहम्मद अहमद अल-ज़हबी - 748 212 - अल-सिआया फी कश्फ मा फी शरह अल-विकाया - मुहम्मद बिन अब्दुल्लाह लखनवी - 1304 213 - सीरत उमर बिन मुहम्मद मुल्ला - उमर बिन मुहम्मद मुल्ला - 214 - सीरत इब्न इस्हाक़ - मुहम्मद बिन इस्हाक़ बिन यसार - 151 215 - सिराज अल-क़ारी - 216 - अल-सादिया - 217 - अल-सई अल-मशहूर फी रद अल-मज़हब अल-मासूर - मुहम्मद बिन अब्दुल्लाह लखनवी हिंदी - 1304

पृष्ठ 630 का 608

فتاوی رضویہ ، جلد ۲۰

۱۹۵- زبر الربی علی المجتبی - جلال الدین عبدالرحمن السیوطی - ۹۱۱ ۱۹۶- زبر الروض فی مسئلہ الحوض - محمد بن عبداللہ ابن شحنہ - ۹۲۱ ۱۹۷- الزواجر عن الکبائر - شہاب الدین احمد بن محمد ابن حجر المکی - ۹۷۴ ۱۹۸- زبدۃ الآثار فی اخبار قطب الاخیار - شیخ عبدالحق محدث دہلوی - ۱۲۵۲ ۱۹۹- زبدۃ الاسرار فی مناقب غوث الابرار - شیخ عبدالحق محدث دہلوی - ۱۲۵۲

س

۲۰۰- السراج الوہاج - ابوبکر بن علی بن محمد الحداد الیمنی - ۸۰۰ ۲۰۱- السنن لابن ماجۃ - ابوعبداللہ محمد بن یزید ابن ماجہ - ۲۷۳ ۲۰۲- السنن لابن منصور - سعید بن منصور الخراسانی - ۲۲۷ ۲۰۳- السنن لابی داؤد - ابوداؤد سلیمان بن اشعث - ۲۷۵ ۲۰۴- السنن للنسائی - ابوعبدالرحمن احمد بن شعیب النسائی - ۳۰۳ ۲۰۵- السنن للبیہقی - ابوبکر احمد بن حسین بن علی البیہقی - ۴۵۸ ۲۰۶- السنن للدارقطنی - علی عمر الدارقطنی - ۳۸۵ ۲۰۷- السنن للدارمی - عبداللہ بن عبدالرحمن الدارمی - ۲۵۵ ۲۰۸- سیرت ابن ہشام - ابو محمد عبدالملک بن ہشام - ۲۱۳ ۲۰۹- سیرت عیون الاثر - محمد بن عبداللہ ابن سید الناس - ۷۳۴ ۲۱۰- سراجی فی المیراث - سراج الدین سجاوندی ساتویں صدی ہجری - ۲۱۱- سیر اعلام النبلاء - شمس الدین محمد احمد الذہبی - ۷۴۸ ۲۱۲- السعایہ فی کشف مانی شرح الوقایہ - محمد بن عبداللہ لکھنوی - ۱۳۰۴ ۲۱۳- سیرت عمر بن محمد ملا - عمر بن محمد ملا - ۲۱۴- سیرت ابن اسحاق - محمد بن اسحاق بن یسار - ۱۵۱ ۲۱۵- سراج القاری - ۲۱۶- السعدیہ - ۲۱۷- السعی المشکور فی رد المذہب الماثور - محمد بن عبداللہ لکھنوی ہندی - ۱۳۰۴

Fatawa Rizvia, Volume 20

Sh (ش)

1. Al-Shafi — Shams al-A'imma Abdullah bin Mahmud al-Kardari — 973
2. Sharh al-Arba'in li'l-Nawawi — Shihab al-Din Ahmad bin Hajar al-Makki — 1106
3. Sharh al-Arba'in li'l-Nawawi — Ibrahim ibn Atiyyah al-Maliki — 978
4. Sharh al-Arba'in li'l-Nawawi — Allama Ahmad bin al-Hijazi — 1099
5. Sharh al-Ashbah wa'l-Naza'ir — Ibrahim bin Husayn bin Ahmad bin Muhammad ibn al-Biri — 592
6. Sharh al-Jami' al-Saghir — Imam Qadi Khan Husayn bin Mansur — 1062
7. Sharh al-Durar — Shaykh Ismail bin Abdul Ghani al-Nabulsi — 1052
8. Sharh Safar al-Sa'adah — Shaykh Abdul Haq Muhaddith Dehlavi — 516
9. Sharh al-Sunnah — Husayn bin Mansur al-Baghawi — 931
10. Sharh Shir'at al-Islam — Yaqub bin Sayyidi Ali Zadah — 480
11. Sharh Mukhtasar al-Tahawi li'l-Isbijabi — Abu Nasr Ahmad bin Mansur al-Hanafi al-Isbijabi — 766
12. Sharh al-Gharibayn — 321
13. Sharh al-Muslim li'l-Nawawi — Shaykh Abu Zakariya Yahya bin Sharaf al-Nawawi — 921
14. Sharh Ma'ani al-Athar — Abu Ja'far Ahmad bin Muhammad al-Tahawi — 1252
15. Sharh al-Manzumah li-ibn Wahban — Abdul Barr bin Muhammad ibn Shihna — 911
16. Sharh al-Manzumah fi Rasm al-Mufti — Muhammad Amin ibn Abidin al-Shami — 1122
17. Sharh al-Sudur bi-Sharh Hal al-Mawta wa'l-Qubur — Allama Jalal al-Din Abd al-Rahman al-Suyuti — 1122
18. Sharh Mawahib al-Ladunniyyah — Allama Muhammad bin Abdul Baqi al-Zurqani — 766
19. Sharh Muwatta Imam Malik — Allama Muhammad bin Abdul Baqi al-Zurqani — 932
20. Sharh al-Muhadhdhab li'l-Nawawi — Shaykh Abu Zakariya Yahya bin Sharaf al-Nawawi — 747
21. Sharh al-Nuqayah — Maulana Abdul Ali al-Barjandi — 890
22. Sharh al-Wiqayah — Sadr al-Shari'ah Ubayd Allah bin Mas'ud
23. Sharh al-Hidayah — Muhammad bin Muhammad bin Muhammad ibn Shihna

फ़तावा रज़विया, खंड 20

श (ش)

1. अल-शाफी — शम्स अल-अइम्मा अब्दुल्ला बिन महमूद अल-करदरी — 973
2. शरह अल-अरबईन लिल-नववी — शिहाब अल-दीन अहमद बिन हजर अल-मक्की — 1106
3. शरह अल-अरबईन लिल-नववी — इब्राहिम इब्न अतिय्या अल-मालिकी — 978
4. शरह अल-अरबईन लिल-नववी — अल्लामा अहमद बिन अल-हिजाज़ी — 1099
5. शरह अल-अश्बाह वल-नज़ायर — इब्राहिम बिन हुसैन बिन अहमद बिन मुहम्मद इब्न अल-बीरी — 592
6. शरह अल-जामि अल-सगीर — इमाम क़ाज़ी खान हुसैन बिन मंसूर — 1062
7. शरह अल-दुरर — शेख इस्माइल बिन अब्दुल गनी अल-नाबुलसी — 1052
8. शरह सफर अल-सआदह — शेख अब्दुल हक मुहद्दिस देहलवी — 516
9. शरह अल-सुन्ना — हुसैन बिन मंसूर अल-बगवी — 931
10. शरह शिरअत अल-इस्लाम — याकूब बिन सैयदी अली ज़ादा — 480
11. शरह मुख्तसर अल-तहावी लिल-इस्बीजाबी — अबू नस्र अहमद बिन मंसूर अल-हनफी अल-इस्बीजाबी — 766
12. शरह अल-गरीबैन — 321
13. शरह अल-मुस्लिम लिल-नववी — शेख अबू ज़करिया याह्या बिन शर्फ अल-नववी — 921
14. शरह मानी अल-आसार — अबू जाफर अहमद बिन मुहम्मद अल-तहावी — 1252
15. शरह अल-मंजुमा लि-इब्न वहबान — अब्दुल बर्र बिन मुहम्मद इब्न शिहना — 911
16. शरह अल-मंजुमा फी रस्म अल-मुफ्ती — मुहम्मद अमीन इब्न आबिदीन अल-शामी — 1122
17. शरह अल-सुदूर बि-शरह हाल अल-मौता वल-कुबूर — अल्लामा जलाल अल-दीन अब्द अल-रहमान अल-सुयुती — 1122
18. शरह मवाहिब अल-लदुन्निया — अल्लामा मुहम्मद बिन अब्दुल बाक़ी अल-ज़ुरकानी — 766
19. शरह मुवत्ता इमाम मालिक — अल्लामा मुहम्मद बिन अब्दुल बाक़ी अल-ज़ुरकानी — 932
20. शरह अल-मुहज़्ज़ब लिल-नववी — शेख अबू ज़करिया याह्या बिन शर्फ अल-नववी — 747
21. शरह अल-नुकाया — मौलाना अब्दुल अली अल-बरजंदी — 890
22. शरह अल-विकाया — सद्र अल-शरिया उबैद अल्लाह बिन मसूद

23. शरह अल-हिदाया — मुहम्मद बिन मुहम्मद बिन मुहम्मद इब्न शिहना

पृष्ठ 609 का 630

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۰

ش

۲۱۸- الشافی - شمس الائمۃ عبداللہ بن محمود الکردری - ۹۷۳ ۲۱۹- شرح الاربعین للنووی - شہاب الدین احمد بن حجر المکی - ۱۱۰۶ ۲۲۰- شرح الاربعین للنووی - ابراہیم ابن عطیہ المالکی - ۹۷۸ ۲۲۱- شرح الاربعین للنووی - علامہ احمد بن الحجازی - ۱۰۹۹ ۲۲۲- شرح الاشباہ والنظائر - ابراہیم بن حسین بن احمد بن محمد ابن البیری - ۵۹۲ ۲۲۳- شرح الجامع الصغیر - امام قاضی خان حسین بن منصور - ۱۰۶۲ ۲۲۴- شرح الدرر - شیخ اسمعیل بن عبدالغنی النابلسی - ۱۰۵۲ ۲۲۵- شرح سفر السعادۃ - شیخ عبدالحق المحدث الدہلوی - ۵۱۶ ۲۲۶- شرح السنہ - حسین بن منصور البغوی - ۹۳۱ ۲۲۷- شرح شرعۃ الاسلام - یعقوب بن سیدی علی زادہ - ۴۸۰ ۲۲۸- شرح مختصر الطحاوی للاسبیجابی - ابونصر احمد بن منصور الحنفی الاسبیجابی - ۷۶۶ ۲۲۹- شرح الغریبین - ۳۲۱ ۲۳۰- شرح المسلم للنووی - شیخ ابوزکریا یحیٰی بن شرف النووی - ۹۲۱ ۲۳۱- شرح معانی الآثار - ابوجعفر احمد بن محمد الطحاوی - ۱۲۵۲ ۲۳۲- شرح المنظومۃ لابن وہبان - عبدالبر بن محمد ابن شحنہ - ۹۱۱ ۲۳۳- شرح المنظومۃ فی رسم المفتی - محمد امین ابن عابدین الشامی - ۱۱۲۲ ۲۳۴- شرح الصدور بشرح حال الموتیٰ والقبور - علامہ جلال الدین عبدالرحمن السیوطی - ۱۱۲۲ ۲۳۵- شرح مواہب اللدنیہ - علامہ محمد بن عبدالباقی الزرقانی - ۷۶۶ ۲۳۶- شرح مؤطا امام مالک - علامہ محمد بن عبدالباقی الزرقانی - ۹۳۲ ۲۳۷- شرح المہذب للنووی - شیخ ابوزکریا یحیٰی بن شرف النووی - ۷۴۷ ۲۳۸- شرح النقایۃ - مولانا عبدالعلی البر جندی - ۸۹۰ ۲۳۹- شرح الوقایۃ - صدر الشریعۃ عبید اللہ بن مسعود ۲۴۰- شرح الہدایۃ - محمد بن محمد بن محمد ابن شحنہ

Fatawa Razawiyya Volume 20

240- Sharh al-Hidayah - Muhammad ibn Muhammad ibn Muhammad ibn Shuhnah - 890 241- Shir'at al-Islam - Imam al-Islam Muhammad ibn Abi Bakr - 573 242- Shu'ab al-Iman - Abu Bakr Ahmad ibn Husayn ibn Ali al-Bayhaqi - 458 243- Sharh al-Jami' al-Saghir - Ahmad ibn Mansur al-Hanafi al-Isbijabi - 480 244- Sharh al-Jami' al-Saghir - Umar ibn Abd al-Aziz al-Hanafi - 536 245- Al-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa (Peace be upon him) - Abu al-Fadl Iyad ibn Musa al-Qadi - 544 246- Sharh Shafiya Ibn al-Hajib - Radi al-Din Muhammad ibn al-Hasan al-Astarabadi - 686 247- Sharh Kafiya Ibn al-Hajib - Radi al-Din Muhammad ibn al-Hasan al-Astarabadi - 686 248- Sharh Tawali' al-Anwar - Mahmud ibn Abd al-Rahman al-Isfahani - 739 249- Shifa al-Siqam fi Ziyarat Khayr al-Anam - Taqi al-Din Ali ibn Abd al-Kafi al-Subki - 756 250- Sharh Aqa'id al-Nasafi - Sa'd al-Din Mas'ud ibn Umar al-Taftazani - 792 251- Sharh al-Maqasid Sa'd al-Din - Mas'ud ibn Umar al-Taftazani - 792 252- Sharh al-Mawaqif - Sayyid Sharif Ali ibn Muhammad al-Jurjani - 816 253- Sharh al-Siraji - Sayyid Sharif Ali ibn Muhammad al-Jurjani - 816 254- Sharh Chaghmayni - Musa Pasha ibn Muhammad al-Rumi - 841 255- Sharh Hashiyah al-Kanz Mulla Miskin - Mu'in al-Din al-Harawi Mulla Miskin - 952 256- Sharh Fiqh al-Akbar - Ali ibn Sultan Muhammad al-Qari - 1012 257- Sharh Ayn al-Ilm - Ali ibn Sultan Muhammad al-Qari - 1012 258- Sharh Qasidah Atyab al-Nagham - Shah Waliullah ibn Shah Abd al-Rahim al-Dihlawi - 1179 259- Sharh Qasidah Hamziyah - Shah Waliullah ibn Shah Abd al-Rahim al-Dihlawi - 1179 260- Sharh Ruba'iyat - Shah Waliullah ibn Shah Abd al-Rahim al-Dihlawi - 1179 261- Sharh Fawatih al-Rahmut - Shah Waliullah ibn Shah Abd al-Rahim al-Dihlawi - 1179 262- Shifa al-Alil - Shah Waliullah ibn Shah Abd al-Rahim al-Dihlawi - 1179 263- Sharh al-Nuqayah li Abi al-Makarim - Abu al-Makarim ibn Abdullah ibn Muhammad Baghdadi - 907 264- Sharaf al-Mustafa - Hafiz Abd al-Malik ibn Muhammad Nishapuri - 406 265- Sharh Muqaddimah Ashmawiyah - Ahmad ibn Turki al-Maliki

Page 610 of 630

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

240- शरह अल-हिदाया - मुहम्मद बिन मुहम्मद बिन मुहम्मद इब्न शुहना - 890 241- शिरअत अल-इस्लाम - इमाम अल-इस्लाम मुहम्मद बिन अबी बक्र - 573 242- शुअब अल-ईमान - अबू बक्र अहमद बिन हुसैन बिन अली अल-बैहकी - 458 243- शरह अल-जामे अल-सगीर - अहमद बिन मंसूर अल-हनफी अल-इस्बीजाबी - 480 244- शरह अल-जामे अल-सगीर - उमर बिन अब्दुल अज़ीज़ अल-हनफी - 536 245- अल-शिफ़ा बी तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा (स.) - अबुल फ़ज़ल अयाज़ बिन मूसा अल-क़ाज़ी - 544 246- शरह शाफ़िया इब्न अल-हाजिब - रज़ीउद्दीन मुहम्मद बिन अल-हसन अल-अस्तराबादी - 686 247- शरह काफ़िया इब्न अल-हाजिब - रज़ीउद्दीन मुहम्मद बिन अल-हसन अल-अस्तराबादी - 686 248- शरह तवालिअल अनवार - महमूद बिन अब्दुल रहमान अल-इसफ़हानी - 739 249- शिफ़ा अल-सिक़ाम फ़ी ज़ियारत खैर अल-अनाम - तक़ीउद्दीन अली बिन अब्दुल काफ़ी अल-सुबकी - 756 250- शरह अक़ायद अल-नसफ़ी - सादुद्दीन मसूद बिन उमर तफ्ताज़ानी - 792 251- शरह अल-मक़ासिद सादुद्दीन - मसूद बिन उमर तफ्ताज़ानी - 792 252- शरह अल-मवाक़िफ़ - सैय्यद शरीफ़ अली बिन मुहम्मद अल-जुरजानी - 816 253- शरह अल-सिराजी - सैय्यद शरीफ़ अली बिन मुहम्मद अल-जुरजानी - 816 254- शरह चग़मैनी - मूसा पाशा बिन मुहम्मद अल-रूमी - 841 255- शरह हाशिया अल-कन्ज़ मुल्ला मिस्कीन - मुईनुद्दीन अल-हरवी मुल्ला मिस्कीन - 952 256- शरह फ़िक़्ह अल-अकबर - अली बिन सुल्तान मुहम्मद अल-क़ारी - 1012 257- शरह ऐन अल-इल्म - अली बिन सुल्तान मुहम्मद अल-क़ारी - 1012 258- शरह क़सीदा अतीब अल-नग़म - शाह वलीउल्लाह बिन शाह अब्दुल रहीम अल-देहलवी - 1179 259- शरह क़सीदा हमज़िया - शाह वलीउल्लाह बिन शाह अब्दुल रहीम अल-देहलवी - 1179 260- शरह रुबाइयात - शाह वलीउल्लाह बिन शाह अब्दुल रहीम अल-देहलवी - 1179 261- शरह फ़वातिह अल-रहमूत - शाह वलीउल्लाह बिन शाह अब्दुल रहीम अल-देहलवी - 1179 262- शिफ़ा अल-अलील - शाह वलीउल्लाह बिन शाह अब्दुल रहीम अल-देहलवी - 1179 263- शरह अल-नुकाया ले अबिल मकारिम - अबू अल-मकारिम बिन अब्दुल्लाह बिन मुहम्मद बग़दादी - 907 264- शरफ़ अल-मुस्तफ़ा - हाफ़िज़ अब्दुल मलिक बिन मुहम्मद नीशापूरी - 406 265- शरह मुक़द्दमा अश्माविया - अहमद बिन तुर्की अल-मालिकी

पेज 610/630

۲۴۰- شرح الہدایۃ - محمد بن محمد بن محمد ابن شحنۃ - ۸۹۰ ۲۴۱- شرعۃ الاسلام - امام الاسلام محمد بن ابی بکر - ۵۷۳ ۲۴۲- شعب الایمان - ابوبکر احمد بن حسین بن علی الہبیقی - ۴۵۸ ۲۴۳- شرح الجامع الصغیر - احمد بن منصور الحنفی الاسبیجابی - ۴۸۰ ۲۴۴- شرح الجامع الصغیر - عمر بن عبدالعزیز الحنفی - ۵۳۶ ۲۴۵- الشفاء فی تعریف حقوق المصطفٰی صلی اللہ علیہ وسلم - ابوالفضل عیاض بن موسٰی قاضی - ۵۴۴ ۲۴۶- شرح شافیہ ابن حاجب - رضی الدین محمد بن الحسن الاستراباذی - ۶۸۶ ۲۴۷- شرح کافیہ ابن حاجب - رضی الدین محمد بن الحسن الاستراباذی - ۶۸۶ ۲۴۸- شرح طوالع الانوار - محمود بن عبدالرحمٰن الاصفہانی - ۷۳۹ ۲۴۹- شفاء السقام فی زیارۃ خیر الانام - تقی الدین علی بن عبدالکافی السبکی - ۷۵۶ ۲۵۰- شرح عقائد النسفی - سعدالدین مسعود بن عمر تفتازانی - ۷۹۲ ۲۵۱- شرح المقاصد سعدالدین - مسعود بن عمر تفتازانی - ۷۹۲ ۲۵۲- شرح المواقف - سید شریف علی بن محمد الجرجانی - ۸۱۶ ۲۵۳- شرح السراجی - سید شریف علی بن محمد الجرجانی - ۸۱۶ ۲۵۴- شرح چغمینی - موسٰی پاشا بن محمد الرومی - ۸۴۱ ۲۵۵- شرح حاشیۃ الکنز ملا مسکین - معین الدین الہروی ملا مسکین - ۹۵۲ ۲۵۶- شرح فقہ اکبر - علی بن سلطان محمد القاری - ۱۰۱۲ ۲۵۷- شرح عین العلم - علی بن سلطان محمد القاری - ۱۰۱۲ ۲۵۸- شرح قصیدہ اطیب النغم - شاہ ولی اللہ بن شاہ عبدالرحیم الدہلوی - ۱۱۷۹ ۲۵۹- شرح قصیدہ ہمزیہ - شاہ ولی اللہ بن شاہ عبدالرحیم الدہلوی - ۱۱۷۹ ۲۶۰- شرح رباعیات - شاہ ولی اللہ بن شاہ عبدالرحیم الدہلوی - ۱۱۷۹ ۲۶۱- شرح فواتح الرحموت - شاہ ولی اللہ بن شاہ عبدالرحیم الدہلوی - ۱۱۷۹ ۲۶۲- شفاء العلیل - شاہ ولی اللہ بن شاہ عبدالرحیم الدہلوی - ۱۱۷۹ ۲۶۳- شرح النقایہ لابی المکارم - ابو

المکارم بن عبدالله بن محمد بغدادی - ۹۰۷ ۲۶۴- شرف المصطفیٰ - حافظ عبدالمالک بن محمد نیشا پوری - ۴۰۶ ۲۶۵- شرح مقدمہ عشماویہ - احمد بن ترکی المالکی

Fatawa Rizvia, Volume 20

264 - Sharaf al-Mustafa - Hafiz Abdul Malik bin Muhammad Nishapuri - 406 266 - Sharh Jami' al-Usul lil-Mudif - Mubarak bin Muhammad, known as Ibn al-Athir al-Jazari - 686 267 - Sharh al-Multaqa lil-Bahnasi - Muhammad bin Muhammad, known as Ibn al-Bahnasi - 987 268 - Sharh Durar al-Bihar - Abdul Wahhab ibn Ahmad, famous as Ibn Wahban - 768

Sad (ص) 269 - Sahah al-Jawhari - Isma'il bin Hammad al-Jawhari - 393 270 - Sahih Ibn Hibban (Kitab al-Taqasim wa al-Anwa') - Muhammad bin Hibban - 354 271 - Sahih Ibn Khuzaymah - Muhammad bin Ishaq ibn Khuzaymah - 311 272 - Al-Surah - Abu al-Fadl Muhammad bin Umar bin Khalid al-Qurashi (approximate) - 690 273 - Saghiry Sharh Munyah - Ibrahim al-Halabi - 956 274 - Sirat-e-Mustaqim - Sayyid Ahmad Shaheed Bareilly - 1226 275 - Al-Sawa'iq al-Muhriqah - Shihab al-Din Ahmad bin Hajar al-Makki - 973

Ta (ط) 276 - Al-Tahawi 'ala al-Durr - Sayyid Ahmad al-Tahtawi - 1302 277 - Al-Tahawi 'ala al-Maraqi - Sayyid Ahmad al-Tahtawi - 1302 278 - Tabaqat al-Muhaddithin - Muhammad bin Ahmad al-Dhahabi - 748 279 - Tabaqat al-Qurra' - Muhammad bin Muhammad al-Jazari - 833 280 - Al-Tariqah al-Muhammadiyyah - Muhammad bin Bir Ali, known as Birgivi - 981 281 - Tulbat al-Talabah - Najm al-Din Umar bin Muhammad al-Nasafi - 537

'Ayn (ع) 282 - 'Umdat al-Qari Sharh Sahih al-Bukhari - Allama Badr al-Din Abi Muhammad Mahmud bin Ahmad al-'Ayni - 855 283 - Al-'Inayah Sharh al-Hidayah - Akmal al-Din Muhammad bin Muhammad al-Babarti - 786 284 - 'Inayat al-Qadi Hashiyah 'ala Tafsir al-Baydawi - Shihab al-Din al-Khafaji - 1069

फ़तावा रिज़विया, खंड 20

264 - शरफ़ अल-मुस्तफ़ा - हाफ़िज़ अब्दुल मलिक बिन मुहम्मद नीशापुरी - 406 266 - शरह जामिअल उसूल लिल-मुदिफ़ - मुबारक बिन मुहम्मद, जिन्हें इब्न अल-असीर अल-जज़री के नाम से जाना जाता है - 686 267 - शरह अल-मुल्तक़ा लिल-बहनसी - मुहम्मद बिन मुहम्मद, जिन्हें इब्न अल-बहनसी के नाम से जाना जाता है - 987 268 - शरह दुरर अल-बिहार - अब्दुल वहाब इब्न अहमद, जो इब्न वहबान के नाम से प्रसिद्ध हैं - 768

स (ص) 269 - सहाह अल-जौहरी - इस्माइल बिन हम्माद अल-जौहरी - 393 270 - सहीह इब्न हिब्बान (किताब अल-तकासीम वल-अनवा) - मुहम्मद बिन हिब्बान - 354 271 - सहीह इब्न खुज़ैमा - मुहम्मद बिन इसहाक़ इब्न खुज़ैमा - 311 272 - अल-सुराह - अबू अल-फ़ज़ल मुहम्मद बिन उमर बिन खालिद अल-क़ुरैशी (लगभग) - 690 273 - स़ग़ीरी शरह मुनिया - इब्राहीम अल-हलबी - 956 274 - सिरात-ए-मुस्तक़ीम - सैयद अहमद शहीद बरेलवी - 1226 275 - अल-सवाइक़ अल-मुहरिक़ा - शिहाब अल-दीन अहमद बिन हजर अल-मक्की - 973

त (ط) 276 - अत-तहावी अलल दुर - सैयद अहमद अत-तहतावी - 1302 277 - अत-तहावी अलल मराक़ी - सैयद अहमद अत-तहतावी - 1302 278 - तबाक़ात अल-मुहद्दिसीन - मुहम्मद बिन अहमद अद-ज़हबी - 748 279 - तबाक़ात अल-क़ुर्रा - मुहम्मद बिन मुहम्मद अल-जज़री - 833 280 - अत-तरीक़ा अल-मुहम्मदिया - मुहम्मद बिन बीर अली, जिन्हें बिरगिवी के नाम से जाना जाता है - 981 281 - तुलबत अल-तलबा - नज्म अल-दीन उमर बिन मुहम्मद अन-नसफ़ी - 537

अ (ع) 282 - उम्दतुल क़ारी शरह सहीह अल-बुख़ारी - अल्लामा बदरुद्दीन अबी मुहम्मद महमूद बिन अहमद अल-ऐनी - 855 283 - अल-इनाया शरह अल-हिदाया - अकमल अल-दीन मुहम्मद बिन मुहम्मद अल-बाबरती - 786 284 - इनायतुल क़ाज़ी हाशिया अला तफ़सीर अल-बैज़ावी - शिहाब अल-दीन अल-ख़फ़ाजी - 1069

पृष्ठ 611 का 630

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۰

۲۶۴۔ شرف المصطفیٰ - حافظ عبدالملک بن محمد نیشاپوری - ۴۰۶ ۲۶۶۔ شرح جامع الاصول للمضیف - مبارک بن محمد المعروف بابن الاثیر الجزری - ۶۸۶ ۲۶۷۔ شرح الملتقٰی للبهنسی - محمد بن محمد المعروف بابن البهنسی - ۹۸۷ ۲۶۸۔ شرح درر البحار - عبدالوہاب ابن احمد الشہیر بابن وہبان - ۷۶۸

ص ۲۶۹۔ صحاح الجوہری - اسمعیل بن حماد الجوہری - ۳۹۳ ۲۷۰۔ صحیح ابن حبان (کتاب التقاسیم والانواع) - محمد بن حبان - ۳۵۴ ۲۷۱۔ صحیح ابن خزیمہ - محمد بن اسحاق ابن خزیمہ - ۳۱۱ ۲۷۲۔ الصراح - ابوفضل محمد بن عمر بن خالد القرشی تقریباً - ۶۹۰ ۲۷۳۔ صغیری شرح منیہ - ابراہیم الحلبی - ۹۵۶ ۲۷۴۔ صراط مستقیم - سید احمد شہید بریلوی - ۱۲۲۶ ۲۷۵۔ الصواعق المحرقہ - شہاب الدین احمد بن حجر المکی - ۹۷۳

ط ۲۷۶۔ الطحطاوی علی الدر - سید احمد الطحطاوی - ۱۳۰۲ ۲۷۷۔ الطحطاوی علی المراقی - سید احمد الطحطاوی - ۱۳۰۲ ۲۷۸۔ طبقات المحدثین - محمد بن احمد الذہبی - ۷۴۸ ۲۷۹۔ طبقات القراء - محمد بن محمد الجزری - ۸۳۳ ۲۸۰۔ الطریقۃ المحمدیہ - محمد بن بیر علی المعروف ببرکلی - ۹۸۱ ۲۸۱۔ طلبۃ الطلبۃ - نجم الدین عمر بن محمد النسفی - ۵۳۷

ع ۲۸۲۔ عمدۃ القاری شرح صحیح البخاری - علامہ بدر الدین ابی محمد محمود بن احمد العینی - ۸۵۵ ۲۸۳۔ العنایۃ شرح الہدایۃ - اکمل الدین محمد بن محمد البابرتی - ۷۸۶ ۲۸۴۔ عنایۃ القاضی حاشیہ علی تفسیر البیضاوی - شہاب الدین الخفاجی - ۱۰۶۹

Fatawa Ridawiyya Volume 20

285- 'Uyun al-Masa'il - Abu al-Layth Nasr bin Muhammad al-Samarqandi - 378 286- 'Uqud al-Durriyah - Muhammad Amin Ibn Abidin al-Shami - 1252 287- 'Uddat Kamal al-Din - Muhammad bin Ahmad, known as Tashkubri - 1030 288- 'Amal al-Yawm wa al-Laylah - Abu Bakr Ahmad bin Muhammad Ibn al-Sunni - 364 289- 'Awarif al-Ma'arif - Shihab al-Din Suhrawardi - 632 290- 'Aqd al-Farid - Abu Abdullah Muhammad bin Abd al-Qawi al-Maqdisi - 699 291- 'Ayn al-'Ilm - Muhammad bin Uthman bin Umar al-Hanafi al-Balkhi - 830 292- 'Aqd al-Jayyid - Shah Wali Allah bin Shah Abd al-Rahim al-Dihlawi - 1179 293- 'Uqud al-Durriyah fi Tanqih al-Fatawa al-Hamidiyah - Muhammad Amin Afandi Ibn Abidin - 1252 294- 'Umdat al-Ri'ayah fi Hall Sharh al-Wiqa-yah - Muhammad bin Abd al-Hayy al-Lucknawi - 1304

Section: Gh (غ) 295- Ghayat al-Bayan Shaykh Qawam al-Din - Amir Katib Ibn Amir al-Itqani - 758 296- Ghurar al-Ahkam - Qadi Muhammad bin Faramuz Mulla Khusraw - 885 297- Gharib al-Hadith - Abu al-Hasan Ali bin Mughirah al-Baghdadi, known as al-Athram - 230 298- Ghamz 'Uyun al-Basa'ir - Ahmad bin Muhammad al-Hamawi al-Hanafi - 1098 299- Ghunyat Dhu al-Ahkam - Hasan bin Ammar bin Ali al-Shurunbulali - 1069 300- Ghunyat al-Mustamli - Muhammad Ibrahim bin Muhammad al-Halabi - 956 301- Ghayth al-Naf' fi al-Qira'at al-Sab' - Yahya bin Sharaf al-Nawawi - 676

Section: F (ف) 302- Fath al-Bari Sharh al-Bukhari - Shihab al-Din Ahmad bin Ali Ibn Hajar al-Asqalani - 852 303- Fath al-Qadir - Kamal al-Din Muhammad bin Abd al-Wahid Ibn al-Humam - 861 304- Fatawa al-Nasafi - Imam Najm al-Din al-Nasafi - 537 305- Fatawa Bazzaziyah - Muhammad bin Muhammad bin Shihab Ibn Bazzaz - 827

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

२८५- उयूनुल मसाइल - अबुल लैस नस्र बिन मुहम्मद अस-समरकंदी - ३७८ २८६- उकूद दुर्रया - मुहम्मद अमीन इब्ने आबिदीन शामी - १२५२ २८७- उद्दत कमालुद्दीन - मुहम्मद बिन अहमद मशहूर बा-ताशकुबरी - १०३० २८८- अमलुल यौमि वल्लैलह - अबु बक्र अहमद बिन मुहम्मद इब्नुल सुन्नी - ३६४ २८९- अवारिफ़ुल मारिफ़ - शिहाबुद्दीन सुहरवर्दी - ६३२ २९०- अक़दुल फ़रीद - अबु अब्दुल्लाह मुहम्मद बिन अब्दुल क़वी अल-मक़दसी - ६९९ २९१- ऐनुल इल्म - मुहम्मद बिन उस्मान बिन उमर अल-हनफ़ी अल-बल्ख़ी - ८३० २९२- अक़दुल जय्यिद - शाह वलीउल्लाह बिन शाह अब्दुल रहीम देहलवी - ११७९ २९३- उकूद दुर्रया फ़ी तनक़ीहिल फ़तावा अल-हामिदिया - मुहम्मद अमीन आफ़ंदी इब्ने आबिदीन - १२५२ २९४- उम्दतुल रियाया फ़ी हल्ले शरहुल विक़ाया - मुहम्मद बिन अब्दुल हय अल-लखनवी - १३०४

अनुभाग: ग़ (غ) २९५- ग़ायतुल बयान शैख़ क़वामुद्दीन - अमीर कातिब इब्न अमीरुल इतकानी - ७५८ २९६- ग़ुररुल अहकाम - क़ाज़ी मुहम्मद बिन फ़रामूज़ मुल्ला खुसरो - ८८५ २९७- ग़रीबुल हदीस - अबुल हसन अली बिन मुग़ीरह अल-बग़दादी मारूफ़ बा-असरम - २३० २९८- ग़म्ज़ उयूनुल बसाइर - अहमद बिन मुहम्मद अल-हमवी अल-हनफ़ी - १०९८ २९९- गुनयत ज़ुल अहकाम - हसन बिन अम्मार बिन अली अल-शुरुनबुलाली - १०६९ ३००- ग़ुनयतुल मुस्तमली - मुहम्मद इब्राहीम बिन मुहम्मद अल-हलबी - ९५६ ३०१- ग़ैसुल नफ़अ फ़िल क़िरातुल सबअ - यहया बिन शरफ़ अन-नववी - ६७६

अनुभाग: फ़ (ف) ३०२- फ़तहुल बारी शरह अल-बुखारी - शिहाबुद्दीन अहमद बिन अली इब्ने हजर अल-अस्कलानी - ८५२ ३०३- फ़तहुल क़दीर - कमालुद्दीन मुहम्मद बिन अब्दुल वाहिद बा-इब्नुल हुमाम - ८६१ ३०४- फ़तावा नसफ़ी - इमाम नजमुद्दीन नसफ़ी - ५३७ ३०५- फ़तावा बज़ाज़िया - मुहम्मद बिन मुहम्मद बिन शिहाब इब्ने बज़ाज़ - ८२७

पेज ६१२ ऑफ़ ६३०

۲۸۵۔ عیون المسائل - ابواللیث نصر بن محمد السمرقندی - ۳۷۸ ۲۸۶۔ عقود الدریۃ - محمد امین ابن عابدین الشامی - ۱۲۵۲ ۲۸۷۔ عدۃ کمال الدین - محمد بن احمد الشہیر بطاشکبری - ۱۰۳۰ ۲۸۸۔ عمل الیوم واللیلۃ - ابوبکر احمد بن محمد ابن السنی - ۳۶۴ ۲۸۹۔ عوارف المعارف - شہاب الدین سہر وردی - ۶۳۲ ۲۹۰۔ عقد الفرید - ابو عبداللہ محمد بن عبدالقوی المقدسی - ۶۹۹ ۲۹۱۔ عین العلم - محمد بن عثمان بن عمر الحنفی البلخی - ۸۳۰ ۲۹۲۔ عقد الجید - شاہ ولی اللہ بن شاہ عبد الرحیم الدہلوی - ۱۱۷۹ ۲۹۳۔ عقود الدریۃ فی تنقیح الفتاوی الحامدیہ - محمد امین آفندی ابن عابدین - ۱۲۵۲ ۲۹۴۔ عمدۃ الرعایہ فی حل شرح الوقایہ - محمد بن عبدالحی اللکھنوی - ۱۳۰۴

غ ۲۹۵۔ غایۃ البیان شیخ قوام الدین - امیر کاتب ابن امیر الاتقانی - ۷۵۸ ۲۹۶۔ غرر الاحکام - قاضی محمد بن فراموز ملا خسرو - ۸۸۵ ۲۹۷۔ غریب الحدیث - ابوالحسن علی بن مغیرۃ البغدادی المعروف باثرم - ۲۳۰ ۲۹۸۔ غمز عیون البصائر - احمد بن محمد الحموی الحنفی - ۱۰۹۸ ۲۹۹۔ غنیۃ ذو الاحکام - حسن بن عمار بن علی الشرنبلالی - ۱۰۶۹ ۳۰۰۔ غنیۃ المستملی - محمد ابراہیم بن محمد الحلبی - ۹۵۶ ۳۰۱۔ غیث النفع فی القراء السبع - یحییٰ بن شرف النووی - ۶۷۶

ف ۳۰۲۔ فتح الباری شرح البخاری - شہاب الدین احمد بن علی ابن حجر العسقلانی - ۸۵۲ ۳۰۳۔ فتح القدیر - کمال الدین محمد بن عبد الواحد بابن الہمام - ۸۶۱ ۳۰۴۔ فتاوٰی النسفی - امام نجم الدین النسفی - ۵۳۷ ۳۰۵۔ فتاوٰی بزازیہ - محمد بن محمد بن شہاب ابن بزاز - ۸۲۷

Vol. 20 Fatawa-e-Razawiyya

306- Fatawa Hujjah 307- Fatawa Khayriyyah Allama Khayr al-Din bin Ahmad bin Ali al-Ramli 1081 308- Fatawa Sirajiyyah Siraj al-Din Ali bin Uthman al-Oshi 575 309- Fatawa 'Ata bin Hamzah 'Ata bin Hamzah al-Saghdi 310- Fatawa Ghiyathiyyah Dawud bin Yusuf al-Khatib al-Hanafi 311- Fatawa Qadi Khan Hasan bin Mansur Qadi Khan 592 312- Fatawa Hindiyyah Jam'iyyat-e-Ulama of Aurangzeb Alamgir 313- Fatawa Zahiriyyah Zahir al-Din Abu Bakr Muhammad bin Ahmad 619 314- Fatawa Walwalijiyyah Abd al-Rashid bin Abi Hanifa al-Walwaliji 540 315- Fatawa al-Kubra Imam Sadr al-Shahid Husam al-Din 'Umar bin Abd al-Aziz 536 316- Fiqh al-Akbar Al-Imam al-A'zam Abi Hanifa Nu'man bin Thabit al-Kufi 150 317- Fath al-Mu'in Sayyid Muhammad Abi al-Sa'ud al-Hanafi 318- Fath al-Mu'in Sharh Qurrat al-'Ayn Zayn al-Din bin Ali bin Ahmad al-Shafi'i 928 319- Al-Futuhat al-Makkiyya Muhyi al-Din Muhammad bin Ali Ibn Arabi 638 320- Fawatih al-Rahmut Abd al-Ali Muhammad bin Nizam al-Din al-Kindi 1225 321- Al-Fawa'id Tammam bin Muhammad bin Abd Allah al-Bajali 414 322- Fawa'id al-Mukhasissah Muhammad Amin Ibn Abidin al-Shami 1252 323- Fayd al-Qadir Sharh al-Jami' al-Saghir Abd al-Ra'uf al-Munawi 1031 324- Fawa'id Sawiyyah Isma'il bin Abd Allah al-Mulaqqab bi-Samuyyah 267 325- Fada'il al-Qur'an li-Ibn Dhurais Abu Abd Allah Muhammad bin Ayyub Ibn Dhurais al-Bajali 294 326- Fawa'id al-Khila'i Abu al-Hasan Ali bin al-Husayn al-Mawsili 492 327- Fusul al-'Imadi Muhammad bin Mahmud Ustrushani 636 328- Fatawa Tatar Khaniyah 'Alam bin al-'Ala' al-Ansari al-Dehlawi 786 329- Fath al-Mughith Imam Muhammad bin Abd al-Rahman al-Sakhawi 903 330- Fatawa Zaynabiyyah Zayn al-Din bin Ibrahim Ibn Nujaim 970

Page 613 of 630

जिल्द २० फ़तावा रज़विया

306- फ़तावा हुज्जह 307- फ़तावा खैरिया अल्लामा खैर अल-दीन बिन अहमद बिन अली अल-रमली 1081 308- फ़तावा सिराजिया सिराज अल-दीन अली बिन उस्मान अल-ओशी 575 309- फ़तावा अता बिन हमजा अता बिन हमजा अल-सग़दी 310- फ़तावा गयासिया दाऊद बिन यूसुफ अल-खतीब अल-हनफी 311- फ़तावा काज़ी ख़ान हसन बिन मंसूर काज़ी ख़ान 592 312- फ़तावा हिन्दिया औरंगजेब आलमगीर की जमीयत उलेमा 313- फ़तावा ज़हीरिया ज़हीर अल-दीन अबू बक्र मुहम्मद बिन अहमद 619 314- फ़तावा वलवालिजिया अब्दुल रशीद बिन अबी हनीफा अल-वलवालिजी 540 315- फ़तावा अल-कुबरा इमाम सदर अल-शहीद हुसाम अल-दीन उमर बिन अब्दुल अज़ीज़ 536 316- फ़िक्ह अल-अकबर अल-इमाम अल-आज़म अबी हनीफा नुमान बिन साबित अल-कूफी 150 317- फ़तह अल-मुईन सैयद मुहम्मद अबी अल-सऊद अल-हनफी 318- फ़तह अल-मुईन शरह कुर्रत अल-ऐन ज़ैन अल-दीन बिन अली बिन अहमद अल-शाफ़ई 928 319- अल-फुतुहात अल-मक्कीय्या मुहय्युल दीन मुहम्मद बिन अली इब्न अरबी 638 320- फ़वातिह अल-रहमूत अब्दुल अली मुहम्मद बिन निज़ाम अल-दीन अल-किंदी 1225 321- अल-फ़वाइद तमाम बिन मुहम्मद बिन अब्दुल्लाह अल-बजली 414 322- फ़वाइद अल-मुखास्सिसा मुहम्मद अमीन इब्न आबिदीन अल-शामी 1252 323- फ़ैज़ अल-क़दीर शरह अल-जामि अल-सगीर अब्दुर रऊफ़ अल-मनावी 1031 324- फ़वाइद सविय्या इस्माईल बिन अब्दुल्लाह अल-मुलाक़्क़ब बि-समविय्या 267 325- फ़ज़ाइल अल-क़ुरआन ली-इब्न धुरैस अबू अब्दुल्लाह मुहम्मद बिन अय्यूब इब्न धुरैस अल-बजली 294 326- फ़वाइद अल-खलई अबू अल-हसन अली बिन अल-हुसैन अल-मौसिली 492 327- फ़ुसूल अल-इमादी मुहम्मद बिन महमूद उस्तुशानी 636 328- फ़तावा तातार खानिया आलम बिन अल-अला अल-अंसारी अल-देहलवी 786 329- फ़तह अल-मुगीस इमाम मुहम्मद बिन अब्दुल रहमान अल-सखावी 903 330- फ़तावा ज़ैनबिया ज़ैन अल-दीन बिन इब्राहिम इब्न नुजैम 970

पृष्ठ 613 का 630

جلد ۲۰ فتاوی رضویہ

۳۰۶۔ فتاوی حجہ ۳۰۷۔ فتاوی خیریہ علامہ خیر الدین بن احمد بن علی الرملی ۱۰۸۱ ۳۰۸۔ فتاوی سراجیہ سراج الدین علی بن عثمان الاوشی ۵۷۵ ۳۰۹۔ فتاوی عطاء بن حمزہ عطاء بن حمزہ السغدی ۳۱۰۔ فتاوی غیاثیہ داؤد بن یوسف الخطیب الحنفی ۳۱۱۔ فتاوی قاضی خاں حسن بن منصور قاضی خاں ۵۹۲ ۳۱۲۔ فتاوی ہندیہ جمعیت علماء اورنگ زیب عالمگیر ۳۱۳۔ فتاوی ظہیریہ ظہیر الدین ابوبکر محمد بن احمد ۶۱۹ ۳۱۴۔ فتاوی ولوالجیہ عبد الرشید بن ابی حنیفہ الوالوجی ۵۴۰ ۳۱۵۔ فتاوی الکبری امام صدر الشہید حسام الدین عمر بن عبد العزیز ۵۳۶ ۳۱۶۔ فقہ الاکبر الامام الاعظم ابی حنیفہ نعمان بن ثابت الکوفی ۱۵۰ ۳۱۷۔ فتح المعین سید محمد ابی السعود الحنفی ۳۱۸۔ فتح المعین شرح قرۃ العین زین الدین بن علی بن احمد الشافعی ۹۲۸ ۳۱۹۔ الفتوحات المکیہ محی الدین محمد بن علی ابن عربی ۶۳۸ ۳۲۰۔ فواتح الرحموت عبد العلی محمد بن نظام الدین الکندی ۱۲۲۵ ۳۲۱۔ الفوائد تمام بن محمد بن عبد اللہ البجلی ۴۱۴ ۳۲۲۔ فوائد المخصصہ محمد امین ابن عابدین الشامی ۱۲۵۲ ۳۲۳۔ فیض القدیر شرح الجامع الصغیر عبد الرؤف المناوی ۱۰۳۱ ۳۲۴۔ فوائد سویہ اسمعیل بن عبد اللہ الملقب بسمویہ ۲۶۷ ۳۲۵۔ فضائل القرآن لابن ضریس ابوعبداللہ محمد بن ایوب ابن ضریس البجلی ۲۹۴ ۳۲۶۔ فوائد الخلعی ابوالحسن علی بن الحسین الموصلی ۴۹۲ ۳۲۷۔ فصول العمادی محمد بن محمود استر وشنی ۶۳۶ ۳۲۸۔ فتاوی تاتار خانیہ عالم بن العلاء الانصاری الدہلوی ۷۸۶ ۳۲۹۔ فتح المغیث امام محمد بن عبد الرحمن السخاوی ۹۰۳ ۳۳۰۔ فتاوی زینبیہ زین الدین بن ابراہیم ابن نجیم ۹۷۰

Fatawa Rizvia - Volume 20

1. Fath al-Mu'in Sharh Arba'in - Shihab al-Din Ahmad bin Muhammad ibn Hajar al-Makki - 974
2. Fath al-Ilah Sharh al-Mishkat - Shihab al-Din Ahmad bin Muhammad ibn Hajar al-Makki - 974
3. Fatawa al-Fiqhiyyah Ibn Hajar al-Makki - Shihab al-Din Ahmad bin Muhammad ibn Hajar al-Makki - 974
4. Fatawa al-Qarawiyyah - Muhammad bin Husayn al-Anqarawi - 1098
5. Fatawa As'adiyyah - Sayyid As'ad ibn Abi Bakr al-Madani al-Husayni - 1116
6. Fawaid al-Majmu'ah - Shawkani Muhammad bin Ali bin Muhammad al-Shawkani - 1250
7. Fatawa Jamal bin Umar al-Makki - Jamal bin Umar al-Makki - 1284
8. Fadl Libas al-Ama'im - Abu Abdullah Muhammad bin Wadah
9. Fatawa Qa'idiyyah - Abu Abdullah Muhammad bin Ali al-Qadiri
10. Fatawa Ghazzi - Muhammad bin Abdullah al-Tamartashi - 1004
11. Fatawa Shams al-Din al-Ramli
12. Fath al-Malik al-Majid
13. Fath al-Aziz (Tafsir Azizi) - Abdul Aziz bin Wali Allah al-Dehlawi - 1239

Letter: Qaf

1. Al-Qamus al-Muhit - Muhammad bin Ya'qub al-Fayruzabadi - 817
2. Qurrat al-Ayn - Allama Zayn al-Din bin Ali al-Malibari - 928
3. Al-Qunyah - Najm al-Din Mukhtar bin Muhammad al-Zahidi - 658
4. Al-Quran al-Karim
5. Qut al-Qulub fi Mu'amalat al-Mahbub - Abu Talib Muhammad bin Ali al-Makki - 386
6. Al-Qawl al-Musaddad - Shihab al-Din Ahmad bin Ali al-Qastallani - 852
7. Qurrat al-Aynayn fi Tafdil al-Shaykhayn - Shah Wali Allah bin Shah Abdul Rahim al-Dehlawi - 1179
8. Al-Qawl al-Jamil - Shah Wali Allah bin Shah Abdul Rahim al-Dehlawi - 1179
9. Qamar al-Aqmar Hashiyah Nur al-Anwar - Muhammad bin Abdul Hayy Lakhnawi Ansari - 1304
10. Al-Qawl al-Sawab fi Fadl Umar bin al-Khattab - Ibrahim bin Abdullah al-Yamani - 1304

फ़तावा रज़विया - जिल्द २०

1. फ़त्ह अल-मुईन शरह अरबाईन - शिहाब अल-दीन अहमद बिन मुहम्मद इब्न हजर अल-मक्की - 974
2. फ़त्ह अल-इलाह शरह अल-मिश्कात - शिहाब अल-दीन अहमद बिन मुहम्मद इब्न हजर अल-मक्की - 974
3. फ़तावा अल-फ़िक़्हिय्या इब्न हजर अल-मक्की - शिहाब अल-दीन अहमद बिन मुहम्मद इब्न हजर अल-मक्की - 974
4. फ़तावा अल-क़रवीया - मुहम्मद बिन हुसैन अल-अनक़रवी - 1098
5. फ़तावा असअदिया - सय्यद असअद इब्न अबी बक्र अल-मदनी अल-हुसैनी - 1116
6. फ़वाइद मज्मूआ - शौक़ानी मुहम्मद बिन अली बिन मुहम्मद अल-शौक़ानी - 1250
7. फ़तावा जमाल बिन उमर अल-मक्की - जमाल बिन उमर अल-मक्की - 1284
8. फ़ज़्ल लिबास अल-अमइम - अबू अब्दुल्ला मुहम्मद बिन वज़ाह
9. फ़तावा क़ाएदिया - अबू अब्दुल्ला मुहम्मद बिन अली अल-क़ादिरी
10. फ़तावा ग़ज़्ज़ी - मुहम्मद बिन अब्दुल्ला अल-तमरताशी - 1004
11. फ़तावा शम्स अल-दीन अल-रम्ली
12. फ़त्ह अल-मलिक अल-मजीद
13. फ़त्ह अल-अज़ीज़ (तफ़सीर अज़ीज़ी) - अब्दुल अज़ीज़ बिन वली अल्लाह अल-देहलवी - 1239

अक्षर: क़ाफ़

1. अल-क़ामूस अल-मुहीत - मुहम्मद बिन याक़ूब अल-फ़ैरूज़ाबादी - 817
2. क़ुर्रत अल-ऐन - अल्लामा ज़ैन अल-दीन बिन अली अल-मलीबारी - 928
3. अल-क़ुनया - नज्म अल-दीन मुख़्तार बिन मुहम्मद अल-ज़ाहिदी - 658
4. अल-क़ुरान अल-करीम
5. क़ूत अल-क़ुलूब फ़ी मुआमलात अल-महबूब - अबू तालिब मुहम्मद बिन अली अल-मक्की - 386
6. अल-क़ौल अल-मुसद्दद - शिहाब अल-दीन अहमद बिन अली अल-क़स्तलानी - 852

7. क़ुर्रत अल-ऐनैन फ़ी तफ़्ज़ील अल-शेख़ैन - शाह वली अल्लाह बिन शाह अब्दुल रहीम अल-देहलवी - 1179
8. अल-क़ौल अल-जमील - शाह वली अल्लाह बिन शाह अब्दुल रहीम अल-देहलवी - 1179
9. क़मर अल-अक़्मार हाशिया नूर अल-अनवार - मुहम्मद बिन अब्दुल हयी लखनवी अंसारी - 1304
10. अल-क़ौल अल-सवाब फ़ी फ़ज़्ल उमर बिन अल-ख़त्ताब - इब्राहिम बिन अब्दुल्ला अल-यमनी - 1304

٣٣١۔ فتح المعين شرح اربعين - شہاب الدين احمد بن محمد ابن حجر المكى - ٩٧٤ ٣٣٢۔ فتح الاله شرح المشكاة - شہاب الدين احمد بن محمد ابن حجر المكى - ٩٧٤ ٣٣٣۔ فتاوى الفقہيہ ابن حجر مكى - شہاب الدين احمد بن محمد ابن حجر المكى - ٩٧٤ ٣٣٤۔ فتاوى القرويہ - محمد بن حسين الانقروى - ١٠٩٨ ٣٣٥۔ فتاوى اسعديہ - سيد اسعد ابن ابى بكر المدنى الحسينى - ١١١٦ ٣٣٦۔ فوائد مجموعہ - شوكانى محمد بن على بن محمد الشوكانى - ١٢٥٠ ٣٣٧۔ فتاوى جمال بن عمر المكى - جمال بن عمر المكى - ١٢٨٤ ٣٣٨۔ فضل لباس العمائم - ابو عبد الله محمد بن وضاح ٣٣٩۔ فتاوى قاعديہ - ابو عبد الله محمد بن على القادرى ٣٤٠۔ فتاوى غزى - محمد بن عبد الله التمرتاشى - ١٠٠٤ ٣٤١۔ فتاوى شمس الدين الرملي ٣٤٢۔ فتح الملك المجيد ٣٤٣۔ فتح العزيز (تفسير عزيزى) - عبد العزيز بن ولى الله الدہلوى - ١٢٣٩

حرف: ق

٣٤٤۔ القاموس المحيط - محمد بن يعقوب الفيروز آبادى - ٨١٧ ٣٤٥۔ قرة العين - علامہ زين الدين بن على المليبارى - ٩٢٨ ٣٤٦۔ القنيہ - نجم الدين مختار بن محمد الزاہدى - ٦٥٨ ٣٤٧۔ القرآن الكريم ٣٤٨۔ قوت القلوب فى معاملۃ المحبوب - ابو طالب محمد بن على المكى - ٣٨٦ ٣٤٩۔ القول المسدد - شہاب الدين احمد بن على القسطلانى - ٨٥٢ ٣٥٠۔ قرة العينين فى تفضيل الشيخين - شاه ولى الله بن شاه عبد الرحيم الدہلوى - ١١٧٩ ٣٥١۔ القول الجميل - شاه ولى الله بن شاه عبد الرحيم الدہلوى - ١١٧٩ ٣٥٢۔ قمر الاقمار حاشيہ نور الانوار - محمد بن عبد الحئى لكھنوى انصارى - ١٣٠٤ ٣٥٣۔ القول الصواب فى فضل عمر بن الخطاب - ابراہيم بن عبد الله اليمنى - ١٣٠٤

Fatawa Razawiyya - Volume 20

ک (Kaf)

354 - Al-Kafi fi al-Furoo' - Hakim Shaheed Muhammad ibn Muhammad - 332 355 - Al-Kamil li-Ibn Adi - Abu Ahmad Abdullah ibn Adi - 365 356 - Al-Kibreet al-Ahmar - Sayyid Abdul Wahhab al-Sha'rani - 973 357 - Kitab al-Athar - Imam Muhammad ibn Hasan al-Shaybani - 189 358 - Kitab al-Athar - Imam Abu Yusuf Yaqub ibn Ibrahim al-Ansari - 182 359 - Kitab al-Ilmam fi Adab Dukhul al-Hammam - Abu al-Mahasin Muhammad ibn Ali - 430 360 - Kitab al-Siwak - Abu Nu'aym Ahmad ibn Abdullah - 1050 361 - Kitab al-Hadiyya li-Ibn Imad - Abdur Rahman ibn Muhammad Imad al-Din ibn Muhammad al-Imadi - 362 - Kitab al-Tuhur li-Abi Ubayd - 363 - Kitab al-Ilal ala Abwab al-Fiqh - Abu Muhammad Abdur Rahman ibn Abi Hatim Muhammad al-Razi - 327 364 - Kitab al-Asl - Imam Muhammad ibn Hasan al-Shaybani - 189 365 - Kitab al-Waswasa - Abu Bakr ibn Abi Dawud - 366 - Kashf al-Asrar - Alauddin Abdul Aziz ibn Ahmad al-Bukhari - 730 367 - Kashf al-Ramz Allama al-Qudsi - 368 - Kashf al-Astar 'an Zawa'id al-Bazzar - Aminuddin Abdul Wahhab ibn Wahban al-Dimashqi - 768 369 - Kanz al-Ummal - Alauddin Ali al-Muttaqi ibn Husamuddin - 975 370 - Al-Kifaya - Jalaluddin ibn Shamsuddin al-Khwarizmi - Approximately 800 371 - Kaff al-Rua'a' - Shihabuddin Ahmad ibn Hajar al-Makki - 973 372 - Kanz al-Daqaiq - Abdullah ibn Ahmad ibn Mahmud - 710 373 - Al-Kuna lil-Hakim - Abu Abdullah al-Hakim - 405 374 - Al-Kawakib al-Durari - Shamsuddin Muhammad ibn Yusuf al-Shafi'i al-Kirmani - 786 375 - Kitab al-Jarh wa al-Ta'dil - Muhammad ibn Hibban al-Tamimi - 352 376 - Kitab al-Maghazi - Yahya ibn Sa'id al-Qattan - 198

Page 615 of 630

फतावा रज़विया - खंड 20

क (ऽ)

354 - अल-काफी फी अल-फुरूँ हाकिम शहीद मुहम्मद इब्न मुहम्मद - 332 355 - अल-कामिल लि-इब्न अदी - अबू अहमद अब्दुल्ला इब्न अदी - 365 356 - अल-किबरीत अल-अहमर - सैय्यद अब्दुल वहाब अल-शारानी - 973 357 - किताब अल-आसार - इमाम मुहम्मद इब्न हसन अल-शैबानी - 189 358 - किताब अल-आसार - इमाम अबू यूसुफ याकूब इब्न इब्राहिम अल-अंसारी - 182 359 - किताब अल-इलमाम फी आदाब दुखुल अल-हम्माम - अबुल महासिन मुहम्मद इब्न अली - 430 360 - किताब अल-सिवाक - अबू नुऐम अहमद इब्न अब्दुल्ला - 1050 361 - किताब अल-हदिया लि-इब्न इमाद - अब्दुर रहमान इब्न मुहम्मद इमाद अल-दीन इब्न मुहम्मद अल-इमादी - 362 - किताब अल-तुहूर ली-अबी उबैद - 363 - किताब अल-इलाल अला अबवाब अल-फिक्ह - अबू मुहम्मद अब्दुर रहमान इब्न अबी हातिम मुहम्मद अल-राज़ी - 327 364 - किताब अल-अस्ल - इमाम मुहम्मद इब्न हसन अल-शैबानी - 189 365 - किताब अल-वसवसा - अबू बक्र इब्न अबी दाऊद - 366 - कश्फ अल-असरार - अलाउद्दीन अब्दुल अजीज इब्न अहमद अल-बुखारी - 730 367 - कश्फ अल-रमज़ अल्लामा अल-कुदसी - 368 - कश्फ अल-अस्तार अन ज़वाइद अल-बज़ार - अमीन उद्दीन अब्दुल वहाब इब्न वहबान अल-दिमशकी - 768 369 - कंज़ अल-उम्माल - अलाउद्दीन अली अल-मुत्तकी इब्न हुसामुद्दीन - 975 370 - अल-किफाया - जलालुद्दीन इब्न शम्सुद्दीन अल-ख्वारज़मी - लगभग 800 371 - कफ़ अल-रु'आ - शिहाबुद्दीन अहमद इब्न हजर अल-मक्की - 973 372 - कंज़ अल-दकाइक - अब्दुल्ला इब्न अहमद इब्न महमूद - 710 373 - अल-कुना लिल-हाकिम - अबू अब्दुल्ला अल-हाकिम - 405 374 - अल-कवाकिब अल-दुरारी - शम्सुद्दीन मुहम्मद इब्न यूसुफ अल-शाफई अल-किरमानी - 786 375 - किताब अल-जर्ह व अल-तादील - मुहम्मद इब्न हिब्बान अल-तमीमी - 352 376 - किताब अल-मगाज़ी - यहया इब्न सईद अल-कत्तान - 198

पृष्ठ 615 / 630

ک (حرفِ تہجی)

۳۵۴- الکافی فی الفروع - حاکم شہید محمد بن محمد - ۳۳۲ ۳۵۵- الکامل لابن عدی - ابواحمد عبداللہ بن عدی - ۳۶۵ ۳۵۶- الکبریت الاحمر - سید عبدالوہاب الشعرانی - ۹۷۳ ۳۵۷- کتاب الآثار - امام محمد بن حسن الشیبانی - ۱۸۹ ۳۵۸- کتاب الآثار - امام ابویوسف یعقوب بن ابراہیم الانصاری - ۱۸۲ ۳۵۹- کتاب الالمام فی آداب دخول الحمام - ابوالحاس محمد بن علی - ۴۳۰ ۳۶۰- کتاب السواک - ابونعیم احمد بن عبداللہ - ۱۰۵۰ ۳۶۱- کتاب الھدیہ لابن عماد - عبدالرحمن بن محمد عماد الدین بن محمد العمادی - ۳۶۲- کتاب الطھور لابی عبید - ۳۶۳- کتاب العلل علی ابواب الفقہ - ابو محمد عبدالرحمن ابن ابی حاتم محمد الرازی - ۳۲۷ ۳۶۴- کتاب الاصل - امام محمد بن حسن الشیبانی - ۱۸۹ ۳۶۵- کتاب الوسوسۃ - ابوبکر بن ابی داؤد - ۳۶۶- کشف الاسرار - علاء الدین عبدالعزیز بن احمد البخاری - ۷۳۰ ۳۶۷- کشف الرمز علامۃ القدسی - ۳۶۸- کشف الاستار عن زوائد البزار - امین الدین عبدالوہاب بن وھبان الدمشقی - ۷۶۸ ۳۶۹- کنز العمال - علاء الدین علی المتقی بن حسام الدین - ۹۷۵ ۳۷۰- الکفایۃ - جلال الدین بن شمس الدین الخوارزمی - تقریباً ۸۰۰ ۳۷۱- کف الرعاع - شہاب الدین احمد بن حجر المکی - ۹۷۳ ۳۷۲- کنزالدرائق - عبداللہ بن احمد بن محمود - ۷۱۰ ۳۷۳- الکنی للحاکم - ابوعبداللہ الحاکم - ۴۰۵ ۳۷۴- الکواکب الدراری - شمس الدین محمد بن یوسف الشافعی الکرمانی - ۷۸۶ ۳۷۵- کتاب الجرح والتعدیل - محمد بن حبان التمیمی - ۳۵۲ ۳۷۶- کتاب المغازی - یحیی بن سعید القطان - ۱۹۸

Fatawa Razawiya Volume 20

1. Kitab al-Samt - Abdullah bin Muhammad ibn Abi al-Dunya al-Qurashi - 281
2. Kitab al-Zuhd - Abdullah bin Mubarak - 180
3. Al-Kashshaf 'an Haqa'iq al-Tanzil - Jar Allah Mahmud bin Umar al-Zamakhshari - 538
4. Kitab al-Hujjah - Imam Muhammad (May Allah have mercy on him), Abu Abdullah Muhammad bin Hasan al-Shaybani - 189
5. Kitab al-Mashaykhah - Imam Muhammad Abu Abdullah Muhammad bin Hasan al-Shaybani - 189
6. Kitab al-Marasil - Sulayman bin Ash'ath al-Sijistani - 275
7. Kitab al-Ba'th wa al-Nushur - Abdullah bin Muhammad ibn Abi al-Dunya - 281
8. Kitab al-Ikhwan - Abu Bakr Abdullah bin Muhammad ibn Abi al-Dunya - 281
9. Kitab al-Du'afa al-Kabir - Abu Ja'far Muhammad bin Umar al-Uqayli al-Makki - 322
10. Kitab al-Zuhd al-Kabir lil-Bayhaqi - Ahmad bin Hasan al-Bayhaqi - 258
11. Kitab al-Ruwat 'an Malik ibn Anas - Abu Bakr Ahmad bin Ali Khatib Baghdadi - 463
12. Kitab al-Hujjah 'ala Tarik al-Hujjah - Nasr bin Ibrahim al-Maqdisi - 490
13. Kimiya-e-Sa'adat - Imam Muhammad bin Muhammad al-Ghazali - 505
14. Kifayat al-Talib al-Rabbani Sharh li-Risalah ibn Abi Zayd al-Qayrawani - Abu al-Hasan Ali bin Nasir al-Din al-Shadhili - 939
15. Kashf al-Zunun - Mustafa bin Abdullah Haji Khalifa - 1067
16. Kashf al-Ghummah - Shaykh Abd al-Wahhab bin Ahmad al-Sha'rani - 973
17. Kitab al-Siffin - Yahya bin Sulayman al-Ju'fi (Teacher of Imam Bukhari) - ****
18. Kitab al-Masahif - Ibn al-Anbari
19. Kamalin Hashiyah Jalalayn - Shaykh Salam Allah bin Muhammad Shaykh al-Islam Muhaddith Rampuri - 1233
20. Kitab al-Maghazi - Muhammad bin Umar bin Waqid al-Waqidi - 207

L (Lam)

1. Lam'at al-Tanqih - Allama Shaykh Abd al-Haq Muhaddith Dehlavi - 1052
2. Laqt al-Marjan fi Akhbar al-Jan - Allama Jalal al-Din Abd al-Rahman bin Muhammad al-Suyuti - 911

फ़तावा रज़विया जिल्द 20

1. किताब अल-समत - अब्दुल्लाह बिन मुहम्मद इब्न अबी अल-दुनिया अल-कुरैशी - 281
2. किताब अल-जुहद - अब्दुल्लाह बिन मुबारक - 180
3. अल-कश्शाफ़ 'अन हक़ा'इक़ अल-तंज़ील - जार अल्लाह महमूद बिन उमर अल-ज़मख़्शरी - 538
4. किताब अल-हुज्जह - इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैहि), अबू अब्दुल्लाह मुहम्मद बिन हसन अल-शैबानी - 189
5. किताब अल-मशयख़ह - इमाम मुहम्मद अबू अब्दुल्लाह मुहम्मद बिन हसन अल-शैबानी - 189
6. किताब अल-मरासील - सुलेमान बिन अशअथ अल-सिजिस्तानी - 275
7. किताब अल-बअथ व अल-नुशूर - अब्दुल्लाह बिन मुहम्मद इब्न अबी अल-दुनिया - 281
8. किताब अल-इख़वान - अबू बक्र अब्दुल्लाह बिन मुहम्मद इब्न अबी अल-दुनिया - 281
9. किताब अद्दुअफ़ा अल-कबीर - अबू जाफ़र मुहम्मद बिन उमर अल-उक़ैली अल-मक्की - 322
10. किताब अज़-जुहद अल-कबीर लिल-बैहक़ी - अहमद बिन हसन अल-बैहक़ी - 258
11. किताब अर-रुवात 'अन मालिक इब्न अनस - अबू बक्र अहमद बिन अली ख़तीब बग़दादी - 463
12. किताब अल-हुज्जह 'अला तारिक अल-हुज्जह - नसर बिन इब्राहिम अल-मक़दिसी - 490
13. कीमिया-ए-सआदत - इमाम मुहम्मद बिन मुहम्मद अल-ग़ज़ाली - 505
14. किफ़ायत अल-तालिब अल-रब्बानी शरह रिसाला इब्न अबी ज़ैद अल-क़ैरवानी - अबुल हसन अली बिन नासिरुद्दीन अल-शाज़ली - 939
15. कश्फ़ अल-जुनून - मुस्तफ़ा बिन अब्दुल्लाह हाजी ख़लीफ़ा - 1067
16. कश्फ़ अल-ग़ुम्मा - शेख़ अब्दुल वहाब बिन अहमद अल-शआरानी - 973
17. किताब अल-सिफ़्फ़ीन - यह्या बिन सुलेमान अल-जुअफ़ी (इमाम बुखारी के उस्ताद) - ****
18. किताब अल-मसाहिफ़ - इब्न अल-अंबारी
19. कमालैन हाशिया जलालैन - शेख़ सलाम अल्लाह बिन मुहम्मद शेखुल इस्लाम मुहद्दिस रामपुरी - 1233
20. किताब अल-मग़ाज़ी - मुहम्मद बिन उमर बिन वाक़िद अल-वाक़िदी - 207

ल (लाम)

1. लमआत अल-तनक़ीह - अल्लामा शेख़ अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी - 1052
2. लक्त अल-मर्जान फ़ी अख़बार अल-जान - अल्लामा जलालुद्दीन अब्दुर्रहमान बिन मुहम्मद अल-सुयूती - 911

पृष्ठ 616 का 630

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۰

۳۷۷۔ کتاب الصمت - عبداللہ بن محمد ابن ابی الدنیا القرشی - ۲۸۱ ۳۷۸۔ کتاب الزہد - عبداللہ بن مبارک - ۱۸۰ ۳۷۹۔ الکشاف عن حقائق التنزیل - جار اللہ محمود بن عمر الزمخشری - ۵۳۸ ۳۸۰۔ کتاب الحجہ - امام محمد رحمہ اللہ تعالی ابو عبداللہ محمد بن حسن الشیبانی - ۱۸۹ ۳۸۱۔ کتاب المشیخۃ - امام محمد ابو عبداللہ محمد بن حسن الشیبانی - ۱۸۹ ۳۸۲۔ کتاب المراسیل - سلیمان بن اشعث السجستانی - ۲۷۵ ۳۸۳۔ کتاب البعث والنشور - عبداللہ بن محمد ابن ابی الدنیا - ۲۸۱ ۳۸۴۔ کتاب الاخوان - ابوبکر عبداللہ بن محمد ابن ابی الدنیا - ۲۸۱ ۳۸۵۔ کتاب الضعفاء الکبیر - ابوجعفر محمد بن عمر والعقیلی المکی - ۳۲۲ ۳۸۶۔ کتاب الزہد الکبیر للبیہقی - احمد بن حسن البیہقی - ۲۵۸ ۳۸۷۔ کتاب الرواۃ عن مالک ابن انس - ابوبکر احمد بن علی خطیب بغدادی - ۴۶۳ ۳۸۸۔ کتاب الحجہ علی تارک الحجہ - نصر بن ابراہیم المقدسی - ۴۹۰ ۳۸۹۔ کیمیائے سعادت - امام محمد بن محمد الغزالی - ۵۰۵ ۳۹۰۔ کفایۃ الطالب الربانی شرح لرسالہ ابن ابی زید القہروانی - ابوالحسن علی بن ناصر الدین الشاذلی - ۹۳۹ ۳۹۱۔ کشف الظنون - مصطفیٰ بن عبداللہ حاجی خلیفہ - ۱۰۶۷ ۳۹۲۔ کشف الغمہ - شیخ عبدالوہاب بن احمد الشعرانی - ۹۷۳ ۳۹۳۔ کتاب الصفین - یحییٰ بن سلیمان الجعفی (استاد امام بخاری) - **** ۳۹۴۔ کتاب المصاحف - ابن الانباری ۳۹۵۔ کمالین حاشیہ جلالین - شیخ سلام اللہ بن محمد شیخ الاسلام محدث رامپوری - ۱۲۳۳ ۳۹۶۔ کتاب المغازی - محمد بن عمر بن واقد الواقدی - ۲۰۷

ل

۳۹۷۔ لمعات التنقیح - علامہ شیخ عبد الحق المحدث الدہلوی - ۱۰۵۲ ۳۹۸۔ لقط المرجان فی اخبار الجان - علامہ جلال الدین عبدالرحمن بن محمد السیوطی - ۹۱۱

Fatawa Rizwia Volume 20

1. Lisan al-Arab - Jamal al-Din Muhammad bin Mukram ibn Manzur al-Misri - 711
2. Al-La'ali al-Masnu'ah fi al-Ahadith al-Mawdu'ah - Abu Bakr Abd al-Rahman bin Kamal al-Din al-Suyuti - 911
3. Lawaqih al-Anwar al-Qudsiyah Sayyid al-Muntakhab min al-Futuhat al-Makkiyah - Abd al-Wahhab bin Ahmad al-Sha'rani - 973

M 402. Mabariq al-Azhar - Al-Shaykh Abd al-Latif bin Abd al-Aziz ibn al-Malik - 801 403. Mabsut Khwaharzadah - Bakr Khwaharzadah Muhammad bin Hasan al-Bukhari al-Hanafi - 483 404. Mabsut al-Sarakhsi - Shams al-A'immah Muhammad bin Ahmad al-Sarakhsi - 483 405. Majra al-Anhur Sharh Multaqa al-Abhur - Nur al-Din Ali al-Baqani - 995 406. Majma' Bihar al-Anwar - Muhammad Tahir al-Siddiqui - 981 407. Majmu' al-Nawazil - Ahmad bin Musa bin Isa - 550 408. Majma' al-Anhur fi Sharh Multaqa al-Abhur - Abd al-Rahman bin Muhammad bin Sulayman al-Ma'ruf bi-Damad Afandi Shaykhi Zadah - 1078 409. Al-Muhit al-Burhani - Imam Burhan al-Din Mahmud bin Taj al-Din - 616 410. Al-Muhit al-Radawi - Radi al-Din Muhammad bin Muhammad al-Sarakhsi - 671 411. Mukhtarat al-Nawazil - Burhan al-Din Ali bin Abi Bakr al-Marghinani - 593 412. Mukhtar al-Sahah - Muhammad bin Abi Bakr Abd al-Qadir al-Razi - 660 413. Al-Mukhtarah fi al-Hadith - Diya al-Din Muhammad bin Abd al-Wahid - 643 414. Al-Mukhtasar - Allama Jalal al-Din al-Suyuti - 911 415. Madkhal al-Shar' al-Sharif - Ibn al-Hajj Abi Abd Allah Muhammad bin Muhammad al-Abdari - 737 416. Maraqi al-Falah bi-Imdad al-Fattah Sharh Nur al-Idah - Hasan bin Ammar bin Ali al-Shurunbulali - 1069 417. Mirqat Sharh Mishkat - Ali bin Sultan Mulla Ali Qari - 1012 418. Mirqat al-Su'ud - Allama Jalal al-Din al-Suyuti - 911 419. Mustakhlas al-Haqa'iq - Ibrahim bin Muhammad al-Hanafi 420. Al-Mustadrak lil-Hakim - Abu Abd Allah al-Hakim - 405 421. Al-Mustasfa Sharh al-Fiqh al-Nafi' - Hafiz al-Din Abd Allah bin Ahmad al-Nasafi - 710

फतावा रज़विया खंड २०

1. लिसान अल-अरब - जमाल अल-दीन मुहम्मद बिन मुकरम इब्न मंजूर अल-मिस्री - ७११
2. अल-लआली अल-मसनूअह फ़ी अल-अहादीथ अल-मवदूअह - अबू बक्र अब्द अल-रहमान बिन कमाल अल-दीन अल-सुयूती - ९११
3. लवाकिह अल-अनवार अल-कुदसिया सैयद अल-मुंतखाब मिन अल-फुतूहात अल-मक्किया - अब्द अल-वहाब बिन अहमद अल-शारानी - ९७३

म ४०२. मबारीक अल-अज़हार - अल-शेख अब्द अल-लतीफ बिन अब्द अल-अज़ीज़ इब्न अल-मलिक - ८०१ ४०३. मबसूत ख्वाहरज़ादा - बक्र ख्वाहरज़ादा मुहम्मद बिन हसन अल-बुखारी अल-हनफी - ४८३ ४०४. मबसूत अल-सरखसी - शम्स अल-आइम्मा मुहम्मद बिन अहमद अल-सरखसी - ४८३ ४०५. मजरा अल-अनहुर शरह मुल्तका अल-अबहुर - नूर अल-दीन अली अल-बाकानी - ९९५ ४०६. मजमा बिहार अल-अनवार - मुहम्मद ताहिर अल-सिद्दीकी - ९८१ ४०७. मजमूअ अल-नवाज़िल - अहमद बिन मूसा बिन ईसा - ५५० ४०८. मजमा अल-अनहुर फ़ी शरह मुल्तका अल-अबहुर - अब्द अल-रहमान बिन मुहम्मद बिन सुलेमान अल-मारूफ़ बि-दामाद आफ़ंदी शैख़ी ज़ादा - १०७८ ४०९. अल-मुहीत अल-बुरहानी - इमाम बुरहान अल-दीन महमूद बिन ताज अल-दीन - ६१६ ४१०. अल-मुहीत अल-रज़वी - रज़ी अल-दीन मुहम्मद बिन मुहम्मद अल-सरखसी - ६७१ ४११. मुख्तारात अल-नवाज़िल - बुरहान अल-दीन अली बिन अबी बक्र अल-मरग़िनानी - ५९३ ४१२. मुख्तार अल-सह़ाह़ - मुहम्मद बिन अबी बक्र अब्द अल-कादिर अल-राज़ी - ६६० ४१३. अल-मुख्तारा फ़ी अल-हदीथ - ज़िया अल-दीन मुहम्मद बिन अब्द अल-वाहिद - ६४३ ४१४. अल-मुख्तसर - अल्लामा जलाल अल-दीन अल-सुयूती - ९११ ४१५. मदखल अल-शर अल-शरीफ - इब्न अल-हज्ज अबी अब्द अल्लाह मुहम्मद बिन मुहम्मद अल-अब्दरी - ७३७ ४१६. मराकी अल-फ़लाह बि-इमदाद अल-फ़त्ताह शरह नूर अल-इदाह - हसन बिन अम्मार बिन अली अल-शुरुनबुलली - १०६९ ४१७. मिरकात शरह मिश्कात - अली बिन सुल्तान मुल्ला अली कारी - १०१२ ४१८. मिरकात अल-सऊद - अल्लामा जलाल अल-दीन अल-सुयूती - ९११ ४१९. मुस्तखलस अल-हकाइक - इब्राहिम बिन मुहम्मद अल-हनफी ४२०. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम - अबू अब्द अल्लाह अल-हाकिम - ४०५ ४२१. अल-मुस्तसफ़ा शरह अल-फिक्ह अल-नाफ़े- हाफिज़ अल-दीन अब्द अल्लाह बिन अहमद अल-नसफ़ी - ७१०

पृष्ठ ६१७ का ६३०

٣٩٩۔ لسان العرب - جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور المصرى - ٧١١ ٤٠٠۔ الالى المصنوعۃ فى الاحاديث الموضوعہ - ابو بكر عبد الرحمن بن كمال الدين السيوطى - ٩١١ ٤٠١۔ لواقح الانوار القدسيہ سيد المنتخب من الفتوحات المكيہ - عبد الوہاب بن احمد الشعرانى - ٩٧٣

م ٤٠٢۔ مبارق الازبار - الشيخ عبد اللطيف بن عبد العزيز ابن الملک - ٨٠١ ٤٠٣۔ مبسوط خواہرزادہ - بكر خواہر زادہ محمد بن حسن البخارى الحنفى - ٤٨٣ ٤٠٤۔ مبسوط السرخسى - شمس الائمہ محمد بن احمد السرخسى - ٤٨٣ ٤٠٥۔ مجرى الانہر شرح ملتقى الابحر - نور الدين على الباقانى - ٩٩٥ ٤٠٦۔ مجمع بحار الانوار - محمد طاہر الصديقى - ٩٨١ ٤٠٧۔ مجموع النوازل - احمد بن موسىٰ بن عيسىٰ - ٥٥٠ ٤٠٨۔ مجمع الانہر فى شرح ملتقى الابحر - عبد الرحمن بن محمد بن سليمان المعروف بداماد آفندى شيخى زادہ - ١٠٧٨ ٤٠٩۔ المحيط البرہانى - امام برہان الدين محمود بن تاج الدين - ٦١٦ ٤١٠۔ المحيط الرضوى - رضى الدين محمد بن محمد السرخسى - ٦٧١ ٤١١۔ مختارات النوازل - برہان الدين على بن ابى بكر المرغينانى - ٥٩٣ ٤١٢۔ مختار الصحاح - محمد بن ابى بكر عبدالقادر الرازى - ٦٦٠ ٤١٣۔ المختارۃ فى الحديث - ضياء الدين محمد بن عبد الواحد - ٦٤٣ ٤١٤۔ المختصر - علامہ جلال الدين السيوطى - ٩١١ ٤١٥۔ مدخل الشرع الشريف - ابن الحاج ابى عبد اللہ محمد بن محمد العبدرى - ٧٣٧ ٤١٦۔ مراقى الفلاح بامداد الفتاح شرح نور الايضاح - حسن بن عمار بن على الشرنبلالى - ١٠٦٩ ٤١٧۔ مرقاۃ شرح مشكوۃ - على بن سلطان ملا على قارى - ١٠١٢ ٤١٨۔ مرقاۃ الصعود - علامہ جلال الدين السيوطى - ٩١١ ٤١٩۔ مستخلص الحقائق - ابراہيم بن محمد الحنفى ٤٢٠۔ المستدرك للحاكم - ابو عبد اللہ الحاكم - ٤٠٥ ٤٢١۔ المستصفى شرح الفقہ النافع - حافظ الدين عبد اللہ بن احمد النسفى - ٧١٠

Fatawa Razawiyya Volume 20

1. Musallam al-Thubut — Muhibbullah al-Bihari — 1119
2. Musnad Abi Dawud — Sulayman bin Dawud al-Tayalisi — 204
3. Musnad Abi Ya'la — Ahmad bin Ali al-Mawsili — 307
4. Musnad Ishaq ibn Rahwayh — Hafiz Ishaq ibn Rahwayh — 238
5. Musnad al-Imam Ahmad bin Hanbal — Imam Ahmad bin Muhammad bin Hanbal — 241
6. Musnad al-Kabir fi al-Hadith — Abu Bakr Ahmad bin 'Amr bin Abdul Khaliq al-Bazzar — 292
7. Musnad al-Kabir fi al-Hadith — Abu Muhammad Abd bin Muhammad Humayd al-Kashshi — 292
8. Musnad al-Firdaws — Shahrdar bin Shirawayh al-Daylami — 558
9. Misbah al-Munir — Ahmad bin Muhammad bin Ali — 770
10. Al-Musaffa — Hafiz al-Din Abdullah bin Ahmad al-Nasafi — 710
11. Musannaf Ibn Abi Shaybah — Abu Bakr Abdullah bin Muhammad bin Abi Shaybah — 235
12. Musannaf Abdur Razzaq — Abu Bakr Abdur Razzaq bin Hammam al-San'ani — 211
13. Misbah al-Duja — Imam Hasan bin Muhammad al-Saghani al-Hindi — 650
14. Ma'rifat al-Sahabah — Abu Nu'aym Ahmad bin Abdullah al-Asbahani — 430
15. Al-Mu'jam al-Awsat — Sulayman bin Ahmad al-Tabarani — 360
16. Al-Mu'jam al-Saghir — Sulayman bin Ahmad al-Tabarani — 360
17. Al-Mu'jam al-Kabir — Sulayman bin Ahmad al-Tabarani — 360
18. Mi'raj al-Dirayah Qiwam al-Din — Muhammad bin Muhammad al-Bukhari — 729
19. Mishkat al-Masabih — Shaykh Wali al-Din al-Iraqi — 722
20. Al-Mughni fi al-Usul — Shaykh Umar bin Muhammad al-Khabbazi al-Hanafi — 691
21. Al-Maghrib — Abu al-Fath Nasir bin Abd al-Sayyid al-Mutarrizi — 610
22. Mukhtasar al-Quduri — Abu al-Husayn Ahmad bin Muhammad al-Quduri al-Hanafi — 428
23. Mafatih al-Jinan — Ya'qub bin Sayyid Ali — 931
24. Al-Mufradat li al-Imam Raghib — Husayn bin Muhammad bin Mufaddal al-Asfahani — 502
25. Al-Muqaddimah al-'Ashmawiyyah fi al-Fiqh al-Malikiyyah — Abu al-Abbas Abdul Bari al-'Ashmawi al-Maliki

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

1. मुसल्लम अत्-थुबूत — मुहिब उल्लाह अल-बिहारी — १११९
2. मुसनद अबी दाऊद — सुलेमान बिन दाऊद अत्-तयालिसी — २०४
3. मुसनद अबी याला — अहमद बिन अली अल-मौसिली — ३०७
4. मुसनद इस्हाक़ इब्न राहविया — हाफ़िज़ इस्हाक़ इब्न राहविया — २३८
5. मुसनद अल-इमाम अहमद बिन हंबल — इमाम अहमद बिन मोहम्मद बिन हंबल — २४१
6. मुसनद अल-कबीर फ़िल हदीस — अबू बक्र अहमद बिन अम्र बिन अब्दुल ख़ालिक़ अल-बज़ार — २९२
7. मुसनद अल-कबीर फ़िल हदीस — अबू मोहम्मद अब्द बिन मोहम्मद हुमैद अल-कश्शी — २९२
8. मुसनद अल-फ़िरदौस — शहरदार बिन शीरविया अद-दैलमी — ५५८
9. मिस्बाह अल-मुनीर — अहमद बिन मोहम्मद बिन अली — ७७०
10. अल-मुसफ़्फ़ा — हाफ़िज़ुद्दीन अब्दुल्लाह बिन अहमद अन-नसाफ़ी — ७१०
11. मुसन्निफ़ इब्न अबी शैबा — अबू बक्र अब्दुल्लाह बिन मोहम्मद बिन अबी शैबा — २३५
12. मुसन्निफ़ अब्दुर रज़्ज़ाक़ — अबू बक्र अब्दुर रज़्ज़ाक़ बिन हम्माम अस-सन'आनी — २११
13. मिस्बाह अद्-दुजा — इमाम हसन बिन मोहम्मद अस-सग़ानी अल-हिन्दी — ६५०
14. मारिफ़त अस्-सहाबा — अबू नुएम अहमद बिन अब्दुल्लाह अल-अस्बहानी — ४३०
15. अल-मुअजम अल-औसत — सुलेमान बिन अहमद अत्-तबरानी — ३६०
16. अल-मुअजम अस्-सग़ीर — सुलेमान बिन अहमद अत्-तबरानी — ३६०
17. अल-मुअजम अल-कबीर — सुलेमान बिन अहमद अत्-तबरानी — ३६०
18. मेराज अद-दिराया क़िवाम उद्-दीन — मोहम्मद बिन मोहम्मद अल-बुखारी — ७२९
19. मिश्कात अल-मसाबीह — शेख़ वली उद्-दीन अल-इराक़ी — ७२२
20. अल-मुग़नी फ़िल उसूल — शेख़ उमर बिन मोहम्मद अल-ख़ब्बाज़ी अल-हनफ़ी — ६९१
21. अल-मग़रिब — अबुल फ़तह नासिर बिन अब्द अस-सय्यिद अल-मुतर्रिज़ी — ६१०
22. मुख़्तसर अल-क़ुदूरी — अबुल हुसैन अहमद बिन मोहम्मद अल-क़ुदूरी अल-हनफ़ी — ४२८
23. मफ़ातीह अल-जिनान — याक़ूब बिन सैय्यद अली — ९३१

24. अल-मुफ़्रदात लिल इमाम राग़िब — हुसैन बिन मोहम्मद बिन मुफ़ज़्ज़ल अल-अस्फ़हानी — ५०२
25. अल-मुक़द्दिमा अल-अश्माविया फ़िल फ़िक़्ह अल-मालकिया — अबुल अब्बास अब्दुल बारी अल-अश्मावी अल-मालकी

पृष्ठ ६१८ / ६३०

۴۲۲۔ مسلم الثبوت ـــ محب اللہ البہاری ـــ ۱۱۱۹ ۴۲۳۔ مسند ابی داؤد ـــ سلیمان بن داؤد الطیالسی ـــ ۲۰۴ ۴۲۴۔ مسند ابی یعلٰی ـــ احمد بن علی الموصلی ـــ ۳۰۷ ۴۲۵۔ مسند اسحق ابن راہویہ ـــ حافظ اسحق ابن راہویہ ـــ ۲۳۸ ۴۲۶۔ مسند الامام احمد بن حنبل ـــ امام احمد بن محمد بن حنبل ـــ ۲۴۱ ۴۲۷۔ مسند الکبیر فی الحدیث ـــ ابوبکر احمد بن عمرو بن عبدالخالق البزار ـــ ۲۹۲ ۴۲۸۔ مسند الکبیر فی الحدیث ـــ ابو محمد عبد بن محمد حمید الکشی ـــ ۲۹۲ ۴۲۹۔ مسند الفردوس ـــ شہردار بن شیرویہ الدیلمی ـــ ۵۵۸ ۴۳۰۔ مصباح المنیر ـــ احمد بن محمد بن علی ـــ ۷۷۰ ۴۳۱۔ المصفٰی ـــ حافظ الدین عبداللہ بن احمد النسفی ـــ ۷۱۰ ۴۳۲۔ مصنف ابن ابی شیبۃ ـــ ابوبکر عبداللہ بن محمد بن ابی شیبہ ـــ ۲۳۵ ۴۳۳۔ مصنف عبدالرزاق ـــ ابوبکر عبدالرزاق بن ہمام الصنعانی ـــ ۲۱۱ ۴۳۴۔ مصباح الدجیٰ ـــ امام حسن بن محمد الصغانی الہندی ـــ ۶۵۰ ۴۳۵۔ معرفۃ الصحابۃ ـــ ابو نعیم احمد بن عبداللہ الاصبہانی ـــ ۴۳۰ ۴۳۶۔ المعجم الاوسط ـــ سلیمان بن احمد الطبرانی ـــ ۳۶۰ ۴۳۷۔ المعجم الصغیر ـــ سلیمان بن احمد الطبرانی ـــ ۳۶۰ ۴۳۸۔ المعجم الکبیر ـــ سلیمان بن احمد الطبرانی ـــ ۳۶۰ ۴۳۹۔ معراج الدرایۃ قوام الدین ـــ محمد بن محمد البخاری ـــ ۷۲۹ ۴۴۰۔ مشکاۃ المصابیح ـــ شیخ ولی الدین العراقی ـــ ۷۲۲ ۴۴۱۔ المغنی فی الاصول ـــ شیخ عمر بن محمد الخبازی الحنفی ـــ ۶۹۱ ۴۴۲۔ المغرب ـــ ابوالفتح ناصر بن عبدالسید المطرز ی ـــ ۶۱۰ ۴۴۳۔ مختصر القدوری ـــ ابوالحسین احمد بن محمد القدوری الحنفی ـــ ۴۲۸ ۴۴۴۔ مفاتیح الجنان ـــ یعقوب بن سید علی ـــ ۹۳۱ ۴۴۵۔ المفردات للامام راغب ـــ حسین بن محمد بن مفضل الاصفہانی ـــ ۵۰۲ ۴۴۶۔ المقدمۃ العشماویۃ فی الفقہ المالکیۃ ـــ ابوالعباس عبدالباری العشماوی المالکی

Fatawa Razawiya Volume 20 556

447- Al-Multaqat (fi Fatawa Nasiri) - Nasir al-Din Muhammad bin Yusuf al-Husayni - 807 448- Majma' al-Zawa'id - Nur al-Din 'Ali bin Abi Bakr al-Haythami - 827 449- Manaqib al-Kardari - Muhammad bin Muhammad bin Shihab Ibn Bazzaz - 307 450- Al-Muntaqa (fi al-Hadith) - 'Abdullah bin 'Ali ibn Jarud - 334 451- Al-Muntaqa fi Furu' al-Hanafiyyah - Al-Hakim al-Shahir Muhammad bin Muhammad bin Ahmad - 1252 452- Minhat al-Khaliq Hashiyah Bahr al-Ra'iq - Muhammad Amin ibn 'Abidin al-Shami - 1004 453- Minah al-Ghaffar - Muhammad bin 'Abdullah al-Timurtashi - 956 454- Multaqa al-Abhur - Imam Ibrahim bin Muhammad al-Halabi - 676 455- Minhaj al-Nawawi (Sharh Sahih Muslim) - Shaykh Abu Zakariya Yahya bin Sharaf al-Nawawi - 694 456- Majma' al-Bahrayn - Muzaffar al-Din Ahmad bin 'Ali bin Tha'lab al-Hanafi - 456 457- Al-Mubtagha - Shaykh 'Isa bin Muhammad ibn Aynaaj al-Hanafi - 510 458- Al-Mabsut - 'Abd al-'Aziz bin Ahmad Halwani - 262 459- Musnad fi al-Hadith - Al-Hafiz Abu al-Fath Nasr bin Ibrahim al-Barawi - 705 460- Al-Musnad al-Kabir - Ya'qub bin Shaybah al-Sadusi - 179 461- Munyat al-Musalli - Sadid al-Din Muhammad bin Muhammad al-Kashghari - 807 462- Muwatta Imam Malik - Imam Malik bin Anas al-Madani - 642 463- Mawarid al-Zam'an - Nur al-Din 'Ali bin Abi Bakr al-Haythami - 476 464- Mushkilat - Ahmad bin Muzaffar al-Razi - 973 465- Muhadhdhab - Abi Ishaq ibn Muhammad al-Shafi'i - 748 466- Mizan al-Shari'at al-Kubra - 'Abd al-Wahhab al-Sha'rani - 410 467- Mizan al-I'tidal - Muhammad bin Ahmad al-Dhahabi - 327 468- Al-Mustakhraj 'ala al-Sahih al-Bukhari - Ahmad bin Musa ibn Marduwayh - 150 469- Makarim al-Akhlaq - Muhammad bin Ja'far al-Khara'iti - 189 470- Musnad al-Imam al-A'zam - Abu Hanifah Nu'man bin Thabit 471- Muwatta al-Imam Muhammad - Abu 'Abdullah Muhammad bin al-Hasan al-Shaybani

Page 619 of 630

फ़तावा रज़विया जिल्द २० ५५६

४४७- अल-मुल्तक़त (फ़ी फ़तावा नासिरी) - नासिर उद्दीन मुहम्मद बिन यूसुफ अल-हुसैनी - ८०७ ४४८- मज्मअुज़ ज़वाइद - नूर उद्दीन अली बिन अबी बक्र अल-हैथमी - ८२७ ४४९- मनाक़िब अल-करदरी - मुहम्मद बिन मुहम्मद बिन शिहाब इब्ने बज़्ज़ाज़ - ३०७ ४५०- अल-मुन्तक़ा (फ़ी अल-हदीस) - अब्दुल्लाह बिन अली इब्ने जारूद - ३३४ ४५१- अल-मुन्तक़ा फ़ी फ़ुरूअ अल-हनफिया - अल-हाकिम अल-शहीर मुहम्मद बिन मुहम्मद बिन अहमद - १२५२ ४५२- मिन्हत अल-ख़ालिक़ हाशिया बहर अल-राईक़ - मुहम्मद अमीन इब्ने आबिदीन अल-शामी - १००४ ४५३- मिनह अल-ग़फ़्फ़ार - मुहम्मद बिन अब्दुल्लाह अल-तिमुरताशी - ९५६ ४५४- मुल्तक़ा अल-अब्हुर - इमाम इब्राहीम बिन मुहम्मद अल-हलबी - ६७६ ४५५- मिन्हाज अल-नववी (शरह सहीह मुस्लिम) - शैख़ अबू ज़करिया यहया बिन शरफ़ अल-नववी - ६९४ ४५६- मज्मअ अल-बहरैन - मुज़फ़्फ़र उद्दीन अहमद बिन अली बिन षअलभ अल-हनफी - ४५६ ४५७- अल-मुब्तग़ा - शैख़ ईसा बिन मुहम्मद इब्ने ऐनाज अल-हनफी - ५१० ४५८- अल-मब्सूत - अब्दुल अज़ीज़ बिन अहमद हलवानी - २६२ ४५९- मुसनद फ़ी अल-हदीस - अल-हाफ़िज़ अबुल फ़तह नस्र बिन इब्राहीम अल-बरवी - ७०५ ४६०- अल-मुसनद अल-कबीर - यअक़ूब बिन शैबा अस-सदूसि - १७९ ४६१- मुनियत अल-मुसल्ली - सदीद उद्दीन मुहम्मद बिन मुहम्मद अल-काशग़री - ८०७ ४६२- मोअत्ता इमाम मालिक - इमाम मालिक बिन अनस अल-मदनी - ६४२ ४६३- मवारिद अज़-ज़म्आन - नूर उद्दीन अली बिन अबी बक्र अल-हैथमी - ४७६ ४६४- मुश्किलात - अहमद बिन मुज़फ़्फ़र अर-राज़ी - ९७३ ४६५- मुहज्ज़ब - अबी इस्हाक़ इब्ने मुहम्मद अश्-शाफ़ई - ७४८ ४६६- मीज़ान अश्-शरीअत अल-कुबरा - अब्दुल वह्हाब अश्-शारानी - ४१० ४६७- मीज़ान अल-इअ्तिदाल - मुहम्मद बिन अहमद अज़-ज़हबी - ३२७ ४६८- अल-मुस्तख़्रज अला अस्-सहीह अल-बुख़ारी - अहमद बिन मूसा इब्ने मरदुवैया - १५० ४६९- मकारिम अख़लाक़ - मुहम्मद बिन जाफ़र अल-ख़राइती - १८९ ४७०- मुसनद अल-इमाम आज़म - अबू हनीफ़ा नोमान बिन साबित ४७१- मोअत्ता अल-इमाम मुहम्मद - अबू अब्दुल्लाह मुहम्मद बिन अल-हसन अश्-शैबानी

पेज ६१९ ऑफ़ ६३०

۴۴۷- الملتقط (فی فتاوی ناصری) - ناصر الدین محمد بن یوسف الحسینی - ۸۰۷ ۴۴۸- مجمع الزوائد - نور الدین علی بن ابی بکر الہیثمی - ۸۲۷ ۴۴۹- مناقب الکردری - محمد بن محمد بن شہاب ابن بزاز - ۳۰۷ ۴۵۰- المنتقی (فی الحدیث) - عبد اللہ بن علی ابن جارود - ۳۳۴ ۴۵۱- المنتقی فی فروع الحنیفہ - الحاکم الشہیر محمد بن محمد بن احمد - ۱۲۵۲ ۴۵۲- منحۃ الخالق حاشیہ بحر الرائق - محمد امین ابن عابدین الشامی - ۱۰۰۴ ۴۵۳- منح الغفار - محمد بن عبد اللہ التمرتاشی - ۹۵۶ ۴۵۴- ملتقی الابحر - امام ابراہیم بن محمد الحلبی - ۶۷۶ ۴۵۵- منہاج النووی (شرح صحیح مسلم) - شیخ ابوزکریا یحییٰ بن شرف النووی - ۶۹۴ ۴۵۶- مجمع البحرین - مظفر الدین احمد بن علی بن ثعلب الحنفی - ۴۵۶ ۴۵۷- المبتغیٰ - شیخ عیسیٰ بن محمد ابن ایناج الحنفی - ۵۱۰ ۴۵۸- المبسوط - عبد العزیز بن احمد حلوانی - ۲۶۲ ۴۵۹- مسند فی الحدیث - الحافظ ابوالفتح نصر بن ابراہیم البروی - ۷۰۵ ۴۶۰- المسند الکبیر - یعقوب بن شیبۃ السدوسی - ۱۷۹ ۴۶۱- منیۃ المصلی - سدید الدین محمد بن محمد الکاشغری - ۸۰۷ ۴۶۲- مؤطا امام مالک - امام مالک بن انس المدنی - ۶۴۲ ۴۶۳- موارد الظمآن - نور الدین علی بن ابی بکر الہیثمی - ۴۷۶ ۴۶۴- مشکلات - احمد بن مظفر الرازی - ۹۷۳ ۴۶۵- مہذب - ابی اسحاق ابن محمد الشافعی - ۷۴۸ ۴۶۶- میزان الشریعۃ الکبریٰ - عبد الوہاب الشعرانی - ۴۱۰ ۴۶۷- میزان الاعتدال - محمد بن احمد الذہبی - ۳۲۷ ۴۶۸- المستخرج علی الصحیح البخاری - احمد بن موسیٰ ابن مردویہ - ۱۵۰ ۴۶۹- مکارم اخلاق - محمد بن جعفر الخرائطی - ۱۸۹ ۴۷۰- مسند الامام اعظم - ابو حنیفہ نعمان بن ثابت ۴۷۱- مؤطا الامام محمد - ابو عبد اللہ محمد بن الحسن الشیبانی

Volume 20

Fatawa Rizvia

1. Al-Musnad fil-Hadith | Hasan bin Sufyan al-Nasawi | 303
2. Ma'alim al-Sunan li-Abi Sulayman al-Khattabi | Ahmad bin Muhammad bin Ibrahim al-Khattabi | 388
3. Maqamat Hariri | Qasim ibn Ali al-Hariri | 516
4. Ma'alim al-Tanzil Tafsir al-Baghawi | Abu Muhammad al-Husayn bin Mas'ud al-Baghawi | 516
5. Al-Milal wa al-Nihal | Abu al-Fath Muhammad bin Abd al-Karim al-Shahrastani | 528
6. Mawdu'at Ibn al-Jawzi | Abu al-Faraj Abd al-Rahman bin Ali bin al-Jawzi | 597
7. Muqaddimah Ibn al-Salah fi 'Ulum al-Hadith | Abu 'Amr 'Uthman bin Abd al-Rahman ibn al-Salah | 632
8. Mukhtasar Sunan Abi Dawud lil-Hafiz al-Mundhiri | Abd al-Azim bin Abd al-Qawi al-Mundhiri | 656
9. Madarik al-Tanzil Tafsir al-Nasafi | Abu al-Barakat Abdullah bin Ahmad al-Nasafi | 710
10. Al-Mawaqif al-Sultaniyah fi 'Ilm al-Kalam | 'Adud al-Din Abd al-Rahman bin Rukn al-Din Ahmad | 756
11. Muqaddimah Jazariyyah | Muhammad bin Muhammad al-Jazari | 833
12. Maqasid Hasanah | Shams al-Din Muhammad bin Abd al-Rahman al-Sakhawi | 902
13. Al-Mawahib al-Ladunniyyah | Ahmad bin Muhammad al-Qastallani | 923
14. Al-Minah al-Fikriyyah Sharh Muqaddimah Jazariyyah | Ali bin Sultan Muhammad al-Qari | 1012
15. Al-Maslak al-Mutaqassit fil-Mansak al-Mutawassit | Ali bin Sultan Muhammad al-Qari | 1012
16. Ma Thabata bis-Sunnah | Shaykh Abd al-Haqq bin Sayf al-Din al-Dihlawi | 1052
17. Al-Maybudhi | Qadi Mir Husayn bin Mu'in al-Din | 1096
18. Musawwa Musaffa Sharh Muwatta Imam Malik | Shah Waliullah bin Shah Abd al-Rahim al-Dihlawi | 1179
19. Maktubat Shah Waliullah | Shah Waliullah bin Shah Abd al-Rahim al-Dihlawi | 1179
20. Maktubat | Mirza Mazhar Jan-e-Janan | 1195
21. Malfuzat | Mirza Mazhar Jan-e-Janan | 1195

22. Ma'mulat | Mirza Mazhar Jan-e-Janan | 1195
23. Makhzan Adwiyah fit-Tibb | Muhammad Husayn bin Muhammad al-Hadi Bahadur Khan |
24. Majmu'ah Fatawa | Abu al-Hasanat Muhammad Abd al-Hayy | 1243
25. Mi'yar al-Haqq | Sayyid Nadhir Husayn al-Dihlawi | 1243

खण्ड २०

फतावा रज़विया

1. अल-मुसनद फिल-हदीस | हसन बिन सुफ़ियान अन-नसवी | ३०३
2. मआलिम अस-सुनन लि-अबी सुलेमान अल-खत्ताबी | अहमद बिन मुहम्मद बिन इब्राहीम अल-खत्ताबी | ३८८
3. मक़ामात हरीरी | क़ासिम इब्न अली अल-हरीरी | ५१६
4. मआलिम अत-तन्ज़ील तफ़सीर अल-बग़वी | अबू मुहम्मद अल-हुसैन बिन मसऊद अल-बग़वी | ५१६
5. अल-मिलल वल-निहल | अबुल-फ़तह मुहम्मद बिन अब्दुल करीम अश-शहरस्तानी | ५२८
6. मौज़ूआत इब्न जौज़ी | अबुल-फ़रज अब्दुल रहमान बिन अली बिन अल-जौज़ी | ५९७
7. मुक़द्दमा इब्न अस-सलाह फ़ी उलूम अल-हदीस | अबू अम्र उस्मान बिन अब्दुल रहमान इब्न अस-सलाह | ६३२
8. मुख़्तसर सुनन अबी दाऊद लिल-हाफ़िज़ अल-मुन्ज़िरी | अब्दुल अज़ीम बिन अब्दुल क़वी अल-मुन्ज़िरी | ६५६
9. मदारिक अत-तन्ज़ील तफ़सीर अन-नसफ़ी | अबुल-बरकात अब्दुल्ला बिन अहमद अन-नसफ़ी | ७१०
10. अल-मवाक़िफ़ अस-सुल्तानिया फ़ी इल्म अल-कलाम | अज़ुद उद-दीन अब्दुल रहमान बिन रुकन उद-दीन अहमद | ७५६
11. मुक़द्दमा जज़रिया | मुहम्मद बिन मुहम्मद अल-जज़री | ८३३
12. मक़ासिद हसना | शम्स उद-दीन मुहम्मद बिन अब्दुल रहमान अस-सखावी | ९०२
13. अल-मवाहिब अल-लदुन्निया | अहमद बिन मुहम्मद अल-क़स्तलानी | ९२३
14. अल-मिनाह अल-फ़िक्रिया शरह मुक़द्दमा जज़रिया | अली बिन सुल्तान मुहम्मद अल-क़ारी | १०१२
15. अल-मसलक अल-मुतक़स्सित फिल-मंसक अल-मुतवस्सित | अली बिन सुल्तान मुहम्मद अल-क़ारी | १०१२
16. मा सबता बिस-सुन्नह | शैख़ अब्दुल हक़ बिन सैफ़ उद-दीन अद-देहल्वी | १०५२
17. अल-मैबुज़ी | क़ाज़ी मीर हुसैन बिन मुईन उद-दीन | १०९६

18. मुसव्वा मुसफ़्फ़ा शरह मुवत्ता इमाम मालिक | शाह वलीउल्लाह बिन शाह अब्दुल रहीम अद-देहल्वी | ११७९
19. मक़्तूबात शाह वलीउल्लाह | शाह वलीउल्लाह बिन शाह अब्दुल रहीम अद-देहल्वी | ११७९
20. मक़्तूबात | मिर्ज़ा मज़हर जान-ए-जानाँ | ११९५
21. मलफ़ूज़ात | मिर्ज़ा मज़हर जान-ए-जानाँ | ११९५
22. मामूलात | मिर्ज़ा मज़हर जान-ए-जानाँ | ११९५
23. मख़ज़न अदविया फ़ित-तिब्ब | मुहम्मद हुसैन बिन मुहम्मद अल-हादी बहादुर खाँ |
24. मजमूआ फ़तावा | अबुल-हसनात मुहम्मद अब्दुल हई | १२४३
25. मेयार उल-हक़ | सय्यद नज़ीर हुसैन अद-देहल्वी | १२४३

पृष्ठ ६२० का ६३०

جلد ۲۰

فتاویٰ رضویہ

۴۷۲۔ المسند فی الحدیث | حسن بن سفیان النسوی | ۳۰۳ ۴۷۳۔ معالم السنن لابی سلیمان الخطابی | احمد بن محمد بن ابراہیم الخطابی | ۳۸۸ ۴۷۴۔ مقامات حریری | قاسم ابن علی الحریری | ۵۱۶ ۴۷۵۔ معالم التنزیل تفسیر البغوی | ابو محمد الحسین بن مسعود البغوی | ۵۱۶ ۴۷۶۔ الملل والنحل | ابوالفتح محمد بن عبدالکریم الشہرستانی | ۵۲۸ ۴۷۷۔ موضوعات ابن جوزی | ابوالفرج عبدالرحمن بن علی بن الجوزی | ۵۹۷ ۴۷۸۔ مقدمہ ابن الصلاح فی علوم الحدیث | ابو عمرو عثمان بن عبدالرحمن ابن الصلاح | ۶۳۲ ۴۷۹۔ مختصر سنن ابی داؤد للحافظ المنذری | عبدالعظیم بن عبدالقوی المنذری | ۶۵۶ ۴۸۰۔ مدارک التنزیل تفسیر النسفی | ابوالبرکات عبداللہ بن احمد النسفی | ۷۱۰ ۴۸۱۔ المواقف السلطانیہ فی علم الکلام | عضد الدین عبدالرحمن بن رکن الدین احمد | ۷۵۶ ۴۸۲۔ مقدمہ جزریہ | محمد بن محمد الجزری | ۸۳۳ ۴۸۳۔ مقاصد حسنہ | شمس الدین محمد بن عبدالرحمن السخاوی | ۹۰۲ ۴۸۴۔ المواہب اللدنیہ | احمد بن محمد القسطلانی | ۹۲۳ ۴۸۵۔ المنح الفکریہ شرح مقدمہ جزریہ | علی بن سلطان محمد القاری | ۱۰۱۲ ۴۸۶۔ المسلک المتقسط فی المنسک المتوسط | علی بن سلطان محمد القاری | ۱۰۱۲ ۴۸۷۔ ماثبت بالسنۃ | شیخ عبد الحق بن سیف الدین الدہلوی | ۱۰۵۲ ۴۸۸۔ المیبذی | قاضی میر حسین بن معین الدین | ۱۰۹۶ ۴۸۹۔ مسوی مصفی شرح موطا امام مالک | شاہ ولی اللہ بن شاہ عبد الرحیم الدہلوی | ۱۱۷۹ ۴۹۰۔ مکتوبات شاہ ولی اللہ | شاہ ولی اللہ بن شاہ عبد الرحیم الدہلوی | ۱۱۷۹ ۴۹۱۔ مکتوبات | مرزا مظہر جان جاناں | ۱۱۹۵ ۴۹۲۔ ملفوظات | مرزا مظہر جان جاناں | ۱۱۹۵ ۴۹۳۔ معمولات | مرزا مظہر جان جاناں | ۱۱۹۵ ۴۹۴۔ مخزن ادویہ فی الطب | محمد حسین بن محمد الہادی بہادر

خاں | ۴۹۵۔ مجموعہ فتاویٰ | ابوالحسنات محمد عبدالحئی | ۱۲۴۳ ۴۹۶۔ معیار الحق | سید نذیر حسین الدہلوی | ۱۲۴۳

1. Mazahir-e-Haq — Maulvi Nazir-ul-Haq Meeruthee
2. Maktubat-e-Imam-e-Rabbani — Sheikh Ahmed Sirhindi (Page: 1034)
3. Munasaha fi Tahqiq Mas'alat-ul-Musafaha
4. Miftah-us-Salah
5. Mujtaba Sharh Quduri
6. Mashaykhah Ibn Shadhan
7. Ma'rifat-us-Sahaba li-Abi Nu'aym — Ahmed bin Abdullah Isbahani (Page: 430)
8. Mafatih-ul-Ghayb (Tafsir-e-Kabir) — Imam Fakhruddin Razi (Page: 606)

ن (Letter: Noon) 505. An-Nuqayah Mukhtasar al-Wiqayah — Abdullah bin Mas'ud (Page: 725) 506. Nasb-ur-Rayah — Abu Muhammad Abdullah bin Yusuf al-Hanafi az-Zayla'i (Page: 762) 507. Nur al-Idah — Hasan bin Ammar bin Ali ash-Shurunbulali (Page: 1069) 508. An-Nihayah — Husamuddin Husain bin Ali as-Sighnaqi (Page: 711) 509. An-Nihayah li-Ibn Athir — Majduddin Mubarak bin Muhammad al-Jazari Ibn al-Athir (Page: 606) 510. An-Nahr al-Faiq — Umar bin Nujaym al-Misri (Page: 1005) 511. Nawadir fil-Fiqh — Hisham bin Ubaidullah al-Mazini al-Hanafi (Page: 201) 512. Nur al-Ayn — Muhammad bin Ahmed, known as Nishanji Zadah (Page: 1031) 513. An-Nawazil fil-Furu' — Abu al-Layth Nasr bin Muhammad bin Ibrahim as-Samarqandi (Page: 376) 514. Nawadir al-Usul fi Ma'rifat Akhbar ar-Rasul — Abu Abdullah Muhammad bin Ali al-Hakim at-Tirmidhi (Page: 255)

و (Letter: Waw) 515. Al-Wafi fil-Furu' — Abdullah bin Ahmed an-Nasafi (Page: 710) 516. Al-Wajiz fil-Furu' — Abu Hamid Muhammad bin Muhammad al-Ghazali (Page: 505) 517. Al-Wiqayah — Mahmud bin Sadr ash-Shari'ah (Page: 673)

[Watermark: www.dawateislami.net | I.T. Majlis of Dawat-e-Islami]

जिल्द २० (खण्ड 20) फ़तावा रज़विया

1. मज़ाहिर-ए-हक़ — मौलवी नज़ीर-उल-हक़ मेरठी
2. मकतूबात-ए-इमाम-ए-रब्बानी — शेख अहमद सरहिंदी (पृष्ठ: 1034)
3. मुनासाह फ़ी तहक़ीक़ मसलात-उल-मुसाफ़हा
4. मिफ़्ताह-उस-सलात
5. मुज्तबा शरह क़ुदूरी
6. मशयखाह इब्न शाज़ान
7. मारिफ़त-उस-सहाबा ली-अबी नुयैम — अहमद बिन अब्दुल्लाह इसबहानी (पृष्ठ: 430)
8. मफ़ातीह-उल-ग़ैब (तफ़सीर-ए-कबीर) — इमाम फ़ख़रुद्दीन राज़ी (पृष्ठ: 606)

न (अक्षर: न) 505. अन-नुक़ाया मुख़्तसर अल-विक़ाया — अब्दुल्लाह बिन मसूद (पृष्ठ: 725) 506. नसब-उर-राया — अबू मुहम्मद अब्दुल्लाह बिन यूसुफ़ अल-हनफ़ी अज़-ज़ैलई (पृष्ठ: 762) 507. नूर अल-ईदाह — हसन बिन अम्मार बिन अली अश-शुरुनबुलाली (पृष्ठ: 1069) 508. अन-निहाया — हुसामुद्दीन हुसैन बिन अली अस-सिग़नाक़ी (पृष्ठ: 711) 509. अन-निहाया ली-इब्न असीर — मजदुद्दीन मुबारक बिन मुहम्मद अल-जज़री इब्न अल-असीर (पृष्ठ: 606) 510. अन-नहर अल-फ़ाएक़ — उमर बिन नुजैम अल-मिसरी (पृष्ठ: 1005) 511. नवादिर फ़िल-फ़िक़्ह — हिशाम बिन उबैदुल्लाह अल-माज़िनी अल-हनफ़ी (पृष्ठ: 201) 512. नूर अल-ऐन — मुहम्मद बिन अहमद, जिन्हें निशानजी ज़ादा के नाम से जाना जाता है (पृष्ठ: 1031) 513. अन-नवाज़िल फ़िल-फ़ुरूह — अबू अल-लैस नस्र बिन मुहम्मद बिन इब्राहिम अस-समरक़ंदी (पृष्ठ: 376) 514. नवादिर अल-उसूल फ़ी मारिफ़त अख़बार अर-रसूल — अबू अब्दुल्लाह मुहम्मद बिन अली अल-हाकिम अत-तिरमिज़ी (पृष्ठ: 255)

و (अक्षर: व) 515. अल-वाफ़ी फ़िल-फ़ुरूह — अब्दुल्लाह बिन अहमद अन-नसाफ़ी (पृष्ठ: 710) 516. अल-वजीज़ फ़िल-फ़ुरूह — अबू हामिद मुहम्मद बिन मुहम्मद अल-ग़ज़ाली (पृष्ठ: 505) 517. अल-विक़ाया — महमूद बिन सद्र अश-शरिया (पृष्ठ: 673)

[वॉटरमार्क www.dawateislami.net | आई.टी. मज्लिस दावत-ए-इस्लामी] पृष्ठ 621 / 630

۴۹۷۔ مظاہر حق مولوی نذیر الحق میرٹھی ۴۹۸۔ مکتوبات امام ربانی شیخ احمد سرہندی (۱۰۳۴) ۴۹۹۔ مناصحہ فی تحقیق مسئلۃ المصافحہ ۵۰۰۔ مفتاح الصلوٰۃ ۵۰۱۔ مجتبی شرح قدوری ۵۰۲۔ مشیخہ ابن شاذان ۵۰۳۔ معرفۃ الصحابہ لابی نعیم احمد بن عبد اللہ اصبہانی (۴۳۰) ۵۰۴۔ مفاتیح الغیب (تفسیر کبیر) امام فخر الدین رازی (۶۰۶)

ن ۵۰۵۔ النقایۃ مختصر الوقایۃ عبد اللہ بن مسعود (۷۲۵) ۵۰۶۔ نصب الرایۃ ابو محمد عبد اللہ بن یوسف الحنفی الزیلعی (۷۶۲) ۵۰۷۔ نور الایضاح حسن بن عمار بن علی الشرنبلالی (۱۰۶۹) ۵۰۸۔ النہایۃ حسام الدین حسین بن علی السغناقی (۷۱۱) ۵۰۹۔ النہایۃ لابن اثیر مجد الدین مبارک بن محمد الجزری ابن اثیر (۶۰۶) ۵۱۰۔ النہر الفائق عمر بن نجیم المصری (۱۰۰۵) ۵۱۱۔ نوادر فی الفقہ ہشام بن عبید اللہ المازنی الحنفی (۲۰۱) ۵۱۲۔ نور العین محمد بن احمد المعروف بنشانجی زادہ (۱۰۳۱) ۵۱۳۔ النوازل فی الفروع ابو اللیث نصر بن محمد بن ابراہیم السمر قندی (۳۷۶) ۵۱۴۔ نوادر الاصول فی معرفۃ اخبار الرسول ابو عبد اللہ محمد بن علی الحکیم الترمذی (۲۵۵)

و ۵۱۵۔ الوافی فی الفروع عبد اللہ بن احمد النسفی (۷۱۰) ۵۱۶۔ الوجیز فی الفروع ابو حامد محمد بن محمد الغزالی (۵۰۵) ۵۱۷۔ الوقایۃ محمود بن صدر الشریعۃ (۶۷۳)

Fatawa Razawiyya Volume 20

518- Al-Wasit fil-Furu | Abi Hamid Muhammad bin Muhammad al-Ghazali | 505

H

519- Al-Hidayah fi Sharh al-Bidayah | Burhan al-Din Ali bin Abi Bakr al-Marghinani | 593

Y

520- Al-Yawaqit wal-Jawahir | Sayyid Abdul Wahab al-Sha'rani | 973 521- Yanabi' fi Ma'rifat al-Usul | Abi Abdullah Muhammad ibn Ramadan al-Rumi | 769

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द २०

५१८- अल-वसीत फ़िल-फ़ुरु | अबी हामिद मुहम्मद बिन मुहम्मद अल-ग़ज़ाली | ५०५

ह

५१९- अल-हिदाया फ़ी शरह अल-बिदाया | बुरहानुद्दीन अली बिन अबी बक्र अल-मरग़ीनानी | ५९३

य

५२०- अल-यवाक़ीत वल-जवाहिरात | सय्यद अब्दुल वहाब अल-शरानी | ९७३ ५२१- यनाबी फ़ी मारिफत अल-उसूल | अबी अब्दुल्लाह मुहम्मद इब्न रमज़ान अल-रूमी | ७६९

पृष्ठ ६२२ का ६३०

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

۵۱۸۔ الوسیط في الفروع | ابی حامد محمد بن محمد الغزالی | ۵۰۵

ھ

۵۱۹۔ الهداية في شرح البداية | برهان الدين علی بن ابی بکر المرغینانی | ۵۹۳

ی

۵۲۰۔ الیواقیت والجواہر | سید عبدالوہاب الشعرانی | ۹۷۳ ۵۲۱۔ ینابیع فی معرفة الاصول | ابی عبد الله محمد ابن رمضان الرومی | ۷۶۹

صفحہ 622 کا 630

Fatawa Rizvia Volume 20

Appendix Sources and References

Serial No.	Book Name	Author	Year of Death (Hijri)
	I		
1.	Anwar al-Tanzil fi Asrar al-Tawil (Tafsir al-Baydawi)	Nasir al-Din Abu Said Abdullah bin Umar al-Baydawi	685/692/691
		Hadiqat al-Arifeen	463/1
2.	Al-Isti'ab fi Ma'rifat al-Ashab	Abu Umar Yusuf bin Abdullah al-Namari al-Qurtubi	462
3.	Audah Ramz 'ala Sharh Nazm al-Kanz	Ali bin Muhammad ibn Ghanim al-Maqdisi	1004
4.	Al-Istidhkār	Yusuf bin Abdullah ibn Abd al-Barr al-Andalusi	463
5.	Al-Afrad	Ali bin Umar al-Daraqutni	385
6.	Al-Idah fi Sharh al-Tajrid	Imam Abu al-Fadl Abd al-Rahman bin Ahmad al-Kirmani	543
7.	Asbab al-Nuzul	Abu al-Hasan Ali bin Ahmad al-Wahidi	468
8.	Idah al-Haq al-Sarih fi Ahkam al-Mayyit wal-Darih	Shah Muhammad Ismail bin Shah Abdul Ghani Dehlawi	1246
9.	Anfas al-Arifeen	Shah Waliullah bin Shah Abdul Rahim	1176
10.	Insan al-Ayn	Shah Waliullah bin Shah Abdul Rahim	1176
11.	Insan al-Uyun fi Sirat al-Amin al-Ma'mun	Ali bin Burhan al-Din Halabi	1044
12.	Irshad al-Talibin	Qazi Muhammad Thanaullah Panipati	1225
13.	Al-I'lam bi-A'lam Balad Allah al-Haram	Qutb al-Din Muhammad bin Ahmad al-Hanafi	989

फ़तावा रिज़विया खंड 20

परिशिष्ट स्रोत और संदर्भ

क्र. सं.	पुस्तक का नाम	लेखक	मृत्यु वर्ष (हिजरी)
	अ		
1.	अनवार अल-तंज़ील फ़ी असरार अल-तावील (तफ़्सीर अल-बैज़ावी)	नासिर अल-दीन अबू सईद अब्दुल्ला बिन उमर अल-बैज़ावी	685/692/691
		हदीक़त अल-आरिफ़ीन	463/1
2.	अल-इस्तियाब फ़ी मारिफ़त अल-असहाब	अबू उमर यूसुफ़ बिन अब्दुल्ला अल-नमरी अल-क़ुरतुबी	462
3.	औदह रम्ज़ अला शरह नज़्म अल-कंज़	अली बिन मुहम्मद इब्न ग़ानिम अल-मक़दसी	1004
4.	अल-इस्तिज़कार	यूसुफ़ बिन अब्दुल्ला इब्न अब्द अल-बर्र अल-अंदलुसी	463
5.	अल-अफ़राद	अली बिन उमर अल-दारकुतनी	385
6.	अल-ईज़ाह फ़ी शरह अल-तजरीद	इमाम अबू अल-फ़ज़्ल अब्द अल-रहमान बिन अहमद अल-किरमानी	543
7.	असबाब अल-नुज़ूल	अबू अल-हसन अली बिन अहमद अल-वाहिदी	468
8.	ईज़ाह अल-हक़ अल-सरीह फ़ी अहकाम अल-मय्यित वल-दरीह	शाह मुहम्मद इस्माइल बिन शाह अब्दुल ग़नी देहलवी	1246
9.	अनफ़ास अल-आरिफ़ीन	शाह वलीउल्लाह बिन शाह अब्दुल रहीम	1176
10.	इंसान अल-ऐन	शाह वलीउल्लाह बिन शाह अब्दुल रहीम	1176

क्र. सं.	पुस्तक का नाम	लेखक	मृत्यु वर्ष (हिजरी)
11.	इंसान अल-उयून फ़ी सीरत अल-अमीन अल-मामून	अली बिन बुरहान अल-दीन हलबी	1044
12.	इरशाद अल-तालिबीन	क़ाज़ी मुहम्मद सनाउल्लाह पानीपती	1225
13.	अल-इलाम बि-इलाम बलद अल्लाह अल-हराम	क़ुतुब अल-दीन मुहम्मद बिन अहमद अल-हनफ़ी	989

فتاوی رضویہ جلد ۲۰

ضمیمہ ماخذ و مراجع

نمبر شمار	نام کتاب	مصنف	سن وفات ہجری
	ا		
۱۔	انوار التنزیل فی اسرار التاویل (تفسیر البیضاوی)	ناصر الدین ابو سعید عبداللہ بن عمر البیضاوی	۶۸۵/۶۹۲/۶۹۱
	حدیقۃ العارفین		۴۶۳/۱
۲۔	الاستیعاب فی معرفۃ الاصحاب	ابو عمر یوسف بن عبد اللہ النمری القرطبی	۴۶۲
۳۔	اوضح رمز علی شرح نظم الکنز	علی بن محمد ابن غانم المقدسی	۱۰۰۴
۴۔	الاستذکار	یوسف بن عبداللہ ابن عبدالبر الاندلسی	۴۶۳
۵۔	الافراد	علی بن عمر الدار قطنی	۳۸۵
۶۔	الایضاح فی شرح التجرید	امام ابوالفضل عبدالرحمن بن احمد الکرمانی	۵۴۳
۷۔	اسباب النزول	ابوالحسن علی بن احمد الواحدی	۴۶۸
۸۔			۱۲۴۶

نمبر شمار	نام کتاب	مصنف	سن وفات ہجری
	ایضاح الحق الصریح فی احکام المیت والضریح	شاہ محمد اسمعیل بن شاہ عبدالغنی دہلوی	
۹۔	انفاس العارفین	شاہ ولی اللہ بن شاہ عبدالرحیم	۱۱۷۶
۱۰۔	انسان العین	شاہ ولی اللہ بن شاہ عبدالرحیم	۱۱۷۶
۱۱۔	انسان العیون فی سیرۃ الامین المامون	علی بن برہان الدین حلبی	۱۰۴۴
۱۲۔	ارشاد الطالبین	قاضی محمد ثناء اللہ پانی پتی	۱۲۲۵
۱۳۔	الاعلام باعلام بلداللہ الحرام	قطب الدین محمد بن احمد الحنفی	۹۸۹

Fatawa Rizvia | Volume 20

14- Irshad al-Sari ila Manasik al-Mulla Ali al-Qari | Husain bin Muhammad Sa'id Abdul Ghani al-Makki al-Hanafi | 310 15- Al-Adab al-Hamidah wa al-Akhlaq | Muhammad bin Jarir al-Tabari | 555 16- Al-Arba'in Ta'iyah | Abu al-Fath Muhammad bin Muhammad al-Ta'i al-Hamadani | 911 17- Anis al-Gharib | Jalal al-Din Abdullah bin Abi Bakr al-Suyuti | 478 18- Al-Irshad fi al-Kalam | Imam Abu al-Ma'ali Abdul Malik ibn Abdullah al-Juwayni, known as Imam al-Haramayn | 974 19- Afdal al-Qurra' bi-Qira'ah Imam al-Qurra' | Ahmad bin Muhammad ibn Hajar Makki | 584 20- Al-I'tibar fi Bayan al-Nasikh wa al-Mansukh min al-Akhbar | Muhammad bin Musa al-Hazimi al-Shafi'i |

T (Letter 'Te') 21- Talkhis al-Jami' al-Kabir | Kamal al-Din Muhammad bin Abbad al-Hanafi | 652 22- Tuhfat al-Haris fi Sharh al-Talkhis | Ali bin Balban al-Farisi al-Misri al-Hanafi | 739 23- Taqwiyat al-Iman | Shah Muhammad Ismail bin Shah Abdul Ghani Dehlawi | 1246 24- Ta'lim al-Muta'allim | Imam Burhan al-Din al-Zarnuji | 25- Al-Targhib wa al-Tarhib | Abu al-Qasim Ismail bin Muhammad al-Asbahani | 535 26- Tadhkirat al-Mawta wa al-Qubur | Qazi Muhammad Thana Ullah Panipati | 1225 27- Al-Tathbit 'inda al-Tabyit | Jalal al-Din Abdul Rahman bin Kamal al-Din al-Suyuti | 911 28- Talkhis al-Adillah li-Qawa'id al-Tawhid | Abu Ishaq Ibrahim bin Ismail al-Saffar al-Bukhari | 534 29- Tafhim al-Masa'il | 30- Tanbih al-Ghafil wa al-Asnan | Muhammad Amin ibn Abidin al-Shami | 1252

Th (Letter 'Se') 31- Thaqafiyat | Abu Abdullah Qasim bin al-Fadl al-Thaqafi al-Asfahani | 489 32- Thawab al-A'mal li-ibn Hibban | Muhammad bin Hibban | 352

J (Letter 'Jeem') 33- Al-Jami' li-Ahkam al-Qur'an (Tafsir Qurtubi) | Abu Abdullah Muhammad bin Ahmad al-Qurtubi | 671

Page 624 of 630

फ़तावा रिज़विया | जिल्द २०

१४- इरशाद अल-सारी इला मनासिक अल-मुल्ला अली अल-क़ारी | हुसैन बिन मुहम्मद सईद अब्दुल ग़नी अल-मक्की अल-हनफ़ी | ३१० १५- अल-आदब अल-हमीदह वल-अख्लाक़ | मुहम्मद बिन जरीर अल-तब़री | ५५५ १६- अल-अरबईन ताईयह | अबुल-फ़तह मुहम्मद बिन मुहम्मद अताई अल-हमदानी | ९११ १७- अनीस अल-ग़रीब | जलालुद्दीन अब्दुल्लाह बिन अबी बक्र अल-सुयूती | ४७८ १८- अल-इरशाद फ़िल-कलाम | इमाम अबुल-मआली अब्दुल मलिक इब्न अब्दुल्लाह अल-जुवैनी, जिन्हें इमामुल-हरमैन के नाम से जाना जाता है | ९७४ १९- अफ़ज़ल अल-कुर्रा बि-क़िराअत इमाम अल-कुर्रा | अहमद बिन मुहम्मद इब्न हजर मक्की | ५८४ २०- अल-इतबार फ़ी बयान अन-नासिख़ वल-मंसूख़ मिन अल-अखबार | मुहम्मद बिन मूसा अल-हाज़िमी अल-शाफ़ई |

त (वर्ण 'ते') २१- तल्ख़ीस अल-जामि अल-कबीर | कमालुद्दीन मुहम्मद बिन अब्बाद अल-हनफ़ी | ६५२ २२- तोहफ़त अल-हरीस फ़ी शरह अत-तल्ख़ीस | अली बिन बलवान अल-फ़ारसी अल-मिस्री अल-हनफ़ी | ७३९ २३- तक़्वियत अल-ईमान | शाह मुहम्मद इस्माईल बिन शाह अब्दुल ग़नी देहलवी | १२४६ २४- तालीम अल-मुतअल्लिम | इमाम बुरहानुद्दीन अल-ज़रनूजी | २५- अत-तरग़ीब वत-तरहीब | अबुल-क़ासिम इस्माईल बिन मुहम्मद अल-असबहानी | ५३५ २६- तज़किरत अल-मौता वल-क़ुबूर | क़ाज़ी मुहम्मद सना उल्लाह पानीपती | १२२५ २७- अत-तस्बीत इन्द अत-तब्यीत | जलालुद्दीन अब्दुर रहमान बिन कमालुद्दीन अल-सुयूती | ९११ २८- तल्ख़ीस अल-अदिल्लाह लि-क़वाइद अत-तौहीद | अबु इसहाक़ इब्राहीम बिन इस्माईल अस-सफ़्फ़ार अल-बुखारी | ५३४ २९- तफ़हीम अल-मसायल | ३०- तन्बीह अल-ग़ाफ़िल वल-अस्नान | मुहम्मद अमीन इब्न आबिदीन अश-शामी | १२५२

थ (वर्ण 'से') ३१- सक़फ़ियात | अबू अब्दुल्लाह क़ासिम बिन अल-फ़ज़ल अस-सक़फ़ी अल-असफ़हानी | ४८९ ३२- सवाब अल-आमाल लि-इब्न हिब्बान | मुहम्मद बिन हिब्बान | ३५२

ज (वर्ण 'जीम') ३३- अल-जामि लि-अहकाम अल-क़ुरआन (तफ़सीर क़ुरतुबी) | अबू अब्दुल्लाह मुहम्मद बिन अहमद अल-क़ुरतुबी | ६७१

पृष्ठ ६२४/६३०

۱۴- ارشاد الساری الی مناسک الملا علی القاری | حسین بن محمد سعید عبد الغنی المکی الحنفی | ۳۱۰ ۱۵- الآداب الحمیدہ والاخلاق | محمد بن جریر الطبری | ۵۵۵ ۱۶- الاربعین طائیہ | ابوالفتح محمد بن محمد الطائی الهمدانی | ۹۱۱ ۱۷- انیس الغریب | جلال الدین عبد الله بن ابی بکر السیوطی | ۴۷۸ ۱۸- الارشاد فی الکلام | امام ابوالمعالی عبدالملک ابن عبدالله الجوینی الشهیر بامام الحرمین | ۹۷۴ ۱۹- افضل القراء بقراء امام القراء | احمد بن محمد ابن حجر مکی | ۵۸۴ ۲۰- الاعتبار فی بیان الناسخ والمنسوخ من الاخبار | محمد بن موسی الحازمی الشافعی |

ت ۲۱- تلخیص الجامع الکبیر | کمال الدین محمد بن عباد الحنفی | ۶۵۲ ۲۲- تحفة الحریص فی شرح التلخیص | علی بن بلبان الفارسی المصری الحنفی | ۷۳۹ ۲۳- تقویة الایمان | شاه محمد اسماعیل بن شاه عبد الغنی دہلوی | ۱۲۴۶ ۲۴- تعلیم المتعلم | امام برہان الدین الزرنوجی | ۲۵- الترغیب والترہیب | ابوالقاسم اسماعیل بن محمد الاصبهانی | ۵۳۵ ۲۶- تذکرة الموتی والقبور | قاضی محمد ثناء الله پانی پتی | ۱۲۲۵ ۲۷- التثبیت عند التبییت | جلال الدین عبد الرحمن بن کمال الدین السیوطی | ۹۱۱ ۲۸- تلخیص الادلہ لقواعد التوحید | ابواسحق ابراہیم بن اسماعیل الصفار البخاری | ۵۳۴ ۲۹- تفہیم المسائل | ۳۰- تنبیه الغافل والاسنان | محمد امین ابن عابدین الشامی | ۱۲۵۲

ث ۳۱- ثقفیات | ابوعبدالله قاسم بن الفضل الثقفی الاصفہانی | ۴۸۹ ۳۲- ثواب الاعمال لابن حبان | محمد بن حبان | ۳۵۲

ج ۳۳- الجامع لاحکام القرآن (تفسیر قرطبی) | ابوعبدالله محمد بن احمد القرطبی | ۶۷۱

Volume 20 | Fatawa Razawiyya

33- Al-Jami' li-Ahkam al-Qur'an (Tafsir al-Qurtubi) | Abu Abdullah Muhammad ibn Ahmad al-Qurtubi | 671 34- Jami' al-Mudmarat wa al-Mushkilat (Sharh al-Quduri) | Yusuf ibn Umar al-Sufi | 832 35- Jadd al-Mumtar 'ala Radd al-Muhtar | Imam Ahmad Raza bin Naqi Ali Khan | 1340

H (ح) 36- Al-Husami | Muhammad ibn Muhammad ibn Umar Husam al-Din al-Hanafi | 644 37- Hashiya dur-Ghurar Nabulsi | Ismail ibn Abd al-Ghani al-Nabulsi | 1062 38- Husn al-Tawassul fi Ziyarat Afdal al-Rusul | Abd al-Qadir al-Fakihi | 982 39- Hawashi 'ala Ma'alim al-Tanzil | Imam Ahmad Raza Khan bin Naqi Ali Khan | 1340 40- Husam al-Haramayn 'ala Manhar al-Kufri wa al-Mayn | Imam Ahmad Raza Khan bin Naqi Ali Khan | 1340

Kh (خ) 41- Khulasat Khulasat al-Wafa | Nur al-Din Ali ibn Ahmad al-Samhudi | 911

D (د) 42- Dala'il al-Nubuwwah | Abu Bakr ibn Ahmad ibn Husayn al-Bayhaqi | 458 43- Durr Thamin fi Mubashshirat al-Nabi (SAW) | Shah Waliullah bin Shah Abd al-Rahim | 1176 44- Durr Munazzam fi Mawlid al-Nabi al-Mu'azzam (SAW) | Abu al-Qasim Muhammad ibn Uthman al-Lu'lu'i al-Dimashqi | 867 45- Kitab al-Da'wat | Ahmad ibn Husayn al-Bayhaqi | 458 46- Al-Durrah al-Mughayyibah fi Ziyarat al-Mustafawiyyah | Nur al-Din Ali ibn Sultan Muhammad al-Qari | 1014 47- Al-Durrah al-Thaminah fi Akhbar al-Madinah | Hafiz Muhibb al-Din Muhammad ibn Mahmud ibn Najjar | 643 48- Al-Durar al-Saniyyah fi al-Radd 'ala al-Wahhabiyyah | Mufti Ahmad ibn al-Sayyid Zayni Dahlan | 1304

Dh (ذ) 49- Dhikr al-Mawt | Abdullah ibn Muhammad ibn Abi al-Dunya al-Baghdadi | 281

Page 625 of 630

जिल्द २० | फ़तावा रज़विया

३३- अल-जामे ले-अहकाम अल-क़ुरआन (तफ़्सीर क़ुर्तुबी) | अबू अब्दुल्लाह मुहम्मद इब्न अहमद अल-क़ुर्तुबी | ६७१ ३४- जामे अल-मुदमरात वल-मुशकिलात (शरह कुद्दूरी) | यूसुफ बिन उमर अल-सूफ़ी | ८३२ ३५- जद अल-मुम्तार अला रद अल-मुहतार | इमाम अहमद रज़ा बिन नक़ी अली खान | १३४०

ह (ح) ३६- अल-हुसामी | मुहम्मद बिन मुहम्मद बिन उमर हुसामुद्दीन अल-हनफ़ी | ६४४ ३७- हाशिया दुर-ग़ुरर नाबुलसी | इस्माईल बिन अब्दुल ग़नी नाबुलसी | १०६२ ३८- हुस्न अल-तवस्सुल फ़ी ज़ियारत अफ़ज़ल अल-रुसुल | अब्दुल क़ादिर अल-फ़ाकिही | ९८२ ३९- हवाशी अला मा'ालिम अल-तन्ज़ील | इमाम अहमद रज़ा खान बिन नक़ी अली खान | १३४० ४०- हुसाम अल-हरमैन अला मनहर अल-कुफ़री वल-मैन | इमाम अहमद रज़ा खान बिन नक़ी अली खान | १३४०

ख़ (خ) ४१- खुलासा खुलासा अल-वफ़ा | नूरुद्दीन अली बिन अहमद अल-सम्हूदी | ९११

द (د) ४२- दलाइल अल-नुबुव्वह | अबू बक्र बिन अहमद बिन हुसैन अल-बैहक़ी | ४५८ ४३- दुर्रे समीन फ़ी मुबशशिरात अल-नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) | शाह वलीउल्लाह बिन शाह अब्दुल रहीम | ११७६ ४४- दुर्रे मुनज़्ज़म फ़ी मौलिद अल-नबी अल-मुअज़्ज़म (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) | अबुल क़ासिम मुहम्मद बिन उस्मान अल-लुलुई अल-दिमिश्क़ी | ८६७ ४५- किताब अल-दअवात | अहमद बिन हुसैन अल-बैहक़ी | ४५८ ४६- अल-दुर्रा अल-मुग़ैयबा फ़ी ज़ियारत अल-मुस्तफ़ाविय्या | नूरुद्दीन अली बिन सुल्तान मुहम्मद अल-क़ारी | १०१४ ४७- अल-दुर्रा अल-समीना फ़ी अख़बार अल-मदीना | हाफ़िज़ मुहिब्ब अल-दीन मुहम्मद बिन महमूद बिन नज्जार | ६४३ ४८- अल-दुरर अल-सन्निया फ़ी अल-रद अला अल-वहाबिया | मुफ़्ती अहमद बिन अल-सैय्यद ज़ैनी दहलान | १३०४

ज़ (ذ) ४९- ज़िक्र अल-मौत | अब्दुल्लाह बिन मुहम्मद इब्न अबी अल-दुनिया अल-बग़दादी | २८१

पृष्ठ ६२५ का ६३०

۳۳- الجامع لاحکام القرآن (تفسیر قرطبی) | ابو عبد اللہ محمد ابن احمد القرطبی | ۶۷۱ ۳۴- جامع المضمرات والمشکلات (شرح قدوری) | یوسف بن عمر الصوفی | ۸۳۲ ۳۵- جد الممتار علی ردالمحتار | امام احمد رضا بن نقی علی خان | ۱۳۴۰

ح ۳۶- الحسامی | محمد بن محمد بن عمر حسام الدین الحنفی | ۶۴۴ ۳۷- حاشیہ درغرر نابلسی | اسمعیل بن عبد الغنی نابلسی | ۱۰۶۲ ۳۸- حسن التوسل فی زیارۃ افضل الرسل | عبدالقادر الفاکہی | ۹۸۲ ۳۹- حواشی علی معالم التنزیل | امام احمد رضا خاں بن نقی علی خاں | ۱۳۴۰ ۴۰- حسام الحرمین علی منحر الکفر والمیین | امام احمد رضا خاں بن نقی علی خاں | ۱۳۴۰

خ ۴۱- خلاصۃ خلاصۃ الوفاء | نور الدین علی بن احمد السمہودی | ۹۱۱

د ۴۲- دلائل النبوۃ | ابوبکر بن احمد بن حسین البیہقی | ۴۵۸ ۴۳- در ثمین فی مبشرات النبی صلی اللہ علیہ وسلم | شاہ ولی اللہ بن شاہ عبد الرحیم | ۱۱۷۶ ۴۴- در منظم فی مولد النبی المعظم صلی اللہ علیہ وسلم | ابو القاسم محمد بن عثمان اللؤلؤی الدمشقی | ۸۶۷ ۴۵- کتاب الدعوات | احمد بن حسین البیہقی | ۴۵۸ ۴۶- الدرۃ المغیبۃ فی زیارۃ المصطفویۃ | نور الدین علی بن سلطان محمد القاری | ۱۰۱۴ ۴۷- الدرۃ الثمینہ فی اخبار المدینہ | حافظ محب الدین محمد بن محمود بن نجار | ۶۴۳ ۴۸- الدرر السنیۃ فی الرد علی الوھابیۃ | مفتی احمد بن السید زینی دحلان | ۱۳۰۴

ذ ۴۹- ذکر الموت | عبد اللہ بن محمد ابن ابی الدنیا البغدادی | ۲۸۱

Volume 20 Fatawa Rizwia

R (ر) 50. Raf' al-Intiqad wa-Daf' al-I'tirad etc. - Muhammad Amin ibn 'Abidin, known as Ibn 'Abidin - 1252

S (س) 51. Salafiyyat min Ajza' al-Hadith - Hafiz Abu Tahir Ahmad bin Muhammad al-Salafi - 586 52. Al-Siraj al-Munir fi Sharh Jami' al-Saghir - 'Ali bin Muhammad bin Ibrahim al-Ma'ri al-'Azizi - 1070 53. Sunan al-Huda - Abdul Ghani bin Ahmad bin Shah Abdul Quddus Gangohi 54. Sunan fil-Hadith - Hafiz Abu 'Ali Sa'id bin 'Uthman ibn al-Sakan al-Baghdadi - 353

Sh (ش) 55. Sharh Risala Fazaliyya - 'Allamah Ibrahim bin Muhammad al-Bajuri - 1276 56. Sharh al-Sughra - 'Allamah Muhammad Yusuf al-Sanusi - 895 57. Al-Shamil fi Furu' al-Hanafiyya - Abul Qasim Isma'il bin Husain al-Bayhaqi al-Hanafi - 402 58. Sharh Sahih Bukhari al-Kawakib al-Durari - Muhammad bin Yusuf al-Kirmani - 796 59. Shifa' al-'Alil Sharh al-Qawl al-Jamil - Maulvi Khurram 'Ali Bilhouri, probably - 1271 60. Sharh Sahih Bukhari - Nasir al-Din 'Ali bin Muhammad ibn Munir 61. Sharh Zij Sultani - 'Abd al-'Ali bin Muhammad bin Husain - 933 62. Shifa' al-'Alil wa Ball al-Ghalil - Ibn 'Abidin Muhammad Amin Efendi - 1252

S (ص) 63. Al-Sihah al-Ma'thurah 'an al-Nabi Sallallahu 'alaihi wa-sallam 64. Sughra Sharh Munyat al-Musalli - Sheikh Ibrahim bin Muhammad al-Halabi - 956 65. Sirat Mustaqim - Shah Muhammad Isma'il bin Abdul Ghani Dehlavi - 1246

Page 626 of 630

खंड २० फतावा रज़विया

र (ر) ५०. रफ़' अल-इन्तिक़ाद व-दफ़' अल-इ'तिराद आदि - मुहम्मद अमीन इब्न आबिदीन, जो इब्न आबिदीन के नाम से प्रसिद्ध हैं - १२५२

स (س) ५१. सलफ़ियात मिन अज़ज़ा' अल-हदीस - हाफ़िज़ अबू ताहिर अहमद बिन मुहम्मद अल-सलफ़ी - ५८६ ५२. अल-सिराज अल-मुनीर फ़ी शरह जामि' अल-सग़ीर - अली बिन मुहम्मद बिन इब्राहीम अल-म'री अल-अज़ीज़ी - १०७० ५३. सुनन अल-हुदा - अब्दुल ग़नी बिन अहमद बिन शाह अब्दुल कुद्दूस गंगोही ५४. सुनन फ़िल-हदीस - हाफ़िज़ अबू अली सईद बिन उस्मान इब्न अल-सकन अल-बग़दादी - ३५३

श (ش) ५५. शरह रिसाला फ़ज़ालिया - अल्लामा इब्राहीम बिन मुहम्मद अल-बाजौरी - १२७६ ५६. शरह अल-सुग़रा - अल्लामा मुहम्मद यूसुफ़ अल-सनूसी - ८९५ ५७. अल-शामिल फ़ी फ़ुरूँअल-हनफ़िया - अबुल क़ासिम इस्माईल बिन हुसैन अल-बैहक़ी अल-हनफ़ी - ४०२ ५८. शरह सहीह बुख़ारी अल-कवाकिब अल-दुरारी - मुहम्मद बिन यूसुफ़ अल-किरमानी - ७९६ ५९. शिफ़ा' अल-अलील शरह अल-क़ौल अल-जमील - मौलवी ख़ुर्रम अली बिलहौरी, संभवतः- १२७१ ६०. शरह सहीह बुख़ारी - नासिर अल-दीन अली बिन मुहम्मद इब्न मुनीर ६१. शरह ज़ीज सुल्तानी - अब्दुल अली बिन मुहम्मद बिन हुसैन - ९३३ ६२. शिफ़ा' अल-अलील व बल्ल अल-ग़लील - इब्न आबिदीन मुहम्मद अमीन एफ़ेंदी - १२५२

स (ص) ६३. अल-सिहाह अल-मासूरा अन अल-नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ६४. सुग़रा शरह मुनियत अल-मुसल्ली - शेख़ इब्राहीम बिन मुहम्मद अल-हलबी - ९५६ ६५. सिरात मुस्तक़ीम - शाह मुहम्मद इस्माईल बिन अब्दुल ग़नी देहलवी - १२४६

पृष्ठ ६२६ का ६३०

جلد ۲۰ فتاویٰ رضویہ

ر ۵۰۔ رفع الانتقاض ودفع الاعتراض الخ محمد امین ابن عابدین الشہیر بابن عابدین ۱۲۵۲

س ۵۱۔ سلفیات من اجزاء الحدیث حافظ ابوطاہر احمد بن محمد السلفی ۵۸۶ ۵۲۔ السراج المنیر فی شرح جامع الصغیر علی بن محمد بن ابراہیم المعری العزیزی ۱۰۷۰ ۵۳۔ سنن الہدٰی عبد الغنی بن احمد بن شاہ عبدالقدوس گنگوہی ۵۴۔ سنن فی الحدیث حافظ ابو علی سعید بن عثمان ابن السکن البغدادی ۳۵۳

ش ۵۵۔ شرح رسالہ فضالیہ علامہ ابراہیم بن محمد الباجوری ۱۲۷۶ ۵۶۔ شرح الصغریٰ علامہ محمد یوسف السنوسی ۸۹۵ ۵۷۔ الشامل فی فروع الحنفیہ ابوالقاسم اسمعیل بن حسین البیہقی الحنفی ۴۰۲ ۵۸۔ شرح صحیح بخاری الکواکب الدراری محمد بن یوسف الکرمانی ۷۹۶ ۵۹۔ شفاء العلیل شرح القول الجمیل مولوی خرم علی بلہوری غالباً ۱۲۷۱ ۶۰۔ شرح صحیح بخاری ناصر الدین علی بن محمد ابن منیر ۶۱۔ شرح زیج سلطانی عبدالعلی بن محمد بن حسین ۹۳۳ ۶۲۔ شفاء العلیل وبل الغلیل ابن عابدین محمد امین آفندی ۱۲۵۲

ص ۶۳۔ الصحاح المأثورہ عن النبی صلی اللہ علیہ تعالٰی علیہ وسلم ۶۴۔ صغریٰ شرح منیۃ المصلی شیخ ابراہیم بن محمد الحلبی ۹۵۶ ۶۵۔ صراط مستقیم شاہ محمد اسمعیل بن عبدالغنی دہلوی ۱۲۴۶

Fatawa Ridawiyya Volume 20

1246 | 65- Sirat-e-Mustaqim | Shah Muhammad Ismail bin Abdul Ghani Dehlavi

ط (Taa) 230 | 66- Al-Tabaqat al-Kubra | Muhammad bin Sa'd al-Zuhri

غ (Ghain) 728 | 67- Ghara'ib al-Qur'an wa Ragha'ib al-Furqan (Tafsir Nishapuri) | Nizam al-Din Hasan bin Muhammad Nishapuri 222 | 68- Gharib al-Hadith | Qasim bin Sallam al-Baghdadi 285 | 69- Gharib al-Hadith | Ibrahim bin Ishaq al-Harbi 1712 | 70- Ghayat al-Awtar (Translation of Durr al-Mukhtar) | Mawlawi Khurram Ali Bilhouri (Probably)

ف (Fa) 1204 | 71- Al-Futuhat al-Ilahiyya (Tafsir Jamal) | Sulaiman bin Umar al-Shafi'i, famously known as al-Jamal 281 | 72- Al-Faraj ba'd al-Shidda | Abdullah bin Muhammad ibn Abi al-Dunya al-Baghdadi - | 73- Fateh Sharh Quduri | - - | 74- Fawaid Hakim wa Khulas | - 1031 | 75- Fayd al-Qadir Sharh al-Jami' al-Saghir | Abd al-Rauf al-Munawi 1176 | 76- Fuyud al-Haramayn | Shah Waliullah bin Shah Abdul Rahim 1133 | 77- Fatawa Shah Rafi'uddin | Shah Rafi'uddin 974 | 78- Al-Fath al-Mubin Sharh Arba'in Nawawi | Ahmad bin Muhammad ibn Hajar al-Makki - | 79- Fasl al-Khitab fi Radd Dalalat Ibn Abdul Wahhab | - 561 | 80- Futuh al-Ghayb | Sayyid Shaykh Abdul Qadir Jilani 1004 | 81- Fatawa Azizi | Abdul Aziz bin Waliullah al-Dehlavi

ق (Qaf) 1252 | 82- Qurrat 'Uyun al-Akhbar | Muhammad Amin ibn Abidin, famously known as Ibn Abidin

Page 627 of 630

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

१२४६ | ६५- सिराते मुस्तकीम | शाह मुहम्मद इस्माईल बिन अब्दुल ग़नी देहलवी

तोय (ط) २३० | ६६- अत-तबक़ात अल-कुबरा | मुहम्मद बिन साद अल-ज़ुहरी

ग़ैन (غ) ७२८ | ६७- ग़राइबुल-क़ुरआन व रग़ाइबुल-फ़ुरक़ान (तफ़सीर निशापुरी) | निज़ामुद्दीन हसन बिन मुहम्मद निशापुरी २२२ | ६८- ग़रीबुल हदीस | क़ासिम बिन सल्लाम अल-बग़दादी २८५ | ६९- ग़रीबुल हदीस | इब्राहीम बिन इसहाक़ अल-हरबी १७१२ | ७०- ग़ायतुल औतार (तर्जुमा दुर्रे मुख़्तार) | मौलवी खुर्रम अली बिलहोरी (ग़ालिबन)

फ़े(ف) १२०४ | ७१- अल-फ़ुतूहात अल-इलाहिया (तफ़सीर जमल) | सुलेमान बिन उमर अल-शाफ़ई अश्-शहीर बिल-जमल २८१ | ७२- अल-फ़रज बाद अश्-शिद्दा | अब्दुल्लाह बिन मुहम्मद इब्न अबी अद्दुनिया अल-बग़दादी - | ७३- फ़ातिह शरह कुद्दूरी | - - | ७४- फ़वाइद हाकिम व खुलास | - १०३१ | ७५- फ़ैज़ुल क़दीर शरह अल-जामि अल-सग़ीर | अब्दुल रऊफ़ अल-मुनावी ११७६ | ७६- फ़ुयूज़ुल हरमैन | शाह वलीउल्लाह बिन शाह अब्दुल रहीम ११३३ | ७७- फ़तावा शाह रफ़ीउद्दीन | शाह रफ़ीउद्दीन ९७४ | ७८- अल-फ़तह अल-मुबीन शरह अरबईन नववी | अहमद बिन मुहम्मद इब्न हजर मक्की - | ७९- फ़स्लुल ख़िताब फ़ी रद दलालात इब्न अब्दुल वहाब | - ५६१ | ८०- फ़ुतूह अल-ग़ैब | सैय्यद शेख अब्दुल क़ादिर जिलानी १००४ | ८१- फ़तावा अ़ज़ीज़ी | अब्दुल अ़ज़ीज़ बिन वलीउल्लाह अद्देहलवी

क़ाफ़ (ق) १२५२ | ८२- क़ुर्रत उयून अल-अख़बार | मुहम्मद अमीन इब्न आबिदीन अश्-शहीर बि-इब्न आबिदीन

पेज ६२७/६३०

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۰

۱۲۴۶ ۶۵۔ صراطِ مستقیم شاہ محمد اسمعیل بن عبدالغنی دہلوی

ط ۲۳۰ ۶۶۔ الطبقات الکبرٰی محمد بن سعد الزہری

غ ۷۲۸ ۶۷۔ غرائب القرآن ورغائب الفرقان (تفسیر نیشاپوری) نظام الدین حسن بن محمد نیشاپوری

۲۲۲ ۶۸۔ غریب الحدیث قاسم بن سلام البغدادی ۲۸۵ ۶۹۔ غریب الحدیث ابراہیم بن اسحق الحربي

۱۷۱۲ ۷۰۔ غایۃ الاوطار ترجمہ درمختار مولوی خرم علی بلہوری غالباً

ف ۱۲۰۴ ۷۱۔ الفتوحات الالہیہ (تفسیر جمل) سلیمان بن عمر الشافعی الشہیر بالجمل ۲۸۱ ۷۲۔ الفرج بعد الشدۃ عبد اللہ بن محمد ابن ابی الدنیا البغدادی ۷۳۔ فاتح شرح قدوری ۷۴۔ فوائد حاکم و خلاص

۱۰۳۱ ۷۵۔ فیض القدیر شرح الجامع الصغیر عبدالروف المناوی ۱۱۷۶ ۷۶۔ فیوض الحرمین شاہ ولی اللہ بن شاہ عبدالرحیم ۱۱۳۳ ۷۷۔ فتاوٰی شاہ رفیع الدین شاہ رفیع الدین ۹۷۴ ۷۸۔ الفتح المبین شرح اربعین نووی احمد بن محمد ابن حجر مکی ۷۹۔ فصل الخطاب فی رد ضلالات ابن عبدالوہاب ۵۶۱

۸۰۔ فتوح الغیب سید شیخ عبدالقادر جیلانی ۱۰۰۴ ۸۱۔ فتاوٰی عزیزی عبدالعزیز بن ولی اللہ الدہلوی

ق ۱۲۵۲ ۸۲۔ قرۃ عیون الاخبار محمد امین ابن عابدین الشہیر بابن عابدین

Volume 20 Fatawa Razawiyya

K (Kaf) 83- Kashf al-Ghita' 'amma yalzam lil-mawta 'ala al-ahya' | Muhammad Shaykh al-Islam bin Muhammad Fakhruddin | 285 84- Kitab Ittiba' al-Amwat | Ibrahim bin Ishaq al-Harbi | 360 85- Kitab al-Da'wat | Sulayman bin Ahmad al-Tabarani | 399 86- Kitab al-Thawab fil-Hadith | Abu al-Shaykh Abdullah bin Muhammad bin Ja'far | 1143 87- Kashf al-Nur 'an Ashab al-Qubur | Abdul Ghani Nabulsi | 221 88- Kitab al-Zuhd | Imam Ahmad bin Muhammad bin Hanbal | 281 89- Kitab al-Qubur | Abdullah bin Muhammad ibn Abi al-Dunya | 90- Kitab al-Rawdah | Abu al-Hasan bin Bara' | 443 91- Kitab al-Zuhd | Hafiz Hannad bin al-Sari al-Tamimi al-Darimi | 92- Kitab Dhikr al-Mawt | | 1289 93- Kitab Ad'iyat al-Hajj wal-'Umrah | Qutb al-Din al-Dehlawi | 1031 94- Kunuz al-Haqa'iq fi Hadith Khayr al-Khala'iq | Abdul Ra'uf bin Taj al-Din bin Ali al-Munawi | 182 95- Kitab al-Khruj | Qadhi Imam Abu Yusuf Ya'qub bin Ibrahim Hanafi | 974 96- Kaff al-Ra'a' 'an al-Muharramat al-Lahw wal-Sama' | Abu al-Abbas Ahmad bin Muhammad ibn Hajar Makki |

L (Lam) 97- Lubab al-Manasik | Shaykh Rahmatullah bin Qadhi Abdullah al-Sindi | 978

M (Meem) 98- Minah al-Rawd al-Azhar fi Sharh al-Fiqh al-Akbar | Ali bin Sultan Muhammad al-Qari | 1012 Majmu'ah Khani (Persian) | 99- Maqamat-e-Mazhar wa Zamima-e-Maqamat-e-Mazhar | Mirza Mazhar Jan-e-Janan | 1195 100- Mashariq al-Anwar al-Qudsiyya fi Bayan al-'Uhuud al-Muhammadiyya | Abdul Wahhab bin Ahmad al-Sha'rani | 974

Page 628 of 630

जिल्द 20 फतावा-ए-रज़विया

क ८३- कश्फ़ुल ग़िता अम्मा यलज़मु लिल-मौता अलल-अहया | मुहम्मद शैखुल इस्लाम बिन मुहम्मद फ़ख़रुद्दीन | २८५ ८४- किताब इत्तिबा' अल-अमवात | इब्राहिम बिन इसहाक़ अल-हरबी | ३६० ८५- किताब अद-दा'वात | सुलेमान बिन अहमद अत-तबरानी | ३९९ ८६- किताब अत-थवाब फ़िल-हदीस | अबुल शैख़ अब्दुल्ला बिन मुहम्मद बिन जा'फ़र | ११४३ ८७- कश्फ़ुल नूर अन असहाब अल-क़ुबूर | अब्दुल ग़नी नाबुलसी | २२१ ८८- किताबुज़ ज़ुहद | इमाम अहमद बिन मुहम्मद बिन हंबल | २८१ ८९- किताबुल क़ुबूर | अब्दुल्ला बिन मुहम्मद इब्न अबी अद-दुनिया | ९०- किताबुल रौज़ा | अबुल हसन बिन बरा | ४४३ ९१- किताबुज़ ज़ुहद | हाफ़िज़ हन्नाद बिन अल-सरी अत-तमीमी अद-दारमी | ९२- किताब ज़िक्रुल मौत | | १२८९ ९३- किताब अद'इयातुल हज वल उमराह | क़ुतुब उद्दीन अद-देहल्वी | १०३१ ९४- कुनूज़ुल हक़ा'इक़ फ़ी हदीस खैरुल ख़लाईक़ | अब्दुर रऊफ़ बिन ताज उद्दीन बिन अली अल-मनावी | १८२ ९५- किताबुल ख़ुरूज | क़ाज़ी इमाम अबू यूसुफ़ याक़ूब बिन इब्राहिम हनफ़ी | ९७४ ९६- कफ़ुल रआअ' अन अल-मुहर्रमात अल-लहव वस-समा' | अबुल अब्बास अहमद बिन मुहम्मद इब्न हजर मक्की |

ल ९७- लुबाबुल मनासिक | शैख़ रहमतुल्लाह बिन क़ाज़ी अब्दुल्ला अस-सिंधी | ९७८

म ९८- मिनहुल रौज़ुल अज़हर फ़ी शरह अल-फ़िक़्ह अल-अकबर | अली बिन सुल्तान मुहम्मद अल-क़ारी | १०१२ मजमुआ-ए-खानी (फ़ारसी) | ९९- मक़ामात-ए-मज़हर व ज़मीमा मक़ामात-ए-मज़हर | मिर्ज़ा मज़हर जान-ए-जानाँ | ११९५ १००- मशारिक़ुल अनवारुल क़ुदसिया फ़ी बयान अल-उहूद अल-मुहम्मदिया | अब्दुल वहाब बिन अहमद अश्-शा'रानी | ९७४

पेज 628 of 630

جلد ۲۰ فتاوٰی رضویہ

ک ۸۳۔ کشف الغطاء عما یلزم للموتی علی الاحیاء | محمد شیخ الاسلام بن محمد فخر الدین | ۲۸۵
۸۴۔ کتاب اتباع الاموات | ابراہیم بن اسحاق الحربي | ۳۶۰ ۸۵۔ کتاب الدعوات | سلیمان بن احمد الطبرانی | ۳۹۹ ۸۶۔ کتاب الثواب فی الحدیث | ابوالشیخ عبداللہ بن محمد بن جعفر | ۱۱۴۳ ۸۷۔ کشف النور عن اصحاب القبور | عبدالغنی نابلسی | ۲۲۱ ۸۸۔ کتاب الزہد | امام احمد بن محمد بن حنبل | ۲۸۱ ۸۹۔ کتاب القبور | عبداللہ بن محمد ابن ابی الدنیا | ۹۰۔ کتاب الروضہ | ابوالحسن بن براء | ۴۴۳ ۹۱۔ کتاب الزہد | حافظ ہناد بن السری التمیمی الدارمی | ۹۲۔ کتاب ذکر الموت | | ۱۲۸۹ ۹۳۔ کتاب ادعیۃ الحج والعمرۃ | قطب الدین الدہلوی | ۱۰۳۱ ۹۴۔ کنوزالحقائق فی حدیث خیرالخلائق | عبدالرؤف بن تاج الدین بن علی المناوی | ۱۸۲ ۹۵۔ کتاب الخروج | قاضی امام ابویوسف یعقوب بن ابراہیم حنفی | ۹۷۴ ۹۶۔ کف الرعاع عن المحرمات اللھو والسماع | ابوالعباس احمد بن محمد ابن حجر مکی |

ل ۹۷۔ لباب المناسک | شیخ رحمۃ اللہ بن قاضی عبد اللہ السندی | ۹۷۸

م ۹۸۔ منح الروض الازہر فی شرح الفقہ الاکبر | علی بن سلطان محمد القاری | ۱۰۱۲ مجموعہ خانی (فارسی) | ۹۹۔ مقامات مظہر و ضمیمہ مقامات مظہر | مرزا مظہر جان جاناں | ۱۱۹۵ ۱۰۰۔ مشارق الانوار القدسیہ فی بیان العہود المحمدیہ | عبدالوہاب بن احمد الشعرانی | ۹۷۴

Fatawa Razawiyyah Volume 20

99- Maqamat-e-Mazhar & Supplement to Maqamat-e-Mazhar - Mirza Mazhar Jan-e-Janan - 1195 101- Musnad al-Kabir fi al-Hadith - Abu Muhammad Ubayd bin Humayd al-Kashi - 249 102- Al-Muntaqa fi Ahadith al-Ahkam 'an Khayr al-Anam - Ahmad bin Abdul Halim Ibn Taymiyyah - 728 103- Manzumat an-Nasafi fi al-Khilaf - Najm al-Din Umar bin Muhammad an-Nasafi - 537 104- Mi'raj ad-Dirayah fi Sharh Bidayah - Imam Qawam al-Din bin Muhammad al-Kaki - 739 105- Al-Musnad al-Sahih fi al-Hadith - Abu 'Awanah Yaqub bin Ishaq al-Isfara'ini - 316 106- Musnad al-Shamiyyin 107- Madarij al-Nubuwwah - Shaykh Abdul Haq Muhaddith Dehlavi - 1052 108- Majma' al-Barakat - Shaykh Abdul Haq Muhaddith Dehlavi - 1052 109- Manahil al-Safa fi Takhrij Ahadith al-Shifa - Jalal al-Din Abdur Rahman bin Abi Bakr al-Suyuti - 911 110- Mukhtasar Tarikh Ibn Asakir - Imam Muhammad bin Mukarram known as Ibn Manzur - 711 111- Ma'ata Masa'il - Muhammad Ishaq Muhaddith Dehlavi - 1262 112- Masa'il Arba'in - Muhammad Ishaq Muhaddith Dehlavi - 1262 113- Ma La Budda Minhu - Qazi Muhammad Thanaullah Panipati - 1225 114- Mishkat al-Masabih - Abu Abdullah Muhammad bin Abdullah al-Khatib - 740 115- Mutashaq ya Durr Muntaqa fi Sharh al-Multaqa - Ala al-Din al-Haskafi - 1088 116- Mozeh al-Quran Tarjuma al-Quran - Shah Abdul Qadir bin Shah Waliullah Dehlavi - 1230 117- Mathnawi Sharif Persian Verse - Mulla Jalal al-Din Muhammad bin Muhammad bin Muhammad al-Rumi al-Balkhi al-Qunawi - 726 118- Mustalahat al-Hadith - Ali bin al-Sayyid Muhammad bin Ali al-Jurjani Sayyid Sharif - 816 119- Al-Maqasid fi 'Ilm al-Kalam - Allama Sa'd al-Din Mas'ud bin Umar al-Taftazani - 791 120- Mughni al-Mustafti 'an Su'al al-Mufti - Allama Hamid Afandi 121- Mazahir-e-Haq Tarjuma Mishkat al-Masabih - Qutb al-Din Dehlavi - 1289 122- Minnat al-Jalil - Ibn Abidin Muhammad Amin Afandi - 1252 123- Miftah al-Ghayb fi Sharh Futuh al-Ghayb - Abdul Haq bin Saif al-Din Muhaddith Dehlavi - 1052

N

124- Nafi' fi al-Furu' - Imam Nasir al-Din Muhammad bin Yusuf al-Samarqandi - 402

Page 629 of 630

फ़तावा रज़विया जिल्द २०

९९- मक़ामात-ए-मज़हर और ज़मीमा मक़ामात-ए-मज़हर - मिर्ज़ा मज़हर जान-ए-जानाँ - ११९५ १०१- मुसनद अल-कबीर फ़ी अल-हदीस - अबू मुहम्मद उबैद बिन हुमैद अल-कशी - २४९ १०२- अल-मुंतक़ा फ़ी अहादीस अल-अहकाम अन ख़ैर अल-अनाम - अहमद बिन अब्दुल हलीम इब्न तैमिय्यह - ७२८ १०३- मंज़ूमतुन्नसफ़ी फ़ी अल-ख़िलाफ़ - नजमुद्दीन उमर बिन मुहम्मद अन-नसफ़ी - ५३७ १०४- मेअराजुद्दिरयाह फ़ी शरह बिदाया - इमाम क़वामुद्दीन बिन मुहम्मद अल-काकी - ७३९ १०५- अल-मुसनद अल-सहीह फ़ी अल-हदीस - अबू अवाना याकूब बिन इस्हाक़ अल-इस्फ़रौनी - ३१६ १०६- मुसनद अल-शामिय्यीन १०७- मदारिजुन्नुबुव्वह - शेख़ अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी - १०५२ १०८- मज्मअुल बरकात - शेख़ अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी - १०५२ १०९- मनाहिलुस्स्फ़ा फ़ी तख़रीज अहादीस अल-शिफ़ा - जलालुद्दीन अब्दुर्रहमान बिन अबी बक्र अल-सुयूती - ९११ ११०- मुख़्तसर तारीख़ इब्न असाकिर - इमाम मुहम्मद बिन मुकर्रम अल-मारूफ़ बा-इब्न मंज़ूर - ७११ १११- माअता मसाइल - मुहम्मद इस्हाक़ मुहद्दिस देहलवी - १२६२ ११२- मसाइल-ए-अरबईन - मुहम्मद इस्हाक़ मुहद्दिस देहलवी - १२६२ ११३- मा ला बुद्दा मिन्हु - क़ाज़ी मुहम्मद सनाउल्लाह पानीपती - १२२५ ११४- मिश्कातुल मसाबीह - अबू अब्दुल्लाह मुहम्मद बिन अब्दुल्लाह अल-ख़तीब - ७४० ११५- मुतशक़ या दुर्र मुंतक़ा फ़ी शरह अल-मुल्तक़ा - अलाउद्दीन अल-हस्कफ़ी - १०८८ ११६- मौज़ेहुल क़ुरआन तर्जुमा अल-क़ुरआन - शाह अब्दुल क़ादिर बिन शाह वलीउल्लाह देहलवी - १२३० ११७- मसनवी शरीफ़ फ़ारसी मंज़ूम - मुल्ला जलालुद्दीन मुहम्मद बिन मुहम्मद बिन मुहम्मद अल-रूमी अल-बल्ख़ी अल-क़ूनवी - ७२६ ११८- मुस्तलहादुल हदीस - अली बिन अल-सैय्यद मुहम्मद बिन अली अल-जुरजानी सैय्यद शरीफ़ - ८१६ ११९- अल-मक़ासिद फ़ी इल्म अल-कलाम - अल्लामा सअदुद्दीन मसऊद बिन उमर अत्तफ़्ताज़ानी - ७९१ १२०- मुग़नी अल-मुस्तफ़्ती अन सुवाल अल-मुफ़्ती - अल्लामा हामिद अफ़ंदी १२१- मज़ाहिर-ए-हक़ तर्जुमा मिश्कातुल मसाबीह - क़ुतुबुद्दीन देहलवी - १२८९ १२२- मिन्नतुल जलील - इब्न आबिदीन मुहम्मद अमीन अफ़ंदी - १२५२ १२३- मिफ़्ताहुल ग़ैब फ़ी शरह फ़ुतुहुल ग़ैब - अब्दुल हक़ बिन सैफ़ुद्दीन मुहद्दिस देहलवी - १०५२

न

१२४- नाफ़ेअ फ़ी अल-फ़ुरूअ - इमाम नासिरुद्दीन मुहम्मद बिन यूसुफ़ अल-समरकंदी - ४०२

पृष्ठ ६२९ का ६३०

۹۹- مقامات مظہر و ضمیمہ مقامات مظہر - مرزا مظہر جان جاناں - ۱۱۹۵ ۱۰۱- مسند الکبیر فی الحدیث - ابو محمد عبید بن حمید الکشی - ۲۴۹ ۱۰۲- المنتقی فی احادیث الاحکام عن خیر الانام - احمد بن عبدالحلیم ابن تیمیه - ۷۲۸ ۱۰۳- منظومة النسفی فی الخلاف - نجم الدین عمر بن محمد النسفی - ۵۳۷ ۱۰۴- معراج الدرایة فی شرح بدایة - امام قوام الدین بن محمد الکاکی - ۷۳۹ ۱۰۵- المسند الصحیح فی الحدیث - ابو عوانه یعقوب بن اسحق الاسفر ائنی - ۳۱۶ ۱۰۶- مسند الشامیین ۱۰۷- مدارج النبوة - شیخ عبدالحق محدث دہلوی - ۱۰۵۲ ۱۰۸- مجمع البرکات - شیخ عبدالحق محدث دہلوی - ۱۰۵۲ ۱۰۹- مناهل الصفأ فی تخریج احادیث الشفاء - جلال الدین عبدالرحمن بن ابی بکر السیوطی - ۹۱۱ ۱۱۰- مختصر تاریخ ابن عساکر - امام محمد بن مکرم المعروف بابن منظور - ۷۱۱ ۱۱۱- مائة مسائل - محمد اسحاق محدث دہلوی - ۱۲۶۲ ۱۱۲- مسائل اربعین - محمد اسحاق محدث دہلوی - ۱۲۶۲ ۱۱۳- مالابد منه - قاضی محمد ثناء الله پانی پتی - ۱۲۲۵ ۱۱۴- مشکوة المصابیح - ابو عبدالله محمد بن عبدالله الخطیب - ۷۴۰ ۱۱۵- متشق یادُر منتقی فی شرح الملتقی - علاء الدین الحصفی - ۱۰۸۸ ۱۱۶- موضح القرآن ترجمة القرآن - شاه عبدالقادر بن شاه ولی الله دہلوی - ۱۲۳۰ ۱۱۷- مثنوی شریف فارسی منظوم - ملا جلال الدین محمد بن محمد بن محمد الرومی البلخی القونوی - ۷۲۶ ۱۱۸- مصطلحات الحدیث - علی بن السید محمد بن علی الجرجانی سید شریف - ۸۱۶ ۱۱۹- المقاصد في علم الکلام - علامہ سعد الدین مسعود بن عمر التفتازانی - ۷۹۱ ۱۲۰- مغنی المستفتی عن سوال المفتی - علامہ حامد آفندی ۱۲۱- مظاہر حق ترجمہ مشکوة المصابیح - قطب الدین دہلوی - ۱۲۸۹ ۱۲۲- منة الجلیل - ابن عابدین محمد امین آفندی - ۱۲۵۲ ۱۲۳- مفتاح الغیب فی شرح فتوح الغیب - عبدالحق بن سیف الدین محدث دہلوی - ۱۰۵۲

ن

۱۲۴- نافع فی الفروع - امام ناصر الدین محمد بن یوسف السمر قندی - ۴۰۲

صفحہ ۶۲۹ از ۶۳۰

Fatawa Razawiyya, Volume 20

125- Nayl al-Awtar Sharh Muntaqa al-Akhbar - Muhammad bin Ali al-Shawkani - 1250 126- Nasihat al-Muslimin - Khurram Ali Bilhouri - 1217 127- Nafahat al-Uns min Hadarat al-Quds - Abdul Rahman bin Ahmad al-Jami - 898 128- Nasim al-Riyad fi Sharh Shifa Qadi 'Iyad - Qadi 'Iyad Ahmad bin Muhammad al-Khafaji - 1069 129- Al-Nashr fil Qira'at al-Ashr - Shams al-Din Muhammad bin Muhammad ibn al-Jazari - 833 130- Nuzhat al-Nazar fi Tawdih Nukhbat al-Fikar - Ahmad bin Ali Hajar al-Qastallani - 852 131- Naf' al-Mufti wal-Sa'il - Molvi Abdul Ali Madrasi - 1306 132- Nawadir al-Usul - Abu Abdullah Muhammad bin Ali Hakim al-Tirmidhi - 255 133- Nisab al-Ihtisab fil Fatawa - Umar bin Muhammad bin Awf al-Shami 134- Nur al-Lum'ah fi Zufr al-Jumu'ah - Ali bin Ghanim al-Maqdisi - 944 135- Nazm al-Fara'id wa Jam' al-Fawa'id fil Usul - Abdul Rahim bin Ali al-Rumi, known as Shaykh Zada 136- Nafi' Sharh Quduri 137- Naam-e-Haq - Sharaf al-Din Bukhari 138- Nata'ij al-Afkar fi Kashf al-Rumuz wal-Asrar - Shams al-Din Ahmad bin Qurd, known as Qadi Zada - 988

W 139- Wafayat al-A'yan - Shams al-Din Ahmad bin Muhammad ibn Khallikan - 681 140- Waqi'at al-Muftiyyin - 325 141- Wafa al-Wafa - Nur al-Din Ali bin Ahmad al-Samhudi - 911

H 142- Hawami' - Shah Waliullah bin Shah Abdul Rahim al-Dahlawi - 1179 143- Hama'at - Shah Waliullah bin Shah Abdul Rahim al-Dahlawi - 1179

Page 630 of 630

फ़तावा रज़विया, खंड 20

125- नैलुल अवतार शरह मुन्तका अल-अख़बार - मुहम्मद बिन अली अल-शौकानी - 1250 126- नसीहतुल मुस्लिमीन - खुर्रम अली बिलहौरी - 1217 127- नफ़हातुल उन्स मिन हज़रातुल कुद्स - अब्दुर्रहमान बिन अहमद अल-जामी - 898 128- नसीमुर रियाज़ फ़ी शरह शिफ़ा क़ाज़ी अयाज़ - क़ाज़ी अयाज़ अहमद बिन मुहम्मद अल-खफ़ाजी - 1069 129- अन-नश्र फ़िल किराअतिल अश्र - शम्सुद्दीन मुहम्मद बिन मुहम्मद इब्न अल-जज़री - 833 130- नुज़हतुन नज़र फ़ी तौज़ीह नुख़बतुल फ़िकर - अहमद बिन अली हजर अल-क़स्तलानी - 852 131- नफ़उल मुफ्ती वस्साईल - मौलवी अब्दुल अली मद्रासी - 1306 132- नवादिरुल उसूल - अबू अब्दुल्लाह मुहम्मद बिन अली हकीम अल-तिरमिज़ी - 255 133- निसाबुल इहतिसाब फ़िल फ़तावा - उमर बिन मुहम्मद बिन औफ़ अल-शामी 134- नूरुल लुम'अह फ़ी ज़ुफ़रिल जुमु'अह - अली बिन ग़ानिम अल-मक़दिसी - 944 135- नज़मुल फ़राईद व जमउल फ़वाईद फ़िल उसूल - अब्दुर्रहीम बिन अली अर-रूमी, जिन्हें शैख़ ज़ादा कहा जाता है 136- नाफ़े शरह कुदूरी 137- नामे हक़ - शरफ़ुद्दीन बुख़ारी 138- नताइजुल अफ़कार फ़ी कश्फ़िर रुमूज़ वल असरार - शम्सुद्दीन अहमद बिन क़ुर्द, जिन्हें क़ाज़ी ज़ादा कहा जाता है - 988

व 139- वफ़यातुल अयान - शम्सुद्दीन अहमद बिन मुहम्मद इब्न ख़ल्लीकान - 681 140- वाकआतुल मुफ्तीयीन - 325 141- वफ़ाउल वफ़ा - नूरुद्दीन अली बिन अहमद अल-समूदी - 911

ह 142- हवामेअ - शाह वलीउल्लाह बिन शाह अब्दुर्रहीम अल-देहलावी - 1179 143- हमाअत - शाह वलीउल्लाह बिन शाह अब्दुर्रहीम अल-देहलावी - 1179

पृष्ठ 630 का 630

۱۲۵- نیل الاوطار شرح منتقی الاخبار - محمد بن علی الشوکانی - ۱۲۵۰ ۱۲۶- نصیحۃ المسلمین - خرم علی بلہوری - ۱۲۱۷ ۱۲۷- نفحات الانس من حضرات القدس - عبدالرحمن بن احمد الجامی - ۸۹۸ ۱۲۸- نسیم الریاض فی شرح شفاء قاضی عیاض - قاضی عیاض احمد بن محمد الخفاجی - ۱۰۶۹ ۱۲۹- النشر فی قراءۃ العشر - شمس الدین محمد بن محمد ابن الجزری - ۸۳۳ ۱۳۰- نزبۃ النظر فی توضیح نخبۃ الفکر - احمد بن علی حجر القسطلانی - ۸۵۲ ۱۳۱- نفع المفتی والسائل - مولوی عبدالعلی مدراسی - ۱۳۰۶ ۱۳۲- نوادر الاصول - ابو عبداللہ محمد بن علی حکیم الترمذی - ۲۵۵ ۱۳۳- نصاب الاحتساب فی الفتاوٰی - عمر بن محمد بن عوف الشامی ۱۳۴- نوراللمعہ فی ظفر الجمعہ - علی بن غانم المقدسی - ۹۴۴ ۱۳۵- نظم الفرائد و جمع الفوائد فی الاصول - عبدالرحیم بن علی الرومی المعروف بہ شیخ زادہ ۱۳۶- نافع شرح قدوری ۱۳۷- نام حق - شرف الدین بخاری ۱۳۸- نتائج الافکار فی کشف الرموز والاسرار - شمس الدین احمد بن قورد المعروف بقاضی زادہ - ۹۸۸

و ۱۳۹- وفیات الاعیان - شمس الدین احمد بن محمد ابن خلکان - ۶۸۱ ۱۴۰- واقعات المفتیین - ۳۲۵ ۱۴۱- وفاء الوفا - نورالدین علی بن احمد السمہودی - ۹۱۱

ھ ۱۴۲- ہوامع - شاہ ولی اللہ بن شاہ عبدالرحیم الدہلوی - ۱۱۷۹ ۱۴۳- ہمعات - شاہ ولی اللہ بن شاہ عبدالرحیم الدہلوی - ۱۱۷۹